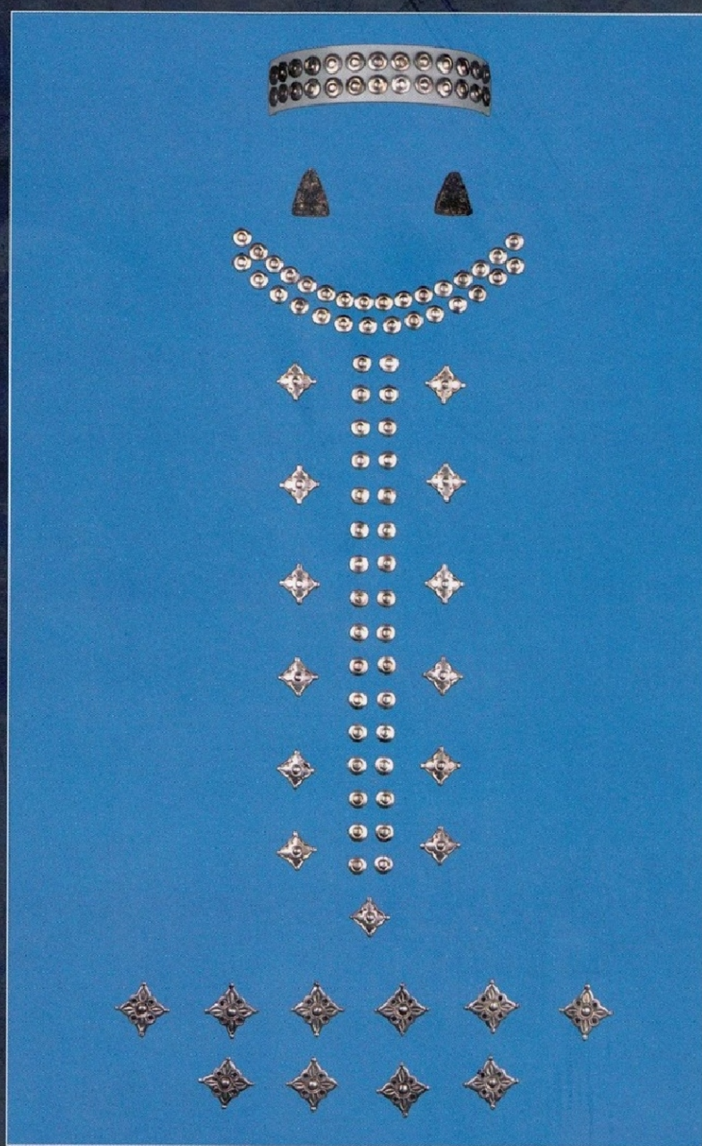
GÁLL ERWIN

AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐI

SZEGED 2013

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 6.

Sorozatszerkesztő:
Kovács László és *Révész László*

ISBN 978-963-9046-79-5 Ö
ISBN 978-963-306-197-8
ISSN 1219 79 71

Szerkesztő:
FELFÖLDI SZABOLCS

Technikai szerkesztő:
TÓTH CSABA

Lektorálta:
KOVÁCS LÁSZLÓ és RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A rajzokat készítette:
APAI EMESE, CARMEN CHIMA (†), ANCA DIACONESCU, ARGEŞ EPURE, GERGELY BALÁZS, GEORGIANA DUCMAN, A. KIRÁLY ANDRÁS (AKA), CORNELIA LUNGU, FLORIN MĂRGINEAN, LACZKÓ NÁNDOR, OROSZ ANNABELLA, SILVIU SAFTU, TARI EDIT, VREMIR MÁTYÁS

Az 1. tábla, valamint a 174–299. képek közötti elterjedési térképek alaptérképet rajzolta:
DANIEL SPÂNU

Az angol nyelvű összefoglalót fordította:
OLÁH LÁSZLÓ, BENCZE ÜNIGE

Borítóterv:
ABINÉRI GÁBOR

A borítón:
Nagyteremia-Stock Kristóf földje, ékszergarnitúra
Muszka-Náchtnébel Ödön földje, kengyelpár
Nagyteremia-Stock Kristóf földje, ruhaveret

A fényképeket készítette:
KOVÁCS CSABA, MOLNÁR ATTILA, SZTÁNCSUJ SÁNDOR

GÁLL ERWIN

AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SZÓRVÁNY- ÉS KINCSLELETEI

1. rész

Munkatársak:
Eberhart Amlacher (†), Botár István, Gál Szilárd Sándor, Gergely Balázs, Lakatos Attila, Florin Mărginean, Silviu Oța, Sztáncsuj Sándor, Daniela Tănase, Ștefan Vasilică

Szeged
2013

A kötet a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke,
a Magyar Nemzeti Múzeum,
és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
közös kiadványa

A kötet az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Régészeti Programja keretében
Gáll Erwin által 2008-ban megvédett, azonos című PhD-disszertáció felhasználásával készült

Készült
az OTKA K84159. számú kutatási és PUB-K 106589. számú publikációs pályázatainak
anyagi segítségével

Nyomás és kötészet:
Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOM

ELŐSZÓ – *Kovács László – Révész László – Vida Tivadar* 27
BEVEZETÉS 29
I. TERMÉSZETFÖLDRAJZI ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS 31
I.1. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság természetföldrajza 31
I.2. A tárgykategóriák és típusok történetéről 32
II. AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SÍR-, SZÓRVÁNY- ÉS KINCSLELETEI 37
1. Alsócsernáton-Bokor András kertje 37
1.1. A leletkörülmények és a lelőhely 37
1.2. A leleteket őrző gyűjtemény 38
1.3. A leletek leírása 38
1.4. Értékelés 38
1.5. Irodalom 39
2. Arad-Csálya 40
2.1. A leletkörülmények és a lelőhely 40
2.2. A leleteket őrző gyűjtemény 41
2.3. A leletek leírása 41
2.4. Értékelés 43
2.5. Irodalom 44
3. Arad-Gáj 44
3.1. A leletkörülmények és a lelőhely 44
3.2. A leleteket őrző gyűjtemény 44
3.3. A leletek leírása 45
3.4. Értékelés 45
3.5. Irodalom 46
4. Arad-Újarad 46
4.1. A leletkörülmények és a lelőhely 46
4.2. A leleteket őrző gyűjtemény 46
4.3. A leletek leírása 46
4. Értékelés 46
4.5. Irodalom 47
5. Arad-szórvány 47
1. A leletkörülmények és a lelőhely 47
2. A leleteket őrző gyűjtemény 47
3. A leletek leírása 47
4. Értékelés 47
5. Irodalom 48
6. Aradi múzeum-szórvány 48
1. A leletkörülmények és a lelőhely 48
2. A leleteket őrző gyűjtemény 48
3. A leletek leírása 48
4. Értékelés 48
5. Irodalom 49
7. Bánság-szórvány 49
1. A leletkörülmények és a lelőhely 49
2. A leleteket őrző gyűjtemény 49
3. A leletek leírása 49
4. Értékelés 49
5. Irodalom 50
8. Berekutca 50
1. A leletkörülmények és a lelőhely 50
2. A leleteket őrző gyűjtemény .....

3. A leletek leírása ... 50
4. Értékelés ... 50
5. Irodalom ... 50
II.9. Bihar-Somlyóhegy ... 51
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 51
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 51
3. A sírok és a leletek leírása ... 51
4. Értékelés ... 56
5. Irodalom ... 59
II.10. Bihari vár (?) ... 60
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 60
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 60
3. A lelet leírása ... 60
4. Értékelés ... 60
5. Irodalom ... 60
II.11. Biharfélegyháza ... 61
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 61
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 61
3. A lelet leírása ... 61
4. Értékelés ... 61
5. Irodalom ... 61
II.12. Biharszentandrás község területe (ma Nagyvárad része) ... 62
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 62
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 62
3. A sír és a leletek leírása ... 62
4. Értékelés ... 62
5. Irodalom ... 62
II.13. Borberek ... 63
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 63
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 63
3. A leletek leírása ... 63
4. Értékelés ... 63
5. Irodalom ... 63
II.14. Borosbenedek 1. ... 64
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 64
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 64
3. A leletek leírása ... 64
4. Értékelés ... 64
5. Irodalom ... 64
II.15. Borosbenedek 2. ... 65
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 65
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 65
3. A leletek leírása ... 65
4. Értékelés ... 65
5. Irodalom ... 65
II.16. Bukovapuszta-II. halom ... 66
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 66
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 66
3. A sírok és a leletek leírása ... 67
4. Értékelés ... 68
5. Irodalom ... 69
II.17. Bukovapuszta-III. halom ... 70
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 70
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 70

TARTALOM

3. A sír és a leletek leírása 70
4. Értékelés 71
5. Irodalom 72
II.18. Bukovapuszta-IV. halom 73
1. A leletkörülmények és a lelőhely 73
2. A leleteket őrző gyűjtemény 73
3. A sírok és a leletek leírása 73
4. Értékelés 74
5. Irodalom 75
II.19. Bukovapuszta-V. halom 76
1. A leletkörülmények és a lelőhely 76
2. A leleteket őrző gyűjtemény 76
3. A sír és a leletek leírása 76
4. Értékelés 77
5. Irodalom 78
II.20. Bukovapuszta-VIII. halom 79
1. A leletkörülmények és a lelőhely 79
2. A leleteket őrző gyűjtemény 79
3. A sírok és a leletek leírása 79
4. Értékelés 79
5. Irodalom 80
II.21. Bukovapuszta-IX. halom 81
1. A leletkörülmények és a lelőhely 81
2. A leleteket őrző gyűjtemény 81
3. A sírok és a leletek leírása 81
4. Értékelés 83
5. Irodalom 84
II.22. Csák-„Gheorghianu” (C. A. P.) 84
1. A leletkörülmények és a lelőhely 84
2. A leleteket őrző gyűjtemény 84
3. A sírok és a leletek leírása 84
4. Értékelés 86
5. Irodalom 87
II.23. Csáklya 87
1. A leletkörülmények és a lelőhely 87
2. A leletet őrző gyűjtemény 87
3. A lelet leírása 87
4. Értékelés 87
5. Irodalom 88
II.24. Csíkszentgyörgy 88
1. A leletkörülmények és a lelőhely 88
2. A leletet őrző gyűjtemény 88
3. A lelet leírása 88
4. Értékelés 88
5. Irodalom 89
II.25. Csíkszépvíz 89
1. A leletkörülmények és a lelőhely 89
2. A leletet őrző gyűjtemény 89
3. A lelet leírása 89
4. Értékelés 89
5. Irodalom 90
II.26. Csíkzsögöd 90
1. A leletkörülmények és a lelőhely 90
2. A leleteket őrző gyűjtemény ....

3. A leletek leírása ... 90
4. Értékelés ... 90
5. Irodalom ... 90
II.27. Detta-Újtemető ... 91
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 91
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 92
3. A leletek leírása ... 92
4. Értékelés ... 92
5. Irodalom ... 93
II.28. Déva-Micro 15 ... 94
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 94
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 94
3. A sírok és a leletek leírása ... 94
4. Értékelés ... 96
5. Irodalom ... 96
II.29. Déva – a várostól DK-re ... 97
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 97
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 97
3. A leletek leírása ... 97
4. Értékelés ... 97
5. Irodalom ... 97
II.30. Dés ... 98
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 98
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 98
3. A leletek leírása ... 98
4. Értékelés ... 98
5. Irodalom ... 98
II.31. Érdengeleg ... 99
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 99
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 99
3. A leletek leírása ... 99
4. Értékelés ... 99
5. Irodalom ... 99
II.32. Eresztevény-Zádogostető ... 100
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 100
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 100
3. A leletek leírása ... 100
4. Értékelés ... 101
5. Irodalom ... 101
II.33. Érkörtvélyes-Égető hegy ... 102
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 102
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 102
3. A leletek leírása ... 102
4. Értékelés ... 102
5. Irodalom ... 102
II.34. Érkörtvélyes-szórvány ... 103
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 103
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 103
3. A lelet leírása ... 103
4. Értékelés ... 103
5. Irodalom ... 103
II.35. Érmihályfalva ... 104
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 104
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 104

3. A leletek leírása ... 104
4. Értékelés ... 104
5. Irodalom ... 104
II.36. Érsemjén ... 105
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 105
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 105
3. A lelet leírása ... 105
4. Értékelés ... 105
5. Irodalom ... 105
II.37. Értarcsa-Siralomhegy (Aszalós Gábor szőlőse) ... 106
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 106
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 106
3. A sírok és a leletek leírása ... 106
4. Értékelés ... 107
5. Irodalom ... 107
II.38. Felsőnyárló ... 108
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 108
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 108
3. A lelet leírása ... 108
4. Értékelés ... 108
5. Irodalom ... 108
II.39. Felsőpojény ... 109
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 109
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 109
3. A lelet leírása ... 109
4. Értékelés ... 109
5. Irodalom ... 109
II.40. Fönlak ... 110
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 110
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 110
3. A leletek leírása ... 110
4. Értékelés ... 111
5. Irodalom ... 111
II.41. Gálospetri-Malomoldal ... 112
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 112
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 112
3. A sír és a leletek leírása ... 112
4. Értékelés ... 113
5. Irodalom ... 113
II.42. Gyulafehérvár-Brânduşei utca ... 114
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 114
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 116
3. A sírok és a leletek leírása ... 116
4. Értékelés ... 152
5. Irodalom ... 184
II.43. Gyulafehérvár-Császár forrása ... 185
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 185
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 185
3. A sírok és a leletek leírása ... 185
4. Értékelés ... 185
5. Irodalom ... 187
II.44. Gyulafehérvár-Mentőállomás (Zalatnai út/Staţia de Salvare) ... 188
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 188
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 188

3. A sírok és a leletek leírása ... 188
4. Értékelés ... 189
5. Irodalom ... 192
II.45. Gyulafehérvár-Orange állomás ... 193
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 193
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 193
3. A sír és a leletek leírása ... 193
4. Értékelés ... 193
5. Irodalom ... 193
II.46. Gyulafehérvár-Római Katolikus Székesegyház környéke I–III. sír ... 194
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 194
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 194
3. A sírok és a leletek leírása ... 194
4. Értékelés ... 195
5. Irodalom ... 195
II.47. Gyulafehérvár-Vadászok utcája ... 196
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 196
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 196
3. A sírok és a leletek leírása ... 196
4. Értékelés ... 196
5. Irodalom ... 196
II.48. Gyulafehérvár-Apor palota ... 198
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 198
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 198
3. A lelet leírása ... 198
4. Értékelés ... 198
5. Irodalom ... 198
II.49. Gyulafehérvári vár (?) ... 199
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 199
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 199
3. A lelet leírása ... 199
4. Értékelés ... 199
5. Irodalom ... 199
II.50. Gyulafehérvár város környéke ... 200
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 200
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 200
3. A leletek leírása ... 200
4. Értékelés ... 200
5. Irodalom ... 200
II.51. Gyulafehérvár-Trieszti András gyűjteménye ... 201
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 201
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 201
3. A leletek leírása ... 201
4. Értékelés ... 201
5. Irodalom ... 201
II.52. Gyulafehérvár-Poklisa „Căptălan-la Râpi” ... 202
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 202
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 203
3. A sírok és a leletek leírása ... 203
4. Értékelés ... 205
5. Irodalom ... 206
II.53. Gyulavarsánd-Laposhalom ... 207
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 207
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 207

3. A sírok és a leletek leírása ... 207
4. Értékelés ... 219
5. Irodalom ... 225
II.54. Hari ... 226
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 226
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 226
3. A lelet leírása ... 226
4. Értékelés ... 226
5. Irodalom ... 226
II.55. Hegyközszentimre ... 227
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 227
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 227
3. A leletek leírása ... 227
4. Értékelés ... 227
5. Irodalom ... 227
II.56. Hodony-Pocioroane ... 228
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 228
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 230
3. A sírok és a leletek leírása ... 230
4. Értékelés ... 233
5. Irodalom ... 235
II.57. Iriny ... 236
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 236
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 236
3. A lelet leírása ... 236
4. Értékelés ... 236
5. Irodalom ... 236
II.58. Jankafalva ... 237
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 237
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 237
3. A lelet leírása ... 237
4. Értékelés ... 237
5. Irodalom ... 237
II.59. Keglevichháza (?)-Fuchs-gyűjtemény ... 238
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 238
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 238
3. A leletek leírása ... 238
4. Értékelés ... 239
5. Irodalom ... 240
II.60. Keglevichháza-falu mellett ... 241
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 241
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 241
3. A lelet leírása ... 241
4. Értékelés ... 241
5. Irodalom ... 241
II.61. Keglevichháza-szórvány ... 242
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 242
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 242
3. A leletek leírása ... 242
4. Értékelés ... 242
5. Irodalom ... 242
II.62. Kellnek-Rehói út mellett ... 243
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 243
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 243

3. A leletek leírása ... 243
4. Értékelés ... 243
5. Irodalom ... 243
II.63. Királyföld ... 244
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 244
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 244
3. A leletek leírása ... 244
4. Értékelés ... 244
5. Irodalom ... 244
II.64. Kisjenő-Dohăngie ... 245
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 245
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 245
3. A leletek leírása ... 245
4. Értékelés ... 245
5. Irodalom ... 245
II.65. Kismajtény-Messzelátó domb ... 246
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 246
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 247
3. A sírok és a leletek leírása ... 247
4. Értékelés ... 249
5. Irodalom ... 250
II.66. Kolozsvár-Farkas utca 23. telek ... 251
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 251
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 251
3. A lelet leírása ... 251
4. Értékelés ... 254
5. Irodalom ... 254
II.67. Kolozsvár-Fluturilor utca ... 255
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 255
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 255
3. A lelet leírása ... 255
4. Értékelés ... 255
5. Irodalom ... 255
II.68. Kolozsvár-Heltai utca 28. telek ... 256
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 256
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 256
3. A lelet leírása ... 256
4. Értékelés ... 256
5. Irodalom ... 256
II.69. Kolozsvár-Kalevala utca I. lelőhely ... 257
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 257
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 257
3. A leletek leírása ... 257
4. Értékelés ... 257
5. Irodalom ... 258
II.70. Kolozsvár-Kalevala utca II. lelőhely ... 259
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 259
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 259
3. A sírok és a leletek leírása ... 259
4. Értékelés ... 259
5. Irodalom ... 260
II.71. Kolozsvár-Szántó utca (Strada Plugarilor) ... 261
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 261
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 261

3. A sírok és a leletek leírása 261
4. Értékelés 265
5. Irodalom 267
II.72. Kolozsvár-Zápolya utca 268
1. A leletkörülmények és a lelőhely 268
2. A leleteket őrző gyűjtemény 268
3. A sírok és a leletek leírása 268
4. Értékelés 280
5. Irodalom 292
II.73. Kolozsmonostor-II. Rákóczi György mellszobor 293
1. A leletkörülmények és a lelőhely 293
2. A leletet őrző gyűjtemény 293
3. A lelet leírása 293
4. Értékelés 293
5. Irodalom 293
II.74. Kovászinc 294
1. A leletkörülmények és a lelőhely 294
2. A leleteket őrző gyűjtemény 294
3. A leletek leírása 294
4. Értékelés 294
5. Irodalom 294
II.75. Köröstarján-Csordásdomb 295
1. A leletkörülmények és a lelőhely 295
2. A leleteket őrző gyűjtemény 295
3. A sírok és a leletek leírása 295
4. Értékelés 300
5. Irodalom 303
II.76. Kürtös 304
1. A leletkörülmények és a lelőhely 304
2. A leletet őrző gyűjtemény 304
3. A lelet leírása 304
4. Értékelés 304
5. Irodalom 304
II.77. Lámkerék 305
1. A leletkörülmények és a lelőhely 305
2. A leleteket őrző gyűjtemény 305
3. A lelet leírása 305
4. Értékelés 305
5. Irodalom 305
II.78. Lovrin 306
1. A leletkörülmények és a lelőhely 306
2. A leletet őrző gyűjtemény 306
3. A lelet leírása 306
4. Értékelés 306
5. Irodalom 306
II.79. Mácsé 307
1. A leletkörülmények és a lelőhely 307
2. A leletet őrző gyűjtemény 307
3. A lelet leírása 307
4. Értékelés 307
5. Irodalom 307
II.80. Magyardécse 308
1. A leletkörülmények és a lelőhely 308
2. A leletet őrző gyűjtemény 308

3. A lelet leírása ... 308
4. Értékelés ... 308
5. Irodalom ... 308
II.81. Magyarfráta-„La Fântâniţa” ... 309
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 309
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 309
3. A leletek leírása ... 309
4. Értékelés ... 310
5. Irodalom ... 310
II.82. Magyarlapád-Gorgány ... 311
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 311
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 311
3. A leletek leírása ... 312
4. Értékelés ... 312
5. Irodalom ... 312
II.83. Magyarpécska-Nagysánc ... 313
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 313
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 313
3. A leletek leírása ... 313
4. Értékelés ... 315
5. Irodalom ... 316
II.84. Malomszeg ... 317
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 317
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 317
3. A lelet leírása ... 317
4. Értékelés ... 317
5. Irodalom ... 317
II.85. Máramarossziget-Szalaván (Várhegy) ... 318
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 318
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 318
3. A leletek leírása ... 318
4. Értékelés ... 318
5. Irodalom ... 318
II.86. Maroscsapó ... 319
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 319
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 319
3. A lelet leírása ... 319
4. Értékelés ... 319
5. Irodalom ... 319
II.87. Marosgombás-Kiss Magura nyergén ... 320
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 320
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 321
3. A sírok és a leletek leírása ... 321
4. Értékelés ... 325
5. Irodalom ... 328
II.88. Maroskarna „B” temető ... 329
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 329
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 330
3. A sírok és a leletek leírása ... 330
4. Értékelés ... 333
5. Irodalom ... 336
II.89. Maroskarna-Maros jobb partja „C” ... 337
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 337
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 337

3. A sír leírása ... 337
4. Értékelés ... 337
5. Irodalom ... 337
II.90. Maroskarna-szórvány ... 338
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 338
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 338
3. A leletek leírása ... 338
4. Értékelés ... 338
5. Irodalom ... 338
II.91. Marosnagylak-Vízpompa ... 339
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 339
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 339
3. A sírok és a leletek leírása ... 339
4. Értékelés ... 339
5. Irodalom ... 339
II.92. Medgyes város területe ... 340
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 340
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 340
3. A leletek leírása ... 340
4. Értékelés ... 340
5. Irodalom ... 340
II.93. Mezőtelegd ... 341
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 341
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 341
3. A lelet leírása ... 341
4. Értékelés ... 341
5. Irodalom ... 341
II.94. Muszka-Náchtnébel Ödön földje ... 342
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 342
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 343
3. A leletek leírása ... 343
4. Értékelés ... 343
5. Irodalom ... 344
II.95. Muszka-Gruber Hugó földje ... 345
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 345
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 345
3. A leletek leírása ... 345
4. Értékelés ... 345
5. Irodalom ... 345
II.96. Nagyenyed-a város környéke ... 346
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 346
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 346
3. A lelet leírása ... 346
4. Értékelés ... 346
5. Irodalom ... 346
II.97. Nagyernye ... 347
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 347
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 347
3. A lelet leírása ... 347
4. Értékelés ... 347
5. Irodalom ... 347
II.98. Nagykomlós-község É-i oldala ... 348
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 348
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 348

3. A sír és a leletek leírása 349
4. Értékelés 349
5. Irodalom 349
II.99. Nagykomlós-szórványleletek 350
1. A leletkörülmények és a lelőhely 350
2. A leleteket őrző gyűjtemény 350
3. A leletek leírása 350
4. Értékelés 351
5. Irodalom 351
II.100. Nagylak-Téglaégető 352
1. A leletkörülmények és a lelőhely 352
2. A leleteket őrző gyűjtemény 352
3. A sírok és a leletek leírása 352
4. Értékelés 361
5. Irodalom 365
II.101. Nagyősz-Kleine Hügel 366
1. A leletkörülmények és a lelőhely 366
2. A leleteket őrző gyűjtemény 367
3. A sírok és a leletek leírása 367
4. Értékelés 367
5. Irodalom 368
II.102. Nagyősz-falu D-i része 369
1. A leletkörülmények és a lelőhely 369
2. A leleteket őrző gyűjtemény 369
3. A leletek leírása 369
4. Értékelés 369
5. Irodalom 369
II.103. Nagyszalonta-Halom domb 370
1. A leletkörülmények és a lelőhely 370
2. A leleteket őrző gyűjtemény 370
3. A sírok és a leletek leírása 370
4. Értékelés 372
5. Irodalom 374
II.104. Nagyszentmiklós környéke 375
1. A leletkörülmények és a lelőhely 375
2. A leletet őrző gyűjtemény 375
3. A lelet leírása 375
4. Értékelés 375
5. Irodalom 375
II.105. Nagyteremia (Máriafölde)-Stock Kristóf földje (Weinflur 36/1) 376
1. A leletkörülmények és a lelőhely 376
2. A leleteket őrző gyűjtemény 376
3. A sír és a leletek leírása 376
4. Értékelés 384
5. Irodalom 386
II.106. Nagyvárad-Szálka terasz-Jégverem 387
1. A leletkörülmények és a lelőhely 387
2. A leleteket őrző gyűjtemény 389
3. A sírok és a leletek leírása 389
4. Értékelés 396
5. Irodalom 400
II.107. Nagyvárad-Ferencz József laktanya 401
1. A leletkörülmények és a lelőhely 401
2. A leleteket őrző gyűjtemény 401

3. A leletek leírása ... 401
4. Értékelés ... 402
5. Irodalom ... 403
II.108. Nagyvárad-Nagy Lajos-féle téglagyár ... 404
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 404
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 404
3. A leletek leírása ... 404
4. Értékelés ... 404
5. Irodalom ... 404
II.109. Nagyvárad-szórvány ... 405
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 405
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 405
3. A lelet leírása ... 405
4. Értékelés ... 405
5. Irodalom ... 405
II.110. Németság ... 406
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 406
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 406
3. A leletek leírása ... 406
4. Értékelés ... 406
5. Irodalom ... 406
II.111. Németszentpéter-G.A.S. területe ... 408
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 408
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 408
3. A sír és a leletek leírása ... 408
4. Értékelés ... 410
5. Irodalom ... 412
II.112. Németszentpéter-Hamerák adomány ... 413
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 413
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 413
3. A lelet leírása ... 413
4. Értékelés ... 413
5. Irodalom ... 413
II.113. Németszentpéter-Marhák forrása ... 414
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 414
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 414
3. A lelet leírása ... 414
4. Értékelés ... 414
5. Irodalom ... 414
II.114. Németszentpéter-Római sáncok ... 415
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 415
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 415
3. A leletek leírása ... 415
4. Értékelés ... 415
5. Irodalom ... 415
II.115. Németszentpéter-szórvány ... 416
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 416
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 416
3. A lelet leírása ... 416
4. Értékelés ... 416
5. Irodalom ... 416
II.116. Nyírmező ... 417
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 417
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 417

3. A lelet leírása ... 417
4. Értékelés ... 417
5. Irodalom ... 417
II.117. Óbéba-szórvány ... 418
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 418
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 418
3. A leletek leírása ... 418
4. Értékelés ... 419
5. Irodalom ... 419
II.118. Óbesenyő-I. halom (közlegelő) ... 420
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 420
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 420
3. A leletek leírása ... 420
4. Értékelés ... 420
5. Irodalom ... 421
II.119. Óbesenyő-V. halom ... 422
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 422
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 422
3. A sírok és a leletek leírása ... 422
4. Értékelés ... 422
5. Irodalom ... 423
II.120. Óbesenyő-VI. halom ... 424
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 424
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 425
3. A sírok és a leletek leírása ... 425
4. Értékelés ... 425
5. Irodalom ... 426
II.121. Óbesenyő-Dragomir halma ... 427
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 427
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 427
3. A sírok és a leletek leírása ... 427
4. Értékelés ... 428
5. Irodalom ... 431
II.122. Ópálos ... 432
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 432
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 432
3. A leletek leírása ... 432
4. Értékelés ... 432
5. Irodalom ... 432
II.123. Ópiski ... 433
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 433
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 433
3. A sírok és a leletek leírása ... 433
4. Értékelés ... 433
5. Irodalom ... 433
II.124. Perjámos-Régi Posta utca ... 434
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 434
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 434
3. A leletek leírása ... 434
4. Értékelés ... 434
5. Irodalom ... 434
II.125. Perjámos-Sánchalom ... 435
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 435
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 435

3. A leletek leírása ... 435
4. Értékelés ... 435
5. Irodalom ... 435
II.126. Pusztakeresztúr ... 436
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 436
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 436
3. A lelet leírása ... 436
4. Értékelés ... 436
5. Irodalom ... 436
II.127. Pusztavizezsdia (Vizésd)-III-2. dűlő ... 437
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 437
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 437
3. A sír és a leletek leírása ... 437
4. Értékelés ... 437
5. Irodalom ... 437
II.128. Pusztavizezsdia (Vizésd)-X. halom ... 438
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 438
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 438
3. A sír leírása ... 438
4. Értékelés ... 438
5. Irodalom ... 438
II.129. Sajtény-falu DK-i határa ... 439
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 439
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 439
3. A sírok és a leletek leírása ... 439
4. Értékelés ... 440
5. Irodalom ... 441
II.130. Sepiszentgyörgy-Eprestető ... 442
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 442
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 442
3. A sír és a leletek leírása ... 442
4. Értékelés ... 443
5. Irodalom ... 443
II.131. Sikló-Gropoaie ... 444
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 444
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 444
3. A sírok és a leletek leírása ... 445
4. Értékelés ... 451
5. Irodalom ... 457
II.132. Szakálháza ... 458
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 458
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 458
3. A leletek leírása ... 458
4. Értékelés ... 458
5. Irodalom ... 458
II.133. Szalacs-Vidahegy ... 459
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 459
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 459
3. A sírok és a leletek leírása ... 459
4. Értékelés ... 462
5. Irodalom ... 463
II.134. Szászváros-Dealul Pemilor X2 (Pemilor domb/Csehek dombja) ... 464
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 464
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 464

3. A sírok és a leletek leírása ... 465
4. Értékelés ... 467
5. Irodalom ... 471
II.135. Székudvar-falu Ny-i határa ... 472
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 472
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 472
3. A leletek leírása ... 472
4. Értékelés ... 472
5. Irodalom ... 472
II.136. Szelindek ... 473
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 473
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 473
3. A leletek leírása ... 473
4. Értékelés ... 473
5. Irodalom ... 473
II.137. Szerbcsanád-görög keleti szerb hitközség földje ... 474
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 474
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 474
3. A sírok és a leletek leírása ... 474
4. Értékelés ... 475
5. Irodalom ... 475
II.138. Szerbcsanád-Pojána III. dűlő ... 476
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 476
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 476
3. A leletek leírása ... 476
4. Értékelés ... 476
5. Irodalom ... 476
II.139. Szolnok-Doboka vármegye területéről ... 477
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 477
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 477
3. A leletek leírása ... 477
4. Értékelés ... 477
5. Irodalom ... 477
II.140. Temesliget-Templomdomb ... 478
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 478
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 478
3. A leletek leírása ... 478
4. Értékelés ... 478
5. Irodalom ... 478
II.141. Temesmurány ... 479
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 479
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 479
3. A lelet leírása ... 479
4. Értékelés ... 479
5. Irodalom ... 479
II.142. Temesvár-Béga partja ... 480
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 480
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 480
3. A lelet leírása ... 480
4. Értékelés ... 480
5. Irodalom ... 480
II.143. Temesvár-Csóka erdő ... 481
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 481
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 481

3. A sírok és a leletek leírása ... 481
4. Értékelés ... 492
5. Irodalom ... 497
II.144. Temesvár-British Museum kollekció ... 498
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 498
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 498
3. A leletek leírása ... 498
4. Értékelés ... 498
5. Irodalom ... 498
II.145. Temesvár-Hősök temetője ... 499
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 499
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 499
3. A lelet leírása ... 499
4. Értékelés ... 499
5. Irodalom ... 499
II.146. Torda-sóstavak környéke ... 500
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 500
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 500
3. A leletek leírása ... 500
4. Értékelés ... 500
5. Irodalom ... 500
II.147. Tordai hasadék ... 501
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 501
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 501
3. A leletek leírása ... 501
4. Értékelés ... 501
5. Irodalom ... 501
II.148. Újszentes-elkerülő (DN6 Varianta Ocolitoare Timişoara) ... 502
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 502
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 502
3. A sírok és a leletek leírása ... 504
4. Értékelés ... 504
5. Irodalom ... 504
II.149. Újvár-Gomila ... 505
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 505
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 505
3. A sír és a leletek leírása ... 505
4. Értékelés ... 505
5. Irodalom ... 505
II.150. Vajasd ... 506
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 506
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 506
3. A lelet leírása ... 506
4. Értékelés ... 506
5. Irodalom ... 506
II.151. Vajdahunyad-Kincseshegy ... 507
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 507
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 507
3. A sírok és a leletek leírása ... 508
4. Értékelés ... 514
5. Irodalom ... 521
II.152. Várfalva-Jósika Gábor kertje ... 522
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 522
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 522

3. A sírok és a leletek leírása ... 522
4. Értékelés ... 530
5. Irodalom ... 536
II.153. Vejte ... 537
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 537
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 537
3. A sírok és a leletek leírása ... 537
4. Értékelés ... 539
5. Irodalom ... 541
II.154. Vetés ... 542
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 542
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 542
3. A lelet leírása ... 542
4. Értékelés ... 543
5. Irodalom ... 543
II.155. Világos-Balta Jâtei ... 544
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 544
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 544
3. A sírok és a leletek leírása ... 544
4. Értékelés ... 544
5. Irodalom ... 544
II.156. Zilah-Pálvár ... 545
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 545
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 545
3. A sírok és a leletek leírása ... 545
4. Értékelés ... 547
5. Irodalom ... 549
II.157. Zimándújfalu-Földvárpuszta ... 550
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 550
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 550
3. A leletek leírása ... 551
4. Értékelés ... 553
5. Irodalom ... 555
II.158. Zsombolya ... 556
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 556
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 556
3. A lelet leírása ... 556
4. Értékelés ... 556
5. Irodalom ... 556
II.159. Ismeretlen lelőhely (Székely Nemzeti Múzeum, Sepiszentgyörgy) ... 557
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 557
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 557
3. A leletek leírása ... 557
4. Értékelés ... 557
5. Irodalom ... 557
II.160. Ismeretlen lelőhely (talán Fogaras vidéke) ... 558
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 558
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 558
3. A leletek leírása ... 558
4. Értékelés ... 558
5. Irodalom ... 558
II.161. Ismeretlen lelőhely (talán Nagyszeben vidéke) ... 559
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 559
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 559

3. A lelet leírása ... 559
4. Értékelés ... 559
5. Irodalom ... 559
II.162. Ismeretlen lelőhely (talán Vecel környéke) ... 560
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 560
2. A leletet őrző gyűjtemény ... 560
3. A lelet leírása ... 560
4. Értékelés ... 560
5. Irodalom ... 560
II.163. Ismeretlen lelőhely (Maros Megyei Múzeum) ... 561
1. A leletkörülmények és a lelőhely ... 561
2. A leleteket őrző gyűjtemény ... 561
3. A leletek leírása ... 561
4. Értékelés ... 561
5. Irodalom ... 561
III. AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK ÉS SZÓRVÁNYLELETEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE ... 563
III.1. Az Erdélyi-Medence, a Partium és a Bánság temetőinek ásatási és közlési szakaszai, a feltárt anyag feldolgozásának stádiuma ... 563
III.1.1. Bevezetés ... 563
III.1.2. Módszertani megközelítés ... 563
III.1.3. Az Erdélyi-medence ... 564
III.1.4. A Partium ... 573
III.1.5. A Bánság ... 580
III.2. Következtetések. A három régió kutatástörténetének összehasonlítása ... 587
III.2.1. A 10–11. századi régészeti kutatások eredményeinek megítélése a régészettudományban ... 588
III.2.2. Az erdélyi magyar honfoglalás és irányainak megítélése a régészeti szakirodalomban ... 588
III.2.3. A magyar honfoglalás és magyarságkép a régészeti szakirodalomban ... 589
III.2.4. A temetők mint a honfoglalás emlékei, a temetkezőhelyek megítélése a szakirodalomban ... 591
IV. A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ELEMZÉSE ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA A 10–11. SZÁZADI ERDÉLYI-MEDENCÉBEN, A PARTIUMBAN ÉS A BÁNSÁGBAN ... 593
IV.1. A temetkezési szokások általános jellegzetességeiről ... 593
IV.1.1. A temetkezési rítus ... 594
IV.1.2. A kutatás stádiuma ... 594
IV.1.3. A temetők méretei ... 595
IV.1.4. A temetők topográfiai helyzete ... 595
IV.2. A sírgödör ... 595
IV.2.1. A sírok mélysége ... 595
IV.2.2. A sírgödrök alakja és mérete ... 596
IV.2.3. A sírok tájolása ... 597
IV.3. A sírok berendezése ... 601
IV.3.1. Koporsós temetkezések ... 601
IV.3.2. Mészkőlap-, kő- és/vagy téglapakolásos, kő- és/vagy téglakeretes sírok ... 602
IV.3.3. A fej feltámasztása ... 606
IV.4. A csontváz helyzete a sírban ... 607
IV.4.1. A karcsontok helyzete ... 607
IV.4.2. Rendellenes helyzetek a sírban ... 611
IV.4.3. Kettős temetkezés ... 611
IV.4.4. Koponyatemetkezés ... 611
IV.5. Trepanáció ... 613
IV.6. Halotti obulusok a sírokban ... 613
IV.6.1. Az érmék helyzete a sírokban ... 613
IV.7. A sírokban talált tárgyak rituális vonatkozásai ... 616
IV.7.1. Bajelhárító eszközök a sírban ... 616

IV.7.2. A tárgyak rongálásáról ... 616
IV.7.3. A sírok bolygatásáról ... 617
IV.8. Áldozatok ... 617
IV.8.1. Lovastemetkezések ... 617
IV.8.2. Étel- és italmellékletek ... 629
IV.8.3. Tüzelésnyomok a sírokban ... 636
IV.8.4. Tüzelőhely ... 636
IV.9. A 10. századi rítusok 11. századi továbbélésének problematikája ... 637
IV.10. Következtetések ... 639
V. A 10–11. SZÁZADI TEMETŐ-, KINCS- ÉS SZÓRVÁNYLELETEK VIZSGÁLATA. A 10–11. SZÁZADI TEMETŐK RELATÍV KRONOLÓGIAI RENDSZERE ... 641
V.1. Bevezetés ... 641
V.2. Viselet ... 641
V.2.1. Karikák/hajkarikák ... 641
V.2.2. Hajtűk ... 661
V.2.3. Fülbevalók ... 661
V.2.4. Nyakperecek ... 668
V.2.5. Hajfonatkorongok ... 671
V.2.6. Csüngők ... 672
V.2.7. Állati fogakból készült amulettek ... 672
V.2.8. Keresztek ... 673
V.2.9. Karperecek ... 673
V.2.10. Gyűrűk ... 687
V.2.11. Gombok ... 698
V.2.12. Csörgők ... 704
V.2.13. Gyöngyök ... 704
V.2.14. Ingnyakveretek és/vagy kisebb ruhaveretek ... 704
V.2.15. Kaftán-, ruha- vagy övveretek ... 712
V.2.16. A ruhán levő lemezkék, pántok ... 713
V.2.17. Lábperecek ... 714
V.2.18. Veretekkel díszített övek és veretes tarsoly ... 714
V.3. Fegyverek ... 719
V.3.1. Bevezetés ... 719
V.3.2. A 10. századi fegyverzet és a temetkezések ... 719
V.3.3. Íj ... 722
V.3.4. Íjtegez ... 723
V.3.5. Nyílcsúcsok ... 725
V.3.6. Nyíltegez ... 731
V.3.7. Szablya ... 736
V.3.8. Kard ... 741
V.3.9. Balta ... 747
V.3.10. Lándzsa/dárda ... 749
V.3.11. Következtetések ... 750
V.4. Használati eszközök ... 755
V.4.1. Kések ... 755
V.4.2. Árak ... 758
V.4.3. Borotva ... 762
V.4.4. Fenőkő ... 762
V.4.5.Csiholó ... 762
V.4.6. Kova ... 762
V.4.7. Összefoglalás ... 762
V.5. Lószerszámok ... 764
V.5.1. Rozettás lószerszámdíszek ... 764
V.5.2. További lószerszámdíszek ... 764

V.5.3. Zablák 764
V.5.4. Kengyelek 770
V.5.5. Hevedercsatok 784
V.6. Kerámia 786
V.6.1. Az edények tipológiája 788
V.6.2. Az edények díszítése 791
V.6.3. A fenékbélyegek rendszerezése 792
V.7. Pénzérmék 794
V.7.1. Az érmék statisztikája, kibocsátóinak köre 794
V.7.2. Az érmék kibocsátóinak statisztikája 794
V.7.3. Az érmék funkciója és statisztikai elemzése 799
V.7.4. Az érmék nyersanyaga 800
V.7.5. Az érmék állapota 801
V.7.6. Az érmék keltezési értéke 801
V.8. A 10–11. századi anyagi kultúra és a kontinuitás–diszkontinuitás kérdésköre 802
V.9. A 10–11. századi temetők és szórványleletek kronológiai rendszere. A 9. századi és a 10. századi lelethorizont kapcsolatának kérdésköre 804
V.9.1. É-Partium (DK-Nyírség) és a bihari terület 809
V.9.2. A Fehér-Köröstől D-re fekvő terület 810
V.9.3. A Maros alsó szakasza 810
V.9.4. ÉNy-, Közép- és DK-Bánság 811
V.9.5. É-Erdély és Szilágyság 812
V.9.6. A D- és DK-Erdély 813
V.10. A 10–11. századi temetkezések mellékleteinek kulturális „nemi" jellegéről 818
V.11. A gyermektemetkezésekről 818
VI. KÖVETKEZTETÉSEK 821
VI.1. A terület birtokba vétele. Népességek a 10. századi Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban 821
VI.2. Egy elképzelt társadalmi modell: a 10. századi Kárpát-medencei társadalom rétegződésének dinamikája: hódítók és meghódítottak 824
VI.3. A centrum és periféria kérdése. A lehetséges 10. századi katonai–politikai–gazdasági központok kérdése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban. Tájkép és hierarchia 826
VI.4. Az erdélyi-medencei, bánsági és partiumi központok kérdése 826
VI.4.1. A kolozsvári mikrorégió temetői és a hatalmi központ kérdése 826
VI.4.2. A gyulafehérvári 10. századi központ kérdése 831
VI.4.3. A temetők leletanyaga és a műhelyek, piachelyek kérdése. Kolozsvár és Gyulafehérvár esete 833
VI.4.4. A bihari temető és a hatalmi centrum kérdése 834
VI.4.5. A Partium D-i részén található hatalmi központ kérdése 835
VI.5. „Határzónák" és kereskedelmi utak 835
VI.6. A 10. és 11. századi temetőtípusok 837
VI.7. A temetők (nemes)fémmennyisége 842
VI.8. A 10–11. századi temetők és a kereszténység elterjedésének kérdésköre 843
VI.9. Befejezés 844
VII. A 9–11. SZÁZADI ERDÉLY ANTROPOLÓGIAI ANYAGÁNAK ÁTTEKINTÉSE. A GYULAFEHÉRVÁR-MENTŐÁLLOMÁS II–III. TEMETŐJÉNEK ELEMZÉSE – *Gál Szilárd Sándor* 847
VII.1. Az anyag és a módszer 847
VII.2. A temető népességének nem és életkor szerinti megoszlása (demográfiai jellemzők) 848
VII.3. A koponya és a *postcranialis* **váz biometrikus és morfológiai jellemzői** 850
VII.3.1. Az agykoponyák morfológiai jellemzői 851
VII.3.2. A *postcranialis* váz biometrikus jellemzői 852
VII.4. A testmagasság 853
VII.5. A koponyamérések jellemzői. Összehasonlítás középkori szériákkal a 9–13. századból 854
VII.6. Patológiás esetek 855
VII.6.1. Epigenetikus elváltozások 855

VII.6.2. Traumás elváltozások 855
VII.6.3. Fogágybetegségek 855
VII.7. Következtetések 855
VIII. A KOLOZSVÁR-ZÁPOLYA UTCAI TEMETŐ 10. SÍRJÁBAN LELT LÓCSONT RADIOKARBON VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYE 857
IX. 10TH AND 11TH CENTURY BURIAL SITES, STRAY FINDS AND TREASURES IN THE TRANSYLVANIAN BASIN, THE PARTIUM AND THE BANAT (SUMMARY) 859
IX.1. The geography of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat 859
IX.2. List of the 10th–11th century cemeteries, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat 860
IX.3. A historical review of the research of the cemeteries, stray finds and treasures of the 10th–11th centuries in the regions of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat 862
IX.3.1. The Transylvanian Basin 863
IX.3.2. The Partium 864
IX.3.3. The Banat 865
IX.3.4. A historical comparison of the researches done in the three regions 866
IX.4. The evaluation of the archaeological research of the 10th–11th centuries in archaeology 867
IX.4.1. The evaluation of the Hungarian Conquest and its directions in Transylvania in the archaeological publications. The Hungarian Conquest and the concept of Hungarians in the archaeological publications 867
IX.4.2. Cemeteries: the remains of the Hungarian Conquest, opinions on the burial places in literature 868
IX.5. Analysis of the burial customs 869
IX.5.1. On the general characteristics of burial customs 869
IX.5.2. On the sizes of cemeteries 870
IX.5.3. The topographical location of the cemeteries 871
IX.5.4. Graves 871
IX.5.5. The problem of the continuation of 10th century burial rites into the 11th century 879
IX.5.6. Conclusions 880
IX.6. The analysis of the material culture of the 10th–11th century cemeteries, stray finds and treasures. The relative chronological system of the 10th–11th century cemeteries 881
IX.6.1. Elements of dress and/or of fashion 882
IX.6.2. Weapons 888
IX.6.3. Articles of personal use 893
IX.6.4. Horse equipment 894
IX.6.5. Pottery 897
IX.6.6. Coins 897
IX.7. The material culture of the 10th–11th century and the issues connected to continuity and discontinuity 898
IX.8. The chronological system of the cemeteries, stray finds and treasures of the 10th–11th centuries. The issues connected to the relationship of the 9th–10th century horizons of the finds 900
IX.9. On the gender characteristics of inventories of the 10th–11th century burials in short 903
IX.9.1. On child burials in short 904
IX.10. Conclusions 905
IX.10.1. The occupation of the territory. Populations in the 10th century Transylvania, Partium and Banat 905
IX.10.2. A social model as it is supposed: the 10th century „Hungarian" social model 908
IX.10.3. Possible military and political centers in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Landscape, topography and hierarchy: the conquerors and the conquered 910
IX.10.4. 'Border zones' and crossroads 918
IX.10.5. The 10th–11th century cemetery types 919
IX.10.6. The quantities of (precious) metal in the cemeteries 922
IX.10.7. The issue of 10th–11th century graves and the spread of Christianity 924
IX.10.8. Conclusions 925
X. FÜGGELÉK 927
X.1. Rövidítés- és irodalomjegyzék 927
X.2. List of the figures and the plates 954
X.3. Képek és táblák forrásjegyzéke/Bibliography of the sources of the figures and the plates 970

ELŐSZÓ

A magyar honfoglalás és államalapítás korának régészeti kutatása szempontjából alapvető fontosságú a rendelkezésre álló korabeli leletanyag közzététele. E téren sajnálatos módon rendkívül nagy az elmaradás, melyet e monográfiasorozat közreadásával kívánunk felszámolni. Különösen sok a fehér folt Erdély, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetőinek és sírleleteinek ismerete terén, mely kiáltó módon nyilvánvalóvá vált az Erdély történetét feldolgozó monográfia három évtizeddel ezelőtti megjelenése nyomán. Mindezek ismeretében különösen örvendetes volt, hogy 14 évvel e kötet megjelenése előtt egy pályáján akkoriban induló fiatal erdélyi szakember céljául tűzte ki az említett területek régészeti forrásainak összegyűjtését. Gáll Erwin bukaresti egyetemi tanulmányai után 1999 tavaszán jelent meg Budapesten, tarsolyában a temesvár-csóka-erdei honfoglalás kori temető feldolgozásának kéziratával, amelyet egy magyar régészeti folyóirat számára közlésre ajánlott fel. Először Kiss Attilához, a Magyar Nemzeti Múzeum erdélyi születésű régészéhez vezette útja, aki érdeklődve és segítőkészen fogadta, de akinek váratlan halála megakadályozta a további kapcsolattartást és együttműködést. Gáll Erwin ezután 1999 őszén kereste fel Bóna István professzort a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen, akinek érdeklődése életének és alkotóerejének utolsó fázisában (részben az 1996-os millenáris évforduló aktualitásának okán), ismét a honfoglaláskor felé fordult. Ezt mutatja, hogy 1998-ban még akadémiai székfoglalójának is honfoglalás kori témát választott: *A magyarok és Európa a 9–10. században* címmel. Bóna István az *Erdély története* című monográfia 1984-es megjelenését követően is rendszeresen figyelemmel kísérte az újabb leletek előkerülését, a régi és új erdélyi leletek sorsát, s személyes kapcsolatai révén is sok információ jutott el hozzá, de erdélyi utazásra életének utolsó évtizedében már nem vállalkozott. Mindezért kárpótolta azonban, hogy a rendszerváltás utáni oldottabb politikai légkörben a magyar–román ösztöndíjprogram keretében az Eötvös Loránd Tudományegyetemen több, a magyar honfoglaláskor és középkor régészetét és történetét hallgató erdélyi diák is megkezdhette egyetemi tanulmányait.

Bóna István tisztában volt azzal, hogy a 10. századi erdélyi honfoglalás kori leletek összegyűjtésére és monografikus feldolgozására csak a helyi viszonyokban jártas, a helyi múzeumokban dolgozó magyar és román kollégákat jól ismerő és velük együttműködő, jól képzett erdélyi kolléga képes. Éppen ezért – felismerve Gáll Erwin elkötelezettségét és meggyőződve tudásáról – arra biztatta őt, hogy jelentkezzék az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájának Régészeti Programjára, és dolgozza fel az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetkezéseiből előkerült leletanyagot. A doktori tanulmányok elkezdését a magyar–román kulturális csereegyezmény keretében elnyert ösztöndíj tette lehetővé.

Gáll Erwin a bukaresti egyetemen Radu Harhoiu tanítványaként alapos gyakorlati és elméleti képzést kapott, és magyarországi tanulmányai során hamarosan ismeretséget kötött és jó kapcsolatot alakított ki szinte valamennyi, a magyar honfoglalás kor régészetével foglalkozó kollégával és hallgatótársával. Az MTA Régészeti Intézetében Bálint Csanád, Benkő Elek, Kovács László és Takács Miklós, a Magyar Nemzeti Múzeumban Révész László, Mesterházy Károly és Fodor István folytattak vele rendszeres konzultációkat és támogatták kutatásait. Ennek köszönhetően Gáll Erwin hamarosan a hazai honfoglaláskorral foglalkozó kutatóközösség aktív tagjává vált, rendszeresen szerepelt szakmai konferenciákon és publikált tudományos folyóiratokban.

Gáll Erwin azonban budapesti egyetemi doktori tanulmányai alatt is rendszeresen résztvett az erdélyi, romániai régészeti közéletben. Erdélyi kutatásai, régészeti gyűjtőútjai e nélkül nem is lehettek volna eredményesek. Vida Tivadar 2001 után, Bóna István fájdalmasan korai halálát

követően lett Gáll Erwin témavezetője az ELTE Régészeti Doktori Programjában, és ezután nyerhetett bepillantást abba a fáradhatatlan kitartással és sokszor entuziasztikus elszántsággal végzett gyűjtő és feldolgozó munkába, ami akkoriban Gáll Erwin magyarországi és erdélyi mindennapjait jellemezte. Időt és energiát nem kímélve nyomozott lelkes gyűjtőknél, tanároknál, iskolai gyűjteményekben, nagy és kis múzeumok raktáraiban és irattáraiban. Gyakran a magyarországi tartózkodásának fedezésére hivatott szerény ösztöndíjából fizette erdélyi tanulmányútjait, a leletek helyi fotózását és rajzoltatását.

Mivel Bóna István és Kovács László kezdettől fogva lektora volt Gáll Erwin Magyarországon megjelenésre szánt tanulmányainak, továbbá Kovács László és Révész László Gáll Erwin azonos tárgyú PhD disszertációjának opponense is volt, mindkettejük számára világossá vált, hogy az erdélyi 10–11. századi leletanyagot tárgyaló monográfia csak Hampel Józsefnek az elmúlt századfordulón kiadott munkájához mérhető, és ezért az általuk szerkesztett *Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* című, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Régészeti Intézete, valamint újabban a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke által közösen kiadott monográfiasorozat kötetei sorába illik. Ezért a sorozat szerkesztőiként Révész László, az SZTE Régészeti Tanszékének vezetője és Kovács László, az MTA BTK Régészeti Intézetének nyugalmazott tudományos tanácsadója rendszeresen konzultált Gáll Erwinnel, sőt az általuk vezetett OTKA-pályázat keretében lehetővé tették, hogy Felföldi Szabolcs, a Szegedi Tudományegyetem tudományos munkatársa folyamatos kapcsolattartással elvégezze a szükséges szerkesztési feladatokat. Neki, valamint az illusztrációs anyagot rendező és a nagy terjedelmű kézirat nyomdai előkészítését végző Tóth Csabának minden érintett ezúton is kifejezi őszinte háláját és köszönetét.

2006 óta Gáll Erwin a Román Akadémia bukaresti „Vasile Pârvan" Régészeti Intézetének munkatársa, és már ebben a minőségében végezhette doktori értekezésének befejezését és közlésre történő szerzői előkészítését. Munkája mindkét ország 10–11. századi régészetének fontos tudományos eredménye, hiánypótló kézikönyv, amely remélhetően további gyümölcsöző tudományos együttműködésre ösztönzi mindkét ország kutatóit.

Budapest, 2013. március 4.

Kovács László – Révész László – Vida Tivadar

Bóna István
emlékének

BEVEZETÉS

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi történetének elemzése nyilvánvalóan tudományos feladat. Hasonló tudományos feladat kell/kellett volna legyen e területek régészeti leletegyütteseinek vizsgálata is. E három régió (de különösen az Erdélyi-medence) esetében a régészet sajnálatos módon teljesen a történelemtudomány foglya lett a 20. században, ez utóbbi viszont a politikai, éspedig a nemzetpolitikai célok kiszolgálója volt (és maradt). A szuverenitását elveszítő történetírás sajnálatosan bekebelezte a régészetet is, és ez a helyzet alapvetően napjainkig sem változott meg. Erre a legjobb példa, hogy Romániában a mai napig nem létezik önálló régész felsőoktatás (nem beszélve kora középkori régészetről), amelynek jól látható következménye a régészeti elemzésekben megfigyelhető historizálás.

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi történetének elemzése elsősorban tehát szakmai kihívás. Ez hatványozottan vonatkoztatható a 10–11. századi régészeti leletegyüttesekre, ugyanis Bóna István máig meghatározó szintézisén kívül használható régészeti elemzés e három régió temetőiről és sírleleteiről a mai napig nem készült.

Annak ellenére, hogy könyvtárnyi szakirodalom született az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság régészeti leletanyagának vizsgálata kapcsán, általában nagyon egyoldalú módszerek felhasználása mellett egyáltalán nem törekedtek a fellelhető régészeti anyag teljes felgyűjtésére, a temetkezési szokások rendszerezésére és feldolgozására, az anyagi kultúra leletegyütteseinek, valamint ezek párhuzamainak lehetőleg teljes körű bemutatására. Sajnálatos módon teljesen hiányoznak az olyan munkák is, amelyek egy-egy temető teljes körű, modern elemzését tartalmaznák.

Ezekből fakadóan a jelen munka egyik legfontosabb célja rendszerezni, illetve kritikai elemzés alá vonni az eddig felgyűlt régészeti információhalmazt, valamint összehasonlítani ezeket a Kárpát-medence más területeiről ismert jelenségekkel, illetve olyan jelenségek esetében, amelyek túlmutatnak a Kárpát-medence területén (jelentős mennyiségben váltak ismertté ilyenek is), ezt az összehasonlítást és elemzést kiterjeszteni a kelet-közép-európai régió egészére, vagy éppen DK-Európára.

Ugyancsak célunk volt a három régió temetkezési szokásainak, anyagi kultúrájának egymástól független elemzése és összehasonlítása. Az egyes tárgytípusok használatának vagy éppen viseletének kérdéséhez lehetőség szerint újabb észrevételeket fűztünk, s egyúttal kísérletet tettünk a leletek időrendjének kidolgozására is, amelyek alapján minden korábbinál pontosabb képet kaptunk az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság régióinak 10–11. századi kulturális jellegzetességeiről, a tipikus honfoglaló magyar leletek időrendi megjelenéséről, a honfoglalók településterületeiről, a végbemenő etnokulturális folyamatokról, a lehetséges át- vagy betelepítések/betelepedések folyamatairól a 10., illetve a 11. században.

Sajnos a kelet-európai, de elsősorban a romániai szakirodalom módszertani kezdetlegessége nyomott hagy a jelen munkán is. Nem mellékes, hogy számos következtetés levonását éppen az alapkutatások hiánya vagy elégtelensége (ezekről a 3. fejezetben esik szó) gátolja meg (így az antropológiai, archeozoológiai, valamint DNS-vizsgálatok elmaradása).

Bukarest, 2011. július 28.

Gáll Erwin

I. TERMÉSZETFÖLDRAJZI ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

I.1. AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG TERMÉSZETFÖLDRAJZA

A 10–11. század tanulmányozása során mindenképpen szükséges feltennünk azt a kérdést, hogy a 10. századi népcsoportok számára mit is jelentett a Kárpát-medence. Régészeti szempontból egyetlen biztos kalauzunk a korszakhoz tartozó régészeti lelőhelyek összessége, ezen belül pedig a kulturálisan specifikusabb, könnyebben behatárolható temetők. A 10–11. századi benépesülés kérdésének szempontjait szem előtt tartva kijelenthető, hogy a régészeti lelőhelyek alapján a demográfiailag számba vehető Kárpát-medence nem felel meg a Kárpát-medence földrajzi értelemben vett mai fogalmának, ami azonban nem zárja ki, de nem is bizonyítja a honfoglaló magyarság politikai-katonai uralmát e terület fölött.

Hasonlóan nehezen határolhatóak be az általunk régészetileg vizsgált területek is: az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság. Ezeknek a területeknek jelentős része (voltaképpen a legnagyobb része) fehér foltként jelentkezik a 10. századi viszonyokat ábrázoló elterjedési térképeinken. Ez arra figyelmeztet, hogy óvatosan kell bánjunk a különböző földrajzi fogalmak és a településrend elterjedése között létező vagy nem létező kapcsolatokkal, nem is beszélve az ebből leszűrhető következtetésekről.

A földrajzi értelemben vett Kárpát-medence alapvetően két részre: a központi medencé(k)re és az 1500 km hosszú és mintegy 150–200 km széles, a központi medencé(ke)t körülölelő hegyvidéki területekre osztható. A 325.000 km^2-es területű Kárpát-medence 51%-át a 200 méternél alacsonyabb síksági tájtípusok foglalják el. A dombságok (201–500 m) 24%-kal, a középhegységek (500–1000 m) 20%-kal, az 1000 méternél magasabb hegyvidékek 5%-kal részesednek a Kárpát-medence területéből.

Az alföldek, a dombságok és az intramontán (hegységközi) kismedencék kedvező ökológiai feltételeket biztosítanak mind az állatenyésztő, mind pedig a földművelő tevékenységekhez. A medence belseje erdős steppevidék, amelyet a magassági övekbe tagolódó, zárt erdőségek foglalnak keretbe. A Kárpátok erdős hegyvonulatait a centripetális jellegű vízhálózat teraszos völgyei kapcsolják össze a belső medencékkel (Alföld, Kisalföld, Erdélyi-medence). A medence síkságaira érkező folyók a meg-megismétlődő áradásaikkal hatalmas területeket öntenek el. Ezek a vidékek egészen a 19. századig mintegy 15%-át képezték a Kárpát-medence területének.[1]

Napjainkban a három vizsgált régió egyetlen fogalom, azaz Erdély neve alatt jelenik meg, amelynek alapvetően megkérdőjelezhető politikai okai vannak, miközben nemcsak földrajzilag, de kulturálisan is teljesen különböző egységekkel van dolgunk, és ez még egyértelműbben igaz a 10–11. századra vonatkozóan.

Földrajzi (és nem politikai vagy etnikai) alapon teljesen független az Erdélyi-medence, amelyet azonban peremmedencék határolnak. A medence a DK-i-Kárpátok, illetve az Erdélyi-Kárpátok vonulata között a Bukovinai- és a Máramarosi-havasoktól a Felső-Tisza völgyéig, K felé pedig a Szucsáva-folyó forrásvidékétől a Duna Kazán-szorosi, vaskapui völgyszakaszáig nyúlik félkörívben. E nagy tájrendszer Ny-i övezetében, mintegy határként emelkedik az Erdélyi-középhegység (a román elnevezés szerint: Nyugati-havasok), ennek D-i folytatásában pedig a Bánság-hegyvidék. Ez a domborzati kép Ny felé két helyen nyitott: a Maros mentén egy szűkebb, a Szamos mentén pedig egy tágabb területen. Ezeken kívül a Kárpátok vonulatát mind az ÉK-i, mind a D-i részeken hágók és völgyszorosok tagolják (a Radnai-, Borgói-hágó, a Tölgyes-, Békás-, Gyimesi-, Bodza-szoros, a Tatár-hágó, a Tömösi-szoros, a Törcsvári-hágó, a Vöröstoronyi-, valamint a Szurdok-szoros). Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy a Keleti-Kárpátok szélessége D felé haladva csökken, É-on 170 km, Dédánál 100 km, Kézdivásárhelynél 90 km.

A nagyjából 500–1000 m magas térségeket bükkösök uralják, a magasabb hegyeket pedig fenyvesek, ugyanakkor az alacsonyabb dombvidékeken tölgyerdők vannak többségében. Erdős steppe – és ez fontos a 10. század kutatásának szempontjából is – legfeljebb kis területen és foltokban csak a Mezőségen (Kolozsvártól É-ra) fordul elő.

A medence vízhálózati sűrűsége nagy, földje pedig gazdag sóban, illetve nemesfémekben. Ez a gazdagság sokszor volt kiváltó oka különböző politikai-katonai eseménysorozatoknak, illetve gazdasági-társadalmi folyamatoknak.

A másik két régió, a Bánság és a Partium valójában az Alföld K-i nyúlványa, tehát olyan mezőségi táj, illetve dombvidék, amely É-on Szatmár környékét, illetve Bihart, délebbre pedig a Körösök vidékét foglalja magába. E területek már a steppe vidékéhez tartoznak, akárcsak a Maros alsó szakasza, illetve a Bánság nagy része. Mint azt fentebb említettük, a terület K-i részét az Erdélyi-középhegység, ennek D-i folytatásában pedig a Bánság-hegyvidék határolja.

Az alacsony ártereken az élővízfolyások mentén kialakuló öntésföldes, puhafás ligeterdő a 10. században a mainál lényegesen nagyobb területet foglalt magában. Nagy foltjai között van a Szatmár-Beregi-síkság, vala-

[1] Frisnyák 1990, 123–124.

mint a minket jobban érdeklő terület: azaz a Szamos, a Körösök és a Maros torkolati szakaszainál fellelhető ligetes erdők.

Az alacsony árterek másik típusa az évente ismétlődő árvizek hordaléklerakódásából már ritkán részesült, így rajta háborítatlan mocsári erdőrengetegek emelkedtek. Sávjaik szélesen keretezték az előbbi öntésföldes típust. A kutatott területeinken megtalálhatóak a Körösök vidékén, de a Bánságban is, a Béga és a Temes mentén. Ezeket a mocsári erdőket fűz, nyár és mocsári tölgy alkotta.

Az alacsony árterek élővizektől még távolabbi régióit hatalmas lápok töltötték ki náderdőkkel, puhafás ligetekkel, zsombékokkal. Ez a tájtípus is nagy területet foglal(t) el a Körösök sárrétjeiben, illetve a Bánságban.

A következő tipológiai egységet a magas ártéri területek képezik; ez utóbbiakat már csak ritkábban pusztító nagy árvízek árhullámai idején borította hosszabb-rövidebb ideig víz. A magas árterek keményfás ligeterdőit nagy területeken találjuk meg az Alsó-Tiszavidék K-i peremén, illetve a Bánságban.

A 10–11. század legjelentősebb népességeltartó tájtípusa a löszös, csernozjom talajú mezőség. Itt kerülnek elő a legnagyobb mennyiségben a kisebb méretű temetők vagy éppen a magányos sírok. Ezek főleg az ártér, illetve az ármentes térszín peremén helyezkednek el. Az e típusba sorolható tájegységek nagy területeket foglalnak el a Körös–Maros-közén.

A medence síkságához tartoznak a határos domb- és hegyvidékek felé átmenetet képező peremvidékek is. A medence peremén síkságok széles övezete öleli körül az Alföldet, például az Érmelléken, a Bihari-hegység Ny-i lejtővidékén és az aradi hegyalján, át a Bánság-hegyvidék Ny-i lejtővidékéig

I.2. A TÁRGYKATEGÓRIÁK ÉS TÁRGYTÍPUSOK KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETÉRŐL

Kutatott régióink, azaz az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság régészeti szakirodalmának elsődleges jellegzetessége, hogy az esetek többségében más régiók kutatásának eredményeit veszi át és alkalmazza, a legtöbb esetben sajnos kritika nélkül, gyakran aktuális (többnyire politikai) érdekeinek megfelelően.[2] Éppen ezért mindmáig nem készült el a földrajzilag különálló egységet alkotó Erdélyi-medence leletanyagának pontos tipológiai rendszere, illetve ezen rendszer relatív kronológiája. Jelen munkánk egyik elsődleges célja éppen ezért a részletekbe menő elemzések pótlása mellett a mikroregionális kutatások fontosságának hangsúlyozása.

Első lépésként ugyanakkor az is leszögezhető, hogy a (magyarországi) honfoglalás kori kutatás egyik jellemző tendenciája, a különböző tárgytípusok időrendi skáláinak egyértelmű és sokszor nagyon merev kronológiai keretek közé préselése rányomta a bélyegét a sokszor kisebbségi komplexussal küzdő erdélyi kora középkori kutatásra is. Példaként csak azt a mindennapos módszert említem, amikor a romániai magyar és román régészek egyaránt egy-egy Erdélyi-medencében előkerülő tárgyat (legyen az ékszer, fegyver vagy lószerszám) nagyon sokszor csak egy-egy igen komoly távolságban előkerült párhuzammal kelteznek, s így építik be az említett tárgyat a tudományos köztudatba, sokszor a régi, újra át nem gondolt elméletekkel együtt.

A tárgyak ily módon történő keltezése azonban módszertanilag teljesen helytelen, ugyanis egy-egy tárgy használatának datálásánál komoly problémákat vethet fel két, egymástól nagy távolságra előkerült lelet összevetése. A legcélravezetőbb és leghelyesebb út az lenne, ha az ismert temetőket maradéktalanul feltárnánk, teljes anyagukat publikálnánk, s így a temetők leleteit saját kontextusukban tudnánk elemezni. A cél tehát első lépésként a mikroregionális vizsgálatok elvégzése, s csak ezek után kerülhet sor a makroregionális jellegű (a Kárpát-medence egészét érintő) kérdések vizsgálatára (lásd pl. az IV. fejezetet).

A fenti gondolatsort folytatva tehát nagyon sok esetben tapasztalhatjuk, hogy magyar és román régészek egyaránt közvetve kelteznek egy tárgyat, vagyis tulajdonképpen egy-egy másik tanulmány alapján, és nem a tárgy lelőhelyének összefüggései vagy környezete alapján.[3]

Ugyanakkor a mindennapi élet komplexitását is szem előtt tartva megállapíthatjuk, hogy egy hétköznapi tárgytípus (pl. egy ékszer vagy eszköz) használatának időrendi skálája nem állapítható meg mechanikus szabályok alapján. Egy tárgy (kivételt talán csak a fegyverek jelentenek) használatának idejét bonyolult és komplex pszichológiai és társadalmi jelenségek határozzák meg, amelynek köszönhetően a tárgyak többségét nagyon nehezen lehet egy relatív rendszerbe rendezni. A hatalmas mennyiségű szakirodalomnak távolról sem sikerült egyértelmű időrendi skálát kidolgoznia a tárgyak időrendjét illetően. Jelenleg egyetlen tárgytípust sem tudunk nagyon pontos időrendi határok közé helyezni, voltaképpen csak körvonalazni tudjuk a tárgyak elterjedési területeit és időrendi skáláit. Az alábbiakban erre számos példát láthatunk még.

2 Jó példák erre Aurel Dragotă, Călin Cosma vagy a jelen kötet szerzőjének művei, akik korábban különösebb fenntartások nélkül vették át a magyar szakirodalom megállapításait, anélkül, hogy az általuk kutatott leletkörnyezetet megvizsgálták volna. Csak az utóbbi időben fogalmazódott meg jelen mű szerzőjében az erdélyi leletanyag független, önálló elemzésének igénye.

3 Erre a veszélyre már Révész László is felhívta korábban a figyelmet.

Legalább ennyire sajnálatos az is, hogy a magyarországi kutatások nagyon sokszor a K-i területek (itt az Erdélyi-medencére, a Partiumra és a Bánságra gondolok) leletanyagának vizsgálata során eddig levont következtetéseket tökéletesen figyelmen kívül hagyták. Hiába hívtam fel a figyelmet már jónéhány évvel ezelőtt, hogy a kutatás jelenlegi állása alapján az S végű hajkarikák használata a 11. század előtt nem dokumentálható az Erdélyi-medencében, illetve, hogy a pödrött végű hajkarikák a K-i területeken a 11. század végéig, sőt a 12. században is dokumentálhatóak (tehát nemcsak a 11. század első feléig), mindez a magyarországi kutatásokban nem keltett visszhangot.

De megállapíthatjuk azt is, hogy bár már korábban rámutattunk az obulusos temetkezések kapcsán azok DK-európai kapcsolataira, illetve sikerült a karcsontok helyzetének rendszerezése során rámutatni arra a tényre is, hogy már az alföldi, 10. századi lovas-fegyveres temetkezések esetében jelentős számban dokumentálhatóak az úgynevezett keresztény kartartások,[4] ezen eredményeket a magyar honfoglalás kori szakirodalom mellett az erdélyi román kora középkori régészet is egyszerűen elfelejtette idézni.

Az alábbi képen közös táblázatban próbálom meg ábrázolni a különböző tárgytípusokkal és ezek változataival foglalkozó szakemberek munkáit, vagyis azon tárgytípusok kutatástörténetét, amelyeket külön nem érinthettem itt. Ahogyan az kiderül a táblázatból is, a mai napig egyetlen erdélyi, partiumi vagy bánsági szakember sem foglalkozott a három régió leletanyagához tartozó valamelyik tárgytípus nemzetközi vagy akár Kárpát-medencei kontextusának tárgyalásával, nem lehet tehát eléggé hangsúlyozni a közvetett keltezéssel kapcsolatos problémák aktualitását.

Tárgykategória – tárgytípus	**Szerzők**		**Keltezésük**	**Megjegyzések**
	Magyar szerzők	**Külföldi szerzők**		
Hajkarika 1a–b. típus	Szőke 1962, 35; Tettamanti 1971, 218; Révész 1996a, 79–80.	Giesler 1981, 116–120; Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.	10. század első két harmada	Nem tettek különbséget az általunk két típusba sorolt ékszerek között
Hajkarika 2a–b. típus	B. Mikes 1956, 122; Tettamanti 1971, 219, 13. jegyzet		11. század	Nem tettek különbséget az általunk két típusba sorolt ékszerek között
Hajkarika 3. típus	Elemzés nélkül			
Hajkarika 4. típus	Elemzés nélkül			
Hajkarika 5a–b. típus	Fehér 1958, 269–318; Kralovánszky 1959a, 327–361; Szőke 1962, 86–88; Mesterházy 1962–1964, 95–113; Mesterházy 1983, 143–151; Gáll 2009, 157–175.	Giesler 1981, 116–120.	10. század 60-as 70-es évei	
Hajkarika 5c. típus	Elemzés nélkül		11. század első fele	
Hajkarika 5d1–6. típus	Szőke 1962, 89.	Giesler 1981, 116–120.		
Hajkarika 6. típus	Szőke 1962, 35–38; Lőrinczy 1985, 157; Révész 2001–2002, 263–303.	Giesler 1981, 116–120.		
Hajkarika 7. típus	Szőke 1962, 38–39.	Giesler 1981, 116–120.		
Hajkarika 8. típus	Elemzés nélkül			
Fülbevaló 1a1. típus	Szőke 1962, 45–46; Mesterházy 1994a, 211–234.	Dekowná 1979, 149; Zoll Adamikowa 1999, 108.	10. század közepétől a 11. század első negyedéig	
Fülbevaló 1a2. típus	Szőke 1962, 45; Mesterházy 1994a, 211–234.	Dekowná 1979, 149; Zoll Adamikowa 1999, 108.	10. század közepétől a 11. század első negyedéig	
Fülbevaló 1b. típus	Szőke 1962, 46.	Giesler 1981, 120–124.		
Fülbevaló 2. típus	Szőke 1962, 51; Kovács 1999, 13–14, 25. jegyzet	Korošec 1979.	9–10. század, 10. század közepe–második fele	

[4] Erre a legjobb példa Langó Péter összefoglalása, amelynek kutatástörténeti részében csak magyarországi szerzők foglaltak helyet, az egyetlen kivételt talán Jochen Giesler neve jelenti (vö.: Langó 2007, 214–216, 3. tábla; lásd még: Gáll 2004–2005, 334–454; Tănase et al. 2005, 32; Gáll 2007, 239–251); Gáll 2009, 157–175.

Tárgykategória – tárgytípus	**Szerzők**		**Keltezésük**	**Megjegyzések**
	Magyar szerzők	**Külföldi szerzők**		
Fülbevaló 3. típus	Szőke 1962, 52; Mesterházy 1991, 152.		10. század első fele	
Fülbevaló 4a. típus	Révész 1988, 149.	Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.	10–11. század eleje	
Fülbevaló 4b. típus	Révész 2001–2002, 267–280.		10–11. század eleje	
Fülbevaló 5. típus	Elemzés nélkül	Giesler 1980, 85–98.		
Fülbevaló 6. típus	Mesterházy 1990, 105, 107.		10–11. század	
Fülbevaló 7. típus	Mesterházy 1991, 103, 105.		10. század első fele	
Nyakperec 1–3. típus	Szőke 1962, 93; Szabó 1978–1979, 52–54; Kovács 1994, 115.	Giesler 1981, 90–92.		
Hajfonatkorong 1. típus	Szabó 1978–1979, 284–288; K. K. 1996, 32–36; Révész 1997, 171–174, 2. tábla 8.		10. század első két-harmada	
Hajfonatkorong 2. típus	László 1944, 15. kép; Szőke 1962, 75.		10. század második harmadától a 11. század elejéig	
Csüngő 1. típus	Elemzés nélkül			
Csüngő 2. típus	Kralovánszky 1959b, 76–82.			
Karperec 1a. típus	Szőke 1962, 71–72, 95–96; Révész 1996a, 90–91.		10. század első két-harmada	
Karperec 1b. típus	Elemzés nélkül			
Karperec 1c. típus	Szőke 1962, 96; Révész 1996a, 91–92.		10. század utolsó harmada – 11. század	
Karperec 1d. típus	Szőke 1962, 72–73; Révész 1996a, 91–93.		10. század második harmadától a 11. század elejéig	
Karperec 2a. típus	Szőke 1962, 65–67, 94; Szabó 1978–1979, 62–66, 112–113; Langó 2000, 38–39.	Giesler 1981, 90–92.	10–11. század	
Karperec 2b. típus	Elemzés nélkül	Giesler 1980, 85–98.		
Karperec 2c. típus	Langó 2000, 40–41.		10. század második fele	
Karperec 2d–e. típus	Szőke 1962, 94–95; Dienes 1964, 20; Szabó 1978–1979, 19, 31, 12. ábra	Giesler 1981, 120–124, *Taf.* 53.	10. század utolsó harmada – 11. század	
Karperec 2f. típus	Elemzés nélkül			
Karperec 3a. típus	Szőke 1962, 67–68; Szabó 1978–1979, 112, 97. jegyzet	Jakimowicz 1931, 254; Sternberger 1958, I, *Abb.* 95.	10. század második fele – 11. század	
Karperec 3b. típus	Elemzés nélkül			Nem téveszthetőek össze az összebogozott végű karpe-recekkel
Karperec 4. típus	Szőke 1962, 69.		10. század első két harmada	
Karperec 5a–e. típus	Szőke 1962, 69–71; Kovács 1994, 132, 134, 136, 30–31. kép	Jakimowicz 1931, 258–259, 20. tábla 21–22; Vinski 1954, 65; Giesler 1981, 121–124, 137–151.	10. század második fele – 12. század	
Gyűrű	Hampel 1900, 784; Hampel 1907, 64; Szőke 1962, 17, 27; Nagy 1968, 81–83; Bálint 1975, 57; Kiss 1985, 251–252; Szőke–Vándor 1987, 11–27, 74–76, 79; Kovács 1989, 171–173; Mesterházy 1993, 458; Fodor 1994, 55; Horváth 2004, 121–148; Harhoiu et al. 2009, 245–249.	Pasternak 1937, 137–141; Gening–Halikov 1964; Pletnëva 1967, 141; Khalikova–Kazakov 1977, 21–222; Dabrowska 1979, 341–356; Pletnyeva 1981, 74–75, 150; Kazakov 1985, 181; Pletnëva 1989, 115; Bokij–Pletnëva 1989, 95; Ivanov 1998, 113–114.	10–11. század	

Tárgykategória – tárgytípus	Szerzők		Keltezésük	Megjegyzések
	Magyar szerzők	Külföldi szerzők		
Gomb 1a1–1a2–1a3. típus	Révész 1996a, 97–98.		10–11. század	
Gomb 1b1–1b2. típus	Révész 1996a, 97–98.		11. század	
Gomb 2a–2b. típus	Mesterházy 2000, 211–227.		10. század	
Csörgő	Szőke 1962, 59–61; Kovács 1988, 150–151, 153, 32. jegyzet		10. század	
Gyöngy	Szilágyi 1994, 75–110; Révész 1996a, 80–82; Istvánovits 2003, 295.	.	10–11. század	
Gyöngy IV. típus	Szőke–Vándor 1987, 63–65; Révész 1996a, 81–82; Istvánovits 2003, 295.	Sedov 1982, 248–256.	10–11. század	
Ingnyakveret 3. típus	Bálint 1991, 136.		10–11. század	
Ingnyakveret 10. típus	Mesterházy 1989–1990, 249; Bálint 1991, 121–131.		10–11. század	
Ruhaveret 1a1–3. típus	Bálint 1991, 264.		10–11. század	
Ruhalemezke	Révész 1996a, 97.		10–11. század	
Veretes öv, csat	Mesterházy 1989–1990, 235–274; Révész 1996a, 103–132.	Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.	10–11. század	
Íj	Cs. Sebestyén 1932, 167–180.		10–11. század	
Fügesztőveret	Révész 1996a, 160.		10. század	
Nyílcsúcs	Cs. Sebestyén 1932, 180–255; Mesterházy 1994b, 322; Kovács 2004, 311.		10–11. század	
Nyíltegez	Nagy 1890, 294; Jósa 1900, 216–221; Kisléghi Nagy 1904, 419–420; Hampel 1907, 39–43; Kada 1912, 324; Zichy 1917, 152–165; Cs. Sebestyén 1932, 206–222; László 1940, 51–59; Dienes 1965, 144; Dienes 1975, 20. kép; Mesterházy 1994a, 320–334; Révész 1985, 35–53.		10–11. század	
Szablya	Tóth 1930; Kovács 1941, 129–131; Bakay 1965, 19–20; Kovács 1980, 74–78.		10. század	
Kard	Bakay 1965; Kovács 1990, 39–49; Kovács 1994–1995, 153–189.	Petersen 1919; Geibig 1991	10–11. század	
Balta	Kovács 1980; Kovács 1986a		10–11. század	
Lándzsa	Kovács 1970, 81–108.		10–11. század	
Lószerszámveret 1. típus	Szőke 1962, 11–18; Nagy 1968, 81–83; Mesterházy 1980, 95–103; Révész 1996a, 54–67.	Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.	10. század első kétharmada	
Kengyel	Mesterházy 1981, 211–223; Kovács 1986b, 195–225; Révész 1999b, 273–282.	Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.	10–11. század	
Kerámia	Mesterházy 1975, 99–117; Fodor 1985b, 165–171.	Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.	10–11. század	
Pénz	Kovács 1989; Kovács 1997.	Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.	10–11. század	

A tárgykategóriák, tárgytípusok kutatástörténetének vázlata

II. AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SÍR-, SZÓRVÁNY- ÉS KINCSLELETEI

AIUD LÁSD **NAGYENYED**

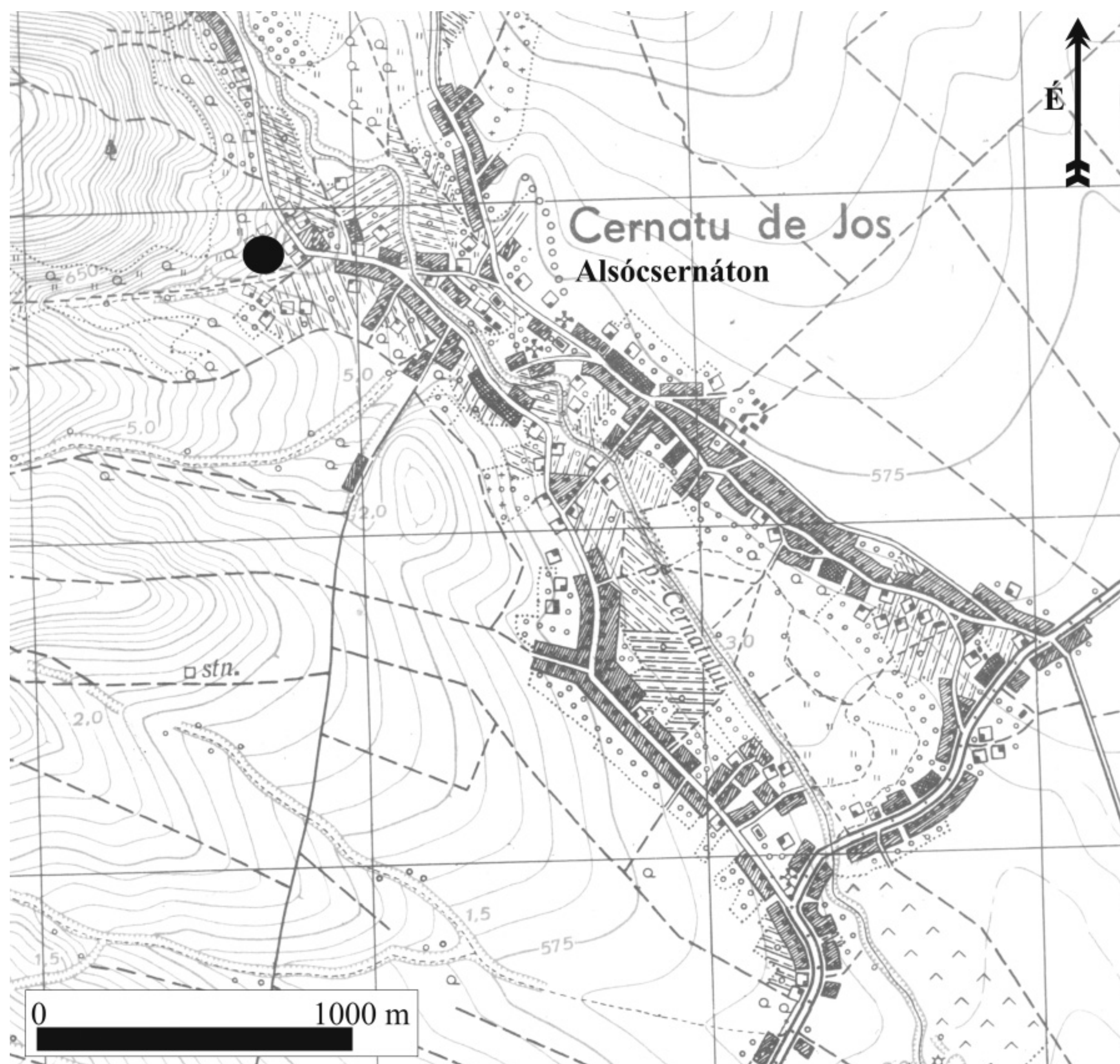
ALBA IULIA LÁSD **GYULAFEHÉRVÁR**

II. 1. ALSÓCSERNÁTON-BOKOR ANDRÁS KERTJE

(r.: Cernatul de Jos; judeţul Covasna – Kovászna megye, Románia)
[egykor Magyarország, Háromszék vármegye]

1.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [1. kép]

1950-ben, az alsócsernátoni Bokor András kertjében, mélyszántás során, 15 érméből álló − bőr- vagy szövetzacskóba csomagolt − pénzleletre bukkantak. A kincslelet előkerülésének környékén 1972–1973-ban Székely Zoltán egy kora középkorra keltezhető települést tárt fel. Természetesen kérdéses marad a telep és a kincslelet kapcsolata. A Székely Nemzeti Múzeumba nyolc db érme került.

1. kép. Alsócsernáton-Bokor András kertje

1.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (S. Sz. N. M.).

1.3. A LELETEK LEÍRÁSA

A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került érmék leírása az újraazonosítás eredményeképpen a következőek:

1. Meghatározhatatlan bizánci bronzérme. Á.: 3,6 × 3,4 cm; s.: 12,07 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16713 [2. tábla 1].
2. IV. századi *nummus* (bronz). Á.: 1,2 × 1,2 cm; s.: 1,08 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16714 [2. tábla 2].
3. II. Jusztinosz bronzérme. Á.: 2,2 × 2,0 cm; s.: 1,08 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16715 [2. tábla 3].
4. Anonym *follis* (bronz), A1 (?) osztály, egy II. Niképhorosz Phókasz *follis*ra verve. Az előlapon szemben ülő alak, szakállal, kereszttel ellátott koronával. Felirata: +nICIFR]b- [SILЄVRω]. A jobb kezében kereszt alakú jogar, a bal kezében pedig egy gömb. A hátlapon négysoros felirat:

   [+nICH]F
   [ЄnΘЄ]ωb
   [SILЄVS]Rω
   [m Iω]n

   DOC, III, 2, 586–587, n. 7, I. osztály vagy 587–588, II. osztály (963–969. közé keltezhető (?)).

Az A1 (?) osztályú anonym *follis* leírása: az előlapon szemben ülő Jézus felsőteste, nimbusszal és evangéliummal a kézben. A hátlapon négysoros felirat:

[+IhSЧS]
XRISTЧ
[B] SILΛЄЧ
[b]SI[LЄ]

DOC, III, 2, 469, n. A1.6–13, b típus, II. Niképhorosz Phókasz *follis*ára verve, 970–976. közé keltezhető (?). Á.: 2,4 × 2,3 cm; s.: 6,12 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16716 [2. tábla 4].

5. IV. Rómanosz (1068–1071) bronz*follis*a. Az előlapján Jézus felsőteste szemből, nimbusszal, a jobb kezével áldást oszt, a bal kezében az Evangéliumot tartja. Felirata: IC-[XC] és alatta NI-[K]. CR A hátlapján PΔ, egy kereszt ágában pedig x jel. DOC, III, 2, 796–797, 1068–1071 közötti évek. Á.: 2,8 × 2,7 cm; s.: 6,12 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16717 [2. tábla 5].

6. Anonim bronz*folli*s, A2 osztály? Az előlapon [+ЄmmA NOVHΛ] Jézus felsőteste, nimbusszal és szakállal, a jobb kezével áldást oszt, a balban egy könyvet (Evangélium?) tart. A hátlapján felirat:

   [+IhSЧ]/[XR]IST[ЧS]/[bA]SILЄ[Ч]/[b]ASI[LЄ]

DOC, III, 2, 649–675 (különféle változatok), 976?–1030/1035 közötti évek. Á.: 3,3 × 3,3 cm; s.: 9,85 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16718 [2. tábla 6].

7. IX. Kónsztantinosz Monomakhosz (1042–1054) bronzérme. Á.: 2,5 × 2,2 cm; s.: 5,39 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16718 [2. tábla 7].
8. Meghatározhatatlan bizánci bronzérme. Á.: 2,6 × 2,0 cm; s.: 5,84 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: 16713 [2. tábla 8].

1.4. ÉRTÉKELÉS

Ásatási vagy más jellegű dokumentáció hiányában a leletegyüttes előkerülési helye pontosan nem ismert. A kincslelet érméit Székely időrendi szempontból két időrendi horizontba sorolta (6. és 10–11. század). A 10., illetve a 11. századra négy érmét keltezhetünk (a 4., 5., 6. és 7. számú érmét). A 10–11. századra keltezhető érmék egy II. Niképhorosz Phókasz (963–969) *follis*ára vert anonym *follis*, egy A2 osztályú bronz*follis*, egy IX. Kónsztantinosz Monomakhosz (1042–1054) bronzérme, illetve a legkésőbbi egy IV. Rómanosz (1068–1071) bronz*follis*. Csakhogy e négy érméhez kapcsolható még egy biztosan 4., illetve egy 6. századra keltezhető érme is, amely nagyon kérdésessé teszi e kincs érmeinek összetartozását.

Ahogyan említettük, a kérdéses kincs előkerülésénél nem volt jelen szakember és előkerüléséről először több mint két évtized múlva adott rövid tájékoztatást Székely Zoltán, anélkül, hogy további adatokat említett volna. A különböző korszakokhoz sorolható 8 db érmének éppen ezért kérdéses az összetartozása. Azt gyanítjuk, hogy a szántás során előkerült, különböző korszakokból – és több helyről – származó pénzérmét egy időben szolgáltatták be a múzeumba, és így alakulhatott ki a fenti összetétel. Természetesen egy 11. század végére keltezhető önálló pénzkollekció lehetőségét sem zárhatjuk ki teljesen.

A Kárpátok előterében levő Csernáton földrajzi környezete mindenképpen megmagyarázhatja a

különböző korszakhoz tartozó pénzérmék előkerülését: a nem messze levő Berecki- vagy Ojtozi-hágót majdnem minden korszakban használták. A csernátoni „kincshez" tartozó pénzérmék biztosan ennek az útvonalnak lehetnek jelzői. A Csernátontól 97 km-re K-re, Vrancea mikrorégiójából, Panciu városa környékéről ugyancsak a 10. század második felére keltezhető A2 osztályú bronzérme került elő.[5] Azt gyanítjuk, hogy a leletek e területtől DK-re fekvő al-dunai bizánci provincia felé tartó kereskedelmi út régészeti bizonyítékai.

1.5. IRODALOM

Székely 1974–1975, 65; Székely 1990, 3–19.

ARAD-CEALA LÁSD **ARAD-CSÁLYA**

[5] Paraginǎ 1994, 224–225, *Fig.* 1. 1, *Fig.* 2. 3.

II. 2. ARAD-CSÁLYA

(r.: Arad, n.: Arad; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

2.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [2. kép]

A Csályai nemesek birtoka, az első papját 1334-ben említik. 1325: *Chala Pauli et St-i de Chala (silva), Chalakerek* (vö.: Györffy 1963, 174).

A lelőhely 8 km-re Ny-ra fekszik a város központjától és kb. 1,5 km-re É-ra az Arad–Magyarpécska útvonaltól.

1964 nyarán a G.A.S.-Csálya munkásai, egy Arad melletti homokbánya kitermelése alkalmával több fémtárggyal együtt egy csontvázat is találtak, ennek felsőtestét a földmunkák során azonban megsemmisítették. A Csálya-G.A.S. vezetőségének bejelentése nyomán az Aradi Múzeum leletmentő ásatást kezdeményezett 1964 nyarán. Az ásatás során csak egy szelvényt nyitottak ahol *in situ* feltárták a csontváz alsótestét, illetve a vele eltemetett lócsontokat. A homokbányából ugyanakkor előkerült még egy „karoling" kard töredéke, tegezkarikákkal és egy szalagkarperec töredékével. Ezek a leletek újabb temetkezést/temetkezéseket valószínűsítenek.

2. kép. Arad környéki leletek topográfiai helyzete:
1. Arad-Csálya; 2. Újarad

2.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.). Embertani anyag: ismeretlen őrzési hely.

2.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

X sír[6]

Férfi lábszárai kerültek elő *in situ*, a test felső részét a munkások elpusztították. M.: 141 cm. T.: NyÉNy–KDK. Lovastemetkezés: Bálint II. típus. A ló részei (a koponya- és a lábszárcsontok) 120 cm-es mélységből kerültek elő, a csontváz felett 21 cm-rel.

Mellékletei:

A) A munkások által a sírból kiszedett tárgyak:

1. Vas-szablya megmaradt felső része. H.: 45,0 cm; m. h.: 7,8 cm; p. sz.: 3,3 cm; k. h.: 13,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 14374 [5. tábla 1a–c].
2. Szablya aranyozott bronz markolatgombjának fele része. Mg.: 8,2 cm; sz.: 4,4 cm; s.: 10,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14375 [6. tábla 1].
3. Szablya rézből készült markolatlemeze, palmetta díszítéssel. H.: 10,4 cm; sz.: 1,2 cm; s.: 7,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14382 [4. tábla 3].

4.1. A végén kiszélesedő bronz pántkarperec (1a. típus). Á.: 6,7 × 6,6 cm; sz.: 1,1 és 1,4 cm; s.: 22,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14381 [4. tábla 1].

4.2. Bronz pántkarperec két töredéke (1a. típus). A töredékes végét átfúrták. H.: 6,5 cm; sz.: 1,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 14383 [4. tábla 2].

B) Az *in situ* feltárt sír mellékletei:

1. Kőbetétes bronz fejesgyűrű közvetlenül a bal térd mellett (3h. típus). A kőbetét hiányzik, azonban a leltárkönyv alapján kék színű volt. Mg.: 2,9 cm; p. sz.: 0,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 14380 [3. tábla 1].
2. Vaskés a jobb térd mellett. H.: 8,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 14377 [3. tábla 2].
3. Szablya alsó felének töredéke. A bal combcsont mellől került elő, a combcsont felső részénél. A nagyobbik részét a munkások szedték ki a feldúlt sírból. Azonosíthatatlan az aradi múzeumban.
4. Ovális alakú csontlemez. Valószínűleg íj markolatának csontlemeze. H.: 14,0 cm; lg. sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 14379. Azonosíthatatlan az aradi múzeumban [3. tábla 3].

5.1. Körte alakú kengyel, lefelé alig észrevehetően trapéz alakúra szélesedő füllel, nyak nélkül, négyzetes átmetszetű szárral, a talpalóján borda nélkül (3a1. típus). M.: 15,6 cm; lg. sz.: 13,1 cm; f. á.: 3,7–3,0 × 3,2 cm; szíjbújtató á.: 1,7×1,0 cm; t. sz.: 3,1 cm; s.: 162,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14371 [3. tábla 4].

5.2. Körte alakú kengyel, jól észrevehetően lefelé trapéz alakúra szélesedő füllel, nyak nélkül, négyzetes átmetszetű szárral, a talpalóján bordával (3a2. típus). M.: 15,6 cm; lg. sz.: 12,9 cm; f. á.: 3,9–3,1 × 2,9 cm; szíjbújtató á.: 1,9×0,9 cm; t. sz.: 3,7 cm; s.: 178,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14372 [3. tábla 5].

6. Oldalpálcás vas-zabla a csontváz lábától balra, együtt a kengyelekkel (3a. típus). Töredékesen. H.: 22,5–10,8 cm; oldalpálca h.: 11,0 cm; szr. sz.: 0,6 × 0,5 cm; 0,6 × 0,5 cm; a hosszabb szár karikájának á.: 2,7 cm; a rövidebb szár karikájának á.: 2,9 cm; s.: 107,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14373 [4. tábla 6].

C) A homokbányából más tárgyak is előkerültek. Az itt közölendő kard, tegezkarikák és a karperec alapján egyértelmű a 10. századhoz való tartozásuk:

1. Vaskard töredéke, vércsatorna nélkül. H.: 62 cm; sz.: 4,6 cm. A. M. M. Ltsz.: 14384 [6. tábla 1].
2. Bronz tegezkarika. Á.: 2,0 cm; karika v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 14386 [6. tábla 2].
3. Bronz tegezkarika. Á.: 2,0 cm; karika v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 14387 [6. tábla 3].
4. Bronz tegezkarika. Á.: 2,0 cm; karika v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 14388 [6. tábla 4].
5. Bronz pántkarperec három töredéke (1a. típus). A. M. M. Ltsz.: 14385. Azonosíthatatlan az aradi múzeumban.

2.4. ÉRTÉKELÉS

2.4.1. A temető mérete

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a homokbányában egy kisebb méretű temető egyetlen megmentett temetkezéséről, illetve még egy vagy két feldúlt temetkezéséről lehet szó. Sajnos az ásató, Egon Dörner sem megsemmisített sír pontos topográfiai helyzetét, sem a homokbányából előkerült temetkezés pontos helyzetét nem rögzítette térképen, tehát csak abban bízhatunk, hogy eléggé pontosan megvizsgálta a lelőhelyet. Az alföldi lelőhelyek egy részéből kiindulva nem tartjuk kizártnak, hogy valóban csak egy kisméretű temetőt dúltak fel.

[6] Az Aradi Múzeum leltárkönyve alapján.

2.4.2. Temetkezési szokások

A lelőhelyről előkerült temetkezés csontvázáról (amelynek csak az alsó végtagjait tárták fel) nem készült antropológiai elemzés, a szórványként előkerült kardról és a tegezkarikákról pedig csak sejteni lehet, hogy egy újabb férfitemetkezés vagy temetkezések hírnökei.

A félig feltárt csontváz felső része elpusztult. T.: NyÉNy–KDK. A sír mélysége illeszkedik a honfoglalás kori temetkezések esetében megfigyelt mélységekhez. Az elhunytat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezhették a sírgödörbe; erre utal a csontváz lábszárainak helyzete is.

Az itt jól megfigyelt lovastemetkezés temetkezési szokása, azaz a lábszárcsontok végében, bal felől, Ny-ra néző lókoponya, alatta pedig a ló lábszárcsontok helyzete alapján a sír a Bálint Csanád által rendszerezett II. csoportba, azaz az úgynevezett lábhoz tett lóbőrős temetkezések csoportjába sorolható.[7]

2.4.3. A temető leletanyaga

A részlegesen feltárt és megmentett leletek között elsősorban fegyverek fordultak elő, azonban előkerültek a viselethez tartozó ékszerek is, pontosabban egy kő- vagy üvegbetétes bronzgyűrű (3h. típus) és bronz pántkarperecek (1a. típus), illetve ezek töredékei.

A kő- vagy üvegbetétes bronzgyűrű a 10. század klasszikus ékszere, a kutatás szerint a magyarság K-ről magával hozott tárgyai közé tartoznak.[8] Azt is szükséges megjegyeznünk, hogy az alföldi és a felső-Tisza-vidéki temetőkben jelentős mennyiségben kerül elő fegyveres férfisírokban, ellentétben az Erdélyi-medencei és a Bánság területéről előkerült leletanyaggal, ahol mindeddig ismeretlen.[9]

Az X sírból előkerült két öntött, illetve szórvány pántkarperec töredék a korszak jellegzetes karperec típusához tartozik, és elsősorban a 10. század első két harmadára jellemző.[10]

A töredékes vas-szablyát öntéssel készített vörösréz- és bronzszerelékekkel díszítették. A fegyver ellipszis keresztmetszetű bronz markolatgombját és markolat ívét követő rézlemezt egész felületén palmetta minta, a markolatgombot palmettacsokor díszíti. A középen levő két levél közepe párhuzamos vonalakkal csíkozott, a levelek erezetét gomb zárja. A mintázat háttere kerek poncolással kitöltött. A markolat ívét követő lemezt végtelenbe szövődő palmetta minta díszíti, a levelek végei pedig csigavonalba csavarodnak, egyik szélük vonalkázott. A mintázat háttere kerek poncolt. Az aradi markolatgomb hasonló párhuzamai: Bana-Ördögásta hegy, a bécsi szablya, Bodrogvécs, Geszteréd-Kecskelátó-dűlő, Harta-Freifelt 3. sír, Mezőzombor-Bálványdomb 4. sír, MNM – Ismeretlen lelőhely, Karos-Eperjesszög II/11. sír, Szőreg-Homokbánya A. sír, Rakamaz-Strázsadomb A. sír, Tiszabezdéd 8. sír, Tiszaeszlár-Bashalom I/D, II/2. sír.

A mintázatos markolatgomb hossza 8 cm, súlya 10,8 gramm. A markolaton öntöttbronz keresztvas ült, amelynek mintázata ismeretlen a honfoglalás kori leletanyagban. Az öntött, csónak alakú keresztvas felülete árkolásokkal díszített. A gerinc által kettéosztott mezejét bordás minták díszítik, összesen 46. A minták tanulmányozása során egyértelművé vált az árkok aszimmetrikus volta, annak ellenére, hogy öntőmintából való származása kétségtelen.[11] A keresztvas előoldalának közepét négyzet alakú gúla díszíti, négy lapján vésett mintával, amelyből a felületet két részre osztó gerinc ágazik ki. A Kárpát-medencében csak néhány helyről került elő nemesfém szerelékes szablya: három alkalommal aranyból (Geszteréd, Rakamaz, Zemplén), 6 alkalommal ezüstből (Karos II. temető, 11., 50., 52. sír; III. temető 11. sír; Tarcal 1. sír, és Tiszasüly), egy alkalommal pedig bronzból (Arad-Csálya 10. sír) készültek a szablyák szerelékei. Ezüstből öntött keresztvas Orosházáról ismert.[12]

Ugyancsak erről a lelőhelyről került elő szórványként egy kard. Nem illeszkedik a tipikus 10–11. századi kardok csoportjába, két okból is: egyrészt a 10–11. századi kardokra jellemző vércsatorna a kardtöredéken nem látszik, másrészt a jellegzetes tompa hegy helyett a penge kihegyesedik. Bulgária nemrégiben publikált kardleletei is jelzik azonban, hogy vércsatorna nélküli példányokkal is számolnunk kell a korszakunkban;[13] tehát ezt a példányt is − véleményünk szerint − a 10–11. századi leletek közé sorolhatjuk.

A fegyverzethez tartozott az X temetkezésből előkerült ovális alakú csontlemez is, amely az íj markolatcsontja lehetett, illetve szórványként regisztrálhattunk három tegezkarikát is.

A használati eszközök közül az aradi X sírból csak kés került elő.

[7] Bálint 1969, 107–114.
[8] Szőke 1962, 27; Nagy 1968, 91–92; Bálint 1975, 57; Kiss 1985, 251–252.
[9] A köves gyűrűket tartalmazó férfisírok jegyzéke: Kovács 1989, 174, 11. jegyzet.
[10] Révész 1996a, 90.
[11] Horváth Ciprián közlése nyomán a 10. századi magyar szállásterületről mintegy 20 bronzellenzős szablyát ismerünk. Hálás köszönet az információkért.
[12] Révész 1996a, 178–183, 113. kép.
[13] Jotov 2004, 9.

A lovastemetkezés kellékei voltak a különböző lószerszámok. Az aradi X sír esetében két körte alakú kengyelt (3a1–3a2 változatok), illetve egy oldalpálcás zablát regisztráltak. A körte alakú kengyeltípust elsősorban a 10. század első két harmadára keltezi a kutatás, azonban használata később is kimutatható.[14] Ez elmondható a zablákról is, azzal a megjegyzéssel, hogy az oldalpálcás zablák gazdagabb mellékletű női, illetve férfitemetkezésekből ismertek.

2.4.4. A lelőhely keltezése

A homokbányából előkerült temetkezések leletanyaga alapján úgy tűnik, hogy a század közepe tájára – a század második harmada végére keltezhetjük a lelőhelyet. Fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy nem messze, Kiszombor határában, Langó Péter nemesfém szerelékes, nagyon hasonló markolatgombbal rendelkező szablyás temetkezést tárt fel. A temetkezésből trapéz alakú, gombos kengyel is előkerült, amelyek elterjedését a 10. század közepe tájától számíthatjuk.[15] Ezt a keltezést támogatja a homokbányából előkerült kétélű kard is.

2.4.5. Összefoglalás

Az eddig előkerült leletek arra utalnak, hogy Arad-Csályán egy kisebb méretű temető semmisült meg. A megmentett leletanyag a 10. század közepe tájára keltezhető, jellege alapján pedig az Alföldre jellemző kis sírszámú temetőtípussal számolhatunk. A közösség tagjainak társadalmi státusát, értékrendjét, illetve túlvilági felfogását közvetve a fémszerelékes szablya és a kétélű kard jelzi, a regisztrált temetkezési szokások pedig egyértelműen pogány hiedelemvilágra utalnak.

2.5. IRODALOM

Dörner 1970, 445.

[14] Révész 1996a, 43–44; Révész 1999b, 267–299.

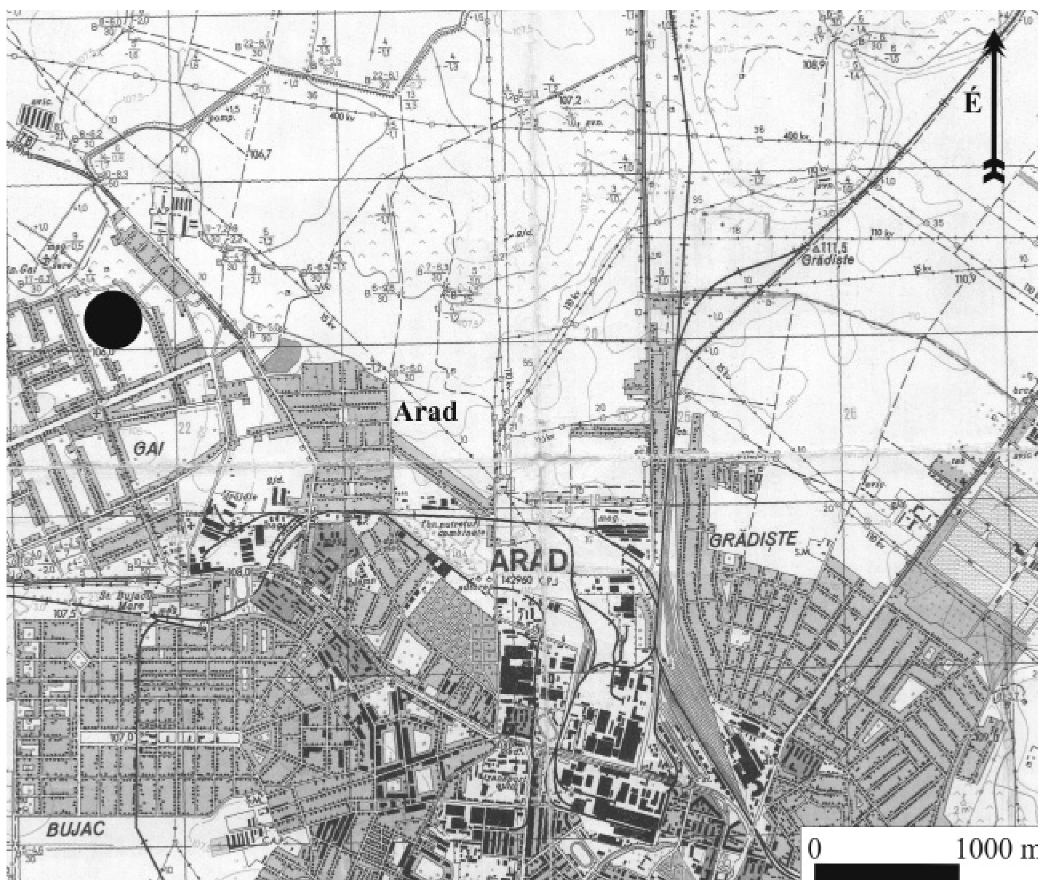
[15] Hálásan köszönjük az információkat Langó Péternek. A trapéz alakú kengyelek keltezésére lásd: Kovács 1986b, 195–225.

II. 3. ARAD-GÁJ

(r.: Arad, n.: Arad; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye)

3.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [3. kép]

Az aradi múzeumban található leltári anyag ellenőrzésekor tűnt fel egy szórványként előkerült karperec Arad-Gájról. A leltárkönyvben viszont egy karperec és egy másik karperec három töredékét említik. 1965-ben Egon Dörner, az aradi múzeum régésze ugyanott feltárt egy sírt.

3. kép. Arad-Gáj

3.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

Embertani anyag: ismeretlen őrzési hely.

3.3. A LELETEK LEÍRÁSA

A) A múzeumban előkerült tárgyak:

1. Bronzból készült, ovális átmetszetű karperec. Á.: 8 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 13853 [3. tábla 1].
2. Bronz karperec három töredéke. A. M. M. Ltsz.: 13854.

B) Az Egon Dörner által feltárt sír mellékletei:

1. Bronz karperec két töredéke. A. M. M. Ltsz.: 13854.
2. Félhold alakú csüngő bronzból. A. M. M. Ltsz.: 13856. Azonosíthatatlan az aradi múzeumban.
3. Gomb. A. M. M. Ltsz.: 13857. Azonosíthatatlan az aradi múzeumban.
4. Kés töredékei. A. M. M. Ltsz.: 13858. Azonosíthatatlan az aradi múzeumban.

3.4. ÉRTÉKELÉS

Az Arad-Gáj temető kiterjedéséről, az ott eltemetettek számarányáról semmilyen pontos információval nem rendelkezünk. Sajnos az Egon Dörner által feltárt temetkezésről szóló dokumentációt, illetve a temetkezés mellékleteit nem sikerült teljesen azonosítanunk.

A leletanyagból előkerült huzalkarperecek már a 10. század első felében feltűnnek a viseletben, azonban még a 11. század második felében is használatban maradnak.[16] A gombok a 10. századi honfoglaló magyarokkal jelennek meg a Kárpát-medencében, a lunulák azonban a nemzetközi kereskedelem példányai. Az analógiák alapján a balkáni-bizánci eredetű tárgyat, mely a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok révén egészen Lappföldig ismert, a 10. század második felétől szokás datálni. A női temetkezéseket jelző (Kralovánszky Alán szerint bajelhárító) félhold alakú csüngőket az ötvenes években még őslakos vagy szláv jelzővel illették,[17] ma már inkább D-ről jövő kereskedelmi árúnak tarthatók.[18] A használati eszközök közül, az általa feltárt sírban, Egon Dörner kést regisztrált.

Ezen adatok alapján gyanítható, hogy a temetőt a 10. század második felében biztosan használták.

3.5. IRODALOM

Közöletlen anyag az aradi múzeumból.

[16] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.

[17] Egyetlen kivételként László Gyula volt csak ellentétes véleményen (László 1942b, 798; vö.: Hampel 1907, 18–19; Niederle 1921, 25; Váňa 1954, 51; Fehér 1956, 28).

[18] Emellett érvelt B. Mikes Katalin is (Mikes 1956, 124).

II.4. ARAD-ÚJARAD

(r.: Arad, n.: Arad; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

4.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [2. kép]

A 70-es években az aradi múzeum munkatársai a városhoz tartozó, de már a Marostól D-re fekvő városrészben egy 10–11. századi temetőt kutattak. A temetőt csak részlegesen tárták fel, az információink alapján lovas–fegyveres sír nem került elő.

4.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

Embertani anyag: ismeretlen őrzési hely.

4.3. A LELETEK LEÍRÁSA

Nincs több információ.

4.4. ÉRTÉKELÉS

A hajkarikák és a gyűrűk alapján a 10–11. századra keltezhető. Gyaníthatóan a 10–11. századi népréteg egy Arad környékén működő temetőjét tárták fel. Több információ nem áll a rendelkezésünkre.

4.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.5. ARAD-SZÓRVÁNY

(r.: Arad, n.: Arad; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

5.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Prohászka Péter tudósítása alapján VII. Kónsztantinosz pénzérme (919–959) került elő Arad város területéről. Más információ nem áll a rendelkezésünkre.

5.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: ismeretlen őrzési hely.

5.3. A LELETEK LEÍRÁSA

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit.

5.4. ÉRTÉKELÉS

A leletet a 10. század első felére–közepére keltezhetjük.

5.5. IRODALOM

Közöletlen. Az információkért Prohászka Péternek tartozunk köszönettel.

II.6. ARADI MÚZEUM-SZÓRVÁNY

(r.: Arad, n.: Arad; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye)

6.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az aradi múzeumban, a leltári anyag ellenőrzésekor tűnt fel egy szórványként előkerült kengyel. Nem tudni közelebbit az előkerülési helyéről.

6.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

6.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Körte alakú, alig észrevehetően trapéz alakú fülű, négyzetes átmetszetű szárú vaskengyel, a talpalóján borda nélkül (1b5. típus). Mg.: 15,6 cm; lg. sz.: 10,2 cm; f. mg.: 2,1 cm; f. sz.: 3,2 cm (fül felső részén); szíjbújtató á.: 1,2 × 0,5 cm; t. sz.: 3,1 cm; s.: 88,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13903 [6. tábla 1].

6.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni közelebbit. A dokumentált lelet a 10. századra, feltételesen talán a 10. század első két harmadára keltezhető.

6.5. IRODALOM

Közöletlen.

ARAD-NOU LÁSD **ARAD-ÚJARAD**

BANAT LÁSD **BÁNSÁG**

II.7. BÁNSÁG-SZÓRVÁNY

(r.: Banat, n.: Banat; Románia)
[egykor Bánság vagy Temesköz, Magyarország]

7.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK

Az 50-es években a temesvári múzeumba – a leltárkönyv alapján – két trapéz alakú, eltérő méretű szórvány kengyel került. Lelőhelyük ismeretlen.

7.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

7.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Trapéz alakú vaskengyel, talpából kitörött. A szárak és a talp találkozásánál nem figyelhető meg a trapéz alakú kengyelekre jellemző klasszikus gomb (1b7. típus). Mg.: 18,0 cm; lg. sz.: 12,0 cm; f. sz.: 3,4 cm; f. mg.: 3,0 cm; szr. sz.: 0,8 cm; t. sz.: 2,2 cm; s.: 124,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 4837. 1 [34. tábla 2].
2. Trapéz alakú, aszimmetrikus, bordázott talpú vaskengyel, egyes részein töredékes (1b8. típus). A szárak és a talp találkozásánál nem figyelhető meg a trapéz alakú kengyelekre jellemző klasszikus gomb. Kisebb méretű mint az előző kengyel. Mg.: 16,7 cm; lg. sz.: 11,0 cm; f. sz.: 3,4 cm; f. mg.: 2,7 cm; szr. sz.: 0,8 cm; t. sz.: 2,5 cm; s.: 93,5 gramm. T. B. M. Ltsz.: 4837.2 [34. tábla 1].

7.4. ÉRTÉKELÉS

A trapéz alakú kengyeleket a szakirodalom szerint a 10. század második felétől használják.[19] A restaurált kengyel a gombos változathoz sorolható. Különös azonban a kengyelek kis súlya, amely szokatlan a vaskos, trapéz alakú kengyelek esetében. Annak ellenére, hogy formai szempontból trapéz alakú példányokról beszélhetünk, megkockáztatjuk, hogy ez esetben hibrid példányokról van szó.

7.5. IRODALOM

Közöletlen.

BEBA VECHE LÁSD **ÓBÉB**

BENIC LÁSD **BOROSBENEDEK**

BERECUŢA LÁSD **BEREKUTCA**

[19] Kovács 1986b, 195–225.

II.8. BEREKUTCA

(r.: Berecuţa; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

8.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK

A temesvári Bánsági Múzeumban a leltári anyag ellenőrzésekor tűnt fel négy db szórványként előkerült karperec Berekutcáról. Más információ nem áll a rendelkezésünkre.

8.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

8.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Bronzból készült, négyzet átmetszetű karperec (2d. típus). Á.: 7,7 × 8,4 cm; h. v.: 0,7 cm; s.: 50,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6207/1 [7. tábla 1].
2. Bronzból készült, négyzet átmetszetű karperec (2d. típus). Á.: 7,4 × 8,3 cm; h. v.: 0,7 cm; s.: 50,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6207/2 [7. tábla 2].
3. Bronzból készült, négyzet átmetszetű karperec (2d. típus). Á.: 7,3 × 7,7 cm; h. v.: 0,7 cm; s.: 48,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6207/3 [7. tábla 3].
4. Bronzból készült, négyzet átmetszetű karperec (2d. típus). Á.: 7,2 × 7,2 cm; h. v.: 0,6 cm; s.: 37,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6207/4 [7. tábla 4].

8.4. ÉRTÉKELÉS

A berekutcai karperecek valószínűleg egy nagyobb kiterjedésű temető legalább két sírjához tartozhattak. A vaskos, súlyos, rombusz átmetszetű karperecek első példányai a 10. század legvégén készülhettek, de igazán a 11. században terjedtek el, habár egyes példányaik a 10. század középső harmadában már felbukkanak.[20] Ezen adatok alapján a berekutcai leleteket is a 10. század végére, a 11. századra keltezzük.

8.5. IRODALOM

Közöletlen.

BIHAREA LÁSD BIHAR

[20] Szabó 1978–1979, 66; Giesler 1981, 120, 7. típus; Langó 2000, 40.

II.9. BIHAR-SOMLYÓHEGY

(r.: Biharea; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

9.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [4. kép]

Bihar mint település és mint vár jól ismert a forrásokból, már a 11. századtól. Maga a név egy szláv eredetű személynévre vezethető vissza. Semmi nem igazolja, hogy az Anonymus által emlegetett Ménmarót vára a 10. században állt volna, viszont a várral össze nem függő kőépületre bukkantak, amely a vár készítése előtti korszakra keltezhető és amelyben valami hatalmasság lakhatott. A várral majdnem szemközt DK-re, azonban több km-re onnan előkerült honfoglalás kori temető lakossága egyáltalán nem biztos, hogy a vár területén lakott. Szükséges megemlítenünk, hogy a várban előkerült ugyanakkor egy templom körüli temető tizenegy sírja, illetve 1862-ben talán egy további sír (lásd a 10. lelőhelyet). A széles alapzatú, gerendavázas sánccal körülvett vár ‒, amely a sánc tetején mérve 200 × 182 m-es ‒ az I. Szent István által szervezett vármegye központja volt, valamint a 11. századi hercegség (dukátus) székhelye, illetve a szintén Szent István által alapított püspökség központja. A várnép 606 síros, 11. század második felétől induló temetőjét 1924–1925-ben Roska Márton tárta fel. Ennek anyaga a mai napig közöletlen. A besenyők és kunok 1068-as és 1091-es pusztításai után a vár az 1241-es tatárjárás után teljesen elveszítette a jelentőségét.

A 19. századtól kezdve napjainkig kutatott Bihar földvárától DK-i irányban, légvonalban kb. 3 km-re, Bihar községtől K-re terül a Somlyóhegy nevű domb, amelyen szőlőt termesztettek a 20. század elejéig. A földvártól a Kösmő patak által képezett völgy választja el a dombot. Karácsonyi János leírása alapján a temetőrész éppen a hegy tetején került elő 1902-ben, amikor dr. Péchy Károly orvos szőlősében egy munkás ‒ a leírások alapján 60–70 cm mélységben ‒ lovassírt bolygatott meg. A leletet a Bihar megyei nagyváradi múzeumba szállították. E felfedezés eredményeképpen, 1902. novembere végén, ugyanott még feltártak hét sírt, amely sírcsoport azonban csak a temető egy része lehetett. Karácsonyi szerint egyetlen sírsort tárt fel a hegytetőn, amely ÉK‒DNy irányban húzódott. Fontos adat azonban az is, hogy 1898-ban a szomszédos szőlősökben előkerültek még sírok, amely egyértelműen jelzi, hogy egy jóval nagyobb temetővel vagy pedig a közelben még egy kisebb temetővel lehet dolgunk. Sajnos a mai napig nem történt meg a lelőhely pontos beazonosítása, sem a temető kiterjedésének meghatározása, illetve feltárása.

9.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

Embertani anyag: ismeretlen őrzési hely.

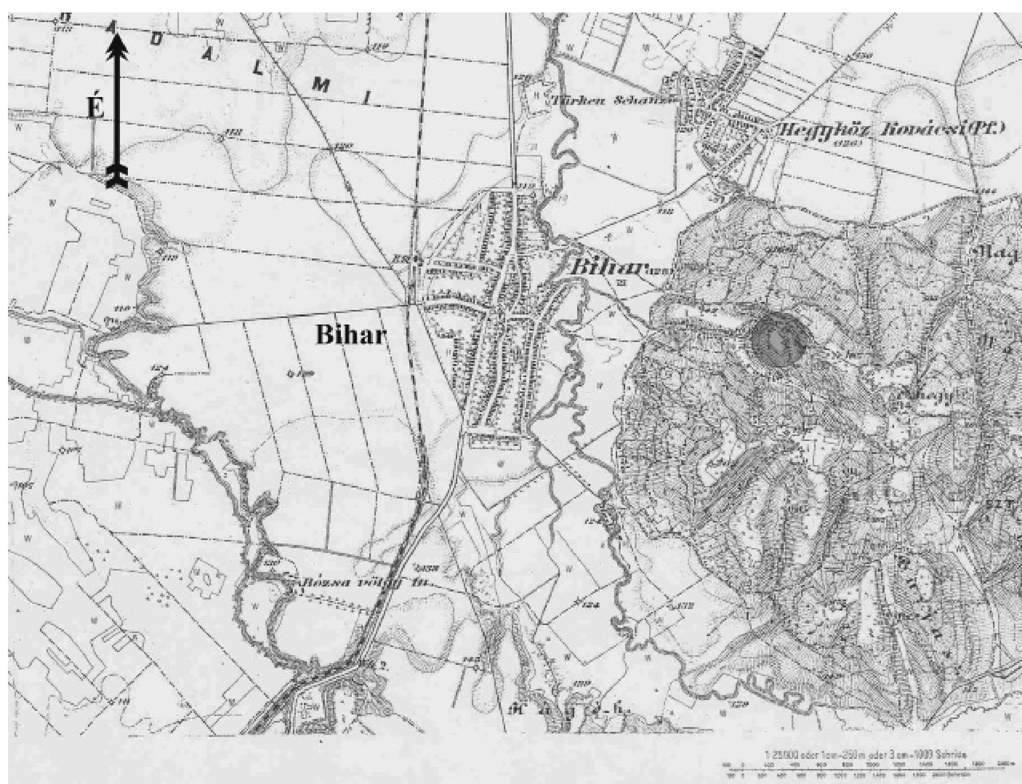
9.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

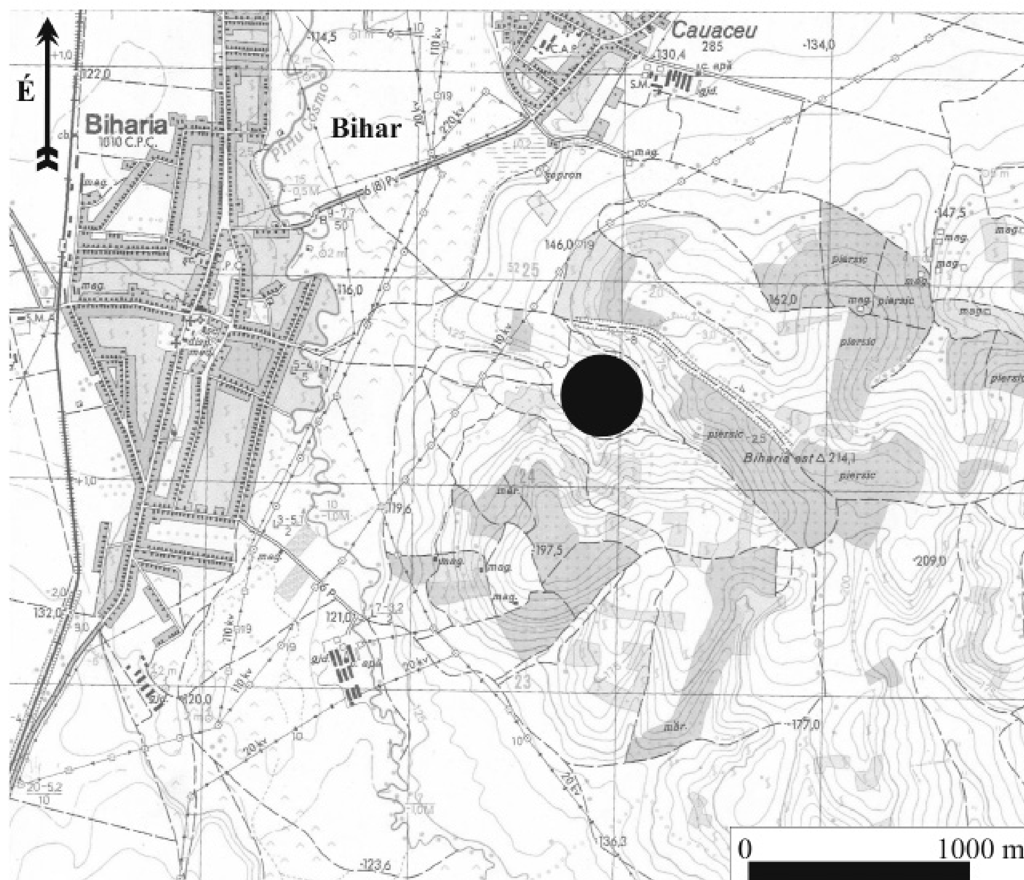
1. sír

M.: 65–70 cm. T.: Nincs információ. A csontváz neme: a mellékletei alapján férfi. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján lovassír volt.

Mellékletei:

1.1. Kis hullámvonaldíszes szemesgyöngy, a közlő szerint agyagból. Á.: 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 1].
1.2. Kis hullámvonaldíszes szemesgyöngy, a közlő szerint agyagból. Á.: 1,8 × 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 2].
1.3. Kis hullámvonaldíszes szemesgyöngy, a közlő szerint agyagból. Á.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 3].
1.4. Kis hullámvonaldíszes szemesgyöngy, a közlő szerint agyagból. Á.: 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 4].
2.1. „Páncéltörő” vas nyílcsúcs, a hegye háromszög átmetszetű (8. típus). H.: 12,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 7].
2.2. Rombusz alakú, alsó részén ívelt vas nyílcsúcs (3c. típus). H.: 6,6 cm; él sz.: 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 6].
3.1. Körte alakú kengyelvas, négyzet alakú füllel, kis nyakkal, négyzet átmetszetű szárakkal, lapos talppal. Mg.: 17,4 cm; belső mg.: 11,1 cm; sz.: 13,8 cm; belső sz.: 11,7 cm; f. á.: 3,3 × 3,0 cm; szíjbújtató á.: 1,8 × 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 9].
3.2. Körte alakú kengyelvas, négyzet alakú füllel, lapos szárakkal és talppal. Mg.: 16,2 cm; belső mg.: 11,4

4. kép. Bihar-Somlyóhegy

cm; sz.: 12,6 cm; belső sz.: 11,1 cm; fül á.: 3,6 × 2,7 cm; szíjbújtató á.: 1,5 × 0,3 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 10].
4. 1a. típusú nagyméretű vas csikózabla. H.: 16,2 cm; szr. h.: 7,8 cm (1), 8,4 cm (2); szr. sz.: 0,6 × 0,5 cm (1), 0,6 × 0,5 cm (2); karikák á.: 5,4 cm (1), 5,4 cm (2). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 8].
5. Négyzet alakú, vas hevedercsat, tüske nélkül. Á.: 5,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [8. tábla 5].

2. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján a halott lábánál volt a lókoponya és a lószerszámok.

Mellékletei:

1. Ezüst, 1a. típusú sima hajkarika, az egyik vége kihegyesedik, a másik pedig csapott. Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 1].
2.1. Ezüst huzalkarperec, két töredékben. Á.: 6,1 cm; h. v.: 0,30 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 5].
2.2. Ezüst huzalkarperec, két töredékben. Á.: kb. 6,8 cm; h. v.: 0,35 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 4].
3. Ezüstgyöngy. Á.: 0,9 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 3].
4. Ezüstgomb. Mg.: 1,8 cm; á.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 2].
5.1–4. Négy db ezüstlemezke, alattuk megőrződött a bőr is. Á.: 1,3 × 2,0 cm; 1,3 × 1,6 cm; 1,2 × 1,5 cm; 1,6 × 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen.
6. Vascsiholó töredéke, csak a fele maradt meg. H.: 4,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 7].
7. Rövid, egyszerű vágóélű deltoid nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,9 cm; él sz.: 2,7 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 6].
8. Körte alakú vaskengyel, négyzet alakú füllel, lapos, vékony szárakkal és talp nélkül. Valószínűsíthető mg.: 15,9 cm; belső mg.: 10,8 cm; sz.: 11,1 cm; belső sz.: 9,6 cm; f. á.: 3,6 × 2,7 cm; szíjbújtató á.: 2,1 × 0,9 cm [9. tábla 10].
9. 1a. típusú zabla vasból, négyzet átmetszetű szárakkal, karikái nem maradt meg. H.: 16,2 cm; szr. h.: 9,9 cm (1); 6,3 cm (2); szr. sz.: 0,6 × 0,5 cm (1); 0,6 × 0,5 cm (2). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 9].
10. Kerek-ovális alakú vas hevedercsat. Á.: 3,6 × 5,7 cm; karika sz.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 8].

3. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán nő. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján a halott lábánál volt a lókoponya, illetve a lószerszámok.

Mellékletei:

1. Gömbsorcsüngős fülbevaló aranyozott ezüstkarikája; töredékesen maradt fenn. Mg.: 5,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 1].
2. Sima ezüst hajkarika (1a. típus). Á.: 2,5 × 2,2 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 2].
3.1. Vékony huzalú, nagy átmérőjű, egymásra eső hegyes végű karperec. Á.: 8,3 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [10. tábla 5].
3.2. Vékony huzalú, nagy átmérőjű, egymásra eső hegyes végű karperec. Á.: 8,3 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [10. tábla 6].
4. Körte alakú összeillesztett fülesgomb. Mg.: 1,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 3].
5. Agyagból készült orsónehezék. Á.: 2,8 cm; mg.: 1,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [9. tábla 4].
6. Agyagedény (2a. típus). Mg.: 12,3 cm; száj á.: 10,8 cm; nyak á.: 8,1 cm; has á.: 12,6 cm; fenék á.: 7,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [10. tábla 7].
7.1. Széles körte alakú kengyel, négyzet alakú füllel, lapos szárakkal és bordázott talpalóval. Mg.: 11,7 cm; belső mg.: 7,8 cm; sz.: 11,1 cm; belső sz.: 8,7 cm; f. á.: 3,3 × 1,6 cm; szíjbújtató á.: 1,3 × 0,3 cm; t. sz.: 3,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [10. tábla 8].
7.2. Széles körte alakú kengyel, négyzet alakú füllel, lapos szárakkal, a talpa hiányzik. Mg.: 12,0 cm; belső mg.: 7,5 cm; sz.: 10,5 cm; belső sz.: 8,7 cm; f. á.: 3,0 × 1,5 cm; szíjbújtató á.: 1,5 × 0,5 cm; t. sz.: 3,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [10. tábla 9].

4. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján a halott lábánál volt a lókoponya, illetve a lószerszámok.

Mellékletei:

1. Vasból készült baltás szekerce. H.: 18,3 cm; él sz.: 9,0 cm; a balta fokának sz.: 3,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [10. tábla 1].
2.1. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,3 cm; él sz.: 2,7 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 2].
2.2. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,6 cm; él sz.: 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 3].
2.3. Hosszú vágóélű, deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 8,4 cm; él sz.: 3,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 4].
2.4. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,0 cm; él sz.: 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 5].

3. Alaktalan kova töredéke. Á.: 0,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 6].
4. Vasból készült, líra alakú, pödrött végű csiholóvas. Á.: 7,5 cm; mg.: 3,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 7].
5. Körte alakú kengyelvas, lefelé szélesedő, trapéz alakú füllel, négyzet átmetszetű szárakkal, széles talpalóval; feltételezhetően bordázott. Mg.: 16,5 cm; belső mg.: 10,8 cm; sz.: 12,0 cm; belső sz.: 10,2 cm; f. á.: 3,6 × 2,4 cm; szíjbújtató á.: 1,8 × 0,6 cm; t. sz.: 3,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 9].
6. Kisméretű karikás vas csikózabla (1a. típus). A szára négyzet átmetszetű, az egyik karikája hiányzik. H.: 15,6 cm; szr. h.: 7,2 cm (1); 8,4 cm (2); szr. sz.: 0,6 × 0,5 cm (1); 0,6 × 0,5 cm (2); karika á.: 5,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 8].

5. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján a halott lábánál volt a ló feje, illetve a lószerszámok.

Mellékletei:

1. Vékony, ezüst pántkarperec (1a. típus). Á.: 7,4 cm; p. sz.: 0,30 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 1].

2.1–4. Vékony szálakból sodrott ezüst karperec négy töredéke. H.: 1,0 cm (1); 0,8 cm (2); 0,6 cm (3); 0,9 cm (4). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 2].

3.1–4. Pödrött végű ezüst pántkarperec négy töredéke. Sz.: 0,6 cm (1); 0,6 cm (2); 1,1 cm (3); 0,9 cm (4). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 3].

4.1–4. Kis szögecsek, talán cipőveretek, az egyik beágyazódva a bőrbe. Á.: 0,9 cm (1−4). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 4–5].

5. Töredékes kapocsdarab; anyaga nem ismert. Eredeti funkciója ismeretlen. Á.: 1,6 × 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 6].
6. Négyzet alakú, alsó részén áttört réz övveret. Á.: 1,8 × 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 7].
7. Vas nyílcsúcs, töredékes volta miatt tipológiai szempontból nem lehet besorolni. H.: 6,3 cm; él sz.: 2,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 8].
8. Alaktalan kova. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [11. tábla 9].

9.1. Széles körte alakú vaskengyel, négyzet alakú füllel, lapos szárakkal és bordázott talppal. Mg.: 15,0 cm; belső mg.: 9,3 cm; sz.: 12,6 cm; belső sz.: 10,5 cm; f. á.: 3,3 × 2,1 cm; szíjbújtató á.: 0,9 × 0,4 cm; t. sz.: 4,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 10].

9.2. Széles körte alakú vaskengyel, téglalap alakú füllel, lapos szárakkal és bordázott talppal. Mg.: 14,7 cm; belső mg.: 10,2 cm; sz.: 11,1 cm; belső sz.: 9,6 cm; f. á.: 2,7 × 2,1 cm; szíjbújtató á.: 1,2 × 0,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 11].

10. Kisméretű karikás vas csikózabla (1a. típus), melynek szára négyzet átmetszetű. H.: 18,3 cm; szr. h.: 8,7 cm (1); 9,6 cm (2); szr. sz.: 0,6 × 0,5 cm (1); 0,6 × 0,5 cm (2); a karikák á.: 4,8 cm (1); 4,8 cm (2). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 12].

6. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján a halott lábánál volt a ló feje, illetve a lószerszámok.

Mellékletei:

1. Ezüst kőbetétes fejesgyűrű töredékei és üvegpasztája. Á.: 3,6 × 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 1].
2. Huzalkarperec töredéke. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 4].

3.1–2. Két db ezüstgyöngy. Á.: 1,2 × 1,8 cm (1); 1,5 cm (2). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 2. a–b].

4. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs töredékes állapotban. H.: 8,1 cm; él sz.: 4,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 12].

5.1–10. Nyíltartó tegez tíz töredéke. Ebből három db a tegez vasazatához tartozik. H.: 3,6 cm (1); 42 cm (2); 2,7 cm (3) [12. tábla 5–7]. További három akasztófül. H.: 6,0 cm (4); 4,5 cm (5); 3,3 cm (6) [12. tábla 8–10]. Egy db a tegez akasztófüles merevítő pálcája. H.: 8,5 cm [12. tábla 11]. Két töredék (amelyből csak az egyik maradt meg) biztosan a fenékabroncs vagy pánt darabja. H.: 1,8 cm [12. tábla 13]. Egy elem pedig talán a tegez vasfedeléhez tartozott. Á.: 2,7 × 1,8 cm [12. tábla 14].

6. Négyzet alakú hevedercsat (2. típus), lekerekített végekkel és csattüskével. Á.: 6,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 15].
7. Körte alakú vaskengyel, lefelé keskenyedő, trapéz alakú füllel, ovális keresztmetszetű szárakkal és széles talpalóval; a szíjbújtatója a füle alakjához hasonlóan keskenyedik lefelé. Mg.: 15,3 cm; belső mg.: 9,3 cm; sz.: 11,4 cm; belső sz.: 9,9 cm; f. á.: 3,6–3,0 × 3,0 cm; szíjbújtató á.: 1,5–1,2 × 1,2 cm; szr. sz.: 0,9 cm; t. sz.: nincs információ. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 16].
8. Ismeretlen tárgy, a szerző szerint „hajtű gömbje”, a rajzon ovális formával. Funkciója ismeretlen, nagy valószínűség szerint inkább a gyűrű köve lehetett. Á.: 2,1 × 1,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [12. tábla 3].

7. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján a halott lábánál volt a ló koponyája, illetve a lószerszámok.

Mellékletei:

1. Aranyból készült hajkarika (1a. típus), az egyik vége kihegyesedő, a másik pedig vastagodó, a legvégén pedig csapott. Á.: 1,6 × 1,5 cm; h. v.: 0,15 × 0,20 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 1].
2. Rombusz alakú aranylemezke. Á.: 3,0 × 3,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 2].
3. Mandula alakú függő (?); a szélein filigránozás figyelhető meg. H.: 4,5 cm; á.: 0,9–2,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 7].
4. Egyszerű, tömör öntöttbronz fülesgomb. Mg.: 1,4 cm; á.: 1,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 3].

5.1–2. Két db körte alakú bronz fülesgomb. Mg.: 2,1 cm; á.: 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 4–5].

6.1–106. Gombafej alakú szögecsek. Ismeretlen az előállítási anyaguk. Valószínűleg cipőveretek lehettek(?), azonban a ránk maradt bőr arra utalhat, hogy a ruhán is használhatták őket. Karácsonyi az általa közölt rajzon összesen 6 példányt mutat be. Mg.: 0,6 cm; á.: 0,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 8. a–h].

7. Körte alakú csörgő, anyaga ismeretlen. Nem ismert, hogy volt-e vajon golyó benne. Mg.: 2,4 cm; á.: 1,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 6].

8.1. Vastag huzalból készült réz karperec, csapott végekkel. Á.: 7,1 cm; h. v.: 0,45 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 9].

8.2. Vastag huzalból készült töredékes réz karperec; az egyik vége kihegyesített, a másik töredékes. Á.: 7,0 cm; h. v.: 0,45 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 10].

9.1. Tipológiailag beazonosíthatatlan vas nyílcsúcs. H.: 4,4 cm; él sz.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 11].

9.2. Levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 6,3 cm; él sz.: 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 12].

9.3. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 8,4 cm; él sz.: 1,9 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 13].

10.1–5. Nyíltegez különböző részei: tegez vasazatának 6 darabja, illetve a fenékabroncs egy töredéke. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen. H.: 6,0 cm (1); 7,2 cm (2); 6,9 cm (3); 12,0 cm (4); 4,8 cm (5) [13. tábla 14–18].

10.6. Tegez vasazatának egyik függőleges tartóvasa, amelyet nittel kapcsoltáak össze az erre merőlegesen rözített hasonló vaspánttal. H.: 13,5 cm (1); 4,8 cm (2) [13. tábla 19].

10.7. Talán a tegez fenékabroncsához tartozó töredékes tárgy. H.: 9,0 cm; sz.: 3,0 cm [13. tábla 20].

11. Alaktalan kova. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen.
12. Vasból készült, líra alakú, pödrött végű csiholóvas. Á.: 6,3 cm; mg.: 3,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 22].
13. Töredékes vaskés. Az éle háromszög átmetszetű. Biztosan famarkolata volt. H.: 8,6 cm; p. sz.: 1,0 cm. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 26].
14. Kisméretű karikás vas csikózabla (1a. típusú), aszimmetrikus négyzet átmetszetű szárral. H.: 17,1 cm; szr. h.: 7,8 cm (1); 9,3 cm (2); szr. sz.: 0,6 × 0,5 cm (1); 0,6 × 0,5 cm (2); a karikák á.: 4,8 cm (1); 5,4 cm (2). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [14. tábla 29].

15.1. Körte alakú vaskengyel, négyzet alakú füllel, lapos szárakkal és széles, bordázott talpalóval. Mg.: 15,9 cm; belső mg.: 10,2 cm; sz.: 13,2 cm; belső sz.: 11,1 cm; fül á.: 3,6 × 3,0 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 0,6 cm; szr. sz.: 1,2 cm; t. sz.: 4,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [14. tábla 27].

15.2. Körte alakú vaskengyel, lefelé szélesedő, trapéz alakú füllel, lapos szárakkal és széles bordázott talpalóval. Mg.: 17,7 cm; belső mg.: 10,8 cm; sz.: 14,7 cm; belső sz.: 12,3 cm; fül á.: 4,8 × 3,6 cm; szíjbújtató á.: 1,8 × 0,6 cm; szr. sz.: 1,8 cm; t. sz.: 5,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [14. tábla 28].

16. Vasból készült szíjelosztó töredéke és karikája, amely talán egy tegez része volt, de a méretei alapján inkább lószerszám szíjelosztója lehetett. Á.: 3,0 × 1,8 cm; karika á.: 3,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 23].
17. D alakú hevedercsat. Á.: 4,8 × 3,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 25].
18. Ismeretlen rendeltetésű tárgy, félkör alakú vége áttört. H.: 3,6 cm; lyuk á.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [13. tábla 24].

8. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi. Lovastemetkezés: nem ismert a típusa, azonban a leírás alapján a halott lábánál volt a ló koponyája, illetve a lószerszámok.

Mellékletei:

1. Tömör, ezüstből öntött gombafejű gomb. Mg.: 1,2 cm; á.: 0,9 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 1].

2.1–4. Négy db keskenyebb karéjos veret, a szerző nem említi az előállítási anyagukat. Á.: 2,0 × 1,5 cm; v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 3–4].

3.1–8. Nyolc db szélesebb karéjos veret, a szerző nem említi az előállítási anyagukat. Á.: 2,0 × 1,9 cm; v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 5].

4.1–4. Négy db sematizált palmetta mintás domború veret, a szerző nem említi az előállítási anyagukat. Á.: 1,8 × 1,8 cm; v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 6–7].

5.1. Vörösrézből(?) készült kis csat, a testfelületén három cseppminta, sematizált palmettamintával. A csattest karikája ovális, pecekkel. Lehetséges azonban hogy

aranyozott bronzból készült példánnyal van inkább dolgunk. H.: 2,4 cm; karika á.: 2,8 × 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 2].

5.2.Vörösrézből(?) készült szíjvég, felületén sematizált palmettaminta. Lehetséges azonban, hogy inkább aranyozott bronzból készült példánnyal van inkább dolgunk. H.: 3,3 cm; karika á.: 1,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 8].

6.1.Rombusz alakú, egyszerű vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 9,3 cm; él sz.: 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 9].

6.2.Rombusz alakú, egyszerű vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,2 cm; él sz.: 3,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 10].

6.3.Rövid vágóélű, deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,5 cm; él sz.: 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 11].

6.4.Hosszú vágóélű, ívelt deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus). H.: 7,5 cm; él sz.: 5,7 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 12].

6.5. Hosszú vágóélű, deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 7,5 cm; él sz.: 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 13].

6.6. Rombusz alakú, ívelt deltoid vas nyílcsúcs (3b. típus). H.: 10,5 cm; él sz.: 2,7 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 14].

7.1‒8. Tegez tartozékai: három db akasztófül (kettőn nitt). H.: 6,9 cm (1); 7,8 cm (2); 6,6 cm (3) [15. tábla 15–17]. Három db vas tegezfedél. Á.: 6,6 × 3,6 cm (4); 4,5 × 3,0 cm (5) (a hátán vasnitt); 3,6 cm (6) [15. tábla 18–20]. Egy tegezfüggesztő. Mg.: 3,9 cm (7) [15. tábla 21]. Talán egy tegezcsat töredéke. Á.: 3,0 cm (8) [15. tábla 22]. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen.

8. Hosszú, ívelt vas-szablya, lapított gömbszerű keresztvassal. H.: 99,0 cm; m. h.: 7,2 cm; k. á.: 9,9 cm; k. mg.: 1,2 cm; él h.: 91,8 cm; él sz.: 3,6 –1,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [16. tábla 27.a–b].

9. Téglalap alakú hevedercsat, lekerekített végekkel. Á.: 3,6 × 3,3 cm [15. tábla 25].

10.1. Körte alakú vaskengyel, négyzet alakú füllel, lapos szárakkal és széles, bordázott talpalóval. Mg.: 17,1 cm; belső mg.: 12,0 cm; sz.: 12,6 cm; belső sz.: 10,8 cm; f. á.: 3,3 × 2,1 cm; szíjbújtató á.: 1,8 × 0,9 cm; szr. sz.: 1,5 cm; t. sz.: 4,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [16. tábla 28].

10.2. Körte alakú vaskengyel, téglalap alakú füllel, lapos szárakkal és széles, bordázott talpalóval. Mg.: 17,4 cm; belső mg.: 12,0 cm; sz.: 13,5 cm; belső sz.: 11,4 cm; f. á.: 3,0 cm; szíjbújtató á.: 1,5 × 0,9 cm; szr. sz.: 1,2 cm; t. sz.: 3,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [16. tábla 29].

11. Vas szíjelosztó, a karikája és a két vasból készült elosztója maradt meg. Karika á.: 3,9 cm; elosztók h.: 3,9 cm (1); 3,0 cm (2). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 26].

12.1–2. Két, ismeretlen rendeltetésű vastárgy. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [15. tábla 23–24].

9.4. ÉRTÉKELÉS

9.4.1. A temető lehetséges kiterjedése

A rendelkezésre álló információk alapján eléggé egyértelműnek tűnik, hogy egy nagyobb temetővel lehet dolgunk. A kérdés csak az, hogy egy soros temetővel állunk-e szemben, vagy pedig egy egyetlen sírsorból álló sírkerttel számolhatunk. Annyit megállapíthatunk a szomszédos szőlőben 1898-ban előkerült sírok alapján, hogy vagy egy nagyobb méretű temető másik részét vagy pedig egy újabb kisebb méretű temetőt dúltak fel az említett évben. E kérdés tisztázása csak újabb terepkutatás után remélhető.

9.4.2. Temetkezési szokások

A kezdetleges feltárási mód miatt csak annyit regisztrált Karácsonyi János, hogy mindegyik temetkezésben lovastemetkezést jelző lócsontok kerültek elő a lábak környékéről, ez viszont azt támaszthatja alá, hogy a sírok talán az úgynevezett lábhoz tett lóbőrös temetkezések csoportjába sorolhatóak.[21] Más temetkezési szokásról nincsenek adataink.

Mivel antropológiai elemzés sem készült, a sírokban eltemetettek neméről nem tudunk pontosabbat, a temetkezésekben előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján azonban próbáltunk következtetni az sírokban fekvők nemére: az 1–2. és 4–8. sírokban elhelyezett fegyverek alapján e temetkezések során talán férfiakat, a 3. sírba pedig minden bizonnyal nőt temettek el. Arra mindenképpen szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az 5. sír esetében sem kizárt, hogy nőt temettek oda, ugyanis a férfiakra jellemző mellékletet egyetlen vas nyílcsúcs képviselte. Elgondolkodtató azonban a három karperec jelenléte a sírban, amelyek inkább a női sírok jellemző mellékletei.

Ugyancsak a temetkezési szokásokhoz sorolható egy valamilyen főtt ételt tartalmazó agyagedény is, amelyet a 3. sírban regisztráltak. A honfoglalás kori temetkezési szokások egyik jelentős aspektusa az ételt és italt tartalmazó kerámia jelenléte a sírokban. A 10.

[21] Bálint 1969, 107–114.

századi kerámiás sírok fő jellemzője a mellékletként adott egyetlen agyagedény, a bihari temetőrészben is ugyancsak egyetlen agyagedény került elő.[22]

9.4.3. A temető leletanyaga

Az eddig feltárt temetőrész mindegyik sírjában – kivétel nélkül – találunk mellékletet. A sírokból jelentős mennyiségben kerültek elő például különböző ékszerek. Egyetlen típus, a sima, 1a. hajkarika három példánya ismert három sírból (ezek közül nagyon ritka az aranyból készült 7. sír példánya). Aranyozott ezüst gömbsorcsüngős típusú fülbevaló karikája egyetlen sírból (a 3.-ból) került elő, ez az ékszer a honfoglaló magyarokkal jelenik meg a Kárpát-medencében és marad használatban a 11. század elejéig.[23] A kérdés ezzel kapcsolatban az marad, hogy egy migrációs folyamat eredményeképpen kerül-e a Kárpát-medencébe ez a K-i divattermék vagy pedig a 10. század divattermékeként terjed el kereskedelmi úton az új hazában?

Több sírból kerültek elő a gyöngyök különböző típusai. Az 1. sírból hullámvonal-díszes nagyobb, lapított alakú gyöngy (Szilágyi 9. típus) négy példánya került a múzeumba. A 2. sírból egy db, a 6. sírból pedig két db ezüstgyöngy került elő; mindkét esetben fegyveres sírból. A női sírnak tartható 3. sírban nem regisztráltak gyöngyöket.

A ruhán levő lemezkék, ha nem is általánosan elterjedt, de ismert leletei a klasszikus honfoglalás kori anyagi kultúrának. A bihari temetőrészből a 2. és a 7. sírból került elő lemezke, az első esetben ezüstből, a második esetben pedig aranyból készült változatban. A 2. sírban a lemezkék alatt a bőr is megőrződött.

Talán cipő- vagy csizmaveretek lehetnek az 5. sírból előkerült kis szögecsek (az egyik szintén bőrbe ágyazódott), s szintúgy az a 106 db szögecs, amely a 7. sírból került elő. Egy úgynevezett kapocsdarab eredeti funkciója ismeretlen, akárcsak a 7. sírból előkerült mandula alakú függőé, amelynek szélein aranyozás figyelhető meg. Párhuzama ismeretlen a honfoglalás kori anyagban, nem kizárt talán, hogy máshonnan idekerült (rabolt?) importcikkel állunk szemben. A tárgy alakja kissé hasonlít a tiszabezdédi 9. sírból előkerült függő alakjához.[24]

A ruházat maradandó anyagból készített elemei közül jelentős számban ismertek gombok. A 2., 3., 7. és a 8. sírból kisebb-nagyobb mennyiségben különböző típusú és anyagú gombok kerültek elő:

1. Három példány került elő a 7. sírból: egy példány öntött, tömör gomb (1a1. típus), a másik kettő pedig üreges példány, tehát párban is lehettek (1b1. típus).
2. Két gomb került elő a 3. sírból, ezek egyszerű füles, félig üreges, körte alakú gombok voltak; párban is lehettek (1b1. típus).
3. Egy-egy öntött, tömör gomb (1a1. típus) ismert a 2. és a 8. sírból is.

A 7. sír egyik lelete egy eléggé ritka körte alakú csörgő. A tárgy egy fegyveres sírjából került elő.

Öt temetkezésből ismert a karperecek különböző típusainak 10 példánya. A 2. fegyveres férfitemetkezésből két huzalkarperec, a 3. valószínűleg női temetkezésnek tartható sírból pedig hasonlóan két, nagyon vékony drótból készült huzalkarperecet regisztráltak. Hasonló a típusa a 6. sír karperec-töredékének, illetve a 7. fegyveres temetkezés két példányának. Változatosabb típusok az 5. sír karperecei, e temetkezésből három különböző típust regisztráltak: egy lemezből kivágott pántkarperec, egy szintén lemezből kivágott pödrött végű pántkarperec és egy sodrott karperec került elő. A pántkarperec a korszak jellegzetes karperec-típusához tartozik és elsősorban a 10. század első két harmadára jellemző.[25] A pödrött végű típus csak a 10. század 20-as éveiben tűnt fel, és inkább a század második harmadára volt jellemző.[26] A huzalkarperecek egyes vélemények szerint a 10. század 30-as éveiben tűnnek fel, míg más vélemények szerint e példányokat már a 10. század elejétől használták és viseletben maradtak még a 11. század második felében is.[27] A 10. században ritka leletnek számítanak a sodrott karperecek: a vékony példányokat Révész László szerint már használhatták a 10. század 2. harmadától/harmadában.[28] E három garnitúra karperec női sírok jellegzetessége.

A kő- vagy üvegbetétes bronzgyűrű a 10. század klasszikus ékszere, a kutatás szerint a magyarság K-ről magával hozott tárgyai közé tartozik.[29] A bihari temetőrészből a 6., valószínűleg férfisírból került elő egy példány. Ebben az esetben is az a kérdés merül fel – akárcsak a gömbsorcsüngős fülbevalók esetében –: lehetséges-e egy tárgyat egy népesség migrációja jeleként értelmezni? Ebben az esetben a 6. sírban eltemetett egyén még Etelközből hozhatta magával e gyűrűt? Vagy pedig már a Kárpát-medencében vásárolta? Ebben az esetben azonban az a véleményünk, hogy nem magukat a gyűrűket, hanem a gyűrűk készítésének technikáját hozhatták magukkal.

[22] Istvánovits 2003, 92–93, 355, 84. tábla 164/1–2.
[23] Révész 1988, 141–159.
[24] Istvánovits 2003, 212, 210. tábla 3–4.
[25] Révész 1996a, 90.
[26] Szőke 1962, 72–73, 96; Kiss 1985, 257–264; Révész 1996a, 91–92.
[27] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[28] Révész 1996a, 92.
[29] Szőke 1962, 27; Nagy 1968, 91–92; Bálint 1975, 57; Kiss 1985, 251–252.

A bihari temetőből egyetlen sírból került elő veretes öv: a 8. sírból. Az 5. temetkezésből egy további övveret is előkerült, amelyet valószínűleg azonban másodlagosan használtak. A 8. szablyás sírban 18 db övhöz tartozó tárgyat regisztrálhatunk: egy csat, 16 db veret és egy szíjvég került elő. A 16 db veretből összesen 8 db a szélesebb példányokhoz, 8 db pedig a keskenyebb példányokhoz tartozik. A sírból előkerült karéjos veretek pontos párhuzamai elsősorban a felső-Tisza-vidéki temetőkből kerültek elő, de ismertek más mikrorégióból is.[30]

A somlyóhegyi nagyszíjvég párhuzamai elsősorban a felső-Tisza-vidéki temetők leletanyagából mutathatók ki, ami nem is meglepő, hiszen a bihari temetőt a fentebb említett régiótól kis távolság választja el. A bihari példány legközelebbi analógiája a bodrogvécsi szíjvég.[31] A kisszíjvég díszítésének tökéletes párhuzamai a karosi II. temető 29. sírjából előkerült egy és a kiskunhalasi Bodoglárról előkerült két kisszíjvég díszítései.[32]

Az 5. sírból előkerült, valószínűleg másodlagos helyzetben viselt, négyzet alakú, alul téglalap alapban áttört veret egyike a legtöbbet kutatott 10. századi verettípusoknak.[33] A bihari példány a díszítetlenek csoportjába tartozik, együtt a Kisdobra-Ligahomok 3. sír, valamint a Hajdúböszörmény-Erdős tanya lelőhelyek vereteivel.[34] Amint látjuk, elterjedése egyértelműen a Tisza környéki területekre koncentrálódik.

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek. A bihari temetőben elsősorban íjászfelszerelések darabjai kerültek elő, vagyis nyíltegezek és nyílcsúcsok az 1–2., valamint a 4–8. sírokból.

Az összesen hét nyílcsúcsos temetkezésből a következő típusú nyílcsúcsok kerültek elő:

1. Rövid, egyszerű vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcs (1a. típus): 2. sír (1 példány), 4. sír (2 példány) és a 8. sír (1 példány).
2. Hosszú vágóélű, deltoid alakú vas nyílcsúcs (2a. típus): 4. sír (1 példány) és a 8. sír (1 példány).
3. Hosszú vágóélű, ívelt deltoid alakú nyílcsúcs (2b. típus): 8. sír (1 példány).
4. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus): 4. sír (1 példány), 6. sír (1 példány), 7. sír (1 példány) és a 8. sír (2 példány).
5. Rombusz alakú, ívelt deltoid nyílcsúcs (3b. típus): 8. sír (1 példány).
6. Rombusz alakú, alsó részén ívelt nyílcsúcs (3c. típus): 1. sír (1 példány).
7. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 7. sír (1 példány).
8. „Páncéltörő” nyílcsúcs, a hegye háromszög átmetszetű (8. típus): 1. sír (1 példány).

Nem lehet besorolni a rongálódás miatt az 5. és a 7. sír nyílcsúcsait (1–1 példány).

A hét temetkezésből előkerült nyílcsúcsok számaránya nagyon különböző. Egyetlen nyílcsúcs három esetben került elő (2., 5. és 6. sír), ilyen esetekben vagy csak jelzésértékűen próbálták a fegyverre utalni, de nem kizárt, hogy védő–bajelhárító szándékkal került az elhunyt mellé. A 6. sírból a nyílcsúcs mellől tegez maradványai is előkerültek.

Néhány sírból egyszerre több nyílcsúcs is előkerült: az 1. sírból két nyílcsúcs, a 7. temetkezésből három, a 4. temetkezésből pedig négy példány. A legtöbb nyílcsúcs a 8. szablyás temetkezésből került elő; ebben az esetben 6 példányt regisztráltak. Ahogyan az számos más esetben is megállapítható, a nyílcsúcsok számában nem követhető semmilyen rendszerre való törekvés.

Tegezek kizárólag a nyílcsúcsos temetkezésekből ismertek (6., 7. és 8. sír), azonban nem mindegyik nyílcsúcsos sírból került elő tegez (az 1–2. és 4–5. temekezésekből nem kerültek elő tegezek). Sajnos sírban elfoglalt helyzetükről nem tudunk semmit.

Szablya a 8. sírból került elő, a keresztvas nélküli példány majdnem teljes hosszúságában megmaradt. Megemlíthetjük, hogy ez a temetőrész leggazdagabb, férfiakra jellemző mellékletekkel rendelkező sírja, a fegyverek szempontjából pedig a legkomplexebb fegyvergarnitúrát ebben a sírban dokumentálhattuk.

A fegyverekhez tartozik a Kárpát-medencében ritka 4. sír baltás szekercéje is. Révész László szerint időrendi szempontból a 10. század elején a Kárpát-medencében megtelepedő magyar elemmel jelenik meg és elsősorban a felső-Tisza-vidéki temetőkből ismert.[35]

A használati eszközök jellegzetes tárgyai a 10–11. századi anyagi kultúrának. Nagyon sokszor a fegyveres férfisírok jellegzetes leletei a csiholóvasak és a kovák. A bihari temetőből csiholóvasak a 2., 4., 7., míg kovák a 4., 5. és a 7. temetkezésből kerültek elő. Az egyetlen vaskést a 7. sírban regisztrálták.

[30] Felső-Tisza-vidék: Karos-Eperjesszög I/1. sír, Karos-Eperjesszög II/11. sír, Tuzsér-Boszorkányhegy 6. sír, Kenézlő II/29. sír. Duna-Tisza-köze: Jánoshalma-Kisráta, Ladánybene-Benepuszta, Harta-Tsz. Homokbánya. Kisalföld: Kajárpéc, Szered-Mácsai dombok I. temető 15/53. sír (Révész 1996a, 118–119).

[31] Hampel 1900, 544, XIII. tábla 6.

[32] Révész 2001, 69.

[33] Legkomolyabb elemzésük Fodor István és Schulze-Dörlamm nevéhez köthető. Fodor szerint az Altáj vidékéről terjedt el a 6–7. században, a türk hódításnak köszönhetően, és ezt a tárgytípust a honfoglalók első nemzedéke viselhette. Hasonló következtetésre jutott a német régésznő is, igaz, hogy a leletlistát kiterjesztette egészen Kínáig és Koreáig (Fodor 1980, 18, 6. jegyzet; Schulze-Dörlamm 1988, 385–387, *Abb.* 9, 454–455). A hasonló Kárpát-medencei leletek legújabb összeállítása Révész László nevéhez fűződik (Révész 1996a, 105, 432 és 433. jegyzet).

[34] Dókus 1900, 58–59, 57: I. a; Kovács 1984, 33–34.

[35] Révész László e fegyvertípus kutatástörténetéről is széles kitekintést nyújt (Révész 1996a, 175, 178).

Lószerszámok jelentős mennyiségben kerültek elő, mindegyik sírból ismertek a kengyelek, zablák és hevedercsatok különböző típusai.

Kengyelek közül csak az úgynevezett körte alakú kengyelek ismertek, amelyek elsősorban a 10. század első két harmadára jellemző példányok. Ilyen típusú kengyel különböző változatai kerültek elő az 1. sírból (2 példány: 2a1. és 1c6. típus), a 2. sírból (1 példány: 1c4. típus), a 3. sírból (2 példány: 1d. típus), a 4. sírból (1 példány: 2a3. típus), az 5. sírból (2 példány: 1b7. és 1b5. típus), a 6. sírból (1 példány: 2a2. típus), a 7. sírból (2 példány: 1a1. és 1b5. típus) és a 8. sírból (2 példány: 1c3. és 1c7. típus). Összesen tehát 13 db körte alakú kengyelt regisztráltak.

A 2., 4. és a 6. temetkezésekből egyetlen kengyel került elő, így kérdés marad, hogy ezekben az esetekben a párjuk fából készült változat volt-e (amelyek a temetkezésekből nyomtalanul eltűntek), avagy valóban egyetlen példányt tettek a halott mellé? Természetesen azt is kénytelenek vagyunk megemlíteni, hogy a dokumentáció hiányosságainak következménye is lehet ez az arány.

Ami a zablákat illeti, az 1., 4., 5., 7. sírokból kisméretű karikákkal ellátott csikózabla (1a. típus) került elő, a 2. sírból előkerült példányt azonban a karikák hiánya miatt nem lehet egyik változathoz sem sorolni.

A lószerszámokhoz tartoznak továbbá a hevedercsatok különböző típusai is. Az 1. sírból négyzet alakú hevedercsat (1. típus), a 6. és 8. sírból téglalap alakú hevedercsat (2. típus), a 2. sírból kerek alakú hevedercsat (4. típus), illetve a 7. sírból D alakú hevedercsat (3. típus) ismert. Hasonlóan a lószerszámhoz tartozhattak a vas szíjelosztók a 7. és a 8. sírból. Két ismeretlen rendeltetésű vastárgyat is regisztráltak ugyancsak a 7. és a 8. sírból.

9.4.4. A temető keltezése

A bihari temetőrész legkorábbi temetkezéseinek a 3-as számú valószínűsíthetően női sír, a 8. számú övveretes, szablyás lovastemetkezés, valamint a 6-os számú gyűrűs, tegezes lovas férfisírja tűnik. Későbbi temetkezéseket sejtet az 5. sír pödrött végű pánt- és sodrott karperece, valamint a 7. sír lovas, tegezes, nyílcsúcsos, masszív huzalkarpereces sírja. Az 1., 2. és 4. temetkezéseket nem tudjuk pontosan besorolni, azonban az 1. sír egyik kengyele jellegzetességei alapján azonban akár a század első harmadára is keltezhető. Megjegyezzük azonban, hogy ez a leletanyag valószínűleg csupán a temető egy részét „fedi le”, tehát valójában fogalmunk sem lehet, mikor kezdenek el itt temetkezni, és mikor hagyják fel végleg a temetőt. Azt azonban el lehet mondani, hogy körülbelül a 10. század első évtizedeiben használhatták ezt a temetőt, azzal a megjegyzéssel, hogy a temetkezések egy része biztosan a század második harmadában került a földbe.

4.5. Öszefoglalás

A bihari temetőrész első jellegzetessége a fegyverek nagy százalékos aránya a sírok számarányához viszonyítva, ugyanis a nyolc temetkezés közül hétből különböző fegyverkategória/fegyverkategóriák ismert/ek. Akárcsak más temetők, temetőrészek esetében, itt is – mint ahogyan azt láthatjuk a leírásból – a sírok nem a nemesfémben való gazdagságukkal tűnnek ki, hanem elsősorban a fegyverzet mennyiségével. A nemesfémtárgyak közül alig említhetünk ezüsttárgyat, nem is beszélve a ritkaságnak számító aranytárgyról.

Nagyon lényeges a bihari temető esetében, hogy mindegyik sírban lovastemetkezést figyeltek meg, amely egyértelműen aláhúzza e közösség – a 10. századra jellemző – klasszikus honfoglaló magyar jellegét.

A temetkezésekből előkerült fegyverek azonban három temetkezés esetében inkább jelzésértékűek lehetnek, de az sem kizárt, hogy védő-bajelhárító szándékkal került a fegyver az elhunyt mellé. Ha ezt tekintetbe vesszük, akkor már nem 87,5%-os aránnyal kell számolnunk, hanem csak 62,5%-al, amely jóval közelebb van a korszak kapcsán megfigyeltekhez. Komplex fegyvergarnitúrát pedig csak a 8. sírban regisztrálhattunk, amely esetén jogosan gondolunk arra, hogy a sírban nyugvó férfi a bihari közösség egyik fontosabb tagja lehetett. A fegyverek sírba tételének aránya azonban egyértelműen jelzi, hogy a 10. századi bihari közösség értékrendjében jelentős szerepet játszhatott a fegyver, mint társadalmi szimbólum.

Szerkezete alapján a bihari temetőrészlet néhány felső-Tisza-vidéki (pl.: Tiszabezdéd), illetve néhány hajdúsági (pl.: Sárrétudvar-Poroshalom) temetőhöz áll a legközelebb.

A vár területén nemrég feltárt kőház alapján sem tűnik túlzásnak, hogy egy katonai központ „katonai kíséretének” és ezek hozzátartozóinak temetőjével számolhatunk.

9.5. IRODALOM

Karácsonyi 1903a, 66–67; Karácsonyi 1903b, 405–412.

II.10. BIHARI VÁR (?)

(r.: Biharea; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

10.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A kard 1862-ben került elő, amelyet azonban csak 100 év múlva közölt Kurt Horedt. Állítólag a bihari várból került elő, együtt egy kengyellel és egy edénymelléklettel. A nagyváradi múzeumban csak a kardot sikerült regisztrálni.

10.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

10.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Kard töredéke vasból. Két töredéke maradt meg a fegyvernek: a megmaradt felső töredék h.: 31 cm; m. h. a markolatgombbal: 13,3 cm; mrg. mg.: 3,6 cm; mrg. sz.: 7,0 cm; mrg. v.: 2,4 cm alul és 0,5 cm felül; k. h.: 12,0 cm; k. mg.: 2 cm; p. h.: 16,0 cm; p. sz.: 4,6–4,7 cm; p. v.: 1,8 cm. A vércsatornát nem sikerült megfigyelni a kard töredékén. N. K. M. Ltsz.: 2833 [17. tábla 1].

10.4. ÉRTÉKELÉS

Az állítólag kengyel- és edénymelléklettel ellátott sír kardjának időrendi besorolása egyáltalán nem kétséges, a lelőhelyé viszont annál inkább, ahogyan Horedt is említi: „*eventual din Biharea”* („talán Biharról”).[36] A kardot a Petersen X. típushoz vagy a Geibig 12. kombinációs típus I. változatához sorolhatjuk, amelyet kb. két évszázadon belül lehet datálni, a 10–12. századra. A lehetséges mellékletei (edény, kengyel) és a Kárpát-medence kardjainak kronológiája alapján e leletünket a 10. század második felére − a 11. század elejére keltezhetjük. Adatok hiányában más észrevételeket e lelőhelyhez nem fűzhetünk.

10.5. IRODALOM

Horedt 1968a, 422–428.

[36] A „biharinak” elnevezett kardot 1968-ban Kurt Horedt még a Petersen S típushoz sorolta (Horedt 1968a, 427).

II.11. BIHARFÉLEGYHÁZA
(r.: Roşiori; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

11.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A Fehér–Éry–Kralovánszky-féle leletkataszter szerint Biharfélegyházáról a 20. század elején a Magyar Nemzeti Múzeumba került egy állatfejes karperec, egy sodrott, masszív nyakperec és egy bronzgyűrű, állítólag Nagy B. lakos telkéről. A lelőhely a mai napig sincsen azonosítva, a leltári anyag ellenőrzésekor pedig csak a nyakperecet sikerült azonosítanunk.

11.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

11.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Négyrétű, masszív, sodrott bronz nyakperec, vastag sodronyból, horoggal és akasztóval a végén (3b. típus). Á.: 16,5 × 13,5 cm; v.: 0,6 cm; s.: 65,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 16/1909.1 [19. tábla 1].

11.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletek alapján csak sejthetjük, hogy egy 10–11. századi temető eshetett áldozatul. A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket Kovács László újabb kutatásai alapján a 11. század 20-as és 60-as évei közé keltezhetjük. Ennek nem mond ellent az ismeretlen változatú állatfejes karperec, illetve a bronzgyűrű sem. Ezek alapján a Magyar Nemzeti Múzeumban található leletet elsősorban a 11. század első felére/felétől keltezhetjük.

11.5. IRODALOM

Közöletlen. Említve: F. É. K. 1962, 319. sz.

[37] Kovács 1994, 115.

II.12. BIHARSZENTANDRÁS KÖZSÉG TERÜLETE (MA NAGYVÁRAD RÉSZE)

(r.: Sântandrei; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

12.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Juhas D. 1978-ban Biharszentandrásról (ma már Nagyvárad része) egy sírleletet említ. A lelet közöletlen, illetve nem található a nagyváradi múzeumban.

12.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: ismeretlen őrzési hely.

12.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Két leletről van tudomásunk, amelyek feltehetően egy sírhoz tartoztak. A rendelkezésre álló információk alapján a leletek lovastemetkezésre utalnak.

Mellékletei:

1. Zabla.
2. Kengyel.

12.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni közelebbit. A leletet feltételesen a 10. századra keltezhetjük.

12.5. IRODALOM

JUHAS 1978, 495.

BLANDIANA LÁSD MAROSKARNA

II.13. BORBEREK

(r.: Vurpăr, n.: Burgberg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér megye]

13.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A nagyszebeni múzeumban néhány szórványanyag került elő, amelyet a 10–11. századhoz sorolhatunk.

13.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyszebeni Bruckenthal Múzeum (N. B. M.).

13.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Bronz fejesgyűrű (5d1. típus), pecsétlőjében sas díszítés. N. B. M. Ltsz.: 2016.
2. Sodrott bronz nyakperec (3. típus). N. B. M. Ltsz.: ismeretlen.

13.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni közelebbit. Annyit pontosíthatunk, hogy e két lelet a 10–11. századra keltezhető. A pecsétlőjében sas díszítésű bronz fejesgyűrűket az újabb kutatások alapján a 10. század közepétől a 11. század elejéig keltezhetjük,[38] míg a sodrott bronz nyakperecek vagy a 10. század harmadik negyedében vagy inkább a 11. század elején jelentek meg, és a század közepéig, harmadik negyedéig mutathatóak ki a temetkezésekben.[39]

13.5. IRODALOM

Közöletlen. Lukács Antal információja.

[38] Harhoiu et al. 2009, 245–249.
[39] Szabó 1978–1979, 62; Kovács 1994, 115.

II.14. BOROSBENEDEK 1.

(r.: Benic, ó-r.: Benedic; judeţul Alba–Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A 19. század elején a nagyenyedi múzeumba néhány szórványanyag került, amelyet a 11. századhoz sorolhatunk. A leletek pontos előkerülési helye ismeretlen. A leleteket közlő Nagy Géza által említett sima hajkarikák azonban voltaképpen bordázott S végű példányok, tehát e szakirodalmi hibát szükségesnek tartjuk kijavítani. Nagy Géza tévedését az a tény okozhatta, hogy a hajkarikák S vége mindegyik esetben letörött, és így első látásra akár sima hajkarikának is tűnhettek/tűnhetnek. A 20. század 60-as éveiben a hajkarikákat az akkor alapított bukaresti Román Nemzeti Múzeumba szállították. A Nagy Géza által említett pántkarperecet azonban sem a nagyenyedi múzeumban, sem a bukaresti Nemzeti Múzeumban nem sikerült azonosítanunk, annak ellenére, hogy a nagyenyedi múzeumban sikerült azonosítanunk a leltári számát.

2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.), Nagyenyedi Városi Múzeum (N. V. M.).

3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1. Bordázott S végű bronz hajkarika, a töredékes S végén alig láthatóan két bordázás (5d1. típus). Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,18 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 66450.a [17. tábla 1].
1.2. Bordázott S végű bronz hajkarika, a töredékes S végén három bordázás (5d2. típus). Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,14 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 66450.b [17. tábla 2].
1.3. Bordázott S végű bronz hajkarika, a töredékes S végén három bordázás (5d2. típus). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,17 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 66450.c [17. tábla 3].
1.4. Bronz S végű hajkarika, az S vége teljesen letörve. Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,17 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 66450.d [17. tábla 4].
1.5. Bronz S végű hajkarika, az S vége letörve, a letört végén azonban még látszott a két bordázás (5d1. típus). Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,18 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 66450.e [17. tábla 5].
1.6. Bronz S végű sima hajkarika, az S vége letörve, azonban látszik az öt borda díszítés (5d4. típus). Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,19 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 66450.f [17. tábla 6].
2. Bronzból készült pántkarperec (?) (1a. típus). Azonosíthatatlan a nagyenyedi és a bukaresti múzeumokban. Eredeti leltári száma: N. V. M. 4946.

4. ÉRTÉKELÉS

A 20. század elején előkerült leletekről sajnos írott dokumentáció egyáltalán nem maradt fent. Nagy Géza megemlíti, hogy a hajkarikákat egybefűzve találták. A bordázott S végű hajkarikák az Erdélyi-medencében kb. a 11. század közepén jelennek meg, tehát, ha a lelet együvé tartozik, akkor ezek a hajkarikák keltezik pontosabban a leletünket, annak ellenére, hogy a feltételes pántkarperec a 10. század jellegzetes karperec-típusához tartozik és a század első két harmadára jellemző.[40]

E tények figyelembevételével, illetve a tárgyak tipokronológiája alapján elmondhatjuk, hogy a tárgyak akár egy a 11. század végén elásott, megmaradt kincs darabjai is lehetnek.

5. IRODALOM

Nagy 1913, 268–275.

[40] Révész 1996a, 90.

II.15. BOROSBENEDEK 2.

(r.: Benic, ó-r.: Benedic; judeţul Alba–Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Az *Erdély története I.* kötetében Bóna István említ egy rozettás lószerszámos sírt, amelyre azonban sem a gyulafehérvári, sem a nagyenyedi múzeumban nem sikerült rábukkanunk. Nem tartjuk kizártnak azonban, hogy a gyulafehérvári mentőállomáson másodlagosan előkerült rozettás lószerszámról valamelyik román kolléga téves információját a budapesti professzor hiteles információként kezelte. A lelet létezésének tényét talán törölni kellene a szakirodalomból.

2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: ismeretlen őrzési hely.

3. A LELETEK LEÍRÁSA

Nincs információ.

4. ÉRTÉKELÉS

Nincs információ.

5. IRODALOM

Bóna 1988, 207.

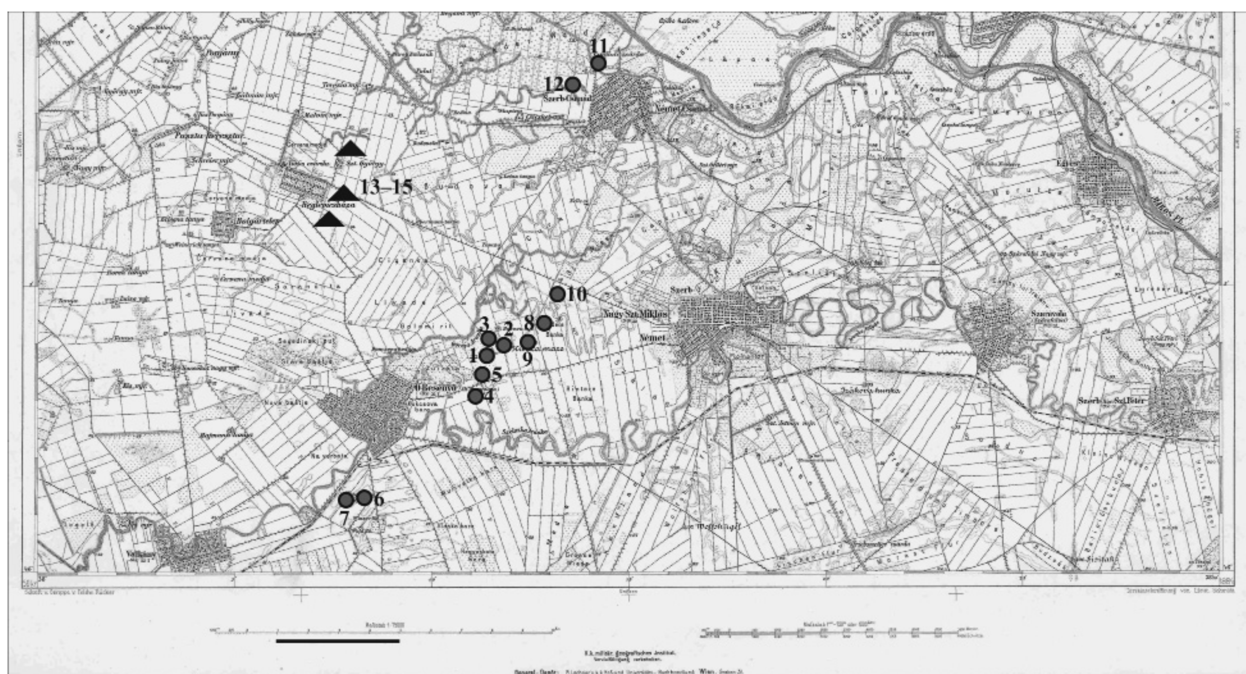
BRĂIŞORU LÁSD **MALOMSZEG**

II.16. BUKOVAPUSZTA-II. HALOM

(r.: Pusta Bucova [Óbesenyő adminisztrációja alá tartozik]; judeţul Timiş – Temes megye, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

16.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

A néhai Bukova fiókmajorja 6,3 km távolságban feküdt a Nagyszentmiklós és Óbesenyő között húzódó megyei úttól. A Kisléghi Nagy Gyula által II. halomnak nevezett kiemelkedés, egy kis halmocska Bukova majorjától D-i irányban, a major közepétől számított nem egészen 600 m távolságban feküdt. A halom egy kúpszerű, széles, de természetes talajemelkedésnek mintegy koronáját képezi, magassága mintegy 50 cm, legalsó kerülete pedig 40 m volt. Ezen a lelőhelyen végzett ásatást Kisléghi Nagy Gyula 1902. szeptember 16–23. között, és itt került elő egy 10. századi temetkezés, valamint a domb középpontjában egy újabb feldúlt sír. Kérdéses a két sír összetartozása, mélységük alapján azonban ez egyáltalán nem kizárt.

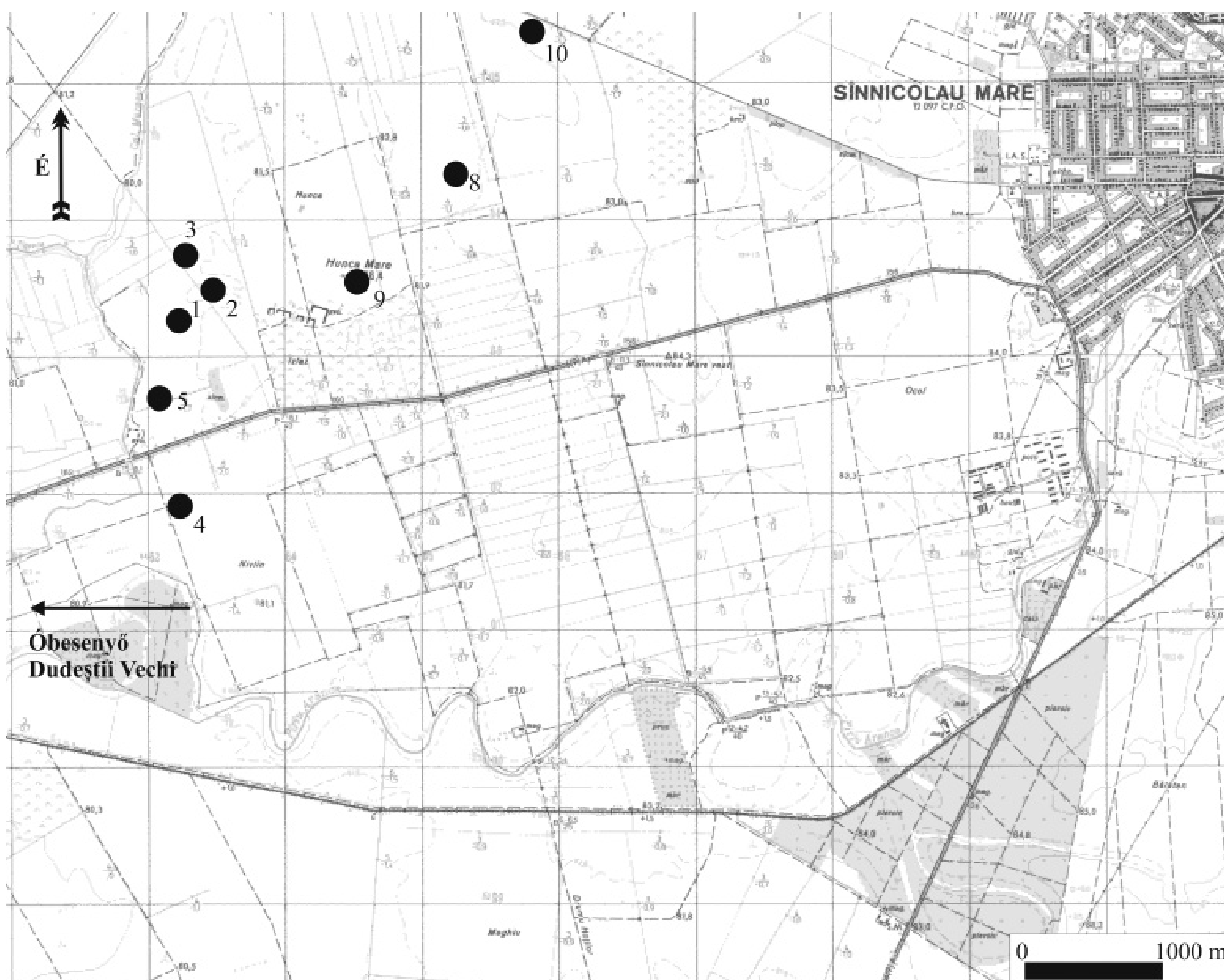

● - topográfiai szempontból azonosítható lelőhelyek ▲ - topográfiai szempontból azonosítatlan lelőhelyek

5. kép. Az Óbesenyő és Bukovapuszta környéki 10–11. századi temetők topográfiai helyzete
1. Őbesenyő-I. halom; 2. Bukovapuszta-II. halom; 3. Bukovapuszta-III. halom; 4. Bukovapuszta-IV. halom; 5. Bukovapuszta-V. halom; 6. Óbesenyő-VI. halom; 7. Óbesenyő-Dragomir halom; 8. Bukovapuszta-VIII. halom; 9. Bukovapuszta-IX. halom; 10. Bukovapuszta-V. halom; 11. Szerbcsanád, görög hitközség földje; 12. Szerbcsanád-Pojána III. dűlő; 13–15. Keglevichháza

16.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely (valószínűleg elvesztek).

6. kép. A Bukovapuszta környéki 10–11. századi temetők topográfiai helyzete (számozáshoz vö. 5. kép)

16.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír

M.: 25 cm. T.: ÉK–DNy. Nagyon rossz megtartású nyújtott csontváz, kezei nyújtott helyzetben (I. pozíció), Kisléghi szerint *infans* sírja. A temetkezést megbolygatta a gőzeke.

Mellékletei:

1. Öntöttbronz gömbsorcsüngős fülbevaló karikája a koponya körül. Mg.: 2,8 cm; h. v.: 0,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [29. tábla 1].

2.1–7. Hét db pitykegomb bronzból a mellcsonton (1c1.2. típus). Középütt kerek lyukkal a gomb külső – domború – oldalán. Koncentrikusan és sűrűn rovátkolt keskeny karima figyelhető meg rajtuk, mely 8 egymást érintő félkör alakú vonalat zár be úgy, hogy a középen elhelyezkedő lyuk körül nyolcágú csillag képződik, a félkör alakú vonalakon belül pedig egy-egy további kisebb félkör. Két lapos szögecs egy-egy 0,6 cm^2 nagyságú – négyszögletes – vékony lemezkét szorít a gombhoz, ezen lemezkék és a gomb között finom fehér színű szövetmaradványok. Á.: 1,75 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlanok.

3. Bronzpityke, melyből gyűrűs fül áll ki. Külső – domború – oldalának közepén dudor, belső – homorú – oldalán 3 db egyenként 9 mm hosszú, hegyes szög hajlik a középpontja felé, végeikkel itt csaknem érintve egymást; a szögek (egyenes vonalban) egymástól 0,17 cm távolságban vannak a pityke széléhez forrasztva, úgy, hogy az egyik szög a fül átellenében foglal helyet. Á.: 2,3 cm; v.: 0,15 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

4.1. Bronz, áttört állatalakos hajfonatkorong a mellcsonton. Á.: 4,7 × 4,5 cm; v.: 0,37 cm; s.: 13,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 9351.a [29. tábla 3].

4.2. Bronz, áttört állatalakos hajfonatkorong a

mellcsonton. Á.: 4,7 × 4,6 cm; v.: 0,4 cm; s.: 12,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 9351.b [29. tábla 4].
5. Másodlagosan használt karéjos bronz övveret a mellcsonton. Á.: 2,6 × 2,1 cm; s.: 3,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 9353 [29. tábla 2].
6. Sodronyos fülű, lemezes bronzgomb a mellcsont környékén. Mg.: 0,6 cm; á.: 0,6 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
7.1–40. Gyöngysor, amelyből 32 db fehér, opalizáló üveggyöngy, egy kivételével – melynek alakja ferde henger – valamennyi többé-kevésbé gömb alakú, némelyikük dinnyeszerűen metszett, 8 db pedig kéttagú rúdgyöngy. Á.: 0,4–0,7 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
8. Vasár meg nem határozott helyen a sírból. Farost nyomairól Kisléghi Nagy Gyula nem tudósít. H.: 10,0 cm; farostos rész h.: 3,7 cm; sz.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2. sír

M.: 100 cm. T.: ÉK–DNy. 100 cm mélységben egymásra dobált emberi csontok: lábszárdarabok és egy fél alsó állkapocs teljesen ép fogakkal. Feldúlt sír, kérdéses a honfoglalás korára való keltezése.

16.4. ÉRTÉKELÉS

16.4.1. A lelőhely kiterjedése

Kisléghi Nagy Gyula leírása alapján Racsov Demeter munkavezetője az egész dombot „átforgatta”, tehát ha esett is áldozatul egy-két temetkezés, a lelőhely nagy kiterjedésű nem lehetett, sőt az sem kizárható, hogy csak ez a két temetkezés volt itt. Ahogyan részletesen leírta Kisléghi, az 1. sírt a kiemelkedés DNy-i sarkában találta Racsov. Kisléghi személyes felügyelete mellett tovább ásatott és az általa halomnak nevezett középső részen előkerült még egy bolygatott temetkezés, amelynek a 10. századra való keltezése leletek hiányában kérdéses marad.

16.4.2. Temetkezési szokások

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetettek neméről nem tudunk pontosabbat, azonban annyit megemlít Kisléghi, hogy az 1. sírban *infans* temetkezést regisztráltak, a mellékletei alapján pedig feltételezhetően nő vagy még inkább kislány nyugodott. Az 1. temetkezés mélysége gyanúsan sekély, valószínűleg a feltárás előtt mélyszántással felforgatták a területet, míg a 2. sír 100 cm-es mélysége tökéletesen illeszkedik a honfoglalás kori temetkezések mélységéhez.

Az 1. sírban feltárt elhunytat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a gödörbe, a karjai a test mellett voltak kinyújtva (I. pozíció), a tájolása azonban nem a honfoglalóknál majdnem általános Ny–K-i, hanem ezzel ellentétesen ÉK–DNy-i.

A szakirodalomban a fordított tájolású temetkezéseket általában az esetlegesen visszajáró halottól való félelemmel magyarázzák.[41] Ez logikus feltételezés is olyan temetők, temetkezések esetében, amelyekben a fordított tájolású temetkezések százalékos aránya jelentéktelen. Az Alföldön hasonló az egyik kunszentmártoni lovas sír, melybe egy 28–30 éves nőt temettek, s amely ugyancsak ÉK–DNy-i tájolású.[42] Két tanulmányunkban is bemutatott adatok alapján a fordított, K–Ny-i tájolású temetkezéseket nem, vagy csak kivételes esetekben lehet kapcsolatba hozni a halott visszajárásától való félelemmel.[43] Nem állítjuk, hogy nem lehet ezzel (is) magyarázni olyan eseteket, ahol egy temetőben csak egyetlen esetben regisztráltak K–Ny-i tájolást, következésképpen a bukovapusztai II. halomba temetett nőt rituális okok miatt (is) temethették ÉK–DNy-i irányban, de az sem kizárható, hogy más okok álltak a háttérben, pl. az elhunyt életkora stb. Lócsontot vagy lószerszámokat, amelyek lovastemetkezésre utalhatnának, nem találunk a sírban, a kislánnyal eltemetett mellékletek azonban a klasszikus honfoglalás kori tárgyi kultúra bizonyítékai.

16.4.3. A leletanyag elemzése

Az 1. sírból előkerült mellékletek a klasszikus honfoglalás kori leletekkel teljes mértékben megegyeznek, ezt elsősorban a gömbsorcsüngős fülbevaló karikájára és az áttört hajfonatkorongokra értjük. A gömbsorcsüngős típusú fülbevalók a honfoglaló magyarokkal jelennek meg a Kárpát-medencében és a 11. század elejéig maradnak használatban.[44] Kérdéses marad azonban, hogy esetünkben az egész ékszer a sírba került-e, vagy már eredetileg is csak a karika lett eltemetve az elhunyttal.

[41] Szabó 1964, 120–129; Kiss 1983, 158; K. k. 1996, 39.
[42] Dienes 1972, 54. kép.
[43] Gáll 2004–2005, 338–347.
[44] Révész 1988, 141–159.

A hajfonatkorongok a mellcsont környékén kerültek elő, ami alapján valószínűsíthető, hogy a hajfonat végét díszítették. Tökéletes párhuzamai a Békéscsaba-Erzsébethelyen, valamint a gyulafehérvári mentőállomás XXVIII. kutatóárok 1. sírjából előkerült példányok, amelyek alapján az is felmerülhet, hogy egy műhelyben állították elő őket.[45] Közeli párhuzam a gálospetri hajfonatkorong is, azonban annyiban különbözik a bukovapusztai darabtól, hogy a mitikus lóalak fejénél, a tárgy jobb oldalán valószínűleg a szalag szorosabb befűzésére szolgáló kör alakú lyuk figyelhető meg.[46] Révész László feltételezése szerint ezeket a haj- vagy pártaékítményeket elsősorban a 10. század első két harmadára keltezhetjük.[47]

Az itt előkerült pitykék, lemezgombok pontosabban nem keltezhetőek a 10. századon belül.[48] A temetkezésben található − 40 db gyöngyöt tartalmazó − gyöngysorból tipológiai szempontból csupán a kéttagú rúdgyöngyöt tudjuk pontosabban besorolni (Szilágyi 1−4. típus). A másodlagosan használt, bordákkal osztott felületű bronz övveret pontos párhuzamai a Piliny-Leshegy 1. sírjában és a Dunaszekcsőn talált példányok.[49] A vasár a 10. századi női temetkezésekből jól ismert használati eszköz.

A leletei alapján a 10. század első két harmadára keltezhetjük a K–Ny-i tájolású bukovapusztai II. halom 1. sírját és feltételesen a 2. sírt is.

16.4.4. Összefoglalás

Az 1. sírból előkerült gömbsorcsüngős fülbevalók, áttört hajfonatkorongok, valamint a másodlagosan felhasznált övveret alapján kijelenthető, hogy a sírból ismert anyagi kultúra elemei egyértelműen a klasszikus lovas–fegyveres temetők mellékletanyagára jellemzőek. Lovastemetkezés ugyan nem került elő, azonban nem szabad elfelednünk, hogy a csontok nagyon kis mélységben kerültek elő, tehát nem zárható ki, hogy az emberi csontváz feletti lócsontokat a szántások során megsemmisíthették.

Az Óbesenyő községtől nem messze feltárt kis temető egyértelműen a D-alföldi területekre jellemző kisméretű temetőtípusok egyik kiváló példája.

16.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 1904, 417–419; Kisléghi Nagy 2010, 67–69.

[45] Ciugudean 1996; Révész 1997a, 171–174, 2. tábla 8.
[46] Chidioşan 1965, 239, *Fig.* 7.
[47] Révész 1996a, 88.
[48] Mesterházy 2000, 211–227.
[49] Dunaszekcsőn hasonlóan másodlagosan használták (Nyári 1873, 17, 8. kép; Kiss 1983, 21. kép 1).

II.17. BUKOVAPUSZTA-III. HALOM

(r.: Pusta Bucova [Óbesenyő adminisztrációja alá tartozik]; judeţul Timiş – Temes megye, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

17.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

A Kisléghi Nagy Gyula által III. halomnak nevezett kis domb a bukovapusztai II. halomtól ÉNy-ra mintegy 150 m távolságban, ugyanazon a dűlőn terül el, azonban sokkal kisebb annál. Mint tereprajzi pont az 1887-es katonai térképen (1:75.000) a Zone 21 Col. XXIIII. lapján É-i sz. 46° 4' 57"– K-i h. 38° 11' 40" alatt van megjelölve. A terepből alig kiemelkedő domb magassága a fél m-t sem érte el, alakja szabályos kúp, legalsó kerülete kb. 50 m. Kisléghi szerint az általa feltárt temetkezés pontosan a kis domb közepén helyezkedett el.

Kisléghi az ásatást 1903. augusztus 28-án végezte, az antropológiai leleteket pedig Budapestre küldte, az akkori Antropológiai Intézetbe, az elemzést Török Aurél végezte el.[50]

17.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: Budapesti Antropológiai Intézet (B. A. I.).

17.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír (magányos?)

M.: 50 cm. T.: Ny–K. Nagyon jó megtartású csontváz. Török Aurél elemzése szerint férfi, *adultus* sírja. Kora: 20–30 év. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Temetkezési szokás: Bálint II. típusú lovastemetkezés. A lókoponya a férfi bal alsó lábszárán pihent, úgyhogy a metszőfogak csaknem érintették a férfi térdét. Az állatfej alatt 4 szár-, ugyanannyi csüd- és patacsont, valamint két hátsó térdkalács került elő, a szár- és csüdcsontok derékszögben hajlítva, illetve a patacsontokból csak három db maradt fent, a negyediket nem sikerült azonosítania Kisléghi Nagy Gulának. Nyári János magyar királyi járási állatorvos elemzése alapján az állat 7–8 éves lehetett. A férfi koponyája mögött egy 15 cm hosszú juh combcsont került elő.

Mellékletei:

1. 1a. típusú bronz hajkarika, végei egymással szemközt; a jobb halántékon. Á.: 1,7 × 1,6 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [29. tábla 5].
2. Kannelurázott, tömör, öntöttbronz gomb (1d. típus); a csontváz bal halántéka mellett. Mg.: 1,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3.1–6. Hat db bronz övveret a medencecsonton. Úgynevezett pajzs alakú típus; felületükön sematizált díszítés. Á.: 2,0 × 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [29. tábla 2].
4. Kerek, középen áttört bronzveret (1d. típus). Á.: 2,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [29. tábla 1].
5. Kis bronzlemez töredékei ismeretlen helyről. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
6. Tegez a jobb karcsontra helyezve, annak egész hosszában. A tegez alsó végén pántolva volt, e pánt hajlásából következtetve a nyíltartó olyan lapos hengert képezett, melynek csak egyik külső oldala volt domború, míg a másik oldal, amely viselés alkalmával a lovas testét közvetlenül érintette, kissé homorú felülettel bírt, hogy a testhez jobban illeszkedjen. A pánt hét darabban maradt fent, h.: 9 cm, sz.: 1,3 cm, v.: 0,2 cm. Több darabjának belső lapján még fennmaradt a kiugró lemezke, illetve szögecs, melynek segítségével a pánt a nyíltartó tegez testéhez volt erősítve. A tegez említett formája mellett szól különösen annak felső végén talált vas zárólemez, mely csonkán került elő ugyan, de könnyen kiegészíthető, és akkor teljesen összevág az alsó pánt hajlásával. Miután ezen zárólemez alját farostok töltik ki vastagon, egészen bizonyos, hogy a tegeznek fából készült fedője volt, melyet a lemez borított. E két vas-szerelék méreteinek összehasonlításából kitűnik, hogy a lemez valamivel nagyobb területet takart be, mint amennyire az alsó pánt átfogott, vagyis a fedő a tegez nyílására rácsukhatóvá vált, s így a tegezben tárolt tárgyakat az időjárás káros hatásaitól (s így a rozsdától) teljesen megóvhatta. A tegez maga is egészen vagy nagyobbrészt fából volt elkészítve, mert a hossztengelyével párhuzamosan ráerősített vas pántszalagok alján szintén farost figyelhető meg,

[50] Kisléghi Nagy Gyula naplója alapján.

valamint kiugró lemezes szögecsek. H.: 80,0 cm; sz.: 9,0 cm. T. B. M. Ltsz.sz: leltározatlan

6.1. Vas tegezfedél, domború. H.: 7,4 cm; sz.: 3,6 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [29. tábla 11].

6.2. Tegez vas akasztófüle. H.: 6,6 cm; lg. sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [29. tábla 10].

6.3. Tegezcsat töredéke. Rajta halvány nyomokban finom szövésű ruha lenyomata észlelhető. Á.: 2,8 × 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.

7.1–6. Hat db vas nyílcsúcs a tegez felső részében, a csontváz válla fölött, amelyből ma már csak három példányt sikerült azonosítanunk.

7.1. Rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs (1a. típus). H.: 4,2 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [29. tábla 7].

7.2. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (2a. típus). H.: 5,0 cm; sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [29. tábla 6a].

7.3. Levél alakú, töredékes nyílcsúcs (4. típus). H.: 4,0 cm; sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [29. tábla 6b].

8. Acélcsiholó összerozsdásodva a kovával, a csontváz mellcsontján. Á.: 5,0 × 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [29. tábla 9].

9.1–3. Három db bronz lószerszámveret, a lókoponya közvetlen közeléből. Á.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

10.1–2. Két kengyel töredékei a lócsontok között. Mára csak az egyik kengyel néhány töredékét (kengyelszár, kengyeltalp) sikerült azonosítanunk a temesvári múzeumban. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [29. tábla 4].

17.4. ÉRTÉKELÉS

17.4.1. A lelőhely kiterjedéséről

Az egyetlen feltárt temetkezésről egyértelműen nem dönthető el, hogy magányos volt-e avagy sem, ugyanis Kisléghi pontosan nem említi, hogy a kis halomból pontosan mennyit is tárt fel. Az biztosan leszögezhető azonban, hogy a temetkezés e kis kiemelkedés közepéről került elő. Ha nem is magányos sírral, de mindenképpen egy kisméretű temetővel számolhatunk ebben az esetben is, ugyanis a bánsági régész megemlíti, hogy a dombocskán több sírt nem talált, tehát ennek egy felületét biztosan érintette az ásatás.

17.4.2. Temetkezési szokások

Az egyetlen temetkezés Török Aurél elemzése alapján egy *adultus* férficsontváz volt. Kisléghi pontos leírása alapján a nyújtott testartásban eltemetett férficsontváz kezei a teste mellett voltak kinyújtva, a sír tájolása pedig Ny–K-i irányú volt. A sírgödör mélysége nagyjából illeszkedik a honfoglalás kori temetkezések esetében megfigyelt adatokhoz, de nem zárható ki, hogy eredetileg mélyebb volt.

A temetkezés esetben a Bálint-féle rendszerezés alapján a II. típusú lovastemetkezést ismerhetjük fel,[51] a férfi koponyája mögül pedig fiatal juh combcsontját regisztrálta Kisléghi Nagy Gyula, amelynek helyzete a nem messze feltárt Óbesenyő-Dragomir halma 4. sírja esetében tapasztalt juh *femur* helyzetével azonos volt.

17.4.3. A temetkezés leletanyaga és keltezése

A csontváz egyetlen ékszere a sima 1a. típusú hajkarika. A szintén itt előkerült öntött, kannelurázott gomb a helyzete alapján az ingnyak felső részének begombolására szolgálhatott.

A hat db övveret és a kerek pityke a csontváz medencéjén egyértelműen az övet díszíthették. Pontos analógiájukat nem ismerjük, a sematikus ábrázolásmód azonban ebben az esetben is eléggé evidens. A töredékes kislemez az egyik klasszikus lelete a 10. századi lovas–fegyveres temetkezéseknek.[52]

Kisléghi megfigyelése a tegez sírban elfoglalt helyzetével kapcsolatban nagyon fontos eredménynek számított, és számít a mai napig is. A tegez a jobb karcsontra volt helyezve, mintegy 80 cm hosszúságban. A tegezbe összesen hat db nyílcsúcsot helyeztek, sajnálatosan azonban már csak három db-ot sikerült azonosítanunk: egy rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcsot (1a. típus), egy hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcsot (2a. típus) és egy levél alakú töredékes nyílcsúcsot (4. típus).

A 10. századi fegyveres férfitemetkezések klasszikus mellékletei a csiholók a kovával egyetemben, amelyek ismertek e temetkezésekben is.

A lovastemetkezések klasszikus mellékletei a kengyelek, illetve a jóval kisebb mennyiségben előkerülő lószerszámveretek.[53] Az említett három lószerszám-veret a ló koponyájáról került elő, tehát nem kérdéses, hogy ezek a kantár díszítményei voltak. A kengyelek a körte alakú típusokhoz sorolhatóak, az ötszögű, díszítetlen lószerszámveretek párhuzamait azonban pontosan nem ismerjük.

A leletei alapján a bukovapusztai III. halom feltételezhetően magányos sírját a 10. század első két harmadára keltezhetjük.

[51] Bálint 1969, 107–114.
[52] Révész 2008, 424.
[53] Révész 1996a, 67–79.

17.4.4. Összefoglalás

A sírból előkerült lovastemetkezés, a veretes öv, a nyilakkal teli tegez és a lószerszámveretek alapján kijelenthető, hogy az anyagi kultúra fenti elemei alapján e temetkezést a klasszikus honfoglalás kori lovas–fegyveres temetkezések kategóriájába sorolhatjuk. A temetkezési szokások és a leletanyag alapján egyértelműen a honfoglaló magyarság településterületének egyik klasszikus temetkezésével számolhatunk. Fegyverei kapcsolatba hozhatóak férfi identitásával, akárcsak harcos státusával. Más alföldi példák alapján a magányos helyzete és jellege egyáltalán nem lenne meglepő.

17.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 1904, 418–421; Kisléghi Nagy 2010, 78–86.

II.18. BUKOVAPUSZTA-IV. HALOM

(r.: Pusta Bucova [Óbesenyő adminisztrációja alá tartozik]; judeţul Timiş – Temes megye, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

18.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

A Kisléghi Nagy Gyula által IV. halomnak nevezett kis domb közvetlenül Bukovapuszta K-i határa melett terül el, az 1887-es katonai térkép (1:75.000) szerint a Zone 21 Col. XXIII. lapján az É-i sz. 46° 4' 27"–K-i h. 38° 12' 17" ponton. A lelőhely a néhai Kühn Antal németcsanádi tulajdonos (201. házszám) földje volt, mely Szerbcsanád község 4714. számú kataszteri parcellájának felelt meg.

Az ásatást Kisléghi 1903 októberében végezte, leírása alapján a halmot négyszög alakban egy 1 m mély és 1 méter széles árokkal körülásatta, úgy, hogy ezen négyszög minden egyes oldala 22 m hosszúságú volt. Tehát az akkori kutatási módszerek segítségével felásatta az egész halom területét, az ÉNy-i oldalától annak DK-i része felé haladva. Összesen 484 m^2 területet kutatott át 1–3 m-es mélységig.

Az ásatás eredményeképpen megállapítható, hogy egy neolit kori tellbe a 10. század folyamán egy kis honfoglalás kori temető sírjait ásták, amit később még egy középkori falu temetkezési helyeként is használtak.

Az előkerült sírok száma az 1907-es közleményben 3, de egy további feldúlt sír szórványleletei is napvilágra kerültek. Az ásatás eredeti térképének birtokában azonban megállapíthattuk, hogy a feltárt sírok száma valójában 4 volt. A fentebb említett további egy feldúlt sír szórványleletei okán tehát egy ötsíros kis honfoglalás kori temetővel számolhatunk Bukovapuszta major környékén, Óbesenyő község közelében.

18.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

18.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
Kisléghi ásatási rendszere alapján a K11–12 ponton (adatai szerint pontosan a halom közepén) [30. tábla]. Teljesen feldúlt sír. M.: 150 cm. T.: Ny–K.

Mellékletei:

1. Vasdarabok.

2. sír
Az M10. ponton (pontosan a halom közepén) [30. tábla]. Bolygatott sír. M.: 40 cm. T.: Ny–K. Hiányos emberi csontváz feküdt a sírban: a lábszárak és néhány koponyatöredék eredeti helyzetben és távolságban egymástól, míg a csigolyák, bordák, karcsontok, és a medence teljesen hiányoztak. Nincsenek adataink a csontváz neméről sem.

Temetkezési szokás: Bálint I. típusú szimbolikus, jelképes lovastemetkezés. A két felső lábszárcsont között volt a két kengyelvas.

Mellékletei:

1. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (1a. típus), a jobb combcsont mellett. H.: 7,0 cm; sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Vas hevedercsat a medence környékén. H.: 6,0 cm; sz.: 3,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3. Széles, téglalap alakú füllel ellátott, körte alakú vaskengyel a két lábszárcsont között. A fénykép alapján nem állapíthatóak meg a méretei. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4. Ismeretlen típusú vaskengyel a két lábszárcsont között. Töredékei maradtak csak meg. Kisléghi adata szerint a talp sz.: 3,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

3. sír
Az Ó 6–7. ponton (a sír a 2. temetkezéstől D-re került elő, hat m-re) [30. tábla]. M.: 100 cm. T.: Ny–K. A melléklete alapján férfiról lehet szó. Nyújtott csontváz, nagyon rossz megtartású. Hiányzott a felsőtest nagyobbik része, csak néhány koponyatöredék (fogak nélkül), bordadarab és lábszárcsont maradt meg, normális helyzetben és távolságban egymástól. Egy lábszárcsonton törés, illetve forradás nyoma látszott. Temetkezési szokás: Bálint II. típusú lovastemetkezés. A csontváz lábainal korhadt a lókoponya, összesen két patacsonttal.

Mellékletei:

1.1. 1a. típusú ezüst hajkarika, végei egymással szemközt, a mellcsonton. Á.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
1.2. 1a. típusú ezüst hajkarika, végei egymással szemközt, a mellcsonton. Á.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Vaskés a jobb medencelapát közelében. H.: 11,0 cm; él sz.: 1,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3. Tegezfüggesztő vasazata, a jobb váll mellett. H.: 6,0 cm; sz.: 1,6 cm. T. B. M. Ltsz.: 3768 [30. tábla 3].
4. Hat db vas nyílcsúcs a jobb váll mellett. Egyetlen nyílcsúcs tövisét sikerült csak azonosítani [30. tábla 2].
4.1. Egyszerű levél alakú nyílcsúcs (4. típus). Méreteiről nincsenek adataink. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4.2. Páncéltörő nyílcsúcs (8. típus). H.: 7,0 cm; sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4.3. Páncéltörő nyílcsúcs (8. típus). H.: 7,0 cm; sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4.4. Páncéltörő nyílcsúcs (8. típus). H.: 7,0 cm; sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4.5. Páncéltörő nyílcsúcs (8. típus). H.: 7,0 cm; sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4.6. Villás vagy fecskefarkú nyílcsúcs (5. típus). H.: 5,0 cm; sz.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
5. Kova a ló metszőfogai előtt több más tárggyal egy rakásban. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
6. Töredékes vastárgy a ló metszőfogai előtt több más tárggyal egy rakásban. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
7.1. Trapéz alakú vaskengyel a ló metszőfogai előtt, Kisléghi megfogalmazása szerint több más tárggyal egy „rakásban". Méreteiről nincsenek pontos adatok, ugyanis az azonosított példány töredékes. Mg.: 11,6 cm; sz.: 12,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 3768 [30. tábla 1].
7.2. Széles, téglalap alakú füllel ellátott, körte alakú vaskengyel a ló metszőfogai előtt, Kisléghi megfogalmazása szerint több más tárggyal egy „rakásban". Mg.: 17,0 cm; belső mg.: 13,5 cm; lg. belső sz.: 10,5 cm; t. sz.: 2,8 cm; szíjbújtató á.: 2,0 cm; szr. sz.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
8. Egyszerű, kisméretű vas csikózabla a ló szájában. Méreteiről pontos adataink nincsenek, ugyanis egyetlen zablatagot sikerült azonosítanunk. H.: 10,0 cm; sz.: 1,3 cm. T. B. M. Ltsz.: 3768 [30. tábla 4].
9.1. Téglalap alakú vas hevedercsat a ló metszőfogai előtt, Kisléghi megfogalmazása szerint egy „rakásban". Méreteiről nincsenek adataink. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
9.2. Szélein lekerekített téglalap alakú vas hevedercsat a ló metszőfogai előtt, Kisléghi megfogalmazása szerint egy „rakásban". Méreteiről nincsenek adataink. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
9.3. Kerek alakú vas hevedercsat a ló metszőfogai előtt, Kisléghi megfogalmazása szerint egy „rakásban". Méreteiről nincsenek adataink. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
10.1–2. Két db egyszerű vas szíjelosztó a ló metszőfogai előtt, Kisléghi megfogalmazása szerint egy „rakásban". Méreteiről nincsenek adataink. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.

4. sír

A Q 6. ponton (a sír a 3. temetkezéstől D-re került elő három m-re) [30. tábla]. M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A nyújtott helyzetben eltemetett csontváz neméről nincsenek adataink.

Szórványleletek

Az L 4. ponton [30. tábla]. A 3. lovassírtól Ny-ra 4 m-es távolságban 50 cm-es mélységben hat vas nyílcsúcs került elő, amelyek valószínűleg egy feldúlt fegyveres sír mellékletei lehettek:

1. Rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,2 cm; tövis nélküli h.: 4,5 cm; lg. sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
2. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs (1b. típus). H.: 6,5 cm; tövis nélküli h.: 4,0 cm; lg. sz.: 2,8 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
3. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs (1b. típus). H.: 8,0 cm; tövis nélküli h.: 6,0 cm; lg. sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
4. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,9 cm; tövis nélküli h.: 6,2 cm; lg. sz.: 3,5 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
5. Hosszú vágóélű, ívelt élű nyílcsúcs (2b. típus). H.: 8,0 cm; tövis nélküli h.: 6,0 cm; lg. sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.
6. Rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs (1a. típus). Méreteit nem tudta megállapítani Kisléghi Nagy Gyula.

18.4. ÉRTÉKELÉS

18.4.1. A temető kiterjedése

Az ötsíros temetőrész a Temesvári Bánsági Múzeumban megtalált temetőtérkép tanúsága és Kisléghi leírása alapján teljes mértékben feltártnak tekinthető.

18.4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan kiderülhetett az összegző térképről, a sírok egy csoportba szerveződnek. Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetettek neméről

nem tudunk pontosabbat, a temetkezésekben előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján azonban mégis megpróbáltunk következtetni a nemekre. A 2. és a 3. sírból a fegyvereik alapján férfitemetkezések kerültek elő, az 1. és 4. sírból előkerült csontvázakról – melléklet hiányában – pontosabbat nem tudunk mondani. Biztosan feldúlt férfisír lehetett azon a helyen is, ahonnan az öt db szórvány nyílcsúcs előkerült.

Kisléghi feljegyzéseiből nem derül ki a sírgödrök formája, azonban a temetőtérkép tanúsága szerint talán négyszög alakúak lehettek. A sírok mélysége illeszkedik a honfoglalás kori temetőkben tapasztaltakhoz, 40–150 cm között váltakoznak. A csontvázak tájolása általánosan Ny–K-i irányú. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, karjaik helyzetéről azonban nincsenek információink.

A honfoglalás kori temetkezések specifikus temetkezésének számító lovastemetkezéseknek különböző változatai ismertek: a négy feltárt temetkezésből a 2. sírból jelképes, lószerszámos temetkezés került elő (1b. típus), a 3. sírból pedig lábhoz tett lóbőrös lovastemetkezés (II. típus).

18.4.3. A temető leletanyaga

A valószínűleg teljesen feltárt temető majdnem mindegyik sírjában találunk mellékletet, kivételt a 4., melléklet nélküli temetkezés képez.

A temetőben előkerült egyetlen hajkarika típus a 3. temetkezésből ismert két 1a. példány.

Ennél jóval nagyobb mennyiségben kerültek elő fegyverek; elsősorban a 10. századi honfoglaló magyar temetkezésekre jellemző íjászfelszerelések. A temetkezésekből a következő típusú nyílcsúcsok kerültek elő:

1. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (1a. típus): 2. sír (1 példány), szórvány (2 példány).
2. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs (1b. típus): szórvány (2 példány).
3. Hosszú vágóélű, ívelt élű nyílcsúcs (2b. típus): szórvány (1 példány).
4. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus): szórvány (1 példány).
5. Egyszerű levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 3. sír (1 példány).
6. Villás vagy fecskefarkú nyílcsúcs (3a. típus): 3. sír (1 példány).
7. Páncéltörő nyílcsúcs (8. típus): 3. sír (4 példány).

A három temetkezés közül csak a 3. sírból került elő tegez. A tegezt biztosan a csontváz jobb oldalára helyezték, ugyanis a tegez függesztővasa a jobb váll mellől került elő. A bukovapusztai III. halom tegezének helyzetéhez hasonlóan pontos megfigyelést Kisléghi valamilyen oknál fogva nem tett. Más fegyvert a temetőben nem regisztráltak.

A használati eszközök közül megemlítjük a 3. sír vaskését és kováját; érdekes módon ezekkel együtt nem került elő csiholó.

Lószerszámok a 2. és a 3. temetkezésekből kerültek elő. A 2. sírból két, valószínűleg körte alakú kengyel és egy azonosíthatatlan hevedercsat került elő, míg a 3. sírból trapéz és körte alakú kengyelpár, szíjelosztó, téglalap alakú hevedercsat és kisméretű csikózabla (1a. típus). A körte alakú kengyeleket elsősorban a század első felére keltezhetjük, azonban éppen ez az eset mutat rá, hogy később is használatban maradnak, ugyanis itt együtt került elő a 10. század második felétől keltezhető trapéz alakú kengyellel.[54] A nem megfelelő restaurálásnak köszönhetően nem tudtuk megállapítani, hogy ez a kengyel a gomb nélküli avagy a gombos változathoz sorolható.

18.4.4. A temető keltezése

A négy vagy inkább öt sírból álló kis temető leletanyaga kevés olyan keltező értékű leletet tartalmaz, amely alapján e lelőhelyet pontosabban keltezhetnénk a 10. század valamelyik szűkebb periódusára. Az egyetlen ilyen lelet a 3. sírból előkerült trapéz alakú kengyel, amely alapján a temetőt a 10. század közepétől használhatták.

18.4.5. Összefoglalás

A négy- vagy ötsíros kis temető – mivel teljesen feltárt – a legjobb bizonyítéka annak, hogy a D-Alföldön előkerülő kis temetők vagy éppen magányos sírok jelenléte a régió 10. századi temetkezéseinek egyik jellemző vonása. A területen előkerülő „temetőbokrok" létrejöttének hátterében elsősorban természetföldrajzi okok állhattak, de nem zárhatóak ki azonban szociológiai–gazdasági okok sem, mint például a kis tanyasi települések léte. A bukovapusztai temető fegyveres–lovas sírjaiban – a leletanyaguk alapján – minden kétséget kizáróan a honfoglalás kori magyarság településterületének valószínűleg egyik szabad jogállású közösségének tagjai nyugodtak.

18.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 1907, 275–277; Kisléghi Nagy 2010, 87, 95–98.

[54] Kovács 1986b, 195–225.

II.19. BUKOVAPUSZTA-V. HALOM

(r.: Pusta Bucova [Óbesenyő adminisztrációja alá tartozik]; judeţul Timiş – Temes megye, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

19.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

Bukova major mellett, Szerbcsanád község területének *Vorder Banka* nevű dűlőjében két kisebb méretű halom volt észlelhető, a Nyerőről Csanád felé vezető út mellett (a jobb oldalon), amely útvonal a nagy Aranka hídnál találkozik a Keglevichházát Nagyszentmiklóssal összekötő országúttal.

Az egyik halom, melynek pontos földrajzi koordinátáit nem határozta meg Kisléghi, a szerencsés véletlennek köszönheti feltárását. Elbeszélése szerint 1904. május 4-én *„..ismét erre kocsizva, meglepetéssel vettem észre, hogy az egyik halmon emberek sürögnek és földdel megrakott szekér fordul le róla. Rosszat sejtve, azonnal a helyszínre siettem, ahol tényleg a halom lehordásának munkájában fáradozott a német-csanádi svábok egy kicsiny, de lelkes társasága. Szerencsém volt itt Waltrich János parczella-tulajdonoshoz, aki szíves volt tudomásomra adni, hogy két nap óta bontják már a halmot a mellette levő pocsolya feltöltése czéljából”.* Kiderült hogy több sírt feldúltak már, pontosabban *„2 koponyát”* – *„2 vagy 3 lófejet”* – *„kerek, ép kengyelvasakat”* – *„zöld apróságokat és egy agyagkorsót”* találtak. Kisléghi megállapítása alapján ezek avar kori tárgyak voltak.

A tulajdonossal történt megállapodása után Kisléghinek sikerült egy mentőásatást végeznie, amelynek eredménye a két avar kori sír mellett egy szórvány 9. századi, két szélén átlyukasztott bajor érme és két honfoglalás kori sír volt. A 3. sír a halom közepén került elő; tőle ÉNy-ra pedig − mintegy 3 m távolságra − a 4. sír.

19.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.); Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

19.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Szórványlelet

1904. május 5-én került elő a szórvány érme az 1-es számú avar kori sírtól néhány m-re, egy már megbolygatott részen. Kisléghi Nagy Gyula az érmet a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Köszönő levelei alapján, dr. Réthy László határozta meg az érmet (két ízben a 486/1904 és 513/1904 számú levelében tesz említést az érméről).[55] Réthy megállapítása szerint az érme igen rossz állapotban van és csak annyit lehet róla mondani, hogy *„bajor dénár a 9. századból”* – két lyukkal, amely arra mutat, hogy ruhadíszként használták, amely pedig jellegzetes 10. századi magyar szokás volt.

3. („A”) sír

M.: 50 cm. T.: Ny–K. Mellékletei alapján férfitemetkezés. A nyújtott helyzetű csontváz koponyája szétesett, a karjainak helyzetéről nincsenek adatok. Temetkezési szokás: Bálint II. típusú lovastemetkezés. A csontváz lábfejei előtt lócsontok: 4 patacsont, 4 szárcsont, a lókoponya ugyanakkor hiányzott. Kérdés marad, hogy ez az ásatás hiányosságának eredménye, avagy a temetkezési szokás része volt.

Mellékletei:

1. 1b. típusú ezüst hajkarika a koponyán, végei egymáson. Á.: 2,3 × 2,6 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3628 [31. tábla 1].
2. 1a. típusú ezüst hajkarika a koponyán, végei egymással szemközt. Á.: 2,3 × 2,6 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3. Öntöttbronz pántkarperec, kiszélesedő végekkel, a jobb csuklón (1a. típus). Á.: 6,5 × 6,0 cm; végei sz.: 1,6 cm; l. sz.: 1,2 cm; s.: 23,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3768 [31. tábla 4].
4. Egy tegez részei a medence mellett. Nem sikerült azonosítanunk a temesvári múzeumban.

4.1–18. Kisebb pánttöredékek, összesen 18 db. H.: 1,5–6,0 cm; sz.: 0,5–2,0 cm. Az egyik példány félkör alakban hajlított. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

5. Vas nyílcsúcsok a medence mellett. Kisléghi leírása szerint az egyik páncéltörő nyílcsúcs (8. típus). H.: 8,0 cm. Nem sikerült azonosítani a temesvári múzeumban. Nem tudjuk, hogy pontosan hány nyílcsúcs került elő.

[55] Kisléghi Nagy 2010, 101.

6. Ovális vascsat négy töredéke, tüske nélkül. Pontos helyzetét nem ismerjük. A karika teste inkább lapos, mint kerek. Á.: 4,3 és 4,8 cm; v.: 1,0 cm. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.
7. Vaskés három töredéke. Nincs meghatározva helye a sírban. H.: 11,5 cm; m. h.: 2,2 cm; p. sz.: 1,1 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
8. Vas-zabla a patacsontok mellett. Az egyenes zablatagok kampós hajlással kapcsolódnak egymásba. A tagok h.: 9,5 cm; az egyik karika á.: 3,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

9.1. Körte alakú kengyelvas a patacsontok mellett, töredékesen (1f. típus). Nem őrződött meg belőle csak a kengyel felső része. Mg.: 6,0 cm; f. mg.: 1,7 cm; f. sz.: 2,7 cm; á.: 9,5 cm; szr. sz.: 1,6 cm. T. B. M. Ltsz.: 3768 [31. tábla 2].

9.2. Körte alakú kengyelvas a patacsontok mellett, töredékesen (1b1. típus). Az egyik szára nem maradt fent. Mg.: 13,3 cm; f. mg.: 2,2 cm; f. sz.: 3,3 cm; szíjbujtató á.: 1,8 × 0,5 cm; l. sz.: 1,8 cm; t. sz.: 3,6 cm. T. B. M. Ltsz.: 3768 [31. tábla 3].

4. („B") sír

M.: 50 cm. T.: Ny–K. Mellékletei alapján férfitemetkezés. A csontváz nagyon rossz megtartású.

Mellékletei:

1.1–5. Rombusz alakú, aranyozott bronz ingnyakveretek a koponya körül (3. típus). A két végükön kidomborodó gömböcskék, a peremük gyöngyözött. A hátukon 0,5 cm hosszú, ék alakú lemezes szögecs áll ki, melyen kerek lyukacska vezet át. A mélyített mező aranyozott. H.: 2,7 cm; sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2. Vas nyílcsúcsok a csontváz jobb oldalán, a medence mellett.

2.1. Rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 10,4 cm; tövis nélkül h.: 5,9 cm; lg. sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2.2. Levél alakú, vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 10,5 cm; tövis nélküli h.: 6,3 cm; lg. sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2.3. Hosszú vágóélű, deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 8,9 cm; tövis nélküli h.: 5,1 cm; lg. sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2.4 Hosszú vágóélű, deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 8,9 cm; tövis nélküli h.: 5,1 cm; lg. sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2.5. Besorolhatatlan vas nyílcsúcs. H.: 4,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

3. Tegez vaspánt töredékei a nyílcsúcsok között. H.: 6,3 cm; sz.: 0,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4. Agyagedény a koponya mellett. A hasától a nyakig terjedő területen öt db, többnyire négy vonásból álló párhuzamos sáv fut körbe hullámvonalban. Az edény hasa és talpa között pedig egy bemélyített párhuzamos vonalakból álló széles sávot észlelünk, mely szintén körbefut, egyes helyeken azonban lekopott. A bögre jól égetett, a felső felén barna kormos, a falvastagsága átlagosan 0,6 cm. Mg.: 18,5 cm; száj á.: 11,0 cm; talp á.: 7,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

19.4. ÉRTÉKELÉS

19.4.1. A temető kiterjedése

Kisléghi jegyzetei alapján a kisméretű temető sírjainak egy részét elpusztították, míg a másik részét szerencsés módon sikerült feltárnia. Ezek alapján, tekintetbe véve az elpusztított sírokból megmentett leletanyagot, e temető sem lehetett néhány sírosnál nagyobb, tehát ebben az esetben is egy kisméretű honfoglalás kori temetővel számolhatunk, amelyet ráástak egy hasonló avar kori sírcsoportra. A 9. századi érme egyértelműen egy sírt sejtet, és ha ehhez még hozzászámítjuk a két megmentett temetkezést, és a feltételezett néhány elpusztított sírt, akkor is ötnél sokkal több sírt nem fogadhatott magába a kis sírkert.

19.4.2. Temetkezési szokások

Összegző térkép hiányában a sírok temetőn belüli helyzetéről pontosabbat nem tudunk. Mivel nem készült antropológiai elemzés, csak a temetkezésekből előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján következtethetünk az elhunytak nemére. A 3. („A") és a 4. („B") sírból − a fegyvermellékleteik alapján − egyértelműen férfitemetkezések kerültek elő.

Kisléghi feljegyzései nem tartalmaztak adatokat a sírgödrök formájáról, a sírok mélységei ugyanakkor illeszkednek a honfoglalás kori temetőkben regisztráltakhoz. Kisléghi mindkét temetkezés esetében 50 cm-es mélységet jegyzett föl, azonban a körülményeket tekintetbe véve ezek akár eredetileg mélyebbre is lehettek ásva. A csontvázak tájolása általában Ny–K-i irányú. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, karjaik helyzetéről azonban nincsenek pontos információink.

A honfoglalás kori sírok jellegzetes temetkezési szokásának számítanak az úgynevezett lovastemetkezések: a két feltárt temetkezésből a 3. („A") sírból lábhoz tett lóbőrös lovastemetkezést (Bálint II. típus) regisztráltak. A lábfejek előtt levő lócsontokat (4 patacsontot és 4 lábszárcsontot) sikerült dokumentálnia Kisléghinek,

ellentétben a lókoponyával, amelynek hiányát azzal magyarázhatjuk, hogy a feltárás előtt részben ezt a temetkezést is feldúlták. Mivel a temetkezéseket 50 cm-es mélységben regisztrálta Kisléghi, igencsak elképzelhető, hogy a feltételezhetően magasabb rétegszinten elhantolt lókoponya elpusztult. Ez annak az adatnak a fényében is elképzelhető, amelyet Kisléghi jegyzett le 1904. május 4-én: *„2 vagy 3 lófejet találtak”*. Következésképpen nem valamilyen különleges lovastemetkezési szokást kell látnunk e leírásban, hanem egyszerűen csak a feltárások körülményeinek szerencsétlen következményeit.

Ugyancsak a temetkezési szokásokról szolgáltat további adatokat egy eredetileg valamilyen főtt ételt tartalmazó kerámia is, amelyet a 4. („B”) sírban regisztráltak. A honfoglalás kori temetkezési szokások egyik jelentős eleme az ételt és/vagy italt tartalmazó kerámia jelenléte a sírokban. A 10. századi kerámiás sírok gyakori melléklete a többnyire magában álló agyagedény, a bukovapusztai 4. („B”) temetkezésben is egyetlen agyagedény került elő.[56] Az eset azért is nagyon jellegzetes, mivel fegyveres férfisírból alig regisztráltak mindeddig hasonló agyagedényt.[57]

19.4.3. A temető leletanyaga és keltezése

A két sírból jelentős mennyiségben kerültek elő ékszerek. A 3. („A”) sírból két ezüstből készült 1a. típusú hajkarika ismert, a 4. („B”) sírból pedig 5 db rombusz alakú ingnyakveret került elő. A rombusz alakú ingnyak-díszeket elsősorban a 10. század első két harmadában használták, azonban használatuk − sokszor másodlagos szerepben − kimutatható a 11. század elejéig. A legtöbb lelőhelyük a Maros−Körös−Tisza-vidéken és a Duna−Tisza közén található.[58] E sír esetében azonban (amennyiben persze Kisléghi jól dokumentálta e temetkezéseket) az a feltűnő, hogy e garnitúra egy olyan temetkezésből került elő, amelyben még 5 db nyílcsúcsot regisztráltak. Antropológiai elemzés hiányában tehát kérdés marad továbbra is, hogy a női temetkezések jellemző díszítményei hogyan kerülnek elő együtt a férfitemetkezésekre jellemző mellékletekkel?

A 3. („A”) sírban egy öntött, kiszélesedő, lekerekített végekkel rendelkező bronz pántkarperecet regisztráltak. E típusú karperec használata és ennek következtében sírokba való kerülése elsősorban a 10. század első két harmadára jellemző.[59]

A temető datálását relatíve segítheti a szórványként előkerült, két szélén átfúrt érme, amely egy 9. század végi bajor denár.

Nagyobb mennyiségben kerültek elő fegyverek. Ezek között is elsősorban a 10. századi honfoglaló magyar temetkezésekre jellemző íjászfelszerszerelések: nyílcsúcsok és tegezrészek. A temetkezésekből a következő típusú vas nyílcsúcsok kerültek elő:

1. Rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs (1a. típus): 4. sír (1 példány).
2. Hosszú vágóélű, deltoid nyílcsúcs (2a. típus): 4. sír (2 példány).
3. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 4. sír (1 példány).
4. Páncéltörő nyílcsúcs (8. típus): 3. sír (1 példány).

Besorolhatatlan nyílcsúcs: 4. sír (1 példány).

Mindkét temetkezésben megfigyeltek tegezmaradványokat: a 4. sírból a medence jobb oldaláról kerültek elő, a 3. temetkezés kapcsán Kisléghi azonban pontosan nem említi a helyzetüket.

A használati eszközöket egyetlen vaskés képviseli.

A lovastemetkezések velejárója a különböző lószerszámok sírba tétele: körte alakú kengyelpár (1b1. típus és 1f. típus), valamint hevedercsat és zabla a 3. temetkezésből ismert. A körte alakú kengyelpár egyik példánya (1f. típus) nagymértékben hasonlít a 11. századi példányokhoz, amely alapján ezt a kengyelt − tipológiai jellegzetességei alapján − a század második felére keltezhetőnek tartjuk. E tipokronológiai megfigyelés alapján a temetőt is a 10. század második felére keltezhetjük.

19.4.4. Öszefoglalás

E kis temető az Óbesenyő környékén előkerült „temetőbokrok” újabb, kiváló bizonyítéka. Leletanyaga alapján a megmaradt sírok a 10. század közepére − második felére keltezhetőek. Ezt erősíti a temetkezési szokások egyik jellegzetes eleme, a fegyveres temetkezésből előkerült agyagedény, valamint a női temetkezésekre jellemző öt db rombusz alakú ingnyakveret. A fegyverek jelenléte a temetkezésekben az elhunyt harcos státusáról tanúskodnak vagy legalábbis a férfiasságot szimbolizálják.

A temetkezési szokások és a leletanyag alapján − ebben az esetben is − egy honfoglalás kori tipikus magyar közösség temetkezéseivel számolhatunk.

19.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 2010, 100–101.

[56] Néhány kivétel természetesen akad, mint például Ibrány-Esbóhalom 164. sír, illetve talán néhány sír a Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temetőjéből (Istvánovits 2003, 92–93, 355, 84. tábla 164/1–2).

[57] Kivételek: Kolozsvár-Szántó utca 4. sír, Tiszabezdéd 3. sír.

[58] Szőke 1962, 26, 76–77; Bálint 1991, 136; Révész 1996a, 94.

[59] Révész 1996a, 90.

II.20. BUKOVAPUSZTA-VIII. HALOM

(r.: Pusta Bucova [Óbesenyő adminisztrációja alá tartozik]; judeţul Timiş – Temes megye, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

20.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

A lelőhely a Csanádról Nyerő felé vezető út bal oldalán, Bukovapusztától légvonalban mintegy 1300 m-s távolságban terült el K-re. A természetes földrajzi kiemelkedés Kisléghi leírása szerint egy kerek halmocska volt. Ennek kerülete 50 m, magassága ugyanakkor 0,5 m volt; távolsága a jelzett úttesttől pedig 46 m. A Kisléghi által halomnak nevezett földrajzi kiemelkedéssel szemben K-re egy gémeskút is állt.

Terve ellenére, a lelőhelyet csak részlegesen sikerült feltárnia Kisléghi Nagy Gyulának. A dombocska közepét egy 6 m hosszú és 2 m széles kutatóárokkal kutathatta meg, ennek eredménye a kutatóárok közepén előkerült egyetlen sír.

20.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

20.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

X sír

M.: 100 cm. T.: DNy–ÉK. Magányos temetkezés (?) Mellékletei alapján férfi. Kisléghi megítélése szerint „öreg” férfi. Csontváz h.: 160 cm; a vállainál mért sz.: 34,5 cm. A csontváz nyújtott heyzetben, koponyája szétesett, a csontváz karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Temetkezési szokás: Bálint II. típusú lovastemetkezés. Kisléghi Nagy Gyula szerint *„...a ló koponya nyakszirtcsonti végével e férfi lábvégeire volt letéve és szemüregeivel szintén keletre nézett, illetve fekvésirány az emberi tetem irányával cca. 45 fok szögöt képezvén: metszőfogaival inkább észak felé volt fordítva és pedig akként, hogy a száj jóval magasabban feküdt a nyakszirtcsonti végnél. Közel a metszőfogak előtt valamely meg nem határozható kisebb állati csont hevert. A lófej alatt és közvetlenül a férfi jobb alsó lábszára mellett, azzal párhuzamosan, 2 lóláb – a patacsonttól a térdcsontokig összefüggőleg – volt egymásra rakva olyképpen, hogy a paták a ló szája mellett foglaltak helyet”.*

Mellékletei:

1.1–6. Hat db nyílcsúcs a csontváz jobb keze mellett. Közülük csupán egyetlen példány volt nagyjából épségben. H.: 10,5 cm. Típusaik nem állapíthatóak meg. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Tegez részei a halott jobb felén. Egy pántról Kisléghi megállapíthatta, hogy a tegez alsó részének úgynevezett fenékabroncsa lehetett. A pántból egy 2,3 cm hosszú, farostos szögecs áll ki. Tegezabroncs sz.: 1,3 cm. A tegez més részeit a sírban nem találta a bánsági régész, azonban a jobb kar mellett előkerült „vasrudacska” meglátásunk szerint a tegez vasazatához tartozhatott. H.: 6,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan. Valószínűleg a tegezhez tartozott az úgynevezett „késpenge” is, amely a jobb alkarcsonttal párhuzamosan került elő. H.: 11,6 cm; sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3. Íj markolatcsontjának töredékes része a csontváz jobb karja mellől. H.: 13,3 cm; sz.: 2,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4. Csiholóvas a medence alatt (?). Méreteiről nincsenek információk. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
5. Ugyanott kova. Méreteiről nincsenek információink. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
6. Vaskés a bal alkarcsont egyenes folytatásában. H.: 10,0 cm; lg. sz.: 2,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
7. Kengyel a lókoponya mögött. Szétesett. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [31. tábla 4. a–b]
8. Hevedercsat hasonlóan a lókoponya mögött. Szétesett. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

20.4. ÉRTÉKELÉS

20.4.1. A lelőhely kiterjedése

Ahogyan látható a leírásból, Kisléghi ezen a lelőhelyen csak szondázó ásatást végzett. Lényeges, hogy a 6 m hosszú és 2 m széles kutatóárokban csak egyetlen temetkezés nyomai kerültek elő. Feltételezésünk szerint e lelőhely is a korábban bemutatott kisméretű temetőkre hasonlít, de az sem kizárt, hogy éppenséggel egy magányos sírral van dolgunk.

20.4.2. Temetkezési szokások

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírban eltemetett egyén neméről nem tudunk meg semmi pontosabbat, a mellékletei alapján azonban férfiról lehet szó. Kisléghi ugyan hozzáfűzi, hogy „öreg” férfi, azonban kérdésesek Kisléghi pontosabb antropológiai ismeretei.

Kisléghi naplójából nem derül ki a sírgödör formája, a sír mélysége azonban tökéletesen illeszkedik a honfoglalás kori temetőkben tapasztaltakhoz, ugyanis a bánsági régész pontosan 100 cm-es mélységet regisztrált. A csontváz tájolása DNy–ÉK-i irányú.

Honfoglalás kori jellegzetes temetkezési szokás a lovastemetkezés: a feltárt sírból a lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezés (Bálint II.) változata ismert.

20.4.3. A temetkezés leletanyaga és keltezése

A sírból fegyverek, használati eszközök és lószerszámok kerültek elő. A fegyverek közül íjászfelszerelés egész garnitúrája került elő: nyílcsúcsok, tegez, illetve az íj markolatcsontja. Sajnálatosan nem sikerült azonosítanunk a sírban levő 6 db nyílcsúcs típusait.

Kisléghi megfigyelése a tegez sírban való helyzetével kapcsolatban nagyon fontos eredménynek számított és számít a mai napig is. Az első honfoglalás kori sír előkerülését követően még mintegy fél évszázadig kutatóink nem ismerték fel a csontvázak mellett talált vaspálcák szerepét. Az első régész Nagy Géza volt, aki az úttörő módon a pilinyi leleteket helyesen határozta meg,[60] Nagy után gyakorlatilag Jósa András[61] majd Kisléghi volt az, aki pontos leírást adott a tegezek sírban elfoglalt helyzetéről. E leírás meg is jelent később az *Archaeologiai Értesítő* 1904-es kötetében és a szakma rendelkezésére állt, ellentétben az 1906-os bukovapusztai IX. halom ásatásának leírásával, amely sohasem jelent meg nyomtatásban. Ebben az esetben Kisléghi helyesen állapítja meg a tegezfenék abroncsának helyzetét, illetve sikerült megfigyelnie azt is, hogy a nyílcsúcsokat ellentétes irányban rakták be a tegezbe, mint a bukovapusztai III. halom esetében.

A jobb kar mellől előkerült 13,3 cm hosszú és 2,3 cm széles domború csontlemez funkcióját egyértelműen nem sikerült megállapítania Kisléghinek. Ez a tárgy az íj markolatcsontja volt.

Sajnos nem sikerült megállapítanunk a lószerszámok (kengyel, hevedercsat) típusát sem. A kengyel, amelyet Kisléghi Nagy Gyula megemlít, nagy valószínűség szerint a körte alakú kengyelek típusához sorolható. A temetkezésből ugyanakkor előkerült a használati eszközök majdnem teljes repertoárja: kés, csiholóvas és kova.

A leleteket teljes pontossággal nem tudjuk besorolni a 10. századon belül, azonban nem kizárt, hogy a körte alakú kengyel előforulása okán a század első két harmadában kell gondolkodnunk.

20.4.4. Összefoglalás

A magányosnak tűnő sír tökéletesen illeszkedik Óbesenyő környékének többi honfoglalás kori fegyveres–lovas temetkezéséhez. Az Óbesenyő környéki sírokra jellemző íjászfelszerelés itt is előfordul, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben ismert még a reflexíj markolatcsontja is.

Leszögezhető tehát, hogy a szóban forgó temetkezés is egy magányos sír vagy legfeljebb egy igen kis méretű temetőhöz tartozó temetkezés lehetett.

20.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 2010, 121–122.

[60] Nagy 1890, 294; Nagy 1893b, 320–322.
[61] Jósa 1900, 216–221.

II.21. BUKOVAPUSZTA-IX. HALOM

(r.: Pusta Bucova [Óbesenyő adminisztrációja alá tartozik]; judeţul Timiş – Temes megye, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

21.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

A Hunca Mare-halom Bukovapusztától DK-i irányban, 1100 m távolságban terül el. A Hunca Mare az 1887-es katonai térképen (Zone 21 Col. XXIII.) Nagyszentmiklós és Óbesenyő között 90 m tengerszint feletti magassági számmal van megjelölve. A területet már a neolitikumban is lakták. Új és pontosabb kutatásokra lenne azonban szükség annak megállapításához, hogy a sokáig tartó használat során keletkező tellről kell-e jelen esetben beszélnünk, avagy csupán egy természetes kiemelkedésről van szó. Az azonban teljesen bizonyos Kisléghi ásatásai alapján, hogy a dombon húzódó őskori (neolit) település egyik rétegébe ásták a 10. századi sírt. A domb magassága 4,5 m, legalsó kerületét az ásató nem állapíthatta meg. Az ásatást 1907. szeptember 26. és október 18. között végezte Kisléghi Nagy Gyula. Az első szakaszban egy K–Ny-i irányban haladó 12 m hosszú és 5,5 m széles árokkal kutatta át a dombot, úgy hogy a halom csúcspontja az árok közepére esett, melynek eredményeképpen pedig egy 10. századi temetkezés került elő.

21.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Magányos (?) sír (a domb csúcspontjától D-re 2 m-re)

M.: 60 cm. T.: Ny–K. Férfi, nagyon rossz megtartású csontváz. A nyújtott vázból csupán a lábszárak voltak felismerhetők, míg a többi csont a koponyával együtt – melynek helyét mindössze egy zápfog jelezte – rendkívül töredékes volt. Temetkezési szokás: Bálint I. a. típusú jelképes lovastemetkezés. A csontvázat mind jobbról, mind balról jól megfigyelhető barna elszíneződés övezte, kétség kívül fakoporsó nyomai. A váz alatt a föld keményre volt döngölve.

Mellékletei:

1.1. Besorolhatatlan vas nyílcsúcs a bal medencelapát mellett, a kengyel alatt. H.: 10,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
1.2. Besorolhatatlan vas nyílcsúcs, tövis nélkül, a bal medencelapát mellett, a kengyel alatt. H.: 10,7 cm; lg. sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
1.3. Besorolhatatlan vas nyílcsúcs, tövis nélkül, a bal medencelapát mellett, a kengyel alatt. H.: 9,5 cm; lg. sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Vaskés markolat nélkül, a sírban levő helyzetét nem ismerjük. A vége fokozatosan hegyesedik, külsején farost, amely a hüvely nyoma lehet. H.: 12,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3. Sárgás-szürke fenőkő, a has (?) fölött 10 cm-re. H.: 6,1 cm; sz.: 2,8 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
4. Fadarabocska, nincs meghatározva a helyzete a sírban. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
5. Egytagú vas rúdzabla (úgynevezett „besenyő" zabla) a jobb alsó lábszáron, az egyik karika a lábvégeken. Szájba való rúdja egy tagból áll, kerek átmetszetű és kissé hajlott, mindkét vége kampósan meghajlik, lapos, kerek átmetszetű, nagy karikákkal. Az egyik karika csak fele részben került elő. H.: 17,5 cm; a karika á.: 8,1 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
6.1. Trapéz alakú ép kengyelvas a jobb térden, olyképpen, hogy fültagja csaknem érintette a bal lábszárat. Talpa erősen ívelt, a talpán levő bordázás halványan látszik, hirtelen beugrás után megy át a négyzet alakú szárakba, melyek kúposan záródnak a fültag alatt. Kerek szíjrésze berozsdásodott. Mg.: 17,1 cm; sz.: 12,5 cm; f. mg.: 3,0 cm; t. sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
6.2. Trapéz alakú ép kengyelvas a bal medencelapát mellett, a fültagjával a lábvégek felé fordítva. Alatta nyílcsúcsok. A kengyel hasonló típus, mint az előbbi, fültagja és ezzel összefüggő szárdarabja hiányzik. Talpának külső oldalán a barázda jól látható. Mg.: 13,8 cm; t. sz.: 3,1 cm. T. B. M. Ltsz.: 3617 [25. tábla 1].

21.4. ÉRTÉKELÉS

21.4.1. A lelőhely kiterjedése

A Hunca Marén feltárt temetkezés egy neolit kori tellbe volt beásva. Kisléghi ásatása azonban csak egy részét érintette a halomnak, tehát ebben az esetben csak következtetni lehet arra, hogy magányos temetkezés volt-e vagy sem. A szelvény hosszúsága és szélessége alapján azonban gyanítani lehet, hogy egy magányos temetkezésről beszélhetünk, tehát egy teljesen feltárt 10. századi lelőhelyről van szó.

21.4.2. Temetkezési szokások

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírban eltemetett egyén neméről nem tudunk pontosabbat, a mellékletei alapján azonban valószínűleg férfiról lehet szó. A nagyon rossz megtartású csontváz hanyatt feküdt a gödörben, helyzetéről azonban már nem maradt semmilyen információ.

Kisléghi fontos megfigyeléseihez tartozik a koporsó: *„...a sír jobbra, balra erős, barnaszínű egyenes tehát érintetlen fakoporsó nyomokkal volt szegélyezve, míg a váz alatt a föld keményre-simára volt döngölve”* írja naplója 344. oldalán. Ez mindeddig a mai Romániához tartozó Bánságban az egyetlen dokumentált koporsós temetkezés.

A bukovapusztai IX. halom magányos sírjában tehát jelképes lovastemetkezés emlékeit regisztrálta Kisléghi. A kengyelek, a hevedercsat és a zabla jelenléte arról tanúskodik, hogy a nyerget és a kantárt is betették a sírba.

21.4.3. A temetkezés leletanyaga és keltezése

A temetkezésből fegyverek, használati eszközök és lószerszámok kerültek elő. A fegyverek közül csak nyílcsúcsok ismertek. Típusukat/típusaikat töredékes voltuk miatt nem azonosíthatjuk. A használati eszközök közül vaskés és fenőkő került elő. Ezek a fegyveres férfitemetkezések klasszikus leletei.

A sírból trapéz alakú kengyeleket is regisztráltak, pontos típusukat sajnos nem tudtuk megállapítani. A nem megfelelő restaurálás miatt nem lehet érzékelni, hogy ezek a kengyelek a gomb nélküli vagy a gombos változathoz sorolhatók-e. A trapéz alakú kengyeleket elsősorban a 10. század második felétől használják.[62]

A 2. típusú, egytagú vagy rúdzabla (közismertebb nevén „besenyő” zabla)[63] több párhuzamát is ismerjük É-, K- és DK-Európa területéről Petkes Zsolt tanulmányának köszönhetően.[64] A Kárpát-medencei óbesenyői IX. halom temetkezésében a Pletnyova által felállított követelményrendszer,[65] valamint 13. századi okleveles adatok alapján, Petkes „nomád” harcost sejt, még ha csak felvetésként kezeli is ezt.[66] Ezzel kapcsolatban azonban szükséges néhány dolgot megjegyeznünk:

1. A Kisléghi Nagy Gyula által feltárt úgynevezett „halmok”¸ nem feltétlenül voltak őskori kurgánok, ugyanis Kisléghi a terepből kimagasló bármilyen pontot halomnak nevezett. Ennek azonban természetföldrajzi okai vannak, és egyáltalán nem temetkezési szokásra kell gyanakodnunk. Temetkezőhelynek ebben az időszakban is általában a környezetéből kiemelkedő pontokat próbáltak választani. A IX. halom esetében eléggé biztos, hogy egy neolitikus tellbe ásták a halottat.
2. A sír „kulturális” besorolása a leletanyag alapján igencsak bizonytalan, hiszen a zablán kívül tipikus honfoglalás kori nyílcsúcsok, fenőkő, kés, trapéz alakú kengyelek, négyszög átmetszetű szárral (amelyek ismeretlenek a besenyő szállásterületről) kerültek elő a sírból, tehát a sírhoz tartozó más kulturális elemek egyáltalán nem támasztják alá Petkes feltételezését. De a koporsó megléte sem ismeretlen a honfoglalás kori temetkezésekből.
3. Ehhez hozzátartozik az a tény is, hogy Óbesenyő környékéről eddig – elsősorban Kisléghi fáradhatatlan munkájának eredményeként – 9 lelőhelyet ismerünk, azonban eddig semmilyen úgynevezett „besenyő” jellegű tárgyat nem tudunk kimutatni e temetkezésekből.
4. A 13. századi írásos adatok összekötése a 10. századi régészeti adatokkal ugyancsak problematikus.

Szeretnénk hangsúlyozni: nem állítjuk, hogy a 10. század második felében nem történhetett K-i migráció a Kárpát-medence D-i területei felé, egyetlen tárgy bizonyító ereje azonban roppant csekély.

Az egytagú rúdzablákat, a kutatás jelenlegi állása alapján, csakis a 10. század közepétől–második felétől keltezhetjük, következésképpen temetkezésünket is e korszakra datálhatjuk.

21.4.4. Összefoglalás

A valószínűleg teljesen feltárt lelőhely magányos sírja a temetkezési szokások alapján tökéletesen illeszkedik Bukovapuszta többi, kis sírszámú lelőhelyének

[62] Kovács 1986b, 195–225.

[63] A kérdés kutatástörténetéről legújabban a magyar szakirodalomban Petkes Zsolt értekezett (Petkes 2011, 231–246).

[64] Petkes Norvégia, Svédország, Oroszország, Ukrajna, Lengyelország, a Romániához tartozó Moldva és Munténia, valamint Bulgária területeiről összesen 51 lelőhelyről 79 zablát gyűjtött fel (Petkes 2011, I. táblázat).

[65] Pletnëva 1958, 155; Petkes 2011, 231–246.

[66] Bár a hat követelményből itt csak kettő mutatható ki Petkes szerint: a halmos temetkezés és a rúdzabla (Petkes 2011, 237).

jellegzetességeihez. Több mint valószínű, hogy a temetkezést a 10. század második felében ásták meg. A leletanyaga alapján (ha kérdéseket is támaszt az egytagú zabla) nem vitás, hogy e temetkezés a honfoglalás kori lelőhelyek sorába illeszthető. A koporsóba való temetkezést, a gyarapodó alföldi leletek alapján, inkább az egyén és a közössége társadalmi státusával hozhatjuk kapcsolatba.

21.5. IRODALOM

Közöletlen leletek, amelyekről Kisléghy közöl csupán egy nagyon rossz minőségű fotót (Kisléghy Nagy 1911, 322. oldali kép középen).

CÂLNIC LÁSD **KELLNEK**

CENADU SÂRBESC LÁSD **SZERBCSANÁD**

CERNATU DE JOS LÁSD **ALSÓCSERNÁTON**

CETEA LÁSD **CSÁKLYA**

CHEGLEVICI LÁSD **KEGLEVICHHÁZA**

CHEILE TURZII LÁSD **TORDAI HASADÉK**

CHERESTUR LÁSD **PUSZTAKERESZTÚR**

CHIŞINEU-CRIŞ LÁSD **KISJENŐ**

CIACOVA LÁSD **CSÁK**

CIPĂU LÁSD **MAROSCSAPÓ**

CIREŞOAIA LÁSD **MAGYARDÉCSE**

CIUCSÂNGEORGIU LÁSD **CSÍKSZENTGYÖRGY**

CLUJ-NAPOCA LÁSD **KOLOZSVÁR**

COMLOŞU MARE LÁSD **NAGYKOMLÓS**

COVASÂNŢ LÁSD **KOVÁSZINC**

CURTICI LÁSD **KÜRTÖS**

CURTUIUŞENI LÁSD **ÉRKÖRTVÉLYES**

II.22. CSÁK-„GHEORGHIANU" (C. A. P.)

(r.: Ciacova, n.: Tschakowa, szb.: Csakovo; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

22.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [7. kép]

1971 februárjában Csák városától K-re a „Gheorghianunak" nevezett dűlőn – az egykori csáki termelőszövetkezet területén – a szövetkezet munkásai egy munkagödröt ástak, amelyből egy kelta edényen kívül még további három sír, illetve ezek leletei kerültek elő. A lelőhely a Vejte felé tartó út bal oldalán levő lapos területen található.

Az első két sírt a leletei alapján egyértelműen a 10. századra keltezhetjük, a harmadik sírban talált gyűrű véleményünk szerint a 2–3. századra keltezi a leletet. A munkások elmondása szerint a két sír csontvázainak tájolása DK–ÉNy, ez azonban valószínűleg hibás meghatározás, nem ritka ugyanis, hogy még a régészek is fordítva emlegetik a honfoglalás kori temetkezések tájolását.[67] Az Ortansa Radu által az 1. sírban említett 2 nyílcsúcs helyett 4 van a leltárkönyvben feltüntetve, illetve azonosíthatatlan és leltározatlan a 2. sír egyik karperece és egy hajkarika töredéke. Ezen adatokat tekintetbe véve két sírt sorolhatunk a kis 10–11. századi temetkezőhelyhez.

22.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
M.: Nincs információ. T.: ÉNy–DK. A mellékletei alapján talán férfi. Bolygatott, csontvázas temetkezés.

Mellékletei:

1. Négy db vas nyílcsúcs a csontváz két combcsontja között.
1.1. Hosszú vágóélű egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). Ma töredék. H.: 4,6 cm; él sz.: 2,1 cm. T. B. M. Ltsz.: 9360.1 [17. tábla 1].
1.2. Rövid vágóélű egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,2 cm; él sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 9360.2 [17. tábla 2].
1.3. Rövid vágóélű egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,1 cm; él sz.: 2,1 cm. T. B. M. Ltsz.: 9360.3 [17. tábla 3].
1.4. Tipológiailag besorolhatatlan, talán véső alakú vas nyílcsúcs töredéke. H.: 3,1 cm; él sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 9360.4 [17. tábla 4].

2. sír
M.: Nincs információ. T.: ÉNy–DK. A mellékletei alapján talán nő. T.: ÉNy–DK. Bolygatott, csontvázas temetkezés.

Mellékletei:

1. Sima bronz hajkarika. Törött. Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: 9361. Azonosíthatatlan a temesvári múzeumban.
2.1. Bronz huzalkarperec. Á.: 6,5–7,3 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 13,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: 9359 [17. tábla 1].
2.2. Bronz huzalkarperec. Á.: 7,0 cm; h. v.: 0,3 cm. T. B. M. Ltsz.: 9358. Azonosíthatatlan a temesvári múzeumban.

22.4. ÉRTÉKELÉS

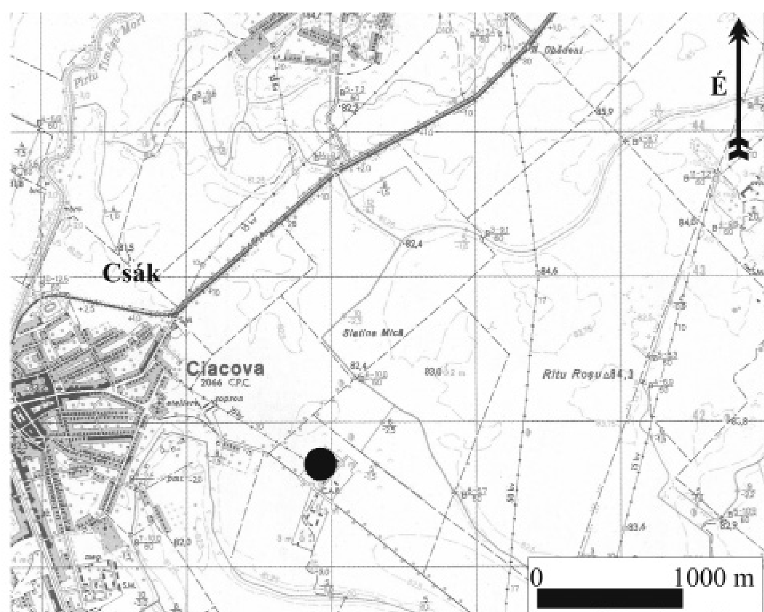
22.4.1. A lelőhely kiterjedése

Dokumentáció hiányában fogalmunk sincs róla, hogy mekkora kiterjedésű volt a lelőhely. Nem kizárt, hogy a termelőgödröt ásó munkások egy sírcsoportot dúlhattak fel, hiszen ezek a megásott gödrök igen nagy kiterjedésűek voltak.

22.4.2. Temetkezési szokások

Azonkívül, hogy ezek a temetkezések csontvázas sírok voltak, más információ a temetkezési rítusokról nem áll a rendelkezésünkre.

[67] Lásd pl.: I. R. 1960, 87.

7. kép. Csák-Gheorghianu

22.4.3. A temető leletanyaga és keltezése

A leletanyag alapján talán egy női és egy férfitemetkezés került elő. Ékszerek a 2. sírban voltak, innen egy sima 1a. típusú hajkarika és két huzalkarperec ismert. Az 1. sírból 4 db deltoid nyílcsúcsot regisztráltak.

A két temetkezés leletanyaga alapján a lelőhelyet a 10. századra keltezhetjük. A sima hajkarikákat a 10. és a 11. században folyamatosan használták, azonban a 11. században lassan kiszorultak a divatból. A huzalkarperecek egyes vélemények szerint a 10. század 30-as éveiben tűnnek fel, míg más vélemények szerint e példányokat már a 10. század elejétől használták, és viseletben maradtak még a 11. század második felében is.[68]

22.4.3. Összefoglalás

Pontos dokumentáció hiányában sokat nem tudunk elmondani e feldúlt kis temetőről. Gyanítható azonban, hogy egy 10. századi honfoglaló magyar közösség temetkezéseit találták meg Csák község határában.

22.5. IRODALOM

RADU 1972, 61–62.

[68] SZABÓ 1978–1979, 66, 70. kép; RÉVÉSZ 1996a, 91.

II.23. CSÁKLYA

(r.: Cetea; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

23.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1913 előtt a nagyenyedi Bethlen-gyűjteménybe került egy nyílcsúcs Csáklyáról. Bővebbet nem tudni róla.

23.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Azonosíthatatlan a nagyenyedi múzeumban.

23.3. A LELET LEÍRÁSA

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit.

23.4. ÉRTÉKELÉS

A leletet feltételesen a 10–11. századra keltezhetőnek tartjuk.

23.5. IRODALOM

ROSKA 1936, 162; F. É. K. 1962, 146. sz.

II.24. CSÍKSZENTGYÖRGY

(r.: Ciucsângeorgiu, n.: Szeklerburg; judeţul Hargita – Harghita megye, Románia)
[egykor Magyarország, Csík vármegye]

24.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A csíkszeredai Székely Múzeumban az 1353-as szám alatt egy zablát regisztráltak, ezt azonban a gyűjteményben nem sikerült azonosítanunk. Kérdéses lelet. Cs. Sz. M. Ltsz: 1353. Azonosíthatatlan.

24.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Csíkszeredai Székely Múzeum (Cs. Sz. M.)

24.3. A LELET LEÍRÁSA

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit.

24.4. ÉRTÉKELÉS

A leletet feltételesen a 10–11. századra keltezhetjük.

24.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.25. CSÍKSZÉPVÍZ

(r.: Frumuşeni; judeţul Hargita – Harghita megye, Románia)
[egykor Magyarország, Csík vármegye]

25.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Prohászka Péter szíves szóbeli közlése szerint Csíkszépvízről egy VI. Bölcs Leó (886–912) pénzérme került elő, amelyet mindkét szélén átlyukasztottak. Más információ nem áll a rendelkezésünkre.

25.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: ismeretlen őrzési hely.

25.3. A LELET LEÍRÁSA

Nincs információ.

25.4. ÉRTÉKELÉS

A 9. század végén vert érmét nagy valószínűség szerint a ruhára varrva hordták. Ez a szokás jól ismert a honfoglalás kori magyarság régészeti hagyatékában. Nem tévedhetünk sokat, ha egy a 9. század végén – 10. század elején földbe került, később azonban feldúlt temetkezést sejtünk Csíkszépvíz határában.

25.5. IRODALOM

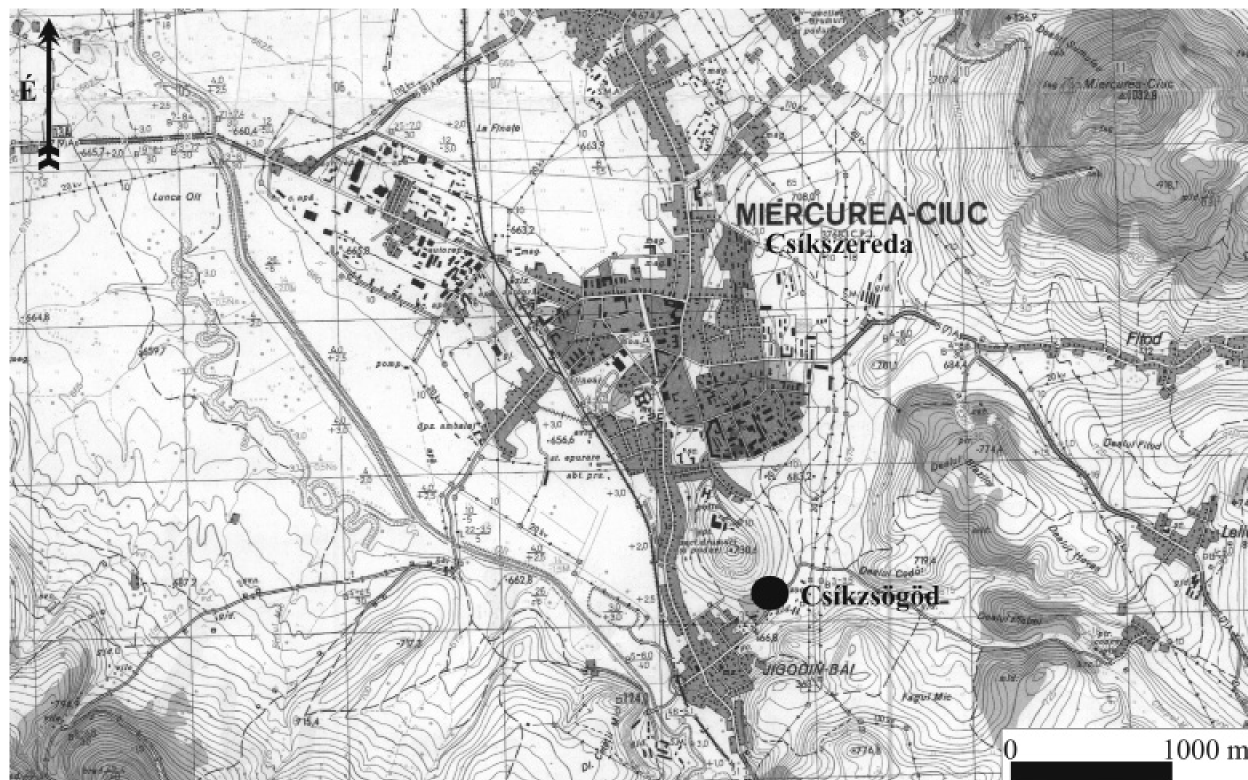
Közöletlen.

II.26. CSÍKZSÖGÖD

(r.: Miercurea Ciuc-Jigodin; judeţul Harghita – Hargita megye, Románia)
[egykor Magyarország, Csík vármegye]

26.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [8. kép]

1978-ban Seiwarth László két tárgyat ajándékozott a Csíkszeredai Székely Múzeumnak, amelyek a csíkzsögödi homokbányából kerültek elő. Más adattal nem rendelkezünk. Botár István szíves szóbeli közlése alapján a Seiwarth által említett homokbánya a település ÉK-i részén volt egykor, azonban mára már elhordták.

8. kép. Csíkzsögöd-Homokbánya

26.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Csíkszeredai Székely Múzeum (Cs. Sz. M.)

26.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Körte alakú kengyelvas, lefelé szélesedő trapéz alakú füllel és törött lapos szárakkal (1b6. típus). Töredékes, talp nélkül. Mg.: 15,0 cm; f. mg.: 2,5 cm; szr. sz.: 1,0 cm. Cs. Sz. M. Ltsz.: 2904 [18. tábla 2].
2. Nagyméretű karikákkal ellátott vas csikózabla, aszimmetrikus, kerek átmetszetű zablatagokkal (1b. típus). H.: 26,6 cm; tagok h.: 1.: 7,7 cm; 2.: 8,0 cm; karikák á.: 7,1 cm (1); 6,9 cm (2). Cs. Sz. M. Ltsz.: 2902 [18. tábla 1].

26.4. ÉRTÉKELÉS

A K-i-Kárpátok hágóinál fekvő csíkzsögödi lelőhelyről előkerült körte alakú kengyel és nagyméretű karikákkal ellátott csikózabla korhatározása nehéz: gyakorlatilag a 10–11. század teljes hosszára keltezhetőek a tárgyak. A szépvízi lelet fényében azonban nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a két tárgy a legkorábbi horizontra tehető, s így akár a magyar honfoglalás első erdélyi régészeti bizonyítékainak is tarthatjuk őket. Ez azonban további bizonyítást igényelne.

26.5. IRODALOM

Közöletlen.

DETA LÁSD **DETTA**

II.27. DETTA-ÚJTEMETŐ

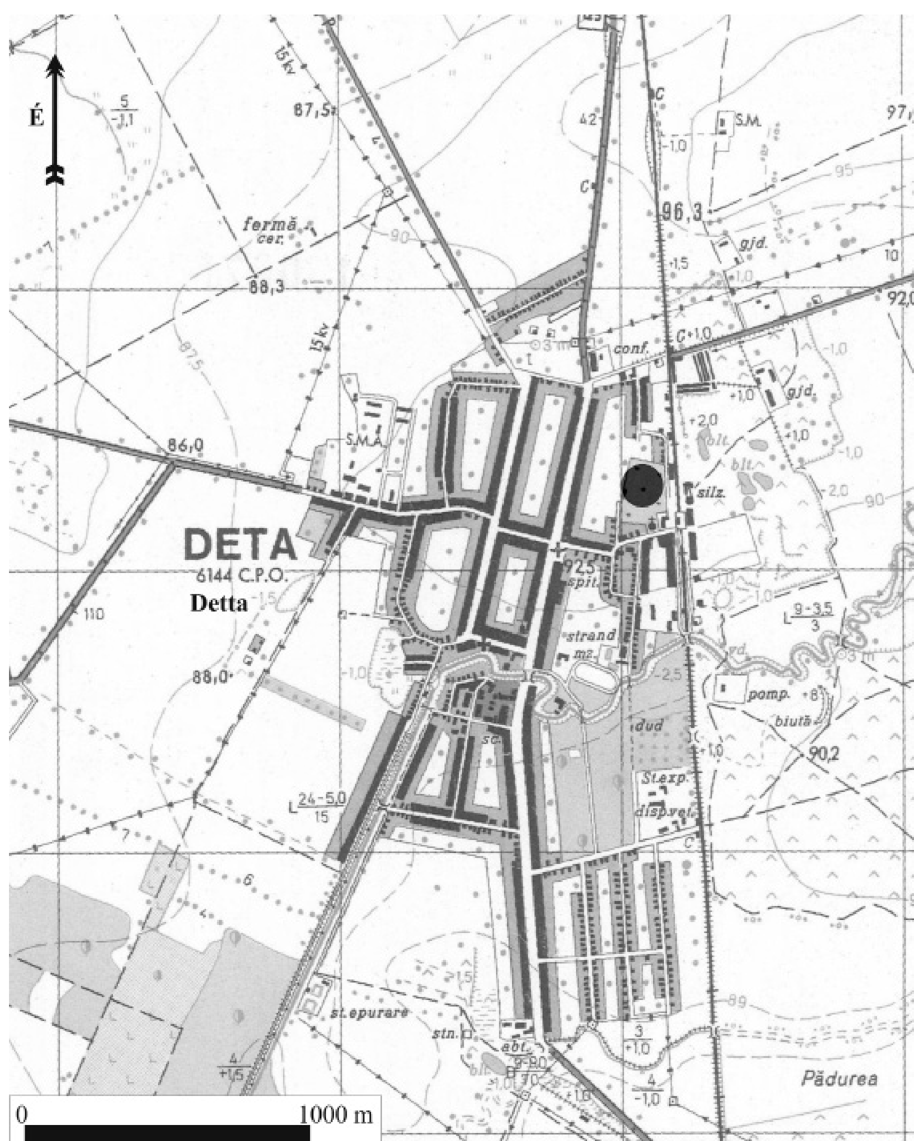
(r.: Deta, b.: Deta; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

27.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [9. kép]

1882-ben egy modern polgári temető megnyitása során Dettában a munkások egy kora és késő középkori temető sírjait bolygatták meg. Kárász Leó beszámolója szerint sokféle tárgy került elő, amelyek közül a legtöbb elkallódott, ugyanakkor egy részüket Timáry Imre megmentette, majd Ormós Zsigmondnak ajándékozta. A dettai leletek végül a temesvári múzeumba kerültek, de ezeknek nagyobbik része sajnos ma már azonosíthatatlan.

A temető topográfiai helyzetéről a tárgyakat közlő Kárász Leó nem értekezett, ezért a lelőhely a mai napig azonosíthatatlan. A Kárász által emlegetett polgári temető a város ÉK-i részén terül el, arról azonban, hogy a Kárász által megmentett leletek pontosan honnan kerültek elő, nem áll rendelkezésünkre semmilyen adat.

A múzeumba került tárgyak közül azonban csak egy része tartozik a korszakunkhoz.

9. kép. Detta-Újtemető

27.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

27.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Köttlach típusú bronz fülbevaló, félhold alakú, egyik oldala lapos, másik laposan domborodó, a lemez közepén háromágú mélyedés, szabálytalan áttöréssel, mely talán a hiányos öntés következménye. A szélei és a mélyedés között kétfelől a külső körvonalak irányát követően zöld zománcos sáv. Mg.: 2,5 cm; sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [18. tábla 2].
2. Öntöttbronz szőlőfürtcsüngős fülbevaló. A fülbevaló karikájának végén, illetve a szemközti oldalon egy-egy granulált koszorút utánzó öntvény, a fülbevaló csüngőjén pedig bogyós öntött díszítések láthatóak, amelyek a szőlőfürtők alakját próbálták utánozni. Mg.: 1,9 cm; sz.: 1,7 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [18. tábla 3].
3. Kisméretű sima S végű bronz hajkarika. Az S végének egy része hiányzik. Á.: 1,3 cm; h. v.: 0,17 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [18. tábla 6].
4. Bronzkorong. A tárgy felületéből kidomborodik egy lapos gyűrűtag, melyből négy irányban keresztben álló, laposan kidomborodó keretű négy háromszög nyúlik a korong széle felé. A középső körben, illetve a négy háromszögben zöld színű zománc maradványai. A tárgy hátán két fülecske. Á.: 2,6 cm; mg.: 0,17 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [18. tábla 1].
5. Sokszög átmetszetű bronzgyűrű (2b. típus). Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,25–0,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [18. tábla 4].
6. Szív alakú övveret, anyaga ismeretlen. A kéregöntéssel előállított övveret felületén sematizált palmetta és szív alakú kidomborodó díszítmények. A veretet a hátára felszerelt három nitszeggel rögzítették a szíjazatra. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [18. tábla 5].
7. Csüngős veret bronzból. A veret korong alakú, közepe kör alakban kiugrik a tárgy síkjából, a pereme gyöngyözött. A veretetre egy kampószerűen kinyúló szalagfület forrasztottak. A levél alakú csüngő pereme gyöngyözött, a közepén egy kidomborodó stilizált bagolyminta. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [18. tábla 7].

8.1. Csüngős veret öt db verete. Kárász említi őket a tanulmányában, anélkül, hogy illusztrációt közölne róluk. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

8.2. Csüngős veret négy db csüngője. Kárász említi a tanulmányában, anélkül, hogy illusztrációt közölne róluk. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

9. Rézből készült keresztecske, az alsó része töredékes. A kereszt középső részét keretes kör díszíti, amelyből kiágazóan négy domború vonaldísz indul ki a kereszt négy szára tengelyének irányában. A szárak végein kialakított két fülön jelölték a rátétdíszek foglalataira utaló motívumokat. Mg.: 3,0 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: szonosíthatatlan [18. tábla 8].

27.4. ÉRTÉKELÉS

27.4.1. A leletek keltezése

Mivel egy feldúlt temető igen kis számú megmentett leletéről van szó, csak a megmaradt leletanyag keltezésével tudunk itt foglalkozni.

A leletanyag tárgyait egymással csak feltételesen kapcsolhatjuk össze. Az S végű hajkarikák a Bánságban nagy valószínűség szerint már a 10. század vége felé megjelenhetnek. Még ennél is korábbi lehet a szőlőfürtcsüngős fülbevaló öntött változata. A 10. század második felétől keltezhetőek a Köttlach típusú fülbevalók,[69] illetve a 10. század végétől – 11. század elejétől a hatszögletű gyűrűk.[70] Az övveretek már a 10. század elejétől keltezhetők, azonban másodlagos helyzetben felbukkanak még a 11. századi sírokban is.[71] A mellkeresztet (Langó–Türk 5a. típus) a párhuzamai alapján (Ptuj 66. sír, Tiszafüred-Nagykenderföldek) hasonlóan a 10. század második felére keltezhetjük.[72]

A 10h2.1 típusú dettai veret egyetlen közeli analógiája a matičanéi darab (e példány csüngőjének pontos párhuzama pedig Szeged-Algyőről ismert), a csüngő analógiái pedig Csongrád-Máma, Gomjenica, illetve Várfalva 25. sír példányai.[73]

A leletanyag tárgyai (S végű hajkarika, a szőlőfürtcsüngős fülbevalók egy öntött változata, mellkereszt, csüngős ingnyakveret, hat- vagy nyolcszögletű gyűrű, övveret, gomb) összességében tehát a 10. század elejétől (övveret) a 11. század végéig (nyolcszögletű gyűrű) keltezhető. Többségük azonban a 10. század végétől keltezhető. Ebből kiindulva tehát

69 Giesler 2002, 421.
70 Szőke–Vándor 1987, 79.
71 Pl. Gyulafehérvár-Brânduşei utca 129. sír.
72 Korošec 1979, I, 56; K. k. 1996, 290–292; Langó–Türk 2004, 391.
73 Roska 1914, 134–136, 5. kép 10–20; Széll 1943, 171–172, XXXIX. tábla 36; Bálint 1991, *Taf.* XXXVII. 14.

a román régészetben használatos „pre-magyar” datálás elképzelhetetlen, különösen abban az esetben, ha a leletek egy temetőhöz tartoznak. De korábbi tapasztalatok is megerősítik ezt, ugyanis ilyen típusú leletek együtt kerültek elő Horvátországban és Szlovéniában is.[74]

27.4.2. Összefoglalás

A dettai temetőből előkerült lelelek tehát egy 10. század végén – 11. század első felében használt jellegzetes temetőre utalnak. Egyes tárgyak, így a Köttlach típusú fülbevaló alapján karantán népességre is gondolhatunk, azonban legalább ilyen arányban vannak jelen a 10–11. századi temetőkből ismert klasszikus „magyar” leletek is (pl. övveret, csüngős ingnyakveret). Következésképpen számos importterméket használó vegyes etnikumú lakossággal számolhatunk. A jövőben újabb terepkutatások révén talán pontosíthatjuk ismeretanyagunkat.

27.5. IRODALOM

Kárász 1896, 226–232.

[74] Sokol 1996, *Sl.* XI. 1–7.

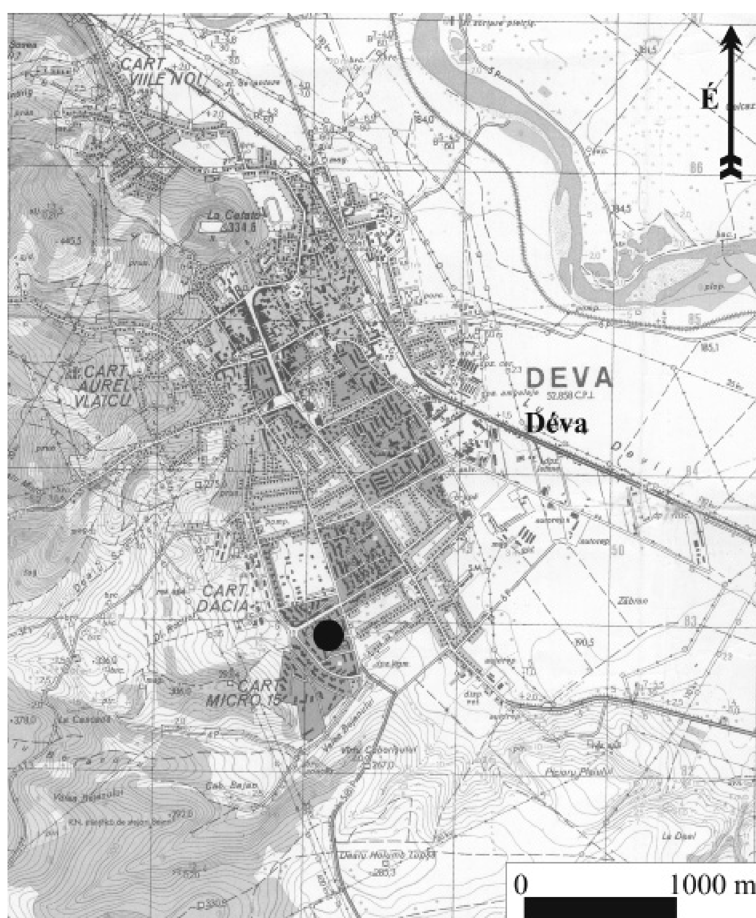
II.28. DÉVA-MICRO 15

(r.: Deva, n.: Diemrich, Schlossberg; judeţul Hunedoara – Hunyad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Hunyad vármegye]

28.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [10. kép]

A honfoglalás kori temető 1975-ben került elő a jelenlegi Aleea Streiului és Bejan utcák közötti 6. számú iskolaépület hátánál, Ny-i irányban. A lelőhely a Maros egyik felső teraszán helyezkedik el, 200 m-es tengerszint feletti magasságban. A plató mérete alapján a temető a feltártnál jóval nagyobb sírszámú lehetett. A lelőhelyről jól belátható az É–ÉK-i irányban kígyózó Maros völgye.

Gázvezeték szerelés során dúltak fel egy sírt, majd a bejelentés után a kiérkező régészek még további hat sírt mentettek meg. A sírok tudományos közlése a mai napig nem történt meg. Jelen kötet szerzőjének próbálkozása is sajnos sikertelenül járt.

10. kép. Déva-Mikro 15

28.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Dévai Dák és Római Civilizáció Múzeuma (D. D. R. C. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

28.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír (feldúlt temetkezés)

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi csontvázas temetkezése.

Mellékletei:

1.1–3. Három db vas nyílcsúcs. Típusuk ismeretlen. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen.

2. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi csontvázas temetkezése.

Mellékletei:

1. Egy vas nyílcsúcs. Típusa ismeretlen. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen.

3. sír

M.: 130 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi csontvázas temetkezése.

Mellékletei:

1. 1a. típusú ezüst hajkarika, a temetkezésben meg nem határozott helyről. Á.: 2,7 cm; h. v.: 0,3 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: S. 194 [20. tábla 3].
2. Bronz huzalkarperec, kihegyesített végekkel, a huzal egyik végén bemetszett díszítésekkel. A bal kézről, de pontosabb helymeghatározás nélkül. Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,4–0,5 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: EM. 193 [20. tábla 4].
3. Karoling vaskard a csontváz felső testrésze mellett, a bal oldalon. H.: 89,2 cm; p. h.: 76,2 cm; p. sz.: 4,5 cm (eredetileg 5 cm körüli lehetett); m. h.: 10,0 cm; lg. sz.: 2,4 cm, a mrg.-nál: 0,5 cm; k. h.: 16,2 cm; sz.: 8,5 cm; mrg. mg.: 3,6 cm; mrg. sz.: 2,9 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: 27.1011 [20. tábla 16].

4.1–8. Nyolc db vas nyílcsúcs a mellcsonton.

4.1.Rövid, egyszerű vágóélű nyílcsúcs (1a. típus). Töredékes. H.: 7,2 cm; lg. sz.: 2,6 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 5].

4.2.Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). Töredékes. H.: 6,6 cm; lg. sz.: 2,6 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 6].

4.3.Hosszú vágóélű nyílcsúcs (2a. típus). Töredékes. H.: 7,2 cm; lg. sz.: 2,6 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 7].

4.4. Hosszú vágóélű nyílcsúcs (2a. típus). Majdnem teljes méretében fennmaradt. H.: 7,8 cm; lg. sz.: 2,0 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 8].

4.5.Levél alakú nyílcsúcs (4. típus). Töredékes. H.: 8,0 cm; lg. sz.: 1,4 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 9].

4.6. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). Majdnem teljes méretében fennmaradt. H.: 8,4 cm; lg. sz.: 2,2 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 10].

4.7. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs (1b. típus). Töredékes. H.: 11,6 cm; lg. sz.: 3,4 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 11].

4.8. Rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs (1a. típus). Majdnem teljes méretében fennmaradt. H.: 7,6 cm; lg. sz.: 2,4 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 12].

A következő mellékletek sírban levő helyzetét nem ismerjük:

5. Tegez amorf formájú vastöredéke. H.: 2,6 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 15].
6. Vaskés pengéje. H.: 4,8 cm; sz.: 1,3 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 13].
7. Fenőkő. H.: 6,6 cm; sz.: 2,3 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 14].
8. Csiholó acél. H.: 6,0 cm; sz.: 3,2 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 11].
9. Kova. H.: 2,4 cm; sz.: 2,4 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [20. tábla 12].
10. Trapéz alakú, korongos és gombos szárú, bordázott talpú kengyel, a temetkezésben meg nem határozott helyről. Mg.: 17,3 cm; sz.: 12,2 cm; f. á.: 3,4 × 3,2 cm; szíjbújtató á.: 1,8 × 0,6 cm; t. sz.: 2,1 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [21. tábla 17].
11. Trapéz alakú, korongos és gombos szárú, bordázott talpú kengyel, a temetkezésben meg nem határozott helyről. Mg.: 17,4 cm; sz.: 12,8 cm; f. á.: 3,3 × 3,2 cm; szíjbújtató á.: 1,8 × 0,6 cm; t. sz.: 2,7 cm. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen [21. tábla 18].

4. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi csontvázas temetkezése.

Mellékletei:

1. Fokos-balta. Méreteiről és formájáról nincsenek adataink. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen.

5. sír

M.: 80 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férfi csontvázas temetkezése.

Mellékletei:

1.1–2. Bronzgombok a medencecsonton. Méreteikről nincsenek adataink. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen.

2. Gyöngyfüzér a temetkezésben meg nem határozott helyről. Nem ismert a gyöngyök száma sem. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen.
3. Csiga héja a temetkezésben meg nem határozott helyről. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen.
4. Bronz pántgyűrű, négy-öt szirmú virág ábrázolással, egyes adatok szerint a koponya mellett jobb oldalról kerül elő.[75] Méreteiről nincsenek adataink. D. D. R. C. M. Ltsz.: ismeretlen.

A 6. és 7. sírról nincsenek adataink.

[75] C. E. 2006, 87–88.

28.4. ÉRTÉKELÉS

28.4.1. A lelőhely kiterjedése

A lelőhely topográfiai helyzete alapján gyanítható, hogy a temető nagyobbik része a föld alatt maradt. Azt, hogy milyen méretű temetőről van szó, egyelőre még sejteni sem lehet.

28.4.2. Temetkezési szokások

A temetőrész közöletlensége miatt a temetkezési szokások csak egy részét ismerhetjük. Mivel a csontvázak antropológiai elemzését sem végezték el, ezért az eltemetettek nemére csak a leletanyag alapján tudunk következtetni. Ezek alapján valószínűsíteni lehet, hogy az 1–4. sírokban férfiak nyugodtak, míg az 5. temetkezésből egy nő csontváza került elő. A csontvázak tájolása egységesen Ny–K-i irányú, a sírgödrök mélysége (80 és 130 cm) pedig – az eddigi adatok alapján – a honfoglalás kori temetkezések mélységadatainak sorába illeszthető. Valószínűleg a csontvázakat hanyatt fektetve hantolták el.

A temetőrész 3. sírjában jelképes lovastemetkezést tártak fel. A temetkezésben a kengyelek jelenléte arról tanúskodik, hogy csak a nyerget tették a sírba.

28.4.3. A temetőrészlet leletanyaga és keltezése

Az eddig feltárt temetőrészben szinte mindegyik feltárt sírban találunk mellékletet, ebből a szempontból kivételt csak a 6. és 7. temetkezések képeznek, amelyek lehetséges mellékleteiről nincsenek információink.

A sírokból kisebb mennyiségben kerültek elő különböző ékszerek. Egyetlen 1a. típusú ezüst hajkarika ismert a 3. sírból. Ugyanitt egy bronz huzalkarperec is előkerült. E típus a 10. század első felében tűnik fel és még a 11. század második felében is használatban maradt.[76] Egy virágdíszes gyűrűt az 5. sírban regisztráltak, ezt a 10. század második felére keltezhetjük.[77] Ugyancsak az 5. sírból egy gyöngyfüzér is ismert. Sajnos sem a gyöngyök típusait, sem pontos számát nem ismerjük. Érdekes lelet a temetkezésből előkerült csigaház is.

Az első négy temetkezésből több fegyver is előkerült. Nyílcsúcsok három temetkezésből ismertek, azonban csak a 3. sír nyolc példánya esetében tudjuk megállapítani típusukat. Az 1. sírból előkerült három, illetve a 2. sírban talált egy nyílcsúcs típusát nem ismerjük.

A 3. sírból egy „karoling-normann” típusú kard került elő. A kardot a nemzetközi kard tipokronológia eredményei alapján a Geibig-féle 16. kombinációs típus I. változatához sorolhatjuk. Ezek a 10. század utolsó harmadában jelennek meg és egészen a 12. századig maradnak használatban.

A 4. sírból fokos-balta került elő. Az e fegyvertípussal foglalkozó Kovács László 23 példányt gyűjtött össze,[78] azonban a legutóbbi évtizedben további baltaleletek kerültek elő.[79] A dévai fegyvert a 10. század végére – 11. század elejére keltezhetjük.

Használati eszközök a 3. sírból kerültek elő: vaskés, fenőkő, csiholóacél és kova. Lovastemetkezés emlékeként két korongos szárú, gombos trapéz alakú kengyel ismert a 3. sírból. A trapéz alakú kengyelek használatát a 10. század második felétől a 11. század első feléig tudjuk követni a temetkezésekben.[80]

Ezen adatok alapján a dévai temetőrészt a 10. század utolsó harmadára – a 11. század első felére keltezhetjük.

28.4.4. Összefoglalás

A dévai Micro 15 negyed magasabb teraszán feltárt 7 sír egy nagyobb temetőrész részét képezheti. Az Erdélyi-medencei temetők a legtöbb esetben jelentős sírszámából kiindulva valószínűleg egy jóval nagyobb méretű temetővel számolhatunk. Nem tudjuk, hogy mikor temették ide az első elhunytakat, mint ahogy azt sem, hogy mikor hagyták fel a temető használatát. A mellékletek alapján gyanítható, hogy egy fegyverforgató közösség lehetett, amely akár megérhette a 11. század elején történt politikai változásokat is. A temetkezési szokások (így a jelképes lovastemetkezés) és a leletanyag alapján minden bizonnyal pogány mentalitású közösségről beszélhetünk.

28.5. IRODALOM

Horedt 1986, *Abb.* 39; Pinter 1992–1994, 235–245; C. e. 2006, 87–88.

76 Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
77 Párhuzama a 10. század második negyedétől, közepétől keltezhető Gyulafehérvár-Mentőállomás temetőjéből ismert.
78 Kovács 1980, 74–78.
79 Három példány a karosi II. és III. temetőből ismert (II. temető 69., III. temető 3. és 8. sír), egy-egy példány pedig Ibrány-Esbóhalomról, a Hajdúszoboszló-árkoshalomi 109. sírból, a püspökladányi 38. sírból, valamint a Kiskunfélegyháza-külsőgalambosi 2. sírból (Révész 1996a, 32, 34–35, 108. tábla 1, 113. tábla 8, 117. tábla 7; K. k. 1996, 147; M. Nepper 2002, 47. tábla 2; Balogh 2002, 2. kép 6).
80 Kovács 1986b, 195–225.

II.29. DÉVA – A VÁROSTÓL DK-RE

(r.: Deva, n.: Diemrich, Schlossberg; judeţul Hunedoara – Hunyad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Hunyad vármegye]

29.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1894-ben a várostól DK-re 3-4 sír leletei kerültek elő. A leletek későbbi sorsáról nem tudni semmit.

29.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: ismeretlen őrzési hely.

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

29.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. I. László H (?) denára a csontváz szájüregében.
2. Átfúrt medvefog.

29.4. ÉRTÉKELÉS

Gyaníthatóan egy jóval nagyobb méretű temető sírjai estek áldozatul. Az érme alapján egyértelműen a 11. század második felére voltak keltezhetőek, az átfúrt medvefog pedig a pogány mentalitás és szokásrendszer továbbélésének régészeti bizonyítéka lehet.

29.5. IRODALOM

HAMPEL 1900, 200.

II.30. DÉS

(r.: Dej, n.: Deesch, Burglos; judeţul Cluj – Kolozs megye, România)
[egykor Magyarország, Szolnok-Doboka vármegye]

30.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Dézs környékéről 1904-ben egy szórvány keresztvas került elő, amit még ugyanebben az évben adományoztak az akkori Erdélyi Nemzeti Múzeumnak. Sajnos a kard többi alkotórésze nélkül került a kolozsvári múzeumba.

30.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

30.3. A LELET LEÍRÁSA

A keresztvas felületének nagy részét ezüstlemezzel díszítették, a két végébe horizontális és függőleges irányban, valamint „<" alakzatban ezüstszálakat kalapáltak, ezek azonban nagyrészt kihullottak. H.: 10,7 cm; mg.: 1,5 cm; lg. sz.: 2,8 cm; s.: 188,5 gramm. K. E. N. M. Kiállítás [21. tábla 1].

30.4. ÉRTÉKELÉS

A feltehetően a Petersen-féle tipológia S típusához vagy Geibig 10. kombinációs típusához sorolható kardnak Dézsen előkerült keresztvasa valószínűleg egy a Szamos völgyében eltemetett és a katonai kísérethez tartozó személynek feldúlt temetkezéséből származhatott. A Ny-Európában a 10. század első felétől keltezett kardtípust a Kárpát-medencében a kutatás csak a 10. század második felétől keltezi egészen a 11. század első feléig.[81]

30.5. IRODALOM

Nagy 1906, 134–135; Hampel 1907, 222.

DINDEŞTI LÁSD ÉRDENGELEG

DUDEŞTII VECHI LÁSD ÓBESENYŐ

DUMBRĂVIŢA LÁSD ÚJSZENTES

[81] Kovács 1990, 39–49.

II.31. ÉRDENGELEG
(r.: Dindeşti; judeţul Satu Mare – Szathmár megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szathmár vármegye]

31.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Bóna István az *Erdély történeté*ben említ egy ékszerleletet Érdengelegről. Az adatot nem sikerült ellenőrizni.

31.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Nincs információ.

31.3. A LELET LEÍRÁSA

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit.

31.4. ÉRTÉKELÉS

A leletet – fenntartásokkal – a 10–11. századra keltezhetjük.

31.5. IRODALOM

Bóna 1988, 210.

ERESTEGHIN LÁSD **ERESZTEVÉNY**

II.32. ERESZTEVÉNY-ZÁDOGOSTETŐ

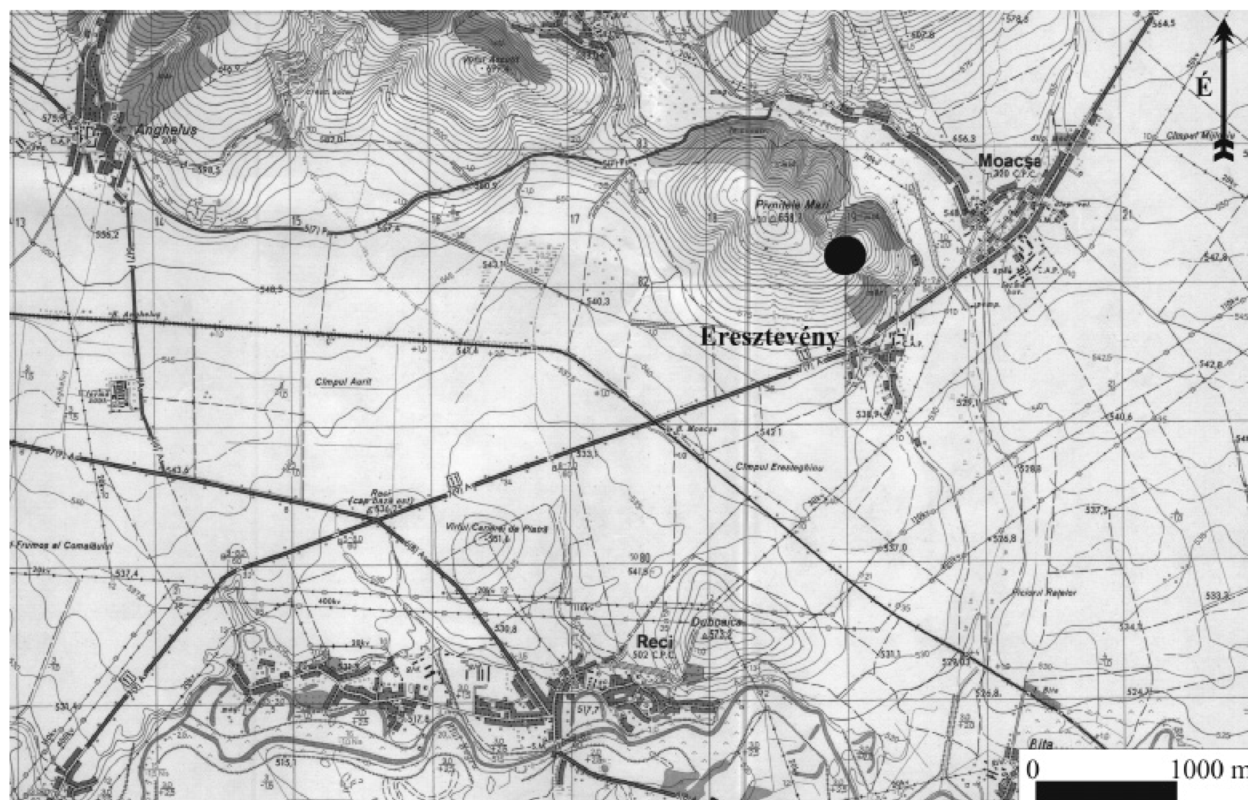
(r.: Eresteghin; judeţul Covasna – Kovászna megye, Románia)
[egykor Magyarország, Háromszék vármegye]

32.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [11. kép]

1908-ban került be az akkori Székely Nemzeti Múzeum leltárába az Eresztevény-Zádogostetőről származó szórvány kengyel és lándzsacsúcs. A két tárgy egykor valószínűleg egy feldúlt lovas-fegyveres sír része lehetett.

A Zádogostető 618 m tengerszint feletti magasságú dombja Maksától Ny-ra, Eresztevénytől pedig É-ra helyezkedik el. A tőle ÉNy-ra levő Pince-tetőtől – ahol egy bronzkori temetőt tártak fel – egy kis gerinc választja el.

A lelet megsemmisült egy szovjet légitámadásban miközben 1944-ben a Székely Nemzeti Múzeum régészeti hagyatéka Zalaegerszegre tartott.

11. kép. Eresztevény-Zádogostető

32.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (S. Sz. N. M.) (már nem azonosítható)

32.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Keskeny levél alakú, rombusz átmetszetű pengés, hosszú köpűs, nyúlánk vaslándzsa. „Normann" típus. Méreteiről nincsenek adataink. Eredeti őrzési helye: S. Sz. N. M. Ltsz.: 2162 [17. tábla 1].
2. Trapéz alakú vaskengyel. A szárai aszimmetrikusak: az egyik meredeken lejt, a másik hasasabb. Majdnem kerek átmetszetű szárait a talp találkozásánál két gomb díszíti. Méreteiről nincsenek adataink. Eredeti őrzési helye: S. Sz. N. M. Ltsz.: 2163 [17. tábla 2].

32.4. ÉRTÉKELÉS

A két lelet kronológiai szempontból eléggé pontosan sorolható a 10. század második felére/felétől. Az eresztevényi lándzsáról és kengyelről egyetlen fénykép maradt fenn, a tárgyak méretei, arányai sajnos ismeretlenek.[82]

A lándzsa tipológiailag az úgynevezett „normann" lándzsák körébe sorolható, melyek fő jellegzetessége egy keskeny levélhez hasonló formájú csúcs, amihez kiszélesedő köpűt erősítettek. A Kárpát-medencéből alig néhány hasonló lelet került elő, mindegyik meglehetősen távol a vizsgált területünktől: hasonló típusú lándzsákat Törtelről, a Duna medréből, Budapestről, illetve a kistokaji Gerendai dűlő 67. sírjából ismerünk.[83] Hasonló leletre hívta fel a figyelmet Robert Radu Heitel, aki a bukaresti Román Régészeti Intézet raktárából közölt egy mintás, berakásos lándzsacsúcsot, amelynek tökéletes párhuzamát Bulgária ÉK-i részéből ismerjük, egy közelebbről nem azonosított lelőhelyről.[84] Heitel az eresztevényi darabbal együtt normann importpéldányokként, illetve utángyártás termékeiként határozta meg őket. A Székelyföld D-i felén előkerült leletek[85] és a Jotov fegyvertipológiai munkája V. kötetében közölt nagyszámú lándzsalelet[86] azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy az eresztevényi lándzsát akár az al-dunai kultúrkörbe is be lehet sorolni, bár az állítólag a lándzsával együtt a sírból előkerült trapéz alakú aszimmetrikus kengyel – tudomásunk szerint – még Jotov hatalmas leletközlése után is ismeretlen az Al-Duna vidékén. Kovács László tanulmánya alapján e példány a 10. század végére, illetve a következő század első felére keltezhető.[87]

A valószínűleg a lándzsa mellett előkerült kör átmetszetű szárú, gombos, trapéz alakú kengyelt a 10. század második felétől a 11. század első feléig használták.[88]

32.5. IRODALOM

László 1943a, 82, XV. tábla 3–4; Jelentés 1940, 47–48.

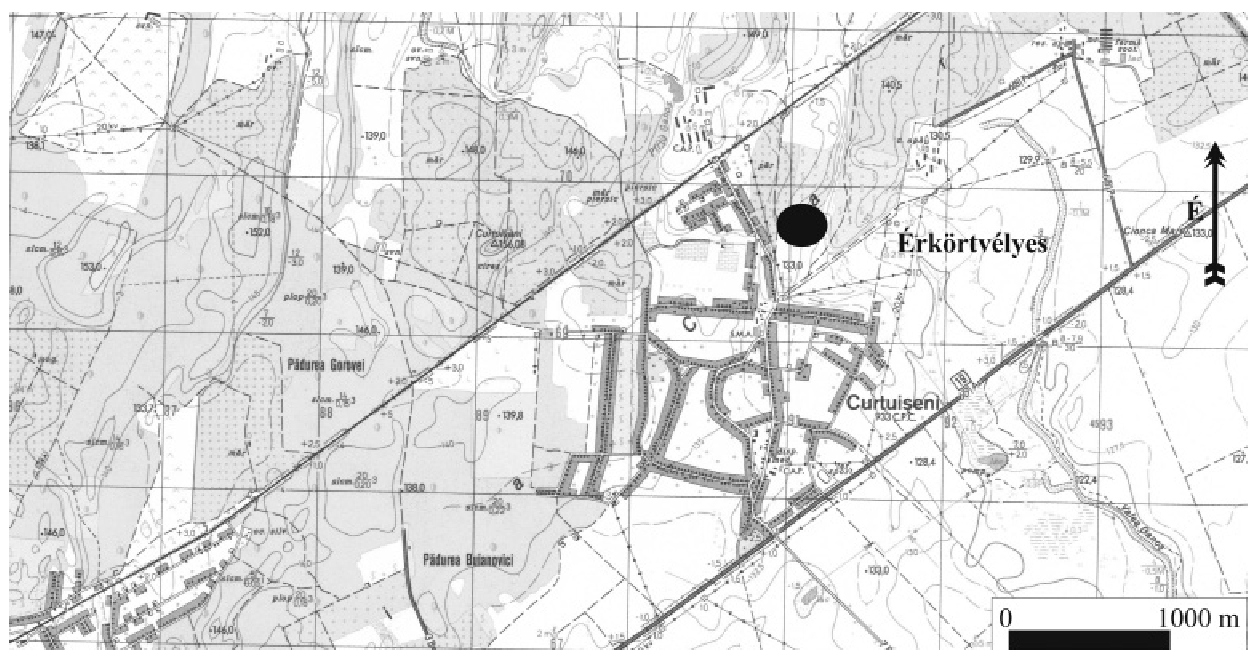
[82] László 1943, 82, XV. tábla 3–4.
[83] Kovács László 1971-ben a magyar kultúrkörhöz sorolta e lándzsákat (Kovács 1971, 98).
[84] Jotov 2003, *Fig.* 20.
[85] Biztosan al-dunai lelethorizontot képvisel a Székely Zoltán által feltárt települések kerámiaanyaga.
[86] Jotov 2004, *Tab.* LXXX.
[87] Az eresztevényi lándzsát – oroszországi példák alapján is – hazai gyártmánynak tartja (Kovács 1971, 98).
[88] Kovács 1986b, 195–225.

II.33. ÉRKÖRTVÉLYES-ÉGETŐ HEGY

(r.: Curtuiuşeni; judeţul Bihor – Bihar megye, România)
[egykor Magyarország, Szathmár vármegye]

33.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [12. kép]

A székelyhidai múzeumban három tárgyat őriznek, amelyek a leltárkönyv szerint egy sírból származnak, valójában azonban különböző korszakokhoz tartozó leletegyüttesek darabjairól van szó. A tárgyak a falu É-i határából, az Égetőhegynek nevezett 133 m-es tengerszint feletti magasságú dombról kerültek elő, eddig ismeretlen körülmények között.

12. kép. Érkörtvélyes-Égetőhegy

33.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Székelyhidai Városi Múzeum (Sz. V. M.).

33.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1–2. Trapéz alakú vas kengyelpár. A legyező alakú füleket nyak választja el a négyszög átmetszetű száraktól, ez utóbbiak és a bordázatlan talp között a trapéz alakú kengyelekre jellemző gomb figyelhető meg. Mg.: 17,0 cm; lg. sz.: 14,0 cm. Sz. V. M. Ltsz.: 445–446 [22. tábla 1–2].

33.4. ÉRTÉKELÉS

A két négyzet átmetszetű, a talpalók és a szárak között gombos trapéz alakú kengyeleket a 10. század második felétől a 11. század elejéig keltezhetjük.[89] Dokumentáció hiányában nem lehet tudni, azonban gyanítható, hogy temetkezésből kerültek elő.

33.5. IRODALOM

Cosma 2002, 188, *Pl.* 97. 6–7.

[89] Kovács 1986b, 195–225.

II.34. ÉRKÖRTVÉLYES-SZÓRVÁNY

(r.: Curtuiuşeni; judeţul Bihor – Bihar megye, România)
[egykor Magyarország, Szathmár vármegye]

34.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A nagyváradi múzeumban egy szórvány nyakperecet őriznek, amely más kísérő melléklet nélkül, Érkörtvélyesről került elő. Dokumentáció hiányában más adatot nem ismerünk a leletkörülményekről.

34.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

34.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Sima bronz huzalnyakperec, akasztóval, az egyik vége pedig visszahajlítva és laposra kalapálva. Á.: 12,1 × 12,5 cm; h. v.: 0,3 cm. N. K. M. Ltsz.: 1237 [23. tábla 1].

34.4. ÉRTÉKELÉS

Az egyetlen szál vékony huzalból készített nyakperectípus megjelenését a kutatás a 10. század második harmadára tette, használatuk pedig a 11. század első harmadáig, vagy inkább közepéig követhető.[90]

34.5. IRODALOM

Dumitraşcu 1983, *Fig.* XXXVIII.

[90] Szabó 1978–1979, 52–56, 107, 19. jegyzet.

II.35. ÉRMIHÁLYFALVA
(r.: Valea lui Mihai; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

35.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Állítólag három kengyel került elő a lelőhelyről (közöttük két karoling-normann típusú).

35.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Nincs információ.

35.3. A LELETEK LEÍRÁSA

Nincs információ.

35.4. ÉRTÉKELÉS

A karoling-normann kengyelek a Kárpát-medencében valószínűleg a bajor–német kapcsolatokra utalnak és elsősorban a 10. század első két harmadára datálhatóak.[91]

35.5. IRODALOM

F. É. K. 1962, 1181. sz.

ERNEI LÁSD **NAGYERNYE**

[91] Mesterházy 1981, 211–222; Kovács 1986b, 195–225; Schulze-Dörlamm 1988, 425–429, 432–438.

II.36. ÉRSEMJÉN

(r.: Şimian; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

36.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Bóna István az *Erdély történeté*ben említ egy ékszerleletet Érsemjénről. Az adatot nem sikerült ellenőriznünk a szathmári múzeumban.

36.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Szathmári Megyei Múzeum (Sz. M. M.).

36.3. A LELET LEÍRÁSA

Nincs információ.

36.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit. Feltételesen a 10–11. századra keltezzük.

36.5. IRODALOM

BÓNA 1988, 210.

II.37. ÉRTARCSA-SIRALOMHEGY (ASZALÓS GÁBOR SZŐLŐSE)

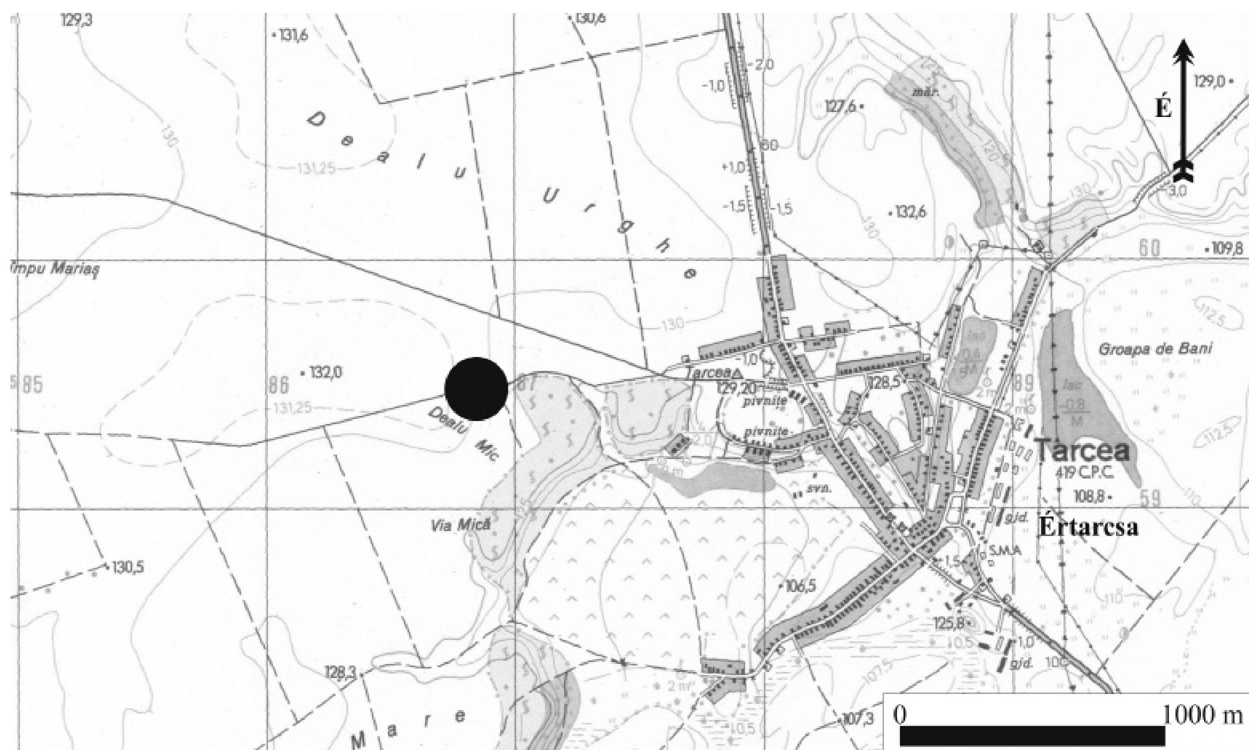
(r.: Tarcea; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

37.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [13. kép]

1911. december 19-én az Értarcsa-siralomhegyi Kiss Valér görög katolikus lelkész több tárgyat küldött a Nagyváradi és Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egyletnek. Kiss Valér leírása alapján a leletek két népvándorlás kori sírból származnak.

Idézzük: *„Népvándorláskori tárgy mint sírleletek az úgynevezett Siralom hegyéről valók, mind a kétféle fajú tárgy 1–1 külön csontváz mellett volt, amelyek koponyái arccal lefele fordítva találtattak. Az egyik csontváz mellett kardféle is volt, de ezt a munkás ásójával széttördelte. A két sír két jó arasznyi távolban alig egy jó ásónyom mélyen fejjel Ny-nak s így lábbal K-nek voltak lefektetve.”.*

Valójában mindkét sírban honfoglalás kori temetkezés került elő. Kérdéses ugyanakkor a „kardfélének” nevezett tárgy, ugyanis mindkét sírban a női sírok jellegzetes mellékletei kerültek elő.

13. kép. Értarcsa-Siralomhegy

37.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi és Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet (N. B. R. T. E.), Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

37.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

A sír
Nincs információ.

Mellékletei:

1.1–6. Hat db bronz csüngős veret (10g1. típus). A veretek korong alakúak, ráforrasztott füllel. A peremük és a közepük gyöngyözött díszítésű. A csüngők levél alakúak, az előoldaluk felületén hosszúkás folyadékcsepp díszítések figyelhetőek meg. Mg.: 4,4 cm; veret á.: 1,5 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 1,6 cm; s.: 3,5 gramm. Eredeti őrzési helyük: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491a. Ma azonosíthatatlanok [23. tábla 2].

2.1–4. Hasonló méretű és díszítésű kerek bronzveretek. A leltárkönyv sajnos nem árulja el, hogy ezeken a vereteken voltak-e forrasztott fülek. Á.: 1,5 cm; s.: 1,5–2,0 gramm. Eredeti őrzési helyük: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491b. Ma azonosíthatatlanok.
3.1–2. Bronzból készült gombok. Á.: 1,0 cm. Eredeti őrzési helyük: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491c. Ma azonosíthatatlanok.
4. Bronz szíjvég. A tárgy vége tompa csúcsos, a vége fecskefarokszerűen kissé bevágott, a hátán felerősítésre szolgáló két kis fül. H.: 2,8 cm; sz.: 0,9 cm; s.: 2,0 gramm. Eredeti őrzési helye: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491d. Ma azonosíthatatlan [23. tábla 3].

B sír
Nincs információ.

Mellékletei:
1. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm. Eredeti őrzési helye: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491e. Ma azononosíthatatlan.
2. Öntött, rosszezüst szőlőfürtcsüngős fülbevaló granulált és filigrános változata, töredékes karikával. Mg.: 2,9 cm; á.: 2,5 cm; s.: 7,5 gramm. Eredeti őrzési helye: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491f. Ma: N. K. M. Ltsz.: 4031 [23. tábla 1].
3.1. Rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). Á.: 6,5 cm; h. v.: 0,35 cm; s.: 16,0 gramm. Eredeti őrzési helye: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491g. Ma: azononosíthatatlan.
3.2. Rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). Á.: 6,5–7,0 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 22,0 gramm. Eredeti őrzési helye: N. B. R. T. E. Ltsz.: 491 g. Ma: azononosíthatatlan.

37.4. ÉRTÉKELÉS

37.4.1. A leletanyag elemzése és keltezése

A század elején előkerült két sír alapján nem tudjuk meghatározni a lelőhely kiterjedését. Csupán ékszerek kerültek elő mindkét temetkezésből. Az egyetlen bronz hajkarika (1a. típus) a B sírban feküdt, együtt a granulált és filigrándíszes öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalóval, amelyet a 10. század közepénél hamarabbra nem keltezhetünk.[92] Későbbre datálhatóak az A sírból előkerült csüngős veretek, amelyek közeli párhuzamai Zimándújfalu 11. századi temetőjéből ismertek. A bronzból készült vaskos huzalkarperecek Szabó János Győző és Jochen Giesler véleménye szerint a 10. század végétől a 12. század elejéig voltak használatban.[93]

37.4.2. Összegzés

A rendelkezésre álló leletanyagból sokrétű következtetést nem vonhatunk le. A két – valószínűleg női temetkezés – a 10. század végére, 11. század elejére keltezhető a leletanyaguk alapján. Többet ennél a szóban forgó temetőről ebben a pillanatban nem lehet leírni.

37.5. IRODALOM

Horedt 1966, 288, 27. jegyzet; Dumitrașcu 1983, 61, *Fig.* XXIX. 2; Cosma 2001, *Taf.* 24.1.[94]

[92] Gáll–Gergely 2004–2007, 24.
[93] Szabó 1978–1979, 66; Giesler 1981, 120, 7. típus.
[94] E tanulmányokban közölt adatok azonban félrevezetőek.

II.38. FELSŐNYÁRLÓ

(r.: Stâna; judeţul Sălaj – Szilágy megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szilágy vármegye]

38.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A szórványleletként talált fegyver a falu határából 1996-ban került a zilahi múzeumba.

38.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Zilahi Megyei Múzeum (Z. M. M.).

38.3. A LELET LEÍRÁSA

A fegyver a fokos-bárdok csoportjába sorolható. A háromszög alakú fok nyúlványa függőlegesen ívelt, és egy négyzet alakú élbe fut bele. Köpűje nyújtott, a köpűből kinyúló rövid fok kalapácsfejhez hasonlóan kiszélesedik. H.: 21,8 cm; él h.: 13,9 cm; köpű á.: 3,0 ×3,3 cm; mg.: 5,5 cm; fok sz.: 2,8 cm; fok mg.: 2,0 cm. Z. H. M. Ltsz.: leltározatlan [34. tábla 1].

38.4. ÉRTÉKELÉS

A felsőnyárlói fokos-bárd Kovács László baltatipológiai táblázatába nem illeszthető be. Térben legközelebbi párhuzama a sajnos ugyancsak szórványként előkerült tăvădăreştii lelet (Bákó megye – judeţul Bacău, Románia), valamint egy másik az Al-Duna vidékéről, Bulgáriából.[95] Mindkettőt a 10–11. századra keltezték; példányunkat egyelőre mi sem tudjuk másképpen datálni.

38.5. IRODALOM

Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003.

[95] Canache–Curta 1994, *Fig.* 3; Jotov 2004, *Tab.* LII. 629, 630.

II.39. FELSŐPOJÉNY

(r.: Poienii de Sus; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

39.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1979-ben a falu határában került elő egy arany*solidus*, amely a nagyváradi múzeumba került.

39.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

39.3. A LELET LEÍRÁSA

A tárgy jól megőrződött, bár az egyik széle át lett lyukasztva. Az érme előlapján Jézus Krisztus stólában és *collobium*ban (görög: *szakkosz* – köntös), a bal kezében az evangéliumot tartja, a jobb kezével pedig áldást oszt. Az érme hátlapján, a bal oldalon, a szakállas I. Bazileiosz, a jobb oldalon pedig Szümbatiosz Kónsztantinosz társuralkodó fia, mindkettő fején korona. A két személy között keresztábrázolás figyelhető meg, I. Bazileiosz *lórosz*ba (széles pántszerű viselet) és *divitisium*ba (görög: *dibétészion* – hosszú tunika) öltözve, míg Kónsztantinosz *khlamüsz*ban (köpeny). Á.: 2,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [23. tábla 1].

39.4. ÉRTÉKELÉS

A szórványként előkerült érmét valószínűleg csüngőként használták. Mivel a 9. század második felében verték, nem zárható ki, hogy egy 10. századi honfoglalás kori temetkezés megmaradt lelete.

39.5. IRODALOM

Săşianu 1983, 447–448, 446: 2.

FELNAC LÁSD **FÖNLAK**

II.40. FÖNLAK

(r.: Felnac; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

40.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Az aradi múzeumban 1901-ben jelentős mennyiségű honfoglalás és kora Árpád-kori anyagot leltároztak be. Ezek egy része (elsősorban a nagyobb méretű tárgyak) ismeretlen okok miatt és körülmények között a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba került, a többi viszont az aradi múzeumban maradt. Sajnos a leletkörülményekről sem a budapesti, sem az aradi múzeum irattárában nem találtunk dokumentációt.

40.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.), Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

40.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1. S végű bronz hajkarika, töredékes (5a. típus). Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 1576 [24. tábla 1].
1.2. Sima, széles S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 2,4 × 2,9 cm; h. v.: 0,25 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 1577 [24. tábla 2].
1.3. Bordázott díszítésű S végű bronz hajkarika (5d4. típus). Á.: 3,0 × 3,5 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 1578 [24. tábla 3].
1.4. S végű bronz hajkarika, töredékes (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,3 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 1579 [24. tábla 4].
1.5. Nagy átmérőjű, vékony huzalú sima S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 4,0 × 4,3 cm; h. v.: 0,2 cm; az S végének sz.: 0,7 cm. A. M. M. Ltsz.: 1580 [24. tábla 5].
1.6. Kisebb átmérőjű, töredékes huzalú bronz S végű hajkarika (5a. típus). Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 1581 [24. tábla 6].
1.7. Sima S végű arany hajkarika, töredékes (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 1584 [24. tábla 7].
2.1. 1b. típusú bronz hajkarika, egymásra helyezett végekkel. Á.: 2,3 × 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 1594 [24. tábla 10].
2.2. 1b. típusú bronz hajkarika, egymásra helyezett végekkel. Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,1–0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 1599 [24. tábla 14].
2.3. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,7 × 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 1604 [25 tábla 16].
3.1. Öntöttbronz gomb, fül nélkül, töredékes. Á.: 1,7 × 1,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 1585 [24. tábla 8].
3.2. Két vízszintes részből forrasztott bronz lemezgomb, nagy füllel. Mg.: 2,2 cm; á.: 1,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 1592 [24. tábla 9].
4.1. Bronz huzalkarperec töredéke. Á.: 7,1 cm; h. v.: 0,3–0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 1595 [24. tábla 11].
4.2. Bronz huzalkarperec hegyes végű töredékei. Á.: 7,2 × 7,3 cm; h. v.: 0,3–0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 1597 [24. tábla 12].
4.3. Hegyes végű bronz huzalkarperec. Á.: 7,7 × 7,1 cm; h. v.: 0,6 cm. A. M. M. Ltsz.: 1603 [25. tábla 1].
4.4. Fonott nyitott bronz huzalkarperec, a végein a fonást egy csavart huzallal erősítették meg. Á.: 8,8 × 7,1 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 21,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.1 [25. tábla 2].
4.5. Rombusz átmetszetű bronz huzalkarperec. Á.: 6,8 × 6,9 cm; h. v.: 0,5–0,4–0,3 cm; s.: 20,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.2 [25. tábla 3].
4.6. Ovális átmetszetű bronz huzalkarperec. Á.: 6,5 × 6,7 cm; h. v.: 0,3 × 0,4 cm; s.: 16,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.3 [25. tábla 4].
4.7. Ovális átmetszetű, kihegyesített végű bronz huzalkarperec. Á.: 7,2 × 6,6 cm; h. v.: 0,25 × 0,15 cm; s.: 13,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.4 [26. tábla 1].
4.8. Körte alakú, ovális átmetszetű bronz huzalkarperec. Á.: 6,6 × 6,5 cm; h. v.: 0,3 × 0,4 cm; s.: 12,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.5 [26. tábla 2].
4.9. Kör átmetszetű bronz huzalkarperec, töredékes. Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 9,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.7 [26. tábla 3].
5.1. Sodrott bronzgyűrű töredéke. Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 1598 [24. tábla 13].
5.2. Ovális alakú, bronz huzalgyűrű, egymásra helyezett végekkel. Á.: 2,2 × 2,4 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 1601 [24. tábla 15].
5.3. Sodrott nyitott bronzgyűrű. Á.: 2,7 × 2,6 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 16047 [25 tábla 17].
5.4. Lépcsős bronz fejesgyűrű. A pánt közepétől felfelé, a gyűrű mindkét oldalán, három-három szélesebb átmérőjű pontkör díszítéspár, a gyűrű fejének közepén, háromszög alakban, kisebb átmérőjű három pontkör díszítés. Mg.: 2,2 cm; á.: 2,1 cm; s.: 3,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.9 [25. tábla 5].
5.5. Nyitott bronz pántgyűrű, kissé homorú. Á.: 0,75 cm; l. sz.: 1,9 × 1,7 cm; s.: 1,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.10 [25. tábla 6].
6.1. Boltozatos szárú, négyzetes fülű, kerek átmetszetű szárú, Révész-féle típusba sorolható kengyel,

homorú, bordázott talppal. A fül nagyon kis nyakkal csatlakozik a testhez. Mg.: 14,8 cm; belső mg.: 10,8 cm; sz.: 12,4–8,8 cm; belső sz.: 10,9 cm; f. á.: 1,1 × 2,7 cm; szíjbújtató á.: 1,5 cm; szár sz.: 0,8 cm; t. sz.: 3,2 cm; s.: 160,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.11 [27. tábla 2].

6.2. Boltozatos szárú, négyzetes fülű, négyzet átmetszetű szárú, Révész-féle típusba sorolható kengyel, eredetileg egyenes, de kikalapált, bordázott talppal, amely eltörött. A fül nagyon kis nyakkal csatlakozik a testhez. Mg.: 13,5 cm; belső mg.: 9,5 cm; sz.: 12,5 cm; belső sz.: 11,4 cm; f. á.: 2,8 × 2,2 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 1,0 cm; szr. sz.: 1,0 cm; t. sz.: 3,0 cm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.12 [27. tábla 1].

40.4. ÉRTÉKELÉS

40.4.1. A leletanyag elemzése és keltezése

Fönlakon a sima 1a. típusú hajkarika egyetlen példánya, valamint az 1b. típusú hajkarika két példánya került elő. A hat db többnyire töredékes sima S végű hajkarika öt esetben bronzból, egyetlen esetben viszont aranyból készült. Az általunk vizsgált területekről – a mai tudomásunk szerint – nem ismert hasonló aranyból készült S végű hajkarika.

Az S végű hajkarikák használatának terjedése az alföldi területeken (így Nagyvárad, Köröstarján, Gyulavarsánd-Laposhalom környékén) már a 10. század második felében elkezdődhetett. Ugyanakkor azokban az esetekben azonban, amikor már nagy mennyiségben kerülnek elő, valószínűsíthető, hogy már 11. századi temetőkkel (temetkezési fázissal) van dolgunk. Ez gyanítható a fönlaki temetkezések esetében is. Az itt előkerült egyetlen bordázott díszítésű példányt viszont csak a 11. század közepére datálhatjuk.[96]

Az import, díszítetlen lemezgomb (2a. típus) vagy az öntött bronzgombok (1a. típus) nem keltezhetőek pontosabban a 10–11. századon belül. [97]

Fönlakon összesen hét db kerek vagy ovális átmetszetű huzalkarperec került elő (kettő közülük töredékes állapotban). Ezek a 10–11. századok klasszikus ékszerei. A típus a 10. század első felében tűnik fel és még a 11. század második felében is használatban maradt.[98] A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében megtalálható még egy Fönlakról származó fonott bronz karperec is, amelyet a 10. század végére, illetve a 11. századra datálhatunk.[99]

Közel hasonló mennyiségben regisztrálhattunk gyűrűket; ezek tipológiai szempontból sokkal változatosabbak voltak. Egyikük egy lépcsős fejesgyűrű, amelyet a 10. század fordulójára tehetünk.[100] A nyitott bronz pántgyűrűk megítélésünk szerint már a 10. század első felében használatban voltak (pl. Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír), használatuk azonban még a 11. században is kimutatható.[101] A 10. századtól keltezhetőek a huzalgyűrűk is (pl. Kolozsvár-Szántó utca), ezek viselete is folyamatosan követhető a 11. században.[102] Csak a 11. századra keltezhető ugyanakkor a két sodrott gyűrű, amelyek e század elején jelenhettek meg a divatban.[103]

Utoljára maradt a két kengyel. Mindkettő az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes fülű típushoz sorolható. E magyarságra nem jellemző típusú kengyelt legutóbb egy tanulmányában Révész László elemezte. A magyar régész időrendi megállapításait (a 10. század első két harmadára datálta e kengyeleket) csak akkor tudjuk elfogadni, ha a fönlaki kengyelek nem a fentebb elemzett leletekkel alkottak sírmellékletet, hanem a temető korábbi fázisához tartozó temetkezésekhez sorolhatók, hiszen amint láttuk a bemutatott leletanyag (S végű hajkarikák, sodrott gyűrűk) a 10. század második felére – a 11. század elejére datálható. Az elemzett leletanyag elsősorban egy 10. század végi – 11. századi temetőre utal.

40.4.2. Összefoglalás

Konklúzióként elmondhatjuk, hogy a fenti leletek egy jóval nagyobb lelőhelyhez tartozhattak, amelynek összességében sajnos csak kevés tárgyi emléke került múzeumba. Ezek egy része biztosan a 10. század vége felé került a sírokba, a másik részük azonban a 11. század közepe előtt biztosan nem kerülhetett földbe, amire egyértelműen utal a bordázott S végű hajkarika is. Ennek alapján leszögezhetjük, hogy egy 10–11. században használt temetőt semmisítettek meg a 19. század végén vagy a 20. század elején Fönlak mellett.

40.5. IRODALOM

Közöletlen.

[96] Szőke 1962, 89; Giesler 1981, 116–120.
[97] Mesterházy 2000, 211–227.
[98] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[99] A karperec aranyból készült zsennyei változatait a 11. század közepére keltezték.
[100] Szőke 1962, 98.
[101] Szőke–Vándor 1987, 68.
[102] Szőke–Vándor 1987, 79.
[103] Szőke 1962, 97.

FRATA LÁSD MAGYARFRÁTA

FRUMUŞENI LÁSD CSÍKSZÉPVÍZ

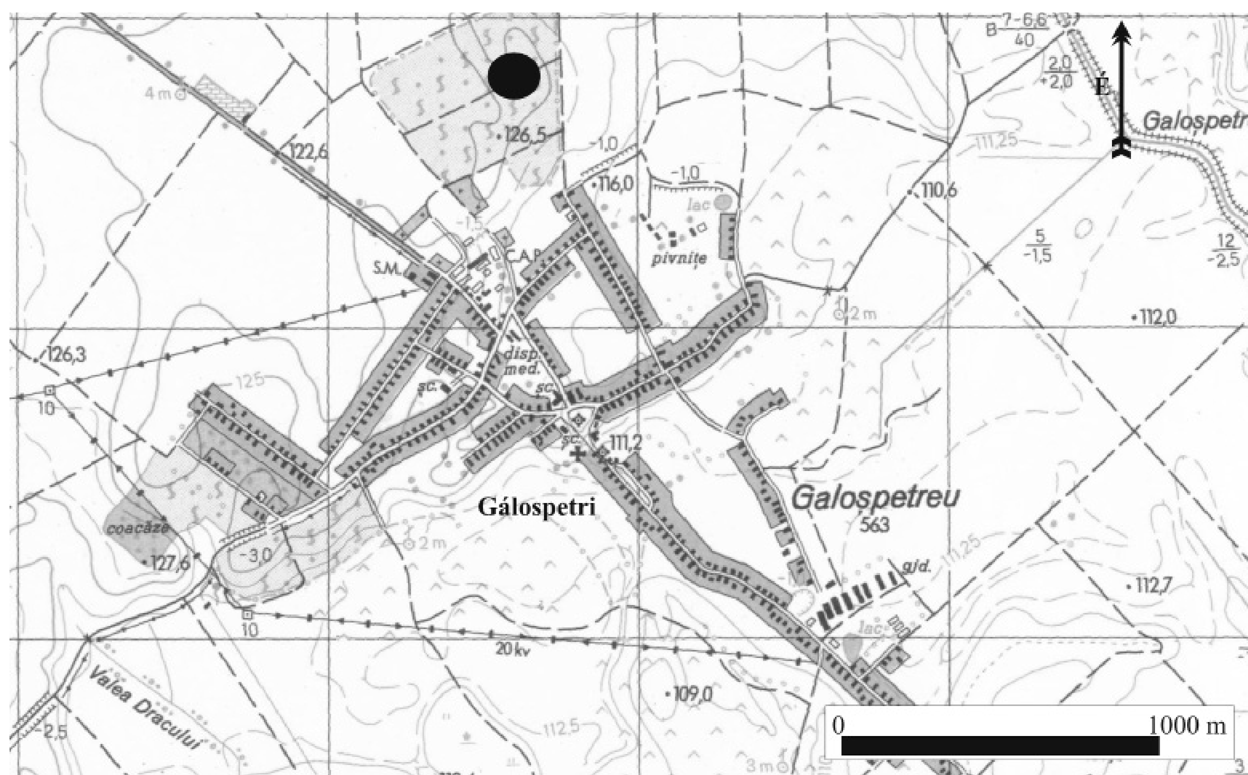
GALOŞPETREU LÁSD GÁLOSPETRI

II.41. GÁLOSPETRI-MALOMOLDAL

(r.: Galoşpetreu, judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

41.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [14. kép]

1942-ben a falu É-i oldalán lévő, Malomoldalnak nevezett homokdombon szőlőművelés során gödröt ástak. Ennek köszönhetően egy kisebb honfoglalás kori temetőt/temetőrészt dúltak föl. A lelőhely a falu központjától É-ra kb. 1 km-re azonosítható. A földmunkások elbeszélése alapján négy sírt bolygattak meg, azonban csak egyetlen sír mellékleteit mentették meg, ez került be végül a nagyváradi múzeumba. Kérdéses, hogy a többi sírból került-e elő melléklet.

14. kép. Gálospetri-Malomoldal

41.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

41.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

A sír
Nincs információ.

Mellékletei:

1.1. Áttört, bronz hajfonatkorong, sematikus lovas díszítéssel (1a. típus). Á.: 4,7 cm; v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 1166 [35. tábla 3].

1.2. Nagyobb méretű, áttört bronz hajfonatkorong, nagyon sematikus ló díszítéssel (1b. típus). Á.: 5,7 cm; v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 1165 [35. tábla 4].
2. Pödrött végű bronz karperec (1d. típus). Á.: 5,9 × 5,2 cm; l. sz.: 0,9 cm. N. K. M. Ltsz.: 1167 [35. tábla 2].
3.1. Egyszerű, füles, körte alakú bronzgomb fele (2a1. típus). Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 1168.a [35. tábla 5].
3.1. Egyszerű, füles, körte alakú bronzgomb fele (2a1. típus). Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 1168.a [35. tábla 6].
3.3. Egyszerű, füles, körte alakú bronzgomb fele (2a1. típus). A tárgy felületén középen vízszintes vonaldíszítés. Mg.: 1,6 cm; sz.: 0,9 cm. N. K. M. Ltsz.: 1168.c [35. tábla 7].
3.4. Egyszerű, füles, körte alakú bronzgomb fele (2a1. típus). Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 1168.b [35. tábla 8].
4. Nyúlánk, vöröses fekete színű, jól kiégetett, nyesett peremű edény. A nyakától lefelé a hasáig kötegszerű vonaldíszítés (6. típus). Mg.: 11,4 cm; száj á.: 8,5 cm; nyak á.: 6,8 cm; lg. á.: 9,7 cm; fenék á.: 5,4 cm. N. K. M. Ltsz.: 1169 [35. tábla 1].

41.4. ÉRTÉKELÉS

41.4.1. A leletanyag elemzése

Ez a néhány temetkezés egy kisebb méretű temetőről árulkodik, fogalmunk sincsen azonban, hogy maradt-e a föld alatt további temetkezés. A munkálatok azonban – minden bizonnyal – nagyobb felületet érint(h)ettek, következésképpen nem kizárt, hogy az egész temetőt megsemmisítették. Mindez szinte lehetetlenné teszi a lelőhely teljes értékű elemzését.

Csupán egyetlen sír mellékleteit ismerjük. A tárgyak között jelentős helyet foglal el az a két áttört hajfonatkorong, amelyek ugyan nem párok (hiszen mind a méretük, mind díszítésmódjuk jelentős mértékben különbözik), mégis kiemelkednek a leletegyüttesből.

Az elsőn egy mitikus állatalak (ló?) látható egy életfa előtt. A mitikus alak fejénél – a tárgy jobb oldalán – valószínűleg a hajfonatkorongon egykor átvezetett szalag szorosabbra fűzésére szolgáló kör alakú lyuk figyelhető meg. Közeli párhuzamai a bukovapusztai és a gyulafehérvári példányok, valamint a Békéscsaba-erzsébethelyi korong és egy lausanne-i gyűjteménybe került darab.[104]

A másodikon egy rendkívül sematikus állatalak mintája látható. Az alig kivehető, nagyon sematizáló ábrázolás célja is az előző motívum megragadása, de jóval absztraktabb módon. Pontos párhuzamát egyelőre nem ismerjük.

Révész László feltételezése szerint ezek a haj- vagy pártaékítmények elsősorban a 10. század első két harmadára keltezhetőek.[105]

A pödrött végű pántkarperecek a 10. század 20-as éveitől a század végéig keltezhetőek.[106] A körte alakú félüreges gombok (1b1. típus) a 10–11. században folyamatosan használt viseleti elemek. A gálospetri temetkezésből származó négy példány formai hasonlósága arról tanúskodik, hogy párban használhatták őket.

A temetkezési szokásokról árul el valamicskét az ismeretlen főtt ételt tartalmazó kerámia is. A 10. századi kerámiás sírok fő jellemzője, hogy mindössze egyetlen agyagedényt tesznek a sírba, a gálospetri temetkezésből is csupán egyetlen ilyen tárgy került elő,[107] legközelebbi formai párhuzamát pedig a nem messzi tiszabezdédi 3. sírban találtuk meg.[108]

E kevés adat alapján a gálospetri kis temető/temetőrész használatát nagyon óvatosan a 10. század második harmadára keltezhetjük.

41.4.2. Összefoglalás

Kevés adatunk nem elégséges arra, hogy a temető kiterjedéséről vagy az ott eltemetettek közösségükben elfoglalt helyzetéről pontosabb képet nyújtson. Az A jelű temetkezésből előkerült mellékletek arra utalnak, hogy ebben a sírban egy nő feküdhetett. A beszámolókban szereplő további három sír kérdőjeles melléklet nélkülisége sem tartozik máskülönben az ismeretlen helyzetek közé. Hasonló sírokat tártak már fel Hencidán, Szeged-Bojárhalmon és Óbesenyő V. halmon is.

Mindezekkel együtt a jelenleg rendelkezésünkre álló leletek alapján úgy véljük, hogy a gálospetri sírokat a 10. század második harmadára keltezhetjük és a DK-Nyírség legkorábbi regisztrált temetőjének tarthatjuk.

41.5. IRODALOM

Chidioşan 1965, 237–243.

[104] Révész 1997a, 171–174, 2. tábla 8.
[105] Révész 1996a, 88.
[106] Révész 1996a, 91–92.
[107] Néhány kivétel természetesen akad, mint például Ibrány-Esbóhalom 164. sírja, illetve talán néhány sír Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temetőjéből (Istvánovits 2003, 92–93, 355, 84. tábla 164/1–2).
[108] Istvánovits 2003, 210, 203. tábla 1.

GÂMBAŞ LÁSD **MAROSGOMBÁS**

II.42. GYULAFEHÉRVÁR-BRÂNDUŞEI UTCA

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

A TELEPÜLÉS NEVÉRE VONATKOZÓ ADATOK

A Maros és az Ompoly összefolyásánál fekszik D-Erdély talán legkedvezőbb földrajzi adottságú, só-, vas- és aranylelőhelyek közelében fekvő települése. Helyén a római korszakban két *Apulum* nevű település – *colonia nova Apulensis* és *municipium Aurelium Apulense* – terült el; az előbbi a mai város Ny-i szélén, az utóbbi pedig a vár helyén. A 8. században avar és szláv népesség lakhatott itt, kőkemencés kunyhóik a vár platóján és a mentőállomás (lásd alább) környékén kerültek elő. A 9. században a város területét bolgár hódítók szállták meg, régészeti hagyatékukat a mentőállomás II. számú temetője őrizte meg. A 10. században magyar honfoglalók foglalták el a mai várost és környékét.

A város magyar neve talán a 10. század végén regnáló gyulák uralmához köthető, de a nevet egy a 12–13. század fordulóján élt Gyula nevű erdélyi vajda nevéből is magyarázzák. Az mindenesetre történelmi tény, hogy 1003 körül I. (Szent) István fegyverrel verte le anyai nagybátyját, akinek vára (talán épp Gyulafehérvár) ezután az István alatt megszervezett Fehér vármegye, illetve az 1009-ben megalapított erdélyi püspökség központja is lehetett. Az ispáni vár alaprajzát fehér kváderkövekből épített falai határozták meg, ezek ihlethették a magyar *Fehérvár* és a szláv *Belgrad* elnevezést, amely a román nyelvben *Bâlgrad* formában maradt meg.

42.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [15–16. kép]

42.1.1. A lelőhely földrajzi helyzete

A temető Gyulafehérvár DNy-i szélén került elő, a Maros első teraszán,[109] a Poklos felé vezető megyei út (DJ 107A) jobb oldalán. A terasz hosszúsága 8–10 km, a szélessége pedig 2–4 km. A temető 330 m tengerszint feletti magasságban található, a 460º 5’ szélességi és 210º 15’ hosszúsági fokok mentén. A terasz talaja vöröses agyag, amely helyenként repedéseket és hullámzó dombokat képez.

A temető a Gyulafehérvár központjában álló vártól DNy-ra fekszik, kb. 1,5 km távolságban. A temető feltárását gátolta és ma is gátolja, hogy beépített területen fekszik. Eddig összesen kilenc tulajdonos telkén folyt kisebb-nagyobb méretű ásatás (négy telek a Brânduşei utca jobb oldalán, öt telek pedig a George Bacovia utca jobb oldalán található). Egy ízben a George Bacovia utcában is sikerült kutatóárkot húzni.

E temetőtől 700 m-re DNy-ra található a Császár forrása (Izvorul Împăratului) környékén feltárt temető (lásd alább).

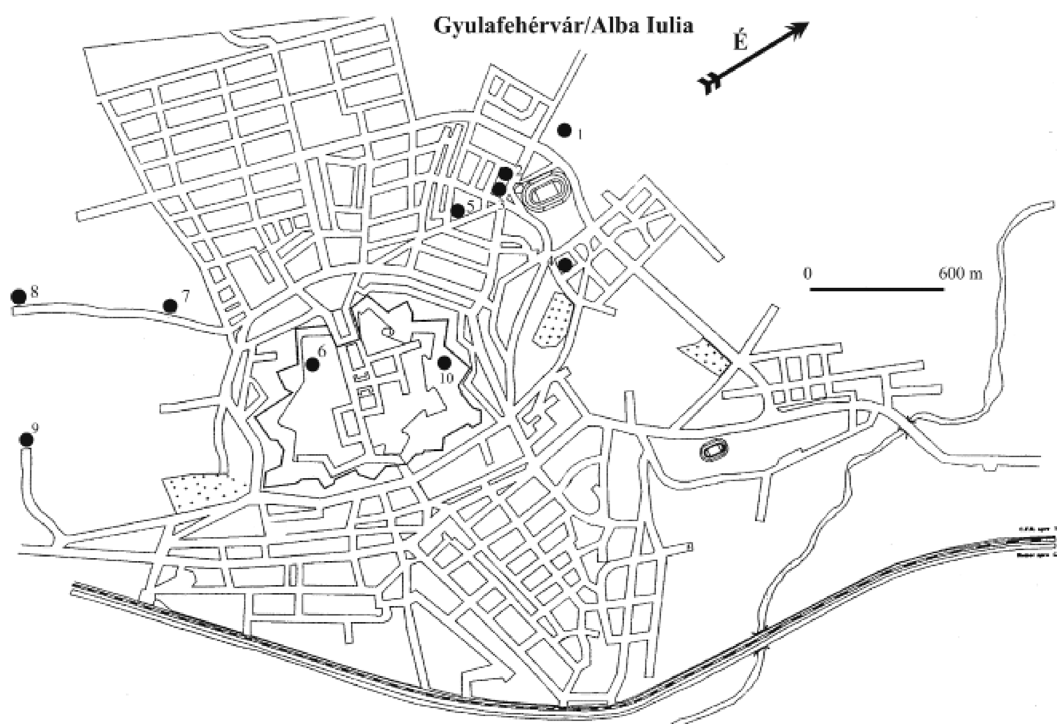
42.1.2. A lelőhely kutatásának szakaszai

A 229 síros temetőrészletet több fázisban is kutatták: 1997-ben Mihai Drâmbăreanu vezetésével 24 temetkezést tártak fel (Gheorghe Ştef telkén). Ezt követte az Aurel Dragotă által feltárt 23 sír (25–47. sír) 1999-ben (Angela Groza portáján), amelyet további 10 temetkezés feltárása követett 2001-ben (48–57. sír, Mihai Ceuca tulajdonán). 2004-ben újraindultak az ásatások, amelyek eredményeképpen újabb 35 temetkezést sikerült feltárni (58–92. sír, Ioan Bodea telkén). A következő évben mindezt még további 53 sír követte (93–147. sír, Sorin Leahu és Flavius Bozdog területein). Az ásatásokat Aurel Dragotă, Tiberiu Rustoiu és Valentin Deleanu vezették. 2006-ban e három régész vezetésével újabb temetőrészeket vizsgáltak meg, melynek eredménye újabb 45 sír feltárása lett (148–192. sír, Ioan Besoiu és Sorin Leahu telkein). Ugyancsak ebben az évben ásatást folytattak a George Bacovia utcában is, amelynek eredményeként 14 temetkezést mentettek meg (154–155., 157–159., 179–188. sírok). A következő évben (2007) újabb 19 síros temetőrészt tártak fel (193–211. sír), ez a kutatott terület legnyugatabbi részén helyezkedik el (Ioan Stan portája), majd 2008-ban újabb 18 sír került feltárásra (212–229., 231. sír, Floarea Mărginean telkén).

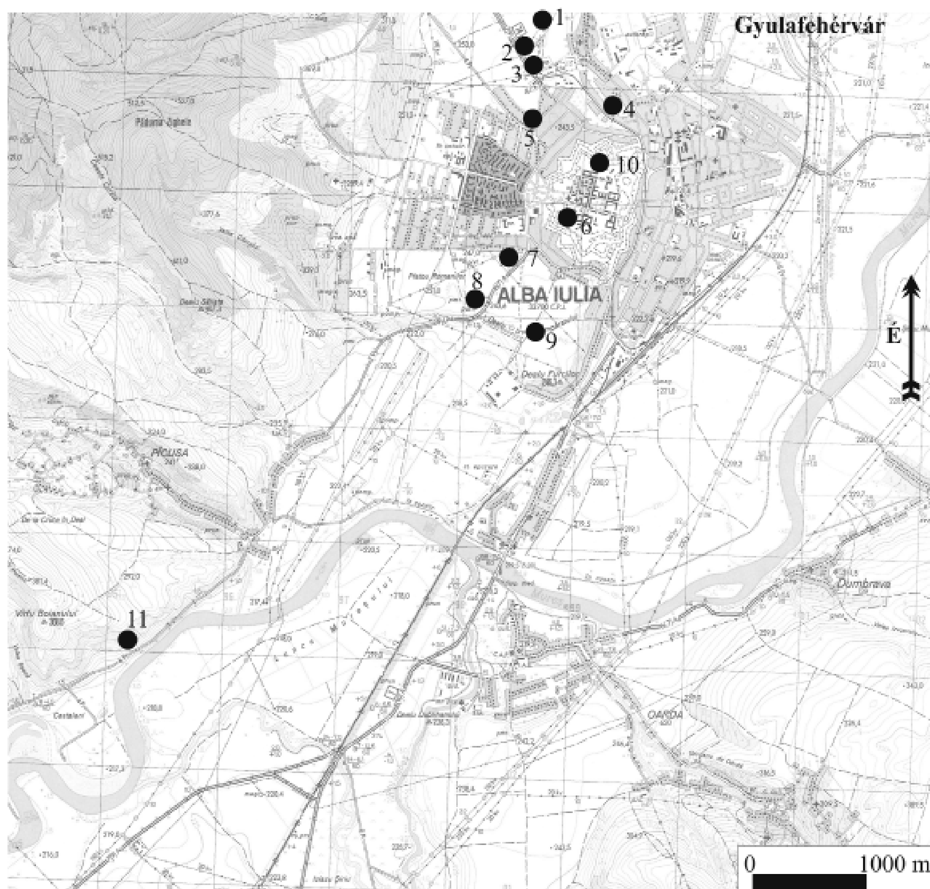
Az eredmények publikálására 2009-ben került sor,[110] sajnos azonban a régészeti anyagközlést nem követték interdiszciplináris vizsgálatok, így antropológiai elemzés sem [36. tábla].

[109] A gyulafehérvári vár a Maros második teraszán húzódik, 18–25 m-rel magasabban.

[110] Drâmbăreanu et al. 1998, 187–210; Dragotă–Brânda 2001, 289–318; Dragotă et al. 2005, 201–228; Dragotă et al. 2009.

15. kép. Gyulafehérvár területén feltárt 10–11. század temetők

16. kép. Gyulafehérvár és környékén kutatott 10–11. század temetők

GYULAFEHÉRVÁR-BRÂNDUŞEI UTCA

42.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

Embertani leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

42.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

42.3.1. Az 1997-es ásatás során feltárt temetkezések [17. kép]

1. sír
M.: 9 cm. T.: Ny–K. A rossz megtartású, ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontvázból elsősorban az alsó végtagok maradtak meg. Csontváz h.: 170 cm. A sírgödröt kő- és római tégladarabokkal kerítették be, 50 cm mélységben pedig három mészkőtömbbel fedték be a sírgödröt. Melléklete nem volt.

2. sír
M.: 55 cm. T.: Ny–K. A rossz megtartású nyújtott gyermekcsontvázból elsősorban a koponya, illetve felsőtest maradt meg. Melléklete nem volt.

3. sír
M.: 90 cm. T.: ÉNy–DK. A nyújtott, jobb oldalára helyezett, jó megtartású *infans* csontváz koponyája jobbra esett, a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették, illetve összekulcsolták a kezeit (XIV. pozíció), lábait kissé felhúzták. Csontváz h.: 100 cm.

Mellékletei:

1. Egyszerű, kerek átmetszetű vashuzal nyakperec a nyakon, ovális alakúra hajlítva, töredékes (1. típus). Á.: 9,1 × 5,1 cm; h. v.: 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8710 [37. tábla 1].
2.1. 1a. típusú bronz hajkarika a sírban meg nem határozott helyről. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,13 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8739 [37. tábla 2].
2.2. 1b. típusú bronz hajkarika a sírban meg nem határozott helyről. Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,13 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8727 [37. tábla 3].
2.3. 1b. típusú bronz hajkarika a sírban a csontváz medencéjéről. Á.: 1,66 cm; h. v.: 0,13 cm; s.: 0,80 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8718 [37. tábla 4].
2.4. 1b. típusú bronz hajkarika a csontváz medencéjéről. Á.: 1,6 × 1,9 cm; h. v.: 0,11 cm; s.: 0,80 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8736 [37. tábla 5].
2.5. 1b. típusú bronz hajkarika a csontváz medencéjéről. Á.: 1,7 × 2,0 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,69 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [37. tábla 6].
2.6. 1b. típusú bronz hajkarika a csontváz medencéjéről. Á.: 1,45 × 1,8 cm; h. v.: 0,17 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [37. tábla 7].
3.1–16. Gyöngysor 15 db agyag- és 1 db fehér üveggyöngyből. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8716 [37. tábla 8. 1–16].

4. sír
M.: 65 cm. T.: NyDNy–ÉÉK. A nyújtott testtartású, rossz megtartású felnőtt csontváz neméről nincs adatunk. A csontváz kezei a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetve (XIV. pozíció). Csontváz h.: 175 cm. Melléklete nem volt.

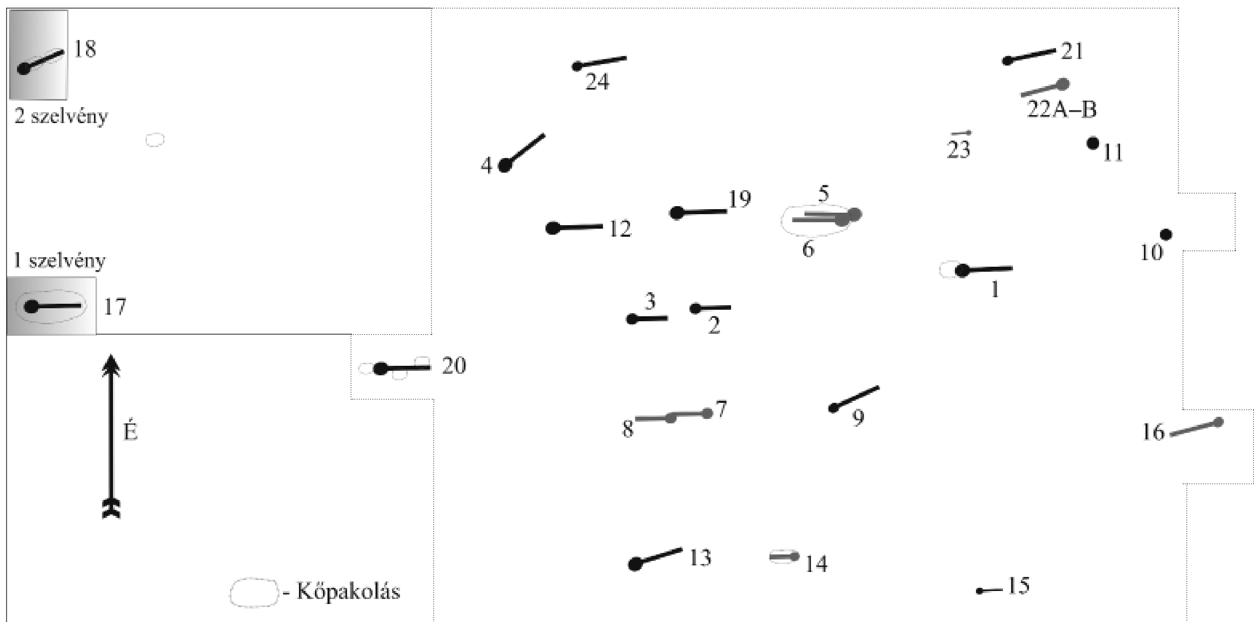
5. sír
M.: 80 cm. T.: K–Ny. Szuperpozícióban a 6. sírral. A nyújtott helyzetben fekvő, nagyon jó megtartású felnőtt csontváz neméről nincs információ. A csontváz jobb keze a mell/kulcscsontra helyezve, a bal kéz pedig kinyújtva a test mellett (XI. pozíció), lábait kissé felhúzták. Csontváz h.: 130 cm. A sírgödröt kőtöredékekkel fedték be. Melléklete nem volt.

6. sír
M.: 110 cm. T.: K–Ny. Az 5. sír alatt tárták fel. A nagyon jó megtartású felnőtt csontváz neméről nincs információ, a mellékletei alapján talán férfi. A nyújtott csontváz jobb keze a mell/kulcscsontra helyezve, a bal kéz pedig kinyújtva a test mellett (XI. pozíció), lábait kissé felhúzták.

Mellékletei:

1. Kisméretű körte alakú bronz hajkarika (2a. típus) a csontváz valamelyik halántékánál (?). Á.: 1,2 × 1,0 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,27 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8713 [37. tábla 1].
2. Vaskés, 3. típusú, a csontváz jobb keze környékén. H.: 13,6 cm; sz.: 0,8 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8712 [37. tábla 4].
3. Csiholóacél a jobb kézfeje mellett. Á.: 4,4 × 1,8 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8713 [37. tábla 2].
4. Kovakő a csontváz jobb kézfeje mellett. H.: 3,3 cm; sz.: 19,0 cm; v.: 0,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8713 [37. tábla 3].

7. sír
M.: 55 cm. T.: K–Ny. Rossz megtartású felnőtt csontváz. A nyújtott csontvázat bolygatás érhette, ugyanis a medencecsontok, illetve az alsó végtagok egyes töredékei a mellcsontra kerültek.

17. kép. Gyulafehérvár-Brănduşei utca, az 1997-ben feltárt temetőrész térképe

Mellékletei:

1.1. 2b. típusú ezüst hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,0 × 1,1 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,26 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8722 [37. tábla 1].

1.2. 2b. típusú ezüst hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,2 × 1,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,25 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8723 [37. tábla 2].

1.3. 2b. típusú ezüst hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,1 × 1,1 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,28 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8724 [37. tábla 3].

1.4. 2b. típusú ezüst hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,1 × 1,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,25 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8729 [37. tábla 4].

2. Vaskés a lábszárcsontok környékén (3. típus). H.: 9,1 cm; sz.: 0,8 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8717 [37. tábla 5].

8. sír

M.: 55 cm. T.: K–Ny. Nyújtott, rossz megtartású gyermek vagy *infans* csontváza. A kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 80 cm. Melléklete nem volt.

9. sír

M.: 75 cm. T.: ÉNy–DK. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváz.

Melléklete:

1. Agyagedény (5b. típus) a jobb váll mellett. Mg.: 10,5 cm; száj á.: 7,6 cm; fenék á.: 5,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8742 [37. tábla 1].

10. sír

M.: 95 cm. T.: Ny–K. A rossz állapotú gyermekcsontvázból csak a koponya maradt fent, a sírgödör alakja alapján azonban Ny–K-i tájolásban temették el az elhunytat. Melléklete nem volt.

11. sír

M.: 70 cm. T.: Nincs információ. Csupán a koponya maradt meg a gyermekcsontvázból. Melléklete nem volt.

12. sír

M.: 110 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváz. A kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 175 cm.

Mellékletei:

1.1. 1a. típusú ezüst hajkarika a koponya jobb oldalán. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,26 cm; s.: 1,99 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8733 [37. tábla 1].

1.2. 1a. típusú ezüst hajkarika a koponya bal oldalán. Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,27 cm; s.: 1,47 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8737 [37. tábla 2].

2. Agyagedény (2b. típusú) a jobb váll fölött. Mg.: 11,6 cm; száj á.: 13,4 cm; fenék á.: 7,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8737 [37. tábla 3].

13. sír

M.: 95 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, jó megtartású *infans* II. csontváza. A csontváz két keze kb. 45°-ban a kulcscsontokon behajlítva (VII. pozíció). Csontváz h.: 130 cm.

Mellékletei:

1. 2b. típusú ezüst hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,18 cm; h. v.: 0,23 cm; s.: 1,46 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8730 [38. tábla 1].
2. Agyagedény (5c. típus) a bal lábfej mellett. Mg.: 10,0 cm; száj á.: 7,2 cm; fenék á.: 6,0 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9377 [38. tábla 2].

14. sír

M.: 95 cm. T.: K–Ny. Nyújtott, rossz megtartású gyermekcsontváz. A gyermekcsontvázból néhány csontvázrészlet, illetve a koponya őrződött meg. A sír földjében, a gödör teljes felületén egy faragott márványlap feküdt.

Mellékletei:

1. Agyagedény (4c. típus) a sír gödrében. Mg.: 11,0 cm; száj á.: 8,2 cm; fenék á.: 6,0 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8740 [38. tábla 1].

15. sír

M.: 70 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, nagyon jó megtartású gyermekcsontváz. A kezeit az ágyékcsigolyák felett kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 90 cm.

Mellékletei:

1. Agyagedény (1a. típus) a bal combcsont mellett. Az agyagedényben tojás héját regisztrálták. Mg.: 9,0 cm; száj á.: 10,5 cm; fenék á.: 8,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8741 [38. tábla 1].

16. sír

M.: 105 cm. T.: K–Ny. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváz. A jobb kezét kinyújtották a test mellett, a balt pedig 45°-ban behajlították (V. pozíció). Csontváz h.: 185 cm.

Mellékletei:

1. 2a. típusú ezüst hajkarika. Á.: 1,9 × 1,6 cm; h. v.: 0,17 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8720 [38. tábla 1].

2.1. Sima ezüst huzalgyűrű (1a. típus) a jobb kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,0 × 2,0 cm; h. v.: 0,26 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8726 [38. tábla 2].

2.2. A fején sodrást utánzó ezüst pántgyűrű a jobb kéz egyik ujjcsontján (3i. típus). Á.: 2,3 cm; p. sz.: 0,47 cm; fej sz.: 1,4 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8709 [38. tábla 3].

3. Agyagedény (1d. típus) a bal combcsont mellett. Mg.: 8,2 cm; száj á.: 10,7 cm; fenék á.: 6,6 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8743 [38. tábla 4].

17. sír

M.: 100 cm. T.: Ny–K. A C1 szelvényből került elő. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváz. Csontváz h.: 190 cm. A sír földjében – 50 cm-es mélységben – egy mészkőlapot dokumentáltak, amely a sírgödör felületét beborította. Méretei: 185 × 140 × 30 cm.

Mellékletei:

1. Vaskés. Szétmálott.
2. Három tojás a bal lábszárcsont mellett.

18. sír

M.: 110 cm. T.: DNy–ÉK. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a jobb keze a mellcsontra hajlítva 45°-ban, a bal pedig a medencére helyezve 90°-ban (XI. pozíció). Csontváz h.: 180 cm. A sír gödrét két nagy mészkőtömb borította. Melléklete nem volt.

19. sír

M.: 90 cm. T.: DNy–ÉK. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a karjait kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 180 cm. Fakoporsó nyomait regisztrálták a sírban. Melléklete nem volt.

20. sír

M.: 105 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit az ágyékcsigolyákon egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 180 cm. A sír gödrét egy darabon – a csontváz felső része mellett jobbra és balra, illetve a bal lábszárcsontja mellett – mészkődarabokkal rakták ki.

Mellékletei:

1.1. 1b. típusú ezüst hajkarika a koponya jobb oldalán. Á.: 2,0 × 2,1 cm; h. v.: 0,20 cm; s.: 1,76 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8731 [37. tábla 1].

1.2. 1a. típusú ezüst hajkarika a koponya jobb oldalán. Á.: 2,0 × 2,1 cm; h. v.: 0,20 cm; s.: 1,73 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8731.

21. sír

M.: 95 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezei a test mellett kinyújtva (I. pozíció). Csontváz h.: 180 cm.

Mellékletei:

1. Líra alakú vascsat, tüske nélkül, a medencecsonton (2c. típus). Á.: 3,2 × 3,7 cm; h. v.: 0,7 cm; s.: 4,57 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8715 [38. tábla 1].

2.1. Kerek átmetszetű, zárt öntött, bronz karikagyűrű (4a1. típus) a bal felkar alatt. Á.: 1,7 × 2,2 cm; h. v.: 0,28 cm; s.: 2,93 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8735 [38. tábla 2].

2.2. Kerek átmetszetű, zárt bronz karikagyűrű (4a1. típus) a jobb felkar alatt. Á.: 2,0 × 2,1 cm; h. v.: 0,35 cm; s.: 3,25 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8738 [38. tábla 3].

3. Kerek átmetszetű, zárt bronzkarika a halánték mellett. Hajkarikaként de varkocsszorítóként (4. típus) is alkalmazhatták. Á.: 2,2 × 2,3 cm; h. v.: 0,29 cm; s.: 2,38 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8734 [38. tábla 4].

22. A–B sír (kettős temetkezés)
M.: 80 cm. T.: K–Ny. Nyújtott, közepes megtartású csontvázak. Az egyik felnőtt, a másik gyermek. A felnőtt csontváz mellére helyezték a gyermeket.

Mellékletei (a felnőtt temetkezésé):

1.1. Öntött, pszeudó-granulációs díszt mintázó, félkör átmetszetű karikájú bronzgyűrű a jobb kézcsonton (3e. típus). Mg.: 2,2 × 2,9 cm; karika sz.: 0,22 cm; fej mg.: 1,0 cm; s.: 3,10 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8728 [38. tábla 2].

1.2. Sodrást utánzóan öntött bronzgyűrű ugyancsak a jobb kezén (4c. típus). Á.: 2,2 × 2,9 cm; karika v.: 0,27 cm; s.: 2,90 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 8721 [38. tábla 1].

23. sír
M.: 65 cm. T.: K–Ny. A gyermekcsontvázból csak töredékek maradtak meg: a koponya, illetve néhány oldalborda. Melléklete nem volt.

24. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. A jobb keze kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva (V. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Melléklete:

1. Amulett a jobb lapocka alatt. Mg.: 6,2 cm; sz.: 2,4 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8711 [38. tábla 1].

42.3.2. Az 1999-es ásatás során feltárt temetkezések [18–19. kép]

25. sír
M.: 110–120 cm. T.: ÉK–DNy. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt férficsontváz (Gál Szilárd adata). Koponyája jobbra esett, a kezeit a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. A fejét egy mészkő töredékére helyezték. A sír földjére/gödrébe három nagyméretű mészkőlapot helyeztek. Melléklete nem volt.

26. sír
M.: 110–120 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, közepes megtartású *infans* II. csontváza. Koponyája jobbra esett, a jobb keze nem maradt meg, a balt pedig a test mellett kinyújtották. Csontváz h.: 128 cm.

Mellékletei:

1. 1a. típusú ezüst hajkarika a koponya jobb halántékán. Á.: 1,6 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8754 [39. tábla 1].
2. Agyagedény töredékei a medence bal oldalánál, amelyekből csupán egy maradt meg. H.: 6,0 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [39. tábla 2].

27. sír
M.: 76 cm. T.: ÉK–DNy. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája balra esett, a test karcsontjaiból csak a *humerus* egyes töredékei őrződtek meg. Csontváz h.: 60 cm.

Mellékletei:

1.1. 2a. típusú bronz hajkarika a koponyatetőn. Á.: 0,9 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,15 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8750 [39. tábla 1].

1.2. 2a. típusú bronz hajkarika a koponyatetőn. Á.: 1,0 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,32 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8751 [39. tábla 2].

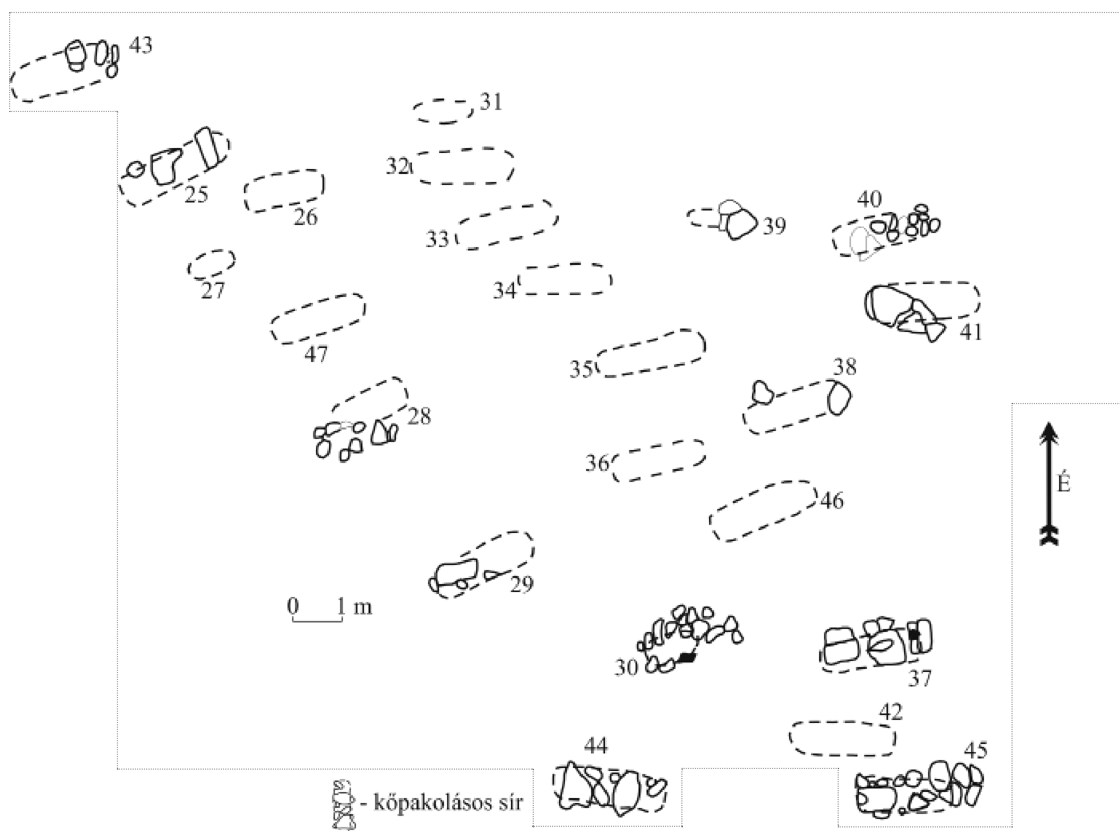
1.3. 1b. típusú bronz hajkarika a koponyatetőn. Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,60 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8753 [39. tábla 3].

1.4. 1b. típusú ezüst hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,87 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8745 [39. tábla 3].

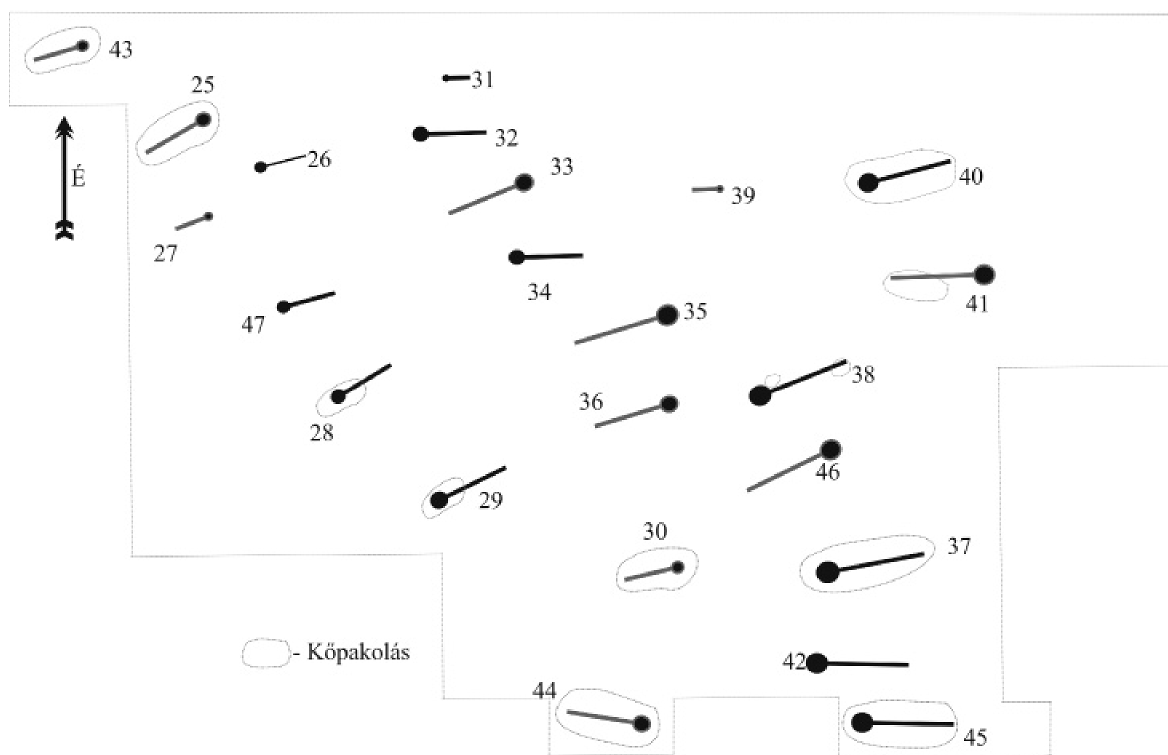
28. sír
M.: 90 cm. T.: DNy–ÉK. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású, valószínűleg *infans* II. csontváza. Koponyája jobbra esett, a jobb alkarjának egy része hiányzik. Ennek ellenére sikerült megállapítani, hogy a jobb kezet kinyújtották a test mellett, a balt pedig a mellcsontra hajlították (XII. pozíció). Csontváz h.: 114 cm. A halottat a jobb oldalára fektették, a lábait felhúzták. A koponya fölött két mészkődarab került elő, ezek félig bekerítették a koponyát. A sír felső részének felületén mészkőpakolás.

Mellékletei:

1. 2a. típusú ezüst hajkarika a csigolyákon. Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,36 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8758 [39. tábla 1].
2. Agyagedény (4c. típus) a medencecsont bal oldalánál. Mg.: 10,0 cm; száj á.: 8,5 cm; fenék á.: 5,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8761 [39. tábla 2].

18. kép. Gyulafehérvár-Brănduşei utca, az 1999-ben feltárt kőpakolásos sírok

19. kép. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, az 1999-ben feltárt temetőrész

29. sír
M.: 123 cm. T.: DNy–ÉK. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. A kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 162 cm. A halott felsőteste fölött, a sír földjében – a sírgödör felületének egy részén – egy nagy mészkőlapot regisztráltak.

Mellékletei:
1. Agyagedény (3. típus) a csontváz koponyája jobb oldalán. Mg.: 10,0 cm; száj á.: 7,5 cm; fenék á.: 5,5 cm; keresztdísz á.: 2,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8759 [40. tábla 1].

30. sír
M.: 61 cm. T.: ÉK–DNy. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája jobbra esett, a kisgyermek karjait kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 60 cm. A sírgödör felületén kő- és tégladarabok. Melléklete nem volt.

31. sír
M.: 61 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A gyermekcsontvázból csak a koponya maradt meg.

Mellékletei:
1.1. 2a. típusú bronz hajkarika a koponyatetőn. Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,96 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8748 [41. tábla 1].
1.2. 2a. típusú bronz hajkarika a koponyatetőn. Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,97 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8749 [41. tábla 2].
2. Bronz huzalkarperec 28 cm-re ÉK-re a koponyától (2a. típus). Á.: 4,0 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 4,39 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8762 [41. tábla 3].

32. sír
M.: 76 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 162 cm. Melléklete nem volt.

33. sír
M.: 90 cm. T.: ÉK–DNy. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a bal keze a test mellett volt kinyújtva (a bal alkarja azonban hiányzott), a jobb keze pedig 45°-ban a medencére hajtva (VI. pozíció). Csontváz h.: 162 cm.

Mellékletei:
1. 1b. típusú bronz hajkarika a bal halántékon. Á.: 2,0 × 1,7 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,55 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8752 [41. tábla 1].
2. Fején spirális sodrásos ezüst pántgyűrű a jobb kéz egyik ujján. Á.: 2,1 × 2,6 cm; h. v.: 0,1 cm; sz.: 0,3 cm; s.: 2,38 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8747 [41. tábla 2].

34. sír
M.: 64 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a bal kezét a test mellett kinyújtották, a jobbat pedig 90°-ban behajlították (III. pozíció). Csontváz h.: 146 cm. Melléklete nem volt.

35. sír
M.: 90 cm. T.: ÉK–DNy. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 182 cm. Melléklete nem volt.

36. sír
M.: 77 cm. T.: K–Ny. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. A kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 146 cm. Melléklete nem volt.

37. sír
M.: 86 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. A jobb kezét kinyújtották a teste mellett, a balt pedig 45°-ban behajlították (V. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. A sírgödör teljes felületén kő- és tégladarabok, illetve három nagyobb méretű mészkőlap. Melléklete nem volt.

38. sír
M.: 73 cm. T.: DNy–ÉK. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit ölbe tették (XIII. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. A jobb oldalára helyezett csontváz lábait felhúzták. A sír fölött, a fej környékén, illetve a lábfejeknél egy-egy jelentősebb méretű kődarab.

Melléklete:
1. Zárt, kerek átmetszetű (4. típusú) bronz hajkarika a bal halánték mellett. Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,83 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8756 [41. tábla 1].

39. sír
M.: 76 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A kisgyermek csontvázából a gerincoszlop és a felkarok töredékei maradtak csak meg. Csontváz h.: 26 cm. A sír gödrének K-i felületét három mészkőlap borította. Melléklete nem volt.

40. sír
M.: 118 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású *infans* csontváza. Mindkét kezét kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 118 cm. A sírgödör felületét kő- és mészkőtöredékek borították.

Melléklete:
1. 1a. típusú ezüst hajkarika a jobb halánték mellett. Á.: 1,5 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,61 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8746 [41. tábla 1].

41. sír
M.: 91 cm. T.: K–Ny. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 176 cm. A sírgödröt a csontváz alsó részénél levő oldalon négy nagyobb kőtöredék borította.

Melléklete:
1. Egyszerű tömör öntött fülesgomb a csigolyán (1a1. típus). Á.: 0,7 cm; mg.: 0,1 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8757 [40. tábla 1].

42. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 158 cm.

Melléklete:
1. 1b. típusú bronz hajkarika a bal halántékán. Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,80 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8757 [42. tábla 1].

43. sír
M.: 91 cm. T.: ÉK–DNy. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A C1 szelvényből került elő (méretei: 120 × 120 cm). Nyújtott, nagyon rossz megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit pedig kb. 30°-ban behajlítva a medence peremére helyezték (IV. pozíció). A bal lába enyhén behajlítva. Csontváz h.: 150 cm. A sírgödör fej felőli felületén mészkőlapok. Melléklete nem volt.

44. sír
M.: 83 cm. T.: K–Ny. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A C1 szelvényből került elő (méretei: 200 × 70 cm). Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit pedig a test mellett kinyújtották (I. pozíció). A felkar később elmozdult, majd jobb oldalra, a koponya mellé került. A csontváz jobb lábát 90°-ban behajlították. Csontváz h.: 160 cm. A sírgödör teljes felületén mészkődarabok, illetve két db nagyobb méretű mészkőtábla. Melléklete nem volt.

45. sír
M.: 77 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör A C3 szelvényből került elő (méretei: 100 × 110 × 240 cm). Nyújtott, közepes megtartású, valószínűleg felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a jobb kezét a mellcsontra helyezték, a balt pedig kinyújtották a test mellett (XI. pozíció). Csontváz h.: 142 cm. A sírgödör felületén a fej környékén egy nagyobb méretű kődarabot, a szélein pedig kisebb-nagyobb kőtöredékeket regisztráltak. Melléklete nem volt.

46. sír
M.: 120 cm. T.: ÉK–DNy. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású *adultus* csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

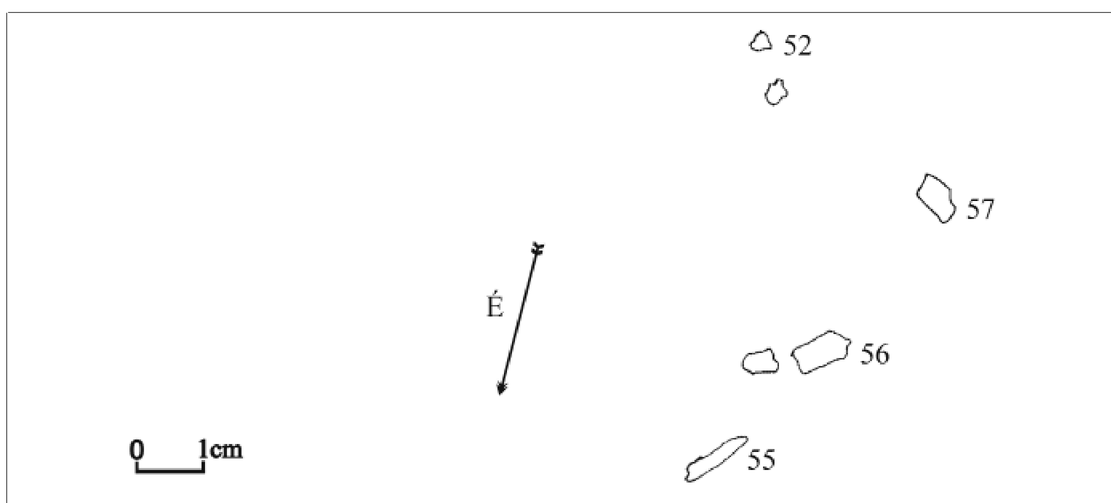
Melléklete:
1. Agyagedény (1b. típus) a bal lábszár mellett, majdnem a térdnél. Mg.: 10,0 cm; száj á.: 11,5 cm; fenék á.: 8,0 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8760 [42. tábla 1].

47. sír
M.: 110 cm. T.: DNy–ÉK. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, valószínűleg *infans* csontváza. Két kezét keresztül egymáson kb. 45°-ban a kulcscsontokra hajlították (VII. pozíció). Csontváz h.: 128 cm.

Melléklete:
1. Agyagedény töredékei a medence és a comb találkozásánál, a csontváz jobb oldalán.

42.3.3. A 2001-es ásatás során feltárt temetkezések [20. kép]

48. sír
M.: 50–70 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt női csontváz. Koponyája balra esett, a két kezét ölbe rakták (XIII. pozíció), illetve a lábait balra húzták. Csontváz h.: 160 cm.

53
48
É
52
48
51
49
57
56
54
55
0 1 m

20. kép. Gyulafehérvár-Brănduşei utca, a 2001-ben feltárt temetőrész térképe

Mellékletei:

1.1. 1a. típusú bronz hajkarika a jobb halánték mellett. Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,54 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [43. tábla 1].

1.2. 1b. típusú bronz hajkarika a bal halánték mellett. Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,46 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9037 [43. tábla 2].

49. sír

M.: 50–70 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, mindkét keze a medencére hajtva: a jobb 45°-ban, a bal pedig 90°-ban (IX. pozíció). Csontváz h.: 176 cm. Melléklete nem volt.

50. sír

M.: 50 cm. T.: Ny–K. Az apró gyermekcsontváznak a koponyája és a felkarjai hiányoztak. Csontváz h.: 52 cm. Melléklete nem volt.

51. sír

M.: 50–70 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit ölbe rakták (XIII. pozíció). Csontváz h.: 170 cm.

Melléklete:

1. 1b. típusú bronz hajkarika a jobb halántékon. Á.: 1,4 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,46 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9039 [43. tábla 1].

52. sír

M.: 50–70 cm. T.: D–É. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit a keresztcsont felett majdnem kereszt alakban egymás mellé helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 147 cm. A sír gödrét 25–30 cm vastag kőréteg fedte, amelyre a halott feje és lába környékén további két mészkőlapot helyeztek.

Melléklete:

1. 2b. típusú bronz hajkarika a bal halántékánál. Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,48 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [43. tábla 1].

53. sír

M.: 68 cm. T.: K–Ny. Nyújtott, rossz megtartású gyermekcsontváz. Koponyája szétesett. Csontváz h.: 54 cm. Melléklete nem volt.

54. sír

M.: 57 cm. T.: ÉK–DNy. Nyújtott, rossz megtartású gyermekcsontváz. A koponyának csupán töredékei maradtak meg, a kézcsontjai nem maradtak fent. Csontváz h.: 54 cm. Melléklete nem volt.

55. sír

M.: 93 cm. T.: DNy–ÉK. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a jobb kéz 45°-ban a medencére, a bal kéz pedig 45°-ban a mellcsontra helyezve (XI. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. 25 cm-re a koponyától, illetve 10 cm-re a lábától egy-egy mészkődarab. Ugyanakkor a sírgödör felületét egy nagyobb felületű mészkőlap borította be. A koponya mellett kerámiatöredék.

Mellékletei:

1.1. 1b. típusú bronz hajkarika a bal halántékon. Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,76 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9040 [44. tábla 1].

1.2. 1b. típusú bronz hajkarika a kulcscsont és a mellcsont környékén. Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,11 cm; s.: 0,48 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9041 [44. tábla 2].

1.3. 1b. típusú bronz hajkarika a kulcscsont és a mellcsont környékén. Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 0,87 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9040 [44. tábla 3].

1.4. 1a. típusú bronz hajkarika, amely a csontok felszedése alkalmával került elő a koponya környékéről. Á.: 2,0 × 1,63 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,28 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9042 [44. tábla 4].

2. Szétesett bronzgomb két része a koponya mellett (az *occipitalis* csont mellett – 1b2. típus). Mg.: 1,8 cm; s.: 2,76 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9036 [44. tábla 5–6].
3. Bronz huzalkarperec a jobb csuklón. Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,4–0,5 cm középen; s.: 24,39 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [44. tábla 9].
4. Üveggyöngy a keresztcsonton (nem tudtuk besorolni egyetlen típusba sem, talán Szilágyi 37. típusú – 2.3. típusú kásagyöngy). Á.: 0,8 cm; v.: 0,6 cm; s.: 0,49 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9038 [44. tábla 7].
5. Agyagedény töredéke a koponya jobb oldalánál. H.: 4,39 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [44. tábla 9].

56. sír

M.: Nincs információ. T.: K–Ny. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. Csak a koponya töredékei, illetve az alsó végtagok maradtak meg ugyancsak töredékesen. Csontváz h.: 70 cm. A sírgödör felületén három mészkőlap. 1. H.: 68 cm; sz.: 43 cm; 2. H.: 40 cm; sz.: 20–30 cm; v.: 27 cm; 3. H.: 55 cm; sz.: 40 cm. Melléklete nem volt.

57. sír

M.: 86 cm. T.: DNy–ÉK. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. A koponyája jobbra esett, a jobb keze kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva (XI. pozíció). Csontváz h.: 184 cm. A sírgödör felületén egy nagyobb mészkőlap. Melléklete nem volt.

42.3.4. A 2004-es ásatás során feltárt temetkezések [21. kép]

58. sír
M.: 74 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, nagyon rossz megtartású felnőtt csontváz, neme nem ismert. A test felső része bolygatott, de annyit meg lehetett állapítani, hogy a két kezét egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 132 cm. A sír földjében, a láb mellett jobb oldalt egy közepes méretű kőtöredék.

Melléklete:
1. Nagyméretű ezüst S végű hajkarika a koponyatető körül (5a. típus). Á.: 2,2 × 2,5 cm; az S végének sz.: 0,8 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,65 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9281 [45. tábla 1].

59. sír
M.: 70 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 180 cm; sírgödör sz.: 0,66 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Jó megtartású, nyújtott *adultus* csontváza. A koponyája balra esett, a kezei a medencére kerültek (IV. pozíció). Csontváz h.: 132 cm. A *humerus* jobb oldalán egy mészkődarab.

Mellékletei:
1. I. András (1046–1063) H8. típusú ezüstdenára a koponya töredékei közül, több mint valószínű, hogy a szájüregből. Á.: 1,6 cm; s.: 0,30 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9283 [45. tábla 1].
2. Kis bronzveret a sír földjéből (1c3. típus). Á.: 2,9 × 3,0 cm; v.: 0,1 cm; átfúrt lyuk á.: 0,2 cm; s.: 4,9 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9282 [45. tábla 2].

60. sír
M.: 60 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 153 cm. Sírgödör sz.: 45 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. A bal kézcsonját a has részére helyezték. Hiányzik a csontváz bal lábszára. Csontváz h.: 115 cm.

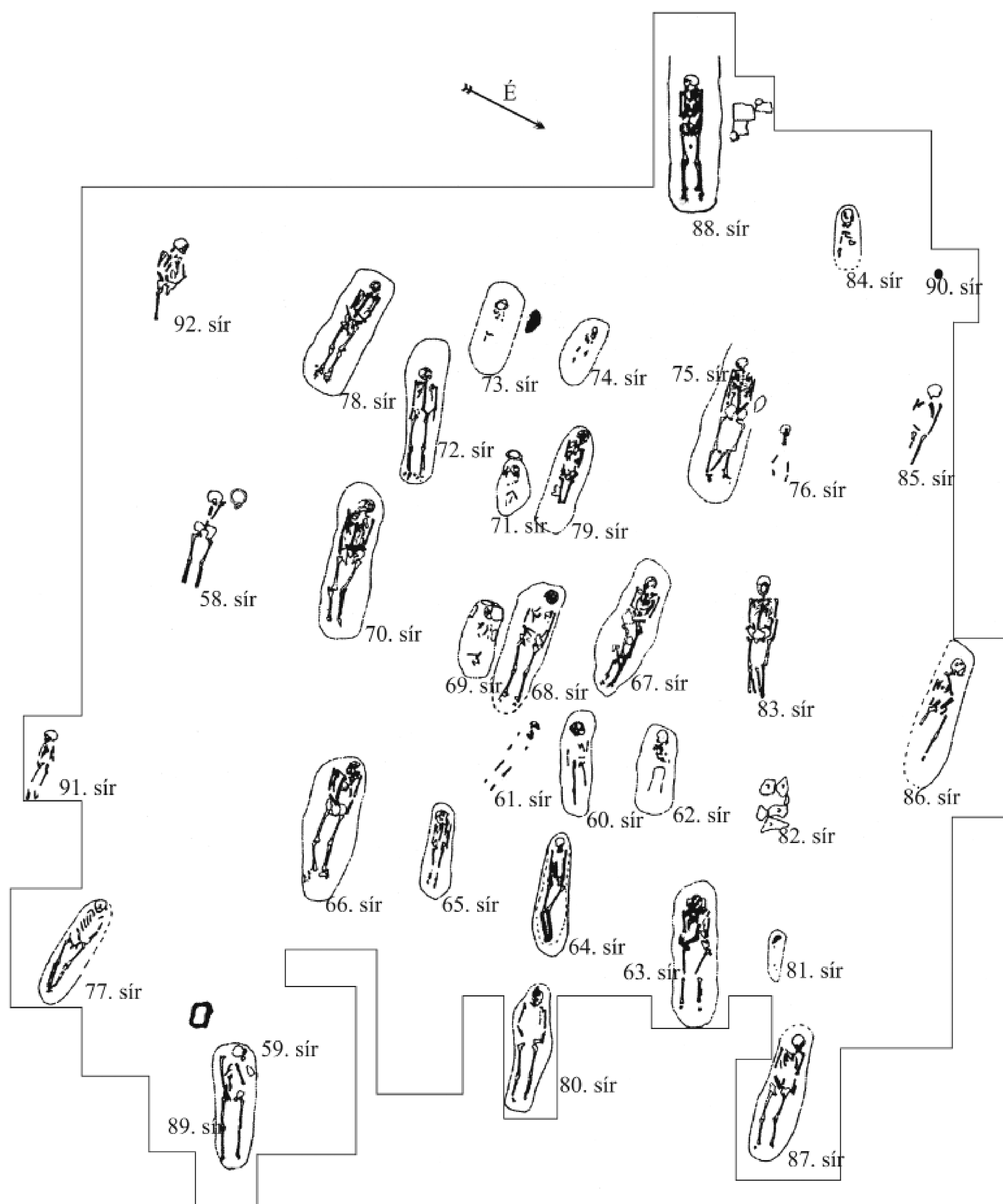
Mellékletei:
1.1. Középméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). Az ovális karikájú, bronzból készült hajékszer karikáján agyaggyöngy (1.10. típus). Az ékszert a koponya jobb oldalán regisztrálták. Á.: 1,9 × 2,2 cm; h. v.: 0,22 cm; s.: nincs információ. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9258 [45. tábla 1].
1.2. Kisméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). A vége letörve, a koponya jobb oldalán. Á.: 0,9 × 1,15 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 0,56 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9255 [45. tábla 2].
1.3. Kisméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). A körte alakú hajkarikát a jobb kéz mellett regisztrálták. Á.: 0,9 × 1,15 cm; h. v.: 0,17 cm; s.: 0,60 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9257 [45. tábla 3].
1.4. Kisméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). Vékony átmetszetű karikával, a koponya alatt. Á.: 1,2 × 1,5 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,46 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9259 [45. tábla 4]
1.5. Kisméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). A jobb kéz végénél. Á.: 0,9 × 1,15 cm; h. v.: 0,14 cm; s.: 0,63 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9477 [45. tábla 5].
1.6. Nagyméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). A végén töredékes tárgy a koponya bal oldaláról került elő. Á.: 1,8 × 2,6 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,84 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9254 [45. tábla 6].
1.7. Kisméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). A koponya bal oldalán. Á.: 1,3 × 1,4 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,45 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9256 [45. tábla 7].
2.1. Üvegből készült kéttagú rúdgyöngy a nyaknál (Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus). Á.: 0,6 × 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [45. tábla 8].
2.2. Üvegből készült kéttagú rúdgyöngy a nyaknál (Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus). Á.: 0,5 × 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [45. tábla 9].
2.3–4. Többtagú rúdgyöngy töredékei, két db a nyaknál (Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus). 1. Á.: 0,2 × 0,3 cm; 2. á.: 0,2 × 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [45. tábla 10–11].

61. sír
M.: 41 cm. T.: NyÉNy–KDK. A nyújtott, rossz megtartású gyermekcsontvázból csupán a *humerus* és a medencecsontok maradtak meg. A kezeit – úgy tűnik – a test mellett nyújtották ki (I. pozíció). Csontváz h.: 115 cm.

Melléklete:
1. Középméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus), a koponya alól. Á.: 1,7 × 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,27 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9260 [45. tábla 1].

62. sír
M.: 60 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 128 cm. Sírgödör sz.: 55 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csontváz h.: 115 cm.

Mellékletei:
1. Középméretű S végű ezüst hajkarika (5a. típus). A végén töredékes tárgy a koponya mellől balról, a mellcsont környékéről került elő. Á.: 1,5 × 1,5 cm; h. v.: 0,14 cm; s.: 0,43 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [45. tábla 4].
2.1. Üvegből készült kéttagú rúdgyöngy a mellcsont bal oldalán, a testén aranyozás nyomaival (Szilágyi 1–4.

21. kép. Gyulafehérvár-Brănduşei utca, a 2004-ben feltárt temetőrész

típus/1.1. típus). Á.: 0,6–0,7 cm × 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [45. tábla 1].

2.2. Üvegből készült kéttagú rúdgyöngy a mellcsont bal oldalán, a testén aranyozás nyomaival (Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus). Á.: 0,6–0,7 cm × 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [45. tábla 2].

2.3. Többtagú rúdgyöngy töredéke (Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus). Á.: 0,2 × 0,3 cm; á.: 0,18 × 0,23 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [45. tábla 3].

63. sír

M.: 105 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 198 cm. Sírgödör sz.: 69 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. A karjait a test mellé helyezték (I. pozíció). Egy fadarabbal támasztották fel a fejét. Csontváz h.: 188 cm.

Mellékletei:

1. S végű bronz hajkarika a bal halántékon, töredékes (5a. típus). Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,47 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9253 [46. tábla 1].
2. Bronz nyakperec, négyrét sodrott, hurkos-kampós végződésű, a nyakon (3. típus). Á.: 14,1–15,1 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9250 [47. tábla 4].

3.1. Bronz pántgyűrű (5a. típus), belül a jobb combcsont vége mellett. Á.: 2,3 cm; l. sz.: 0,3 cm; v.: 0,2 cm; s.: 1,00 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9253 [46. tábla 3].

3.2. Végein kihegyesedő bronz huzalgyűrű (1a. típus), kívül a bal combcsont felső részénél. Á.: 2,2–2,3 cm; h. v.: 0,3–0,2 cm; s.: 0,47 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9253 [46. tábla 2].

64. sír

M.: 60 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 171 cm. Sírgödör sz.: 45 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit a medencére helyezték (IV. pozíció), a lábait jobbra felhúzták. Csontváz h.: 148 cm. Melléklete nem volt.

65. sír

M.: 57 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 133 cm. Sírgödör sz.: 36 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású *infans* csontváza. Kezeit a medence mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 110 cm.

Mellékletei:

1.1. S végű bronz hajkarika a koponya alatt (5a. típus). Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9264 [46. tábla 1].

1.2. 1a. típusú bronz hajkarika, a bal halántékon. Szétesett. Á.: 1,1 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 1,2 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9265.

66. sír

M.: 63 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 196 cm. Sírgödör sz.: 58 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. A csontváz bal kezét a medence mellett kinyújtották, a jobbat pedig a medencére hajtották 45°-ban (VI. pozíció). Csontváz h.: 185 cm.

Mellékletei:

1. Vasdarab, talán ár (?) vagy késtöredék a medence jobb felén. H.: 3,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9266 [46. tábla 1].

67. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 196 cm. Sírgödör sz.: 60–70 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. A csontváz kezeit a medencére helyezték (IV. pozíció). A jobb lábszárcsont elmozdult. Csontváz h.: 166 cm.

Mellékletei:

1. Vas-szeg a sír betöltéséből. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [47. tábla 1].
2. Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenára a szájüregből. Á.: 1,3 cm; s.: 0,27 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9284 [47. tábla 2].

68. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 190 cm. Sírgödör sz.: 54–60 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig keskenyedő gödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt női csontváz, jobb kezét a medencére hajlították, a balt pedig a test mellett kinyújtották (VI. pozíció). Csontváz h.: 168 cm.

Mellékletei:

1. Középméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). A bal váll fölött. Á.: 1,6 × 1,9 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,82 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [47. tábla 1].
2. Sodrott bronzgyűrű a jobb oldali medencelapáton (1c. típus). Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 2,8 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9267 [47. tábla 2].

69. sír

M.: 52 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 110 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Kőpakolás h.: 124 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású gyermekcsontváz. Míg a bal kezét a test mellett kinyújtották, addig a jobbat a hasra fektették (III. pozíció). A lábcsontjai nem anatómiai helyzetben kerültek elő, kérdéses, hogy ez a temetkezési szokás eredménye vagy elmozdultak a helyzetükből. Csontváz h.: 86 cm.

36 cm mélységben mészkőpakolás nyomai kerültek elő, amely az egész sír felületét befedte. A csontváz fejét párhuzamosan három helyen is körbekerítették: két homokkővel felül és a jobb oldalon, illetve egy tégladarabbal a bal oldalon. Melléklete nem volt.

70. sír
M.: 52 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Kőlapok h.: 234 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. A koponyája jobb oldalra esett, a bal kezét a hasára fektették, a jobbbat pedig a test mellett kinyújtották (II. pozíció). Csontváz h.: 180 cm. 34 cm mélységben kőpakolást figyeltek meg, a test felső része körül pedig egy nagyobb méretű mészkőlapot (h.: 83 cm, sz.: 42 cm, v.: 15 cm).

Melléklete:
1. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a száj körül, a jobb oldalon. Á.: 1,7 cm; s.: 0,28 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9285 [48. tábla 1].

71. sír
M.: 54 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 80 cm. Sírgödör sz.: 40 cm. Kőlapok h.: 105 cm. Ovális formájú sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású gyermek csontváza. A koponyájából, valamint a felső és az alsó végtagjaiból csupán töredékek maradtak meg. Koponyája jobb oldalra esett, a bal kezét a medencére fektették, a jobbat pedig a test mellett kinyújtották (V. pozíció). Csontváz h.: 60 cm. 30 cm mélységben több (összesen 6 db) mészkőlapból és téglából elrendezett kőpakolást sikerült dokumentálni 105 cm hosszúságban.

Mellékletei:
1. S végű ezüst hajkarika a koponya jobb oldalán (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,9 cm; az S végének sz.: 0,4–0,5 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,54 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9269 [48. tábla 1].

2.1–7. Gyöngyfüzér a nyakban, 47 db gyönggyel. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9270 [49. tábla 2. 1–47].
2.1. Két db fekete színű gerezdelt díszű gyöngy (Szilágyi 6. típus/1.2. típus). Á.: 1,2–1,3 cm [49. tábla 2. 18, 29].
2.2. Egy db lapított alakú szemesgyöngy, kerek fehér mintával a közepén (Szilágyi 58. típus/1.5. típus). Á.: 1,1–1,2 cm [49. tábla 2. 23].
2.3. 11 db többtagú rúdgyöngy (Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus). H.: 0,4–0,6 cm; sz.: 0,4 cm [49. tábla 2. 12–17, 30–34].
2.4. 24 db kásagyöngy (Szilágyi 37. típus/2.3. típus). Á.: 0,3–0,5 cm [49. tábla 2. 1–11, 35–47].
2.5. Két db üvegből készült korong alakú gyöngy (Szilágyi 27. típus/1.10. típus). Á.: 0,7 és 0,75 cm; mg.: 0,4 és 0,6 cm [49. tábla 2. 21, 25].
2.6. Egy db henger alakú szemesgyöngy. Á.: 1,1 cm; mg.: 0,55 cm [49. tábla 2. 22].
2.7. Három db hengeres alakú csorgatottan bordázott gyöngy (nem található Szilágyi rendszerében/1.14a. típus). H.: 1,9; 2. h.: 0,9; 3. h.: 1,1 cm [49. tábla 2. 19, 27–28].
2.8. Két db korong alakú agyaggyöngy (Szilágyi 18–19. típus/2.4. típus). Á.: 0,8 cm; mg.: 0,25 cm [49. tábla 2. 20, 26].

72. sír
M.: 46 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 198 cm. Sírgödör sz.: 43–55 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit eredetileg a test mellett kinyújtották, a bal alkar egyik csontja elmozdult a medence felé (I. pozíció). Csontváz h.: 158 cm. Melléklete nem volt.

73. sír
M.: 54 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 126 cm. Sírgödör sz.: 52–56 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermekcsontváz. Csak a koponya és az alsó végtagok maradtak meg. Csontváz h.: 61 cm. A sírgödör jobb oldalán szén nyomait figyelték meg. Melléklete nem volt.

74. sír
M.: 52 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 126 cm. Sírgödör sz.: 44–46 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csupán a koponya és az alsó végtagok maradtak meg. Melléklete nem volt.

75. sír
M.: 54 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 228 cm. Sírgödör sz.: 70 cm. Csak részében lehetett követni a gödör formáját, de úgy tűnik, hogy egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a bal kezét a medencére helyezték, a jobb kezét pedig a test mellett kinyújtották (V. pozíció). Csontváz h.: 186 cm. A bal karja mellett egy mészkődarabot regisztráltak az ásatók. Melléklete nem volt.

76. sír
M.: 60 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csupán a koponya, néhány borda és az alsó végtagok maradtak meg. Csontváz h.: 80 cm.

Mellékletei:
1.1–4. Négy db kis gyöngy (Szilágyi 37. típus/1.8. típus). Á.: 0,3 × 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9271 [49. tábla 1–4].

77. sír
M.: 52 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 176 cm. Sírgödör sz.: 58 cm. Ovális alakú sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. A kezeit a medencére helyezték (IV. pozíció). Csontváz h.: 154 cm.

Melléklete:
1. Vastag huzalú sima 1b. típusú bronz hajkarika a bal halántékon. Á.: 1,7 × 1,7 cm; h. v.: 0,21 cm; s.: 1,68 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9272 [50. tábla 1].

78. sír
M.: 50 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 186 cm. Sírgödör sz.: 62–70 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit egymásra, a medencére helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 162 cm. A medence környékén szén nyomait regisztrálták. Melléklete nem volt.

79. sír
M.: 50 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 156 cm. Sírgödör sz.: 50–54 cm. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Medencéje elmozdult a comb felé, hiányoznak a lábszárcsontjai és a lábvégei. A kezeit a medencére helyezték (IV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. A jobb combcsontja mellett egy kőtöredék.

Melléklete:
1. Pödrött végű ezüst hajkarika (6. típus). Á.: 1,6 × 1,8 cm; h. v.: 0,13 cm; a pödrött vég sz.: 0,5 cm; s.: 1,18 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9273 [50. tábla 1].

80. sír
M.: 30 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 178 cm. Amorf, formátlan sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. A jobb kezét a medencére helyezték, a balt pedig a test mellett kinyújtották (VI. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

81. sír
M.: 54 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 70 cm. Sírgödör sz.: 30 cm. Kőpakolás h.: 72 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. A nyújtott, rossz megtartású gyermek csontvázából csak a koponya és néhány alsó végtag töredéke maradt meg. Csontváz h.: 60 cm. 30 cm mélységben a sír földjét alaktalan mészkőlapok takarták be. Melléklete nem volt.

82. sír
M.: 35 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 94 cm. Sírgödör sz.: 30–40 cm. Kőpakolás h.: 84 cm. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csak a felső és az alsó végtagok töredékei, illetve bordák maradtak meg. Csontváz h.: 70 cm. A sír földjét 30 cm mélységben alaktalan tégla- és mészkőlapok töredékeivel takarták be. Melléklete nem volt.

83. sír
M.: 35 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 190 cm. Sírgödör sz.: 60–70 cm. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. A karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. Melléklete nem volt.

84. sír
M.: 58 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 110 cm. Sírgödör sz.: 35–36 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája nagyon töredékesen maradt fenn, együtt a bordákkal, a medencével és a bal combcsonttal. Csontváz h.: 73 cm. Melléklete nem volt.

85. sír
M.: 66 cm. T.: NyÉNy–KDK. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. A koponya bal oldalra esett. Nagyon töredékesen maradtak meg a bordák, a combcsontok, illetve a felső végtagok. Csontváz h.: 120 cm. Melléklete nem volt.

86. sír
M.: 52 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 50–56 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája a bal oldalra esett, a kezeit kinyújtották a test mellett (VI. pozíció). A bal *humerus* elmozdult a helyéről. Csontváz h.: 140 cm. Melléklete nem volt.

87. sír
M.: 50 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 186 cm. Sírgödör sz.: 50–60 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Bal karját a test mellett kinyújtották, a jobb kezét 45°-ban a medencére hajtották (VI. pozíció). Csontváz h.: 154 cm. Melléklete nem volt.

88. sír
M.: 50 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 212 cm. Sírgödör sz.: 50–60 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a bal kezét a test mellett kinyújtották, a jobbat 90°-ban a has tájékán helyezték el (III. pozíció). Csontváz h.: 166 cm. Melléklete nem volt.

89. sír
M.: 83 cm. T.: NyÉNy–KDK. Az 59. sír alatt. Sírgödör h.: 217 cm. Sírgödör sz.: 59 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig keskenyedő gödör. A sír gödrének teljes felületén égés nyomai. A nyújtott, jó megtartású nő csontvázának koponyája balra esett, a karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 154 cm. A koponyája alá egy fadarabot tettek, ezzel támasztották alá a fejét. A sír földjének bal oldali szélében négy kődarab, a jobb keze mellett pedig egy hosszúkás kőtöredék.

Mellékletei:
1.1. 2a. típusú ezüst hajkarika a koponya mellett közvetlenül, a jobb oldalon. Á.: 1,4 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,19 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9275 [52. tábla 1].
1.2. 2a. típusú ezüst hajkarika a koponya mellett közvetlenül, a jobb oldalon. Á.: 1,6 × 1,7 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,40 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9276 [52. tábla 2].
1.3. Ezüst hajkarika töredéke a koponya alatt. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [52. tábla 3].
2.1. Vastag bronz huzalgyűrű (1a. típus) a jobb kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [52. tábla 4].
2.2. Vékony bronz huzalgyűrű (1a. típus) a bal kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,0 × 1,8 cm; h. v.: 0,15 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [52. tábla 5].

90. sír
M.: 64 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája jobbra billent, a jobb karját a test mellé helyezték, a bal nem maradt fent. A lábait kissé jobbra felhúzták. Csontváz h.: 110 cm. Melléklete nem volt.

91. sír
M.: 48 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. Csak koponyatöredékek, illetve a test felső része maradt meg. Csontváz h.: 25 cm. Melléklete nem volt.

92. sír
M.: 64 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, rossz megtartású *infans* csontváza. Koponyája bal oldalra esett, a karcsontjait a medencére helyezték. Csontváz h.: 114 cm.

Mellékletei:
1.1. Ezüst S végű hajkarika a koponya alatt. Á.: 2,2 × 2,5 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 1,35 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9280 [45. tábla 2].
1.2. Ezüst S végű hajkarika a koponya alatt. Á.: 2,0 × 2,13 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 1,25 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9279 [45. tábla 1].

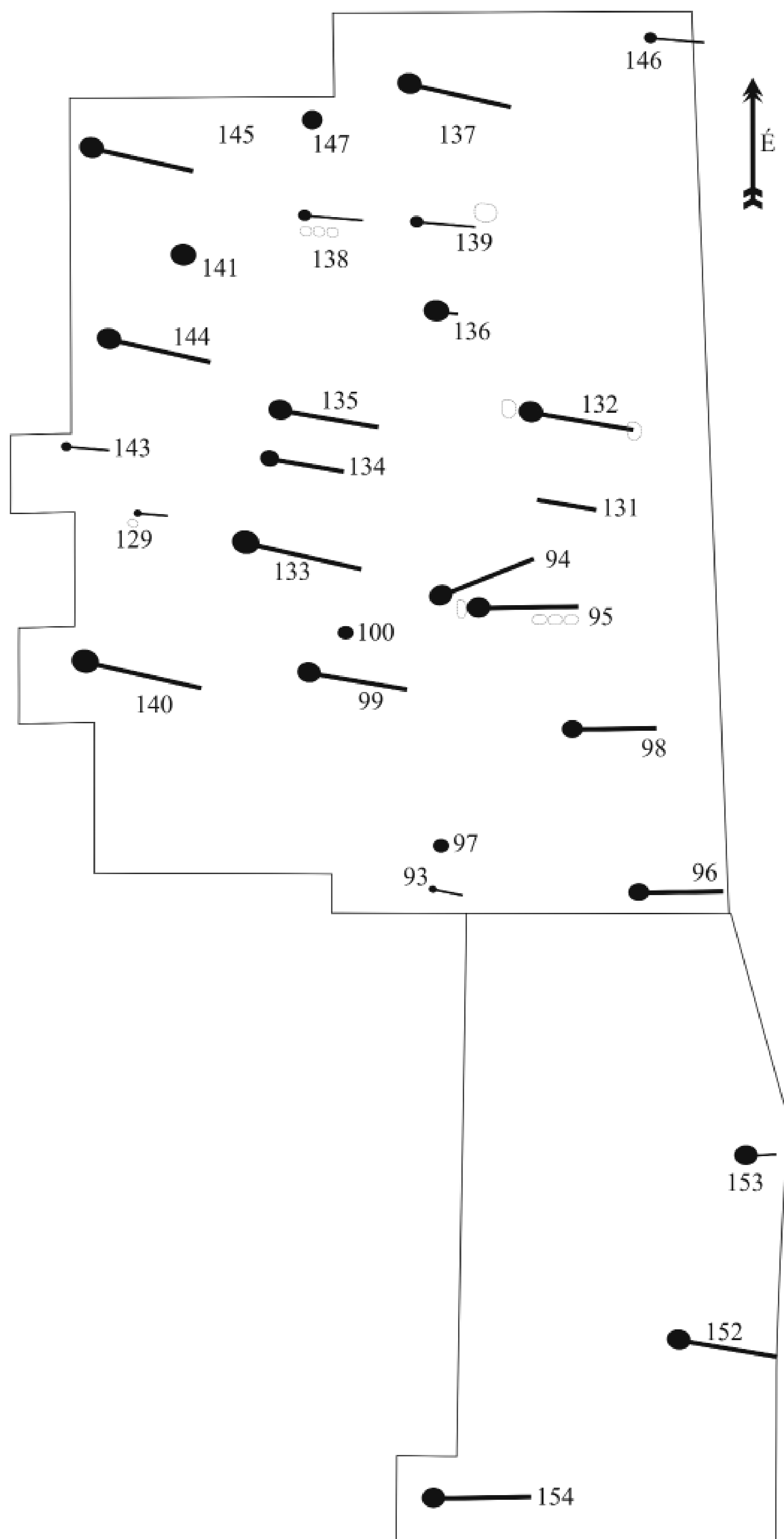
93. sír
M.: 72–74 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, rossz megtartású kisgyermek csontváza. Az alkarcsontok és a medencecsont hiányoznak, a jobb lábszárcsont töredékes. A hiányzó medencecsont helyétől jobbra egy négyzet alakú tégla.

Mellékletei:
1.1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a mellkas jobb oldalán. Á.: 1,8 cm; s.: 0,78 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10729 [52. tábla 1].
1.2. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a mellkas jobb oldalán. Á.: 1,8 cm; s.: 0,73 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10734 [52. tábla 2].
2. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a szájüregben. Az egyik széle átlyukasztott. Á.: 1,8 cm; s.: 0,73 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10734 [52. tábla 3].

42.3.5. A 2005-ben feltárt temetkezések [22. kép]

94. sír
M.: 70–97 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 168 cm. Sírgödör sz.: 54–55 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású *adultus* csontváza (nő). A koponyája nagyon rossz megtartású, a *humerus*ok töredékesek, a medencecsont nem maradt meg. Csontváz h.: 138 cm.

Mellékletei:
1. Vastag, sodrott bronz nyakperec a nyakon (3. típus). Á.: 15,35 cm; v.: 0,64 cm; h. v.: 0,34 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10734 [55. tábla 6].
2.1. Kis átmérőjű S végű bronz hajkarika a koponyatetőn (5a. típus). Á.: 1,16 × 1,46 cm; h. v.: 0,11 cm; s.: 0,45 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9316 [54. tábla 1].
2.2. Kis átmérőjű S végű bronz hajkarika a halánték bal oldalán (5a. típus). Á.: 1,33 × 1,53 cm; h. v.: 0,13 cm; s.: 0,58 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9308 [54. tábla 2].
3. I. (Szent) István H1a. típusú ezüstdenára a halánték bal oldalának környékén. Á.: 1,58 cm; s.: 0,56 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10733 [54. tábla 5].
4.1. Négyzet átmetszetű bronzgyűrű (2a. típus) a jobb combcsont mellett. Á.: 2,7 × 2,52 cm; h. v.: 0,34 cm; s.: 4,40 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9301 [54. tábla 3].
4.2. Nyolcszög átmetszetű bronzgyűrű (2b. típus) a bal combcsont mellett. Á.: 2,5 × 2,6 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 4,78 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9301 [54. tábla 4].

22. kép. Gyulafehérvár-Brândușei utca, a Flavius Bozdog birtokán 2005-ben feltárt temetőrész

95. sír
M.: 48–73 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 166 cm. A csontváz koponyája mellett jobbra és mögötte egy-egy téglalap (57 cm mélységben). A csontváz jobb lábszárcsontja mellett ugyancsak három téglalap. Melléklete nem volt.

96. sír
M.: 82–96 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 180 cm. Sírgödör sz.: 69–71 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögű gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 159 cm.

Mellékletei:
1.1. S végű 2a. típusú bronz hajkarika a koponya jobb oldalán. Á.: 2,36 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,96 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9288 [52. tábla 2].
1.2. 1b. típusú bronz hajkarika a koponya bal oldalán. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 0,96 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9313 [52. tábla 1].
2. Sima bronz huzalgyűrű (1a. típus), az egyik vége vastagabb, a másik pedig kihegyesítve. A gyűrűt a bal kéz egyik gyűrűsujján regisztrálták. Á.: 2,34 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,20 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9286 [52. tábla 3].

97. sír
M.: 55 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 25 cm. A nagyon rossz megtartású gyermek csontvázából csak a koponya őrződött meg, amely jobb oldalra esett. Melléklete nem volt.

98. sír
M.: 52–67 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 51 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, rossz megtartású felnőtt csontváza. Kezeit 45°-ban a hasfalon egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 165 cm. Melléklete nem volt.

99. sír
M.: 68–83 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 190 cm. Sírgödör sz.: 51–62 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Bal karját kinyújtották a test mellett, a jobbat pedig 90°-os szögben behajlították, majd a hasfalra helyezték (III. pozíció). Csontváz h.: 151 cm.

Mellékletei:
1.1. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponyatető bal oldalán. Á.: 2,32 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,76 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9317 [53. tábla 1].
1.2. S végű bronz hajkarika (5a. típus) bal oldalt, az állkapocs alatt. Á.: 2,41 × 2,51 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,02 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9315 [53. tábla 2].
2. Négyzet átmetszetű bronz huzalgyűrű (2a. típus) a hasfalon, a jobb kézujjak környékén. Á.: 2,26 × 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,76 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9306 [53. tábla 3].

100. sír
M.: 71–74 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 89 cm. Sírgödör sz.: 36 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig keskenyedő gödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású kisgyermek csontváza. Csontváz h.: 38 cm. Melléklete nem volt.

101. sír
M.: 43–50 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 174 cm. Sírgödör sz.: 44 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögű gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Jobb kezét 45°-ban a medencére helyezték, a balt pedig a test mellett kinyújtották (III. pozíció). Csontváz h.: 149 cm. A sírgödör két szélén két mészkőtöredéket dokumentáltak. Á.: 25 cm (1); 15 cm (2). Melléklete nem volt.

102. sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 62 cm. Amorf, formátlan sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású felnőtt csontváza. A koponyája hiányzik, a felsőtest csontjainak, a medencecsontnak, illetve a bal karcsontnak csak egy része maradt meg. A test alsó csontjai érintetlenek. Csontváz h.: 149 cm. A koponya helyétől jobbra és balra egy-egy mészkődarab.

Mellékletei:
1. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a jobb lapockacsont alatt. Á.: 2,13 × 2,0 cm; h. v.: 0,13 cm; s.: 0,81 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9324 [53. tábla 1].
2. Sodrott, nyitott ezüstgyűrű (1c. típus) a bal kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,34 × 2,2 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,57 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9324 [53. tábla 2].

103. sír
M.: 45 cm. T.: K–Ny. Sírgödör h.: 80 cm. Sírgödör sz.: 40 cm. Amorf, formátlan sírgödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású kisgyermek csontváza. Csupán a jobbra esett koponya és néhány oldalborda maradt meg, valamint az alsó végtagok néhány töredéke. Csontváz h.: 70 cm.

Melléklete:
1. Sima bronz hajkarika (1b. típus), egymásra hajló végekkel, a koponyacsont alatt. Á.: 1,63 × 2,0 cm; h. v.: 0,07 cm; s.: 0,27 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9318 [52. tábla 1].

104. sír
M.: 50–60 cm. T.: NyDNy–KÉK. Sírgödör h.: 213 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. A koponyája jobbra esett, a jobb kezét kinyújtották a teste mellett, a balt pedig kb. 50–60°-ban behajlítva a medencecsontra helyezték (II. pozíció). Csontváz h.: 165 cm. Melléklete nem volt.

105. sír
M.: 42–60 cm. T.: NyDNy–KÉK. Szuperpozícióban a 119. sírral. Sírgödör h.: 98–100 cm. Sírgödör sz.: 45 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, jó megtartású kisgyermek csontváza. Bal kezét a teste mellett kinyújtották, a jobb kezét pedig 45°-ban a medence felé hajlították. A csontvázat a 119. sír kőpakolására fektették. Csontváz h.: 82 cm.

Mellékletei:
1.1. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a koponya alatt. Á.: 1,35 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,49 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9323 [54. tábla 1].
1.2. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a koponya alatt, töredékes. Á.: 1,22 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,33 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9320 [54. tábla 2].
2. Salamon (1063–1074) H14. típusú ezüstdenára a medence alatt bal oldalán. Á.: 1,68 cm; s.: 0,22 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9320 [54. tábla 3].

106. sír
M.: 43 cm. T.: ÉK–DNy. Ovális sírgödör. A kisgyermek csontvázából, amelyet a 107. sír halottjának jobb lábára fektettek, csak a koponya és néhány végtagcsont maradt meg. Csontváz h.: 82 cm. Melléklete nem volt.

107. sír
M.: 43–83 cm. T.: ÉK–DNy. Sírgödör h.: 182 cm. Sírgödör sz.: 65 cm. Ovális sírgödör. Nyújtott, jó megtartású női csontváz. Koponyája a mellcsontra esett. A medencecsontja csak töredékesen maradt meg, a karjait pedig a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 165 cm. A bal könyöknél szén nyomai (?). Kérdéses, hogy ez mennyire hozható kapcsolatba a sírral.

Melléklete:
1. Kihajló peremű, szürkés színű, jól kiégetett agyagedény (1b. típus) a két lábszárcsont között. Kézikorongon készült, a vállától kezdve egészen a fenekéig majdnem azonos távolságra bekarcolt párhuzamos vonalkötegek. Mg.: 11,0 cm; száj sz.: 10,3 cm; has sz.: 12,2 cm; fenék sz.: 6,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9320 [53. tábla 1].

108. sír
M.: 45–87 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 254 cm. Sírgödör sz.: 78 cm. Ötszög alakú gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. A karjait kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 180 cm. Melléklete nem volt.

109. sír
M.: 45–90 cm. T.: K–Ny. Sírgödör h.: 190 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, elfogadhatóan jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. A csontváz fölött, a medencéjétől lefelé egészen a lábfejekig mészkőpakolás. Melléklete nem volt.

110. sír
M.: 43–50 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 177 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 164 cm. A koponya mellett, illetve az alsó végtagoknál a gödör szélét mészkőtöredékekkel rakták ki. Melléklete nem volt.

111. sír
M.: 42–70 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 54 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A nyújtott, jó megtartású női csontváz kezeit a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Melléklete:
1. Négyzet átmetszetű bronzgyűrű a bal kéz gyűrűsujján (2a. típus). Á.: 2,17 cm; h. v.: 0,33 cm; s.: 4,0 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9304 [56. tábla 1].

112. sír
M.: 50–74 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 120 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Ötszög alakú sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája balra esett. A csontvázból csak a medence töredékei és a jobb combcsont maradtak meg. Csontváz h.: 70 cm. A gödör földjében famaradványok, amelyek koporsóra utalnak. Melléklete nem volt.

113. sír
M.: 50–70 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 134 cm. Sírgödör sz.: 38 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. Csupán a balra esett koponya, a felső végtagok, illetve a jobb combcsont maradt meg. Csontváz h.: 70 cm. Melléklete nem volt.

114. sír
M.: 50–70 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 180 cm. Sírgödör sz.: 64 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású, valószínűleg *infans* csontváza. Koponyája jobbra esett, a karcsontjai nem maradtak antómiai helyzetben, azonban annyit sikerült megállapítani, hogy a kézcsontokat 45°-ban a mellcsonton egymásra helyezték (VII. pozíció). Csontváz h.: 132 cm. Melléklete nem volt.

115. sír
M.: 46–62 cm. T.: Ny–K. Szuperpozícióban a 125. sírral, részlegesen ráásták ennek gödrére. Sírgödör h.: 168 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Részlegesen lekerekített, négyszög alakú sírgödörről beszélhetünk, ugyanis a gödör legvégén mintegy egyesítették a korábban megásott 125. sír gödrével. Ennek következményeképpen a sírgödör nyoma nem követhető a gödör fej felé eső részénél. Nyújtott, jó megtartású női csontváz, koponyája jobbra esett, míg a jobb alkarcsontját 45°-ban a medencére, addig a bal kezét 90°-ban a hasfalra helyezték (IX. pozíció). Csontváz h.: 162 cm. Melléklete nem volt.

116. sír
M.: 50–85 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 154 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő sírgödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású felnőtt csontváza. Csupán az alsó végtagok őrződtek meg. Csontváz h.: 78 cm. A sírgödör felületén két nagyobb méretű kődarab, illetve három kisebb méretű kőtöredék. Melléklete nem volt.

117. sír
M.: 48 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, rossz megtartású kisgyermek csontváza. Csak az oldalbordák és a koponyája maradtak meg. Melléklete nem volt.

118. sír
M.: 50–77 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 162 cm. Sírgödör sz.: 48 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, az állkapcsa kissé elmozdult. A karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 142 cm. Melléklete nem volt.

119. sír
M.: 45–95 cm. T.: NyÉNy–KDK. E fölött tárták fel a 105. sírt. Sírgödör h.: 214 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 176 cm. A csontvázat borító földréteget mészkőpakolással fedték be, ugyanakkor a medence fölött és a bal lábszárcsont mellé egy-egy homokkő-darabot helyeztek. Melléklete nem volt.

120. sír
M.: 44–59 cm. T.: K–Ny. Sírgödör h.: 120 cm. Sírgödör sz.: 45–52 cm. A fejnél lekerekített sarkú, a lábaknál ovális alakú gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csak a medencecsont töredékei és az oldalbordák, illetve a karcsontok egyes töredékei maradtak meg. Csontváz h.: 90 cm. A gyermek csontvázra négy db mészkőlapot helyeztek.

Melléklete:
1. Bronz pántgyűrű, nyitott, egymásra hajtott végekkel a jobb kézcsonton. A gyűrű nagy átmérője miatt az ékszer két végét egymásra hajtották, majd összehajtották (5a. típus). Á.: 1,72 cm; p. sz.: 0,42 cm; p. v.: 0,07 cm; s.: 0,92 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9302 [58. tábla 1].

121. sír
M.: 44–57 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 186 cm. Sírgödör sz.: 56–60 cm. A fejnél lekerekített sarkú, a lábaknál ovális alakú gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Míg bal kezét 45°-ban a medencére, addig a jobbat 45°-ban a mellcsontra helyezték (XVII. pozíció). Csontváz h.: 158 cm.

Mellékletei:
1. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) az állkapocs mellett. Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 1,7 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9330 [58. tábla 1].
2. Sodrott ezüstgyűrű (1c. típus) a bal kézfej környékén, biztosan az egyik ujjcsontról kerülhetett e helyzetbe. Á.: 2,38 × 2,2 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,79 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9325 [58. tábla 2].

122. sír
M.: 46 cm. T.: NyDNy–KÉK. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csupán a medencecsont és az alsó végtagcsontok maradtak fent részlegesen. A jobb kart a test mellett kinyújtották, a bal nem őrződött meg. Csontváz h.: 68 cm. Melléklete nem volt.

123. sír
M.: 26 cm. T.: DNy–ÉK. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyatöredékek, oldalbordák és felső végtagok maradtak csak fent. Csontváz h.: 24 cm.

Mellékletei:
1.1. 1b. típusú bronz hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,46 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9345 [57. tábla 1].

1.2. 1b. típusú bronz hajkarika a koponyatető alatt. Á.: 1,65 cm; h. v.: 0,1 × 0,2 cm; s.: 0,44 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9303 [57. tábla 2].

124. sír

M.: 50–85 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Mindkét kezét enyhén a medence mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. A halottat két jelentősebb méretű mészkőlappal fedték be: az elsőt a felsőtestre, a másodikat pedig az alsó végtagcsontjaira helyezték (1. mészkőlap: 44 × 30 cm, 2. mészkőlap: 52 × 30 cm). A csontváz alatti földön égési/égetési nyomokat dokumentáltak.

Mellékletei:

1.1. Sima ezüst hajkarika (1a. típus) a jobb halántékon. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,67 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9326 [58. tábla 1].
1.2. Sima ezüst hajkarika (1a. típus) a jobb halántékon. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,85 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9333 [58. tábla 2].
2. Zárt, félkör átmetszetű, ezüst pántgyűrű a bal kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,14 cm; lemez sz.: 0,8 cm; s.: 3,65 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9328 [58. tábla 3].
3. Vaskés (3. típus) a két lábszárcsont között. H.: 8,64 cm; penge sz.: 5,4 cm; s.: 6,13 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9296 [58. tábla 4].

125. sír

M.: 46–54 cm. T.: NyDNy–KÉK. Erre a sírra ásták rá a 115. sírt. Sírgödör h.: 64 cm. Sírgödör sz.: 34 cm. Nyújtott, jó megtartású gyermek csontváza. A karcsontjainak helyzetéről nincs információnk. Csontváz h.: 40 cm. Melléklete nem volt.

126. sír

M.: 56–85 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 250 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Mindkét kezét a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 185 cm.

Melléklete:

1. 1b. típusú bronz hajkarika a halánték bal oldalán. Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,17 cm; s.: 1,13 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9300 [59. tábla 1].

127. sír

M.: 56–81 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 180 cm. Sírgödör sz.: 70–80 cm. Amorf, formátlan alakú sírgödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája elmozdult eredeti helyzetéből. A halott mindkét karját kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Mellékletei:

1.1. 1b. típusú bronz hajkarika a bal váll táján. Á.: 2,02 cm; h. v.: 0,14 cm; s.: 0,47 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9307 [59. tábla 2].
1.2. 1b. típusú bronz hajkarika a jobb váll táján. Á.: 2,63 × 2,4 cm; h. v.: 0,14 cm; s.: 0,67 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9319 [59. tábla 1].
2. Félkör átmetszetű, 4a3. típusú zárt bronz pántgyűrű a bal kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,3 × 2,1 cm; lemez sz.: 0,52 cm; s.: 2,6 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9321 [59. tábla 3].

128. sír

M.: 43–66 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 168 cm. Sírgödör sz.: 60–62 cm. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú gödör. Nyújtott, jó megtartású *infans* II. vagy *juvenilis* csontváza. Mindkét kezét kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). A bal lábszárcsont nem maradt fent. Csontváz h.: 138 cm.

Mellékletei:

1. Líra alakú bronzcsat tüskével, amelyen megőrződtek a bőr és szövet maradványai (2a. típus). A csat a medencecsont jobb oldaláról került elő. H.: 2,94 cm; sz.: 2,66 cm; s.: 6,78 gramm. F. 9305 [59. tábla 1].
2. Vasból készült csiholó a medence bal felén. H.: 7,3 cm; sz.: 3,26 cm; s.: 21,43 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9289 [59. tábla 6].
3.1. Ovális bronzkarika, közvetlenül a jobb combcsont mellett. Á.: 2,65 × 2,12 cm; h. v.: 0,21 × 0,24 cm; s.: 2,08 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9291 [59. tábla 2].
3.2. Kerek vaskarika a medence bal oldalánál. Á.: 3,0 cm; h. v.: 0,41 cm; s.: 2,08 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9294 [59. tábla 4].
4. Vaskés a bal combcsonton (3. típus). H.: 7,23 cm; sz.: 0,43–0,6 cm; s.: 3,88 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 920 [59. tábla 5].
5. Négyzet alakú kova a bal kéz mellett. H.: 4,63 cm; sz.: 2,03 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9310 [59. tábla 3].

129. sír

M.: 70 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 38 cm. Nyújtott, rossz megtartású kisgyermek csontváza. Koponyája jobbra esett, a felső végtagjai és a medence nem maradt fent, de az oldalbordák és az alsó végtagok igen. Csontváz h.: 60 cm. A koponya mindkét oldalát kőtöredékekkel kerítették be.

Mellékletei:

1. Rombusz átmetszetű bronz nyakperec, mindkét végén akasztó, a nyakon (2. típus). Á.: 12,06 × 13,48

cm; h. v.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9343 [60. tábla 6].

2.1. Elnyújtott, csepp alakú bronzveret a nyakon, a nyakperec belső kerületén (2a. típus). Á.: 1,42 cm; v.: 0,11 cm; s.: 1,46 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9293 [60. tábla 5].

2.2. Másodlagosan használt, kéregöntéses technológiával gyártott ötszögű bronz övveret a nyakon, a nyakperec belső kerületén (3. típus). Az övveret felső része áttört, a veret hátlapjának szélein nittszegek (az egyik karomszerű). Mg.: 1,7 cm; sz.: 1,98 cm; s.: 1,76 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9292 [60. tábla 3].

2.3. Másodlagosan használt, kéregöntéses technológiával gyártott ötszögű bronz övveret, a nyakon, a nyakperec belső kerületén (3. típus). Az övveret felső része áttört, a veret hátlapjának szélein nittszegek (az egyik karomszerű). Mg.: 1,7 cm; sz.: 1,98 cm; s.: 1,76 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9298 [60. tábla 4].

3.1. S végű bronz hajkarika a koponya jobb oldalán (5a. típus). Á.: 1,94 × 1,5 cm; h. v.: 0,19 cm; s.: 0,86 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9298 [60. tábla 1].

3.2. 1a. típusú bronz hajkarika a koponya bal oldalán. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,69 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9299 [60. tábla 2].

130. sír

M.: 44–64 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 80 cm. Sírgödör sz.: 44 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. A kisgyermek csontvázából csak a koponyatöredékek maradtak meg.

Melléklete:

1. S végű ezüst hajkarika a koponyatetőn (5a. típus). Á.: 2,4 × 2,06 cm; h. v.: 0,21 cm; s.: 2,09 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9334 [58. tábla 1].

131. sír

M.: 52 cm. T.: NyÉNy–KDK. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csupán az alsó és felső végtagok, a töredékes medencecsont, illetve koponyatöredékek maradtak fent. A karokat a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. Melléklete nem volt.

132. sír

M.: 42–52 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 180 cm. Sírgödör sz.: 46 cm. Ovális alakú sírgödör. Nyújtott, viszonylagosan jó megtartású felnőtt csontváza. Mindkét kezét kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 158 cm. A koponya mögött és a lábvégeknél egy-egy mészkődarab.

Mellékletei:

1. 5a. típusú S végű ezüst hajkarika a bal lapockacsont mellett, töredékes. Á.: 1,52 × 1,77 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,75 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9327 [60. tábla 1].
2. 1a. típusú bronz huzalgyűrű a bal kéz ujjcsontján. Á.: 1,58 × 2,1 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,75 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9311 [60. tábla 2].

133. sír

M.: 92–109 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 214 cm. Sírgödör sz.: 56 cm. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett. A bal kart 45°-ban behajlítva a medencecsontra helyezték, a jobb kezet pedig kinyújtották a test mellett (V. pozíció). Csontváz h.: 166 cm.

Melléklete:

1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a koponya bal halántékán. Á.: 1,7 cm; s.: 0,48 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10731 [61. tábla 1].

134. sír

M.: 74–80 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 150 cm. Sírgödör sz.: 39–40 cm. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Jobbra esett töredékes koponyáján kívül a combcsontjai és lábszárcsont töredékek maradtak fent. Csontváz h.: 126 cm.

Melléklete:

1. Ezüst hajkarika töredéke a jobb halántékon. H. v.: 0,07 cm; s.: 0,05 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [61. tábla 1].

135. sír

M.: 84–90 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 160 cm. Sírgödör sz.: 44 cm. Elnyúló, kiszélesedő-elkeskenyedő, ovális alakú sírgödör. A bal oldalára fektetett női csontváz helyzete illeszkedett a gödör alakjához. Koponyája balra esett, a karcsontjait karba tették (XIII. pozíció), a lábait pedig a bal oldala felé felhúzták. Csontváz h.: 146 cm. Melléklete nem volt.

136. sír

M.: 50 cm. T.: Ny–K. Lekerekített, négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. A részlegesen fennmaradt csontvázból koponyatöredékek, oldalbordák és a jobb lapockacsont maradt fent. Csontváz h.: 36 cm. Melléklete nem volt.

137. sír
M.: 86–98 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 46 cm. Lekerekített, négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, jó megtartású női csontváz. Bal kezét kinyújtották a test mellett, míg a jobb kezét 45°-ban behajlítva a medencecsontra helyezték (VI. pozíció) Csontváz h.: 165 cm.

Mellékletei:
1.1. S végű ezüst hajkarika a koponya bal oldalánál (5a. típus). Á.: 2,26 × 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,33 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9336 [62. tábla 1].
1.2. S végű ezüst hajkarika a koponya jobb oldalánál (5a. típus). Á.: 2,18 × 1,92 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 1,69 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9331 [62. tábla 2].
2.1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a mellkas bal oldalán. Á.: 1,68 cm; s.: 0,32 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10732 [62. tábla 3].
2.2. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a mellkas bal oldalán. Á.: 1,65 cm; s.: 0,55 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10732 [62. tábla 4].
3. Ezüstszálakból font és aranyozott gyűrű, eredetileg talán a jobb kéz egyik ujjcsontján lehetett, ugyanis a medencecsont környékéről került elő (1b. típus). Á.: 2,4 × 2,76 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 6,64 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9338 [62. tábla 5].
4. Vaskés a két lábszárcsont között. H.: 12,2 cm; Penge h.: 9,1 cm; penge sz.: 1,2 cm; s.: 18,36 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9295 [62. tábla 7].
5. Öntöttbronz pántkarperec a bal csuklón, a felületét körponcokkal díszítették (1c. típus). Á.: 6,7 cm; sz.: 1,0 cm (középen)–1,2 cm (a végeinél). Gy. E. N. M. F. 9237 [62. tábla 6].

138. sír
M.: 90 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 135 cm. Sírgödör sz.: 55 cm. Nyújtott, jó megtartású gyermek csontváza. Bal kezét kinyújtották a test mellett, míg a jobbat 45°-ban behajlítva a medencecsontra helyezték (VI. pozíció). Csontváz h.: 130 cm. A sírgödör jobb oldalában három alaktalan mészkőtömböt regisztráltak.

Melléklete:
1. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a szájüregében. Á.: 1,68 cm; s.: 0,33 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10737 [60. tábla 1].

139. sír
M.: 62 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Karjait kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Nem maradt meg a koponyatető, de a medencecsont és az oldalbordák is csak részlegesen maradtak fent. Csontváz h.: 110 cm. A fej helyétől Ny-ra egy kisebb, a lábától ÉK-re pedig egy jelentősebb méretű kődarab. Melléklete nem volt.

140. sír
M.: 80 cm. T.: NyÉNy–KDK. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Karjait kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 176 cm. Melléklete nem volt.

141. sír
M.: 80–90 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 97 cm. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. A gyermekcsontvázból csak a koponya maradt fent.

Mellékletei:
1. I. Béla (1060–1063) H12. típusú ezüstdenára az állkapocs bal oldalán. Á.: 1,62 cm; s.: 0,43 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10739 [60. tábla 3].
2.1. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a koponyatető jobb oldalán. Á.: 1,34 × 1,48 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,38 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9335 [60. tábla 1].
2.2. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a koponyatető bal oldalán. Á.: 1,36 cm; h. v.: 0,17 cm; s.: 0,98 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9337 [60. tábla 2].

142. sír
M.: 81 cm. T.: NyÉNy–KDK. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Csupán a koponyatető, a mellcsontok és az alsó végtagok maradtak meg. A felső végtagokból csak töredékeket sikerült dokumentálni.

Mellékletei:
1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú körülnyírt ezüstdenára a szájüregben. Á.: 1,45 cm; s.: 0,42 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10739 [62. tábla 1].
2. Ezüsthuzal huzalnyakperec a nyakon (1. típus). Az ékszer visszahajtott két végét egymásba kulcsolták Á.: 9,45 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 6,58 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9342 [62. tábla 2].

143. sír
M.: 65–80 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 80 cm. Sírgödör sz.: 36–40 cm. Nyújtott, jó megtartású gyermek csontváza. Koponyája jobbra esett, a bal karcsontját kinyújtották a test mellett, bár a bal alkarcsont nem maradt fent. Csontváz h.: 70 cm. A mellcsonton egy mészkőtömb töredékét dokumentálták, a sírgödör bal felét pedig egy alaktalan mészkődarab keretezte.

Mellékletei:
1. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 1,21 × 1,34 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 0,26 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9312 [63. tábla 1].
2. Kis kék üveggyöngy piros csíkkal, az állkapocs bal oldalán (Szilágyi 27. típus/1.10. típus). Á.: 1,5 cm; v.: 0,58 cm; s.: 1,26 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9309 [63. tábla 2].

144. sír
M.: 90–104 cm. T.: NyÉNy–KDK. Sírgödör h.: 194 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a karjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 176 cm.

Melléklete:
1. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a szájüregében. Á.: 1,62 cm; s.: 0,38 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10736 [62. tábla 1].

145. sír
M.: 88–110 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 190 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Ovális, közepén jelentős mértékben kiszélesedő, a koponyánál és a lábfejeknél elkeskenyedő sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 174 cm.

Mellékletei:
1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a koponya töredékei között. Á.: 1,68 cm; s.: 0,43 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10730 [61. tábla 2].
2. Kéregöntéssel készült, aranyozott ezüstcsüngős kaftánveret felső, töredékes része, amelyhez eredetileg fülecske révén csatlakozott a csüngő (1b1. típus). Az előlapon a négy mezőre felosztott díszítés négy szívet ábrázol és a hátlapjára három forraszott fülecske révén rögzítették a ruhára. Á.: 2,7 × 2,7 cm; v.: 0,12 cm; s.: 5,90 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9339 [61. tábla 1].

146. sír
M.: 63 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 96 cm. Sírgödör sz.: 40 cm. Lekerekített négyszög alakú alakú sírgödör. A rossz megtartású nyújtott gyermekcsontvázból a felső jobb végtag és az alsó végtagok maradtak meg. Csontváz h.: 74 cm. Melléklete nem volt.

147. sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. A gyermekcsontvázból a koponyatöredékek maradtak meg. Melléklete nem volt.

42.3.6. A 2006-os ásatások során feltárt sírok [23–24. kép]

148. sír
M.: 50–64 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 194 cm. Sírgödör sz.: 75–80 cm. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Karjait a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 176 cm.

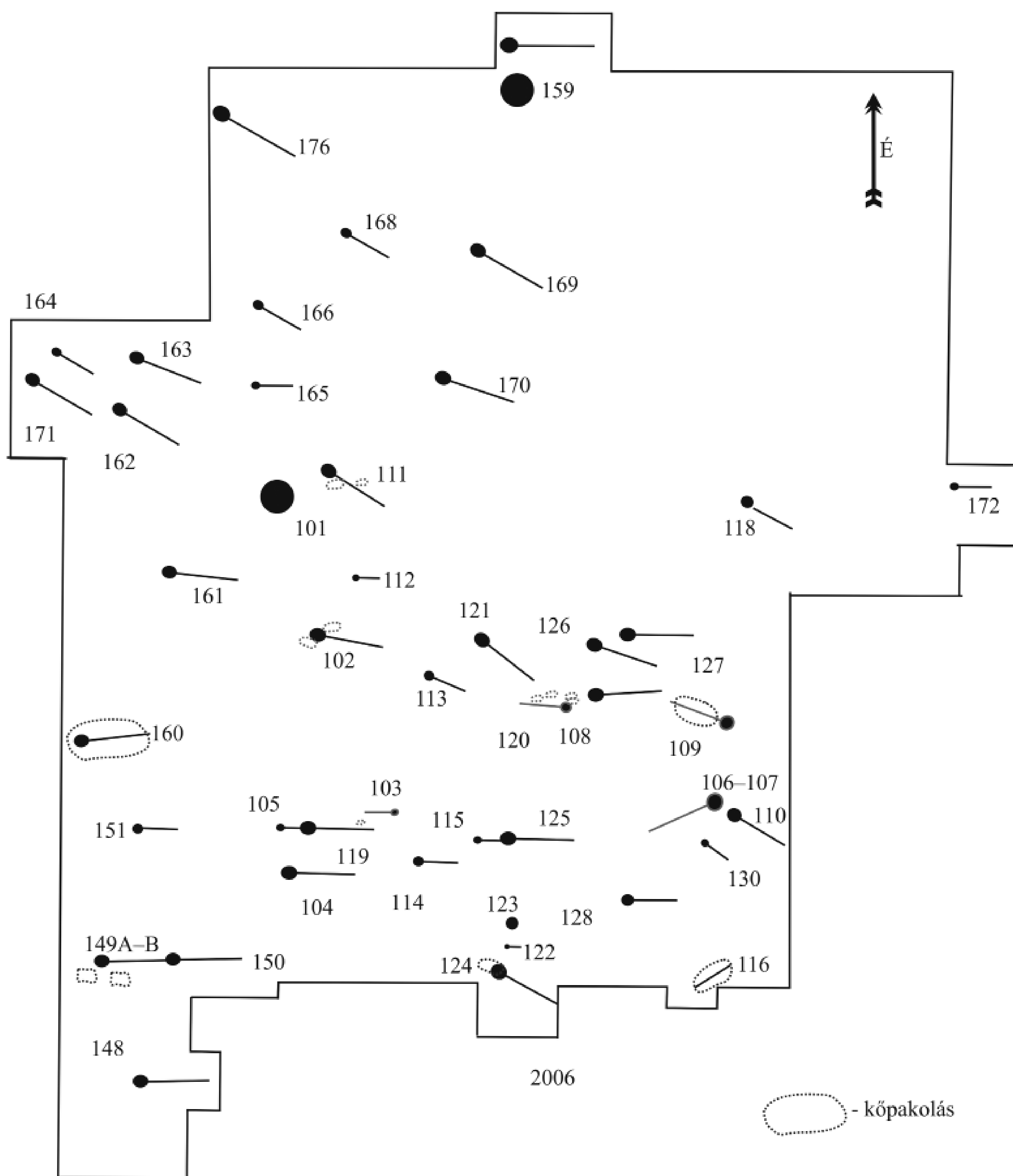
Melléklete:
1. Felismerhetetlen vastöredékek a medence környékéről. H.: 2,0 és 2,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9368 [63. tábla 1–2].

149. A–B sír
M.: 50–100 cm. T.: DNy–ÉK. A 150. sírt a 149. sírra ásták rá, az alsó végtagokon dokumentálták a 150. sír koponyáját. Sírgödör h.: 164 cm. Sírgödör sz.: 62 cm. A fejnél lekerekített sarkú, a lábaknál ovális alakúra alakított gödör. A nyújtott, jó megtartású női csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották párhuzamosan a testtel (I. pozíció). A kezek helyzete alapján gyanítható, hogy a testét szorosan valamilyen anyagba csavarhatták. A csontváz koponyája mellett közvetlenül balra egy kisgyermek csontváza. A lapockacsont környékén egy tégladarab, a gödör szélét pedig kőtöredékek keretezték.

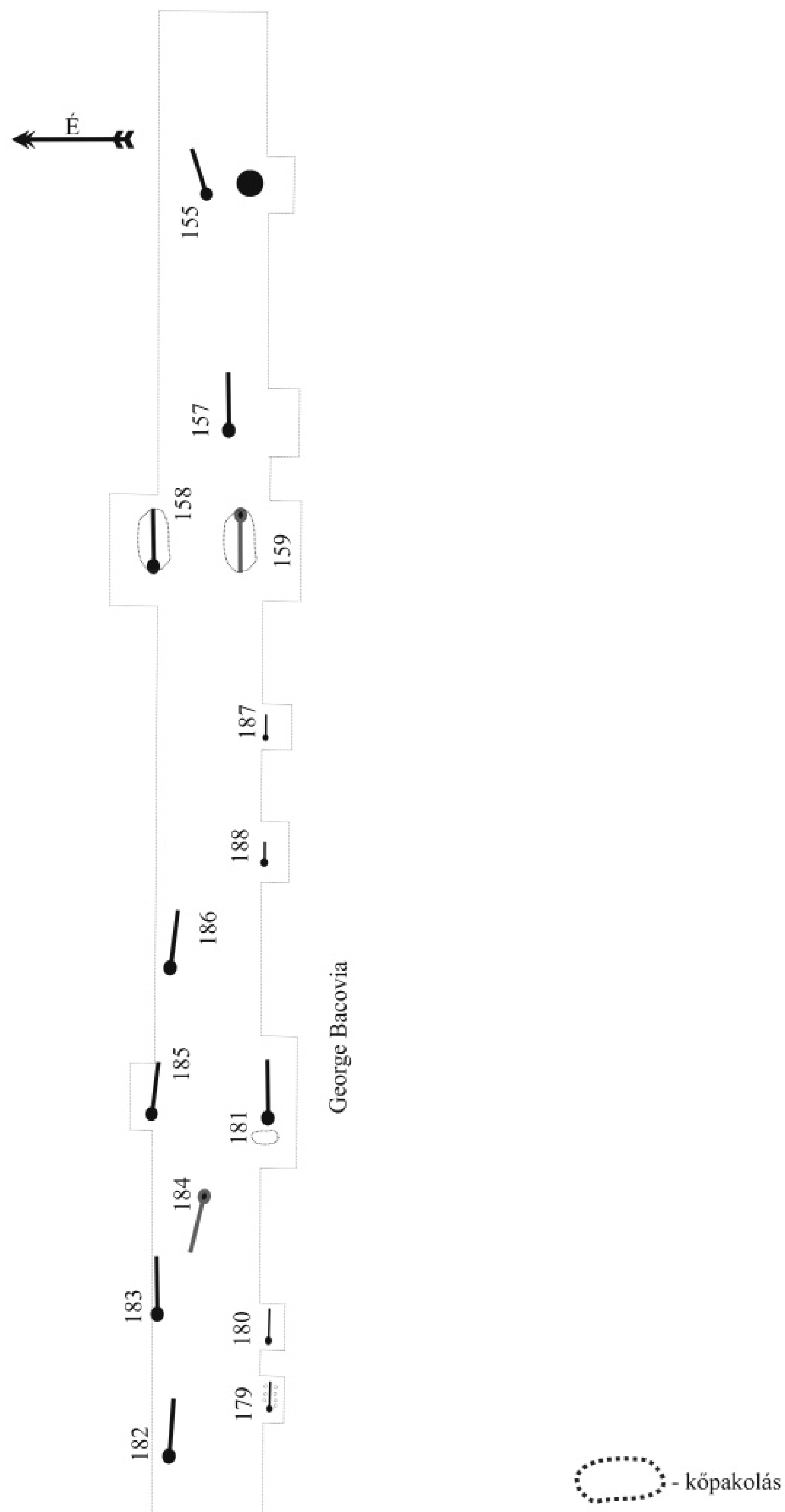
Mellékletei:
1.1. Sima, egyszerű bronz hajkarika (1a. típus) a gyermek és a nő koponyája között. Á.: 2,38 cm; h. v.: 0,23 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [63. tábla 1].
1.2. Sima, egyszerű bronz hajkarika (1a. típus) aranylemezzel bevonva, a női csontváz koponyájának jobb oldalán. Á.: 2,48 cm; h. v.: 0,23 cm; s.: 1,68 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9466 [63. tábla 2].
1.3. Sima, egyszerű bronz hajkarika (1a. típus), aranylemezzel bevonva, a női csontváz koponyájának bal halántékán. Á.: 2,42 cm; h. v.: 0,24 cm; s.: 1,94 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9368 [63. tábla 3].

150. sír
M.: 50–77 cm. T.: Ny–K. Szuperpozícióban a 149. A–B sírral. Sírgödör h.: 174 cm. Sírgödör sz.: 50–74 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Míg a jobb kezét kinyújtották a test mellett, addig a balt 45°-ban a medencére helyezték (V. pozíció). A koponyája jobbra esett. Csontváz h.: 163 cm. Melléklete nem volt.

151. sír
M.: 50–77 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 115 cm. Sírgödör sz.: 50–53 cm. Sírgödör alakja: lekerekített négyszög. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, közepes megtartású gyermek csontváza. Koponyája jobbra esett, csupán kézcsontjainak egy része, illetve a végtagok maradtak fent. Csontváz h.: 89 cm. Melléklete nem volt.

23. kép. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, Sorin Leahu birtoka, a 2005–2006-ban feltárt temetőrész

24. kép. Gyulafehérvár-Brânduşei utca (George Bacovia utca), a 2006-os IX. és XII. kutatóárok sírjai

152. sír
M.: 70–82 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 164 cm. Sírgödör sz.: 70–74 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású női csontváz. Jobb kezét 45°-ban a medencecsontra helyezték, míg a balt kinyújtották a test mellett (VI. pozíció). Csontváz h.: 142 cm. A jobb combcsontja mellett két kisebb kőtöredék.

Mellékletei:
1.1. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya belsejében (a koponyatető beszakadt, ennek következtében kerülhetett a koponya belsejébe). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,17 cm; s.: 1,15 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9467 [64. tábla 1].
1.2. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a bal halántékon. Á.: 2,22 cm; h. v.: 0,17 cm; s.: 1,33 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9360 [64. tábla 2].
2. Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenára a szájüregben. Á.: 1,68 cm; s.: 0,43 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10742 [64. tábla 3].
3.1–148. 148 db gyöngyből alkotott gyöngyfüzér a nyakon: 95 db kéttagú rúdgyöngy (Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus), 1 db szemesgyöngy (Szilágyi 58. típus/1.5. típus), 40 db kerek kásagyöngy, 1 db zöld gyöngy, 2 db kék gyöngy, 2 db sárga gyöngy és 8 db fehér gyöngy (Szilágyi 37. típus/1.8. típus). Összsúly: 26,43 gramm. A gyöngyök anyagáról nincsenek információink. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9376 [65. tábla 5. 1–148].
4. Körkörös átmetszetű, nyitott bronz huzalgyűrű (1a. típus) a bal kéz gyűrűsujján. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,34 cm; s.: 3,17 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9370 [64. tábla 4].

153. sír
M.: 73–93 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 62 cm. A sírt nem kutathatták át teljesen, ugyanis a csontváz egy része a két birtokot (Bozdog Dumitru Flaviu és Ioan Bodea telkét) elválasztó kert alól került elő. Úgy tűnik, hogy a sírgödör alakja egyszerű, lekerekített sarkú négyszög. A felnőtt csontváz koponyája jobbra esett, az állkapcsa pedig elmozdult.

Mellékletei:
1.1. Ezüst hajkarika (1a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 1,68 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9362.
1.2. Ezüst hajkarika (1b. típus) a koponya alatt, a bal oldalon. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 1,37 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9369.

154. sír
M.: 77–89 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 60 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású *infans* csontváza. Koponyája jobbra fordult, a kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 102 cm. Melléklete nem volt.

155. sír
M.: 52–112 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 176 cm. Sírgödör sz.: 74 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású női (?) csontváz. A felsőtestét jobb oldalra fordították, olyan mértékben, hogy a koponyája a sírgödör falába ütközött. A két karját kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 166 cm. A csontváz felsőtestére egy alaktalan mészkőtömböt helyeztek, a sírgödör szélét a koponyánál és az alsó végtagoknál pedig kőtöredékekkel keretezték.

Mellékletei:
1.1. Sima, egyszerű ezüst hajkarika (1b. típus), egymásra hajlított végekkel a koponya környékén. Á.: 1,42 × 1,52 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 1,00 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9357 [66. tábla 1].
1.2. Sima, egyszerű bronz hajkarika (1b. típus), egymásra hajlított végekkel, a jobb térdkalács mellett. Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 0,64 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9468 [66. tábla 2].
1.3. Sima, kis körte alakú (2b1. típusú) bronz hajkarika, a két végét összesodorták, a koponya alatt. Á.: 0,9 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 0,64 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9468 [66. tábla 3].
2. Líra alakú bronzcsat, tüske nélkül, a medencecsonton (2d. típus). H.: 2,2 cm; sz.: 1,5 cm; v.: 0,2 cm; s.: 10,7 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9351 [66. tábla 4].
3. Vaskés, illetve a famarkolatának maradványai a hasfalon (3. típus). H.: 9,67 cm; penge h.: 6,3 cm; penge sz.: 0,6 cm; v.: 0,2 cm; s.: 1,7 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9476 [66. tábla 5. a–e].
4. Nyúlánk alakú, kihajló peremű, szürkés színű, jól kiégetett edény (5b. típus) a jobb lábszárcsont mellett. Kézikorongon készült, a vállától kezdve az alsó részéig négy, illetve három párhuzamosan bekarcolt vonalköteg egy az edény hasán bekarcolt hullámvonalköteget fog közre. Mg.: 12,5 cm; száj á.: 8,8 cm; has á.: 10,2 cm; fenék á.: 6,9 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9468 [66. tábla 6].
5. A jobb lábszárcsont mellett tojás maradványait regisztrálták.

156. sír
M.: 58 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 68 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kézcsontjaiból csak töredékek maradtak meg. Az alsó végtagjai is hasonlóan

töredékesen maradtak fent. Csontváz h.: 170 cm. A koponya környékén téglatöredékek, a lábak végénél pedig mészkődarabok. Melléklete nem volt.

157. sír
M.: 60–87 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 206 cm. Sírgödör sz.: 60–80 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A nyújtott, nagyon jó megtartású női (?) csontváz koponyája jobbra esett, a két kezét kereszt alakban összekulcsolták (XIV. pozíció). Csontváz h.: 176 cm. 50 cm mélységben egy mészkőtömböt helyeztek a halott fölé (h.: 76 cm; sz.: 39–40 cm).

Melléklete:
1. Nyúlánk alakú, kihajló peremű, szürkés színű, jól kiégetett agyagedény (5c. típus) a lábszárcsontok között. Az agyagedény felső felén, az edény vállától egészen a hasáig párhuzamosan bekarcolt sűrű vonalköteg. Mg.: 12,0 cm; száj á.: 9,1 cm; has á.: 11,2 cm; fenék á.: 7,8 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9287 [66. tábla 1].

158. sír
M.: 60–68 cm. T.: Ny–K. A sír felső részét gázvezeték bolygatta meg 43 cm mélységben. Sírgödör h.: 154 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Ovális alakú sírgödör. Nyújtott, jó megtartású gyermek csontváza. A kezeit a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 98 cm. A sír földjét alaktalan tégla- és mészkőtömbökkel fedték be, a sírgödör széleit pedig alaktalan mészkőtömbökkel rakták ki.

Mellékletei:
1.1. Egymásra helyezett végű sima 1b. típusú bronz hajkarika a koponya bal halántékának. Á.: 1,87 × 2,27 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,67 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9469 [67. tábla 1].
1.2. Kisméretű, körte alakú 2a. típusú bronz hajkarika a koponya jobb oldalán. Á.: 1,18 cm; h. v.: 0,14 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9358 [67. tábla 2].
2. Kisméretű, miniatűr sarló a gyermekcsontváz medencéjének bal oldalán, nem kizárt, hogy eredetileg a bal kezébe helyezve. Á.: 6,8 cm; sz.: 0,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9366 [67. tábla 3].

159. sír
M.: 32–58 cm. T.: K–Ny. Sírgödör h.: 208 cm. Sírgödör sz.: 90 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Mindkét kezét 45°-ban behajlítva a medence peremén regisztrálták (IV. pozíció). Csontváz h.: 156 cm. A csontvázat három deszkadarabbal fedték le, amelyet földréteggel borították, erre pedig egy római műemlék töredékét helyezték (h.: 91 cm; sz.: 40 × 60 cm; v.: 29 cm).

Mellékletei:
1.1. Egymásra helyezett végű sima 1b. típusú bronz hajkarika a koponya bal halántékának. Á.: 1,85 × 1,67 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 0,97 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9365 [67. tábla 1].
1.2. Egymásra helyezett végű sima 1b. típusú bronz hajkarika a koponya alatt. Á.: 1,64 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 0,70 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9470 [67. tábla 2].
2. Tömör öntött bronz fülesgomb (1a1. típus) a nyakrész alatt. A sírban levő helyzete alapján a ruha begombolására használhatták. Mg.: 1,76 cm; á.: 1,25 × 1,12 cm; s.: 2,59 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9359 [67. tábla 3].
3. Zárt, ezüst karikagyűrű (4a3. típus) a jobb kéz ujjcsontjáról. Á.: 2,2 cm; pánt sz.: 0,46 cm; s.: 2,14 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9356 [67. tábla 4].

160. sír
M.: 60–90 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 90 cm. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, míg a jobb kezét a test mellett kinyújtották, addig a balt 75°-ban a medencecsontra helyezték (II. pozíció). Csontváz h.: 178 cm. A halottat mészkőtömbökkel fedték be. Melléklete nem volt.

161. sír
M.: 50–86 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 160 cm. Sírgödör sz.: 66 cm. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Mellékletei:
1.1. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya alatt. Á.: 1,6 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,20 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9472 [68. tábla 1].
1.2. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya alatt. Á.: 1,6 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 1,74 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9471 [68. tábla 2].
1.3. Elnyújtott ovális alakú bronzkarika, talán egy gömbsorcsüngős díszítésű fülbevaló másodlagosan (?) felhasznált karikája lehetett, a koponya bal oldalán. Á.: 1,0 cm; h. v.: 0,13 cm; s.: 0,11 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9365 [68. tábla 3].
1.4. Kisméretű, körte alakú 2a. típusú bronz hajkarika a koponya bal oldalán. Á.: 1,1 cm; h. v.: 0,14 cm; s.: 0,19 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9373 [68. tábla 4].

162. sír
M.: 50–86 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 196 cm. Sírgödör sz.: 47–63 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt vagy ifjú csontváza.

Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 143 cm. Melléklete nem volt.

163. sír

M.: 60–78 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 66 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, jó megtartású ifjú (?) csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). A jobb combcsont részlegesen maradt fent, míg a jobb lapockacsont elmozdult a helyéről. Csontváz h.: 143 cm.

Mellékletei:

1.1. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a koponya bal oldalán. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,79 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9353 [69. tábla 1].
1.2. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) az állcsont alatt. Á.: 2,16 cm; h. v.: 0,22 cm; s.: 2,40 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9350 [69. tábla 2].
1.3. Sima ezüst hajkarika (1a. típus) a koponya bal oldalán. Á.: 1,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,36 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9361 [69. tábla 3].
1.4. Sima ezüst hajkarika (1a. típus) a gödör betöltésében. Á.: 1,62 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 0, 97 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9348 [69. tábla 4].
2. Nyitott, fejes ezüst pántgyűrű a jobb kéz egyik ujjcsontján. A gyűrű pántját kalapálás révén kiszélesítették, a korrózió miatt egyelőre kivehetetlen mintákat véstek bele. Nem kizárt, hogy a jól ismert sas ábrázolása látható az ékszeren (talán 5e1. típus). Á.: 2,1 × 2,3 cm; p. sz.: 0,4 cm; fej sz.: 1,07 cm; s.: 4,37 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9355 [69. tábla 5].

164. sír

M.: 50–57 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 108 cm. Sírgödör sz.: 46–50 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 84 cm. A csontváz koponyája mellett egy homokkő töredéke. Melléklete nem volt.

165. sír

T.: Ny–K. Sírgödör h.: 95 cm. Sírgödör sz.: 30 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A rossz megtartású gyermekcsontvázból csak az alsó végtagok csontjai maradtak fent. H.: 84 cm. Melléklete nem volt.

166. sír

M.: 52–74 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 138 cm. Sírgödör sz.: 67 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája balra esett, kezeinek helyzetét nem sikerült rögzíteni. Csontváz h.: 94 cm.

Melléklete:

1. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya alatt. Á.: 1,4 × 1,6 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,58 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9473 [67. tábla 1].

167. sír

M.: 46–57 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 188 cm. Sírgödör sz.: 66 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, rossz megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, alkarjai nem maradtak fent. Csontváz h.: 165 cm. Melléklete nem volt.

168. sír

M.: 70–78 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 105 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes sírgödör. A gyermekcsontvázból csak a koponya maradt meg. Csontváz h.: 20 cm. Melléklete nem volt.

169. sír

M.: 60–81 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 205 cm. Sírgödör sz.: 70 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig keskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a jobb kezét 90°-ban a hasfalra helyezték, a jobb kezét pedig kinyújtották a test mellett (III. pozíció). Csontváz h.: 166 cm.

Mellékletei:

1.1. Kisméretű, körte alakú, 2a. típusú ezüst hajkarika a koponya bal oldalán. Á.: 0,9 × 1,2 cm; h. v.: 0,17 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9349 [69. tábla 2].
1.2. S végű, 5a. típusú ezüst hajkarika a koponya jobb oldalán, töredékes. Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 0,98 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9372 [69. tábla 1].

170. sír

M.: 60–80 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 240 cm. Sírgödör sz.: 70–73 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, rossz megtartású felnőtt csontváza. Medencéjének egy része, az állkapcsa és az alkarcsontjai is elmozdultak az eredeti helyzetükből. Csontváz h.: 153 cm.

Mellékletei:

1.1. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a bal oldali kulcscsonton. Á.: 2,33 cm; h. v.: 0,17 cm; s.: 1,03 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9364 [69. tábla 1].
1.2. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a sírgödör földjében, a gödör bal részében. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,17 cm; s.: 0,93 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9363 [69. tábla 2].
2. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a koponya bal oldalán. Á.: 1,81 cm; s.: 0,54 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10741 [69. tábla 3].

3. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű a jobb combcsont mellett (2a. típus). Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,5–0,2 cm; s.: 0, 93 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9354 [69. tábla 4].

171. sír
M.: 50–64 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a két kezét egymásra fektetve a medencére hajtották (XIV. pozíció). Csontváz h.: 148 cm. Melléklete nem volt.

172. sír
M.: 54–72 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 96 cm. Sírgödör sz.: 50–54 cm. Ovális sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású kislány (?) csontváza. A medencecsontja nem maradt fent, a koponyának és a karcsontjainak is csupán töredékei. Csontváz h.: 68 cm.

Mellékletei:
1.1–5. Üveggyöngyökből álló gyöngysor a nyakon. Ezekből négy kásagyöngy (Szilágyi 37. típus/1.8. típus) és egy korong alakú üveggyöngy (Szilágyi 27. típus/1.10. típus). Á.: 1,6 cm; v.: 0,33 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [70. tábla 1–5].
2. III. Gordianus római császár átfúrt bronzverete, felfűzve a gyöngysorban. Á.: 2,07 cm; s.: 1,98 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10743 [70. tábla 6].

173. sír
M.: 64 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 207 cm. Sírgödör sz.: 64 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. Melléklete nem volt.

174. sír
M.: 64 cm. T.: ÉK–DNy. Sírgödör h.: 182 cm. Sírgödör sz.: 78 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 180 cm. Melléklete nem volt.

175. sír
M.: 88 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 182 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Amorf, formátlan gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 162 cm.

Melléklete:
1. Fejes bronzgyűrű keskeny pánttal, a jobb kéz ujjcsontjáról (3k. típus). A fejét pszeudó-granulációs gömbök díszítették, a fej foglalatában kerek zsád (jade – a szerk.), amelynek felső része megrongálódott. Á.: 2,12 × 1,18 cm; p. sz.: 0,35 cm; fej á.: 1,37 cm; fej mg.: 0,66 cm; s.: 3,66 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9352 [70. tábla 1].
2. A jobb lábszárcsont mellett tojás maradványait regisztrálták.

176. sír
M.: 51 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 178 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. A nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 154 cm.

Melléklete:
1. Sima, egyszerű 1a. típusú bronz hajkarika a koponya alatt. Á.: 2,16 × 1,9 cm; h. v.: 0,11 cm; s.: 0,47 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9371 [70. tábla 1].

177. sír
M.: 43 cm. T.: K–Ny. A feldúlt sírban csak egy gyermek koponyájának töredékeit dokumentálhatták. Melléklete nem volt.

178. sír
M.: 40 cm. T.: É–D. A feldúlt sírban csak egy gyermek csontvázának néhány töredékét dokumentálhatták. A sírt egy modern árok ásása során feldúlták. Melléklete nem volt.

179. sír
M.: 68 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). A bal lábszárcsontok nem maradtak anatómiai helyzetben. Csontváz h.: 80 cm. A sírgödör szélein két kőtöredék. Melléklete nem volt.

180. sír
M.: 60–72 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermekcsontváz. Koponyája jobbra esett, a kezeit a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 102 cm. Melléklete nem volt.

181. sír
M.: 47–110 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Ovális sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. A csontváz fölé mészkőtömböket helyeztek, ezek közül kettő nagyobb méretű volt (1.: 80 × 57 cm; 2.: 60 × 30 cm).

Mellékletei:

1.1. Sima, egyszerű 1b. típusú bronz hajkarika, aranylemezzel bevonva, egymásra helyezett végekkel, a csontváz koponyájának jobb oldalán. Á.: 2,12 cm; h. v.: 0,22 cm; s.: 1,67 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9347 [71. tábla 1].
1.2. Sima, egyszerű 1b. típusú bronz hajkarika, aranylemezzel bevonva, egymásra helyezett végekkel a csontváz koponyájának bal oldalán. Á.: 2,12 cm; h. v.: 0,22 cm; s.: 1,67 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9374 [71. tábla 2].
2. Töredékes vaskés a bal medencelapáton. Nem tudtuk besorolni egyetlen típusba sem. H.: 6,28 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9375 [71. tábla 3].

182. sír
M.: 60–89 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 194 cm. Sírgödör sz.: 64 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

183. sír
M.: 60–72 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 186 cm. Sírgödör sz.: 70 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Mindkét kezét kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 165 cm. Melléklete nem volt.

184. sír
M.: 60–76 cm. T.: K–Ny. Sírgödör h.: 132 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, jó megtartású gyermek csontváza. Koponyája jobbra esett, a jobb kezét kinyújtották a teste mellett, a bal kezét pedig 45°-ban a mellcsontjára helyezték (XII. pozíció). Csontváz h.: 104 cm. Melléklete nem volt.

185. sír
M.: 80–88 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 188 cm. Sírgödör sz.: 54 cm. Ovális alakú sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Jobb alkarcsontja nem maradt fent, a bal kezét kinyújtották a test mellett. Csontváz h.: 158 cm. Melléklete nem volt.

186. sír
M.: 70–110 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 76 cm. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 166 cm. Melléklete nem volt.

187. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Csupán a háton fekvő gyermek csontvázának állkapcsa és alkarcsontja maradt fent. A sírgödröt kőpakolással fedték le. Melléklete nem volt.

188. sír
M.: 60 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. A gyermek csontvázából a koponya és néhány alsó végtagcsont töredéke maradt fent. Melléklete nem volt.

189. sír
M.: 80–106 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 190 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 166 cm. A halottat kő- és téglapakolással fedték le, az alsó végtagok környékére egy mészkőtömböt helyeztek, a sírgödör bal szélét pedig kövekkel rakták ki.

Melléklete:

1. Kihajló peremű, szürkés színű, jól kiégetett edény (4c. típus) a medencecsont fölött, a szájával az alsó végtagok felé helyezve. Kézikorongon készült, a vállától kezdve egészen a fenekéig majdnem azonos távolságra bekarcolt párhuzamos vonalkötegek díszítik. Mg.: 13,8 cm; száj á.: 10,6 cm; has á.: 12,35 cm; fenék á.: 7,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9441 [72. tábla 1].

190. sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Hiányzik a koponyája. A jobb kezét kinyújtották a test mellett, a bal kezét pedig 45°-ban a medencére helyezték (V. pozíció). Csontváz h.: 126 cm. Melléklete nem volt.

191. sír
M.: 24–42 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 76 cm. A fejnél lekerekített sarkú, a lábaknál ovális alakúra alakított gödör. A nyújtott, jó megtartású, talán női (?) csontváz koponyája balra esett, a kezeit a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Csontváz h.: 151 cm.

Mellékletei:

1.1. Sima, egyszerű 1a. típusú bronz hajkarika a csontváz koponyájának bal oldalán. Á.: 2,46 × 2,65 cm; h. v.: 0,11 cm; s.: 0,68 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9442 [72. tábla 1].
1.2. Sima, egyszerű 2a. típusú bronz hajkarika a csontváz koponyájának jobb oldalán. Á.: 1,9 × 2,12 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,93 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9443 [72. tábla 2].

192. sír
M.: 30–43 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 60–64 cm. Ovális sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a jobb kezét kinyújtották a test mellett, a bal kezét pedig 45°-ban a medencére helyezték (V. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. Melléklete nem volt.

42.3.7. A 2007-ben feltárt temetkezések [25. kép]

193. sír
M.: 30–45 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 76 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. A koponyánál a gödröt a koponya mérete alapján ásták ki. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Jobb kezét a medencére helyezték 45°-ban, a balt pedig 90°-ban a medencére hajtották (IX. pozíció). Csontváz h.: 174 cm. Melléklete nem volt.

194. sír
M.: 24–38 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 184 cm. Sírgödör sz.: 74 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. A jó megtartású felnőtt csontváz koponyája jobbra esett, a bal keze kinyújtva a test mellett, a jobb pedig enyhén a medencére hajtva (VI. pozíció). Csontváz h.: 166 cm. Melléklete nem volt.

195. sír
M.: 24–38 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 194 cm. Sírgödör sz.: 74 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, az állkapcsa pedig a jobb váll felé mozdult el. A bal kezét kinyújtották a test mellett, a jobbat pedig 40°-ban a medencére hajtották (VI. pozíció). Csontváz h.: 162 cm.

Melléklete:
1. Félkör átmetszetű, sima 1b. típusú bronz hajkarika, egymásra helyezett végekkel, a koponya bal oldalán. Á.: 2,1 × 1,8 cm; h. v.: 0,2–0,31 cm; s.: 1,48 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9444 [73. tábla 1].

196. sír
M.: 22–27 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 205 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a jobb kezét enyhén a medencére helyezték, a balt pedig majdnem 90°-ban a medencére (IX. pozíció). Csontváz h.: 173 cm.

Melléklete:
1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a szájüregben. Á.: 1,71 cm; s.: 0,38 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10808 [75. tábla 1].

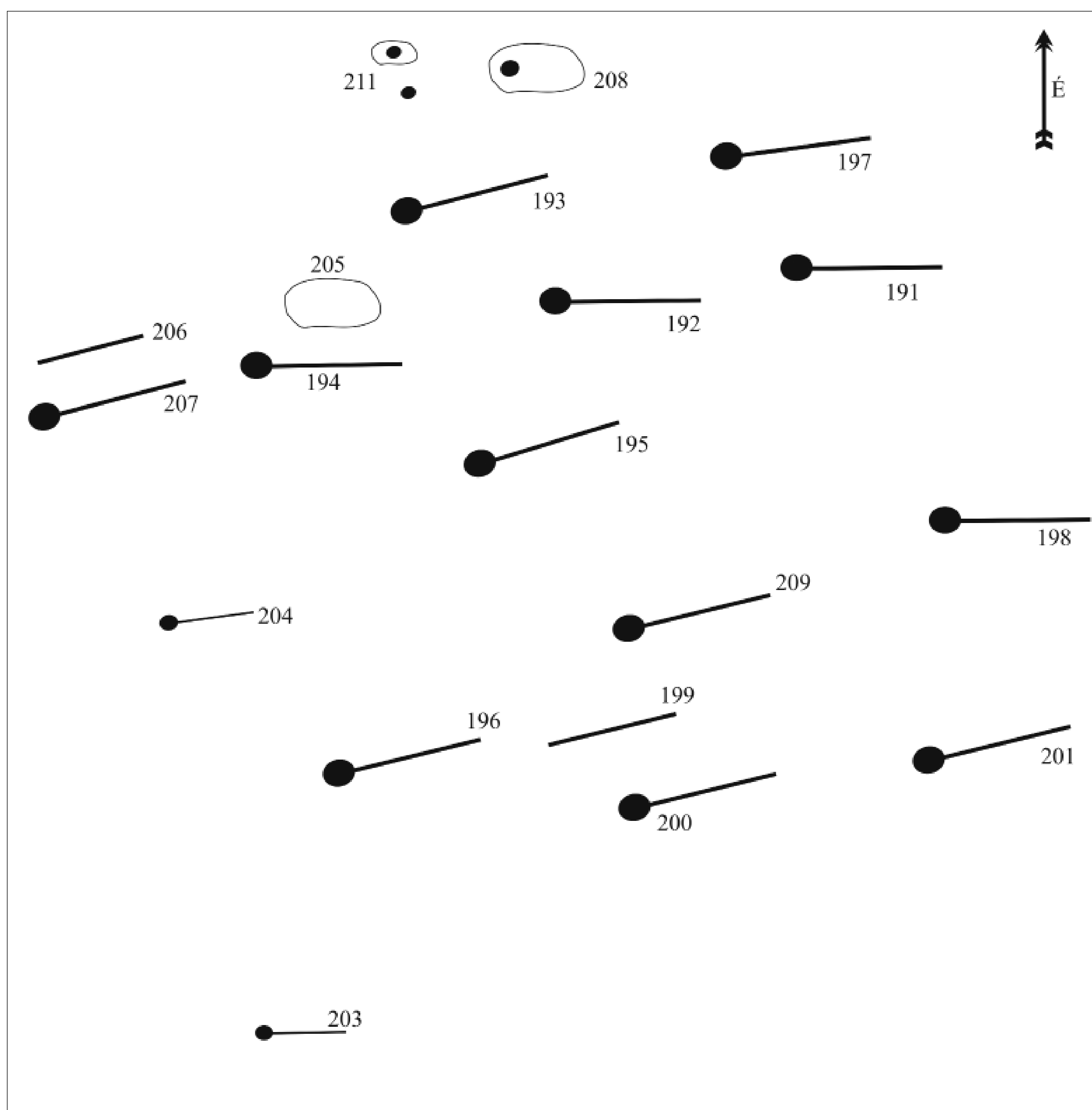
197. sír
M.: 42–60 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 78 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Jobb kezét kinyújtották a teste mellett, a balt pedig 45°-ban a medencére helyezték (V. pozíció). Csontváz h.: 165 cm. A sírgödör bal oldalában – a koponya mellett – egy tégla töredéke. Melléklete nem volt.

198. sír
M.: 48–62 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 163 cm. Sírgödör sz.: 66 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, közepes megtartású fiatal serdülő csontváza. Koponyája balra esett, míg a jobb kezét kinyújtották a test mellett, addig a balt 90°-ban a hasfalra helyezték (II. pozíció). Csontváz h.: 136 cm. Melléklete nem volt.

199. sír
M.: 18–22 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 192 cm. Sírgödör sz.: 72 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája hiányzik, a kezeit egymásra fektették a medencén (XIV. pozíció). Csontváz h.: 138 cm. Melléklete nem volt.

200. sír
M.: 20–30 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 204 cm. Sírgödör sz.: 82 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő sírgödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Koponyája a test felé mozdult el és utána balra esett, a kezeit egymásra fektették a medencén (XIV. pozíció). Csontváz h.: 165 cm.

Mellékletei:
1.1. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a koponya bal oldalán. Á.: 2,1 × 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,25 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9453 [74. tábla 1].
1.2. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a koponya bal oldalán. Á.: 2,17 × 2,35 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,15 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9454 [74. tábla 2].
2. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a mellkas bal oldalának alsó részén. Á.: 1,60 cm; s.: 0,31 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10810 [74. tábla 3].
3. Sodrott ezüstgyűrű a jobb kéz egyik ujjcsontján (1c. típus). Á.: 2,41 cm; h. v.: 0,33 cm; s.: 3,11 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9455 [74. tábla 4].

25. kép. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, a 2007-ben feltárt temetőrész (Ioan Stan birtoka, 193–211. sír)

201. sír
M.: 36–42 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 222 cm. Sírgödör sz.: 68 cm. A fejnél lekerekített sarkú, a lábaknál ovális alakúra képezett sírgödör. A nyújtott, jó megtartású felnőtt férfi koponyája jobbra esett, a jobb kezét kinyújtották a teste mellett, a balt pedig 40°-ban a medencére helyezték (V. pozíció). Csontváz h.: 182 cm. Melléklete nem volt.

202. sír
4. századi temetkezés.

203. sír
M.: 76 cm. T.: Ny–K. A nagyon rossz megtartású gyermek csontvázából csak az alsó végtagcsontok részletei maradtak meg. Csontváz h.: 76 cm. Melléklete nem volt.

204. sír
M.: 24–36 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 120 cm. Sírgödör sz.: 42 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású kislány (?) csontváza. Koponyája

jobbra esett, a kézcsontjainak helyzetét nem sikerült pontosan rögzíteni. A bal lábszárcsontjai elmozdultak, ezeket a jobb lábszárcsontokon regisztrálták. Csontváz h.: 110 cm.

Mellékletei:

1.1. Díszített bronz fülesgomb a bal oldalon, a nyak környékén (1a4. típus). A helyzete alapján valószínűleg a ruha begombolására használhatták. Mg.: 2,42 cm; á.: 1,55 cm; s.: 4,57 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9446 [75. tábla 1].
1.2. Díszített bronz fülesgomb a bal oldalon, a nyak környékén (1a4. típus). A helyzete alapján valószínűleg a ruha begombolására használhatták. Mg.: 2,35 cm; á.: 1,6 cm; s.: 5,17 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9447 [75. tábla 2].
1.3. Díszített bronz fülesgomb a bal oldalon, a nyak környékén (1a4. típus). A helyzete alapján valószínűleg a ruha begombolására használhatták. Mg.: 2,47 cm; á.: 1,6 cm; s.: 5,35 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9448 [75. tábla 3].
2. Domború, töredékes bronz csüngős veret alsó része, együtt a gombokkal (9b4. típus). A helyzete alapján az ingnyak díszítésében játszhatott szerepet. Mg.: 2,23 cm; á.: 2,2 cm; s.: 3,0 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9449 [75. tábla 4].
3. Kerek, üreges vasgomb, fül nélkül, a mellcsont bal oldalán, együtt az S végű hajkarikákkal, amelyek alapján valószínűsíthető, hogy a hajfonatba vagy inkább a hajpántra fűzhették a tárgyat. A tárgy alsó részén áttört, kereszt alakú díszítés látható. Á.: 2,04 × 2, 26 cm; s.: 4,17 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9445 [75. tábla 5].
4.1. S végű, négyzet átmetszetű ezüst hajkarika (5c. típus) a mellcsont bal oldalán, együtt a vasgombbal. Á.: 1,8 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,73 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9450 [75. tábla 6].
4.2. S végű ezüst hajkarika (5a. típus) a mellcsont bal oldalán, együtt a vasgombbal. Á.: 1,7 × 1,9 cm; h. v.: 0, 19 cm; s.: 1, 64 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9451 [75. tábla 7].
5. Gyöngytöredékek a nyak környékén. Szétmállottak.

205. sír

T.: Ny–K. Sírgödör h.: 76 cm. Sírgödör sz.: 24 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. A nagyon rossz megtartású gyermekcsontvázból csak a koponyatető töredékei és a jobb combcsont maradt fent. Csontváz h.: 64 cm. Melléklete nem volt.

206. sír

M.: 23–33 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 140 cm. Sírgödör sz.: 41 cm. Egyszerű, széles, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Csak az alsó végtagokat és a felsőtest egy részét tárhatták fel. A jobb kezét kinyújtották a test mellett (így a medencecsont alá került), a bal kezét pedig kb. 80°-ban a medencecsontra hajtották (II. pozíció). Csontváz h.: 128 cm. Melléklete nem volt.

207. sír

M.: 10–28 cm. T.: DNy–ÉK. Közvetlenül a 206. sír mellől került elő. Sírgödör h.: 197 cm. Sírgödör sz.: 49 cm. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú sírgödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a karjait kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 162 cm.

Melléklete:

1. Salamon (1063–1074) H17. típusú ezüstdenárja a szájüregben. Á.: 1,66 cm; s.: 0,53 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10811 [75. tábla 1].

208. sír

M.: 26–32 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 116 cm. Sírgödör sz.: 67 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. A gyermeksírból mindössze a koponya maradt meg. A lábak helyén (eredetileg azonban valószínűleg azok fölött) egy téglatöredék, a koponya mellett bal oldalon egy kődarab.

Melléklete:

1. S végű bronz hajkarika a koponyatöredékek között (5a. típus). Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 1,31 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9452 [74. tábla 1].

209. sír

M.: 34–45 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 213 cm. Sírgödör sz.: 50–63 cm. Ovális alakú sírgödör. Nyújtott, rossz megtartású felnőtt csontváza. Bal keze nem maradt fent, a jobb kezét kinyújtották a teste mellett. Csontváz h.: 176 cm.

Melléklete:

1. Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenára a koponya helyén. Á.: 1,51 cm; s.: 0,20 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10809 [76. tábla 1].

210. sír

4. századi temetkezés

211. sír

M.: 35 cm. Gyermekcsontváz néhány maradványa. Melléklete nem volt.

42.3.8. A 2008-ban feltárt temetkezések [26. kép]

212. sír
M.: 32 cm. T.: Ny–K. Csontváz h.: 54 cm. Amorf, formátlan gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Melléklete nem volt.

213. sír
M.: 53–60 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája jobbra esett, az alkarcsontjai nem maradtak fent. Csontváz h.: 50 cm.

Mellékletei:
1.1. S végű két bordával díszített bronz hajkarika (5d1. típus) a koponya bal oldalán. Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,32 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9582 [76. tábla 1].
1.2. Egyszerű, S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 1,65 cm; h. v.: 0,23 cm; az S vég sz.: 0,56 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9583 [76. tábla 2].
1.3. Egyszerű, S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 1,54 cm; h. v.: 0, 2 cm; az S vég sz.: 0, 36 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9581 [76. tábla 3].
2. Bronzcsörgő a medence bal oldalán, a könyök mellett. Á.: 1,5 × 0,5 cm; mg.: 2,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9584 [76. tábla 4].

214. sír
M.: 68–72 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit kereszt alakban egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 154 cm. A sírgödör jobb szélét a csontváz felsőteste mellett három kődarabbal rakták ki, a koponyától balra a sírgödör szélére egy kődarabot helyeztek. Melléklete nem volt.

215. sír
M.: 80–81 cm. T.: ÉNy–DK. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezeit egymásra helyezték a medencén (XIV. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. Melléklete nem volt.

216. sír
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit egymásra helyezték a medencén (XIV. pozíció). A bal alkarcsontjának egy része a medence alá csúszott. Csontváz h.: 178 cm.

Mellékletei:
1. Aba Sámuel (1041–1044) H7. típusú ezüstdenára a szájüregben. Á.: 1,71 cm; s.: 0,53 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10812 [77. tábla 1].
2. Kutya átfúratlan szemfoga az alsó végtagcsontok között. H.: 3,88 cm; s.: 0,53 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10812 [77. tábla 2].

217. sír
M.: 58–85 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváztöredékei. A koponya és néhány csonttöredék maradt fent. A sírgödör széleit kőtöredékekkel rakták ki.

Melléklete:
1. Aba Sámuel (1041–1044) az egyik szélén átfúrt H7. típusú ezüstdenára, a koponyacsontok mellett. Á.: 1,78 cm; s.: 0,54 gramm [76. tábla 1].

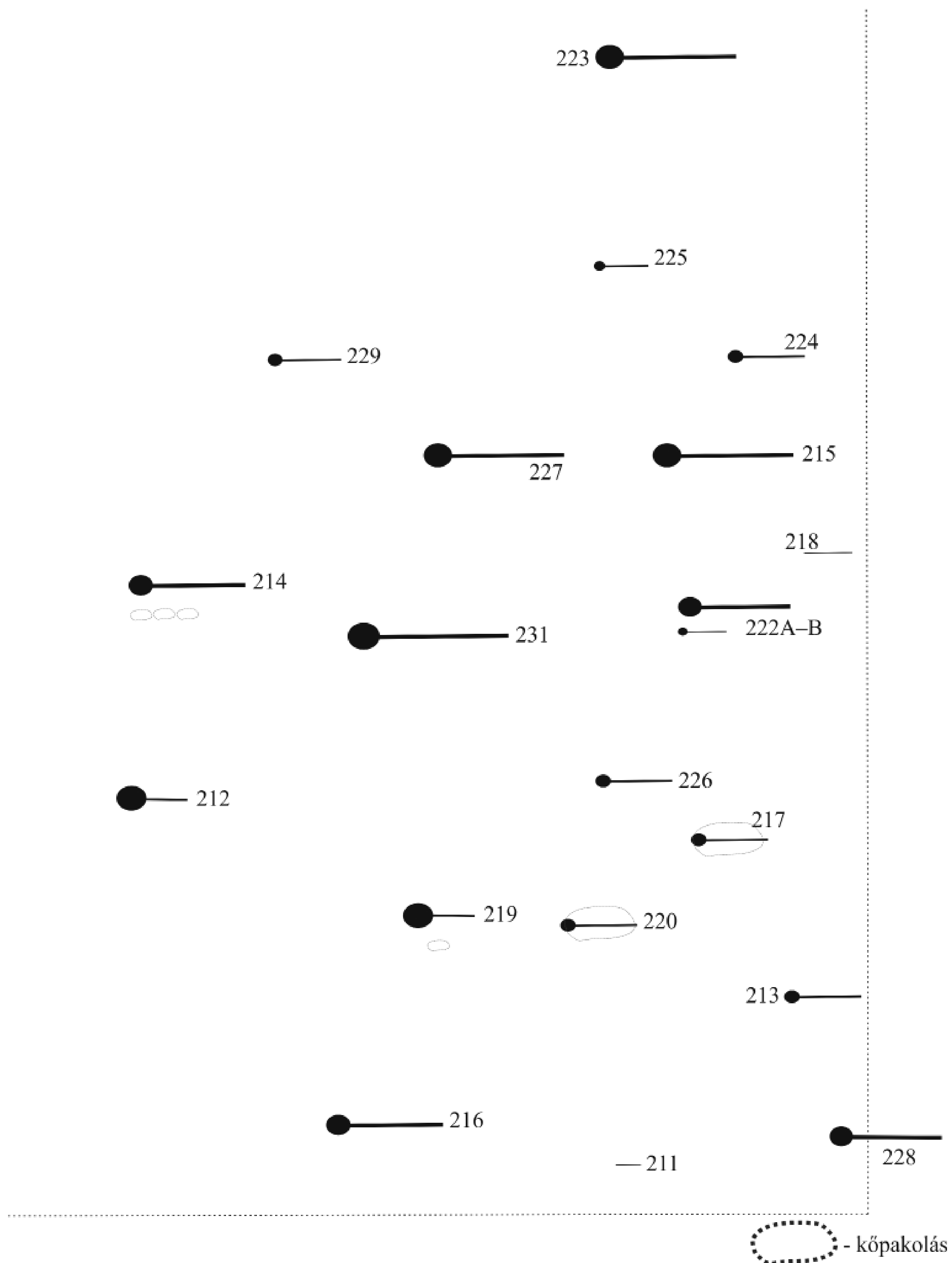
218. sír
M.: 72 cm. T.: Ny–K. A gyermekcsontvázból csupán néhány oldalborda maradt fent. Melléklete nem volt.

219. sír
M.: 53–63 cm. T.: Ny–K. Amorf, formátlan gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. Koponyája balra esett, a jobb alkarcsontját kinyújtották a teste mellett, a bal alkarcsontja pedig hiányzik. Csontváz h.: 80 cm. A sírgödör széleit kő- és mészkőtöredékekkel rakták ki a csontváz lábai, medencéje és koponyája környékén. A fejénél egy nagyméretű kőlap. Melléklete nem volt.

220. sír
M.: 60 cm. T.: ÉNy–DK. Nyújtott gyermekcsontváz csonttöredékei. Csontváz h.: 64 cm. A sír földjében két kőtöredék.

Melléklete:
1. Bordázott S végű bronz hajkarika a koponya jobb oldalán (5d1. típus). Á.: 1,4 cm; h. v.: 0,13 cm; az S vég sz.: 0,41 cm; s.: 2,2 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9586 [77. tábla 1].

221. sír
M.: 57–80 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 158 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája összetört, a kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 141 cm.

26. kép. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, a 2008-ban feltárt temetőrész
(Floarea Mărginean birtoka, 212–229., 231. sír)

Mellékletei:

1.1. S végű egyszerű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya bal oldalán. Á.: 1,94 × 2,05 cm; h. v.: 0,17 cm; az S vég sz.: 0,58 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9588 [77. tábla 1].

1.2. S végű egyszerű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 1,95 × 1,73 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,44 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9589 [77. tábla 2].

2. Bronz huzalgyűrű (1a. típus) a bal kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,42 cm; h. v.: 0,34–0,25 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9590 [77. tábla 3].

3. Négyzet átmetszetű, öntöttbronz karperec a bal kéz csuklóján (2d. típus). Á.: 7,33 × 7,1 cm; h. v.: 0,74–0,45 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9587 [77. tábla 4].

222. A–B sír

M.: 80–84 cm. T.: ÉNy–DK. Kettős temetkezés. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Kezei a teste mellett (I. pozíció). A koponyája mellett jobb oldalt egy rossz megtartású kisgyermek csontváza. Csontváz h.: 124 cm (A); 40 cm (B). Melléklete nem volt.

223. sír

M.: 56–70 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája jobbra esett, a bal kezét a kulcscsont felé hajtották, a jobb kezét pedig 45°-ban a medencére helyezték (X. pozíció). A jobb lábszárcsontja a bal lábszárcsont alól került elő, ami arra utalhat, hogy a két lábszárcsontot összekötözték. Csontváz h.: 170 cm.

Melléklete:

1. Korong alakú ólomgyöngy a jobb oldali medencelapát alatt (Szilágyi 27. típus/6.1. típus). Á.: 1,53 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9591 [78. tábla 1].

224. sír

M.: 125 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Jobbra esett, a jobb kezét kinyújtották a teste mellett, a bal alkarcsontja hiányzik. Csontváz h.: 170 cm.

Melléklete:

1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a koponya alatt, töredékes. Á.: 1,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10814 [78. tábla 1].

225. sír

M.: 55 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, rossz megtartású gyermek csontváza. A jobb alkarcsontját a medencéjére helyezték, a bal hiányzik. A koponyája balra esett, az alsó állkapcsa pedig a mellcsontjára került. Csontváz h.: 57 cm.

Mellékletei:

1.1. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára, a koponya alatt a jobb oldalon. Á.: 1,73 cm; s.: 0,43 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10818 [77. tábla 1].

1.2. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú átfúrt ezüstdenára a mellcsonton. Kérdéses, hogy obulusként vagy pedig ékszerként használták. Nem zárható ki, hogy először ékszerként; valószínű azonban, hogy a gyermek sírjába már obulusként került. Á.: 1,62 cm; s.: 0,55 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10815 [77. tábla 2].

226. sír

M.: 55 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, nagyon rossz megtartású gyermek csontváza. Csontváz h.: 47 cm. Melléklete nem volt.

227. sír

M.: 68–72 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör h.: 190 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödör. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváza. Alkarcsontjai elmozdultak eredeti helyzetükből, pontosan nem lehet megállapítani a helyzetüket. Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletei:

1.1. S végű aranyozott ezüst hajkarika (5a. típus) a bal halántékon. Á.: 2,07 cm; h. v.: 0,14 cm; az S vég sz.: 0,53 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9594 [78. tábla 1].

1.2. S végű aranyozott ezüst hajkarika (5a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,15 cm; az S vég sz.: 0,6 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9592 [78. tábla 2].

2. Sodrott ezüstgyűrű (1c. típus) a jobb kéz ujjcsontján. Á.: 2,26 cm; h. v.: 0,23–0,34 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9593 [78. tábla 3].

228. sír

M.: 90 cm. T.: DNy–ÉK. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödör. Nyújtott, közepes megtartású felnőtt csontváza. Alkarcsontjai nem maradtak fent, a bal *humerus* a hasfalra került. Csontváz h.: 158 cm.

Mellékletei:

1.1. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9596 [79. tábla 1].
1.2. S végű bronz hajkarika (5a. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,4 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9595 [79. tábla 2].
2. Bronz huzalgyűrű (1a. típus) a bal kéz egyik ujjcsontján. Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9597 [79. tábla 3].
3. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a koponya alatt. Á.: 1,89 cm; s.: 0,72 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10816 [79. tábla 4].

229. sír

M.: 55 cm. T.: Ny–K. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, jó megtartású gyermek csontváza. Koponyája balra esett, a bal keze kinyújtva a teste mellett, a jobb kézcsontja hiányzik. Csontváz h.: 85 cm. Melléklete nem volt.

230. sír

4. századi temetkezés.

231. sír

M.: 89–97 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 216 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödör. Nyújtott, nagyon jó megtartású felnőtt csontváza. Koponyája balra esett, a kezeit a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). A koponyán trepanáció nyomai. Csontváz h.: 170 cm.

Mellékletei:

1. Sodrott ezüst huzalgyűrű a jobb kéz egyik ujjcsontján (1c. típus). Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,4 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: F. 9598 [78. tábla 1].
2. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára az állkapcson. Á.: 1,68 cm; s.: 0,56 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10817 [78. tábla 2].

42.4. ÉRTÉKELÉS

42.4.1. A nekropolisz kiterjedése [36. tábla, 44–45. kép]

Topográfiai helyzete, a megfigyelt temetkezési szokások és az anyagi kultúra egyes elemei alapján a gyulafehérvári Brânduşei utcában feltárt nekropoliszhoz nagy valószínűség szerint két – eredetileg különálló – temető tartozhatott. Úgy tűnik, hogy az összességében 8 ásatási szezon során előkerült 228 sír 231 csontváza egy 10. századi és egy másik, 11. századi temető részét képezte.[111] A 10. századi temetőrész tengelye ÉK–DNy (ÉNy-on metszette a 11. századi temetőt), a 11. századi temető pedig Ny–K-i irányban húzódott. Lényeges momentum, hogy a 10. századi temető D-i részén az ásatók biztosan elérték a nekropolisz szélét. A temetőrészek további szélei ugyanakkor egyelőre sajnos ismeretlenek. Azaz a temetők kiterjedését Ny–K-i, illetve É–D-i irányban adatok hiányában egyelőre nem tudjuk meghatározni. Az értelmezett temetőtérképeink alapján azonban egyértelmű, hogy a legjobb esetben is csupán a temetkezések kb. 20%-át tárhatták fel mindeddig. Szükséges azt is megemlítenünk, hogy a kutatást nem a legkedvezőbb körülmények között végezték, ugyanis a kilenc – különböző tulajdonosok birtokában lévő – telken csak részleges kutatás folyhatott. A feltárt temetőrészek térképe alapján ebben a pillanatban úgy tűnik, hogy a két temető É–D-i irányban összességében mintegy 200 m hosszúságú.

42.4.2. Temetkezési szokások

42.4.2.1. A sírok egymáshoz viszonyított helyzete, a temetők elrendezése

Összegző térképünk alapján a Brânduşei utcai temetők egyes részein feltárt temetkezések egymáshoz viszonyított helyzetük alapján eltérő jellegzetességeket mutatnak: a temető legdélibb részétől kezdve É-i irányban feltárt temetkezések viszonylag nagy távolságra vannak egymástól (tájolásuk is eltérő). Itt tehát a nekropolisz nagyon laza elrendezésű: 1–24. sír (1997), 25–47. sír (1999), 48–57. sír (2001), 101–128., 172. sír (2005), 154–155., 157–159., 173–178. sír (2006). Ezzel szemben a 2004–2008 között feltárt temetőrészek sírjai, vagyis az 58–92. sír (2004), 93–100., 129., 131–147., 156., 162–171., 189–190. sír (2006), 193–211. sír (2007), 212–229., 231. sír (2008) jóval sűrűbben koncentrálódnak, amely egy más típusú temetőrendezési elvről tanúskodik. Egyébként itt sikerült feltárni a legtöbb temetkezést is. Ez a megfigyelés is alátámasztja tehát azt a véleményünket, hogy itt valójában két temetővel számolhatunk.

42.4.2.2. A sírgödrök alakja

A gyulafehérvári nekropoliszban a sírgödrök alakját és méretét általában sikerült megállapítania az ásató

[111] A 231 sírból összesen 3 sír (202., 210. és 230. sír) 4. századi temetkezésnek bizonyult.

régészeknek. Ezek alapján a következő sírgödör formákat lehet elkülöníteni:

1. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő gödrök: 59., 45., 66–68., 72., 81., 89., 93–94., 100., 118., 152., 154., 162., 169–170., 174., 189., 195., 200–201., 204–205., 221–223. és 227. sír.
2. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél keskenyebb, a lábainál pedig kiszélesedő gödrök: 33., 62., 64–65., 78–79., 84., 86–87., 98., 116., 130., 151., 161., 167., 179–180., 184., 193., 199., 207., 224. és 228. sír.
3. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú gödrök: 79., 128., 148., 161., 186. és 207. sír.
4. A fejnél lekerekített sarkú, a lábaknál ovális alakú gödrök: 120–121., 149. A–B, 191. és 201. sír.
5. Egyszerű, lekerekített sarkú négyszögletes gödrök: 25–32., 34–44., 46–47., 60., 63., 69–70., 73–75., 88., 96., 99., 101., 104., 109–111., 113–114., 115(/125.)., 119–120., 124., 126., 133–134., 136–137., 141., 144., 146., 150., 153., 155–157., 159., 163–166., 168., 171., 173., 176., 182–183., 188–189., 194., 196–198., 208., 213–217., 225–226., 229. és 231. sír.
6. Ovális gödrök: 71–72., 77., 106–107., 132., 135., 145., 158., 172., 181., 185., 192. és 209. sír.
7. Ötszög alakú gödrök: 108. és 121. sír.
8. Amorf, formátlan gödrök: 80., 102–103., 127., 175., 212. és 219. sír.

A gyulafehérvári temetőben dokumentált formák közül tehát a legnagyobb mennyiségben az egyszerű, lekerekített sarkú gödrök két változatát figyelhettük meg. Két esetben a kiskorú gyermekeket jóval nagyobb méretű gödrökbe helyezték örök nyugalomra. Ugyanakkor a népvándorlás korban számos alkalommal dokumentált nagyméretű sírgödör a Brânduşei utcai nekropoliszban sem volt megfigyelhető.

42.4.2.3. A sírok mélysége

A sírmélységek vizsgálatának alapvető kérdése, hogy vajon a sírok mai mélysége tükrözheti-e és ha igen, akkor mennyiben a sír megásása pillanatában létező (egykori) mélységet, hiszen az eltelt századok során bekövetkezett talajerózió, valamint az emberi tevékenység nagy mértékben változtathatta meg a temetkezések mélységét. A gyulafehérvári temetőrészekből 192 db sír relatív mélységét sikerült elemeznünk, ezeknek középarányosa 70,3 cm. Ez az adat tökéletesen illeszkedik a 10–11. századi temetőkben regisztrált sírgödrök esetében megfigyelt mélységek középarányosához. Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy nincsenek különbségek a 10., illetve a 11. században megásott sírok mélységei között.

42.4.2.4. A sírok tájolása [27. kép]

A Gyulafehérvár-Brânduşei utcában feltárt temetők sírjainak túlnyomó többsége Ny–K-i tájolású, illetve ezen tájolás különböző mértékben eltérő variánsait képviselik. A 10. századra keltezhető temetőrészek (1–24. sír/1997, 25–47. sír/1999, 48–57., 101–128. sír/2001, 172. sír/2005, 154–155., 157–159., 173–178. sír/2006), esetében azonban jelentős arányban regisztrálhatunk ezzel ellentétes, vagyis K–Ny-i tájolású sírokat is.

A nekropolisz legdélebbi részén található hat temetkezés (173–178. sír/2006) közül kettő K–Ny-i tájolású (174, 177. sír) egy É–D-i tájolású (178. sír) és csupán három Ny–K-i tájolású (173., 175–176. sír).

Az ezektől ÉK-i irányban feltárt tíz temetkezés esetében (48–57. sír) a négy Ny–K-i tájolású mellett (48., 50–51., 55. sír) előkerült kettő K–Ny-i tájolású (53., 56. sír), egy É–D-i (49. sír), valamint egy D–É-i tájolású temetkezés is (52. sír).

Egyöntetűbb képet mutatnak viszont az 1997-ben és 1999-ben feltárt 10. századi temetőrészletek. Az 1–24. sírok (1997) esetében összesen 14 Ny–K-i tájolású (1–4., 9., 12–13., 15., 17–21. és 24. sír), 8 esetben azonban ezzel ellentétes irányú, azaz K–Ny-i a tájolás (5–8., 14., 16., 22–23. sír. Ugyanakkor két esetben nem sikerült megfigyelni a csontváz pontos helyzetét (10–11. sír).

Ennél is kiegyensúlyozottabb az 1999-ben feltárt temetőrészlet képe: a 23 temetkezés közül 12 esetben Ny–K-i tájolást regisztráltak (26., 28–29., 31–32., 34., 37–38., 40., 42., 45., 47. sír), illetve 11 esetben pedig K–Ny-i tájolást (25., 27., 30., 33., 35–36., 39., 41., 43–44. és 46. sír).

A 2004 és 2008 között feltárt kora Árpád-kori érmék alapján a 11. századra keltezhető síncsoportok esetében egyöntetűen Ny–K-i tájolást regisztrálhatunk, csupán a 2006-os ásatás K-i és D-i részén tártak fel néhány K–Ny-i tájolású temetkezést (103., 106., 109. és 120., illetve 159. és 184. sír), ezek azonban még inkább a 10. század végére, illetve a 11. század legelejére datálhatóak (kronológiai elemzésünket lásd alább). A terület Ny-i feléről, ahol már bizonyosan a 11. századi közösség temetkezett, a K–Ny-i tájolású temetkezések ismeretlenek. Így például a 2004–2008-as években feltárt temetőrészekből, amelyeket I. Szent István (1001–1038), Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046), Aba Sámuel (1041–1044), I. András (1046–1060), I. Béla (1060–1063) és Salamon (1063–1074) érméi kelteznek, csupán Ny–K-i tájolású temetkezések kerültek elő (a melléklet nélküli DDNy–ÉÉK tájolású 210. sír a 4. századra keltezhető).

Leszögezhető tehát, hogy a K–Ny-i tájolású temetkezések a 10. századi temetőrészekből kerültek elő, pontosabban az 1997, 1999, 2001 és 2006 során feltárt területekről. Az itt dokumentált 63 temetkezésből

34 volt Ny–K-i (53,96%), 24 pedig K–Ny-i (38,09%), további kettő É–D-i (3,17%) és úgyszintén egy D–É-i (1,58%) tájolású volt (a 10–11. sírról nincs adatunk). A temetőrész George Bacovia utcában feltárt sávjában még két fordított tájolásos temetkezést regisztráltak (159. és 184. sír), illetve a temető 10–11. század fordulójára keltezhető fázisban még további négy esetben volt megfigyelhető a K–Ny-i tájolás (103., 106., 109. és 120. temetkezések).

A következő időszak temetkezései esetében azonban a K–Ny-i tájolás már nem volt megfigyelhető. Leszögezhető tehát, hogy a K–Ny-i, É–D-i, illetve D–É-i tájolási módok (ezeken belül is a legnépszerűbb K–Ny-i tájolás) a 10. századra voltak igazán jellemzőek, a kora Árpád-kori érmékkel keltezett 11. századi temetőből ez a szokás teljesen eltűnt.

Ami az életkori sajátosságokat illeti, egyértelmű, hogy a felnőtt sírok mellett a K–Ny-i tájolást gyermeksírok esetében is gyakorolták. Az 53. és az 56. sír gyermektemetkezései fordítottak, azaz K–Ny-i tájolásúak voltak.

A gyulafehérvári temetőben regisztrált K–Ny-i tájolású (tehát fordított) temetkezéseket minden kétséget kizáróan nem lehet kapcsolatba hozni a halott visszajárásától való félelemmel.[112] Nem állítjuk természetesen, hogy azokban az esetekben, ahol egy temetőben egyetlen fordított, tehát K–Ny-i tájolást regisztráltak, nem lehet ezzel (is) magyarázni a jelenséget, ez azonban a gyulafehérvári temetőben – többek között statisztikai okok miatt is – teljesen kizárt. A gyulafehérvári temetőből előkerült K–Ny-i tájolású sírok rendkívül magas százalékos aránya ugyanis teljesen egyedülálló jelenség a 10. századi Kárpát-medencében.

Úgy véljük, hogy alapvetően két okkal számolhatunk a gyulafehérvári K–Ny-i tájolású (tehát fordított) temetkezések esetében:

1. Nemi elkülönülés, azaz a nő–férfi bináris oppozíció lehet az egyik ok. Az antropológiai elemzések sajnálatos hiánya miatt azonban az esetleges nemi bináris oppozíció lehetőségét (amelyet például néhány lengyelországi temetőben sikerült bizonyítani) csak mint munkahipotézist vethetjük fel.
2. A halottak tájolási irányát rendszerező szabály hiánya lehet a másik. Ez azonban elsősorban olyan népességet jellemezhetett, amely a hamvasztásos rítusról csak nemrégiben tért át a csontvázas temetkezésekre. Éppen ezért a honfoglaló magyarságtól eltérő temetkezési szokások jegyeként értékelhető.

Úgy véljük tehát, hogy a Brânduşei utcai temetőben regisztrált fordított tájolású sírok K–Ny-i tájolásának okaként a fenti két lehetőséget kell számba vennünk.

42.4.2.5. Mészkő-, kő- és téglapakolásos sírok. Kövek a sírokban. Koporsók [28. kép]

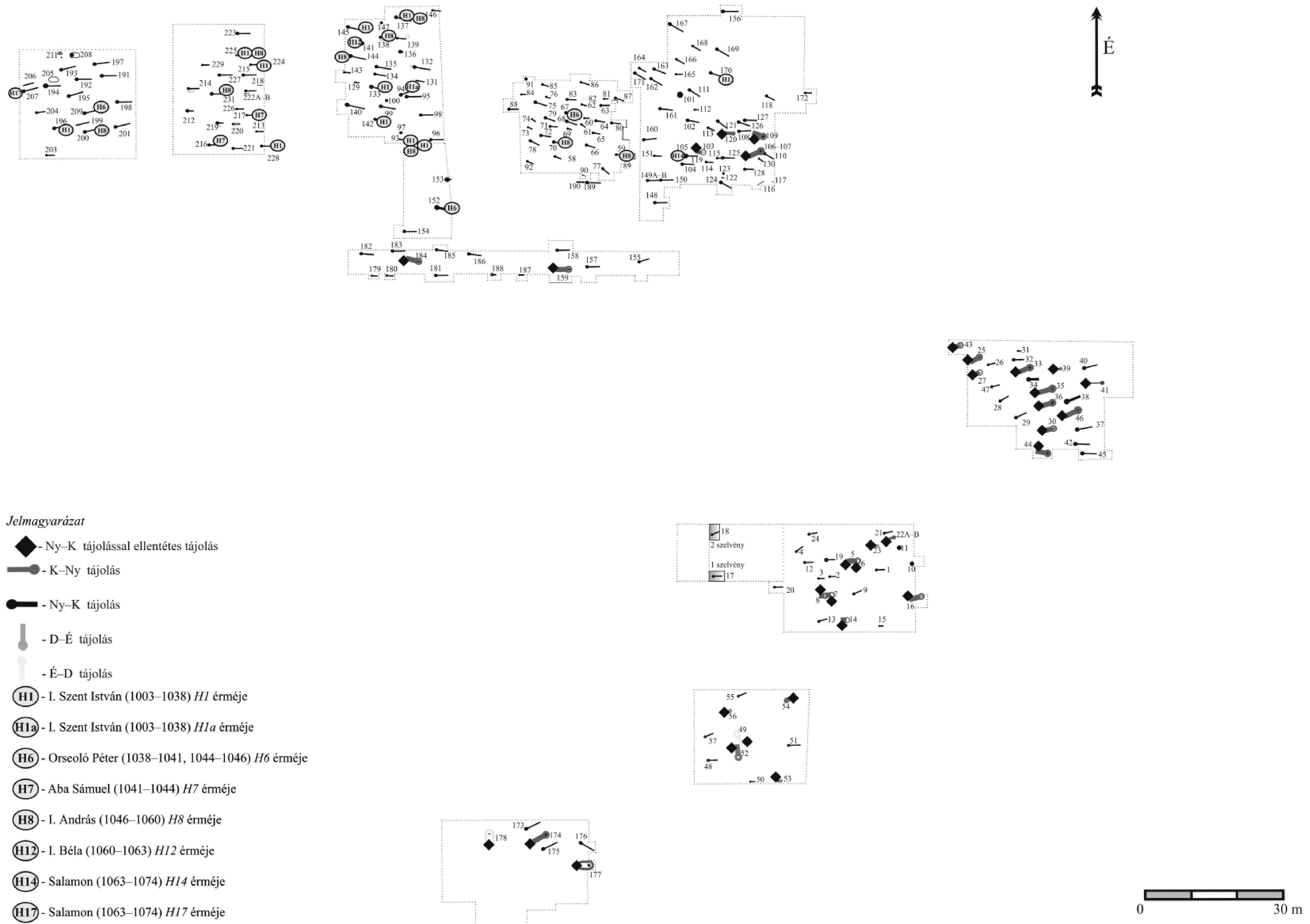
A gyulafehérvári temetőrészek egy másik jellegzetes elemének tekinthetjük a mészkőlap-, kő- és téglapakolásos sírokat. Összesen 64 sír esetében regisztrálhattunk kő- és téglapakolást, illetve köveket a temetkezésekben vagy ezek fölött (1., 5., 14., 17–18., 20., 25., 28–30., 37–41., 43–45., 52., 55–59., 69–71., 75., 79., 81–82., 89., 93., 95., 101., 102., 109–110., 116., 119–120., 124., 129., 138–139., 143., 149., 152., 155–156., 158–159., 160., 164., 179., 181., 187., 189., 197., 208., 214., 217., 219 és a 220. sír), amely a 228 sír temetkezés 28,07%-a.

A kövek sírbeli helyzete (és ebből következően eltérő funkciójuk) alapján az alábbi csoportokat és alkategóriákat tudtuk elkülöníteni:

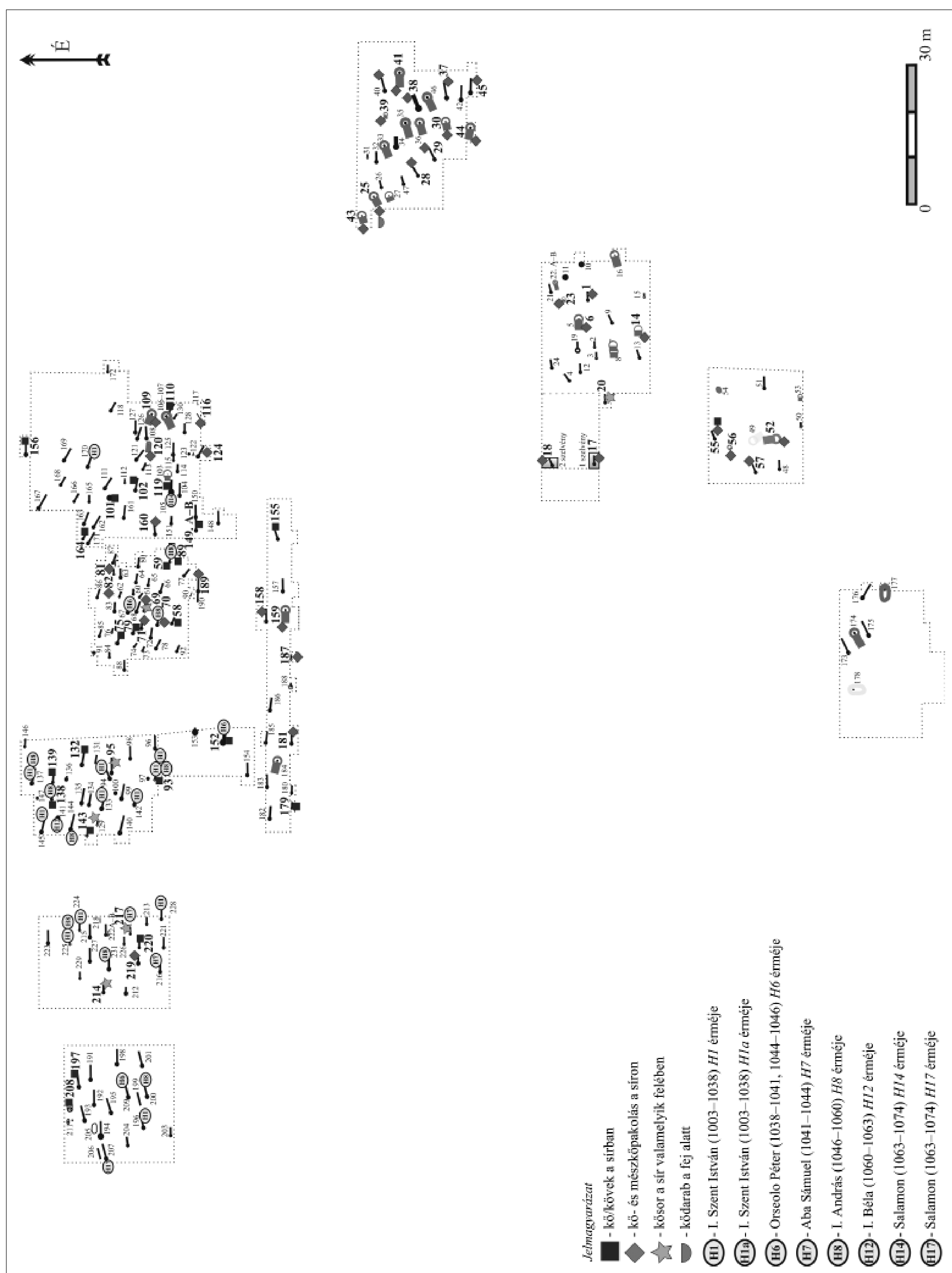
1. Kő vagy kövek a sírban, valószínűleg rituális célzattal.
1.1. Kő-, mészkő- és tégladarabok a sír földjében, rendszertelenül: 55., 58–59., 75., 79., 89., 93., 101–102., 110., 119., 132., 138–139., 143., 149., 152., 155–156., 164., 179., 197., 208. és 220. sír.
2. Kőszerkezetek a sír teljes felületén.
2.1. Egyetlen nagyobb mészkő- vagy márványlap a síron (esetleg kisebb méretű töredékek mellette): 14.,[113] 29., 55., 57., 159., 189. és 219. sír.
2.2. Két-három-négy db mészkőlap a síron: 1., 18., 25., 37–39., 41., 44–45., 52., 56., 116., 120., 124., 160. és 219. sír.
2.3. Kisebb méretű mészkőlapok töredékei a síron (néhány esetben rendszerezettséget, illetve egy vagy több nagyobb méretű követ is regisztrálhattunk a sírban):[114] 5., 23., 30., 40., 43–45., 52., 69–71., 81–82., 109., 158., 181., 187., 189. és 219. sír.
3. Kősor a sír valamelyik felében: 20., 69., 95., 129., 214. és 217. sír.
4. Mészkő a halott feje alatt: 25. sír.

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy míg a sírgödröket zömében inkább a nekropolisz – 1997-ben, 1999-ben és 2001-ben feltárt, 57 sírból álló – D-i részén takarták be kővel (itt összesen 15 esetben dokumentálták a szokást), addig a kövek sírokba helyezésének (talán rituális) szokása inkább a terület É-i részén, a 11. századra keltezhető sírok esetében gyakoribb. A 10. századra keltezett kőpakolásos temetkezések egyik fő jellemzője, hogy a legtöbb esetben e sírokba a csontvázakat

[112] Kiss 1983, 158; Szabó 1964, 120–129; K. k. 1996, 39.
[113] Márványlap.
[114] 44–45., 52. (2.2.), 69. (1.3.), 181. (2.1.), 189. és 219. sír (2.1.).

27. kép. Fordított tájolások és pénzérmés sírok a Gyulafehérvár-Brândușei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

28. kép. Kőpakolás és kövek a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészek sírjaiban (I–II. temető)

fordított, azaz K–Ny-i tájolásban temették el (5., 14., 25., 30., 41., 43–44., 56., 109., 120. és 159. sír), amely a kőszerkezetes, mészkőpakolásos temetkezések (2. csoport) 30,55%-át, illetve összesen a követ tartalmazó temetkezések 16,92%-át teszi ki. A Ny–K-i tájolásoktól eltérő az 52., D–É-i tájolású temetkezés is. E két jelenség összefonódása tehát – úgy tűnik – gyakori, azonban korántsem általános, mert bár a temető azon részében, amelyet már az Árpád-házi királyok érméi kelteznek, nem ismerünk fordított tájolásos temetkezést, annál inkább előfordulnak kőpakolásos sírok, bár az is igaz, hogy jóval kisebb arányban. Különösen a 2004-ben (Ioan Bodea telkén) feltárt, Orseolo Péter és I. András érméivel keltezett sírokat kell kiemelnünk. Az e temetőrésztől Ny-ra feltárt – időrendi szempontból azonban korábbinak minősülő – temetkezések esetében nem tapasztalták ezt a temetkezési szokást.

Az antropológiai elemzések hiányában sajnos nem lehet meghatározni, hogy vajon az említett szokás/szokások gyakorlásában voltak-e a férfiak és a nők között különbségek. Annyi bizonyos, hogy néhány követ vagy kőpakolást tartalmazó sírban (kő a sírban: 20., 75. és 119. sír; kőpakolás/sír gödrének kirakása: 17–18., 20., 57., 70., 75. és 160. sírok) olyan méretű csontvázak feküdtek (190 cm, 186 cm, 184 cm, 180 cm, 178 cm és 176 cm), amelyek kapcsán joggal feltételezhetjük, hogy férfiaké lehettek. Azt is tudjuk, hogy az 55. kőpakolásos sírban talán egy nő feküdt, így persze nem kizárt, hogy a szokást mindkét nem esetében gyakorolták.

A 79., 93., 138., 143., 149., 164., 179., 208. és 220. (1. csoport), illetve a 14., 28., 30., 39–40., 56., 69., 71., 81–82., 129., 158., 187., 217. és 219. – szintén kőtöredékeket tartalmazó, illetve kőpakolásos – sírokban gyermekcsontvázakat regisztráltak; úgy tűnik tehát, hogy a szokás független volt az életkortól, vagyis kiskorúak esetében is gyakorolták.

Lényeges megfigyelés, hogy amíg a rituális célzattal gödörbe helyezett vagy dobott köveket, illetve a sírgödör kirakásának gyakorlatias szokását (sírkeret elődje?) szinte csak a 11. századi temetőben dokumentálhattuk, addig a kőpakolás gyakorlata elsősorban a 10., illetve jóval kisebb mértékben a 11. évszázad temetkezései esetében figyelhetőek meg [vö.: 28. kép]. Következtetésképpen kisebb mértékben lehet beszélni kulturális kontinuitásról, és jóval markánsabb a diszkontinuitás a két század temetkezéseiben megfigyelhető szokások között. Tehát a 11. században megfigyelhető egy-két kődarab sírba helyezésének vagy gyaníthatóan dobásának szokása magyarázatra szorul: kapcsolatba hozható talán a kőpakolás szokásával is vagy egy teljesen más rituálé része lehetett.

A gyulafehérvári I–II. temetőben két esetben regisztráltak koporsós temetkezést: a 19. sír 180 cm hosszúságú felnőttjét, illetve a 112. sír *infans*át temették koporsóba. Mindkét esetben valószínűsíthető, hogy ácsolt vagy fatörzsből kivájt koporsókról beszélhetünk. A jelenleg ismert kis esetszám, a sírok mellékletszegénysége, valamint az antropológiai vizsgálatok hiánya miatt lehetetlen vállalkozás lenne az elhunytak státusával, mesterségével avagy gazdasági helyzetével kapcsolatba hozni ezt a szokást. De lényegesnek tartjuk megemlíteni, hogy a koporsós temetkezések aránya eredetileg jóval nagyobb lehetett a nekropoliszban.

42.4.2.6. A csontvázak helyzete a temetkezésekben

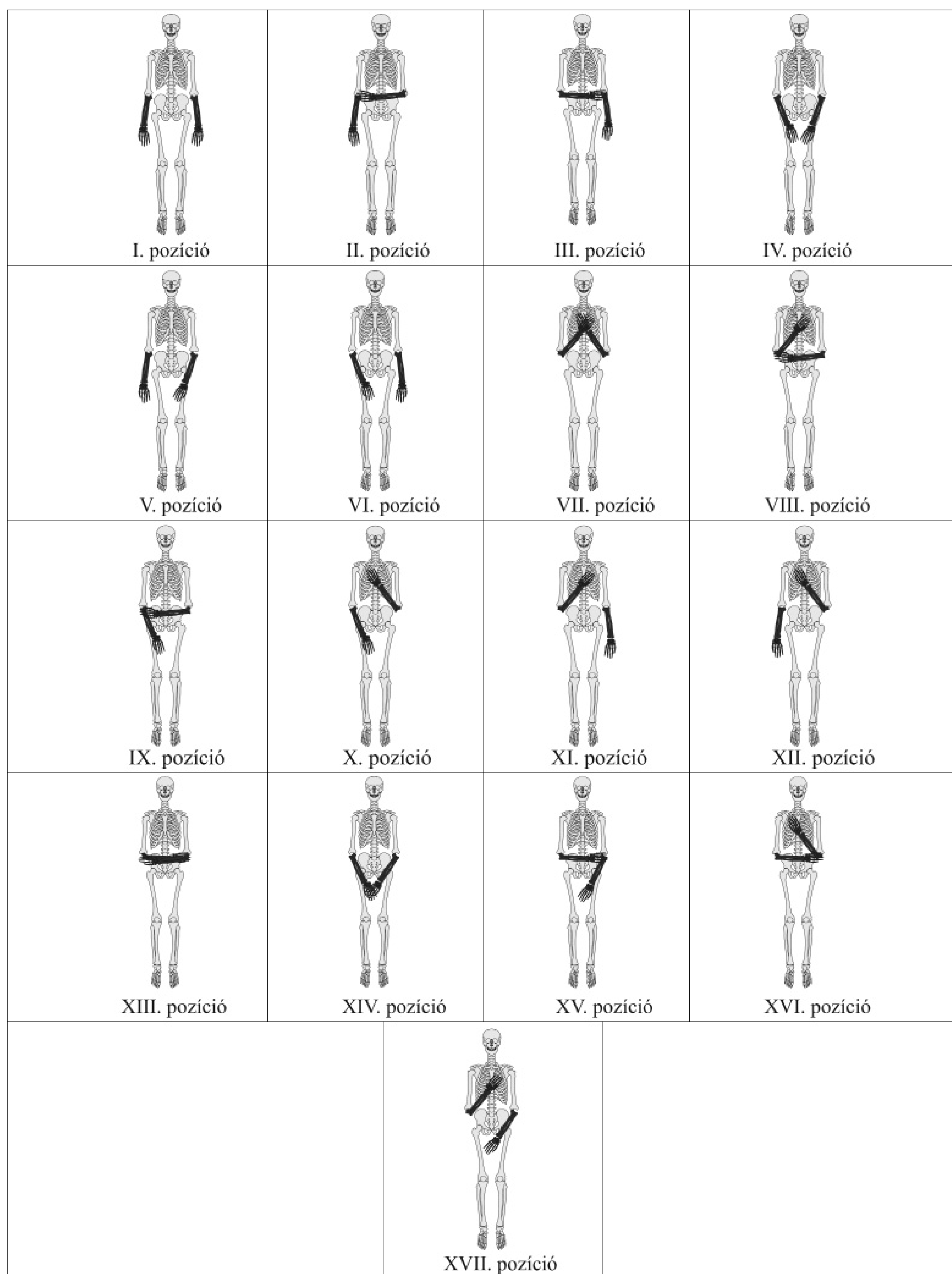
A temetkezések nagy többségében az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. Néhány esetben azonban rendellenes testhelyzetet regisztrálhattunk: a 3., 38., 64. és a 135. temetkezések során a halottakat felhúzott lábakkal temették el. Kettős temetkezés négy alkalommal fordult elő: a 22. A–B, a 106–107., a 149. A–B és a 222. A–B sírokban egy felnőtt és egy kiskorú (anya és gyermeke?) holttestét tárták fel. A kisgyermekeket egy esetben a felnőtt mellére (22. A–B sír), egy esetben a felnőtt jobb lábára (106–107. sír), két esetben pedig közvetlenül a felnőtt feje mellé helyezték (a 149. sírban balra, a 222. sírban jobbra).

42.4.2.7. A karcsontok helyzete a temetkezésekben[115]

A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészletekben számos különféle kartartást sikerült dokumentálnia az ásatóknak, a temetkezési szokások egyik jellegzetes eleme ugyanis a sírba helyezett holttestek karjainak elrendezése. A karok helyzetének vizsgálatakor azonban óvatosnak kell lennünk, ugyanis számos körülmény befolyásolhatja a holttestek karcsontjainak helyzetét, elrendezését. Ezek közül kiemelkedik jelentőségében a bolygatás, illetve a test bomlásának folyamata, mely akár jelentősebben is módosíthatja a karcsontok eredeti helyzetét. Gyulafehérváron mintegy 86 esetben az alkarcsontok vagy nem maradtak fent, vagy pedig bolygatás miatt nem lehetett pontosan rögzíteni a helyzetüket. 142 olyan eset volt viszont, amikor is a karcsontok pozícióját dokumentálni lehetett:

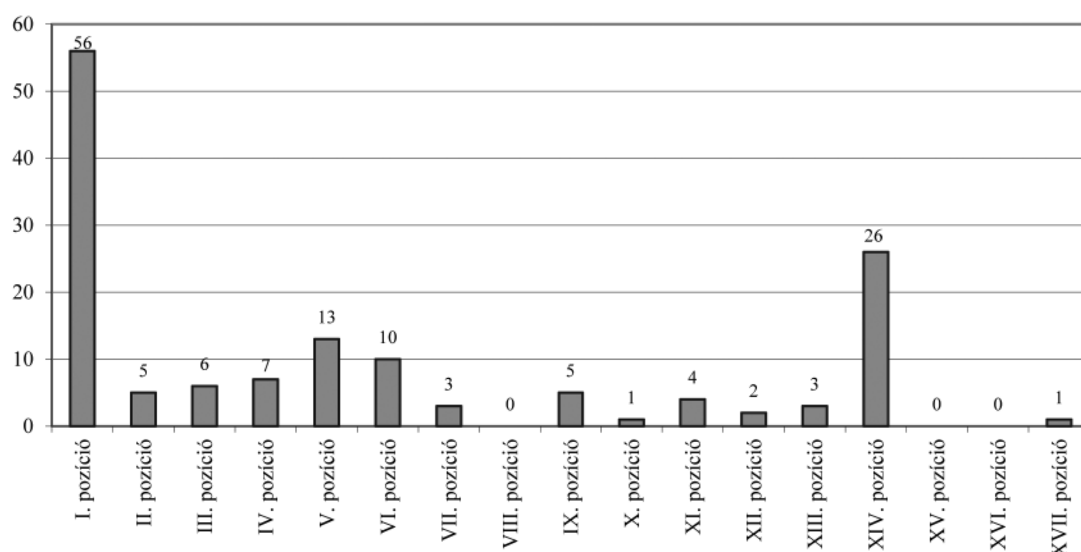
1. Kinyújtva (I. pozíció): 8., 12., 19., 21., 25., 29–30., 35–36., 40–42., 44., 46., 61., 63., 72., 83., 89., 95–96., 107–110., 118–119., 124., 127–128., 131–132., 139–140., 144., 149., 164., 158., 161–164., 173–176., 179., 181., 183., 189., 207., 212., 221–222. A, 231. sír – 56 eset.
2. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): 70., 104., 160., 198. és 206. sír – 5 eset.

[115] Az alfejezetben alkalmazott rendszert részleteiben lásd a IV. fejezetben.

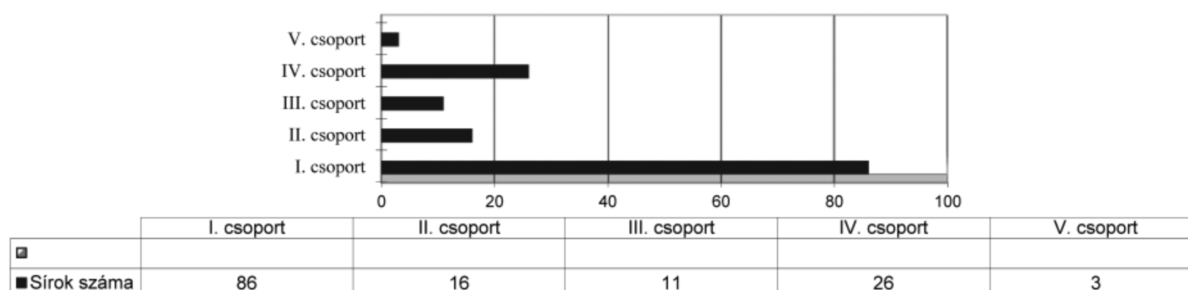

29. kép. Kartartások rendszerezése

3. A bal kéz a test mellett kinyújtva, a jobb pedig 90°-ban behajlítva (III. pozíció): 34., 69., 88., 99., 101. és 169. sír – 6 eset.
4. Mindkét kéz 10–20°-ban behajlítva a medence peremére helyezve (IV. pozíció): 43., 59., 64., 67., 77., 79. és 159. sír – 7 eset.
5. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva (V. pozíció): 16., 24., 37., 57., 71., 75., 86., 133., 150., 190., 192., 197. és 201. sír – 13 eset.
6. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 45°-ban behajlítva, a medencére vagy ráhajtva a másik karra (VI. pozíció): 33., 66., 68., 80., 87., 137–138., 152., 194–195. sír – 10 eset.
7. A két kéz a kulcscsontokra behajlítva vagy egymáson átrakva, kb. 22–45°-ban (VII. pozíció): 13., 47. és 114. sír – 3 eset.
8. A jobb kéz a mellcsontra hajlítva 45°-ban, a bal pedig a medencére helyezve 90°-ban (VIII. pozíció): – 0 eset.
9. A jobb kéz a medencére hajtva 45°-ban, a bal pedig 90°-ban, ugyancsak a medencére hajtva (IX. pozíció): 49., 115., 193., 196. és 199. sír – 5 eset.
10. A jobb kéz 45°-ban a medencére helyezve, a bal kéz pedig a mellcsontra 45°-ban (X. pozíció): 223. sír – 1 eset.
11. A jobb kéz a mell/kulcscsontra helyezve, a bal kéz pedig kinyújtva a test mellett (XI. pozíció): 5–6., 18. és 45. sír – 4 eset.
12. A jobb kéz kihajlítva a test mellett, a bal pedig a mellcsontra hajlítva (XII. pozíció): 28. és 184. sír – 2 eset.
13. Ölbe- vagy karbatett kezek (XIII. pozíció): 38., 48. és 135. sír – 3 eset.
14. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett kezek, illetve a kezeket összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték (XIV. pozíció): 3–4., 15., 20., 32., 51–52., 55., 78., 92., 98., 111., 126., 145., 148., 155., 157., 171., 180., 182., 186., 191., 200., 214–216. sír – 26 eset.
15. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig 45°-ban a medencére helyezve: – 0 eset.
16. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig a kulcscsontra vagy a mellcsontra hajtva: – 0 eset.
17. A bal kéz 45°-ban a medencén, míg a jobb 45°-ban a mellcsonton (XVII. pozíció): 121. sír –1 eset.

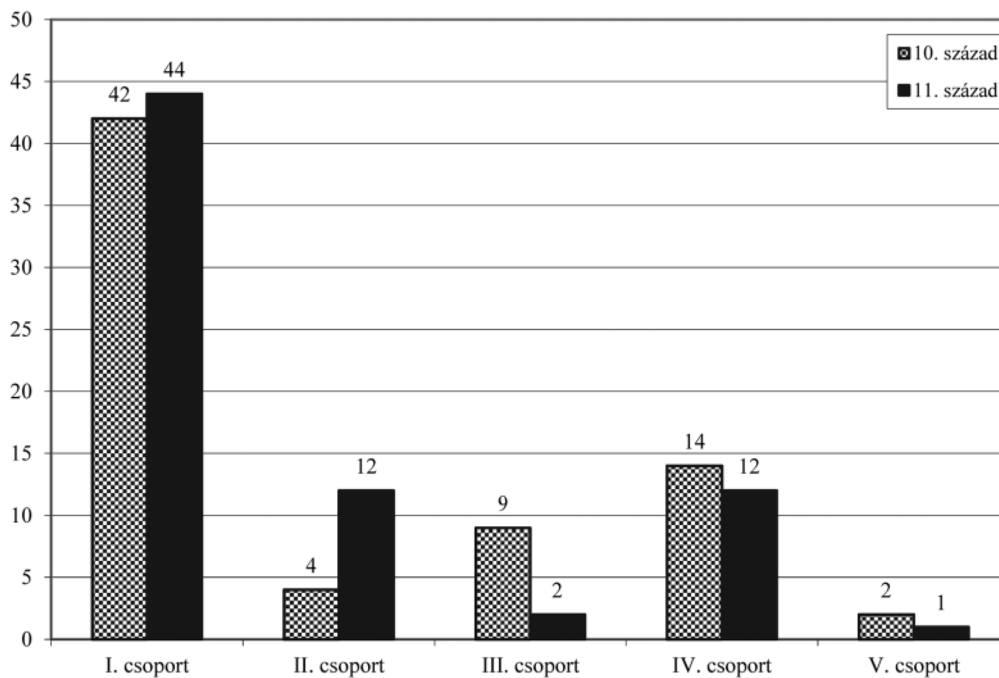

30. kép. Karhelyzetek mennyiségi megoszlása

	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport	V. csoport
■					
■ Sírok száma	86	16	11	26	3

31. kép. Karhelyzet-csoportok mennyiségi megoszlása

32. kép. Karhelyzet variációk mennyisége a sírok keltezése alapján

Ahogyan azt láthattuk, a korszak temetőire jellemző 17 karhelyzet közül mintegy 14-et regisztrálhatunk a gyulafehérvári temetőben, ezek közül a legnagyobb arányban az I. és XIV. karhelyzet-típus figyelhető meg.

A fenti karhelyzet-pozíciókat összességében öt nagyobb csoportba sorolhatjuk:

Az I. csoportba az I., valamint a IV–VI. karhelyzet-variációkat oszthatjuk. Ez a kategória alapvetően a test mellett kinyújtott karokkal eltemetetteket foglalja magában, ugyanakkor különböző okok folytán az alkarcsontok néha elmozdultak a test mellől, és így eltérő szögekben a medence peremére kerültek. Ilyen ok lehetett a lepelbe csavarás, vagy a test bomlása miatt bekövetkező elmozdulás. Ezek tehát eltérő karhelyzetet eredményeztek, mi mégis ide soroljuk őket. A 142 dokumentált karcsont helyzetből 86 eset ehhez a csoporthoz tartozik (60,56%).

A II. csoportba a II–III., IX., XV. karhelyzet-variációkat soroljuk. Ebben az esetben az egyik kart kinyújtották a test mellett, a másikat pedig a hasfalon vagy a medencén keresztül átnyújtották. Gyulafehérváron 16 ilyen esetet ismerünk (11,26%).

A III. csoportot azok az esetek alkotják, amikor a halott egyik vagy mindkét kezét a mellre helyezték. Ebbe a csoportba soroljuk a VII–VIII., X–XII. és a XVI–XVII. karhelyzet-variációkat is. A 142 eset közül 11 sorolható ebbe a csoportba (7,74%).

A IV. kategóriába csupán egy kartartási típust sorolhatunk, a XIV. típust, amikor is a karokat az ágyékcsigolyákon vagy a keresztcsont felett kereszt alakba fektették vagy egymásba kulcsolták. A lelőhelyünkről 26 ilyen esetet tartunk számon (18,30%).

Az V. csoportba a XIII. karhelyzetet soroltuk, amelyek közül 3 esetet ismerünk (2,11%).

A fenti táblázatok az öt fő karcsont-pozíció arányait, illetve keltezését világíthatják meg.

Egyes vélemények szerint a II–V. kategória kartartásai a bizánci kereszténység hatását mutathatják.[116] A statisztikai eredmények alapján viszont eléggé egyértelmű, hogy a bizáncinak tartott kéztartások csupán kisebb hányadát képezik a dokumentált karhelyzeteknek. Lényeges azonban, hogy kb. ugyanolyan mennyiségben fordulnak elő mind a 10., mind pedig a 11. századi sírok esetében (lásd a IV. fejezetben szereplő elemzésünket).

42.4.2.8. Obulusok a temetkezésekben [27., 33. kép]

A temetkezési szokások vizsgálata során az egyik legnehezebb feladat eldönteni, hogy a síron belül különböző helyeken megtalált pénzek halotti obulusként avagy a viselet tartozékaként kerültek-e a sírokba. Azaz a temetkezési szokásokra világítanak rá, vagy pedig viseleti elemként kell-e ezeket értékelnünk?

Biztosan obulusként értelmezhetőek a mellen, a szájban és a kézben talált érmék (59., 67., 70., 93. (3 érme), 94., 105., 133., 137 (2 érme), 138., 141–142., 144–145., 152., 170., 196., 200., 207., 209., 216–217., 224–225 (2 érme), 228., 231. sír [27. kép]).

Az érmék sírban levő helyzetét, illetve típusaik megoszlását a következő táblázat szemlélteti:

[116] Szabó 1984, 83–97.

Sírszám	Csontváz neme, kora	Érmét verő uralkodó	Érmetípus	Érme helyzete a temetkezésben
59. sír	felnőtt	I. András (1046–1060)	H8	a szájüregben
67. sír	felnőtt	Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046)	H6	a szájüregben
70. sír	felnőtt	I. András (1046–1060)	H8	a szájüregben
93. sír/1	gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a mellkas jobb oldalán
93. sír/2	gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a mellkas jobb oldalán
93. sír/3	gyermek	I. András (1046–1060)	H8	a szájüregben
94. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1a	a bal halántékon
105. sír	gyermek	Salamon (1063–1074)	H14	a medence alatt
133. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a bal halántékon
137. sír/1	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a szájüregben
137. sír/2	felnőtt	I. András (1001–1038)	H8	a mellkas bal oldalán
138. sír	gyermek	I. András (1001–1038)	H8	a szájüregben
141. sír	gyermek	I. Béla (1060–1063)	H12	az állkapocs bal oldala mellett
142. sír	gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a szájüregben
144. sír	felnőtt	I. András (1001–1038)	H8	a szájüregben
145. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a koponya töredékei között
152. sír	nő	Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046)	H6	a szájüregben
170. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a koponya bal oldalán
196. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a szájüregben
200. sír	felnőtt	I. András (1046–1060)	H8	a mellkas bal oldalának alsó részén
207. sír	felnőtt	Salamon (1063–1074)	H17	a szájüregben
209. sír	felnőtt	Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046)	H6	a koponya helyén
216. sír	felnőtt	Aba Sámuel (1041–1044)	H7	a szájüregben
217. sír	gyermek	Aba Sámuel (1041–1044)	H7	a koponyacsontok mellett
224. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a koponya alatt
225. sír/1	gyermek	I. András (1001–1038)	H8	a koponya alatt, a jobb oldalon
225. sír/2	gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a mellcsonton
228. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1	a koponya alatt
231. sír	felnőtt	I. András (1001–1038)	H8	az állkapcson

33. kép. Éremleletes temetkezések a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

A fenti táblázatból kiderül, hogy a 29 db érme nagyobbik hányadát (összesen 23 db-ot) a fej környékén dokumentálták, ebből 13-at kifejezetten a szájüregben. Csupán 5 példányt regisztráltak a mellcsont környékéről és egyet a medencéről. Lényegesnek tartjuk megemlíteni, hogy a legtöbb (22) esetben egyetlen obulust raktak a halott mellé, két esetben viszont már két érmét (137. és 225. sír), egy alkalommal pedig három érme került a temetkezésbe (93. sír).

A 217. és a 225. sír átfúrt érméi – egyikük a koponyacsontok mellől, a másik a mellcsontról került elő – lehettek ugyan ékszerek is, de a sírban levő helyzetük obulus funkciójukat sem zárja ki. A 93. sírban lelt – és ugyancsak átfúrt – érme viszont a szájüregben került elő, ezért egyértelműen kizárható ennek ékszerként való sírba kerülése, mégha korábban ekként is használhatták a tárgyat.[117]

A szakirodalomban sokáig tartotta magát Szőke Béla feltételezése, aki szerint férfiak sírjába csak kivételesen került halotti obulus, amely így többnyire a nők és gyermekek sírjainak jellegzetes lelete volt.[118] Szőke azonban még nem ismerhette az ennek

[117] A 142. sír denára – egyedüliként – körül lett nyírva.
[118] Szőke 1962, 92.

ellenkezőjét alátámasztó halimbai temető leletanyagát, valamint a jóval később megásott pusztaszentlászlói temető embertani elemzését.[119] Sajnos a Brânduşei utcai temető antropológiai elemzésének hiánya miatt a gyulafehérvári nekropolisz vonatkozásában nem tudunk maradéktalanul állást foglalni az éremleletes sírok nemi megoszlásának kérdésében. Az azonban elmondható, hogy az 59., 67., 70., 94., 133., 137., 144–145., 152., 170., 196., 200., 207., 209., 216., 224., 228. és 231. temetkezések *adultus*ok. Ezzel ellentétben a 93., 105., 138, 141., 142., 217. és 225. sírokban nyugvók még kiskorúak voltak. A 142. gyermeksírban I. (Szent) István H1. típusú érme került elő, amely azt jelzi, hogy a kiskorúak esetében is hasonlóan korán terjedhetett el ez a szokás. Érdekes továbbá, hogy a három sír közül, amelybe egynél több érme került, kettőbe (93., 225. sír) kisgyermeket temettek. Azok a sírok egyébként, amelyekbe több érem is került, az abszolút kronológia szempontjából is nagyon értékesek, hiszen amikor a sírba két vagy három király által veretett érme került, vitán felül áll, hogy a legkorábban vert pénz kiadása és a földbe kerülés ideje között hosszabb idő telhetett el, következésképpen a korábban vert pénzérme a sír keltezésésnek szempontjából irreleváns. Ugyanakkor ha a sírba egyetlen király által veretett érme került/érmék kerültek joggal gyanítható, hogy rövidebb idő telhetett el a pénz/pénzek kiadása, használata és a földbe kerülésük időpontja között.

Három olyan esetet is ismerünk (93., 137. és 225. sír), amelyből I. István H1. típusú és I. András H8. típusú érméi együtt kerültek elő. Ezek az esetek azt jelzik, hogy I. (Szent) István H1 érméi nagyon hosszú ideig voltak használatban. Erre a jelenségre már Gedai István és Kovács László is felhívták korábban a figyelmet.[120]

Azt mondhatjuk tehát, hogy az obulusadás szokása a gyulafehérvári temetőben már a 11. század elejétől dokumentálható, az előkerült érmék pedig pontosan illusztrálják a temető 11. századi használatának időrendjét. Fontos tényként említhetjük még, hogy a kora Árpád-kori érmékkel keltezett temetkezések csak a feltárt temetőrészek É-i részéhez tartozó területről ismertek. Keltező értékükre visszatérünk még az egyes temetőrészeket tárgyaló kronológiai elemzésünkben is.

42.4.2.9. Ételmellékletek [34–35. kép]

Ételmellékletre a gyulafehérvári temető leletanyagában a sírokban előkerült edények utalnak. A rendelkezésre álló adatok alapján a gyulafehérvári temetőből a 9., 12–16., 26., 28–29., 46, 55., 107., 155., 157. és 189. sírból ismert kerámia vagy kerámia töredéke. Csupán egyetlen esetben maradt meg az edényben ételmaradvány is: tudjuk, hogy a 15. sír edényébe főtt tojást helyeztek annak idején.

A 26., 47. és 55. sírokban megfigyelt törött edények valószínűleg nem az ételmelléklet szokásának bizonyítékai, sokkal inkább egy temetési szertartás részei lehettek, amely során összetörték az említett edényeket. A szokás ismert a 9. századi Sopron-présháztelepi temetőben, de Nyitrán vagy Zsitvafödémesen is.[121]

A gyulafehérvári nekropoliszban a sírokon belül számos helyre kerülhetett agyagedény. A sírokban elfoglalt helyzetük alapján a következő csoportokat állíthatjuk föl:

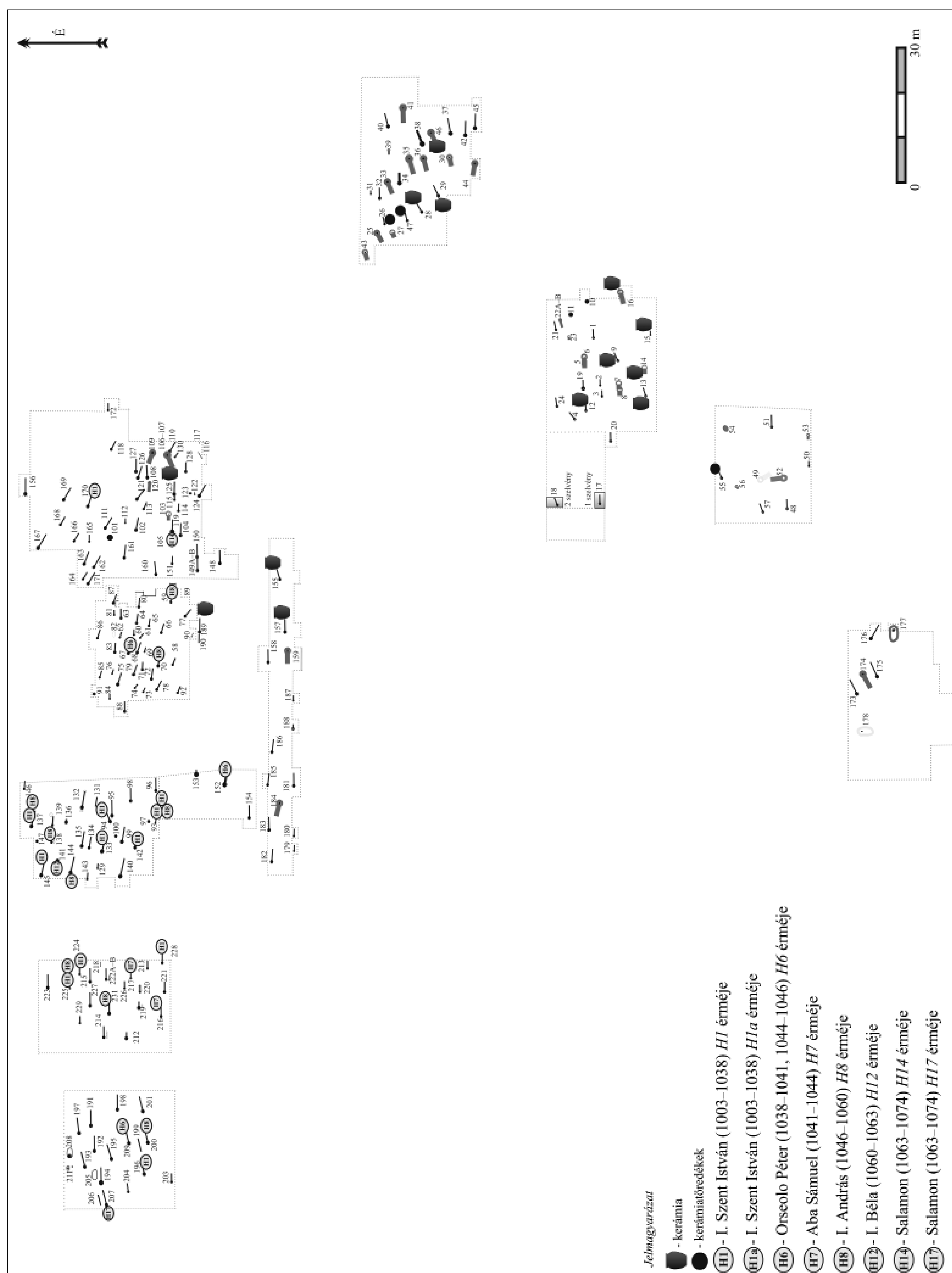
1. A koponya jobb oldalán: 29. sír
2. A jobb váll mellett: 9. sír
3. A jobb váll fölött: 12. sír
4. A medencecsont fölött: 189. sír
5. A medencecsont bal oldalánál: 28. sír
6. A jobb lábszárcsont mellett: 155. sír
7. A bal combcsont mellett: 15., 16. sír
8. A bal lábszár mellett, majdnem a térdnél: 46. sír
9. A két lábszárcsont között: 107., 157. sír
10. A bal lábfej mellett: 13. sír
11. A sír gödrében: 14. sír

Megállapíthatjuk tehát, hogy az ételt vagy italt tartalmazó sírkerámiák sírbeli helyzete nagyon változatos: öt esetben – azaz a leggyakrabban – a lábszárcsontok környékén (13., 46., 107., 155. és 157. sír), három esetben a koponya közelében (9., 12. és 29. sír), két esetben a medencetájon (28. és 189. sír), és ugyancsak két esetben a combok környékén (15. és 16. sír) dokumentálták az edényeket. Lényeges, hogy a lábszárcsontok környékére helyezett kerámiát vagy a lábszárcsontok közé, vagy a bal lábszárcsont mellé helyezték. Antropológiai elemzés hiányában nem tudjuk, hogy a kerámia sírba helyezése melyik nem esetében volt a gyakoribb. Csupán két – agyagedény töredékeket tartalmazó – sír esetében történt embertani vizsgálat. Az 55. és 107. sírokban női csontvázak nyugodtak.

A kerámiás sírokban nyugvók életkori megoszlását az alábbi táblázat mutatja:

A temetőtérkép alapján [lásd 34. kép] egyértelmű, hogy az agyagedényes temetkezések elsősorban a délebbi, 10. századra korhatározható sírcsoportokból kerültek elő. Ezek környezetében nem tűnnek fel a 11. századra keltezhető kora Árpád-kori mellékletes temetkezések. A legkésőbbi agyagedényes sírok a 107., 155., 157. és 189. temetkezések voltak. Ezek közvetlen környezetéből ugyanakkor már egyértelműen Árpád-

[119] Török 1962, 142–169; Szőke–Vándor 1987, 77–78.
[120] Gedai 1986, 66, 68; Kovács 1997, 84.
[121] Tettamanti 1975, 130. jegyzet.

34. kép. Kerámiát tartalmazó sírok elterjedése a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

Temetkezés	Csontváz neme, életkora	Agyagedény – agyagedény töredéke
9. sír	felnőtt	agyagedény
12. sír	felnőtt	agyagedény
13. sír	felnőtt	agyagedény
14. sír	gyermek	agyagedény
15. sír	gyermek	agyagedény
16. sír	felnőtt	agyagedény
26. sír	*infans* II.	agyagedény töredéke
28. sír	*infans* II.	agyagedény
29. sír	felnőtt	agyagedény
46. sír	felnőtt	agyagedény
47. sír	*infans* II.	agyagedény töredéke
55. sír	nő	agyagedény töredéke
107. sír	nő	agyagedény
155. sír	felnőtt	agyagedény
157. sír	felnőtt	agyagedény
189. sír	felnőtt	agyagedény

35. kép. Kerámiás temetkezések a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

kori, de csak a 11. század második felére datálható sírok is előkerültek. Ezek alapján elmondható, hogy e megfigyelt – pogány rítusú – temetkezések mindegyike még a 10. századhoz köthető és jellemzően a korszak temetőjének szélét foglalták el. A 11. századra datálható temetőrészekből azonban mindezidáig az eredetileg ételt és italt tartalmazó agyagedények hiányoznak.

42.4.3. A temető leletanyaga

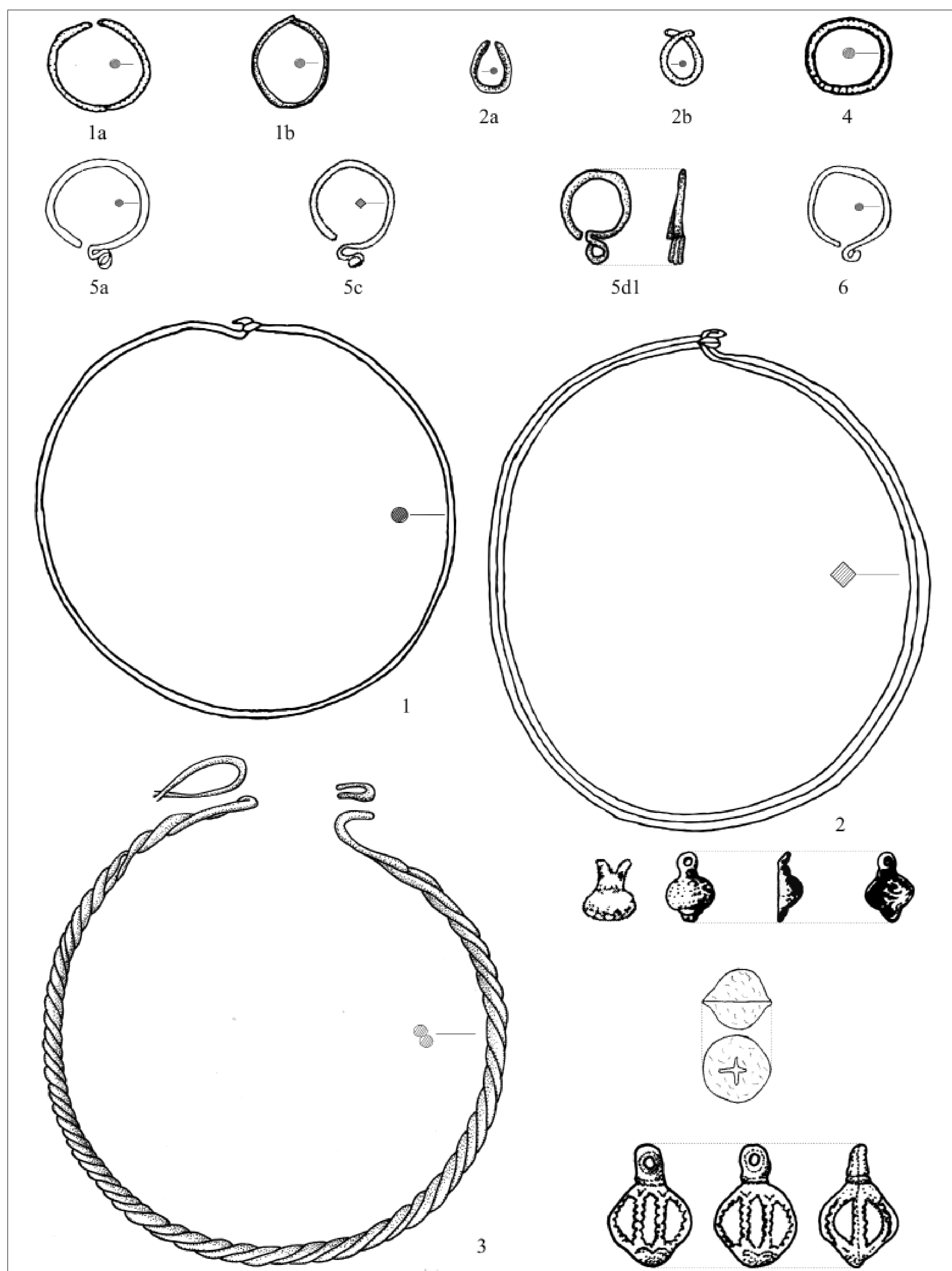
42.4.3.1. A temető leletanyagának statisztikai elemzése

Az eddig a gyulafehérvári Brânduşei utcában feltárt 228 sír 231 csontváza közül összesen 118 sír 119 csontváza mellől, tehát a temetkezések 51,51%-ában semmiféle maradandó anyagból készült tárgy nem került elő. A fennmaradó 112 sír 112 temetkezéséből elsősorban ékszerek, valamint amulettek, használati eszközök, érmék, illetve agyagedények kerültek elő. A temető viszonylagos szegénységét jól mutatja az a tény is, hogy a 112 melléklettel rendelkező temetkezés feltárása során mintegy 45 alkalommal csupán egyetlen leletet, többnyire hajkarikát regisztráltak (18 sírban egyetlen hajkarika, 3 alkalommal gyűrűk különféle típusa, 3-3 alkalommal I. István és I. András érméi, 1-1 alkalommal Orseolo Péter, Aba Sámuel és Salamon denárai, 1-1 alkalommal pedig amulett, gomb, ólomgyöngy, vasdarab, vaskés, egy alkalommal pedig egy vastárgy töredékei kerültek elő), 9 alkalommal kézikorongon készült edényt dokumentálhattak ezekben a sírokban (ez a 112 temetkezés 40,17%-a). A 10. századi pogány értékrendű és mentalitású közösség temetkezéseiben 9 esetben a temetkezési szokáshoz köthető agyagedény az egyetlen melléklet, míg a 11. században az obulusadás szokásának elterjedésével egy-egy – magyar királyok vert – érme (ugyancsak 9 alkalommal). Az ékszerviselés divata a nyolc 10., illetve kilenc 11. századi sírból előkerülő egyetlen hajkarika alapján lényegesen nem változott, de ez elmondható a gyűrűkről (2 – 1) is. A 10. századi lelőhely mellékletbeli szegénysége elsősorban a lovas–fegyveres temetkezések elmaradásával hozható kapcsolatba, amely természetesen kapcsolatban állhatott a közösség státusával is.

42.4.3.2. Hajkarikák [36–38. kép]

Az ékszerek közül a legnagyobb mennyiségben a hajkarikák különböző típusai kerültek elő:

1a. Egyszerű sima hajkarika, a végei szemben egymással: 3. sír (1 példány – Br.), 12. sír (2 példány – Ag.), 20. sír (1 példány – Ag.), 26. sír (1 példány – Ag.), 40. sír (1 példány – Ag.), 48. sír (1 példány – Br.), 55. sír (1 példány – Br.), 65. sír (1 példány – Br.), 124. sír (2 példány – Ag.), 129. sír (1 példány – Br.), 149. A. sír (3 példány – ebből 2 aranylemezzel bevont Br., 1 db – Br.), 153. sír (1 példány – Ag.), 163. sír (1 példány – Ag.), 176. sír (1 példány – Br.), 191. sír (1 példány – Br.).

36. kép. Hajkarika-, nyakperec- és gombtípusok a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

1b. Egyszerű sima hajkarika, a végei egymásra hajlítva: 3. sír (5 példány – Br.), 20. sír (1 példány – Ag.), 27. sír (1 példány – Br., 1 példány – Ag.), 33. sír (1 példány – Br.), 42. sír (1 példány – Br.), 48. sír (1 példány – Br.), 51. sír (1 példány – Br.), 55. sír (3 példány – Br.), 77. sír (1 példány – Br.), 96. sír (1 példány – Br.), 103. sír (1 példány – Br.), 123. sír (2 példány – Br.), 126. sír (1 példány – Br.), 127. sír (2 példány – Br.), 153. sír (1 példány – Ag.), 155. sír (1 példány – Ag., 1 példány – Br.), 158. sír (1 példány – Br.), 159. sír (2 példány – Br.), 181. sír (2 példány – aranylemezzel bevont Br.), 195. sír (1 példány – Br.).

2a. Kisebb méretű, legtöbbször körte forma és ovális hajkarika típus-változat, a végei egymással szemben: 6. sír (1 példány – Br.), 16. sír (1 példány – Ag.), 27. sír (2 példány – Br.), 28. sír (1 példány – Ag.), 31. sír (2 példány – Br.), 89. sír (2 példány – Ag.), 158. sír (1 példány – Br.), 161. sír (1 példány – Br.), 169. sír (1 példány – Ag.), 191. sír (1 példány – Br.).

2b. Kisebb méretű, legtöbbször körte forma és ovális hajkarika típus-változat, a végei egymásra hajlítva: 7. sír (4 példány – Ag.), 13. sír (1 példány – Ag.), 52. sír (1 példány – Br.).

2b1. Sima, kis körte alakú hajkarika, a két végét összesodorták: 155. sír (1 példány – Br.).

4. Ovális vagy kerek keresztmetszetű zárt hajkarika (hajszorító?): 21. sír (1 példány – Br.) és 38. sír (1 példány – Br.).

5a. Egyszerű S végű lapított végű hajkarikák: 58. sír (1 példány – Ag.), 60. sír (7 példány – Br.), 61. sír (1 példány – Br.), 62. sír (1 példány – Ag.), 63. sír (1 példány – Br.), 65. sír (1 példány – Br.), 68. sír (1 példány – Br.), 71. sír (1 példány – Ag.), 92. sír (2 példány – Ag.), 94. sír (2 példány – Br.), 96. sír (1 példány – Br.), 99. sír (2 példány – Br.), 102. sír (1 példány – Ag.), 105. sír (2 példány – Ag.), 121. sír (1 példány – Ag.), 129. sír (1 példány – Br.), 130. sír (1 példány – Ag.), 132. sír (1 példány – Ag.), 137. sír (2 példány – Ag.), 141. sír (2 példány – Ag.), 143. sír (1 példány – Br.), 152. sír (2 példány – Br.), 161. sír (2 példány – Br.), 163. sír (2 példány – Ag.), 166. sír (1 példány – Br.), 169. sír (1 példány – Ag.), 170. sír (2 példány – Br.), 200. sír (2 példány – Ag.), 204. sír (1 példány – Ag.), 208. sír (1 példány – Br.), 213. sír (2 példány – Br.), 221. sír (2 példány – Br.), 227. sír (2 példány – aranyozott Ag.) és 228. sír (2 példány – Br.).

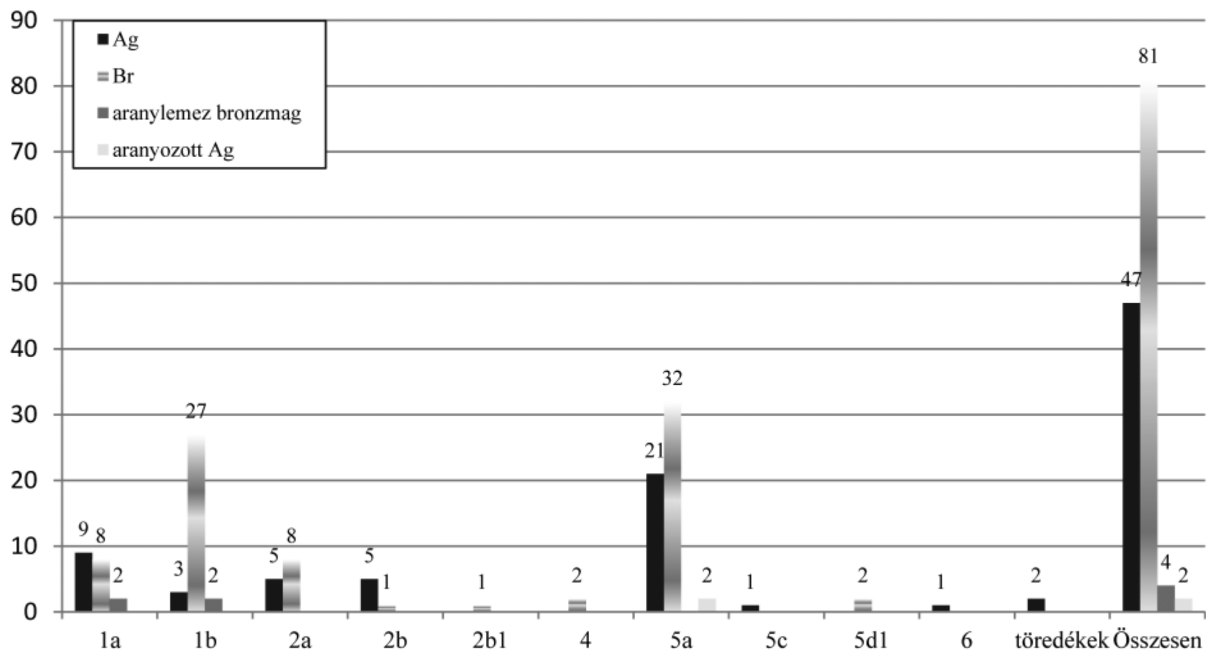
5c. Négyzet átmetszetű karikájú S végű hajkarika: 204. sír (1 példány – Ag.).

5d1. Bordázott S végű hajkarikák: 213. sír (1 példány – Br.) és 220. sír (1 példány – Br.).

6. Pödrött végű hajkarika: 79. sír (1 példány – Ag.).

Hajkarika töredéke: 89. sír (1 példány – Ag.) és 134. sír (1 példány – Ag.).

Összesen tehát 134 hajkarika került elő a feltárt temetőrészek 73 sírjából, amelyek 5 alaptípus 8 változatához sorolhatóak. Statisztikai táblázatunkban a hajkarikák típus-változatait, illetve nyersanyagait tüntettük fel:

37. kép. A hajkarikák mennyisége típusonként és az előállítási anyaguk alapján

A rendelkezésre álló anyag alapján a temetkezések nagy többségében egy (32 eset), illetve két hajkarika került elő (ugyancsak 32 eset). 16 db 10. századra és 16 db 11. századra keltezhető olyan sír volt a temetőben, amelyből csupán 1 hajkarika került elő. Két hajkarikát egy sírban 30 esetben regisztráltak, ebből 10 alkalommal a 10. századra, illetve 20 alkalommal a 11. századra keltezhető temetkezésről van szó.

A 89., 149. A, 155., 161., valamint a 213. temetkezésből 3 hajkarika ismert (ezek közül két sír a 10., három pedig a 11. századra keltezhető). A 7., 27., 55. és 163. sírokból már 4 hajkarika (három sír a 10. századra, illetve a negyedik a 11. századra keltezhető), a 3. és 60. sírból (az első a 10. századra, a második a 11. századra keltezhető) pedig 7–7 példány ismert.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a gyulafehérvári temetőben több mint két hajkarika sírba tétele kivételesnek tekinthető.

Nyolc olyan hajkarikás sírunk van, amellyel kapcsolatban kétség kívül igazolható, hogy női temetkezés (48., 55., 68., 94., 89., 137., 149. A és 152. sír, illetve talán a 155. és 191. sírok is női temetkezések voltak). 29 alkalommal gyermek- vagy *infans*sírból került elő a tárgytípus (3., 13., 26., 27–28., 31., 40., 60–62., 65., 71., 79., 92., 103., 105., 123., 129–130., 134., 141, 143., 158., 163., 166., 204., 208., 213. és a 220. sírból).

Hajkarikák olyan sírokból is napvilágra kerültek, amelyekben inkább a férfiakra jellemző mellékletek voltak: a 6. sír esetében a hajkarikával együtt előkerült vaskés, csiholó acél és kovakő utalhat a férfi nemére; a 7. sírból négy hajkarika mellett egy vaskés került elő; a 124. sírból a két sima ezüst hajkarika mellett egy félkör átmetszetű karikagyűrű és egy kés ismert. Mindez arra utalhat, hogy S végű hajkarikák a férfiak viseletében is feltűnnek. A 20–21. és 63. sírok antropológiai jellegzetességei alapján (180 és 188 cm magasságú csontvázak) méltán gondolhatjuk, hogy ezekben az esetekben is férfiakkal számolhatunk.

Antropológiai elemzések hiányában, a többi 27 esetben nem lehet eldönteni, hogy férfi vagy női csontvázak feküdtek a sírban, csak annyit tudunk leszögezni, hogy felnőtt korban eltemetett egyénekről van szó. Ezek a 12., 16., 33., 38., 42., 51–52., 58., 77., 96., 99., 102., 121., 126–127., 132., 153., 159., 161., 169–170., 176., 181., 195., 200., 221., és a 227–228. temetkezések.

Ezen adatok alapján leszögezhetjük, hogy a hajkarikákat nemre, korra és hajkarika típusra való tekintet nélkül viselték a 10–11. században, vagyis nem, illetve életkor meghatározására nem alkalmas a tárgytípus.[122] Következtetésképpen: nem maga az ékszer, hanem az ékszer funkciója lényeges a nem, illetve az életkor kutatásánál.

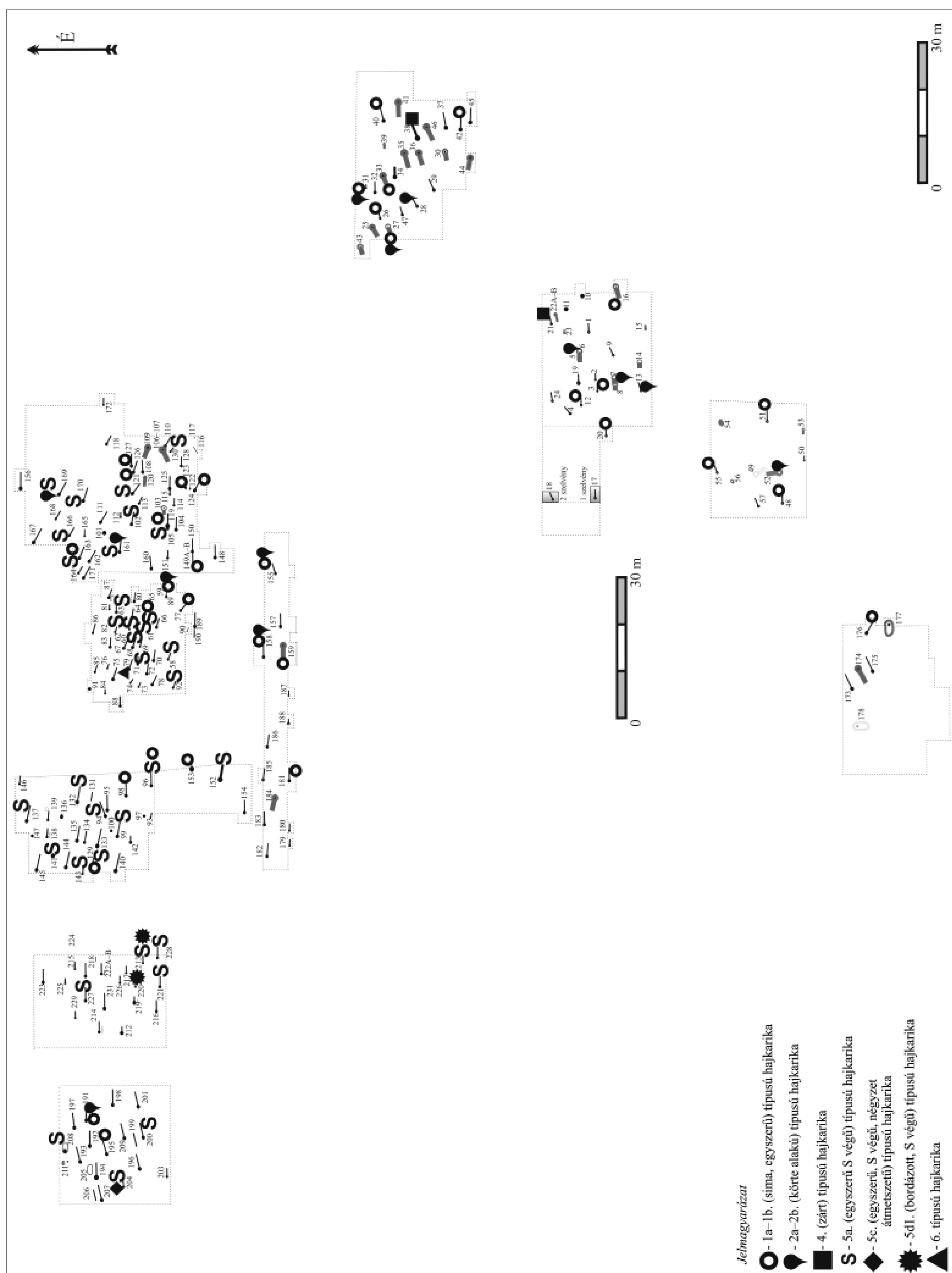
Ami a hajkarika típusok keltezését illeti, a kisebb méretű sima (1a–b. típusú), a körte vagy ovális alakú (2a–b. típusú) hajkarikák elsősorban a temető délebbi részein feltárt, 10. századra keltezhető temetőrészekből ismertek. A 3., 12., 16., 27., 31., 33., 40., 42., 48., 51., 55., 176. sírokból sima, egyszerű hajkarikák, a 6–7., 13., 27., 31. és 52. temetkezésekből pedig körte vagy ovális alakú, kisebb méretű hajkarikák kerültek elő. A 10. század végére keltezhetőek a 155., 158–159. és a 181. sírokból előkerült példányok. Északabbra a 103., 123–124., 126–127., 149. A–B sírok a 10–11. század fordulójára korhatározhatóak.

A sima hajkarikákat (1a–b. típusok) a 11. században is használják, igaz már inkább csak elvétve fordulnak elő, mint a régi, letűnt kor anyagi kultúrájának termékei. A század első felére keltezhetőek a 96. és a 129. sírok hajkarikái, ugyanis mindegyik esetben Szent István H1. érméje került elő a közvetlen környezetükben (a 95. és a 133. sír). Közvetlen környezetük alapján későbbre, azaz a 11. század közepére–második felére datálható a 191. és 195. sír (közvetlenül mellettük a 200. sírt I. András H8., a 209. sírt pedig Orseolo Péter H6. érméje keltezi). A H6-os érmével keltezett 152. sír mellett regisztrálták a 153. sírt, amelyből 1a–1b. típusú hajkarikák kerültek elő. Hasonló periódusra korhatározhatóak a 65. és a 77. sír példányai is. A 65. sírban a sima hajkarika együtt került elő egy S végű hajkarikával, azonban a 67. és 70. sírok közelsége alapján (amelyekben H6. és H8. típusú érmék láttak napvilágot) eléggé egyértelmű, hogy ez is valahová a 11. század közepére–második felére keltezhető. A 89. sírból töredékes hajkarika került elő. Ebben az esetben szuperpozíció figyelhető meg: a 89. sír fölé ásták a 59. sírt, amelynek obulusos mellékleteként I. András érmét dokumentálhattuk. Egyértelmű tehát, hogy a 89. sír időben megelőzi az 59. sírt, amelyet I. András érméje a 11. század közepére–második felére keltez. A 89. sírt, amelynek leletanyagából még huzalgyűrű is ismert, a 11. század első felére keltezhetjük.

Hasonlóan datálhatók a körte alakú hajkarikák is (2a–b. típusok). A legkorábbiak a 6., 13., 27–28., 31. és az 52. sírok példányai, amelyek a 10. század második felére keltezhető temetőrészekből kerültek elő. A temetőtérkép alapján a 10. századra keltezhetőek továbbá a 155. és 158. sírok példányai is. Ezekkel ellentétben a 11. század első felére keltezhetők a 89., 161. és a 169. sír példányai, valamint a század közepére, második felére a 191. sír hajkarikája.

A sima és a körte alakú hajkarikákkal ellentétben az S végű hajkarikák csak az É-i temetőrészekben feltárt sírcsoportokból ismertek. A legkorábbi S végű hajkarika feltehetően a – mellékletei és rítusa alapján a 10. század végére, 11. század elejére datálható – 130. sírból ismert. A

[122] Érdekes adalék ugyanakkor, hogy a 7 db hajkarikát tartalmazó temetkezésekben az *infans* csontvázak kislány temetkezésekhez tartozhattak, más mellékleteik (így a gyöngysorok) alapján is.

38. kép. Hajkarika típusok a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

mellette lévő sírokból – amelyek talán egy kiscsaládhoz tartozó csoportot alkotnak – egy edénymellékletes, K–Ny-i tájolású temetkezés (107. sír), illetve egy melléklet nélküli sír került elő (110. sír). Kissé távolabb újabb melléklet nélküli sírokat tártak fel (116–117., 122. sír). A 128. sírban késsel, kovával, csiholóval és líra alakú csatos bőrövvel eltemetett holttestet dokumentáltak, a 124. sírból két sima 1a. típusú hajkarika, illetve egy félkör átmetszetű zárt pántgyűrű és egy újabb kés, a 123. gyermeksírból pedig két 1b. típusú hajkarika ismert. A félkör átmetszetű, zárt pántgyűrű kivételével ezek elsősorban a 10. századi anyagi kultúrára jellemző tárgyak voltak, ezért a 10. század végi, 11. század elejei keltezést javasoljuk e sírok esetében is.

A 11. század elejére keltezhető a 121. sír S végű hajkarikája is, akárcsak a sírban előkerült nyitott, sodrott ezüstgyűrű. A 102. sírban is pontosan ugyanezek a tárgytípusok kerültek elő. Nem messze ettől a sírtól a 119. sírra ástak rá egy gyermeksírt (105.), amelyből két S végű hajkarika mellett Salamon (1063–1074) H14. típusú érméje került elő, amely arra mutat, hogy a többi, közelben lévő sírt sem áshatták korábban, mint a 11. század első évtizedei. A temetőtérkép tanúsága alapján ugyancsak a 11. század első felére keltezhetők a 96., 99., 129., 132., 161., 163., 166., 169–170. sírok sima S végű hajkarikái, viszont ezeknél valószínűleg későbbiek (a század közepére–második felére datálhatóak) a 137., 141. (I. Béla H12. típusú érméje keltezi), 152. (Orseolo Péter H6. típusú érméje keltezi), 227. sírok hajkarikái. A 221. és a 228. sír hajkarikáinak keltezése egy sor kérdést vet fel: ugyan a 228. sírból Szent István H1. típusú érméje került elő egy S végű hajkarikával, azonban közvetlenül mellette egy bordázott S végű hajkarikás sír is ismert (213. sír); ez utóbbi tárgytípus használatát a szakma a 11. század második felétől számítja.[123] Lényeges szempont a keltezés kapcsán, hogy e síroktól nem messze Aba Sámuel H7. típusú érméje került elő a 217. sírból, mellette a 220. temetkezésből pedig egy bordázott S végű hajkarika (5d1. típus), amely alapján elképzelhető, hogy ezeket a sírokat a század második harmadában ásták meg, következésképpen e hajkarika-változatok elterjedésével már a század második harmadában számolnunk kell.

A 2004-ben és 2007-ben feltárt temetőrészletek S végű hajkarikái későbbiek: az S végű hajkarikák Orseolo Péter és I. András érméivel keltezett temetkezések (59., 67. és 70. sírok) melletti sírokból kerültek elő. A 68. sír mellett – melyben egy S végű hajkarika és egy sodrott ezüstgyűrű került elő – feküdt a 67. sír, amelyben Orseolo Péter H6. típusú érméjét, míg a kissé távolabbi 70. sírban I. András H8. típusú érméjét regisztrálták. Tőle K-re az S végű hajkarikás 62. sírt tárták fel, míg ettől DK-re a 65. sírban az S végű hajkarika egy 1a. típusú hajkarikával együtt került elő. Az 58. sír mellett pedig az I. András érméje segítségével datált 70. sírt tárták föl. A 200. sírt ugyancsak I. András H8. típusú érméje keltezi a század közepére–második felére, akárcsak a környezetében levő S végű hajkarikákat magukban foglaló sírokat (204. és 208. sírok). Az előbbiben előkerült S végű, négyzet átmetszetű karikájú hajékszert is a század közepére, illetve második felére korhatározhatjuk. A 11. század második felére datálhatjuk a 79. sírban előkerült pödrött végű hajkarikát is (6. típus).

42.4.3.2. Nyakperecek [36., 39. kép]

Az ékszerek egyik jellemző típusát képezik a nyakperecek is, amelyek közül a gyulafehérvári nekropoliszban három típus öt példányát sikerült dokumentálni:

1. Egy huzalszálból készült nyakperecek: 3. (Fe) és 142. sír (Ag).
2. Rombusz átmetszetű huzalnyakperec: 129. sír (Br.).
3. Sodrott nyakperecek: 63. és 94. sír (Br.).

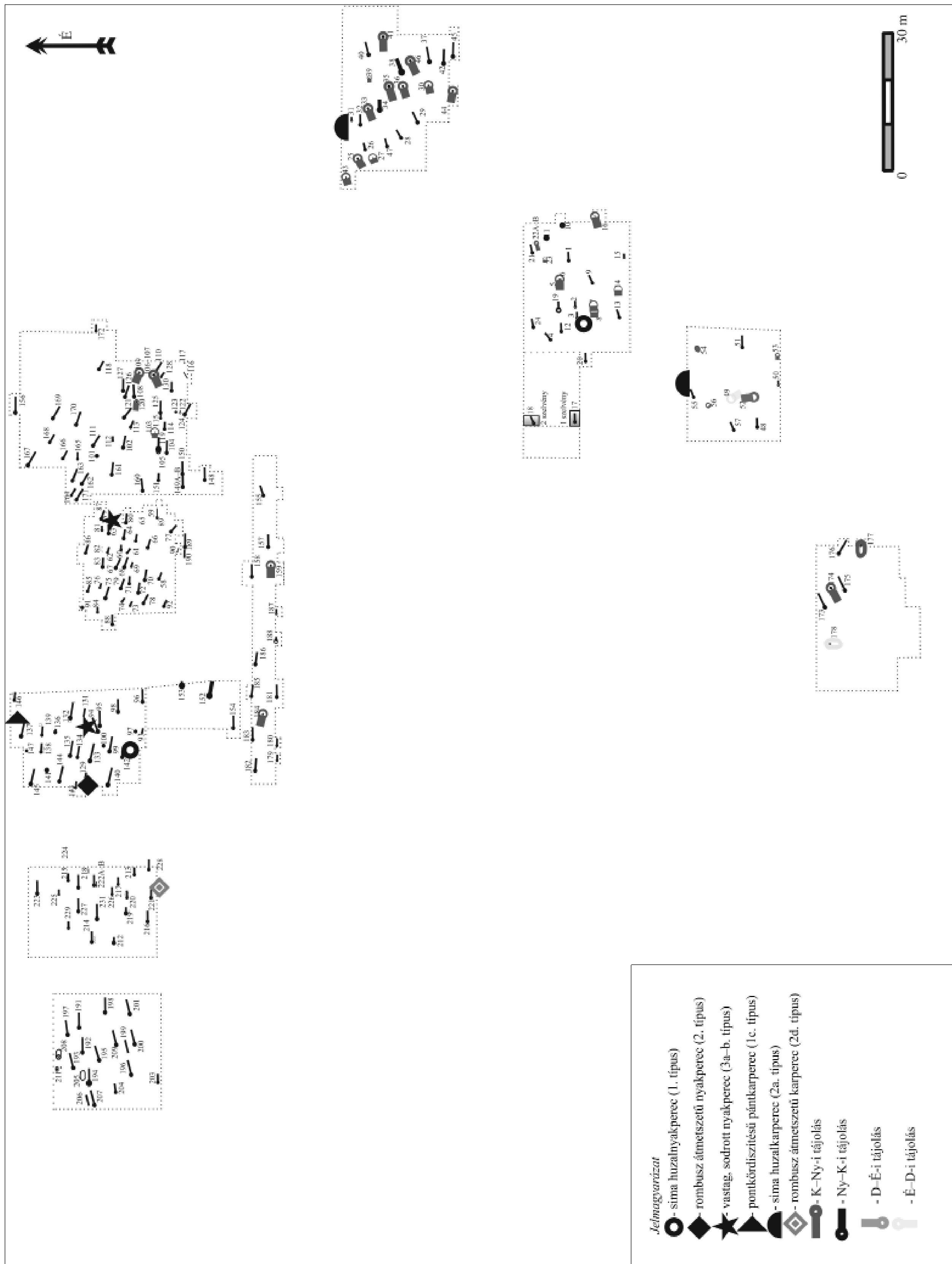
A 3. sír nyakperece kivételével a 11. századra keltezhetjük őket, az előbbi sírba kerülését pedig a 10. század második felére tehetjük. Pontosabb datálást csupán a 142. sírban előkerült darabbal kapcsolatban végezhetünk, ez ugyanis egy H1. típusú érmével együtt került elő, nem messze tőle pedig egy H1. és H8. típusú érmék segítségével keltezett sírt tártak fel (93. sír). Ezek alapján a 11. század második harmadában kerülhetett a szóban forgó nyakperec a földbe.

A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperecek Kovács László újabb kutatásai alapján a 11. század 20-as és 60-as évei közé keltezhetőek.[124] Ezt a datálást megerősítik a gyulafehérvári példányok is, a 63. és a 94. sírok ugyanis a temető olyan részéből kerültek elő, amelyet a 11. század első felére–közepére keltezhetünk.

Ugyanezen periódusra keltezhetjük a rombusz átmetszetű nyakperecet is: a temetőben elfoglalt helyzete alapján nem kerülhetett tehát korábban sírba, mint a 11. század első harmada.

A gyulafehérvári Brânduşei utcai 3. sír huzalnyakperecével kapcsolatban még egy másik problémára is ki kell térnünk. A meghajlított vashuzalon nagyon jól látszik ugyanis, hogy nem egy kidolgozott ékszerről van szó. Nemrégiben Horváth Ciprián gyűjtötte fel a korszakhoz tartozó vasláncos sírokat. Mint kiderült, ezek mindegyikében – a gyulafehérvári temetkezéshez hasonlóan – gyermek nyugodott, és ahol az életkoruk meghatározható volt, ott ez általában 10 év

[123] Szőke 1962, 89; Szőke–Vándor 1987, 51–52.
[124] Kovács 1994, 115.

39. kép. Nyakperec- és karperectípusok a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

alatt volt.[125] Solymossy Sándor szerint a magyar népi hiedelemrendszerben megtalálható az a szokás, hogy az újszülöttek pólyájába, a kisgyermekek ágyába gyakran vasdarabokat helyeztek, ezzel tartva távol tőlük a rájuk leselkedő rontást és ártó lényeket.[126] Ennek fényében a 10. századra datálható gyulafehérvári nyakperec akár ennek a szokásnak a korai régészeti bizonyítéka is lehet.

42.4.3.3. Karperecek [39–40. kép]

A 10–11. századi temetőkhöz viszonyítva a gyulafehérvári temetőből nagyon kis számban kerültek elő karperecek. A négy feltárt példány három típust képvisel:

1. Pont-kör díszítésű öntött pántkarperec: 137. sír (Br.).
2. Huzalkarperec: 31. sír (Br.) és 55. sír (Br.).
3. Rombusz átmetszetű karperec (2d. típus): 221. sír (Br.).

A 10. század teljes hosszában használt huzalkarperecek nem meglepő módon a délebbi, 10. századi temetőrészek sírjaiból kerültek elő. A pont-kör díszítéses öntött pántkarperecek a 11. század jellegzetes tárgyai. Ezt a megállapítást a sír S végű hajkarikái és elsősorban a Szent István által veretett H1. típusú érme egyértelműen alátámasztják. A rombusz átmetszetű karperec a 11. századi temető egy olyan részén került elő, amelyet Orseolo Péter H7-es és I. András H8-as érméi kelteznek a 11. század közepe tájára.

42.4.3.4. Gyűrűk [40–41. kép]

A gyulafehérvári temetőből jelentősebb mennyiségben kerültek elő az ugyancsak jellegzetes ékszernek számító gyűrűk különféle típusai:

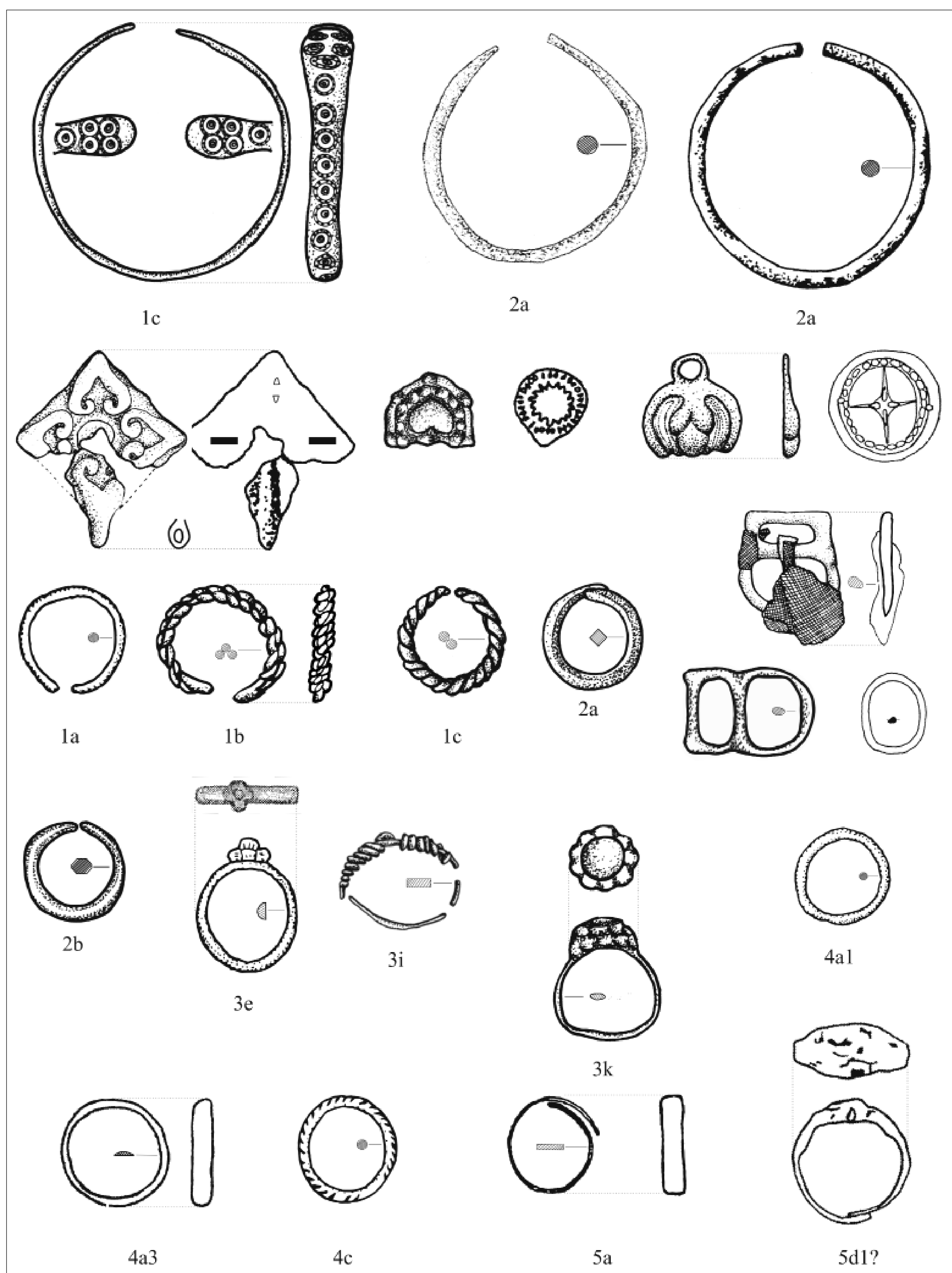
1a. Nyitott huzalgyűrű: 16. (1 példány – Ag.), 89. (2 példány – Br.), 96. (1 példány – Br.), 132. (1 példány – Br.) és 152. sír (1 példány – Br.).
1b. Fonott, nyitott végén elkalapált huzalgyűrű: 137. sír (1 példány – aranyozott Ag).
1c. Csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű: 68. (1 példány – Br.), 102. (1 példány – Ag.) és 121. sír (1 példány – Ag.).
2a. Rombusz átmetszetű huzalgyűrű: 94. (1 példány – Br.), 99. sír (1 példány – Br.), 111. sír (1 példány – Br.) és 170. sír (1 példány – Br.).
2b. Sokszögátmetszetű huzalgyűrű: 94. sír (1 példány – Br.).
3e. Pszeudo-granulációs díszt fomázó, öntött zárt huzalgyűrű: 22. sír (1 példány – Br.).
3i. Spirális sodrásos fejesgyűrű: 16. (1 példány – Ag.) és 33. sír (1 példány – Ag.).
3k. Pszeudo-granulációs díszítésű fejesgyűrű, keskeny pánttal: 175. sír (1 példány – Br.).
4a1. Kerek átmetszetű, zárt öntött karikagyűrű: 21. sír (2 példány – Br.).
4a3. Félkör átmetszetű zárt, egyszerű karikagyűrű: 124. (1 példány – Ag.), 127. sír (1 példány – Br.) és 159. sír (1 példány – Br.).
4c. Sodrást utánzóan öntött karikagyűrű: 22. sír (1 példány – Br.).
5a. Egymásra hajló végű, egyszerű díszítetlen pántgyűrű: 120. sír (1 példány – Br.).
5d1. (?) Fejes, kiszélesített pántgyűrű: 163. sír (1 példány – Ag.).

Tipológiai szempontból a legváltozatosabb tárgykategóriát tehát a gyűrűk képezik, amelyek 29 példánya összesen 23 sírból került itt elő. 17 sírban egyetlen gyűrűt találtak: ezek közül 8 alkalommal a bal kéz ujjcsontjairól kerültek elő, pontosabban három alkalommal a gyűrűsujján dokumentálták őket (96., 111. és 152. sír), öt alkalommal pedig a balkéz ujjcsontjai közvetlen környezetében vagy pedig ezek helyén kerül elő, azonban a csontok állapota miatt pontosabb megfigyelésre nem adódott alkalom (102., 121., 124., 127. és 132. sír). Hat alkalommal biztosan a jobb kézen (33., 99., 120., 137., 159 és 175. sír), illetve 3 alkalommal valószínűsíthetően a jobb kézen lehettek ezen ékszerek (63., 68. és 170. sír). Hat sírban két gyűrűt is dokumentáltak: két ízben mindkét gyűrű a jobb kéz ujjcsontjairól került elő (16. és 22. sír), négy alkalommal pedig az első a jobb kéz, a második pedig a bal kéz egyik ujjcsontján volt (21., 63., 89. és 94. sír). A gyűrűk anyaga többnyire bronz (23 példány), ugyanakkor néhány ezüstből készült darab is feltárásra került (5 példány), illetve ismert egy aranyozott ezüst példány is (137. sír).

Az antropológiai vizsgálatok hiánya, illetve e tárgyak sírokban elfoglalt helyzete sem teszi sajnos lehetővé, hogy nemre vagy korra tudjunk következtetni segítségükkel.

Ami keltezésüket illeti, használatuk adatolható már a 10. század közepére–második felére datálható temetőrészből is, de előkerültek a magyar királyok érmeivel jelzett későbbi sírokból is. Az 1a. típusú huzalgyűrűk egy része 10. századi sírokból került elő (16. és 89. sír), a másik részük azonban már a 11. századra keltezhető temetkezésekből származik (63. sír). Az 1b. típusú fonott gyűrűk inkább a 11. századra datálhatóak: a gyulafehérvári 137. sír bronzból készült gyűrűje egy olyan temetkezés mellékleteként került

[125] Horváth 2004, 469–472.
[126] Solymossy 1933, 103–104.

40. kép. A Gyulafehérvár-Brănduşei utcai temetőrészek leletanyagának tipológiája: karperecek, ruha- és ingnyakveretek, csatok és gyűrűk típusai

elő, amelyből I. István és I. András érméi, valamint egy öntött, lekerekített végű és körponcozott pántkarperec is ismert. A csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus) a fonott változathoz hasonlóan egy új korszak anyagi kultúrájának jellegzetes terméke. A gyulafehérvári temetőben két olyan sírból került elő ilyen (102. és 121. sír), amelynek a környezetében feltárt sírokat bizonyosan a 11. század elején ásták meg. Egy négyzetes átmetszetű huzalgyűrű (2a. típus) a temető É-i széle felé feltárt 111. sírból ismert, amelynek közelében viszont csavart-sodrott gyűrűt is tartalmazó sírokat tártak fel (102. és 121. sír). A 94. sír (sodrott nyakperec, két S végű hajkarika, sokszög átmetszetű gyűrű volt a mellékletei között) az I. András érmével keltezett 93. sír mellől került elő, tehát eléggé valószínű, hogy ez a temetkezés is a 11. század második felére keltezhető. A temetőtérkép alapján ugyanakkor a 10. század második felére keltezhető a 3e. típusú pszeudó-granulációs díszű zárt fejesgyűrű (22. sír). De ugyancsak e század második felére, annak is inkább a végére keltezhető a spirális sodrásos fejesgyűrű (3i. típus), úgy a temetőben elfoglalt helyzete, mint Kárpát-medencei párhuzamai alapján.[127] Ezt a datálást erősíti meg a spiljovkai kincslelet is, ahol a tárgytípus együtt került elő a honfoglalás korra jellemző övveretekkel, négy ezüst karpereccel, VII. Kónsztantinosz és Rómanosz (948–959) egy-egy *solidus*ával és egy 966/967-ben vert dirhemmel.[128] A század közepére datált gottlandi kincsleletben előkerültek e gyűrűk aranyból készült változatai is.[129] Ezt a gyűrűtípust tehát nagy biztonsággal keltezhetjük a 10. század második felére.

A 175. sírból származó fejesgyűrű (3k. típus) bár pontos párhuzam nélkül áll, ennek ellenére nagy valószínűség szerint állíthatjuk, hogy a 10. századra keltezhető. Technológiai megmunkálása alapján, a fején látható ún. pszeudó-granulációk alapján meglátásunk szerint a granulált díszítésű gyűrűket próbálták utánozni, amelynek egy kiváló példánya a nem messzi Császár forrása temetőjének 17. sírjából származik, hasonlóan a 10. század második felére való keltezéssel. A temető környezete alapján a 10. század végére – 11. század elejére keltezhetőek a 21. sír karikagyűrűi (4a1. típus), de a 11. századi anyagi kultúra tipikus termékei közé sorolhatók az egyszerű, félkör átmetszetű zárt karikagyűrűk is (4a3. típus), amelyet megerősítenek a 124. és a 127. sírok temetőben elfoglalt pozíciói is. Ugyancsak a temetőben elfoglalt helyzete alapján viszont már a 11. század elejére tehető a 163. sír, amelyből egy fejes pántgyűrű került elő (5d1. típus). A K–Ny-i tájolású 120. sír egyszerű pántgyűrűje (5a. típus) a 10. század végére keltezhető, míg a 63. sír pántgyűrűje egyértelműen a 11. századra.

42.4.3.5. Gombok [36. kép]

A viselet elemei közé sorolható gombok négy típusának összesen hét példánya került elő a gyulafehérvári temetőből:

1. Egyszerű tömör, öntött fülesgomb: 41. sír (1 példány – Br.).
2. Egyszerű, kör alakú, a végén nyúlvánnyal ellátott fülesgomb: 55. sír (2 példány – Br.).
3. Díszített fülesgomb: 204. sír (3 példány – Br.).
4. Kerek, üreges, fül nélküli gomb: 204. sír (1 példány – Fe.).

A gombok elsősorban a 10. századi temetőrészből kerültek elő, a 204. sír gombjai azonban már a 11. századi divatot tükrözik.

42.4.3.6. Ruha- vagy ingnyakveretek [40. kép]

Ugyancsak kis mennyiségben kerültek elő a gyulafehérvári Brânduşei utcában ruha- vagy ingnyakveretek. Az 59. sírból egy kör alakú példány, a 129. sírból pedig egy csepp alakú ingveret ismert. Az 59-es sírt sírt I. András (1046–1060) pénzlelete keltezi eléggé pontosan a 11. század közepére–második felére, anélkül, hogy a veret pontos analógiáját ismernénk. A 204. sírban a mellcsontról több díszgombbal együtt egy felerészben megmaradt csüngős ingnyakveret felső része került elő. E temetkezés mellett – a 207. sírban – Salamon H17. típusú érméje, a 196. sírban pedig I. István H1. típusú érméje került elő. Ezek alapján a 204. sírt – a benne lévő verettel együtt – a 11. század második felére keltezhetjük.

Ugyancsak a gyulafehérvári temetőrészekből került elő – másodlagos helyzetben – egy csüngőrész nélküli ruhaveret. A 145. sír 1b1. típusú, négyszög alakú csüngős kaftánveret felső – közepén áttört – részének pontos párhuzamai Mohácsról és Budapest-Rákospalotáról ismertek.[130] Át nem tört, de hasonlóan négy szív alakot mintázó párhuzamai pedig Szeged-Bojárhalomról, illetve Székesfehérvár-Demkóhegyről kerültek elő.[131] E veretet I. (Szent) István (1001–1038) ugyanezen sírból előkerült H1. típusú érméje keltezi a 11. század első harmadára.

[127] Szered-II. temető, Komáromszentpéter, Valkóvár (Vukovar) 151. sír (Točik 1968, 41–51; Mesterházy 1993, 458; Demo 1996, *Sl.* 36).
[128] Korzuhina 1954, 86, *Risz.* IX.
[129] Sternberger 1947, 99.
[130] Bálint 1991, *Taf.* XLV. 1–2.
[131] Bálint 1991, *Taf.* XLV. 4., *Taf.* XLVI. 1.

41. kép. Gyűrűtípusok a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

42.4.3.7. Gyöngyök [42. kép]

A gyöngyök különféle típusai a 3., 55., 60., 62., 71., 76., 143., 152., 172., 204. és 223. sírból ismertek.[132] Ezek közül hosszabb gyöngysort regisztrálhattunk a 3. (így korong alakú gyöngyöt: Szilágyi 27. típus/1.10. típus), a 71. (így többtagú rúdgyöngyöket: Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus, gerezdelt díszű gyöngyöt: Szilágyi 6. típus/1.2. típus, lapított alakú szemesgyöngyöt: Szilágyi 58. típus/1.5. típus, henger alakú szemesgyöngyöt: Szilágyi rendszerében nem szerepel/1.7. típus, hengeres alakú, csorgatottan bordázott gyöngyöt: Szilágyi rendszerében nem szerepel/1.14a. típus, kásagyöngyöt: Szilágyi 37. típus/2.3. típus, korongalakú gyöngyöt: Szilágyi 18–19. típus/2.4. típus) és a 148. sírban (így kéttagú rúdgyöngyöt: Szilágyi 1–4. típus/1.1. típus, szemesgyöngyöt: Szilágyi 58. típus/1.5. típus, de különböző színű egyszerű, kása üveggyöngyöt is: Szilágyi 37. típus/1.8. típus). A 3., 10. és a 71. – 11. századi – sírokban gyermek (kislány?) nyugodott, a gyermekek neméről azonban pontosabbat nem tudunk mondani. A 3. sírból 16, a 71. temetkezésből 47, a 152. női sírból pedig egy 148 db gyöngyből álló gyöngysor került elő. A sírt Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenára keltezi a 11. század második negyedére–közepére. A helyzetük alapján a kevesebb gyöngyöt tartalmazó 60. (4 db), 62. (3 db), 76. (4b), 143. (1 db), 172. (5 db), 204. (?) és 223. (1 db) sírt a 11. századra keltezhetjük.

Ezen adatok alapján elmondható, hogy a nők körében a gyöngyviselés szokása sokkal elterjedtebb volt a 11. századi temető használatának idejében, mint az azt megelőző korszak temetkezéseiben, hiszen az egyetlen gyöngyöt tartalmazó 55. síron kívül csak a 3. sírból ismerünk 15 db agyag- és egy üveggyöngyöt.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a hosszú gyöngyfüzérrel vagy csupán néhány gyönggyel útnak indított elhunyt majdnem mindegyik esetben kisgyermek (kislány?) vagy nő lehetett. Talán nem tévedünk tehát nagyot, ha a gyöngyöket a női nem legjellegzetesebb mellékletei közé soroljuk.

42.4.3.8. Másodlagosan felhasznált övveretek [40. kép]

A 129. sírban az elhunyt nyakáról másodlagos helyzetben – csüngőként – került elő egy kéregöntéses technológiával gyártott, ötszög alakú áttört bronz övveret. Pontos párhuzamai a miskolci repülőtér 4. sírjából,[133] illetve Szentes-Nagyhegyről ismertek.[134] Néhány bulgáriai párhuzamról is van azonban információnk (Preszlav, Sztarmen, Huma).[135] A sírt a temetőben elfoglalt helyzete és mellékletei alapján a 11. század első évtizedeire keltezhetjük.

42.4.3.9. Csatok [40. kép]

A temetőből előkerült három líra alakú csat is a 21. (Fe.), a 128. (Br.) és a 155. sírból (Br.). A 10. század második felére, illetve a 10–11. század fordulójára keltezhetjük őket. Ugyancsak 128. sír bőrövéhez tartozott az a kerek átmetszetű, ovális bronzkarika, amely az öv környékéről, a két *femur* közül került elő.

42.4.3.10. Használati eszközök [42–43. kép]

A használati eszközök a 10–11. századi anyagi kultúra jellegzetes tárgyai. A gyulafehérvári temetőben a leggyakoribbak a kések (6–7., 17., 66. itt kérdőjeles, hogy késről van-e szó) 124., 137., 155., 181. sír), ezeknél kisebb mennyiségben kerültek elő csiholók és kovák (6. és a 128. sír). Míg a 6–7. és 17. temetkezésekből előkerült kések a 10. század második felére keltezhető temetőrészekből kerültek elő, addig a 124. és a 128. sírok keltezését a század fordulójára tehetjük, ugyanakkor a 137. sírt már István H1. típusú érméje keltezi a 11. század elejére, ami azt is jelzi, hogy a temetkezési szokások egyes pogány elemeivel a 11. században is számolnunk kell, vagyis ebből a szempontból szellemi kontinuitással számolhatunk.

42.4.4. A temetőrészek keltezése [44–45. kép]

Az eddig megismert adatok alapján a gyulafehérvári Brânduşei utcában feltárt temetőrészeket a 10–11. század folyamán használhatták, továbbra is kérdéses azonban az egyes temetőrészek sírjai közötti kapcsolat. Az ásatók által korábban egyetlen folyamatosan használt temetőnek tartott nekropolisz elemzése során rájöttünk, hogy a temető kronológiája számos további kérdést vet fel. Vitatott például, hogy a 10. századi fordított tájolásos temetkezésekkel tarkított temetőt valóban folytatták-e a 11. században avagy egy új népesség alapított temetőt az előbbi sírkert közvetlen közelében. Leegyszerűsítve tehát: nyitott kérdés, hogy kontinuitással avagy imigrációval kell-e számolnunk a Brânduşei utcában.

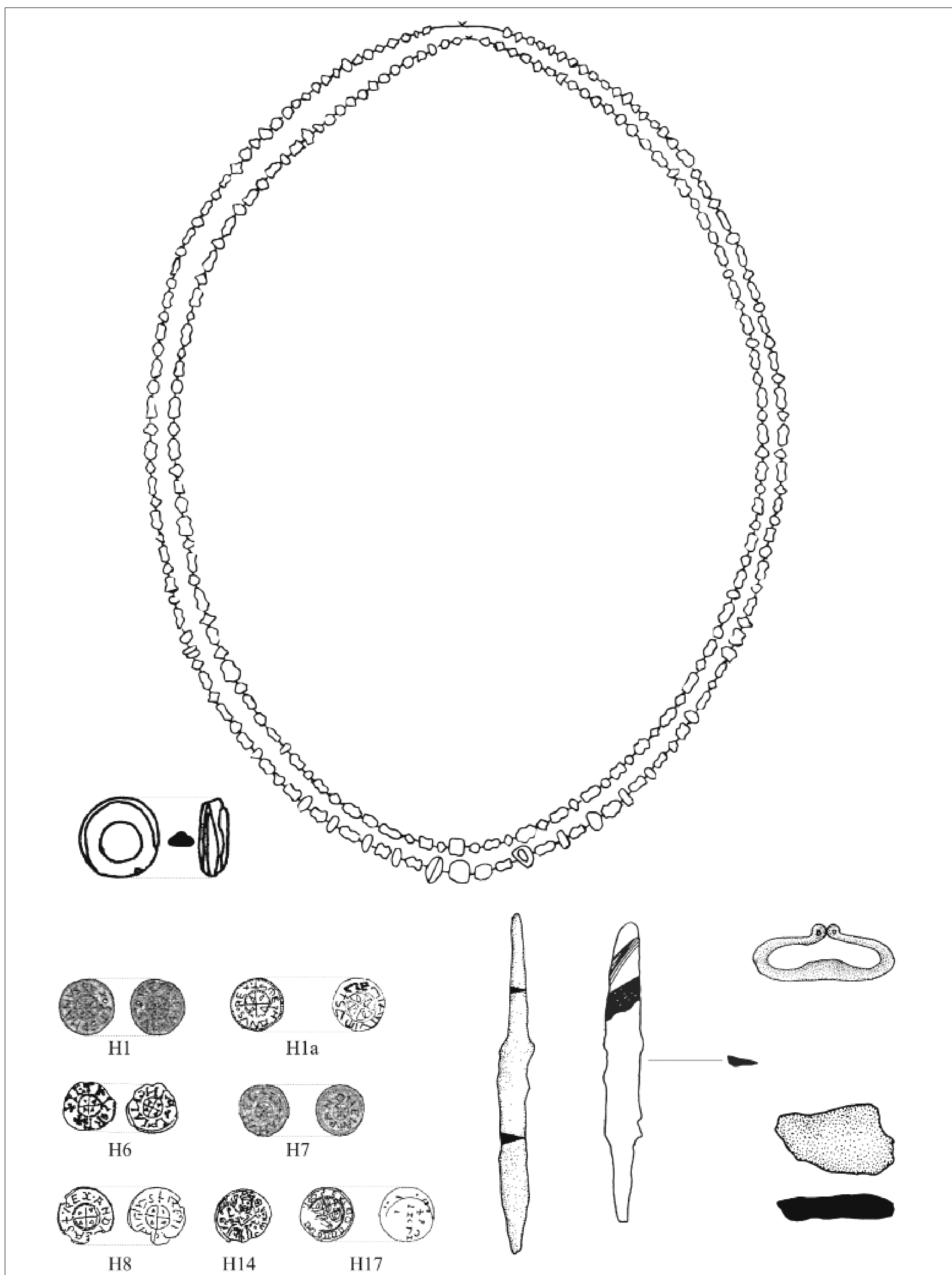
A leletanyag elemzése során kiderült, hogy a temetkezések legkorábbi fázisát egyértelműen a fordított, K–Ny-i tájolású sírok, sírcsoportok jelentik. Ide 1997-ben, 1999-ben és 2001-ben feltárt sírok is sorolhatók. A mellékleteik alapján legkorábban – akár már a 10. század század második harmadában – a 48–57. sírokat áshatták

[132] Szilágyi Katalin tipológiájának felhasználása mellett rendszereztük a rendelkezésre álló leletanyagot mi magunk is, amelynek eredményeképpen újabb altípusokat különítettünk el. Lásd az V. fejezet idevágó részét.

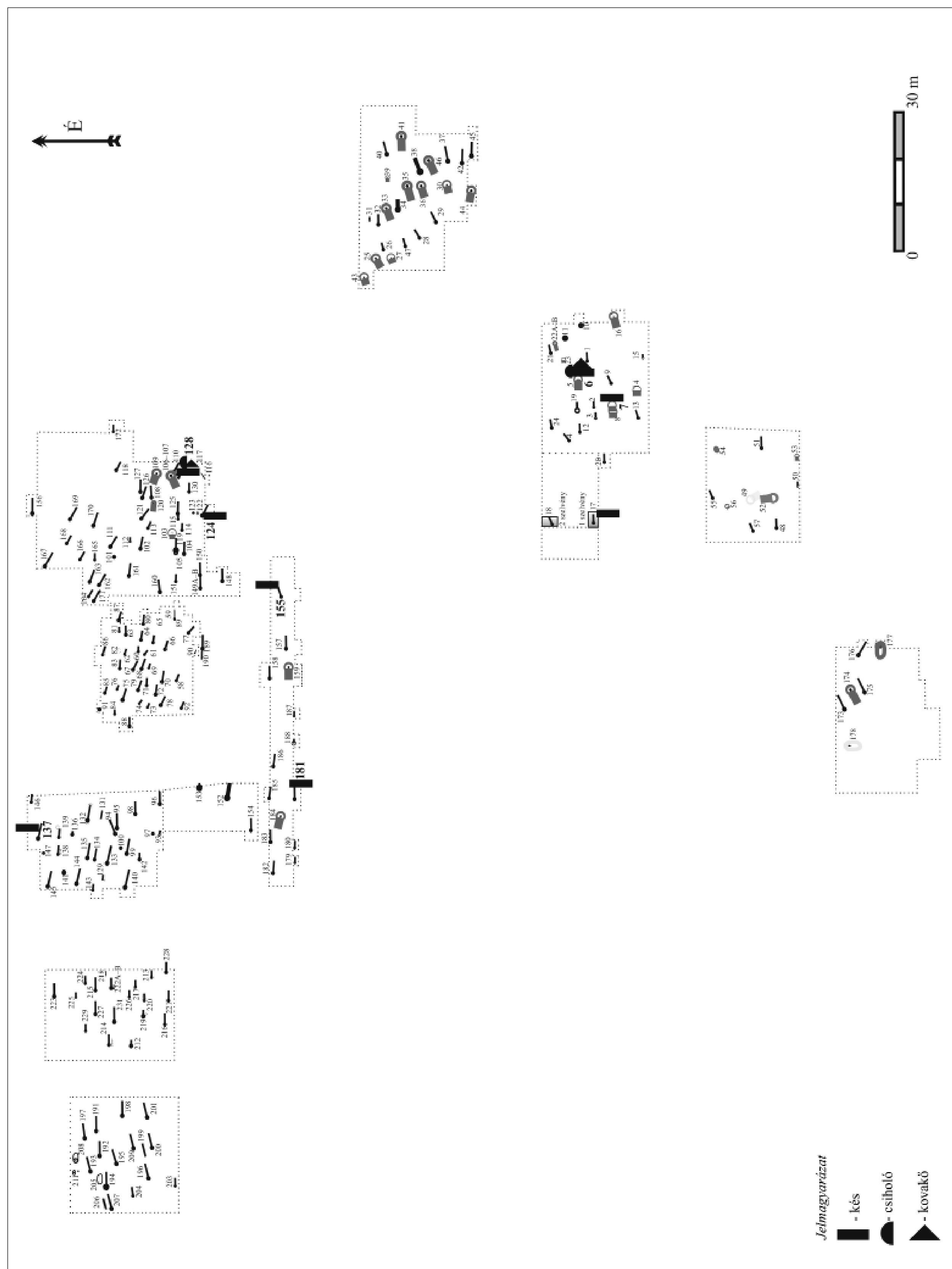
[133] Révész László a temetőt a 10. század második harmadától a 11. század elejéig keltezte, a szóban forgó 4. sírt pedig a temető korai szakaszához sorolta. Ott a női csontváz szegycsontjáról került elő a tárgy (Révész 1992, 98–102, V. kép 2).

[134] Bálint 1991, 255–257, *Taf.* LXIV. 1–50.

[135] Révész 1996a, 56.

42. kép. A Gyulafehérvár-Brănduşei utcai temetőrészek leletanyagának tipológiája: pénzek, gyöngyök, kések, csiholók és kovakövek típusai

43. kép. Kések, csiholók és kovakövek a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészekben (I–II. temető)

meg (ezeket 2001-ben tárták fel). Ugyancsak a temető egy korábban használt szegmenséhez tartozhatott az 1997-ben feltárt sírok egy része (2–9., 12–15., 19–20., 24. sír). Az ezektől keletebbre eső temetkezésekből azonban olyan leletek kerültek elő (21–22. sír, illetve topográfiai szempontból e csoporthoz tartozott a melléklet nélküli 1., 10–11. és 23. sír), amelyek a század végére, illetve a 11. század elejére keltezhetőek (ilyen a 22. sír sodrást utánzó gyűrűje is). Az 1999-ben feltárt szegényesebb sírokat (25–47. sír) nehezen lehet keltezni, egyedüli időrendi fogódzónk az a spirális sodrásos fejesgyűrű (33. sír), amely alapján a 10. század harmadik harmadára korhatározhatjuk ezt a temetőrészt. A 2005-ös és a 2006-os ásatási szezonban feltárt sírok már átmenetet képeznek, hiszen a korábbiakhoz hasonló K–Ny-i tájolású, edénymellékletes 107. temetkezés mellett ekkor tárták fel a 130. sírt, amelyből egy S végű hajkarika került elő, amelyet már a 10. század végére, 11. század elejére keltezhetünk. Mellékleteik alapján e sírral nagyjából egy időben áshatták meg a 124. (1a. típusú hajkarika, kés) vagy a 128. sírt is (líra alakú csat, csiholó, kés, kova együttese). A 124. és 127. sírokban előkerült két díszítetlen, félkör átmetszetű pántgyűrű viszont már a 11. század első felére jellemző tárgytípus. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha ezt a temetőrészt a 10–11. század fordulójára keltezzük.

A 11. századra datálható temetőrészek legfontosabb korhatározó leletei azok a kora Árpád-kori pénzérmék, amelyek közül a legkorábbiak a Szent István által veretett H1. típusú érmék. A 11. századi temetőrészek elemzése során a H1. típusú érméket, illetve az ugyancsak a 11. század elejére keltezhető leletanyagot tartalmazó temetkezéseket topográfiai szempontból három különálló területen, egymástól meglepően nagy távolságban sikerült azonosítanunk.

Az első ilyen területnek számító – és a legtöbb H1. típusú érmével keltezett – sírcsoportot 2005-ben Flavius Bozdog birtokán tárták fel (94., 133., 142. sír). Ez a sírcsoport tartható a 11. századi temető (egyik) „magjának”. Ettől K-re és Ny-ra a 2004-ben (Ion Bodea birtokán) és 2008-ban (Floarea Mărginean telkén) feltárt temetőrészekből már Orseolo Péterhez (1038–1041, 1044–1046), Aba Sámuelhez (1041–1044), illetve I. Andráshoz (1046–1060) kapcsolódó – tehát későbbre keltezhető – érmék kerültek elő (59., 67., 70., 152., 217. és 231. sírok). Ezek egyértelműen bizonyítják e temetőrészek későbbi használatát.[136] A 2004-ben feltárt temetőrész (58–92. sír) elsősorban a H8. típusú érmék alapján a 11. század közepétől, második felétől keltezhető. Az itt előkerült többi lelet is a 11. század jellegzetes emlékei közé sorolható (S végű hajkarikák, sodrott ezüstgyűrűk, pödrött végű hajkarika). A szuperpozícióban előkerült 105. gyermeksírban feltárt H14. típusú Salamon érme a vele együtt előkerült S végű hajkarikával egyetemben viszont már a 11. század 70-es éveire keltezhető. Nem kizárt tehát, hogy a temető megélhette akár a 11. század végét is.

Mivel az I. István H1. típusú érmével keltezett sírok több esetben az I. András által veretett H8. típusú érmés síroktól nem messze feküdtek, nem tévedhetünk nagyot, ha arra gondolunk, hogy a 11. századi temető első „magjának” sírjait a 11. század első évtizedeitől kezdődően kezdték megásni.

Keletebbre, a 2005–2006-ban feltárt temetőrészben került elő Salamon H14. típusú érme révén a 11. század második felére keltezhető – korábban már említett – 105. sír, amely alatt egy 10. századra keltezhető K–Ny-i tájolású temetkezést tártak fel (119. sír). Úgy vélem, hogy az említett 11. századi pénzérmés temetkezések segítségével a 11. századi temető sugaras terjeszkedése érhető tetten, ráadásul a két sír, azaz a 119. és 105. stratigráfiai helyzete arra utalhat, hogy valójában két, eltérő időszakban ásott temetővel lehet dolgunk, amely temetők használati ideje között akár 50–60 év is eltelhetett [44–45. kép].

A 105. sírtól É-ra ugyanakkor – a temető szélén – az I. István H1. típusú érméjével datált 170. sír körül egy néhány sírból álló második 11. századi „temetőmagot” is sikerült azonosítanom (101–102., 111–102., 156., 162–171. sír). Az itt található sírokba egyszerű S végű hajkarikákkal eltemetettekkel kapcsolatban nem dönthető azonban el, hogy milyen viszonyban álltak a kissé délebbre előkerült 10. század végi sírokban nyugvókkal: netalán azok leszármazottairól avagy idegenekről van-e szó. Anyagi kultúrájuk új elemei ugyanis akár egyszerű divatváltásnak is tekinthető.

A harmadik 11. századi „temetőmag” egy kis része a 2007-es ásatás eredményeképpen került elő. E sírcsoport legkorábbi fázisát a H1. típusú érmés 196. sír jelenti, de amely mellett közvetlenül H6. és H8. típusú érmés temetkezések kerültek elő (200. és 209. sír), illetve tőle ÉNy-ra kb. 10 m-re egy Salamon H17. típusú érmével eltemetett személy sírja. Ebben az esetben is tehát egy kisebb, időben későbbi „temetőmaggal” számolhatunk.

Úgy tűnik tehát, hogy a gyulafehérvári Brânduşei utcai 11. századi temető (jelenleg) három sírcsoportból áll. Arra a kérdésre, hogy a különálló sírcsoportok egyéneit milyen szociológiai kapcsolat és genetikai rokonság fűzte egymáshoz (amennyiben egyáltalán volt valamiféle kötelék közöttük), sajnos a régészeti leletanyag alapján nem tudunk válaszolni. Az viszont egyértelmű, hogy az első sírcsoport volt a legnagyobb

[136] Két esetben a H1. típusú érmék együtt kerültek elő az I. András által veretett H8. típusú érmékkel, amely jelenség az István kori érmék későbbi, folytatólagos használatát is bizonyítja. Hasonló helyzetet figyelhetünk meg Vajdahunyad-Kincseshegyen és Várfalva-Jósika Gábor kertje 11. századi temetőiben is.

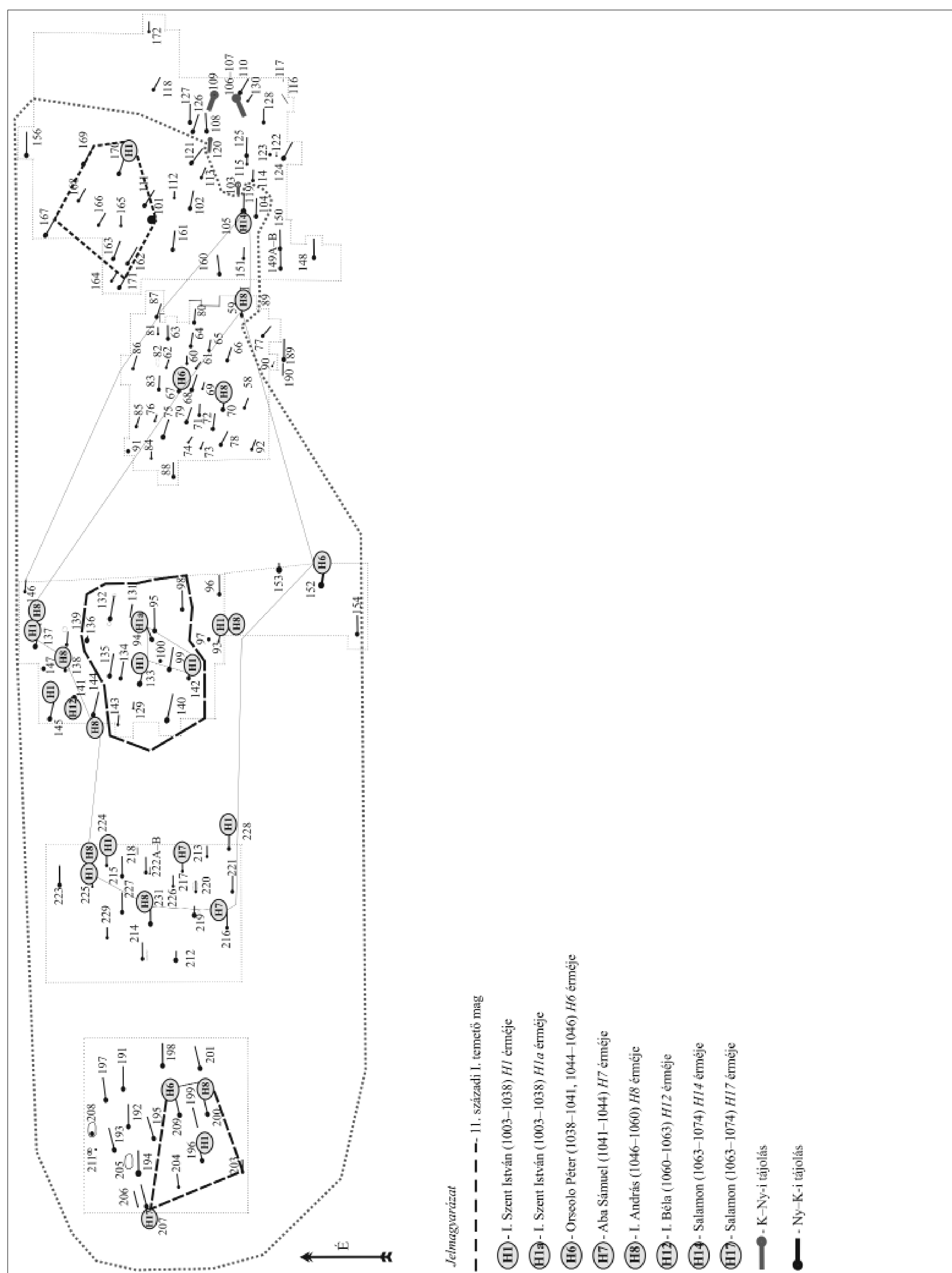
É

Jelmagyarázat

- 10. századi temető kiterjedése
- 11. századi temető kiterjedése
- H1 - I. Szent István (1003–1038) *H1* érméje
- H1a - I. Szent István (1003–1038) *H1a* érméje
- H6 - Orseoló Péter (1038–1041, 1044–1046) *H6* érméje
- H7 - Aba Sámuel (1041–1044) *H7* érméje
- H8 - I. András (1046–1060) *H8* érméje
- H12 - I. Béla (1060–1063) *H12* érméje
- H14 - Salamon (1063–1074) *H14* érméje
- H17 - Salamon (1063–1074) *H17* érméje
- kerámia
- S - 5a. (egyszerű S végű) típusú hajkarika
- 5d1. (bordázott, S végű) típusú hajkarika
- K–Ny tájolás
- Ny–K tájolás
- D–É tájolás
- É–D tájolás

0 30 m

44. kép. A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőrészek kronológiája (I–II. temető)

45. kép. A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai 11. századi temetőrészek kronológiája (II. temető)

létszámú, bár az is igaz, hogy a harmadik „temetőmagot” teljesen máig sem kutatták át. A temető sugaras terjedése szintén csak az első „temetőmag” esetén igazolható, köszönhetően a H6., H7., H8., H14. típusú érmék temetőn belüli helyzetének [44. kép].

Leszögezhetjük egyúttal, hogy az eredetileg egyetlen temetőként értékelt Brânduşei utcai nekropolisz valójában két temető, a 11. századi (hárompólusú) temetőrész legkorábbi temetkezéseit ugyanis nem tekinthetjük a 10. századi sírok szerves folytatásának. Ahol a két (10. és 11. századi) temető sírjai metszik egymást, ott jóval későbbre, a 11. század közepére, második felére keltezhető érmés sírok kerültek elő a 10. századi sírok fölött.

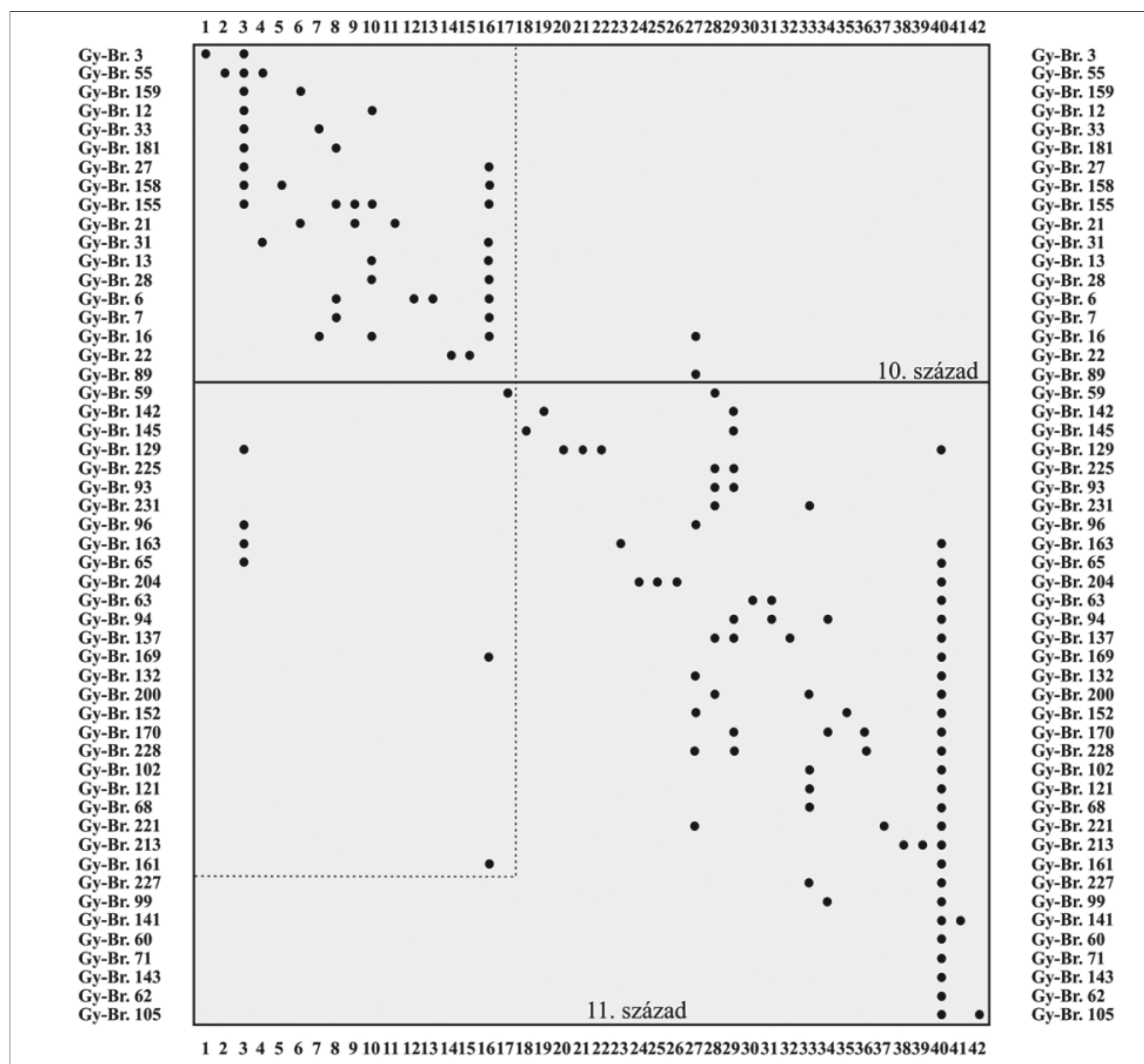
Keltezés	Sírok
I. temető	
10. század második harmadától–közepétől	I. temető 48–57. sírok (10 sír)
10. század közepe–második fele	I. temető 25–47. sírok (23 sír)
10. század közepe–második fele	I. temető 2–9., 12–15., 17–20., 24. sírok (17 sír)
10. század második fele–vége	I. temető 1., 10–11., 21–23., 173–178. sírok (12 sír)
10. század vége–11. század eleje	I. temető 77., 89–90., 103–104., 106–107., 108–110., 113–119., 122–128., 130., 148–149. A–B, 150., 155., 157–159., 172., 179–190. sírok (45 sír)
II. temető	
1. temetőmag	
11. század második negyede–1. „temetőmag” I. időrendi csoport	94–95., 98–100., 129., 131–136., 140., 142–143. sírok (I. (Szent) István H1. típusú érmével keltezett sírok és ezek környezetében levő temetkezések)
11. század közepe–második felének első évtizedei–1. „temetőmag” II.a. időrendi csoport	137–138., 141., 144–147. sírok (I. András H8. és I. Béla H12. típusú érmével keltezett sírok és ezek környezetében levő temetkezések)
11. század közepe–második felének első évtizedei–1. „temetőmag” II.b. időrendi csoport	93., 96., 152–154. sírok (Orseolo Péter H6. és I. András H8. típusú érmével keltezett sírok és ezek környezetében levő temetkezések)
11. század közepe-második felének első évtizedei–1. „temetőmag” III.a. időrendi csoport	212–229., 231. sírok (Aba Sámuel H7. és I. András H8. típusú érmével keltezett sírok és ezek környezetében levő temetkezések)
11. század közepe–második felének első két évtizede–1. „temetőmag” III.b. időrendi csoport	59–76., 78–88., 91–92. sírok (Orseolo Péter H6. és I. András H8. típusú érmével keltezett sírok)
11. század közepe–második felének 60–70-es évei–1. „temetőmag” II.a. időrendi csoport	105., 121., 126., 160–161. sírok (Salamon H17. típusú érmével datált temetkezések)
2. temetőmag	
11. század második negyede–2. „temetőmag” I. időrendi csoport	101–102., 111–102., 156., 162–171. sírok (Szent István H1. típusú érmével keltezett sírok és ezek környezetében levő temetkezések)
3. temetőmag	
11. század második negyede–3. „temetőmag” I. időrendi csoport	196. és 203–204. sírok (Szent István H1. típusú érmével keltezett sírok és ezek környezetében levő temetkezések)
11. század közepe–második felének első évtizedei–3. „temetőmag” II. időrendi csoport	191–198., 200–201., 208. sírok (topográfiai helyzetük alapján)
11. század közepe–második felének 60–70-es évei–3. „temetőmag” III. időrendi csoport	206–207. sírok (talán a 194. és a 205. sír is) (Salamon H17. típusú érmével datált temetkezések)

46. kép. Gyulafehérvár-Brânduşei utca I. és II. temető síscsoportjainak keltezése a temető horizontálstratigráfiai elemzése alapján

42.4.5. Népességi kontinuitás és/vagy imigráció?

A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai 10. és 11. századi temetők esetében nemcsak az anyagi kultúra egyes elemei, de a temetkezési szokások is jelentős eltéréseket mutatnak. A 10. századi sírokkal ellentétben a 11. századi temetőben már egységesül a sírok tájolása, általánossá válik a Ny–K-i irány, de egyúttal eltűnnek az étel-ital mellékletet jelképező agyagedények is a temetkezésekből. Csupán egyetlen korábbi szokás továbbélését figyelhetjük meg: egyetlen sírba, a 11. századra datálható 137.-be (melyben egy fiatal feküdt) egy kést helyeztek. A temetkezési szokások esetében tehát mindenképpen kulturális törésről avagy diszkontinuitásról kell beszélnünk.

Egyes általános divatcikkeket leszámítva (sima hajkarikák, huzalgyűrűk) az anyagi kultúra terén teljesen új elemek jelentkeznek a 11. századi temetőben: S végű hajkarikák, sodrott és fonott, valamint rombusz és nyolcszög átmetszetű gyűrűk. Ezen elemek mellett érdekes módon három esetben is a klasszikus honfoglaló – azaz 10. századi – magyarság anyagi kultúrájára jellemző tárgyak jelennek meg – többnyire másodlagos szerepben – a sírokban, e tárgyak ugyanakkor éppenséggel ismeretlenek a 10. századra keltezhető temetőrészekben. Mindhárom esetben gyermeksírról van szó: a 129. sírban másodlagosan használt övveretek, a 145.-ben egyetlen csüngős kaftánveret felső része, a 204. sírban pedig egy töredékes csüngős ingnyakveret felső része került elő, az utóbbi díszgombok társaságában. Ezek a mellékletek e gyermeksírokban véleményünk szerint a Ny felől érkező bevándorlás bizonyítékai lehetnek. A 11. század első évtizedeitől keltezhető első „temetőmag” specifikus mellékleteinek egy része a 10.

1 Sima huzalnyakperec (1. típus – vas, töredékes)	23 Nyitott, fejes pántgyűrű (talán 5d1. típusú)
2 Gomb	24 Díszített bronz fülesgomb (1a4. típus)
3 Hajkarika (1a–b. típus)	25 Domború, bronz csüngős veret alsó része (9b4. típus)
4 Huzalkarperec (2a. típus)	26 S végű, négyzet átmetszetű hajkarika (5c. típus)
5 Sarló	27 Sima huzalgyűrű (1a. típus)
6 Zárt, ezüst karikagyűrű (4a3. típus)	28 I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára
7 Fején spirális sodrásos pántgyűrű (3i. típus)	29 I. Szent István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára
8 Kés	30 Egyszerű pántgyűrű (5a. típus)
9 Líra alakú csat (2d. típus)	31 Négyrét sodrott, hurkos-kampós végződésű nyakperec (3. típus)
10 Kerámia	32 Fonott gyűrű (1b. típus)
11 Hajkarika (4. típus)	33 Sodrott gyűrű (1c. típus)
12 Csiholóacél	34 Rombusz átmetszetű gyűrű (2a. típus)
13 Kova	35 Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenára
14 Öntött, pszeudó-granulációs díszt mintázó, félkör átmetszetű karikájú gyűrű (3e. típus)	36 Nyolcszög átmetszetű gyűrű (2b. típus)
15 Sodrást utánzóan öntött gyűrű (4c. típus)	37 Négyzet átmetszetű, öntött karperec (2d. típus)
16 Körte alakú hajkarika (2a–b. típusú hajkarika)	38 S végű, két bordával díszített hajkarika (5d1. típus)
17 Ingveret (1c3. típus)	39 Csörgő
18 Kaftánveret (1b1. típus)	40 Egyszerű, S végű hajkarika (5a. típus)
19 Sima huzalnyakperec (1. típus – vas, töredékes)	41 I. Béla (1060–1063) H12. típusú ezüstdenára
20 Rombusz átmetszetű nyakperec (2. típus)	42 Salamon (1063–1074) H14. típusú ezüstdenára
21 Elnyújtott, csepp alakú ingveret (2a. típus)	
22 Másodlagosan használt, kéregöntéses technológiával gyártott ötszögű bronz övveret (3. típus)	

47. kép. Kontinuitás és diszkontinuitás a két temető leletanyaga között

századi honfoglaló magyarság klasszikus leletanyagai közé tartozik (csüngős kaftánveret, övveret). Arra a kérdésre, hogy ezek az elemek egy teljesen új, idegen eredetű népességet jelenthetnek-e, avagy egy párhuzamosan lezajlódott divat- és identitásváltásról van-e szó, a régészet eszközeivel egyértelműen nem tudunk válaszolni, ezt csak összehasonlító DNS vizsgálatok után lehetne eldönteni. Azt gyanítjuk, hogy a lakosság egy része helyben maradt (2. „temetőmag"), azonban megjelentek egy új népesség képviselői is, akik olyan másodlagosan használt elemeket is anyagi kultúrájukba építettek, amely elemek szoros kapcsolatot mutatnak az alföldi klasszikus honfoglaló magyar leletanyaggal.

A két (10. és 11. századi) temető leletanyaga között húzódó szakadék méretét és jellegét statisztikai elemzés segítségével próbáltuk meghatározni. Összehasonlítottuk azon temetkezések leletanyagát, amelyekből legalább két külön kategóriájú vagy típusú tárgy került elő. Figyelembe azonban csak azokat a tárgykategóriákat és tárgytípusokat vettük, amelyeket legalább két sírban regisztráltak. Így 52 temetkezésben összesen 42 tárgykategóriát, típust vagy ezeknek valamilyen változatát dokumentálhattuk (18 sír a 10. századra keltezhető, 34 pedig a 11. századra, de ez sajnos csak a feltárt 229 sír 22,70%-a).

Az eredmények alapján három, nagyon általános tárgytípus kivételével (sima és körte alakú hajkarikák, illetve huzalgyűrű), az anyagi kultúra terén semmilyen kontinuitást nem figyelhetünk meg. A két temető között tehát nézetünk szerint olyan kulturális szakadék húzódik, amely kizárólag egy új népesség érkezésével magyarázható meg.

42.4.6.1. A 10. századi közösség státusa

A gyulafehérvári 10. századi temetőrészekben a korszak divatjának megfelelően halvány régészeti nyomát sem találjuk fegyvernek vagy akár csak veretes övnek, de nincsenek lovastemetkezések sem. Ez azért is szomorú hír, mert akár társadalmi, akár katonai státusszimbólumként tekintünk a fegyverekre és a veretes övekre vagy csupán a férfi nemi identitás karakteres elemeit látjuk ezekben, sokat segíthettek volna a társadalmi, politikai vagy nemi viszonyok alaposabb felderítésében. A 10. századhoz sorolható 105 sír közül összesen mintegy hétből ismerünk kést, valamint két temetkezésből csiholót és kovakövet, a többi melléklet a viselet elemeit alkotta, illetve a temetkezési szokások, rituálék eredményeképpen a sírokba került elemek közül került ki (pl. edények). De mivel a kések is lehettek férfiak, de akár nők tárgyai is, ezért a társadalmi vagy

[137] Lásd például: Bálint 1991.

nemi identitásra utaló leletek közé ezeket sem vehetjük fel, és ugyanez igaz a hajkarikákra vagy a gyűrűkre is.

A 10. századi gyulafehérvári temetőrészek közössége a sírokban talált fémmennyiség alapján mindenesetre nem lehetett a 10. századi Erdély társadalmának vezető rétege, ugyanis a sírokban talált fémmennyiség is teljesen elhanyagolható. A 10. századra keltezhető 105 sírból összesen 50-ből került elő melléklet, ezek közül pedig csupán 37-ben volt valamiféle fémtárgy (egy sír esetében csak részleges adataink vannak). Sokatmondó, hogy mindössze 13 sírból került elő összesen 26,29 gramm ezüst, illetve 26 sírból 102,21 gramm bronz. Ez utóbbihoz kell számítanunk azt a 6,96 gramm bronzból készült, két sírból előkerült egy-egy tárgyat, amelynek felületét aranylemezzel vonták be.

A fentebb említett ezüstmennyiség még a 10. századi temetőkben található ezüstmennyiségeknél is jóval szerényebb, ami szintén összhangban állhat e közösség lehetséges (viszonylag alacsonynak tartható) társadalmi státusával.

	Ag	Br
Sírok fémmennyisége:	26,29 g	102,21 g
Összes sírra lebontva:	0,25 g	0,97 g
Az ezüst és a bronz mennyisége a sírokra lebontva:	2,02 g (13 sír)	3,93 g (26 sír)

48. kép. A 10. századi sírokban található fémek mennyiségi adatai

A sírokból előkerült hajkarikák és gyűrűk vizsgálata alapján elmondható, hogy ezeket többnyire párban szerezhették be. Így a 7. (4 hajkarika), 12. (2 hajkarika), 16. (1 hajkarika, 2 gyűrű), 20. (2 hajkarika), 22. A (2 gyűrű), 124. (2 hajkarika, 1 gyűrű) és 163. (4 hajkarika, 1 gyűrű) sírok csak ezüstből készült viseleti elemeket tartalmaztak, míg a 7. (7 hajkarika), 21. (1 hajkarika, 1 karikagyűrű), 31. (2 hajkarika, karperec), 48. (2 hajkarika), 55. (4 hajkarika, huzalkarperec), 123. (2 hajkarika), 127. (2 hajkarika, 1 gyűrű), 158. (2 hajkarika), 149. A (3 hajkarika) és 181. (2 hajkarika) sírokból csak bronzból készült viseleti elemek ismertek. Kivételt képeznek a 27. (4 hajkarika), 33. (1 hajkarika, 1 gyűrű), 155. (2 hajkarika, 1 gyűrű) és 159. (3 hajkarika) sírok, amelyekben az ezüstből és bronzból készült tárgyak együttes előfordulása figyelhető meg.

A 10. századi temetőből tehát nemigen került elő olyan tárgy, amelyből a nemre avagy a társadalmi státusra következtethetnénk, ugyanakkor a sírok talán valamivel több adatot szolgáltathatnak számunkra az életkor és a mellékletadás bonyolult összefüggései szempontjából.

A 3. sír jó megtartású *infans*a esetében úgy tűnik, hogy a sírban lelt hét hajkarika a hajfonathoz tartozik, míg a 7. felnőtt sír négy db hajkarikája szalagfonatokat díszíthetett. Hasonlóan gyermek szalagfonatait díszíthette a 27. sírban előkerült négy hajkarika. Leszögezhetjük, hogy ezek a sírok valószínűleg kislány-, illetve női temetkezések. Arról, hogy hány évesek lehettek eltemetésükkor, ebben a pillanatban nem tudunk nyilatkozni, azonban talán nem tévedünk, hogy ez a divat a női *infans* és *juvenilis* sírokra jellemző.

A többi gyermeksír (összesen 40 gyermektemetkezést tártak fel, illetve további két sírban (a 22.-ben és a 149.-ben) felnőttel temettek el gyermeket: a 10. századra datálható 108 sírból előkerülő 110 csontváz közül tehát 42 volt kiskorú) többségében nem regisztráltak olyan mellékletet, amely a gyermekek nemére utalhatna. Egyébként a gyermeksíroknak/gyermekcsontvázaknak a 10. századi temetőn belüli relatíve magas számaaránya (38,18%) tökéletesen illeszkedik a kora középkori temetők hasonló arányszámaihoz.

Ugyanakkor a Gál Szilárd által vizsgált 10. századi temetőben alacsony arányban kerültek elő patológiás esetek: csupán két esetben figyelhető meg csigolyarendellenesség (*arthritis* és sérv), és egy esetben lehetett megfogni erős fizikai munkára utaló nyomot (25. sír). A Brănduşei utcai temetőben tehát sokkal kevesebb esetben figyelhető meg fizikai munkára avagy munkabalesetre utaló nyom, mint a Mentőállomás temetőjében. Kérdéses marad tehát, hogy ez a közösség milyen funkciót tölthetett be Gyulafehérvár környékén?

42.4.6.2. A 11. századi közösség státusa

A 10. századi temetőrészekben tehát a hiányzó fegyvermellékletek, a nemesfémekből készített tárgyak majdnem teljes hiánya, a honfoglaló magyaroktól eltérő temetkezési szokások (így a lovastemetkezések teljes hiánya) közvetve utalnak az illető közösség alacsony társadalmi státusára és a honfoglaló magyaroktól eltérő eredetére, ugyanakkor a következő, 11. század temetőrészei a század tipikus temetőinek jellegzetességeit viselik magukon, akarcsak Vajdahunyad vagy Várfalva temetői esetében.

A társadalmi és nemi identitásra vagy az életkorra utaló mellékletek ebben az esetben is szegényesek, azonban összehasonlítva a 10. századi temető hasonló anyagaival ezek sokkal kifejezőbbek. Ez a megállapítás azonban itt is elsősorban a női *infans* és *juvenilis* sírokra vonatkozik, ugyanis ez a csoport nagyon jól elhatárolható a temető többi sírjától. Női szalagfonatokat díszíthetett például a 60. sír hét hajkarikája, de a sírból gyöngyök is ismertek. A gyöngyfüzérrel vagy néhány gyönggyel útnak indított elhunyt majdnem mindegyik esetben kisgyermek (valószínűleg kislány) lehetett (vö.: 71. és a 76. sír). A 204. sírból *infans* kislány halotti öltözékét díszítő bronz fülesgombok, illetve két hajékszer került

elő. Hasonlóan női társadalmi identitásra utalhat a 129. sír 60 cm-es *infans* I. öltözéke, amelyet gazdagon díszítettek, és amely sírból másodlagos szerepű tárgyak egész sora került elő. *Juvenilis* nőre utal a 152. sírból előkerült gazdag gyöngysor is. Ugyanakkor férfira utaló mellékletek láttak napvilágot a 128. sírból, amelyben egy *infans* II. vagy *juvenilis* feküdhetett.

Úgy tűnik tehát, hogy a mellékletadás mennyiségét és minőségét a 11. századi temetőben elsősorban az életkor határozta meg. Különösen a női *infans* és *juvenilis* halottak sírjaiban levő mellékletek tükrözték leginkább a 11. századi közösség értékrendjét, a felnőttek gyöngédségét és fájdalmát, de ugyanakkor közvetve a közösség túlvilági képét is.

Ami a 11. századi temetőben talált fémtárgyak mennyiségét illeti, megállapíthatjuk, hogy a századra keltezhető 120 sírból (122 csontváz) összesen mintegy 61-ből ismerünk fémtárgyat. Ez a korszakra datálható síroknak több mint fele a (46,77%):[138] 39 temetkezés esetében találtak valamilyen ezüstből készített tárgyat, amelynek összsúlya 78,54 gramm, illetve 27 sírból mintegy 401,22 gramm bronz került elő. Lényegesnek tartjuk megemlíteni, hogy több sírból került elő ezüsttárgy mint bronzból készített (39–27), amely szöges ellentétben áll a 10. századi leletanyaggal (ott ez az arány: 13–26+2).

	Ag	Br
Sírok fémmennyisége:	78,84 g	401,22 g
Összes sírra lebontva:	0,63 g	3,23 g
Az ezüst és a bronz mennyisége a sírokra lebontva:	2,244 g (35 sír)	16,71 g (24 sír)

49. kép. A 11. századi sírokban található fémek mennyiségi adatai

Egy másik lényeges észrevételnek számíthat az is, hogy a 11. századi temetőrész sírjaiban a viselet elemeinek számítható hajkarika–gyűrű garnitúrák minden esetben ugyanabból az egy anyagból, ezüstből vagy bronzból készültek. Így a 92. (2 hajkarika), 102. (1 hajkarika, 1 gyűrű), 105. (2 hajkarika), 121. (1 hajkarika, 1 gyűrű), 137. (2 hajkarika, 1 gyűrű),[139] 138. (2 hajkarika), 153. (2 hajkarika), 163. (4 hajkarika, 1 gyűrű), 169. (2 hajkarika), 170. (2 hajkarika, 1 gyűrű), 200. (2 hajkarika, 1 gyűrű), 204. (2 hajkarika)[140] sírokban ezüstből, míg a 60. (7 hajkarika), 63. (1 hajkarika, 1 nyakperec, 2 gyűrű), 65. (2 gyűrű), 68. (1 hajkarika, 1 gyűrű), 94. (2 hajkarika, nyakperec, 2 gyűrű), 96. (2 hajkarika, 1 gyűrű), 99. (2 hajkarika, 1 gyűrű), 129. (2 hajkarika), 152. (2 hajkarika, 1 gyűrű), 161. (3 hajkarika, 1 karika), 191. (2 hajkarika), 213. (3 hajkarika), 221. (2 hajkarika, gyűrű, karperec), 227. (2 hajkarika, 1 gyűrű) és 228. (2 hajkarika, 1 gyűrű) temetkezésekben a garnitúrák minden esetben bronzból készültek. Az egyetlen ilyen jellegű kivételt a 132. sír (1 hajkarika – Ag., 1 gyűrű – Br.) sír képezi. Ez a jelenség arra utalhat, hogy ezen viseleti elemeket garnitúránként vásárolhatták, amely helyben levő műhelyre utalhat. Természetesen ezt az észrevételt, illetve elméletet teljes biztonsággal csak metallurgiai elemzések bizonyíthatják vagy éppen cáfolhatják.

A fémmennyiség szempontjából a kora Árpád-kori érmékkel keltezett temetőrész kiválóan illeszkedik a többi 11. századi erdélyi temető közé (pl. Vajdahunyad 57 sírjából 52,1 gramm ezüstöt regisztrálhattunk, míg Várfalva szintén 57 sírjából 29,7 gramm ezüst került elő). A magas fémmennyiség egyúttal pontosan illusztrálja a 11. századi gyulafehérvári temető közösségének a korábbinál magasabb státusát, s egyúttal arra is utal, hogy a temető egy olyan közösségé lehetett, amely a Gyulafehérvár mellett kialakuló településhálózat egyik fontos települését lakhatta. A fémek (elsősorban az ezüst) eltérő mennyisége a 10., illetve a 11. századi temetőrészekben szintén a kulturális diszkontinuitás ékes bizonyítéka lehet.

42.4.6. Összefoglalás

Mivel a közel egy évtizedig tartó kutatások során is csupán a Brânduşei utcai nekropolisz kb. 20%-át sikerült feltárni, ezért felelőtlennek tartunk minden olyan próbálkozást, amely különböző paleodemográfiai képletek alkalmazásával kívánja meghatározni a két köznépi jellegűnek tartható temetőben elhantolt generációk sírszámát.

A temetkezési szokások elemzése során eléggé egyértelművé vált, hogy a 10. századi temetőt használó közösség szokásai nagymértékben különböztek a tipikus honfoglaló magyar temetők szokásaitól. A párhuzamok alapján erősen gyanítható, hogy a hamvasztásos temetkezésről a csontvázas temetkezésre nemrégiben áttérő közösségről lehet szó esetünkben. A 10. századi társadalmi és vagyoni helyzetüket a lovastemetkezések és a fegyverek teljes hiánya ugyancsak egyértelműen bizonyítja.

A 11. század elejétől használt temetőrészekben a temetkezési szokások megváltozásával párhuzamosan az anyagi kultúrában is radikális változásokat észlelhetünk. A fordított tájolásos temetkezések eltűnését a kereszténység előretörésével és/vagy egy új betelepített népesség megjelenésével magyarázhatjuk. A

[138] A 11. századi temetőrész négy sírja (a 213., 221., 224. és 227. temetkezések) esetében a sírokban előkerült fémtárgyak súlyáról sajnos nincsenek adataink. További két esetben pedig (228. és 231. sír) csak részleges adatokkal rendelkezünk.
[139] Ezt a képet árnyalja a sírból bronzból öntött karperec.
[140] Ezt a képet árnyalja a sírból előkerült bronzból készült három gomb és egy csüngős veret felső része.

11. századi temető – temetkezési szokásai és leletanyaga alapján – a 11. századi kora Árpád-kori temetők tipikus példája, együtt Vajdahunyaddal és Várfalvával, amelyek népességét a 11. század első évtizedeiben telepíti le és szervezi meg I. István az Erdélyi-medence Ny-i régióiban. Az eddigi antropológiai megfigyelések alapján is a 11. századi temető népessége különbözik a 10. századitól.

Ezen ismereteink fényében elmondható, hogy a 10. század második harmadától működő temetőben a honfoglaló magyartól eltérő közösség temetkezhetett. A 11. század elején e közösség mellé vagy helyett új közösség érkezhetett, amely a 11. század végéig, valószínűleg I. Géza vagy I. Szent László uralmáig használta e nekropoliszt. E két királyunk érméinek hiánya mindenképen ezt a forgatókönyvet valószínűsíti.

42.5. IRODALOM

Drâmbăreanu et al. 1998, 187–210; Dragotă–Brânda 2001, 289–318; Dragotă et al. 2005, 201–228; C. e. 2006, 33–38; Dragotă et al. 2009.

II.43. GYULAFEHÉRVÁR-CSÁSZÁR FORRÁSA

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

43.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [15–16. kép]

1.1. A lelőhely földrajzi helyzete

A temetőrész sírjai a Maros melletti második terasz dombjának DNy-i részéről kerültek elő, egy enyhén lankás területen. Az eddigi feltárások alapján – az ásató szerint – a Brânduşei utcai nekropolisztól mintegy 700 m-re fekvő temető mérete kb. 5500 m^2.

1.2. A lelőhely kutatásának szakaszai

2001. szeptember 28. és november 20. között a város DNy-i feléhez tartozó lelőhelyen Mihai Blăjan egy kb. 100 m^2-es területen 22 sírt tárt fel, melyek mindegyike a 10. századra keltezhető.

A második, 2005-ös ásatás összességében 342 m^2-t érintett, és az ásató szerint a temető középpontjában folyt. Összesen négy 36 × 4 m-es kutatóárokkal vizsgálták meg a lelőhely e részét. A kutatóárkokat 0,50 m-es tanúfal választotta el egymástól. A kutatás eredményeként – más korszakok objektumai mellett – újabb 27 sír került elő.

A harmadik régészeti kutatás 2006. július 28. és augusztus 13. között zajlott. A 2005-ös ásatás színhelyétől É-i és D-i irányban két újabb kutatóárok (36 × 2, illetve 37,90 × 2 m) révén vizsgálták tovább a lelőhelyet. Az ásatást 2006 őszén, szeptember 12. és november 28. között tovább folytatták. A felületet összesen nyolc db 2 m széles kutatóárok révén tárták fel (ezek közül a VII. és VIII. 41,50 m, a X. pedig 36,50 m hosszú volt). Az ásatás felületét a kutatóárkok segítségével parcellákra osztották fel: a VII., VIII., XI. és XII. parcella a 2005-ös ásatás felületétől É-ra, a IX. parcella az említett területtől D-re, a X. pedig K-re feküdt. A feltárt felület összesen 420 m^2-t tett ki, a sírok száma újabb 80-nal bővült.

Eddig tehát összesen 862 m^2-en 129 sírt tártak fel, ez a gyanított 5500 m^2-es kiterjedésű temető 15,67%-a.

2008-ban újabb részletét tárták fel a temetőnek (80 sírt), így összesen 209 feltárt sírral számolhatunk.

43.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

Embertani leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

43.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

A sírok és a leletek közöletlenek. Így csak egy összefoglaló értékelést van módomban adni róluk.

43.4. ÉRTÉKELÉS

43.4.1. A temetkezési szokások és a leletanyag elemzése

A gyulafehérvári Császár forrása temetőjében regisztrált temetkezési szokások tökéletesen illeszkednek a 10. századi temetkezési szokások körébe.

A 2001-es feltárások sírjainak átlagos mélysége 27 és 165 cm között váltakozik. A feltárt gyermek, férfi és női elhunytakat (*maturus*ok és *adultus*ok) nyújtott helyzetben helyezték a sírba, tájolásuk pedig 19 esetben Ny–K-i, három esetben pedig K–Ny-i volt. Néhány esetben a csontvázat koporsóban temették el, de előfordult több olyan eset is, amikor mészkőtömmbel fedték le a sírt vagy pedig tégladarabokkal rakták körbe azt.

Néhány sírból nem ismert melléklet. Más sírokból edények (a lábak végénél, illetve a lábszárcsontok felett), használati tárgyak (vaskés /pl.: 16. sír/, borotva, csiholó), viseleti elemek, valamint ékszerek kerültek elő. A 17. sírból például egy szőlőfürtcsüngős fülbevalópár, egy granulációs és filigrán díszítésű gyűrű [80. tábla 2–3], valamint egy sodrott nyakperec került elő. Más sírokból üveggyöngy, hajkarika, csörgő, gomb, rombusz alakú ingnyakdísz stb. ismert. Az egyik sírban egy „galinacee" tojást regisztráltak. Ezt a temetőrészt egyértelműen a 10. század második felére datálhatjuk.

A 2005-ös ásatások során 27 sírt tártak fel. A lekerekített négyzet alakú sírokban a holttesteket Ny–K-i tájolásban temették el, a gödrök mélysége 50–80 cm között váltakozott. Az egyik, ismeretlen számú sírt a 7. számú szemetesgödörbe ásták bele, az *infans* I. sírjára pedig félkör alakban csigaréteget helyeztek. Egyes holttesteket az ásató szerint megcsonkítottak. Több esetben követ vagy római kori téglákat helyeztek el a sír két végébe vagy a szélére. Az egyik ismeretlen számú temetkezés esetében egy nagy téglatáblával borították be a sír gödrét.

A 27 temetkezés leletanyaga igen változatos: jelentős mennyiségben kerültek elő edények (a fejnél és a lábak végénél), viseleti tárgyak és ékszerek (hajkarikák, üveggyöngyök, sodrott nyakperec, bronzgombok, valamint két bronz mellkereszt egy férfi- és egy női sírból), használati tágyak (kések, orsónehezékek stb.). A 24. sírban egy kettős bronz mellkeresztet sikerült dokumentálni. Ezeket a tárgyakat is a 10. század második felére datálhatjuk [80. tábla 1].

A 2006-os ásatások során még további 80 sírt tártak fel. A lekerekített négyzet alakú sírok holttesteit az ásató szerint Ny–K-i tájolásban temették el, a gödrök mélysége pedig 28 és 80 cm között váltakozott. Csupán a 65. sírban regisztráltak koporsót.

A csontvázak közepes vagy relatíve jó megtartásúak voltak. Jelentős az *infans* I. és *infans* II. személyek aránya a temetőrészben (77., 86., 93., 106., 113., 119. sír).

A csontvázakat a legtöbb esetben kinyújtott lábakkal temették el, azonban van néhány eset, amikor a lábakat felhúzták avagy a halottat zsugorítva hantolták el (pl.: 69. sír). Több kéztartás típust is sikerült megfigyelni a temetőben: az I. pozíciót, amikor a kezeket kinyújtották a test mellett; a IV. pozíciót, amikor mindkét kéz a medencén feküdt; az V–VI. pozíciót, amikor az egyik kezet kinyújtották a test mellett, a másikat pedig a medencére helyezték; a VII. pozíciót, amikor mindkét kéz a mellcsonton feküdt vagy a XIII. számú kéztartást, amikor mindkét kéz a hason feküdt. A 86. sírban a nyújtott csontváz kezeit a medencére helyezték, viszont a lábait széttárták, a bal lábát pedig felemelték, a feltárás során a lábszárát egy magasabb szinten találták meg. A 67. sír egyénét egy a 66. sír fölé ásott gödörbe dobták (?). Szuperpozíció is előfordult tehát a temetőben.

Az egyik csontváz csuklója alatt sarlót találtak, egy másik sírban pedig 22 ingnyakveret került elő a nyak környékéről, ebből 21 db rombusz, egy pedig kerek alakú.

2008-ban 80 sírt tártak fel. Egyetlen temetkezés leletanyaga ismert, amelyből egy ló részei kerültek elő, együtt egy szablyával. Más információ nem áll a rendelkezésünkre.

Eddig tehát 209 feltárt sírról van tudomásunk. A sírok minden kétséget kizáróan a 10. század második harmadától keltezhetőek.[141] Ezt a keltezést támogatja a 17. sír szőlőfürtcsüngős fülbevalója [80. tábla 2],[142] a 24. sír mellkeresztje [80. tábla 1] és a 17. sír sodrott nyakperece is.

A szőlőfürtcsüngős fülbevaló struktúrája a következő: a karika belső íven levő fürtön egy nagyobb gömb ül, alatta ál-gyöngydrótsor következik, amelyet négy granulált gömbből álló koszorú követ. A koszorú alatt újabb ál-gyöngydrótsor zárja a felső fürtöt. A felső és alsó fürt összekapcsolása egy keskeny pánt révén történt. A karika külső ívén levő fürt felső felében négy újabb ál-gyöngydrótsort látunk, majd ezt egy hat szemből álló granulált gömbkoszorú követi. Alatta egy sima huzalkarika, amelyet három függőleges sima drót köt össze a jellegzetes három gömbből álló koszorú között az alatta levő újabb ál-gyöngydrótsorral. Hasonlóan a felső részéhez, a tárgyat egy kissé oválisra nyomott gömb zárja. A granulált és filigrán öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalókat nem datálhatjuk korábbra a 10. század közepénél.[143]

A vékony szálakból sodrott nyakperecek a viseletben már a század második harmadától megjelenhettek,[144] azonban erre az Erdélyi-medencében egyelőre nem látunk bizonyítékot.

A masszív, két nyúlványú függesztőfüllel ellátott öntött ereklyetartó keresztet két részből illesztették össze, felső és alsó végén egy-egy fülecske figyelhető meg az oldalakkal egybeöntve. Ezekbe vízszintesen alul és felül egy-egy szegecset illesztettek, a felső szegecs rögzítette a tárgyat a függesztőfülhöz. A kereszt egyik felén Krisztus képét alakították ki véséssel, míg a másik felén az imádkozó Mária képe látható. A Langó–Türk-féle tipológiába a tárgy nem illeszthető be, azonban legközelebb az 1b. típushoz áll, amelyet a mindszenti kereszt képvisel.[145] E keresztet is a 10. század második felére lehet csak keltezni.

43.4.2. Összefoglalás

Az eddigi információink alapján egy nagyobb temető egy részét tárták fel mindezidáig. A leletanyag alapján több generáció temetkezhetett itt. A temető nyitásának és felhagyásának idejét ebben az esetben sem ismerjük, a leletanyag alapján azonban a század közepe tájára tesszük a temető kezdeteit. Ahogyan az előbb említettük, a 129 temetkezésből csupán három volt fordított tájolású, tehát sokkal alacsonyabb arányról beszélhetünk, mint a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temető esetében (az utolsó 80 sír tájolásáról semmilyen információnk sincsen). A temetkezési szokások és a leletanyag alapján a nekropoliszban egy olyan a 10. század közepén a Maros völgyébe telepített lakosság emlékanyaga kerülhetett elő, amelynek eredete egyelőre kérdéses, de leletanyaga semmiben sem különbözik a Magyarország területén megfigyelhető hasonló nagyméretű temetőkétől.

[141] Úgy tűnik, hogy az utolsó évben feltárt sírok a legkorábbiak.

[142] A szőlőfürtcsüngős fülbevaló alapján a század közepétől, második felétől keltezhetjük az ugyancsak itt előkerült granulációs díszítésű gyűrűt is, amely D-i eredetű importnak tűnik [80. tábla 3].

[143] Gáll–Gergely 2004–2007, 24.

[144] Révész 1996a, 92.

[145] C. e. 2006, 55: 123. sz, 109: 123a–b.

A temetőt Mihai Blăjan keresztény közösségként értelmezte, azonban a temetkezési szokások egy része (fordított tájolású sírok, edények, állatcsontok, sarlós temetkezés, megcsonkított halottak stb.) és a sírban talált mellékletanyag alapján nehezen lehetne keresztény közösségre következtetni.[146] Az utolsó, 2008-as évi ásatás során egy szablyás–lovas temetkezés is előkerült.

A temető egy a gyulafehérvári központ környékén, annak vonzáskörzetében működő település 10–11. századi temetkezőhelye lehetett, amely település a Gyulafehérvár környéken a 10. században kialakuló településhálózat egyik fontos eleme lehetett. A leletanyag és a temetkezési szokások keveredett, heterogén identitású és eredetű népességre utalnak, amely kapcsolatba kerülhetett a kereszténységet jelképező tárgyi kultúrával is, illetve drágább importáruval is, mint például a 17. sír gyűrűje. Ellentétben a Brânduşei utcai sírokkal, a Császár forrása temetőjében nagyon kevés a fordított tájolásos temetkezés. Más temetkezési szokások vonatkozásában is jelentős különbségek merülnek föl, tulajdonképpen leginkább az edények sírba helyezésének szokása egyezik meg a két nekropolisz között. A leletanyag alapján viszont az utóbbi esetében egy jóval gazdagabb közösségről beszélhetünk, amely olyan árukhoz is hozzájutott, amelyeknek presztízse is magas lehetett. A temetkezési szokások alapján azonban ez a közösség egyértelműen pogány szokású és értékrendű csoport lehetett.

43.5. IRODALOM

C. c. a. 2002; C. c. a. 2003; C. c. a. 2007; C. e. 2006, 53–57.

[146] Ellentétben az ásató Mihai Blăjan régésszel, aki ezt a temetőt mint a magyar hódítás előtti, 10. század elején élt keresztény, békés és román lakosság temetkezőhelyeként értékeli (C. e. 2006, 53).

II.44. GYULAFEHÉRVÁR-MENTŐÁLLOMÁS (ZALATNAI ÚT/STAȚIA DE SALVARE)

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

44.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A 9–11. századi Erdélyi-medence története szempontjából kulcsfontosságúnak tekinthető lelőhely a Gyulafehérvár központjának számító vártól kb. 400 m-re É–ÉNy-ra helyezkedik el a római falakon kívül, a vár alatti meredek terasz egyenesebb fennsíkján. Az egyenesebb szakasz után meredek rész következik. E teraszról, amelyen a város lelátókkal ellátott labdarúgó pályáját alakították ki, tökéletesen belátható a Maros völgye, illetve a Zalatna felé ÉNy-i irányban induló műút is [15–16. kép].

Pontosan meg nem határozott helyen Cserni Béla 1904-ben hét sírt tárt fel a területen, ezek a mai napig közöletlenek maradtak, az őrzési helyük pedig ismeretlen.

Ezt követően majdnem 60 évig nem történt ásatás: 1962-ben további öt sírt tártak még fel, majd 1979-ben két tanuló feldúlt sírok csontvázairól tett múzeumi bejelentése után elkezdődött a temető feltárása. A Vadászok utcai 1979–1980-as ásatást követően (lásd alább) az ottani temető kutatását É felé folytatták, az akkori Mentőállomás, Mócok útja és Győzelem sugárútja által határolt területen. Az 1980 és 1985 közötti ásatások eredménye a mai napig pontosan ma sem ismert sírszámú temető. Tudomásunk szerint Mihai Blăjan nevéhez 506, Horia Ciugudean nevéhez pedig 794 sír feltárása fűződik, tehát összesen kb. 1300 sírral számolhatunk, azonban ezek egy része római kori). 2002 március–áprilisában az OMV benzinkútnál, közvetlenül a város stadionja mellett még további 197 temetkezést tártak fel, amelyből azonban már csupán a sírok 10%-a lehetett kora középkori. Ugyanezen év őszén és a következő, 2003-as év tavaszán a mai Profi bevásárló központnál újabb 397 sírt tártak fel, amelynek legnagyobb része római kori volt, a néhány kora középkori feltárt sír pedig jelzi, hogy elérték a kora középkori temető ÉNy-i szélét.

Mihai Blăjan szerint az általa feltárt 506 temetkezés a 10–11. századra keltezhető. A Horia Ciugudean által feltárt temetőrészben a tipikus magyar honfoglalás kori temetkezések mellett a dunai Bolgár Cárság területéről jól ismert sírtípusok is előkerültek. 1994-ben megjelent utolsó tanulmányában Robert Radu Heitel szerint két temetőről van szó (ezeket a bukaresti régész II. és III. temetőnek nevezte el, a harmadik véleménye szerint a római kor temetője volt, amelyet I. számmal jelölt).[147] Horia Ciugudean szerint azonban egyetlen temető két fázisáról van szó valójában.[148] A legnagyobb problémát az okozza, hogy a kutató mind a mai napig nem tette közé a temetőtérképet, amely alapján eldönthető lenne, hogy két temetőről van-e szó avagy valóban egyetlen temető két fázisáról beszélhetünk. Ugyanakkor Ciugudean szerint a 9. századi, tipikusan a Bolgár Cárság területére jellemző sírok csak mintegy 10%-át jelentik a temetkezőhely sírjainak. A rendelkezésre álló információk alapján az úgynevezett 9. századi temetőből vagy 9. századi fázisból 78 sír került elő. Egyértelmű tehát, hogy a 10–11. századi temetőben vagy temetőkben elsősorban egy új népesség temetkezéseit dokumentálhatták, amelyet a régészeti párhuzamok alapján nagy arányban a honfoglaló magyarság népességével azonosíthatunk. Természetesen nagyon sok lényeges kérdés marad nyitva, mint például a nagyszámú fordított tájolásos temetkezés problémája, amely akár egy jelentős betelepítés régészeti lecsapódása is lehet, illetve akulturizációs kérdések stb.

Ezek alapján én úgy vélem, hogy két „különálló” temetőről beszélhetünk, egy 78 síros „bolgár” (Heitel II. temetője) és egy kb. 1195 (7+5+506+677) síros honfoglaló magyar és kora Árpád-kori temetőről (Heitel III. temetője). Összesen tehát 1273 kora középkori sírról beszélhetünk.

44.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

Embertani leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

44.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

A sírok és a leletek közöletlenek. Így csak egy összefoglaló értékelést van módomban adni róluk.

[147] Heitel 1994–1995, 415–420.

[148] Ciugudean 1996; C. e. 2002, 8–12; C. e. 2006, 12–18.

44.4. ÉRTÉKELÉS

44.4.1. A temetkezési szokások és a leletanyag elemzése

A tájolások többsége Ny–K-i, illetve ennek különböző változatai. Jelentős mennyiségben sikerült azonban fordított tájolásos temetkezést (K–Ny) is megfigyelni. Sajnálatos módon ezek százalékaránya azonban mind a mai napig ismeretlen. Az elhunytakat általában nyújtva helyezték örök nyugalomra, a kezüket pedig a testük mellett kinyújtották, de gyakoriak voltak azok az esetek is, amikor különböző tartásban a testre helyezték őket.

Néhány esetben koporsót is dokumentáltak, ennél azonban sokkal gyakrabban fordult elő kőpakolás a sírokon. Horia Ciugudean szerint a temetkezéseknek mintegy 35%-ában regisztrálták ezt a szokást. Mihai Blăjan is ásatásai során számos hasonló megfigyelést tett. Horia Ciugudean ezen túlmenően azt is megemlíti, hogy néhány sírt fával is kibéleltek. A gyulafehérvári régész ezt a megoldást fakamrának minősítette.[149] Szerinte a korábbi, 9. századi temetőben ez a temetkezési mód ismeretlen volt, tehát ez egy új, 10. századi jelenség lehetett. Hasonló megoldás ismert más, tipikusan magyar honfoglaló temetkezésből is, mint például a Zemplén-Malomdombról,[150] de a korábbi periódus temetőiben sem ismeretlen.[151] A szokás meglehetősen szűk körben terjedt el a 10–11. századi Kárpát-medencében.

Gyulafehérvár-Mentőállomás 10–11. századra datálható 1195 sírjából összesen 9 lovastemetkezés került elő a következő sírokból: IV. kutatóárok 1. sír, VI. kutatóárok 6. sír, VIII. kutatóárok 1. sír, IX. kutatóárok 3. sír, IX. kutatóárok 19. sír, X. kutatóárok 57. sír, X. kutatóárok 60. sír, XV. kutatóárok 42. sír, XXXIII. kutatóárok 15. sír. A XV. kutatóárok 42. sírjából előkerült lócsontok mellé nem helyeztek lószerszámokat. Hasonló esetek – ha nem is nagy arányban – de ismertek (pl.: Karos-III. temető 12. sír).[152]

Különösen izgalmas a IV. kutatóárok 1. részleges lovastemetkezése, amely azon túl, hogy kőpakolásos sír, még ráadásul fordított, azaz K–NY-i tájolású is volt. Ez a megoldás a többi erdélyi lovastemetkezés esetében ismeretlen. A különböző temetkezési szokások e sírban levő koncentrációját a következő grafika segítségével próbáltuk illusztrálni:

50. kép. A különböző eredetű temetkezési szokások a Gyulafehérvár-Mentőállomás IV. kutatóárok 1. sírjában

Hogyan értékelhetjük ezt az esetet, amikor két eltérő eredetű szokás (fordított tájolás és lovastemetkezés) egy sírban együtt jelenik meg? Ezt az akulturáció vagy az asszimiláció jeleként vehetjük számításba? Régebben a jelképes lovastemetkezéseket elsősorban gazdasági kérdésként értékelték, azonban nem kizárt, hogy a lovastemetkezés szokásának el- és kiterjedése a Kárpát-medencében egyúttal kultúrantropológiai kérdés is, és szoros kapcsolatban áll a honfoglaló magyarság és a legyőzött, illetve talán a behurcolt lakosság területenként változó intenzitású – azaz lassúbb avagy gyorsabb – össze- és beolvadásával, illetve az akulturációval/integrációval.

Úgy véljük, hogy ez a jelenség a gepidák avarizálódásával avagy a különböző germán népek hunokhoz hasonulásával állítható párhuzamba. A kérdés csak az, hogy a legyőzött népességeket ez a kultúrhatás milyen mélységig és milyen gyorsan érintette.

Fontos temetkezési szokásként értékelhető az ételmelléklet adása is. Ha állatcsontokról nincsek is adataink, több adattal is rendelkezünk az ital- vagy ételmellékletet jelző agyagedényekről. Mindezidáig 45 olyan, Horia Ciugudean által feltárt sírról van tudomásunk, amelyben kerámiát dokumentáltak (I. kutatóárok 3., 6., 22., 24–25., 40–42. sír, II. kutatóárok 8., 10., 16., 18., 24., III. kutatóárok 2., 18., 20., 27., 30. sír, IV. kutatóárok 3. sír, V. kutatóárok 4., 26. sír, VI. kutatóárok 6., 17. sír, VII. kutatóárok 6., 10., 18., 26. sír, VIII. kutatóárok 16., 36. sír, IX. kutatóárok 3., 9., 16., 19., 22., 26., 36. sír, X. kutatóárok 36–37., 58., 60 A., 68.

[149] Ciugudean 1996, 4–5.
[150] Budinsky-Krička–Fettich 1973.
[151] Pl.: Zalakomári-Lesvári dűlő 144. sír (Szőke–Vándor 1983, 69–86).
[152] Révész 1996a, 37, 130. tábla.

sír, XI. kutatóárok 18. sír, XII. kutatóárok 6., 10. sír) [82. tábla 1–10, 83. tábla 1–4]. Néhány temetkezésben tojást regisztráltak.

Ezért is rendkívül izgalmas kérdéseket vet föl a XXXIII. kutatóárok 15. sírjában regisztrált lovastemetkezés: itt a honfoglalás korában nagyon ritkán dokumentált kettős edénymelléklet került elő. Ebben az esetben is gyanítható tehát az egyénnek és a közösségének más-más eredete. Ráadásul további három lovastemetkezés esetében egy-egy kerámiát tartalmazott az adott sír. Ez a 10. században ritka, de nem teljesen ismeretlen szokás, ráadásul ezekben a temetkezésekben fegyvert is regisztráltak.

Két esetben obulusos temetkezés is ismert. A Mihai Blăjan által feltárt 506 síros temetőrész 280. sírjából – amelyben egy hét év körüli kislány feküdt – egy H7. típusú Aba Sámuel (1044–1046) ezüstdenár, míg a 282. sírból két I. András (1046–1060) által veretett H9. típusú érme került elő.

A gyulafehérvári temetőben igen nagy mennyiségben kerültek elő sima hajkarikák, bronzból, ezüstből és néhány alkalommal aranyból. Horia Ciugudean szerint csupán egyetlen sírból került elő S végű hajkarika, mi magunk azonban 45 temetkezésből számolhattunk össze ilyen ékszert.

Két jellegzetes fülbevalótípus is ismert a lelőhelyről: négygömbös-bogyós, illetve a szőlőfürtcsüngős [84. tábla 8]. A szőlőfürtcsüngős fülbevalók két sírból, a XXI. kutatóárok/1983/6. sírjából és egy másik, ismeretlen számú temetkezésből kerültek elő. Az első példány egyes elemeiben hasonlít az értarcsai fülbevalóra, más elemeiben azonban eltér tőle. Hasonlóan az értarcsai példányhoz a tárgy karikáját négy öntött koszorú díszíti, amelyeket két velük egybeöntött karika határol. A karika belső ívén található gömböt egy ál-gyöngydrót követi, illetve egy jellegzetes, négy öntött gömbből álló koszorú, alatta egy huzalkarikával. A „szőlőfürtöket" egy keskeny pánt kapcsolja egymáshoz, amelyet egy huzalkarika, majd két lefelé szélesedő ál-gyöngysor követ. Ezalatt egy nyolc szemből álló granulált gömbkoszorú látható, alatta pedig egy újabb ál-gyöngydrótsor, amelyet négy függőleges sima drót köt össze egy három gömbből álló koszorúval. A fülbevaló alsó részén – hasonlóan a felső részhez – egy méretben is majdnem hasonló, két részből álló nagyméretű gömb zárja a fülbevalót.

Egy másik szőlőfürtcsüngős gyulafehérvári példány nagyon töredékesen került elő. Karikája hasonlóan díszített, mint az előző példányé, a többi eleme azonban csupán töredékekben maradt fent. A fülbevalón látható szőlőfürt felső részének hasonló a szerkezete, mint az előző példány esetében. A két tagot összekapcsoló keskeny pánt alatt levő rész azonban teljesen eltér az előbbi példányétól. Szétesett állapota miatt ugyanakkor nem sikerült pontosan megfigyelni e fülbevalótípusok esetében fontos szerepet játszó összekötő pántot: a négyszögletes pántot gyaníthatóan kétrétűvé hajlították, és erre forraszthatták rá a szőlőfürt felső és alsó, egymástól független részét. A gyulafehérvári Mentőállomáson előkerült második példány alsó részére nem sodrott filigránt, ál-gyöngydrótot avagy huzalkarikát, hanem három kisebb gömbből álló díszítményt helyeztek. További komponensei – töredékes volta miatt – azonban nem ismertek, éppen csak a fülbevaló szerkezetét záró gömb került elő. E fülbevalókat a század közepe utánra datálhatjuk.[153]

A gyulafehérvári temető egyik sírjából egy sima huroksorral díszített, fülbevalóként is értékelhető tárgy is előkerült. Sajnos a nyersanyagán kívül (ezüstből formázták) egyebet a mai napig nem lehet tudni róla. Nincsenek adataink a tárgy súlyáról, a sír további leleteiről és arról sem, hogy milyen nemű és korú volt a sírban nyugvó csontváz. Sajnos sem a sír, sem pedig a temető leletkörnyezete alapján nem tudjuk keltezni a tárgyat. Meg kell tehát elégednünk azzal, hogy Mesterházy Károly – aki a Jochen Giesler által bizánci kultúrkörből származtatott ékszer lelőhelyeit felgyűjtötte[154] – eredményei és a párhuzamok alapján (Halimba, Piliny-Leshegy)[155] az ékszert a 10. század végére–11. század elejére keltezzük,[156] annak ellenére, hogy Mesterházy Kárpát-medencei gyűjtése alapján ez az ékszerdíszítés még a 12. században is ismert volt.[157] A kérdést véglegesen majd csak a temető anyagának közlése döntheti el.

Az ékszerek csoportjához sorolhatók az egyszerű öntött, illetve filigránnal és granulációval díszített, bronzból készült lunulák. A gyulafehérvári 501. sír/1981 példányának felületét kis granulációs díszítmények borították cikcakk alakban, a fülén pedig 3 rombusz alakú filigrándíszítmény látható [83. tábla 11], amelyet a 10. század végére keltezett Helene Zoll Adamikowa.[158] A balkáni–bizánci eredetű ékszer a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok révén egészen Lappföldig eljutott.

[153] Lásd az V. fejezetet (vö.: Gáll–Gergely 2007, 24).
[154] Giesler 1981, 127.
[155] Piliny-Leshegyen a 2. sírból egy bizánci függő is ismert, amelyen keresztény fohász olvasható. Egyértelmű tehát, hogy ezen a temetőn belül több olyan tárgy is előkerült, amely a D-i anyagi kultúra terméke. Halimbáról is több, a balkáni anyagi kultúra termékeként értékelhető ékszer ismert.
[156] Mesterházy 1990, 105, 107, 8. ábra.
[157] Mesterházy ki is hangsúlyozza, hogy a Kárpát-medencei temetőkben főleg az S végű hajkarikákon fordul elő ez a díszítés leginkább a 11. században, de annak is inkább a végére keltezhető leletekben, de a 12. században is használatban voltak még (pl. Halimbán II. Béla pénze került elő a sírból).
[158] Zoll Adamikowa et al. 1999, 67.

Egy sírból áttört, állatalakos hajfonatkorong-pár került elő [81. tábla 1–2], amelynek tökéletes párhuzamait a békéscsabai Erzsébethelyről, illetve a bukovapusztai II. halom 1. sírjából ismerjük. Nem kizárható, hogy egy műhely termékeiről van szó.[159] Révész László feltételezése szerint ezeket a haj- vagy pártaékítményeket elsősorban a 10. század első két harmadában használták.[160]

Jelentős mennyiségben került elő a temetőből sima vagy sodrott nyakperec [83. tábla 10, 84. tábla 4–5], amelyek használatát a 10. század második harmadától–közepétől valószínűsíthetjük.[161] A sima bronz vagy ezüst huzalkarperecek [84. tábla 3] használatát a 10. századtól a 11. század végéig követhetjük,[162] a vaskosabb, négyzet átmetszetű karperecek használatát viszont csak a 10. század végétől.[163]

Ugyancsak több sodrott, illetve virágmintás fejes gyűrű került elő. Míg a sodrott gyűrűk a 11. század elején jelentek meg,[164] addig a fejes gyűrűket már a 10. század közepére datálható leletegyüttesekből is ismerjük [83. tábla 8–9].

Információink szerint több temetkezésből is előkerült csüngős ingnyakveret-garnitúra, egy valószínűleg férfisírból pedig veretes övet dokumentáltak. Az övön viselhették a temetőből ugyancsak előkerült líra alakú csatokat is.[165]

A fegyverek száma viszont nem volt jelentős. Míg Mihai Blăjan ásatása során mindössze nyolc db tegezes–nyílcsúcsos temetkezés került elő (36. sír/1980, 298. sír/1980, 392. sír/1980, 417. sír/1980, 584. sír/1981, 633. sír/1981, 641. sír/1981, 664. sír/1981), addig a Horia Ciugudean által feltárt és a 10–11. századhoz sorolható kb. 677 temetkezésből jómagunk 18 olyan temetkezésről tudunk, amelyből tegez és/vagy nyílcsúcs került elő (XI. kutatóárok/11. sír/1983, II. kutatóárok/17. sír/1983, XVIII. kutatóárok/7. sír/1983, XVIII. kutatóárok/14. sír/1983, XIX. kutatóárok/8. sír/1983, XXXVII. kutatóárok/7. sír/1983, XXXVII. kutatóárok/13. sír/1983, XXI. kutatóárok/7. sír/1983, XXI. kutatóárok/17. sír/1983, XX. kutatóárok/8. sír/1983, XX. kutatóárok/13. sír/1983, XV. kutatóárok/39. sír/1983, III. kutatóárok/18. sír/1982, III. kutatóárok/26. sír/1982, I. kutatóárok/1. sír/1981, I. kutatóárok/54. sír/1980, XXXII. kutatóárok/3. sír/1984, XXXII. kutatóárok/19. sír/1984, XXXII. kutatóárok/6. sír/1984, X. kutatóárok/63. sír/1982). A nyíltegezekről néhány esetben a szíjelosztó is ismert.

Ennél is kevesebb íjcsontot ismerünk: mindössze 9 (?) temetkezésből került elő ugyanis a 10. századi honfoglalók félelmetes fegyvere (XX. kutatóárok/1983/13. sír, XX. kutatóárok/8. sír/1983, XVI. kutatóárok/4. sír/1983, XXXII. kutatóárok/5. sír/1982, IX. kutatóárok/3. sír/1982, VIII. kutatóárok/36. sír/1982, II. kutatóárok/17. sír/1982, XXIII. kutatóárok/5. sír/1984, XXII. kutatóárok/16. sír/1984). Az egyik sírból előkerült íjvégcsontok Kárpát-medencei párhuzamai Hódmezővásárhely-Nagysziget 63. sírjából ismertek.[166]

Balta három síról ismert, pontos adataink azonban sajnos csak egyetlen fokos-baltáról vannak (XXXIII. kutatóárok/1. sír/1983 [80. tábla 1–2]). A fegyvertípussal foglalkozó Kovács László összességében 23 olyan lelőhelyet gyűjtött össze, ahol a tárgy előfordult,[167] az utóbbi évtizedben azonban további balták kerültek elő.[168] A gyulafehérvári temetőből előkerült példányokat a 10. század második felére keltezhetjük. Szablya vagy kard a temetőből nem ismert.

A gyulafehérvári temető jellegzetes mellékletei közé tartoznak a különböző típusú csiholók, kések, kovák, fenőkövek. Mennyiségükről azonban nincsenek pontos adataink.

A lovastemetkezések jellegzetes mellékletei a különböző típusú kengyelek, zablák és hevedercsatok. A körte alakú kengyelek Kárpát-medencében eléggé ritka típusai közül több példány is feltűnik e temetőben: egyenes talpalójú boltozatos szárú, négyzetes, illetve hurkos fülű. De előkerült itt hurkos fülű trapéz alakú kengyel is [77. tábla 3–4, 80. tábla 7]. Különösen érdekes lelet a XV. kutatóárok/1981/20. sírjának kengyele. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi formai átmenetet képezhet a körte és a trapéz alakú kengyelek között. Ezzel együtt került elő az a hurkos fülű, trapéz alakú kengyel, amelynek tökéletes formai párhuzama DK-Moldvából, Vasluitól nem messze, 9–10. századi kontextusból ismert.[169]

Hasonlóan változatosak a zablák is: az egyszerű sima csikózablák mellett két temetkezésből is egytagú zabla került elő (az egyik a XV. kutatóárok/20. sír/1981-ből), de dokumentáltak egy lemezes-oldalpálcás zablát is [81. tábla 1, 84. tábla 6]. De a hevedercsatok típusai is igen változatosak.

[159] Ciugudean 1996; Révész 1997, 171–174, 2. tábla 8.
[160] Révész 1996a, 88.
[161] Szabó 1978–1979, 52–56, 107, 19. jegyzet; Révész 1996a, 92.
[162] Révész 1996a, 90.
[163] Szabó 1978–1979, 66; Giesler 1981, 120, 7. típus.
[164] Szőke–Vándor 1987, 11–27.
[165] Révész 1989, 513–541.
[166] Köszönettel tartozom Révész Lászlónak, aki felhívta e leletre a figyelmem (B. Nagy–Révész 1986, 123–124, 2. kép 2, 5, 3. kép 1–2).
[167] Kovács 1980, 74–78.
[168] Három példány a karosi II. és III. temetőből ismert (II. temető 69., III. temető 3. és 8. sír), egy-egy példány pedig Ibrány-Esbóhalomról, a Hajdúszoboszló-árkoshalmi 109. sírból, a püspökladányi 38. sírból, illetve a Kiskunfélegyháza-külsőgalambosi 2. sírból (Révész 1996a, 32, 34–35, 108. tábla 1, 113. tábla 8, 117. tábla 7; K. k. 1996, 147; M. Nepper 2002, 47. tábla 2; Balogh 2002, 2. kép 6).
[169] Spinei 2009, *Fig.* 8. 11.

44.4.2. Összefoglalás

A Gyulafehérvár-Mentőállomás lelőhelyen mintegy 100 éve tartó kutatás eredményeit a mai napig nem közölték. A leletanyag különböző kiállítási katalógusokban közölt tárgyai kapcsán annyi leszögezhető, hogy a 10. század közepe tájától használt temetőben több generáció is temetkezett. A temetkezési szokások alapján három-négy különböző eredetű népesség is használhatta a nekropoliszt: a temetkezési szokások alapján a hamvasztásos temetkezésekről áttérő (szláv?) népesség, a kései avarok leszármazottai, a bolgárok, illetve a honfoglaló magyarság. Az arányokról természetesen a temető anyagának közlése után lehet nyilatkozni vagy érdemben vitatkozni. Ez szögezhető le más régészeti jelenségek kutatása esetében is (nemiség, szociális rétegződés).

A 8–9. századi temető népességének temetkezési szokásaival és leletanyagával összehasonlítva egyértelműen kimutathatóak eltérések, de hasonlóságok is:

Keltezés	Hasonló temetkezési szokások, leletanyag	Eltérő temetkezési szokások, leletanyag
II. temető 8–10. század	1. Vegyes tájolású temetkezések: Ny–K, K–Ny, D–É, ÉNY–DK, DK–ÉNY 2. Kő- és téglapakolásos és keretes sírok 3. Tojás melléklet	1. Szarvasmarha áldozatok (8 eset) 2. Padmalyos temetkezések (2 eset) 3. Kettős temetkezés avar hagyománya 4. 2–3 db agyagedény a sírokban 5. Lándzsa 2 temetkezésben
III. temető 10–11. század	1. Vegyes tájolású temetkezések: Ny–K, K–Ny., D–É, ÉNY–DK, DK–ÉNY 2. Kőpakolásos sírok 3. Tojás melléklet	1. Jelképes és szimbolikus honfoglalás kori lovastemetkezések 2. Koporsós temetkezések 3. Egyetlen agyagedény a sírban 4. Nyílcsúcsok, íjcsontok, tegezek, balták

51. kép. A temetkezési szokások, anyagi kultúra közötti kontinuitás és diszkontinuitás

E jelenség alapján gyanítható, hogy a gyulafehérvári temetőhöz tartozó egykori település bizonyosan nem honfoglaló magyar – azaz más eredetű – népessége valószínűleg egészen gyorsan vette át az új hódítók értékrendjének megfelelő presztízst és rangot jelképező tárgyakat és szokásokat. Majd csupán a teljes II. és III. temető közlése után derülhet ki, hogy kb. milyen arányban oszlanak meg a honfoglaló magyar és az általuk itt talált – a honfoglaló magyarok társadalmi jelképeit és szokásait átvevő – népesség sírjai.

Az elvégzett antropológiai vizsgálatok alapján tudjuk, hogy a feltárt temető csontvázainak hosszú csontjain erős fizikai munka nyomai figyelhetőek meg, a *femur proximalis epifízis*ének deformáltsága, a *linea aspera* erős fejlettsége a férfiak esetében legalábbis erre utal. A *tibia* közepes kihasználtsága gyakori gyaloglásra és nehéz tárgyak cipelésére mutat. Lényeges, hogy ez kontrasztban áll a kolozsvári lovas–fegyveres temetőkben tett megfigyelésekkel.

Ennek alapján elmondható, hogy a 9. században itt élt lakosságot nem pusztította el a 10. század elején történt hatalomváltás. Az itt élőket sikerrel integrálták az új hatalmi–társadalmi struktúrába. A 10. század közepén itt letelepített és az itt helyben talált lakosság a gyulafehérvári központ egyszerű, a társadalmi pozíciók különböző fokain elhelyezkedő népessége lehetett. Legalábbis erre mutat, hogy Gyulafehérvár eddigi legnagyobb feltárt 10–11. századi temetőjében a leletanyag igencsak változatos. Ezt egyértelműen befolyásolta Gyulafehérvár környékének politikai, katonai és gazdasági szerepe és helyzete a 10–11. században. Feltűnő ugyanakkor olyan idegen elemek jelenléte, amelyek a 10. századi Kárpát-medencében majdnem ismeretlenek: ilyenek a sírokban csak a Tiszától K-re ismert egytagú zablák, a honfoglaló leletanyagban párhuzam nélküli vállban kovácsolt, trapéz alakú kengyelvas (legközelebbi párhuzama Moldvából ismert), illetve a Hódmezővásárhely-Nagysziget 63. sírjának íjvégcsontjaihoz hasonló íjcsontok. Mindez valószínűleg a 10. században történő K-ről érkező személyi mozgásokkal magyarázható.

A leletanyaga alapján a gyulafehérvári temetőt a 10. század közepétől/második felétől lehet keltezni, későbbi 11. századi sírjait a sodrott gyűrűk, rombusz átmetszetű karperecek, S végű hajkarikák, sima huroksorral díszített fülbevalók jellemzik.

A nekropolisz valószínűleg egy közös temetőt alkot a Vadászok utcai 186 síros temetőrésszel, tehát egy nagyobb, a 10. századtól a 12. századig használt temetkezőhellyel van dolgunk.

5. IRODALOM

Blăjan–Popa 1983, 375–380; Ciugudeanu 1996; C. e. 2002, 8–12; C. e. 2006, 12–18.

II.45. GYULAFEHÉRVÁR-ORANGE ÁLLOMÁS

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

45.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [15–16. kép]

A Gyulafehérvár-Orange állomás lelőhelyet a várostól D-re, a Maros első teraszán 2003. május 20. és június 2. között tárták fel. A feltárt terület kisméretű, mintegy 10,5 × 6,5 m; kb. 50 m-re fekszik a Forrás utcától (str. Izvorului). A római korú sírok között egy 10. századi sírt is feltártak, amely nagy valószínűség szerint egy kisebb sírkerthez tartozó temetkezés lehetett.

45.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

Embertani leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

45.3. A SÍR ÉS A LELET LEÍRÁSA

3. sír
M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A sírgödör alakja: lekerekített négyzet. Sírgödör h.: 172 cm; sírgödör sz.: 80 cm. A felnőtt, nyújtott csontváz neme ismeretlen. Csontváz h.: 160 cm.

Melléklete:
1. A sírból előkerült agyagedény felületét hullámos vonalkötegekkel díszítették a vállától a hasáig. A fenekén kereszt alakú bekarcolt díszítmény. Méreteiről nincsenek adataink.

45.4. ÉRTÉKELÉS

A 10. századon belül pontosan nem keltezhető temetkezés egy kis temetőre utal. Topográfiai helyzete alapján egy újabb, talán kisebb telepre gyanakodhatunk a gyulafehérvári központ környékén. A csontváz tájolása és a leletanyag a sírban nyugvó eredetét sajnos nem tisztázza. A 10. századi keltezésnek nem mond ellent az agyagedény, amelynek méreteiről nincsenek adataink.

5. IRODALOM

C. c. a. 2004.

II.46. GYULAFEHÉRVÁR-RÓMAI KATOLIKUS SZÉKESEGYHÁZ KÖRNYÉKE I–III. sír

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

46.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [15–16. kép]

1984-ben a gyulafehérvári katedrálist kutató Robert Radu Heitel a templom mögötti területen egy 10. századi temetkezést tárt fel. A Heitel által H10. pontnak nevezett betöltésben a 11. századi első felében épített templom Ny-i felének alapozási nyomait lehetet követni, amely egy korábbi, 10. századi temetkezést is megbolygatott.

2002-ben ugyancsak a katedrális környékén Marcu Daniela két lovastemetkezést tárt fel. Tudomásunk szerint az egyik esetben csak a lócsontokat sikerült feltárnia, az emberi csontváz a föld alatt maradt (?), a másik esetben pedig csak a lókoponya maradt meg a 11. századi feldúlt sírból.

A katedrális a gyulafehévári vár területének DK-i részén helyezkedik el és kitűnő kilátást biztosít Gyulafehérvár környékére, amely alapján egyáltalán nem lenne meglepő egy katonai bázis, illetve ennek temetőjének az előkerülése.

46.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.)

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

Archeozoológiai leletek: ismeretlen őrzési hely.

46.3. A SÍROK ÉS LELETEK LEÍRÁSA

I. sír (1984-ben feltárt sír)

M.: 60 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 200 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. A csontváz neme és kora ismeretlen. A feldúlt sírgödörből nyakszirt, egy combcsont töredéke, egy állkapocs, valamint négy ujjperc és egy lókoponya került elő. A lókoponya egy lovastemetkezés meglétére utal.

Melléklete:

1. Bronz öv- vagy lószerszámveret a feldúlt sír földjéből. A peremén gyöngyözött díszítés, a közepén pedig keretbe foglalt palmetta díszítés figyelhető meg. Mg.: 4,5 cm; á.: 3,1 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 116044 [85. tábla 1].

II. sír (a 2002-es ásatás M80. sírja)

A sír helyzete: az M80-as temetkezés a temető Ny-i felében található, a római kori torony közvetlen közelében. A maradványok a 9–12. századra datált kora középkori fekete földrétegből kerültek elő, a sírgödör körvonalai azonban nem látszódtak. Az emberi csontvázból semmi sem maradt meg, illetve csontdarabokat nem sikerült azonosítani. A temetkezést megbolygathatták, habár ezt nem figyelték meg az ásatók. M.: 150 cm. A gödörben két lótól származó csontok kerültek elő (?). A hiányos ásatási dokumentációból pontosan nem derült ki, hogy a lókoponyák (?) és a lócsontok milyen helyzetben kerültek elő, talán a Bálint-féle IV. lovastemetkezési típus helyzetéhez állhatnak a legközelebb. A helyzet tisztázásában nem segítenek a fényképek sem: ennek alapján sem sikerült ugyanis pontosan meghatároznunk a lócsontok helyzetét. A fényképen csupán egyetlen lókoponyát láthatunk, ezen kívül még két hosszú lábszárcsontot figyelhetünk meg. A hasonlóan zavaros archeozoológiai elemzésből a következő derül ki: egyrészt egy öreg mén koponyája (?), illetve lábszárcsontjai (az utóbbiak száma nem ismert), valamint egy érett korú ló koponyája, medencetájéka (?), valamint lábszárcsontjai kerültek elő (az utóbbiak száma ugyancsak nem ismert). A gödörből néhány szarvasmarhacsont is ismert. A marha életkora 2,5–3,0 év lehetett.

Mellékletei:

1. Vastárgyak (?). Az ásató és közlő rajzot, fényképeket, illetve a tárgyak méreteiről adatokat nem szolgáltatott.
2. Hevedercsat (?). Az ásató és közlő rajzot, fényképeket, illetve a tárgy méreteiről adatokat nem szolgáltatott.

III. sír (a 2002-es ásatás M14A. sírja)

A sír helyzete: az M14A. sír felszedésekor a sír fenekén egy lókoponya került elő. A temetkezést a 12. századi sírok ásásakor dúlhatták szét.

46.4. ÉRTÉKELÉS

A 11–12. században elpusztított 10. századi temetkezések hantjai az első keresztény században valószínűleg még látszódtak. Ennek a sírok megítélése szempontjából mindenképpen jelentőséget kell tulajdonítanunk. Sajnos a megmaradt I. és III. sír lókoponyái nem árulnak el sokat a lovastemetkezés típusáról, a II. lovastemetkezéssel pedig – a számos bizonytalanság miatt – nagyon óvatosan kell bánnunk.

A legnagyobb gondot egyértelműen az okozza, hogy a szóban forgó temetkezést nem tárták fel teljesen, illetve nem dokumentálták pontosan. Nem tudjuk milyen helyzetben látott napvilágot az emlegetett két (?) ló, de arról sincs biztos információnk, hogy a két (?) ló csontjai együtt kerültek-e elő avagy külön-külön, amely esetben inkább két (?) különálló lovastemetkezésről lenne szó. Nem derült ki persze az sem, hogy végül is egy vagy két lókoponya volt-e a sírban, de a lábszárcsontok száma sem egyértelmű. Nem kizárt, hogy akárcsak a gnadendorfi sírban, itt is ételmellékletként rakták a sírgödörbe az egyik lóhoz köthető lábszárcsontot. Lényeges adalék lehet, hogy amint azt az archeozoológiai vizsgálat is megemlítette, ló combcsont nem került elő a temetkezésből. A sírban talált szarvasmarhacsont is további problémákat vett fel, nem tudjuk ugyanis, hogy lábszárcsont avagy combcsont volt-e?

Az I. temetkezésből származó egyetlen öv- vagy lószerszámveret vagy arra utal, hogy a temetkezést majdnem teljesen kirabolták vagy pedig arra, hogy egy mellékletekben nagyon szegény temetkezéssel állunk szemben. A sír topográfiai helyzetéből, valamint Gyulafehérvár jelentőségéből kiindulva az első lehetőséget találjuk logikusabbnak.

Az említett veret a 10. századon belül pontosan nem keltezhető, azonban az övveretes vagy lószerszámveretes sírokat zömmel a 10. század első két harmadában ásták meg. A peremén gyöngyözött veret palmetta díszítésének párhuzamai Kenézlő II. temető/31. sírjának övveretén,[170] valamint a Szentes-Derekegyházoldal 4. és Marcelháza 1. sírjainak csüngős ingnyakveretein figyelhető meg.[171]

E temetkezések előkerülési helye alapján nagy valószínűség szerint egy 10. századi település nagyobb méretű temetőjéhez tartozó sírokról beszélhetünk. Ha a II. temetkezésből valóban két ló részei kerültek elő, akkor egy a honfoglaló magyarságétól eltérő temetkezési szokást gyakorló népesség 10. századi gyulafehérvári jelenlétével számolhatunk. A problémák megoldása azonban jóval pontosabb feltárásokat igényelne.

A katedrális környékén különböző időpontokban lezajlódott és sajnos nagyon hiányos dokumentációjú feltárások egyértelműen egy 10. századra keltezhető kisebb méretű rangos, lovastemetkezéses temető létét valószínűsítik.

46.5. IRODALOM

Heitel 1985, 225; Marcu Istrate 2008, 108–109.

[170] Fettich 1931, 61. tábla 1–13.
[171] Csallány 1941, II. tábla 1; Točík 1968, *Taf.* 23.15.

II.47. GYULAFEHÉRVÁR-VADÁSZOK UTCÁJA

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

47.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [15–16., 52. kép]

Gyulafehérvár-Mentőállomás temetőjének egy másik része lehetett nagy valószínűség szerint a Vadászok utcájában kutatott temetőrész. Ez Gyulafehérvár ÉNy-i részén került elő, a Maros egy magasabb teraszán, kb. 250 m-re az előbb említett temetőtől. Ásatása 1979–1980-ban történt meg, amikor is egy fél hektáros területen 186 temetkezést tártak fel.

47.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

Embertani leletek: Jászvásári Biológiai Intézet (J. B. I.).

47.3. A SÍROK ÉS LELETEK LEÍRÁSA

A sírok és a leletek közöletlenek. Így csak egy összefoglaló értékelést van módomban adni róluk.

47.4. ÉRTÉKELÉS

A rendelkezésre álló adatok alapján a 186 sírban hátukra fektetett, nyújtott csontvázas temetkezéseket sikerült dokumentálni. A temetkezési szokások közül fontos kiemelni, hogy néhány esetben ételmellékletet tartalmazó edényt, valamint egy nyílcsúcsos temetkezést is feltártak, amelyet kétféleképpen magyarázhatunk: vagy a soros temetőt már a 10. században is használták vagy pedig a pogány szokások továbbéltek még a 11. században is.

Az antropológiai elemzések eredményeképpen 58 gyermekcsontváz mellett 64 férfi- és 58 női temetkezést regisztráltak. A kiskorú csontvázak tehát 32,22%-át képezték a 180 antropológiai szempontból is megvizsgált csontváznak.

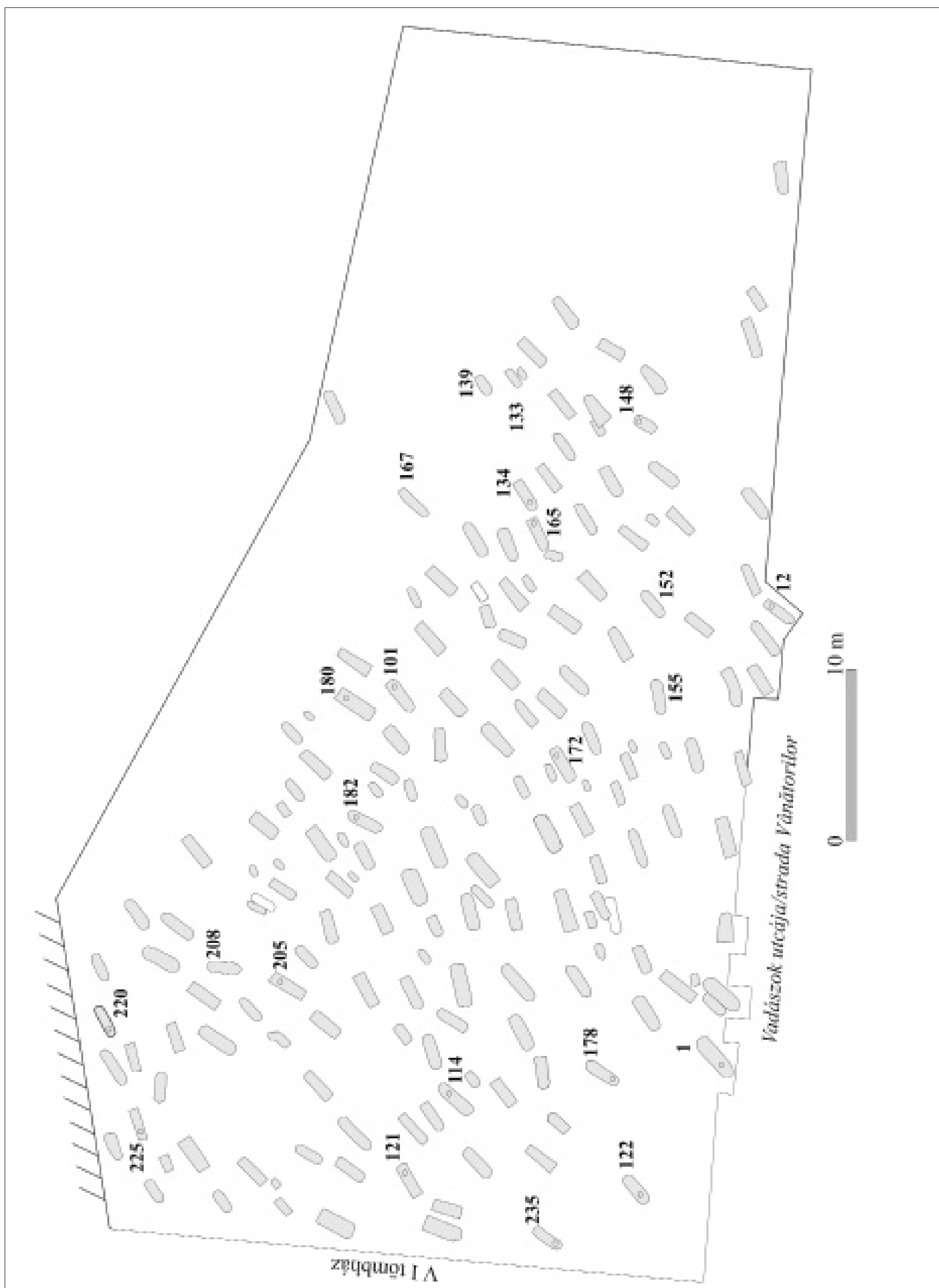
Valamivel többet tudunk a temető obulusos sírjairól. Az információkat összevetve a rendelkezésre álló embertani adatokkal a következő eredményeket kapjuk: a 23 obulusos sír közül tízben *maturus* nő nyugodott (121–122., 152., 155., 172., 180., 205., 220., 225. és 235. sír), három sírban *adultus* férfi (1., 12. és 182. temetkezés), három sírban pedig *maturus* férfi (114., 133., 165), 2 sírban *infans* II. kislány (148. és 208. sír). Egy-egy sírban *adultus-maturus* nő (101. sír), *senilis* nő (178. sír), fiatal nő (134. sír), kislány (139. sír), valamint *adultus-maturus* férfi (167. sír) nyugodott. Az antropológiai eredményeket tekintetbe véve egyértelmű, hogy az obulusadás elsősorban a női sírokra jellemző. A 23 sírból 13 nő, de ide sorolhatók a 148. és a 208. *infans* II. kislányok, illetve a 139. sírban nyugvó ötéves kislány is. Így az obulusos női sírok száma 16-ra rúg, míg az obulusos férfitemetkezések száma csupán 7. Elmondható tehát, hogy gyermeksírok közül elsősorban a lányok kaptak obulusként érmét, a felnőttek közül pedig főként a nőket jellemezte ez a szokás [52. kép].

A temetőből S végű hajkarikák, gyűrűk, karperecek, gyöngyfüzérek, gombok, kések kerültek elő. Típusaikat viszont nem ismerjük. A temetőrész dataló leletei az I. András (1046–1060), I. Géza (1060–1063) és I. László (1077–1095) által kiadott érmék (23 db), amelyek obulusként kerültek a temetkezésekbe. A jelenlegi ismereteink alapján a temetőrészt a 11. századra datálhatjuk [52. kép].

A 11. századra keltezhető 186 temetkezés népességének keresztény vagy inkább proto-keresztény értékrendjéhez nem férhet kétség. Pogány hiedelemviláguk további csökevényes meglétére azonban az egyik temetkezésbe tett nyílcsúcs, illetve az ásató által említett kések és edények egyértelműen utalnak. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján csupán ennyit mondhatunk.

47.5. IRODALOM

BLĂJAN et al. 1990–1993, 273–290.

52. kép. Gyulafehérvár-Vadászok utcája, temetőrész (a beszámozott sírok az obulusos temetkezéseket jelölik)

II.48. GYULAFEHÉRVÁR-APOR PALOTA

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

48.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [15–16. kép]

Heitel egy 1994-es tanulmányában említ egy szórvány fokos-baltát az Apor palota területéről. Méreteiről nincs híradás, azonban az ásató, Radu Robert Heitel kétségkívül a 10. századra keltezte.

48.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: ismeretlen őrzési hely.

48.3. A LELET LEÍRÁSA

A lelet közöletlen.

48.4. ÉRTÉKELÉS

Topográfiai szempontból a gyulafehérvári vár platóján álló Apor palota a vár legkeletibb részén terül el. A palota udvarán előkerült fokos-balta egykori helyzetéről semmilyen információnk nincs, de nem elképzelhetetlen, hogy ez is egy temetkezés megmaradt lelete.

A fokos-baltákat Kovács László gyűjtötte össze.[172] Az utóbbi évtizedekben ugyanakkor további balták kerültek elő.[173] Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lelőhelyeiről származó példányokkal együtt ma már összesen 33 fokos-baltát ismerünk. E leletet a 10. században belül azonban pontosabban nem tudjuk keltezni.

48.5. IRODALOM

Heitel 1994–1995, 429.

[172] Kovács 1980, 74–78.

[173] Három példány a karosi II. és III. temetőből ismert (II. temető 69., III. temető 3. és 8. sír), egy-egy példány pedig Ibrány-Esbóhalomról, a Hajdúszoboszló-árkoshalomi 109. sírból, a püspökladányi 38. sírból, a Kiskunfélegyháza-külsőgalambosi 2. sírból (Révész 1996, 32, 34–35, 108. tábla 1., 113. tábla 8., 117. tábla 7; K. k. 1996, 147; M. Nepper 2002, 47. tábla 2; Balogh 2002, 2. kép 6).

II.49. GYULAFEHÉRVÁRI VÁR (?)

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

49.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A Gyulafehérvárról – talán a várból – előkerült kardhüvely koptató 1943-ban került az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.

49.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvár Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

49.3. A LELET LEÍRÁSA

A bronzkoptató öntött, a felső része mindkét oldalán letörött. A nyújtott, félig ovális tárgy alsó részén tömör gömböcs ül. Szájának jobb és bal fele karéjos, tömören öntött, széles borda szegélyezi, a borda alján gyöngysor fut végig. Alsó felét palmetta díszíti, mely kiugrik a tárgy síkjából. A tárgyat közlő Roska Márton is megemlíti, hogy a lelet erősen kopott, tehát hosszú használat után kerülhetett sírba (ha egyáltalán sírba került). Oldalai mg.: 9,1 cm; közepén a mg.: 9,8 cm; száj sz.: 4,9 cm; s.: 62,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: VI. 4151. Kiállítás [85. tábla 1].

49.4. ÉRTÉKELÉS

A gyulafehérvári kardkoptató pontos Kárpát-medencei párhuzamait Beszterecről és Székesfehérvár-Demkóhegyről ismerjük. Szórvány volta megakadályoz bennünket abban, hogy alaposabb értékelést fűzhessünk hozzá, jellegéből azonban arra következtethetünk, hogy a 10–11. század fordulóján Gyulafehérváron állomásozó katonai kíséret egyik tagjának fegyverzetéhez tartozhatott a koptató.

49.5. IRODALOM

Roska 1944b, 102–108.

II.50. GYULAFEHÉRVÁR VÁROS KÖRNYÉKE

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba–Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

50.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Vétel útján került a gyulafehérvári múzeumba II. Bazileiosz és VIII. Kónsztantinosz 990–1025 közé keltezhető aranyérméje. Az érme Gyulafehérvár környékén kerülhetett elő, a múzeum Alexandru Borza történelem szakos tanártól szerezte meg.

50.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

50.3. A LELET LEÍRÁSA

A jó megtartású tárgy széleit átlyukasztották és leköszörülték. Az érme előlapjának bal oldalán a szakállas II. Bazileiosz, a jobb oldalán pedig VIII. Kónsztantinosz, mindkettő fején korona. Közöttük egy kereszt, II. Bazileiosz fölött *manus Dei* felirat. Az érme hátlapján Jézus Krisztus tunikás ábrázolása. A bal kezében az evangéliumot tartja, a jobb kezével pedig áldást oszt. Á.: 2,4 cm; s.: 4,31 gramm, 22 kt (915–920%). Gy. E. N. M. Ltsz: 6076 [85. tábla 1].

50.4. ÉRTÉKELÉS

A Gyulafehérvár környékén előkerült érmét eredetileg biztosan ruhára varrták, azonban a korábban ruhadíszként használt érmét később akár obulusként is felhasználhatták (lásd például a Gyulafehérvár-Brândușei utcai eseteket). A valószínűleg temetkezésből előkerült leletről biztosan elmondható, hogy a 10–11. század fordulóján használták és kb. e korszakban is került a földbe.

50.5. IRODALOM

Pavel 1977, 666–667, *Fig.* 11.

II.51. GYULAFEHÉRVÁR-TRIESZTI ANDRÁS GYŰJTEMÉNYE

(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

51.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A gyulafehérvári múzeum gyűjteményében Trieszti András gyűjteményéből több 11. századi érme került beleltározásra.

51.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

51.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. I. András (1046–1060) H9. típusú ezüstdenára. Á.: 1,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: NF. 5657 [85. tábla 1].
2. Salamon (1063–1074) H17. típusú ezüstdenára. Á.: 1,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: NF. 5655 [85. tábla 2].
3. I. András (1046–1060) ismeretlen típusú ezüstdenára. Á.: 2,0 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: NF. 5647 [85. tábla 3].

51.4. ÉRTÉKELÉS

Gyaníthatóan Gyulafehérvárról vagy környékének egyik 11. századi lelőhelyéről/lelőhelyeiről származnak az érmék. Sem a pontos lelőhelyüket, sem előkerülésük körülményeit nem ismerjük. Talán obulusként kerülhettek a sírokba (?).

51.5. IRODALOM

C. E. 2002, 62: 169–171. sz.

II.52. GYULAFEHÉRVÁR-POKLISA „CĂPTĂLAN-LA RÂPI”

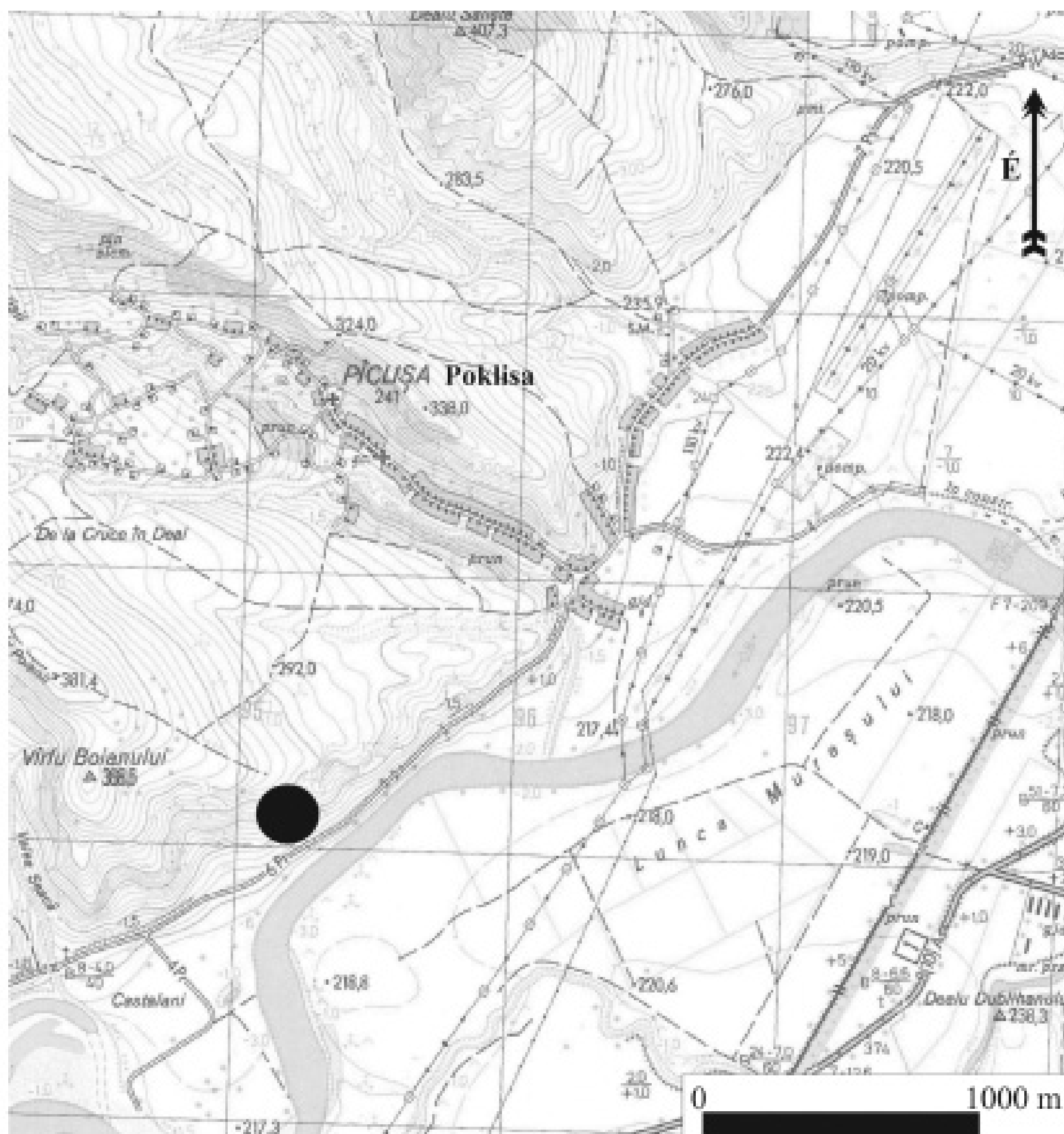
(r.: Alba Iulia, ó-r.: Bâlgrad, n.: Weißenburg, Karlsburg; judeţul Alba – Fehér megye, Románia) [egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

52.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [53–54. kép]

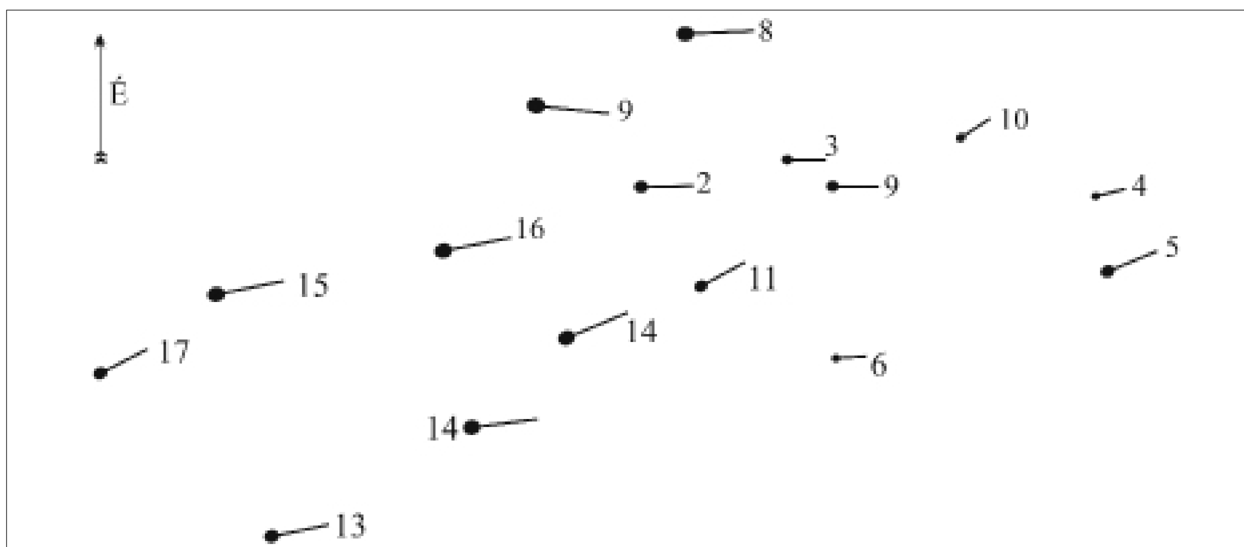
A temetőrész nem messze helyezkedik el az ókori Apulumtól, Poklisa település határában. A temető a Maros második és harmadik teraszán, a Boján domb K-i, meredekebb lejtőin terül el, a tengerszint feletti magassága pedig 228–230 m. A domb felületéről tökéletes kilátás nyílik a Maros völgyére [53. kép].

A temető első leletei 1970-ben kerültek elő, amikor néhány szórvány hajkarika került a múzeum gyűjteményébe. 2000 őszén egy kutatóárokkal kutatta a lelőhelyet Aurel Dragotă és Horia Ciugudean, e kutatás eredménye három temetkezés volt, illetve néhány szórványlelet, amely valószínűleg a feltárt 1. sír leletanyagához tartoztak.

A következő évben, 2001. október 2. és november 3. között még 14 temetkezést sikerült feltárniuk, amelyet azonban csak előközlések alapján ismerünk. Tehát eddig 17 sírról van tudomásunk, a temető azonban jóval nagyobb kiterjedésű lehetett [54. kép].

53. kép. Gyulafehérvár-Poklisa

54. kép. Gyulafehérvár-Poklisa temetőrész

52.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

Embertani leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

52.3. A SÍROK ÉS LELETEK LEÍRÁSA

52.3.1. 1970-ben előkerült szórványleletek

1.1–8. S végű hajkarikák bronzból.
1.1. Kisméretű, vastag huzalú, S végű bronz hajkarika, töredékes (5b. típus). Á.: 1,2 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6340 [86. tábla 1].
1.2. Kisméretű, vastag huzalú, S végű bronz hajkarika (5b. típus). Á.: 1,3 cm; h. v.: 0,2 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6341 [86. tábla 2].
1.3. Kisméretű, vastag huzalú, S végű egyszerű bronz hajkarika (5b. típus). Á.: 1,7 × 1,3 cm; h. v.: 0,2 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6342 [86. tábla 3].
1.4. Kisméretű, vastag huzalú, S végű egyszerű bronz hajkarika (5b. típus). Á.: 1,7 × 1,4 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6343 [86. tábla 4].
1.5. Kisméretű, vastag huzalú, S végű egyszerű bronz hajkarika, töredékes véggel (5b. típus). Á.: 1,7 × 1,4 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6344 [86. tábla 5].
1.6. Kisméretű, vastag huzalú, S végű egyszerű bronz hajkarika, töredékes véggel (5b. típus). Á.: 1,6 × 1,4 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6345 [86. tábla 6].
1.7. Kisméretű, vastag huzalú, S végű egyszerű bronz hajkarika, töredékes véggel (5b. típus). Á.: 1,8 × 1,4 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6346 [86. tábla 7].
1.8. Kisméretű, vastag huzalú, S végű egyszerű bronz hajkarika (5b. típus). Á.: 1,8 × 1,4 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 6346 [86. tábla 8].

52.3.2. A 2000-ben előkerült szórványleletek, amelyek talán az 1. sírhoz tartoznak

1.1. Kisméretű, vékony huzalú, egyszerű S végű bronz hajkarika, töredékes (5a. típus). Á.: 1,2 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 9].
1.2. Vékony huzalú, egyszerű S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 1,6 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 10].
1.3. 1b. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 3,075 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 11].
2. Sodrott bronzgyűrű (1c. típus). Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,9638 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 12].

1. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású, ismeretlen nemű *adultus* csontváz. A mezőgazdasági munka során megbolygatott temetkezés. Más adat nem áll a rendelkezésünkre. Melléklete nem volt.

2. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A nyújtott *infans* II. csontváz jobb kezét kinyújtották, a balt pedig 90°-ban behajlították (II. pozíció). Csontváz h.: 114 cm.

Mellékletei:

1.1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a koponya mellett, obulusként. Á.: 1,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: NF. 10655 [86. tábla 2].
1.2. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a fel- és az alkar behajlításából keletkezett szögben, talán obulusként (?). Á.: 1,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 3].
1.3. I. András (1046–1060) H9. típusú ezüstérme a fel- és az alkar behajlításából keletkezett szögben, talán obulusként (?). Á.: 1,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 4].
2. Kisméretű, vastag huzalú, S végű egyszerű bronz hajkarika a koponya mellett (5a. típus). Á.: 1,3 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; s.: 1,1215 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 1].
3. Sodrott bronzgyűrű a jobb kéz egyik ujján (1c. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 3,0252 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [86. tábla 5].

3. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A nyújtott gyermekcsontváz mindkét kezét kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

52.3.3. A 2001-es ásatás eredményeképpen előkerült temetkezések

5. sír

Melléklete:

1. Sodrott ezüstgyűrű (1c. típus). Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,74 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 9045 [87. tábla 1].

7. sír

Mellékletei:

1. Vékony huzalú, S végű hajkarika ezüstből (5a. típus). Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,1 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; s.: 0,56 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 9046 [87. tábla 1].
2. Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenára, obulusként. Á.: 1,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10660.

8. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A nyújtott, ismeretlen nemű felnőtt csontváz kezeit összekulcsolták a medence felett (XIV. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletei:

1. Kisméretű, vastag huzalú, S végű bronz hajkarika a csontváz koponyájának bal oldalán (5b. típus). Á.: 1,2 cm; h. v.: 0,2 cm; az S végének sz.: 0,4 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [87. tábla 1].
1.2. Kisméretű, vastag huzalú, S végű bronz hajkarika a csontváz koponyájának bal oldalán (5b. típus). Á.: 1,5 × 1,3 cm; h. v.: 0,2 cm; az S végének sz.: 0,4 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [87. tábla 2].
1.3. Kisméretű, vastag huzalú, S végű bronz hajkarika a csontváz koponyájának jobb oldalán (5b. típus). Á.: 1,6 × 1,3 cm; h. v.: 0,3 cm; az S végének sz.: 0,4 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [87. tábla 3].
1.4. Kisméretű, vastag huzalú, S végű bronz hajkarika a csontváz koponyájának jobb oldalán (5b. típus). Á.: 1,5 × 1,3 cm; h. v.: 0,2 cm; az S végének sz.: 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [87. tábla 4].
1.5. Kisméretű, vastag huzalú, S végű bronz hajkarika a csontváz koponyájának jobb oldalán, töredékes (5b. típus). Á.: 1,2 × 1,0 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [87. tábla 5].
2–3. Ismeretlen eredetű vastárgyak az állkapocs mellett a jobb oldalon, illetve a bal láb térdénél. Gy. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen [87. tábla 6–7].

13. sír

Melléklete:

1. I. András (1038–1041, 1044–1046) H8. típusú ezüstdenára, obulusként. Á.: 1,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10659.

14. sír

Melléklete:

1. Kisméretű, 2a. típusú ezüst hajkarika. Á.: 1,1 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 9048 [87. tábla 1].

Szórványleletek:

1. Bronzcsörgő a IV. kutatóárokból. Mg.: 2,9 cm; sz.: 2,2 cm; s.: 8,15 gramm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 9044 [87. tábla 2].
2. Kisméretű, 2b. típusú bronz hajkarika. Á.: 1,1 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 8806 [87. tábla 1].

52.4. ÉRTÉKELÉS

52.4.1. A temető kiterjedése

A Gyulafehérvártól nem messze előkerült poklisai temetőrész gyaníthatólag csak egy kis része egy jóval nagyobb méretű temetőnek. Az eddigi, eléggé hiányos adatok alapján úgy tűnik, hogy a temető több száz síros lehetett.

52.4.2. Temetkezési szokások

Az eddig feltárt 14 temetkezésből csupán négy temetkezést közöltek (1–3., 8. sír), így tehát csak ezek esetében tudjuk a temetkezési szokásokat elemezni. A temetőrész összegző térképe alapján a sírok sorokba rendeződnek. Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének nemét nem ismerjük. Az 1. és 8. temetkezésekben felnőtt csontvázak voltak, ugyanakkor *infans* vagy gyermekcsontvázak nyugodtak a 2. és 3. sírokban.

A csontvázak tájolása egységesen Ny–K-i volt. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe.

A karcsontok a következő helyzetben kerültek elő:
1. A karok kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 3. sír.
2. A nyújtott csontváz jobb keze kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): 2. sír.
3. A nyújtott csontváz kezeit összekulcsolták a medence felett (XIV. pozíció): 8. sír.

Annak ellenére, hogy csak e három temetkezés karcsontjainak helyzetét ismerjük, egyértelmű, hogy a karcsontok elhelyezése nagyon változatos lehetett a Gyulafehérvár környéki temetőben.

Obulusként értékelhető leleteket a 2., 7. és a 13. sírból ismerünk. A 2. sírból I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú és I. András (1046–1060) H8. típusú érméi kerültek elő, a 7. temetkezésben Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenárát, a 13. sírban pedig I. András (1046–1060) H8. típusú érméjét dokumentálták.

52.4.3. A temető leletanyagának elemzése

Az ékszerek közül a legnagyobb mennyiségben a hajkarikák különböző típusai kerültek elő a gyulafehérvári temetőből:
1. Kerek átmetszetű, sima, nyitott bronz hajkarika, egymásra hajló végekkel (1b. típus): 2000-ben került elő ebből a típusból egy szórvány darab (1 db).
2. Kisebb méretű, körte és ovális alakú bronz hajkarika típus változata, a végei egymással szemben (2a–2b. típus): 14. sír (1 db).
2. Kisebb méretű, körte és ovális alakú bronz hajkarika típus változata, a végei egymáson: szórvány (1 db).
4. Egyszerű, lapított S végű bronz hajkarika (5a. típus): szórványlelet (2 db), 7. sír (1 db).[175]
5. Vastagabb huzalú és kisebb átmérőjű S végű bronz hajkarika (5b. típus): 1970-ben kerültek elő ebből a típusból szórvány darabok (8 db), 2. sír (1 db), 8. sír (4 db).

A nyitott, sima hajkarikákat (1a. típus) folyamatosan használták a 10–11. században, ugyanakkor a kutatott területünkön a 11. században kezdenek lassan kiszorulni a divatból. A körte formájú hajkarikákat a kutatás a 10. század végére és a 11. század elejére keltezte,[176] azonban e temetőrészben ezek biztosan későbbre keltezhetők. Az egyszerű S végű hajkarikák az Erdélyi-medencében a 11. század elején terjedhettek el tömegesen, illetve a kisméretű, vastag huzalú példányok a 11. század közepe táján kerülhettek divatba.[177]

Sodrott gyűrű három temetkezésből került elő: egy szórványként maradt ránk, illetve egy-egy példány a 2. és 5. sírból került elő. A sodrott gyűrűk a 11. század elején jelentek meg és egészen a század végéig használatban is maradtak.[178] Szórványként került elő egy eléggé ritka lelet: egy körte alakú csörgő is. A Koreától D-Skandinávián át a Kárpát-medencéig előkerülő csörgők interkontinentális jellegét nemigen lehet megkérdőjelezni.

52.4.4. A temetőrész keltezése

A 11. század első felében induló temető keltezéséhez a legnagyobb segítséget kétség kívül a pénzek biztosítják. Az eddigi információink alapján a három temetkezésből előkerülő obulusok arra utalnak hogy a 11. század második felében is használt temetőt pontosan keltezik azon sírok, amelyekből I. András H8. típusú érméje került elő, együtt az S végű hajkarikákkal és a sodrott ezüstgyűrűkkel.

52.4.5. Összefoglalás

A nagyon kevés adat ellenére megállapíthatjuk, hogy a poklisai temető egyértelműen egy 11. században használt temető részlete. A mellékletei alapján egy 11. századi falusi közösség temetkezőhelye lehetett.

[175] C. E. 2006, *Fig.* 2.1.
[176] Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 53.
[177] Gáll 2009, 171.
[178] Szőke–Vándor 1987, 11–27.

A sírokban lelt ékszerek relatíve magas számát a közelben levő ispáni és püspöki központ magyarázhatja, amely a kora középkorban kereskedelmi csomópont és műhelyközpont is lehetett, e környék lelőhelyeinek nagyon változatos ékszer leletei alapján.

52.5. IRODALOM

CIUGUDEAN–DRAGOTĂ 2001, 269–288.; C. E. 2006, 60–61.

II.53. GYULAVARSÁND-LAPOSHALOM

(r.: Vărşand; judeţul Arad – Arad megye, România)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

53.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY *[55. KÉP]*

53.1.1. A lelőhely földrajzi helyzete

Laposhalom a Fehér-Körös és ennek egy mellékfolyója által alkotott félszigeten fekszik. 1908-ban Domonkos János a mellékfolyót még *„régi Nádor-csatornának”* írja le, majd Roska Márton később ezeket írja: *„A községtől D-re, az Élővíz csatorna mellett egy lapos, kerek árokkal és ezen kívül földhányással kerített halom terül el, melynek neve Laposhalom.”* Dorin Popescu szerint azonban nem volt itt semmilyen földsánc, csupán a település rétegeinek nyomai alkották az úgynevezett *„földhányást”*. A Roska Márton által kutatott halom átmérője 97,2 m volt. Lényeges, hogy a halom ÉNy-i részében lokalizálhatók a Dorin Popescu által feltárt sírok, amelyek folytatódnak a földsáncon is.

A Dorin Popescu által megkutatott temetőrész sírjainak csak egy része helyezkedett el a tulajdonképpeni halmon, a nagyobbik részük a halom aljába volt beleásva. Lényeges, hogy csak az 1–11. számú sír érintette a halom ÉNy-i részét.

53.1.2. A lelőhely kutatásának szakaszai

Nincsek adataink arról, hogy mikor kezdtek el szőlőt termeszteni a Laposhalmon, de tudjuk, hogy 1902-ben a filoxera kipusztította a régi tőkéket. Az új szőlőfajta telepítésekor felforgatták a halom egész felületét, amikor is temérdek cserép és csont került a felszínre, melynek egy része elkallódott, kisebbik része a békéscsabai és a gyulai múzeumba került. Ennek nyomán mindkét múzeum ásatott a lelőhelyen: Krammer Nándor (1902–1903), illetve Domonkos János (1902 őszén) vezetésével. Ezen ásatások során Árpád-kori leletek is napvilágra kerültek. 1906-ban Barancsik István É–D, ÉK–DNy és K–Ny-i irányban felmérte a halmot és annak árkát.[179] Medgyesi Pál részletesen bemutatta ezen ásatások menetét és az előkerült régészeti anyagot, tehát ettől eltekinthetünk.[180] Annyit azonban feltétlenül szükséges megjegyezünk, hogy pontosan nem lokalizálható, hogy hol ásott Krammer és Domonkos vagy a később (1906-ban) szintén ott kutató Barancsik.

1930-ban ismét feldúlták a lelőhelyet. Roska Márton a kolozsvári Román Egyetem Régészeti Intézete és az aradi kultúrpalota megbízásából folytatott itt ásatásokat és 12 sír anyagát tette közzé.[181] Sajnos a terepen pontosan máig sem tudjuk rögzíteni a Roska által feltárt sírokat sem.

A II. világháború után beindult tervgazdálkodás jó hatással volt a román régészetre, fellendítve az ásatások ritmusát. 1949-ben Dorin Popescu kutatott Laposhalmon. Két kutatóárokkal vizsgálta meg a területet, amelynek eredményeképpen 58 sír került napvilágra, néhány szórvány, de a temetőhöz tartozó tárggyal egyetemben.[182]

Ez volt az utolsó kutatási szakasz Laposhalom történetében, a temető feltárását senki nem folytatta. Ennek nyomán leszögezhető, hogy a gyulavarsándi temetőnek csupán egy részét tárta fel régész.

53.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

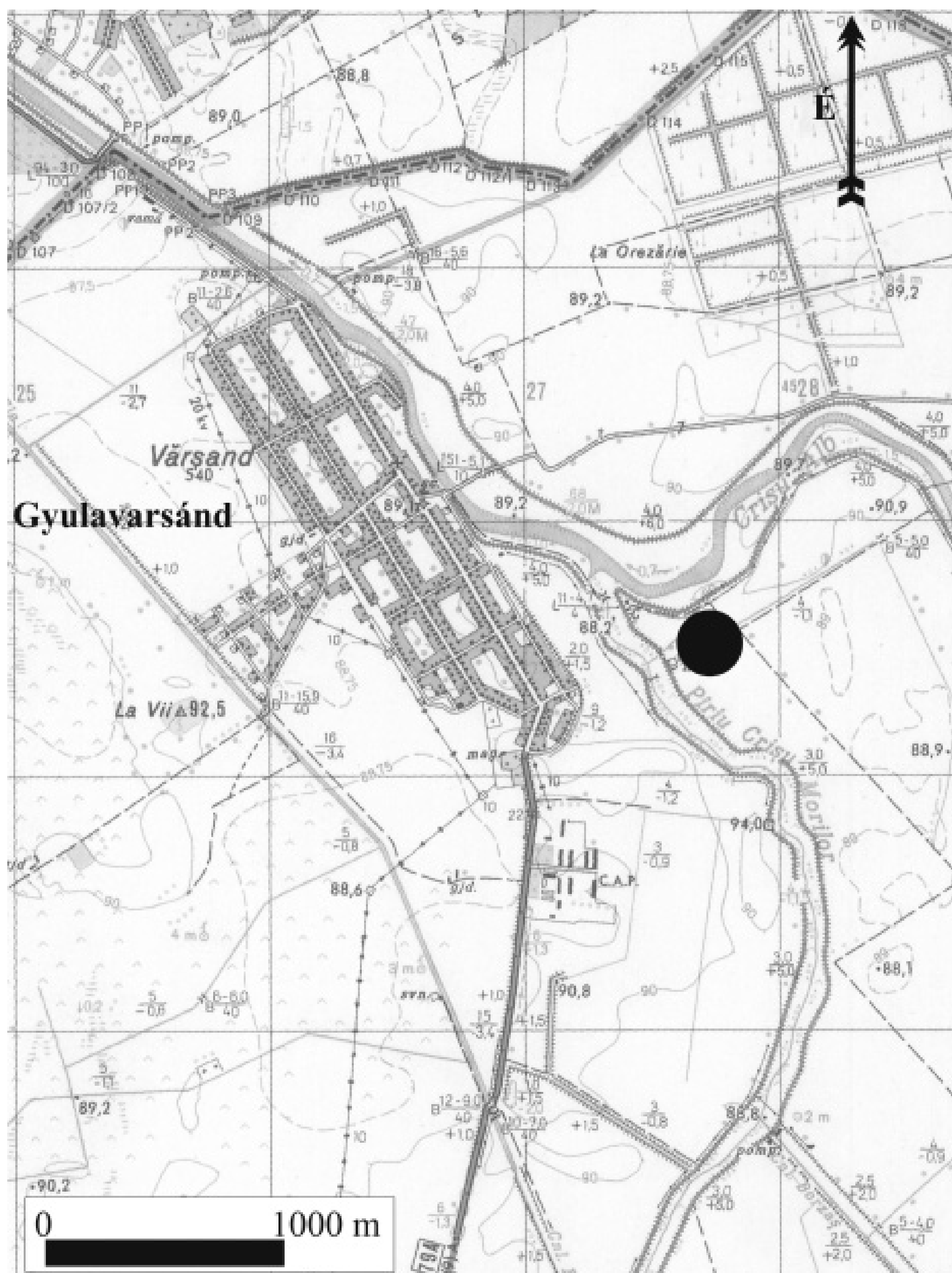
Régészeti leletek: Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.), Békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum (B. M. M. M.), Arad Megyei Múzeum (A. M. M.), Gyulai Erkel Ferenc Múzeum (Gy. E. F. M.).
Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

53.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

53.3.1. Krammer Nándor ásatása (1902–1903)

1.1. 1a. típusú hajkarika bronzból. Á.: 2,7 × 2,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,6 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1019.1 [88. tábla 9].
1.2. 1a. típusú hajkarika ezüstből. Á.: 3,4 cm; h. v.: 0,2 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.912.1 [88. tábla 10].
1.3. Ezüst hajkarika, végei felé elvékonyodik (1a. típus). Á.: 2,7 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,1 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.907.1 [89. tábla 5].
1.4. 1a. típusú hajkarika ezüstből. Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 2,2 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.893.1 [89. tábla 7].
1.5. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,3 cm;

[179] Domonkos 1908, 55–78.
[180] Medgyesi 1995, 98–100.
[181] Roska 1941, 51–52.
[182] Popescu 1956, 125–143.

55. kép. Gyulavarsánd-Laposhalom

s.: 4,8 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.894.1 [92. tábla 16].

1.6. Ezüst 1a. típusú hajkarika töredékei. Á.: 3,0 cm; h. v.: 0,2 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1713.1 [92. tábla 10].

1.7. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 1,6 cm; h. v.: 0,2 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1744.1 [92. tábla 8].

1.8. 1a. típusú ezüst hajkarika. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,0 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.908.1 [92. tábla 9].

1.9. 1a. típusú hajkarika ezüstből. Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 2,1 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.910.1 [91. tábla 1].

1.10. 1a. típusú hajkarika bronzból, töredékes a vége. Á.: 2,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,9 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.916.1 [91. tábla 13].

1.11. 1a. típusú hajkarika ezüstből, töredékes a vége. Á.: 2,4 × 2,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 2,0 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.896.1 [91. tábla 16].

1.12. 1b. típusú bronz hajkarika. Á.: 3,0 × 3,2 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 3,0 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1020.1 [90. tábla 5].

1.13. 1b. típusú hajkarika ezüstből. Á.: 2,6 × 2,3 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,3 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.897.1 [91. tábla 14].

1.14. S végű ezüst hajkarika két töredéke (5a. típus). H. v.: 0,1 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.915.1 [91. tábla 4].

1.15. Kisméretű S végű ezüst hajkarika (5a. típus). Á.: 1,1 cm; h. v.: 0,1 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.914.1 [92. tábla 6].

1.16. S végű ezüst hajkarika (5a. típus). Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,5 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.905.1 [92. tábla 17].

1.17. S végű ezüst hajkarika, kettétört (5a. típus). Az S vége hiányzik. Á.: 1,6 cm; s.: 0,1 cm; h. v.: 0,5 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.902.1 [92. tábla 7].

1.18. S végű ezüst hajkarika töredékei, az S vége hiányzik (5a. típus). Á.: 1,1 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,5 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.903.1 [92. tábla 13].

1.19. Ezüstből készült S végű hajkarika, az S vége letört (5a. típus). Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,3 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.911.1 [92. tábla 14].

1.20. S végű bronz hajkarika töredéke, az S vége letört, hiányzik a karika jelentős része is (5a. típus). H.: 2,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,3 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1743.1 [92. tábla 15].

1.21. S végű bronz hajkarika, rombusz átmetszetű karikával (5c. típus). Á.: 2,7 cm; h. v.: 0,2 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1742.1 [89. tábla 6].

1.22. Két bordával díszített S végű ezüst hajkarika (5d1. típus). Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 2,4 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.901.1 [92. tábla 3].

1.23. Két bordával díszített S végű ezüst hajkarika (5d1. típus). Á.: 1,5 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.906.1 [92. tábla 12].

1.24. Két bordával díszített S végű ezüst hajkarika (5d1. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 3,2 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.899.1 [89. tábla 9].

1.25. Három bordával díszített S végű ezüst hajkarika (5d2. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.904.1 [89. tábla 11].

1.26. Öt bordával díszített S végű ezüst hajkarika (5d4. típus). Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,13 cm; s.: 4,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.913.1 [92. tábla 5].

1.27. Hat bordával díszített ezüst hajkarika (5d5. típus). Á.: 2,8 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 4,9 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.898.1 [89. tábla 10].

1.28. Bordázott S végű, deformálódott hajkarika bronzból (5d. típus). Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,1 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1746.1 [91. tábla 5].

1.29. Bordázott S végű hajkarika, az S alakú díszítéséből csak egy kis töredék maradt meg (5d. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,0 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.900.1 [91. tábla 15].

1.30. Bordázott S végű bronz hajkarika, rombusz átmetszetű karikával (5e. típus). Á.: 2,67 cm; h. v.: 0,25 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1745.1 [92. tábla 4].

1.31. Pödrött végű hajkarika bronzból (6. típus). Á.: 3,1 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 3,1 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1036.1 [89. tábla 2].

2.1. Gyöngysor-csüngős bronz fülbevaló, deformálódott, kerek átmetszetű sima karikája. Á.: 3,3 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,5 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1029.1 [90. tábla 7].

2.2. Gyöngysor-csüngős bronz fülbevaló deformálódott, kerek átmetszetű sima karikája. Á.: 4,7 cm; v.: 0,1 cm; s.: 2,0 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1027.1 [90. tábla 8].

3. Két huzalból sodort ezüst nyakperec, elveszett (3. típus). Á.: 16,0 cm; h. v.: 0,35 cm. Az adatokat a leltárkönyv alapján közölhetjük. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1017.1.

4.1. Ezüst pántkarperec két töredéke (1a. típus). L. sz.: 1,0 cm; s.: 1,4 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1735.1 [89. tábla 4].

4.2. Pántkarperec ezüstből (1a. típus). Á.: 6,7 cm; s.: 7,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1040.1 [89. tábla 8].

4.3. Végein enyhén kiszélesedő ezüst pántkarperec. Az egyik vége szegecseléssel javított. A végeken préselt, fekvő „V" és csepp alakú díszítés. A díszítés mélyebb részei aranyozottak. Ezen a végén felismerhető a felerősítéshez szolgáló lyuk is. A másik végének a széle megsérült (1b. típus). Á.: 7,0 cm; l. sz.: 2,4 cm; s.: 11,2 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1039.1 [88. tábla 3].

4.4. Bronz huzalkarperec, kihegyesített végekkel (2a. típus). Á.: 6,9 × 6,2 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 17,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1026.1 [89. tábla 3].

4.5. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a.

típus). Á.: 6,0 × 6,7 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 12,8 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1037.1 [90. tábla 9].

4.6. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,0 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 15,9 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1038.1 [90. tábla 10].

4.7. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 7,5 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 20,4 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1042.1 [91. tábla 2].

4.8. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,8 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 15,5 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1028.1 [91. tábla 3].

4.9. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,4 × 7,1 cm; h. v.: 0,4 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1034.1 [91. tábla 11].

4.10. Nyesett végű bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,3 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 23,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1041.1 [91. tábla 12].

4.11. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 22,8 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1022.1 [92. tábla 1].

4.12. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 7,0 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 20,6 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1023.1 [92. tábla 2].

4.13. Vékony, kiszélesedő végű, ovális átmetszetű, öntött huzalkarperec (2f. típus). Á.: 6,4 cm; v.: 0,2 cm; l. sz.: 0,3 cm; s.: 8,2 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1753.1 [90. tábla 2].

4.14. Két szálból sodrott bronz karperec (3. típus). Á.: 7,8 cm; h. v.: 0,3 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1751.1 [90. tábla 1].

4.15. Sodrott, bronz karperec két töredéke (3. típus). Á.: 6,5 cm; h. v.: 0,4 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1035.1 [88. tábla 1].

4.16. Négy szálból font ezüst karperec töredéke (4. típus). H.: 4,5 és 3,3 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 3,1 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1712.1 [88. tábla 8].

4.17. Nyitott, állatfejes bronz karperec, sodrást utánzóan öntött (Kovács 3a. típus – 5c. típus). Á.: 7,7 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 37,3 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1043.1 [90. tábla 3].

4.18. Karperec bronzból (ismeretlen típus). Á.: 6,0 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 10,3 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1025.1.

5.1. Fonott ezüstgyűrű, a végeit egymásra kalapálták (1b. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 3,4 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.895.1 [90. tábla 6].

5.2. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,25 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.909.1 [92. tábla 11].

5.3.Négyszögletes bronz fejesgyűrű (3d. típus). A karikája elpattant. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,7 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1021.1 [90. tábla 4].

5.4. Pántgyűrű bronzból, végei összeérnek (5a. típus). Á.: 1,5 cm; s.: 1,4 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1032.1 [92. tábla 18].

5.5. Gyűrű bronzból, elveszett. Típusa ismeretlen. Á.: 1,5 cm; h. v.: 0,2 cm. Az adatokat a leltárkönyv alapján közölhetjük. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1030.1.

6.1. Ezüst kéttagú ingnyak- vagy inkább ruhaveret csüngő részének töredéke (ruhaveretek: 1b2. típus). Öntött, eredetileg szív alakú volt, azonban alsó része letörött. Két oldalán csepp alakú díszítés. Mg.: 2,9 cm; sz.: 2,2 cm; s.: 0,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1700.1 [88. tábla 4].

6.2. Ötszirmú virágot mintázó ezüst ruhadísz. Középen, a kör alakú díszítés körül apró szemekből álló gyöngykoszorú (1e2. típus). Á.: 2,6 × 2,9 cm; s.: 0,5 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1033.1 [88. tábla 5].

6.3. Téglalap alakú lekerekített ezüst ruhadísz, a sarkának két oldala enyhén ívelt (5. típus). Tengelyében borda, négy sarkában egy-egy kör alakú díszítés. Hátoldalán kis fül szolgált a felvarráshoz. H.: 2,8 cm; sz.: 1,6 cm; s.: 0,7 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1720.1 [88. tábla 6].

6.4. Csüngős ezüst ingnyakveret alsó tagja (9b3. típus). Á.: 2,9 cm; sz.: 2,2 cm; s.: 1,8 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1018.1 [88. tábla 7].

7. Négyzet alakú veret bronzból, elveszett. Á.: 1,8 cm. Az adatokat a leltárkönyv alapján közölhetjük. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1024.1.

8.1–5. Ezüstérmék töredékei. Hat leltári számon öt db érme. A leltárkönyv nem ad pontos leírást róluk, így nem lehet az egyes darabok leltári számát megállapítani, mivel az együtt becsomagolt tárgyak mellett (vagy rajtuk) nem volt külön leltári szám. Csupán négy érme volt meghatározható: Salamon (1063–1074) H14. és H15. típusú, illetve Géza dux H18. típusú ezüstdenárai és egy 12. századi bécsi fillér hamisítványa. B. M. M. M. Ltsz.: a hat db leltári száma ismeretlen [91. tábla 6–10].

9. Vas csikózabla töredéke. Csak az egyik szár maradt meg, karika nélkül. Kiképzése alapján véleményünk szerint avar korinak határozható meg. H.: 11,1 cm; sz.: 0,6 cm. B. M. M. M. Ltsz.: 52.1757.1.

10.1. Körte alakú vaskengyel, széles négyzet alakú füllel, lapos szárakkal, a megmaradt rész alapján bordázatlan talpalóval (1b3. típus). Mg.: 15,0 cm; belső mg.: 12,0 cm; sz.: 12,5 cm; belső sz.: 11,0 cm; f. á.: 4,2 × 2,0 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 1,0 cm; t. sz.: 2,2 cm; s.: 76 gramm (talp nélkül). B. M. M. M. Ltsz.: 52. 1044 [88. tábla 2].

10.2. Trapéz alakú, a szár és talp között gomb nélküli kengyel (1b2. típus). Mg.: 17,1 cm; belső mg.: 11,8 cm; sz.: 11,7 cm; belső sz.: 10,9 cm; f. á.: 3,2 × 4,0 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 0,6 cm; t. sz.: 2,4 cm; s.: 142 gramm. B. M. M. M. Ltsz.: 52. 1045 [88. tábla 1].

53.3.2. Domonkos János ásatása (1902 ősze)

1. sír
Mellékletei:
1.1. Bordázott S végű hajkarika ezüstből (5d1. típus). Á.: 2,0 cm. Gy. E. F. M. Ltsz.: azonosítatlan [93. tábla 3].
1.2. S végű hajkarika ezüstből (5a. típus). Á.: 2,1 cm. Gy. E. F. M. Ltsz.: azonosítatlan [93. tábla 4].
2.1. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,4 cm. Gy. E. F. M. Ltsz.: azonosítatlan [93. tábla 1].
2.2. A végein kihegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 7,1 cm; h. v.: 0,4 cm. Gy. E. F. M. Ltsz.: azonosítatlan [93. tábla 2].

2. sír
T.: Ny–K.

Mellékletei:
1.1. A végein hegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,4 cm. Gy. E. F. M. Ltsz.: azonosítatlan [93. tábla 1].
1.2. A végein hegyesedő bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,4 cm; h. v.: 0,4 cm. Gy. E. F. M. Ltsz.: azonosítatlan [93. tábla 2].
2. Egymásra hajló végű bronz pántgyűrű (5a. típus). Á.: 2,2 cm. Gy. E. F. M. Ltsz.: azonosítatlan [93. tábla 3].
3.1. Letört S végű ezüst hajkarika (5a. típus). Á.: 2,37 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1658.a [93. tábla 4].
3.2. Két bordával díszített S végű ezüst hajkarika (5d1. típus). Mg.: 2,2 cm; á.: 1,5 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1658.b [93. tábla 5].

Más temetkezésekből előkerült leletek:

1. Nyitott, sima karikájú, kígyófejes karperec bronzból (Kovács 2a. típus) (5b. típus). Á.: 6,6 cm; h. v.: 0,4 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1646 [94. tábla 1].
2.1. Nyitott, sima hajkarika bronzból (1a. típus). Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1657 [93. tábla 3].
2.2. 1a. típusú hajkarika bronzból. Á.: 3,0 cm; h. v.: 0,25 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1656 [93. tábla 4].
2.3. Bordákkal díszített S végű hajkarika (5d2. típus). Mg.: 3,5 cm; á.: 2,8 cm. Ismeretlen gyűjtemény [93. tábla 2].
3.1. Sodrást utánzóan öntött, zárt karikagyűrű bronzból (4c. típus). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,15 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1662 [93. tábla 5].
3.2. Sodrott, nyitott ezüstgyűrű (1c. típus). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,15 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1663 [93. tábla 1].

Ezeken kívül előkerült néhány szórványlelet is:

1.1. Ezüst pántkarperec, a kiszélesedő végeit átfúrták (1a. típus). Á.: 6,6 cm; l. sz.: 1,4 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1648 [94. tábla 6].
1.2. Három szálból sodrott ezüst karperec (3a. típus). Á.: 4,5 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1647. Azonosítatlan [94. tábla 5].
2.1. Nyitott ezüst pántgyűrű, lapos végei lekerekítettek (5a. típus). Á.: 2,0 cm; l. sz.: 0,4 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1659. Azonosítatlan [94. tábla 3].
2.2. Ezüst pántgyűrű töredéke (5a. típus). L. sz.: 0,4 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: 1660 [94. tábla 2].
3. 1a. típusú nyitott, kerek átmetszetű bronz hajkarika. Á.: 1,8 × 1,6 cm; h. v.: 0,15 cm. Gy. E. F. M. Régi ltsz.: ismeretlen [94. tábla 4].

53.3.3. Roska Márton ásatása (1930)

I. sír
M.: 80 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű csontváz. Jobb karcsontja a hason, a bal kar 45°-ban a medencére hajtva (III. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Melléklete:

1. I. András (1046–1060) H9. típusú érme a szájban.

II. sír
M.: 110 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, nyújtott, talán gyermekcsontváz (?), karjai a test mellett kinyújtva (I. pozíció). Csontváz h.: 140 cm. Melléklete nem volt.

III. sír
M.: 100 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, nyújtott, talán gyermekcsontváz (?), karjai a test mellett kinyújtva (I. pozíció). Csontváz h.: 130 cm.

Melléklete:
1. Masszív öntött, zárt, állatfejes bronz karperec (5d. típus). Á.: 7,8 × 7,2 cm; s.: 41,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 11864 [94. tábla 1].

IV. sír
M.: 90 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, nyújtott csontváz. Jobb keze a hasfalán, a bal pedig kinyújtva a test mellett (III. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Melléklete:
1. I. (Szent) László (1077–1095) H27. vagy H28. típusú ezüstdenárja a mellcsonton.

V. sír
M.: 100 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, nyújtott csontváz. A kezei kinyújtva a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Mellékletei:
1. Meghatározhatatlan ezüstpénz a bal kézben. Szétesett.

VI. sír
M.: 100 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, hátára fektetett gyermekcsontváz. A kezei kinyújtva a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. Melléklete nem volt.

VII. sír
M.: 69 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváza. A kezei kinyújtva a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletei:
1.1–2. I. (Szent) László (1077–1095) azonosítatlan két érméje a nyaknál.

VIII. sír
M.: 100 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, hátára fektetett gyermekcsontváz (?), a kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 140 cm.

Mellékletei:
1. I. (Szent) István (1001–1038) meghatározatlan veretű érméje a mellcsonton.

IX. sír
Szarmata sír.

X. sír
M.: 100 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, hátára fektetett felnőtt csontváz. A kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

XI. sír
M.: 90 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, hátára fektetett felnőtt csontváz. A kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletei:
1. I. (Szent) László (1077–1095) H26. típusú ezüstdenárja a mellcsonton.

XII. sír
M.: 120 cm. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű, hátára fektetett felnőtt csontváz. A karjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

A Roska Márton által említett szórványleletek:

1. Rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). Á.: 7,7 cm; h. v.: 0,7 cm. A. M. M. Ltsz.: azonosítatlan [94. tábla 2].
2. Sima, nyitott hajkarika bronzból, az egyik vége kihegyesített, a másik vége csapott (1a. típus). Á.: 2,8 cm; h. v.: 0,15 cm. A. M. M. Azonosítatlan [94. tábla 1].

53.3.4. Dorin Popescu ásatása (1949) [56. kép]

1. sír
M.: 105 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz karjait a medence peremére helyezték (IV. pozíció). Csontváz h.: 146 cm.

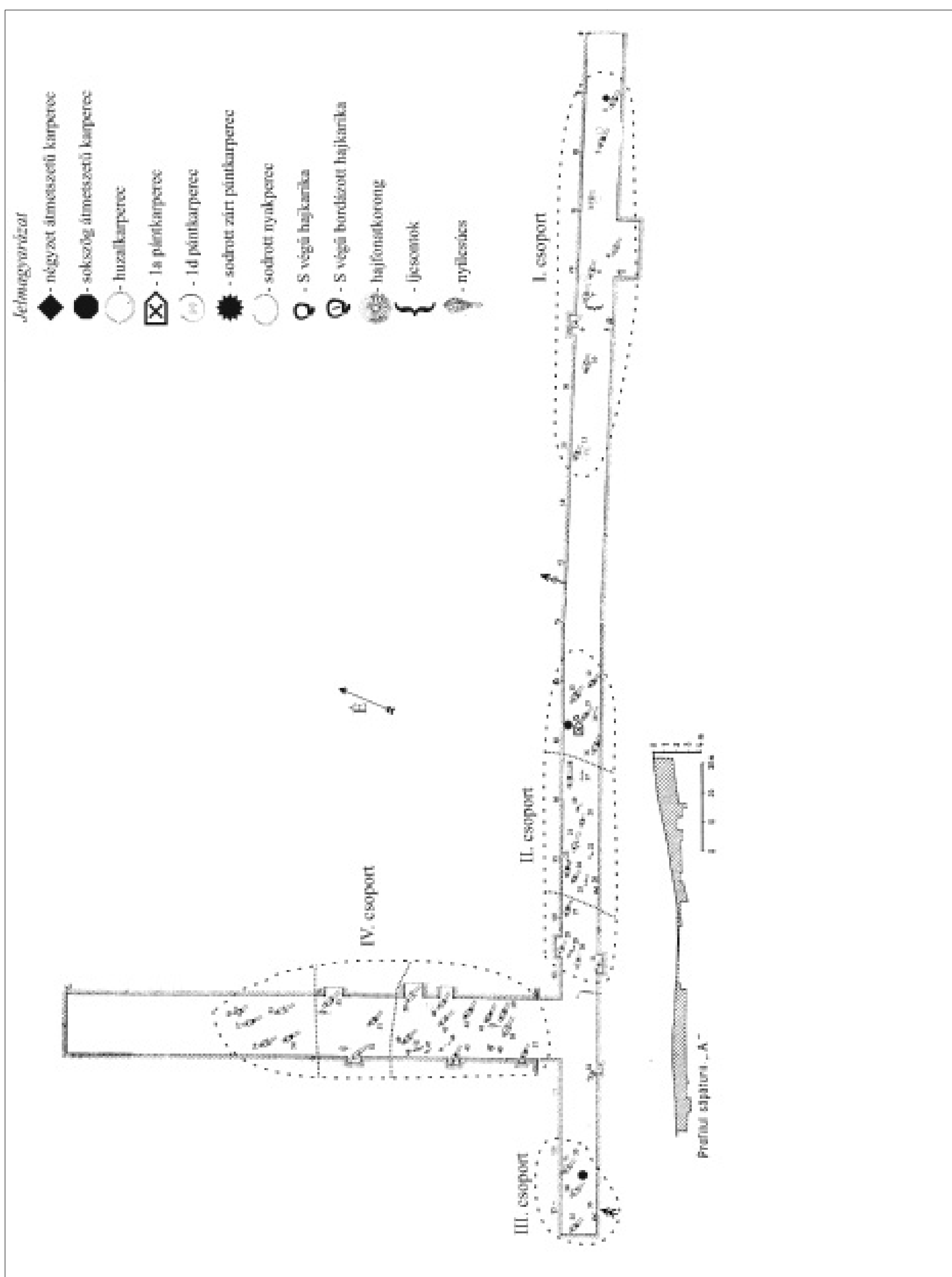
Melléklete:
1. Rombusz átmetszetű bronz karperec a bal alkaron (2d. típus). Külső á.: 7,3 cm; belső á.: 6,05 cm; s.: 42,24 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17196 [95. tábla 1].

2. sír
M.: 79 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű és korú, nyújtott csontváz karjait 45°-ban a medencére helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 140 cm.

Mellékletei:
1. Bronzból készült állatfejes karperec (Kovács 3a. típus – 5c. típus) a jobb csuklón. Külső á.: 7,26 cm; belső á.: 6,29 cm; s.: 37,06 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17195 [95. tábla 1].
2. Huzalgyűrű (1a. típus). A sír mellől került elő. Valószínűleg a sírhoz tartozott. B. R. N. M. Ltsz.: azonosítatlan.

3. sír
M.: 52 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott, valószínűleg *infans* csontváz, a koponyája hiányzik, a karok a test mellett kinyújtva (I. pozíció). A sírt valószínűleg megbolygatták. Csontváz h.: 130 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két db bronz huzalkarperec.
1.1. Kerek átmetszetű bronz huzalkarperec a jobb alkaron (2a. típus). Külső á.: 6,6 cm; belső á.: 5,8 cm; s.: 17,98 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17202 [95. tábla 1].
1.2. Kerek átmetszettel bronz huzalkarperec, a bal alkaron (2a. típus). Külső á.: 7,3 cm; belső á.: 6,4 cm; s.: 11,62 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17190 [95. tábla 3].
2. Kerek átmetszetű, 1a. típusú bronz hajkarika a mellcsonton. Külső á.: 2,7 cm; belső á.: 1,5 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,0 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17223 [95. tábla 2].

56. kép. Gyulavarsánd-Laposhalom, az 1949-ben feltárt temetőrész

4. sír

M.: 66 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz, a karok a test mellett kinyújtva (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

5. sír

M.: 61 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nagyon rossz megtartású nyújtott felnőtt csontváz, a karjai a test mellett kinyújtva (I. pozíció). Melléklete nem volt.

6. sír

M.: 46 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott, valószínűleg *infans* csontváz. A csontváz felsőtestét megbolygatták, ugyanis a csontváztól kb. 50 cm-re találták meg a koponyáját. Csontváz h.: 120 cm.

Mellékletei:

1. Feltűnően kisméretű sodrott bronz nyakperec a nyakon (3a. típus). Külső á.: 8,1 cm; v.: 0,16 cm; s.: 9,05 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17211 [96. tábla 3].

2.1–3. Három db nyitott huzalkarperec, bronzból és ezüstből, az alkarok környékén.

2.1. Nyitott huzalkarperec, bronzból, az alkarok környékén (2a. típus). Külső á.: 5,9 cm; v.: 0,28 cm; s.: 11,51 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17199 [96. tábla 4].

2.2. Nyitott, félkör átmetszetű bronz huzalkarperec (2c. típus) az alkarok környékén. Külső á.: 4,59 cm; belső á.: 4,0 cm; s.: 7,53 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17200 [95. tábla 1].

2.3. Töredékesen fennmaradt, félkör átmetszetű ezüst huzalkarperec (2c. típus) az alkarok környékén. Külső á.: 4,3 × 2,1 cm; belső á.: 4,0 cm; s.: 5,31 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17206 [95. tábla 2].

7. sír

M.: 56 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. A bal alkar csontját a medence peremén regisztrálták, a jobb alkaréT pedig kinyújtották a test mellett (XIV. pozíció). Csontváz h.: 155 cm.

Mellékletei:

1.1–3. Tegez alkatrészei.

1.1. Tegez egyik vas függesztőfüle a jobb vállnál (1a. típus). H.: 7,2 cm. A. M. M. Ltsz.: azonosítatlan [97. tábla 1].

1.2. Tegez másik vas függesztőfüle a jobb forgónál (1a. típus). H.: 9,2 cm. A. M. M. Ltsz.: azonosítatlan [97. tábla 2].

1.3. Tegez vastöredékei ugyancsak a jobb forgónál. A. M. M. Ltsz.: azonosítatlan.

2.1–2 Két db íj markolatcsont a forgók környékén. A végeiken jól megfigyelhető az irdalás nyomai. Az ívelt csontlemezek végei töredékesek.

2.1. H.: 13,1 cm; sz.: 3,0 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17233 [97. tábla 3].

2.2. H.: 13,3 cm; sz.: 3,2 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17232 [97. tábla 4].

8. sír

M.: 68 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű és korú csontvázat megbolygatták.

Melléklete:

1. Vascsat a sírban. B. R. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

9. sír

M.: 85 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Bal alkarcsontját a medencére, a jobb alkarcsontot pedig a jobb forgóra helyezték (V. pozíció). Csontváz h.: 144 cm. Melléklete nem volt.

10. sír

M.: 45 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű felnőtt csontváz sírját megbolygatták. Csontváz h.: 144 cm. Melléklete nem volt.

11. sír

M.: 79 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz bal kezét a medence peremére, a jobb kezét pedig a test mellé helyezték (V. pozíció). Csontváz h.: 145 cm.

Mellékletei:

1. Bronz hajkarika töredéke a koponya mellett a jobb oldalon. B. R. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2.1–2. Két db kör átmetszetű karperec bronzból a két alkaron.

2.1. Kör átmetszetű karperec bronzból a jobb alkaron (2a. típus). Külső á.: 6,36 cm; belső á.: 5,6 cm; h. v.: 0,43 cm; s.: 15,47 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17188 [96. tábla 2].

2.2. Kör átmetszetű karperec bronzból a bal alkaron (2a. típus). A vége bemetszett. Külső á.: 6,73 cm; belső á.: 6,0 cm; h. v.: 0,40 cm; s.: 16,78 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17188 [96. tábla 3].

3. Ezüstgomb az öv környékén. B. R. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

4. Pödrött végű bronz pántkarperec a koponya jobb oldalán, töredékes. L. sz.: 0,86 cm; v.: 0,07 cm; s.: 3,05 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17184 [96. tábla 1].

12. sír

M.: 54 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz bal kezét a medence fölé hajlították és a testtel párhuzamosan kinyújtott jobb kezébe helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 140 cm. Melléklete nem volt.

13. sír
M.: 67 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Csontváz h.: 145 cm. Melléklete nem volt.

14. sír
M.: 58 cm. T.: Ny–K. Nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 60 cm. Melléklete nem volt.

15. sír
M.: 89 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz, mindkét alkarját a medence fölé helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 125 cm.

Mellékletei:
1. 1a. típusú bronz hajkarika a koponya környékén. Á.: 1,2 cm. B. R. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Bronz hajkarika a koponya környékén. B. R. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3. Bronz S végű hajkarika (5a. típus) (nem közölt a sírbeli helyzete). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,24 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17226 [97. tábla 4].

4.1–4. Bronz karperecek az alkarokon.
4.1. Sodrott, zárt bronz karperec a bal alkaron (3a. típus). Á.: 7,3 cm; h. v.: 0,26 cm; s.: 23,68 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17197 [97. tábla 2].
4.2. Nyitott, a végein kilyukasztott bronz pántkarperec a bal alkaron (1a. típus). Á.: 5,6 × 5,3 cm; l. sz.: 1,0 cm; s.: 9,9 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17182 [97. tábla 1].
4.3. Nyitott, bronz pántkarperec a jobb alkaron (1a. típus). Á.: 5,6 × 5,3 cm; l. sz.: 1,0 cm; s.: 14,65 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17181 [98. tábla 7].
4.4. Pödrött végű bronz pántkarperec, amelynek a pödrése csak az egyik felén maradt meg, ugyancsak a jobb alkaron (1d. típus). Á.: 5,9 × 5,2 cm; l. sz.: 1,0 cm; s.: 10,2 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17183 [98. tábla 8].

5. Négyzet átmetszetű bronzkarika a mellcsonton. Funkciója nem ismert. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 1,78 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17220 [97. tábla 3].

6.1–2. Bronzgombok.
6.1. Lencse alakú fejű bronzgomb, sugaras díszítéssel a felületén, a mellcsonton (1a3. típus). Mg.: 1,0 cm; fej sz.: 0,8 cm. B. R. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [97. tábla 6].
6.2. Kétrészes, bronzból készült lemezgomb (nem közölt a sírbeli helyzete) (2a1. típus). Mg.: 1,3 cm; fej sz.: 1,1 cm; s.: 1,02 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17229 [97. tábla 5].

16. sír
M.: 96 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Mindkét karját kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

17. sír
M.: 78 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 70 cm. Melléklete nem volt.

18. sír
M.: 67 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Jobb karcsontját 90°-ban a medence fölött behajlították, a bal karcsontot pedig kinyújtották a test mellett (III. pozíció). Csontváz h.: 154 cm.

Mellékletei:
1. Bronzlemezkék a mellcsont környékén (elvesztek).
2. Bronz hajkarika a csontváz nyakcsontjánál. Méreteiről nincs adatunk. Azonosítatlan.

19. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 75 cm. Melléklete nem volt.

20. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz, a karcsontjait egymásra helyezték a medencecsont fölött (XIV. pozíció). Csontváz h.: 90 cm. Melléklete nem volt.

21. sír
M.: 68 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Jobb karcsontját a mellcsontra, a bal karcsontot pedig a medencecsontra helyezték (VIII. pozíció). Csontváz h.: 145 cm. Melléklete nem volt.

22. sír
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 75 cm. Melléklete nem volt.

23. sír
M.: 98 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű zsugorított felnőtt csontváz. A jobb oldalára fektetett. A karcsontjait a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették, a kezeket pedig összekulcsolták (XIV. pozíció). Csontváz h.: 145 cm. Melléklete nem volt.

24. sír
M.: 79 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 80 cm. Melléklete nem volt.

25. sír
M.: 85 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 90 cm. Melléklete nem volt.

26. sír
M.: 64 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Melléklete nem volt.

27. sír
M.: 97 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. A jobb kezét a hasa helyén átnyújtották, és valószínűleg a bal kinyújtott kézre helyezték (III. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

28. sír
M.: 79 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Mindkét kezét a medence fölött kb. 45°-ban behajlítva összekulcsolták (XIV. pozíció). Csontváz h.: 140 cm. Melléklete nem volt.

29. sír
M.: 66 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Mindkét kezét a medence fölött kb. 45°-ban behajlítva összekulcsolták (XIV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. Melléklete nem volt.

30. sír
M.: 85 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Mindkét kezét a medence fölött kb. 45°-ban behajlítva összekulcsolták (XIV. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. Melléklete nem volt.

31. sír
M.: 73 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. A jobb kezét a medence fölé helyezték, a bal kezét pedig a teste mellett kinyújtották (III. pozíció). Csontváz h.: 130 cm. Melléklete nem volt.

32. sír
M.: 61 cm. T.: NyÉNy–KDK. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 130 cm. Melléklete nem volt.

33. sír
M.: 90 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, a mellékletei alapján férficsontváz. Csontváz h.: 165 cm. Bal karját a csípőre helyezték, a jobbat pedig a test mellett kinyújtották (V. pozíció). A csontváz bal oldalán egy ló koponyája és négy lábszárcsontja. A lovastemetkezés típusát azonban pontosan nem lehet megállapítani. Kérdőjellel a Bálint II. vagy IV. lovastemetkezés kategóriájába sorolható (?).
Mellékletei:
1. Bronz- és vasgombok a mellcsonton. B. R. N. M. Ltsz.: nem azonosíthatóak.
2.1–4. Nyílcsúcsok (3 vagy 4 db), erősen oxidálódva, összerozsdásodva, a bal csípő mellől. B. R. N. M. Ltsz.: azonosítatlanok [98. tábla 4].
2.1. 1a. típusú nyílcsúcs.
2.2. 2b. típusú nyílcsúcs.
2.3–4. Nem állapítható meg a nyílcsúcsok típusa.
3.1–2. Két db vaskengyel a ló lábszárcsontjai alatt. B. R. N. M. Ltsz.: azonosítatlanok.
4.1–2. Két db bronz szíjelosztó ugyanott, ezek a kantárhoz tartozhattak. A tárgyak szegélyén három helyen – ahol a küllők találkoztak a szegéllyel – három bütyök figyelhető meg
4.1. Á.: 3,4 cm; v.: 0,45 cm; s.: 9,99 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17212 [98. tábla 1].
4.2. Á.: 3,4 cm; v.: 0,43 cm; s.: 10,09 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17212 [98. tábla 2].
5. Líra alakú bronzcsat, tüske nélkül, a ló lábszárcsontjai között, akárcsak mint a szíjelosztó, valószínűleg a kantárhoz tartozott. H.: 2,8 cm; sz.: 2,0 cm; v.: 0,37 cm; s.: 5,98 gramm. Ltsz.: 17227 [98. tábla 3].

34. sír
M.: 75 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Bal karját a medence fölé helyezték, a jobbat pedig a test mellett kinyújtották (II. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Melléklete:
1. Vaskos bronz huzalkarperec a bal alkarcsonton (2a. típus). Á.: 7,3 cm; h. v.: 0,6 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17193 [98. tábla 1].

35. sír
M.: 70 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. A sírt megbolygatták. Csontváz h.: 80 cm. Melléklete nem volt.

36. sír
M.: 75 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. A bal karját a medence fölött áthelyezték a nyújtott jobb karra, amelyet a test mellett kinyújtottak (II. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. Melléklete nem volt.

37. sír
M.: 67 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. A bal karját a medence fölött 90°-ban behajlították, a jobbat pedig a test mellett kinyújtották (II. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. Melléklete nem volt.

38. sír
M.: 77 cm. T.: Ny–K. A melléklete alapján férfitemetkezés. A csontváz karcsontjait a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 170 cm.

Mellékletei:
1.1–3. Három db vas nyílcsúcs a jobb forgócsont alatt. Azonosítatlanok.
2. Vaskés markolata ugyanott. Azonosítatlan.

39. sír
M.: 79 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Jobb karját a medence fölött behajlították, a balt pedig a test mellett kinyújtották (III. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

40. sír
M.: 67 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott megbolygatott gyermekcsontváz. Melléklete nem volt.

41. sír
M.: 78 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Alkarcsontjait a medence fölött behajlították (XIV. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. Melléklete nem volt.

42. sír
M.: 97 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Bal karját a hasára 90°-ban behajlították, a jobbat pedig a test mellett kinyújtották (II. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

43. sír
M.: 103 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Bal karját a medence peremére helyezték, a jobbat pedig a test mellé kinyújtották (V. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

44. sír
M.: 55 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 70 cm. Melléklete nem volt.

45. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Jobb karcsontját 90°-ban behajlították, a balt pedig a test mellett kinyújtották (III. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Melléklete:
1. Vaspenge a bal forgócsontnál. Azonosítatlan.

46. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Bal karcsontját a medence peremére helyezték, a jobb a test mellett kinyújtva (V. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két bronz huzalkarperec.
1.1. Kör átmetszetű bronz huzalkarperec a jobb alkarcsonton (2a. típus). Á.: 6,7 × 6,5 cm; h. v.: 0,45 cm; s.: 18,06 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17186 [99. tábla 1].
1.2. Kör átmetszetű bronz huzalkarperec a bal alkarcsonton (2a. típus). Á.: 6,7 × 6,4 cm; h. v.: 0,35 cm; s.: 10,44 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17187 [99. tábla 2].
2.1–2. Két bronz huzalgyűrű.
2.1. Bronz huzalgyűrű a bal kézfej ujjain (1a. típus). Á.: 1,6 × 1,6 cm; h. v.: 0,24 cm; s.: 0,7 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17221 [99. tábla 3].
2.2. Bronz huzalgyűrű (1a. típus). Sírbeli helyzete nem ismert. B. R. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

47. sír
M.: 55 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 70 cm.

Mellékletei:
1. Huzal kétrétű sodrásával készített bronz nyakperec (3a. típus). Á.: 15,8 × 15,0 cm; h. v.: 0,35 cm. B. R. N. M. Ltsz.: elveszett [100. tábla 1].
2.1. Fonott, töredékes bronz karperec a bal alkarcsonton, a hurok az egyik végén megőrződött, a másik vége letörött (4a–b. típus). Á.: 6,0 × 5,9 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 10,33 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17201 [100. tábla 2].
2.2. Fonott, töredékes bronz karperec a jobb alkaron (4a–b. típus). Á.: 6,5 × 6,1 cm; h. v.: 0,46 cm; s.: 8,63 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17204–17205 [100. tábla 3].
3. Korong alakú agyaggyöngy, meg nem határozott helyen. Á.: 1,1 cm; mg.: 0,6 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17231 [100. tábla 4].

48. sír
M.: 55 cm. T.: DNy–ÉK. A mellékletei alapján talán kislány. A nyújtott csontvázról több adat nem maradt fönt. Csontváz h.: 80 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két db aranyozott ezüst hajfonatkorong (2a. típus) a jobb és a bal mellcsonton, rongált állapotban. Méreteikről pontos adataink nincsenek, csupán az egyik átmérője ismert: 6,4 × 6,6 cm. Szegélyüket kidudorodó gyöngysor-minta kíséri, a közepükön körminta, amelyből szirmok „nyílnak” ki. A két egymással szemben levő szegélyen négy félgömb fejű szegecs ütötte át a tárgyat, amelynek segítségével rögzítették azt. Azonosíthatatlanok [99. tábla 1].
2.1–2. Két db rombusz alakú bronz ingnyakdísz a mellcsonton (3a. típus). Á.: 2,4 × 1,3 cm. Azonosíthatatlanok [99. tábla 3].
3. Bronzból készült domború pityke (1a1. típus). Szemközti szélein átfúrt. Á.: 1,5 × 1,5 cm. Azonosíthatatlan [99. tábla 2].

49. sír
M.: 76 cm. T.: Ny–K. A nyújtott csontváz mellékletei alapján talán kislány. Karcsontjait kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 80 cm.

Mellékletei:
1. Füles bronzgomb a mellcsont bal oldalán (1a1. típus). Mg.: 1,9 cm; fej sz.: 0,9 cm; s.: 3,98 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17228 [96. tábla 1].
2. Kagylógyöngy ugyanott. Á.: 1,1 × 1,3 cm; s.: 1,22 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17230 [96. tábla 2].

50. sír
M.: 84 cm. T.: Ny–K. A sírt teljesen feldúlták. Melléklete nem volt.

51. sír
M.: 88 cm. T.: Ny–K. A nyújtott csontváz mellékletei alapján férfi. Bal karcsontja a medence peremén, a jobb a test mellett (V. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Melléklete:
1. Vas nyílcsúcs a jobb kar mellett. Azonosítatlan.

52. sír
M.: 75 cm. T.: Ny–K. A nyújtott csontváz mellékletei alapján férfi. A jobb karcsontját 90°-ban behajlították, a balt pedig a test mellett kinyújtották (III. pozíció). Csontváz h.: 174 cm.

Mellékletei:
1.1. Sodrott, töredékes bronz karperec a jobb alkaron (3a. típus). Á.: 8,1 cm; h. v.: 0,16 cm; s.: 9,50 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17211 [99. tábla 1].
1.2. Sodrott, töredékes bronz karperec a bal alkaron (3a. típus). Á.: 5,4 × 6,1 cm; h. v.: 0,2 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17198.
2. Gyűrű a bal kéz egyik ujján. Azonosítatlan.
3.1–3. Három db vas nyílcsúcs a jobb forgócsont mellett. Azonosítatlanok.
4. Vaskés markolata ugyanott. Azonosítatlan.

53. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. A nyújtott csontváz mellékletei alapján férfi. A jobb karcsontja a medence peremén, a bal a test mellett kinyújtva (VI. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Melléklete:
1. Vas nyílcsúcs (helyzete a sírban nincs közölve). Azonosítatlan.

54. sír
M.: 57 cm. T.: DNy–ÉK. Ismeretlen nemű és korú nyújtott csontváz. Karcsontjait behajlították és egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 140 cm.

Melléklete:
1. Gyűrű a jobb kéz ujján. Azonosítatlan.

55. sír
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Karcsontjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Melléklete:
1. Obulusként elhelyezett érme a mellcsonton (a korrózió által felismerhetetlenné vált). Nem leltározták be.

56. sír
M.: 57 cm. T.: DNy–ÉK. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Karcsontjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Mellékletei:
1. Sodrott bronzgyűrű a jobb kézen (1c. típus). Á.: 2,3 × 2,2 cm; h. v.: 0,34 cm; s.: 2,65 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17222 [99. tábla 1].
2. Egyszerű bronz huzalgyűrű ugyancsak a jobb kézen (1a. típus). Á.: 2,5 × 2,3 cm; h. v.: 0,35 cm. Azonosíthatatlan [99. tábla 2].

57. sír
M.: 61 cm. T.: DNy–ÉK. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Karcsontjait behajlítva a medence fölé helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Melléklete nem volt.

58. sír
M.: 65 cm. T.: DNy–ÉK. Ismeretlen nemű nyújtott csontváz. Bal alkarcsontját behajlítva 90°-ban a hasára helyezték, a jobbat pedig kinyújtották (II. pozíció). Csontváz h.: 145 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két S végű hajkarika.
1.1. Két bordával díszített S végű hajkarika a bal halánték közelében (5d1. típus). Á.: 2,2 × 1,8 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; h. v.: 0,21 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17233 [99. tábla 1].
1.2. Két bordával díszített S végű hajkarika a jobb halánték közelében (5d1. típus). Á.: 2,1 × 1,9 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 1,03 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17224 [99. tábla 2].

Popescu ásatásából származó szórványleletek:

1. Lépcsős fejű pontköröcskékkel díszített bronzgyűrű

(4f. típus). Á.: 1,8 × 1,7 cm; fej sz.: 0,4 cm. Azonosíthatatlan [101. tábla 1].
2. Négyszögletes átmetszetű bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,6 × 2,7 cm; h. v.: 0,37 cm. Azonosíthatatlan [101. tábla 3].
3. Egymásra hajlított végű bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 4,5 × 4,3 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 5,49 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17194 [101. tábla 2].
4. Sodrást utánzóan öntött, nyitott állatfejes bronz karperec (Kovács 3a. típus – 5c. típus). Á.: 6,3 × 6,8 cm; h. v. középen: 0,5 cm; h. v. a végén: 0,6 cm; s.: 25,60 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17208–17209 [101. tábla 4].
5. Négyzet átmetszetű bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,4 × 2,4 cm; h. v.: 0,35 cm. Azonosíthatatlan [101. tábla 3].
6. Törött bronz pántgyűrű (5a. típus). Á.: 1,8 × 2,0 cm; l. sz.: 0,3 cm; s.: 0,66 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17221 [101. tábla 5].
7. Bronz pántgyűrű, a végeit egymásra helyezték (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,7 cm; l. sz.: 0,5 cm; s.: 1,19 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17219 [101. tábla 7].
8. Félkör átmetszetű, töredékes gyűrű vagy hajkarika bronzból (1a1. típus). Á.: 2,2 × 2,1 cm; h. v.: 0,28 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 17230 [101. tábla 8].
9. Fonott bronz karperec, a végei töredékesek (4a–b. típus). Á.: 6,2 gramm; s.: 6,98 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 17207 [101. tábla 9].

53.4. ÉRTÉKELÉS

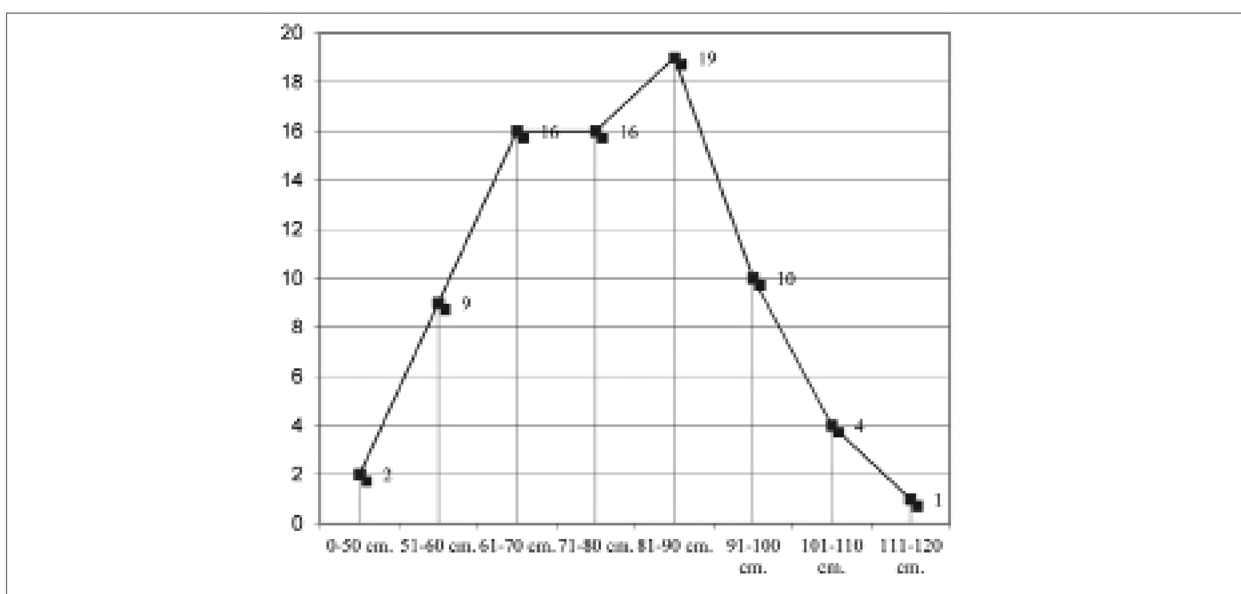
53.4.1. Temetkezési szokások

Mivel csak egy részét tárta fel szakavatott régész, ezért gyanítható, hogy a gyulavarsándi temető esetében egy több száz síros nekropoliszt semmisítettek meg. A sírok pontos számáról így tehát csak sejtéseink lehetnek.

A gyulavarsándi – részlegesen feltárt – közösségi temetkezőhely alapvetően a halom ÉNy-i részére terjedt ki, de részben folytatódott a halom aljában, az úgynevezett földsáncon is.

A temetőrész sírgödreinek formájáról sajnos egyetlen ásató sem közölt érdemleges információt.

A Dorin Popescu által feltárt temetőrész sírjainak mélysége 45 és 120 cm között váltakozott. A legtöbb sírt 60 és 80 cm közötti mélységben ásták meg:

57. kép. A gyulavarsándi temető sírjai mélységének átlagosa 50, illetve 10 cm-ként és előfordulásuk gyakorisága a gyulavarsándi temetőben

Az adatokból kiderül, hogy a gyermektemetkezések többnyire kisebb mélységűek voltak. Azonban néhány felnőtt temetkezése sem volt sokkal mélyebbre ásva: a 7. temetkezést 56 cm-re, a 33. sírt 90 cm-re, a 38-as számút 77 cm-re, az 52.-et 75 cm-re, az 53. sírt pedig 80 cm mélyre ásták.

A sírgödrök hosszúságáról és szélességéről az ásatók nem szolgáltattak adatokat, de nincsenek adataink sírépítményekről sem. Koporsós temetkezéseket nem dokumentáltak.

A csontvázak tájolása általánosan ÉNy–DK. A gyulavarsándi temetőben az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. Egyetlen esetben, a 23. sírban figyeltek meg zsugorított temetkezést. E jelenség nem túl gyakori a honfoglalás, illetve a kora Árpád-kori temetőinkben és általában mint a veszélyt jelentő halott ártalmatlanná tételének igényével magyarázták.

A csontvázak átlagos hossza 60 és 174 cm között mozog. Antropológiai észrevételeinket azzal a megjegyzéssel egészíthetjük ki, hogy megalapozatlannak tűnik a hajkarikás és karpereces mellékletű csontvázakat nőknek tekinteni. Erre a legjobb példa az 52. sír, amelyet a sírból előkerült sodrott, nyitott karperec alapján esetleg nőként értékelhettük volna, azonban a sírból nyílcsúcsot is ismerünk, amelynek alapján sokal inkább férfi lehetett az elhunyt.

A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő:

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 3–5., 16., 32., 38., 49., 55–56. sír.
2. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): 34., 36–37., 42. és 58. sír.
3. A bal kéz a test mellett kinyújtva, a jobb pedig 90°-ban behajlítva (III. pozíció): 18., 27., 31., 39., 45. és 52. sír.
4. Mindkét kéz 10–20°-ban behajlítva a medence peremére helyezve (IV. pozíció): 1. sír.
5. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva (V. pozíció): 9., 11., 33., 43., 46. és az 51. sír.
6. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 45°-ban behajlítva, a medencére vagy ráhajtva a másik karra (VI. pozíció): 53. sír.
7. A jobb kéz a mellcsontra hajlítva 45°-ban, a bal pedig a medencére helyezve 90°-ban (VIII. pozíció): 21. sír.
8. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett kezek, a kezeket összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték (XIV. pozíció): 2., 7., 12., 15., 20., 23., 28–30., 41., 54. és 57. sír.

A Dorin Popescu által kutatott temetőrészből egyetlen sírból ismert érme, éspedig az 55. sír csontvázának a melléről. A meghatározatlan pénz nagyon korrodált állapotban volt, a felszedésekor pedig összetört. Az érmével kapcsolatban két fontos probléma vetődik fel: egyrészt, hogy obulusként értékelhetjük-e, illetve, hogy Árpád-kori avagy importált, külföldi érméről van-e szó? Annak alapján, hogy a mellcsonton került elő, az ismeretlen kiadású érmét obulusként értékelhetjük. A sír környezete alapján egyébként a sírcsoport a 11. századra keltezhető. Ebből a szempontból igen fontos, hogy az 58. sírból S végű hajkarikákat ismerünk, tehát elképzelhető, hogy egy 11. századi Árpád-kori érmével van dolgunk.

Az 1930-ban feltárt 11 sírból hat érme került elő, illetve további néhány darab szórványként. Az I. sírban a halott szájában találták az érmét, a IV. sír leírásában Roska viszont nem említi a helyét. Az V. sírban az ezüstdenár a kézben volt, a VII. sírban pedig a csontváz nyakán. A VIII. és XI. sírokban az érmét a mellcsonton dokumentálták.

A következő típusok kerültek elő:

Sírszám	Az érmét kibocsátó király neve	Az érme típusa	Az érme anyaga
55. sír	Meghatározatlan	Meghatározatlan	?
I. sír	I. András (1046–1060)	H9	Ag.
IV. sír	I. László (1077–1095)	H27 vagy H28	Ag.
V. sír	Meghatározatlan	Meghatározatlan	Ag.
VII. sír	I. László (1077–1095)	Meghatározatlan	Ag.
VII. sír	I. László (1077–1095)	Meghatározatlan	Ag.
VIII. sír	I. István (1001–1038)	Meghatározatlan	Ag.
XI. sír	I. László	H26	Ag.
Krammer	Salamon	H14	?
Krammer	Salamon	H15	?
Krammer	Géza dux	H18	?
Krammer	12. századi bécsi fillér hamisítványa		?

58. kép. Érmék a gyulavarsándi temetőből

A gyulavarsándi temetőrész egyetlen sírjából ismert a honfoglalás korának egyik jellegzetes temetkezési szokása: a lovastemetkezés. A 33. sírból ismert lovastemetkezést a hiányos ásatási dokumentáció miatt teljesen biztosan nem tudjuk Bálint Csanád lovastemetkezési tipológiája egyik csoportjába sem sorolni. A nagyon hiányos fénykép alapján talán e temetkezések lábhoz tett lóbőrős változatára gondolhatunk. A sír egyébként mellékletei alapján is a tipikus honfoglalás kori lovastemetkezések csoportjában tartozik, a fegyveres férfisírokra jellemző mellékletekkel: nyílcsúcsok a bal csípő mellett, valamint lószerszámokat, nyerget jelző kengyelvasak, szíjelosztók és csat. Sajnos az ásató nem közölte a kengyelek rajzát vagy fényképét, emiatt nem tudjuk ezeket sem besorolni egyetlen típusba sem. E sír máskülönben a temetőrész végénél, egy kis sírcsoportból került napvilágra (lásd részletesebben a temetőszerkezet tárgyalásánál).

Mint ismeretes a Krammer-féle ásatás eredményeképpen ismert egy zabla töredéke, illetve két kengyel is. Következésképpen még legalább egy vagy két lovastemetkezéssel számolhatunk Gyulavarsándon.

53.4.2. A temető leletanyaga

Egyszerű, sima és nyitott 1a. típusú hajkarikákat a Popescu-féle 3. és 15. sírból ismerünk. Sajnos a tárgyak egy részét maga Dorin Popescu rajzolta le, ennek következtében pedig sajnos nem tudjuk meghatározni mindegyik hajkarika pontos típusát. A 11. és a 18. sír példányairól egyáltalán nem készült ábrázolás, közlőjük csupán annyit említ meg, hogy sima hajkarikák. Ezüstből vagy aranyból készült példány egyébként nem ismert az 1949-es ásatásból.

Krammer ásatásból ugyanakkor ismerünk sima hajkarikákat. Az 1a. típusból összesen 11 példány került elő: ezek közül hét készült ezüstből, négy pedig bronzból. Domonkos ásatásából három bronz hajkarikát ismerünk, míg Roska feltárásából egy bronzból készültet.

Az egymásra hajlított végű változathoz tartozó egyszerű sima hajkarikát (1b. típus) két esetben ismerünk a Krammer-féle ásatásból, mindkettőt bronzból készítették.

A gyulavarsándi temetőből egyetlen sírból ismerünk körte alakú hajkarikát (15. sír: 2a. típus). E megnevezést először Tettamanti Sarolta használta és megjelenésüket a 11. század elejére helyezte.[183] Alakjuk erősebben vagy enyhébben oválisra van nyomva. A pusztaszentlászlói 11. századi temető közlésekor Szőke Béla Miklós és Vándor László mutatott rá arra a tényre, hogy szükséges lenne egy elválasztó vonalat húzni a nagyméretű, nyitott hajkarikák és a kisméretű, erősebben vagy enyhébben ovális alakúra nyomott hajkarikák között.[184] A formai különbségek mellett méretbeli különbségekre is gondoltak tehát. A kérdésre azonban ők sem válaszoltak: milyen méretekkel rendelkeznek a század elejére keltezhető nagyobb méretű hajkarikák, illetve a későbbre keltezhető kisméretű hajkarikák.[185] Azaz, hogy hol szabhatunk határt (az átmérőket tekintve) e két típus meghatározásánál?

S végű hajkarika összesen három sírból került elő, éspedig a Domonkos-féle 1. és 2., valamint a Popescu-féle 15. sírból, ahol az előbb említett hajkarika típusok is előfordultak. E példányok mellett még ismerünk a Krammer-féle ásatásból is hét példányt, hatot ezüstből, egyet pedig bronzból.[186]

Az S végű hajkarikák másik, valamivel később divatba került változataként ismertek a bordázott példányok. E változatot a Krammer-féle ásatásból (9 példány) és a Domonkos által vezetett feltárások anyagából is ismerjük (egy példány a 2. sírból és *„egyéb csontvázakkal”* együtt került elő). Érdekes, hogy a 2. sírból két huzalkarperec társaságában került elő, jelezvén, hogy a kör átmetszetű huzalkarperecek még a 11. század második felében is előfordulhatnak. Az S végű hajkarikák többsége ezüstből készült: a varsándi temetőből kilenc példányt ismerünk ezüstből, illetve kettőt bronzból.

Szükséges megjegyeznünk, hogy Krammer és Domonkos ásatásaiból olyan példányokat is ismerünk, amelyeknek nem tudjuk pontosan meghatározni a típusát, tekintve, hogy S végük letörött.

Az S végű hajkarika eredete, fejlődése és használatának kezdete már régóta vita tárgyát képezi. Elfogadottabb elmélet, hogy e hajkarikát a 10. század második felétől már használják, legalábbis az alföldi területeken.[187]

Mesterházy Károly álláspontja szerint e hajkarika típust pontatlanul keltezték a század második felétől. Mesterházy szerint ugyanis viseletével már számolni lehet a 10. század elejétől, de legkésőbb a század közepétől is. Halimbán feltűnnek a temető korai fázisában is, ráadásul Csekej 357. sírjában Burgundiai Raul (926–936) egyik pénzérméje keltezi a tárgyat.[188]

[183] Tettamanti 1971, 219.

[184] Szőke–Vándor 1987, 53.

[185] Annyit jegyeznek meg hogy: *„..a nagyobb méretű hajkarikák..”.* Feltehető a kérdés, hogy milyen mérettől lehet számítani a „nagyobb” méretet?

[186] Sajnos csupán az egyik példány vastagsága ismert: 0,1 cm, egy másik átmérője 1,8 cm, vastagsága pedig 0,1 cm (Medgyesi 1995, XI. tábla 3, XIV. tábla 12).

[187] Szőke 1962, 87.

[188] Az említett érme mellett a sírból gyöngyök, egyszerű, sima hajkarika, S alakú hajkarika, valamint kauri kagylók kerültek elő (Reiholcová 1995, 38, *Tab.* LVII. 1–8).

Elképzelhető tehát, hogy a Kárpát-medence egyes vidékein (így a Ny-Dunántúlon) e tárgy használatát korábbra kell kelteznünk, az eddigi rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban a Partiumban nem keltezhetőek korábbra a század második felénél/végénél, a tömeges elterjedésükkel pedig csak a 11. századtól számolhatunk.

A bordázott S végű hajkarikák pedig csak a 11. század második felében jelentek meg, de használatban maradtak egészen a 13. századig.[189]

A Krammer-féle ásatásból két fülbevaló karikája is ismert. A préselt gömbsorcsüngős fülbevalót a honfoglalástól a 11. század első harmadáig használhatták, elsősorban a 10. század első és második harmadában, míg az öntött gömbsorcsüngős változat a század második és harmadik harmadában volt elsősorban divatban.[190] A varsándi daraboknak csak a karikája maradt meg, de ennek ellenére megállapítható, hogy valószínűleg a préselt változathoz tartoznak. Mivel nem hiteles ásatás eredményeképpen kerültek elő, ezért e példányokat pontosan nem tudjuk keltezni.

A gyulavarsándi temetőrész hitelesen feltárt sírjai közül kettőből is ismert sodrott bronz nyakperec (6. és 47. sír). Ezek mellett még előkerült egy vékony szálból sodrott, ezüstből készült példány is a Krammer-féle ásatásból.

A sodrott nyakperecek egyes példányainak a század első felére való keltezésének lehetőségét a karosi és a kisdobrai temetők sírjainak elemzése kapcsán Révész László vetette föl.[191] Véleménye ellenére a mi példányainkat – a sírokban előforduló tárgyak alapján – csakis a század végére vagy pedig még inkább a 11. század elejére keltezhetjük.

A bronzgombok két típusa ismert a gyulavarsándi temetőből. Az elsőt a tömör, öntött fülesgombok közé sorolhatjuk, amelynek két változatát különíthettük el:

1. Lencse alakú fejjel és kerek fülecskével ellátott gomb, felületén bekarcolt vonaldíszek (1a3. típus – 15. sír).
2. Kör alakú fejjel és egy nyakkal ellátott gomb (1a1. típus – 49. sír).

A második típushoz tartozó példány a lemezes gombok típusához sorolható (2a1. típus). E gomb esetében két félgömböt forrasztottak össze, majd a fülüket külön szerelték fel. A 15. sírból ismerünk egy példányt, illetve egy felet a 49. temetkezésből. A 10. századon belül pontosabban nem keltezhető D-i eredetű importtárgyak lehetnek.[192]

A gyulavarsándi temetőből számos karperec típus ismert. Az 50 db karperec anyaga 42 esetben bronz, 7 esetben ezüst, illetve egy esetben nincsenek adataink a tárgy alapanyagáról. Egy-egy sírban gyakorta több példány is előfordul egyszerre. A legtöbb karperecet a 15. sírban találták: két nyitott pánt-, valamint egy pödrött végű és egy zárt, sodrott karperec ismert innen. A 6. sírban három huzalkarperecet dokumentáltak, de a 11. sírban is két huzalkarperec és egy pödrött végű pántkarperec került elő. A többi sírból egy vagy két példány került elő.

Egy példány helyzete a sírban: 1. jobb alkar: 2. sír karperece; 2. bal alkar: 1., 34., 46. sír karperecei.

Két példány helyzete a sírban: 1. jobb alkar/bal alkar: 3., 46., 47. és 52. sír karperecei.

Három példány helyzete a sírban: 1. a 6. sír esetében sajnos pontos adataink nincsenek a karperecek alkaron való helyzetéről. 2. az egyik karperec a jobb alkarról, a másik a bal alkarról, a harmadik pedig a koponya mellől került elő a 11. sírban.

Négy példány helyzete a sírban: a 15. sírban két karperec a jobb alkarról, a másik kettő pedig a bal alkarról került elő.

A 10–11. század divat egyik legismertebb tárgytípusa a huzalkarperec, ennek közel 5000 példánya ismert.[193] Gyulavarsándon a 3. (2 példány), 6. (1 példány), 11. (2 példány), 34. (1 példány), 46. (2 példány) sírokból 8 példány ismert. Ugyanez a típus (bronzból) még két Domonkos által feltárt sírból is ismert. Ahogy azt már említettük a bordázott S végű hajkarikák esetében, ezen tárgyak még a 11. század második feléből is kimutathatóak, hiszen kísérőleletként e hajkarika típusváltozatot is ismerjük. Krammer ásatásából még további nyolc példányt ismerünk. Előállítási anyaguk bronz, átmérőjük pedig 6,3 és 7,5 cm között váltakozik.

Míg Szabó János Győző szerint e karperecek használatát csak a 10. század második harmadától számíthatjuk,[194] addig Révész László véleménye szerint e karperec típus használatának kezdetét mai adataink alapján még nem tudjuk pontosan megállapítani, és ezért a honfoglaló első nemzedék tárgyaival keltezhetjük ezeket.[195]

A pödrött végű pántkarperec (1d. típus) elsősorban a női sírok jellegzetes tárgya, eddig csupán egyetlen

[189] Szőke–Vándor 1987, 51–52.
[190] Révész 1988, 155.
[191] Dókus 1900, 60–61; Révész 1996a, 92.
[192] Mesterházy 2000, 211–228.
[193] Langó Péter szóbeli közlése, amelyet hálásan köszönünk.
[194] Szabó 1978–1979, 66.
[195] Révész 1996a, 90.

alkalommal került elő férfisírból.[196] A gyulavarsándi 11. és a 15. sírokban is valószínűleg nő nyugodott. Ezeket a szalagkarpereceket Szőke Béla a század első felére korhatározta,[197] Révész László szerint azonban csak a század második negyedétől keltezhetőek.[198] A gyulavarsándi 15. sírban előkerült pödrött végű pántkarperecet véleményünk szerint azonban csak a század fordulójára keltezhetjük, hiszen egy S végű és egy körte alakú hajkarikával, valamint sodrott, zárt karpereccel együtt került elő.

Sima pántkarpereceket (1a. típus) megint csak a helyi léptékkel mérve gazdagnak mondható 15. sírból ismerünk. Mindkét példány végét kifúrták, valószínűleg tehát a lukakon átvezetett zsinór segítségével rögzítették őket a karon. Az egyik a jobb alkaron, a másik pedig a balon került elő. Az sem kizárt, hogy a ruha ujját voltak hivatva rögzíteni, mivel még egy-egy további pántkarperec (egy sodrott és egy pödrött végű) került elő a bal, illetve a jobb alkarról.

Krammer ásatásából még további három példányt ismerünk, de egy további darabot közölt még Domonkos is. Két példány ezek közül ezüstből, kettő pedig bronzból készült.

A Krammer által összegyűjtött példányok között volt egy ezüst pántkarperec is, amelynek végei enyhén kiszélesednek, s itt préselt „V" és csepp alakú díszítés figyelhető meg, amelynek mélyebb részei aranyozottak. A tárgy egyik vége szegecseléssel javított. De a javított végén felismerhető az eredetileg a felerősítését szolgáló lyuk is.

A 15. sír sodrott, zárt karperecét a csontváz bal alkarján regisztrálták. E karperec típus nem gyakori a 10–11. századi sírokban. Általában a század második felétől szokták keltezni, és ez érvényes a varsándi 15. sír karperecére is, amely S végű és körte alakú hajkarikákkal együtt került elő. [199]

Még két hasonló példányt ismerünk a 20. század elején feltárt temetkezésekből. Az egyik példány bronz (Krammer ásatása), a másik pedig ezüst.

Egy sodrott díszítést utánzó öntött, nyitott, stilizált állatfejes karperecet (Kovács 3a. típus[200] – 5c. típus) a temető 2. sírjában nyugvó csontváz jobb alkarján dokumentáltak, illetve még egy példány ismert a Krammer-féle ásatásból is. Ezek a karperecek a 10. század vége felé terjednek el, és ennek nem mondanak ellent a varsándi leletek sem.[201]

Ismert azonban még egy nyitott, sima karikájú, kígyófejes bronz karperec a Domonkos-féle ásatásból is (5d. típus). Ezt a Kovács 1a. típushoz sorolható példányt a 11. század elejére keltezhetjük. A Roska Márton-féle III. sírból ugyancsak ismert egy zárt állatfejes (kígyó?) karperec is. Ezt a darabot a Kovács László-féle állatfejes karperec tipológia 3c. típusához sorolhatjuk, és szintén a 11. század elejére keltezhetjük.

Az 1. sír nyesett végű, rombusz átmetszetű öntöttbronz karperece (2d. típus) a váz bal alkarján került elő. Egy hasonló, ugyancsak bronzból készült példányt Roska a gyulavarsándi közjegyzőtől szerzett meg. E tárgytípus keltezése a felsorolt lelőhelyek esetében is jól illeszkedik az eddigi keltezéshez. Szabó János Győző szerint csak a 11. századtól került használatba,[202] más szakemberek véleménye szerint azonban használatukat már a 10. század második felétől számíthatjuk.[203]

A gyulavarsándi temető 47. sírjából egy fonott, hurkos-kampós záródású bronz karperecet is ismerünk (4a–b. típus). Példányunkat legkorábbra a 11. század első felére keltezhetjük. Méretei alapján egy hasonló fonott karperec töredékét ismerjük Krammer ásatásából is.

Összesen 23 db gyűrűt ismerünk a gyulavarsándi temetőből. A Popescu által feltárt részből több huzalgyűrű (1a. típus) is ismert (a 2., 46. és 56. sírokból, illetve egy 1a1. típusú szórványként). E tárgytípust a 10. század második negyedétől a 11. századig/században használták.

Az 56. sírban fekvő csontváz jobb kézének egy ujjcsontjáról egy sodrott bronzgyűrű került elő (1c. típus), amelyet a 11. század közepe tájára keltezhetünk.[204] Egy 3d. típusú példányt a Krammer-féle ásatásból ismerünk, ennek a karikája elpattant. Szórványként került elő egy lépcsős fejű bronzgyűrű (4f. típus). Mindkét típus a 10. század végére–11. század elejére keltezhető.[205]

Az 5a. típusú pántgyűrűből összesen hat példány került elő Gyulavarsándon, ezekből viszont csak egy példányt tudunk a Domonkos-féle 2. sírhoz kötni. A Domonkos által feltárt 2. sírból egy bronzból készült példányt, a megmentett leletek között pedig két ezüstpéldányt ismerünk. Szórványként Krammer, illetve Popescu ásatásából is ismerünk három bronzból készült példányt.

A temetőből ismerünk még egy díszítetlen pasztagyöngyöt a 47. sírból és egy kauricsigát a 49. temetkezésből. Ez utóbbi tárgyat általában ruhára

[196] Orosházy-Nagy A. tanyája 2. sír (Dienes 1965, 141–142).
[197] Szőke 1962, 72–73.
[198] Révész 1996a, 91, 92: 338. és 341. jegyzet.
[199] Szőke 1962, 95; Szabó 1978–1979, 96–97.
[200] Kovács 1994, 134, 31. kép.
[201] Szőke 1962, 63–65.
[202] Szabó 1978–1979, 66.
[203] Szőke 1962, 94–95
[204] Szőke 1962, 97.
[205] Szőke 1962, 98.

felfűzve viselték. Ugyanabból a sírból egyébként még egy bronzgomb is előkerült.

Ezüstből készült rombusz alakú ingnyakvereteket a 48. gyermektemetkezésből ismerünk. A mellcsont bal és jobb részén találták őket, amely alátámasztja a viseletükre vonatkozó korábbi megfigyeléseket. Még egy bronzból készült domború pityke is előkerült, illetve két hajfonatkorong.

A rombusz alakú ruhaveret elsősorban a Maros–Körös–Tisza vidékén terjedt el és a 10. század első két negyedére szokás keltezni a tárgytípust. A varsándi temető esetében azonban a sír környezete alapján az itt előkerült példányokat a 10. század végére–11. század elejére tehetjük.[206]

Ugyancsak a 48. sír csontvázának bal és jobb mellrészén találták egy-egy 6,4 cm átmérőjű aranyozott ezüst hajfonatkorongot. E tárgy párhuzamait főleg a század közepére/közepétől keltezhetjük.

A 8. sír vascsatjának sem típusát, sem előkerülési helyét nem rögzítette az ásató.

A fegyvereket nyílcsúcsok és tegez képviseli. A varsándi temetőből öt sírból ismerünk nyílcsúcsot: a 33., 38., 51–53. sírok példányainak nagy részét azonban sajnálatosan nem ismerjük. A 33. lovassírból két nyílcsúcsot sikerült tipológiai szempontból besorolni (összesen egyébként 3 vagy 4 került elő), ezek a bal csípő mellől kerültek elő. A 38. sírból három nyílcsúcs a jobb forgó alatt volt, az 51. sírban pedig a jobb kar mellől ismert egy nyílcsúcs. Az 52. sírból három nyílcsúcsot ismerünk, ezek helyzete a sírban a jobb medencecsont mellett volt. Az 53. sír nyílcsúcsának helyzetéről az ásató nem közöl információt.

Tipológiailag csak a 33. sír két nyílcsúcsát tudjuk besorolni. Az első rövid vágóélű, ívelt élű deltoid (1a. típus), a második hosszú vágóélű, alul ívelt élű deltoid nyílcsúcs (2b. típus).

Tegezfelszerelés a 7. sírból ismert: a két tegez függesztőfül közül az egyiket a jobb vállnál, a másikat pedig a jobb forgónál regisztrálták. Kérdéses, hogy e temetkezésbe végül miért nem került nyílcsúcs.

A használati eszközöket a 38. és az 52. sírból előkerült egy-egy vaskés képviseli.

Lószerszám csupán néhány temetkezésből került elő. A 33. sírból a ló lábszárcsontjai közül került elő egy líra alakú csat. Anyaga bronz, a tüskéje hiányzott.[207] Ugyancsak ugyanonnan még két elrozsdásodott vaskengyel került elő, amelyek típusát nem ismerjük. A Krammer-féle ásatásból ismert még egy trapéz alakú kengyel (1b2. típus), amelyen nem figyelhető meg a talpaló és a szárak közötti jellegzetes gomb. A trapéz alakú kengyeleket Kovács László elemzése alapján a 10. század második felétől használják.[208]

Egy másik, körte alakú példány ugyancsak a Krammer-féle ásatásból ismert. A tipológiánk szerint a széles, téglalap alakú füllel ellátott körte alakú kengyelek változatához sorolható (1b3. típus).

Ugyancsak a 33. sírból ismerünk két db küllős bronz szíjelosztót. E tárgytípusnak több funkciója ismert, azonban elsősorban a tegezek esetében használták. A varsándi példányt azonban – helyzete alapján – a lószerszámzat szíjelosztójaként értékelhetjük.

Csupán egyetlen zabla töredéke maradt meg a Krammer-féle ásatásból. Típusa alapján egy kisméretű karikájú csikózabla darabja lehet.

53.4.3. A temető keltezése

A Laposhalom különböző részein több alkalommal kutatott temető esetében nem zárható ki, hogy lényegében akár több temetőről is beszélhetünk. Mégha Krammer Nándor és Roska Márton ásatásairól nincsek is pontos adataink, az tényként kezelhető, hogy a Dorin Popescu-féle ásatás temetőtérképén jól megfigyelhető, hogy a két sírcsoport között kb. 40 m-es távolság van. Ilyen távolságok esetében pedig nyugodtan beszélhetünk akár két temetőről is.

A 10. század közepe tájára/tájától keltezhető a Krammer- és Domonkos-féle ásatásból előkerülő leletanyag: a pántkarperecek mellett az állatfejes és fonott karperecek, a fonott gyűrűk, a sima 1a–b. típusú hajkarikák mellett a pödrött és S végű hajkarikák nagy mennyisége arra utal, hogy ezt a temetkezőhelyet is inkább a század második felében nyitották és a 11. század közepéig biztosan temetkeztek ide.

Hasonlóan a 10. század végére–11. század közepéig keltezhetőek a Dorin Popescu által feltárt – T alakban nyitott két kutatóárokból előkerült – temetkezések. Valójában itt több közösség temetkezőhelyéről lehet beszélni: külön csoportot alkotnak az 1–11. sírok, amelyek leletanyaga a 10. század végére–11. század elejére tehető. Gyaníthatóan itt egy soros temető É–D-i irányban húzódó sírjaiból tártak fel néhányat, mindenesetre a legkorábbiak a 10. század végére (3., 6. és a 7. sír), a későbbiek pedig a 11. század elejére datálhatóak (köszönhetően az állatfejes és rombusz átmetszetű karpereceknek).

Ezzel a fázissal egykorúnak tűnik, azaz a 10. század végére keltezhető a 15. sír és a sírt körülvevő temetkezések csoportja is (12–14., 16–31. sír). Az egyetlen melléklettel eltemetett személy a 15. sírból került elő: két pántkarperec, egy zárt sodrott karperec, egy pödrött végű pántkarperec és egy S végű hajkarika társaságában.

[206] E tárgytípus elemzése: Bálint 1991, 263, *Taf.* XLIV. 4.
[207] Révész 1989, 515–526.
[208] Kovács 1986b, 195–225.

Egy sokszög átmetszetű karperec egy harmadik sírcsoportból, a 34. sírból került elő. Ez – akárcsak a 33. sír lovastemetkezése és mellékletanyaga – ugyancsak a 10. század végére–11. század első felére korhatározható.

A IV. csoport sírjait a mellékleteik alapján két időrendi alcsoportba sorolhatjuk: a 37–49. sírokat véleményünk szerint a 10. század vége és a 11. század első negyede között áshatták meg. Különösen gyanúsíthatóak ezzel a 46–49. sírok (ezüstlemez hajfonatkorong, sodrott nyakperec, huzalkarperecek, sima hajkarika). A temető szélét az egyre ritkuló temetkezések mellett a sírok mellékleteinek változása is jól jelzi. Erre utalhat az 52. sír és csoportja (ezek között a legkésőbbiek az 54–58. sírok lehetnek, hiszen ezekből sodrott és sokszög átmetszetű gyűrűk, S végű hajkarikák bordázott változatai kerültek elő, és ezeket a tárgyakat a 11. század közepe előttre lehetetlen keltezni). Következésképpen az 54–58. temetkezéseket a 11. század közepe előttre nem lehet keltezni.

Ennél pontosabban keltezhető – köszönhetően a bennük talált érméknek – a Roska Márton által feltárt tizenegy sír, amelyek topográfiai helyzetét az előbb bemutatott sírokhoz képest nem lehet megállapítani. Az viszont biztos, hogy ismert egy I. István (VIII. sír) érme, I. András egy H9. típusú érméje (I. sír), egy I. (Szent) László által veretett H26. típusú érme (XI. sír), illetve egy H27. vagy H28. típusú érme egy másik sírból (IV. sír), illetve két, be nem sorolható I. Szent László érme a VII. sírból. A sírok alacsony száma és az István érme felbukkanása az egyik sírban, valamint I. András és I. (Szent) László három érméje arra utal, hogy az I. István által vert pénzt ebben az esetben is hosszú ideig használhatták. Ezt az a tény is aláhúzza, hogy az I. András által veretett H9. típusú érme csak 1050 után került forgalomba, tehát mindenképpen a század második felében kerülhetett csak sírba. A László érmék közül a H26–27. típusúakat 1089-ben vagy 1091-ben verték, ami alapján a 11. század végére keltezhetőek az ilyen típusú érméket tartalmazó sírok.

53.4.4. Összefoglalás

A Gyula környéki temetőket a Körös mocsaraiból kiemelkedő szigeteken találjuk. Egy ilyen „sziget" lehetett Laposhalom, amelyet a 10. századtól a 12. századig temetkezőhelynek használtak. Az eddigi adatok alapján biztosan leszögezhető, hogy egy nagyobb méretű temetkezőhelyet pusztítottak itt el. Arra a kérdésre, hogy vajon e felületen több kisebb különálló avagy egy folyamatosan használt nagyobb temetkezőhely lehetett, nehezen tudunk válaszolni, a bemutatott adatok alapján azonban inkább több különálló temető meglétét sejtjük.

Az viszont leszögezhető, hogy a temető a nagyobb méretű és szegényebb mellékletű temetők sorába tartozik, vizsgálataink alapján viszont nem látunk olyan jellegű temetkezési szokást, amilyet az Alföldön számtalan esetben ne dokumentáltak már volna.

53.5. IRODALOM

Popescu 1956, 128–132; Roska 1941, 45–61; Medgyesi 1995, 98–118.

II.54. HARI

(r.: Heria; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

54.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1902. május 22-én Szilágyi Géza földbirtokos ajándékaként az akkori Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményébe két avar kori vaskengyellel együtt egy egyszerű rombusz alakú szórvány nyílcsúcs (3a. típus) került. Pontosabbat nem tudni a leletről.

54.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.). Ma azonosíthatatlan.

54.3. A LELET LEÍRÁSA

A mai kolozsvári múzeumban azonosíthatatlan a nyílcsúcs. K. E. N. M. Régi ltsz.: VI. 4181. Új ltsz.: V. 7943.

54.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit. A leletet feltételesen a 10–11. századra keltezhetjük.

54.5. IRODALOM

Roska 1944a, 97, 1. kép 3.

II.55. HEGYKÖZSZENTIMRE

(r.: Sântimreu; judeţul Alba – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

55.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1913-ban Nagy István éremgyűjteménye bekerült a debreceni városi múzeum éremtárába. Egy Szent István által veretett érmét Hegyközszentimréről regisztráltak. A lelőhelyről azonban nem maradt fent semmilyen információ.

55.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Debreceni Déri Múzeum. Ma azonosíthatatlan.

55.3. A LELET LEÍRÁSA

A lelet és a dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit.

55.4. ÉRTÉKELÉS

Az érmét a 11. század első harmadától keltezhetjük és valószínűleg egy obulusos temetkezés megmaradt lelete. Az információkért Kovács Lászlónak tartozunk köszönettel.

55.5. IRODALOM

Múzeumok 1914, 125.

HERIA LÁSD **HARI**

HODONI LÁSD **HODONI**

II.56. HODONY-POCIOROANE

(r.: Hodoni, n.: Hodon; județul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

56.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [59–61. kép]

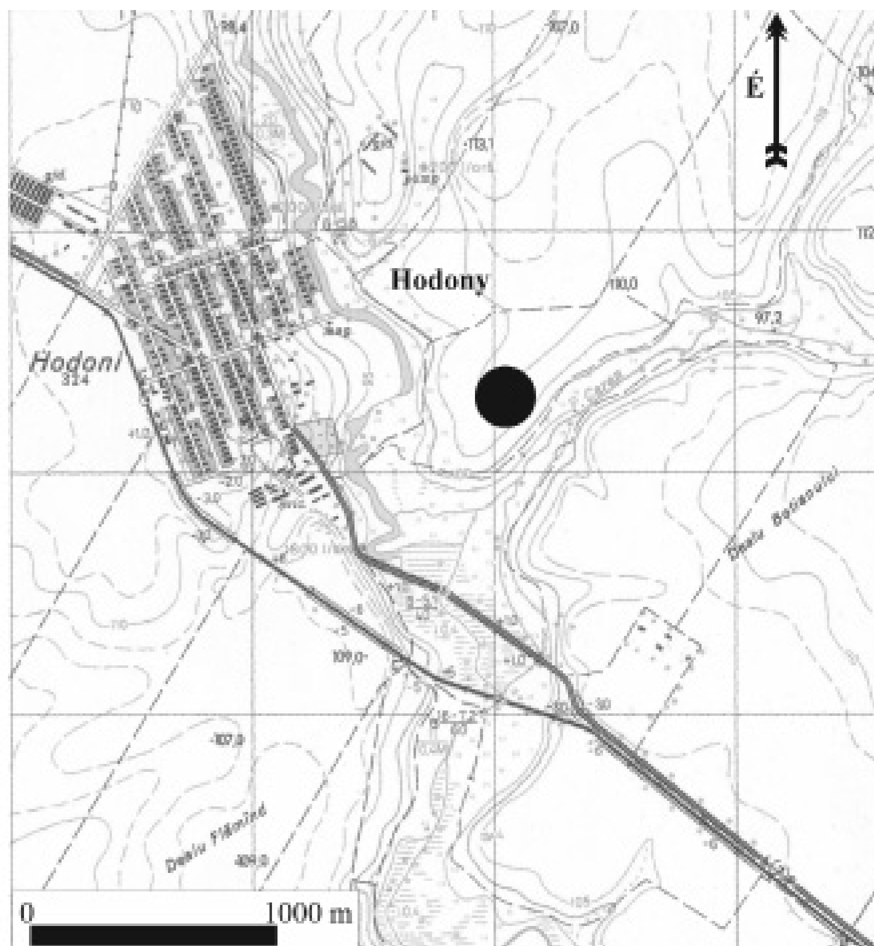
56.1.1. A lelőhely földrajzi helyzete

Geomorfológiai szempontból Hodony területe a temesi síkság egy magasabb részéhez tartozik. A község területét több patak szeli át. A környéken több lelőhelyre utaló anyag került elő különböző korszakokból, közöttük a honfoglalás és kora Árpád-korból [59. kép].

A „Pocioroane” egy olyan magyarra nem fordítható dűlőnév, amely a Hodonytól DK-re kb. 200 m-re, Hodony és Szentandrás között fekvő, 100 m-nél is magasabb plató neve. Itt került elő egy 3000 m²-esre becsült neolitikus tell igen nagy mennyiségű leletanyaga, illetve a kőkorszaki tellbe ásva egy honfoglalás és kora Árpád-kori temető. Az 1985–1991 közötti ásatás térképéből leszűrhető, hogy a munkálatok során elérték a temető É-i szélét is. Sajnos a két szakaszban feltárt 18 sír két csoportjának egymáshoz való viszonya a temetőben pontosan nem ismert, a közöttük levő még feltáratlan területen akár jelentős mennyiségű ismeretlen temetkezés rejtőzhet [60–61. kép].

56.1.2. A lelőhely kutatásának szakaszai

1959-ben Marius Moga és Ortansa Radu két szelvényben három sírt tárt fel (1–3. sír). A következő évben, 1960-ban még két további szelvényben kilenc sírt tártak fel (4–12. sír). Több mint két évtizedig újabb kutatás nem történt, majd 1985-ben Florin Draşovean vezetésével újrakezdődött a neolit tell kutatása, amelynek eredményeként újabb 6 sírt tártak fel (13–18. sír).

59. kép. Hodony-Pocioroane

60. kép. Az 1959–1991 között feltárt terület összesítő térképe

61. kép. Az 1985–1991 között feltárt terület összesítő térképe

56.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani anyag: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

56.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

56.3.1 Az 1979-es közlés

1. sír
Bolygatott sír az I. kutatóárokban. M.: 95 cm. T.: Ny–K. Nyújtott helyzetű gyermekcsontváz, *infans* I., kb. 4 éves. A kezei nyújtott helyzetben (I. pozíció).

Mellékletei:
1. 1a. típusú hajkarika bronzból, a koponyától lefelé jobbra 10 cm-re. Á.: 1,7 × 2,1 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [102. tábla 1].
2. 1a. típusú hajkarika bronzból, a koponya mellett jobbra. Á.: 2,2 × 2,1 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [102. tábla 2].

2. sír
Bolygatott sír a II. kutatóárokban. M.: 125 cm. T.: Ny–K. Nő, *maturus*, kb. 30–35 éves. A nyújtott csontváz kezeit 15°-ban a medence csontjára helyezték (IV. pozíció). Csontváz h.: 155 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két db S végű hajkarika.
1. S végű hajkarika bronzból a koponya jobb oldalán (5a. típus). Á.: 1,6 × 2,2 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan [102. tábla 1].
2. S végű hajkarika bronzból a koponya bal oldalán (5a. típus). Á.: 2,3 × 1,7 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan [102. tábla 2].

2.1–2. I. István két érméje.
3.1. I. István (1001–1038) töredékes H1. típusú ezüstdenára a csontváz medencéje alatt. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [102. tábla 4; 107. tábla 1].
3.2. I. István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a csontváz medencéje alatt. Á.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [102. tábla 5; 107. tábla 2].
3. Filigrán és granulált díszítésű, kalászmintás motívumú ezüstgyűrű, a jobb kéz gyűrűsujján. Fej sz.: 2,1 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan [102. tábla 3].

3. sír
A II. kutatóárokban. M.: 80 cm. T.: ÉNy–DK. Férfi, *maturus*, kb. 30–35 éves. A nyújtott helyzetű, jó megtartású csontváz koponyája balra esett. A kézcsontokat a test mellett kinyújtva regisztrálták (I. pozíció). Csontváz h.: 167 cm (Manovrier) vagy 170 cm (Breitinger). Lócsontok a fej jobb oldalánál. A kérdés az, hogy ez utóbbi a klasszikus lovastemetkezés vagy pedig inkább a túlvilági ételmelléklet kategóriájába sorolható?

Mellékletei:
1. Körte alakú vaskengyel (1a1. típus), széles talppal, lapos szárú, a jobb lábszárcsontra helyezve. Mg.: 17,0 cm; sz.: 15,2 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [107. tábla 1].
2. Csuklós vas csikózabla, a bal lábszárcsont mellett kb. 50 cm-re (1b. típus). H.: 24,4 cm; karikák á.: 7,0 cm; tagok h.: I. 8,8 cm; II. 7,0 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [107. tábla 2].

4. sír
A II. kutatóárokban. M.: 105 cm. T.: Ny–K. Nő, *adultus*, a fogsor alapján kb. 22 éves, a csontváz állapota miatt nem tudták lemérni a magasságát. A nyújtott helyzetű, rossz megtartású csontváz feje jobbra billent, a jobb kezét a kulcscsontra helyezték, a balt pedig a medencére 45°-ban (XVII. pozíció).

Mellékletei:
1. Pödrött végű hajkarika bronzból (6. típus), a fej környékéről került elő. Á.: 2,9 × 20 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 36.891 [102. tábla 1].
2. Kis kéregöntéses pityke, aranyozott ezüstlemezből, kör alakú gyöngysoros díszítéssel a közepén, a medence bal oldaláról került elő. Á.: 3,0 cm; s.: 0,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 36. 892 [102. tábla 4; 107. tábla 3].

3.1–2. I. István két ezüstdenára.
3.1. I. István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a bal kéz alatt. Á.: 1,7 × 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [102. tábla 3; 107. tábla 1].
3.2. I. István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a bal kéz alatt. Az egyik széle egy lyukkal átfúrva, azonban ebben az esetben obulus szerepben került a sírba. Á.: 1,8 × 1,9 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [102. tábla 2; 107. tábla 2].

5. sír
Bolygatott sír, a II. kutatóárokban. M.: 85 cm. T.: Ny–K. Gyermek, *infans* I., kb. 2 éves, a csontváz rossz megtartása miatt nem tudták lemérni a magasságát. Nyújtott helyzetű, nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz.

Mellékletei:
1.1–2. Két nagyméretű S végű bronz hajkarika.

1.1. Nagyméretű 1a. típusú bronz hajkarika a feldúlt sírból. Á.: 3,5 × 2,7 cm; h. v.: 0,3 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan.
1.2. Nagyméretű 1a. típusú bronz hajkarika a feldúlt sírból. Á.: 3,8 × 2,9 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Sodrott bronzgyűrű a feldúlt sírból. Á.: 2,2 × 2,3 cm; h. v.: 0,3 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

6. sír
A II. kutatóárokban. M.: 105 cm. T.: Ny–K. Gyermek, *infans* I. csontváza. A csontváz nyújtott helyzetben, két karját a kulcscsontra tették (VII. pozíció). Csontváz h.: 53 cm.

Mellékletei:
1. Gyöngysor a nyakon. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan.

7. sír
A II. kutatóárokban. M.: 125 cm. T.: Ny–K. Gyermek (kislány), *infans* II., kb. 11 éves. A nyújtott helyzetű csontváz koponyája balra billent, kezei a medencén 45°-ban (XIV. pozíció).

Mellékletei:
1. Gyöngysor, 23 db fehér és fekete pasztagyöngy a nyakon. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlanok [103. tábla 1–23].
2.1–7. Hét db bronzgomb a mellcsonton. Mg.: 1,1 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlanok [103. tábla 24–30].

8. sír
A II.b. kutatóárokban. M.: 125 cm. T.: Ny–K. Férfi, *adultus*, kb. 25 éves. A nyújtott helyzetű csontváz kezeit 45°-ban kereszt alakban a medencére helyezték (XIV. pozíció).

Mellékletei:
1.1–2. Két bronz hajkarika.
1.1. 2a. típusú bronz hajkarika a koponya jobb oldalán. Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,15 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
1.2. 2a. típusú bronz hajkarika a koponya bal oldalán. Á.: 1,4 cm; h. v.: 0,15 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Bronz fejesgyűrű a jobb kéz gyűrűsujján. Mg.: 2,4 cm; sz.: 2,0 cm; fej mg.: 0,5 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

9. sír
Bolygatott sír a II.b. kutatóárokban. M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Gyermek, *infans* I., kb. 3 éves.

Melléklete:
1. 1b. típusú hajkarika bronzból. Á.: 2,1 × 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

10. sír
A II.b. kutatóárokban. M.: 125 cm. T.: Ny–K. Nő, *adultus*, a fogsor alapján kb. 25 éves, a csontváz rossz állapota miatt nem sikerült lemérni a magasságát. A nyújtott csontváz rossz megtartású, a koponyája balra billent, a két kezét kereszt alakban a medencére helyezték 45°-ban (XIV. pozíció).

Mellékletei:
1.1.–2. Két bronz hajkarika.
1.1. 1b. típusú bronz hajkarika, a koponya jobb oldalán. Á.: 1,9 × 2,2 cm; h. v.: 0,15 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
1.2. 1b. típusú bronz hajkarika a koponya bal oldalán. Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

11. sír
Bolygatott sír, a II.a. kutatóárokban. M.: nincs adat közölve. T.: Ny–K. Gyermek, *infans* II., a fogsor alapján kb. 11 éves. Nem sikerült lemérni a magasságát.

Melléklete:
1. Csavart szárú bronzkarika, a sír földjéből (8. típus). Mg.: 3,6 cm; karika á.: 2,1 × 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

12. sír (az 1979-es közlésből kimaradt)
M.: nincs adatunk. T.: nincs adatunk. Gyermeksír, *infans* I., kb. 1,5 éves. Melléklete nem volt.

56.3.2. Az 1987-es ásatás

13. sír
M.: nem ismertek adatok. T.: Ny–K. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Kislány, *infans* II., a fogsor alapján kb. 8–9 éves. A nyújtott helyzetű csontváz koponyája jobbra billent, a jobb kezét 90°-ban a hasára fektették, a balt pedig 45°-ban a medencére (XV. pozíció).

Melléklete:
1. S végű bronz hajkarika a koponya jobb oldalán (5a. típus). Á.: 1,3 cm; h. v.: 0,1 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 1].

14. sír
M.: 86 cm. T.: Ny–K. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Nő, *senilis* I. Csontváz h.: 153–154 cm. A nyújtott csontváz feje jobbra billent. A két kezét kereszt alakban a medencére helyezték 45°-ban (XIV. pozíció).

Mellékletei:

1.1–2. Két S végű bronz hajkarika.

1.1. S végű bronz hajkarika a koponya jobb oldalán (5a. típus). Á.: 2,8 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [103. tábla 1].

1.2. S végű hajkarika bronzból a koponya bal oldalán (5a. típus). Á.: 2,8 cm; v.: 0,2 cm; s.: 0,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.

2. Sodrott nyakperec bronzból. Á.: 18,0 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 36,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [104. tábla 3].

3.1–79. 79 db pasztagyöngyből álló gyöngyfüzér. Összsúlyuk: 9,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [103. tábla 2. 1–79].

4.1–13. Különböző típusú és díszítésű csüngős veretek aranyozott bronzból. Helyzetük a sírban nincs említve.

4.1. 10b4. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 4,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 5].

4.2. 10b5. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 5,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 6].

4.3. 10b6. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 4,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 7].

4.4. 10f. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 6,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 8].

4.5. 10e. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 5,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 9].

4.6. 10e. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 7,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 10].

4.7. 10b4. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 6,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 11].

4.8. 10e. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 7,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 12].

4.9. 10e. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 5,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 13].

4.10. 10e. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 4,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 14].

4.11. 10h2.1. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 5,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 15].

4.12. 10b6. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 5,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 16].

4.13. 10b6. típus. Mg.: 7,0 cm; veret mg.: 3,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 4,0 cm; csüngő lg. sz.: 2,8 cm; s.: 5,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [105. tábla 17].

15. sír

M.: 86 cm. T.: Ny–K. Gyermek, kb. 9–10 éves (*infans* II.). A sírt szétdúlták, néhány koponyaszilánk és csonttöredék maradt.

Mellékletei:

1. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,6 cm; s.: 1,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 1].
2. Sodrott gyűrű ezüstből. Á.: 2,6 cm; s.: 4,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 2].

56.3.3. 1991-ben feltárt sírok

16. sír

M.: 50 cm. T.: Ny–K. A nyújtott csontvázat nem szedték föl, ezért később az embertani elemzést sem tudták elvégezni. A csontvázat zsugorított pozícióban helyezték a sírba. A jobb kezét a kulcscsontra tették, a balt pedig a koponyához hajlították (VII. pozíció). Melléklete nem volt.

17. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Férfi, *maturus*. A nyújtott csontváz bal kezét kinyújtották a test mellett, a jobb pedig elmálott. A sír földjében, a csontváz bal lába mellett egy lókoponya, valamint a ló négy lábszárcsontja. Lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezésről van szó (Bálint II. típus).

Mellékletei (nincs meghatározva a helyzetük a sírban, csupán a sírrajz alapján tudtunk néhányat lokalizálni):

1.1. Rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,5 cm; sz.: 2,2 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 1].

1.2. Rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,3 cm; sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 2].

1.3. Ívelt élű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3c. típus). H.: 7,5 cm; sz.: 2,7 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 3].

2. Nagykarikás csikózabla, mely a lókoponyán feküdt (1b. típus). Karikák á.: 6,6 cm; tagok h.: 8,0 cm (1), 9,2 cm (2). T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 4].

3.1. Trapéz alakú kengyelvas, tausírozott díszítéssel (2a3. típus). Legyező alakú fülei nyakkal kapcsolódik a négyszög alakú szárhoz. A szárak és a talp közötti találkozásnál megfigyelhető a klasszikus gomb. A tausírozás nyomai nagyon jól észrevehetőek, a bronzhuzalok ugyan kihullottak már a mélyedésekből, de ez utóbbiak szélessége egyértelműen utal a huzalokra. Mg.: 15,6 cm; sz.: 9,7 cm; s.: 144,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 5].

3.2. Trapéz alakú kengyelvas, tausírozott díszítéssel (2a3.

típus). A legyező alakú füleik nyakkal kapcsolódnak a négyszög alakú szárhoz. A szárak és a talpalók közötti találkozásnál megfigyelhető a klasszikus gomb. A tausírozás nyomai alig észrevehetőek, a bronzhuzalok kihullottak a mélyedésekből. Mg.: 15,6 cm; sz.: 10,5 cm; s.: > 200 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [106. tábla 6].

18. sír
Csak részben tárták fel. M.: nem volt lemérve. T.: Ny–K. Nyújtott gyermekcsontváz, a csontvázat azonban nem szedték föl. Melléklete nem volt.

56.4. ÉRTÉKELÉS

56.4.1. A temető kiterjedése

A több fázisban kutatott temetőrész csak kis százalékos arányban lett feltárva. Azt egyértelműen leszögezhetjük azonban, hogy az 1991-ben feltárt területen elérték a temető É-i határát, ami azt jelentheti, hogy a temető nem terjedt ki a plató teljes felületére. A sírok másik része e csoporttól K-re került elő. Ebben a pillanatban az gyanítható, hogy a legjobb esetben is a temető 10–20%-át tárhatták fel.

56.4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan kiderülhetett az összegző térképünkről, a temető különböző részein levő sírok soros temetőre utalnak.

A sírgödrök elemzése során a hodonyi két temetőrészből 11 sír mélységét sikerült elemeznünk, ezek átlagos mélysége 99 cm volt.

A sírgödrök formája, amennyiben ezt meg lehetett állapítani (13–14., 17. sír), lekerekített négyszög volt. A csontvázak tájolása egységesen Ny–K-i irányú, egy esetben ÉNy–DK-i, illetve a 12. gyermeksírról nincsenek adataink.

Egy esetben rendellenes esetet regisztrálhattunk: a 16. temetkezésben a halottat zsugorítva temették el.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A karcsontok a dokumentáció, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő:

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 1. és 3. sír.
2. Mindkét kéz 10–20°-ban behajlítva a medence peremére helyezve (IV. pozíció): 2. sír.
3. A két kéz a kulcscsontokra behajlítva vagy egymáson átrakva kb. 22–45°-ban (VII. pozíció): 6. és 16. sír.
4. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett kezek, illetve a kezeket összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték (XIV. pozíció): 7., 8., 10. és 14. sír.
5. A jobb kéz könyökben 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig 45°-ban a medencére helyezve (XV. pozíció): 13. sír.
6 A jobb kéz a mell/kulcscsontra helyezve, a bal kéz pedig 45°-ban a medencére helyezve (XVII. pozíció): 4 sír.

Obulusként értékelhető leletek a 2. és a 4. női sírokból kerültek elő. A 2. temetkezésben a csontváz medencéje alatt volt két érme, a 4. sírból pedig a bal kéz alól kerültek elő ezek az érmék. Az első eset kapcsán is obulusként értékelhetjük a leletet, ugyanis a kezeit 10–20°-ban ráhajlították a medencére, amelynek eredményeképpen pedig a két érme könnyen kerülhetett a medence alá. Mindkét esetben Huszár-féle H1. típusú érme került elő, ezek alapján a temetkezéseket a 11. század első harmadára/felére keltezhetjük.

A honfoglalás kori temetkezések specifikus csoportjának számítanak a lovastemetkezések, illetve ennek különböző változatai. A hodonyi temetőrész 3. sírjában véleményünk szerint jelképes lószerszámos, a 17. temetkezésben pedig II. típusú, lábhoz tett lóbőrős lovasvastemetkezést dokumentálhatunk. A hodonyi 3. sír a két obulusos temetkezés között került elő, kézenfekvő tehát a 11. századra való keltezése. Azt mindenképpen meg kell említenünk, hogy lovastemetkezésben Hodonyon csak férfiak részesültek, ezek között is kizárólag a *maturus* korú egyének. A 8. temetkezés férfi *adultus*a nem részesült e szokásban.

Túlvilági útravalóul szánt ételmellékletként értelmezhetjük a 3. sírba került ló combcsontot, amely a fej jobb oldalánál került elő és amely kísértetiesen hasonlít a gnadendorfi esetre, ahol ugyancsak a csontváz koponyája mellől került elő a ló combcsontja. A hodonyi sírban ugyanakkor a lószerszámok a lábszárcsontokról, illetve ezek környékéről kerültek elő, tehát a nyerget és a kantárt is a sírba helyezték. Ezen eset alapján a hodonyi 3. sírt jelképes lovastemetkezésként értékelhetjük.

56.4.3. A temető leletanyaga

Az eddig feltárt két temetőrész legtöbb sírjában találtak mellékletet. Kivételt három temetkezés képez: a 12., 16. és 18. sír.

A sírokból jelentős mennyiségben kerültek elő ékszerek, elsősorban a hajkarikák különböző típusai:

1. Az egyszerű sima hajkarika típusának egyik változata, a végei egymással szemben (1a. típus): 1. sír (2 példány – Br.), 5. sír (2 példány – Br.), 8. sír (2 példány – Br.) és 15. sír (1 példány – Br.).

2. Kerek átmetszetű, sima, nyitott hajkarika, egymásra hajló végekkel (1b. típus): 9. sír (1 példány – Br.) és 10. sír (2 példány – Br.).
3. Kisebb méretű, legtöbbször körte és ovális alakú hajkarika típus-változat, a végei egymással szemben (2a. típus): 8. sír (2 példány – Br.).
4. Egyszerű S végű végű hajkarika (5a. típus): 2. sír (2 példány – Br.), 13. sír (1 példány – Br.) és 14. sír (2 példány – Br.).
5. Pödrött végű karika (6. típus): 4. sír (1 példány – Br.).
6. Csavart szárú karika (hajkarika?) (8. típus): 11. sír (1 példány – Br.).

Hodonyból egyetlen férfisírból (8. sír), illetve gyermeksírból ismerünk 1a. típusú hajkarikát, S és pödrött végű példányokat viszont már csak kiskorúak és nők temetkezéseiben dokumentáltak. A két lovastemetkezésben részesült férfi (3. és 17. sír) esetében hajkarika melléklet nem ismert. Az mindenesetre érdekes, hogy a legfiatalabbak esetében is (1., 5. és 9. sír) ismerünk sima és S végű hajkarikákat. E hajkarikák mérete viszont egyáltalán nincs összefüggésben az életkorral, ugyanis éppen az 5. kiskorú temetkezésből kerültek elő a legnagyobb méretű 1a. típusú hajkarikák.

Az S és pödrött végű hajkarikákat a 2. és a 4. sírban I. Szent István denárai keltezik a 11. század első harmadára/felére. Az ugyanebben a temetőrészben (1., 3., 5–11. sír) előkerült sima 1a–1b. típusú hajkarikákat és az egyetlen csavart szárú hajkarikát is hasonlóan keltezhetjük, annak ellenére is, hogy ezekben a temetkezésekben nem volt érme. A második temetőrészből előkerülő hajkarikákat a 10. század végére–a 11. század elejére keltezhetjük.

Gyöngysor a 6. gyermek, a 7. kislány és a 14. *senilis* női temetkezéséből ismert. Elmondható tehát, hogy a gyöngysorok viselete a női nem jellegzetességeként értékelhető.

A vastag huzalú, sodrott, hurkos-kampós záródású vaskos karpereceket Szabó János Győző a 10. század végétől keltezte a 11. század közepéig vagy még inkább harmadik negyedéig.[209] Az ő eredményeit finomította Kovács László, aki szerint ez az ékszer a 11. század 20–60-as évei között lehetett divatban.[210] A hodonyi második temetőrész esetében azonban elképzelhető, hogy ezt az ékszert itt talán már a 10. század végére kell kelteznünk. Megemlítjük, hogy ebben a sírban az eltemetett *senilis* nő, akár ha a 11. század elején is lett eltemetve, a nyakperecét jóval korábban hordhatta, tehát a tárgy maga a temetés időpontjához ad támpontot, és nem a használati idejéhez.

A 7. kislány temetkezésből gombok kerültek elő. Ugyanakkor talán ingnyakdíszként használhatták a 4. sírból előkerülő, a közepén gyöngysoros díszítésű kéregöntéses aranyozott ezüstpitykét. Párhuzamát nem ismerjük, keltezése viszont egyértelműen a 11. század első fele.

Egy csüngős ingnyakveret-garnitúra öt változatát sikerült elkülönítenünk a 14. *senilis* nő sírjából (10b4, 10b5, 10b6, 10e, 10f).

A 10e. típusú hodonyi példányok pontos párhuzamát Hajdúszoboszló-Árkoshalom 40. és Tiszabercel-Újsor 27. sírjából, valamint Szentes környékéről ismerjük. Csüngőik párhuzama Kninről, Mravinciről, illetve egy ismeretlen lelőhelyről kerültek elő.[211] Pontosabban csak a tiszaberceli és hajdúszoboszlói példányt tudjuk keltezni: míg az előbbit a 10. század második felére, addig az utóbbit a 11. század első harmadára datálhatjuk.

A 10f. típusú ingnyakveret tökéletes párhuzamát (veretnek és csüngőnek egyaránt) Csongrád-Mámáról, Sükösdről, valamint Hajdúszoboszló-Árkoshalom 40. sírjából ismerjük, a csüngők díszítményének pontos párhuzama Mravinciról ismert.[212] Keltezésük hasonló. A többi változat (10b4, 10b5, 10b6) pontos párhuzamát nem ismerjük.

Érdekességképpen megemlítjük, hogy a hodonyi temetőrészekben nem ismerünk karperecet. Ismerünk viszont gyűrűt: a filigránnal és granulációval díszített, kalászmintás motívumú gyűrűt (a 2. sírból) a 11. század első harmadára–felére keltezhetjük. Két temetkezésből (5. és 15. sír) pedig sodrott gyűrű került elő. A kutatás szerint ezek a példányok a 11. század elején jelentek meg és a század vége felé tűntek el a divatból.[213]

A fegyverek közül csupán három nyílcsúcs került elő a lelőhelyen (17. sír).

A lovastemetkezések velejárói voltak a különböző lószerszámok. A 3. sírból körte alakú kengyelpár került elő, amely alapján valószínűsítjük, hogy ezek a típusú kengyelek használatban maradtak még a 11. században is. Hasonlóan vélekedhetünk a 17. sírból előkerült gombos, trapéz alakú kengyelekről is, amelyek korábban, talán a századfordulón kerülhettek sírba. Az említett két temetkezésből egy-egy csikózabla is előkerült.

A hodonyi temetőrész azon kevés általunk vizsgált temető közé tartozik, amelyek esetében végeztek antropológiai elemzést. A feltárt 18 temetkezés közül 16 esetben végeztek embertani vizsgálatot, ezek közül kettő *maturus* férfi (3. és 17. sír), egy *adultus* férfi (8. sír), egy *senilis* nő (14. sír), egy *maturus* nő (2. sír),

[209] Szabó 1978–1979, 62.
[210] Kovács 1994, 115.
[211] Bálint 1991, 126, 233. jegyzet, *Taf.* XXXVIII. 1–2, 12–14; M. Nepper 2002, 30. tábla 11–13; Istvánovits 2003, 202, 195. tábla, 161. kép 44.
[212] Bálint 1991, 126, 236. jegyzet, *Taf.* XL. 12–13, 16; M. Nepper 2002, 30. tábla 1–6.
[213] Szőke–Vándor 1987, 74.

két *adultus* nő (4. és 10. sír), négy *infans* II. gyermek, közülük kettő kislány (7., 11., 13. és 15. sír), illetve öt *infans* I. gyermek (1., 5–6., 9., 12. sír). Megállapítható tehát, hogy a 16 vizsgált csontváz közül 9 gyermek (1–12 év közötti), illetve három alig érte el a nagykorúságot (18–25 év). A közösség legöregebb tagja egy *senilis* nő volt (14. sír).

A leletanyag, valamint a csontvázak neme és életkora között számos összefüggés figyelhető meg.

A varkocsszorítóként vagy fülbevalóként használt 1a. vagy 1b. típusú hajkarika férfi vagy *infans* sírokból dokumentált (1., 5., 8–9. és 15. sír), de egy alkalommal női temetkezésből is ismert (10. sír). Ezzel ellentétes megfigyelést tehetünk az S végű és a pödrött végű hajkarikák kapcsán: ezt a ékszertípust csak női, kislány, *infans* temetkezésből ismerjük (2., 4., 13–14. sír). Hasonlóan jellegzetes női ékszerként értékelhetjük a sodrott nyakperecet, illetve a gyöngysorokat. A sodrott nyakperec Hodonyon *senilis* női sírból ismert (14. sír), a gyöngysorok használóinak életkora viszont nagyon változatos (6–7. és 14. sír). Érdekességképpen megemlíthető, hogy a sodrott gyűrűk csupán *infans* temetkezésekből kerültek elő (5. és 15. sír). Ugyanakkor maga a gyűrűviselet női, férfi vagy *infans* sírokra egyaránt jellemző.

Fegyver, illetve lovastemetkezés emléke csak férfisírból ismert, de sem a fegyverek sírba tételét sem a lovastemetkezést nem tekinthetjük általánosnak, ugyanis például a 8. sírból nem ismert sem fegyver, sem jelképes avagy részleges lovastemetkezés. Míg azonban a 8. sírban *adultus* feküdt, addig a 3. és 17. sírokba *maturus* egyéneket temettek. A 3. sírba nem helyeztek fegyvert, de az is furcsa, hogy a 17. nyílcsúcsokat tartalmazó temetkezésből a csontvázhoz tartozó más mellékletet nem ismerünk, tehát egyáltalán nem beszélhetünk gazdag temetkezésről. Azt, hogy milyen státust tölthetett be a közösségében a nyílcsúcsos lovastemetkezésben részesült egyén (egyszerű harcos avagy a közösség fontosabb tagja, vezetője?) mindörökre megválaszolatlan marad.

56.4.4. A temetőrészek keltezése

Mivel két, kisebb méretű feltárt temetőrészről van szó, következtetéseinket csak nagyon óvatosan fogalmazhatjuk meg. A hodonyi temető 1991-ben feltárt sírjai a 10. század végére–11. század elejére keltezhetőek, vagyis a temetkezési hely ezen része mindenképpen korábbi az 50-es években feltárt temetőrésznél. Ezt a véleményünket erősítheti meg a sima hajkarikával eltemetett gyermek, a sodrott nyakpereces *senilis* I. nő, de leginkább a 17. számú a fegyveres–lovas temetkezés.

A keltezésben itt is jelentős szerepet játszó pénzérmek a 11. század első felére keltezik a hodonyi második, még 1959-ben feltárt temetőrészt. A 2. és a 4. sírba obulusként I. (Szent) István (1001–1038) érmek kerültek, más sírokból pedig sodrott gyűrűk, sima és S végű hajkarikák láttak napvilágot. Innen, ebből a temetőrészből került elő a 11. századra keltezhető 3. lovastemetkezés is.

56.4.5. Összefoglalás

Annak ellenére, hogy csak két temetőrészt sikerült feltárni Hodonyon, ezek fontos adatokkal gazdagítják a Bánság honfoglalás és kora Árpád-kori történetéről alkotott képünket. Egyértelművé vált ebben az esetben (is), hogy a 11. század elején D-Magyarországon a pogány hiedelemvilág tovább élt. Ennek térbeli kiterjedését és mélységét azonban csak az újabb és nagyobb volumenű kutatások dönthetik majd el. Lényeges, hogy Hodonyban a pogány rítusú sírok mellett már obulusos temetkezések is feltűnnek, mindezt a régi és az új szokások közötti átmenetként értékelhetjük.

A hodonyi temetőt a soros temetők közé sorolhatjuk, amelyekből nyílcsúcsos–tegezes férfitemetkezések és szegényesebb mellékletű női sírok ismertek. Feltételezésünk szerint az ilyen jellegű temetőket a 11. század közepéig, második feléig használták. Sajnos a rendelkezésre álló adatok alapján egyelőre nem tudunk következtetni a temető nyitásának és felhagyásának időpontjára.

56.5. IRODALOM

Drașovean et al. 1996, 34–54, LV–LXIX; Bejan–Moga 1979, 159–168.

HUNEDOARA LÁSD **VAJDAHUNYAD**

IANCA LÁSD **JANKAFALVA**

IRINEULÁSD **IRINY**

II.57. IRINY

(r.: Irineu; judeţul Satu Mare – Szathmár megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szathmár vármegye]

57.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Bóna István az *Erdély történeté*ben említ egy szórvány nyílcsúcsot Irinyből. A nyílcsúcsot a nagykárolyi múzeumban leltározták be. Ennek alapján a nyílcsúcs a falu határából került elő. H.: 5,4 cm; lg. sz.: 1,8 cm. N. V. M. Ltsz.: 3291 [108. tábla 1].

57.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Nagykárolyi Városi Múzeum (N. V. M.).

57.3. A LELET LEÍRÁSA

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit.

57.4. ÉRTÉKELÉS

A leletet a 10–11. századra keltezhetjük és egy fegyveres temetkezés jeleként értelmezhetjük. Más konklúziót kockázatosnak tartanánk levonni.

57.5. IRODALOM

Bóna 1988, 210.

II.58. JANKAFALVA
(r.: Ianca; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

58.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1892-ben a Magyar Nemzeti Múzeum egy keresztet és egy agyagedényt vásárolt. A vásárlás körülményeit a 179/1892. számú iktatólevél tartalmazta, amely azonban ma már nem azonosítható a Múzeum Irattárában. A kereszt a Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyve szerint egy jankafalvi szőlőskertben került elő, együtt az agyagedénnyel. Az agyagedényt nem sikerült azonosítanunk a múzeum raktárában. A leletek temetkezésre/temetőre utalhatnak, amelynek azonban pontos topográfiai helyzete nem ismert.

58.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

583. A LELET LEÍRÁSA

1. A kereszt bronzból öntött, előlapja nem keretes szerkezetű, a megfeszített Krisztus ábrázolása pedig kiugrik a tárgy felületéből. A kereszt testére merőlegesen ráöntött függesztő karika a tárgy méretéhez képest igen nagy méretű, az előlapján már nem figyelhető meg a keretelés. Mg.: 5,4 cm; sz.: 2,5 cm. M. N. M. Ltsz.: 72/1892. 1 [104. tábla 1].

58.4. ÉRTÉKELÉS

A jankafalvi kereszt állítólag egy olyan sírból került elő, amelyben még mellékletként egy edény is volt. Ezért a tárgy kontextusa alapján – ebben a pillanatban – a keresztet elsősorban inkább ékszerként tartjuk értékelhetőnek és nem mint a keresztény valláshoz való tartozás jelképeként.[214] Véleményünk szerint egyértelműen importáruról van szó, melyet a 10. század második felére – 11. század elejére keltezhetünk.[215]

58.5. IRODALOM

Bárány-Oberschall 1953, 234–235; Lovag 1980, 366.

JIMBOLIA LÁSD **ZSOMBOLYA**

[214] Hasonló következtetésre jutott több kutató is, őket Langó Péter és Türk Attila is idézi. Ugyanott a vonatkozó irodalomjegyzék is megtalálható (Langó–Türk 2004, 397–398).

[215] A Langó–Türk-féle osztályozás 7. típusába sorolt példányokat a 10. század végére – 11. század elejére tartják keltezhetőnek (Langó–Türk 2004, 395).

II.59. KEGLEVICHHÁZA (?)-FUCHS-GYŰJTEMÉNY

(r.: Cheglevici, n.: Keglewitschhausen; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

59.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A 20. század 70-es éveiben a Temesvári Bánsági Múzeum Gyűjteményébe aranyozott ezüst, bronz és réz övveretek kerültek. A tárgyak a Fuchs-gyűjtemény részeként, nagy valószínűség szerint Keglevichházáról kerülhettek ide. A múzeumba való kerülésük körülményei rejtélyesek, pontosabban annyit tudni róluk, hogy 2000 nyarán, a Bánsági Múzeum régésze, Daniela Tănase véletlenül akadt a korrodált állapotú veretekre. A múzeum korábbi régésze, Ortansa Radu úgy emlékezett, hogy a leletek Alexander Fuchs gyűjteményhez tartoztak és Keglevichháza környékéről kerültek elő.

A leletanyag legnagyobb része (26 db, alapvetően három típusba sorolható veret) egy vagy két veretsorhoz tartozhatott, néhány példányt pedig a ruházat díszítő elemei közé sorolhatunk.

59.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

59.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1–11. Ötszögű, pajzs alakú veretek ezüstből. Hat db esetében a veret alsó részét két kiugró dudor díszíti, a közepük pedig négyzet alakban áttört. Az öt fennmaradó veretnek a felső részét eredetileg négy dudor díszítette. A veretek hátán két nittszeg, a szóban forgó tárgyakat ezek révén erősítették fel a szíjazatra. A vereteket vékonyan megjelenített három felé ágazó szárból kibomló hármas levelű indaszár díszítette, amelyek nem kidomborodnak, hanem incizált módszerrel a veret felületébe mélyednek. Az első két veret esetében a tárgy három részén hármas levelű indadíszítést láthatunk, de e három díszítést nem kötötték össze szárak, ugyanakkor a harmadik, középen lévő egy hármas levelű indaszárral volt megjelenítve. A 3–7. számú veretek esetében a két szélső hármas levelű indát szárak kötötték össze, a 8–11. számú veretek díszítése pedig egy három felé ágazó szár, amelyből hármas levelű indák nőnek ki.

1.1. Mg.: 2,2 cm; sz.: 2,4 cm; s.: 1,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. a [109. tábla 1].

1.2. Mg.: 2,2 cm; sz.: 2,4 cm; s.: 2,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. b [109. tábla 2].

1.3. Mg.: 2,2 cm; sz.: 2,3 cm; s.: 2,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. c [109. tábla 3].

1.4. Mg.: 2,1 cm; sz.: 2,3 cm; s.: 2,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. d [109. tábla 4].

1.5. Mg.: 2,3 cm; sz.: 2,3 cm; s.: 2,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. e [109. tábla 5].

1.6. Töredékes ezüstveret, a kicsúcsosodó végének egy része hiányzik. Mg.: 2,3 cm; sz.: 2,3 cm; s.: 2,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. f [109. tábla 6].

1.7. Töredékes ezüstveret. A tárgy alsó része hiányzik, az áttört közepének mértani pontosságú széle ugyanakkor egyértelműen bizonyítja, hogy a tárgy alsó része négyzet alakban áttört lehetett. Mg.: 2,2 cm; sz.: 2,4 cm; s.: 2,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. g [109. tábla 7].

1.8. Töredékes ezüstveret, a kicsúcsosodó végének egy része hiányzik. Mg.: 2,0 cm; sz.: 2,2 cm; s.: 2,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. h [109. tábla 8].

1.9. Töredékes ezüstveret. Mg.: 2,3 cm; sz.: 2,0 cm; s.: 1,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. i [109. tábla 9].

1.10. Az alsó részén töredékes ezüstveret. Mg.: 2,1 cm; sz.: 2,0 cm; s.: 1,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. j [109. tábla 10].

1.11. Mg.: 2,3 cm; sz.: 2,2 cm; s.: 2,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3084 [109. tábla 11].

2.1–5. Szabálytalan négyszögű, karéjos övveretek bronzból, felső részük ovális alakban áttört. A felületükön – az áttörés alatt – koncentrikus körök láthatóak. A hátukra forrasztott három nittszeg révén erősítették őket a szíjazatra, közülük kettőt a szélesebbik részükön, egyet pedig a tárgyak csúcsánál azonosíthattunk.

2.1. Mg.: 1,7 cm; sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. l [109. tábla 12].

2.2. Mg.: 1,8 cm; sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. m [109. tábla 13].

2.3. Mg.: 1,7 cm; sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. n [109. tábla 14].

2.4. Mg.: 1,7 cm; sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. o [109. tábla 15].

2.5. Mg.: 1,8 cm; sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. p [109. tábla 16].

3.1–10. Bronzból készült pajzs alakú keskeny veretek. Poncolt vonallal díszítették őket mind a felső, mind

a középső, mind pedig a szabálytalan alsó részükön. A veret felső és középső részén kerek dudor ugrik ki. A hátára forrasztott három nittszeg révén erősítették őket a szíjazatra, kettőt a szélesebb részükön, egyet pedig a tárgyak csúcsánál.

3.1. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. q [109. tábla 17].

3.2. Mg.: 2,3 cm; sz.: 1,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. r [109. tábla 18].

3.3. Mg.: 2,5 cm; sz.: 1,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. s [110. tábla 1].

3.4. Mg.: 2,5 cm; sz.: 1,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. t [110. tábla 2].

3.5. Mg.: 2,6 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. u [110. tábla 3].

3.6. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. v [110. tábla 4].

3.7. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. w [110. tábla 5].

3.8. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. x [110. tábla 6].

3.9. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. y [110. tábla 7].

3.10. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. z [110. tábla 8].

4.1–3. Kerek, korong alakú ruhapitykék bronzból. Domború peremüket bemélyített rovátka kíséri, majd erős domborodást, a tag középpontján pedig egy kör alakú bemélyedést figyelhetünk meg rajtuk. Mind a rovátka, mind a kör alakú központi bemélyedés eredetileg aranyozott volt, amely azonban javarészt már kihullott, lekopott. A veretek hátán egy kerek akasztófülecske figyelhető meg (1a1. típus).

4.1. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. aa [110. tábla 9].

4.2. Á.: 1,3 × 1,3 cm; s.: 1,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. ab [110. tábla 10].

4.3. Á.: 1,3 × 1,2 cm; s.: 0,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. ac [110. tábla 11].

5.1–2. Kerek, korong alakú ruhapitykék bronzból. Peremükön geometriai díszítések láthatók, a veretek hátán két egymással szemben felforrasztott nittszeg figyelhető meg (1a2. típus).

5.1. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. ad [110. tábla 12].

5.2. Á.: 1,6 × 1,4 cm; s.: 0,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3653. ae [110. tábla 13].

6. Kerek, korong alakú ruhapityke bronzból (1a1. típus). A veret hátán két, a tárgy peremére szemközt felforrasztott nittszeg figyelhető meg. Á.: 1,6 × 1,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. af [110. tábla 14].

7. Csüngős veret megmaradt felső része, bronzból (9a1. típus). A kéregöntéssel készült veret hátára egy kampószerű fülecskét forrasztották. A veret domborított. Mg.: 1,9 cm; sz.: 1,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. ag [110. tábla 15].

8. Csüngős veret megmaradt felső része és csüngőjének töredéke, bronzból (10j. típus). A kéregöntéssel készült veret hátára egy kampószerű fülecskét forrasztottak, amellyel rögzítették a csak negyedrészben megmaradt csüngőt. Veret mg.: 1,9 cm; sz.: 1,4 cm; csüngő mg.: 0,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 3653. ag [110. tábla 16].

59.4. ÉRTÉKELÉS

E tárgyi hagyaték nagy valószínűség szerint kettő vagy három (egy vagy két férfi és egy női) temetkezés megmaradt és a Bánsági Múzeumba került töredékes sírleletei. Feltételezésünk szerint a veretekkel díszített övhöz vagy övekhez tartozhat az a 26 övveret, amelyet három típusba sorolhatunk. Meglátásunk szerint az első típus 11 példánya egy veretes övet díszíthetett, a másik két típus 15 példánya pedig egy másik övet. Az első típushoz azonban ötféle alvariánst tudtunk sorolni:

I. változat: ötszögű, alul téglalap alakban áttört, felületén egymásból kiágazó, bemélyített háromszirmú palmettával díszített veretek. A háromszirmú palmettát a tárgyon egy ugyancsak bemélyített szárú, négyágú virág követi. Ennek egyik ága azonban annyira közel van a jobbra-balra futó száraktól, hogy nem is kétséges, hogy ezzel egyértelműen ennek a négyágú virágnak a szárhoz való tartozását próbálta hangsúlyozni ilyen módon a mester (1a1. típus).

II. változat: hasonlóan ötszögű veret, alul ugyancsak áttört. Az előbbi változathoz képest az a különbség, hogy az áttört résztől kezdődően két hármas szirmú virágmintában végződő szár ugrik ki a mezőből (1a2. típus).

III. változat: hasonlóan széles példány, azonban nincs áttörve az alsó része. A kéregöntéssel készült vereten vastag, bemélyített hármas levélminta, amelynek száraiból egy további hármas levélminta ugrik ki. A veret felső részét három kisebb és két nagyobb bütyök díszíti, talán valamilyen sematizált állat füleit ábrázolhatták ily módon.

IV. változat: keskenyebb példány, a felületébe bemélyített levélminta vékonyabb, a felső részén azonban az előbbi tárggyal szemben csak három kiugró bütyköt észlelhetünk a tárgy szélein és a közepén.

V. változat: az ide sorolt példány felületébe bemélyített levélminta az előbbi változattal szemben vastag.

Ezen öt változat legközelebbi párhuzamai a gádorosi 1. sír és az orosházi szórvány övveretek.[216] Tulajdonképpen még azt sem zárhatjuk ki, hogy a tárgyak azonos műhelyben készülhettek, sőt akár azonos öntőminta segítségével. A legváltozatosabbnak tipológiailag egyébként a keglevichházai leletanyag övvereteit tekinthetjük.

A szórványleletekhez további öt db felül áttört, szabálytalan négyszög alakú karéjos övveret is hozzátartozott, felületükön bemetszett formában kör díszítés látható. Pontos formai párhuzamukat nem ismerjük, díszítésmódjuk azonban feltűnik a tiszabezdédi 3. sír veretein.[217] Ugyancsak e változathoz tartozhatott az a 10 db pajzs alakú keskeny övveret, amelyet hasonlóan vésett ornamentika díszített.

Feltételezésünk szerint egy elpusztított női temetkezéshez tartozhatott az ugyancsak innen származó öt db kerek ruhapityke és egy töredékes csüngős ingnyakveret is. A csüngős ingnyakveretek megjelenését Mesterházy Károly a 10. század 20-as éveitől számította, ennek a feltételezésnek leleteink sem mondanak ellent.[218]

Ezen adatok alapján nem tartjuk kockázatosnak a leletünket a 10. század első két harmadára keltezni és a D-Alföldön egyre több helyen előkerülő kisméretű, kis sírszámú, gazdag vagy relatíve gazdag mellékletű temetők sorába illeszteni.

59.5. IRODALOM

Közöletlen.

[216] Fettich 1937, 102–104; Dienes 1965, 153, XIII. tábla 10.
[217] Istvánovits 2003, 202. tábla 9–21.
[218] A csüngős ingnyakveretek vizsgálatát Bálint Csanád végezte el (Bálint 1991, 121–131; vö.: Mesterházy 1989–1990, 249).

II.60. KEGLEVICHHÁZA-FALU MELLETT

(r.: Cheglevici, n.: Keglewitschhausen; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

60.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A Nagyszentmiklósi Bartók Béla Múzeum kiállításában egy karoling kardot őriznek. A fegyver 1955-ben szórványként került a múzeumba. A kardon megőrződött a korrodált fahüvely is. A kardot gyaníthatóan temetkezés mellékleteként értékelhetjük. Más adat nem áll a rendelkezésünkre.

60.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Nagyszentmiklósi Bartók Béla Múzeum (N. B. B. M.).

60.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Vaskard. A penge teljes hosszában megfigyelhetőek a fából készült hüvely nyomai. A markolat lapos, lefelé szélesedő, az ellensúlyt képviselő markolat gombja többosztatú, a keresztvas felülnézetben csónak alakú. A fahüvely miatt nem lehet megfigyelni a kard pengéjén lévő vércsatornát, pengéje azonban a szélesebb változatok közé sorolható. A mai napig restaurálatlan kard markolatgombja és keresztvasa alapján a Petersen S típusú karoling kardok közé sorolható. H.: 97,5 cm; mrg. sz.: 7,2 cm; mrg. mg.: 5,25 cm; m. h.: 8,25 cm; m. sz.: 1,5–4,5 cm; k. h.: 12,0 cm; k. sz.: 1,8 cm; p. h.: 82,5 cm; p. sz.: 6,0 cm. N. B. B. M. kiállítás [111. tábla 1].

60.4. ÉRTÉKELÉS

Szórvány volta miatt e lelet értékeléséhez nem tudunk sokat hozzáfűzni. Az Alfred Geibig-féle osztályozási rendszer 10. kombinációs típusához sorolt kard példánya a Maros alsó régiójában állomásozó katonai kíséret egyik tagjának feldúlt temetkezéséből származhatott. A Ny-Európában a 10. század első felétől keltezett kardtípust a Kárpát-medencében a 10. század második felétől keltezi a kutatás. Használata a 11. század első feléig terjedt.[219] Keglevichháza topográfiailag közel található Csanádhoz, ahol a hagyomány szerint a térség ura, Ajtony a 10. század végén–11. század elején székelt. Talán nem tévedünk sokat, ha éppen a Maros menti nagyúr kíséretének egyik tagjához kapcsoljuk ezt a fegyvert.

60.5. IRODALOM

Közöletlen.

[219] Kovács 1990, 39–49.

II.61. KEGLEVICHHÁZA-SZÓRVÁNY

(r.: Cheglevici, n.: Keglewitschhausen; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

61.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

2008 nyarán a temesvári múzeum raktárában Keglevichházáról származó szórvány honfoglalás kori tárgyakat sikerült azonosítanunk. A múzeum gyűjteményéből előkerült leletek nagy valószínűség szerint egy vagy több temetkezéshez tartozhattak. Más adat sajnos nem ismert az 1950–1989 között múzeumba került tárgyakkal kapcsolatban.

61.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

61.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1. Rövid vágóélű (1a. típusú) deltoid vas nyílcsúcs, hegye töredékes. H.: 5,0 cm; tövis h.: 2,0 cm; lg. sz.: 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 36729.1 [112. tábla 3].

1.2. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,7 cm; tövis h.: 2,0 cm; lg. sz.: 2,3 cm; s.: 6,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 36729.2 [112. tábla 4].

1.3. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus), töredékes. H.: 4,9 cm; tövis h.: 1,0 cm; lg. sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 36729.3 [112. tábla 5].

1. 4. Kerek vasdarab, nyílcsúcs töredéke. Á.: 3,1 cm. T. B. M. Ltsz.: 36729.4 [112. tábla 6].

2.1–5. Tegez töredékes részei.

2.1. Tegez töredékes akasztófüle. Az egyik vége letörött, a másik végének lemeze téglalap alakban kiszélesedik. H.: 5,2 cm; l. sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 36729.4.

2.2–5. Tegez vasazatához tartozó vaspálcák töredékei, az utolsó példányon nittszeg nyomai. H.: 7,8 cm, 5,2 cm (1), 3,4 cm (2), 3,4 cm (3). T. B. M. Ltsz.: 36729.5–7.

3.1. Körte alakú, aszimmetrikus vaskengyel (1a3. típus). Mg.: 14,4 cm; lg. sz.: 12,5 cm; f. sz.: 4,1 cm; f. mg.: 2,6 cm; szr. sz.: 1,1 cm; t. sz.: 3,6 cm; s.: 124,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 36729.8 [112. tábla 1].

3.2. Körte alakú, aszimmetrikus vaskengyel, lapos szárakkal, bordázott talppal (1b4. típus). Mg.: 15,0 cm; lg. sz.: 12,6 cm; f. sz.: 3,8 cm; f. mg.: 2,5 cm; szr. sz.: 1,0 cm; t. sz.: 3,6 cm; s.: 135,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 36729.9 [112. tábla 2].

4. Vas csikózabla töredékes tagja. H.: 6,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 36729.10 [112. tábla 7].

5. Vas hevedercsat két töredékes része. Az egyiken jól megfigyelhető a tüske. Á.: 6,0 × 4,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 36729.11.

61.4. ÉRTÉKELÉS

A fentebb leírt leletek egy (vagy több) fegyveres–lovas sír mellékletei közé tartozhattak. A különböző típusú nyílcsúcsok, tegezrészek és a lószerszámok alapján egy 10. században, talán annak is az első két harmadában használt temető megmaradt tárgyai lehetnek. Ez utóbbi pontosításnak nem mondanak ellent sem a nyílcsúcsok, sem a tegezrészek vagy a csikózabla és a hevedercsat, ugyanakkor relatíve támogatják a megállapítást a körte alakú kengyelek. Sajnos azonban sem a tárgyak pontos lelőhelyét, sem az esetleges temetkezés(ek) más jellemzőit nem tudjuk meghatározni.

E töredékes adatok alapján további következtetéseket nem szeretnénk megkockáztatni. Azt viszont leszögezhetjük, hogy e temetkezés(ek) megmaradt leletei újabb adatsorral bővítik az Óbesenyő–Keglevichháza–Csanád környéki honfoglalás kori leletek egyre gazdagabb adattárát.

61.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.62. KELLNEK-REHÓI ÚT MELLETT

(r.: Câlnic, n.: Kelling, judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szeben vármegye]

62.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [62. kép]

1912-ben Kellneken – a rehói út mellett – Michael Batzoni szőlőséből egy fületlen edény került elő egy huzal- és egy állatfejes karperec társaságában. A lelet a Nagyszebeni Bruckenthal Múzeumba került.

62.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Nagyszebeni Bruckenthal Múzeum (N. B. M.).

62.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Állatfejes karperec bronzból (4a. típus). Á.: 6,4 × 6,3 cm; h. v. középen: 0,4 cm, a végén: 0,6 cm. N. B. M. Ltsz.: 11022.a [108. tábla 2].
2. Bronz huzalkarperec, a végén bevagdosott díszítés. N. B. M. Ltsz.: 11022.b [108. tábla 1].
3. Agyagedény. A vállától a hasáig egyetlen sűrű vonalköteg díszíti. Mg.: 11,5 cm; fenék á.: 6,5 cm; váll á.: 11,0 cm; száj á.: 8,5 cm. N. B. M. Ltsz.: 7698 [108. tábla 3].

62.4. ÉRTÉKELÉS

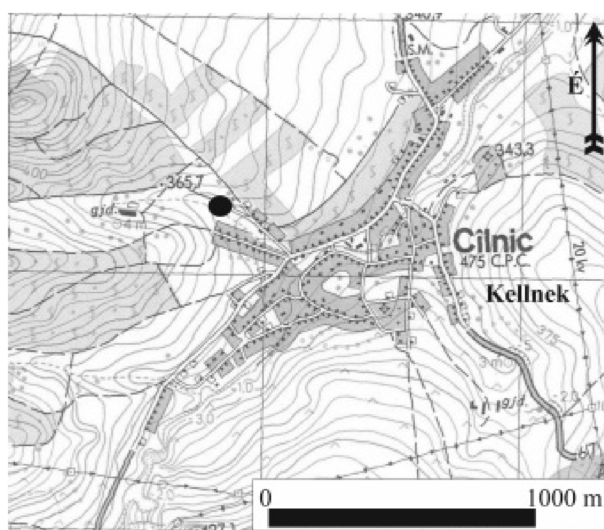
E három leletből álló együttes bizonyosan egy nagyobb lelőhely megmaradt hírnöke és nem kizárható, hogy egy temetkezésből származik mindhárom tárgy.

A honfoglalás kori temetkezési szokások egyik fontos eleme az ételt és italt tartalmazó kerámiák sírba helyezése, erre a szokásra utalhat a kellneki agyagedény is, amelynek közeli formai párhuzamai a gyulafehérvári Mentőállomás III. temetőjének sírjaiból kerültek elő.[220]

Az állatfejes karperecek részletes feldolgozását Kovács László végezte el, az ő tipológiai rendszere alapján a Kellneken előkerült karperec a 4a. típusba sorolható és a 10. század végére, illetve a következő század elejére keltezhető.[221]

A huzalkarperecek egyes vélemények szerint a 10. század 30-as éveiben tűnnek fel, míg mások szerint e példányokat már a 10. század elejétől használták és viseletben maradtak még a 11. század második felében is.[222]

Ezek alapján a lelőhelyet nagyjából a 10. század végére–11. század elejére keltezhetjük. A három tárgyból álló leletegyüttes tehát egy államalapítás kori temető létére utal Kellnek közelében, amely lelőhely egyúttal a településterület K felé terjeszkedését mutatja. Ezt a néhány Maros-völgyi temető esetében a 11. század elején történt nagyméretű betelepítésekkel is magyarázhatjuk, miután első szent királyunk 1003-ban Erdélyt a Magyar Királyságba integrálta.

62. kép. Kellnek

62.5. IRODALOM

Horedt 1941–1943, 171; Horedt 1951, 195.

220 Ciugudean 1996, *Fig.* 48.
221 Kovács 1994, 136, *Abb.* 31.
222 Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.

II.63. KIRÁLYFÖLD

(r.: Ţara Craiului, n.: Königsboden; judeţul Sibiu – Szeben megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szeben vármegye]

63.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A királyföldi kincset az Egger-gyűjtemény 1891. évi londoni árverésén vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum. Valószínűleg az Erdélyi-medence D-i részéről kerülhetett elő a kincslelet. A további adatok ismeretlenek.

63.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

63.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1–5. Öt db tojásdad alakú ezüstgyöngy, két félgömbből, a gyöngyök mindkét felén 4 + 8 kúpos lemezes ezüstrátéttel. A kis kúpok felforrasztási helyének eltakarására granulációs gyűrűk szolgálnak. A kúpok között háromszögekbe és rombuszokba rendezett granulált díszítést figyelhetünk meg. Mg.: 3,4 cm. M. N. M. Ltsz.: 62/1891. 2–7 [113. tábla 2–6].

2.1–4. Négy db töredékes szőlőfürtcsüngős fülbevaló ezüstből. Á.: 2,9–3,1 cm. M. N. M. Ltsz.: 62/1891. 10, 12–14 [113. tábla 7–11].

3. Félhold alakú csüngő ezüstből. Csak a függesztőfüle maradt meg, amely a csüngő felső részének visszapödrésével lett kialakítva. Felületén gazdag granulált díszítés. F. h.: 4,4 cm. M. N. M. Ltsz.: 62/1891. 8 [113. tábla 1].

63.4. ÉRTÉKELÉS

E lelet több szempontból is óriási fontossággal bír, így topográfiai jelentőségét az adja, hogy előkerülési helye egyértelműen a később is sűrűn használt – térséget érintő – kereskedelmi út 10–11. századi meglétére utal. A kincs a törtezüst leletek körébe sorolható.[223]

A granulált és filigrándíszes öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalót a 10. század közepe előtti periódusra semmiképp sem datálhatjuk, későbbi keltezése kapcsán pedig az értarcsai fülbevaló esetében vált világossá, hogy e tárgyakat a 10. század végén is használták még.[224] A félhold alakú csüngőt – amelyből csak a függesztőfül maradt meg – a 10. század második felétől szokás keltezni. A tárgytípus utolsó tipológiai rendszerezését Kralovánszky Alán végezte el.[225] A királyföldi példány pontos párhuzama a Zawada Lanckoronskán előkerült kincs lunulája, amelyet a 10. század végére keltezett Zoll-Adamikowa.[226] Mesterházy Károly kutatásai alapján a tojás alakú, dudorokkal díszített fémgyöngyöket sem lehet korábbra keltezni mint a 10. század vége–11. század eleje.[227]

Mindezek alapján tehát a Balkán felé tartó egyik kereskedelmi útvonal régészeti fogódzópontja lehet a királyföldi kincs.

63.5. IRODALOM

Hampel 1897, 242; Bóna 1988, 231; Mesterházy 1994, 57–64; K. k. 1996, 239.

223 Szőke 1959, 42.
224 Gáll–Gergely 2004–2007, 24; Gáll 2008, 374, 53. grafika.
225 Kralovánszky 1959b, 76–82.
226 Zoll-Adamikowa et al. 1999, 96, 108.
227 Mesterházy 2004, 388.

II.64. KISJENŐ-DOHĂNGIE
(r.: Chişineu-Criş; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

64.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [63. kép]

Kisjenő mellett, egy Dohányos nevű hattárrészen 1971-ben földmunkák során egy kora középkori temetőt dúltak fel. A lelőhely az akkori termelőszövetkezet területén a település É-i részén, 93,7 m-es tengerszint feletti magasságban azonosítható. Kb. 11 sír került elő, két sírban egy-egy hajkarikát regisztráltak. A leleteket Kiss Miklós gyűjtötte össze és adta át az aradi múzeumnak. A lelőhely a mai napig azonosítatlan.

64.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

64.3. A LELETEK LEÍRÁSA

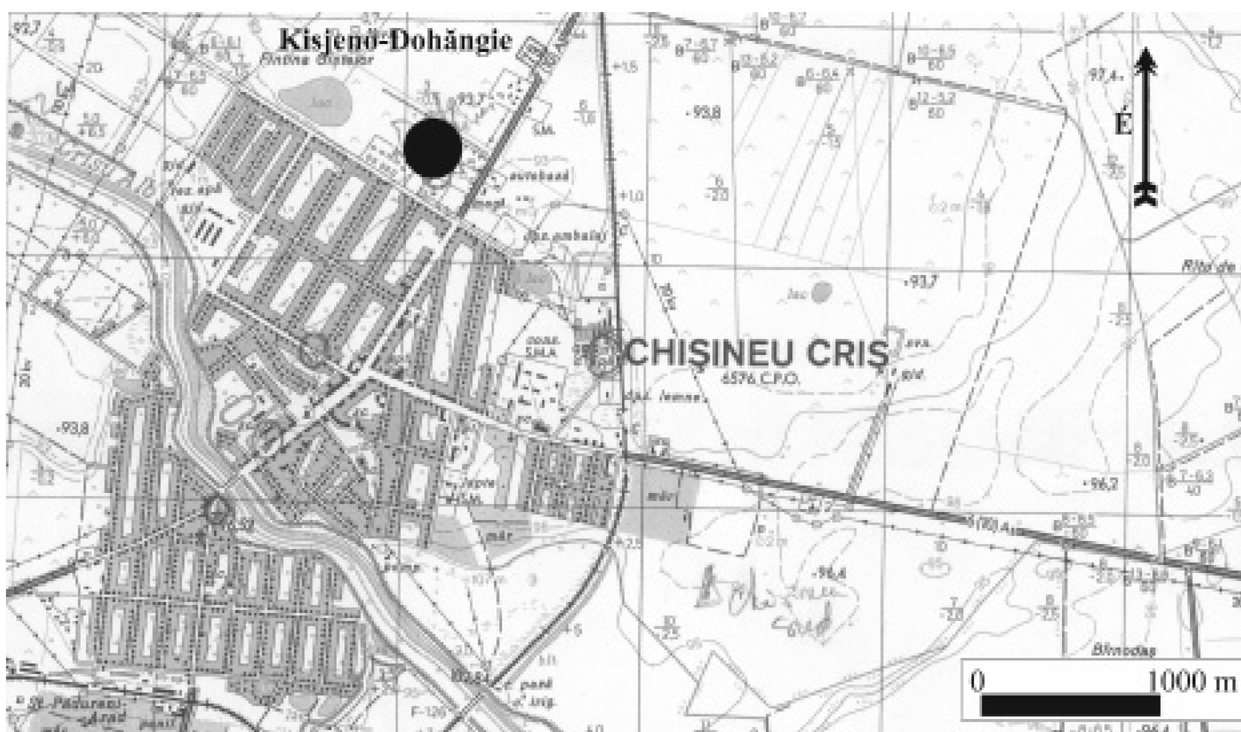
1. Pödrött végű hajkarika (6. típus) bronzból. Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,15 cm. A. M. M. Ltsz.: 15425.
2. S végű hajkarika (5a. típus) bronzból. Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,15 cm. A. M. M. Ltsz.: 15424 [108. tábla 1].

64.4. ÉRTÉKELÉS

Az összegyűjtött leletek egy 10–11. századi temetőre utalnak. Más következtetést e hiányos dokumentáltságú leletanyagról hiba lenne megkockáztatni.

64.5. IRODALOM

Blăjan–Dörner 1977, 125.

63. kép. Kisjenő-Dohăngie

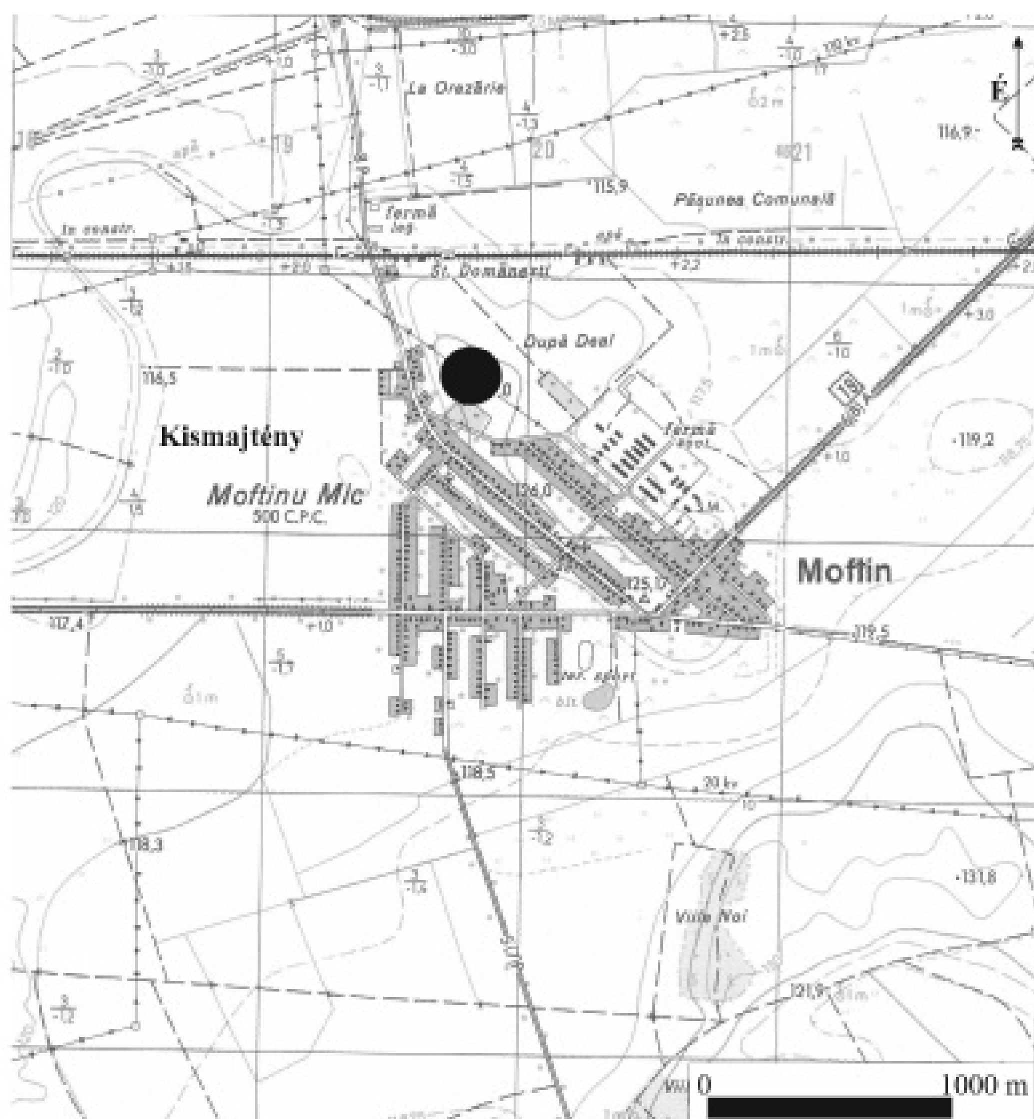
II.65. KISMAJTÉNY-MESSZELÁTÓ DOMB

(r.: Moftinu Mic; județul Satu Mare – Szathmár megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szathmár vármegye]

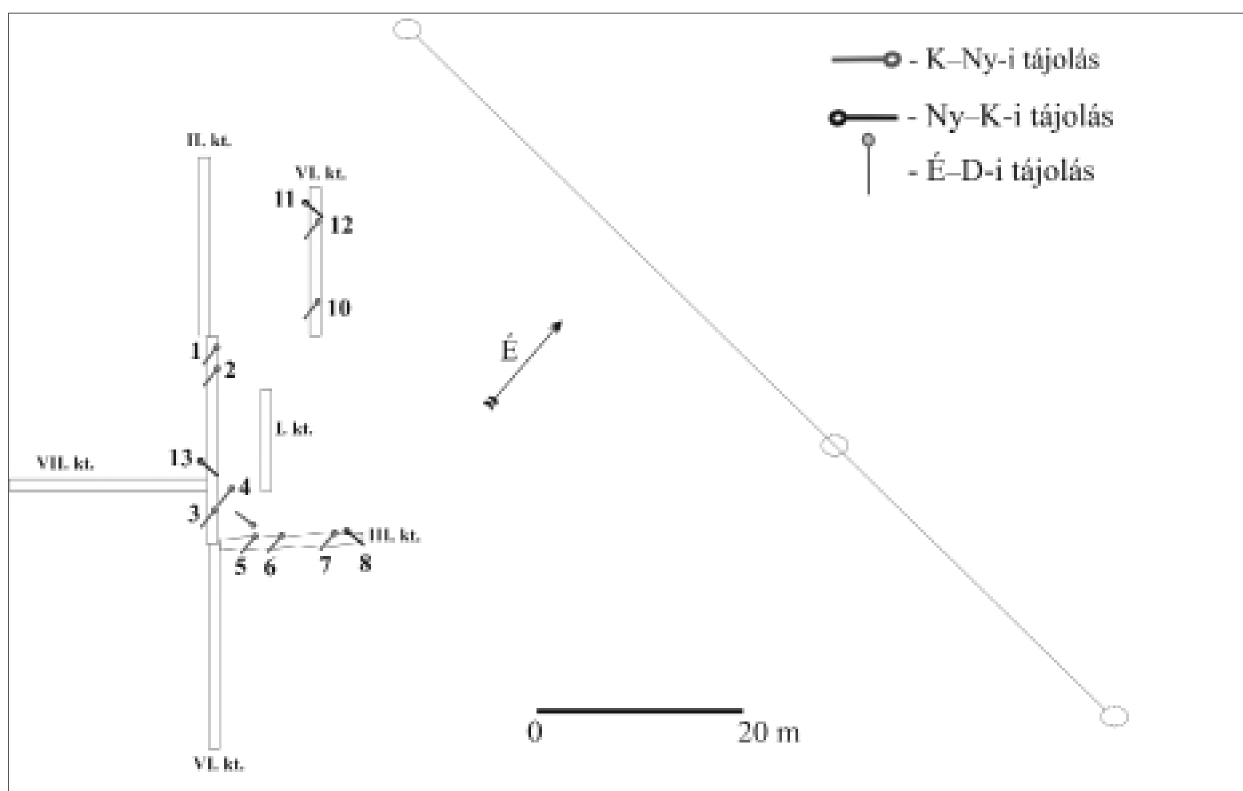
65.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [64. kép]

A nyolcvanas évek közepén a Kismajtény É-i részéhez tartozó Messzelátó dombon – amely a domahidai állomástól D-re fekszik – egy 10–11. századi temetőt azonosítottak, amelyet részben fel is tártak.

A csak részben kutatott lelőhely különböző korszakokból származó leletei között egy nagyobb méretű 10–11. századi temető sírjai is előkerültek. A lelőhelyet hét keskeny, kb. 2 m széles kutatóárok révén kutatták meg: a leghosszabbak az I–II. és V. számú árkok voltak. Ez utóbbi egy 57,50 m-es ÉNy–DK-i irányú árok volt, amelyre 31 m-nél merőlegesen húzták rá a VI. számú kutatóárkot. Ezzel párhuzamosan az I–II. kutatóárok 22 m-nél nyitották a 9,70 m hosszúságú IV. kutatóárkot, amelyet a végén összekötve az I–II. kutatóárokkal egy szelvénnyé szélesítettek. A szelvény végén ismét egy újabb kutatóárokkal – az I–II. kutatóárokra merőleges, 13,50 m hosszú, É–K-i irányú III. számú árokkal – kutatták tovább a lelőhelyet. Az I–II. kutatóároktól ÉK-re, kb. 10 m-re nyitották az utolsó, 14,50 m hosszúságú VII. kutatóárkot [65–66. kép].

64. kép. Kismajtény-Messzelátó domb

65. kép. Kismajtény-Messzelátó domb kutatásának stádiuma és a feltárt temetkezések

Amint látható, a temetőrész objektív megítélését igen nagy mértékben megnehezíti a temető kiterjedése körüli bizonytalanság. Ahogyan az a temetőtérképen is látható, É-i irányban nem kutatták tovább a temetkezőhelyet, ugyanakkor a DK felé húzódó V. számú kutatóárokból – amely a III. kutatóároktól kezdődik – egyetlen egy temetkezés sem került elő, gyanítható tehát, hogy itt elérték a temető szélét. Hasonlóképpen értékelhetjük az I. és a III. kutatóárkokban tapasztaltakat is, ugyanis ezekből sem került elő a korszakra keltezhető temetkezés. Éppen ezért itt sejtjük a temető D-i és DNy-i részének a szélét. A fentiek alapján tehát eléggé egyértelműnek tűnik, hogy a temető É-i és K-i részének kiterjedése egyelőre ismeretlen számunkra.

A kutatóárkokból előkerülő temetkezéseket – jelen ismereteink alapján – a következő csoportokba sorolhatjuk:

1. Külön csoportba sorolható a 11–12. temetkezés (VI. kutatóárok), ezek a temetőrész ÉNy-i felén kerültek elő.
2. Ettől DK-re, hasonlóan a VI. kutatóárokból került elő a 10. sír.
3. A II. számú kutatóárok ÉNy-i felében került elő az 1. és 2. sír.
4. A VII. és az I. kutatóárok találkozásánál, illetve a Ny felé nyitott III. kutatóárokból kerültek elő a 3–8. és 13. sírok.

A temetőrész kiterjedése és a topográfiai jellegzetességei alapján egy 50–80 síros temetőt sejthetünk Kismajtény mellett.

65.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

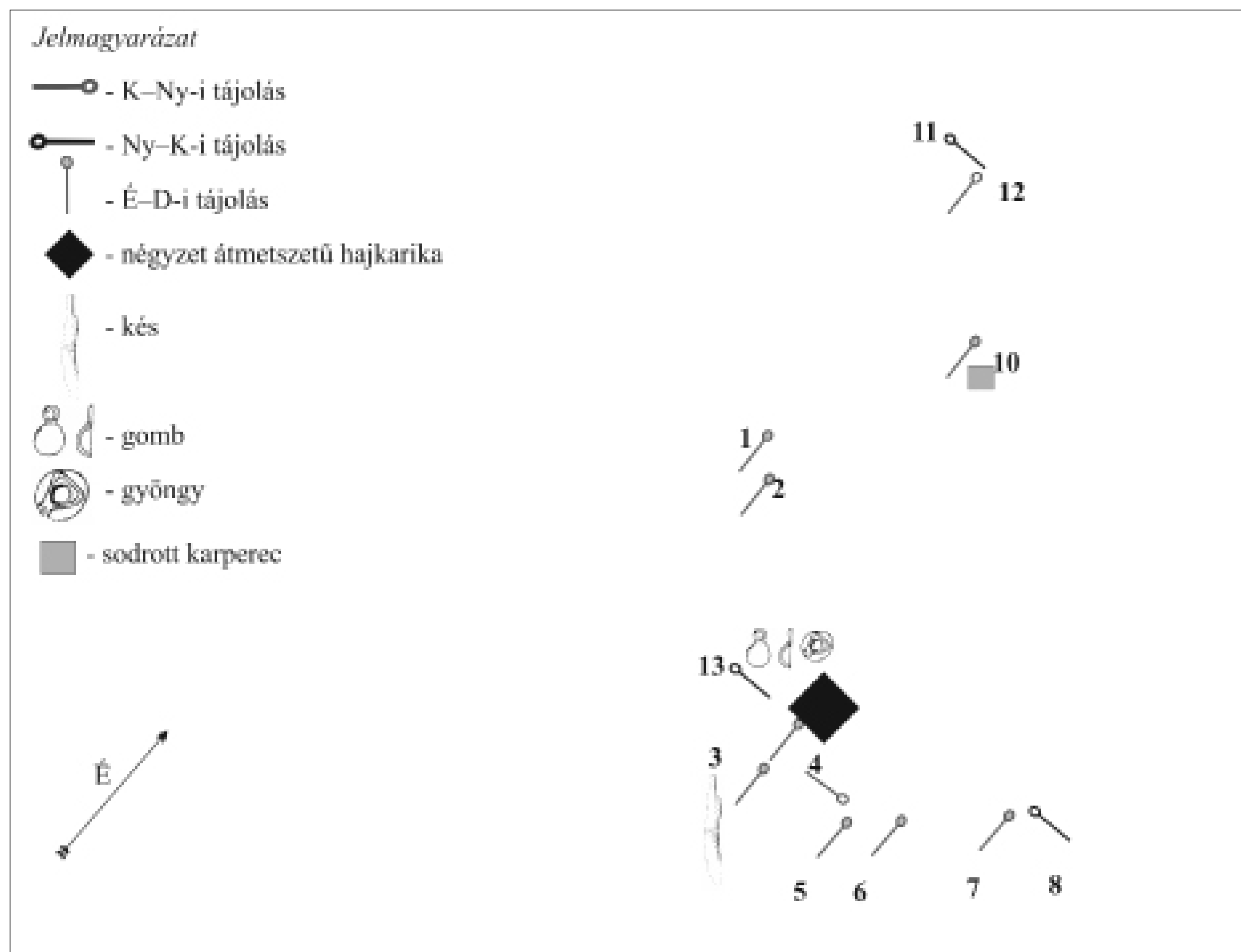
Régészeti leletek: Nagykárolyi Városi Múzeum (N. V. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

65.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
M.: 45 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott, ismeretlen nemű gyermekcsontváz. Melléklete nem volt.

2. sír
M.: 60 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott, ismeretlen nemű jó megtartású felnőtt csontváz. Melléklete nem volt.

66. kép. Kismajtény-Messzelátó domb, értelmezett temetőtérkép

3. sír
M.: 60 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott, ismeretlen nemű jó megtartású felnőtt csontváz.

Melléklete:
1. Vaskés a bal oldali medencecsonton. H.: 17,0 cm. N. V. M. Ltsz.: 1467 [114. tábla 1].

4. sír
M.: 90 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Sírgödör h.: 170 cm. Sírgödör fejnél mért sz.: 60 cm; a sírgödör lábnál mért sz.: 45 cm. Nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváz, neme ismeretlen, az alkarcsontjai 30°-ban behajlítva a medence peremén (IV. pozíció).

Melléklete:
1. Négyzet átmetszetű bronz hajkarika a koponya jobb oldalán. Á.: 3,0 cm; h. v.: 0,3 cm. N. V. M. Ltsz.: 1468 [114. tábla 1].

5. sír
M.: 50 cm. T.: É–D. Rossz megtartású, nyújtott, ismeretlen nemű, felnőtt csontváz. Melléklete nem volt.

6. sír
M.: 60 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott gyermekcsontváz, neme ismeretlen. Melléklete nem volt.

7. sír
M.: 65 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott gyermekcsontváz, neme ismeretlen. Melléklete nem volt.

8 sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. Nyújtott felnőtt csontváz, neme ismeretlen. Melléklete nem volt.

9. sír
M.: 60 cm. T.: K–Ny. Nyújtott felnőtt csontváz, neme ismeretlen. Melléklete nem volt.

10. sír
M.: 60 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott felnőtt csontváz, neme ismeretlen.

Melléklete:

1. Töredékes, sodrott karperec a jobb kéz mellett. A mérete alapján inkább nyakperecnek kellene lennie, a helyzete alapján azonban karperecnek tarthatjuk. A vége horogban végződik. N. V. M. Ltsz.: 802.

11. sír

M.: 55 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 130 cm; sírgödör fejnél mért sz.: 40 cm; a sírgödör lábnál mért sz.: 30 cm. Nyújtott gyermekcsontváz, a neme ismeretlen.

Melléklete:

1. Egyszerű hajkarika bronzból a koponya bal oldalán (1b. típus). Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm. N. V. M. Ltsz.: 800.

12. sír

M.: 55 cm. T.: ÉÉNy–DDK. Nyújtott felnőtt csontváz, neme ismeretlen. Melléklete nem volt.

13. sír

M.: 90 cm. T.: Ny–K. Nyújtott felnőtt csontváz, neme ismeretlen.

Mellékletei:

1. Három db különböző típusú gyöngy a nyakszirti csigolyákon. N. V. M. Ltsz.: 816 [114. tábla 5–7].
2. Két bronzgomb a mellcsonton. Mg.: 1,6 cm; á.: 2 cm. N. V. M. Ltsz.: 817 [114. tábla 1–4].

65.4. ÉRTÉKELÉS

65.4.1. Temetkezési szokások

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi közelebbit. Ráadásul a temetkezésekből előkerült mellékletek szegényessége miatt még hozzávetőlegesen sem tudunk következtetni az elhunytak nemére. Kivételt képezhet a 3. sír, amelybe a mellékletként adott nagyméretű kés alapján talán férfit temettek. Az 1., 6–7. és 11. temetkezésekben kisgyermekek nyugodtak, a többiben pedig jól-rosszul megőrződött felnőtt csontvázakat regisztráltak.

A feltáró régész, Németi János feljegyzéseiből sajnos nem tudunk meg semmit a sírgödrök alakjáról. Gyanítható azonban, hogy egyszerű, lekerekített sarkú gödrökről lehet szó, ezt azonban adatok nélkül csak valószínűsíthetjük. A sírok mélységének középarányosa 57 cm, amely jól illeszkedik a 10–11. századi temetkezések átlagához, habár ebben az esetben sem lehetünk biztosak abban, hogy nem voltak-e mélyebbek a gödrök.

Nagyon érdekes a kismajtényi temetőben a csontvázak tájolásának kérdése. A 10–11. századi temetőkben általánosnak tartható Ny–K-i tájolás a kismajtényi temetőben csak három esetben ismert (8., 11. és 13. sír). Legtöbbször ÉÉNy–KKD és É–D-i tájolású temetkezések ismertek (1–7., 10. és 12. sír), de regisztráltak egy K–Ny-i irányú temetkezést is a 9. sírból. Tehát kilenc temetkezést É–D-i irányba, három sírt Ny–K-i, egy temetkezést pedig K–Ny-i irányba tájoltak. A kismajtényi temetőben regisztrált fordított tájolásos temetkezéseket számarányuk okán viszont nem lehet kapcsolatba hozni a halott visszajárásától való félelemmel.[228] E tájolásokat sokkal inkább az avar kor É–D-i tájolási irányával rokoníthatjuk.

Ami a sírba tett holttestek testhelyzetét illeti: az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A karcsontok helyzetéről egyetlen esetben vannak információink: a 4. temetkezésben a halott alkarcsontjait a medence peremén regisztrálták (IV. pozíció).[229]

65.4.2. A temetőrész leletanyaga és keltezése

A kismajtényi temetőrész leletanyaga rendkívül szegényes. A tizenhárom feltárt temetkezés közül összesen öt sírból került elő nagyon szegényes mellékletanyag. Ezek között meg kell említenünk egy 1b. típusú hajkarikát a 11. sírból, illetve egy négyzet átmetszetű hajkarikát a 4.-ből. A négyzet átmetszetű hajkarikák a 10–11. század fordulóján jelenhettek meg, időrendjük feltehetőleg párhuzamba állítható az ugyancsak négyzet átmetszetű gyűrűkével.[230] Hasonló periódusra keltezhető máskülönben a 1b. típusú hajkarika is.[231]

A mérete alapján sodrott nyakperecnek tartható, helyzete alapján azonban mégis inkább karperecnek meghatározott ékszer keltezése nem tér el a fentebb említett tárgyakétól. Feltételezhető az is, hogy az eredetileg talán nyakperecként használt ékszert a temetési szertartás során helyezhették a halott kezére/keze mellé.

Az ugyancsak a temetőben előkerült három db gyöngy és két üreges gomb keltező értéke meglehetősen csekély.

A korszakból származó használati eszközök sorát csupán a 3. sír kése gyarapította. Az erősen ívelt pengéjű, nagyméretű kés (16,5 cm) markolata alatt ujjtartásra szolgáló rész emelkedik ki. Ezen egyedi késtípus pontos Kárpát-medencei párhuzamára eddig nem sikerült

[228] Kiss 1983, 158; Szabó 1964, 120–129; K. k. 1996, 39.
[229] Gáll 2004–2005, 369. *Fig.* 8.
[230] Szőke–Vándor 1987, 74–76.
[231] Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 53.

rábukkanunk. Hasonlóan hosszú és széles pengéjű a püspökladányi 332. gyermeksírban előkerült kés, amely azonban teljesen egyenes. Ugyanabból a sírból egy Salamon király (1063–1074) által veretett H14. típusú érme is ismert, amely alátámasztja a késnek a 11. század második felére való datálását. Mindez természetesen nem csupán a pogány rítus továbbélésére nyújthat újabb bizonyítékot, de akár az a kérdés is felvethető, hogy ez a nagyméretű kés vajon nem a szablyát avagy a kardot helyettesíthette-e (jelképként?) a 8–9 éves gyermek esetében.

A kismajtényi temető keltezését a fentiek alapján a 10. század végére–11. század elejére tehetjük, amit a körte alakú (1b. típus), de még inkább a négyszög átmetszetű 3. típusú hajkarika, valamint a töredékes sodrott nyakperec keltezése támogat.

65.4.3. Összefoglalás

A Kismajtény mellett előkerülő temető több szempontból is óriási jelentőséggel bír, sajnálható, hogy nem került sor további kutatására. Jelentőségének egyik oka, hogy a honfoglalás kori Ny–K-i tájolású temetőkkel ellentétben olyan magas számban fordulnak itt elő É–D-i tájolású temetkezések, hogy megkérdőjelezhetővé vált mindezt a halottak visszajárásától való félelemmel magyarázni. A lelőhely földrajzi helyzete egyértelműen arra utalhat, hogy a honfoglalókétól idegen népesség, talán még egy továbbélő pogány avar közösség temetkezőhelye lehetett itt. Társadalmi helyzetüket egyértelműen jelzi mellékletük szegénysége, a fegyverek és a lovastemetkezések teljes hiánya.

65.5. IRODALOM

Németi 1986–1987, 111–112, *Fig.* 21. 5, 7–11.

II.66. KOLOZSVÁR-FARKAS UTCA 23. TELEK

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: קלויזנבורג, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

A TELEPÜLÉS NEVÉRE VONATKOZÓ ADATOK

Kolozsvár a Kis-Szamos mellett, a római Napoca romjai fölött alakult ki. Az Árpád-kori Kolozsvár falusias település lehetett Kolozsmonostor mellett, amelynek 12–13. századi temetője a mai Főtéren alakult ki. A 14. században már biztosan városi rangja volt, ugyanis 1316-ban Károly Róbert a települést a helyi püspöktől mint *civitas Kuluswar* vette vissza. Mai napig nem tisztázott azonban, hogy a várost már ekkortájt falakkal vették-e körül avagy valamivel később, V. István korában zajlottak-e le az építkezések. A 14. században a várost lakó „vendégek és szászok" nagyobbik része német eredetű volt, azonban egy *Zekul* nevű polgár neve alapján gyanítható, hogy már székelyek is laktak ekkortájt Kolozsvárott.

66.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67–68. kép]

1913 júliusában, a hajdani Sámi (ma str. Gaál Gábor) utca nyomvonalának kiegyenesítésekor a Farkas (ma Mihail Kogălniceanu) utca 23. szám alatti telekből leválasztottak, s az utcához csatoltak egy kisebb telekrészt. A kolozsvári múzeumi leltárkönyv alapján az említett helyről ekkor került a gyűjteménybe Herepei János ajándékaként egy ezüstből készült szőlőfürtcsüngős fülbevaló. Később Kurt Horedt tévesen egy 1949-es ásatáshoz kötötte a leletet, a Chirov utcát emlegetve.[232] A tévedést az okozhatta, hogy 1949-ben zajlott le a Kalevala utcai 10–11. századi temetőrészlet feltárása, melynek ásatásvezetője – de legalábbis elindítója – az akkor még Kolozsváron tartózkodó László Gyula volt.[233] Horedt ez utóbbival kapcsolhatta össze a leletet. Ezt támasztja alá az is, hogy Bóna István egyik utolsó (2001-es) cikkében, a Farkas utcát Chirov utcaként emlegeti,[234] nem tudván, hogy az valójában a Kalevala utca későbbi neve (ma Semenicului). E tévedések nyomán a magyar szakirodalom a Farkas utcai szórványleletet mindmáig egy nagyobb temetőhöz tartozó sír leleteként tartja számon. Figyelembe véve, hogy a szóban forgó fülbevalók a leggyakrabban 10. századi temetők női sírjaiból kerülnek elő, az itt talált példány egy korabeli temető létezésére utalhat, bár nem szolgáltat rá megdönthetetlen bizonyítékot.

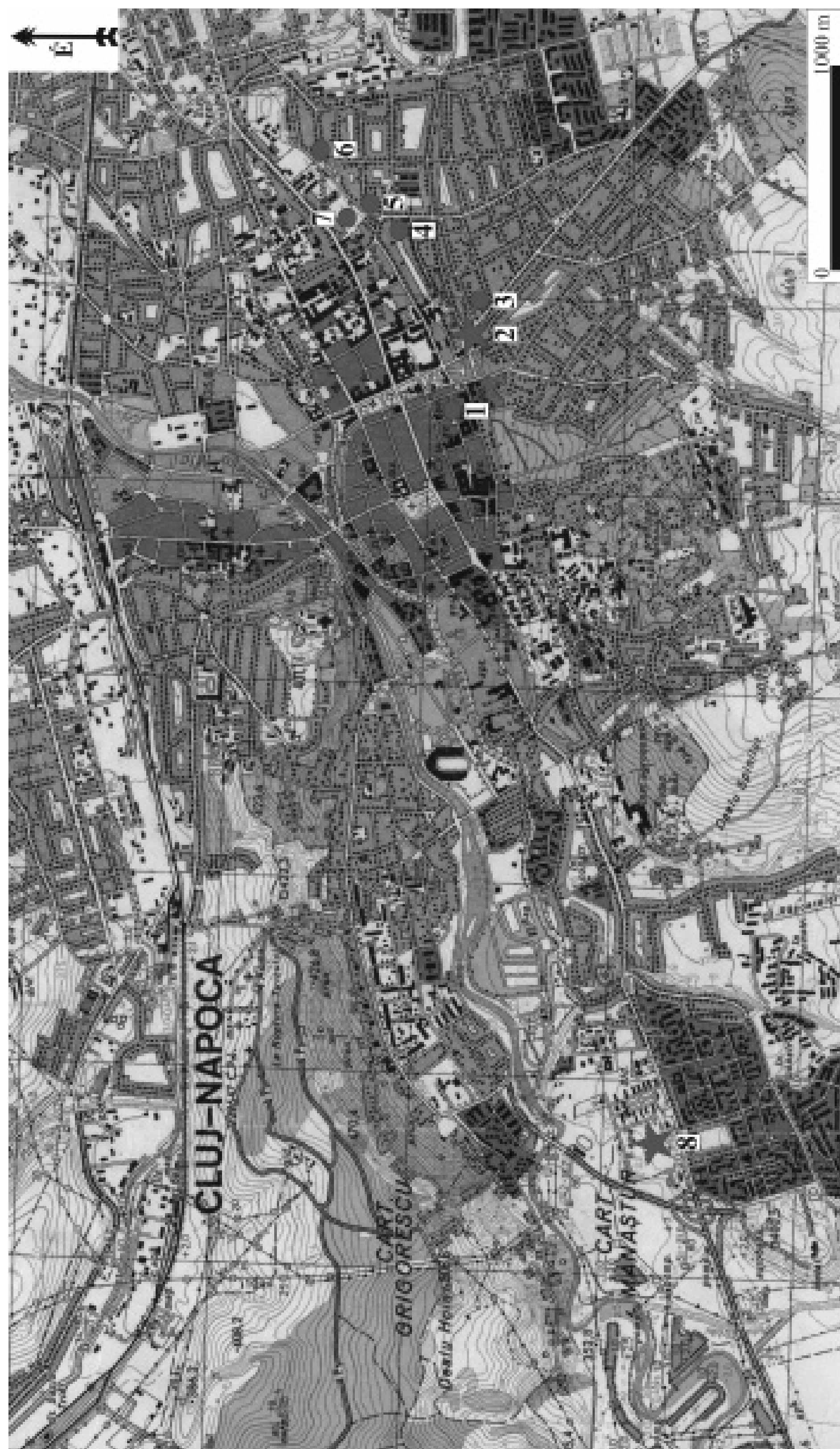
66.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

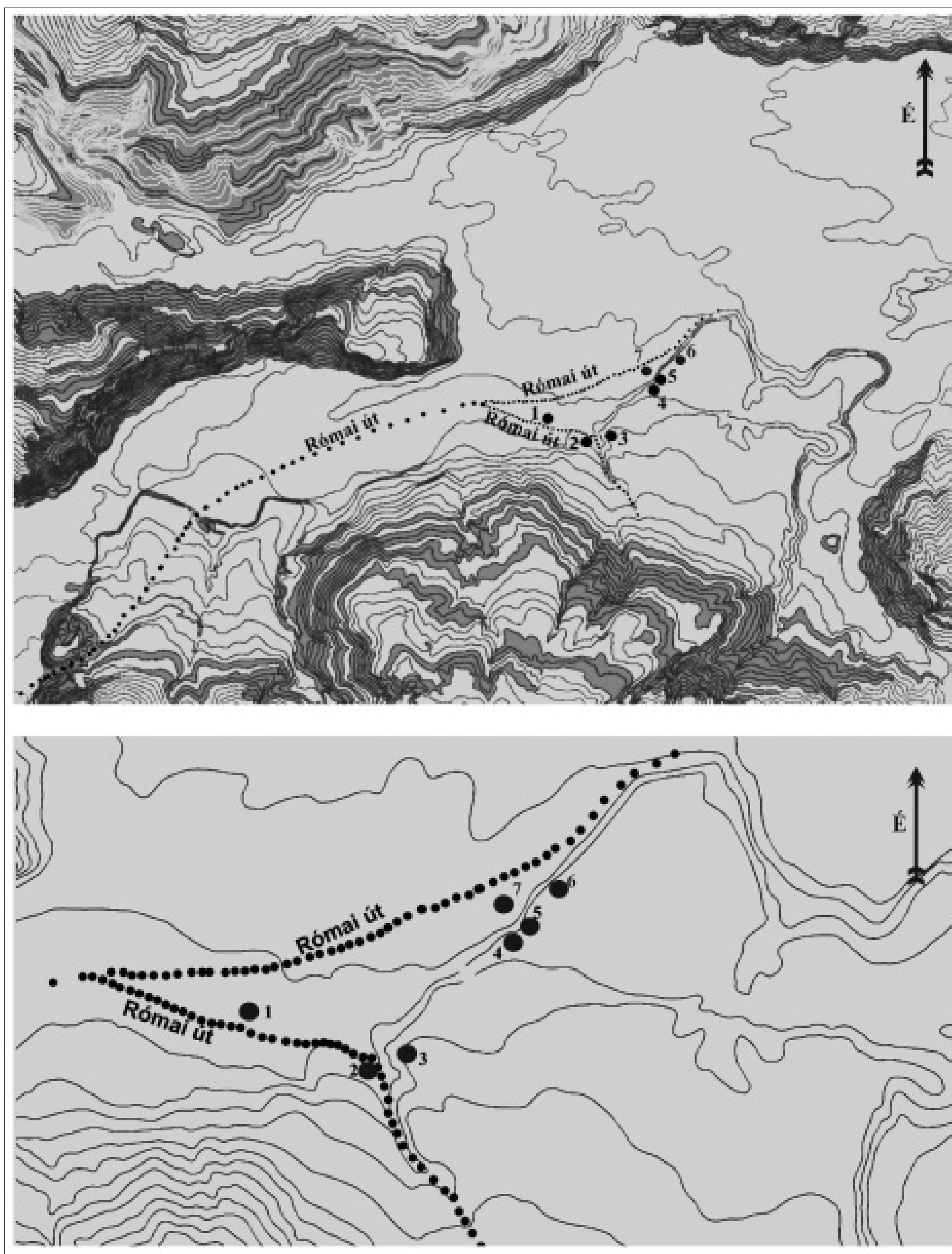
66.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Szőlőfürtcsüngős fülbevaló (1a1. típus). A fülbevaló töredékesen maradt fenn, hiányzik a szőlőfürt alsó része. Karikájának szerkezeti felépítése ennek ellenére jól megállapítható módon teljesen különbözik az ismert szőlőfürtcsüngős fülbevalókétól. A karikát nem öntött gömbökből készült koszorú díszítette, hanem sodrást utánzóan öntött gyűrűk, melyeket két, ugyancsak sodrást utánzóan öntött kisebb méretű karika tagol. A felső fürt is jelentősen különbözik a többi szőlőfürtcsüngős fülbevalóétól: a klasszikus gömb alatt álgyöngysor következik, amelyet négy darabból álló granulált gömbsor követ, majd a felső fürtöt egy újabb ál-gyöngydrótsor zárja. Sikerült megfigyelnünk a kétrétűvé gyűrt keskeny pántot, amelyre ráforrasztották a felső, illetve az alsó fürtöt. Az alsó fürtnek azonban csupán egy része maradt meg, éspedig a négy ál-gyöngydrótsor, amelyek függőlegesen kiszélesedtek. Megmaradt mg.: 3,4 cm; sz.: 2,6 cm; szőlőfürt mg.: 1,9 cm; s.: 5,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: III. 9427 [133. tábla 1].

[232] Horedt 1958, 142.
[233] Ferenczi 1996, 18.
[234] Bóna 2001, 67.

67. kép. Kolozsvár 10–11. századi temetőinek topográfiai helyzete
1. Farkas utca; 2. Heltai utca; 3. Szántó utca; 4. Zápolya utca; 5. Kalevala I. lelőhely; 6. Kalevala II. lelőhely; 7. Fluturilor utca; 8. Kolozsmonostor-II. Rákóczi György mellszobor

68. kép. Kolozsvár 10. századi temetőinek topográfiai helyzete szintvonalas térképen
1. Farkas utca; 2. Heltai utca; 3. Szántó utca; 4. Zápolya utca; 5. Kalevala I. lelőhely; 6. Kalevala II. lelőhely; 7. Fluturilor utca

66.4. ÉRTÉKELÉS

A Farkas utcai szőlőfürtcsüngős fülbevaló a maga módján unikális darab: pontos párhuzamát nem ismerjük. A granulált és filigrándíszes öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalókat a 10. század közepe elé nem datálhatjuk, tehát ezt a példányt is a 10. század közepére–második felére keltezhetjük.[235] A fülbevaló minden bizonnyal egy temetkezést vagy temetőt sejtet, nem messze a római várostól.

66.5. IRODALOM

Közöletlen.

235 Gáll–Gergely 2004–2007, 24.

II.67. KOLOZSVÁR-FLUTURILOR UTCA

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: קלויזנבורג, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

67.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67–68. kép]

2006-ban – a környék lakóinak beszámolói alapján – valószínűsíthető, hogy a Kalevala (ma: Semenicului) utca környékén újabb régészeti leletek kerültek elő. Ezek közül csupán egy a Kalevala utcával párhuzamosan, attól pár m-re húzódó Fluturilor utca egyik telkén talált millefiori gyöngyöt sikerült dokumentálni ugyanebben az évben [133. tábla 1].

67.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

67.3. A LELET LEÍRÁSA

A tárgy közöletlen, további adataink nincsenek róla.

67.4. ÉRTÉKELÉS

További adatok hiányában mindeféle értékelésre vonatkozó kísérlet megalapozatlan lenne.

67.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.68. KOLOZSVÁR-HELTAI UTCA 28. TELEK

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: גרובנזיולק, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

68.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67–68. kép]

1936-ban a kolozsvári 10–11. századi régészeti leletanyag a mindmáig közöletlen, s a szakirodalomban teljesen ismeretlen Heltai utcai (az utcát a II. világháború után megszüntették) sírral gazdagodott. A kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeumban bukkantunk rá a leltározatlan, nagyon jó minőségű ezüstből készült sima S végű hajkarikára. Papírcsomagolásán a következő szöveg volt olvasható: *„1936 körül, amikor háztelket ástak, akkor találtuk. Szilágyi János Heltai utca 28. – csontváz füle közéről.”* E sorocska alapján egy temető egyedüli hírmondójaként megmaradt sírral számolhatunk.

68.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

68.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Ezüst S végű hajkarika (5a. típus), nagyon jó minőségű ezüstből. A karikája ovális forma, az S vége meglehetősen széles. Á.: 2,6 × 2,5 cm; az S vég sz.: 0,5 cm. h. v.: 0,2 cm; s.: 2,4 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [133. tábla 1].

68.4. ÉRTÉKELÉS

A nagyon jó minőségű ezüstből készült S végű hajkarika egyértelműen egy újabb temetkezés/temető bizonyítéka. A topográfiai helyzete alapján feltehető, hogy e temetkezés leletanyaga egy újabb 11. századi temetőt jelez, habár úgy tűnik, hogy ez az S végű hajkarika az Erdélyi-medence legkorábbi ilyen típusú ékszere lehet. Az S végű hajkarikák az Erdélyi-medencei temetkezésekben a 10. század végén–11. század elején jelenhettek meg,[236] kb. e korszakra datálható tehát ez a temetkezés is.

68.5. IRODALOM

Közöletlen.

[236] Gáll 2007a, 39–52; Gáll 2009, 157–175.

II.69. KOLOZSVÁR-KALEVALA UTCA I. LELŐHELY

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: גרובנזיולק, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

69.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67–68. kép]

2006 novemberében a honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyag újrafeldolgozása során (Kolozsvár-Zápolya utca, Kalevala utca II. lelőhely, Vajdahunyad-Kincseshegy, Várfalva-Jósika Gábor kertje) újabb, mindeddig ismeretlen 10–11. századi leletek kerültek elő a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum raktárából. A leltárkönyv tanúsága szerint 1944 decemberében 10. századi sírokra utaló leletek kerültek a múzeumba a Kalevala utcából. A szűkszavú leltárkönyvi bejegyzésből – melyre Vincze Zoltán kolozsvári történész hívta fel a figyelmünket – annyit tudtunk meg, hogy a leleteket (szablya, kard, csiholóvas, tegez vasmerevítői és más, apróbb vastöredékek) a Kalevala utcai földmunkáknál dolgozó munkásoktól vásárolták meg. A raktári „ásatás” során sikerült rábukkanni a keresett tárgyakra. Ekkor derült ki, hogy a kardnak leírt fegyver – formája és méretei alapján – egyértelműen szablyának határozható meg. A csomagolásra használt dobozok felirataiból pedig kiderült, hogy a lelőhely kapcsán legalább három sírral kell számolnunk, így az edény például bizonyosan a II. temetkezésből került elő, legalábbis a csomagolópapíron található feljegyzés alapján. Ezt követően a helyszínen próbáltunk további adatokat gyűjteni. Több környékbeli lakos megkérdezése során megtudtuk, hogy a negyvenes években a Kalevala (ma Semenicului) utca Kövespad (ma str. Pietros) utcába torkoló végének kialakításakor, a 4. szám alatti ház előtt emberi és lócsontokat, valamint „régi fegyvereket” találtak. Ugyancsak a környék lakóinak beszámolói alapján valószínűsíthető, hogy a lelőhely közvetlen közeléből további csontok és egyéb régészeti leletek is előkerültek.

A lelőhely az alsó Kövespadnak nevezett Szamos terasz É-i peremén húzódik. Az I. katonai felmérés térképén is jól kivehető az a völgyecske, mely a terasz szélét két részre tagolja. Ezen a völgyön kaptat fel a Kövespad utca, melyből a terasz felső szélén K-i irányba ágazik a Kalevala utca, amelyet ma Semenicului utcának neveznek.

69.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

69.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Sima, pödrött végű csiholó. Valószínűleg az I. számú, feldúlt sírból. Az egyik vége hiányzik. Á.: 6,1 cm; mg.: 2,8 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: VI. 6159; új ltsz.: P. 39920 [115. tábla 2].

2.1–19. Tegez merevítőinek töredékei (19 db). Valószínűleg az I. számú, feldúlt sírból. Mindössze két töredék funkciója ismerhető fel: egy tegezfülé, illetve egy tegezmerevítő hegyesre kovácsolt végéé. Egyes darabokon jól kivehető volt a tegez szövetborítása, amennyiben ezek nem a halott ruházatához tartoztak. K. E. N. M. Régi ltsz.: VI. 6160–6161; új ltsz.: P. 39921–39922 [116. tábla 1–19].

3. Szablya. Valószínűleg az I. feldúlt sírból. Töredékesen, de jó állapotban megmaradt szablya. Pengéje kecsesen ívelt, a markolata töredékes. A fokél hiányzik, letörött. H.: 54,0 cm; m. h.: 3,0 cm (töredékes); p. sz.: 2,9–2,5 cm, a letört végénél 1,7 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: VI. 6157; új ltsz.: P. 39918 [115. tábla 1].

4. Szablya végének töredékei, a hüvely jól konzerválódott famaradványával. Valószínűleg a III. feldúlt sírból. H.: össz. 24,2 cm; sz.: 3,2–1,5 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: VI. 6158. a–b; új ltsz.: 39919 [115. tábla 1].

5. Kerámia töredékei a II. feldúlt sírból (4a. típus). Szürkésbarna színű, díszítetlen edény csillámos szemcsékkel soványított perem-, nyak- és fenéktöredékei. Á.: 6,4 cm; fenék v.: 1,0 cm; fal v.: 0,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [115. tábla 1].

69.4. ÉRTÉKELÉS

Úgy tűnik, hogy az 1944 végén előkerülő leletek egy a Zápolya utcai temetőtől nem messze működő és valószínűleg nem nagy sírszámú, különálló temetőre utalnak. A sírszámra ebben a pillanatban még közvetve sem lehet következtetni. Amit a múzeumi kis dobozok alapján tudunk az az, hogy az I. sírból tegezrészek,

csiholóvas és egy szablya került elő, a II. sírból pedig egy agyagedény. Kizárásos alapon a III. temetkezésből kerülhetett elő a második szablya.

A szablyák használatát a 10. század első felére teszi a kutatás (nem zárva ki a szablyák későbbi használatának lehetőségét sem),[237] ugyanakkor sikerült rámutatnunk, hogy egyes esetekben e fegyvertípus az Erdélyi-medencében a 10. század második felére is keltezhető. A tegez és a csiholóvas keltezőértéke talán még ezeknél is kisebb.

A II. sírban a temetkezési szokásokat jól illusztráló – egykor valamilyen főtt ételt tartalmazó – agyagedényt dokumentáltak. A honfoglalás kori temetkezési szokások egyik jelentős eleme volt az ételt vagy italt tartalmazó kerámia sírba tétele. A 10. századi kerámiás sírok fő jellemzője az egyetlen agyagedény melléklet.[238] Datáló értéke sajnos ennek is nagyon kevés.

Összeségében nem tartjuk pontosabban keltezhetőnek a Kalevala I. számú lelőhelyet, a két szablya és a tegez alapján alapján annyi jelenthető ki csupán, hogy a 10. századra, ennek is talán az első két harmadára keltezhető a temető, azzal a megjegyzéssel, hogy nem zárható ki akár későbbi keltezése sem.

A Kalevala utcai leletek arra utalnak, hogy a Zápolya–Szántó utcai temetőkével azonos korú szétdúlt temető leleteire sikerült rábukkanunk a kolozsvári múzeum raktárában. Ebben az esetben is a két szablya jelenléte arra utal, hogy e temetőnek is egyik fő jellegzetessége a szablyák magas aránya lehetett a sírokban.

69.5. IRODALOM

Gergely–Gáll 2004–2007, 105–117.

[237] Kovács 1990, 39–49.

[238] Néhány kivétel természetesen akad, mint például Ibrány-Esbóhalom 164. sír, illetve talán néhány sír a Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temetőjéből (Istvánovits 2003, 92–93, 355, 84. tábla 164/1–2).

II.70. KOLOZSVÁR-KALEVALA UTCA II. LELŐHELY

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: גרובנזיולק, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

70.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67–68. kép]

1949 áprilisában László Gyula vezetésével ásatást végeztek a kolozsvári Kalevala utcában, de a feltárásról igen kevés adat maradt ránk. A raktárban megtaláltuk azokat a leltározatlan tárgyakat, amelyekről az *Istoria Clujului* helytörténeti monográfia is említést tesz. A Ferenczi István hagyatékában talált feljegyzésekben, valamint egy Ferenczi által 1996-ban írt cikkben csupán néhány sornyi utalást találunk az eredményekről. A nyolc feltárt sírt Ferenczi a 10–11. századi "ínek" (azaz szegények) temetkezéseiként határozza meg, a lelőhelyet pedig a Zápolya utcai temető részének tekinti. Az ásatás helyszínét nem tudtuk pontosan behatárolni, de tudjuk, hogy a homokbánya a későbbi utca K-i végét érintette, ezért okkal gondolhatjuk, hogy a szóban forgó sírok vagy a Kalevala utcai fegyveres sírokkal közös temető részét képezték, de még valószínűbb, hogy egy másik, talán már a 11. században használt temető feltárt temetkezéseiről van szó. A rendelkezésünkre azonban csupán egyetlen temetkezés leletanyaga áll.

70.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

70.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

5. sír

Mellékletei:

1. Bronz hajkarika (2b. típus). Egyenes (sima) végei egymásra hajlanak. Á.: 1,8 × 1,4 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,4 gramm. K. E. N. M. leltározatlan [116. tábla 5].

2.1–4. Négy db bronz fülesgomb.

2.1. Bronz fülesgomb (1b1. típus). Két részből öntött gomb egyik fele. A kerek fül és a félgömb alakú gombtest egy öntvény részét képezi. A két, azonos öntőmintában készült alkatrész összeforrasztva, gömb formában illeszkedik össze. Leírásunk a további három példányra is érvényes. H.: 1,8 cm; gömb á.: 0,9 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [116. tábla 1].

2.2. Bronz fülesgomb fele (1b1. típus). H.: 1,8 cm; gömb á.: 0,8 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [116. tábla 2].

2.3. Bronz fülesgomb fele (1b1. típus). Töredékes. H.: 1,7 cm; gömb á.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M Ltsz.: leltározatlan [116. tábla 3].

2.4. Bronz fülesgomb fele (1b1. típus). Töredékes. H.: 1,7 cm; gömb á.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M Ltsz.: leltározatlan [116. tábla 4].

3. Bizonytalan funkciójú és anyagú, vasoxiddal erősen szennyezett kerek fémtárgy (érme?). Az oxidréteg ezüstből készült tárgyat takart, amely a mellcsontról került elő. Talán egy nagyon kopott érméről lehet szó. Á.: 0,9 cm; s.: 0,3 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [116. tábla 6].

70.4. ÉRTÉKELÉS

A nyolc sírból álló temetőrészről semmilyen hiteles dokumentációnk sincs, azon a néhány csomagolópapíron talált információn kívül, amelyek az 5. sír mellékleteiről tudósítanak. Egyértelmű, hogy ezek a töredékes adatok nem elégségesek ahhoz, hogy a temető kiterjedéséről vagy a temetkezések kronológiájáról pontosabb képet nyerjük. Sajnos az 5. sírból előkerült leletanyag sem nyújt pontosabb információt, a kisebb méretű hajkarika és a gombok használata a 10–11. századon belül folyamatosan adatolt. Nagy sajnálatunkra a biztosan obulusként értékelhető, mellcsonton talált érme azonosítása nem sikerült. Gyanítható ugyan, hogy Árpád-kori érme lehetett, azonban az sem zárható ki, hogy 10. századi külföldi pénz volt. Ez utóbbi eset még fájóbb lenne, hiszen az Erdélyi-medence területéről 10. századi sírból külföldi importérme semmilyen funkcióban (obulusként avagy ruhadíszként) eddig nem került elő.

Tehát ebben a pillanatban annyit mondhatunk el e temetőről, hogy lehet 10. századi, de akár 11. századi is. Abban az esetben, ha 10. századi temetőről van szó, a sírok szegényessége alapján talán egy nem fegyveres réteg temetőjéről lehet szó (amelyet általában éppen a sírokban elhelyezett fegyverek szimbolizálnak), ha pedig a 11. században használták e temetőrészt, akkor a sírok

mellékletekben való szegénysége arra utalhat (tekintetbe véve a kolozsmonostori temetőben észlelt gazdagságot), hogy egy alsóbb státusú népességgel számolhatunk itt.

70.5. IRODALOM

Gergely–Gáll 2004–2007, 105–117.

II.71. KOLOZSVÁR-SZÁNTÓ UTCA (STRADA PLUGARILOR)

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: גרובנזיולק, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

71.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67–68. kép]

A római Napoca város DK-i részén tartott több évtizedes ásatás keretén belül 1985–1986-ban sor került a 2–4. századi római kori temető feltárására is. E temető DNy-i szélén összesen 26 más korú és jellegű sír került elő, amelyek a mellékleteik alapján a kora középkorhoz sorolhatóak.

A lelőhelyet a Kövespad ÉNy-i szélén, a Zápolya utcai temetőhöz viszonyítva egy szinttel feljebb, egy magasabban fekvő terasz platóján regisztrálták. Ez a néhai római Napoca DK-i részéhez tartozó 800 m széles IV. számú terasz, amely egy meredek lejtőben végződik. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a III. teraszon tárták fel a Kalevala I. és a Zápolya utcai honfoglalás kori temetőket.)

E lelőhelyhez nagyon közel található a györgyfalvi (ma: Gheorgheni) Potaisa (ma: Turda, Torda) irányába tartó római út nyomvonala, amelyet Dan Ursuţiu azonosított. Az ásató szerint a temetőt csak részlegesen tárhatták fel, további sírok rejtőznek tehát a föld alatt.

71.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).
Embertani leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).
Archeozoológiai leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

71.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

A közöletlen temető sírjairól, az azokban észlelt temetkezési szokásokról, a temetkezések leletanyagáról kevés adat áll rendelkezésünkre. A sírok többségének általánosabb leírása mellett az ásató, Ioana Hica jóvoltából néhány sírról szerencsére komplexebb leírást is tudunk nyújtani.

1. sír
T.: ÉNy–DK. 3–4 éves *infans* I. csontváza. A munkások szétdúlták, a csontváz felsőteste maradt épen. Részleges adat. Melléklete nem volt.

2. sír
T.: ÉNy–DK. 30–35 éves nő csontváza.

Mellékletei:
1.1–2. Két bronzgomb. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29542–29543.
2. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 292402.

3. sír
T.: ÉNy–DK. 25–30 éves nő csontváza.

Melléklete:
1. 1–2. Szőlőfürtcsüngős fülbevalópár (1a1. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29214–29215.
2. 1a. típusú ezüst hajkarika. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29213.

4. sír
T.: ÉNy–DK. 35–39 éves *maturus* I. férfi csontváza. H.: 157 cm. A feltáró szerint a halottat ló bőrében temették el (?).

Mellékletei:
1. Vasszablya. Helyzetét a sírban nem ismerjük, méreteiről nincs adatunk. A leltárkönyvben említett vaslemezek talán a szablya hüvelyéről származnak (F. 29262). Ioana Hica közlése szerint a szablyát átadta néhai ifjú Ferenczi István restaurátornak. Ma azonosíthatatlan a kolozsvári múzeum restaurátor műhelyében, valószínűleg elkallódott.
2.1–25. Veretes övgarnitúra.
2.1–24. 24 db díszítetlen Komárom típusú bronz övveret. A sírbeli helyzetüket nem ismerjük, méreteikről nincsenek adataink. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29264–29278, F. 29282–29290.
2.25. Nagyszíjvég. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29263.
3.1–3. Három íjcsont. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29259–29261.
4.1–9. Tegez részei.
4.1–5. Vas tegezmerevítők. H.: 1. 12,0 cm; 2. 11,1 cm; 3. 8,4 cm; 4. 7,4 cm; 5. 6,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29544.
4.6. Tegez vasrészei. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29259–29261.
4.7–9. Három db háromszög alakú, lekerekített sarkú, bronz tegez szíjelosztó. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29279–29281.

5. Besorolhatatlan vastöredékek, lehetséges, hogy ezek is a tegezhez tartoztak, de lehettek akár nyílcsúcsok részei is. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29293. a–d
6. Ismeretlen számú nyílcsúcs. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
7. Vaskés. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29292.
8. Csiholó. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29291.
9. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29203.

5. sír
T.: ÉNy–DK. 50–59 éves *senilis* nő csontváza.

Mellékletei:
1.1–7. Hét db ezüstből készült rombusz alakú ingnyakdísz (3. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29297–29303.
2. Vastöredékek. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29304, F. 29294–29295.
3. Gyöngy. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.
4. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 292404.

6. sír
T.: ÉNy–DK. 50–59 éves férfi csontváza.

Mellékletei:
1. Csiholó. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29304.b.
2.1–2. Két vas nyílcsúcs.
2.1. Levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29305.
2.2. Vas nyílcsúcs. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29306.

7. sír
T.: ÉNy–DK. 12–14 éves *infans* II. csontváza.

Melléklete:
1. Vaskés a jobb kézben. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29307.

8. sír
T.: ÉNy–DK. Közepes megtartású 40–59 éves nő csontváza.

Mellékletei:
1.1–2. Két db szőlőfürtcsüngős fülbevaló.
1.1. Szőlőfürtcsüngős fülbevaló ezüstből (1a1. típus). Mg.: 5,6 cm; szőlőfürt mg.: 3,5 cm; karika á.: 2,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29549.
1.2. Szőlőfürtcsüngős fülbevaló ezüstből (1a1. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29308.
2.1–2. Két db gyöngy.
2.1. Achátgyöngy. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29312.
2.2. Borostyángyöngy. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29312.a.
3. Két db bronzhuzal.
3.1. Bronzhuzal a koponya jobb oldalán. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29310.
3.2. Bronzhuzal a jobb combcsonton. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29311.

9. sír
T: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű és korú csontváz.

Mellékletei:
1. Vaskarika (kettétörve). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29314.
2. Ismeretlen funkciójú vastárgy. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29315.

10. sír
T.: ÉNy–DK. 40–59 éves férfi csontváza.

Mellékletei:
1. Nyílcsúcsok (nem ismert a számuk). K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
2. Tegez vasból készült részei. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
3. Íjcsontok. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.

11. sír
T.: ÉNy–DK. 40–59 éves férfi csontváza.

Mellékletei:
1.1–6. Hat db nyílcsúcs. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29317, 29322–29326.
2.1–13. Tegez vasrészei.
2.1–12. Tegezmerevítők. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29329–29340.
2.13. Tegezkarika. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29328.
3. Vaskés. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29320.
4. Csiholó. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29318.
5. Kova. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29319.
6. Líra alakú bronzcsat. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29321.

12. sír
T.: ÉNy–DK. *Adultus*, 23 éves férfi csontváza.

Mellékletei:
1.1–8. Nyolc db íjcsont. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29342–29348, F. 29352.
2.1–11. Teges vasrészei.
2.1–2. Tegez két vas függesztőfüle. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29353.a–b.
2.3–9. Tegez vas alkatrészei. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29356.a–g.
2.10. Négyzet alakú tegezcsat. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29355.
2.11. Ismeretlen típusú tegez szíjelosztó karika, vésett díszítéssel. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29351.
3. Egy db nyílcsúcs. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29341.
4. Vaskés. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29354.
5. Vascsiholó. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29349.
6. Kova. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29350.

13. sír
T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű és korú csontváz.

Melléklete:
1. Gyöngy. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29357.
1. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 292405.

14. sír
T.: ÉNy–DK. 6–8 éves *infans* I. csontváza.

Mellékletei:
1. Sima, 1a. típusú hajkarika bronzból. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29358.
2. Sárga pasztagyöngy. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29359.
3. Rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29360.
4. Vaskés. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29363.
5. Vascsiholó. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29361.
6. Kovakő. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29362.

15. sír
T.: ÉNy–DK. 8–10 éves gyermek csontváza. A feltáró szerint a halottat ló bőrében temették el (?).

Mellékletei:
1. Egyszerű hajkarika (1a. típus), a koponya jobb oldalán. Á.: 1,1 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29556.
2. Bronz huzalgyűrű (1a. típus) a bal kéz egyik ujján. Á.: 1,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29553.
3.1–2. Két db gyöngy a bal kéz mellett. Á.: 0,8 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29554–29555.
4. Egyszerű balta a jobb combcsont mellett. H.: 11,1 cm; köpü á.: 2,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29557.
5. Két vas nyílcsúcs töredéke.
5.1. Vas nyílcsúcs töredéke. H.: 2,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29551.
5.2. Vas nyílcsúcs töredéke. H.: 2,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29550.
6. Vaskés töredéke a combcsontok között. H.: 2,3 cm; sz.: 0,9 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29560.
7. Csiholóvas a bal tenyér mellett. H.: 2,3 cm; sz.: 0,9 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29558.
8. Fenőkő ugyanott. H.: 4,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29559.
9. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29206.

16. sír
T.: Ny–K. 6–8 éves gyermekcsontváz.

Mellékletei:
1. Egyszerű bronz huzalnyakperec a nyakon (1. típus). Á.: 11,0 cm; v.: 0,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29565.
2.1–2. Két hajkarika.
2.1. Ezüst hajkarika a tenyér helyén (1b. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29563.
2.2. Bronz hajkarika töredéke. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29564.
3. Bronztöredékek a koponya mellett Ny-ra. Á.: 1. 1,0 cm; 2. 1,1 cm; 3. 0,7 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29562.a–c.
4. Vaskarika a bal combcsont mellett.
5. Vaskés ugyanott. H.: 7,8 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29566.
6. Rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs a jobb váll alatt (1a. típus). H.: 6,2 cm; sz.: 1,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29561.
7. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29207.

17. sír
T.: ÉNy–DK. *Senilis*, 60 fölötti nő csontváza. Melléklete nem volt.

18. sír
Koponyatemetkezés. Melléklete nem volt.

19. sír
T.: ÉNy–DK. 7–9 éves gyermekcsontváz.

Mellékletei:
1. Ezüst hajkarika a jobb oldali medencecsonton (1a. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29571.
2.1–2. Két db bronz pántgyűrű.
2.1. Bronz pántgyűrű a jobb kéz egyik ujján, a jobb combcsont mellett. A felülete poncolt, pontozott díszítésű (5c2. típus). Á.: 1,7 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29572.
2.2. Bronz pántgyűrű a bal kéz egyik ujján, a medencecsont bal oldalán. A felülete poncolt, pontozott díszítésű (5c2. típus). Á.: 1,7 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29573.
3. Bronz huzalkarperec a jobb alkarcsonton (2a. típus). Á.: 5,5 × 5,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29568.
4. Vaskés a bal kézben/bal kéz mellett. H.: 7,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29570.
5. Vassarló. Előkerülési helyéről nincs adatunk. H.: 20 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29569.
6. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29208.

20. sír
T.: ÉNy–DK. 10–12 éves gyermekcsontváz.

Mellékletei:
1.1–2. Két db hajkarika.
1.1. Bronz hajkarika töredékei. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29576.
1.2. Bronz hajkarika töredéke a medencecsont jobb oldalán (?). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29578.
2.1–2. Két db bronzgyűrű.

2.1. Bronz huzalgyűrű (1a. típus) a bal kéz egyik ujján. Töredékes. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29577.
2.2. Bronz pántgyűrű a jobb kéz egyik ujján, a külső felülete pontozott díszítésű (5c2. típus). Á.: 1,7 cm. K. E. N. M. F. Ltsz.: 29574.
3. Vaskés a jobb kéz ujjpercei között, a jobb oldali combcsont mellett. H.: 9,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29575.
4. Vascsiholó a jobb oldali medencecsont mellől. H.: 5,1 cm; sz.: 2,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29579.
5.1–2. Két vas nyílcsúcs a bal térdnél.
5.1. Rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 4,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29580.
5.2. Rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.
6. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29209.

21. sír
T.: ÉNy–DK. 60 év körüli női csontváz. Fakoporsó nyomai 180 cm hosszúságban.

Mellékletei:
1. Vasdarab a mellkason. H.: 2,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29581.
2.1–4. 4 db bronz fülesgomb.
2.1–2. Két db füles bronzgomb a nyak környékén. Á.: 0,9 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29582.
2.3–4. Két db füles bronzgomb a kulcscsonton. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan

22. sír
T.: ÉNy–DK. Férfi, *maturus* II.–*senilis* I. (40–59 éves) csontváza.

Mellékletei:
1.1–4. Vasszablya részei. Helyzetét a sírban nem ismerjük, méreteiről nincs adatunk. Ioana Hica közlése szerint a szablyát néhai ifjú Ferenczi István restaurátornak adta át. Ma azonosíthatatlan a kolozsvári múzeum restaurátor műhelyében, valószínűleg elkallódott. Hozzátartozik a vas markolatgombja, illetve két fémlelet a hüvely szerkezetéről.
1.2. Szablya vas markolatgombja. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29378.
1.3. Szablya vas függesztőkarikája. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29375.
1.4. Szablya ismeretlen típusú függesztőfülei. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29379–29380.
2.1–6. Hat db ismeretlen típusú nyílcsúcs. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29376–29377, F. 29381–29384.
3.1–8. Nyíltegez darabjai.
3.1–5. Nyíltegez 5 db vasszereléke, merevítőpálcái. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29364–29368.
3. 6–8. Három kisméretű szíjelosztó vaskarika. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29369–29370, F. 29372.
4.1–6. Hat db íjcsont. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29373–29374, F. 29385–29388.
5. Vaskés. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29371.

23. sír
T.: ÉNy–DK. Közepes megtartású 35–39 éves nő csontváza.

Melléklete:
1. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29211.
2. Vaskés. H.: 10,5 cm. K. E. N. M. F. 29585.

24. sír
T.: ÉNy–DK. Közepes megtartású 18–20 éves nő csontváza.

Melléklete:
1. Töredékes pántgyűrű (5a. típus). K. E. N. M. Ltsz.: F. 29586.
2. Gyöngy. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29583.
3. Ismeretlen funkcójú tárgy bronzból. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29584.
4. Edény. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29210.

25. sír
T.: ÉNy–DK. *Senilis*, 60–65 éves férfi csontváza. H.: 173 cm. Vödrös temetkezés (a vödör vaspántja elveszett). Bálint IV. típusú lovastemetkezés. A ló koponyáját és lábszárcsontjait a csontváz lábszárcsontja mellett regisztrálták. (Részleges adatok.)

Mellékletei:
1.1–2. Két sima arany hajkarika (1a. típus). K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
2. Vasszablya a csontváz bal combcsontja mellett. A pengéjébe ezüsthuzalt kalapáltak. Ioana Hica közlése szerint a szablyát átadta néhai ifjú Ferenczi István restaurátornak. Ma azonosíthatatlan a kolozsvári múzeum restaurátor műhelyében, valószínűleg elkallódott.
3. Íjcsontok ugyanott. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
4. Nyílcsúcsok a csontváz bal lába mellől. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
5.1–3. Veretes tarsoly fémveretei a csontváz bal medencecsontján. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
5.1. A tarsolyzáró veret négyszögű palmetta ábrázolással.
5.2. Szív alakú veret.
5.3. Más ezüst- és bronzveretek, amelyekről azonban nincs információnk. Valószínűleg tarsoly- és övveretekről van szó.
6.1–3. Függesztő karikák. Nem ismert, hogy a szablyához esetleg a nyíltegezhez tartoztak avagy a kantáron játszottak szerepet.

6.1. Háromszög átmetszetű függesztő karika. Á.: 2,5 × 2,2 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29587.
6.2–3. Két függesztő karika. Á.: 2,5 × 2,2 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29588–29589.
7. Favödör vaspántjai. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlanok.
8. Körte alakú kengyel a lócsontok között. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.
9.1–4. Lószerszámot díszítő, „U" betű formájú szíjvégek. A hátlapjukon nitszegek. H.: 3,0 cm; sz.: 1,2 cm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 29590–29593.
10. Vas-zabla a ló szájában. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.
11. Hevedercsat. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.

26. sír

T.: ÉNy–DK. *Maturus*, 25–39 éves női csontváz. Mg.: 161 cm. A munkások szétdúlták, a csontváz felsőteste maradt csak épen. (Részleges adatok.)

Melléklete:

1. Fecskefarkú vas nyílcsúcs a sírban (5. típus). Helyzetét nem ismerjük.

71.4. ÉRTÉKELÉS

71.4.1. Temetkezési szokások

A sírok egy része bolygatott volt. A 26 sírból 17-et viszont *in situ* sikerült feltárni, a többi esetben pedig inkább régebbi bolygatás nyomait észlelték. A ásató szerint két ízben (4. és 15. sír) nagyon különleges temetkezési szokást sikerült megfigyelnie (lóbőrbe varrás?). Ezt az információt azonban csak fenntartásokkal szabad kezelnünk, ilyen szokást ugyanis máshonnan nem ismerünk.

A feltáró szerint a temető sírjai sorokba rendeződtek: összesen három nagyobb csoportot sikerült megkülönböztetnie, ezek érdekessége, hogy mindegyik ilyen sírcsoportban egy-egy szablyával eltemetett csontváz is előkerült. A sírok tájolása ÉNy–DK.

A 25. sírban egy Bálint IV. típusú lovastemetkezést sikerült dokumentálni. Ennek legközelebbi párhuzama a Zápolya utca 9. sírjának lovastemetkezése.

Több sírból került elő állatcsont, közöttük szárnyasok csontjai. Összesen 10 sírba – az ott előkerült agyagedények bizonysága szerint – ételmelléklet is kerülhetett a halott mellé (2., 4–5., 13., 15–16., 19–20., 23–24. sír). Azt mondhatjuk, hogy a női és a gyermeksírok egyik legjellemzőbb mellékletéről van itt szó (4 női, 4 gyermek-, és 1 férfisírban, valamint 1 ismeretlen nemű és korú egyén sírjában találtak edényt).

A főként gyermek és női kerámiás temetkezésekkel ellentétben a 25. sír egy gazdag fegyveres, lovas férfitemetkezés emléke: szablya, íj, nyíltegez, nyílcsúcsok, líra alakú csat, veretes tarsoly, veretes öv, körte alakú kengyel, zabla, lócsontok láttak napvilágot. A mellékletei alapján a 4. és a 22. sír mellett (amelyekből ugyancsak szablya és veretes öv került elő) a 25. sír tehát a temető leggazdagabb temetkezése.

Ugyanitt egyébként egy favödör vaspántjai is előkerültek. A vödör megmaradt vasabroncsainak sírbeli helyzetéről nem tudunk semmi közelebbit. A vödör az Erdélyi-medence egyetlen ilyen jellegű lelete. Ha a Kárpát-medence térképére vetítjük a vödrös temetkezéseket, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a Felvidék DNy-i részére (Csekej, Komáromszentpéter-Kisrét dűlő 61. sír, Nyitra-Zoborhegy),[239] valamint a Dunántúlra (Halimba-Cseres, Székesfehérvár-Demkóhegy, Székesfehérvár-Rádiótelep)[240] koncentrálódnak a lelőhelyek. A Duna-könyöknél két lelőhelyet ismerünk (Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin), az Alföld Ny-i feléből pedig egyet (Üllő 6. sír). Egymagában árválkodik ÉK-en a Zemplén-malomoldali gazdag sír, és ugyancsak a medence K-i feléhez tartozó kolozsvári lelet. A felsorolt temetkezések esetében nem fedezhetünk fel törvényszerűséget. A sírok között vannak fegyveres férfiak temetkezései: egyesek szablyával (Zemplén, Kolozsvár), mások karddal (Komáromszentpéter) vagy egyszerűen tegezzel, nyílcsúcsokkal vannak eltemetve (Üllő 6. sír), ugyanakkor vödrök töredékei ismertek női sírokból is (Halimba-Cseres, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin). Ami e sírok keltezését illeti: annak ellenére hogy a dunántúli lelőhelyeket nehezen lehetne a század legelejére keltezni, a kolozsvári esetben nem látjuk a lelet század első felére való keltezésének akadályát, természetesen a végső szót abban az esetben mondhatnánk ki, amennyiben a temetőt több évtizedes késéssel ugyan, de leközölnék.

71.4.2. A leletanyag elemzése

A 26 sírból a leletanyag alapján összesen három sír volt melléklet nélküli (1., 17. és 18. sír). Az 1-es sírban egy 3–4 éves *infans* feküdt, a 17. sírban egy idős nő csontvázát regisztrálták, a 18. sír pedig csupán koponyatemetkezés volt.

Ékszer 14 sírból került elő: a legtöbb sírból hajkarika ismert, két sírból pedig szőlőfürtcsüngős fülbevaló (3. és 8. sír). Több sírból ismert ezüst és bronz hajkarika, az egyik sír példányai pedig aranyból készültek (25. sír). Ismert egy bronz huzalkarperec, illetve egy egyszerű bronz nyakperec is, valamint gyöngyök.

[239] Dušek 1964, 197–222; F. É. K.1962, Nr. 741.
[240] Török 1962, XXI. tábla 1; Bakay 1965–1966, 56, 60; Bakay 1978, 34, 58, XVIII. tábla.

Az 5. sírból hét db rombusz alakú ingnyakdísz került elő. Az ilyen típusú garnitúrákat elsősorban a 10. század első két harmadában használták, azonban alkalmazásuk – sokszor másodlagos szerepben – kimutatható a 11. század elejéig is. Lelőhelyeik döntő többsége a Maros–Körös–Tisza vidéken és a Duna–Tisza-közén található,[241] É-Erdélyből viszont ez az egyetlen ilyen jellegű ékszergarnitúra.

A 23 mellékletes sírból 12 esetében ismert nyílcsúcs (4., 6., 10–12., 14–16., 20., 22., 25–26. sír), tegezben vagy anélkül, egy vagy több példányban. Öt sírból került elő íjcsont (4., 10., 12., 22. és 36. sír), hatból pedig a tegez maradványai (4., 10–12., 22., 26. sír), köztük szíjelosztók, tegezkarikák, tegezcsatok.

A Szántó utcai temető esetében feltárt 26 sírban összesen 3 szablya került elő (4., 22. és 25. sír), tehát a sírok 11,53%-ára jellemző ez a fegyvertípus.[242] A 25. sír szablyájának élébe ezüsthuzalokat kalapáltak. A szablya pengéjének berakásos díszítésére kiváló példa a bécsi szablya, amelynek pengéjén berakásos sárkányalakokat figyelhetünk meg.[243] E technikai megoldás legközelebbi párhuzama pedig a kijevi szablya pengéjén megfigyelhető indás-palmettás berakás.[244] E tárgyak készítése a 10. században működő kijevi varég–rusz területek mestereihez köthető, akik akár a Kárpát-medencében is dolgozhattak. Ahogyan azt láthatjuk tehát, a kolozsvári leletek révén a Kijev környéki tárgyak újabb lehetséges párhuzamaival állhatunk szemben.

Információink szerint a 25. sírból egy veretekkel díszített tarsoly maradványai is előkerültek. Szíjbújtatójának majdnem pontos párhuzamai a bodrogszerdahelyi és az újfehértói-micskepusztai veretes tarsolyokon figyelhetők meg.[245]

A lószerszámokat egy a 25. sírból előkerült körte alakú kengyel és egy kisméretű csikózabla képviseli.

71.4.3. A temető keltezése

A Szamos teraszán nyitott temetkezőhely pontos kronológiájának rekonstruálására a temető közöletlensége miatt egyelőre nincs mód, azonban még így sem kérdéses, hogy a lelőhely főbb vonalakban a 10. század első kétharmadára keltezhető, bár egyes tárgyak akár a század végén is használatban lehettek még. Valószínűleg a legkorábbi leletek közé sorolhatók a gyöngyözött peremű övveretek a 4. sírból, ugyanakkor a század második negyedére–közepére korhatározható a 25. sír, melyből veretes öv, tarsoly, szablya, vödör került elő. A szőlőfürtcsüngős fülbevalók alapján biztosan a 10. század második harmadának végére/végétől datálható a 3. és a 8. sír.

71.4.4. Összefoglalás

A hiányos antropológiai vizsgálatok és az ugyancsak hiányosan ismert leletanyag összehasonlítása alapján elmondható, hogy az általunk vizsgált régió legmagasabb fegyverkoncentrációját figyelhetjük meg a Szántó utcai férfisírokban. A különböző fegyverek jelenléte a gyermeksírokban ugyancsak a kolozsvári honfoglaló közösségek hitvilágával, mentalitásával, értékrendjével és valószínűleg katonáskodó réteg státusával hozható összefüggésbe. Nagyon lényeges, hogy a csontvázakon durva fizikai munka nyomai nem fedezhetőek fel, amely szintén speciális státusukra utalhat.

A temető leletanyaga esetében a férfi–nő bináris ellentét a fegyverek és ékszerek koncentrációjában is tetten érhető, míg ugyanis az előbbi tárgycsoport a férfiakhoz, az utóbbi inkább a nőkhöz köthető. Csupán a 26. női sírból előkerült nyílcsúcsot tarthatjuk kakukktojásnak, bár kérdéses, hogy fegyverként avagy hitvilági okokkal magyarázhatjuk női sírba kerülését.

Az alábbi táblázat az életkorok alapján foglalja össze a legjellemzőbbnek tartott mellékleteket:

Gyermekcsontvázak

Infans I.: 1. sír, 14. sír (nyílcsúcs), 15. sír (balta), 16. sír (nyílcsúcs a jobb váll alatt), 19. sír (vassarló).
Infans II.: 7. sír, 20. sír (két nyílcsúcs).

Női csontvázak:

Adultus: 3. sír (szőlőfürtcsüngős fülbevalópár).
Maturus: 2. sír, 26. sír (nyílcsúcs).
Senilis: 5. sír (hét db rombusz alakú ezüst ingnyakdísz, gyöngy), 8. sír (szőlőfürtcsüngős fülbevalópár, gyöngy), 17. sír, 21. sír (fakoporsó).

Férficsontvázak:

Adultus: 12. sír (íjcsontok, nyílcsúcs).
Maturus: 4. sír (szablya, íjcsontok, tegez, nyílcsúcsok (?), veretes öv).
Maturus–senilis: 6. sír (két nyílcsúcs), 10. sír (nyílcsúcs, tegez, íjcsontok), 11. sír (6 nyílcsúcs), 22. sír (szablya, íjcsontok, nyílcsúcsok, tegez), 25. sír (szablya, amelynek az élébe ezüstszálat kovácsoltak, íjcsontok, nyílcsúcsok,

[241] Szőke 1962, 26, 76–77; Bálint 1991, 136; Révész 1996a, 94.
[242] Összehasonlításképpen a 10. magyar századi szállásterületről összesen kb. 142 db szablya került mindeddig elő.
[243] E díszítésnek közeli párhuzama szablyán nemrég a belső-ázsiai Tuvából került elő (Tóth 1930; K. k. 1996. 67–71; Fodor 2000; Fodor 2001, 19.
[244] Fodor 2001, 19.
[245] Az információkért hálás köszönet Ioana Hica régésznek.

tegez, veretes öv és veretes tarsoly, lovastemetkezés, favödör).

E hiányos adattárból leszűrhető, hogy a legkomplexebb fegyverkoncentráció (emellett pedig a veretes tarsoly és a veretes öv) szoros kapcsolatban állhatott az elhunyt korával, mindezt ugyanakkor a társadalmi státus jeleként is értékelhetjük:

1. 60–65 éves: ezüstszálas szablya, íjcsontok, nyílcsúcsok, tegez, veretes öv és veretes tarsoly, lovastemetkezés (Bálint IV. csoport), favödör (25. sír).
2. 40–59 éves: szablya, íjcsontok, nyílcsúcsok, tegez (22. sír).
3. 35–39 éves: szablya, íjcsontok, tegez, nyílcsúcsok (?), veretes öv, edény (4. sír).
4. 40–59 éves: hat nyílcsúcs (11. sír), íjcsontok, nyílcsúcsok, tegez (10. sír).
5. 50–59 éves: két nyílcsúcs (6. sír).
6. 23 éves: íjcsontok, nyílcsúcs (12. sír).

Az első esetben a harcos státusra utaló fegyverek mellett az elhunyt életkora (60–65 év) arra figyelmeztet, hogy ezek a tárgyak ebben az esetben a sírban fekvő személy társadalmi (vezetői?) pozícióját is jelzik. A 25. sírral ellentétben a 6. sír (amelyben szintén *senilis* feküdt) két nyílcsúcsa véleményünk szerint viszont elsősorban hitvilági okokkal magyarázható és kevésbé a sírban fekvő egyén harcos státusával. Következésképpen életkoruk okán a 4., 10–12., és a 22. sírban fekvőket kapcsolatba hozhatjuk – ha csak közvetve is – a harcos társadalmi státussal.

A több mint húsz évvel ezelőtt feltárt kolozsvári temetőrész jelentősége a nagy mennyiségű fegyverlelete miatt leginkább a Zápolya utcaival mérhető össze.

A Szántó utcai temetőben csupán egyetlen lovastemetkezés ismert, amely adat feltűnően eltér a Zápolya utcai temetőben megfigyelt lovastemetkezések számarányától (Szántó utca: 26–1, Zápolya utca: 11–7). Ugyanakkor a hasonló, szőlőfürtcsüngős típusú fülbevalók megléte aláhúzza azt a tényt, hogy e közösségek időben párhuzamosan használhatták ezeket a temetőket.

Arra is szeretnénk ismételten felhívni a figyelmet, hogy a Szántó utcai temető nem a nemesfém-gazdagsággal, sokkal inkább a férfiak felfegyverzettségével tűnik ki.

Több csontváz előrehaladott kora ugyanakkor arra is rámutat, hogy e közösség általános egészségügyi állapota a hús fogyasztásával bevitt értékes fehérjeforrásoknak köszönhetően jobb lehetett az erdélyi közösségek átlagánál. Speciális helyzetüket nyilvánvalóan a fegyverek biztosították és azok is szimbolizálták: életükben és halálukat követően egyaránt.

71.5. IRODALOM

Közöletlen. Antropológiai elemzés: Marcsik 2004, 83–90.

II.72. KOLOZSVÁR-ZÁPOLYA UTCA

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: גרובנזיולק, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

72.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67–69. kép]

A lelőhely az alsó Kövespadnak nevezett Szamos terasz É-i peremén húzódik. Az I. katonai felmérés térképén is jól kivehető az a völgyecske, mely a terasz szélét két részre tagolja. Ezen a völgyön kaptat fel a Kövespad utca, melyből a terasz felső szélén K-i irányba ágazik a Kalevala utca. A szintvonalas térképen jól látható, hogy a Zápolya és Kalevala utcai sírok az említett völgy, s így feltehetően egy korabeli út két oldalára kerültek [67–68. kép].

Az 1911-ben, illetve 1942-ben feltárt temetőrész a terasz platóján helyezkedett el, a plató végén a terasz magassága pedig majdnem 45–60°-os lejtőt képezve, mintegy 5 m-nyit csökken. A lejtő aljától nem messze húzódhattak az É-ra tartó római út maradványai, amelynek nyomai még biztosan láthatóak voltak a 10. században. A platón elhelyezkedő temető területéről a 10. században tökéletesen belátható volt a Kis-Szamos völgye, amely megmagyarázza e temető, illetve a többi, közelben levő temető elhelyezkedését.

Az 1911-es ásatás a 78. telek hátsó részén zajlott, egészen a telek kertjéig D-i, K-i és Ny-i irányban, míg É felé bár megsemmisítettek egy további sírt, de mivel a plató hamarosan rézsútosan lejtőt képez, temetkezések ott már nem lehetnek. Az 1942-es ásatások a 76. telken folytak, azonban a feltárásokról technikai dokumentáció nem született. Kovács dokumentációja alapján az mondható el, hogy a feltárt sírok egyértelműen a temető széléről származnak. László Gyula 1942-es szűkszavú cikke alapján az általa feltárt sírok sort alkottak, azonban kiterjedtebb ásatások híján ezt nem lehet bizonyítani. Kovács dokumentációja alapján egyértelműen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a temető biztosan a plató D-i irányában folytatódik, É-i irányban viszont a temető a 78. telken feltártnak tekinthető.

Az említett terepviszonyok és a 10. századi lelőhelyek elhelyezkedése alapján megállapítható, hogy a Kövespad stratégiai fontosságát két körülmény határozta meg: 1. a magas terasz biztosíthatta a legjobb lehetőséget a Szamos-völgy ellenőrzéséhez; 2. a teraszt átszelte a Gyulafehérvár irányába tartó római út, melyet minden bizonnyal a 10. században is használtak.

72.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.), Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.).

Embertani leletek: Kolozsvári Erdélyi Román Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.). Leltározatlanok, illetve elkallódtak.

72.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

72.3.1. Létay Balázs és Kovács István ásatása (1911) [70. kép].

1. sír

M.: 130–140 cm. T.: bizonytalan, de valószínűleg Ny–K. A mellékletei alapján nyújtott férficsontváz.[246] A nyújtott csontváz nagyon rossz megtartású. A leletek leírásából kiderül, hogy a sírt feldúlták, kirabolták, a tárgyak egy része pedig rendellenes helyzetben került elő. Az ásató szerint a lábfejeit levágták, mindez azonban a sír feldúlása során is történhetett, ezért nem szükséges feltétlenül temetkezési szokásként értékelni a megfigyelést. A koponya környékén égetett föld nyomait dokumentálta a feltáró. A sírban Bálint II. típusú lovastemetkezést figyeltek meg. A ló koponyája a csontváz lábvégeinél, a lábszárcsontjai pedig a jobb sípcsont mellett feküdtek.

Mellékletei:

1.1–2. Két ezüst hajkarika.

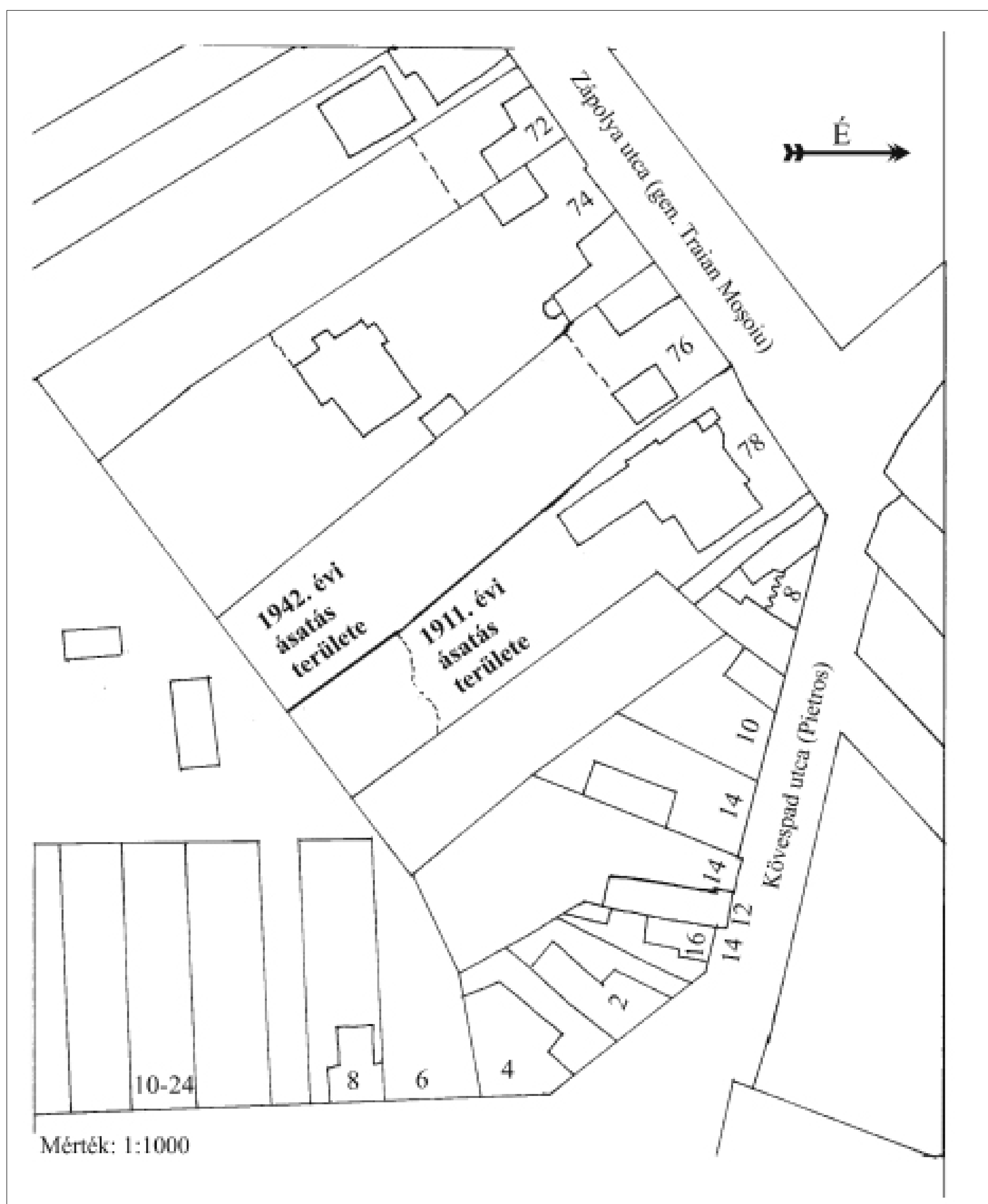
1.1. Egyszerű ezüst hajkarika a medence környékéről, töredékes (1a. típus). H. v.: 0,08 cm; s.: 0,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9661. Új ltsz.: V. 15292 [117. tábla 10. a–b].

1.2. Egyszerű ezüst hajkarika töredékei (1a. típus). Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,08 cm; s.: 0,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9662. Új ltsz.: V. 15293 [117. tábla 11].

2.1–7. Veretes öv aranyozott ezüstveretei a jobb alkartól a medence felé (2a–b. típus). A vereteket nittszeggel rögzítették az övhöz. Nem elképzelhetetlen, hogy a sír kirablása során egy részüket elvitték a sírrablók. Két változatuk került elő: az egyik szélesebb, a másik típus keskenyebb.

2.1. Szélesebb övveret, aranyozás nyomai a tárgy

[246] A leltárkönyv alapján dr. Mátyás Jenő 1919. október 29-én magával vitte a csontvázat.

69. kép. A Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temető környékének helyszínrajza

előlapján, a hátoldalán három aklaszeg, de ezekből csak egy maradt meg (2a. típus). Mg.: 2,6 cm; sz.: 2,8 cm; s.: 6,4 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9655. Új ltsz.: Kiállítás [117. tábla 1].

2.2. Szélesebb övveret, aranyozás nyomai a tárgy előlapján, a hátoldalán három aklaszeg nyomai (2a. típus). Mg.: 2,6 cm; sz.: 2,8 cm; s.: 6,9 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9653. Új ltsz.: Kiállítás [117. tábla 2].

2.3. Szélesebb övveret, aranyozás nyomai a tárgy előlapján, a hátoldalán három aklaszeg nyomai. Mg.: 2,6 cm; sz.: 2,8 cm; s.: 3,9 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9658. Új ltsz.: Kiállítás [117. tábla 3].

2.4. Keskenyebb övveret, aranyozás nyomai alig felismerhetően a tárgy előlapján, a hátoldalán három aklaszeg nyomai (2b. típus). Mg.: 2,7 cm; sz.: 2,3 cm; s.: 5,1 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9656. Új ltsz.: Kiállítás [117. tábla 4].

2.5. Keskenyebb övveret, aranyozás nyomai alig felismerhetően a tárgy előlapján, a hátoldalán három aklaszeg nyomai (2b. típus). Mg.: 2,5 cm; sz.: 2,3 cm; s.: 4,5 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9654. Új ltsz.: Kiállítás [117. tábla 5].

2.6. Keskenyebb övveret, aranyozás nyomai a tárgy előlapján, a hátoldalán három aklaszeg nyomai (2b. típus). Mg.: 2,6 cm; sz.: 2,3 cm; s.: 4,8 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9656. Új ltsz.: Kiállítás [117. tábla 6].

2.7. Keskenyebb övveret, aranyozás nyomai a tárgy előlapján, a hátoldalán három aklaszeg nyomai (2b. típus). Mg.: 2,8 cm; sz.: 2,4 cm; s.: 4,5 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9652. Új leltári szám nélkül [117. tábla 7].

3.1–2. Két líra alakú bronzcsat (2a. típus). A sír Ny-i szélén, a medencecsont közelében kerültek elő, az egyik példány a medencecsont alatt. A csatok teste félkör átmetszetű.

3.1. Líra alakú csat, a tüskéje vaskos és nem egyenes. H.: 2,6 cm; sz.: 2,35–2,4 cm; s.: 8,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9659. Új ltsz.: V. 15290 [117. tábla 8].

3.2. Líra alakú csat, a tüskéje egyenes és keskenyebb az előző csat tüskéjénél. H.: 2,65 cm; sz.: 2,35–2,4 cm; s.: 8,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9660. Új ltsz.: V. 15291 [117. tábla 9].

4. Félkör alakú vas szablyafüggesztő, ugyancsak a medencecsont alól. Ehhez tartozhatott egy vas-szeg, illetve a szablya hüvelyének része lehetett az a három vastöredék, amelyből az egyik famaradványt őrzött meg. Mg.: 5,5 cm; sz.: 3,0 cm; s.: 14,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9670. Új ltsz.: V. 15301 [118. tábla 47].

5. Ovális vaskarika a bal alkarcsonton. Á.: 3,5 × 2,5 cm; s.: 3,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9663. Új ltsz.: V. 15293 [118. tábla 43–44].

6. Tegez maradványai. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9671. Új ltsz.: V. 15302 [117. tábla 12–17; 118. tábla 18–37].

7.1–3. Három db fatüske a medence alól, amelyek valószínűleg nyílvesszők tüskéi lehettek egykor.

7.1. H.: 2,0 cm; sz.: 0,4 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9667. Új ltsz.: V. 15298 [118. tábla 40].

7.2. H.: 1,4 cm; sz.: 0,4 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9668. Új ltsz.: V. 15299 [118. tábla 41].

7.3. Nem sikerült azonosítani. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.

8. Szablya markolatrészének egy darabja. H.: 7,2 cm; sz.: 3,8 cm; s.: 15,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9671. Új ltsz.: V. 15302 [118. tábla 46].

9. Bronzpatina nyomai a medencén, illetve a kézcsontokon.

10. Kovakő. Á.: 2,7 × 2,5 cm; s.: 18,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9651. Új ltsz.: V. 15286 [118. tábla 45].

11. Trapéz alakú kengyel a bal térd mellett, a fülével a térdek felé dőlve. A kengyel füle ovális, négyzetes átmetszetű szárakkal, bordázott, széles talpalóval („kolozsvári" típus). A kengyel füle alatt egy kis ezüstlemez azt bizonyítja, hogy valamikor a kengyel tausírozott lehetett. Mg.: 16,7 cm; sz.: 12,7 cm; s.: 122,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9652. Új ltsz.: V. 15287 [119. tábla 1].

2. sír

M.: 125 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 190 cm. Valószínűleg férfi. A nyújtott csontváznak mindkét kezét kinyújtották a test mellett (I. pozíció). A medencénél a csontváz sz.: 38 cm. A comb h.: 43 cm.

Mellékletei:

1. Vastárgy a medence alatt. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.
2. Agyagedény a lábvégeknél. Kézzel készített, érdes felületű, szemcsés. Szétesett, azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

A régi leltárkönyvben egyetlen tárgyat sem regisztráltak.

3. sír

M.: 100 cm. T.: NyÉNy (280°)–KDK (100°). Sírgödör h.: 102 cm. Nyújtott gyermekcsontváz. A bal kezét kinyújtották a test mellett, a jobb kezét pedig ráhajtották a medencére (VI. pozíció). A sír egyik szélét kövekkel rakták ki. A sírba tett edényben malaccsontokat dokumentáltak.

Mellékletek:

1.1–4. Ezüstlemezkék a nyakon és a mellcsonton. Négy töredék maradt fent. H.: 2,5 cm; sz.: 0,4 cm. Azonosíthatatlanok a kolozsvári múzeumban.

2. Szürke, kézi korongon készült, szemcsés anyagú hasas síredény a jobb láb végénél (2a. típus). A felső részét vonalkötegek díszítik. Mg.: 12,5 cm; á.: 13,0 cm [119. tábla 1].

3. Malaccsontok az edényben.

4. sír

M.: 160 cm. T.: NyÉNy (290°)–KDK (110°). Lekerekített négyszög alakú sírgödör. A mellékletei alapján férfi. A nyújtott csontváz nagyon jó megtartású, a koponyája balra billent, a karjai a teste mellett kinyújtva (I. pozíció). Az ásató leírása szerint a bal lábfeje hiányzik. Csontváz h.: 170 cm. Combcsont h.: 42 cm. Vállak sz.: 32 cm. Medence sz.: 31 cm. A koponya alatt egy nagy kerek kő, a jobb lapocka alatt szárnyas csontja. Feljebb, a sír földjében ugyancsak szárnyas csontja. Egy ló két lábszárcsontja a sírgödörben, 40–50 cm-el magasabban a csontváznál. Kérdés marad, hogy ez vajon lovastemetkezés emléke-e, hiányzik ugyanis a ló koponyája, illetve a másik két lábszárcsontja. Az azonban egyáltalán nem kizárt, hogy korábban megbolygatták a felsőbb rétegekben elhelyezett lócsontokat.

Mellékletei:

1. Ezüst hajkarika a koponya jobb oldalán (1a. típus). Á.: 1,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9690 [120. tábla 1].
2.1–5. Öt db ólomgomb a mellcsont bal felén (1a1. típus). K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9691. Új ltsz. nélkül. Sikerült őket azonosítanunk, nagyon korrodáltak azonban [120. tábla 2–6].
3.1–2. Két db csattüske nélküli kerek csat a medencén. Á.: 3,2 cm (1), 2,8 cm (2) [120. tábla 16–17].
4. Ezüstlemezkék töredékei mindkét kéz csuklóján. Összh.: 71,4 cm; egy szalag h.: 17,5 cm; sz.: 0,4–0,5 cm [120. tábla 21].
5. Ezüstlemezkék töredékei mindkét lábszár végén. Megmunkálásuk kalapálás révén történt. Három db lemez végén kis lyukakat találunk, amely révén a másikhoz kötözhették őket. Az egyik lemeztöredékhez konzerválódott bőr tapadt. V.: 0,3 cm; sz.: 0,4–0,5 cm; h.: 17,5 cm [120. tábla 22–24].
6. Nyíltegez részei a csontváz bal felén a könyöktől a sípcsont felső részéig: tegezkarikák, tegezfenék, tegezpántok és tegezfüggesztők. A tegez hozzávetőleges szélessége a tegezpánt alapján: 9 cm. A tegez fatöredékei is megmaradtak, amelyeket egy másik tegezpánt kapcsolt össze. Ugyancsak Kovácsnak sikerült megfigyelnie egy visszahajló gombot. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [121. tábla 30–53].
6.1. Nyíltegez függesztője a szárkapocs felső részén. Azonosíthatatlan [120. tábla 14].
7.1–7. 7 db vas nyílcsúcs a tegez felső részében, a tegez szájánál.
7.1. Rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs (1a. típus). H.: 8,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [120. tábla 11].
7.2. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [120. tábla 9].
7.3. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 4,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [120. tábla 10].
7.4. Rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs, felső részén rombusz alakban fúrt négy lyuk (1c. típus). H.: 10,3 cm; lg. sz.: 5,9 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9685. Új ltsz.: F. 2962 [120. tábla 8].
7.5. Fecskefarkú nyílcsúcs (5. típus). H.: 7,0 cm; s.: 14,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9689. Új ltsz.: nincs beleltározva [120. tábla 7].
7.6–7. Két nyílcsúcs tüskéje. H.: 2,8 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [120. tábla 12–13].
8. Kissé ívelt szablya. Élének utolsó harmadát mindkét felén leköszörülték, a keresztvasa csónak alakú. A csontváz jobb oldalán, a karcsont belső oldalától a térd külső részéig húzódott. H.: 80,0 cm (ma már csak 65 cm); m. h.: 7 cm; p. sz.: 3,0 cm; s.: 290 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9697. Új ltsz.: nincs beleltározva és azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban [121. tábla 29. b].
9. Szablya keresztvasának töredéke ezüstberakással és a keresztvasat fedő lemezes rész töredéke. H.: 5,6 cm; sz.: 1,6 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9698. a–b. Új ltsz.: V. 15339 [120. tábla 29. a].
10. Csattöredék a markolat környékéről. Valószínűleg a szablya rögzítésében lehetett szerepe [120. tábla 18].
11. Fenőkő, élére fektetve a szablya mellett. H.: 6,0 cm; sz.: 3,2 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9696. Új ltsz.: V. 14913 [120. tábla 26].
12. Csiholóacél a medencén, a szablya mellett, együtt a kovával. H.: 5,0 cm; mg.: 2,0 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9692 (együtt a kovával). Új ltsz.: F. 2969 [120. tábla 25].
13.1–2. Kova, együtt a csiholóval. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9692 (együtt a csiholóval). Új ltsz.: P. 32726 [120. tábla 25].
14. Vaskés töredéke ugyanott. H.: 5,0 cm [120. tábla 27].
15. Íjmarkolat csontja. H.: 8,6 cm; lg. sz.: 2,7 cm; s.: 3,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9695. Új ltsz.: V. 15331. A Kovács-féle tanulmányban nem említik a sírhoz való tartozását, a leltárkönyvből pedig nem derül ki a pontos sírbeli helyzete [120. tábla 28].
16.1–4. Négy vascsat.
16.1. Tüske nélküli ovális, zárt vascsat, a bal térd mellől Á.: 3,3 × 3,0 cm; karika v.: 0,4–0,5 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9681. Új ltsz.: V. 15327 [120. tábla 15].
16.2. Tüske nélküli ovális, zárt vascsat, a szablya markolata mellől. Á.: 3,0 × 2,9 cm; karika v.: 0,4–0,5 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9682. Új ltsz.: V. 15328 [120. tábla 20].
16.3. Kisebb méretű, kerek, lapos karika. Á.: 2,7 × 2,5 cm; karika sz.: 0,5 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9683. Új ltsz.: V. 15329 [120. tábla 17].
16.4. Egy ovális vascsat vagy karika fele a medence alól. Á.: 2,9 cm; karika sz.: 0,5–0,6 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9683. Új ltsz.: V. 15330 [120. tábla 19].

5. sír

M.: 130 cm. T.: NyÉNy (290°)–KDK (110°). Lekerekített négyszög alakú sírgödör. A mellékletei alapján nő. A nyújtott csontváz nagyon jó megtartású, a koponyája balra billent, a karjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). A csontváz helyzetéből ítélve lehetséges, hogy nemezbe csavarták. Csontváz h.: 144 cm. Combcsont h.: 42 cm. Vállak sz.: 31 cm. Medence sz.: 30 cm.

Mellékletei:

1. Aranyozott ezüstből készült szőlőfürtcsüngős fülbevaló a jobb halántékán (1a1. típus). Mg.: 4,5 cm; s.: 11,81 gramm. Ezüsttartalom: 800‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54551 [122. tábla 1].
2. Aranyozott ezüst szőlőfürtcsüngős fülbevaló a bal halántékán (1a2. típus). Mg.: 5,0 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9701. b. Új ltsz.: V. 15305 [122. tábla 2].
3. Granulált gömböcskékkel díszített aranyozott ezüstgomb a jobb vállon (2b1. típus). A gomb felületét 9 vízszintes sorban 183 forrasztott gömböcske díszíti. A gomb középpontjába egy nagyobb granulált gömböcskét forrasztottak. Mg.: 1,9 cm; f. á.: 0,4 × 0,4 cm; gomb á.: 1,5 cm; s.: 2,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9702 [122. tábla 3].
4. Agyagedény (1a. típus) a jobb láb sípcsontja mellett jobb oldalt, rádőlve a lábszárcsontra. Mg.: 12,8 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9703–9706. Új ltsz.: V. 15307–15310 [122. tábla 4].

6. sír

M.: 110 cm. T.: NyÉNy (250°)–KDK (70°). Lekerekített négyszög alakú sírgödör. A mellékletei alapján férfi. A nyújtott csontváz nagyon jó megtartású, a koponyája balra billent, a jobb karja a teste mellett kinyújtva, a bal karja a medence peremére került (V. pozíció). A sírban Bálint II. típusú lovastemetkezést figyeltek meg. A ló koponyája a medence mellett balra, a lábfejek mellett; ugyancsak balra a ló négy lábszárcsontja.

Mellékletei:

1.1–3. Három ezüst hajkarika.

1.1. Ezüst hajkarika a koponya bal halántékán (1a. típus). Az egyik vége kihegyesített, a másik vége csapott és vastagabb. Helyzete alapján akár fülbevalóként is értékelhetjük. Á.: 2,6 × 2,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: IV. 9719. Új ltsz.: V. 15350 [123. tábla 1].

1.2. Ezüst hajkarika a koponya jobb halántékán (1a. típus). Mindkét vége csapott. Á.: 2,7 × 2,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,3 gramm. Ltsz.: IV. 9720. Új ltsz.: V. 15350 [123. tábla 2].

1.3. Ezüst hajkarika (körte alakú) a jobb váll tájáról (1a. típus). Á.: 2,2 × 2,0 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9721. Új ltsz.: V. 15360 [123. tábla 3].

2. Ezüst karika fele, a jobb felső lábcsont mellől (1a. típus). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9722. Új ltsz.: V. 15361 [123. tábla 4].
3. Szemesgyöngy a mellcsonton (a sírrajz skiccén azonban nincs feltüntetve). Fekete alapszínű, fehér sávos hullámos vonalakon pirosas-barnás szemekkel (1.6. típus). Az egyik „szem” kiesett. Mg.: 1,1 cm; á.: 1,3 cm; lyuk á.: 0,4 cm; s.: 2,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9718. Új ltsz.: V. 15311 [123. tábla 5. a–c].

4.1. Nagyon jó megtartású, ívelt élű vas-szablya, a bal lábon, az élével befelé. Az éléből kitöredeztek darabok. Markolatán Kovács 3. típusú markolatgomb. A keresztvas csónak alakú, gombos végekkel. H.: 77,5 cm; markolat h.: 7,0 cm; elman h.: 21,0 cm; p. sz.: 3,3 cm; s.: 540 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9707. Új ltsz.: F. 2965 [123. tábla 6. a].

4.2. Vaslemezzel burkolt fahüvely a jobb karon és alkarcsonton, kb. öt cm-es rétegben. Nyomait 77 cm hosszan és 3–4 cm szélességben lehetett követni. A múzeumban csak néhány darabot sikerült azonosítanunk: I. H.: 8,0 cm; sz.: 3,2 cm; II. h.: 4,8 cm; sz.: 3,5 cm. A harmadik töredék amorf, alaktalan.

4.3. Ugyanitt előkerült a szablya töredékes hüvelyfüggesztője. A félkör alakú tárgy hátára két vaskos L alakú, meghajlított nittszeget forrasztottak. A szíj függesztésére kialakított négyszög közepe bemetszett. Mg.: 9,0 cm; sz.: 6,6 cm; a nittszegek h.: 3,2 cm, 3,6 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9709. Új ltsz.: V. 15332 [123. tábla 6. b].

5. Nyíltegez a jobb láb mellett. A tegez felső része kb. 10 cm-re a térdei felett, a combcsont mellett, a tegez feneke pedig a sípcsontok végénél. A fémtöredékek eredeti helyzetükben kerültek elő. A tegez feneke a vastöredékek alapján kb. 18 cm lehetett. Más szerkezetű tegez, mint a 4. sír példánya. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9711–9713. Új ltsz.: V. 15343–15345 [123. tábla 7–8; 124. tábla 9–48; 125. tábla 49–52].

6.1–2. Két körte alakú kengyel.

6.1. Körte alakú kengyel, négyszögletes füllel, lapos testtel, bordázott talpalóval (1d. típus). A jobb lábon, a tegez feneke környékéről került elő. Mg.: 14,5 cm; f. á.: 2,8 × 3,5 cm; szíjbujtató á.: 2,0 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,7 cm; t. sz.: 2,0 cm; s.: 49,00 és 6,5 gramm, tehát összesen: 55,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9716 a–b. Új ltsz.: V. 15335, V. 15348 [125. tábla 53].

6.2. Körte alakú kengyel, négyszögletes füllel, lapos testtel, bordázott talpalóval (1d. típus). Három darabban került elő a ló koponyája mellett, együtt a zablával. Mg.: 14,5 cm; f. á.: 3,5 × 2,8 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,7 cm; talp sz.: 2,0 cm; s.: 57,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9717 a–b. Új ltsz.: V. 15349 [125. tábla 54].

7. Párhuzam nélküli vas csikózabla a ló szája mellett (1c. típus). Különlegessége abban áll, hogy a négyzet átmetszetű kiképzett szárból visszahajtották, laposra kalapálták, és így alakították ki a karikát. Aszimmetrikus zabláról van szó, egyik szára hosszabb. A hosszabb szár karikájának átmérője egyúttal nagyobb is a másik karika átmérőjénél. H.: 16,0 cm; tagok h.: 9,2 cm, 7,8 cm; tagok sz.: 0,6 × 0,5 cm, 0,6 × 0,5 cm; visszahajtott karikáinak á.: 1,6 cm (hosszabb tag karikája), 1,5 cm (rövidebb tag karikája); s.: 41,00 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9715 a–b. Új ltsz.: F. 2966 [125. tábla 56].
8. Ovális vas hevedercsat, a lábszárcsontok közötti részen. Á.: 4,8 × 3,6 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9714 a–b. Új ltsz.: V. 15334 [125. tábla 55].

9.1–2. Két db vasszalag a térdek között. Funkciójuk kérdéses, valószínűleg a tegezhez tartozhattak. Az egyik ívelt. I. H.: 4,7 cm; sz.: 2,5 cm; II. h.: 3,1 cm; sz.: 2,2 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9723 a–b. Új ltsz.: V. 15351.

7. sír

M.: 130 cm. T.: NyÉNy (290°)–KDK (110°). Lekerekített négyszög alakú sírgödör. A mellékletei alapján nő vagy *infans*. A nyújtott csontváz nagyon jó megtartású, a koponyája balra billent, a bal karja a teste mellett kinyújtva, a jobb enyhén a medencére hajtva (VI. pozíció). A csontváz helyzetéből ítélve lehet, hogy nemezbe csavarták. Csontváz h.: 142 cm; combcsont h.: 42 cm; vállak sz.: 31 cm; medence sz.: 30 cm.

Mellékletei:

1. Kisméretű ezüst hajkarika töredéke a bal halánték mellett (1a. típus). Á.: 1,5 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9724. Új ltsz.: V. 15362 [126. tábla 1].
2. Ezüst fülesgomb töredéke (1b1. típus). Sírbeli helyzetét nem jelöli a leltárkönyv. Mg.: 1,4 gramm; sz.: 1,0 cm; s.: 0,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9725. Új ltsz.: V. 15340 [126. tábla 2].

3.1–2. Két db nyitott ezüst pántgyűrű.

3.1. Nyitott ezüst pántgyűrű a jobb kéz negyedik ujjáról (5a. típus). Á.: 1,5 × 1,8 cm; sz.: 0,5 cm; s.: 1,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9726. Új ltsz.: 15341 [126. tábla 36].

3.2. Nyitott ezüst pántgyűrű a bal kéz második ujjáról (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,3 cm; sz.: 0,6 cm; s.: 1,6 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [126. tábla 37].

4. Ezüstlemezkék. 33 db töredék. Ezeknek különféle rendeltetését figyelhették meg. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9727–9730. Új ltsz.: V. 15363–15366 [126. tábla 3–35].
5. Vastüske farostokkal a nyak táján. Valószínűleg ár volt. H.: 3,1 cm; lg. sz.: 0,8 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9731. Új ltsz.: V. 15367.

8. sír

Szórványleletek (az ásatások elején, a síroktól D-i irányban több tárgyat sikerült megmenteni, amelyek egy sírhoz tartozhattak)

Viselet:

1. Lapos bronz szíjvég V alakú díszítéssel (4. típus). A kopottságából következtetve nagyon hosszú ideig használhatták. H.: 2,4 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 2,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9732. Új ltsz.: V. 15312 [127. tábla 7].
2. Díszítetlen bronz szíjvég, keskenyebb, mint az előző (6. típus). H.: 2,8 cm; sz.: 1,0 cm; s.: 3,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9733. Új ltsz.: V. 15313 [127. tábla 5].
3. Gyöngyözött füles bronzboglár (2.1. típus). A díszítés alig kivehető. A hátoldalán három szegecs, mindegyiken rátétlemezke. Á.: 2,2 × 1,7 cm; fül á.: 0,5 cm; lyuk á.: 0,6 cm; s.: 3,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9734. Új ltsz.: V. 15314 [127. tábla 4].
4. Bronz pántgyűrű töredéke (5b. típus). Felületéből reliefmintaként kiugró csavart sodronyos dísz. Á.: 1,9 cm; l. sz.: 0,35 cm; s.: 1,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9735. Új ltsz.: V. 15315 [127. tábla 6].

5.1–3. Három db bronzgomb.

5.1. Bronzgomb. A teste félgömb alakú, a füle letörött (1b1. típus). Á.: 1,0 cm; mg.: 1,3 cm; s.: 1,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9737. Új ltsz.: V. 15316 [127. tábla 1].

5.2. Bronzgomb. A teste félgömb alakú, a füle letörött, azonban valamivel több őrződött meg belőle, mint az előbbiből (1b1. típus). Á.: 1,1 cm; mg.: 1,5 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9736. Új ltsz.: V. 15342 [127. tábla 2].

5.3. Bronzgomb. A teste félgömb alakú, a füle töredékes (1b1. típus). Á.: 1,1 cm; mg.: 1,3 cm; s.: 1,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9738. Új ltsz.: V. 15368 [127. tábla 3].

Fegyverzet:

1. Íjcsont-lemez töredéke. H.: 8,6 cm; lg. sz.: 2,1 cm; lgk. sz.: 0,9 cm; s.: 3,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9740. Új ltsz.: V. 15317, V. 15369 [127. tábla 8].

2.1–2. Tegez maradványai.

2.1. Tegezfüggesztő vaspálca. H.: 4,2 cm; v.: 0,7 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9741 a–c. Új ltsz.: V. 15318. Ezzel együtt több vastöredék [127. tábla 9].

2.2. Tegezpánt tíz töredéke, az egyik vaskos. Á.: 3,2 × 1,8 cm; á.: 3,0 × 2,3 cm; á.: 3,0 × 2,1 cm; á.: 1,7 × 3,4 cm; á.: 0,4 × 2,8 cm; á.: 1,0 × 2,6 cm; á.: 2,0 × 2,0 cm; á.: 0,8 × 2,8 cm; á.: 1,4 × 1,8 cm; á.: 1,4 × 2,0 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9743. a–j. Új ltsz.: V. 15319. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9743. a–c. Új ltsz.: V. 15319 [127. tábla 10–12, 15–24].

3. Vascsat töredéke, tüskével. Á.: 3,1 cm; s.: 7,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9744. Új ltsz.: V. 15321 [127. tábla 13].
4. Vascsat töredéke, tüskével. Á.: 3,0 cm; s.: 6,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9745. Új ltsz.: V. 15322 [127. tábla 14].

Lószerszámok:
1. Csuklós csiklózabla egyetlen tagja (1c. típus). Á.: 2,8 × 3,3 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9746. Új ltsz.: 15323 [127. tábla 27].
2. Fülbe kovácsolt vaskengyel (2.2. típus). Mg.: 18,6 cm; lg. sz.: 14,8 cm; szíjbujtató á.: 1,1 × 2,1 cm; t. sz.: 3,5–4,0 cm; szr. sz.: 1,5 cm; s.: 192 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9748. Új ltsz.: F. 2967 [128. tábla 28].
3. Fülbe kovácsolt vaskengyel (2.2. típus). Mg.: 18,6 cm; lg. sz.: 14,8 cm; szíjbujtató á.: 1,1 × 2,1 cm; t. sz.: 3,5–4 cm; szr. sz.: 1,5 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 9747 [128. tábla 29].

72.3.2. László Gyula ásatása (1942) [69. kép]

9. sír

Dokumentáció nélküli sírlelet. A László-féle fényképről annyi állapítható meg csupán, hogy ebben a sírban két kengyel és egy zabla került elő. A csontváz tájolásáról Lászlónak egyetlen megjegyzése van, vagyis, hogy „Ny–K" tájolású. A lócsontok tehát Ny–K-i irányban voltak a sírba helyezve. Más mellékletekről nincsenek információink. Sajnálatosan a két kengyelt és a hevedercsatot nem sikerült azonosítanunk a kolozsvári múzeum leltározott, illetve leltározatlan gyűjteményében, ugyanakkor a 11. sír leletei között sikerült azonosítanunk a 9. sír zabláját is.

Melléklete:
1. Nagyméretű karikájú csikózabla (1b. típus). Karikák á.: 7,6 cm; tagok h.: I. 8,9 cm; II. 8,8 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [133. tábla 1].

10. sír

M.: 125 cm. T.: Ny–K. Lekerekített ötszög alakú sírgödör. Nagyon rossz megtartású, 35–40 év körüli férfi csontváza. A nyújtott csontváz jobb karja 20–25°-ban a medencére hajtva, a bal karja elporladt, nem maradt fent. A halottat eredetileg valamilyen szerves anyagú lepelbe, nemezbe csavarva fektethették a sírba és László Gyula szerint nyírfakéreg deszkára helyezhették. A sírban Bálint III. típusú lovastemetkezést sikerült dokumentálni. Balra a csontváz mellett a ló koponyája, a férfi felsőteste mellett a ló két első lábszárcsontja, a férfi bal lábfeje mellett pedig a ló két hátsó lábszárcsontja. A ló koponyája 24 cm-rel magasabb szinten feküdt, mint a halott, a ló elülső lábszárcsontjai egy „szinttel" (5–12 cm-rel) alacsonyabban, míg a hátsók a koponyával nagyjából megegyező szinten (18–24 cm-rel a halott felett). Egyértelmű, hogy először a halottat és a mellékleteit helyezték a sírba és csak utána következett a kitömött lóbőr sírba való helyezése. A csontváz jobb lábszárcsontjától jobbra juh combcsontját bontották ki.

Mellékletei:

1.1–2. Rombusz alakú díszekkel díszített kerek ezüstveret.

1.1. Rombusz alakú díszekkel díszített kerek ezüstveret a koponya mellett jobb oldalt (1b. típus). A veret hátoldalának két szélén két vaskos nittszeg. Á.: 1,7 cm; s.: 0,4 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [129. tábla 1].

1.2. Rombusz alakú díszekkel díszített kerek ezüstveret töredéke a csigolyáknál (1b. típus). A hátoldalán egy vaskos nittszeg. Á.: 1,7 cm; s.: 0,4 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [129. tábla 2].

2. Domború aranyozott ezüst kis ing- vagy ruhaveret szövet maradványaival, a juh combcsont közelében, a lábszárcsont mellett jobb oldalt (1a1. típus). A hátoldalán egy vaskos nittszeg. Á.: 1,6 cm; mg.: 0,5 cm; s.: 1,1 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [129. tábla 3].

3. Vascsat, négyzet alakú csattesttel, a jobb térdcsonton (3. típus). H.: 6,0 cm; csattest sz.: 2,0 cm; csatkarika sz.: 2,2 cm; s.: 14,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [129. tábla 4].

4.1–10. 10 db nyílcsúcs a csontváz mellett jobb oldalt, fategezben.

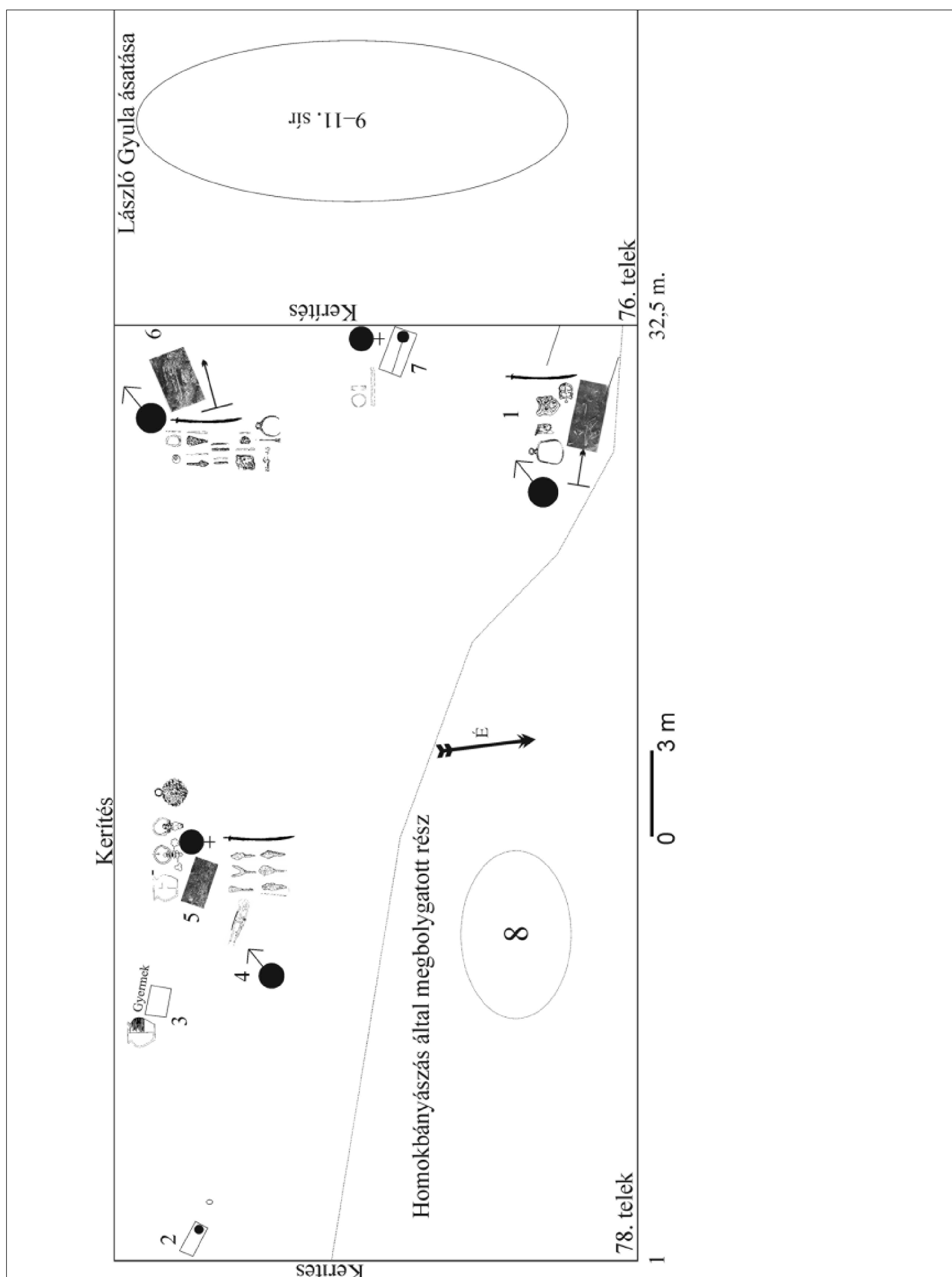
4.1. Rombusz alakú domború vas nyílcsúcs, négyzet átmetszetű, ütközővel (3b. típus). H.: 10,5 cm (tüskével); h.: 7,2 cm (tüske nélkül); sz.: 2,6 cm; s.: 15,8 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 9].

4.2. Rombusz alakú vas nyílcsúcs, négyzet átmetszetű, ütközővel (3a. típus). H.: 7,1 cm (tüskével); h.: 5,5 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,4 cm; s.: 8,8 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 10].

4.3. Rombusz alakú domború vas nyílcsúcs, négyzet átmetszetű, ütközővel (3b. típus). H.: 10,3 cm (tüskével); h.: 6,9 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,4 cm; s.: 16,7 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 11].

4.4. Rombusz alakú vas nyílcsúcs, lapos átmetszetű, hosszában áttört (3a1. típus). H.: 8,0 cm (tüskével); h.: 5,4 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,8 cm; áttörés h.: 1,5 cm; s.: 14,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 12].

4.5. Rombusz alakú vas nyílcsúcs, négyzet átmetszetű, ütközővel (3a. típus), négyzetes átmetszete csak az egyik felén látszik. H.: 7,1 cm (tüskével); h.: 5,3 cm

70. kép. Kolozsvár-Zápolya utca (1–11. sír)

(tüske nélkül); lg. sz.: 2,8 cm; s.: 12,7 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 13].

4.6. Hosszú vágóélű, deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 8,2 cm (tüskével); h.: 5,5 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,5 cm; s.: 13,0 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 14].

4.7. Levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 9,9 cm (tüskével); h.: 6,5 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 1,9 cm; s.: 11,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 15].

4.8. Keskeny, rombusz alakú lapos vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,6 cm (tüskével); h.: 4,3 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 1,6 cm; s.: 4,5 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 16].

4.9. Vas nyílcsúcs töredékei. Típusát nem lehet megállapítani. H.: 3,5 cm és 4,4 cm; sz.: 1,7 és 1,3 cm; összs.: 4,5 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 17].

4.10. Vas nyílcsúcs töredéke. H.: 3,3 cm; lg. sz.: 1,9 cm; s.: 3,4 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 18].

5.1–4. Tegez részei a medencelapát mellett bal oldalt, együtt a nyílcsúcsokkal.

5.1. Tegez lemezes akasztófüle vasból. H.: 13,0 cm; sz.: 0,9 cm, sz. a fülnél: 0,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 19].

5.2. Tegez lemezes akasztófüle, töredékes. H.: 9,0 cm; sz.: 1,0 cm, sz. a fülnél: 0,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 20].

5.3. Tegezpálca töredéke, deltoid alakban kiszélesedik, majd beszűkül. H.: 7,2 cm; sz.: 0,4–1,1 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 21].

5.4. Tegezpálca, deltoid alakban kiszélesedik, majd beszűkül. H.: 14,1 cm; sz.: 1,1–0,4–1,1 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [131. tábla 22].

6. Íjtegez vagy tarsoly függesztőverete ezüstből a csontváz két combcsontja között. Elveszett. Sz.: 6,6 cm; mg.: 3,1 cm. K. E. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan [129. tábla 5].

7.1–3. Szablya és vastartozékai.

7.1. Kecses, ívelt vas-szablya a csontváz mellett a bal oldalon, a bal válltól a térdig elnyújtva. A markolat felső részén megmaradt a markolatgombot felerősítő vas-szeg. A keresztvas hátsó felén máig megmaradtak a halott ruhájának kenderből (?) szőtt részei, főleg a jobb oldali keresztvas-gombon (lásd a rajzot). A restaurálatlan szablya pontos méreteit és fokélét nem sikerült megfigyelni, a fahüvely részei azonban nagyon jól látszanak a fegyver felületén. H.: 77,5 cm; m. h.: 8,9 cm, nélküle: 7,0 cm; m. sz.: 1,0 cm a felső részén, majd 1,5 cm-re szélesedik ki; k. sz.: 0,9–1,5 cm; a végén levő gömbök á.: 1,5 cm; p. sz.: 3,6–3,1 cm (a keresztvas alatt); s.: 460 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [130. tábla 8. a–b].

7.2. Szablya függesztőjének vaskarikája. Á.: 2,9 cm; karika v.: 0,7–0,4 cm; s.: 4,8 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [129. tábla 6].

7.3. Szablya függesztőjének vaskarikája. Á.: 2,8 cm; karika v.: 0,5 cm; s.: 3,9 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [129. tábla 7].

8. Zablatag és egyik karikája közvetlenül a kengyelek mellett balra (1b. típus). Tag h.: 8,5 cm; karika á.: 8,5 cm; s.: 20,8–23,8 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [132. tábla 26].

9.1–2. Körte alakú kengyelpár.

9.1. Körte alakú vaskengyel, a ló első lábszárcsontjaitól lejjebb (1c2. típus). Az aszimmetrikus kengyel füle trapéz, a szíjbújtatója négyzet alakú, a szára lapos átmetszetű, a talpa bordázott és majdnem egyenes. Mg.: 16,3 cm; lg. sz.: 12,3 cm; szr. sz.: 1,1–1,2 cm; fül á.: 4,5–3,5 × 2,8 cm; szíjbújtató á.: 1,9 × 1,0 cm; t. sz.: 3,6 cm; s.: 157,5 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [132. tábla 24].

9.2. Körte alakú vaskengyel ugyanott (1b3. típus), széles, négyzet alakú füllel, négyzet alakú szíjbújtatóval, négyzetes átmetszetű szárakkal és bordázott talppal. Aszimmetrikus példány. Mg.: 13,0 cm; lg. sz.: 12,1 cm; szr. sz.: 1,1–1,3 cm; f. á.: 3,5 × 2,2 cm; szíjbújtató á.: 1,7 × 0,8 cm; t. sz.: 3,0 cm; s.: 100,1 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [132. tábla 25].

10. Késtöredék a két combcsont között, a tarsolyvereten. H.: 4,6 cm; sz.: 0,9 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [132. tábla 23].

11. sír

Kirabolt lovastemetkezés, amelyből trepanált emberi koponya került elő.

Mellékletei:

1. Legyező alakú díszített vaskengyel (1a1. típus). A trapéz alakú fül alján alakították ki a négyzet alakú lyukat, ahol a kengyelszíjat befűzték. A szárakat és a nyak két oldalát ívelt ezüstlemez berakással díszítették, a szárakon a csúcsukkal kifelé forduló, körte alakú vájatokba rézlemezeket kalapáltak be. Összesen 19 ilyen körte alakú dísz számlálható össze a kengyelen. Ezeket a kis rézlemezkéket egy kissé domborúra formálták és így kalapálták bele őket a már kivésett körte alakú vájatokba. Mindegyik körte alakú díszt külön vájatba kalapálták bele, ugyanis a makrófelvételeken nagyon jól látszanak ezen vájatok különböző méretei. A kengyel talpa bordázott. Mg.: 17,8 cm; f. á.: 4,9–3,0 × 3,1 cm; a körte alakú díszek általános á.: 0,11 cm; t. sz.: 3,5 cm; s.: 150,3 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [137. tábla 1; 71. kép].
2. A kengyel fülén törött, másodlagos szerepben lévő aranyozott ezüst szíjbújtató. Á.: 3,1 × 1,7 cm; mg.: 1,8 cm; s.: 6,9 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 50. a–c; 72. kép 1].

71. kép. Kolozsvár-Zápolya utca, a 11. sír kengyele

3. Aranyozott ezüst csörgős lószerszámveret. Hátlapjára körbenyírt bronzlemezt fogattak fel öt nittszeggel. A tárgy felületén bevésett palmettacsokor figyelhető meg. A tárgy közepén egy hosszúkás, a tárgy felületéből kiugró félgömb, ennek alsó felén öt pálcikaszerű hosszúkás forma húzódik, köztük bemélyedések. A tárgy felső felén vízszintes gyűrű fogja össze ezt a csokrot. A tárgy hátterében szilva alakban domborodik ki a bronzlemez. Mg.: 3,8 cm; á.: 2,93 cm; v.: 0,22 cm; s.: 10,0 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 19; 72. kép 3].
4. Kisméretű, téglalap alakú lószerszámveret aranyozott ezüstből, szélei csapottak (3. típus). H.: 1,7 cm; sz.: 1,3 cm; s.: 2,7 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 5; 72. kép 2].

5.1–3. Három db kisméretű, háromszög alakú veret bronzból.

5.1. Kisméretű, háromszög alakú veret bronzból, a hátoldalán két nittszeg (2.1. típus). H.: 1,7 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,3 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 6].

5.2. Kisméretű, háromszög alakú veret bronzból, a hátoldalán két nittszeg (2.1. típus). H.: 1,7 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 7].

5.3. Kisméretű, háromszög alakú veret bronzból, a hátoldalán két nittszeg (2.1. típus). H.: 1,7 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 8].

6. Hosszúkás, levél alakú lószerszámveret bronzból (2.3. típus). H.: 1,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 2,1 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 12].
7. Áttört fülű, háromszög alakú kisveret bronzból (2.2. típus). Mg.: 1,5 cm; sz.: 1,9 cm; s.: 1,7 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 9].
8. Líra alakú bronzcsat (6. típus). H.: 3,2 cm; sz.: 3,8 cm; s.: 18,5 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 20].

9.1–4. Négy db ezüstből készült szíjvég.

9.1. Ezüstből készült szíjvég (6.1. típus). H.: 2,5 cm; sz.: 1,5 cm; s.: 7,6 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 1].

9.2. Ezüstből készült szíjvég (6.1. típus). H.: 2,6 cm; sz.: 1,6 cm; s.: 6,7 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 3].

9.3. Ezüstből készült szíjvég (6.1. típus). H.: 2,5 cm; sz.: 1,6 cm; s.: 7,5 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 4].

9.4. Ezüstből készült, tömör szíjvég (6.2. típus). H.: 2,9 cm; sz.: 1,7 cm; s.: 13,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 2].

10. Négyszög alakú vas hevedercsat (1. típus). H.: 4,9 cm; sz.: 3,8 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 29].

11.1–3. Három db szíjelosztó.

11.1. Szíjelosztó két vaslemezzel (11. típus). H.: 3,2 cm; karika á.: 2,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 25].

11.2. Szíjelosztó két vaslemezzel (11. típus). H.: 5,2 cm; karika á.: 2,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 27].

11.3. Szíjelosztó három vaslemezzel (11. típus). H.: 7,4 cm; karika á.: 2,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 26].

12.1–2. Két vaskarika.

12.1. Karika vasból (10. típus). Á.: 3,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 23].

12.2. Karika vasból (11. típus). Á.: 2,9 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 24].

13.1–2. Két ezüst szíjbújtató.

13.1. Szíjbújtató ezüstből (9. típus). H.: 1,9 cm; sz.: 0,9 cm; s.: 3,3 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 10].

13.2. Szíjbújtató ezüstből (9. típus). H.: 1,8 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 3,3 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 11].

14.1–2. Két csontszopóka.

14.1. Hengeres, tölcsér alakúan kiszélesedő csontszopóka (8. típus). A tárgy alsó részén vésett díszítések. H.: 2,1 cm; lg. sz.: 1,4 cm; lgk. sz.: 0,9 cm; s.: 2,4 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 14].

14.2. Hengeres testű csontszopóka (8. típus). A tárgy egész felületén vésett díszítés. H.: 1,7 cm; á.: 1,4 cm; s.: 1,2 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [134. tábla 13].

15.1–12. Tegez alkatrészei.

15.1. Tegez függesztője vasból, a végén két szegeccsel, a tárgyra egy vasból készült rátétet szereltek (1a. típus). H.: 7,0 cm; sz.: 1,9–0,7 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 34].

15.2. Tegezfejek merevítői vasból. H.: 9,2 cm; sz.: 1,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 35].

15.3. Tegezfejek merevítői vasból. H.: 3,3 cm; sz.: 1,2 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 36].

15.4. Tegezfejek merevítői vasból. H.: 3,8 cm; sz.: 1,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 37].

15.5. Tegezfejek merevítői vasból. H.: 2,2 cm; sz.: 1,7 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 38].

15.6. Tegezfejek merevítői vasból. H.: 2,7 cm; sz.: 1,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 39].

15.7. Tegez merevítő töredéke vasból. H.: 4,5 cm; sz.: 1,2 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 40].

15.8. Tegez merevítő töredéke vasból. H.: 5,0 cm; sz.: 0,6 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 41].

15.9. Tegez merevítő töredékei vasból. H.: 4,6 cm; sz.: 1,1 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 42–46].

15.10. Tegez merevítő töredéke vasból. H.: 5,4 cm; sz.:

72. kép. Kolozsvár-Zápolya utca, 11. sír: szíjbújtató, lószerszámveret, aranylemezkék

1,4 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 47].

15.11. Tegezfenék vasból, rajta famaradványokkal. H.: 3,2 cm; sz.: 2,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 48].

15.12. Tegezfenék vagy tegezfedél vasból, rajta famaradványokkal. H.: 6,0 cm; sz.: 3,9 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [136. tábla 49].

16. 1–3. Három nyílcsúcs tüskéje. H.: I. 2,0 cm; II. 2,4 cm; III. 2,8 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 30–32].

17. Szablya keresztvasának vasgombja. Á.: 1,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 33].

18. Zabla tagja. H.: 6,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 28].

19–20. Csiholó és vele összerozsdásodott kova. H.: 7,2 cm; á.: 2,5 cm. Kova sz.: 0,5 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 21–22].

21. Vászonszövet darabkája. H.: 3,7 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.

22. Bronz körkörös lemezkék töredékei. Valószínűleg ruhaveretek lehettek, középen áttörtek. Á.: 1,6 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 18].

23. Három db nagyon kis méretű aranylemezke. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [135. tábla 15–17; 72. kép. 4–6].

72.4. ÉRTÉKELÉS

72.4.1. A temető kiterjedése [69–70. kép]

A terepen azonosított temető földben maradt sírjainak számáról aligha tudunk pontos adatot közölni. Az 1942-ben feltárt temetőrész kutatója, László Gyula háromszorosára becsülte a temetőrész teljes kiterjedését, tehát kb. 36 sírra gondolt.[247] Valójában azonban fogalmunk sem lehet a temető pontos méreteiről. Ha a terep földrajzi viszonyaiból próbálnánk következtetni a temető pontos sírszámára, félő, hogy helytelen úton járnánk, hiszen e magasabb terasz platóján akár több száz temetkezés is elférhetett (volna). Összefoglalásunkban kitérünk arra is, hogy miért nem tartjuk lehetségesnek ezt a feltételezést, amelyet Ferenczi István egyébként majdnem tényként kezelt.[248]

Ugyan László Gyula 1942-es cikkében megemlíti, hogy készített egy összegző térképet is a feltárt temetőrészről,[249] tudomásunk szerint azonban ezt nem közölte sehol. Tehát továbbra is csupán a Kovács István által rajzolt temetőtérképet tudjuk használni. Ez alapján úgy tűnik a számunkra, hogy az egyértelműen közös csoportot alkotó 3–5. sírok mellett K-re előkerült 2. – melléklet nélküli – temetkezés valószínűleg egy másik, fel nem tárt sírcsoporthoz tartozik. Feltételezésünk szerint más-más sírcsoportokhoz tartozik az 1., 6. és a 7. temetkezés is. A korábban elpusztított 8. sírból származhat az a mellékletanyag, amelyet az É-i irányban fekvő homokbányából szedtek össze. Gyaníthatóan a temető É-i részéhez tartozó területen pedig további sírokat semmisíthettek meg. László Gyula 1942-ben az 1., 6–7. temetkezésektől Ny-ra még további három temetkezést tárt fel, megjegyzése szerint „egy sorban". Arról, hogy ez pontosan mit is jelentett, sajnos nem kapunk pontosabb tájékoztatást vagy régészeti dokumentációt. Ahogyan már említettük, a 78. telken feltárt temetkezések azonban egyértelműen a temető szélén voltak megásva, amely fontos időrendi fogódzópont, ugyanis Kovács ezektől É-ra, a plató vége felé már újabb temetkezést nem talált.

A temető kiterjedése kapcsán tehát ebben a pillanatban annyit tudunk leszögezni, hogy mindenképpen egy jóval nagyobb sírszámú temető található a kolozsvári Zápolya utcában, amelynek a szélét a 78. telken Kovács István feltárta. Hitelesítő ásatások révén pedig talán pontosabb képet kaphatnánk az egyik legérdekesebb és legismertebb erdélyi honfoglalás kori temető kiterjedéséről.

72.4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan az kiderülhetett, a feltárt 11 temetkezés közül csupán 7 került fel a összegző térképre. Ennek ellenére több-kevesebb információ rendelkezésünkre áll a temetőben észlelt temetkezési szokásokról.

Mivel csupán egyetlen csontvázról készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetettek neméről nem tudunk pontosabbat. A temetkezésekben előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján azonban következtethetünk a sírokban nyugvók nemére: az 5., 7. sírokban nagy valószínűség szerint nők, az 1., 4., 10. és 11. temetkezésekben pedig bizonyosan férfiak feküdtek. A 10. sírba egy 35–40 éves *maturus* II. korú szablyás férfit temettek. A 3. temetkezésben kisgyermek nyugodott, a 2. temetkezésből pedig egy melléklet nélküli felnőtt csontváza került elő. Az 5. sír fényképe alapján talán egy fiatal korú nőről/kislányról van szó, de a 7. sír hosszúsága is (142 cm) inkább *juvenilis* csontvázra enged következtetni.

Ami a sírgödrök alakját illeti, a rendelkezésre álló adatokat megpróbáltuk csoportokba sorolni:

1. Szabályos, egyenes falú, lekerekített ötszögű sírgödör: 10 sír.
2. Egyszerű, lekerekített sarkú sírgödör: 1–7., 9. sír.

A mért nyolc sír mélységének középarányosa 126 cm, a

[247] László 1942a, 579.
[248] Ferenczi 1996, 18.
[249] László 1942a, 578–579.

legsekélyebb sír 100 cm-es, a legmélyebb sír pedig 160 cm-es volt.

A kolozsvári temetőben a sírok Ny–K-i (illetve ahhoz közeli) tájolásúak voltak.

1. Ny–K: 1., 9. (?),[250] 10–11. sír.
2. ÉNy–DK: 2. sír.
3. NyÉNy–KDK: 3–7. sír.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A 10. sírban a halottat a feltáró László Gyula szerint nyírfakéreg deszkára helyezték. Ezt a jelenséget a korabeli, 10. századi magyar szállásterületen számtalan esetben tapasztalták: Gyulafehérvár-Mentőállomáson, Kenézlő-Fazekaszugon, illetve Bodrogszerdahelyen.[251]

A 4. sírban egy kerek, lapos kő a halott feje alól került elő. Az erdélyi honfoglalás kori temetkezési szokások egyik legnagyobb talányának minősül a fej alá helyezett kődarab. László Gyula tipikus honfoglaló magyar szokásnak minősítette a jelenséget (szerinte a nyerget helyettesítette a kő),[252] Vékony Gábor később kabar szokásnak vélte.[253] A kérdés azonban ennél jóval összetettebb (lásd a IV. fejezet idevágó részét).

A 3. sír egyik szélét kővel rakták ki.

A dokumentáció és a közlemények alapján tudjuk, hogy a karcsontokat a test mellett kinyújtották (kivételt a feldúlt 1., 8–9. és 11. sírok képeznek, ezekről nincs információnk).

Néhány esetben valószínűsíthető, hogy a halottat vászonba, nemezbe vagy más szerves anyagból készült lepelbe csavarva temették el.

A sírok leletanyagát vizsgálva arra a konklúzióra jutottunk, hogy elsősorban az I. csoportba tartozó sírok közül kerülnek ki az erdélyi-medencei fegyveres–lovas temetkezések. A 10. sírban a csontváz bal karja nem maradt meg, a jobb karja 20–25°-ban a medence peremére került. A csontváz helyzete alapján valamilyen szerves anyagú lepelbe, nemezbe csavarták.

A kolozsvári Zápolya utca 11. sírjában tényleges trepanációt regisztráltak.[254]

A közölt és közöletlen anyagból egyértelműen kiderül, hogy bolygatásnak főleg a gazdagabb mellékletű sírok estek áldozatul. A kérdés azonban az marad, hogy ezt babonás okból tették avagy egyszerű rablással állunk szemben. A Zápolya utcában az 1., 9. és 11. sírokat bolygatták meg, amely alapján feltételezhető, hogy a sírrablókat anyagi indítékok vezérelhették. Mindez a temető használatánál későbbi időszakban zajlódhatott le, de még olyan periódusban, amikor a sírok hantjai jól látszódhattak. Arra a kérdésre, hogy pontosan mikor is kerülhetett erre sor, természetesen lehetetlen válaszolnunk. László Gyula feltételezése szerint a Zápolya utcai 11. sírt megásását követően kb. 80-100 évvel rabolhatták ki.[255]

A honfoglalás kori temetkezések egyik magyarokhoz kapcsolt „etnospecifikus" típusának számítanak az úgynevezett lovastemetkezések, illetve ezeknek különböző változatai.[256] Adataink alapján a Kolozsvár környéki temetőkből két lelőhelyről dokumentált biztosan lovastemetkezés (Kolozsvár-Szántó utca, Kolozsvár-Zápolya utca), kérdéses ugyan, de nagyon valószínű, hogy a Kalevala utca I. lelőhelyen ugyancsak előkerült lovastemetkezés.

A Zápolya utcai temetőben az 1., 4., 6., 8–11. sírokban figyeltek meg lovastemetkezést. Ezek közül egyetlen ismert változathoz sem tudjuk sorolni a 8. (szórvány), valamint a feldúlt 4. és a 11. sírokat. Nagyon lényeges, hogy a tizenegy ismert temetkezés közül összesen hét esetben regisztrálhattunk ilyen jellegű temetkezési szokást.

A kolozsvári lovastemetkezések mindegyike Bálint Csanád lovastemetkezési tipológiájának második nagy kategóriájába sorolható, vagyis azon temetkezések körébe, amelyekből lócsontok kerültek elő. A lócsontoknak a sírokban elfoglalt helyzetét Bálint Csanád öt csoportba sorolta, ezekből a kolozsvári sírokban a II., III. és IV. lovastemetkezési forma fordul elő:

II. típus: lábhoz tett lóbőrős temetkezések

1. pozíció: a csontváz lábainál a négy ló lábszárcsont, a ló koponyája pedig É-ra néz (1. sír).
2. pozíció: a csontváz bal lábszárcsontja végében balra négy ló lábszárcsont, a combcsont felétől felfelé, majdnem a könyökig a Ny-ra néző lókoponya (6. sír).

III. típus: kitömött lóbőrős temetkezés

A harcos koponyája mellett bal felől a lókoponya, utána a ló első két lábszárcsontja, majd a sír végében a ló két hátsó lábszárcsontja (10. sír).

IV. típus: összehajtott lóbőrős temetkezés

A csontváz medencéjétől balra a ló koponyája, amelyet a négy lábszárcsont követ (9. sír).

[250] A 9. sírban a ló Ny–K-i irányban volt tájolva.
[251] László 1944, 572.
[252] László 1997, 350.
[253] Vékony 1988, 123.
[254] Grynaeus Tamás trepanációkról szóló elemzése nyomán ismert, hogy ez a szokás elsősorban a 10. században volt leginkább ismert, azonban kimutatható még a 11. században is (Grynaeus 1996, 56–103).
[255] *„..olyan korban történt ez, amikor a szíjak nem korhadtak el, s így annak egyik vége a verettel együtt beleszakadt a földbe. A rablás tehát a temetés után nem sokkal, de legfennebb 80–100 évvel később történhetett meg.."* (László 1943a, 16).
[256] Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lovastemetkezési szokásának elemzését lásd: Gáll 2004–2005, 380–391; Gáll 2008, 92–106.

Az első lépésben szükséges megemlítenünk, hogy a Zápolya utcai 10. sír a III. típusú lovastemetkezési mód egyetlen ismert erdélyi esete, de a szokás ismeretlen a Partiumból is. Bálint Csanád ezelőtt majdnem negyven évvel mintegy tizenkilenc temetkezést sorolhatott ide, az azóta eltelt időszakban ugyan kerültek elő még hasonló temetkezések, mennyiségben azonban meg sem közelítik az I., II. vagy a IV. csoport mennyiségét. Tényként kezelhető, hogy olyan temetőkben is mint pl. Karos-II. temető, ahol 73 sír közül 37 esetben került elő lovas- vagy lószerszámos temetkezés, csak egyetlen sírban (a 15.-ben) regisztráltak kitömött lóbőrős temetkezést.[257] E lovastemetkezési típust etnikai szempontból Bálint Csanád annak idején a magyarokhoz csatlakozott, tőlük eltérő eredetű „törökös" népcsoporttal hozta kapcsolatba,[258] azonban éppen az olyan leletek esetében elgondolkodtató ez az állítás, mint a karosi 15. temetkezés, amelynek *infans* II. női csontvázáról nehezen lehet elképzelni eltérő eredetet, de erre figyelmeztetnek a sír mellékleteihez tartozó egyéb tárgyak is.[259] Ugyanakkor Kárpát-medencei elterjedésük ma már inkább tűnik egyenletesnek, tömbösödést nehezen lehet kimutatni. A jövőben talán hasznos lenne az összes Kárpát-medencei esetet felgyűjteni, illetve széleskörű (régészeti, antropológiai, DNS) vizsgálat alá vonni.

Ami az összehajtott lóbőrős típus megjelenését illeti, számos további kérdést vet fel a jelenség. Miért helyezték különféleképpen a lócsontokat a Zápolya utcai temetkezésekbe? Az öt jól dokumentált esetben ugyanis három eltérő lovastemetkezési forma fordul elő. Nem utalhat ez a közösség heterogén szokásaira, eszmerendszerére, értékrendjére?

A kolozsvári lovassírokból fegyveres férficsontvázak kerültek elő. Mindezt egyetlen esetben az antropológiai eredmények is megerősítették. A 10. sírban egy 35–40 éves *maturus* II. korú férfi feküdt.[260] Ugyanakkor – ellentétben az alföldi területekkel – a Zápolya utcai temetőből lovastemetkezés nem ismert női sírból. Hiányukra ebben az esetben több lehetséges magyarázatot látunk:

1. Mindez az erdélyi (illetve ebben az esetben a kolozsvári) honfoglalás kori közösségek gazdasági helyzetére vezethető vissza. A tartott lovak mennyisége alacsonyabb volt. Az erdélyi közösségek tehát szegényebbek voltak (lovakban) az alföldi társaiknál.
2. A női temetkezésekből hiányzó lovastemetkezések arra utalhatnak, hogy hagyománybeli (tehát végső soron etnokulturális) különbségek léteztek a két nem között.
3. Az itt feltárt, nőiként meghatározható temetkezések esetében feltűnő a sírokban nyugvók fiatal életkora. A női lovastemetkezések hiányát tehát életkorbeli eltéréssel is magyarázhatjuk.
4. Egy utolsó, hipotetikus felvetés sem elképzelhetetlen: azon női sírok, amelyeket a ló részeivel együtt temettek el, nem lettek még feltárva.

Leszögezhető ugyanakkor, hogy egyelőre egyik megoldási javaslat sem visz közelebb a megoldáshoz.

A vizsgált temetőben a lovastemetkezést kivétel nélkül szablyás férfiak „érdemelték ki". Az egyik esetben, a Zápolya utca 4. sírjában azonban a szablyás férfi sírjából csupán két ló lábszárcsont került elő. Arról a sírról van szó, amelyben az említett „kőpárna" is előkerült, nem lehetetlen tehát, hogy e két régészeti jelenség (fej alá tett kő és a részleges lótemetkezés speciális megjelenése) a magyar honfoglalók kultúrájától idegen etnikumra vagy kultúrára utal.

A honfoglalás kori temetkezési szokások másik eleme az ételt és italt tartalmazó kerámia jelenléte a sírokban.[261] A 10. századi kerámiás sírok fő jellemzője az egyetlen agyagedény melléklet, ellentétben például a bolgár temetkezési szokásokkal, amelyek esetében sűrűn fordul elő két agyagedény egy sírban (igaz, nem ritka az Al-Duna térségének temetőiben sem az egyetlen agyagedény sírba helyezése).[262] A honfoglalás kori temetőkben ez utóbbi azonban majdnem ismeretlen szokás, amelyet idegen elemként értékeltek.[263]

A kolozsvári Zápolya utcai temetőből a 2., 3. és 5. sírból került elő kerámia. A rendelkezésre álló adatok alapján kerámia melléklet Kolozsvár környékéről csak a 10. századi lelőhelyekről ismert, a 11. századtól datálható leletegyüttesekből hiányzik. A kolozsvári edénymellékletes sírokban nyugvó csontvázak nemét antropológiai elemzések hiányában nem ismerjük. A Zápolya utcai 5. sír esetében a fülbevalója alapján azonban valószínűsíthetjük, hogy női/kislány temetkezéssel állunk szemben, a 3. sírba pedig biztosan gyermeket temettek (bár a nemét nem ismerjük). Ezek alapján az agyagedény sírba tételének szokását akár a nemmel, akár az életkorral is magyarázhatjuk.

Sajnos a legtöbb esetben nem tudunk semmit az edények egykori tartalmáról, ugyanis nem készítettek

[257] Révész 1996a, 19, 27. tábla 1–24.
[258] Bálint 1969, 111.
[259] Szükséges megemlítenünk, hogy Bálint hangsúlyozta feltételezésének relatív voltát (vö.: Bálint 1969, 111).
[260] A kolozsvári Zápolya utcai lovastemetkezések másik jellegzetessége, hogy majdnem mindegyik esetben (1., 4., 6., 10. és a 11. sír) e temetkezések velejárója a szablya volt.
[261] Kiss 1969, 175–182; K. k. 1996, 39.
[262] E kérdésben alapvető Uwe Fiedler műve: Fiedler 1992.
[263] Ilyen kivétel pl.: Ibrány-Esbóhalom 164. sír (Istvánovits 2003, 355, 59. kép, 180. kép 8, 14).

kémiai elemzéseket az edényeket kitöltő földdel kapcsolatban. Ugyanakkor tudjuk, hogy a 3. gyermeksír edénymellékletében malaccsontokat regisztráltak. A lelőhelyen előkerült állatcsontok meghatározása alapján egyébként sikerült pontosabb képet nyerni a honfoglalás korában tenyésztett/fogyasztott állatfajtákról is. A tanulmányozott lelőhelyről a következő állatcsontok ismertek:

1. juhcsont (fiatal juh *femur*csontja): 10. sír.[264]
2. disznócsontok: 3. sír (az edényben).[265]
3. szárnyascsontok: 4. sír.[266]

A rendelkezésre álló adatokból az derül ki, hogy a legtöbb, biztosan dokumentált esetben ezek fegyveres–lovas (legalább jelképesen lóval eltemetett) férfisírok mellékletei voltak, kivételt a Zápolya utca 3. sír agyagedényében lelt malaccsontok képeznek. Ebben az esetben is megfigyelhető kapcsolat az elhunyt és a leölt állat életkora között: a kiskorú mellé berakott agyagedénybe fiatal malac csontjait helyezték.

Sokkal fontosabbnak látjuk azonban ezen adatokon kívül az állatok fajtáiból kiolvasható adatokat. A honfoglalók nomádként való feltüntetése az egyik axiómája a román történetírásnak, de felbukkan egyes magyarországi szakemberek munkáiban is.[267] Ezek az adatok azonban e felfogás ellen nyújtanak elég konkrét és megfogható bizonyítékot, ugyanis a Zápolya utcai 3. és 4. sír disznó- és szárnyascsontjai egyáltalán nem utalnak nomád életmódra, következésképpen a 10. századi kolozsvári honfoglaló magyarokat veszélyes lenne nomádnak vagy akár félnomádnak tekinteni.[268]

A kolozsvári lelőhelyről két temetkezés esetében – a Zápolya utca 1. és 4. sírjából – ismerünk tüzelésnyomokat. A szokás továbbélését a 11. századi várfalvai temetőben tett észrevételek bizonyítják, erre azonban pontos adatokat a 11–12. századi kolozsvári temetőkből nem ismerünk.

72.4.3. A temető leletanyaga

Az eddig feltárt temetőrész mindegyik feltárt sírjában találunk mellékletet. A sírokból jelentős mennyiségben került elő különböző ékszer. Sima 1a. típusú hajkarika az 1. (2 példány – Ag.), 4. (1 példány – Ag.), 6. (4 példány – Ag.) és a 7. sírból (1 példány – Ag.) ismert. Fel szeretnénk hívni a figyelmet a 6. temetkezés hajkarikáinak mennyiségére és anyaguk (ezüst) kiváló minőségére is. Az 1a. típusú sima hajkarika a honfoglalás kori 10. századi leletanyag egyik általánosnak tekintett, „klasszikus" ismertetőjegye.

A vizsgált temetőből a szőlőfürtcsüngős fülbevalók két változata is ismert (1a1. típus és 1a2. típus). Az 5. sír példánya esetében a kör átmetszetű fülbevaló karikára négy db előre kiöntött, hat gömbből álló gyűrűt forrasztottak.[269] A „gyöngykoszorúk" nincsenek rögzítve karikákkal, mint más példányok esetében. A fülbevaló struktúrája a következő: a karika belső ívén levő fürtön egy nagyobb, kissé deformálódott gömb ül, alatta sodrott filigránhuzal következik, amelyet négy granulált gömbből álló koszorú követ. A koszorú alatt újabb sodrott ezüstből készült filigránhuzal zárja a felső fürtöt. A felső és alsó fürt összekapcsolása egy keskeny pánt révén történt. A karika külső ívén levő fürt felső felében három sodrott filigránhuzalt látunk, majd ezt követi egy hat szemből álló granulált gömbkoszorú, alatta egy sima huzalkarika, amelyet három függőleges sima drót köt össze a jellegzetes három gömbből álló koszorú között az alatt levő sodrott filigránhuzallal. Hasonlóan a felső részhez, két részből álló, nagyméretű gömb zárja a tárgy alsó részét. A fülbevalónk általunk ismert tökéletes szerkezeti párhuzama – kivéve a karikán levő koszorúk kiképzését – a tokaji leletből előkerült pár nélküli fülbevaló, illetve Ibrány-Esbóhalom K–Ny-i tájolású 255. sírjának egyik példánya.[270]

A szőlőfürtcsüngős fülbevalók második változatához sorolt – ugyancsak a Zápolya utcában előkerült – példány nagymértékben eltér az előbbi változattól. A szakirodalom azonban nem választotta el ezeket, így mi is együtt elemezzük őket. Sajnos a tárgy mai állapota megakadályozta, hogy ez utóbbit behatóbban tanulmányozzuk, úgyhogy csak a Kovács István és László Gyula által leírtakat tudjuk felhasználni. A fülbevaló karikájára egyszerű gyűrűket húztak, az öntött gyűrűk két sima karikája között pedig gömbök sorakoznak. A képek és az ismert párhuzamok alapján valószínűsíteni lehet, hogy a csüngő ebben az esetben is két préselt hosszúkás ezüstlemezből volt összeforrasztva, a felületét pedig öt rombusz alakú ezüstgranulációs díszítménycsoport ékesíti, a megmaradt kép alapján csak az összeforrasztott csüngő felületének közepén. Megfigyelhető az a technikai fogás

[264] Gáll–Gergely 2009, 139.
[265] Kovács 1942, 92.
[266] Kovács 1942, 92–97.
[267] Itt gondolunk elsősorban Kristó Gyula és Makk Ferenc munkásságára, elméleteik kritikáját Révész László és Takács Miklós műveiben olvashatjuk (Kristó 1995a, 59–129; Kristó 1995b, 3–62; Révész 1997b, 215–233; Takács 1997, 168–214; Kristó–Makk 2001, 90–95).
[268] Hasonlóan disznócsontokat ismerünk például Dunaújváros-Öreghegyről, Aldebrő 9. és 10. sírjából, Tiszanána 19. és 28. sírjából. Szárnyascsontokat Szőreg-Homokbánya temetőjéből ismerünk, csirkecsontokat pedig Rózsaszentmárton 4. sírjából. Megjegyeznénk, hogy a jövőben talán nem lenne érdektelen felgyűjteni a Kárpát-medencei temetkezésekben regisztrált állatcsontokat (B. Horváth 1979, 245–296; Bálint 1991, 81, *Taf.* XXV. 4; Révész 2008, 437).
[269] Amint az látható a bukaresti Román Nemzeti Múzeumban készített rajzon, ezek a szőlőfürtöt jelképező koszorúk azóta elvesztek.
[270] Mesterházy 1994a, 213, 12. kép 2; Istvánovits 2003, 110, 111. tábla 255/2.

is ezen a példányon – ellentétben a párhuzamaival –, hogy a csüngő felső és alsó felén is megpróbálták elég hűen utánozni az 1a1. változatok mindegyikén meglévő granulált gömböt, a felületén futó sodrott filigránt, illetve a granulált gömböcskéket. Ebből a szempontból jelentősen különbözik a bőszobi, szobi, tokaji és valkóvári példányoktól, tehát nem lehet tökéletesen a társuknak tekinteni. A legközelebbi párhuzamának talán az Ungvár vidéki szórványt tekinthetjük. Hasonlóan az előbbi változathoz, ennek is ismertek öntött változatai, pl. a moldvai Arsuráról ismerünk egy hasonló fülbevalót.[271]

A szőlőfürtcsüngős fülbevalók nagy mennyiségben kerültek elő a kolozsvári lelőhelyeken kívül is az Erdélyi-medencéből (Kolozsvár-Farkas utca, Kolozsvár-Szántó utca, Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Maroskarna „B" temető). A 10. század közepe előttre nem lehet őket keltezni (lásd az V. fejezetet).[272]

A Zápolya utcai temetőből a következő gyűrűtípusok ismertek:

1. Egyszerű, nyitott, díszítetlen testű pántgyűrű, a végei távol egymástól (5a. típus): 7. sír (2 példány – Ag.).

2. Egyszerű nyitott, díszített pántgyűrű (5b. típus): 8. sír (1 példány – Br.).

A nyitott, díszítetlen testű pántgyűrű típusok egyes példányai már a 10. század első felére keltezhetőek (Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír). A kolozsvári lovastemetkezéses 8. sír mellékleteként előkerült bronzból készült, felületéből reliefmintaként kiugró, csavart díszű 5b. típusú szórvány gyűrűt a sír mellékleteinek egyedisége alapján (a szíjvégeknek, illetve a lószerszámdísznek nem találtuk Kárpát-medencei párhuzamát) a 10. század első harmadára, felére keltezhetjük.

Érdekes jelenség, hogy a Zápolya utcai temetőből nem ismerünk egyetlen karperec példányt sem.

A Kárpát-medencei 10. századi leletanyag nem reprezentatív, ennek ellenére jelentős számban dokumentált leletanyaga a sírokból előkerülő – különböző technikai módszerekkel előállított – gombok csoportja. A Zápolya utcai temetőből a legnagyobb mennyiségben az egyszerű körte alakú fülesgomb ismert a 7. és a 8. sírból.

Granulációval, gömböcskékkel és filigránnal díszített gomb az 5. sír mellékletei közül is ismert. Ennek párhuzamát az Erdélyi-medencéből nem ismerjük. Pontos párhuzamai kerültek elő ugyanakkor a Břeclav-Pohánsko I. temető 205. (2 példány – Ag),[273] valamint a II. temető 1. sírjából (1 példány – Ag).[274] Nagyszámú morva párhuzama alapján természetesen morva eredetre gondolhatunk,[275] hasonló példányok azonban feltűnnek a későbbre keltezhető tokaji kincsleletben is. A gomb gömbjét csak félig beborító granulált díszítmény az Ibrányban előkerült 172. sír gombján is megfigyelhető.[276] Az oroszországi Kopijevka,[277] a dalmáciai Trilj, Dugopolje, Solin és ismeretlen lelőhelyű leletek,[278] illetve a bulgáriai preszlávi kincs aranyból készült változatai[279] arra engednek következtetni, hogy nagyon óvatosan kell bánjunk a „nagymorva" eredettel. Mesterházy Károly, aki széleskörűen foglalkozott e kérdéssel, maga is nagyon bizonytalan, amikor azt írja: *„..morva eredete egyáltalán nem biztos…inkább K-i árú, bár maga a típus D-i eredetűnek látszik..".*[280] A kérdés továbbra is eldönthetetlen marad, azonban a preszlávi aranypéldányok alapján nagyon valószínű, hogy inkább D-i áruval lehet dolgunk. A tárgyak időrendi besorolása a különböző régiókban nagyon eltérő: a nagymorva temetőkben a 9. század második felétől keltezhetőek, a honfoglalás kori sírokban viszont ezeket már csak a 10. század közepére, illetve közepétől korhatározhatjuk, a bulgáriai és oroszországi példányokat a 10. század második felére, a dalmáciai példányokat pedig még későbbre datálhatjuk.

A Zápolya utcában gyöngy csupán egyetlen temetkezésből, a 6. szablyás–lovas sírból került elő. Innen, a csontváz mellcsontjáról egy hullámvonaldíszes nagyobb, lapított alakú szemesgyöngy (1.6. típus/ Szilágyi 58. típus) került elő. Talán nem tévedünk sokat, ha ebben a helyzetben amulettként vagy egyszerűen csak díszként értékeljük.

Négy kerek ruhapitykét a 10. sírból ismerünk. A kerek pitykék a 10–11. századi női ruházat klasszikus elemei közé sorolhatók.[281] A helyzetük alapján pontos, összefüggő rendszert nem lehet megfigyelni: a koponya mellett és a mellcsonton került elő egy-egy, a lábak környékén pedig két példány, egyik pontosan a jobb sípcsont mellett, a másik pedig a lábak között. Talán valamilyen hosszabb ruha díszítésére szolgálhattak. A megfigyeléseink alapján kisebb mennyiségben ilyen jellegű díszek férfisírból is ismertek.

[271] Teodor 1980, 17. tábla 14.
[272] Gáll–Gergely 2007, 24.
[273] Kalousek 1971, 126.
[274] Dostál 1975, 334, 35. tábla 1.
[275] Staré Město, Špitálkách, Mikulčice, Předmosti, Břeclavi-Pohansko, Libice, Žalova (Dostál 1966, 63).
[276] Hampel 1905, 491. tábla D. 11; Istvánovits 2003, 94, 86. tábla 172/6.
[277] Linka-Geppener 1948, *Risz.* 2. 4–5.
[278] Karaman 1921, Sl. 1; Piteša 2009, *Fig.* 126, 183–186.
[279] Totev 1986, Fig. 17. 5.
[280] Mesterházy 2000, 214.
[281] Révész 1996a, 94.

Négy sírból is ismerünk különféle ruhalemezkéket: a 3. (Ag), a 4. (Ag), a 7. (Ag), és 11. sírból (Au).[282] A ruhán levő lemezkék, ha nem is megszokott, de ismert leletei a klasszikus honfoglalás kori anyagi kultúrának. A lemezkék ruhán elfoglalt különböző helyzete eltérő funkcionalitásukra utal. Ingnyak díszítését szolgálhatta a 3. kisgyermeksírban előkerült 2,5 cm hosszú és 0,5 cm széles kis lemez. Teljesen más helyzetben kerültek elő és ebből következtetve természetesen más funkciójuk is volt a 4. sírból előkerült lemezkéknek: Kovács István szakszerű megfigyelése és leírása alapján a keskeny lemezdarabok a jobb és a bal csuklókról, illetve a jobb és bal boka tájáról kerültek elő, összesen 71,5 cm hosszúságban. A ruhaujjról, illetve a nadrág végéről előkerült lemezkékkel kapcsolatban kérdés marad, hogy ezeknek a ruha díszítése mellett volt-e más, praktikus szerepük, például a ruha- vagy ingujj, illetve a nadrág rögzítése. A boka környékéről ismert ezüstszalagok díszíthették a bőrcsizmát is.

Érdekes viseletmódot figyelhetünk meg a 7. sír esetében: az elhunyt (valószínűleg nő vagy kislány) övét 0,4–0,5 cm széles lemezes abroncs fogta össze, amely akasztóban és horogban végződött. Ebben az esetben is megfigyelhettük a pánt darabjait a láb körül, amelynek a funkciója ugyanaz lehetett mint a fent említett esetben. Visszatérve az öv körüli abroncs kérdésére, nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy ebben a 10. századi női övek egy prototípusát (is) láthatjuk.

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek, ezek között a kolozsvári Zápolya utcai temetőben kivételes szerepet játszanak a szablyák, amelyek az 1., 4., 6. és a 10–11. sírból kerültek elő. Biztosan díszített volt a keresztvasa a 4. sír szablyájának. A régi, 1918 előtti leltárkönyvből nagyon fontos és érdekes információk jutottak birtokunkba. Idézzük a leltárkönyvet: *„IV. 9698.a–b.: szablya keresztvasának töredékei, ezüstberakással és a keresztvasat fedő lemezes rész töredékei.”*[283] Kovács István említi ugyan a lemezeket, ő azonban szablyahüvely-borítóként értékeli őket, ráadásul az ezüstberakásról már nem tesz említést. Mindazonáltal tudjuk, hogy a híres kolozsvári régész és numizmata több mint harminc évvel később közölte a temetőt, ennek következtében ezeken az adatokon könnyen túlléphetett.

A Zápolya utcai temető öt szablyája nagyon kimagasló százalékos arányt képvisel, hiszen eszerint az eddigi 11 feltárt temetkezés mintegy 45,45%-ában előfordult ez a fegyvertípus. Tudomásunk szerint a szablyák ilyen magas arányát egyetlen Kárpát-medencei temetőben sem dokumentálták mindeddig.

Ugyancsak a fegyveres sírok meghatározó leletei a vas nyílcsúcsok, amelyek közül összesen 8 típus került elő:

1. Rövid vágóélű egyszerű deltoid nyílcsúcs (1a. típus): 4. sír (1 példány).
2. A rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcsok egyik speciális változatát (1c. típus) a Kolozsvár-Zápolya utca 4. sírjából ismerjük. Ennek a nyílcsúcsnak a felső részét négy helyen átfúrták. Több mint valószínű, hogy gyújtónyílról van szó.
3. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (2a. típus): 10. sír (1 példány).
4. Rombusz alakú egyszerű nyílcsúcs (3a. típus): 4. (2 példány), 10. sír (3 példány).
5. Rombusz alakú egyszerű, gyújtónyíl (3a1. típus): 10. sír (1 példány).
6. Rombusz alakú domború nyílcsúcs (3b. típus): 10. sír (2 példány).
7. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 10. sír (1 példány).
8. Fecskefarkú nyílcsúcs (5. típus): 4. sír (1 példány).

Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az 1. és 11. sírból előkerült nyíltüskék hasonlóan nyílcsúcsokra engednek következtetni.

Tegez a fentebb említett nyílcsúcsos temetkezésekből (1., 4., 6., 8., 10. és 11. sír) került elő.

A következőkben megpróbáljuk leírni azon tegezek helyzetét a sírokban, amelyekről pontos adataink vannak.

A Kolozsvár-Zápolya utca 4. sírjában a tegez vasmaradványait a bal sípcsont közepétől a könyökcsontig lehet követni. A tegez részei a belső oldalon mélyebben helyezkedtek el, mint a külső oldalon. A bal láb forgója fölött található a szegecses nyakpánt, alatta pedig egy tegezfüggesztő veret vagy pedig szíjelosztó.[284] A tegez vasazatát kb. 60 cm hosszúságban sikerült megfigyelni. A tegez vasazatához tartozó vaspálcák összesen 250–260 cm hosszúságúak, ebből Kovács István arra következtetett, hogy ezek a merevítő pálcák legalább 4 sort alkottak. Ugyancsak Kovácsnak sikerült megfigyelnie egy visszahajló gombot, amelyet a kolozsvári múzeum restaurált anyagában sikerült azonosítani [121. tábla 34]. Lejjebb, a térden sikerült azonosítani a tegez fenékpántját (?). A tegez átmetszete hengeres lehet a kolozsvári régész szerint, a fenékrésznél viszont kiszélesedő. A tegezhez tartozott három db karika, ezek a tegez belső felén kerültek elő. Nem sikerült megfigyelni azonban a tegez alját, amelynek nem lehetett vasalása, ugyanis csak egyszerű szegecsekkel illeszthették össze a fenekét az oldalfalakkal.

A 6. sírban a jobb oldali medencecsonttól lejjebb 10 cm-re a sípcsont végéig lehetett követni a tegez

[282] 3., 4. és 7. sír (Kovács 1942, 92, 95–96, 103, 4. kép 1–6, 5. kép 1, V. tábla 17–20, 22); 11. sír: közöletlen.
[283] Kolozsvári Román Nemzeti Múzeum, régi leltárkönyv.
[284] Sajnos a tárgyat nem találtuk meg a kolozsvári múzeumban, a rajz alapján nem tudjuk eldönteni, hogy ez egy összerozsdásodott szíjelosztó avagy függesztő veret.

nyomait. A kolozsvári régész szerint ugyanolyan hosszúságban feküdtek a tegez vasrészei, mint a 4. sírban. Az előbbi tegezhez képest ez egyértelműen eltérő szerkezetről árulkodik. Nyakpántja és függesztőfüle nem volt, azonban az előbbi tegezzel ellentétben volt fenékrögzítő pántja. Ezen adatok alapján Kovács 18 cm-es fenékátmérővel számolt.

Egyszerű szerkezetű, fából készített, vas függesztőfülekkel, illetve merevítővel ellátott példány lehetett a kolozsvári Zápolya utcai 10. sír tegeze. Maradványai a halott mellett a bal oldalon, a combnyaknál kerültek elő, illetve lejjebb, a combcsont közepénél.

Sajnos pontosabb adataink egyetlen sír íjcsontjairól sincsenek: a leletek vagy szórványként kerültek elő vagy pedig – objektív okokból – a három évtizedes késéssel közölt Kovács-féle tanulmányból kimaradtak (a leírásukat a leltárkönyvben találtuk meg). A 4. sír íjáról ennyit találtunk: *„IV. 9695. Íj töredékek”*. Valójában itt az íj markolatlemezéről van szó, ahogyan az ki is derült, miután az említett tárgyat azonosítottuk. A másik markolatlemez a 8. temetkezés megmentett leletei közül került elő.

A kolozsvári Zápolya utca 10. sírjából, a csontváz két combja közül került elő egy lekerekített, felső részén ovális, trapéz alakú ezüst függesztőfül, néhány cm-es bőrdarabkával, felületén vésett indadíszítéssel. László Gyula szerint ez a tárgy a szablya felfüggesztésében játszhatott szerepet, Bóna István tarsolyfüggesztőként értékelte, Révész László pedig az 1996-os karosi temetők közlése során íjtegez-függesztőnek határozta meg, és további 12 hasonló jellegű tárgyról állapította meg, hogy azok az íjtegez felszereléséhez tartozhattak. A sírrajz és a sírról készült fénykép alapján véleményünk szerint a tárgy meghatározása nem lehetséges. Kérdés, hogy ha tarsoly függesztőveretének tartjuk, akkor miért nem kovával és csiholóval együtt került elő. Íjtegez-függesztőként azért lehet nehezen elképzelni, mert a karosi leletek alapján két vagy három függesztővel kellene számolnunk, és talán az is fontos, hogy a 10. sírból nem ismert íjcsont.

A tárgy, amelyet sajnos nem sikerült meglelnünk a Kolozsvári Nemzeti Múzeumban, további kérdéseket is felvet: csak K-en, D-en és É-on fellelhető párhuzamai alapján a magyar migráció bizonyítéka avagy kereskedelmi termék volt inkább? Kitűnő K-i párhuzamát Kijev környékéről, Tabaevkáról ismerjük, de a kolozsvári példányhoz nagyon hasonló szórvány példányt közöl Valerij Jotov is Bulgáriából, illetve eléggé közeli párhuzama ismert a svédországi Birka temetőjének 1125 B. sírjából is. A tárgy kereskedelmi jellege tehát egyáltalán nem zárható ki.[286]

Veretes öv egy esetben, az 1. sírból került elő. Az öv veretei a sírban a jobb alkartól a könyökig figyelhetőek meg, a két csat pedig a sír Ny-i szélén, a medencecsont közelében került elő, tehát, hogy melyik volt a kis- és melyik a nagyszíjvég csatja, egyelőre eldönthetetlen. Arra a kérdésre sem tudunk válaszolni, hogy mit is jelent valójában a „medencecsontok közelében” meghatározás. Ugyanakkor a megmaradt hét övveretről sem lehet eldönteni, hogy vajon voltak-e további példányaik a feldúlt 1. sírban.

A veretek előterét aranyozták, a vájatokat viszont nem. Tipológiai párhuzamuk a kisalföldi szeredi I. temető 1/58. sírjából ismert, a vereten látható ábra pontos párhuzama ugyanakkor három ízben is feltűnik a Felső-Tisza-vidéki Kenézlő-Fazekaszug-II. temető 42. sírjából ismert szíjvégen.[287] Közeli, de nem pontos párhuzamuk a kiskunfélegyházi Izsáki út-Határdomb lelőhelyen előkerült két db széles és öt db keskenyebb veret is.[288] Az említett esetekben az övvereteket tartalmazó sírokat, de a temetőt is eléggé biztosan tudjuk keltezni a 10. század első felére–két harmadára. A Kárpát-medencén kívül e veretek teljesen pontos párhuzamait Biljarszk II. telepéről, illetve Bulgáriából, egy szórványleletből ismerjük, ahol azonban csak a 10. század végére, illetve a 11. század elejére keltezik őket.[289] Ennek ellenére e kolozsvári övvereteket (a széleseket és a keskenyeket egyaránt), köszönhetően annak, hogy az 1. sír együtt került elő a 6–7. sírokkal, ha óvatosan is, a század második harmadától datálhatjuk.[290]

A 10. temetkezésből származó négyzetes testű és D alakú karikával ellátott csat pontosan a térdről került elő, szövetfoszlány maradványaival. Sírbeli helyzetéből nehezen tudunk a funkciójára következtetni: joggal merül fel, hogy esetleg nem a térdre helyezett öv megmaradt tárgyáról van-e szó. A négyzetes testű csatok széles körű eurázsiai elterjedésére Schulze-Dörlamm mutatott rá, anélkül azonban, hogy a kolozsvári példányt felvehette volna listájára.[291] A kolozsvári példány legközelebbi párhuzamát a geszterédi vezéri sír csatjai között találtuk meg.

[285] László 1945, 3–15; Bóna 1988, 11. ábra, 36., 40. kép; Révész 1996a, 160.

[286] Orlov 1984, *Risz.* 6. 27; Jotov 2004, *Tab.* XXVI: 396; Lundström–Holmgvist Olausson 2006, 16.

[287] Fettich 1931, 91, 72. tábla 2; 73. tábla; Točik 1968, *Taf.* XLII. 1–22.

[288] K. k. 1996, 328, 1. kép.

[289] Begovatov 2001, *Risz.* 5. 3; Rashev 2008, *Tab.* LXXV. 8.

[290] Ahogyan arra kitérünk a kengyelek elemzése során is, a kolozsvári 1. sír kengyelét nem lehet a trapéz alakú kengyelek közé sorolni, tehát Révész László észrevételeit módosítanunk kell: a Kárpát-medencében az eddigi ismereteink alapján egyetlen sírból sem ismerünk együtt veretes övet és trapéz alakú kengyelt, szablya és trapéz alakú kengyel pedig összesen három sírból került elő együtt (a kolozsvári 1. sírt tehát nem számíthatjuk ide) (vö.: Révész 1996a, 123).

[291] Schulze-Dörlamm 1988, 378.

A használati eszközök fontos tárgyai a 10–11. századi anyagi kultúrának. Ezek közül a kolozsvári temetőben a legjellegzetesebbek a kések, csiholók és kovák. Kések a 4. és 10., csiholó a 4. és 11., kova az 1., 4. és 11., fenőkő a 4., ár a 7. temetkezésből ismert. Mindegyik esetben valószínűsíthető, hogy férfi, sőt fegyveres férfi nyugodott a sírban, kivételt a 7. valószínűleg női sír képez.

Lószerszámok jelentős mennyiségben kerültek elő a fentebb említett lovastemetkezésekből.

Ellentétben a női temetkezésekből előkerülő, főleg rozettás lószerszámdíszekkel, a férfiak hátasainak szíjazatát díszítő veretekről napjainkig kevés ismerettel rendelkezünk. Ez a helyzet annak is tulajdonítható, hogy a nők jellegzetes rozettás lószerszámdíszeivel ellentétben a férfiak lovainak kantárjait olyan veretekkel ékesítették, amik semmiben sem különböztek az övveretektől. Ennek is betudható, hogy 1962-es művében Szőke Béla arra a következtetésre jutott, hogy még a legrangosabb férfiak sem használtak fémveretes lószerszámot.[292] Annak ellenére állította ezt, hogy László Gyula 1943-as művében világosan leírja, hogy az ezüst szíjvégek a Zápolya utcai 11. sír K-i végében kerültek elő, két csontszopókával a közelükben, amely alapján sejteni lehetett, hogy ezek a lószerszám szíjazatát ékesítették.[293] E kérdést végérvenyesen a zempléni magányos temetkezés döntötte el, e sírból ugyanis mindmáig a leggazdagabb veretegyüttes került elő.[294] Ismereteinket később pontosította Dienes István a Budapest-farkasréti sír lószerszámának helyreállításával,[295] illetve Révész László a karosi ásatásai feldolgozása során.[296] A 11. sírból a következő típusú lószerszámveretek kerültek elő:

1. a–d. Négy db levél alakú, lekerekített ötszögű példány,[297] három mezőre osztott díszítéssel, a felső részükön kiugró gömbdísszel, hátoldalukon a tárgyak felső és alsó részén egyaránt egy-egy szögeccsel, amelyek végén kis lemez-applikációk figyelhetők meg. A tárgyakat ezek révén erősítették a lószerszám szíjazatára. Közeli analógiáikat a karosi I. temető 1. sírjából (1936), a II. temetőből szórványként, illetve a naszvadi szórvány leletből ismerjük.[298]
2. A kirabolt 11. sír lószerszámdíszeinek szélesebb változatából egyetlen példány maradt meg.[299] A kéregöntésű tárgy alsó részén kis szívet mintázó díszítés látható. A bronzveret felső részén fül is található, amelyet hasonlóan a rozettás lószerszámveretekhez, illetve a Zápolya utca 8. sír gyöngy díszítéses veretéhez, a felfüggesztésre használták. A hátlapján három szegecs, a végükön rátét kislemez. Pontos párhuzamát nem ismerjük a Kárpát-medencéből, hasonló példányok azonban nagy számban ismertek a 10–11. századból, legközelebbi párhuzamait viszont egy övveret-garnitúra részeként a Sárbogárd-Trinker tanya 33. sírjában regisztrálták.[300]
3. A hosszúkás levél alakú kéregöntéses bronz lószerszámveretből – csakúgy mint az előbbi típusból – egyetlen példány maradt meg a 11. sírban. A levél alakú példány díszítése két szívet mintáz, a felső és a középső részén pedig egy-egy bütyök díszítés látható. Tökéletes párját a Karos III. temető 9. sírjából és a Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 13. sírjából ismerjük.[301]
4. Négyszögletes, aranyozott bronz öntött lószerszámveret. A tárgy mezőjéből középen reliefszerűen kiugró gömb alakú díszítést árkolás és gyöngysor veszi körbe. A gyöngysor után következő újabb árkolást 45°-ban futó bordák követik a tárgy négy sarkában megfigyelhető utolsó árkolásig, a tárgy szélén végül egy magasabb keret figyelhető meg, amely kifelé csapott. A tárgy négy sarkának hátlapján nittszegek, ezek végén kis rátétlemezek. E tárgy pontos párhuzamát mindezidáig nem sikerült fellelnünk a szakirodalomban, kopottsága arra utal, hogy hosszú ideig használhatták.
5. A csörgős szügyelő lószerszámveret már sokkal gyakoribb tárgy a korszak leletanyagában. A csörgős veretek K-i eredetűek, de széles körben elterjedtek – bár kisebb mennyiségben – Kelet-Közép-Európa más területein is. Sok párhuzamáról tudunk tehát a K-i lelőhelyekről, de hasonló funkciójú tárgyakat Kárpát-medencei lelőhelyekről is ismerünk. Egy bulgáriai példány kapcsán a kérdéskört áttekintő Witljanov szerint a levél alakú, sokszor csörgős szügyelőveretek széles körben elterjedtek a 10. században.[302] K-i lelőhelyű tárgyakat ismerünk Kijev-Desjatinajából, Tabaevkából, Csernyigovból, Gaevkából, Szesztoviciból stb., de kimutathatóak a szaltovói

[292] Szőke 1962, 18–19.
[293] Ugyanakkor László egy rekonstrukciós rajzon is bemutatja a 11. sír lovának díszítményeit (László 1943, 54, 55, 7. kép).
[294] Budinsky Kricka–Fettich 1973, 19, 34–39, 80, *Abb.* 20–24.
[295] Dienes 1973, 190–211.
[296] Révész 1996a, 70–74, 29–35. kép.
[297] Ezek közül azonban csak három példány azonosítható a kolozsvári múzeumban (lásd a 11. sír leírását).
[298] Ezekben az esetekben azonban nincs meg a tárgy felső részének két mezejét egyesítő bütyök (Szőke 1941, 214–224; Točík 1968, 36, *Taf.* XXV. 6–9; Révész 1996a, 4. tábla 11–14, 110. tábla 19–20).
[299] Közöletlen. Lásd a 11. sír leírását.
[300] Éry 1967–1968, XXXII. tábla 25–38.
[301] Révész 1996a, 118. tábla 14–16, 138. tábla.
[302] Witljanov 1990, 195–204.

kultúra területéről is.[303] Tárgyunk legközelebbi párhuzamát azonban Gnezdovóból ismerjük, díszítése szempontjából rokon darab ugyanakkor a sándorfalvai 93. sír másodlagos funkcióban használt tárgya is.[304] A tárgytípus Kárpát-medencei lelőhelyeinek felgyűjtését Révész Lászlónak köszönhetjük, akinek sikerült megállapítania, hogy a fegyveres férfisírok lószerszám díszítményeinek tartozékáról van szó (a sándorfalvi lelet tehát másodlagosan felhasználva került elő, a gyulafehérvári azonban övveret is lehet).[305]

6. a–d. Négy db nyelv alakú ezüst szíjvég. Az egyik példányon a felerősítésre szolgáló nittszegeket a tárgy előlapján rögzítették. Egy másik példányt egybeöntöttek, a szíjazatot a tárgy belsejében rögzítették. A többi tárgyat a bőrből készült kantárra vagy a lószerszám más szíjazatára két-két hosszú, vastag nittszeggel rögzítették, amelyek végére rátétlemezeket helyeztek. A tárgyainknak csak K-i párhuzamát ismerjük, Felső-Aleiből vagy az Altáj ÉNy-i részén feltárt Korboliha VII. lelőhely 1. kurgánjából (amely a 8–9. századra keltezhető).[306]
7. a–b. A 11. sírban előkerült két csontszopóka is valószínűleg a lószerszám részeként értékelhetőek, erre utalnak más, hasonlóan jól dokumentált leletek is.[307] A kolozsvári leletek közül az egyik henger, a másik pedig kúp alakú. A henger alakú első példányt az úgynevezett mindkét végén félkörösen lezárt ovális asztragaloszgyöngynek nevezett motívum díszíti, az osztóvonalak két végét háromszögű vésetek zárják. A másik, kúp alakú példányon alsó, szélesebb részén kettős cikcakk és vízszintes sorban vésett minta figyelhető meg.

Az első csonthenger díszítésének pontos párhuzamát Mesterházy Károly Szamarában (Irakban) találta meg, de felfedezte azt az Ernst Herzfeld művében közölt, fából faragott termékeken is, amiket a kairói Arab Múzeumban őriznek.[308] Hasonló mintát találunk még a Szeghalmon és Sárrétudvari-Hízóföld 129. sírjában előkerült csontból készült zablapálcákon is.[309]

Hasonló jellegű csonthengerek még néhány további lelőhelyről is ismertek a Kárpát-medencéből: egy alkalommal telepről (Edelény-Borsodi földvár),[310] illetve három esetben sírból (Karos-Eperjesszög II. temető 52. sír, Piliny-Leshegy 4–5. sír).[311]

8. a–b. Ugyanebben a sírban két ezüstből készült díszítetlen, téglalap alakú, lemezes szíjbújtató is előkerült. Ezeket ugyancsak a lószerszámhoz használták. A Kárpát-medencéből pontos analógiáit nem ismerjük, párhuzamukat azonban az altáji Korboliha VII. lelőhely 1. kurgán mellékletei között találhatjuk meg.[312]

A lószerszámhoz tartozott két vaskarika is.

A 8. temetkezés szórványleletei közül került elő egy kerek boglár, amelyet kérdőjelesen ugyan, de a lószerszámveretekhez sorolunk.[313] Az ezüstből öntött, középen áttört, füllel ellátott nagyon kopott tárgy előlapja gyöngyözött (összesen 11 gyöngyöt idéző díszítés látható rajta), a hátoldalán háromszög alakban három nittszeg, a végükön kis rátétlemezek. A tárgy kopottsága arra utal, hogy nagyon hosszú ideig használhatták. A nem túl nagyméretű boglár széles, erős és hosszú szögecsei, illetve rátétlemezkéi alapján a kantárt díszíthette.

A honfoglalás korában számos tárgyon megfigyelhető a gyöngyözést utánzó díszítés, azonban ehhez hasonlót (füllel ellátott, középen áttört példány) nem sikerült fellelnünk. Ugyanakkor a rozettás lószerszámvereteken is számos alkalommal megfigyelhető a fülnek – a kolozsvári veretekhez hasonló – függesztés céljából történő kiképzése.[314] Ezek az analógiák is bizonyítják, hogy e tárgy elsődlegesen lószerszámveretként jöhet szóba, leletkörnyezete alapján pedig a 10. század első felére keltezhetjük.

A zablák különböző típusai a következő sírokból kerültek elő:

1. Nagyméretű karikával ellátott csikózabla (1b. típus): 9. és 10. sír.
2. A szájvas végén kampószerűen kialakított zabla (1c. típus): 6. és a 8. sír.

Egy esetben csak a zabla rúdja ismert: 11. sír.

A szájvas átmetszete alapján következtethetünk ezek funkcionalitására is: a kerek-ovális átmetszetű zabla puhább, kíméletesebb megoldást biztosított, ellentétben a négyszögletes, négyzet átmetszetű szájvasakkal, amelyek kevésbé voltak kíméletesek. Kerek-ovális átmetszetű szájvasú zablák kerültek elő a 10. és 11.

[303] Karger 1958, *Tab.* 14; Pletnëva 1981, *Tab.* 36. 16; Orlov 1984, *Risz.* 2–3.
[304] K. k. 1996, 350, 5. kép.
[305] Révész 1996a, 72, 210. jegyzet.
[306] Mogilnikov 2002, *Kor.* 7. II, *Kor.* 8. 9–11.
[307] Révész 1996a, 28, 84. tábla 16.
[308] Mesterházy 1997, 402–403; Mesterházy 1998a, 145–146; Mesterházy idézi Herzfeldet is: Herzfeld 1923, *Abb.* 57.
[309] Darnay 1905, 69–70, 5. tábla; K. k. 1996, 270, 32. kép; Mesterházy 1997, 7. ábra 1–2; M. Nepper 2002, 277. tábla 3.
[310] Wolf 1992, 429.
[311] Hampel 1900, III. tábla 6; Révész 1996a, 84. tábla 16.
[312] Mogilnikov 2002, *Kor.* 8. 7.
[313] Kovács 1942, 104, 5. kép 9, VI. tábla 3. a.
[314] Pl.: Balotaszállás (Révész 2001, 24–25. tábla); Eperjes-Takács tábla (Bálint 1991, *Taf.* XII. 4, 6); Karos-Eperjesszög II. temető 49. sír (Révész 1996a, 69. tábla 26–27); Hencida (Fettich 1937, 96–98); Koroncó-Bábota (László 1943b, 11–17, 30–31, 12., 22. kép); Mándok (Dienes 1961, 154–157).

sírban. Négyzet vagy négyszög átmetszetű szájvasú zablák a 6., 8. és a 9. sírban.

Ki szeretnénk emelni az 1c. típusú zablákat, ezek ugyanis a honfoglalás kor anyagi kultúrájában majdnem ismeretlenek. A kolozsvári Zápolya utca 6. és 8. sírjaiban talált négyzet átmetszetű zablák szájvasait mindkét végükön először laposra kalapálták, majd visszahajtották. Ennek köszönhetően a kialakított gyűrű gyakorlatilag két szerepet játszott: egy időben volt a szájvas gyűrűje, de a zabla oldaltagja is. A különbség csak annyi volt a két példány között, hogy míg a 6. sír példányának gyűrűi kisebb méretűek (á.: 1,5–1,6 cm), addig a 8. sír zablájának egyetlen megmaradt tagja nagyobb átmérőjű (á.: 2,8 × 3,3 cm).

A tágyhoz mind a mai napig nem találtunk a Kárpát-medencében pontos párhuzamot, azonban hasonló kialakítású zablát a lengyelországi lutomierski temető 3. sírjából, illetve szórványként a lengyelországi Gdańskból ismerünk.[315]

A honfoglalás kor fegyveres–lovas temetkezéseinek legnagyobb számban ismert tárgytípusai közé tartoznak a kengyelek különböző típusai.

A Zápolya utcai temetőben a következő típusokat sikerült azonosítani:

1. Körte alakú kengyelek: 6. (2 példány – 1d. típus), 9. (2 példány – ?), 10. (2 példány – 1c2. és 1b3. típus), 11. sír (1 példány – 1a1. típus).
2. Fülbe kovácsolt példány: 8. sír (1 példány – 2.2. típus).
3. Név nélküli („kolozsvári”) típus: 1. sír (1 példány).

Két példánnyal szeretnék részletesebben foglalkozni az alábbiakban, éspedig az 1. és a 11. sír kengyeleivel.

Az 1. sír kengyelét az első pillantásra trapéz alakú kengyelnek tarthatjuk, bár Kovács László nem sorolta ebbe a csoportba 1986-ban.[316] Ennek ellenére Révész László és e sorok szerzője a tárgyat mégis ehhez a típushoz sorolta.[317] A kolozsvári példányt e kengyelcsoport részeként tárgyaltuk, formai jellegzetességei miatt azonban felhívtuk a figyelmet, hogy nem egy „klasszikus” trapéz alakú kengyelről van szó.[318]

E típus gyakorlatilag két másik kengyelfajta, a boltozatos szárú–egyenes talpú és a trapéz alakú kengyel formai jellegzetességeit egyesítő „hibrid” példány. A fül kiképzése nagyban hasonlít a boltozatos szárú–egyenes talpú kengyeltípus füléhez, azonban a kolozsvári példány szíjbújtatója a fül méretéhez viszonyítva igen nagy. A kengyeltesthez vagyis a száraihoz hangsúlyos hosszú nyakkal csatlakozik. A kengyeltest vállait – a trapéz alakú példányokhoz hasonlóan – nagyon szélesre képezték, olyannyira, hogy majdnem egy síkba esnek a kengyel talpával, a rombusz átmetszetű szárak pedig nagyon vékonyak. Hasonló vékony szárakat csak a Rakamaz-Gyepiföld 2. sír második kengyele esetében ismerünk, amelynek azonban egyenes talpát levágták és helyére ívelt vaslemezt szegecseltek. A kengyel talpát eredetileg is homorúra képezték, tehát ez a második jellegzetesség sem illik a Révész László által elnevezett kengyeltípusra. E jellegzetességek alapján úgy tűnik számunkra, hogy a kengyelt egy olyan időszakban készíthette egy 10. században tevékenykedő mester, amikor még ismert volt a Révész-féle boltozatos szárú–egyenes talpú kengyeltípus, de készült már a trapéz alakú típus is, tehát amolyan „hibrid” példányt láthatunk benne, és kis túlzással a szablya markolatú kardokhoz hasonlíthatjuk a tárgyat. Éppen egyedülállósága miatt javasoljuk tehát a „kolozsvári” típus elnevezés használatát. A keltezését a 10. század második harmadára tartjuk lehetségesnek, az előbb említett tipológiai jellegzetességek alapján.

A kolozsvári 11. sír példányát az úgynevezett „lemezes” technikával készítették. A kengyelszárakat és a nyak két oldalát valószínűleg ugyanazzal az ívelt ezüstlemezzel díszítették. A szárak szélén egy-egy külön végigfutó vájatot alakítottak ki, amelyre az ezüstlemezt kalapálták. Mielőtt az ezüstlemezt ráerősítették volna a kengyelszárakra és a nyakra, 19 db csúcsával kifelé forduló, körte alakú sárga rézlemezből készült díszt helyeztek el a már kialakított vájatokba a következőképpen: a rézlemezkék szélét egy kissé domborúra hajlították, a tárgy szegélyét pedig merőlegesre, majd a már kivésett körte alakú szegélybe kalapálták őket. Azt, hogy mindegyik körte alakú díszt egy-egy külön vájatba kalapálták bele, abból sejtjük, hogy az általunk készített makrofelvételeken nagyon jól látható, hogy ezek a körte alakú kis vájatok különböző méretűek, tehát egyenként alakították ki őket. A kengyel fülének két oldalán is megőrződött a díszítés, amelyre azonban a száraktól függetlenül kalapálták rá az ezüstlemezt.

A kolozsvári példányon a világos és a sötét színek ellentétét kihangsúlyozó hatásra való törekvés egyértelmű: az alapot képező lemez világos, a körte alakú díszítmények pedig sötétebbek. Egyértelmű, hogy ez a színellentét a tárgy optikai hatását növeli a szemlélő előtt. E harmónia vizsgálata további vizsgálatokat igényelne.

Elemzett példányunknak majdnem pontos párhuzamai a Rakamaz-Strázsadomb A sírban előkerült (?) díszített kengyel, illetve a beregszászi 2. sír kengyele.[319] Mindkét példány jellegzetes, gazdag

[315] Jażdżewski 1949, 111, 39. kép.
[316] Kovács 1986b, 204–225.
[317] Kovács 1986b, 204–225; Révész 1996a, 45–46; Gáll 2000, 104; Gáll 2001a, 1–14.
[318] Gáll 2001a, 1–14; Gáll 2002, 296.
[319] Rakamaz-Strázsadomb (K. k. 1996, 110–119); Beregszász-Kishegy (Jankovich 1943, 101, XXIV. tábla).

melléklettel rendelkező honfoglaló magyar sírból került elő (Rakamaz A sír: ruhapitykék, veretes öv, aranyszerelékes szablya, aranylemezkékből készült halotti maszk, tarsolylemez; Beregszász 2. sír: veretes öv, szablya, zabla). Ha a rakamazi kengyel valóban az A sírból került elő, ennek temetőn belüli helyzete arra enged következtetni, hogy a tárgy a század második harmada előtt nem kerülhetett földbe. A beregszászi sír tulajdonosát az „első nemzedék" tagjai közé sorolta Mesterházy Károly, pontosabban azonban rendkívül nehéz a 2. számú temetkezést a 10. századon belül datálni. Az 1. sírból – amely 1890-ben a másodiktól kb. 30 m-rel délebbre került elő – az ismert süvegcsúcs mellett egy a fülébe kovácsolt, gombos szárú kengyel is ismert. Ez utóbbi véleményünk szerint a század második harmadára/-tól keltezhető, a szár és a talpaló között megfigyelhető gomb alapján. Ezen kívül ismert még egy további hasonló példány a Magyar Nemzeti Múzeumból is, amelyről azonban a tárgy szórvány volta miatt pontosabbat nem mondhatunk.[320] Ugyancsak egy feldúlt lovastemetkezés emléke a tarnaörsi nagyon kopott példány is. Az e kengyeleken feltűnő díszítést tartjuk mi az I. változatnak.

Nagyon hasonló a díszítése a sárrétudvari Poroshalmi 1. sír kengyelpárjának is. Az egyetlen – de lényeges – technikai különbség a két változat között abban rejlik, hogy a hátteret biztosító ezüstlemez az utóbbi esetben hiányzik, csupán a körte- vagy cseppminta jelenik meg a kengyel nyakán és a szárain. Ezt a típust tartjuk mi II. változatnak. Az sem elhanyagolható tény, hogy a sárrétudvari 1. sír mellett feltárt 2. számú temetkezésből – akárcsak a kolozsvári sírból – levél alakú ezüst szügyelőveretek kerültek elő. A poroshalmi 1. sírban egy 40–45 éves férfi feküdt, tehát ha e sírt a 930-as években is ásták meg, akkor is a csontváz biológiai szempontból a honfoglalók „első nemzedékéhez" sorolható.[321]

E kengyel tökéletesen pontos analógiái a püspökladányi 54. sír berakásos díszített példányai. Itt is csupán a mintát kalapálták be, a hátteret biztosító ezüstlemez hiányzik, a berakások nagy részének hiánya pedig egyértelműen jelzi, hogy a kengyelt sokáig használhatták. A sírban egy 64–69 év közötti férfi feküdt, tehát ha még a század közepén halálozott is el, biológiai szempontból ő is ugyancsak a honfoglalók „első nemzedékéhez" tartozhatott, a kengyelt pedig minden bizonnyal a század első felében készítették.[322]

A fentiektől eltérő díszítésmódot figyelhetünk meg a balkányi szórvány kengyelen. Az 1904-ben Verébsár dűlőből előkerült, hasonlóan 1a1. típusú, körte alakú kengyelen a hátteret képező ezüstlemez felett kis száron ülő levélalakok láthatók, amelyek csúcsukkal felfelé irányulnak és a felső ív közepén vízszintesen találkoznak. A szárak külső oldalán a belső mezőtől egy bemélyített árokkal elválasztó szalagsáv a fül két oldalán egy-egy levélmintában végződik (III. változat).[323]

A levél- vagy cseppminta egy IV., sematikusabb változatának díszítése megfigyelhető Sárrétudvari-Hízóföld 41. sírjának trapéz alakú, gomb nélküli kengyelén is. Ezen – hasonlóan a 2. típushoz – csak a minta tűnik fel a kengyelszárakon, azonban ezek a körte- vagy cseppminták kisméretűek, a csúcsuk végződésénél pedig egy szélesebb ívelt lemezt kalapáltak be a kengyel szárain kialakított két vájatba. A sír mellékletei között tegez és nyílcsúcs került elő, a temetkezés csontváza pedig egy *senilis* férfi.[324] Nem tévedhetünk sokat, ha ezt a sírt a század közepére–második harmadának végére datáljuk, habár pontosabb keltezést talán a sírmező horizontál-stratigráfiai vizsgálata után kaphatunk.

Ezen adattárból az alábbi következtetéseket tudjuk levonni:

1. A technikai és esztétikai szempontból legszebb, legkidolgozottabb példányoknak az I. változat kengyeleit tekinthetjük, amelyek sajnálatosan rosszul és csupán részlegesen feltárt temetők sírjaiból ismertek. A fentiek alapján úgy véljük, hogy e kengyeltípus példányai már a Kárpát-medencében készültek és itt is szerezhették be ezeket tulajdonosaik.
2. A hasonló módon díszített kengyeleket ugyanazon körte alakú (1a1. típusú) változathoz sorolhatjuk, egyedül a püspökladányi trapéz alakú kengyelek képeznek kivételt.
3. Azt is mindenképpen szükséges megemlítenünk, hogy a leletanyaguk alapján a 10. század első felére keltezhető és antropológiailag is vizsgált sírok csontvázai mindegyik esetben legalább 40–45 vagy 60 éves egyének voltak.
4. Az ily módon díszített kengyelek csak a Felső-Tisza-vidékéről, az ezzel határos bihari és hevesi területekről, illetve a kolozsvári lelőhelyről ismertek. A Kárpát-medence többi részében eddig teljesen ismeretlen a tárgytípus.

E kengyeleket tehát a 10. század első felére, a kolozsvári példányt pedig a század első harmadára korhatározhatjuk. E tárgyak valószínűleg egy ötvösműhely termékei lehettek, amelynek központja a Felső-Tisza-vidéken lehetett. Ezt más jellegű ötvöstárgyak itteni nagy mennyisége is megerősíti. Lényegesnek tartjuk azt a

[320] Fettich 1937, 57.
[321] M. Nepper 2002, 394–395, 344–350. tábla.
[322] M. Nepper 2002, 138–139; K. k. 1996, 248, 5. kép.
[323] Jósa 1914b, 174; K. k. 1996, 129–130, 1. kép.
[324] M. Nepper 2002, 303, 235–238. tábla; K. k. 1996, 259, 6. kép.

megfigyelést is, hogy az ilyen díszítésű kengyelek csak a Kárpát-medence temetőiből ismertek.

A kolozsvári kengyelek súlya jelentős mértékben eltér egymástól. Ezt jól szemlélteti a következő táblázat:

Lelőhely	**Típus (lásd az V. fejezetet)**	**Súly**
Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír – 1	körte 1d. típus	55,0 gramm
Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír – 2	körte 1d. típus	57,0 gramm
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír – 1	körte 1b3. típus	100,1 gramm
Kolozsvár-Zápolya utca 1. sír	„kolozsvári" típus	122,0 gramm
Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír	körte 1a1. típus	150,3 gramm
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír – 2	körte 1c2. típus	157,1 gramm
Kolozsvár-Zápolya utca 8. sír – 2	fülébe kovácsolt	192,0 gramm

73. kép. Kengyelek típusai–altípusai és súlyméretük a kolozsvári temetőben

Különböző típusú hevedercsatok az 1., 2., 9. sírból ismertek. Négyzet alakú hevedercsat a 11. temetkezésből került elő (1. típus), téglalap alakú hevedercsat (2. típus) a 6. sírból, kerek alakú hevedercsatot (4. típus) a 9. temetkezésből, míg egy nagyobb méretű líra alakú csatot (6. típus) a 11. sírból regisztráltak.

72.4.4. A temetőrész keltezése

A tárgyalt temetőrész leletanyaga kétség kívül egyike a legtöbbet tanulmányozottaknak, ezek közül is kiemelkedik a 10. és a 11. sír leletanyaga. Megállapíthattuk, hogy a 11. sírban a pontos párhuzam nélküli négyzetes veretet nagyfokú kopottsága alapján egyértelműen hosszú ideig használták, más tárgyak használati ideje – és itt elsősorban a csak Kárpát-medencei párhuzamokkal rendelkező 1a1. típusú körte alakú díszített kengyelre gondolunk – jóval rövidebb lehetett. Nem tévedünk sokat, ha e két tárgyról azt sejtjük, hogy a földbe kerülésük valamikor a század második negyedében történhetett. Ha az első tárgyat kulturális szempontból lehet első generációsnak is nevezni (lásd az V. fejezetet), a kengyelt már biztosan nem, ez már a Kárpát-medencében készülhetett, párhuzamai alapján sejthetően a Felső-Tisza-vidékén. Mindez azt is mutatja, hogy a 11. sír tulajdonosa biológiai szempontból akár az első generáció tagja is lehetett, a tárgyi kultúra szempontjából azonban már vegyes elemekkel rendelkezett, vagyis a kirabolt temetkezésben időrendi szempontból az anyagi kultúra különféle horizontba sorolható elemeinek ötvöződését láthatjuk. Érdekesebb a kérdés a 10. sírral kapcsolatban. A László Gyula által feltárt sírból az íjtegez függesztő veretének vagy tarsolyveretének közvetlen tipológiai kapcsolata csak Kijev környékéről ismert, amely alapján a 10. sírban nyugvó személyt a honfoglalók első nemzedékéhez sorolták és soroljuk mi magunk is. Gáll Szilárd antropológiai elemzése alapján ez a férficsontváz kb. 35–40 éves lehetett. Ha a 10. század első negyedében került a földbe, akkor felnőttként költözhetett a Kárpát-medencébe, viszont, ha a temetkezés csak a század harmincas éveiben történt, akkor ez a harcos még csak gyermek lehetett a honfoglalás idején. Ennek nem mond ellent a ^{14}C elemzés sem (lásd a VIII. fejezetet).

A század első két harmadára datálhatóak a 6–7. és 10. sírok temetkezései is, ugyanakkor a fent elemzett szőlőfürtcsüngős fülbevaló alapján ennél későbbre (a század közepére–második felére) korhatározhatjuk a legészakabbi 1. sírt, valamint a 2–5. sírcsoportot. Ugyanakkor a 2–5. sírcsoport a temető szélén foglalt helyet, lehetséges, hogy a temető utolsónak megásott sírjai voltak.

Jogosan gyanakodunk tehát arra, hogy a kolozsvári sírok megásása között több-kevesebb időbeli hiátus lehetett. Szükséges kiemelnünk azt a tényt is azonban, hogy a Zápolya utcai jellegű temetők akár 80–100 sírosak is lehetnek. Ahogyan fentebb említettük a László Gyula által közös sírcsoportba sorolt 1–2., 6–7. temetkezésekkel kapcsolatban, magunk e sírokat más-más sírcsoportba sorolhatónak véljük. Ezen adatok alapján a temető feltárt sírjait – a tárgyak bemutatott tipokronológiája alapján – valamikor a 925–980 közötti időszakra korhatározhatjuk.

72.4.5. Összefoglalás

A Zápolya utcában feltárt temetőrész egyedi vonása a sírokba tett fegyverek nagy száma és a lovastemetkezések kiugróan magas aránya. Külön ki szeretnénk emelni azt a tényt is, hogy e sírkertben a 10. századi szállásterületről ismert lovastemetkezés-típusok szinte mindegyike ismert. E jelenséget a temetőt használó közösség heterogenitásával magyarázhatjuk.

Fel szeretnénk arra is hívni a figyelmet, hogy a kolozsvári temető 11 sírjából összesen öt szablya

került elő, tehát a sírok 45,45%-ból vált ismerté ez a fegyvernem.[325]

A Zápolya utcai temetőben – összehasonlítva a Szántó utcai temetővel – sokkal több a lovastemetkezés (Szántó utca: 26–1, Zápolya utca: 11–7), illetve a szablyák száma (26–3, 11–5). Marad tehát a kérdés, hogy mivel magyarázhatjuk ezt a jelenséget? Vajon az ásatások relatíve kis kiterjedésével?

Arra is fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy ez a temető nem a nemesfém-gazdagság, hanem a férfiak „állig felfegyverkezettsége", illetve a férfi lovastemetkezések magas száma miatt számít különlegesnek. E jelenség fontossága miatt próbáltuk síronként megállapítani a temetkezések nemesfém-, illetve ötvözetmennyiségét:

Sírok	**Au**	**Ag**	**Br**
1. sír	–	36,9 g	16,7 g
2. sír	–	–	–
3. sír	–	0,2 g	–
4. sír	–	2,0 g	–
5. sír	–	14,1 g	–
6. sír	–	3,8 g	–
7. sír	–	0,4 g	3,1 g
8. sír	–	–	13,2 g
9. sír	–	–	–
10. sír	–	15,7 g	–
11. sír	0,1 g	61,2 g	40,4 g
	Össz.: 0,1 g	Össz.: 118,6 g	Össz.: 92,2 g

74. kép. A kolozsvári Zápolya utca fémmenyisége síronként

A nagy mennyiségű fegyver és a nagyon változatos temetkezési szokások alapján úgy véljük, hogy egy heterogén kultúrájú közösség, „katonai kíséret" (?) nyugodhatott a kövespadi temetőben.

72.5. IRODALOM

Kovács 1942, 85–117; László 1943; László 1945, 1–15.

[325] Összehasonlításképpen a magyar 10. századi szállásterületről eddig összesen kb. 142 db szablya került mindeddig elő.

II.73. KOLOZSMONOSTOR-II. RÁKÓCZI GYÖRGY MELLSZOBOR

(r.: Cluj-Napoca (Cluj), ó-r.: Clush, n.: Klausenburg, Kleusenburgh, j.: גרובנזיולק, Klojznburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

73.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [67. kép]

A pénzleletet II. Rákóczi György kolozsmonostori mellszobra mellett találta Ásványi Margit és Ásványi Dóra. Az érmet 1896. május 28-án a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozták. Az említett mellszobor a kolozsmonostori vártól 720 m-re Ny-ra, a völgy utáni magas platón állt, a mai OMV benzinkúttól kb. 50 m-re Ny-ra. A mellszobor az 1924-es első román katonai felmérés térképén jól láthatóan pontosan az akkori út mellett állt.

73.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

73.3. A LELET LEÍRÁSA

. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára, a két szélén átlyukasztva. Á.: 1,77 cm; s.: 0,81 gramm. M. N. M. Ltsz.: 51/1896 [133. tábla 1].

73.4. ÉRTÉKELÉS

I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú, két szélén átlyukasztott ezüstdenárát eredetileg biztosan ruhadíszként használták, később azonban nem kizárt, hogy egy feltételezhető temetkezésbe obulusként került. Következésképpen nem kizárt, hogy a 11. század első harmadából/feléből származó temetkezést/temetőt jelezhet a Rákóczi György mellszobránál előkerült I. István H1. típusú érme. Más következtetést e denár alapján nem kockáztathatunk meg.

73.5. IRODALOM

Réthy 1897, 97; Bóna 1988, 221.

II.74. KOVÁSZINC

(r.: Covasânţ; Arad megye – judeţul Arad, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

74.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1901-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba került szórványleletről a múzeum irattárában őrzött levelezésből annyit sikerült megtudni, hogy a leletet együtt szállították Budapestre a fönlaki anyaggal. Több adatra nem sikerült bukkanunk.

74.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

74.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Kisméretű sodrott nyakperec bronzból (3a. típus). Á.: 8,7 × 9,5 cm; h. v.: 0,3–0,35 cm; s.: 14,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.14.a [138. tábla 1].
2. Huzalkarperec bronzból (2a. típus). Á.: 7,3 × 6,4 cm; h. v.: 0,3–0,25 cm; s.: 17,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.14.b [138. tábla 2].
3. Zárt, ovális átmetszetű, kissé körte alakú bronz pántgyűrű (5e. típus). Á.: 2,1 × 2,2 cm; h. v.: 0,6 cm; s.: 3,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.15 [138. tábla 3].
4. Sima, nyitott bronz hajkarika, a végeit egymásra hajlították (1b. típus). Á.: 2,0 × 2,0 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 118/1901.16 [138. tábla 4].
5. A 716/1901. számú levélben említenek egy „ruhakapcsot", amelyet nem sikerült azonosítanunk a múzeum gyűjteményében.

74.4. ÉRTÉKELÉS

E néhány lelet alapján nehezen tudnánk bármilyen következtetést levonni a kovászinci szórvány anyagról. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy egy feldúlt temető megmaradt leletanyagával van dolgunk. A leletanyagot elsősorban a sodrott nyakperec[326] alapján a 10. század végére–11. század elejére keltezhetjük.

74.5. IRODALOM

Közöletlen.

[326] A vastag bronzhuzalból készített nyakpereceket a 10. század végétől a 11. század közepéig vagy a 11. század 20-as éveitől a 60-as évekig használhatták (Szőke 1962, 93; Szabó 1978–1979, 52–54, 19. jegyzet; Kovács 1994, 115).

II.75. KÖRÖSTARJÁN-CSORDÁSDOMB

(r.: Tărian; județul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

75.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [75. kép]

1967 tavaszán, a Nagyváradi Múzeumhoz bejelentés érkezett egy Köröstarján falu határában – az akkori TSZ területén – homokkitermelés során megbolygatott temetőről. A múzeum Nicolae Chidioşan és Doina Ignat régészeket küldte ki a helyszínre, akik megállapították, hogy a kitermelés során mintegy 20 sírt pusztítottak el. 1967 áprilisában a két régész mentőásatást végzett, amelynek során összesen 41 kelta, szarmata és honfoglalás kori sírt tárt fel.

A gyors ütemben végzett ásatásokon nem készült temetőtérkép, csupán egy vázlat a kutatóárkok helyzetéről, ezt azonban nem rögzítették olyan fix ponthoz, amely lehetővé tenné a vázlat rávetítését a domb topográfiai térképére. Összevetve azonban a kisebb léptékű rajzokat, lehetővé vált egy viszonylag pontos vázlat elkészítése az egykori sírok egymáshoz viszonyított helyzetéről.

A lelőhely Nagyváradtól mintegy 13 km-re Ny-ra, Köröstarjántól pedig 3 km-re É-ra, a Körös jobb partján, a mai medertől viszonylag nagy távolságra fekszik. A „Csordásdomb” új keletű, azonban mára már az egész környéken meghonosodott helynév. A Cserepes-puszta nevű, alacsonyan fekvő, nagy kiterjedésű mező egyetlen kiemelkedő pontját, egy 4–4,5 m magas homokdombot jelöl. Ez a pont a legtöbb modern, 5 m-es szintvonalakat alkalmazó, kis léptékű térképen nincs feltüntetve, ezért ezt egy 19. századi katonai térképen mutatjuk be. A homokdomb mai állapotában egy ÉK–DNy-i tengelyű, mintegy 215 m hosszú, 60 m széles, elnyújtott ellipszis alakú képződmény. Legnagyobb magassága (4–4,5 m) a domb DNy-i harmadára esik, így a DNy-i oldala meredekebb, az ÉK-i viszont lankásabb, a halom mértani középpontjánál már nem éri el az 1–1,5 m-t sem. Eredetileg valószínűleg magasabb és némiképpen eltérő alakú lehetett, ebben azonban a talajerózió, valamint a homokkitermelés a legutóbbi időkig változásokat okozhatott. Az 1967-es homokkitermelésnek, valamint az ásatásoknak mára már nem maradt felszíni nyoma.

Az 1967-es csordásdombi ásatások során tehát 41 csontvázas és hamvasztásos sírt tártak fel, amelyből tizenkettőt kelta, hármat szarmata, tizenkettőt pedig 10–11. századi magyar temetkezésként határoztak meg. További 14 sírban nem volt melléklet avagy olyan mértékben fel voltak dúlva, hogy keltezésük nem volt lehetséges. A kelta temető 1972-es közlésekor említett későbbi temetkezések sírszámai az ásatási rajzok és a leltári bejegyzések tanúsága szerint hibásak voltak. A helyes megoszlás a honfoglalás kori sírok esetében a következő: 3., 11., 13., 20–22., 27–29., 31–32., 36. és 38. sír; illetve valószínűleg a 4., 6–7., 9., 14–15., 30., 37. és a 40. temetkezések. Az utóbbiak közül a temetőtérképen azokat is jeleztük, amelyek esetleg kapcsolatba hozhatóak a temető honfoglalás kori rétegével (a 8., 17., 24. és 37. sírok hamvasztásos temetkezések voltak, ezért 10–11. századi keltezésük kizárható) [76. kép].

75.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

75.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

3. sír

M.: 110 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Sírgödör h.: 171 cm. Mellékletei alapján női sír. A halottat hanyatt fekve, nyújtott testtartásban helyezték a sírba, kezei a test mellett (I. pozíció). A láb csontjainak helyzetéből arra lehet következtetni, hogy a halott jobb lábát kissé behajlították. Csontváz h.: 140 cm.

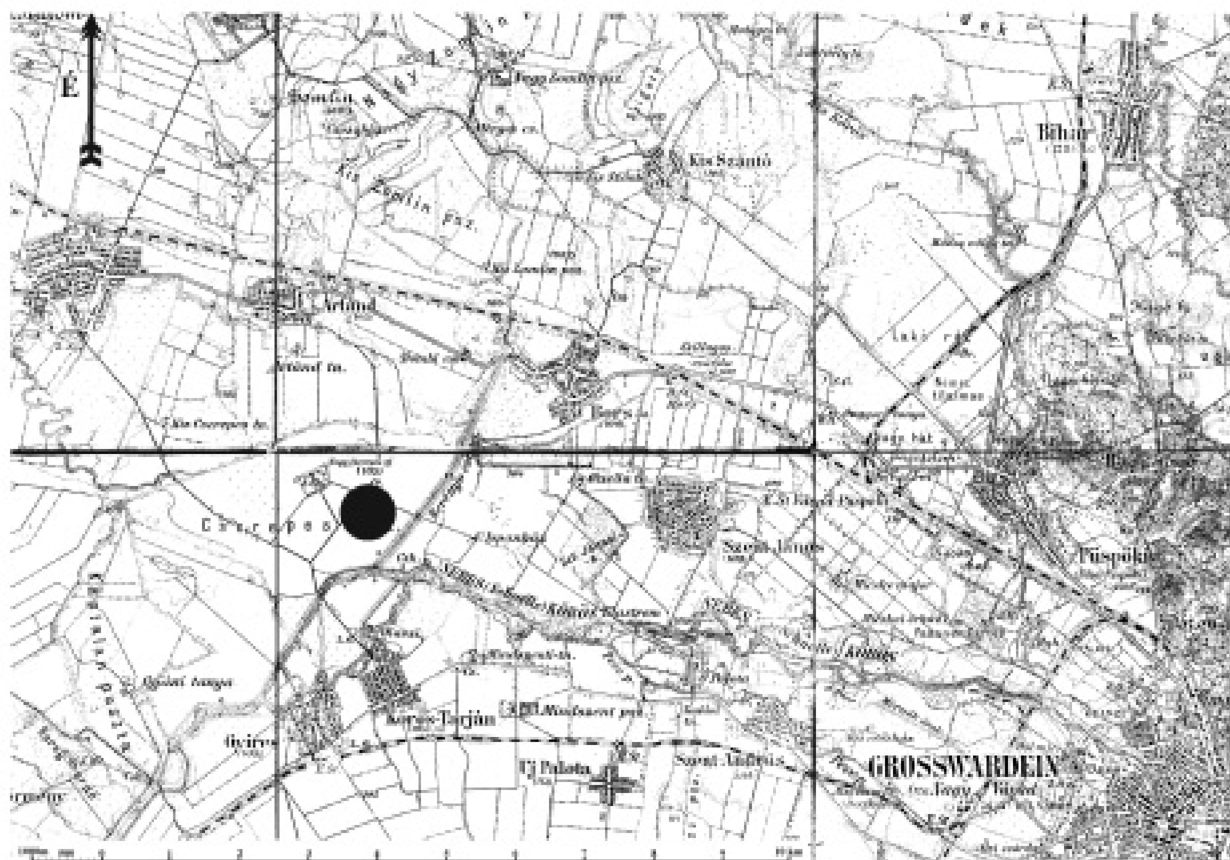
Mellékletei:

1. 1–7. Hét db szív alakú, ezüstlemezből préselt veret. A keretekkel egy középső és négy szélső mezőre osztott vereteket rozetta és palmetta motívumok töltik ki. A rögzítését a tárgyak hátoldalára forrasztott három szegeccsel oldották meg. A hét tárgy közül hat a mellkas jobb és bal oldalán, egy pedig a koponya fölött került elő. Két veret töredékes állapotban volt, közülük egy a tárolás során teljesen szétmállott. Á.: 2,2 × 2,4 cm; töredékes veret á.: 1,8 × 1,7 cm. N. K. M. Ltsz.: 4127.a–b, 6291–6295 [139. tábla 1–6].

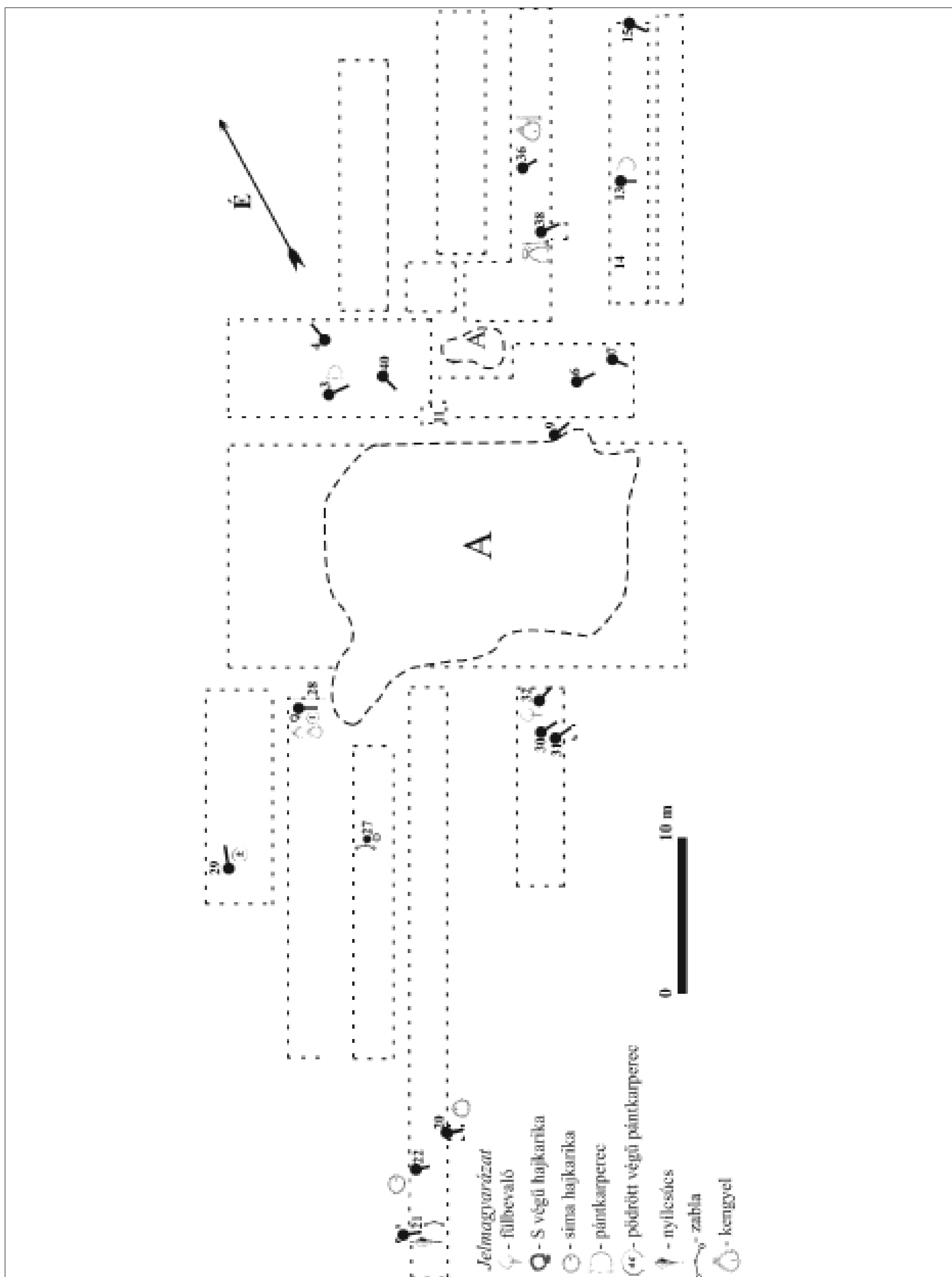
2.1–2. Két db öntött bronz fülesgomb, kerek fejű, a halott mellkasának környékén (1a1. típus). Mg.: 1,1 cm. N. K. M. Ltsz.: 4124.a–b.

3.1–3. Három db fülesgomb bronzból, bemetszésekkel díszített, gomba alakú, a mellkas környékén. Nem

75. kép. Köröstarján-Csordásdomb

76. kép. Köröstarján-Csordásdomb, értelmezett temetőtérkép

tudjuk őket besorolni egyik típusba sem. Mg.: 1,1 cm. N. K. M. Ltsz.: 4126. a–c.

4.1. Pántkarperec bronzból a halott jobb alkarján, töredékes (1a. típus). Átfúrt végű, az egyik furatban lapos fejű szegecs. Lemezből nyírták ki. Á.: 4,1 × 6,0 cm; l. sz.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4125 [139. tábla 7].

4.2. Pántkarperec bronzból a halott bal alkarján (1a. típus). Átfúrt végekkel, az egyik furatban lapos fejű szegeccsel, amely révén egymáshoz rögzítették a karperec két végét. Á.: 6,0 × 6,2 cm; l. sz.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 5392 [139. tábla 8].

5.1–2. A sírrajzon szerepel két nyitott végű, sima hajkarika, amelyet azonban nem sikerült azonosítani a múzeum gyűjteményében.

4. sír

M.: Nincs információ. T.: D–É. Melléklete nem volt.

6. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Melléklete nem volt.

7. sír

M.: Nincs információ. T.: ÉÉNy–DDK. Melléklete nem volt.

9. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Melléklete nem volt.

11. sír

M.: 70 cm. Sírgödör h.: 44 cm. Kis méretű, lekerekített sarkú téglalap alakú gödörbe temetett koponyatemetkezés.

Mellékletei:

1.1. Bordázott S végű hajkarika töredéke, ezüstből (5d1. típus). Laposra kalapálták a végeit. L. sz.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4130. a [139. tábla 1].

1.2. Bordázott S végű hajkarika töredéke, ezüstből (5d1. típus). Laposra kalapálták a végeit. L. sz.: 0,4 cm. N. K. M. Ltsz.: 4130. b [139. tábla 2].

2.1–14. 10 db szürkésfehér agyagból, valamint 2 db zöld és 2 db piros színű üvegpasztából készült kisméretű gyöngy a koponya alsó részén (1.9. típus – 4 példámy, 2.9. típus – 10 példány). N. K. M. Ltsz.: 4132 [139. tábla 3].

3. I. (Szent) László (1077–1095) H21. típusú átfúrt, nyakon viselt, kopott, rossz megtartású ezüstérméje. Á.: 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4133 [139. tábla 4. a–b].

4. Vaspánt, kisméretű, szíjbújtatóra emlékeztető, azonban valójában a gyöngysorhoz tartozik. H.: 3,1 cm; sz.: 0,8 cm. N. K. M. Ltsz: 4131 [139. tábla 5].

13. sír

M.: 62 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Sírgödör h.: 185 cm. Ismeretlen nemű nyújtott, felnőtt csontváz. A nyújtott csontváz jobb karja, gerincoszlopa és bordái hiányoznak. A többi csont érintetlen és jó megtartású, ezért indokolt a felsőtest bolygatásával számolni, bár a feltárás során rablóakna nyomát nem rögzítették. Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletei:

1. Hajkarika bronzból, töredékes (1a. típus). Á.: 3,1 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 4134a [140. tábla 1].
2. Bronzgyűrű töredéke, kerek huzalból készült (1a. típus). Á.: 1,7 cm. N. K. M. Ltsz.: 4134b [140. tábla 2].

20. sír

M.: 52 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Sírgödör h.: 112 cm. Gyermektemetkezés. A halottat hanyatt fekve, nyújtott testtartásban helyezték a sírba, jobb keze a test mellett, a bal a medencén (V. pozíció). Csontváz h.: 90 cm.

Mellékletei:

1. 1a. típusú hajkarika bronzból, kerek átmetszetű, nyílt végű, a koponya jobb oldalán. Á.: 1,9 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 4185 [140. tábla 1].
2. A sírrajzon látható még egy kés a medence felett, a gerincoszloptól jobbra, ilyen tárgy azonban nem szerepel a múzeumi bejegyzések között.

21. sír

M.: 100 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör. Sírgödör h.: 215 cm. Felnőtt férfi temetkezése. A csontváz nyújtott testtartásban, hanyatt fekve került a sírba. Jobb keze a medencéjén, bal keze a test mellett (VI. pozíció). Csontváz h.: 172 cm. A sírban Bálint I. típusú jelképes lovastemetkezést regisztrálhattunk.

Mellékletei:

1. Hajkarika töredéke, kerek átmetszetű, vékony bronzhuzalból, a koponya jobb oldalán (1a. típus). H.: 1,4 cm. N. K. M. Ltsz.: 4137 [140. tábla 1].

2.1–4. Négy db öntött fülesgomb, gomba alakúak, egy sorban, a gerincoszloptól balra, a csigolyák és a bordák között (1a1. típus).

2.1. Mg.: 1,3 cm; fej á.: 0,9 cm. N. K. M. Ltsz.: 4136.1 [140. tábla 2].

2.2. Töredékes példány. Mg.: 1,1 cm; fej á.: 0,8 cm. N. K. M. Ltsz.: 4136.2 [140. tábla 3].

2.3. Mg.: 1,1 cm; fej á.: 0,8 cm. N. K. M. Ltsz.: 4136.3 [140. tábla 4].

2.4. Töredékes példány. Mg.: 1,1 cm; fej á.: 0,8 cm. N. K. M. Ltsz.: 4136.4 [140. tábla 5].

3.1–5. Öt db vas nyílcsúcs, töredékes állapotban fennmaradt vas nyílhegyek a halott bal alkarja mellett.

3.1. Hosszú vágóélű, alul ívelt deltoid nyílcsúcs (2b. típus). H.: 8,6 cm; sz.: 2,0 cm. N. K. M. Ltsz.: 4138.1 [140. tábla 6].
3.2. Tipológiailag besorolhatatlan nyílcsúcs. H.: 5,8 cm; sz.: 1,1 cm. N. K. M. Ltsz.: 4138.2. [140. tábla 7].
3.3. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 4,8 cm; sz.: 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4138.3 [140. tábla 8].
3.4. Rövid, ívelt vágóélű deltoid nyílcsúcs (2b. típus). H.: 5,8 cm; sz.: 1,4 cm. N. K. M. Ltsz.: 4138.4 [140. tábla 9].
3.5. Tipológiailag besorolhatatlan nyílcsúcs. H.: 8,0 cm; sz.: 1,1 cm. N. K. M. Ltsz.: 4138.5. [140. tábla 10].
4.1. Lekerekített sarkú, téglalap alakú vascsat, a jobb lábszár mellett (2. típus). Á.: 5,6 × 4,4 cm. N. K. M. Ltsz.: 4141 [140. tábla 11].
4.2. Lekerekített sarkú, téglalap alakú vascsat töredékei. Á.: 1,2 × 1,0 cm. N. K. M. Ltsz.: 4142 [140. tábla 14].
5. Vas-zabla, töredékes, rossz megtartású, a bal lábfej mellett (1a. típus). H.: 19,2 cm; tagok h.: I. 6,6 cm; II. 6,8 cm; karikák á.: I. 4,0 × 4,8 cm; II. 4,0 × 4,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 4140 [140. tábla 12].
6. Vas-szegecsekkel összefogott, két téglalap alakú vaslemezből álló tárgy (talán a lószerszám tartozéka, a bal lábfej mellett, a zabla alatt. A szegecseken és a lemezek belső oldalán falenyomatok. H.: 4,8 cm; sz.: 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4143 [140. tábla 13].
7. A sírrajzon látható egy vaskés a jobb alkar, a medencelapát és a bordák között, amely nem azonosítható a múzeum gyűjteményében.

22. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Sírgödör h.: 177 cm. Ismeretlen nemű felnőtt temetkezése. A halottat oldalt fektetve, felhúzott lábakkal és behajlított karokkal temették el. A csontváz rossz megtartású, csupán a koponya és a hosszúcsontok maradtak meg. Csontváz h.: 142 cm.

Melléklete:
1. Huzalgyűrű bronzból, kerek átmetszetű, egymásra hajló, nyitott végű példány (1a. típus). Á.: 2,4 cm; v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 4087 [141. tábla 1].

27. sír
Teljesen feldúlt és kirabolt sír, amelyről nem maradt fent sem rajz, sem leírás.

Mellékletei:
1. Hajkarika töredéke bronzból, kerek átmetszetű (1. vagy 2. típusú példány lehet). Á.: 1,6 cm; h. v.: 0,14 cm. N. K. M. Ltsz.: 4197 [141. tábla 1].
2. Vas-zabla szájvasának töredéke. Típusa nem ismert. H.: 8,8 cm. N. K. M. Ltsz.: 4195 [141. tábla 2].
3. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy töredékei. N. K. M. Ltsz.: 4198 [141. tábla 3].

28. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Sírgödör h.: 166 cm. Ismeretlen nemű, talán férfi temetkezése. A sír jobb alsó sarkának kiszélesedő része lehet a rablóakna nyoma, de áshatták eredetileg is így a sírt, a lócsontok és a lószerszámok elhelyezésére. Teljesen feldúlt és kirabolt, valószínűleg lábhoz tett lóbőrös lovastemetkezés, ugyanis a ló koponyája és lábszárcsontja az emberi csontoktól K-i irányban került elő (Bálint II. típus).

Mellékletei:
1.1. Szabálytalanul vágott lemezből hajlított, elhegyesedő végű rosszezüst pántkarperec (1a. típus). Á.: 6,6 cm; sz.: 0,5 cm. N. K. M. Ltsz.: 4173a [141 tábla 1].
1.2. Szabálytalanul vágott lemezből hajlított, egyenes rosszezüst pántkarperec (1a. típus). Á.: 6,3 cm; sz.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4173b [141. tábla 2].
2. Zárt karikagyűrű bronzból, vastag, kerek átmetszetű, enyhén megtört ívű (4a1. típus). Á.: 2,5 cm. N. K. M. Ltsz.: 4178 [142. tábla 4].
3. Vaskés pengéjének töredéke, fából készült tokjának maradványaival. H.: 6,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4178 [142. tábla 5].
4.1. Töredékes állapotban megmaradt körte alakú vaskengyel téglalap alakú füllel, kerek átmetszetű szárral (2b. típus). Sz.: 10,4 cm; belső sz.: 10,0 cm; fül á.: 3,4 × 2,4 cm; szr. sz.: 0,8 cm; s.: ismeretlen. N. K. M. Ltsz.: 4174 [142. tábla 6].
4.2. Körte alakú vaskengyel, téglalap alakú füllel, lapos szárakkal és széles, bordázatlan talpalóval (1b2. típus). Mg.: 13,6 cm; belső mg.: 9,4 cm; sz.: 11,2 cm; belső sz.: 8,8 cm; f. á.: 3,2 × 2,6 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 0,6 cm; szr. sz.: 1,2 cm; t. sz.: 2,8 cm. N. K. M. Ltsz.: 4175 [142. tábla 7].
5. S végű hajkarika töredéke, vékony, kerek átmetszetű bronzhuzalból (5a. típus). Á.: 1,8 × 1,9 cm. N. K. M. Ltsz.: 4179 [142. tábla 3].
6–7. A sírrajzon további, a gyűjteményben nem azonosítható tárgyak is láthatók, köztük talán nyílhegy és csiholóvas.

29. sír
M.: 68 cm. T.: D–É. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör, amelynek felső részét, valamint egyik oldalát olyan mértékben feldúlták, hogy a sírgödör ezeken a helyeken nem volt meghatározható. A rablás azonban az egész sírt érinthette, így került a halott koponyája a sír alsó sarkába, a bal lábfej mellé. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, ismeretlen nemű csontváz vázának megmaradt, jobb karcsontjai arra utalnak, hogy ez a keze a medencéjén feküdt.

Mellékletei:
1. Pödrött végű lemezkarperec töredékei bronzból, a halott jobb alkarján (1d. típus). Sz.: 0,9 cm. N. K. M. Ltsz.: 4184 [142. tábla 1].
2. Vas aszimmetrikus zabla a sír alsó sarkában, a bal lábfej mellett (1a. típus). H.: 29,4 cm; tagok h.: I. 9,8 cm; II. 8,8 cm; karikák á.: I. 5,2 cm; II. 5,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4183. Ezen a leltári számon valójában két azonos típusú zabla is szerepel a múzeum gyűjteményében, azonban a sírrajzon csak egy látható, ezért indokoltnak látszik a tárolás során keletkezett hibában keresni az ellentmondás okát [142. tábla 2].

32. sír
M.: 110 cm. T.: Ny–K. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Sírgödör h.: 171 cm. Ismeretlen nemű csontváz. Nyújtott csontváz, a felsőtestnél valószínűleg megbolygatott. Ezen a részen a koponya és a kar hosszúcsontjai érintetlenek, a gerincoszlop, a bordák, a medence, valamint a vállcsontok azonban teljesen hiányoznak. A nyújtott testhelyzetű, háton fekvő halott jobb keze a medencéjén feküdt, a bal alkarja azonban hiányzott. Csontváz h.: 149 cm.

Melléklete:
1. Fülbevaló bronzból (3. típus). Külön kiöntött függőjének pálca alakú, gombokban végződő testét mindkét oldalon két-két mezőben függőleges gyöngysor díszíti. Horgokban végződő karikáján két, gyűrűkkel rögzített, vékony bronzlemezből készült kerek gomb nyomai láthatók. Mg.: 4,0 cm; sz.: 2,6 cm. N. K. M. Ltsz.: 4135 [143. tábla 1].

36. sír
T.: Ny–K. A sírról sem rajz, sem leírás nem maradt fent.

Melléklete:
1. Körte alakú vaskengyel, lekerekített trapéz alakú fülű, lapos szárú, széles, bordázott talppal (1a2. típus). Mg.: 13,9 cm; belső mg.: 9,2 cm; sz.: 11,6 cm; belső sz.: 9,4 cm; f. á.: 1,0–2,1 × 4 cm; szíjbújtató á.: 0,6 × 0,4 cm; szr. sz.: 1,4 cm; t. sz.: 2,9 cm. N. K. M. Ltsz.: 4194 [143. tábla 1].

38. sír
T.: Ny–K. A sírról nem maradt fent rajz vagy leírás.

Mellékletei:

1.1. Villás szárú, egyenes talpú, normann-karoling típusú kengyel (6. típus). Mg.: 18,4 cm; belső mg.: 13,8 cm; sz.: 11,6 cm; belső sz.: 9,1 cm; f. á.: 3,3–6,2 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 5,6 cm; szr. sz.: 0,8 cm; t. sz.: 4,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 4191.1 [143. tábla 1].

1.2. Villás szárú, egyenes talpú, normann-karoling típusú kengyel (6. típus). Mg.: 18,4 cm; belső mg.: 13,8 cm; sz.: 11,6 cm; belső sz.: 10,1 cm; f. á.: 3,4–6,6 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 5,0 cm; szr. sz.: 0,8 cm; t. sz.: 4,4 cm. N. K. M. Ltsz.: 4191.2 [143. tábla 2].

2. Egyszerű, vas csikózabla (1. típus). N. K. M. Ltsz.: 4193.
3. Vascsat, két téglalap alakú rögzítőlemezből és ovális szíjbújtatóból áll. Á.: 4,2 × 3,8 cm. N. K. M. Ltsz.: 4192.

75.4. ÉRTÉKELÉS

4.1. A temető kiterjedéséről

Ahogyan az kiderülhet a temetőtérképről is, az A pont felületének nagy részét a homokbányászás során elpusztították, tehát megvan a lehetősége, hogy több temetkezés is áldozatául esett a munkálatoknak. Ennek ellenére eléggé egyértelmű, hogy a temető sírjai két nagy csoportba vagy inkább tömbbe oszthatóak:
1. Az A szelvénytől ÉÉK-re került elő a sírok többsége: I. 3–4., 40; II. 6–7., 9.; III. 13–15.; IV. 38–39. sírok. Ezektől némileg külön került elő a 11. sír, de ez egy későbbi, 11. századi beásás eredménye volt.
2. Az A szelvénytől DDNy-ra a 20–22., illetve a 27–32. sírok csoportosulnak. Itt is külön csoportokat fedezhetünk fel: I. 20–22. sír; II. 30–32. sír. A temetőtérképről úgy tűnik, hogy a 27–29. temetkezések egyenként külön-külön sírcsoportba tartozhatnak.

E megfigyelések alapján valószínűsíthető, hogy a temető jelentős része egyelőre a föld alatt maradt. Arra, hogy hány temetkezés feltáratlan mindmáig, legfeljebb csak következtethetünk a domb átmérője és a már átvizsgált felületek alapján. Ahogyan azt említettük, a 215 m hosszúságú dombon összesen kb. 78 m hosszúságban húztak kutatóárkokat, ugyanakkor a legjobb esetben is csak 30 m szélességben. Következésképpen a köröstarjáni temetőrész csak töredékeiben lehet feltárva, feltártságának méreteiről – legalábbis egyelőre – nem tudunk pontosabbat mondani.

4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan említettük korábban, a temetőrész összegző térképe alapján a sírok csoportokba rendeződnek. Mivel nem készült antropológiai elemzés, az itt eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi pontosat, erre csupán a temetkezésekben előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján próbáltunk következtetni. Így a 3., 32. sírokban nagy valószínűség szerint nők, a 21. és 28. temetkezésekben pedig férfiak

nyugodtak. A 13., 22., 27., 29., 36. és 38. temetkezések esetében a mellékletek szegényessége vagy teljes hiánya miatt a csontvázak neméről nem tudunk semmi továbbit. Ugyancsak ez a helyzet a 4., 6–7. és 9. temetkezésekkel kapcsolatban is.

A sírgödrök általában lekerekített sarkú téglalap alakúak (3., 11., 13., 20–22., 29. és 32. sír). A 28. sír elnyúló, elsősorban a jobb oldalán kiszélesedő gödre esetében rablóakna nyomát valószínűsíthetjük. Úgy tűnik egyébiránt, hogy a temetkezést teljes egészében megbolygatták. A köröstarjáni temető 9 megállapítható sírmélységének középarányosa 81 cm.

A közölt anyagból egyértelműen kiderül, hogy a bolygatásnak főleg a gazdagabb mellékletű sírok estek áldozatul. A kérdés azonban az, hogy ezt babonás okból tették-e meg avagy egyszerű sírrablásokról beszélhetünk. A csordásdombi temetőben leginkább a 27–29. sírok estek bolygatás áldozatául, amely alapján feltételezhető, hogy a jelenségnek alapvetően anyagi indítékai lehettek, egy olyan korszakban, amikor a sírhalmok még jól látszottak. A sírrablások pontos időpontját firtató kérdésre természetesen lehetetlen válaszolni.

A köröstarjáni temetőben a sírok majdnem kivétel nélkül Ny–K-i tájolásúak, ettől csupán a 4., 7. és 14. kérdéses korú temetkezések, illetve a 29. sír tér el. A 4., 14. és 29. temetkezések D–É-i tájolásúak, a 7. sír ÉÉNy–DDK-i. A fordított tájolású temetkezéseket a magyar szakirodalomban általában a visszajáró halottól való félelemmel magyarázzák.[327] A kérdéskör azonban ennél jóval összetettebb, hiszen jelentősebb mennyiségű ilyen tájolású sírral számolhatunk a korszakban. Ahogyan azt a kismajtényi temető elemzése során is hangsúlyoztuk, ebben az esetben sem tartjuk kizártnak az avar kori népesség kontinuitását. Azt viszont kiemelnénk, hogy a leletanyag ilyen kontinuitásra egyáltalán nem utal.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, egyetlen kivételt a 22. sír képez. Ebben a sírban a nagyon rossz megtartású elhunytat a jobb oldalára fektették, a lábait pedig felhúzták. Arra kérdésre, hogy miért így került az elhunyt a sírba, a régészet eszközeivel lehetetlen válaszolni. Az egyetlen melléklete alapján viszont valószínűsíthetjük, hogy az illető nem játszhatott túl fontos szerepet a közösségében.

A csontvázak karcsontjai a következő helyzetben kerültek elő (a feldúlt 4., 6–7., 9., 11., 13., 14., 22., 27–29., 36. és 38. sírokban nyugvók karcsontjainak helyzetéről nincs információnk):

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 3. sír.
2. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva (V. pozíció): 20. sír.
3. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 45°-ban a medencére hajtva (VI. pozíció): 21. sír.

Rendkívül ritka jelenség a köröstarjáni temető 11. sírjának koponya-temetkezése. A tarjáni sírt két bordázott S végű hajkarika, I. (Szent) László (1077–1095) H21. típusú érméje, üveg- és agyaggyöngyök, illetve egy vaspánt (hajfonatszorító?) keltezi a 11. század végére.

A honfoglalás kor speciális temetkezéseinek számítanak a lovastemetkezések. A tizenhat feltárt sír közül viszonylag nagy százalékarányban került elő a lovastemetkezés valamelyik formája (21., 28–29., 36., 38. sír). Sajnos csupán a 21. és 28. sírok lovastemetkezési formáit tudtuk pontosan besorolni:

1. Jelképes lovastemetkezés (Ic. típus): a 21. sírba a ló kantárja kerülhetett, ugyanis csak egy zabla és egy hevedercsat került elő a sírból.
2. Valószínűleg lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezés (II. típus): 28. sír.

Megjegyezzük, hogy agyagedény és állatcsont a köröstarjáni sírokból nem került elő.

4.3. A temető leletanyaga

A feltárt temetőrész sírjainak jelentős részéből, összesen 12 temetkezésből ismerünk mellékletet. Kivételt csupán a 4., 6–7. és a 9. melléklet nélküli temetkezések képeznek. Az ékszereket elsősorban a hajkarikák képviselik. Ezek közül a legnagyobb számban az 1a. típusúak kerültek itt elő: a 3. (2 példány – nem ismert az anyaguk), 13. (1 példány – Br.), 20. (1 példány – Br.), 21. sírból (1 példány – Br.). Összesen tehát öt példány került elő, amelyhez hozzászámítható a 27. sír 1. vagy 2. típusú hajkarikája. Keltezés szempontjából nagyon fontos a 28. sírból előkerült S végű hajkarika, amely a tárgytípus egyetlen példányként a temetőben arról tanúskodhat, hogy egy 10. század második felére keltezhető sírból kerülhetett elő. Egyébként maga a temetkezés egy nagyon ritka összetételű leletegyüttest tartalmazott: a kutatott területünkről itt került elő egyedül S végű hajkarika nyílcsúccsal, csiholóvassal és zablával együtt.

A temetőből ismert egyetlen fülbevaló a 32. sírból került elő. A négygömbös fülbevalók egyik öntött változatáról van szó, sokkal jobb minőségű párhuzama Gyulafehérvár-Mentőállomás XXXVI. kutatóárkának 2. sírjából ismert. A tárgyat a 10. század második felére keltezzük.

Gyöngyöket csak a 11. sír önmagában eltemetett koponyája mellé helyeztek. Itt a tíz agyagból és négy üvegpasztából készített egyszerű, ovális és henger alakú gyöngy egy kis méretű vaspánttal és egy átfúrt I. László kori érmével együtt alkotott gyöngysort.

[327] Szabó 1964, 120–129; Kiss 1983, 158; K. k. 1996, 39.

A Köröstarján-Csordásdombon feltárt temető 3. sírjából előkerült hét db szív alakú, ezüstlemezből kalapált veret – bár díszítésük általánosan elterjedt elemekből áll – ebben a formában viszonylag ritka lelet és szűk időhatárok között mozog. Két, részleteiben szinte megegyező darab a Szeged-királyhalmi lovassírból került elő egy 906-os veretű dirhemmel együtt.[328] Hasonló, valamivel igényesebb kidolgozású, vésett hátterű veretek ismertek a bashalmi temető 10. sírjából is.[329] A köröstarjánival megegyező számú dísz az említett sírban egy a halott felsőtestére fektetett veretes öv tartozéka volt (?). A bashalmi temetőt közlő Dienes István a tárgyakat a tarcali és Szolnok-strázsahalmi párhuzamaikkal[330] összevetve a honfoglalás kor legelejére keltezi.[331] Említést kell tennünk még ugyanakkor a ruhadíszek jellegzetes palmettáinak előfordulásáról a Belgrádi Múzeum két, ismeretlen lelőhelyről származó veretén is.[332] A felsorolt adatok alapján a tarjáni 3. sír vereteit a 10. század elejére keltezhetjük. Lakatos Attila véleményével szemben úgy véljük, hogy nem indokolt egy tárgyat a 10. századon belül későbbre keltezni pusztán azért, mert igénytelenebb kidolgozású, azonban abban igaza lehet Lakatosnak, hogy az erős kopásnyomok utalhatnak későbbi keltezésre is, éppen a hosszan tartó használat miatt.[333] E tárgyak sírba kerülésének idejét azonban indokoltabb ennél tágabb keretek közé helyezni, nemcsak a már említett kopottságuk miatt, de amiatt is, hogy az ismert párhuzamok közül egyedül ebben az esetben fordultak elő az ilyen típusú veretek igazolhatóan ruhadíszként. Mivel a lemezek hátoldalára forrasztott három vastag szegecs elsősorban bőrre, nem pedig vászonfélére való rögzítésre teszi alkalmassá őket, felmerülhet a tárgyak másodlagos felhasználásának lehetősége is.

A temető három sírjából három különböző típusú lemezkarperec került elő. A 3. sír két 1a. típusú karperecének formája a 10. században általánosan elterjedt ugyan,[334] de bronz-szegeccsel ellátott pontos párhuzamát/párhuzamaikat a honfoglalás kori leletanyagban nem ismerjük. A 28. sír elnagyolt kidolgozású, rosszezüst pántkarpereceinek ugyanakkor számos analógiája ismert a 10–11. századi leletanyagból.[335] Hanyag, szabálytalan kidolgozásuk arra utal, hogy a felsőruha alatt, ingujj-szorítóként hordhatták ezeket. E példányok 10. század első két harmadára jellemzőek.[336] A 29. sírból egyetlen elkeskenyedő, pödrött végű lemezkarperec került elő (1d. típus). Mivel a 29. sír egy csoportban került elő az S végű hajkarikát is tartalmazó 28. sírral, ezért a tárgyat (és a sírt) nem keltezhetjük korábbra a század közepénél vagy még inkább a század harmadik harmadánál. A pödrött végű karperecek egyébként a 10. század 20-as éveiben tűnnek fel és elsősorban a század második harmadára jellemzőek.[337]

Gyűrűket a 13., 22. és a 28. sírban regisztráltak. Mindhárom vastag bronzhuzalból készült, ovális átmetszetű példány. A 28. sír gyűrűje zárt (4a1. típus), a 13. és a 22. sír példánya töredékes 1a. típus. Az előbbi típusnak a használati idejét Szőke Béla a 11–12. századra teszi,[338] ezzel szemben Jochen Giesler már a 10. század utolsó harmadától számol a megjelenésükkel.[339] Ezt húzzák alá az olyan leletek is, mint a Gyulefehérvár-Brânduşei utca 21. temetkezésének gyűrűje (lásd a Gyulefehérvár-Brânduşei utca szócikket).

A 11. sír I. László kori érme (H21, CNH25) nem sírobulusként, hanem a sírrajz és az átfúrás tanúsága szerint nyakék díszeként került elő a koponya mellől. A temetés ideje ez alapján a 11. század utolsó évtizedeire tehető.

A köröstarjáni temető fegyver mellékletekben igen szegény. Egyedül a 21. lovassír halottjának bal oldaláról került elő öt töredékes nyílcsúcs. Egy rombusz (3a. típus) és két levél alakú (4. típusú) példány azonosítható. Tegeznek nem volt nyoma, azonban a nyílhegyek helyzete nem zárja ki, hogy ezek eredetileg vas-szerelék nélküli fategezben lehettek.

Három sírból (20–21., 28. sír) került elő vas késpenge. Két esetben ezek nem voltak azonosíthatóak a Nagyváradi Múzeum gyűjteményében: valószínűleg már a kiemelésnél megsemmisültek. A 28. sír késének töredéke viszont egész felületén jól láthatóan őrzi fatokjának nyomait. A sírrajzok tanúsága szerint a 21. és a 28. sír esetében nincs okunk egyszerű használati tárgynál nagyobb jelentőséget tulajdonítani a késeknek. Egyedül a 20. gyermeksír esetében (ahol nem lehetetlen, hogy a kést a felsőtestre helyezték), gyaníthatjuk a kés kapcsolatát az éles vastárgyak rontást elhárító szerepével kapcsolatos hiedelmekkel.

A fegyverekkel ellentétben már jóval nagyobb mennyiségben kerültek elő lószerszámok. Öt lovassírból

[328] Hampel 1900, 528–530; Hampel 1904, 106, 131; Bálint 1991, 147.
[329] Dienes 1956, 248, LXII. tábla 1–6.
[330] Fettich 1937, XLIII. tábla 16–19, XLV. tábla 1–2, XLIV. tábla 52–56.
[331] Dienes 1956, 266.
[332] Bálint 1991, 106, *Taf.* XXXIII. 20–21.
[333] Lakatos 2003, 211–227.
[334] Hampel 1905, II. 549–551, III. *Taf.* 383. 8, II. 556–557, III. *Taf.* 385. 2.
[335] Reizner 1903, 269; Dienes 1956, 248, LXII. tábla 11–17; Točik 1968, 118, *Taf.* LII. 3–4; Bálint 1991, 43, *Taf.* VI. 7–8.
[336] Révész 1996a, 90.
[337] Szőke 1962, 72–73, 96; Kiss 1985, 257–264; Révész 1996a, 91–92.
[338] Szőke 1962, 97–98.
[339] Giesler 1981, 109–113, *Taf.* 53.

négyben fordultak elő az egyszerű, kétkarikás csikózablák kis- és nagykarikás változatai (21., 27., 29. és 38. sír). Ezek lovaglástechnikai összefüggéseivel Dienes István részletesen is foglalkozott.[340] A zablák szájvasát alkotó két elem méretkülönbségei egyik esetben sem haladják meg a 0,5 cm-t, ezért ezeket nem látjuk indokoltnak Dienes aszimmetrikus zablatípusához sorolni.[341]

A 28. sírban körte alakú, téglalap alakú füleiket egyenesen a kengyel száraiba kovácsolt kengyeleket regisztrálhattak (2b., 1b2. típus). A 38. sírból villás szárú, egyenes, bordázott talpú kengyelpár került elő (6. típus). Ezzel a karoling-normann típusú lószerszámmal – több korábbi meghatározási és keltezési kísérlet után – legutóbb Mesterházy Károly foglalkozott részletesen.[342] E példányok egyik lehetséges előzményének a 8. századi immenstedti típust tartja. A viszonylag ritka magyarországi elterjedését két úton: a külföldi hadjáratokban szerzett zsákmányként és/vagy a Ny-i lovagok által behozott tárgyak formájában képzeli el. A kengyelek alsó időrendi határaként a 10. század második harmadát jelöli meg.[343] Hasonló kronológiai következtetésekre jutott Kovács László is, méghozzá egy különleges altípus, a gombos nyakú kengyel vizsgálata során, azzal a kiegészítéssel, hogy ennek a fajtának a felső időrendi határa csak feltételesen tehető a 10. század 60–70-es éveire.[344]

Lószerszámhoz tartozott a tarjáni temető mindhárom dokumentált csatja is. A 21. lovassírból két lekerekített sarkú, téglalap alakú csat került elő. A zabla mellett talált példány valószínűleg kantárhoz tartozott, a másik bizonytalan funkciójú. Elvileg tartozhatott a nyereg hevederéhez, a sírban azonban nincs nyoma kengyelnek. A 38. sírban talált kettős, vas rögzítőlemezes, ovális bújtatójú csatról semmilyen adattal sem rendelkezünk, csupán feltételezhető, hogy a villás szárú kengyelpárral együtt a nyereg szerelékeihez tartozott.

A 21. sír szegecsekkel összefogott két vaslemezből álló tárgyának egész belső felületén falenyomatok figyelhetők meg. A tárgy a lószerszámokkal együtt a halott bal lába mellett feküdt. Általunk ismert legjobb párhuzama avar környezetből, a Székelyhíd-veresdombi lovassírból származik. Itt egy, a tarjánival teljesen megegyező tárgyat a közlő nyereg tartozékaként határozott meg.[345]

4.3. A temető keltezése (76. kép)

A köröstarjáni temető keltezésével kapcsolatosan előre kell bocsátanunk, hogy a leletanyag segítségével meghatározható időrendi keretek legfeljebb a feltárt temetőrészre vonatkozóan adnak viszonylag biztos támpontokat.

Ezek alapján kronológiai szempontból két szakaszra oszthatóak a köröstarjáni temető sírjai (ennek egyébként topográfiai lenyomatai is megfigyelhetőek): az első csoport korai sírjai közé leletanyaguk alapján a 3., 13., 36. és 38. temetkezések sorolhatók. Ezeket a század második harmadában áshatták meg (ezek a homokdomb ÉK-i részében kerültek elő). Későbbre, a 10. század második felére keltezhetőek a 20–22., 27–29., 32. temetkezések: ezeket a 29. sír – amelyből lovastemetkezés és egy S végű hajkarika is ismert – eléggé pontosan datálja. Ez alapján a temető e részének használatát a 10. század utolsó harmadára keltezzük. A temető területéről előkerült ugyanakkor egy I. Szent László érmével keltezett koponyás temetkezés is, amely a temetőrészlet 11. századi használatát is bizonyítja.

4.4. Összefoglalás

A köröstarjáni temető struktúrája, a viszonylag szegényes mellékletek, a fegyverek hiánya (amely alól kivételt csupán a 21. sír jelent), valamint a lószerszámos temetkezések, egy lovakban gazdag, nemesfémekben viszont már nem dúskáló honfoglaló közösséget sejtet. A három fordított tájolású temetkezés azonban egy más eredetű csoport itteni megtelepedését is felvetheti.

Keresztény rítusú temetkezésnek nincs nyoma a körörstarjáni temetőben, a 11. sírt pedig – mint ahogy arról korábban is szó esett – a többi sír leletanyagától elválasztó, rendkívül nagy kronológiai szakadék miatt utólagos beásásként értelmezhetjük.

75.5. IRODALOM

Lakatos 2003, 211–227.

[340] Dienes 1966, 208–210, 216.
[341] Dienes 1966, 218–221.
[342] Mesterházy 1981, 211–223.
[343] Mesterházy 1981, 220–222.
[344] Kovács 1985, 134.
[345] Nánási–Wilhelm 1996, 126.

II.76. KÜRTÖS

(r.: Curtici; judeţul Arad – Arad megye, România)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

76.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

2007 tavaszán Kürtös határában egy pásztorgyerek egy kisméretű S végű bronz hajkarikát talált és adott át az aradi múzeum régészeinek. A tárgy lelőhelye egyelőre azonosíthatatlan.

76.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

76.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Kisméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 2,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17338 [108. tábla 1].

76.4. ÉRTÉKELÉS

A szórványlelet egy temetkezésre/temetőre utalhat. A jövőben fontos lenne terepbejárás révén azonosítani a lelőhelyet.

76.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.77. LÁMKERÉK

(r.: Lancrăm, n.: Langendorf; ma: Szászsebes város része; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

77.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Egy feltehetően nagyobb kincsleletből csupán Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) H6. típusú ezüstdenárja maradt meg.

77.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: őrzési helye ismeretlen (Szászsebes?).

77.3. A LELET LEÍRÁSA

Nincs információ.

77.4. ÉRTÉKELÉS

Erről a leletről azonkívül, hogy egy 11. századi kincslelet egyetlen megmaradt darabja, mást kockázatos lenne megállapítani.

77.5. IRODALOM

SCHUSTER 1867, 3–16.; HOREDT 1958, 143.

LANCRĂM LÁSD LÁMKERÉK

LOPADEA UNGUREASCĂ LÁSD MAGYARLAPÁD

II.78. LOVRIN

(r.: Lovrin, n.: Lowrin; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes megye]

78.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Lovrinról I. Rómanosz Lakapénosz és VII. Kónsztantinosz Porphürogennétosz (919–944) BMC 14. érméje került elő 1881-ben szórványként.

78.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

78.3. A LELET LEÍRÁSA

Á.: 2,5–2,6 cm; s.: 5,01 gramm. M. N. M. Ltsz.: 206/1881 [110. tábla 1].

78.4. ÉRTÉKELÉS

A lelet talán egy temetkezés megmaradt bizonyítéka, amelyet 10. század első felére–közepére keltezhetünk.

78.5. IRODALOM

KOVÁCS 1989, 43, *Taf.* IX. 214.

MACEA LÁSD MÁCSÉ

II.79. MÁCSÉ

(r.: Macea; județul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

79.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Az aradi múzeum leltárkönyve szerint 1955-ben adományként került a múzeumba egy szórvány nyílcsúcs. Sem a pontos lelőhelyét, sem az esetleges temetkezés/temető más jellemzőit nem lehet meghatározni.

79.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

79.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 9,8 cm (tüskével); h.: 7,5 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 3,1 cm; s.: 16,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 12824 [108. tábla 1].

79.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni közelebbit, tipológiai jellegzetességei alapján egyértelműen a 10–11. századra keltezhetjük.

79.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.80. MAGYARDÉCSE

(r.: Cireşoaia, n.: Bellsdorf; judeţul Bistriţa Năsăud – Beszterce-Naszód megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

80.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A 20. század elején a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe Magyardécséről egy rombusz alakú, alsó részén ívelt szórvány nyílcsúcs került.

80.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Székely Nemzeti Múzeum (Sz. N. M.). Ltsz.: 2877 (megsemmisült).

80.3. A LELET LEÍRÁSA

Méreteiről nincsenek adataink, a II. világháború végén a múzeum gyűjteménye nagy részben megsemmisült [17. tábla 1].

80.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni közelebbit, tipológiai jellegzetességei alapján azonban a 10–11. századra keltezhetjük.

80.5. IRODALOM

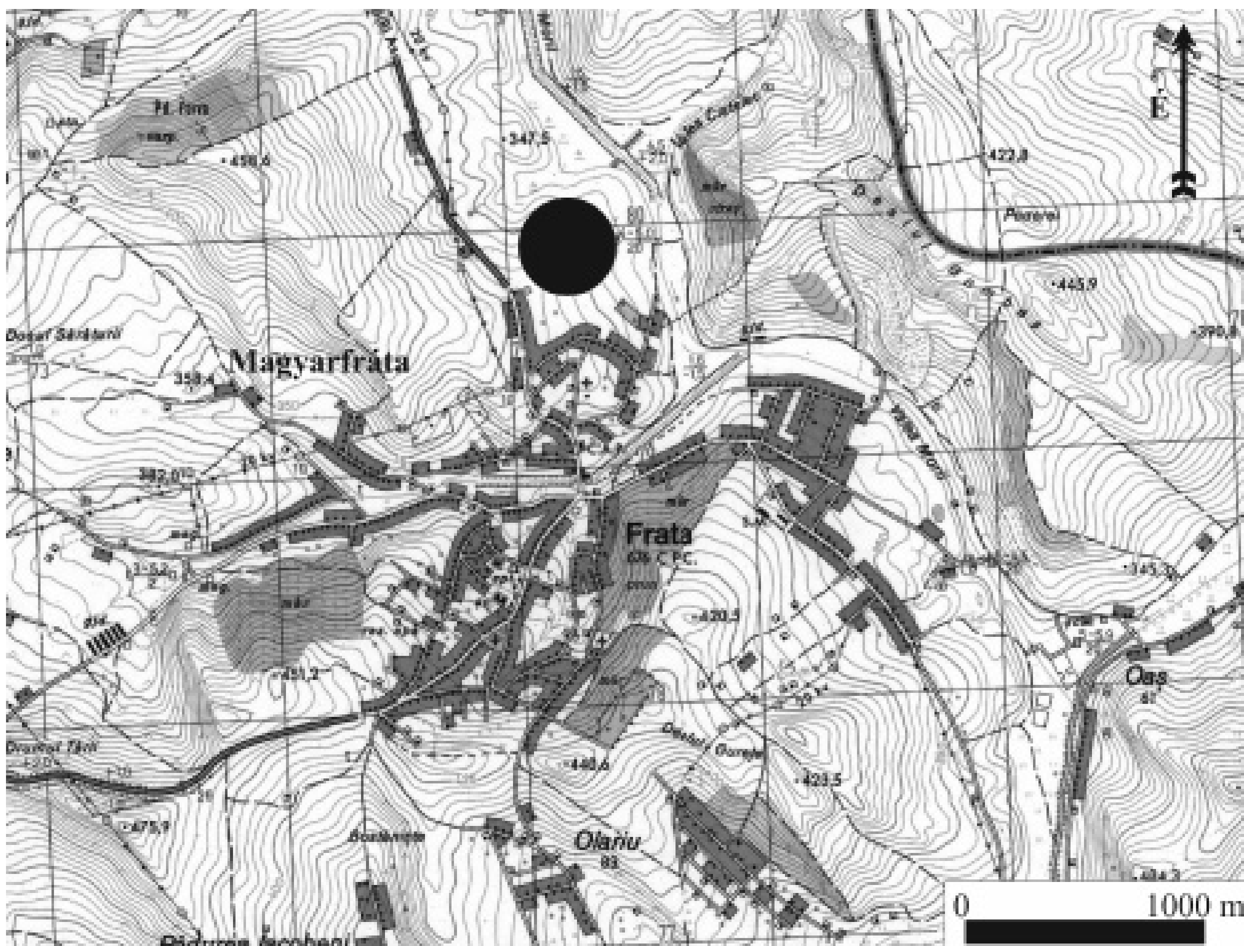
László 1943, 82, 241. jegyzet, XV. tábla 5.

II.81. MAGYARFRÁTA-„LA FÂNTÂNIŢA”

(r.: Frata; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Kolozs vármegye]

81.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [77. kép]

1952-ben Magyarfráta községtől É-ra, a „La Fântâniţa” nevű dűlőn – szántás közben – egy edénybe rejtve 120 db-os érmekincs került elő. A 120 példány mindegyike I. (Szent) László által veretett ezüstdenár.

77. kép. Magyarfráta-La Fântâniţa

81.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Tordai Városi Múzeum (T. V. M.).

81.3. A LELETEK LEÍRÁSA

I. (Szent) László 120 db H27. típusú ezüstdenárja. A leletet közlő numizmatikusok a 120 érmét a felületükön elhelyezkedő díszítés mintái alapján 24 változatba sorolták:
1. változat: 13 példány [144. tábla 1; 146. tábla B. 1].
2. változat: 10 példány [144. tábla 2; 146. tábla B. 2].
3. változat: 1 példány [144. tábla 3; 146. tábla B. 3].
4. változat: 1 példány [144. tábla 4; 146. tábla B. 4].
5. változat: 5 példány [144. tábla 5; 146. tábla B. 5].
6. változat: 1 példány [144. tábla 6; 146. tábla B. 6].
7. változat: 1 példány [144. tábla 7; 146. tábla B. 7].
8. változat: 31 példány [144. tábla 8; 146. tábla B. 8].
9. változat: 1 példány [144. tábla 9; 146. tábla B. 9].
10. változat: 3 példány [144. tábla 10; 146. tábla B. 10].
11. változat: 7 példány [144. tábla 11; 146. tábla B. 11].
12. változat: 1 példány [145. tábla 12; 146. tábla B. 12].

13. változat: 2 példány [145. tábla 13; 146. tábla B. 13].
14. változat: 1 példány [145. tábla 14; 146. tábla B. 14].
15. változat: 1 példány [145. tábla 15; 146. tábla B. 15].
16. változat: 6 példány [145. tábla 16; 146. tábla B. 16].
17. változat: 2 példány [145. tábla 17; 146. tábla B. 17].
18. változat: 1 példány [145. tábla 18; 146. tábla B. 18].
19. változat: 1 példány [145. tábla 19; 146. tábla B. 19].
20. változat: 7 példány [145. tábla 20; 146. tábla B. 20].
21. változat: 1 példány [145. tábla 21; 146. tábla B. 21].
22. változat: 7 példány [145. tábla 22; 146. tábla B. 22].
23. változat: 4 példány [145. tábla 23; 146. tábla 24–25].
24. változat: 1 példány [140. tábla A. 26].

81.4. ÉRTÉKELÉS

Az érméket súlyuk alapján nyolc csoportba sorolták: I. csoport (0,68 gramm): 4 db; II. csoport (0,70 gramm): 12 db; III. csoport (0,72 gramm): 3 db; IV. csoport (0,75 gramm): 4 db; V. csoport (0,80 gramm): 2 db; VI. csoport (0,83 gramm): 2 db; VII. csoport (0,90 gramm): 1 db; VIII. csoport (0,95 gramm): 2 db.

Az biztosan leszögezhető, hogy ez a kincslelet nem egy telepről került elő, elrejtését pedig a legnagyobb valószínűség szerint praktikus okokkal magyarázhatjuk. Ez a praktikus ok a 11. század második felében gyakori K-i, besenyő, úz vagy kun betörések sorozata lehetett, amelyek közül a magyarfrátai kincs minden bizonnyal az 1091. évi betöréssel hozható kapcsolatba.

81.5. IRODALOM

Chirilă–Feneşan 1968, 43–49.

II.82. MAGYARLAPÁD-GORGÁNY

(r.: Lopadea Ungurească, Lopadea Nouă; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

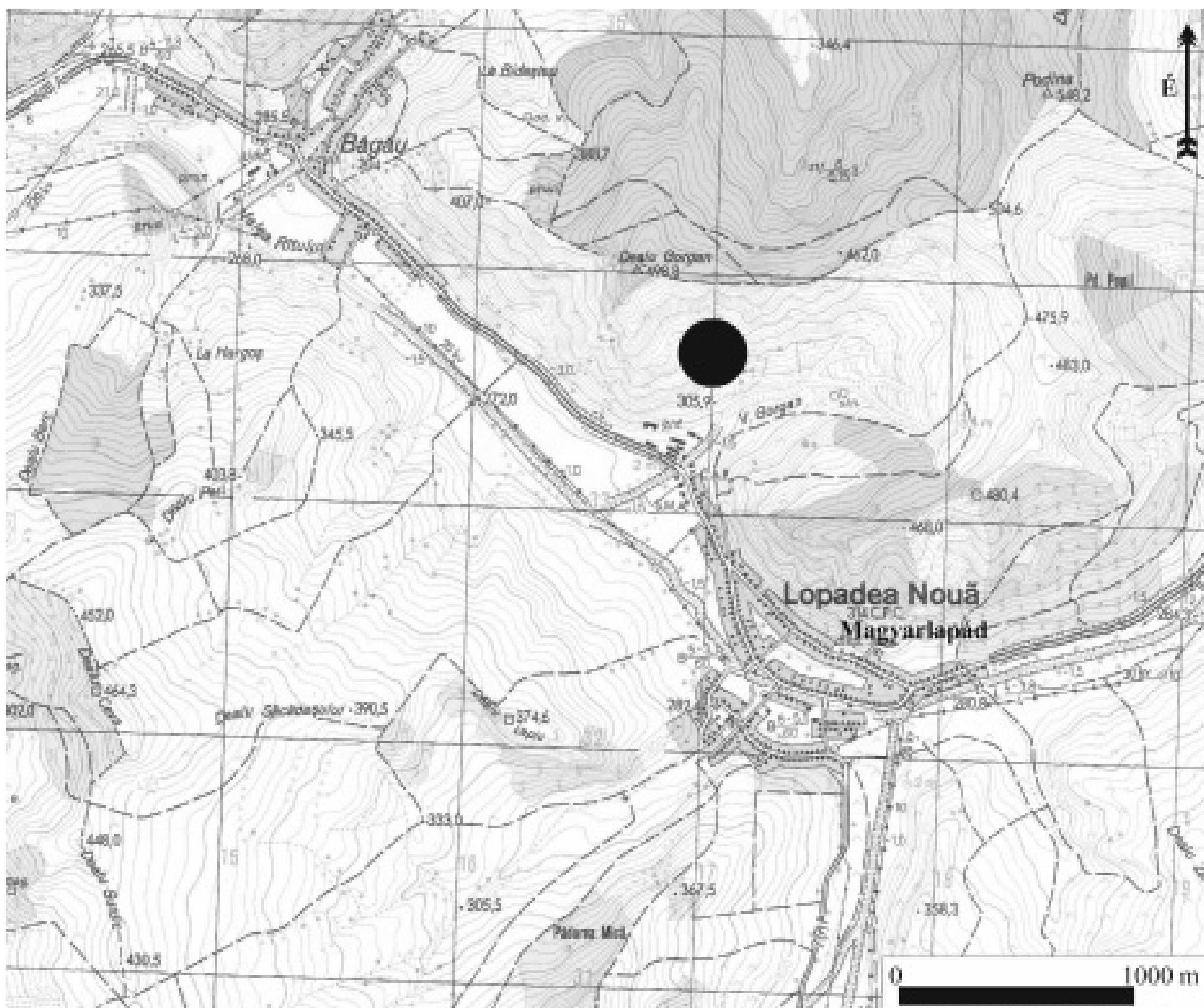
82.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [78. kép]

A Gorgány és Váralja nevű dombok között, Magyarlapád határában, 1905-ben Bodrogi János és Fogarasi János több sírt tárt fel, amelyek – legalábbis az ásatók leírása alapján – már bolygatottak voltak. A két amatőr régész megemlíti, hogy 11 sírt tárt fel, ezek között avar temetkezések is voltak. A leleteket összegyűjtötték, anélkül azonban, hogy pontosabb leírást készítettek volna a sírokról. A lelőhely, amelyet megpróbáltunk azonosítani, 245 m-es tengerszint feletti magasságban fekszik, pontos kiterjedéséről azonban csak a temető azonosítása után lehetne többet mondani. A leletek bizonyosan legalább két 10–11. századi temetkezésből származnak. Az előkerült avar kori leletek alapján úgy tűnik, hogy egy avar kori temető területét tovább használhatták a honfoglalás, illetve a kora Árpád-korban.

82.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyenyedi Városi Múzeum (N. V. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

78. kép. Magyarlapád-Gorgány

82.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1–6. Csüngős veretek bronzból.

1.1. 10a1. típusú, kopott csüngős bronzveret. A veret közepén horizontális gyöngysor díszítés. Mg.: 4,8 cm; veret mg.: 2,1 cm; veret á.: 1,7 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő á.: 2,2 cm. N. V. M. Ltsz.: 3481 [149. tábla 1].

1.2. 10a1. típusú, nagyon kopott csüngős bronzveret. A veret közepén alig látható horizontális gyöngysor díszítés. Mg.: 4,7 cm; veret mg.: 2,1 cm; veret á.: 1,7 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő á.: 2,1 cm. N. V. M. Ltsz.: 4971 [149. tábla 2].

1.3. 10a1. típusú, nagyon kopott csüngős bronzveret. A veret közepén horizontális kopott gyöngysor díszítés. Töredékes csüngővel. Mg.: 4,7 cm; veret mg. (füllel együtt): 2,1 cm; veret á.: 1,8 cm; csüngő mg.: 1,8 cm; csüngő á.: 2,1 cm. N. V. M. Ltsz.: 4970 [149. tábla 3].

1.4. 10a1. típusú, nagyon kopott csüngős bronzveret. A veret közepén horizontális, kopott gyöngysor díszítés. Mg.: 4,7 cm; veret mg.: 2,1 cm; veret á.: 1,6 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő á.: 2,1 cm. N. V. M. Ltsz.: 4959 [149. tábla 4].

1.5. 10a2. típusú, nagyon kopott csüngős bronzveret. A veret közepén horizontális, kopott gyöngysor díszítés. Mg.: 4,6 cm; veret mg.: 1,8 cm; veret á.: 1,6 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő á.: 2,2 cm. N. V. M. Ltsz.: 4960 [149. tábla 6].

1.6. Csüngős bronzveret felső része (9a3. típus). Mg.: 1,9 cm; á.: 1,5 cm. N. V. M. Ltsz.: 4962 [149. tábla 5].

2.1. Sodrott bronz nyakperec, horoggal (3a. típus). Á.: 19,8 × 17,0 cm; h. v.: 0,3 cm. N. V. M. Ltsz.: 3484 [148. tábla 1].

2.2. Sodrott bronz nyakperec két töredéke, a végén tekercselés figyelhető meg (3a. típus). Á.: 13,8 cm; h. v.: 0,4 cm. E. V. M. Ltsz.: 3485 [147. tábla 1–2].

82.4. ÉRTÉKELÉS

Ahogyan azt említettük – a két sodrott nyakperec alapján – legalább két temetkezés ismert a lelőhelyről (az előkerült ékszerek okán talán női temetkezésekről lehet szó). A kutatás szerint már a 10. században forgalomba kerülnek a magyarlapádi leletből is ismert vékony huzalból sodrott nyakperecek.[346]

A lelőhelyről három csüngős verettípus is ismertté vált:

1. Négyzet alakú bronzveret, a tárgy síkjából kiugró, stilizált állatfejes csüngővel. A veret közepén átvonuló pszeudó-gyöngysor díszítés látható (10a1. típus – 4 példány) [149. tábla 1–4].
2. Négyzet alakú bronzveret, a tárgy síkjából kiugró, stilizált állatfejes csüngővel, a veret közepén nincs díszítés (10a2. típus – 1 példány) [149. tábla 6].
3. Kerek alakú csüngős bronzveret felső része [149. tábla 5].

Míg a 10a1. típusú veretek közeli párhuzamai Kaba, Feketető,[347] Temesvár-Csóka erdő (D sír) lelőhelyekről, addig a 10a2. típusú veret párhuzamai pedig Hódmezővásárhely környékéről, valamint Szentes-Nagytőke, Csongrád-Felgyő lelőhelyekről ismertek.[348] Mindkét csüngőtípus egészen közeli párhuzamait Kecskemét-Cédulaházról ismerjük.[349] A temesvári temető leletanyaga alapján a csüngős ingnyakvereteinket a század végére–a 11. század első harmadára keltezhetjük, ennek alapján nagyon óvatosan a magyarlapádi szórványleleteket is e korszakra korhatározhatjuk. Ezt erősítheti meg a vékony huzalú nyakperecek 10. századi keltezése is.

82.5. IRODALOM

Nagy 1913, 271; Bodrogi 1913, 18–25.

[346] Révész 1996a, 92.

[347] Hampel 1904, 147, 174; Stanojev 1989, 130, 703–707.

[348] Csallány 1905, 38, V. tábla 5–6; Bálint 1991, *Taf.* XLI. 9, 18.

[349] Hampel 1904, 147, 173.

II.83. MAGYARPÉCSKA-NAGYSÁNC

(r.: Pecica; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

83.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [79. kép]

1898–1902, illetve 1910–1911 között egy nagyobb temetőt dúltak fel Magyarpécska határában. E temető leletanyagának valószínűleg csupán egy részét az aradi múzeumnak sikerült megvásárolnia Dömötör Ilonától. A leletekről annyit tudni, hogy 1954-ben leltározták be őket és a Nagysánc nevű lelőhelyről származnak. A leletek tanulmányozása során megállapíthattuk, hogy egyes tárgyak avar koriak, de nagy többségük egy 10–11. századi temetőből származik. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy bár Roska Márton több alkalommal is ásatott a Nagysáncon, egyetlen egy ízben sem említette ezt a 10–11. századi lelőhelyet.

A Magyarpécskától Ny-ra fekvő Nagysánc egy az Alföld alacsony, lapos területéből kiugró domb, nagyon meredek lejtővel. A domb platója ugyanakkor viszonylag egyenes, valószínűleg tehát itt helyezkedhetett el a honfoglalás kori temető is.

79. kép. Magyarpécska-Nagysánc

83.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

83.3. A LELETEK LEÍRÁSA

83.3.1. Az 1898–1902 között előkerült leletek

1.1–5. A leltárkönyv szerint 9 db bronz hajkarika került a múzeumba. Ebből azonban csak ötöt azonosíthattunk (A. M. M. Ltsz.: 13689–13697).

1.1. S végű egyszerű bronz hajkarika (5a. típus). Az S végének egy része letörött. Á.: 1,7 × 1,9 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13691 [151. tábla 2].

1.2. S végű egyszerű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,9 cm; s.: 0,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13689 [151. tábla 1].

1.3. Egyszerű, sima nyitott bronz hajkarika (1a. típus). Á.: 1,8 × 1,9 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13696 [151. tábla 3].

1.4. Egyszerű, sima nyitott ovális bronz hajkarika, egymásra hajtott végekkel (1b. típus). Á.: 2,4 × 1,5 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13697 [151. tábla 4].

1.5. S végű egyszerű bronz hajkarika (5a. típus). Az S vége töredékes. Á.: 2,6 × 2,2 cm; s.: 0,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13692 [151. tábla 5].

2.1–14. Gyöngyfüzér. A. M. M. Ltsz.: 13698 [151. tábla 6–19].

2.1. Lapított alakú szemesgyöngy (Szilágyi 58./1.5. típus). Á.: 0,7 × 0,7 cm; mg.: 0,5 cm; sz.: 0,7 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.1 [151. tábla 13].

2.2. Lapított alakú szemesgyöngy (Szilágyi 58. típus/1.5. típus). Á.: 0,4 × 0,5 cm; mg.: 0,7 cm; sz.: 0,6 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.2 [151. tábla 8].

2.3. Hengeres alakú, fenyőszálka mintás csorgatottan bordázott gyöngy (1.15. típus). Á.: 0,5 × 0,5 cm; mg.: 0,6 cm; sz.: 0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.3 [151. tábla 10].

2.4. Hengeres alakú, csorgatottan bordázott gyöngy (1.14.a. típus). Á.: 0,3 × 0,4 cm; mg.: 0,5 cm; sz.: 0,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.4 [151. tábla 19].
2.5. Hengeres alakú, csorgatottan bordázott gyöngy (1.14.a. típus). Á.: 0,3 × 0,3 cm; mg.: 0,5 cm; sz.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.5 [151. tábla 11].
2.6. Tojásdad alakú gyöngy (1.20. típus). Á.: 0,4 cm; mg.: 0,73 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.6 [151. tábla 12].
2.7. Tojásdad alakú gyöngy (1.20. típus). Á.: 0,4 cm; mg.: 0,68 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.7 [151. tábla 13].
2.8. Tojásdad alakú gyöngy (1.20. típus). Á.: 0,4 cm; mg.: 0,72 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.8 [151. tábla 14].
2.9. Sokszögletűre csiszolt fluritgyöngy (1.21. típus). Á.: 0,4 cm; mg.: 0,72 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.9 [151. tábla 14].
2.10. Négyszögletűre csiszolt fluritgyöngy (1.21. típus). Á.: 0,4 cm; mg.: 0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.10 [151. tábla 9].
2.11. Négyszögletűre csiszolt fluritgyöngy (1.21. típus). Á.: 0,6 cm; mg.: 0,45 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.10 [151. tábla 12].
2.12. Négyszögletűre csiszolt fluritgyöngy töredéke (1.21. típus). Á.: 0,5 cm; mg.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.10 [151. tábla 18].
2.13. Hosszú, henger alakú, kiszélesedő gyöngy (1.22. típus). H.: 2,4 cm; sz.: 0,61 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.10. [151. tábla 6].
2.14. Hosszú, henger alakú, kiszélesedő gyöngy (1.22. típus). H.: 2,4 cm; sz.: 0,83 cm. A. M. M. Ltsz.: 13698.10. [151. tábla 7].
3.1–6 Hat db nyílcsúcs.
3.1. Fecskefarkú nyílcsúcs (5. típus). H.: 10,5 cm (tüskével); h.: 5,5 cm (tüske nélkül); s.: 14,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 12571 [151. tábla 22].
3.2. Ívelt élű, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs (1b. típus). H.: 7,0 cm (tüskével); h.: 4,5 cm (tüske nélkül); sz.: 2,5 cm; s.: 10,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 12570 [151. tábla 23].
3.3. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,6 cm (tüskével); h.: 5,2 cm (tüske nélkül); sz.: 2,9 cm; s.: 11,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 12573 [151. tábla 24].
3.4. Szakállas nyílcsúcs (7. típus). H.: 5,6 cm. A. M. M. Ltsz.: 12572 [151. tábla 20].
3.5. Hosszú vágóélű köpüs deltoid nyílcsúcs (2c. típus). H.: 9,0 cm; lg. sz.: 2,6 cm. A. M. M. Ltsz.: 12573 [151. tábla 21].
3.6. Háromélű nyílcsúcs (6. típus). H.: 8,4 cm; sz.: 2,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 1624 [151. tábla 25].
5.1–6. Hat db kengyel.
5.1. Fülébe kovácsolt kengyel, lapos szárakkal, bordázott talpalóval (2.1. típus). Mg.: 16,6 cm; lg. sz.: 12,5 cm; f. m.: 2,5 cm; f. sz.: 5,7 (fül alsó részén); szíjbújtató á.: 2,4 × 1,0 cm; t. sz.: 3,5 cm; szr. sz.: 1,0 cm; s.: 126,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 12566 [151. tábla 26].
5.2. Fülébe kovácsolt kengyel, lapos szárakkal, bordázott talpalóval (2.1. típus). A talpból egy rész kitörött. Mg.: 16,6 cm; lg. sz.: 13,0 cm; f. mg.: 2,5 cm; f. sz.: 5,7 (a fül alsó részén); szíjbújtató á.: 2,1 × 1,1 cm; t. sz.: 3,4 cm; szr. sz.: 1,0 cm; s.: 113,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 12568 [152. tábla 1].
5.3. Masszív, körte alakú kengyel (2d1. típus). A füle négyzet alakú, nyak nélkül csatlakozik a szárakhoz, a szárai körkörös átmetszetűek, a talpa bordázott. Esztergom típusú kengyelekre jellemző mintázata lehet. Mg.: 16,5 cm; lg. sz.: 12,1 cm; f. mg.: 3,5 cm; f. sz.: 3,4 (a fül alsó részén); szíjbújtató á.: 1,9 × 0,7 cm; t. sz.: 3,6 cm; s.: 200,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 12567 [152. tábla 2].
5.4. a–b. Félig megmaradt kengyel, széles, négyzet alakú füllel, amely a négyzet átmetszetű szárakhoz nyak nélkül csatlakozik, a talpaló nem maradt meg (3d. típus). Mg.: 14,0 cm; feltételezett sz.: 9,5 cm; fül mg.: 1,5 cm; f. sz.: 4,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 12565 [152. tábla 3, 5].
5.5. Félig megmaradt kengyel négyzet alakú füllel, amely a négyzet átmetszetű szárakhoz nyak nélkül csatlakozik, a talpaló nem maradt meg (2b. típus). Mg.: 14,5 cm; feltételezett sz.: 9,5 cm; f. mg.: 2,0 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [152. tábla 4].
5.6. Töredékes kengyel. A. M. M. Ltsz.: 12569.
6.1–4. Négy db zabla.
6.1. Töredékes, karikák nélküli (feltehetően) csikózabla, négyzet átmetszetű szárakkal (1. típus). Tagok h.: I. 10 cm; II. 9,5 cm; tagok sz.: 0,9–0,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 12577 [153. tábla 1].
6.2–4. A leltárkönyv még további 3 zablát említ. Azonosíthatatlanok az aradi múzeumban.
7. Tegezkarika vasból. Á.: 1,8 cm. A. M. M. Ltsz.: 1972 [153. tábla 2].
8.1–3. Három db bronzgomb.
8.1. Bronzgomb (1b1. típus). Mg.: 1,5 cm; fej á.: 1,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 1980 [153. tábla 3].
8.2. Bronzgomb (1b1. típus). Mg.: 1,5 cm; fej á.: 1,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 1981 [153. tábla 4].
8.3. Bronzgomb (1b1. típus). Mg.: 1,5 cm; fej á.: 1,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 1983 [153. tábla 5].
9. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,8 cm; h. v.: 0,4 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan.
10. Líra alakú bronzcsat (2c. típus). H.: 2,5 cm; sz.: 2,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 1966 [153. tábla 6].
11. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,7 cm; h. v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 1995 [155. tábla 1].
12. Négyzetes ruhaveret bronzból (5. típus). Á.: 2,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 1991.
13. Kagyló. A. M. M. Ltsz.: 1974 [153. tábla 12. a–c].

83.3.2. Az 1910–1911 között előkerült leletek

1.1. Lépcsős fejű bronz karikagyűrű (4f. típus). Mg.: 2,4 × 2,2 cm; l. sz.: 0,7 cm; s.: 3,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1969 [153. tábla 7].
1.2. Kettős körponcolással díszített, kiszélesedő fejű bronzgyűrű (5e. típus). Á.: 2,0 cm; fej sz.: 1,0 cm; s.: 2,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1965 [153. tábla 8].
1.3. Ovális fejű bronzgyűrű (5e. típus). Á.: 2,3 × 2,0 cm; fej sz.: 0,5 cm; fej h.: 1,2 cm; s.: 2,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1963 [153. tábla 9].
2.1. Öt csoportba rendezett hármas bevágásokkal díszített bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,4 × 6,7 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 20,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1957 [153. tábla 10].
2.2. Egymásra hajlított végű bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,7 × 6,0 cm; h. v.: 0,4–0,5 cm; s.: 25,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1958 [153. tábla 11].
2.3. Négy szálból sodrott bronz karperec, horoggal és akasztóhurokkal (3a. típus). A horognál a végét körbetekercselték. Á.: 6,7 × 6,8 cm; s.: 10,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1997 [154. tábla 1].
3.1. Vékony, három szálból sodrott bronz nyakperec (3a. típus). Á.: 14,7 cm; s.: 18,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1976. a–c [154. tábla 3].
3.2. Bronzból készült sodrott masszív bronz nyakperec, akasztóhoroggal és hurokkal (3b. típus). Á.: 17,2 × 18,7 cm; s.: 95,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [156. tábla 1].
3.3. Öntött, kis átmérőjű, masszív bronz pántkarperec (1a. típus). Á.: 6,1 × 5,7 cm; sz.: 1,0–1,6 cm; s.: 25,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 281 [154. tábla 2].
4.1–5. Csüngős bronzveretek.
4.1. 10b1. típusú, nagyon kopott csüngővel ellátott csüngős veret. Mg.: 4,4 cm; veret á.: 1,6 cm; csüngő h.: 2,6 cm; s.: 5,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1827 [155. tábla 3].
4.2. 10b1. típusú, nagyon kopott csüngővel ellátott csüngős veret. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,6 cm; csüngő h.: 2,6 cm; s.: 5,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1838 [155. tábla 4].
4.3. 10b1. típusú csüngős veret. A csüngőn nem látszanak kopásnyomok. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,6 cm; csüngő h.: 2,6 cm; s.: 5,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1825 [155. tábla 5].
4.4. 10b1. típusú, nagyon kopott csüngővel ellátott csüngős veret. Mg.: 4,8 cm; veret á.: 1,8 cm; csüngő h.: 2,6 cm; s.: 3,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1844 [155. tábla 6].
4.5. 10b1. típusú, nagyon kopott csüngős veret. A gyöngyözés alig látszódik a tárgyon. Mg.: 4,7–4,8 cm; veret á.: 1,7 cm; csüngő h.: 2,6 cm; s.: 5,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 1826 [155. tábla 7].
5. Öntött szőlőfürtcsüngős bronz fülbevaló (1b. típus). Mg.: 4,4 cm; sz.: 2,7 cm; szőlőfürt mg.: 2,2 cm [155. tábla 2].

83.4. ÉRTÉKELÉS

83.4.1. A lelőhely kiterjedése

A nagyszámú leletanyag alapján egy nagy sírszámú temető ismeretlen számú temetkezését semmisíthették meg a 19. század végén–20. század elején Magyarpécska határában. A lelőhely kiterjedését, illetve időrendjét csak újabb ásatások révén lehetne megnyugtatóan tisztázni.

83.4.2. Temetkezési szokások

A hat darabból álló kengyelgarnitúra, illetve a négy db zabla alapján arra következtethetünk, hogy legalább négy lovastemetkezés semmisült meg a lelőhelyen. A múzeumba került leletanyag alapján más temetkezési szokásra sajnos nem tudunk következtetni.

83.4.3. A leletanyag elemzése és keltezése

Az ékszerek közül a legnagyobb mennyiségben a hajkarikák különböző típusai maradtak meg a magyarpécskai temető leletanyagából:

1. Egyszerű sima hajkarika, a végei egymással szemben (1a. típus): 2 példány.
2. Kerek átmetszetű, sima, nyitott hajkarika, egymásra hajló végekkel (1b. típus): 1 példány.
3. Egyszerű sima S végű hajkarika (5a. típus): biztosan 3 példány az 1898–1902 közötti ásatásokból származik.

Az 1a–b. típusú, sima hajkarikákat az utóbbi időben a kutatás a 10–11. században folyamatosan előforduló leletként kezeli,[350] a kutatott területeinken azonban elsősorban a 10. századi lelőhelyekről ismert. A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika, amely a Partiumban már a 10. század második felétől felbukkan (pl.: Nagyvárad-Szálka terasz, Nagylak, Köröstarján, Gyulavarsánd temetőiben). Abban az esetben, amikor nagy mennyiségben kerülnek elő ezek a hajkarikák, valószínűsíthető, hogy már egy 11. századi temetkezési fázissal van dolgunk. A Magyarpécskán előkerült jelentős számú példány alapján gyanítható, hogy ez a temető tehát már a 11. századra keltezhető.

A magyarpécskai leletek között van egy öntött, szőlőfürtcsüngős fülbevaló is. Ez a példány a 10. századra

[350] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.

jellemző változatokhoz áll közel. Hasonlóan azokhoz, a tárgy karikáját négyszer hatos gömbkoszorú díszíti, amelyet öntött huzalkarikákat jelképező domborulatok határolnak. Hasonló a díszítése a szőlőfürtöt jelképező formának is: nagyon jól kivehető a tárgy felső részében a felső gömb, amelyet a hármas gömbkoszorú és öntött huzalkarika reprodukciója követ. A tárgy alsó felén elsőként a két egymást követő – sodrott huzalt utánzó – kiugrás látható, majd egy hatos gömbkoszorú, amelyet lejjebb egy újabb, de immár hármas gömbkoszorú követ. A tárgy legalsó részét egy jelentős átmérőjű gömb forma zárja. A tárgy nagyon kopott, tehát kétség kívül hosszú ideig lehetett használatban.

Két nyakperec került Magyarpécskáról az aradi múzeumba. A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket Kovács László kutatásai alapján a 11. század 20-as és 60-as évei közé keltezhetjük.[351]

A különböző típusú gyöngyök valószínűleg egyetlen temetkezésből láttak napvilágot. A leletanyagból ismert egy kagyló is, de előkerült több, félüreges bronzgomb is.

Az ugyancsak innen előkerült líra alakú csat a 10–12. században volt használatban.[352] Dokumentálhatunk a magyarpécskai leletek között ugyanakkor egy négyzet alakú ing- vagy ruhaveretet is. A tárgy díszítését a felületén keresztben futó bordák segítségével oldották meg, amelyek a tárgy középpontjából kiindulva a veret széle felé fokozatosan kiemelkednek a tárgy síkjából, négy mezőre osztva a példány elülső oldalát. E négy mező díszítését egy-egy kör alakú, bordázott ornamentikai elemmel oldották meg. Közeli párhuzamait Gyulavarsándról, Nagylak 8. és Várfalva 43. sírjából ismerjük.

A múzeumba került 5 db 10b1. típusú szórvány csüngős ingnyakveret általánosan elterjedt kerek veretének párhuzamait például Bánkesziről, Szeged-Bojárhalom 3. sírjából, Szentes-Nagyhegyről, Tápiószeléről vagy Tiszabercel-Újsor 13. sírjából ismerjük,[353] csüngőjének egyetlen analógiája Zimándújfaluról került elő.

A kisméretű pántkarperec egy fiatalkorú személy, esetleg nő temetkezésére utalhat. Ez a típus elsősorban a 10. század első két harmadára jellemző, ebben az esetben azonban későbbi keltezése a valószínűbb.[354]

Két db kerek vagy ovális átmetszetű huzalkarperec került elő Magyarpécskán. Ezek a karperecek ugyancsak a 10–11. századok klasszikus ékszerei voltak. A típus a 10. század első felében tűnt fel és még a 11. század második felében is használatban maradt.[355] A karperecek egy másik típusából, a sodrott, hurkos-kampós típusból ugyancsak egy példány került az aradi múzeumba. Ezek feltűnése a 10. század utolsó negyedére–végére tehető.[356]

A 10. század fordulójára tehetjük a tipológiai szempontból változatosabb gyűrűk egyik jellegzetes típusának, a lépcsős fejesgyűrűnek a keltezését.[357] Hasonló periódusra datálható a kettős körponcolással díszített, kiszélesedő fejű bronzgyűrű is. A század végére keltezhető ovális fejű bronzgyűrű legközelebbi párhuzamát Szászváros 9. sírjából ismerjük. A négyzet és sokszög átmetszetű gyűrűk a 10. század végén–11. század elején kerülhettek használatba.[358] E gyűrűtípus azonban ismert a 11. század közepétől keltezhető sírjokból is, tehát viszonylag hosszú használatával számolhatunk.

Fegyveres temetkezésre a hat különböző típusú nyílcsúcs, illetve egy tegezkarika utal.

A lovastemetkezés emlékei közé a 6 db kengyelt és a 4 db zablát sorolhatjuk. A 6 kengyelt alapvetően két típusba sorolhatjuk:

1. Fülébe kovácsolt kengyel. Az archaikus fakengyelek formáját őrizte meg. Elsősorban a 10. század első két harmadában voltak használatban, azonban későbbi használatuk sem kizárható.
2. A körte alakú kengyeltípusba sorolható 4 példány közül egyetlen darab maradt teljesen ép. Az átmeneti formának számítható 2d1. típusú kengyel súlya, a körte alakú kengyelek többségéhez viszonyítva jóval nagyobb, pontosan 200 grammot nyom. A másik három példány szárának átmetszete rombusz alakú.

A négy db zabla közül csupán egyetlen példány maradt meg, sajnos ennek is hiányoztak a karikái.

A nagyon sok 10. századra utaló leletanyag, de az S végű hajkarikák tömeges jelenléte okán is e feldúlt temető használatát a 10. század második felétől a 11. század közepéig keltezhetjük. A jelentős mennyiségű leletanyag alapján egy 10–11. századi, fegyveres–lovas temetkezésekkel tarkított, nagy sírszámú temetőre gyanakodhatunk.

83.5. IRODALOM

Közöletlen.

[351] Kovács 1994, 115.
[352] Révész 1989, 513–541.
[353] Bálint 1991, Taf. XXXVI. 19–21, *Taf.* XXXVIII. 22, *Taf.* XXXIX. 2; Istvánovits 2003, 192. tábla 13. sír.
[354] Révész 1996a, 90.
[355] Szabó 1978–1979, 66., 70. kép; Révész 1996a, 91.
[356] Langó Péter szerint a 10. század második felétől keltezhető ez a típus (Langó 2000, 42–44).
[357] Szőke 1962, 98.
[358] Szőke–Vándor 1987, 74–76.

II.84. MALOMSZEG

(r.: Brăişoru; judeţul Sălaj – Szilágy megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szolnok-Doboka vármegye]

84.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A „malomfalvainak" nevezett szórvány kard a 19. században került a kolozsvári múzeumba, innen 1968-ban vitték a Bukaresti Román Nemzeti Múzeumba. Nicolae Vlassa meggyőző érvelése alapján módosítanunk kell a tárgy lelőhelyét: a kétélű kard valójában Malomszegről került elő. Ezt a legjobban az bizonyítja, hogy már Ferenczi Sándor is Malomszeg névvel jegyezte le a lelőhelyet, aki aligha téveszthette össze a település nevét egy másik település dűlőjével(!). Malomfalvát tehát törölnünk kell lelőhelytérképeinkről. Fontosnak tartjuk megemlíteni azt a tényt is, hogy a kard lelőhelyét Kurt Horedtnek, az erdélyi régészet egykori meghatározó egyéniségének autoritása „helyezte" át legalább 100 km-rel keletebbre.

84.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.).

84.3. A LELET LEÍRÁSA

A töredékes kard pengéjének nagyobbik, alsó részén megfigyelhetőek a hüvely nyomai. A markolat lapos, felülnézetben a keresztvas csónak alakú. A kard pengéjének egy része letörött, a markolat egy része is hiányzik. Hiányzik az ellensúlyt képező markolatgomb is. A penge mindkét részén jól megfigyelhető a korszak kardjaira jellemző vércsatorna. A penge egyik felén, a vércsatornában, a markolattól hét cm-re, bronz damaszkolás figyelhető meg: I–S–I, Ƨ és I–I betűket mintázva. A penge másik oldalán található vércsatornában 12 pont-körös berakás látszik, a felső három esetben, valamint lefelé az utolsó előtti esetben a pontokhoz berakásos vonal csatlakozik. H.: 68,3 cm; p. h.: 58,4 cm; m. h.: 9,8 cm; p. sz.: 5,8 cm; vércsatorna sz.: 2,2–2,3 cm; k. h.: 9,5 cm; mg.: 3 cm; s.: 763,76 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54484 [157. tábla 1].

84.4. ÉRTÉKELÉS

A malomszegi kardleletet az Alfred Geibig-féle 11. kombinációs típusú kardok körébe sorolhatjuk. E kardokat tipokronológiai szempontból a Kárpát-medencén kívüli régiókban a 10. századra, illetve a 11. század elejére keltezik. A Kárpát-medencei leletanyag alapján e példányt a 10. század második felére–11. század első felére keltezhetjük.[359]

84.5. IRODALOM

Vlassa 1967, 511–512.

[359] Kovács 1990, 39–49.

II.85. MÁRAMAROSSZIGET-SZALAVÁN (VÁRHEGY)

(r.: Sighetu Marmaţiei, n.: Maramureschsigeth, szl.: Sihot, uk.: Сигіт-Мармароський, j.: טעגיס-Siget; judeţul Maramureş – Máramaros megye, Románia)
[egykor Magyarország, Máramaros vármegye]

85.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Szalavánhegy a Máramarosszigetet övező hegyvonulat egyik D-i tagja. Innen került elő talán egy dirhemkincs valamikor a 80-as években.

85.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: ismeretlen őrzési hely.

85.3. A LELETEK LEÍRÁSA

Nem tudunk semmi közelebbit róla.

85.4. ÉRTÉKELÉS

A kincs – amelyről Kovács László tudósított – további helyszíni kutatásokat igényel a jövőben. A lelet csak kérdőjelesen vehető fel korpuszunkba, azt azonban mindenképpen szeretnénk kiemelni, hogy topográfiai és földrajzi helyzete alapján előkerülése egyáltalán nem lenne meglepő.

85.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.86. MAROSCSAPÓ

(r.: Cipău; judeţul Mureş – Maros megye, Románia)
[egykor Magyarország, Maros-Torda vármegye]

86.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Bóna István az *Erdély történeté*ben egy csikózablát említ Maroscsapóról. A tárgyat mindeddig nem sikerült azonosítanunk egyetlen múzeumban sem.

86.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: ismeretlen őrzési hely.

86.3. A LELET LEÍRÁSA

Nem tudunk semmi közelebbit róla.

86.4. ÉRTÉKELÉS

Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni közelebbit. Annyit szögezhetünk csupán le, hogy a dokumentált lelet a 10–11. századra lenne keltezhető.

86.5. IRODALOM

Bóna 1988, 207.

II.87. MAROSGOMBÁS-KISS MAGURA NYERGÉN

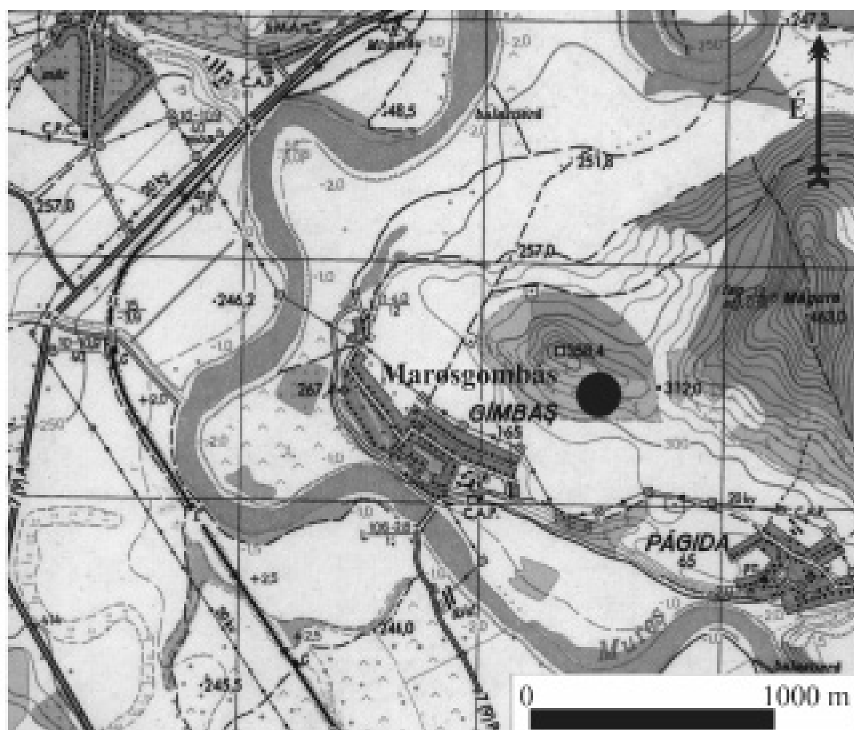
(r.: Gâmbaş; judeţul Alba–Fehér megye, România)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

87.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [80. kép]

Marosgombás községtől D-re húzódik a néhai Zeyk család birtoka, tőle ÉK-re erdőség borítja a tájat. Herepey Károly leírása alapján az erdő és a birtok között, a földnyelv gerincén mintegy 20–25 m szélességű gyepszalag vonult D-i irányban, melynek közepén a Zeyk család sírkertje terült el. A sírkert környékének rendezése során, 1895-ben bukkantak az első sírra, utána még további három csontváz temetkezését mentette meg Herepey Károly. 1905-ben Bodrogi János további 5 temetkezést tárt fel itt, ezek a mai napig közöletlenek maradtak, dokumentáció hiányában ráadásul meg sem lehet kísérelni a közlésüket. Roska Márton 1912 és 1913 során feltárt még újabb öt temetkezést, amelyekből azonban szakszerűen csak az első hármat közölte le (10–12. sír, A–C sír Roskánál).

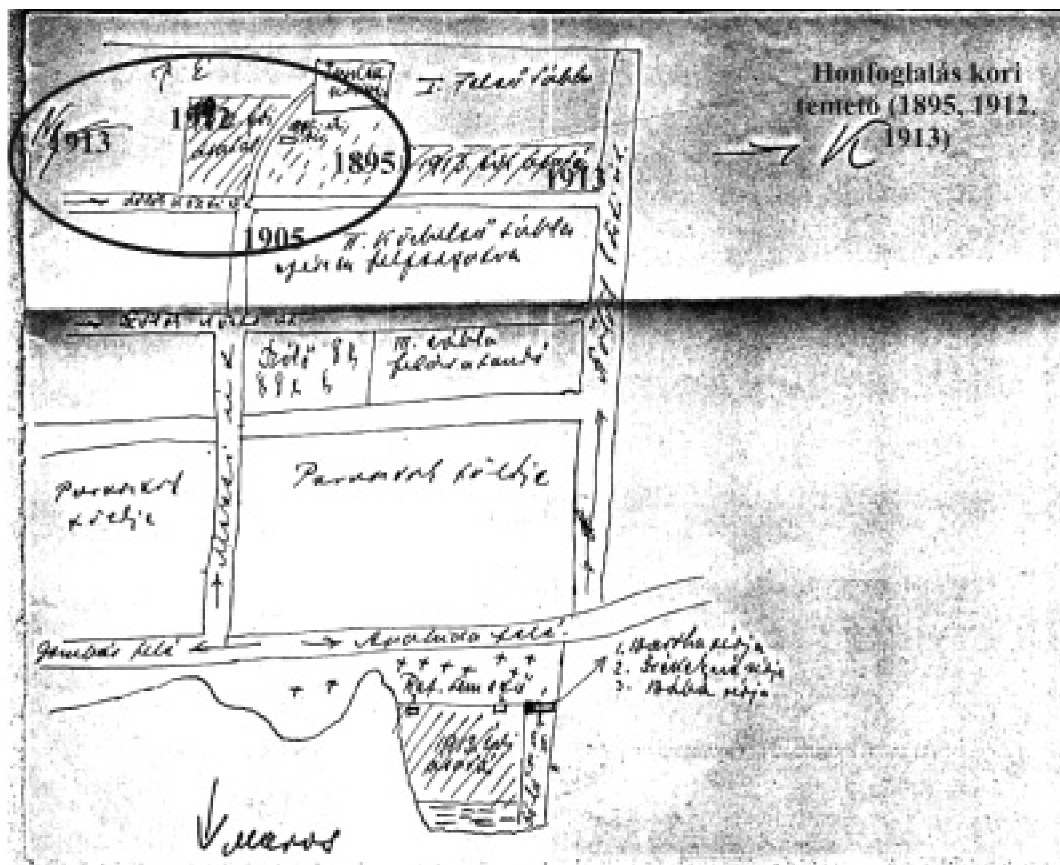
Herepey leírása alapján a sírok egy sorban foglaltak helyet (1–4. sír), akárcsak a Roska által feltárt 10–12. számú sírok. A Bodrogi János által kutatott 5–9. sírok pontos helyzetéről nincsenek adataink.

Nemrégiben Vincze Zoltán jóvoltából az Erdélyi Múzeum irattárában előkerült Roska Márton 540/1913-as jelzésű levele, amelyben nagyon fontos adatokra lelhetünk az ásatásokkal kapcsolatban. Ezen adatok révén ma már sokkal pontosabban meg tudjuk határozni az ásatások helyszínét. A következőkben idézzük Roska levelének vonatkozó részeit: *„...Mindenekelőtt egy áttekintő térképfélét. Fent jelzem rajta, hogy 1895-ben a Zeykék sírkertjének készítése alkalmával hol kapták az első honfoglalás kori sírt, melynek mellékleteit skytha dolgokkal s a melynek környékén az enyediek kétszer is ásattak eredménnyel, az ők szempontjukból s rontottak a mi felfogásunk szerint. A közelében jelzem, hol ásattam 1912-ben (10–12. sír), s mivel egy kis sarkon akkor kimaradt, az idén négyszögemet kiegészítettem s még két sírt leltem itten (13–14. sír). A tőle K-re és Ny-ra eső rész még kiásatására vár. Mivel tudtam, hogy a II./ közbelső/ táblának forgatása alkalmával teménytelen sírt tettek tönkre s a feltűnőbbek megmentésére az enyedieket kihívták s ők onnét kapták legszebb tőrős skytha sírjaikat, az idei kiszállásom egyik célja az volt, hogy tisztázzam, hogy a felső táblában vannak-e még sírok s kb. meddig terjed a temető? Az 1895-iki sír táján sok földet lehordtak s így egyelőre arra az álláspontra helyezkedtem, hogy kihagyom a tábla elejét s a közepétől ások K felé. 12 sírt tártam fel azon a 10 m. széles sávon, mely a tábla alján K felé vezet. A sírok egy része beesett*

80. kép. Marosgombás-Kiss Magura nyergén

az útba s így a két /felső és közbelső/ táblás temetkezései között megvan a kontinuitás. Szántás közben a III. táblában is akadtak sírokra. Ennek Ny-i fele szőlővel van beültetve, K-i felében kukorica van, bolygatatlan, fel kell ássuk. A most említett 12 sír közül emeltem ki az egyik kettős temetkezést és küldtem haza. [...] A református temető alatt kereken 20 sírt tártam fel. Egy része szkytha, másrésze népvándorláskori s harmadik része honfoglalás kori.[360] *Itt kaptam egész lovat is....”* [81. kép].

81. kép. Marosgombás-Kiss Magura nyergén: Roska Márton skicce a gombási honfoglalás kori temető topográfiai helyzetéről

87.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.), Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. K. E. N. M.), Nagyenyedi Városi Múzeum (N. V. M.).

Embertani leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

87.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

87.3.1. Herepey Károly ásatása (1895)

1. sír

T.: Ny–K. A mellékletei alapján férfi. A nyújtott csontváz kezei nagy valószínűség szerint a test mellett kinyújtva (I. pozíció).

Mellékletei:

1. Kisméretű szablya a csontváz „jobb oldalán”. A markolat sajnos csak töredékesen maradt fenn. Megmaradt ugyanakkor a csónak alakú, lapított gömbös végű keresztvas. A markolat alapján egyértelműen látszik, hogy az él felé megtört, a penge azonban majdnem egyenes. Sajnos a fokélét nem sikerült rögzítenünk. H.: 76,0 cm; p. sz.: 3,5–2,4 cm; m. sz.: 1,2 cm; k. h.: 9,9 cm; k. sz.: 1,8 cm. Azonosíthatatlan [158. tábla 1].
2. „Egynéhány” nyílcsúcs vasból, a csontváz „bal oldalán”. Herepey nem említi pontosan a helyzetüket és számukat. Azonosíthatatlanok.

[360] Roska Márton itt tévedett: az avar kori temető jellegzetességeit honfoglalás korinak vélte, ezt a tévedését később Kurt Horedt korrigálta, akinek a marosgombási avar temető közlését is köszönhetjük (Horedt 1958).

2. sír

T.: Ny–K. Két m-re az 1. sírtól. A mellékletei alapján talán nő. Nyújtott csontváz, kezeit nagy valószínűség szerint a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Mellékletei:

1.1–3. Három db karperec aranyozott ezüstből az alkarjainak *„sing, ulna és orsó-radius csontjain”*. Herepey nem említi, hogy a karpercek melyik kézről kerültek elő. Az egyik sima huzalkarperec, a másik kettő gombos végű huzalkarperec.

1.1. Sima aranyozott ezüst huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,9 × 6,7 cm; h. v.: 0,55 cm. Azonosíthatatlan [165. tábla 1].

1.2. Gombos végű, aranyozott ezüst huzalkarperec (2b. típus). Á.: 7,0 × 6,8 cm; h. v.: 0,34 cm. Azonosíthatatlan [165. tábla 2].

1.3. Gombos végű, aranyozott ezüst huzalkarperec (2b. típus). Á.: 7,1 × 6,8 cm; h. v.: 0,4 cm. Azonosíthatatlan [165. tábla 6].

2. Aranyozott ezüstcsüngő a nyakcsigolyák és a vállák táján (1. típus). A csüngő stilizált bagolyfejet ábrázol(hat): a tárgy két részén látható – osztóbordával elválasztott – kör alakú peremet árok követi, majd feltehetően a madár szemgolyóinak szánt minta ugrik ki a tárgy síkjából. A két „szemből” lefelé nyúlik a madár csőrét jelképező, háromszög alakú nyúlvány. A tárgy felső részén eredetileg egy beakasztásra szolgáló négyszög alakú fülecske lehetett, amely letörött. A méreteiről nincsenek adataink. Azonosíthatatlan [165. tábla 7].

3.1–3. Három db 1a. típusú hajkarika ezüstből. Herepey leírása alapján ugyanott találta, mint az előbbi csüngőt. Méreteikről nincsenek adataink. Azonosíthatatlanok [165. tábla 3–5].

3. sír

T.: Ny–K. A 2. sír után folytatólagosan. A csontváz neme ismeretlen, A mellékletei alapján talán férfi. A nyújtott csontváz kezeit nagy valószínűség szerint a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Mellékletei:

1. Egyszerű ívelt élű balta a *„bal oldalánál”* (1. típus). H.: 15,5 cm; él sz.: 2,0–4,3 cm; köpü á.: 3,0 cm. N. V. M. Ltsz.: 3490 (azonosíthatatlan) [158. tábla 1].
2. Fenőkő homokkőből, ugyanott. A tárgy szélesebb része kezdeténél egy kis kerek lyuk. H.: 10,0 cm; sz.: 3,0–1,5 cm. N. V. M. Ltsz.: 3489 [158. tábla 2].
3. Néhány nyílcsúcs vasból, ugyanott. Herepey nem említi pontosan a helyzetüket és számarányukat. Azonosíthatatlanok.
4. Agyagedény ugyanott. Herepey leírása alapján *„az edény durva gyúrmájú, szabad kézzel gyártott, rosszul égetett, síma, fényezett felületű fogantyús bögre volt, mely a kiemelés alkalmával teljesen összeomlott”*. Kérdéses a sírhoz való tartozása [158. tábla 3].

4. sír

T.: Ny–K. A 3. sír után folytatólagosan. A mellékletei alapján nyújtott férficsontváz, kezeit nagy valószínűség szerint a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 174 cm.

Mellékletei:

1. Több vas nyílcsúcs a medencecsont bal oldalán, lent. Herepey nem említi pontosan a számukat. Azonosíthatatlanok.
2. Vasár a medencecsont bal oldalán, fentebb. Méreteiről nincs adatunk. Azonosíthatatlan [158. tábla 1].
3. Vaskés ugyanott. Méreteiről nincsenek adatok. Azonosíthatatlan [158. tábla 2].
4. Vascsat, tüske nélkül, pontosabban nem ismert a helyzete a temetkezésen belül. Méreteiről nincsenek adatok. Azonosíthatatlan [158. tábla 3].
5. Csiholó a medencecsont bal oldalán, együtt a vasárral. Méreteiről nincsenek adatok. Azonosíthatatlan [158. tábla 4].

87.3.2. Bodrogi János ásatása (1905)

Az 5–9. sírok valamelyikéből:

1.1–7. Hét db nyílcsúcs. Méreteikről nincsenek adataink. A leltárkönyvben két nyílcsúcs található bejegyezve, azonban ezek is azonosíthatatlanok. N. V. M. Ltsz.: 3487–3488.

2. 1b. típusú bronz hajkarika. Á.: 1,5 × 1,7 cm; h. v.: 0,17 cm. N. V. M. Ltsz.: 4966 [159. tábla 2].

Egy másik sírból:

1. Kétélű töredékes vaskard. Nem maradt meg a markolatgombja és a keresztvasa, illetve kitörött egy jelentős rész a pengéjéből is. A vércsatorna az él egész sávján megtalálható, a keresztvas helyétől kezdődően. H.: 65,3 cm; m. h.: 8,5 cm; m. sz.: 2,5–1,0 cm; p. sz.: 4,9–4,5–4,0 cm; él v.: 0,1 cm; vércsatorna sz.: 1,7–1,3 cm; s.: 560 gramm. N. V. M. Ltsz.: 3478 [159. tábla 1].

A leltárkönyvben még két karperecet jegyeztek be, amelyeket azonban nem sikerült azonosítanunk a nagyenyedi múzeumban:

1.1. Rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). N. V. M. Ltsz.: 3749.

1.2. Rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). N. V. M. Ltsz.: 3782.

87.3.3. Roska Márton ásatása (1912)

10. sír (Roska Mártonnál az „A” sír)
T.: ÉNy-30°–DK-30°. A mellékletei alapján nő. A nyújtott csontváz kezeit nagy valószínűség szerint a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). A csontváz koponyája: K. E. N. M. Régi ltsz.: II.8693. Új ltsz.: P. 34701.

Mellékletei:

1.1. Egygömbös, aranyfóliába csavart bronz fülbevaló, bal oldalt a koponyánál (2. típus). Á.: 2,2 × 2,1 cm; gömb á.: 0,7 cm; h. v.: 0,24 cm; s.: 3,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8690. Új ltsz.: F. 24111 [160. tábla 1].
1.2. Egygömbös, aranyfóliába csavart bronz fülbevaló a jobb fül helyén (2. típus). Á.: 2,2 × 2,1 cm; gömb á.: 0,7 cm; h. v.: 0,24 cm; s.: 3,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8691. Új ltsz.: F. 24112 [160. tábla 2].
2.1. Rozetta alakú veret, 11 mezőre felosztva, a hátoldalán két nittszeg, a nyak tájáról (1e1. típus). Á.: 1,9 cm; s.: 1,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8567. Új ltsz.: leltározatlan [160. tábla 3].
2.2. Egyszerű, korong alakú, domború bronz ingnyakveret, bemélyített aranyozás nyomaival a közepén, két nittszeggel a hátoldalán (1a1. típus). A nyak táján regisztrálták. Á.: 1,6 cm; s.: 1,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8568. Új ltsz.: V. 15269 [160. tábla 6].
3.1. Ólomgyöngy a nyak tájáról (8. típus). Á.: 1,1 × 1,0 cm; s.: 1,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8569. Új ltsz.: V. 15257 [160. tábla 13].
3.2. Ólomgyöngy a nyak tájáról (8. típus). Á.: 1,1 × 1,0 cm; s.: 1,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8569. Új ltsz.: V. 15257 [160. tábla 14].
3.3. Ólomgyöngy a nyak tájáról (8. típus). Á.: 1,1 × 1,0 cm; s.: 1,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8569. Új ltsz.: V. 15257 [160. tábla 15].
4.1. Csüngős veret rosszezüstből a bal kulcscsont mellől (10d. típus). Mg.: 2,9 cm; csüngő á.: 1,5 cm; veret h.: 1,4 cm; s.: 1,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8566.a. Kiállítás [160. tábla 4].
4.2. Csüngős veret rosszezüstből, a bal kulcscsont mellől (10d. típus). Mg.: 2,9 cm; csüngő á.: 1,5 cm; veret h.: 1,4 cm; s.: 2,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8566.b. Kiállítás [160. tábla 5].
5.1. Körte alakú füles bronzgomb a bal csuklócsont mellől (1b1. típus). Mg.: 1,7 cm; fej á.: 1,0 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8687. Új ltsz.: V. 15280 [160. tábla 7].
5.2. Körte alakú füles bronzgomb a bal csuklócsont mellől (1b1. típus). Mg.: 1,7 cm; fej á.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8688. Új ltsz.: V. 15281 [160. tábla 8].
6.1–103. Gyöngyfüzér 103 db gyöngyből a nyak tájáról. Közöttük bordázott gyöngy (3 példány – 1.3. típus), lapított alakú szemesgyöngy (28 példány – 1.5. típus), henger alakú szemesgyöngy (6 példány – 1.7. típus), korong alakú gyöngy (36 példány – 1.10. típus), csurgatottan bordázott gyöngy (8 példány – 1.14a. típus), harang alakú gyöngy (6 példány – 1.14c. típus), fenyőmintás és csurgatottan bordázott gyöngy (10 példány – 1.15. típus), nyújtott henger–tojásdad alakú gyöngy (6 példány – 1.22. típus). K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8573–8645, II. 8650–8674. Új ltsz.: V. 15260–15262, V. 15263–15267, V. 15271–15284. Több példányt nem leltároztak be újra 1945 után [161. tábla 20–41; 162. tábla 42–74; 163. tábla 75–122; 164. tábla 123–128].
7. Tornyoscsiga a gyöngyfüzér közepén. Á.: 1,5 × 1,5 cm; mg.: 2,8 cm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 8679. Új ltsz.: V. 15278 [164. tábla 123].
8.1–4. Négy db kaurikagyló a gyöngyfüzéren, együtt a tornyoscsigával.
8.1. Mg.: 1,6 cm; sz.: 1,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 8675. Új ltsz.: V. 15274 [164. tábla 124].
8.2. Mg.: 1,9 cm; sz.: 1,3 cm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 8676. Új ltsz.: V. 15275 [164. tábla 125].
8.3. Mg.: 1,6 cm; sz.: 1,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 8677. Új ltsz.: V. 15276 [164. tábla 126].
8.4. Mg.: 1,6 cm; sz.: 1,0 cm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 8678. Új ltsz.: V. 15277 [164. tábla 127].
9. Téglalap alakú bronz lemezcsüngő (3. típus), együtt a gyöngysorral a mellcsonton. Az eredetileg lapos tárgy felső részét megpödörve visszahajlították, ezáltal füzér beakasztására alkalmassá tették. Az alsó részét is 45°-ban visszahajlították. A tárgyat a felületéből kiugró koncentrikus körök díszítik. Á.: 1,7 × 1,0 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8693. Új ltsz.: leltározatlan [164. tábla 128].
10.1–4. Négy db négyzet alakú, nagyobb méretű aranyozott ezüst ruhaveret a medence és a bal alkar könyöke tájáról (1a1. típus). A közepük áttört, a négy mezőre felosztott díszítés négy szívet ábrázol. Nagyon jó minőségű ezüstből készültek.
10.1. Az egyik füle töredékes. Á.: 3,96 × 3,86 cm; áttörés á.: 0,77 cm; v.: 0,13 cm; s.: 4,5 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8682. Új ltsz.: F. 2974 [160. tábla 9].
10.2. Á.: 3,96 × 3,86 cm; áttörés á.: 0,77 cm; v.: 0,13 cm; s.: 5,57 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54552 [160. tábla 10].
10.3. Á.: 3,91 × 3,85 cm; áttörés á.: 0,82 cm; v.: 0,13 cm; s.: 4,16 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54553 [160. tábla 11].
10.4. Á.: 3,83 × 3,84 cm; áttörés á.: 0,75 cm; v.: 0,13 cm; s.: 5,63 gramm. Ezüsttartalma: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54554 [160. tábla 12].
11. Kis négyzetes aranyozott ezüst ingnyakveret, szív idomokkal, négy nittszeggel a hátoldalán (4a. típus)

a medence és a bal kar tájáról, együtt a nagyobb veretekkel. Á.: 2,3 × 2,3 cm; s.: 1,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: 8685. Kiállítás [161. tábla 18].

12. Majdnem ötszögű, kéregöntéssel készült bronzveret (7. típus), a medence és a bal kar tájáról. A felülete nagyon kopott, három pont-kör díszítés alig kivehetően a felületén. Mg.: 1,6 cm; s.: 1,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8685. Új ltsz.: leltározatlan [160. tábla 17].
13. Bronz pántkarperec a jobb alkarról (1a. típus). A végei átfúrtak. Á.: 6,5 × 6,4 cm; l. sz.: 0,8 cm; s.: 8,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8680. Új ltsz.: 15283 [161. tábla 19].
14. Vasár a bal kézben. H.: 6,7 cm; sz.: 1,3 cm; s.: 4,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8689. Új ltsz.: 15282 [160. tábla 16].

11. sír

T.: Ny-15°–K-15°. A mellékletei alapján nő. A nyújtott csontváz kezeit nagy valószínűség szerint a test mellett kinyújtották (I. pozíció). A csontváz koponyája: K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8711. Új ltsz.: P. 34702.

Mellékletei:

1.1–16. 16 db aranyozott ezüstpityke a nyak tájáról (6. típus). Stilizált bagolyfejet ábrázolnak, hátoldalukon két – a tárgy felvarására szolgáló – fülecske.

1.1. A stilizált bagoly egyik szemében aranyozás nyomai. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 1,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8694. Új leltári szám nélkül [164. tábla 1].

1.2. A stilizált bagoly szemeiben nem látszanak az aranyozás nyomai. Á.: 1,5 × 1,5 cm; s.: 1,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8695. Új leltári szám nélkül [164. tábla 2].

1.3. A stilizált bagoly szemeiben nem látszanak az aranyozás nyomai. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 1,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8696. Új leltári szám nélkül. [164. tábla 3].

1.4. A stilizált bagoly szemeiben nem látszanak az aranyozás nyomai. A két fülecske, ellentétben az eddig ismert példányokkal, függőleges helyzetben volt a tárgy hátoldalára forrasztva. Á.: 1,4 × 1,4 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8697. Új leltári szám nélkül [164. tábla 4].

1.5. A stilizált bagoly bal szemében halványan látszanak az aranyozás nyomai. A fejet szimbolizáló rész kitörött. A két fülecske közül csak az egyik maradt meg. A megmaradt fülecske, hasonlóan az előbbi tárgyhoz, függőleges helyzetben volt a tárgy hátoldalára forrasztva. Hasonlóan az előbbi példányhoz, a fül helyét kilyukasztották és így rögzítették az ingre vagy a zsinórra. Á.: 1,5 × 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8698. Új leltári számot nem kapott [164. tábla 5].

1.6. A stilizált bagoly szemeiben nem látszanak az aranyozás nyomai. A két fülecske közül az egyiknek csak egy része maradt meg, úgy tűnik, hogy a felső részét lecsípték. A megmaradt fülecske – hasonlóan az előbbi tárgyhoz – függőleges helyzetben volt a tárgy hátoldalára forrasztva. A tárgy tanulmányozása során kiderült, hogy a lecsípett fül helyét kilyukasztották és így rögzítették azt az ingre vagy a zsinórra. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8699. Új leltári számot nem kapott [164. tábla 6].

1.7. A stilizált bagoly szemeiben halványan látszanak az aranyozás nyomai. A hátoldalán levő két fülecske letörött, csak a tagjai maradtak meg, éppen ezért a bal szemet át is lyukasztották rögzítési céllal. Á.: 1,4 × 1,5 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8700. Új leltári szám nélkül [164. tábla 7].

1.8. A stilizált bagoly szemeiben nem látszanak az aranyozás nyomai. A két fülecske a hátoldalán letörött, csak a tagjai maradtak meg. Az egyik fülecskét lecsípték, mellette a tárgyat át is lyukasztották. A tárgyból az állatot ábrázoló résznél kitört egy darab. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8701. Új leltári szám nélkül [164. tábla 8].

1.9. A stilizált bagoly szemeiben nem látszanak az aranyozás nyomai. A két fülecskéből kitörött egy-egy darab. Á.: 1,4 × 1,44 cm; v.: 0,9–1,0 cm; s.: 0,85 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54555 [164. tábla 9].

1.10. Stilizált bagoly forma pityke, aranyozott ezüstből, a hátán egy forrasztott nittszeggel. Á.: 1,53 × 1,4 cm; v.: 1,0 cm; s.: 1,12 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54556 [164. tábla 10].

1.11. Stilizált bagoly forma pityke, aranyozott ezüstből, a hátán egy forrasztott nittszeggel. A tárgyból az állat bal szemét ábrázoló résznél kitörött egy darab. Á.: 1,43 × 1,5 cm; v.: 1,0 cm; s.: 0,89 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54557 [164. tábla 11].

1.12. A stilizált bagoly szemeiben nem látszanak az aranyozás nyomai. A két fülecskéből kitörött egy-egy darab. Á.: 1,4 × 1,44 cm; v.: 0,9–1,0 cm; s.: 0,85 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54555 [164. tábla 12].

1.13. Stilizált bagoly forma pityke, aranyozott ezüstből, a hátán egy-egy forrasztott fülecskével. Á.: 1,53 × 1,4 cm; v.: 1,0 cm; s.: 1,12 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54556 [164. tábla 13].

1.14. Stilizált bagoly forma pityke, aranyozott ezüstből, a hátán egy-egy forrasztott fülecskével. Ma töredékes. A tárgyból az állat bal szemét ábrázoló résznél kitörött egy darab. Á.: 1,43 × 1,5 cm; v.: 1,0 cm; s.: 0,89 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54557 [164. tábla 14].

1.15. Stilizált bagoly forma pityke, aranyozott ezüstből, a hátán a hátán egy-egy forrasztott fülecskével. Á.: 1,4 × 1,43 cm; v.: 1,0 cm; s.: 1,18 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54558 [164. tábla 15].
1.16. Stilizált bagoly forma pityke, aranyozott ezüstből, a hátán egy-egy forrasztott fülecskével. Á.: 1,45 × 1,43 cm; v.: 0,2 cm; s.: 0,91 gramm. Ezüsttartalom: 750‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54559 [164. tábla 16].
2. Vasár vagy vastű töredéke a koponya mellett jobb oldalt. H.: 3,1 cm; v.: 0,3 cm; s.: 0,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8710. Új ltsz.: nincs beleltározva [164. tábla 17].

12. sír
T.: Ny-30°–K-30°. A mellékletei alapján nő. A nyújtott csontváz kezeit a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). A csontváz koponyája: K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8722. Új ltsz.: ismeretlen.

Mellékletei:
1.1–3. Három db négyszög alakú szemes pasztagyöngy (1.7. típus). K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8719–8721. Új ltsz.: V.11008–11010.

87.3.4. Roska Márton ásatása (1913)

13. sír
Nincs információ.
Mellékletei:
Agyagedény töredékei. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8726. a. Nincs beleltározva új leltári szám alatt.

14. sír
Nincs információ.
Mellékletei:
„Bronzkarika s rajta üvegpasztagyöngy”. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8744-a. Új ltsz.: P34727. Azonosíthatatlan.

87.4. ÉRTÉKELÉS

87.4.1. Temetkezési szokások

Herepey, valamint Roska leírásai, illetve levelei alapján gyanítható, hogy a sírok egy hosszú sírsort alkot(hat)-nak, amely a korabeli szőlőstáblákat elválasztó út két oldaláról került elő. Ez egyértelműen kiderül Roska leveléből, amely alapján tudjuk, hogy 1913-ban ezen sortól Ny-ra feltárt még két temetkezést (a 13. és 14. sírt), amelyek arra utal(hat)nak, hogy a gombási temetőben több (legalább kettő) sírsor foglalt helyet.

A temető méreteiről sajnos pontos adatok nem állnak a rendelkezésünkre. Roska skiccéből annyi kiderül azonban, hogy az 1895-ös ásatás helyszínétől K-re – az 1913-ban feltárt területről – már nem kerültek elő honfoglalás kori temetkezések. Sokatmondó az is, hogy a Roska által emlegetett – az 1895-ös ásatástól D-re fekvő – *„II. közbelső tábláról”* sem került elő honfoglalás kori sír. Ezzel ellentétben az 1895-ös és 1912–1913-as ásatásoktól É-ra, DNy-ra és Ny-ra tovább nem folytattak ásatásokat, következésképpen itt újabb sírok rejtőzhetnek a föld alatt.

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi pontosabbat elmondani. A temetkezésekben előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján azonban megpróbáltunk következtetni az elhunytak nemére: a 2., 10–14. sírokban talán nők, az 1., 3–4., illetve a Bodrogi által feltárt legalább két sírban valószínűleg férfiak feküdhettek.

A három feltáró feljegyzéseiből nem derülnek ki a sírgödrök formái, a sírok mélységéről ugyancsak nincsenek adataink. A sírok tájolását viszont feljegyezték: ezek általánosságban Ny–K-i tájolásúak voltak, természetesen kisebb eltérésekkel.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. Bodrogi János feljegyzése alapján az 5–9. temetkezésekben eltemetett csontvázak fejénél és lábainál nagy mészkövek feküdtek, tekintettel azonban az ásatás jellegére, megalapozatlan lenne ezeket az adatokat temetkezési szokás emlékeiként értelmezni.

A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján zömmel a test mellett kinyújtva feküdtek (I. pozíció). Kivételt ez alól mindössze az amatőr módon feltárt 5–9. sírok képeznek. Úgynevezett „keresztény karhelyzeteket” egyetlen esetben sem dokumentáltak.

Érintetlen agyagedény talán a 3. sírból került elő. A sírba tett edény szándékos összetörésének nyomai ugyanakkor talán a 13. sírban figyelhetőek meg. Erre a szokásra egyébként már felfigyeltek a 9. századi Ny-magyarországi temetők esetében is. [361]

87.4.2. A temető leletanyagának elemzése és keltezése

Az eddig feltárt temetőrész mindegyik sírjában találunk mellékletet. Hajkarikát két temetkezésből ismerünk, a 2. és a Bodrogi által feltárt egyik temetkezésből. A 2. sírból három 1a. típusú ezüstpéldány került elő, a Bodrogi által feltárt temetkezésből pedig egy 1b. típusú bronz hajkarika ismert.

Fülbevalópár a 10. sírból került elő. A 2. típusba sorolt egygömbös fülbevalópár relatíve kis átmérőjű, ovális formájú, karikája kerek átmetszetű, a végén ellipszis alakú bronzgömb látható. A marosgombási példányok súlya 3,4 illetve 3,5 gramm. A tárgy vizsgálata alapján

[361] Tettamanti 1975, 130. jegyzet.

megállapíthattuk, hogy a gömböt nem ráforrasztották a tárgyra, hanem egybeöntötték azzal. Roska Márton 1936-os leírásának adatait azonban nagymértékben szükséges korrigálnunk: a fülbevalók nem aranyozott rosszezüst példányok, hanem valójában bronzból készültek, majd aranyfóliával vonták be őket a teljes felületükön (a gömböt és a karikát egyaránt). Ez a tény úgy derült ki, hogy az aranyfóliából egy kis rész megsérült és egyértelművé vált, hogy a vékony aranylemez alatt az egybeöntött bronz fülbevaló található. A gömb aranyfóliás felületét középen finom filigrán sodrás díszíti. A tárgy – ugyancsak a 10. századra keltezhető – egyetlen Kárpát-medencei párhuzama, az Örménykút 52. lelőhely 18. sírjának fülbevalója. Ez utóbbi azonban technikai szempontból számos lényeges dologban különbözik. Kovács László elmondása alapján[362] arra következtethetünk, hogy jelentős megmunkálási különbségek lehettek e két tárgy között: az örménykúti ezüsttárgyat bearanyozták és nem aranyfóliával vonták be a felületét, valamint Kovács véleménye szerint az örménykúti példány esetében a karika végén levő gömböt ráforrasztották a tárgyra (és nem egybeöntötték vele), ez a készítési mód tehát relevánsan különbözik a gombási esettől. A balkáni lelőhelyekről ismert hasonló jellegű leletek mennyiségének ismeretében e fülbevaló balkáni eredetéhez nem férhet kétség, vagyis importból származó tárgyként értékelhetjük.[363]

Herepey leírása alapján a marosgombási 2. sírban a *„nyakcsigolyák és a vállak tájáról”* egy aranyozott ezüstcsüngő került elő.

Bagolyfejet mintázó csüngők ismertek más lelőhelyekről is. A marosgombási tárgy pontos analógiáját Sárrétudvari-Hízóföldről szórvány leletként ismerjük.[364] E pédány esetében is az állat szemét bearanyozták, illetve egy kisméretű aranylemezt kalapáltak rá az ezüstre, akárcsak a marosgombási ékszer esetében.

A 10. sírban összesen 103 db gyöngyből álló füzért regisztráltak a nyak tájáról, együtt egy tornyoscsigával, négy kaurival, illetve egy téglalap alakú, másodlagos funkcióban használt csüngővel a füzér közepén. Hasonló gyöngyfüzérek a hajdúsági temetőkből származnak: ilyen füzér került elő például Sárrétudvari-Hízóföld 118. sírjából, amelyet ráadásul nagyon hasonló gyöngytípusokból állítottak össze.[365] A gyöngysorok viselete a 10. századi női sírok egyik jellegzetessége, ezen temetkezésekből viszont általában nem ismerünk lócsontokat/lószerszámokat.

Három további pasztagyöngy került elő a 12. sírból, illetve a 14. sírban egy bronzkarikán (hajkarikán?) ugyancsak pasztagyöngyöt regisztráltak.

A marosgombási 10. sírból a kisméretű ingnyak- és ruhaveretek nagyon színes skálája ismert: 1a1. típusú (kerek) veretek együtt kerültek elő 1e1. (rozetta alakú), 4a., 7. (ötszögű) és 10d. (csüngős ingnyakveret) típusú veretekkel. Ezek alapján ez a legszínesebb ing- és talán ruhaveret-garnitúra az általunk vizsgált három régióban. Viszonylag gyakori az 1a1. típus különböző funkciókban, de pontos analógia nélküli az 1e1. típusú rozettás veret, amelynek legpontosabb párhuzama éppen az ugyanebben a sírban található rozettás csüngős veret felső része. Nem áttört, ugyanakkor rozettás mezőkre osztott és középen gyöngyözött a Biharkeresztes-Bethlen Gábor utca 25-ös számú lakóház 1. sírjának négy db verete.[366] A 4a. típusú veret párhuzamait a Felső-Tisza-vidékről, illetve a Hajdúság és Nyírség közötti területről ismerjük. Kenézlő II. temető 49/23. sírjában csizmaveretként jelenik meg,[367] Balkányról[368] pedig szórványként ismerjük. A nagyon kopott 7. típusú veret Kárpát-medencei párhuzamát nem ismerjük, azonban nagyon hasonló változatát sikerült fellelnünk a svédországi Vivallen 9. sírjában, amelyet a 10–11. századra keltezték, és amely ismételten felhívja a figyelmet a távolsági kereskedelem sokszor elhanyagolt, de létező voltára.[369]

Az ugyancsak három körponccal díszített 3. típusú, töredékes, téglalap alakú csüngős veretnek nem találtuk az analógiáját. A 10d. típusú csüngős veret felső részének pontos párhuzamát eddig ugyancsak nem sikerült fellelni, csüngőjének azonban eléggé pontos analógiái Algyő, Hetény 33. sír, Hódegyháza 5. sír és Tímár 8. sír[370] veretei, amelyek keltezését viszont csak nagyon tág időhatárok közé tudjuk tenni a 10. században.

A marosgombási 11. sír stilizált madárfejet mintázó – 6. típusú – ingnyakvereteinek párhuzamát több lelőhelyről ismerjük: Gyula-Téglagyár 45. sír,[371] Hajdúdorog-Gyulás 25. sír,[372] Nagyszalonta-Halom

[362] Az információt a közöletlen anyagról Kovács Lászlónak hálásan köszönjük.

[363] Kovács László és Vaday Andrea egy közös tanulmányukban alaposan körüljárták a kérdést, éppen emiatt felmentve érezzük magunkat e probléma tárgyalása alól (Kovács–Vaday 2011, 24–25. jegyzet).

[364] M. Nepper 2002, 353, 253. tábla 3.

[365] M. Nepper 2002, 274. tábla.

[366] M. Nepper 2002, 3. tábla 1–4.

[367] Ebből a sírból más öntött ruhavereteket, oldalpálcás zablákat, körte alakú kengyeleket, ezüst pántkarpereceket, illetve két gyöngyöt is ismerünk (Fettich 1931, 85. tábla 27–30).

[368] Hampel 1900, LXIV. tábla 41.

[369] Hedenstierna-Johnson 2006, *Fig.* 32.

[370] Točik 1968, 29, *Taf.* XIX. 12; Kovács 1988b, 5. tábla 2. a–m; Bálint 1991, *Taf.* XLI. 26.

[371] Bakay 1978, LXV. tábla 2, 4–5.

[372] K. k. 1996, 231, 5. kép.

domb 1. sír,[373] Püspökladány,[374] Sárrétudvari-Hízóföld.[375] A kísérő leletanyaguk alapján e tárgyakat csupán széles időhatárok közé keltezhetjük a 10. század második felétől/felében. A Nagyszalonta-Halom dombon feltárt sírból például két egyszerű 2a. típusú körte alakú hajkarika, két aranyozott szíjvég, két aranyozott veret töredéke és egy sodrott nyakperec ismert. A Gyula-téglagyári temető összekeveredett leleteit a század első felére keltezték.[376] Pontosabban sajnos nem tudjuk datálni a püspökladányi és sárrétudvari leleteket sem, a Hajdúdorog-Gyuláson feltárt temetőt viszont nagyobb pontossággal korhatározták a század második felétől.[377] A nemrég feltárt Homokmégy-szentesi temető 72. sírjában is regisztráltak egy stilizált madárfej ábrázolásos veretet, amelyet ugyancsak a 10. század második felére keltezték.[378] Hasonlóan stilizált madárt ábrázoló veretek kerültek elő lószerszám részeként pl. Szentes-Borbásföld 5. sírjából. Ez utóbbi leletanyagát Révész László a század közepétől keltezte.[379] A csizmaveretként ismert Gáva-szincsedombi tárgyat is hasonlóképpen datálták.[380]

A nagyobb méretű, elsősorban négyzetes veretek (1a1. típus) funkciója körül (azaz, hogy öv- avagy kaftánveretek voltak-e) már régóta vita folyik. A marosgombási sírból a medencétől a bal könyökig kerültek elő a veretek, kérdéses marad azonban, hogy a medence melyik pontjától.

A veretek pozíciója alapján a tárgyak egy részét horizontálisan varrták a ruhára. Munkahipotézisként feltehető tehát, hogy a horizontálisan felvarrt veretekkel valójában a férfi övet akarták utánozni, így utalva a „harcos férfi” fogalmának ideológiai hátterére.

Négyzetes veretek leginkább a Maros–Körös–Tisza vidéken és a Duna–Tisza közének középső harmadában kerültek elő.[381] A marosgombási 10. sír 1a1. verettípusának pontos analógiája nem ismert, de nagyon közeli párhuzamai a Szeged-algyői temető 49. sírjából, illetve a Tiszaeszlár-bashalmi II. temető 3. sírjából előkerült darabok.[382] A szegedi 49. sírban még csüngős kaftánveretek is ismertek, amelyek keltezését a század második harmadától számították. A bashalmi 3. férfisírból ismert három négyzetes veretet sem lehet – a temetőből előkerült Provence-i Hugo (920–931) és II. Lothar (945–950) pénzek miatt – korábbra keltezni a század közepénél. Ezen adatok alapján a század közepére, második felére keltezhetők a marosgombási veretek is.

A ruházat maradandó anyagból készített további elemei közül gombok a 10. sírból kerültek elő: a bal csuklócsont mellől került elő két fülesgomb (1b1. típus), amely minden bizonnyal párt alkotott. Helyzetük alapján nem kizárt, hogy a ruha begombolásában játszottak szerepet.

Három sírból ismert karperec: a 2. temetkezésből egy sima huzalkarperec és két gombos végű huzalkarperec került elő. A huzalkarperecek a korszak jellegzetes karperectípusai voltak: a 10. század első felétől a 11. század második feléig kimutathatóak.[383] A század második felére keltezhetőek a Köttlach kultúra jellegzetességeinek tartható, gombban végződő huzalkarperecek is.

A 10. sír lemezből kivágott keskeny pántkarperece főként a 10. század első két harmadára jellemző,[384] azonban későbbi leletegyüttesekben is feltűnik.

A temető legkésőbbi példányainak azok a rombusz átmetszetű karperecek tarthatók, amelyek Bodrogi ásatása során kerültek elő. A kutatás mai állása szerint a négyzet átmetszetű karperecek a 10. század legvégén, a 11. század elején terjedtek el, de használatban maradtak egészen a 12. század elejéig.[385]

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek. A marosgombási temetőben alapvetően íjászfelszerelések darabjai (nyílcsúcsok), valamint a közelharc fegyverei: szablya, kard és balta kerültek elő.

Az 1. sír kecses szablyája majdnem egyenes pengéjű. Robert Radu Heitel szerint szablyamarkolatú kardról van szó,[386] azonban ez teljesen lehetetlen, ugyanis a marosgombási fegyver pengeszélessége 2,4–3,0 cm, a kardoké viszont 4,5–6 cm között váltakozik. Ráadásul a Marosgombás–magurai szablya egyélű, ami igen nagy ritkaság a 10. századi kardoknál.[387] Majdnem egyenes pengeformájának nagyon közeli párhuzama viszont a

[373] Lásd a Nagyszalonta címszót. L.sz.: 4888.
[374] K. k. 1996, 246, 2. kép.
[375] K. k. 1996, 276, 47. kép.
[376] A leletanyag K-i eredetű gömbsorcsüngős fülbevalót, pántkarperecet, huzalkarperecet, préselt veretet tartalmazott (Bakay 1978, LXV. tábla 1–17).
[377] K. k. 1996, 230.
[378] Gallina–Hajdrik 1998, 148–149, IV. tábla.
[379] Révész 1996b, 5. tábla 1–34.
[380] K. k. 1996, 143, 1. kép; Istvánovits 2003, 55–57, 37–38. tábla.
[381] Bálint 1991, 264, Taf. XLVII. 2.
[382] K. k. 1996, 188, 7. kép, 190.
[383] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[384] Révész 1996a, 90.
[385] Szabó 1980, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.
[386] Heitel 1994–1995, 413.
[387] Az egyetlen kivétel a Kárpát-medencei 10. századi leletanyagban a kajárpéci egyélű kard (Kovács 1992, 159–171).

szobi csont „keresztvasú" szablya.[388] A leletkörnyezete alapján a 10. század közepe utánra keltezzük.

A Bodrogi János által feltárt sírokból származó töredékes kard egyértelműen a 10–11. századi leletkörhöz sorolható. A pengeszélesség, valamint a vércsatorna hosszúsága és szélessége alapján a kardot az Alfred Geibig-féle rendszer 12. kombináció 1. változatához sorolhatjuk, sírba kerülését a 10. század második felére–a 11. század első harmadára tehetjük.

A közelharc fegyverei közül a 3. sír egyszerű baltája nehezen keltezhető, hasonlóan az 1., 3–4. sírokból, valamint a Bodrogi által feltárt temetkezésekből előkerült deltoid és rombusz alakú nyílcsúcsokhoz.

A lelőhelyen jelentős mennyiségben kerültek elő használati eszközök. Furcsa jelenség, hogy a 10. és 11. női sírok mellett a fegyveres 4. sírból is került elő vasár. A 4. sírból továbbá egy kés is napvilágra került, fenőkőre pedig a 3., baltás sírban akadtak.

Fontos megemlítenünk azt is, hogy e Maros menti temetőből nem ismert lovastemetkezés (csakúgy mint Maroskarnáról).

D-Erdély legészakibb temetőrésze, a marosgombási sírkert – amely már a Közép-Maros régiójához tartozik – leletanyaga alapján tehát a 10. század közepétől keltezhető. Ezt erősítheti meg az a tény is, hogy egy korábbra datált szablya, illetve egy későbbre keltezhető kardlelet is előkerült innen. Az egyértelműen a honfoglaló magyarságra jellemző tárgytípusok (pántkarperec, csüngős veretek, négyzetes ruha- vagy övveretek, hajkarikák) mellett import elemek is megjelentek (gombos végű karperec a 2. vagy gömbben végződő fülbevaló a 10. sírban).

87.4.3. Összefoglalás

A Gombás mellett feltárt temető az Erdélyi-medence legfontosabb 10. századi temetőinek sorát gyarapítja. Jelentősége abban is áll, hogy topográfiai szempontból jól beazonosítható, amely esélyt jelent a jövőre nézve a lelőhely újabb, modern kutatása szempontjából.

A marosgombási temető fontos vonása a fegyveres mellékletek magas százalékos aránya, párhuzamosan a női sírok relatív gazdagságával. Fontos leszögezni, hogy számos más Kárpát-medencei temetőhöz hasonlóan a gombási temető fegyveres sírjaiból sem ismert lovastemetkezés. Hasonló temető került elő a Heves megyei Kál-Legelőről is: e temetőből összesen két szablyát (2. és 58. sír), nyílcsúcsokat (összesen mintegy hét sírból: „A" sír, 9., 26., 30., 41., 55. és 58. temetkezések), tegezeket (26. és 58. sírok), íjcsontot (9. sír) regisztráltak, azonban mindössze két temetkezésből, éspedig a 30. és 55. sírból ismert lószerszám.[389]

Kérdéses, hogy a lovastemetkezések hiányát hogyan értékeljük. A gombási temető sírjaiban még egy kantárt sem helyeztek el, tehát jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon e közösség értékrendjét, szokásrendszerét, vallási ideológiáját (már) nem határozta meg a ló?

A női sírokból előkerülő – valószínűleg importnak minősülő – aranyozott bronztárgyak 6,9 grammot, az aranyozott ezüsttárgyak 21,26 grammot, illetve 29,55 grammot nyomnak. Sajnos ezek az adatok csak a Roska Márton által feltárt sírok anyagára vonatkoztathatóak. Tehát, ha csak ezen 5 temetkezésre bontjuk is le adatainkat, akkor is 10,16 gramm ezüst jut egy-egy sírra. Ez az adat párhuzamba állítható olyan temetőrészekkel, mint a kolozsvári (10,78 gramm), illetve a siklói (11, 65 gramm) temetők.

Úgy tűnik, hogy a sírok itt is sorba/sorokba rendeződnek. Sajnos arra a kérdésre, hogy az itt eltemetettek között voltak-e rokoni (genetikai) kapcsolatok, nem tudunk válaszolni. Az azonban reményt nyújt a jövő tekintetében, hogy néhány csontváz koponyáját sikerült azonosítanunk a kolozsvári múzeumban.

A temetkezési szokások és a sírokba helyezett mellékletek alapján tehát egy a 10. század közepére–második felére datálható pogány közösség temetkezett Marosgombás határában. A különböző fegyverek (szablya, kard, nyílcsúcsok) sírokban való megjelenése pedig egyértelműen kapcsolatban állhatott az itt élők értékrendjével és eszmerendszerével.

87.5. IRODALOM

Herepey 1895, 426–431; Roska 1936, 164–166.

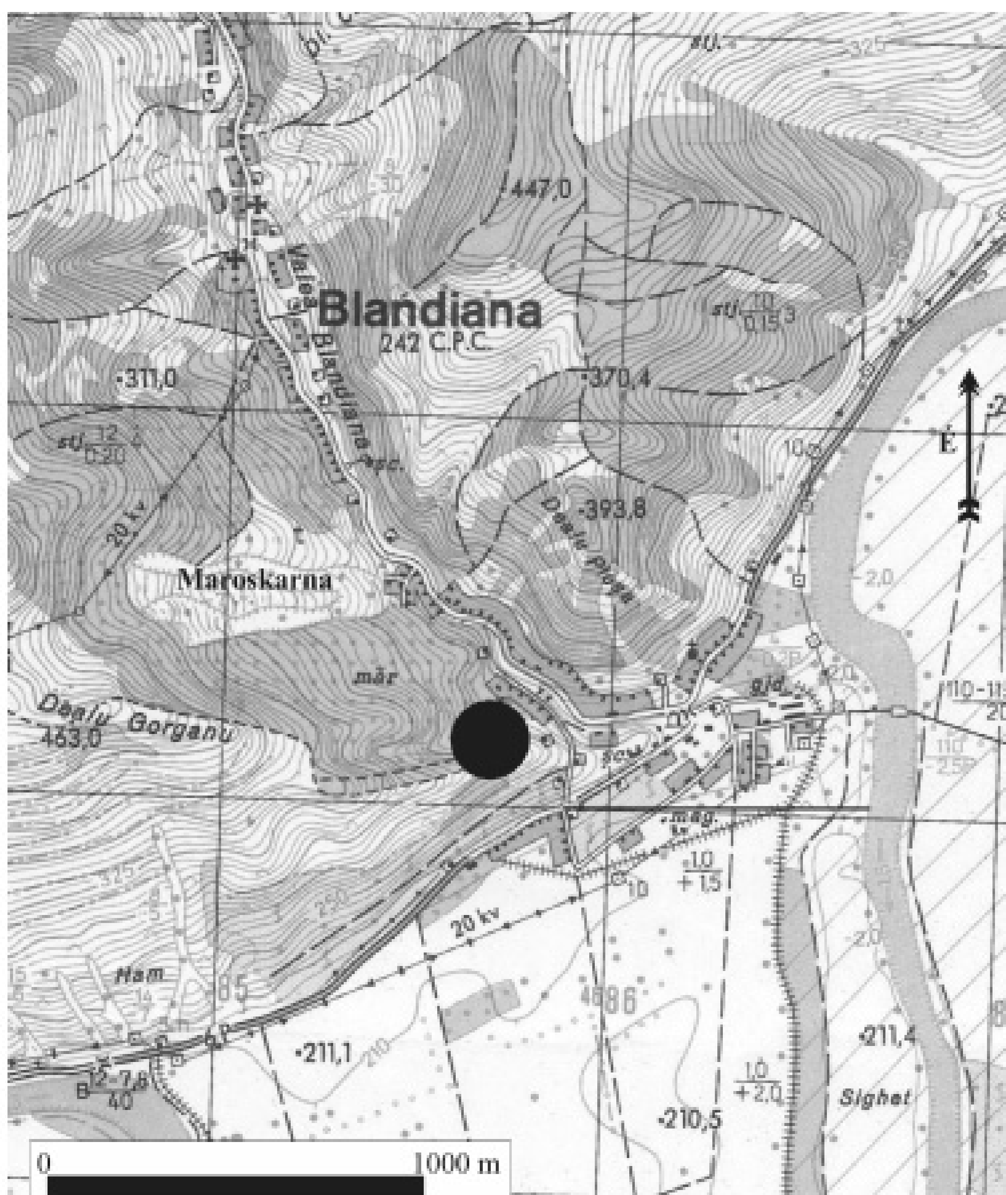
[388] Török 1956, 1. kép 2; Bakay 1978, 56.
[389] Révész 2008, 432.

II.88. MAROSKARNA „B” TEMETŐ

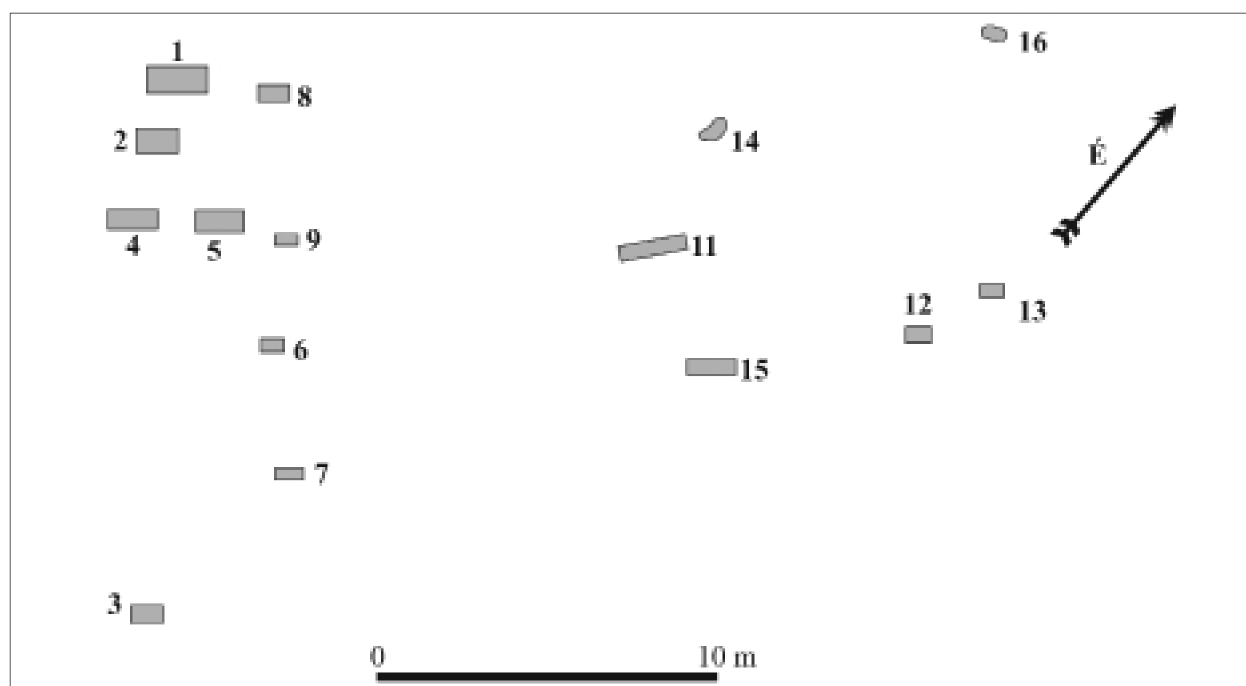
(r.: Blandiana, n.: Stumpach; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

88.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [82–83. kép]

A Maros folyásirány szerinti jobb oldalán, Maroskarnától DNy-ra – a Szászváros felé vezető útvonaltól nem messze – egy kb. 25 m magasságú domb helyezkedik el, amelynek lankás területén szőlőskertek húzódtak [82. kép]. 1961-ben a domb platóján szőlőművelés közben több temetkezést dúltak szét. A következő év nyarán ugyanitt Kurt Horedt 15 temetkezést tárt fel. A régész a lelőhely egy részét 12 hosszú – ÉÉNy–DDK irányú – kutatóárok révén tárta fel. Ez alapján eléggé egyértelműnek tűnik, hogy a temető nincs teljes egészében feltárva. A lelőhely feltárását Kurt Horedt ásatásai után azonban nem folytatták [83. kép].

82. kép. Maroskarna „B” temető

83. kép. Maroskarna “B”, temetőtérkép

88.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Román Akadémia Kolozsvári Régészeti Intézete (R. A. K. R. I.), Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.), Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).
Embertani lelelek: ismeretlen őrzési hely (talán a Iaşi Régészeti Intézet?).

88.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
M.: 90 cm. T.: ÉNy–DK 57°. Nő, *adultus*, 30–35 év. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, kezeit a mellcsontra hajtották 45°-ban (VII. pozíció). Csontváz h.: 155 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Két aranyozott ezüst fülbevaló a koponya két oldalán.
1.1. Aranyozott ezüst szőlőfürtcsüngős fülbevaló, a koponya jobb oldalán (1a1. típus). Mg.: 3,8 cm; fülbevaló karika á.: 2,82 cm; szőlőfürt mg.: 2,1 cm; s.: 6,48 gramm. Ezüsttartalom: 916‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54568 [166. tábla 1].
1.2. Aranyozott ezüst szőlőfürtcsüngős fülbevaló, a koponya bal oldalán (1a1. típus). Mg.: 3,6 cm; fülbevaló karika á.: 2,4 cm; szőlőfürt mg.: 2,3 cm; s.: 6,71 gramm. Ezüsttartalom: 916‰. B. R. N. M. Ltsz.: 54569 [166. tábla 2].
2. Öntött bronzgomb, a mellcsont felső részén (1a1. típus). Mg.: 1,2 cm; fej á.: 0,8 cm; s.: 1,6 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [166. tábla 4].
3. Pszeudó-üvegbetétes bronz fejesgyűrű, a bal kéz gyűrűsujján (3g. típus). Mg.: 2,5 cm; á.: 2,2 cm; fej sz.: 1,1 cm; karika sz.: 0,3 cm; s.: 4,4 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [200. tábla 3].
4.1–3. Három karperec a karcsontokon.
4.1. Huzalkarperec bronzból a jobb alsó karon (2a. típus). Á.: 6,5 × 6,1 cm; h. v.: 0,4–0,2 cm; s.: 14,2 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 8].
4.2. Sodrott bronz karperec a bal alsó karcsontról (3b. típus). Á.: 7,3 × 7,1 cm; h. v.: 0,5 × 0,4 cm; s.: 16,0 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 54 [166. tábla 6].
4.3. Sodrott bronz karperec a bal alsó karról (3b. típus). Á.: 7,1 × 6,8 cm; h. v.: 0,5 × 0,4 cm; s.: 15,1 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: F. 55 [167. tábla 7].
5. Ismeretlen rendeltetésű, a két végén beszűkülő és meghajlított vastárgy a koponya mellett. Nem kizárt, hogy a haj összefogására használták. H.: 7,2 cm; sz.: 1,6 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [166. tábla 5].

2. sír
M.: 90 cm. T.: ÉNy–DK. 57°. Sírgödör sz.: 60 cm. Ismeretlen nemű csontváz, bolygatott temetkezés.

Mellékletei:

1. Koporsószeg (?) vasból. H.: 3,1 cm; sz.: 0,7 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 1].
2. Rombusz alakú vas nyílcsúcs, 90°-ban meghajlítva (3a. típus). H.: 7,8 cm; sz.: 2,4 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 2].

3. sír

Bolygatott temetkezés: csak a comb és medence töredékei maradtak meg. Melléklete nem volt.

4. sír

M.: 65 cm. T.: ÉNy–DK 54°. Nő (?), *juvenilis* II., 15–20 év. Nyújtott csontváz, bolygatott.

Mellékletei:

1. Körte alakú, félüreges gomb a mellcsonton (1b1. típus). Mg.: 1,45 cm; fej á.: 0,9 cm; s.: 0,9 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 1].
2. Csiholó töredéke a medencén. H.: 2,7 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 2].
3. Vonalköteges díszítésű kerámia töredéke, külső fala feketés-szürke, a belső fala pedig vörös, a bal láb mellett. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [168. tábla 7].

4.1–4. Négy db egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs a medencén (mindegyik 3a. típus).

4.1. H.: 7,6 cm; lg. sz.: 2,6 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 3].

4.2. H.: 7,9 cm; lg. sz.: 2,5 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 5].

4.3. H.: 3,4 cm; lg. sz.: 2,4 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 4].

4.4. H.: 3,4 cm; lg. sz.: 2,6 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [167. tábla 6].

5. sír

M.: 73 cm. T.: ÉNy–DK 48°. Nő, *maturus*, 50 év. A nyújtott csontváz koponyája balra esett, a jobb keze a medencére hajtva, a bal pedig a test mellett kinyújtva (VI. pozíció). Hiányoznak a csontváz lábszárcsontjai.

Mellékletei:

1.1. 1b. típusú bronz hajkarika a koponya jobb felén. Á.: 2,25 × 1,9 cm; h. v.: 0,17 cm. Elveszett [168. tábla 1].

1.2. 1a. típusú bronz hajkarika a koponya bal felén. Á.: 2,25 × 2,0 cm; h. v.: 0,17 cm. Elveszett [168. tábla 2].

2.1. Kihegyesedő végű huzalkarperec bronzból, a közepén vastagabb, a jobb kar könyökén (2a. típus). Á.: 6,8 × 6,1 cm; h. v.: 0,4–0,3 cm; s.: 15,1 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [168. tábla 3].

2.2. Kihegyesedő végű huzalkarperec bronzból, a bal kar könyökén (2a. típus). Á.: 6,7 × 6,5 cm; h. v.: 0,4 × 0,25 cm; s.: 11,3 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [168. tábla 4].

3.1–5. Öt db szemesgyöngy üvegpasztából a lapockáknál (Szilágyi 60. típus).

3.1. Á.: 1,9 cm; mg.: 1,2 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [84. kép 1].

3.2. Á.: 1,7 cm; mg.: 1,3 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [84. kép 2].

3.3. Á.: 1,7 cm; mg.: 1,3 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [84. kép 3].

3.4. Á.: 1,04 cm; mg.: 0,86 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [84. kép 4].

3.5. Á.: 1,4 cm; mg.: 1,2 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [84. kép 5].

6. sír

M.: 60 cm. Csak koponyatöredék és két felső karcsont került elő. Melléklete nem maradt meg.

7. sír

Bolygatott temetkezés: csak koponyatöredék és medencecsont került elő. Melléklete nem maradt meg.

8. sír

M.: 30 cm. Bolygatott temetkezés: csak a két felső karcsont maradt meg. Melléklete nem maradt meg.

9. sír

M.: 60 cm. Bolygatott temetkezés: csak a koponyatöredék és két felső karcsont került elő. Melléklete nem maradt meg.

10. sír

Szkíta kori fegyveres temetkezés.

11. sír

M.: 70 cm. T.: ÉNy–DK 30°. Férfi, *maturus–senilis*, 50–55 év. A nyújtott csontváz jobb kezét kinyújtották a test mellett, a balt pedig 90°-ban a hasfalra hajtották (II. pozíció). Csontváz h.: 169 cm.
A koponya kőre volt támasztva.

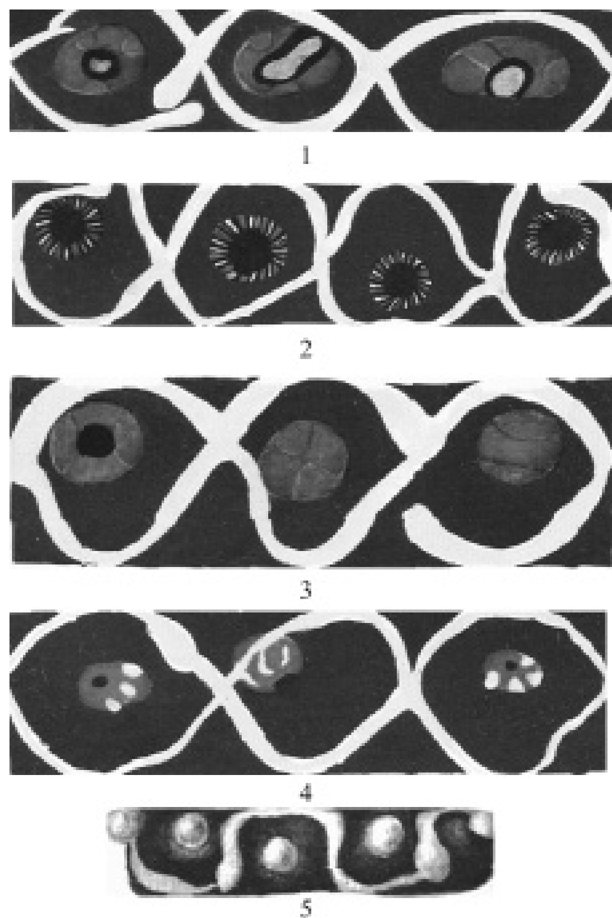
Mellékletei:

1. 1a. típusú bronz hajkarika, egyik vége csapott, a másik kihegyesítve, a koponya bal oldalán. Á.: 2,5 × 2,4 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,1 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [169. tábla 1].

2.1. Sima huzalkarperec, kihegyesített végekkel, a jobb csuklón (2a. típus). Á.: 7,3 gramm; h. v.: 0,4 gramm; s.: 11,4 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [169. tábla 2].

2.2. Gombos végű karperec bronzból, a bal csuklón (2b. típus). Á.: 6,8 cm; h. v.: 0,4 × 0,3 cm; s.: 11,6 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [169. tábla 3].

3.1. Egyszerű rövid vágóélű nyílcsúcs (1a. típus) vasból a bal lábfej mellett. H.: 7,3 cm; lg. sz.: 2,5 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [169. tábla 4].

84. kép. Maroskarna „B” temető, 5. sír: 1–5 (a gyöngyök kiterített rajza)

3.2. Rövid vágóélű, ívelt élű nyílcsúcs (1a. típus) vasból a bal lábfej mellett. H.: 9,0 cm; lg. sz.: 2,7 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [169. tábla 5].
4. Tegez töredékei a két láb között, amely lenyúlik egészen a lábfej környékéig, ahonnan előkerült a két nyílcsúcs. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [170. tábla 7–22].
5. Töredékes szablya a két lábszár között. Méreteiről pontos adataink nincsenek. Széthullt. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [169. tábla 6].
5.1. A szablyához tartozhattak azok a vasdarabok, amelyek a medence környékéről kerültek elő.
6. Csiholó töredéke. Méreteiről nincs információ. Helyzete nincs említve.
7. Vaskés a bal combcsont alatt. Méreteiről nincs információ.

12. sír

M.: 60 cm. Bolygatott temetkezés: csak koponyatöredék és két felső karcsont maradt meg.

Mellékletei:

1. Fején sodrott pántgyűrű bronzból (3i. típus). Á.: 2,4 × 2,1 cm; fej sz.: 0,6 cm; karika sz.: 0,4 cm; s.: 1,7 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [169. tábla 1].
2.1–13. Tizenhárom db pasztagyöngy. Tizenkét db fehér színű, egy db fekete. Méreteikről nincsenek adataink. Azonosíthatatlanok.

13. sír

M.: 60 cm. Bolygatott temetkezés: csak egy koponyatöredék maradt meg.

Mellékletei:

1. Ovális átmetszetű, töredékes huzalkarperec bronzból (2a. típus). Á.: 6,5 × 5,8 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 6,1 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [170. tábla 1].

14. sír

M.: 60 cm. Bolygatott temetkezés: csontváz nékül. A csontváz elmálott?

Mellékletei:

1.1. Vaskos bronz huzalkarperec, a végei csapottak (2a. típus). Á.: 7,6 × 7,6 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 28,5 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [171. tábla 1].
1.2. Vaskos bronz huzalkarperec, a végei csapottak (2a. típus). Á.: 7,6 × 7,6 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 31,9 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [171. tábla 2].
2.1. Henger alakú, bordázott gyöngy (1.13. típus). H.: 1,3 cm; sz.: 0,7 cm; lyuk sz.: 0,25 cm; s.: 1,2 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [171. tábla 3].
2.2. Kisméretű gyöngy. Méreteiről nincs adatunk.

15. sír

Bolygatott temetkezés: a combcsontok, a medencecsont és a jobb kar maradtak meg.

Mellékletei:

1. Bronz huzalkarperec, az egyik vége kihegyesedik, a jobb karcsonton (2a. típus). Á.: 7,7 × 7,0 cm; h. v.: 0,35 cm; s.: 14,6 gramm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [171. tábla 1].
2. Levél alakú vas nyílcsúcs tüskével, a jobb lábfeje mellett. H.: 12,3 cm; lg. sz.: 2,5 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [171. tábla 2].
3. Vaskés a medencén (2. típus). H.: 11,2 cm; sz.: 1,1 cm. R. A. K. R. I. Ltsz.: leltározatlan [171. tábla 3].

16. sír

Bolygatott temetkezés: csontmaradványok jelezték a sírt. Melléklete nem maradt.

88.4. ÉRTÉKELÉS

88.4.1. A lelőhely kiterjedése

A temetőtérkép tanúsága szerint Kurt Horedt csupán a temető középső részét tárhatta fel, nagyon valószínű, hogy a domb többi részén rejtőzhetnek még sírok. A feltárt terület és a domb mérete alapján arra gyanakodhatunk, hogy a régész a temető kb. 50%-át tárhatta fel. A szétszórt temetkezések, illetve a közöttük levő üres területek arra utalnak, hogy csoportokba rendeződtek e temetkezések. DNS minták hiányában természetesen veszélyes lenne kijelenteni, hogy e csoportok tagjai között genetikai kapcsolat lenne, azaz, hogy a csoportok családi temetkezéseket takarnának.

88.4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan az kiderülhet az összegző térképünkről is, a feltárt 15 temetkezés (1. és 3., a 2., 4. és 7., az 5. és 6., a 8. és 9., a 11. és 12. sír) jól elválaszthatóan három csoportba rendeződik.[390] A legnagyobb csoportot (I.) az 1–2., 4–6. és a 8–9. sírok alkotják, ettől a csoporttól kissé távolabb, a feltárt temetőrész D-i szélén került elő a 3. és a 7. temetkezés. A II. csoportot a 11., 14–15. temetkezések alkotják, nem messze ezektől a 12–13. temetkezések tömörülnek a III. csoportba. Ezektől távolabb, magányosan (?) került elő a 16. sír.

Antropológiai elemzés csupán az 1., 4–5. és 11. sírokról készült. Ezek közül három női csontváz volt (1., 4–5.), illetve egyetlen férfitemetkezés (11. sír).

Kurt Horedt feljegyzéseiből sajnos nem tudunk meg semmit sem a sírgödrök alakjáról, gyanítható azonban, hogy egyszerű, lekerekített sarkú gödrök feltárására kerülhetett sor, ezt azonban adatok hiányában veszélyes lenne teljes biztonsággal állítani. A sírok mélységének középarányosa 56 cm volt.

A temetőnk sírjai szinte kivétel nélkül Ny–K-i vagy ahhoz közel álló tájolásúak. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe.

A 11. sírban a halott fejét egy kőre fektették. Az erdélyi honfoglalás kori temetkezési szokások egyik legnagyobb talányának minősül a fej alá (párnaként?) helyezett kődarab. László Gyula a jelenséget tipikus honfoglaló szokásnak minősítette (szerinte a nyerget helyettesítette),[391] később Vékony Gábor pedig kabarnak tartotta a szokást.[392]

A maroskarnai 2. sírból előkerült egyetlen (koporsó) szeg vasalt koporsóra utal, azonban nehezen lehet elképzelni, hogy ennek egyetlen szögecse lett volna. Ezt inkább a hiányos dokumentáció számlájára írhatjuk.

A karcsontok a dokumentáció, illetve a sírközlések alapján változatos helyzetben kerültek elő. Sajnos azonban a feldúlt és így ebből a szempontból felhasználhatatlan 2–3., 6–9., 12–15. sírok többségben vannak, így csupán három temetkezéssel kapcsolatban van információnk a karok helyzetére vonatkozóan.

1. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): 11. sír.
2. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 45°-ban ráhajlítva a medencére vagy a másik karra (VI. pozíció): 5. sír.
3. A két kéz a kulcscsontokra behajlítva vagy egymáson átrakva kb. 45°-ban (VII. pozíció): 1. sír.

Annak ellenére, hogy csak három temetkezés esetében figyelhették meg a karcsontok helyzetét, a kis mintaszám ellenére a karhelyzetek nagy változatosságot mutatnak. Fontos megemlíteni, hogy az általában a bizánci kereszténység hatásaként értékelt kartartások két alkalommal is előfordulnak ebben a kis sírszámú temetőben, az egyik sírban ráadásul egy szablyás, 50–55 éves férfi feküdt (11. sír).

Ételmellékletekre csupán egyetlen agyagedény utalhat. A rendelkezésre álló adatok alapján a 4. temetkezésből ugyanis agyagedény töredéke került elő, amely alapján akár a sírba tett edény szándékos összetörésére is gondolhatunk. E szokásra már felfigyeltek a 9. századi Sopron-présháztelepi temető esetében is, de ismert még Nyitráról vagy Zsitvaulányról is.[393] A vonalköteges díszítésű, feketés-szürke falú töredék a bal lábszárcsont mellől került elő.

88.4.3. A temető leletanyagának elemzése

A 15 temetkezés közül hat sírból nem került elő semmilyen régészeti lelet, azonban ezek mindegyikét feldúlták, tehát egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy eredetileg sem volt a sírokban semmilyen melléklet.

A sírokból viszonylag nagyobb arányban kerültek elő különböző ékszerek. 1a. és 1b. típusú két hajkarika az 5. sírból, illetve egy 1a. típusú hajkarika a 11. temetkezésből ismert. Valószínűleg ugyancsak a hajékszerek közé sorolhatjuk az 1. sírból előkerült ismeretlen rendeltetésű tárgyat is, amelyet a koponya mellett dokumentáltak.

Az 5. sírból egy szőlőfürtcsüngős fülbevalópár látott napvilágot. A maroskarnai példányok azonban nem tökéletes párok, szerkezetükben nagyon sok eltérés mutatkozik. Az első tárgy karikáját négy öntött koszorú díszíti, amelyeket két velük egybeöntött karika

[390] A 10. sír egy szkíta temetkezés volt.
[391] László 1997, 350.
[392] Vékony 1988, 123.
[393] Tettamanti 1975, 130. jegyzet.

határol. A koszorúkat 6 db gömb alkotja. A koszorúk esetében azt is sikerült megfigyelnünk, hogy a külső koszorúknál sima, öntött karika határolta a koszorút, a belső koszorúkon pedig sodrott filigrán díszítés. A felső fürtön – hasonlóan a kolozsvári Zápolya utcai példányhoz – gömb, sodrott filigránhuzal, egy négy gömbből álló koszorú és egy újabb sodrott filigránhuzal zárja a fülbevaló e részét, amelyet egy keskeny pánt köt össze az alsó taggal. Az alsó tag felső részén levő két álgyöngysort egy hat szemből álló gömbsor követi, majd egy sodrott filigránhuzal. Ez utóbbit három függőlegesen sodrott filigránhuzal köti össze a következő, három gömb alatt levő sodrott filigránhuzallal. A tárgyat egy kissé ovális gömb zárja.

A második fülbevaló nagyon sok elemében eltér az előbbitől. A karikáján található három gyöngykoszorú,[394] amelyeket két velük egybeöntött karika fog közre. A koszorúkat 6 db gömb alkotja. Az utolsó karikán már csak az öntött karika egy része látható. A felső fürtön a következő sorrendben voltak elhelyezve a díszítmények: nagy gömb, öntött karika, négy gömbből álló gyöngykoszorú és ismételten egy öntött karika. A keskeny pánt alatt levő alsó fürt alatt három sodrott filigránhuzal, az utolsó viszont már annyira kopott, hogy akár álfiligránnak is gondolhatnánk. A hat szemből álló koszorút egy sodrott filigránhuzal követi, alatta pedig egy három gömbből álló koszorú, illetve közöttük és a koszorú alatt levő öntött karikát összekötő három sima karika. Az öntött karika alatt egy nagyobb gömb zárja a tárgyat.

A két fülbevalóval kapcsolatban egyébként nem mellékes az a tény sem, hogy a két tárgy anyagában is eltér, mégha százalékos arányban ezüsttartalmuk meg is egyezik (916‰). Mindkét példány nagyon kopott, valószínűsíthető, hogy hosszú ideig voltak használatban.

A szőlőfürtcsüngős fülbevalók jelentős mennyiségben kerülnek elő az Erdélyi-medencéből. A tárgytípus a 10. század közepe előtti időszakra nem keltezhető.[395]

Több temetkezésből is előkerültek gyöngyök. Az 5. sírból egy öt szemesgyöngyből (virágszemes gyöngy – Szilágyi 60. típus) álló gyöngysor, a 12. sírból tizenhárom pasztagyöngy, a 14. sírból pedig egy hengeres alakú, bordázott gyöngy (1.13. típus), illetve egy kisméretű, azonban azonosíthatatlan (elveszett) gyöngy került elő.

A ruházat maradandó anyagból készített elemei közül a temetőrészletben két gombtípus került elő: 1. egyszerű, öntött fülesgomb (1. sír – 1 példány); 2. egyszerű félüreges, körte alakú fülesgomb (4. sír – 1 példány).

Ezekből az információkból arra következtethetünk, hogy egyetlen gomb viselete a korszakban nem volt elszigetelt jelenség, a helyzetük alapján pedig az ingnyak felső részének begombolására használhatták.

A sírok számához viszonyítva a karperecek viszonylagos nagy száma mindenképpen figyelemre méltó. A maroskarnai temetőrészből a karperecek két típusának három változata került elő:

1. Egyszerű huzalkarperec (2a. típus): 1. sír (1 példány), 5. sír (2 példány), 11. sír (1 példány), 13. sír (1 példány), 14. sír (2 példány) és 15. sír (1 példány).
2. Gombban végződő huzalkarperec (2b. típus): 11. sír (1 példány).
3. Egymásra hajtott végű sodrott huzalú karperec (3b. típus): 1. sír (2 példány).

Ahogyan azt láthatjuk, karperecek a 15 temetkezés közül összesen 6 esetben kerültek elő (40%). E hat temetkezésből egyetlen alkalommal három példány, három alkalommal pedig két-két példány látott napvilágot, két temetkezésből ugyanakkor csupán egyetlen karperec ismert. E tárgyak egyaránt jellemzőek a női és a férfitemetkezésekben.

A huzalkarperecek a korszak jellegzetes karperectípusainak tarthatók, a 10. század első felében tűnnek fel, de még a 11. század második felében is használatban maradtak.[396] Ennél azért jóval pontosabban keltezhetőek a maroskarnai példányok: az 1., 5., 11., 13–15. sírok példányainak 10. század második felére–végére való keltezését az is támogatja, hogy e karperecek súlya megközelíti a 2d. típusú karperecek súlyát.

Hasonlóan a század második felére keltezhetők a Köttlach kultúra jellegzetességének tartható gombban végződő huzalkarperecek is, amelyek a 11. sírból kerültek elő.[397]

Az 1. sír leletanyaga és a további pontos párhuzama alapján (Gáva) a sodrott, egymásra hajtott végű karperecet is a század második felére, végére keltezhetjük.[398]

A feltárt temetőrészből két gyűrűtípus látott napvilágot:

1. Fejesgyűrű pszeudó-üvegbetéttel (3g. típus): 1. sír (1 példány – Br.).
2. Fején spirálisan sodrott pántgyűrű (3i. típus): 12. sír (1 példány – Br.).

A maroskarnai pszeudó-üvegbetétes fejesgyűrű (3g. típus) a század második felének első évtizedeire keltezhető. E tárgy pontos párhuzamát a 11. századi Pécs-somogyi temető 123. sírjából ismerjük, de hasonló példány került elő a havasalföldi sultanai temető 83. sírjából is, amelyet a 8–10. századra keltezték. A

[394] A negyedik letörött és elveszett. Nem kizárt azonban, hogy ez még a fülbevaló használata során veszett el, hiszen a tárgy már így került elő a sírból.
[395] Gáll–Gergely 2007, 24.
[396] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[397] Istvánovits 2003, 55–57, 37. tábla 4.
[398] Istvánovits 2003, 55–57, 37. tábla 4.

maroskarnai példányt a század közepére–második felére keltezhetjük, a sír többi leletanyagával egyetemben.[399]

A maroskarnai 12. sírból előkerült spirális sodrásos fejes pántgyűrű néhány Kárpát-medencei párhuzamát a 10. század második felére keltezték.[400] Ezt erősíti meg a tárgy nemzetközi datálása is: a spiljovkai kincsleletben együtt került elő a honfoglalás korra jellemző övveretekkel, négy ezüst karpereccel, valamint VII. Kónsztantinosz és Rómanosz (948–959) solidusával és egy 966/967-ben vert dirhemmel.[401] Ugyancsak a század közepére datálhatóak a gottlandi kincsleletben előkerült aranyból készült példányok is.[402] Következésképpen e gyűrűtípust eléggé pontosan keltezhetjük a 10. század második felére–a század végére.

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek. A maroskarnai temetőben javarészt nyílcsúcsok kerültek elő. Más fegyver (szablya, tegez) csupán egy 50–55 éves férfi temetkezéséből, a 11. sírból ismert. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi esetben az idősebb férfi közösségi státusának jelképeként tehették a sírba ezeket a fegyvereket.

A temetőben a következő nyílcsúcs típusok kerültek elő:

1. Rövid vágóélű egyszerű deltoid nyílcsúcs (1a. típus): 11. sír (2 példány).
2. Rombusz alakú, egyszerű nyílcsúcs (3a. típus): 2. sír (1 példány) és 4. sír (4 példány).
4. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 15. sír (1 példány).

A temető 4. sírjában egy négy darabból álló nyílcsúcsköteget találtak az ásatók. Az antropológus szerint egy 15–20 éves leány medencéjén kerültek elő ezek, akinek ruházatát egy gomb is díszítette. Ez az eset, amikor is nők sírjaiból kerülnek elő fegyverek, nem példa nélküli a 10–11. századi temetkezések palettáján: a sándorfalvi 10. századi temető egyik női sírjában például szintén találtak nyílcsúcsot;[403] a jelenséget a fegyver melléklet óvó-védő szerepével szokás magyarázni. Más kora középkori példáink is vannak ugyanakkor női fegyveres temetkezésekre. Így három fegyveres női sír is ismert a West-Heslerton temetőben,[404] de a mai Ukrajna és a Kaukázus területéről számos fegyveres női temetkezésről tudunk már a Kr. e. 5. századtól.[405] A kora középkori írott források gyakran említik az úgynevezett *„viragokat"*, akik viselkedése, öltözködése nagyban hasonlított a férfiakéhoz. Ilyen férfias szerepek köthetőek például Aubier, Julienne és Mabille „kastélyhölgyek" nevéhez frank területeken.[406] A Kárpát-medencéből egyetlen egy hölgy neve maradt meg, akinek férfias viselkedéséhez nem férhet kétség: az egyik forrásunk szerint Sarolt, Géza felesége úgy lovagolt és fogyasztott szeszes italt, mint az erősebbik nem képviselői. Ez a viselkedésmód szervesen integrálódhatott a militarizált kora középkori társadalomba, amelyben a legfontosabb szimbólum maga a fegyver volt.

Tegez részeit ugyancsak a 11. sírban tudták megfigyelni. Ebben a temetkezésben a tegez darabjait az elhunyt két lába között sikerült dokumentálni. A tegez darabjai lenyúltak egészen a lábfej környékéig. Gyaníthatóan a halottal ellentétes irányban helyezték a sírba a tárgyat, ugyanis a lábfejek környékéről került elő két nyílcsúcs is, K felé fordítva, akárcsak a bukovapusztai VIII. halom temetkezésének esetében.

Sajnos ma már elemezhetetlen a 11. sír szablyája, ugyanis a Kurt Horedt által ábrázolt töredék mára teljesen széthullott. Az egyértelműen erősen ívelt élű példány párhuzamát Sárbogárd-Tinódról és Demecserről ismerjük.[407]

A használati eszközök ugyancsak jellegzetes tárgyai a 10–11. századi anyagi kultúrának. A maroskarnai temetőrészben kések (11. és 15. sír), illetve csiholók (4. és 11. sír) kerültek elő.

Leszögezhető tehát, hogy a Gyulafehérvártól D-i irányban nem messze fekvő Maroskarna „B" jelű temetőt, a temetkezésekből előkerült vastag, nehéz huzalkarperecek és a komoly datáló értékkel rendelkező 1. és 12. sír leletanyaga (szőlőfürtcsüngős fülbevalók és sodrott karperecek) alapján a 10. század második felére–végére keltezhetjük.

88.4.4. Összefoglalás

A maroskarnai temetőrészt tehát a leletanyaga alapján egyértelműen a 10. század második felében itt temetkező honfoglaló közösség hagyatékaként határozhatjuk meg. Mivel azonban csak részben feltárt temetőről van szó, ezért ebben az esetben is ismét leszögezhető, hogy a temető kezdetének és felhagyásának időpontja nem állapítható meg. Temetkezési szokásaik (az agyagedény sírba tétele, a fegyverek jelenléte) egyértelműen pogány hiedelemvilágra és értékrendre utalnak.

A sírok több esetben melléklet nélküliek, de a

[399] Dombay 1961, 77, 15. tábla 16; Mitrea 1988, *Abb.* 10, Tombe 83. 2.
[400] Ezt a keltezést erősítik meg a Kárpát-medencei párhuzamok: Szered II. temető, Komáromszentpéter, Valkóvár (Vukovar) 151. sír (Točík 1968, 41–51; Mesterházy 1993, 458; Demo 1996, 36. kép).
[401] Korzuhina 1954, 86.
[402] Sternberger 1947, 99.
[403] Fodor 1985a, 17–33.
[404] Parker Pearson 2001, 97.
[405] Taylor feltételezése szerint negyven körülire tehető a fegyveres női sírok száma „Scythiában", és 20% körüli az arányuk „Sauromatiában" az összes fegyveres temetkezések tekintetében (Taylor 1996, 202).
[406] Beauvoir 1998, 124.
[407] Nagy 1896, 349, I. tábla 3.

mellékletes temetkezések sem voltak különösebben nemesfémekben gazdagok (egyetlen temetkezésben dokumentáltak összesen 13,19 gramm aranyozott ezüstöt, ezen kívül pedig még 186,5 grammnyi bronztárgy került elő).

Az előkerült fegyverek kis száma arra utal, hogy az itt élő közösség tagjainak zömét nem az egykori „katonai kíséret" soraiban kell keresnünk. Ennek ellenére Maroskarna „B" temetője a közepes méretű, fegyveres temetkezésekkel tarkított temetők sorába illeszthető.

88.5. IRODALOM

Horedt 1966, 276–283.

II.89. MAROSKARNA-MAROS JOBB PARTJA „C”

(r.: Blandiana, n.: Stumpach; județul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

89.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1977-ben Eberhart Amlacher amatőr régész egy már kirabolt, melléklet nélküli, ugyanakkor lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezést mentett meg a Maros jobb oldalán, mintegy 80 m-re a 9–10. századi bolgár temetőtől.

89.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Embertani lelelek: Szászvárosi Múzeum (Sz. M.).

Archeozoológiai leletek: Szászvárosi Múzeum (Sz. M.).

89.3. A SÍR LEÍRÁSA

Eberhart Amlacher sírleírása alapján[408]

X sír

T.: Ny–K. A nyújtott csontvázas temetkezést feldúlták. A bolygatás jelei a csontváz koponyájánál és felsőtestén is látszottak, de a jelek arra utalnak, hogy a temetkezést megbolygatták a lábszáraknál is. Bálint II. típusú lovastemetkezés, a ló koponyája és a négy lábszárcsontja a csontváz lábainál. Nem maradt melléklete.

89.4. ÉRTÉKELÉS

A részleges lovastemetkezést egyértelműen kirabolták. Sajnos egyetlen leletet sem regisztrálhatott Eberhart Amlacher, amelyet a kutatás jellegével, illetve a temetkezés feldúlt voltával magyarázhatunk. A lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezés alapján a sírt a 10. századra keltezhetjük.

89.5. IRODALOM

Közöletlen.

[408] 24.07.1977: *„În malul stâng al Mureşului, la cca. 80–100 m. în josul Brodului, am descoperit oase umane (antebraţ). Două scobituri în pământul malului trădau că acolo s-a scormonit.”*
25.07.1977: *„Am săpat malul abrupt de sus în jos până la schelet. Craniul şi o parte a cutiei toracice au prezentat urme de deranjare. De la mijloc scheletul a fost intact. Poziţia: culcat pe spate, orientare: V–E. Fără inventar funerar, decât craniul şi membrele anterioare ale unui cal, la picioarele scheletului uman. Cât am putut, am fotografiat. Va fi vorba de un mormânt avar; maghiar din timpul cuceririi sau încă slav sau protobulgar (cultura Carpato-Balcanică)? Secolul 9–10.”*
28.07.1977: *„În 28.07.1977. am plecat la Cluj, la profesorul Dr.Kurt Horedt şi i-am comunicat descoperirea. Dânsul a fost surprins, fiindcă în şanţurile săpate de dânsul acolo, nu a făcut descoperiri de schelete umane. Mi-a propus a depune scheletul la Orăştie, de unde M.Blăjan de la muzeul din Alba-Iulia îl va putea prelua pentru cercetare.”*

II.90. MAROSKARNA-SZÓRVÁNY

(r.: Blandiana, n.: Stumpach; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

90.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1910-ben C. Oancea maroskarnai lakos néhány leletet adott át az akkori gyulafehérvári Alsó-Fehér Vármegyei Múzeumnak, amelyek nagy valószínűség szerint egy vagy több sír összekeveredett mellékletei lehettek. A leletek előkerülésének helyéről azonban nem lehet többet tudni, azóta sem sikerült ezt a lelőhelyet azonosítani.

90.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeuma (Gy. E. N. M.).

90.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. 1a. típusú bronz hajkarika, végei egymással szemközt. Á.: 2,1 × 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10095 [172. tábla 1].
2. Fejes bronzgyűrű, megrongált állapotban. A fejére forasztott díszítések leváltak róla, a pántján két bemélyített vonal látható. Tipológiai szempontból nem tudtuk besorolni. Mg.: 2,0 cm; sz.: 1,5 cm; fej sz.: 0,9 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10096 [172. tábla 2].
3. Sodrott kaperec összebogozott végekkel, bronzból (3c. típus). Á.: 6,6 × 6,4 cm; h. v.: 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10094 [172. tábla 7].

4.1. Üvegből készített, többtagú rúdgyöngy (1.1. típus). H.: 1,8 cm; sz.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10101 [172. tábla 3].

4.2. Üvegből készített, korong alakú gyöngy (1.10. típus). Á.: 0,7 cm; sz.: 0,3 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10101 [172. tábla 4].

5. Csillag alakú aszimmetrikus bronztárgy. Á.: 1,7 cm; mg.: 0,7 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10100 [172. tábla 5].
6. Egyszerű, vaskos, nyitott, félkör átmetszetű bronzkarika. Rendeltetése kétséges, gyűrűként is használhatták, azonban az övön is szerepet játszhatott. Á.: 2,9 cm; h. v.: 0,5 cm. Gy. E. N. M. Ltsz.: 10099 [172. tábla 6].

90.4. ÉRTÉKELÉS

A leletek alapján egy 10–11. századra keltezhető temető semmisülhetett meg a 20. század elején Maroskarna közelében. Az 1a. típusú hajkarikákat leginkább a 10. századra keltezhetjük, használatuk azonban folytatódott a 11. században is.[409] A megrongált állapotú fejesgyűrű pontos párhuzamát nem ismerjük. A sodrott, összebogozott végű karperecet a 10. század második felétől keltezhetjük, azonban párhuzamai kimutathatóak a 11. század végéig.[410] A többtagú rúdgyöngyöket a 10–11. században használtak, a csillag alakú aszimmetrikus bronztárgynak pedig nem ismerjük pontos párhuzamát a 10–11. századi leletanyagban.

Végeredményben e tárgyak egy olyan 10–11. századi temető hírnökei, amelynek sem sírszámáról, sem használati időhatárairól még sejtelmünk sem lehet.

90.5. IRODALOM

Horedt 1966, 275–276, *Abb.* 15. 1–6.

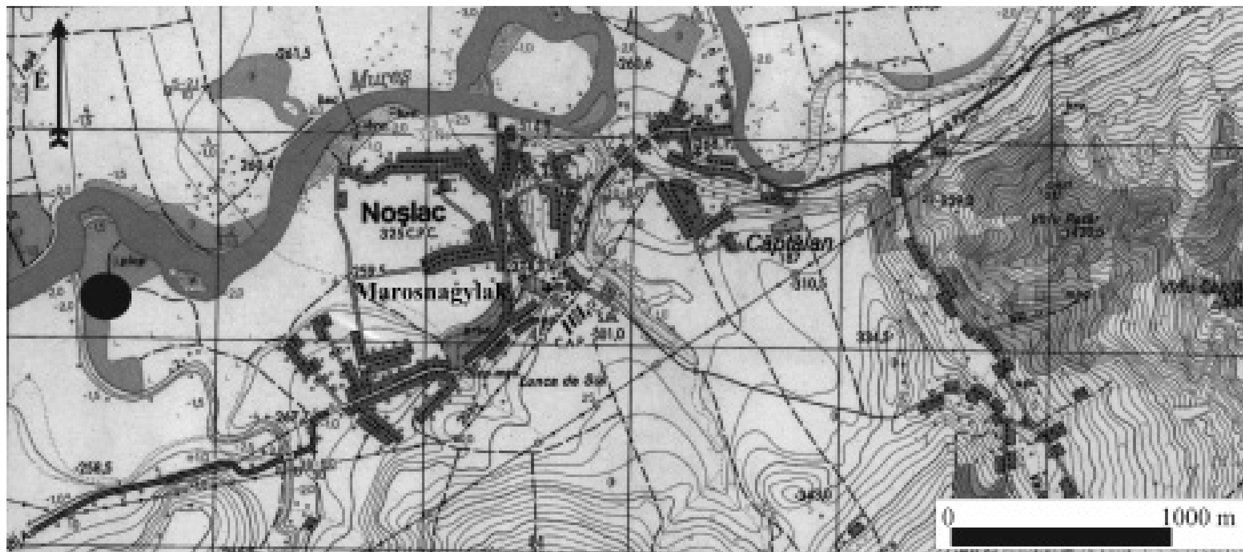
[409] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[410] Révész 1996a, 92; Langó 2000, 42–44.

II.91. MAROSNAGYLAK-VÍZPOMPA

(r.: Noşlac; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

91.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [85. kép]

A 18 síros temetőrészletet 1961-ben Mircea Rusu tárta fel. A temető jóval nagyobb méretű lehetett, maga az ásató régész leírása szerint legalább 100 m hosszúságban nyúlt el a Maros egyik felsőbb teraszán.

85. kép. Marosnagylak-Vízpompa

91.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. R. N. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

91.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Miután a leletanyag közöletlen, ezért nincs további információnk a sírokról és a leletekről.

91.4. ÉRTÉKELÉS

Tárgyai alapján a temetőrész egy kora Árpád-kori lelőhely, amelynek leletanyagához sodrott nyakperec, I. (Szent) István (1001–1038) és I. András (1046–1060) érmek, különböző típusú hajkarikák, karperecek és gyűrűk tartoztak. A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket Kovács László kutatásai alapján a 11. század 20-as éveitől a század 60-as éveiig keltezhetjük. Ennek nem mondanak ellent a marosnagylaki példányok sem.

Az első királyaink érméi alapján tehát a temetőrészt a 11. század első felére–közepére keltezhetjük. A temető közvetlen közelében egy több száz síros gepida–avar temető is előkerült.

91.5. IRODALOM

Közöletlen.

MÂSCA LÁSD MUSZKA

[411] KOVÁCS 1994, 115.

II.92. MEDGYES VÁROS TERÜLETE

(r.: Mediaş, n.: Mediasch; judeţul Sibiu – Szeben megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szeben vármegye]

92.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A város területéről két bizánci érme került elő. Mindkét érme lelőkörülményei ismeretlenek.

92.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: G. Togan gyűjteménye, Medgyes.

92.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Anonim réz*follis*, A2 osztály, 39. változat, Konstantinápoly, 976–kb. 1030/1035. DOC, III, 2, 681–684, C. 1–48. Á.: 3,2 cm; s.: 12,96 gramm. G. Togan gyűjteménye, Medgyes. Azonosíthatatlan.
2. Anonim réz*follis*, D osztály, Konstantinápoly, 1042–1059, DOC, III, 2, 685–687, D. 1–26. Á.: 2,7 cm; s.: 5,49 gramm. G. Togan gyűjteménye, Medgyes. Azonosíthatatlan.

92.4. ÉRTÉKELÉS

A szórványként előkerült pénzeket nem sikerült azonosítanunk. Szórvány voltuk miatt nem lehet tudni, hogy temetkezés avagy kincslelet részét képezték, azt azonban lehet sejteni, hogy a Küküllők völgyében D-re és DK-re tartó kereskedelmi utakat jelezhetik.

92.5. IRODALOM

CHIRILĂ et al. 1967, 459.

MEDIAŞ LÁSD MEDGYES

II.93. MEZŐTELEGD
(r.: Tileagd; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

93.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Ismeretlen körülmények között került elő a latin bronzkereszt.

93.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

93.3. A LELET LEÍRÁSA

Az antropomorf ábrázolású mellkeresztek közé sorolható, a tárgy felületéből kiugrik a keresztre feszített Krisztus alakja, ugyanakkor nem figyelhető meg rajta a Krisztus alakját általában keretező borda. Az antropomorf ábrázolású öntött mellkeresztek közé sorolható tárgy kisméretű. Mg.: 4,5 cm; sz.: 3,5 cm. M. N. M. Ltsz.: 1941.26 [194. tábla 1].

93.4. ÉRTÉKELÉS

Tipológiai besorolása alapján (Langó–Türk 7a. típus) a mezőtelegdi keresztet az első magyar keresztény évszázadra keltezhetjük.[412] Kontextusa – szórvány mivoltából fakadóan – nem ismert.

93.5. IRODALOM

BÁRÁNY–OBERSCHALL 1953, 237, *Abb.* 75.

[412] LANGÓ–TÜRK 2004, 395.

II.94. MUSZKA-NÁCHTNÉBEL ÖDÖN FÖLDJE

(r.: Mâsca; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

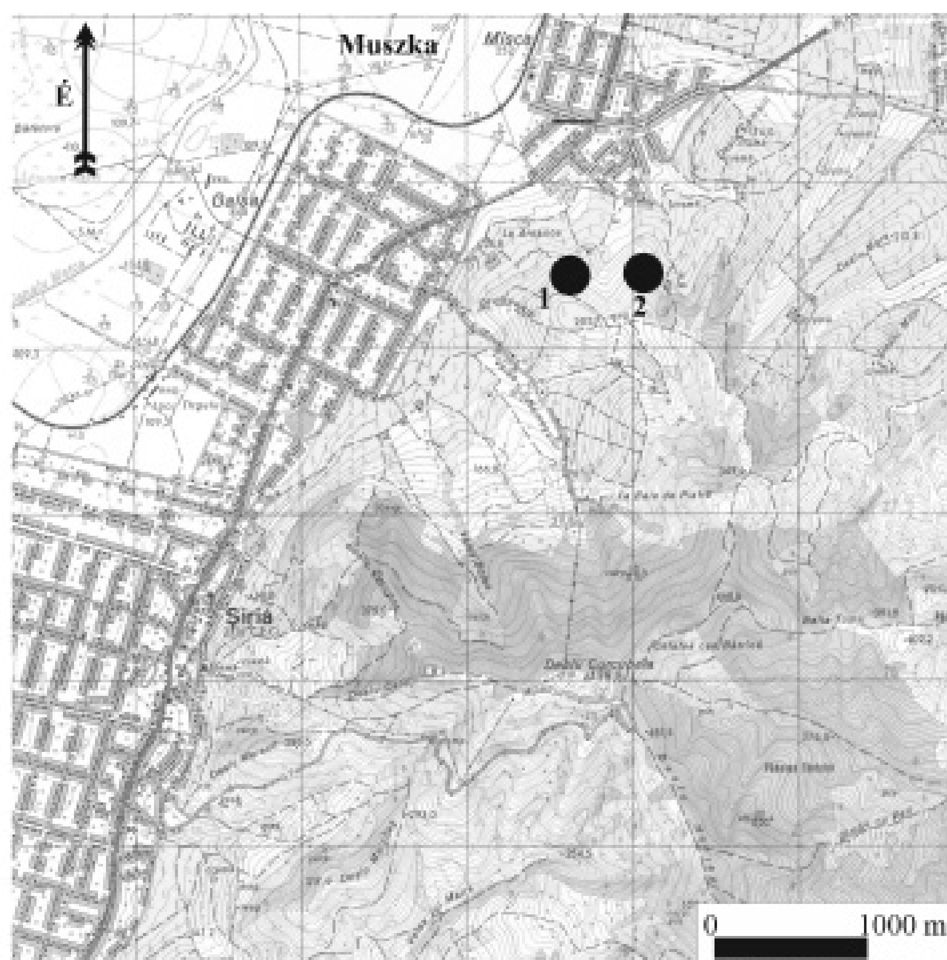
94.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [86. kép]

1898 januárjában, az Arad megyei Muszka határában, a világosi várhegy lábánál (a vártól mintegy 3–4 km-re) Náchtnébel Ödön aradi ügyvéd földjén szőlőtelepítést megelőző rigolírozást végeztek, amelynek során több embercsontra bukkantak. A babonás román munkások, ahogyan kiderül Náchtnébel leveléből, a csontokat kézzel nem érintették, hanem ásóikkal összetörték.

Náchtnébel levele nyomán, amelyben a leleteket felajánlotta a Magyar Nemzeti Múzeumnak, az aradi származású numizmata kiválóság, Réthy László szállt ki helyszínelni, aki 1898. február 7-én kelt levelében gyaníthatóan Hampel Józsefnek (a levélben a *„Főnök Úrnak"*) beszámolt a lelőkörülményekről, illetve a lelőhely földrajzi helyzetéről.

A levele alapján Réthy szeretett volna egy próbaásatást is végezni, azonban ebben sajnálatos módon megakadályozta a hóesés. Kiderítette azonban, hogy kb. nyolc csontváz került elő, amelyet a munkások egy helyre hordtak, illetve egy zsák csontot talált Náchtnébel lakásán is. További fontos adatként értékelhető az is, hogy a zsák anyagának átnézése után megállapíthatta, hogy lócsontok nem kerültek az emberi csontok közé, tehát gyaníthatóan a muszkai temető sírjaiba nem helyeztek lócsontokat.

A temetkezések egy kerek domb vagy halom lejtőjén kerültek elő, amely mögött a világosi hegy volt látható, a megmaradt várromokkal. A lelőhely ma még nem azonosított, azonban valószínűleg arról a dombról lehet szó, amely Muszkától D-re helyezkedik el. A domb alakja hosszúkás–oválís. Réthy László leírása és a térkép alapján ez az egyetlen domb, amely közvetlenül a síkság szomszédságában van.

86. kép. Muszka 10–11. századi temetőinek topográfiai helyzete: 1. Náchtnébel Ödön földje; 2. Gruber Hugó földje

94.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

94.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1. Körte alakú vaskengyel, hosszúkás fülekkel, amely nyakkal csatlakozik a négyzet átmetszetű szárakhoz, bordázatlan talppal (1g1. típus). Mg.: 18,1 cm; lg. sz.: 11,7 cm; lgk. sz.: 7,9 cm; szr. v.: 1,1 cm; f. mg.: 3,1 cm; f. sz.: 3,6 cm; szíjbujtató á.: 0,5–1,7 cm; t. sz.: 2,7 cm; s.: 178,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.3 [176. tábla 1].

1.2. Körte alakú vaskengyel, hosszúkás fülekkel, amely nyakkal csatlakozik a négyzet átmetszetű szárakhoz, bordázatlan talppal (1g1. típus). Mg.: 18,0 cm; lg. sz.: 11,7 cm; lgk. sz.: 7,7 cm; szr. v.: 1,1 cm; f. mg.: 3,9 × 3,3 cm; szíjbujtató á.: 0,5–1,8 cm; t. sz.: 2,8 cm; s.: 164,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.2 [176. tábla 2].

1. 3. Trapéz alakú vaskengyel, szabálytalan négyszög alakú füllel, amely nyakkal csatlakozik a négyzet átmetszetű szárakhoz (2a3. típus). A szárakat a talpaló fölívelő, elkeskenyedő részénél kovácsolták ezzel össze, s az illesztés helyén kiemelkedő gombot alakítottak ki. A szárak elülső oldalát – a négykarikás zablához hasonló módon – vonalkás ezüstberakással díszítették. Mg.: 18,1 cm; lg. sz.: 13,0 cm; lgk. sz.: 6,2 cm; t. sz.: 3,0 cm; f. á.: 3,4 × 3,2 cm; szíjbújtató á.: 1,2 × 0,4 cm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.3 [173. tábla 1].

1. 4. Trapéz alakú vaskengyel, szabálytalan négyszög alakú füllel, amely nyakkal csatlakozik a négyzet átmetszetű szárakhoz (2a6. típus). A szárakat a talpaló fölívelő, elkeskenyedő részénél kovácsolták össze, s az illesztés helyén kiemelkedő gombot alakítottak ki. A szárak elülső oldalát – a négykarikás zablához hasonló módon – ezüstberakással díszítették. Mg.: 17,9 cm; lg. sz.: 13,4 cm; lgk. sz.: 6,6 cm; f. á.: 3,4 × 3,3 cm; szíjbújtató á.: 1,2 × 0,4 cm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.4 [174. tábla 1].

1.5. Trapéz alakú vaskengyel, a szárak előoldalába bekalapált aranyozott drótszálakból kialakított, egymás felé fordított háromszög alakú díszítésekkel (2a7. típus). A gomboknál és egy kicsit feljebb a sima bekalapált szálakat egymás mellett figyelhetjük meg. Mg.: 17,4 cm; lg. sz.: 13,3 cm; lgk. sz.: 8,2 cm; szr. v.: 1,1 cm; f. mg.: 3,7 cm; f. sz.: 3,4 cm; szíjbujtató á.: 0,7–1,6 cm; t. sz.: 3,2 cm; s.: 210,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.5 [177. tábla 1].

1.6. Trapéz alakú vaskengyel a szárak előoldalába bekalapált aranyozott drótszálakból kialakított, egymás felé fordított háromszög alakú díszítésekkel (2a7. típus). A gomboknál és egy kicsit feljebb a sima bekalapált szálakat egymás mellett figyelhetjük meg. Mg.: 17,4 cm; lg. sz.: 12,8 cm; lgk. sz.: 8,8 cm; szr. v.: 0,9 cm; f. mg.: 3,5 cm; f. sz.: 3,4 cm; szíjbújtató á.: 0,5–1,5 cm; t. sz.: 3,1 cm; s.: 187,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.6 [178. tábla 1].

2.1. Vas csikózabla kis átmérőjű karikákkal (1a. típus). H.: 26,0 cm; karikák á.: I. 5,4 cm; II. 5,2 cm; tagok h.: I. 9,5 cm; II. 9,1 cm; s.: 156,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.7 [176. tábla 3].

2.2. Vas csikózabla nagyméretű, aszimmetrikus karikákkal (1b. típus). H.: 25,5 cm; karikák á.: I. 6,5 cm; II. 6,0 cm; tagok h.: I. 8,5 cm; II. 7,6 cm; s.: 115,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 45/1898.8 [176. tábla 4].

2.3. Négykarikás vas csikózabla (1d. típus). Mindkét szájvas megvastagított végén egymásra merőlegesen két lyukat ütöttek, s ebbe kovácsolták bele a nagyobb és a kisebb zablakarikát. A belső oldalon lévő nagyobb karika csatlakozott a kantár pofaszíjához, a külső oldalon lévő kisebbikhez pedig a vezetékszárat kapcsolták. A két nagyobb karikát egymás mellett sugarasan elhelyezett, egyenes vonalakból álló ezüstberakással díszítették, a zablakarika felületén kialakított árkok révén, amelyek alsó részét szélesebbre vájták ki, hogy az esetleg meglazuló berakás ne hulljon ki. Ezekbe a vájatokba megfelelő nagyságú rudacskákat kalapáltak bele. A kisebb karikákba vékony ezüsthuzalokat kalapáltak. H.: 30,5 cm (karikákkal). M. N. M. Ltsz.: 45/1898.9 [175. tábla 1].

94.4. ÉRTÉKELÉS

E leletegyüttes kivétel nélkül lószerszámokból tevődik össze. Ezek közül két darab a körte alakú kengyelek (1g1. típus) sorába tartozik, míg a másik négy példány a díszített trapéz alakú kengyelekhez sorolható (2a3., 2a6. és 2a7. típus).[443]

A muszkai lelet körte alakú kengyelei nagyban hasonlítanak a trapéz alakú kengyelekre, így ezeket akár átmeneti formának is tarthatjuk, ugyanis a testük formája hosszúkás, a kengyelek fülei azonban négyszög alakúak.

[413] Kovács 1986b, 195–225.

A 45/1898. 3–4. leltári számon jegyzett muszkai példányokon a vékony huzaldíszítés helyett, egy szélesebb négyszög alakú ezüstdíszítés látható, amelyet úgy hoztak létre, hogy az előzetesen kialakított vájatokba ezüstrudacskákat helyeztek–kalapáltak. Megfigyelésünk szerint a vájatok szélesebbek az alsó részükön. Hasonló technikai megoldást figyelhetünk meg a díszített zabla esetében is.

Ezekkel ellentétben a két utolsó muszkai példányon más jellegű díszt regisztrálhattunk. A 45/1898. 5–6. leltári számú példányokon nem az egyszerű huzaldíszítések láthatóak, hanem a száraknál egészen a kengyel nyakáig egymás felé fordított háromszögek be- és szétkalapált drót rudacskái vagy inkább huzalai tűnnek fel. A megoldás nagyon hasonlít a levél vagy körte alakú minták díszítésmódjára. A tárgyak vizsgálata során az egymás melletti huzalok könnyen megfigyelhetők. A kontraszt a minták és a díszítetlen háttér között ebben az esetben is szembetűnő.

A három zabla közül az egyik egy nagyméretű karikás csikózabla, a másik egy kisméretű csikózabla, a harmadik pedig egy négykarikás csikózabla. Ezt az utolsót nagyon hasonló módon díszítették, mint a 3–4. számú kengyeleket. Ez a zabla a legkisebb, de egyben a legvaskosabb karikákkal rendelkezik.

A leleteket a 10. század második felére–11. század elejére keltezhetjük és egy gazdagabb közösség temetkezőhelyéről tanúskodnak. A Réthy László által emlegetett nyolc sír arra enged következtetni, hogy a 10–11. század fordulóján egy kisebb közösség temetkezhetett ide.

94.5. IRODALOM

Réthy 1898, 124–128; K. k. 1996, 340–341.

II.95. MUSZKA-GRUBER HUGÓ FÖLDJE
(r.: Mâsca; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

95.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [86. kép]

A három szórványlelet – amint az Réthy László egyik leveléből kiderül – Náchtnébel Ödön földje mellett, Gruber Hugó szőlőséből került elő. A leletről tudósító Réthy László azonban nem közli, hogy a két lelőhely milyen távolságra van egymástól. Az 1887-es katonai térképen azonban jól látszik, hogy a dombvonulat két része között egy nyereg húzódik, tehát a két szőlős elválik egymástól. Ennek fényében inkább két lehetséges temetőről beszélhetünk.

95.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

95.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1. Sodrást utánzó zárt, öntött állatfejes bronz karperec (5d. típus – Kovács 3b. típus). Á.: 6,8 × 7,2 cm; h. v.: 0,6 cm; s.: 29,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 83/1950.1 [172. tábla 1].
1.2. Állatfejes karperec bronzból, rombusz átmetszetű, zárt (5a. típus – Kovács 1b. típus). Á.: 7,9 × 7,5 cm; h. v.: 0,6 cm; s.: 48,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 83/1950.2 [172. tábla 2].
2. Csikózabla vaskarikája. Á.: 8,0 × 8,4 cm; v.: 1,0 cm; s.: 38,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 83/1950.3 [172. tábla 3].

95.4. ÉRTÉKELÉS

A három lelet közül a csikózabla egy jelképes lovastemetkezésről tanúskodik. A két állatfejes karperec közül az első a Kovács László-féle rendszer szerint az 1b., a második pedig a 3b. típushoz sorolható. Ezek a példányok a 10. század végére–11. századra keltezhetőek.[414] Következésképpen a muszkai leletanyag az ezredforduló időszakára keltezhető, a lehetséges temető kiterjedéséről, időrendjéről azonban semmilyen információval nem rendelkezünk.

95.5. IRODALOM

Réthy 1898, 124–128.

NĂDLAC LÁSD NAGYLAK

[414] Kovács 1994, 134–136.

II.96. NAGYENYED-A VÁROS KÖRNYÉKE

(r.: Aiud, n.: Strassburg am Mieresch; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

96.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A leltárkönyv alapján 1964-ben egy kardhegy került az enyedi múzeumba.

96.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Nagyenyedi Múzeum (N. M.).

96.3. A LELET LEÍRÁSA

H.: 20,5 cm; lg. sz.: 4,0 cm; a vége felé sz.: 2,3 cm; vércsatorna sz.: 0,9 cm. A hegyének utolsó 12 cm-ében eltűnik a vércsatorna. N. M. Ltsz.: 4793 [150. tábla 1].

96.4. ÉRTÉKELÉS

A méretei és jellegzetességei alapján a 11. század végére keltezhetjük.

96.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.97. NAGYERNYE

(r.: Ernei, n.: Arn; judeţul Mureş – Maros megye, Románia)
[egykor Magyarország, Maros-Torda vármegye]

97.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A szórvány kardlelet 1919-ben került a kolozsvári múzeumba.

97.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvári Román Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

97.3. A LELET LEÍRÁSA

H.: 53,0 cm; m. h.: 13,0 cm; p. sz.: 4,3–4,0 cm az él felé szűkül; m. sz.: 2,0–0,7 cm; v.: 0,4–0,5 cm; k. h.: 8,3 cm; k. sz.: 2,2 cm; k. v.: 1,0 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: IV. 1919. Ma: Kiállítás [179. tábla 1].

97.4. ÉRTÉKELÉS

Valószínűleg a vizsgált korszakunk végére, pontosabban a 11. század végétől/végére keltezhető. A leletet töredékes volta miatt nem tudjuk pontosabban keltezni. A kard mai állapota alapján feltehető a kérdés, hogy nem próbálták-e meghajlítani.

97.5. IRODALOM

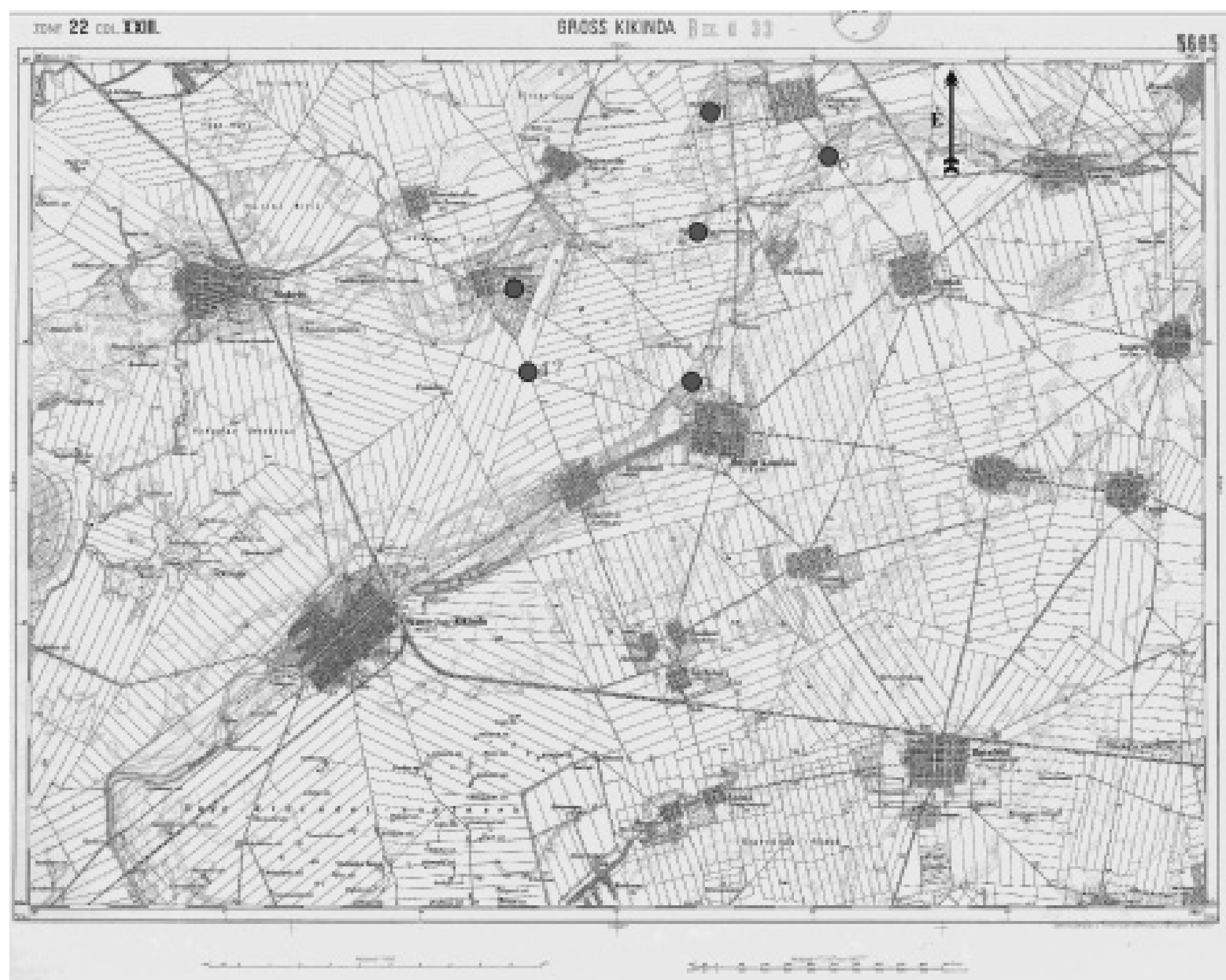
Vlassa 1965, 669–671.

II.98. NAGYKOMLÓS-KÖZSÉG É-I OLDALA

(r.: Comloşu Mare, n.: Grosskomlosch, Großhopfendorf;
judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

98.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [87–88. kép]

1898-ban a Nagykomlós község É-i oldalán levő legelőterületen, közvetlenül a Nyerőre vezető út mellett, a Galacka patak község felőli lankás partjának legmagasabb pontján, a part mintegy koronáját képező, kb. 8 m átmérőjű, de alig 30 cm magas dombocskán Kisléghi Nagy Gyula egy temetkezést tárt fel. Kisléghi leírásából nem derül ki, hogy a kérdéses kiemelkedés hány százalékát kutatta át. Éppen ezért az is kérdéses, hogy magányos sírral állunk-e szembe avagy egy kisebb temető egyetlen sírját mentette-e meg a bánsági régész. A temesvári Bánsági Múzeumban sikerült azonosítanunk a nagykomlósi sír leleteiről egy fényképet, amely alapján az itt előkerült 5 nyílcsúcsot és három üveggyöngyöt sikerült részben tipológiai szempontból besorolni.

87. kép. Nagykomlós, Nagyősz és Nagyteremia 10–11. századi lelőhelyeinek topográfiai helyzete
1. Nagyősz-Kleine Hügel; 2. Pusztavizezsdia-III-2. dűlő; 3. Nagykomlós-község É-i oldala; 4. Pusztavizezsdia-X. halom; 5. Nagyteremia-Stock Kristóf földje; 6. Nagyősz-falu D-i része

98.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti és embertani leletek: Kisléghi Nagy Gyula szerint a leletet 1907-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba küldte (M. N. M.).

98.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

M.: 80 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján nyújtott férficsontváz. A sírban lovastemetkezést sikerült dokumentálni, viszont a leírás alapján lehetetlen megállapítani a típusát. Kisléghi szerint a lókoponya kb. 2 m-re feküdt K felé a sír földjében. A férfi koponyáján lapos követ figyeltek meg (?).

Mellékletei:

1.1–5. 5 db *„rhombikus”* nyílcsúcs tegezzel a medence mellett (Kisléghi Nagy Gyula nem jegyezte fel, hogy a medence melyik feléről van szó).
1.1. Töredékes nyílcsúcs. Nem lehet megállapítani a típusát.
1.2. Alul ívelt, rombusz alakú nyílcsúcs (3b. típus).
1.3. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs (1a. típus).
1.4. Töredékes nyílcsúcs. Nem lehet megállapítani a típusát.
1.5. Alul ívelt, hosszú vágóélű deltoid nyílcsúcs (2b. típus).
2.1–3. Gyöngyök: borostyán, kék üveg és ismeretlen anyagból készített gyöngy.

88. kép. Nagykomlós-község É-i oldala

98.4. ÉRTÉKELÉS

A Kisléghi által feltárt temetkezés arra utalhat, hogy egy kisméretű temetővel számolhatunk. Kisléghi leírásából kiderül az is, hogy a lelőhelyet egy 2,5 m széles és 12 m hosszú árokkal szondázta meg, leírása alapján pedig pontosan a „halom” közepén talált rá a csontvázra.

Kisléghi naplójából nem derül ki a sírgödör formája, a sír 80 cm-es mélysége azonban tökéletesen illeszkedik a honfoglalás kori temetőkben tapasztaltakhoz. A csontváz tájolása Ny–K-i irányú. Az elhunytat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. Az ásató egy lókoponyát talált két m-re a csontváztól K-re, nem zárható ki, hogy ez egy újabb temetkezés bizonyítéka.

Az biztosan leszögezhető, hogy a 10. századra keltezhető temetkezésről van szó, anélkül azonban, hogy ezt időrendi szempontból pontosabban be tudnánk határolni.

98.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 1911, 318, 319. kép.

II.99. NAGYKOMLÓS-SZÓRVÁNYLELETEK
(r.: Comloşu Mare, n.: Grosskomlosch, Großhopfendorf;
judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

99.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A Magyar Nemzeti Múzeum raktárának dokumentációja alapján 1950-ben egy övveret garnitúrájának különböző tartozékait leltározták be. Ezek valószínűleg 1920 előtt Nagykomlósról kerültek a múzeum gyűjteményébe. A tárgyak előkerülésének helyéről és kontextusáról azonban nem tudtunk meg többet.

99.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

99.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Bronz nagyszíjvég három nittszeggel, amelyből kettő a tárgy végén, egy pedig a tárgy közepén figyelhető meg (1. típus). H.: 5,0 cm; sz.: 1,25 cm; s.: 6,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 1950.1 [180. tábla 27].
2. Bronz kisszíjvég (7. típus). A szélén sávos bemélyedés, két nittszeg a tárgy két végén, az egyik nittszegen egy kis, négyszög alakú lemezke figyelhető meg. H.: 2,5 cm; sz.: 0,9 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950 [180. tábla 26].

3.1–14. 14 db szélesebb kéregöntéses bronz övveret, palmetta ábrázolással a felületén (11. típus).

3.1. Hátán egyetlen nittszeg őrződött meg az eredeti háromból. Á.: 1,4 cm; mg.: 1,5 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 9].

3.2. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,4 cm; mg.: 1,5 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 1].

3.3. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,4 cm; mg.: 1,5 cm; s.: 1,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 2].

3.4. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból, az egyik teljes nittszegen négyszögletű kis lemezke. Á.: 1,4 cm; mg.: 1,5 cm; s.: 1,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950. 3 [180. tábla 3].

3.5. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,5–1,6 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 5].

3.6. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,5 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 6].

3.7. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,5–1,6 cm; mg.: 1,5 cm; s.: 1,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 7].

3.8. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,4 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 8].

3.9. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,5 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 10].

3.10. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,5 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 11].

3.11. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,5 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 12].

3.12. Hátán két nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,6 cm; mg.: 1,3 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 4].

3.13. Hátán két töredékes nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,5 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 13].

3.14. Hátán két töredékes nittszeg őrződött meg a háromból. Á.: 1,6 cm; mg.: 1,4 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.3 [180. tábla 14].

4.1–9. Keskenyebb kéregöntéses övveretek bronzból, felületükön palmetta díszítés (16. típus).

4.1. A tárgy hátán két nittszeg, a felső töredékes, illetve teljesen megőrződött a másik. Á.: 1,3 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 15].

4.2. A tárgy hátán két nittszeg, a felső töredékes, illetve teljesen megőrződött a másik. Á.: 1,3 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 16].

4.3. A tárgy hátán két nittszeg, a felső letörött, teljesen megőrződött azonban az alsó. Á.: 1,3 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 17].

4.4. A tárgy hátán két nittszeg, mindkettő töredékesen maradt fenn. Á.: 1,3 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 18].

4.5. A tárgy hátán két nittszeg, a felső letörött, az alsó azonban teljesen megőrződött. Töredékes a tárgy széle. Á.: 1,3 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 19].

4.6. A tárgy hátán két nittszeg, a felső letörött. A tárgy széle töredékes. Á.: 1,2 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 20].

4.7. A tárgy hátán két nittszeg, mindkettő töredékesen maradt meg. A tárgy széle töredékes, felülete nagyon kopott, a minta nyoma nehezen kivehető. Á.: 1,2 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 21].

4.8. A töredékes tárgy hátán két nittszeg, az egyiken fennmaradt a kis négyszög alakú lemezke. A tárgy felülete nagyon kopott, a minta nyoma nehezen kivehető. Á.: 1,3 cm; mg.: 1,7 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 22].

4.9. A tárgy háta felső részén egy nittszeg, a tárgy alsó része hiányzik. A tárgy felületén jól látható a minta nyoma. Á.: 1,3 cm; mg.: 1,7 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 78/1950.4 [180. tábla 23].

5. Bronz kisrozetta (1e3. típus). Á.: 0,9 cm; s.: 0,4 gramm [180. tábla 24].

6. Amorf, kissé négyszögletes kova. H.: 1,6 cm; sz.: 0,6 cm; s.: 1,7 gramm [180. tábla 25].

99.4. ÉRTÉKELÉS

A nagykomlósi övveretek formájuk és méreteik alapján két csoportba oszthatóak:

1. A szélesebb övveretek szélén keretelés figyelhető meg, a tárgyak középpontját pedig hármas levél formájú virágminta díszíti (11. típus).

2. Hasonló díszítésű, keskenyebb övveretek (16. típus).

A Nagykomlóson előkerült nagyszíjvégen hasonló mintájú díszítés látható mint a vereteken, azzal a különbséggel, hogy a virág szára hosszabban elnyúlik a tárgyon. Pontos analógiáit csak a szélesebb vereteknek ismerjük Szeged-Domaszékről. A kisrozetta – más példák alapján is – tartozhatott az övhöz is.

A szórványlelet a 10. század első két harmadában elhunyt férfi díszöve lehetett.

99.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.100. NAGYLAK-TÉGLAÉGETŐ

(r.: Nădlac, szl.: Nadlak; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Csanád vármegye]

100.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [89. kép]

Nagylaktól ÉNy-ra mintegy 300 m távolságra, a mai magyar–román határtól pedig kb. 150–200 m-re, egy kisebb dombocskán több éven át a helyi roma lakosok agyagot termeltek ki. A kitermelt agyaggal együtt több honfoglalás kori temetkezést is megbolygattak, illetve feldúltak, amelyek mellékleteit 2003 nyarán Pavel Husarik nagylaki történelem–földrajz szakos tanárnak sikerült megmentenie. 2004 júniusában Pavel Husarik, Molnár Attila és a jelen sorok szerzője megtekintette a leletek előkerülésének helyét. A temető egy kb. 50 m-es átmérőjű, a domborzatból alig kiemelkedő kis agyagdombon helyezkedett el.

A lelőhelyet később az Aradi Múzeum régészei: Florin Mărgineanu és Köpeczny Zsuzsa három ásatási idény során kutatták (2004–2006 között), ennek eredményeképpen még további tizenkét sír került elő. Az agyagkitermelés során feldúlt sírokat jelző nagyszámú emberi és állati csont a lelőhely jóval nagyobb kiterjedését valószínűsíti.

2004-ben mintegy 193 m^2-nyi területet két kutatóárokkal, illetve szelvénnyel kutattak át. Az 1. kutatóárokból került elő a 4. sír, illetve az I. szelvényben az 5. sír csontvázát sikerült dokumentálni. További két ponton (A–B) a feldúlt sírok szétszórt csontvázrészletei újabb két sírról tanúskodtak: az I. kutatóárok 15. m-énél és a II. kutatóárok K-re tekintő végénél emberi csontok kerültek elő. Ugyanekkor sikerült rögzíteni további három – korábban már feldúlt temetkezés – egykori helyét is.

2005-ben 336 m^2-nyi területen két újabb kutatóárkot, illetve egy szelvényt nyitottak. A szelvényben nyolc újabb sírt (6–13. sír) sikerült feltárni. Ezek nagyjából két sorban helyezkedtek el: az egyik sorban a 6–8. és 13. sír, a másik sorban pedig a 9–12. sír. A temetőtérkép alapján ez az utolsó néhány sír egy sírcsoportot alkotott a 11. sírtól kb. 14 m-re feltárt 5. sírral. E területről származnak a Pavel Husarik által megmentett I–III. sírok leletei is.

2006-ban újabb nyolc kutatóárok, illetve szelvény révén összesen 138,5 m^2-t tártak fel, elsősorban D és DK felé terjesztve ki a kutatásokat. Az agyagkitermelés által nagyon feldúlt területen húzott kutatóárokból két újabb temetkezés, a 14. és a 15. sír került elő. Míg a 14. sír nagyon közel került elő a 6–13. sírcsoporthoz, s így nem kizárt, hogy ehhez a csoporthoz is tartozik, addig a 15., korábban az agyagkitermelés során teljesen feldúlt lovas sír, kb. 15 m-re került elő DNy-ra a legdélebben elhelyezkedő 8. sírtól. Ez egyértelműen bizonyítja, hogy a sírsorokba rendeződő temető egykor jóval nagyobb kiterjedésű lehetett.

Következésképpen a nagylaki temetőrészt nem lehet teljesen feltártnak tekinteni, használatának kezdete és felhagyásának ideje ezen adatok alapján egyelőre eldönthetetlen marad [90–91. kép].

100.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).
Embertani anyag: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).
Archeozoológiai anyag: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.); Pavel Husarik gyűjteménye.

100.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

I. sír

Lovastemetkezés (a ló koponyája, lábszárcsontjai Pavel Husariknál találhatók meg).

Mellékletei:

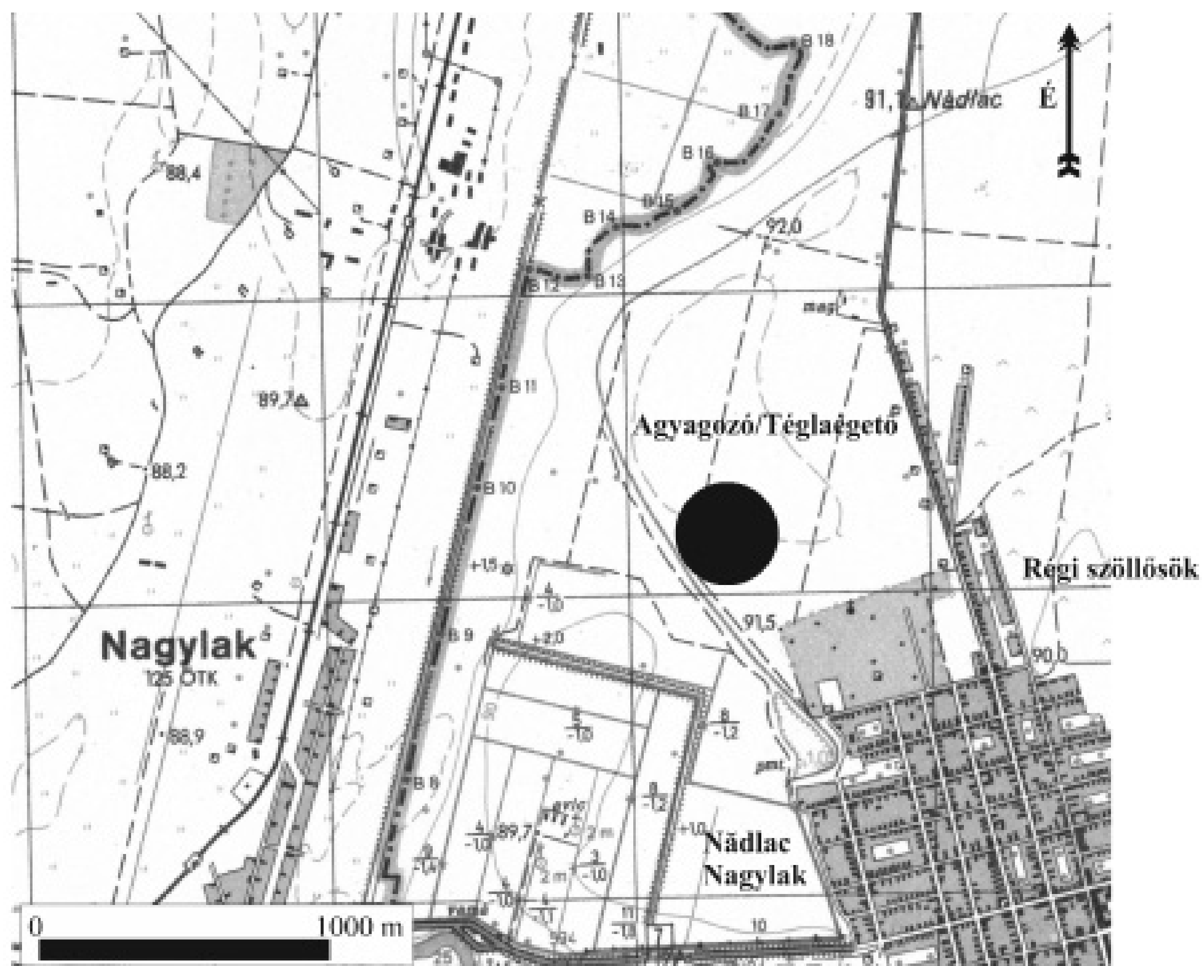
1. Íj markolatcsont vége, a végein négyszögletes irdalás. H.: 12,0 cm; sz.: 3,1 cm; s.: 8,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17121 [181. tábla 4].
2. Két db csontból készült ovális tegezfedél. H.: 7,3 és 3,6 cm; sz.: 2,6 és 2,3 cm; s.: 5,1 gramm és 5,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17120 [181. tábla 6–7].
3. Három db pontkörös díszítésű tegezdísz. H.: 3,6, 2,6 és 1,6 cm; sz.: 0,9, 0,7 cm és 0,8 cm; s.: 0,5, 0,4 és 0,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17119 [182. tábla 8–10].
4. Bronzból készült tegez szíjelosztó, három téglalap alakú tagból, a közepén reliefszerűen kiugró köridom (5.2.2. típus). Mg.: 2,2 cm; sz.: 2,8 cm; s.: 7,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17111 [181. tábla 5].

5.1–2. Két db vas nyílcsúcs.

5.1. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 4,6 cm; sz.: 2,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17126 [181. tábla 2].

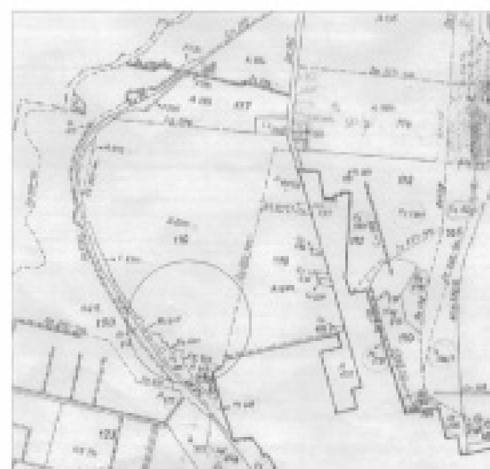
5.2. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,2 cm; sz.: 2,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 17112 [181. tábla 1].

6. Tegez vasból készített részei. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [181. tábla 3].

89. kép. Nagylak-Téglaégető

7. Líra alakú vascsiholó (1. típus). Mg.: 3,9 cm; sz.: 7,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 17123 [182. tábla 14].
8. Egyszerű, kisméretű karikával ellátott vas csikózabla (1a. típus). Tagok h.: I. 9,0 cm; II. 9,6 cm; karikák á.: I. 5,2 cm; II. 5,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 17109 [183. tábla 17].
9.1. Trapéz alakú vaskengyel, a szárai és a talp közötti klasszikus gomb nélkül (1b3. típus). Mg.: 19,2 cm; szr. sz.: 1,4 cm; t. sz.: 3,2 cm; s.: 168,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17106 [182. tábla 16].
9.2. Trapéz alakú vaskengyel, a szárai és a talp közötti klasszikus gomb nélkül (1b4. típus). Mg.: 18,2 cm; szr. sz.: 1,0 cm; t. sz.: 3,0 cm; s.: 198,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17107 [183. tábla 18].
10. Négyszögletes vas hevedercsat (2. típus). Mg.: 2,4 cm; sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17093 [182. tábla 12].
11. Kerek alakú csat, tüske nélkül (4. típus). Lehetett a lószerszám, illetve az öv része is. Mg.: 2,9 cm; sz.: 4,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17092 [182. tábla 13].
12. Vaskés (4. típus). H.: 9,0 cm; p. sz.: 1,4 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [182. tábla 15].

II. sír
Nincs információ.

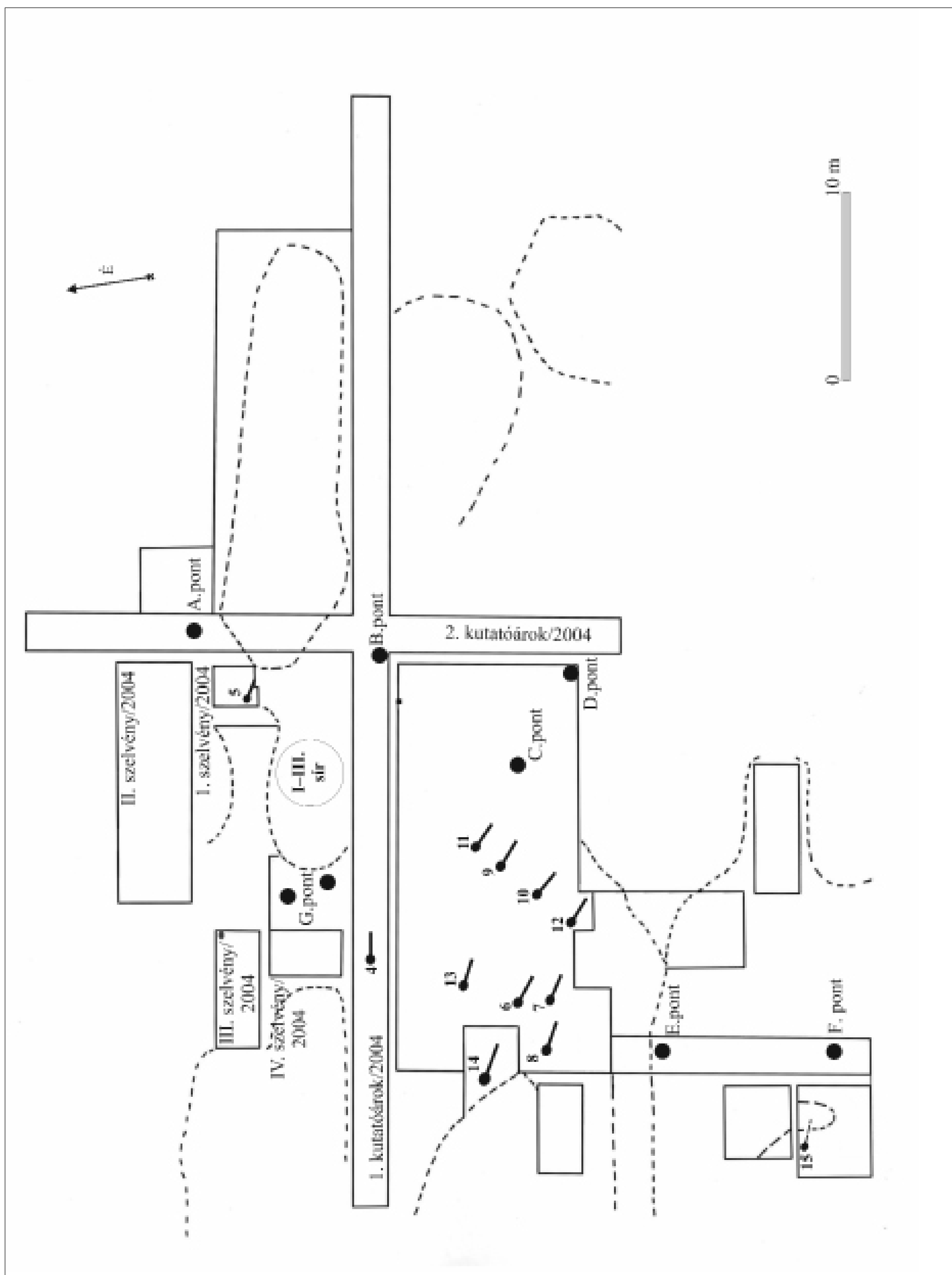
Mellékletei:
1. Cikcakkban pontozott díszítésű bronz pántgyűrű (5c1. típus). Á.: 2,2 × 2,0 cm; sz.: 0,6 cm; s.: 2,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17103 [184. tábla 12].
2. 1–2. Két bronzlunula.
2.1. Bronzból készült lunula, közepén nyúlvánnyal (2b. típus). Pavel Husarik információja alapján a mellkason. Á.: 3,1 cm; mg.: 2,9 cm; f. mg.: 0,5 cm; nyúlvány sz.: 0,7 cm; v.: 0,1 cm; s.: 4,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17097 [184. tábla 10].
2.2. Bronzból készült töredékes lunula, hiányzik a központi nyúlványa, ugyancsak a mellkason (2b. típus). Á.: 3,2 cm; mg.: 3,5 cm; nyúlvány mg.: 0,6 cm; nyúlvány sz.: 0,7 cm; v.: 0,1 cm; s.: 3,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.098 [184. tábla 11].
3.1–2. Két ezüst hajkarika.
3.1. Ezüst hajkarika a koponya környékén (1a. típus). Az egyik vége csapott, a másik vége elvékonyodik. Á.: 2,4 × 2,5 cm; h. v.: 0,2 × 0,1 cm; s.: 1,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17100 [184. tábla 1].
3.2. Egy ezüst hajkarika (1a. típus) két töredéke [184. tábla 2]. I. Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,7 gramm. II. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan.
4. Bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,7 × 7,6 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 16,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.096 [184. tábla 13].
5.1–5. Öt db gyöngy, amelyből kettő szétesett. A. M. M. Ltsz.: 17104. a–d, 17105 [184. tábla 4–9].

III. sír
Nincs információ.

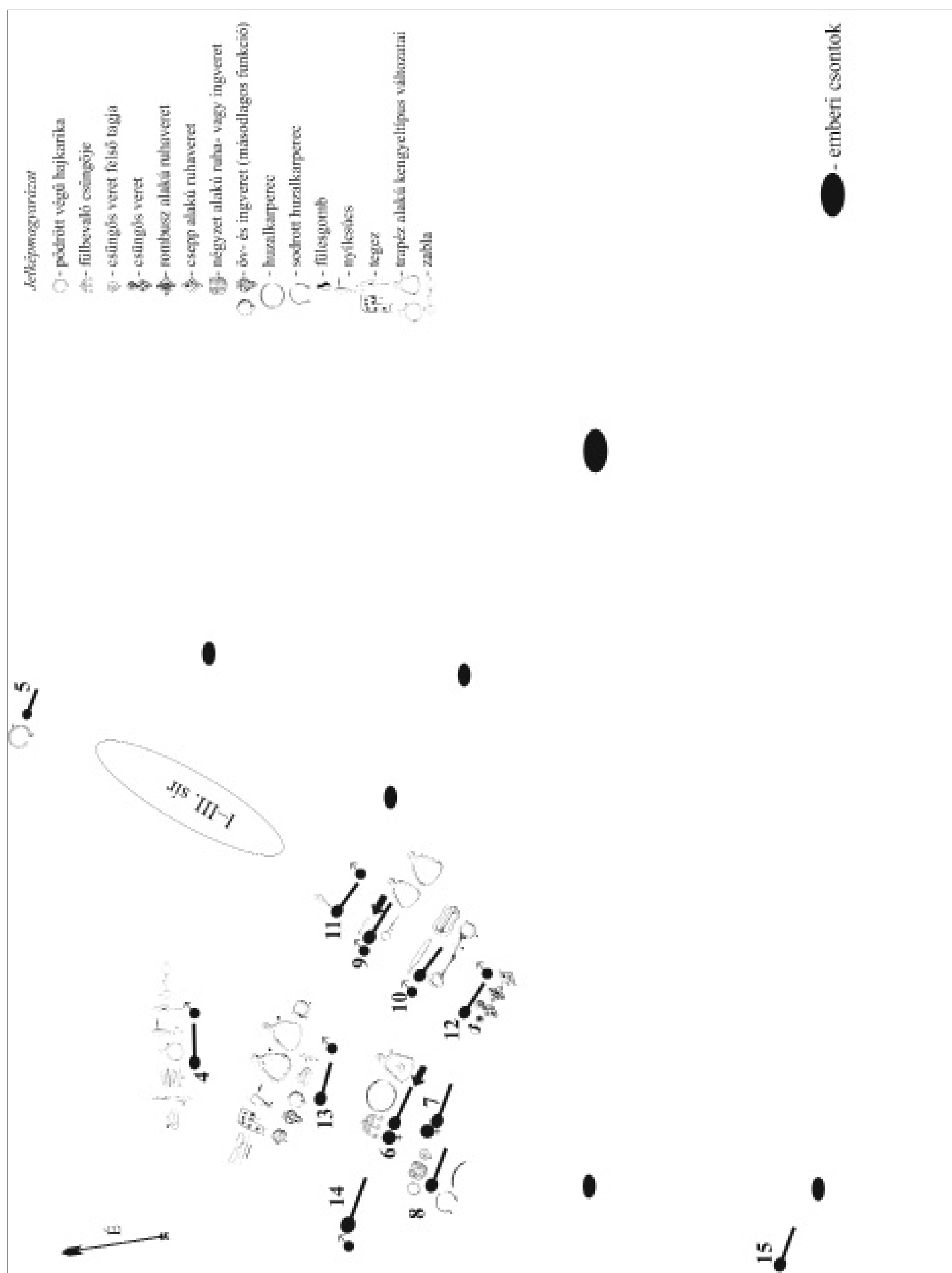
Mellékletei:
1. S végű hajkarika bronzból (5a. típus). Á.: 2,2 × 2,5 cm; h. v.: 0,1 cm; az S vég sz.: 0,3–0,2 cm, fokozatosan keskenyedő; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [183. tábla 1].
2. Vaskés (4. típus). H.: 8,5 cm; p. sz.: 1,2 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [183. tábla 3].
3. Lemezgomb ezüstből, a fülénél letört (2a1. típus). Mg.: 1,7 cm; sz.: 1,6 cm; s.: 2,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [183. tábla 2].
4. Vascsiholó. Mg.: 3,5 cm; sz.: 6,3 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [183. tábla 4].

4. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 180 cm. Sírgödör sz.: 75 cm. Nyújtott, nagyon rossz megtartású férficsontváz. Az ásató szerint a lábfejeit levágták, ez azonban valószínűleg a sír bolygatásakor történt és nem egy temetkezési szokás emléke. A leletek leírásából kiderül, hogy a sírt feldúlták, kirabolták, a tárgyak egy része pedig rendellenes helyzetben került elő. Csontváz h.: 167 cm. A koponya környékén égetett föld nyomait dokumentálta az ásató. Bálint II. lovastemetkezés. A ló koponyája a csontváz lábvégeinél, a lábszárcsontjai pedig a jobb sípcsont mellől kerültek elő.

Mellékletei:
1.1–5. Nyílcsúcsok tegezben a halott bal könyökétől kb. 25 cm-re, majdnem a gödör szélében.
1.1. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs a tegezben (3a. típus). H.: 6,4 cm; sz.: 1,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 17114 [185. tábla 1].
1.2. Egyszerű, töredékes rombusz alakú nyílcsúcs a tegezben (3a. típus). H.: 6,5 cm; sz.: 1,8 cm. A. M. M. Ltsz.: 17115 [185. tábla 2].
1.3. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs a tegezben (1a. típus). H.: 7,6 cm; sz.: 2,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17116 [185. tábla 3].
1.4. Egyszerű, töredékes, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs a tegezben (1a. típus). H.: 5,0 cm; sz.: 1,7 cm. A. M. M. Ltsz.: 17117 [185. tábla 4].
1.5. Egyszerű, töredékes, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs a tegezben (1a. típus). H.: 4,5 cm; sz.: 2,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 17118 [185. tábla 5].
2. Vastegez akasztófüle a nyílcsúcsokkal együtt a csontváz bal könyökétől 25 cm-re (1b. típus). H.: 13,3 cm; sz.: 0,7–1,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 17122 [185. tábla 6].
3. Vascsiholó közvetlenül a medence mellett (1. típus). H.: 5,0 cm; mg.: 2,6 cm. A. M. M. Ltsz.: 17125 [185. tábla 7].

90. kép. A nagylaki ásatás mérete és a lelőhely lehetséges kiterjedése

91. kép. Nagylak-Téglaégető, értelmezett temetőtérkép

4. Vaskés töredékei a combcsont mellett, a csiholóvas alatt. H.: 12,0 cm; sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17129 [185. tábla 9].
5. Téglalap alakú vas hevedercsat a bal térd mellett (2. típus). H.: 4,7 cm; sz.: 4,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 17094 [185. tábla 8].
6. Töredékes vas csikózabla, négyzet átmetszetű rúddal a csontváz lábainál (1b. típus). H.: 14,8 cm; karika á.: 7,6 cm; tag h.: 4,3 cm; tag sz.: 1,1 × 0,5 cm; s.: 168,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17110 [185. tábla 10].
7. Trapéz alakú kengyelvas, gomb nélkül a talp és a szárak között, a csontváz lábainál (1a. típus). A füle legyező alakú, a szárai négyzet átmetszetűek. Mg.: 16,2 cm; lg. á.: 12,9 cm; szr. á.: 0,9 × 0,7 cm; s.: 167,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17108 [185. tábla 11].

5. sír

M.: Nincs információ. T.: ÉNy–DK. Sírgödör sz.: 60 cm. A sírgödör formája: ovális. Az ismeretlen nemű csontvázból eredeti anatómiai helyzetben csak egy csigolya maradt meg. A nyújtott csontváz kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 110 cm (egy része).

Melléklete:

1. Nagyméretű pödrött végű hajkarika bronzból, a koponya helyétől jobbra, majdnem a váll helyén (6. típus). Á.: 3,4 cm; v.: 0,2 cm; s.: 2,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17102 [184. tábla 1].

6. sír

M.: 40 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 190 cm. Sírgödör sz.: 60 cm. A sírgödör formája: ovális. Jó megtartású, 45–55 éves *maturus* II. női csontváz. A nyújtott női csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. Lovastemetkezés: Bálint II. típus. A csontváz bal lábától É-ra lókoponya, amelyet négy lábszárcsont követ. A lókoponya előkerülésének m.: 40 cm; lábszárcsontok előkerülésének m.: 30 cm.

Mellékletei:

1.1–4. 2 db lunula alakú bronz fülbevaló.
1.1. Bronzból készült lunula alakú fülbevaló a koponya jobb oldalán (8. típus). H.: 4,2 cm; á.: 3,4 cm; s.: 9,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17261.a [185. tábla 1b].
1.2. Bronzból készült lunula alakú fülbevaló karikája a koponya jobb oldalán. Á.: 3,1 cm; v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 17261.b [186. tábla 1b].
1.3. Bronzból készült lunula alakú fülbevaló a koponya bal oldalán (8. típus). Kissé töredékes. H.: 4,2 cm; á.: 3,4 cm; s.: 8,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17262.a [186. tábla 2a].
1.4. Bronzból készült lunula alakú fülbevaló karikája a koponya bal oldalán. Á.: 3,1 cm; v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 17262.b [186. tábla 2b].
3.1–2. Két db bronz huzalkarperec.
3.1. Bronz huzalkarperec a jobb alkaron (2a. típus). Á.: 6,9 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 16,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17263 [186. tábla 3].
3.2. Bronz huzalkarperec a bal alkaron (2a. típus). Á.: 7,0 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 16,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17264 [186. tábla 4].
4. D alakú vas hevedercsat (3. típus). Nincs meghatározva a helye a síron belül. Á.: 5,7 × 4,5 cm; csattest v.: 0,8 × 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [186. tábla 5].
5. Trapéz alakú kengyelvas, négyzet átmetszetű szárakkal (1b1. típus). Nincs meghatározva a helye a síron belül. Mg.: 18,0 cm; lg. á.: 12,3 cm; szr. sz.: 1,2 × 1,0 cm; t. sz.: 3,2 cm; s.: 246,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.265 [186. tábla 6].

7. sír

1,5 m-re DK-re a 6. sírtól. M.: Nincs információ. T.: ÉNy–DK. Sírgödör sz.: 55 cm. Sírgödör formája: lekerekített négyszög. Rossz megtartású 45–55 éves *maturus* II. női csontváz. Csontváz h.: 80 cm. A nyújtott női csontváz koponyája jobbra esett, a jobb keze kinyújtva a test mellett, a bal keze pedig 45°-ban a medencére hajtva (VI. pozíció). A sírt megbolygatták, az alsó végtagok teljesen hiányoznak. Melléklete nem volt.

8. sír

2 m-re DNy-ra a 7. sírtól. M.: 40 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör formája: a bolygatás miatt nem lehet megállapítani. Nemét nem lehetett megállapítani, 18–19 éves *juvenilis* II. Csontváz h.: 160 cm. A sír nagy részét megbolygatták, csupán a koponyacsont, a hátgerinc, illetve a bal oldali medencecsont töredékei maradtak meg.

Mellékletei:

1. 1b. típusú bronz hajkarika a koponya környékén. Á.: 2,0 × 1,8 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17268 [187. tábla 1].
2.1–2. Két db bronzveret.
2.1. Négyszögletes kéregöntéses pillangó alakú bronzveret (5. típus). A nyak tájékáról került elő. Á.: 1,4 × 1,4 cm; s.: 1,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.269 [187. tábla 2].
2.2. Kerek bronzveret, füllel a hátoldalán, illetve a csüngő rögzítésére szolgáló kapoccsal a végén (9a2. típus). Á.: 1,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 17270 [187. tábla 3].
3.1–2. Két töredékes bronz karperec.
3.1. Sodrott bronz karperec két töredéke, a végén

beakasztásra szolgáló hurokkal (3. típus). Á.: 8,0 cm; v.: 0,2 cm; s.: 9,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.266 [187. tábla 5].

3.2. Fonott bronz karperec, négy töredékben (4a–b. típus). V.: 0,2 cm; összesített s.: 9,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17267 [187. tábla 4].

9. sír

4,5 m-re a 6. sírtól. M.: 40 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 220 cm. Sírgödör sz.: 70 cm. Sírgödör formája: ovális. Jó megtartású 35–45 éves *maturus* II. férficsontváz. Csontváz h.: 170 cm. A nyújtott csontváz koponyája jobb oldalra billent, a bal kezét a mellcsontra helyezték, a jobb oldalit pedig 90°-ban behajlították (XVI. pozíció). Lovastemetkezés: Bálint II. típus. A csontváz lábain feküdt a négy ló lábszárcsont, mellettük (h.: 35 cm) jobb oldalon a ló koponyája. H.: 40 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Tegez részei.

1.1. Tegez függesztő füle, előkerülésének helyéről nincs információ (1a. típus). H.: 6,6 cm; lg. sz.: 1,2 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [187. tábla 1].

1.2. Tegez függesztő füle, előkerülésének helyéről nincs információ (1a. típus). H.: 7,7 cm; lg. sz.: 1,5 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [187. tábla 2].

2.1–2. Trapéz alakú kengyelpár.

2.1. Trapéz alakú gombos szárú kengyel, a csontváz bal lábánál (2a4. típus). Mg.: 17,1 cm; belső mg.: 11,8 cm; sz.: 11,7 cm; belső sz.: 10,9 cm; f. á.: 3,2 × 4,0 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 0,6 cm; t. sz.: 3,4 cm; s.: 210,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17273 [188. tábla 4].

2.2. Trapéz alakú kengyel, gombok nélkül a talp és a szárak között (1b7. típus). A csontváz bal lábánál. Mg.: 17,1 cm; belső mg.: 11,8 cm; sz.: 11,7 cm; belső sz.: 10,9 cm; f. á.: 3,2 × 4,0 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 0,6 cm; t. sz.: 3,4 cm; s.: 171,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17274 [188. tábla 5].

3. Nagyméretű karikákkal ellátott vas csikózabla, négyzet átmetszetű tagokkal (1b. típus). H.: 17,0 cm; karikák á.: 7,2 cm; tagok h.: I.: 8,2 cm; II. 8,0 cm; v.: 0,9 × 0,7 cm; karika v.: 0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 17272 [187. tábla 3].

10. sír

2 m-re DNy-ra a 9. sírtól. M.: 45 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 180 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Sírgödör formája: lekerekített négyszög. Rossz megtartású 60 év körüli *senilis* férfi csontváza. A nyújtott csontvázból csupán hátgerincének egy része, a bal felkarcsont, a medencéjének jobb oldali része, illetve a két lábszárcsont maradt meg. Csontváz h.: 155 cm. Bálint I. c. típusú lovastemetkezés (csikózabla, hevedercsat).

Mellékletei:

1. Vaskés a jobb oldali medencecsonttól feljebb (4. típus). H.: 9,2 cm; p. sz.: 1,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 17275 [188. tábla 1].
2. Téglalap alakú vas hevedercsat, lekerekített végekkel, négyzet átmetszetű tüskével, a jobb térdcsont mellett (2. típus). Á.: 5,2 × 3,3 cm; tüske mérete: 5,4 × 0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [188. tábla 2].
3. Kisebb átmérőjű, négyzet átmetszetű karikákkal ellátott vas csikózabla a jobb lábfejnél (1a. típus). H.: 16,8 cm; karikák á.: 5,5 cm; karikák v.: 0,8 × 0,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 17.277 [188. tábla 3].

11. sír

1,2 m-re ÉK-re a 9. sírtól. M.: 30 cm. T.: ÉNy–DK. A sírgödör formája nem volt megfigyelhető. Rossz megtartású férficsontváz. Csontváz h.: 75 cm. A nyújtott csontváznak a koponyája balra esett, csak a felsőteste őrződött meg, mivel az alsó részét az agyagkitermelés során megsemmisítették. A jobb alkarcsontját 90°-ban a medencére hajtották, a bal kart pedig a mellére, kb. 60°-ban (XVI. pozíció).

Mellékletei:

1. Töredékes vas nyílcsúcs, a típusát nem lehet meghatározni pontosan, a csontváz koponyájától jobbra. H.: 5,8 cm; sz.: 2,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 17278.a [190. tábla 1].
2. Hosszú vágóélű, ívelt deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus) a fejtől Ny-ra, a sírgödör Ny-i végében. H.: 6,6 cm; sz.: 2,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 17278.b [190. tábla 2].
3. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs (1a. típus) a koponya bal oldalán. H.: 8,9 cm; sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17278.c [190. tábla 3].
4. Levél alakú nyílcsúcs a sírgödör Ny-i végében (4. típus). H.: 11,0 cm; sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17278.d [190. tábla 4].

12. sír

1,80 m-re DNy-ra a 10. sírtól. M.: 40 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 170 cm. Sírgödör sz.: 70 cm. Sírgödör formája: ovális. Jó megtartású férfi (?), a mellékletei alapján viszont női *juvenilis* II. (18–19 év körüli) csontváz. Csontváz h.: 150 cm. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a jobb karja kinyújtva a test mellett, a bal pedig 90°-ban a hasfalra helyezve (II. pozíció).

Mellékletei:

1.1–11. 11 db kerek kéregöntéses bronzpityke (1a1. típus).

1.1. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.281 [189. tábla 3].

1.2. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a közepén egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17281.b [189. tábla 4].
1.3. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a közepén egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17281.c [189. tábla 5].
1.4. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a közepén egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17281.d [189. tábla 6].
1.5. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a közepén egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17281.e [189. tábla 7].
1.6. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a közepén egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17281.f [189. tábla 8].
1.7. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a széleken egy-egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.281.a [189. tábla 9].
1.8. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a széleken egy-egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.281.b [189. tábla 10].
1.9. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a széleken egy-egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.281.c [189. tábla 11].
1.10. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a széleken egy-egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.281.d [189. tábla 12].
1.11. Kerek kéregöntéses bronzpityke, a hátára a széleken egy-egy fület forrasztottak. Á.: 1,2 cm; s.: 0,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.281.e [189. tábla 13].
3.1–9. Kéregöntéses csüngős bronzveret-garnitúra. A veretek kerek alakúak, a hátoldaluk széleire két fül lett forrasztva. A csüngők majdnem rombusz alakúak, a felső felükön kialakított ovális lyukba akasztható szalagfül révén csatlakoznak a veretekhez. Felületükön sematizált bagolyfej, a hátteret a bagoly szemei töltik ki, illetve az ugyancsak sematizált csőr (10h3.1. típus).
3.1. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 1,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.a [189. tábla 14].
3.2. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 1,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.b [189. tábla 15].
3.3. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 1,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.c [189. tábla 16].
3.4. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 1,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.d [189. tábla 17].
3.5. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 2,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.e [189. tábla 18].
3.6. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 1,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.f [189. tábla 19].
3.7. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 1,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.g [189. tábla 20].
3.8. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 2,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.h [189. tábla 21].
3.9. Veret á.: 1,2 cm; csüngő h.: 2,1 cm; s.: 2,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17283.i [189. tábla 22].
4.1–8. Négyzet alakú kéregöntéses bronz ruhaveretek. A közepükön gyöngyözött díszítés, amelyből négy csepp alakú díszítés nyúlik ki, amelyek végén egy-egy gömb látható (1a3. típus).
4.1. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.a [190. tábla 23].
4.2. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.b [190. tábla 24].
4.3. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.c [190. tábla 25].
4.4. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.d [190. tábla 26].
4.5. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.e [190. tábla 27].
4.6. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.f [190. tábla 28].
4.7. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.g [190. tábla 29].
4.8. Á.: 3,1 × 3,1 cm; s.: 2,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17284.h [190. tábla 30].
5.1–2. Két szabálytalan alakú ruhaveret bronzból, a végeik kihegyesednek, a felületük felső részén egy csepp alak, amelyet egy kihegyesedő félhold követ (2. típus). A két díszítés mélyített [181. tábla 31–32].
5.1. Mg.: 3,9 cm; sz.: 2,6 cm; s.: 3,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.285.a [190. tábla 31].
5.2. Mg.: 4,0 cm; sz.: 2,8 cm; s.: 3,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17.285.b [190. tábla 32].
6. Üreges, körte alakú öntött bronzgomb (1b1. típus). Mg.: 1,7 cm; lg. sz.: 1,1 cm; s.: 3,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17279 [189. tábla 1].
7. Öntött, tömör kis bronzgomb, a füle töredékes (1a1. típus). Mg.: 1,0 cm; sz.: 0,7 cm. A. M. M. Ltsz.: 17.280 [189. tábla 2].

13. sír

2 m-re ÉK-re a 6. sírtól. M.: 40 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 210 cm. Sírgödör sz.: 80 cm. Sírgödör formája: ovális. Jó megtartású *senilis* II. (65–70 év körüli) férficsontváz. A nyújtott csontváz jobb keze 90°-ban a medencére hajtva, a bal pedig kinyújtva a test mellett (III. pozíció). Csontváz h.: 174 cm. Bálint I.a. szimbolikus lovastemetkezés (kengyel, zabla, hevedercsat).

Mellékletei:
1.1. Ötszögű veret bronzból, a hátán három nittszeg (12. típus). A csontfedeles tegezt díszítette. Á.: 2,8 × 2,4 cm; s.: 2,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17287 [191. tábla 3].
1.2. Szív alakú bronzcsüngő (egy csüngős veret csüngője). A felületét szív alakú palmetta díszíti, a végén pedig kígyófejet mintáz (9b1. típus). A csontfedeles tegezt

díszítette. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,7 cm; s.: 1,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17286.a [191. tábla 1].

1.3. Szív alakú bronzcsüngő (egy csüngős veret csüngője). A felületét szív alakú palmetta díszíti, a végén pedig kígyófejet mintáz (9b1. típus). A csontfedeles tegezt díszítette. Mg.: 2,4 cm; sz.: 1,7 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17286.b [191. tábla 2].

2.1–2. Vascsiholó kovával együtt, a bal oldali medencelapát közvetlen közelében, a két combcsont között (1. típus). H.: 5,0 cm; v.: 0,4–0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 17289 [191. tábla 15].

3. Vas csikózabla egyetlen karikája (1b. típus). Nincs megadva a síron belüli helyzete. Á.: 6,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 17.292 [192. tábla 2 1].

4. Téglalap alakú vas hevedercsat, tüskével, a csontváz bal lábfeje mellett (2. típus). Á.: 5,8 × 4,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 17290 [192. tábla 22].

5.1–5. Tegez vas- és csontkomponensei a csontváz jobb könyökétől lefelé egészen a jobb térdig, 77 cm hosszúságban. A csont tegezfedelet sikerült azonosítani a jobb könyöknél, amelyet alább a tegeznyak erősítő vaslemeze követ. A tegezszájat vaslemezből készített nyakpánt erősítette, a tegez testét ugyanakkor három vaspálca merevítette, a tegez fenekét pedig ugyancsak vaspánt erősítette. A tegez nyakpántjánál előkerült egy kör alakú csat is [191. tábla 10].

5.1. Tegez csontból készült töredékes fedele, nitolás nyomaival, a jobb könyök mellett (2a. típus). H.: 8,5 cm; sz.: 3,2 cm; v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [191. tábla 4].

5.2. Tegezszájat díszítő L alakú csontlemez, pontkör mintákkal díszítve (8. típus). H.: 2,8 cm; v.: 0,3 cm; pontkör minták á.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 17295.a [191. tábla 5].

5.3. Tegezszájat díszítő csontlemez töredéke, pontkör mintákkal díszítve (8. típus). H.: 3,1 cm; sz.: 0,8 cm; v.: 0,1 cm; pontkör minták á.: 0,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 17295.b [191. tábla 6].

5.4. A tegez testét merevítő három vaspálca [191. tábla 10].

5.5. Kerek alakú vascsat (5.3. típus). Á.: 4,3 × 3,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 17296 [191. tábla 7].

6.1–6. Vas nyílcsúcsok a tegez felső részében.

6.1. Egyszerű, rövid vágóélű nyílcsúcs (1a. típus). H.: 4,5 cm; sz.: 1,8 cm. A. M. M. Ltsz.: 17.297.a [191. tábla 8].

6.2. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,0 cm; sz.: 2,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 17.297.b [191. tábla 9].

6.3. Egyszerű, rövid vágóélű nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,3 cm; sz.: 2,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 17.297.c [191. tábla 11].

6.4. Egyszerű, rövid vágóélű nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,7 cm; sz.: 1,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 17297.d [191. tábla 12].

6.5. Egyszerű, rövid vágóélű nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,2 cm; sz.: 1,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 17297.e [191. tábla 13].

6.6. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 8,7 cm; sz.: 2,8 cm. A. M. M. Ltsz.: 17297.f [191. tábla 14].

7.1–4. Íj csontmaradványai ugyancsak a csontváz jobb oldalán, az íj vége – hasonlóan a tegezfejhez – a jobb könyök alól került elő, a markolatcsont a térddel párhuzamosan a tegezfenék mellett feküdt, az íj másik végét jelző íjvégcsontok pedig a jobb lábfejről kerültek elő.

7.1. Íj markolatcsontja a csontváz jobb térdcsontjától kb. 20 cm-re. H.: 12,7 cm; sz.: 2,8 cm; v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 12288 [192. tábla 17].

7.2. Íjvégcsont a jobb könyök alatt. H.: 27,4 cm; sz.: 1,8–3,0 cm; v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 12288 [192. tábla 18].

7.3. Íjvégcsont a jobb lábfejen. H.: 27,0 cm; sz.: 1,8–2,9 cm; v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 12288 [192. tábla 19].

7.4. Íjvégcsont a jobb lábfejen. H.: 27,2 cm; sz.: 1,8–2,9 cm; v.: 0,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 12288 [192. tábla 20].

8. Vaskés, meg nem jelölt helyről a sírban. H.: 11,9 cm; p. h.: 9,0 cm; sz.: 1,5 cm; v.: 0,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 17291 [192. tábla 16].

9.1–2. Trapéz alakú kengyelvasak a csontváz lábfejeinél.

9.1. Trapéz alakú kengyel a bal lábfej mellett (1b3. típus). Mg.: 17,1 cm; belső mg.: 11,8 cm; sz.: 11,7 cm; belső sz.: 10,9 cm; f. á.: 3,2 × 4,0 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 0,6 cm; t. sz.: 2,6 cm; s.: 223,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17293 [193. tábla 23].

9.2. Trapéz alakú kengyel a jobb lábszárcsont mellett (2a5. típus). Mg.: 17,1 cm; belső mg.: 11,8 cm; sz.: 11,7 cm; belső sz.: 10,9 cm; f. á.: 3,2 × 4,0 cm; szíjbújtató á.: 1,6 × 0,6 cm; t. sz.: 3,6 cm; s.: 226,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 17. 294 [193. tábla 24].

14. sír

ÉNy-ra a VI. kutatóároktól és DNy-ra a 13. sírtól. M.: 40 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör h.: 170 cm. Sírgödör sz.: 50 cm. Sírgödör formája: ovális. Jó megtartású nyújtott *senilis* (65–70 év körüli) férficsontváz, koponyája jobbra esett, bal keze 90°-ban a medencére hajtva, a jobb pedig kinyújtva a test mellett (II. pozíció). Csontváz h.: 155 cm.

Melléklete:

1. Vaskés a bal medencelapáton. Szétesett. Azonosíthatatlan.

15. sír

A temetőrész szélső, DNy-i részében emberi és állati vázmaradványok kerültek elő, amelyek minden bizonnyal egy újabb sírhoz tartoztak. Ez a feldúlt sírmaradvány egyértelművé teszi, hogy a temető jóval nagyobb kiterjedésű lehetett. A sírból egy combcsont és egy lókoponya maradt fent.

100.4. ÉRTÉKELÉS

100.4.1. A lelőhely kiterjedése

A megmentett három (I–III. sír), majd a feltárt újabb tizenkét (4–15. sír) temetkezés egy nagyobb, javarészt elpusztított nekropolisz része volt. Ez egyértelműen kiderül abból is, hogy az É-tól D felé nyitott kutatóárkok és szelvények különböző pontjain (A–G pontok) emberi csonttöredékek kerültek elő, amelyek temetkezéseket jeleznek. Ugyanakkor az ásatás É-i és D-i végpontján előkerülő 5. és 15. sír is egyértelműen azt jelzi, hogy a terület e részén is temetkeztek még. Az A–D pontokon topográfiai szempontból szimmetrikusan előkerülő csonttöredékek még legalább egy elpusztított sírsorról tanúskodnak. Lényeges, hogy az e pontoktól É-ra és K-re nyitott – nagyobb méretű – felületekről már nem került elő egyetlen temetkezés sem [90. kép]. Lehetséges tehát, hogy összesen három sírsorral számolhatunk?

A fenti kép alapján elmondható, hogy a temető ÉK-i irányban jó eséllyel teljesen feltártnak tekinthető, de nem lenne meglepő, ha a terület Ny-i felében sem találnánk már meg a sírsorok folytatását. Nem ez a helyzet ugyanakkor a temetőrész D-i oldalán, amelyet – úgy tűnik – nem tártak fel teljes egészében. Ha mindegyik sírsorban kb. 15 temetkezéssel számolunk, akkor a lehetséges 60 temetkezésnek mintegy 25%-át tárhatták fel mindeddig.

100.4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan az kiderülhetett az összegző térképeinkről is, a feltárt 15 temetkezés két sírsorba rendeződött: az első sírsorból került elő az I–III., 5., 9–12. temetkezés, míg a másodikból a 4., 6–8. és a 13–15. sír. A 4–5. és 15. temetkezések a feltárás nehéz körülményei miatt kissé távolabb esnek az eredeti sírsoroktól, azonban az összesített térképeken jól látszik, hogy lazábban ugyan, de ezek is a feltárt sírsorokhoz tartozhattak.

Antropológiai elemzéseket a 4–14. temetkezések esetében végeztek, az eredményt az alábbi összesítő táblázatban próbáltuk meg szemléltetni:

Férfi	**Férfi – *maturus* II.**	**Férfi – *senilis* II.**	**Nő – *maturus* II.**	**Nő – *juvenilis* II. ?**	***Juvenilis* II.?**
4. sír (fegyver)	9. sír (fegyverként?)	10. sír	6. sír	12. sír	8. sír
		13. sír (fegyver)	7. sír		
11. sír (fegyverként?)					
		14. sír			

92. kép. A nagylaki temető csontvázainak neme és életkora

E táblázatból eléggé egyértelműen kiderül, hogy a feltárt temetkezések jelentősebbik része férfisír volt. Ezek mellékletei között majdnem mindegyik esetben megtalálható az íjászfelszerelés, de a lovastemetkezést jelző lócsontok, illetve lószerszámok is. Ha figyelmesebbek vagyunk, akkor kiderülhet, hogy a helyzet korántsem ennyire egyértelmű: a 11. sírban a koponya köré helyezett nyílcsúcsok inkább babonás szándékkal hozhatóak összefüggésbe és lényegében nem értékelhetőek fegyverként, a 9. sírból előkerült két tegezfüggesztő „fegyverként” való értelmezése ugyancsak kérdéses. Következésképpen csupán két férfisírt (a 4. és 13. temetkezést) tudunk fegyveres férfitemetkezésként értékelni. Arra, hogy e fegyveres férficsontvázak között létezett-e bármiféle genetikai kapcsolat, ebben a pillanatban nem tudunk válaszolni.

A sírgödrök formája kapcsán a rendelkezésre álló adatokat megpróbáltuk rendszerezni:

1. Egyszerű, lekerekített sarkú gödrök: 4., 7. és 10. sír.
2. Ovális sírfolt: 5–6., 9., 12–14. sír.

A sírmélységek statisztikai feldolgozásának alapkérdése, hogy a mai adataink mennyire tükrözik a sírok megásása pillanatában elért egykori mélységeket. A nagylaki temetőrészben összesen kilenc sír mélységét sikerült elemeznünk, ezek középarányosa 40 cm volt.

A nagylaki temetőben a sírok zömmel ÉNy–DK-i tájolásúak, ettől csupán a 4. sír pontosan Ny–K-i tájolású temetkezése tért el. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe.

A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő:

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 5–6. sír.
2. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): 12. és 14. sír.
3. A bal kéz a test mellett kinyújtva, a jobb pedig 90°-ban behajlítva (III. pozíció): 13. sír.
4. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 45°-ban behajlítva, a medencére vagy ráhajtva a másik karra (VI. pozíció): 7. sír.
5. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig pedig a kulcscsontra vagy a mellcsontra hajtva (XVI. pozíció): 9. és 11. sír.

Mindenképpen fontos megemlítenünk ebben az esetben, hogy a 9., 11. és 13. temetkezésekből lovas–fegyveres temetkezések kerültek elő. Ez lényeges információ, mivel e karpozíciókat egyesek bizánci keresztény hatásként értékelték.[415] Kérdéses, hogy vajon a jelenséget értékelhetjük-e a keresztény temetkezési praktikák pogány hitvilágban való megjelenéseként.

A honfoglalás kori temetők specifikus temetkezéseinek számítanak az úgynevezett lovastemetkezések különböző változatai. A nagylaki temetőrész jellegzetes temetkezési szokása volt a lovastemetkezések I. és II. típusa,[416] ezeket az alábbi táblázat szemlélteti:

I. a. típus (nyereg – kantár)	**I. b. típus (nyereg)**	**I. c. típus (kantár)**	**II. típus**	**Lócsontok**
13. sír (férfi, *senilis* II.)	4. sír (férfi, kora?)	10. sír (férfi, *senilis* II.)	6. sír (nő, *maturus* II.)	I. sír (férfi)
			9. sír (férfi, *maturus* II.)	15. sír (?)

93. kép. A nagylaki temető lovastemetkezéseinek típusai

Összegezve tehát: a nagylaki temetőben a lovastemetkezések női és férfisírokban egyaránt előfordultak. A mellékleteik és az antropológiai elemzések alapján nő nyugodott a 6. sírban, ugyanakkor férfiak az I., 4., 9–10., 13. sírokban, tehát mindkét nem képviselői részesülhettek e szokásban, mégis elsősorban férfiakat temettek el lószerszámmal, illetve lócsontokkal. A 6. sírban fekvő nő *maturus* korú (tehát 35–45 éves) volt, a férfiak esetében a skála azonban jóval szélesebb: a *maturus*tól (9. sír) a *senilis*ekig terjedt (10. és 13. sír). A 4. temetkezésben fekvő férfi korát nem sikerült megállapítani.

Az eddig megmentett és feltárt 15 temetkezésből összesen hét esetben ismerünk lócsontot, illetve lószerszámot, amely a teljes sírszám 46,66%-át jelenti. Ez az egyik legmagasabb arány az eddig vizsgált temetőink közül. Az is lényeges, hogy a lovastemetkezések több típusa is ismert a nagylaki temetőből.

100.4.3. A leletanyag elemzése

Az eddig feltárt temetőrész majdnem mindegyik feltárt sírjában találunk mellékletet, ebből a szempontból kivételt a 15. feldúlt temetkezés képez.

A sírokból csupán kisebb mennyiségben kerültek elő különféle ékszerek, leginkább a hajkarikák különböző típusai. A II. sírból sima 1a. típusú hajkarika, a 8. sírból pedig 1b. típusú hajkarika látott napvilágot. Az 1a–b. sima hajkarika típusokat az utóbbi időben a kutatás a 10–11. század folyamatosan előforduló leleteként kezeli.[417] A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika, amely azonban a Partiumban már a 10. század második felében felbukkan. Véleményünk szerint elterjedésük az alföldi területeken már a 10. század második felében elkezdődhetett. Ezt megerősíteni látszik a nagylaki lelet is. A nagyméretű pödrött végű hajkarikákat Lőrinczy Gábor a 10. század második felétől a 11. század elejéig keltezte,[418] azonban más leletek ezt a feltételezést felülírják (pl. Hodony 4. sír). A nagylaki példányt a temetkezés helyzete alapján – fenntartásokkal ugyan – de a 10. század végére–11. század elejére keltezhetjük.

A két öntött, áttört, lunula alakú fülbevaló a 6. sírból került elő. A tárgyak testén két csepp alakú áttört minta helyezkedik el, amelyek közepén rombusz alakú díszítés látható. A tárgy három nyúlványa végén áttört kör alakú díszítés. Mindeddig nem ismerjük e tárgyak pontos Kárpát-medencei párhuzamát, azonban pontos párhuzamait csüngőként Dalmáciából ismerjük, például Kašić 54. sírjából, illetve a Stankovci melletti Velištak temetőjének egy közöletlen sírjából. A leletet közlő M. Petrinec Dalmáciából számos hasonló példát említ. E tények alapján valószínűleg D-i kereskedelmi termékről van szó.[419]

Öt db gyöngy a II., valószínűleg női temetkezéséből került elő.

Két félhold alakú csüngő ugyancsak a II. sír jellegzetes, női szerepre utaló leletegyütteséből ismert. Az öntött tárgyak fülei áttört, kör alakú lyukak, jól láthatóan kialakított árkolásokkal. A különböző méretekkel és súllyal rendelkező tárgyak előlapján öt dudor látható: három ezek közül középen háromszöget

[415] Szabó 1984, 83–97.
[416] Bálint1969, 107–114.
[417] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[418] Lőrinczy 1985, 157.
[419] Petrinec 2007, 84, *Sl.* 1.

formáz, egy-egy pedig a tárgyak két végén helyezkedik el. Előlapjuk felületét négyszög alakú rácsmintás keret szegélyezi, amelyek nyújtott háromszöget képeznek. Az egyik csüngő közepén kör alakú áttört nyúlvány észlelhető, amely füllel csatlakozik a lunula testéhez, a másik példány nyúlványa azonban letörött. A két tárgy súlya között éppen ezért is jelentős különbséget rögzíthettünk (az első súlya: 4,2, a másodiké viszont csak 3,8 gramm volt). Díszítés szempontjából nagyon közel áll hozzá a Püspökladány-Eperjesvölgy 92. sír csüngője, azonban rácsmintás szegélyének pontos párhuzamát a Timári I. temető 22. sírjának csüngőjén találhatjuk meg.[420] A Kralovánszky-féle tipológiába nem tudjuk besorolni, pontos párhuzamait ugyanis nem találtuk meg e tipológiai felosztásban. A tárgytípus egyértelműen a 10. század második felére–végére keltezhető.

Egy négyzet alakú ing- vagy ruhaveret a 8., *juvenilis* II. temetkezéséből ismert. Közeli párhuzamait Gyulavarsándról, Magyarpécskáról és a várfalvai temető 43. sírjából ismerjük. 11. század elejei pontosabb keltezése csakis a várfalvai temetőrész esetében lehetséges. A nagylaki példányt viszont a 10. század második felére tehetjük.

Ugyancsak a 8. sírból ismert egy csüngős veret felső része. A 12. sírból viszont már egy tizenegy kerek és kilenc csüngős veretből álló ingnyakveret-garnitúra került elő, együtt nyolc db ruha- vagy kaftánverettel. A nagylaki 12. sír 10h3.1 típusú veretei a nagyon általános kerek veretek csoportjához sorolhatók: Bajót, Budapest-Rákospalota, Kiskunhalas, Marcelháza, Szegvár, Szentes környéke, Szelevény, Szob-Ipolypart, Szentes-Nagyhegy, Veresvár vereteit említhetjük párhuzamként. Csüngőjének azonban alig ismert pontos párhuzama, mindössze két hasonló leletünk van: az első azonban nem csüngősveret, csupán egy kis ing- vagy ruhaveret Sárrétudvari-Hízóföld 262. sírjából, de hasonló került elő Tápé-Malajdokról is.[421] A tárgyak keltezése szempontjából nem lényegtelen, hogy a sárrétudvari sírból préselt lemezes hajfonatkorong, sima 1a. típusú hajkarika, egy granulált gömbökből álló gyöngykoszorús hajkarika vagy fülbevaló és két kisebb, középen gyöngyözött díszítésű korong került még elő. A tárgyegyüttest ily módon a 10. század közepére keltezhetjük.

A nyolc db négyzetes veret két párhuzamos vonalban a csontváz felsőtestén került elő, de ugyancsak ebben a két sorban került elő a két csepp alakú veret is.

A 13. sírban a tegez környezetében került elő egy díszítetlen ötszögű veret, továbbá két csüngős veret alsó része. Ezek a tegez díszítésében játszhattak szerepet. A két csüngő pontos párhuzama a bajóti és a ptuji csüngős veretek alsó tagjai.[422]

A ruházat maradandó anyagból készített elemei közül gombok két sírból kerültek elő: a III. és a 12. sírból került elő egy, illetve két példány. Míg a III. sírból egy ezüstből készített import lemezgomb került elő, addig a 12. sírból egy egyszerű, tömör öntött fülesgomb és egy üreges körte alakú gomb ismert.

Három temetkezésből került elő karperec: a II. temetkezésben egy, a 6. temetkezésben pedig két huzalkarperecet dokumentáltak. E karperectípus feltűnik a 10. század első felében, de még a 11. század második felében is használatban maradt.[423] A 8. sírból sodrott és fonott karperecek kerültek elő, amelyek keltezését a 10. század végére tehetjük.[424]

Gyűrű egyetlen sírból került elő. A poncolt díszítésű pántgyűrű párhuzamát a 10. század második felére keltezve a Püspökladány-Eperjesvölgyi temető 72. gyermeksírjából ismerjük.[425]

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek, ezek között a nagylaki temetőben csupán íjászfelszerelések darabjai kerültek elő: íjcsontok, nyíltegezek és nyílcsúcsok az I., 4., 9., 11. és 13. sírból.

A négy, nyílcsúcsokat tartalmazó temetkezésből a következő nyílcsúcs típusok kerültek elő:

1. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (1a. típus): I. (1 példány), 4. (3 példány), 11. (1 példány) és 13. sír (4 példány).
2. Hosszú vágóélű, alul ívelt élű deltoid nyílcsúcs (2b. típus): 11. sír (1 példány).
3. Rombusz alakú egyszerű nyílcsúcs (3a. típus): I. (1 példány), 4. (2 példány) és 13. sír (2 példány).
4. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 11. sír (1 példány).
5. Állapota miatt besorolhatatlan: 11. sír (1 példány).

A négy temetkezés közül a legtöbb nyílcsúcsot a 13. sírban regisztráltak, e temetkezésből 6 db került elő. A 4. és a 11. sírban 4 példányt regisztráltak. Az I. temetkezésből csak két példányt ismerünk, azonban az említett temetkezést megbolygatták.

A tegezleletek legtöbbször a nyílcsúcsokkal együtt fordulnak elő, hiszen e tárgyak természetes helye a tegez, ez azonban nem feltétlenül törvényszerű, hiszen vannak esetek, amikor a tegez síron belüli helyzete nem egyezik meg a nyílcsúcsokéval. Tegez részeit az I., 4., 9. és a 13. sírokban regisztrálták.

[420] M. Nepper 2002, 156. tábla 2; Kovács 1988, 143, 11. kép 2.
[421] Bálint 1991, Taf. XLII. 10; M. Nepper 2002, 336. tábla 6.
[422] Bálint 1991, *Taf.* XXXVII. 19, 29.
[423] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[424] Langó 2000, 42–44.
[425] M. Nepper 2002, 154. tábla 8.

A 13. sír esetében a tegez helyzetét egészen jól meg tudjuk határozni a sírban. A csontfedeles tegezt a behajlított jobb könyöktől egészen a bal térdig lehetett megfigyelni 77 cm hosszúságban. A jobb könyöknél levő felső részénél került elő a csont tegezfedél, amelyet alább a tegeznyakat erősítő vaslemez követett. Ugyanott egy tüskés kerek csatot dokumentáltak, amely valószínűleg a szíjazat felerősítésében játszhatott szerepet. A tegez vasazata három helyen is megfigyelhető volt, az alján sikerült dokumentálni a fenékabroncsot is.

A tegezekhez tartozó tárgyak közül kiemelkedően fontos a háromosztatú szíjelosztó, amelynek eléggé közeli párhuzamát a skandináviai upplandi Ärvinge-ről ismerjük.[426]

Pontkörös csont tegezdíszeket az I. és a 13. sírból ismerünk. Ezek az Alföld 10. századi jellegzetességei közé sorolhatóak és főleg a Tisza vidékén, illetve a Tiszántúlon kerülnek elő.[427] Tudomásunk szerint az Erdélyi-medencében a mai napig nem került elő hasonló.

Szükséges felhívnunk a figyelmet egy másik különös jelenségre is: a 9. *maturus* férfitemetkezésében előkerültek ugyan egy tegez részei, nem ismertek azonban nyílcsúcsok a sírból. Hasonló jelenséget a gyulavarsándi 7. és a rákóczifalvai IV. női sírban dokumentáltak.[428]

Íj csontmaradványai a 13. sír csontváz jobb oldalán, a jobb könyök alól kerültek elő. A markolatcsont a tegezfenék mellett feküdt, párhuzamosan a térddel, a jobb lábfejen az íj másik végét jelző íjvégcsontokat bontották ki. A helyzete alapján egyértelműen leeresztett, nyugalmi állapotban levő példányról volt szó. Az I. sírban lelt íj csontmaradványainak helyzetéről nincsenek pontos információink.

A használati eszközök jellegzetes tárgyai a 10–11. századi anyagi kultúrának. A nagylaki temetőből kések és csiholók ismertek. Érdekes, hogy majdnem mindegyik olyan temetkezésben, amelyben kést regisztráltak, csiholó is előkerült. Kések az I., III., 4., 10., 13. és 14. sírokból kerültek elő, csiholók a 10. és 14. sír kivételével szintén ugyanezen sírokból.

A nagylaki temető jellegzetes emlékei a lovastemetkezésekből előkerült lószerszámok: kengyelek, zablák és hevedercsatok.

A nagylaki temető kengyelleleteit kizárólag a trapéz alakú típusok képviselik. A nagylaki temetőrészből összesen öt sírból ismerünk nyolc példányt: I. (2 példány), 4. (1 példány), 6. (1 példány), 9. (2 példány) és 13. sír (2 példány). Két temetkezésből tehát csupán egyetlen kengyel példány ismert. Egyébként nem sok esetben ismert trapéz alakú kengyel női sírból: ez alól azonban kivételt képez a 6. sír, amelybe nőt temettek.

A nyolc közül négy esetben nem figyelhetjük meg a szár és a talp közötti gomb díszítést. De mind közül a legkülönlegesebbnek a 4. sír trapéz alakú kengyelét tarthatjuk. Jellegzetességei (a legyező alakú fül, a nyak megléte és a szárak négyzet alakú átmetszetes kiképzése) alapján a trapéz alakú kengyelek csoportjához sorolhatnánk e tárgyunkat, a kengyel testének formája azonban sokkal közelebb áll a körte alakú kengyelek formavilágához. Lényeges az is, hogy a hagyományos gomb díszítés e tárgyról is hiányzik. Éppen ezért ezt a kengyelt mégis inkább tarthatjuk a trapéz alakú kengyelek prototípusának, amely formai átmenetet képezhet a két kengyelcsoport között. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy e kengyel nemhogy nem súlyosabb számos körte alakú kengyelnél, hanem könnyebb is azoknál (167,3 gramm). Ebből a típusból fejlődhetett ki tehát a klasszikus, nehezebb trapéz alakú, gombos kengyel, amely akár 60 grammal is súlyosabb lehetett példányunknál. A trapéz alakú kengyeleket a 10. század második felétől használják egészen a 11. század első harmadáig.[429]

A nagylaki zablákat két csoportba sorolhattuk:

1. Kisméretű karikákkal ellátott csikózablák (1a. típus): I., 10. sír.
2. Nagyméretű karikás csikózablák (1b. típus): 4., 9. és 13. sír.

A hevedercsatokat ugyancsak különböző típusokhoz sorolhatjuk:

1. Téglalap alakú hevedercsat, lekerekített végekkel (2. típus): I. (1 példány), 4. (1 példány), 10. (1 példány) és 13. sír (1 példány).
2. D alakú hevedercsat (3. típus): 6. sír (1 példány).
3. Kerek alakú hevedercsat (4. típus): I. sír (1 példány).

100.4.4. A temető keltezése [91. kép]

A trapéz alakú kengyelek egyik Nagylakon előkerült példánya tehát formai átmenetet képez a körte alakú és a klasszikus trapéz alakú kengyelek között. A 4. sír kengyelének a temetőn belüli helyzete arra utal(hat), hogy egy-két évtizeddel a temető szélén kiásott, pödrött végű hajkarikás sír anyaga előtt kerülhetett a földbe, amelytől nem messze még egy feldúlt S végű hajkarikás és egy lunulás, csüngős sír is ismertté vált. Ebből kiindulva a nagylaki temetőrészt a 10. század 60-as éveitől kezdődően keltezhetjük a század végéig, illetve a 11. század elejéig.

[426] Hedenstierna-Johnson 2006, 30, *Fig.* 2.
[427] Nagylaktól földrajzi értelemben nem túl messze helyezkednek el a pontkörös tegezdíszek lelőhelyei: Szarvas, Sándorfalva, Orosháza. A Duna–Tisza vidékről ismert a Homokmégy-Halom 8. sír lelete, a Hajdúságból pedig a Sárrétudvari-Hízóföld 80. és 257. sírjából származó leletek.
[428] Popescu 1956, 128, *Fig.* 81. 5–6, *Fig.* 82; Selmeczi–Madaras 1979–1980, 141–172.
[429] Kovács 1986b, 195–225.

100.4.5. Összefoglalás

A nagylaki temetőrész fentebb bemutatott leletanya alapján tehát két következtetés szűrhető le:

1. Az eddigi adatok alapján a nagylaki temetőt eléggé biztosan csak a 10. század második felére keltezhetjük.
2. A lovas–lószerszámos és fegyveres sírok viszonylagos magas arányából következően a nagylaki temetőt egy honfoglaló magyar közösség sírkertjeként értékelhetjük.

A temető az Alföldre jellemző hagyatékkal rendelkezett: nyílcsúcsos–tegezes férfitemetkezések, valamint női sírok relatíve gazdag mellékletanyaggal. A temetőrészletet továbbá a lócsontos temetkezések kis mennyisége, ugyanakkor a lószerszámos temetkezések jelentős százalékos aránya jellemzi.

A nagylaki temetőből nagyon kis mennyiségben került elő nemesfém, a sírokba került bronz mennyisége azonban már jóval nagyobb:

	Au	Ag	Br
I. sír			7,0 g
II. sír		3,3 g	26,6 g
III. sír		2,0 g	0,9 g
4. sír			
5. sír			2,3 g
6. sír			49,90 g
7. sír			
8. sír			21,1 g
9. sír			
10. sír			
11. sír			
12. sír			77,0 g
13. sír			4,4 g
14. sír			
15. sír			

94. kép. A nagylaki temető fémmennyisége síronként

A 14 sírból tehát összesen mintegy 5,2 gramm ezüst került elő (ez síronként csupán 0,37 grammot jelent), illetve 189,2 gramm bronz (ez összesen 13,51 grammot jelenet síronként).

Annak ellenére, hogy szinte mindegyik férfisírból került elő fegyver, ezek helyzete és mennyisége alapján csak az I., 4. és a 13. sírokat értékelhetjük fegyveres sírokként. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a legkomplexebb íjászfelszerelést tartalmazó sírban egy *senilis* II. férfi nyugodott, feltehető a kérdés, hogy a nagylaki temetkezés esetében nem arról van-e szó, hogy egy fegyveres (öreg) férfi jelképként kapta e tárgyakat, ellentétben más temetkezésekkel/temetőkkel, ahol a sírba tett fegyver a harcosok jogi státusára utalhat.

Arra a kérdésre, hogy hány generáció használhatta ezt a temetőt, nem tudunk válaszolni. A temetőtérképünk alapján valószínűnek tűnik, hogy a temető két sírsorának részei kerültek feltárásra, a temető nagyobbik része elpusztulhatott vagy a föld alatt rejtőzik. E hiányosságok ellenére azt biztosan leszögezhetjük, hogy a temetkezési szokások és a leletanyag alapján egy tipikus – a 10. század második felében élő – pogány közösségről beszélhetünk a nagylaki lelőhely kapcsán.

100.5. IRODALOM

Gáll et al. 2007, 107–144; Mărginean 2007, 17–56.

II.101. NAGYŐSZ-KLEINE HÜGEL

(r.: Tomnatic, n.: Triebswetter; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vámegye]

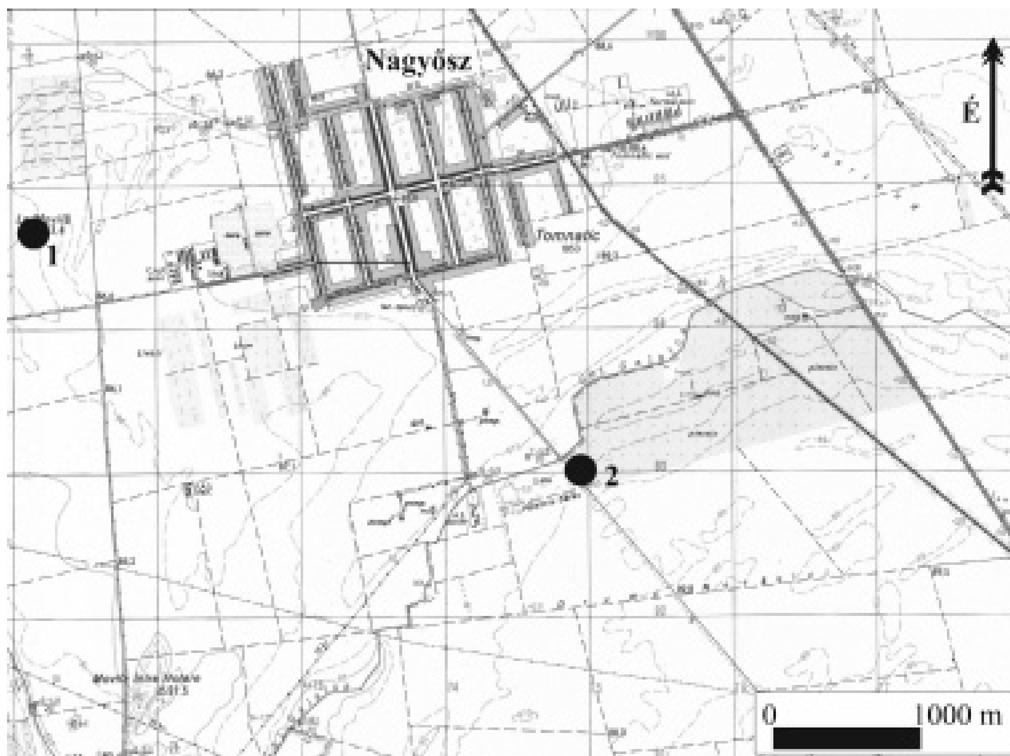
101.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [87., 95. kép]

A lelőhelyet 1898. október 3-án tárta fel Kisléghi Nagy Gyula, Bella Lajos és Miske Kálmán. A kis temetőhalom Nagyősz Ny-i oldalán, az 1887-es katonai térképen 98 m tengerszint feletti magassággal jelzett „Kleine-Hügeltől" Ny-i irányban (Nyerő község felé) kb. 25 lépés távolságban került elő.

Az itt feltárt két sír mellékleteit Kisléghi Nagy Gyula a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba küldte. A Kisléghi naplójában említett egyes leletek (elsősorban az övveretek) ugyanazok lehetnek, amiket a Nemzeti Múzeumban 1898-ban Nagyősz lelőhelynév alatt leltároztak be. Erről az 1996-os kiállítási katalógus vonatkozó szócikkének szerzője a következőket írta: *„Elpusztított férfisír díszövének maradványait szerezte meg 1898-ban a Nemzeti Múzeum"*.[430] Új adataink fényében szükségesnek tartjuk javítani ezeket az adatokat, ugyanis a Nemzeti Múzeumban őrzött leletek valójában Kisléghi Nagy Gyulának és Bella Lajosnak köszönhetően kerültek a múzeumba. Ismeretlen személyek nemtörődömségének köszönhetően nyilváníthatta a leletegyüttest mintegy száz év múltán szórványnak – természetesen önhibáján kívül – a fenti szócikk szerzője, Mesterházy Károly.

Kisléghi sorai világosak: *„Az ásatásnak igen sok nézője akadt a közeli Nagy-Ősz községből, s míg én egy csoport felvétellel örökítem meg a sikerült napot (e felvétel – Bellával és a báróval – a fényképalbum I. 2 lapján látható) addig Miske a feltárt sírleletet fényképezte le a saját apparátusával."*[431]

Nagy veszteség ugyanakkor, hogy a Kisléghi által a Nemzeti Múzeumba küldött 10 pénzérmének – amelynek fontos keltező értéke lehetett – nyoma veszett. Kisléghi naplójának 35. oldala is erről tanúskodik: *„a leletről azóta nem halottam hírt, mely vendégeim révén, akik október hó 4. én reggel hagyták el Nagykomlóst – a Nemzeti Múzeumba került"*.[432]

95. kép. Nagyősz-Kleine Hügel

[430] K. k. 1996, 341.
[431] Kisléghi Nagy 2010, 27.
[432] Kisléghi Nagy 2010, 27.

101.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.), ismeretlen hely.

101.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
Feldúlt, kirabolt temetkezés. Nincs több információnk.

Mellékletei:
1. Néhány ezüstérme. Azonosíthatatlan.
3. Vas nyílcsúcs. Azonosíthatatlan.

2. sír
A temetkezés leírását Bella Lajos végezte el, feljegyzései ismeretlenek. Temetkezési szokás: Bálint II. típusú lovastemetkezés. Kisléghi feljegyzése alapján: *„a harcos mellett megtaláltuk a lókoponyát, ezalatt a patákat”*.[433]

Mellékletei:
1. Hosszabb rozsdás vasdarab a csontváz melletti lókoponya alatt. A helyzete alapján talán zabla része lehetett. Azonosíthatatlan.
2. Kengyelvas a csontváz melletti lókoponya alatt. Azonosíthatatlan.
3. Fehér színű, zöld és vörös rozettákkal díszített gyöngyszem. Helyzete a sírban nem ismert. Azonosíthatatlan.

4.1–4. „Számos kisebb bronz övdísz” nagy valószínűség szerint az alábbi ezüst övveretek:

4.1. Aranyozott ezüst nagyszíjvég, kéregöntéssel készült, hátsó oldalán öt nittszeg nyomai, amelyekből három maradt meg, kettőt a nyomai alapján azonosítottunk (3. típus). H.: 7,9 cm; sz.: 2,8 cm; s.: 12,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 108/1898.1 [194. tábla 1].

4.2. Aranyozott ezüst övveret, palmetta díszítéssel a felületén, a hátán háromszög alakban nittszegek (felül kettő, alul egy), amelyek révén az említett veretet övre erősítették (7b1. típus). A három nittszegből csak kettő maradt meg. Á.: 3,4 cm; mg.: 2,9 cm; s.: 4,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 108/1898.2 [194. tábla 2].

4.3. Aranyozott ezüst övveret, palmetta díszítéssel a felületén, a hátán háromszög alakban nittszegek (felül kettő, alul egy), amelyek révén az említett veretet övre erősítették. A három nittszegből csak kettő maradt meg (7b2. típus). Á.: 3,1 cm; mg.: 3,2 cm; s.: 3,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 108/1898.3 [194. tábla 3].

4.4. Aranyozott ezüst övveret, palmetta díszítéssel a felületén, a hátán háromszög alakban nittszegek (felül kettő, alul egy), amelyek révén az említett veretet övre erősítették. A három nittszegből csak kettő maradt meg (7b2. típus). Á.: 3,0 cm; mg.: 3,1 cm; s.: 3,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 108/1898.4 [194. tábla 4].

5. Líra alakú bronzcsat, félkör alakú testtel, valószínű, hogy a veretes öv csatja (2a. típus). Á.: 3,8 × 3,2 cm; ovális test á.: 2,1 × 3,2 cm; másik része: 1,7 cm; s.: 24,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 108/1898.5 [194. tábla 5].

6.1–10. 10 db pénzérme ezüstből, négy helyen átfúrva, a sípcsontok mellett. Nem kizárt, hogy a lószerszám szíjazatának díszei voltak. Azonosíthatatlanok.

101.4. ÉRTÉKELÉS

A Nagyősz határában feltárt – két sírból álló – kis temetőt feltártnak tekinthetjük, hiszen az egész kis dombot átkutatták. Óriási veszteség azonban, hogy a Kisléghi által emlegetett érmek eltűntek, hiszen ezáltal pontosabban datálhatnánk ezt a leletegyüttest.

A temetkezési szokások kapcsán annyi leszögezhető, hogy egy II. típusú lovastemetkezéssel számolhatunk.[434] Talán amulettként értékelhető a Kisléghi által emlegetett egyetlen gyöngy.

A megmaradt leletanyag (veretek, szíjvég, líra alakú csat) alapján egy gazdag mellékletű, fegyveres–díszöves–lovas temetkezést valószínűsíthetünk, egy másik, szegényesebb temetkezés mellett.

A palmetta díszes veretek (7b1–7b2. típus) és a szíjvég (3. típus) pontos párhuzamát nem ismerjük, a líra alakú csat pedig a 10–12. században általánosan használt tárgytípus volt.[435] Sajnos fogalmunk sincs a temetkezésből előkerült kengyel típusáról. A temetkezések jellege alapján tehát a 10. század első két harmadára keltezhető kis méretű temetővel számolhatunk.

A nagyőszi kis temető légvonalban kb. 800 m távolságra került elő a nagyteremiai – hasonlóan kisméretű és gazdagon felékszerezett női sírt tartalmazó – temetőtől, illetve a nagykomlósi, talán magányos férfisírtól, de csupán 400 m-re van a vizézsdi sírtól is. A sírokban eltemetett egyének társadalmi státusa

[433] Kisléghi Nagy 2010, 27.
[434] Bálint 1969, 107–114.
[435] Révész 1989, 513–541.

természetesen meghatározhatatlan, összehasonlítva azonban a sírok anyagát e mikrorégió temetkezéseivel, egyértelműen látszik pogány hitviláguk vagy az a tény, hogy gazdagabbak lehettek például a nagykomlósi nyílcsúcsos férfisír szerényebb mellékletű halottjánál. Ennek ellenére veszélyes lenne hierarchikus sorrendbe állítani e sírok halottait. Az biztosan leszögezhető azonban, hogy a nagyőszi eltemetettek valamilyen úton-módon hozzájutottak a valószínűleg lószerszám szíjazatára varrt pénzérmékhez.

101.5. IRODALOM

K. k. 1996, 341; Kisléghi Nagy 2010, 27.

II.102. NAGYŐSZ-FALU D-I RÉSZE

(r.: Tomnatic, n.: Triebswetter; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vámegye]

102.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [87., 95. kép]

Kühn Lajos leírása alapján 1910-ben Nagyősztől D-re néhány száz méternyire, egy nagyobb sírszámú temetőt dúltak fel agyagkitermelés során. Az 1849-es orosz katonai temető sírjai mellett megmentett leletek arra utalnak, hogy egy 10–11. századi temető sírjai is előkerültek itt. A temető méretéről pontos információt Kühn sajnos nem közölt. A sírokból előkerült leletekből Kühn leírása alapján egyetlen egy sír leletanyagát tudtuk rekonstruálni, amelyet „A"-val jelöltünk. A leletanyag összetartozása azonban természetesen kérdéses.

102.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

102.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

„A" sír

A sírból előkerült váz Ny–K-i tájolású volt, az sírgödör mélysége pedig 90 cm.

Mellékletei:

1.1. S végű töredékes bronz hajkarika (5a. típus). Az S vég letörve. Á.: 3,0 × 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.
1.2. S végű töredékes bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.
2. Sodrott gyűrű bronzból (1c. típus). Á.: 3,0 × 2,5 cm. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.

További leletek:

1. Kűhn leírása alapján a temetőből talán töredékes szőlőfürtcsüngős bronz fülbevaló csüngője is előkerült, ugyanis, ahogyan írja a tárgy *„egyik végén gyűrűs pánt van, attól 25 miliméternyire ugyanilyen pánt, mely a csüngő továbbcsúszását megakadályozza."*[436] Á.: 4,0 cm. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.
2. Kétélű, zömök, levél alakú vas lándzsahegy, mindkét oldalán gerinc fut végig. A 70-es években még a temesvári múzeumban őrzött lándzsa azonban nem azonos a Kühn Lajos által közölttel, a pengéje enyhén lapos, levél alakú, enyhe gerinc figyelhető meg rajta. Bizonytalan korú és valószínűleg nem sorolható a temető leletei közé. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.
3. Cserépdarabok. Kézikorongon készült kerámia töredékei, az egyiken díszítés. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.

102.4. ÉRTÉKELÉS

Leszögezhető, hogy a sírgödör mélysége és a tájolása alapján a temetkezést a klasszikus 10–11. századi temetők közé sorolhatjuk.

A temetőből, illetve az „A" sírból előkerült tárgyak (az S végű hajkarika, a sodrott bronzgyűrű és a valószínűleg szőlőfürtcsüngős fülbevaló) a 10–11. századi temetők jellegzetes leletanyagai közé tartoznak. Az S végű hajkarikák a Partiumban és a Bánságban már a 10. század második felétől–végétől szórványosan kimutathatóak, tömegesen azonban csak a 11. században kerülnek használatba. A csavart–sodrott nyitott huzalgyűrű egy új korszak anyagi kultúrájának jellegzetes terméke. A régebbi és újabb kutatások szerint ezek az ékszerek a 11. század elején terjedtek el.[437]

Az itt dokumentált sírok jellegzetességeik alapján tehát egy 11. századra keltezhető temetőre vallanak, azzal a megjegyzéssel, hogy a kerámiatöredékek a túlvilági ételmelléklet adás szokásának 11. századbeli fennmaradására is utalhatnak.

102.5. IRODALOM

KŰHN 1911, 182–183.

[436] KŰHN 1911, 183.
[437] SZŐKE–VÁNDOR 1987, 74.

II.103. NAGYSZALONTA-HALOM DOMB

(r.: Salonta; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

103.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [96. kép]

Az 1962-es Halom dombi ásatásokról azon kívül, hogy Nicolae Chidioşan ásott ott, szinte semmit sem tudunk. Csupán az ott előkerült két sírról, valamint a Halom dombi kutatóárok rétegtanáról készített rajzok maradtak fent a Nagyváradi Körösök vidéke Múzeumban. Bár nem sikerült az ásatási naplóra vagy más, hasonló jellegű feljegyzésre rábukkanni, a sírrajzok és a múzeumi leltárkönyvek adatainak összevetéséből, valamint a lelőhely környékén végzett terepbejárások adatainak segítségével a sírok alaposabb ismertetéséhez szükséges információk nagy részét sikerült összegyűjteni.

A lelőhely Nagyzalonta város határában található a város vasútállomásától ÉK-re, 2500 m távolságra. A Halom domb mintegy 5–6 m magas, É-i oldala meredek, D-i lejtője lankás. A dombot minden oldalról a Kölesér patak mesterséges csatornái határolják. A domb tetején egy magas feszültségű vezeték pillére, valamint egy topográfiai jelzőpont található, amely megkönnyíti a lelőhely azonosítását. Bár a lelőhelyről készült topográfiai felmérés, azon az É–D-i tájolású, 10 m hosszú kutatóárok helyét már nem jelölték be, ezért csak sejthető, hogy az valahol a domb tetején, talán a magasfeszültségű vezeték pillére helyén lehetett. A feltárt két Ny–K-i tájolású sír mintegy két m-re feküdt egymástól. Több mint valószínű, hogy további sírok rejtőzhetnek a föld alatt, ezek pontos számára azonban nem lehet következtetni.

103.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

Embertani anyag: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

103.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír

M.: 80 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 177 cm. Sírgödör sz.: 61 cm. Sírgödör formája: szabályos téglalap alakú, enyhén lekerekített sarkokkal. A mellékletei alapján nő. A nagyobb csontok nagyon jó, a kisebbek viszont rossz megtartásúak. A karcsontokat a medencére helyezték (XIV. pozíció), a térdeit kissé behajlították. Csontváz h.: 152 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Két bronz hajkarika.

1.1. 2a. típusú bronz hajkarika a jobb halánték mellett. Á.: 1,4 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: leltározatlan [195. tábla 2].

1.2. 2a. típusú bronz hajkarika a bal halánték mellett. Á.: 1,3 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 4].

2. Két szálból sodrott bronz nyakperec, amelynek egyik vége letörött, a másik pedig kampósra volt kiképezve (3a. típus). Az ékszer a koponya alatt és részben mellette feküdt. Á.: 13,3 cm; h. v.: 0,3 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [196. tábla 10].

3.1–2. Két rossz megtartású, aranyozott bronzlemezből préselt hajfonatkorong a bal vállon, valamint a jobb felkar belső oldalánál (2b. típus). A korongok szegélyét kidomborodó félgömbsor díszíti, közepe ugyancsak félgömb alakúra kidomborítva. A korongok szegélyének felső részén nagy fejű, laposra kalapált végű nittszeg, alsó részén pedig két kisebb szegecs található, ezek feltehetően a bőrből vagy vastagabb textilből készült hátlap rögzítésére szolgáltak. Mindkét darab igen rossz megtartású, az aranyozás nyomai csak helyenként láthatóak.

3.1. Á.: 7,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 1].

3.2. Á.: 7,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 3].

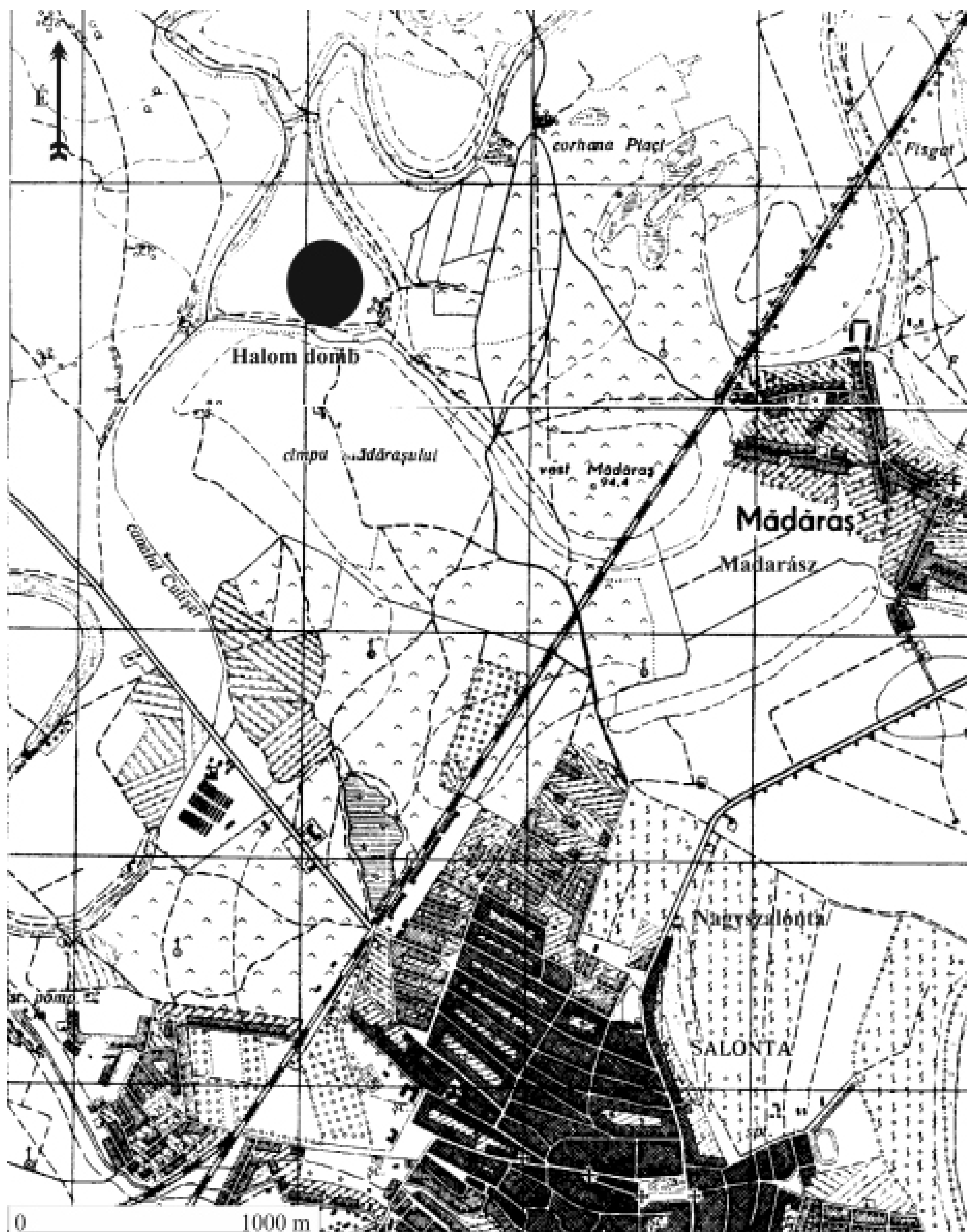
4.1–3. Három aranyozott ezüstlemezből kéregöntéssel készült szíjvég, melyből kettő a bal oldali, egy pedig a jobb oldali hajfonatkorong közelében került elő (5. típus). A szíjvégeket absztrakt növényi motívumok díszítik. Rögzítésükre két-két elkalapált végű nittszeg szolgált.

4.1. H.: 3,7 cm; sz.: 1,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [196. tábla 11].

4.2. H.: 3,9 cm; sz.: 1,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [196. tábla 12].

4.3. H.: 3,9 cm; sz.: 1,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [196. tábla 13].

5.1–6. Hat db kerek, félgömb alakúra domborított közepű, vékony ezüstlemezből préselt veret (1a1. típus). Öt a mellkas bal oldalán, a hajfonatkorong közelében, egy pedig a jobb combcsont belső oldalánál került elő. Az igen rossz megtartású tárgyak múzeumban őrzött

96. kép. Nagyszalonta-Halom domb

töredékeiből csupán négy veret részleteit sikerült összeállítani. A veretek felső részére a rögzítésükre szolgáló lyukakat fúrtak.
5.1. Á.: 2,0 × 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 6].
5.2. Á.: 1,5 × 1,3 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 7].
5.3. Á.: 1,6 × 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 8].
5.4. Á.: 2,0 × 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 9].
5.5. Á.: 2,0 × 1,9 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen.
6. Aranyozott ezüstlemezből préselt, stilizált madárfej alakú veret a jobb kar belső oldalánál, a hajfonatkorong és a szíjvég közelében került elő (1. típus). A veret rögzítésére két elkalapált végű, lemezkékkel ellátott nittszeg szolgált. Mg.: 1,2 cm; sz.: 1,05 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [195. tábla 5].
7. Sodrott huzalkarperec a halott jobb alkarján (3a. típus). Az ékszer nem volt azonosítható a múzeum gyűjteményében.

2. sír

M.: 92 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 195 cm. Sírgödör sz.: 72 cm. Sírgödör formája: lekerekített sarkú, téglalap alakú. A mellékletei alapján férfi. Az elhunytat hanyatt fekve, nyújtott testhelyzetben, kinyújtott karcsontokkal helyezték a sírba (I. pozíció). Csontváz h.: 159 cm. Bálint II. típusú lovastemetkezés: a lábszár mindkét oldalán lócsontok (koponya és lábszárcsontok) feküdtek.

Mellékletei:
1. Kerek átmetszetű huzalból hajlított egyszerű, nyitott bronz hajkarika (1a. típus). A tárgy nincs feltüntetve a rajzon, feltételezhetően a koponya alatt feküdt. Á.: 3,2 cm; h. v.: 0,19 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 2].
2. Kerek átmetszetű, zárt tegezkarika, a medencecsontok felett. Á.: 2,6 × 2,4 cm; h. v.: 0,35 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 1].
3.1–8. Vas nyílhegyek a bal felkar és a mellkas között. A sírba helyezett nyílvesszők száma bizonytalan. A múzeum gyűjteményébe eredetileg négyet leltároztak be, később azonban ugyancsak Szalonta-Halomdomb megjelöléssel további öt, összerozsdásodott nyílhegy került bejegyzésre, amelyek közül egy egyszerű rövid vágóélű deltoid, egy-egy egyszerű hosszú vágóélű ívelt nyílcsúcs, egy alsó végén ívelt rombusz alakú nyílcsúcs volt, illetve egy darabot nem lehetett besorolni.
3.6. Levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 9,0 cm; lg. sz.: 3,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 10].
3.7. Rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,5 cm; lg. sz.: 3,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 12].
3.8. Egyszerű rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 5,6 cm; lg. sz.: 3,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 13].
4.1–5. A nyílvesszők tárolására szolgáló tegez vasból készült merevítőpálcái. A rossz megtartású vasalásoknak csupán néhány töredékét sikerült azonosítani a múzeum gyűjteményében.
4.1. H.: 4,0 cm; sz.: 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 5].
4.2. H.: 5,4 cm; sz.: 1,3 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 6].
4.3. H.: 8,0 cm; sz.: 2,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 7].
4.4. H.: 4,0 cm; sz.: 1,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 8].
4.5. H.: 4,1 cm; sz.: 1,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 9].
5.1–2. Két rossz állapotú, körte alakú vaskengyel darabjai a bal combcsont alsó része mellett, a lócsontok fölött.
5.1. Töredékes körte alakú kengyel, amelynek hiányzott a talpa és az egyik szára (4.1. típus). H.: 10,8 cm; sz.: 7,6 cm; f. mg.: 2,0 cm; f. sz.: 2,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 3].
5.2. Töredékes körte alakú kengyel füle, a száraiból egy nagyon kis rész maradt meg (4.1. típus). H.: 10,8 cm; sz.: 7,6 cm; f. mg.: 2,2 cm; f. sz.: 5,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [197. tábla 4].

103.4. ÉRTÉKELÉS

103.4.1. Temetkezési szokások

A feltárt két temetkezés csontvázairól nem készült antropológiai elemzés, a mellékleteik alapján azonban egyértelműen egy nőről és egy férfiról lehet szó. A két feltárt sír csontvázainak mért hosszúsága 152, illetve 159 cm.

A sírok lekerekített sarkú téglalap alakú gödrök voltak, 80 és 92 cm-es mélységük jól illeszkedik a 10. századi temetőkben feltárt sírgödrök mélységeihez.

A sírok tájolása Ny–K. A 2. temetkezésben az elhunytat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. Az 1. – valószínűleg női – temetkezésben az elhunytat a jobb oldal felé felhúzott lábakkal helyezték a sírba. Arra a kérdésre, hogy miért részesült ebben a bánásmódban, kizárólag régészeti megfigyelések révén lehetetlen válaszolni.

Az 1. sírban a karcsontokat a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). A jelenséget általában a (bizánci) kereszténység hatásaként

értékelték.[438] A 2. sírban levő fegyveres–lovas csontváz karcsontjait a teste mellett kinyújtották.

A 2. sírban lócsontokat regisztráltak. E temetkezésből a csontváz bal lábszára mellett bal oldalról került elő a lókoponya és mellette a két ló lábszárcsont, a bal lábszárcsont mellett pedig még további két ló lábszárcsont, tehát a temetkezés a Bálint-féle II. lovastemetkezési csoporthoz sorolható. A sírban – a mellékletei alapján – valószínűleg férfi nyugodott, a feláldozott ló neméről és koráról viszont semmilyen adatunk sincs.

103.4.2. A temető leletanyaga és keltezése

A két sírból változatos leletanyag került elő. Az 1. sírban két kisméretű körte alakú hajkarikát (2a. típus) dokumentáltak, ezeket a 10. század végétől keltezi a kutatás.[439] Megítélésünk szerint azonban ebben az esetben korábbra keltezhetjük ezt a típust. Az 1a. típusú sima hajkarikát, amely a 2. temetkezésből került elő, az utóbbi időben a kutatás a 10–11. században folyamatosan előforduló leletként kezeli.[440]

Az 1. női (?) sírból vékony huzalú sodrott nyakperecet dokumentáltak. Míg a vékony szálból sodrott nyakpereceket a honfoglalás kor kutatásának legtöbb képviselője a 10. század második felére–a század utolsó harmadára teszi,[441] addig Révész László már a 10. század második harmadában számol az elterjedésükkel, bár az is igaz, hogy észrevételeit csupán a Felső-Tisza vidékére vonatkoztatta.[442] Az 1. sír nyakperecét mi magunk a 10. század közepére–második felére tartjuk keltezhetőnek. Hasonlóan korhatározható ugyanakkor a nagyon vékony huzalú sodrott karperec is, amely sajnos már nem került a múzeum gyűjteményébe.

Az 1. sírból két préselt hajfonatkorong került elő. A korongok felülete sima, a szélükön dudorral, valamivel beljebb pedig kétszeres árkolással díszítettek. Az egyik préselt példány majdnem a mell középső részén volt, két szíjvéggel egyetemben, amelyek nagy valószínűség szerint a hajfonatok végének díszítésében játszhattak szerepet. A másik korong a jobb felkar alatt volt, így a tárgy vagy elmozdult vagy pedig a bal felé felhúzott lábakkal eltemetett tetem egykori bal hajfonata éppen eddig ért. Lejjebb, kb. 3 cm-re a korongtól került elő még egy szíjvég. A két oldal közötti eltérést: a bal hajfonaton kettő, a jobbon pedig csak egy szíjvég került elő, nem temetkezési szokásként értékeljük, hanem az egyén, illetve családja gazdasági helyzetének számlájára írjuk.

A préselt korongok szegélyén két nagyfejű, laposra kalapált végű nittszeg található, ezek valószínűleg a bőrből vagy vastagabb textilből készült hátlap rögzítésére szolgáltak.

A préselt, lemezes hajfonatkorongok időrendi besorolása a rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműnek tűnik. A nagyszalontai sír példányainak majdnem tökéletes párhuzama a Püspökladány-eperjesvölgyi temető 17. sírjából (egy kisgyermek temetkezéséből) ismert, ez utóbbi a leletanyaga alapján egyértelműen a század második felére/végére tehető.[443] Talán valamivel korábbra keltezhetők a Sárrétudvari-hízóföldi 32. és a 118. sír példányai.[444] A nagyszalontai példányhoz hasonlóan dudoros peremű korong a közöletlen a szakonyi 4. sír példánya is. Ezt a későbbi keltezést támogatják a már tárgyalt 2a. típusú hajkarikák, valamint a sodrott huzalnyakperec és a sodrott karperecek is.

Alapvető és megszokott funkciójukkal ellentétben hajfonat díszítésre használták a nagyszalontai 1. sír három szíjvégét is. A három aranyozott ezüstlemezből kéregöntéssel készült szíjvég közül kettő a bal oldali, egy pedig a jobb oldali hajfonatkorong közelében került elő. A szíjvégeket két cseppminta motívum díszíti a végeikkel 45°-ban kifelé hajolva. A tárgy közepén a két függőlegesen elrendezett sematizált ovális virágdíszt pedig egy vékonyabb, egyenes vonallal kötötték össze. A szíjvégek rögzítésére két-két, elkalapált végű nittszeg szolgált. Pontos párhuzamaikat nem sikerült fellelnünk a 10. századi anyagban.

A stilizált állatfejet mintázó csüngőt ezüstből készítették és aranyozták, sajnos súlyáról nincsenek adataink. A csüngő stilizált bagolyfejet ábrázol(hat): a nagyszalontai példányon egy bemélyedő és aranyozással

[438] Szabó 1984, 83–97; Takács 2005, 85–102.

[439] Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 157.

[440] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.

[441] Szőke 1962, 92–93; Szabó 1978–1979, 52–62; Giesler 1981, 116–120.

[442] Révész 1996a, 92.

[443] Tömör fülesgomb, bronzkarikák, csillagmintás díszű üvegpaszta gyöngyök, tornyoscsiga háza, szalaggyűrű, sodrott bronz karperec, fonott bronz karperec, csillagpont díszítésű, lépcsős fejű bronzgyűrű, pillangó mintás veretek kerültek innen elő (M. Nepper 2002, 132–133. tábla).

[444] A 32. sírból két egyszerű sima hajkarika, bronz fülesgomb, vaskos huzalkarperec, vasár; a 118. sírból pedig két sima hajkarika, 13 szem gyöngy, 19 db rombusz alakú ingnyakdísz, fülesgomb, sodrott és huzalkarperecek kerültek elő. Pontosabb keltezésre talán a temető horizontál-stratigráfiai elemzése után lenne lehetőség. Véleményünk szerint M. Nepper Ibolya keltezése viszont túl korai, a sírok egy részét a leletanyaguk alapján (körte alakú, pödrött végű, huroksorral díszített függő, vaskos huzalkarperec, sodrott nyakperecek, egytagú zabla) a század vége felé áshatták meg. Az S végű hajkarikák hiánya nem feltétlenül időrendi kérdés, ennek viselettörténeti okai is lehetnek. Ebből a szempontból mindenképpen a temesvári és a hodonyi temető leletanyagára kell utalnunk: míg az elsőben a sokszög átmetszetű gyűrűk és huzalkarperecek egyértelműen a század végére vagy inkább a következő századra keltezik az említett temetőrészt (annak ellenére, hogy a leletanyagban ismeretlenek az S végű hajkarikák), addig a hodonyi temetőből előkerültek S végű hajkarikák, sodrott gyűrűk, amelyek viszont ismeretlenek a temesvári temetőben.

kitöltött bagolyszemre emlékeztető minta látható, osztóbordával elválasztva, innen pedig bagolycsőrre emlékeztető forma nyúlik lefelé, a hátán pedig két, felvarrásra szolgáló szeg ugrik ki a tárgy síkjából.

A tárgy pozíciója alapján joggal fogadhatjuk el a csüngő funkciót, ugyanis a jobb kar belső oldalánál került elő. A nagyszalontai lelet pontos párhuzama a Gyula-téglagyári csüngő, amellyel nemcsak formájában, de díszítésében is tökéletesen azonosnak tartható. Természetesen nem szabad elfeledni azt a tényt sem, hogy ezek a leletek ugyanazon régió (a Körösök vidéke) anyagi kultúrájának ránk maradt emlékei. A bagolyábrázolások elsősorban a csüngős veretek csüngőin tűnnek fel.[445] E leletek a 10. század második felére korhatározhatók.

Az 1. sír csontvázának mellkasáról hat db kerek, félgömb alakúra domborított, vékony ezüstlemezből préselt veret került elő, amelyek egy kaftánt díszíthettek.

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek, ezek közül a 2. sírban egy íjászfelszerelés darabjai kerültek elő: vastegez és nyílcsúcsok. A kutatott területünkön dokumentált nyílcsúcsos temetkezések közül – leszámítva a kolozsvári Zápolya utcai 10. sírt, a siklói 12. sírt és a dévai 3. sírt – a nagyszalontai 2. sírból került elő a legtöbb, szám szerint 8 db nyílcsúcs. A dokumentáció alapján a tegez a bal felkartól húzódhatott egészen a medencecsont bal oldaláig. A tegezkarikán és talán az egyik akasztófülön kívül azonban nem tudjuk pontosan meghatározni a maradványok sírban elfoglalt helyzetét. Lakatos Attila közlése alapján a tegezrészek közül csak néhány darabot (egy akasztófület, a tegezvasalások töredékeit és az általa hibásan gyűrűnek minősített tegezkarikát) sikerült azonosítanunk a Nagyváradi Múzeumban.[446]

A 2. sírba csupán a nyerget helyezhették, ugyanis csak a két körte alakú kengyel került elő, ezeket formájuk és száraik átmetszete alapján a körte alakú kengyelek átmeneti formájának tarthatjuk (4.1. típus) és a 10. század második felére keltezhetjük. Formai szempontból egyébként a siklói 11. sír kengyeléhez állnak talán a legközelebb.

A nagyszalontai két sírt a 10. század közepe táján, vagy még inkább a század második felében áshatták meg.

100.4.3. Összefoglalás

E két sír adatai sajnos nem elégségesek, hogy a közepes méretű dombon nyitott temető kiterjedéséről, használatának időhatárairól és az ott eltemetett közösség értékrendjéről pontosabb képet nyerjünk.

A két sír leletanyaga (nyílcsúcsos–tegezes férfitemetkezés, a női sír relatív gazdagsága) az Alföldre jellemző temetkezőhelyre utal. Arra a kérdésre, hogy a földben hány és milyen mellékletű temetkezés várhat még a feltárásra, egyéb adatok híján nem válaszolhatunk.

103.5. IRODALOM

Lakatos 2005, 481–492.

[445] Ugyanakkor Gáva-Szincsedombon csizmaveretként, Beregszászon veretes övön, Szentes-Nagyhegyen pedig lószerszámzat díszeként tűnnek fel (K. k. 1996, 133, 4. kép, 143, 1. kép; Révész 1996b, 5. tábla 10–14). Itt említenénk meg, hogy a 10–11. század művészetével foglalkozó tanulmányok közül mindmáig egyik sem foglalkozott a baglyok ábrázolásaival, illetve azok kulturális hátterével.

[446] Lakatos 2005, 2. tábla.

II.104. NAGYSZENTMIKLÓS KÖRNYÉKE

(Sânnicolau Mare, judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

104.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A temesvári múzeum leletanyagainak ellenőrzésekor került elő egy szórvány Kovács 3a. típusú állatfejes karperec. A régi – 1918 előtti – gyűjtemény leltári naplója szerint a karperec Nagyszentmiklós környékéről került elő. A leletkörülményekről több információ nem áll a rendelkezésünkre.

104.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

104.3. A LELET LEÍRÁSA

Kovács 3a. típusú állatfejes bronz karperec. Á.: 7,0 × 7,2 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 38,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 7722 [35. tábla 1].

104.4. ÉRTÉKELÉS

Ez a típus-változat a Kovács 3a. típushoz tartozik, amely a 10. század végén terjedt el és a 11. század közepéig maradt használatban.[447]

104.5. IRODALOM

Közöletlen.

[447] Kovács 1994, 134, *Abb.* 31.

II.105. NAGYTEREMIA (MÁRIAFÖLDE)-STOCK KRISTÓF FÖLDJE (WEINFLUR 36/1)

(r.: Teremia Mare, n.: Grossteremin, Marienfeld; Temes megye – judeţul Timiş, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

105.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [87., 97. kép]

Nagyteremiától DK-re az akkor Stock Kristóf birtokában levő, Weinflurnak nevezett szőlősben 1875-ben talajforgatáskor honfoglalás kori sírleletekre bukkantak. A lelőhely az Alföld lapos területéből jellegzetesen kiemelkedő kis dombon húzódott. A község 19–20. századi katasztere alapján – amely a polgármesteri hivatal levéltárában megtalálható – Stock Kristóf birtoka a Weinflur nevű szőlősben csupán egyetlen parcella volt, éspedig a 36/1-es számú földdarab. Hunyár János helyi tanító leírása alapján egyértelműen egy kisebb dombról van szó, átmérője 10–12 m lehet, elképzelhető tehát, hogy valójában csak néhány temetkezéssel számolhatunk, ami más alföldi temetők méretei alapján egyáltalán nem számítana meglepetésnek. A mai megyei úttól ÉK-re elhelyezkedő számos homokdűne közül valószínűleg arról van szó, amely a település végén levő farmtól K-re foglal helyet [97. A kép].

A leleteket Hunyár János két évvel később juttatta el a Nemzeti Múzeumba egy levél kíséretében, melyből kiderült, hogy ugyanott már 1839-ben is találtak két sírt, de annak mellékleteit nem őrizték meg. A leleteket Hunyár nyomán először Nagy Géza említette, azonban tanulmányában hibásan deszkakoporsós temetkezésről írt, az ezüstszegekkel kivert nyeregdeszkákat ugyanis koporsó maradványainak vélte. A sírban nő nyugodott, gazdagon díszített ruházatban, különleges ékszerekkel, nyereggel és minden bizonnyal lószerszámmal, amit vagy nem vettek észre vagy pedig elkallódott. Erre utalhat az is, hogy az ételmellékletet tartalmazó edényt a munkások összetörték.

105.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

105.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Csontváz helyzete: nyújtott. Hunyár leírása alapján középtermetű holttest.

Mellékletei:

1.1–3. Préselt lemezes hajfonatkorongok (2c. típus).

1.1. Préselt lemezes aranyozott ezüst hajfonatkorong töredékei. Elsősorban a közepe, illetve pereme maradt meg. A díszítése hasonlít az ugyanitt előkerült veretkészlet díszítéséhez, hátsó és elülső része aranyozott. A négyágú díszítmény középpontjában kiugró gömb, körülötte négy szív forma. A háttér aranyozott. Á.: 2,6 × 2,6 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.1.1 [200. tábla 123].

1.2. Préselt lemezes aranyozott ezüst hajfonatkorong alaktalan töredéke. A mélyedéseket aranyozták. S.: 0,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.1.2 [200. tábla 124].

1.3. Préselt lemezes aranyozott ezüst hajfonatkorong alaktalan töredéke. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.1.3 [200. tábla 125].

2.1–10. Tíz db öntött, áttört, négyzetes, aranyozott ezüst pártaveret (1a2. típus). Összsúly: 39,7 gramm [201. tábla 126–135].

2.1. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. Á.: 4,2 cm; v.: 0,15 cm; s.: 3,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.1.

2.2. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. Á.: 4,2 cm; v.: 0,15 cm; s.: 4,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.2.

2.3. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. Á.: 4,2 cm; v.: 0,15 cm; s.: 3,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.3.

2.4. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. Á.: 4,3 cm; v.: 0,15 cm; s.: 3,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.4.

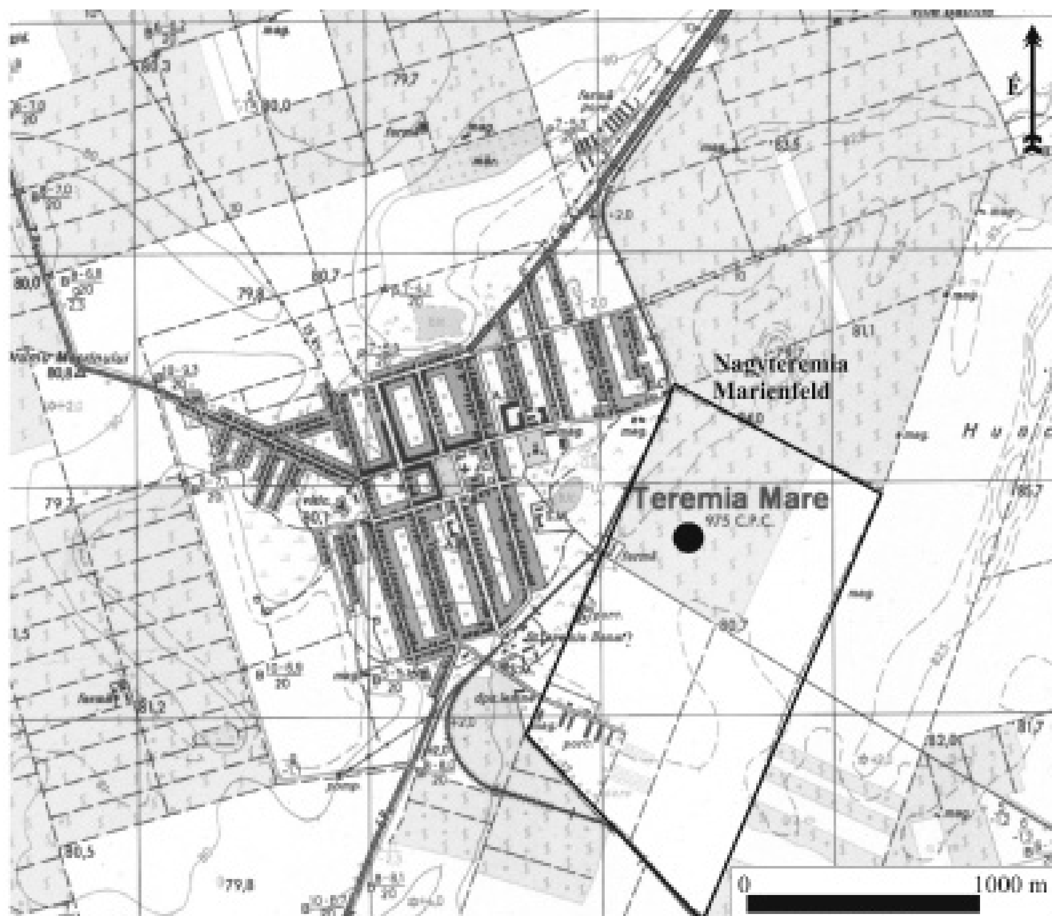
2.5. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. Á.: 4,2 × 4,4 cm; v.: 0,15 cm; s.: 3,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.5.

2.6. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. Az egyik vége letörött. Á.: 4,2 × 4,4 cm; v.: 0,15 cm; s.: 4,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.6.

2.7. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. Á.: 4,2 × 4,3 cm; v.: 0,15 cm; s.: 3,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.7.

2.8. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. A két végének egy kis része letörött. Á.: 4,1 × 4,4 cm; v.: 0,15 cm; s.: 4,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.8.

2.9. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a

97A. kép. Nagyteremia-Stock Kristóf földje

97B. kép. Nagyteremia-Stock Kristóf földje

végei felvarrás céljából áttörve. A két végének egy kis része letörött. Á.: 4,2 × 4,3 cm; v.: 0,15 cm; s.: 4,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.9.

2.10. Öntött, négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a végei felvarrás céljából áttörve. A két végének egy kis része letörött. Á.: 4,1 × 4,3 cm; v.: 0,15 cm; s.: 3,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.2.10.

3.1–13. 13 db kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret (1a4. típus) [202. tábla 136–148].

3.1. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.1.

3.2. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.2.

3.3. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 cm × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.3.

3.4. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.4.

3.5. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.5.

3.6. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 2,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.6.
3.7. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 2,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.7.
3.8. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.8.
3.9. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.9.
3.10. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Erős kopásnyomok az előoldalán, meggörbített. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 2,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.10.
3.11. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 cm × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877. 3.11.
3.12. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Á.: 3,1 cm × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877. 3.12.
3.13. Kéregöntéses technológiával előállított vaskosabb négyzetes aranyozott ezüst pártaveret, a hátoldalán négy nittszeg. Erős kopásnyomok az előoldalán, meggörbített. Á.: 3,1 × 3,1 cm; v.: 0,2 cm; s.: 3,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.3.13.
4.1–2. Két db ezüst fülbevalóhoz tartozó csüngő (7. típus).
4.1. Töredékes ezüstcsüngő. A csüngő kőberakásai többnyire kihullottak, az alsó részen középen, illetve a jobb oldalon maradt meg egy-egy barna, illetve zöld kőberakás. Mg.: 3,6 cm; lg. sz.: 3,0 cm; a csüngő közepén sz.: 2,4 cm; s.: 6,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.4.1 [198. tábla 1].
4.2. Töredékes ezüstcsüngő. A csüngő kőberakásai kihullottak, még a felforrasztott foglalata sincs meg a jobb oldalinak. Mg.: 3,8 cm; lg. sz.: 3,0 cm; a csüngő közepén sz.: 2,4 cm; s.: 6,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.4.2 [198. tábla 2].
5.1–88. 88 db kerek kéregöntéses pityke, aranyozott ezüstből (1a1. típus) [199. tábla 3–90].
5.1. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.1.
5.2. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.2.
5.3. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.3.
5.4. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.4.
5.5. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.5.
5.6. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.6.
5.7. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.7.
5.8. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.8.
5.9. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, illetve ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.9.
5.10. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.10.
5.11. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, illetve ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.11.
5.12. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, illetve az egyiken négyzetes vörösrész alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.12.
5.13. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Az egyik szegen egy kis drótocska figyelhető meg, amivel a tárgyat rögzítették. Ez alapján egyértelmű, hogy a vereteket nemcsak alátétlemezzel rögzítették, hanem drótocskákkal is. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.13.
5.14. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.14.
5.15. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.15.
5.16. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877. 5.16.
5.17. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm;

s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.17.

5.18. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.18.

5.19. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.19.

5.20. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, pereme töredékes. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.20.

5.21. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.21.

5.22. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.22.

5.23. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.23.

5.24. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.24.

5.25. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.25.

5.26. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.26.

5.27. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, pereme töredékes. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.27.

5.28. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.28.

5.29. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.29.

5.30. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.30.

5.31. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.31.

5.32. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.32.

5.33. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.33.

5.34. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877. 5.34.

5.35. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.35.

5.36. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, illetve az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.36.

5.37. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, illetve az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.37.

5.38. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, illetve az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.38.

5.39. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.39.

5.40. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.40.

5.41. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, illetve ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.41.

5.42. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.42.

5.43. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.43.

5.44. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.44.

5.45. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9

gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.45.

5.46. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.46.

5.47. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.47.

5.48. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.48.

5.49. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.49.

5.50. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.50.

5.51. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.51.

5.52. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.52.

5.53. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.53.

5.54. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.54.

5.55. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.55.

5.56. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.56.

5.57. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.57.

5.58. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.58.

5.59. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.59.

5.60. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.60.

5.61. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.61.

5.62. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.62.

5.63. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.63.

5.64. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.64.

5.65. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.65.

5.66. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.66.

5.67. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.67.

5.68. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.68.

5.69. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.69.

5.70. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.70.

5.71. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.71.

5.72. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.72.

5.73. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.73.

5.74. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a

hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877. 5. 74.

5.75. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.75.

5.76. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, ezeken négyzetes vörösréz alátétlemez, az egyik jelentősen nagyobb. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.76.

5.77. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.77.

5.78. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, mindkettőn négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.78.

5.79. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez, kitört egy jelentős része. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.74.

5.80. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.80.

5.81. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.81.

5.82. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, mindkettőn négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.82.

5.83. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.83.

5.84. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.84.

5.85. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg. Á.: 1,4 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.85.

5.86. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, mindkettőn négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.86.

5.87. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.87.

5.88. Kéregöntéses kerek veret, aranyozott ezüst, a hátoldalán két nittszeg, az egyiken négyzetes vörösréz alátétlemez. Á.: 1,5 × 1,4 cm; v.: 0,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.5.88.

6.1–9. Kilenc db kerek, közepén aranyozott ezüstpityke (1a1. típus) [200. tábla 91–95, 97–100].

6.1. Nagyobb átmérőjű kerek ezüstpityke. Domború, közepén bemélyülő aranyozással. A hátoldalán két visszahajlított, forrasztott aklaszeg. Á.: 1,3 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.1.

6.2. Nagyobb átmérőjű kerek ezüstpityke. Domború, közepén bemélyülő aranyozással. A hátoldalán két visszahajlított, forrasztott aklaszeg, az egyik félig letörött. Á.: 1,3 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.2.

6.3. Nagyobb átmérőjű kerek ezüstpityke. Domború, közepén bemélyülő aranyozással. A hátoldalán két visszahajlított, forrasztott aklaszeg, az egyik félig letörött. Á.: 1,3 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.3.

6.4. Nagyobb átmérőjű kerek pityke, ezüstből, közepén aranyozott. Két visszahajlított, hátoldalára felforrasztott aklaszeg, az egyik félig letörött. Domború, közepén bemélyülő aranyozás. Á.: 1,4 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.4.

6.5. Majdnem lapos, széles, csapott peremű kerek ezüstpityke, közepén aranyozott. Hátoldalán két szeg, de nem a peremén, hanem majdnem a közepén. Elülső oldalának közepén körkörös bemélyülő aranyozás. Á.: 1,4 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.5.

6.6. Kerek ezüstpityke, közepén aranyozott, kúp alakban kiugró díszítés, az aranyozás nyomai alig látszanak rajta. Hátoldalára egy szeggel történt a rögzítés, a szögön négyszög alakú alátétlemez van. Az aranyozás egyenes felületen történt. Á.: 1,1 cm; s.: 0,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.6.

6.7. Kerek ezüstpityke, közepén aranyozott, kúp alakban kiugró díszítés, az aranyozás nyomai alig látszanak rajta. Hátoldalára egy szeggel történt a rögzítés, a szögből azonban csak egy kis töredék maradt meg. Az aranyozás egy kissé bemélyített felületen történt. A tárgy töredékes a peremén. Á.: 1,1 × 0,9 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.7.

6.8. Kerek ezüstpityke, közepén aranyozott, kúp alakban kiugró díszítés, az aranyozás nyomai alig látszanak rajta. Hátoldalára egy szeggel történt a rögzítés, a szögből azonban csak egy töredék maradt meg. Az aranyozás egy kissé bemélyített felületen történt. Á.: 1,1 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.8.

6.9. Kerek ezüstpityke, közepén aranyozott, kúp alakban kiugró díszítés, az aranyozás nyomai alig látszanak rajta. Hátoldalára egy szeggel történt a rögzítés, a szögből azonban csak egy töredék maradt meg. Az

aranyozás egy kissé bemélyített felületen történt. Á.: 1,1 cm; s.: 0,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.6.9.

7.1–2. Két sima felületű ezüstlemez.

7.1. A végén kicsúcsosodó ezüstlemez valószínűleg pántkarperec (1a. típus) megmaradt töredéke. H.: 2,0 cm; sz.: 1,3 cm; s.: 0,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.7.1 [200. tábla 122].

7.2. Töredékes ezüstlemez, talán (1a. típusú) pántkarperec része? H.: 2,2 cm; sz.: 1,0 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.7.2.

8.1–2. Két nagyméretű aranyazott ezüstgomb (2b2. típus).

8.1. Filigránnal díszített, nagyméretű aranyozott ezüst lemezgomb, két részre esett. A gomb tetején horpadás észlelhető, a horpadás peremétől kereszt alakban négy irányban lefelé induló, kalászmintát mintázó filigrán díszítések, a gomb két felén forrasztott dróttal körülhatárolva. A horpadás peremét egy nagyon finoman sodrott filigrándrót határolja. A filigrán díszítés sajnálatosan csak egy rövid szakaszon maradt meg teljesen. A függőleges kalászmintákat három irányban szőlőfürtöket mintázó kis granulációs díszítések határolják, amelyeknek közepén újabb sodrott filigrán észlelhető. Ez a díszítmény a tárgy felületét eredetileg ugyancsak négy helyen díszítette, amelyből csak három helyen maradt meg. A tárgy egyik felének közepén egy kis lyuk látható, amelynek feltehetően funkcionális szerepe volt. Mg.: 1,0 cm; á.: 2,0 cm; s.: 1,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.8.1 [190. tábla 118].

8.2. A másik egy sima felületű, nagyon rossz állapotban levő lemezgomb. Az alsó részét valamikor filigrán díszítésű köröcskék díszítették. Hasonlóan az előbbi példányhoz, a tárgy felső részénél egy kis lyuk figyelhető meg, valószínűleg itt fűzték fel a ruhára. Mg.: 0,9 cm; á.: 1,9 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.8.2 [200. tábla 119].

9. Két sima felületű bronzgomb (2a1. típus).

9.1. Kerek alakú, sima felületű gomb. A tárgy tetején két kis kerek lyuk figyelhető meg egymás mellett, pontosan a tárgy tetején, valószínűleg itt fűzték fel a ruhára. Ezt a két, nagyon szimmetrikus lyukat eredetileg is így képezték ki a tárgyon. Mg.: 0,8 cm; á.: 1,7 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.9.1 [200. tábla 120].

9.2. Kerek alakú, sima felületű gomb. Másodlagos beavatkozás jele, hogy a tárgy tetején egy nagy átmérőjű lyuk található, valószínűleg itt fűzték fel a ruhára. Mg.: 0,8 cm; á.: 1,7 cm; lyuk á.: 0,7 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.9.2 [200. tábla 121].

10.1–16. Nyolc félből öntött 16 db bronzgomb (1b1. típus) [191. tábla 102–117].

10.1. Kissé ovális formájú, töredékes füllel. Mg.: 0,9 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.1.

10.2. Kissé ovális formájú, töredékes füllel. Mg.: 1,0 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.2.

10.3. Kissé ovális formájú, töredékes füllel. Mg.: 1,6 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.3.

10.4. Kissé ovális, csepp alakban elnyúló, kerek füllel. Mg.: 1,9 cm; á.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.4.

10.5. Kerek formájú, töredékes, de kivehetően kerek füllel. Mg.: 1,6 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.5.

10.6. Kissé ovális formájú, csepp alakban elnyúló, kerek füllel. Mg.: 1,9 cm; á.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.6.

10.7. Kissé ovális formájú, csepp alakban elnyúló füllel. Mg.: 1,8 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.7.

10.8. Kissé ovális formájú, kerek füllel. A testéből és a füléből is egy kis darab kitörve. Mg.: 1,7 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.8.

10.9. Kerek formájú, kerek füllel, melynek csak egy része maradt meg. Mg.: 1,7 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.9.

10.10. Kerek formájú, töredékes füllel. A gomb testéből és a füléből is egy kis darab kitörve. Mg.: 1,5 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.10.

10.11. Kissé ovális testű gomb, töredékes füllel. Mg.: 1,3 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.11.

10.12. Kerek testű gomb, töredékes füllel. A fülből csak egy kis töredék maradt meg. Mg.: 1,5 cm; á.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.12.

10.13. Kissé ovális formájú, töredékes, villa alakú füllel. Mg.: 1,5 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.13.

10.14. Kissé ovális formájú, töredékes füllel. A fülből csak egy kis töredék maradt meg. Mg.: 1,5 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.14.

10.15. Kerek formájú, töredékes füllel. Mg.: 1,3 cm; á.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.15.

10.16. Csak a gomb kerek teste maradt meg. Á.: 1,1 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.16.

11. Kisméretű, sima felületű, öntött, tömör, félkör átmetszetű bronz fülesgomb (1a1. típus). A füle hosszúkás csepp alakú. Mg.: 1,5 cm; fej á.: 1,1 cm; aklaszegek h.: 1,1 cm; lyuk á.: 0,6 cm; s.: 2,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877. 10. 17 [190. tábla 125].

12. Kék korong alakú gyöngyszem (Szilágyi 27. típus/1.10. típus). Á.: 1,3 × 1,3 cm; mg.: 0,5 cm; lyuk á.: 0,6 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877. 10. 12 [200. tábla 101].

13.1–3. Három db fa nyeregmaradvány (?).

13.1. Farészlet. H.: 2,8; sz.: 1,0 cm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.17 [202. tábla 149].

13.2. Farészlet, közepén egy félig megmaradt lyuk. H.:

2,6 cm; sz.: 0,9 cm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.7 [202. tábla 150].

13.3. Farészlet, közepén egy félig megmaradt lyuk, feljebb pedig egy kisebb lyuk. H.: 2,9 cm; sz.: 1,2 cm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.17 [202. tábla 151].

14.1–2. Két sima felületű, kisméretű ezüst nyeregveret, középen áttörtek, a hátoldalukon három nagyon hosszú, egyenes aklaszeggel [202. tábla 152–153].

14.1. Á.: 1,5 cm; aklaszegek h.: 1,1 cm; lyuk á.: 0,6 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.17.1.

14.2. Töredékes nyeregveret, aklaszegek nélkül. Á.: 1,5 cm; lyuk á.: 0,6 cm; s.: 0,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 76/1877.10.17.2.

15. 1–2. Lemeztöredékek [202. tábla 154–155].

15.1. Díszítetlen lemeztöredék. Á.: 2,1 × 1,2 cm. M. N. M. Ltsz.: leltározatlan.

15.2. Díszített lemeztöredék. Á.: 1,8 × 1,5 cm. M. N. M. Ltsz.: leltározatlan.

16. Edény. A sírbeli helyzetét nem rögzítették. Elveszett.

105.4. ÉRTÉKELÉS

105.4.1. Temetkezési szokások

A kutatott területünk, illetve a Temesköz leggazdagabb, valószínűleg néhány síros kis temetőjét sajnos nem régész tárta fel, ennek következtében a két különböző időpontban (1839-ben és 1875-ben) előkerült, megbolygatott temetkezésekben megfigyelhető szokásokról alig tudunk valamit.

A leletanyag alapján leszögezhető, hogy lószerszámos temetkezéssel számolhatunk, ugyanis Nagy Géza egy ezüstszegecsekkel kivert deszkát említ, amely a nyereg része lehetett. A két áttört, nagyon hosszú nittszegekkel ellátott kerek tárgyat hasonlóan a nyereg díszeként határozhatjuk meg. Megemlítjük továbbá, hogy a Nemzeti Múzeumban fellelhető farészletek a nyereg konzerválódott részei lehettek. A nyergek a honfoglaló magyarság legkevésbé ismert darabjai közé tartoznak. Révész László szerint az ezüstveretes nyergek ugyan ritkák, de mégis az egész magyar 10. századi településterületen megtalálhatóak.[448] Az is leszögezhető, hogy az ilyen jellegű leletek csak gazdag mellékletű temetkezésekből kerülnek elő, vagyis a társadalmi hierarchiában fontosabb helyet betöltő egyének anyagi kultúrájának részét képezték. Azt, hogy a tárgytípusnak az alapvető funkcióin, valamint a gazdagság és a hatalom szimbolizálása mellett milyen egyéb funkciója lehetett, nem tudjuk. A lovastemetkezéshez tartozó többi lószerszám sajnos elkallódhatott.

Az ételmellékletekre utaló agyagedényt a munkások összetörték, ennek eredményeképpen a tárgy formájáról és tartalmáról szinte semmit nem tudunk. Az ételmelléklet adásának szokása – az eddigi információink alapján – egyébként elsősorban a 10. századra jellemző.

105.4.2. A temetkezés leletanyaga

A nagyon gazdag mellékletű temetkezésben 15 különféle típusú és kategóriájú tárgy 145 példányát regisztrálhattuk.

Elsőként a fülbevalókat, illetve a csüngőiket kell megemlítenünk. Információink szerint az 1877-ben a MNM-ba került fülbevalók karikái már akkor sem voltak meg.[449] A csüngők háromszögű vörösréz lemezek, melyeknek a felső csúcsában voltak eredetileg a karikák.

Az első csüngőn a felfüggesztést másodlagosan pántolással oldották meg, a második csúcsán pedig lukat fúrtak. Az előlapon kettős gyöngydrótos keretelés fut körbe, mindkét példány esetében nagyon megkopott a külső drót, ebből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a tárgyak hosszú ideig voltak használatban. Éppen emiatt látható, hogy a gyöngydrót belseje nem vörösréz, hanem ezüst, míg a külső felület inkább aranyozott. A két gyöngydrótsor között vízszintesen vékony, nagyon kopott bronzcsövecskéket forrasztottak fel, mindkét csüngőn 18 db-ot számolhattunk meg. A gyöngydrót által határolt kereten belül hat db rekesz helyezkedik el: előbb a felső csúcsnál egy lefelé képzett csepp alakú rekesz, közvetlenül alatta balra és jobbra egy-egy kisebb, kör alakú rekesz. Ez a két rekesz, valamint a háromszögűre kiszélesedő gyöngydrót két sarkának keretétől felfelé kiképzett, 45°-ban álló két csepp alakú rekesz, valamint egy kis kör alakú rekesz majdnem pontosan a tárgy közepén egy nagy, ovális rekeszt fognak közre. Számunkra az egykor élt mester célkitűzése egyértelmű: nemcsak a tárgy alakja háromszögű, hanem a rajta képzett kör, illetve csepp alakú rekeszek is háromszögeket alkotnak (a csepp alakú rekeszek a csúcs felé képeznek derékszögű háromszöget, a körkörös rekeszek pedig fordított irányban). A rekeszekből a kövek zömmel kihullottak, csupán a második csüngő alsó részének közepén és a jobb oldalon maradt meg a kőberakás. A középen lévő kő színe barna, a tőle jobbra levő kőnek viszont zöld.[450] A nagy ovális rekesz két oldalán nagyobb S alakú, az alsó, csepp formájú és körkörös rekeszek között pedig kis S alakú gyöngydrót díszítés figyelhető meg. Az első csüngő felső rekesze és a két körkörös csüngő között egy

[448] Révész 1996a, 53–54.

[449] Hampel József már ekkor fülbevalóként közli őket, Szőke Béla azonban bizonytalan ebben. Mesterházy Károly ugyancsak fülbevaló részeként tárgyalta a tárgyakat (vö.: Mesterházy 1990, 103).

[450] Mesterházy Károly szerint piros, illetve kék színű (Mesterházy 1990, 103).

végén pödrött U alakú gyöngydrót díszíti a tárgyat. A rekeszek és a gyöngydrótok felülete aranyozott, ennek nyoma valamennyire látható az előlapon is, de sokkal jobban megfigyelhető a hátlapon. A hátlap ugyancsak gyöngydrót keretelésű, amelyen belül kereszt alakban szintén négy részből álló gyöngydrót díszítés figyelhető meg.[451] A sarkokon és alul középen is visszahajtott és ék alakban elkalapált gyöngydrót látható.[452]

Aranyozott ezüstből készültek a nagyon rossz állapotban megmaradt préselt hajfonatkorongok is. Ezeket – kontextusuk alapján – a 10. század második harmadára keltezhetjük.

Négyzetes, áttört ruhaveretből 10 példány került elő. Ezek pontos párhuzama a Fábiánsebestyén-Mikeczföldről ismert példány, amely együtt került elő egy huzalkarpereccel.[453] Ugyancsak közeli párhuzama a Fábiánsebestyéntől K-re nem messze található Eperjes-Takács tábla 5. sírjából,[454] illetve Harta-Freifelt 3. temetkezéséből származik.[455] Az Eperjes-Takács tábla 5. sírját a század második harmadában áshatták meg, erre utal a mellette levő 4. sír, amelyből csüngős kaftánveretek, illetve sodrott, a végén hurkos kialakítású karperec is előkerült. Ez utóbbit a század 20-as éveitől datálhatjuk. A hartai temető használatát az ásatók a 10. század első felében állapították meg. Ezen adatok alapján úgy véljük, hogy a nagyteremiai vereteket a 10. század második harmadára keltezhetjük.

Négyzetes, kisebb méretű ing- vagy ruhaveretből 13 példány került elő. A tárgyakon a központi kerek magból a négy sarok felé elágazó sziromlevelek láthatók, a csúcsokban viszont egy-egy rövid aklaszeg található vörösréz alátétlemezekkel. Az 1a4. típushoz sorolt kisebb méretű ruhavereteknek pontos analógiája mindeddig hiányzik.

A 97 db kéregöntéses kerek veret három méretben került elő:
1. Nagyobb méretű (5 példány).
2. Közepes méretű (88 példány).
3. Kisebb méretű (4 példány).

A ruházaton betöltött szerepükről gyakorlatilag semmit nem tudunk. Méreteik és a négyzetes veretek alapján inkább párta- és ingvereteknek gondolhatjuk őket, azonban erre egyáltalán nincs semmilyen bizonyítékunk.[456]

A ruházat maradandó anyagból készített elemei közül jelentős mennyiségben váltak a lelőhelyről ismertté a három típusba sorolható gombok. A díszített és díszítetlen lemezgombok mellett 16 db üreges gomb is előkerült, amelyek nyolc párt (is) alkothatnak. Ehhez hozzászámítva a másik három példányt (1a1., 2a–2b. típusú gomb), összesen 11 gombbal számolhatunk a nagyteremiai leletegyüttesben. Fontosnak tartjuk azt is megjegyezni, hogy a lelet szórvány jellege miatt akár több példány is elkallódhatott.

A filigránnal díszített, két részre esett aranyozott ezüstgombot (2b2. típus) a rajta levő kalászmintás kereszt alakú díszítés alapján valószínűleg D-i eredetűnek tarthatjuk, anélkül azonban, hogy konkrét analógiáját ismernénk. A kereszt által nyolc mezőre osztott díszítés ugyan ismert a moráviai emlékek között is, azonban a tárgyunknak ott nincs pontos analógiája, ugyanis az ott előkerült tárgyakon a kereszt alakja nem kalászmintás díszítésű, hanem sodrott mintás, a mezőkben pedig nincsenek díszítmények, mint a nagyteremiai példányon.[457] Mesterházy Károly a darab egyediségét emelte ki.[458] Import jellegére talán még az is figyelmeztethet, hogy ugyancsak ebből a sírból egy másik, egyszerűbb réz lemezgomb is előkerült. Rendkívüli kopottsága egyértelműen arra hívja fel a figyelmet, hogy nagyon hosszú ideig lehetett használatban. Szeretnénk leszögezni azonban, hogy a sír környezete és a temetkezési szokások alapján semmilyen jelét nem látjuk a tulajdonos keresztény mivoltának, a tárgy pusztán a kereskedelmi csatornák működésének vagy pedig valamelyik D-i kalandozásnak lehet a régészeti bizonyítéka.

A nagyteremiai sírból ismert egy csepp alakú kék gyöngyszem is, illetve két lemez, amelyek valószínűleg egy lemezből kivágott egyszerű pántkarperec részei lehettek. E típus a korszak jellegzetes karperectípusához tartozik és elsősorban a 10. század első két harmadára jellemző lelet.[459]

Következésképpen a hajfonatkorong, valamint az ing- és ruhaveretek alapján eléggé biztosan a 10. század második harmadára keltezhetjük az általunk vizsgált három nagyobb régió eddigi leggazdagabb sírját.

[451] Mesterházy Károly szerint *„párizsi kapocsra”* emlékeztetnek (Mesterházy 1990, 103).

[452] Mesterházy Károly megfigyelése alapján *„a préselésnél negatív, azaz bemélyedő díszítést hoztak létre”* (Mesterházy 1990, 103).

[453] Bálint 1991, 219, *Abb.* 19.

[454] Bálint 1991, 219, *Abb.* 19.

[455] Kustár–Langó 2003, 21–24, 8. kép.

[456] Révész László szavai éppen ezért elgondolkodtatóak: *„..nem gondolkodunk-e túlságosan egysíkúan, amikor egyes díszítmények funkcióját minden esetben a méreteik alapján határozzuk meg?....Már csak azért sem, mert a tárgytípusok esetében bebizonyosodott a sémákban való gondolkodás tarthatatlansága.”* (Révész 2001, 21).

[457] Dostál 1966, *Obr.* 14. 20.

[458] Mesterházy 2000, 214.

[459] Révész 1996a, 90.

105.4.3. Összefoglalás

A nagyteremiai gazdag mellékletű temetkezés (amely egy temető egyetlen megmaradt sírja) páratlan a kutatott területeinken (az Erdélyi-medencében, a Bánságban és a Partiumban), hasonló temetkezés legközelebb Szeged-Bojárhalomról ismert. A nagyteremiai leletből 96,8 gramm ezüst, 95,3 gramm aranyozott ezüst és 8,7 gramm bronz került elő. Csak összehasonlításképpen a kolozsvári Zápolya utca 11 sírjából összesen 118 gramm, a siklói 12 síros temetőből pedig 151,46 gramm ezüst került elő, tehát az egyetlen nagyteremiai temetkezésből több ezüst került elő mint a Zápolya utcából vagy Siklóról.

Összefoglalva: a nagyteremiai sírt a magyar honfoglalás korának egyik leggazdagabb temetkezései közé sorolhatjuk, kérdés marad természetesen, hogy a sírban nyugvó nő milyen társadalmi státusú lehetett a 10. század második harmadában. Sajnos nem tudjuk azt sem, hogy az 1839-ben előkerült temetkezésekben milyen leletanyag volt.

A hasonlóan gazdag Szeged-bojárhalmi temető alapján véleményünk szerint a nagyteremiai sír is ugyanahhoz a körhöz sorolható. Ugyanakkor bármennyire gazdag is volt a nagyteremiai nő ruházata, a sírból nem került elő díszített rozettás lószerszámveret.

A közeli nagykomlósi, nagyőszi, pusztavizezsdiai ugyancsak kisebb méretű temetők egyértelműen arra utalnak, hogy a mikrorégióban sűrű település- vagy inkább tanyahálózat valószínűsíthető. Összehasonlítva a nagyteremiai leletek gazdagságát a közeli lelőhelyek sírjainak mellékleteivel, egyértelmű az elhunyt egyénnek és családjának kiemelkedő státusa.

105.5. IRODALOM

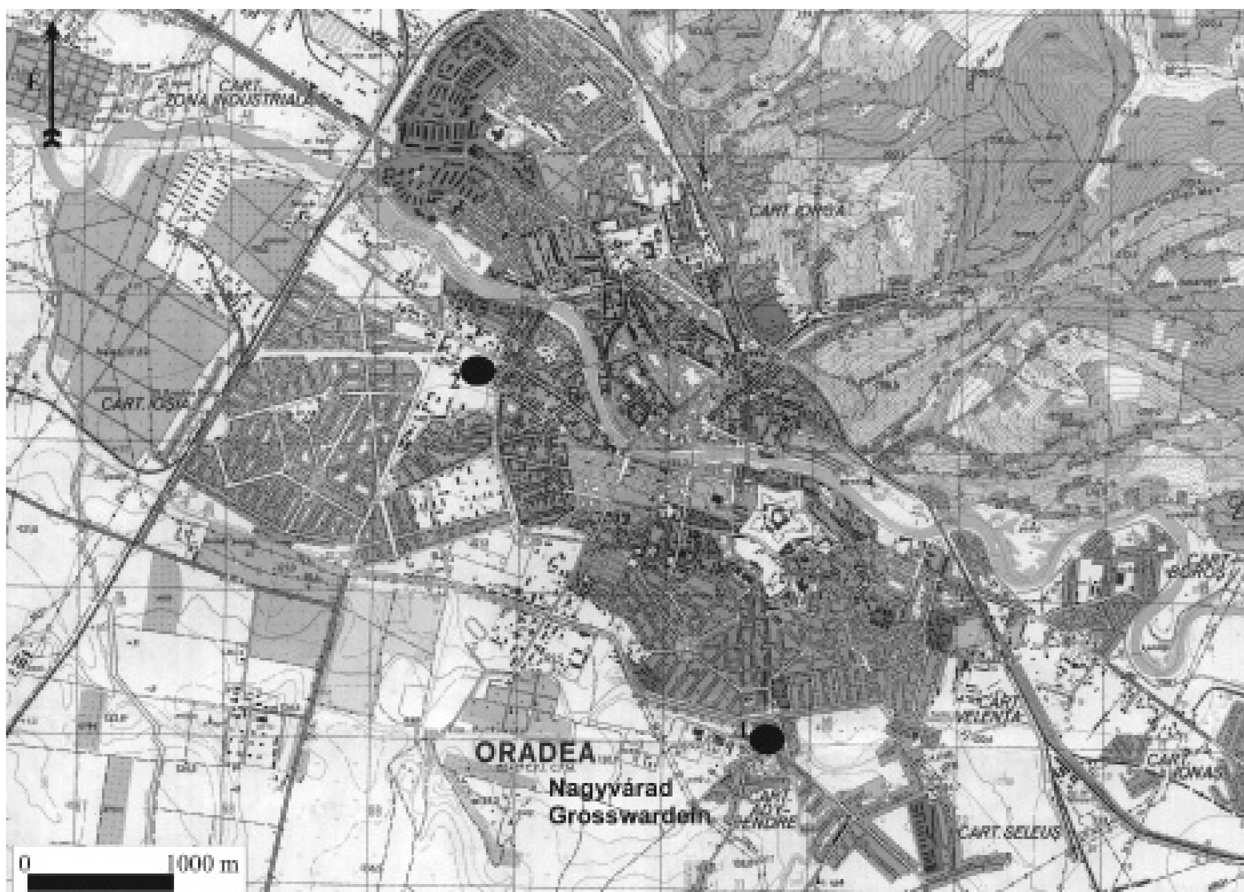
Hampel 1900, 667–671; Nagy 1893, 224.

II.106. NAGYVÁRAD-SZÁLKA TERASZ-JÉGVEREM

(r.: Oradea, n.: Grosswardein, szl.: Veľký Varadín, j.: גרויסווארדיין, ol.: Gran Varadino, tk.: Varat; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

A TELEPÜLÉS NEVÉRE VONATKOZÓ ADATOK

Azon a helyen, ahol a Sebes-Körös a hegyek közül az Alföld síkságára lép, s amely hely a népvándorlás kor első felében fontos stratégiai és közlekedési pont volt, a 11. században I. Szent László egyházat építtetett Szűz Mária tiszteletére, valamint 24 kanonokból álló káptalant alapított. Később ide helyezte át Biharból a bihari püspökséget, amelynek első püspöke 1095-ig – egészen megkoronázásáig – Könyves Kálmán herceg volt. I. Lászlót az általa alapított székesegyházban temették el 1095-ben. (Nagy)várad neve a magyar *vár* köznév -d képzős alakjából származik, írott forrásban pedig először egy 1093. évi hamis oklevélben fordul elő. A korai vár a 17. századi késő középkori metszeteken is látszik, utána azonban nyomtalanul beépült a mai várba. Ez az eredeti vár a Sebes-Körös és a Pece patak közti völgy szigetén épült fel, kb. 160 m átmérőjű és 600 m kerületű lehetett. Nagyváradon I. Szent Lászlón kívül több magyar királyt is eltemettek: II. István, Mária Királynő és Zsigmond is itt kapott örök nyugvóhelyet. A káptalan hiteleshelyi működésének becses emléke a *Váradi Regestrum.* A tatárjárás során a vár és a város is elpusztult, amelyről részletesen is beszámolt Rogerius.[460]

98. kép. Nagyvárad. 1. Szálka terasz-Jégverem; 2. „Ferencz József" laktanya

1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [98–99. kép]

A Sebes-Körös völgyének bal oldalán, a folyó középső és alsó teraszsorának utolsó szakasza a mai Nagyvárad D-i részétől, a Pece patak völgyétől indul, Ny-i széle pedig Vizesgyán falu határában, a falutól D-re található.

[460] Győrffy 1963, 681–688.

99. kép. Szálka terasz-Jégverem helyszín légifotója

Ettől Ny-ra a Sebes-Körös medrének bal oldalát már csak alacsony, alluviális lerakódásból származó terasz határolja. Az említett szakaszt több kisebb vízfolyás tagolja. Az egykori Szőlős falu ennek a középső terasz-szakasznak a K-i részén feküdt, a falu határához tartozó földekkel együtt nagyjából a Pece patak és a régebben Bóné-kútként ismert forrás medre között, ahol ma a Városi Köztemető D-i kerítése található.

Ezen a területen fekszik Bihar megye egyik legnagyobb kiterjedésű régészeti lelőhelye, amely a kutatások jelenlegi állása szerint az egykori Sörgyár (ma Lotus Bevásárlóközpont) telkének K-i oldalától a már említett Bóné-kútig terjedően a Körös középső teraszát foglalja el.

A két világháború közötti időszakban több intézmény és magánszemély egymástól függetlenül végzett kutatásokat az Adona patak mindkét oldalán. Jelentősebb feltárásokat Ardos Frigyes nagyváradi tanár végzett a két világháború közti román közigazgatás által létrehozott román közművelődési intézmény, az ún. Casa Naţională múzeuma számára, a Jégverem dombjának felső részén az 1930-as évek elején. Az ásatás helyszíne nagyjából a mai Vavilov utca házai mögötti telkek valamelyikére lokalizálható, a terasz vonalából félszigetszerűen kicsúcsosodó magaslat tetején. Ez a terület már az 1960-es ásatások idejére be lett építve. Ardos a leletanyagnak csupán igen kis hányadát közölte és a régészeti gyűjtemény őreként is tevékenykedő nagyváradi tanárral szemben később a leletek eladásának vádja is felmerült.

1949-ben Ardos Frigyes a bukaresti Muzeul Naţional de Antichităţi igazgatójának írt levelében felajánlotta a gyűjteményét, együtt a leletek leírásával és a hat rajzkötettel. Az intézmény részéről Dorin Popescu válaszolt a megkeresésre, aki sokallta az Ardos által kért 250.000 lejt.

A leletek végül – bár ismeretlen körülmények között – mégis csak a Muzeul Naţional de Antichităţi jogutódjához, a bukaresti Régészeti Intézetbe kerültek. Az Ardos által említett 1000 oldalas leírást sajnos csak részlegesen tudtuk azonosítani, azonban előkerült a leírásának egy tartalomjegyzéke, amely alapján kiderült, hogy a Szálka-Jégverem teraszán előkerült temetővel 170 oldalon foglalkozott.

NAGYVÁRAD-SZÁLKA TERASZ-JÉGVEREM

Az V. rajzkötetben sikerült rábukkanunk a Jégverem temető ásatása során előkerült leletek rajzaira. A rajzok alapján egyértelműen 23, 10–11. századi mellékletes sír került feltárásra, több gepida sírral együtt. Az intézet raktárában sajnos nem sikerült azonosítanunk a 13., 14., 31–33., 40. és 44–45. sírok leletanyagát. A rajzkötetben ugyancsak említett 10 db I. Szent István (1001–1038) és I. András (1046–1060) érmet sem sikerült megtalálnunk.

A következő ásatás 1960-ban történt ugyanezen a lelőhelyen, amikor is Nicolae Chidioşan két kutatási szelvényben (A és E szelvény) kilenc sírt tárt fel. Arról nincsenek pontos adataink, hogy e két sírcsoport hol helyezkedett el a temetőn belül, Chidioşan ásatása azonban Lakatos Attila szerint a Vavilov utca 12–14-es számú házaival szemben, nagyjából annak a területnek az É-i szélén, ahol ma a Nufărul sugárúti görög-keleti templom épül. Tényként kezelhető, hogy a leletanyaga alapján egy jelentős kiterjedésű 10–11. századi temetőről beszélhetünk [100. kép].

A kegyelemdöfést azonban a múlt század 80-es éveinek tömbházépítési programja adta meg. Az egykori szőlős helyén felépült lakónegyed Ny-i része a lelőhelynek több mint 50 százalékát számolta fel anélkül, hogy a területen lehetőség adódott volna előzetes régészeti feltárásokra.

A 20. század 90-es éveiben újabb sír vagy sírok kerültek elő, amelynek/amelyeknek egyetlen melléklete ismert.

Tehát mindezidáig összesen 32 sír került elő, nagy valószínűség szerint egy jóval nagyobb, 10–11. századi, nagy részében megsemmisített temetőből.

106.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.), Bukaresti Régészeti Intézet (B. R. I.).

106.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

I. (Szent) István és I. András 10 db érméje, amely a temető sírjaiból került elő. Sajnos Ardos az V. rajzos kötetben nem említi, hogy ezen érmék melyik sírból is származnak, a sírok dokumentációját pedig nem sikerült azonosítanunk.

I. sír (Ardos-féle 11. sír)

Mellékletei:

1.1–2. Két gyűrű.

1.1. Félkör átmetszetű, zárt karikagyűrű, ezüstből (4a3. típus). Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,0 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 1].

1.2. Rovátkolt, félkör átmetszetű zárt karikagyűrű, bronzból (4e. típus). Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 4,0 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 2].

2. Állatfejes bronz karperec (Kovács 3a. típus), bronzból (5c. típus). Á.: 7,2 × 6,8 cm; sz.: 0,6; s.: 32,0 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 3].

II. sír (Ardos-féle 12. sír)

Mellékletei:

1.1–4. Négy db hajkarika.

1.1. Masszív, három bordával díszített S végű hajkarika, bronzból (5d2. típus). A karikája ovális formájú. Mg.: 2,6 cm; a karika á.: 2,1 × 1,8 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; s.: 2,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 1].

1.2. Masszív S végű hajkarika, bronzból (5a. típus). Az S vége nagyon vékony és keskeny. Mg.: 3,1 cm; karika á.: 2,2 × 2,3 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; s.: 1,7 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 2].

1.3. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,5 × 2,5 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,0 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 3].

1.4. 1a. típusú bronz hajkarika, kissé körte alakú. Á.: 2,8 × 2,7 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,4 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 4].

2. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű, elvékonyodó végekkel (2a. típus). Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,4–0,15 cm; s.: 5,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 5].

3. Rombusz átmetszetű bronz karperec, az egyik vége fokozatosan elvékonyodik, a másik vége pedig a közepéhez hasonlóan vastag (2d. típus). Á.: 7,5 × 6,8 cm; h. v.: 0,6–0,5–0,25 cm; s.: 26,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 6].

III. sír (Ardos-féle 13. sír)

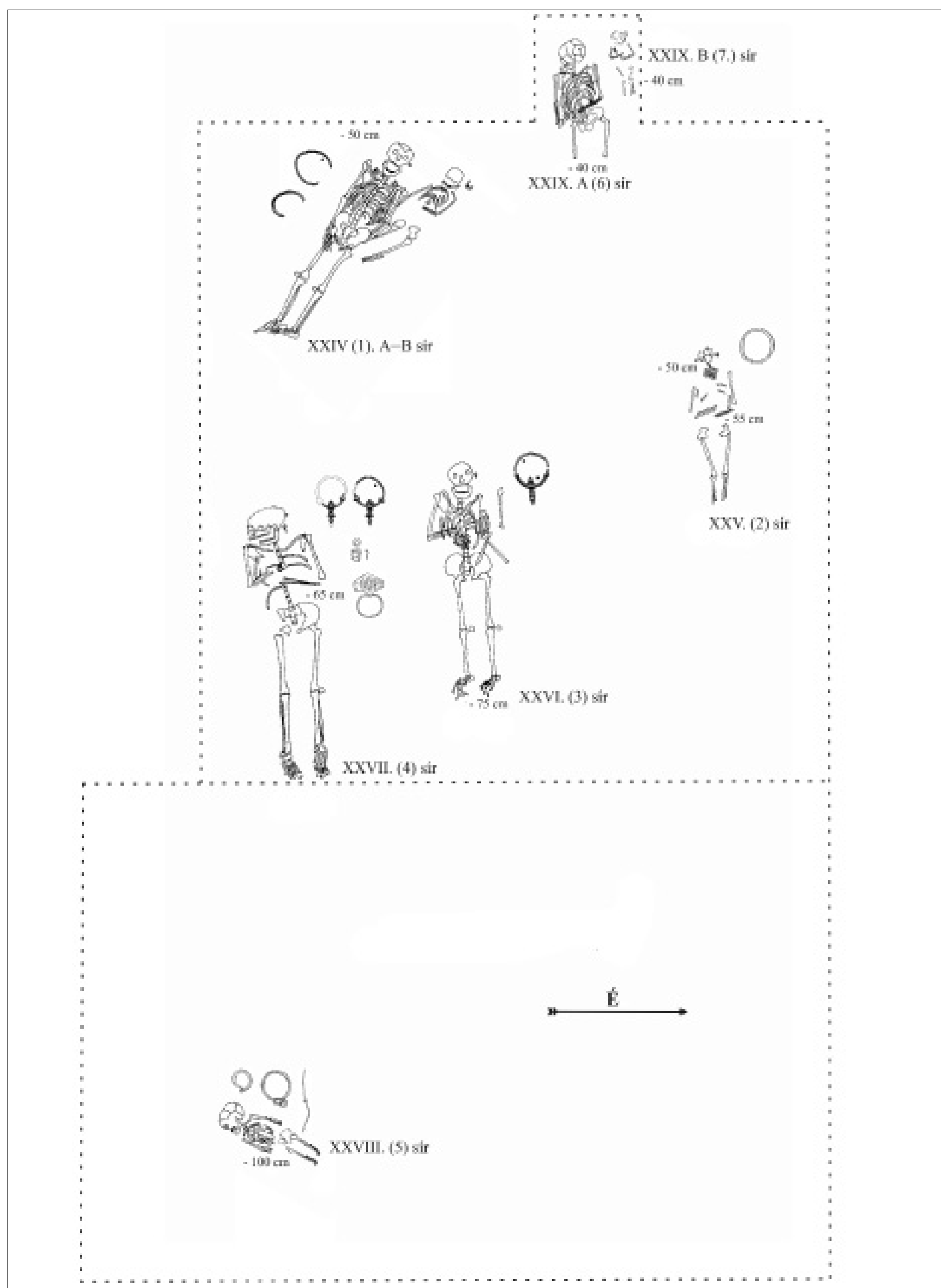
Mellékletei:

1. Nagyon vékony huzalú hajkarika vagy fülbevaló (1a. típus), nem ismert az előállítási anyaga. Á.: 2,6 × 2,3 cm; h. v.: 0,1 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Nagyon vékony huzalú hajkarika vagy fülbevaló (1a. típus), nem ismert az előállítási anyaga. Á.: 2,4 × 2,3 cm; h. v.: 0,1 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

IV. sír (Ardos-féle 14. sír)

Melléklete:

1. Sima, 1a. típusú hajkarika, nem ismert az előállítási anyaga. Á.: 2,5 × 2,1 cm; h. v.: 0,25 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [203. tábla 1].

100. kép. Nagyvárad-Szálka terasz, 1960-as ásatás, értelmezett temetőrésztérkép

V. sír (Ardos-féle 15. sír)

Mellékletei:

1.1–4. Négy db hajkarika.

1.1. S végű hajkarika bronzból (5a. típus). Az S végének egy része letörött. A kis átmérőjű karika körte alakú. Mg.: 2,1 cm; karika á.: 1,7 × 1,9 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 1].

1.2. S végű, körte alakú meghajlított bronz hajkarika (5a. típus). Az S vége lényegében letörött, csak az elkalapált vége maradt meg. Á.: 2,7 × 1,3 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; s.: 0,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 3].

1.3. 2b. típusú, körte alakú ezüst hajkarika, a végeit egymásra hajlították. Á.: 1,7 × 2,4 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 2].

1.4. Töredékes S végű hajkarika rosszezüstből, letörött S véggel (5a. típus). Á.: 2,4 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [203. tábla 4].

2. Rombusz átmetszetű karperec bronzból, a tárgy közepén egy sor egyenes vonalú rovátkolás (2d. típus). Á.: 7,4 × 7,0 cm; h. v.: 0,4–0,8–0,3 cm; s.: 50,1 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [203. tábla 7].

3.1–2. Két db gyűrű.

3.1. Rovátkolt díszű, félkör átmetszetű zárt gyűrű, az előállítási anyaga nem ismert (4e. típus). Á.: 2,4 × 2,3 cm; sz.: 0,6 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [203. tábla 6].

3.2. Sodrást utánzóan öntött gyűrű, az előállítási anyaga nem ismert (4c. típus). Á.: 2,4 × 2,3 cm; sz.: 0,6 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [203. tábla 5].

4. Hurkos-kampós záródású, vastag huzalból készített sodrott nyakperec bronzból (3b. típus). A hármas vastag sodrott alapra egy finom, vékony bronzhuzalt tekercseltek. Á.: 15,5 × 14,4 cm; h. v.: 0,8 cm; s.: 106,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [204. tábla 8].

VI. sír (Ardos-féle 16. sír)

Melléklete:

1. Bronz huzalgyűrű (1a. típus), kerek átmetszetű, csapott végekkel. Á.: 2,4 × 2,3 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 4,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [204. tábla 1].

VII. sír (Ardos-féle 18. sír)

Mellékletei:

1.1–3. Két db hajkarika.

1.1. Két bordával díszített, ovális karikájú S végű ezüst hajkarika (5d1. típus). Mg.: 2,5 cm; karika á.: 2,3 × 1,9 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; s.: 2,4 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [204. tábla 1].

1.2. Körte alakú, 2b. típusú bronz hajkarika, a végei kihegyesítve. Á.: 1,7 × 2,4 cm; h. v.: 0,1–0,25–0,1 cm; s.: 2,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [204. tábla 2].

1.3. Sima 1b. típusú bronz hajkarika, a végei kihegyesítve. Á.: 2,0 × 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,1 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [204. tábla 3].

2. Négyzet átmetszetű bronz karperec (2d. típus). Á.: 7,5 × 7,1 cm; h. v.: 0,4–0,7–0,3 cm; s.: 35,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 4].

VIII. sír (Ardos-féle 26. sír)

Mellékletei:

1.1–2. Két db hajkarika.

1.1. 2a. típusú, körte alakú bronz hajkarika vagy fülbevaló, kerek átmetszettel. Á.: 1,4 × 1,3 cm; h. v.: 0,05 cm; s.: > 0,1 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 1].

1.2. 2a. típusú, körte alakú hajkarika vagy fülbevaló bronzból, kerek átmetszettel. Á.: 1,5 × 1,2 cm; h. v.: 0,5 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

IX. sír (Ardos-féle 27. sír)

Mellékletei:

1.1–2. Két db hajkarika.

1.1. 1a. típusú bronz hajkarika, kerek átmetszettel. Á.: 3,2 × 3,0 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 5,1 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 1].

1.2. 1a. típusú bronz hajkarika, kerek átmetszettel. A hajkarika huzalának egyik része vastagabb, mint a másik, fokozatosan elvékonyodik, a vége csapott. Á.: 2,7 × 2,5 cm; h. v.: 0,25–0,2–0,14 cm; s.: 2,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 2].

X. sír (Ardos-féle 29. sír)

Mellékletei:

1.1–3. Három db vas nyílcsúcs.

1.1. Sima rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,5 cm; p. h.: 5,0 cm; lg. sz.: 2,2 cm; s.: 7,4 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 1].

1.2. Hosszú vágóélű, köpüs, deltoid alakú vas nyílcsúcs (2c. típus). H.: 6,6 cm; p. h.: 3,9 cm; lg. sz.: 1,6 cm; s.: 6,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 2].

1.3. Rövid vágóélű, deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 5,5 cm; sz.: 2,4 cm; s.: 6,6 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 3].

XI. sír (Ardos-féle 31. sír)

Mellékletei:

1.1–4. Négy db hajkarika.

1.1. Sima, egyszerű bronz hajkarika (1a. típus), kerek átmetszettel. Á.: 2,3 × 2,0 cm; h. v.: 0,15 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [206. tábla 1].
1.2. Sima, egyszerű bronz hajkarika (1a. típus), kerek átmetszettel. Á.: 2,4 × 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [206. tábla 2].
1.3. S végű hajkarika, nem ismert az előállítási anyaga, az S vége letörve (5a. típus). Á.: 1,9 × 1,6 cm; h. v.: 0,15 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [206. tábla 3].
1.4. S végű hajkarika, nem ismert előállítási anyaga, az S vége letörve (5a. típus). Á.: 1,9 × 1,8 cm; h. v.: 0,35 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [206. tábla 4].
2. Vékony sodrott bronz nyakperec (3a. típus). Á.: 21,2 × 14,0 cm; h. v.: 0,4 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.
3. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,6 × 2,5 cm; h. v.: 0,4 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

XII. sír (Ardos-féle 32. sír)

Mellékletei:
1.1–3. Három db hajkarika.
1.1. S végű bronz hajkarika (5a. típus). Az S vég letörve. Á.: 2,8 × 1,8 cm; h. v.: 0,25 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [205. tábla 1].
1.2. S végű bronz hajkarika (5a. típus). Az S vég letörve. Á.: 2,5 × 2,0 cm; h. v.: 0,3 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [205. tábla 2].
1.3. Körte alakú hajkarika bronzból (2b. típus). Á.: 2,6 × 2,3 cm; h. v.: 0,25 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,4 × 2,3 cm; h. v.: 0,35 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

XIII. sír (Ardos-féle 33. sír)

Mellékletei:
1.1–3. Három db hajkarika.
1.1. S végű hajkarika, nem ismert előállítási anyaga (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,6 cm; h. v.: 0,16 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [205. tábla 1].
1.2. S végű hajkarika, nem ismert az előállítási anyaga, az S vég letörve, de látszik, hogy nem bordázott (5a. típus). Á.: 1,9 × 1,6 cm; h. v.: 0,3 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [205. tábla 2].
1.3. Sima 1b. típusú hajkarika, nem ismert az előállítási anyaga. Á.: 1,8 cm; h. v.: 0,3 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan [205. tábla 3].

XIV. sír (Ardos-féle 36. sír)

Mellékletei:
1.1–5. Öt db vas nyílcsúcs.
1.1. Alul ívelt rombusz alakú vas nyílcsúcs (3c. típus). H.: 9,0 cm; p. h.: 5,0 cm; p. sz.: 2,2 cm; s.: 8,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 1].
1.2. Hosszú vágóélű, alul ívelt deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus), töredékes. H.: 8,0 cm; p. h.: 5,4 cm; p. sz.: 2,1 cm; s.: 9,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 2].
1.3. Hosszú vágóélű, alul ívelt deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus), töredékes. H.: 8,2 cm; p. h.: 5,7 cm; p. sz.: 2,4 cm; s.: 8,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 3].
1.4. Rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1b. típus). H.: 5,7 cm; p. h.: 4,5 cm; p. sz.: 2,1 cm; s.: 6,6 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 4].
1.5. Rövid, alul ívelt vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1b. típus). H.: 8,5 cm; p. h.: 5,7 cm; p. sz.: 1,9 cm; s.: 10,4 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 5].

XV. sír (Ardos-féle 37. sír)

Mellékletei:
1.1–2. Két db hajkarika.
1.1. Pödrött végű hajkarika bronzból (6. típus). Á.: 3,6 × 3,0 cm; h. v.: 0,2 cm; a pödrött vég sz.: 0,25 cm; s.: 4,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 1].
1.2. Pödrött végű hajkarika bronzból (6. típus). Á.: 3,6 × 3,1 cm; h. v.: 0,2 cm; a pödrött vég sz.: 0,25 cm; s.: 4,1 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 2].
2. Két szálból sodrott töredékes bronz nyakperec (3a. típus). Á.: 23,0 × 21,0 cm; h. v.: 0,5 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

XVI. sír (Ardos-féle 39. sír)

Melléklete:
1. 2b. típusú ezüst hajkarika, nagyon vékony huzalból. Á.: 1,9 × 1,6 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,4 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 1].

XVII. sír (Ardos-féle 40. sír)

Mellékletei:
1.1–2. Két db hajkarika.
1.1. Sima 1a. típusú rosszezüst hajkarika. Á.: 2,0 × 1,5 cm; h. v.: 0,25 cm. B. R. I. Ltsz.: azonosíthatatlan.
1.2. Sima 1a. típusú rosszezüst hajkarika. Á.: 1,9 × 1,9 cm; h. v.: 0,25 cm. B. R. I. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. Díszítetlen, zárt félkör átmetszetű bronz karikagyűrű (4a3. típus). Á.: 2,4 × 2,3 cm; sz.: 0,25 cm. B. R. I. Ltsz.: azonosíthatatlan [205. tábla 1].

XVIII. sír (Ardos-féle 41. sír)

Mellékletei:
1.1–4. Négy db vas nyílcsúcs.
1.1. Töredékes vas nyílcsúcs, tipológiailag besorolhatatlan. H.: 4,1 cm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 1].

1.2. Rövid vágóélű, alul ívelt deltoid vas nyílcsúcs (1b. típus). H.: 9,2 cm; p. h.: 4,6 cm; p. sz.: 2,1 cm; s.: 8,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 2].
1.3. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 5,8 cm; p. h.: 3,7 cm; p. sz.: 2,0 cm; s.: 5,7 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 3].
1.4. Alul ívelt, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3c. típus). H.: 4,5 cm; p. h.: 3,7 cm; p. sz.: 1,9 cm; s.: 3,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 4].
2.1–2. Tegeztöredékek.
2.1. Tegeztöredék (az első látásra rombusz alakú nyílcsúcsnak tűnik). H.: 5,7 cm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [206. tábla 5].
2.2. Tegeztöredék. H.: 3,7 cm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan.

XIX. sír (Ardos-féle 44. sír)

Melléklete:
1. Gyöngyfüzér, amelyen összesen kb. 50 db gyöngyszemet regisztrálhattunk.

XX. sír (Ardos-féle 45. sír)

Melléklete:
1. Zöld üveggyöngy. Á.: 0,8 × 0,9 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

XXI. sír (Ardos-féle 46. sír)

Mellékletei:
1. Sima bronz hajkarika (1b. típus), egymásra helyezett végekkel, kerek átmetszettel. Á.: 2,6 × 2,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 1].
2. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű, kihegyesített végekkel (2a. típus). Á.: 2,1 × 2,0 cm; h. v.: 0,3–0,2 cm; s.: 2,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 2].

XXII. sír (Ardos-féle 51. sír)

Mellékletei:
1.1–3. Három db hajkarika.
1.1. 1b. típusú ezüst hajkarika. Á.: 2,6 × 2,7 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 1].
1.2. 1a. típusú hajkarika, vastagabb bronzhuzalból. Á.: 2,5 × 2,4 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 1,9 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 2].
1.3. 1b. típusú bronz hajkarika, egymásra hajlított végekkel. Á.: 2,1 × 2,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 3].
2. Vastag bronzhuzalból készített nyakperec, hurokkal és akasztóval (3b. típus). A vastag huzalon megfigyelhető egy rátekercselt hajszálvékony drót. Á.: 15,6 × 15,2 cm; s.: 103,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [208 tábla 20. a].
3. A nyakperecen egy rombusz átmetszetű, hegyes végű, vaskos gyűrű bronzból (2a. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,15–0,3–0,15 cm; s.: 4,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [208 tábla 20. b].
4.1–12. 12 db kerek ruha- vagy ingveret ezüstből; néhány esetben középen megfigyelhetőek rajtuk az aranyozás nyomai is (1a1. és 1a5. típusúak). B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 7–18].
4.1. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, nagyobb átmérőjű domború közepét egy mély sáv követi, amely a veret széléig lejt. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzítették a ruhához. Á.: 2,0 cm; veret mg.: 0,4 cm; s.: 3,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 7].
4.2. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követi, amely a veret széléig lejt. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzítették a ruhához, azonban ez mára letörött. Á.: 2,1 × 2,3 cm; veret mg.: 0,4 cm; s.: 2,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 8].
4.3. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követi, amely a veret széléig lejt. A sávot követő peremen jól látszódnak az aranyozás nyomai. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzítették a ruhához. Á.: 2,2 × 2,0 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 2,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 9].
4.4. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követi, amely a veret széléig lejt. A sávot követő peremen jól látszódnak az aranyozás nyomai. Az egyik szélét átfúrták, amely alapján arra következtethetünk, hogy e módon is rögzíthették e példányt a kaftánhoz vagy az inghez. Ennek ellenére a hátoldalán megfigyelhető a rögzítő fülecske is. A tárgy töredékes, egy része letört. Á.: 2,2 × 2,2 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 1,6 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 10].
4.5. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, nagyon kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követi, amely a veret széléig lejt. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzíthették a ruhához, amely azonban már nem őrződött meg. Á.: 2,1 × 2,3 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 2,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 1 1].
4.6. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követhette, azonban ez a veret korrodáltsága miatt nehezen látható. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén

rögzíthették a ruhához. Á.: 2,2 × 2,3 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 1,9 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 12].

4.7. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követte. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzíthették a ruhához, amely azonban letörött a használat miatt, ezért a tárgyat a közepe táján két helyen is áttörték. Á.: 2,1 × 2,3 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 2,0 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 13].

4.8. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követte, amely a veret széléig lejt. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzítették a ruhához, amely azonban letörött a használat miatt, ezért a tárgyat a közepe táján egy helyen áttörték. Á.: 2,0 × 2,0 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 2,4 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 14].

4.9. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követte, amely a veret széléig lejt. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzítették a ruhához. A tárgy töredékes, a széléből kitört egy rész. Á.: 2,1 × 2,3 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 1,9 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 15].

4.10. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követte, amely a veret széléig lejt. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzítették a ruhához. Á.: 2,1 × 2,3 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 2,1 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 16].

4.11. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a1. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követte, amely a veret széléig lejt. A veretet a hátoldalának közepére erősített fül révén rögzítették a ruhához, azonban a használat miatt ez letört, ezért a közepén átfúrták a tárgyat. Á.: 2,1 × 2,4 cm; veret mg.: 0,3 cm; s.: 2,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 17].

4.12. Kerek, domború ezüst ing- vagy ruhaveret (1a5. típus). A kerek ruhaveret kiugró, kis átmérőjű domború közepét egy mély sáv követte, amely a veret széléig lejt, a szélén pedig egy újabb mély körkörös sáv figyelhető meg. Ellentétben az előbbi 11 verettel, a hátára nem forrasztottak függesztőfület, hanem a két oldalára – szimmetrikusan – egy-egy lyukat fúrtak. A legnehezebb az összes veret közül. Á.: 2,3 × 2,4 cm; veret mg.: 0,5 cm; s.: 4,1 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 18].

5.1–3. Három db bronzgyűrű.

5.1. Sokszög átmetszetű bronzgyűrű, kihegyesített végekkel (2b. típus). Á.: 2,5 × 2,3 cm; h. v.: 0,2–0,3–0,2 cm; s.: 3,6 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 4].

5.2. Sokszög átmetszetű bronzgyűrű, a végei egymásra hajlítva (2b. típus). Á.: 2,5 × 2,6 cm; sz.: 0,4 cm; s.: 5,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 5].

5.3.. Sokszög átmetszetű bronzgyűrű, kihegyesített végekkel (2b. típus). Á.: 2,2 × 3,0 cm; h. v.: 0,2–0,3–0,2 cm; s.: 3,2 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 6].

6.1–2. Két db bronz karperec.

6.1. Rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). Á.: 7,4 × 7,1 cm; h. v.: 0,3–0,7–0,3 cm; s.: 41,4 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [207. tábla 19].

6.2. Bronzból készült rombusz átmetszetű karperec, az egyik vége vaskosabb (2d. típus). Á.: 7,2 × 7,0 cm; h. v.: 0,3–0,6–0,25 cm; s.: 33,3 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [208 tábla 21].

XXIII. sír (Ardos-féle 56. sír)

Mellékletei:

1.1–2. Két db hajkarika.

1.1. Sima 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,5 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 1].

1.2. Sima 1b. típusú bronz hajkarika, kihegyesített végekkel. Á.: 2,3 × 2,3 cm; h. v.: 0,3–0,15 cm; s.: 2,7 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [205. tábla 2].

XXIV. sír (Chidioşan-féle 1A–B. sír – kettős temetkezés)

M.: 50 cm. T.: Ny–K. Egy ismeretlen nemű felnőtt és gyermek csontváza. A felnőtt csontvázának jobb oldalára került a kisgyermek teste. A felnőtt csontváz kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció), a gyermek bal kezét a hasfalra helyezték, a jobbat pedig kinyújtották a test mellett (II. pozíció). A sírban juh *femur*csontja.

Mellékletei:

1.1–2. Két db hajkarika.

1.1. Rombusz átmetszetű ezüst hajkarika a felnőtt jobb halántékán (3. típus). Á.: 1,6 cm; h. v.: 0,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [209. tábla 1].

1.2. 1a. típusú kerek, ezüst hajkarika a felnőtt csontváz bal halántékán. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [209. tábla 2].

XXV. sír (Chidioşan-féle 2. sír).

M.: 50 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű kisgyermek nyújtott csontváza, a kezeit a hasfalra helyezték (XIII. pozíció). A sírban juh *femur*csontját regisztrálta Chidioşan.

Melléklete:
1.1a. típusú kerek ezüst hajkarika a bal halántékon. Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [209. tábla 1].

XXVI. sír (Chidioşan-féle 3. sír).
M.: 65–75 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. A csontváz bal kezét kinyújtották, a jobbat pedig 90°-ban behajlították (III. pozíció). A sírban juh *femur*csontját regisztrálta Chidioşan.

Melléklete:
1. Öntött szőlőfürtcsüngős bronz fülbevaló a bal halántékon (1b. típus). Á.: 2,5 cm; mg.: 3,3 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [209. tábla 1].

XXVII. sír (Chidioşan-féle 4. sír).
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A nyújtott csontváz kezeit ölbe tették (XIII. pozíció). A sírban juh *femur*csontját regisztrálta Chidioşan.

Mellékletei:
1. Piros színű, csurgatottan díszített gyöngy a temetkezésben meg nem határozott helyről (14a. típus). Á.: 0,7 × 0,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [209. tábla 4].
2.1–2. Egy pár öntött, szőlőfürtcsüngős bronz fülbevaló.
2.1. Öntött, szőlőfürtcsüngős bronz fülbevaló a koponya mögött (1b. típus). A helyzete alapján nem a fülben hordhatták. Á.: 1,9 cm; mg.: 2,9 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [246. tábla 1].
2.2. Öntött, szőlőfürtcsüngős bronz fülbevaló a koponya mellett bal oldalt (1b. típus). Á.: 2,0 cm; mg.: 2,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [209. tábla 2].
3. Széles fejű bronz pántgyűrű a jobb kéz egyik ujjcsontjáról (5d1. típus). A gyűrű feje rombikus formában kikalapált, a pecsétlője azonban kerek. A pecsétlőjébe bevésett díszítésként egy széttárt szárnyú sas látható. Mg.: 1,9 cm; a gyűrű fejének sz.: 1,5 cm; á.: 2,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [209. tábla 3].

XXVIII. sír (Chidioşan-féle 5. sír)
M.: 15–20 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű kisgyermek nyújtott csontváza, kezei a teste mellett kinyújtva (I. pozíció). A sírban juh *femur*csontját regisztrálta Chidioşan.

Mellékletei:
1. Színes gyöngy, a temetkezésben meg nem határozott helyről. Elveszett.
2. Gyöngyfüzér 58 db gyöngyből: lapított alakú szemesgyöngy (1.5. típus – 1 példány), sárga, kék, fehér és zöld kásagyöngyök üvegből (1.8. típus – 56 példány), sokszögletűre csiszolt üveggyöngy (1.21. típus – 1 példány). N. K. M. Ltsz.: 4181 [210. tábla 3.1–58].
3.1–2. Két db hajkarika.
3.1. S végű bronz hajkarika, a temetkezésben meg nem határozott helyről (5a. típus). Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,1 cm. N. K. M. Ltsz.: 4186.a [210. tábla 1].
3.2. 2b. típusú ovális bronz hajkarika, a temetkezésben meg nem határozott helyről. Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: 4186.b [210. tábla 2].

XXIX. A–B. sír (Chidioşan-féle 6–7. sír)
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Egy ismeretlen nemű felnőtt és gyermek csontváza. A felnőtt nyújtott csontváz jobb kezét kinyújtották, a balt pedig 90°-ban behajlították (II. pozíció), a kisgyermek kezeit a hasfalra helyezték (XIII. pozíció). A sírban juh *femur*csontját regisztrálta Chidioşan. Melléklete nem volt.

XXX. sír (Chidioşan-féle 8. sír)
Melléklete nem volt. Más adat nem áll a rendelkezésünkre.

XXXI. sír (Chidioşan-féle 9. sír)

Mellékletei:
1. S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.
2. 47 gyöngyből álló gyöngyfüzér.

Szórványleletek:
1. Ardos Frigyes ásatásából előkerült kisméretű S végű hajkarika bronzból (5a. típus). Á.: 2,1 × 1,5 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,8 gramm. B. R. I. Ltsz.: leltározatlan [208 tábla 1].
2. Nicolea Chidioșan ásatása IV. kutatórkából egy bronz S végű hajkarika bronzból (5a. típus). Á.: 2,9 cm; h. v.: 1,1 cm. N. K. M. Ltsz.: 4213 [210. tábla 1].

Az 1960-os ásatás területéről előkerült leletek:

1. 1a. típusú hajkarika bronzból, végei szemközt egymással. Á.: 2,6 × 2,4 cm; h. v.: 0,35 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [210. tábla 1].
2. 1a. típusú hajkarika bronzból, végei szemközt egymással. Á.: 2,5 × 2,4 cm; h. v.: 0,35 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [210. tábla 2].
3. Bronzcsörgő. Mg.: 2,8 cm; sz.: 2,0 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [210. tábla 3].

[461] Közöljük a leltárkönyv eredeti szövegét: *„Menţionăm în mod special, fapt uitat la fiecare mormânt este că la fiecare mormânt în parte s-au găsit femururi de miel, cea ce indică că cu ocazia înmormântării se punea ofrandă pulpă de pui."* (az N. K. M. leltárkönyve).

4. Félhold alakú bronzcsüngő (2d. típus). Mg.: 4,0 cm; sz.: 5,7 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [210. tábla 5].
5. Kerek ruhaveret bronzból, a közepén gyöngyözött díszítés, a hátán nittszeg (1c1.1. típus). Á.: 1,6 × 1,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [210. tábla 4].
6. Huzalkarperec bronzból (2a. típus). Á.: 7,2 × 6,5 cm; h. v.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [210. tábla 6].
7. 1990-es években előkerült egy bronzcsörgő. Mg.: 3,5 cm; sz.: 2,8 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [210. tábla 1].

106.4. ÉRTÉKELÉS

106.4.1. A temető lehetséges kiterjedése

A fentebb bemutatott adatok alapján a Jégverem felső pontján két fázisban kutatott temetőrészleteket mintegy 30 m választotta el egymástól. Ezek alapján egyértelműnek tűnik, hogy a temetőnek egy jelentős részét megsemmisíthették. Nincs ráadásul egyetlen olyan adatunk sem, amely bizonyítaná, hogy bármelyik irányban elérték volna a temető szélét. Következésképpen fogalmunk sincsen, hogy mennyi sírt is tartalmazhatott eredetileg a sírmező, a két sírcsoport közötti terület és a lelőhely topográfiai helyzete alapján azonban legkevesebb 200 sírral biztosan számolhatunk.

106.4.2. Temetkezési szokások

Ami a két fázisban feltárt sírcsoportban megfigyelhető temetkezési szokásokat illeti, megállapíthatjuk, hogy értékelhető adataink csupán a Chidioşan-féle ásatásból származnak, Ardos Frigyes ásatásából csak annyi maradt ránk, hogy az első magyar királyok pénzei obulusként kerültek elő.

A Chidioşan által feltárt temetőrész összegző térképe alapján a sírok két sorba rendeződnek.

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetettek neméről nem tudunk semmi pontosabbat, csupán a temetkezésekben előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján próbáltunk következtetni minderre. Az gyanítható, hogy a 3. és 4. sírból nők, az 1B., 2., 5. és 7. sírokból pedig gyermekek csontvázai kerültek elő. Az 5. sír gyöngyfüzére alapján gyanítható, hogy e sírban kislány nyugodhatott. Az 1A. és a 6. sírban nyugvók nemét – mellékletek hiányában – nem ismerjük, így az sem kizárt, hogy ezekben férfiak nyugodtak.

Chidioşan feljegyzéseiből nem tudunk meg semmit sem a sírgödrök alakjáról, gyanítható azonban, hogy egyszerű, lekerekített sarkú téglalap alakú gödrök lehettek. A sírok mélységének középarányosa 50 cm.

A nagyváradi temetőben a sírok zömmel Ny–K-i tájolásúak, egyetlen kivételt az 5. gyermeksír D–É-i tájolása jelent. Ez utóbbi eset a halott visszajárásától való félelemmel is összefüggésbe hozható, de akár az elhunyt korával is kapcsolatban lehet.[462] Hasonló esetet – amikor is egy fiatalt temettek a többi sírral ellentétes irányban – Siklóról ismerünk.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A karcsontok pedig a következő helyzetekben kerültek elő:
1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): XXIV-A. (1A.) és XXVIII. (5.) sír.
2. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): XXIV-B. (1B.) és a XXIX-A. (6.) sír.
3. A bal kéz a test mellett kinyújtva, a jobb pedig 90°-ban behajlítva (III. pozíció): XXVI. (3.) sír.
4. Ölbe- vagy karbatett kezek (XIII. pozíció): XXV. (2.), XXVII. (4.) és a XXIX-B. (7.) sír.

Annak ellenére, hogy csak nyolc temetkezést tártak fel, a karcsontok helyzete nagyon változatos. A nagyváradi temető kapcsán érdemes megemlítenünk, hogy a bizánci kereszténység hatásaként értékelt kéztartások nagyon sokszor, mintegy 6 alkalommal fordulnak elő, amelyet akár egy keresztény népességgel is kapcsolatba hozhatnánk, ha nem lenne e temetkezésekben túlvilági útravalóul szánt ételmelléklet. Chidioşan szerint ugyanis mindegyik sírból juh *femur*csont került elő, és ezt a szokást csakis egy pogány eszmerendszerrel hozhatjuk kapcsolatba. Sajnos az állatcsontok temetkezésekben levő helyzetéről nincsenek adataink.

Kettős temetkezést két alkalommal rögzíthettünk: együtt temették el az XXIV. (1A–B.), illetve a XXIX. (6–7.) sírokban nyugvó felnőttet és gyermeket.

106.4.3. A temető leletanyaga

Az eddig feltárt temetőrész szinte mindegyik feltárt sírjában találunk mellékletet, ebből a szempontból csupán a XXIX–XXX. (Chidioşan-féle 6–7. sír) melléklet nélküli temetkezések képeznek kivételt.

Ahogyan korábban azt említettük, az Ardos által feltárt melléklet nélküli sírok számát nem ismerjük.

A sírokból jelentős mennyiségben láttak napvilágot különböző ékszerek. Ezek között igen nagy számban kerültek elő különböző típusú hajkarikák: 1a–b. típusú sima hajkarika, 2a–b. típusú körte vagy ovális hajkarika, 3. típusú rombusz átmetszetű hajkarika, S végű egyszerű hajkarika (5a. típus), bordázott S végű hajkarika (5d. típus) és nagy átmérőjű pödrött végű hajkarika (6. típus). Összesen 5 típus 8 változatának 45 példánya vált ismertté 20 temetkezésből, de ehhez hozzászámítható még további négy szórvány példány is. A nagyváradi temetőből összesen tehát 49 hajkarika került elő.

[462] Szabó 1964, 120–129; Kiss 1983, 158; K. k. 1996, 39.

A hajkarikák száma síronként változó. A IV., XVI., XXI., XXV. és XXXI. temetkezésekből egyetlen hajkarika került elő, a III., VIII–IX., XV., XVII., XXII–XXIV. és XXVIII. sírokból pedig kettő. Három hajkarika a VII., XII. és XIII. temetkezésekből ismert, míg a legtöbb, azaz négy példány a II., V. és XI. sírokból származik. Szükséges megjegyeznünk, hogy két hajkarikánál több hajékszert a 11. században hordtak, így például a II. sírból két 1a. típusú sima hajkarikával együtt bordázott S végű hajkarika és egy sima S végű hajkarika került elő.

A 49 hajkarika közül nyolc példány előállítási anyagát nem ismerjük, 8 példányt ezüstből, 33 példányt pedig bronzból készítettek. A VII. sírból egy 0,1 grammos példányt biztosan fülbevalóként használhattak.

A súlyuk alapján négy csoportba sorolhattuk őket (bár sajnálatos módon csak 22 példánynak sikerült megállapítanunk a súlyát):

1. Nagyon könnyű hajkarika: 0,4–0,9 gramm (6 példány).
2. Könnyű hajkarika: 1,0–1,9 gramm (7 példány).
3. Közepes súlyú hajkarika: 2,0–3,4 gramm (6 példány).
4. Súlyosabb hajkarika: 3,5–5,5 gramm (3 példány).

Szükséges leszögeznünk, hogy a súly és a típus között nem látunk összefüggést, példaként csak azt említjük, hogy az egyik 1a. típusú hajkarika csupán 1,0 grammot nyomott, míg egy másik – ugyanolyan típusú – pedig 5,5 grammot.

Az 1a–b. típusú sima hajkarikákat az utóbbi időben a kutatás a 10–11. században folyamatosan előforduló leletként kezeli.[463] A nagyváradi temetőből ez a típus a II. (két példány), III. (két példány), IV. (egy példány), IX. (két példány), XI. (két példány), XVII. (két példány), XXII. (két példány), XXIII. (két példány), XXIV. (egy példány) és a XXV. (egy példány) temetkezésből került elő, illetve dokumentálhattunk még két, hasonló típusú szórvány hajkarikát. Az 1b. típusú hajkarika egy-egy példánya a VII., XIII., XXI. és XXII. temetkezésekből került elő.

A körte vagy ovális alakú hajkarikák két változatát (2a–b. típus) az V., VII., VIII. (két példány), XII., XVI. és XXVIII. sírokban regisztrálták. Ezek közül a VIII. sír példányait a 2a., míg az V., VII., XII., XVI. és a XXVIII. (Ch. 5.) sírok hajkarikáit a 2b. változatokhoz sorolhatjuk. A körte alakú hajkarikák a 10–11. század fordulóján terjednek el.[464]

A rombusz átmetszetű hajkarikák a 10–11. század fordulóján jelenhettek meg, időrendjük feltehetőleg kapcsolatban áll az azonos átmetszetű gyűrűkével.[465] A Chidioşan-féle ásatásból előkerülő hajkarika (XXIV. A. sír) a század végére keltezi e temetőrészt.

A nagyváradi temetőből nagy mennyiségben került elő az S végű hajkarikák egyszerű változata (5a. típus). Összesen 14 példányt dokumentáltak a II., V., XI–XIII., XXVIII. és a XXXI. sírban. Az egyszerű S végű hajkarika tömeges elterjedése a Partiumban is a 11. század elejére adatolható, erre utalnak a nagyváradi temetkezésekből előkerült példányok is. Talán valamivel korábbiak lehetnek a Chidioşan által feltárt példányok, de ezeket sem lehet a 10. század végénél korábbra keltezni.

A temető két sírjából S végű bordázott hajkarika ismert: a II. és VII. sírból egy-egy példány került elő. Míg az első esetben 1a. típusú sima hajkarikákkal, illetve S végű sima hajkarikával, addig a második esetben egy körte alakú (2b. típusú) és egy 1b. típusú hajkarikával együtt került elő. A bordázott hajkarikákat a 11. század közepétől keltezték, ez a lelet tehát egyértelműen bizonyítja, hogy a nagyváradi temetőt a 11. század második felében is használták még.

A nagyméretű és súlyos (4,1 és 4,2 gramm) pödrött végű hajkarikákat Lőrinczy Gábor a 10. század második felétől keltezte egészen a 11. század elejéig,[466] a nagyváradi kutatási stádium jellegzetességei miatt a leletünket a 10. század végére–11. század elejére tartjuk keltezhetőnek.

A nagyváradi temető egyik jellegzetessége a gyöngyfüzérek sírba kerülése. Az Ardos Frigyes-féle ásatásból a XIX. sírból került elő egy 50, a XXVIII. sírból pedig egy 58 db-ot számláló füzér. Chidioşan ugyanakkor még a XXXI. sírban is dokumentált egy 47 gyöngyöt tartalmazó füzért. Egyetlen zöld üveggyöngyöt a XX. sírból ismerünk. Ezek mind a 10. század végétől keltezhető, de a 11. századra is jellemző leletek.

Az eddig feltárt temetőrész két szórványlelete a két bronzcsörgő. A 10–11. századon belül pontosabban nem keltezhetőek.[467]

Rossz kivitelű a XXVI. és XXVII. sírból előkerült három öntött szőlőfürtcsüngős fülbevaló példány. Az első példány esetében elsősorban a belső karikán belül levő formákon látszanak a részletek: a felső gömb alatt két gömb részletei vehetők ki. A fülbevaló karikáján két gyöngykoszorút utánzó forma látható, amelyen azonban hiába keressük a különböző részleteket. Hasonló az öntvény alsó részén levő forma is: három, egymás alatt levő kiugró forma a szőlőfürtöket volt hivatva jelképezni, természetesen a részletek csak sejthetőek, nem láthatóak egyértelműen. Keltezésük a 10. század végére–a 11.

[463] Kovács 1994, 71, 112; Révész 2008, 402.
[464] Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 53.
[465] Szőke–Vándor 1987, 74–76.
[466] Lőrinczy 1985, 157.
[467] E tárgytípussal behatóan Szőke Béla és Kovács László foglalkozott. Az a megjegyzésük, hogy e tárgytípus elsősorban a gyermeksírokból ismert, a vejtei VII. sírra is vonatkoztatható (Szőke 1962, 59–61; Kovács 1988, 150–151, 153, 32. jegyzet).

század elejére tehető. Területi elterjedése egyértelműen a granulált és szőlőfürtcsüngős típus lokális másolásának a lehetőségét vetíti előre, habár Mesterházy Károly balkáni áruként értékelte a tárgytípust.[468]

Szórványként került elő a rendszerünkben 1c1.1. típusúnak nevezett veretváltozat. Pontos analógiái a lelőhelytől nem messze, ugyanezen mikrorégióból ismertek (Hajdúszoboszló-Árkoshalom 40. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 217. sír),[469] ennek alapján egy helyi műhely létezése is feltételezhető, azonban az is igaz, hogy a típus egy másik változata (1c1.2. típus), amely középen áttört, jóval délebbről került elő, Bukovapuszta-II. halom 1. sírjából. A hajdúszoboszlói sírt a 10. század végére–11. század elejére keltezhetjük, akárcsak a püspökladányi 217. sírt is, ugyanis mellette trapéz alakú kengyelvasat tartalmazó temetkezés (216. sír) került elő.

A XXII. sírban lelt tizenkét korong alakú, közepén aranyozott, ezüst kaftán- vagy ingnyakveret[470] használata elképzelhető az ingnyakon is, de nagyobb a valószínűsége, hogy egy kaftánt díszíthettek. A számuk, illetve méretük is inkább ez utóbbi lehetőséget támasztja alá.[471] A garnitúra példányait hosszú ideig használhatták, mivel néhány példányról letörött az eredetileg a hátoldalukra szerelt fül és a további használat céljából a tárgyak két szélét átfúrták. A honfoglalás kori specifikus női viselethez tartozó nagyváradi garnitúra korong alakú vereteinek a 11. század első felére való keltezése valószínűsíthető a sír más tárgyai alapján.

A szórványként előkerült félhold alakú csüngő a 10. század második felére–11. század első felére keltezhető.

Több nyakperec is ismert a nagyváradi temetőből. A XI. és XV. sírból vékony, az V. és XXII. sírból pedig vastag huzalból készültek ezek az ékszerek.

Míg a vékony szálból sodrott nyakpereceket a honfoglalás kori kutatás több képviselője is a 10. század második felére, illetve a század utolsó harmadára keltezi,[472] addig Révész László már a 10. század második harmadában számol az elterjedésükkel, igaz, hogy észrevételeit a Felső-Tisza vidékére vonatkoztatta.[473] A XI. sírból előkerült példányt viszont a 11. századra keltezzük, ugyanis a tárgy együtt került elő egy rombusz átmetszetű gyűrűvel.

A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket Kovács László kutatásai alapján a 11. század 20-as és 60-as évei közé keltezhetjük.[474] A nagyváradi V. sír példányával együtt egy bordázott S végű hajkarika került elő, amely alapján a karperec még későbbi keltezését is elképzelhetőnek tartjuk. A XXII. sír vastag bronzhuzalból sodrott nyakperecére egy gyűrűt húztak, ezt a divatot ugyancsak 11. századi divatjelenségnek könyvelhetjük el.

A lelőhelyen egy szórvány példány mellett öt temetkezésből került elő hét db karperec, amelyek három típushoz sorolhatók:

1. Huzalkarperec: szórványlelet.
2. Rombusz átmetszetű karperec: II., V., VII. és XXII. sír (2 példány).
3. Állatfejes karperec: I. sír.

A huzalkarperecek a 10. század első felében tűnnek fel és használatban maradnak még a 11. század második felében is.[475] A rombusz átmetszetű karperecek a 10. század legvégén vagy a 11. század elején terjedtek el és használatban maradtak egészen a 12. század elejéig.[476] A Kovács 3a. típushoz tartozó állatfejes karperec a 10. század végén terjedt el és a 11. század közepéig maradt használatban.[477]

A 10. század végén igen nagy mértékben elterjedő gyűrűviselés[478] a nagyváradi temetőben is követhető. Összesen tizenhárom gyűrű került elő tíz sírból: nyolc alkalommal egy példányt viseltek, ugyanakkor egy-egy sírból három, illetve két példány ismert.

E tizenhárom gyűrűt a következő típusokhoz sorolhattuk:

1. Huzalgyűrű (1a. típus): VI. sír.
2. Rombusz átmetszetű gyűrűk (2a. típus): II., XI–XII. és XXI. sír.
3. Sokszög átmetszetű gyűrűk (2b. típus: XXII. sír (három példány).
3. Félkör átmetszetű, zárt karikagyűrű (4a3. típus): I. és XVII. sír.
5. Rovátkolt, félkör átmetszetű zárt karikagyűrű (4e. típus): I. és V. sír.
6. Széles fejű pántgyűrű, sas ábrázolással (5d1. típus): XXVII. sír.

[468] Mesterházy 1991, 152–154.
[469] M. Nepper 2002, 30. tábla 10, 186. tábla 1–6.
[470] Ebből a szempontból érdemes idézni Révész László szavait: *„..nem gondolkodunk-e túlságosan egysíkúan, amikor egyes díszítmények funkcióját minden esetben a méreteik alapján határozzuk meg?....Már csak azért sem, mert a tárgytípusok esetében bebizonyosodott a sémákban való gondolkodás tarthatatlansága."* (Révész 2001, 21).
[471] 12, illetve 14 kaftánveretet ismerünk Szolnok-Szandáról, illetve 12 példányt Hódegyházáról (Révész 2001, 13. kép; Madaras 2006, 14–17. kép).
[472] Szőke 1962, 92–93; Szabó 1978–1979, 52–62; Giesler 1981, 116–120.
[473] Révész 1996a, 92.
[474] Kovács 1994, 115.
[475] Szabó 1980, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[476] Szabó 1980, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.
[477] Kovács 1994, 134, *Abb.* 31.
[478] Révész 2008, 421.

A huzalgyűrűk már a 10. század elejétől ismertek a temetkezésekből, azonban előfordulásuk még a 11. századi temetőkben is adatolt.[479] A rombusz és sokszög átmetszetű gyűrűk a 10. század végén–11. század elején kerülhettek használatba,[480] a félkör átmetszetű karikagyűrű pedig ugyancsak a 10–11. század fordulóján jelent meg.[481] A rovátkolt, félkör átmetszetű zárt karikagyűrűket hasonlóan keltezhetjük. A széles fejű pántgyűrűket sas ábrázolással a 10. század második felétől a 11. század első harmadáig korhatározhatjuk.[482]

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek, ezek közül a nagyváradi temetőben csak íjászfelszerelések darabjai kerültek elő, pontosabban különböző típusú nyílcsúcsok és egy esetben tegeztöredékek.

A három nyílhegyet tartalmazó sírból 3 (X. sír), 4 (XVIII. sír) és 5 db (XIV. sír) nyílcsúcs került elő. Keltezésük pontosan nem határolható be, hiszen nem ismerjük e sírok pontos viszonyát a korábbi, 10. század végétől keltezhető sírokkal, azonban mivel csak ezekkel hasonlíthatjuk össze őket, gyaníthatóan ezeket a fegyveres temetkezéseket is a 10. század végére–11. század első harmadára tehetjük.

106.4.4. A temetőrészek keltezése

A sírok leletanyaga alapján arra lehet következtetni, hogy egy nagyobb kiterjedésű 10–11. századi temető két részét tárta fel a két világháború között Ardos Frigyes és 1962-ben Nicolae Chidioşan.

Az Ardos Frigyes által feltárt temetkezések leletanyagát legalább három csoportra oszthatjuk:

Az 1. kronológiai csoporthoz a III. (13.), IV. (14.), VI. (16.), VIII. (26.), IX. (27.), X. (29.), XIV. (36.), XV. (37.), XVI. (39.), XVIII. (41.), XIX–XX. (44–45.) és XXIII. (56.) sírok leletanyaga tartozik. Ide sorolhatók az 1a–b., 2a., 6. típusú hajkarikák, a vékony huzalból sodrott nyakperec, a gyöngysorok és különböző típusú nyílcsúcsok. A fentebb említett 1a–b., 2a., 6. típusú hajkarikákat a 10. század második felére–végére, illetve a 11. század elejére tartjuk keltezhetőnek. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a fenti sírok közül bármelyik lehet akár későbbi, a 11. század első felére datálható temetkezés is.

A 2. kronológiai csoporthoz az I. (11.), V. (15.), XI. (31.), XII. (32.), XIII. (33.), XVII. (40.), XXI. (46.) és XXII. (51.) sírok leletanyagát sorolhatjuk. Közéjük tartoznak a félkör átmetszetű zárt karikagyűrűk, a négyzet és sokszög átmetszetű gyűrűk, a vastag huzalból készített nyakperecek, az állatfejes és rombusz átmetszetű karperecek, az S végű egyszerű sima hajkarikák (5a. típus). E tárgycsoportot a 11. század első felére–kétharmadára keltezhetjük.

A 3. kronológiai csoporthoz két sír leletanyaga sorolható: a II. (12.) és a VII. (18.) temetkezésekről van szó. A bordával díszített S végű hajkarikák alapján a 11. század közepére/közepétől keltezhetjük e sírokat. A bordázott hajkarikákat a kutatás ugyanis a 11. század közepétől keltezi, e megállapításnak pedig a nagyváradi leletek sem mondanak ellent.[483]

Két tényt szükséges továbbá leszögeznünk e kronológiai besorolás kapcsán:

1. A felsorolt, de pontosan nem ismert temetkezésekből I. (Szent) István (1001–1038) és I. András (1046–1060) érméi egyértelműen a temetőrészek említett keltezését erősítik meg.
2. A feltárt temetőrész sírjainak kronológiai képe alapján gyanítható, hogy csupán a temető egy részét tárták fel. Meglátásunk alapján ez a temetőrész azonban kiválóan mutatja a temető használatának időrendi keresztmetszetét.

Az 1960-ban előkerült sírok keltezése kapcsán ugyancsak számos kérdés vetődik fel. Így például az sem világos, hogy a két sírsorhoz sorolható temetkezések kronológiai értelemben milyen módon viszonyulnak egymáshoz. A XXIV. A. sír rombusz átmetszetű hajkarikája, az 5. sír S végű hajkarikája, valamint a 3–4. sírok öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalója alapján egyértelmű, hogy ezeket a temetkezéseket legkorábban a 10. század végére, illetve a 11. század első harmadára keltezhetjük. Ezt az észrevételt az a tény is támogatja, hogy nagy mennyiségben dokumentáltak eltérő, úgynevezett „keresztény kartartásokat" e temetőrészben, bár e temetkezésekben a pogány hitvilágra utaló egyértelmű jeleket is felfedezhetünk.

Következésképpen elmondható, hogy e két, különböző időben feltárt temetőrészt a jelenlegi rendelkezésre álló leletanyag alapján a 10–11. század fordulójától a 11. század 60–70-es évekig tartjuk keltezhetőnek.

106.4.5. Összefoglalás

Úgy véljük tehát, hogy a Nagyváradon feltárt temetőrész csupán egy kis részét képezheti egy jóval nagyobb, 10–11. században használt temetőnek, azonban úgy tűnik, hogy a feltárt sírok leleletanyaga többé-kevésbé kirajzolja a temető teljes kronológiai spektrumát. Az eddig előkerült 32 sírból mindössze három nyílcsúcsos–tegezes sír került elő (9,67%), de hiányoznak a sírokból a további fegyverkategóriák is. Nem dokumentáltak a lelőhelyen

[479] Szőke–Vándor 1987, 79.
[480] Szőke–Vándor 1987, 74–76.
[481] Szőke 1962, 97–98; Giesler 1981, 110–111.
[482] Harhoiu et al. 2009, 245–249.
[483] Szőke 1962, 89; Giesler 1981, 116–120.

lócsontos, illetve jelképes lovastemetkezéseket sem. A melléklet nélküli sírok számát nem ismerjük, ugyanis ahogyan arról már korábban szó esett: Ardos Frigyes csak a mellékletes sírok számát említette a rendelkezésünkre álló dokumentációban.

Természetesen kérdés marad továbbra is, hogy a 10. században használt temetőt a 11. század folyamán folytatólagosan használták-e tovább, valamint, hogy a 10. századi közösség genetikai kapcsolatban lehetett-e vagy sem a 11. századi sírokban nyugvó csontvázakkal? Ez utóbbi kérdésre csakis DNS elemzések után válaszolhatnánk, erre azonban sajnos már nem kerülhet sor.

Jelentős nemesfém mennyiséget mindössze egy sírból ismerünk: a 11. századra keltezhető XXII. (52.) sírból 30,1 gramm ezüst ismert. E síron kívül még további három temetkezésből került elő mindössze ezüsttárgy, ezek azonban csak mintegy 5,1 gramm ezüstöt tartalmaztak. Ehhez hozzászámíthatnánk az 1960-ban előkerült három példányt is (XXIV–XXV. sír), azonban ezek azonosítása nem sikerült, illetve az Ardos Frigyes által feltárt ezüsttárgyakat, amelyeket sajnos ugyancsak nem sikerült azonosítanunk.

E hiányosságok miatt az alábbi táblázatunk információ tartalma eléggé relatív, bár ennek ellenére egyértelműen követhető, hogy a sírmellékletek bronz mennyisége jóval jelentősebb volt, mint a tipikus, csak 10. századi sírokat tartalmazó temetőkben mért bronzmennyiség. Szükséges megemlítenünk azt is, hogy ez az arány módosulhat (bár talán nem sokkal), abban az esetben, ha idővel sikerül azonosítanunk a fentebb említett tárgyakat is [101. kép]:

A nagyváradi temetőben nyugvó közösség egyértelműen a pogány hitvilág hagyományait követte. Mindezt annak ellenére állíthatjuk, hogy joggal feltételezhető a kereszténységgel való kapcsolatuk is, amely mintegy kiegészíthette az előbbi vallási ideológia elemeit. A három fegyveres temetkezést nem feltétlenül szükséges kapcsolatba hoznunk az egyének harcos jogi státusával, a három–négy–öt nyílcsúcs pusztán az adott közösség harcos férfijaira utalhat.

Sírok	**Ag**	**Br**
I. sír	2,0 g	36,0 g
II. sír	?	38,0 g
III. sír	?	?
IV. sír	?	?
V. sír	0,8 g	108,4 g
VI. sír	?	4,3 g
VII. sír	2,4 g	39,1 g
VIII. sír	?	0,1 g
IX. sír	?	7,4 g
X. sír	?	?
XI. sír	?	?
XII. sír	?	?
XIII. sír	?	?
XIV. sír	?	?
XV. sír	?	8,3 g
XVI. sír	?	?
XVII. sír	?	?
XVIII. sír	?	?
XIX. sír	?	?
XX. sír	?	?
XXI. sír	?	4,3 g
XXII. sír	30,1 g	198,2 g
XXIII. sír	?	5,2 g
Összesen	35,3 g	449,3 g
23 sírra lebontva	1,53 g	19,53 g
31 sírra lebontva	1,13 g	14,49 g

101. kép. A nagyváradi temető fémmennyisége síronként

106.5. IRODALOM

Harhoiu et al. 2010, 217–259

II.107. NAGYVÁRAD-FERENCZ JÓZSEF LAKTANYA

(r.: Oradea, n.: Grosswardein, szl.: Veľký Varadín, j.: ווארדיין־גראָסוו, ol.: Gran Varadino, tk.: Varat; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

107.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [98. kép]

A 10–11. századra keltezhető leleteket közlő Száraz Antal szerint a valószínűleg sírból előkerülő tárgyakat házépítés során mentették meg a vártól Ny-ra elterülő platón fekvő, volt „Ferencz József laktanya" területéről. A tárgyak bizonyosan egy nagyobb temetőből származnak, azonban ennek méreteiről semmilyen pontos információnk sincs. Szükséges megemlítenünk, hogy a temetkezéseket nem tárták fel, csupán a sírokból előkerült leleteket gyűjtötték össze. A nagyon változatos leletanyag jelentős elpusztított sírmennyiségre enged következtetni.

107.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

107.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1–5. Öt db csüngős veret aranyozott bronzból (10h3.2. típus). A kéregöntéssel készült veretek és csüngőik egy fülecske révén kapcsolódtak egymáshoz. A tárgyak verete kerek, a csüngője pedig áttört levél alakú.

1.1. A teljes épségben megőrződött csüngős veret háta közepén egy felvarrásra szolgáló függőleges fül. Mg.: 4,75 cm; csüngő á.: 1,8 cm; veret á. (fül nélkül): 1,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 4].

1.2. Töredékes csüngős veret, a háta közepére forrasztott függőleges füllel. Mg.: 4,65 cm; csüngő á.: 2,0 cm; veret á. (fül nélkül): 1,7 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 5].

1.3. A teljes épségben megőrződött csüngős veret háta közepén egy felvarrásra szolgáló függőleges fül. Mg.: 4,65 cm; csüngő á.: 1,8 cm; veret á. (fül nélkül): 1,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 6].

1.4. Töredékes csüngős veret, a háta közepére forrasztott függőleges füllel. Mg.: 4,25 cm; csüngő á.: 1,8 cm; veret á. (fül nélkül): 1,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 7].

1.5. Töredékes csüngős veret, a háta közepére forrasztott függőleges füllel. Mg.: 4,65 cm; csüngő á.: 2,1 cm; veret á. (fül nélkül): 1,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 8].

2.1–4. Négy db díszített kerek bronzveret, a hátán függőlegesen felforrasztott fül (1c1.1. típus), illetve egy csüngős veret felső része (9a4. típus). Á.: 1,3 cm; mg.: 0,75 cm. N. K. M. Ismeretlen [212. tábla 10].

2.1. Á.: 1,5 cm; mg.: 0,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 11].

2.2. Á.: 1,5 cm; mg.: 0,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 12].

2.3. Á.: 1,5 cm; mg.: 0,75 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 13].

2.4. Á.: 1,7 cm; mg.: 2,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 14].

3. Öntött szőlőfürtcsüngős bronz fülbevaló (1b. típus). Mg.: 3,8 cm; karika á.: 3,1 cm; szőlőfürt mg.: 2,5 cm. N. K. M. Ismeretlen [212. tábla 9].

4.1–11. Tizenegy db különböző típusú hajkarika.

4.1. 1a. típusú ezüst hajkarika. Á.: 3,0 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 3].

4.2. 1a. típusú ezüst hajkarika. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 2].

4.3. Ezüst hajkarika, töredékes. Méreteiről nincsenek adataink.

4.4. 2a. típusú bronz hajkarika. Á.: 1,6 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 4].

4.5. 1a. típusú ezüst hajkarika. Á.: 2,0 × 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 5].

4.6. 1b. típusú ezüst hajkarika. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 6].

4.7. S végű bronz hajkarika (5a típus). Á.: 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,04 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 7].

4.8. Töredékes S végű bronz hajkarika, az S vége hiányzik (5a. típus). Á.: 2,2 × 1,8 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 8].

4.9. Spirálcsüngős bronzkarika egyszerűbb változata (7a. típus). Á.: 2,2 × 1,1 cm; h. v.: 0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 9].

4.10. Vastag huzalú S végű bronz hajkarika, töredékes véggel (5b. típus). Á.: 1,4 × 2,0 cm; h. v.: 0,3 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 10].

4.11. Vékony huzalú, nagyobb méretű S végű bronz hajkarika, töredékes (5a. típus). Á.: 1,6 × 2,2 cm; h. v.: 0,1 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 11].

5.1–7. Hét db különböző típusú karperec bronzból.

5.1. Kovács 3b. típusú állatfejes bronz karperec (5d. típus). Á.: 7,6 cm; h. v.: 0,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [211. tábla 2].
5.2. Kihegyesedő végű rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). Á.: 7,2 cm; h. v.: 0,2–0,8–0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [211. tábla 3].
5.3. Kihegyesedő végű, rombusz átmetszetű bronz karperec (2d. típus). Á.: 7,6 cm; h. v.: 0,6–0,2 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 1].
5.4. Nyesett végű, rombusz átmetszetű, széles átmérőjű bronz karperec, a végei távol egymástól (2d. típus). Á.: 8,6 × 7,6 cm; h. v.: 0,6–0,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 2].
5.5. A végein rovátkolt díszű, rombusz átmetszetű bronz karperec, a végei távol egymástól (2d. típus). Á.: 7,2 cm; h. v.: 0,6–0,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [212. tábla 3].
5.6–7. Az utolsó két karperecről nincsenek információk.
6.1–3. Három db sodrott nyakperec, bronzból.
6.1. Vastag sodrott bronz nyakperec (3b. típus). Á.: 15,2 cm; h. v.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [213. tábla 1].
6.2. Vékonyabb huzalból készített sodrott bronz nyakperec (3a. típus). Á.: 13,8 cm; h. v.: 0,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [211. tábla 1].
6.3. Száraz leírása alapján az első példányhoz hasonlóan vastag sodrott bronz nyakperec, hasonló mérettel (3b. típus). N. K. M. Ltsz.: ismeretlen.

107.4. ÉRTÉKELÉS

A nagyváradi leletek legnagyobb mennyiségben előforduló tárgytípusai a különböző ékszerek. Még ezek közül is a legnagyobb számú csoportot a hajkarikák különböző típusai képezik. A feldúlt temetőből összesen 11 hajkarika ismert, ezek között három 1a., illetve egy 1b. típusú sima hajkarika volt. Száraz említ ugyanakkor még egy további töredékes állapotú ezüst hajkarikát is. Ezt a típust a kutatás az utóbbi időben a 10–11. században folyamatosan előforduló leletként kezeli.[484] A kisebb méretű, körte vagy ovális alakúra összenyomott hajkarika példányok a 10. század végétől keltezhetőek.[485]

A leletek sorát négy S végű hajkarika is gyarapította. A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika, amely azonban – bár kisebb mennyiségben ugyan – de a Partiumban már a 10. század második felében felbukkan. Véleményünk szerint a nagyváradi leletben ezek a példányok már a 11. századra keltezhetőek, ezt a keltezést az is aláhúzza, hogy az egyik példány vastag huzalú S végű hajkarika (5b. típus), amelyet csak a 11. század közepétől keltezhetünk.

A nagyváradi leletek között egy öntött, szőlőfürtcsüngős fülbevaló is előkerült. Sajnos a tárgyat nem sikerült azonosítanunk, valószínűleg elkallódott. A fennmaradt rajzból annyi megállapítható, hogy az öntvény a szőlőfürtcsüngős fülbevalók nagyon elnagyolt, durva és igénytelen utánzata. Legközelebbi párhuzamaként a kostoli példányt említhetjük.[486]

Az egyszerű spirálcsüngős hajkarika vagy fülbevaló a 10. század közepétől keltezhető és a 11. század közepéig kimutatható a temetkezésekből.[487]

A szórvány leletegyüttesből egy vékony huzalú sodrott nyakperec is ismert. A vékony szálból sodrott nyakpereceket a honfoglalás kori kutatás legtöbb képviselője regionális eltérésekkel ugyan, de a 10. század második felére–a század utolsó harmadára teszi,[488] a Felső-Tisza vidékén Révész László azonban már a 10. század második harmadában számol az elterjedésükkel.[489] A nagyváradi leletben a két vékony sodrott nyakperecet a többi lelet alapján véleményünk szerint nem lehet csak a 10. század végétől keltezni.

Ezzel ellentétben a vastag, bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket Kovács László kutatásai alapján a 11. század 20-as éveitől a század 60-as éveig terjedő periódusra keltezhetjük.[490] Ennek nem mond ellent a nagyváradi példány sem.

A szórvány leletegyüttesből ismerünk öt csüngős veretet is. A 10h3.2. típusú tárgyak csüngőjének és veretének pontos párhuzama a Püspökladány-Eperjesvölgy 518. sírjából ismert.[491] A veretek ugyancsak pontos párhuzama – ahogyan már említettük – a várfalvai 25. sír két csüngős veretének felső része. A csüngők párhuzamai továbbá Rábén és Szentes környékén kerültek elő.[492] A kutatás jelenlegi stádiuma alapján úgy tűnik, hogy a típus alapvetően a tiszántúli régiókra jellemző. A rábéi és a szentesi példányt nem lehet pontosabban keltezni, a várfalvai, illetve a püspökladányi női sír viszont a 10. század végére–11. század közepére keltezhető, a sír környezetében levő sírok alapján (az 515., 12–14 éves gyermeksírban sodrást utánzóan öntött gyűrű, két sima hajkarika, gyöngyök, az 502. sírban pedig vasár és 4

[484] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[485] Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 157.
[486] Mesterházy 1991, 153.
[487] Szőke 1962, 38–42.
[488] Szőke 1962, 92–93; Szabó 1978–1979, 52–62; Giesler 1981, 116–120.
[489] Révész 1996a, 92.
[490] Kovács 1994, 115.
[491] M. Nepper 2002, 212. tábla 1–7.
[492] Bálint 1991, *Taf.* XLII. 11, 13.

bronzgomb került elő). A nagyváradi példányokat a kísérő leletek alapján, illetve a püspökladányi párhuzam alapján is, a 10. század végére, de még inkább a 11. század első évtizedeire–harmadára keltezhetjük.

A négy kerek veretnek – amely a rendszerező elemzésünkben a 1c1.1. típusszámot kapta – pontos analógiája igen közelről, a Nagyvárad-Szálka terasz-Jégverem temető területéről ismert szórványként. További párhuzamaik ugyancsak e mikrorégióból ismertek, amelynek alapján egy műhely létezése is feltételezhető (Hajdúszoboszló-Árkoshalom 40. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 217. sír),[493] azonban az is igaz, hogy a tárgytípus egy másik – középen áttört – változata (1c1.2. típus) jóval délebbről került elő, a Bukovapuszta-II. halom 1. sírjából. A hajdúszoboszlói sírt a század végére–11. század elejére keltezhetjük, akárcsak a püspökladányi 217. sírt is, ugyanis mellette trapéz alakú kengyelvasat tartalmazó temetkezés (216. sír) került elő. Mivel a nagyváradi példány szórvány lelet, pontosabban nem keltezhető, de az ugyanott előkerült állatfejes és rombusz alakú karperecek a 10. század végére vagy inkább a 11. század első felére keltezik ezt a leletet is.

A nagyváradi leletből előkerült hét db karperec is. Ezek között volt négy db rombusz átmetszetű (2d. típus), egy sodrást utánzóan öntött és egy zárt állatfejes karperec is (Kovács 3b. típus – 5d. típus). A Kovács 3b. típusú állatfejes karperec a 10. század végétől a 11. század közepéig korhatározható,[494] míg a rombusz átmetszetű karperecek vagy a 10. század legvégén vagy a 11. század elején terjedtek el és maradtak használatban egészen a 12. század elejéig.[495]

Következésképpen a nagyváradi „Ferencz József laktanya” leletei arra utalnak, hogy ezt a valószínűleg nagy sírszámú temetőt a 10. század végén nyithatták (1a. típusú hajkarikák, vékony sodrott nyakperec stb.), de használata elnyúlhatott a 11. század közepéig–második feléig is. A leletanyag szórvány volta miatt természetesen pontosabb időrendi kereteket nem tudunk meghatározni.

107.5. IRODALOM

Száraz 1893, 140–142.

[493] M. Nepper 2002, 30. tábla 10, 186. tábla 1–6.
[494] Kovács 1994, 134–136.
[495] Szabó 1979–1979, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.

II.108. NAGYVÁRAD-NAGY LAJOS-FÉLE TÉGLAGYÁR

(r.: Oradea, n.: Grosswardein, szl.: Veľký Varadín, j.: גראָסוואַרדיין, ol.: Gran Varadino, tk.: Varat; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

108.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A Nagyváradtól kiinduló aradi és ugrai országút elágazásánál, a Nagy Lajos-féle téglagyárban 1912. április 12-én 171 db érmet találtak földásás alkalmával.

108.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: a lelet vétel útján a Biharmegyei és Nagyváradi Régészeti és Történeti Egylet múzeumába került, ahonnan nyoma veszett, legalábbis a mai Nagyváradi Múzeumban már nem található.

108.3. A LELETEK LEÍRÁSA

171 db kora Árpád-kori érme és 1 db bizánci érme került elő.

1. I. Szent László (1077–1095) 170 db ezüstdenára. 10 példány H25. típusú, 160 db H26. típusú.
2. Kónsztantinosz Monomakhosz (1042–1054) egy aranysolidusa.

108.4. ÉRTÉKELÉS

A kincsleletet valószínűleg az 1085-ös K-i betöréskor rejthették el Nagyvárad határában.[496] A lelet a 11. század végén fellendülőben lévő gazdasági helyzet ékes bizonyítéka.

108.5. IRODALOM

H. Fekete 1912, 140–141; Săşianu–Velter 1996, 39–53.

[496] Kiss 2007, 549–576.

II.109. NAGYVÁRAD-SZÓRVÁNY

(r.: Oradea, n.: Grosswardein, szl.: Veľký Varadín, j.: גרויסווארדיין, ol.: Gran Varadino, tk.: Varat;
judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

109.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1905-ben egy Kurländer és Ullmann fűszerkereskedőknek címzett válaszlevélből – melyet Hampel József írt – az derül ki, hogy Hampel nem tartott igényt arra a bizánci solidusra, amelyet az említett kereskedők bocsátottak áruba. A solidusról sajnos más érdemleges nem derül ki a levélből.

109.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: ismeretlen őrzési hely.

109.3. A LELET LEÍRÁSA

Hampel válaszából az derül ki, hogy a solidus *„II. Bazil és Constantinus XI. Porphirogenetus császárok alatt Kr. u. 976–1025 közt veretett és egyike a gyakrabban előforduló bizánci pénzeknek hazánkban, mely a m. n. múzeum gyűjteményében is többszörösen van képviselve.”* A pénzlelet tehát II. Bazileiosz és VIII. Kónsztantinosz solidusa volt, azonban semmit nem tudni az előállításának az anyagáról.

109.4. ÉRTÉKELÉS

A valószínűleg egy temetkezésből előkerülő leletet a 10. század végére keltezhetjük. Egyéb információ hiányában kockázatosnak tartanánk bármilyen más következtetést, az viszont lehetséges, hogy a 10. századi nagyváradi településterületre vonatkozó újabb adattal állhatunk szemben.

109.5. IRODALOM

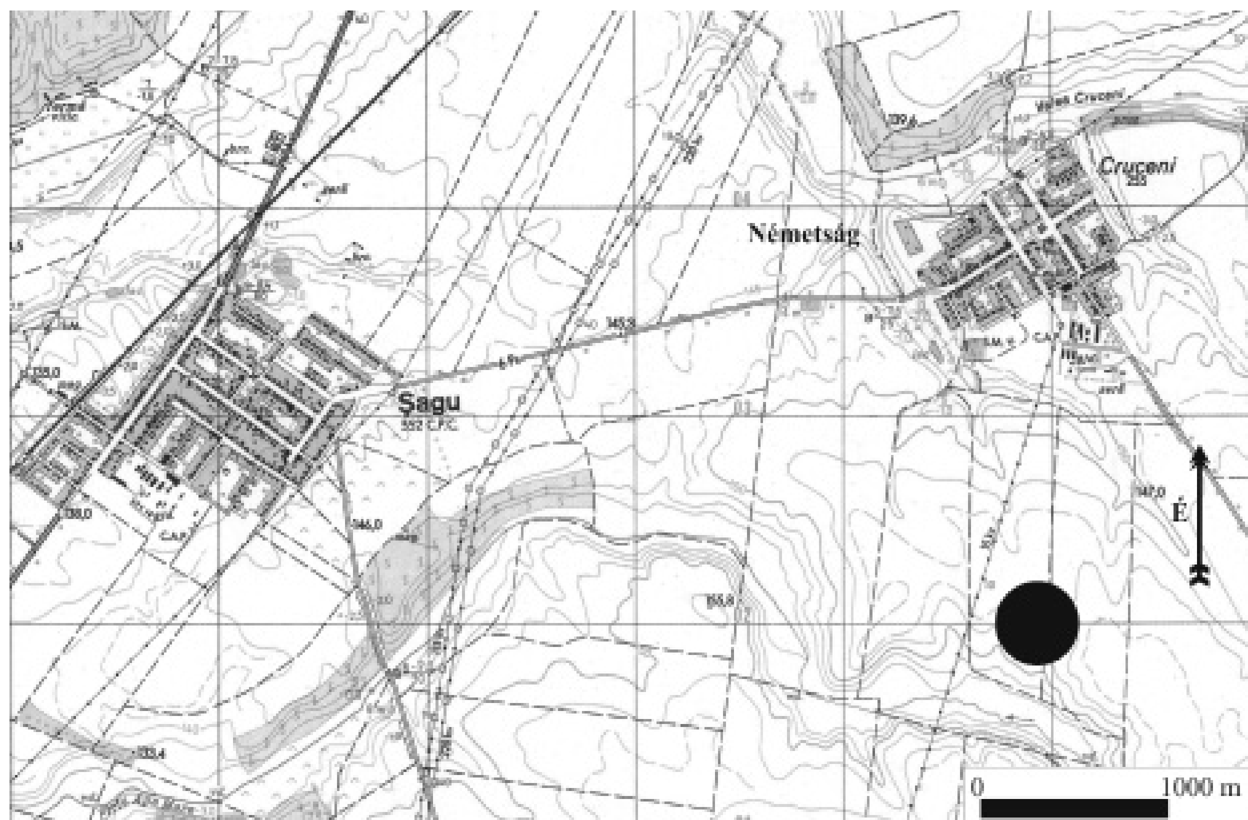
Prohászka 2004, 149.

II. 110. NÉMETSÁG

(r.: Şagu; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

110.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [102. kép]

Az aradi múzeum munkatársai az Arad-Temesvár autópálya nyomvonalán, terepbejárás során 2006-ban két 10. századba sorolható leletet gyűjtöttek be.

102. kép. Németság

110.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

110.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Négyszög alakú, a szárakhoz nyakkal csatlakozó fülű és kör átmetszetű szárral rendelkező töredékes körte alakú vaskengyel (2b. típus). Mg.: 13,0 cm; lg. sz.: 9,5 cm; f. mg.: 2,5 cm; f. sz.: 2,9 (a fül alsó részén); szíjbújtató á.: 1,4 × 1,1 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [214. tábla 1].
2. Vaskés éle. H.: 7,5 cm; lg. sz.: 1,5 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [214. tábla 2].

110.4. ÉRTÉKELÉS

A körte alakú kengyelt a kerek átmetszetű példányok közé sorolhatjuk (2b. típus). Szórvány jellege miatt időrendi besorolása rendkívül nehéz. Formája nagyon közel áll a kiskunhalasi sír 1. kengyeléhez, azzal a különbséggel, hogy példányunk fülének kiképzése rokonságot mutat a trapéz alakú kengyelfülek formájával is, tehát mintegy átmeneti formaként értékelhető, amelynek alapján inkább a század közepe felé tartjuk keltezhetőnek. A

vaskés éléről semmi pontosabbat nem lehet elmondani.

A megmentett két lelet egy olyan temető hírnöke, amelynek sírszámáról, használatának időhatárairól kockázatos lenne bármit is mondani. A kengyel alapján óvatosan azonban megkockáztathatjuk azt, hogy a hipotetikus temetkezőhelyet a 10. század közepe táján használhatták.

110.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.111. NÉMETSZENTPÉTER-G.A.S. TERÜLETE

(r.: Sânpetru German; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

111.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [103. kép]

1962 nyarán a G.A.S. mezőgazdasági munkásai egy gázolaj tárolására szolgáló nagyobb méretű árok ásása során, mintegy 120 cm mélyen, egy sírt bolygattak meg. A bolygatás során megsemmisítették a sír csontvázának koponyáját is. A megmaradt koponyatöredékeket néhány fémtárggyal együtt kiemelték és értesítették Hamerák Andrást, a község történelem tanárát és lelkes műgyűjtőjét. Hamerák András azonnal az Aradi Múzeum munkatársaihoz fordult, ennek eredményeképpen, a kiszálló Egon Dörnernek még sikerült feltárnia a megbolygatott temetkezést.

A lelőhely az alföldi sík területen található, kb. 2,2 km-re DDK-re a falu központjától, a vasútállomás mellett. A csontváz felkutatására egy 1,5 × 1 m-es szelvényt nyitottak.

1963 folyamán a Román Akadémia Régészeti Intézetének segítségével, két 8 × 1 m-es és 2 m mély kutatóárokkal kutatták át a területet, azonban újabb sír nem került elő. Nem kizárt, hogy magányos sírral van dolgunk, amely az alföldi leletkörnyezet alapján egyáltalán nem lenne meglepő.

103. kép. Németszentpéter 10–11. századi lelőhelyei: 1. G.A.S; 2. Marhák forrása

111.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

Embertani anyag: ismeretlen őrzési hely.

111.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Magányos sír? M.: 120 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján nő. A nyújtott helyzetű csontváz kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). H.: 169 cm. Bálint I. a. típusú lovastemetkezés (kengyel, zabla, hevedercsat).

Mellékletei:

1.1–2. Két db gömbsorcsüngős fülbevaló karikája bronzból, a mellcsonton (4a1. típus).

1.1. Bronzból készült gömbsorcsüngős fülbevaló karikája a mellcsont bal oldalán. A tárgy csüngőjén három rosszezüst gömböcske maradt fent. Valószínűleg javított, sokáig használt példányról lehet szó. H.: 2,9 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 1,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13944 [215. tábla 1].

1.2. Bronzból készült gömbsorcsüngős fülbevaló karikája együtt a csüngő egyik megmaradt gömbjével a mellcsont jobb oldalán. H.: 3,1 cm; sz.: 1,0 cm; gömb á.: 0,6 cm; s.: 4,0 gramm. Ltsz.: 13945 [215. tábla 2].

2.1–3. Három db gomb, függőleges sorban a felsőtesten, a nyaktól majdnem a medencéig.

2.1. Kanelúrázott, öntött bronzgomb a nyaknál, kissé a bal oldalon (1a4. típus). Mg.: 1,4 cm; a gomb fejének á.: 0,8 cm; s.: 3,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13942 [215. tábla 3].

2.2. Öntött ezüstgomb kissé lejjebb a négy gyöngynél (1a1. típus). Mg.: 0,9 cm; a gomb fejének á.: 0,8 cm; s.: 1,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13941 [215. tábla 4].

2.3. Öntött ezüstgomb a gerinc végénél, a medence közelében (1a1. típus). Mg.: 1,0 cm; a gomb fejének á.: 0,9 cm; s.: 1,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13943 [215. tábla 5].

3.1–4. Négy db gyöngy vízszintes helyzetben a két fülbevaló között. A helyzetük alapján egy füzért alkothattak a fenti két fülbevalóval egyetemben.

3.1. Agyagból készült barna színű gyöngy (6. típus). Á.: 1,7 cm; lyuk á.: 0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 13947 [215. tábla 6].

3.2. Üvegből készült, hengeres alakú zöld színű gyöngy (1.12. típus). Á.: 0,9 × 0,9 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.:13946 [215. tábla 7].

3.3. Sárgás színű gyöngy. Á.: 0,9 × 0,9 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [215. tábla 8].

3.4. Tojásdad alakú gyöngy. H.: 1,0 cm; sz.: 0,5 cm. A. M. M. Ltsz.: leltározatlan [215. tábla 9].

4. Rosszezüstből készült rozettás lószerszámveret, 38 db különféle méretű és típusú rozettával, nagyszíjvégekkel: nagyrozettás veret (1 db), négyszirmú kisrozettás veretek (19 db), nyolcszirmú kisrozettás veretek (15 db), nagyszíjvégek (3 db). A sírban levő helyzetük: négy kerek négyszirmú rozettás veret és egy nagyszíjvég a jobb váll fölött; két nagyszíjvég a jobb kulcscsonton; két kerek négyszirmú rozettás veret a bal kulcscsonton; egy nagy, kerek, középen gyöngyözött rozettás veret és tizenöt nyolcszirmú rozettás kisveret szétszórtan a jobb kézen; két négyszirmú rozettás kisveret a bal mellen; egy négyszirmú rozettás kisveret a bal kéz hajlásánál; öt négyszirmú rozettás kisveret a bal láb végénél; öt négyszirmú rozettás kisveret a jobb láb végénél. Összesen csak 36 db-ot leltároztak be az aradi múzeumban. Két veret azonosíthatatlan (egy négyszirmú, illetve egy nyolcszirmú rozettás veret).

4.1. Nagyrozetta ezüstből (2a. típus). Á.: 3,9 cm; mg.: 1,6 cm; s.: 11,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13905 [215. tábla 10].

4.2.1–18. Négyszirmú kisrozettás veretek rosszezüstből, gyakorlatilag a sír földjének egész felületén (1a. típus).

4.2.1. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 × 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13909 [215. tábla 11].

4.2.2. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 × 2,3 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13910 [216. tábla 13].

4.2.3. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 × 2,3 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13911 [216. tábla 14].

4.2.4. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 × 2,3 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 5,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13912 [216. tábla 15].

4.2.5. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 × 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13913 [216. tábla 16].

4.2.6. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13914 [216. tábla 17].

4.2.7. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13915 [216. tábla 18].

4.2.8. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,3 × 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13916 [216. tábla 19].

4.2.9. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 5,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13917 [216. tábla 20].

4.2.10. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13918 [216. tábla 21].

4.2.11. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13919 [216. tábla 22].

4.2.12. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,3 × 2,4 cm; mg.: 0,95 cm; s.: 4,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13920 [216. tábla 23].

4.2.13. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 × 2,3 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 5,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13921 [216. tábla 24].

4.2.14. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 5,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13922 [216. tábla 25].

4.2.15. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 5,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13923 [216. tábla 26].

4.2.16. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 5,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13924 [216. tábla 27].
4.2.17. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 1,0 cm; s.: 4,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13925 [217. tábla 28].
4.2.18. Négyszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,4 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 4,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: leltári szám nélkül az aradi múzeumban [215. tábla 12].
4.3.1–16. Nyolcszirmú kisrozettás veretek rosszezüstből (1b. típus).
4.3.1. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,2 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 3,8 gram. A. M. M. Ltsz.: 13928 [217. tábla 31].
4.3.2. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 × 2,2 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 4,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13926 [217. tábla 29].
4.3.3. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 2,1 cm; s.: 4,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13927 [217. tábla 30].
4.3.4. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 × 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 3,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13929 [217. tábla 32].
4.3.5. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,0 cm; s.: 3,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13930 [217. tábla 33].
4.3.6. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 3,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13931 [217. tábla 34].
4.3.7. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,2 × 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 4,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13932 [217. tábla 35].
4.3.8. Nyolcszirmú kisrozettás veret, töredékes. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 3,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13933 [217. tábla 36].
4.3.9. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 4,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13934 [217. tábla 37].
4.3.10. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 3,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13935 [217. tábla 38].
4.3.11. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 4,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13936 [217. tábla 39].
4.3.12. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,05 × 2,15 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 3,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13937 [217. tábla 40].
4.3.13. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,2 cm; s.: 3,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13938 [217. tábla 41].
4.3.14. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,2 cm; s.: 3,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13939 [217. tábla 42].
4.3.15. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 3,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13940 [218. tábla 43].
4.3.16. Nyolcszirmú kisrozettás veret. Á.: 2,1 × 2,2 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 4,1 gramm. Leltári szám nélkül.
4.4.1–3. Nagyszíjvégek ezüstből.
4.4.1. Nagyszíjvég. H.: 3,0 cm; sz.: 2,3 cm; mg.: 0,8 cm; s.: 5,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13908 [218. tábla 46].
4.4.2. Nagyszíjvég. H.: 3,0 cm; sz.: 2,2 cm; s.: 6,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13907 [218. tábla 45].
4.4.3. Nagyszíjvég. H.: 3,0 cm; sz.: 2,2 cm; s.: 7,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13906 [218. tábla 44].
5.1–2. Körte alakú kengyelpár a lábak végében.
5.1. Körte alakú kengyel a lábaknál (3a3. típus). A felfelé szélesedő trapéz alakú fülű példány alig észrevehető nyakkal csatlakozik a rombusz átmetszetű szárhoz, ez pedig a széles, bordázott talphoz. Mg.: 12,7 cm; lg. sz.: 9,8 cm; f. mg.: 2,1 cm; f. sz.: 3,2 (a fül felső részén); szíjbújtató á.: 1,4 × 0,6 cm; t. sz.: 3,0 cm; s.: 84,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13902 [219. tábla 51].
5.2. Körte alakú kengyel a lábaknál (3a3. típus). Felfelé szélesedő trapéz alakú fülű, amely nyakkal csatlakozik a rombusz átmetszetű szárhoz és a széles bordázott talphoz. Mg.: 13,3 cm; lg. sz.: 10,2 cm; f. mg.: 2,1 cm; f. sz.: 3,2 (a fül felső részén); szíjbújtató á.: 1,2 × 0,5 cm; t. sz.: 3,1 cm; s.: 88,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13903 [219. tábla 52].
6. Kanelúrázott, oldalpálcás aszimetrikus zabla a fej mellett jobb oldalon (3b. típus). H.: 26,2 cm; oldalpálcáinak h.: I. 14,5 cm; II. 10,3 cm; szárai sz.: I. 0,6 × 0,5 cm; II. 0,6 × 0,5 cm; visszahajtott karikáinak á.: I. a hosszabb szár karikájának á.: 3,8 cm; II. a rövidebb szár karikájának á.: 3,5 cm; s.: 269,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13901 [218. tábla 47].
7. Hevedercsat a lábaktól jobbra (2. típus). A. M. M. Ltsz.: 13904. Azonosíthatatlan.
8–10. Ezüstlemezkék, amelyeknek a sírbeli helyzetét nem ismerjük. A. M. M. Ltsz.: 13948–13949. Az egyik leltározatlan [218. tábla 48–50].

111.4. ÉRTÉKELÉS

111.4.1. Temetkezési szokások

Mivel nem készült antropológiai elemzés, az eltemetett egyén neméről nem tudunk pontosabbat, a mellékletei alapján azonban egyértelműen nőről lehet szó. A csontváz 169 cm-es hossza (amely kb. 165 cm magasságot jelenthetett életében) alapján felnőtt nő csontvázát sikerült megmenteni. Egon Dörner leírásából nem derül ki a sírgödör formája. A sír mélysége, amely 100 cm volt, viszont nem különbözik a honfoglalás kori temetőkben

tapasztalt sírmélységektől. A csontváz tájolása Ny–K-i irányú, az elhunytat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, a karcsontjait a teste mellett kinyújtották.

A honfoglalás kor jellegzetes temetkezési szokása a lovastemetkezés. A feltárt sírból a jelképes lovastemetkezés jellegzetes mellékletei kerültek elő: a rituálé során sírba rakták mind a kantárt (zabla), mind a nyerget (kengyelek) a sírban található rozetták alapján a nyereg szíjazatát és a kantárt is ilyen jellegű veretekkel ékesítették. A rozettákon megfigyelhető kopásnyomok alapján e díszítmények hosszabb idejű használatával számolhatunk.

111.4.2. A leletanyag elemzése és keltezése

A temetkezés a tipikus rozettás lószerszámveretes női sírok közé sorolható. Mellékletei – a lószerszámvereteket leszámítva – szerénynek mutatkoznak.

Az öntött gömbsorcsüngős fülbevalótípus két példánya került elő a mellcsontról, amely alapján eléggé egyértelmű, hogy ezeket nem a fülben hordták, hanem a hajfonatokba fűzve. A gyöngyök sírbeli helyzete alapján a két fülbevalót gyöngyökkel ékesített füzérrel rögzíthették egymáshoz. A gömbsorcsüngős fülbevaló a szakirodalom szerint a honfoglaló magyarokkal jelenik meg a Kárpát-medencében és a 11. század elejéig marad a női divat jellegzetes ékszere.[497]

Három db öntött tömör, illetve kanelúrázott bronzgomb a mellcsont közepéről függőleges helyzetben került elő. Egyértelmű, hogy ebben az esetben valamilyen ing vagy kabát egyik felét rögzíthették velük a másikhoz. Az öntött tömör gombok több időrendi rétegbe sorolhatók, használatuk egyértelműen kimutatható a 10. század során.

A fülbevalók környékén került elő négy db gyöngy, e példányokat feltehetően a hajfonatokba vagy szalagokba fűzve hordhatták, együtt az említett fülbevalókkal.

A mellkastájon előkerült – eredetileg a ruhán levő – fehér, ívelt ezüstlemezkék, ha nem is megszokott, de ismert leletei a klasszikus honfoglalás kori leletanyagnak.

Ahogyan azt föntebb említettük, a sírba jelképes formában temették el a lovat: a sírba rakták a díszített kantárt és a farmatringot, illetve a fanyerget. Ez utóbbi bizonyítékát adják a rozettás lószerszámveret kisebb és nagyobb veretei, a kengyelek, a hevedercsat és a zabla. Ennek alapján a kantárt a koponyától jobbra lévő zabla, valamint a nagy-, közepes- és kisméretű rozettás lószerszámveretek és szíjvégek jelzik, a nyereg szíjazatát vagy a farhám díszítését pedig az a tíz db rozettás lószerszámveret, amely a lábfejeknél dokumentált kengyelek környékén került elő.

A bal kulcscsonton, a bal mellen és a bal kéz hajlásánál kizárólag négyszirmú rozetták kerültek elő. A helyzetük alapján ezek ugyanazt a tárgyat díszíthették, mint a szoros egységet mutató 16 db kisebb veret a nagyrozettával, amely az ásató leírása szerint a jobb kézen feküdt.

Ugyanakkor a csontváz lába végénél, a kengyelekkel együtt előkerült öt–öt db rozetta egyértelműen a lószerszám egy másik, kisebb (?) részének a díszítését szolgálta. A németszentpéteri veretek tehát kétség kívül a kantárt, illetve a farmatringot díszíthették.

Ahogyan az látható, a veretek két csoportba sorolhatók: valószínűleg az eredeti négyszirmú rozettás veret-garnitúra mellé/helyére szerelték fel később a nyolcszirmú példányokat. Ezt megerősíteni látszik a tárgyak nyersanyaga is: a nagyrozetta és a nagyszíjvégek, illetve a négyszirmú kisrozetták ugyanis ugyanabból a jobb minőségű ezüstből voltak készítve, ellentétben a rosszabb minőségű ezüstből készített nyolcszirmú példányokkal.

A rozettákon megfigyelhető kopásnyomok alapján nagy valószínűség szerint a női sír lovának szíjazatát hosszú ideig díszíthette ez a rozettás garnitúra.

A németszentpéteri rozettás lószerszámveret-garnitúra párhuzamának keresése szinte hasztalan próbálkozás lenne: az egész Kárpát-medencében nincs két pontosan megegyező rozettás lószerszámkészlet. Az említett garnitúrák kísérőleletei közül pedig a mai napig hiányoznak azok a tárgyak, melyeket egyértelműen a 10. század utolsó harmadára keltezhetnénk.[498]

A sír leleteihez tartozik ugyanakkor két négyzet átmetszetű szárral bíró körte alakú kengyel (3a3. típus), egy kovácsolt oldalpálcás zabla (3b. típus) és egy lekerekített téglalap alakú hevedercsat (2. típus) is. E tárgyakat – a sír leletanyagával egyetemben – a 10. század első felére–kétharmadára datálhatjuk.

111.4.3. Összefoglalás

A Németszentpéter határában feltárt temetkezés egyik fő jelentősége, hogy az előkerült rozettás lószerszámveret-garnitúra nyolcszirmú veretei egyedülállóak a korszak leletanyagában. Egyébként akárcsak más temetkezések esetében, így ebben az esetben sem az elhunyt nemesfém mellékletei kelthetik fel az érdeklődésünket, sokkal inkább maga a rozettás lószerszámveret-garnitúra, ugyanis e csoport ruházatát általában is kevés nemesfém díszíthette, ez alól pedig nem volt kivétel a németszentpéteri asszony sem. Így a németszentpéteri sírban – ellentétben például a nagyteremiai temetkezéssel – néhány ezüstlemezkén kívül más nemesfém lelet nem került elő a ruházatról.

[497] Révész 1988, 141–159.
[498] Révész 1996a, 56, 62.

Ezzel ellentétben az ezüst rozettás lószerszámveret-garnitúra összesen 181,4 grammot nyom, amely alapján nem sokban maradt el a nagyteremiai temetkezés ezüsttárgyainak együttes súlyától. Megemlíthetjük még, hogy a ruházat más elemei bronzból készültek (de ezek is összesen csak 8,7 grammot nyomnak), tehát az elhunyt esetleges társadalmi státusára, presztízsére, illetve a család gazdasági helyzetére csak a rozettás lószerszámveret-garnitúra utalhat.

A németszentpéteri leletet abból a szempontból is nagyon fontosnak tarthatjuk, hogy leszámítva az oroszlámosi szórványleletet,[499] ez a legdélibb feltárt rozettás lószerszámdíszes temetkezés a Kárpát-medencében, környezetében több km-es sávban nem ismerünk hasonló temetkezést. Ugyanakkor azt a tényt is fontosnak tarthatjuk, hogy valószínűleg egy magányos temetkezéssel állunk szemben, amely az ismert földrajzi viszonyok alapján egyáltalán nem meglepő. A 10. század első kétharmadára való keltezése véleményünk szerint lényegében megkérdőjelezhetetlen.

111.5. IRODALOM

Dörner 1970, 457.

[499] Tömörkény 1904, 263–271.

II.112. NÉMETSZENTPÉTER-HAMERÁK ADOMÁNY
(r.: Sânpetru German; județul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

112.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A nyakperecet 1967-ben jegyezték be az aradi múzeum leltárkönyvébe Hamerák András adományaként. Több adat sajnos nem áll a rendelkezésünkre. E lelet alapján azonban gyanítható, hogy Németszentpéter környékén még egy temetővel számolhatunk.

112.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

112.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Bronzból készült, sodrott masszív nyakperec, akasztóhoroggal és hurokkal (3b. típus). A felületére vékony, finom huzalt tekercseltek. Á.: 17,2 × 18,7 cm; h. v.: 1,2 cm; s.: 74,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14496 [220. tábla 1].

112.4. ÉRTÉKELÉS

Ahogyan említettük, a németszentpéteri lelet egy temetkezőhelyre utalhat, amelynek kiterjedéséről, sírszámáról semmit nem tudunk. A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket a 11. század 20-as és 60-as évei közé keltezhetjük, amely alapján a németszentpéteri szórvány nyakperec egy újabb 11. századi temető létére figyelmeztet.[500]

112.5. IRODALOM

Közöletlen.

[500] Kovács 1994, 115.

II.113. NÉMETSZENTPÉTER-MARHÁK FORRÁSA

(r.: Sânpetru German; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

113.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [103. kép]

2006-ban az aradi múzeum leltárkönyvének ellenőrzésekor került elő egy törött, vékony huzalú S végű hajkarika. A leltárkönyv alapján Németszentpétertől Ny-ra, az úgynevezett Marhák forrása nevű lelőhelyről ismert.

113.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

113.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Bronzból készült töredékes S végű hajkarika (5a. típus). Az S vége legnagyobb részben letört. Á.: 2,1 × 2,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 14496 [219. tábla 1].

113.4. ÉRTÉKELÉS

A 11. század klasszikus ékszere, az egyszerű S végű hajkarika a Bánságban már a 10. század második felében felbukkanhatott. Szórványleletünket pontosabban nem tudjuk keltezni a 10–11. századon belül.

113.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.114. NÉMETSZENTPÉTER-RÓMAI SÁNCOK
(r.: Sânpetru German; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

114.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1860 februárjában Németszentpéter községtől K-re, az É–D-i irányban húzódó római sáncot a Nagyzsám–Németszentpéter útvonal rendezése során megbolygatták. A bolygatás során nyolc csontváz került elő 70 cm-es mélységből. Milleker leírása alapján hat csontváz 20 cm-re feküdt egymás mellett, míg kettő ellentétes irányban, az előbbiek „lába alatt". Ezeket az információkat természetesen csak kérdőjellel lehet elfogadni. Milleker megemlít néhány csontvázat, amelynek mellékletei is voltak, vagyis *„bronz ékszerekkel volt ellátva"*, sőt pénzek is voltak a sírokban: *„.a csontvázak mellett pénz is találtatott"*.

Sajnálatosan a legtöbb összegyűjtött tárgynak nyoma veszett, az érmék közül pedig egyetlen példány sem maradt meg. 1876-ban még az egyik sír (?) mellékletanyagát láthatta Hampel József, aki az 1880-as közleményében közzétette leírásukat. A leletanyag Ormós Zsigmond gyűjteményébe került, utána pedig a temesvári múzeumba. Az 1919-es román bevonulás során egy román katonatiszt sajnos feldúlta a múzeumot, ennek során nagyon sok 1918-ig felgyűjtött tárgynak, így a németszentpéteri leleteknek is nyoma veszett.

114.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Ormós Zsigmond gyűjteménye, majd a temesvári múzeum. ma azonosíthatatlan.

114.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Sodrott, kétrétű, vastag huzalból készült nyakperec bronzból, az egyik végén horoggal, a másik végén a horog beakasztására kialakított hellyel (3b. típus). Belső á.: 14,5 cm; h. v.: 0,3 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2.1–2. Két bronz karperec.

2.1. Sima bronz huzalkarperec, egymásra helyezett végekkel (2a. típus). Belső á.: 8,5 cm; h. v.: 0,7 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

2.2. Bronzból készült rombusz átmetszetű karperec (2d. típus). B. á.: 6,7 cm; h. v.: 0,7 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

3. 1a. típusú bronz hajkarika. Belső á.: 1,9 cm; h. v.: 0,3 cm. Ltsz.: azonosíthatatlan.

114.4. ÉRTÉKELÉS

A németszentpéteri nyolc sír melléklete, a tárgyak tipokronológiai jellegzetességei alapján egyértelműen egy nagyobb méretű temetőre utal. Millekernek a sírok egymástól való távolságára vonatkozó megfigyelését ugyanakkor kérdőjellel kell kezelnünk, hiszen ebben az esetben tömegsírral számolhatnánk, hacsak nem egy templom körüli temető feltárására került itt sor.

A mellékleteket a 10–11. században használt tárgyak alkotják, de összességében mégis inkább a 11. századi keltezés lehetőségét támasztják alá. Az 1a. típusú sima hajkarikát a kutatás a 10–11. században folyamatosan előforduló leletként kezeli.[501] A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket pedig Kovács László kutatásai alapján a 11. század 20-as és 60-as évei közé keltezhetjük.[502] A huzalkarperecek feltűnnek ugyan a 10. század első felében, de még a 11. század második felében is használatban maradtak. A négyzet átmetszetű karperecek a 10. század legvégén vagy inkább a 11. század elején terjedtek el, de divatban maradtak egészen a 12. század elejéig.[503] Ezen adatok alapján e temetőrészt tehát a 11. századra keltezzük.

114.5. IRODALOM

Hampel 1880, 43; Milleker 1882, 90–91.

[501] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[502] Kovács 1994, 115.
[503] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.

115. NÉMETSZENTPÉTER-SZÓRVÁNY

(r.: Sânpetru German; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

115.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

2008 nyarán a temesvári múzeum raktárában Németszentpéterről származó összekeveredett szórvány avar és honfoglalás kori tárgyakat sikerült azonosítanunk. A múzeum gyűjteményéből előkerült leletek valószínűleg temetkezésből/temetkezésekből kerülhettek elő. A leletek között levő papírdarabról annyit tudtunk meg, hogy Marius Moga gyűjtötte össze őket összesen három sírból. Más adat nem ismert az 1950–1980 között a múzeumba került leletekkel kapcsolatban. A leleteket teljesen összekeveredve találtuk meg, teljes biztonsággal csak a trapéz alakú kengyel töredékét sorolhatjuk a 10. századi leletek közé.

115.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

115.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Trapéz alakú aszimmetrikus vaskengyel két töredéke (1b4. típus). A talp és a szárak találkozásánál nem figyelhető meg a klasszikus gomb és a talpán sem látható az esetleges bordázottság, mindezt azonban a nagyon rossz minőségű konzerválás során elkövetett hibáknak tudjuk be. Ez utóbbinak köszönhető az is, hogy nem tudjuk pontos tipológiai alcsoportba sorolni. Mg.: 17,0 cm; lg. sz.: 13,0 cm; f. sz.: 4,0 cm; f. mg.: 3,0 cm; szr. sz.: 1,7 × 0,9 cm; t. sz.: 3,0 cm; s.: > 200,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 36440.1 [223. tábla 1].

115.4. ÉRTÉKELÉS

A trapéz alakú kengyeleket a 10. század második felétől használták.[504] A nem megfelelő restaurálás miatt nem sikerült megállapítanunk, hogy a szóban forgó kengyel a gomb nélküli vagy a gombos változathoz sorolható-e. E példány egyértelműen egy újabb temető létét bizonyítja Németszentpéter környékén.

115.5. IRODALOM

Közöletlen.

[504] Kovács 1986b, 195–225.

II.116. NYÍRMEZŐ
(r.: Poiana Aiudului; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér megye]

116.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A gyulafehérvári alsó-fehér megyei múzeumba a 19. század végén bekerült egy állítólagosan 10–11. századra keltezhető nyílcsúcs.

116.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Azonosíthatatlan a gyulafehérvári múzeumban.

116.3. A LELET LEÍRÁSA

Nincs információ.

116.4. ÉRTÉKELÉS

A tárgyat nem sikerült azonosítanunk a mai múzeum gyűjteményében. Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit.

116.5. IRODALOM

Nagy 1913, 272.

II.117. ÓBÉBA-SZÓRVÁNY

(r.: Beba Veche, n.: Alt-Beba; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

117.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1966-ban egy akkori egyetemi hallgatónak, Florin Medeleţnek az Óbéba–Temesvár útvonalon közlekedő autóbuszon egy zsebkendőbe csavarva honfoglás kori tárgyakat adott át egy óbébai lakos. E tárgyak között volt egy fülbevaló, egy sodrott nyakperec, tizenhat db csüngős veret, két karperec és egy csat. Sajnos a lelőhelyről és a lelőkörülményekről semmilyen adat nem ismert, az eltelt évtizedek pedig rendkívüli módon megnehezítették a körülmények kiderítését. A temesvári múzeumban ma már csak a négy szálból sodrott bronz nyakperecet és a kéregöntéssel készült tizenhat db csüngős veretet sikerült meglelnünk, a többi tárgynak nyoma veszett. Hollétükre vonatkozóan 1999-ben már Florin Medeleţ sem tudott tanáccsal szolgálni.

A tárgyak rendeltetésük alapján valószínűleg egy vagy több sírhoz tartozhattak és nagy valószínűség szerint női temetkezésre/temetkezésekre utalnak. Óbéba határában feltehetően egy honfoglalás kori és/vagy kora Árpád-kori temető rejtőzik.

117.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

117.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Sodrott bronz nyakperec, az egyik végén egy kampóval, a másik végén pedig egy horoggal (3b. típus). A nyakperec középen vastag, míg a vége felé fokozatosan elvékonyodik. Á.: 10,5 × 18,3 cm; h. v.: 0,3–1,0 cm; s.: 106,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477 [221. tábla 1].

2.1–16. Tizenhat db csüngős veret bronzból (10h1.1. és 10h1.2. típusok). A kéregöntéssel készült veretet és a csüngőt egy a verethez forrasztott, kampószerűen kinyúló szalagfül kapcsolta egymáshoz. A domborított csüngő verete kerek alakú, a ruházatra történő felfüggesztése a hátlap közepén található forrasztott fülecske révén történt. A szegélyét négyszög alakú aranyozott rovátkolások díszítik, a csúcsa kiugrik. A levél alakú csüngőkön díszítő motívumként egy stilizált bagolyfej látható.

2.1. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,2 cm; veret mg.: 1,8 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 3,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.1 [222. tábla 1].

2.2. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,2 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,7 cm; s.: 3,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.2 [222. tábla 2].

2.3. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,3 cm; veret mg.: 2,0 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 1,7 cm; s.: 3,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.3 [222. tábla 3].

2.4. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,2 cm; veret mg.: 2,0 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,7 cm; s.: 2,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.4 [222. tábla 4].

2.5. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,3 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 2,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.5 [222. tábla 5].

2.6. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,2 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 3,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477. 6 [222. tábla 6].

2.7. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,2 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,7 cm; s.: 3,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.7 [222. tábla 7].

2.8. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,3 cm; veret mg.: 2,0 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 3,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.8 [222. tábla 8].

2.9. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,4 cm; veret mg.: 2,0 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 2,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477. 9 [222. tábla 9].

2.10. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,2 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,7 cm; s.: 2,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.10 [222. tábla 10].

2.11. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,3 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 3,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.11 [222. tábla 11].

2.12. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,4 cm; veret mg.: 1,7 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,7 cm; s.: 2,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 6477.12 [222. tábla 12].

2.13. 10h1.2. típusú csüngős veret. Mg.: 4,4 cm; veret mg.: 2,0 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 6477.13 [222. tábla 13].

2.14. 10h1.1. típusú csüngős veret. Mg.: 3,9 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,3 cm; csüngő sz.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 6477.14 [222. tábla 14].

2.15. 10h1.1. típusú csüngős veret, töredékes csüngővel. Mg.: 3,6 cm; veret mg.: 1,9 cm; csüngő mg.: 2,0 cm; csüngő sz.: 1,9 cm. T. B. M. Ltsz.: 6477.15 [222. tábla 15].

2.16. A veretnek letörött a füle, a csüngő felső része pedig egy kerek lyukkal áttört, kérdéses tehát, hogy e tárgyrészeket valójában együtt használták avagy külön-külön. Veret á.: 1,6 cm; csüngő mg.: 2,2 cm; csüngő sz.: 2,2 cm. T. B. M. Ltsz.: 6477. 16 [222. tábla 16].

3.1–2. Két db kerek veret bronzból, a széleik gyöngyözöttek, a két szélükön, egymással szemközt átfúrták őket.

3.1. 1a3. típusú veret. Á.: 2,1 × 2,2 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [223. tábla 1].

3.2. 1a4. típusú veret. Á.: 2,1 × 2,1 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [223. tábla 2].

4.1–5. Öt db csüngős veret alsó tagja, bronzból (9b5. típus). A szív alakú díszítmények pereme gyöngyözött, a közepén pedig stilizált bagolyfej.

4.1. Mg.: 2,6 cm; sz.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [223. tábla 3].

4.2. Mg.: 2,7 cm; sz.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [223. tábla 4].

4.3. Mg.: 2,6 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [223. tábla 5].

4.4. Mg.: 2,6 cm; sz.: 1,9 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [223. tábla 6].

4.5. Mg.: 2,5 cm; sz.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [223. tábla 7].

5.1–2. Két db ismeretlen típusú karperec, ismeretlen anyagból.

6. Csat, anyaga ismeretlen. Elveszett, nem ismert sem a típusa, sem a méretei.

117.4. ÉRTÉKELÉS

A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperecek viseletét Kovács László kutatásai alapján a 11. század 20-as és 60-as évei közé datálhatjuk.[505]

A csüngős ingnyakveret-garnitúra része a 16 db csüngős ingnyakveret mellett két kerek veret (1a3–1a4. típus), illetve öt db csüngő (9b4. típus) is. E 23 tárgy alkothatott tehát egy garnitúrát.

A lelőhelyen előkerült csüngős verettípusokat (10h1.1 és 10h1.2) tipológiai rendszerünkben (lásd az V. fejezetet) a bagolyfejes csüngők díszítésmódjának klasszifikációja során a XV. típushoz soroltuk,[506] együtt a Tápé-malajdoki, moholi és Szeged-makkoserdei példányokkal. A két változat vereteit még számos más csüngős veret komponenseként ismerjük, olyan lelőhelyekről mint például Eperjes-Takács tábla 4. sír, Hajdúdorog, Hódmezővásárhely-Nagysziget, Kecskemét-Csongrádi út, Szentes-Nagyhegy.[507] A csüngők pontos analógiáit nem ismerjük, azonban díszítésmódban legközelebb a Szeged-makkoserdei és a moholi példányok állnak,[508] a csüngő bütykös kiképzése pedig az algyői és a matičanéi példányokon is megfigyelhető.[509] A garnitúrával együtt még egy vastag sodrott nyakperec is múzeumba került, amely alapján – a három másik lelőhely leletanyagával együtt – e típust a 10. század végére–11. század első évtizedeire datáljuk.

Következésképpen az óbébai szórványleletet a 10. század végére, de inkább a 11. század első felére keltezhetjük.

117.5. IRODALOM

Tănase–Gáll 1999, 555–576.

[505] Kovács 1994, 115.
[506] Tănase–Gáll 1999, 555–576.
[507] Bálint 1991, *Taf.* XV. 1–25.
[508] Dudás 1897, 384; Széll 1940, 165–167.
[509] Bálint 1991, *Taf.* XLII. 7–8.

II.118. ÓBESENYŐ-I. HALOM (KÖZLEGELŐ)

(r.: Dudeştii Vechi, ó-r.: Beşenova Veche, b.: Sztár Besenov, n.: Altbeschenowa; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

118.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

Óbesenyő-I. halom lelőhely a községtől ÉK-re helyezkedik el, az egykori Közlegelőn. Ez nagyjából egyenlő távolságra van a Bukova tanyától és az Óbesenyő–Nagyszentmiklós között ma is használt műúttól.

Az ásatás előtt felmért kis homokdomb 238 m^2-es kiterjedésű volt. A kis dombon 1904. szeptember 3-án végzett ásatást Kisléghi Nagy Gyula és Török Aurél, amelynek során a felmért területnek mintegy 1/5-ét sikerült feltárniuk. Ebből az adatból gyanítható, hogy az előkerült honfoglalás kori temetőnek csak egy részét sikerült átkutatni.

A halom középpontjától DNy-ra került elő egy lovastemetkezés, illetve egy szórvány csikózabla lóhoz tartozó lábszárcsontokkal, amelyek 10. századra történő keltezése lehetséges, de nem teljesen biztos. Ennek alapján egy újabb, kis sírszámú honfoglalás kori sírcsoportot regisztrálhatunk Óbesenyő környékéről.

118.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

118.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

X sír

A halom középpontjától DNy-ra 7 m-re. M.: 60 cm. T.: ÉNy–DK. Fiatal férfi rossz megtartású csontváza. A nyújtott csontváz karjait kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. Bálint II. típusú lovastemetkezés. A jobb alsó lábszáron lókoponya feküdt (h.: kb. 35 cm), metszőfogaival a lovas térde felé fordítva. A lókoponya alatt 4 szár- és ugyanannyi csüdcsont. A ló egyik lábszárcsontja 24 cm volt.

Mellékletei:

1. Kis bronzveret a koponya alatt. Méreteiről nincs adatunk. Azonosíthatatlan.
2. Alul ívelt, hosszú vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus) a jobb kar könyöke mellett csúcsával a koponya felé fordítva. H.: 8,5 cm; lg. sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 3705 [28. tábla 1].
3. Vasból készült töredékes hevedercsat a ló koponyájától jobbra, a kengyel mögött (2. típus). Á.: 3,4 × 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 3705 [28. tábla 2].

4.1. Körte alakú, aszimmetrikus szárú töredékes vaskengyel, a bal lábszárcsont mellett, merőlegesen a csontra (1b6. típus). Mg.: 12,9 cm; lg. sz.: 11,6 cm; l. sz.: 1,4 cm; f. á.: 1,8 × 3,2 cm; szíjbujtató á.: 1,5 × 0,4 cm; t. sz.: 2,0 cm; s.: 80,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3705 [28. tábla 3].

4.2. Körte alakú töredékes aszimmetrikus szárú vaskengyel, a bal lábszárcsonton, párhuzamosan a csonttal (1b4. típus). Mg.: 13,1 cm; lg. sz.: 12,5 cm; l. sz.: 1,2 cm; f. á.: 2,2 × 4,2 cm; szíjbujtató á.: 1,3 × 0,4 cm; t. sz.: 2,0 cm; s.: 58,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3705 [28. tábla 4].

5. Töredékes vas csikózabla a lókoponya és a talppal DK felé fordított kengyel között (1a. típus). A zablatagok négyzet átmetszetűek, mindkét végükön kampós behajlással. Egy karikatöredék is valószínűleg a tárgyhoz tartozik. Tag h.: 10,0 cm; karika á.: 3,6 cm [28. tábla 5a–d].

Szórványleletek:

Ugyanitt, a domb középpontjától K-re, 4 m-es távolságban két ló lábszárcsont és egy 11,5 cm hosszú csikózabla (?) tagjának fele került elő. Valószínűleg e leletek is a honfoglalás korra datálhatók.

118.4. ÉRTÉKELÉS

118.4.1. Temetkezési szokások

Ahogyan már említettük, e lelőhely felületének csupán mintegy 20%-át sikerült átkutatni, ennek alapján tehát sejthető, hogy több sír is maradhatott még a föld alatt. Kisléghi naplójából nem derül ki a sírgödör formája, a sír mélysége azonban jól illeszkedik a honfoglalás kori temetőkben tapasztaltakhoz. A bánsági régész pontosan 60 cm-es mélységről tudósít. A csontváz tájolása ÉNy–DK-i irányú. Az elhunytat háton, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, a karcsontjait a teste mellett kinyújtották.

A honfoglalás kori jellegzetes temetkezési szokások közé tartoznak a lovastemetkezések. A feltárt temetkezésből a lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezés típusa vált ismertté (II. csoport), ebben az esetben a négy ló lábszárcsontot és a lókoponyát a lábfejekre helyezték, a kantárt és a nyerget jelző zablával és a kengyelekkel együtt.

118.4.2. A leletanyag elemzése és keltezése

A koponya alól előkerült kis veret formájáról, esetleges díszítéséről nem tudunk semmi pontosabbat. A sírból egyetlen fegyverként egy nyílcsúcs került elő. Kérdéses, hogy a tárgyat valóban fegyverként avagy valamilyen babonás szokás jeleként kell-e értelmeznünk. A lószerszámokat két körte alakú kengyel (1b6. és 1b4. típusok), zabla és egy hevedercsat képviselik.

A leleteket teljes pontossággal nem tudjuk a 10. századon belül keltezni, azonban a körte alakú kengyelek alapján nem zárható ki, hogy a leletegyüttest a század első két harmadára korhatározhatjuk.

Ahogyan azt említettük: szórványleletként előkerült még egy csikózabla és két ló lábszárcsont is, amelyek alapján egy újabb 10. századi temetkezést gyaníthatunk.

118.4.3. Összefoglalás

Ez a korszakhoz tartozó kis temetők általános jellegzetességeit mutató lelőhely tökéletesen illeszkedik az Óbesenyő környékén feltárt többi honfoglalás kori temetőhöz. Az egyetlen nyílcsúcs persze többféleképpen is értékelhető, ugyanakkor tipikusan a honfoglaló magyarságra jellemző a lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezés. Ráadásul a szórványként előkerülő ló lábszárcsontok újabb lovastemetkezés lehetőségére hívják fel a figyelmet.

118.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 2010, 97–98.

II.119. ÓBESENYŐ-V. HALOM

(r.: Dudeştii Vechi, ó-r.: Beşenova Veche, b.: Sztár Besenov, n.: Altbeschenowa;
judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

119.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5–6. kép]

Az Óbesenyő-V. halom nevű lelőhely a községtől K-re helyezkedik el, a néhai Közlegelőn. A lelőhely 100 m-re található a nagyszentmiklós–óbesenyői műúttól, kb. 100 m távolságra attól, a jobb oldalon.

A nagyobb átmérőjű dombon kora avar kori sírok mellett (1–2. sír), két honfoglalás kori sírt is feltárt 1904 őszén Kisléghi Nagy Gyula és Török Aurél. Kisléghi leírása alapján csak a domb egy részét kutatták és ahogyan említi, reméli, hogy *„jövő tavasszal, tovább folytatjuk"*. Sajnos pontos információt nem hagyott az ásatás méreteiről, azonban megemlítette, hogy *„.miután eddig a centrum java része és a peripheriának D-i oldala feltáratott"*, tehát a lelőhely legalább 25% -os feltártságával lehet számolni.

119.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: ismeretlen őrzési hely.

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

119.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

3. („A") sír

A 2. avar kori sírtól DK-re 2 m-es távolságra került elő. M.: 30 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű, nyújtott csontvázról más adatunk nincs. Bálint I. b. típusú jelképes lovastemetkezés.

Melléklete:

1. Csikózabla a bal láb térde mellett (1b. típus). A csikózabla töredékesen maradt fent, a két karikából csak az egyik volt meg. Karika á.: 7,0 cm. Azonosíthatatlan.

4. („B") sír

A halom É–D-i átmérőjének D-i végpontjától ÉNy felé 9 m-re. M.: 100 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott csontváz, a kezeit a medence fölött egymásra fektették (XIV. pozíció).

Mellékletei:

1. Díszített bronzgomb a jobb halánték és a vállcsukló között. Méreteiről nincs adatunk. Biztosan az ingnyak begombolásában játszhatott szerepet (1a3. típus). Azonosíthatatlan.
2. Pántkarperec bronzból a jobb alkaron, közvetlenül a könyök alatt (1a. típus). A végei kör alakban kiszélesedők, illetve átfúrtak, hogy egy zsinór segítségével szorosabbra köthetőek legyenek. Ebben az esetben a tárgy egyértelműen a ruházat leszorításában játszhatott szerepet. L. sz.: 2,3–1,9–1,5–2,3 cm. Azonosíthatatlan.

3.1–5. Nyolc gyöngyből álló gyöngysor a nyakon, közvetlenül a halott állcsontja alatt.

3.1. Három db gömb alakú millefiori gyöngy (1.9. típus/Szilágyi 7. típus). Á.: 0,5–0,6 cm. Azonosíthatatlan.

3.2. Korong alakú kék üveggyöngy (1.10. típus/Szilágyi 27. típus). Á.: 0,7 cm. Azonosíthatatlan.

3.3. Lapos, gömb alakú, sárgás-zöldes színű sima fényes üveggyöngy (1.9. típus/Szilágyi 7. típus). Á.: 0,6 cm. Azonosíthatatlan.

3.4. Hármas tagozódású, fehér, üveg rúdgyöngy (1.1. típus/Szilágyi 1–4. típus). H.: 1,2 cm; á.: 0,3 cm. Azonosíthatatlan.

3.5. Ismeretlen anyagú világossárga gyöngyszem, szabályos nagyobb szürke foltokkal a felületén. Á.: 1,0 cm. Azonosíthatatlan.

119.4. ÉRTÉKELÉS

119.4.1. Temetkezési szokások

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének nemét nem ismerjük, a mellékletei alapján azonban több mint valószínű, hogy a 4. („B") sírba nőt temettek. A 3. („A") temetkezésből előkerülő zabla ugyanakkor nem árulkodik az elhunyt neméről.

Kisléghi naplójából sajnos nem derülnek ki a sírgödrök formái, de az ásató feljegyezte a sírok mélységadatait: a 4. sír mélysége 100 cm, a 3. sír ezzel ellentétben csak 30 cm volt még, gyanítható azonban, hogy eredetileg ez is mélyebb lehetett. A csontvázak tájolása Ny–K-i volt. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, a 4. sír karcsontjait az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették (XIV. pozíció). Az

„A” sír esetében a jelképes lovastemetkezések egyik klasszikus változatával találkozunk: ebben az esetben csak a kantárt helyezték a sírba (1b. típus). Így tehát bár a 3. („A”) sír pogány hitvilágról tanúskodik, a 4. („B”) sír karcsontjainak helyzetét már a balkáni-bizánci keresztény szokásokkal szokták kapcsolatba hozni.[510]

119.4.2. A leletanyag elemzése és keltezése

A két feltárt sírból relatíve változatos leletanyag került elő, de többnyire a viselet darabjai. A 4. sírból előkerült bronzgomb az ingnyak begombolására szolgálhatott.

A könyök alól előkerülő bronz pántkarperec – legalábbis Kisléghi leírása alapján – egy lemezből kivágott példány lehetett. A pántkarperecek elsősorban a 10. század első két harmadának női és férfitemetkezéseire jellemző leletek voltak.[511] A nyolc darabból álló gyöngysor – a Kárpát-medencei párhuzamok alapján – a nők és kislányok viseletére volt jellemző.

A 3. („A”) temetkezésből egy csikózabla is előkerült, amelyet nem sikerült azonosítanunk a Kisléghi hagyatékban.

A lelőhelyet a leletanyaga alapján a 10. század bármelyik időszakába keltezhetjük, azzal a megjegyzéssel, hogy a bronz pántkarperec leginkább a 10. század első kétharmadára jellemző lelet.

119.4.3. Összefoglalás

A korábban bemutatott lelőhelyekhez hasonlóan e kis temető is tökéletesen illeszkedik az Óbesenyő környékén feltárt honfoglalás kori temetők sorába. Leletanyaguk alapján a két sír nyugodtan besorolható a 10. század első két harmadára jellemző honfoglalás kori női temetkezések sorába. Egy olyan típusú temetőcsoporthoz tartozhatnak, amely csoport temetkezési helyei sűrűn fordulnak elő a Partium és a Bánság területein és amelynek egyik fő jellegzetessége a női sírok (relatív) gazdagsága (legalábbis az illető temetőn belül), valamint a férfisírok szegénysége vagy melléklet nélkülisége. E temetők közös vonása egyúttal, hogy nem ismerünk bennük fegyveres temetkezést.

119.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 2010, 100–101.

[510] Szabó 1984, 83–97; Takács 2005, 85–102.
[511] Révész 1996a, 90.

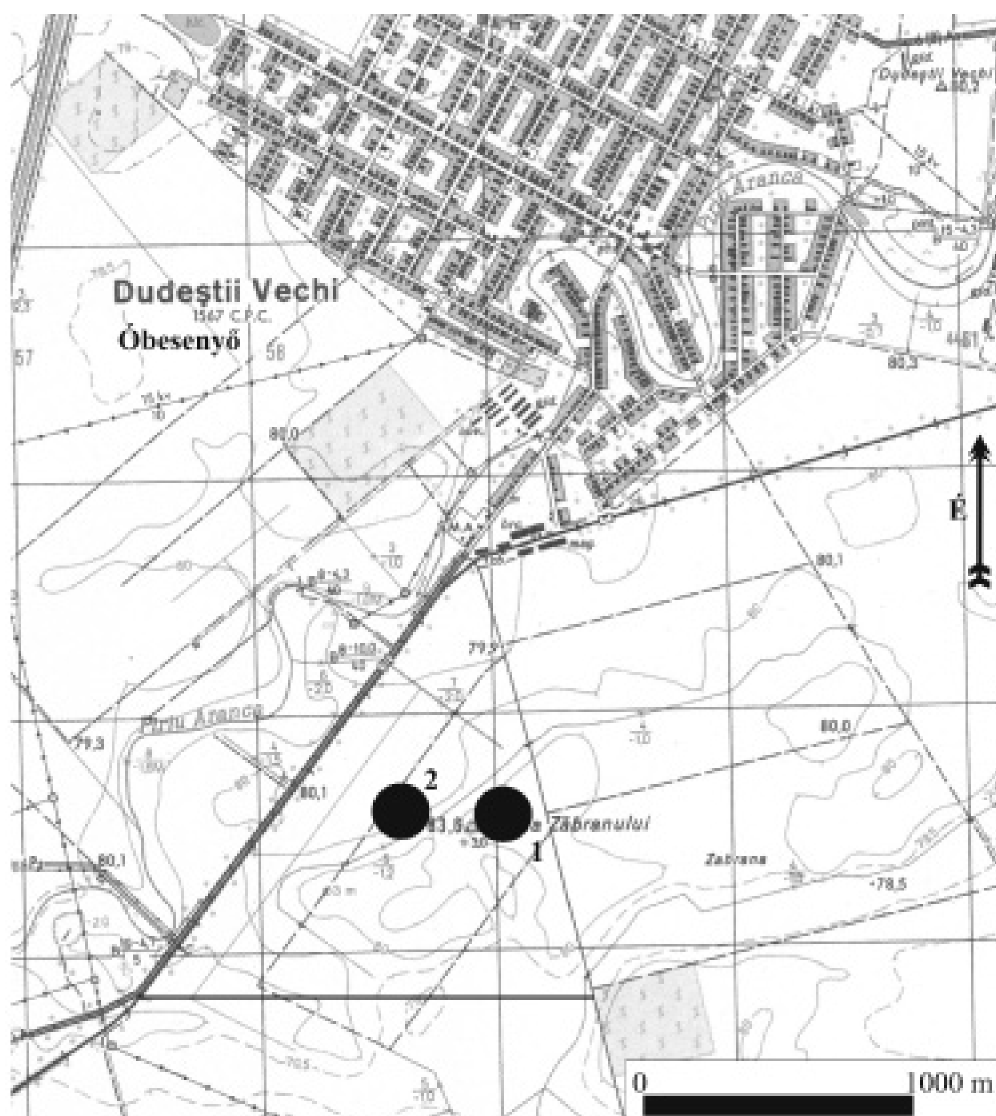
II.120. ÓBESENYŐ-VI. HALOM

(r.: Dudeştii Vechi, ó-r.: Beşenova Veche, b.: Sztár Besenov, n.: Altbeschenowa; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

120.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5., 104. kép]

Az Óbesenyő-VI. halomnak nevezett lelőhely a szóban forgó községtől D-re, az 1887-es térképen „Mogila" néven jelzett nagy halomtól K felé, kb. 400 m-es távolságban helyezkedik el. A katonai térképen jelzett úttól Ny-ra, mintegy 250 m-es távolságban fekvő, kb. 1,5 m-es magassággal, 150 m-es kerülettel, lankás lejtővel bíró, igen lapos homokdombról van szó.

Kisléghi Nagy Gyula két kisebb kutatóárokkal kutatta a lelőhelyet 1905. november 15-én: az első 6 m hosszú és 3 m széles árkot a halom legtetején nyitották É–D-i irányban. A második, ugyancsak 6 m hosszú, de már csak 1,5 m széles árkot párhuzamosan az előzővel, attól Ny-i irányban 5 m-re ásták ki. Az ásatás szondázó jellege miatt sajnos fogalmunk sincs a temető méretéről, azonban az innen nem messze Ny-ra előkerült másik temető alapján ez sem lehetett egy nagy sírszámú temető. Az ásatás eredményeképpen két temetkezést sikerült itt feltárni.

104. kép. Az Óbesenyő környéki 10–11. századi temetők topográfiai helyzete: 1. Óbesenyő-VI. halom; 2. Óbesenyő-Dragomir halma

120.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.). Archeozoológiai lelet: Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola (ma: Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Kar).

120.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
Az első árokban került elő. M.: 100 cm. T.: DNy–ÉK. A mellékletei alapján férfitemetkezés. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Bálint II. típusú lovastemetkezés. A lókoponya 65 cm-es mélységben a férfi bal lábszára mellett, azzal párhuzamosan került elő, úgy, hogy a száj, illetve a metszőfogak az emberi koponya, tehát DNy felé néztek. A mellső végtagokból az egyik lábszárcsont rá volt támasztva a ló metszőfogaira és csaknem függőlegesen állt a földben, míg a másik szárcsont, továbbá a 2–2 csüd-, párta- és patacsont a lókoponya alatt voltak elhelyezve. A lókoponyától Ny-ra kb. 40 cm-re két hátsó ló lábszárcsont feküdt egymás mellett hasonló mélységben (65 cm).

Mellékletei:
1. Két db kis veret bronzból a felső lábszárcsontok között. Á.: 0,2 cm. Azonosíthatatlan.
2.1–2. Két db vas nyílcsúcs.
2.1. Egyszerű, hosszú vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus) a csontváz bal vállánál. H.: 9,0 cm; sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 3636 [31. tábla 1].
2.2. Töredékes, hosszú vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus) 30 cm távolságban Ny-ra. H.: 5,7 cm; sz.: 2,7 cm. T. B. M. Ltsz.: 3705 [31. tábla 2].
3.1–2. Kengyelvasak töredékei a lókoponya mögött, tehát az ember bal lába végénél. A talpuk ívelt, középbordás. F. mg.: 1,8 cm; szíjbújtató mg.: 1,0 cm; t. sz.: 3,5 cm; az egyik kengyel belső mg.: 11,5 cm. Azonosíthatatlan [31. tábla 4].
4. Vaskarika együtt a kengyelek töredékeivel. Á.: 4,0 cm. Azonosíthatatlan.
5. Hevedercsat vasból készített töredékei ugyanott. Azonosíthatatlan.
6. Csikózabla töredékei ugyanott. Azonosíthatatlan.

2. sír
Az 1-es sírtól 5 m távolságban Ny-ra. M.: 50 cm. T.: DNy–ÉK. Ismeretlen nemű gyermek nyújtott csontváza, a koponyája balra esett. Kézcsontjai helyzetéről nincs információnk. A két alsó lábszárat keresztben dokumentálták, amely arra utalhat, hogy valamilyen szerves anyagba csavarva temették el, illetve a két lábát összekötözték.

Mellékletei:
1. Bronztű a bal váll mellett. Méreteiről nincsenek adataink. Azonosíthatatlan.
2.1–48. 48 db vörösbarna hasáb alakú átfúrt üveggyöngy a lábfejek végénél. Ehhez a füzérhez tartozik még 10 db töredék is. Á.: 0,9 × 0,7 × 0,5, illetve 0,6 × 0,6 × 0,5 cm.

120.4. ÉRTÉKELÉS

120.4.1. Temetkezési szokások

Sajnos a sírokban eltemetett egyének neméről nem készült antropológiai elemzés, a mellékleteik és a 2. sír csontvázának hosszúsága alapján azonban sejthető, hogy egy férfi és egy gyermek (pontosabban kislány) sírját tárhatta fel Kisléghi Nagy Gyula.

Kisléghi naplójából nem derül ki a két sírgödör formája, a sírok mélysége azonban jól illeszkedik a honfoglalás kori temetőkben tapasztaltakhoz, ugyanis 100 és 50 cm-es mélységet regisztrált az ásató.

A csontvázak tájolása DNy–ÉK. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, az 1. sír karcsontjait a test mellé helyezték. A 2. sír gyermekének két alsó lábszárát keresztbe fektetve találták meg, hasonló esetet Ibrány-Esbóhalomról ismerünk.

A honfoglalás kor jellegzetes temetkezési szokása a lovastemetkezés: az 1. sírból lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezés (II. típus) nyomai kerültek elő.

120.4.2. A leletanyag elemzése és keltezése

A feltárt két sír mellékletei jelentősen különböznek egymástól. A gyermek (kislány) temetkezéséből 48 + 10 db gyöngyszemből álló gyöngysor, illetve egy bronztű került elő. Hasonló bronztűt a vejtei temető 4. sírjából (nő) illetve a temesvári Csóka erdei 8. temetkezésből (egy 20–25 éves *adultus* nő sírjából) ismerünk.[512]

Az 1. sírból viszont viseleti elemek, fegyverek és lószerszámok kerültek elő. A viseleti elemek közül a két veret funkcióját nem ismerjük, a két hosszú vágóélű deltoid vas nyílcsúcs a korszakból származó fegyverek sorát gyarapítja, a Kisléghi által fellelt lószerszámok

[512] Medeleţ et al. 2001, 6. kép 1.

közül pedig sajnos már egyik tárgyat sem sikerült azonosítanunk a temesvári múzeumban.

A leletanyagot ebben a pillanatban a 10. században belül nem tudjuk pontosabban keltezni.

120.4.3. Összefoglalás

Sajnos a kisméretű ásatás eredményeit csak korlátozottan tudjuk hasznosítani. A korábbiaktól valamivel távolabb található temető méreteit – ahogyan azt fentebb is említettük – nem ismerjük. Úgy tűnik, hogy a két vas nyílcsúcs fegyveres temetkezést jelez, a lábhoz tett lóbőrős lovastemetkezés pedig tipikusan a honfoglaló magyarság egyik jellegzetes temetkezési szokása. E két sír szegényes mellékletanyaga azonban túlságosan csekély ahhoz, hogy a temető jellegéről, időrendjéről bármiféle további feltevést megkockáztathatnánk.

120.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 2010, 109–110.

II.121. ÓBESENYŐ-DRAGOMIR HALMA

(r.: Dudeştii Vechi, ó-r.: Beşenova Veche, b.: Sztár Besenov, n.: Altbeschenowa; judeţul Timiş – Temes megye, Románia) [egykor Magyarország, Torontál vármegye]

121.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5., 104. kép]

Óbesenyő-Dragomir halma 10–11. századi lelőhelye a községtől D-re elhelyezkedő és az 1887-es térképen „Mogila” névvel jelzett nagyobb méretű dombtól Ny-ra helyezkedik el kb. 200 m-re, egy kb. 1,5 m magasságú homokdombon. A lelőhely a Nagyteremia felé tartó műúttól és vasúttól kb. 600 m-re K-re fekszik.

Az egymást követő két évben (2000–2001-ben) feltárt temetkezések a homokdomb legmagasabb pontjától húzódnak a kis magasságú domb legsekélyebb részéig. A domb három oldalát egy kiszáradt patak völgye határolja. A múlt század kilencvenes éveiben Gheorghe Kalciov óbesenyői történelem szakos tanárnak több 10–11. századra datálható sír leletanyagát sikerült megmentenie, szarmata sírok leletanyagával együtt (a Konstantin Kalciov által megmentett 10–11. századi sírokat római számokkal jelöltük).

Kalciov egyúttal felhívta a temesvári múzeum illetékeseinek a figyelmét a lelőhelyre, amelynek eredményeképpen Adrian Bejan és Daniela Tănase vezetésével 2000. augusztus 21. és 31. között egy kutatóárokkal és egy erre rányitott szelvénnyel kutatták át részlegesen a lelőhelyet, a domb legmagasabb pontja felé. A kutatás eredményeképpen sikerült feltárniuk még egy további sírt (1. sír/2000).

A következő évben a fentebb említett kutatóároktól 3 m-re K felé, egy újabb kutatóárkot nyitottak (I. kutatóárok/2001), az erre ráhúzott szelvényből egy újabb csontváz (2. sír) került elő, nem messze tőle pedig egy szarmata temetkezés (6. sír). Ugyanebben az évben a II. kutatóárokból még két sír került elő (3. és 4. sír), majd egy újabb szarmata temetkezés (5. sír). Sajnálatosan ez volt az utolsó ásatási idény, a pénzhiány és az érdektelenség miatt 2001 óta újabb kutatás nem történt.

121.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Történelem Kar gyűjteménye (T. T. K.), Gheorghe Kalciov magángyűjteménye (G. K. M.).

121.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

121.3.1. A Gheorghe Kalciov által feltárt temetkezések

I. sír

M.: 60 cm. T.: NyDNy–KÉK. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz. A kinyújtott csontváz karcsontjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Mellékletei:

1. Bronz huzalkarperec kihegyesedő végekkel, a bal karján (2a. típus). Á.: 6,9 × 6,6 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 13,1 gramm. G. K. M. [224. tábla 1].
2. Kézikorongon készült, szürkésbarna színű, majdnem egyenes peremű edény (5b. típus). A felületét hullámos vonalakkal díszítették, a fenekén keret nélküli kereszt alakú díszítés. A sírbeli helyzetéről nincsenek adataink. Mg.: 12,8 cm; száj á.: 8,8 cm; nyak á.: 7,8 cm; has á.: 10,8 cm; fenék á.: 6,0 cm. G. K. M. [224. tábla 2].

II. sír

M.: 60 cm. T.: NyDNy–KÉK. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz, a karcsontjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Mellékletei:

1. Pödrött végű bronz hajkarika (6. típus), sírbeli helyzetéről nincsenek adataink. Á.: 2,2 × 2,0 cm; h. v.: 0,24 cm; pödrött vég sz.: 0,35 cm; s.: 0,9 gramm. G. K. M. [226. tábla 1].
2. Lépcsős fejű gyűrű bronzból (4f. típus), sírbeli helyzetéről nincsenek adataink. Á.: 2,3 × 2,1 cm; fej sz.: 0,7 cm; l. sz.: 0,3 cm; s.: 1,6 gramm. G. K. M. [226. tábla 2].
3. Vékony bronzhuzalból készített sodrott nyakperec (3a. típus), sírbeli helyzetéről nincsenek adataink. Á.: 15,7 × 14,1 cm; h. v.: 0,34 cm; s.: 17,0 gramm. G. K. M. [226. tábla 3].

III. sír

T.: NyDNy–KÉK.

Melléklete:

1. Kézi korongon készült, szürkésbarna színű edény (4b. típus). A felületét négy egyenes vonalköteg díszíti.

Sírbeli helyzetéről nincsenek adataink. Mg.: 12,2 cm; száj á.: 9,0 cm; váll á.: 10,8 cm; fenék á.: 8,2 cm. G. K. M. [224. tábla 1].

IV. sír
T.: NyDNy–KÉK. Gyermek csontváza.

Melléklete:
1. Egyszerű balta vasból (1. típus), a csontok alatt? H.: 11,3 cm; él sz.: 5,4 cm. G. K. M. [224. tábla 1].

Szórványlelet:
1. Egyszerű rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus), a szántóföldről. Egy sírhoz tartozhatott. H.: 6,2 cm; lg. sz.: 2,2 cm. G. K. M. [225. tábla 1].

121.3.2. A 2000–2001-es rendszeres kutatások eredménye-képpen feltárt temetkezések

1. sír (1. sír/2000)
M.: 60 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör formája: lekerekített négyszög alakú. Sírgödör h.: 198 cm; sírgödör sz.: 82 cm. Felnőtt, valószínűleg férficsontváz, kezei 20°-ban a medence peremére hajtva (IV. pozíció). Csontváz h.: 180 cm.

Mellékletei:
1. Kisméretű, vastag huzalú S végű hajkarika ezüstből, a koponya bal oldalán (5b. típus). Á.: 1,5 cm; h. v.: 0,28 cm; az S vég sz.: 0,34 cm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [225. tábla 1].
2. Sodrott, nyitott bronzgyűrű (1c. típus), a bal kéz negyedik ujjcsontján. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [225. tábla 2].

2. sír (1. sír/2001)
M.: 70 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör formája: lekerekített négyszög alakú. Sírgödör h.: 195 cm; sírgödör sz.: 65 cm. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A nyújtott csontváz koponyája balra esett, kezei 15–20°-ban a medence peremére hajtva (IV. pozíció). Csontváz h.: 172 cm. Melléklete nem volt.

3. sír (2. sír/2001)
M.: 110 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör formája: lekerekített négyszög alakú. Sírgödör h.: 166 cm; sírgödör sz.: 57 cm. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a bal keze a teste mellett, a jobb pedig 20-25°-ban a medence peremére került (VI. pozíció). Csontváz h.: 155 cm. Melléklete nem volt.

4. sír (3. sír/2001)
M.: 126 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör formája: fejétől lefelé szélesedő, trapéz alakú gödör. Sírgödör h.: 230 cm; sírgödör sz.: 60–18 cm. A nyújtott férficsontváz bal keze a teste mellett, a jobb pedig 35°-ban a medence peremére helyezve (VI. pozíció). Csontváz h.: 161 cm. Jelképes lovastemetkezés (Bálint I. típus). Fiatal juh *femur*csontja a koponya mellett jobb oldalt.

Mellékletei:
1. Kerek alakú kis bronzveret a bal combnyak fölött (1a1. típus). A két széle átfúrt, amely révén felvarrhatták a ruházatra, annak ellenére, hogy a háta közepén egy kis nittszeg éppen erre szolgált. Á.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [227. tábla 1].
2. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus) a két combcsont között, közvetlenül a medencecsont előtt. H.: 5,2 cm; lg. sz.: 1,9 cm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [227. tábla 2].

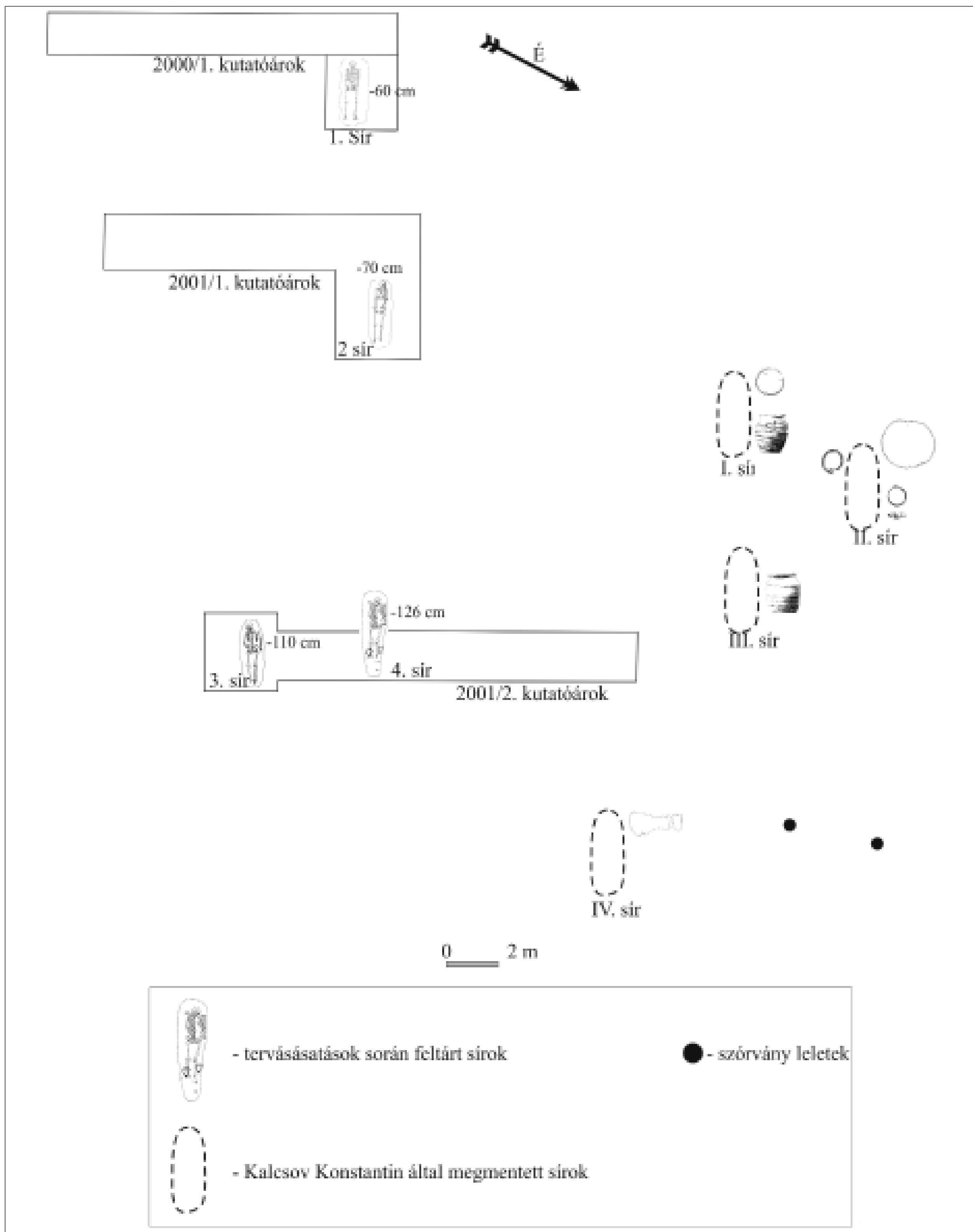
3.1–2. Vas-zabla részletei.
3.1. Nagyméretű karikájú egytagú vas-zabla zablatagja (2. típus) kissé lejjebb a nyílcsúcstól. Á.: 6,5 cm; v.: 1,0 cm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [227. tábla 3].
3.2. A zabla nagyméretű karikája ugyanott. H.: 8,5 cm; sz.: 1,0–1,9 cm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [227. tábla 4].
4.1–2. Vas kengyelpár.
4.1. Körte alakú, töredékes vaskengyel a bal lábszárcsont mellett (1g2. típus). Mg.: 16,5 cm; sz.: 14,0 cm; t. sz.: 3,0 cm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [227. tábla 5].
4.2. Trapéz alakú vaskengyel a jobb lábszárcsont fölött (2a6. típus). Mg.: 19,5 cm; sz.: 16,0 cm; t. sz.: 3,3 cm. T. T. K. Ltsz.: leltározatlan [227. tábla 6].

121.4. ÉRTÉKELÉS

4.1. A temető kiterjedése [105. kép]

Az ásatás során sikerült megfigyelni, hogy a lelőhelyet K–ÉNy-i irányból egy kiszáradt patak völgye határolja, tehát nagy valószínűség szerint a patak a lelőhelyünket három oldalról is határolhatta. Mivel a temető DK-i részén előkerült IV. sírt alig 15 m választotta el a kiszáradt patakmedertől, gyaníthatóan ez a temető kiterjedésének D-i, DK-i határa. Ebben a pillanatban a temető Ny-i, K-i és É-i határa tehát csupán sejthető, a patakmeder alapján azonban a temető hosszan elnyúló ovális alakú lehet, melynek hosszanti tengelye É–D -i irányú. A IV. és 1. sír előkerülési helye között pontosan 34 m-t sikerült mérnünk.

A két ásatás eredményeképpen az biztosan elmondható, hogy a szarmata temetkezőhelyet újra felhasználó 10–11. századi közösség csoportosan temetkezhetett, a korszakra jellemző sírsorokat – véleményünk szerint – e temetőben nem lehet kimutatni.

105. kép. Óbesenyő-Dragomir halma, értelmezett temetőrész térképe

121.4.2. Temetkezési szokások

Mivel nem készült antropológiai elemzés, ezért a sírokban eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi közelebbit. A nemekre a temetkezésekből előkerült mellékletek alapján próbáltunk következtetni. A feltárt négy temetkezésből összesen kettőből ismert melléklet, ezek közül azonban csak a 4. sír esetében valószínűsíthetjük több-kevesebb biztonsággal, hogy férfitemetkezés volt. A fennmaradó további három esetben azonban még ilyen feltételezésre sincs mód, bár az 1. sír csontvázának méretei inkább férfira utalnak. Gheorghe Kalciov leírása alapján az I–II., illetve a IV. sírban gyermekcsontváz került elő.

A sírgödrök alakjáról csak a rendszeres ásatás során szerzett információk állnak rendelkezésünkre. Ennek alapján a 4. sír gödre lekerekített sarkú, a csontváz fejénél szélesebb, a lábainál pedig keskenyebb trapéz alakú. A másik három sír gödre lekerekített sarkú, téglalap alakú, azzal a megjegyzéssel, hogy az 1. sír gödre megelehetősen széles.

A négy sír mélységének középarányosa 69 cm, amely tökéletesen illeszkedik a honfoglalás kori temetők esetében tapasztalt mélységekhez. Megemlítjük, hogy a korábbra keltezhető sírok (3. és 4. sír) mélyebbre voltak ásva, mint a későbbre keltezhető temetkezések (1. és 2. sír). Ez talán azzal magyarázható, hogy az 1. és a 2. sír a domb magasabb pontján volt megásva.

Az óbesenyői sírok Ny–K-i tájolásúak. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A karcsontjaik helyzete:

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): I–II. sír.

2. Mindkét kéz 15–20°-ban behajlítva a medence peremére helyezve (IV. pozíció): 1. és 2. sír.

3. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 35°-ban behajlítva, a medencére hajtva (VI. pozíció): 3. és 4. sír.

A 4. sírban jelképes lovastemetkezés nyomai maradtak meg. A sírból előkerült különböző típusú kengyelek, illetve a zabla egyik karikája és tagja arra utal, hogy a sírba tették a nyerget és a kantárt is.

Túlvilági útravalóul szánt ételmelléklet lehetett az ugyancsak a 4. sírból, a fej jobb oldaláról előkerült juhcsont, amelynek helyzete pontosan megfelel a kb. innen hét km-re előkerült Bukovapuszta-III. halom magányos sírjából előkerült juhcsont helyzetével.

Az ételmellékletekre utaló leletek közé sorolhatjuk az agyagedényeket is, amelyek az I. és III. sírból kerültek elő. Az I. sír esetében gyermektemetkezésről van szó.

121.4.3. A leletanyag elemzése

A Gheorghe Kalciov által megmentett és a rendszeres ásatások során feltárt leletek jellemző darabjai a különböző ékszerek. Ezek között ismerünk pödrött végű hajkarikát, S végű hajkarikát, sodrott nyakperecet, huzalkarperecet, lépcsős fejű és sodrott huzalú gyűrűt. Az elkalapált és pödrött végű hajkarika méretei alapján a közepes méretű példányok közé sorolható (2,3 × 2,2 cm), keltezését a 10. század utolsó harmadára–végére tehetjük. A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika, ez azonban a Partiumban és a Bánságban már a 10. század második felétől, ha szórványosan is, de dokumentálható. Ez a példány – a temetőben elfoglalt helyzete és a sodrott gyűrű alapján – a 11. század első harmadára keltezhető.

Az II. gyermeksírban vékony huzalú, sodrott nyakperecet dokumentáltak. A vékony szálból sodrott nyakpereceket a honfoglalás kori kutatás legtöbb képviselője a 10. század második felére, a század utolsó harmadára keltezi,[513] míg Révész László már a 10. század második harmadában számol az elterjedésükkel, igaz, hogy észrevételeit a Felső-Tisza vidékére vonatkoztatja.[514] E példányt viszont – a lépcsős fejű gyűrű alapján – a 10. század utolsó harmadára keltezhetjük.[515] A csavart-sodrott, nyitott gyűrű egy új korszak, a 11. század anyagi kultúrájának jellegzetes terméke.

Az egyszerű huzalkarperec a 10. század első felében tűnik fel, azonban még a 11. század második felében is használatban maradt.[516] Az óbesenyői példány a leletkörnyezete alapján a 10. század utolsó harmadára korhatározható.

A 4. sírból egy a 10–11. században folyamatosan használt kerek pityke is előkerült. Helyzete alapján a halott ruhájáról kerülhetett a bal combnyak fölé.

Az ugyancsak a 4. sírból előkerült egyetlen nyílcsúcsról nehezen tudjuk eldönteni, hogy fegyverként vagy pedig bajelhárító eszközként helyezhették-e a sírba. A csontváz férfi jellege alapján ez eldönthetetlen marad, habár a klasszikus férfi fegyveres sírokba rendszerint egynél jóval több nyílcsúcsot mellékeltek.

A közelharcban használt balták összesen mintegy 11 típusát ismerjük a honfoglalás kori Kárpát-medencéből.[517] Az óbesenyői lelőhelyről egy egyszerű baltatípust ismerünk a IV. sírból. E fegyver időrendi behatárolására még csak kísérletet sem tudunk tenni, ugyanis időben és térben általánosan elterjedt fegyver- és eszköztípusról van szó. Kisebb mérete alapján az adott darabot eredetileg fegyverként használhatták. A szakirodalomból ismert számos példa alapján ugyanakkor a baltát bajelhárító

[513] Szőke 1962, 92–93; Szabó 1978–1979, 52–62; Giesler 1981, 116–120.
[514] Révész 1996a, 92.
[515] Szőke 1962, 98.
[516] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[517] Kovács 1980; K. k. 1996, 47.

eszközként is értelmezhetjük, amelyet jelen példányunk esetében az is valószínűsít, hogy kiskorú sírjából került elő.

A 4. sírból egy körte alakú (1g2. típus) és egy trapéz alakú (2a6. típus) kengyel került elő, együtt egy nagyméretű zablával. Keltezésük kapcsán lényeges, hogy a trapéz alakú kengyeleket a 10. század második felétől használják,[518] tehát példányunk tökéletesen illeszkedik a temető más sírleleteinek horizontjához.

121.4.4. A temető keltezése [105. kép]

A csak egyes részleteiben feltárt temető legkorábbi sírjainak az I–IV. temetkezést tarthatjuk (vékony huzalú sodrott nyakperec, pödrött végű hajkarika, lépcsős fejű gyűrű, huzalkarperec, edények, balta került ezekből elő). Talán ugyanezen periódusba sorolható azonban a 3. és a körte és trapéz alakú kengyelvasat tartalmazó 4. sír is. Ezeket a temetkezéseket a 10. század utolsó harmadára–a század fordulóra keltezhetjük.

Az előbb részletesen bemutatott topográfiai helyzete alapján gyaníthatón a 11. század első harmadában–felében került megásásra az 1. (kisméretű S végű hajkarika, sodrott gyűrű) és a melléklet nélküli 2. sír, amelyek egyértelműen bizonyítják azt is, hogy a temetőt tovább használták a 11. században (feltételezésünk szerint egészen a század közepéig).

121.4.5. Összefoglalás

A töredékesen feltárt temető tehát valószínűleg egy jóval nagyobb sírszámú temetkezési hely lehetett, amelynek méreteit egyelőre még csak sejtjük. Ez alapján egy kb. 60–70 síros temetőre gyanakszunk, amely a 10. század utolsó harmadában/harmadától (?) működött. A közösség státusát jól jelzi a temetkezések szegényessége, illetve a fegyverek majdnem teljes hiánya. Pogány mentalitásukra, értékrendjükre utalhat a nyílcsúcs és a balta, a lószerszámok, valamint az edények.

A temető sírjainak egy részében megfigyelhető temetkezési szokások egyértelműen pogány hitvilágról tanúskodnak, amely párhuzamba hozható az Óbesenyő környékén feltárt más temetők hitvilágával. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján többet nem kockáztathatunk meg.

121.5. IRODALOM

Tănase et al. 2005, 27–43.

OIEJDEA LÁSD **VAJASD**

[518] Kovács 1986b, 195–225.

II.122. ÓPÁLOS

(r.: Păuliş, n.: Alt-Paulisch; judeţul Arad – Arad megye, România)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

122.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Bóna István az *Erdély történeté*ben említ néhány leletet Ópálosról, közöttük egy szőlőfürtcsüngős fülbevalót, nyakperecet és karperecet.

122.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: azonosíthatatlanok az aradi múzeumban.

122.3. A LELETEK LEÍRÁSA

A leleteket nem sikerült azonosítanunk az aradi múzeumban, így nem tudjuk leírásukat sem adni.

122.4. ÉRTÉKELÉS

Sajnos sem a lelőhely pontos helyét, sem az esetleges temető más jellemzőit nem ismerjük, így értékelést sem tudunk adni.

122.5. IRODALOM

Bóna1988, 212.

ORADEA LÁSD **NAGYVÁRAD**

ORĂŞTIE LÁSD **SZÁSZVÁROS**

II.123. ÓPISKI

(r.: Simeria Veche; judeţul Hunedoara – Hunyad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Hunyad vármegye]

123.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

2011 nyarán az Arad–Nagyszeben autópályaszakasz építését megelőző mentőásatásokon 86 db 10–11. századi sírt tártak fel. A leletanyag közöletlen.

123.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Dévai Dák és Római Civilizáció Múzeuma (D. D. R. C. M.).

Embertani leletek: Dévai Dák és Római Civilizáció Múzeuma (D. D. R. C. M.).

123.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Nincs információ.

123.4. ÉRTÉKELÉS

A leletanyag közöletlensége okán nem tudunk semmi továbbit a sírokról és a leletekről.

123.5. IRODALOM

Közöletlen.

PĂDURENI LÁSD **TEMESLIGET**

PĂULIŞ LÁSD **ÓPÁLOS**

PECICA LÁSD **MAGYARPÉCSKA**

PERIAM LÁSD **PERJÁMOS**

II.124. PERJÁMOS-RÉGI POSTA UTCA

(r.: Periam, n.: Perjamosch; Temes megye – judeţul Timiş, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

124.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [106. kép]

1909-ben Helfricht Miska, perjámosi főállatorvos az erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának ajándékozott két vaskengyelt, egy „bronzkarikával" (valószínűleg hajkarikával) egyetemben. Elmondása szerint ezek a tárgyak egy sírból kerültek elő a perjámosi Pósta utcából.

124.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: korábban az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában voltak; manapság az egyik kengyel az Erdélyi Román Nemzeti Múzeumban található, a másik viszont eltűnt, nem azonosítható.

124.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Hajkarika, nem azonosítható.

2.1–2. Kengyelpár, a száraikat berakással díszítették, amelyek azonban már kihulottak mielőtt a múzeumba kerültek volna. Roska leírása alapján vékony aranyszálakat (?) kalapáltak a szárak egész felületébe. A rovátkák 0,1 cm távolságra követték egymást. A szárak és a talpaló találkozásánál jól megfigyelhető a kialakított gomb. A berakásos perjámosi kengyelpár a trapéz alakú kengyelek csoportjába sorolható (2a2–3. típus) [228. tábla 1–2].

2.1. Mg.: 17,8 cm; lg. sz.: 12,4 cm; f. mg.: 3,8 cm; szr. sz.: 1,0 cm; talp sz.: 3,0 cm; s.: 208,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: VI. 4179. Új ltsz.: V. 7941 [228. tábla 1].

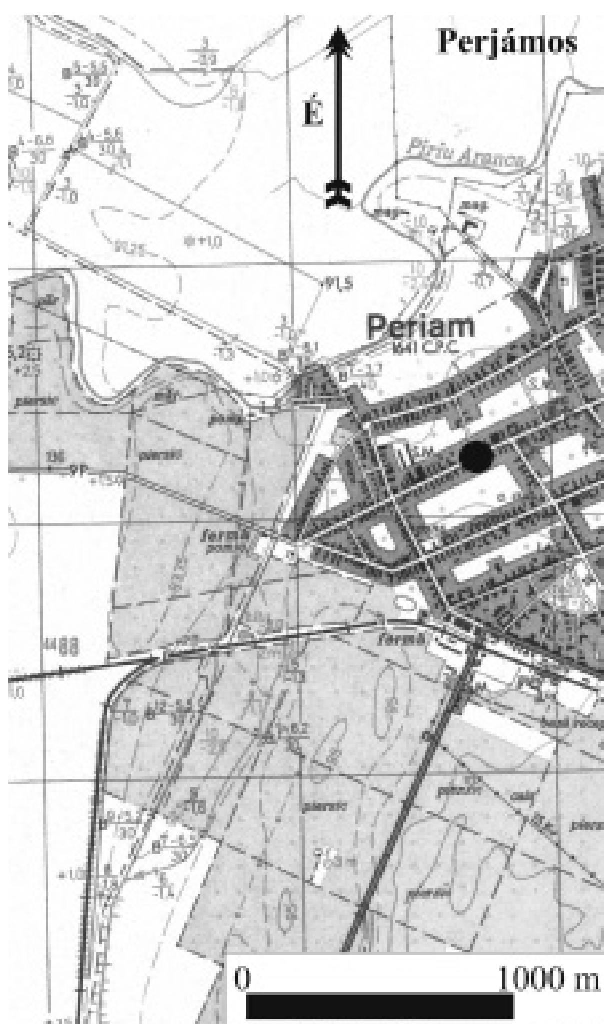
124.4. ÉRTÉKELÉS

A megmentett néhány lelet egy elpusztított honfoglalás kori sír hírnöke, amely egy magányos temetkezést vagy pedig temetőt jelezhet. Az előkerült sima hajkarika ugyan elveszett, azonban véleményünk szerint hihető a lelethez való tartozása, ugyanis a trapéz alakú kengyelekkel számos esetben került elő hasonló sima hajkarika.

A perjámosi trapéz alakú kengyelek a gombos változatok közé sorolhatóak (2a2–3. típus). A vizsgálható példány a súlyosabb változathoz tartozik, keltezése a 10. század második felére–11. század elejére tehető.

124.5. IRODALOM

Roska 1943, 140–141, 1. kép. 1–2.

106. kép. Perjámos: 1. Régi Posta utca; 2. Sánchalom

[519] Pl.: Déva 3. sír.
[520] Kovács 1986b, 195–225.

II.125. PERJÁMOS-SÁNCHALOM

(r.: Periam, n.: Perjamosch; Temes megye – județul Timiș, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

125.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Szórványként került elő a sánchalmi ásatások eredményeképpen egy palmetta díszes övveret. Sajnos Roska Márton méretarány nélkül közli a leletet, amelyet nem sikerült azonosítanunk sem az aradi, sem a temesvári, sem a kolozsvári múzeumban.

125.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Roska Márton szerint a temesvári múzeumba került a lelet. A temesvári múzeumban nem azonosítható.

125.3. A LELET LEÍRÁSA

A perjámosi szórványlelet veretét, a karosi leletek elemzésekor Révész László indás-virágos típusnak határozta meg, vagyis a minta a tárgy közepén egy a síkból kiugró háromszirmú virágból, illetve mellette a veret síkjából kiugró, kétoldalt kihajló indából áll [228. tábla 1].

125.4. ÉRTÉKELÉS

A tárgy párhuzamait ugyancsak Révész említi: az általa feltárt Karos II. temető 52. sírjának veretei mellett a Nagymágocs-Mágocs ér 1. sír (Körösök–Tisza vidéke), Nagykőrös-Fekete dűlő 2. sír (Duna–Tisza köze), Vágselye és Neszmély-Melegeshegy (Kisalföld), Szekszárd és Nagylók-Erdőmajor (a Dunántúl K-i sávja) vereteit ismerteti, tehát gyakorlatilag az egész Kárpát-medencében elterjedt verettípusról van szó.[521] A kérdést nemhogy megoldotta volna, hanem még jobban összekuszálta az ausztriai Gnadendorfban előkerült sír, amelyben egy nagyon kopott övgarnitúra részeként indás-virágos övveretek is előkerültek.[522] A klasszikus régészeti módszerek alapján a sírt a század első felére datálhatjuk, a természettudományos elemzések azonban későbbre, a 10. század második felére keltezték a sírt.[523] Éppen ezért a perjámosi szórványt csak fenntartásokkal keltezhetjük a 10. század első felére.[524]

125.5. IRODALOM

Roska 1943, 140–141, 1. kép 1–2.

POIENII DE SUS LÁSD FELSŐPOJÉNY

POIANA AIUDULUI LÁSD NYÍRMEZŐ

PUSTA BUCOVA LÁSD BUKOVAPUSZTA

[521] Révész 1996a, 112, 482–488. jegyzet.
[522] Révész 2006a, 189–210; Révész 2006b, 3–6; Tobias 2006, 5–7.
[523] Révész 2006a, 189–210; Révész 2006b, 3–40.
[524] Dienes István a tárgyat a honfoglalás kori leletanyag legarchaikusabb rétegébe sorolta. Hasonlóan az első generáció hagyatékának tartja a tárgytípust Mesterházy Károly és Mechtild Schulze-Dörlamm is. Az említett kutatóknak igaza is lehet, azonban egy tárgy használatának idejét számos komplex szociálpszichológiai ok határozza/határozhatja meg (Dienes 1960, 177–187; Dienes 1972, 40; Dienes 1973, 177–217; Mesterházy 1989–1990, 238–240).

II.126. PUSZTAKERESZTÚR

(r.: Cherestur; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

126.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A temesvári múzeum 10–11. század leletanyagainak ellenőrzésekor került elő egy szórvány Kovács 3a. típusú állatfejes karperec. A régi, 1918 előtti gyűjtemény leltári naplója szerint a karperec Pusztakeresztúrról került elő. A leletkörülményekről egyéb információ nem áll a rendelkezésünkre.

126.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

126.3. A LELET LEÍRÁSA

Kovács 3a. típusú állatfejes bronz karperec. Á.: 6,8 × 5,8 cm; h. v.: 0,5–0,35–0,5 cm; s.: 32,0 gramm. T. B. M. Régi ltsz.: 422. Ltsz.: leltározatlan [214. tábla 1].

126.4. ÉRTÉKELÉS

Ez a típus-változat Kovács László kutatásai alapján a század végén terjed el, de használatban marad egészen a 11. század közepéig.[525]

126.5. IRODALOM

Közöletlen.

[525] Kovács 1994, 134, *Abb.* 31.

II.127. PUSZTAVIZEZSDIA (VIZÉSD)-III-2. DŰLŐ
(r.: Vizejdia, n.: Wiseschdia; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

127.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [87., 107. kép]

1901-ben Vizésd község határában Kisléghi Nagy Gyula, az általa III-2 dűlőnek nevezett sík területen tárt fel egy női sírt. A lelőhely a községtől Ny-ra fekszik. Az ásatás során készített vázlatrajz alapján nem lehet eldönteni, hogy a sír sír magányos volt-e avagy egy temetőhöz tartozott, ugyanis a temetkezés egészen a feltárt felület szélén került elő, tehát tőle É-ra, D-re és Ny-ra maradhatott még feltáratlan temetkezés. A lelőhely azonosítása még nem történt meg [33. tábla].

107. kép. Pusztavizezsda-III-2. dűlő

127.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.). Embertani leletek: azonosíthatatlanok, a budapesti Antropológiai Intézetbe kerültek.

127.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

A halottat zsugorítva, a bal felére fektetve temették el. *Adultus* nő, 18–20 éves. Más adat nem áll a rendelkezésünkre.

Mellékletei:

1. Pántgyűrű bronzból, a pánton cikcakk alakú, alig észrevehető srafozott vonalas díszítés (5a. típus). Á.: 2,0 cm; sz.: 0,6 cm; s.: 2,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3642.3 [33. tábla 1].
2. Sodrott, vékony huzalból készített bronz nyakperec (3a. típus). Kiterített h.: 49,5 cm. Más adat nem áll a rendelkezésünkre [33. tábla fénykép].

3.1–3. Három kerek átmetszetű, bronz huzalkarperec (2a. típus) [32. tábla]. A három karperec közül kettőt sikerült azonosítanunk.

3.1. Bronzból készült kerek átmetszetű huzalkarperec. Á.: 6,5 × 6,1 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 13,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3642.1 [33. tábla 2].

3.2. Bronzból készült kerek–ovális átmetszetű, kettétört huzalkarperec. Á.: 7,1 × 7,2 cm; h. v.: 0,3 × 0,4 cm; s.: 15,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 3642.3 [33. tábla 3].

127.4. ÉRTÉKELÉS

Kisléghi Nagy Gyula egyik korai ásatásának eredményeként Vizézsd határában sikerült feltárnia egy 10. századi temetkezést. A sír csontanyagát Budapestre küldte antropológiai meghatározásra. Kisléghi leírása szerint: *„A csontváz koponyáját május 6.-án Budapestre küldtem az anthropologiai múzeumba és dr. Török Aurél igazgató úr május 13.án kelt levelében egyelőre csak annyit válaszolt, hogy a koponya egy 18–20 éves nőtől származik és typikus ősmagyar jelleggel bír.”*

Az egyetlen feltárt női csontvázat zsugorítva temették el. Más feltárások alapján nem kizárható, hogy valamilyen betegség miatt a halott visszajárását próbálták így megakadályozni.

A mellékletei között előkerült egy vékony huzalú sodrott nyakperec, három bronz karperec és egy pántgyűrű. A sodrott nyakperec alapján a sírt a 10. század második felére–utolsó harmadára keltezhetjük.

127.5. IRODALOM

KISLÉGHI NAGY 1911, 321–322.

II.128. PUSZTAVIZEZSDIA (VIZÉSD)-X. HALOM
(r.: Vizejdia, n.: Wiseschdia; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

128.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [87. kép]

A lelőhelyről előkerült egyetlen temetkezést Kisléghi Nagy Gyula azonosította és tárta fel 1900. november 26-án. A magányos temetkezés vagy kis temető Nagykomlóstól Ny-ra került elő, pontosan a Nákófalva–Nagyteremia és a néhai Nagykomlós–Mokrin utak kereszteződésében.

A lelőhelyet egy kutatóárokkal szelte át K–Ny-i irányban, amelynek eredményként előkerült egy sír, illetve néhány szórványlelet, például egy vaskés. Az itt előkerült lófogak egy feldúlt lovastemetkezésre utalhatnak.

128.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: ismeretlen őrzési hely.
Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.
Archeozoológiai leletek: ismeretlen őrzési hely.

128.3. A SÍR LEÍRÁSA

X sír
Az f-g^{x2} sávban. M.: 80 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású, ismeretlen nemű nyújtott csontváz, a kezei nyújtott helyzetben (I. pozíció). Csontváz h.: 150 cm; vállak sz.: 30 cm; medence sz.: 30 cm. Melléklete nem volt.

128.4. ÉRTÉKELÉS

A csontváz tájolása, a karcsontjainak helyzete, valamint a sír mélysége és a közelben levő lovastemetkezésekre utaló nyomok alapján soroltuk a sírt a 10. századi leletek közé. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján többet nem kockáztathatunk meg.

128.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 2011, 56–58.

SĂCĂLAZ LÁSD SZAKÁLHÁZA

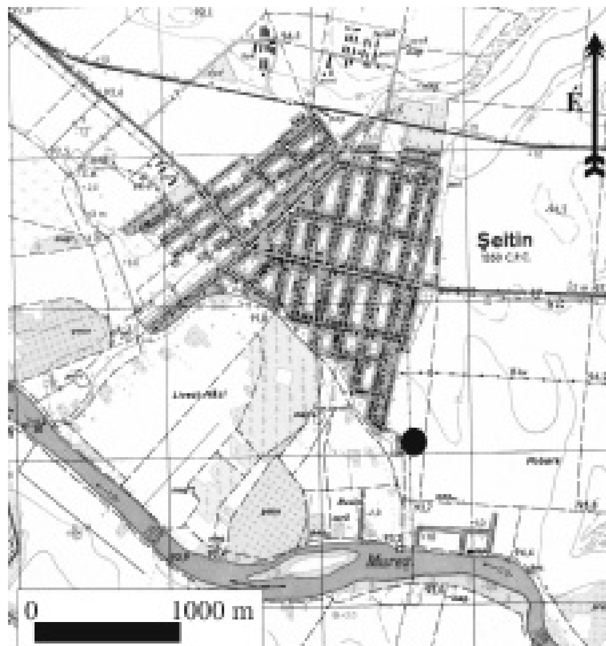
II.129. SAJTÉNY-FALU DK-I HATÁRA

(r.: Şeitin, szb.: Sajtin; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vámegye]

129.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [108–109. kép]

1963-ban a falu DK-i határában, az utolsó házak szomszédságában, a település lakosai egy 10–11. századi temetőből származó koponyákat és további emberi csontváz-töredékeket adományoztak az Arad Megyei Múzeumnak. A következő év nyarán az aradi múzeum munkatársai mentőásatást szerveztek a helyszínre.

A lelőhely a falu végén elhelyezkedő, 80–100 m átmérőjű, 95 m-es tengerszint feletti magasságú homokdomb, amelynek csak a K-i fele maradt meg épségben, a másik részét a falusiak elhordták. Itt két kutatóárokban összesen négy sírt tárt fel 1964 nyarán Mărghitan Liviu. A homokdomb méretei alapján a temető jóval nagyobb kiterjedésű lehetett, hiszen a falusiak által megsemmisített sírokon kívül feltételezhetően számos további sír maradt még a föld alatt. Teljes biztonsággal azonban csupán öt sírral számolhatunk.

108. kép. Sajtény-falu DK-i határa

129.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

Embertani leletek: ismeretlen őrzési hely.

129.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír

Az I. kutatóárok D-i felétől 135 cm-re, 30 cm mélyen, merőlegesen a sáncra jelentkeztek a sír nyomai. M.: 70 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm; sírgödör sz.: 90 cm. A mellékletei alapján jó megtartású férficsontváz. A csontváz hanyatt fektetett, alkarcsontjai a hasfalán nyugodtak, a jobb kézfejét a balra helyezték (XIII. pozíció). A gerincoszlopból csupán részletek maradtak meg, a csigolyák döntő többsége a medencével együtt szétmállott.

Mellékletei:

1. Bronz pántgyűrű, töredékes állapotban, a jobb kéz egyik ujján. A felületén rombuszt idéző rácsmintás díszítés található, közepén egy ponttal (5c3. típus). Á.: 1,9 cm; l. sz.: 0,6 cm; s.: 1,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14318 [229. tábla 2].
2. Bronz pántkarperec, díszítetlen, kiszélesedő végekkel, a jobb kézfejen vagy csuklón (1a. típus). Á.: 6,5 cm; sz.: 1,6–1,3 cm; s.: 16,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14317 [229. tábla 1].

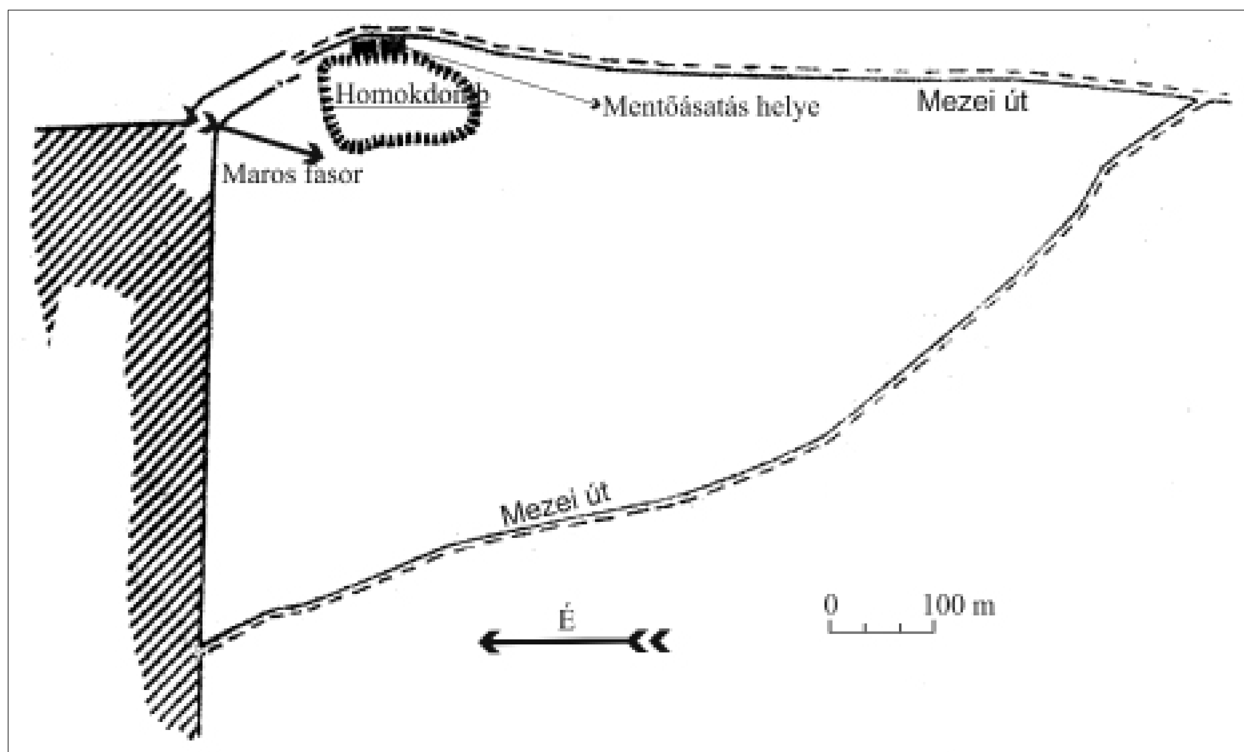
3.1–7. Veretes öv bronzveretei, hét db, palmettás díszítéssel, a jobb alkaron (8a. és 8b. típus). Hat db ugyanazon típushoz tartozik, méretben és díszítésmódban egyaránt (8a. típus), egy pedig hosszúkás és keskenyebb (8b. típus). A kéregöntéssel készült vereteken két jobbra és balra elágazó cseppminta, a tárgy közepén pedig ovális alakban elnyúló hasonló díszítés látható. A motívum már csak nagyon sematikusan adja vissza az indát, illetve a palmettát. A keskenyebb, hosszúkás vereten a palmetta formái jobban kivehetőek, mint az előbbi vereteken.

3.1. Szélesebb veret (8a. típus). Mg.: 2,1 cm; lg. sz.: 2,2 cm; s.: 2,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14321 [229. tábla 4].

3.2. Szélesebb veret (8a. típus). Mg.: 2,1 cm; lg. sz.: 2,2 cm; s.: 3,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14323 [229. tábla 5].

3.3. Szélesebb veret (8a. típus). Mg.: 2,1 cm; lg. sz.: 2,2 cm; s.: 3,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14320 [229. tábla 6].

3.4. Szélesebb veret (8a. típus). Mg.: 2,1 cm; lg. sz.: 2,2 cm; s.: 2,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14324 [229. tábla 7].

109. kép. Sajtény-falu DK-i határa

3.5. Szélesebb veret (8a. típus). Mg.: 2,1 cm; lg. sz.: 2,2 cm; s.: 2,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14325 [229. tábla 8].
3.6. Szélesebb veret (8a. típus). Mg.: 2,1 cm; lg. sz.: 2,2 cm; s.: 2,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14322 [229. tábla 9].
3.7. Keskenyebb veret (8b. típus). Mg.: 2,4 cm; lg. sz.: 2,0 cm; s.: 2,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 14319 [229. tábla 3].
4. A korrodálódás miatt majdnem teljesen szétmállott vaskés, farostok maradványaival, 15 cm-re a jobb csípőtől (4. típus). H.: 7,4 cm; p. sz.: 1,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 14316 [229. tábla 10].

2. sír
Az I. kutatóárok É-i felében. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű csontvázat majdnem teljesen szétdúlták. A koponya nyugatabbra került elő, mint a többi csont. Melléklete nem volt.

X. sír
Az I. kutatóárok É-i felében. A kutatóárok ezen részén egy sírt még az ásatások előtt feldúltak.

3. sír
A II. kutatóárok D-i felében, 70 cm-re a kutatóárok végétől. M.: 50 cm. T.: Ny–K. Kiskorú személy hiányosan fennmaradt csontváza. A csontvázból a koponya, a hátgerinc és a lábcsontok maradtak meg. Melléklete nem volt.

4. sír
A II. kutatóárokban, 1 m-re É-ra a 3. sírtól. M.: 70 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű csontváz, nagyon jó megtartású, a kezeit egymásra hajtották a hasán, a medence felett (XIII. pozíció).

Melléklete:
1. Kézi korongon készült, jól kiégetett, szürkésbarna színű, vékony, erős falú agyagedény (3. típus), 15. cm-re a lábfejektől. Kétszeres hullámköteg díszítés a pereme alatt, valamint a vállon. A két hullámköteg közötti térséget egyenes, beégetett vonalakkal díszítették. Mg.: 13,0 cm; száj. á.: 11,4 cm; váll á.: 13,4 cm; f. á.: 7,8 cm; falának v.: 0,5 cm. Ltsz.: A. M. M. Ltsz.: 14315 [229. tábla 1].

129.4. ÉRTÉKELÉS

129.4.1. Temetkezési szokások

Az ötsíros temetőrészlet temetkezései szokásai sokat sajnos nem árulnak el a közösség eredetéről, identitásáról, értékrendjéről. Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi pontosabbat. A temetkezésekből előkerült mellékletek jellege alapján az 1. sírba férfit temethettek.

A sajtényi sírok mélységének középarányosa 63 cm volt (három sír adatai alapján).

A temetőnkben a sírok majdnem általánosan Ny–K-i tájolásúak. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A karcsontok helyzetéről két temetkezés esetében van információnk. Az 1., illetve a 4. sírban karbatett kezeket regisztráltak (XIII. pozíció). Ezt a szokást a bizánci kereszténységgel vagy általánosságban a kereszténységgel szokták kapcsolatba hozni.[526]

Az ételmellékletekre utaló leletek közül egyetlen díszített falú agyagedény ismert a 4. sírból.

4.2. A leletanyag elemzése és keltezése

Az agyagedényes 4. síron kívül csupán az 1. sírból került elő melléklet. Az itt fellelt veretek Liviu Mărghitan leírása alapján a *„jobb kézen és alkaron"* kerültek elő, amely alapján talán arra következtethetünk, hogy a kézre hosszában teríthették rá az övet.

A sajtényi övveretek már a sematizálódás felé mutató 10. századi művészet jó példái. A hat db szélesebb övveret két szélén két irányban elágazó cseppminta, a tárgy közepén pedig egy ovális alakban elnyúló cseppminta látható, amely már csak nagyon sematikusan adja vissza az indát, illetőleg a palmettát. E mintákat egy képzeletbeli háromszögben két kisebb cseppminta („bütyök") határolja, amelyek a két nagyobb cseppminta vége és az ovális cseppminta között, a tárgy peremén helyezkednek el. A sematizálódó palmettaminta tökéletesen megfigyelhető az övgarnitúra egyetlen hosszabb és keskenyebb veretén is: ez esetben a vízszintes síkban elhelyezett cseppmintából mintha kiugrana egy sematizált palmettalevél, amelyet a tárgy peremén két kis bütyök határol, s amelyek ugyancsak két kisebb cseppmintát próbálnak mintázni. Példányaink esetében a minták hátterét aranyozták, ellentétben például a kolozsvári Zápolya utcai 1. sír példányaival, amelyek előterét aranyozással díszítették.

Hasonló cseppmintákat hajfonatkorongokon (Karos II. temető 72. sír, Sóshartyán),[527] négyzetes formájú ruhavereten (Karos III. temető 6. sír),[528] övvereteken (Karos II. temető 35. sír),[529] szíjvégeken (Karos I. temető 1. sír, Nagyszalonta-Halomdomb 1. sír),[530] lószerszámvereteken (Karos II. temető 25. sír)[531] is dokumentáltak. Ezek a példányok gyaníthatóan az övveretek egy későbbi időrendi rétegéhez sorolhatók. Ezt a megfigyelést támogatja a cikcakk- és pontdíszes pántgyűrű, amelyet a század közepére–második felére keltezhetünk.[532] Ezt megerősíti a karosi II. temető 72. sírjának mellékletanyaga mellett a temetőben elfolgalt helyzete, illetve a nagyszalontai 1. sír keltezése is.

Az 1. veretes öves temetkezésből egy karperec is előkerült: a lemezből kivágott széles, a végein kikerekedő pántkarperec a korszak jellegzetes típusa és elsősorban a 10. század első két harmadára jellemző.[533]

Használati eszköz (kés) csupán az 1. sírból került elő. A felsorolt mellékletek alapján az 1. sírba feltehetően egy fiatalt temethettek.

Az említett tárgyak alapján úgy tűnik, hogy a sajtényi sírokat valamikor a 10. század közepe táján–második felében áshatták meg. Terepszemlénk is megerősíteni látszik, hogy a temetőrészlet egy nagyobb kiterjedésű sírmező néhány síros szegény bizonyítéka.

129.5. IRODALOM

Mărghitan 1965, 581–586.

SALONTA LÁSD **NAGYSZALONTA**

SĂLACEA LÁSD **SZALACS**

SÂNPETRU GHERMAN LÁSD **NÉMETSZENTPÉTER**

SÂNTIMREU LÁSD **HEGYKÖZSZENTIMRE**

SÂNNICOLAU MARE LÁSD **NAGYSZENTMIKLÓS**

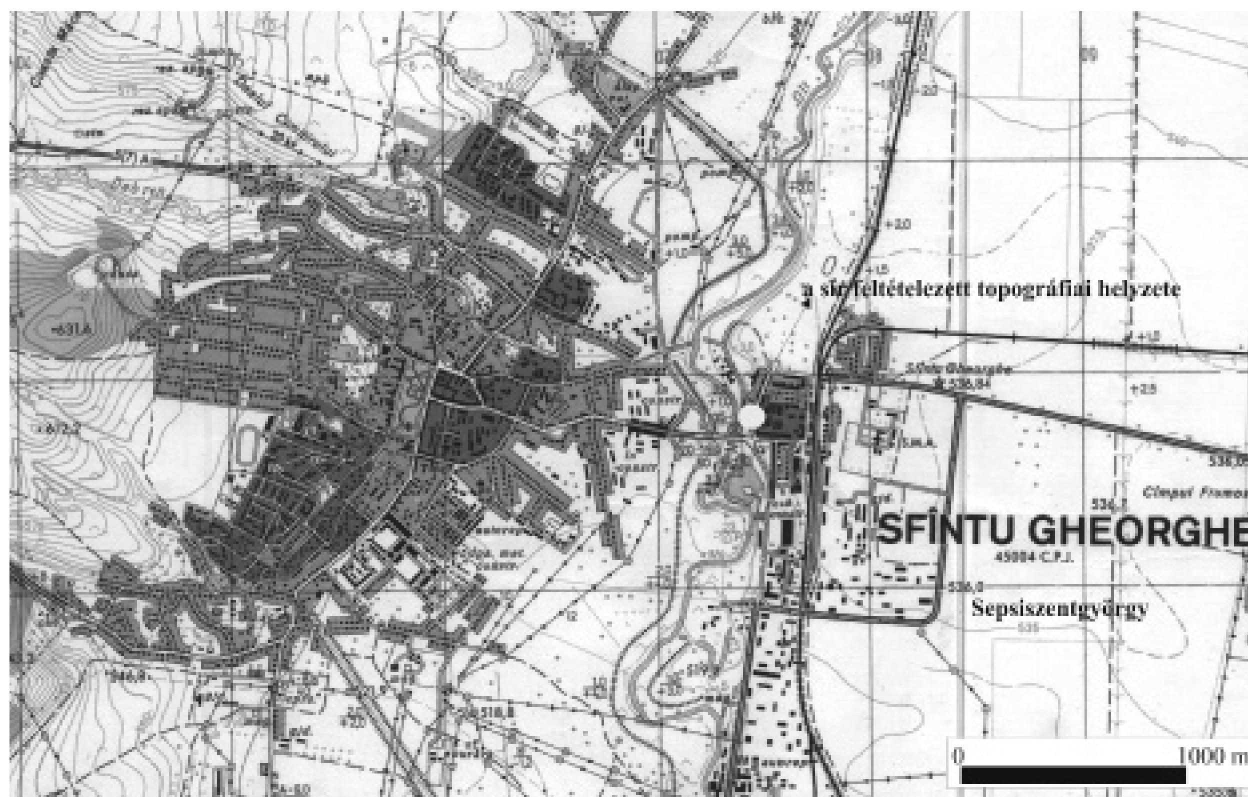
526 Szabó 1984, 83–97; Takács 2005, 285–302.
527 Révész 1996a, 109. tábla 9–10.
528 Révész 1996a, 140. tábla 15–23.
529 Révész 1996a, 49. tábla.
530 Révész 1996a, 142. tábla; Lakatos 2005, 183–193.
531 Révész 1996a, 37. tábla 1–10.
532 Révész 2008, 420.
533 Révész 1996a, 90.

II.130. SEPSISZENTGYÖRGY-EPRESTETŐ
(r.: Sfântu Gheorghe, n.: Sankt Georgen; județul Covasna – Kovászna megye, Románia)
[egykor Magyarország, Háromszék vármegye]

130.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [110. kép]

1943-ban Sepiszentgyörgy-Eprestetőn Csutak Vilmosné homokbányájából egy 10. századi temetkezés került elő. Bordi Zsigmond Lóránd és Boér Hunor információinak köszönhetően a következőket rögzíthetjük a sírral kapcsolatban: Csutakék háza, ugyan átépítve, de ma is ott van a Siló (azaz a vasút, illetve a román katonaszobor mögötti 10 emeletes tömbházsor közötti) utcában, a telek pedig lehúzódik egészen az Oltig. Ez alapján az emlegetett „homokbánya" valahol a mostani Petrom benzinkút környékén lehetett, itt került elő a lovastemetkezés, a sepsiszentgyörgyi kollégák véleménye szerint egy kb. 500 m^2-es területen. Mivel hasonló lelet később nem látott napvilágot a területről, ezért eléggé valószínű, hogy magányos sírról beszélhetünk.

A temetkezésből egy kétélű kard mellett állítólag más mellékletek is előkerültek, azonban nagyon zavarosak az információink: 1945-ben a leleteket közlő Székely Zoltán vasdarabokat említett, ezeket azonban 1994-ben már nyílcsúcsokként értékelte. Azt a tényt is szükséges megemlítenünk, hogy a kard bronzellenzőjét az egyik megtaláló munkás szolgáltatta vissza, tehát egyáltalán nem kizárt, hogy más mellékletek is tartozhattak a sírhoz. Sajnos a páratlanul ritka típusú kardnak a második világháború időszakában nyoma veszett.

110. kép. Sepsiszentgyörgy-Eprestető

130.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: ismeretlen őrzési hely.

130.3. A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

Székely leírása alapján egy 50 cm mélységben elhantolt, Ny–K-i irányban tájolt csontváz mellől került elő egy vaskard, egy lándzsacsúcs és további vasdarabok. Csutak Vilmosné elbeszélése alapján az említett tárgyakon kívül lókoponya és ló lábszárcsontok voltak még a sírban, ami alapján részleges lovastemetkezést

valószínűsíthetünk. A kétélű egyenes vaskard ellenzője öntöttbronzból készült. Az első oldala díszített, két oldalán egy-egy borda emelkedik ki egy-egy árkolással, a keresztvas két vége pedig kiugrik a tárgy síkjából. Az egyenes, lekerekített végű markolat felületének két pontján egy-egy szegecs. Az eredeti fényképen jól megfigyelhető a tárgyon a korszakunk kardpengéinek egyik fő jellemzője, a vércsatorna. H.: 81,5 cm; p. h.: 75,5 cm; p. sz.: a markolatánál 5 cm, a végénél pedig kihegyesedik; k. h.: 11,5 cm [228. tábla 1a–c].

130.4. ÉRTÉKELÉS

A sajátosan öntött keresztvasú, vércsatornás sepsiszentgyörgyi kard talán a 10. századra keltezhető és Kiss Attila óvatos véleménye szerint a bizánci kultúrkörbe sorolható. A keresztvas bordázása figyelhető meg egy bulgáriai kardon is, amelyet V. Jotov ugyancsak a 10. századra datált, de egy hasonló bronzellenzős példányt D. Quast is említ Oroszország területéről, Birskij 130. sírjából.[534] Ezt a keltezést erősítheti meg az a tény is, hogy a sepsiszentgyörgyi sírból – lovastemetkezés emlékeként – lócsontok is előkerültek.

A sepsiszentgyörgyi sírba temetett harcos személyére vonatkozóan számos bizonytalan teóriát is megkockáztathatnánk, minden bizonnyal sikertelenül: „lovas vándor", „határőr", „támadó besenyő" vagy „védekező magyar", „akulturizálódott bolgár". Az sem tartható kizártnak, hogy az avar korra keltezhető sírral van dolgunk. A 10. századi tipikus magyar honfoglalókhoz köthető leletanyag nagyrészt hiányzik e területről, amelyet nem lehet pusztán a kutatás számlájára írni. Mivel nem figyelhette meg régész, az említett lovastemetkezés jellege ismeretlen, lehetett a K-i területeken nagy számban ismert III. vagy a Kárpát-medencei lovassírokra jellemző II. típusú lovastemetkezés is. Ugyanakkor a közeli, csernátoni – 8–11. századra keltezhető – al-dunai kerámiák alapján nem zárható ki a balkáni területekhez fűződő kapcsolat sem, amelyre akár a kard is utalhat. A közelben előkerült eresztevényi trapéz alakú kengyel kapcsán – amely a 10. századi Kárpát-medencei régészeti hagyatékra jellemző – talán megkockáztatható, hogy az Al-Duna felé irányuló út (?) védelmét ellátó közösség egy tagja vagy akár vezetője is lehetett a sírban nyugvó személy. Ne feledjük: a kora középkori központok kereskedelmi utak mentén, illetve azok találkozásánál jöttek létre.

130.5. IRODALOM

Székely 1945, 1–15; Kiss 1987, 193–211.

SFÂNTU GHEORGHE LÁSD SEPSISZENTGYÖRGY

[534] Jotov 2004, *Obr.* 12; Quast 2012, 367.

II.131. SIKLÓ-GROPOAIE

(r.: Şiclău; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

131.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [111–113. kép]

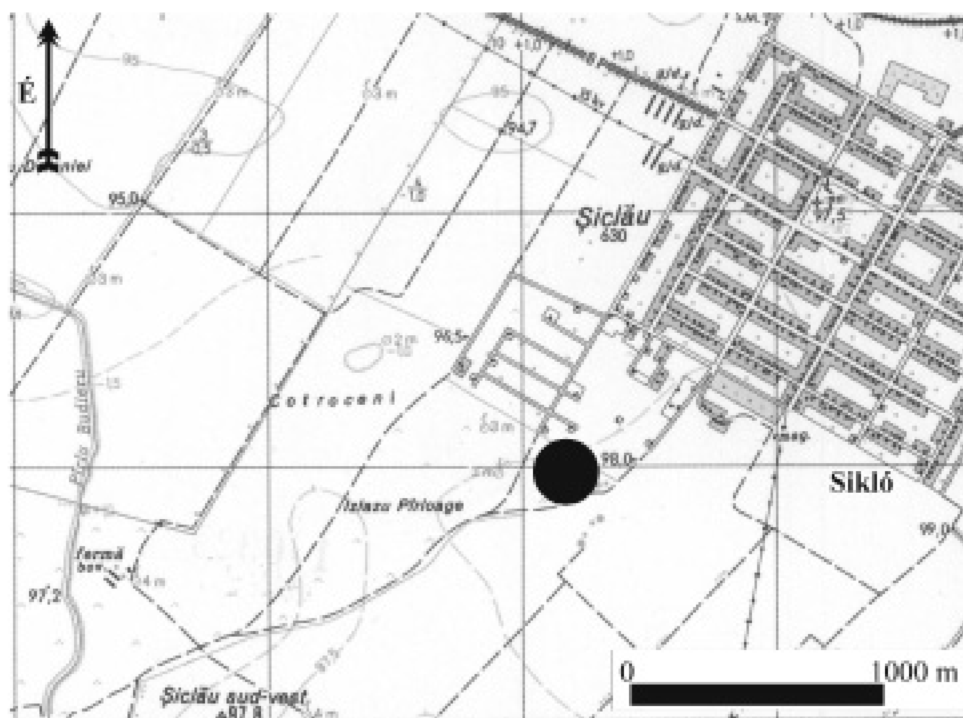
1958 őszén a kolozsvári Régészeti Intézet gyűjteménye számára egy aranyból készült hajkarikát és egy kengyelt adományoztak. A bejelentő személyek szerint a leletek Sikló határából, egy „Gropoaie" nevű dűlőből kerültek elő.

A lelőhely mintegy 300 m-re DNy-ra fekszik a falu végétől, egy kút közelében (nem tudni hogy a kút megvan-e még vagy sem) [111. kép].

Az információk szerint mezőgazdasági földmozgatások során nyolc sírra bukkantak, ezek között voltak egészen gazdag mellékletűek, mégis csupán az arany hajkarikát, illetve a kengyelt szolgáltatták be a múzeumba.

E. Dörner feljegyzése szerint lényegében három gödörből kerültek elő ezek a leletek: a római I. számmal jelölt gödörből két csontváz került elő (I. gödör – A pont – a csontvázak eltűntek), egy arany hajkarika (I. gödör – B pont), egy újabb csontváz és három bronzgomb (I. gödör – C pont), egy „lovas" egy arany hajkarikával, egy négyzet alakú verettel és egy vaskengyellel (I. gödör – D pont), illetve egy újabb vaskengyel (I. gödör E pont), két bronzgomb (I. gödör – H pont), egy emberi koponya (II. gödör – F pont), illetve egy emberi csontváz maradványai (III. gödör – G pont).

A bejelentés nyomán 1959 áprilisában és valamivel később, augusztusban Egon Dörnernek sikerült újabb 12 sírt feltárnia a lelőhelyen.

111. kép. Sikló-Gropoaie

131.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.), Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.).
Embertani anyag: ismeretlen őrzési hely. Kivételt csupán a 3. sír ember-, illetve lócsontjai képeznek, melyek az Arad Megyei Múzeumban (A. M. M.) az 13498 leltári szám alatt megtalálhatóak.

131.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír

M.: Nincs információ. T.: Ny–K. A mellékletei alapján női csontváz. A nyújtott csontváz nagyon rossz megtartású. Az ásató szerint a csontvázból a hátgerinc, a medence és a lábszárcsontok maradtak meg. A megmaradt csontváz h.: 120 cm. Felnőtt korú lehetett. A koponya környékén égetett föld nyomai kerültek elő. Bálint II. lovastemetkezést dokumentáltak a sírban. A ló koponyája a csontváz lábvégeitől balra került elő, lábszárcsontjait a koponya alatt regisztrálták. A ló kis termetű fiatal kanca volt.

Mellékletei:

1.1–16. 16 db ezüst rozettás lószerszámveret került elő a ló koponyájáról, illetve mellőle (1c. típus) [234. tábla].

1.1. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 7,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/a [231. tábla 1].

1.2. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 4,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/b [231. tábla 2].

1.3. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 5,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/c [231. tábla 3].

1.4. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 6,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/d [231. tábla 4].

1.5. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 5,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/e [231. tábla 5].

1.6. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 3,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/f [231. tábla 6].

1.7. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 6,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/g [232. tábla 7].

1.8. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 5,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/h [232. tábla 8].

1.9. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 3,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/i [232. tábla 9].

1.10. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 4,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/j [232. tábla 10].

1.11. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 5,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/k [232. tábla 11].

1.12. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 6,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/l [232. tábla 12].

1.13. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 3,4 gramm. A. M. M. Ltsz.:13478/m [232. tábla 13].

1.14. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 5,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/n [232. tábla 14].

1.15. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 3,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/o [232. tábla 15].

1.16. Á.: 2,3 × 2,7 cm; s.: 5,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/p [232. tábla 16].

2.1–2. Rozettás lószerszám szíjvégei: két db került elő a lókoponyáról (4a. típus).

2.1. H.: 2,8 cm; sz.: 2,0 cm; v.: 0,2 cm; s.: 7,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/a [232. tábla 17; 233. tábla 1].

2.2. H.: 2,8 cm; sz.: 2,0 cm; v.: 0,2 cm; s.: 5,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13478/b [232. tábla 18; 233. tábla 4].

3.1–2. Két db kengyel, az egyik a jobb lábszárcsont mellett, a másik pedig a bal lábszárcsonttól és a lókoponyától balra.

3.1. Körte alakú vaskengyel (1a4b. típus). Mg.: 13,0 cm; lg. sz.: 11,5 cm; f. mg.: 2,2 cm; f. sz.: 3,6 cm; szíjbújtató á.: 1,2 × 0,4 cm; szr. sz.: 0,8 cm; s.: 61,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13480 [233. tábla 19].

3.2. Körte alakú töredékes vaskengyel (1c7. típus). Feltételezett mg.: 14,0 cm; feltételezett sz.: 11,3 cm; szr. sz.: 0,7 cm; t. sz.: 2,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 13481 [233. tábla 20].

4. Oldalpálcás zabla vasból (3c. típus) a lókoponyától kissé É-ra. H.: 9,5–13,5 cm; szárai h.: I. 9,5 cm; II. 13,4 cm; oldalpálca h.: I. 13,0 cm; II. 12,0 cm; karikái á.: I. 2,4 cm; II. 3,2 cm; s.: 139 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13483 [233. tábla 22].

5. Hevedercsat a csontváz lábától balra, együtt a kengyelekkel és a zablával (2. típus). H.: 7,6 cm; sz.: 5,3 cm; s.: 28,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13482 [233. tábla 21].

2. sír

Az 1. sírtól 8 m-re D-re. M.: 100 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján nyújtott férficsontváz. Nagyon jó megtartású. A csontváz bal keze a test mellett kinyújtva, a jobb pedig 90°-ban a medencére helyezve (III. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. Egy juhcsont a bal lábvég közelében. Bálint I. a. típusú lovastemetkezés.

Mellékletei:

1. 1a. típusú ezüst hajkarika a koponya alatt. Á.: 2,4 × 2,4 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 3,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13489 [235. tábla 1].

2.1–2. Egy db szemesgyöngy és egy db üveggyöngy ugyancsak a koponya alatt.

2.1. 1.6. típusú virágszemes gyöngy (Szilágyi 60. típus). Á.: 1,4 × 1,3 cm; s.: 2,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13491 [235. tábla 2a–d].

2.2. Barna sávokkal, fehér szemekkel díszített szemesgyöngy (Szilágyi 9. típus/1.5. típus). Á.: 1,2 × 0,7 cm; s.: 1,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13490 [235. tábla 3].

3.1–2. Két bronzgomb a mellen, illetve a jobb fül helyén.

3.1. 1a1. típusú gomb. Mg.: 1,5 cm; á.: 0,9 cm; s.: 4,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13492 [235. tábla 4].

3.2. Ismeretlen típus. Azonosíthatatlan.

4.1–2. Vékony bronz pántkarperecek az alkarokon.

4.1. Pántkarperec hat töredéke. Á.: 6,7 × 7,2 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 8,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13484 [235. tábla 13].

4.2. Pántkarperec hét töredéke. H. v.: 1,0 cm; s.: 5,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13485 [236. tábla 14].
5.1–6. Hat db vas nyílcsúcs a bal vállcsonton.
5.1. Nagyobb méretű, hosszú vágóélű deltoid nyílcsúcs (2a. típus). H.: 10,0 cm (tüskével); h.: 7,5 cm (tüske nélkül); sz.: 3,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 13493/a [235. tábla 5].
5.2. Rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,1 cm (tüskével); h.: 4,5 cm (tüske nélkül); sz.: 2,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 13493/b [235. tábla 6].
5.3. Ívelt élű, rombusz alakú nyílcsúcs (3c. típus). H.: 6,2 cm (tüskével); h.: 3,3 cm (tüske nélkül); sz.: 2,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 13493/c [235. tábla 7].
5.4. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,7 cm (tüskével); h.: 4,5 cm (tüske nélkül); sz.: 3,1 cm. A. M. M. Ltsz.: 13493/d [235. tábla 8].
5.5. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs (1a. típus). H.: 5,2 cm (tüskével); h.: 4,2 cm (tüske nélkül); sz.: 1,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 13493/e [235. tábla 9].
5.6. Az egyik Dörner által említett nyílcsúcs azonosíthatatlan az aradi múzeumban. A. M. M. Ltsz.: 13493/f.
6.1–3. Bronzból készült tegezkarikák. Nem ismert a síron belüli helyzetük.
6.1. Bronz tegezkarika (5.1. típus). Á.: 2,6 cm; s.: 6,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13486 [235. tábla 10].
6.2. Bronz tegezkarika (5.1. típus). Á.: 2,6 cm; s.: 5,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13487 [235. tábla 11].
6.3. Bronz tegezkarika (5.1. típus), kettétört. Á.: 2,4 cm; s.: 4,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13488 [235. tábla 12].
7.1–2. Kengyelek a csontváz bal lába mellett.
7.1. Körte alakú töredékes vaskengyel (1c1. típus). Mg.: 16,0 cm; fül mg.: 2,4 cm; fül sz.: 3,4 cm; szíjbújtató á.: 1,5 × 0,2 cm; szr. sz.: 1,6 cm; t. sz.: 2,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 13495 [236. tábla 16].
7.2. Körte alakú töredékes vaskengyel (1g3. típus). Mg.: 15,9 cm; f. mg.: 3,0 cm; f. sz.: 4,2 cm; szíjbújtató á.: 1,4 × 0,4 cm; szr. sz.: 1,6 cm; t. sz.: 2,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 13496 [236. tábla 15].
8. Nagyméretű karikás csikózabla a csontváz lábától balra, együtt a kengyelekkel (1b. típus). A leltárkönyvben 7 töredéket említenek, amelyből a két karikát és a szájvasat sikerült azonosítani. Karikák á.: I. 6,7 cm; II. 6,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 13495 [236. tábla 17].
9. Kerek alakú hevedercsat a csontváz lábától balra, együtt a kengyelekkel és a zablával (4. típus). H.: 3,5 cm; sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.

3. sír

1,6 m-re É-ra az 1. sírtól. M.: 80–190 cm. T.: Ny–K. Sírgödör formája: ovális. Sírgödör h.: 110 cm; sírgödör sz.: 60 cm. A mellékletei alapján férfi. 130 cm mélységben 4–5 cm vastagságú hamu- és szénrétegre bukkantak, amely beborította a gödör teljes felszínét. Ez alatt a réteg alatt emberi csontok, összekeveredve ló- és juhcsontokkal, a mellékletek (szablya, zabla, kengyeltöredékek) pedig megrongálva. A gödör 190 cm-ig mélyült, emberi csontrészek pedig 140, 165 és 190 cm-es mélységben kerültek még elő. A gödör bolygatottsága tehát nem képezheti vita tárgyát. Sajnos nem lehet megállapítani a lovastemetkezés típusát.

Mellékletei:

1. Szablya töredékei. Sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 13497.a.
2. Zabla töredékei. Karika á.: 5,0 cm; tagok h.: I. 8,0 cm; II. 5,5 cm (töredékes). A. M. M. Ltsz.: 13497.b [237. tábla 1].

Az antropológiai, az archeozoológiai és a régészeti anyag az 13498-as leltári szám alatt található meg a múzeumban.

4. sír

M.: 95 cm. T.: Ny–K. A sírt nagyrészt feldúlták. A két lábszárcsonton kívül nem került elő más. Melléklete nem volt.

5. sír

A feltárt temetőrész É-i részén. M.: 60 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 102 cm. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. A koponya jobbra esett, a bal kezét ráhajtották a medencére, a jobb kezét pedig kinyújtották (II. pozíció). Csontváz h.: 103 cm. Melléklete nem volt.

6. sír

A feltárt temetőrész É-i részén, az 5. sír mellett. M.: 45 cm. T.: D–É. Sírgödör h.: 102 cm. Kislány nyújtott csontváza. A koponyája jobbra esett, a bal kezét ráhajtották a medencére, a jobb kezét pedig kinyújtották (II. pozíció). Csontváz h.: 132 cm.

Melléklete:

1. Bronzgomb a csontváz bal oldalán (1b1. típus). Mg.: 1,7 cm; sz.: 1,0 cm; s.: 2,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13499 [238. tábla 1].

7. sír

Egy sorban volt az 1. sírral, kb. 3 m-re D–DK-re a 2. sírtól. M.: 90 cm. T.: Ny–K. Felnőtt, jó megtartású nyújtott női csontváz. A csontváz koponyája jobbra esett, a bal keze a medencére hajtva, a jobb pedig a csontváz medencéjére helyezve (XIV. pozíció). Csontváz h.: 143 cm. Egy juhcsont a bal lábvég közelében. Bálint I. b. típusú lovastemetkezés.

Mellékletei:

1.1–23. A csontváz nyakán 23 db rombusz alakú ezüstveret (3b. típus) (a leltárkönyvben csak 22 db van regisztrálva).
1.1. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/a [239. tábla 1].
1.2. Rombusz alakú ezüstveret, a fülei hiányoznak. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/b [239. tábla 2].
1.3. Rombusz alakú ezüstveret, fülei hiányoznak, a közepén lyuk. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/c [239. tábla 3].
1.4. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/d [239. tábla 4].
1.5. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/e [239. tábla 5].
1.6. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/f [239. tábla 6].
1.7. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/g [239. tábla 7].
1.8. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/h [239. tábla 8].
1.9. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/i [239. tábla 9].
1.10. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/j [239. tábla 10].
1.11. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 1,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/k [239. tábla 11].
1.12. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,2 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/l [239. tábla 12].
1.13. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/m [239. tábla 13].
1.14. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/n [239. tábla 14].
1.15. Rombusz alakú ezüstveret, a közepének egy része hiányzik. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/o [239. tábla 15].
1.16. Rombusz alakú ezüstveret, kettétört. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/p [239. tábla 16].
1.17. Rombusz alakú ezüstveret, kettétört. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/r [239. tábla 17].
1.18. Rombusz alakú ezüstveret, kettétört. H.: 2,5 cm; sz.: 1,2 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/s [239. tábla 18].
1.19. Rombusz alakú ezüstveret, töredékes. H.: 2,6 cm; sz.: 1,2 cm; s.: 0,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/ş [239. tábla 19].
1.20. Rombusz alakú ezüstveret kis töredéke. H.: 2,6 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/t [239. tábla 20].
1.21. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/ţ [239. tábla 2 1].
1.22. Rombusz alakú ezüstveret. H.: 2,5 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13501/v [239. tábla 22].
1.23. Rombusz alakú ezüstveret. Nem sikerült azonosítanunk az aradi múzeumban.
2. 1a. típusú bronz hajkarika a jobb halántéknál. Á.: 2,8 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,2 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13503 [239. tábla 23].
3. Töredékes bronzgomb, a fülecskéje nélkül, a mellkas jobb részén. Á.: 1,3 cm; s.: 2,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13502 [239. tábla 24].
4. Ezüstlemezke a mellkason, talán pénz. A leltárkönyv említi (bár nem volt beleltározva), azonban azonosíthatalan az aradi múzeumban.
5. Bronz huzalkarperec a jobb kéz csuklóján (2a. típus). Á.: 6,9 × 6,9 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 20,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13500 [240. tábla 25].
6. Zabla a lábaktól balra. Csak az egyik karikája maradt meg. Á.: 4,5 × 4,5 cm; s.: 12,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13504 [240. tábla 26].
7. Hevedercsat a lábaktól balra. Azonosíthatatlan, a leltárkönyvben azonban meg van említve. A. M. M. Ltsz.: 13505.

8. sír

A temető D-i felén került elő. M.: 85 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű csontváz. A sírt megbolygatták, a csontváz megsemmisült, így eredeti helyzetben csak a két kengyel, a zabla és a juhcsont maradt. A juhcsont a bal lábvég közelében. Bálint I. a. típusú lovastemetkezés.

Mellékletei:

1.1–2. Kengyelek *in situ*.
1.1. Boltozatos szárú, Révész-féle típusú kengyel (4. típus). Alig észrevehető füllel csatlakozik a szárakhoz. A talpa eredetileg egyenes lehetett, amit íveltre kalapáltak, ami azonban eltörött és két szeggel illesztették ismét egymáshoz. Mg.: 13,9 cm; lg. sz.: 11,3 cm; f. mg.: 2,8 cm; f. sz.: 2,5 cm; szíjbújtató á.: 0,5 × 0,4 cm; szr. sz.: 0,6 cm; t. sz.: 2,4 cm; s.: 51,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13506 [238. tábla 1].
1.2. 3b. típusú körte alakú kengyel. Eredetileg egyenes talpú volt. A füle hosszú nyakkal csatlakozik a nyakhoz. Mg.: 15,0 cm; lg. sz.: 12 cm; f. mg.: 2,8 cm; f. sz.: 3,0 cm; szíjbújtató á.: 1,3 × 0,5 cm; szr. sz.: 0,5 cm; t. sz.: 2,2 cm; s.: 60,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13507 [238. tábla 2].
2. Zabla *in situ*. Csak a nagyméretű karikája maradt meg. Á.: 6,5 × 6,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 13508 [238. tábla 3].

9. sír

A temetőrész D-i felén került elő, az előbbi sírtól kb. 1 m-re É-ra. M.: 105 cm. T.: Ny–K. A mellékletei

alapján felnőtt nő. A nagyon jó megtartású csontvázat zsugorított helyzetben temették el. A kezeit több mint 90°-ban behajlították és összekulcsolták a mellkasán (XIII. pozíció). Csontváz h.: 156 cm. Bálint I. c. típusú lovastemetkezés (kengyel, hevedercsat).

Mellékletei:

1.1–15. 15 db kéregöntéssel készült, szív alakú, középen áttört kisveret (boglár) a mellcsonton (2b. típus). Nagyon kopott állapotban.

1.1. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,3 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/a [243. tábla 1].

1.2. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,3 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/b [243. tábla 2].

1.3. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. A közepén töredékes. Á.: 1,5 × 1,3 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/c [243. tábla 3].

1.4. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/d [243. tábla 4].

1.5. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/e [243. tábla 5].

1.6. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/f [243. tábla 6].

1.7. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,3 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/g [243. tábla 7].

1.8. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,3 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/h [243. tábla 8].

1.9. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,8 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/i [243. tábla 9].

1.10. Bronzboglár, a közepén szív alakban áttört, gyöngyözött díszítéssel. Á.: 1,5 × 1,4 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13509/j [243. tábla 10].

1.11–15. Bronzboglárok töredékei. A. M. M. Ltsz.: 13509/k–o. Azonosíthatatlanok.

2.1–4. Négy db csüngős veret a nyakon, együtt a boglárokkal (10c1–10c2. típus). Nagyon kopott állapotban. Az utolsó példánynak töredékes a verete.

2.1. Csüngős veret, kerek verettel, szív alakú, gyöngyözött keretű csüngővel. A veret körkörös, áttört, a közepén gyöngyözött. A csüngő szív alakban áttört (10c1. típus). Mg.: 3,4 cm; veret mg.: 1,4 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 1,9 cm; csüngő sz.: 1,6 cm; s.: 1,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13510/a [243. tábla 11].

2.2. Csüngős veret, kerek verettel, szív alakú, gyöngyözött keretű csüngővel. A veret körkörös, áttört, a közepén gyöngyözött. A csüngő szív alakban áttört (10c1. típus). Mg.: 3,5 cm; veret mg.: 1,4 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 1,9 cm; csüngő sz.: 1,6 cm; s.: 1,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13510/b [243. tábla 12].

2.3. Csüngős veret, kerek verettel, szív alakú, gyöngyözött keretű csüngővel. A veret körkörös, áttört, a közepén gyöngyözött. A csüngő szív alakban áttört (10c1. típus). Mg.: 3,4 cm; veret mg.: 1,4 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 1,9 cm; csüngő sz.: 1,6 cm; s.: 1,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13510/c [244. tábla 13].

2.4. Csüngős veret, kerek verettel, szív alakú, gyöngyözött keretű csüngővel. A veret körkörös, áttört, a közepén gyöngyözött, töredékes. A csüngő szív alakban áttört, azonban ez is töredékes (10c2. típus). Mg.: 3,4 cm; veret mg.: 1,4 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 1,9 cm; csüngő sz.: 1,6 cm; s.: 1,5 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13510/d [244. tábla 14].

3. Öntött gömbsorcsüngős bronz fülbevaló csüngője a koponya környékén (4a2. típus). Mg.: 4,4 cm; gömbök á.: 0,9 cm; s.: 3,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13512 [244. tábla 16].

4. Kisebb méretű, besorolhatatlan kerek veret a nyakon, a széleit átfúrták, töredékes. Á.: 2,5 cm; s.: 0,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13511 [244. tábla 15].

5.1–2. Két db kerek ezüstlemez, talán pénzek, a bal könyök alatt. Nem azonosíthatóak, nincsenek beleltározva sem az aradi múzeumban.

6.1–3. Három db bronzgomb az alkarcsontoknál, a bal könyök alatt.

6.1. Kerek, öntött bronzgomb (1b1. típus). Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 3,3 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13513 [244. tábla 17].

6.2. Kerek, öntött bronzgomb (1b1. típus). Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,0 cm; s.: 5,4 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13514 [244. tábla 18].

6.3. Kerek, öntött bronzgomb (1a1. típus). Mg.: 1,5 cm; sz.: 0,8 cm; s.: 3,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13515 [244. tábla 19].

7.1–6. Hat db bronzgomb a mellkason (1b1. típus).

7.1. Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13516 [244. tábla 20].

7.2. Mg.: 1,9 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13517 [244. tábla 21].

7.3. Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13518 [244. tábla 22].

7.4. Mg.: 1,9 cm; sz.: 1,2 cm; s.: 1,1 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13519 [244. tábla 23].

7.5. Mg.: 1,6 cm; sz.: 1,0 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13520 [244. tábla 24].

7.5. Mg.: 1,8 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13521 [244. tábla 25].

7.6. Bronzgomb, fülecske nélkül. Mg.: 1,7 cm; sz.: 1,1 cm; s.: 0,9 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13522 [244. tábla 26].

8. Talán vállába kovácsolt kengyelvas néhány töredéke. A. M. M. Ltsz.: 13523 [244. tábla 28].
9. Kerek hevedercsat töredékes állapotban (4. típus), a bal térdtől É-i irányban (megmaradt a karika fele és a tüskéje is). Á.: 3,7 cm. A. M. M. Ltsz.: 13524 [244. tábla 27].

10. sír

Az 5. sírtól Ny-ra kb. 5 m-re helyezkedett el. M.: 115 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján férfi. A nagyon jó megtartású csontváz koponyája balra esett. A bal kezét kinyújtották a test mellett, a jobb kezét egy kissé behajlították a medence felé (VI. pozíció). Csontváz h.: 153 cm (a lábvégek nélkül). A medence jobb és bal oldalán juh térdkalácsa. Bálint I. b. típusú lovastemetkezés (kengyel, zabla).

Mellékletek:

1.1–5. Tegez részei a csontváz jobb felén.
1.1. Tegez vaskarikája a jobb kulcscsonton (5.1. típus). Á.: 2,9. cm. A. M. M. Ltsz.: 13548 [240. tábla 1].
1.2. Tegeztartó részei a jobb fel- és alkarcsonton (4. típus). I. H.: 3,9 cm; sz.: 2,1–0,7 cm. II. H.: 4,1 cm; sz.: 1,4 cm; III. H.: 2,1 cm; sz.: 1,1 cm; IV. H.: 13,1 cm; sz.: 1,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 13550.b., 13552.a–e, 13553.a–b [240. tábla 4–6; 241. tábla 7–9].
1.3. „Fibula” (Dörner cikkében), valójában a nyíltegez bronz akasztófüle a mellkason. H.: 4,3 cm; sz.: 0,4 cm; s.: 1,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13550.a [240. tábla 2].
1.4. Tegeznyak vas pántlemezei, 4 db. H.: I. 4,3 cm; II. 4,0 cm; III. 3,5 cm; IV. 2,6 cm; sz.: I. 1,4 cm; II. 1,6 cm; III. 1,9 cm; IV. 1,5 cm. A. M. M. Ltsz.: 13549 [241. tábla 10–13].
1.5. Vas tegezcsat a jobb kézcsonton (5.3. típus). H.: 5,5 cm; sz.: 4,0 cm; s.: 17,7 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13547 [240. tábla 3].
2.1–5. Öt db nyílcsúcs a tegezben.
2.1. Hosszú, ívelt vágóélű, töredékes deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus). H.: 6,7 cm; sz.: 2,9 cm. A. M. M. Ltsz.: 13551 [241. tábla 14].
2. 2–5. Négy vas nyílcsúcs, azonosíthatatlanok az aradi múzeumban. A. M. M. Ltsz.: 13552/a–d.
3.1–2. Kengyelek a csontváz lábainál.
3.1. Körte alakú kengyelvas (3c. típus), bordás talppal, négyzetes szárakkal, amelyek kis nyakkal csatlakoznak a fülhöz. Mg.: 14,9 cm; lg. sz.: 13,2 cm; f. mg.: 2,9 cm; f. sz.: 3,6 cm; szíjbújtató á.: 2,2 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,8 cm; t. sz.: 2,4 cm; s.: 115,6 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13544 [241. tábla 16].
3.2. Körte alakú kengyelvas (3a4. típus) négyzetes szárakkal, sima, bordázatlan talppal. Mg.: 15,8 cm; lg. sz.: 12,4 cm; f. mg.: 2,4 cm; f. sz.: 5,2 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,8 cm; t. sz.: 2,4 cm; s.: 97,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13545 [242. tábla 17].
4. Csikózabla a csontváz lábainál. A töredékeit sikerült azonosítani az aradi múzeumban. Feltételezett Á.: 5,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 13546 [241. tábla 15].

A leltárkönyvben „vaslemezekről” (4 db) is említést tesznek, amelyeket karpereckként említenek. Valójában a fenti tegez részeként értékelhetők. A. M. M. Ltsz.: 13549.

11. sír

Kb. 6 m-re K–ÉK-re az 5. sírtól. M.: 95 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján nő. A nyújtott csontváz nagyon jó megtartású. A csontváz jobb és bal kezét kinyújtva találták a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 185 cm (?). Kérdés marad, hogy a szokatlanul magas női csontváz hosszúságát helyesen állapították-e meg? Menyét két csontja és állkapcsa a mellkas jobb oldalán. Bálint I. a. típusú lovastemetkezés (kengyelek, zabla, hevedercsat).

Mellékletei:

1.1–16. 16 db rombusz alakú ezüst ingnyakdísz a csontváz nyakán V alakban (3c. típus). Az aradi múzeum leltárkönye 14 db-ot említ, tehát 1959-ben csak 14 db-ot leltároztak be.
1.1. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,95 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,92 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.1 [245. tábla 1].
1.2. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,69 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.2 [245. tábla 2].
1.3. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,61 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.3 [245. tábla 3].
1.4. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,75 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.4 [245. tábla 4].
1.5. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,55 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.5 [245. tábla 5].
1.6. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,42 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.6 [245. tábla 6].
1.7. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,64 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.7 [245. tábla 7].
1.8. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,64 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.8 [245. tábla 8].
1.9. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,72 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.9 [246. tábla 9].
1.10. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,61 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.10 [246. tábla 10].
1.11. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9

cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,61 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.11 [246. tábla 11].

1.12. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,55 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.12 [246. tábla 12].

1.13. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,57 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.13 [246. tábla 13].

1.14. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,58 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.14 [246. tábla 14].

1.15. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,24 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.15 [246. tábla 15].

1.16. Rombusz alakú ingnyakdísz ezüstből. Mg.: 2,9 cm; sz.: 1,4 cm; s.: 1,97 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72647.16 [246. tábla 16].

2.1–12. Tizenkét db kéregöntéssel készült, kör alakú bronzboglár a mellkason (4. típus). Sajnos egy részüket, pontosabban hat db-ot nem lehetett azonosítani sem az aradi, sem a bukaresti múzeumban. Az aradi múzeum leltárkönyve 9 db-ot említ, tehát 1959-ben itt csak 9 db-ot leltároztak be.

2.1. Ezüstboglár meander díszítéssel a felületén, a közepén gyöngyözött keret. Á.: 4,2 × 3,2 cm; s.: 2,57 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72648.3 [246. tábla 17].

2.2. Ezüstboglár meander díszítéssel a felületén, a közepén gyöngyözött keret. Á.: 3,5 × 2,2 cm; s.: 1,33 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72648.2 [246. tábla 18].

2.3. Ezüstboglár meander díszítéssel a felületén, a közepén gyöngyözött keret. Á.: 3,9 × 2,9 cm; s.: 1,92 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72648.1 [246. tábla 19].

2.4. Ezüstboglár meander díszítéssel a felületén, a közepén gyöngyözött keret. Á.: 4,1 × 3,6 cm; s.: 2,70 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72648.4 [246. tábla 22].

2.5. Ezüstboglár meander díszítéssel a felületén, a közepén gyöngyözött keret. Á.: 4,0 × 3,6 cm; s.: 2,42 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72648.5 [246. tábla 21].

2.6. Ezüstboglár meander díszítéssel a felületén, a közepén gyöngyözött keret. Á.: 3,9 × 3,4 cm; s.: 2,06 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72648.6 [246. tábla 20].

3. Bronzból készült pántkarperec a csontváz jobb alkarján (1a. típus). Nincs beleltározva az aradi múzeumban.

4. Ismeretlen típusú bronzgomb a mellkas közepén. A. M. M. Ltsz.: 13561.

5.1–2. Kengyelek a csontváz lábainak bal felén.

5.1. Körte alakú töredékes vaskengyel (4.2. típus). Mg.: 12,0 cm; f. mg.: 2,8 cm; f. sz.: 3,5 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,7 cm; s.: 64,0 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72650 [247. tábla 25].

5.2. Körte alakú vaskengyel (1a4a. típus). Mg.: 15,0 cm; f. mg.: 2,8 cm; f. sz.: 3,5 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,7 cm; t. sz.: 2,4 cm; s.: 49,81 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 72651 [247. tábla 24].

6. Csikózabla a csontváz lábainak bal felén (1a. típus). H.: 16,0 cm; tagok h.: I. 9,2 cm. II. 7,8 cm; visszahajtott karikáinak á.: I. hosszabb szár karikája: 1,6 cm. II. rövidebb szár karikája: 1,5 cm. B. R. N. M. Ltsz.: 72649 [247. tábla 23].

7. D alakú vas hevedercsat a csontváz lábainak bal felén (3. típus). H.: 3,5 cm; sz.: 3,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 13556 [247. tábla 26].

12. sír

A 11. sírtól D-re kb. négy m-re helyezkedett el. M.: 100 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján felnőtt férfi. A jó megtartású csontváz mindkét kezét kinyújtották a holttest mellett (I. pozíció). A medence jobb és bal oldalán juh térdkalácsa. Bálint I. b. típusú lovastemetkezés (kengyel, zabla).

Mellékletei:

1.1–2. Tegez részei a csontváz bal felén.

1.1. Tegez akasztófüle a jobb alkarcsonton. H.: 4,2 cm; sz.: 3,2 cm. A. M. M. Ltsz.: 13567 [248. tábla 4].

1.2. Tegez vasból készült merevítőlemeze. H.: 8,6 cm; sz.: 1,0 cm. A. M. M. Ltsz.: 13566.a–b [248. tábla 3].

2.1–9. Kilenc db vas nyílcsúcs a tegezben, a bal vállon.

2.1. Ívelt, rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs (1b. típus). H.: 6,4 cm (tüskével); h.: 4,0 cm (tüske nélkül); sz.: 2,4 cm. A. M. M. Ltsz.: 13565/a [248. tábla 1].

2.2. Egyszerű, rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,7 cm (tüskével); h.: 7,0 cm (tüske nélkül); sz.: 3,3 cm. A. M. M. Ltsz.: 13565/b [248. tábla 2].

2.3–9. Nyílcsúcsok töredékei. A. M. M. Ltsz.: 13566.

3.1–2. Kengyelek a csontváz lábainál.

3.1. Körte alakú, lapos szárú, bordázatlan, téglalap alakú fülű, nyak nélküli kengyel (1a1. típus). Mg.: 15,7 cm; lg. sz.: 12,3 cm; f. mg.: 2,2 cm; f. sz.: 3,4 cm; szíjbújtató á.: 1,4 × 0,9 cm; szr. sz.: 1,0 cm; t. sz.: 2,2 cm; s.: 126,0 gramm. A. M. M. 13563 [248. tábla 6].

3.2. Trapéz fülű, nyak nélküli, négyzet átmetszetű szárú, töredékes körte alakú kengyel (1c5. típus). Mg.: 14,3 cm; f. mg.: 2,2 cm; f. sz.: 3,8 cm; szíjbújtató á.: 1,3 × 0,6 cm; szr. sz.: 1,0 cm; t. sz.: 1,1 cm; s.: 59,6 gramm. A. M. M. 13564 [248. tábla 7].

4. Csikózabla a csontváz lábainál (1a. típus). H.: 16,0 cm; tagok h.: I. 9,2 cm; II. 7,8 cm; karikáinak á.: I. hosszabb szár karikája: 5,4 cm; II. rövidebb szár karikája: 5,9–6 cm. A. M. M. Ltsz.: 13562 [248. tábla 5].

Beleltározott szórványleletek:

1. 1a. típusú arany hajkarika. Á.: 2,4 × 2,4 cm; h. v.: 0,3 gramm; s.: 3,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13529 [230. tábla 1].

2. Vaskengyel, fülébe kovácsolt lapos szárakkal,

töredékes (2. típus). Mg.: 16,2 cm; lg. sz.: 13,2 cm; f. mg.: 2,8 cm; f. sz.: 5,0 cm; szíjbújtató á.: 1,9 cm; szr. sz.: 1,4 cm; t. sz.: 3,0 cm; s.: 103 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13530 (I. D. pont) [230. tábla 3].

3. Bronz pántkarperec töredéke (1a. típus). Sz.: 1,5 cm; s.: 6,0 gramm. A. M. M. Ltsz.: 13527 [230. tábla 2].
3. Fenőkő, ma azonosíthatatlan. A. M. M. Ltsz.: 13527.

131.4. ÉRTÉKELÉS

131.4.1. A temető kiterjedése

A rendelkezésünkre álló temetőtérkép tanúsága szerint Egon Dörner a 10. századi temető DK-i részét tárhatta fel, ugyanis tényként kezelhető, hogy a feltárt síroktól É-ra még megbolygattak temetkezéseket, ami a temető jóval nagyobb kiterjedését sejteti. Kérdés marad ugyanakkor továbbra is, hogy a dombocska Ny-i részén kerültek-e elő sírok. A dombocska É-i részén előkerült bolygatott temetkezések megléte és a Dörner által feltárt sírok között levő üres területen ugyancsak temetkezések húzódhattak, amelyek alapján arra gyanakodhatunk, hogy a temetkezések kb. 33 %-át tárhatta fel az aradi régész. A 8. sír kapcsán pedig eléggé biztosak lehetünk abban is, hogy a temető egy részét egészen bizonyosan már a régmúltban bolygatták meg.

131.4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan az kiderülhet az összegző térképünkről, a feltárt tizenkét temetkezés meglehetősen egységes képet mutat. A temetőrész térképe alapján a sírok csoportokba rendeződnek: az 1. és 3., a 2., 4. és 7., az 5. és 6., a 8. és 9., a 11. és 12. sírok jól elválasztható csoportokat alkotnak. A 10. sír a feltárt temetőrész szélén került elő, az összegző térkép alapján joggal gyanakodhatunk arra, hogy ez a temetkezés eredetileg egy másik sírcsoporthoz tartozhatott.

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi pontosat elmondani, a temetkezésekben előkerült mellékletek viszonylagos gazdagsága alapján azonban próbáltunk a halottak nemére következtetni. Ezek alapján az 1., 7., 9., 11. sírokba nőket, a 2., 3., 10. és 12. temetkezésekbe pedig férfiakat temethettek. Az 5. és 6. temetkezésekben kisgyermekek nyugodtak, a 4. és 8. temetkezéseket viszont feldúlták, s mellékleteik hiányában még bizonytalan feltételezésekbe sem bocsájtkozhatunk.

Dörner feljegyzései sajnos nem tartalmaznak adatokat a sírgödrök alakjáról, csupán a 3. sír gödre kapcsán említi meg az aradi régész, hogy az ovális formájú. A publikációban megjelenő temetőtérkép alapján gyanítható, hogy a többi sír egyszerű, lekerekített sarkú téglalap alakú gödör lehetett. A sírok mélységének középarányosa 96 cm.

A siklói temetőben a sírok majdnem általánosan Ny–K-i tájolásúak. Ettől csupán egyetlen sír, a 6. É–D-i tájolású temetkezés tér el, amit a halott visszajárásától való félelemmel hoztak összefüggésbe,[535] ez logikus feltételezésnek is tűnik e temető esetében, ugyanis egy kiskorú csontvázáról van szó. Egyetlen melléklete (egy bronzgomb) nem utal a gyermek eltérő eredetére vagy társadalmi státusára.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, egyetlen kivételt a 9. sír képez. Ebben a sírban az elhunytat a jobb oldalára fektették, a lábait felhúzták. Arra a kérdésre, hogy miért részesült ebben a bánásmódban, a régészeti megfigyelések révén lehetetlen válaszolni, a mellékletei és a sírban található lovastemetkezés alapján a közösség teljes jogú tagjának tartható.

A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő:
1. Kinyújtva (I. pozíció): 11–12. sír.
2. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): 5–6. sír.
3. A bal kéz a test mellett kinyújtva, a jobb pedig 90°-ban behajlítva (III. pozíció): 2. sír.
4. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 45°-ban behajlítva, a medencére vagy ráhajtva a másik karra (VI. pozíció): 10. sír.
5. Ölbe- vagy karbatett kezek (XIII. pozíció): 9. sír.
6. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett kezek, illetve a kezeket összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték (XIV. pozíció): 7. sír.

A feldúlt 3–4. és 8. sírokban fekvők kartartását nem ismerjük, de nem dokumentálhatták az 1. sír karcsontjainak helyzetét sem.

Annak ellenére, hogy csak 12 temetkezést tártak fel, a karcsontok helyzete nagyon változatos. A bizánci kereszténység hatásaként értékelt kéztartás összesen 5 alkalommal fordul elő. Ezek között a temetkezések között van lovas–fegyveres férfi, gazdagabb mellékletű lovas női, illetve melléklet nélküli temetkezés egyaránt. Mire utalhat ez? Heterogén mentalitású közösségre?

Kettős temetkezést vagy még inkább rosszul feltárt, egymásra ásott sírt a harmadik temetkezés esetében rögzíthettünk. E különleges eset értékelésével mindmáig senki sem próbálkozott meg.[536]

[535] Szabó 1964, 120–129; Kiss 1983, 158; K. k. 1996, 39.
[536] Cosma 2001, 499–564.

A sírt tipikus honfoglaló magyar leletanyaga alapján a 10. század első felére lehet keltezni. A temetkezés É-i irányban 160 cm-re került elő az 1. számú női rozettás sírtól. A sír méreteit csak 80 cm mélységben sikerült megfigyelni. Az ovális gödör méretei 110 × 60 cm. 130 cm mélységben, 4–5 cm vastagságú hamu- és szénrétegre bukkantak, amely beborította a gödör teljes felszínét. Ez alatt a réteg alatt emberi csontokat regisztráltak, összekeveredve ló- és juhcsontokkal. A gödör 190 cm-ig mélyült, emberi csontrészek 140, 165 és 190 cm-es mélységben is kerültek elő. I. G. Russu professzor antropológiai elemzése során kiderült, hogy a sír emberi csontjai egy nőhöz és egy férfihoz tartozhattak. A sír mellékletei (szablya, zabla, kengyel) csak rendkívül töredékesen maradtak fent.

Amit nem lehet tisztázni az az, hogy ténylegesen a 140, 165 és 190 cm-es rétegben együtt kerültek-e elő az I. G. Russu által megvizsgált két nemhez tartozó csontok, avagy a két csontváz valamelyest elkülönült (azaz egymásra temetés történt). Nem tudjuk azt sem, hogy „csupán" nem készült a sírról megfelelő ásatási dokumentáció avagy egyszerűen nem közölték/közölhették le azt.[537] Furcsa továbbá az is, hogy nem került elő a sírból semmilyen női viseletre utaló lelet.[538] A szuperpozíció lehetőségét – az ilyen temetőkben való rendkívüli ritkasága okán – elvben kizárhatjuk, ugyanakkor nem tartjuk lehetetlennek, hogy egy korábbi korszak női sírját bolygatták meg a 10. századi sír megásása során, amelyet később egy tűzhely kiásása során hasonlóképpen megbolygattak

A honfoglaló temetkezésekben általában ritka az ilyen mély temetkezés, hiszen a siklói temető második legmélyebb sírja is csupán 100 cm-es volt. Az ennél mélyebb sírok ugyanakkor nem ismeretlenek az Erdélyi-medence 9. századi „Maroskarna" csoportjának sírjaiban. A sokáig honfoglaló magyarnak tartott Maroskarna „A" temető 2 sírjának a mélysége 170 cm,[539] Gyulafehérvár-Mentőállomás „bolgár" fázisának átlagos sírmélysége pedig 150–170 cm.[540] Az Al-Duna menti temetők átlagos mélysége is hasonló: Izvoru sírjai esetében például 200 cm,[541] az Obârşia Nouăn feltárt felnőtt sírok átlagmélysége 253 cm, a gyereksíroké pedig 159 cm.[542] A Sultana község mellett feltárt sírok mélysége 100 és 300 cm között váltakozik.[543]

Mi magunk kérdőjelesen ugyan, de egy 10. századi férfitemetkezésként tekintünk a 3. sírra, amelyet később megbolygattak.

A korai – 10. századi – obulusadás szokását regisztrálhattuk a 7. és a 9. sírban. A mai napig azonosíthatatlan pénzérmék a következő pozíciókban kerültek elő:

1. A mellcsonton: 7. sír.
2. A bal könyök alatt: 9. sír. Kérdéses persze, hogy ebben az esetben valóban obulusként értékelhető-e a szóban forgó érme.

A honfoglalás kori temetkezések specifikumának számítanak a lovastemetkezések, illetve ezeknek különböző változatai. A lovastemetkezéseket ezelőtt majdnem negyven évvel Bálint Csanád rendszerezte, elemzésünkben az általa elkülönített kategóriákat használjuk. A siklói temetőrész egyik jellegzetessége a lovastemetkezések és azon belül a jelképes lovastemetkezések meglepően nagy aránya (Bálint I. csoport). A tizenkét feltárt sír közül összesen 8 esetben dokumentáltak lovastemetkezést, amely a sírok 75%-át teszi ki (1–3., 7–12. sír), ehhez hozzászámítható még további két lovastemetkezés az I. D és az I. E pontról előkerült kengyelek alapján. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy a 8 temetkezés közül csak az 1. sírban találtak lócsontokat, a többiből csak a lószerszámokat jelző kengyelek és zablák kerültek elő. E tárgyak hol együtt, hol viszont külön-külön kerültek be a sírokba. A 2., 8., 10–12. sírokba a nyergek és a kantárok együtt kerültek be. Míg a 2. és 10. temetkezésekben a tárgyak a lábak végénél kerültek elő, addig a 11–12. sírokban a bal sípcsont felénél találtak rájuk (a 8. sírt megbolygatták, így a tárgyak nem *in situ* kerültek elő). A 9. sírba csupán a nyereg kerülhetett be, hiszen csak a két kengyel és egy hevedercsat került elő a bal láb végénél. A 7. sírban ugyanakkor csak a zablát és egy hevedercsatot dokumentáltak, a bal láb végénél.

Ahogyan azt említettük, lócsontot egyetlen temetkezésből, az 1. sírból regisztráltak. Ebből a temetkezésből a csontváz jobb lábujjai végéhez helyezték a lókoponyát, illetve ez alá a négy lábszárcsontot (Bálint II. csoport). A sírban – a mellékletei alapján – valószínűleg nő nyugodott, a feláldozott ló I. G. Russu megállapítása alapján kis termetű, fiatal kanca volt. Lényeges, hogy I. G. Russu szerint a halott is fiatalkorú volt.

A siklói temetőben lovastemetkezések női és férfisírokban egyaránt előfordultak. A mellékleteik alapján nők nyugodtak az 1., 7., 9., 11. temetkezésekben, férfiak pedig a 2., 3. (?), 10. és 12. sírokban, tehát mindkét nem képviselői részesülhettek e szokásban.

[537] Jó példa erre a szalacsi és a nagyszalontai temetők esete, hiszen itt is készültek ugyan sírrajzok, azonban ezek nem lettek leközölve.
[538] A sír leletei: szablya töredékei (?), kengyel töredéke, csikózabla. A sírból előkerült lócsontok lovastemetkezésre utalnak.
[539] Anghel–Ciugudean 1987, 179–180.
[540] Ciugudean 1996, 5.
[541] Mitrea 1989, 145–219.
[542] Toropu–Stoica 1972, 165.
[543] Mitrea 1988, 91–139.

A végén szükséges kitérnünk arra is, hogy vajon miért nem került ló vagy lószerszám a 4–6. sírokba. A 4. temetkezést feldúlták és kirabolták, tehát nem kizárt, hogy egykor ez is lovastemetkezés volt, az 5. és a 6. sírba pedig kiskorút temettek. Következésképpen elmondható, hogy nem lehetetlen, hogy a siklói temetőben minden nagykorút lovastemetkezés formájában hantoltak el, kivételt talán a feldúlt 4. sír tulajdonosa, illetve a gyermekek jelenthettek.

A siklói temető másik jellegzetes vonása a túlvilági útravalóul szánt ételmellékletek nagy százalékos aránya. A 1–3., 7–8. és a 11. sírból juhcsontok kerültek elő a következő helyzetben:

1. A medence jobb és bal oldalán juh térdkalácsa: 10. sír.
2. A bal lábvég közelében: 2., 7–8. sír.
3. A sír betöltésében, különböző szinteken: 3. sír.

Kérdéses, hogy a 11. sírban a jobb mellcsonton dokumentált menyétcsontok a sírhoz tartoztak-e vagy sem.

131.4.3. A temető leletanyaga

A siklói temetőrész majdnem mindegyik feltárt sírjában találunk mellékletet, ebből a szempontból kivételt csupán a 4. és az 5. – melléklet nélküli – temetkezések képeznek, ami azt jelenti, hogy összesen tíz sírból került elő valamilyen régészeti lelet. Ezek közül az egyik legnépesebb csoportot az ékszerek képviselik. A sima 1a. típusú szórvány hajkarika aranyból, a 2. sírból származó ezüstből, a 7. sír példánya pedig bronzból készült. A temetőből csupán egyetlen fülbevaló, egy öntött gömbsorcsüngős típus példánya került elő a 9. sírból. A tárgytípus a honfoglaló magyarokkal jelent meg a Kárpát-medencében és a 11. század elejéig maradt használatban, ezt a változatát azonban későbbre keltezi a kutatás.[544]

Gyöngy csak egyetlen sírból, a 2. fegyveres temetkezésből ismert. Innen egy hullámvonaldíszes nagyobb, lapított alakú gyöngy (Szilágyi 9. típus), illetve egy virágszemes gyöngy (Szilágyi 60. típus) látott napvilágot. Mindkét példány a csontváz koponyája alól került elő, így nem lehetetlen, hogy akár a hajában is hordhatta őket.

A siklói temető nagy számban előkerült lelettípusa a rombusz alakú ingnyakdísz, amelynek két változatát is dokumentálni lehetett.

A 3c. típushoz sorolhatók a 7. sírból előkerült ezüstpéldányok, melyeken a rombusz alakú díszítményekkel tagolt középső rész mellett az aranyozott háttér síkjából kiemelkedő gömb díszítés is szembetűnő. Az említett sírból összesen 23 példány került elő.

A másik, 3b. típushoz sorolhatjuk a 11. sírból előkerült 16 ezüstveretet, melyeken a tárgyak két végén a síkból kiemelkedő gömb díszítés mellett a cseppeket mintázó háttér kialakítása említhető meg.

A két garnitúra hasonló helyzetben, a nyakról került elő. A nem túl pontos sírrajz alapján mindkét esetben V alakú ingnyakat díszíthettek velük.

A rombusz alakú ingnyakdíszek elsősorban a 10. század első két harmadában voltak divatban, használatuk azonban – sokszor másodlagos szerepben – kimutatható egészen a 11. század elejéig. A legtöbb lelőhelyük a Maros–Körös–Tisza vidéken és a Duna–Tisza közén található.[545]

A 9. sírból további 15 ingnyakveret is napvilágot látott, ezek azonban más típusúak voltak: szív alakú, középen ugyancsak szív alakban áttört veretekről van szó (2b. típus), amelyek a nyak környékéről, illetve kissé lejjebbről kerültek elő, 4 db – felső részében hasonló mintázatú – csüngős ingnyakveret társaságában (ez utóbbiak közül 3 példány 10c1., 1 példány pedig 10c2. típusú). A tárgyak pontos analógiáját nem találtuk, formai szempontból ugyanakkor hasonló tárgy a Sárrétudvari-Hízóföld 144. sírjából ismert veret, amelynek közepe azonban nem volt áttörve.[546] A 9. sírban található áttört csüngős veretek szív alakú csüngőinek gyöngyözött díszítése megvan a Hajdúböszörmény mellett előkerült szórvány vereten, valamint Jászárokszállás, Pap, Sárrétudvari-Hízóföld 207. sír példányainak csüngőin. De idevonhatók Szeged-Bojárhalom 3. sírjának veretei is,[547] amelyet a sírban előkerült állatfejes és pödrött végű pántkarperecek a 10. század közepétől kelteztek.[548] Jóval fontosabb azonban egy másik párhuzam, az orosházi Görbics tanya 3. sírjának lelete: a kis ingnyakveret mellett ugyanis fonott karperec és egy II. Bazilidész és VIII. Kónsztantinosz (976–1025) által veretett solidus került elő, amely kétség kívül a 10. század második felére–végére keltezi a leletet.[549]

Az egyetlen, át nem tört példány tökéletes párhuzama Hódegyháza 6. sírjából ismert, amelyet a préselt korongjai alapján a század második harmadára korhatározhatunk. Ismert továbbá még egy azonosíthatatlan lelőhelyű analógia is.[550] Ezen párhuzamok alapján a siklói 9. sír vereteinek földbe kerülésének időintervalluma is a 10. század második harmada lehetett.

A 11. sír halottjának mellkasáról 12 db kéregöntéssel készült, kör alakú ezüstboglár került elő (4. típus). A

[544] Révész 1988, 141–159.
[545] Szőke 1962, 26, 76–77; Bálint 1991, 136; Révész 1996a, 94.
[546] M. Nepper 2002, 284. tábla 1–2.
[547] Bálint 1991, *Taf.* XXXVIII. 22.
[548] Kovács 1994, 134.
[549] Révész 2006a, 189–210.
[550] Bálint 1991, *Taf.* XXXIX. 6, *Taf.* XXXVIII. 15, *Taf.* LVII. b. 1–11, 13–21.

példányok felülete meander díszítésű, a közepükön gyöngyözött keret figyelhető meg. E tárgyak tökéletes párhuzamai az Orosháza-Pusztai Ignácné tanyája melletti temető 2. sírjából kerültek elő.[551] Az utóbbi temető sajnos ugyancsak fel volt dúlva, azonban a 3. sírból egy II. Baszilidész és VIII. Kónsztantinosz (976–1025) által kibocsátott érme került elő. Fontos kérdés persze, hogy az orosházi temető 2. és a 3. sírja milyen kronológiai viszonyban van egymással, ugyanis a siklói 9. sírból pontosan olyan kisméretű ingnyakveret került elő, mint amilyen a bizánci átfúrt érme által a század végére keltezett orosházi 3. sírból, vagyis a két temető leletanyaga között legalább két kapcsolódási pontot ismerünk. E tények figyelembevételével a siklói kerek, meander díszítésű ruhaveretek földbe kerülése a 10. század közepére–második felére tehető.

A ruházat maradandó anyagból készített elemei közül jelentős mennyiségben kerültek elő gombok: kilenc db gomb ismert a 9. sírból: ezek közül egy tömör (1a1. típus), a többi viszont üreges gomb volt (1b1. típus). Nem lehetetlen, hogy az utóbbiak eredetileg párban álltak. Ugyancsak egy-egy 1a1. típusú gomb került elő a 6. és a 7. temetkezésekből, a 11. sírból előkerült példány sajnos elveszett.

Három temetkezésből ismert karperec: a 2. fegyveres férfitemetkezésből két lemezből kivágott keskeny pántkarperecet ismerünk, a 7. sírból pedig egy huzalkarperecet. Mindkét típus a korszak jellegzetes tárgya volt. Míg a pántkarperecek leginkább a 10. század első két harmadára jellemzők,[552] addig a második típus feltűnik már a 10. század első felében, de még a 11. század második felében is használatban maradt.[553]

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek. A siklói temetőben csupán íjászfelszerelések darabjai kerültek elő: nyíltegezeket és nyílcsúcsokat dokumentáltak a 2., 10. és 12. sírban.

A három nyílcsúcsos temetkezésekből a következő típusok kerültek elő:

1. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus): 2. sír (1 példány).
2. Rövid, ívelt vágóélű deltoid nyílcsúcs (1b. típus): 12. sír (1 példány).
3. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus): 2. sír (1 példány).
4. Hosszú vágóélű, alul ívelt élű deltoid nyílcsúcs (2b. típus): 10. sír (1 példány).
5. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus): 2. sír (2 példány) és 12. sír (1 példány).
6. Rombusz alakú, alsó részén ívelt vas nyílcsúcs (3c. típus): 2. sír (1 példány).

Egyetlen temetkezésből került elő 9 db nyílcsúcs (12. sír), de ugyancsak egy-egy sírból 6 db (2. sír), illetve 5 db (10. sír). A temetőben előkerült további egy szórvány nyílcsúcs még legalább egy további fegyveres temetkezés lehetőségét húzza alá.

Tegezek a fentebb említett temetkezésekből kerültek elő. A 10. sír esetében annyit tudtunk megfigyelni, hogy a tegez kb. 70 cm hosszúságban a csontváz kulcscsontjától nyúlt lefele a jobb karján, vagyis a tárgyat a halott jobb oldalára helyezték. A 2. sírban csak a tegezkarikák maradtak meg, míg a 12. sír tegezéről – azon kívül, hogy a tegez a bal váll környékén került elő, benne 5 db nyílcsúccsal – nincs információnk.

Sajnos a temetőrész 3. sírjából előkerült szablya (?) mára teljesen széthullott, ezért egyáltalán nem sikerült megvizsgálnunk. Mivel a helyszínen nem dokumentálták megfelelően, mára már eldönthetetlen, hogy az Aradi Múzeumban levő, vizsgálhatatlan töredékek egyáltalán szablya töredékei avagy sem (az él keresztmetszetét sem lehet megállapítani). Abban az esetben, ha szablyával van dolgunk, a helyzet nagyban hasonlít az alföldi temetőkben megfigyelt jelenséghez: e temetőkben alig egy-két szablya került elő.

Lényegesnek tartjuk megjegyezni, hogy használati eszközök nem kerültek elő a siklói temetőből.

Ezzel ellentétben lószerszámokat jelentős mennyiségben dokumentáltak a fentebb említett lovastemetkezésekben: az 1–3., 7–12. sírokból rozzettás lószerszámveretek, kengyelek, zablák és a hevedercsatok különböző típusai kerültek elő.

Az 1. sírban 16 db ezüstből készült, csepp formájú, négyszirmú kisméretű rozettát a csontváz lábainál előkerült lókoponyán regisztráltak. A közlemény fotójából, illetve a sír írott dokumentációjából egyértelműnek tűnik, hogy a sírba bekerült lószerszám szíjai közül csak a kantárt díszítették veretekkel. A rozetták pontos párhuzamát nem ismerjük a 10. századi rozettás lószerszámveretek között, csepp formája azonban nagyon hasonlít a 9. sír csepp formájú kéregöntéses ingnyakvereteihez.

A 3., 7. és 10–12. sírokból kisméretű karikákkal ellátott csikózabla (1a. típus) került elő, a 2. és 8. sírban nagyméretű karikás csikózablákat (1b. típus) regisztráltak, az 1. sírból pedig kerek átmetszetű, vas oldalpácával felszerelt zabla került elő (3c. típus). Annak ellenére, hogy nagy valószínűség szerint női temetkezések voltak, a 7. és 11. sírokban kisméretű karikákkal ellátott csikózablákat regisztráltak. Ez azonban valamelyest ellentmond a kutatók eddigi megfigyeléseinek.[554] Az 1. női sírból előkerült oldalpálcás zabla párhuzamba

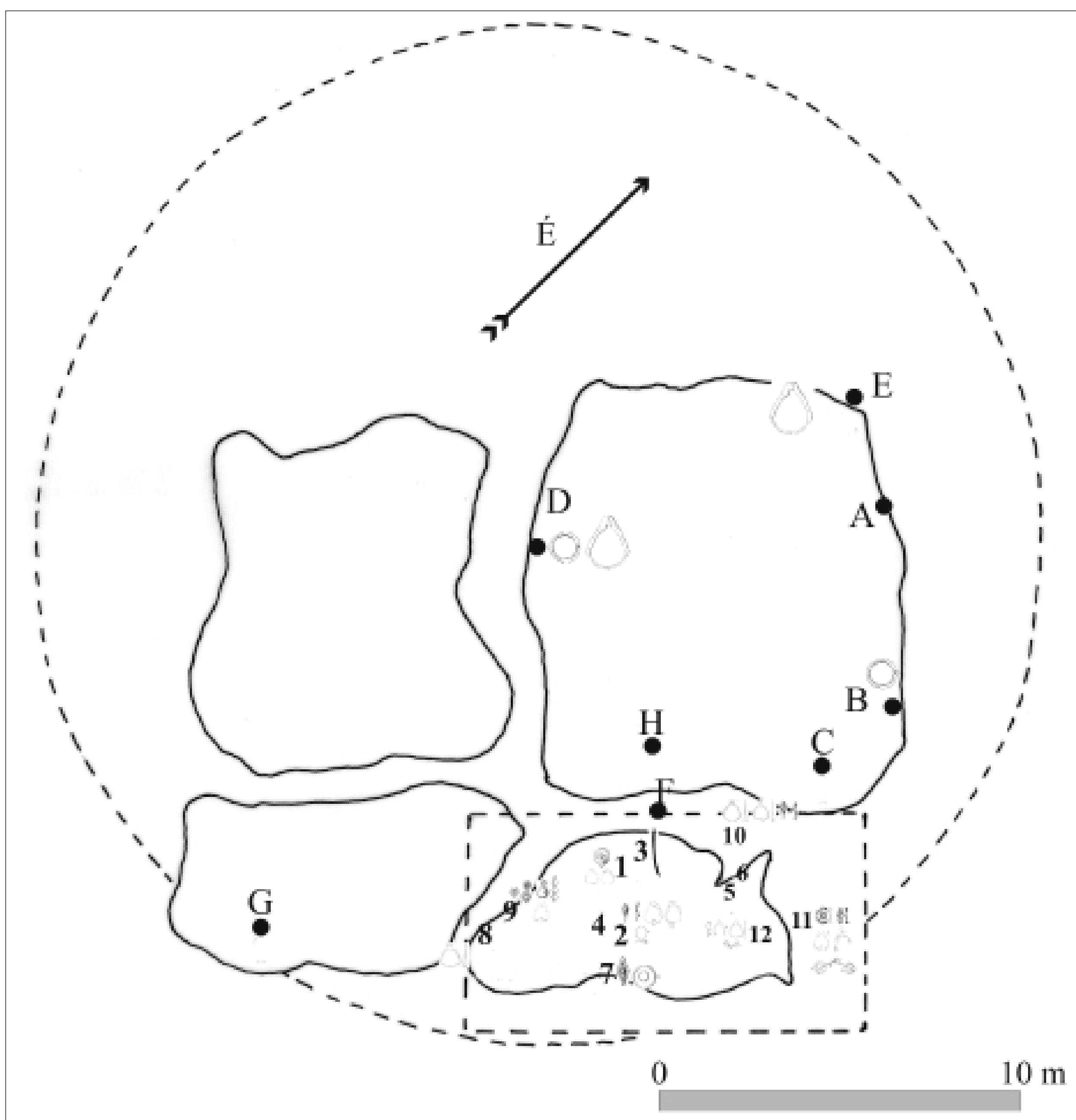
[551] Dienes 1965, 142–151.
[552] Révész 1996a, 90.
[553] Lásd az V. fejezetet (vö.: Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91).
[554] Dienes 1966, 210; Révész 1996a, 41–43.

állítható a honfoglalás kori sírokban eddig megfigyelt példányokkal.

A kengyelek többsége a körte alakú kengyelek közé sorolható. Ilyen típusú kengyelek kerültek elő az 1. sírból (1 példány, amely annyira töredékes, hogy elemzésre használhatatlan – 1a4b. típus), 2. sírból (2 példány – 1c1 és 1g3. típusok), 8. sírból (1 példány – 3b. típus), 10. sír ból (2 példány – 3a4 és 3c. típusok), 11. sírból (2 példány – 1a4a. és 4.2. típusok) és a 12. sírból (2 példány – 1a1. és 1c5. típusok). Tehát összesen 11 példány tartozik a körte alakú kengyelek típusához. Egy kengyel a 8. sírból az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes illetve hurkos fülű kengyeltípushoz sorolható, valamint egy-egy vállába kovácsolt kengyel került elő az I. D pontról és a 9. sírból. Nem ismert viszont az I. E pontról előkerült kengyel típusa.

A kengyelek mindegyik típusát elsősorban a 10. század első két harmadára keltezi a kutatás, használatuk azonban később is kimutatható.[555]

Különböző típusú hevedercsatok az 1., 2., 9. és a 11. temetkezésből ismertek. Az 1. temetkezésből téglalap alakú hevedercsat (2. típus) ismert, a 2. és a 9. sírból kerek alakú

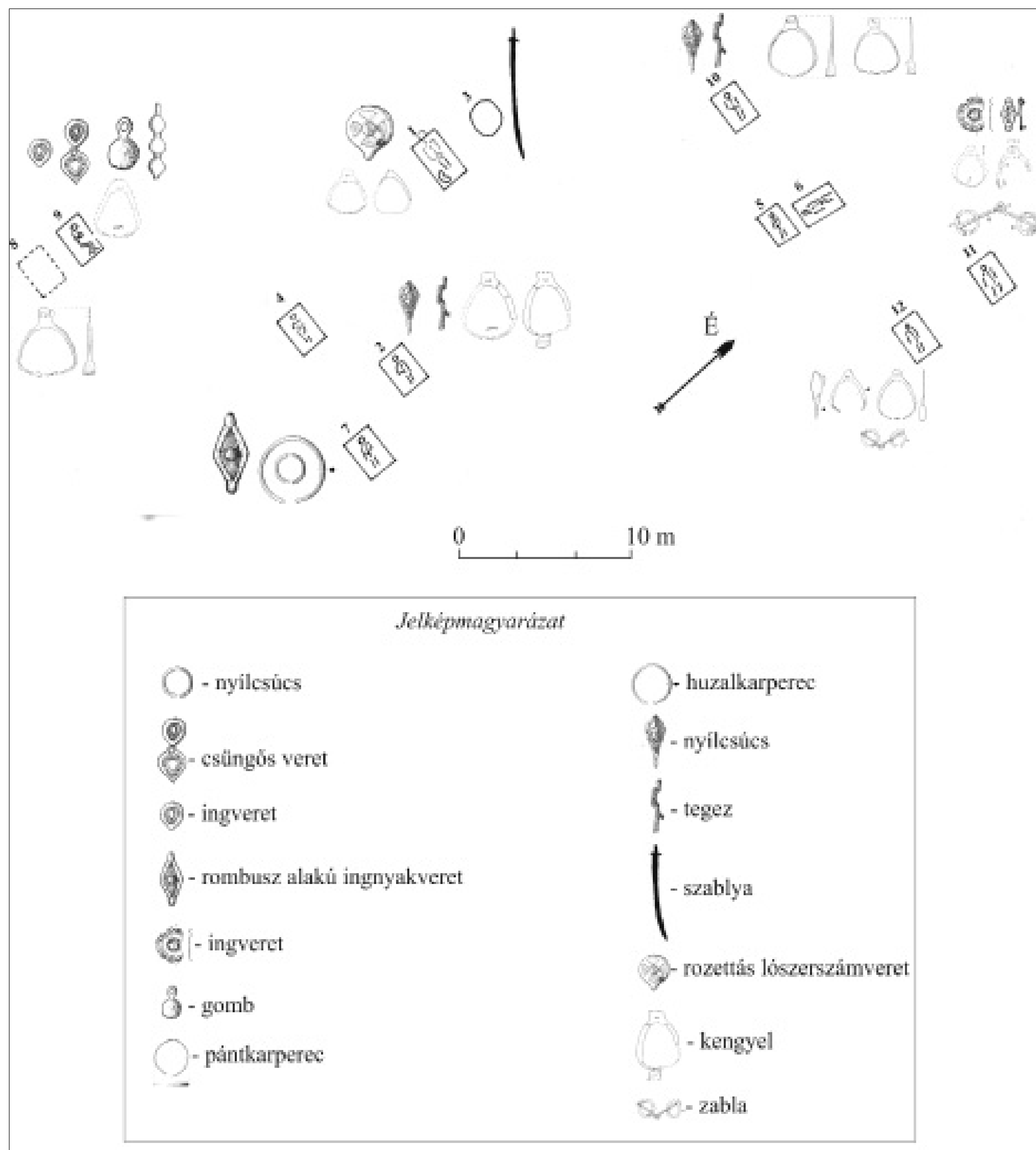

112. kép. Sikló-Gropoaie temetőrész kiterjedése

[555] Révész 1996a, 43–44; Révész 1999b, 267–299.

hevedercsatot (4. típus) regisztráltak, a 11. sírból pedig egy D alakú példányt (3. típus).

131.4.4. A temető keltezése [112–113. kép]

A siklói relatíve gazdag mellékletű temetőrészletet – ahogyan az látható a temetőtérképünkről is – nem tárták fel teljes egészében. Sejtésünk szerint a legkorábbi sírok a feltárt síroktól ÉNy-ra húzódhattak, talán ez lehetett a temető „magja". A feltárt sírok közül a legkorábbiak a leletanyaguk alapján az 1., 3. és a 10. sírok lehettek, amelyeket időben a 2., 4. és a 7. temetkezés követhetett, de ennél is későbbiek a 8–9. és a 11–12. sírok. A 9. sírt – a vele párhuzamba állítható, pénzzel datált orosházi sír alapján – a 10. század második harmada végére–utolsó harmadára keltezhetjük. Az 1. és 3. sírból előkerült leletanyag, illetve a 9. sír leletanyaga közötti időrendi különbséget természetesen pontosan

113. kép. Sikló-Gropoaie, értelmezett temetőtérkép

nem lehet kiszámítani, de ez nem lehetett több mint harminc év. Ha a 9. sírt a század második harmadára keltezzük, akkor ezeket a sírokat sem áshatták meg hamarabb, mint a század első harmadának vége, illetve a második harmadának eleje. Vagyis úgy véljük, hogy e tizenkét sír megásása kb. 930 és 970 közé helyezhető. Egyúttal ismételten felhívjuk a figyelmet arra, hogy a temető jóval nagyobb kiterjedésű lehet, ráadásul az említetteknél korábbra keltezhető sírok a térképünk alapján egy mindmáig fel nem tárt területen helyezkedhetnek el. Fontosnak tartjuk tehát leszögezni: ebben a pillanatban pontosan nem határozható meg sem a temető használatának kezdete, sem pedig a temető felhagyásának időpontja.

131.4.5. Összefoglalás

A siklói temetőrészt a kutatás korábban a külföldi hadi vállalkozásokban részt vállaló, előkelő közösség, esetleg nagycsalád hagyatékának tartotta.[556] A temető az Alföldre jellemző régészeti hagyatékkal rendelkezik: az ilyen típusú temetőket a szablyák kis számaránya, a nyílcsúcsos–tegezes férfitemetkezések, a női sírok relatív gazdagsága, valamint a lócsontos temetkezések kis mennyisége jellemzi. A melléklet nélküli vagy a mellékletekben nagyon szegény sírok kiskorúak temetkezései voltak (5. és 6. sír).

Ezüsttárgy – a 2. sír hajkarikáján kívül – csak női temetkezésből ismert és más temetőkkel összehasonlítva valóban jelentős mennyiségben került elő. Felhívjuk azonban a figyelmet, hogy a három idevonható női sír ezüsttárgyainak súlya együttesen sem érte el a nagyteremiai gazdagabb női sír leletanyagának ezüstmennyiségét. A 13 sírra elosztva egy-egy sírra összességében 11,65 gramm ezüst jutott.

A temetkezések csoportokba rendeződtek, a fegyveres férfi és a változatos mellékletű női sírok kisebb csoportokat alkotnak, a bináris rendszer nagyon pontos lenyomatát nyújtva. Arra a kérdésre, hogy a csoportokat alkotó egyének között volt-e genetikai kapcsolat, sajnos nem tudunk válaszolni. Mivel a csontvázakat nem sikerült azonosítani, erre a kérdésre sajnos nem tudunk válaszolni a jövőben sem. Közös értékrendjükre, hitvilágukra a lovastemetkezés egyöntetű szokása viszont egyértelműen utal. A nagyon változatos karhelyzetek ugyanakkor némi heterogenitásra is utalhatnak.

Sírok	**Arany**	**Ezüst**	**Bronz**
I. D.	3,0 g		
1. sír		96,6 g	
2. sír		3,0 g	17,4 g
3. sír			
4. sír			
5. sír			
6. sír			2,4 g
7. sír		16,3 g	25,3 g
8. sír			
9. sír			41,9 g
10. sír			
11. sír		38,56 g	
12. sír			
Összesen	3,0 g	151,46 g	90,0 g
Sírokra lebontva	0,23 g	11,65 g	6,92 g

114. kép. A siklói temető fémmennyisége síronként

Nem tudjuk sajnos azt sem, hogy hány generáció használhatta ezt a temetőt. A temető É-i részén előkerült temetkezések alapján sejthetően legalább két generációval számolhatunk. Dörner temetőtérképe alapján az is valószínűnek tűnik, hogy a temető két széle került feltárásra, a temető közepét pedig egészen biztosan elpusztították. E hiányosságok ellenére azt biztosan leszögezhetjük, hogy a temetkezési szokások és a leletanyag alapján egy tipikus, a 10. század első két harmadára jellemző pogány közösségről beszélhetünk a siklói lelőhely kapcsán.

131.5. IRODALOM

Rusu–Dörner 1962, 705–712.

[556] Bóna 1988, 211.

II.132. SZAKÁLHÁZA

(r.: Săcălaz; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

132.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Topográfiai szempontból ismeretlen helyről, a Temesvártól Ny-ra fekvő Szakálháza község területéről a 19. század végén néhány 10. századi lelet került elő. Hampel József szerint a leletek a temesvári múzeumba kerültek, ott viszont nem sikerült azonosítanunk őket.

132.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.). Egyelőre azonosíthatatlan.

132.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1–2. Vas kengyelpár. Hampel József leírása alapján a kengyeltesthez külön füllel és nyakkal kapcsolódó kengyelről van szó. A kengyeltest kerekded alakú. A kengyel fülének szíjbújtatója ugyancsak kerekded alakú. A kengyelek szárai laposak, a talpuk ívelt. Gyanítható, hogy a körte alakú kengyelek valamelyik változatáról lehet szó, amelyet azonban nem tudunk bizonyítani. Méreteikről nincsenek adataink. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.

2. Egyszerű csikózabla. Méreteiről nincsenek adataink. T. B. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.

Hampel szerint még ezekkel a leletekkel együtt került elő egy vaskard, illetve egy vaspálca is. A kard pengéjének méretei (sz.: 9,0 cm) alapján azonban egyértelműen kizárható annak a lehetősége, hogy ezek 10–11. századi leletek legyenek.

132.4. ÉRTÉKELÉS

Mivel a lelőhelyet, illetve a leleteket nem sikerült azonosítanunk, ezek jellegéről, keltezéséről semmit nem tudunk mondani, azonkívül, hogy valószínűleg egy 10. századi, lovastemetkezéssel tarkított temetőről lehet szó.

132.5. IRODALOM

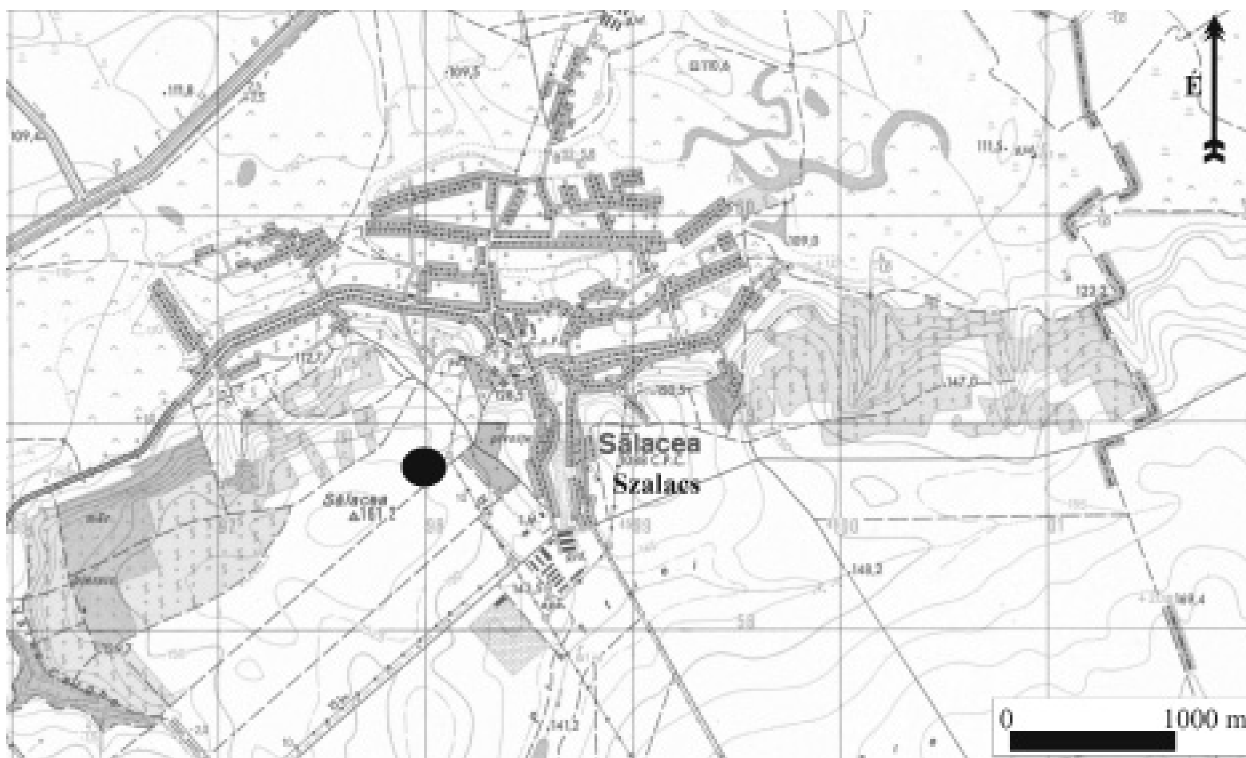
Hampel 1905, II. 759–760; Hampel 1907, 138.

II.133. SZALACS-VIDAHEGY

(r.: Sălacea; judeţul Bihor – Bihar megye, Románia)
[egykor Magyarország, Bihar vármegye]

133.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [115–116. kép]

A 10–11. századi temető a falutól D-re fekvő, Vidahegy nevű dombon került elő. A temető a domb É-i részén helyezkedik el és kb. 50 m^2-en terül el. A kiterjedése egykor jóval nagyobb lehetett, azonban földmunkák során a sírok egy része áldozatul esett. A domb 120 × 120 m-es méretei alapján az 1966-ban feltárt temető sírjainak száma nem lehetett nagy, a temetkezések számát mintegy 30-ra tehetjük.

115. kép. Szalacs-Vidahegy

133.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

Embertani leletek: Nagyváradi Körösök vidéke Múzeum (N. K. M.).

133.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír

M.: 46 cm. T.: Ny–K. Bolygatott sír. Férficsontváz. A koponya a jobb felén trepanált. A nyújtott csontvázról nincsenek adataink.

Mellékletei:

1.1–2. Két db hajkarika.

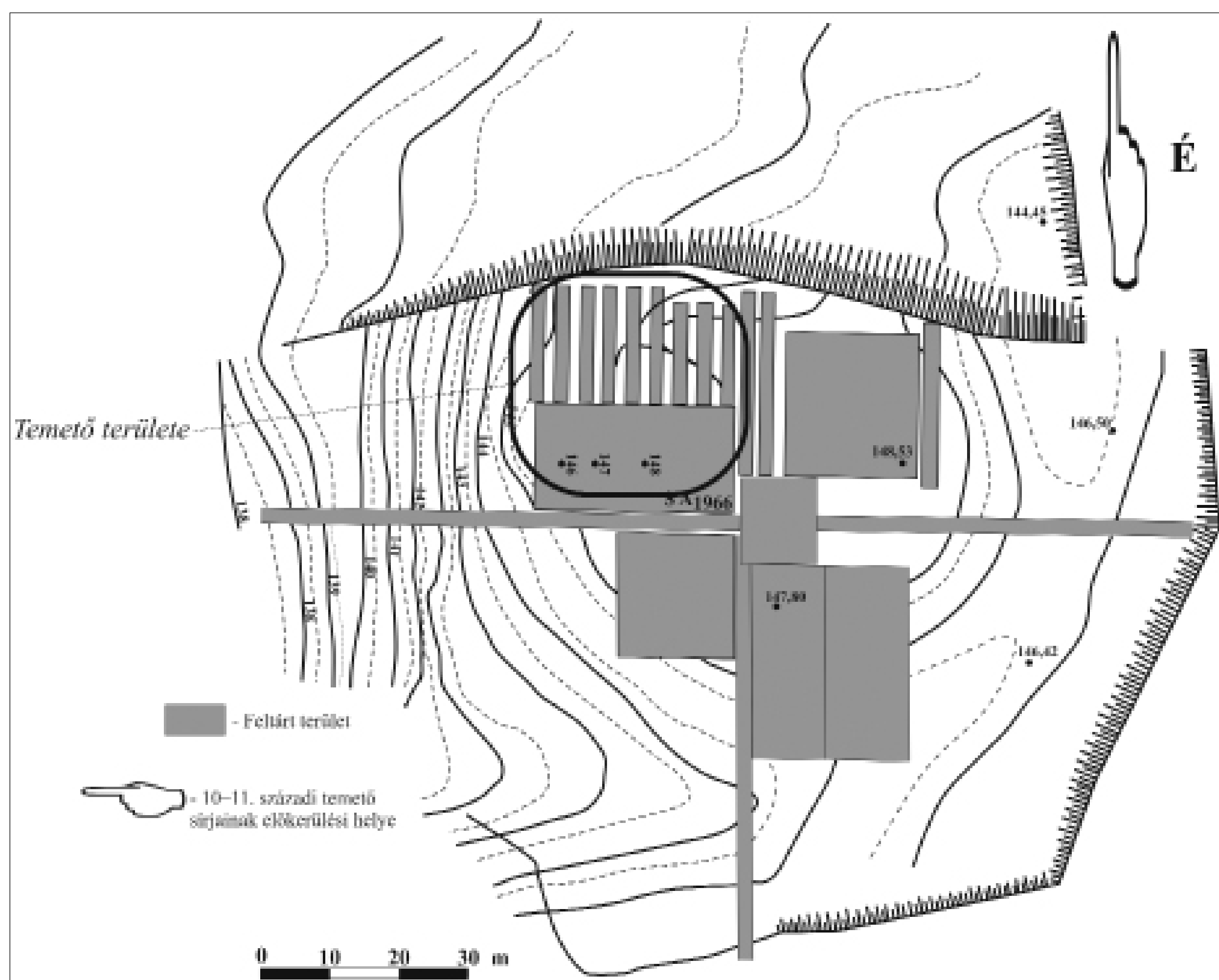
1.1. 1a. típusú hajkarika bronzból, a csontváz egyik – meg nem határozott – halántéka közeléből. Á.: 1,7 × 1,6 cm; h. v.: 0,25 cm. N. K. M. Ltsz.: 3765 [249. tábla 1].

1.2. 1b. típusú hajkarika bronzból a csontváz egyik – meg nem határozott – halántéka közeléből. A hajkarika végei kihegyesednek. Á.: 1,9 × 1,8 cm; h. v.: 0,2–0,1 cm. N. K. M. Ltsz.: 3766 [249. tábla 2].

2. Összenyomott bronzkarika, eredetileg talán hajkarika lehetett. Á.: 1,3 × 1,2 cm; h. v.: 0,15 cm. N. K. M. Ltsz.: 3767 [249. tábla 3].

2. sír

M.: 46 cm. T.: Ny–K. Sírgödör formája: a fejnél szélesedő trapéz alakú. Sírgödör h.: 171 cm; sírgödör sz.: 74,5 cm.

116. kép. Szalacs-Vidahegy, a feltárt terület

A nyújtott felnőtt csontváznak nem ismerjük a nemét. A koponyája jobbra esett, a kezeit pedig egymásra helyezve a medencére rakták (XIV. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. Melléklete nem volt.

3. sír
M.: 37 cm. T.: ÉNy–DK. Bolygatott temetkezés. A csontváz két lábszárcsontja, illetve egy *femur* maradt érintetlen. Melléklete nem volt.

4. A–B sír (kettős temetkezés)
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Egy 60 éves férfi (4. A) és egy 30–35 éves nő (4. B) nyújtott csontvázai. A kézcsontok a test mellett kinyújtva, a bal (4. A), illetve jobb kezük (4. B) egymásba kulcsolva a test mellett (I. pozíció). A 4. B csontváz koponyája egy szarvascsonton pihent. Csontváz h.: 142 és 149 cm.

Az 4. A sír mellékletei:
1.1–4. 4 db bronz hajkarika (1a. típus).
1. 1a. típusú bronz hajkarika, végei egymás egymástól távol, a koponya jobb oldalán. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,29 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [250. tábla 3].
2. 1a. típusú sima bronz hajkarika, töredékes, ugyancsak a koponya jobb oldalán. Á.: 1,9 × 1,7 cm; h. v.: 0,29 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [250. tábla 4].
3. 1a. típusú bronz hajkarika, végei egymástól távol, a koponya bal oldalán. A hajkarikák végei kihegyesednek. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,24–0,12 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [250. tábla 6].
4. 1a. típusú sima bronz hajkarika, töredékes, ugyancsak a koponya bal oldalán. Á.: 1,9 cm; h. v.: 0,23 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [250. tábla 5].

A 4. B sír mellékletei:
1. Sokszög átmetszetű vastag, a végei felé vékonyodó bronz hajkarika, kihegyesített végekkel, a bal halánték közelében (3. típus). Á.: 2,5 cm; v.: 0,4 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [250. tábla 2].
2. Félhold alakú zománcozott bronz berakású fülbevaló a koponya jobb oldalán (Köttlach típus – 5. típus). A félhold középpontjában egy kereszt díszítés található,

piros zománcberakással, amelynek függőleges része rövidebb a vízszintesnél. A kereszt egy félhold alakú mezőben foglal helyet, amelynek széleit kékes-zöldes zománcberakás díszíti. Karikája ovális. Mg.: 3,7 cm; lunula mg.: 2,5 cm; karika á.: 2,7 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [250. tábla 1].

5. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 100 cm; sírgödör sz.: 37,5 cm. A nyújtott, ismeretlen nemű gyermekcsontváz kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 92 cm. Melléklete nem volt.

6. sír
M.: 75 cm. T.: É–D. A sírt megbolygatták. A feldúlt sírból csak a felsőtestet sikerült feltárni. A nyújtott férficsontváz koponyája balra esett, kézeiből csak a felső karcsontok maradtak fent.

Melléklete:
1. Háromélű vas nyílcsúcs, a csontváz 12. oldalbordájában. A fegyver halálos sérülést eredményezett. H.: 6,2 cm; sz.: 1,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [249. tábla 1].

7. sír
A feldúlt sírban különböző csontok egymásra kerültek. M.: 50 cm. T.: Ny–K. Melléklete nem volt.

8. sír
M.: 92 cm. T.: DK–ÉNy. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 145 cm; sírgödör sz.: 51,5 cm. A jó megtartású férficsontváz koponyájának egy része hiányzik. A bal karcsontja kinyújtva a test mellett, míg a jobb alkarcsont hiányzik. Csontváz h.: 134 cm. Melléklete nem volt.

9. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 144 cm; sírgödör sz.: 47 cm. A jó megtartású férficsontváz kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 131 cm.

Mellékletei:
1. Vastag huzalú, csapott végű bronz hajkarika egymásra rakott végekkel (1b. típus) a koponya jobb oldalán. Á.: 2,9 cm; h. v.: 0,3 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [251. tábla 1].

10. sír
M.: 47 cm. T.: Ny–K. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 94 cm; sírgödör sz.: 34 cm. Ismeretlen nemű kisgyermek csontváza. A gyenge megtartású csontváz koponyája jobbra esett, az alkarcsontjai hiányoznak. Csontváz h.: 61 cm. Melléklete nem volt.

11. sír
M.: 47 cm. T.: Ny–K. A jó megtartású felnőtt csontvázat zsugorítva temették el, a bal oldalára fektetve. A jobb kézcsontja 45°-ban behajlítva a jobb oldali combcsontra került, a bal kézcsontja pedig 45°-ban behajlítva a mellcsontja elé (X. pozíció). Csontváz h.: 92 cm. Melléklete nem volt.

12. sír
M.: 19 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 72 cm; sírgödör sz.: 24 cm. Ismeretlen nemű, jó megtartású kisgyermek csontváza, kezeit a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 37 cm. Melléklete nem volt.

13. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 152 cm; sírgödör sz.: 45 cm. Ismeretlen nemű csontváz. A jó megtartású felnőtt csontváz kezeit egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 136 cm. Melléklete nem volt.

16. sír
M.: 25 cm. T.: Ny–K. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 105 cm; sírgödör sz.: 34 cm. Ismeretlen nemű kisgyermek csontváza. A közepesen megtartott csontváz koponyája jobbra esett, a bal karcsontját a test mellett kinyújtották, a jobb alkarcsontja pedig hiányzott. Csontváz h.: 84 cm. Melléklete nem volt.

17. sír
M.: 35 cm. T.: DNy–ÉK. Sírgödör formája: négyszög alakú. Sírgödör h.: 162 cm; sírgödör sz.: 47 cm. Az ásató szerint férficsontváz. Koponyája jobbra esett, a jobb kézcsont a test mellett kinyújtva, a bal pedig 45°-ban a medencecsontra helyezve (V. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Mellékletei:
1.1.–2. Két db S végű hajkarika.
1.1. Egyszerű, sima S végű bronz hajkarika a bal halántéka közelében (5a. típus). Mg.: 2,3 cm; á.: 2,3 cm; h. v.: 0,24 cm; az S vég sz.: 0,6 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [251. tábla 1].
1.2. Egyszerű, sima S végű bronz hajkarika a jobb halántéka mellett (5a. típus). Mg.: 2,7 cm; á.: 2,3 cm; h. v.: 0,23 cm; az S vég sz.: 0,5 cm. N. K. M. Ltsz.: ismeretlen [251. tábla 2].

133.4. ÉRTÉKELÉS

133.4.1. Temetkezési szokások

Sajnos a temetőben regisztrált temetkezési szokásokról, mivel nem beszélhetünk teljes közlésről, csak részleges adataink vannak. Temetőtérkép hiányában nem ismerjük a feltárt sírok temetőben elfoglalt helyzetét sem.

N. Chidioşan adatai alapján a sírgödröket lekerekített négyszög vagy pedig trapéz alakban ásták meg, a mélységük pedig 16–65 cm között váltakozott. A 17 sír közül csupán kilenc esetben végeztek antropológiai vizsgálatokat: 3 sírban férfi, kettőben nő és 4 sírban pedig gyermek nyugodott. Az biztos, hogy a 4. A–B sírba egy férfit (A) és egy nőt (B) temettek.

Összesen 3 sírba tettek állatcsontokat (juh- és szarvascsontokat). A 4. B sír koponyáját egy szarvascsonttal támasztották fel, e jelenség pontos párhuzamát nem ismerjük. A szalacsi temetőben a sírok zömmel Ny–K-i tájolásúak, a két eltérést a 6. sír É–D-i, illetve a 8. sír DK–ÉNy-i tájolású temetkezése jelenti.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott pozícióban helyezték a sírgödörbe, egyetlen kivételt ez alól a 11. sír holtteste képez, amelyet balra fektetve, zsugorítva temettek el. A melléklet nélküli, zsugorított temetkezés elsősorban a halott visszajárásától való félelemmel magyarázható.

Az 1. sírban nyugvó személy koponyáján tényleges trepanációt regisztráltak. A trepanációkról mindmáig a legjobb és legbővebb elemzést Grynaeus Tamás művében találhatjuk. Ennek alapján leszögezhetjük, hogy ez a szokás elsősorban a 10. századra jellemző, de kimutatható a 11. században is.[557]

A karcsontok a következő helyzetekben kerültek elő (a megbolygatott 1., 3., 6–8., 10. és 16. sírokban nyugvók kartartásait nem ismerjük):

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 4. A–B, 5., 9. és 12. sír.
2. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva (V. pozíció): 17. sír.
3. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett vagy összekulcsolt kezek (XIV. pozíció): 2. és 13. sír.

Kettős temetkezést a negyedik sír esetében rögzíthettünk, amelyben egy női *adultus* és egy férfi *senilis* csontváza feküdt.[558]

133.4.2. A temető leletanyagának elemzése és keltezése

Az eddig feltárt temetőrész legtöbb sírjában nem találunk mellékletet, összesen 5 sír hat csontváza esetében ismert melléklet, ezekből is szinte kivétel nélkül csak hajkarika került elő. A hajkarikák mellett a 4. B temetkezésből egy Köttlach típusú fülbevaló került még elő, a 6. sírból pedig az elhunyt halálát okozó, háromélű nyílcsúcs a csontváz hátgerincéből.

A temetkezésekből összesen 11 hajkarika került elő, amelyeket különböző típus-változatok közé sorolhatunk:

1. Egyszerű sima hajkarika, a végei egymással szemben (1a. típus): 1. (1 példány – Br.) és a 4. A sír (4 példány – Br.).
2. Kerek átmetszetű, sima, nyitott hajkarika, egymásra hajló végekkel (1b. típus): 1. (1 példány – Br.) és a 9. sír (1 példány – Br.).
3. Sokszög átmetszetű hajkarika (3. típus): 4. B sír (1 példány – Br.).
4. Egyszerű sima, S végű hajkarika (5a. típus): 17. sír (2 példány – Br.).[559]

Az 1a–b. sima hajkarika típust az utóbbi időben a kutatás a 10–11. század folyamatosan előforduló leleteként kezeli.[560] Ezzel ellentétben a 4. B sírból előkerült sokszög átmetszetű hajkarika csak a 10–11. század fordulóján jelenhetett meg.[561] A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika, amely azonban a Partiumban már a 10. század második felében felbukkan. Véleményünk szerint elterjedésük – kisebb méretekben – már a 10. század második felében elkezdődhetett az alföldi területeken.

A 4. B zománcozott berakású fülbevalón kereszt formájú dísz látható. A fülvelónak pontos párhuzamát Tápé-Lebőről ismerjük.[562] A szalacsi 4. B sírt és temetőt Călin Cosma kolozsvári régész a 9. század második felére–a 10. század első felére keltezte. A sír leletanyaga ennek azonban teljesen ellentmond: a 4. B. sírból a fülbevalóval együtt előkerült sokszögletű hajkarika, valamint a 17. sírból előkerült S végű hajkarika a kutatás jelen állása szerint a Partiumban és a Bánságban sem jelenhetett meg hamarabb a 10. század második fele előtt. A Tápé-Lebőről honfoglalás kori kengyelekkel, öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalókkal együtt előkerült zománcozott díszítésű fülbevaló esetében sem merülhet fel a 9. századi datálás.

[557] Grynaeus 1996, 56–103.
[558] Meg kell említenünk, hogy a két csontváz jobb, illetve bal kezét egymásba kulcsolták, talán az intim viszony jeleként.
[559] Cosma 2001, 528, *Pl.* 27.10.
[560] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[561] Szőke–Vándor 1987, 74–76.
[562] Bálint 1991, *Abb.* 49. 1.

Călin Cosma ugyanakkor Jochen Giesler kutatási eredményeit is kihagyja a következtetéseiből, ugyanis az utóbbi szakember a hasonló fülbevalókat a Köttlach kultúra II. fázisába sorolta, amelynek időhatárait a 10. század második fele és a 11. század közepe között állapította meg.[563]

A 6. sírból halált okozó háromélű nyílcsúcs került elő. Az avar kor jellegzetes nyílcsúcs típusa nem teljesen ismeretlen a honfoglalás kori leletanyagban.[564]

Ezen adatok alapján a szalacsi temetőt a 10. század végére és a 11. század elejére keltezhetjük.

133.4.3. Összefoglalás

A kis sírszámú szalacsi temetőt a 10. század egyik szegény(ebb) közössége használhatta. A feltárt 17 temetkezésből összesen 6 esetben ismerünk mellékletet, egy esetben azonban nem mellékletről, hanem halált okozó nyílcsúcsról van szó. A temetőből nem került elő nemesfémből készült tárgy.

A temetőt gyaníthatóan nem használhatták sokáig. Arra a kérdésre azonban meg sem kíséreljük a választ, hogy hány generáció használhatta a kis sírkertet. E hiányosságok ellenére azt biztosan leszögezhetjük, hogy a temetkezési szokások és a leletanyag alapján egy a 10. század végére jellemző, pogány közösségről beszélhetünk. A 4. B sír temetkezének fülbevalóján kívül, más tárgy vagy szokás nem utal e közösség honfoglalókétól eltérő, idegen eredetére, sőt az 1. sír trepanációja a honfoglalás kori magyarság egyik jellegzetessége.

133.5. IRODALOM

Lakatos-Balla 2008, 23–44.

[563] Giesler 1980, 95; Giesler 2002, 402, *Abb.* 2. 40–42.

[564] Néhány párhuzam a Kárpát-medencéből: Deszk I. temető 6. sír (Kovács 1970, 85); Kiskunfélegyháza-Külsőgalambos-Pintér tanya 1. sír (Balogh 2002, 1. kép 3); Szilágyi (Svilojevo) (Bálint 1991); Koppányszántó 13. sír (Ódor 2000, 239, 4. kép); Letkés-Téglaégető II. temető 20. sír (Bakay 1978, 97, XLVII. tábla 4). Van egy Kárpátokon kívüli párhuzam is, a D-i területekről: Dridu-Metereze (Ioniţă 1996–1998, 305–382, *Fig.* 50. 1–2).

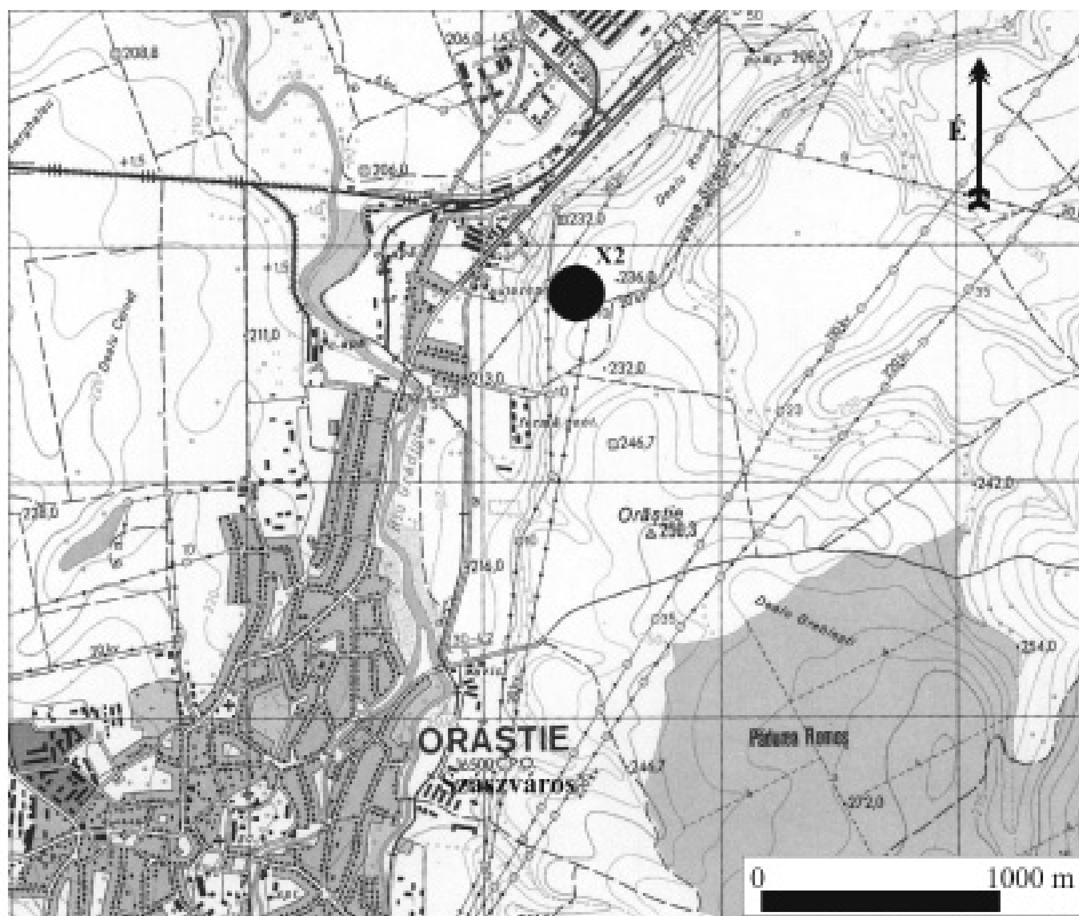
II.134. SZÁSZVÁROS-DEALUL PEMILOR X2 (PEMILOR DOMB/CSEHEK DOMBJA)

(r.: Orăştie, n.: Broos; judeţul Hunedoara – Hunyad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Hunyad vármegye]

134.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [117–118. kép]

A lelőhely Szászvárostól ÉK-re, a Szászváros–Szászsebes közötti DN 7 jelű műút mellett jobbra (45°51 40.82 É és 23°13 30.33 K), a Maros második, magasabbik teraszán helyezkedik el. A terület tengerszint fölötti magassága 232,50 és 234,45 m között változik. A honfoglalás kori temető mellett – amelyet X2-vel jelöltünk a topográfiai térképünkön – más korszakból is került elő telep és temető, időben korszakunkhoz a legközelebbi az X8 ponton feltárt 9. századi nekropolisz.

A szászvárosi temetőből eddig 71 sírt tártak fel. Az eddig közölt 11 sírból kilencet 1992 és 1994 között, két sír feltárására pedig 2000-ben került sor.

117. kép. Szászváros-Dealul Pemilor (Csehek dombja) X2

134.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Szászvárosi Múzeum (Sz. M.).
Embertani leletek: Nagyszebeni „Lucian Blaga” Egyetem Történelem Kara (N. E. T. K.).

SZÁSZVÁROS-DEALUL PEMILOR X2

134.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
M.: 45 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Karjait 90°-ban behajlítva a medencére helyezték (XIII. pozíció).

Melléklete:
1. 1b. típusú bronz hajkarika. Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,15 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 1].

2. sír
M.: 62 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt nyújtott csontváza. Hiányzik a koponya, valamint a jobb karja, a bal lábát kissé felhúzták.

Mellékletei:
1. Fején sodrást utánzóan öntött, töredékes bronz pántgyűrű a mellcsonton (3i. típus). Á.: 2,4 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 1].

2.1–2. Két rombusz alakú vas nyílcsúcs.
2.1. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus), a bal térdben. H.: 8,3 cm; lg. sz.: 3,6 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 2].
2.2. Rombusz alakú, domború vas nyílcsúcs (3b. típus), a bal térd mellett. H.: 7,0 cm; lg. sz.: 2,8 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 3].

3. sír
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt nyújtott csontváza. Kezeit a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Mellékletei:
1. Nyitott bronz pántgyűrű a csigolyákról (5a. típus). Á.: 2,3 cm; l. sz.: 0,5 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 1].
2. Az állkapcson talán egy „pénzérme” nyomát figyelték meg.

4. sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott csontváz, nagyon rossz megtartású.

Mellékletei:
1. Egyszerű, tömör, öntött füles bronzgomb a mellcsonton (1a1. típus). Mg.: 1,6 cm; fej á.: 0,75 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 3].

2.1. Bronz huzalkarperec a jobb alkaron (2a. típus). Á.: 6,6 cm; h. v.: 0,33 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 1].
2.2. Bronz huzalkarperec a bal alkaron (2a. típus). Á.: 6,8 cm; h. v.: 0,16 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 2].

5. sír
M.: 75 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott csontváz, nagyon rossz megtartású.

Mellékletei:
1. Egyszerű, tömör, öntött füles bronzgomb a mellcsonton (1a1. típus). Mg.: 1,3 cm; fej á.: 1,0 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 3].
2. Ismeretlen típusú bronz hajkarika a koponya jobb oldalán (1. vagy 2. típus). Sz. M. Ltsz.: ismeretlen.
3. Körponcokkal díszített, félkör átmetszetű gyűrű, a jobb oldali combcsontról (5e. típus). Á.: 2,2 cm; sz.: 0,7 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen.

4.1–2. Két bronz huzalkarperec.
4.1. Bronz huzalkarperec a jobb oldali combcsonton (2a. típus). Á.: 7,7 cm; h. v.: 0,5 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 1].
4.2. Bronz huzalkarperec a bal oldali combcsonton (2a. típus). Á.: 7,7 × 7,5 cm; h. v.: 0,5 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [252. tábla 2].
5.1–3. Három nyílcsúcs a bal oldali medencelapátról.
5.1. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 9,8 cm; sz.: 2,7 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 4].
5.2. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,8 cm; sz.: 2,2 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 5].
5.3. Egyszerű, hosszú vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 6,2 cm; sz.: 2,2 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 6].

6. sír
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású – mellékletei alapján – férficsontváz. A nyújtott csontváz kezeit a teste mellett kinyújtották (I. pozíció). Bálint I. b. típusú jelképes lovastemetkezés.

Mellékletei:
1.1–5. Öt db nyílcsúcs a bal oldali *humerus* felső része mellett.
1.1. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,0 cm; sz.: 1,7 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 1].
1.2. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 5,2 cm; sz.: 1,6 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 2].
1.3. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 4,7 cm; sz.: 1,2 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 3].
1.4. Hosszú vágóélű, alul ívelt deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus). H.: 7,8 cm; sz.: 2,4 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 4].

1.5. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,0 cm; sz.: 2,1 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 5].
2. Egytagú zabla vasból, a jobb láb végénél (2a–b. típus). Tag h.: 18,7 cm; karikák á.: 6,9 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [253. tábla 6].

7. sír
M.: 90 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán férficsontváz. A nyújtott csontváz kezeit 45°-ban a medencére hajtották (IV. pozíció). Bálint I. a. típusú jelképes lovastemetkezés.

Mellékletei:
1. Kis háromszög alakú töredékes préselt veret a koponyánál (8. típus) [254. tábla 1].
2.1.Bronz huzalkarperec a jobb alkaron (2a. típus). Á.: 8,8 × 9,3 cm; h. v.: 0,45 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 2].
2.2. Bronz huzalkarperec a jobb alkaron (2a. típus). Á.: 8,5 × 7,8 cm; h. v.: 0,45 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 3].
3.1–5. Öt db vas nyílcsúcs a jobb térd mellett.
3.1. Egyszerű rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,3 cm; lg. sz.: 2,3 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 4].
3.2. Egyszerű rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,1 cm; lg. sz.: 2,6 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 5].
3.3. Rombusz alakú, alsó részén ívelt vas nyílcsúcs (3c. típus). H.: 7,8 cm; lg. sz.: 3,0 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 6].
3.4. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,5 cm; lg. sz.: 2,6 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 7].
3.5. Hosszú vágóélű, deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 10,0 cm; lg. sz.: 2,8 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 8].
4. Levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus), az oldalbordák között. H.: 6,5 cm; lg. sz.: 1,8 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [254. tábla 9].
5. Nagyméretű karikájú, aszimmetrikus vas csikózabla a bal térden (1b. típus). H.: 34,4 cm; tagok h.: I. 9,3 cm; II. 10,8 cm; karikák á.: I. 6,8 cm; II. 7,5 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [255. tábla 10].
6.1–2. Két trapéz alakú vaskengyel a jobb láb végénél. A négyzet átmetszetű szárak és a bordázott talpaló között nincs meg a klasszikus gomb díszítés. Füleiken nem figyelhető meg a klasszikus szíjbújtató rés.
6.1. 1b6. típusú trapéz alakú kengyel. Mg.: 12,6 cm; sz.: 9,6 cm; f. á.: 2,3 × 3,1 cm; t. sz.: 2,3 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [255. tábla 11].
6.2. 1b5. típusú trapéz alakú kengyel. Mg.: 12,8 cm; sz.: 9,3 cm; f. á.: 2,9 × 2,8 cm; t. sz.: 2,3 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [255. tábla 12].

8. sír
M.: 85 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű csontváz, a mellékletei alapján nő. A nyújtott csontváz jobb alkarját a medencére helyezték, a balt pedig a mellcsontra (X. pozíció).

Mellékletei:
1. 1b. típusú bronz hajkarika, egymásra hajló végekkel. Az egyik vége vastagabb, a másik kihegyesített. Á.: 3,3 cm; h. v.: 0,3 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 1].
2.1.Zárt karikagyűrű bronzból a bal kéz ujjcsontjainál (4a2. típus). Á.: 2,8 cm; h. v.: 0,33 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 2].
2.2. Lépcsős bronz karikagyűrű a jobb kéz ujjcsontjainál (4f. típus). Á.: 2,5 cm; fej á.: 0,8 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 3].
3. Bronz huzalkarperec a jobb alkaron (2a. típus). Á.: 8,5 × 7,8 cm; h. v.: 0,45 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 4].

9. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű csontváz, a mellékletei alapján nő. A nyújtott csontváz kezét 45°-ban a mellcsontra hajlították, a balt pedig 90°-ban a medencére helyezték (IX. pozíció).

Mellékletei:
1.1–2. Két bronzgomb.
1.1. Egyszerű, üreges, körte alakú fülesgomb bronzból, a bal karnál (1b1. típus). Mg.: 0,7 cm; fej á.: 0,5 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 8].
1.2. Egyszerű, üreges körte alakú fülesgomb bronzból, gömb díszítéssel a végén, a bal karnál (1b1. típus). Mg.: 0,7 cm; fej á.: 0,5 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 9].
2.1–2. Két bronz hajkarika.
2.1. 1a. típusú hajkarika bronzból, a koponya közelében. Á.: 1,3 cm; h. v.: 0,2 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 6].
2.2. 1b. típusú hajkarika bronzból, a koponya közelében. Á.: 1,9 × 2,2 cm; h. v.: 0,15 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 7].
3.1–18. 18 db gyöngyből alkotott gyöngyfüzér, meg nem határozott helyen. Közülük összesen 7 példány ismert.
3.1. Lapított alakú szemesgyöngy (Szilágyi 58. típus/1.5. típus). Sz. M. Ltsz.: ismeretlen.
3.2–7. Korong alakú gyöngyök (Szilágyi 27. típus /1.10. típus). Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 12–18].
4.1–3. Három db bronzcsörgő az állkapocs környékén.

4.1. Mg.: 2,0 cm; lg. sz.: 1,5 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 3].
4.2. Mg.: 2,0 cm; lg. sz.: 1,6 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 4].
4.3. Mg.: 2,1 cm; lg. sz.: 1,4 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 5].
5.1–2. Két fémdarab a koponyánál.
5.1. H. v.: 0,2 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen.
5.2. H.: 1,7 cm; sz.: 0,2 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen.
6.1–2. Két bronzgyűrű.
6.1. Négyszögletes fejesgyűrű bronzból, a jobb kéz egyik gyűrűsujján (3c. típus). Á.: 1,4 × 1,5 cm; l. sz.: 0,5 cm; fej sz.: 0,65 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 1].
6.2. Ellipszis alakú, közepén csonkagúla alakban kiemelkedő bronz fejesgyűrű a jobb kéz egyik gyűrűsujján (3b. típus). Á.: 1,7 × 1,6 cm; fej á.: 0,4 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [256. tábla 2].

10. sír

M.: 55 cm. T.: Ny–K. A mellékletei alapján férficsontváz. Koponyája jobbra billent, a jobb karja a teste mellett, a bal pedig a medencére került (V. pozíció).

Mellékletei:

1.1–7. Hét db nyílcsúcs a medence bal oldalán.
1.1. Levél alakú töredékes vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 6,4 cm; sz.: 2,2 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 1].
1.2. Véső alakú vas nyílcsúcs (9. típus). H.: 6,5 cm; sz.: 3,0 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 2].
1.3. Rövid, ívelt vágóélű deltoid vas nyílcsúcs, töredékes (1b. típus). H.: 7,5 cm; sz.: 1,8 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 3].
1.4. Rombusz alakú, alsó részén ívelt vas nyílcsúcs (3c. típus). H.: 12,1 cm; lg. sz.: 3,0 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 5].
1.5. Egyszerű, hosszú vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 8,0 cm; lg. sz.: 1,7 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 4].
1.6. Egyszerű, hosszú vágóélű deltoid vas nyílcsúcs (2a. típus). H.: 6,7 cm; lg. sz.: 1,7 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 6].
1.7. Egyszerű, rövid vágóélű vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,4 cm; lg. sz.: 2,0 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 7].

11. sír

M.: 60 cm. T.: Ny–K. Mellékletei alapján női csontváz. Koponyája jobbra billent, a jobb karja a teste mellett, a bal pedig a medencén (V. pozíció).

Mellékletei:

1.1–2. Két bronz hajkarika a koponya jobb oldalán.
1.1. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 3,4 cm; h. v.: 0,15 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 2].
1.2. 1a. típusú bronz hajkarika. Á.: 3,1 cm; h. v.: 0,15 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 3].
2.1–2. Két bronz huzalkarperec.
2.1. Bronz huzalkarperec a jobb alkaron (2a. típus). Á.: 5,6 cm; h. v.: 0,34 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 4].
2.2. Bronzból készült gombos végű huzalkarperec a bal alkaron (2b. típus). Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,36 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 5].
3. Négyzetes fejű bronzgyűrű (3c. típus). Á.: 2,0 cm; l. sz.: 0,4 cm; fej sz.: 0,7 cm. Sz. M. Ltsz.: ismeretlen [257. tábla 1].

A 2002–2004-es ásatások során előkerült leletegyüttes nagyon hasonló az előbbi 11 sír leletanyagához. E temetkezésekből is nagy mennyiségben kerültek elő sima hajkarikák, másodlagos helyzetben csüngős ingnyakveret, pödrött végű pántkarperec, huzalkarperecek, tegezrészek, nyílcsúcsok, egytagú (26. sír) és kéttagú, illetve oldalpálcás zablák (18. sír), trapéz és körte alakú kengyelek (18., 26., 41., 43. és 48. sír), edények (20., 24., 27., 32., 38., 47. és 51. sír). E tárgyegyüttes a temetőt a 10. század második felére–11. század elejére keltezi [258. tábla 1–6].

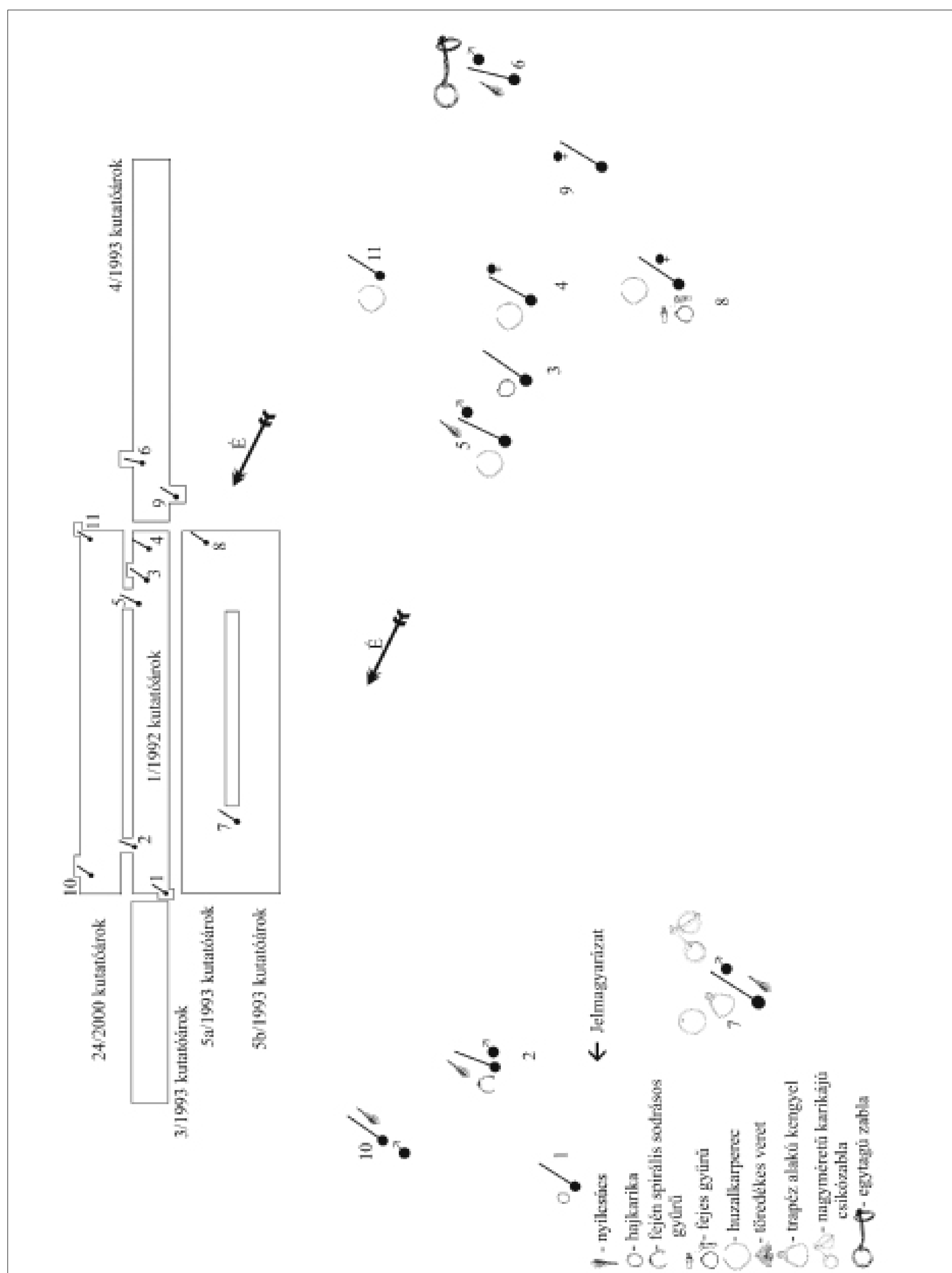
134.4. ÉRTÉKELÉS

134.4.1. A temető kiterjedéséről

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a temetőt – az Erdélyi-medencében egyedülálló módon – teljes egészében feltárták. Sajnos a temető anyagának teljes publikációja még várat magára, ezért arra a kérdésre, hogy hány temetkezés semmisülhetett meg, nem tudunk válaszolni. S bár az ásatók elérték a temető széleit, az továbbra sem ismert, hogy egyes 10. századi temetők esetében megfigyelt temetőárokkal számolhatunk-e a szászvárosi lelőhely esetében avagy sem.

134.4.2. A temetkezési szokások

A temetőrész összegző térképe alapján a sírok sorokba, azokon belül pedig csoportokba rendeződnek. A temető legnyugatibb részén tárták fel az 1–11. sírokat, ezek szintén több csoportba sorolhatók. Az első csoportba a 3–6. és 9. sírok tartoztak. Ezektől Ny-ra és K-re került elő a 8. és a 11. sír. A második tömb az 1. és 2. temetkezésből, illetve az ezektől Ny-ra és K-re elhelyezkedő 7. és 10. sírokból állt [118. kép].

118. kép. Szászváros-Dealul Pemilor X2, értelmezett temetőtérkép

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi pontosat, a temetkezésekben előkerült mellékletek alapján azonban próbáltunk következtetni az elhunytak nemi hovatartozására: a 4., 8–9. és 11. sírba nőket, a 2., 5–7. és 10. temetkezésekbe pedig férfiakat temettek. Elemzés és melléklet hiányában az 1. és 3. temetkezések esetében nem lehet eldönteni a csontvázak nemét.

A sírgödrök alakjáról az első 11 sírra vonatkozóan nincsenek adataink, a sírok mélységének középarányosa 66,54 cm.

A szászvárosi temető első 11 temetkezése esetében a sírok általánosan Ny–K-i tájolásúak. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, egyetlen kivételt a 2. sír képez, amely esetében az elhunyt lábát kissé felhúzták. Lényeges adalék, hogy hiányzik a csontváz koponyája és a jobb karcsontja is. Az ásatók szerint valószínűleg „harcban" vághatták le ezeket, azonban az sem kizárható, hogy a talajviszonyok miatt nem maradtak fent, ugyanis a csontvázak e temetőben nagyon rossz minőségben kerültek elő. Ilyen jellegű antropológiai elemzés nem készült, tehát ezt a kijelentést óvatosan kell kezelnünk.

A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő:

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 3. és 6. sír.
2. A kezek a medence peremén (IV. pozíció): 7. sír.
3. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig a medence peremén (V. pozíció): 10 és 11. sír.
4. A jobb kéz a medencére hajtva 45°-ban, a bal pedig 90°-ban ugyancsak a medencére hajtva (IX. pozíció): 9. sír.
5. A jobb kezet 45°-ban a medencére helyezték, a bal kezet pedig 45°-ban a mellcsontra (X. pozíció): 8. sír.
6. Ölbe- vagy karbatett kezek (XIII. pozíció): 1. sír.

Annak ellenére, hogy csak 11 temetkezésből ismerünk adatokat, a karcsontok helyzete nagyon változatos, hiszen mintegy 6 különböző helyzetet sikerült rögzítenünk. A bizánci kereszténység hatásaként értékelt kartartások három alkalommal fordulnak elő a temetőben, női (8–9. sír), valamint melléklet nélküli temetkezésekben is (1. sír).

Nem kizárt, hogy az obulusadás szokását regisztrálhattuk a 3. sírban, amely esetében az állkapcson talán egy penzérme nyoma maradt meg.

A honfoglalás kori temetkezések jellegzetességei közé tartoznak a lovastemetkezések, illetve ezek különböző változatai. A szászvárosi temetőből mindeddig csak jelképes lovastemetkezések különböző változatai kerültek elő:

1. Amikor a nyerget és a kantárt egyaránt berakták a sírba (I. a. jelképes lovastemetkezési típus): 7., 18. és 26. sír.
2. A sírba csupán a kantár került, ebben az esetben csupán a zabla és a hevedercsat ismert a sírból (I. c. jelképes lovastemetkezési típus): 6. sír (a jobb láb végénél volt a zabla).

Ételmellékletekre utalhatnak a 20., 24., 27., 32., 38., 47. és 51. sírból előkerült agyagedények. A 20. sír kivételével mindegyik esetben a koponya bal oldalára helyezték a fazekat. Arról, hogy milyen ételt tartalmazhattak, kémiai elemzés hiányában semmit nem tudunk mondani. Ugyanakkor lényeges és érdekes, hogy e temetkezések mindegyik esetben női csontvázat rejtettek, tehát ez a szokás a szászvárosi temetőben csak a női halottak esetében volt érvényes.

134.4.3. A temető leletanyaga és keltezése

Az eddig közölt temetőrész mindegyik feltárt sírjában találunk több-kevesebb mellékletet. A sírokból jelentős mennyiségben kerültek elő különböző ékszerek, leginkább hajkarikák. A hajkarikák a sima 1a–b. változatok közé tartoznak (az 1., 8. és 11. sírok példányai), egy esetben viszont nem ismerjük a sírba tett hajkarika típusát: lehetett az 1. vagy a 2. típus bármelyik változata (5. sír). Az 1a–b. típusú hajkarikákat a kutatás a 10–11. század klasszikus leleteként kezeli.[565] A 8. sírból ismert, vastag huzalból készített, ovális alakra nyomott hajkarikát azonban inkább a 10. század végétől keltezhetjük.[566] A szászvárosi temetőrész sírjaiból 1 vagy 2 példányban kerülnek elő, mindegyik esetben bronzból. Gyöngyöket csupán a 9. sírban dokumentálhattak. A valószínűleg női sírból előkerült 18 darabból álló gyöngysor különböző típusú gyöngyöket tartalmazott. A gyöngysorok viselete a 10. századi női sírok egyik jellegzetessége, a megfigyeléseink alapján ezek a temetkezések általában nem voltak lovastemetkezések.

A 7. sírból egy háromszög alakú, töredékes veret vált ismertté. Helyzete alapján (a koponya közelében került elő) valamilyen sapkához tartozhatott az ásatók szerint.

A 26. tegezes–lószerszámos sírból egy csüngős ingnyakveret alsó része került elő, másodlagos felhasználásban. A csüngő hajszál pontos párhuzamai csüngős veretek részeként Kiszombor B temetőjéből, Marcellházáról és Gomjenicáról[567] ismertek. A közöletlen kiszombori temető keltezése a leletanyaga alapján a 10. század második fele–11. század (11. századi pénz is előkerült a lelőhelyről).

A ruházat maradandó anyagból készített elemei közül a szászvárosi temetőből jelentős mennyiségben

[565] Kovács 1994, 71, 112; Révész 2008, 402.
[566] Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 53.
[567] Bálint 1991, *Taf.* XXXVII. 24–25, *Taf.* XXXIX. 11.

kerültek elő gombok: a 4–5. sírból egy-egy (1a1. típus), a 9. sírból kettő. A 9. sírból származó két félüreges gomb (1b1. típus) párt alkotott.

A 9. sír gyöngyfüzérén három db bronzcsörgőt regisztráltak. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság nagyon ritka lelete a kerek fülecskékkel ellátott, körte alakú bronzból készült csörgő.

A szászvárosi temetőrészből elsősorban sima huzalkarperecek váltak ismertté (4–5., 7–8., 11. sír sír), ugyanakkor előkerült egy gombban végződő huzalkarperec (11. sír), illetve egy pödrött végű pántkarperec is.

A huzalkarperecek a korszak jellegzetes karperec-típusához tartoznak, a 10. század első felében tűntek fel és még a 11. század második felében is használatban maradtak.[568] Ennél jóval pontosabban keltezhetőek a szászvárosi példányok, hiszen a leletkörnyezetük alapján nagy biztonsággal a 10. század végére tehetők. Ráadásul ezt erősíti meg az is, hogy a 7. temetkezésből olyan masszív példányok kerültek elő, amelyeket ugyancsak a 10. század végére keltezhetünk. Ugyancsak a század második felére–végére keltezhető a 11. sírból előkerült és a Köttlach kultúra jellegzetességének tartható, gombban végződő huzalkarperec.[569]

A gyűrűviselés szokása az eddig közölt szászvárosi temetőrész egyik jellegzetessége. A 11 leközölt sírból összesen 6 temetkezésből került elő 8 db gyűrű: míg a 8. és 9. sírból két-két gyűrű, addig a 2., 3., 5. és 11. sírokból egy-egy gyűrű ismert. Összehasonlítva a korábbra keltezhető temetőkkel, ez igen jelentős arány.

A zárt karikagyűrűt – ilyet a 8. sírból ismerünk – a 10. század végétől keltezi a kutatás,[570] de erre a korszakra datálhatjuk a bronzból készült lépcsős fejű gyűrűt is. A négyszög és csonkagúla alakú fejesgyűrűket szintén erre a korszakra korhatározhatjuk. Ezt a datálást a tárgyak leletkörnyezete is megerősíti.

Kárpát-medencei és távolabbi analógiák alapján ugyancsak a 10. század második felére–végére datálható a spirális sodrásos fejes pántgyűrű.[571] A leletkörnyezete alapján a szászvárosi temetőben egészen pontosan a század végére keltezhetjük e gyűrűtípust. Ugyancsak e korszakban került sírba a 3. temetkezés pántgyűrűje is.

A karperec viseletével szemben a gyűrűviselés szokása elsősorban a 10. század végén terjed el, ezt támasztják alá e temetkezések is, közöttük leginkább a 2. és 5. férfitemetkezések.

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek. A szászvárosi leközölt temetőrészből csupán íjászfelszerelések darabjai kerültek elő, egészen pontosan nyílcsúcsok (a 2., 5–7. és a 10. sírból). A későbbiek során feltárt, azonban még nem közölt sírokból hasonlóan szép számmal kerültek elő nyílcsúcsok (a 18., 26., 29–30. sírból), illetve tegezek darabjai (a 18. és 26. sírokból).

A közölt nyílcsúcsos temetkezésekből a következő típusok ismertek:

1. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (1a. típus): 5. sír (2 példány), 6. sír (3 példány) és 10. sír (1 példány).
2. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs (1b. típus): 10. sír (1 példány).
3. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (2a. típus): 5. sír (1 példány), 7. sír (1 példány) és 10. sír (2 példány).
4. Hosszú vágóélű, alul ívelt deltoid vas nyílcsúcs (2b. típus): 6. sír (1 példány).
5. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus): 2. sír (1 példány), 6. sír (1 példány) és 7. sír (3 példány).
6. Rombusz alakú, domború vas nyílcsúcs (3b. típus): 2. sír (1 példány).
7. Rombusz alakú, alsó részén ívelt nyílcsúcs (3c. típus): 7. sír (1 példány) és 10. sír (1 példány).
8. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 7. sír (1 példány) és 10. sír (1 példány).
9. Véső alakú nyílcsúcs (9. típus): 10. sír (1 példány).

A 10. sírból 7, a 7. sírból 6, a 6. sírból 5, az 5. sírból 3, a 2. sírból pedig 2 db nyílcsúcs került elő. A 2. sír egyik nyílcsúcsát azonban nem lehet mellékletnek tekinteni, mivel sebesülést/halált okozó tárgyként kell értékelnünk (a temetkezésből előkerülő másik nyílcsúcsot viszont akár védő-bajelhárító tárgyként is értékelhetjük). Hasonlóképpen sebesülést okozó fegyverként értékelhetjük a 7. sír csontvázának oldalbordái közül előkerült, levél alakú nyílcsúcsot is. Nyilvánvaló tehát a 2. és a 7. sírokban nyugvó személyek halálának oka, következésképpen harci cselekményekben való részvételük volt.

A fentiek alapján tehát e temetőrészben is – csakúgy, mint a magyar szállásterület más temetőiben – nagyon változatos számú nyílcsúcsot helyeztek az egyes sírokba.

A közölt temetőrészből sem tegez töredékei, sem használati eszközök nem kerültek elő (a még közöletlen 18. és 26. sírokból viszont ismertek tegezek).

Lószerszámok jelentős számban kerültek elő a fentebb említett jelképes lovastemetkezésekből: a 6–7. közölt és a 18., 26., 41., 43. még közöletlen sírokból kengyelek és zablák különböző típusai ismertek.

A 43. sír kengyele az úgynevezett körte alakú típusba sorolható. Ennél sokkal nagyobb mennyiségben kerültek elő azonban a trapéz alakú példányok (a 7., 18. és 26. sír kengyelei).

[568] Szabó 1978–1979, 66., 70. kép; Révész 1996a, 91.
[569] Gáll 2007, 241–245.
[570] Szőke–Vándor 1987, 76, 79.
[571] Lásd: Szered II. temető, Komáromszentpéter, Valkóvár (Vukovar) 151. sír (Točik 1968, 41–51; Demo 1996, *Obr.* 36; Mesterházy 1993, 458).

Külön kell szólnunk a 7. sír példányairól, amelyek fülein nem figyelhető meg a klasszikus szíjbújtató rés. E két példányon a trapéz alakú kengyelekre jellemző gomb – mely általában a szár és a talpaló találkozásánál figyelhető meg – is hiányzik.

A trapéz alakú kengyeleket a 10. század második felétől használják a 11. század első harmadáig.[572]

A zablákat három típusba soroltuk:

1. Nagyméretű karikás csikózabla (1b. típus): 7. sír.
2. Egytagú zabla (2a. típus): 6. és 26. sír.
3. Csont oldalpálcás zabla (3d. típus): 18. sír.

A csont oldalpálcás zabla ritka melléklete a 10. századi Kárpát-medencei lovassíroknak, akárcsak az egytagú zabla. Az egész magyar szállásterületről összesen nem ismert annyi egytagú zabla mint D-Erdélyből, hiszen innen összesen 4 példány került elő (e leletek mellett még további 2 példány ismert Gyulafehérvár-Mentőállomás temetőjéből is). E leletek nem jellegzetes mellékletei a honfoglalás kori lovastemetkezéseknek, de annál jellemzőbbek a Kárpátoktól K-re előkerülő besenyő sírokban. Feltehető tehát a kérdés, hogy a tárgytípus itteni koncentrációját hogyan tudjuk magyarázni. Munkahipotézisként felvethető, hogy a szászvárosi közösség 1–11., 26. temetkezéseit, amelyek a temető legnyugatibb szélén kaptak helyet, talán egy a 10. század második felében–végében K-ről bevándorolt közösséghez köthetjük.

A szászvárosi temetőrészt az eddig leközölt 11 sírja alapján a 10. század végére–11. század elejére keltezhetjük. Ezek a temetkezések azonban a temető szélén helyezkedtek el, tehát jó eséllyel a sírkert használatának végén áshatták meg őket. A 3. sírban talán obulus meglétét is jelezték az ásatók, így tehát nem kizárt, hogy e temetőt a 11. század elejéig használták. A 2006-os kiállításon[573] bemutatott leletanyag alapján nem tudnánk a temetőt korábbra keltezni a század közepénél, erre utalnak ugyanis a trapéz alakú kengyelek, egy újabb egytagú zabla, valamint egy csüngős ruhaveret csüngője stb. Mindezek alapján a teljes 71 síros temetőt valamikor a 10. század második felében nyithatták, használata pedig megérhette még a 11. század első harmadát is.

134.4.4. Összefoglalás

A szászvárosi sírokban eltemetett egyének sírjaiban alig találunk nemesfémből készült tárgyakat.

A temetkezésekből csak nyílcsúcsok és tegezek kerültek elő. Nyoma sincs tehát olyan fegyverkoncentrációnak, amely alapján a „katonai kíséret" tagjait láthatnánk az itt eltemetettekben. Ha az elhunytak társadalmi jogállását nem is lehetséges meghatározni, azt azért megállapíthatjuk, hogy a szászvárosi temető sírszáma és a mellékletei alapján a közepes sírszámú, fegyveres temetkezésekkel tarkított temetők sorába illeszthető. Az eléggé hiányos fegyvermellékleteket ugyanakkor egyszerűen a nemiség kifejezőjeként is értékelhetjük.

Az itt megfigyelt temetkezési szokások (agyagedény, fegyverek jelenléte) egyértelműen pogány hiedelemvilágra utalnak.

A szászvárosi temetőrészt a leletanyaga alapján tehát egyértelműen a 10. század második felében itt temetkező honfoglaló közösség hagyatékaként határozhatjuk meg. E feltételezést a temetőrészből előkerült, elsősorban a 10. század második felére jellemző leletek erősíthetik meg. Ugyanakkor az anyagi kultúra egyes elemei (pl. az egytagú zablák) alapján nem zárható ki a honfoglalókétól idegen népelemek jelenléte (is) a temetőben. E hipotézist azonban csak a temető teljes közlése, illetve széleskörű DNS vizsgálatok és antropológiai elemzések után lehetne bizonyítani vagy cáfolni.

134.5. IRODALOM

Pinter–Luca 1995, 18–44; C. c. a. 2003; C. c. a. 2004; C. e. 2006.

[572] Kovács 1986b, 195–225.
[573] C. e. 2006.

II.135. SZÉKUDVAR-FALU NY-I HATÁRA
(r.: Socodor; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

135.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A leletek Mózes Balázs római katolikus pap adománya révén 1930-ban kerültek az aradi múzeumba. A leletek előkerülésének pontos helye nem ismert.

135.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

135.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Négyzet átmetszetű, elkerekedő végű karperec töredéke (2d. típus). Á.: 7,5 cm; h. v.: 0,6 cm. A. M. M. Ltsz.: 12209 [214. tábla 1].

2.1–3. Három db négyzet átmetszetű bronz karperec töredéke (2d. típus). H. v.: I. 1,0 cm; II. 0,8 cm; III. 0,7 cm. A. M. M. Ltsz.: 12206–12208 [214. tábla 2–4].

135.4. ÉRTÉKELÉS

A négyzet átmetszetű karperecek a 10. század legvégén vagy a 11. század elején terjedtek el, és a 12. század elejéig maradtak használatban. E korszakra keltezhetőek e leletek is. A négy karperec egy temető létezésére hívja fel a figyelmet.

135.5. IRODALOM

Közöletlen

[574] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.

II.136. SZELINDEK

(r.: Slimnic, n.: Stolzenburg; judeţul Sibiu – Szeben megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

136.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Állítólag házépítés alkalmával Szelindeken egy pénzlelet került felszínre, amelyből néhány 11. századi Árpád-kori érmét megmentettek.

136.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

136.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. 1–2. Két db Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) ezüstből készült H6. típusú ezüstdenára. Méreteikről, súlyukról nincsenek adataink. K. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen.

2. I. András (1046–1060) ezüstből készült H8. típusú denára. Méreteiről és súlyáról nincsenek adataink. K. E. N. M. Ltsz.: ismeretlen.

136.4. ÉRTÉKELÉS

A három db érme akár pénzlelethez, de akár temetőhöz is tartozhatott. A pénzek egyértelműen jelzik a 11. századi Magyar Királyság adminisztrációjának jelenlétét a Küküllők és az Olt közötti területen. A leletek alapján egy 11. századi lelőhelyet valószínűsíthetünk.

136.5. IRODALOM

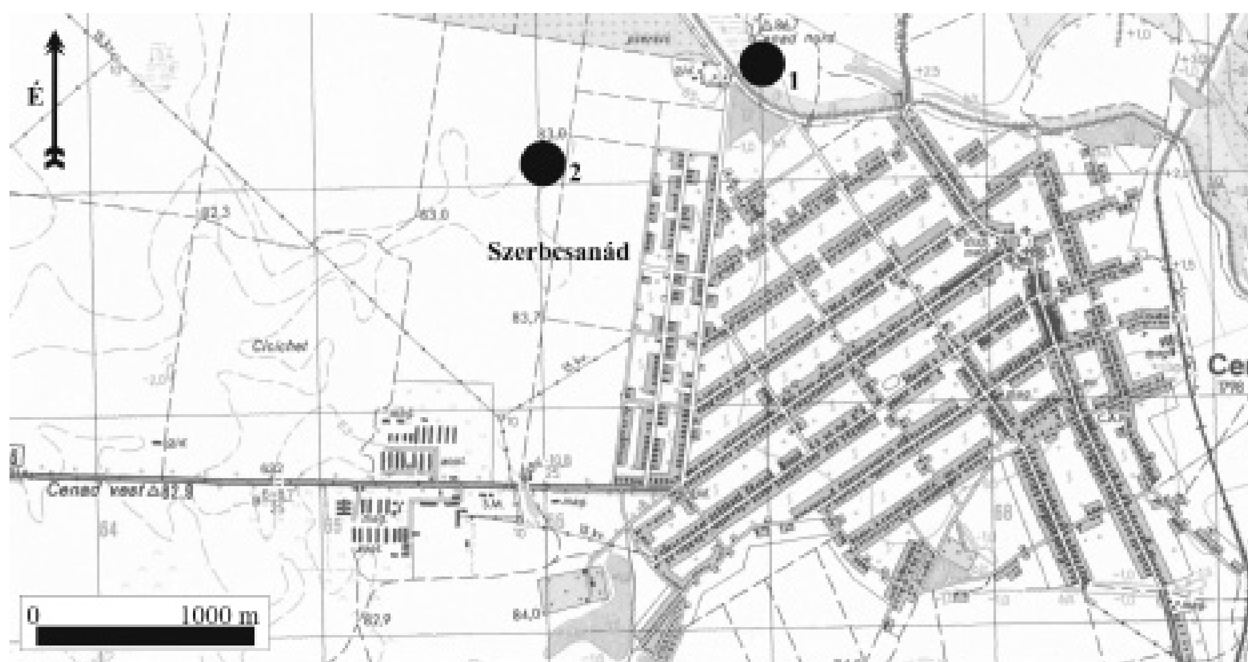
Horedt 1958, 146.

II.137. SZERBCSANÁD-GÖRÖG KELETI SZERB HITKÖZSÉG FÖLDJE
(r.: Cenadu Sârbesc; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

137.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5., 119. kép]

A néhai szerbcsanádi görög keleti szerb hitközség földje – amely a közvetlenül mellette egy félkörben vonuló széles vízmeder (talán az Aranka egyik ága?) egyik magasabb teraszát foglalja el – Szerbcsanádtól Ny-ra feküdt. A domb a 20. század elején kerek, kúpos, bár ellapuló formát mutatott, magassága 1,5 m, legalsó kerülete pedig 150 m volt.

Kisléghi Nagy Gyula ezt a lelőhelyet 1909. augusztus 28-án egy hosszú kutatóárokkal szelte át, amelynek eredményeképpen egy honfoglalás kori sírt, illetve egy feldúlt, melléklet nélküli lovastemetkezést tárt fel. A második sír honfoglalás kori leletanyaghoz való tartozása kérdéses, azonban az első sír, illetve a lócsontok helyzete alapján az utóbbit is a honfoglalás korába sorolnánk.

119. kép. Szerbcsanád: 1. Szerbcsanád-Görög keleti hitközség földje; 2. Pojána III. dűlő

137.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: ismeretlen őrzési hely.

137.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír (a „b” ponton).
M.: 60 cm. T.: Ny–K. Férficsontváz (a mellékletei alapján). A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció).

Mellékletei:

1. Besorolhatatlan típusú vas nyílcsúcs, a bal kézfej alatt. Méreteiről nincs adatunk. Azonosíthatatlan.
2. Kisebb vastöredékek ugyanott.

2. sír
Az ásatás térképén az „a” ponton 30 cm mélységben több emberi hosszúcsont, egy nagyobb koponyatöredék, valamint néhány lócsont hevert egy rakáson, feltehetően egy kirabolt (lovas)sír maradványai.

137.4. ÉRTÉKELÉS

A talán a honfoglalás korába keltezhető két temetkezés egy kis temetőhöz vagy sírcsoporthoz tartozhatott. Arról, hogy esetlegesen hány további sír maradt a föld alatt, fogalmunk sem lehet. Jellegzetességei alapján a lelőhely az Óbesenyő környékén előkerült honfoglalás kori sírcsoportok közé sorolható. Pontosabban nem tudjuk keltezni a 10. századon belül.

137.5. IRODALOM

Kisléghi Nagy 2010, 138.

II.138. SZERBCSANÁD-POJÁNA III. DŰLŐ

(r.: Cenadu Sârbesc; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

138.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [5., 119. kép]

1910 folyamán Kisléghi Nagy Gyula a Szerbcsanád melletti Pojána III. nevű dűlőben végzett régészeti ásatásokat. Az általa szerkesztett *Archaelógiai Napló*ban részletes dokumentációt készített az eredményeiről. Sajnos a Kisléghi által szerkesztett *Archaelógiai Napló* II. kötete azonban elveszett (ebben voltak publikálva a leletek), s a Pojána dűlőben előkerült leletanyagot pedig csak részben sikerült azonosítanunk.

138.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

138.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Farkasfog amulett, félkör átmetszetű. H.: 4,3 cm; sz.: 1,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 3658 [32. tábla 1].

2.1. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,8 cm; sz.: 2,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 3658 [32. tábla 2. a].

2.2. Besorolhatatlan töredékes nyílcsúcs. H.: 9,2 cm. T. B. M. Ltsz.: 3658 [32. tábla 2. b].

3. Vas hevedercsat (2. típus). Á.: 6,0 × 4,1 cm. T. B. M. Ltsz.: 3658 [32. tábla 4].

4. Töredékes vaskengyel, hiányzik a fül egy része, az egyik szára, illetve a talpa. Korrodált, azonban úgy tűnik, hogy a szára kerek átmetszetű, a füle pedig négyszög alakú. Mg.: 10,4 cm; f. mg.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 3658 [32. tábla 3].

138.4. ÉRTÉKELÉS

Nagy vesztesége a régészettudománynak, hogy a Kisléghi Nagy Gyula által szerkesztett Régészeti Napló II. kötete nem került elő, hiszen ebben részletesen bemutatta a Pojána III. dűlőnél feltárt kis honfoglalás kori temetőt. A kötet híján csak néhány leletet sikerült azonosítanunk, amelyek alapján elmondhatjuk, hogy fegyveres–lovas temetkezéssel/temetkezésekkel számolhatunk ebben a temetőben is.

A pogány korszak jellegzetes emlékeiként szokták emlegetni a szakirodalomban a sokszor amulettként, illetve bajelhárító eszközként használt állatfogakat. Amint már erre Dienes István is felhívta a figyelmet, az amulettadás szokása nem köthető össze a keresztényi hittel,[575] azonban nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy egyszerűen ékszerként használták ezeket. Farkasfog amulett nagyon kis számban ismert a 10–11. század Kárpát-medencei leletkörből. Ezen tárgyakat, más Kárpát-medencei példák alapján is, nemtől és kortól függetlenül használták: a szerbcsanádi Pojána III. dűlő egyik temetkezésében gyaníthatóan fegyveres férfi használta.

Az azonosított nyílcsúcs és a körte alakú kengyel pontosan nem keltezhető, az utóbbiakat azonban a 10. század első két harmadában használták nagyobb mennyiségben.

A Pojána III. dűlő fegyveres–lovas sírjaiban – a leletanyag alapján minden kétséget kizáróan – a honfoglalás kori magyarság különböző jogállású közösségének tagjai nyugodtak.

Ez a kis temető az Óbesenyő környékén előkerült „temetőbokrok” újabb remek bizonyítéka. A leletanyag alapján egyértelműen egy 10. századi honfoglaló magyar közösség temetkezőhelye lehetett.

138.5. IRODALOM

Közöletlen.

575 Dienes 1972, 52–54.

II.139. SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE TERÜLETÉRŐL
(județul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szolnok-Doboka vármegye]

139.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Flóth Ferenc (Bethlen) hagyatékaként 1907-ben került a Nemzeti Múzeumba néhány 11. századra keltezhető lelet. Több adatot azonban nem sikerült megtudnunk róluk azon kívül, hogy ezek az egykori Szolnok-Doboka vármegye területéről kerültek elő.

139.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

139.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1. Két bordával díszített, S végű ezüst hajkarika (5d1. típus). Á.: 2,2 × 2,5 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 1/1907.208 [259. tábla 1].
1.2. Sima S végű ezüst hajkarika (5a. típus). Á.: 2,2 × 2,3 cm; az S vég sz.: 0,7 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 1/1907.209 [259. tábla 2].
2.1. Nyitott bronz pántgyűrű, körte alakúra képezve (5a. típus). Á.: 2,1 × 2,2 cm; lg. sz.: 0,4 cm; s.: 2,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 1/1907.210 [259. tábla 3].
2.2. Öntött, rovátkolt bronzgyűrű (4e. típus). Á.: 2,3 cm; karika v.: 0,25 cm; karika sz.: 0,4 cm; s.: 2,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 1/1907.211 [259. tábla 4].

139.4. ÉRTÉKELÉS

A lelet legkorábbi lelete lehet a nyitott pántgyűrű, amely már a 10. század első felére keltezhető temetőkből is ismert.[576] A sima S végű hajkarikák az Erdélyi-medencében pontosan keltezhetően a 11. század elején jelennek meg,[577] míg a bordázott S végű hajkarikák később, kb. a század közepén, hasonlóan a Kárpát-medence más térségeihez.[578] Az öntött, rovátkolt gyűrűk ugyancsak a 11. század elejétől voltak használatban.[579]

E négy tárgy egy 11. századra keltezhető temetőt sejtet. Sajnos azonban sem pontos helyét, sem a lehetséges temető más jellemzőit nem tudjuk meghatározni.

139.5. IRODALOM

Közöletlen.

TARCEA LÁSD ÉRTARCSA

TĂRIAN LÁSD KÖRÖSTARJÁN

[576] Pl.: Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír.
[577] Gáll 2007, 239–252; Gáll 2009, 157–175.
[578] Szőke 1962, 89; Giesler 1981, 116–120; Gáll 2007, 239–252; Gáll 2009, 157–175.
[579] Szőke–Vándor 1987, 76, 79.

II.140. TEMESLIGET-TEMPLOMDOMB

(r.: Pădureni, judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

140.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Temesliget-Templomdombon 1870 környékén egy kora Árpád-kori temető sírjait bolygatták meg. A 25–30 sír néhány lelete a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Pontosabb információt ezekről a leletekről a Múzeum Irattárában nem sikerült találni. A lelőhely azonosíthatatlan.

A Magyar Nemzeti Múzeum raktárában történt adatgyűjtés során megállapíthattuk, hogy legalább hét tárgy került a múzeum leltárába, azonban ma már csak hármat lehet azonosítani a múzeum raktárában, illetve az éremtárban.

140.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.), Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára (M. N. M. É.).

140.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára. Á.: 1,6 cm. M. N. M. É. Ltsz.: 1/1870. Azonosíthatatlan.
2. Sodrott bronzgyűrű (1c. típus). Á.: 2,3 cm; h. v.: 1,5 cm; s.: 2,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 60/1870.4 [259. tábla 1].
3. Két végén átfúrt kerek veret, bronzból (1c2. típus). Nagyon kopott, díszítése kivehetetlen. Á.: 1,7 cm; mg.: 0,7 cm; s.: 2,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 60/1870.7 [259. tábla 2].

140.4. ÉRTÉKELÉS

A három megmaradt tárgy alapján nehéz lenne pontosabb következtetéseket levonni. A H8. típusú ezüstdenár a 11. század közepén kerülhetett a sírba – valószínűleg obulusként. A csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű a 11. század anyagi kultúrájának jellegzetes terméke. A régebbi kutatásokkal összhangban úgy véljük, hogy ezek az ékszerek a 11. század elején terjedtek el.[580]

A Temesliget-Templomdombról előkerült nagyon kopott veret pontos párhuzama a várfalvai 25. sír 11. századra keltezhető 1c2. típusú körkörös verete. A tárgy további analógiája Püspökladány-Eperjesvölgy 217. sírjából ismert, amelyben S végű hajkarika és gyöngyök kerültek továbbá elő, s amely temetkezés a temető egy olyan részén található, amelyet csak a 10. század végére/végétől keltezhetünk.[581]

A rendkívül hiányos adatokból sajnos sem a temető kiterjedésére, sem használatának pontosabb időhatáraira nem tudunk következtetni. A pénzérme alapján azonban nagyon valószínű, hogy a leletek a 11. század közepére–második felére keltezhetőek

140.5. IRODALOM

Közöletlen.

[580] Szőke–Vándor 1987, 74.
[581] M. Nepper 2002, 30. tábla 10, 186. tábla 7.

II.141. TEMESMURÁNY

(r.: Murani; județul Timiș – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

141.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [120. kép]

A temesvári múzeum munkatársai az épülő autópálya nyomvonalán – terepbejárás során – egy nyílcsúcsot találtak, amely egy megbolygatott sírt, esetleg temetőt sejtet. A lelet a falutól ÉNy-ra levő alacsony homokdombról került elő.

141.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

141.3. A LELET LEÍRÁSA

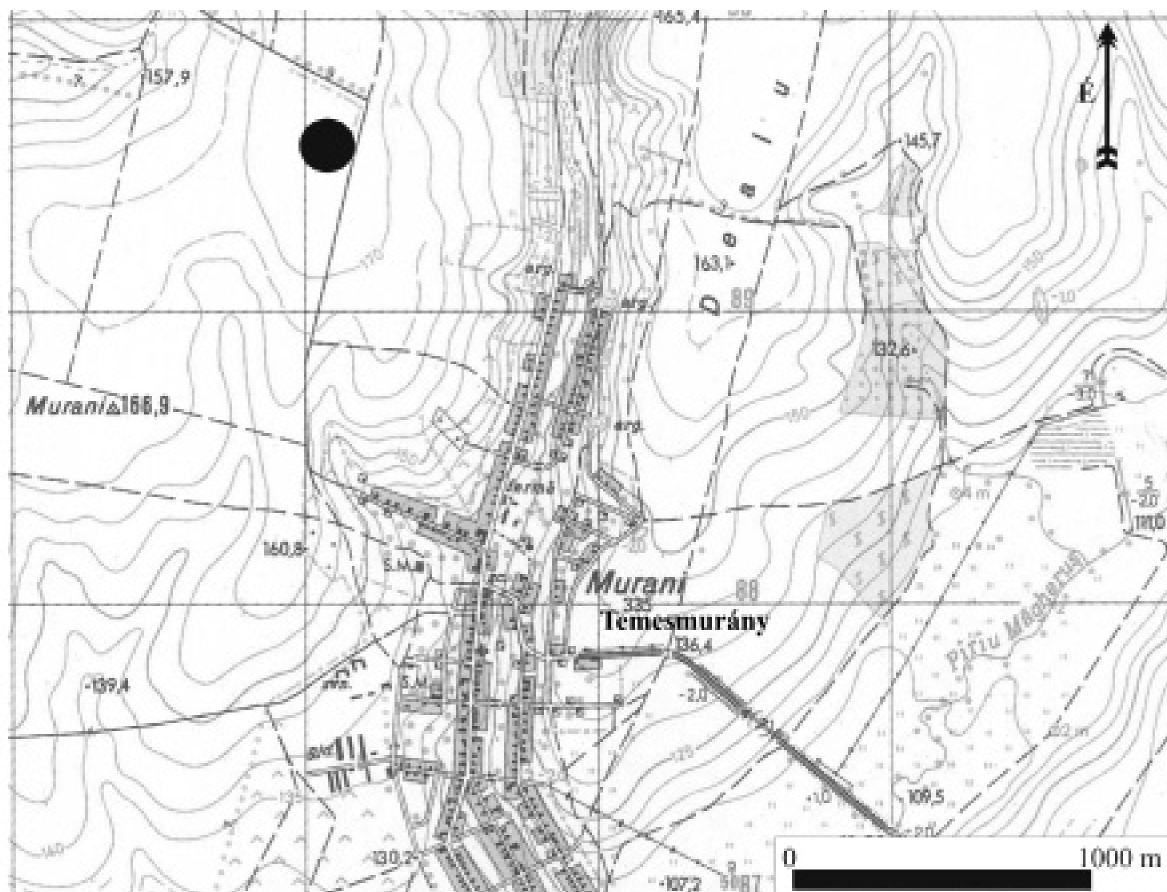
A nyílcsúcsot a hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcsok csoportjába sorolhatjuk (2a. típus). H.: 8,8 cm (tüskével); h.: 7,2 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 3,0 cm; s.: 16,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [259. tábla 1].

141.4. ÉRTÉKELÉS

A leletet a 10. századra keltezhetjük. Dokumentáció hiányában a leletről nem tudni semmi közelebbit, nagy valószínűség szerint egy újabb temetőt jelez Temesvártól É-ra.

141.5. IRODALOM

Közöletlen.

120. kép. Temesmurány

II.142. TEMESVÁR-BÉGA PARTJA

(r.: Timişoara, b.: Timišvár, hrv.: Temišvar, n.: Temeswar, szb.: Temisvar; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

A TELEPÜLÉS NEVÉRE VONATKOZÓ ADATOK

Temesvár a Temes folyóról kapta a nevét, amely a Bánság területét K–Ny-i irányban szeli át. A folyó a középkorban körbefolyta a várat, az erődítmény építésének pontos idejét azonban nem ismerjük. A várról egyébként is kevés információnk van, a mai napig nem sikerült azonosítani sem. A várat magát okleveles adatok 1212-ben említik először, ugyanakkor már egy 1177 körüli oklevél megemlékezik a temesi vár földjeiről, virágkorát azonban a 14. században élte. I. Róbert Károly király ide helyezte át udvarát 1315-ben. A vártól D-re, a Temes folyó egyik szigetén állt egykor a domonkosok egyik zárdája és kis temploma.[582]

142.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Az *Erdély történeté*ben Bóna István említ egy hajkarikát, amely állítólag 1898-ban került elő a Béga partjának közelében. A lelőhely pontos helyzetéről semmit sem tudunk. A tárgyat a Temesvári Múzeumban nem sikerült azonosítanunk.

142.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: nem ismert őrzési helye.

142.3. A LELET LEÍRÁSA

Nincs információ.

142.4. ÉRTÉKELÉS

A leletet feltételesen a 10–11. századra keltezhetjük.

142.5. IRODALOM

Bóna 1988, 216.

[582] Sebők 1994, 669.

II.143. TEMESVÁR-CSÓKA ERDŐ

(r.: Timişoara, b.: Timišvár, hrv.: Temišvar, n.: Temeswar, szb.: Temisvar; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

143.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [121–124. kép]

1980 márciusában a mintegy 2 km-re a várostól és 200 m-re a Nagyszentmiklós–Temesvár útvonaltól Ny-ra elhelyezkedő Csóka farm területéről emberi csontvázakkal egyetemben vas- és bronztárgyak kerültek elő. E tárgyakat a mezőgazdasági munkások a temesvári múzeumba jutatták, amelynek eredményeképpen a múzeum vezetősége mentőásatást kezdeményezett [121–122. kép].

Az ásatások előtti terepbejáráson kiderült, hogy a TCIF (Temesvári Építő Vállalat) kotrógépei a talaj 60–70 cm-es felső rétegét eltávolították, ezzel pedig a temetőtől 200 m-re elhelyezkedő egykori folyómedret töltötték fel. Ezzel magyarázható tehát, hogy a későbbiek során feltárt sírok nagyon kis mélységből kerültek elő.

A temető egy nagy átmérőjű, lapos homokdombon fekszik, amely alig emelkedik ki a földrajzi környezetéből, ezt nevezik Csóka mezőnek. Régebben Csóka erdő volt a neve, ugyanis egészen a 19. század végéig fákkal sűrűn benőtt területként volt ismert. Az építkezés során – a mellékletek alapján – 5–6 sírt teljesen szétdúltak, ezek mellékleteit a munkások részben a múzeumba szállították. A többi sír, amely szerencsésen elkerülte a pusztítást, kb. 10–25 cm mélységből került elő. Következésképpen úgy véljük, hogy a sírok eredetileg 80–100 cm mélységűek lehettek.

1980 márciusában Alexandru Fota mentőásatás során 13 mellékletes és 8 melléklet nélküli sírt tárt fel, amelyekről azonban pontos dokumentációt és összesítő térképet nem készített. Később Alexandru Rădulescu egy sírsor húsz temetkezését tárta fel, erről részletesebb dokumentációt készített. Ugyanakkor sajnálatosan nem dokumentálta a sírgödrök formáját és hosszát [123–125. kép].

A feltárt temetőrész egy elég nagy, kb. 80 m^2-es területen fekszik. Az ásatások kétfordulós és eltérő jellege miatt a sírokat különféleképpen rendszereztük: az első tizenkét sírt betűkkel, míg a tervásatás során feltárt húsz sírt számokkal jelöltük [123–124. kép].

143.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

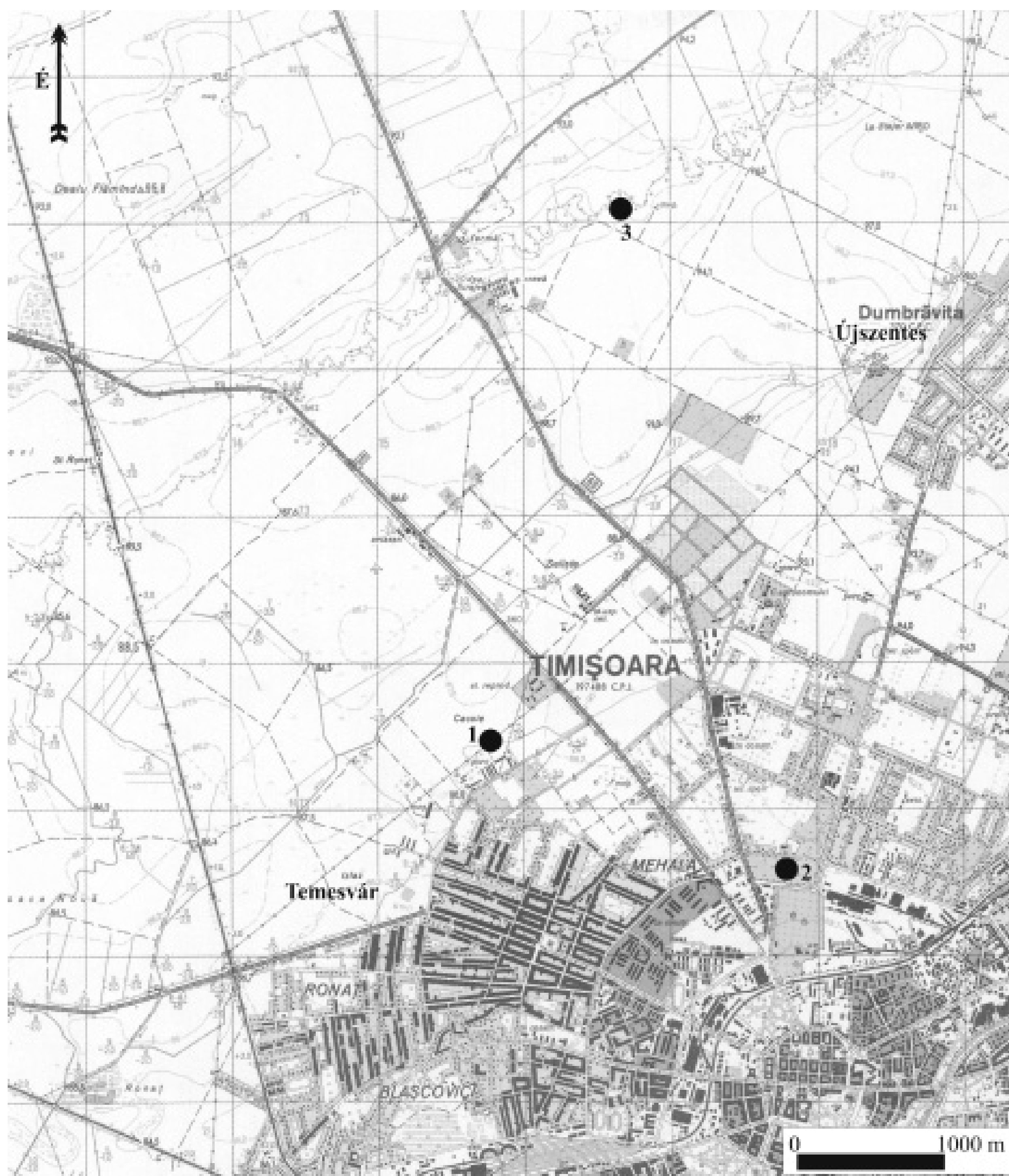
Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.). Leltározatlan.

143.3. A SÍROK ÉS LELETEK LEÍRÁSA

143.3.1. A munkások által összegyűjtött tárgyak a feldúlt sírokból

1.1–2. Két bronz huzalkarperec.
1.1. Bronz huzalkarperec kihegyesedő végekkel (2a. típus). Á.: 6,7 × 6,5 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 12,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24431 [262. tábla 1].
1.2. Bronz huzalkarperec kihegyesedő végekkel (2a. típus) T. B. M. Leltározatlan [262. tábla 3].
2.1–2. Két bronz huzalnyakperec.
2.1. Bronz huzalnyakperec, a horgokat visszahajlítással alakították ki (1. típus). Á.: 11,9 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: 24429; s.: 11,1 gramm [261. tábla 2].
2.2. Rézből készült töredékes huzalnyakperec (1. típus). Méretei alapján talán *infans* viselhette. Á.: 10,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 8,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24429 [260. tábla 1].
3. Állatfejes, nyitott bronz karperec (Kovács 3a. típus – 5c. típus). Á.: 7,1 × 6,5 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 30,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24432 [261. tábla 3].
4. Egyszerű huzalgyűrű (1a. típus). Á.: 2,2 × 2,3 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [261. tábla 5].
5. Zöld üveggyöngy (1.10. típus). Á.: 1,0 × 1,0 cm; mg.: 0,5 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [261. tábla 2].
6.1–2. Két bronz fülesgomb (az egyik példány elveszett).
6.1. Bronzgomb, gomba alakú fejjel és kerek fülecskével (1a1. típus). A füle töredékes. Mg.: 1,1 cm; sz.: 0,7 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [261. tábla 4].
7.1–3. Három kengyel.
7.1. Körte alakú, aszimmetrikus, lapos szárú, bordázott talpú vaskengyel (1a1. típus). Mg.: 17,2 cm; lg. á.: 14,1 cm; t. sz.: 3,3 cm; s.: 180 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24427.1 [262. tábla 2].
7.2. Trapéz alakú, bordázott talpú vaskengyel, négyzet átmetszetű szárakkal (2a1. típus). Mg.: 17,8 cm; lg. á.: 13,0 cm; t. sz.: 2,6 cm; szíjbújtató á.: 1,7 × 0,7 cm; s.: 190 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24427.2 [260. tábla 2].
7.3. Trapéz alakú, bordázott talpú vaskengyel, négyzet átmetszetű szárakkal (2a1. típus). Mg.: 17,8 cm; lg. á.: 12,7 cm; t. sz.: 2,7 cm; szíjbújtató á.: 1,7 × 0,7 cm;

121. kép. A Temesvár környéki 10–11. századi temetők és szórványleletek topográfiai helyzete: 1. Temesvár-Csóka erdő; 2. Temesvár-Hősök temetője; 3. Újszentes-Elkerülő

s.: 203 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24427.3 [260. tábla 3].

8.1–4. Négy db nyílcsúcs (az egyik példány azonosíthatatlan).

8.1. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 10,1 cm; s.: 17 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24428.1 [262. tábla 4].

8.2. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 9,0 cm; s.: 14 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24428.2 [262. tábla 6].

8.3. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus).

122. kép. Temesvár-Csóka erdő temetőjének topográfiai helyzete

H.: 9,1 cm; s.: 12 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24428.3 [262. tábla 5].
9. Kis vascsat töredéke. H.: 2,7 cm; sz.: 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 24433.
10. Egy vas hevedercsat. Á.: 5,4 × 3,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 24433 [261. tábla 6].

143.3.2. A mentőásatások során megmentett 12 sír. A sírok adatait nem rögzítették.

A sír
T.: Ny–K. Mellékletei alapján férfi. Jelképes lovastemetkezés (Bálint I. b. típus).

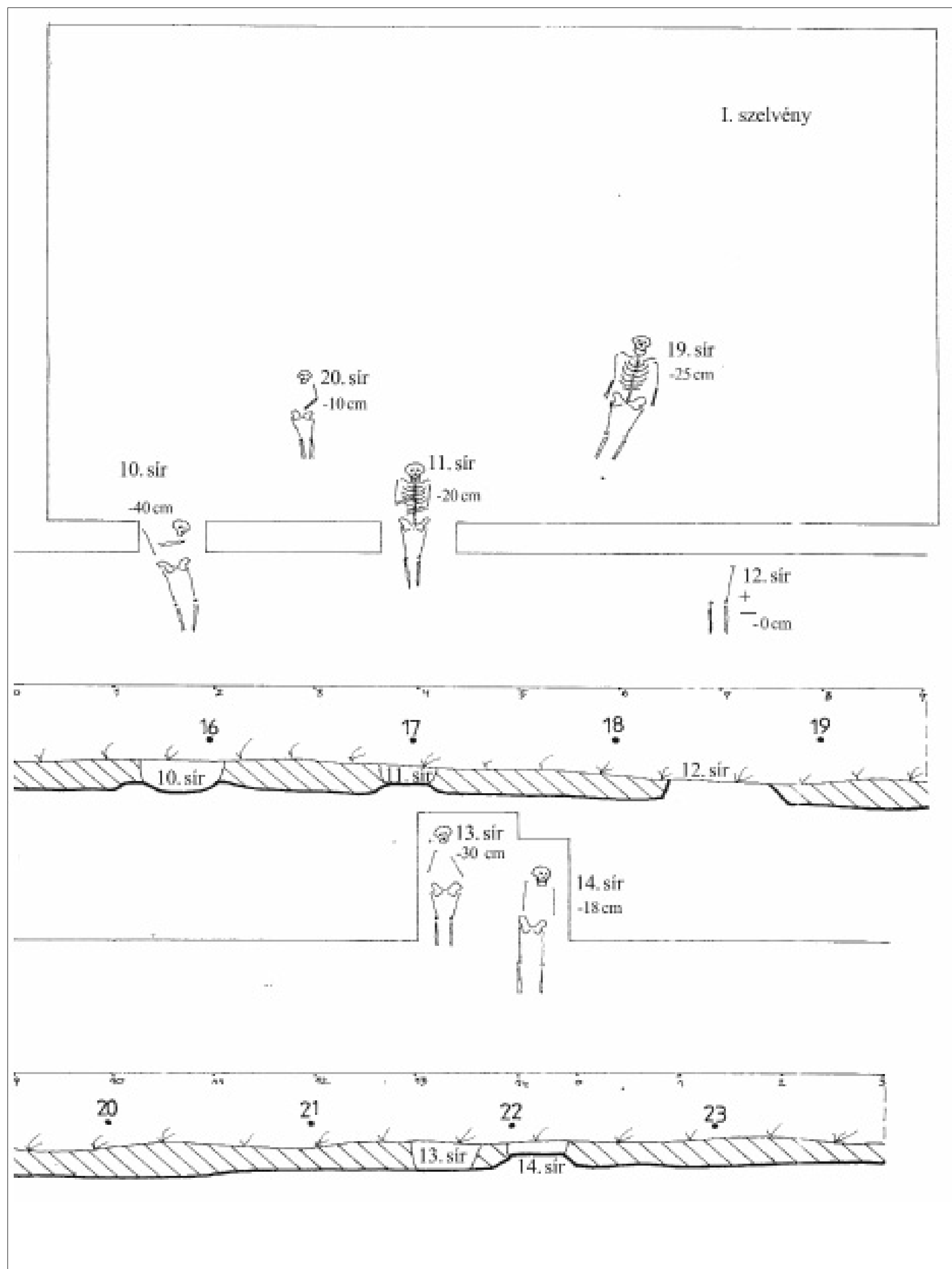
Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről többnyire nincsenek adataink):
1.1–7. Hat db vas nyílcsúcs és egy további töredék. A csontváz lábszárai közelében kerültek elő.
1.1. Hosszú vágóélű, köpűs deltoid alakú vas nyílcsúcs (2c. típus). H.: 10,0 cm; él sz.: 2,2 cm; s.: 10,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24394.1 [263. tábla 1].
1.2. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid alakú vas nyílcsúcs (2b. típus). H.: 8,4 cm; él sz.: 2,6 cm; s.: 12,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24394.2 [263. tábla 2].
1.3. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 9,0 cm; él sz.: 3,2 cm; s.: 15,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24394.3 [263. tábla 3].
1.4. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 8,1 cm; él sz.: 2,7 cm; s.: 11,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24394.4 [263. tábla 4].
1.5. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 8,3 cm; él sz.: 2,7 cm; s.: 12,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24394.5 [263. tábla 5].
1.6. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,9 cm; él sz.: 2,4 cm; s.: 7,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24394.6 [263. tábla 6].
1.7. Nyílcsúcs töredéke. Á.: 4,5 × 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 24394.7.
2.1–2. Két körte alakú vaskengyel.
2.1. Körte alakú vaskengyel, korongos átmetszetű szárakkal, lapos talppal (2a1. típus). Mg.: 15,2 cm; belső mg.: 11,8 cm; sz.: 12,6 cm; belső sz.: 11,5 cm; t. sz.: 3,2 cm; f. á.: 2,8 × 2,4 cm; szíjbújtató á.: 1,5 × 0,7 cm; s.: 166,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24395.1 [263. tábla 7].
2.2. Körte alakú vaskengyel, bordázott talppal (1e. típus). Mg.: 15,5 cm; belső mg.: 12,5 cm; sz.: 13,7 cm; belső sz.: 11,5 cm; f. á.: 3,0 × 2,4 cm; t. sz.: 3,6 cm; szíjbújtató á.: 1,7 × 1,0 cm; s.: 178,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24395.2 [263. tábla 8].

B sír
T.: Ny–K. A mellékleteiből ítélve férfitemetkezés.

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):

1. Ovális bronz fülesgomb (1a1. típus). Mg.: 1,1 cm. T. B. M. Ltsz.: 24408 [264. tábla 10].
2. Kerek átmetszetű bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,9 cm; h. v.: 0,2–0,6–0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: 24409 [264. tábla 11].

3.1–4. Nyíltegez részei. A nyíltegezből két db vas függesztőfül, két töredék a tegez vasalásából és két függesztőkarika maradt meg.
3.1. Tegez függesztőfüle, nitolásokkal (1a. típus). H.: 6,0 cm; lg. sz.: 1,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 24399.1 [264. tábla 6].
3.2. Tegez függesztő füle, nitolásokkal (1a. típus). H.: 6,6 cm; lg. sz.: 1,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 24399.2 [264. tábla 7].
3.3. Vastöredékek. H.: 1,8 cm és 2,7 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlanok.

123. kép. Temesvár-Csóka erdő temetőjének egy részlete

3.4.1–2. Két db vas függesztőkarika.
3.4.1. 5.1. típusú függesztőkarika. Á.: 2,9 × 2,6 cm; v.: 0,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 24398.1 [264. tábla 8].
3.4.2. 5.1. típusú függesztőkarika. Á.: 2,9 × 2,7 cm; v.: 0,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 24398.2 [264. tábla 9].
4.1–4. Négy db nyílcsúcs.
4.1. Levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 10,9 cm; s.: 16,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24397.1 [263. tábla 2].
4.2. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,8 cm; s.: 12,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24397.2 [263. tábla 3].
4.3. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,5 cm; s.: 8,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24397.3 [263. tábla 4].
4.4. Rövid, ívelt vágóélű, deltoid alakú vas nyílcsúcs (1b. típus). H.: 7,6 cm; s.: 11,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24397.4 [263. tábla 5].
5. Vas fokos-balta. Háromszög alakú pengéje törés nélkül fut a megnyúlt köpűig. A balta foka négyszög átmetszetű, a végénél kiszélesedik. Ellentétben a fokos-balták egy másik változatával, a fok végén nincs rombusz alakú gomb, hanem maga a kiszélesített fokvég lapos. A köpű megnyúlt és kicsúcsosodik a két végénél. H.: 14,0 cm; p. sz.: 2,7 cm; köpű á.: 1,8 cm; f. sz.: 1,5 cm (a balta elveszett a temesvári múzeum egyik kiállítása alkalmával, csak a fényképe maradt meg) [263. tábla 1].

C sír
T.: Ny–K. A mellékletei alapján férficsontváz.

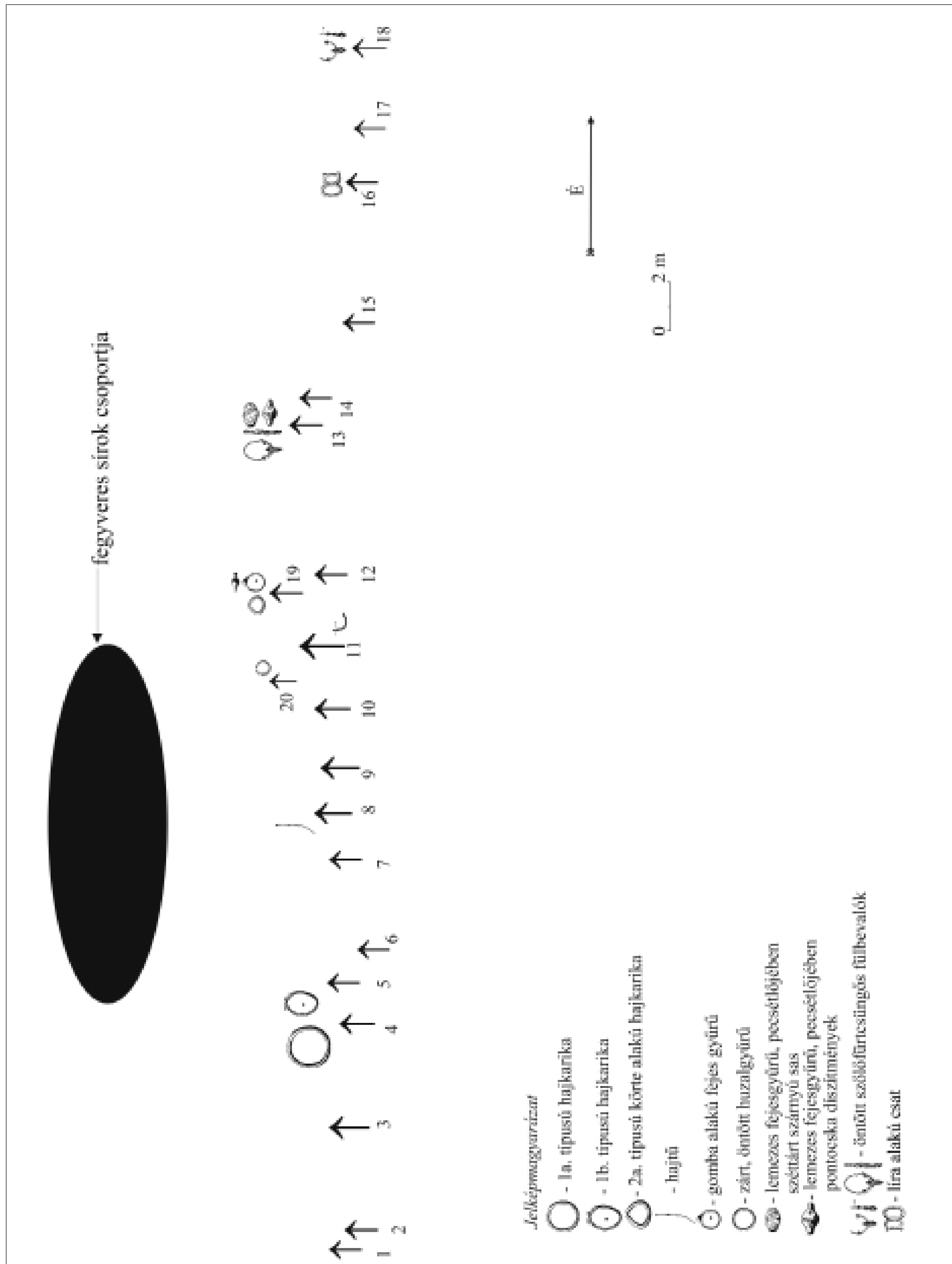
Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1.1–6. 6 db vas nyílcsúcsot regisztráltak a sírban.
1.1. Alul ívelt, hosszú vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (2b. típus). H.: 9,6 cm; s.: 18,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24400.1 [264. tábla 1].
1.2. Rombusz alakú, ívelt vas nyílcsúcs (3c. típus). H.: 7,6 cm; s.: 6,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24400.2 [264. tábla 2].
1.3. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,4 cm; s.: 7,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24400.3 [264. tábla 3].
1.4. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,0 cm; s.: 9,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24400.4 [264. tábla 4].
1.5. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 4,5 cm; s.: 4,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24400.4 [264. tábla 5].
1.6. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 6,1 cm (elveszett).
2. A sír mellékleteihez tartozott egy vastöredék is, amely formája alapján egy korrodált nyílcsúcs lehetett.

D sír
T.: Ny–K. A mellékletei alapján női csontváz.

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1.1–2. Két db csüngős veret.
1.1. Csüngős veret. Veretének négy sarkában négy díszített aranyozott kört figyelhetünk meg, a középen pedig gyöngyözés-imitáció. A körök és a gyöngyözés-imitáció olyan módon van megszerkesztve, hogy egy pillangóra hasonlítson. A lapos veretet a hátlapja közepén található fülecske révén rögzítették a ruházathoz. A levél alakú csüngő egy kampószerűen kinyúló szalagfül révén kapcsolódik a verethez. A csüngő szegélyét négyszög alakú aranyozott rovátkolások díszítik, a csúcsa pedig kiugrik (10a3. típus). A szegélyén gyöngyözést imitálnak, a közepüket pedig ötlevelű virágcsokor díszíti. A tárgy anyaga bronz, a felületét aranyozták, egyes részein azonban az aranyozás lekopott, amely hosszabb használatra utal. Mg.: 4,5 cm; veret mg.:1,7 cm; csüngő mg.: 2,5 cm; csüngő sz.: 2,2 cm; s.: 3,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24401.1 [264. tábla 1].
1.2. A csüngős veret párja, a csüngőjének dudoros részénél letörött, aranyozott bronz. S.: 3,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24401.2 [264. tábla 2].
2. Kerek átmetszetű bronz huzalkarperec, a végei kihegyesednek (2a. típus). Á.: 7,5 cm; belső á.: 6,8 cm; v.: 0,3–0,4 cm; s.: 11,5 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24402 [264. tábla 3].

E sír
T.: Ny–K. A mellékletei alapján férficsontváz.

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1. Kerek átmetszetű ezüst hajkarika/hajkarikák töredékei. Nem lehet megállapítani, hogy egy tárgyat alkottak-e vagy sem. H. v.: 0,15 cm. T. B. M. Ltsz.: 24413 [265. tábla 3–4].
2. Körkörös átmetszetű bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,9 cm; belső á.: 5,5 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 16,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24391 [265. tábla 1].
3. Nagyméretű ovális karika töredéke, talán gömbsorcsüngős fülbevaló másodlagosan felhasznált karikája (a temető ásatója hajkarikaként leltározta be, formája alapján azonban inkább fülbevaló karikájaként értékelhetjük). Á.: 3,7 × 1,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 24392 [265. tábla 2].
4.1–2. Két bronz pántgyűrű.
4.1. Pántgyűrű bronzból (5a. típus). Á.: 1,9 cm; l. sz.: 0,5 cm; s.: 1,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24390.1 [265. tábla 6].
4.2. Pántgyűrű bronzból (5a. típus). Á.: 2,1 × 2,0 cm; l. sz.: 0,8 cm; s.: 2,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24390.2 [265. tábla 7].

124. kép. Temesvár-Csóka erdő, rekonstruált és értelmezett temetőtérkép

5. Öntött bronz fejesgyűrű, félkör átmetszetű pánttal (3f. típus). Profilból nézve a sugaras vésett vonalakkal díszített gyűrű feje félgömb alakú. Mg.: 2,2 cm; belső mg.: 1,7 cm; l. sz.: 0,4 cm; a gyűrű fej sz.: 0,7 cm; a gyűrű fej mg.: 0,3 cm; s.: 2,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24390.3 [265. tábla 5].
6.1–5. Öt db nyílcsúcs.
6.1. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 8,2 cm; s.: 7,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24389.1 [265. tábla 8].
6.2. Rövid vágóélű, deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,5 cm; s.: 9,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24389.2 [265. tábla 9].
6.3. Rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,3 cm; s.: 7,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24389.3 [265. tábla 10].
6.4. Töredékes, levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 5,2 cm. T. B. M. Ltsz.: 24389.4 [265. tábla 11].
6.5. Véső alakú vas nyílcsúcs (9. típus). H.: 6,6 cm (elveszett).
7. Vastöredék [265. tábla 12].

F sír
T.: Ny–K. A mellékletei alapján férficsontváz.

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1. Kerek átmetszetű, bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 2,1 cm; h. v. 0,2–0,3–0,15 cm; s.: 24,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24. 385 [265. tábla 1].
2. Ragadozó foga, talán amulettként használták. H.: 3,9 cm; sz.: 1,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 24386 [265. tábla 2].
3.1–7. Hét db nyílcsúcs.
3.1. Hosszú vágóélű, ívelt deltoid alakú vas nyílcsúcs (2b. típus). H.: 8,1 cm; s.: 8,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24384.1 [265. tábla 3].
3.2. Rövid vágóélű, deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,0 cm; s.: 4,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24384.2. [265. tábla 4].
3.3. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 5,8 cm; s.: 6,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24384.3 [265. tábla 5].
3.4. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 5,6 cm; s.: 5,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24384.4 [265. tábla 6].
3.5. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,4 cm; s.: 11,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24384.4 [265. tábla 7].
3.6. Egyszerű, rövid vágóélű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,7 cm. T. B. M. Elveszett.
3.7. Levél alakú vas nyílcsúcs (4. típus). H.: 5,7 cm. T. B. M. Elveszett.

G sír
T.: Ny–K. A mellékletei alapján férficsontváz.

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1. Kerek átmetszetű, bronz huzalkarperec (2a. típus). Á.: 6,7 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 13,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24405 [266. tábla 9].
2. A tegez vasalásához tartozó merevítőpálca (1b. típus). H.: 16,5 cm; a tegezpálca gombjának á.: 1,5 cm T. B. M. Ltsz.: 24405 [266. tábla 7].
3.1–6. Hat db nyílcsúcs.
3.1. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,4 cm; él sz.: 1,6 cm; s.: 9,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24403.1 [266. tábla 1].
3.2. Egyszerű, rombusz alakú vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 7,2 cm; él sz.: 2,4 cm; s.: 7,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24403. 2 [266. tábla 2].
3.3. Hosszú vágóélű, ívelt deltoid alakú vas nyílcsúcs (2b. típus). H.: 8,0 cm; él sz.: 1,9 cm; s.: 9,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24403.3 [266. tábla 3].
3.4. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 7,9 cm; él sz.: 2,1 cm; s.: 12,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24403.4 [266. tábla 4].
3.5. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 10,6 cm; él sz.: 2,6 cm; s.: 11,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24403.5 [266. tábla 5].
3.6. Rövid vágóélű, egyszerű deltoid alakú vas nyílcsúcs (1a. típus). H.: 9,5 cm; él sz.: 2,0 cm; s.: 9,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24403.5 [266. tábla 6].
4. Vastöredék, a tegez vasazatához tartozhatott. T. B. M. H.: 7,0 cm [266. tábla 8].

H sír
T.: Ny–K. Ismeretlen nemű csontváz. A mellékletei alapján a csontváz neme nem állapítható meg.

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1.1–4. Négy bronz hajkarika.
1.1. Nyitott, kerek átmetszetű hajkarika bronzból, lekerekített végekkel (1a. típus). Á.: 3,0 × 3,2 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 3,5 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24387.1 [266. tábla 1].
1.2. Nyitott, kerek átmetszetű hajkarika bronzból, lekerekített végekkel (1a. típus). Á.: 3,1 × 3,0 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 3,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24387.2 [266. tábla 2].
1.3. Nyitott, kerek átmetszetű hajkarika bronzból, lekerekített és egymásra hajlított végekkel (1b. típus). Á.: 3,0 × 3,2 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 3,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24387.3 [266. tábla 3].
1.4. Nyitott, kerek átmetszetű hajkarika bronzból, egymásra hajlított és kihegyesített végekkel (1b.

típus). Á.: 2,7 × 3,0 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 3,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24387.4 [266. tábla 4].

I sír
T.: Ny–K. A csontváz neme nem állapítható meg a mellékletei alapján.

Melléklete (nincs adatunk a sírban levő melléklet helyzetéről):
1. Kerek átmetszetű bronz huzalkarperec kihegyesített végekkel (2a. típus). Á.: 6,3 cm; h. v.: 0,2–0,45–0,2 cm; s.: 24,7 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24388 [266. tábla 1].

J sír
T.: Ny–K. Talán női csontváz. A test alsó része nagyon jó, míg a felső része nagyon rossz megtartású. A hátgerincnek és a bal karnak csak a felső része maradt meg. A koponya is csak töredékesen maradt fenn (jobbra fordult). A karcsontjainak a szétmálott testen levő helyzete arra utal, hogy a halottat lepelbe csavarva temették el. A jobb karcsontot 45°-ban behajlították és a medencére helyezték, a bal karcsontot pedig a medence mellett kinyújtották (VI. pozíció) [270. tábla 1–2].

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1. Nyitott, kerek átmetszetű hajkarika bronzból (1a. típus), a koponya bal oldalán. Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Elveszett.
2.1.Nyitott, rombusz átmetszetű, öntött huzalkarperec bronzból, az egyik vége lekerekített, a másik lenyesett, a csontváz jobb karcsontjának a könyökén (2d. típus). Á.: 7,0 cm; h. v.: 0,35–0,9–0,35 cm; s.: 57,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24393.1 [267. tábla 1].
2.2. Nyitott, rombusz átmetszetű, öntött huzalkarperec bronzból, lekerekített végekkel, a csontváz bal könyökének közvetlen közelében (2d. típus). Á.: 6,9 cm; h. v.: 0,35–0,9–0,35 cm; s.: 51,5 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24393.2 [267. tábla 2].
3. Nyitott, vaskos rombusz átmetszetű bronz huzalgyűrű, csapott végekkel, a csontváz bal kezének második ujjcsontján. Á.: 2,5 × 2,4 cm; h. vast.: 0,2–0,4–0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [267. tábla 3].

L sír
T.: Ny–K. Talán női csontváz. A háton fekvő csontváz nagyon rossz állapotban maradt fenn. A jobb karcsontot a medencére, a bal karcsontot pedig 90°-ban behajlítva a mellcsontra helyezték (II. pozíció).

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1.1–3. Három bronz hajkarika.
1.1. 1a. típusú, kerek átmetszetű bronz hajkarika, a koponya környékén. Á.: 2,4 × 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24434.1 [267. tábla 1].
1.2. Kerek átmetszetű 1a. típusú bronz hajkarika, a koponya környékéről. Á.: 2,4 × 1,9 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,5 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24434.2 [267. tábla 3].
1.3. 1b. típusú kerek átmetszetű bronz hajkarika, a végei egymásra hajtva, a koponya környékén. Á.: 2,1 × 2,3 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24434.3 [267. tábla 2].
2.1–2. Két db huzalkaperec.
2.1. Nyitott, rombusz átmetszetű, öntött huzalkarperec bronzból, nyesett végekkel, a csontváz jobb könyökén (2d. típus). Á.: 7,5 cm; h. v.: 0,27–0,75–0,3 cm; s.: 54,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24396.1 [267. tábla 4].
2.2. Nyitott, rombusz átmetszetű, öntött huzalkarperec bronzból, nyesett végekkel, a csontváz bal könyökén (2d. típus). Á.: 7,8 × 7,6 cm; h. v.: 0,32–0,7–0,2 cm; s.: 49,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24396.2 [267. tábla 5].

M sír
T.: Ny–K. A mellékletei alapján talán nő csontváza. Hanyatt fektetett, jó megtartású. A koponya a jobb felén sérült. A koponya jobbra esett, a karcsontokat 45°-ban a medencére helyezték (XIV. pozíció) [270. tábla 3–4; 271. tábla 1].

Mellékletei (a mellékletek sírbeli helyzetéről nincsenek adataink):
1. Nyitott, kerek átmetszetű 1a. típusú hajkarika. Nem ismerjük sem a sírban való előkerülésének helyét, sem a tárgy anyagát. Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,35 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 2].
2. Nyitott, rombusz átmetszetű, öntött huzalkarperec bronzból, lekerekített végekkel, az egyik vaskosabb (2d. típus). Á.: 7,8 cm; h. v.: 0,38–0,6–0,2 cm; s.: 44,8 gramm. T. B. M. Leltári szám nélkül [268. tábla 1].
3.1–3. Három bronz huzalgyűrű.
3.1. Nyitott, hatszög átmetszetű, nyesett végű, bronzból készült vaskos huzalgyűrű (2b. típus). Á.: 2,5 × 2,4 cm; h. v.: 0,5 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 3].
3.2. Nyitott, rombusz átmetszetű bronz huzalgyűrű, lekerekített és egymásra hajlított végekkel (2a. típus). Á.: 2,3 × 2,2 cm; h. v.: 0,3 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 4].
3.3. Nyitott, rombusz átmetszetű, bronzból készült huzalgyűrű, csapott végekkel (2a. típus). Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 2].

Szükséges megjegyeznünk, hogy ezeken kívül feltártak még nyolc sírt, azonban a mellékletek hiánya miatt az ásató régész ezeket nem dokumentálta.

143.3.3. A tervásatás során feltárt feltárt temetőrész

1. sír
A VII. szelvényben. M.: 73 cm. T.: Ny–K. Férfi, *maturus* I., kb. 35–40 éves. Jó megtartású csontváz. A hanyatt fektetett halott koponyája egy kissé balra billent. A karcsontjait behajlították, az egyik alkarcsontját a medencére helyezték, a másikat pedig a mellcsontra (XIV. pozíció). Melléklete nem volt.

2. sír
A VII. szelvényben. M.: 35 cm. T.: Ny–K. Hiányoznak az embertani adatok, nincsenek adataink a csontváz megtartásáról sem. A csontvázat hanyatt fektették, alkarcsontjait a hasfalára hajtották (XIII. pozíció). Melléklete nem volt.

3. sír
A VIII. szelvényben. M.: 70 cm. T.: Ny–K. Nő, *maturus* II., kb. 40–50 éves. A csontváz jó megtartású, csak a medence és a térd csontjai voltak összezúzódva. Hanyatt fektették, a koponyája a jobb kulcscsontra billent, a jobb kezét a kulcscsontra hajlították, a balt pedig erre fektették (VII. pozíció). A lábait egy kissé felhúzták [271. tábla 2]. Melléklete nem volt.

4. sír
A X. szelvényben. M.: 45 cm. T.: Ny–K. Nő, *maturus* II., kb. 50 éves. A hanyatt fektetett csontváz jobb karcsontját a hasfalára hajlították, a bal kezét kissé behajlítva a medence peremére helyezték (XV. pozíció) [271. tábla 3].

Mellékletei:
1.1–2. Két sima hajkarika.
1.1. Nyitott, kerek átmetszetű, sima hajkarika bronzból, kihegyesített végekkel (1a. típus). Á.: 2,6 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 2,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24426 [268. tábla 1].
1.2. Nyitott, kerek átmetszetű, sima hajkarika bronzból, egymásra hajlított végekkel (1b. típus). Á.: 2,1 × 1,5 cm; h. v.: 0,15 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 2].

5. sír
A XI. szelvényben. M.: 40 cm. T.: Ny–K. Férfi, *maturus* II., kb. 40–50 éves. A csontváz jó megtartású, csak a jobb lábfej esetében észlelték ennek szétmálását. A hanyatt fektetett csontváz koponyája jobb oldalra esett, a karcsontokat felhúzták, amely alapján arra következtethetünk, hogy a tetemet halotti lepelbe csavarták. A bal alkarcsont 25°-ban be volt hajlítva (V. pozíció) [271. tábla 4].

Mellékletei:
1.1–4. Négy db bronzgomb.
1.1. Bronzgomb, ovális fejjel és kerek fülecskével (1a1. típus). Mg.: 1,3 cm; fej á.: 0,9 cm; s.: 1,0 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24425.1 [268. tábla 1].
1.2. Bronzgomb, gomba alakú fejjel és hosszú fülecskével (1a1. típus). Mg.: 1,1 cm; sz.: 0,7 cm; s.: 1,6 gramm. Ltsz.: 24425.2 [268. tábla 2].
1.3. Bronzgomb, ovális fejjel és kerek fülecskével (1a1. típus). Mg.: 1,1 cm; sz.: 0,7 cm; s.: 0,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24425.3 [268. tábla 3].
1.4. Bronzgomb, gomba alakú fejjel és kerek, töredékes fülecskével (1a1. típus). Mg.: 1,1 cm; sz.: 0,7 cm; s.: 1,6 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 4].

6. sír
A XII. szelvényben. M.: 27 cm. T.: Ny–K. Férfi, *maturus* II., kb. 50 éves. Nyújtott csontváz. Csak a jobb oldalbordái hiányoztak, de a medence csontjai is rossz megtartásúak. A koponyája balra billent, a jobb karcsontot a hasfalra helyezték, a bal alkarcsontot pedig 45°-ban behajlítva a kulcscsont irányában a mellre fektették (XVI. pozíció) [272. tábla 1]. Melléklete nem volt.

7. sír
A XIII/XIV. szelvényben. M.: 40–50 cm. T.: Ny–K. Férfi, *maturus* I., kb. 35–40 éves. A koponyája trepanált. A trepanáció átmérője: 95 mm. A közepes megtartású csontvázat hanyatt fektetve helyezték örök nyugalomra. A koponya töredékesen maradt fenn, a jobb felkar hiányzik. A koponya jobbra fordult, a karjait egymásra fektetve, a hasfalra helyezték (XIII. pozíció) [272. tábla 2]. Melléklete nem volt.

8. sír
A XIV/XV. szelvényben. M.: 30 cm. T.: Ny–K. Nő, *adultus*, kb. 20–25 éves. A hanyatt fektetett váz jobb karcsontját a hasfalára helyezték, a bal karját a váz mellett kinyújtották (II. pozíció).

Mellékletei:
1.1–3. Négy gömbsorcsüngős fülbevalóhoz tartozó bronzkarika.
1.1. Gömbsorcsüngős fülbevaló bronzkarikája a koponya mellett (4b. típus). Az alsó felületét kis spirálok díszítették. H.: 1,6 cm; s.: 0,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24407.1 [268. tábla 1].
1.2. Gömbsorcsüngős fülbevaló bronzcsüngője a koponya körül (4b. típus). H.: 1,6 cm. Ltsz.: 24407.1

[268. tábla 2].

1.3. Gömbsorcsüngős fülbevaló bronzkarikájának töredéke a koponya mellett (4b. típus). L. sz.: 1,2 cm; s.: 0,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 3].

1.4. Gömbsorcsüngős fülbevaló bronzcsüngője a koponya mellett. A felületét két helyen is spirálok díszítették (4b. típus). H.: 5,5 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [268. tábla 4].

2.1–4. Bronzgombok, melyek a csontváz mellcsontján helyezkedtek el.

2.1. Kocka alakú bronzgomb kerek fejjel, mely a gomb testéhez nyakkal csatlakozik (1a5. típus). Mg.: 1,5 cm; á.: 0,55 cm; s.: 2,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24410.1 [268. tábla 6].

2.2. Bronzgomb, ovális fejecskével, kerek fülecskével és nyakkal. A fejecskén sugaras díszítésű vonalak (1a7. típus). Mg.: 1,2 cm; fej á.: 0,7 cm; s.: 1,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24410.2 [268. tábla 7].

2.3. Bronzgomb, lencse alakú fejecskével és hosszú méretű fülecskével (1a1. típus). Mg.: 1,3 cm; fej á.: 0,8 cm; s.: 1,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24410.3 [268. tábla 8].

2.4. Bronzgomb, gomba alakú fejecskével és hosszúkás fülecskével (1a1. típus). Mg.: 1,2 cm; fej á.: 0,8 cm; s.: 1,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24410.4 [268. tábla 9].

3. Bronzlap, alaktalan. Valószínűleg ruhaveret töredéke (elveszett).

4. Vastű. H.: 3,5 cm; s.: 0,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24407.4 [268. tábla 5].

9. sír

A XV. szelvényben. M.: 10 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, jó megtartású csontváz. A hanyatt fektetett halott koponyája kissé jobbra fordult és előreesett. A helyzete alapján valamilyen szerves anyagra támaszthatták. A jobb karcsontját a mellére hajlították, a balt a hasfalra helyezték (VIII. pozíció) [272. tábla 3]. Melléklete nem volt.

10. sír

A XVI. szelvényben. M.: 40 cm. T.: Ny–K. Férfi, *maturus* II., kb. 40–50 éves. A kotrógép által feldúlt sír csontváza nagyon rossz állapotban maradt fenn. Hanyatt fektették, a bal karját a mellcsontjára helyezték, a jobb azonban hiányzik [272. tábla 4]. Melléklete nem volt.

11. sír

A XVII/XVIII. szelvényben. M.: 20 cm. T.: Ny–K. Nő, *maturus* I., kb. 30 éves. A hanyatt fektetett csontváz jobb karját a mellcsontjára helyezték, a bal karcsontját pedig a hasfalra (VIII. pozíció).

125. kép. Temesvár-Csóka erdő, az 1980-ban feltárt sírsor

Melléklete:

1. Bronzhuzal, valószínűleg hajkarika töredéke a koponya körül. H.: 1,2 cm. T. B. M. Ltsz.: 24407 [268. tábla 1].

12. sír

A XIX. szelvényben. M.: 0 cm. T.: Ny–K. A csontváz nagyon rossz megtartású, mivel a kotrógép ezt a sírt is megbolygatta. Csak a bal lábcsont, a jobb sípcsont és a szárkapocscsont maradt sértetlen. Melléklete nem volt/ nem maradt meg.

13. sír

A XXII. szelvényben. M.: 30 cm. T.: Ny–K. Nő, *maturus* I., kb. 40 éves. A hanyatt fektetett váz nagyon rossz állapotban maradt fent, a felső testrésze majdnem teljesen megsemmisült. Nem maradt fenn sem a koponyája, sem a jobb karcsontja. Az ásatási naplóból kiderül, hogy a sírt megbolygatták. Lényeges, hogy csak a váz felső részénél észlelte az ásató a bolygatás nyomait [273. tábla 1].

Mellékletei:

1. Öntöttbronz fülbevaló a koponya helyén (1b. típus). A fülbevaló lemeze félhold alakú, belső íve hullámos, a csüngőjén bogyós öntött díszítések, akárcsak a félhold alakú lemezen. A fülbevaló karikája kerek átmetszetű és ovális kört írva le, beakasztó kampóval csatlakozik a lemez másik részén lévő horoghoz. Mg.: 3,8 cm; s.: 2,5 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24420 [269. tábla 1].
2. Lemezes bronzgomb a koponya helyén (2a1. típus). A gombnak csak a fele maradt meg. A feje kerek, hosszúkás fülecskével. Á.: 1,4 cm; s.: 1,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24421 [269. tábla 4].

3.1–2. Két lemezes fejesgyűrű.

3.1. Bronz fejes pántgyűrű a bal sípcsont mellett (5d1. típus). A gyűrű feje rombikus formában kilapított, a pecsétlője azonban kerek. A pecsétlőjében egy bevésett széttárt szárnyú sas figyelhető meg. Mg.: 2,0 cm; a gyűrű fejének sz.: 1,5 cm; á.: 2,1 cm; s.: 3,9 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24423 [269. tábla 3].

3.2. Lemezes fejesgyűrű a bal sípcsonttól É-ra (5f. típus). A gyűrű feje profilból nézve félkör alakban ugrik ki. A gyűrű fején koncentrikus bevésett díszítésű pontocskák. Mg.: 2,0 cm; á.: 2,0 cm; a gyűrű fejének sz.: 1,1 cm; s.: 2,3 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24422 [269. tábla 2].

4. Huzaldarabok. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [269. tábla 7–9].
5. Bronzból készült alaktalan lemezek. T. B. M. Ltsz.: leltározatlanok [269. tábla 5–6].

14. sír

A XXIII. szelvényben. M.: 18 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű, jó megtartású csontvázat hanyatt fektetve temették el. A kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció) [273. tábla 2]. Melléklete nem volt.

15. sír

A XXIV/XXV. szelvényben. M.: 10 cm. T.: Ny–K. A hanyatt fektetett ismeretlen nemű csontváz rossz megtartású volt. A bal karcsontját a mellére helyezték. Ezt a sírt is feldúlta a kotrógép. Melléklete nem volt.

16. sír

A XXVIII. szelvényben. M.: Nincs információ. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású ismeretlen nemű csontváz. Ezt a temetkezést is feldúlta a kotrógép. Nem sikerült megfigyelni a karcsontok helyzetét sem.

Melléklete:

1. Öntöttbronz líra alakú csat, a medence csontjainál (2b. típus). A csatkarikája félkör átmetszetű és tojásdad alakú, a végeinél két dudor észlelhető. A csatnak hiányzik a tüskéje. H.: 2,4 cm; sz.: 2,1 cm; karika v.: 0,4 cm; s.: 3,8 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24424 [269. tábla 1].

17. sír

A XXIX. szelvényben. M.: 20 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű csontváz rossz megtartású, mivel a sírt a kotrógép megbolygatta. A hanyatt fektetett csontváz karcsontjainak helyzetét nem ismerjük. Melléklete nem volt.

18. sír

A XXXI. szelvényben. M.: 25 cm. T.: Ny–K. Nő, *adultus*. A csontváz megtartása relatíve jó, bár a koponya töredékesen maradt fent, a csontváz többi része érintetlen. A sírt a kotrógép megbolygatta. A hanyatt fektetett váz koponyája balra fordult, a bal kezét a test jobb felén át kinyújtották, míg a jobb karcsont a medence peremére került (VI. pozíció). Nem tartjuk kizártnak, hogy valamilyen lepelbe, gyékénybe csavarva temették el [273. tábla 3].

Mellékletei:

1. Öntött fülbevaló ezüstből, a koponya körül. A szőlőfürtcsüngős fülbevalók öntött változatához tartozik (1b. típus). A fülbevaló karikájának végén, illetve a szemközti oldalon egy-egy granulált koszorút utánzó hármas öntvény, a közepén pedig egy „szőlőfürt". Ezek a domborulatok granulált gömböcskéket mintáznak. Mg.: 3,7 cm; á.: 2,4 cm; s.: 3,4 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24409 [269. tábla 1].
2. Öntött bronzgomb a mellen (1a2. típus). A feje félkör alakú, hosszúkás fülecskével, amely a fejhez nyakkal csatlakozik. A bronzgomb fejének felületén kereszt látható. Mg.: 1,1 cm; á.: 0,3 cm; s.: 1,1 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24408 [269. tábla 2].

19. sír

A XVIII/XIX. szelvényben. M.: 25 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású férfi, *maturus* csontváz. A hanyatt fektetett váz koponyája jobbra fordult, a karcsontjai pedig a váz mellett kinyújtva (I. pozíció) [273. tábla 4].

Mellékletei:

1.1–2. Három db körte alakú hajkarika.

1.1. Vaskos bronzból készült körte alakú hajkarika, nyitott, kerek átmetszetű (2a. típus). Á.: 2,2 × 1,9 cm; h. v.: 0,35 cm. T. B. M. Ltsz.: 24416.1 [269. tábla 1].

1.2. Bronzból készült, kerek átmetszetű, körte alakú hajkarika (2a. típus). Á.: 1,9 cm. T. B. M. Ltsz.: 24416.2 [269. tábla 2].

1.3. Bronzból készült, kerek átmetszetű, körte alakú hajkarika (2a. típus). Á.: 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [269. tábla 3].

2.1–6. Gyöngyök.

2.1. Korong alakú üveggyöngy, zöldes és piros-sárga színű vonallal és hullámokkal díszítve (Szilágyi 27. típus – 1.11. típus). Á.: 1,7 cm; mg.: 0,9 cm. T. B. M. Ltsz.: 24418 [269. tábla 6].
2.2. Korong alakú kis barna gyöngy csontból, félkör átmetszetű (Szilágyi 27. típus – 1.10. típus). Á.: 1,0 cm; mg.: 0,5 cm. T. B. M. Ltsz.: 24415 [269. tábla 7].
2.3. Kisméretű vörös kásagyöngy (Szilágyi 37. típus – 1.8. típus). Á.: 0,5 cm; mg.: 0,4 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [269. tábla 8].
2.4. Korong alakú, töredékes vörös agyaggyöngy (Szilágyi 18–19. típus – 2.4. típus). Á.: 1,4 × 1,3 cm; mg.: 0,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 24419 [269. tábla 9].
2.5–6. Két db kis gyöngyöcske mészkőből. Á.: 1,4–1,1 cm; mg.: 1,3 cm és 0,55 cm (elvesztek).
3.1–2. Két gyűrű.
3.1. Bronz fejesgyűrű, a bal kéz egyik ujján (3d. típus). A fej profilból vizsgálva gomba alakú és kihegyesedik, a felületét bevésett sugaras vonalakkal díszítették. Mg.: 2,3 cm; á.: 2,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 24417 [269. tábla 5].
3.2. Félkör átmetszetű, zárt karikagyűrű ezüstből, a jobb kéz egyik ujján (4a3. típus). Á.: 2,2 cm; l. v.: 0,4 cm; s.: 3,2 gramm. T. B. M. Ltsz.: 24435 [269. tábla 4].

20. sír

A 2. szelvényben, a XVII. szelvény jobb oldalán. M.: 10 cm. T.: Ny–K. Gyermek, *infans* II. A hanyatt fektetett váz bal alkarcsontját a hasfalra helyezték, a jobb karja hiányzik.

Mellékletei:

1. Nyitott, kerek átmetszetű, kisméretű 1a. típusú bronz hajkarika a koponya körül. Á.: 1,3 cm; h. v.: 0,1 cm. T. B. M. Ltsz.: 24416.1 [269. tábla 1].
2.1–2. Két db töredékes bronz fülesgomb.
2.1. Töredékes bronz fülesgomb a mellcsonton (1b1. típus). A kerek fejhez forrasztották az ugyancsak kerek fülecskét. Mg.: 1,4 cm; á.: 1,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [269. tábla 2].
2.2 Töredékes bronz fülesgomb a mellcsonton (1b1. típus). A kerek alakú fejhez forrasztották az ugyancsak kerek fülecskét. Mg.: 1,5 cm; á.: 1,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [269. tábla 3].
3. Alaktalan bronz verettöredék a mellcsonton. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan.

143.4. ÉRTÉKELÉS

143.4.1. A temetőrész kiterjedése

A lelőhelyről eddig 33 – zömében mellékletes – sír ismert, ehhez hozzászámítható még további 8 melléklet nélküli sír, amelyet A. Fota nem dokumentált. A munkások által a múzeumba vitt mellékletek alapján a korábban feldúlt sírok számát pedig kb. 5–6-ra becsülhetjük.

A lelőhellyel kapcsolatba hozható sírok számát tehát kb. 46–47-ra tehetjük. A temető kiterjedéséről csak annyit mondhatunk el, hogy Alexandru Rădulescu egyértelműen elérte a temető É-i végét, a lelőhely D-i, Ny-i és K-i oldalainak kiterjedését azonban egyelőre nem határozhatjuk meg.

143.4.2. Temetkezési szokások

Ahogyan az összegző térképünkről is kiderülhetett az Alexandru Rădulescu által feltárt 20 temetkezés meglehetősen egységes képet mutat: a feltárt sírok ugyanis egy hosszú sort alkotnak, melyen belül további kisebb csoportokat figyelhetünk meg. E sírsortól Ny-ra kerültek elő a fegyveres–jelképes lovastemetkezések.

Antropológiai elemzés sajnos csak az Alexandru Rădulescu által feltárt sírcsoport 13 csontvázáról készült. Alexandru Rădulescu dokumentációja nem tartalmazott adatokat a sírgödrök alakjáról, gyanítható azonban, hogy ezek egyszerű, lekerekített sarkú téglalap alakú gödrök lehettek. A sírok mélységének középarányosa

Sírok	Nem – kor
1. sír	férfi, *maturus* I., kb. 35–40 éves
2. sír	–
3. sír	nő, *maturus* II., kb. 40–50 éves
4. sír	nő, *maturus* II., kb. 50 éves
5. sír	férfi, *maturus* II., kb. 40–50 éves
6. sír	férfi, *maturus* II., kb. 50 éves
7. sír	férfi, *maturus* I., kb. 35–40 éves
8. sír	nő, *adultus*, kb. 20–25 éves
9. sír	–
10. sír	férfi, *maturus* II., kb. 40–50 éves
11. sír	nő, *maturus* I., kb. 30 éves
12. sír	–
13. sír	nő, *maturus* I., kb. 40 éves
14. sír	–
15. sír	–
16. sír	–
17. sír	–
18. sír	nő, *adultus*
19. sír	jó megtartású férfi, *maturus* csontváz
20. sír	gyermek, *infans* II.

126. kép. A temesvári temető csontvázainak neme és életkora

28 cm, azonban ha hozzászámítjuk a kotrógépek által eltávolított 60–70 cm-es földréteget is, akkor a sírgödrök általános mélységét kb. 90–100 cm körül határozhtajuk meg.

A temesvári temetőben a sírok általánosan Ny–K-i tájolásúak. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe, egyetlen kivételt a 9. sír képez. Ennek fejét valamilyen szerves anyagra helyezhették [260. tábla 3].

A karcsontok a következő helyzetekben kerültek elő:

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 14. és 19. sír.
2. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): L és a 8. sír.
3. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig 25–30°-ban behajlítottan (V. pozíció): 5. sír.
4. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 15–20°, illetve 40°-ban behajlítottan a medencén (VI. pozíció): J és a 18. sír.
5. A két kéz a kulcscsontokra hajlítva vagy egymáson átrakva, kb. 22–45°-ban (VII. pozíció): 3. sír.
6. A jobb kéz a mellcsontra hajlítva 45°-ban, a bal pedig a medencére helyezve 90°-ban (VIII. pozíció): 9. és a 11. sír.
7. Ölbe- vagy karbatett kezek (XIII. pozíció): 2. és 7. sír.
8. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett kezek, illetve a kezeket összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték (XIV. pozíció): M és az 1. sír.
9. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig 45°-ban a medencére helyezve (XV. pozíció): 4. sír.
10. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig a kulcscsontra vagy a mellcsontra hajtva (XVI. pozíció): 6. sír.

Áttekintve a karcsontok nagyon változatos helyzetét, próbáltuk az általunk használt öt fő kar elrendezési csoportot ebben az esetben is alkalmazni. Ez alapján az I. csoportba az I., IV–VI. karhelyzeteket (5 eset), a II. csoportba a II–III., IX. és XV. karhelyzet-variációkat (3 eset), a III. csoportba a VII–VIII., X–XII., XVI–XVII. karhelyzet-variációkat (3 eset), a IV. csoportba a XIV. (2 eset) karhelyzet-variációkat, az V. csoportba pedig a XIII. pozíciót soroltuk (2 eset).

Ezek alapján a következőket szögezhetjük le:

1. Az I. csoportba sorolható karhelyzetek viszonylag kisebb számban kerültek elő (5 eset).
2. Nagyobb arányban fordulnak elő (10 alkalommal) a II–V. csoporthoz sorolható kéztartások.

Egyes vélemények szerint a II–V. csoport kartartásai a bizánci kereszténység (vagy csak önmagában a kereszténység) hatását mutatják.[583] Anélkül, hogy véleményt formálnánk e vitában, megállapíthatjuk, hogy ez a csoport a temesvári temetőben a legnagyobb halmazt képezi.

Ezen adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a nagyon változatos karhelyzetek a D-Alföld 10–11. századi temetőinek jellegzetességei közé tartoznak. Arra a kérdésre, hogy ez a temesvári temető esetében pontosan mire utal, nehéz lenne válaszolni. Nem kizárt, hogy a helyi népesség keresztény mivoltára. Mi magunk úgy véljük, hogy mindez egy heterogén identitású közösségre enged következtetni.

A 7. sírban nyugvó személy koponyáján tényleges trepanációt regisztráltak. Ez a szokás elsősorban a 10. századra jellemző, de kimutatható még a 11. században is.[584]

A honfoglalás korának jellegzetes temetkezései közé sorolhatók a lovastemetkezések. Az Alexandru Fota által feltárt A sírból két kengyel került elő, amely a nyereg sírba tételét valószínűsíti. A temetkezés tehát a Bálint I. csoportba sorolható.[585] Ugyanakkor a munkások még három további kengyelt jutattak a múzeumba (ebből kettő egy párt képez), tehát legkevesebb még két (talán jelképes) lovassírnak kellett lennie a temesvári temetőben.

143.4.3. A temetőrész leletanyagának elemzése

Az eddig feltárt temetőrész sírjai közül – tudomásunk szerint – pontosan 22-ből került elő melléklet: míg az Alexandru Fota által feltárt temetkezések közül összesen 13-ban volt melléklet, addig az Alexandru Rădulescu által feltárt 20 sír közül 9-ben helyeztek el mellékletet. A lényeges különbség a két csoport között az volt, hogy míg az első csoportban összesen hat fegyveres temetkezést regisztráltak, addig az Alexandru Rădulescu-féle ásatásból csupán kisebb ékszerek kerültek elő. Ráadásul a Fota által feltárt sírokból előkerült karperecek ismeretlenek a későbbi tervásatás során kibontott sírokból. Ugyanakkor mindkét csoport sírjaira jellemzőek a hajkarikák és a gyűrűk.

A sírokból jelentős mennyiségben kerültek elő különböző ékszerek. A fejékszerek legismertebb darabjai a hajkarikák különböző típus-változatai. A 41 síros temetőrész hét sírjából ismert 13 különböző típusú hajkarika (17,50%):

1. Egyszerű sima hajkarika típus-változat, a végei egymással szemben (1a. típus): H (2 példány – Br.), J (1 példány – Br.), L (2 példány – Br.), M (1 példány – Br.), 4 (1 példány – Br.) és 20. sír (1 példány – Br.).

[583] Szabó 1984, 83–97; Takács 2005, 85–102.
[584] Grynaeus 1996, 56–103.
[585] Bálint 1969, 107–117.

2. Kerek átmetszetű, sima, nyitott hajkarika, egymásra hajló végekkel (1b. típus): H (2 példány – Br.), L (1 példány – Br.) és a 4. sír (1 példány – Br.).
3. Kisebb méretű, körte formájú hajkarika, a végei szemben egymással (2a. típus): 19. sír (3 példány – Br.).

Nem tudtuk besorolni az E, illetve a 11. sírok töredékeit.

Ahogyan azt láthatjuk, a temetkezésekből Temesvárott is eltérő számban kerültek elő hajkarikák: egy hajkarika ismert a J, M és a 20. sírból (és egy hajkarikára utal a töredék a 11. sírból), két példány került elő elő a 4. temetkezésekből, három-három példány az L és a 19., négy példány pedig a H sírból. A hajkarikák eltérő száma eltérő funkcióra is utalhat.

A sima 1a–b. típusú hajkarika a 10–11. század folyamatosan előforduló leleteként értékelhető.[586] Ezzel ellentétben a körte alakú hajkarikák (2a–b. típus) csak a 10–11. század fordulóján jelennek meg a viseletben.[587]

A Csóka erdei temetőből több fülbevaló került elő: a 8. sírból két gömbsorcsüngős fülbevaló karikája került elő, a 13. és a 18. sírból pedig egy-egy öntött szőlőfürtcsüngős példány. Másodlagos helyzetet tölthetett be az E sír fülbevaló karikája. A gömbsorcsüngős típus Kárpát-medencei megjelenését a szakirodalom a honfoglaló magyarokhoz köti. A tárgytípus viszont egészen a 11. század elejéig maradt használatban.[588]

Más megítélés alá esik a szőlőfürtcsüngős fülbevalók durvább, öntött változata. A temesvári Csóka erdei temetőrész 13. sírjában lelt öntöttbronz fülbevaló lemeze félhold alakú, a belső íve hullámos, a csüngőn és a félhold alakú lemezén bogyós díszítések láthatók, valószínűleg a szőlőfürtöt próbálták ez utóbbival – gyengébb minőségben – jelképezni. A tárgy ebből a szempontból nagymértékben hasonlít a dettai példányhoz. A fülbevaló karikája körkörös átmetszetű és ovális kört írva le egy beakasztó kampóval csatlakozik a lemez másik részén kialakított horoghoz. Ez a megoldás egyébként egyáltalán nem jellemző a szőlőfürtcsüngős fülbevalókra, sokkal inkább a D-i eredetű, jó minőségű fülbevalók technikai megoldásáról van szó.

A második példány, a 18. sír fülbevalója mind minőségében, mind gyártási technológiájában eltér az előbbi, nagyon gyenge minőségű példánytól. Az egybeöntött ezüstből készült példány a szőlőfürtcsüngős fülbevalók öntött változatához tartozik. A fülbevaló karikájának a végén, illetve a szemközti oldalon egy-egy granulált koszorút utánzó, hármas öntvényforma került, a közepén pedig egy „szőlőfürt” helyezkedik el. Az öntvény ezen része nagyban hasonlít a „klasszikus” szőlődíszre: a felső, nagyobb méretű gömböt egy hármas gömbsor követi a karika belső íve fölött, a karikán kívül két hármas gömbsor található, a tárgyat pedig egy nagyobb gömb zárja. A tárgy tehát a klasszikus szőlőfürtcsüngős fülbevalók tipológiailag igen közelálló öntvény reprodukciója.

Több temetkezés mellékletei közül kerültek elő gyöngyök. Egy félkör átmetszetű zöld üveggyöngyöt a munkások hozták a múzeumba, ezenkívül a 19. sírból ismert egy gyöngysor: zöldes, valamint sárga és piros hullámvonal díszítésű üveggyöngy, egy barna félkör átmetszetű csontgyöngy, 2 hasonló mészkőgyöngy (elveszett), illetve egy korong alakú vörös agyaggyöngy. Meglepő a gyöngysor megjelenése a férfinak meghatározott temetkezésben, de az sem elképzelhetetlen, hogy tévedés történt a csontváz antropológiai meghatározása során.

Vasból készült hajtűt a 8., női sírból ismerünk.

Amulett a fegyveres F jelű sírból került elő. A valószínűleg farkasfog a mellcsonton feküdt, az egyik vége felé fokozatosan kihegyesedik. Ahogyan más példák is alátámasztják, óvó–védő funkciója lehetett, kérdéses ugyanakkor a nyakban való használata, ugyanis egyik részén sem fúrták át.

Két huzalból készült nyakperec is előkerült a lelőhelyen. Mindkettőt a kotrógépen dolgozó munkások szolgáltatták be a múzeumnak. Az egyik példány eléggé vaskos, kerek átmetszetű, hurkos-kampós szerkezettel, a másik nyakperecnek csak egy töredéke maradt meg. Az épségben maradt példány bronzból készült, a másik sárga színe rézre utalhat. A vastagabb, egyetlen huzalból készített huzalnyakperec a 10. század utolsó negyedében jelent meg és a 11. század közepéig maradt használatban.[589]

Két db csüngős ingnyakveret a D sírból került elő. A tárgy veretének közeli párhuzamai Bugyi, Magyarlapád-Gorgány, Kaba, Feketető[590] lelőhelyekről kerültek elő. Tárgyunk csüngőinek analógiáit Győrszentivánon és Székesfehérvár-Demkóhegyen dokumentálták.[591] Bakay Kornél a székesfehérvári demkóhegyi leleteket (sodrott nyakperec, állatfejes karperec, csüngős kaftánveret) 950 és 1020 közé keltezte.

Gombok is szép számmal kerültek elő Temesvárott. E tárgytípus a B, 5., 8., 13., 18. és a 20. sírokból ismert. Két további példányt a kotrógépen dolgozó munkások hoztak a múzeumba. A tárgyak anyaga kivétel nélkül bronz.

[586] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[587] Tettamanti 1971, 219; Szőke–Vándor 1987, 53.
[588] Révész 1988, 141–159.
[589] Szőke 1962, 93; Szabó 1978–1979, 52–54, 19. jegyzet.
[590] Hampel 1904, 147, 174; Stanojev 1989, 130, 703–707.
[591] Bakay 1965–1966, 45–75; Bálint 1991, *Taf.* XL. 28.

A gombokat megpróbáltuk rendszerezni. Két típus négy altípusát sikerült elkülönítenünk:

1a1. típus: lencse, illetve gomba alakú fejjel és kerek fülecskével ellátott gomb. A fejet és fülecskét egy nyak köti össze: B sír (1 példány), 5. (4 példány) és a 8. sír (1 példány), illetve egy példány a munkások által feldúlt sírból/sírokból származik.

1a2. típus: gomba alakú fején kereszt alakú díszítéssel ellátott gomb. Egyetlen példányát a 18. sírból ismerjük.

1a5. típus: egyszerű, tömör, öntött, kocka fejű gomb. Egyetlen példányát a 8. sírból ismerjük.

1a7. típus: egyszerű, tömör, öntött, ovális alakú fejecskéjén sugaras díszítésű fülesgomb. A 8. sírban regisztráltak egy példányt.

2a1. típus: kerek fejű lemezes bronzgomb. A 13. sírból ismerjük. (1 példány).

A sírbeli helyzetük alapján bizton állíthatjuk, hogy kaftán vagy más ruha begombolására használták ezeket. A gombok elsősorban azokból a sírokból ismertek, amelyek a temető szélén helyezkedtek el.

A 18. sírban talált gomba alakú gomb fején egy kereszt látható, a 8. sír lencse alakú fejjel ellátott gombján pedig sugaras díszítés.[592] E típusú gombok a 10. század teljes hosszában használatban voltak.[593]

A temetőből nagy számban kerültek elő a karperecek különböző típusai is. Összesen 11 példány került elő, ebből azonban kettő sajnos szórványként. Az így fennmaradó kilenc példány hét temetkezésből került elő.

A temesvári temetőből származó karperecek a következő típusokhoz sorolhatók:

1. Huzalkarperecek (2a. típus) a B, D, F, G és I sírból kerültek elő. Érdekes jelenség, hogy ezekben a temetkezésekben a tárgyból mindössze egyetlen példány került elő és majdnem mindegyik sírban fegyveres férfi nyugodott. E típus a 10. század első felében tűnik fel és használatban maradt a 11. század második feléig.[594]
2. Rombusz átmenetszetű karperecek (2d. típus) öt példánya három sírból került elő (J, L és M sír). A J és L sírból két példány, míg az M sírból egy példány ismert. A rombusz átmetszetű karperecek a 10. század legvégén vagy a 11. század elején terjedtek el és a 12. század elejéig maradtak használatban.[595]
3. Szórványként került elő egy állatfejes, sodrást utánzóan nyitott karperec (5c. típus). Ez a típusváltozat a Kovács 3a. típushoz tartozik, amely a 10. század végén terjedt el, használata viszont kimutatható egészen a 11. század közepéig.[596]

Lényegesnek tartjuk leszögezni: a két karperecet tartalmazó temetkezésekből előkerült példányok ugyanazon típushoz sorolhatók.

A temesvári temetőben számos gyűrű is előkerült. Összesen 5 temetkezésből különböző gyűrűtípusok 11 példánya került elő. Érdekes jelenség, hogy általában két vagy három gyűrű került elő síronként (E, M, 13. és a 19. sírok), csupán egyetlen esetben fordult elő, hogy a gyűrű egymagában állt (J sír), miközben a Kárpát-medence más temetőiben leginkább egy gyűrűt találtak a régészek síronként.

A gyűrűk nemcsak nagyobb mennyiségben kerültek elő, de nagyon változatos variációkban is. Összességében öt típus kilenc változatát sikerült megkülönböztetnünk:

1. Nyitott, kerek átmetszetű bronz huzalgyűrű (1a. típus): szórvány (1 példány – Br.). E gyűrűtípus már a 10. század elején megjelenik, de használatban marad a 11. században is.[597]

2.1. A J és M sírból egy, illetve kettő nyitott, rombusz átmetszetű bronz huzalgyűrű ismert. E gyűrűtípus használatának a kezdetét a 10. század végétől számíthatjuk, és ennek nem mondanak ellent a temesvári temető leletei sem.[598]

2.2. Az M sírból egy nyitott, hatszög átmetszetű gyűrű is ismert (2b. típus). A típus ugyancsak a 10. század végétől datálható.

3.1. Bronzból öntött, kerek fejesgyűrűt, ovális átmetszetű pánttal a 19. sírból ismerünk (3d. típus).

3.2. Bronzból öntött fejesgyűrűt, gomba átmetszetű fejjel és félkör átmetszetű pánttal az E sírból ismerünk (3f. típus). A fej felületét sugaras bevésett vonalakkal díszítették.

4. Zárt, félkör átmetszetű bronzgyűrű a 19. sírból ismert (4a3. típus). E gyűrűtípus is a 10–11. század fordulójától keltezhető.[599]

5.1. Nyitott, bronz pántgyűrű (5a. típus) két példánya az E sírból került elő. E tárgytípus az egész 10. században használatban volt, de divatban maradt a 11. században is.[600]

5.2. Széles fejű sas ábrázolásos pántgyűrű került elő a 13. sírból (5d1. típus). A fej felületén (a pecsétlőjében), bemetszett, kitárt szárnyú sas alakját láthatjuk. Ezeket a gyűrűket a 10. század második felétől a 11. század első harmadáig keltezhetjük.[601]

[592] Párhuzamok: Karos-II. temető 14. sír (Révész 1996a, 23. tábla 15–16).
[593] K. k. 1996, 45.
[594] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Révész 1996a, 91.
[595] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.
[596] Kovács 1994, 134, *Abb.* 31.
[597] Révész 1996a, 93.
[598] Szőke–Vándor 1987.
[599] Szőke 1962, 97–98.
[600] K. k. 1996, 55.
[601] Harhoiu et al. 2009, 245–249.

5.3. Félkör alakú, kiszélesített pántú gyűrűt, melynek felületét kis, koncentrikus köröcskékkel díszítették (5f. típus) a 13. sírból ismerünk.

A líra alakú csat, amely a 16. sírból került elő, a 10–11. században általánosan használt tárgy volt.[602]

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek, a temesvári temetőrészből elsősorban íjászfelszerelések darabjai, pontosabban nyílcsúcsok és tegezrészek kerültek elő (az A, B, C, E, F és G sírból).

A hat nyílcsúcsos temetkezésből a következő típusú nyílcsúcsok láttak napvilágot:

1. Rövid vágóélű egyszerű deltoid nyílcsúcs (1a. típus): A (2 példány), C (2 példány), E (2 példány), F (2 példány), G sír (4 példány) és szórványként (2 példány).
2. Rövid vágóélű, ívelt élű deltoid nyílcsúcs (1b. típus): B (1 példány).
3. Hosszú vágóélű, alul ívelt élű deltoid nyílcsúcs (2b. típus): A (1 példány), C (1 példány), F (1 példány) és G sír (1 példány).
4. Hosszú vágóélű, köpűs deltoid nyílcsúcs (2c. típus): A sír (1 példány).
5. Egyszerű rombusz alakú nyílcsúcs (3a. típus): A (2 példány), B (2 példány), C (2 példány), E (1 példány), F (3 példány) és G sír (1 példány), szórvány (1 példány).
6. Rombusz alakú, alsó részén ívelt nyílcsúcs (3c. típus): C sír (1 példány).
7. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): B (1 példány), E (1 példány) és F sír (1 példány).
8. Véső alakú nyílcsúcs (9. típus): E sír (1 példány).

Három példányt (A, F sír és egy szórvány), töredezettségük miatt nem sorolhatunk egyik típusba sem.

A hat temetkezésből tehát 7 (A, C és F sír), 6 (G sír), 5 (E sír), illetve 4 db (B sír) nyílcsúcs került elő. E temetőrész nyílcsúcsainak száma tehát semmiben sem tér el a magyar szállásterület más temetőiben megszokott számoktól.

Tegezfelszerelést a B, illetve a G sírból ismerünk. A B sírból két tegezhez tartozó függesztőfül került elő, illetve a függesztésnél fontos szerepet játszó két karika. A két függesztő a tegez alsó és felső részén helyezkedhetett el, míg a két karika szíjelosztó szerepet játszhatott a tegezen.

A G sírból a tegez függesztőpálcáját, illetve egy vastöredéket ismerünk. A trapéz alakú tegez (amelyet fából, csontból és bőrből készíthettek) a harcos lábára hullott alá, és ezen a részen lehetett a függesztőpálca is.

A B sírból fokos-balta került elő. A fegyvertípussal foglalkozó Kovács László korábban 23 lelőhelyet gyűjtött össze,[603] azonban az utolsó évtizedben további példányok kerültek elő.[604] A temesvári fegyvert a 10. század végére–11. század elejére keltezzük.

Kengyelek csupán az A sírból kerültek elő, bár további három példányt a kotrógépen dolgozó munkások hoztak a múzeumba. Az A sír két kengyelvasa a körte alakú kengyelek két nagyon eltérő változatát képviselik (2a1. és 1e. típus). Az első változat füle négyszög alakú és nyak nélkül csatlakozik a kengyel száraihoz, amelyek a széles, bordázott talpalóval egyesülnek. Ez a tárgy tehát egy tipikus körte alakú kengyel.

A második változat esetében a fül trapéz alakú és nyak nélkül csatlakozik a szárakhoz, amelyek ívelten egyesülnek a talpalóval. Mind a két kengyelvas kör átmetszetű szárakkal rendelkezik.

Ugyancsak a körte alakú kengyelek csoportjába tartozik a munkások által a múzeumba vitt kengyelvasak egyike (1a1. típus). A kengyel füle trapéz alakú és nyak nélkül csatlakozik a szárakhoz, amelyek ellapulva kapcsolódnak a széles, félkör alakú talpalóhoz. A talpaló alsó részén vastag borda fut keresztül.

Az utolsó két kengyelvas trapéz alakú példányok. Legyező alakú fülekkel, rövid nyakkal, kiugró vállakkal, kör vagy rombusz átmetszetű szárakkal és bordázott talpalóval rendelkeznek. A temesvári példányokon megfigyelhetőek a szár és a talpaló közötti gombok is. Kovács László elemzése alapján e tárgytípus a 10. század közepétől terjedt el.[605]

143.4.4. A temetőrész keltezése

A leletanyag elemzése során arra a megállapításra juthattunk, hogy a temetőrészt a 10. század végére–a 11. század első harmadára keltezhetjük. A módszeresen feltárt egyetlen sírsortól Ny-i irányban feküdtek a fegyveres–lovas temetkezések, azonban ezekkel együtt olyan mellékletű sírok is előkerültek, amelyekből a 11. századra jellemző rombusz átmetszetű és állatfejes karperecek, valamint négyzet és sokszög átmetszetű gyűrűk kerültek elő. A tervásatás során feltárt sírsor majdnem közepéről, a 8. sírból egy gömbsorcsüngős fülbevaló maradt ránk, tőle északabbra, a 13. sírból a század második felére, illetve a század végére jellemző hibrid öntött szőlőfürtcsüngős fülbevaló, a pecsétlőjében sast ábrázoló gyűrű, a 19. sírból pedig 2a. típusú, körte alakú hajkarikák és zárt karikagyűrű került elő. A feltárt

[602] Révész 1989, 513–541.

[603] Kovács 1980, 74–78.

[604] Három példány a karosi II. és III. temetőből ismert (II. temető 69., III. temető 3. és 8. sír), egy-egy példány pedig Ibrány-Esbóhalomról, a Hajdúszoboszló-árkoshalomi 109. sírból, a püspökladányi 38. sírból és a Kiskunfélegyháza-külsőgalambosi 2. sírból (Révész 1996a, 32, 34–35, 108. tábla 1, 113. tábla 8, 117. tábla 7; K. k. 1996, 147; M. Nepper 2002, 47. tábla 2; Balogh 2002, 2. kép 6).

[605] Néhány példány a század második felére történő keltezése könnyen megkérdőjelezhető. Itt meg kell említsük, hogy a karosi II. temető 41. és a kolozsvári 1. sír leletanyaga a század első felére keltezi e temetkezéseket.

sor szélén az a 18. sír áll, amelyből ugyancsak öntött szőlőfürtcsüngős fülbevaló került elő. Úgy véljük, hogy ezt a sort tehát a 10. század végére – a 11. század első harmadára keltezhetjük, akárcsak a rombusz átmetszetű karpereces és sokszög átmetszetű gyűrűs sírokat. Azt, hogy a fegyveres, huzalkarpereces sírok milyen időrendi viszonyban állnak a rombusz átmetszetű karpereces mellékletű sírokkal, még sejteni sem lehet, azonban a feltárások méretei miatt egyértelmű, hogy egy csoportban lehettek a fegyveres sírokkal. A vejtei sírok példája alapján (a 4. rombusz átmetszetű karpereces sír mellé ugyancsak fegyveres egyént temettek, vagyis időrendi szempontból közeli temetkezésekről beszélhetünk) úgy véljük, hogy kronológiai értelemben a két csoport (A–M, illetve az 1–20. sírok) között lényeges különbség nincsen. Egy dolgot leszögezhetünk: a század második felére, illetve végétől keltezhető temetőt a leletanyaga alapján biztosan használták még a 11. század első harmadában is.

143.4.5. Összefoglalás

A feltárt 41 sír egy feltehetően jóval nagyobb méretű temetőről ad egy kissé szegényes látleletet. Temetkezési szokásaik (fegyveres és lovastemetkezések) alapján egyértelműen pogány közösségről beszélhetünk. A temetőt eddigi adataink alapján a 10. század utolsó harmadában már használták, de bizonyosan ástak itt még sírokat a 11. század első felében is.

A leletanyaga alapján nem beszélhetünk egy gazdag közösségről, ugyanis a 41 feltárt sír közül összesen 22-ből került elő melléklet. A temetőben egyébként is kevés fémmelléklet látott napvilágot (18 sírban volt fém), a nemesfém tárgyak száma viszont még az átlagosnál is csekélyebb. E helyzetet a 127. kép illusztrálja.

A 41 sírból tehát 8,9 gramm ezüst, illetve 6,6 gramm aranyozott bronztárgy és kb. 417,8 gramm bronz ismert. Összesen tehát 10,19 gramm bronz jut egy sírra.

A hat fegyveres sír (ez a sírok 30%-a), együtt a 20 melléklet nélküli temetkezéssel egy olyan 10. századi D-alföldi pogány, rurális közösségről árulkodik, amelynek leletanyagában biztosan megjelennek az É-ra irányuló balkáni kereskedelmi utak hatásaiként értelmezhető elemek is (mint például a nagyon változatos fejesgyűrű típusok).

Sírok	**Ag**	**Aranyozott Br**	**Br**
B sír			–
D sír		6,6 g	11,5 g
E sír	1,2 g		23,7 g
F sír			24,7 g
G sír			13,8 g
H sír			14,1 g
I sír			24,7 g
J sír			108,6 g
L sír	3,9 g		104,1 g
M sír			53,8 g
4. sír			2,6 g
5. sír			4,1 g
8. sír	0,4 g		6,4 g
13. sír			9,8 g
16. sír			3,8 g
18. sír	3,4 g		1,1 g
19. sír			kb. 7,0 g
20. sír			kb. 4,0 g
Összesen:	8,9 g	6,6 g	417,8 g

127. kép. A temesvári temetőből előkerült fémmennyiség síronként

Arra a kérdésre, hogy ez a közösség milyen kapcsolatba került/kerülhetett a kereszténységgel, nem tudunk kielégítő választ adni. Mannheim Károly érvelése szerint az eszmék átköltöztetése egyik társadalmi környezetből a másikba megváltoztatja jelentésüket és funkciójukat,[606] következésképpen az ezt szimbolizáló anyagi kultúra termékei is természetesen elvesztik eredeti funkciójukat és a szimbólumaikból táplálkozó jelentőségüket. Ugyanakkor nem tagadható le, hogy a kereszténység egyes elemeivel biztosan megismerkedhetett már ez a közösség, azonban éppen a mellékletadás és főleg a pogány fegyveres kultusz jelenléte alapján az itt temetkezőket egyáltalán nem lehet keresztényi közösségnek tekinteni.

A Temesvár mellett feltárt temetőt már biztosan használták a 10. század második felében, de temettek még ide a 11. század első harmadában is.

143.5. IRODALOM

Rădulescu–Gáll 2001, 155–194.

[606] Mannheim 1995, 176.

II.144. TEMESVÁR-BRITISH MUSEUM KOLLEKCIÓ

(r.: Timişoara, b.: Timišvár, hrv.: Temišvar, n.: Temeswar, szb.: Temisvar; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

144.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A 19. század végén Temesvár belvárosából S végű hajkarikák kerültek a londoni British Museumba, amelyek valószínűleg egy kora középkori temetőből származhatnak.

144.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: British Museum (London).

144.3. A LELETEK LEÍRÁSA

Nincs információ.

144.4. ÉRTÉKELÉS

Egyelőre semmi közelebbit nem tudunk a leletekről, de nem kizárt, hogy ez az ismeretlen temető párhuzamosan működött a Csóka erdei temetővel.

144.5. IRODALOM

Bóna 1998, 45.

II.145. TEMESVÁR-HŐSÖK TEMETŐJE

(r.: Timişoara, b.: Timišvár, hrv.: Temišvar, n.: Temeswar, szb.: Temisvar;
judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

145.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [121. kép]

1966 áprilisában egy bizánci érme került elő szórványként a városi Hősök temetőjéből.

145.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: egy helyi gyűjtő tulajdonában volt, jelenlegi őrzési helye ismeretlen.

145.3. A LELET LEÍRÁSA

1. II. Kónsztantinosz és Zoé Karbonópszina (913–919) bronzérméje. Á.: 2,3–2,4 cm; s.: 4,51 gramm. Besorolás: Wroth, BMC, IIe vol., 1 típus.

145.4. ÉRTÉKELÉS

A 10. század első harmadában vert érme egy újabb temetőt jelezhet Temesvár környékén. Sajnos ezen adatokból más következtetést nem lehet megkockáztatni.

145.5. IRODALOM

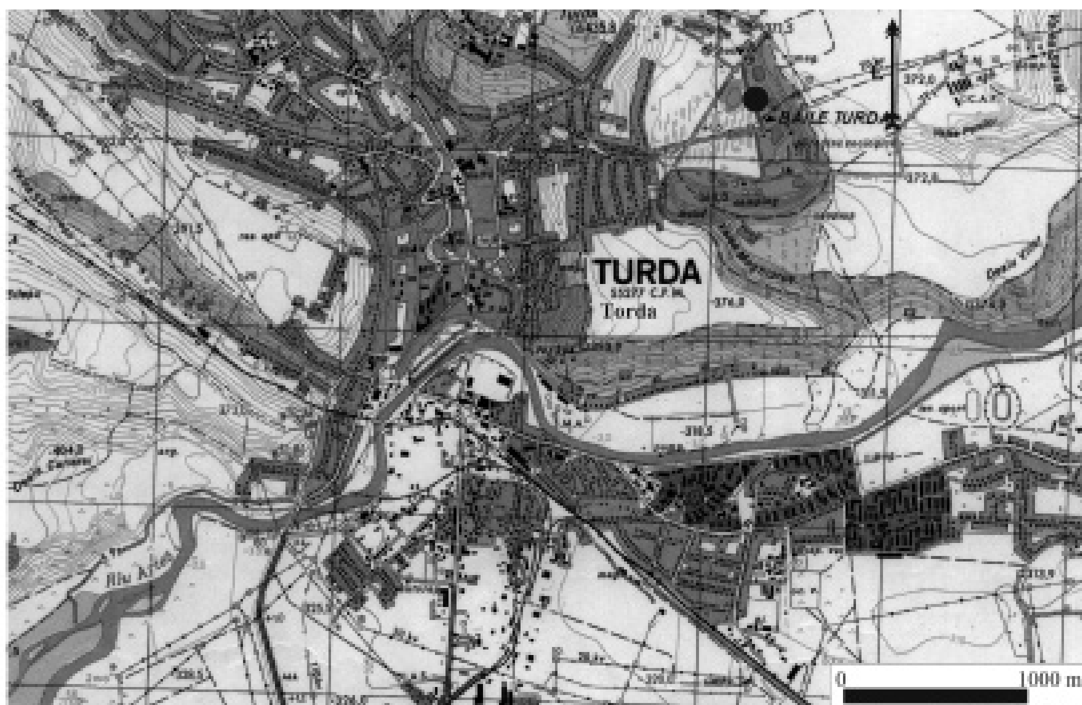
Mitrea 1967, 390.

II.146. TORDA-SÓSTAVAK KÖRNYÉKE

(r.: Turda, n.: Thorenburg; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torda vármegye]

146.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [128. kép]

1968-ban egy 48 db (?) pénzérméből álló kincslelet került a tordai múzeum gyűjteményébe (24 db-ot sikerült azonosítanunk belőle). A pénzérmékből álló kincslelet 1950-ben került elő Torda város ÉK-i területéről, a sóstavak környékéről. A lelet, amelyhez eredetileg még több pénzérme tartozhatott, egy agyagbögrében volt elásva. Mivel a kincslelet csak részben került a múzeumba, ezért a kronológiai értéke korlátozottnak tartható.

128. kép. Torda-Sóstavak

146.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Tordai Városi Múzeum (T. V. M.).

146.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1–2. 24 db I. (Szent) László idejére keltezhető pénzérme két változatban. Egységes ltsz.: T. V. M. 2707.
1. 5 db H27. típusú (CNH3 1. típusú) pénzérme. Á.: 20,0 mm. Átlags.: 0,75 gramm.
2. 19 db H27. típusú (CNH3 1. típusú) pénzérme. Á.: 19,0 mm. Átlags.: 0,75 gramm.

146.4. ÉRTÉKELÉS

Az 1968-ban előkerült érmek alapján sejthető, hogy egy 11. századi kincslelettel van dolgunk. A kincslelet jelentős részét képező H27. típusú Szent László érmek verési idejét 1083-ra, 1085-ra vagy 1087-re tehetjük.

A kincs helyi elásása egy Tordán működő 11. századi településsel és annak gazdasági fejlődésével magyarázható. Elrejtését talán az 1085-ös besenyő betöréssel hozhatjuk kapcsolatba.

146.5. IRODALOM

Anghel–Hopârtean 1971, 51–54.

II.147. TORDAI HASADÉK

(r.: Cheile Turzii; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torda – Aranyos vármegye]

147.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Állítólag két 10–11. századi nyílcsúcs került elő a Tordai hasadék környékéről. Más adattal nem rendelkezünk.

147.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: ismeretlen őrzési hely.

147.3. A LELETEK LEÍRÁSA

Nincs információ.

147.4. ÉRTÉKELÉS

A lelőhely és a lelet is kérdéses, nem kizárt ugyanakkor, hogy valóban egy 10–11. századi lelőhellyel van dolgunk. Sajnos ezen adatokból más következtetést nem tudunk levonni.

147.5. IRODALOM

Székely 1946, 47; Horedt 1958, 144.

ŢARA CRAIULUI LÁSD KIRÁLYFÖLD

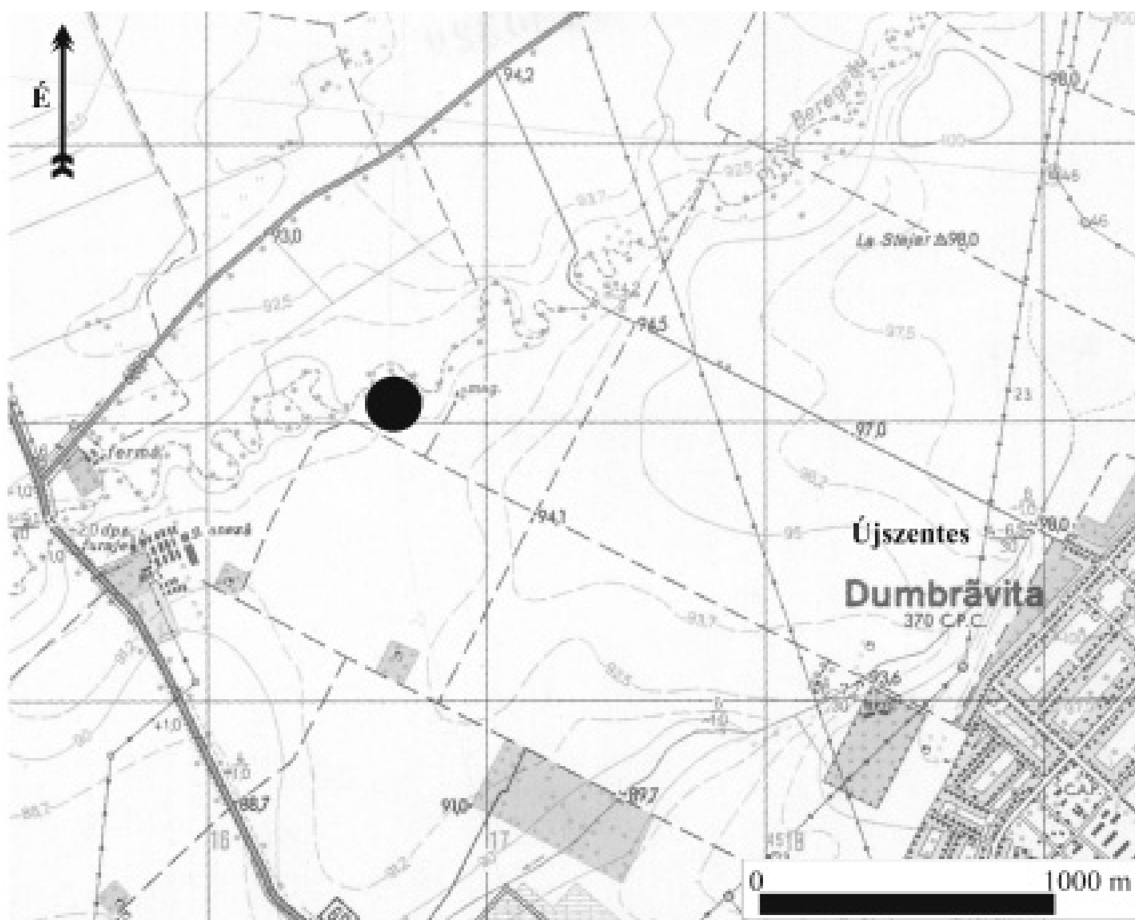
II.148. ÚJSZENTES-ELKERÜLŐ
(DN6 VARIANTA OCOLITOARE TIMIŞOARA)

(r.: Dumbrăviţa, n.: Neussentesch, ó-r.: Sânteuţi; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

148.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [129–130. kép]

A Temesvárt elkerülő országút bekötő szakaszának építése előtt a temesvári múzeum 2000 és 2003 között mentőásatást végzett az érintett területen. Ezen ásatás eredménye egy római és egy középkori teleprészlet mellett egy kis 10. századi temető volt.

Az újszentesi temető (más lelőhelyekkel együtt) a Beregszász patak által K, Ny és D felé háromszög alakban behatárolt lapos terület kis homokdombján került elő. A mentőásatás során feltárt három sír *locus* 13a–b és 14-ként jelent meg a publikációban. Mivel a környezetükben levő nagy kiterjedésű területet átkutatták, biztosak lehetünk abban, hogy sikerült feltárni az egész temetőt. Egyértelmű, hogy olyan kis sírcsoportokkal lehet dolgunk Újszentes környékén is, mint például a mai Óbesenyő környékén.

129. kép. Újszentes-Elkerülő

148.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

130. kép. Újszentes-Elkerülő III. helyen (*Locus* III) előkerült sírok, más korszakok objektumaival

148.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
Locus 13a. M.: 150 cm. T.: ÉNy (314°)–DK (134°). A sírgödör formája: lekerekített négyszög. Sírgödör h.: 210 cm; sírgödör sz.: 80,0 cm. Jó megtartású *maturus*, 25–30 éves férficsontváz. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 172,5 cm. Melléklete nem volt.

2. sír
Locus 13b. M.: 120 cm. T.: ÉNy (288°)–DK (108°). A sírgödör formája: lekerekített négyszög. Sírgödör h.: 190 cm; sírgödör sz.: 60,0 cm. Jó megtartású *maturus*, 22 éves női csontváz. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 161,0 cm.

Mellékletei:
1. Vaskés a bal *femur* mellett, amelynek egy részén fennmaradt a famarkolat (talán 2. típus). H.: 10,7 cm; sz.: 1,6 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [274. tábla 1].

3. sír
Locus 13b. M.: 140 cm. T.: ÉNy (304°)–DK (126°). A sírgödör formája: lekerekített négyszög. Sírgödör h.: 220 cm; sírgödör sz.: 80,0 cm. Rossz megtartású *juvenilis*, 13–16 éves. Lehetséges, hogy nő volt. A nyújtott csontváz koponyája balra esett, a kezeit kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 161,0 cm.

Mellékletei:
1. 1b. típusú bronz hajkarika, egymásra helyezett végekkel, a koponya bal felén. Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,15 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [274. tábla 1].

148.4. ÉRTÉKELÉS

A kis temetőben eltemetett három csontváz egy *maturus* férfi (25–30 éves), egy *maturus* nő (22 éves) és egy *juvenilis* nő (?) volt. A halottakat általánosan ÉNy–DK-i tájolásban hantolták el, háton fekve, nyújtott helyzetben. A sírok mélységének középarányosa 136,66 cm volt. A sírgödrök formája mindhárom esetben egyszerű, lekerekített téglalap alakú volt. A csontvázak karcsontjait kinyújtották a test mellett (I. pozíció). A sírok szegényessége miatt a temetkezéseket roppant nehéz beilleszteni a 10. század bármelyik szakaszába. A 3. sír 1b. típusú sima hajkarikáját a kutatás a 10–11. század folyamatosan előforduló leleteként kezeli.[607] A női sírból előkerülő kés ugyanakkor arra utalhat, hogy a temető sírjai elsősorban a 10. századra keltezhetőek.

A Temesvártól ÉK-re előkerülő kis sírcsoport feltárása nagyon lényeges eredménye a bánsági régészeti kutatásoknak. A mindössze három objektumból álló temetőből alig került elő melléklet, egyik sírban sem volt fegyver vagy lovastemetkezésre utaló nyom. A Csóka erdei temetőtől kb. 6 km-re feltárt sírcsoport egy újabb bizonyítéka az Alföldön az utóbbi időben egyre nagyobb számban megfigyelhető „temetőbokroknak", amelyekben általában mindössze néhány egyént temettek el. Ez a sírcsoport bizonyítja azt, hogy ilyen jellegű temetőkkel a Temesköz legkeletibb részein is számolnunk kell a 10. században.

148.5. IRODALOM

Drașovean et al. 2004, 65–66.

UIVAR LÁSD ÚJVÁR

[607] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.

II.149. ÚJVÁR-GOMILA

(r.: Uivar, n.: Neuburg an der Bega; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

149.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A kis sírszámú temető vagy temetőrész feltárására a 2000-es évek elején került sor, egy neolitikus tell kutatása során, Újvár határában. A település mellett fekvő magas homokdombon, amelyet Gomilának neveznek, egy néhány sírból álló 10. századi temető került elő. A temető közöletlen, csupán egyetlen temetkezése ismert. Ezt a 10. század közepe tájára keltezhetjük.

149.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

149.3. A SÍR ÉS A LELET LEÍRÁSA

Ismeretlen számú sír
A III. kutatóárokban került elő. T.: É–D. A gyermekcsontváz felsőteste nagyon rossz megtartású volt, emiatt a kezei helyzetét sem sikerült pontosan rögzíteni.

Melléklete:

1. I. Rómanosz Lakapénosz és VII. Kónsztantinosz (931–944) által vert, obulusként felhasznált solidus. A pénz előképén a koronás császár látható, egy jogarral és aranyalmával (?) [274. tábla 1].

149.4. ÉRTÉKELÉS

A neolitikus tellbe ásott temetőről sajnos nincs túl sok információnk. Nagyon lényeges adat azonban az egyetlen ismert temetkezés tájolása, ugyanis az É–D-i irányú tájolás nagyon ritka az alföldi temetőkben (lásd a IV. fejezetet). Az általános Ny–K-i iránytól eltérő tájolást vagy a halott visszajárásától való félelemmel hozhatjuk összefüggésbe, vagy pedig a kisgyermek közösségének a Kárpát-medencei honfoglaló magyarságétól eltérő identitástudatával, eredetével és/vagy értékrendjével.

Még ennél is lényegesebb talán a temetkezésből előkerült obulus. Az I. Rómanosz Lakapénosz és VII. Kónsztantinosz (931–944) által vert solidus ebben az esetben is egyértelműen bizonyítja, hogy az obulusadás szokása ismert volt már a 10. században is. A Bizáncban vert érme vagy a Bizáncba kalandozó magyarok révén vagy pedig kereskedelem révén juthatott Újvár környékére, és került e kisgyermek sírjába.

149.5. IRODALOM

Közöletlen.

II.150. VAJASD

(r.: Oiejdea; judeţul Alba – Fehér megye, Románia)
[egykor Magyarország, Alsó-Fehér vármegye]

150.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A nagyenyedi múzeumban még az 1950-es években egy 10–11. századi nyílcsúcsot őriztek, előkerülésének pontos helye és ideje azonban ismeretlen. Ma már nem azonosítható.

150.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: korábban a Nagyenyedi Múzeum (N. M.), ma már ismeretlen őrzési hely.

150.3. A LELET LEÍRÁSA

A Kurt Horedt által közölt adatok alapján ismerjük a lelet méreteit. H.: 10,7 cm. N. V. M. Ltsz.: 483 (ma már nem azonosítható).

150.4. ÉRTÉKELÉS

A tárgyat a 10–11. századra tartjuk keltezhetőnek.

150.5. IRODALOM

Horedt 1958, 144

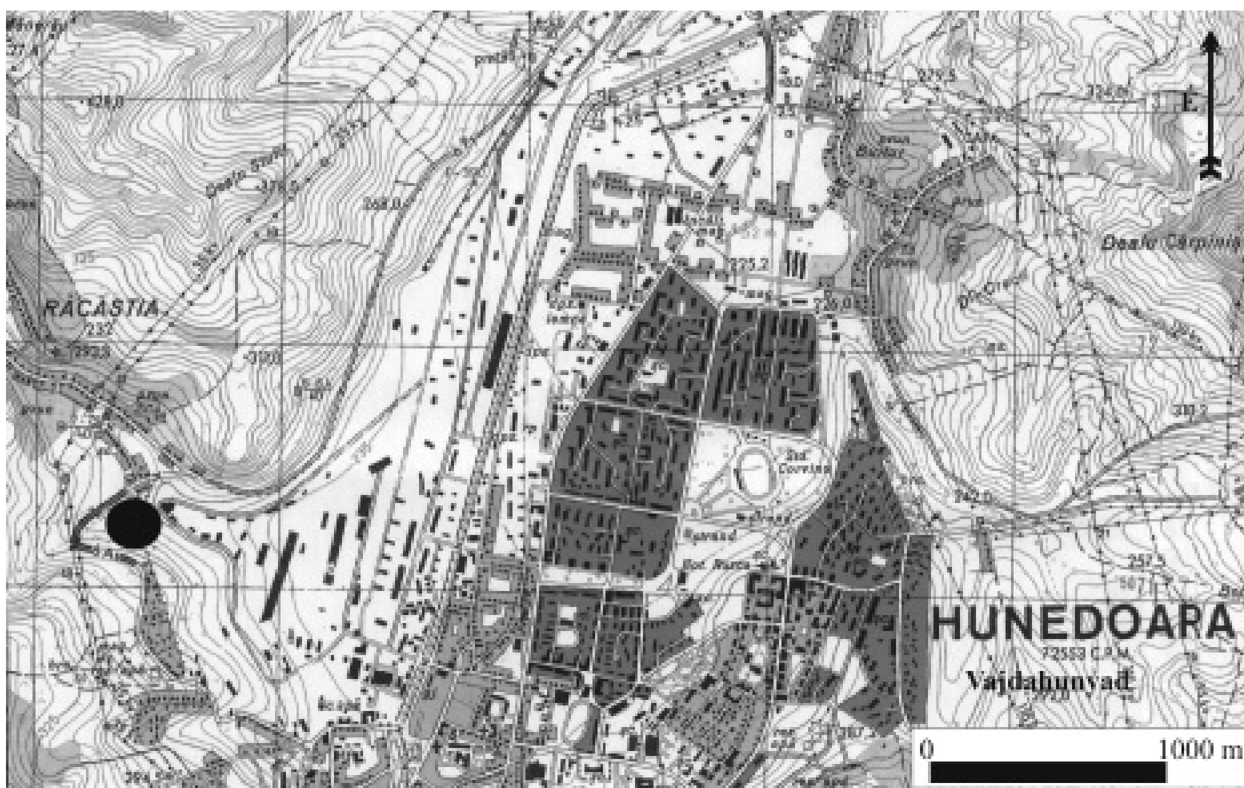
II.151. VAJDAHUNYAD-KINCSESHEGY

(r.: Hunedoara, n.: Eisenmarkt; județul Hunedoara – Hunyad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Hunyad vármegye]

151.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [131–132. kép]

A Vajdahunyad és Rákos közötti út melletti emelkedőn található a 261 m magas Kincseshegy. Ezen az emelkedőn a 19. század elején több szőlőskert terült el. Roska Márton leírása alapján ezek Láger, Márkgráf és Schalát birtokosok szőlőskertjei voltak.

Márkgráf szőlősében 1911-ben faültetés során mintegy hatvan sír dúltak fel és semmisítettek meg, ezekből Kőváry Ernőnek mindössze három sírt sikerült megmentenie. Kőváry később a leleteket bejelentette az Erdélyi Nemzeti Múzeumban, amelynek eredményeképpen Roska Márton, az akkori Erdélyi Nemzeti Múzeum fiatal régésze, 1911 márciusának második felében és a következő hónapban mentőásatást vezetett a területre, amelynek nyomán további 54 sírt sikerült feltárnia, ezeket 1913-ban le is közölte. Saját megfigyeléseink alapján az út bal oldalán húzódó lejtőn előkerült temetőrész sírjait a domboldal ÉK-i oldalán tárták fel. Temetőtérképünk elemzése során egyértelművé vált, hogy a feltárt sírsorok csupán a temető egy kis részét képezik.

131. kép. Vajdahunyad-Kincseshegy

151.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.), Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.).

Embertani leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.).

151.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

151.3.1. Kőváry Ernő ásatása (1911)

I. sír
T.: Ny–K. A hanyatt fektetett ismeretlen nemű és korú csontváz karcsontjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Melléklete:
1. Sodrott bronz nyakperec a nyakon. A munkások kettétörték. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 3805–3806. Új ltsz.: V. 15454–15455. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

II. sír
T.: Ny–K. A hanyatt fektetett, ismeretlen nemű és korú felnőtt csontváz karcsontjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Mellékletei:
1. Ezüst S végű hajkarika az egyik halántékán (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,55 cm; s.: 1,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 3804. Új ltsz.: V. 15451.
2. Ezüst S végű hajkarika a másik halántékán (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,6 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; s.: 1,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 3802. Új ltsz.: V. 15452.
3. Sodrott ezüstgyűrű a csontváz mellett (1c. típus). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 3803. Új ltsz.: V. 15453.

III. sír
T.: Ny–K. A hanyatt fektetett, ismeretlen nemű felnőtt csontváz karcsontjait a teste mellett kinyújtották (I. pozíció).

Melléklete:
1. Salamon (1063–1075) H17. típusú ezüstdenára. Kőváry nem említi a helyzetét, azonban valószínűleg obulus volt. K. E. N. M. Új ltsz.: Éremtár 63. sz. Azonosíthatatlan.

151.3.2. Roska Márton ásatása (1911)

1. sír
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nagyon rossz megtartású felnőtt csontváz. A csontvázból csak a koponya és a felső karcsont maradt fent, azonban az előbbi szétesett a föld nyomása alatt. A csontváz alsó végtagjai – mivel már Márkgráf szőlősébe nyúltak át – áldozatul estek a szőlő aláforgatásnak.

Melléklete:
1. Ezüstdenár töredékes, felismerhetetlen állapotban, az alsó állkapocs bal oldalán. Ltsz.: leltározatlan maradt. Ma azonosíthatatlan.

2. sír
M.: 60 cm. T.: Ny–K. A megbolygatott felnőtt csontváz alsó állkapcsa a térdek tájáról került elő. A nyújtott helyzetű csontváz kezeit a medencén regisztrálták (XIV. pozíció). Csontváz h.: 175 cm.

Melléklete:
1. Egyszerű, rövid vágóélű, töredékes deltoid vas nyílcsúcs a medencén (1a. típus). H.: 4,4 cm; sz.: 1,5 cm; s.: 5,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4435. Új ltsz.: V.15.458 [275. tábla 1].

3. sír
M.: 55 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású, ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. A koponya szétesett a föld nyomása alatt. A nyújtott csontváz kezeit a mellcsontra helyezték (VII. pozíció).

Mellékletei:
1. S végű, körte alakú ezüst hajkarika a medencén (5a. típus). Á.: 1,3 × 1,5 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4436. Új ltsz.: V.15.460 [275. tábla 1].
2. S végű rosszezüst hajkarika a jobb halántékon (5a. típus). Á.: 1,4 × 1,55 cm; az S vég sz.: 0,45 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4437. Új ltsz.: V.15.459 [275. tábla 2].

4. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű csontváz. A nagyon rossz megtartású csontvázat erősen megbolygatták, egyes részeit kidobták. A megmaradt koponyatöredékek alapján felnőtt lehetett.

Mellékletei:
1. Salamon (1063–1074) H14. típusú ezüstdenárja a koponya töredékei között. K. E. N. M. Regisztrált, azonban leltározatlan, azonosíthatatlan.

5. sír
M.: 62 cm. T.: DNy–ÉK–9°. A nagyon rossz megtartású, ismeretlen nemű csontváz jobb kezét a medencére hajtották, itt azonban csak az ujjpercei maradtak, az alkart a combcsonthoz nyomta a föld, bal kezét pedig a mellcsontra helyezték (X. pozíció). Csontváz h.: 154 cm.

Melléklete:
1. Rosszezüstből készült zárt, kerek átmetszetű karikagyűrű (4a1. típus). Á.: 2,2 × 2,1 cm; a karika v.: 0,2 cm; s.: 1,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4438. Új ltsz.: V.15.461 [275. tábla 1].

6. sír
M.: 40 cm. T.: DNy–ÉK–25°. Nagyon rossz megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kézcsontjai a test mellett kinyújtva (I. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8836. a–b. Új ltsz.: V.15550, V.155567.

Mellékletei:
1. Hengeres formájú pasztagyöngy a koponya alatt. A gyöngy közepén fekete sáv (Szilágyi 16. típus – 1.16. típus). H.: 1,5 cm; á.: 0,9 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4439. Új ltsz.: V.15.372. Azonosíthatatlan.
2. Töredékes (negyedrészben megmaradt) I. Béla által kibocsátott H12. típusú ezüstdenár. Á.: 1,1 × 0,9 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [278. tábla 1].

7. sír
M.: 81 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kézcsontjait a medencére helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 174 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8837 a–b. Új ltsz.: V. 15535 a–b. Melléklete nem volt.

8. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Melléklete nem volt.

9. sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz. Csupán egy töredék maradt a koponyából, illetve egy oldalborda. Valószínűleg megbolygatták. Melléklete nem volt.

10. sír
M.: 38 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz. Egy töredék maradt meg a koponyájából. Melléklete nem volt.

11. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. *Adultus* férficsontváz, 30–35 éves. A bal kezét a medencéjére, a jobb kezét pedig 90°-ban behajlítva a hasfalra helyezték (XV. pozíció). Csontváz h.: 167 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két db bronzgyűrű a jobb kéz két ujján. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4441–4441. A sírt *in situ* szállították a múzeumba, 2003-ban kibontották, azonban a leletanyagot nem sikerült azonosítanunk.

12. sír
M.: 65 cm. T.: Ny–K. Gyermekcsontváz. Néhány oldalborda és koponyatöredék maradt fent csupán a sírból. Valószínűleg megbolygatták. Melléklete nem volt.

13. sír
M.: 120 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm; sírgödör sz.: 50 cm. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A bal kezét a medencére hajtották, a jobb kezét pedig behajlítva a vállára fektették (XV. pozíció). Csontváz h.: 185 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8838.a. Új ltsz.: V. 15536.

Mellékletei:
1.1–2. Két db sima hajkarika (1a. típus) a nyaka táján. Á.: 2,2 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4442–II. 4443. Nem azonosíthatóak a kolozsvári múzeumban.
2. Sodrott, elkalapált végű ezüstgyűrű a jobb combcsont mellett (1c. típus). Á.: 2,5 cm; sz.: 0,4 cm; s.: 2,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4444. Új ltsz.: F. 2960 [275. tábla 1].

14. sír
M.: 75 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 152 cm. Koporsó halvány nyomait figyelte meg a feltáró.

Mellékletei:
1. Sima S végű ezüst hajkarika a jobb halántékon (5a. típus). Á.: 1,9 × 2,0 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4446. Új ltsz.: V.15448 [275. tábla 1].
2. Sima S végű ezüst hajkarika az első csigolyánál (5a. típus). Á.: 1,6 × 1,9 cm; az S vég sz.: 0,45 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4447. Új ltsz.: V.15449 [275. tábla 2].
3. Hengeres, rosszezüstből készült lemez, egyik vége nyitott, a másik vége domború, a jobb combcsont végénél. Funkciója kérdéses. Az ásató és közlő szerint bot végére húzhatták fel egykor. Mg.: 3,7 cm; á.: 2,7 cm; s.: 5,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4443. Új ltsz.: V.15450 [275. tábla 3].

15. sír
M.: 124 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm; sírgödör sz.: 47 cm. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 174 cm. Koporsó halvány nyomait figyelhette meg a feltáró. A sírfolt nagyon élesen kirajzolódott a földben. Melléklete nem volt.

16. A–B. sír (kettős temetkezés

M.: 75 cm. T.: Ny–K. A sírban egy felnőtt csontváz („A"), mellette jobb oldalt egy gyermek („B"). A sírt megbolygatták. Az „A" csontváz egy jó megtartású, felnőtt csontváz. A csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). A sírt megbolygatták, mivel a feje a testétől kb. 29 cm-re feküdt. Csontváz h.: 171 cm. A „B" temetkezés egy kb. 8 éves gyermek néhány megmaradt csontvázrészlete volt: oldalbordák, állkapocs (tejfogak és búvó fogak) és koponyatöredékek.

Az „A" csontváz mellékletei:

1.1–2. Két db S végű hajkarika.

1.1. S végű ezüst hajkarika a koponya előtt (5a. típus). Á.: 1,6 × 1,7 cm; az S vég sz.: 0,45 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4449. Új ltsz.: V.15386 [275. tábla 1].

1.2. S végű ezüst hajkarika a hetedik csigolyától balra 8 cm-rel (5a. típus). Á.: 1,9 × 2,4 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4450. Új ltsz.: V.15387 [275. tábla 2].

17. sír

M.: 70 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Csontváz h.: 80 cm. Koporsó halvány nyomait figyelhette meg az ásató. Melléklete nem volt.

18. sír

M.: 90 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Néhány oldalborda és koponyatöredék maradt fent csupán. Csontváz h.: 60 cm. Melléklete nem volt.

19. sír

M.: 100 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit a mellcsont alá helyezték és 90°-ban behajlították (XIII. pozíció). Csontváz h.: 151 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8839. Új ltsz.: V.15537. Melléklete nem volt.

20. sír

M.: 110 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 180 cm; sírgödör sz.: 39 cm. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit a mellcsont alá helyezték és 90°-ban behajlították (XIII. pozíció). K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8840. Új ltsz.: V.15546. A koporsó egy darabja is fennmaradt. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4451. Új ltsz.: V.15403 [275. tábla 1]. Melléklete nem volt.

21. sír

M.: 60 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Csontváz h.: 61 cm. Melléklete nem volt.

22. sír

M.: 100 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A sírt megbolygatták faültetés közben. A jobb kezét a mellcsont alá helyezték és 90°-ban behajlították, a bal kezét pedig a medencecsontra fektették és kb. 45°-ban behajlították (XV. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Két db S végű hajkarika.

1.1. S végű bronz hajkarika a koponya alatt (5a. típus). K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4452. Azonosíthatatlan.

1.2. S végű bronz hajkarika, meggörbülve, a csontváz közelében (5a. típus). Á.: 2,6 × 3,2 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4453. Új ltsz.: P.39483 [275. tábla 2].

2. A végei felé elvékonyodó, ovális átmetszetű bronzgyűrű a bal combcsont közepe táján (1a. típus). Á.: 2,2 cm; s.: 2,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4454. Új ltsz.: F.2945. Kiállítás [275. tábla 1].

23. sír

M.: 120 cm. T.: Ny–K. Sírgödör h.: 200 cm; sírgödör sz.: 50 cm. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit 90°-ban behajlítva a mellcsont alá helyezték (XIII. pozíció). Csontváz h.: 177 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8841. Koporsó halvány nyomait figyelhette meg a feltáró.

Mellékletei:

1. I. István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a felső csigolya mellett. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

24. sír

M.: 115 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). A csontváz koponyáját trepanálták. Csontváz h.: 165 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8842.

Mellékletei:

1. I. István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára az első csigolya mellett. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

25. sír

M.: 115 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 167 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8843. a–b. Melléklete nem volt.

26. sír

M.: 75 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 106 cm. Melléklete nem volt.

27. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 70 cm.

Mellékletei:
1. Egyszerű bronz nyakperec töredékei a koponyánál. Az egyik vége horogban végződik (1. típus). A töredékek h.: 1. 13,0 cm; 2. 7,5 cm; h. v.: 0,2 cm; összs.: 3,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4455–4456. Új ltsz.: V.15414, V.15423 [275. tábla 1].
2. Spirálcsüngős bronz hajkarika lefelé szélesedő változata a jobb halántékon (7b. típus). Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,17 cm; csavart szárának sz.: 0,65 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4457. Új ltsz.: V.15447 [275. tábla 2].

28. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8844. Új ltsz.: V.15538. a–b.

Mellékletei:
1.1. Bordázott S végű ezüst hajkarika a bal halántékánál (5d1. típus). Á.: 1,8 × 1,9 cm; az S vég sz.: 0,45 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4459. Új ltsz.: V.15463 [276. tábla 1].
1.2. Sima S végű bronz hajkarika, a karikája majdnem kerek, a jobb válla táján (5a. típus). Á.: 1,8 × 1,95 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4458. Új ltsz.: V.15462 [276. tábla 2].
2. Sodrott vékony huzalból készített ezüstgyűrű a jobb kéz ujjai között (1c. típus). Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 1,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4460. Új ltsz.: V.15464 [276. tábla 3].

29. sír
M.: 115 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 8845. a–b. Új ltsz.: V.15552, V.155568. Koporsó halvány nyomait figyelhette meg a feltáró.

Mellékletei:
1. I. István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára az első csigolya mellett. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

30. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású kisgyermekcsontváz.

Mellékletei:
1. Ezüstből készült S végű hajkarika, az S végének legnagyobb része hiányzik (5a. típus). Á.: 1,8 × 1,7 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4461. Új ltsz.: V.15465 [276. tábla 1].
2. Meghatározhatatlan ezüstdenár az áll mellett. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

31. sír
M.: 120 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencecsonton egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 170 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két ezüst hajkarika a halántékoknál.
1.1. S végű töredékes ezüst hajkarika a jobb halántéknál (5a. típus). A hajkarika egészen hozzá volt tapadva a koponyához. Az S vége széles, ugyanakkor nagyon vékony. Á.: 1,7 × 2,3 cm; az S vég sz.: 0,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4462. Új ltsz.: V.15466 [276. tábla 1].
1.2. S végű töredékes ezüst hajkarika a bal halántéknál (5a. típus). Csupán egy kis rész maradt meg az S végéből. Á.: 2,1 × 1,9 cm; az S vég sz.: 0,6 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4463. Új ltsz.: V.15467 [276. tábla 2].
2. I. András (1046–1060) meghatározatlan, összetört ezüstdenára a medence alatt. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [278. tábla 1].
3. Sodrott, nyitott, masszív ezüstgyűrű a térdei között (1c. típus). Á.: 2,5 × 2,3 cm; h. v.: 0,35–0,25 cm; s.: 3,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II.4464. Új ltsz.: V. 15468 [276. tábla 3].

32. sír
A csontváz alsó végtagjai átnyúltak a Schalát-féle szőlősbe. M.: 98 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 145 cm.

Melléklete:
1. Sodrott, nyitott, masszív ezüstgyűrű a bal forgójától kb. 6 cm-re (1c. típus). Á.: 2,5 × 2,3 cm; h. v.: 0,4–0,25 cm; s.: 3,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4465. Új ltsz.: V.15469 [276. tábla 1].

33. sír
M.: 125 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm.

Mellékletei:
1. I. András (1046–1060) H9. típusú ezüstdenára a medencén. Á.: 1,5 cm; s.: 0,4 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan. Ókori osztály raktára. F. fiók 4. doboz [276. tábla 1. a–b].

34. sír
M.: 145 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású, ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. Koporsó halvány nyomait figyelhette meg a feltáró.

Mellékletei:
1.1–2. Két db S végű ezüst hajkarika.
1.1. Kisméretű S végű ezüst hajkarika a bal vállánál (5a. típus). Á.: 1,3 × 1,6 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4467. Új ltsz.: V.15471 [276. tábla 1].
1.2. S végű ezüst hajkarika a jobb halántéknál, hozzátapadva a koponyához (5a. típus). Töredékes, az S vége széles, azonban nagyon vékony. Á.: 2,4 × 2,6 cm; az S vég sz.: 0,6 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 1,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4468. Új ltsz.: V.15472 [276. tábla 2].
2. Sodrott, nyitott, masszív, végein elkalapált ezüstgyűrű a medencecsont mellett bal oldalt (1c. típus). Ugyanitt ujjpercek a bal kézről. Á.: 2,5 × 2,3 cm; h. v.: 0,3–0,2 cm; s.: 3,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4469. Új ltsz.: V.15473 [276. tábla 3].

35. sír
M.: 160 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású, nyújtott, ismeretlen nemű gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 80 cm. Koporsó halvány nyomait figyelhette meg a feltáró. Melléklete nem volt.

36. sír
M.: 80 cm. T.: DNy–3°–ÉK. Rossz megtartású, nyújtott, ismeretlen nemű gyermekcsontváz. A jobb kéz a mellcsontra hajlítva 45°-ban, a bal pedig a medencére helyezve 90°-ban (VIII. poz.). Melléklete nem volt.

37. sír
M.: 76 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Bal kezét kb. 45°-ban behajlítva a medencecsontra helyezték, a jobb kezét pedig a test mellett kinyújtották (V. pozíció). Csontváz h.: 157 cm. Melléklete nem volt.

38. sír
M.: 95 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. A sírban koporsó nyomait lehetett megfigyelni, azonban sikerült regisztrálni deszkadarabokat is. Melléklete nem volt.

39. sír
M.: 95 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, fiatal csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 135 cm.

Mellékletei:
1.1. Fonást utánzóan rosszezüstből öntött, félkör átmetszetű karikagyűrű a jobb kéz ujjpercei között (4d. típus). Á.: 2,2 × 2,1 cm; h. v.: 0,3 × 0,2 cm; s.: 2,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4470. Új ltsz.: V.15474 [276. tábla 1].
1.2. Sodrást utánzóan rosszezüstből öntött karikagyűrű a bal combcsont belső szélén (4c. típus). Á.: 2,2 × 2,1 cm; h. v.: 0,28 × 0,3 cm; s.: 2,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4471. Új ltsz.: V.15475 [276. tábla 1].
2. I. István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára az első csigolya mellett. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

40. sír
M.: 60 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). A sírt feldúlták, nem lehetett megállapítani a csontváz hosszúságát. Koporsó halvány nyomait figyelhette meg a feltáró. Melléklete nem volt.

41. sír
Faültetéskor megbolygatták, lábszárait bokából levágták. M.: 70 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású, ismeretlen nemű gyermekcsontváz. Jobb kezét a medencecsontra helyezték. A bal kézcsontról nincsenek információink. Csontváz h.: 80 cm (csak a csontváz megmaradt része volt mérhető). A koporsó nyomait nagyon halványan lehetett megfigyelni, azonban sikerült regisztrálni deszkadarabokat is.

Mellékletei:
1. Ezüstből készült, hármas tagolású, kerek ruhapityke, mely a szájból került elő (1c4. típus). A két szélén két lyuk figyelhető meg, amelyen zsineg vagy cérna volt áthúzva az ásató szerint. Az ásató szerint a pityke a föld nyomása következményeképpen került a halott

szájába. Á.: 2,0 × 1,8 cm; mg.: 0,55 cm; s.: 1,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4476. Új ltsz.: V.15480 [277. tábla 5].
2. Kenderből szőtt ing egy része, amely a pityke közeléből került elő. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.
3. A vége felé elvékonyodó, csapott végű, négyzet átmetszetű bronzgyűrű a bal mellcsontról (2a. típus). Á.: 2,3 × 2,2 cm; h. v.: 0,35–0,2 cm; s.: 3,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4475. Új ltsz.: V.15479 [277. tábla 1].

4.1–3. Három db hajkarika.

4.1. Körte formájú bronz hajkarika a csontváz szájában (2a. típus). Á.: 1,2 × 1,4 cm; h. v.: 0,3 × 0,2 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4478. Új ltsz.: V.15481 [277. tábla 4].

4.2. Kissé körte formájú, nagyméretű bronz hajkarika a jobb halántékon. Valószínűleg nagyobb mérete miatt a tárgyat kissé összehajlították, ezért vette fel a körte formát. Eredetileg sima 1a. típusú hajkarika volt, mi 1b. típusú hajkarikaként soroltuk be. Á.: 2,85 × 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4481. Új ltsz.: V.15483 [277. tábla 3].

4.3. 1a. típusú egyszerű hajkarika bronzból, csapott végekkel, a bal halántékon. Á.: 2,1 × 2,3 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4480. Új ltsz.: V. 15482 [277. tábla 2].

5. Négyzet átmetszetű bronz karperec a jobb kéz csuklóján (2d. típus). Egyik vége elvékonyodik, a másik vége pedig elvastagodik. Egyértelműen egy huzalból lett kivágva és meghajlítva. Á.: 4,8 × 4,3 cm; h. v.: 0,5 × 0,4 × 2,5 cm; s.: 11,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4472. Új ltsz.: V.15476 [277. tábla 6].

42. sír

Teljesen szétdúlt sír. M.: 80 cm. T.: Ny–K. A csontváz helyét néhány csont-, illetve koponyatöredék jelezte. Melléklete nem volt.

43. sír

M.: 80 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 105 cm.

Mellékletei:

1. Rovátkolt masszív ezüst karikagyűrű a jobb kéz egyik ujján (4e. típus). Á.: 2,4 × 2,2 cm; h. v.: 0,45 × 0,3 cm; s.: 5,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4482. Új ltsz.: V.15484 [277. tábla 1].
2. Nyolcszög átmetszetű masszív, nyitott bronzgyűrű a bal kéz egyik ujján (2b. típus). Egymásra hajlított végei elvékonyodnak. Á.: 2,6 × 2,5 cm; h. v.: 0,35–0,25 cm; s.: 5,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4484. Új ltsz.: V.15486 [277. tábla 2].

44. sír

Faültetéskor megbolygatták, lábszárait bokából levágták. M.: 80 cm. T.: Ny–K. A sírt *in situ* kiemelte Roska és elszállította a Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárába. A kiállításban levő sírt nemrég kibontották. Rossz megtartású 9–10 éves kislány csontváza. A nyújtott csontváz jobb kezének alkarcsontja a medencétől jelentős távolságra került elő, a bal keze megmaradt a medencén. Csontváz h.: 130 cm (csak a csontváz megmaradt része volt mérhető) [278. tábla].

Mellékletei:

1.1–2. Két db bronz hajkarika.

1.1. Egyszerű 1a. típusú bronz hajkarika, a jobb halántéknál. Á.: 1,8 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4490. Új ltsz.: nincs beleltározva.

1.2. S végű hajkarika bronzból, a koponya alatt (5a. típus). Á.: 1,9 × 2,4 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II.4467. Új ltsz.: V. 15471 [278. tábla 1].

2. Bronzgomb a csontváz álla alatt (1a1. típus). Mg.: 1,3 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4489. Új ltsz.: nincs beleltározva.
3. Bronz huzalgyűrű a jobb alkar mellett (1a. típus). Á.: 2,1 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4488. Új ltsz.: nincs beleltározva.

4.1–2. Két bronz karperec.

4.1. Bronzból készült sokszögű karperec a bal karcsonton (2e. típus). Á.: 7,0 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4486. Új ltsz.: nincs beleltározva.

4.2. A végei felé elvékonyuló, ovális átmetszetű bronz huzalkarperec a jobb karcsonton (2a. típus). Á.: 5,7 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4487. Új ltsz.: nincs beleltározva.

45. sír

M.: 105 cm. T.: Ny–K. Csontváz neme: nincs adat, felnőtt csontváz. Csontváz h.: 165 cm. A bal keze kissé a medencecsontjára hajtva, a jobb keze pedig a test mellett kinyújtva (I. pozíció).

Mellékletei:

1.1–2. Két db bronzgyűrű.

1.1. Nyolcsszög átmetszetű nyitott bronzgyűrű a bal kéz egyik ujján (2b. típus). A végei elvékonyodnak, csapottak. Á.: 2,4 × 2,3 cm; h. v.: 0,5 × 0,3 cm; s.: 5,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4491. Új ltsz.: 15488 [277. tábla 1].

1.2. Ovális átmetszetű, nyitott bronz huzalgyűrű a jobb kéz egyik ujján (1a. típus). Á.: 2,4 × 2,5 cm; s.: 4,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4493. Új ltsz.: 15490 [277. tábla 2].

46. sír
M.: 110 cm. T.: Ny–K. A gyermekcsontvázból csupán néhány csonttöredék maradt meg.

Melléklete:
1. Átfúrt, elkalapált bizánci anonim bronz*follis* csüngődíszként a nyakon. A_2 osztály (976-kb.1030/1035). Á.: 3,4 × 3,1 cm; érme v.: 0,2 cm; s.: 11,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4495. Új ltsz.: 15492 [277. tábla 1].

47. sír
Faültetéskor megbolygatták, koponyája és a testének alsó része hiányzik. M.: 80 cm. T.: Ny–K. Melléklete nem volt.

48. sír
M.: 100 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. A csontvázból az oldalbordák és a koponyacsontok maradtak meg. Csontváz h.: 100 cm. Melléklete nem volt.

49. sír
M.: 75 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 100 cm.

Mellékletei:
1. S végű, körte alakú ezüst hajkarika a koponya alatt (5a. típus). A karikája körte alakú, az S végét elnyújtották. Á.: 1,7 × 2,5 cm; az S vég sz.: 0,25 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 4496. Új ltsz.: nincs beleltározva [277. tábla 1].

50. sír
M.: 113 cm. T.: Ny–K. *Infans* I. nyújtott csontváza. Csontváz h.: 48 cm. Melléklete nem volt.

51. sír
M.: 70 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, felnőtt vagy inkább ifjú (?) nyújtott csontváza. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 135 cm. Melléklete nem volt.

52. sír
Faültetéskor megbolygatták, a csontvázból a koponya darabjai és néhány oldalborda maradt fent. M.: 55 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Oldalbordái és koponyacsontjai maradtak fent. Melléklete nem volt.

53. sír
Faültetéskor megbolygatták, a csontvázból a koponya darabjai és néhány oldalborda maradt fent. M.: 105 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású gyermekcsontváz. Csontváz h.: 60 cm. Melléklete nem volt.

54. sír
M.: 135 cm. T.: Ny–K. Jó megtartású, ismeretlen nemű nyújtott fiatal gyermek (?) csontváza. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 130 cm.

Mellékletei:
1. Fonást utánzóan öntött, félkör átmetszetű karikagyűrű rosszezüstből, a jobb kezének egyik ujján (4d. típus). Á.: 2,2 × 2,1 cm; h. v.: 0,4 × 0,2 cm; s.: 2,8 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 4497. Új ltsz.: nincs beleltározva [277. tábla 1].

Szórványleletek

A 33. számú sírtól pár m-re, az út közeléből, valószínűleg egy feldúlt sírból:

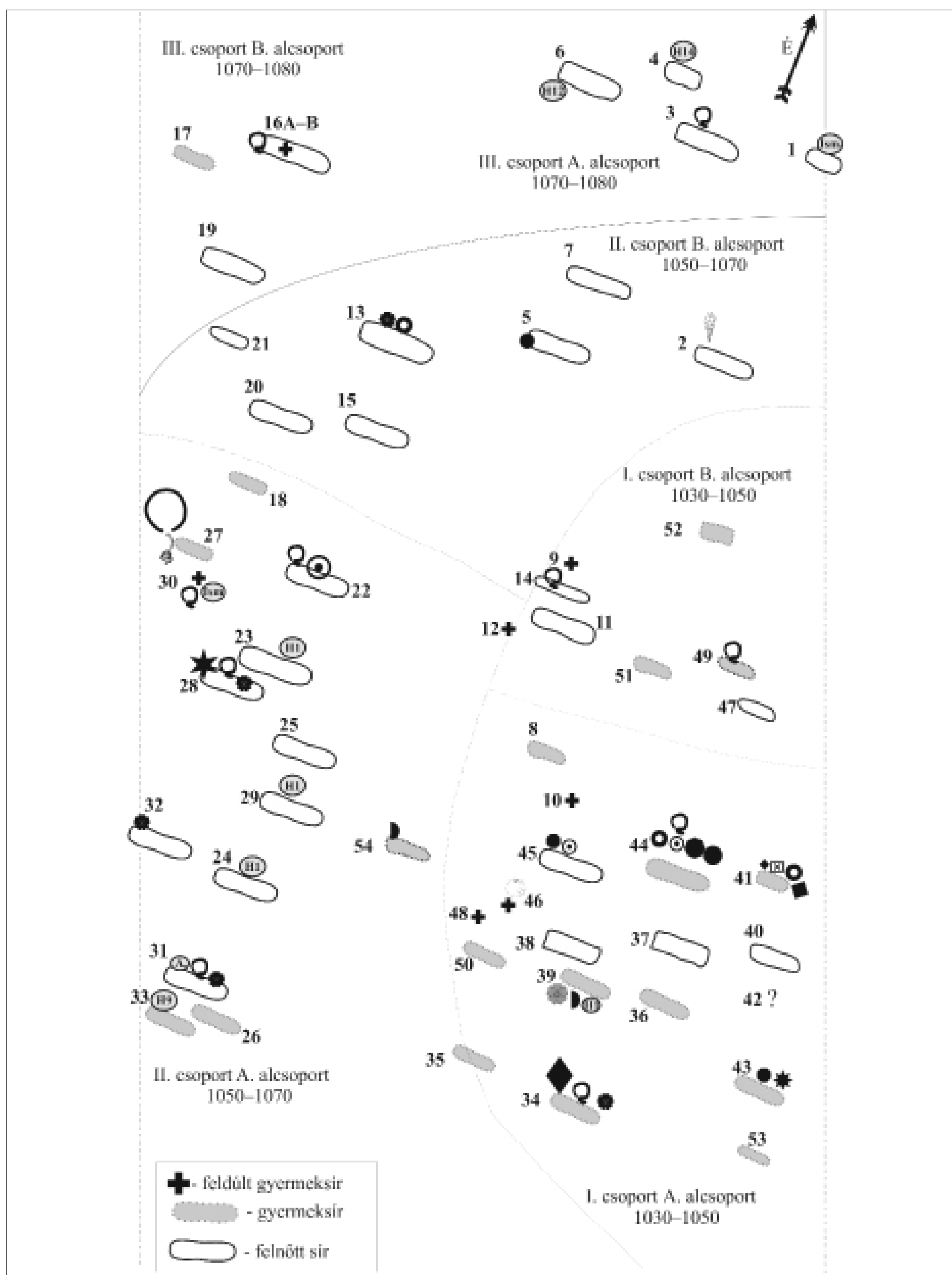
1. Deformálódott S végű ezüst hajkarika (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,0 gramm; az S vég sz.: 0,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 2,0 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 4499. Új ltsz.: V.15457.

A 13. számú sír mellől (nem kizárt, hogy a 13. sírhoz tartozott):
1. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű, végei egymásra hajlítva (2a. típus). Á.: 2,3 × 2,4 cm; h. v.: 0,2 × 0,3 cm; s.: 3,9 gramm. K. E. N. M. Ltsz.: II. 4498. Új ltsz.: V.15456.

151.4. ÉRTÉKELÉS

151.4.1. A temető kiterjedése

Az eddigi adataink alapján kb. 110 temetkezés került elő Vajdahunyad mellett, amelynek azonban csak egy részét tárta fel régész, kb. 60 sír még Kőváry leletmentése előtt elpusztult. Roska Márton ásatásának köszönhetően a temető egy szegmensét szerencsére ismerjük. A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy Roskának a temető magját alkotó sírok egy részét (mintegy felét) sikerült feltárnia. Ezeket a sírokat újabb, koncentrikus sírsorok vehették körbe. Ezek alapján úgy véljük, hogy az elpusztított 60 sírral együtt a vajdahunyadi temetőben mintegy 200 ember nyugodhatott [132. kép].

132A. kép. Vajdahunyad-Kincseshegy, értelmezett temetőtérkép

Jelmagyarázat

- Sima, nyitott hajkarika (1a–b. típus)
- Körte vagy ovális alakú kisméretű hajkarika (2a. típus)
- S végű, sima hajkarika (5a. típus)
- S végű, kisméretű, sima, vastag huzalú hajkarika (5b. típus)
- S bordázott végű hajkarika (5d1. típus)
- Spirálcsüngős hajkarika (7. típus)
- I. Szent István (1003–1038) *H1* érméje
- I. András (1046–1060) *H9* érméje
- I. András (1046–1060) azonosítatlan érméje
- I. Béla dux (1060–1063) *H12* érméje
- Salamon (1060–1063) *H14* érméje
- Ismeretlen Árpád kori érme
- Ismeretlen bizánci, elkalapált érme
- Huzalkarperec (2a. típus)
- Rombusz átmetszetű karperec (2d. típus)
- Sokszög átmetszetű karperec (2e. típus)
- Nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
- Csavart, sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
- Rombusz átmetszetű huzalgyűrű (2a. típus)
- Sokszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus)
- Kerek átmetszetű, zárt, öntött karikagyűrű (4a1. típus)
- Sodrást utánzóan öntött karikagyűrű (4c. típus)
- Fonást utánzóan öntött karikagyűrű (4d. típus)
- Rovátkolt díszű karikagyűrű (4e. típus)
- Egyszerű nyakperec (1. típus)

132B. kép. Vajdahunyad-Kincseshegy, értelmezett temetőtérkép

151.4.2. Temetkezési szokások

Az összegző temetőtérkép alapján a Kincseshegyen előkerült temető sírjai sorokba rendeződnek, ezek között pedig kisebb-nagyobb sírcsoportokat különíthetünk el.

Mivel antropológiai elemzés nem készült a csontvázakról, ezért a sírokban eltemetett egyének neméről nem tudunk semmi pontosabbat. A temetkezésekben előkerült csontvázakat méreteik alapján két csoportba sorolhatjuk:

1. Felnőtt csontvázak: 1–7., 11., 13–15., 16. A., 19–25., 28–29., 31–32., 37–38., 40., 45. sír.
2. Gyermek/*infans* csontvázak: 8–10., 12., 16. B, 17–18., 26–27., 30., 33–36., 39., 41., 43–44., 46., 48–54. sír.

A kora középkori rendkívül magas gyermekhalandóság a vajdahunyadi temetőrészben is egyértelműen bizonyítást nyer: a 26 gyermek/*infans* temetkezés a temetőrész eddig feltárt sírjainak (54) mintegy 48,14%-át jelenti.

A sírgödrök alakjára vonatkozó adatok sajnos nem állnak a rendelkezésünkre, azonban gyaníthatóan egyszerű, téglalap alakú, lekerekített sarkú gödröket regisztrálhatott Roska a vajdahunyadi temetőben. A sírok mélységének középarányosa 89 cm.

A vajdahunyadi temetőben a sírok általánosan Ny–K-i tájolásúak. Ezekből a temetkezésekből jelentős mennyiségben kerültek elő koporsók: a 14–15., 17., 20., 23., 29., 34–35., 38., 40. és a 41. sír a temetkezések 20,37%-a. A koporsós temetkezésekről alig van információnk a 10. századból, szélesebb elterjedése a 11., de inkább a 12. századtól adatolható az Erdélyi-medencében.[608]

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő:

1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): I–III., 6., 15. és 45. sír.
2. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva (V. pozíció): 37. sír.
3. A két kéz a kulcscsontokra behajlítva vagy egymáson átrakva, kb. 22–45°-ban (VII. pozíció): 3. sír.
4. A jobb kéz a mellcsontra hajlítva 45°-ban, a bal pedig a medencére helyezve 90°-ban (VIII. pozíció): 36. sír.
5. A jobb kéz 45°-ban a medencére helyezve, a bal kéz pedig a mellcsontra 45°-ban (X. pozíció): 5. sír.
6. Ölbe - vagy karbatett kezek (XIII. pozíció): 19–20. és a 23. sír.
8. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektették a kezeket, illetve összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték őket (XIV. pozíció): 2., 7., 14., 16. A., 24–29., 31–35., 38–40., 43., 49., 51. és az 54. sír.
9. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig 45°-ban a medencére helyezve (XV. pozíció): 11., 13. és a 22. sír.

A fenti karpozíciókat megpróbáltuk az általunk alkalmazott öt fő karcsoportba rendezni. Ez alapján az I. csoportba az I., IV. és az V–VI. karhelyzeteket, a II. csoportba a II–III., IX. és XV. karhelyzeteket, a III. csoportba a VII–VIII., X–XII. és a XVI–XVII. karhelyzeteket, míg a IV.-be a XIV. karhelyzetet, addig V. csoportba pedig a XIII. karhelyzetet soroltuk.

E rendszerezés alapján a következőket szögezhetjük le:

[608] Gáll 2004–2005, 348–351.

1. A jelenlegi kutatási stádium alapján egyértelmű, hogy a vizsgált temetkezésekben a IV. csoportot regisztrálták a legnagyobb mennyiségben. Lényeges hogy az ide vonható 22 eset a vizsgált 54 sír 40,74%-át jelenti. Egyes vélemények szerint a II–V. csoport kartartásai a bizánci kereszténység hatását mutatják.[609] Anélkül, hogy állást foglalnák e vitában[610] megállapíthatjuk, hogy ezek a karhelyzetek a vajdahunyadi temető sírjaiban majdnem 50%-ra rúgnak.
2. A 10. századi lovas–fegyveres temetkezésekre jellemző I., V. karhelyzeteket nyolc esetben dokumentáltak a vajdahunyadi temetőben (14,81%).
3. A vajdahunyadi temetőben regisztrált sokféle karhelyzet kétségkívül egy heterogén mentalitású közösségre utal.

Ezen adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a karhelyzetek gyakori váltogatása elsősorban a 11. századi temetők jellegzetességei közé tartozik, ezek között a vajdahunyadi temető pedig jelentős helyet foglal el.

Kettős temetkezést a 16. sírban rögzíthettünk. E temetkezésből egy felnőtt és egy kisgyermek csontváza került elő. A kettős temetkezés a honfoglalás korában és a kora Árpád-korban is ismert, de nem túlságosan elterjedt szokás. Általában gyermek és szülő együttes temetkezése figyelhető meg ezekben az esetekben.[611]

Az egyik legnehezebb feladat eldönteni, hogy a különféle helyzetekben talált pénzek obulusként vagy pedig a viselet tartozékaként értékelhetőek-e, más szóval a temetkezési szokásokhoz avagy a viselethez sorolhatóak. Obulusként értékelhetőek a mellen, szájban és a kézben talált érmék. Obulus leleteket a Vajdahunyad-kincseshegyi temetőből a 1., 4., 6., 23–24., 29–31., 33., 39. és a 46. sírokból ismerünk, a következő pozíciókban:

1. Alsó állkapocs bal oldalán: 1. sír.[612]
2. Áll mellett: 30. sír (gyermek).[613]
3. A felső csigolya mellett: 23. sír.[614]
4. Az első csigolyája mellett: 24. sír,[615] 29. sír,[616] 39. sír.[617]
5. A medence alatt: 31. sír.[618]
6. A medencén: 33. sír (gyermek).[619]
7. Nincs említve a helyzete: 6. sír (felnőtt).[620]

Ezek az érmek a Huszár-féle katalógus alapján a következő típusokhoz sorolhatóak.

Temetkezés	**Csontváz neme, kora**	**Érmét verető uralkodó**	**Érmetípus**
1. sír	Felnőtt	Meghatározatlan	–
4. sír	Felnőtt	Salamon (1063–1074)	H14
6. sír	Felnőtt	I. Béla (1060–1063)	H12
23. sír	Felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1
24. sír	Felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1
29. sír	Felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1
30. sír	Gyermek	Meghatározatlan	–
31. sír	Felnőtt	I. András (1001–1038)	–
33. sír	Gyermek	I. András (1001–1038)	H9
39. sír	Gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1

133. kép. Obulusos temetkezések a vajdahunyadi temetőben

Antropológiai elemzés hiányában sajnos nem ismerjük a csontvázak nemét. A mellékleteknek a 11. században egységesülő jellege miatt a nemek által használt eltérő tárgyak esetében sem tudjuk követni a 10. században nagyon sok esetben kimutatható női–férfi bináris oppozíciót. Az biztosan elmondható, hogy az 1., 4., 23., 24., 29. és a 31. temetkezésekben felnőttek nyugodtak, míg a többi, érmét tartalmazó temetkezésben gyermekcsontvázakat regisztráltak (30., 33. és 39. sír). Kérdéses az I. Béla H12. típusú ezüstdenár szerepe a 6. temetkezésben. Az érmék között előkerült egy bizánci elkalapált pénz is, amelyet biztosan csüngőként használtak.

Az obulusadás szokása kapcsán a vajdahunyadi temető esetében biztosan elmondható, hogy a 11. század első felétől dokumentálható. A felsorolt érmék eléggé pontosan kirajzolják a temető 11. századi használatának időrendjét (erre később térünk ki).

[609] Szabó 1984, 83–97.
[610] Itt említjük meg, hogy a meroving kori temetőkben is jelentős mennyiségben ismertek a „bizáncinak” nevezett kéztartások. Ilyen példa Grande Oye 6–7. századi temetője (Urlacher et al. 1998, 39. sír: *Fig.* 197; 68. sír: *Fig.* 199; 74. sír: *Fig.* 200; 295. sír: *Fig.* 251; 302. sír: *Fig.* 258).
[611] Gáll 2004–2005, 369–371; Gáll 2008, 81–83.
[612] Meghatározatlan.
[613] Nem állapítható meg.
[614] I. (Szent) István (1001–1038).
[615] I. (Szent) István (1001–1038).
[616] I. (Szent) István (1001–1038).
[617] I. (Szent) István (1001–1038).
[618] I. András (1046–1060).
[619] I. András (1046–1060).
[620] I. Béla (1063–1063).

151.4.3. A temető leletanyaga

Az eddigi feltárt temetőrész sírjainak csak egy részéből került elő melléklet. A vajdahunyadi temető 54 + 3 temetkezése közül 25-ben nem találtak semmilyen mellékletet (ez a temetkezések 46,29%, illetve 43,85%-a). A sírokból a legnagyobb számban ékszerek kerültek elő, ezek közül is leginkább a hajkarikák különböző típusai:

1. Sima 1a. típus: 13. sír (2 példány – Ag.), 41. sír (1 példány – Br.) és 44. sír (1 példány – Br.).
2. 1b. típus: 41. sír (1 példány – Br.).
2. Kisebb méretű, körte- és oválís alakú hajkarika (2a. típus): 41. sír (2 példány – Br.).
3. Egyszerű S végű hajkarika (5a. típus): II. sír (2 példány – Ag.), 3. sír (2 példány – Ag.), 14. sír (2 példány – Ag.), 16. sír (2 példány – Br.), 22. sír (2 példány – Br.), 28. sír (1 példány – Ag.), 30. sír (1 példány – Ag.), 31. sír (2 példány – Ag.), 34. sír (2 példány – Ag.), 44. sír (1 példány – Br.), 49. sír (1 példány – Ag.) és egy db szórvány (1 példány – Ag.).
4. S végű, két bordával díszített hajkarika (5d1. típus): 28. sír (1 példány – Ag.).
5. Spirálcsüngős karika lefelé szélesedő változata (7b. típus): 27. sír (1 példány – Br.).

A 14 hajkarikás sír az 57 síros temetőrészlet 24,56%-át teszi ki. E 14 sír leletanyagához tartozó 26 hajkarika (a sírokból előkerült 26 hajkarikához hozzá kell számítani egy szórvány hajkarikát is) 4 típus 5 változatához tartozik (1a. típus: 4 példány; 1b. típus: 4 példány; 2a. típus: 1 példány; 5a. típus: 18 példány; 5b. típus: 1 példány; 5d1. típus: 1 példány; 7b. típus: 1 példány.

A sima 1a–b. típusú hajkarikát a kutatás a 10–11. században, változó intenzitással folyamatosan előforduló leleteként kezeli.[621] Ezt erősítik meg a vajdahunyadi 11. századi temetőből előkerült példányok is. A négy példány három sírból ismert: a legkorábbi fázishoz tartozik a 41. és 44. sír, illetve a század közepére keltezhető sírcsoporthoz tartozik a 13. sír. Azt is szükséges leszögeznünk, hogy e temetőben már ritkább ez az ékszer. Hasonló a helyzet a 2a. típusú körte vagy oválís alakú, kisméretű hajkarikákkal kapcsolatban is.

A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika (5a. típus): a vajdahunyadi temetőrész 11 sírjából összesen 17 példány került elő (még további egy szórvány ismert). Így a nekropolisz használatának minden fázisából kimutatható.

A temetőrész 28. sírjából került elő egy két bordával díszített S végű hajkarika (5c1. típus). A bordázott hajkarikákat a 11. század közepétől keltezték,[622] ez a lelet a környezetében levő temetkezések (így az I. István és I. András érmeivel keltezett sírok) alapján a bordázott S végű hajkarikák legkorábbi példányai közé tartozhat.

A spirálcsüngős, lefelé szélesedő hajkarika vagy fülbevaló legkorábban a 10. század közepétől keltezhető temetőkből ismert és viseletének divatja egészen a 11. század közepéig kimutatható.[623] E leletet temetőtérképünk alapján azonban még ennél is későbbre, a 11. század második felére keltezzük.

A vajdahunyadi temetőrész 27. sírjából egyszerű huzalnyakperecet ismerünk. Annak ellenére, hogy a kutatás azzal számol, hogy csak a 11. század első harmadáig használták ezeket,[624] e temetkezés a temető egy olyan részéből került elő, amelyet csak a század közepére–második felére keltezhetünk.

A karperecek három típusa került elő a temetőrész legkorábbi fázisából: egy-egy rombusz, illetve sokszög átmetszetű, valamint egy huzalkarperec. Míg a huzalkarperecek a 10. század első felétől a 11. század második feléig használatban maradtak, addig a négyzet, illetve a sokszög átmetszetű karperecek a 10. század legvégén, vagy még inkább a 11. század elején terjedtek el és használatban maradtak egészen a 12. század elejéig.[625] Huzalkarperec a vajdahunyadi temetőből a 44. temetkezésből együtt került elő, egy sokszög átmetszetű karperec társaságában. A sír minen bizonnyal a legkorábbi temetkezési fázishoz tartozik. Hasonlóan keltezhetjük a négyzet átmetszetű karperecet is a 41. sírból.

A kapereceknél jóval nagyobb mennyiségben kerültek elő a nagyon változatos formájú gyűrűk. A 10. század végén rohamosan elterjedő gyűrűviselés[626] a vajdahunyadi temetőben is követhető: 19 példány került elő 15 temetkezésből (ez az 57 sír 26,31%-a). A sírokba zömmel egy példányuk került, de a 11., 39., 43. és 45. temetkezésekből két-két példányt ismerünk. A 44. sír esetében biztosan egy 9–10 éves kislány temetkezéséből került elő gyűrű, a 13. sír csontváza pedig minden bizonnyal férfi volt (a csontváz hossza elérte a 185 cm-t) . A többi esetben azonban csak felnőtt és gyermeksírokra tudjuk bontani e temetkezéseket: gyermektemetkezések voltak a 34., 39., 41., 43. és 54. sírok csontvázai, míg a II., 5., 11., 13., 22., 28., 31–32. és 45. sírokba felnőtteket temettek. A hat *infans* csontváz alapján tehát elmondható, hogy a vajdahunyadi temetőben a kiskorúak körében is elterjedt volt a gyűrű viselése, ha nem volt ez a túlvilágra adott melléklet? Az antropológiai elemzések hiányában az elhunytak nemére vonatkozóan nem tudunk pontosabbat mondani.

[621] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[622] Szőke 1962, 89; Giesler 1981, 116–120.
[623] Szőke 1962, 38–42.
[624] Szabó 1978–1979, 107, 19. jegyzet; Révész 2008, 413.
[625] Szabó 1978–1979, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.
[626] Révész 2008, 421.

Sír	Nem – kor	Gyűrűtípus
22. sír	felnőtt	nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
44. sír	kislány	nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
45. sír/1	felnőtt	nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
II. sír	felnőtt	sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
13. sír	férfi?	sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
28. sír	gyermek	sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
31. sír	felnőtt	sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
32. sír	felnőtt	sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
34. sír	gyermek	sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
41. sír	gyermek	rombusz átmetszetű huzalgyűrű (2a. típus)
szórvány a 13. sír mellett	gyermek	rombusz átmetszetű huzalgyűrű (2a. típus)
43. sír/1	felnőtt	nyolcszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus)
45. sír/2	felnőtt	nyolcszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus)
5. sír	gyermek	kerek átmetszetű zárt öntött karikagyűrű (4a1. típus)
39. sír/1	gyermek	sodrást utánzóan öntött karikagyűrű (4c. típus)
39. sír/2	felnőtt	fonást utánzóan öntött karikagyűrű (4d. típus)
54. sír	gyermek	fonást utánzóan öntött karikagyűrű (4d. típus)
43. sír/2	gyermek	rovátkolt, öntött karikagyűrű (4e. típus)
11. sír/1	felnőtt	ismeretlen
11. sír/2	felnőtt	ismeretlen

134. kép. Gyűrűtípusok a vajdahunyadi temető sírjaiban

A vajdahunyadi temetőből a következő gyűrűtípusok ismertek:

1. Nyitott huzalgyűrű (1a. típus): 22. sír (1 példány – Br.), 44. sír (1 példány – Br.) és 45. sír (1 példány – Br.).
2. Csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus): II. sír (1 példány – Ag.), 13. sír (1 példány – Ag.), 28. sír (1 példány – Ag.), 31. sír (1 példány – Ag.) és 32. sír (1 példány – Ag.) és 34. sír (1 példány – Ag.).
3. Rombusz átmetszetű huzalgyűrű (2a. típus): szórvány a 13. sír mellett (1 példány – Br.) és 41. sír (1 példány – Br.).
4. Nyolcszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus): 41. sír (1 példány – Br.), 43. sír (1 példány – Br.) és 45. sír (1 példány – Br.).
5. Kerek átmetszetű zárt öntött karikagyűrű (4a1. típus): 5. sír (1 példány – Ag.).
6. Sodrást utánzóan öntött karikagyűrű (4c. típus): 39. sír (1 példány – Ag.).
7. Fonást utánzóan öntött karikagyűrű (4d. típus): 39. sír (1 példány – rossz Ag.), 54. sír (1 példány – Ag.).
8. Rovátkolt karikagyűrű (4e. típus): 43. sír (1 példány – Ag.).

Ismeretlen típus: 11. sír (1 példány – Br.).

A huzalgyűrűk már a 10. század elejétől ismertek a Kárpát-medencei temetkezésekből, előfordulásuk azonban a 11. századi temetőkben is adatolt,[627] ebből a szempontból nem képez kivételt a vajdahunyadi temető sem, ahol mind a korai, mind pedig a 11. század közepétől keltezhető sírokból kimutathatóak.

A négyzet és sokszög átmetszetű gyűrűk, párhuzamosan a négyzet és sokszög átmetszetű karperecekkel a 10. század végén–11. század elején kerülhettek forgalomba.[628] E gyűrűtípus egyaránt ismert a korai, illetve a 11. század közepétől keltezhető sírokból.

A csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű – a fonott gyűrűkhöz hasonlóan – egy új korszak anyagi kultúrájának jellegzetes terméke. A gyulafehérvári temető elemzése során a régebbi kutatásokkal egyetemben[629] megállapíthattuk, hogy ezek az ékszerek a 11. század elején terjedhettek el.

A kerek átmetszetű, zárt, öntött karikagyűrűket (4a1. típus) is a 10–11. század fordulójától használhatták.[630] A sodrást utánzóan öntött karikagyűrű (4c. típus), valamint a fonást utánzóan öntött karikagyűrű és a rovátkolt karikagyűrű (4e. típus) e gyűrűk szerényebb, 11. századi változatai lehettek.

Párhuzam nélküli egy a Roska szerint pásztorbot markolatvégének meghatározható fémtárgy, amely a 14. sírból került elő. A 10–11. század általánosan használt viseleti eleme a kerek ruhapitkyke (1c4. típus).

A fegyvereket, illetve a fegyveres temetkezéseket egyedül a 2. temetkezés nyílcsúcsa képviseli. A 11. század közepe után keltezhető temetkezésből előkerült fegyver funkcióját e temetkezésben azonban inkább bajelhárító eszközként értelmezhetjük.

4.4. A temetőrész keltezése [132. kép]

Az 1911-es ásatások során tehát 26 esetben regisztrált *infans-* vagy gyermeksírt Roska Márton. Az ásatást bemutató és elemző tanulmányból azonban az is leszűrhető, hogy Roska csak egy kisebb részét tárhatta

[627] Szőke–Vándor 1987, 79.
[628] Szőke–Vándor 1987, 74–76.
[629] Szőke–Vándor 1987,74.
[630] Szőke–Vándor 1987, 76, 79.

fel a temetőnek, amelyből ha nehezen is, a sírkert sugaras „fejlődési” rendszerét, „benépesítését” lehet kiolvasni. Az értelmezett temetőtérképünkön I. A–B csoportba sorolt sírok leletanyaga a 11. század első felébe sorolható (A alcsoport: 8., 10., 34–46., 48., 50., 54. sírok; B alcsoport: 9., 11–12., 14., 47., 49., 51–52. sírok), ezek leletanyaga hasonlít a Brânduşei utcai temetőrész IV. fázisába sorolt sírok leletanyagához. Ezt támasztják alá az itt előkerült kis és nagyméretű S végű hajkarikák, a sodrott négyzet és sokszög átmetszetű gyűrűk, a sodrást és fonást utánzó öntött gyűrűk, a négyzet és sokszög átmetszetű karperecek, illetve egy H1. típusú érme (39. sír) is. Ezt a temetőrészt a 11. század húszas–harmincas éveitől keltezzük, egészen a század közepéig.

A 11. század második felére datálhatjuk a II. csoport A–B alcsoportját, amely félkörszerűen veheti körül az előbbi, 11. század első évtizedeire keltezett I. A–B csoportot. A D-i irányból É-ra húzódó II. csoport A alcsoportja sírjai közül egyeseket I. (Szent) István érméi (22–23., 29. sír) kelteznek, ezek mellett szorosan azonban I. András H9. típusú érme és egy pontosan nem azonosított I. András érme által keltezett két sír ismert (31. és 33. sír). A 23. – H1. típusú érme segítségével datált – sír mellől került elő a 28. sír, amelyből bordázott S végű hajkarika került elő. Ezen adatok alapján ezt a II. csoportot, amely a kutatási stádium miatt csak félkörszerűen veszi körbe az I. csoportot, a 11. század közepére–második felére keltezhetjük. Ebből a csoportból ismert még sima S végű hajkarika, kiszélesedő spirál díszítéses hajkarika, sodrott gyűrű, valamint sima huzalnyakperec és huzalgyűrű is.

A II. csoport B alcsoportjának mellékletanyagát nehezen lehetne a 11. század bármelyik időszakához sorolni, azonban mivel topográfiai szempontból a fentebb említett félkört alkotó sírcsoport része volt ez az alcsoport is, ezért a 11. század második felére keltezzük ez utóbbit is. Ennek nem mond ellent az itt előkerült sodrott ezüst és bronz karikagyűrű, illetve a rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcs sem.

A kronológiai rendszerünk III. fázisába sorolható további két alcsoport (A alcsoport: 16. A–B, 17. sír, 19. sír; B. alcsoport: 1., 3–4., 6. sír). A B alcsoportból előkerült I. Béla dux H12. és Salamon H14. típusú érméi eléggé pontosan a 11. század 70-es éveire keltezik ezt a csoportot. Valószínűleg tehát ez a temető is a 11. század végéig használatban maradt.

151.4.5. Összefoglalás

Roska Márton tudománytörténeti jelentőségű ásatása révén az egyik legjobban dokumentált 11. századi várnépi temetőről beszélhetünk a vajdahunyadi neokropolisz kapcsán. A 11. századra datálható temetőrész népessége az első keresztény században épített vár lakossága lehetett. A temető főbb jellegzetességei alapján a proto-keresztény vagy „átmeneti” sírkertek sorába illeszthető. E temető alapján is eléggé egyértelműen állítható, hogy a 11. század elején az Erdélyi-medencében egy új temetőtípus jelent meg.

A temető népességének értékrendje vagy eredete a temetkezési szokások és a mellékletanyag alapján nehezen meghatározható. A rég letűnt honfoglalás kori szokásokra utalhat ugyanakkor a II. időrendi fázis egyik sírjából előkerült nyílcsúcs (2. sír).

Az antropológiai elemzések hiányában nem tudunk törvényszerűségeket megállapítani a nemek esetlegesen eltérő mellékletadási szokásaival kapcsolatban. Az leszögezhető azonban, hogy a leggazdagabb mellékletanyag gyermekek sírjaiban fordult elő (41. és 44. sír), amelyek közül az utóbbi egy 9–10 éves kislány temetkezése volt. Egy csüngőként használt elkalapált bizánci érme ugyancsak egy gyermeksírból ismert. Úgy tűnik, hogy a korábban a társadalmi helyzet jelzésére szolgáló mellékletadásnak e közösség esetében már nem volt presztízse. Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy ezt a funkciót tölthette be a koporsó használata, ugyanis a sírok mindössze 11,11%-a esetében ismert koporsó. Az utóbbi használata egyébként elsősorban felnőtt sírokra jellemző (7 esetben felnőtt, 4 esetben gyermek).

A sírokból előkerült bronztárgyak mennyisége jelentéktelenebb, mint a 10–11. század első felére keltezhető temetők esetében. Az előkerült nemesfém mennyisége ugyanakkor jóval jelentősebb mint sok fegyveres–lovas temetőben: összesen 16 sírból 53,4 gramm ezüst került elő (ehhez nem számítottuk hozzá a pénzes temetkezések ezüstjét).

Az ezüst súlyadatokat grammonként osztályozva a következő eredményt kapjuk:

0–1 gramm: 3 egyén, ezek közül 1 felnőtt és 2 gyermek (16., 30., 33. és 49. sír).
1,1–2 gramm: 3 egyén, ezek közül 2 felnőtt és 1 gyermek (3., 5. és 41. sír).
2,1–3 gramm: 3 egyén, ezek közül 2 felnőtt és 1 gyermek (13., 28. és 54. sír).
3,1–4 gramm: 1 felnőtt (32. sír).
4,1–5 gramm: 1 gyermek (39. sír).
5,1–6 gramm: 3 egyén, ezek közül 2 gyermek, a harmadik sír csontvázáról nincsen információ (II., 34. és 43. sír)
6,1–7 gramm: 1 felnőtt (31. sír).
7–8 gramm: 1 felnőtt (14. sír).

	Au	Ag	Br
II. sír		6,0 g	
III. sír		?	
1. sír		?	
3. sír		1,4 g	
4. sír		?	
5. sír		1,7 g	
6. sír		?	
11. sír		?	
13. sír		2,5 g	
14. sír		7,3 g	
16. sír		1,0 g	
22. sír			4,8 g
23. sír		?	
24. sír		?	
27. sír			3,6 g
28. sír		2,4 g	0,8 g
29. sír		?	
30. sír		0,5 g	
31. sír		6,8 g	
32. sír		3,6 g	
33. sír		0,4 g	
34. sír		5,4 g	
39. sír		4,4 g	
41. sír		1,7 g	18,6 g
43. sír		5,1 g	5,1 g
44. sír			0,5 g
45. sír			10,0 g
46. sír			11,4 g
49. sír		0,4 g	
54. sír		2,8 g	
Összesen		53,4 g	54,8 g
Sírokra lebontva		0,93 g	0,96 g
Ezüst- és bronzmennyiség a sírokra lebontva		17 ezüstmellékletes sírra lebontva: 3,14 gramm	8 bronzmellékletes sírra lebontva: 6,85 gramm

135. kép. A vajdahunyadi temetőből előkerült fémmennyiség síronként

A temetőben egy sírra tehát átlagosan 0,93 gramm ezüst jutott. Sajnos ebből a szempontból sem lehetett a nemek közötti különbségeket megállapítani.

A jelenlegi régészeti adatok alapján a 11. század elején az Erdélyi-medencében jelentős be- vagy letelepítések történhettek. Talán ennek eredményeképpen került e népesség Vajdahunyad környékére a 11. század első harmadában.

151.5. IRODALOM

Roska 1913, 166–198.

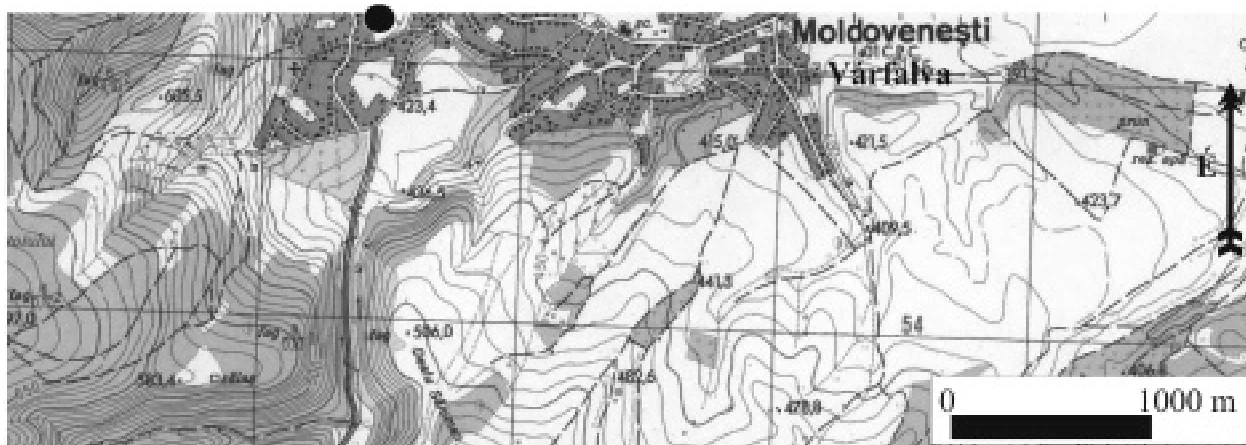
VALEA LUI MIHAI LÁSD **ÉRMIHÁLYFALVA**

II.152. VÁRFALVA-JÓSIKA GÁBOR KERTJE

(r.: Moldoveneşti, n.: Burgdorf, ó-r.: Varfalău; judeţul Cluj – Kolozs megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torda-Aranyos vármegye]

152.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [136–137. kép]

A lelőhely Várhegy várától nem messze, a mai Várfalva község területén került elő, a néhai Jósika Gábor udvarházának kertjében. A lelőhely az Aranyos egy alsóbb teraszán terült el. A helyszínen először báró Jósika Aladárnak sikerült megmentenie 3 sírt, amelyet 1914-ben le is közölt. A családi hagyomány szerint ugyanakkor korábban is kerültek elő sírok az udvarház kertjében, amelyekről azonban nincs más adatunk. Báró Jósika Aladár értesítésére az akkori Erdélyi Nemzeti Múzeum Roska Mártont küldte ki, akinek e három síron kívül további 54 temetkezést sikerült feltárnia még. A temetőt az ásató régész az 1914-es *Dolgozatok*ban közölte le. A temetőtérkép alapján azonban erősen gyanítható, hogy csak a temető egy részét tárták fel. A temető magját jelentő legkorábbi sírokat koncentrikus körökben vehették körbe a később megásott sírcsoportok.

136. kép. Várfalva-Jósika Gábor kertje

152.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.), Bukaresti Román Nemzeti Múzeum (B. R. N. M.).

Embertani leletek: néhány csontváz a Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum (K. E. N. M.) raktárában.

152.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

I. sír

M.: 40 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 164 cm. Melléklete nem volt.

II. sír

M.: 45 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 164 cm.

Mellékletei:

1.1–3. Három db S végű hajkarika.

1.1. Közepes méretű S végű ezüst hajkarika (5a. típus). Á.: 1,9 × 2,0 cm; az S vég sz.: 0,37 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7107. Új ltsz.: V.15371 [279. tábla 1].

1.2. S végű hajkarika ezüstből (5a. típus). Á.: 1,8 × 2,9 cm; az S vég sz.: 0,33 cm; h. v.: 0,2 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7105. Új ltsz.: V.15378 [279. tábla 2].

1.3. S végű hajkarika ezüstből (5a. típus). Á.: 1,8 × 2,9 cm; az S vég sz.: 0,33 cm; h. v.: 0,2 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7106. Új ltsz.: V.15379 [279. tábla 3].

2. Sodrott bronz nyakperec (3b. típus). Á.: 13,8 × 14,2 cm; h. v.: 0,8 cm; s.: 67,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7104. Új ltsz.: F.2941 [279. tábla 4].

3. I. András (1046–1063) H8. típusú ezüstdenárja. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.

III. sír

M.: 40 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 125 cm.

Mellékletei:
1.1–2. Két db S végű hajkarika.
1.1. S végű, masszív hajkarika ezüstből, ovális karika formával (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,6 cm; az S vég sz.: 0,55 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 2,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7108. Új ltsz.: V.15380 [279. tábla 1].
1.2. S végű, töredékes masszív hajkarika ezüstből, körte alakú karikával (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,5 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7109. Új ltsz.: V.15360 [279. tábla 2].
2. Öntött, gomba fejű bronzgomb, hosszú fülecskével (1a1. típus). Mg.: 1,7 cm; fej á.: 0,7 cm; fülecske á.: 0,5 cm; s.: 0,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7110. Új ltsz.: V.15377 [279. tábla 3].

4. sír
M.: 40 cm. T.: Nincs információ. A sírt feldúlták, néhány csonttöredék maradt csak meg. Melléklete nem volt.

5. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 160 cm. A csontok között, illetve fölötte Roska Márton szén nyomait dokumentálta. Melléklete nem volt.

6. sír
M.: 52 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Jobb keze a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban a hason feküdt (II. pozíció). Csontváz h.: 144 cm. A csontok között, illetve fölötte Roska Márton szén nyomait dokumentálta. Melléklete nem volt.

7. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású nyújtott gyermekcsontváz. Csontváz h.: 90 cm.

Melléklete:
1. Öntött, tömör, vaskos bronzgomb a bal kulcscsont mellett (1b1. típus). Mg.: 1,8 cm; fej á.: 1,0 cm; fülecske á.: 0,5 cm; s.: 1,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7111. Új ltsz.: V.15393 [279. tábla 1].

8. sír
M.: 67 cm. T.: Ny–K. Rossz megtartású, ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A kezei a medencecsontra helyezve, 45°-ban behajlítva (XIV. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. A csontrészek között, valamint az ezeket borító földben szén nyomait dokumentálta Roska Márton. Melléklete nem volt.

9. sír
M.: 57 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, rossz megtartású felnőtt csontváz. Kezei a test mellett kinyújtva feküdtek (I. pozíció). Csontváz h.: 176 cm. A csontrészek között, valamint az ezeket borító földben szenet talált az ásató. Melléklete nem volt.

10. sír
M.: 57 cm. T.: Ny–K. Egy kisgyermek elporladt csontvázrészei maradtak meg csupán. A csontok annyira el voltak málva, hogy sem a csontváz pozícióját, sem a hosszát nem lehetett pontosan megállapítani. Melléklete nem volt.

11. sír
M.: 48 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. Nincs adat a csontváz hosszáról. A kezei a test mellett kinyújtva feküdtek (I. pozíció).

Mellékletei:
1. Töredékes, valószínűleg zárt ezüst karikagyűrű a jobb kéz egyik ujján (4a2. típus). Á.: 2,2 × 2,0 cm; l. sz.: 0,4 cm; s.: 2,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7112. Új ltsz.: V.15381 [280. tábla 1].
2. Félkör átmetszetű kis vaskés töredéke a bal kéz mellett. H.: 3,6 cm; sz.: 0,9 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7113. a–b. Új ltsz.: V.15382.a [280. tábla 2].

12. sír
M.: 55 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű felnőtt csontváz. A kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 144 cm. A sírban Roska Márton szén nyomait dokumentálta.

Mellékletek:
1. Vastörmelék a bal váll mellől. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7114. Új ltsz.: V.15528.

13. sír
M.: 64 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. A kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 165 cm. A csontváz mellett jobbra és balra mészkőtöredékek, közöttük kavicsok és néhány szénrög. A mészkövek sírhoz való tartozása kérdéses.

Mellékletei:
1.1–2. Két db gyűrű.
1.1. Zárt, bronz fejesgyűrű, korrodált állapotban, a jobb kéz egyik ujjcsontján. A fejen nehezen kivehető díszítés. A fej négyzet alakú (3g. típus). Á.: 2,3 × 2,0 cm; l. sz.: 0,3 cm; fej á.: 1,1 × 0,6 cm; s.: 1,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7115. Új ltsz.: V.15383 [280. tábla 2].
1.2. Bronz fejesgyűrű, töredékesen került elő a bal kéz ujján (3g. típus). Á.: 2,3 cm; l. sz.: 0,7–0,6 cm; s.: 2,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7116. Új ltsz.: V.15385.

2. Agyagból készült hosszú, hengeres tárgy, középen átfúrt, a közepe felé szűkül. Talán sípként használhatták. H.: 4,0 cm; á.: 1,5 cm; lyuk sz.: 1,7 cm; s.: 14,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7118. Új ltsz.: V.15383 [280. tábla 3].
3. Ismeretlen funkciójú ezüstkarika. Á.: 2,6 × 2,5 cm; h. v.: 0,35–0,3 cm; s.: 3,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7117. Új ltsz.: V. 15385 [280. tábla 1].

14. sír

M.: 24 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz, egyes részei hiányoztak. Csontváz h.: 70 cm. Melléklete nem volt.

15. sír

M.: 22 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz. A hosszúsága nem volt mérhető.

Mellékletei:

1.1–2. Két körte alakú kis ezüst hajkarika.

1.1. Egyszerű, körte alakú kis ezüst hajkarika (2a. típus), egymásra hajló végekkel, körkörös átmetszettel. Á.: 1,2 × 1,4 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7121. Új ltsz.: V.15374 [280. tábla 1].

1.2. Egyszerű, körte alakú kis ezüst hajkarika, egymással szemben álló végekkel, körkörös átmetszettel (2b. típus). Á.: 1,3 × 1,3 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7120. Új ltsz.: V.15373 [280. tábla 2].

2. Sodrott bronz nyakperec a nyakon (3b. típus). Azonosíthatatlan a kolozsvári és a bukaresti múzeumokban.

16. sír

M.: 46 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nagyon rossz megtartású felnőtt csontváz, embertani vizsgálatok nem készültek. Csontváz h.: 150 cm. A koponyája balra esett, kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció).

Mellékletei:

1.1–2. Két db S végű ezüst hajkarika.

1.1. Egyszerű S végű, kör átmetszetű ezüst hajkarika, a koponya bal felén (5a. típus). Á.: 1,5 × 2,0 cm. K. E. N. M. Azonosíthatatlan [280. tábla 2].

1.2. Egyszerű S végű, kör átmetszetű ezüst hajkarika ugyancsak a koponya bal felén (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,8 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7124 [280. tábla 3].

2. Négyzet átmetszetű, elvékonyodó végű bronz karperec a bal csuklón (2d. típus). Á.: 6,1 cm; h. v.: 0,2–0,5–0,3 cm; s.: 46,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7122. Új ltsz.: F.2940 [280. tábla 1].
3. Sodrott ezüstgyűrű a jobb kéz ujjai közül (1c. típus). K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7123-a. Új ltsz.: F.2942. Azonosíthatatlan [280. tábla 4].

17. sír

M.: 62 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz. A koponyája széttört, csupán néhány bordája maradt meg. Csontváz h.: 36 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Két db bronz hajkarika.

1.1. Kerek átmetszetű, ovális alakú hajkarika a bal fül mellől (1a. típus). Á.: 1,8 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7126. Új ltsz.: V.15396 [280. tábla 1].

1.2. Kerek átmetszetű és formájú bronz hajkarika a jobb fül mellől (1b. típus). Á.: 1,9 × 1,8 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7127. Új ltsz.: V.15397 [280. tábla 2].

18. sír

M.: 40 cm. T.: Ny–K. Felnőtt (?) vagy inkább fiatal *juvenilis* csontváza. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 132 cm.

Mellékletei:

1. Aba Sámuel H7. típusú ezüstdenára a szájban. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.
2. Sokszög átmetszetű bronz karperec a jobb alkaron (2e. típus). Á.: 7,2 cm; h. v.: 0,3–0,6–0,3 cm; h. v. végén: 0,3 cm; s.: 39,03 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54498 [281. tábla 3].
3. Sokszög átmetszetű bronzgyűrű a bal kéz egyik ujjcsontján (2e. típus). Á.: 2,1 × 2,2 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 2,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7129-a. Új ltsz.: V.15398-a.
4. Egyszerű huzalból készített bronz nyakperec, pápaszemes csüngővel (1. típus). A két végét meghajlították és egymásba akasztották. Á.: 11,1 × 10,6 cm; h. v.: 0,15 cm; csüngő mg.: 1,8 cm; csüngő á.: 2,2 cm; nyakperec s.: 7,7 gramm; csüngő s.: 1,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7130. Új ltsz.: V.15399.a [281. tábla 1].
5. Hatszögű agyaggyöngy, csak a fele maradt meg, a koponya felett 9–10 cm-re került elő (2.6. típus). Mg.: 1,6 cm; á.: 2,7 cm; s.: 5,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7131. Új ltsz.: V.15400 [281. tábla 2].

19. sír

M.: 51 cm. T.: Ny–K. Felnőtt csontváz, embertani vizsgálatok nem készültek. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 140 cm. A csontváz jobb oldalát egy ásóval szétroncsolták.

Mellékletei:

1. Nagyméretű bronz S végű hajkarika a bal fül tájáról

(5a. típus). Az S vége majdnem teljesen letörve. Á.: 2,5 × 2,3 cm; a megmaradt S vég sz.: 0,28 cm; s.: 1,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7133. Új ltsz.: V.15402 [281. tábla 1].
2. Sokszög átmetszetű, elvékonyodó végű bronzgyűrű a bal kéz egyik ujjáról (2b. típus). Á.: 2,5 × 2,3 cm; h. v.: 0,3–0,17 cm; s.: 3,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7132. Új ltsz.: V.15401 [281. tábla 2].

20. sír
M.: 48 cm. T.: Ny–K. Nyújtott felnőtt csontváz, embertani vizsgálatok nem készültek. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 140 cm. A lábszárcsontjainak egy részét levágták a faültetéskor. A csontrészek között, valamint az ezeket borító földben szenet dokumentált a feltáró. Melléklete nem volt.

Mellékletei:
1.1–3. Három db hajkarika.
1.1. Bronzból készült S végű hajkarika a nyak táján (5a. típus). K. E. N. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.
1.2. Bronzból készült S végű hajkarika a nyak táján (5a. típus). K. E. N. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.
1.3. Bronzból készült egymásra hajtott végű, körte alakú hajkarika a nyak táján (2b. típus). K. E. N. M. Ltsz.: Azonosíthatatlan.

21. sír
M.: 61 cm. T.: Ny–K. Nyújtott felnőtt csontváz, embertani vizsgálatok nem készültek. A csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 140 cm. A lábszárcsontjainak egy részét levágták a faültetéskor. A sírban szenet dokumentált a feltáró. Melléklete nem volt.

22. sír
M.: 52 cm. T.: Ny–K. A gyermekcsontvázból néhány koponya- és csonttöredék maradt fent.

Mellékletei:
1. I. András (1046–1060) nagyon kopott, a szélén egymás mellett kétszer átlyukasztott denára. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [280. tábla 1].

23. sír
M.: 56 cm. T.: Ny–K. Felnőtt, nyújtott csontváz. A csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 172 cm.

Mellékletei:
1. I. (Szent) István meghatározatlan ezüstdenárja a szájban. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [281. tábla 1].
2. S végű körte alakú bronz hajkarika a bal fül mellett (5a. típus). Á.: 2,0 × 2,5 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7136. Új ltsz.: V.15388 [281. tábla 2].
3.1–2. Két bronz huzalgyűrű.
3.1. Kerek átmetszetű bronz huzalgyűrű, a csontváz bal kezének egyik ujjáról (1a. típus). Á.: 2,3 × 2,2 cm; h. v.: 0,25–0,2–0,15 cm; s.: 2,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7137. Új ltsz.: V.15388 [281. tábla 3].
3.2. Ovális átmetszetű bronz huzalgyűrű, a csontváz jobb kezének egyik ujjáról (1a. típus). A végei majdnem ellaposodnak. Á.: 2,1 × 2,3 cm; h. v.: 0,25 × 0,35–0,2 cm; s.: 2,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7138. Új ltsz.: V.15390 [281. tábla 4].
4. Vaskés töredéke a bal válla fölött kb. 4 cm-re. H.: 4,8 cm; sz.: 0,6 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7139. Új ltsz.: V.15391.
6. Hatszög alakú agyaggyöngy, a közepén kerek átmetszetű lyuk a jobb kéz könyökén (2.6. típus). Mg.: 1,7 cm; á.: 3,0 cm; s.: 7,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7140. Új ltsz.: V. 15392.

24. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. A nyújtott gyermekcsontvázból töredékek maradtak csak meg.

Melléklete:
1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú ezüstdenára a bal vállánál. K. E. N. M. Ltsz.: azonosíthatatlan.

25. sír
T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű gyermekcsontvázból csak koponyatöredékek és egy pár töredékes lábszárcsont maradt meg. Ezek helyzetéből, fekvéséből következtetni lehet arra hogy a holttestet Ny–K-i irányban, hanyatt fektették a sírba.

Mellékletei:
1.1–11. Csüngős veretek rosszezüstből a nyakon. Az egyiknek a fülében megmaradtak a durva vászonszövet foszlányai. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7141–7151. Új ltsz.: F.2950–2955, a többi lelet a B. R. N. M.-ban.
1.1. Csüngős veret felső, korong alakú része. Kisméretű, a magasabb peremet gyöngyözött díszítés követi. A veret hátoldalának alsó részén két visszahajlított nittszeg (10h2.4. típus). Mg.: 4,6 cm; veret á.: 1,9 × 1,6 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 2,1 cm; s.: 3,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7141. Új ltsz.: F.2950 [282. tábla 1].
1.2. Csüngős veret felső, korong alakú része. Kisméretű, a magasabb peremet gyöngyözött díszítés követi (10h2.4. típus). A csüngőjének egyik része töredékes. A veret hátoldalának alsó részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,8 cm; veret á.: 2,1 × 1,6 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 2,0 cm; s.: 3,7 gramm. K.

E. N. M. Régi ltsz.: II. 7142. Új ltsz.: F.2951 [282. tábla 2].

1.3. Csüngős veret felső, korong alakú része. A garnitúra példányai közül a legkisebb méretű. A domború veret peremén egy gyöngyözött díszítésű kerek sáv, illetve egy kiugró gömbszelvény figyelhető meg (10h2.2. típus). A veret hátoldalának középső részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,6 × 1,3 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 2,0 cm; s.: 3,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7143. Új ltsz.: F.2952 [282. tábla 3].

1.4. Csüngős veret felső, korong alakú része. Kissé domború veret. A veret hátoldalának középső részén két visszahajlított nittszeg (10h2.5. típus). Mg.: 4,5 cm; veret á.: 2,1 × 1,5 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 2,0 cm; s.: 4,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7144. Új ltsz.: F. 2953 [282. tábla 4].

1.5. Csüngős veret felső, korong alakú része. A garnitúra példányai közül a legnagyobb méretű. A domború vereten egy gyöngyözött díszítésű kerek sáv és egy kiugró szélesebb gömbszelvény látható (10h2.3. típus). A veret hátoldalának középső részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,9 cm; veret á.: 2,2 × 1,6 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 2,1 cm; s.: 5,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7145. Új ltsz.: F.2954 [282. tábla 5].

1.6. Csüngős veret felső, korong alakú része. Kissé domború veret (10h2.5. típus). A veret hátoldalának felső részén két visszahajlított nittszeg, a csüngője áttört. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 2,1 × 1,6 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 4,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7144. Új ltsz.: F. 2955 [282. tábla 6].

1.7. Csüngős veret felső, korong alakú része. A domború vereten gyöngyözött díszítésű kerek sávot és egy kiugró gömbszelvényt figyelhetünk meg (10h2.4. típus). A veret hátoldalának felső részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,4 × 1,4 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 5,2 gramm. B. R. N. M. 54499 [282. tábla 7].

1.8. Csüngős veret felső, korong alakú része. A domború vereten gyöngyözött díszítésű kerek sávot és egy kiugró gömbszelvényt figyelhetünk meg (10h2.4. típus). A veret hátoldalának felső részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,6 × 1,6 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 2,0 cm; s.: 4,09 gramm. B. R. N. M. 54500 [282. tábla 8].

1.9. Csüngős veret felső, korong alakú része. A garnitúra példányai közül a legkisebb méretű. A domború vereten a gyöngyözött díszítésű kerek sávot egy kiugró gömbszelvény követi (10h2.4. típus). A veret hátoldalának felső részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,4 × 1,4 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 4,66 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54501 [282. tábla 9].

1.10. Csüngős veret felső, korong alakú része. A domború vereten a gyöngyözött díszítésű kerek sávot egy kiugró gömbszelvény követi (10h2.4. típus). A veret hátoldalának középső részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,6 × 1,5 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 2,1 cm; s.: 4,27 gramm. B. R. N. M. 54502 [282. tábla 10].

1.11. Csüngős veret felső, korong alakú része. A domború vereten a gyöngyözött díszítésű kerek sávot egy kiugró gömbszelvény követi (10h2.4. típus). A veret hátoldalának középső részén két visszahajlított nittszeg. Mg.: 4,5 cm; veret á.: 1,6 × 1,5 cm; csüngő mg.: 2,7 cm; csüngő sz.: 2,0 cm; s.: 4,27 gramm. B. R. N. M. 54503 [282. tábla 11].

2. Domború, díszített ezüstpityke, a két szélén átfúrt, a hátoldalán a nittszeg helye (1c2. típus). Együtt került elő a csüngős veretekkel, tehát a veretgarnitúrához tartozott. Á.: 1,9 × 1,8 cm; mg.: 0,8 cm; s.: 2,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7152. Új ltsz.: F.2956 [283. tábla 12].

3. Fején díszített ezüstgomb (1a3. típus). Mg.: 1,4 cm; fej sz.: 0,8 cm; s.: 2,3 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7152. Új ltsz.: V.15404 [283. tábla 13].

4.1–2. Két hengeres gyöngy. Teljesen elmállottak. Tipológiailag besorolatlanok. Leltározatlanok.

26. sír

M.: 28 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz. A csontváz annyira elmálott, hogy alig maradt meg néhány töredéke.

Melléklete:

1. Gerezdelt, bordázott hat karéjos pasztagyöngy a bal fül mellett (1.3. típus). Mg.: 1,3 cm; á.: 1,6 cm; s.: 2,9 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7154. Új ltsz.: V.15405 [281. tábla 1].

27. sír

M.: 30 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű kisgyermek csontváza. Erősen szétmálott, hiányos töredékek. Melléklete nem volt.

28. sír

M.: 36 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz.

Mellékletei:

1. Bronzgyűrű, egymásra hajlított, kihegyesedő végekkel, a bal kéz mellett (1a. típus). Á.: 1,7 cm; h. v.: 0,3–0,13 cm; s.: 2,4 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7155. Új ltsz.: V.15406 [281. tábla 3].

2.1–2. I. (Szent) István (1001–1038) két H1. típusú (CNH 1. típusú) érme.

2.1. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú (CNH 1. típusú), három helyen átlyukasztott ezüstdenára,

a nyak táján. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan.
2.2. I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú (CNH 1. típusú), két helyen átlyukasztott ezüstdenára, a nyak táján. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan.
3.1–2. I. András (1046–1060) két H8. típusú ezüstdenára.
3.1. I. András (1046–1060) H8. típusú, két helyen átlyukasztott ezüstdenára, a nyak táján. A lyukakban zsinór foszlányai figyelhetők meg. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [281. tábla 1].
3.2. I. András (1046–1060) H8. ezüstdenára, a nyak táján. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [281. tábla 2].
4. Két helyen átlyukasztott törött denár, valószínűleg Orseolo Péter által vert H6a. típusú érme. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan.

29. sír

M.: 60 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 152 cm. Melléklete nem volt.

30. sír

M.: 62 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. Lábai egy fa alá nyúltak, ennek következtében csak a csontváz egy részét sikerült feltárniuk. Melléklete nem volt.

31. sír

M.: 31 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 150 cm.

Mellékletei:

1. Bronzból készült, rombusz átmetszetű karperec a jobb alkaron (2d. típus). Á.: 6,5 × 7,6 cm; h. v.: 0,3–0,6–0,3 cm; s.: 35,95 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54489 [283. tábla 1].
2.1–2. Két db S végű ezüst hajkarika.
2.1. S végű ezüstből készült hajkarika a bal fül mellett (5a. típus). K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7157. Új ltsz.: nincs beleltározva.
2.2. S végű ezüstből készült hajkarika a bal fül mellett (5a. típus). K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7158. Új ltsz.: Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban.
3. I. András (1046–1060) töredékes H8. típusú ezüstdenárja a halott szájában. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan, azonosíthatatlan.

32. sír

M.: 31 cm. T.: Ny–K. A felnőtt csontváznak csak a koponyája és a nyakcsigolyái maradtak meg. A többi részét faültetéskor levágták és szétszórták.

Melléklete:

1. I. (Szent) István (1001–1038) H1b. típusú denára a szájában. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [283. tábla 1].

33. sír

M.: 38 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 153 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Két hajkarika.
1.1. Lefelé szélesedő, spirál alakú bronz hajkarika és töredéke a jobb halánték tájékán (7b. típus). Mg.: 2,7 cm; spirál sz.: 0,3–0,6 cm; spirál mg.: 0,6 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7160. Új ltsz.: V.15410 [283. tábla 1].
1.2. Bronzból készült sima nagyméretű hajkarika, a bal halánték táján (1b. típus). Á.: 2,1 × 2,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,8 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7161. Új ltsz.: V. 15411 [283. tábla 3].
2. Lapos, zárt bronz karikagyűrű, a jobb kéz egyik ujján. A pántja függőlegesen esik az ujjcsontra (4b. típus). Á.: 2,3 × 2,0 cm; karika sz.: 0,3–0,2 cm; s.: 1,0 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7159. Új ltsz.: V.15409 [283. tábla 2].

34. sír

M.: 42 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 165 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Két db S végű ezüst hajkarika.
1.1. S végű hajkarika ezüstből a jobb halántéka táján (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,4 cm; h. v.: 0,2 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan[283. tábla 2].
1.2. S végű hajkarika ezüstből a bal halántéka táján (5a. típus). Á.: 2,6 × 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [283. tábla 3].
2. Négyzet átmetszetű huzalkarperec bronzból a bal karján (2e. típus). Á.: 7,3 × 7,4 cm; h. v.: 0,48–0,75–0,36 cm; s.: 55,73 gramm. B. R. N. M. 54492 [283. tábla 4].
3. I. András (1046–1060) H8. típusú ezüstdenára a csontváz alsó állkapcsán. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [283. tábla 1].

35. sír

M.: 40 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz, a neme ismeretlen. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 93 cm.

Melléklete:

1.1–4. Négy db kisméretű ezüst S végű hajkarika.

1.1. 5a. típusú S végű ezüst hajkarika a bal halánték táján. Az S végének egy jelentős része letörött. Á.: 1,7 × 1,8 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7165. Új ltsz.: V.15412 [284. tábla 3].

1.2. Kisméretű S végű ezüst hajkarika a koponya alatt (5a. típus). Á.: 1,2 × 1,1cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7167. Új ltsz.: V.15395 [284. tábla 4].

1.3. Kisméretű S végű ezüst hajkarika a koponya alatt (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,5 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7168. Új ltsz.: V.15413 [284. tábla 5].

1.4. Kisméretű S végű ezüst hajkarika a koponya alatt (5a. típus). Á.: 1,6 × 1,8 cm; h. v.: 0,25 cm; az S vég sz.: 0,44 cm; s.: 0,7 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7166. Új ltsz.: V.15395 [283. tábla 2].

2.1–2. Két ezüst pénzérme.

2.1. I. András (1046–1060) H8. típusú töredékes ezüstérméje a mellcsonton. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [283. tábla 1].

2.2. I. András (1046–1060) meghatározatlan ezüstérméje a mellcsonton. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan.

36. sír

M.: 30 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 168 cm. Melléklete nem volt.

37. sír

M.: 30 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz, csak a koponyatöredékek és egy pár erősen tönkrement lábszárcsont maradt fent. Melléklete nem volt.

38. sír

M.: 32 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 162 cm.

Mellékletei:

1. I. András (1046–1060) H9. típusú ezüstdenára a csontváz medencéjén. Szélei erősen kopottak. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [284. tábla 1].

39. sír

Bolygatott temetkezés. M.: 52 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz. Csontváz h.: 175 cm. A mellette épülő vízvezeték készítése alkalmával részlegesen megbolygatták. Melléklete nem volt.

40. sír

T.: Ny–K. A nyújtott, ismeretlen nemű felnőtt csontváz kezeit a mellcsontra helyezték (VII. pozíció). Csontváz h.: 180 cm. Melléklete nem volt.

41. sír

M.: 50 cm. T.: Ny–K. A nyújtott, ismeretlen nemű felnőtt csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. A lábait faültetéskor levágták, csak 110 cm maradt a csontvázból.

Mellékletei:

1. S végű, vaskos bronzhuzalból készült töredékes hajkarika a jobb halánték táján (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,2 cm; h. v.: 0,31 cm; s.: 1,89 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54496 [284. tábla 1].
2. Bronz karperec a jobb alkarján (2d. típus). Á.: 6,2 cm; h. v.: 0,3–0,65–0,3 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7169. Új ltsz.: V.15375 [284. tábla 3].

3.1–3. Három bronzgyűrű.

3.1. Ovális átmetszetű gyűrű bronzból a jobb kéz gyűrűsujján (1a. típus). Á.: 2,3 × 2,2 cm; h. v.: 0,23 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7171. Új ltsz.: leltározatlan [284. tábla 4].

3.2. Ovális átmetszetű gyűrű bronzból a jobb kéz gyűrűsujján (1a. típus). Á.: 2,6 × 2,4 cm; h. v.: 0,28 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7172. Új ltsz.: F. 2943 [284. tábla 5].

3.3. Rombusz átmetszetű bronzgyűrű a bal kéz egyik ujján (2a. típus). Á.: 2,3 cm; h. v.: 0,18 cm; s.: 3,39 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54488 [284. tábla 2].

42. sír

M.: 52 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm.

Mellékletei:

1.1–2. Két db bronz hajkarika.

1.1. Pödrött végű bronz hajkarika a jobb fül környékén (6. típus). Á.: 1,9 × 2,1 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,6 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7178. Új ltsz.: V.15.408 [284. tábla 1].

1.2. S végű hajkarika bronzból a fül környékén (5a. típus). Méreteiről nincsenek adataink. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7174. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban [284. tábla 2].

2. Bronz nyakperec a csontváz nyakán (3a. típus). Á.: 14,1 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 41,15 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54487 [285. tábla 6].

3.1–2. Két db karperec.

3.1. Pontkör díszítésű öntött pántkarperec bronzból a bal karon (1c. típus). Méreteiről nincsenek adataink. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7176. Azonosíthatatlan a kolozsvári múzeumban [284. tábla 5].
3.2. Sodrást utánzóan zárt és öntött állatfejes karperec a jobb karon (5d. típus). Á.: 7,5 cm; h. v.: 0,6–0,7 cm; s.: 38,49 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54497 [284. tábla 4].
4. Rovátkolt, öntött, zárt bronzgyűrű a bal combcsont mellől (4e. típus). Á.: 2,2 × 2,2 cm; h. v.: 0,3 × 0,2 cm; s.: 2,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7179. Új ltsz.: V. 15375 [284. tábla 3].

43. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű gyermekcsontváz. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 67 cm.

Melléklete:
1. Rosszezüstből préselt, kör díszítéses pityke kettétörve, az állkapocs alatt (5. típus). Á.: 1,4 × 0,9 cm; á.: 0,8 × 0,8 cm; s.: 0,4 és 0,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7180. Új ltsz.: V. 25939 [285. tábla 1].

44. sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. A nyújtott, ismeretlen nemű felnőtt csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 150 cm. Melléklete nem volt.

45. sír
M.: 40 cm. T.: Ny–K. A bolygatott sírban csupán a csontváz néhány töredéke maradt meg. Melléklete nem volt.

46. sír
M.: 35 cm. T.: Ny–K. A bolygatott sírban csak néhány csonttöredék maradt meg, amelyekből gyermeksírra következtetett a feltáró. Melléklete nem volt.

47. sír
M.: 35 cm. T.: Ny–K. Nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz. Csontváz h.: 85 cm.

Melléklete:
1. Masszív bronzhuzalból készült körte alakú hajkarika a bal halánték mellől (1b. típus). Á.: 1,8 × 2,1 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7181. Új ltsz.: V.15416 [285. tábla 1].

48. sír
M.: 50 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. Melléklete nem volt.

49. sír
M.: 35 cm. T.: Ny–K. Kisgyermek nagyon rossz megtartású csontvázrészei.

Mellékletei:
1. Agyagkarika a bal comb táján. Á.: 2,8 × 2,4 cm; mg.: 1,5 cm; lyuk á.: 1,0 cm; s.: 7,1 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7182. Új ltsz.: V.15417 [285. tábla 1].

50. sír
M.: 46 cm. T.: Ny–K. Néhány koponyatöredék és borda maradt meg a kisgyermek temetkezéséből. Melléklete nem volt.

51. sír
M.: 51 cm. T.: Ny–K. A gyermekcsontvázból néhány csonttöredék maradt meg.

Melléklete:
1. Vasfül a csontváz helyének jobb oldalán. Á.: 1,2 × 1,3 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: 7183 [285. tábla 1].

52. sír
M.: 38 cm. T.: Ny–K. Töredékes gyermekcsontváz. Melléklete nem volt.

53. sír
M.: 26 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 170 cm. Melléklete nem volt.

54. sír
M.: 26 cm. T.: Ny–K. Egy kisgyermek csonttöredékei. Melléklete nem volt.

55. sír
M.: 46 cm. T.: Ny–K. Az ismeretlen nemű, nyújtott felnőtt csontváz kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletei:
1. Vaskés a koponya bal oldalán, közvetlenül az arca mellett (2. típus). H.: 9,5 cm; sz.: 1,1 cm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7184. Új ltsz.: V. 15418 [286. tábla 4].
2.1–2. Két db S végű ezüst hajkarika.
2.1. S végű ezüst hajkarika a bal halánték mellett (5a. típus). Á.: 1,9 × 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 0,91 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54491 [286. tábla 1].
2.2. S végű ezüst hajkarika a jobb halánték mellett (5a. típus). Á.: 1,9 × 1,9 cm; h. v.: 0,16 cm; az S vég sz.: 0,44 cm; s.: 0,99 gramm. B. R. N. M. Ltsz.: 54493 [286. tábla 2].
3. Sodrott ezüstgyűrű a jobb kézen (1c. típus). Á.: 2,4 ×

2,3 cm; h. v.: 0,3 cm–0,15 cm; s.: 3,2 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7187-a. Új ltsz.: V.15420 [286. tábla 3].
5. I. (Szent) László (1077–1095) azonosíthatatlan töredékes denára. K. E. N. M. Ltsz.: leltározatlan [286. tábla 5].

56. sír
M.: 32 cm. T.: Ny–K. *Infans* csontváza, nem ismert a neme. Kezeit kb. 45°-ban behajlítva a medencén egymásra helyezték (XIV. pozíció). Csontváz h.: 110 cm. Melléklete nem volt.

57. sír
Bolygatott temetkezés. Az ásató, Roska Márton néhány csonttöredéken kívül nem regisztrált mellékletet. Valószínűleg gyermeksír lehetett.

Szórványként előkerült még egy rombusz alakú, alul ívelt élű nyílcsúcs (3b. típus). H.: 10,2 cm; lg. sz.: 2,8 cm; s.: 13,5 gramm. K. E. N. M. Régi ltsz.: II. 7187-b. Új ltsz.: V.15421 [285. tábla 1].

152.4. ÉRTÉKELÉS

152.4.1. A temető kiterjedése

Ahogyan azt említettük és próbáltuk is ábrázolni a térképen, a feltárt sírok egy jóval nagyobb sírszámú temető egyetlen sávját képezik. E sávban egymástól jól elválaszthatóan kilenc sírcsoportot figyelhetünk meg, ezek között pedig – a sírokba helyezett pénzek alapján –, egyértelműen időrendi különbségek mutathatók ki. Úgy tűnik, hogy a feltárt szegmens (a 9 sírcsoport) összesen öt időrendi horizontba sorolható. Az említett térképen a temetőmagból kiinduló sugaras időrendi fejlődést feltételezhetünk, amely alapján gyanítható, hogy a temető legnagyobb része a föld alatt maradt. Talán nem tévedünk sokat, ha a feltárt sírok százalékos arányát 10%-ra becsüljük a temető egészéhez viszonyítva, következésképpen úgy sejtjük, hogy a temető kb. 500–600 síros lehetett [140. kép].

152.4.2. Temetkezési szokások

Összegző térképünk alapján a Várfalván előkerült temető sírjai tehát sorokba rendeződnek, azonban ezek között jól felismerhető és követhető kisebb-nagyobb sírcsoportok körvonalazódnak.

Mivel nem készült antropológiai elemzés a csontvázakról, a sírokban eltemetett egyének nemét nem tudjuk elkülöníteni, ennek következtében a temetkezésekben előkerült csontvázakat csak hosszúságuk alapján tudjuk kategorizálni:
1. Felnőtt: I–II., 5–6., 8–9., 11–13., 16., 18–21., 23., 29–34., 36., 38–41., 44., 48., 53. és 55. sír.
2. Gyermek: III., 7., 10., 14–15., 17., 22., 24–28., 35., 37., 42–43., 46–47., 49–52., 54., 56–57. sír.
3. Adatok hiányában ismeretlen: 4. és 45. sír.

A kora középkori rendkívül magas gyermekhalandóság a várfalvai temetőrészben is tetten érhető: a 26 gyermek-/*infans*csontváz a temetőrész eddig feltárt sírjaiban nyugvók mintegy 43,85%-át teszi ki.

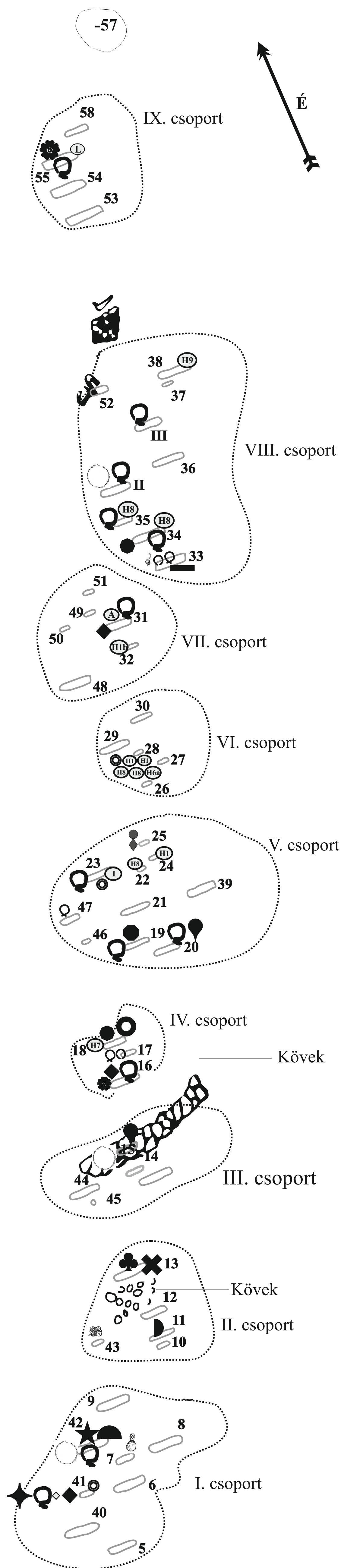
A sírgödrök formája gyaníthatóan egyszerű lekerekített téglalap alakú lehettett, a sírok mélységének középarányosa pedig 43 cm volt. Ez az eredmény azonban több szempontból is megkérdőjelezhető:
1. A statisztikai feldolgozás során figyelembe kell vennünk a temető topográfiai elhelyezkedését.
2. De nem szabad elfeledni a termőgazdálkodással járó bolygatásokat sem.

A várfalvai temetőben a sírok általánosan Ny–K-i tájolásúak, ettől egyetlen esetben sem tértek el. Roska egyetlen ízben, a 16. sír esetében regisztrálhatott koporsót.

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő:
1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 9., 11–12. sír.
2. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva (II. pozíció): 6. sír.
3. A két kéz a kulcscsontokra behajlítva vagy egymáson átrakva, kb. 22–45°-ban (VII. pozíció): 40. sír.
4. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett kezek, illetve a kezeket összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték (XIV. pozíció): I–III., 5., 8., 13., 16., 18–21., 23., 29–31., 33–36., 38., 41–44., 48., 53. és 55–56. sír.

A jelenlegi kutatási stádium alapján egyértelmű, hogy a vizsgált temetkezésekben a XIV. pozíció képviseli a legnagyobb mennyiséget (28 esetben ismert).

Nagyon nehéz feladat eldönteni, hogy a különféle helyzetekben talált pénzérmék obulusként vagy pedig a viselet tartozékaként értékelhetőek. Biztosan obulusként értékelhetőek a mellen, a szájban és a kézben talált érmék. Obulusként értékelhető leleteket a várfalvai temetőben a II., 18., 22–24., 31–32., 34–35., 38., 55. sírból ismerünk, a következő helyzetben:

Jelmagyarázat

- sima, 1a. típusú hajkarika
- sima, 1b. típusú hajkarika
- 2a–2b. (körte alakú) típusú hajkarika
- S végű, 5a. típusú hajkarika
- pödrött végű, 6. típusú hajkarika
- spirálcsüngős, 7b. típusú hajkarika
- nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
- sodrott gyűrű (1c. típus)
- rombusz átmetszetű gyűrű (2a. típus)
- sokszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus)
- fejes gyűrű (3g. típus)
- ovális átmetszetű, zárt, egyszerű karikagyűrű (4a2. típus)
- lapos, zárt öntött karikagyűrű (4b. típus)
- rovátkolt karikagyűrű (4e. típus)
- pontkör díszítésű pántkarperec (1c. típus)
- rombusz átmetszetű karperec (2d. típus)
- sokszög átmetszetű karperec (2e. típus)
- állatfejes karperec (5d. típus)
- gomb
- csüngős ingnyakveret
- egyszerű huzalnyakperec (1. típus)
- sodrott nyakperec (3a–b. típus)
- ing- vagy ruhaveret
- ismeretlen funkciójú ezüstkarika
- H1 - I. Szent István (1003–1038) *H1* érméje
- H1b - I. Szent István (1003–1038) *H1b* érméje
- H6a - Orseoló Péter (1038–1041, 1044–1046) *H6a* érméje
- H7 - Aba Sámuel (1041–1044) *H7* érméje
- H8 - I. András (1046–1060) *H8* érméje
- H9 - I. András (1046–1060) *H9* érméje
- I - I. István (1001–1038) meghatározhatatlan érméje
- A - I. András (1046–1060) meghatározhatatlan érméje
- L - I. László (1077–1095) meghatározhatatlan érméje

1. Szájban: 18. sír,[631] 23. sír,[632] 31 sír,[633] 32 sír,[634] 55. sír.[635]
2. Alsó állkapcsán: 34. sír.[636]
3. Bal halántékán: II. sír.[637]
4. Koponya töredékei között: 22. sír.[638]
5. A mellen: 35. sír.[639]
6. A ball vállánál: 24. sír.[640]
7. A medencén: 38. sír.[641]

A fenti obulusként és a díszítményként (28. sír) használt érmek a Huszár-féle katalógus alapján a következő típusokhoz sorolhatók:

Temetkezés	Csontváz neme, kora	Kibocsátó	Érmetípus
II. sír	felnőtt	I. András (1046–1060)	H8
18. sír	felnőtt	Aba Sámuel (1041–1044)	H7
22. sír	gyermek	I. András (1046–1060)	H8
23. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	?
24. sír	gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1
28. sír/1	gyermek	I. András (1046–1060)	H8
28. sír/2	gyermek	I. András (1046–1060)	H8
28. sír/3	gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1
28. sír/4	gyermek	I. (Szent) István (1001–1038)	H1
28. sír/5	gyermek	Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046)	H6a
31. sír	felnőtt	I. András (1046–1060)	?
32. sír	felnőtt	I. (Szent) István (1001–1038)	H1b
34. sír	felnőtt	I. András (1046–1060)	H8
35. sír	gyermek	I. András (1046–1060)	H8
38. sír	felnőtt	I. András (1046–1060)	H9
55. sír	felnőtt	I. László (1077–1095)	?

138. kép. Halotti obulusok a várfalvai temetőben

Antropológiai elemzés hiányában nem ismerjük a csontvázak nemét, tehát a pénzek és a nemek közötti összefüggések feltárására nemigen vállalkozhatunk. Az biztosan elmondható, hogy a II., 18., 23., 31–32., 34., 38. és az 55. temetkezésekben felnőttek nyugodtak, míg a többi, érmet tartalmazó temetkezésben (22., 24., 28. és 35. sír) gyermekcsontvázakat regisztráltak.

Ezen adatok alapján elmondható, hogy a várfalvai nekropoliszban az obulusadás szokása a 11. század első felétől dokumentálható, a felsorolt érmék pedig eléggé pontosan illusztrálják a temető 11. századi használatának időrendjét (erre később még kitérünk).

152.4.3. A temető leletanyagának elemzése

A várfalvai temető 57 temetkezése közül 26-ben nem találtak semmilyen mellékletet (ez a temetkezések 45,61%-a). A mellékletes sírok aránya tehát hasonló a gyulafehérvári, illetve a vajdahunyadi 10–11. századi temetők mellékletes sírjainak arányához.

A sírokból a legnagyobb mennyiségben az ékszerek különböző típusai kerültek elő, ezek között is a legnagyobb számban a fejékszerek, alapvetően hajkarikák:

1. Egyszerű sima hajkarika, a végei szemben egymással (1a. típus): 17. (1 példány – Br.).
2. Kerek átmetszetű, sima, nyitott hajkarika, egymásra hajló végekkel (1b. típus): 17. sír (1 példány – Br.), 33. sír (1 példány – Br.) és 47. sír (1 példány – Br.).
3. Kisebb méretű, legtöbbször körte formájú és ovális hajkarika, a végei egymással szemben (2a. típus): 15. sír (1 példány – Ag.).
4. Kisebb méretű, körte formájú vagy ovális nyitott hajkarika, egymásra hajló végekkel (2b. típus): 15. sír (1 példány – Ag.) és 20. sír (1 példány – Br.).
5. Egyszerű sima S végű hajkarika (5a. típus): II. sír (3 példány – Ag.), III. sír (2 példány – Ag.), 16. sír (2 példány – Ag.), 19. sír (1 példány – Br.), 20. sír (2 példány – Br.), 23. sír (1 példány – Br.), 31. sír (2 példány – Ag.), 34. sír (2 példány – Ag.), 35. sír (4 példány – Ag.), 41. sír (1 példány – Br.), 42. sír (1 példány – Br.) és 55. sír (2 példány – Ag.).
6. Pödrött végű karika (6. típus): 42. sír (1 példány – Br.).
7. Spirálcsüngős karika lefelé szélesedő változata (7b. típus): 33. sír (1 példány – Br.).

A Várfalva-Jósika Gábor kertje nevű lelőhelyen feltárt 57 síros temetőrész 16 sírjából tehát 32 hajkarika került elő. A sírok 28,07%-ában dokumentáltak ily módon ilyen tárgytípust. Ez a 32 hajkarika az Erdélyi-medencében

[631] Aba Sámuel (1041–1044).
[632] I. (Szent) István (1001–1038).
[633] I. András (1046–1060).
[634] I. (Szent) István (1001–1038).
[635] I. László (1077–1095).
[636] I. András (1046–1060).
[637] I. András (1046–1060).
[638] I. András (1046–1060).
[639] I. András (1046–1060).
[640] I. (Szent) István (1001–1038).
[641] I. András (1046–1060).

eddig előkerült hajkarikák 12,26%-a. A temető sírjaiból előkerült hajkarikák 5 típus 6 változatához sorolhatóak (1a. típus: 1 példány; 1b. típus: 3 példány; 2a. típus: 1 példány; 2b. típus: 2 példány; 5a. típus: 23 példány; 6. típus: 1 példány; 7. típus: 1 példány).

Az 1a. típusú sima hajkarikát az utóbbi időben a kutatás a 10–11. század folyamatosan előforduló leleteként kezeli.[642] Ezt erősítik meg a várfalvai 11. századi temetőben előkerült 1a. típusú hajkarikák is. Ugyanez igaz a 2a. típusú körte vagy ovális alakú hajkarikákra is. Az is igaz azonban, hogy mindkét típus csupán kis mennyiségben került elő a temetőből.

A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika (5a. típus). Ezen ékszertípus összesen 23 példánya a temetőrész 12 sírjából ismert. Az S végű hajkarika a temetőrész minden kronológiai fázisában kimutatható.

A spirálcsüngős, lefelé szélesedő hajkarika vagy fülbevaló a 10. század közepétől keltezhető és a 11. század közepéig kimutatható a korszak temetkezéseiből.[643] A várfalvai példányt viszont későbbre, a 11. század második felére keltezhetjük (a 33. sír mellett egy H8. típusú érmét tartalmazó sírt dokumentáltak).

A 42. sírból származó kisebb méretű pödrött végű hajkarika a temetőrész legkorábbi részéből került elő és a 11. század első harmadára keltezhető.

A várfalvai temetőből többféle nyakperecet is ismerünk:

1. Egyszerű huzalnyakperec, pápaszemes csüngővel (1. típus): 18. sír (Br.).
2. Sodrott nyakperecek (3a–b. típus): II. sír (Br.), 15. sír (Br.) és 42. sír (Br.).

Az egyszerű huzalnyakperecet a kutatás szerint a 11. század első harmadáig használták.[644] Ilyen típusú huzalnyakperec a 18. temetkezésből ismert, a mellette levő H7. típusú érmével datált sír pedig a 11. közepe tájára keltezi.

A vastag bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású nyakpereceket Kovács László újabb kutatásai alapján a 11. század 20-as és a század 60-as évei közé keltezhetjük.[645] Ennek nem mondanak ellen a várfalvai példányok sem.

A várfalvai temető 25. sírjából csüngős ingnyakveret-garnitúrát ismerünk. A 11 itt előkerült ingnyakdísz 4 változatba sorolható (10h2.2–10h2.5. típus). A 10h2.2. típus veretének nem találtuk a pontos párhuzamát. Ugyanakkor a 10h2.3–5. változatok vereteinek számos analógiáját ismerjük, a bagolyfejes díszítésű csüngők pontos párhuzamát azonban csak egyetlen lelőhelyről, Jánosszállás-Katonapartról.[646] A 10h2.3. típusú veret párhuzamai a szegedi Algyő és Jánosszállás-Katonapart temetőiből előkerült példányok,[647] a 10h2.4. típusú veret pontos párhuzamait pedig Csongrád-Máma, Gomjenica és Szentes-Kistőke garnitúráinak veretei közül ismerjük.[648] Az utolsó változathoz tartozó veretek párhuzamai Püspökladány-Eperjesvölgy 518. sírjából, illetve Nagyvárad-Ferenc József laktanya szórványleletei közül kerültek elő.[649] Leszögezhető tehát, hogy rendkívül elágazóak e veretgarnitúra tipológiai kapcsolatai. Meg kell említenünk azt a tényt is, hogy a várfalvai 25. sír gyermek (kislány?) csüngős veretei nagyon kopottak, a felületükön a díszítés nagyon sok esetben alig látszik, amelyet csakis hosszantartó viselettel magyarázhatunk. Több mint valószínű, hogy ezt a garnitúrát valamelyik hozzátartozójától kapta/kaphatta vagy örökölte a gyermek. Lényegesnek tartjuk azt is leszögezni, hogy ez a garnitúra a Maros–Tisza-Körös környéki és az erdélyi párhuzamok sorát növeli. Ezt valószínűsíti a 10h2.3–5. típusú csüngő pontos párhuzama, amely a Jánosszállás-Katonapart 2. sírjából – azaz egy 13 éves kislány temetkezéséből – ismert, együtt egy félhold alakú áttört fülbevalóval, préselt lemezes hajfonatkoronggal, kaftánveretted, gyöngyökkel.[650] Az említett hatsíros kiscsaládi temető a 10. század második harmadától keltezhető. A várfalvai 25. sír a 22. és a 23. sírok környezetéből (a temetőkör III. csoportjából) került elő. Az utóbbi sírokat I. (Szent) István (1001–1038) és I. András (1046–1060) érmei korhatározzák a 11. század közepére. Úgy tűnik tehát, hogy a két, csaknem azonos ékszer (a Jánosszállás-katonaparti és a várfalvai) földbe kerülése között legkevesebb 60 év telhetett el!

Az említett ingnyakveretekkel együtt került elő egy kerek, domború ezüst ruhaveret is (1c2. típus). A kerek pityke felületét kétfelé osztották, a belső részben, amely kiugrik a tárgy síkjából, az elrendezés a központot jelentő kereszt által történt, a négy mezőre osztott részben pedig négy félkör alakú, hasonlóan mélyített dísz látható. A kereszt díszítés közepén a síkból kiugró gömb észlelhető. A tárgy peremén, a kereszt alakú díszítéssel merőlegesen bemélyített vonalak figyelhetőek meg.

A veret nagyon kopott állapotban van, szórvány párhuzama Temesliget-Templomdombról került elő, együtt egy sodrott bronzgyűrűvel. További pontos analógiája Püspökladány-Eperjesvölgy 217. sírjának egyik verete, amely egy S végű hajkarika és gyöngyök

[642] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[643] Szőke 1962, 38–42.
[644] Szabó 1978–1979, 107, 19. jegyzet; Révész 2008, 413.
[645] Kovács 1994, 115.
[646] Bálint 1991, *Taf.* XXXVII. 7.
[647] Bálint 1991, *Taf.* XXXVII. 7, *Taf.* XLII. 7.
[648] Bálint 1991, *Taf.* XXXVII. 16, 28.
[649] Száraz 1893, 141, 1–5. ábra; M. Nepper 2002, 212. tábla 2–7.
[650] Bálint 1991, *Taf.* I. 2, *Taf.* II. 5–13.

társaságában került napvilágra, a temető egy olyan részében, amelyet a 10. század végére/végétől keltezhetünk.[651]

Egy négyzet alakú ruhapityke (5. típus) a 43. sírból került elő. A 11. század első harmadára keltezhető.

Gombok a III., 7. és 25. temetkezésekből ismertek.

A várfalvai temetőből nem kerültek elő gyöngysorok, egy-két példány a 18., 23., 25–26. temetkezésekből ismert. A 49. temetkezésből agyagkarika ismert. Az 51. sírból, ismeretlen funkciójú kis vasfül került elő, a csontváz helyének jobb oldalán.

A karperecek négy típusát regisztrálták a várfalvai temetőben:

1. Pontkör díszítésű öntött pántkarperec (1c. típus): 42. sír (1 példány – Br.).
2. Rombusz átmetszetű huzalkarperec (2d. típus): 16. sír (1 példány – Br.), 31. sír (1 példány – Br.) és 41. sír (1 példány – Br.).
3. Sokszög átmetszetű huzalkarperec (2e. típus): 18. sír (1 példány – Br.) és 34. sír (1 példány – Br.).
4. Sodrást utánzóan zárt és öntött állatfejes karperec (Kovács 3b. típus – 5d. típus): 42. sír (1 példány – Br.).

A pontkör díszítésű pántkarperecek a 11. század jellegzetes ékítményei, ezt a sírt a leletanyaga és a temetőben elfoglalt helyzete alapján a 11. század első harmadára keltezhetjük. A négyzet, illetve sokszög átmetszetű karperecek a 10. század legvégén vagy még inkább a 11. század elején terjedtek el, és használatban maradtak egészen a 12. század elejéig.[652] A sodrást utánzóan zárt és öntött állatfejes karperec (Kovács 3b. típus) földbe kerülését szintén a 11. század elejétől számíthatjuk a várfalvai temetőben.

A temetőből nagyobb mennyiségben kerültek elő gyűrűk. A 10. század végén nagymértékben elterjedő gyűrűviselés tehát a várfalvai temetőben is megfigyelhető.[653] Lényeges azonban, hogy gyermeksírban csak egyetlen alkalommal regisztrálták, ellentétben például a vajdahunyadi temetővel, ahol több gyűrűvel eltemetett gyermeket is sikerült dokumentálni.

E temetőrészből összesen 15 különböző típushoz tartozó gyűrűtípus került elő 11 temetkezésből:

1. Nyitott huzalgyűrű (1a. típus): 23. sír (2 példány – Br.), 28. sír (1 példány – Br.) és 41. sír (2 példány – Br.).
2. Sodrott nyitott huzalgyűrű (1c. típus): 16. sír (1 példány – Ag.) és 55. sír (1 példány – Ag.).
3. Rombusz átmetszetű huzalgyűrű (2a. típus): 41. sír (1 példány – Br.).
4. Sokszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus): 18. sír (1 példány – Br.) és 19. sír (1 példány – Br.).
5. Fejes gyűrű (3g. típus): 13. sír (2 példány – Br.).
6. Ovális átmetszetű, zárt, egyszerű karikagyűrű (4a2. típus): 11. sír (1 példány – Ag.).
7. Lapos, zárt öntött karikagyűrű (4b. típus): 33. sír (1 példány – Br.).
8. Rovátkolt karikagyűrű (4e. típus): 42. sír (1 példány – Br.).

A sírokba általában egyetlen gyűrű került, ez alól a 13., 23. és a 41. temetkezés képezett kivételt, amelyekből kettő, illetve három példány ismert.

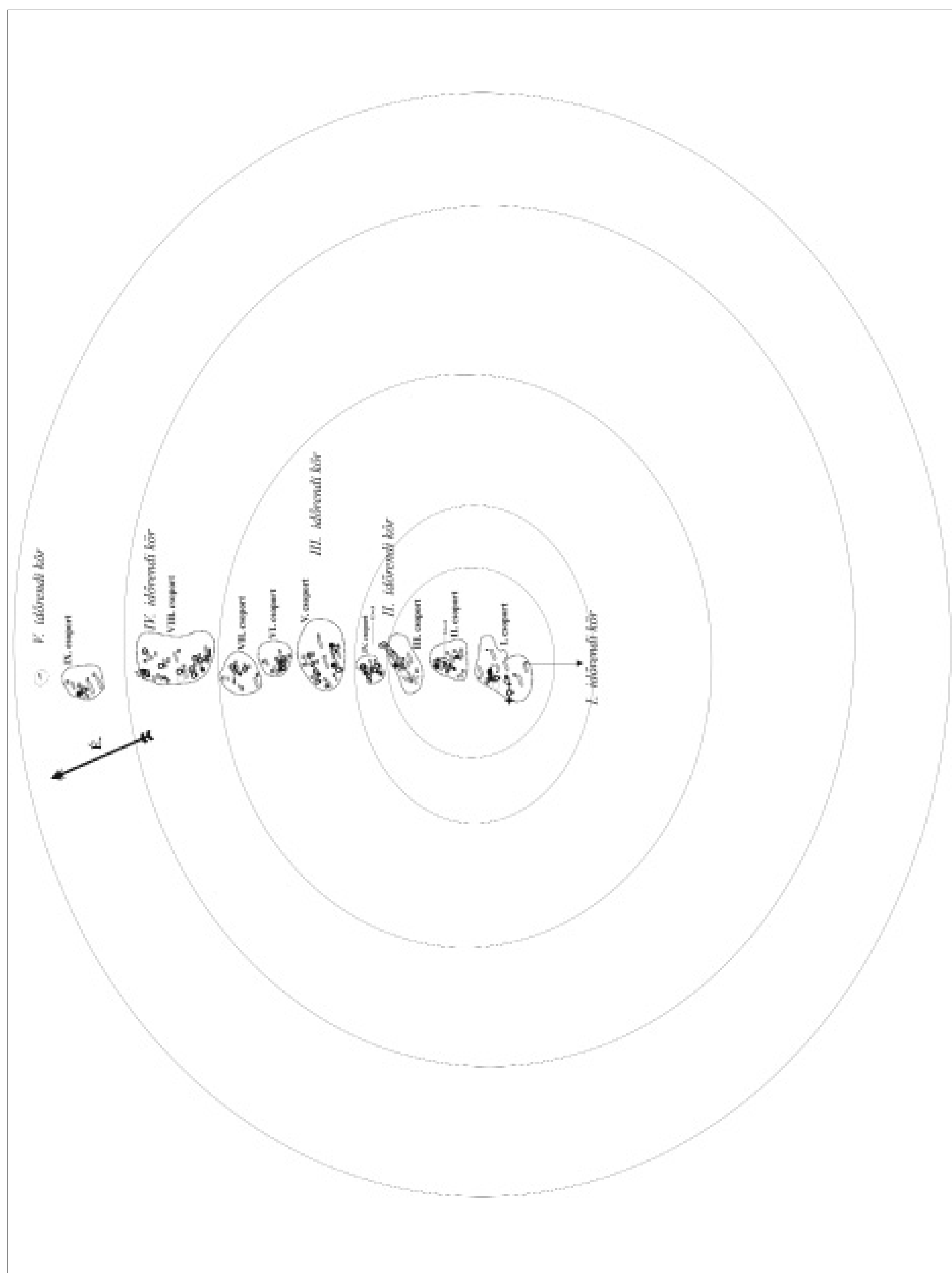
Sír	Nem–kor	Gyűrűtípus
11. sír	felnőtt	Zárt, ezüst karikagyűrű (4a2. típus)
13. sír/1	felnőtt	Négyszögletes alakú fejesgyűrű (3g. típus)
13. sír/2	felnőtt	Négyzetes testű karikagyűrű (3g. típus)
16. sír	felnőtt	Csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)
18. sír	felnőtt	Nyolcszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus)
19. sír	felnőtt	Nyolcszög átmetszetű huzalgyűrű (2b. típus)
23. sír/1	felnőtt	Nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
23. sír/2	felnőtt	Nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
28. sír	gyermek	Nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
33. sír	felnőtt	Majdnem lapos, az újcsontra merőleges zárt öntött karikagyűrű (4b. típus)
41. sír/1	felnőtt	Nyitott huzalgyűrű (1a. típus)
41. sír/2	felnőtt	Négyszög átmetszetű huzalgyűrű (1a. típus)
41. sír/2	felnőtt	Négyszög átmetszetű huzalgyűrű (2a. típus)
42. sír	gyermek	Rovátkolt karikagyűrű (4e. típus)
55. sír	felnőtt	Csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű (1c. típus)

139. kép. Gyűrűtípusok a várfalvai temetőben

A huzalgyűrűk már a 10. század elejétől ismertek a korszak temetkezéseiből, előfordulásuk azonban a 11. századi temetőkben is jól dokumentált,[654] ebből a szempontból nem képez kivételt a várfalvai temető sem, ahol mind a korai, 11. század elejei, mind a század közepétől keltezhető sírokból ismert.

A rombusz és sokszög átmetszetű gyűrűk – párhuzamosan a négyzet és sokszög átmetszetű hajkarikákkal – a 10. század végén–11. század elején kerülhettek használatba.[655] E gyűrűtípus mind a korai, mind a 11. század közepétől keltezhető sírokból ismert. A csavart-sodrott nyitott huzalgyűrű a 11. századi

[651] M. Nepper 2002, 30. tábla 10, 186. tábla 7.
[652] Szabó 1978–79, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.
[653] Lásd az V. fejezetet (vö.: Révész 2008, 421).
[654] Szőke–Vándor 1987, 79.
[655] Szőke–Vándor 1987, 74–76.

140. kép. Várfalva-Jósika Gábor kertje temetőrészének feltételezett sugaras időrendi fejlődése, a sírcsoportok és értelmezésük (a jelmagyarázatot lásd a 137. képen)

anyagi kultúra jellegzetessége, ezek az ékszerek a 11. század elején terjedtek el.[656] Párhuzam nélküli a Kárpát-medencében a majdnem lapos, az ujjcsontra merőleges, zárt, öntött karikagyűrű. A rovátkolt karikagyűrű (4e. típus) a sodrott és fonott gyűrűk szerényebb változatai lehettek, keltezésük hasonló.

Ritka példány a 13. sírból előkerült, agyagból készült, hosszúkás tárgy, amelyet talán sípként használtak. A temető egyetlen fegyvere, egy nyílcsúcs, szórványként került elő.

A 11. századi – már valószínűleg (proto)keresztény – népesség temetőjének jellegzetes melléklete a kés (11., 23. és 55. sír), amelyek felbukkan a temető korai fázisától (11. sír) a legkésőbbi időszakig (55. sír). Az 55. temetkezést I. László érméje datálja a 11. század végére. Talán a 12. sírban Roska által említett vastörmelék is egy kés megmaradt nyoma lehetett.

152.4.4. A temető keltezése [137., 140. kép]

A várfalvai temető megnyitását a régebbi szakirodalomban a 10. század utolsó negyedére helyezték [lásd a 137. és a 140. képet]. Ebben a pillanatban azonban úgy tűnik, hogy a Kovács László által felismert – kora Árpád-kori temetőkre jellemző – séma alapján csupán a temető egy része lett feltárva. Azt gondoljuk, hogy az első időrendi horizonthoz az I–III. sírcsoport tartozik, amelyet később a IV., V–VII., illetve a VIII–IX. sírcsoportok követtek. Ezek a sírcsoportok a temető időrendjének keresztmetszetét nyújthatják. A temető sugaras fejlődésének lehetőségét próbáltuk illusztrálni a 140. képen, amely alapján azt gyanítjuk, hogy a temető feltártsága legjobb esetben is kb. 10% lehet.

Az általunk az I–III. csoportba sorolt sírokból előkerült tárgyak alapján a 11. század első harmadától keltezhető ez a temetőrész: az I. csoporthoz tartozó 5., 7–9., 40–42. sírokból előkerült rombusz átmetszetű gyűrű és karperec, állatfejes karperec, pödrött végű hajkarika és zárt gyűrű összességében a 11. századra keltezhető leletek, akárcsak a II. sírcsoportban (10–13., 42. sír) előkerült négyzet alakban kialakított zárt karikagyűrű, körponcolt négyszögletes ruhaveret stb. A sodrott nyakperec, a 2a. típusú körte alakú és az 5. típusú S végű hajkarika arra utal, hogy ezek a sírok is a 11. század első harmadában kerülhettek a földbe. Klasszikus régészeti eszközökkel nem lehet eldönteni e csoportok időrendjét. Nem messze tőlük a IV. sírcsoportot már Aba Sámuel H7. típusú érme keltezi a század második negyedére–közepére (18. sír). A következő, V–VII. csoportokat I. András (1046–1060) H8. típusú érméje keltezi a 11. század közepére–második felére. A VIII. csoport valamelyest fiatalabb: egyetlen érméjét, a 38. sírból előkerülő I. András H9. típusú érmét 1050 körül bocsátották forgalomba, a temetőben elfoglalt helyzete alapján (nem volt messze az I. László érméje által datált sírtól) pedig valószínűsíthető, hogy ezt a sírt már a 11. század 60–70-es éveiben áshatták meg. A temetőtérkép alapján a fentiektől jelentősebb távolságra kerültek elő a IX. csoport sírjai, amelyeket a leletanyaguk alapján a század végére keltezhetünk.

152.4.5. Összefoglalás

A 11. századra keltezett temető az első keresztény évszázad egyik várnépi közösségének temetkezőhelye lehetett. A temetkezési szokások alapján a temetőt a (proto)keresztény vagy átmeneti korszak temetőjeként értékelhetjük.

A temetkezési szokások elemzése során kiderült, hogy a temetőt használó közösség szokásai kisebb mértékben hasonlítanak a 10. századi pogány szokásokhoz (ilyen például a kések sírba tétele). Itt szükséges kiemelnünk a 25. gyermeksír nagyon kopott, elhasznált csüngős ingnyakveret-garnitúráját, illetve a 43. sír négyzetes veretét, amelynek közeli, 10–11. századi D-alföldi párhuzamai alapján nem tartjuk kizártnak, hogy a várfalvai közösség egy része a Maros–Körös környékéről érkezhetett Ótordavár környékére.

A temető népességének eredetét a temetkezési szokások és a mellékletanyag alapján nem könnyű meghatározni. A régen letűnt honfoglalás kori szokásokra utalhat a szórványként előkerült nyílcsúcs, a 11., 23. és 55. sírokból előkerült – inkább a 10. századra jellemző – késmellékletek, valamint az anyagi kultúra olyan emlékei, mint a 25. sír ingnyakveret-garnitúrája.

A mellékletadás során sokszor megfigyelhető 10. századi nő–férfi bináris oppozíció a 11. századi várfalvai temetőben nem követhető. A klasszikus női leletanyagként értékelhető ingnyakveret-garnitúra csak a 25. gyermek (kislány?) sírjából ismert. A 43. ugyancsak gyermeksírból pedig egy pityke került ki.

A 19 sírból előkerült összesen 29,7 gramm ezüst jóval kisebb mennyiséget ad ki, mint a hasonló korú és szerkezetű vajdahunyadi temető ezüstből készült tárgyai. A 417,59 gramm bronz viszont inkább a 10–11. század fordulóján használt temetők bronzmennyiségéhez fogható:

[656] Szőke–Vándor 1987, 74.

	Au	Ag	Br
II. sír		4,6 g	67,5 g
III. sír		4,0 g	0,5 g
7. sír			1,5 g
11. sír		2,1 g	
13. sír		3,2 g	4,4 g
15. sír		0,8 g	?
16. sír		?	46,9 g
17. sír			1,8 g
18. sír			50,3 g
19. sír			4,2 g
20. sír			?
22. sír		?	
23. sír		0,9 g	5,1 g
24. sír		?	
25. sír		52,89 g	
28. sír		?	2,4 g
31. sír		?	35,95 g
32. sír		?	
33. sír			2,4 g
34. sír		?	55,73 g
35. sír		2,6 g	
38. sír		?	
41. sír			5,28 g
42. sír			82,34 g
43. sír		0,6 g	
47. sír			2,2 g
55. sír		5,1 g	
Összesen		76,79 g	373,00 g
Összes sírra lebontva		1,34 g	6,54 g
Ezüst és bronz mennyisége a sírokra lebontva		10 ezüstmellékletes sírra lebontva: 7,67 g	16 ezüstmellékletes sírra lebontva: 23,31 gramm

141. kép. A várfalvai temetőből előkerült fémmennyiség síronként

Az ezüst súlyadatokat grammonként osztályozva a következő eredményt kapjuk:
0–1 gramm: 3 egyén (15., 23. és 43. sír).
2,1–3 gramm: 2 egyén (11. és 35. sír).
3,1–4 gramm: 2 egyén (III. és 13. sír).
4,1–5 gramm: 2 egyén (II. sír).
5,1–6 gramm: 1 egyén (55. sír).
6,1–60 gramm: 1 egyén (25. sír).

A temetőben egy sírra átlagosan kb. 1,34 gramm jutott, azt azonban meg kell említenünk, hogy nem számíthattuk ide az azonosíthatatlan példányokat.

Ebben a pillanatban úgy tűnik, hogy az Erdélyi-medencét érintő 11. századi be- és letelepítések eredményeképpen kerülhetett e népesség Ótordavárra, amely egyike a királyság K-i részein létrehozott első vármegyei központoknak. E központban vagy a központ mellé telepítethették e népességet a 11. század elején–a század első harmadában.

152.5. IRODALOM

Roska 1914, 121–144.

VĂRŞAND LÁSD **GYULAVARSÁND**

II.153. VEJTE

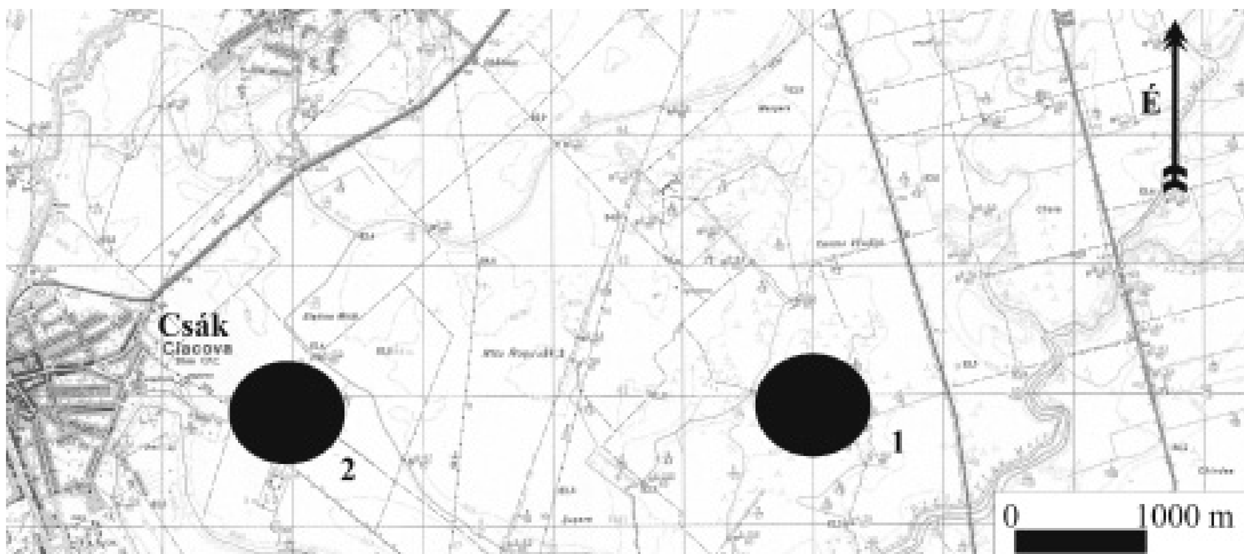
(r.: Voiteg; n.: Wojteg; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Temes vármegye]

153.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [142–143. kép]

A nyolcvanas évek közepén a Temesköz DNy-i részéhez tartozó vejtei vasútállomástól 4,5 km-re, a vejtei Állami Mezőgazdasági Üzemhez (románul: I.A.S.) tartozó területről temetkezőhely előkerülését jelezték az agyagkitermeléssel foglalkozó vejtei lakosok (egy késő bronzkori temető sírjaira találtak) [142. kép]. A telekkönyvi kataszter alapján (amelyet akkor nem vettek figyelembe) a temető valójában Csák község (ma város) területén fekszik, amely egyértelmű a 142. kép alapján is.

A lelőhely a bánsági löszös síkság egy kissé kiemelkedő platóján fekszik, amelyet egy kisebb patak szel át. A vejtei bronzkori és honfoglalás kori temetők sírjait két természetes hordalék-lerakódásos kiemelkedésbe ásták be, ezeket egy kisebb völgy választja el egymástól. A honfoglalás kori sírokat tehát egy a bronzkorban használt tellbe mélyítették. Az egyetlen kutatóárok alapján sejthető, hogy a sírok egy nagyobb sírszámú temetőhöz tartoztak, amelynek kiterjedéséről egyelőre fogalmunk sem lehet [143. kép].

A feltárást 1986 őszén kezdte meg a temesvári Bánsági Múzeum, Florin Medeleţ és Alexandru Rădulescu vezetésével. Az I. kutatóárokban (20 × 1 m) hét honfoglalás kori sír került elő, amelyek átvágták a bronzkori település objektumait.

142. kép. Vejte: 1. Vejte; 2. Csák-Gheorghianu

153.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

Embertani leletek: Temesvári Bánsági Múzeum (T. B. M.).

153.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír

A kutatóárok K-i felében. M.: 70 cm. T.: ÉNy–DK. Nő, kb. 30 éves. A nyújtott csontváz kezeit kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Melléklete nem volt.

2. sír

Az előbbi csontváztól kb. 180 cm-re Ny-ra. T.: ÉNy–DK. Ismeretlen nemű nyújtott csontváz, karcsontjai kinyújtva a test mellett (I. pozíció). Melléklete nem volt.

3. sír

M.: 80 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör formája: négyszögletes. Sírgödör h.: 221 cm; sírgödör sz.: 100 cm. A nagyon jó megtartású csontváz karcsontjait kinyújtották a test mellett (I. pozíció). Csontváz h.: 188 cm. Jelképes, szimbolikus lovastemetkezés (Bálint I. típus). A két kengyel és a csikózabla a jobb lábszárcsont mellett, a hevedercsat jobbra a jobb láb térdétől.

Mellékletei:

1.1–13. Tegez részei. A bal kézcsontoktól a bal lábfejig húzódtak a tegez oldalmerevítő vaspálcái (11 db). I. H.: 7,5 cm; sz.: 0,7 cm; II. H.: 11,6 cm; sz.: 1,1 cm; III. H.: 16,2 cm; sz.: 0,8 cm; IV. H.: 15,9 cm; sz.: 1,4 cm; V. H.: 10,4 cm; sz.: 1,6 cm; VI. H.: 13,09 cm; sz.: 1,6 cm; VII. H.: 11,06 cm; sz.: 1,6 cm; VIII. H.: 6,0 cm; sz.: 1,9 cm; IX. H.: 3,0 cm; sz.: 1,4 cm; X. H.: 2,7 cm; sz.: 1,4 cm; XI. H.: 4,2 cm; sz.: 1,6 cm. T. B. M. Ltsz.: 26403–26414 [288. tábla 13–23].

1.12. Vaslemez szíjelosztó, a tegez felső részén, a nyakpántja körül (5.2.3. típus). H.: 5,5 cm; lg. sz.: 4,2 cm; á.: 2,4 cm; lemezek h.: 2,8 cm; l. sz.: 2,2 és 3,4 cm. T. B. M. Ltsz.: 26393 [288. tábla 11].

1.13. A tegez szájnyílása körül került elő a négyszög alakú, domborított vaslemez, felerősítésre szolgáló szegekkel. H.: 5,4 cm; sz.: 4,4 cm; s.: 13,83 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26395 [288. tábla 12].

2.1–5. Íj markolat- és karcsontjai a bal láb fej környékén (5 db). Helyzetük alapján arra következtethetünk, hogy az íj leengedett állapotban volt, amikor a sírba tették. Az egyik karcsont végein jól megfigyelhető az irdalás. A markolatcsont helyzetét nem rögzítették sem a dokumentációban, sem a rajzon. I. H.: 13,1 cm; lg. sz.: 2,7 cm; II. H.: 21,3 cm; sz.: 2–2,4 cm; III. H.: 20,5 cm; sz.: 1,8–2,3 cm; IV. H.: 22,3 cm; sz.: 1,9–2,5 cm; V. H.: 17,2 cm; sz.: 2–2,6 cm. T. B. M. Ltsz.: 26388–26393 [287. tábla 3–7].

3.1–3. Három db páncéltörő nyílcsúcs a tegezben (8. típus). H.: 1. 11,3 cm; 2. 10,2 cm; 3. 8,5 cm; s.: 1. 8,14 gramm; 2. 7,23 gramm; 3. 5,53 gramm. T. B. M. Ltsz: 26398–26400 [288. tábla 8–10].

3.4. Egyszerű, rövid, deltoid vágóélű vas nyílcsúcs a lábfejek környékén (1a. típus). H.: 7,8 cm; tüske h.: 4,0 cm; sz.: 1,8 cm; s.: 5,99 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26402 [287. tábla 1].

3.5. Rombusz alakú, alsó részén ívelt élű vas nyílcsúcs (3c. típus) a lábfejek környékén. H.: 8,0 cm; tüske h.: 3,5 cm; sz.: 2,5 cm; s.: 8,19 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26401 [287. tábla 2].

4.1–2. Két db hevedercsat.

4.1. Ellipszis alakú, tüskés hevedercsat a jobb lábszárcsont mellett (5. típus). Mg.: 5,2 cm; h.: 4,5 cm; tüske h.: 4,8 cm. T. B. M. Ltsz.: 26394 [288. tábla 24].

4.2. Négyzet alakú kis hevedercsat a jobb térd mellett (4. típus). H.: 3,5 × 3,0 cm; sz.: 3,0 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [288. tábla 25].

5.1–2. Körte alakú kengyelpár.

5.1. Körte alakú vaskengyel (1a3. típus) a jobb lábszárcsont mellett. Mg.: 15,3 cm; sz.: 13,0 cm; t. sz.: 4,0 cm; f. sz.: 4,2 cm; s.: 147,82 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26.415 [289. tábla 28].

5.2. Körte alakú vaskengyel (2d2. típus) a jobb lábszárcsont alatt. Mg.: 15,5 cm; sz.: 11,0 cm; t. sz.: 2,7 cm; f. sz.: 3,0 cm; s.: 109,79 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26.416 [289. tábla 27].

6. Vaszabla a jobb lábfej mellett, erősen korrodált állapotban (1a. típus). H.: 19,5 cm; tag h.: 8,0 cm; a másik zablatag hosszúsága a karikával együtt: 9 cm; karika á.: 5,5 cm; s.: 62,73 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26394 [289. tábla 26].

7. Vascsat a föld töltelékföldjéből (elveszett).

4. sír

M.: 70 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör formája: négyszögletes. Sírgödör h.: 207 cm; sírgödör sz.: 84 cm. Nő nyújtott csontváza. A gyenge megtartású csontváz koponyája balra esett, a kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 143 cm.

Mellékletei:

1. Hajtű töredéke bronzhuzalból a koponyán. H.: 3,0 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,32 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26420 [290. tábla 1].

2.1–2. Két db hajkarika.

2.1. 1a. típusú hajkarika ezüstből, a koponya mellett jobbra. Á.: 2,4–2,5 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 2,47 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26421 [290. tábla 2].

2.2. 1b. típusú, egymásra hajtott végű hajkarika ezüstből, a koponya mellett balra. Á.: 2,4–2,5 cm; h. v.: 0,25 cm; s.: 2,39 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26389 [290. tábla 3].

3. Rombusz átmetszetű bronz karperec nyesett végekkel a bal alkarcsonton (2d. típus). Á.: 7,5 cm; h. v.: 0,75 cm; s.: 44,49 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26417 [290. tábla 6].

4. Rombusz átmetszetű vastag huzalból készített bronzgyűrű a jobb kéz egyik ujjpercén, a végei egymásra hajlítva (2a. típus). Á.: 2,3–2,5 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 4,55 gramm. T. B. M. Ltsz.: 26418 [290. tábla 4].

5. Henger alakú, hosszában átfúrt kávébarna üveggyöngy a medence tájékán (1.12. típus). H.: 1,2 cm; á.: 1,0 cm. T. B. M. Ltsz.: 26419 [290. tábla 5].

5. sír

M.: 90 cm. T.: Ny–K. Gyenge megtartású ismeretlen nemű csontváz. Kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Melléklete nem volt.

6. sír

M.: 80 cm T.: ÉNy–DK. Sírgödör formája: lekerekített téglalap alakú. Sírgödör h.: 216 cm; sírgödör sz.: 71 cm. A nyújtott férficsontváz jobb karcsontja kinyújtva a test mellett, a bal karcsont a medencére hajlítva 90°-ban (II. pozíció). Csontváz h.: 166 cm. Jelképes, szimbolikus lovastemetkezés (Bálint I. típus).

Mellékletei:
1. 1a. típusú bronz hajkarika hegyes, nyitott végekkel, a jobb kulcscsonton (elveszett). Á.: 2,8 × 2,4 cm; h. v.: 0,2 cm. T. B. M. Ltsz.: leltározatlan [291. tábla 1].
2. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid vas nyílcsúcs a mellcsont bal oldalán (2a. típus). H.: 8,0 cm; tüske h.: 4,4 cm; sz.: 1,8 cm; s.: 6,64 gramm. T. B. M. Ltsz.: 32391 [291. tábla 2].
3. Töredékes vascsat, tüskével a bal térdcsont mellett (5. típus). H.: 4,2 cm; sz.: 3,8 cm; tüske h.: 2,9 cm; s.: 12,88 gramm. T. B. M. Ltsz.: 32392 [291. tábla 3].
4. Csikózabla vasból, a bal lábnál (1a. típus). Tagok h.: 7,0 cm; karikák á.: 5 és 4,5 cm; s.: 102,37 gramm. T. B. M. Ltsz.: 32390 [291. tábla 4].

7. sír
M.: 80 cm. T.: ÉNy–DK. Sírgödör formája: lekerekített téglalap alakú. Sírgödör h.: 64 cm; sírgödör sz.: 26 cm. Jó megtartású kisgyermek csontváza, a kezeit a test mellett kinyújtották (I. pozíció). Csontváz h.: 53 cm.

Melléklete:
1. Körte alakú bronzcsörgő a sír töltelékföldjében. M.: 2,4 cm; lg. á.: 2,1 cm; s.: 4,82 gramm. T. B. M. Ltsz.: 32393 [287. tábla 1].

153.4. ÉRTÉKELÉS

153.4.1. Temetkezési szokások

A kis temető összegző térképe alapján a sírok D–É-i irányban nyúló sorokba rendeződnek, a feltárt sírsor gyakorlatilag ennek a soros temetőnek egy keresztmetszetét nyújtja.

Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének nemét nem ismerjük, csak a temetkezésekben előkerült mellékletek alapján következtethetünk erre. Ez alapján a 4. sírba talán nőt, a 3. és 6. temetkezésekbe pedig férfiakat temethettek. A 7. temetkezésben kisgyermek nyugodott.

A sírgödrök mindegyik esetben egyszerű, lekerekített téglalap alakúak, a sírok mélységének középarányosa pedig 74 cm.

A vejtei temetőben a sírok majdnem általánosan ÉNy–DK-i tájolásúak, kivételt csupán az 5. sír jelentett, amelyben a csontváz Ny–K-i tájolású. Az átlagtól É-i irányban kb. 15 fokkal eltérve tájolták az 1. és a 7. sír felnőtt és gyermekcsontvázait.

A csontvázak karcsontjait hat esetben kinyújtották a test mellett. Ez a szokás elsősorban a 10. század első felében előforduló lovas–fegyveres temetkezésekre jellemző. A 6. temetkezésben a bal alkarcsontot 90°-ban a hasfalra helyezték.

A temetkezési szokások egyik legérdekesebb vállfaját a lovastemetkezések képezik. A vejtei temetőből jelképes lovastemetkezést ismerünk.[657]

A 3. sírban a lószerszámok a lábak környékén kerültek elő. A jobb láb tájékáról került elő két hevedercsat, illetve egy körte alakú kengyelvas. A másik kengyel, valamint egy szíjelosztó a bal lábszárcsont alatt volt. Ezek a leletek a nyereg egykori jelenlétét bizonyítják a sírban, a lábak könyékén előkerült korrodált vas-zabla töredéke pedig a kantárt valószínűsíti.

A 6. sírból azonban hiányzik a kengyel, a bal térd mellett egy töredékes, oxidált vascsat és egy vas csikózabla került elő. Ebben az esetben tehát csak a kantárt rakhatták a sírba.

153.4.2. A temetőrész leletanyagának elemzése

Az eddig feltárt temetőrész három feltárt sírjában találunk mellékletet (3–4. és 6. sír), a másik négy temetkezésből hiányoznak a mellékletek (1., 2., 5. és 7. sír).

A sírokból két esetben kerültek elő hajkarikák. A 4. és a 6. sírból egy-egy 1a. típusú ezüst és bronz hajkarika került elő, ugyancsak a 4. sírból pedig egy 1b. típusú ezüstből készült darab. Az 1a–b. típusú sima hajkarikát az utóbbi időben a kutatás a 10–11. század folyamatosan előforduló leleteként kezeli.[658]

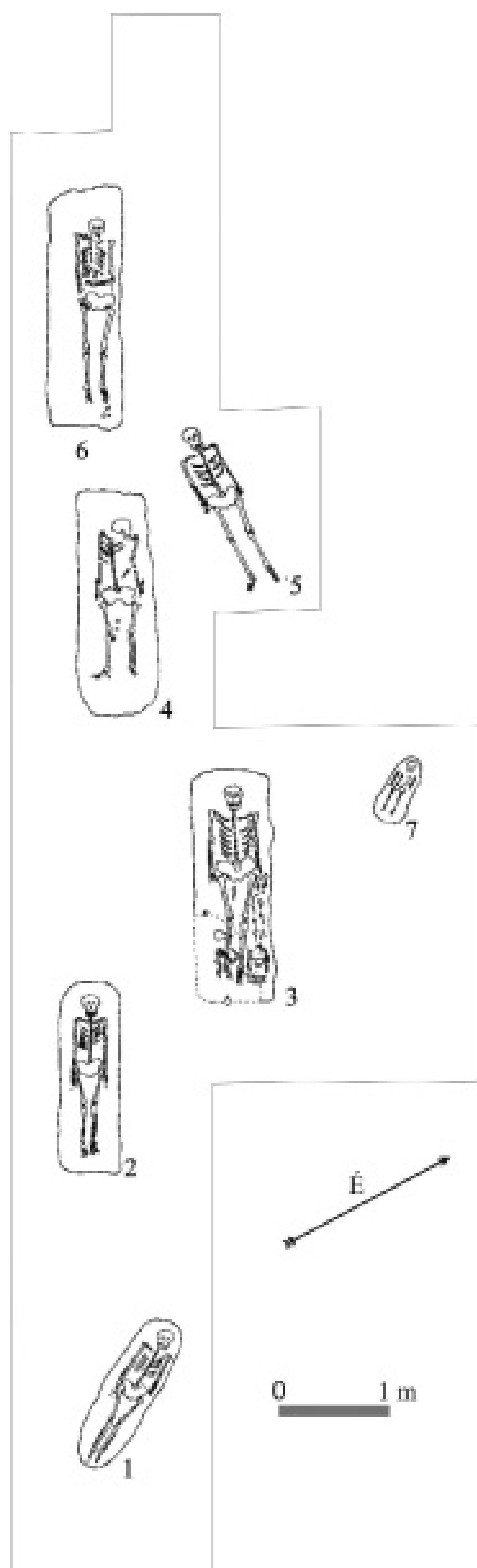
Ugyancsak a 4. sírból került elő egy bronztű. A Temesközből a Temesvár-Csóka erdei temető 8. sírjából egy vasból készült példányt ismerünk, de az Óbesenyő-V. halom 2. sírjából is előkerült egy hasonló tű.[659]

A körte alakú bronzcsörgő a 7. sír töltelékföldjéből került elő. A 10–11. századon belül nem keltezhető pontosabban.[660]

A 4. sírból került elő egy rombusz átmetszetű karperec (2d. típus). A négyszög átmetszetű karperecek a 10. század legvégén vagy a 11. század elején terjedtek el és használatban maradtak egészen a 12. század elejéig.[661]

A 4. sírból egy rombusz átmetszetű nyitott huzalgyűrű is előkerült (2a. típus). A négyzet átmetszetű gyűrűk – párhuzamosan a négyzet és sokszög átmetszetű karperecekkel – a 10. század végén–11. század elején kerülhettek forgalomba.[662]

[657] Bálint 1969, 107–114.
[658] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[659] Rădulescu–Gáll 2001, *Abb.* 11. 3.
[660] Szőke 1962, 59–61; Kovács 1988, 150–151, 153, 32 jegyzet.
[661] Szabó 1980, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.
[662] Szőke–Vándor 1987, 74–76.

143. kép. Vejte, a temetőrész térképe

A 4. sírban a csontváz medencéjének tájékáról egy henger alakú, kávébarna üveggyöngy került elő. Funkciója kérdéses.

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek, ezek közül a vejtei temetőrészben íjászfelszerelés darabjai kerültek elő: a 3. sírból teljes íjgarnitúra került elő (íjcsontok, nyíltegezek és nyílcsúcsok), illetve egy nyílcsúcs a 6. sírból.

A vejtei temető 3. sírjában található íjcsontok helyzete arra utal, hogy az íjat leeresztett állapotban helyezték a sírba, ugyanis a csontváz bal lábszárcsontja mellett, a tegez felett került elő a négy db íjvéget és markolatot borító csontlemez.

Ugyancsak e sír csontvázának bal kezétől egészen a bal lábfejéig sikerült nyomon követni egy nyíltegez nyomait. Sajnos azonban a sírleírás nem volt eléggé aprólékos, és ami talán sokkal fontosabb lett volna, nem készült el a tegez 1:1 arányú rajza sem. Annyi biztos azonban, hogy a tegez felső részénél vasból készült, négyzet alakú, domborított, oxidált vaslemez került elő két szegecslyukkal, amelyek a tegez szájnyílásánál játszhattak szerepet. Az 5,5 cm hosszú és 4,4 cm széles vaslemez esetében elgondolkodtató, hogy az esetek többségében szélesebb, illetve, hogy csak a hosszanti oldalainál domború egy kissé. Valószínűleg fedéllemezként értelmezhetjük. A merevítő pálcák a tegez két oldalán helyezkedtek el. Valahol fent, a tegez nyakánál került elő a lemezes szíjelosztó (a dokumentációban annyi áll csupán, hogy a tegez részei között). Ugyancsak sajnálatos, hogy bár a rajzon nagyon jól látható a tegez gallérja, vagyis nyakpántja, a Temesvári Múzeum leletanyagai között már nem sikerült azonosítanunk.

A sírból összesen 5 db nyílcsúcs került elő, míg a 6. sírból egyetlen további példány ismert. Az utóbbi esetben a nyílcsúcsnak inkább óvó-védő szerepe lehetett.

A lószerszámok jelenléte jelképes lovastemetkezésre utal. Míg a kengyelek, zabla és hevedercsatok a 3. sírban a nyereg és a kantár sírba helyezését jelzik, addig a 6. sírba került csikózabla csak a kantárt valószínűsíti.

Mindkét kengyel körte alakú típus, azonban két külön változatához sorolhatók (1a3. és 2d2. típus). Az első példány keskeny, az ugyancsak keskenyre képzett, négyszögű füle pedig nyak nélkül csatlakozik a félkör átmetszetű szárakhoz. A talpalója homorú és keskeny, bordázás nem figyelhető meg rajta.

A második kengyel szélesebb példány, de magasságra kisebb. A fülét és a szárait laposra kalapálták, amelyek a szélesebb, bordázott és homorú talpalóval egyesülnek.

Ezen adatok alapján a vejtei temetőrész tehát a 10. század végére–a 11. század elejére keltezhető, elsősorban a 4. sírból előkerült rombusz átmetszetű karperec és gyűrű alapján.

153.4.3. Összefoglalás

A kutatás e fázisában konkrétabb következtetést kockázatos lenne levonni. A sírok leletanyaga alapján leszögezhető, hogy egy a 10–11. század fordulóján használt nagyobb sírszámú temetőről lehet szó, amelynek kiterjedése egyelőre még kérdéses. A fegyveres és jelképes lovastemetkezések alapján az biztosan elmondható, hogy egy pogány közösségről beszélhetünk.

A 3. sír esetében feltehető a kérdés, hogy a steppei fegyverzet-garnitúra (íjtegez–nyílcsúcsok) az egyén harcos státusával, a közösségében elfoglalt helyzetével esetleg életkorával hozható-e összefüggésbe?A kutatás jelenlegi fázisában erre nem tudunk válaszolni, az azonban bizonyos, hogy e közösség és az egyének értékrendjéhez mindenképpen hozzátartozott a fegyver.

A sírok nagyon szerény mellékletanyaga arra utal, hogy egy szegényes, pogány mentalitású közösségről beszélhetünk a Bánság hegyesedő részei előtt. A vejtei temetőrész ugyanakkor arra is utal, hogy a területen a 11. század első harmadában–felében a pogány értékrend még továbbra is életben volt.

153.5. IRODALOM

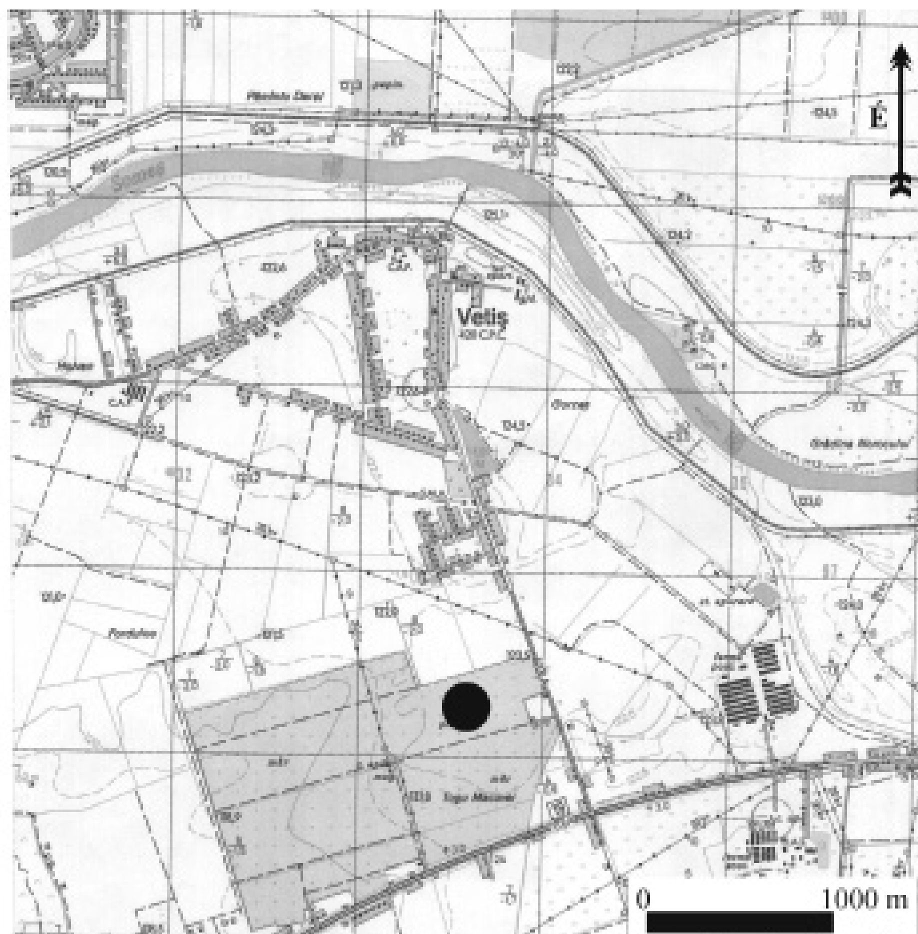
Medeleț et al. 2001, 99–114.

II.154. VETÉS

(r.: Vetiş; judeţul Satu Mare – Szathmár megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szathmár vármegye]

154.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [144. kép]

A vetési kard az egykori helyi termelőszövetkezet területéről került elő a településtől egy km-re D-i irányban kb. 550 m-re a Szathmárt Nagykárollyal összekötő műúttól. A lelet szórványként került a szathmári múzeumba, ezért temetkezéshez nem köthető.

144. kép. Vetés

154.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Szathmári Megyei Múzeum (Sz. M. M.)

154.3. A LELET LEÍRÁSA

A szokatlanul könnyű és rövid kard markolatgombja enyhén trapéz alakú forma. A kard keresztvasa egyenes, négyszög átmetszetű, a pengéje fokozatosan keskenyedik a hegye felé. A pengén a keresztvastól kezdődően vércsatorna figyelhető meg, ez fokozatosan szűkül a kard hegyétől és 4,75 cm-től tűnik el. H.: 90,8 cm; m. h.: 8,5 cm, a keresztvastól a markolatgomb felé fokozatosan szűkül; m. sz.: 2,6–1,6 cm; mrg. mg.: 2,5 cm; mrg. sz.: 4,7 cm; mrg. v.: 2,0 cm; k. h.: 12,9 cm; k. sz.: 1,2 × 1,3 cm; p. h.: 79,1 cm; p. sz.: felületének ¾ részén 5,0 cm, az utolsó 25 cm-en viszont fokozatosan vékonyodik, a végén már csak 1,9 cm; vcs. sz.: 1,3 cm; s.: 600 gramm. Sz. M. M. Ltsz.: 32.242 [292. tábla a–b].

154.4. ÉRTÉKELÉS

A vetési példányt az Alfred Geibig-féle rendszerezés alapján egyértelműen a 12. kombinációs típus II. változatához sorolhatjuk. Lényeges és fontos észrevétel, hogy kardunk a könnyű példányok közé sorolható, amelyeket lehetetlen a 10. századra, illetve a 11. század első felére keltezni. Példányunk a keresztvas, a markolatgomb, a pengehosszúság és -szélesség, a vércsatorna hosszúsága és szélessége, valamint 600 grammos súlya alapján egyértelműen a 11. század végétől keltezhető. A kutatott régiónkban párhuzama mindezidáig ismeretlen.

154.5. IRODALOM

Radosav–Lazin 1987, 159–162.

II.155. VILÁGOS-BALTA JÂTEI

(r.: Şiria, n.: Wilagosch, Hellburg; judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

155.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

1969-ben Mircea Zdroba egy 10–11. századra keltezhető temetőrész több sírját tárta fel. A lelőhelyen mintegy tizenegy sírral számolhatunk. A temetőrész pontos helyéről a rövid leírás semmit nem árul el, annyit azonban megtudhatunk, hogy a volt termelőszövetkezet (C. A. P.) területéről került elő. A jövőre nézvést ez az adat annyiban biztató, hogy idővel talán sikerül topográfiailag azonosítani a lelőhelyet.

155.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Arad Megyei Múzeum (A. M. M.).

155.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

A feltárt sírok kisebb-nagyobb eltéréssel Ny–K-i tájolású csontvázas temetkezések. Mellékleteik között S végű hajkarikák is voltak, melyek közül egyetlen példányt sikerült azonosítanunk. A. M. M. Ltsz.: 14642.

155.4. ÉRTÉKELÉS

Az ásatási dokumentáció hiányában sem a temető jellegéről, időhatárairól, sem a feltártság mértékéről nem tudunk semmi közelebbit, minden további következtetés kockázatos lenne.

155.5. IRODALOM

Blăjan–Dörner 1978, 128–129.

VLADIMIRESCU LÁSD **ÖTHALOM**

VIZEJDIA LÁSD **PUSZTAVIZEZSDIA**

VOITEG LÁSD **VEJTE**

ZALĂU LÁSD **ZILAH**

II.156. ZILAH-PÁLVÁR

(r.: Zalău, n.: Zillenmarkt, Waltenberg; judeţul Sălaj – Szilágy megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szilágy vármegye]

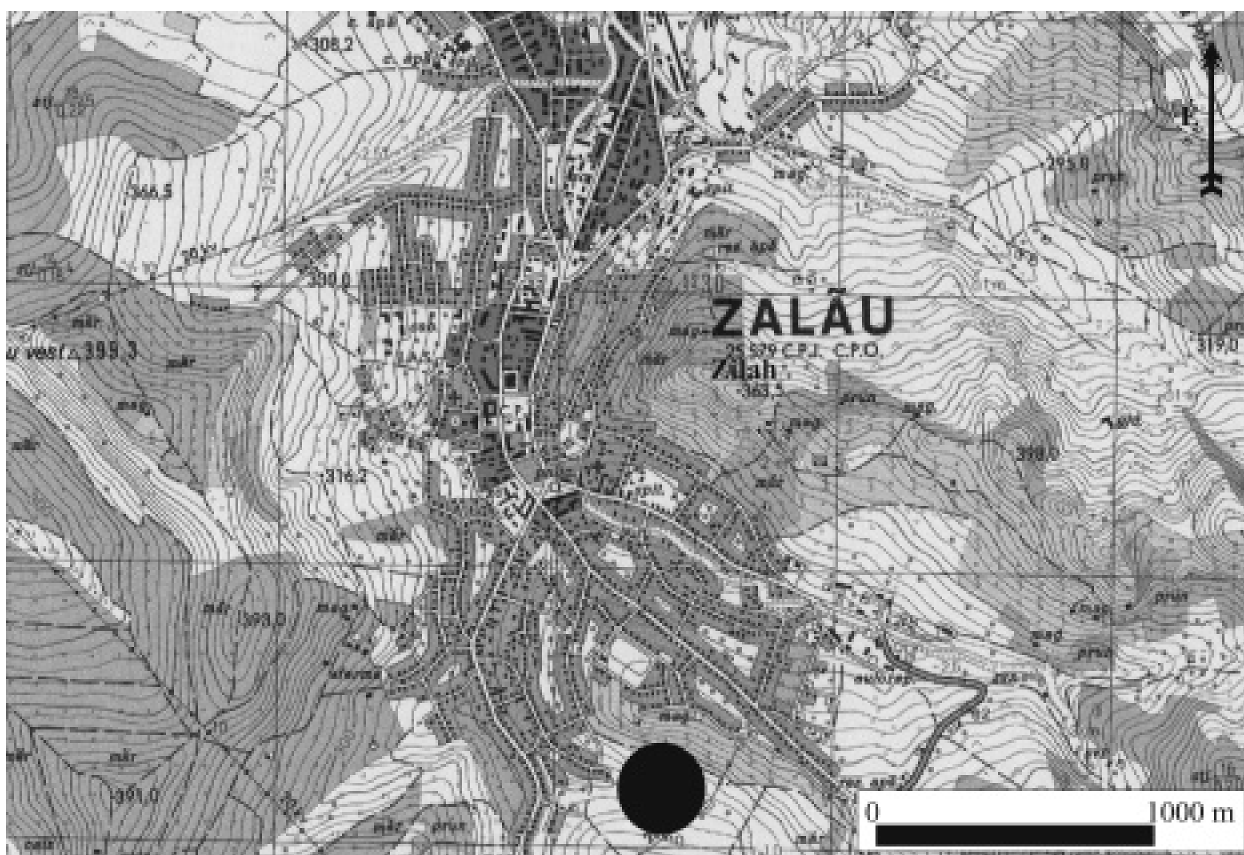
156.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [145–147. kép]

1989 nyarán a Zilahtól DK felé elterülő, régebben Pálvárnak nevezett zilahi katonai bázison – a Kraszna folyásától nem messze – földmunkálatok során egy 10–11. századi temető nyomaira leltek. A temető nagy kiterjedésű lehetett, ugyanis a gyakorlatozó pálya rendezése során jelentős méretű területről kerültek elő sírokhoz tartozó csontvázak. 1989-ben 5 sírt tártak fel, ezek egy soros temetőhöz tartozhattak [146. kép].

2000-ben – az 1989-ben feltárt síroktól É-ra – két szelvényben (egyenként 4 × 12 m) tártak fel további két sírt: a 6. (1/2000) és a 7. temetkezést (2/2000).

2001 nyarán D-i irányban újabb 5 szelvénnyel és árokkal kutatták tovább a temetőrészt, amely kutatás újabb négy sírt (8 (1/2001)–11. (4/2001)) eredményezett.

A 2002-ben folytatott ásatások során a korábbiaktól DK-re feltárt két szelvényből egyetlen újabb sír: a 12. került elő (1/2002). A 2001–2002 feltárt terület valószínűleg jelzi a temető D-i és talán a DK-i szélét [147. kép].

145. kép. Zilah-Pálvár

156.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Zilahi Történeti és Régészeti Múzeum (Z. T. R. M.).

156.3. A SÍROK ÉS A LELETEK LEÍRÁSA

1. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Nem ismert a neme, valószínűleg kiskorú csontváza. Felsőteste a munkálatok során elpusztult. Megmaradt 3 oldalbordája, 3 csigolyája, egy csont az alkarból, valamint a lábcsontok.

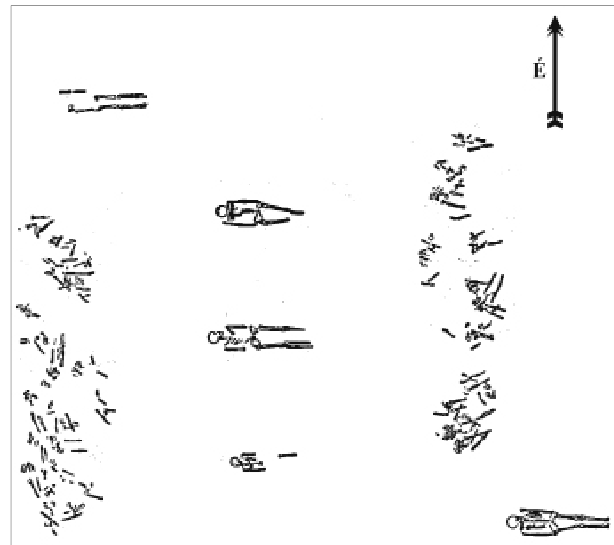
Mellékletei:
1.1–3. Három db bronz huzalkarperec.
1.1. Bronz huzalkarperec, a végeit egymásra hajtották (2a. típus). Á.: 4,2 × 5,2 cm; h. v.: 0,2–0,35 cm; s.: 8,3 gramm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 2].
1.2. Gombos végű bronz huzalkarperec, a végeit egymásra hajtották (2b. típus). Á.: 4,1 × 4,5 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 3,4 gramm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 3].
1.3. Gombos végű bronz huzalkarperec, a végeit egymásra hajtották (2b. típus). Á.: 4,1 × 4,5 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 4,4 gramm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 4].
2. Félhold alakú bronz fülbevaló része (5. típus). A lunula felületét bevésett növényi ornamentika díszíti, a zománc díszítés kékeszöld színű. A fülbevaló egyik végén kenderszövet maradványai. Mg.: 2,9 cm; sz.: 3,3 cm; s.: 6,0 gramm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 1].

2. sír
M.: 70 cm. T.: Ny–K. Nyújtott gyermekcsontváz, hiányzik a jobb lábcsontja és a bal lábcsontjának a felső része, amelyeket a munkálatok során megbolygattak. A koponyája jobb oldalra billent és szétesett a föld nyomása alatt. Melléklete nem volt.

3. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, jó megtartású gyermekcsontváz. Néhány oldalbordáját és a lábak végét érte csak bolygatás. A koponyája szétesett a föld nyomása alatt.

Mellékletei:
1. Egyszerű töredékes ezüst hajkarika a koponya jobb oldala mellett (1a. típus). Á.: 2,0 cm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 1].
2. Ezüstből készült öntött, fejes pántgyűrű a jobb kezén (3a1. típus). A pánt töredékesen maradt meg. A gyűrű karikájának két szélén és a fej szegélylemezén gömb reprodukciók láthatók, amelyeket spirális formájú pszeudó-filigrán huzaldíszítmény-reprodukció fog közre. A négyszögű szegélylemezen 18 gömb alaklátható, amelyből a fej csúcsosodik ki. A kicsúcsosodó fejbe kék színű drágakövet ragasztottak. Á.: 2,2 × 2,1 cm; fej sz.: 1,6 cm; karika sz.: 0,5 cm; s.: 5,7 gramm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 1].

4. sír
M.: 80 cm. T.: Ny–K. Ismeretlen nemű, nyújtott, jó megtartású felnőtt csontváz. A jobb sípcsontja hiányzik, a hátgerince eltörve. Az ásató szerint a koponyáját megfordítva találták a sírban. A koponyája szétesett a föld nyomása alatt. Melléklete nem volt.

146. kép. Zilah-Pálvár, az 1989-ben feltárt sírok összesített helyszínrajza

5. sír
M.: 105 cm. T.: Ny–K. Nyújtott, jó megtartású ismeretlen nemű csontváz. A kézcsontjai a test mellett kinyújtva (I. pozíció). Csontváz h.: 165 cm.

Melléklete:
1. S végű, nagyon jó minőségű ezüst hajkarika a bal halánték mellett (5a. típus). Á.: 1,8 cm; h. v.: 1,8 cm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 1].

6. sír (1/2000)
M.: 60 cm. T.: Ny–K. A nagyon rossz megtartású felnőtt csontváz neme nem ismert. Csupán a koponya töredékei, 3 oldalbordája, 3 csigolyája, valamint egy csont az alkarból és a lábcsontok maradtak meg. A kézcsontjai a test mellett kinyújtva (I. pozíció). A vázhossz nem volt mérhető. A halottat fentről lefelé elkeskenyedő koporsóban temették el.

Melléklete:
1. Pödrött végű bronz hajkarika (6. típus). Á.: 2,2 × 2,4 cm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [293. tábla 1].

7. sír (2/2000)
M.: 60 cm. T.: Ny–K. A nagyon rossz megtartású felnőtt csontváz neme nem ismert. A nyújtott csontváz koponyája jobbra esett, a kezeit a koporsóban kinyújtották a teste mellett (I. pozíció). A csontváz hosszúságáról nincs információ. A halottat szűk méretű koporsóban temették el. Melléklete nem volt.

8. sír (1/2001)
M.: 70 cm. T.: ÉNy–DK. A nagyon rossz megtartású

gyermekcsontváz neme nem ismert. Csupán a koponya töredékei, illetve a csontváz egyes részei maradtak meg. A csontváz hosszúságáról nincs információ. A halottat 8 kapoccsal megerősített koporsóban temették el [294. tábla 1–9]. Melléklete nem volt.

9. sír (2/2001)
M.: 46 cm. T.: Ny–K. A sírgödör formája: trapéz alakú (fejtől lefelé keskenyedik). A nagyon jó megtartású felnőtt csontváz neme nem ismert. A nyújtott csontváz kezeit a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra helyezték (XIV. pozíció). A csontváz hosszúságáról nincs információ.

Melléklete:
1. Töredékes agyagedény a jobb váll mellett (2b. típus). Száj á.: 12,5 cm; nyak á.: 10,6 cm; has á.: 14,0 cm. Z. T. R. M. Ltsz.: leltározatlan [295. tábla 1].
2. Kerámiatöredék a bal combcsont felső részén [295. tábla 2].

10. sír (3/2001)
M.: 35 cm. T.: Ny–K. A sírgödör formája: trapéz alakú (fejtől lefelé keskenyedik). A nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz neme nem ismert. A csontvázból koponyatöredékek, a bal kar, a bal combcsont és a jobb láb comb- és lábszárcsontja maradt meg. A csontváz hosszúságáról nincs információ. Melléklete nem volt.

11. sír (4/2001)
M.: 35 cm. T.: Ny–K. A sírgödör formája: trapéz alakú (fejtől lefelé keskenyedik). A nagyon rossz megtartású gyermekcsontváz neme nem ismert. A csontvázból koponyatöredékek, illetve néhány karcsont töredéke, valamint a jobb és a bal láb comb- és lábszárcsontjai maradtak meg. A csontváz hosszúságáról nincs információ. Melléklete nem volt.

12. sír (1/2002)
M.: 36 cm. T.: Ny–K. A sírgödör formája: nyújtott ovális alakú. A nagyon rossz megtartású felnőtt csontvázból elsősorban az alsó végtagok maradtak meg. Melléklete nem volt.

156.4. ÉRTÉKELÉS

156.4.1. A temető kiterjedése

Az eddig feltárt temetőrész összesítő térképe alapján egyetlen, DK–ÉNy irányban húzódó soros temető két részét tárták fel eddig. Ezt az a tény is támogathatja, hogy a temető Ny-i (6. sír) és K-i részén (7–8. sír) egyaránt koporsós temetkezések kerültek napvilágra.

Az összegző térkép alapján gyanítható, hogy a temető Ny-i felének egy része biztosan teljesen fel lett tárva. Az 1/2000-es kutatóárok alapján az is sejthető, hogy elérték a temető K-i felét is, sőt az ettől északabbra 2001-ben nyitott 4. és 5. kutatószelvények alapján eléggé biztosan kijelenthető, hogy a 8–11. sírok a temető kiterjedésének K-i határát jelzik. A valószínűleg laza sírsorokba rendeződő nekropolisz gyaníthatóan kb. 50–70 egyén temetkezőhelye lehetett.

156.4.2. Temetkezési szokások

Az összegző térkép alapján a sírok sorokba rendeződnek, kivételt talán a 11. sír képez, amely a temető K-i szélén, félig magányosan kerülhetett elő. Mivel nem készült antropológiai elemzés, a sírokban eltemetett egyének nemét nem ismerjük, azonban az bizonyos, hogy az 1., 8., 10. és 11. temetkezésekben gyermekek nyugodtak. E temetőben is nagy arányban képviseltetik tehát magukat a gyermekcsontvázak. Mindez persze szoros összefüggésben áll a kora középkori életkondíciókkal, illetve jól illeszkedik a 10–11. temetőkben megfigyelt hasonló jelenségekhez.

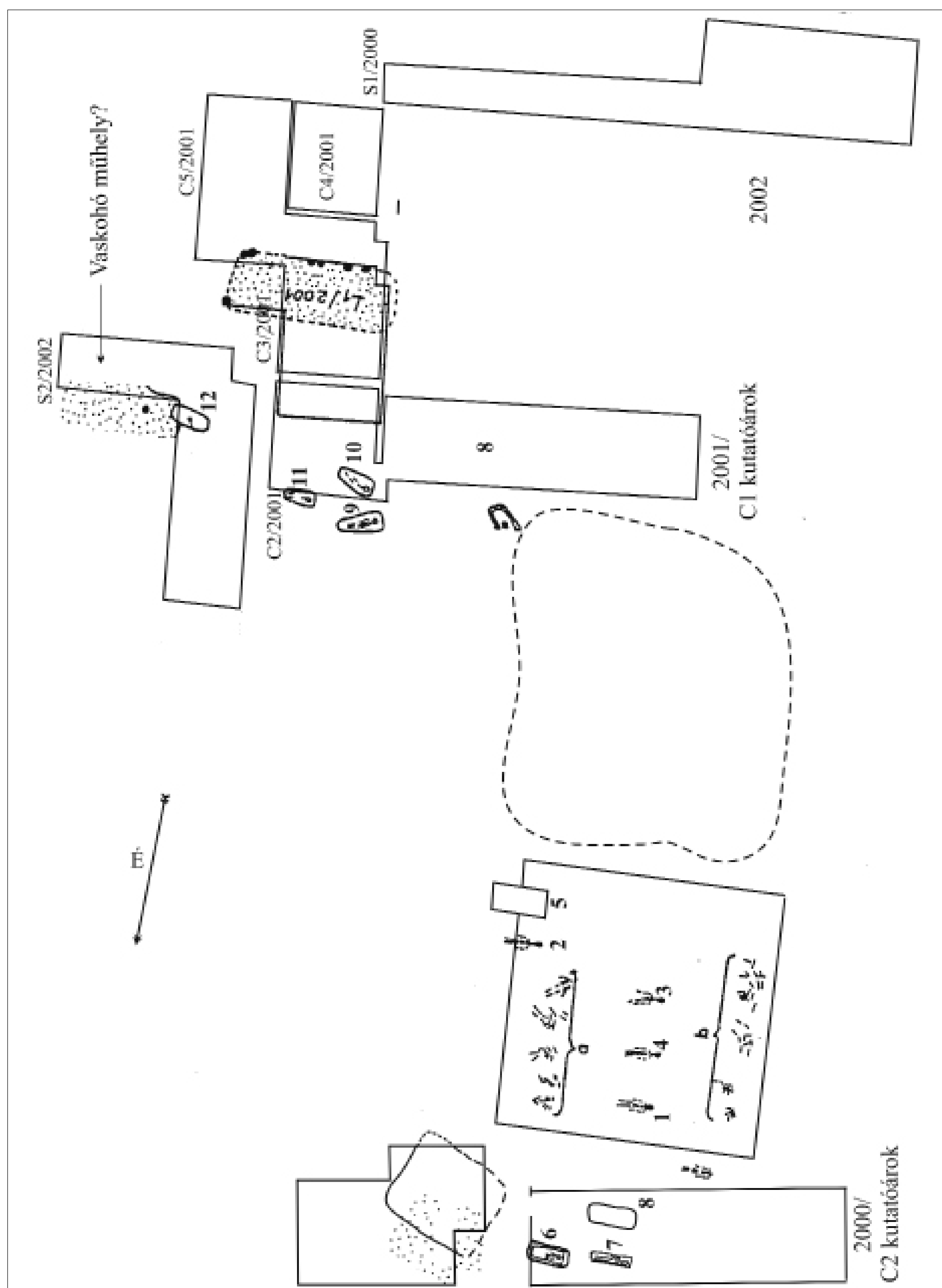
A sírgödrök alakjáról a legtöbb esetben nincsenek adataink, egy esetben ugyanakkor tudjuk, hogy ovális formájú volt (12. sír), három esetben pedig a fejtől lefelé keskenyedő, trapéz alakú sírgödröt dokumentáltak (9–11. sír). A többi esetben gyaníthatóan egyszerű, lekerekített sarkú téglalap alakú gödrökről lehet szó. A sírok mélységének középarányosa 58 cm.

A zilahi temetőben a sírok majdnem általánosan Ny–K-i tájolásúak, kisebb-nagyobb eltérésekkel. Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe.

A karcsontok a dokumentációk, illetve a sírközlések alapján a következő helyzetben kerültek elő (a pontosan nem dokumentált 1–4. temetkezések, illetve a nagyon rosszul fennmaradt csontvázak esetében nem ismerjük a kartartásokat):
1. A kezek kinyújtva a test mellett (I. pozíció): 5–7. sír.
2. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett vagy összekulcsolt kezek (XIV. pozíció): 9. sír.

Sajnos a 12 feltárt temetkezés közül csak négy esetben ismert a csontvázak karcsontjainak helyzete, azonban fontos adat, hogy az egyik esetben itt is a K-i kereszténység jeleként értelmezett XIV. karhelyzetet dokumentálták. Azt is szükséges ugyanakkor megemlítenünk, hogy a keresztények titulálható sírban a pogány hiedelemvilághoz köthető ételmellékletet jelző agyagedényre leltek.

A zilahi 12 síros temetőrész 3 sírjában regisztráltak koporsós temetkezést (6–8. sír). Megjegyezzük, hogy

147. kép. Zilah-Pálvár, összesített térkép

a feltárt 1–5. sír esetében sem zárható ki a koporsó használatának a lehetősége, ugyanakkor a rosszul feltárt sírok esetében erre vonatkozóan hitelt érdemlő adattal nem rendelkezünk. Ennek ellenére a temetőrész sírjainak kb. 25%-ában tehát előfordult koporsó. Vajon kapcsolatba hozható ez a szokás az elhunytak közösségen belüli státusával?

A zilahi temetőrész koporsóit két típushoz sorolhatjuk:

1. Összeillesztett vagy fatörzsből kivájt fakoporsók: 6–7. sír.
2. Vasalt deszkakoporsó: 8. sír.

A koporsós temetkezésekről alig van információnk a 10. századból, szélesebb elterjedése a 11., de még inkább a 12. századtól kezdődően adatolható a kutatott régióinkban.[663]

Túlvilági útravalóul szánt ételmellékletet a 9. sír esetében regisztrálhattunk. Az agyagedény mellett, amely a jobb karcsont mellől került elő, – a rendelkezésre álló adatok alapján – összetört agyagedény-darabokat is találtak a combcsont felső részénél. Ilyen jellegű szokásra már felfigyeltek a 9. századi temetők esetében is.[664]

156.4.3. A temető leletanyagának elemzése és a temetőrész keltezése

Az eddig feltárt temetőrész 12 sírjából összesen 5 temetkezés esetében ismerünk különböző mellékletet. A legnagyobb mennyiségben ékszerek kerültek elő.

A 3., 5–6. sírokból a hajkarikák három típusa ismert, az első kettő ezüstből, a harmadik bronzból. A 3. sírból sima 1a. típusú hajkarika, az 5. sírból S végű hajkarika (5a. típus), a 6. temetkezésből pedig egy közepes átmérőjű pödrött végű hajkarika (6. típus) került elő. A 11. század klasszikus ékszere az egyszerű S végű hajkarika. A Partiumban kisebb mennyiségben már a 10. század második felében felbukkan. Egyértelműen erre utal a köröstarjáni fegyveres–lovas 28. sír S végű hajkarikája is. A közepes átmérőjű, pödrött végű hajkarikát a temetőben elfoglalt helyzete alapján (is) a 10. század második felére tartjuk keltezhetőnek, a régebbi kutatásokkal összhangban.[665]

Az 1. sírból zománcozott berakású fülbevaló került elő. A félhold alakú fülbevaló felületén virágmintás díszt figyelhetünk meg. A 10. század második felétől keltezhetjük ezeket az úgynevezett Köttlach típusú fülbevalókat.[666]

A 3. sírból egy pszeudó-granulációs díszítésű, négyszögletes fejű ezüstgyűrű került elő, amelynek nagyon közeli formai párhuzamát a 11. századi szabolcsi temető 170. sírjából ismerjük, ahol egy pödrött végű hajkarika társaságában dokumentálták.[667] Ez a példány granulációs és filigrán díszítésű, ellentétben a zilahival, amelyet csak pszeudó-granuláció díszített. Hasonló, de kerek fejű granulációs gyűrűk Hodonyon is előkerültek. Ezek a 11. század első felére keltezhetőek.[668]

A korábbi elemzések jóval korábbra, a 9. század végére–a 10. század első felére keltezték a zilahi temető két részét. A fentebb bemutatott leletanyag (a köttlachi fülbevaló, az S és pödrött végű hajkarikák, illetve a pszeudó-granulációs fejesgyűrű) alapján mi úgy véljük azonban, hogy ezt a temetőrészt a 10. század végére–11. század elejére kell keltezn ünk.

156.4.4. Összefoglalás

A szóban forgó temetőrész sírjai tehát egy 50–70 síros temető meglétét jelzik Zilah városától DK-re. Arra a kérdésre, hogy hány generáció használhatta ezt a temetőt, ebben a pillanatban nem tudunk válaszolni.

Feltűnő jelenség, hogy a temetőben relatíve sok a koporsós temetkezés: ha csak az utolsó, szakszerűen feltárt hét sírt vesszük alapul, akkor 42,85%-os a koporsós temetkezések százalékaránya. Ez egyáltalán nem jellemzi a fegyveres–lovas honfoglaló magyar temetőket, de az is igaz, hogy fegyveres–lovas sír sem ismert e temetőrészből. Ugyancsak nem jellemző a fegyveres–lovas temetőkre az agyagedény-töredékek sírba történő helyezése. Mindennek ellenére nem mernénk semmilyen etnikai–kulturális következtetést levonni a jelenleg ismert adatainkból. E temetőrész valószínűleg a közepes méretű nekropoliszok sorát növeli, amelyekből hiányzanak a fegyveres sírok. Azt, hogy ennek milyen okai vannak, azt a zilahi temető esetében egyelőre tehát nem tudjuk megválaszolni, ugyanakkor – hasonlóan a kismajtényi temetőrészhez – nem zárható ki egy a honfoglalókétól eltérő, idegen eredetű népesség jelenléte Zilah környékén.

156.5. IRODALOM

Cosma 1994, 323–329; Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003, 40–44.

ZIMANDU NOU LÁSD **ZIMÁNDÚJFALÚ**

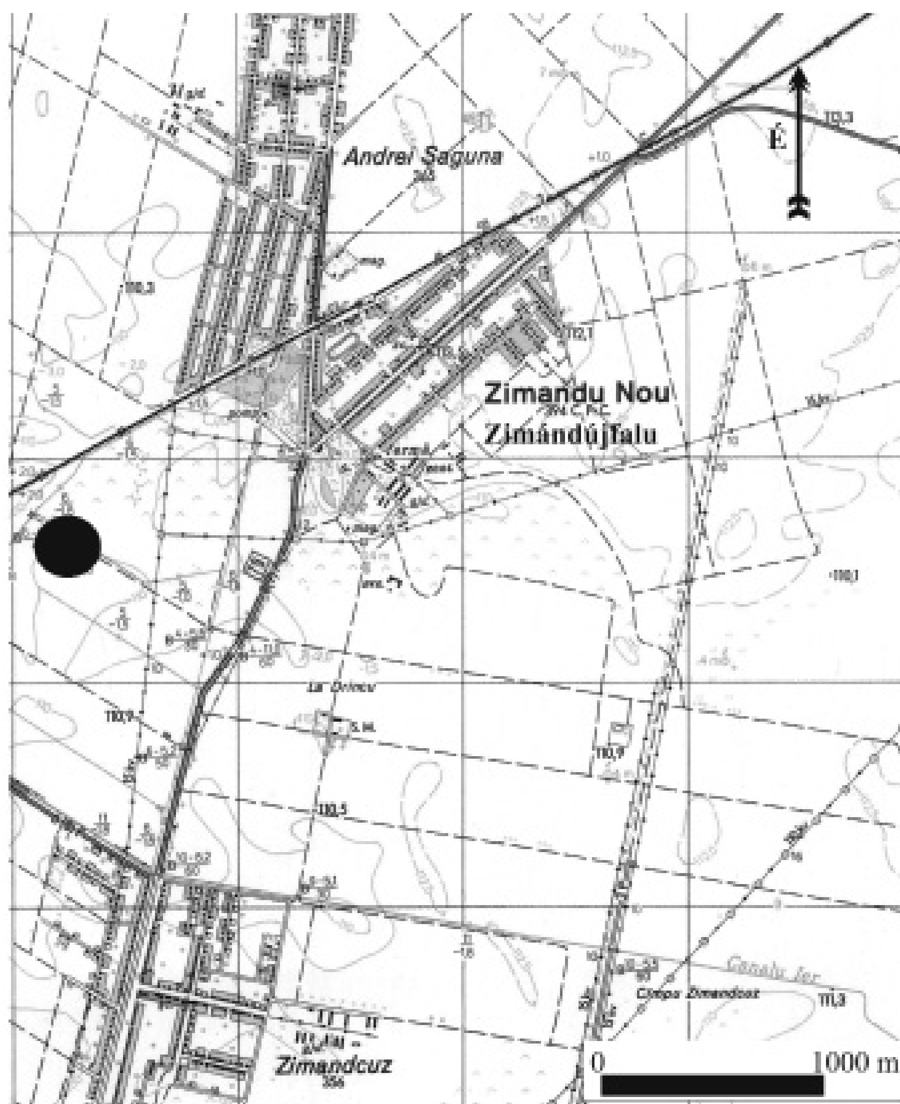
[663] Gáll 2004–2005, 348–351; Gáll 2008, 59–63.
[664] Tettamanti 1975, 130. jegyzet.
[665] Lőrinczy 1985, 157.
[666] Giesler 2002, 421.
[667] Kovács 1994, *Abb.* 11. 2.
[668] Bejan–Moga 1979, *Fig.* 4. 16.

II.157. ZIMÁNDÚJFALU-FÖLDVÁRPUSZTA

(r.: Zimandu Nou, judeţul Arad – Arad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Arad vármegye]

157.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY [148. kép]

A Zimándújfalu határában előkerült leletek Földvárpusztáról származnak, a néhai aradi és csanádi egyesült vasutak földvári kavicsbányájából. Nagy valószínűség szerint az egész temetkezőhelyet feldúlták, erre a leletek nagy mennyisége enged következtetni. A tárgyakat a vasúttársaság igazgatósága 1898. február 7-én ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak.

148. kép. Zimándújfalu

157.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

157.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1.1. I. Béla (1060–1063) H12. típusú töredékes ezüstérméje; s.: 0,11 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 1.

1.2. I. (Szent) László (1077–1095) töredékes H23. típusú ezüstérméje; s.: 0,11 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 2 [301. tábla 2].

3.1. Zárt, rombusz átmetszetű állatfejes bronz karperec (Kovács 1b. típus – 5a. típus). Á.: 8,3 × 8,3 cm; h. v.: 0,7 cm; s.: 45,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 3 [295. tábla 1].

3.2. Sodrást utánzóan öntött, zárt állatfejes bronz karperec (Kovács 3b. típus – 5d. típus). Á.: 7,1 × 7,0 cm; h. v.: 0,5–0,6 cm; s.: 33,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 4 [295. tábla 2].

3.3. Bronz pántkarperec, a végén kiszélesedő-lekerekedő, elkalapált végekkel (1c. típus). A felülete körponcokkal díszített. Á.: 6,9 × 6,5 cm; l. v.: 0,2 cm; l. sz.: 0,8 cm; végei á.: 1,5 cm; s.: 29,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 7 [301. tábla 28].

3.4. Rombusz átmetszetű, nagy réztartalmú bronz karperec (2d. típus). Á.: 8,0 × 7,0 cm; h. v.: 0,6–0,5–0,3 cm; s.: 31,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 22 [300. tábla 14].

4.1. Elvékonyodó végű, rombusz átmetszetű bronz nyakperec (2. típus). Á.: 13,1 × 16,0 cm; h. v.: 0,3–0,8–0,8 cm; s.: 94,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 5a [296. tábla 1. a].

4.1.a. Elvékonyodó végű, hatszög átmetszetű bronzgyűrű a nyakperecen (2b. típus). Á.: 2,5 cm; h. v.: 0,3–0,4–0,25 cm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 5b [296. tábla 1. b].

4.2. Nagyméretű, vaskos, sodrott bronz nyakperec (3b. típus). A testén vékony sodrott filigrándrót, amelyet a két végén sokszorosan megcsavartak. Á.: 16,0 × 15,3 cm; h. v.: 0,6 cm; s.: 88,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 6 [299. tábla 1].

4.3. Sodrott bronz nyakperec (3a. típus). Á.: 13,3 × 12,9 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 29,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 23 [297. tábla 1].

4.4. Sodrott bronz nyakperec, két töredékben (3a. típus). Á.: 14,9 × 15,6 cm; h. v.: 0,5 cm; s.: 46,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 24 [298. tábla 1].

5. Lunula bronzból, peremén kalászszerű díszítés, a füle letörött (2c. típus). Á.: 3,3 cm; sz.: 0,3–1,0 cm; s.: 3,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 8 [296. tábla 2].

6.1–12. Tizenkét db csüngős veret, ónozott bronzból. Az első változatú csüngő közepében elnagyolt palmetta motívum, amely gyöngyözést utánzó kerettel van körülvéve. A veret két szélén fül. Domború, kiugrik a mezőből a közepe. Kissé domború a csüngő is [300. tábla 1–12].

6.1. 10b2.1. típusú csüngős veret. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 1,9 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 5,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 9 [300. tábla 1].

6.2. 10b2.1. típusú csüngős veret. Mg.: 4,6 cm; veret mg. kapoccsal: 2,0 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 5,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 10 [300. tábla 2].

6.3. 10b2.1. típusú csüngős veret. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 1,9 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 5,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 11 [300. tábla 3].

6.4. 10b2.1. típusú csüngős veret. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 2,0 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 5,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 12 [300. tábla 4].

6.5. 10b2.1. típusú csüngős veret. A verete nagyon kopott, tehát sokáig lehetett használatban. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 1,8 cm; veret sz.: 1,2–1,3 cm; csüngő mg.: 2,8 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 5,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 13 [300. tábla 5].

6.6. 10b2.1. típusú csüngős veret. A veret nagyon kopott, tehát sokáig lehetett használatban. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 2,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 4,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 14 [300. tábla 6].

6.7. 10b2.1. típusú csüngős veret. A veret kapcsa letörött, illetve egyik oldalát átfúrták. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 2,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 4,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 15–16 [300. tábla 7].

6.8. 10b2.1. típusú csüngős veret. A veret kapcsa letörött. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 2,0 cm; veret sz.: 1,2 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 4,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 15–16 [300. tábla 7].

6.9. 10b2.1. típusú csüngős veret. A veret nagyon kopott, tehát sokáig lehetett használatban. Mg.: 4,5 cm; veret mg. kapoccsal: 1,9 cm; veret sz.: 1,3 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,9 cm; s.: 5,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 17 [300. tábla 9].

6.10. Csüngős veret, bronzból, két részben őrződött meg (10b2.2. típus). A veretről hiányzik a fül egy része, illetve a veret hátulján levő fülek is letörtek. Majdnem lapos, a pereme után gyöngyözött díszítés, amely egy kis kerek kiemelkedést fog össze. A veret csüngője is töredékes, a perem jobb széléből kitörött. A veret füle majdnem trapéz alakúan kiképzett, a peremén belül gyöngyözött keret, amely egy levél alakú kidomborított formát fog közre (hasonlít a lószerszámveretes csüngőkhöz). Veret mg.: 1,9 cm; veret sz.: 1,5 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,8 cm; s.: 1,0+1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 19 [300. tábla 10].

6.11. Csüngős veret bronzból, két részben van meg (10b3. típus). A veret hátulján csak egy fül. A veret lapos, a pereme után közvetlenül gyöngyözött díszítés, ez teljesen lekopott. Utána kerek kiemelkedés, illetve egy bemélyített pont. Veret mg.: 2,0 cm; veret sz.: 1,6 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,7 cm s.: 0,9–1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 20 [300. tábla 11].

6.12. Csüngős veret bronzból (10g2. típus). A verete domború, kiugrik a tárgy mezejéből a közepe. A csüngője lapos, a szegélye keretében két csepp alakú dudort vagy levélcsokrot fognak közre a virág szárai, a tárgy közepét pedig egy borda választja el egymástól. A borda mindkét oldalán három-három gyöngyöt utánzó díszítés. Veret mg.: 2,0 cm; veret sz.: 1,6 cm; csüngő mg.: 2,9 cm; csüngő sz.: 1,7 cm s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 18 [300. tábla 12].

7. Öntött bronz mellkereszt, aranyozás nyomaival, hátoldala sima (2. típus). Mg.: 4,1 cm; sz.: 2,4 cm; s.: 4,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 21 [300. tábla 13].

8.1. Sárga üveggyűrűre rézlemezke ragasztva, amelynek szélén bronzból készült filigrán sodrás, a közepén pedig ráforrasztott kisméretű köröcskék (6. típus). A fej letörött, és a pereméből is csak egy töredék van meg. Á.: 2,0 × 2,5 cm; sz.: 0,5 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 25 [296. tábla 3].

8.2. Sodrott, vaskos ezüstgyűrű (1c. típus). Á.: 2,5 × 2,5 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 4,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 26 [300. tábla 16].

8.3. Fonott ezüstgyűrű, elkalapált végekkel (1b. típus). Á.: 2,5 × 2,4 cm; h. v.: 0,3 cm; s.: 2,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 27 [300. tábla 15].

8.4. Sodrott, vaskos ezüstgyűrű (1c. típus). Á.: 2,5 × 2,2 cm; h. v.: 0,15–0,3 cm; s.: 3,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 28 [301. tábla 1].

8.5. Nyitott, sokszög átmetszetű bronzgyűrű (2b. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,3–0,4 cm; s.: 5,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 30 [301. tábla 3].

8.6. Rombusz átmetszetű, nyitott bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,4 cm; h. v.: 0,4 cm; s.: 4,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 31 [301. tábla 4].

8.7. Vékony, sokszög átmetszetű, nyitott bronzgyűrű (2b. típus). Á.: 2,9 cm; h. v.: 0,25–0,3 cm; s.: 3,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 32 [301. tábla 5].

8.8. Nyitott, rombusz átmetszetű, magas réztartalmú bronzgyűrű (2a. típus). Á.: 2,9 cm; h. v.: 0,2–0,4 cm; s.: 4,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 33 [301. tábla 6].

8.9. Nyitott, ovális–kerek átmetszetű, magas réztartalmú bronzgyűrű (1a. típus). Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,1–0,3 cm; s.: 2,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 34 [301. tábla 7].

8.10. Változó vastagságú, de alapvetően vékony, félkör átmetszetű bronzgyűrű (4a4. típus). Á.: 2,4 × 2,4 cm; h. v.: 0,2–0,3 cm; s.: 2,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 35 [301. tábla 8].

9.1–7. Hét db 1a–b. típusú bronz hajkarika.

9.1. 1a. típusú, vékony, kerek átmetszetű bronz hajkarika. Á.: 2,1 × 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 36 [301. tábla 9].

9.2. 1a. típusú, vékony, kerek átmetszetű bronz hajkarika. Á.: 2,1 × 2,1 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 37 [301. tábla 10].

9.3. 1b. típusú, vékony, kerek átmetszetű bronz hajkarika. Á.: 2,3 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 38 [301. tábla 11].

9.4. 1a. típusú, vékony, kerek átmetszetű bronz hajkarika. Á.: 2,5 × 2,0 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 39 [301. tábla 12].

9.5. 1a. típusú, nagyon vékony, kerek átmetszetű ezüst hajkarika vagy fülbevaló. Á.: 1,8 × 1,6 cm; h. v.: 0,1 cm; s.: 0,2 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 54 [301. tábla 25].

9.6. 1a. típusú vékony, kerek átmetszetű ezüst hajkarika. Á.: 1,8 × 1,2 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 52 [301. tábla 23].

9.7. 1a. típusú hajkarika. Hiányzik a gyűjteményből. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 60.

10.1. Vaskos S végű rosszezüst hajkarika, letörött a vége, de látszik, hogy nem bordázott (5a. típus). Á.: 2,6 × 2,3 cm; h. v.: 0,2–0,3 cm; az S vég sz.: 0,35 cm; s.: 2,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 42 [301. tábla 13].

10.2. Vaskos S végű rosszezüst hajkarika, letörött a vége, de látszik, hogy nem bordázott (5a. típus). Á.: 2,3 × 2,4 cm; h. v.: 0,3 cm; az S vég sz.: 0,55 cm; s.: 3,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 43 [301. tábla 14].

10.3. Közepes méretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 1,8 × 2,1 cm; h. v.: 0,1 cm; az S vég sz.: 0,25 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 44 [301. tábla 15].

10.4. Kisméretű vaskos rosszezüst S végű hajkarika (5a. típus). Á.: 1,7 × 1,4 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 45 [301. tábla 16].

10.5. Közepes méretű egyszerű, körte alakú S végű hajkarika rosszezüstből (5a. típus). Á.: 2,0 × 2,2 cm; h. v.: 0,15 cm; az S vég sz.: 0,4 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 46 [301. tábla 17].

10.6. Közepes méretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 1,7 × 2,1 cm; h. v.: 0,1 cm; az S vég sz.: 0,25 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 47 [301. tábla 18].

10.7. Kisméretű S végű bronz hajkarika (5a. típus). Á.: 1,5 × 1,8 cm; h. v.: 0,1 cm; az S vég sz.: 0,25 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 48 [301. tábla 19].

10.8. Egyszerű S végű hajkarika rosszezüstből, letörött a vége, de látszik hogy nem bordázott (5a. típus). Á.: 2,2 × 1,8 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,55 cm; s.: 1,4 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 49 [301. tábla 20].

10.9. Egyszerű S végű hajkarika rosszezüstből, letörött a vége, de látszik hogy nem bordázott (5a. típus). Á.: 2,0 × 2,2 cm; h. v.: 0,2 cm; az S vég sz.: 0,55 cm; s.: 1,9 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 50 [301. tábla 2 1].

10.10. Közepes méretű, egyszerű S végű hajkarika rosszezüstből (5a. típus). Á.: 2,0 × 1,5 cm; h. v.: 0,1 cm; az S vég sz.: 0,3 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 51 [301. tábla 22].

10.11. Kisméretű, egyszerű, S végű hajkarika rosszezüstből (5a. típus). Á.: 1,9 × 1,3 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 53 [301. tábla 24].

10.12. S végű hajkarika. Az előállítási anyaga ismeretlen. (5a. típus). M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 57.

10.13. S végű hajkarika rosszezüstből (5a. típus). Á.: 2,2 × 2,0 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; s.: 1,6 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 58 [301. tábla 26].

10.14. Bordázott (3 borda) S végű hajkarika ezüstből (5d2. típus). Á.: 2,5 × 2,5 cm; az S vég sz.: 0,5 cm; s.: 2,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 59 [301. tábla 27].

10.15–16. Két db S végű hajkarika. Az előállítási anyaguk ismeretlen (5a. típus). Hiányzanak a gyűjteményből. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 55–56.

11.1. Fekete kisméretű gyöngy töredéke. Tipológiailag besorolhatatlan. Á.: 0,8 cm; mg.: 0,7 cm; s.: 0,3 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 61 [297. tábla 11].

11.2. Fekete gyöngy, a két végén levő pereme vastagabb (1.16. típus). Á.: 0,8 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 0,8 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 62 [297. tábla 8].

11.3. Fekete gyöngy, a két végén levő pereme vastagabb (1.16. típus). A belső, mély sáv sárga színű. Á.: 0,8 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 63 [297. tábla 5].

11.4. Nagyon kis méretű zöld színű üveggyöngy (1.9. típus). Á.: 0,6 cm; mg.: 0,4 cm; s.: 0,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 64 [297. tábla 2].

11.5. Fekete gyöngy, a két végén levő pereme vastagabb (1.16. típus). A belső, mély sáv valamikor festett volt. Á.: 0,8 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 0,7 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 65 [297. tábla 4].

11.6. Barna/kávészínű gyöngy (1.2. típus). Á.: 1,1 cm; mg.: 0,5 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 66 [297. tábla 3].

11.7. Nagyon kis méretű, kívül barna, belül zöld színű üveggyöngy (1.9. típus). Á.: 0,6 cm; mg.: 0,5 cm; s.: 0,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 67 [297. tábla 12].

11.8. Fekete gyöngy, a két végén levő pereme vastagabb. A belső, mély sávra lemezt ragasztottak, amelynek nyomai látszanak (1.16. típus). Á.: 0,8 cm; mg.: 1,1 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 68 [284. tábla 9].

11.9. Barna/kávészínű gyöngy (1.2. típus). Á.: 1,1 cm; mg.: 0,9 cm; s.: 1,1 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 69 [297. tábla 10].

11.10. Zöldesfekete üveggyöngy, a két végén levő pereme vastagabb (1.16. típus). A belső, mély sávra aranyozott lemezt ragasztottak. Á.: 0,8 cm; mg.: 1,0 cm; s.: 1,0 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 70 [297. tábla 6].

11.11. Zöldessárga üveggyöngy, keskeny, csurgatottan bordázott (1.14. típus). Sárgás/aranyozott színnel festették be. Á.: 0,5 cm; mg.: 1,2 cm; s.: 0,5 gramm. M. N. M. Ltsz.: 13/1898. 71 [297. tábla 7].

157.4. ÉRTÉKELÉS

A Zimándújfalu határában előkerült temető sírjainak számáról sajnos nem állnak a rendelkezésünkre információk, a leletanyag alapján azonban egyértelműen egy nagyobb méretű temetővel számolhatunk.

Összesen 23 db hajkarika került elő, ezeknek a típusai: 1a. (2 példány – Ag., 4 példány – Br.), 1b. (1 példány – Ag.), 5a. (9 példány – Ag., 3 példány – Br., 3 példány anyaga ismeretlen) és végül 5d2. típusú bordás végű hajkarika (1 példány – Ag.).

Az 1a–1b. típusú sima hajkarikákat a kutatás a 10–11. század klasszikus leleteiként kezeli,[669] nagyobb mennyiségben elsősorban a 10. századi leletanyagból ismertek.

A 11. század legelterjedtebb ékszere az egyszerű S végű hajkarika volt (5a. típus). Ezen ékszerből összesen 15 példány került elő a zimándi temető megmentett leletanyagából. Későbbre keltezhető a vastagabb huzalú és kis átmérőjű példány, illetve a négy bordával díszített S végű típus. A bordázott hajkarikákat a 11. század közepétől datálták, e megállapítás érvényes a zimándi leletek esetében is.[670]

Nyakperecekből összesen négy példány került a Magyar Nemzeti Múzeumba, ezek között két vékonyabb huzalú és egy vastagabb huzalú sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec található, amelyet Kovács László kutatásai alapján a 11. század 20-as és 60-as évei közé korhatározhatunk.[671] A vékony szálból sodrott nyakpereceket a honfoglalás kori kutatás a 10. század második felére–a század utolsó harmadára helyezte.[672]

[669] Kovács 1994, 112; Kiss 2000, 71; Révész 2008, 402.
[670] Szőke 1962, 89; Giesler 1981, 116–120.
[671] Kovács 1994, 115.
[672] Szőke 1962, 92–93; Szabó 1978–1979, 52–62; Giesler 1981, 116–120.

Révész László a Felső-Tisza vidékén már a 10. század második harmadában számol az elterjedésükkel.[673]

A rombusz átmetszetű nyakperecet, a hozzá tartozó hatszög átmetszetű gyűrűvel a 11. századra keltezhetjük, az előbbi párhuzamát a gyulafehérvári Brânduşei utcai temető 11. század első harmadára keltezhető 129. sírjából ismerjük.

A 10–11. századi leletanyag jellegzetes emlékei a különböző típusú gyöngyök, ezekből összesen 11 db került Zimándról a Magyar Nemzeti Múzeumba.

Az obulusadás szokására mutathat a két 11. századi érme: az egyik I. Béla (1060–1063), a másik pedig I. (Szent) László (1077–1095) pénze. E két érme alapján alapján a leletek egy részét biztosan a 11. század második felére keltezhetjük.

Az egyetlen félhold alakú csüngő belső mezeje teljesen sima, a szélén domború bordás keretelés látható, a peremén pedig kalászszerű filigrán díszítés fut körbe. A Kralovánszky-féle tipológia alapján az 1d. típushoz sorolható (tipológiai elemzésünkben 2c. típus). A leletet a 11. századon belül pontosabban nem keltezhetjük.

A kereszteket a szakirodalom egyértelműen a kereszténység nyomaiként értékeli. A zimándi kereszt testén, amelyet a Langó–Türk-féle tipológia 7d. típusába sorolhatunk, merőleges függesztőkarika észlelhető, a keret nélküli kereszt testén a megfeszített Krisztus ábrázolását, amely kiugrik a tárgy mezejéből, bordázott gyöngysor egészíti ki. Úgy tűnik, hogy a keresztet vagy egy fülbevaló csüngőjeként használták vagy pedig valamilyen hajpántra volt erősítve, ugyanis a kereszt karikájában egy sima, 1a. típusú hajkarikát regisztrálhattunk. A zimándújfalusi kereszt számunkra inkább ékszerként értékelhető, amely természetesen nem zárja ki, hogy a tárgyra egyúttal kegytárgyként is tekinthessünk.

Zimándról négy db karperec ismert. A pontkörös díszítésű öntött pántkarpereceket csak a 11. századra keltezhető temetőkből ismerünk (Gyulafehérvár-Brânduşei utca, Várfalva). A két állatfejes karperecet (Kovács 1b. és 3b. típus) viszont már a 10. század végétől használták, egészen a 11. század közepéig.[674]

A négyzet átmetszetű karperecek vagy a 10. század legvégén, vagy a 11. század legelején terjedtek el és a 12. század elejéig maradtak használatban.[675]

A 10. század végén nagymértékben elterjedő gyűrűviselés[676] a zimándi temetőben is megfigyelhető. Eltekintve a sokszög átmetszetű gyűrűtől, amelyet a rombusz átmetszetű nyakperecre díszként erősítettek fel (tehát inkább csüngő funkciója volt), a következő típusú gyűrűk ismertek:

1. Huzalgyűrű (1 példány – Br.) (1a. típus).
2. Fonott gyűrű (1 példány – Ag.) (1b. típus).
3. Sodrott, vaskos gyűrű (2 példány – Ag.) (1c. típus).
4. Rombusz átmetszetű gyűrű (3 példány – Br.) (2a. típus).
5. Sokszög átmetszetű gyűrű (2 példány – Br.) (2b. típus).
6. Vastag, félkör átmetszetű gyűrű (1 példány – Br.) (4a4. típus).
7. Üveggyűrű töredéke (1 példány) (6. típus).

A hét típushoz sorolható 11 példány arra utal, hogy a zimándi közösségben széles körben hordtak gyűrűket.

A 11. századtól keltezhetők a nyitott és zárt fonott gyűrűk, amelyek kronológiáját már régebben meggyőzően pontosították.[677] A gyulafehérvári 137. sír bronzból készült gyűrűje egy olyan temetkezés mellékleteként került elő, amelyből I. Szent István és I. András érméi mellett egy öntött, kikerekített végű és körponcozott pántkarperec is ismert (lásd a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai szócikket).

A csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű, hasonlóan a fonott gyűrűkhöz, a 11. század első felétől keltezhető.[678]

A rombusz és sokszög átmetszetű gyűrűk, párhuzamosan a négyzet és sokszög átmetszetű karperecekkel a 10. század végén–11. század elején kerülhettek forgalomba.[679] A sima huzalgyűrűket viszont már a 10. század elejétől ki lehet mutatni egészen a 11. század végéig.[680]

Az üveggyűrű egyértelműen a D-i kultúrhatások jele.

A zimándi leletből előkerült 12 db veretet három változathoz soroltuk. A csüngős vereteket rendszerező elemzésünkben ezek a példányok a 10b2–3. és a 10g2. típusszámot kapták. A 10g2. típusú csüngős veretek csüngői majdnem azonosak, eltérés csupán a veretek díszítésében figyelhető meg. A 10g2. zimándi verettípus párhuzamait Dunakeszi, valamint Szabadkígyós-Tangazdaság lelőhelyeiről ismerjük, a csüngők párhuzamait pedig Püspökladány-Eperjesvölgy 146. sírjában, illetve Szabadkígyós-Tangazdaság egyik sírjában dokumentálták.[681] A 10g2. típusú csüngős veret felső részének párhuzamai Szentes-Derekegyházi

[673] Révész 1996a, 92.
[674] Kovács 1994, 126.
[675] Szabó 1980, 66, 70. kép; Giesler 1981, 120, 7. típus; Révész 1996a, 91.
[676] Lásd az V. fejezetet.
[677] Szőke 1962, 97; Giesler 1981, 113, 29–30. típus.
[678] Szőke–Vándor 1987, 74.
[679] Szőke–Vándor 1987, 74–76.
[680] Szőke–Vándor 1987, 79.
[681] Pálóczi-Horváth 1971, 7–40; Bálint 1991, *Taf.* XXXVI. 15; M. Nepper 2002, 168. tábla 6–8.

oldal 1. sírjából, valamint Tápé-Malajdok, Pécs és Brestovik lelőhelyekről ismertek,[682] csüngőjének pontos párhuzamát pedig Székesfehérvár-Demkóhegyen regisztrálták.[683] Keltezésük a 10. század második fele–11. század első fele.

A zimándi közösség leletanyagában elsősorban bronztárgyak kaptak helyet, nemesfémből készített ékszer alig ismert, ami van, az is javarészt hajkarika: méréseink alapján 25,42 grammnyi ezüst-, illetve 453,9 grammnyi bronztárgyat regisztrálhattunk. Összehasonlítva a 10–11. század fordulójára keltezhető Temesvár-Csóka erdei temetővel, Zimándújfalu határában hasonló mennyiségű bronztárgyat, de valamivel több ezüstből készült ékszert dokumentálhatunk.

Az elemzés alapján úgy tűnik, hogy a zimándi leletanyagot legkorábban a 10. század végétől keltezhetjük, azonban a leletek többsége a 11. századra utal.

A zimándi közösség temetőjének mellékletanyaga összehasonlítva tehát más, 11. századi temetőkkel, egy színesebb anyagi kultúrával rendelkező, gazdagabb közösségről tanúskodik, amelynek pogány hagyományokhoz fűződő kapcsolata valószínűsíthető. A zimándi temetőt ily módon az úgynevezett „átmeneti” korszak 11. századi temetőivel állíthatjuk párhuzamba.

157.5. IRODALOM

Réthy 1898, 128–131.

[682] Bálint 1991, *Taf.* XXXVII. 27, Taf. XL. 25, *Taf.* XLII. 10, 16–27, 88. jegyzet.
[683] Bakay 1965–1966, 45–75; Bálint 1991, *Taf.* XL. 28.

II.158. ZSOMBOLYA

(r.: Jimbolia, b.: Džimbolj, n.: Hatzfeld, szb. Žombolj; judeţul Timiş – Temes megye, Románia)
[egykor Magyarország, Torontál vármegye]

158.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Bóna István egy karoling–normann kardot említ Zsombolyáról. Az adatot nem sikerült ellenőriznünk sem a temesvári, sem a nagyszentmiklósi múzeumban.

158.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Nincs információ.

158.3. A LELET LEÍRÁSA

Nincs információ.

158.4. ÉRTÉKELÉS

További adatok hiányában nem vállalkozhatunk semmilyen értékelésre.

158.5. IRODALOM

Bóna 1988, 212.

II.159. ISMERETLEN LELŐHELY
(Székely Nemzeti Múzeum, Sepiszentgyörgy)

159.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

2011 decemberében, a Székely Nemzeti Múzeumban történt numizmatikai vizsgálatok során akadtunk rá 5 db érmére. Nem ismert az előkerülési helyük, illetve az sem, hogy milyen úton és mikor jutottak a múzeumba. A múzem gyűjtési területe alapján a mai Kovászna megyéből, illetve Székelyföldről kerülhettek elő.

159.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (S. Sz. N. M.).

159.3. A LELETEK LEÍRÁSA[684]

1. Anonim *follis*, D osztály. Az előlapon egy trónon szemben ülő szakállas Jézus nimbusszal, tunikában és *himation*ban. Az érme hátlapján (-+-)/(B)ASILЄ/(BA)SIL/(-□-) felirat. DOC, III, 2, p. 685–687, 1050–1060 közötti évek. Á.: 2,1 × 1,9 cm; s.: 4,95 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: a leltári számát nem sikerült beazonosítanunk [2. tábla 9].

2. Anonim *follis*, D osztály. Trónon szemben ülő szakállas Jézus nimbusszal, tunikában és *himation*ban. Az érme hátlapján (-+-)/(B)ASILЄ/BASIL/-□- felirat. DOC, III, 2, 685–687, 1050–1060. közötti évek. Á.: 2,1 × 2,0 cm; s.: 4,47 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: a leltári számát nem sikerült beazonosítanunk [2. tábla 10].

3. VII. Kónsztantinosz és I. Rómanosz Lakapénosz (913–959/920–944) *follis*a. Az érme előlapján I. Rómanosz Lakapénosz (+RωmAn)bASILЄVS Rωm. A császár felsőteste vehető ki: szakáll, *chlamys*, *tablion* és keresztes korona. A császár job kezében *labarum*, míg a bal kezében jogar. A hátlapja kivehetetlen. Cf. DOC, 3, 2, 562–563, n. 25, *follis* 4. osztály, 931–944 közötti évek. 2,8 × 2,6 cm; s.: 7,41 gramm S. Sz. N. M. Ltsz.: a leltári számát nem sikerült beazonosítanunk [2. tábla 11].

4. IV. Rómanosz (1068–1071) *follis*a. Az előlapján Jézus felsőteste szemből, nimbusszal. A jobb kezével áldást oszt, a bal kezében az Evangéliumot tartja. Az érme előlapján IC-(XC) alatta NI-(K) CR felirat, a hátlapján PΔ, egy kereszt ágában pedig x jel. DOC, III, 2, 796–797, 1068–1071 közötti évek. Á.: 2,4 × 2,3 cm; s.: 4,08 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: a leltári számát nem sikerült beazonosítanunk [2. tábla 12].

5. Anonym *follis*, A2 osztály. Az előlapján Jézus felsőteste szemből, nimbusszal és evangéliummal a kézében. Az érme előlapján az evangéliumon , a nimbuszon pedig jel, a hátlapján (+IhSЧS) XRISTЧ (B) SILΛЄЧ (b)SI(LЄ) négysoros felirat. Az érme alján dísz: . A fenti rész olvashatatlan. A2 típus, 45. változat. DOC, III, 2, 645, 647, 45. típus, 976–1030/1036 közötti évek. Á.: 2,8 × 2,3 cm; s.: 5,65 gramm. S. Sz. N. M. Ltsz.: a leltári számát nem sikerült beazonosítanunk. [2. tábla 13].

159.4. ÉRTÉKELÉS

Az érméket a 10. század második felében, illetve a 11. században működő DK felé irányuló kereskedelmi út régészeti bizonyítékaként értékelhetjük. Előkerülésük kapcsolatban állhat a bizánci rekonkvisztával is.

159.5. IRODALOM

Közöletlen.

[684] Az érmek meghatározásáért Ştefan Vasilicănek mondok hálás köszönetet.

II.160. ISMERETLEN LELŐHELY
(talán Fogaras vidéke)

(r.: Făgăraş, n.: Fogarasch, Fugreschmarkt; judeţul Braşov – Brassó megye, Románia)
[egykor Magyarország, Fogaras vármegye]

160.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

A fogarasi Városi Múzeumba ismeretlen körülmények között ismeretlen lelőhelyről két bizánci anonym *follis* került. Nem kizárt, hogy a környékről kerültek elő, amire azonban nincs bizonyítékunk.

160.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Fogarasi Városi Múzeum (F. V. M.).

160.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Anonym bronz*follis* A2 osztály, 3. változat, Konstantinápoly, 976–kb. 1030/1035 DOC, III, 2, 651–652, A.2.3. 1–13. F. V. M. Leltározatlan.
2. Anonym *follis* E osztály, Konstantinápoly, kb. 1059–1067 DOC, III, 2, 688–689, E. 1–8. F. V. M. Leltározatlan.

160.4. ÉRTÉKELÉS

Az érméket a 10. század második felére, illetve a 11. századra keltezhetjük. Abban az esetben, ha valóban Fogaras vidékéről kerültek elő, a DK felé irányuló kereskedelmi út régészeti bizonyítékaként értékelhetjük őket. Előkerülésük kapcsolatban állhat a bizánci rekonkvisztával is.

160.5. IRODALOM

Oberländer-Târnoveanu–Săşianu 1996, 97/4, 98/31.

II.161. ISMERETLEN LELŐHELY
(talán Nagyszeben vidéke)

(r.: Sibiu, n.: Hermannstadt; județul Sibiu – Szeben megye, Románia)
[egykor Magyarország, Szeben vármegye]

161.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Állítólag Nagyszeben környékéről került elő egy anonim bronz*follis.* Erre azonban nincsenek konkrét bizonyítékaink.

161.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti lelet: Magyar Nemzeti Múzeum (M. N. M.).

161.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Anonym *follis* A2 osztály, 4. változat, Konstantinápoly, 976–kb. 1030/1035 DOC, III, 2, 652, A.2. 4. M. N. M. 148/1881.1.

161.4. ÉRTÉKELÉS

Az érmét a 10. század második felére, illetve a 11. századra keltezhetjük. Előkerülése kapcsolatban állhat a bizánci rekonkviszta eredményeképpen fellendülő bizánci al-dunai katonai–politikai–gazdasági tevékenységgel.

161.5. IRODALOM

Kovács 1989, 85/942, *Taf.* XXII/942; Oberländer-Târnoveanu–Săşianu 1996, 97/6.

II.162. ISMERETLEN LELŐHELY
(talán Vecel környéke)
(r.: Veţel, n.: Witzel; judeţul Hunedoara – Hunyad megye, Románia)
[egykor Magyarország, Hunyad vármegye]

162.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEK ÉS A LELŐHELY

Állítólag Vecel környékéről került elő egy anonym *follis*. Erre azonban semmilyen konkrét bizonyíték nem létezik.

162.2. A LELETET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum (Gy. E. N. M.).

162.3. A LELET LEÍRÁSA

1. Anonym *follis* A3 osztály, 41. változat, Konstantinápoly, 976–kb. 1030/1035 DOC, III, 2, 668–669, A.2.41. 1–41.

162.4. ÉRTÉKELÉS

Az érmét a 10. század második felére, illetve a 11. századra keltezhetjük. D-Erdélyi előkerülése kapcsolatban állhat a bizánci rekonkviszta eredményeképpen fellendülő bizánci al-dunai katonai–politikai–gazdasági tevékenységgel.

162.5. IRODALOM

Oberländer-Târnoveanu–Săşianu 1996, 97/17.

II.163. ISMERETLEN LELŐHELY
(Maros Megyei Múzeum)

163.1. A LELETKÖRÜLMÉNYEKRŐL

A Maros Megyei Múzeumban több, korszakunkba tartozó érmét regisztráltak. Talán Maros megye területéről kerültek elő.

163.2. A LELETEKET ŐRZŐ GYŰJTEMÉNY

Régészeti leletek: Maros Megyei Múzeum (M. M. M.).

163.3. A LELETEK LEÍRÁSA

1. Anonym *follis* A_2 osztály, 1. változat, Konstantinápoly, 976–kb. 1030/1035 DOC, III, 2, 650, A.2. 1–4.
2. Anonym *follis* B osztály, kb. 1025–1034 DOC, III, 2, 676–679, B. 1–64.
3. Anonym *follis* D osztály, kb. 1042–1059 DOC, III, 2, 685–687, D. 1–25.
4. X. Kónsztantinosz bronz*follisa* (1059–1067), Konstantinápoly, I. osztály. DOC, III, 2, 774–776, 8. 1–17.

163.4. ÉRTÉKELÉS

Az érméket a 10. század második felére, illetve a 11. századra keltezhetjük. D-Erdélyi előkerülésük kapcsolatban állhat a bizánci rekonkviszta eredményeképpen fellendülő bizánci al-dunai katonai–politikai–gazdasági tevékenységgel.

163.5. IRODALOM

CHIRILĂ et al. 1980, 31/84, OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU–SĂŞIANU 1996, 97/3, 98/25, 28.

III. AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK ÉS SZÓRVÁNYLELETEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE

III.1. AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG TEMETŐINEK ÁSATÁSI ÉS KÖZLÉSI SZAKASZAI, A FELTÁRT ANYAG FELDOLGOZÁSÁNAK STÁDIUMA

III.1.1. Bevezetés

A Kárpát-medence, vagyis a középkori Magyarország egyetlen országrészének régészeti kutatása sem volt és maradt annyira elmaradott, mint Erdélyé. A Millennium évében – 1895-ben – Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum főigazgatója már harmadik összefoglalását írta a honfoglalás kori leletekről, ennek ellenére Erdélyből még egyetlen temetőt vagy szórványleletet sem vehetett fel dolgozatába. Még ugyanebben az évben Herepey Károly Marosgombáson végre feltárta az első erdélyi honfoglalás kori temetőrészt, a sors fintora csak az, hogy a feltáró több évszázadot tévedett a leletanyag keltezése során: a Marosgombáson eltemetetteket a „*magasabb rangú rassz*” germán képviselőinek tartotta.[685]

Igazat kell adnunk Bóna Istvánnak, aki az alábbi sorokat vetette papírra 2001-ben: „*A Magyarországhoz képest 60 vagy ha nagyon jóindulatúak akarunk lenni, 40 éves lemaradásért az akkori erdélyi magyarok csak önmagukat okolhatták: amilyen élénk volt a fantáziájuk romantikus történelmi elbeszélések terén, annyira nem volt érzékük a földben rejtőző múlt iránt.*”[686]

Fontos megjegyeznünk, hogy a jelen kutatástörténet csak a temetőkkel, illetve a valószínűleg temetőkből származó szórványleletekkel foglalkozik (néhány esetben persze kitérünk telep-, illetve várásatásokra is).

III.1.2. Módszertani megközelítés

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság kutatástörténetével foglalkozó dolgozatok egyike sem tűzte ki céljául mindeddig az alapkutatások helyzetének felmérését, vagyis hogy milyen minőségű temetőásatásokkal rendelkezünk, illetve, hogy ezeket milyen minőségű közlemények formájában publikálták, azaz összefoglalóan: milyen információbázissal rendelkezünk korszakunk régészeti forrásairól.

A fejezet első részében e három régió leletanyagának mennyiségét, a temetők feltártságának mértékét, a dokumentáltság szintjét, a publikációk felhasználhatóságát, valamint az antropológiai és archeozoológiai vizsgálatok eredményeit vagy azok hiányát vizsgáljuk.

Elemzésünk második lépésében külön foglalkozunk a feltárt temetők közlésének mennyiségi és minőségi kérdéseivel. Lényegesnek tartjuk leszögezni, hogy igazságtalanság lenne a 20. század eleji tudományos közleményeket a 21. század minőségi elvárásaival szembesíteni, ezért egyrészt az elmúlt száz évet három periódusra osztottuk fel, másrészt az egyes periódusok során született közleményeket minőségi kritériumok alapján három alcsoportba soroltuk (jó minőségű közlés, megfelelő minőségű közlés, elégtelen minőségű közlés).

I. periódus: a 19. század második felétől 1946-ig

1. Jó minőségű közlés. A 19–20. század elején a régészet módszertana épp kialakulóban volt. A periódus meghatározó publikációi gyanánt értékelhetők Jósa András és Roska Márton temetőelemzései. Elvárások: temetőtérkép, sírleírások, a sírleletek pontos megjelölése a sírokban, ezek rajzai vagy fotói.
2. Megfelelő minőségű temetőelemzés. Azokat a temetőközléseket soroljuk ide, amelyek esetében nem készítettek ugyan temetőtérképeket, de tartalmazzák a sírleírásokat, a sírleletek többé-kevésbé pontos megjelölését a sírokban, illetve ezek rajzát vagy fotóját.
3. Elégtelen minőségű temetőelemzés: feltárták a sírokat, azonban a publikáció nem tartalmazza a sírleírásokat, a sírleleteknek többé-kevésbé pontos megjelölését a sírokban, illetve ezek rajzát vagy fotóját.

II. periódus: 1947-től 1989-ig

Az 50-es évek elején – szovjet mintára – létrejöttek az akadémiai kutatóintézetek, a 20. század második felében pedig befejeződött a múzeumok infrastruktúrájának kiépítése, elvileg tehát mindegyik múzeumba képzett régész került. Nem meglepő tehát, hogy az ásatások és a közlemények minőségi javulása figyelhető meg a korszakban. A korábbi periódushoz hasonlóan itt is három minőségi csoportba soroltuk a közleményeket:
1. Jó minőségű közlemények. Ezek kritériumai: temetőtérkép, sírrajz vagy sírfénykép, a csontváz

[685] Herepey 1895, 426–430.
[686] Az Erdélyt és az erdélyi embereket különösen szerető Bóna István itt elnéző: 1834 júliusában került elő az első dokumentált honfoglaló temetkezés, amelyet Jankovich Miklós már 1835-ben leközölt (Jankovich 1835, 281–296; Bóna 2001, 59). Tehát pontosan 61 évnyi különbségről beszélhetünk.

helyzetének pontos leírása, a sírleletek helyzetének pontos meghatározása a sírokban, ezeknek rajzai/fotói, a csontvázak nemének meghatározása, az állatcsontok vizsgálata, a temetkezési szokások/jelenségek regisztrálása.

2. Megfelelő minőségű közlemények. Ezek kritériumai: temetőtérkép, a csontváz helyzetének pontos leírása, a sírleletek helyzetének pontos meghatározása a sírokban, ezeknek rajzai/fotói, illetve más jelenségek regisztrálása.
3. Elégtelen közlemények. Ezek kritériumai: temetőtérkép hiánya, hiányzik a csontváz helyzetének pontos leírása, illetve a sírleletek temetkezéseken belül elfoglalt helyzetének pontos rögzítése, más jelenségek regisztrálásának elmulasztása.

III. periódus: 1990-től 2007-ig

A 20. század végén – 21. század elején a régészet és különösen a Ny-európai régészet – a korszak technikai fejlődésével párhuzamosan – jelentős technikai, valamint módszertani fejlődésen ment keresztül. A sokrétű elemzés mellett a régészeti vizsgálatok a természettudományos módszerek széles skálájával egészültek ki, jelentősen kibővítve a régészeti jelenségek értékelésének repertoárját. Ez a fejlődés azonban nem érintette a romániai 10–11. századi kutatásokat, ahol sajnos még mindig kuriózumnak számítanak az antropológiai vagy archeozoológiai vizsgálatok, nem is beszélve az archeogenetikai elemzésekről. Ráadásul új szemléletmód(ok) sem igazán jelent(ek) meg a romániai régészetben. Ennek ellenére az ekkor született közleményeket továbbra is három csoportba sorolhattuk:

1. Jó minőségű temetőközlemények. Kritériumaik: temetőtérkép, sírrajz vagy sírfénykép, a csontváz helyzetének pontos leírása, a sírleletek pontos regisztrálása a temetkezésekben, ezek rajzai/fotói, más jelenségek regisztrálása, csontvázak nemének meghatározása, DNS-minta meghatározása és/vagy más természettudományos vizsgálatok.
2. Megfelelő minőségű közlemények. Ezek kritériumai: temetőtérkép, sírrajz vagy sírfénykép, a csontváz helyzetének pontos leírása, a sírleletek pontos megjelölése a sírokban, ezeknek rajzai/fotói, más jelenségek regisztrálása, antropológiai vizsgálat.
3. Elégtelen minőségű közlemények. Ezek kritériumai: temetőtérkép, sírrajz vagy sírfénykép hiánya, hiányzik a csontváz helyzetének pontos regisztrációja, illetve a sírleletek helyzetének pontos megjelölése, ezek rajzainak és fotóinak elhagyása, antropológiai vizsgálat, illetve jellemző a DNS-minták hiánya is.

Kutatásaink keretében próbáltuk felvázolni az antropológiai és az archeozoológiai kutatások történetét is. A régészeti ásatásokból származó sírleletek embertani anyaga már a 19. században is foglalkoztatta a kutatókat, sőt egyes esetekben a Bánságból már nagyon jó minőségű elemzések is a rendelkezésünkre állnak. Sajnos ez nem mondható el az Erdélyi-medence és a Partium leletanyagáról, ugyanis ezekben a régiókban teljesen elhanyagolták az antropológiai elemzéseket. Ennek egyik oka talán az volt, hogy a régészeket – köztük Pósta Bélát vagy akár Hampel Józsefet – akkoriban nem igazán érdekelte az antropológia.[687] Másképpen nem történhetett a Partiumban sem, hiszen a kor viszonyai között az amatőr régészeket elsősorban csak az előkerült tárgyak vonzották.

III.1.3. Az Erdélyi-medence [149–156. kép; 1. tábla]

III.1.3.1. Az Erdélyi-medencében feltárt lelőhelyek, illetve sírok mennyiségi vizsgálata[688]

Az Erdélyi-medencéből már a 19. század második felében kerültek elő a korszakunkra jellemző szórványleletek (L. 29), régészeti ásatásra és ennek dokumentálására első ízben azonban csak 1895-ben került sor Marosgombáson. Az első világégésig jelentős leletmennyiség került a múzeumokba és más gyűjteményekbe, köszönhetően elsősorban a Pósta Béla nevével fémjelzett kolozsvári régészeti iskolának: 1920-ig összesen 25 lelőhely leletanyaga jutott a kolozsvári, nagyenyedi, gyulafehérvári és budapesti múzeumokba. Ezek között 5 temetőrész (L. 44a, 72a, 87a–c, 151–152), 18 szórványlelet (L. 13–14, 23, 25, 29, 30, 32, 49, 51, 66, 73, 80, 82, 90, 97, 116, 147, 150), illetve 2 kincslelet volt (63, 77). Meg kell említenünk azt a tényt is, hogy egyetlen esetben sem tártak fel teljes egészében egy temetőt, tehát csak temetőrészekről beszélhetünk. A hét temetőrészből összesen 143 sír került elő, közülük a legtöbb, 114 sír a 11. századra keltezhető. A sírok ugyanakkor kiemelkedő jelentőségűek: a kora Árpád-kori földvárak és a korai vármegyei központok lakosságának temetőit a Magyar Királyság területén először az Erdélyi-medencében sikerült dokumentálni, a Zápolya utcai temető leletanyaga révén pedig egyértelművé vált, hogy a honfoglalás kori közösségek a 10. században az Erdélyi-medence É-i részét is megszállták.

Az első világháború utáni politikai változásoknak „köszönhetően" 1920 és 1940 között csupán egyetlen lelőhely egyetlen sírjáról van tudomásunk: a kolozsvári Heltai utca 28. szám alatt előkerült sírról (L. 68), illetve ennek S végű hajkarikájáról van szó. Elmondhatjuk,

[687] *„...Kérem, én a csontokhoz nem értek, azért a csontokról egy betűt sem közlök."* Bartucz Lajos levele Hampel József válaszáról, Kisléghi Nagy Gyulának címezve. A levél teljes tartalmát lásd: Kisléghi Nagy 2010, 372.

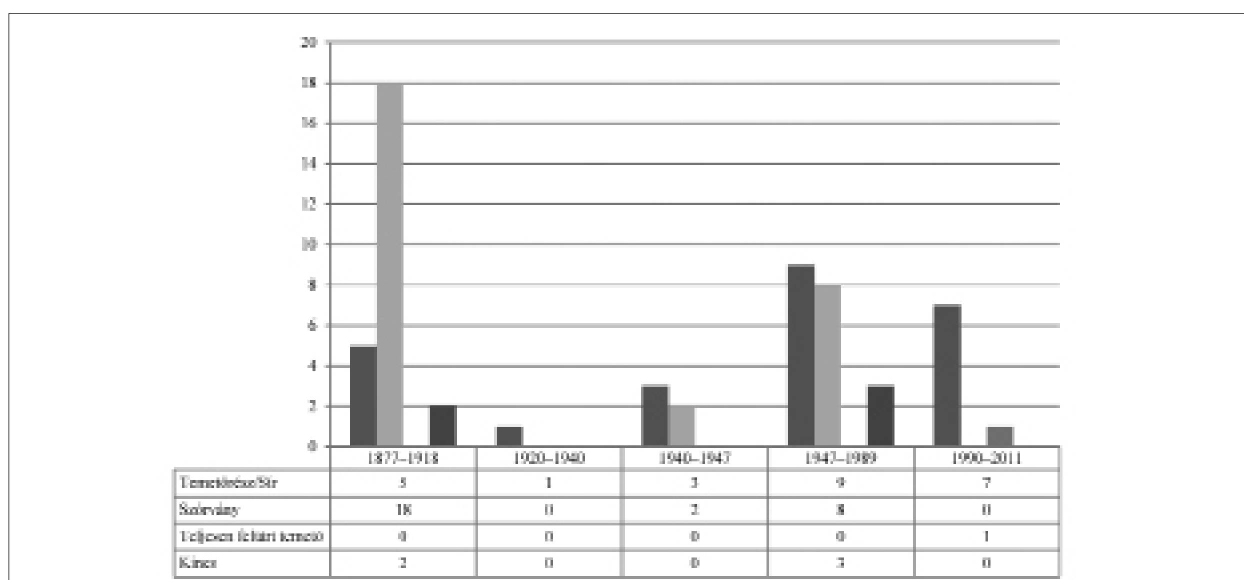
[688] Az L. iniciálé., illetve a hozzá tartozó szám a második fejezetben bemutatott lelőhelyekre vonatkozik pl.: L. 1 = Alsócsernáton lelőhely (néhol az ábécé betűje az ásatások fázisára utal – pl.: L. 72a = Kolozsvár-Zápolya utca 1911-es ásatás). Listájukat lásd a II. fejezetben, illetve az 1. táblán.

hogy e korszakban gyakorlatilag sem a kutatást, sem a gyűjtőmunkát nem folytatták.[689]

1940 és 1946 között – a világháború ellenére – két újabb 10–11. századi lelőhelyen folyt ásatás vagy mentőásatás, sajnos azonban csak hét sírt dokumentáltak három lelőhelyről (L. 69 – 3 sír, 72b – 3 sír, 130 – 1 sír), színvonalasan azonban ezek közül csak hármat tártak fel, de ezek közül is kettő feldúlt volt (L. 72b). Ezeken kívül még további két szórványlelet került elő (L. 54, 62).

A második világháború utáni tervgazdálkodásnak, államilag ellenőrzött iparosításnak köszönhetően jelentősebb ásatásokra került sor, sajnos a politikum beavatkozásával. Ahogyan arra egy nemrégiben megjelent tanulmányunkban bővebben is kitértünk,[690] a két világháború közötti román tudománypolitikát egyáltalán nem érdekelte a népvándorlás és a kora középkor kutatása (a Vasile Pârvan nevével fémjelzett korszakban annál inkább előtérbe került a dák és a római kutatás), a helyzet azonban radikálisan megváltozott 1945 és még inkább 1957 után: tudománypolitikai érdekekből a népvándorlás kori románság régészeti leletegyütteseinek kutatása nagy lendületet vett:[691] a legfontosabb kutatók, mint pl.: Ion Nestor, Eugenia Zaharia, Ligia Bârzu rájöttek, hogy nem elég kimutatni a dákokat és rómaiakat, hanem kapcsot/kapcsolatot kell teremteni a 3–4. századi dák lakosság és a középkori vajdaságok feltételezett román népessége között. Ekkoriban alakult ki tehát a régészek körében is a „kőszikla elmélet", vagyis a románság – véleményük szerint – egy olyan „szikla", amelyet újabb és újabb néphullámok érintettek, ostromoltak, e népcsoport azonban megingathatatlan maradt a „történelem sodrában". Így alakult ki az „alogeni" és „migrator" típusú népek történeti és régészeti toposza.[692] Szeretnénk persze leszögezni: a migráció korszaktól függetlenül létező szociológiai jelenség (pl.: a 21. századi románság megtelepedése Spanyolországban ugyancsak egy sikeres migrációs folyamatot jelez), a nomadizmus ugyanakkor egy adott életformával összefüggésben kialakuló gazdasági rendszer. Mindez azonban nem befolyásolja a fenti elképzelés toposz mivoltát.

Ezért és ilyen módon érthető, hogy az 1920–1940 közötti időszakkal ellentétben a második világháborút követően újabb jelentős régészeti feltárásokra került sor a területen: összesen 20 új lelőhelyet dokumentáltak, ebből 9 temetőrészletet (L. 28, 44b–c, 46a, 47, 70–71, 88–89, 91), 3 kincsleletet (L. 81, 136, 146), illetve 8 szórványleletet (L. 1, 24 (?), 26, 48, 50, 86, 92, 96). Azonban azt is szükséges megállapítanunk, hogy sajnos ebben az időszakban sem sikerült feltárni teljes egészében egyetlen temetőt sem. A kilenc temetőrészletből jelentős mennyiségű, összesen 1457 sír került elő, amelyből 50-et a 10. századra, 204 sírt pedig a 11. századra keltezhetünk. 1203 sír kronológiai helyét nem tudjuk pontosabban meghatározni, ezért általánosságban a 10–11. századba sorolhatjuk őket. Szükséges megemlítenünk, hogy ezek a sírok közöletlenek.

	1877–1918	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990–2011
Temetőrész/Sír	5	1	3	9	7
Szórvány	18	0	2	8	0
Teljesen feltárt temető	0	0	0	0	1
Kincs	2	0	0	3	0

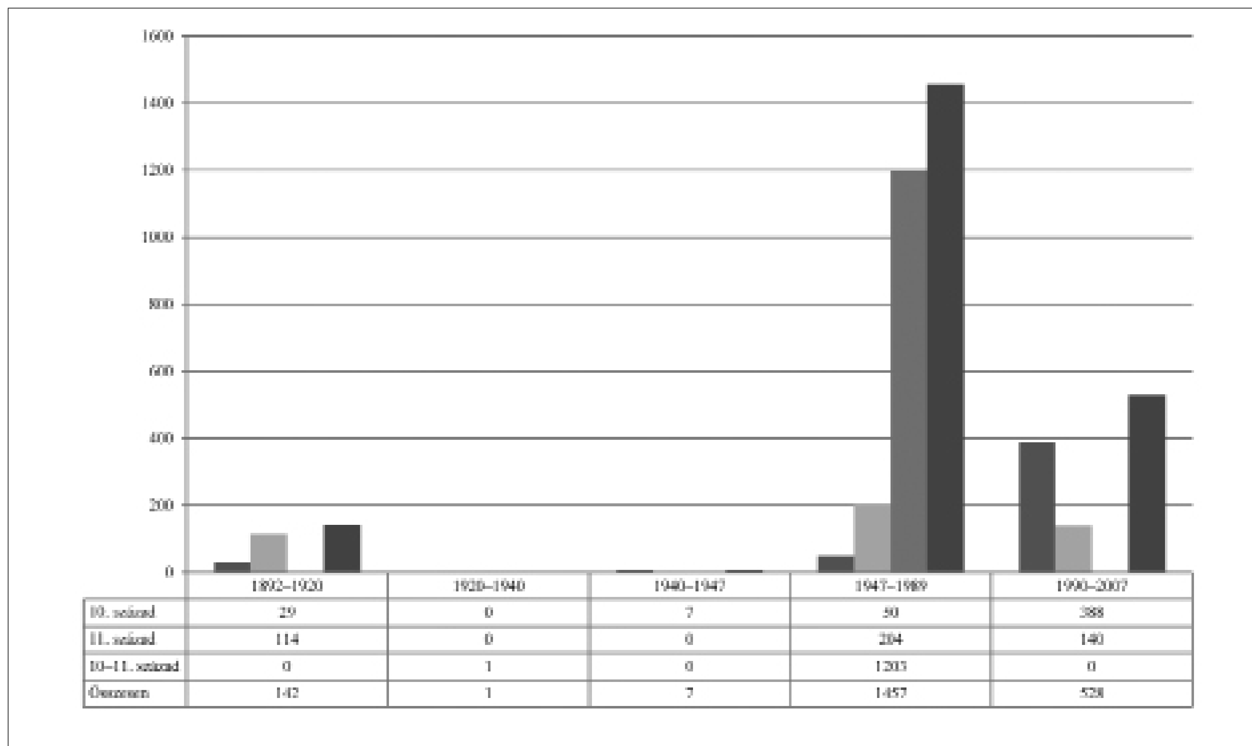
149. kép. A feltárt lelőhelyek és az előkerült leletek mennyisége az Erdélyi-medencében 1892–2007 között

[689] Az egyetlen kivétel Herepei János, akinek majdnem az állásába került a kolozsvári főtéri templom körüli temetőből 1927-ben összegyűjtött 8 hajkarika (Herepei 2004, 89–92).

[690] Gáll 2007b, 78–79, 104, 3–4. jegyzet.

[691] Meg kell említenünk, hogy mindez olyan európai szintű tudósok bevonásával történt, mint például Ion Nestor vagy az akkor még fiatal Kurt Horedt.

[692] Ez a toposz olyan nemzetközileg elismert szakembereket sem „került el", mint például Radu Harhoiu (Harhoiu 1987, 119–129).

	1892–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990–2007
10. század	29	0	7	50	388
11. század	114	0	0	204	140
10–11. század	0	1	0	1203	0
Összesen	142	1	7	1457	528

150. kép. Különböző korszakokban feltárt temetők sírmennyisége századokra lebontva az Erdélyi-medencében

Az 1989-et követő rendszerváltozás első évei nem kedveztek a régészeti kutatásoknak, még kevésbé a 10–11. század régészetének. A kommunizmust követő – Ion Iliescu nevével fémjelzett – nacionalista rendszer (amely nem sokban tért el Ceauşescu diktatúrájától) évei a totális gazdasági csődöt, egekbe ugró inflációt, bányászlázadásokat, értelmiségiek megverését, magyar- és általánosságban idegengyűlöletet hoztak magukkal. A régészeti ásatások száma – nem meglepő módon – jelentősen megcsappant a 90-es évek első felében, ez a helyzet pedig az évtized végéig jellemző maradt. A kilencvenes évek vége felé a gazdasági helyzet javulásával és a beruházások számának növekedésével azonban egyre több mentőásatásra került sor, de újabb 10–11. századi temetők csak Gyulafehérvár környékén kerültek elő. Összesen 7 temetőrészlet feltárása történt meg ebben a periódusban (L. 42–44d,[693] 45, 46b, 52, 123[694]), lényeges eredmény ugyanakkor, hogy az Erdélyi-medencében ekkor sikerült először egy temetőt teljes egészében feltárni (L. 134). Jelentős sírmennyiség került elő e temetőkből is: összesen mintegy 528 sírt tártak fel, ebből 388 a 10. századi kultúrkörhöz sorolható inkább, 140 temetkezés pedig a 11. századra keltezhető. 1895 óta az Erdélyi-medencében tehát 2135 sír került feltárásra, a legtöbb a négy évtizedes nacionalista-kommunista diktatúra alatt (1457 sír).

III.1.3.2. Az Erdélyi-medencében előkerült leletanyagok közleményeinek mennyiségi vizsgálata

Az első lépésben kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy az Erdélyi-medencében előkerült temetők, sírok és leletek közlési aránya nagyon lehangoló. A négy különböző időszakban feltárt 2135 sír mindössze 18,88%-át közölték,[695] ennek is a nagyobbik részét, vagyis 129 sírt még a 20. század elején, tehát az akkori – a mai elvárások szerint elavultnak tekinthető – tudományos mércének megfelelően.

Az 1892–1920 közötti időszak 129 közölt sírja mellett közöletlenek maradtak az 1905-ben Marosgombáson feltárt 5–9., 13–14. sírok, illetve a gyulafehérvári Zalatnai úton feltárt hét sír is. Sajnos azonban mára még a sírokra vonatkozó ásatási dokumentáció is elkallódott, a temetkezésekből a néhány megtalált tárgyon kívül semmit nem ismerünk.

Az 1920–1940 között előkerült egyetlen sír nagyon hiányos dokumentációját a sírlelettel együtt nemrégiben találtuk meg.[696] Az 1940–1946 között előkerült hét sír

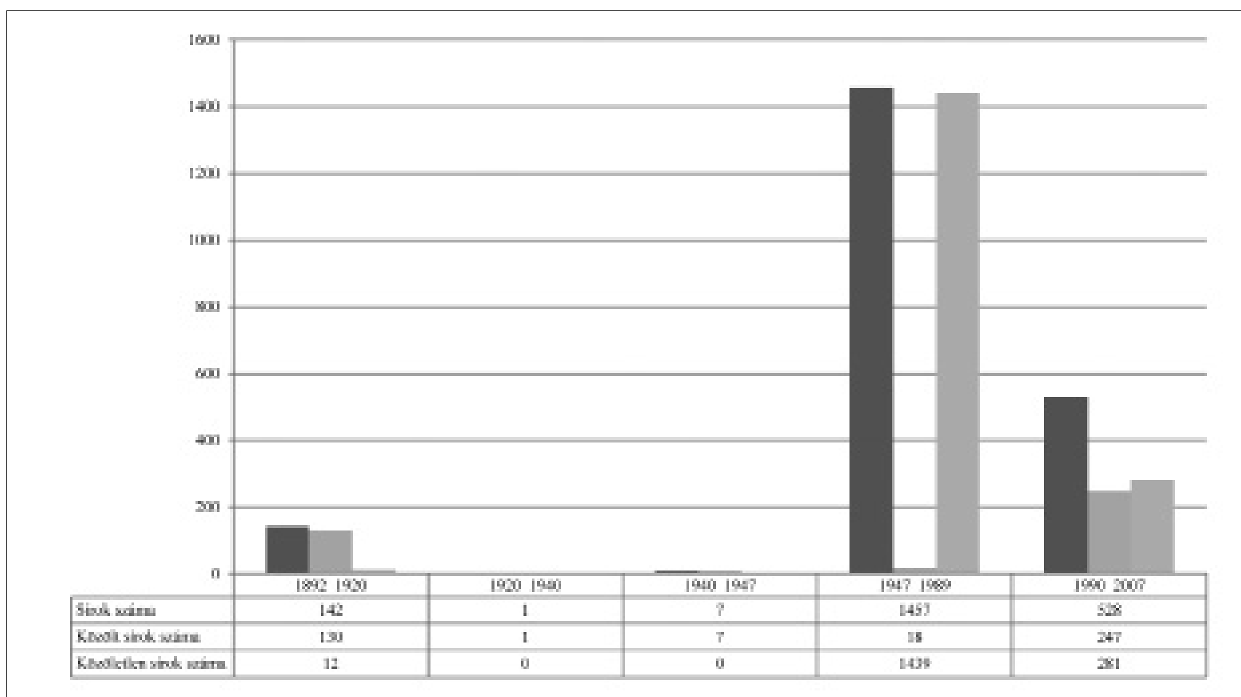
[693] Nem ismert a feltárt sírok száma.
[694] Nem ismert a feltárt sírok száma.
[695] Nem számíthattuk ide az ismeretlen számú Ópiskin (L. 123), illetve Gyulafehérvár-Mentőállomáson a 2000-es évek elején feltárt sírokat (L. 44d).
[696] Kolozsvár-Heltai utca 28. szám (L. 68). Leltározatlan.

mindegyikét közölték (legalábbis a leletanyagát), sajnos a publikációk között, elsősorban objektív okokból, jelentős minőségi különbségeket fedezhetünk fel.[697]

A párizsi békeszerződés és a kommunista hatalomátvétel után egészen 1990-ig jelentős mennyiségű temetőrészlet került feltárásra, azonban az 1457 feltárt sír közül összesen csupán 18 temetkezést közöltek (ez a sírok 1,23%-a!).[698] Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a kb. 1195 sír egyetlen temetőhöz, a gyulafehérvári Mentőállomáshoz tartozik, de a fentebb említett százalékos arány ennek ellenére is nagyon beszédes.

1990 után az erdélyi kutatói attitűd pozitív szemléletváltozását regisztrálhatjuk: az 528 feltárt sír közül eddig 247 került közlésre,[699] ez az arány a feltárt sírok 46,78%-a, amely óriási előrelépést jelent a korábbi periódushoz viszonyítva.

Ami a szórvány- és kincsleletek közlésének történetét illeti a fenti periódusok e leletek publikációi kapcsán is élesen elvállnak egymástól:

	1892–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990–2007
Sírok száma	142	1	7	1457	528
Közölt sírok száma	130	1	7	18	247
Közöletlen sírok száma	12	0	0	1439	281

151. kép. Feltárt temetők sírmennyisége az Erdélyi-medencében

1892–1920

1. Közölt szórványleletek: 11 esetben fénykép vagy rajz áll a rendelkezésünkre.[700]
2. A szakirodalomban említett leletek: hat ilyenről van tudomásunk.[701]
3. Közöletlen szórványleletek.[702]
4. A szakirodalomban említett kincs.[703]
5. Ebben a korszakban került elő Szászföldről, pontosabban Királyföldről a 10. század végére – 11. század első felére keltezhető nemrég közölt kincs is.[704]

1920–1940

Ebből a periódusból nem ismerünk egyetlen előkerült és regisztrált szórványleletet sem.

1940–1946

Két szórványlelet került ekkoriban múzeumba, amelyekről fénykép vagy rajz áll a rendelkezésünkre.[705]

[697] Kolozsvár-Kalevala utca I. lelőhely (L. 69): 3 sír, Kolozsvár-Zápolya utca (L. 72b): 3 sír; Sepiszentgyörgy-Eprestető (L. 130): 1 sír.

[698] Déva-Mikro 15 (L. 28): 1 sír; Gyulafehérvár-Vár Dny-i oldala (L. 46): 1 sír; Kolozsvár-Kalevala utca II. lelőhely (L. 70): 1 sír, Maroskarna „B" temető (L. 88): 15 sír.

[699] Gyulafehérvár-Brânduşei utca (L. 42): 228 sír 231 csontváza; Gyulafehérvár-Poklisa (L. 52): 2 sír (és még 6 temetkezés leletanyaga); Szászváros-Dealul Pemilor X2 (L. 134): 11 sír.

[700] Borosbenedek (L. 14), Dés (L. 30), Eresztevény (L. 32), Gyulafehérvár-szórvány koptató (L. 49), Gyulafehérvár-Triesti András hagyatéka (L. 51), Kolozsvár-Farkas utca 23. szám (L. 66), Kolozsmonostor (L. 73), Magyardécs (L. 80), Magyarlapád (L. 82), Maroskarna-1911 (L. 90), Nagyernye (L. 97).

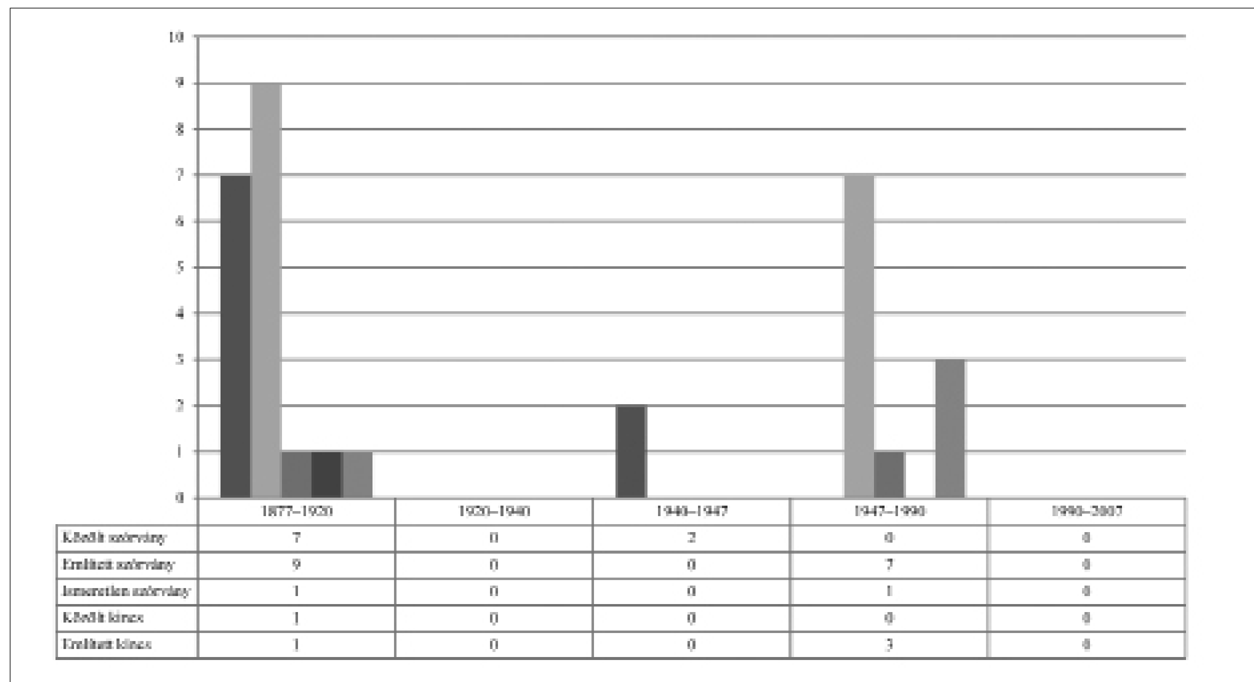
[701] Borberek (L. 13), Csáklya (L. 23), Déva – a város Dny-i része (L. 29), Nyírmező (L. 116), Tordai-hasadék (L. 147), Vajasd (L. 150).

[702] Csíkszépvíz (L. 25).

[703] Lámkerék (L. 77).

[704] Királyföld (L. 63).

[705] Hari (L. 54), Kellnek (L. 62).

	1877–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1990	1990–2007
Közölt szórvány	7	0	2	0	0
Említett szórvány	9	0	0	7	0
Ismeretlen szórvány	1	0	0	1	0
Közölt kincs	1	0	0	0	0
Említett kincs	1	0	0	3	0

152. kép. A regisztrált szórványleletek és kincsek mennyisége az Erdélyi-medencében 1877–2007 között

1947–1990
Ebben a periódusban jelentősebb mennyiségű szórványlelet került a múzeumokba, ezek többsége azonban éppen csak említve van a szakirodalomban.[706] Egy szórványlelet ráadásul ismeretlen is maradt, a nagyenyedi múzeum anyagának ellenőrzése és vizsgálata során akadtunk rá.[707] Ugyancsak 1947–1990 között regisztrálhattunk három 11. századi kincset is, ezeket a szakirodalom csupán említi.[708] Az alsócsernátoni pénzérmeket inkább szórványnak tartjuk, mintsem kincsleletnek.

III.1.3.3. Az Erdélyi-medencében előkerült régészeti leletanyagok közleményeinek minőségi vizsgálata

1895–1920
Jó minőségű közlés: négy lelőhely 121 sírjáról szóló közleményeket tudjuk ide sorolni.[709]

Megfelelő minőségű közlés: három lelőhely nyolc sírjáról szóló közleményeket tudjuk ide sorolni.[710]

Elégtelen minőségű közlés: nem tudtunk idesorolni sírközlést.

Az első időrendi szakaszba sorolható közlemények a Pósta-féle iskolának köszönhetően döntően jó minőségű közlések voltak: Pósta Béla a saját ásatásain és az egyetemi oktatásban is nagy hangsúlyt fektetett az alapvető gyakorlati módszerek alkalmazására, például az adott lelőhely helyszínrajzára, temetőtérképek készítésére, a feltárt sírok rajzos dokumentációjára.[711]

1920–1940
Elégtelen minőségű közlés: egy lelőhely egy sírját sorolhatjuk ide.[712]

[706] Alsócsernáton-szórványpénzek (L. 1), Csíkszentgyörgy (L. 24), Csíkzsögöd (L. 26), Gyulafehérvár-Apor-palota (L. 48), Gyulafehérvár-szórványpénz (L. 50), Maroscsapó (L. 86), Medgyes (L. 92).

[707] Nagyenyed környéke (L. 96).

[708] Annak ellenére, hogy a kincsleletekből előkerült pénzeket meghatározták, fotót vagy rajzot nem találunk róluk, ezért nem is tekinthetjük ezeket közöltnek: Magyarfráta (L. 81), Szelindek (L. 136), Torda (L. 146).

[709] Kolozsvár-Zápolya utca (L. 72a): 7 sír (1–7. sír), Marosgombás (L. 87c): 3 sír (10–12. sír); Vajdahunyad-Kincseshegy (L. 151): 54 sír (1–54. sír); Várfalva (L. 152): 57 sír (1–57. sír) (Kovács 1942, 85–118; Roska 1913, 166–198; Roska 1914, 125–187).

[710] Kolozsvár-Zápolya utca (L. 72a): 1 sír (8. sír); Marosgombás (L. 87a): 4 sír (1–4. sír); Vajdahunyad-Kincseshegy (L. 151): 3 sír (I–III. sír) (Herepey 1896, 426–430; Kővári 1911, 312–313; Kovács 1942, 85–118).

[711] Pósta 1896, 35.

[712] Az egyetlen sírlelet egy pince ásása során került elő, nem szakember tárta fel, azonban a leírás alapján az ékszer a *„a csontváz füle közéről"* került elő: Kolozsvár-Heltai utca, 28. szám (L. 68): 1 sír (Gáll–Gergely 2009, 39. táb. 1; Gáll 2008, II, 131–132).

1940–1946
Megfelelő minőségű közlés: egy lelőhely két sírját sorolhatjuk ide.[713]

Elégtelen minőségű közlés: három lelőhely öt sírját sorolhatjuk ide.[714]

1947–1990
Jó közlés: a mindössze 18 közölt sírból egyetlen lelőhely három sírját közölték le az említett kritériumok alapján.[715]

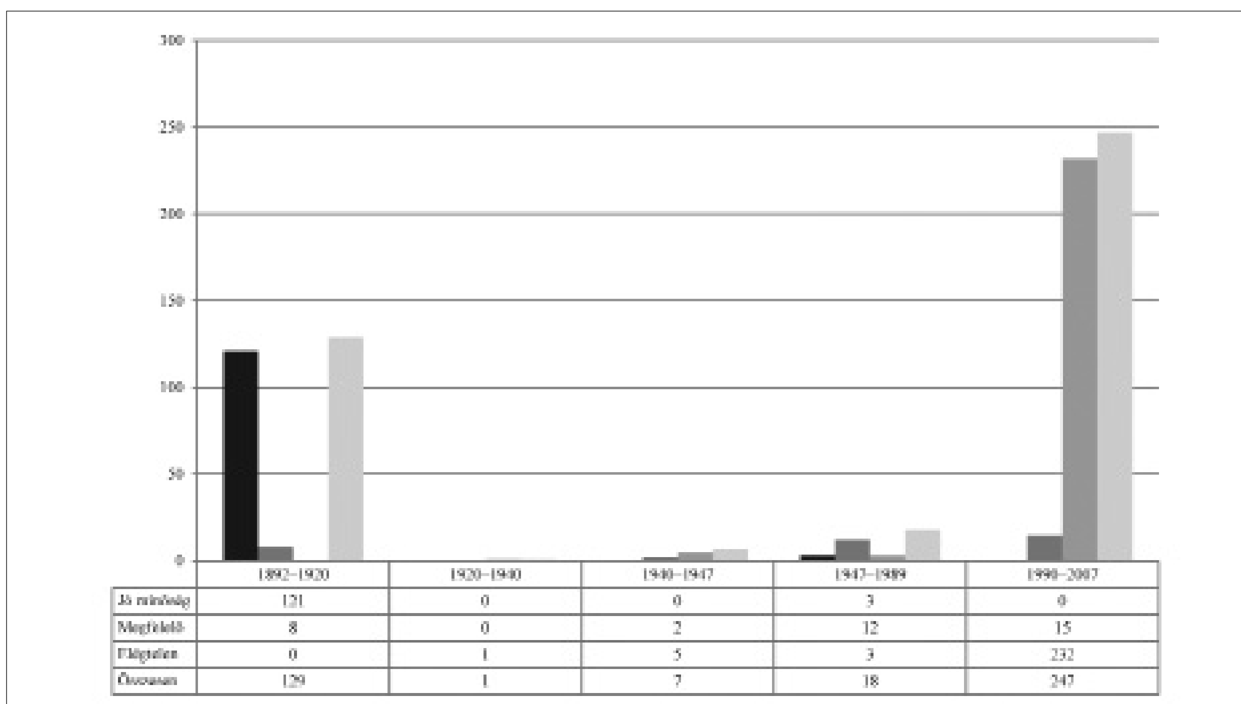
Megfelelő minőségű közlés: 12 sír dokumentációját, illetve közleményét sorolhatjuk ide.[716]

Elégtelen minőségű közlés: három sír dokumentációját nem tartjuk a tudományos mércének megfelelő közlésnek.[717] Tehát, ahogyan látjuk, az 1457 feltárt sír közül összesen 1439 nem került közlésre.

1990–2007
Jó közlés: sajnálatosan egyetlen sír közlését sem sorolhatjuk ide.

Megfelelő minőségű közlés: egy lelőhelyről származó 15 sír közlése tartható megfelelőnek.[718]

Elégtelen minőségű közlés: ebbe a csoportba három lelőhely 232 sírját sorolhatjuk.[719]

	1892–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990–2007
Jó minőség	121	0	0	3	0
Megfelelő	8	0	2	12	15
Elégtelen	0	1	5	3	232
Összesen	129	1	7	18	247

153. kép. Közlemények kritériumok szerinti elválasztása korszakok szerint, a régészet módszertani fejlődésével párhuzamosan

[713] Kolozsvár-Zápolya utca (L. 72b): 2 sír (10–11. sír) (László 1942a, 578–584; László 1943a; László 1945).

[714] Kolozsvár-Kalevala utca I. lelőhely (L. 69): 3 sír (I–III. sír); Kolozsvár-Zápolya utca (L. 72b): 1 sír (9. sír); Sepsiszentgyörgy-Eprestető (L. 130): 1 sír (László 1942a, 578–584; Székely 1945).

[715] Maroskarna „B" temető (L. 88): 3 sír (1., 5. és 11. sír) (Horedt 1966, 276–282, *Abb.* 19).

[716] Maroskarna „B" temető (L. 88): 12 sír (2–4., 6–9., 12–16. sír) (Horedt 1966, 261–290).

[717] Déva-Micro 15 (L. 28): 1 sír (3. sír), Gyulafehérvár-Vár DNy-i része (L. 46a): 1 sír, Kolozsvár-Kalevala (L. 70): 1 sír (5. sír) (Heitel 1985, 215–232; Heitel 1986, 233–249; Horedt 1986, *Abb.* 39; Gáll–Gergely 2009, 105–117).

[718] Gyulafehérvár-Brânduşei utca (L. 42): 15 sír (25., 48., 68., 89., 94., 107., 111., 115., 135., 137., 149. A, 152., 155., 157. és 201. sír) (Dragotă et al. 2005, 201–228).

[719] Gyulafehérvár-Brânduşei utca (L. 42): 213 sír (1–24., 26–47., 49–67., 69–89., 90–93., 95–106., 108–110., 112–114., 116–134., 136., 138–148., 149. B, 150–151., 153–154., 156., 158–200., 203–209., 211–229., 231. sír); Gyulafehérvár-Poklisa (L. 52): 8 sír (1–3., 5., 7–8., 13–14. sír), Szászváros-Dealul Pemilor (L. 134): 11 sír (1–11. sír) (Drâmbăreanu et al. 1998, 187–210; Pinter–Luca 1995, 17–44; Ciugudean–Dragotă 2001, 269–288; C. e. 2006, 60–61, 65: *Fig.* 3).

III.1.3.4. Az Erdélyi-medencében előkerült embertani anyagok elemzéseinek mennyiségi és minőségi vizsgálata

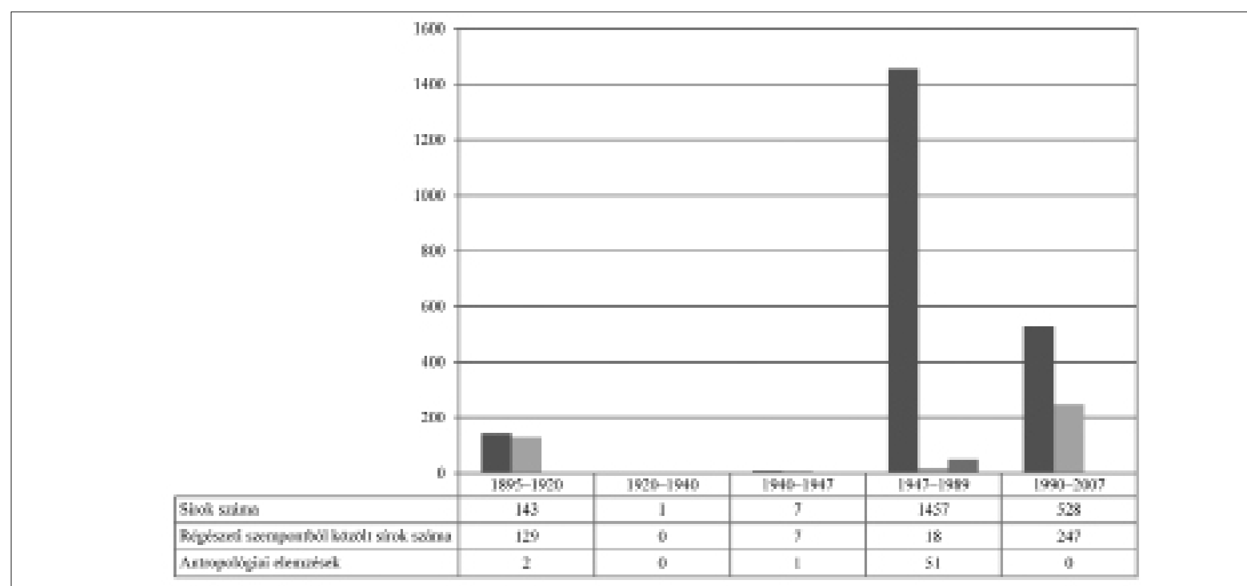
Ahogyan azt a bevezetésben is említettük, a Pósta Béla nevével fémjelzett kolozsvári régészeti iskolát elsősorban a régészeti anyag érdekelte, ezért nem is létezett szoros kapcsolat a kolozsvári egyetem és az 1881-ben létrehozott budapesti Magyar Antropológiai Intézet között. Ennek következménye viszont az volt, hogy a magas színvonalon leközölt temetők embertani anyagát nem vetették antropológiai vizsgálatok alá, még annak ellenére sem, hogy a sírok csontanyagát gondosan beleltározták (pl. Marosgombás és Vajdahunyad lelőhelyek esetében).[720]

A Pósta Béla-féle iskolát 1920-ban a trianoni békediktátum maga alá temette, pozitív változás pedig a 10–11. századi anyag antropológiai kutatásában sajnos azóta sem következett be. Olyan abszurdnak nevezhető esetek is megtörténtek, hogy megjelent egy temetőrész antropológiai elemzése, miközben magának a régészeti anyagnak a közlése nem történt meg.[721]

Az 1947 és 1990 között feltárt 1457 sír közül régészeti szempontból csupán 18 sírt közöltek, azonban az embertani elemzések száma ennél nagyobb volt, hiszen mintegy 51 sírt vizsgáltak meg. Az igazság kedvéért azt is meg kell említenünk, hogy az 54 antropológiai elemzés közül 50 vizsgálat 1990 után készült.

1990 után a helyzet mit sem változott: azonkívül, hogy a régebbi ásatások embertani anyagából újabb 54 sír csontvázát vizsgálták meg, az új ásatások esetében nem történt áttörés: sem az újabban feltárt és közölt, sem a közöletlen temetők embertani anyagából nem publikáltak egyetlen újabb elemzést sem.

Összességében tehát az eddig publikált embertani anyag közül két sír 1911-ben került elő (Vajdahunyad-Kincseshegy 11. és 44. sír), egy temetkezés 1942-ből (Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír), 4 sír 1962-ből (Maroskarna „B" temető 1., 4–5. és 11. sír), 23 sír 1979–1980-ból (Gyulafehérvár-Vadászok utcája), 24 pedig 1985–1986-ból származik (Kolozsvár-Szántó utca).

	1895–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990–2007
Sírok száma	143	1	7	1457	528
Régészeti szempontból közölt sírok száma	129	0	7	18	247
Antropológiai elemzések	2	0	1	51	0

154. kép. A sírmennyiség, a leközölt sírok és az antropológiai elemzések statisztikai helyzete

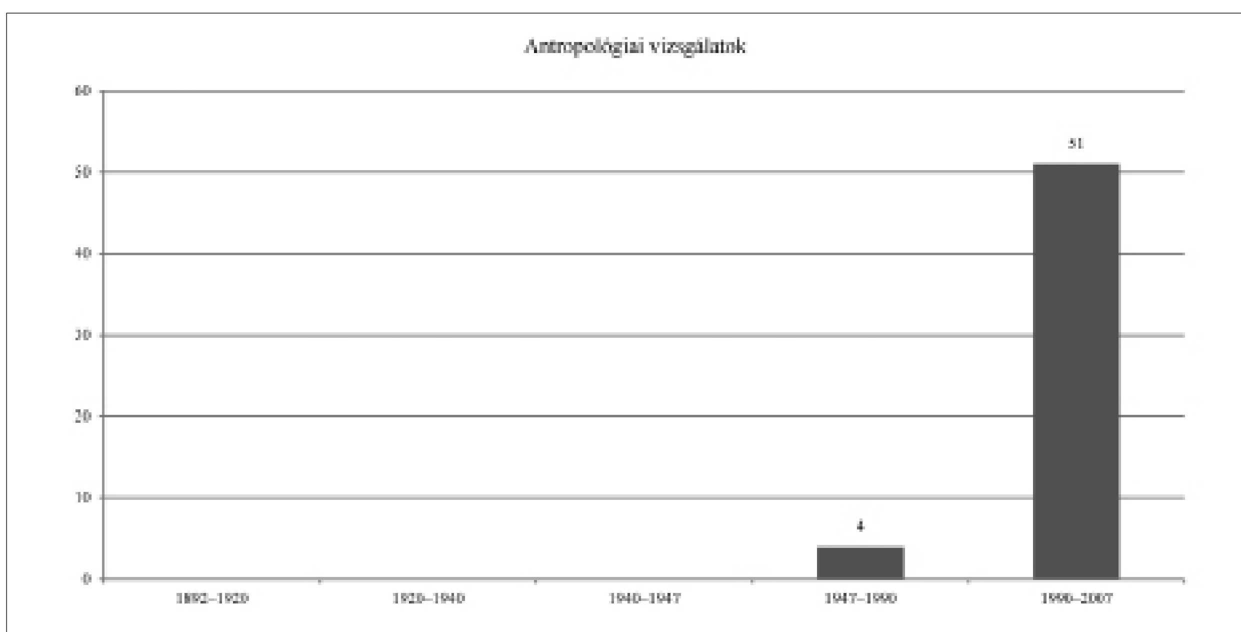
Mint látjuk tehát rendkívüli módon visszamaradt az Erdélyi-medence antropológiai kutatása (az eddig feltárt és dokumentált 2135 sír embertani anyagának csupán 2,52%-át vizsgálták meg), azonban napjainkban egy új és szakmailag jobban felkészült generáció talán „európai" útra terelheti az erdélyi régészeti antropológiai kutatásokat is. A magyarországi antropológiai kutatásokkal összehasonlítva azonban legalább két generációs lemaradásról beszélhetünk, aminek az okai nagyon komplexek, a probléma genezise pedig egészen az első világháborúig, illetve a világháború utáni korszakig nyúlik vissza. Azt mindenképpen fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy gyakorlatilag nem létezett/létezik román antropológiai iskola.[722] Ugyanakkor a 10–11. századi honfoglalás és kora Árpád-kort a trianoni/párizsi Magyarország politikai határai között érdemben nem elegendő vizsgálni, egy csupán a mai államhatárok közé szorított vizsgálat mindenképpen tévútra vezetheti a kutatást.[723]

[720] Lásd a II. fejezet idevonatkozó 87. és 151. szócikkeit.

[721] Marcsik 2002–2003, 83–90.

[722] Az antropológusok nagy része történelem szakon végzett (A. Niculescu információi).

[723] 1947 és 1990 között a magyar antropológiai iskola rohamosan fejlődött, ezzel párhuzamosan jelentősen megváltozott a magyar régészek antropológiához fűződő viszonya is. Az összefoglaló elemzések ugyanakkor a trianoni/párizsi Magyarország határait nem lépték/léphették túl (vö.: Langó 2007, 188–190).

155. kép. Az antropológiai elemzések időrendi statisztikája az Erdélyi-medencében

III.1.3.5. Az Erdélyi-medencében előkerült állatcsontok archeozoológiai elemzéseinek mennyiségi és minőségi vizsgálata

Az elmúlt több mint száz évben az Erdélyi-medencében feltárt sírokból előkerült állatcsontok iránt sem tanúsítottak különösebb érdeklődést. Tudjuk ugyan, hogy például a Zápolya utcai lovastemetkezésekből származó csontokat eltették vagy, hogy ugyanezen temető 3. és 4. temetkezéseinek állatcsontjairól megállapították, hogy sertés-, illetve szárnyascsontok voltak,[724] ugyanakkor nem rendelkezünk további információkkal az állatcsontokat illetően. Az első állattani elemzésre tehát majdnem 100 évet kellett várnunk: Vremir Mátyás szakszerűen vizsgálta a Zápolya utcai 10. sír lócsontjait, illetve az ételmellékletként sírba tett egyetlen juh *femur*csontot.[725] Ezenkívül további hasonló, szakszerű elemzésről nem tudunk beszámolni az Erdélyi-medencéből.

Feltárás éve	**Lelőhely jellege**	**Ásatások, lelőhelyek**	**Közléstípusok**		
			A. Lelőhelyet, sírt közlő tanulmány	**B. Említés összefoglaló művekben, kiállítási katalógus**	**C. Lelőhelyet, sírt részlegesen közlő tanulmány**
1877	kincs	L. 77		1958	
1894	szórvány	L. 29		1900	
1895	temetőrész	L. 87a	1896		
1896	szórvány	L. 73			
1904	szórvány	L. 30	1906		
Fontos szintézis: Hampel 1905. Említve: L. 87					
1905	szórvány	L. 82		1913	
1905	temetőrész	L. 87b		1913	
1907	temetőrész	L. 44a		1913	
1909	szórvány	L. 32		1943	
>1910	szórvány	L. 150		1913	
1911–1912	temetőrész	L.151		1913	
1911	szórvány	L. 90	1966		
1911	temetőrész	L. 72a	1942		
1913	temetőrész	L. 152	1914		
1913	temetőrész	L. 87c	1927, 1936		

[724] Kovács 1942, 91–92.
[725] Gáll et al. 2010, 335–355.

Feltárás éve	Lelőhely jellege	Ásatások, lelőhelyek	Közléstípusok		
			A. Lelőhelyet, sírt közlő tanulmány	B. Említés összefoglaló művekben, kiállítási katalógus	C. Lelőhelyet, sírt részlegesen közlő tanulmány
>1913	szórvány	L. 14		1913	
>1913	szórvány	L. 116		1913	
1914	szórvány	L. 66	2004–2007		
>1918	szórvány	L. 25			
1919	szórvány	L. 97	1965		
>1920	szórvány	L. 23		1936	
>1920	szórvány	L. 51			
>1920	szórvány	L. 49	1943		
>1920	szórvány	L. 80		1944	
>1920	szórvány/kincs	L. 63		1994	
>1920	Szórvány	L. 13		1936	
Nagyon fontos politikai esemény (fontos kihatással a régészetre): Trianon (1920) – az Erdélyi-medencét Romániához csatolják					
1936	sír	L. 68	2008		
Fontos szintézis: Roska 1936. Említve: L. 13–14, 23, 32, 44a, 54, 72a, 82, 87a–c, 116, 151–152					
Nagyon fontos politikai esemény (fontos kihatással a régészetre): Bécs (1940) – az Erdélyi-medence egy részét visszacsatolják Magyarországhoz					
1942	temetőrész	L. 72b	1943, 1945, 2009		
1943	sír (?)	L. 130			1945
>1943	szórvány	L. 62		1941–1943	
>1943	szórvány	L. 54	1944		
1944	temetőrész (feldúlták)	L. 69	2007		
Nagyon fontos politikai esemény (fontos kihatással a régészetre): Párizs (1947) – az Erdélyi-medence egészét ismét Romániához csatolják					
1949	temetőrész	L. 70	2009		
1950	szórvány/kincs	L. 1		1974	
1957	szórvány	L. 136		1958	
Fontos szintézis: Horedt 1958. Említve: L. 13–14, 70, 72a–b, 77, 87a–c, 136, 147, 151–152					
1961	temetőrész	L. 91		1969	
>1962	szórvány	L. 24			
1962	temetőrész	L. 88	1966		
1964	szórvány	L. 96			
1966	szórvány	L. 92		1967	
1966	szórvány/kincs	L. 81		1971	
1968	szórvány/kincs	L. 146		1973	
1971	temetőrész	L. 28		1986, 1992–94	
>1977	szórvány	L. 50		1977	
1977	temetőrész/sír	L. 89			
1978	szórvány	L. 26			
1978–1984	temetőrész	L. 44b–c		1996, 2002, 2006	
1981	temetőrész	L. 47			1993
1984	temetőrész/sír	L. 46a			1986
1984	szórvány	L. 48		1994–1996	
1985–1866	temetőrész	L. 71			1987
>1986	szórvány	L. 86		1986	
Fontos szintézis: Bóna 1988. Említve: L. 13–15, 23, 28–30, 32, 44a–c, 46a, 47, 49, 54, 62–63, 66, 72a–b, 77, 80, 82, 86, 87a–c, 88, 90–91, 116, 130, 147, 150, 151–152					
Nagyon fontos politikai esemény (fontos kihatással a régészetre): 1989 – a nacionál-kommunista rezsim bukása Romániában					

Feltárás éve	Lelőhely jellege	Ásatások, lelőhelyek	Közléstípusok		
			A. Lelőhelyet, sírt közlő tanulmány	B. Említés összefoglaló művekben, kiállítási katalógus	C. Lelőhelyet, sírt részlegesen közlő tanulmány
1992	temetőrész	L. 134a	1995		
Fontos szintézis: Heitel 1994–1995. Említve: L. 28, 30, 32, 44a–c, 49, 66, 71, 72a–b, 82, 87a–c, 88, 130, 152					
1997	temetőrész	L. 42a–b	1998, 2001, 2006		
1999	temetőrész	L. 134b	2001		
2000–2001	temetőrész	L. 52	2001	2006	
2001	temetőrész	L. 43a			2002
2001, 2004, 2006	temetőrész	L. 42c-e	2005, 2006	2006	2002
2002	temetőrész	L. 46b	2008		
2003	temetőrész	L. 44d	2005	2006	2002
2005–2007	temetőrész	L. 43b–d			2006, 2007, 2008
2006	temetőrész	L. 45			2007
2011	temetőrész	L. 123			

156. kép. Az Erdélyi-medence temető-, szórvány- és kincsleletei feltárásának és közlésének dinamikája

III.1.4. A Partium [157–163. kép; 1. tábla]

III.1.4.1. A Partiumban feltárt lelőhelyek, illetve sírok mennyiségi vizsgálata

A Partiumban már a 19. század közepén előkerült egy az általunk vizsgált korszakra datálható lelet (L. 10), azonban régészeti ásatásra Bihar-Somlyóhegyen (L. 9), és ennek részleges dokumentációjára csak 1903-ban került sor. Az első világégésig a Partiumban is jelentős menynyiségű leletanyag látott napvilágot, ugyanakkor ebben a régióban sem tártak fel teljes egészében egyetlen temetőt sem. Ellentétben az Erdélyi-medencével vagy a Bánsággal, a Partiumban csupán egyetlen temetőrészt, illetve további két-két sírt tártak fel és dokumentáltak többé-kevésbé megbízhatóan (L. 9, 37, 53b).

Az 1920-ig azonosított lelőhelyekről többnyire szórványleletek kerültek elő (L. 10–11, 53a–b, 55, 58, 74, 83, 84, 94–95, 107, 139, 157), de van egy 11. századi kincsleletünk is (L. 108). Az itt feltárt három temetőrészből mindössze 12 sír került elő (Bihar-Somlyóhegy, Értarcsa, Gyulavarsánd-Laposhalom – Domonkos János ásatása). Ugyanakkor a muszkai leletanyag esetében Réthy megállapíthatta, hogy nyolc emberi csontvázról volt szó.

Érdekes jelenség, hogy a Partiumban az első világháborút követően nem regisztrálhatunk olyan alapvető törést, mint Erdélyben. Furcsa továbbá az is, hogy Roska Márton, a kolozsvári román I. Ferdinánd Tudományegyetem 1935-ig alkalmazásban álló régésze elsősorban a partiumi területeken folytatott ásatásokat. Jellemző azonban a korszak tudománypolitikai viszonyaira, hogy az 1930-ban feltárt 11 gyulavarsándi 11. századi sírt csak 1941-ben közölte a *Folia Archaeologica* hasábjain. Ekkoriban Ardos Frigyesnek köszönhetjük a legkevesebb 23 sírból álló nagyváradi Szálka teraszon folytatott sikeres ásatást. 1920–1940 között tehát a korszakunkhoz tartozó két temetőrész legalább 34 sírját tárták fel a Partiumban (L. 53c, 106a), de két további szórványlelet is múzeumba került (L. 34, 135). Szükséges azonban megemlítenünk, hogy ezeket a feltárásokat továbbra is magyar nemzetiségű kutatók végezték.[726]

1940 után – annak ellenére, hogy É-Partium visszakerült Magyarországhoz, tehát elvileg e korszak kutatása előtérbe kellett volna kerüljön – nem történt újabb kutatás e régióban (egyetlen szórványleletként a mezőtelegdi kereszt került elő – L. 93). A gálospetri temető (?) négy sírjának feldúlását, amelyből az egyik sír leleteit több mint két évtizedre rá közölték csupán, nehezen lehetne kutatásnak nevezni (L. 41).

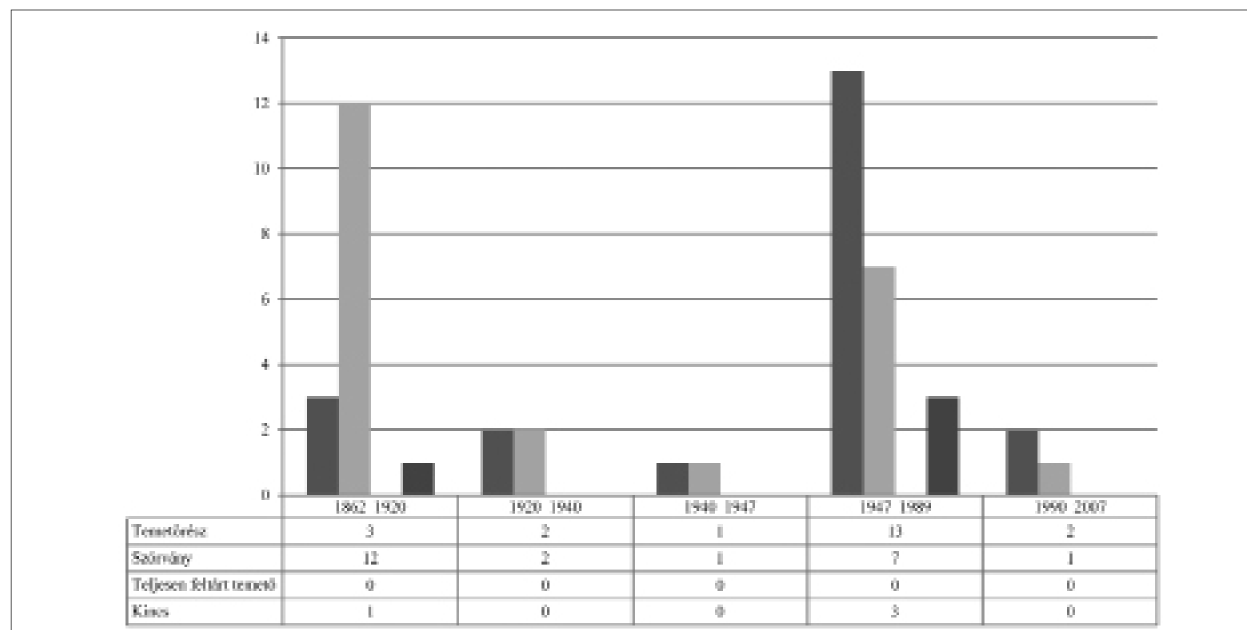
1947 után a Partiumban is hasonló folyamat játszódott le, mint az Erdélyi-medencében. A négy évtized alatt mintegy 20 lelőhely került napvilágra, ezek közül 13 temetőrészlet (L. 2–3, 53d, 64–65, 75, 103, 106b, 129, 131, 133, 155, 156a), 7 pedig szórvány leletanyag (L. 12, 33, 35, 39, 57, 79, 154), illetve 3 állítólagosan kincslelet volt (L. 31, 36, 85). Az Erdélyi-medencéhez hasonlóan teljes egészében ebben a régióban sem tártak fel egyetlen temetőt sem. Lakatos Attila információi alapján talán Szalacson feltételezhető csupán teljes temetőfeltárás, azonban itt az előzőleg feldúlt temető kutatását csak befejezték, éppen ezért a lelőhelyet szintén csak temetőrészletként értékelhetjük. Ugyanakkor az a

[726] A bukaresti centralizációs politika nemcsak a „kisebbségeket" sújtotta, de a román nemzetiségűeket is, nem is beszélve az erdélyi román gazdasági körökről. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az 1923-as alkotmányból „kifelejtették" a gyulafehérvári egyesülési határozatokat. Vezetői pozícióba nagyon sokszor regáti románok kerültek, jó példa erre a kolozsvári Régészeti Intézet is. Iuliu Maniu tiltakozásai e helyzet ellen mind a mai napig tabunak számítanak a történészek körében (lásd: Köpeczi 1988, 1733–1778; Mitu 2006, 11; Gáll 2010, 289). A herderianizmus romániai sajátosságairól lásd: Neumann 2001, 9–29.

tendencia is megfigyelhető néhány esetben, hogy a második világháború előtt elkezdett ásatásokat folytatták (L. 53, 106d). A tizenhárom temetőrészletből végül összesen 167 sír került elő, ebből 44 sírt a 10. századba sorolhatunk, 1 temetkezést a 11. századra keltezhetünk, 122 sír esetében viszont csak annyit mondhatunk, hogy a 10–11. századra datálhatjuk ezeket.

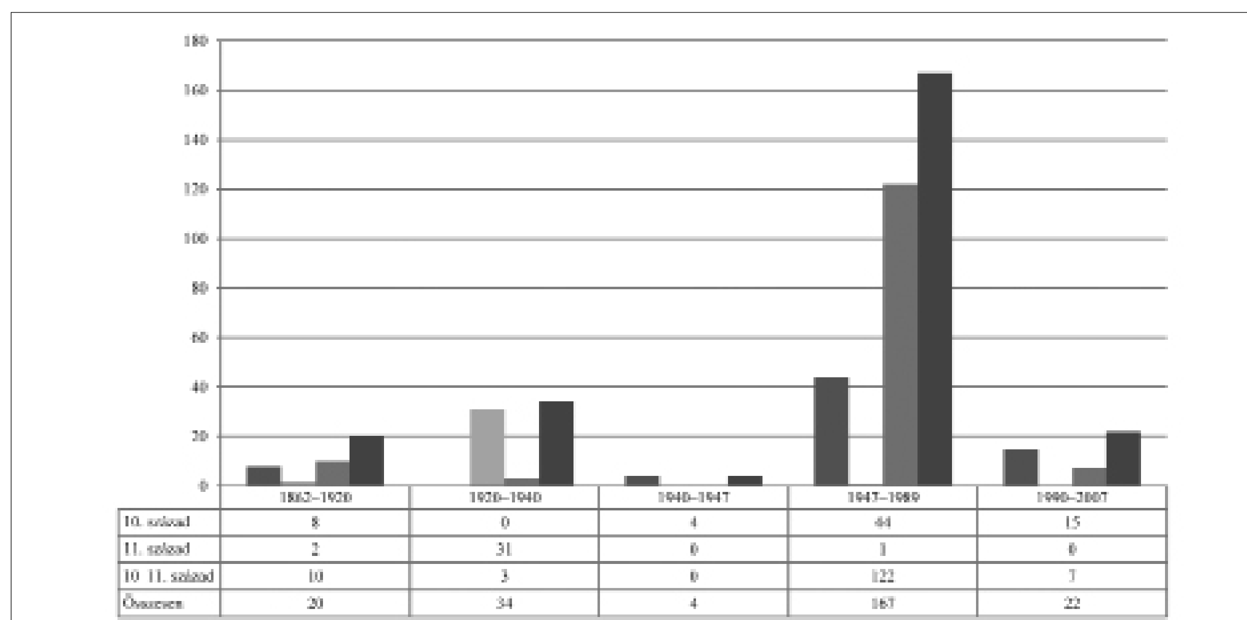
Az 1989-es rendszerváltozást követő években a Partiumban sem történt jelentős ásatás, majdnem egy évtizedig egyetlen feltárást sem dokumentálhatunk. Az új évezred első éveiben ugyanakkor már két temetőrészlet 22 sírját tárták fel: egy temetőrészletet a Maros alsó régiójában (L. 100), egyet pedig az erdős Szilágyságban (L. 156b–d). A nagylaki temető 15 sírját a 10. századra, a másik temető 7 sírját pedig a 10–11. századra keltezhetjük. Ugyanakkor előkerült két szórványlelet is (L. 38, 76).

150 év alatt tehát a Partiumból összesen 247 sír került elő, illetve ennyit sikerült regisztrálni.

	1862 1920	1920 1940	1940 1947	1947 1989	1990 2007
Temetőrész	3	2	1	13	2
Szórvány	12	2	1	7	1
Teljesen feltárt temető	0	0	0	0	0
Kincs	1	0	0	3	0

157. kép. A feltárt lelőhelyek és az előkerült leletek mennyisége a Partiumban 1862–2007 között

	1862–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990–2007
10. század	8	0	4	44	15
11. század	2	31	0	1	0
10–11. század	10	3	0	122	7
Összesen	20	34	4	167	22

158. kép. A különböző korszakokban feltárt temetők sírmennyisége századokra lebontva a Partiumban

III.1.4.2. A Partiumban előkerült leletanyagok közleményeinek mennyiségi vizsgálata

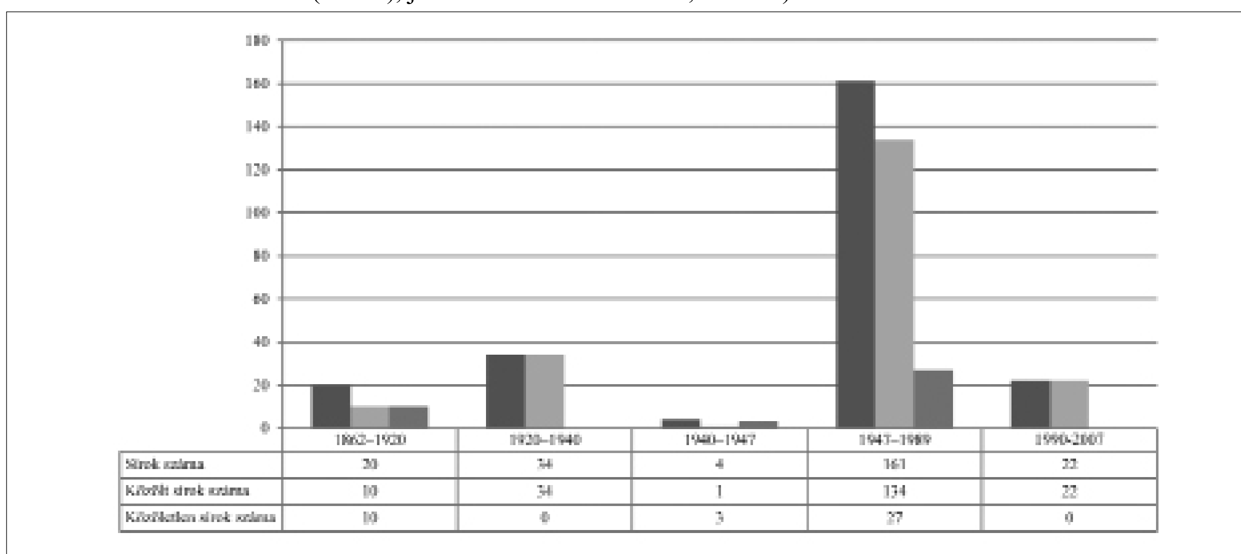
Az elemzésünk eredménye: az öt különböző időszakban feltárt sírok összessége 247, ebből 201-et közöltek, ami a leletanyag 81,37%-a. Sajnos azonban a közlések minősége, az Erdélyi-medencéhez hasonlóan lehangoló.

1862–1920 között a bihari temetőrészlet sírjai, illetve a gyulavarsándi Domonkos-féle ásatás két sírja kerültek közlésre (L. 9, 53b). Ugyanakkor nem publikálták az értarcsai temető két feltárt sírját (L. 37), ezekről ráadásul csak hevenyészett dokumentáció maradt fent, illetve Réthy csak megemlíthette a muszkai feldúlt nyolc sírt (L. 94).

Az 1920–1940 között előkerült 34 sír közül mindösszesze 11 temetkezést közöltek (L. 53c), jóval később azonban az Ardos által feltárt leletanyagot is közzé tették (L. 106a). Az 1940–1946 között feltárt négy sír közül pedig csak az egyik leletanyaga lett publikálva (L. 41).

A párizsi békeszerződés (1947) és a kommunista hatalomátvétel után az 1989-es rendszerváltásig már nagyobb sírmennyiség került feltárásra: a 167 feltárt sír közül összesen 134 temetkezést közöltek. Ez a leletanyag mintegy 80,23%-a (L. 2, 53d, 65, 75, 103, 106b, 129, 131, 133, 156a).[727] Nem publikálták Arad-Gáj, Kisjenő, illetve Világos lelőhelyek temetőrészeit (L. 3, 64, 155), a köröstarjáni temetőrész 31. és a sajtényi X sírt (L. 75), továbbá a siklói temetőrész 8 feldúlt sírját sem (L. 131).

1990 után jóval kevesebb feltárást regisztrálhattunk, ugyanakkor a feltárt 22 sír mindegyikét leközölték (L. 100, 156b–d)!

	1862–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990-2007
Sírok száma	20	34	4	161	22
Közölt sírok száma	10	34	1	134	22
Közöletlen sírok száma	10	0	3	27	0

159. kép. A feltárt temetők sírmennyisége a Partiumban

Ami a szórványleleteket illeti, az öt vizsgált korszakban hasonló arányokat figyelhetünk meg, mint a többi lelőhely esetében:

1862–1920

1. Közölt (rajz, fotó) szórványleletek: hét esetben a szórványleletről fénykép vagy rajz áll a rendelkezésünkre.[728]
2. A szakirodalomban említett szórványleletek: öt esetet említenek a szakirodalomban.[729]
3. Csupán egyetlen, a szakirodalomban is ismeretlen leletre bukkantunk a MNM raktárában.[730]
4. Ugyanebben a korszakban került elő egy pénzekből álló kincslelet, amelyet megemlítenek ugyan a szakirodalomban, de közlése máig nem történt meg.[731]

1920–1940 között két regisztrált szórványlelet került elő: az egyik közölt,[732] a másik mind ez idáig ismeretlen a szakirodalomban.[733]

1940–1946 között egyetlen szórványlelet került múzeumba, amelyet le is közöltek.[734]

[727] Arad-Csálya (L. 2): 1 sír; Gyulavarsánd-Laposhalom (L. 53d): 58 sír; Kismajtény (L. 65): 13 sír; Köröstarján (L. 75): 17 sír; Nagyszalonta (L. 103): 2 sír; Nagyvárad-Szálka terasz (L. 106b): 8 sír; Sajtény (L. 129): 4 sír; Sikló-Gropoaie (L. 131): 12 sír (8-at még regisztráltak, de nem közölték); Szalacs (L. 133): 15 sír; Zilah-Pálvár (L. 156a): 5 sír.

[728] Bihari vár (L. 10), Jankafalva (L. 58), Nagyvárad-Ferencz József laktanya (L. 107), Malomszeg (L. 84), Zimándújfalu (L. 157), Muszka (L. 94, 95), Gyulavarsánd-Laposhalom (L. 53a–b).

[729] Magyarpécska (L. 83), Kovászinc (L. 74), Biharfélegyháza (L. 11), Hegyközszentimre (L. 55), Nagyvárad-szórvány (L. 109).

[730] Szolnok-Doboka (L. 139).

[731] Nagyvárad-Nagy Lajos-féle téglagyár (L. 108).

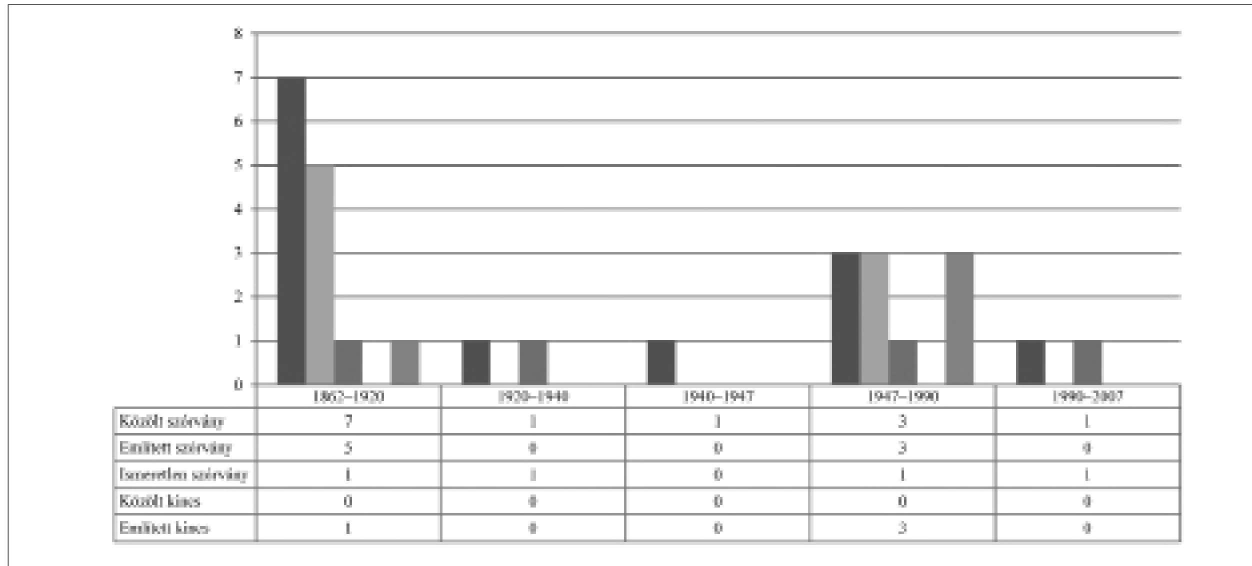
[732] Érkörtvélyes (L. 34).

[733] Székudvar (L. 135).

[734] Mezőtelegd (L. 93).

1947–1990 között jelentősebb mennyiségű szórványlelet jutott a múzeumokba, melyek közül három került közlésre,[735] a többi sajnos csak említve van a szakirodalomban.[736] Egy szórványleletre az utóbbi időben bukkantunk az aradi múzeumban.[737] Bóna István ugyanakkor említ még két kincsleletet, amelyet a mai napig nem sikerült azonosítanunk, illetve nagyon különös körülmények között talán egy dirhemkincs is előkerült Máramarosszigetről.[738]

1990–2007 között két szórványlelet került elő, az egyiket közölték is,[739] a másik a szakirodalomban ismeretlen.[740]

160. kép. A regisztrált szórványleletek és a kincsek mennyisége a Partiumban 1862–2007 között

III.1.4.3. A Partiumban előkerült régészeti leletanyagok közleményeinek minőségi vizsgálata

1862–1946

A partiumi területeken ebben a periódusban elsősorban amatőr régészeti kutatás folyt, ez változott meg valamelyest 1920–1940 között, amikor is Roska Márton folytatott ásatásokat itt.

1862–1920

Jó minőségű közlés: sajnálatosan egyetlen sír közlését sem sorolhatjuk ide.

Megfelelő minőségű közlés: két lelőhely 10 sírjáról szóló közleményeket tudjuk ide sorolni.[741]

1920–1940

Jó minőségű közlés: sajnálatosan egyetlen sír közlését sem sorolhatjuk ide.

Megfelelő minőségű közlés: egy lelőhely 11 sírjáról szóló közleményeket tudjuk ide sorolni.[742]

Elégtelen minőségű közlés: egyetlen lelőhely 23 sírját sorolhatjuk ide.[743]

1940–1946

Elégtelen minőségű közlés: egyetlen lelőhely négy sírja közül a melléklettel rendelkező sír közlése sorolható ide.[744]

[735] Érkörtvélyes (L. 33), Felsőpojény (L. 39), Vetés (L. 154).
[736] Biharszentandrás (L. 12), Érmihályfalva (L. 35), Iriny (L. 57).
[737] Mácsé (L. 79).
[738] Érdengeleg (L. 31), Érsemjén (L. 36), Máramarossziget (L. 85).
[739] Felsőnyárló (L. 38).
[740] Kürtös (L. 76).
[741] Bihar-Somlyóhegy (L. 9): 8 sír (1–8. sír); Gyulavarsánd-Laposhalom (L. 53b): 2 sír (Domonkos féle 1. és 2. sír) (Karácsonyi 1903a, 66–67; Karácsonyi 1903b, 405–412; Domonkos 1908, 55–78).
[742] Gyulavarsánd-Laposhalom (L. 53c): 11 sír (I–XI. sír) (Roska 1941, 45–61).
[743] Nagyvárad (L. 106a): 23 sír (I–XXIII. sír) (Harhoiu et al. 2009, 217–258).
[744] Gálospetri (L. 41): 1 sír (A sír) (Chidioşan 1965, 237–243).

1947–1990

Jó minőségű közlés: sajnálatosan egyetlen sír közlését sem sorolhatjuk ide.

Megfelelő minőségű közlés: 17 sír dokumentációját, illetve közleményét sorolhatjuk ide.[745]

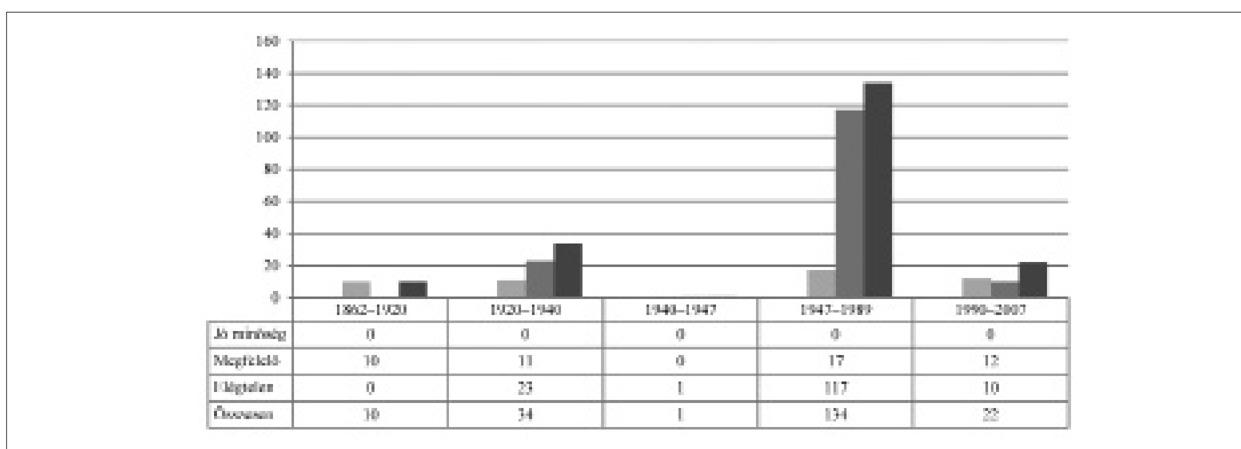
Elégtelen minőségű közlés: sajnos hét temető 117 sírjának dokumentációját, illetve közlését tartjuk nem megfelelőnek.[746]

1990–2007

Jó minőségű közlés: sajnálatosan egyetlen sír közlését sem sorolhatjuk ide.

Megfelelő minőségű közlés: egy lelőhelyről származó 12 sír közlését tarthatjuk megfelelőnek.[747]

Elégtelen minőségű közlés: két lelőhelyről származó 10 sír közlése sorolható ebbe a csoportba.[748]

	1862–1920	1920–1940	1940–1947	1947–1989	1990–2007
Jó minőség	0	0	0	0	0
Megfelelő	10	11	0	17	12
Elégtelen	0	23	1	117	10
Összesen	10	34	1	134	22

161. kép. A sírmennyiség, a leközölt sírok és az antropológiai elemzések statisztikai helyzete

III.1.4.4. A Partiumban előkerült embertani anyagok elemzéseinek mennyiségi és minőségi vizsgálata

A Partium esetében is három korszakra osztottuk az antropológiai kutatásokat. A 19. század végi partiumi régészeti kutatásokat folytató amatőr régészek körében (valószínűleg) fel sem merült a csontok felszedésének és vizsgálatának az igénye. A második világháború után azonban ez elvárható lenne, azonban sajnos nem tudunk beszámolni antropológiai elemzésről egészen a 20. század hatodik évtizedéig, amikor is a szalacsi 4. A–B kettős sírt Wanda Wolski és Dardu Nicolaescu Plopşor elemezte.[749] Sajnos ezenkívül más elemzést nem is ismerünk egészen 2007-ig. Elszomorító, hogy az eddig feltárt 247 temetkezés 248 csontvázából összesen 12 temetkezés 13 csontvázát vizsgálták meg csupán (vagyis a feltárt sírok 4,85 avagy 5,24 %-át). Bár reményt ad a jövőre nézvést az a tény, hogy a nagylaki temetőrészlet legtöbb sírjáról már készült embertani elemzés (15 sírból 11-et vizsgáltak: 4–14. sírok).

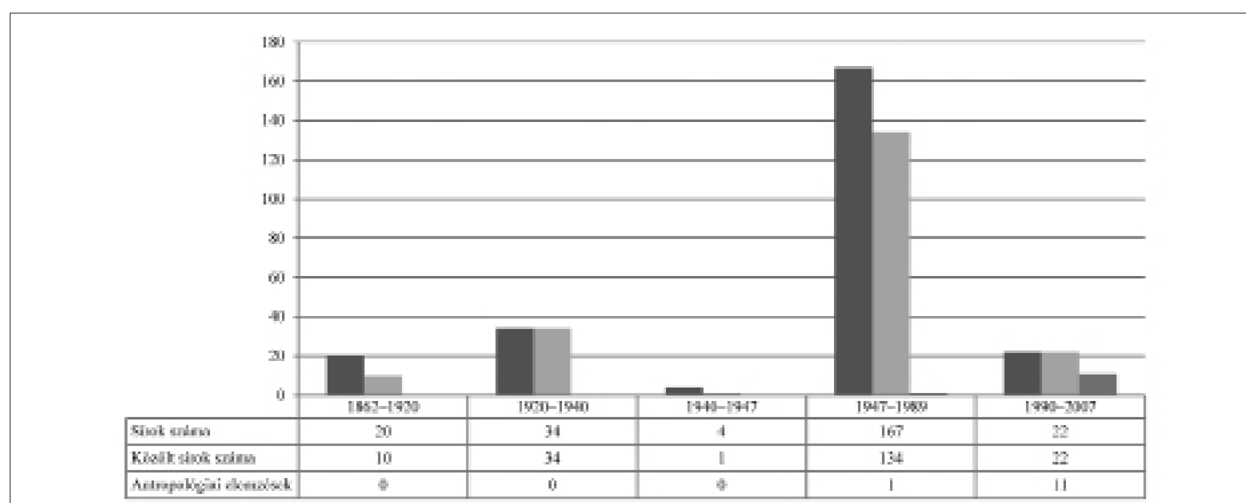
[745] Köröstarján-Csordásdomb (L. 75): 9 sír (3., 11., 13., 20., 21., 22., 28., 29. és 32. sír); Nagyvárad-Szálka terasz (L. 106b): 8 sír (XXIV–XXXI. sír); (Lakatos 2003, 211–227; Harhoiu et al. 2009, 217–258).

[746] Arad-Csálya (L. 2): 1 sír; Gyulavarsánd-Laposhalom (L. 53d): 58 sír (1–58. sír); Kismajtény (L. 65): 13 sír (1–13. sír); Köröstarján-Csordásdomb (L. 75): 7 sír (4., 6., 7., 9., 27., 36. és 38. sír); Nagyszalonta (L. 103): 2 sír (1–2. sír); Sajtény (L. 129): 4 sír (1–4. sír); Sikló-Gropoaie (L. 131): 12 sír (1–12. sír); Szalacs (L. 133): 15 sír; Zilah-Pálvár: 5 sír (1–5. sír) (Dörner 1970, 445; Popescu 1956, 128–132; Németi 1986–1987, 101–137; Lakatos 2005, 481–492; Mărghitan 1965, 581–585; Rusu–Dörner 1962, 705–706; Cosma 1994, 323–329; Lakatos-Balla 2008, 23–44).

[747] Nagylak (L. 100): 12 sír (4–15. sír) (Mărginean 2007, 17–56).

[748] Nagylak (L. 100): 3 sír (I–III. sír); Zilah-Pálvár (L. 156b–d): 7 sír (6–12. sír) (Gáll et al. 2008, 107–139; Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003).

[749] Nicolaescu Plopşor–Wolski 1975, 151–160, *Fig.* 5–7.

162. kép. A sírmennyiség, a leközölt sírok és az antropológiai elemzések statisztikai helyzete

III.1.4.5. A Partiumban előkerült állatcsontok archeozoológiai elemzéseinek mennyiségi és minőségi vizsgálata

Az antropológiai vizsgálatokhoz hasonlóan rosszul állnak a partiumi archeozoológiai kutatások is. A lovastemetkezések közül egyedül a siklói 1. sír lováról állapították meg, hogy egy kisméretű fiatal ló volt. De sikerült megállapítani azt is, hogy nagy mennyiségű juhcsont került elő a siklói, illetve a nagyváradi Szálkateraszon feltárt sírokból.

A közeljövőben Vremir Mátyásnak köszönhetően remélhetőleg elkészül a nagylaki I. és 13. sír lovának szakszerű vizsgálata is.

Feltárás éve	**Lelőhely jellege**	**Ásatások, lelőhelyek**	**Közléstípusok**		
			A. Lelőhelyet, sírt közlő tanulmány	**B. Említés összefoglaló művekben, kiállítási katalógus**	**C. Lelőhelyet, sírt részlegesen közlő tanulmány**
1862	szórvány	L. 10	1968		
1881	szórvány	L. 58	1980		
1892	szórvány	L. 107	1893		
1898	szórvány	L. 157	1898		
1898	szórvány	L. 94	1898		
1898	szórvány	L. 95	1898		
1898–1902	szórvány	L. 83a			
1901	szórvány	L. 74		1986	
1902	temetőrész	L. 9			
1902–1903	szórvány	L. 53a	1995		
Fontos szintézis: Hampel 1905. Említve: L. 9, 94, 95, 107, 157					
1906	szórvány	L. 53b	1995		
>1907	szórvány	L. 139			
1909	szórvány	L. 11			
1910–1911	szórvány	L. 83b			
1911	temetőrész	L. 37		1983	
1912	szórvány/kincs	L. 108		1912	
1913	szórvány	L. 55		1915	
Nagyon fontos politikai esemény (kihatással a régészetre): Trianon (1920) – Partiumot Romániához csatolják					
1930	temetőrész	L. 53c	1941		
1930	szórvány	L. 135			
1930–1935	temetőrész	L. 106a	2009		

Feltárás éve	**Lelőhely jellege**	**Ásatások, lelőhelyek**	**Közléstípusok**		
			A. Lelőhelyet, sírt közlő tanulmány	**B. Említés összefoglaló művekben, kiállítási katalógus**	**C. Lelőhelyet, sírt részlegesen közlő tanulmány**
1920–1940	szórvány	L. 34	1983		
Nagyon fontos politikai esemény (kihatással a régészetre): Bécs (1940) – É-Partiumot visszacsatolják Magyarországhoz					
1941	szórvány	L. 93		1980	
1942	temetőrész	L. 41	1965		
Nagyon fontos politikai esemény (kihatással a régészetre): Párizs (1947) – É-Partiumot ismét Romániához csatolják					
1949	temetőrész	L. 53d	1956		
1955	szórvány	L. 79			
1958–1959	temetőrész	L. 131a–b	1962		
1960	temetőrész	L. 106b			
1962	temetőrész	L. 103	2005		
>1962	szórvány	L. 35		1962	
1964	szórvány/sír	L. 2			1970
1964	temetőrész	L. 129			
1965	szórvány/sír	L. 3			
1966	temetőrész	L. 133			1969
1967	temetőrész	L. 75	2003		
1969	temetőrész	L. 155			
1971	temetőrész	L. 64		1977	
>1978	szórvány	L. 12		1978	
1979	szórvány	L. 39	1983		
1985	temetőrész	L. 65			1986–1987
1986	szórvány	L. 154	1986–1987		
>1986	szórvány	L. 31		1986	
>1986	szórvány	L. 36		1986	
>1986	szórvány	L. 57			
>1986	szórvány	L. 85			
Fontos szintézis: Bóna 1988. Említve: L. 2, 9–12, 31, 34–37, 39, 41, 53, 55, 57–58, 65, 74, 83, 93–95, 103, 106b, 107, 122, 129, 131, 133					
1989	temetőrész	L. 156a	1994		
>1986	szórvány	L. 33	2002		
Nagyon fontos politikai esemény (fontos kihatással a régészetre): 1989 – a nacionál-kommunista rezsim bukása Romániában					
1996	szórvány	L. 38	2007		
2000–2002	temetőrész	L. 156b–d-7			
2004–2006	temetőrész	L. 100a–c	2007		
2006	szórvány	L. 76			

163. kép. A Partium temető-, szórvány- és kincsleletei feltárásának és közlésének dinamikája

III.1.5. A Bánság [164–171. kép; 1. tábla]

III.1.5.1. A Bánságban feltárt lelőhelyek, illetve sírok mennyiségi vizsgálata

A három régió közül legelőször a Bánságban, egészen pontosan 1839-ben Nagyteremiáról került elő két honfoglalás kori sír (L. 105). Ezek a leletek azonban elkallódtak. Jó néhány évtized múlva, 1875-ben ugyanott viszont újabb sírt találtak (L. 105). A talaj- és földrajzi viszonyoknak köszönhetően (a Bánságban jóval könnyebb a terepbejárás, mint a hegyes Erdélyi-medencében, nem is beszélve a régészeti ásatások kivitelezhetőségéről), valamint az itt működő amatőr régészek szakma iránti határtalan elkötelezettsége okán, az első világháborúig összesen 30 lelőhelyről sikerült információkat gyűjteni, ebből 17 temetőrészlet vagy sírcsoport volt (L. 16–21, 98, 101, 105, 114, 118–120, 127–128, 137–138[750]), 13 pedig szórványlelet (L. 27, 40, 78, 99, 102, 104, 124–126, 132, 140, 142, 144).

Az első világégésig tehát a Bánságban regisztrálták a legtöbb leletanyagot a három régió közül, köszönhetően elsősorban a méltánytalanul elfeledett Kisléghi Nagy Gyulának, akinek a nevéhez a lelőhelyek felfedezésének és vizsgálatának nagyobbik része köthető: összesen 15 lelőhelyről legkevesebb 24 sír feltárása fűződik a nevéhez.

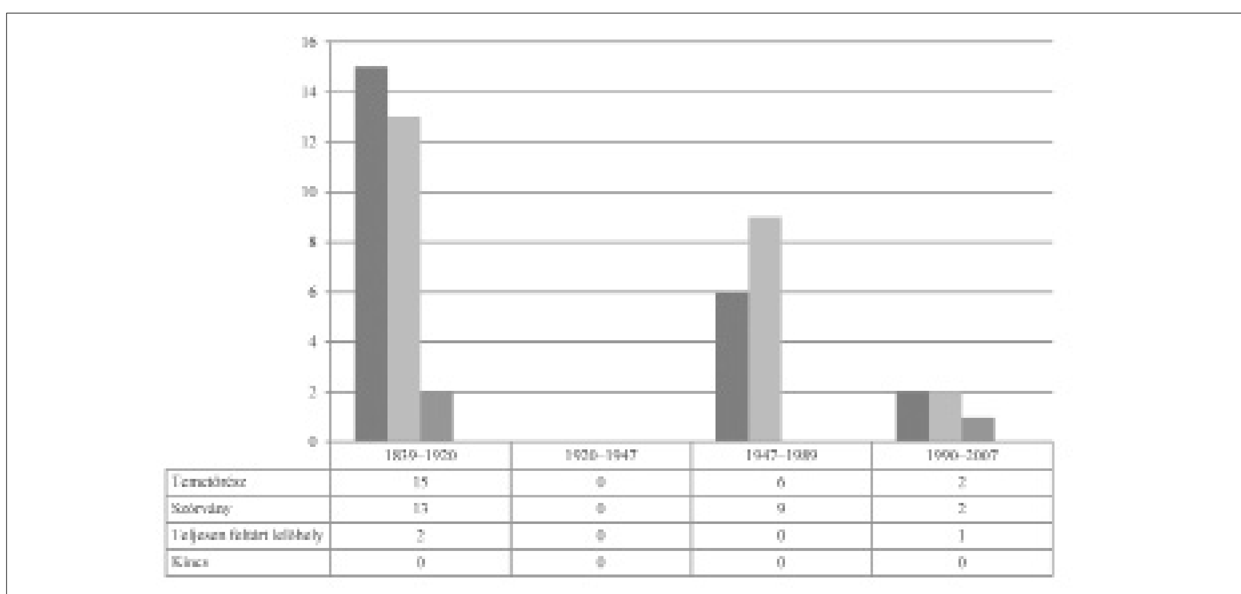
A 15 részlegesen és a 2 talán teljesen feltárt temetőből (és két esetben talán egy-egy magányos sírból) összesen legkevesebb 35 temetkezés került elő, közülük 27 sírt több-kevesebb biztonsággal a 10. századhoz sorolhatunk. Mindegyik esetben kisebb temetőkkel állunk szemben, ezeket a kutatás családi temetkezésként értékelte, mindezt azonban csak DNS-vizsgálatok segítségével tudnánk igazolni. Ugyanakkor épp a bánsági feltárásoknak köszönhetően sikerült Kisléghi Nagy Gyulának megfigyelnie egy tegez helyzetét a bukovapusztai III. halom magányos sírjában. Azt sem szabad elfelednünk, hogy Kisléghi az ásatásaiból származó csontleleteket is számos alkalommal felszedte, és ezek egy részét el is küldte Budapestre meghatározásra. Mindez sokkal inkább egy 20. századi „profi" régész eljárására emlékeztet, mintsem holmi 19. századi lebecsült amatőrére. Kisléghi munkássága abból a szempontból is fontos, hogy egy szűk mikrorégióra kiterjedő ásatásai megteremthették (volna) az alapot egy helyi régészeti topográfia elkészítéséhez. Az első világégés és Kisléghi halála azonban közbeszólt: 1918. március 9-én Kisléghi meghalt, 1920-ban pedig a Temesvárra bevonuló román hadsereg feldúlta a temesvári múzeumot.[751] Ez fordulópontot hozott a Bánság kutatásában: a következő két évtized alatt egyetlen 10–11. századi leletanyag sem került múzeumba!

Az 1947-es kommunista hatalomátvétel után – ahogyan azt már korábban is említettük –, a múzeumokat szovjet mintára újjászervezték. A Bánságban ettől az időponttól kezdődően 1990-ig összesen 6 temetőrészletet tártak fel (L. 4,[752] 22, 56a–c, 111, 143, 153), emellett 9 lelőhelyről került elő a korszakhoz sorolható szórványlelet (L. 7–8, 60, 61, 112, 115, 117, 145, 158). A 6 temetőrészletből összesen mintegy 71 vagy 72 sír kerülhetett elő. A 71 vagy 72 sírból mintegy 3 sírt sorolhatunk a 10. századba (L. 22, 111), a többit csak nagy általánosságban korhatározhatjuk a 10–11. század fordulójának környékére. Sajnálatos módon azonban egyetlen teljesen feltárt temetőről sem tudunk beszámolni.

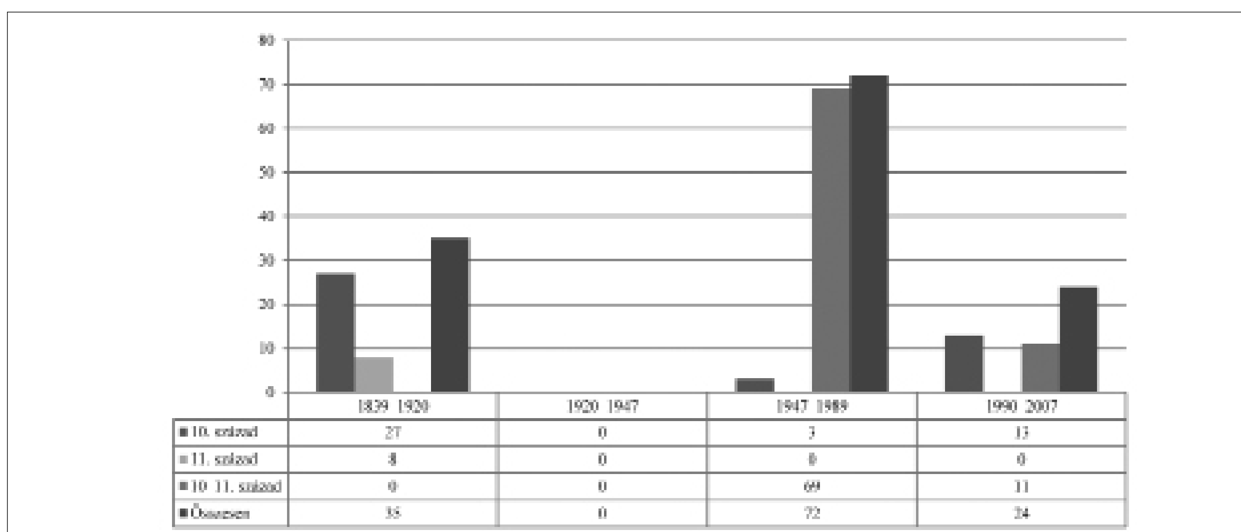
A bánsági ásatások 1990 után sem kaptak lendületet. Összesen 24 sírt tártak fel négy lelőhelyről (L. 56d, 121, 148, 149), illetve terepbejárás során a múzeumokba került még további két szórványlelet is (L. 110, 141). A fenti négyből két lelőhely (Újszentes – L. 148, Újvár – L. 149) 13 sírja a 10. századra keltezhető, a másik két lelőhely 11 sírját pedig nagy általánosságban a 10–11. század fordulójára tehetjük. Lényeges információ azonban, hogy a négy közül az egyik – az újszentesi temető – teljesen feltártnak tekinthető (L. 148).

Tehát a nagyteremiai első sírleletek előkerülése óta eltelt több mint 170 év alatt összesen 130–131 sír került felszínre a Bánságban, a legtöbb 1947–1990 között (71 vagy 72 sír).[753] A lelőhelyek többsége azonban temetőrészlet, amelyek ásatását a jövőben folytatni lehetne.

[750] Nem ismert a sírok száma.
[751] Daniela Tănase szíves tájékoztatása.
[752] Nem ismert a sírok száma.
[753] A grafikánkon, technikai okokból, a legnagyobb mennyiséget jelenítettük meg.

164. kép. A feltárt lelőhelyek és előkerült leletek mennyisége a Bánságban 1837–2007 között

165. kép. A különböző korszakokban feltárt temetők sírmennyisége századokra lebontva a Bánságban

III.1.5.2. A Bánságban előkerült leletanyagok közleményeinek mennyiségi vizsgálata

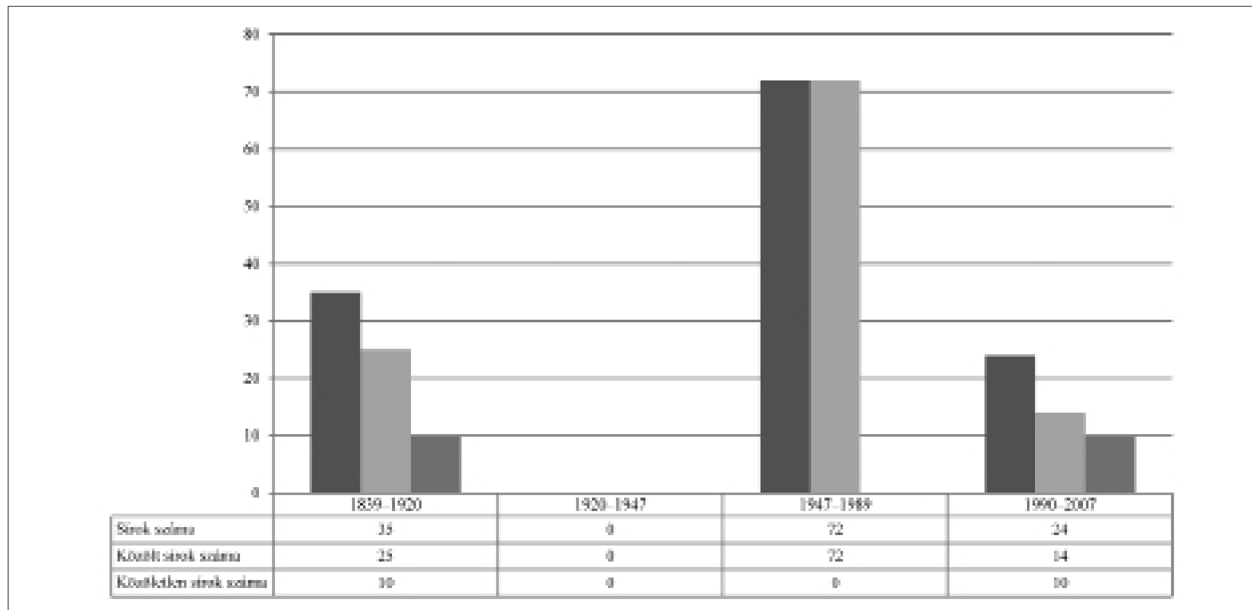
Az 1837–1920 közötti időszakban a feltárt/megmentett 35 sír közül 25 temetkezést közöltek vagy kívántak közölni (vö. Kisléghi *Archaeológiai napló*ját).[754] 1920–1940 között nem ismert 10–11. századot érintő régészeti publikáció. Az 1947-es kommunista hatalomátvétel után egészen 1990-ig jelentősebb mennyiségű temetőrészlet került feltárásra. Habár ezek száma nem közelíti meg a másik két régióban feltárt sírokét, a leletanyag jelentős részét, jobb vagy rosszabb minőségben, nagyrészt 1990 után leközölték: összesen 71 vagy 72 temetkezést 5 lelőhelyről.[755] Az 1990 után feltárt négy lelőhely közül három temetőrészlet 14 sírja került közlésre.[756]

[754] Bukovapuszta-II. halom (L. 16): 2 sír; Bukovapuszta-III. halom (L. 17): 1 sír; Bukovapuszta-IV. halom (L. 18): 5 sír; Bukovapuszta-V. halom (L. 19): 2 sír; Bukovapuszta-VIII. halom (L. 20): 1 sír; Bukovapuszta-IX. halom (L. 20): 1 sír; Nagykomlós (L. 98): 1 sír; Nagyősz-Kleine Hügel (L. 101): 2 sír; Nagyteremia (L. 105): 1 sír; Óbesenyő-I. halom (L. 118): 1 sír; Óbesenyő-V. halom (L. 119): 2 sír; Óbesenyő-VI. halom (L. 120): 2 sír; Pusztavizezsdia-III-2. dűlő (L. 127): 1 sír; Pusztavizezsdia-X. halom (L. 128): 1 sír; Szerbcsanád-görög keleti hitközség földje (L. 137): 2 sír.

[755] Csák (L. 22): 2 sír; Hodony (L. 56): 15 sír; Németszentpéter (L. 111): 1 sír; Temesvár-Csóka erdő (L. 143): 41, illetve a feldúlt 5–6 sír; Vejte (L. 153): 7 sír.

[756] Hodony (L. 56): 3 sír; Óbesenyő-Dragomir halma (L. 121): 8 sír; Újszentes (L. 148): 3 sír.

A négy különböző időszakban és különböző módszerekkel feltárt 130 vagy 131 sírból tehát 111 temetkezést közöltek, amely ha 130 sírral számolunk a leletanyag 85,38%-át, ha 131-el akkor 84,73%-át teszi ki. Az igazsághoz tartozik azonban is, hogy ezek nagy része nem a mai elvárásoknak megfelelő publikáció. Köny192nyen megállapítható tehát, hogy a Bánságban feltárt temetkezések jelentős része közölt, azonban ha a feltárt sírmennyiséget az Erdélyi-medence temetkezéseinek számával hasonlítjuk össze, egyértelművé válik, hogy a Bánság esetében jóval kisebb mennyiségű leletanyagról és következésképpen publikációról van szó.

	1839–1920	1920–1947	1947–1989	1990–2007
Sírok száma	35	0	72	24
Közölt sírok száma	25	0	72	14
Közöletlen sírok száma	10	0	0	10

166. kép. A feltárt temetők sírmennyisége korszakokra lebontva a Bánságban 1837–2007 között

Ami a szórványleletek publikációit illeti, itt is a fent már többször említett öt periódust vizsgálhatjuk:

1837–1920:

1. Közölt (rajz, fotó) szórványleletek: négy esetben fénykép vagy rajz áll a rendelkezésünkre.[757]
2. A szakirodalomban említett leletek: hét leletet említenek a szakirodalomban, amelyről nem készült fénykép vagy rajz.[758]
3. Két leletre bukkantunk a temesvári múzeumban, amelyek nem ismertek a szakirodalomban.[759]

1920–1940, illetve 1940–1946 között nem ismerünk egyetlen előkerült és regisztrált szórványleletet sem.

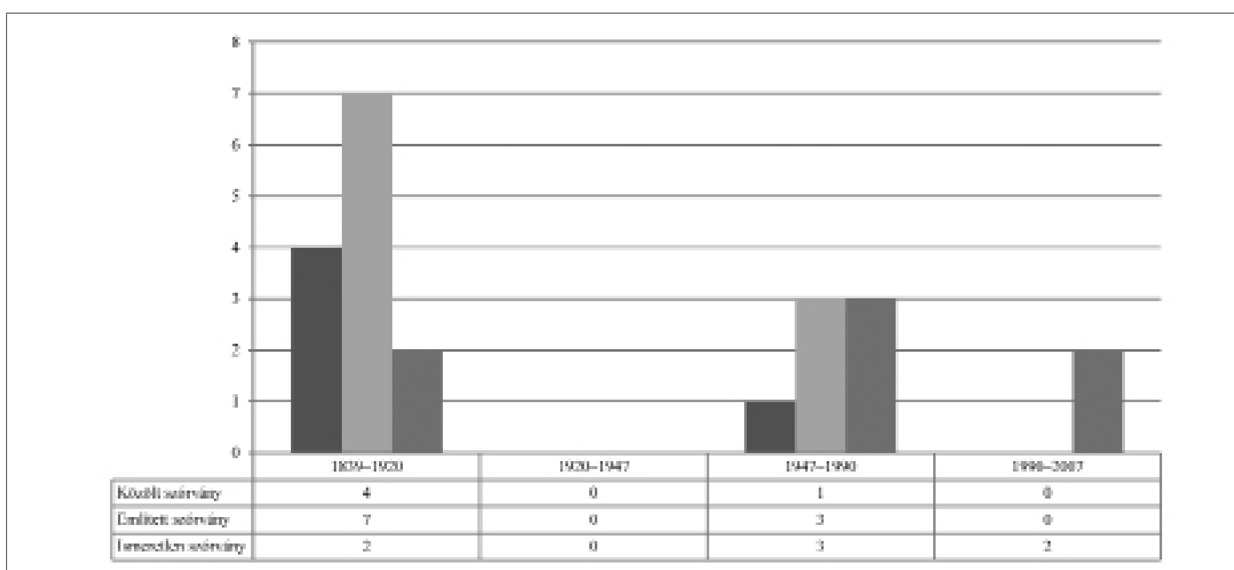
1947–1990:

1. Közölt szórványlelet: egyetlen szórványlelet került közlésre.[760]
2. A szakirodalomban említett leletek: 3 esetet ismerünk.[761]
3. A szakirodalomban ismeretlen szórványleletek: 3 esetet fedeztünk fel a leltári naplókban, illetve a múzeumok raktáraiban.[762]

1990–2007:

Az utóbbi 18 évben szórványként, pontosabban terepbejárás során előkerült leletek egyike sem ismert a szakirodalomban.[763]

[757] Detta (L. 27), Lovrin (L. 78), Perjámos-Régi Posta utca és Perjámos-Sánchalom (L. 124–125).
[758] Fönlak (L. 40), Nagykomlós (L. 99), Nagyősz-falu D-i része (L. 102), Szakálháza (L. 132), Temesliget (L. 140), Temesvár-Béga partja (L. 142), Temesvár-British Museum Kollekció (L. 144).
[759] Nagyszentmiklós (L. 104), Pusztakeresztúr (L. 126).
[760] Óbéba (L. 117).
[761] Keglevichháza (L. 60), Temesvár-Hősök temetője (L. 145), Zsombolya (L. 158).
[762] Berekutca (L. 8), Németszentpéter-Hamerák adomány (L. 112), Németszentpéter-szórvány (L. 115).
[763] Németság (L. 110), Temesmurány (L. 141).

167. kép. A regisztrált szórvány- és kincsleletek mennyisége a Bánságban 1837–2007 között

III.1.5.3. A Bánságban előkerült régészeti leletanyagok közleményeinek minőségi vizsgálata

1837–1920:
1. Jó minőségű közlés: 4 lelőhely 9 sírja esetében dokumentálható.[764]
2. Megfelelő minőségű közlés: 11 lelőhely 16 sírjáról készült.[765]

Annak ellenére tehát, hogy a területen elsősorban az „amatőr” Kisléghi Nagy Gyula végzett kutatásokat, megpróbálta a már akkor egyre jobban terjedő régészeti módszereket (sírrajzok, temetőtérképek stb.) megfelelően alkalmazni. Meg kell említenünk, hogy Kisléghi Nagy Gyula intenzív kapcsolatot tartott fenn Hampel Józseffel, illetve Török Auréllal, de br. Miske Kálmánnal is. Kisléghi leírásai néhány esetben tehát majdnem olyan precízek, mint a mai régészek sírdokumentációi.

1920–1940 és 1940–1946 között egyetlen közlemény sem jelent meg 10–11. századi temetkezésekről.

1947–1990:
1. Jó közlés: három temetőrészlet 37 sírját tudjuk idesorolni.[766]
2. Megfelelő: 27 sír közleményét sorolhatjuk ide.[767]
3. Elégtelen: két lelőhely hét vagy nyolc sírjának dokumentációját nem tartjuk a tudományos elvárásoknak megfelelő közlésnek.[768]

Amint láttuk, a feltárt/megmentett 71 vagy 72 sír közül 37 sír jó minőségben került közlésre, további 27 temetkezés megfelelőként értékelhető, illetve hét vagy nyolc sír publikációja elégtelen osztályzatot kapott a 20. század második felének tudományos elvárásai alapján. A bánsági leletanyag esetén – a két másik régióval ellentétben – sokkal jobb minőségűek a közlemények.

1990–2007:
Az utóbbi két évtizedben tapasztalt fejlődés a régészetben, illetve a társtudománynak számítható természettudományokban átszabta a régészeti közlemények kritériumrendszerét is. Sajnos a romániai régészetben ugyanakkor a korszak kutatása esetében tapasztalt anyagi problémák rányomják a bélyegüket a közlemények minőségére is.

1. Jó közlés: sajnálatosan egyetlen sír közlése sem sorolható ide.

[764] Bukovapuszta-II. halom (L. 16): 2 sír (1–2. sír); Bukovapuszta-IV. halom (L. 18): 5 sír (1–4. sír és egy feldúlt sírhoz tartozó leletek); Óbesenyő-I. halom (L. 118): 1 sír; Pusztavizezsdia-III. 2. dűlő (L. 127): 1 sír (Kisléghi Nagy 2010).

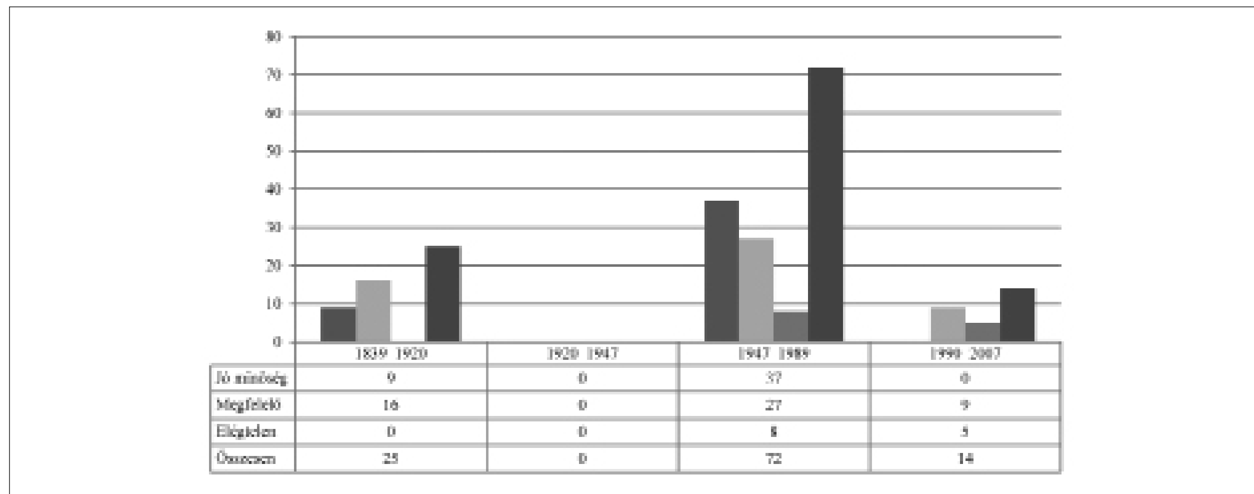
[765] Bukovapuszta-III. halom (L. 17): 1 sír; Bukovapuszta-V. halom (L. 19): 2 sír (3–4. sír); Bukovapuszta-VIII. halom (L. 20): 1 sír; Bukovapuszta-IX. halom (L. 21): 1 sír; Nagykomlós (L. 98): 1 sír; Nagyősz-Kleine Hügel (L. 101): 2 sír (1–2. sír); Nagyteremia (L. 105): 1 sír; Óbesenyő-V. halom (L. 119): 2 sír (3–4. sír); Óbesenyő-VI. halom (L. 120): 2 sír (1–2. sír); Pusztavizezsdia-X. halom (L. 128): 1 sír, Szerbcsanád-görög keleti hitközség földje (L. 137): 2 sír (1–2. sír) (Hampel 1900, 667–671; Kisléghi Nagy 2010).

[766] Hodony (L. 56): 15 sír (1–15. sír); Temesvár-Csóka erdő (L. 143): 20 sír (1–20. sír); Vejte (L. 153): 2 sír (3. és 6. sír) (Muntean 1999, 535–554; Draşovean et al. 1996, 34–54, Pl. LV–LXIX; Rădulescu–Gáll 2001, 155–193; Medeleţ et al. 2001, 99–102).

[767] Németszentpéter (L. 111): 1 sír; Temesvár-Csóka erdő (L. 143): 21 sír (A–M sír és még 8 sír); Vejte (L. 153): 5 sír (1–2. sír, 4–5., 7. sír) (Dörner 1970, 445–465; Medeleţ et al. 2001, 99–102; Rădulescu–Gáll 2001, 155–193).

[768] Csák (L. 22): 2 sír; Temesvár-Csóka erdő (L. 143): 5 vagy 6 sír (feldúlt sírok) (Radu 1972, 61–63; Rădulescu–Gáll 2001, 155–193).

2. Megfelelő: három lelőhelyről származó kilenc sír közlése tartható megfelelőnek.[769]
3. Elégtelen: két lelőhelyről származó öt sír közlése sorolható ide.[770]

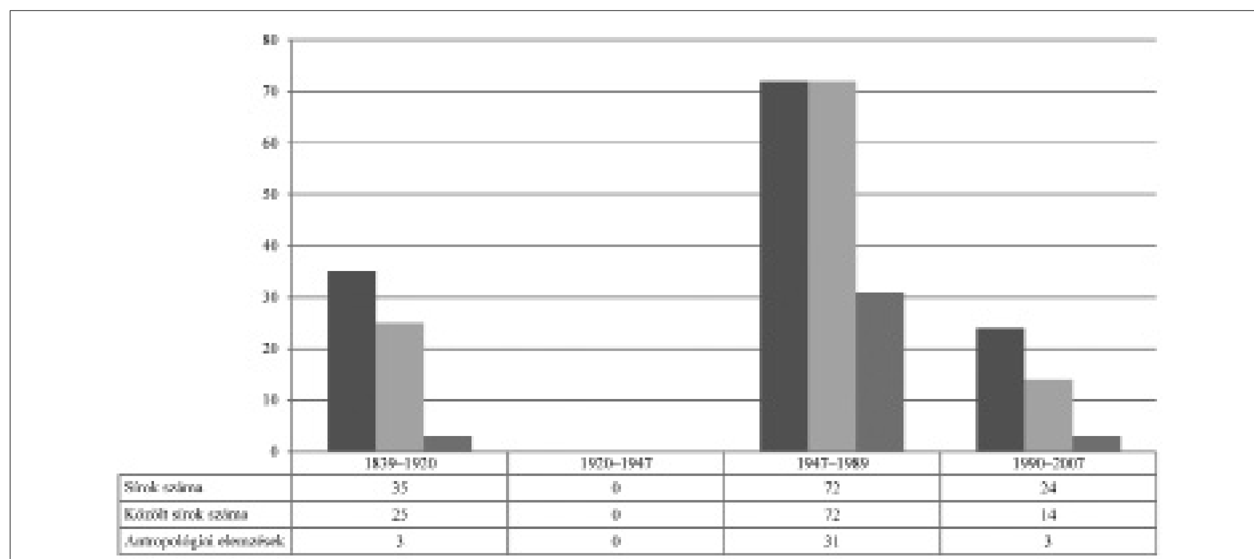

	1839–1920	1920–1947	1947–1989	1990–2007
Jó minőség	9	0	37	0
Megfelelő	16	0	27	9
Elégtelen	0	0	8	5
Összesen	25	0	72	14

168. kép. A közlemények minőségi kategóriái a régészet időrendi fejlődésével párhuzamosan a Bánságban 1837–2007 között

III.1.5.4. A Bánságban előkerült embertani anyagok elemzéseinek mennyiségi és minőségi vizsgálata

Ellentétben a másik két régióval, ahol a század elején a kutatókat nem nagyon érdekelték az antropológiai kutatások, a Bánságban Kisléghi Nagy Gyula – köszönhetően a Török Auréllal fenntartott baráti kapcsolatainak (is) – az antropológiai elemzéseknek már nagyobb jelentőséget tulajdonított. A bánsági amatőr régész az általa feltárt és szakszerűen leírt sírok csontvázait felszedte, és ha nem is minden esetben, de legalább néhány alkalommal el is küldte azokat Török Aurélnak. Ennek köszönhetően összesen három csontváz nemét is meghatározta Török Aurél (L. 17, 118, 127), sőt az egyik vázról komplex elemzést is végzett (L. 17). Egy általa feltárt csontvázról maga Kisléghi állapította meg a férfi *senilis*, öreg voltát, megállapítása azonban fenntartásokkal kezelendő (L. 20).

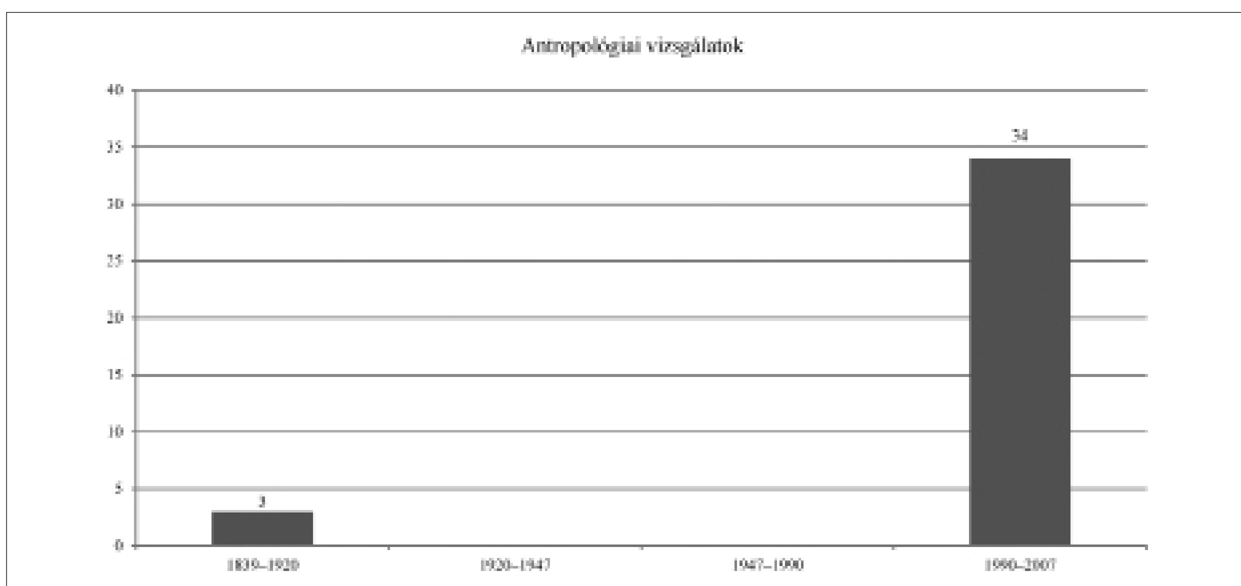

	1839–1920	1920–1947	1947–1989	1990–2007
Sírok száma	35	0	72	24
Közölt sírok száma	25	0	72	14
Antropológiai elemzések	3	0	31	3

169. kép. A sírmennyiség, a közölt sírok és az antropológiai elemzések mennyiségének statisztikája a Bánságban

[769] Hodony (L. 56): 2 sír (16–17. sír); Óbesenyő-Dragomir halma: 4 sír (L. 121); Újszentes: 3 sír (L. 148) (Drașovean et al. 1996, 34–54, Pl. LV–LXIX; Drașovean et al. 2004, 65–66; Tănase et al. 2005, 27–43).

[770] Hodony (L. 56): 1 sír (18. sír); Óbesenyő-Dragomir halma (L. 121): 4 sír (I–IV. sír) (Drașovean et al. 1996, 34–54; Tănase et al. 2005, 27–43).

Kisléghi halála után a Bánságban az antropológiai elemzések körülbelül 70 évig, tehát egészen a 90-es évekig szüneteltek, amikor is Marius Munteanu egy 34 csontvázra kiterjedő vizsgálatsorozatot végzett el az 1958–2006 közötti ásatások csontanyagából.[771] Csupán ez utóbbinak köszönhetően a feltárt sírok százalékaránya alapján a bánsági embertani elemzések például szolgálhatnak a romániai régészet számára.

170. kép. Az antropológiai elemzések statisztikai időrendje a Bánságban

III.1.5.5. A Bánságban előkerült állatcsontok archeozoológiai elemzéseinek mennyiségi és minőségi vizsgálata

Kisléghi Nagy Gyulának köszönhetően a bukovapusztai III. halom lókoponyáját és ló lábszárcsontját Bessko József vizsgálta meg.[772] Kisléghi Nagy Gyula után – habár tártak fel néhány lovastemetkezést (pl. Hodony, 17. sír) – nem került sor hasonló szakszerű vizsgálatokra.

Más állatcsontok vizsgálata kapcsán sem sokkal jobb a helyzet. Sikerült két, amulettként használt állati szemfogat megvizsgáltatnunk, éspedig a temesvári Csóka erdő F sír és a szerbcsanádi Pojána III. dűlő lelőhelyekről. Ugyanakkor az óbesenyői Dragomir halom 4. sír állatcsontjáról megállapították, hogy egy fiatal juh combcsontja volt.

Feltárás éve	Lelőhely jellege	Ásatások, lelőhelyek	Közléstípusok		
			A. Lelőhelyet, sírt közlő tanulmány	**B. Említés összefoglaló művekben, kiállítási katalógus**	**C. Lelőhelyet, sírt részlegesen közlő tanulmány**
1862	temetőrész	L. 114		1880	
1870	szórvány	L. 140		1962	
1875	temetőrész/sír	L. 105		1893	
1881	szórvány	L. 132		1905	
1881	szórvány	L. 78		1989	
1882	szórvány	L. 27	1896		
1898	temetőrész/sír	L. 98		1911	
1898	temető	L. 101			2010
1898	temetőrész/sír	L. 128			2010
1898	szórvány	L. 142		1988	
1901	szórvány	L. 40		1988	
1901	sír	L. 127		1911	

[771] Hodony (L. 56): 16 sír (1–15., 17. sír); Temesvár-Csóka erdő (L. 143): 13 sír (1–8., 10–11., 13., 18–20. sír); Vejte (L. 153): 2 sír (3. és 6. sír) (Drașovean et al. 1996, 34–54; Muntean 1999, 535–554; M. Muntean személyes adatai).
[772] Bessko azonban tévesen közölte, mint a kiszombori lovat (Bessko 1906; Kisléghi Nagy 2010, 387).

Feltárás éve	Lelőhely jellege	Ásatások, lelőhelyek	Közléstípusok		
			A. Lelőhelyet, sírt közlő tanulmány	**B. Említés összefoglaló művekben, kiállítási katalógus**	**C. Lelőhelyet, sírt részlegesen közlő tanulmány**
1902	temető	L. 16	1904		
1903	sír	L. 17	1904		
1904	temető	L. 18	1907		
1904	sír	L. 118			
1904	szórvány	L. 102		1911	
1904	temetőrész	L. 119	2010		
1904	temetőrész	L. 19	2010		
Fontos szintézis: Hampel 1905. Említve: L. 27, 101, 105, 132					
1905	temetőrész	L. 120			2010
1906	sír	L. 20			2010
1907	sír	L. 21			2010
1909	szórvány	L. 124	1943		
1909	temetőrész	L. 137			
1910	szórvány	L. 125	1943		
1911	temetőrész	L. 138			
>1920	szórvány	L. 99		1972	
>1920	szórvány	L. 104			
>1920	szórvány	L. 126			
>1920	szórvány	L. 144	-	1998	
Nagyon fontos politikai esemény (kihatással a régészetre): Trianon (1920) – a bánsági terület K-i részét Romániához csatolják					
1949	szórvány	L. 8			
1959–60	temetőrész	L. 56a–b	1979		
1963	sír	L. 111			1970
1965	szórvány	L. 117	1999		
1966	szórvány	L. 145			1967
1967	szórvány	L. 112			
1971	temetőrész	L. 22			1972
1973	temetőrész	L. 4			1977
1980	temetőrész	L. 143	2001		
1986	temetőrész	L. 153	2001		
1987	temetőrész	L. 56c	1996		
>1986	szórvány	L. 60		1988	
>1986	szórvány	L. 158		1988	
Fontos szintézis: Bóna 1988. Említve: L. 4, 16–18, 22, 27, 40, 56, 60, 74, 78, 98–99, 101–102, 105, 124–125, 132, 140, 142–143, 145, 158					
>1989	szórvány	L. 7			
>1989	szórvány	L. 61			
>1989	szórvány	L. 115			
Nagyon fontos politikai esemény (kihatással a régészetre): 1989 – a nacionál-kommunista rezsim bukása Romániában					
1991	temetőrész	L. 56d	1996		
2001	temetőrész	L. 149			
2001–2002	temetőrész	L. 121	2005		
2003	temető	L. 148	2004		
2006	szórvány	L. 110			
2008	szórvány	L. 141			

171. kép. A Bánság temető-, szórvány- és kincsleletei feltárásának és közlésének dinamikája

III.2. KÖVETKEZTETÉSEK. A HÁROM RÉGIÓ KUTATÁSTÖRTÉNETÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A három régió kutatástörténetének kezdetei esetében határozott különbségek figyelhetők meg. Az Erdélyi-medencében a kolozsvári régészeti iskola – élén Pósta Bélával – a tudományos kutatás előremozdításán dolgozott. Pósta nemcsak az elméleti kutatásokat támogatta, hanem az ásatások technikai fejlesztését is, illetve ezek szakszerű dokumentációját. Ez derül ki Zalotaihoz írt leveléből is, amelyben felhívta a figyelmet a keskeny futóárkokkal történő ásatás hibáira.[773] Pósta Béla iskolájának eredményei tehát eléggé egyértelműek és kézzelfoghatóak. Köszönhetően a Pósta Béla tanítványoknak, így Létay Balázsnak, Kovács Istvánnak és Roska Mártonnak a kora Árpád-kor első vártemetőit és az egyik legkorábbi honfoglalás kori temetőrészletet az Erdélyi-medencében tárták fel és dokumentálták szakszerűen (Kolozsvár-Zápolya utca, Vajdahunyad, Várfalva).[774] Ezen eredmények hasznosítása a Zápolya utcai temetőt leszámítva (ami majd csak egy negyedszázad múlva, 1942-ben került közlésre) azonnal megtörtént: 1914-ig mind a két kora Árpád-kori feltárt temetőrészlet (Vajdahunyad, Várfalva) sírjait a kor színvonalának megfelelően, jó minőségben leközölték.

Pósta Béla régészeti iskolájának konkrét eredményei tehát – ahogyan az a statisztikákból is kiderül – jóval megelőzték a másik két régió eredményeit, nemcsak a feltárt sírok számában, de ezek dokumentáltságában, illetve a publikációk minőségét tekintve is. Szükségesnek tartjuk megemlíteni a hivatásos régészekkel párhuzamosan működő amatőr régészek tevékenységét is, bár az igazság kedvéért azt is le kell írnunk, hogy a hivatásos régészek viszonya ez utóbbiakkal éppenséggel nem volt ideális.[775] Az amatőr régészek kutatási módszerei minőségi szempontból jócskán elmaradtak a Pósta-iskola módszereitől. Érdekes ugyanakkor, hogy az antropológiai és archeozoológiai kutatások Kisléghi Nagy Gyulának köszönhetően, épp egy „amatőr" régész révén kezdődtek el a Bánságban. Kisléghi esetében ráadásul jelentős fejlődést tapasztalhatunk az ásatási technika színvonala esetében, e tény alapján Kisléghi voltaképpen valamilyen átmeneti stádiumot jelentett a profi és az amatőr régészek között.

Az első világháború politikai következményei a honfoglalás kori régészeti kutatások majdnem teljes felfüggesztését okozták. A következő húsz évben Ardos Frigyesen és Roska Mártonon kívül senki nem végzett e korszakra vonatkozó régészeti kutatásokat. Természetesen az is az igazsághoz tartozik, hogy a marosgombási 10–12. vagy A–C sírokat ebben az időszakban, 1936-ban közölte Roska Márton.[776]

A szórványleletek gyűjtése is teljesen elakadt az Erdélyi-medencében és a Bánságban, a Partium múzeumában (Arad) is csupán két olyan leletanyagot leltároztak be, amely a korszakhoz tartozott.

1940 után azonban É-Erdélyben a honfoglalás és kora Árpád-kori kutatások kezdtek visszatérni a régi medrükbe. Megtörtént néhány fontos lelőhely közlése, illetve új ásatásokat is kezdeményeztek. A Bánságban Kisléghi halála és a régió Romániához való csatolása után egészen 1959-ig nem ismert újabb ásatás vagy publikáció, de akár egyetlen szórványanyag múzeumba kerülését sem jegyezték fel.

A párizsi békeszerződés értelmében az 1940-es határozatokat megsemmisítették, É-Erdélyt ismét Romániához csatolták. 1947-től – a kommunisták hatalomra jutása következtében – a tudománypolitikában is jelentős változások történtek. Átszervezték a tudományos intézeteket, az állami beruházások következményeként pedig sok helyen mentőásatásokra került sor. Ezek a változások azonban a honfoglalás kor kutatását nem igazán érintették: a Bánságban a világháborút követő első 10–11. századi temetőrészlet feltárására csak 1959-ben került sor, az Erdélyi-medencében pedig a László Gyula által 1949 áprilisában feltárt temetőrészleten kívül más előrelépés nem nagyon történt.

Az 1956-os magyar forradalom után Romániában a Kommunista Párton belül hatalomra kerülő nacionalista szárnyvonal, Gheorghe Gheorghiu-Dej és főleg Nicolae Ceauşescu a régészetet – természetesen a történettudománnyal együtt – egyértelműen politikai célokra használta fel. Beindult a „dáko-román kontinuitás" hengere: a jelenlegi Románia területén a népvándorlás korában élő románság jelenlétének régészeti kimutatása lett az elsődleges „tudományos" cél. Megindultak a várkutatások (a magyarok előtti fejedelemségek lehetséges központjait kívánták meglelni), emellett folytatódtak a temetők, illetve temetőrészletek feltárásai is. Egyes 10–11. századi temetőket – anélkül, hogy közölték volna ezeket – a helyi lakosság temetőjeként határoztak meg (pl. Gyulafehérvár-Mentőállomás). Bár a három régió közül az Erdélyi-medencében tárták fel a legtöbb sírt, ugyanakkor e régióból közölték a legkevesebbet. Más, hasonlóan furcsa jelenségek is megfigyelhetők: például úgy készült el több mint

[773] Vincze 2002, 43; Langó 2007, 103.
[774] Gáll 2010, 281–306.
[775] Ez eléggé egyértelműen kiderül Roska Márton 540/1913 számú leveléből is (EME irattára).
[776] Roska 1936, 164–166.

ötven sír antropológiai elemzése, hogy ezek régészeti kontextusát megismerhettük volna! Következésképpen elmondható, hogy az Erdélyi-medence lemaradt a másik két régió mögött, ahol ugyan kevesebb temetkezést tártak fel, de ezek közül jóval többet közöltek.

A helyzet jelentősen megváltozott 1990 után. Az Erdélyi-medencében újra nemcsak jelentős sírmennyiség került feltárásra, de a publikációk száma is megugrott; ellentétben például a Bánság és a Partium régióival, ahol csupán kisebb méretű ásatásokra kerülhetett sor és a közlemények száma sem emelkedett jelentősen. Azt is szükséges ugyanakkor megállapítanunk, hogy a természettudományos módszerek alkalmazására a 10–11. századi romániai temetők esetében mindmáig nem igazán került sor.[777] Ennek legfőbb oka az a jól ismert tény, hogy az erdélyi, partiumi és bánsági 10–11. századi kutatásban nincsenek olyan projektek, amelyek a régészet és a társtudományok művelőinek egész csapatát integrálnák. A létező kevés eredményt (javarészt részeredményt) voltaképpen magánakciókból születő különböző közlemények jelentik csupán. A romániai régészeknek rá kellene döbbenniük arra a tényre, hogy a csak régészeti módszerekkel zajló munka korlátozott eredményekkel kecsegtethet a jövőben. Az említett „magánakciókhoz" a Magyar és a Román Tudományos Akadémiának több, elsősorban anyagi segítséget kellene nyújtania a jövőben. A magyar honfoglalás kort kutató régészeknek és a korszakkal foglaló intézetek vezetőinek pedig rá kellene jönnie arra, hogy a Kárpát-medence K-i részeinek kihagyása a honfoglalás és kora Árpád-kor kutatásából csakis féleredményekhez vezethet a jövőben.

III.2.1. A 10–11. századi régészeti kutatások eredményeinek megítélése a régészettudományban

A 10–11. századi Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság régészeti leletanyagának feldolgozása és ennek történeti értékelése már több mint egy évszázados múltra tekinthet vissza. A magyar régészet már a kezdetektől fogva elsősorban a korai magyarság emlékeiként értékelte az említett területeken előkerülő 10. századi régészeti leletanyagot, az erdélyi régészet szász és román képviselői ugyanakkor a magyar hódítókkal harcoló helyi, autochton lakosság emlékeit vélték később felfedezni ezekben a leletekben.

Jelen kutatástörténeti alfejezetünkben azon régészeti forrásokat használó fontosabb munkák eredményeit próbáljuk értékelni, amelyekben a következő fontosabb kérdéskörök szerepelnek:

1. Az erdélyi magyar honfoglalás és irányai.
2. A honfoglalás, megszállás, elfoglalás, letelepedés stb. megítélése.
3. A temetők mint a honfoglalás emlékei, a temetkezőhelyek megítélése a szakirodalomban.

III.2.2. Az erdélyi magyar honfoglalás és irányainak megítélése a régészeti szakirodalomban

A 19. század végén meginduló régészeti ásatások eredményei alapján egyértelművé vált, hogy már a 10. században a honfoglaló magyarok irányítása alá került az Erdélyi-medence. Ráadásul a másik két terület, a Partium és a Bánság nagy részének korai elfoglalásához sem férhet kétség. Korábban azonban olyan neves történészek, mint Pauler Gyula és Karácsonyi János az Erdélyi-medencét a 10. században még gyepűnek gondolták, így nem meglepő az sem, hogy Karácsonyi Erdély elfoglalását csak 1000 után gondolta lehetségesnek.[778] A régészeti eredmények azonban radikálisan átírták ezt a felfogást, és az előkerült leletek ismeretében jelentősen módosult a fenti történeti kép is. A 20. század elejétől tehát már nem az a kérdés, hogy a 10. században elfoglalták-e vagy sem a magyarok Erdélyt, hanem az, hogy milyen irányból történt mindez. Persze rögvest következik mindebből a kérdés, hogy vajon van-e lehetősége a régészetnek, hogy válaszoljon erre a problémára.

Erdély elfoglalását Nagy Géza, Bodrogi János, László Gyula és Kurt Horedt is ÉNy felől képzelte el.[779] A 20. század közepe után azonban – a lelőhelyek számának növekedésével – fokozatosan módosult ez a felfogás, az ÉNy-i irányú beköltözés mellett többen (így Mircea Rusu, Kurt Horedt vagy Robet Radu Heitel) egy Ny felől, a Maros völgye irányából érkező honfoglalással is számolni kezdtek.[780] E felfogásban lényeges változás azóta sem történt.[781] Ezen elképelésekkel párhuzamosan a román kutatók a mai államhatárokat próbálták meg a 10–11. századra is rávetíteni; a régészeti elemzéseket pedig előszeretettel mosták össze az anonymusi hagyománnyal, amely mű alapján próbálták megmagyarázni a különböző régészeti jelenségeket.

A magyar régészetet azonban egy ezzel ellentétes felfogás jellemezte ebben az időben. A magyar régészek – a 70-es évek történettudományi eredményeinek hatására – úgy vélték, hogy a besenyő támadás következményeként a magyar népesség a Keleti-Kárpátok hágóin és szorosain keresztül menekült Erdélybe.[782] 895-re tehát az

[777] Egy ilyen jellegű feldolgozásra, amely mintegy mintaképül szolgálhat lásd: Daim–Lauermann 2006.
[778] Pauler 1888, 501–509; Karácsonyi 1896, 453–483. A gyepű szerepének kutatástörténeti értékelését lásd: Ferenczi 2001, 211–230.
[779] Nagy 1913, 268–275; Bodrogi 1913, 16–29; László 1942a, 581; Horedt 1958, 59.
[780] Rusu 1975, 201–215; Horedt 1986, 80–87; Heitel 1994–1995, 417.
[781] Vö.: Ciugudean 1996, 10; Pinter 1998, 145–155; Cosma 2002, 162; C. e. 2006, 16.
[782] Lásd: Bóna 1988, 194; K. k. 1996, 17. Kivételt talán Fettich Nándor jelentett, legalábbis utolsó műve erre utal: Budinsky-Krička–Fettich 1973, 130.

Alföld és Erdély – vagyis a Kárpát-medence egész K-i fele – egy K-i irányból érkező honfoglalás eredményeképpen teljes egészében magyar kézre került. Mindez pedig a korábban létrejött bolgár–besenyő szövetség támadása miatt súlyos katonai vereséggel párosult.[783]

A magyar régészet 80-as évekbeli pozícióját e kérdésben a legkonkrétabban Bóna István fogalmazta meg: *„Erdély honfoglalás kori történetében, bármely nemzet történésze írta légyen, eddig az anonymusi hagyomány uralkodott. A „Vereckénél" bejött honfoglalók a Tisza völgyéből a Szamos és a Maros mentén „kísérelték" meg a behatolást Erdélybe."* A valószínűleg helyi kisebb csetepatékból néhány évszázad után konstruált nagy honvédő háborúkból azonban *„egyetlenegy sem igazolható"*.[784] Fontos tényként kiemelhető ugyanakkor, hogy a magyar régészek – egy-két kivételtől eltekintve – az anonymusi hagyományt a mai napig nem tekintik reálisnak.[785]

Az erdélyi magyar honfoglalás iránya tekintetében tehát alapvetően két ellentétes nézet áll szemben egymással a mai napig, ennek egyik fő oka, hogy magát a honfoglalás kifejezést is másképpen értelmezi mind a magyar, mind pedig a román történetírás.

III.2.3. A magyar honfoglalás és magyarságkép a régészeti szakirodalomban

A 19. századi magyar romantikus felfogás szerint a magyar honfoglalást nagy harcok előzték meg, amelyek során a vitéz, dalia magyarok legyőzték az itt talált szlávokat. A gazdagabb és szegényebb temetők ezen csaták emlékei lennének. Valójában ez az elképzelés az anonymusi hagyományokra megy vissza, érvényessége pedig az azóta eltelt időben megismert temetőjelenségek alapján teljességgel megkérdőjelezhető, ugyanis ahogyan egy telepnek, egy temetőnek is „élete", „sorsa" van, rövidebb-hosszabb ideig használják őket, így teljesen kizárható, hogy e temetőket nagy csaták következményeinek tarthassuk.

A román szakirodalomban az elsődleges problémát az okozza, hogy folyamatosan összekeverik a foglalás (a *cuceri* igető) és egy terület megszervezésének fogalmát. Mindez sajnos szoros összefüggésben áll a románság körében élő magyarságképpel, ugyanis az ezekkel a témákkal foglalkozó szakemberek is a román társadalomban nőttek fel és szocializálódtak, mondhatni a sokszor sovén felhangoktól sem mentes román tanügyi rendszer „termékei". Ez a tanügyi rendszer a mai napig barbárokról, fosztogatókról, a román nép ellenségeiről beszél, következésképpen a régésznövendékek is egy ilyen 10. századi magyarságképpel kezdik meg és sokszor fejezik be az egyetemi tanulmányaikat.

A kutatástörténettel foglalkozó tanulmányok is elsősorban a politikum negatív hatásait emelik ki, főként a Ceauşescu-korszaktól kezdődően, azonban nem foglalkoznak a 19. században kialakuló nacionalizmussal (a románság esetében éppenséggel egy frusztrált nacionalizmussal[786]), valamint ennek jellegével. E helyzet mentális gyökerei jóval mélyebbek és sokrétűbbek. A történettudomány képviselői között divatos minden rosszat a Ceauşescu-diktatúrára hárítani, azonban ez nagyon felszínes megközelítése e problémának.[787]

Ahhoz, hogy megértsük a román régészek/régészet hozzáállását, a 18–19. században kialakult magyarságkép után szükséges nyomoznunk, kiemelve persze azt, hogy erre a magyarságképre egyáltalán nem volt pozitív hatással Erdély, Partium és a Bánság egy részének 1920-as Romániához való csatolása.

A probléma gyökerei tehát a 19. század előttre nyúlnak vissza. Már a 17. századi moldvai krónikaíró, Grigore Ureche magyarságképe sem volt már a legpozitívabb, amikor a következőképpen jellemezte a magyarságot: „*Ungurii sântu oameni iscoditori şi necredincioşi, vicléni, priiteşugul nu-l ţin la loc de nevoie*" („*A magyarok megbízhatatlanok és hűtlenek, ravaszak, a bajban cserben hagynak.*"),[788] de hasonlóan vélekedik a *Letopiseţul Cantacuzinesc* 17. század végi szerzője is: „*Pentru aceasta* [Vitéz Mihály haláláról van szó], *dar cade-să să blestemăm toţi creştinii pre neamul unguresc, mai vârtos, căci sânt oameni răi şi ficleni încă din feliul lor*" („*Ezért, minden keresztény átok erősen essen a magyar nemzetre, mert rossz emberek és maguk módján ravaszak*").[789] Ezektől eltérő magyarságképe volt viszont a Pesten élő nyelvész-történésznek, Petru Maiornak (1760–1821): „*De bună seamă că neamul unguresc, chiar de pe vremea sosirii sale în aceste regiuni, s-a arătat totdeauna uman şi primitor.*" („*Tekintetbe vehető, hogy a magyar nemzet, mióta e tájakra érkezett, örökké emberséges és vendégszerető volt*").[790] Hasonlóan pozitív hangnemben fogalmaznak az aradi románok is, akik a szerb püspökök helyére román püspököket kértek a 19. század elején: „*Ne spun tabulele legilor; pline sunt şi istoriile de mărtură, cum că însăşi*

[783] Bóna 1988, 194–197, 200–201.
[784] Bóna 1988, 196.
[785] Kivételt talán csupán Makkay János jelent, aki több művében is az anonymusi hagyomány valóságtartalmával számol (vö.: Makkay 2005; Makkay 2006).
[786] Boia 2012.
[787] Erre talán a legjobb példa Langó Péter megközelítése is, aki ennek a helyzetnek a kialakulásáért szintén a Ceauşescu-rendszert okolja (Langó 2007, 156–157).
[788] Mazilu 1999, 173.
[789] Pop 1996, 142; Gáll 2001b, 33–40.
[790] Şcoala Ardeleană 1983, 855, 862.

mama tară ungurească pe neamul acesta românesc, mai vechi decât sine, l-a ţinut şi l-a crescut ca pe un fiu al său, necăutând la deschilinirea limbii şi a legii" („*Mesélnek nekünk a törvények táblái; tele vannak bizonyító történetekkel, hogy édes magyar hazánk a román nemzetet, amely régebbi mint saját maga, úgy tartotta és úgy nevelte mint a saját fiát, nem próbálta megfosztani a nyelvétől és a törvényétől*").[791]

1848 után a ritka pozitív példák azonban már a múlté válnak, a Felvilágosodás kozmopolita eszméit felcseréli a 19. század herderiánus gyökerű nacionalizmusa.[792] Ezzel átalakul a magyarságról alkotott román kép is, amelyet természetesen még jobban beárnyékolt az 1848-as erdélyi magyar–román etnikai háború is. Ezen új kép harcos képviselője volt, a történész és filozófus Simion Bârnuţiu (1808–1864) és a 48-as román forradalmár ügyvéd, Alexandru Papiu Ilarian (1827–1877) is.

A 20. század elejére ez a magyarságkép vált széles körűen elfogadottá a románság körében. Az első világháború következményeképpen végül Romániához csatolták Erdélyt, a Bánságot és a Partiumot. Mindez a magyarságkép további negatív irányban történő eltolódását eredményezte.

A II. világháborút követően hatalomra kerülő kommunista rezsim nacionalista jellegének felerősödése a Ceauşescu-diktatúra alatt következett be, azonban ennek egyértelmű előjelei már felfedezhetőek voltak Gheorghe Gheorghiu-Dej vezetése alatt is. Ceauşescu nem talált ki új – nacionalista propaganda jellegű – mítoszokat, csupán elmélyítette az addig meglévőket. A történet- és régészettudomány pedig a rendszer propagandagépezetének részévé vált.[793] Ahogyan azt korábban már említettük, a románság anyagi kultúrájának elkülönítése a népvándorlás kori régészeti leletanyagban – amely kevéssé érdekelte az 1920–1940 közötti román régészettudományt – ebben az időszakban a tudománypolitika fontos részévé vált. Ekkortájt alakult ki a régészek körében is az úgynevezett „kőszikla elmélet". Ezen elképzelés szerint a románság egy olyan „szikla", amelyet újabb és újabb néphullámok érintettek ugyan, de a „szikla" mindvégig megingathatatlan maradt. A „sziklát" ostromló „migrátorok", például a magyarok, természetesen csakis negatív szereplők lehettek.[794] Ez a magyarságkép tehát természetesen negatív volt, ugyanakkor lényegesen nem különbözött az addig a románságban kialakult magyarságképtől. A román szerzők munkáiból leszűrhető 10. századi kép valójában a 20. századi magyarságnak szóló üzenet volt. Még olyan szakemberek esetében is, mint például a magyar nyelvet ismerő Radu Popa, aki 1990 után külön cikkben foglalkozott a román régészet és történettudomány ferdítéseivel, hazugságaival,[795] vitán fölül állt, hogy a magyarok Ny-ról támadták meg és foglalták el az Erdélyi-medencét.

A Ceauşescu-rezsim bukását követően a romániai szakma újra felfedezte az erdélyi kora középkort, illetve ennek keretén belül a honfoglalás korszakának régészetét. Sajnos radikális szakítás azonban ennek ellenére sem történt az 1989 előtti állapotokkal, a román régészet vesszőparipája továbbra is az írott és a régészeti források összemosása maradt.[796]

Remek példa erre Karl Zeno Pinter 1999-ben megjelent disszertációja.[797] Pinter VII., „Következtetések" című fejezetében olyan – a Ceauşescu-korszakban előszeretettel használt – fogalmak kerülnek elő ismét, mint a nagy karriert befutó „*alogeni*"[798] (idegen eredetűek, vagyis nem őshonosok) terminus, de megkülönböztetett figyelmet kap a román kora középkori régészet vesszőparipája, Anonymus és a 12. századi szerző mesehősei: Menumorout, Gelou és Glad is. Ezeken az oldalakon hosszasan követhetjük Anonymus adatainak a régészeti adatokkal való összekeverését, összemosását. Karl Zeno Pinter a 162. oldalon arról elmélkedik, hogy Menumorout katonai-politikai struktúrája annyira fejlett volt, hogy nehezebben győzték le a magyarok a bolgár vérű vezért, mint Kijevet. Pinter másik megállapítása Gelou országára vonatkozik: a 12. századi, véleménye szerint fejlett feudális struktúrájú politikai képződmény keretében Pinter hűbérurakat, valamint paraszti társadalmat vél felfedezni. Mondanunk sem kell, hogy ez a társadalom Anonymus korának erdélyi társadalma lenne. Ha a hangnem némiképp változott is, a lényegét tekintve továbbra is lehangolóak Karl Zeno Pinter 2006-ban publikált sorai is: „*...de la nǎvǎlitori prǎdalnici la regalitate apostolicǎ*", vagyis: „*a lerohanó, fosztogató barbároktól* [vagyis a magyaroktól – sz. m.] *az apostoli királyságig*".[799]

[791] Păcăţian 1904, 141; Mitu 2006, 232.
[792] Marica et al. 1968, 10–49; Hitchins 1987, 83–114; Mitu 2006, 232–233.
[793] Találó John Lukacs mondata: *„...a diktatúrák rátelepszenek a tudományra: Kezdődött Oroszországban, illetve a hitleri Németországban"* (Lukács 1997, 128).
[794] Pascu 1971, 53.
[795] Pl.: *„...schema creată de profesorul Ştefan Pascu a introdus în reconstituirea evoluţiei societăţii româneşti de la sfârşitul mileniului trecut şi începutul mileniului nostru o imagine lipsită în egală măsură de dovezi, realism şi credibilitate. [...] societatea imaginată de profesorul Ştefan Pascu reprezintă un record european absolut al istoriei româneşti"* (Popa 1991, 173–174).
[796] Langó Péter nemrégiben megjelent könyvében egy újfajta, modern román régészettudományról értekezik. Idézzük: *„a román szemléletváltás az elmúlt évtized során következett be: a nacionalista autochtonitást hangsúlyozó vélemények háttérbe szorultak...".* Ez az álláspont valószínűleg annak tudható be, hogy a szerző román nyelven nem olvas, következésképpen helytelen következtetésre jut (vö .: Langó 2007, 160).
[797] Pinter 1999.
[798] Pinter 1999, 160; Gáll 2006c, 561–564.
[799] C. e. 2006, 7.

III.2.4. A temetők mint a honfoglalás emlékei, a temetkezőhelyek megítélése a szakirodalomban

A régészeti leletek és lelőhelyek értékelése és megítélése a régészettudomány több mint másfél évszázados fejlődésével párhuzamosan alakult és változott. Ez különösen vonatkozik a kora középkori, ezen belül pedig a honfoglalás és kora Árpád-kori régészetre. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a régészet és a politikum összeolvadása sokkal eklatánsabb azokban az államokban, amelyek a 19. század folyamán alakultak ki, ugyanis a nemzeti lét és a vélt vagy valós jogok mellett ezen államok polgárainak az állam identitását és történelmi létjogosultságát is bizonyítaniuk kellett, ellentétben olyan államalakulatokkal, amelyek több száz vagy akár ezer éves múltra tekinthettek vissza.

Emiatt (is) a régészeti lelőhelyek, ezen belül pedig a temetők megítélése a magyar és a román régészetben homlokegyenest különbözik. A 19. század végén és a 20. század elején még a magyar régészettudomány is csupán a kis számú (elsősorban temetőkből származó) leletet próbálta logikai összefüggésbe hozni egymással:[800] csaták hőseire, a megszállás útvonalaira és a seregek felvonulására következtettek, majd később folyami átkelőhelyek, hágók és szorosok védelmezőiként értékelték ezeket a temetkezéseket.[801] A 20. század negyvenes éveitől kezdődően számos gazdaságtörténeti szempont előtérbe kerülésével az azonos típusú tárgyak elterjedését nyomozták, illetve kereskedelmi útvonalakat rekonstruáltak a leletekből.[802] Később, a hatvanas években a fegyveres temetkezéseket azon folyamat bizonyítékaiként értékelték, amely az államalapításhoz vezetett, és amely folyamat során a főhatalom és a helyi ellenállás központjainak szembenállását vélelmezhetjük.[803] A régészeti lelőhelyek értékelését a 80-as években Bóna István fogalmazta meg sommásan, érvelését a mai napig érvényesnek tekinthetjük: „*...a sírok és temetők, ugyanis egyvalamit jeleznek biztosan és egyértelműen: szállásokat, telepeket, falvakat*".[804]

A 10–11. századdal foglalkozó román régészet esetében nem tapasztalható hasonló módszertani fejlődés. Ennek egyik oka egyértelműen a népvándorlás és kora középkori régészet egyetemi szintű képzésének napjainkban is megfigyelhető teljes hiánya. A korszakkal foglalkozó szakemberek elsősorban történészek, illetve más korszakokkal foglalkozó szakemberek. Ennek következtében a temetők értékelése még napjainkban is sokszor a 19. századi felfogás és módszertan alapján zajlik. Még egy olyan nemzetközileg elismert szakember is, mint Radu Popa a bihari temetőt a Menumorout ellen elesett harcosok temetkezéseiként értékelte.[805] De Popa véleményét oszotta később 2002-ben Călin Cosma is.[806] Hasonló csatát vizionált Ioan Marian Ţiplic is a szászvárosi és dévai temető kapcsán. Ţiplic szerint a dévai temető csontvázai I. István elesett harcosai, ugyanis vélekedése szerint karoling fegyvert csak Géza, majd I. István harcosai használhattak (?); nézete szerint a nemrég feltárt 71 síros szászvárosi temető pedig az „autochton" Gyula harcosainak sírjait foglalja magában.[807] Becsületére legyen szólva, a szászvárosi régész azóta azonban revideálta e hibás nézetét.

A román régészet másik módszertani hibája tehát a lakosság autochton voltának régészeti módszerekkel történő erőltetett bizonyítási vágya.[808] A nacionalista-kommunista rezsim alatt tudománypolitikai megfontolásokból elkezdett nagy vár-, illetve temetőásatások is ennek a célnak voltak alárendelve. Az ekkoriban feltárt nagy mennyiségű leletanyag a mai napig közöletlen, közöttük olyan nagy, 10–11. századi temetők, mint a gyulafehérvári. Ennek ellenére ezeket a román kutatók egy autochton, békés, szabad lakosság emlékanyagaként értékelték és értékelik, a magyar honfoglalás előtti korszakra datálva őket.[809] A román kutatás ugyanis még mindig nem haladta meg a tárgy = etnikum ma már rendkívül elavultnak számító koncepcióját. E temetőkben előkerülő kereszteket például csak azért tartják románnak, mert eredetileg (és hangsúlyozzuk: eredetileg) a keresztény szimbolikához, jelképrendszerhez köthetőek. A probléma viszont az, hogy egy eredetileg keresztény szimbolikát hordozó tárgy minden további nélkül képezhette egy pogány személy tulajdonát is. Nem mellesleg Mannheim Károly érvelése szerint az eszmék egyik társadalmi környezetből a másikba történő átkerülése megváltoztathatja ezen eszmék jelentéstartalmát és funkcióját,[810] következésképpen az ezeket szimbolizáló anyagi kultúra termékei is elveszíthetik eredeti funkciójukat és háttérjelentésüket. Erre a legjobb példa a szobi kiserdei keresztet és pogány

800 E korszak kutatásának vizsgálatát legutóbb Langó Péter végezte el (Langó 2007, 29–37, 61–132).
801 Bóna 1988, 196.
802 Pl.: László 1942a, 581.
803 Bóna 1988, 196.
804 Bóna 1988, 196–197.
805 Popa 1994, 179–180.
806 Cosma 2002, 162.
807 Ţiplic 1999, 150–153.
808 Ennek módszertani kritikáját, irodalommal lásd: Harhoiu 2001, 139–163; Harhoiu 2004, 149–167; Niculescu 2004–2005, 99–125; Gáll 2007b, 78–110.
809 Blăjan–Popa 1983, 375–380; C. e. 2006, 53.
810 Mannheim 1995, 176.

amulettet egyaránt birtokló személy esete, amely azt bizonyítja, hogy ami keresztény szimbólumnak minősülhetett egykoron Bizáncban, a Kárpát-medencében már voltaképpen csak kereskedelmi tárgyként értékelhető. Az anyagi kultúra hasonló változása napjainkban talán még inkább tetten érhető: egy amerikai zászlót ábrázoló női fürdőruha például egyáltalán nem jelzi az egyén amerikai identitását, csupán a kereskedelem intenzitását, és ez nem lehetett másképpen 1000 körül sem.

E néhány adatból is talán egyértelmű, hogy a jelenkori román régészet módszertani szempontból még a nacionalista-kommunista és a még korábbi herderiánus nacionalista korszakok bélyegét hordozza magán. A jövő fő feladatai közé éppen ezért a régészeti dokumentációk, valamint a régészeti publikációk minőségének javítása mellett a radikális módszertani megújulást soroljuk, hiszen a jelenlegi megoldások inkább a régmúlt korszakok diktatórikus időszakainak érvelési „technikáira", mintsem a 21. századi szakmai felfogására hasonlítanak.

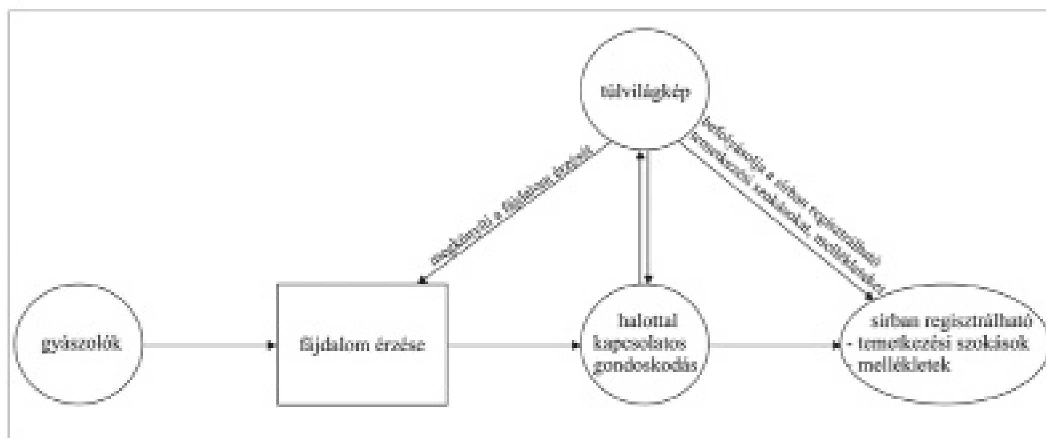
IV. A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ELEMZÉSE ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA A 10–11. SZÁZADI ERDÉLYI-MEDENCÉBEN, A PARTIUMBAN ÉS A BÁNSÁGBAN

A 10–11. századi Erdélyi-medence, Partium és Bánság temetkezési szokásainak vizsgálata rövid múltra tekint vissza, hiszen László Gyula világháború alatt írt művein kívül senki nem foglalkozott e három régió temetkezési szokásainak elemzésével, az egyetlen kivételt mindössze néhány évvel ezelőtt megjelent dolgozatunk jelenti.[811]

IV.1. A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ÁLTALÁNOS JELLEGZETESSÉGEIRŐL

A 10., illetve 11. századi kultúrhorizont meghatározásának legfontosabb elemeként a temetkezési szokásokat tartjuk számon. A temetkezési szokások zömének hátterében a hátramaradottak, így a rokonok, családtagok, azaz az elhunyt (mikro)közösségének reakciója húzódik a családtag, a közösség tagjának másvilágra költözésekor.[812] Azt, hogy a sírból milyen mennyiségű és minőségű melléklet kerül elő, leginkább az egyén, a család és a közösség anyagi helyzete határozta meg, mindez pedig a legtöbb esetben szoros kapcsolatban állt az elhunyt társadalmi státusával. Ez egyértelműen megnyilvánul a temetkezési szokások következményeként sírba helyezett rituális áldozatok, fegyverek, viseleti eszközök, ékszerek mennyiségével és minőségével kapcsolatban is. Azt sem szabad elfeledni, hogy a sírba helyezett tárgyak vagy áldozatok mennyisége és minősége nagyban függött egy adott régió politikai–gazdasági–katonai jelentőségétől, a rajta áthaladó kereskedelmi utak fontosságától, a régió központi vagy periferikus helyzetétől. Mindehhez hozzászámíthatóak az egyén vagy a család politikai jelentőségével kapcsolatban álló esetleges külföldi ajándékok (!), de a katonai zsákmányok is.

A temetkezési szokások különféle aspektusai szoros kapcsolatban álltak a gyászolók fájdalmának megnyilvánulásaival, hiszen az elhunyt és gyászolói közötti kapcsolatok differenciáltak voltak életükben és következésképpen a halál bekövetkeztekor is. Ezt a differenciált állapotot tükrözik a temetkezési szokások, de a sírokban elhelyezett mellékletek mennyisége és minősége is. Következésképpen nem beszélhetünk általánosan a gyászolók fájdalmáról, hiszen ez is differenciált volt, tehát esetről esetre különbözött. A túlvilágkép részben a gyászolás és a temetés kiegészítő eleme volt, amely egyrészt megkönnyíthette a gyászolók fájdalmának feldolgozását, ugyanakkor befolyásolhatta a temetkezési szokások milyenségét, valamint a sírba helyezett tárgyegyüttes összetételét, mennyiségét és minőségét. E folyamatot az alábbiakban próbáltuk illusztrálni:

172. kép. A gyászolók fájdalomérzetének és túlvilágképének kapcsolata

[811] Tettamanti Sarolta ugyan a 70-es években foglalkozott néhány lelőhely temetkezési szokásaival, gyűjtése azonban már akkor sem fedte le a kutatás akkori stádiumát (Tettamanti 1975, 79–123; Gáll 2004–2005, 335–454).

[812] Brather 2008, 255, *Fig.* 5.

A sírokban feltárt melléklet célja egyúttal az eltávozottak presztízsének gyászolók általi „dokumentálása", bemutatása is volt, és ez által fontos szerepet töltött be a család társadalmi helyzetének hangsúlyozásában (is).[813] A halott mellett talált „mellékletcsomag" ugyanakkor nemcsak az elhunyt, de a gyászolók gazdasági potenciálját, jómódját, presztízsét, befolyását, hatalmát és ennek legitimációját is hivatott volt jelezni.[814] Ennek következményeképpen a mellékletek alapján igen veszélyes, a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó egyének (változó vagy éppen stagnáló) társadalmi státusának sírbeli visszatükröződéséről beszélni, azonban tagadhatatlan, hogy szoros kapcsolat állhatott fenn e két dolog között. Ugyanakkor ez – elméletileg legalábbis –, inkább helyzetfüggő, kontextuális volt és maradt időben és térben.

A mellékletek ugyan csak „ideiglenesen" voltak láthatóak a hátramaradottak számára,[815] azonban ezek *mnemónikus*, emlékezeterősítő ereje és hatása tagadhatatlan és ez a megállapítás feltétlenül vonatkoztatható a fegyveres–lovas honfoglalás kori temetkezésekre is.[816] Ezzel szemben a temetkezések/temetők külső elemei (a temetők topográfiai helyzetének megválasztása, esetlegesen halom emelése vagy a sírok tájképbe történő integrációja révén) nemcsak a tájképet változtatták meg, de a közösségi identitást, illetve státust jelezhették, illetve jelentősen befolyásolhatták. E lényeges szociálpszichológiai aspektus alapján jogosan gondolhatunk arra, hogy a temetkezések topográfiai helyzete kapcsolatban állt a közösségek szervezettségével, illetve pozíciójával, a tájképben elfoglalt helyzetük pedig akár lenyomata is lehet a közösségek közötti státus-különbségeknek.[817]

Ugyanakkor arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a kora középkorban egy sír vagy akár egy egész temető melléklet nélkülisége nem feltétlenül a temetőt használó társadalom tükörképét nyújtja, sokkal inkább a közösség gyakorta dinamikusan változó másvilágképéről, illetve a halál és a túlvilág felfogásáról nyújt régészeti pillanatképet.[818] A temetkezések melléklet nélküliségét is meghatározó keresztényi túlvilágkép távolról sem azt jelentette, hogy a keresztény társadalmak szegényebbek lettek volna a korábbi – nem keresztény – társadalmaknál.[819]

Nagyon lényeges a „pogány" 10. század és a „keresztény" 11. század temetkezési szokásainak elemzése és összehasonlítása esetében, hogy a korábban sírokba helyezett, majd később elhagyott mellékletanyag a két század közötti temetkezési szokások ideológiai diszkontinuitását jelzi, amely a közösségek túlvilági képzetének lassú, de biztos megváltozását is mutatja.

Arra is mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet, hogy mindegyik társadalom, közösség vagy mikroközösség saját maga építi fel saját értékrendjét, s ez vonatkozik a temetkezési szokásokkal kapcsolatos gyakorlatokra is.[820] Éppen ezért minden temetőt és a temetők minden egyes sírját a maga kontextualitásában, a saját „külön világában" kellene elemeznünk.

IV.1.1. A temetkezési rítus

Az erdélyi-medencei, partiumi és bánsági 10–11. századi temetkezési szokások első ismérveként meg kell említenünk, hogy a vizsgált területeinkről már csak a csontvázas temetkezés szokását ismerjük.[821] A korábbi századokban még jól ismert hamvasztásos rítus vagy eltűnt a 9. század folyamán vagy e temetkezések szegényessége miatt nem lehet e sírokat elkülöníteni.

IV.1.2. A kutatás stádiuma

Az ide sorolható 163 lelőhely közül sajnos közvetlen adatunk a temetkezési szokások bármelyik elemére vonatkozóan csupán 51 lelőhelyről van, konkrét temetőelemzést pedig valóban csak néhány esetben tudtunk végezni. Ez utóbbi lelőhelyek is ráadásul szinte kivétel nélkül temetőrészek, ezért következtetéseink is csupán ideiglenesnek tekinthetők. Teljesen feltárt temetkezőhelynek talán a bukovapusztai II., illetve a IV. halom és bizonyosan az újszentesi temető tekinthető, de ide vonhatjuk még a magányos németszentpéteri temetkezést is. Azt is szükséges megemlítenünk, hogy közvetett információk 26 lelőhelyről állnak rendelkezésünkre (pl. a kengyel megléte lovastemetkezésre utal/utalhat stb.). A közvetlen adatokat szolgáltató 51 lelőhely közül 13 a Partiumból, 17 az Erdélyi-medencéből, 21 pedig a Bánságból ismert.

813 Erről például lásd: Härke 2000; Parker Pearson 2001.
814 Ezzel kapcsolatban például: *„Tombs are not just somewhere to put bodies: they are representations of power. Like ritual, funerary architecture legitimizes and extends the hegemonic order"* (Parker Pearson 2001, 196).
815 Effros 2003, 175.
816 Høilund Nielsen 1997, 129–148.
817 Marosgombáson a 19. században két nagy temető (egy ortodox és egy református) mellett kialakult a Zeyk nemesi család sírkertje is, amely ugyancsak néhány sírt számlált, de feltűnő az előbbiektől való elkülönülése. Ebből a szempontból lásd: Effros 2003, 122.
818 Marthon 2005, 2.
819 Rush 1941.
820 Éppen ezért más kontinenseken élő „természeti népek" analógiás szokásainak sokszori idézése nem más, mint a vegyes érvelés egy másik, rosszul alkalmazott típusa.
821 Leletszegénységük miatt ugyanakkor máig sem ismerjük a hamvasztásos temetkezések időbeli felső határát. A lengyelországi, csehországi, Al-Duna-vidéki temetők esetében az ilyen jellegű temetkezések egészen a 11. század elejéig dokumentálhatók (Jażdżewski 1949, 91–191; Miśkiewicz 1969, 241–302; Zoll-Adamikowa 1979; Zoll-Adamikowa 1998, 227–238).

IV.1.3. A temetők méretei

A temetőket valójában két szempont alapján lehet(ne) rendszerezni. Az egyik ilyen szempont a méret (sírmennyiség), a másik pedig a temető által tükrözött társadalomtörténet. Sajnálatos módon ezt a két szempontot régebben összekeverték.

A temetőket méreteik alapján tehát a következő kategóriákba sorolhatjuk:

1. Magányos sír (L. 111) és feltételes módban még három esetben (L. 17, 21, 127).
2. Kis sírszámú temetők (kb. 2–10 sír) (L. 2, 16, 18, 19, 20, 41, 101, 103, 105, 118, 119, 120, 137, 138, 148, 149).
3. Közepes méretű temetők (kb. 11–70 sír) (L. 9, 65, 56, 71, 72, 75, 87, 88, 100, 121, 129, 131, 133, 134, 153, 155, 156).
4. Nagy sírszámú (akár több száz síros) temetők (L. 42, 43, 44, 47, 53, 106, 143, 151–152, 157).

A magányos temetkezések és a kisebb létszámú temetők többnyire lovas és/vagy fegyveres sírokból állnak (ettől csupán a majdnem melléklet nélküli Újszentes-Elkerülő lelőhely tér el). Ezek a magányos sírok és kis létszámú temetők kivétel nélkül az Alföld területéről kerülnek elő. E síkcsoportok/sírok Óbesenyő határában „temetőbokrokat” alkotnak, de hasonló jelenség figyelhető meg Nagyősz–Nagyteremia–Nagykomlós mikrorégiójában is.

A lovas és/vagy fegyveres temetők csoportjához sorolható a középméretű temetők legnagyobb része is (Kolozsvár-Szántó utca, Kolozsvár-Zápolya utca, Köröstarján-Csordásdomb, Marosgombás, Maroskarna „B” temető, Óbesenyő-Dragomir halma, Sajtény, Sikló-Gropoaie, Szászváros, Vejte). Ugyanakkor az ilyen méretű temetők esetében is ismerünk lovas és/vagy fegyveres temetkezés nélküli nekropoliszokat (Szalacs-Vida domb, Zilah-Pálvár), ahogyan néhány nagy sírszámú temetőből is ismert lovas–fegyveres temetkezés (Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás).

Méretkülönbségük, vagyis a sírszámok közötti mennyiségbeli eltérések háttere nagyon összetett: az életmódbeli különbségek mellett számításba kell vennünk azt a tényt is, hogy az alföldi népesség nem volt szorosabb közösségekbe szervezve, a tanyarendszerekben élő csoportoknak nem létezett/létezhetett valódi központja, tehát nem is alakult ki egy nagyobb közösséget összefogó szolidaritás, következésképpen az esetek többségében nem számolhatunk temetőkkel, csupán különálló, apró sírcsoportokkal.

IV.1.4. A temetők topográfiai helyzete

A temetkezési hely kiválasztása mindenkor és mindenhol egyrészt az adott domborzati és vízrajzi viszonyok, másrészt a temetkezési szokások függvényében történt meg. Sok esetben megfigyelhető, hogy ezek a temetkezőhelyek a magaslatokon, a vízfolyásoktól nem messze helyezkedtek el, ami arra is utalhat, hogy a településeknek is valahol a közelben kellett lennie.[822]

A Kisléghi Nagy Gyula által említett „halmok”, ahova szintén előszeretettel temetkeztek, valójában őskori telephalmok voltak, amelyeket a 10–11. században (is) újra felhasználtak (pl. Bukovapuszta-IX. halom). Néhány ízben, mint például a bukovapusztai III. halom esetében, egyszerűen csak egy természetes kiemelkedést kerestek. A rendelkezésre álló adatok és terepszemléink nyomán a temetők topográfiai helyzete alapján 5 csoportot tudtunk elkülöníteni: 1. Amikor a temetkezés/temető egy domb/hegy tetején helyezkedik el. 2. Amikor a temetkezés/temető egy domb/hegy gerincén helyezkedik el. 3. Amikor a temetkezés/temető egy honfoglalás előtti (főleg őskori) telephalmon található. 4. Amikor a temetkezés/temető egy természetes kiemelkedésen lelhető föl. 5. Amikor a temetkezés/temető egy lapos, alföldi jellegű területen kerül elő.

IV.2. A SÍRGÖDÖR

IV.2.1. A sírok mélysége

A temetkezések mélysége kapcsán a legelső kérdés, hogy a mai adataink mennyire tükrözik a sírgödrök megásása pillanatában létezett egykori sírmélységet. Elemzésünk során természetesen figyelembe kell vennünk a temetők topográfiai elhelyezkedését is, időben a természet felszínformáló tényezőit, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk a különböző (pl. a gazdálkodásból fakadó) bolygatásokat sem. Erre a legjobb példa a temesvári Csóka erdő temetőjének esete. Az ásatást megelőzően az ott dolgozó kotrógépek kb. 60–70 cm vastag felületet pusztítottak el, kivéve talán az 1–3. sír környezetét, amelyet már nem ért el olyan mértékben az említett mély bolygatás.

Az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium 10–11. századi sírjainak mélysége nem nagyon tér el a más régiókban tapasztaltaktól, regionális különbséget a három régió sírjai között sem lehet kimutatni. Az Erdélyi-medencéből 191 ilyen szempontból elemezhető közölt sír ismert 9 temetőből, és 1507 közöletlen sír 3 lelőhelyről, a Partiumban 150 elemezhető sírt regisztráltak 12 lelő-

[822] Nagykomlós, Nagylak, Vejte, Temesvár-Csóka erdő stb. erre a legjobb példák.

helyről, a Bánságban pedig 45 sír mélysége ismert 17 lelőhelyről.

A 10–11. századi erdélyi, partiumi és bánsági sírok mélysége 50 és 130 cm között mozog, a legtöbb sír 60–100 cm-es mélységű volt. Ettől némileg eltér Gyulafehérvár-Mentőállomás és Maroskarna al-dunai kapcsolatokkal rendelkező 9–10. századra korhatározható 78 sírja, ezek mélysége 150 és 175 cm között váltakozik.[823]

IV.2.2. A sírgödrök alakja és mérete [173. kép]

Míg tehát a sírok mélységével kapcsolatban valóban számos bizonytalansági tényező létezik, addig a síroknak a földben gyakorta kirajzolódó alakja (hosszúsága és szélessége) többnyire objektívebben dokumentálható. A három régiót érintő teljes gyűjtést azonban ennek ellenére sem lehetett végezni, ugyanis több alkalommal nem lehetett megfigyelni a sírfoltot, de nagyon sok a hiányos dokumentáció és a pontatlan ásatási adat is.

A végül számba vehető, rendelkezésre álló adatok alapján a következő sírformákat tudtuk elkülöníteni:

1. Szabályos, egyenes falú, ötszög alakú gödrök (L. 42, 72).
2. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél kiszélesedő, a lábainál pedig elkeskenyedő trapéz alakú gödrök (L. 42, 133, 156).
3. Lekerekített sarkú, a csontváz fejénél elkeskenyedő, a lábainál pedig kiszélesedő trapéz alakú gödrök (L. 42, 121).
4. Egyszerű, egyenes falú, lekerekített sarkú, négyszög alakú gödrök (L. 42, 45, 56, 71, 72, 75, 88, 100, 103, 121, 131, 133, 148, 153, 156).
5. A fejnél ovális alakú, a lábaknál lekerekített sarkú gödrök (L. 42).
6. Ovális gödrök (L. 42, 100, 131, 156).
7. Amorf, formátlan gödrök (L. 42).

A sírok méreteiről is nagyon kevés adat áll a rendelkezésünkre. Ezek közül a legnagyobb a gyulafehérvári Brânduşei utca 75., 108., 126., 170., illetve az óbesenyői 4. sír gödrei voltak:

Lelőhely	A sírgödör h.	A sírgödör sz.	A csontváz neme
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 70. sír	210 cm	50 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 75. sír	228 cm	70 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 88. sír	212 cm	50–60 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 89. sír	217 cm	59 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 102. sír	210 cm	62 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 104. sír	213 cm	60 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 108. sír	254 cm	78 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 111. sír	210 cm	54 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 119. sír	214 cm	80 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 126. sír	250 cm	60 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 133. sír	214 cm	56 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 156. sír	210 cm	68 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 170. sír	240 cm	70–73 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 181. sír	210 cm	80 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 192. sír	210 cm	60–64 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 209. sír	213 cm	50–63 cm	?
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 231. sír	216 cm	80 cm	?
Köröstarján-Csordásdomb 21. sír	215 cm	–	férfi
Nagylak 9. sír	220 cm	70 cm	férfi, *maturus* II.
Nagylak 13. sír	210 cm	80 cm	férfi, *senilis* II.
Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír	230 cm	60 cm	férfi
Vejte 3. sír	215 cm	80 cm	férfi, *maturus*

173. kép. A sírgödrök hosszúsága és szélessége, a csontvázak neme és életkora

[823] Egyébként az al-dunai temetők esetében a Ny–K-i tájolású sírokat ásták mélyebbre.

A népvándorlás korának gyakori szokását, a nagyméretű gödörbe történő temetést a kutatott területeinken a 10–11. században nem ismerjük, de ritka más Kárpát-medencei mikrorégióban is (ilyen kivétel pl. Zemplén).[824]

IV.2.3. A sírok tájolása [27. és 174. kép]

IV.2.3.1. A hagyományos tájolású sírok

A 10–11. századi erdélyi-medencei, partiumi és bánsági temetőkben a sírok túlnyomó többsége Ny–K-i vagy ahhoz közel álló tájolású volt. Nagy Géza több mint száz évvel ezelőtt leszögezte, hogy „*…a magyar sírokban, úgy a pogánykoriakban, mint a XI–XIII. századbeliekben, csekély kivétellel mindig a nyugot–keleti irány volt megtartva; a holttest arcza a fölkelő nap felé volt fordítva…*”.[825]

A megállapítható (ismert) esetek statisztikája a következő (adatsorunk természetesen csupán a jelenlegi ismeretanyagunkra támaszkodik, ezért túlságosan messzemenő következtetéseket levonni belőle nem érdemes):

1. Ny–K: 350 eset (L. 9, 17–18, 21, 42, 44, 47, 52–53, 56, 65, 72, 87–88, 91, 98, 100, 103, 106, 111, 118–119, 127–129, 131, 133–134, 137, 143, 151–153, 155–156).
2. DNy–ÉK: 44 eset (L. 20, 42–43, 53, 120, 121).
3. ÉNy–DK: 60 eset (L. 22, 42, 44, 46, 53, 56, 72, 87–88, 100, 148, 153, 156).
4. NyÉNy–KDK: 28 eset (L. 2, 42, 53, 72).
5. NyDNy–KÉK: 1 eset (L. 42).

Néhány lelőhely esetében, mint például Gyulavarsánd-Laposhalom vagy Kolozsvár-Zápolya utca, a mai napig érthetetlen, hogy a sírok egy része miért DNy–ÉK, illetve ÉNy–DK felé lett tájolva, amikor a sírok döntő többsége a szokásos módon Ny–K-i tájolású.[826] Azt, hogy milyen mentális vagy praktikus okok állhatnak a háttérben az ilyen temetkezési gyakorlatok esetében, a mai napig nem tudjuk.

IV.2.3.2. Ellentétes, „fordított” tájolású temetkezések [27. és 174. kép]

Több alkalommal tapasztalhattuk tehát, hogy a honfoglalás és kora Árpád-kori temetőkben néhány sír tájolása eltér az általánosan megszokott Ny–K-i iránytól. A véletlen művének ez aligha tudható be, a háttérben tehát egyéb okokat kereshetünk, amelyek kapcsolatban állhatnak a (mikro)közösségek hiedelemvilágával, az adott egyénnek a közösségtől talán eltérő (kiutasított?) státusával vagy esetleg eredetével (pl.: Kolozsvár-Szántó utca 26. sír, Sikló-Gropoaie 6. sír). A fordított tájolású temetkezéseket egyébként a magyar szakirodalom általában a halott visszajárásától való félelemmel magyarázza,[827] ami talán logikus feltételezés is olyan temetők esetében, amelyben a fordított tájolású temetkezések százalékaránya jelentéktelen. Hogyan értékelhetőek azonban az olyan temetők, amelyek sírjainak akár 20, 30 vagy akár 40%-a is eltér a Ny–K-i tájolástól?

Még érdekesebb és egyúttal még nehezebben magyarázható jelenség az, amikor egy temetőn belül nincsen általános, egységes tájolási irány, a sírokat – látszólag – minden különösebb rendszer nélkül tájolták.

A hagyományos Ny-K-i tájolástól eltérő tájolású sírok a vizsgált területeken tehát a következő csoportokba sorolhatók:

I. K–Ny, illetve ennek változatai:
- I.1. K–Ny: 16 eset (L. 42, 43, 44,[828] 65).
- I.2. KÉK–NyDNy: 17 eset (L. 16, 42).
- I.3. KDK–NyÉNy: 2 eset (L. 42).

II. É–D, illetve ennek változatai:
- II.1. É–D: 5 eset (L. 42, 65, 71, 133, 149).
- II.2. ÉÉNy–DDK: 10 eset (L. 42, 65, 75).

III. D–É, illetve ennek változatai:
- III.1. D–É: 5 eset (L. 42, 75, 131).
- III.2. DK–ÉNy: 1 eset (L. 133)

A K–Ny-i irányú temetkezések elsősorban a gyulafehérvári temetőkben dokumentálhatók. A 140 síros Császár forrása temetőrészből összesen 3 sír fordított tájolású, ami csupán 2,14%-a a feltárt temetkezéseknek. A Brânduşei utcában napvilágra került 229 síros temetőrészletben 30 esetben regisztráltak K–Ny-i (vagy ehhez közelálló) tájolású sírt (32 csontvázzal). Lényeges adat, hogy a K–Ny-i tájolású temetkezések a 10. századi temetőből ismertek, az ide sorolható 105 temetkezésből 30 volt K–Ny-i (ami a sírok 28,57%-át jelenti), kettő É–D-i és egy D–É-i irányú (két temetkezés esetében – a sírok bolygatott állapota miatt – nem ismert a tájolás).

A gyulafehérvári Brânduşei utcai temetőrészből előkerült 30 K–Ny-i tájolású sír önálló csoportot képvisel, ugyanis a jelen helyzetben nem ismerünk olyan lelőhelyet a 10. századi magyar szállásterületen, ahol a fordított tájolások ilyen nagy arányát figyelhetnénk meg. Hasonlóan a Brânduşei utcai temetőhöz, a Mentőállomáson feltárt – ismeretlen számú – fordított temetkezés is elsősorban K–Ny-i tájolású volt. Külön figyelmet érdemel a Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temetőjének IV. kutatóárkában feltárt K–Ny-i tájolású 1. számú kőpakolásos sír, amelyben lovastemetkezést regisztráltak.

[824] Budinsky-Kricka–Fettich 1973; Tettamanti 1975, 90–91.
[825] Nagy 1893a, 229.
[826] Napjainkban is a temetőinkben található sírok tájolása a közelben található többi sírgödörhöz vagy síremlékhez igazodva történik. Ez nem lehetett másképpen ezer éve sem. Ebből az okból kifolyólag érthetetlennek tűnik, hogy a sírok egy része miért tér el a „szabványos” Ny–K-i iránytól.
[827] Szabó 1964, 120–129; Kiss 1983, 158; K. k. 1996, 39.
[828] Egy kivételével nem ismert a sírok száma.

A K–Ny-i tájolás kitűnő példái ismertek a korai avar kor tiszántúli lelőhelyein,[829] de a 7–9. századi erdélyi, valamint a 8–10. századi al-dunai temetőkben is megtalálhatjuk remek párhuzamait. E temetőkben ugyanakkor nemcsak K–Ny-i tájolást dokumentáltak, de gyakoriak az ettől eltérő tájolási irányok is, csakúgy mint a gyulafehérvári temetőkben.

Az Erdélyi-medencéből ismert és az általunk vizsgált periódusnál korábbi lelőhelyek sorából például Medgyes-Villadomb 12 csontvázas sírja közül három volt K–Ny-i tájolású,[830] Vízaknán 15 csontvázas sírból 14 volt ÉK–DNy-i, illetve ÉÉK–DDNy-i irányú.[831] Oláhgorbón a 6. felnőtt sírja DK–ÉNy-i irányban volt tájolva.[832] Sajnálatosan a bervei temető és a gyulafehérvári Mentőállomás „bolgár" fázisába sorolható temetkezések esetén sem a sírok pontos száma, sem temetőn belüli aránya, sem pedig tájolása nem ismert.[833]

Jóval több adat áll a rendelkezésünkre a Kárpát-medence É-i területeiről: Nagygurab birituális temetőjének utolsó fázisát az ott talált rombusz alakú nyílcsúcs alapján a 10. század első felére keltezték, a temető sírjait pedig lényegében mind a négy égtáj felé tájolták.[834] Zsitvabesenyőn (Bešeňov) a sírok délebbi csoportjában észlelhető rendszertelenség.[835] Dévény (Devin) za kostolom temetőjében csak csontvázas temetkezéseket regisztráltak, a sírok pedig hasonlóan rendszertelenül voltak tájolva.[836] Bélapátfalván nem ismert a D–É-i tájolás, gyakori azonban a Ny–K-i, K–Ny-i, illetve É–D-i irány.[837] Csekejről (Čakajovce), ahol megfigyelhető a honfoglaló magyarság és a szlávság keveredése, ugyancsak jelentős arányban figyelhetünk meg 9–10. századra keltezhető K–Ny-i, illetve É–D-i tájolású sírokat.[838]

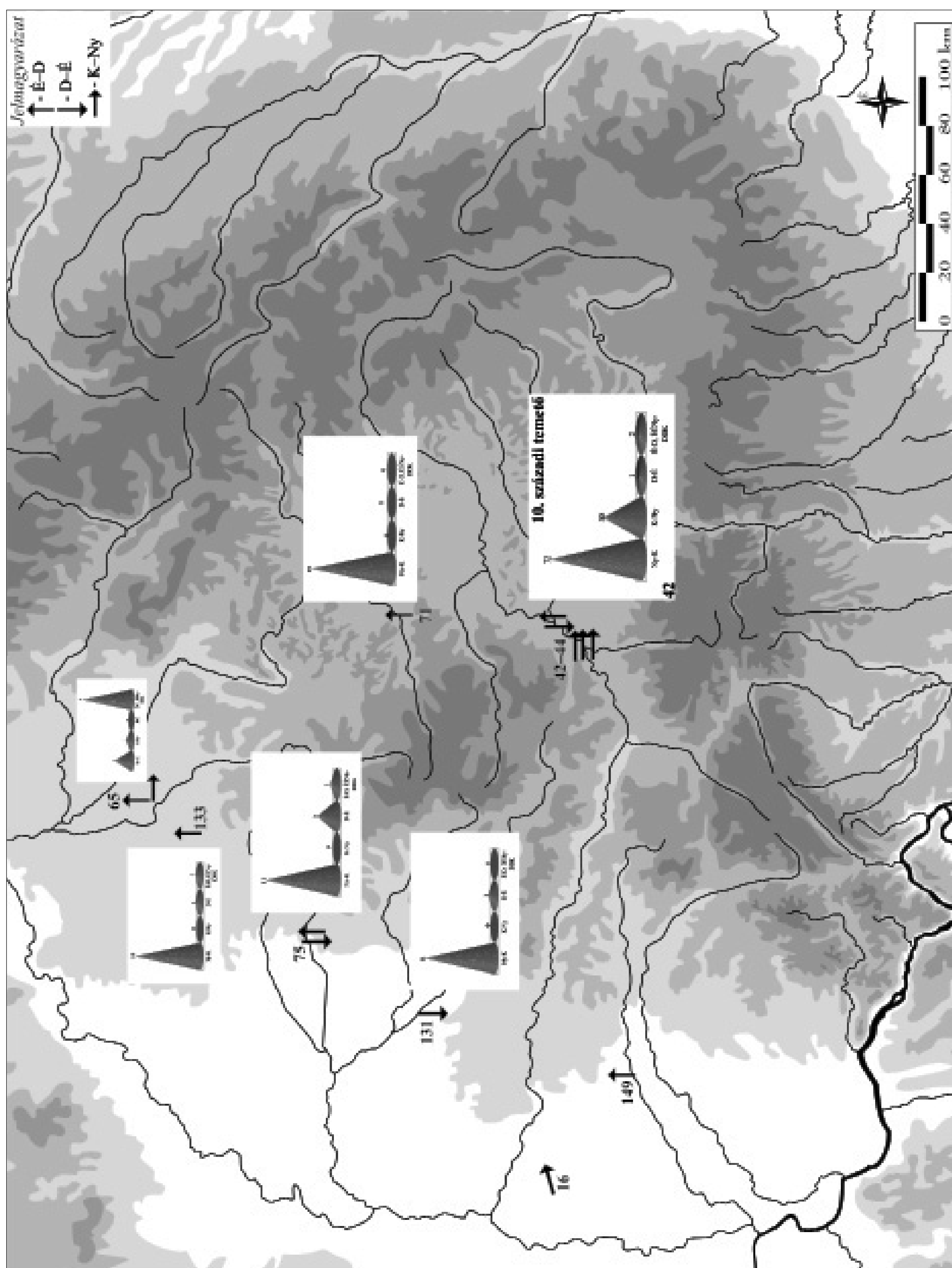
A 10–11. századból K–Ny-i tájolású temetkezéseket több lelőhelyről is ismerünk. Koncentráltabban és több sírból álló elkülönült csoportot Ibrány-Esbóhalom temetőjében, illetve Zalaváron figyelhetünk meg.[839] Nyíregyháza-Kállai dombról 5 vagy 6 K–Ny-i tájolású csontvázat ismerünk. Tettamanti Sarolta ugyanakkor 13 temetőben regisztrálhatott egyetlen K–Ny-i tájolású csontvázat, 4 esetben két-két, illetve egy-egy esetben pedig három, illetve négy csontváz volt K–Ny-i tájolású.[840] Ezen kívül Eperjes-Takács tábla és Tiszabercel-Ráctemető 7., illetve 30. temetkezéséből ismerünk egy-egy fordított tájolású sírt.[841] Tipikus honfoglalás kori lovastemetkezés, de ÉK–DNy-i tájolású a kunszentmártoni 28–30 éves nő sírja.[842]

Sok adat áll a rendelkezésünkre az Al-Duna mentén feltárt 8–11. századi temetőkből. Ezek esetében jelentős arányt képviselnek a K–Ny, D–É, illetve É–D-i tájolású sírok. Fontos megfigyelésnek számíthat, hogy a fordított tájoláshoz sokszor a kő- vagy téglapakolás szokása is társul, akárcsak a gyulafehérvári K–Ny-i tájolású sírok egy része esetében.

Histria-Capul Viilor lelőhelyen a temetkezések fő iránya É–D, illetve K–Ny.[843] Frăţeşti birituális temetőjéből 8 csontvázas sír közül 5 sír volt K–Ny-i tájolású.[844] Izvoru 444 síros birituális (344 temetkezés volt csontvázas és 100 hamvasztásos) temetőjéből egyetlen sír, a 188. melléklet nélküli temetkezés volt csupán K–Ny-i tájolású.[845] Ez a tájolás jelenik meg az Obârşia Nouă mellett feltárt birituális temető 95 csontvázas sírja közül 25-ben.[846] A sultanai temetőben a 134. sír volt K–Ny-i tájolású.[847]

A délebbi, bulgáriai temetők közül, a Devnja 1. temetőjéből 3 sír 4 csontváza volt K–Ny-i tájolású, a kjulevcai temetőből pedig a 84. sír esetében dokumentálhatták ugyanezt az irányt. Megemlítjük, hogy a K–Ny-i tájolású sírok esetében a kő- és/vagy téglapakolás szokása is ismert. Jelentős arányban ismerünk K–Ny-i tájolású temetkezéseket Pliska 10–11. századi temetőjéből is.[848]

829 Lőrinczy 1998; Lőrinczy 2001, 161–172.
830 Horedt 1965, 7–23.
831 Protase 2004, 153–159.
832 Anghel 1997, 263, *Fig.* 1.
833 Arra a kérdésre, hogy mi magunk miért minősítjük ezt a periódust „bolgár" fázisnak, Horia Ciugudeannal ellentétben, a választ Sztanko Sztancsev már ötven éve világosan megadta, amelyet fentebb idéztünk is. Itt ismét megemlítjük: *„Ich bin der Ansicht, dass die Ganze in Blândiana gefundene Gefässgruppe einer protobulgarischen Bevölkerung angehört."* (Horedt 1958, 120, 2. jegyzet; Bóna 1988, 575; Ciugudean 1996, 7).
834 Chropovsky 1957, 176–214.
835 Kraskovska 1958, 423.
836 Plachá et al. 1990, 70.
837 Szabó 1987, 83–98.
838 K–Ny: 352., 387., 472., 489., 537., 587., 672., 702., 749., 755., 764., 788. sír; É–D: 416., 447., 804. sír (Reiholcová 1995, *Taf.* CXXXIII. 3, 6, *Taf.* CXXXVI. 4–5, *Taf.* CXXXVIII. 5, *Taf.* CXLII. 4–5, *Taf.* CXLIII. 1–2, *Taf.* CXLV. 1, *Taf.* CXLVI. 1, Taf. CXXXIV. 5, *Taf.* CXXXV. 1, *Taf.* CXLIV. 5).
839 Tettamanti 1971, 216–244; Istvánovits 2003, 378.
840 Tettamanti 1975, 92, 1. táblázat.
841 Bálint 1991, *Abb.* 17; Istvánovits 2003, 190, 114. kép.
842 Dienes 1972, 54. kép.
843 Zirra 1963, 355–412.
844 Dolinescu et al. 1970, 419–430.
845 Mitrea 1989, 145–219.
846 Toropu–Stoica 1972, 163–188.
847 Mitrea 1988, 91–139.
848 Dimitrov 1995, 42–70.

174. kép. Fordított tájolások a 10. századi Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban és mennyiségük e temetőkben

Speciális helyzetet foglal el Lengyelország és Litvánia területe. Lengyelország területén a 10. század végéig általános volt a hamvasztásos temetkezés. A 10. század végétől – 11. század elejétől áttértek ugyan a csontvázas temetkezésekre, azonban a tájolás nem vált általánosan egyirányúvá, e nekropoliszokban az elhantolt közösségek csontvázainak tájolását erős rendszertelenség jellemzi. Nagyon lényegesnek tartjuk ugyanakkor azt a régészek által megfigyelt másik jelenséget is, amikor a tájolás sajátságos törvényszerűséget követ: Lutomiersk temetőjében a férfiak K–Ny-i, a nők pedig Ny–K-i irányban voltak elhantolva, tehát egyértelműen a nemi hovatartozással, a női–férfi bináris oppozíció jelenségével magyarázható a csontvázak tájolása.[849] Hasonló példát szolgáltat Końskie 170 síros temetője, amelyben két kivételt leszámítva, a férfiak K–Ny és ÉK–DNy, a nők pedig Ny–K és ÉNy–DK irányban voltak eltemetve.[850] E temetőkben ugyanakkor É-ról jött viking népességgel számolhatunk, így viszont joggal adódik a kérdés, hogy ez a jelenség nincsen kapcsolatban a nőknek a viking társadalomban betöltött függetlenebb státusával? Más temetőkben, mint például Sandomierz, 101 sír Ny–K-i, 27 temetkezés K–Ny-i, 9 pedig D–É-i tájolású volt. Az antropológiai elemzés alapján a tájolás a sandomierzi temetőben nincs kapcsolatban a nemi hovatartozással.[851]

Hasonlóan ellentétes tájolású temetkezéseket ismerünk K-Litvániából is, azzal a különbséggel, hogy míg ott a férfiak ÉNy-i, addig a nők DK-i irányban voltak elhantolva.[852]

A fordított tájolású temetkezéseknek egy másik csoportját az É–D-i tájolású sírok alkotják. A Partiumban, a kismajtényi 14 síros temetőrészben kilenc sírt tájoltak É–D-i irányban, a köröstarjáni temetőben pedig 1 sír volt É–D-i tájolású.

A Bánságban nemrég I. Rómanosz Lakapénosz és VII. Kónsztantinosz (931–944) solidusával keltezhető gyermeksírt tártak fel Újváron, amelynek tájolása É–D-i irányú volt. A kolozsvári Szántó utcai 26. sírban pedig egy *maturus–adultus* (25–39 éves) nő testét tájolták hasonlóképpen É–D-i irányban.

Az É–D-i tájolású sírok partiumi temetőkben megfigyelhető nagyobb előfordulási arányával kapcsolatban feltehető a kérdés, hogy ezeknek nem lehet-e kapcsolata az avar kori É–D-i tájolásokhoz, más szóval nem beszélhetünk-e egyes régiók, mint például a DK-Nyírség népességének folyamatosságáról?

É–D-i tájolás jóval nagyobb arányban ismert az aldunai temetőkből, mint a kutatott régióinkból. Histria-Capul Viilor temetőjében 14 sír volt É–D-i tájolású.[853] Az É–D-i tájolású sírok csoportba tömörülnek a már említett Izvoru temetőjében.[854] Az É–D a fő tájolási irány Obârşia Nouă birituális temetője sírjai egy része esetében is.[855] Ez az irány nem ritka Sultana 134 csontvázas sírja között sem.[856] A Devnja 1. temetőben az 53 csontvázas temetkezés közül 40 sír volt ilyen tájolású. Varna 17 csontvázas temetkezése ugyanakkor 100%-ban É–D-i tájolású volt.

Szükséges kiemelnünk azt a tényt is, hogy a kismajtényi temető 13 sírja közül 9 volt É–D-i, illetve ÉÉNy–DDK-i tájolású, következésképpen az É–D-i a nekropolisz elsődleges tájolási iránya volt, ami csakis az itteni közösségnek a 10–11. századi lovassírokat megásó csoportok túlvilágképétől eltérő túlvilágképével magyarázható.

D–É-i tájolású temetkezést mindössze hat esetben ismerünk. Ötöt az Alföldhöz tartozó lelőhelyekről (Köröstarján-Csordásdomb 4., 14., 29. sír, Sikló-Gropoaie 6. sír, Szalacs-Vidahegy 8. sír), egy sírt pedig a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőből (52. sír).

Ez a tájolási forma kisebb arányban ismert a már említett Al-Duna menti temetőkből is, illetve a Ny-Magyarország területén feltárt, 8–9. századra keltezhető nekropoliszok (pl.: Zalakomár-Lesvári dűlő) sírjaiból is.[857] A devnjai 1. temetőben két ilyen sír ismert, a 3. temetőben pedig 6 D–É-i tájolású sírt dokumentáltak. Ez az irány egyetlen esetben fordult elő Histria-Capul Viilor lelőhelyén, valamint Izvoru temetőjében (234. sír).[858] A tájolás ismert Moldvából is, például Moleşti 11. sírjából.[859]

Ezen adatok alapján kijelenthető, hogy a Ny–K-i tájolástól eltérő temetkezéseket nem, illetve csak kivételes esetekben lehet kapcsolatba hozni a halott visszajárásától való félelemmel. Persze nem állítjuk, hogy olyan esetekben, ahol egy temetőben egyetlen esetben regisztráltak K–Ny, D–É, É–D tájolást, nem lehet ezzel (is) magyarázni a jelenséget.

Adataink alapján az okokat tekintve négy lehetséges csoportba sorolhatjuk az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területén dokumentált Ny–K-i tájolástól eltérő, ún. fordított tájolású temetkezéseket:

1. Rituális okok: halott visszajárásától való félelem.
2. Az egyén speciális közösségi státusa: pl. kiutasítottság, eltérő társadalmi státus (szolga?).

849 Jażdżewski 1949, 179.
850 Gassovski 1950, 176.
851 Marciniak 1960, 141–186; Miśkiewicz 1969, 300.
852 Luchtanas 2000, 202.
853 Zirra 1963, 355–412.
854 Mitrea 1989, 145–219.
855 Toropu–Stoica 1972, 163–175.
856 Mitrea 1988, 91–139.
857 Szőke–Vándor 1983, 69–86.
858 Mitrea 1989, 145–219.
859 Tentiuc 2004, 323–329.

3. A halottak tájolási irányát rendszerező szabály hiánya: ez elsősorban a hamvasztásos temetkezésekről a csontvázas temetkezésekre áttérő népességet jellemezhette, éppen ezért a honfoglaló magyarságtól eltérő etno-kulturális jelenség jegyeként értékelhető.
4. Nemi elkülönülés: a női–férfi bináris oppozíció hangsúlyozása.

Ezen utolsó két csoportba sorolhatóak véleményünk szerint a gyulafehérvári temetőkben regisztrált K–Ny-i tájolású sírok is. Ezzel ellentétben nem látjuk lehetetlennek, hogy a bukovapusztai II. halomba temetett nőt, illetve a kunszentmártoni sír halottját rituális okok miatt temették ÉK–DNy-i irányban.

Vizsgálatunk eredményeit tehát az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A fordított tájolású temetkezések iránya elsősorban K–Ny-i, amelyet számarányban az É–D-i és a D–É-i tájolások követnek.
2. A fordított tájolású sírok jelentős számarányát a gyulafehérvári temetőkben dokumentálhatjuk. Az eddig biztosan dokumentált 30 sír mellett ismeretlen számú K–Ny-i tájolású sírt tártak fel a Mentőállomás temetőjében, illetve 3 temetkezést a Császár forrásánál.
3. E temetőkben a tájolások szempontjából tapasztalt nagyarányú rendszertelenség (Ny–K, K–Ny, É–D) legközelebbi párhuzamai az erdélyi, az al-dunai, valamint a Dunántúl Ny-i feléhez tartozó és a Kárpát-medence É-i részéhez sorolható felvidéki birituális temetők esetében tapasztalt tájolási szokások. Az erdélyi birituális temetőkben észlelt vegyes tájolásmód e kérdés megoldásaként kínálkozik.
4. A kutatott régióinkban K–Ny-i, fordított tájolású sírból egyetlen alkalommal (Mentőállomás IV. kutatóárok 1. sír) ismert fegyver, lószerszám és lócsontok. Hasonlóan egyetlen alkalommal regisztráltak lovastemetkezést a köröstarjáni Csordásdomb 29., D–É-i tájolású sírjából. Tipikus honfoglalás kori magyar mellékleteket regisztrálhatunk a Bukovapuszta-II. halom 1. sírjában (gömbsorcsüngős fülbevaló, áttört, öntött hajfonatkorongok).
5. Sajnos embertani elemzések hiányában nem tudtuk megfigyelni és pontosan követni, hogy a fordított tájolású temetkezések – Lengyelország vagy Litvánia 9–12. századi temetői csontvázai tájolásához hasonlóan – szimbolizálhattak-e nemi elkülönülést/elkülönítést. Lényeges, hogy gyermekek vagy fiatalkorúak esetében is dokumentálhattunk K–Ny-i fordított tájolást a Brânduşei utca 5., 22B., 26–28., 30., 54. sírjai esetében, azonban ezekben az esetekben is kérdés marad, hogy melyik nemhez tartozhattak. Lényegesnek tartjuk azt is megemlíteni, hogy a felnőtté válás mind a nők, mind a férfiak esetében ebben a korszakban jóval korábban kezdődött, tehát ezek a fiatalkorú temetkezések az akkori társadalomban már felnőttnek számíthattak.
6. A fordított tájolású temetkezések időrendjét nagyon nehezen lehet meghatározni. Megfigyeléseink szerint egy átmeneti időszakra keltezhetőek, és a nagyobb sírcsoportok esetében a hamvasztásos temetkezésekről áttérő népesség temetkezési szokását jellemezték. A Ny–K-i, ellentétes tájolású sírok legnagyobb része a 8–9. századra keltezhető. A kereszténység 11. századi elterjedésével azonban általánossá válik a Ny–K-i tájolás, a K–Ny-i tájolás e korszaktól kezdődően tehát nem adatolható, következésképpen a 10. századi temetőkben elhantolt K–Ny-i tájolású sírcsoportokat alkotó temetkezések ezen átmeneti időszakhoz sorolhatóak. A honfoglaló magyarság temetkezési szokásaitól eltérő praktikák ezek gyakorlóinak minden bizonnyal eltérő szokásjogával, eredetével magyarázhatók.

IV.3. A SÍROK BERENDEZÉSE

IV.3.1. Koporsós temetkezések

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban regisztrált koporsós temetkezések valószínűleg távolról sem mutatják az ilyen jellegű temetkezések egykori valós számarányát.

A 10–11. századi temetkezésekben két koporsótípust különíthetünk el: összeillesztett vagy fatörzsből kivájt fakoporsók, illetve vasalt koporsók.

Az első koporsótípusra a talaj elszíneződése utalhat, a másodikra a talaj elszíneződése mellett a megmaradt koporsószegek is. Az első koporsótípus elkészítéséről nincsenek régészeti adataink, ezért rekonstruálásuk sem lenne több puszta felelőtlen elmélkedésnél.

A koporsós temetkezések jó része közöletlen (Gyulafehérvár-Mentőállomás, Gyulafehérvár-Vadászok utcája 15. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása, Kolozsvár-Szántó utca 21. sír). A Vajdahunyad-Kincseshegy 17., 24. és Zilah-Pálfalva 8. koporsós temetkezései esetében gyermek csontvázakat dokumentáltak.

Két lehetőség közül választhatunk, amikor arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogy a 10–11. század temetkezéseiben talált koporsómaradványok milyen előzményekre mennek vissza: 1. egy korábbi korszak temetkezési hagyományainak folytatására utalnak; 2. egy új népesség megjelenését mutatják.

Az bizonyos, hogy e szokás biztosan ismert a 8–9. századi erdélyi temetőkből. A csombordi temető 32 sírjából

3 temetkezésben is dokumentáltak koporsót (3–5. sír),[860] a szászvárosi Pemilor domb (Csehek dombja) X8 ponton feltárt 8. sírjában a fej körül előkerült famaradványokat az ásatók hasonlóképpen koporsómaradványként értékelték.[861] Az Erdélyi-medencében feltárt, biztosan pogány bolgár népességhez köthető maroskarnai „A" temetőből egyáltalán nem ismert koporsós temetkezés,[862] de ugyanez mondható el a Mentőállomás bolgár fázisához tartozó sírokkal kapcsolatban is.[863] A csombordi és szászvárosi temetők népessége rítusaiban teljesen eltért a maroskarnaitól,[864] habár időrendben valószínűleg egy időben élt csoportokról lehetett szó.[865] Elmondható tehát, hogy a 9. századi Erdélyben a koporsós temetkezés szokása jól ismert volt.

Következésképpen a 10–11. századi temetők népessége vagy helyben vette át ezt a szokást vagy magával hozta. Erre egyelőre nem tudunk még válasz adni, már csak azért sem, mert régészeti szempontból nehezen lehet kapcsolatot kimutatni e temetők között, nem is beszélve a temetők genetikai kapcsolatainak kérdésköréről.

A rendelkezésre álló adatok alapján a koporsós temetkezéseket elsősorban a 10. század közepétől–második felétől keltezhetjük. Régészeti kontextusuk vizsgálatakor több egyértelmű megállapítást is tehetünk. Fegyveres–lovas koporsós sír eddig csupán kettő ismert, sőt három eset kivételével koporsó nem került elő a fegyveres–lovas sírral/sírokkal tarkított temetőkből (Gyulafehérvár-Mentőállomás, Kolozsvár-Szántó utca, Bukovapuszta-IX. halom). A kolozsvári Szántó utcai temetőben előkerült egyetlen koporsós sír idegen rítusúnak számít a temetőn belül; az említett sír sajátosságai ugyanakkor az elhantolt 60 éves nő közösségén belüli privilegizált helyzetét is jelezhetik. H. Ciugudean adatai alapján hasonló jellemzőkkel bír a Mentőállomáson feltárt temető is („*ritka a koporsós temetkezés*"). Megjegyezzük, hogy ez a jelenség nemcsak Erdélyre, hanem az egész Kárpát-medencére vonatkoztatható.

A gyulafehérvári temetők sorában – az említett Mentőállomás lelőhelyen kívül – koporsós temetkezés ismert még a Brânduşei utca két sírjából, illetve a Vadászok utcája, valamint a Császár forrásánál feltárt temetkezőhely egy-egy sírjából is. E temetőkben vagy nyoma sincs fegyveres–lovas rétegnek vagy pedig csak kis létszámú ez a réteg. Ezen nekropoliszok egyik fő jellemzője a kő–mészkőpakolásos, valamint a fordított, elsősorban K–Ny-i tájolású sírok jelentős aránya.

Várnépi 11. századi temetkezésekből – elsősorban Vajdahunyad-Kincseshegyről – ismert nagyobb számban koporsós temetkezés. Az 55 sír közül 6 sírból ismerjük koporsó maradványait, ellentétben a várfalvi hasonló jellegű temetővel, amelyből csupán egyetlen eset ismert.

A Szilágyságban feltárt 10–11. századi temető (Zilah-Pálvár) kapcsos koporsós temetkezéseinek (6–8. sír) nem leltük párhuzamát a kutatott területeinken. Hasonló korú temetőből egyáltalán nem ismerünk hasonló jellegű temetkezést, de ezt akár a kutatás állapotával, a megfigyelés vagy esetleg a dokumentáció hiányos voltával is magyarázhatjuk. Amit nehezen lehet értelmezni, az a hatalmas űr, amelyet a Partium és a Bánság területe jelent. Az Alföld K-i nyúlványához tartozó terület jelentős számú lelőhelyéről egyetlen eset ismert csupán (Bukovapuszta-IX. halom), félő ugyanakkor, hogy nagyon sok lelőhelyet ebben a régióban sem tártak fel szakszerűen.[866]

Még ritkábbnak tarthatóak a fakamrás sírok (Gyulafehérvár-Mentőállomás), illetve a nyírfakéreg deszkák sírokban való megjelenése (Gyulafehérvár-Mentőállomás, Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír).

IV.3.2. Mészkőlap-, kő- és/vagy téglapakolásos, kő- és/vagy téglakeretes sírok [28. kép]

A kutatott területünkről származó 10–11. századi temetkezések egyik jellegzetes elemének tekinthetjük a mészkőlap-, kő- és/vagy téglapakolásos sírokat. Majdnem harminc évvel ezelőtt Tettamanti Sarolta az alábbi sorokat írta le: „*A téglasírok* [nagyon sok változatban – a szerző megjegyzése] *mind templom körüli temetőkben fordulnak elő, kivéve Gyulafehérvárt* (389). *Egyébként csak itt és Bátán találhatóak római kori téglák a sírokban.*".[867]

[860] Dankanits–Ferenczi 1959, 605–612.
[861] Luca–Pinter 2001, *Taf.* 64. 4.
[862] Schuster 1867, 3–16; Anghel–Ciugudean 1987, 179–196; Simina 2002, 1–16.
[863] Ciugudean 1996, 5–7.
[864] Nagyon sok a vita e temetők időrendje körül is. A legtöbb szerző a 9–10. századra keltezi a csombordi temetőt, azonban egyes tanulmányok a csombordi népességet egy a magyarok 907-es pozsonyi győzelmét követően Erdélyben letelepített közösségnek tartják. A szászvárosi temetőrész 11 sírját viszont teljesen jogosan a 8–9. századra datálták (Dankanits–Ferenczi 1959, 605–612; Madgearu 2001, 190–194; Luca–Pinter 2001, 113).
[865] A régészek által kreált két csoport (a pogány rítusú „Maroskarna" és a keresztény „Csombord") sírjaiban azonos típusú tárgyak is előkerültek, amelyek a két csoport időrendi párhuzamosságát bizonyíthatják. A problémáról jóval bővebben lásd az V. fejezetet (vö.: Gáll 2006a, 375–396).
[866] A Magyarországhoz tartozó Bihar területéről (Hajdúdorog-Temetőhegy, Hajdúdorog-Gyulás), illetve a Tisza középső szakaszáról (Hódmezővásárhely-Szakálhát, Nádudvar-Mihályhalom, Szabadkígyós-Pálliget, Szarvas-Káka, Szentes-Szentlászló, Szentes-Borbásföld) szép számmal ismertek koporsós temetkezések (Tettamanti 1975, 105).
[867] Tettamanti 1975, 95.

Tettamanti elkövette azonban azt a sajnálatos hibát, hogy nem vette észre a sírokban a kőtöredékek kereszteződését római tégla- vagy mészkőlapokkal, illetve -töredékekkel. Ezzel a kérdéssel nem is foglalkozott, bár remek tanulmányában később kijelentette hogy „*…még a kolozsvári, marosgombási és sárbogárdi temetőben temetkeztek biztosan magyar, illetve csatlakozott török népek*”.[868] Ugyanakkor a következtetésekben – ami talán kiindulópontként is szolgálhatott volna e korszak kutatásában – megjegyzi: „*…a kőpakolást s egyéb kőkonstrukciók alkalmazását a magyarság idegen temetési rítusból vehette át*”.[869]

A kutatott három régióban csupán egyetlen mikrorégióból ismerünk ilyen jellegű temetkezéseket a 10–11. századból. A gombási sírok esetében megemlítik, hogy nagy homokköveket találtak a koponyáknál és a lábaknál, azonban ezekkel az adatokkal dokumentáció hiányában nem nagyon tudunk mit kezdeni. Kolozsvár esetében nem szokványos temetkezési szokásokat dokumentáltak, ezek jellegükben el is térnek a gyulafehérvári síroktól. Tehát úgy tűnik, hogy biztosan csak a Gyulafehérvár környéki temetőkből ismerünk igazoltan ilyen jellegű temetkezéseket.

Az itt feltárt temetkezések vizsgálata során a következő csoportokat tudtuk elkülöníteni:

1. Kő vagy kövek a sírban, valószínűleg rituális célzattal.
1.1. Kő-, mészkő- és tégladarabok a sír földjében, rendszertelenül: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 55., 58–59., 75., 79., 89., 93., 101–102., 110., 119., 132., 138–139., 143., 149., 152., 155–156., 164., 179., 197., 208. és 220. sír.
2. Kőszerkezetek a sír teljes felületén.
2.1. Egyetlen nagyobb mészkő- vagy márványlap a síron (esetleg kisebb méretű töredékek mellette): Gyulafehérvár-Brânduşei utca 14. (márványlap), 29., 55., 57., 159., 189. és 219. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás.
2.2. Kettő–négy db mészkőlap a síron: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 1., 18., 25., 37–39., 41., 44–45., 52., 56., 116., 120., 124., 160. és 219. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás.
2.3. Kisebb méretű mészkőlapok töredékei a síron (néhány esetben rendszerezettséget, illetve egy vagy több nagyobb méretű követ is regisztrálhattunk a sírokban):[870] Gyulafehérvár-Brânduşei utca 5., 23., 30., 40., 43–45., 52., 69–71., 81–82., 109., 158., 181., 187., 189. és 219. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás.
3. Kősor a sír valamelyik felében: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 20., 69., 95., 129., 214. és 217. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása és Vadászok utcája, Kolozsvár-Zápolya utca 3. sír.[871]
4. Mészkő a halott feje alatt (lásd még alább): Gyulafehérvár-Brânduşei utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír és Maroskarna „B” 11. sír.
5. Téglakeretes sír: Gyulafehérvár-Mentőállomás.

A Gyulafehérvár-Császár forrásánál előkerült kő- és téglapakolásos sírokat – mivel közöletlenek – nem tudjuk rendszerezni, ezért nem is tudtuk besorolni őket egyik csoportba sem.

Sajnos a kőszerkezetes/kőpakolásos sírokkal tarkított temetők közül csupán egyet (Gyulafehérvár-Brânduşei utca) közöltek. Ebben az esetben a rendelkezésünkre álló 229 sír közül összesen 42 esetben konstatáltak kőpakolást/kőszerkezetet vagy pusztán köveket a sírokban. Ez a temetőrészek sírjainak 18,34%-a.

A kőpakolásos temetkezések fő jellegzetességeként említhető a csontvázak sok esetben a Ny–K-i iránnyal ellentétes tájolása. A Gyulafehérvár-Brânduşei utcában feltárt temető kőpakolásos sírjainak csontvázait számos esetben tehát fordított, K–Ny-i tájolásban temették el (5., 14., 25., 30., 41., 43–44., 56., 109., 120. és 159. sír).

A további gyulafehérvári temetőkben előforduló kőpakolásos sírok tájolásáról sajnos nincsenek adataink, viszont a már említett 10. századi temetők mindegyikében került elő K–Ny-i tájolású sír. A 11. század második felére datálható – Vadászok utcájában található – nekropoliszban viszont már csak Ny–K-i tájolás fordul elő. Azonban arról, hogy e temetők sírjaiban a két szokás hány esetben fordul elő ugyanabban a sírban, sajnos semmilyen értesülésünk sincs.[872]

Másik jellegzetességük, amely egyedülállóvá teszi ezt a csoportot, területi elterjedésük. A kutatott területünkről kőpakolásos sírokat mindmáig csak Gyulafehérvárról ismerünk teljes bizonyossággal, a 11. században elterjedő téglakeretes-fülkés sírok azonban már az Alföldhöz tartozó 11. századi Öthalom-Die Schanzen templom körüli temetőjében is megtalálhatóak.[873]

Gyulafehérvár ebből a szempontból majdnem egyedülálló helyzetét nem lehet csak azzal magyarázni, hogy a római uralom alatt létrejött Apulum területéről jelentős számú kőből/mészkőből faragott épületmaradvány állt a rendelkezésre. Az ezekben a temetőkben előkerült lovastemetkezések esetében egy kivétellel nem figyelték meg a szokást, nem is beszélve arról, hogy a volt Napoca közvetlen közelében feltárt lovas–fegyveres temetőkben

[868] Tettamanti 1975, 95.
[869] Tettamanti 1975, 112.
[870] 44–45., 52. (2.2), 69. (1.3), 181. (2.1), 189. és 219. sír (2.1).
[871] A gyulafehérvári Brânduşei utcai sírokban megfigyelt jelenségeket tárgyaltuk, a kolozsvári sír esetében azonban egyértelmű Kovács leírása alapján hogy *„a sírüreg különösen a fejnél és a bal oldalon nagyobb kavicskövekkel volt kirakva”* (Kovács 1942, 92).
[872] Blăjan et al. 1990–1993, 273; Ciugudean 1996, 5–8; C.c.a. 2002, 33.
[873] Pap 2002, 177–194.

nem ismert ilyen jellegű szokás, annak ellenére sem, hogy ezek a római temető mellett kerültek elő. A Zápolya-utcai 3. sír temetkezésének sírgödre lényegében csak kavicsokkal volt kirakva.

A kőszerkezetes/kőpakolásos sírok sűrűsége a gyulafehérvári Brânduşei temetőn belül azt jelenti elsősorban, hogy ezt a szokást a gyulafehérvári temetők egyik fő jellegzetességeként tarthatjuk számon, a szokás megjelenésének háttere ugyanakkor további magyarázatra szorul.

Arról, hogy milyen sűrűn vannak jelen az ilyen típusú sírok a többi gyulafehérvári temetőben, arról – a már említett közöletlenségük miatt – sajnos nincs pontos információnk. Az előzetes közleményekben megjelent adatok alapján azonban a számuk jelentős kellett, hogy legyen. A Mentőállomáson feltárt temetőben állítólag a sírok 35%-át a kő- és/vagy téglapakolásos/keretes sírok teszik ki. Ha tehát 1195 feltárt sírral számolunk, akkor legalább 415 kő- és/vagy téglapakolásos/keretes sír kerülhetett elő a kora középkor egyik legnagyobb erdélyi temetőjéből. Kérdéses marad ugyanakkor, hogy ezek közül a sírok közül valójában hány olyan temetkezés volt, amelybe csupán kavicsokat vagy kőtöredékeket hajítottak. Az ilyen sírok gyakoriak lehettek a Vadászok utcai temetőben is, de ezt a szokást regisztrálták a Császár forrásánál feltárt sírokban is.[874]

A Brânduşei utcai temetőben előkerült kőpakolásos sírok melléklete szegényes, ellentétben a Mentőállomás temetőjével. A közölt adatok alapján e temető sírjainak leletanyaga viszonylag sokszínű és gazdag,[875] a temetkezési szokások alapján azonban alapos indokunk van más eredetű népesség temetkezéseire gondolni. A kő- és/vagy téglapakolásos/keretes sírok mellett ismertek fegyveres–lovas, illetve fegyveres sírok, ezeknek száma mintegy félszázra tehető.[876]

A kő- és/vagy téglapakolásos, valamint kő- és/vagy téglakeretes sírok időrendjét közöletlenségük miatt nem tudjuk pontosan meghatározni. Leletanyaguk alapján egyértelmű, hogy a Brânduşei utcai két temetőt a 10–11. században használták, tehát mint látjuk, a kövek használatának szokása nyomon követhető a keresztény században is. Lényeges megfigyelés e temető esetében az a jelenség, hogy rituális célzattal a gödörbe helyezett köveket csak a 11. századi temetőrészből dokumentálhatunk, míg a kőpakolás szokását mind a két évszázad temetkezései esetében nyomon követhetjük, azonban a 11. században ez jóval kisebb számban adatolható.

A 10. század közepétől datálja az ásatója a Mentőállomás III. temetőjét is.[877] A Császár forrásánál előkerült 129 sírt is a 10. század második felétől lehet keltezni, legalábbis a sírok mellékletei alapján.[878]

Egyértelműen későbbiek a Vadászok utcájában feltárt sírok.[879] Ez azért is érdekes, mivel a Vadászok utcájában biztosan csak tégla-/kőkeretes sírokat találtak, egyetlen egyszerű, kőpakolásos sír sem ismert már e temetkezőhelyről, tehát nem kizárt, hogy a téglapakolás mintegy előzménye lehetett a tégla- vagy kőkeretes szerkezeteknek.

A kő- és/vagy téglapakolás/keretelés szokása más területekről, így az Al-Duna vidékéről is ismert. Az ilyen szempontból is vizsgálható – Al-Duna vidékén feltárt – 6–10. századi birituális temetőket proto-bolgár és szláv népesség hagyatékának határozták meg.[880]

Kőpakolásos sírok nagy számban kerültek elő a dobrudzsai Hisztria-Capul Viilor birituális temetőjéből.[881] A csontvázas temetkezések közül 17 sírt lehet a kő- és/vagy téglapakolásos/keretes sírok közé sorolni. Nagyobb részben kőpakolásos, néhány esetben azonban kő/téglakeretes, illetve kőpakolásos/kőkeretes sír ismert. Tájolásuk É–D és ÉNy–DK, valamint ÉÉNy–DDK-i irányú. Ismert azonban 6 kőpakolásos-kőkeretes K–Ny-i tájolású sír is. Két Ny–K-i tájolású sír esetében kőpakolást regisztráltak.

A Devnja 1. számú temetőjéből is jelentős számú kőpakolásos, valamint kő-/téglakeretes sír ismert.[882] Az 53 csontvázas sír közül 39 kő- és/vagy téglapakolásos/kő-

[874] Ciugudean ezt írja: *„b..morminte acoperite cu bucăţi de piatră şi ţegule romane, aşezate în 1-2 rânduri suprapuse, uneori chiar cu fragmente arhitecturale de dimensiuni apreciabile (cca.35%)" („kődarabokkal, illetve római mészkőlapokkal lefedett sírok, egyesek esetében jelentős méretűek (kb. 35%)")*. Később: *„se constată diversificarea tipurilor de morminte….apărând morminte acoperite cu un strat de pietre şi fragmente de cărămizi…" („változatosabbak lesznek a sírtípusok…megjelennek a kő- és téglapakolásos sírok")*. Blăjan és munkatársai ezt írják: *„…a două grupe de morminte:…b.cu amenajări de pietre în jurul scheletului" („a két sírcsoport: …b. a csontvázat körülrakták kövekkel")*; Blăjan szerint: *„…sau înconjurat cu un patrulater ridicat din cărămizi fragmentare şi bolovani de calcar refolosite" („kő-téglakeretes négyszög, amelyet töredékes téglákból és újra felhasznált mészkőlapokból építettek")* (Blăjan et al. 1990–1993, 273; Ciugudean 1996, 8; C.c.a. 2002, 33).

[875] Az arany hajkarikák mellett (amelyből 4 db ismert), meg lehet említeni a különböző gyöngysorokat, szőlőfürtcsüngős és négygömbös ezüst fülbevalókat, ezüst hajkarikákat, karpereceket, valamint a gyűrűk nagy számát.

[876] Személyes adatgyűjtés, amelyet Radu Harhoiunak köszönhetek. 47 sírból került elő nyílcsúcs és tegez, 9 sírból íjcsont, 3 sírból balta és összesen 9 sírból ismert lovastemetkezés.

[877] Sodrott huzalnyakperecek, S végű hajkarikák, fejesgyűrűk, sodrott huzalgyűrűk, sodrott huzalkarperecek, négygömbös fülbevaló, szőlőfürtcsüngős, granulációs öntött fülbevaló, gyöngyök kerültek innen elő.

[878] Edények a sírban, gyöngyök, szőlőfürtcsüngős fülbevaló, hajkarikák, sodrott nyakperecek, gombok, bronz mellkeresztek, kések, borotva, csiholó.

[879] Ezeket a Római Fürdőnél előkerült S végű hajkarikák, sodrott huzalnyakperecek alapján lehet későbbre keltezni, a Vadászok utcájában a sírokat sírobulusok keltezik a 11. századra.

[880] Fiedler 1992, 151.

[881] Zirra 1963, 355–412.

[882] Dimitrov 1971, 57–76.

keretes, legtöbb közülük kőpakolásos. Többségük É–D-i tájolású, azonban ismertek D–É-i és K–Ny-i tájolású sírok is. A Ny–K-i tájolási forma ismeretlen a devnjai nekropoliszból.

Jóval szélesebb a skálája a kő- és/vagy téglapakolásos temetkezéseknek a Devnja 3. számú temetőjében.[883] A 85 csontvázas sír közül 21-ben figyeltek meg nagyon változatos kő- vagy téglakonstrukciót: a 30., 67. és 105. sírok kőszarkofágok, a 76. sír téglakazettás, a 123. temetkezés kőpakolásos és téglakeretes, a 132. pedig téglapakolásos. A 131. gyermeksír gödrének két szélét két sor téglával rakták ki, a sírt kőpakolás fedte. A többi temetkezés egyszerű kőpakolásos, a 67. sír esetében pedig szarkofágot és kőpakolást egyszerre konstatáltak a feltárók. A fő tájolási forma itt is É–D maradt, ismert azonban Ny–K-i tájolás is (7 alkalommal), de előkerült egy D–É-i irányítású sír is. Felhívnánk a figyelmet arra a tényre is, hogy a téglapakolásos-kazettás, szarkofágos sírok mind Ny–K-i tájolásúak és egy csoportban kerültek elő egy olyan, ugyancsak Ny–K-i tájolású sírcsoporttal, amelynek fő jellemzője a koporsó használata volt. Egyértelmű, hogy jelentősen különbözött a kőpakolásos, É–D-i tájolású csoport (amelyben egy D–É-i tájolású sír is helyet kapott), a téglakazettás, szarkofágos, Ny–K-i tájolású csoporttól. Arra a kérdésre, hogy genetikailag volt-e köze a két csoportnak egymáshoz, egyelőre nem tudunk válaszolni, de nem zárható ki az időrendi eltérés vagy éppen a társadalmi státuskülönbség sem a két csoport között.

Jóval kevesebb (összesen 3) kő- és/vagy téglapakolásos/kőkeretes, Ny–K-i tájolású temetkezést ismerünk Sultanáról.[884]

A kő- és/vagy téglakonstrukciós sírok legnagyobb része a Dunától D-re „fordított tájolású". E temetők esetében nagyon sok hamvasztásos sír is ismert, amely ugyancsak kőkeretes, téglakeretes vagy kőpakolásos volt (így Histria, Devnja 1–3, Sultana, Várna).[885] A csak hamvasztásos temetkezéseket tartalmazó razdelnai temetőben nagy mennyiségben fordul elő a kő- és/vagy téglapakolás, de még inkább a kőkeret a sírokon.[886]

Kőpakolás vagy a gödör kirakása kövekkel ismert például Ptuj lelőhelyéről is.[887] A Balkánon ezeknél későbbi, 11–12. századi temetőkben is megtaláljuk a téglakeretes sírokat (időben párhuzamosan a Kárpát-medencei temetkezésekkel). Ilyen jellegűek az olyan téglalapokkal körülvett macedóniai sírok is, mint Kocsani-Crkviste 105. vagy Vitolište 31. sírja.[888] Amit azonban szeretnénk nyomatékkal hangsúlyozni, hogy e régióban is eltűnnek az úgynevezett kő- és téglapakolásos temetkezések a 11. században.

Fontos adalék, hogy az al-dunai kőpakolásos rítus és a fordított tájolás szokása nagymértékben összefügg, a két szokás gyakorta figyelhető meg ugyanazon sírban.

A Kárpát-medence Ny-i feléből is számos adatunk van kő- és/vagy téglapakolásos/keretes temetkezésekre. Zalakomár-Lesvári dűlőről 8–9. századi sírkamrás sírokat is ismerünk, innen azonban hiányoznak a kőpakolásos temetkezések.[889] A temető egyik férfi kamrasírjában egy kupacban voltak egy másik személy hamvai, amely újabb bizonyítéka lehet a szláv feleségáldozatnak. Kőpakolásos sírok ismertek ugyanakkor Sopron-Présháztelep 9. századi temetőjéből (7., 10. sír),[890] illetve Zalavárról. Ez utóbbi sírokat a 9. századtól a 10. század közepéig keltezték.[891] Ugyancsak kőpakolásos sírokat ismerünk Keszthely-Fenékpuszta 9–10. századi nekropoliszának 7 sírja esetében,[892] de megemlíthetjük Krungl temetkezéseit is.

Északabbra kő- és/vagy téglapakolásos/keretes temetkezések egész sorozatát ismerhetjük leginkább Hruby művéből: Stare-Mesto temetkezései mellett Nové Dĕdiny, Uh. Brodé, Libici, Malenovice stb. lelőhelyeiről került elő kőpakolásos temetkezés.[893] A szokásra van egyébként példánk a még távolabbi Csehországból is: Radetice sírjait az ásatója a 9. század második felére és a 10. század első felére keltezte.[894] E lelőhelyeken a feltárt sírok tájolása kivétel nékül Ny–K-i, szemben az erdélyi, illetve al-dunai kőpakolásos sírokkal, amelyeknek egy része K–Ny-i tájolású.

Vizsgálataink alapján tehát a következő következtetéseket vonhatjuk le:

1. A 10–11. századból a kutatott területünkről kő és/vagy téglapakolásos sírok csak a Gyulafehérváron feltárt temetőkből ismertek.
2. Gyulafehéváron (Gyulafehérvár-Mentőállomás) már a 10. században is ismerték a kő- és/vagy téglakeretes temetkezések szokását, amelyek későbbi temetkezé-

[883] Dimitrov 1972, 45–65.
[884] Mitrea 1988, *Fig.* 5–6, 12.
[885] Dimitrov 1974, 51–94.
[886] Dimitrov 1978, 120–152.
[887] A 271., 291., 303. sírokat említhetjük (Korošec 1950, *Obr.* 2–4).
[888] Maneva 1992, *Tab.* 10, 15.
[889] Szőke–Vándor 1983, 69–86.
[890] Tomka 1969, 68.
[891] Cs. Sós–Bökönyi 1963, 87, 159.
[892] Cs. Sós 1961, 278, *Abb.* 4–9.
[893] Hruby 1955, *Obr.* 7, 9, 12.
[894] Keltezési szempontból a XX. sírból előkerült S végű hajkarika jelentős (Olmerová 1959, 227–254).

sekben már feltűnnek az Alföldön is. Itt jegyeznénk meg, hogy az öthalmi temetkezéseket egyértelműen a magyarországi alföldi leletsorba kell besorolnunk.

3. A kutatás jelenlegi állása szerint a kő- és/vagy téglapakolás szokása egyetlen kivételt leszámítva (Gyulafehérvár-Mentőállomás IV. kutatóárok 1. sír) nem ismert lovas–fegyveres honfoglaló magyar sírból. Átfedés e két temetkezési szokás között tehát – ismereteink szerint – lényegében nincs.
4. A kő- és/vagy téglapakolásos sírok zömmel olyan temetőkben fordulnak elő, ahol nem ismert az általánosan alkalmazott tájolási hagyomány. A halottakat különböző irányokban helyezték a sírba, a Ny–K-i tájolás mellett megtalálhatjuk a K–Ny, É–D, D–É irányokat, illetve ezeknek egyéb változatait.
5. A kő- és/vagy téglapakolásos temetkezési hagyomány előzményei jól ismertek a 10. századi Kárpát-medence Ny-i és É-i felében, illetve az Al-Duna vidékén. Az Al-Duna-vidéki temetők sírjai nagyban hasonlítanak az erdélyi kőpakolásos temetkezésekhez. Ennek ellenére nem feltétlen kell D–É-i népmozgást látni a jelenség erdélyi megjelenésének hátterében (megha ezt nem is zárhatjuk ki maradéktalanul). A szokás meghonosítója az erdélyi birituális temetők népessége lehetett, ezek kapcsolata a hamvasztásos temetők népességével pedig egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen.
6. A tipikus honfoglaló és a fordított tájolásos népességek együttélése, a két eltérő hagyománnyal rendelkező csoport keveredése tehát nem zárható ki, ugyanakkor ennek régészeti nyomai egyetlen esetben mutathatók ki: a fent említett Mentőállomás III. temetőjének IV. kutatóárkában feltárt 1. sír esetében. A Mentőállomáson feltárt két eltérő hagyományra visszavezethető csoport megléte (a tipikus honfoglaló fegyveres lovasréteg és a kőpakolásos, fordított tájolású sírcsoport) együttélésre, keveredésre utalhat.
7. A kő- és/vagy téglapakolást és a kisebb-nagyobb kő- és téglatöredékek sírba helyezését, sírba dobását ugyanakkor két különböző szokásként értékelhetjük. A Brânduşei utca két temetőrészének elemzése révén eléggé egyértelművé vált, hogy míg a kő- és/vagy téglapakolás elsősorban a 10. század szokásai közé sorolható (bár ritkábban ugyan, de előfordul a 11. században is), addig a kövek rituális sírba helyezése, sírba dobása majdnem kivétel nélkül a 11. század specifikuma.

A kő- és/vagy téglapakolásos temetkezéseket tehát egy a magyar honfoglalókétól idegen szokásként értékelhetjük. Arra a kérdésre, hogy a sokszor fordított tájolású (itt zárójelben jegyezzük meg, hogy ez is idegen volt a fegyveres lovasok körében), kő- és/vagy téglapakolásos temetkezések szokását átvették-e vagy sem a 10. századi új hódítók, avagy éppen e népesség vette át a honfoglalók lovastemetkezési szokását, az eddigi egyetlen közöletlen temetkezés alapján, amelyben megtalálható mind a három említett szokás, egyelőre nem tudunk válaszolni [50. kép].

IV.3.3. A fej feltámasztása

Ahogyan már említettük, a fej kővel való feltámasztására csak az Erdélyi-medencéből van adatunk, pontosabban Kolozsvár-Zápolya utca 4. és Maroskarna „B" 11. sírjai esetében.[895] Egy téglával támasztották alá a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai 25. sír csontvázának fejét is.[896]

László Gyula tipikus honfoglaló szokásnak minősítette a jelenséget (szerinte a kő vagy a tégla a nyerget helyettesítette), Vékony Gábor pedig kabarnak.[897]

E három esetből két alkalommal fegyveres (szablyás) férfi sírjáról van szó (Kolozsvár, Maroskarna),[898] a harmadik, gyulafehérvári sír melléklet nélküli, K–Ny-i tájolású.

Hasonló jelenséget a 9. század második felére/felétől keltezett csombordi temetőben is észleltek, ugyanis az 1. és 6. sír egyéneinek koponyája alá ugyancsak követ helyeztek.[899] Zalavárról is ismerünk olyan eseteket, amikor a csontváz fejét téglával támasztották alá.[900] Párhuzamokat ismerünk ugyanakkor Morvaország területéről, Stare Mestóból is.[901] Következésképpen nem zárható ki tehát, hogy a két 10. századi „kőpárnás" fegyveres temetkezésünk szokását átvett kulturális hatásként értékelhetjük.

Hasonló rítusú temetkezéseknek tarthatók az állatcsontra feltámasztott (Szalacs 4b. sír), illetve valamilyen szerves anyagra helyezett koponyák (Temesvár-Csóka erdő 9. sír). Egy fadarabbal támasztották fel a fejét a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai 64. sír halottjának.[902] Az ilyen jellegű temetkezéseknek tehát egész sorozata ismert, amelyet több mint 35 évvel ezelőtt értékelt Tettamanti Sarolta.[903]

[895] Kovács 1942, 92–97; Horedt 1966, 282, *Abb.* 19. 11, *Abb.* 23. 1–10.
[896] Dragotă–Brânda 2001, 294, *Pl.* IV. (M. 1).
[897] Vékony 1988, 123; László 1997, 350.
[898] A maroskarnai sírban eltemetett 55 éves *maturus–senilis* egyén I. G. Russu embertani meghatározása alapján nordikus típus.
[899] Dankanits–Ferenczi 1959, 605–612.
[900] Tettamanti 1975, 96.
[901] Hruby 1955, *Obr.* 7. V. 1, 9.
[902] Dragotă et al. 2005, 203.
[903] Tettamanti 1975, 90.

IV.4. A CSONTVÁZ HELYZETE A SÍRBAN [175–179. KÉP]

IV.4.1. A karcsontok helyzete [175–178. kép]

A karok helyzetének vizsgálatakor figyelembe kell vennünk olyan okokat, amelyek egyáltalán nincsenek objektív kapcsolatban a test (ezen belül a karcsontok) sírba helyezésekor elfoglalt pozíciójával (ilyen például a test bomlási folyamata). A karcsontok helyzetét a sírközlések alapján 17 pozícióba soroltuk, amelyeket pedig 5 főcsoportba ötvöztünk:

I. pozíció. A kezek kinyújtva a test mellett: 135 eset (L. 16–17, 20, 42, 52–53, 56, 71–72, 75, 87, 100, 103, 106, 111, 118, 120–121, 128, 131, 133–134, 137, 143, 148, 151–153, 156).

II. pozíció. A jobb kéz a test mellett kinyújtva, a bal pedig 90°-ban behajlítva: 22 eset (L. 42, 52–53, 88, 100, 106, 131, 143, 152–153).

III. pozíció. A bal kéz a test mellett kinyújtva, a jobb pedig 90°-ban behajlítva: 17 eset (L. 42, 53, 100, 106, 131).

IV. pozíció. Mindkét kéz 10–20°-ban behajlítva, a medence peremére helyezve: 14 eset (L. 42–43, 53, 56, 65, 121, 134).

V. pozíció. A jobb kéz kinyújtva a test mellett, a bal pedig 45°-ban behajlítva: 27 eset (L. 42, 53, 72, 75, 133–134, 143, 151).

VI. pozíció. A bal kéz kinyújtva a test mellett, a jobb pedig 45°-ban behajlítva, a medencére helyezve: 21 eset (L. 42, 53, 72, 75, 88, 100, 121, 131, 143).

VII. pozíció. A két kéz a kulcscsontokra behajlítva vagy egymáson átrakva kb. 22–45°-ban: 9 eset (L. 42, 56, 88, 143, 151–152).

VIII. pozíció. A jobb kéz a mellcsontra hajlítva 45°-ban, a bal pedig a medencére helyezve 90°-ban: 4 eset (L. 53, 143, 151).

IX. pozíció. A jobb kéz a medencére hajtva 45°-ban, a bal pedig 90°-ban ugyancsak a medencére hajtva: 6 eset (L. 42, 134).

X. pozíció. A jobb kéz 45°-ban a medencére helyezve, a bal kéz pedig a mellcsontra 45°-ban: 4 eset (L. 42, 133–134, 151).

XI. pozíció. Jobb kéz a mell/kulcscsontra helyezve, a bal kéz pedig kinyújtva a test mellett: 4 eset (L. 42).

XII. pozíció. A jobb kéz egyenesen a test mellett, a bal pedig a mellcsontra hajlítva: 2 eset (L. 42).

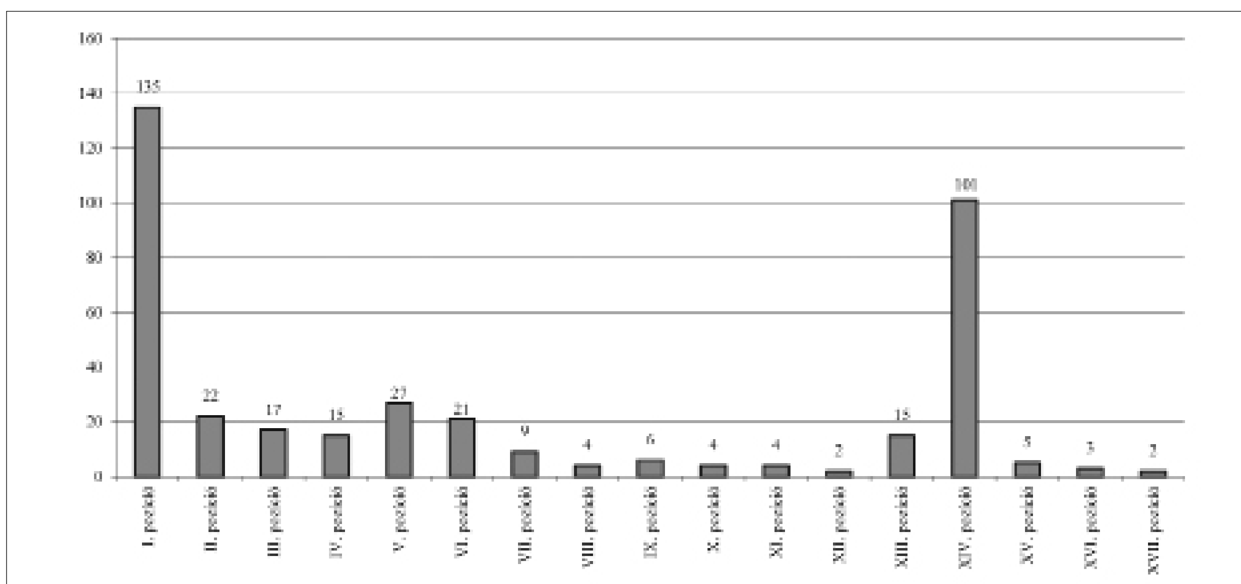
XIII. pozíció. Ölbe vagy karba tett kezek: 15 eset (L. 42, 106, 129, 131, 134, 143, 151).

XIV. pozíció. Az ágyékcsigolyák vagy a keresztcsont felett kereszt alakban egymásra fektetett kezek; a kezeket összekulcsolták vagy egymás mellett hagyták, esetleg egymásra helyezték: 101 eset (L. 42, 52–53, 56, 103, 119, 131, 133, 143, 151–152, 156).

XV. pozíció. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig 45°-ban a medencére helyezve: 5 eset (L. 56, 143, 151).

XVI. pozíció. A jobb kéz könyökből 90°-ban behajlítva, a bal kéz pedig a kulcscsontra vagy a mellcsontra hajtva: 3 eset (L. 100, 143).

XVII. pozíció. A jobb kéz 45°-ban a mellcsontra helyezve, a bal pedig 45°-ban behajlítva a medencére: 2 eset (L. 42, 56).

175. kép. A karhelyzetek variációinak mennyisége

A karhelyzet-variációkat tehát nagyobb öt nagyobb csoportba ötvöztük:

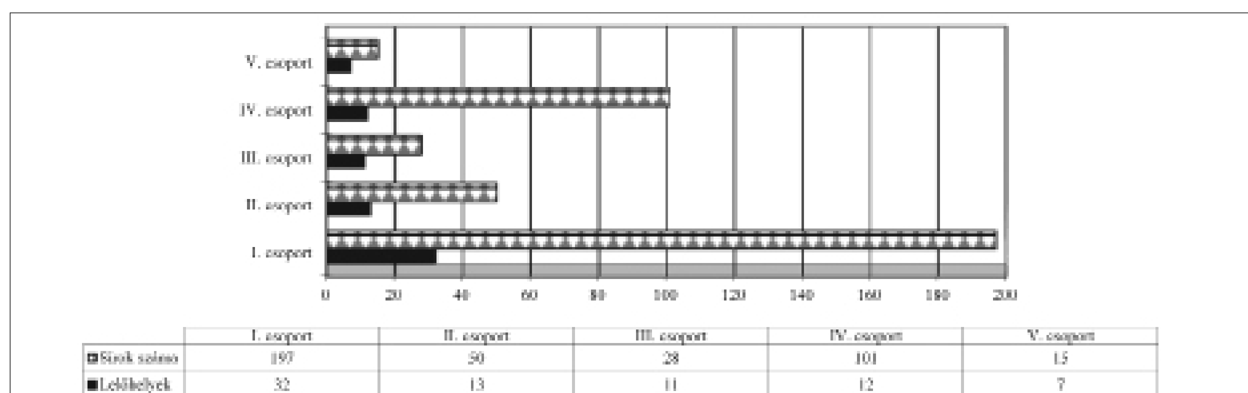
Az I. csoportba az I., IV., V. és VI. karhelyzet-variációkat soroltuk. Ez a csoport gyakorlatilag a test mellett kinyújtott kezeket mutató pozíciókat foglalja magában, amelynek során több együttes ok hatására az alkarcsontok a medencecsontra vagy annak peremére is kerülhettek. Ilyen lehetett a lepelbe való csavarás, vagy a test bomlása miatt bekövetkező különböző elmozdulások. A 32 lelőhelyről dokumentált 391 esetből 197 ehhez a csoporthoz sorolható (50,38%).

A II. csoportba a II., III., IX. és XV. karhelyzet-variációk tartoznak. Ebben az esetben az egyik kart kinyújtották a test mellett, a másikat pedig a hasfalra helyezték, könyökből 90°-ban behajlítva. E csoport esetében 50 esetet ismerünk 13 lelőhelyről (12,78%).

A III. csoportot a mellre helyezett egyik vagy mindkét kar jellemzi. Ebbe a csoportba soroljuk a VII., VIII., X., XI., XII., XVI. és XVII. karhelyzet-variációkat. Mintegy 28 esetet ismerünk 11 lelőhelyről (7,16%).

A IV. csoportba a XIV. karhelyzetet sorolhattuk, vagyis amikor az ágyékcsigolyákon vagy a keresztcsont felett kereszt alakba fektették vagy pedig egymásba kulcsolták a kezeket. Ugyancsak ebbe a csoportba soroltuk azokat a helyzeteket, amikor az egyik kar a test mellett volt kinyújtva, a másik azonban 45°-ban a medencére hajlítva, az előző kéz irányában, amit ritkán még át is kulcsolt. 12 lelőhelyről mintegy 101 ilyen esetet tartunk számon (25,83%).

Az V. csoportba a XIII. karhelyzetet sorolhatjuk (ölbe vagy karba tett kezek). 15 ilyen esetet ismerünk 7 lelőhelyről (3,83%).

	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport	V. csoport
Sírok száma	197	50	28	101	15
Lelőhelyek	32	13	11	12	7

176. kép. A karhelyzetek csoportvariációinak mennyisége

A sírok leletanyagát vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az I. csoportba tartozó sírok közül kerülnek ki elsősorban a fegyveres–lovas sírok, de mindezt távolról sem lehet általánosnak és törvényszerűnek tekinteni: 14 esetet ismerünk, amikor a lovas–fegyveres csontváznak egyszerűen a test mellett volt kinyújtva a karja, ami alapján a temetkezés az első csoportba tartozott. Ehhez hozzásorolható az a 4 eset (női vagy férfi lovastemetkezések), amelyek nem tartalmaztak fegyvert. Az I. csoport sírjainak egy jó része (18 temetkezés) lovas–fegyveres temetőkből ismert (Kolozsvár-Szántó utca, Kolozsvár-Zápolya utca, Gyulavarsánd-Laposhalom, Hodony-Pocioroane, Marosgombás, Maroskarna „B” temető, Nagyvárad-Szálka terasz, Nagyszalonta, Németszentpéter-G.A.S. területe, Óbesenyő-I. halom, Óbesenyő-VI. halom, Sikló-Gropoaie, Szászváros-Pemilor domb, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-VIII. halom, Vejte), azonban jelentős számú azon azon temetők vagy temetkezések sora is, ahonnan egyáltalán nem ismert fegyvermelléklet vagy lóáldozat (10 ilyen temetőt ismerünk: Gyulafehérvár-Brânduşei utca – 10–11. századi temetőrészek, Gyulafehérvár-Poklisa, Kismajtény, Pusztavizezsdia-X. halom, Szalacs, Szerbcsanád-görög keleti szerb hitközség földje, Újszentes-Elkerülő, Vajdahunyad-Kincseshegy, Várfalva-Jósika Gábor kertje, Zilah-Pálvár). Ezek egy része a 11. századra keltezhető temető (Gyulafehérvár-Brânduşei utca – 11. századi temetőrészek, Gyulafehérvár-Poklisa, Vajdahunyad-Kincseshegy, Várfalva-Jósika Gábor kertje).

Fordított az arány a II–V. csoport sírjaiban, ugyanis ezekben már jóval kisebb mennyiségben ismertek fegyveres–lovas temetkezések. A II. csoportból 4 esetben ismert ilyen típusú temetkezés, a III. csoportban pedig egyetlen esetet sem regisztrálhatunk. A IV. csoportból 5 alkalommal ismert fegyveres–lovas sír, szemben az V. csoporttal, amely esetében mindössze egyetlen alkalommal dokumentáltak fegyveres sírt, egyetlen alkalommal lovastemetkezést (Sikló 9. női sír).

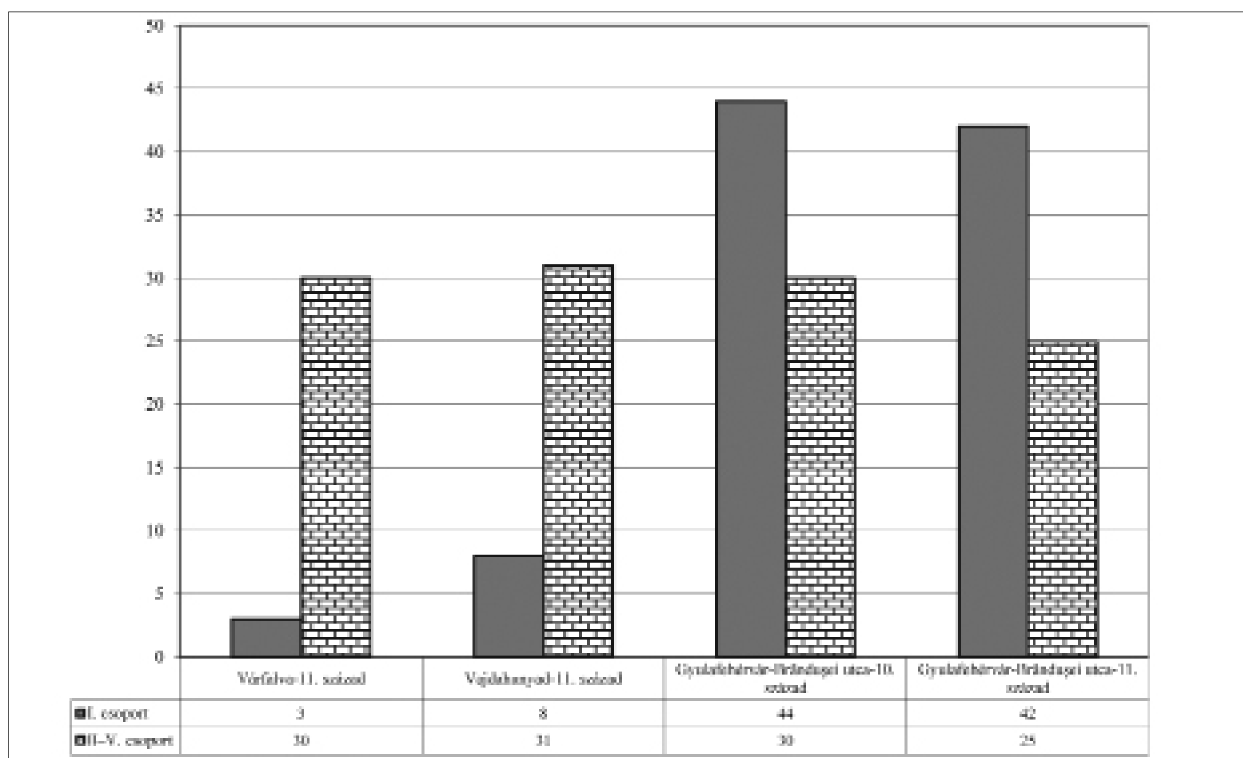
A felsorolt adatok alapján a következő következtetéseket vonhatjuk le:

1. Az I. csoport karhelyzet-variációit elsősorban a 10. századra datálható fegyveres-lovas temetőkből is-

merjük, ugyanakkor dokumentálták ezeket a lovas–fegyveres temetkezést nélkülöző sírmezők esetében is. A szokás a későbbi, 11. századi temetőkben kezd ritkulni (a vajdahunyadi temetőben hat, a várfalvi temetőben pedig már csak egy eset ismert). Más esetekben (mint például a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temető 11. századi fázisa), is jóval nagyobb arányban ismert, mint a II–V. csoport. Elmondható, hogy a kora Árpád-kori temetőkben is a test mellett kinyújtott karok képezik a legnagyobb csoportot.

2. Ezzel ellentétben nagyobb számban jelentkeznek a II–V. csoport variációi a 11. századra datálható erdélyi temetőkben (Gyulafehérvár-Brânduşei utca: 25, Vajdahunyad: 31 sír, Várfalva: 30 sír). Ezek előzményeit ugyanakkor mindhárom régióból ismerjük, jelentősebb mennyiségben a 10. századi Alföld lovas–fegyveres temetőiből (Nagylak, Nagyszalonta, Sikló, Sajtény), ami kizárja, hogy regionális jellegzetességeket lássunk a későbbi erdélyi temetkezésekben. Azt is szükséges hangsúlyoznunk, hogy például a nagylaki vagy a sajtényi temetők a 10. század második felére datálhatók. Leszögezhető tehát, hogy a II–V. csoport karhelyzet-variációi ismertek a 10. században is. Egy olyan lovas–fegyveres temetőben, mint a nagylaki, az I. csoportba tartozó kartartásokat csak az 5. és 6. sír esetében regisztrálták, a bizánci hatásnak tartott karhelyzetek pedig elsősorban fegyveres–lovas sírokból váltak ismertté (9., 11. és 13. sír). Hasonlóan jelentős az aránya a II–V. csoportokhoz tartozó karhelyzet-variációknak a siklói temetőben is (2., 5–7., 9. sír).

A jövőben érdemes lenne elvégezni a Kárpát-medence 10–11. századra keltezhető temetőiben dokumentált kartartások összehasonlító elemzését, ez ugyanis akár annak eldöntésében is segíthet, hogy mennyiben tarthatjuk a II–V. csoport kartartásait a bizánci kereszténység hatásának.[904] Anélkül, hogy állást foglalnánk ebben a vitában, előzetesen megállapíthatjuk, hogy a II–V. csoport karhelyzet-variációi a század közepétől kezdődően valóban ismertek a fegyveres–lovas sírokban, leginkább a Kárpát-medence D-i feléhez tartozó síkvidéki területekről (Nagyszalonta, Sikló), és D-Erdélyből (Szászváros). Számuk jelentős mennyiséget képvisel a Gyulafehérvár-Brânduşei I–II. számú temetőkben, ugyanakkor a vajdahunyadi és várfalvi 11. századi várnépi temetőkben is egyértelműen megnő az I. csoporthoz képest. Ezt a helyzetet a következő grafikán ábrázoltuk:

	Várfalva-11. század	Vajdahunyad-11. század	Gyulafehérvár-Brânduşei utca-10. század	Gyulafehérvár-Brânduşei utca-11. század
I. csoport	3	8	44	42
II–V. csoport	30	31	30	25

177. kép. A karhelyzetek csoportvariációinak összehasonlítása három temetőben

[904] Szabó 1984, 83–97.

I. pozíció	II. pozíció	III. pozíció	IV. pozíció
V. pozíció	VI. pozíció	VII. pozíció	VIII. pozíció
IX. pozíció	X. pozíció	XI. pozíció	XII. pozíció
XIII. pozíció	XIV. pozíció	XV. pozíció	XVI. pozíció
	XVII. pozíció		

178. kép. A karok helyzete a temetkezésekben

IV.4.2. Rendellenes helyzetek a sírban [179. kép]

A kutatott területeink 10–11. századi temetőiből ismert rendellenes helyzeteket öt csoportba oszthatjuk:
1. Zsugorított temetkezések (L. 42, 53, 56, 127, 133).[905]
2. Felhúzott lábakkal eltemetettek (L. 42, 103, 131).
3. Keresztbe tett lábakkal eltemetettek (L. 120).
4. Széttárt lábakkal eltemetettek (L. 43).

Hét zsugorított temetkezés közül három (Hodony-Pocioroane 16 sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 23. sír, Szalacs-Vidahegy 11. sír) melléklet nélküli sír volt, három alkalommal pedig sajnos nincs információnk a temetkezések közöletlensége miatt (Gyulafehérvár-Császár forrása 69. és 124. sír, Gyulafehérvár-Vadászok utcája 254. sír).

A 10. századra keltezhető, felhúzott lábakkal eltemetett egyének a sírok mellékletei és a bennük található áldozatok alapján jelentősen különbözhettek az előbb említett csoporttól (gazdagabb mellékletű sírok: Nagyszalonta-Halom domb 1. sír, Sikló 9. sír; szegényebb mellékletű sírok: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 3., 38., 43., 64. és 135. sír).

Hasonlóan ritkán tették keresztbe a lábakat (Óbesenyő-VI. halom 2. sír). A Kárpát-medencében is mindössze néhány lelőhelyről ismerünk hasonló szokást (Mindszent-Koszorúsdűlő 2. sír, Csekej 599. sír, Sárrétudvari-Hízóföld 231. sír és talán Püspökladány-Eperjesvölgy 601. sír).[906] Ezeket az eseteket Tettamanti Sarolta a zsugorított és a hasra fektetett vázakkal sorolta egy csoportba. A jelenség maga arra utalhat, hogy a halott lábszárait összekötözték.[907]

Gyulafehérvár-Császár forrása 86. sírjában egyedi módon a nyújtott csontváz kezeit a medencére helyezték, a lábait viszont széttárták, a bal lábszárcsontját pedig felemelték.

IV.4.3. Kettős temetkezés

A kettős temetkezés ismert, de nem túlságosan elterjedt szokás volt a honfoglalás korában. Általában egy-egy szülő és gyermeke együttes temetkezése figyelhető meg (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 22. A–B, 106–107., 149. A–B, 222. A–B sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás-gyerek, Nagyvárad-Szálka terasz XXIV. (1. A–B) és XXIX. (6–7.) sír, Vajdahunyad-Kincseshegy 16. sír). Három lelőhely (Gyulafehérvár-Vadászok utcája 107. A–B sír, Sikló-Gropoaie 3. sír, Szalacs-Vidahegy 4. A–B sír) esetében ugyanakkor két felnőtt került egymás mellé. A szalacsi 4. sírban egy 35 éves nőt és egy 60 éves férfit temettek el együtt, a nő kezét a férfi kezébe helyezték, feltehetően az intim, házassági viszony jelképeként.

A legtöbb kettős temetkezést a 10. századi második felére keltezett temetőkből ismerjük (Gyulafehérvár-Brânduşei utca, Nagyvárad-Szálka terasz, Szalacs-Vidahegy), azonban két esetben 11. századi környezetből került elő hasonló sír (Gyulafehérvár-Vadászok utcája 107. A–B sír, Vajdahunyad-Kincseshegy 16. sír). A 10. századra keltezhető temetkezéseket leletanyaguk alapján inkább a század második felére keltezhetjük.

Munkahipotézisként felvethető, hogy azokba a kettős temetkezésekbe, amelyekben két felnőtt volt eltemetve (férfi+nő), talán más, a honfoglaló magyarságtól eltérő eredetű népesség tagjai kerültek. A 10. században élt arab szerző, al-Maszúdi beszámol arról, hogy a szlávok napimádók,[908] továbbá megemlíti az özvegyáldozatot, vagyis, hogy az elhunyt férfit felesége is követi a sírba.[909]

Néhány 7–9. századi lelőhely esetében a vizsgált sírok antropológiai adatai is elgondolkodtatóak: két csontváz együt eltemetett maradványa ismert hamvasztásos temetkezésekből (Mihályfalva 18. és 22. sír),[910] Medgyes-Villadomb ÉK–DNy-i tájolású 5. sírja mellett pedig egy hamvasztásos temetkezésre utaló urna került elő (9. sír).[911] A vízaknai temetőből 88 urnás sírral kapcsolatban végeztek vizsgálatot, és arra a meglepő eredményre jutottak, hogy 82 sírban két személy, egy-egy férfi és nő csontjai voltak.[912]

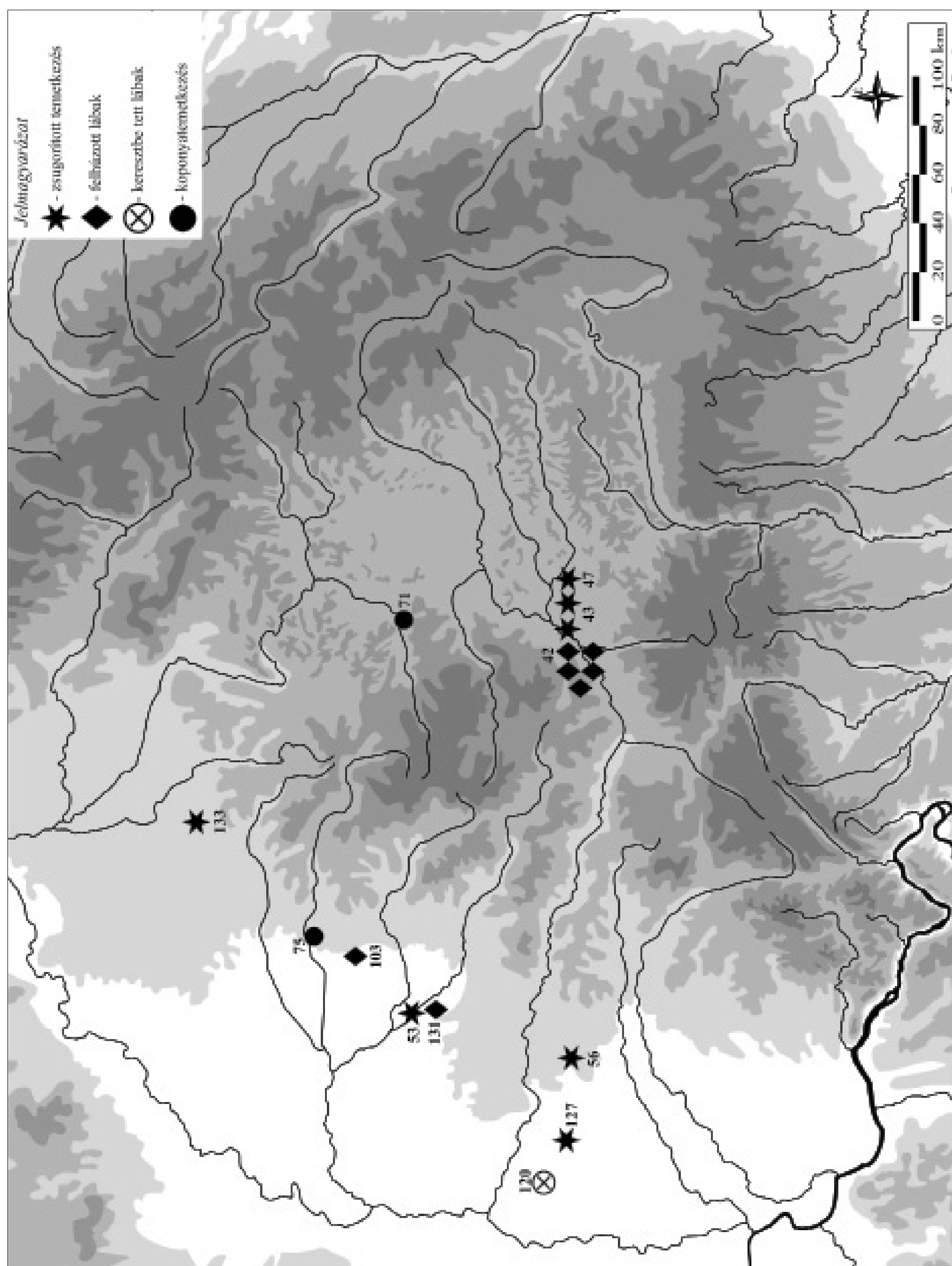
IV.4.4. Koponyatemetkezés [179. kép]

Rendkívül ritka jelenség a kolozsvári Szántó utca 18.[913] és a köröstarjáni temető 11. sírjának koponyatemetkezése. Egyik esetben sem ismert a temetkezésekből előkerült egyének kora.

A Szántó utcai, melléklet nélküli sírról annyi információnk van, hogy egyedül volt a koponya a sírban, egyéb adat sajnos nem áll a rendelkezésünkre. A tarjáni sír két bordázott S végű hajkarikája, I. László H21. típusú (CNH 25) érméje, üveg- és agyaggyöngyök, illetve egy vaspánt (hajfonatszorító?) a 11. század végére keltezi e leletegyüttest.

Koponyatemetkezés e korszakból ismert az Al-Duna vidékéről is, például a preszlávi 10–11. századi temető 43. kőkeretes-kőpakolásos sírjából egy koponyatemetkezés került elő.[914]

905 A Kárpát-medencei zsugorított temetkezéseket Tettamanti Sarolta gyűjtötte össze (vö.: Tettamanti 1975, 101).
906 A lelőhelyek teljes listáját irodalommal lásd: Langó–Türk 2004, 373–374.
907 Hasonló megállapításra jutott Bende Lívia és Lőrinczy Gábor is a szegvári temetőben tapasztaltakkal kapcsolatban (Tettamanti 1975, 101; Bende–Lőrinczy 1997, 223–224, 277, 32. kép 3, 8–9).
908 Eliade 1999, 28, 71–72. jegyzet.
909 Nicolaescu Plopşor–Wolski 1975, 212–218; Eliade 1998, 28.
910 Dumitraşcu–Togan 1974, 93–108.
911 Horedt 1965, 12.
912 Nicolaescu Plopşor–Wolski 1975, 194–212.
913 Köszönettel tartozom Ioana Hica régésznek az információkért.
914 Dimitrov 1995, 42–70.

179. kép. 10–11. századi rendellenes temetkezések

IV.5. TREPANÁCIÓ

A koponyatemetkezéseknél valamivel gyakoribbak a tényleges trepanációk. Mindeddig jelképes trepanáció ugyanakkor az elemzett régióink esetében nem fordult elő. A trepanációkról nagyon kiváló és bő elemzést találhatunk Grynaeus Tamás művében, ami szükségtelenné teszi itt a kérdéskör bővebb kifejtését.[915] Grynaeus idevonható lelőhelyeket összefoglaló táblázatához – amelyben felsorolja a Gyulafehérvár-Zalatnai út lelőhely mellett,[916] a Kolozsvár-Zápolya utcai 11. sírt[917] és Szalacs-Vidahegy 1. sírját[918] – azonban néhány észrevételt szeretnénk fűzni. Először is, Grynaeus kifelejti a vajdahunyadi 24. sírt,[919] amelyet azonban feltüntet az elterjedési térképén 51. számmal. Másodszor, a kiváló kötet szerzője valószínűleg a leleteket összekeverő Russu és Bologa nyomán a 11. századra keltezi a gyulafehérvári Zalatna utcai (Mentőállomás) egyik, ismeretlen számú sír trepanált koponyáját, amely azonban a kísérő leletei alapján a 10. századra keltezhető.

Grynaeus Tamás táblázatát kiegészíthetjük a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 231. sírjából, illetve Temesvár-Csóka erdő 7. sírjából előkerült trepanált koponyájú csontvázakkal. A temesvári 7. sírban egy 35–40 éves korában elhunyt *maturus* férfi feküdt. A trepanálás során a férfi koponyatetőjének jobb oldalát „fúrták" meg. Az anyag közlője szerint a mintegy 95 mm-es átmerőjű seb begyógyult.[920]

A legtöbb trepanált koponya férfié lehetett (Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír, Szalacs-Vidahegy 1. sír, Temesvár-Csóka erdő 7. sír). Embertani adatok hiányában ugyan nem ismerjük a két gyulafehérvári és a vajdahunyadi 24. sírból előkerült trepanált koponyájú holttest nemét, azonban lehetséges, hogy itt is férfiakról van szó. Ezt erősíti meg Grynaeus Tamás vizsgálódása is, ugyanis a legtöbb trepanált Kárpát-medencei sírlelet esetében a csontváz neme férfi volt, igaz, hogy néhány alkalommal ismertek női csontvázak trepanált koponyái is.[921]

Grynaeus elemzése alapján egyértelmű tehát, hogy az egész Kárpát-medencében (így az általunk vizsgált régióban is) ismerték és gyakorolták a trepanálást.

IV.6. HALOTTI OBULUSOK A SÍROKBAN [180–181. kép]

A temetkezésekből különféle helyzetekben előkerült pénzek esetében talán a legnehezebb feladat azt eldönteni, hogy obulusként vagy pedig a viselet tartozékaként kerültek-e a sírokba. Azaz a temetkezési szokásokhoz avagy a viselethez, divathoz sorolhatók-e. A pénzek előkerülési helye azonban némileg segít a kérdés eldöntésében. Így biztosan obulusként értékelhetőek a mellen, a szájban és a kézben talált érmék.

Pavel Radomersky és Szőke Béla szerint a szokás a 11. században terjedt el,[922] egyesek szerint bizánci,[923] illetve frank hatásra, esetleg morva közvetítéssel alakult ki.[924] Szőke Béla Miklós – Szőke Béla nyomán – az antik szokás 11. századi újbóli felelevenítése mellett tört lándzsát.[925]

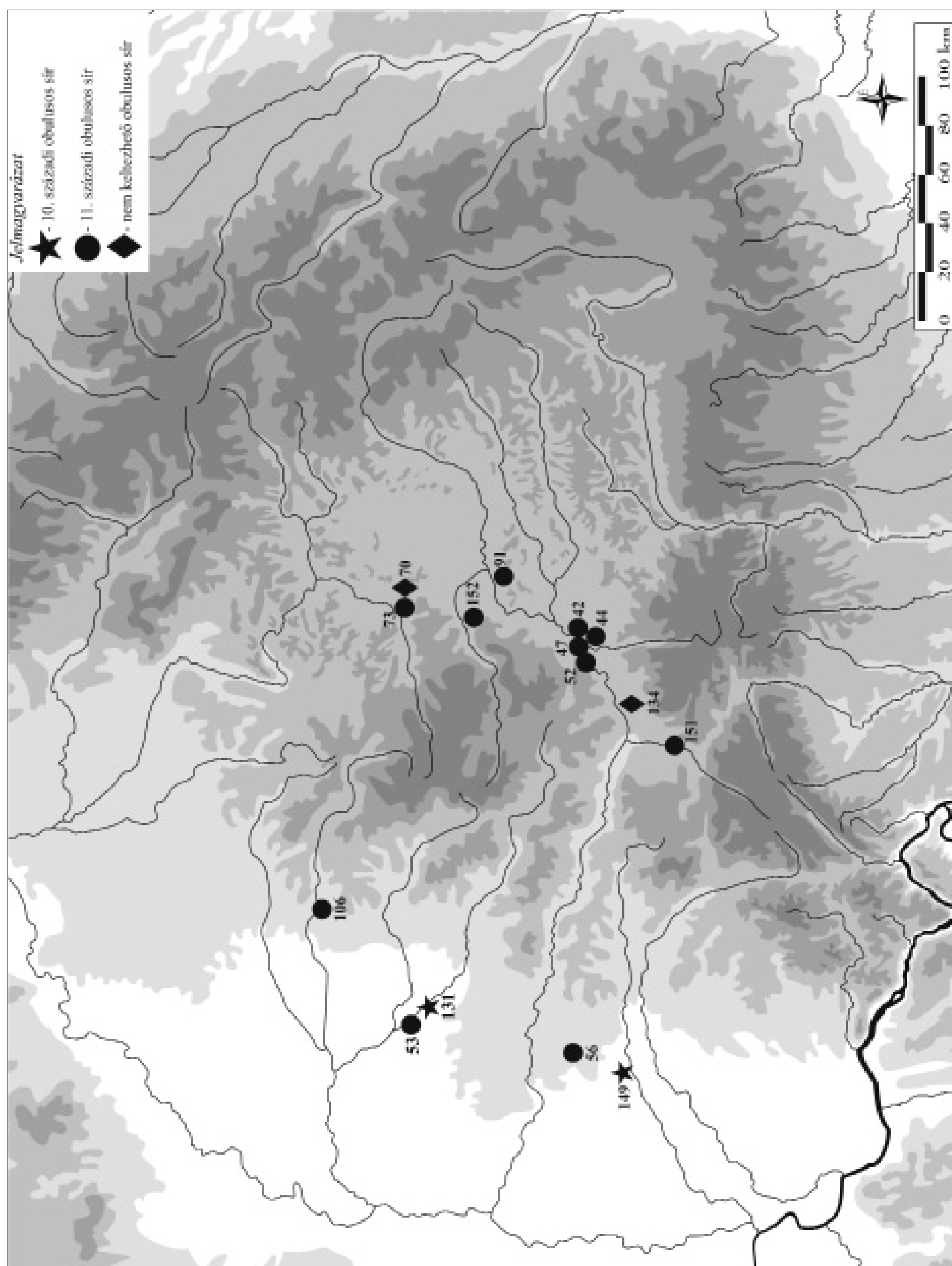
Kovács László gyűjtése alapján 56 olyan 10. századra keltezhető esetet sikerült regisztrálni a Kárpát-medencében, ahol valóban obulusra gondolhatunk. Kovács elmélete alapján ezt a szokást a honfoglaló magyarság hozhatta magával K-ről, tehát nem a bizánci egyház hatására a Kárpát-medencében meghonosodó szokásról van szó.[926]

IV.6.1. Az érmék helyzete a sírokban

Az érmék a sírokban általában négy testtájon fordulnak elő:
1. A koponya közelében: a koponyában vagy a szájban: 50 eset.
2. A mellkas területén: 19 eset.
3. A medencén vagy a medence alatt: 7 eset.
4. A kezek közelébe vagy a kezekbe helyezve: 7 eset

Szőke B. feltételezése szerint a halotti obulust főleg nőknek és gyermekeknek adták a túlvilágra, a férfiak sírjaiban csak kivételesen találkozhatunk velük.[927] Szőke azonban még nem ismerhette a halimbai temető leletenyagát, valamint a jóval később feltárt

[915] Grynaeus 1996, 56–103.
[916] A lelet említése: Nagy 1913, 272; Bodrogi 1913, 18–25; Russu–Bologa 1961, 45–66.
[917] László 1943a; Russu–Bologa 1961, 45–66.
[918] Lakatos-Balla 2008, 23–44. Lakatos Attila információja szerint a koponya elveszett.
[919] A 165 cm-es csontváz nem lehet gyermekcsontváz, ahogyan azt Roska Márton írja. A koporsós temetkezést I. István érme alapján a 11. századra keltezhetjük.
[920] A temető közlése: Rădulescu–Gáll 2001, 156–196. A csontvázak antropológiai elemzését lásd: Muntean 1999–2000, 535–555.
[921] Grynaeus 1996, 86–89, IX. tábla.
[922] Radoměrský 1955, 3–7; Szőke 1962, 92.
[923] Bálint Csanád szerint: *„csekély előzményei a 11. századi Magyarország D-i felében mutathatóak ki"* (Bálint 1976, 240). Megemlítjük továbbá, hogy ez a szokás ismert a 10. századi munténiai temetőkben is.
[924] Kolníková 1967, 214–216.
[925] Szőke–Vándor 1987, 78.
[926] Kovács 2004b, 46–47.
[927] Szőke 1962, 92.

180. kép. 10–11. századi obulusos sírok lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

pusztaszentlászlói temető embertani elemzését.[928] Ahogyan később már Szőke Béla Miklós azt megállapította, az obulusadás szokása lényegében független volt az elhunytak nemétől vagy életkorától. A vizsgált területünkre vonatkozóan az embertani kutatások elmaradt volta miatt sajnos csak nagyon óvatos megállapításokat tehetünk.

Gyulafehérvár-Poklisa eddig feltárt temetőrészéből előkerült obulus egy *infans* II. sírjából származott. Az antropológiai szempontból is elemzett, gyulafehérvári Vadászok utcájában feltárt obulusos sírok pedig elsősorban női temetkezések voltak:

Sírszám	Nem	Kor	Életkor	Érme	Típus
1.	férfi	*adultus*	25–30	Salamon	H14
12.	férfi	*adultus*	20–25	I. András	H9
101.	nő	*adultus–maturus*		meghatározhatatlan	
114/1.	férfi	*maturus*	45–50	I. László	H24
114/2.	férfi	*maturus*	45–50	I. András	H8
121.	nő	*maturus*	35–45	I. András	H9
122.	nő	*maturus*	40–45	Salamon	H14
133.	férfi	*maturus*		I. László	H 22
134.	nő	*infans* II.	15–16	Salamon	H14
139.	kislány	*infans* I.	5	I. László	H23
148.	kislány	*infans* II.	8–9	I. Béla	H12
152.	nő	*maturus*	40–45	I. András	H8
155.	nő	*maturus*		I. András	H8
165.	férfi	*maturus*	45–50	I. Béla	H12
167.	férfi	*adultus–maturus*	30–35	I. László	H24
172.	nő	*maturus*	40–45	meghatározhatatlan	
178.	nő	*senilis*	60	Salamon	H17
180.	nő	*maturus*	45–50	meghatározhatatlan	
182.	férfi	*adultus*	25–30	I. András	H9
205.	nő	*maturus*		I. András	H9
208.	kislány	*infans* II.	7–8	I. András	H9
220.	nő	*maturus*	35–40	I. Géza	H18
225.	nő	*maturus*	40–45	Salamon	H15
235.	nő	*maturus*	35–40	meghatározhatatlan	

181. kép. Obulus mellékletes sírok a Gyulafehérvár-Vadászok utcája 11. századi temetőrészéből

A hodonyi 2. sírban egy *maturus*, a 4. temetkezésben pedig egy 22 éves *adultus* nő nyugodott. Valószínűleg női temetkezések voltak a siklói 7. és 9. sírok is. Az újvári sírból gyermek/*infans* csontváza került elő.

A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temető antropológiai elemzésének hiánya miatt pontosan nem tudjuk megállapítani, hogy a temető obulusos sírjaiban nők avagy férfiak feküdtek. Annyit tudunk, hogy az 59., 67., 70., 95., 133., 137., 140., 145, 152., 170., 196., 200., 207., 209., 216., 224., 228. és 231. sírokban *adultus*ok feküdtek. A 93., 105., 138., 141–142., 217. és 225. temetkezésekben nyugvók kiskorúak voltak, ezek közül a 142. (gyermek) sírban H1. típusú érme került elő, amely azt jelzi, hogy a kiskorúak körében is igen korán elterjedhetett a szokás.

A vajdahunyadi és a várfalvi kora Árpád-kori temetőkben is gyakori az obulus a gyermeksírokban. A vajdahunyadi temetőben a feltárt gyereksírok közül három sírból ismert érme (30., 33., 39. sír), a többi obulusos sír embertanilag meg nem határozott felnőtté volt (1., 4., 6., 23., 24., 29., 31., 46. sír). A várfalvi temetőben is körülbelül ez volt az arány: 12 halotti obulussal útnak indított egyén közül (2., 18., 22–24., 28., 31–32., 34–35., 38., 55. sír), 4 volt gyermek (22., 24., 28., 35. sír). Az 57 sír közül egyébként 12 volt gyermektemetkezés, amely

[928] Török 1962, 142–169; Szőke–Vándor 1987, 77–78.

a sírok 21,05%-át jelenti. Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temetőjéből két obulusos temetkezés is ismert. A Mihai Blăjan által feltárt 506 síros temetőrész 280. sírjából, amely egy hét év körüli kislányé volt, Aba Sámuel (1044–1046) H7. típusú ezüstdenára, a 282. sírból pedig két db I. András (1046–1060) H9. típusú érme került elő. Sajnos az utóbbi sír csontvázának korát és nemét nem ismerjük. Gyulavarsánd-Laposhalom 55. felnőtt sírjából, valamint a Roska által feltárt IV., V., VII., VIII., XI. sírból ugyancsak ismert obulus.

Összegzésként elmondható, hogy az obulusadás szokása a rendelkezésre álló adatok alapján a vizsgált területeinken elsősorban – különösen a korai fázisban – a női és gyermeksírok jellemzője. Erre utalhatnak a hodonyi, siklói, újvári „pogány" elemekkel tarkított temetőkből előkerült női sírok, amelyek a szokás I. fázisát jelezhetik. Ide sorolhatók továbbá a gyulafehérvári 142. gyermeksír, valamint a vajdahunyadi 24. és a várfalvai 24. I. (Szent) István érmével keltezett gyermektemetkezések is. Sajnos azonban embertani elemzések hiányában a jelenség pontos hátterét nem áll módunkban megvizsgálni.

Az obulusos temetkezések először a Partium D-i felében, illetve a Bánságban jelennek meg a 10. században (Sikló-Gropoaie 7., 9. sír, Újvár), hogy azután K felé terjedve később felbukkanjanak az Erdélyi-medencében is. Kovács László feltételezését, miszerint az obulusadás szokása a honfoglaló magyarsággal jelenik meg, csak részlegesen tudjuk elfogadni az újvári É–D-i tájolású obulusos sír, valamint az Al-Duna-menti leletek (pl. a sultanai temető obulusos sírjainak) fényében. E sorok szerzője inkább egy két irányból érkező szokás együttes lehetőségét gyanítja ez esetben. A két komponens egy K-i (honfoglaló magyar) és DK-i (al-dunai hatás) lehetett. Ez a megfigyelés ugyanakkor azt is jelzi, hogy a nagyon sokszor hangoztatott erdélyi-medencei „bizánci hatás" nem egyéb, mint íróasztal mellett kitalált jól hangzó, de korántsem igazolható tézis.

IV.7. A SÍROKBAN TALÁLT TÁRGYAK RITUÁLIS VONATKOZÁSAI

IV.7.1. Bajelhárító eszközök a sírban

László Gyula kutatásai és a néprajzi párhuzamok alapján az olyan sírokba tett tárgyaknak, mint például a sarló vagy más éles tárgy, bajelhárító szerepet tulajdonítottak.[929] Az Erdélyi-medencében három ilyen jellegű leletet ismerünk (Kolozsvár-Szántó utca 19. sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 158. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása 86. sír).[930] Ez a szám nem túl magas, annak ellenére sem, hogy a 10. századi Kárpát-medencei temetkezésekben egy jól ismert jelenségről van szó.[931] A gyulafehérvári Brânduşei utca 158. sírjában miniatűr sarlót helyeztek a kiskorú mellé. Ebben az esetben tehát egyértelmű, hogy az esetleges bajelhárító funkcióval párhuzamosan a tárgy a kiskorú életkorát is jelképezte. Bajelhárító eszköznek tartják a Püspökladányi-Eperjesvölgy 471. sírjában előkerült sarlót is, amely a bal medencecsont belső végétől a bal combcsontig feküdt, hegyével lefelé, egy olyan helyzetben, mintha eredetileg a bal kézben fogták volna. Mi úgy véljük, hogy helyzete okán ez a sarló nem a baj elhárítását szolgálta a sírban.

Az ilyen esetek alapján derül ki, hogy a temetkezésekből előkerült tárgyak a temetkezési szokásokban milyen sokféle szerepkört tölthettek be.

A sarlók elsősorban férfisírokban fordulnak elő, az utóbbi évek kutatásai során azonban több női temetkezésből (Püspökladány-Eperjesvölgy 471. sír), valamint gyermek/fiatal sírjából (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 158. sír, Kolozsvár-Szántó utca 19. sír, Debrecen-Józsa Klastrompart 41. sír, Sárrétudvari-Hízóföld 184. sír) is előkerült.

A sarló sírba tétele a kereszténység felvétele után eltűnt a temetkezési szokásokból, a késő középkorban a hagyomány azonban újjáéledhetett, erre utalhat egy 16. századi csíkszeredai sír is.[932] A 10–11. századi temetők horizontális stratigráfiai elemzése idővel pontosabb választ adhat arra a kérdésre, hogy ez a szokás (más pogány szokásokkal együtt) meddig mutatható ki a sírokban.

IV.7.2. A tárgyak rongálásáról

A sírba tett edény szándékos összetörésének nyomai a gyulafehérvári Brânduşei utca 26. és 55., valamint a maroskarnai 4., illetve a zilahi 9. sírból ismertek.

A maroskarnai 11. sír fegyverzetét – különösen a szablyát – is megrongálhatták, a nyílcsúcsokat pedig nem a tegezbe, hanem a tegezen kívül helyezték a sírba. E szokáshoz sorolható e temető 2. sírjából előkerült, 90°-ban meghajlított nyílcsúcs is, amely nem a földbe nyilazás következményeként került ilyen állapotba. Ugyancsak

[929] László 1997, 357.
[930] C.c.a. 2007.
[931] Bjelo-Brdo (F. É. K. 1962, Nr. 91); Cervenik (Točik 1968, 17–20); Csekej (Reiholcová 1995, *Taf.* CXXXVI. 4); Debrecen-Józsa-Klastrompart 41. sír (M. Nepper 2002, 41); Gádoros-Bocskai u. (F. É. K. 1962, Nr. 322; Szőke 1962, 12); Halimba (Török 1962, *Taf.* XX. 6); Kecel-Vádéi dűlő (Fettich 1937, 104–107); Letenye (Ballasa 1994, 4. tábla 1); Naszvad (Szőke 1941, 214–222); Orosháza-Új Élet Tsz. (Olasz 1959, I. 1–4); Püspökladány-Eperjesvölgy 471. sír (M. Nepper 2002, 220); Rakamaz-Strázsadomb (K. k. 1996, 110); Rovinka (Nemejcová-Pavuková 1962, 657–658); Sárrétudvari-Hízóföld 184. sír (M. Nepper 2002, 336); Sorokpolány (F. É. K. 1962, Nr. 906); Szarvas-Káka-Kettőshalom (Szabó 1964–1965, 61–71); Tiszabezdéd (Jósa 1896, 385–389, IV., IX. tábla); Visonta (Révész 2008); Zsitvabesenyő (F. É. K. 1962, Nr. 83); Úlany nad Zitavou (Liptáková 1963, 223–236); Zalavár-Vár (F. É. K. 1962, Nr. 1229).
[932] A csontváz jobb térdére helyezték a sarlót. Ezen információkért Darvas Lórántnak tartozom köszönettel. A csontváz az ásató szerint egyházi személy volt!

ennek a szokásnak köszönheti mai formáját a nagyernyei kard is, amelyet megpróbáltak összehajtani.

IV.7.3. A sírok bolygatásáról

A közölt és közöletlen anyagból egyértelműen kiderül, hogy főleg a gazdagabb mellékletű temetkezések estek áldozatul. A kérdés azonban az, hogy mindezt babonás okokból tették-e vagy pedig csupán egyszerű, szokványos rablással állunk szemben. A publikált anyag alapján erre sajnos egzakt válasz jelenleg nem tudunk adni.[933]

IV.8. ÁLDOZATOK

IV.8.1. Lovastemetkezések [182–187. kép; 302–306. tábla]

A honfoglalás kori temetkezési szokások egyik magyar etno- vagy elitspecifikus jelenségének számítanak az úgynevezett lovastemetkezések. E szokás vizsgálatát az erdélyi honfoglalás kori kutatás lemaradása nagyon megnehezíti, ugyanis a 19. század végétől múzeumokba kerülő régészeti anyag mellett a dokumentáció rendkívül hiányos. Többnyire nincs információnk a lócsontok/lószerszámok sírbeli előfordulásait illetően, nem is beszélve az azóta feltárt temetők sokszor szakszerűtlen közléseiről. A mezőgazdasági munkák során tönkretett temetők, a műkedvelő régészek „aknamunkája" és a „profi" szakemberek érdektelenségének következményeképpen sajnos számos múlhatatlan értékű információ semmisülhetett meg.

Több mint három évtizeddel ezelőtt Bálint Csanád lovastemetkezési tipológiájához 105 leletet gyűjtött fel és értékelt a magyar régész. A mai Romániához tartozó területről azonban csak néhány leletet vehetett fel a lelőhelyek sorába.[934]

A most rendelkezésünkre álló adatok alapján a vizsgált térségekből 49 lelőhelyről 108 olyan sír- vagy szórványleletről van tudomásunk, amelyet a lovastemetkezések különböző csoportjaiba sorolhatunk. Összesen 24 szórványlelet esetében és 16 szakszerűtlen feltárás, bolygatás miatt nem ismerjük a lovastemetkezés típusát, 3 esetben a sírok közöletlensége miatt nem tudunk biztosat. Viszont 65 többé-kevésbé jól dokumentált esetben el lehetett dönteni, hogy az adott sír a lovastemetkezések mely változatához sorolható, azonban ezeknek egy részét is csak leírások és nem az illusztrációk alapján soroltuk egyik vagy másik lovastemetkezési típushoz.

A Bánságból 26 lovastemetkezés emléke ismert 21 lelőhelyről; többnyire kisméretű temetőkből vagy pedig magányos sírokból. Ebből 9 alkalommal csak a lószerszámot rakták a sírba,[935] 8 alkalommal pedig lábhoz tett lóbőrös lovastemetkezést regisztráltak.[936] 9 alkalommal nem tudjuk egyik változathoz sem sorolni a lovastemetkezést, ugyanis egy esetben közöletlen lelettel van dolgunk, amelynek a dokumentációjához nem fértünk hozzá,[937] hét esetben szórványlelettel,[938] egy esetben pedig feldúlt sírral.[939]

A Partiumban feltárt lovastemetkezések más típusú, nagyobb méretű temetőkből ismertek. A 45 lovastemetkezés emléke 14 lelőhelyről származik: 12 alkalommal lószerszámos temetkezéssel van dolgunk,[940] 6 alkalommal pedig lábhoz tett lóbőrös lovastemetkezéssel.[941] Karácsonyi nagyon szűkszavú leírása alapján nem kizárt, hogy a bihari temetkezések is hasonló típusúak voltak, tehát így összesen 14 olyan temetkezésről lehet szó, amelyet a II. típusba sorolhatunk. A nagyon rossz minőségű fénykép alapján talán a kitömött lóbőrös temetkezés kategóriájába utalható a gyulavarsándi lelet is, azonban ezt statisztikánkból kihagytuk. 19 esetben azonban csak a lovastemetkezés emléke maradt meg, hiszen 12 szórványlelet mellett,[942] 8 alkalommal szakszerűtlen feltárás, közlés és/vagy bolygatás miatt nem lehet meghatározni biztosan a lovastemetkezés típusát.[943]

Az Erdélyi-medencében regisztrált lovastemetkezések néhány lelőhelyre koncentrálódnak, D-Erdély egy-egy lelőhelyén, illetve Kolozsvár környékén kerültek elő ezek. É-Erdélyt csak a kolozsvári lelőhelyeken feltárt

[933] Kirabolt sírok: Kolozsvár-Zápolya utca temetőjében legalább három, a Szántó utcában pedig kilenc sírt bolygattak meg. Az információért köszönet Hica Câmpeanu asszonynak.

[934] Sikló, Bihar, Kolozsvár-Zápolya utca, Sepsiszentgyörgy-Eprestető (Bálint 1969, térkép).

[935] Hodony 3. sír, Bukovapuszta-IV. halom 2. sír, Bukovapuszta-IX. Hunca Mare halom, Németszentpéter-G.A.S. területe, Óbesenyő-V. halom 1. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Temesvár-Csóka erdő A sír, Vejte 3. és 6. sír.

[936] Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. Balthazar Anton halom, Hodony 17. sír, Nagyősz-Kleine Hügel 2. sír, Óbesenyő-I. halom, Óbesenyő-VI. halom 1. sír.

[937] Szerbcsanád-Pojána dűlő.

[938] Bánsági ismeretlen lelőhely, Fönlak, Keglevichháza-szórvány, Perjámos-Régi Pósta utca, Szakálháza, Temesvár-Csóka erdő (két sírból származó leletek – 3 kengyelvas).

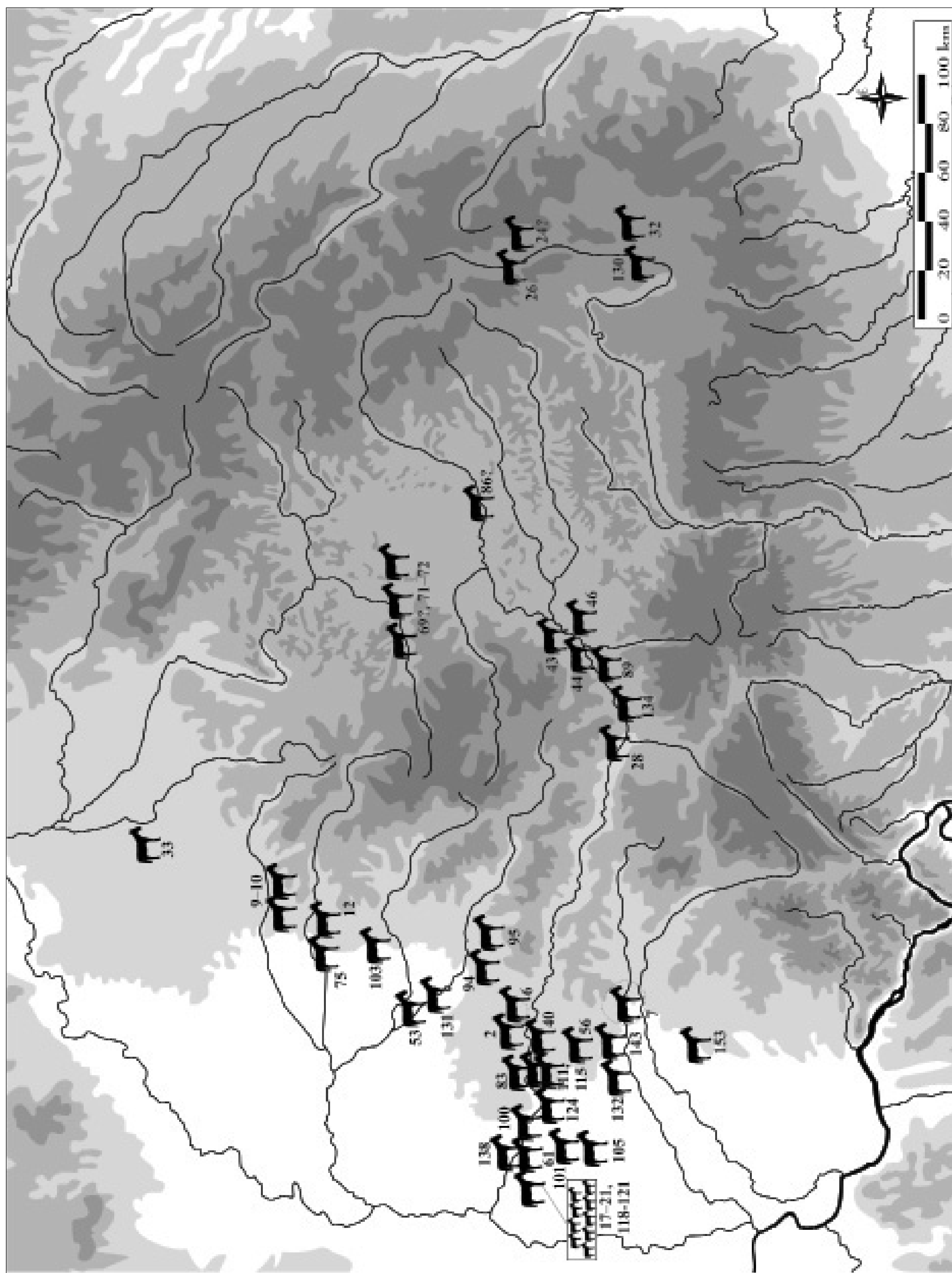
[939] Nagyteremia-Stock Kristóf földje.

[940] Köröstarján 21. és 29. sír, Nagylak 4., 10. és 13. sír, Sikló 2., 7–12. sír.

[941] Arad-Csálya X sír, Köröstarján 28. sír, Nagylak 6. és 9. sír, Nagyszalonta 2. sír, Sikló 1. sír.

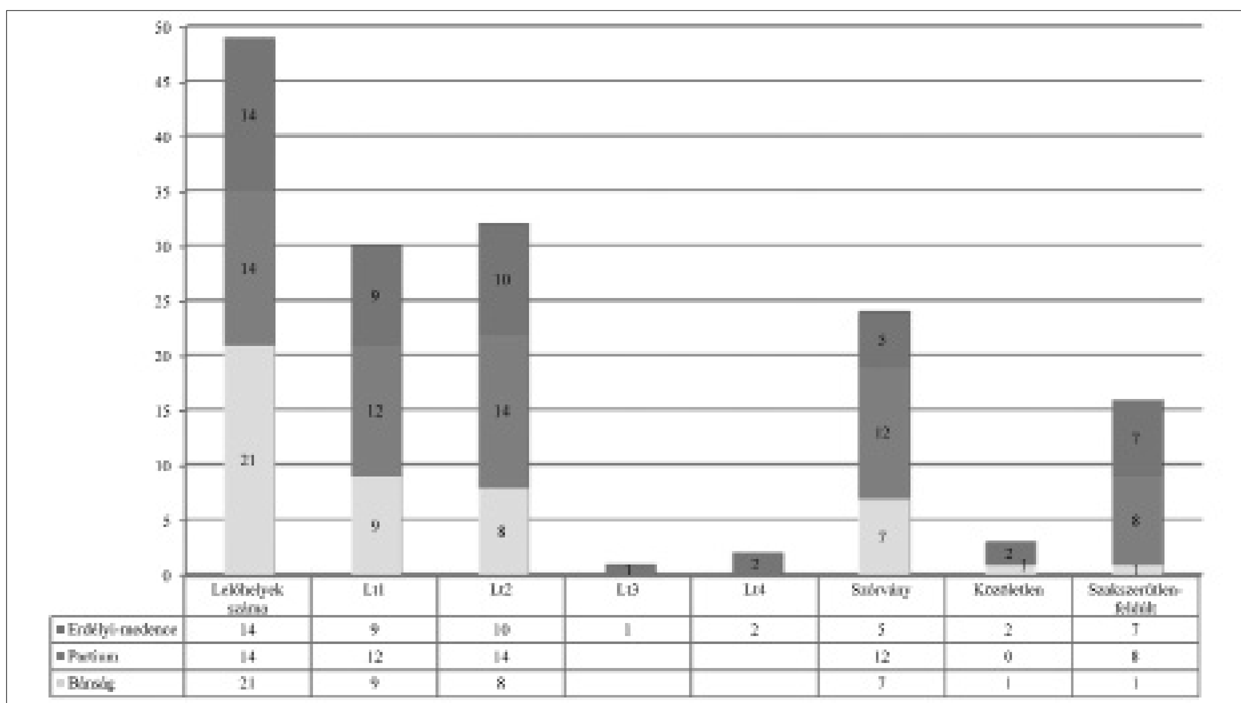
[942] Aradi Múzeum, Bihari vár, Biharszentandrás-szórványlelet, Gyulavarsánd, Muszka-Náchtnébel Ödön szőlőse (legalább 3 lovastemetkezésre utaló szórványlelet), Muszka-Gruber Hugó szőlőse, Érkörtvélyes, Magyarpécska (3 lovastemetkezésre utaló szórványlelet).

[943] Gyulavarsánd 33. sír, Köröstarján 36. és 38. sír, Nagylak I. és 15. sír, Sikló 3. sír, I. D. és I. E. pontról előkerült sírok.

182. kép. 10–11. századi lovassírok emlékei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

temetkezések, DK-Erdélyt pedig néhány szórványlelet vagy pedig feldúlt sír képviseli. 14 lelőhelyről összesen 36 lovastemetkezés emlékét ismerjük. Ebből 9 esetet jelképes lovastemetkezésnek tarthatunk,[944] a lábhoz tett lóbőrös lovastemetkezés kategóriájába pedig 10 sírt sorolhatunk.[945] Az Erdélyi-medence jellegzetességeinek számítanak, a másik két régióban talán ismeretlen kitömött lóbőrös,[946] valamint összehajtott lóbőrös temetkezések.[947] A Gyulafehérvár II. sírjából előkerült lómaradványok (koponya/koponyák és lábszárcsontok?) annyira hiányos dokumentációval jelentek meg, hogy elemzésünk szempontjából sajnos felhasználhatatlanok. Sajnos, ahogyan a másik két régió esetében is, itt is több szakszerűtlenül dokumentált leletről kell szót ejtenünk (összesen 14 eset: 5 szórványlelet mellett,[948] 7 esetben a sír feldúlása, szakszerűtlen feltárása fordult elő,[949] illetve 2 alkalommal a sírok közöletlenek).[950]

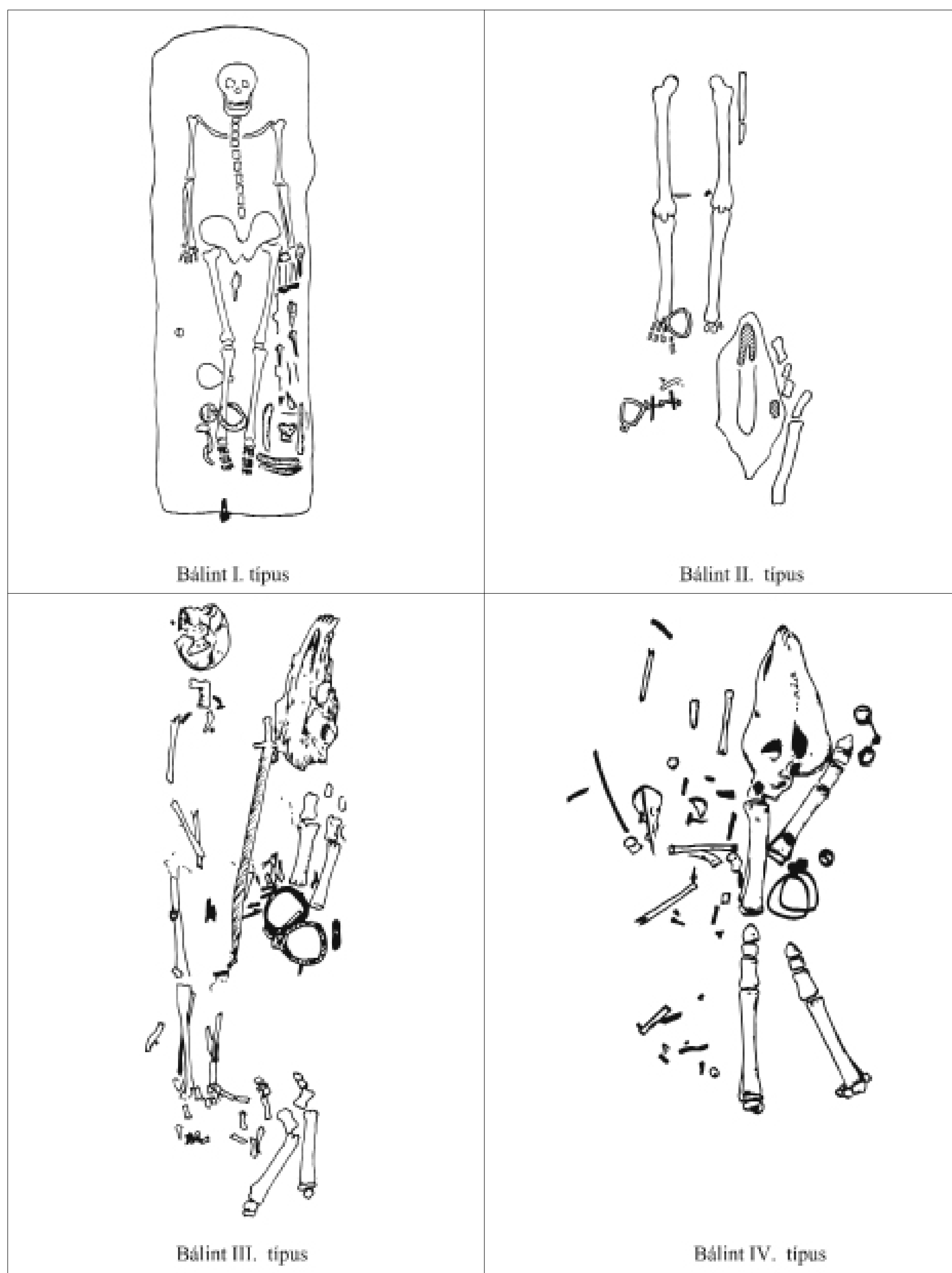

183. kép. Lovastemetkezések klasszifikációja az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

IV.8.1.1. A lovastemetkezések típusai [184. kép; 302–306. tábla]

Több mint három évtizeddel ezelőtt Bálint Csanád lovastemetkezési tipológiájának első nagy csoportjába azokat a sírokat sorolta, amelyekből lószerszámok kerültek elő. A lelőhelytérképe alapján a mai Románia területéről csak Siklót vehette fel a kataszterébe (6 jelképes lovastemetkezéssel).

Napjainkra a lovastemetkezések I. csoportját – vagyis a jelképes lovastemetkezéseket – az általunk vizsgált 103.000 km^2-es területről a következő lelőhelyekről ismerjük: Bukovapuszta-IV. halom 2. sír, Bukovapuszta-IX. halom, Déva-Micro 15: 3. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás VI. kutatóárok 6. sír, Hodony 3. sír, Köröstarján-Csordásdomb 21. és 29. sír, Muszka-Náchtnébel Ödön szőlőse (kb. három sír), Nagylak 4., 10. és 13. sír, Németszentpéter-G.A.S. területe magányos sír, Óbesenyő-V. halom 1. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Sikló-Gropoaie 2., 7–12. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 6–7., 18., 26., 41., 43. és 48. sír, Temesvár-Csóka erdő A sír, Vejte 3. és 6. sír. Megállapíthatjuk tehát, hogy a lovastemetkezések egyik legnagyobb csoportját a jelképes lovastemetkezések képezik (15 lelőhelyről 33 biztos eset ismert). Ezek elsősorban a kutatott régióink délebbi területeiről kerültek elő: a Bánságból

[944] Déva-Mikro 3. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás VI. kutatóárok 6. sír, Szászváros-Pemilor domb X/2 6–7., 18., 26., 41., 43. és 48. közöletlen sír.
[945] Gyulafehérvár VIII. kutatóárok 1. sír, Gyulafehérvár IV. kutatóárok 1. sír, Gyulafehérvár IX. kutatóárok 3. és 19. sír, Gyulafehérvár X. kutatóárok 57. és 60. sír, Gyulafehérvár XXXIII. kutatóárok 15. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1. és 6. sír, Maroskarna C sír.
[946] Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír.
[947] Kolozsvár-Zápolya utca 9. és Kolozsvár-Szántó utca 25. sír.
[948] Csíkzsögöd, Csíkszentgyörgy, Eresztevény, Kolozsvár-Zápolya utca 8. sír, Maroscsapó.
[949] Gyulafehérvár-Római Katolikus Székesegyház környéke I–III. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 11. sír, Kolozsvár-Kalevala I, Sepsiszentgyörgy-Eprestető.
[950] Gyulafehérvár-Császár forrása (ismeretlen számú sír), Gyulafehérvár-Mentőállomás XV. kutatóárok 42. sír.

184. kép. A lovastemetkezéseknek az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előforduló típusai

8 lelőhelyről 9 temetkezés, a Partiumból, a Körösök és a Maros közti területről 3 lelőhelyről 13 eset, valamint a Sebes-Körös jobb partján levő Köröstarjánból két további temetkezés ismert. Az Erdélyi-medencéből, csak D-Erdélyből – a Maros mellől – 3 lelőhelyről 9 jelképes lovastemetkezést regisztráltunk.

A fentebb említett lovastemetkezéseket attól függően, hogy milyen lószerszám/lószerszámok került/kerültek a sírba, több változatra osztottuk fel[951] [302–306. tábla]:

I.a. Amikor a nyerget és a kantárt is betették a sírba[952]: 14 eset (I. pozíció: L. 56, II. pozíció: L. 121, III. pozíció: L. 111, IV. pozíció: L. 100 és L. 131, V. pozíció: L. 131, VI. pozíció: L. 134, VII. pozíció: L. 134, VIII. pozíció: L. 153, IX. pozíció: L. 21).

I.b. A sírba csak a nyereg került, ezekben az esetekben a két kengyel, illetve a hevedercsat került elő[953]: 5 eset (I. pozíció: L. 143, II. pozíció: L. 131, III. pozíció: L. 100, IV. pozíció: L. 18).

I.c. A sírba csak a kantár került, ezekben az esetekben a zabla és a hevedercsat ismert a sírokból: 7 eset (I. pozíció: L. 131, II–III. pozíció: L. 75, IV. pozíció: L. 134, V. pozíció: L. 153, VI. pozíció: L. 100, VII. pozíció: L. 119).

A legtöbb esetben tehát az egész lószerszám-felszerelést betették a sírba. Az esetek egynegyed részében csupán a nyerget (következésképpen ezért találjuk csak a kengyelt/kengyeleket a sírban), másik egynegyed részében pedig csak a kantárt temették az elhunyt mellé. Az utóbbi esetben persze az sem zárható ki, hogy a nyergen fakengyelek voltak, amelyek a talajviszonyok miatt nyomtalanul eltűntek.

Jól megfigyelhető az is, hogy az esetek többségében a lábak környékén helyezték el a nyerget és/vagy a kantárt. Csupán egyetlen esetben (Németszentpéter-G.A.S. területe) sikerült rögzíteni a zabla, illetve a díszített kantár és más szíjazat helyzetét a csontváz koponyája mellett, illetve a felsőtest jobb oldalán.

Bálint Csanád lovastemetkezési tipológiájának második nagy csoportjába azokat a sírokat sorolta, amelyekből lócsontok is előkerültek. A lócsontos sírokat a maradványok helyzete alapján Bálint négy altípusba rendezte, amelyekből az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban hármat azonosíthattunk (II–IV. típus).

Összesen 52 ilyen sírról van tudomásunk, sajnos azonban csak egy részüket tudtuk valamelyik típushoz sorolni (II. típus: 23 eset (és talán még további 9 sír); III–1, IV–2).[954]

Még rosszabb a helyzet a lócsontok archeozoológiai vizsgálata kapcsán. Bessko József elemzése alapján a bukovapusztai III. halom lócsontjai egy 7–8 éves ménhez tartoztak. A siklói 1. sír egy kis kancához tartozott (a sírban egy leánygyermek vagy fiatal nő nyugodott). A Zápolya utcai temető 10. sírjából egy 35–40 éves férfi mellől Vremir Mátyás vizsgálata szerint egy ugyancsak 7–8 éves mén csontjai kerültek elő.[955] E három adatból csak annyi tanulságot tudunk vonni, hogy a férfiak sírjába mén-, míg a nők temetkezéseibe kancacsontokat helyeztek, vagyis e módon is a nő–férfi bináris oppozíció leképezéséről beszélhetünk.

A Bálint-féle rendszerben a II. csoportot a lábhoz tett lóbőrös temetkezések képezik [304–306. tábla]. A Kárpát-medencében e csoport sírjai fordulnak elő a legnagyobb tömegben, de ez elmondható a vizsgált területünkkel kapcsolatban is. E lovastemetkezési típushoz 23 esetet sorolhatunk egészen biztosan (Arad-Csálya X sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Gyulafehérvár-Mentőállomás VIII. kutatóárok 1. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás IV. kutatóárok 1. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás IX. kutatóárok 3. és 19. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás X. kutatóárok 57. és 60. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás XXXIII. kutatóárok 15. sír, Hodony 17. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1. és 6. sír, Köröstarján-Csordásdomb 28. sír, Maroskarna „C", Nagylak 6. és 9. sír, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Óbesenyő-I. (Közlegelő) halom és Óbesenyő-VI. halom, Sikló 1. sír), és a leírások alapján fenntartásokkal ugyan de még további 2 lelőhely 9 lovastemetkezését (Bihar-Somlyóhegy 1–8. sír, Nagyősz-Kleine Hügel 2. sír).

A fenti 23 esetben a lócsontok elsősorban a csontváz bal lába mellől kerültek elő, illetve néhány esetben a lábszárcsontok végénél. Egyetlen alkalommal ismert olyan helyzet, amikor a lókoponya a csontváz bal oldaláról, a ló lábszárcsontok pedig a jobb oldaláról kerültek elő. Csak Gyulafehérvár-Mentőállomáson regisztráltak lókoponyákat fordított helyzetben, illetve egy alkalommal É felé fordítva (XV. és XIII. pozíció [305. és 306. tábla]). A jövőben érdemesnek találnánk megvizsgálni e jelenséget az egész Kárpát-medence területére vonatkozóan (I. pozíció: L. 56, II. pozíció: L. 17, III. pozíció: L. 2, 75, IV. pozíció: L. 131, V. pozíció: L. 72, VI. pozíció: L. 89, VII. pozíció: L. 72, VIII. pozíció: L. 103, IX. pozíció: L. 100, X. pozíció: L. 100, XI. pozíció: L. 118, XII.

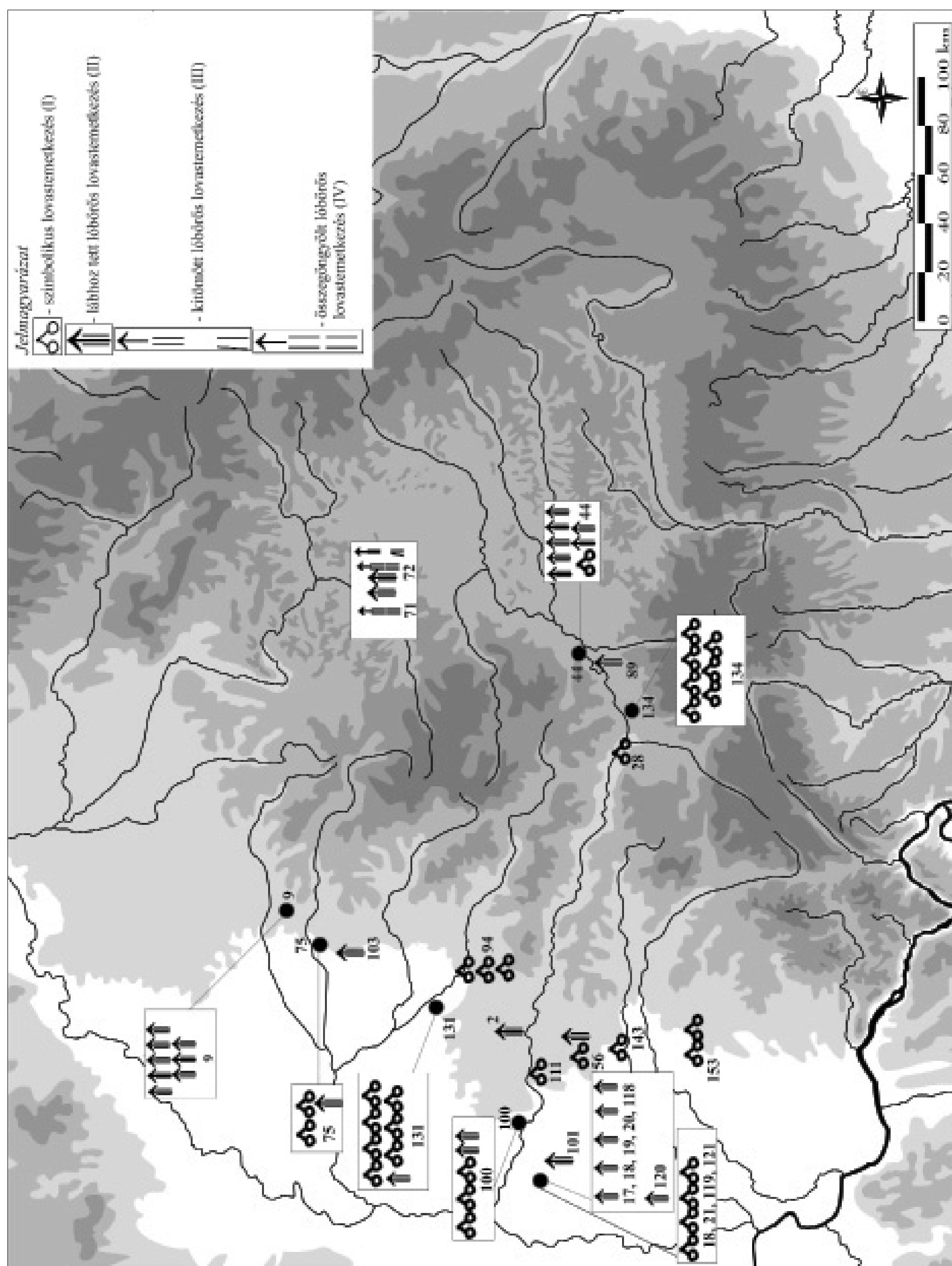
951 Pontos adatok hiányában nem tudjuk besorolni a Gyulafehérvár-Mentőállomás VI. kutatóárok 6. sírjából, illetve Szászváros-Dealul Pemilor X2: 41., 43. és 48. sírból származó jelképes lovastemetkezéseket.

952 A Sikló-Gropoaie 8. sírt feldúlták, következtetésképpen nem ismert a kengyelek és a zabla eredeti helyzete. Szászváros-Dealul Pemilor X2: 26. sírja esetében nem ismert a lószerszámok helyzete.

953 Déva-Micro 15: 3. sírja esetében nem ismert a kengyelek helyzete.

954 A besorolhatatlan lócsontos sírok (17 eset 11 lelőhelyről) a következő lelőhelyekről ismertek: L. 43–44, 46, 53, 69, 72, 75, 100, 130, 131, 138.

955 Gáll et al. 2010, 334–355.

185. kép. Lovastemetkezések típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

pozíció: L. 120, XIII. pozíció: L. 20, XIV. pozíció: L. 19, XV–XVIII. pozíció: L. 44 [304–306. tábla].)

Kérdőjellel ugyan, de a II. csoporthoz soroltuk Kolozsvár-Zápolya utca 6. sírjának lovastemetkezését is, azzal a megjegyzéssel, hogy az említett sírban regisztrált szokás inkább átmenetet képezhet a II. és IV. csoport között; de ezt valószínűsítjük a nagylaki 6. sír esetében is. A csoportba sorolható temetkezések egyenletesen fordulnak elő a Bánságban (nyolc lelőhelyről hat temetkezés ismert), a Maros és a Fehér-Körös közötti területen (3 lelőhelyről 4 temetkezés), a Sebes- és Fekete-Körös közéről (1 lelőhelyről 1 temetkezés), de a Sebes-Körös jobb partjáról is (1 lelőhelyről 1 eset). Valószínűleg ide sorolható a Sebes-Köröstől É-ra, Bihar-Somlyóhegyen regisztrált 8 lovastemetkezés is. Az É-Erdélyhez tartozó kolozsvári temetők esetében csupán egy lelőhelyről ismert (1 lelőhelyről 2 eset), a Maros középső szakaszához tartozó Gyulafehérvárról (1 lelőhelyről 7 eset) és Maroskarna „C" lelőhelyről eddig összességében 9 temetkezés ismert.

A 3. csoportba sorolt kitömött lóbőrös temetkezésekhez az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területéről csupán egyetlen leletet sorolhatunk (Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír), azonban a nagyon sok rosszul dokumentált lovastemetkezés között akár több ilyen eset is lehetett, ezekről azonban nincs tudomásunk [183. kép; 306. tábla].

A 4. összehajtott lóbőrös változathoz ugyancsak kevés esetet, lényegében az É-erdélyi Kolozsvár-Szántó utcai 25. sír és a Kolozsvár-Zápolya utcai 9. sír temetkezéseit sorolhatjuk [183. kép; 306. tábla].

A Gyulavarsánd-Laposhalom 33. sírjában lévő lócsontok helyzetét sajnos nem lehet pontosan meghatározni, ugyanakkor a közlő leírása alapján nem kizárt, hogy a temetkezés az utolsó két lovastemetkezési típus valamelyikéhez tartozhatott egykoron.[956]

Kisléghi Nagy Gyula leírása alapján akár ismeretlen típusúnak (vagy önálló kategóriának) is tarthatnánk a bukovapusztai V. halom 3. sírjának lovastemetkezését, hiszen az amatőr régész leírása alapján a négy ló lábszárcsont mellett nem került elő a lókoponya. Ezeket az adatokat azonban óvatosan kell kezelnünk, ugyanis az ásatáson a bánsági régész nem volt jelen, csupán megbízottja, Racsov Demeter, Kisléghi pedig az ő elbeszéléséből értesült csupán a feltárásról. Az adatot tehát ellenőrizetlennek és bizonytalannak tartjuk, ezáltal nem látjuk indokoltnak újabb csoport létrehozását sem.

IV.8.1.2. A lovastemetkezések előfordulásának környezete

A rendelkezésre álló adatok alapján a lovastemetkezések különböző típusú temetőkből ismertek. A Bánság Ny-i részében kisméretű sírcsoportok és/vagy magányos temetkezések esetében dokumentálhatóak,[957] egyetlen biztos kivétel az Óbesenyő-Dragomir halma, ahol az eddig feltárt sírok topográfiai helyzete nagyobb temetőre enged következtetni.

A régió K-i részein ugyanakkor már jóval nagyobb kiterjedésű temetőkben (Hodony, Temesvár és Vejte) fordulnak elő a lovastemetkezések. E két mikrorégió lelőhelyei között ráadásul időrendi eltérések is kimutathatóak.

Teljesen eltérő jelenségek figyelhetők meg a Partiumban. Bár a Maros jobb oldalán feltárt lelőhelyek még kisméretű temetőkre engednek következtetni, az északabbra fekvő lelőhelyekről ez már nem mondható el. Arad-Csálya és Nagyszalonta lelőhelyeken kívül csak közepes vagy nagy méretű temetőkben regisztráltak lovastemetkezéseket (Bihar-Somlyóhegy, Gyulavarsánd, Köröstarján, Magyarpécska, Nagylak, Sikló).

Az Erdélyi-medencében feltárt lovastemetkezések ugyancsak javarészt közepes és nagy (akár több száz síros) temetőkből kerültek elő. A közepes méretű temetőkre kiváló példa a Gyulafehérvár-Katolikus Katedrális mellett feltárt temető, amelyből három lovastemetkezés ismert, de ide sorolhatók a korainak tartható Kolozsvár-Zápolya utcai, Kalevala utcai és Szántó utcai temetők, illetve a valamivel későbbre keltezhető dévai és szászvárosi temetők, amelyek voltaképpen csak jelképes lovastemetkezéseket tartalmaztak.[958] Több száz síros, köznépiként emlegetett temetőkörnyezetből került elő ugyanakkor Gyulafehérvár-Mentőállomás 9 lovastemetkezése.

IV.8.1.3. A lovastemetkezések csontvázainak neméről. A lovastemetkezések elterjedése [186–187. kép]

Sajnálatos módon a lócsontokat tartalmazó temetkezések csontvázainak neme néhány bánsági és partiumi lelőhelyet, illetve a kolozsvári Szántó utcai 25. és Zápolya utcai 10. sírt leszámítva, egyelőre ismeretlen. A legtöbb lovastemetkezés esetében a csontváz nemére a sír mellékletei alapján következtettünk:

[956] Popescu 1956, 130.

[957] Bukovapuszta-IV. halom, Bukovapuszta-V. halom, Bukovapuszta-VIII. halom, Óbesenyő-I. halom, Óbesenyő-VI. halom, Nagyteremia. Nagy valószínűség szerint magányos sír a Németszentpéter-G.A.S. területén feltárt temetkezés, illetve ez a lehetőség nem zárható ki a Bukovapuszta-III. és IX.. halom esetében.

[958] A szászvárosi temetőből eddig 71 sírt tártak fel.

Lelőhely	**Nem**	**Lovastemetkezés típusa**
Arad-Csálya	♂	Bálint II. csoport
Aradi Múzeum-szórvány	?	?
Bihar-Somlyóhegy 1. sír	♂	Bálint II. csoport?
Bihar-Somlyóhegy 2. sír	♂	Bálint II. csoport?
Bihar-Somlyóhegy 3. sír	♀?	Bálint II. csoport?
Bihar-Somlyóhegy 4. sír	♂	Bálint II. csoport?
Bihar-Somlyóhegy 5. sír	♂	Bálint II. csoport?
Bihar-Somlyóhegy 6. sír	♂	Bálint II. csoport?
Bihar-Somlyóhegy 7. sír	♂	Bálint II. csoport?
Bihar-Somlyóhegy 8. sír	♂	Bálint II. csoport?
Bihari vár?	♂?	?
Biharszentandrás	?	?
Bukovapuszta-III. halom	♂- *adultus*	Bálint II. csoport
Bukovapuszta-IV. halom 2. sír	♂	Bálint I. csoport
Bukovapuszta-IV. halom 3. sír	♂	Bálint II. csoport
Bukovapuszta-V. halom 3. sír	♂	Besorolatlan
Bukovapuszta-VIII. halom	♂- *senilis* (?)	Bálint II. csoport
Bukovapuszta-IX. halom	♂	Bálint I. csoport
Csíkzsögöd	?	?
Csíkszentgyörgy	?	?
Déva-Micro 15:3. sír	♂	Bálint I. csoport
Eresztevény-Zádogostető	?	?
Érkörtvélyes	?	?
Fönlak	?	?
Gyulafehérvár-Császár forrása ismeretlen számú sír	♂	?
Gyulafehérvár-Mentőállomás VI. kutatóárok 6. sír	♂	Bálint I. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás VIII. kutatóárok 1. sír	♂	Bálint II. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás IV. kutatóárok 1. sír	♂	Bálint II. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás IX. kutatóárok 3. sír	♂	Bálint II. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás IX. kutatóárok 19. sír	♂	Bálint II. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás X. kutatóárok 57. sír	♂	Bálint II. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás X. kutatóárok 60. sír	♂	Bálint II. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás XXXIII. kutatóárok 15. sír	♂	Bálint II. csoport
Gyulafehérvár-Mentőállomás XV. kutatóárok 42. sír	♂	?
Gyulafehérvár-Római Katolikus Székesegyház I. sír	?	?
Gyulafehérvár-Római Katolikus Székesegyház II. sír	?	?
Gyulafehérvár-Római Katolikus Székesegyház III. sír	?	?
Gyulavarsánd-Laposhalom 33. sír	♂	?
Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer ásatása	?	?
Hodony-Pocioroane 3. sír	♂- *maturus*	Bálint I. csoport
Hodony-Pocioroane 17. sír	♂- *maturus*	Bálint II. csoport
Kolozsvár-Kalevala utca I. lelőhely	?	?
Kolozsvár-Szántó utca 25. sír	♂- *senilis*	Bálint IV. csoport

Lelőhely	Nem	Lovastemetkezés típusa
Kolozsvár-Zápolya utca 1. sír	♂	Bálint II. csoport
Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír	♂	?
Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír	♂	Bálint II. csoport
Kolozsvár-Zápolya utca 8. sír	?	?
Kolozsvár-Zápolya utca 9. sír	?	Bálint IV. csoport
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír	♂- *maturus* I.	Bálint III. csoport
Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír	♂	?
Köröstarján-Csordásdomb 21. sír	♂	Bálint I. csoport
Köröstarján-Csordásdomb 28. sír	?	Bálint II. csoport
Köröstarján-Csordásdomb 29. sír	?	Bálint I. csoport
Köröstarján-Csordásdomb 36. sír	?	?
Köröstarján-Csordásdomb 38. sír	?	?
Magyarpécska-1898–1902 (kb. három sír)	?	?
Maroskarna „C”	?	Bálint II. csoport
Maroscsapó-szórvány	?	?
Muszka-Náchtnébel Ödön szőlőse (kb. három sír)	?	?
Muszka-Gruber Hugó szőlőse	?	?
Nagylak I. sír	♂	?
Nagylak 4. sír	♂	Bálint I. csoport
Nagylak 6. sír	♀- *maturus* II.	Bálint II. csoport
Nagylak 9. sír	♂- *maturus* II.	Bálint II. csoport
Nagylak 10. sír	♂- *senilis* I.	Bálint I. csoport
Nagylak 13. sír	♂- *senilis* II.	Bálint I. csoport
Nagylak 15. sír	?	?
Nagyősz-Kleine Hügel 2. sír	♂	Bálint II. csoport?
Nagyszalonta 2. sír	♂	Bálint II. csoport
Nagyteremia	♀	?
Németszentpéter-G.A.S. területe	♀	Bálint I. csoport
Németszentpéter-szórvány	?	?
Óbesenyő-I. halom	♂	Bálint II. csoport
Óbesenyő-V. halom 1. sír	?	Bálint I. csoport
Óbesenyő-VI. halom 1. sír	♂	Bálint II. csoport
Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír	♂	Bálint I. csoport
Perjámos-Régi Posta utca	?	?
Sepsiszentgyörgy-Eprestető	♂	?
Sikló I. D. sír	?	?
Sikló I. E. sír	?	?
Sikló 1. sír	♀	Bálint II. csoport
Sikló 2. sír	♂	Bálint I. csoport
Sikló 3. sír	♂	?
Sikló 7. sír	♀	Bálint I. csoport
Sikló 8. sír	?	Bálint I. csoport
Sikló 9. sír	♀	Bálint I. csoport

Lelőhely	Nem	Lovastemetkezés típusa
Sikló 10. sír	♂	Bálint I. csoport
Sikló 11. sír	♀	Bálint I. csoport
Sikló 12. sír	♂	Bálint I. csoport
Szakálháza	?	?
Szászváros-Pemilor domb X2: 6. sír	♂	Bálint I. csoport
Szászváros-Pemilor domb X2: 7. sír	♂	Bálint I. csoport
Szászváros-Pemilor domb X2: 18. sír	♂	Bálint I. csoport
Szászváros-Pemilor domb X2: 26. sír	♂	Bálint I. csoport
Szászváros-Pemilor domb X2: 41. sír	?	Bálint I. csoport
Szászváros-Pemilor domb X2: 43. sír	?	Bálint I. csoport
Szászváros-Pemilor domb X2: 48. sír	?	Bálint I. csoport
Szerbcsanád-Pojána dűlő	?	?
Temesvár-Csóka erdő A sír	♂	Bálint I. csoport
Temesvár-Csóka erdő szórványleletek	?	?
Vejte 3. sír	♂- *maturus*	Bálint I. csoport
Vejte 6. sír	♂- *maturus*	Bálint I. csoport

186. kép. A lovastemetkezések csontvázainak neme és a lovastemetkezések típusai (a rendelkezésünkre álló egész adatbázis feltüntetésével)

A vizsgált területeinkről lovastemetkezés a legnagyobb mennyiségben – akárcsak más Kárpát-medencei lelőhelyek esetében – a fegyveres férfiak sírjaiból ismert. A kutatás mai stádiuma alapján ugyanakkor az Erdélyi-medencéből teljesen hiányoznak a női lovastemetkezések, habár az Alföld K-i feléhez tartozó területről regisztráltak lovas női sírokat is, ilyen lelőhelyek a Maros alsó szakaszán Németszentpéter, Nagyteremia és Nagylak 6. sírja. A Fekete-Köröstől nem messze fekvő Sikló 9 feltárt lovastemetkezéséből 4 női sír volt. A nyolcsíros Bihar-Somlyóhegyi temető 3. sírjában ugyancsak nő feküdhetett.

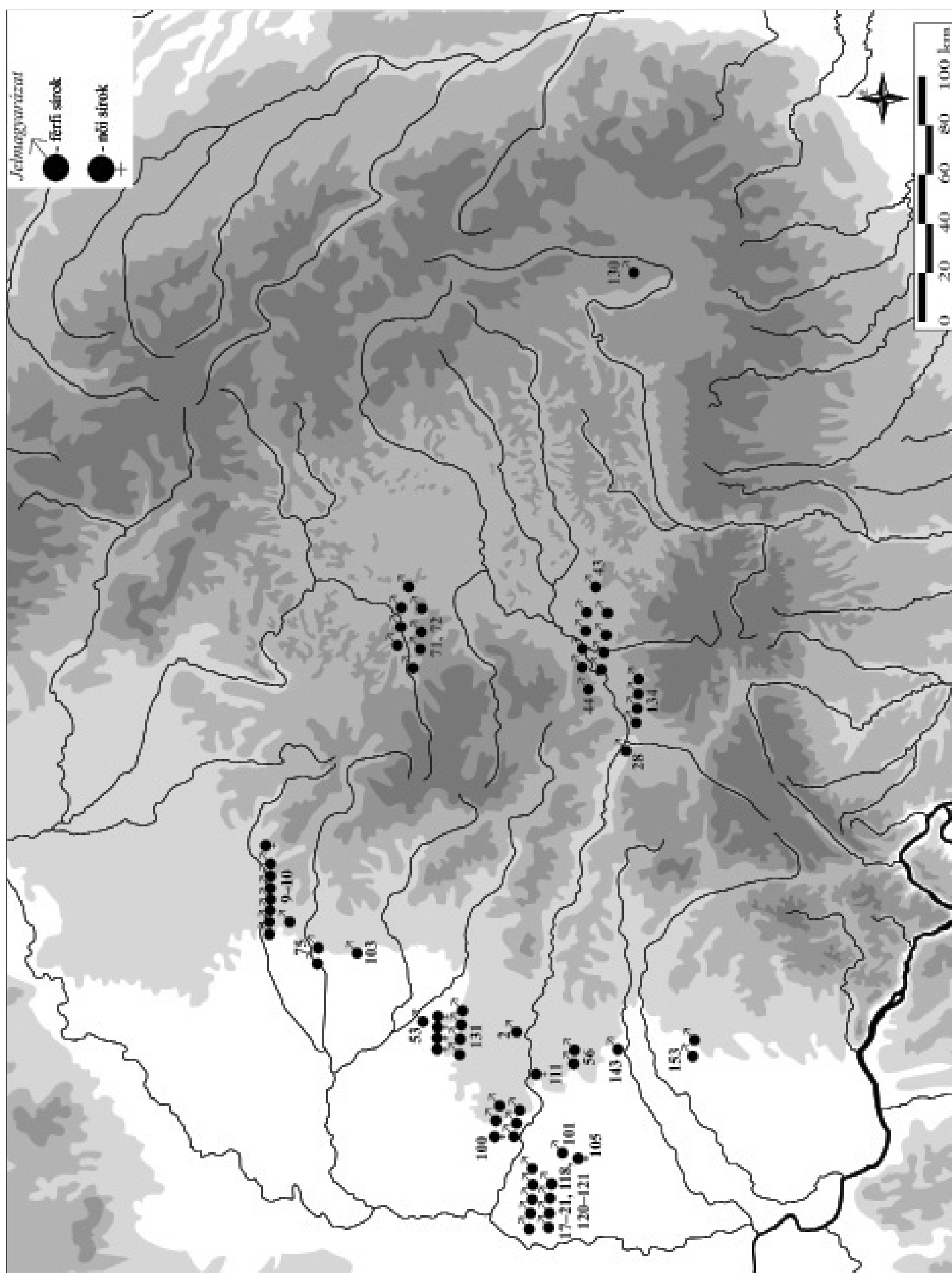
Mellékleteik alapján valószínűleg a számosabb lóval rendelkező közösségek nőtagjait részesíthették ilyen jellegű szertartásban, habár az egyes sírok eltérő gazdagságúak (lásd a VI. fejezetet).

A lovastemetkezésben részesített partiumi és a bánsági temetők női sírjai, illetve a lovastemetkezés nélküli erdélyi nekropoliszok női sírjai között a nemesfémmennyiség szempontjából nincs szignifikáns különbség (pl. Marosgombás 10. sírjából 27,26 gramm ezüst- és 6,9 gramm aranyfóliás bronz fülbevaló került elő, a siklói temető 7. jelképes lovas sírjából 16,3 gramm, a 11. sírjából pedig 38,56 gramm ezüst). Ugyanakkor míg a Partium és a Bánság női lovastemetkezéseibe betették a lószerszámokat, addig az Erdélyi-medencében ez a szokás ismeretlen volt. A siklói temető 7. sírjában nyugvó nőnek nem volt gazdagabb a melléklete, mint például a marosgombási 10. sírban eltemetett női csontváznak (két gömbös végű, aranyfóliával bevont bronz fülbevaló, négy aranyozott négyzet alakú öntött veret, egy kis négyzetes veret, egy bronz szalagkarperec, 86 db különböző típusú gyöngy). A siklói sírba azonban betették a kantárt (ennek régészeti nyoma a zabla és a hevedercsat), amit a gombási sírból viszont kihagytak. Feltehető tehát a kérdés, hogy a lószerszám elmaradása esetleg más, eltérő hagyományokkal hozható kapcsolatba? Ugyanez érvényes lehet a siklói 9. és 11. sírra is. Tehát ha voltak is (természetesen a mellékletek alapján igazolható) gazdasági különbségek[959] ezeket az eseteket egyértelműen inkább rítusbeli különbségekkel magyarázhatjuk. Ezen rítusbeli különbségek oka(i) persze továbbra is kérdésesek.

Nagyon elgondolkodtató a kolozsvári Zápolya utcai temetőrész esete is, ahol a férfisírokba majdnem mindegyik esetben helyeztek különböző helyzetben lócsontokat (1., 4., 6., 9–11. sír), a női sírokban (5., 7. sír) viszont ennek nyomát sem láthatjuk. Azt is szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy a két kolozsvári női sír leletanyagának gazdagságát távolról sem mérhetjük a partiumi vagy bánsági társaik jóval gazdagabb leletanyagához. A kolozsvári női sírok esetében a lócsontok hiányát magyarázhatjuk persze az Erdélyi-medence kisebb lóállományával, de a sírokban fekvő nők eltérő eredetével is.

A rendelkezésünkre álló adatok (így az antropológiai elemzések)[960] alapján persze jóval nagyobb csoportot képeztek a férfi lovastemetkezések. A lovastemetkezés

[959] Egyik esetben sem került lócsont a sírba, így arra sem tudunk válaszolni, hogy a temetkezés során vajon vágtak-e le lovat.
[960] Az óbesenyői Dragomir halma 4. sírjának antropológiai elemzése folyamatban van.

187. kép. A lovastemetkezések nemek szerinti eloszlása

tehát alapvetően a harcos férfi identitás jelképe lehetett, amelyet időről-időre a női nem képviselői esetében is utánozhattak. Mindez akár a nők férfiakkal szembeni alárendelt státusával is magyarázható. A nemi szerepek és a társadalmi helyzet mellett/helyett – ahogyan arra a nagylaki temetkezések is figyelmeztetnek – eltérő kulturális hagyományokkal és/vagy etnikai különbségekkel is számolnunk kell a lovastemetkezések értékelése során.

A legtöbb lovassírból fegyveres mellékletű férfi csontváz került elő, amelyet néhány esetben tehát az antropológiai eredmények is megerősítettek. A hodonyi 3. és 17. sírban férfi *maturus* csontvázak feküdtek (a 3. sírban 31–40 év közötti férfi), a kolozsvári Szántó utca 25. sírjában egy 40–65 éves *senilis* férfi feküdt, a kolozsvári Zápolya utcai 10. sírba egy *maturus* II. korú (35–40 éves) férfit temettek, a nagylaki 4. temetkezésben férfi, a 9. sírban egy 35–45 éves *maturus*, míg a 10. és 13. sírban egy-egy *senilis*, 60–70 éves férfi feküdt. A vejtei temető 3. sírjából előkerült férfi 50–60 év közötti lehetett, de *maturus* korú (31–40 év közötti) férfi volt a 6. sír csontváza is. Az esetek többségében tehát a saját közösségén belül fontos státust betöltő férfiról volt szó.

A mellékleteik alapján tehát elsősorban harci eszközöket tartalmazó férfisírokban leltek lócsontokat is. A szablya,[961] kard,[962] íj,[963] nyíltegez,[964] nyílcsúcsok,[965] balták[966] jellegzetes leletei a férfi lovassíroknak.

Nem minden lovas/lószerszámos férfisírból ismerünk ugyanakkor fegyvert: a hodonyi 3. sír csak lószerszámot tartalmazott, illetve a nagylaki 10. sír *senilis* férfi csontváza mellől sem került elő fegyver. Az óbesenyői V. halom 1. sírjában sem regisztráltak fegyvert.

Egyértelmű tehát, hogy olyan jelenségről van szó, amelynek okai egyelőre ismeretlenek. A két terület a K-Alföld, illetve az Erdélyi-medence közötti különbségek talán a természetföldrajzi viszonyokra, esetleg az erdélyi közösségek eltérő eredetére és a 10. századi magyar társadalomban betöltött különleges szerepére utalhat.

Úgy látjuk tehát, hogy a lovastemetkezések egyfelől lehetnek önálló szociológiai/közösségi jelenségek is, de akár az adott népesség eredetének markereként is értékelhetőek.

A honfoglalás kori lovastemetkezések időrendi kereteit majdnem lehetetlen meghatározni. A lovastemetkezések alapvetően a 10. századra jellemzőek, néhány esetben azonban valószínűsíthető 11. századi megjelenésük is (itt elsősorban a század első felére kell gondolnunk). Véleményünk szerint biztosan a 11. század elejére keltezhető a dévai 3. és a hodonyi 3. sír, de nem zárható ki az sem, hogy az Óbesenyő-Dragomir halom 4., a vejtei 3. és a temesvári „A" sír is ugyanerre az időszakra korhatározható. A hodonyi 3. sír mellett levő 2. és 4. sírból S végű hajkarikákkal együtt előkerült I. (Szent) István által veretett H1. típusú érméknek egyértelműen keltező értékük van.

Míg a K- és D-Bánság, valamint D-Erdély területén alapvetően az I. típusú, azaz a jelképes lovastemetkezések gyakoribbak, addig az ÉNy-Bánság és É-Erdély területén inkább más típusú lovastemetkezések fordulnak elő. Ebben a pillanatban elsősorban kronológiai okokat látunk ennek hátterében, tehát úgy véljük, hogy van valóságalapja annak a feltételezésnek, hogy a 10. század második felében valóban megszaporodnak a jelképes lovastemetkezések.[967] Azonban azzal is számolnunk kell, hogy ha elfogadjuk az eddigi kronológiai megállapításokat, akkor a 10. század második felében nemcsak a jelképes lovastemetkezések, de a temetők, illetve a sírok számaránya is többszörösére növekszik a 10. század első felére keltezhető temetkezésekhez képest. Egyértelmű, hogy a ma elfogadott tipokronológia alapján jóval több a század második felére keltezhető temető, ebből pedig logikusan az is következik, hogy magasabb a lovastemetkezések száma és aránya is. Ugyanakkor továbbra is igaz, hogy a 10. század első két harmadára is keltezhetünk jelképes lovastemetkezéseket (ilyen a Bánság É-i vidékéről Németszentpéter, vagy akár a siklói temetkezéseket is ide sorolhatjuk).[968]

A lovastemetkezések eltérő földrajzi környezetben, eltérő sírszámú temetőkben való előfordulása kapcsán jogosan merülhet fel a kérdés, hogy vajon egyenlőségjelet tehetünk-e a lovastemetkezések és a 10. századi magyarság közé. A probléma érzékeltetésére talán a legjobb példa a gyulafehérvári Mentőállomás IV. kutatóárkában feltárt 1. sírban nyugvó személy: a részleges

[961] Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 10–11. sír, Sikló-Gropoaie 3. sír és talán Kalevala I. lelőhely I. vagy III. sír (?).

[962] Bihari vár (?), Déva-Micro 15: 3. sír, Sepsiszentgyörgy-Eprestető.

[963] Arad-Csálya X sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Nagylak I. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Vejte 3. sír.

[964] Arad-Csálya X sír, Bihar-Somlyóhegy 6–8. sír, Déva-Micro 15: 3. sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 8., 10–11. sír, Köröstarján 21. sír, Nagylak I., 4., 9. és 13. sír, Nagyszalonta 2. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 2. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Sikló 2., 10. és 12. sír; Szászváros-Pemilor domb X2: 18. sír, Vejte 3. sír.

[965] Bihar-Somlyóhegy 1–2., 4–8. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 2–3. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Bukovapuszta-IX. halom, Déva-Micro 15: 3. sír, Hodony 17. sír; Gyulavarsánd 33. sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 10–11. sír, Köröstarján 21. sír, Nagylak I., 4. és 13. sír, Nagyszalonta 2. sír, Nagyősz-Kleine Hügel 2. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Óbesenyő-I. halom, Óbesenyő-VI. halom 1. sír, Sikló 2., 10. és 12. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 6–7., 18. és 26. sír.

[966] Bihar-Somlyóhegy 4. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 18. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás VIII. kutatóárok 1. sír.

[967] Bálint 1969, 107–114.

[968] A szokás 10. századi, sőt még korábbi meglétéhez nem férhet kétség, a legjobb példa éppen az apahidai 5. századi királyi sír, amely a jelképes lovastemetkezések kategóriájába sorolható (vö.: Harhoiu 1998, 113).

lovastemetkezéses sír csontvázát K–Ny-i irányban helyezték a gödörbe, a sírra pedig kőpakolást helyeztek. A helyzetet az is bonyolítja, hogy a gyulafehérvári és szászvárosi temetőkből is jól ismert tárgyak egy része (pl: íjvégcsontok, zablák, kengyelek) jelentősen különböznek a klasszikus honfoglalás kori – magyarnak tartható – leletanyagtól.

Mindezek alapján úgy tűnik számunkra, hogy a lovastemetkezés szokásának elterjedése a Kárpát-medencében (csakúgy mint az S végű hajkarikáké) nem csupán gazdasági, de egyúttal kultúrantropológiai kérdés is, és szoros kapcsolatban áll a honfoglaló magyarság és a legyőzött, illetve talán a behurcolt vagy a később a Kárpát-medencébe önszántából érkező népességek területenként változó intenzitású akulturizációjával, össze- és beolvadásával, asszimilációjával, hiszen a lovastemetkezések szokása a 10. századi elit jellegzetes temetkezési szertartása volt, az elithez történő igazodás pedig majdhogynem szociológiai törvényszerűség.

A lovastemetkezések divatja ráadásul nem szorult vissza a 10. század második felében, hanem éppenséggel még jobban kiterjedt (földrajzi értelemben), köszönhetően az idegen etnikumok asszimilációs folyamatainak. Hasonló kultúrantropológiai jelenségeket az avar korból is ismerhetünk: a gepidák „avarrá" válása például rendkívül jól kimutatható az Erdélyi-medencében feltárt temetőkben.[969]

A lócsontokkal való temetkezés a 10. században a magyar honfoglalókkal együtt jelenik meg újra a Kárpát-medencében. Azt az elképzelést, hogy ezt a szokást (legalábbis a lószerszámokkal való temetkezést) később átvehették/átvették mások is (pl. szlávok, bolgár-szlávok) az eddigi adataink alapján, ha nagyon óvatosan is, de valószínűsíthetjük.

IV.8.2. Étel- és italmellékletek

A temetkezési szokások egyik fontos eleme a halott másvilági szükségleteinek biztosítása. Nagyon gyakran ezért találunk a 10., de még gyakorta a 11. századi sírokban agyagedényt (amelybe az italt vagy ételt tették), illetve állatcsontokat (a túlvilági táplálék szimbólumát). Az 1000 évvel ezelőtt élt emberek a túlvilágot tehát az élet folytatásának képzelhették el.

IV.8.2.1. Kerámia a sírokban [188–190. kép]

A honfoglalás kori temetkezési szokások egyik lényeges aspektusa az ételt vagy italt tartalmazó agyagedény jelenléte a sírokban. A 10. századi kerámiás sírok fő jellemzője az egyetlen agyagedény-melléklet. Ellentétben például a bolgár temetkezési szokásokkal, amelyek esetében sűrűn fordul elő akár két agyagedény is ugyanazon sírból, a honfoglalás kori temetőkben ez a szokás majdnem ismeretlen.[970] De ugyanez mondható el az Erdélyi-medencében feltárt „Maroskarna"-típusú temetőkkel kapcsolatban is.

A múlt század elején a kerámiák sírba helyezését hosszú ideig szláv kultúrjelzőnek tartották. E régészeti toposszal Kiss Attila számolt le.[971] Kiss elemzése nyomán egyértelművé vált, hogy a kerámia nemcsak a szlávnak tartott szegény temetkezésekből ismert, hanem a lovas–fegyveres réteg temetkezőhelyein is kerültek sírokba kerámiák, mégha nem is túl gyakran.

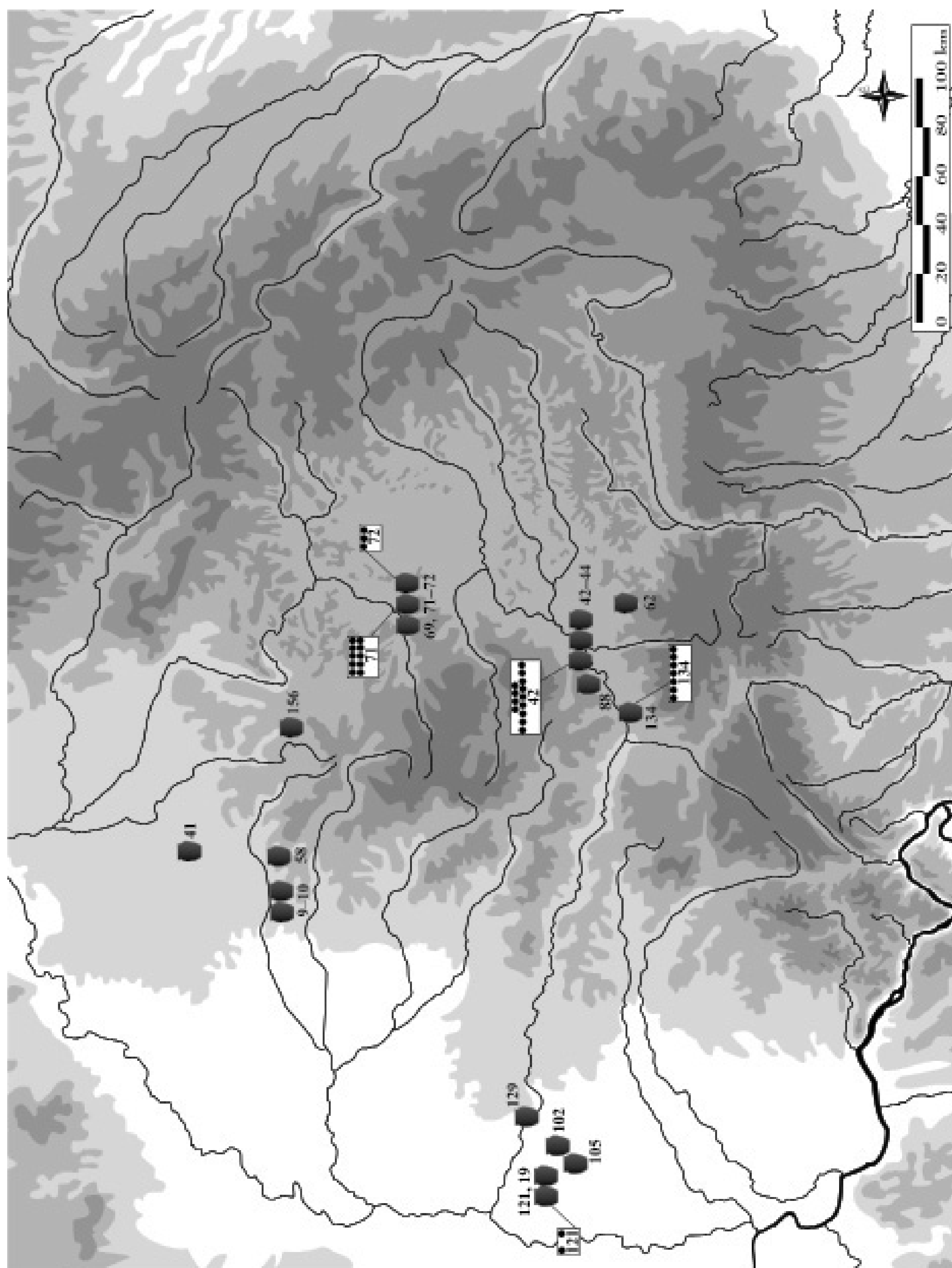
A rendelkezésre álló adatok alapján az általunk vizsgált három régió 18 lelőhelyéről ismert kerámiamelléklet. A legtöbb kerámiamellékletet tartalmazó sírt a Gyulafehévár-Mentőállomáson, Horia Ciugudean által feltárt temetőrészletekből ismerjük (45 sír, vagyis a 677 sír 6,64%-a), azzal a megjegyzéssel, hogy a Mihai Blăjan által feltárt 506 sír edénymellékleteinek számát nem ismerjük. A Brânduşei utcai temetőrészből, a 10. századhoz tartozó 105 sírból 13 agyagedény ismert (azaz a sírok 12,38%-ában volt edény). Nagyobb ez az arány a közöletlen kolozsvári Szántó utcai temetőben, ahonnan 26 sír közül már 10 tartalmazott kerámiamellékletet, ez pedig a sírok 38,46%-a. A szászvárosi 71 síros temetőben 7 temetkezésbe helyeztek edénymellékletet (9,85%). A feltárt 11 sír közül 3 tartalmazott agyagedényt a kolozsvári Zápolya utcában (27,72%). A többi lelőhely esetében azonban sokkal ritkább a kerámiamelléklet: Óbesenyő-Dragomir halma temetőjéből két sírból ismerünk edényt, Bihar-Somlyóhegyről (8 sírra – 1 kerámia jutott), Kolozsvár-Kalevala utcából (3–1), Maroskarnáról (15–1), Sajtényról (4–1), Zilah-Pálvárról (12–1), Gyulafehérvár-Orange állomásról, valamint Nagyteremia temetkezőhelyeiről pedig egy-egy sírból ismerünk kerámiát.

A legtöbb esetben nem ismert az edények tartalma, bár a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 15. sír edényében főtt tojást lehetett azonosítani, a Kolozsvár-Zápolya utca 3. sírjában pedig malac csontjait találták az edényben. Talán fontos az a tény is, hogy mindkét sírban gyermekcsontváz feküdt.

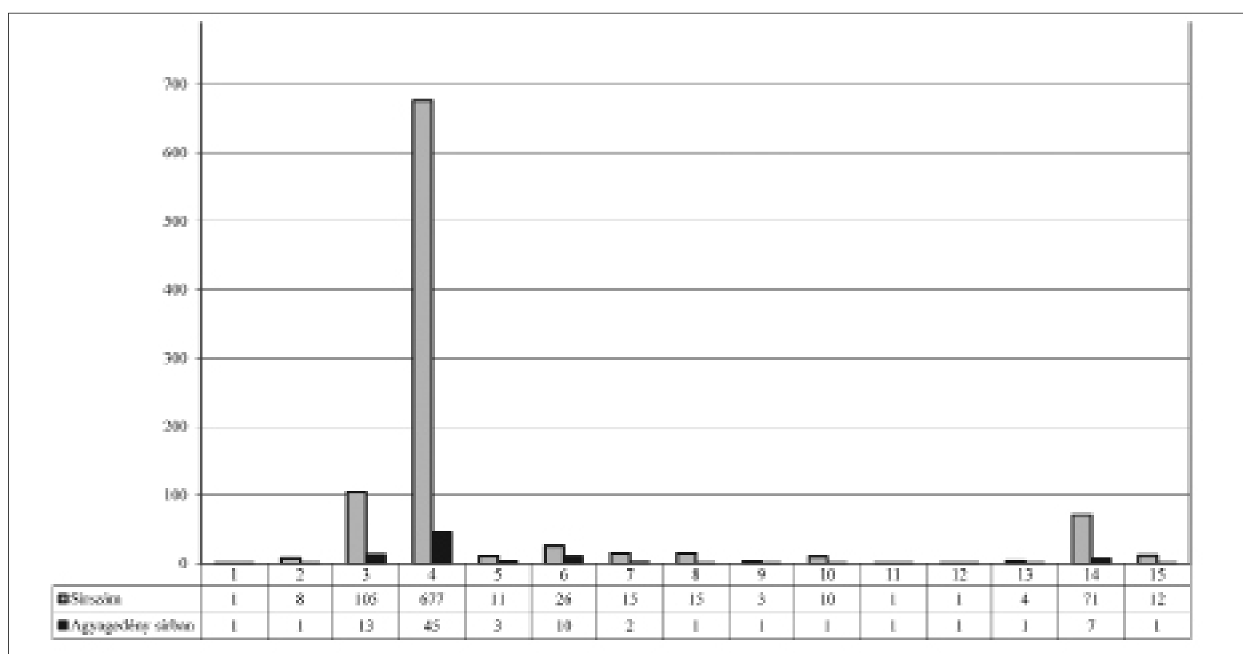
IV.8.2.1.1. A kerámiás temetkezések elterjedése

A Partium esetében eddig csupán a bihari lelőhelyekről vált ismertté három lelet (Bihar-Somlyóhegy 3. sír, Bihari vár, Jankafalva). Ugyancsak szegényes ebből a szempontból a Maros alsó folyásának régiója is (itt csupán Sajtény 4. sírja említhető). A helyzet nagyon érdekes

[969] Harhoiu 2001, 139–163.
[970] A kérdésben alapvető Uwe Fiedler műve (Fiedler 1992).
[971] Kiss 1969, 175–185.

188. kép. A 10–11. századi sírkerámia lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

189. kép. Kerámiamellékletes sírok mennyisége

a Bánságban is, itt ugyanis csak az ÉNy-i lelőhelyekről ismert agyagedény-melléklet (Nagyősz, Nagyteremia, Óbesenyő-Dragomir halma, Bukovapuszta V. halom 2. sír – nyilvánvaló, hogy egyetlen mikrorégióról van szó). A K-bánsági részekhez tartozó temetőkből (Csák, Hodony, Németszentpéter, Temesvár-Csóka erdő, Vejte, Újszentes) viszont teljesen hiányzik ez a szokás.

A kép gyökeresen más az Erdélyi-medencében. Mind az É-erdélyi, mind pedig a D-erdélyi lelőhelyekről nagy százalékban ismert a kerámia sírba helyezésének szokása. Ezen temetkezőhelyek között azonban – ennek ellenére is – lényeges különbségek érzékelhetők. A szászvárosi és a Gyulafehérvár-Mentőállomáson feltárt temetőkben fegyveres–lovas sírok is ismertek, ellentétben például a gyulafehérvári Brânduşei utcai temetővel, amelyből mindmáig nem ismert lovas–fegyveres temetkezés [lásd a 190. kép].

IV.8.2.1.2. A kerámia helyzete a sírban

A rendelkezésünkre álló adatok alapján az ételt tartalmazó edények – vizsgált területeinken – változatos pozíciókban kerültek elő a temetkezésekből:

I. Edény a koponya jobb oldalán: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 29. sír.
II. Edény a koponya bal oldalán: Szászváros-Pemilor domb X2: 24., 27. sír és három sír a 2003-as ásatásból.[972] III. Edény a jobb váll mellett: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 9. sír, Zilah-Pálvár 9. (2/2001.) sír.
IV. Edény a jobb váll fölött: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 12. sír.
V. Edény a koponya mellett (?): Bukovapuszta-V. halom 4. sír.
VI. Edény a fej körül: Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető (ismeretlen számú sír).
VII. Edény a medencecsont mellett: Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető (ismeretlen számú sír).
VIII. Edény a medencecsont fölött: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 189. sír.
IX. Edény a medencecsont bal oldalán: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 28. sír
X. Edény a bal combcsont mellett: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 15–16. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 20 sír.[973]
XI. Edény a bal lábszár mellett, majdnem a térdnél: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 46. sír.
XII. Edény a bal lábfej mellett: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 13. sír.
XIII. Edény a jobb lábszárcsont mellett: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 155. sír.
XIV. Edény a két lábszárcsont között: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 107., 157. sír.
XV. Edény a jobb láb vége mellett: Kolozsvár-Zápolya utca 3., 5. sír, Kolozsvár-Szántó utca (állítólag mindegyik sírban ugyanerről a helyről).[974]
XVI. Edény a bal láb vége mellett: Maroskarna 4. sír.
XVII. Edény a lábfejeknél: Kolozsvár-Zápolya utca 2. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás (ismeretlen számú

[972] C.c.a. 2002; C.c.a. 2003.
[973] Drâmbărean et al. 1998, 188; C.c.a. 2001, 223.
[974] Kolozsvár-Zápolya utca (Kovács 1942, 5–6. tábla); Kolozsvár-Szántó utca (Ioana Hica információi).

sír), Gyulafehérvár-Császár forrása (ismeretlen számú sír).

XVIII. Edény a sír gödrében: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 14. sír.

XIX. Edény a lábfejek felett: Gyulafehérvár-Császár forrása (ismeretlen számú sír).[975]

IV.8.2.1.3. A kerámiamellékletekkel ellátott sírok csontvázainak neme, régészeti környezete és időrendi helyzete

Sajnos az érintett sírok vonatkozásában mindössze egyetlen esetben történt embertani vizsgálat, a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 55. (8/2001) sírja esetében, amelyben egy női csontváz nyugodott. Női csontváz feküdt ugyanakkor I. G. Russu szerint a Maroskarna „B" temető 4. sírjában is, amelynek mellékleteihez az edény mellett 4 nyílcsúcs és egy vascsat is tartozott. Az elhunyt nemének meghatározásában néhány esetben segítenek a sír mellékletei is, mint például Bihar-Somlyóhegy 3. vagy Kolozsvár-Zápolya utca 5. sírja, valamint Nagyteremia temetkezései esetében, amelyekben ugyancsak női csontvázak nyugodhattak. Más esetekben fegyverleleteik alapján vehetjük biztosra, hogy férfi volt eltemetve a sírban (Bihari vár: kard, kengyel; Bukovapuszta-V. halom 4. sír: tegez–nyílcsúcsok, Kolozsvár-Szántó utca 4. sír: szablya, íj, tegez, nyílcsúcsok. Időnként persze csak gyanítható a csontváz nemi hovatartozása pl.: Kolozsvár-Zápolya utca 2. sír. Néhányszor a csontváz mérete alapján véljük úgy, hogy kisgyermek temetkezéssel van dolgunk (pl. Gyulafehérvár-Brânduşei utca 13–15. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás,[976] Kolozsvár-Zápolya utca 3. sír).

A kerámiák az esetek többségben szegényes mellékletű sírokból kerülnek elő (sima hajkarikák, körte alakú hajkarikák, egyszerű, kerek átmetszetű, nyitott huzalgyűrűk, spirálfejű, zárt gyűrűk, huzalkarperecek, gyöngyök társaságában) vagy egyéb melléklet nélküli temetkezésekből [336. tábla].[977] Ezt azonban nem lehet általános érvényűnek tekinteni, hiszen a nagyteremiai sír talán a vizsgált területünk egyik leggazdagabb női sírja volt. Más, gazdagabb női sírokból (pl. Németszentpéter, Sikló 1., 7., 9., 11. sír) viszont teljesen hiányzik a kerámia.

A szablyás–íjas férfisírokból majdnem teljesen hiányoznak a kerámiák, a ritka kivételt a Gyulafehérvár-Mentőállomás III. kutatóárok/18. sír/1982 és Kolozsvár-Szántó utca 4. sírja jelenti. Fontos tény ugyanakkor, hogy három lovastemetkezésben is előfordul kerámia a gyulafehérvári Mentőállomás temetőjében, ami a 10. században ritka szokás (VI. kutatóárok 6. sír, IX. kutatóárok 3. sír, IX. kutatóárok 19. sír). Hasonlóan fontos lelet a bukovapusztai V. halom 4. sírja, amelyből edény és nyílcsúcsok is ismertek.

Más Kárpát-medencei területeken is nagyrészt hiányzik a kerámiamelléklet a fegyveres–lovas sírokból,[978] annak ellenére, hogy e temetőkből is kerülnek ki szép számmal szegényes mellékletű kerámiamellékletes sírok.

A napjainkig megfigyelt kerámiás temetkezések mindegyike kétség kívül még a pogány korszakhoz köthető. A szokást ismerték a honfoglalók is, de az itt talált népesség körében sem volt ismeretlen. Kisebb mennyiségben kimutatható a K-Alföld lelőhelyeiről, sokkal nagyobb arányban pedig az Erdélyi-medencéből.

Biztosan a 11. századra keltezhető temetőkből a kutatott területeinken mindeddig hiányzik a kerámiamelléklet adásának szokása, bár egyes adatok alapján előfordult a Vadászok utcai temetőben. Ugyanakkor egyelőre talány marad, hogy a K-Bánság területén időrendi okok avagy eltérő temetkezési hagyományok miatt hiányoznak a sírba tett edények.

Lelőhely	A sírba tett kerámia helyzete	A csontvázak neme és kora	Mellékletek
Bihari vár	?	férfi	Petersen-féle X típusú kardtöredék, kengyel
Bihar-Somlyóhegy 3. sír	?	nő	1 sima hajkarika, 2 huzalkarperec, fülbevaló karika, orsógomb
Bukovapuszta-V. halom 4. sír	a koponya mellett (?)		5 db 3a. típusú ingnyakdísz, 5 db vasnyílcsúcs, tegez
Gálospetri A sír	?		2 db hajfonatkorong, 1 db pödrött végű pántkarperec, 4 db fülesgomb
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 9. sír	a jobb váll mellett	?	melléklet nélkül
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 12. sír	a jobb váll mellett	?	2 sima hajkarika

[975] C.c.a. 2002, 33.
[976] R. R. Heitel említ a jegyzeteiben néhány agyagedényt tartalmazó gyermeksírt.
[977] Gyulafehérvár-Brănduşei utca 9., 29., 46–47. sír, Sajtény 4. sír, Zilah 9. sír.
[978] Kiss 1969, 175–182.

Lelőhely	**A sírba tett kerámia helyzete**	**A csontvázak neme és kora**	**Mellékletek**
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 13. sír	?	*infans*	2 körte alakú hajkarika
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 14. sír	?	*infans*	melléklet nélkül
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 15. sír	a bal combcsont mellett	*infans*	főtt tojás az edényben
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 16. sír	a bal combcsont mellett	?	1 hajkarika, egyszerű, nyitott huzalgyűrű spirálfejű, zárt gyűrű
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 28. sír	a medence bal felén	?	1 sima hajkarika
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 29. sír	a koponya fölött jobb oldalon 90 cm-re	?	melléklet nélkül
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 46. sír	a bal lábszár mellett, majdnem a térdnél	?	melléklet nélkül
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 107. sír	a két lábszárcsont között	nő	melléklet nélkül
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 155. sír	a jobb lábszárcsont mellett	nő?	3 hajkarika, líra alakú bronzcsat, kés
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 157. sír	a lábszárcsontok között	?	melléklet nélkül
Gyulafehérvár-Brănduşei u. 189. sír	a medencecsont fölött, a szájával az alsó végtagok felé helyezve	?	melléklet nélkül
Jankafalva	?	?	kereszt
Kellnek	?	?	huzal- és állatfejes karperec
Kolozsvár-Kalevala utca I. lh. II. sír	?	?	melléklet nélkül
Kolozsvár-Szántó u. 2. sír	?	nő, 30–35 éves	2 gomb
Kolozsvár-Szántó u. 4. sír	?	férfi, 35–39 éves *maturus* I.	szablya, nyílcsúcsok, tegez, íjcsontok, veretes övgarnitúra, vaskés, csiholó
Kolozsvár-Szántó u. 5. sír	?	nő, 50–59 éves *senilis*	7 db 3. típusú ingnyakdísz, vastöredékek, gyöngy
Kolozsvár-Szántó u. 13. sír	?	?	gyöngy
Kolozsvár-Szántó u. 15. sír	?	8–10 éves gyermek	1 hajkarika, 1 gyűrű, 2 gyöngy, egyszerű balta, 2 db vas nyílcsúcs, kés, csiholó, fenőkő
Kolozsvár-Szántó u. 16. sír	?	6–8 éves gyermek	huzalnyakperec, bronztöredékek, 2 hajkarika, vaskarika, 2 nyílcsúcs, vaskés,
Kolozsvár-Szántó u. 19. sír	?	7–9 éves gyermek	1 hajkarika, 2 gyűrű, 1 huzalkarperec, sarló, kés
Kolozsvár-Szántó u. 20. sír	?	10–12 éves gyermek	2 hajkarika, 2 gyűrű, kés, csiholó, 2 nyílcsúcs
Kolozsvár-Szántó u. 23. sír		nő, 35–39 éves	kés
Kolozsvár-Szántó u. 24. sír		nő, 18–20 éves	1 gyűrű, 1 gyöngy, ismeretlen funkciójú tárgy
Kolozsvár-Zápolya u. 2. sír	a lábfejeknél	férfi	ismeretlen rendeltetésű vastárgy
Kolozsvár-Zápolya u. 3. sír	a jobb láb vége mellett	*infans*	4 db ezüstlemezke
Kolozsvár-Zápolya u. 5. sír	a jobb láb vége mellett	nő	2 szőlőfürtdíszes fülbevaló, 1 granulációs díszítésű morvagomb
Maroskarna „B” 4. sír	a bal láb mellett	nő? (az antropológiai elemzés alapján)	vascsat, 4 nyílcsúcs, díszítetlen fülesgomb
Nagyősz-falu D-i része	?	?	nem ismert

Lelőhely	A sírba tett kerámia helyzete	A csontvázak neme és kora	Mellékletek
Nagyteremia	?	nő	2 fülbevalóhoz tartozó csüngő, 3 préselt hajfonatkorong, 23 pártaveret, 97 kerek kéregöntéses pityke, 2 db pántkarperec töredéke, 2 ezüstgomb, 18 bronzgomb, 1 gyöngy, nyergmaradvány, 2 nyeregveret, lemeztöredékek
Óbesenyő-Dragomir halma I. sír	?	?	huzalkarperec
Óbesenyő-Dragomir halma III. sír	?	?	melléklet nélkül
Sajtény 4. sír	15 cm-re a lábfejektől	?	melléklet nélkül
Szászváros 24. sír	?	*infans*	?
Szászváros 27. sír	?	?	?
Szászváros 34. sír	?	?	?
Szászváros 38. sír	?	?	?
Szászváros 47. sír	?	?	?
Szászváros 51. sír	?	?	?
Zilah-Pálvár 9 sír	a jobb váll mellett	?	melléklet nélkül

190. kép. A sírokban lévő kerámiák helyzete és kísérőleleteik

Néhány esetben talán a kerámiatöredékek sírba dobásának lelhetünk tanúi. Ilyen példákat ismerünk Gyulafehérvár-Brândușei utca 26., 47. és 55. sírjából, illetve Marosgombás 13. sírjából. Egyértelmű, hogy ezek az esetek egy olyan rituálé bizonyítékai lehetnek, amelyre már felfigyeltek a 9. századi Ny-magyarországi temetők esetében is.[979]

IV.8.2.2. Vödrös temetkezés[980]

Egyetlen ilyen esetet ismerünk a vizsgált területünkről, a Kolozsvár-Szántó utca 25. sírjának temetkezését.

IV.8.2.3. Állatcsontok [191. kép]

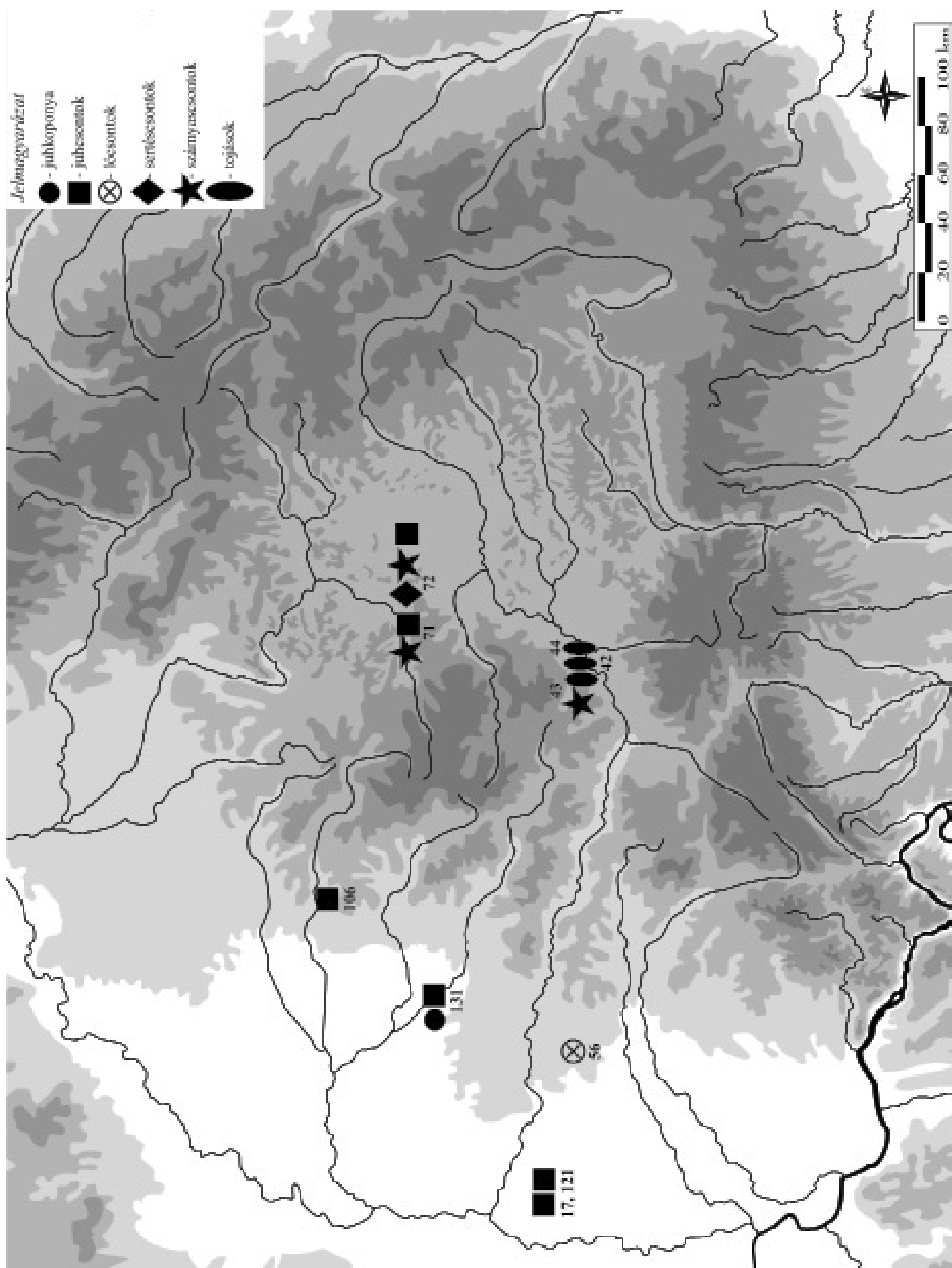
Ellentétben a kerámiával, amely főleg a szegényebb mellékletű és gyermeksírokból ismert, az állatcsontok alapvetően más leletkörnyezetből kerülnek elő. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ételmellékletes sírok a ma ismertnél sokkal nagyobb számban lehettek egykoron, hiszen az ételmellékletek jelentős része nem hagyott régészetileg megfogható nyomot (pl.: csont nélküli hús, kenyérfélék stb.). Ráadásul azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a múlt század elején feltárt leletegyüttesekben is sokkal több alkalommal kerülhetett elő állatcsont, amire azonban annak idején nem figyeltek fel, az állatcsontokat általában nem is dokumentálták.

Lényeges lenne a sírokból előkerült állatcsontok alapos vizsgálata is. Ezek alapján pontosabb képet nyerhetnénk a honfoglalás korában tenyésztett/fogyasztott állatfajtákról is. A kevés valóban meghatározott állatcsont alapján a következő állatok kerülhettek a sírokba:

1. Juh: Bukovapuszta-III. halom,[981] Kolozsvár-Szántó utca (nem ismert a sírok száma),[982] Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír,[983] Nagyvárad-Szálka terasz 1–5. sír,[984] Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír,[985] Sikló 1–3., 7–8., 11. sír.[986]
2. Ló: Hodony 3. sír[987]
3. Sertés: Kolozsvár-Zápolya utca 3. sír (edényben).[988]
4. Szárnyasok: Gyulafehérvár-Császár forrása (ismeretlen sírszám), Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Kolozsvár-Szántó utca (ismeretlen sírszám).

A sírokból előkerülő, ételre utaló állatcsontok arra engednek következtetni, hogy az ételek sírokba helyezése általánosan elterjedt szokás lehetett. A gondosabban

[979] Tettamanti 1975, 97, 130. jegyzet.
[980] Meg kell jegyeznünk, hogy a Tettamanti Sarolta által számításba vett Zápolya utcai vödrös temetkezés nem létezik (Tettamanti 1975, 11. térkép).
[981] Kisléghi Nagy 1904, 420.
[982] Ioana Hica közlése.
[983] Vremir Mátyás elemzése, amit hálásan köszönünk neki.
[984] Az 1. sírban nő, a 2. sírban 10 éves kislány, a 3. és 4. sírban felnőtt egyén, az 5. sírban pedig 4–5 éves kisgyermek nyugodott.
[985] Tănase et al. 2005, 27–43.
[986] Rusu–Dörner 1962, 705–712.
[987] A szakirodalomban ezzel a sírral mint lovastemetkezéssel számolnak. Véleményünk szerint azonban a lócsontokat ételmelléklet részeként helyezhették a sírba. Ilyen jellegű lelet került elő például Debrecen-Józsa Klastrompart 22. sírjában, ahol a csontváz bal válla fölött került elő lócsont (Bejan–Moga 1979, *Fig.* 1–3; M. Nepper 2002, 41).
[988] Kovács 1942, 92.

191. kép. Az állatcsontokat és tojásokat tartalmazó 10–11. századi sírok lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Bánságban és a Partiumban

feltárt temetőkben főleg lovas–fegyveres férfisírokból ismertek ételmellékletek, de ez nem volt kizárólagos. Véleményünk szerint pusztán kutatástörténeti okai vannak annak, hogy a jelenség a mai napig sem ismert D-Erdélyből, de a bihari területről is csupán egy ételmellékletes (állatcsontos) sírt ismerünk.[989] Érthetetlennek tűnik ugyanakkor, hogy a Siklótól nem messze levő gyulavarsándi temetőben az étel–italáldozat szokása ismeretlen, ahogyan többnyire hiányzik a Bánság K-i lelőhelyeiről is.

Sírbeli helyzetükkel kapcsolatban elmondható, hogy került elő állatcsont a koponya környékén (Bukovapuszta-III. halom, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír), a jobb lábszárcsont mellett (Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír), illetve a bal láb közelében is (Sikló 2. és 7. sír). A Kolozsvár-Zápolya utcai 4. sírból lócsont került elő a koponya környékéről és szárnyascsontok a jobb vállcsont alól. Disznócsontokat ugyanezen temető 3. sírjában lelt edényben regisztráltak.

IV.8.2.3.1. Az állatcsontos sírok csontvázainak neme, régészeti környezete és időrendi behatárolása

A rendelkezésre álló adatokból az derül ki, hogy 7 esetben fegyveres–lovas (legalábbis jelképesen eltemetett lovas) férfisírok mellékleteiről van szó. Két esetben találtunk szablyás sírban állatcsontot (Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 10. sír), de tegezes, nyílcsúcsos temetkezésben viszonylag gyakori (pl.: Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Óbesenyő-VI. halom, Sikló 2., 8. sír).

Az állatcsontok azonban nem hiányoznak sem a női (három sír), sem pedig a gyermeksírokból (egy sír). Figyelmet érdemel ebből a szempontból Sikló-Gropoaie temetője, ahonnan a női sírokból is sűrűn ismert a jelenség (nagyobb arányban mint a férfisírokban).

A nem olyan sűrűn elterjedt és/vagy dokumentált szokás elsősorban a 10. századi pogány sírokra jellemző. A leletekből ítélve (gondolunk itt pl. Óbesenyő-Dragomir halma 4. sírjára) úgy tűnik, hogy a szokás a 10. század végén vagy a 11. század elején még divatban lehetett, azonban a 11. századi klasszikus temetőkből már nem ismert.

IV.8.2.4. Tojások a sírban [191. kép]

A 10–11. századi temetkezések egy másik ételmelléklete a tojás, amely Fodor István szerint az újjászületés szimbóluma.[990] A kutatott területeinkről tojás csak Gyulafehérvár temetőiből ismert (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 15., 17., 155. és 175. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető).

A Brânduşei utcai temető 15. gyermeksírjának edényéből került elő egy főtt tojás, a 17. sír 190 cm-es csontvázának bal lábszára közelében pedig egy nyers tojást regisztráltak. Megemlíthetjük még, hogy a 17. tojásos sír mészkőpakolásos temetkezés volt. A 155. sírban a tojás mellett hajkarikák, líra alakú csat és agyagedény feküdt. A másik két lelőhely tojásmellékletet tartalmazó sírjairól a puszta információn kívül sajnos nincs más adatunk.

Ezt a szokást számos helyről ismerjük a Kárpát-medencéből is. Elsősorban gyermeksírokból,[991] de vannak tojást tartalmazó felnőttsírok (pl. a Brânduşei utca 17. és 155. sír), sőt lovas–fegyveres sírok is.[992] Az Erdélyi-medence többi lelőhelyén, a Partiumban és a Bánságban megfigyelhető hiányukért leginkább a kutatás stádiuma tehető felelőssé.

IV.8.3. Tüzelésnyomok a sírokban

A rendelkezésre álló adatok szerint ez a szokás mind a 10. (Kolozsvár-Zápolya utca 1. és 4. sír), mind a 11. században kimutatható (pl. Gyulafehérvár-Brânduşei utca 73. és 78. sír). Ráadásul azokhoz a szokásokhoz tartozik, amelyek a 11. században az új, keresztényi szokások megjelenése ellenére sem tűnik el.

IV.8.4. Tüzelőhely

Valószínűleg e temetkezésekkel egykorú a marosgombási kemence, amelyből egy lókoponya és egy rombusz alakú nyílcsúcs került elő. A kemence néhány párhuzama jól ismert ismert a Kárpát-medencei honfoglalás kori, valamint kora Árpád-kori temetőkből is.[993] Több mint valószínű, hogy a halotti tor alatt elfogyasztott vagy a sírokba helyezett élelmet készíthették e kemencékben.

[989] Ez azért is egyértelmű, mert a nemrég kiadott magyarországi bihari lelőhelyekről elég szép számmal ismert ez a temetkezési szokás.
[990] K. K. 1996, 290.
[991] A Tettamanti által felsorolt 14 lelőhely mellett megemlíthetünk még további lelőhelyeket is, ahol olyan gyermeksírok kerültek elő, amelyekben tojást dokumentáltak: Debrecen-Józsa Klastrompart 26. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 79., 196., 202. és 450. sír.
[992] Tettamanti 1975, 109.
[993] Tettamanti 1975, 110.

IV.9. A 10. SZÁZADI RÍTUSOK 11. SZÁZADI TOVÁBBÉLÉSÉNEK PROBLEMATIKÁJA [192. kép]

A 10–11. századi rítusok továbbélésének kérdése az egyik axiómája a magyar honfoglalás korral foglalkozó szakirodalomnak. Az eddigi tételek szerint a magyar pogány hiedelemvilágot visszatükröző temetkezési szokások nyomtalanul tűntek el a 10. század végén – 11. század elején. Azonban, ha figyelmesebben áttekintjük a rendelkezésünkre álló adatbázist, a probléma jóval bonyolultabbnak tűnik. A társadalmi szokások (köztük a temetkezési szokások) megváltozása lehetett egy mély társadalmi átalakulási folyamat eredménye, de akár különböző divatváltások következménye is. Természetesen azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az illető közösség hol telepedett le, hogyan és milyen arányban érték különböző hatások, milyen minőségű és mennyiségű modellt/modelleket láthatott, illetve építhetett be értékrendjébe.

A bemutatott temetkezési szokások alapján jelentős különbségek létezhettek az általunk vizsgált három régió között. Ez elsősorban persze Erdélyt és a másik két régiót összehasonlítva domborodik ki igazán. Lényegesnek tartjuk megemlíteni, hogy ráadásul az Erdélyi-medence É-i és D-i területei között is jelentős különbségek figyelhetők meg.

A rendelkezésre álló adatok alapján mi úgy gondoljuk tehát, hogy vizsgált területeinken igenis megfigyelhető a temetkezési szokások bizonyos szintű kontinuitása. Ennek intenzitása azonban kérdéses, csakúgy, mint területi kiterjedése. Az bizonyos, hogy az olyan fontos politikai és vallási központokban, mint Gyulafehérvár, a 11. század elejétől már nyilvánvalóan kevésbé lehet a pogány temetkezések, szokások kontinuitásáról beszélni, mint a periférikus, a központoktól távolabbi települések temetőinél (pl.: Gyulavarsánd-Laposhalom).

Régészeti leletanyagunk tehát támogatja feltételezésünket: például Hodony-Pocioroane 3. szimbolikus lovastemetkezése közvetlen közelében a 2. és a 4. sír *maturus* és *adultus* (22 éves) női sírokat I. (Szent) István H1. típusú obulusai keltezik a 11. század első felére, tehát joggal feltételezhető, hogy a lószerszámokat tartalmazó *maturus* férfi eltemetése is a 11. század első évtizedeiben történhetett.

A dévai 4. sír 11. századi keltezését a sírban előkerült kard tipokronológiája alapján joggal feltételezhetjük. Ugyanakkor itt is egy jelképes lovastemetkezésről van szó, amelyből a kard mellett még korongos szárú, trapéz alakú kengyelvasak, tegezrészek, nyílcsúcsok, hajkarika, huzalkarperec került elő. Szükséges ugyanakkor megemlítenünk, hogy a temető többi sírjainak leletanyaga inkább a 10. századi keltezést támogatja. Természetesen a hét feltárt sírból álló temetőrész alkalmatlan arra, hogy végleges következtetéseket vonhassunk le belőle.

A pogány szokások továbbélésének ugyancsak kétségtelen bizonyítékai a sírokban elhelyezett kések. Több 11. századi temetőből is ismerünk különböző méretű késeket, illetve tűzszerszámot, és ami különösen beszédes, hogy éppen a 11. századi ispáni központok temetőiből kerültek elő e pogány mentalitásra utaló tárgyak (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír, Várfalva 11. sír). Mindez pedig a kereszténység elterjedésének korábban elképzelt sebességéhez képest egy lassabb dinamizmusról árulkodik. Ugyancsak megemlíthetjük a nyílcsúcsok sírba helyezését is: a 11. századra keltezhetően Vajdahunyad-Kincseshegy 2. temetkezéséből, illetve Gyulafehérvár-Vadászok utcai temetőjéből ismerünk sírba tett nyílcsúcsokat, de valószínűleg hasonló szokás meglétére utal a várfalvai szórvány nyílcsúcs is.

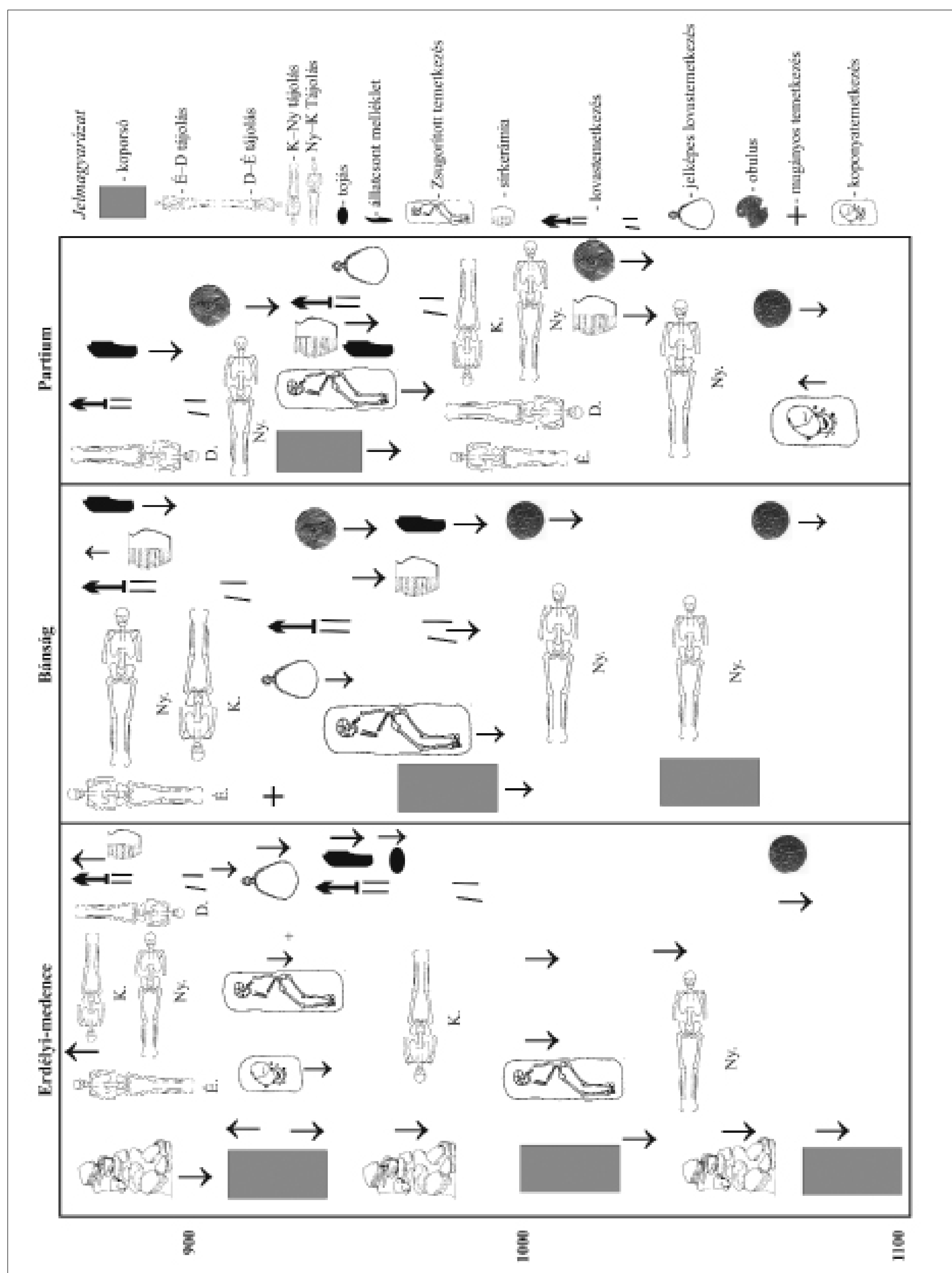
A pogány szokások közé sorolhatók a XI. századi sírokban is megfigyelt tüzelési nyomok. Már Kovács István is megemlíti a szokást a kolozsvári temetővel kapcsolatban, de fellelhetjük ugyanezt a 11. századi gyulafehérvári Brânduşei utcai temetőben is.

A pogányság másik szimbólumaként emlegetett koponyatemetkezés is dokumentált a 11. századból (a köröstarjáni temető 11. I. László érmével datált sírjáról van szó).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a pogány szertartások, ha halványan és elszigetelődve is, de tovább élnek a keresztény korszakban. Perifériára szorulásuk nyilvánvalóan a kereszténység elterjesztésének/elterjedésének volt a következménye. Ez utóbbi a temetkezési szokások egyszerűsödését, valamint a temetkezések puritán reprezentációját hozta magával. Mindez azonban nem feltétlenül jelentette a keresztény szellem minden társadalmi réteget átható dominanciáját, legalábbis részben a keresztény elit társadalmi súlyát, a szegényebb néprétegek igazodási vágyát is jelezheti a 11. század folyamán. Egyértelmű különbségek voltak ugyanakkor a kereszténység politikai–vallási központjai, illetve az ezektől elszigetelt olyan kisebb-nagyobb régiók között, ahol az egyes pogány temetkezési szokásokat jóval később is gyakorolhatták.

A föntebb felsorolt kivételek ellenére azért leszögezhető tehát, hogy a 10., illetve 11. századi temetőkben észlelt temetkezési szokások között jóval nagyobb a törés, a diszkontinuitás, mint a folyamatosság, azaz a kontinuitás.

Anélkül, hogy a *gemischte argumentation* ingoványos talajára tévednénk, jelentős tényezőként az akkori politikai viszonyokat is szükségesnek tartjuk megemlíteni. Tudott dolog, hogy I. (Szent) István a kereszténység szellemében tűzzel–vassal irtotta a pogányságot. Ugyanakkor valószínű, hogy a 11. században Ajtony uralma

192. kép. A 10–11. századi temetkezési szokások időrendi táblázata

alatt a Bánságban jóval engedékenyebb, toleránsabb viszonyok uralkodtak. Itt valószínűleg a régi szokásokat, hagyományokat akkortájt senki nem háborgatta. Ebben a kontextusban kell tehát értékelnünk az ott előkerülő 10. század végi – 11. század eleji temetőket is.[994]

IV.10. KÖVETKEZTETÉSEK [192. kép]

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság feltárt temetkezőhelyein regisztrált temetkezési szokások legnagyobb részének megtaláljuk a párhuzamait a Kárpát-medence más régióiban is. A temetkezőhelyek megválasztása, a temetők szerkezete, a sírok mélysége, tájolása, berendezésük nagy része, a csontvázak helyzete révén e temetők megannyi szállal kötődnek a Kárpát-medence más régiói esetében megfigyelt szokásokhoz.

Az első pillanatra úgy tűnik tehát, hogy a temetkezési szokások látszólagos egységessége a 10. századi erdélyi, partiumi és bánsági népességek kulturális szokásainak homogenitását húzhatnák alá. Azonban ez csak felszínes megközelítése lenne a dolgoknak, hiszen ahogyan később még kitérünk rá, az anyagi kultúra termékei alapján (is) jóval bonyolultabb a kép. Csak, hogy egy példát említsünk: komoly kérdéseket vet fel a 10. századi második felében K-ről Erdélybe telepedő népesség problémája.

A domborzati viszonyoknak (is) köszönhetően (ami nyilvánvalóan kapcsolatban lehetett a temetőket létrehozó közösségek életmódjával is) érzékelhető különbségek vannak az Erdélyi-medencében és a Bánságban, valamint a Partiumban előkerült temetők méretei között. Az Erdélyi-medence központjának számító Gyulafehérvárról és a későbbi, 11. századi ispánsági központokból többnyire nagy sírszámú temetkezőhelyeket dokumentáltak, amelyek alapján sejthető, hogy ezek már nem tanya típusú települések temetkezőhelyei voltak. A K-Alföldön ugyanakkor jelentős számban ismertek kisebb sírcsoportok, magányos temetkezések, de innen kerültek elő őskori halmokba ásott sírok vagy temetők is, szemben az Erdélyi-medencével, ahonnan ez a szokás egyáltalán nem ismert. Az alföldi őskori kurgánokba történő betemetkezéseket persze elsősorban gyakorlati okokkal magyarázhatjuk.

Nem látunk ugyanakkor rendszert a sokszor hangoztatott, egyesek által erdélyi specifikumnak tartott és K-i ortodoxnak ítélt[995] karhelyzetek elterjedésében. Különösen azért, mert az egyes temetőkben majdnem egyenlő arányban vannak jelen a „steppeinek" és a „bizáncinak" tartott kartartások. Tanulmányozott régióink és a többi Kárpát-medencei terület között jelentős különbségeket ebben a kérdésben tehát nem sikerült kimutatnunk.

Ugyanezt nagy vonalakban el lehet mondani a lovastemetkezésekről (a Bálint Csanád által különválasztott 5 típus közül 4 ismert ezekből a régiókból), az étel–ital–tojásmellékletekről, valamint az obulusadás szokásáról is. Különbségek persze azért vannak: így a legtöbb lovastemetkezésre utaló jelet a Maros alsó szakaszának jobb és bal partjáról ismerjük [182. kép]. Ugyancsak a lovastemetkezésekhez kötődik, hogy az Erdélyi-medencéből a mai napig egyetlen női lovastemetkezés sem ismert, ellentétben a partiumi és bánsági női lovastemetkezésekkel. A rendelkezésre álló adatok alapján ez utóbbi példák ellenére is kijelenthető, hogy a lovastemetkezés elsősorban a férfisírok jellegzetessége volt.

A három régió közötti apróbb különbségekre az obulusadás szokása tekintetében is fel szeretnénk hívni a figyelmet. Az Erdélyi-medencében az obulusadás szokását a 11. század elejéről ismerjük először, szemben a bánsági és a partiumi lelőhelyekkel. A Bánságban, Újváron egy É–D-i tájolású sírból, a 10. század első felében vert I. Rómanosz Lakapénosz és VII. Kónsztantinosz érme került elő, a Partiumban pedig a siklói jelképes lovassírokból ismertek érmek, amelyek valószínűleg Ny-i dénárok. Az erdélyi részek „lemaradása" tehát egyértelmű. Ugyanakkor azt is fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a Kárpát-medence más területeihez hasonlóan, az obulusadás szokása a 9. századi régészeti leletanyagban – úgy a Bánságban, mint a Partiumban – ismeretlen.

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban a 10. századi temetőkbe temetkező népesség szokásai tehát csak kívülről és nagy vonalakban tűnnek/tűnhetnek egységesnek (pl. a lovastemetkezések megléte okán), valójában az egyes területek temetkezési szokásai viszonylag színesek, heterogének voltak. Példaként csak azt emelnénk ki, hogy míg a K- és D-Bánság, valamint D-Erdély lovastemetkezései elsősorban az I. típusú (szimbolikus) lovastemetkezés kategóriájába sorolhatók, addig ÉNy-Bánság és É-Erdély területein alapvetően más típusú lovastemetkezések terjedtek el. Az egyértelmű kronológiai különbségek arra is utalhatnak, hogy a délebbi régiókban nemcsak migráció történt, de akulturizációs jelenségek is lejátszódhattak.

A temetők egy csoportja esetében a regisztrált temetkezési szokásoknak nincs kapcsolata a klasszikus 10. századi Kárpát-medencei temetőkben dokumentált temetkezési szokásokkal (pl.: mészkőpakolás vagy a vegyes tájolások nagy aránya). E szokásokat (egyelőre) csupán az Erdélyi-medence későbbi politikai és vallási

[994] A pogány jellegű 11–12. századi temetkezések elemzését Vályi Katalinnak köszönhetjük, aki azonban az adatbázisában nem említhette az erdélyi csombordi H47a. típusú érmével keltezett lótemetkezést (Vályi 2000, 373–374).

[995] Tettamanti 1975, 103.

központjában, Gyulafehérváron feltárt temetőkben regisztrálták. A Brânduşei utcában, a Császár forrásánál és a Mentőállomáson feltárt temetőkre olyan rítusok jellemzőek, amelyek egyáltalán nem ismertek a (csak) lovas–fegyveres sírokat felsorakoztató temetőkből (s bár a Mentőállomáson feltárt temetőben ástak lovassírokat is, a két rítus egyetlen esetben fedi csupán egymást). A mészkő és/vagy téglapakolásos és keretes sírok, valamint a vegyes tájolású (K–Ny, É–D, D–É) sírok nagy aránya ezekben a temetőkben egyértelművé teszi, hogy a honfoglaló magyarságtól teljesen idegen rítusú (idegen eredetű?) népesség régészeti hagyatékáról lehet szó.

A 11. századtól kezdődően viszont a temetkezések az Erdélyi-medencében már egységesen Ny–K-i irányúak, a 11. század folyamán az egész Kárpát-medencében megfigyelhető egységesülés tehát nyomon követhető a gyulafehérvári temetőkben is (pl.: Brânduşei utcai temető) [27–28., 44–45. kép].

Szemben az Erdélyi-medencével, a két másik területről egyáltalán nem vagy csak nehezen lehet kimutatni más, idegen eredetű temetkezési szokásokat.[996] De nemcsak e két régióból, hanem más Kárpát-medencei régióból sem ismerünk hasonló rítusú temetőket. A rendszertelen, vegyes tájolású, mészkőpakolásos temetők népességnek más eredete lehetett tehát, mint a K-Európából származó honfoglaló magyarságnak.

Ilyen rendszertelenség jellemzi például Erdély szlávnak nevezett, valójában azonban inkább 7–9. századi avar–szláv népességének csontvázas temetkezéseit is. De gyakoriak az ilyen jellegű sírok az Al-Duna vidékén, Szlovéniában, Lengyelországban, Litvániában, Moldvában vagy akár Ukrajnában is. Következésképpen, ha nagyon sarkosan fogalmazunk, akkor a csontvázas temetkezésekre áttérő, korábban azonban hamvasztásos rítusú temetőket használó népességet kell látnunk a Brânduşei utcai temető populációjában és talán a Mentőállomás sírjait megásó közösség nagy részében is. Ezt a megállapítást talán az is aláhúzza, hogy a Brânduşei utcai temető egyes csontvázainak magassága sok esetben 180–190 cm között váltakozott. A Mentőállomás 9. és 10–11. századi nekropoliszai feltárása során megfigyelt kontinuitás – mely a temetkezési szokásokban is megnyilvánul – alapján egyértelműen arra a tényre következtethetünk, hogy legalább három vagy inkább négy különböző eredetű népesség temetkezhetett itt: egyrészt egy hamvasztásos temetkezésekről áttérő népesség, amelynek temetőire egész K-Közép-Európában a vegyes tájolás volt a jellemző, másrészt egy késői (továbbélő) avar csoport, valamint bolgár–szlávok és honfoglaló magyarok. Az arányokról természetesen a temető közlése után lehet majd értekezni és vitatkozni.

A 11. században viszont már egységesül a sírok tájolása, általánossá válik a Ny–K-i irány, és divatba jönnek a kő- és/vagy téglakeretes sírok is. A 11. században már K–Ny, D–É, É–D-i tájolású sírokat nem vagy alig ismerünk, ahogyan nem ismerünk lovastemetkezéseket vagy étel–italmellékletet a sírokban. Egyértelműen leszögezhetjük, hogy a 10., illetve a 11. századi temetkezési szokások között erős a diszkontinuitás. Az olyan temetőkbe viszont, mint a Gyulafehérvár-Brânduşei utcai II. temető, vagy Vajdahunyad és Várfalva egy új népesség kerülhetett. Az anyagi kultúrában bekövetkezett divatváltással, valamint az identitások, értékrendek megváltozásával párhuzamosan tehát úgy tűnik, hogy jelentős betelepítések is történhettek az Erdélyi-medencébe. A temetkezési szokásokat e századtól a puritánság jellemzi, amely a keresztényi erkölcs egyik fő normája volt.

[996] E sorok szerzője ugyanakkor az újvári É–D-i tájolású sírokat, valamint a kismajtényi temető vegyes tájolású sírjait (É–D, K–Ny, Ny–K) is egyértelműen olyan rítusú népességhez kapcsolja, amely idegen a magyarságtól.

V. A 10–11. SZÁZADI TEMETŐ-, KINCS- ÉS SZÓRVÁNYLELETEK VIZSGÁLATA. A 10–11. SZÁZADI TEMETŐK RELATÍV KRONOLÓGIAI RENDSZERE

V.1. BEVEZETÉS

A temetők jelképrendszerében – ahogyan a mindennapokban is – a nőiesség elsősorban az ékszerek révén vált és válik kifejezhetővé a történelem szinte mindegyik szakaszában. A kora középkorban a (szabad, harcos?) férfit ugyanakkor sírjába tett fegyvere definiálhatta. A sírba helyezett fegyverek egyúttal nemcsak a nemiséget vagy a jogállást fejezhették ki, de nyilvánvalóan az öröklött vagy megszerzett presztízs, a társadalmi helyzet reprezentációi is voltak. Az ékszereket azonban a legtöbb esetben nem értékelhetjük presztízs- vagy státusjelzőnek. Bár ez utóbbiak elsősorban a női sírokból ismertek, de nem kizárólagosan.

A nemek régészeti leletanyag alapján történő meghatározása néha félrevezető lehet, hiszen a sírba tett tárgyak összessége egyfajta kulturális, társadalmi konstrukciót (és nem feltétlenül a nemiséget) tükrözte, éppen ezért nem meglepő a férfi tárgykultúrára jellemző tárgyak előfordulása női sírokban vagy éppen többnyire nőkhöz köthető tárgyak megjelenése férfitemetkezésekben. A keresztény korszak (temetkezési) normái a temetkezési szokások leegyszerűsödését, a sírok mellékleteinek eltűnését hozták magukkal, amelynek köszönhetően a nemi szerepek és az ezekhez kapcsolódó számos probléma tárgyalása a korszakra vonatkozóan majdnem lehetetlenné válik.

Egy tárgytípus használatának pontos kronológiai behatárolása egyébként már önmagában is rendkívül nehéz feladat. Ez hatványozottan igaz a viselet és/vagy a divat egyes elemei esetében, amelyek elterjedése vagy kiszorulása a viseletből/divatból nem feltétlenül gyakorlati, sokkal inkább szociálpszichológiai kérdés volt. Lényegesnek tartjuk megjegyezni, hogy választóvonal húzható a viselet és a divat között is, ugyanis egy adott korszak tárgykultúrájának divatjából kiszorult ékszereket a társadalom különböző csoportjai (öregebb vagy szegényebb rétegek) tovább használhatták. Az elit által beszerzett jó vagy akár extra minőségű ékszerek gyártási és használati ideje és ezek utánzatainak gyártási és használati ideje között is jelentős kronológiai különbségek lehettek, az utóbbiak kronológiai görbéje ráadásul általában jóval hosszabb is volt. A sírba tett tárgyak közül tehát talán az ékszerek használatának kronológiai görbéje határozható meg a legnehezebben.

Más a helyzet a fegyverekkel kapcsolatban, amelyek elterjedése vagy kiszorulása nem divat (azaz szociálpszichológiai) kérdés volt, a fegyverekkel kapcsolatos folyamatok sokkal inkább praktikus (katonai) okokra vezethetők vissza. Kivételt ez alól csupán azok a díszített fegyverek, illetve díszövek jelenthettek, amelyek presztízs-, illetve státusszimbólumnak is számítottak. De ugyanez mondható el a díszített lószerszámok esetében is.

Összességében mindezek ellenére leszögezhetjük: egy-egy tárgy használata teljesen egyén-, illetve közösségfüggő volt, tehát minden egyes helyzetet különkülön szükséges megvizsgálnunk.

V.2. VISELET

V.2.1. Karikák/hajkarikák [193–200. kép; 307. tábla]

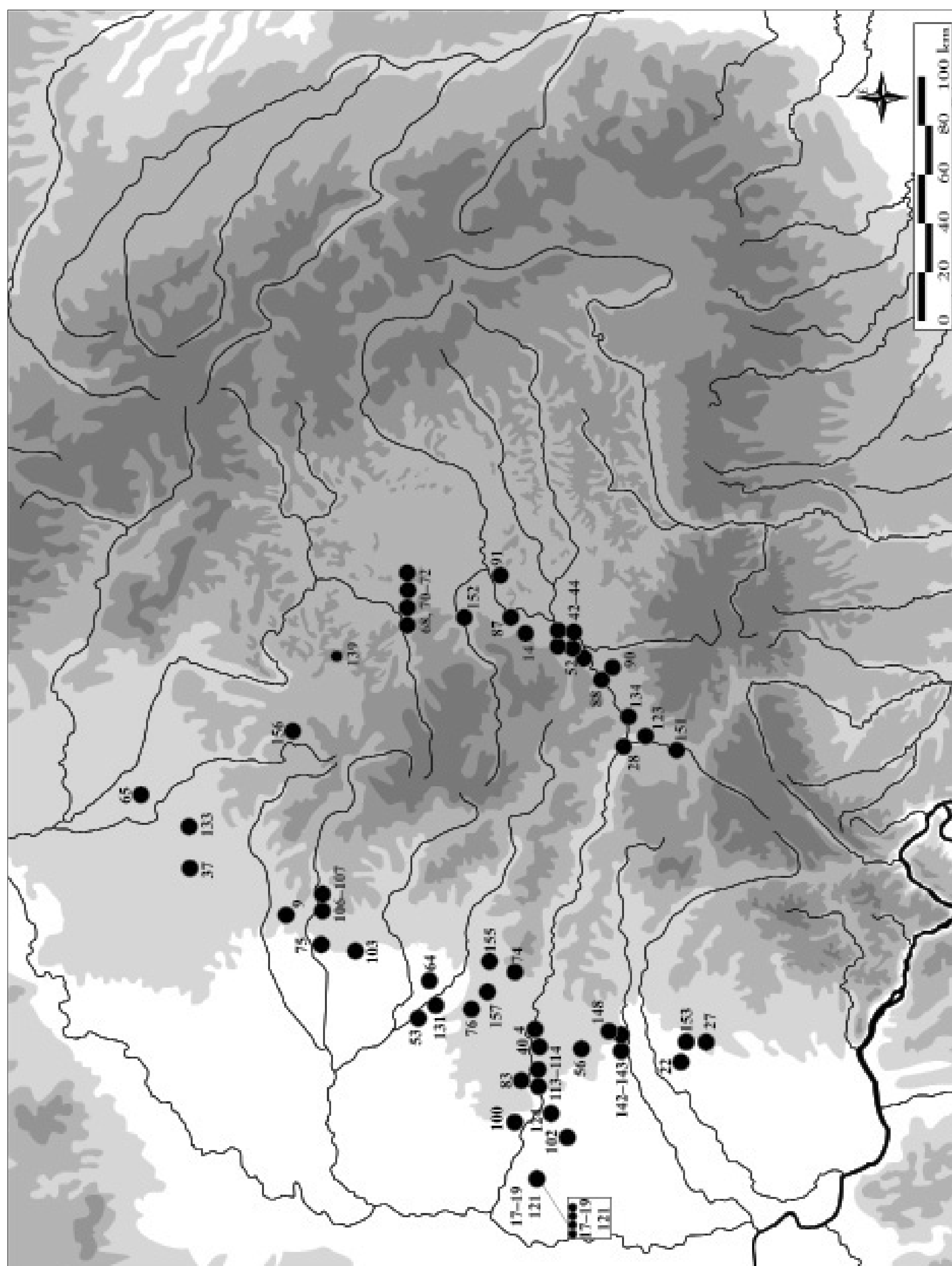
V.2.1.1. A karikák/hajkarikák típusai

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területén általunk regisztrált 163 lelőhelyről előkerült 10–11. századra keltezhető karikaékszerek és hajkarikák klasszikus divatcikkek voltak. Funkciójuk sajnos nagyon sok esetben kérdéses marad: használhatták ezeket hajkarikaként is, de egyes esetekben nem zárhatjuk ki fülbevalóként való használatuk lehetőségét sem. Tipológiai szempontból a következő formákat sikerült elkülönítenünk [307. tábla]:

1. Egyszerű, sima hajkarikák.

1a. Egyszerű, sima hajkarika-típusváltozat, a végei egymással szemben. A Bánságból 7 lelőhely 14 sírjából 19 db példányt, illetve 2 szórványleletet ismerünk (L. 17–19, 40, 56, 114, 143, 153). Az Erdélyi-medence 10 lelőhelyének 34 sírjából 47 db példányt ismerünk, illetve egy további szórvány példányt (L. 28, 42, 71–72, 87–88, 90, 134, 151–152). A Partium 12 lelőhelyének 25 sírjából 35 db hajkarika került elő, illetve további 29 db szórvány példány vagyis összesen 63 db (L. 9, 37, 53, 75, 83, 100, 106–107, 131, 133, 156–157) [194. kép; 307. tábla].

1b. Kerek átmetszetű, sima, nyitott hajkarika, egymásra hajló végekkel. A három régióból összesen 73 esetben dokumentálták. A Bánságból 5 lelőhely 8 sírjából ismert 10 példány, valamint két szórvány darab

193. kép. A 10–11. századi hajkarikák lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

(L. 19, 40, 56, 143, 148, 153). Az Erdélyi-medencében 9 lelőhely 30 sírjából került elő 41 példány, amelyhez hozzájön még egy poklisai szórványlelet, valamint a gyulafehérvári Mentőállomás sírhoz pontosan nem köthető három példánya (45 példány) (L. 42, 44, 52, 71, 87–88, 134, 151–152). A Partium 6 lelőhelye 9 sírjából 10 ilyen típusú hajkarika került elő, emellett ismerünk még további 6 szórvány példányt 5 lelőhelyről (L. 53, 65, 74, 83, 100, 106–107, 133, 157) [194. kép; 307. tábla].

2. Körte és ovális alakú hajkarikák.

2a. Kisebb méretű, legtöbbször körte alakú és ovális hajkarika-típusváltozat, a végei egymással szemben. A Bánság 2 lelőhelyének 2 sírjából 5 példány ismert (L. 56, 143), az Erdélyi-medence 5 lelőhelye 13 temetkezéséből pedig 17 példány került elő (L. 42, 44, 52, 151–152). Ehhez adódik a Partium 4 lelőhelyéről dokumentált 6 darab, amelyek közül 5 példány 3 sírból, egy pedig szórványleletként került elő (L. 53, 103, 106–107) [194. kép; 307. tábla].

2b. Kisebb méretű, körteforma vagy ovális hajkarika-típusváltozat, a végei egymással szemben. A Bánságból egyetlen lelőhelyről sem ismert ez a típus, az Erdélyi-medencéből 9 példány 4 lelőhely 6 sírjából került elő, illetve egy további példány szórványleletként (L. 42, 52, 70, 152). A Partiumból három lelőhely 5 sírjából került elő összesen 5 példány (L. 65, 106, 133) [194. kép; 307. tábla].

2b1. Hajkarika típus (a két végét összesodorták). A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temető 155. sírjában egy 2b1. típusú hajkarikát regisztráltak.

Hat olyan hajkarikánk van az Erdélyi-medencéből (L. 71, 134), három a Bánságból (L. 22, 124, 142) és négy a Partiumból (L. 53, 75) amelyet az 1-es vagy 2-es típus valamelyikébe sorolhatunk, de állapotuk miatt, illetve információ hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy az említett két típus közül melyikbe is tartoznak.

3. Négy- és sokszög átmetszetű hajkarikák. Csupán a Partiumból 3 lelőhely 3 temetkezéséből ismertek (L. 65, 106, 133) [194. kép; 307. tábla].

4. Ovális vagy kerek átmetszetű zárt hajkarikák (hajszorítók?). Csak az Erdélyi-medencéből, a Brânduşei utca (L. 42) két sírjából ismerünk ilyet (21. és a 38. sír) [194. kép; 307. tábla].

5. S végű hajkarikák.

5a. Egyszerű, sima, S végű hajkarika. A Bánságból 1 lelőhely 3 sírjából 5 darab S végű hajkarika került elő, ezen kívül pedig még további 4 lelőhelyről ismerünk 10 szórvány példányt (L. 27, 40, 56, 102, 113). Az Erdélyi-medencéből 5 lelőhely 60 sírjából 99 példány származik, valamint további 3 szórvány (L. 42, 52, 68, 151–152).[997] A Partium 13 lelőhelyéről került elő sima, S végű hajkarika: az 54 hajkarika közül 34 került elő szórványként, 20 példány pedig összesen 14 sírból (L. 53, 64, 75–76, 83, 100, 106–107, 133, 139, 155–157) [195. kép; 307. tábla].

5b. S végű vastagabb huzalú és kisebb átmérőjű karika. A típus egy-egy példánya ismert a Bánságból (L. 121) és a Partiumból (L. 107), valamint 13 példány az Erdélyi-medencéből (L. 52). Az utóbbiak Gyulafehérvár-Poklisáról (8 szórványként, 5 pedig egy temetkezésből) kerültek elő [195. kép; 307. tábla].

5c. Négyzet átmetszetű karikájú S végű hajkarika. A típus egyetlen példánya ismert az Erdélyi-medencéből (L. 42), illetve egy a Partiumból (L. 53) [195. kép; 307. tábla].

5d. S végű bordás hajkarika (csak azok a példányok, amelyek a korszakunkra datálható temetőkből kerültek elő) [195. kép; 307. tábla].

5d1. S végű bordás hajkarikák két bordával. 5 példányt ismerünk 3 lelőhelyről az Erdélyi-medencéből (3-at sírból, 2 példányt szórványként) (L. 14, 42, 152), illetve 11 darabot a Partium négy lelőhelyéről (7 példányt összesen 5 sírból, 4-et pedig szórványként) (L. 53, 75, 106, 139).

5d2. S végű bordás hajkarikák három bordával. Két példányt ismerünk az Erdélyi-medencéből (szórványként) (L. 14), illetve négy darabot a Partiumból (egyet sírleletként, hármat pedig szórványként) (L. 53, 106, 157).

5d3. S végű bordás hajkarikák négy bordával. Egyetlen példányt ismerünk az Erdélyi-medencéből (szórványként) (L. 14).

5d4. S végű bordás hajkarikák öt bordával. Egy-egy példányt ismerünk az Erdélyi-medencéből (L. 14), a Bánságból (L. 40), illetve a Partiumból (L. 53) (mindegyiket szórványként).

5d5. S végű bordás hajkarikák hat bordával. Egyetlen példányt ismerünk a Partiumból (szórványként) (L. 53).

Két, Gyulavarsánd-Laposhalomról előkerült példány esetében nem ismerjük a bordák számát.

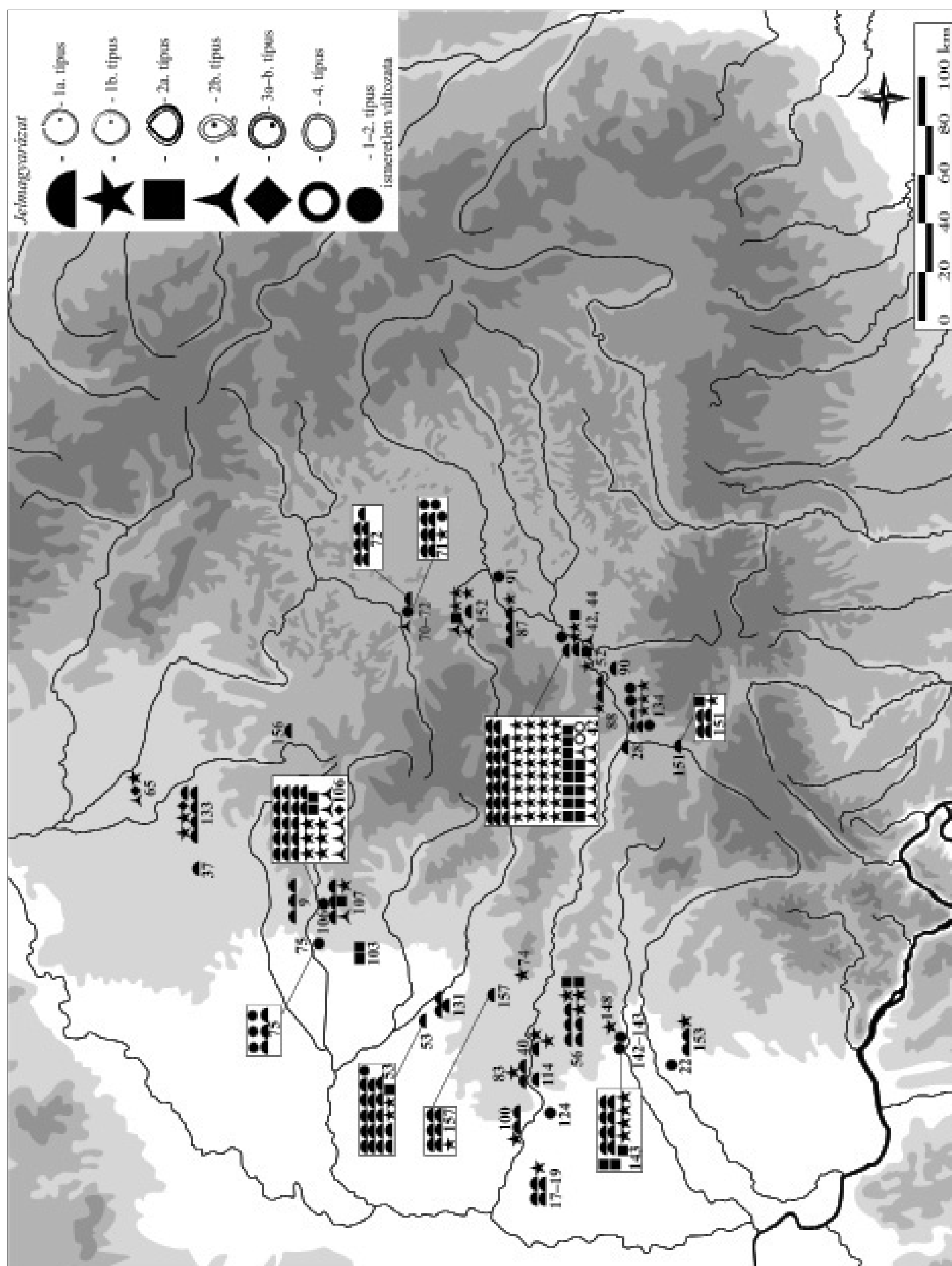
5e. Négyzet átmetszetű karikájú, bordázott S végű hajkarika. Egyetlen példánya ismert a Partiumból (L. 53).

6. Pödrött végű hajkarika. Síronként általában egy-egy példánya kerül elő (egyetlen kivétellel). A Partiumból összesen 6 db (négy példány három sírból, kettő pedig szórványként) (L. 53, 64, 100, 106, 156), az Erdélyi-medencéből (L. 42, 152) és a Bánságból (L. 56, 121) pedig két-két példány ismert ugyanannyi sírból [195. kép; 307. tábla].

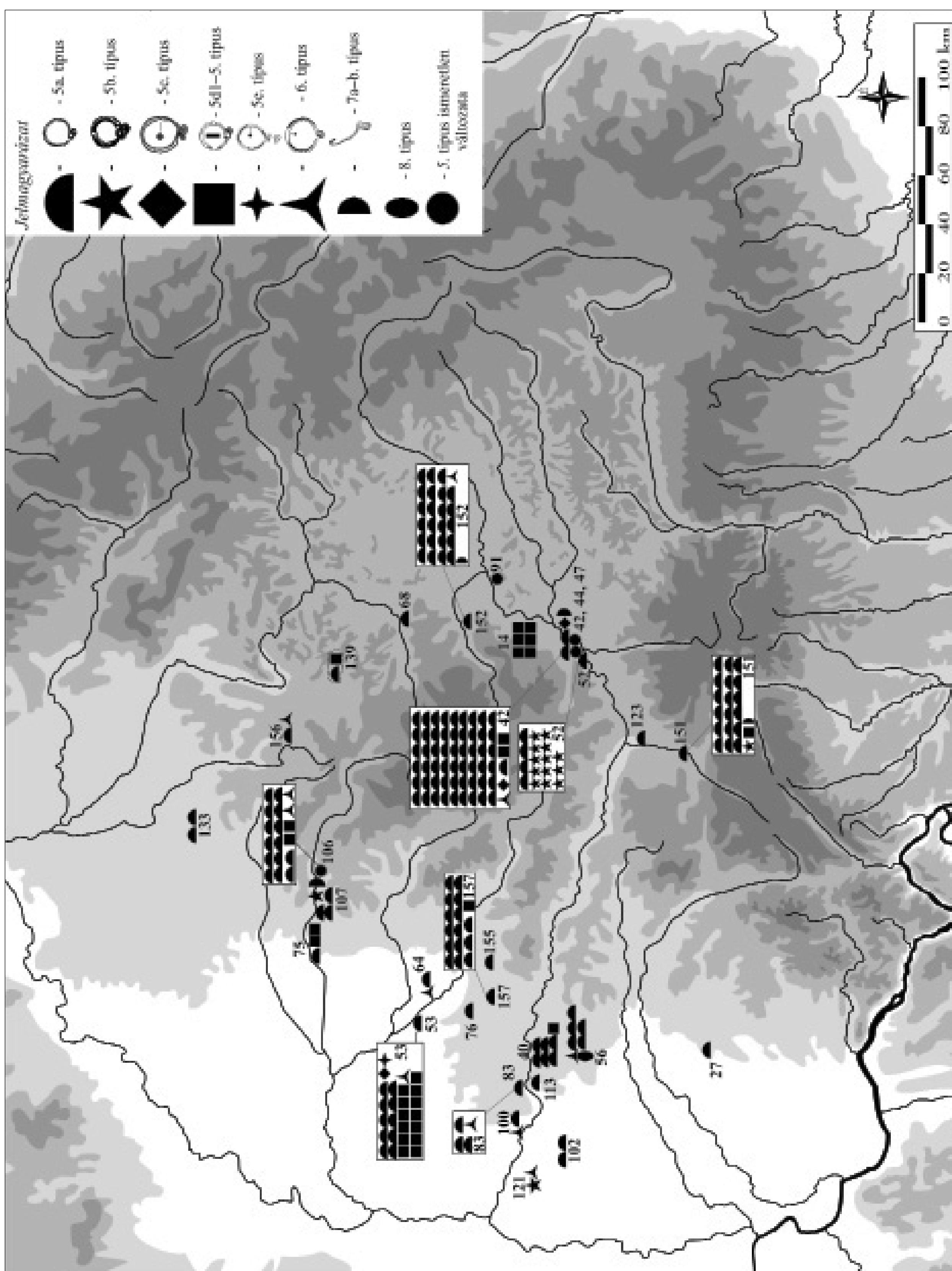
7. Spirálcsüngős karikák [195. kép; 307. tábla].

7a. Spirálcsüngős karika egyszerű változata. Egyetlen példánya egy partiumi szórványleletből ismert (L. 107).

[997] Nem számíthattuk bele a Gyulafehérvár-Mentőállomás (L. 44) és Gyulafehérvár-Vadászok utcája (L. 47) temetőiből előkerült példányokat.

194. kép. A 10–11. századi hajkarikák 1–4. típusainak elterjedése és mennyisége az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

195. kép. A 10–11. századi 5–8. típusú hajkarikák lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

7b. Spirálcsüngős karika lefelé szélesedő változata. Egy-egy példánya három erdélyi-medencei 11. századi sírból ismert (L. 44, 151–152).

8. Csavart szárú karika (hajkarika?) egyetlen példánya került elő (L. 56) [195. kép; 307. tábla].

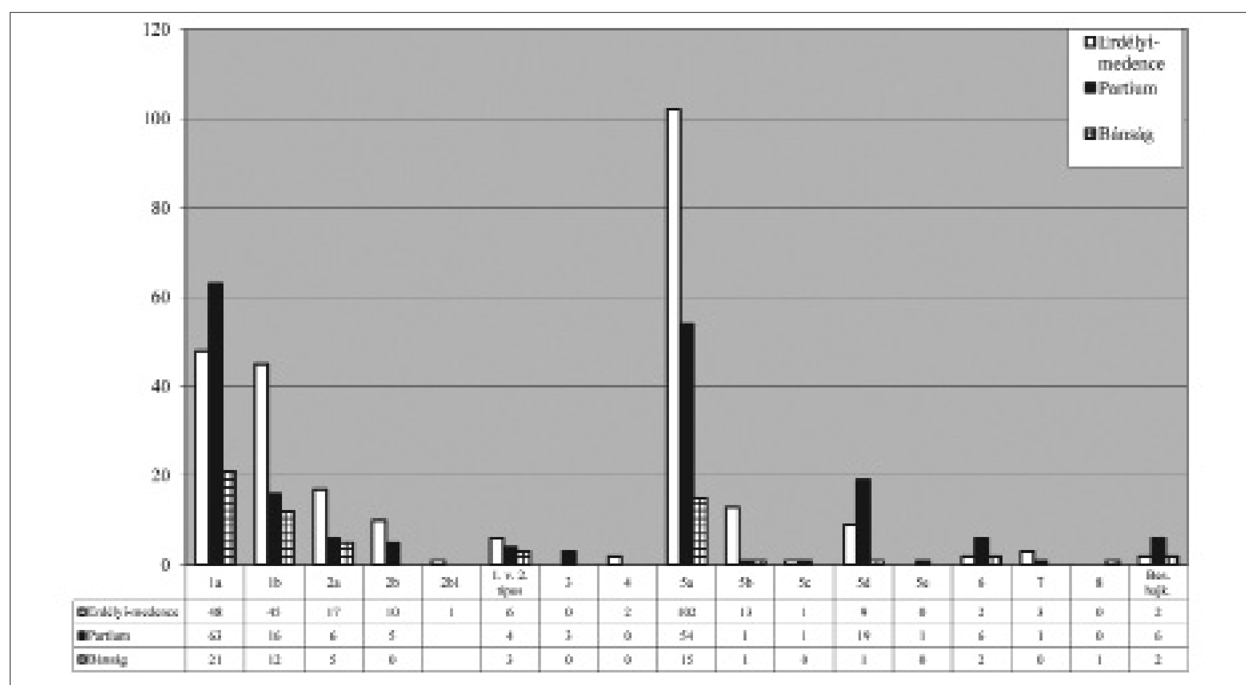
Az Erdélyi-medencéből (L. 42) és a Bánságból (L. 143) két-két, illetve a Partiumból (L. 53, 83, 107) pedig összesen 6 hajkarikát töredékes voltuk vagy az információk hiánya miatt egyetlen típusba sem tudtunk pontosan besorolni. Ismeretlen mennyiségű (és típusú) hajkarika került elő Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Marosnagylak, Ópiski és Újarad lelőhelyeiről.

V.2.1.2. A hajkarika típusok statisztikai elemzése

Az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről előkerült 10–11. századi temetőkből több száz hajkarikát regisztrálhattunk. A 11. század második felétől keltezhető templom körüli temetőkből természetesen még óriási mennyiségű hajkarika áll rendelkezésünkre, azonban az olyan temetőket, mint Bihar-Téglagyár, Doboka-IV. várt-érség, Doboka-Tamás kertje, Doboka-Boldogasszony, Gyulafehérvár-Római Fürdők és Gyulafehérvár-Vár, Zabola és Petőfalva időrendi besorolásuk és jellegük miatt kénytelenek voltunk kihagyni az elemzésünkből. Sok esetben azonban az e temetőkből előkerült példányok jelentik az egyes típusok felső időrendi határát, amelyet az elemzés megfelelő részében említeni fogunk, vagyis közvetve felhasználtuk e temetők tanúságát is.

Eddig 510 db hajkarika elemzése történt meg, tehát ekkora ékszermennyiségről rendelkezünk pontos információval. Ez a leletmennyiség 57 lelőhelyről ismert. Sajnos ezek között vannak olyan lelőhelyek is, amelyeket nem vagy csak részben közöltek, így a hajkarikák pontos számáról sincs mindig pontos információnk (Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Gyulafehérvár-Vadászok utcája, Kolozsvár-Szántó utca, Németszentpéter-Római sáncok, Szászváros, Újarad, Világos). Úgy véljük, hogy a feltárt, de még nem publikált példányokkal együtt körülbelül 600–700-ra tehető a vizsgált régióink 10–11. századi temetőiből származó hajkarikák száma.

A hajkarikák döntő többsége (259 típusba besorolt és további kettő) az Erdélyi-medencéből ismert, ez az elemzett mennyiség 51,17%-a. A Partiumból 186 hajkarika került elő (180 típusba besorolt és további hat), ami a hajkarikák 36,47%-át jelenti. A legkisebb mennyiséget, akárcsak más tömegáru jellegű tárgytípusok esetében (nyakperecek, karperecek, gyűrűk), a bánsági hajkarikák csoportja képezi 63 példánnyal (61 besorolt, kettő pedig nem), ez a leletanyag 12,35%-a. Ezek a hajkarikák a Partiumban 19, az Erdélyi-medencében 17, a Bánságban pedig 15 lelőhelyről kerültek elő. Ezt a helyzetet legjobban a következő grafika érzékelteti:

	1a	1b	2a	2b	2d	1. v. 2. típus	3	4	5a	5b	5c	5d	5e	6	7	8	Bes. hajk.
Erdélyi-medence	48	45	17	10	1	6	0	2	102	13	1	9	0	2	3	0	2
Partium	63	16	6	5		4	3	0	54	1	1	19	1	6	1	0	6
Bánság	21	12	5	0		3	0	0	15	1	0	1	0	2	0	1	2

196. kép. A hajkarikák mennyisége típusonként a lelőhelyek alapján

Megfigyelhető, hogy az 510 db hajkarika jelentős százaléka csupán néhány lelőhelyre koncentrálódik. A legtöbb hajkarikalelet az Erdélyi-medencében Gyulafehérvár-Brânduşei utca 10., illetve 11. századi, valamint Vajdahunyad-Kincseshegy, Várfalva-Jósika Gábor kertje 11. századi temetőrészeiből ismert. A partiumi temetők közül a legtöbb hajkarika Gyulavarsánd-Laposhalomról, Nagyvárad-Szálka teraszról, illetve Zimándújfalu 10–11. századi temetőiből ismert. A Bánságból elsősorban Hodony-Pocioroane és Temesvár-Csóka erdő temetőiből ismerünk nagyobb mennyiségben hajkarikát.

Tipológiai szempontból a legnagyobb mennyiséget az S végű típus 5a. változata képezi, amely után a legnagyobb számban az 1. típus „a" változata ismert. A további hajkarikatípusok – ahogyan azt a 196. kép is bemutatja – jóval kisebb arányban ismertek a korszak lelőhelyeiről.

V.2.1.3. A hajkarikák viselőinek neméről

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a hajkarikák milyen mennyiségben voltak jelen a nők, a férfiak, illetve a kiskorúak viseletében. Sajnos az 510 hajkarikának csupán egy része származik sírokból (összesen 375 példány 215 sírból). Ráadásul e 215 sír döntő többsége esetében nem végeztek antropológiai elemzést.

42 olyan hajkarikás sírunk van (I. csoport), amely esetében történt embertani vizsgálat (akár részleges áttekintés is) (ez a 215 sír 19,53%-a). Az eredményeket az alábbi táblázat foglalja össze:

Lelőhely – sír	**Régió**	**Nem**	**Kor**	**Típus**
Bukovapuszta-III. halom	Bánság	férfi	*adultus* I–II. kb. 20–30 éves	1a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 48. sír	Erdélyi-medence	nő	?	1a, 1b
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 68. sír	Erdélyi-medence	nő	?	5a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 89. sír	Erdélyi-medence	nő	?	2a, töredék
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír	Erdélyi-medence	nő	?	5a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 149. A sír	Erdélyi-medence	nő	?	1a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 152. sír	Erdélyi-medence	nő	?	5a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 155. sír	Erdélyi-medence	nő	?	1b
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 191. sír	Erdélyi-medence	nő	?	1b, 2a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 204. sír	Erdélyi-medence	kislány	?	5a, 5c
Hodony 1. sír	Bánság	?	*infans* I., kb. 4 éves	1a
Hodony 2. sír	Bánság	nő	*maturus,* kb. 30–35 éves	5a
Hodony 4. sír	Bánság	nő	*adultus,* kb. 22 éves	6
Hodony 5. sír	Bánság	?	*infans* I., kb. 2 éves	1a
Hodony 8. sír	Bánság	férfi	*adultus,* kb. 25 éves	1a
Hodony 9. sír	Bánság	?	*infans* I., kb. 3 éves	1b
Hodony 10. sír	Bánság	nő	*adultus,* kb. 25 éves	1b
Hodony 11. sír	Bánság	?	*infans* II., kb. 11 éves	8
Hodony 13. sír	Bánság	kislány	*infans* II., kb. 8–9 éves	5a
Hodony 14. sír	Bánság	nő	*senilis* I.	5a
Hodony 15. sír	Bánság	?	*infans* II., kb. 9–10 éves	1a
Kolozsvár-Szántó utca 3. sír	Erdélyi-medence	nő	*maturus,* kb. 25–30 éves	1a
Kolozsvár-Szántó utca 14. sír	Erdélyi-medence	fiú?	*infans* I., kb. 6–8 éves	1a
Kolozsvár-Szántó utca 15. sír	Erdélyi-medence	fiú?	*infans* II., kb. 8–10 éves	1a
Kolozsvár-Szántó utca 16. sír	Erdélyi-medence	fiú?	*infans* I., kb. 6–8 éves	1b?
Kolozsvár-Szántó utca 19. sír	Erdélyi-medence	lány?	*infans* II., kb. 7–9 éves	1a
Kolozsvár-Szántó utca 20. sír	Erdélyi-medence	fiú?	*infans* II., kb. 10–12 éves	?
Kolozsvár-Szántó utca 25. sír	Erdélyi-medence	férfi	*senilis,* kb. 40–60 éves	1a
Maroskarna „B" 5. sír	Erdélyi-medence	nő	*adultus,* kb. 25 éves	1a, 1b

Lelőhely – sír	Régió	Nem	Kor	Típus
Maroskarna „B” 11. sír	Erdélyi-medence	férfi	*senilis,* kb. 50–55 éves	1a
Nagylak 8. sír	Partium	lány?	*juvenilis* II., kb. 18–19 éves	1b
Szalacs 1. sír	Partium	férfi	?	1a, 1b
Szalacs 4. A sír	Partium	férfi	*senilis,* kb. 60 éves	1a, 1
Szalacs 4. B sír	Partium	nő	*maturus,* kb. 30–35 éves	3
Temesvár-Csóka erdő 4. sír	Bánság	nő	*maturus* II., kb. 50 éves	1a, 1b
Temesvár-Csóka erdő 11. sír	Bánság	nő	*maturus* I., kb. 30 éves	töredék
Temesvár-Csóka erdő 19. sír	Bánság	férfi	*maturus*	2a
Temesvár-Csóka erdő 20. sír	Bánság	?	*infans* II.	1a
Újszentes 3. sír	Bánság	lány?	*juvenilis* I., kb. 13–16 éves	1b
Vajdahunyad-Kincseshegy 44. sír	Erdélyi-medence	kislány	*infans* II., kb. 9–10 éves	1a, 5a
Vejte 4. sír	Bánság	nő	?	1a, 1b
Vejte 6. sír	Bánság	férfi	?	1a

197. kép. A hajkarikák viselőinek neme és életkora

A II. csoportba soroltuk azon eseteket, amikor egyértelmű, hogy a csontváz kiskorú, azonban nem vizsgálta antropológus. 45 ilyen esetünk van (20,93%).[998] Ezek közül viszont nagy valószínűséggel kislány a gyulafehérvári 60. sír temetkezése.

A III. csoportot azok a hajkarikás sírok képezik, amelyek nemi hovatartozását csupán a mellékletek alapján dönthettük el. Női nemre utaló mellékletet 26 esetben ismerünk (12,09%),[999] férfiakra jellemző leleteket 21 temetkezés esetében regisztráltak (9,76%).[1000]

A IV. csoportba azokat a sírokat soroltuk, amelyekről nem készültek embertani vizsgálatok, illetve amelyeknek leleteit úgynevezett nemi jelleget nélkülöző kategóriába sorolhatjuk. Sajnos ezek számaránya túl magas.

A IV. csoport I. alcsoportjában azok a sírok kaptak helyet, amelyekben ugyan több tárgykategória is ismert, ennek ellenére mégsem lehet eldönteni a csontváz nemét: 11 lelőhelyről összesen 46 sírból került elő olyan mellékletekkel hajkarika, amelyek alapján nem tudtuk meghatározni az elhunyt nemét (21,39%).[1001]

A IV. csoport II. alcsoportjába azokat a felnőtt csontvázat rejtő sírokat soroltuk, amelyekben csupán egy vagy több hajkarika volt és semmi más: 13 lelőhelyről összesen 35 ilyen sírt regisztráltunk (16,27%).[1002]

Az utolsó csoportba sorolható tehát a sírok jelentős része, 37,66%-a. E temetkezések az antropológiai elemzések hiányában tehát a csontvázak nemének és korának meghatározása szempontjából értékelhetetlenek.

Az 1a. típusváltozat (négy esetben csak azt tudjuk a tárgyról megállapítani, hogy az 1. típusról van szó, azt azonban nem, hogy az a vagy b stb. változatról van-e szó) jelentős mennyiségben bukkan fel fegyveres mellékletű, illetve lovastemetkezésben. Fegyver 19 hajkarikás sírból ismert, e temetkezések közül pedig összesen négy egyúttal a lovastemetkezések valamelyik típusa is volt). A fegyveres mellékletű sírokból a legtöbb esetben az 1a. típusú hajkarikát dokumentálták, csak egyetlen alkalommal került elő 5a. típusú S végű hajkarika nyílcsúcsok társaságában, méghozzá a köröstarjáni 28. sírból.

A honfoglaló magyarságra jellemző lovas–fegyve-

[998] Gyulafehérvár-Brânduşei utca 3. sír *(infans)*, 13. (*infans* II.), 26. sír (*infans* II.), 27. sír (*infans* I.), 28. sír (*infans* II.), 31. sír (*infans* koponya), 40. sír *(infans)*, 60–62., 65., 71., 79., 92., 103., 105., 123., 129–130., 134., 141, 143., 158., 163., 166., 208., 213. és 220. sír *(infans*ok), Kismajtény 11. sír *(infans)*, Köröstarján 11. és 20. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XXV., XXVIII. és XXXI. sír (*infans*ok), Vajdahunyad-Kincseshegy 27., 30., 34. és 41. sír (*infans*ok), Várfalva 3., 15., 17., 35., 42. és 47. sír (*infans*ok), Zilah 3. sír *(infans)*.

[999] Bihar-Somlyóhegy 3. sír, Értarcsa A sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 55., 63. és 94. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 11. és 15. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír, Köröstarján-Csordásdomb 3. sír, Marosgombás 2. sír, Nagylak II. sír, Nagyszalonta-Halom domb 1. sír, Nagyvárad-Szálka terasz II., V., VII., XI–XIII. és XXII. sír, Sikló 7. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 9. és 11. sír, Temesvár J, L és M sír, Várfalva 41. sír.

[1000] Bihar-Somlyóhegy 2. és 7. sír, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír és Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Déva-Mikro 15: 3. sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6–7., 21., 124. sír, Marosgombás 5–9. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6. sír, Köröstarján-Csordásdomb 21., 28. sír, Nagylak III. sír, Sikló 2. sír, Szászváros-Pemilor domb 18. sír, Temesvár E sír, Várfalva 23. és 55. sír.

[1001] Csák 2. sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 12., 16., 33., 96., 99., 102., 121., 127., 159., 170., 181., 200., 221., 227–228. sír, Gyulafehérvár-Poklisa 2., 7–8. sír; Gyulavarsánd 3. és 18. sír, Gyulavarsánd (Domonkos ásatása) 1–2. sír; Kolozsvár-Kalevala utca II. 5. sír; Köröstarján 13. sír és 27. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XV., XVII., XXI. és XXIII. sír, Óbesenyő-Dragomir halma II. és 1. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 8. sír; Vajdahunyad II., 13., 14., 16. A, 22., 28. és 31. sír, Várfalva 2., 16., 19., 31., 33–34. sír.

[1002] Gyulafehérvár-Brânduşei utca 20., 38., 42., 51–52., 58., 77., 126., 132., 153., 161., 169., 176. és 195. sír, Gyulafehérvár-Poklisa 14. sír, Gyulavarsánd 58. sír, Kismajtény 4. sír, Kolozsvár-Heltai u. 28., Nagylak 5. sír, Nagyvárad-Szálka terasz III–IV., VIII–IX., XVI., XXIV. sír, Szalacs 9. és 17. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 1. és 5. sír, Temesvár-Csóka erdő H sír, Vajdahunyad 3. és 49. sír, Várfalva 20. sír, Zilah 5. és 8. sír.

res mellékletű temetőkből is elsősorban az 1a. hajkarika típusváltozat került elő, de ez a típus jellemzi az e temetőkből ismert női sírokat is (Bihar-Somlyóhegy 3. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír, Maroskarna „B" temető 5. sír, Nagylak II. sír, Szászváros-Pemilor domb 9. sír, Vejte 4. sír). Vannak persze más típusú karikák is ezekben a temetőkben: így 1b (Maroskarna B" temető 5. sír, Szászváros-Pemilor domb 8. sír, Vejte 4. sír), vagy 2a (Nagyszalonta-Halom domb 1. sír).

Jelentős mennyiségben kerültek elő 1a. típusú hajkarikák kiskorúak sírjaiból is. Ezekkel együtt kisebb, de nem elhanyagolható mennyiségben jelen voltak gyermeksírokban az 1b. típusú hajkarikák is. Ahogyan a hodonyi temetőrész elemzése mutatja, a szegényesebb mellékletű, illetve „fegyvertelen" vagy csupán néhány fegyveres sírt magába foglaló temetőkből sem hiányzik ez a hajkarika típusváltozat. A temesvári Csóka erdei temetőből 1a. típusú hajkarikák egyaránt ismertek kiskorú (20. sír) és női (4. sír) sírból is.

1a., illetve 1. típusú hajkarikán kívül eddig más típusú hajkarikával együtt sem fegyvert, – egyetlen esetet leszámítva – sem pedig lovastemetkezést mindeddig nem dokumentáltak.

A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai 11. századi temetőrészek sírjaiból elsősorban S végű 5a. típusú hajkarikák váltak ismertté, kivéve néhány sírt (a 65. sírból 1a. típus, a 77. sírból 1b. típus, a 96. sírból 1b. típus, a 129. sírból 1a. típus, a 153. sírból 1a–1b. típus, a 163. sírból 1a. típus, a 169. sírból 2a. típus, a 191. sírból 1a. és 2a. típus, illetve a 195. sírból 1b. típusú hajkarika). Az eddig feltárt erdélyi-medencei, partiumi és bánsági temetkezésekből az 5a. típusú S végű hajkarika nagyon kevés férfisírból ismert csupán, ilyen esetek azok a temetkezések, amelyekből késmelléklet került elő (pl. Várfalva 23. és 55. sír). Ezzel ellentétben az S végű hajkarikák a kiskorú elhunytak majdnem általános mellékletei voltak a 10–11. századi temetőkben.

V.2.1.4. A hajkarikák száma, helyzete és funkciója a sírokban

Dolgozatunkban következetesen a „hajkarika" kifejezést használtuk/használjuk a tárgytípusra, de meg kell jegyeznünk, hogy ezen ékszereknek sokféle funkciója lehetett. A tárgyat alapvetően a sírokban elfoglalt helyzete alapján tartják hagyományosan hajkarikának, hajfonatrögzítőnek, azonban véleményünk szerint jó néhány esetben nem zárható ki az sem, hogy fülbevalóként használták őket. Leginkább akkor gondolhatunk erre, amikor egy vagy két példány a koponya jobb és/vagy bal oldaláról kerül elő. Persze ne feledjük, hogy a középen befont és karikával rögzített hajfonat is kerülhetett a csontváz bal illetve jobb halántékának környékére. A kérdés eldöntésében talán segíthet a tárgyak alapanyagául szolgáló huzalok vastagságának és súlyának pontosabb meghatározása. Az alábbiakban az előkerült hajkarikákat előkerülésük helye alapján rendszereztük:

A. Egyetlen hajkarika került elő a sírból:

1. A koponya jobb oldalán a rendelkezésünkre álló adatok alapján 27 esetben került elő hajkarika.[1003]
2. A koponya bal oldaláról/oldalán 23 sírban regisztráltunk hajkarikát.[1004]
3. A koponya(tető) környékén előkerült hajkarikákat összesen hét esetben jegyzetek fel.[1005]

4–5. A koponya alatt, illetve az állcsont előtt ugyancsak hét-hét hajkarika került elő (7 eset).[1006]

6. A csontváz nyakcsontjánál csupán egy esetet dokumentáltak.[1007]

7–11. A jobb és bal kulcscsontról vagy a bal kéz felső részéről avagy a mellcsontról és a csigolyákról előkerülő hajkarikát öt esetben ismerünk (5 eset).[1008]

12. A jobb, illetve a bal lapockacsont mellett két hajkarika feküdt (2 eset).[1009]

[1003] 1a. típus: Bukovapuszta-III. halom, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 16., 26., 40. sír, Kolozsvár-Szántó utca 15. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Köröstarján 20–21. sír, Sikló 7. sír, Zilah 3. sír; 1b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 33. sír, Szalacs 9. sír; 1. típus: Szászváros-Pemilor domb X2: 5. sír; hajkarika töredék: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 134. sír; 2a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6. és 51. sír; 3. típus: Kismajtény 4. sír; 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 71., 143. és 220. sír, Hodony 13. sír; Óbesenyő-Dragomir halma 1. sír; 6. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 79. sír, Nagylak 5. sír, Várfalva 41. sír; 7b. típus: Vajdahunyad 27. sír; töredék: Gyulavarsánd-Laposhalom 11. sír.

[1004] 1a. típus: Maroskarna „B" 11. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XXV. sír, Sikló 2. sír, Temesvár-Csóka erdő J sír; 1b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 42., 77., 103., 126. és 195. sír, Kismajtény 11. sír, Újszentes 3. sír; 2a. típus: Várfalva 47. sír; 2b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 52. sír; 3. típus: Szalacs 4. B sír; 4. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 38. sír; 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 63., 68. sír, Vajdahunyad 30. sír, Várfalva 19., 23. sír, Zilah 5. sír; 6. típus: Zilah 6. sír.

[1005] 1a. típus: Temesvár-Csóka erdő 20. sír; 1b. típus: Nagylak 8. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 8. sír; 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 58., 130. sír; 6. típus: Hodony 4. sír; hajkarika töredék: Temesvár-Csóka erdő 11. sír.

[1006] Koponya alatt – 1a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 176. sír; 2b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 13. sír; 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 61., 166. és 208. sír; Vajdahunyad 49. sír. Állcsont előtt – 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 121. sír.

[1007] 1. vagy 2. típusú hajkarika: Gyulavarsánd-Laposhalom 18. sír.

[1008] Jobb kulcscsonton – 1a. típus: Vejte 6. sír; bal kulcscsonton – 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 170. sír (egy további hajkarika a sír földjéből került elő); a mellcsonton – 1a. típus: Gyulavarsánd 3. sír; a koponya bal oldaláról, a mellcsont környékéről – 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 62. sír; a csigolyákon – 1a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 28. sír.

[1009] A jobb lapockacsont mellett – 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 102. sír; a bal lapockacsont mellett – 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 132. sír.

13. A jobb oldali medencecsonton egy esetben ismert hajkarika.[1010]
14. A sír földjéből, a csontváz fölött egy ízben került elő egy 8. típusú csavart szárú hajkarika.[1011]
15. 29 esetben nincs információnk a hajkarika síron belüli pontos helyzetéről.[1012]

B. Két hajkarika került elő ugyanazon sírból:

1. 34 olyan esetünk van, amikor egy-egy hajkarika került elő a bal, illetve a jobb halántékról.[1013]
2. A koponyatetőről négy esetben került elő két hajkarika.[1014]
3. A koponya bal oldalán két hajkarika négy esetben ismert.[1015]
4. A koponya bal oldalán, illetve a koponyatetőn három esetben volt hajkarika.[1016]
5. A koponya bal oldalán, illetve a koponya alatt (3 eset).[1017]
6. A koponya bal oldalán, illetve a jobb kulcscsonton (1 eset).[1018]
7. Mindkét hajkarika a koponya jobb oldalán, illetve egy kicsit lejjebb (1 eset).[1019]
8. Jobb halántékon, illetve az első csigolyánál (2 eset).[1020]
9. Jobb halántékon, illetve a koponya alatt (1 eset).[1021]
10. Két hajkarika a koponya jobb oldalán (4 eset).[1022]
11. Mindkét hajkarika a nyaktájékról (2 eset).[1023]
12. Mindkét hajkarika a mellcsontról került elő (2 eset).[1024]
13. Mindkét karika a koponya alatt (1 eset).[1025]
14. Az egyik példány a koponya alatt, a másik valószínűleg elmozdult helyzetben (2 eset).[1026]
15. A koponya alatt, illetve a csontváz közelében (1 eset).[1027]
16. A koponyán az egyik hajkarika, a másik helyzete nem ismert (1 eset).[1028]
17. A medencecsont jobb oldalán, a másik helyzete nem ismert (1 eset).[1029]
18. 15 esetben nincs információnk a hajkarika síron belüli helyzetéről.[1030]

C. Három hajkarika került elő ugyanazon sírból:

1. A koponya jobb és bal oldalán (1 eset).[1031]

[1010] 1a. típus: Kolozsvár-Szántó utca 19. sír.

[1011] Hodony 11. sír.

[1012] 1a. típus: Bihar-Somlyóhegy 2–3. és 7. sír, Déva-Mikro 15: 3. sír, Értarcsa B sír, Hodony 15. sír, Kolozsvár-Szántó utca 3. és 14. sír, Köröstarján 13. sír, Nagyvárad-Szálka terasz IV. sír; 1b. típus: Hodony 9. sír; Kolozsvár-Kalevala utca II. 5. sír, Marosgombás 5–9. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XXI. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 1. sír; 2a. típus: Gyulafehérvár-Poklisa 14. sír; 2b. típus: Nagyvárad-Szálka terasz XVI. sír; 4. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 21. sír (a halánték mellett?); 5a. (S végű) típus: Gyulafehérvár-Poklisa 2. és 7. sír, Kolozsvár-Heltai utca 28., Köröstarján-Csordásdomb 28. sír, Nagylak III. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XXXI. sír; 6. típus: Óbesenyő-Dragomir halma II. sír; ismeretlen hajkarikatípus (1. vagy 2. típus): Csák 2. sír, Temesvár-Csóka erdő E és M sír, Köröstarján 27. sír.

[1013] I. Ugyanazon típusok – 1a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 12., 124. sír; 1a–1b. típusú hajkarika töredéke: Szászváros-Pemilor domb X2: 9. sír; 1b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 181. sír, Hodony 10. sír; 2a. típus: Hodony 8. sír, Nagyszalonta 1. sír; 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 105., 221. és 227. sír, Hodony 2. és 14. sír, Szalacs 17. sír, Vajdahunyad II., 28. és 34. sír, Várfalva 34. és 55. sír; 5d1. típus: Gyulavarsánd-Laposhalom 58. sír, Köröstarján-Csordásdomb 11. sír. II. Különböző típusok – 1a–b. típusváltozatok együtt: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 48. sír, Maroskarna „B" temető 5. sír; Szalacs 1. sír, Várfalva 17. sír, Vejte 4. sír; 2a–b. típusváltozatok együtt: Várfalva 15. sír; 1b. és 2a. típus együtt: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 158. és 191. sír; 1b. és 5a. típus együtt: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 96. sír, Köröstarján-Csordásdomb 3. sír, 1b. és 7b. típus együtt: Várfalva 33. sír; 2a. és 5a. típus együtt: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 169. sír, Vajdahunyad 31. sír; 1. vagy 2. típus: Szászváros-Pemilor domb-X2: 18. sír.

[1014] 1a. és 2a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 31. sír; 1b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 123. sír; 1a. és 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 129. sír; 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 141. sír.

[1015] 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 99. és 200. sír, Várfalva 16. és 31. sír.

[1016] 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 94., 137. és 152. sír.

[1017] 1a. és 1b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 153. sír; kettő db 1b. típusú: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 159. sír; 1a. és 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 65. sír.

[1018] 1a. és 3. típus: Nagyvárad-Szálka terasz XXIV. sír.

[1019] 1a. típus: Hodony 1. sír.

[1020] 5a. típus: Vajdahunyad 14. és 16. sír.

[1021] 1a. és 5a. típus: Vajdahunyad 44. sír.

[1022] Két 1a. típusú példány: Szászváros 11. sír; 1a. és 1b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 20. sír; 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 228. sír; 5a. és 6. típus: Várfalva 42. sír.

[1023] 1a. típus: Vajdahunyad 13. sír; 1b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 127. sír.

[1024] 1a. típus: Bukovapuszta-IV. halom 3. sír; 5a. és 5c. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 204. sír.

[1025] 5a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 92. sír.

[1026] Bolygatott temetkezésből került elő a két hajkarika: 1a. típus: Kolozsvár-Zápolya utca 1. sír; 5a. típus: Vajdahunyad III. sír.

[1027] 5a. típus: Vajdahunyad 22. sír.

[1028] 1a. és 1b. típus: Bukovapuszta-V. halom 3. sír.

[1029] 1. vagy 2. típus: Kolozsvár-Szántó utca 20. sír.

[1030] 1a. típus: Hodony 5. sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Nagylak II. sír, Nagyvárad-Szálka terasz III., IX. és XXIII. sír; 1a. és 1b. típus: Temesvár-Csóka erdő 4. sír; 1b. és 1. vagy 2. típus: Kolozsvár-Szántó utca 16. sír; 1a. és 2a. típus: Nagyvárad-Szálka terasz XVII. sír; 2a. típus: Nagyvárad-Szálka terasz VIII. sír; 2b. és 5a. típus: Nagyvárad-Szálka terasz XXVIII. (5.) sír; 5a. típus: Gyulavarsánd (Domonkos ásatása) 1. és 2. sír, Várfalva III. sír; 6. típus: Nagyvárad-Szálka terasz XV. sír.

[1031] 5a. és 5d1. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 213. sír.

2. A koponya jobb és bal oldalán, illetve a koponyatetőn (1 eset).[1032]
3. A koponya jobb és bal oldalán egy-egy példány, illetve egy példány a koponya mellett bal oldalt, a nő és a gyermek koponyája között (1 eset).[1033]
4. Egy-egy hajkarika a koponya jobb és bal oldalán, egy további pedig a jobb váll tájékán (1 eset).[1034]
5. A koponya környékén két esetben regisztráltak három hajkarikát.[1035]
6. A koponya jobb és bal oldalán egy-egy hajkarika, illetve egy példány a szájban (valószínűleg beesett?) (1 eset).[1036]
7. A koponya bal oldalán egy példány, illetve a koponya alatt kettő (1 eset).[1037]
8. A koponya bal oldalán (2 példány), illetve a csontváz álla alatt (1 példány) (1 eset).[1038]
8. A nyakcsigolyák és a vállak táján (pontosabb leírás nélkül) (1 eset).[1039]
9. A nyak táján (1 eset).[1040]
10. A koponya alatt, a koponya környékén és a térdkalács mellett (1 eset).[1041]
11. Hat esetben az adott sírból előkerült három hajkarika síron belüli helyzetéről nincs információnk.[1042]

D. Négy hajkarika került elő ugyanazon sírból:

1. A koponya alatt (1 eset).[1043]
2. A koponyatetőn (1 eset).[1044]
3. A koponya bal oldalán egy példány, illetve a koponya alatt további három (1 eset).[1045]
4. A koponya két oldalán kettő-kettő 1a. típusú hajkarika (1 eset).[1046]
5. A bal halántékon, a kulcscsont, a mellcsont és a koponya környékén (1 eset).[1047]
6. Négy esetben az adott sírból előkerült négy hajkarika síron belüli helyzetéről nincs információnk.[1048]

E. Öt hajkarika került elő ugyanazon sírból:

1. Egyetlen esetben regisztrálhattunk öt db hajkarikát a csontváz koponyájának jobb (3 példány) és bal oldalán (2 példány).[1049]

F. Hat hajkarika került elő ugyanazon sírból:

1. Egy esetben regisztrálhattunk hat db hajkarikát a sírból meg nem határozott helyről (2 példány), illetve a csontváz medencéjéről (4 példány).[1050]

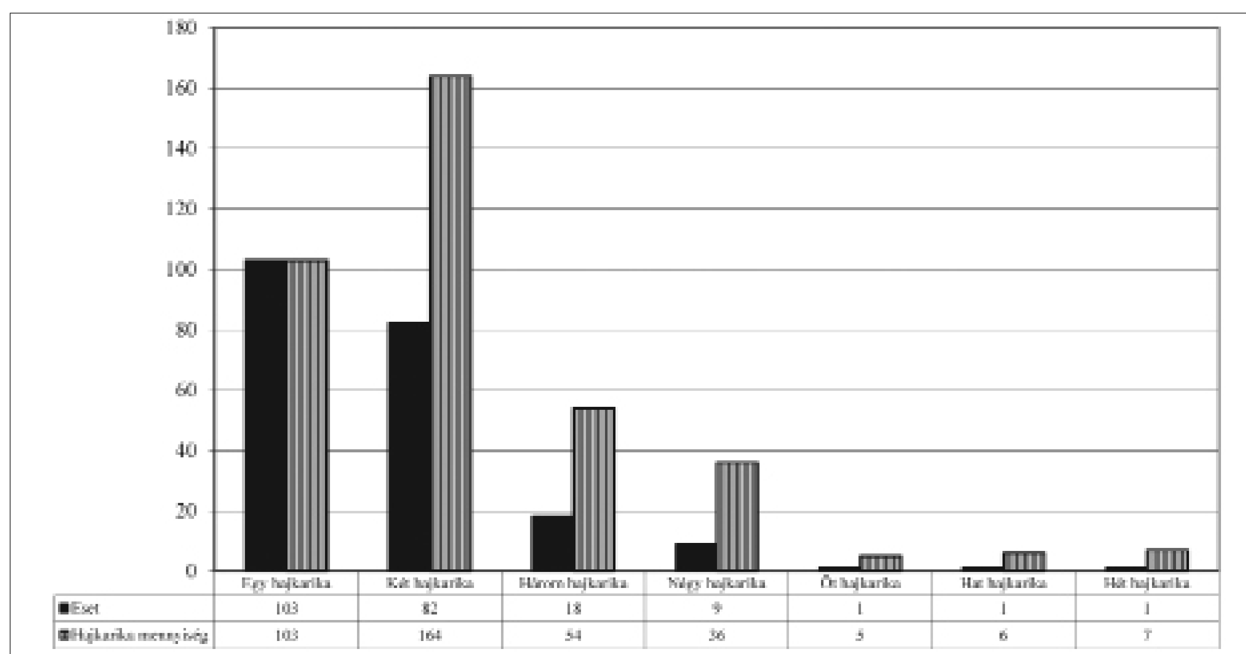
G. Hét hajkarika került elő ugyanazon sírból:

1. Hét hajkarika egyetlen sírból eddig szintén csupán egyetlen esetben került elő, két példány a beszakadt koponyában volt, öt pedig a koponyatetőn.[1051]

A gyulafehérvári Mentőállomás temetőjének egyes sírjaiból 6, illetve 8 db hajkarika is előkerült, pontosabb információk hiányában többet azonban ezekről nem tudunk.

A 10–11. századi temetkezésekben előforduló hajkarikák számarányát az alábbi táblázat foglalja össze:

[1032] 2a. típus: Gyulafehérvár-Brândușei utca 89. sír.
[1033] 1a. típus: Gyulafehérvár-Brândușei utca 149. A sír.
[1034] 1a. típus (kérdéses még egy további hajkarika töredék megléte a jobb combcsont mellett): Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír.
[1035] 1a., 2a. és 5a. típus: Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír; 1a. (2 példány) és 1b. típus: Temesvár-Csóka erdő L sír.
[1036] 2a. és 1b. típus: Vajdahunyad 41. sír.
[1037] 5a. (2 példány) és 2a. típus: Gyulafehérvár-Brândușei utca 161. sír.
[1038] 1a. és 5a. típus (2 példány): Gyulafehérvár-Brândușei utca 163. sír. Egy negyedik hajkarika a sír betöltéséből került elő.
[1039] 1a. típus (3 példány): Marosgombás 2. sír.
[1040] 2a. és 5a. típus (2 példány): Várfalva 20. sír.
[1041] 1b. (2 példány) és 2b1. típus: Gyulafehérvár-Brândușei utca 155. sír.
[1042] 1b., 2b. és 5c2. típus: Nagyvárad-Szálka terasz VII. sír; 2b. és 5a. típus (2 példány): Nagyvárad-Szálka terasz XII. sír; 1b. és 5a. típus (2 példány): Nagyvárad-Szálka terasz XIII. sír; 1b. (2 példány) és 1a. típus: Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír; 2a. típus (3 példány): Temesvár-Csóka erdő 19. sír; 5a. típus (3 példány): Várfalva II. sír.
[1043] 2b. típus (4 példány): Gyulafehérvár-Brândușei utca 7. sír.
[1044] 1b. és 2a. típus (2–2 példány): Gyulafehérvár-Brândușei utca 27. sír.
[1045] 5a. típus: Várfalva 35. sír.
[1046] 1a. típus (négy példány): Szalacs 4. A sír.
[1047] 1a. és 1b. típus (3 példány): Gyulafehérvár-Brândușei utca 55. sír.
[1048] 1a. (2 példány), 5a. (1 példány) és 5d2. típus (1 példány): Nagyvárad-Szálka terasz II. és XI. sír; 2b. és 5a. típus (3 példány): Nagyvárad-Szálka terasz V. sír; 1a. és 1b. típus (3 példány): Temesvár-Csóka erdő H sír.
[1049] 5a. típus: Gyulafehérvár-Poklisa 8. sír.
[1050] 1a. és 1b. típus (5 példány): Gyulafehérvár-Brândușei utca 3. sír.
[1051] 5a. típus: Gyulafehérvár-Brândușei utca 60. sír.

198. kép. A hajkarikák eloszlása a sírokban

A rendelkezésre álló leletanyag alapján egyértelmű, hogy a 10–11. századi temetkezések döntő többségében egy illetve két hajkarika fordul elő. Azonban – ha kisebb arányban is – a sírokból ismert három, négy, öt, hat, sőt hét hajkarika is.[1052]

A sírokból a legtöbb (103) alkalommal tehát egyetlen hajkarika ismert, ezek tipológiai szempontból elsősorban az 1a. és 1b. típusváltozatokhoz sorolhatók, de jelentős mennyiségben került elő az S végű hajkarikák 5a. változata is, legfőképp a 11. századra keltezhető sírokból.

Egy sírból két hajkarika 82 esetben ismert. Tipológiai szempontból ugyanakkor nem annyira homogén a kép, mint az egyetlen hajkarikát tartalmazó sírok esetében, ugyanis ezekben az esetekben távolról sem érvényesül az 1a. típusváltozat mennyiségi dominanciája.

Három hajkarika már jóval kevesebb sírból került elő (összesen 18 ilyen temetkezésről van tudomásunk). Szükségesnek tartjuk egyúttal megemlíteni, hogy a mai napig nem ismerünk olyan fegyveres sírt, amelyből három hajkarika került volna elő. Csupán a Kolozsvár-Zápolya utcai 6. sírban volt kettőnél több (három) hajkarika. Kérdéses, hogy ez helyi jelenség-e avagy az egész Kárpát-medencére jellemző vonás) Ugyanakkor ezek az ékszerek nagyon változatos tipológiai képet nyújtanak, ugyanis – ahogyan az kiderülhetett a fentiekből –, az érintett temetkezésekben a különböző típusváltozatok keveredése jellemző. Itt persze feltehető az a kérdés is, hogy nem lehetséges-e, hogy a különböző típusú hajkarikáknak más-más volt a funkciója? A válasszal azonban egyelőre adósok maradunk.

Lényegesnek tűnik az is, hogy ezek a sírok döntően női temetkezések lehettek, mint például Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír, Marosgombás 2. sír. Bár egy esetben gyermekcsontváz mellől került elő három hajkarika (Gyulafehérvár-Brândușei utca 213. sír), két ízben pedig férfisírban találtak három példányt (Kolozsvár-Zápolya utcai 6. sír, Temesvár-Csóka erdő 19. sír). Kizárólagosságról avagy törvényszerűségről tehát nem beszélhetünk.

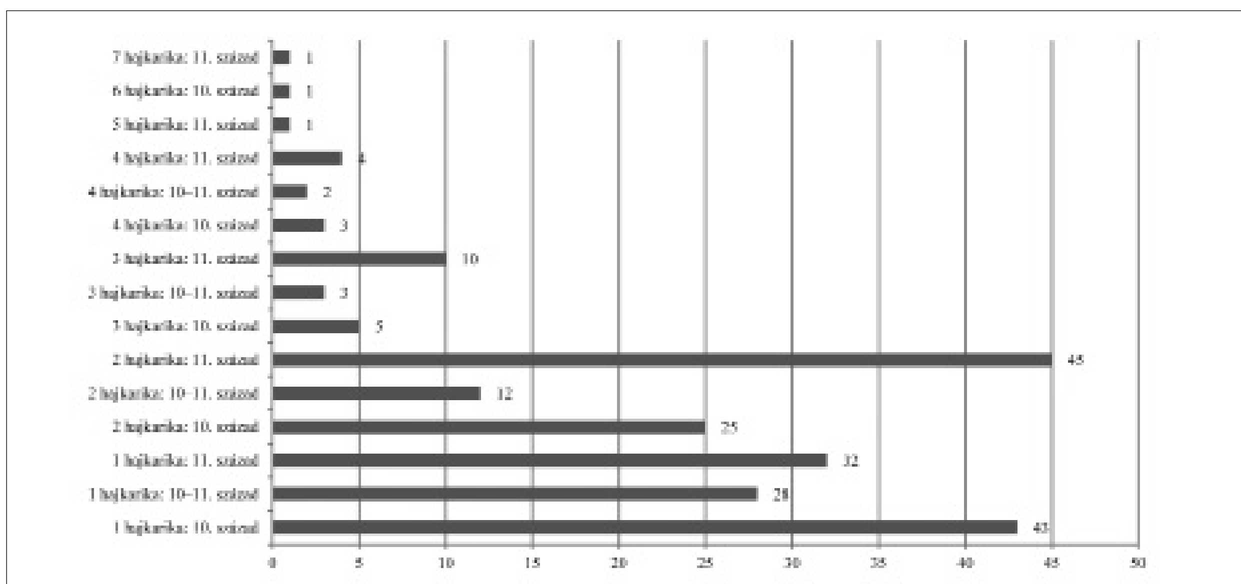
Kisebb mennyiségben – összesen mintegy kilenc esetben – dokumentálták négy hajkarika együttesét a sírokban, és csak egyetlen esetben tudunk öt hajkarika sírba helyezéséről. Ugyancsak mindössze egy alkalommal találtak hat hajkarikát egyetlen sírban, amelyben egy 1a. típusú karika került elő öt db 1b. típusú példány társaságában. Szintén egy ízben dokumentáltak hét hajkarikát egyetlen temetkezésből (mindegyik 5a. típusú volt).

Adataink alapján úgy tűnik, hogy a 10. századi hajviselet (amely során egy hajkarikát fűztek a – feltehetően – egyetlen hajfonatra) a 11. századra sem változott lényegesen. A 10–11. század fordulóján mind nagyobb számban sírba kerülő hajkarika-párok ugyanakkor arra is utalhatnak, hogy ezeknek talán már nem a varkocs leszorítása, összefogása volt a funkciója, sokkal inkább fülbevalóként használhatták őket vagy az S végű hajkarikák esetében a fejen rögzített pántot díszíthették.

Az említett hajviselettel párhuzamosan azonban már a 10. században dokumentálhatunk egy más divatot is. Erre elsősorban azok a sírok utalhatnak, amelyekből kettőnél több hajkarika került elő. Ez a honfoglaló ma-

[1052] A Gyulafehérvár-Mentőállomáson feltárt ismeretlen számú sírt, amelyből nyolc hajkarika került elő, nem tüntettük fel.

gyarságétól eltérő divat (amikor a karikákat pártán vagy szalagokra tűzve viselték) lehetett, amelyre az a tény is utal, hogy vagy a 10. századi gyulafehérvári – valószínűleg a honfoglaló magyarságtól eltérő eredetű csoportokhoz köthető – temetőkben dokumentálhatunk ilyen eseteket (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 10. századi fázis, Gyulafehérvár-Mentőállomás) vagy pedig már a 11. századra keltezhető temetőrészekből (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 11. századi temető, Gyulafehérvár-Poklisa). Keltezésük és mennyiségük vonatkozásában az alábbi táblázat igazíthat el:

199. kép. A hajkarikák mennyiségi előfordulása és kontextusuk alapján történő keltezésük

Azokban az esetekben, amikor a sírokból csupán egyetlen hajkarika ismert a csontváz koponyájának bal vagy jobb oldalán, szükséges feltennünk azt a kérdést is, hogy ezek a varkocsszorítónak értékelt ékszerek vajon lehettek-e esetleg akár fülbevalók is?

A 103 sírból, amelyből egyetlen hajkarika került elő, a tárgytípus 27 esetben a koponya jobb, 23 esetben pedig a koponya bal oldaláról (sokszor halántékot említenek az ásatók) került elő. Néhány esetben több mint valószínű, hogy a sírban talált karika valójában fülbevalóként funkcionálhatott. Ilyen a szalacsi 4. B sír is, ahol – a sír fényképe és rajza alapján – a koponya bal oldalán levő 3. típusú hajkarika tökéletesen egy síkban került elő a koponya jobb oldalán elhelyezkedő Köttlach típusú fülbevalóval. Ezzel ellentétben a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 21. sírjából előkerült 4. típusú hajkarika annak ellenére sem lehetett fülbevaló, hogy lényegében a koponya bal oldalán, tehát a bal fül anatómiai helyén került elő. A koponya itt jobbra esett, a holttest hajfonata pedig idővel egyszerűen a koponya bal felére kerülhetett.

A kérdés eldöntésében persze sokat segíthet a hajkarikák huzalvastagságának megállapítása is. Nagyvárad-Szálka terasz VIII. sírjának 0,08 cm vastag és 0,1 gramm súlyú darabjai, valamint Zimándújfalu 0,08 cm vastagságú és 0,2 gramm súlyú szórvány példánya, a nyersanyagként szolgáló huzalok vékonysága és súlya miatt egyértelműen nem lehettek hajkarikák.[1053] Ezen feltételezésünk azonban a rendelkezésre álló dokumentáció hiányosságai okán egyelőre csupán munkahipotézisnek tekinthető.

V.2.1.5. A hajkarikák földrajzi elterjedésének tanulságai. A hajkarikák időrendjéről

Az 1a–1b. típusú hajkarikák a honfoglalás kori leletanyag „klasszikus” leletei közé tartoznak. Tipológiai elkülönítésük ugyanakkor sokszor nagyon nehéz feladat. Így például nehéz választóvonalat húzni közöttük, illetve a 2a–b. típusú kisméretű körte vagy ovális alakú hajkarikák között. Időben és térben tehát egyaránt széles körben elterjedt tárgytípusról van szó. A 9. századi erdélyi és partiumi leletanyagból ugyan mindeddig csupán egyetlen példányt ismerünk a Szászváros-Pemilor domb X8 lelőhely 9. sírjából, de a késő avar korban már számos helyen előfordul a magyar Alföldön is.

A szakirodalom általános vélekedése szerint az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban, akárcsak a Kárpát-medence más területein, a 10. századi honfoglalás kori anyagi kultúrával jelenik meg igazán és egészen 10. század végéig használatban marad.[1054] El-

[1053] Hasonlóan értékelte Tettamanti Sarolta a Zalavár-községi I. számú temető 132. sír karikáját is. B. Mikes Katalin pedig a körte alakú hajkarikák kapcsán ugyancsak elképzelhetőnek tartja a fülbevalóként való alkalmazásuk lehetőségét (B. Mikes 1956, 115–127; Tettamanti 1971, 219, 37. jegyzet).
[1054] Szőke 1962, 35.

térések azonban a három vizsgált régió vonatkozásában kimutathatók, ezért régiónként érdemes mindezzel foglalkoznunk.

V.2.1.5.1. Az 1a–b. típusváltozatok keltezése az Erdélyi-medencében

Az 1a. típusváltozatú hajkarika, ahogyan azt már említettük, az Erdélyi-medencében az egyetlen 8–9. századi példányon kívül csak 10. századi leletanyagból ismert. A számba vehető gazdag anyag részben a Maros-völgy intenzívebb kutatásával, részben pedig az itt megtelepült lakosság környező területekhez képest magasabb számarányával magyarázható. (Elemzésünkbe a Borbereken, illetve Maroskarnán 1910-ben előkerült szórványleleteket, valamint az 1907-ben Szolnok-Doboka megyéből a Magyar Nemzeti Múzeumba került szórványokat nem vonhattuk be, e tárgyaknak ugyanis kérdéses a többi itt előkerült lelettel való együvé tartozása.)

Az Erdélyi-medencében feltárt 11 temető hajkarikáinak kronológiai görbéje egyértelműen arra utal, hogy mind az 1a., mind az 1b. típusú hajkarikák a korszakunkhoz tartozó temetőkben egészen a 11. század közepéig – végéig kimutathatók. Elemzésünk alapján mind a két változat viseletében időrendi rétegeket különíthetünk el, azzal a megjegyzéssel, hogy a század első feléből nem ismert 1b. típusváltozat.

1. A legkorábbiak a 10. század első két harmadára keltezhető temetőkből/temetőrészekből előkerült 1a–1b. típusú hajkarikák. A kolozsvári Szántó utcai 15–16., 19. és 25. és a Zápolya utcai 1., 4., 6. és 7. hajkarikát tartalmazó sírok kísérőleletei között nincs olyan tárgy, amelyet a század végére keltezhetnénk.
2. A második időrendi fázis a 10. század közepétől a 11. század elejéig tartott. Ezen a fázison belül egy korábbi időrendi rétegbe sorolhatók a gyulafehérvári Brânduşei utcában 1999-ben és 2001-ben feltárt 26., 31., 40., 48., 55. sírok 1a., illetve a 27., 33., 42., 48., 51., 55. sírok 1b. típusú hajkarikái, a marosgombási 2. és 5–9.(?) sírok és a maroskarnai „B" temető példányai.

Egy későbbi időrendi rétegbe illeszthető a Brânduşei utcai temető 1997-ben feltárt része, amely megérheti a század végét, és talán 11. század elejét is. Az 1a. típushoz tartoznak a 3., 12. és 16. sírok hajkarikái, pedig az 1b. típushoz a 3. sír hajkarikája. Szükséges megemlítenünk, hogy e temetők sírjaiból hiányoznak még az S végű hajkarikák.

A temetőtérkép elemzése alapján a 10. század végére, illetve a századfordulóra lehet keltezni a 124. sír 1a. típusú hajkarika leleteit (amelyek kés, illetve félkör átmetszetű pántgyűrű társaságában kerültek elő), illetve a 129. sír 1a. típusú hajkarikáját is, amely 5a. típusú S végű hajkarikával együtt került elő, valamint a 149. A sír hajkarikáit. A 10. század végére vagy a 11. század elejére keltezhetőek a Déva 3. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 1., 5., 8. és 9. sír hajkarikái is.

3. A harmadik időrendi fázisba azok a leletek tartoznak, amelyek 11. századi keltezését nehezen lehet megkérdőjelezni. Ezen belül is kiemelkedő jelentőséggel bír a gyulafehérvári Brânduşei utcai 2004-ben feltárt temetőrészlet 89. sírja. Ebben az esetben ugyanis szuperpozíció figyelhető meg: a 89. sír fölé temették az 59. sír egyénét, amelynek obulusos mellékleteként egy I. András érme került elő. Az innen Ny-ra eső sírokban elsősorban S végű hajkarikák kerültek elő, amelyek egyértelműen a 11. századra keltezhetők (64., 77., 98., 129., 153. és a 192. sír). A 64., 77., 153. sír 1a–1b. típusú hajkarikái a 11. század második felében kerültek földbe, vagyis ezen ékszerek a 11. század második felében is használatban maradtak.

Egyértelmű továbbá, hogy a 11. századra keltezett vajdahunyadi és várfalvai temetőkből (ahonnan nem ismert 10. századi fázis) előkerült hajkarikákat is csak a magyar kereszténység első századára keltezhetjük. Meg kell említenünk azt a tényt is, hogy nem ismerünk 1a. típusú hajkarikát, amely pénzzel együtt került volna elő.

Mindenképpen szükséges megemlítenünk azt a tényt is, hogy Erdély K-i feléből hiányoznak a 10–11. századra datált temetők, ennek következtében a Marostól K-re eső területeken egyetlen hajkarikalelet sem ismert.

V.2.1.5.2. Az 1a–b. típusváltozatok keltezése a Partiumban

Összehasonlítva az Erdélyi-medencével, a Partium esetében a kronológiai elemzés szempontjából sokkal kevesebb hasznosítható hajkarika áll a rendelkezésünkre. Ezt a leletmennyiséget három időrendi fázisra osztottuk fel:

1. Az első időrendi fázisba sorolt legkorábbi hajkarikák a 10. század első két harmadára keltezhetőek. E csoportba sorolhatók a bihari Somlyóhegy 2–3. és 7. sírjában, illetve a siklói 2. és 7. sírban lelt hajkarikák. Lényegesnek tartjuk megjegyezni, hogy ezekben az esetekben is csak 1a. típusú hajkarika ismert. Hasonlóan lényeges az a megfigyelés is, hogy e temetőkből nem ismert 5. típusú (S végű) hajkarika.
2. A második időrendi fázisba azokat a hajkarikákat sorolhatjuk, amelyek a 10. század második felétől a 11. század első harmadáig keltezhetőek. A köröstarjáni temetőrész 3., 13., 21. és 22. sírjainak hajkarika leleteit a 10. század második felére keltezhetjük,[1055] de ugyancsak a 10. század második felére – 11. század első felére keltezhetők az értarcsai hajkarika, a gyulavarsándi Laposhalom 3. és 15. sírjából

[1055] Ezt a tényt a 13. sír valószínűleg zárt karikagyűrűje egyértelműen aláhúzza, akár csak a 3. sír ruhavereteinek nagymértékű kopottsága.

előkerült karikák, a nagylaki II. sír két hajékszere, a nagyváradi Szálka terasz temetőrészletének VIII–IX., XV., XXIII., XXIV. (1.) és XXV. (2.) sírjaiból előkerült példányok, a szalacsi 1., 4. A és 9. temetkezések leletei, valamint a zilahi Pálvár 3. sírlelete. Ide soroltuk továbbá a nagyváradi Ferencz József laktanya környékén feltárt szórványokat és feltételesen a kovászinci leleteket is. E lelőhelyek kapcsán igen fontosak az 1a., 2. és 5. típusú hajkarikák leletösszefüggései: meg kell például említenünk, hogy Nagyvárad-Szálka teraszt leszámítva a fenti sírok egyikéből sem ismert Árpád-kori érme, ugyanakkor a fázishoz sorolt temetőkben az 1a. típus gyakorta fordul elő az 1b. típusváltozattal (Szalacs 1. sír), illetve egy alkalommal sokszög átmetszetű hajkarika is ismert (Szalacs 4. B sír). Időrendi szempontból nagyon fontos, hogy a gyulavarsándi 15. sírban együtt került elő az 1a. típusváltozat egy S végű hajkarikával.
3. A harmadik időrendi fázisba a 11. századi leletanyagot soroljuk, amelyet a zimándújfalusi szórvány leletanyag néhány hajkarikája képvisel. E temető anyaga alapján e hajkarikák a 11. századra keltezhetőek, ugyanis innen a századra leginkább jellemző S végű hajkarikák nagy számban kerültek elő. Feltételesen ide sorolnánk a gyulavarsándi Laposhalmon Krammer által összegyűjtött leletanyagot is, azonban azzal a megjegyzéssel, hogy ezek lehettek akár korábbiak is, ugyanis ebben az anyagban szép számmal ismert korai időszakra datálható leletanyag is (például gömbsorcsüngős fülbevaló karikája vagy 1a. típusú szalagkarperec).

Leszögezhetjük tehát, hogy az 1a. típusváltozatot a 10. század első harmadától egészen a 11. század második feléig datálhatjuk. Ugyanakkor az 1b. típusváltozat csak olyan temetőből ismert, amelyben S végű hajkarikát is dokumentáltak.

V.2.1.5.3. 1a–b. típusváltozatok keltezése a Bánságban

Az 1a. és 1b. típusú hajkarikák a legkisebb számban a Bánságból kerültek elő.
1. A korábbi fázist két sírlelet 1a. típusú hajkarikái képviselik, amelyek az Óbesenyő határában feltárt temetkezőhelyekről kerültek elő: Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-V. halom 3. sír. E sírok leletanyagából teljesen hiányoznak a század második felére/felétől keltezhető tárgyak.
2. A második időrendi fázist a 10. század második felére–11. század első felére keltezhető leletanyag képezi. Ezen fázis korai periódusához sorolhatók a bukovapusztai IV. halom 3. sírjának hajkarikái, a hodonyi temetőrészlet hajkarikái, a perjámosi szórványanyag példányai, a temesvári Csóka erdő leletanyaga, illetve Vejte hétsíros temetőrészletének példánya, valamint Újszentes 3. sírjának hajkarikája.

A hodonyi, temesvári és vejtei temetők leletanyaga (különösen a pénzek, valamint a rombusz átmetszetű gyűrűk és karperecek) alapján arra gondolhatunk, hogy e temetők használata a 11. század első felében is folytatódik, ebből pedig az is következik, hogy ezek a hajkarikák használatban maradtak a 11. század első felében is.

Ellentétben az Erdélyi-medence 11. századi temetőivel, a bánsági, biztosan 11. századi tipikus keresztény temetők (pl.: Temesliget) nem jól kutatottak, ugyanakkor jelenlegi információink alapján nincs konkrét bizonyítékunk a tárgyalt hajkarika-típusváltozatok továbbélésére.

V.2.1.5.4. A 2a–b. típusváltozatok keltezése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Mivel e típusokból csupán néhány darab került elő vizsgált területeinken, ezért a három régiót együtt elemeztük.

Úgy véljük, hogy a 2a–b. típusú hajkarikák esetében két időrendi réteget különíthetünk el:
1. A 10. század második felére datálható 2a. típusú példányok. E csoporthoz sorolhatóak a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6., 27–28., 31., 155. és 158., Gyulavarsánd-Laposhalom 15., Nagyszalonta-Halom domb 1., Nagyvárad-Szálka terasz VIII., Temesvár-Csóka erdő 19. sírjából előkerült darabok. Ehhez az időrendi réteghez sorolhatóak egyúttal azok a 2b. típusú darabok is, melyek a gyulafehérvári Brânduşei utca 7., 13., 52., Kismajtény 11., Nagyvárad-Szálka terasz VII., XVI., XXVIII. (Ch. 5.) temetkezéseiből származnak.
2. A második időrendi rétegbe a 10. század végétől keltezhető (zömében a 11. századra korhatározható) 2a–b. típusú példányokat sorolhatjuk, melyek a gyulafehérvári Brânduşei utca 59., 161., 169., 191. sírokból, valamint Hodony 2. sírból, Kolozsvár-Kalevala utca 5. sírból, Nagyvárad-szálkai V., XII., XVII. sír, Vajdahunyad 41. sírból, a Várfalva 15. és 20. temetkezésből származnak. A hodonyi temető 1960-ban feltárt sírcsoportját eléggé pontosan a 11. század első felére keltezik I. (Szent) István H1. típusú érméi, de a leletanyaga alapján ezt a keltezést lehet valószínűsíteni a nagyváradi lelet esetében is. Hasonlóan megkérdőjelezhetetlen a várfalvai és vajdahunyadi temetőrészek 11. századi keltezése is. A kolozsvári Kalevala utca 5. sírjából származó 2b. típusú hajkarika ugyancsak későbbi keltezését az a tény indokolja, hogy a *„körkörös veret”*[1056] valójában pénzérme lehet. A tárgy azonban sajnos annyira kopott, hogy

[1056] Horedt 1958, 138.

nem lehet azonosítani, de feltételezhető, hogy egy 11. századi pénzérméről lehet szó.

V.2.1.5.5. A 3. típus keltezése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Három lelőhelyről egy-egy példányt regisztráltak a nagyváradi XXIV., a szalacsi 4. B és a kismajtényi 4. temetkezésből.[1057] E hajkarikákat a 10–11. század fordulójától keltezhetjük. Érdekes tény, hogy mindhárom esetet a Partium É-i részéből ismerjük.

V.2.1.5.6. A 4. típusú ovális keresztmetszetű, zárt hajkarika (hajszorító?) keltezése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

A csupán a gyulafehérvári Brânduşei utca 21. és 38. sírjából ismert típust a 10. század második felére keltezhetjük.

V.2.1.5.7. Az 5a–d. típusú hajkarikák keltezése

A Kárpát-medencében Szőke Béla munkái nyomán az S végű hajkarikákat a szakma nagyon hosszú ideje a 10. század 60–70-es éveitől keltezi. Ez azonban a Kárpát-medence ÉNy-i és Ny-i részére nem vonatkoztatható, hiszen ott már az avar temetők késői fázisában is feltűnnek,[1058] de a halimbai 10–12. századi temető korai fázisából előkerült *senilis* nő sírjában is dokumentáltak már ilyen leletet.[1059] Általános szokás lehetett azonban, hogy az idős nők már nem vásároltak ékszert, ami alapján a tárgy már a század első felében forgalomba kerülhetett, amennyiben Mesterházy Károllyal egyetértésben 960 utánra keltezzük a sírt.[1060] Hasonlóan fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Csekejen (Čakajovce), a 357. sírból Burgundiai Raul (926–936) érméje került elő S végű hajkarikával.[1061]

Ezek az adatok viszont arra is figyelmeztethetnek, hogy az S végű hajkarikák elemzését mindenképpen mikroregionális szempontok alapján szükséges elvégezni. Ezért is próbáltuk elemezni külön-külön a három régió S-típusú hajkarikáit.

V.2.1.5.7.1. Az 5a–d. típusú hajkarikák keltezése az Erdélyi-medencében

A rendelkezésre álló leletanyag révén fontos új észrevételekkel gazdagíthatjuk e típus erdélyi-medencei történetének kutatását. Sajnos az olyan temetők leletanyaga, mint a gyulafehérvári Mentőállomás és a Vadászok utcája közöletlen, amely így minden bizonnyal jelentős mennyiségű idevonható információtól foszt meg bennünket.

A 10. század első felétől keltezhető lovas–fegyveres temetőkből (Kolozsvár-Kalevala utca I. lelőhely, Kolozsvár-Szántó utca, Kolozsvár-Zápolya utca), illetve a hasonló, csupán néhány temetkezési szokásban eltérő – 10. század második felére datálható – temetőkből (Déva, Marosgombás, Maroskarna „B” temető, Szászváros) az S végű hajkarika hiányzik. Vizsgálataink során arra jöttünk rá, hogy a rendelkezésünkre álló leletanyag vagy szórványként értékelhető (Kolozsvár-Heltai utca 28. – 1936. évi sír) vagy csak a 11. században datálható temetőrészekből származhat. Ezek közül a datálás szempontjából Gyulafehérvár-Brânduşei utca leletanyaga a legfontosabb, emellett Gyulafehérvár-Poklisa, Vajdahunyad-Kincseshegy, Várfalva-Jósika Gábor kertje sírmezőit kell megemlítenünk.

Gyulafehérvár-Brânduşei utcában a sima és a körte alakú hajkarikákkal ellentétben S végű hajkarikákat csak az É-i temetőrészben feltárt sírcsoportokból ismerünk. A legkorábbi S végű hajkarikák a sírcsoport mellékletei és rítusa alapján a valószínűleg a 10. század végére–11. század elejére datálható 121. és 130. sírból származnak. A temetőtérkép tanúsága szerint a század első felére keltezhető 96., 99., 129., 132., 161., 163., 166., 169–170. sírok nagyszámú sima S végű hajkarikája viszont valamivel későbbre, a század közepére–második felére keltezhető, míg a 137., 152., 141., 227. sírok hajkarikái Orseolo Péter H6. és I. András H8. típusú érméi kelteznek pontosabban. A 221. és a 228. sír hajkarikáinak keltezése kapcsán egy sor kérdés vár megoldásra: ugyan a 228. sírból Szent István H1. típusú érméje került elő egy S végű hajkarikával egyetemben, azonban közvetlenül mellette egy bordázott S végű hajkarikás sír is ismert, amelynek megjelenését a szakma a 11. század második felétől számítja.[1062] Lényeges szempont a bordázott hajkarikák keltezése kapcsán az is, hogy e síroktól nem messze a 217. sírból Aba Sámuel H7. típusú érméje került elő, mellette a 220. temetkezésből pedig egy újabb bordázott S végű hajkarika (5d. típus), amely alapján elképzelhető, hogy ezeket a sírokat a 11. század második harmadában ásták meg, következésképpen e hajkarikák elterjedésével már a 11. század második harmadában számolnunk kell.

A 2004 és 2008 között feltárt temetőrészletek (így a 68., 204. és 208. sírok) S végű hajkarikái mindenkép-

[1057] A sír egyetlen további melléklete egy Köttlach típusú fülbevaló volt.
[1058] Szőke 1962, 94; Török 1969, 89.
[1059] Török 1962, *Abb.* 37.
[1060] Mesterházy 1989–1990, 248.
[1061] A sír leletanyaga: gyöngyök, 1a. típusú hajkarikák, kauricsigák, S végű hajkarikák, Burgundiai Raul 936-ban vert érméje (Reiholcová 1995, 38, *Abb.* LVII. 1–8).
[1062] Szőke 1962, 89; Szőke–Vándor 1987, 51–52.

pen későbbiek lehetnek, hiszen ezek I. András korabeli, illetve meghatározatlan, de mindenképpen Árpád-kori obulusos sírok melletti temetkezésekből kerültek elő.

A 11. század közepére–második felére keltezhetjük azt az S végű, négyzet átmetszetű hajékszert (5c. típus), amely a 204. sírból került elő.

A 11. század első harmadától keltezhetőek a Vajdahunyad és Várfalva temetőiből jelentős mennyiségben előkerült S végű hajkarikák. A poklisai temető 5a–5b. típusú hajkarikái viszont már inkább a század közepére korhatározhatók.

A kutatás jelenlegi stádiumában tehát annyi elmondható, hogy az S végű hajkarikák talán a 10. század végén vagy még inkább a 11. század elején jelenhettek meg az Erdélyi-medence viseletében és ennek következményeképpen a temetkezésekben. Arra a kérdésre, hogy miért van egy legalább 70 éves hiátus e hajkarika viseletében a Kárpát-medence Ny-i és K-i részei között, véleményünk szerint az eltérő hajviseletek adhatják meg a választ. Nem kizárt tehát, hogy a jövőben tovább is lehet majd finomítani e hajkarikatípus keltezését, ehhez azonban persze leginkább teljes és jól dokumentált ásatásokra lenne szükség.

Ellentétben más Kárpát-medencei területekkel,[1063] az Erdélyi-medence 11. századi temetőiből jelentős menynyiségben került elő S végű hajkarika: mindeddig öszszességében 72 példányt sikerült regisztrálni.

Szükséges érintenünk az 5c. típus, vagyis a bordázott S végű változat keltezésének kérdését is. A vajdahunyadi 28. sírból egy 5a. típusú hajkarikával, illetve sodrott ezüstgyűrűvel együtt került elő. A temetkezés környezetében feltárt sírokból I. (Szent) István (29. sír), illetve I. András (31., 33. sír) érméi kerültek elő, tehát a tárgyat a 11. század második felére lehet keltezni.

V.2.1.5.7.2. Az 5a–d. típusú hajkarikák keltezése a Partiumban

A Partium esetében a helyzet lényegesen rosszabb az Erdélyi-medencéhez képest. A 12 lelőhelyről előkerült 5a–d. típusú hajkarikákat a következő időrendi rétegekbe soroltuk:

1. A 10. század utolsó harmadától a 11. század első harmadáig terjedő korai időrendi réteghez sorolhatjuk azokat a hajkarikákat, amelyek a gyulavarsándi temetőrész 15. sírjából, Köröstarján-Csordásdomb 28. temetkezéséből, Nagylak III. bolygatott sírjából, Nagyvárad-Szálka terasz XXVIII. (Ch. 5.) gyermeksírjából, valamint Nagyvárad-Ferencz József laktanyából, Szalacs 17. sírjából és Zilah-Pálvár 5. temetkezéséből kerültek elő.[1064]

   Szalacs (ahol a 6. sírt annak annak ellenére sem számíthatjuk a fegyveres sírok közé, hogy nyílhegy került elő belőle, hiszen a nyílvessző nem mellékletként, hanem az elhunyt halálát okozó tárgyként került a sírba) és Zilah kivételével, mindegyik S végű hajkarikás mellékletű temetőben megtaláljuk a lovastemetkezéseket, illetve a fegyverek sírba helyezésének szokását (Gyulavarsánd-Laposhalom 7. sír: tegez; 33. sír: lovastemetkezés, íjmerevítő csontok; Köröstarján 21. sír: lovastemetkezés, nyílcsúcsok; Nagylak I. sír: tegez, nyílcsúcsok, ló csontjai; Nagyvárad-Szálka terasz X., XIV. és XVIII. sír: nyílcsúcsok, tegez). E temetők leletanyaga tehát egyértelműen a 10. század utolsó harmadára és a 11. század első harmadára keltezhető. Hiányoznak belőlük az Árpád-kori érmek (Nagyvárad-Szálka terasz kivételével), illetve a 11. századra jellemző sodrott és öntött gyűrűk, ismertek viszont a pogány kor szokásai (étel–italmellékletek: Nagyvárad-Szálka terasz, Zilah-Pálvár, lovastemetkezés: Köröstarján-Csordásdomb 28. sír).
2. A 11. század első harmadára, vagy talán valamivel későbbre tehetjük a gyulavarsándi temetőrészlet 58. sírjának hajkarikáit és a Zimándújfalusi szórvány leletanyagot. Gyulavarsánd esetében a temetőrész horizontálstratigráfiája és a sír leletkörnyezete alapján az 58. sír 11. századi temetkezés lehet, a másik esetben pedig egyértelműen csak a 11. században használt temetőkkel van dolgunk. Továbbmenve gyanítható, hogy a zimándi leletanyagot I. (Szent) László uralkodása végéig keltezhetjük. A zimándi leletanyagot az is jól keltezheti, hogy a 23 ott előkerült hajkarika közül mindössze 1 db 5d. típusú S végű bordás hajkarika volt.

Mindenképpen szólnunk kell a gyulavarsándi Krammer-féle ásatás 5d. típusú (bordázott végű) hajkarikájáról is. Ezt természetesen lehetetlen pontosan datálni, azonban az egyértelmű, hogy a temető Krammer által kiásott temetőrésze megérhette a 12. századot, habár hangsúlyoznunk szükséges azt a tényt is, hogy Krammer feltárása a temető egy korábbi és egy későbbi szakaszát egyaránt érinthette, sőt nem kizárt két különálló temető együttes léte sem: az egyik egy korai, a másik pedig egy 11–12. századi falusi temető lehetett.

Ebben a pillanatban tehát úgy tűnik, hogy a Partiumban az S végű karikák divatja már a 10. század második felében megjelent, de ezek nem szorítják ki a más típusú hajkarikákat sem, hanem azokkal párhuzamosan tovább élnek a 10. század végén – 11. század folyamán!

[1063] Révész László elemzése szerint például Heves megye területén az S végű hajkarikák soha nem váltak közkedveltekké (Révész 2008, 405).

[1064] A gyulavarsándi 15. sír leletanyagát lásd fentebb; Köröstarján-Csordásdomb 28. sír: S végű hajkarika, 2 db rosszezüst pántkarperec, zárt karikagyűrű, vaskés, körte alakú kengyelpár, nyílcsúcsok, vascsiholó; Nagylak III. sír: S végű hajkarika, ezüst lemezgomb, vaskés, csiholó; Nagyvárad-Szálka terasz XXVIII. sír: S végű 5a. típusú hajkarika, 2b. típusú ovális hajkarika, gyöngyfüzér 58 db gyöngyből, egy nagyobb színes gyöngy.

V.2.1.5.7.3. Az 5a–d. típusú hajkarikák keltezése a Bánságban

A három régió közül a legkevesebb S végű hajkarika a Bánságból ismert. Összesen öt lelőhelyről került elő, ezek közül pedig csupán kettő volt hitelesen feltárva (Hodony és Óbesenyő-Dragomir halma). Az óbesenyői 1. sírban az 5b. típusú hajkarika mellett egy vékony, sodrott bronzgyűrű került elő, amely alapján a sírt a 11. század első harmadára keltezhetjük.

Pontosabban tudjuk meghatározni a hodonyi sír hajkarikáinak *terminus post quem*jét: a 2. sírban az 5a. típusváltozatokat I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú érméi keltezték. Korábbiak lehetnek ugyanakkor a 13. és 14. sír S végű hajkarikái, ezeket a századfordulóra, illetőleg a 11. század első harmadára keltezhetjük.

V.2.1.5.8. A 6. típus keltezése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

A három régióban előkerült pödrött végű hajkarikák keltezése a kis esetszám miatt igen nehéz feladat.

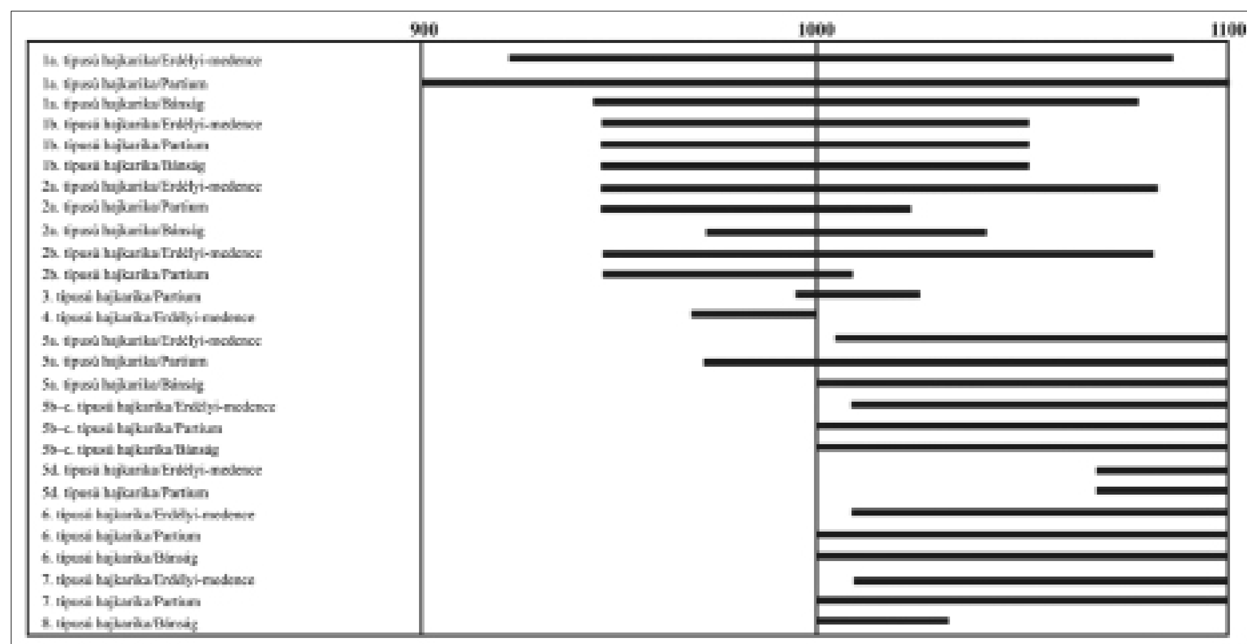
A hodonyi 4. sír (amelyből ismert egy ilyen típusú hajkarika) I. István érme egyértelműen arra utal, hogy a hodonyi karikát a 11. század első felére keltezhetjük. A bánsági terület másik példánya, az óbesenyői Dragomir halma II. sírjából előkerült hajkarika. A temetőtérkép alapján a sír a temető É-i szélén került elő, egy olyan környezetben, ahol egyértelműen pogány szokásokat fedezhetünk fel. Hasonló keltezést javasolhatunk a zilahi temetőrész pödrött végű hajkarikája kapcsán. A 2000-ben feltárt temetőrészt egyértelműen a 10. század végére – 11. század elejére keltezhetjük, akárcsak a nagylaki pödrött végű hajkarikát is. A 11. század első harmadára datálható a várfalvi 42. sír pödrött hajkarikája.

Ezen adatok alapján egyértelműnek tűnik, hogy a K-i területeken nem tűnik el ez a hajkarikatípus a 11. század elején, sőt igazából csak ebből a korszakból ismertek jól keltezhető példányai.

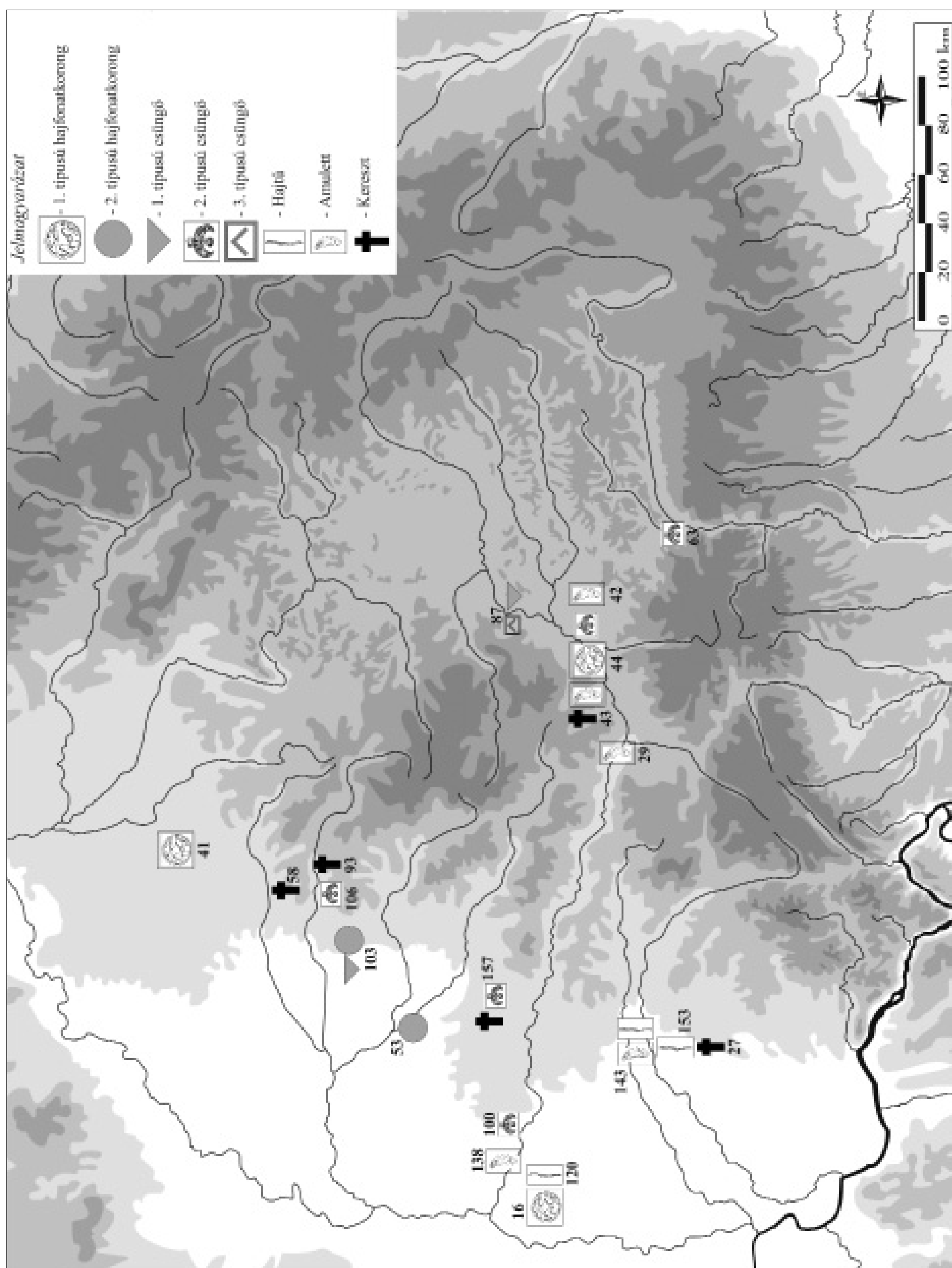
V.2.1.5.9. A 7. és 8. típusok keltezése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

A 7. típus két változatának keltezése az alacsony esetszám miatt nagyon nehezen kísérelhető meg. Úgy tűnik, hogy míg a nagyváradi Ferencz József laktanyai leletanyag a 10. század végétől keltezhető, addig a vajdahunyadi 27. sír és a várfalvai 33. sír példányait a 11. század közepétől keltezhetjük, a gyulafehérvári Mentőállomás temetőjének leletét viszont nem tudjuk pontosan besorolni.

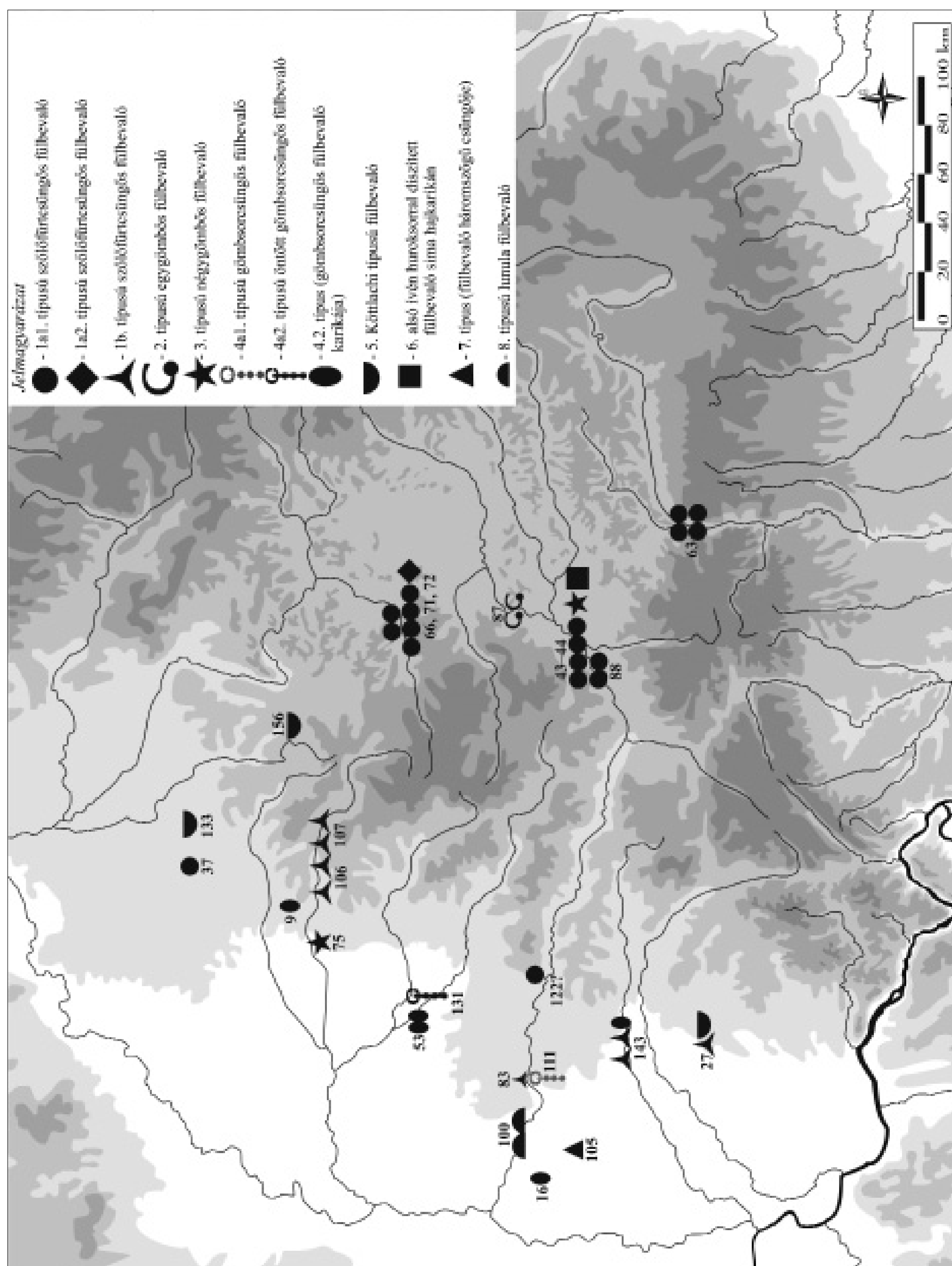
A 8. típusú csavart szárú hodonyi karika a Kárpát-medence egyetlen leleteként a temető leletanyaga alapján a 11. század első harmadára–első felére keltezhető.

200. kép. A hajkarika típusok időrendi dinamikája a három régióban

201. kép. A 10–11. századi hajtűk, hajfonatkorongok, csüngők, keresztek elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

202. kép. A 10–11. századi fülbevaló típusok elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

V.2.2. Hajtűk [201. kép; 307. tábla] (L. 120, 143, 153)

Összesen három példány ismert az Erdélyi-medence és a Bánság közölt vagy általunk ismert leletanyagából. A 10. századi anyagban ritkaságnak számít e tárgy, ugyanakkor a hajtűk hiányát gyakorta az ásatások színvonalával is magyarázhatjuk. Ezt az egyértelműen a női identitással kapcsolatba hozható tárgytípust a 10. első két harmadára, illetve a század végére – 11. század elejére korhatározhatjuk.

V.2.3. Fülbevalók [202–204. kép; 308. tábla]

V.2.3.1. A fülbevalók típusai

A fülbevalókat alapvetően 8 típus 10 változatához sorolhatjuk:

1a1. A szőlőfürtcsüngős fülbevalók 1. változatához 15 példányt sorolhatunk 8 lelőhely 7 sírjából, illetve szórványleletéből (L. 37, 43–44, 63., 66, 71–72, 122?).
1a2. A szőlőfürtcsüngős fülbevalók 2. változatához egyetlen példányt sorolhatunk (L. 72).
Nem dönthető el ugyanakkor, hogy az első avagy a második változathoz sorolható-e a királyföldi négy díszített fülbevaló-karika.
1b. A szőlőfürtcsüngős fülbevalók öntött változatai közül 8 példányt ismerünk 5 lelőhelyről. Ezek közül 5 példány 4 sírból ismert, ehhez sorolható még további 3 szórvány (L. 27, 83, 106–107, 143).
2. Egygömbös fülbevaló egyetlen sírból került elő (L. 87).
3. A négygömbös-bogyós fülbevalóknak és öntött változataiknak 2 példánya 2 sírból került elő (L. 44, 75).
4a1–4a2. Gömbsorcsüngős díszítésű fülbevalók 2 lelőhely 2 sírjából kerültek elő (L. 111 [4a1. típus], L. 131 [4a2. típus]). Ugyanakkor 6 gömbsorcsüngős díszítésű fülbevaló-karika további három sírból, illetve kettő szórványleletként ismert (L. 9, 16, 53, 143).
5. A köttlachi típusú, félhold alakú fülbevalók 3 példánya került elő 3 lelőhely 3 sírjából (L. 27, 133, 156).
6. Az alsó ívén huroksorral díszített fülbevaló egyetlen lelőhelyről, a közöletlen Gyulafehérvár-Mentőállomás temetőből ismert (L. 44).
7. Fülbevaló háromszögű csüngője (töredékesen) a nagyteremiai leletben maradt meg (L. 105).
8. Lunula alakú fülbevaló egyetlen sírból került elő, mindjárt két példányban (L. 100).

Az 1a. típusba sorolt szőlőfürtcsüngős fülbevalónak két változata ismert, a második változatot azonban mindössze egy példány képviseli.

Az 1a1. típusú szőlőfürtcsüngős fülbevalók változatai között jelentős technikai, strukturális és méretbeli különbségek vannak. A tárgyak szerkezetének elemzése után arra a következtetésre jutottunk, hogy a sírokból ismert példányok egyik esetben sem alkottak párt, valamint a kutatott régióinkból sem ismerünk két teljesen azonos szerkezetű fülbevalót.

A rendelkezésünkre álló példányok elemzése során a következő további megállapításokat tehetjük:
1. Három alkalommal a karika díszítése, illetve a felső fürt esetében azonosság figyelhető meg a három gyulafehérvári (a két Mentőállomáson, illetve egy Császár forrásánál előkerült példány esetében) és a maroskarnai 1. sír II. fülbevalója között.
2. Hasonlóképpen a fülbevalók felső és alsó fürtjének azonossága állapítható meg az értarcsai és a gyulafehérvári I. fülbevaló esetében.
3. Nem tudunk szerkezeti kapcsolatot kimutatni az értarcsai, a gyulafehérvári, valamint a kolozsvári Farkas utcai szórvány és a kolozsvári Zápolya utcai 5. sír fülbevaló szerkezete között.
4. Szerkezeti felépítés szempontjából az összekötő kapcsot a maroskarnai példányok jelentik, ugyanis ezek esetében alkalmaztak mind ál-gyöngysort, mind sodrott filigránhuzalt, illetve sima karikát.

Lelőhely–sír	Karika díszítése				Felső fürt elemei			Alsó fürt elemeinek változatai						
	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Kol.-Zápolya 5. sír	●						●	●						
Kol.-Farkas utca		●				●								
Mar. 1. sír (I. fl.)			●				●			●				
Értarcsa-Siralomh.				●	●						●			
Gy.-M. XXI./6 /(I. fl.)				●		●					●			
Gy.-M. XXI./6/(II. fl.)				●		●								●
Mar. 1. sír (II. fl.)				●	●				●					
Gy.-Cs. Forr. 17. sír-1pl.				●		●						●		

203. kép. Az 1a1. típusú szőlőfürtcsüngős fülbevalók strukturális felépítése

Következésképpen – ha mégoly bizonytalanul is – négy változatot tudunk elkülöníteni, amelyek szerkezete kisebb-nagyobb mértékben hasonlít:

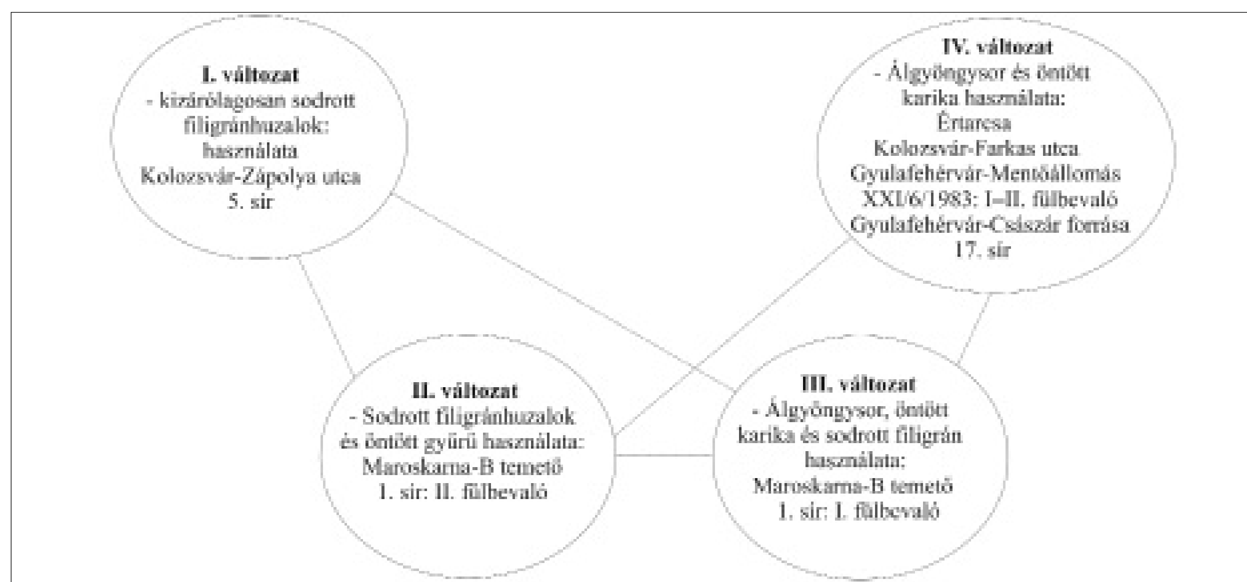
I. változat: kizárólagosan sodrott filigránhuzalok a fülbevalón: Kolozsvár-Zápolya utca 5. sír.

II. változat: sodrott filigránhuzal és öntött huzalkarika: Maroskarna „B" 1. sír – II. fülbevaló.

III. változat: ál-gyöngysor, öntött karika, sodrott filigrán: Maroskarna „B" 1. sír – I. fülbevaló.

IV. változat: kizárólagosan ál-gyöngysor és öntött huzalkarika: Értarcsa, Gyulafehérvár-Mentőállomás XXI. kutatóárok/6 sír/1983 (I–II. fülbevaló), Kolozsvár-Farkas utca.

Az említett fülbevalók strukturális kapcsolatai a következőképpen illusztrálhatók:

204. kép. Az 1a1. típusú fülbevalók szerkezeti kapcsolatai

Az 1a2. változatához sorolt egyetlen példány (Kolozsvár-Zápolya utca 5. sír) igen nagy mértékben eltér az előbbi változattól.

Az 1a. típus szegényesebb, primitívebb utánzatának tartják az 1b. típust, habár sok esetben nehezen lehet felfedezni bármiféle szerkezeti párhuzamosságot e két típus darabjai között.[1065] Ráadásul szerkezetükön kívül jelentős különbségek figyelhetők meg, mind a díszítésmódjuk, stílusuk, mind pedig a nyersanyaguk tekintetében. A legtöbb példány bronzból öntött, azonban ismert ezüstből készült példányuk is. Ilyen például a Temesvár-Csóka erdő 18. sírjában lelt fülbevaló, amelynek öntvénye a fentebb bemutatott darabok „szőlőfürt" reprezentációjához áll a legközelebb. Jochen Giesler művében két csoportra osztotta őket, attól függően, hogy valóban láthatóak-e az öntvényen a szőlőfürt részletei, avagy a tárgy készítője csupán sejteti azokat (az ő rendszerében a 14a., illetve 14b. típusokról van szó).[1066] Ezt a megoldást próbáltuk meg alkalmazni a vizsgált régióinkból előkerült leletek esetében is.

Giesler 14a. változatához Magyarpécska, valamint Temesvár-Csóka erdő 18. sírjának fülbevalóit soroltuk, míg a durvább 14b. öntvényekhez a Dettáról származó, valamint Nagyvárad Szálka terasz XXVI. és XXVII., illetve Temesvár-Csóka erdő 13. sírjából előkerült példányok tartoznak.

Az 5. típushoz sorolt három zománcozott berakású fülbevaló (Detta, Szalacs 4. B sír, Zilah-Pálvár 1. sír) félhold alakú testén virágminta (Detta, Zilah-Pálvár 1. sír), illetve kereszt alakú dísz látható (Szalacs 4. B sír).

A nagylaki 6. sírból előkerült és a 8. típushoz sorolt öntött, áttört lunula alakú fülbevalók párhuzamait eddig csak a Balkánról ismerjük.

V.2.3.2. A fülbevalók súlya és mérete

Sajnos csak néhány esetben van adatunk a fülbevalók súlyára vonatkozóan. A lemért fülbevalók egy része ráadásul töredékes (pl.: Kolozsvár-Farkas utcai szórvány fülbevaló – egyébként e fülbevaló jelenlegi súlya 5,2 gramm, azonban ennél akár jóval többet is nyomhatott, hiszen az alsó fürt legnagyobb része hiányzik; a hiányzó résszel együtt a tárgy súlya eredetileg kb. 10 gramm lehetett). A 7. típusba sorolt nagyteremiai fülbe-

[1065] Érdemes ebből a szempontból Mesterházy Károly szavait idézni: *„...valójában nem szőlőfürtösek, hanem különböző méretű gömböcskékkel díszített nemesfém fülbevalók utánzatai..."*. Egyértelmű, hogy a jövőben egy újabb tipológiai elemzés során újra és tüzetesebben meg kell vizsgálni ezeket a tárgyakat (Mesterházy 1991, 154).

[1066] Giesler 1981, 94–95, *Taf.* 48, 165–166.

valók vörösréz csüngőinek súlya 6,5, illetve 6,6 gramm, mivel azonban csak a csüngők maradtak meg, az eredeti fülbevaló teljes súlyát nem tudjuk megállapítani. A maroskarnai aranyozott ezüst fülbevalók súlya 6,48 és 6,71 gramm, a kolozsvári Zápolya utcai 5. sír 1a1. típusváltozatú példányának súlya pedig 11,81 gramm. A marosgombási bronzból készült, aranyfóliával bevont fülbevalópár darabjai 3,4, illetve 3,5 grammosak. Míg a temesvári Csóka erdei temető 13. sírjából előkerült fülbevaló súlya 2,5 gramm, addig a 18. sír fülbevalója 3,4 gramm. Jelentősebb súlyúak a nagylaki 8. típusú fülbevalók: az első 9,1 gramm, a második példány pedig 8,3 gramm. A legnagyobb példánynak számító gyulafehérvári fülbevaló (4,1 cm), súlyadatai azonban sajnos hiányoznak. A 6. típushoz sorolt félhold alakú, úgynevezett köttlachi típusú fülbevalókról egyetlen esetben van adatunk: a zilahi 1. sír fülbevalójának súlya 6,0 gramm, amely azonban tömegárunak tűnik igénytelen kidolgozása alapján. Ahogyan látjuk, az 1a1. típusú szőlőfürtcsüngős fülbevalók jobban megmunkált példányai egyértelműen súlyosabbak, mint a rosszabb minőségű, tömegárunak számító 1b. típusú fülbevalók.

Természetesen a fülbevalók méretei között is jelentős különbségek vannak: a maroskarnai példányok például 2,6 és 2,24 cm hosszúak, szemben a kolozsvári, illetve a gyulafehérvári darabokkal, amelyek viszont már 3,98, illetve 4,1 cm-esek (és így ismereteink szerint a legnagyobb példányok közé tartoznak a Kárpát-medencében).

Néhány esetben a fülbevalók ezüsttartalmát is ismerjük. Adataink szerint például sokkal nagyobb a maroskarnai ékszerek ezüsttartalma (916‰) mint a kolozsvári példányé, amely csak 800‰.

*V.2.3.3. A fülbevalók földrajzi elterjedése [*202., 205–206. kép]

A fülbevalók földrajzi elterjedésének vizsgálata során egyértelművé vált, hogy igazából egyetlen típusnak sincs regionális jellege, következésképpen ezeket a tárgyakat elsősorban importtermékeknek tekinthetjük.

Az 1a. típus elsősorban az Erdélyi-medencéből ismert (a régebbi szakirodalomban említett köröstarjáni és magyarpécskai példányok valójában más fülbevaló típusok, illetve típusváltozatok), egyetlen további példány ismert Értarcsáról, a Partium ÉNy-i részéről. A típus egyébként a vizsgált régióinkon kívül a Nyírség DK-i részében, a Felső-Tisza vidékétől nem messze nagyon gyakori (az Erdélyi-medencéhez hasonlóan jelentős koncentrációjáról Mesterházy Károly közölt térképet: Döge, Nagykövesd, Nyíregyháza, Szabolcs, Ungvár környéke, Tokaj lelőhelyekkel).[1067] Ezekhez kapcsolódnak azok az újabb lelőhelyek, amelyeket Istvánovits Eszter és Kobály József publikált, illetve említett meg (Ibrány-Esbóhalom 255. sír, Tiszacsoma, Tiszalök-Vajasdomb).[1068] Talán ezek a földrajzi adatok is alátámaszthatják azt a korábbi feltételezést, miszerint ez a fülbevalótípus ÉK-ről és/vagy K-ről áramlott be a Kárpát-medencébe, és nem véletlenül nevezi a szakirodalom Kijev-volhiniai típusnak.

Az 1b. típus, azaz az előbbi típus sima utánzata az Alföld K-i sávján előkerült leletanyagból ismert, a Partium É-i részéhez tartozó Nagyváradtól D-re, egészen a Bánság D-i feléhez tartozó Dettáig. Jóval szélesebb területi elterjedése egyértelműen az előbbi típus lokális másolásának szokását vetíti előre, habár a típust Mesterházy Károly balkáni áruként értékelte.[1069]

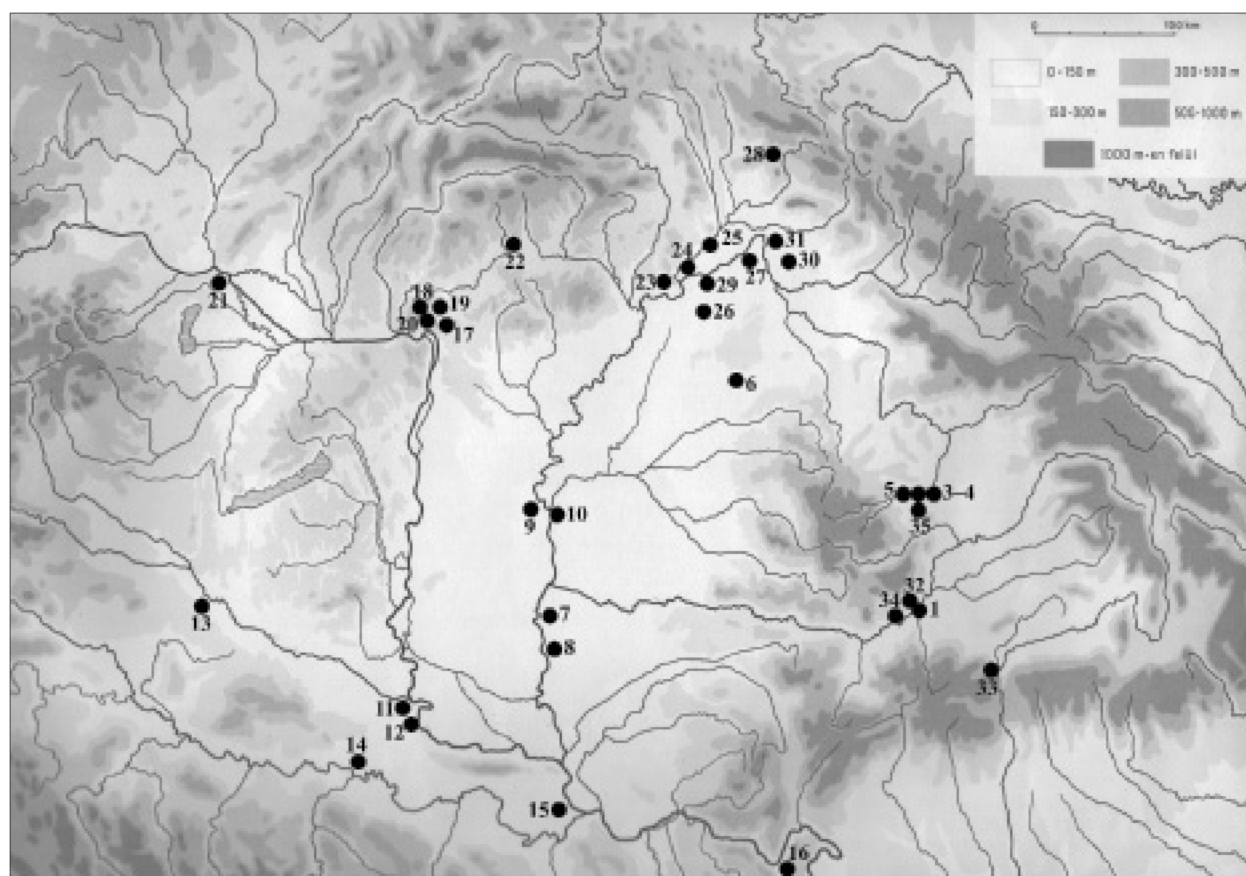
A Kárpát-medencében majdnem egyedülálló a marosgombási 10. sír egygömbös fülbevalója (2. típus). Korábban egyedülinek tartott analógiájáról (Örménykút-54. lelőhely 18. női sírjának példánya) kiderült, hogy valójában nem tökéletes párhuzama az említett tárgynak. E példányok eredetéhez ugyanakkor nem férhet kétség – legfőképpen a balkáni lelőhelyekről ismert párhuzamok nagy számának köszönhetően.[1070]

Sajnos nem sokat tudhattunk meg a feltehetően ugyancsak balkáni eredetű négygömbös-bogyós fülbevalók (3. típus) elterjedéséről sem: csupán két leletet ismerünk a Partiumból, és egy közöletlen darabot Gyulafehérvárról.

Csak Gyulafehérvárról került elő a 6. típushoz sorolt, alsó ívén huroksorral díszített fülbevaló (amely ebben az esetben egy sima hajkarikán fügött), s amelynek balkáni–bizánci eredetéhez ugyancsak nem férhet kétség.[1071] De ugyancsak a balkáni leletkörhöz sorolhatjuk a Bánság ÉNy-i részén előkerült és a 7. csoportba sorolt háromszögű csüngőt, amely szintén egy fülbevalóhoz tartozhatott.

Időrendi és más szempontok alapján nem lényegtelen az a tény sem, hogy a 4. típusba sorolt és K-i eredetűnek tartott gömbsorcsüngős fülbevalók (vagy e fülbevalók karikái) egyetlen lelőhelyről sem ismertek az Erdélyi-medencéből, csupán az Alföld K-i peremén húzódó É–D-i sávban dokumentáltak ilyeneket, Bihar-Somlyóhegytől le egészen Temesvárig. Ugyanez a helyzet jellemzi az 5. csoportba sorolt, úgynevezett köttlachi típusú fülbevalók elterjedését is, mivel ennek a típusnak a legkeletibb lelőhelye a szilágysági Zilah-Pálvár 1. gyermeksírja. Az Erdélyi-medencéből ez a fülbevalótípus tehát egyelőre ugyancsak hiányzik.

[1067] Mesterházy 1994a, 14. ábra.
[1068] Kobály 2001, 208, 8. kép; Istvánovits 2003, 110, 111. tábla 255/2–3.
[1069] Mesterházy 1991, 152–154.
[1070] A vonatkozó irodalom részletes áttekintését lásd: Kovács–Vaday 2011, 603–605.
[1071] Mesterházy 1990, 105.

205. kép. A szőlőfürtcsüngős fülbevalók (1a1–1a2) elterjedése a Kárpát-medencében (Mesterházy 1993, 5. kép adatainak kiegészítése)
1–2. Gyulafehérvár-Mentőállomás III.tem. XXI.kut./6. sír/1983, ismeretlen számú sír; 3–4. Kolozsvár-Szántó utca 3. és 8. sír; 5. Kolozsvár-Zápolya utca 5. sír; 6. Értarcsa; 7. Törökkanizsa; 8. Bocsár; 9. Csongrád; 10. Szentes; 11. Bijelo-Brdo; 12. Valkóvár; 13. Klostar; 14. Oroszvár; 15. Batajnica; 16. Veliki Gradac; 17. Vác; 18. Szob-Kiserdő; 19. Bőszob; 20. Szob-Vendelin; 21. Oroszvár; 22. Perse; 23. Tokaj; 24. Szabolcs; 25. Nagykövesd; 26. Nyíregyháza; 27. Döge; 28. Ungvár; 29. Ibrány-Esbóhalom; 30. Tiszacsoma; 31. Tiszalök; 32. Gyulafehérvár-Császár forrása; 33. Királyföld; 34. Maroskarna „B" 1. sír; 35. Kolozsvár-Farkas utca

V.2.3.4. A fülbevalók időrendi kérdései

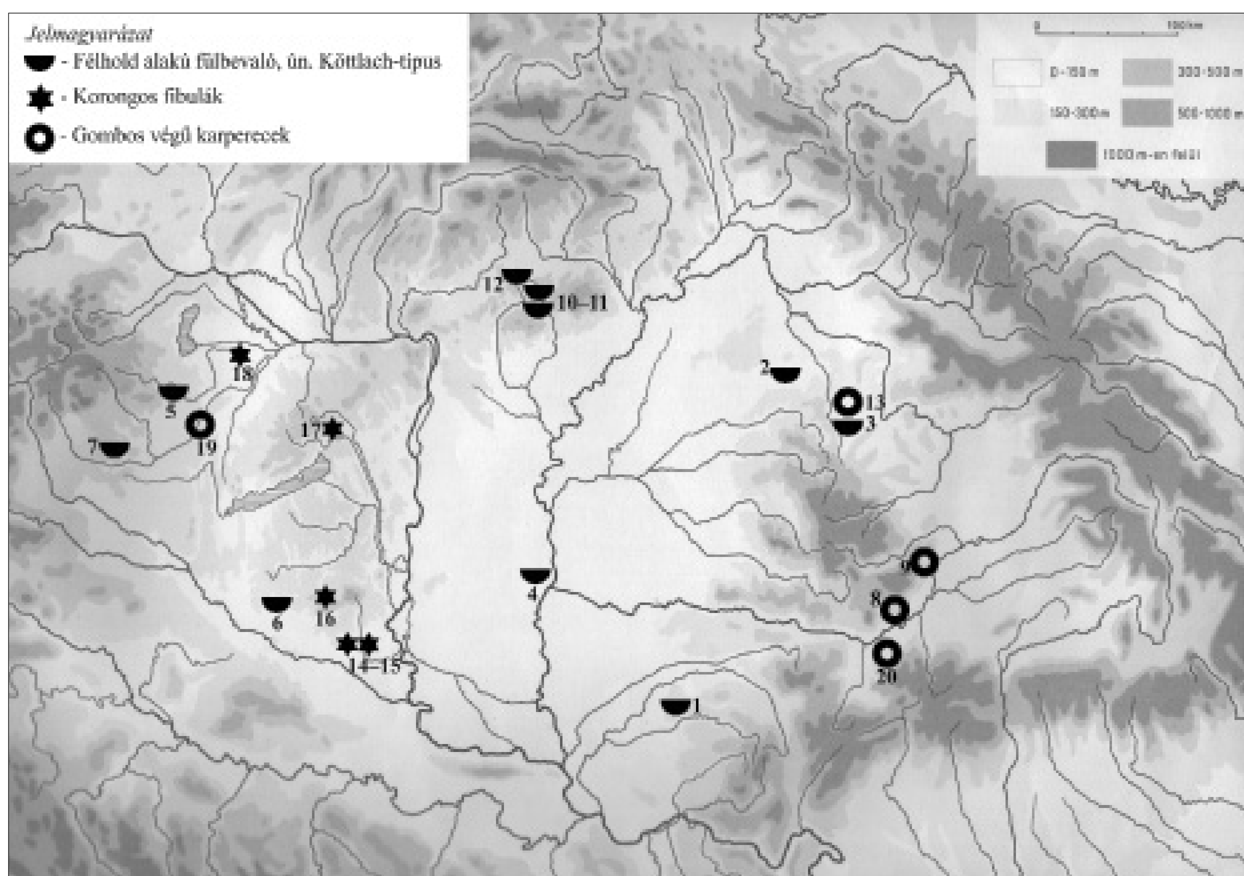
Az Erdélyi-medencében és a Partiumban előkerült fülbevalók keltezése rendkívül nehéz feladat. A Zápolya utcai temetőt többféleképpen datálták,[1072] ezért ez kevés fogódzót nyújt a kérdésben, viszont kitűnő keltezési lehetőséget biztosítanak a maroskarnai temető 1. sírjának mellékletei: a két sodrott karperec, amelyeket csak a század második felétől/felére kelteznek és amelyek használata adatolva van a 12. századig, illetve a kőbetétet utánzó bronzgyűrű, amely az egyetlen pécsi párhuzam alapján inkább a 11. század felé „húzza" a sír keltezését.[1073] Ismételten felhívjuk itt azonban arra a figyelmet, hogy a két fülbevaló nagyon kopott állapotban került elő, tehát nem tévedünk sokat, ha a 30–35 éves fiatal nő temetését inkább a 10. század utolsó negyedében határozzuk meg.

Nagyon fontos az a megfigyelés is, hogy az öntött-granulációs és filigránnal vagy pszeudo-filigránnal díszített fülbevalók mellől hiányoznak az S végű hajkarikák (nem ismertek a Kolozsvár-Szántó utcai és Zápolya utcai temetőkből, de Maroskarna „B" temetőjéből sem), kivételt csupán a gyulafehérvári Mentőállomás nagyon zűrzavaros, közöletlen temetője jelent, ahonnan állítólag egy sírból előkerült S végű hajkarika is.[1071] Amint azt láthattuk fentebb: az S végű hajkarika később, talán csak a 10. század végén vagy a 11. század elején jön divatba az Erdélyi-medencében. Az a tény, hogy a két tárgy következetesen elkerüli egymást, nemcsak egyes sírok, de

[1072] Bóna szerint a 10. század első felében élő rangos úr kísérete lehetett; Mesterházy Károly szerint az első két generációhoz tartozhatott; Heitel *„orientalische Phase"*-ről ír (Bóna 1988, 197; Mesterházy 1994a, 229; Heitel 1994–1995, 413–415).

[1073] Dombay 1961, 77; Szőke 1962, 95; Szabó 1978–1979, 96–97; Mitrea 1988, *Fig.* 10. (83 sír: 2).

[1074] Robert Radu Heitel jegyzetei alapján 47 sírból ismerünk S végű hajkarikát.

206. kép. Karantán importtermékek a 10–11. századi Kárpát-medencében
(Kiss 1983, 84. ábra és Mesterházy 1993, 5. kép térképei adatainak kiegészítése)
1. Detta; 2. Szalacs 4. B sír; 3. Zilah-Pálvár 1. sír; 4. Tápé-Lebő 1927-es lelet; 5. Csepreg 97. sír; 6. Hircs; 7. Locsmánd; 8. Maroskarna „B" temető 11. sír; 9. Marosgombás 2. sír; 10. Eger; 11. Verpelét; 12. Pétervására; 13. Zilah-Pálvár 1. sír; 14–15. Majs 385. és 685. sír; 16. Pécs-Somogy 30. sír; 17. Székesfehérvár 5. sír; 18. Oroszvár 2. sír; 19. Ikervár 130. sír; 20. Szászváros 11. sír

komplett temetők esetében is, arra utal, hogy időrendi különbség lehetett a két tárgytípus viselete között (ennek nagyon jó példája a gyulafehérvári Brânduşei utca 2004-ben feltárt temetőrésze, ahol az S végű hajkarikák csak a 11. századi részben jelentkeznek, kora Árpád-kori érmekkel együtt). A fülbevalók leletkörnyezete (a fülbevalókat tartalmazó sírok más leleteire, illetve a többi sír leleteinek tipokronológiájára gondolunk) azt a feltevést erősíti meg tehát, hogy e fülbevalókat a század közepétől keltezhetjük, használatuk pedig a század végéig lehetett folyamatos.

Nem feledkezhetünk meg még egy másik fontos részletkérdésről sem. Viszonylag jól ismert – főleg Révész László remek elemzése nyomán – a Felső-Tisza-vidék temetőinek időrendje. E vizsgálatok alapján tudjuk, hogy a „klasszikus" Felső-Tisza-vidéki temetők egy részéből teljesen hiányoznak e fülbevalótípus példányai, ellentétben a vitathatatlanul korai gömbsorcsüngős fülbevalókkal. A jól dokumentált karosi temetőkből – hasonlóan a kenézlői, eperjesi stb. temetőkhöz – egyáltalán nem ismert szőlőfürtcsüngős fülbevaló. Az olyan temetőkben viszont, mint a csomai – amelyben a szablyák mellett már kardok is megjelennek, illetve amelyben már sodrott karperecek és más, későbbre datálható tárgyak is előkerültek – már dokumentálták a tárgytípus jelenlétét. Az ibrányi temetőből a kolozsvári 5. sírhoz hasonlóan granulációs díszítésű lemezgomb is ismert, amely az előbb említett temetőkben szintén ismeretlen. Éppen ezért a szőlőfürtcsüngős fülbevalókat a honfoglalás kori anyagi kultúra második időrendi rétegéhez sorolhatjuk. A királyföldi példányokat a kincs lunulája és a tojás alakú, dudorokkal díszített fémgyöngyök alapján a 10. század végére keltezhetjük.[1075]

Az 1a. típus 1. változatához tartozó példányokat hasonlóan keltezik egyébként K-Európában is. Az egyik ide vonható kijevi temető 124. sírjában 931–944 között

[1075] Zoll-Adamikowa et al. 1999, 96, 108; Mesterházy 2004, 388.

vert érmek a tárgyat a század második felére keltezik,[1076] csakúgy mint a Kopyjvci kincs példányait is, amelyeket az ott előkerült érmek alapján 955 utánra lehet korhatározni.[1077] A Zawada lanckoronskai példányokat a leleteket feldolgozó és e fülbevalótípusoknak új, *Denis* nevet adó H. Zoll Adamikova a 10. század közepétől a 11. század negyedéig keltezte.[1078] Korábbra, a 9. század utolsó negyedére keltezte a răducăneni példányokat Gh. Teodor,[1079] ezek a fülbevalók szerkezeti felépítésükben azonban lényegesen eltérnek a kolozsvári, maroskarnai és gyulafehérvári példányoktól.

Az 1a. típus 2. változatához tartozó kolozsvári Zápolya utca 5. sírból származó példány kitűnő párhuzamai a bőszobi, szobi, valkovári és az ungvári darabok, amelyeket kellő biztonsággal a 10. század második felére, sőt végére tudunk keltezni.[1080] Ezen adatok fényében elmondhatjuk, hogy a szőlőfürtcsüngős fülbevalók mind a Kárpát-medencei temetőket keltező leletanyag, mind a nemzetközi, néhány esetben pénzekkel datált párhuzam alapján a 10. század második felére/felétől korhatározható. A viseletükre a század első felében egyelőre tehát nem nagyon találunk adatot. Ismételjük el azonban: időrendi elemzéseink eredményein radikálisan változtathatnak a gyulafehérvári temető közlésével.

Az 1b. típus 10. század második felére/felétől való keltezésének lehetőségét erősítheti meg az a tény, hogy a sima, öntött, másolt példányok (1b. típus) mellől csupán két esetben ismert S végű hajkarika, valamint későbbre datált/datálható gyűrű-, illetve karperectípus. Ilyen lelet ismert a nagyváradi Szálka terasz temetőjének XXVI. (Ch. 3.) sírjából, valamint a temesvári Csóka erdő temetőrészéből. Ez utóbbiban ugyan nem ismert S végű hajkarika, azonban a különböző gyűrűtípusok (zárt huzalgyűrű, madár ábrázolásos karikagyűrű, kihegyesedő fejű, sraffozott vonalakkal díszített gyűrű) ebben az esetben is a század második felére–végére illetve a 11. század elejére keltezik a leletekkel együtt a temetőt is. Dettán S végű hajkarikákkal együtt került elő nemcsak egy öntött szőlőfürtcsüngős fülbevaló, de egy öntött, félhold alakú fülbevaló is (5. típus).

A marosgombási temető 10. sírjából származó egygömbös, 2. típusú fülbevaló egyetlen 10. századi Kárpát-medencei párhuzamát, Örménykút-54. lelőhely 18. női sírjának példányát, illetve magát a temetőt is a század második felére keltezték.[1081] A marosgombási temető, illetve a 10. sír példányát nem tudjuk pontosabban keltezni, mint a 10. század második harmada vagy még inkább a 10. század második fele.

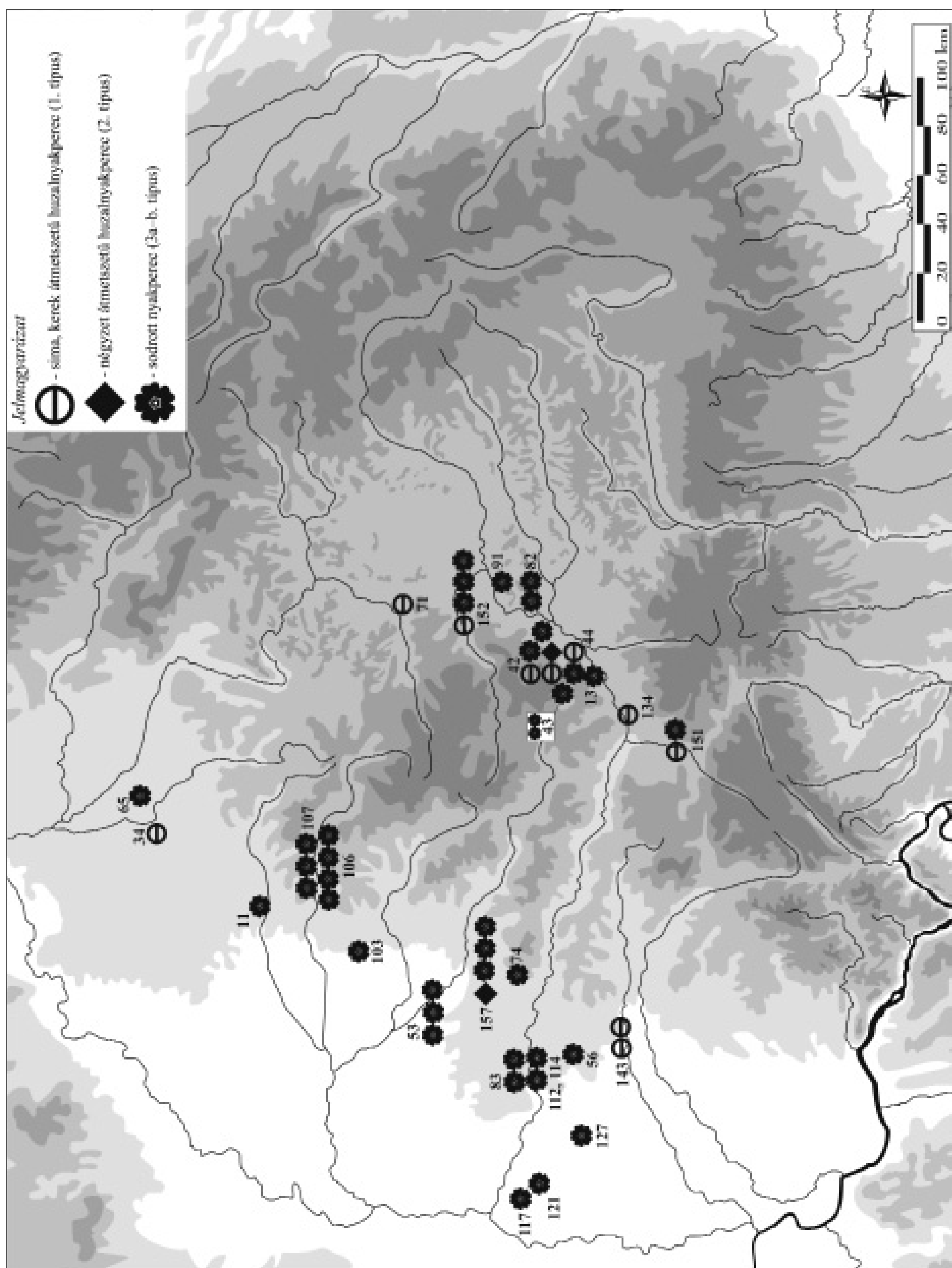
Tág időhatárok között lehetséges a 3. típus keltezése. A három példány közül a köröstarjáni példányt talán a temető egy másik sírjából előkerült S végű hajkarika alapján a 10. század második felére keltezhetjük.

A gömbsorcsüngős fülbevalók (4. típus) Erdélyi-medencén kívüli elterjedéséről már volt szó. Időrendileg azonban eléggé hosszú periódust fed le ez a típus: míg a bihari 3. sír, a bukovapusztai, valamint a németszentpéteri sír példányai a 10. század első felére–két harmadára keltezhetők a sírokból előkerült többi leletanyag alapján, addig a siklói 9. sírt a 10. század második harmada végére–utolsó harmadára, a gyulavarsándi, valamint a temesvári 8. sírból előkerült példányok a 10. század végére–11. század elejére korhatározhatók.

Jóval vitatottabb az úgynevezett köttlachi típusú fülbevalók kérdése, ugyanis a zilahi sírokat publikáló Călin Cosma ezeket a fülbevalókat a 9–10. századra keltezte.[1082] Călin Cosma fő érve az volt, hogy a nagyon hasonló krungli és hohhenbergi leleteket a 9–10. századra keltezték. A kolozsvári régész azonban a sír környezetét, illetve a temetőrész lehetséges használatának relatív kronológiáját egyáltalán nem vizsgálta.

A zilahi 1. sírból származó fülbevaló két gombos végű és egy sima huzalkarpereccel együtt került elő. A gombos végű karperecek ismertek az Erdélyi-medencéből (Marosgombás 2. sír, Maroskarna „B" temető 11. sír) és a Balkánról is, de főleg a Köttlach-kultúra területéről (lásd a karperecekről szóló fejezetet). A zilahi 1. sírtól nem messze előkerült 3. sírban egy pszeudo-granulációs díszítésű, négyszögletes fejű ezüstgyűrűt regisztráltak, amelynek majdnem pontos formai párhuzamát csak a 11. századi szabolcsi temető 170. sírjából ismerjük, ahol egy pödrött végű hajkarika társaságában dokumentálták.[1083] Ez a példány azonban granulációs és filigrános díszítésű, ellentétben a zilahi darabbal, amelyet „csak" pszeudo-granuláció díszített. A hasonló jellegű, de kerek fejű granulációs gyűrűket (például Hodonyon) a 11. század első felére keltezhetjük.[1084] A zilahi 5. sírból S végű hajkarika ismert, a távolabb levő 6. sírból pedig pödrött hajkarika, tehát amennyiben elfogadjuk az ed-

[1076] Karger 1958, 208–210, *Risz.* XXVIII.
[1077] Linka-Geppener 1948, 182–191.
[1078] Zoll Adamikowa et al. 1999, 108.
[1079] Teodor 1980, 33.
[1080] Bőszob (Mesterházy 1994a, 219, 10. kép 1, 11. kép 5); Szob-Kiserdő 69. sír (Bakay 1978, 38, 174, XXIII. tábla); Valkovár/Vukovár (Vinski 1970, *Tab.* V. 2; Demo 2009, *Fig.* 28).
[1081] Leletanyaga: 1a1. típusú körte alakú kengyel, csikózabla, vas hevedercsat, vasár, ingnyakdísz-lemezek, fülesgomb, női kaftán- vagy övveret, egygömbös függő, üveggyöngy, pödrött végű lemezkarperec, kés fatokban, ismeretlen rendeltetésű vaspálca, vaslemezke, bronzlemezke, meghatározatlan vastöredékek, juhcsontok. II. típusú lovastemetkezés (Kovács–Vaday 2011, 587–637).
[1082] Cosma 1994, 323–330.
[1083] Kovács 1994, *Abb.* 11. 2.
[1084] Bejan–Moga 1979, *Fig.* 4. 16.

207. kép. A 10–11. századi nyakperecek elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

digi tipokronológiát, a zilahi példány csak a 10. század végére–11. század elejére keltezhető.

Călin Cosma hasonló keltezést javasolt a szalacsi 4. B sír és a temető kapcsán is, vagyis a 9–10. század első felére keltezte ezt a temetőt is. Ez utóbbi leletanyaga azonban semmiben sem tér el a zilahi temető leletanyagától: a fülbevalóval együtt sokszögletű hajkarika is előkerült a 4. B sírból, a 17. sírból pedig S végű hajkarika, amely a kutatás jelen állása szerint a Partiumban és a Bánságban sem jelent meg hamarabb a 10. század második felénél, míg az Erdélyi-medencében csak 11. századra datálható temetőkből ismert (lásd a hajkarikák értékelésénél is).

Ennél pontosabban keltezhetők a dettai temető szórványleletei. A bánsági temetőből S végű hajkarika, szőlőfürtcsüngős fülbevaló öntött változata, köttlachi típusú fülbevaló, bronzkorong, csüngős veret és övveret került elő. Amennyiben tehát ezek a leletek egy temetőhöz tartoztak, abban az esetben elképzelhetetlen egy „premagyar" datálás. A tapasztalat egyébként azt mutatja, hogy Horvátországban és Szlovéniában is sok esetben kerültek elő hasonló leletek együtt.

Ugyanakkor a Kárpát-medence hasonló leletei sem keltezhetők a 9. századra. A zilahi fülbevaló egy másik párhuzamát a Ny-magyarországi, Vas megyei Csepreg-Szentkirály 97. sírjából ismerjük, ahol 5 db S végű hajkarika és egy zárt bronzgyűrű társaságában került elő. A temetőrészt a 10. század végére – 11. századra keltezte az ásatója.[1085] Hasonló fülbevaló került elő Lutzsmanssburg/Locsmánd kora Árpád-kori (11. századi) sáncvárából is.[1086] Tápé-Lebőről honfoglalás kori kengyelekkel, öntött szőlőfürtcsüngős fülbevalókkal együtt került elő a zománcozott díszítésű fülbevaló, tehát egyértelmű, hogy még véletlenül sem merülhet fel itt sem a 9. századi datálás kérdése.[1087]

Mesterházy Károly további négy köttlachi típusú fülbevalót is említ (Eger, Pétervására, Hirics, Verpelét),[1088] amelyek közül az első kettő 11. századi temetőkből került elő. Három fülbevaló helyett a Kárpát-medencében tehát 12 példánnyal kell számolnunk, amelyeknek az elterjedése majdnem egyenletes, kivéve az Erdélyi-medencét, ahonnan hiányzik a tárgytípus [lásd: 206. kép].

Ezek mind 10. század végi–11. századi leletegyüttesek, két lelőhely, Csepreg és Lutzsmanssburg/Locsmánd pedig éppen a Köttlach-kultúra és a 10. századi Kárpát-medencei kultúra érintkezési határáról ismert. Meg kell említenünk Kiss Attila munkáját is, aki felgyűjtötte a karantán fibulákat. A kis számban előkerült tárgytípus is arra mutat, hogy ezek a tárgyak is a 10. század második felére datálható anyagi kultúra termékei közé sorolhatók a Kárpát-medencében.[1089]

Călin Cosma ugyanakkor Jochen Giesler kutatási eredményeit is kihagyja a következtetéseiből, ugyanis az előbb említett szakember a hasonló fülbevalókat a Köttlach-kultúra II. fázisába sorolta, használati idejüket a 10. század második fele és a 11. század közepe között állapította meg.[1090]

V.2.4. Nyakperecek [207. kép; 309–310. tábla]

V.2.4.1. A nyakperecek típusai

1. típus: egyszerű, egy szálból készült huzalnyakperec. 10 példánya 8 lelőhelyről került elő (L. 34, 42, 44, 71, 134, 143, 151–152). Ezek közül három példány szórványként regisztrált.
2. típus: rombusz átmetszetű huzalnyakperec. Két példánya került elő két lelőhelyről (L. 42, 157).
3a. típus: vékony szálból sodrott nyakperec. 15 lelőhely 15 sírjából került elő, illetve további hét példány szórványként (L. 43–44, 53, 65, 74, 82–83, 91, 103, 106–107, 121, 127, 151–152, 157).
3b. típus: vastag huzalból sodrott nyakperec. 15 példánya 11 lelőhely 7 sírjából került elő, de ismert szórványként is (L. 11, 42, 56, 83, 106–107, 112, 114, 117, 152, 157).

Egy további pontosan nem meghatározható, sodrott nyakperec került elő Borberekről (L. 13).

V.2.4.2. A nyakperecek típusainak statisztikai elemzése

Az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről viszonylag kis mennyiségben regisztrálhattunk 10–11. századi nyakpereceket. Megoszlásuk a következő: a 49 nyakperec közül 22 példány az Erdélyi-medencéből ismert, 19 a Partiumból, 8 pedig a Bánságból. Ez a mennyiség az Erdélyi-medencében 12, a Partiumban 10, a Bánságban pedig 7 lelőhelyről került elő. Egyértelmű tehát, hogy a 10–11. századi lelőhelyek ritka, de jellegzetes ékszeréről van szó, ugyanis a dokumentált 159 lelőhely közül mindössze 15 lelőhely 30 sírjából látott napvilágot, amihez hozzáadódnak persze a szórványként előkerült további darabok [207. kép].

Bár gyakran nem ismerjük azon temetők (így Hodony vagy Óbesenyő-Dragomir halma) pontos méreteit, amelyekből nyakperec került elő, mégis joggal gyanakodhatunk arra, hogy általában nagy kiterjedésű temetőkről lehet szó. Jó néhány esetben e temetőkből előkerült leletek mennyisége alapján legalábbis erre le-

[1085] Kiss 2000, 3. tábla 97/1.
[1086] Kaus 1987, 330–339, 7. kép.
[1087] Bálint 1991, *Abb.* 49. 1.
[1088] Mesterházy 1993, 5. kép.
[1089] Kiss 1983, 173, 84. ábra.
[1090] Giesler 1980, 95; Giesler 2002, 402, *Abb.* 2. 40–42.

het következtetni (Fönlak, Magyarpécska, Nagyvárad-Ferencz József laktanya, Zimándújfalu). Minden vitán felül áll, hogy Gyulafehérvár-Brânduşei utca, Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás és Temesvár-Csóka erdő nagy sírszámú nekropoliszok voltak. Van ugyanakkor három kivétel is (Kolozsvár-Szántó utca, Nagyszalonta-Halom domb, Pusztavizezsdia-III-2. dűlő), amelyek viszont nem lehettek nagy sírszámú temetkezési helyek. Érdemes megemlíteni, hogy nyakperec és fegyver (nyílcsúcs) együtt csupán egyetlen temetkezésből, a Kolozsvár-Szántó utcai 16. gyermeksírból ismert. Lovastemetkezésből mindezidáig nem került elő nyakperec, ugyanakkor számos olyan temetőről van tudomásunk, ahol nyakpereces sírok közelében lovas–fegyveres temetkezéseket is feltártak (Hodony, Óbesenyő-Dragomir halma, Fönlak, Kolozsvár-Szántó utca, Magyarpécska, Nagyszalonta-Halom domb, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Temesvár-Csóka erdő). Az ilyen típusú lelőhelyek a nyakpereceket tartalmazó lelőhelyek 30,76%-át teszik ki. Amennyiben nem számítjuk ide a szórványleleteket, akkor ez az arány jól mutatja, hogy alig van olyan nyakperecet tartalmazó sír, amelynek leletkörnyezetében ne lenne ismert lovas–fegyveres temetkezés is.

V.2.4.3. A nyakperec típusok használóinak neme

A nyakperecek többsége tehát összesen 30 jobban vagy rosszabbul dokumentált temetkezésből került elő. Az ezekben feltárt csontvázakról sajnos csupán három esetben készült többé-kevésbé megbízható antropológiai elemzés, amelyek közül két alkalommal nőkre jellemző mellékletanyag is előkerült (Hodony 14. sír, Pusztavizezsdia-III-2. dűlő). A harmadik sírból (Kolozsvár-Szántó utca 16. sír) – egy 6–8 éves gyermekcsontvázas temetkezésből – nyílcsúcs, vaskés, vaskarika, bronzdarabocska ismert. A gyulafehérvári Brânduşei utcai 3., 94. és 142., a vajdahunyadi 27. és a várfalvi 15. sírok csontvázának mérete arra enged következtetni, hogy gyermeksírokkal van dolgunk, azonban azt nem tudjuk, hogy ezekben kislány avagy kisfiú csontvázai voltak-e.

A sírok egy része esetében – a sírok mellékletei alapján – mindenképpen arra gondolhatunk, hogy női temetkezéssel van dolgunk: egy esetben *senilis* női csontváz nyakán találtak nyakperecet, a többi hat esetben is árulkodóak a női mellékletek. Ugyanakkor az ékszertípus hat esetben gyermeksírból került elő. Ebből négy esetben a sírt a további mellékletek hiánya miatt az úgynevezett „semleges" kategóriába soroltuk. Elmondható tehát, hogy a nyakperecek elsősorban a női nemiséggel hozhatók kapcsolatba, bár nem hiányoznak a gyermeksírokból sem, amelyek persze rejthetnek fiatal női csontvázakat is.

V.2.4.4. A nyakperecek készítésének nyersanyaga

Az esetek többségében a nyakperecek bronz ötvözetből készültek: 49 példány közül 44, 2 viszont rézből, 1 vasból, 2 pedig ezüstből. Ismereteink szerint mindeddig arany nyakperec nem került elő vizsgált területeinkről.

A nyakperecek anyagának értékelése kapcsán mindenképpen szólnunk kell a gyulafehérvári Brânduşei utcai 3. sír gyermekcsontvázának vas nyakperecéről. A nyakperec ebben az esetben gyakorlatilag egy meghajlított vashuzalt jelentett, nem egy kidolgozott ékszerről van tehát szó. A honfoglalás kori kutatás a magyarság hiedelemvilágával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a vastárgyak a rontást, bajelhárítást szolgálták. A magyar népi hiedelemvilágban is megőrződött a vastárgyak rontást, betegséget, természeti csapást elhárító erejébe vetett hit emléke. Solymossy Sándor szerint e mágikus célzattal alkalmazott tárgyaknak nem a formája, sokkal inkább az anyaga a döntő, hiszen bármi, ami vasból készült, alkalmasnak tűnt a fenyegető veszedelmek elhárítására.[1091]

Ahogyan alább még többször látjuk, igencsak nehezen lehet meghatározni azt, hogy egy tárgy valójában milyen szándékkal is került a temetkezési mellékletek közé. Az éles vagy hegyes vaseszközök, mint például a sarlók, kések, balták sírokban való felbukkanása régészetileg valóban jól adatolható, és e tárgyak kétség kívül a rontás- és bajelhárítás érdekében kerülhettek a sírokba.[1092] Eldönthetetlen ugyanakkor, hogy minden esetben ez lett volna-e a temetkezés folyamatában résztvevők szándéka, avagy időnként csupán az elhunyt használati eszközeként vagy fegyvereként kell ezekre tekintenünk. A marosgombási 4. sírban lévő balta például nyílcsúcsokkal együtt került elő. A kolozsvári Szántó utcai temető 15. sírjában fekvő 8–10 éves gyermek jobb combcsontja mellől hasonló típusú balta került elő (más fegyver nem) viszont egy teljes eszközkészlet (kés, csiholó, kova) is volt a sírban. Ebben az esetben vajon hogyan értékelhetőek e tárgyak: fegyverek avagy bajelhárító, rontást elhárító tárgyak voltak, avagy mindkét funkcióval bírtak? A kolozsvári gyermeksírban a kérdőjelek ellenére mi indokoltnak látjuk a bajelhárító funkció feltételezését.

E kitérő után még egy érdekes aspektust szeretnénk megemlíteni a vas nyakperec viselete kapcsán: akárcsak a gyulafehérvári sírban (ahol a gyermekcsontváz 100 cm hosszú volt, azaz vagy *infans* II. vagy pedig *juvenilis* lehetett), a Horváth Ciprián által nemrég felgyűjtött vasláncokat tartalmazó sírok mindegyikében gyermek nyugodott, és ahol az életkoruk meghatározható volt, ott ez általában

[1091] Solymossy 1933, 103–104.
[1092] Tettamanti 1975, 110; K. k. 1996, 40.

10 év alatt volt.[1093] Solymossy szerint a magyar népi hiedelemvilágban megtalálható az a motívum is, hogy az újszülöttek pólyájába, a kisgyermekek ágyába gyakran vasdarabokat helyeztek, ezzel tartva tőlük távol a rájuk leselkedő rontást és ártó lényeket.[1094] Ennek fényében is érthető a gyulafehérvári nyakperec – amely gyakorlatilag egy meghajlított vasdarab – sírba helyezése.

A kutatást azonban mindenképpen egy nagyobb térségre (K-Közép-Európa) kellene kiterjeszteni, ugyanis – ahogyan azt láttuk a koponya temetkezések esetében is – ez a szokás nemcsak a magyar honfoglalókra jellemző, hanem például az al-dunai népességekre is. A gyulafehérvári Brânduşei utcai temető pedig – ahogyan azt szintén láttuk az előbbi, IV. fejezetben – egyértelműen más, a honfoglaló magyarságtól eltérő népesség temetkezőhelye lehetett, a temetkezési szokásaik legközelebbi párhuzamai az Erdélyi-medence birituális temetőiben, illetve az Al-Duna vidékénél figyelhetőek meg. Éppen ezért is fontosnak tartanánk elsősorban az al-dunai, másodsorban más K-európai gyermeksírok átvizsgálását a közeljövőben, ami alapján talán eldönthető lesz, hogy vajon kulturálisan és földrajzi értelemben nem jóval szélesebb körben elterjedt szokásmódról van-e szó?

V.2.4.5. A nyakperecek időrendje

Statisztikai elemzésünk során már említettük, hogy a rendelkezésre álló nyakperecek legnagyobb mennyiségben az erdélyi-medencei lelőhelyekről származnak, kisebb mennyiségben ismertek ugyanakkor a partiumi és bánsági temetőkből is.

Ellentétben a 8–9. századi divattal,[1095] a 10–11. századi divat, ha nem is klasszikus, de mindenképpen meglehetős gyakorisággal használt ékszere a nyakperec. A nyakperec újra divatba kerülése a Kárpát-medencében a 10. századtól adatolható, a kérdés azonban csak az, hogy e század melyik részétől?

Ahogyan tehát már említettük, a tárgy nem jellemző a fegyveres férfisírokra, sokkal inkább a női viseletet tartalmazó temetkezések lelete. Az 1. típusú nyakperec 12 példánya közül azonban csak öt leletet tudunk időrendi szempontból megfelelően értékelni: Gyulafehérvár-Brânduşei utcai 3., 142. sír, Kolozsvár-Szántó utca 16. sír, Vajdahunyad-Kincseshegy 27. sír, Várfalva-Jósika Gábor kertje 18. sír.

A kolozsvári Szántó utcai 16. sír mellékletei általánosnak tekinthetőek a 10. századi leletanyagon belül. A gyulafehérvári Brânduşei utcai 3. sír mellékletanyaga (hajkarikák, vas huzalnyakperec), a század második felére datálható, a 142. sírban előkerült egyszerű, kerek átmetszetű huzalnyakperecet pedig I. (Szent) István (1001–1038) érméje keltezi a 11. század első felére. A másik két lelet (Vajdahunyad-Kincseshegy 27. sír, Várfalva-Jósika Gábor kertje 18. sír) ugyancsak a 11. századra keltezhető. Az eddigi megállapítások alapján az egyszerű nyakperecek a 10. század közepétől kezdve terjedhetnek el és maradnak használatban a 11. században, de hamarabb tűnnek el a viseletből, mint a sodrott példányok.[1096] A rendelkezésünkre álló leletanyag alapján más keltezés nem javasolható.

A temetőben elfoglalt helyzete alapján a gyulafehérvári 129. sír 2. típusú nyakperece a 11. század első harmadára keltezhető, akárcsak a zimándújfalusi szórvány nyakperec.

Jóval nagyobb mennyiség áll a rendelkezésünkre a 3. típus esetében. A 10. század közepére/közepe utánra keltezhetjük a Császár forrása 24. sír leletét (a szőlőfürtcsüngős fülbevalónak köszönhetően), illetve a bánsági vizezsdi sírból előkerült vékony huzalú nyakperecet. A Felső-Tisza-vidék vonzáskörzetéhez tartozó kismajtényi temetőrész 10. sírjának vékony sodrott nyakperecét a 10. század végére tehetjük. A keltezésben a nagyon szegény mellékletű, vegyes tájolású csontvázakat tartalmazó temető esetében egy négyzet átmetszetű hajkarika segített.

A hodonyi temető 14. sírjában lelt példány keltezését a 10. század végére–11. század elejére tehetjük. Ez a sír ahhoz a csoporthoz tartozik, amelyből a 17. sír lovas–fegyveres temetkezése is ismert. A hodonyi lelethez hasonlóan keltezhetjük az Óbesenyő-Dragomir halmán – Konstantin Kalciov által feltárt – II. sír nyakperecét is. A kétrét hajlított, vékony huzalú nyakperec mellett pödrött hajkarika és lépcsős fejű gyűrű került még itt elő. A temetőtérkép alapján a szakaszokban itt feltárt sírokat a 10–11. századra keltezhetjük. A gyulafehérvári 64. sír nyakperecét több ok miatt is a 11. század második felére korhatározhatjuk: e temetőrészben obulusként már megjelennek a magyar királyok által veretett érmék (a közeli 60. és 68. sírból I. András érméi ismertek). A 11. századra keltezhetőek a vajdahunyadi és várfalvai példányok is: a várfalvai 15. sír bronz nyakperece az általunk I. temetkezési időrendi körnek nevezett sírcsoportból került elő, a sírt tehát a 11. század első harmada körül áshatták meg. Ugyancsak az I. időrendi körből került elő a 42. sír nyakperece is, ezt a csoportot is a 11. század első harmadára keltezhetőnek tartjuk.

[1093] Horváth 2004, 469–472.
[1094] Solymossy 1933, 103–104.
[1095] Míg az Erdélyi-medence területéről csupán egy esetben adatolható a nyakperec viselete a 10. századot megelőzően (Szászváros-Pemilor domb-X8: 1. sír), addig a Partium és a Bánság területéről hasonló adat nem áll a rendelkezésünkre (Luca–Pinter 2001, *Taf.* 63. 6.).
[1096] Szabó 1978–1979, 54, 61.

V.2.5. Hajfonatkorongok [201. kép; 307. tábla]

V.2.5.1. A hajfonatkorongok típusai

1. típus: öntött, áttört hajfonatkorongok. 6 példány került elő 3 lelőhely 3 sírjából (L. 16, 41, 44).
2. típus: préselt, lemezes hajfonatkorongok. 4 példány került elő 2 lelőhely 2 sírjából (L. 53, 103).

A korongok döntő többsége bronzból készült, a szalontai két bronzpéldány pedig aranyozott. A préselt korongok szegélyének két részén mindegyik esetben nagyfejű, laposra kalapált végű nittszeg található, ez valószínűleg a bőrből vagy vastagabb textilből készült hátlap rögzítésére szolgált. Ez figyelhető meg a gyulavarsándi és a nagyszalontai korongok esetében is. Az öntött, áttört hajfonatkorongok rögzítési technikája ettől eltérő lehetett: nagy valószínűség szerint a korong állatalak-nyúlványaira erősített bőrszalagokkal rögzíthették ezeket a hajfonatokhoz.

Ami a tárgyak sírbeli helyzetét illeti, a bukovapusztai 1. és a nagyszalontai 1. sírból előkerült példányokat egyértelműen hajfonatkorongnak határozhatjuk meg. A román régészetben használt *medalion* szót éppen ezért is szükséges kiiktatni a 10–11. századi régészeti terminológiából.[1097]

V.2.5.2. A hajfonatkorongok díszítése

A vizsgált 10 korongot díszítésük alapján négy különböző csoportba tudjuk rendezni:

1. Mitikus állatalak (ló?) egy életfa előtt: Gálospetri (1 db), Gyulafehérvár-Mentőállomás (2 db), Bukovapuszta-II. halom 1. sír (2 db). Hasonló példányokat ismerünk Békéscsaba-Erzsébethely valószínűleg magányos rozettás lószerszámos sírjából, illetve Lausanne-ból.[1098] E motívum különböző változatai jól ismertek a 10–11. századi hajfonatkorongokról (a lemezesekről is). A kutatott területünkön azonban kizárólag az áttört, öntött példányok esetében dokumentálható.
2. Sematikus állatalak-minta: Gálospetri (1 db). Az alig kivehető, nagyon sematikusan ábrázolt állatalak is valószínűleg egy életfa előtt álló ló lehet. Ez egy másik, ritkább változata a sokkal nagyobb mennyiségben ismert előbbinek.
3. Rozettás felületdíszítés, a középen levő, kör alakú virágon tizenöt szirom alakú díszítés látható, a korong szélén pedig félgömb alakú dudorok, a két egymással ellentétes oldalon két nagyobb rögzítőszegecs: Gyulavarsánd-Laposhalom 48. sír.
4. A korong teljes felülete sima, a szélén dudorral. A szélétől beljebb pedig kétszeres árkolással díszített: Nagyszalonta-Halom domb 1. sír (2 példány).

Ahogyan az elterjedési térképről is egyértelműen kiderül, a két kategóriába sorolható hajfonatkorongok fő elterjedési területe a Körösök vidéke (Nagyszalonta, Gyulavarsánd-Laposhalom), bár egy-egy lelőhely ismert a Maros–Aranka–Tisza háromszögből (Bukovapuszta-II. halom), valamint a Felső-Tisza vidékéhez nagyon közeli D-Nyírség területéről (Gálospetri) és az Erdélyi-medence D-i részéről (Gyulafehérvár) is. Ez a tárgytípus hiányzik az Erdélyi-medence É-i, illetve a Bánság D-i részeiről.

A préselt, lemezes hajfonatkorongok időrendi behatárolása a rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműnek tűnik. A nagyszalontai 1. sír példányának tökéletes párhuzamai a 10. század felére–végére keltezhetőek.[1099] Hasonló időrendi megállapításokat fűzhetünk a gyulavarsándi temető 48. gyermeksírjához is, amelyet a párhuzamai alapján a 10. század végére–11. század elejére keltezhetünk. A püspökladányi 55. sírból 3 db hasonlóan sugaras és dudoros díszítésű pártaveret került elő.[1100]

Az öntött, áttört hajfonatkorongok korábbra datálhatók. Az óbesenyői leletanyag nagy valószínűség szerint a század első felére keltezhető, a gálospetri sír hajfonatkorongjait viszont inkább a század második harmadára/harmadától tartjuk keltezhetőnek (pödrött pántkarperec, edény társaságában). A gyulafehérvári temető közöletlensége miatt viszont sajnos nagyon fontos információkat veszítünk, bár úgy véljük, hogy a nekropoliszt nem lehet a század második harmadánál korábbra keltezni, a hajfonatkorongos temetkezés időrendjéről pedig semmit sem tudunk. Ezek a tények nem mondanak ellent Révész László feltételezésének, miszerint e hajvagy pártaékítményeket elsősorban a 10. század első két harmadára keltezhetjük.[1101]

[1097] Chidioşan mellett Heitel műveiben is felbukkan ez a terminus (vö.: Chidioşan 1965, 237–243; Heitel 1994–1995, 418).
[1098] Révész 1997, 171–174, 2. tábla 8.
[1099] Püspökladány-Eperjesvölgy 17. sír (M. Nepper 2002, 132–133. tábla); Sárrétudvari-Hízóföld 32. és 118. sír (M. Nepper 2002, 132–133. tábla); Szakony (közöletlen).
[1100] Más tárgyak e temetkezésben: huzalkarperecek, szalaggyűrűk, 1b. típusú hajkarikák. Ezek pontosan nem keltezhetőek a 10. századon belül (M. Nepper 2002, 139, 146. tábla 1–3).
[1101] Révész 1996a, 88.

V.2.6. Csüngők [201. kép; 307. tábla]

V.2.6.1. A csüngők típusai

V.2.6.1.1. Bagolyfejes csüngők

Egy stilizált állat (valószínűleg bagoly) fejét mintázó csüngő két lelőhely egy-egy sírjából került elő (L. 87, 103) [201. kép; 307. tábla]. A csüngőfunkció a tárgyak helyzete alapján megkérdőjelezhetetlen. Herepey leírása alapján a marosgombási 2. sírban a „*nyakcsigolyák és a vállak tájáról*", míg a nagyszalontai sírban a jobb kar belső oldaláról került elő.

Hasonló bagolyfejet mintázó csüngő ismert más lelőhelyről is. A marosgombási csüngő pontos analógiáját Sárrétudvari-Hízóföldről, szórványleletként ismerjük. A nagyszalontai lelet pontos formai és díszítésbeli párhuzama egyértelműen a Gyula-téglagyári csüngő. Nem szabad elfeledni azt a tényt sem, hogy ezek a leletek ugyanazon mikrorégió (a Körösök vidéke) 10. századi anyagi kultúrájának ránk maradt termékei.

A bagoly ábrázolása tehát elsősorban a csüngős veretek csüngőin tűnik fel.[1102] Ezeket a 10–11. század leletkörének későbbi szakaszába sorolhatjuk, és a 10. század második felétől keltezhetjük, zömük a 11. században készülhetett.

V.2.6.1.2. Félhold alakú csüngők [201. kép; 307. tábla]

A 2a–c. típusú filigránnal díszített, félhold alakú csüngők egyetlen példánya ismert vizsgált területeinken. Ezzel szemben az öntött, egyszerű félhold alakú csüngőkből 6 példány is előkerült 5 lelőhely 3 sírjából, illetve további 3 példány szórványleletként (L. 44, 63, 100, 106, 157).

Míg a nagylaki II. sír példányát nem tudtuk a Kralovánszky Alán-féle tipológiába sorolni, pontos párhuzamait nem találtuk ugyanis Kralovánszky tipológiai rendszerében, addig a Nagyvárad-Szálka teraszon és a Zimándújfaluban előkerült leletek az említett tipológiába illeszthetők: az 1. csoport d . típusába sorolhatók.

A nagylaki 15 síros temetőrészből jelentős számú lovastemetkezést is ismerünk, amelyek fényében megállapítható, hogy a női szerepet jelző (Kralovánszky szerint bajelhárító) félhold alakú csüngőpár, amelyet még az ötvenes években őslakos/szláv ékszernek értelmezték,[1103] valójában D-i eredetű importtárgy.[1104] Az analógiák alapján a valószínűleg tehát balkáni–bizánci eredetű tárgyat, amely nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok révén egészen Lappföldig kimutatható, a 10. század második felétől szokás keltezni.

A gyulafehérvári granulált és filigránnal díszített változat ugyancsak származhat az al-dunai műhelyekből is, az igénytelenebb darabok esetében azonban a Kárpát-medencei gyártás (is) feltételezhető.[1105] Igényes kidolgozású lehetett a Királyföldről előkerült példány, amelyből csak a csüngő függesztőkarikája maradt meg.

V.2.6.1.3. Téglalap alakú bronz lemezcsüngő

Az eredetileg valószínűleg más funkciójú tárgy csüngőként került a marosgombási 10. sírba, párhuzamát nem ismerjük (L. 87).

V.2.7. Állati fogakból készült amulettek [201. kép; 307. tábla]

A pogány korszak jellegzetes emlékeiként szokták emlegetni a szakirodalomban sokszor amulettként, illetve bajelhárító eszközként értékelt állatfogakat. Amint erre már Dienes István is felhívta a figyelmet, az amulettadás szokása nem hozható közös nevezőre a keresztényi hittel.[1106] Nem zárható ki azonban annak a lehetősége sem, hogy e tárgyaknak sok esetben profán jellege volt, vagyis egyszerűen ékszerként használták őket. Eddig néhány szórvány példány mellett 5 lelőhely 5 sírjából ismerünk ilyet (L. 29, 42, 44, 138, 143).

Általában kutya- vagy farkasfogról van tudomásunk, a dévai leletből azonban – ha lehet hinni az 1894-ben előkerült lelet híradásainak – medvefog került elő. A temesvári F sírból előkerült farkasfogat valószínűleg nem a nyakban használták, ugyanis azt egyik részén sem fúrták át.

E tárgyakat – más Kárpát-medencei példák alapján is – nemtől és kortól függetlenül használták: a gyulafehérvári Brânduşei utca 24. sírjában felnőtt csontváz, a szerbcsanádi Pojána III. dűlőn előkerült közöletlen, ismeretlen számú sírban és a temesvári temető F sírjában pedig fegyveres (antropológiai szempontból nem vizsgált) férfi nyugodott.

Az amulettes sírok keltezése bizonytalan: a gyulafehérvári Brânduşei utcai 24. sír a temető egy olyan részén került elő, amelyet máskülönben a 10. század második felére keltezhetünk. Ha a dévai lelet valóban I. (Szent) László érmével együtt került elő, akkor e tárgytípus 11. század végi meglétével is számolhatunk. Az évezredek óta ismert – állati fogakból álló amulett – tehát ha nem

[1102] Gáva-Szincsedombon csizmaveretként jelennek meg, Beregszászon azonban veretes övön, Szentes-Nagyhegyen pedig a lószerszámzat díszeként (K. K. 1996, 133, 4. kép; 143, 1. kép; Révész 1996b, 5. tábla 10–14).

[1103] Ebben a kérdésben egyedül László Gyula volt ellentétes véleményen (Hampel 1907, 18–19; Niederle 1921, 25; László 1942b, 798; Fehér 1956, 28; Váňa 1954, 51).

[1104] Emellett érvelt B. Mikes Katalin is (B. Mikes 1956, 124).

[1105] Kralovánszky 1959b, 81.

[1106] Dienes 1972, 52–54.

is nagy mennyiségben, de a 10–11. században adatolható.[1107]

V.2.8. Keresztek [201. kép; 307. tábla]

A kutatott három régiónkból összesen 7 példányról van tudomásunk 5 lelőhelyről (L. 27, 43, 58, 93, 157).

A kereszteket a szakirodalom, ezen belül elsősorban a román régészet képviselői, nagyon sok esetben egyértelműen a kereszténység nyomaiként értékelik, és bennük elsősorban a bizánci kereszténység jelét és jelenlétét vélik felfedezni.[1108] Sajnos a keresztek régészeti kontextusát legtöbbször teljesen mellőzik, véleményük szerint a kereszt egy temetkezésben egyértelműen a kereszténység megdönthetetlen bizonyítéka. Pedig már ezelőtt több mint száz évvel Nagy Géza az amulettek értékelése során feltette a kérdést, hogy *„...a fölirat ugyan (Uram, irgalmazz, stb.) arra vall, hogy eredetileg amulett volt; de nem erről van szó, hanem hogy az a honfoglaláskori asszony minek tartotta?”*.[1109]

A keresztek vizsgálata során tehát alapvetően két kérdést célszerű megvizsgálni: 1. Vajon a temetkezésekből előkerült keresztek valóban az eltemetettek keresztényi hitéről tanúskodnak? 2. Ezek a keresztek helyi készítmények avagy import tárgyak voltak?

A legkorábbi vélemények szerint e tárgyak a bizánci kereszténység térítési munkájának régészeti nyomai közé sorolhatók.[1110] A múlt század 80-as éveiben viszont egy ezzel ellentétes vélemény alakult ki, vagyis e tárgyak elsősorban ékszer, illetve viseleti cikkek voltak a 10–11. századi Kárpát-medencében.[1111] Az utóbbi időben ezt ismét felváltotta egy olyan szemlélet, amely a keresztek tulajdonosaiban bizánci rítusú keresztényeket lát.[1112] Az „új” irányt viszont egyesek ismét kritika alá vonták.[1113]

Úgy tűnik, hogy vizsgált régióinkban a legkorábbi kereszt a gyulafehérvári Császár forrása 24. sírjából ismert, amelyet a 10. század közepe tájától keltezhetünk. Ez a sír egy olyan rítusú (fordított tájolások, edények, állatcsontok, sarlós temetkezés stb.) és mellékletanyagú temetőből került elő, amelyet semmiképp sem értelmezhetünk keresztény közösség sírkertjeként.[1114] Hasonlóan értékelhető a jankafalvi, nehezen rekonstruálható temetkezés is: a kereszt állítólag egy olyan sírból került elő, amelyben edénymelléklet is volt. A zimándújfalusi kereszt inkább ékszerként értékelhető, bár természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a tárgyat egyúttal szimbólumként viselték. Szórvány volta miatt a mezőtelegdi kereszt hátterét nem áll módunkban felvázolni.

A rendelkezésre álló kereszteket kontextusuk alapján tehát ebben a pillanatban mi magunk elsősorban ékszerként és nem a keresztény valláshoz tartozás jelképeként definiáljuk.[1115]

Arra a kérdésre, hogy ezeket a készítményeket vajon importárunak avagy helyi, Kárpát-medencei terméknek tarthatjuk-e, ugyancsak nehéz válaszolni. Véleményünk szerint a 10. században nem túl valószínű, hogy a zömében pogány lakosság mesterei kereszteket készítettek volna, következésképpen kizárható annak a lehetősége is, hogy a gyulafehérvári és talán a jankafalvi leleteket helyi gyártmányoknak tarthassuk. Ugyanakkor a keresztény Magyarország kiépítésének korszakában (azaz a 11. században) már nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy ilyen jellegű tárgyakat a Magyar Királyság helyi műhelyeiben is készítettek. A zimándújfalusi lelet akár egy keresztény személy Kárpát-medencében gyártott ékszere is lehet tehát, habár továbbra is megválaszolatlan marad a kérdés, hogy miképpen tudunk régészetileg meghatározni egy átlagos keresztény hívőt, és még inkább egy papot/hittérítőt? Az mindenképpen módszertani hiba lenne (bármennyire is népszerű ez az elképzelés a román régészetben), hogyha a szegény(es) temetkezéseket automatikusan keresztényként értékelnénk. A kérdés önként adódik ebben az esetben: mi lehetne erre a bizonyíték a sír leletszegénységén kívül?

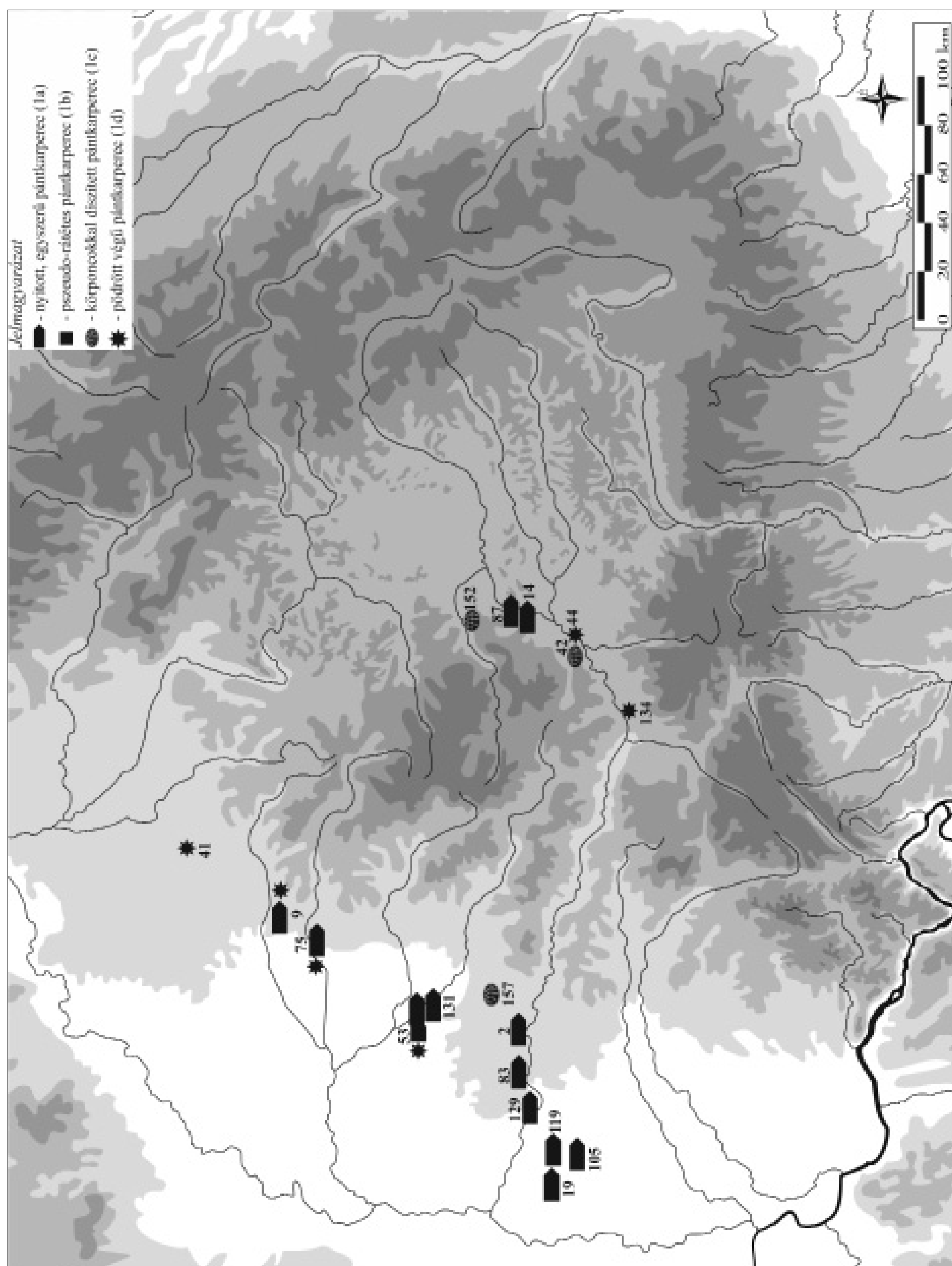
V.2.9. Karperecek [208–214. kép; 311. tábla]

V.2.9.1. A karperecek típusai

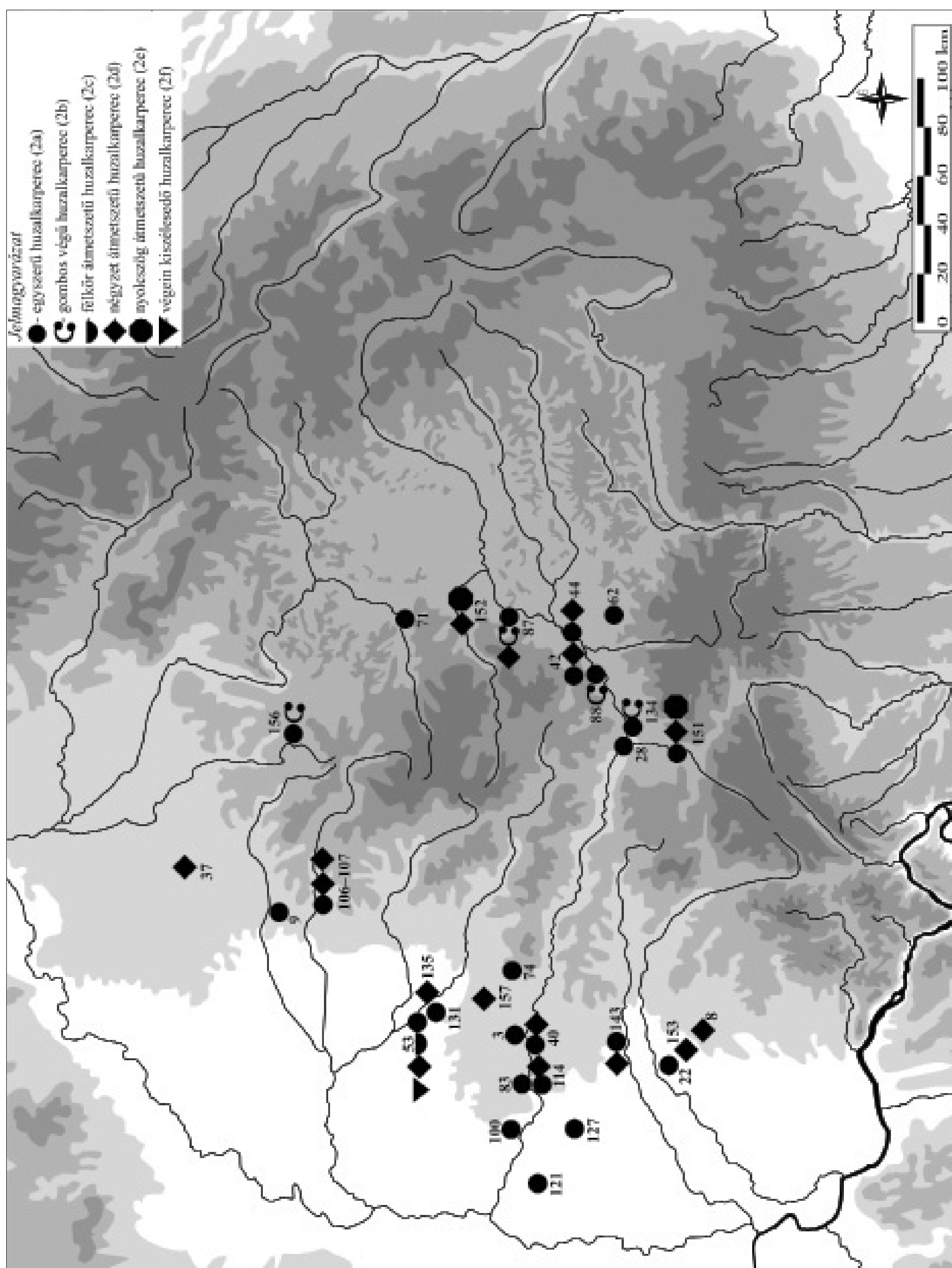
V.2.9.1.1. Pántkarperecek [208. kép]:

1a. típus: egyszerű pántkarperec. 25 példányát ismerjük 12 lelőhely 12 sírjából, illetve szórványként. A Bánságból 4 példány ismert összesen 3 sírból (L. 19, 105, 119). Az Erdélyi-medencéből 2 példány 1 sírból, illetve egy további darab szórványként került elő (L. 14, 87). A Partiumból 19 példány ismert 8 sírból, il-

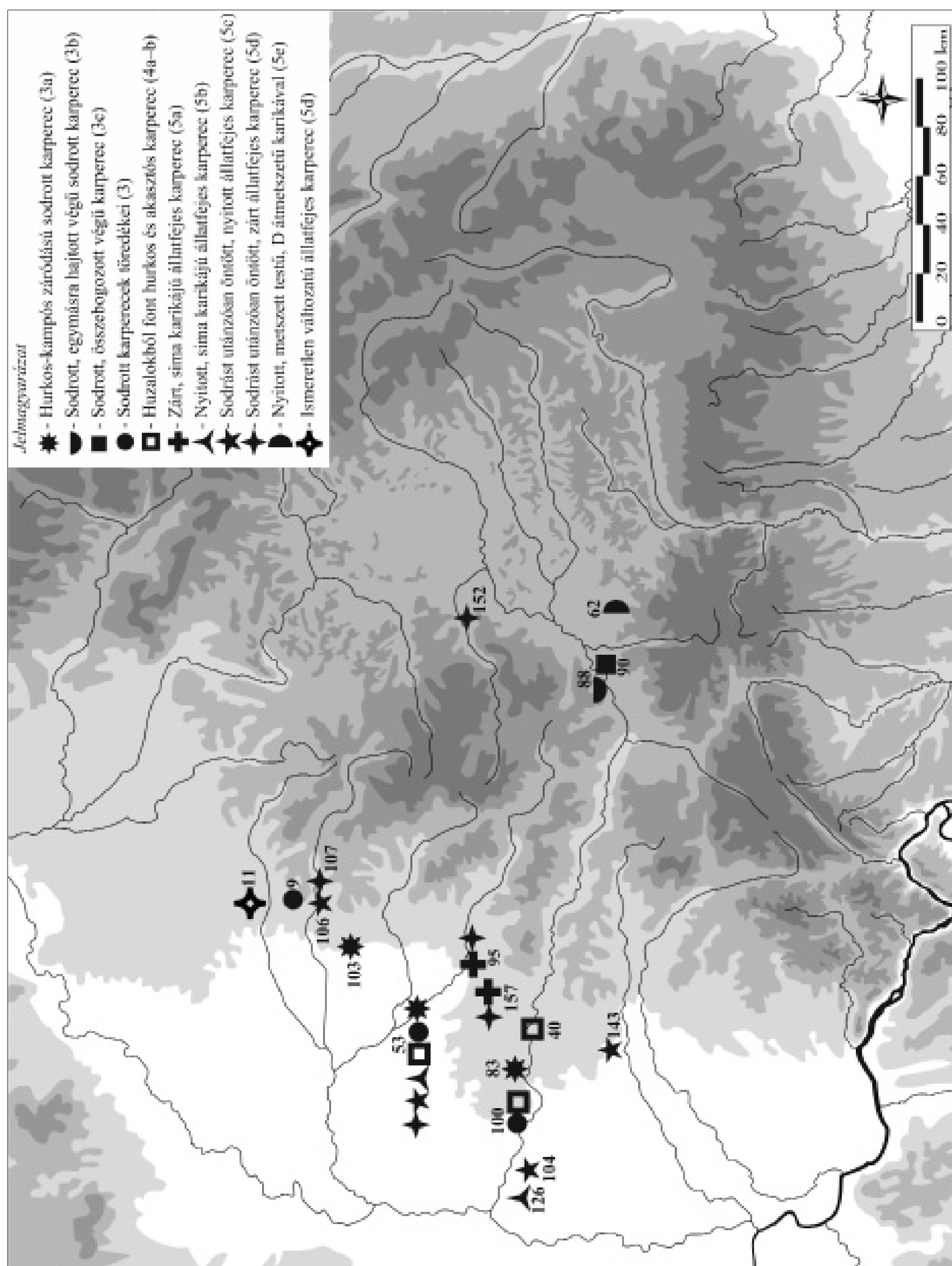
[1107] Vida 2004, 331–332.
[1108] Pl.: *„...ele aparţin unei populaţii sedentare, paşnice şi creştine…(…egy letelepedett, békés és keresztény népesség hagyatéka…)”* (C. E. 2006, 53).
[1109] Nagy 1893a, 233.
[1110] Bárány-Oberschall 1953, 207–251.
[1111] Lovag 1980, 363–372.
[1112] Kiss 2000, 74; Kristó 2003, 136; Istvánovits 2003, 452.
[1113] Vö.: Langó–Türk 2004, 397. Meggondolandóak Gróf Péter szavai is: *„Az alapos feldolgozások és a főleg balkáni és más bizánci területen előkerült tárgyak számbavétele ellenére sem tisztázódott, pontosan honnét, milyen műhelyekből kerültek hozzánk a keresztek, mettől meddig használták őket, milyen összefüggés tételezhető fel a keleti, bizánci egyház és politikai hatás és a keresztek elterjedése között.”* (Gróf 2006, 38).
[1114] Az ásató Mihai Blăjan e temetőt a magyar hódítás előtt a 10. század elején élt keresztény, békés és román lakosság temetkezőhelyeként értékelte (C. E. 2006, 53).
[1115] Hasonló következtetésre jutott több kutató is, őket a Langó–Türk szerzőpáros idézi (vö.: Langó–Türk 2004, 397–398).

208. kép. A 10–11. századi pántkarperectípusok (1a–d) elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

209. kép. A 10–11. századi huzalkarperec típusok (2a–f) elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

210. kép. A 10–11. századi sodrott (4a–e) és állatfejes karperectípusok (4a–e) elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

letve ehhez hozzászámíthatjuk a 7 db szórványként előkerült leletet is (L. 2, 9, 53, 75, 83, 129, 131).

1b. típus. A pszeudo-rátétes pántkarperecek egyetlen példányát ismerjük a Partiumból (L. 53).

1c. típus. Pontkör díszítésű öntött pántkarperec. Az Erdélyi-medencében 2 lelőhely 2 sírjából került elő (L. 42, 152). A Partiumból egyetlen szórvány példánya ismert (L. 157).

1d. típus. Pödrött végű pántkarperec. 5 példánya került elő 4 lelőhely 5 sírjából Partium területéről (L. 9, 41, 53, 75), illetve kettőt ismerünk az Erdélyi-medencéből, Gyulafehérvár-Mentőállomásról, illetve Szászváros egy-egy sírjából (L. 44, 134)

V.2.9.1.2. Huzalkarperecek [209. kép]

2a. típus: egyszerű, kör keresztmetszetű huzalkarperec összesen 86 esetben ismert. Ebből 25 az Erdélyi-medencéből (L. 28, 42, 44, 62, 71, 87–88, 134, 151), 22 a Bánságból (L. 22, 40, 114, 121, 127, 143), illetve 39 példány a Partiumból (L. 3, 9, 53, 74, 83, 100, 106, 131, 156). Az Erdélyi-medence 25 példánya 9 lelőhely 17 sírjából (22 példány), illetve szórványként vagy egyelőre közöletlen leletként ismert (3 példány). A Partiumban 9 lelőhely 15 sírjából került elő 24 példány, ehhez tartozik a nagyszámú szórványlelet (15 példány). A Bánságból összesen 6 lelőhely 9 sírjából került elő a 12 példány, ehhez hozzászámítható a 10 szórvány.

2b. típus: gombban végződő huzalkarperec. 4 lelőhely 6 példánya ismert, amelyekből négy az Erdélyi-medencéből három sírból került elő (L. 87, 88, 134), kettő pedig a Partiumból (egy sírból) (L. 156).

2c. típus: félkör átmetszetű huzalkarperec. Két példánya került elő a Partiumból egy sírból (L. 53).

2d. típus: rombusz átmetszetű huzalkarperec: 38 példánya ismert. Ebből 12 a Bánságból: 2 lelőhely 4 sírjából 6 db, illetve 3 lelőhelyről 6 szórvány példány (L. 8, 40, 114, 143, 153). 18 db a Partiumból került elő, összesen 6 lelőhely 6 sírjából 8 db, illetve 10 példány szórványként 4 lelőhelyről (L. 37, 53, 106–107, 135, 157). A legkisebb mennyiséget az Erdélyi-medencében regisztrálták: 8 db-ot 5 lelőhely 7 sírjából ismerünk (L. 42, 44, 87, 151–152).

2e. típus: sokszög átmetszetű huzalkarperec. 3 példánya két lelőhely 3 sírjából ismert (L. 151–152).

2f. típus: huzalkarperec kiszélesedő végekkel. Párhuzam nélküli, egyetlen példánya szórványként került elő a Partiumban (L. 53).

V.2.9.1.3. Sodrott és font karperecek [210. kép]

3a. típus: hurkos-kampós záródású sodrott karperec kevés lelőhelyről ismert. 6 példány a Partiumból 2 lelőhely 3 sírjából, illetve 2 szórvány példány (L. 53, 83, 103).

3b. típus: sodrott, egymásra hajtott végű karperec. 2 példánya ismert egy erdélyi temetkezésből (L. 88).

3c. típus: sodrott, összebogozott végű karperec. Egyetlen példánya szórványként került elő az Erdélyi-medencéből (L. 90).

3. típus: 4 sodrott karperec példány töredékei 3 lelőhelyről kerültek elő a Partiumból (L. 9, 53, 100). Ezeket nem tudjuk tipológiai szempontból besorolni.

V.2.9.1.4. Font karperecek [210. kép]

4a–b. típus: huzalokból font hurkos és akasztós karperec csak a Bánságból és a Partiumból ismert. Egy példányt a Bánságból ismerünk (L. 40), 5 továbbit pedig 2 lelőhelyről a Partiumból (L. 53, 100).

V.2.9.1.5. Öntött, állatfejben végződő karperecek [210. kép]

5a. típus: zárt, sima karikájú, állatfejes karperec (Kovács 1b. típus). 2 szórvány példány ismert 2 partiumi lelőhelyről (L. 95, 157).

5b. típus: nyitott, sima karikájú állatfejes karperec (Kovács 2a. típus). Egy-egy szórvány példány ismert a Bánságból (L. 126) és a Partiumból (L. 53).

5c. típus: sodrást utánzóan nyitott és öntött állatfejes karperec (Kovács 3a. típus). Ez a típus került elő a legnagyobb mennyiségben, elsősorban a Partiumból, ahonnan 2 lelőhelyről ismert 4 példány (L. 53, 106), illetve még a Bánságban dokumentáltak további 2 példányt 2 lelőhelyről (L. 104, 143).

5d. típus: sodrást utánzóan zárt és öntött állatfejes karperec (Kovács 3b. típus). A Partium területéről 4 példány ismert 4 lelőhelyről (L. 53, 95, 107, 157), illetve az Erdélyi-medencében 1 sírból ismert 1 további példány (L. 152).

5e. típus: nyitott, metszett testű, D átmetszetű karikájú (Kovács 4a. típus) állatfejes karperec. Egyetlen példánya egy erdélyi-medencei szórványleletből származik (L. 62).

5. típus. A Partiumból származik még egy ismeretlen típusú állatfejes karperec (L. 11).

További öt lelőhelyről került elő összesen 7 karperec, ezek típusát még hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni. Ebből öt, 4 lelőhelyről a Partiumból származik (L. 3, 53, 107, 122), kettő pedig a Bánságból (L. 117).

V.2.9.2. A karperec típusok statisztikai elemzése

A 10–11. századi Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről 215 karperecet regisztrálhattunk:

44 példányt a Bánságból (20,46%), 51 példányt az Erdélyi-medencéből (23,72%), 120 példányt pedig a Partiumból (55,81%). A nagy, mindeddig közöletlen temetők anyagával együtt kb. 250-re tehetjük az eddigi ásatások eredményeképpen előkerült karperecek számát.

Tipológiai szempontból a 215 karperec közül a legnagyobb csoportot a 86 db egyszerű, kör átmetszetű huzalkarperec alkotja (2a. típus), amely a leletanyag 40,00%-a, ezt a négyzet átmetszetű (2d. típusú) öntött karperecek csoportja követi, amelyből 38 db került elő (17,67%).

A 10–11. századi karperecek anyaga elsősorban bronz (186 példány), kisebb mennyiségben ezüst (16 db), aranyozott ezüst (3 db), illetve réz (2 db). Aranyból készült példányt eddig nem ismerünk. Nyolc példánynak viszont egyáltalán nem ismerjük az anyagát.

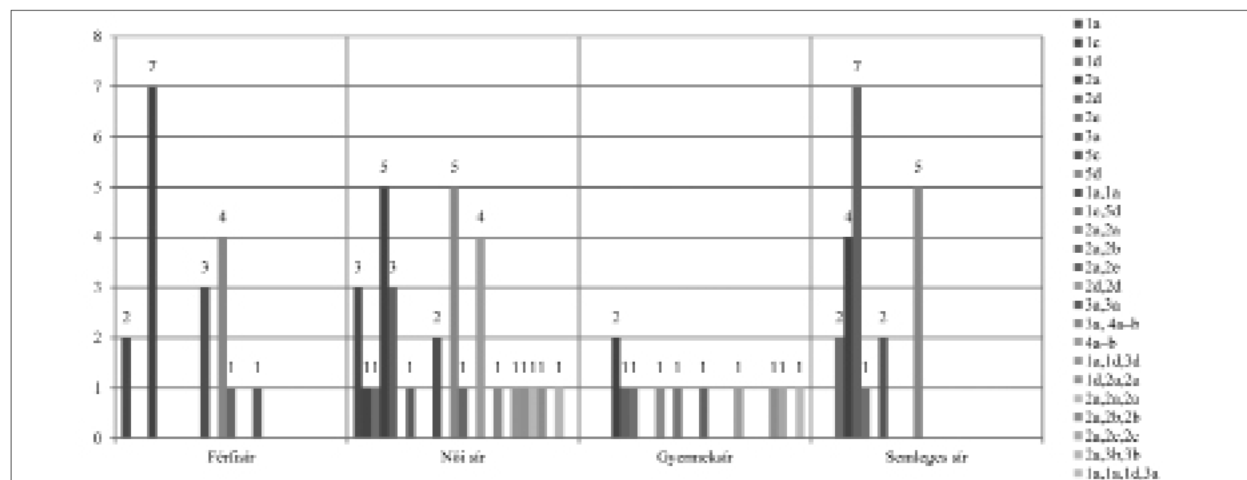
Az ezüstből készített karperecek a következő típusváltozatokhoz tartoztak: pánt- (8 db – 1a. típus), pszeudorátétes pánt- (1 db – 1b. típus), pödrött végű változat (1 db – 1d. típus), egyszerű huzal- (2 db – 2a. típus), félkör átmetszetű huzal- (1 db – 2c. típus), sodrott- (2 db – 3a. típus és töredékek) és fonott (1 db – 4a. típus). Három alkalommal – a marosgombási 2. sír példányainak esetében – a felületüket aranyozták (1 db – 2a. típus, 2 db – 2b. típus).

Nem lényegtelen, hogy ezüstből készült változat csupán három lelőhelyről ismert a Partium területéről (Bihar-Somlyóhegy, Gyulavarsánd, Köröstarján), egy lelőhelyről a Bánságból (Nagyteremia), a három aranyozott ezüst karperecet pedig az Erdélyi-medence egyetlen lelőhelyén, Marosgombáson regisztrálták.

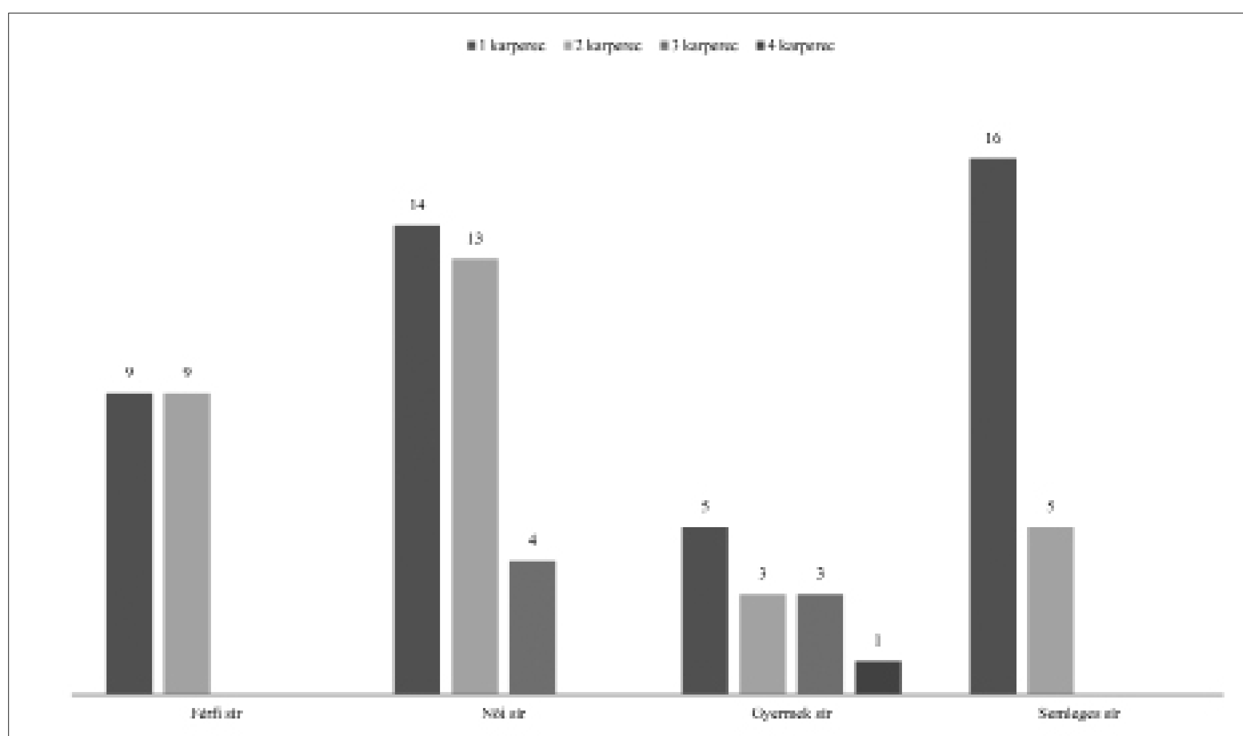
V.2.9.3. A karperec típusok használóinak neme és aránya

A karperecek nemek közötti megoszlásának vizsgálatát csak nagyon töredékesen sikerült elvégezni, A most ismert 215 karperec közül már eleve is csak 129 db származott sírból (82 temetkezésből – ehhez nem is soroltuk oda a Gyulafehérvár-Mentőállomásról ismert 4 példányt). Ráadásul a 82 sír közül csak néhány esetben végeztek antropológiai elemzést. A többi esetben a női, illetve férfisírokra jellemző melléklet alapján próbáltuk megállapítani a sírban fekvő csontváz nemét.

A csontvázak neme a 82 sír közül is csak 9 esetben ismert biztosan, vagyis a karpereces temetkezések csupán 11,97%-áról tudjuk, hogy mely nem képviselőjéről van szó: egy férfisír – Maroskarna „B” 11. sír, hat női sír – Gyulafehérvár-Brânduşei utca 55. sír, Maroskarna „B” 1., 5. sír, Nagylak 6. sír, Pusztavizezsdia-III-2 dűlő, Vejte 4. sír, illetve három gyermek- vagy *juvenilis*sír, és egy 9–10 éves kislány sírja – Kolozsvár-Szántó utca 19. sír, Nagylak 8. sír, Várfalva 18. sír, Vajdahunyad 44. sír. A csontvázak méretei alapján biztosan gyermeksírok voltak a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 31. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 6., 15. és 47. sír, Vajdahunyad 41. sír, Várfalva 42. sír és Zilah-Pálvár 1. sír temetkezései is.

211A. kép. A karperec típusok előfordulása és leletösszefüggései a férfi-, női, gyermek- és a „semleges” jellegű sírokban

211B. kép. A karperecek előfordulásának mennyisége férfi-, női, gyermek- és a „semleges" jellegű sírokban

Ahogyan láthatjuk, a sírokba általában egy, illetve két karperec került, de időnként három vagy négy karperec is előfordult, bár jóval kisebb arányban. A több mint két karperecet tartalmazó sírokban a tárgyak legalább két típushoz tartoztak.

Egy karperec 44 sírból ismert. 9 sírban ezek közül – a mellékletei alapján – fegyveres férfi nyugodhatott (nyílcsúcs, tegez, szablya, kard, veretes öv, ló–lószerszám),[1116] 5 sírban gyermek (ezek közül kettő valószínűleg kislány volt): Gyulafehérvár-Brânduşei utca 31. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom, Roska féle ásatás III. sír, Kolozsvár-Szántó utca 19. sír, Vajdahunyad 41. sír, Várfalva 18. sír). Antropológiai vizsgálatok, illetve leletek alapján 14 karpereces sírban valószínűleg nő nyugodott,[1117] 16 sírban pedig embertani elemzés hiányában, valamint a leletek hiánya és/vagy „semleges" volta miatt nem lehet megállapítani (sőt még sejteni sem) az elhunyt nemét.[1118]

A karpereceket, az 1d. típusú pödrött végű pántkarperec kivételével nem lehet egyik nem jellegzetes mellékletének sem tekinteni: egy pántkarperec egy fegyveres, illetve egy veretes öves sírból ismert, négy viszont női sírból; egy további alkalommal pedig egy olyan sírból, amely esetében a benne nyugvó személy nemét a mellékletei alapján nem lehet eldönteni. Pödrött végű pántkarperec női, illetve „semleges" leletanyaggal rendelkező temetkezésből is ismert, az 1c. típusú körponcokkal díszített karperec egy női sírból került elő. Egyszerű huzalkarperec (2a. típus) hét fegyveres férfi, öt női, 4 „semleges", illetve 2 *infans* temetkezéséből került elő. Másként festenek a 2d. és 2e. típusú karperecek előkerülési körülményei, ennek azonban elsősorban időrendi okai vannak: nem ismerünk fegyveres temetkezésből ilyen típusú karperecet, csak 3 női, 1 gyermek és 7 úgynevezett „semleges" temetkezésből. Ezek között persze lehettek férfiak is, sajnos azonban az antropológiai elemzések hiánya a pontos meghatározás lehetőségétől megfoszt bennünket. Annak a ténynek, hogy ilyen típusú karperecek nem bukkannak elő fegyveres sírban, időrendi okai is vannak, amelyekre később térünk ki.

Két karperec (azaz egy pár) összesen 30 sírból került elő. Ezek között 10 db pánt-, 1 db pontozott díszítéses pántkarperec (1a. és 1c. típus), 31 db huzal-, 2 db gombos végű huzal-, 8 db négyzet és 1 db sokszög átmetszetű

[1116] Bihar-Somlyóhegy 6. sír, Déva-Mikro 15: 3. sír, Maroskarna „B" 15. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Sajtény 1. sír, Temesvár-Csóka erdő B, E, F és G sír.

[1117] Gálospetri X sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 55. és 137. sír, Marosgombás 10. sír, Nagylak II. sír, Nagyszalonta-Halom domb 1. sír, Óbesenyő-V. halom 2. sír, Óbesenyő-Dragomir halma I. sír, Sikló 7. és 11. sír, Temesvár-Csóka erdő D és M sír, Várfalva-Jósika Gábor kertje 41. sír, Vejte 4. sír.

[1118] Gyulafehérvár-Brânduşei utca 221. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 1–2. és 34. sír, Köröstarján-Csordásdomb 29. sír, Maroskarna „B" 13. sír, Nagyvárad-Szálka terasz I–II., V., VII. sír, Szászváros 8. sír, illetve egy sír a 2004. évi ásatásból, Temesvár-Csóka erdő I sír, Várfalva 16., 31. és 34. sír.

öntött huzalkarperec (2a., 2b., 2d. és 2e. típus), valamint 3 db sodrott, nyitott, illetve 3 db fonott és 1 db sodrást utánzóan öntött és zárt állatfejes karperec (5d. típus) volt. A 30 sír közül csak két alkalommal fordult elő, hogy a karperecek nem ugyanazon típushoz tartoztak (Nagylak 8. sír – 3a. típus, 4a–b. típus, Várfalva 42. sír – 1c. típus, 5d. típus), illetve három olyan eset volt, amikor nem ugyanazon típusváltozathoz tartoztak (Maroskarna „B" 11. sír – 2a., 2b. típus, Szászváros 11. sír – 2a., 2b. típus, Vajdahunyad-Kincseshegy 44. sír – 2a., 2e. típus). A párban viselt karperecek tehát elsősorban ugyanazon típushoz (sőt típusváltozathoz) sorolhatók, amely alapján azt a konzekvenciát vonhatjuk le, hogy törekedtek formailag azonos példányokat vásárolni.

A 30 sír közül a mellékletek alapján 9 sírban férfi,[1119] 13 sírban a mellékletei és antropológiai elemzés alapján nő,[1120] három sírban pedig gyerek nyugodott.[1121] A fennmaradó öt sír melléklete a „semleges" kategóriába illeszthető.[1122] A leírtak fényében úgy tűnik, hogy legalább két típus egyaránt jellemző férfi- és női sírokra. A jövőben az embertani elemzések döntően hozzájárulhatnak a kérdés még pontosabb tisztázásához, hiszen a „semleges" sírok aránya ma még igen jelentősnek tartható.

A férfisírokban egyébként leginkább pántkarperecek (összesen három sírban), egyszerű huzalkarperecek (négy sírban), valamint sodrott karperecek (egy sírban) kerültek elő. A maroskarnai 11. *senilis* férfisírból került elő a már említett huzalkarperec (2a. típus) együtt egy gombos végű változattal (2b. típus). A nagylaki 8. *juvenilis* sír igazából bármelyik nemhez sorolható, a leletanyaga (pitykék) azonban inkább női temetkezésre utalhat (bár ettől függetlenül akár lehetett férfi is).

Azok az esetek, amikor egy sírba három karperec is került (összesen 7 ilyen sírról van szó), jelentősen eltérnek az előző esetektől.[1123] Csupán egyetlen alkalommal fordult elő, hogy mindegyik karperec ugyanahhoz a típushoz volt sorolható (ezek 2a. típusú huzalkarperecek voltak). A hét sírból előkerült 21 db karperec tipológiailag összesen 8 típusváltozathoz sorolható. Egy alkalommal került elő egyszerű pántkarperec és két alkalommal pödrött végű pántkarperec. 9 db huzalkarperec, 4 db gombos végű huzalkarperec, 2 db félkör átmetszetű huzalkarperec, illetve 3 db sodrott karperec (3. típus) ismert ezekből a sírokból.

Három karperec előfordulása egy sírban főleg nők vagy kislányok esetében gyakori. Hét sír közül ötben nő nyugodott, egy sír esetében pedig nem dönthető el a csontváz neme (vagyis akár ebben az esetben is lehetett akár nőé is a csontváz). Egy sír kisméretű (4,5 cm átmérőjű) karperecei *infans*ra vagy a női nem képviselőjére engednek következtetni (Zilah-Pálvár 1. sír). Nem tévedünk sokat, ha feltételezzük, hogy három karperecet csupán a nők (lányok) viselhettek. Egy ízben ugyan egy nyílcsúcs is előkerült olyan sírból, amelyben három karperec is volt (Bihar 5. sír), de tudjuk jól, hogy ilyen fegyver ismert más női sírokból is (Kolozsvár-Szántó utca 26. sír).

Négy karperec csupán egyetlen sírból ismert. A gyulavarsándi 15. sírban valószínűleg egy kislányhoz tartozó csontváz mellékletei között négy karperec került elő, melyek lényegében három típushoz sorolhatók (egyszerű pántkarperec, pödrött végű pántkarperec és sodrott karperec).

Nagyon fontosnak tartjuk azt a tényt is megemlíteni, hogy 1a. típusú egyszerű vagy 1d. típusú pödrött végű pántkarperec soha nem került elő 2d. típusú négyzet átmetszetű vagy 5a–e. típusú állatfejes karpereccel együtt.

V.2.9.4. A karperecek súlya [212. kép]

A 10–11. századi temetkezésekből ismert karperecek súlya nagyon változatos. Sajnos a regisztrált 215 karperec közül csupán 103 esetben állnak rendelkezésünkre súlyadatok, ami a leletanyag 47,90%-ának felel meg. Súlyuk alapján a karpereceket végül négy nagy csoportra különítettük el:

I. csoport: 6,5 grammnál könnyebb karperecek (7 példány)

A 7 nagyon könnyű karperec (amely az ismert súlyú karperecek 6,79%-a) méretei alapján joggal gondolhatunk arra, hogy kiskorúak számára készítették őket (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 31. sír, Gyulavarsánd 11. sír, Maroskarna „B" 13. sír, Zilah 1. sír). Ezek tipológiailag egyszerű (2a. típusú) és gombos végű (2b. típusú) huzalkarperecek, valamint pödrött végű pántkarperecek (1d. típus).

II. csoport: 7,5–18,0 gramm közötti karperecek (48 példány)

E a legnagyobb csoport, hiszen mintegy 48 db-ot tudtunk idesorolni a vizsgált karperecek közül (ez a 103 karperec 46,60%-a). Tipológiai szempontból 4 db egyszerű, valamint 2 db pödrött végű pántkarperec mel-

[1119] Arad-Csálya X sír, Bihar-Somlyóhegy 2. és 7. sír, Gyulavarsánd 52. sír, Köröstarján 28. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Sikló 2. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 5. és 7. sír.

[1120] Bihar-Somlyóhegy 3. sír, Csák 2. sír, Értarcsa B sír, Köröstarján 3. sír, Maroskarna „B" temető 5. és 14. sír, Nagylak 6. és 8. sír, Nagyteremia, Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír, Szászváros 11. sír, Temesvár-Csóka erdő J és L sír.

[1121] Gyulavarsánd 47. sír, Vajdahunyad 44. sír, Várfalva 42. sír.

[1122] Gyulavarsánd 3. és 46. sír, Gyulavarsánd (Domonkos ásatása) 1. és 2. sír, Szászváros 4. sír.

[1123] Bihar-Somlyóhegy 5. sír, Gyulavarsánd 6. és 11. sír, Marosgombás 2. sír, Maroskarna „B" 1. sír, Pusztavizezsdia-III-2 dűlő, Zilah 1. sír.

lett összesen 29 példány az egyszerű huzalkarperecek altípusához (a 2a. típushoz) tartozik, egy-egy karperec pedig a gombos végű, illetve a félkör átmetszetű változatokhoz sorolható. Ugyancsak a II. csoportba tartozik még 2–2 sodrott, illetve fonott karperec.

III. csoport: 20,0–34,0 gramm közötti karperecek (24 példány)

A harmadik csoporthoz a közepes súlyúnak tekinthető karperecek tartoznak. A 24 db-ot (23,30%) számláló csoport tipológiai szempontból a legváltozatosabb: pántkarperec (1a. típus), huzalkarperec (2a. típus), négyzet átmetszetű (2d. típus), sodrott (3a. típus), illetve állatfejes karperec (5b–c. típus) is megtalálható ezek között.

IV. csoport: 35,0–60,0 gramm közötti karperecek (24 példány)

Hasonlóan népes csoporthoz tartoznak a legnehezebb vaskos karperecek (22,30%). Tipológiai szempontból csupán négy típus példányai tartoznak ide: a rombusz átmetszetű (2d), a sokszög átmetszetű (2e. típus), a sodrott (3a. típus) illetve az öntött állatfejes karperecek (5a., 5c–5d. típus).

A karperecek súlyai alapján megállapítható következtetéseink természetesen csupán hipotetikusak lehetnek:

1. A nagyon könnyű karperecek egyértelműen a fiatalkorúak számára készülhettek.
2. A könnyű karperecek csoportjához (II. csoport) többféle típus sorolható: elsősorban a lemezből kivágott pántkarperecek, illetve a vékonyabb szálból font karperecek képezik a csoporthoz tartozó könnyebb példányokat (8,0–12,0 gramm). Ennél nehezebbek ugyanakkor a huzalkarperecek különböző altípusai, amelyek többsége 10 és 18 gramm között mozog.
3. Az öntött pántkarperecek (Arad-Csálya, Magyarpécska, Bukovapuszta) már jóval nehezebbek a lemezből kivágott példányoknál, és persze nehezebbek a huzalkarperecek jelentős részénél is. A huzalkarperecek néhány példánya (ezek 30 gramm körüli súllyal bírnak) ugyanakkor átmenetet képezhet az előbbi csoport és a vaskos, súlyos 35 és 60 gramm közötti, négyzet átmetszetű huzalkarperecek között. Úgy tűnik egyébként, hogy a vaskosabb példányok későbbi temetkezésekből kerülnek elő.
4. Vizsgálataink alapján egyértelművé vált, hogy nincs semmiféle kapcsolat az elhunyt neme és karperecének/karpereceinek súlya között.

Karperec típus	Lelőhely–sír–lelet	Súlyadatok	Anyag
2b. típus	Zilah-Pálvár 1. sír	3,4 gramm	bronz
1d. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 11. sír (töredék)	3,5 gramm	bronz
2b. típus	Zilah-Pálvár 1. sír	4,4 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 6. sír	5,3 gramm	ezüst
2a. típus	Gyulafehérvár-Brânduşei utca 33. sír	5,0 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom Popescu féle szórvány	5,49 gramm	bronz
2a. típus	Maroskarna „B” 13. sír	6,1 gramm	bronz
2c. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 6. sír	7,5 gramm	bronz
1a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	7,7 gramm	ezüst
2f. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	8,2 gramm	bronz
1a. típus	Marosgombás-Magura 10. sír	8,3 gramm	bronz
2a. típus	Zilah-Pálvár 1. sír	8,3 gramm	bronz
4a–b. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 47. sír	8,3 gramm	bronz
1a. típus	Sajtény 1. sír	8,7 gramm	bronz
3a. típus	Nagylak 8. sír	9,3 gramm	bronz
1a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír	9,9 gramm	bronz
4a. típus	Nagylak 8. sír	9,9 gramm	bronz
1d. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír	10,2 gramm	bronz
1d. típus	Gálospetri	10,3 gramm	bronz
3a. típus	Magyarpécska szórvány	10,3 gramm	bronz
4a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 47. sír	10,33 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 46. sír	10,4 gramm	bronz

Karperec típus	Lelőhely–sír–lelet	Súlyadatok	Anyag
1a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír	10,5 gramm	bronz
1b. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	11,2 gramm	ezüst
2a. típus	Maroskarna „B” 5. sír	11,3 gramm	bronz
2a. típus	Maroskarna „B” 11. sír	11,4 gramm	bronz
2a. típus	Temesvár-Csóka erdő D sír	11,5 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 6. sír	11,5 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 3. sír	11,6 gramm	bronz
2b. típus	Maroskarna „B” 11. sír	11,6 gramm	bronz
2a. típus	Temesvár-Csóka erdő szórvány	12,1 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	12,8 gramm	bronz
2a. típus	Óbesenyő-Dragomir halom I. sír	13,0 gramm	bronz
2a. típus	Pusztavizezsdia-III-2 dűlő	13,0 gramm	bronz
2a. típus	Csák	13,3 gramm	bronz
2a. típus	Maroskarna „B” 1. sír	14,2 gramm	bronz
2a. típus	Maroskarna „B” 15. sír	14,6 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír	14,65 gramm	bronz
3b. típus	Maroskarna „B” 1. sír	14,9 gramm	bronz
2a. típus	Maroskarna „B” 5. sír	15,1 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 11. sír	15,4 gramm	bronz
2a. típus	Pusztavizezsdia-III-2. dűlő	15,4 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	15,5 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	15,9 gramm	bronz
3b. típus	Maroskarna „B” 1. sír	16,0 gramm	bronz
2a. típus	Nagylak 6. sír	16,0 gramm	bronz
2a. típus	Nagylak 6. sír	16,5 gramm	bronz
2a. típus	Nagylak II. sír	16,6 gramm	bronz
2d. típus	Értarcsa-Siralomhegy (töredékes)	16,0 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 11. sír	16,7 gramm	bronz
2a. típus	Temesvár-Csóka erdő E sír	16,7 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	17,7 gramm	bronz
2a. típus	Kovászinc szórvány	17,8 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 3. sír	17,9 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 46. sír	18,0 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	20,4 gramm	bronz
2a. típus	Magyarpécska szórvány	20,5 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	20,6 gramm	bronz
2d. típus	Értarcsa-Siralomhegy	22,0 gramm	bronz
1a. típus	Arad-Csálya X sír	22,2 gramm	bronz
2a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	22,8 gramm	bronz
1a. típus	Bukovapuszta-V. halom 3. sír	22,9 gramm	bronz
3a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír	23,68 gramm	bronz
2e. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	23,7 gramm	bronz
2a. típus	Gyulafehérvár-Brânduşei utca 55. sír	24,39 gramm	bronz

Karperec típus	**Lelőhely–sír–lelet**	**Súlyadatok**	**Anyag**
2a. típus	Temesvár-Csóka erdő I. sír	24,7 gramm	bronz
1a. típus	Magyarpécska szórvány	25,3 gramm	bronz
5c. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom Popescu-féle szórvány	25,6 gramm	bronz
2d. típus	Nagyvárad-Szálka terasz II. sír	26,2 gramm	bronz
2a. típus	Maroskarna „B” 14. sír	28,5 gramm	bronz
1d. típus	Zimándújfalu	29,3 gramm	bronz
5d. típus	Muszka-II. lelőhely	29,4 gramm	bronz
5c. típus	Temesvár-Csóka erdő szórvány	30,4 gramm	bronz
2d. típus	Zimándújfalu szórvány	31,3 gramm	bronz
2a. típus	Maroskarna „B” 14. sír	31,9 gramm	bronz
5c. típus	Nagyvárad-Szálka terasz I. sír	32,0 gramm	bronz
5b. típus	Pusztakeresztúr	32,0 gramm	bronz
2d. típus	Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír	33,3 gramm	bronz
5d. típus	Zimándújfalu szórvány	33,4 gramm	bronz
2d. típus	Nagyvárad-Szálka terasz	35,8 gramm	bronz
2d. típus	Várfalva 31. sír	35,95 gramm	bronz
5c. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 2. sír	37,0 gramm	bronz
3a. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	37,3 gramm	bronz
2d. típus	Berekutca-IV. példány	37,6 gramm	bronz
5d. típus	Várfalva 42. sír	38,49 gramm	bronz
5c. típus	Nagyszentmiklós szórvány	38,8 gramm	bronz
2e. típus	Várfalva 18. sír	39,03 gramm	bronz
2d. típus	Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír	41,4 gramm	bronz
2d. típus	Gyulavarsánd-Laposhalom 1. sír	42,2 gramm	bronz
2d. típus	Vejte 4. sír	44,49 gramm	bronz
2d. típus	Temesvár-Csóka erdő M sír	44,8 gramm	bronz
5a. típus	Zimándújfalu szórvány	45,4 gramm	bronz
2d. típus	Várfalva 16. sír	45,9 gramm	bronz
2d. típus	Berekutca-III. példány	48,7 gramm	bronz
5a. típus	Muszka-II. lelőhely	48,8 gramm	bronz
2d. típus	Temesvár-Csóka erdő L sír	49,2 gramm	bronz
2d. típus	Nagyvárad-Szálka terasz V. sír	50,1 gramm	bronz
2d. típus	Berekutca-II. példány	50,2 gramm	bronz
2d. típus	Berekutca-I. példány	50,6 gramm	bronz
2d. típus	Temesvár-Csóka erdő J sír	51,5 gramm	bronz
2d. típus	Temesvár-Csóka erdő L sír	54,9 gramm	bronz
2d. típus	Várfalva 34. sír	55,73 gramm	bronz
2d. típus	Temesvár-Csóka erdő J sír	57,1 gramm	bronz

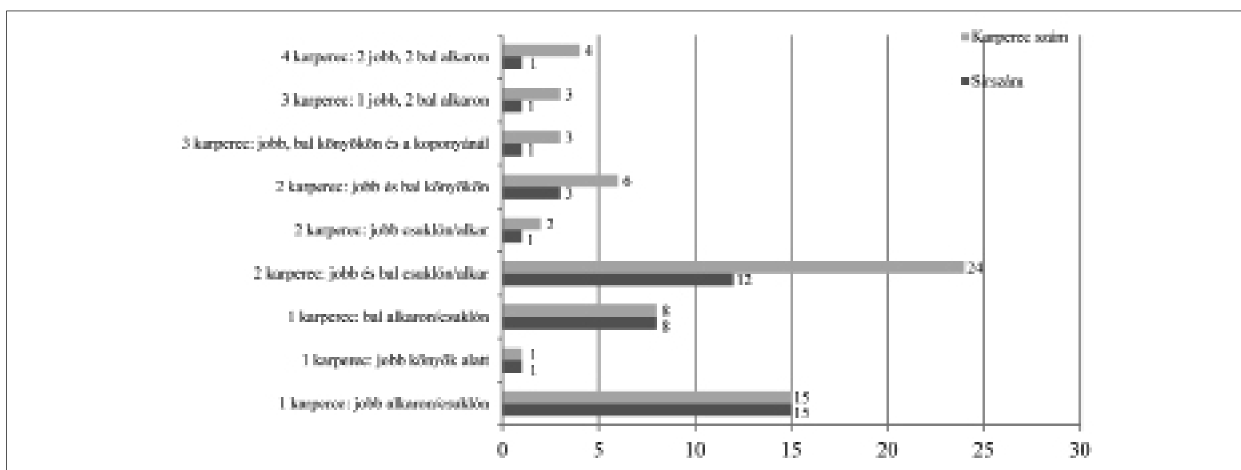
212. kép. A karperecek súlyának és anyagának összesítő táblázata

213. kép. A karperecek súlya típusaik alapján (a legkönnyebb és legsúlyosabb példányok feltüntetve)

V.2.9.5. A karperecek síron belüli helyzete

A 82 sír 129 karperece közül pontosan 43 sír 66 karperecének sírbeli helyzetéről van pontos információnk, de további 8 sír 12 karperece esetében van még részinformációnk vagy nehezebben igazolható adatunk.

A statisztikai vizsgálatból [214. kép] a következő következtetések vonhatók le:

214. kép. A karperecek mennyisége és sírbeli pozíciója

1. A legtöbb esetben egyértelmű, hogy a jobb, illetve bal kéz csuklóján vagy alkarján feltárt karperec ékszer szerepét töltötte be.
2. Több esetben (pl.: Maroskarna „B" 1. sír) ugyanazon a csuklón vagy alkaron két karperecet rögzítettek (Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sírjában mindkét alkaron ez volt a helyzet). Az ugyanazt a kezet díszítő karperecek két dokumentált esetben ugyanahhoz a típushoz tartoztak (Szászváros 7. sír, Pusztavizezsdia-III-2. dűlő).
3. Nem kizárt az sem, hogy a karpereceket időnként a ruhaujj rögzítésére is használhatták: a jobb és bal könyöknél, valamint a jobb könyök alatt, illetve a jobb és a bal alkar közepén feltárt karperecek legalábbis erre utalhatnak. Mindez ismét alátámasztja azt a vélekedésünket, hogy egy ékszer használati módja elsősorban szociálpszichológiai kérdés.
4. A gyulavarsándi temetőrész 11. sírjából két huzalkarperec mellett egy pödrött végű pántkarperec töredéke is előkerült, amelyet a koponya jobb oldalán dokumentáltak. Nem lehetetlen tehát, hogy ezt a karperectöredéket a hajba rögzítve hordták, tehát e tárgy ebben az esetben hajdíszítmény szerepét játszhatta.

V.2.9.6. A karperecek földrajzi elterjedése [208–210. kép]

Vizsgálataink során a karperecek elterjedését típusonként és altípusonként követtük. Elemzésünk során a következő megállapításokra jutottunk:

1. A Marostól D-re 3 db 1a. típusú egyszerű pántkarperec lelőhelyét sikerült regisztrálni (Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Nagyteremia, Óbesenyő-V. halom 2. sír). Az egyszerű kivágott és öntött pántkarperecek Biharban, a Körösök és a Maros alsó vidékén kerültek elő nagyobb számban (a teljes 25 példányból innen 19 karperec ismert 7 lelőhely 8 sírjából, illetve további 6 szórványleletként).
2. Az 1d. altípus földrajzi elterjedése másféle tendenciát mutat. A pödrött végű pántkarperecnek D-Erdélyből két lelőhelyét ismerjük (Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető, Szászváros), É-ra azonban a típus már nagyobb szóródást mutat. Ismert a majdnem Felső-Tisza-vidéki, DK-nyírségi Gálospetriből, illetve a Körösök vidékéről (Bihar 5. sír, Gyulavarsánd 11. és 15. sír, Köröstarján 29. sír). Meg kell azt is jegyezzük, hogy néhány esetben az 1d. típusú karperecek egyszerű pántkarperecekkel együtt közös lelőhelyről vagy akár közös sírból is előkerültek (Bihar-Somlyóhegy 5. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 15. sír).
3. A legnagyobb mennyiségben és szinte minden temetőből ismert karperec a 2a. típusú egyszerű huzalkarperec, a Bánság D-i felétől az Erdélyi-medencén és a Partiumon át egészen a Szilágyságig kimutatható. De ugyanez elmondható a későbbre keltezhető temetőkből ismert és ugyancsak gyakori leletnek számító súlyos, vaskos négyzet és nyolcszög átmetszetű 2d–e. típusokról, és az 5a–e. típusú állatfejes karperecekről is.
4. A gombos végű karperecek (2b. típus) viszont két partiumi példány kivételével (Zilah 1. sír) csak az Erdélyi-medence D-i és középső részéből ismertek.

V.2.9.7. A karperecek összefüggései a sírok leletanyagával és keltezésük

A 82 sírból előkerült 129 db karperec leletösszefüggéseinek feltárása rendkívüli feladat, hiszen a karperecekkel együtt 93 tárgytípus került elő a sírokból (a viseleti elemektől egészen a lószerszámokig).

Az 1a. típusúnak meghatározott egyszerű pántkarperec tehát ismert mind férfi-, mind női sírokból. A három régió közül elsősorban az alföldi területekre jellemző karperec általában a lovas–fegyveres temetkezésekből adatolt, és a 10. század első két harmadára (Arad-Csálya, Bihar-Somlyóhegy 5. sír, Köröstarján 3. sír, Sajtény 1. sír, Sikló 2. és 11. sír), illetve a század második felére (Köröstarján 28. sír, Marosgombás 10. sír) keltezhető. A köröstarjáni karpereccel együtt került elő egy S végű hajkarika és egy zárt huzalgyűrű is, amely alapján a század végére tartjuk keltezhetőnek ezt a darabot. A Bihar-Somlyóhegyi temető 5. sírjában 3a. típusú sodrott karpereccel, illetve pödrött végű karpereccel együtt került elő. A kutatás szerint a pödrött karperectípusok a század második harmadától datálhatóak.[1124]

Az öntött pántkarperecek másik időrendi csoportját alkotják a körponcokkal díszített pántkarperecek (1c. típus), amelyeket a 11. század első felénél korábbra nem keltezhetünk. A kutatott területünkön ilyen karpereceket három 11. századi lelőhelyről ismerünk (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír, Várfalva 42. sír és Zimándújfalu-szórványlelet). Míg a gyulafehérvári leletet egészen pontosan a 11. század közepére keltezhetjük I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú és I. András (1046–1060) H8. típusú érméi alapján, addig a várfalvai leletet a 42. sír temetőben elfoglalt helyzete alapján egyértelműen a 11. század első harmadára – első felére korhatározhatjuk.

Nehezen keltezhető típus a díszítetlen pödrött pántkarperec (1d. típus). A legkorábbi darabja a korábban tárgyalt bihari 5. sír karperece lehet. A köröstarjáni példányok közül a 29. sír karperece talán a 10. század utolsó harmadára datálható. Későbbre, a század végére keltezhető ugyanakkor a gyulavarsándi 11. sír díszítetlen pödrött végű pántkarperece.

A legnagyobb számban előkerült 2a. típusú huzalkarperecek legkorábbi példányai a Partiumban minden valószínűség szerint a bihari és siklói temetkezések leletei lehetnek, amelyeket a 10. század első felére – kétharmadára keltezhetünk. Ezeknél valamivel későbbiek a gyulavarsándi, nagylaki, zilahi leletek, amelyeket a 10. század második felére – 11. század elejére datálhatunk, hasonlóan a kovászinci, magyarpécskai és nagyváradi példányokhoz.

A Marostól D-re eső területeken kevesebb 2a. típusú karperec került elő, ez természetesen szoros összefüggésben áll az itt feltárt lelőhelyek mennyiségével is. A 10. század második felére keltezhetjük a Pusztavizezsdia-III-2. dűlőben feltárt példányokat, a 10–11. század fordulójára pedig az Óbesenyő-Dragomir halma I. sír leletét, valamint a Temesvár-csóka erdei példányokat és a szórvány fönlaki leleteket is.

Meggyőzőbb adatmennyiség áll rendelkezésünkre az Erdélyi-medencéből. Talán a legkorábbi példány, a kolozsvári Szántó utcai 19. sír karperece a 10. század első két harmadára keltezhető. A század közepére/közepétől datálható a gyulafehérvári Brânduşei utcai 55. sír ékszere. A 10. század második felére tehető ugyanakkor az ugyanezen temető 31. sírjából származó példány, illetve a közöletlen Mentőállomás temetőrészének ismert példányai. A század második felére datálhatóak Marosgombás 2. sírjának aranyozott ezüstből készült példányai is, akárcsak a Maroskarna „B" temetőből származó 1., 5., 11., 13., 14. és 15. temetkezések karperecei. Ezek későbbi datálását az a tény is támogatja, hogy súlyuk megközelíti a 2d. típusú karperecek súlyát, így nem tévedhetünk sokat, ha ezek keltezését az ezredfordulóra tesszük (vö. például a 14. sír súlyos, vaskos huzalkarpereceit). A 10. század végére, illetve a 11. század elejére keltezhetőek a dévai és szászvárosi temetőszéli sírokban regisztrált huzalkarperecek is.

A vajdahunyadi Kincseshegy 44. sírjából származó 2a. típusú karperec egy 1a. típusú hajkarikával, egy huzalgyűrűvel és egy sokszög átmetszetű karpereccel együtt került elő. A sír pedig a temetőkör I. csoportjában található, amelynek keltezését a 11. század első felére tehetjük. Ily módon ez lehet az egyik legkésőbb földbe került 2a. típusú karperec.

A fentieket összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy a sima huzalkarperecek divatba kerülésének idejét e három régió leletanyaga alapján nem tudjuk eldönteni.[1125] A legtöbb esetben azokból a temetőkből kerültek elő, amelyeket a 10. század második felére–11. század elejére keltezhetünk. Az elmaradott kutatási stádium következményeképpen sajnos eldönthetetlen, hogy mikor is szűnnek meg pontosan ezek a temetkezőhelyek, de nagyon valószínű, hogy az Árpád-kori pénzérmekkel keltezett temetkezőhelyek megnyitása előtt. Ez utóbbiakból viszont – egyetlen kivétellel – hiányoznak a huzalkarperecek. Bátran állítható tehát, hogy ezek az ékszerek a 11. század első felében már alig voltak használatban, és hamarosan teljesen ki is szorultak a divatból. A 11. századi temetők leletanyaga alapján legalábbis erre következtethetünk.

A 2b. típusú gombos végű karperecek (a Köttlach-kultúra leletanyagának fényében) a 10. század második felére, illetve a század végére keltezhetőek (Marosgombás 2. sír, Zilah 1. sír, Szászváros 11. sír).

[1124] Révész 1996a, 91–93.

[1125] Révész László a honfoglalók első nemzedéke esetében nem zárja ki ennek a karperectípusnak a viseletét, ellentétben Szabó János Győzővel, aki a 930-as évet tartja ezen ékszer felső időrendi határának és 1000/1050-re teszi a tárgy eltűnését (Szabó 1978–1979, 65; Révész 1996a, 90–91).

Súlyuk alapján a legnehezebb példányok egyértelműen a 2d. típusú karperecek közül kerülnek ki. Keltezésüket a kutatás általánosan a 10. század végétől számítja a Kárpát-medencében.[1126] Az azonban továbbra is kérdéses, hogy kutatott területeinken mikor jelenik meg ez az ékszertípus. A 10. század végére–11. század első harmadára keltezhetőek a Gyulavarsánd-Laposhalom 1. sírban, a Vejte 4. sírban és a Temesvár-Csóka erdei temetőben regisztrált példányok. A nagyváradi Ferencz József laktanyában és a Szálka teraszon előkerült példányokat a 11. század elejétől korhatározhatjuk.

Keletebbre haladva, az Erdélyi-medencéből 2d–2e. típusú karpereceket csak a 11. századi, pénzekkel datált temetőkből ismerünk (Gyulafehérvár-Brândușei utca, Vajdahunyad-Kincseshegy, Várfalva-Jósika Gábor kertje). A gyulafehérvári temetőben a rombusz átmetszetű karpereces mellékletű 221. sír a 11. századi temető egy olyan részén került elő, amelyet Orseolo Péter H7. típusú és I. András H8. típusú érméi kelteznek a 11. század közepe tájára.

Elemzésünkből egyértelműen kiderült, hogy míg az alföldi régiókban a négyzet átmetszetű karperecek már a 10. század második felében – végében használatba kerülnek (pl. Gyulavarsánd-Laposhalom 2. sír), addig az erdélyi-medencei leletekben kivétel nélkül csak a 11. századból ismerünk ilyen típusú karpereceket.

A 10. század közepe tájától keltezhető a sodrott karperecek néhány példánya (Nagylak 8. sír, Nagyszalonta 1. sír); más példányok viszont későbbre: a 10–11. század fordulójára (Gyulavarsánd 15. sír), illetve a 11. század közepe tájára (Gyulavarsánd 52. sír) datálhatóak.

A 3b. típusú sodrott, egymásra hajtott végű karpereceket a 10. század második felére–végére keltezhetjük (Maroskarna „B" 1. sír). Az összebogozott maroskarnai szórvány 3c. típusú karperecet, a vaskos félkör átmetszetű karikával együtt viszont már a 11. századra.

A gyulavarsándi Laposhalom 47. gyermeksírjából előkerült 4. típusú font karpereceket a 11. század közepére korhatározhatjuk.

Az 5. típusú állatfejes karperecek közül csak néhányat tudunk keltezni leletkörnyezetük alapján a 10. század végétől (Gyulavarsánd 2. sír) egészen a 11. század közepéig (Nagyvárad-Szálka terasz I. sír, Várfalva 42. sír, Zimándújfalu).

V.2.10. Gyűrűk [215–219. kép; 312. tábla]

V.2.10.1. A gyűrűk típusai

V.2.10.1.1. Huzalgyűrűk [215. kép]

1a. típus: nyitott huzalgyűrű. 27 példánya került elő a vizsgált régióinkból. A Bánságból 2 gyűrű 2 lelőhelyről ismert (L. 40, 143), az Erdélyi-medencéből 4 lelőhely 14 sírjából 17 példányt dokumentáltunk (L. 42, 71, 151–152), a Partiumból 8 gyűrű ismert, egy szórványként (L. 157) és még 3 lelőhely 6 sírjából további 7 példány (L. 53, 75, 106).

1a1. típus: félkör átmetszetű, töredékes huzalgyűrű. Mindössze a Partiumból ismert egyetlen példány (L. 53).

1b. típus: fonott, nyitott végén elkalapált huzalgyűrű. Mindössze 3 példánya ismert, 2 a Partiumból (L. 53, 157) és egy az Erdélyi-medencéből (L. 42).

1c. típus: csavart-sodrott, nyitott huzalgyűrű. 27 példánya ismert. Ezek közül 7 példány 5 bánsági lelőhelyről (L. 40, 56, 102, 121, 140), az Erdélyi-medencéből 5 lelőhely 13 sírjából 13 db, valamint 3 további szórvány-, illetve ismeretlen sírból származó lelet (Gyulafehérvár-Mentőállomás) (L. 42, 44, 52, 151, 152). Kisebb mennyiségben ismert a Partiumból: 4 példány ismert 2 lelőhely szórványaként, illetve egy sírból (L. 53, 157).

V.2.10.1.2. Rombusz és sokszög átmetszetű huzalgyűrűk [215. kép]

2a. típus: rombusz átmetszetű huzalgyűrű. 4 példánya ismert a Bánságból 2 lelőhely 3 sírjából (L. 143, 153). Míg az Erdélyi-medencében 3 lelőhely 7 sírjából 7 példány került elő és egy további példány szórványként (L. 42, 151–152), addig a Partiumból 4 lelőhelyről 10 ilyen típusú gyűrű ismert, 4 darab 4 sírból, illetve 6 darab szórványleletként (L. 53, 83, 106, 157). E típushoz tartozó tizenegyedik gyűrű egy sodrott nyakperecre volt ráhúzva (Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír).

2b. típus: sokszög átmetszetű huzalgyűrű. Elsősorban az Erdélyi-medencében és a Partiumban regisztráltuk a típust. Az Erdélyi-medencében 4 példány 3 lelőhely 4 sírjából került elő (L. 42, 151–152). 2 példány került elő a Bánságból (2 lelőhelyről) (L. 27, 143), illetve 6 a Partiumból (ugyancsak 2 lelőhelyről: L. 106, 157).

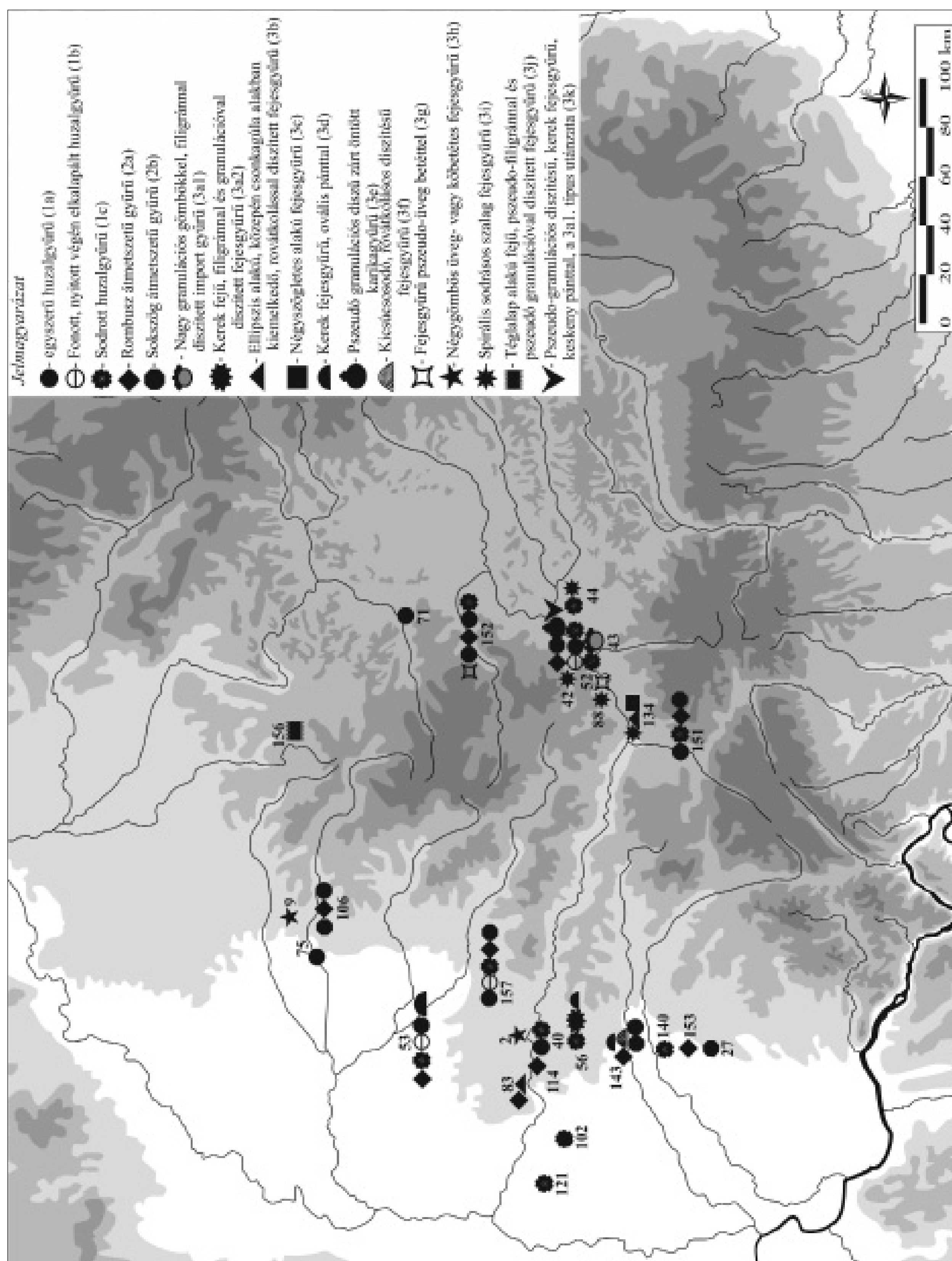
V.2.10.1.3. Fejesgyűrűk [215. kép]

3a1. típus: nagyméretű granulációkkal és filigránnal díszített fejesgyűrű. Csupán egyetlen alkalommal regisztrálták az Erdélyi-medencéből (L. 43).

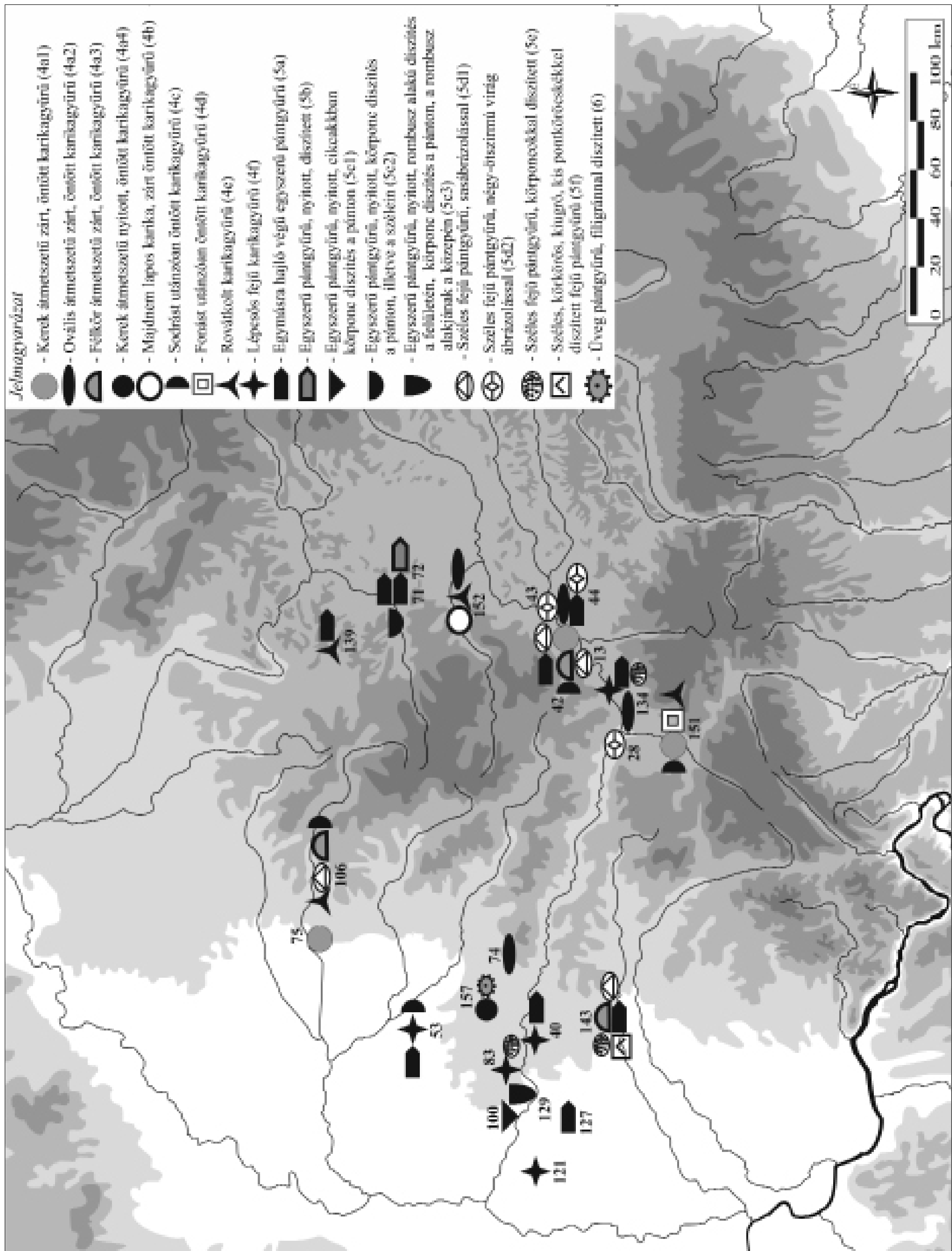
3a2. típus: Kerek fejű, filigránnal és granulációval díszített fejesgyűrű. Egyetlen példánya ismert a Bánságból (L. 56).

3b. típus: ellipszis alakú, közepén csonkagúla alakban kiemelkedő, oldalt rovátkolással díszített fejesgyűrű. Egy-egy lelőhelyről egy-egy példánya ismert a Partiumból (L. 83) és az Erdélyi-medencéből (L. 134).

[1126] Szőke 1962, 94–95; Giesler 1981, 120–124, *Taf.* 53.

215. kép. A 10–11. századi gyűrűtípusok (1–3.) elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

216. kép. A 10–11. századi gyűrűtípusok (4–6.) elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

3c. típus: négyszög alakú fejesgyűrű. Egyetlen lelőhely két példánya ismert az Erdélyi-medencéből (L. 134).
3d. típus: kerek-négyzetes fejű, ovális pántos gyűrű. 3 lelőhelyről 3 példánya ismert a Bánságból (L. 56, 143), illetve egy példánya a Partiumból, ez utóbbi szórványként került elő (L. 53).
3e. típus: a fején három granulációs díszt utánzó, öntött, zárt huzalgyűrű. Egyetlen lelőhely példánya ismert az Erdélyi-medencéből (L. 42).
3f. típus: kicsúcsosodó, rovátkolásos díszítésű fejesgyűrű. Szintén egyetlen alkalommal regisztrálták a Bánságból (L. 143).
3g. típus: pszeudo-betétes fejesgyűrű. Három alkalommal regisztrálták az Erdélyi-medencéből, két lelőhelyről (L. 88, 152).
3h. típus: hólyagos üveg- vagy kőbetétes fejesgyűrű. 2 példánya ismert a Partiumból (L. 2, 9).
3i. típus: Spirálisan sodrott szalagos fejesgyűrű. Példányai csak az Erdélyi-medencéből ismertek. 3 lelőhely 4 sírjából 4 példányt ismerünk, ezenkívül még további három közöletlen példányról van tudomásunk (L. 42, 44, 88, 134).
3j. típus: téglalap alakú fejjel ellátott, pszeudo-filigránal és pszeudo-granulációval díszített fejesgyűrű. Egyetlen lelőhely egyetlen példánya ismert a Partiumból (L. 156).
3k. típus: pszeudo-granulációs gömbdíszítéses fejesgyűrűt. Üvegfoglalattal egyetlen alkalommal regisztráltak ilyet az Erdélyi-medencéből (L. 42).

V.2.10.1.4. Karikagyűrűk [216. kép]

4a1. típus: kerek átmetszetű, zárt, öntött karikagyűrű. Elsősorban az Erdélyi-medencéből ismertek (2 lelőhely 3 példánya) (L. 42, 151), illetve egy további példánya a Partiumból került elő (L. 75).
4a2. típus: ovális átmetszetű, zárt, egyszerű karikagyűrű. 3 lelőhelyről 3 példánya ismert az Erdélyi-medencéből (L. 44, 134, 152), illetve egy szórvány a Partiumból (L. 74).
4a3. típus: félkör átmetszetű, zárt, egyszerű karikagyűrű. 6 példánya ismert 3 lelőhelyről: az Erdélyi-medencéből 3 (L. 42), a Partiumból 2 (L. 106), a Bánságból pedig 1 példány (L. 143).
4a4. típus: félkör átmetszetű, nyitott egyszerű karikagyűrű. 1 példánya ismert 1 lelőhelyről a Partiumból (L. 157).
4b. típus: majdnem lapos, az ujjcsontra merőleges, zárt, öntött karikagyűrű. Egyetlen alkalommal regisztrálták az Erdélyi-medencéből (L. 152).
4c. típus: sodrást utánzóan öntött karikagyűrű. 4 lelőhely sírjából, illetve szórványként ismert. Két alkalommal a Partiumból (L. 53, 106), két alkalommal pedig az Erdélyi-medencéből ismert (L. 42, 151).
4d. típus: fonást utánzóan öntött karikagyűrű. Két példánya egy lelőhelyről származik az Erdélyi-medencéből (L. 151).
4e. típus: rovátkolt, öntött karikagyűrű. Három lelőhely sírjaiból, illetve szórványleletként került elő. Három alkalommal a Partiumból (L. 106, 139), két alkalommal viszont az Erdélyi-medencéből ismert (L. 151–152).
4f. típus: lépcsős fejű karikagyűrű. Elsősorban a Partiumból (L. 53, 83) és a Bánságból (L. 40, 121) ismert (2–2 lelőhely 2–2 példánya). Az Erdélyi-medencéből csupán egyetlen példány került elő (L. 134).

V.2.10.1.5. Pántgyűrűk [216. kép]

5a. típus: egymásra hajló végű, egyszerű, díszítetlen pántgyűrű. 4 példánya a Bánság 3 lelőhelyének 2 sírjából, illetve szórványleletként került elő (L. 40, 127, 143). Az Erdélyi-medencében 5 lelőhely 6 sírjából 7 példány került elő (L. 42, 44, 71–72, 134). A Partiumból 2 lelőhely szórványaként ismert 7 ilyen típusú gyűrű (L. 53, 139).
5b. típus: egyszerű, nyitott, filigrán sodrással díszített pántgyűrű. Egyetlen példánya az Erdélyi-medencéből származik (L. 72).
5c1. típus: cikcakk alakú, körponcolt díszítésű, egyszerű, nyitott pántgyűrű. Egy lelőhelyről származik a Partiumból (L. 100).
5c2. típus: egyszerű, nyitott, körponc díszítésű pántgyűrű. 3 példánya 1 lelőhely 2 sírjából származik az Erdélyi-medencéből (L. 71).
5c3. típus: rombuszt idéző rácsmintás díszítéses pántgyűrű. Egy lelőhelyről származik a Partiumból (L. 129).
5d1. típus: széles fejű pántgyűrű sas ábrázolással. Két-két példánya két lelőhelyről ismert az Erdélyi-medencéből (L. 13, 42) és további egy-egy példánya a Partiumból (L. 106) és a Bánságból (L. 143).
5d2. típus: széles fejű, négy-, illetve ötszirmú virágot ábrázoló pántgyűrű. 3 példánya 3 lelőhely 3 sírjából dokumentált az Erdélyi-medencéből (L. 28, 43–44).
5e. típus. Széles, körkörös pontköröcskékkel díszített fejű pántgyűrű. A Partium D-i feléből ismert egy példány (L. 83), valamint egy másik az Erdélyi-medencéből (L. 134).
5f. típus: széles, körkörös, kiugró, kis pontköröcskékkel díszített fejű pántgyűrű. Egyetlen példánya a Bánságból ismert (L. 143).

V.2.10.1.6. Sárga üveggyűrű

Egyetlen példánya a Partiumból ismert (L. 157) [216. kép].

Az Erdélyi-medence két lelőhelyéről (L. 90, 151) há-

rom példány (ebből egy szórvány volt), a Partiumból pedig két lelőhelyről négy példány típusának pontos meghatározása nehézségekbe ütközött (L. 11, 53).

A szakirodalomban további gyűrűket is említenek, ezeket azonban nem tudtuk tipológiai szempontból besorolni (Marosnagylak, Ópálos, Temesliget, Gyulafehérvár-Mentőállomás).

V.2.10.2. A gyűrűtípusok statisztikai elemzése

A 10–11. századi Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területének temetkezőhelyeiről jelentős mennyiségben kerültek elő gyűrűk. A rendelkezésünkre álló leletanyag alapján 38 lelőhelyről 192 db gyűrűlelet áll a rendelkezésünkre. Az elterjedésüket vizsgáló térképünk alapján a 192 db gyűrű a legnagyobb számban az Erdélyi-medence temetkezőhelyeiről került elő: 99 db. Tehát az ismert gyűrűknek több mint fele ebből a régióból származik (51,56%), 65 példány ismert a Partiumból (33,85%), illetve 28 példány a bánsági lelőhelyekről (14,58%).

A leletanyag zöme voltaképpen néhány lelőhelyre koncentrálódik, ami a kutatottság helyzete mellett a különböző temetőkben tapasztalható szokásokra is felhívja figyelmet: (Gyulafehérvár-Brănduşei utca 228 sír – 29 gyűrű, Gyulavarsánd-Laposhalom 69 sír (illetve szórványleletek) – 23 gyűrű, Nagyvárad-Szálka terasz 31 sír – 15 gyűrű (egy példány egy nyakperecen), Temesvár-Csóka erdő 40 sír – 12 gyűrű, Vajdahunyad-Kincseshegy 57 sír – 20 gyűrű, Várfalva-Jósika Gábor kertje 57 sír – 15 gyűrű). Tipológiai szempontból a legváltozatosabb képet a gyulafehérvári Brânduşei utca (itt 5 típus 13 változata került elő) és a temesvári Csóka-erdei temető (5 típus 9 változata került elő) gyűrűleletei nyújtják.

105 sírban 136 gyűrűt regisztráltak (a Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír nyakperecén regisztrált gyűrűt nem számítottuk ide), ami azt jelzi, hogy eléggé általános tendencia lehetett az egy sírhoz tartozó egyetlen gyűrű. A 14 lelőhelyről előkerülő 55 gyűrű szórvány jellege miatt nem lehet tudni, hogy hány sír mellékleteihez tartozhattak (ehhez sorolhatjuk még az általunk ismert 8 gyűrűt is Gyulafehérvár-Mentőállomásról).

V.2.10.3. A gyűrűk használóinak neme

Sajnos csupán 25 esetben készült a gyűrűs mellékletű csontvázakról antropológiai elemzés vagy pedig olyan jellegű megfigyelés, amely alapján valószínűsíthető a csontváz neme:

Lelőhely–sír	Régió	Nem	Kor	Típus
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 16. sír	Erdélyi-medence	férfi	?	1a, 3i
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 21. sír	Erdélyi-medence	férfi	?	4a1
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 63. sír	Erdélyi-medence	nő	?	1a, 5a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 68. sír	Erdélyi-medence	nő		1c
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 89. sír	Erdélyi-medence	nő	?	1a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 94. sír	Erdélyi-medence	nő	?	2a, 2b
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 111. sír	Erdélyi-medence	nő	?	2a
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír	Erdélyi-medence	nő	?	1b
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 152. sír	Erdélyi-medence	nő	?	1a
Hodony 2. sír	Bánság	nő	*maturus,* kb. 30–35 éves	3a2
Hodony 5. sír	Bánság	?	*infans* I., kb. 2 éves	1c
Hodony 8. sír	Bánság	férfi	*adultus,* kb. 25 éves	3d
Hodony 15. sír	Bánság	?	*infans* II., kb. 9–10 éves	1c
Kolozsvár-Szántó utca 15. sír	Erdélyi-medence	?	*infans* II., kb. 8–10 éves	1a
Kolozsvár-Szántó utca 19. sír	Erdélyi-medence	?	*infans* II., kb. 7–9 éves	5c2
Kolozsvár-Szántó utca 20. sír	Erdélyi-medence	fiú?	*infans* II., kb. 10–12 éves	1a, 5c2
Kolozsvár-Szántó utca 24. sír	Erdélyi-medence	nő	*adultus,* kb. 18–20 éves	5a
Maroskarna „B” temető 1. sír	Erdélyi-medence	nő	*adultus,* kb. 25 éves	3g
Óbesenyő-Drag. halma 1. sír	Bánság	férfi	*adultus*	1c
Pusztavizezsdia-III-2. dűlő	Bánság	nő	*adultus,* kb. 18–20 éves	5a
Temesvár-Csóka erdő 13. sír	Bánság	nő	*maturus,* kb. 40 éves	5d1, 5f
Temesvár-Csóka erdő 19. sír	Bánság	férfi	*maturus*	3d, 4a2

Lelőhely–sír	Régió	Nem	Kor	Típus
Vajdahunyad-Kincseshegy 11. sír	Erdélyi-medence	férfi	*adultus*	ismeretlen
Vajdahunyad-Kincseshegy 44. sír	Erdélyi-medence	kislány	*infans* II., kb. 9–10 éves	1a
Vejte 4. sír	Bánság	nő	*adultus*	2a

217. kép. Gyűrűtípusok és változataik, illetve a „gyűrűs” sírok antropológiai adatai

Az előzőnél jóval nagyobb csoportot képviselnek azok a temetkezések, amelyeket a mellékletanyag alapján soroltuk a női vagy férfi kategóriába. A 80 sír közül, amelyekről nincsenek embertani adatok, 35 temetkezést a mellékleteik alapján csak az úgynevezett „semleges” kategóriába sorolhattunk.[1127] A régészeti leletanyag alapján 22 temetkezést nőként határoztunk meg,[1128] 9 esetben pedig férfit sejtünk.[1129] Ezeken kívül 11 esetben gyermekcsontvázakat regisztráltak,[1130] illetve három kislányt.[1131] A gyűrűviselés szokása tehát eléggé általánosan elterjedt lehetett.

V.2.10.4. A gyűrűk nyersanyaga

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temető- és szórványleleteiben regisztrált 192 gyűrű esetében – két eset kivételével – ismerjük a tárgy anyagát. A 10–11. századi temetkezésekből ismert gyűrűk anyaga ezüst, bronz (ebben az esetben ez a réz különféle ötvözeteinek általános elnevezését takarja) és üveg.

A gyűrűk nyersanyagainak összefüggéseit bemutató alábbi táblázatból egyértelműen kiderül, hogy a 10–11. századi gyűrűk előállítási anyaga leginkább bronzötvözet volt (148 eset – 77,08%), de jelentősebb mennyiségben kerültek elő ezüstből (egy ízben aranyozott ezüstből) vagy gyengébb minőségű rosszezüstből készült példányok is (41 eset). Az ezüstgyűrűk a gyűrűk 21,35%-át, tehát durván az egyötödét tették ki. Ezek közül a legtöbb (14 db) sodrott huzalgyűrű (1c. típus). A gyűrűtípusok jelentős része esetében (2a., 2b., 3b–g., 3k., 4a4., 4b., 4f., 5c1–c3., 5e., 5f. típus) ugyanakkor nem ismerünk ezüstből készült változatot. Egyes típusváltozatok azonban (1b., 3a1., 3a2., 3j., 4d., 5b. típus) csak ezüstből készültek. Persze vannak olyan típusok, amelyeket mindkét anyagból elkészítették. Érdekes adat, hogy az 1c. típusváltozat esetében például több készült ezüstből, mint bronzból.

V.2.10.5. A gyűrűk síron belüli helyzete

Ahogyan említettük, a 192 dokumentált gyűrűből összesen 136 példány került elő 105 sírból. Gyakori eset, amikor egy sír mellékleteihez csupán egyetlen gyűrű tartozott (78 sír), azonban több olyan eset is ismert, amikor egy sírból több gyűrű, esetenként pedig több gyűrűváltozat is előkerült. A legtöbb ilyen esetben két gyűrűről, vagyis egy párról van szó (23 alkalommal), de vannak sírok, amelyekből három gyűrű is előkerült (4 esetben).

A 23 esetben, amikor két gyűrű került elő, jellemző leletösszefüggéseket dokumentálhattunk. Néhány esetben (összesen hét alkalommal) ugyanaz a típusváltozat került elő a temetkezésekből (1a–1a. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 89. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 46. sír, Várfalva-Jósika Gábor kertje 23. sír; 3g–3g. típus: Várfalva-Jósika Gábor kertje 13. sír; 4a1–4a1. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 21. sír; 5a–5a. típus: Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír; 5c2–5c2. típus: Kolozsvár-Szántó utca 19. sír). Nyolc esetben ugyanazon típus különböző változatai keverednek (1a–1c. típus: Gyulavarsánd-Laposhalom 56. sír; 2a–2b. típus: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 94. sír; 3b–3c. típus: Szászváros-Pemilor domb X2: 9. sír; 4a2–4f. típus: Szászváros-Pemilor domb X2: 8. sír; 4a3–4e. típus: Nagyvárad-Szálka terasz I. sír; 4c–4d: Vajdahunyad-Kincseshegy 39. sír; 4c–4e: Nagyvárad-Szálka terasz V. sír; 5d1–5f. típus: Temesvár-Csóka erdő 13. sír). Nyolc alkalommal a gyűrűk vonatkozásában nagyon széles tipológiai skála figyelhető meg. Az 1a. típus egy-egy ízben együtt kerül elő a 2b., 3i. és 5a. típusváltozattal (Vajdahunyad-Kincseshegy 45. sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 16. és 63. sír), illetve egy alkalommal pedig az 5c2. típusváltozattal (Kolozsvár-Szántó utca 20. sír). Egy alkalommal a 4a3. és 3d. típusváltozat került együtt elő (Temesvár-Csóka erdő 19. sír), egy-egy alka-

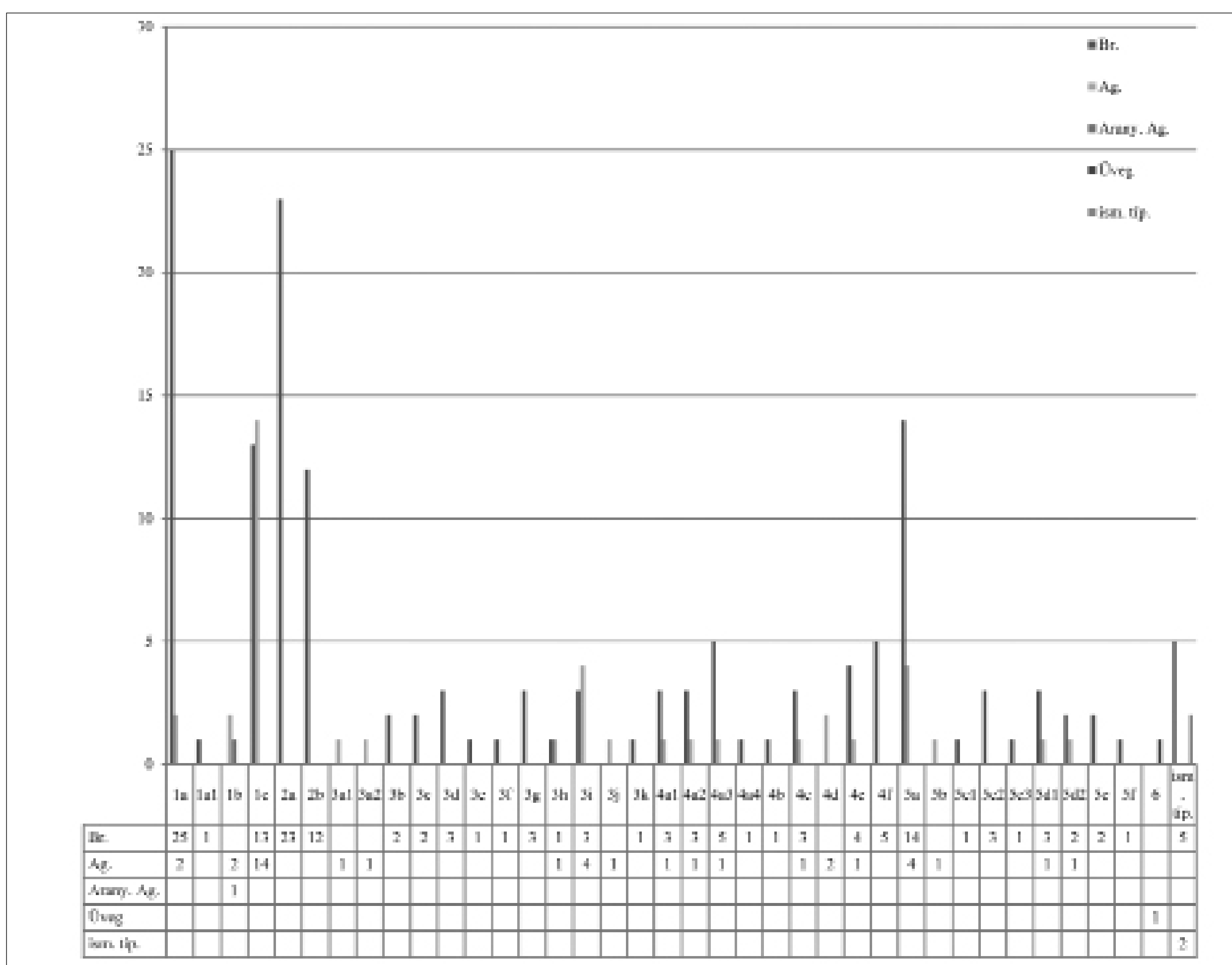
[1127] Gyulafehérvár-Brânduşei utca 33., 96., 99., 102., 124., 127., 132., 163. és 175. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása 2. sír, Gyulafehérvár-Poklisa 5. sír, Gyulavarsánd 2., 46., 54. és 56. sír, Gyulavarsánd (Domonkos ásatása) 2. sír, Gyulavarsánd (Popescu ásatása) 2. sír, Köröstarján 13. és 22. sír, Maroskarna „B” 12. sír, Nagyvárad-Szálka terasz I., VI., XII., XVII. és XXI. sír, Szászváros 3. sír, Vajdahunyad II., 5., 22., 28., 31. és 45. sír, Várfalva 13., 19. és 23. sír.

[1128] Déva-Micro 15: 5. sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 22., 159. és 170. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása 17. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 7–8. sír, Nagylak II. sír, Nagyvárad-Szálka terasz II., V., XXII. és XXVII. sír, Pusztavizesdia-III-2. dűlő, Szászváros 8–9. és 11. sír, Temesvár-Csóka erdő J és M sír, Várfalva 16., 33., 41. és 55. sír.

[1129] Arad-Csálya X sír, Bihar-Somlyóhegy 6. sír, Gyulavarsánd 52. sír, Köröstarján 28. sír, Sajtény 1. sír, Szászváros 2. és 5. sír, Temesvár-Csóka erdő E sír, Vajdahunyad 13. sír.

[1130] Gyulafehérvár-Brânduşei utca 120–121. sír, Gyulafehérvár-Poklisa 2. sír, Óbesenyő-Dragomir halma II. sír, Vajdahunyad 34., 39., 41., 43 és 54. sír, Várfalva 28. sír, Zilah 3. sír.

[1131] Vajdahunyad 32. sír, Várfalva 18. és 42. sír.

	1a	1a1	1b	1c	2a	2b	3a1	3a2	3b	3c	3d	3e	3f	3g	3h	3i	3j	3k	4a1	4a2	4a3	4a4	4b	4c	4d	4e	4f	5a	5b	5c1	5c2	5c3	5d1	5d2	5e	5f	6	ism. típ.
Br.	25	1		13	23	12			2	2	3	1	1	3	1	3		1	3	3	5	1	1	3		4	5	14		1	3	1	3	2	2	1		5
Ag.	2		2	14			1	1							1	4	1		1	1	1			1	2	1		4	1				1	1				
Arany. Ag.			1																																			
Üveg																																					1	
Ism. típ.																																						2

218. kép. A gyűrűk tipológiai megoszlása nyersanyaguk alapján

lommal pedig a 3e–4c. típus (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 22. sír), illetve a 2b. és 4e. változatok (Vajdahunyad-Kincseshegy 43. sír). Egy esetben nem ismertek a gyűrűk típusai (Vajdahunyad-Kincseshegy 11. sír).

Összesen négy sírból dokumentált három gyűrű, szűk variációs skálával. A három sírban vagy teljesen ugyanazon típusváltozat példányai (2b. típus: Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír) vagy egymáshoz közelálló típusváltozatok darabjai kerültek elő (2a–2a–2b. típus: Temesvár-Csóka erdő M sír; 1a–1a–2a. típus: Várfalva-Jósika Gábor kertje 41. sír; 5a–5a–3f. típus: Temesvár-Csóka erdő E sír).

V.2.10.6. A gyűrűk viseletének szokása

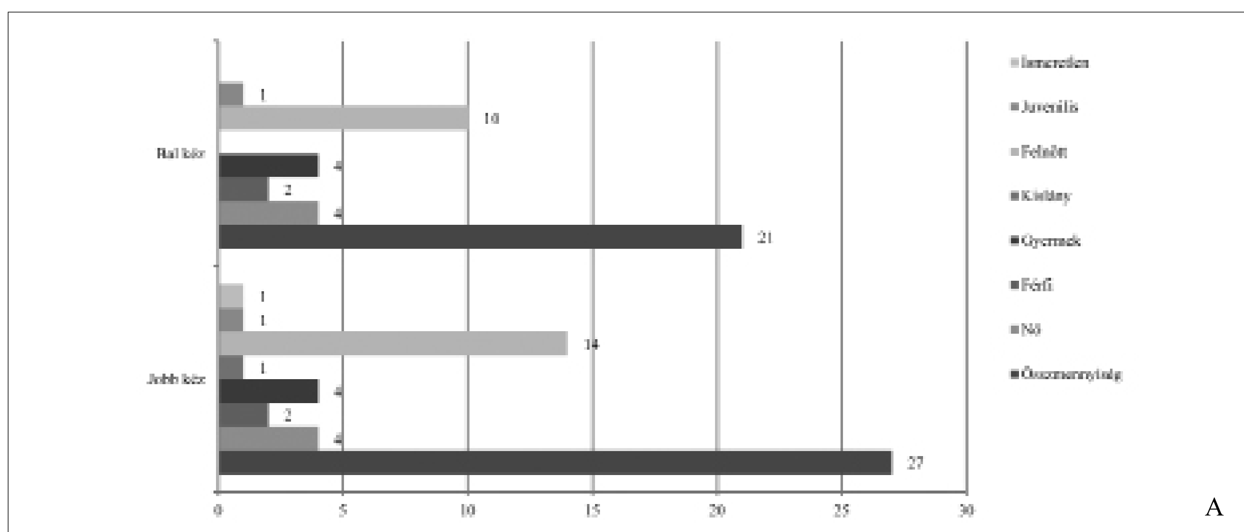
A feltárt és pontosabban dokumentált sírokban a gyűrűk viseletének nagyon sokrétű szokását rögzíthetjük. 53 olyan esetben vannak pontos adataink a gyűrűk sírbeli helyzetéről, amikor egyetlen ilyen ékszer került a sírba. 27 alkalommal a jobb kéz ujjairól (L. 42, 53, 56, 106, 129, 134, 151, 152, 153, 156,), 21 esetben a bal kéz ujjperceiről (L. 2, 42, 53, 71, 87, 121, 143, 151, 152), három esetben a csigolyákról, illetve a mellkasról kerültek elő (ezeket valószínűleg zsinóron viselték a nyakban) (L. 134, 151), egy-egy ízben pedig a koponya mellől (L. 28), illetve a térdek között regisztrálták a gyűrűt (L. 151). Két esetet leszámítva (L. 2, 53), a biztosan férfinak tartható csontvázak esetében egyetlen ízben sem regisztráltak a bal kéz ujjpercein gyűrűt. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy antropológiai adatok hiányában az esetek jelentős részében nem lehet eldönteni, hogy valójában női avagy férfisírral van-e dolgunk (14, illetve 10 gyűrűs felnőtt sír csontvázának neme nem ismert).

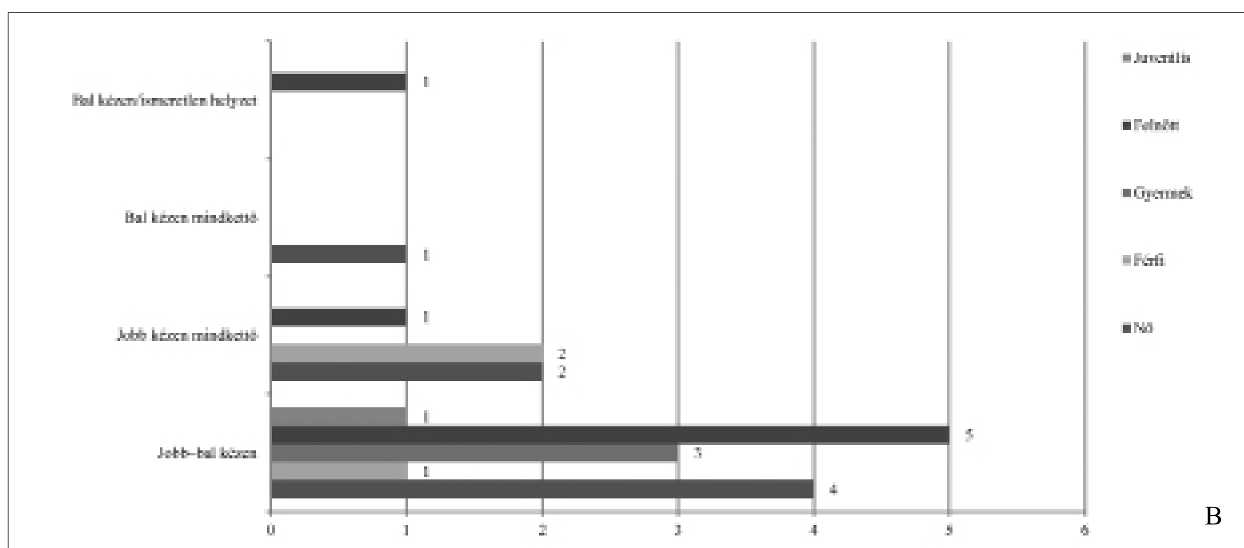
Egynél több gyűrű 23 alkalommal (két gyűrű), illetve 4 ízben (három gyűrű) ismert a sírokból, azonban csak 21 esetben vannak biztos adataink ezek helyzetéről. Két gyűrű a legtöbb esetben a jobb és a bal kéz ujjairól került elő. Embertani adatok hiányában csupán a „felnőttek” csoportjához sorolhatunk hat temetkezést, négy esetben ugyanakkor gyermekcsontváz ujjpercein találták meg a két gyűrűt. Összesen négy esetet köthetünk minden kétséget kizáróan női és három esetet férfisírhoz (Vajdahunyad-Kincseshegy 11. sírjába egy *adultus* 30–35 éves férfit temettek, a kolozsvári Zápolya utcai

7. sírban az egyik gyűrű a jobb kéz negyedik ujjáról, a másik pedig a bal kéz második ujjáról került elő).

Nagyon érdekes, hogy négy esetben kizárólag a jobb kéz ujjperceiről ismerünk két gyűrűt. Míg két esetben férfi vagy valószínűleg férfi (Vajdahunyad-Kincseshegy 11. sír, Gyulafehérvár-Brândușei utca 16. sír), addig két esetben valószínűleg női sírról van szó (Gyulafehérvár-Brândușei utca 22. A sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 9. sír). Egy esetben a sírban nyugvó neme nem ismert (Gyulavarsánd-Laposhalom 56. sír). A Temesvár-Csóka erdei temető 13. sírjában egy kb. 40 éves éves nő csontváza esetében a két gyűrű minden valószínűség szerint a bal kéz ujjairól került elő.

Némiképp kilóg a sorból az a három eset, amikor három gyűrű is előkerült egy sírból: a várfalvai 41. sírban két 1a. típusú gyűrű a jobb kéz ujjcsontjairól, egy 2a. típusú pedig a bal kéz ujjcsontjairól került elő.

219. kép. A gyűrűk síron belüli helyzete és a csontvázak neme közötti összefüggés (egy (A), illetve két (B) gyűrűs mellékletű sírok)

Speciális esetekkel is találkoztunk a dévai 5. női (?), a szászvárosi 2. és 3. felnőtt és a vajdahunyadi 41. gyermeksírban. Déván a koponya mellől került elő az ékszer, Szászvároson a csigolyákról, illetve a mellcsontról került elő a gyűrű, míg a csontváz kezei a test mellett voltak kinyújtva. A vajdahunyadi temetkezésben a gyermekcsontváz jobb kezét a medencecsontra helyezték, a balt pedig kinyújtották. A gyűrűt azonban nem az ujjain találták, hanem a mellcsonton, ami alapján feltételezhető, hogy egy sajátos szokással állhatunk szemben, talán valamelyik hozzátartozója tette a sírba saját ékszerét, de még valószínűbb, hogy az elhunyt a nyakában egy zsi-

nóron viselhette a gyűrűt. A nagyváradi Szálka terasz XXII. sírjában feltárt sodrott nyakperecre egy vaskos gyűrűt erősítettek.

V.2.10.7. A gyűrűtípusok földrajzi elterjedéséről [215–216. kép]

A gyűrűk 5 típusának 36 változata szinte mindhárom régióból ismert, azzal a megkötéssel, hogy az Erdélyi-medencében a Maros medencéjétől K-re nem került elő egyetlen gyűrű sem. Az is kétségtelen egyúttal, hogy az egyes típusváltozatok elterjedése és koncentrációja között regionális különbségek is kimutathatók.

1. A 3h. típusváltozat (négygömbös üveg- vagy kőbetétes fejesgyűrű) csak a tipikus lovas–fegyveres temetkezésekből ismert a Körösök és a Maros közötti területről (Arad-Csálya, Bihar-Somlyóhegy).
2. Ezzel ellentétben a spirális sodrásos szalagos fejesgyűrű (3i. típus) csak az Erdélyi-medencéből ismert.
3. A 10–11. századi tömegtermékként értékelhető gyűrűtípusok az egész gyűjtőterületünkről kimutathatóak (1a., 1c., 2a–b., 2d., 2e. típus).
4. Egyes típusváltozatok sokkal kisebb mennyiségben kerültek elő nemcsak a gyűjtőterületünkről, de a Kárpát-medencéből is. Ilyenek a 3a1., 3a2. illetve a 3j. típusok is. Jellegzetes és jó párhuzamaikat az egész Kárpát-medencében csak néhány lelőhelyről ismerjük. Nem tévedhetünk sokat, ha ezeket a példányokat importtárgyaknak tekintjük.

V.2.10.8. A gyűrűtípusok leletösszefüggései és keltezésük

A 105 sírból előkerült 136 gyűrű (amelyhez hozzászámíthatjuk a Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sírjából származó nyakperecre húzott példányt is) leletösszefüggése más tárgytípusokkal ugyancsak izgalmas kérdés. Ellentétben a karperecekkel, amelyekkel 93 tárgykategória típusa-altípusa-változata került elő, a gyűrűkkel együtt előkerülő tárgytípusok száma csupán 62.

Az 1a. típusú egyszerű huzalgyűrű a legnagyobb mennyiségben előkerült gyűrűtípus. A női és férfisírokban feltűnő típusváltozat mennyisége és földrajzi elterjedtsége alapján gyanítható, hogy nem egy szűk körben elérhető importdarabbal van dolgunk, hanem a tömegékszerek egyik jellegzetes és reprezentatív tárgyával. Használatának kezdeteit az Erdélyi-medencében gyakorlatilag lehetetlen megállapítani, nagyrészt azonban hiányzik a klasszikus század első kétharmadára datált lovas–fegyveres temetkezésekből. Az egyetlen fegyvert tartalmazó sír, amelyből ez a típusváltozat ismert, a kolozsvári Szántó utcai 20. sír, amelyben egy 10–12 éves gyermek feküdt.

A típus a Partiumban már a század második felében használt S végű hajkarikával együtt került elő. A 11. század elején kerülhetett sírba a temesvári Csóka-erdei L sírból előkerült huzalgyűrű, ugyanis a temető e részében a 11. századi anyagi kultúrára jellemző rombusz átmetszetű karperecek, illetve 1a. típusú hajkarika ismert.

Az 1a. típusváltozatú gyűrű időrendi helyzetét talán legjobban a gyulafehérvári Brânduşei utcai temető leletanyagán tanulmányozhatjuk. A gyűrűk elterjedését vizsgáló temetőtérképünkről egyértelműen kiderül, hogy már a 10. század közepére–második felére datálható temetőrészből is ismert, ugyanakkor megjelenik a magyar királyok érmeivel jelzett sírokban is. A 11. századi használatát egyértelműen bizonyítják a vajdahunyadi temető sírjaiban regisztrált gyűrűleletek is. Az István, I. András és Salamon érmékkel keltezett temetőből két nyitott huzalgyűrűt is ismerünk. A 10. század első felére keltezhető temetkezésekből tehát nem ismert ez a huzalgyűrű típus, feltűnése inkább a század közepétől–második felétől adatolható. Az 1a1. változatról azonban nincsenek pontosabb információink.

Az 1b. típusú fonott nyitott gyűrűk (összesen három példány ismert ezekből) csak a 11. században jelennek meg (Gyulavarsánd-Laposhalom, Zimándújfalu). Egyik példányuk egész bizonyosan csak a 11. század közepe utánra keltezhető (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír).

Az 1c. típus – hasonlóan a fonott gyűrűkhöz – egy új korszak anyagi kultúrájának jellegzetes terméke. A szintén tömegáruként értékelhető gyűrűtípus azonban jóval nagyobb mennyiségben van jelen mindhárom régióban, mint az előbbi típusváltozat. A Gyulafehérvár-Brânduşei utcai temetőben csak a 11. század elejétől keltezhető sírokból ismert (102., 121. és 170. sír), de ismert a típus az I. (Szent) István és I. András pénzeivel keltezett Gyulafehérvár-Poklisa temetőből is. Még későbbi a várfalvai 55. sír huzalgyűrűje, amely sírból a pogány időket idéző kés, valamint két S végű hajkarika mellett I. (Szent) László érme került elő, amely így jól keltezi a temetkezést a 11. század utolsó harmadára. Elmondható tehát, hogy az Erdélyi-medencében csavart-sodrott gyűrűkkel a 11. század első évtizedeitől kezdődően számolhatunk, adataink pedig a 11. század végéig vannak az elemzett temetőkből. A típus 11. század előtti használatára ugyanakkor egyelőre nincsenek adataink.

A Partiumban a korszakunkhoz tartozó leletanyagból két esetben ismert hasonló gyűrű-típusváltozat, talán mindkét esetben a 11. századba sorolható (L. 53, 157).

Némiképp pontosabb adataink vannak a Bánságból. A Hodony-Pocioroane nevű lelőhely 5. gyermeksírjában dokumentált gyűrű két 1a. típusú hajkarika társaságában került elő, egy olyan lelőkörnyezetben, amely I. István két érméje alapján egyértelműen a 11. század első harmadára–felére datálható. Korábbinak, a 10–11. század fordulójára

keltezhetőnek tűnik a 15. sír, amely a temető Ny-i szélén került elő, a lovas és nyílcsúcsos 17. sír mellett.

A 2a. és 2b. típusú gyűrűt az Erdélyi-medencében a 11. század elejétől tudjuk keltezni (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 94., 99., 111., 170., Vajdahunyad 41., 43. és 45. sír, Várfalva 18., 19. és 41. sír), használatát pedig az egész 11. században valószínűsíthetjük. A 10–11. század fordulójára keltezhetjük a vejtei 4. sír 2a. típusú és a temesvári Csóka erdő sírjainak 2a. és 2b. típusú gyűrűit is.

A 3. típushoz sorolt gyűrűk formai változataikkal tűnnek ki. A Gyulafehérvár-Császár forrása 17. sírból előkerült mellékletek alapján (szőlőfürtcsüngős fülbevaló, sodrott nyakperec) a 3a1. típusú, nagyon szépen megmunkált granulációs díszítésű – feltehetően bizánci importnak tartható – ezüstgyűrűt a 10. század második felére keltezhetjük. Meglátásunk szerint, erre nagyon hasonlító helyi másolat lehet a pszeudo-granulált díszítésű 3k. típusú gyűrű a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 175. sírjából, amelyet ugyancsak a 10. századra korhatározhatunk. A hodonyi 2. sír 3a2. típusú gyűrűje együtt került elő I. (Szent) István H1. típusú érmével, amely a 11. század első harmadára–első felére keltezi a leletet.

A partiumi 3b. típusváltozatú magyarpécskai gyűrű a leletanyag alapján a 10–11. században használt temetőrészből származhatott. A szászvárosi temető 9. sírjának ellipszis alakú, közepén csonkagúla alakban kiemelkedő gyűrűi a leletkörnyezet alapján a 10. század végén–11. század elején kerülhettek sírba.[1132]

A 3d. típus keltezését széles időintervallumban határozhatjuk meg: a hodonyi temető 8. sírját a 11. század első évtizedeire keltezhetjük, a temesvári temetőrész 19. sírja pedig olyan környezetben került elő (ovális átmetszetű karikagyűrű, 1a. és 2a. típusú hajkarika, valamint gyöngy társaságában), amelyet a 10. század végére–a 11. század elejére keltezhetünk, akárcsak az E sír 3f. típusú gyűrűjét.

A temetőtérkép alapján a 10. század második felére keltezhető a 3e. típusú pszeudo-granulációs díszű zárt fejesgyűrű a gyulafehérvári Brânduşei utcai temetőből. A 22. sírból előkerült gyűrűt is a század vége felé korhatározhatjuk. Egy eléggé hasonló technikai megoldású gyűrű a hajdúszoboszlói 51. sírból került elő S végű hajkarikák társaságában.[1133]

Míg az ugyanott előkerült fülbevalók, huzal- és sodrott karperecek alapján a maroskarnai pszeudo-betétes fejesgyűrű (3g. típus) a 10. század utolsó harmadára keltezhető,[1134] addig a várfalvai példányok a 11. századra.

A honfoglalás kori leletanyag fegyveres–lovas férfisírjainak jellegzetes gyűrűleleteinek számítanak a hólyagos üveg- vagy kőbetétes fejesgyűrűk (3h. típus), amelyek gyűjtőterületünkről Arad-Csálya X és Bihar-Somlyóhegy 6. sírjából ismertek. Az Arad-csályai sír leletét a 10. század második harmadára keltezhetjük. A bihari 3h. típusú ezüstgyűrű hasonlóképpen a 6. lovas–fegyveres sírból került elő, minden valószínűség szerint az 5. sír mellett, amelyben vékony sodrott karperec került elő, és amely a század második harmadától/harmadára datálható. Megemlítendő, hogy ez a gyűrűtípus ismeretlen az erdélyi és a bánsági fegyveres sírokból, ellenben a klasszikus lovas–fegyveres, gazdag melléklettel rendelkező honfoglaló magyar sírokra általában jellemző. A legutóbbi – a Kárpát-medence egészére kiterjedő – tanulmány szerint a század közepén még viselték ezt a gyűrűtípust.[1135] Az aradi leletnek egyértelmű párhuzamai nincsenek, tipológiailag azonban eléggé közel állnak hozzá a karosi II. temető 11. és 52. sírjának gyűrűpéldányai. E gyűrűtípus nemzetközi kapcsolatai is a 8–9. századra utalnak (uráli leletekben, Volga menti temetkezésekben, Don–Donyec, É-Pontus vidéke, Kaukázus É-i része).[1136]

A 10. század második feléből, illetve a század végéről csak az Erdélyi-medencéből ismert spirális sodrásos szalagos fejesgyűrű (3i. típus – Gyulafehérvár-Brânduşei utca 16. és 33. sír, Maroskarna 12. sír és Szászváros 2. sír). E gyűrű-típusváltozat néhány Kárpát-medencei párhuzama ugyancsak a 10. század második felére keltezhető.[1137] Ezt erősíti meg nemzetközi datálásuk is: a spiljovkai kincsleletben a típus együtt került elő a honfoglalás korra jellemző övveretekkel, négy ezüst karpereccel, I. Rómanosz Lakapénosz (948–959) és VII. Kónsztantinosz solidusával, és egy 966/967-ben vert dirhemmel.[1138] Szintén a század közepére datálhatók a gottlandi kincsleletben előkerült gyűrűk aranyból készített változatai is.[1139] Ezt a gyűrűtípust tehát eléggé pontosan és biztosan keltezhetjük a 10. század második felére – a század vége felé.

[1132] A jól datált Felső-Tisza-vidéki temetőkből ismeretlenek a fejesgyűrűk, kivéve a bezdédi temető egyik sírját, amelyet a század közepére keltezhetünk. Hasonlóan ismeretlenek e tárgyak a század első harmadától keltezhető bihari Somlyóhegy temetőjében is.

[1133] M. Nepper 2002, 32. tábla 3.

[1134] E tárgy pontos párhuzamát a 11. századi Pécs-Somogy 1. sírjából ismerjük, habár hasonló példány ismert a havasalföldi sultanai temető 83. sírjából is, amelyet a 8–9. századra kelteztek. A maroskarnai példányt sem lehet a 10. század elejére keltezni, sokkal inkább a század közepére–második felére, a temető többi leletanyagával egyetemben (Dombay 1961, 77; Mitrea 1988, *Fig.* 10. (83. sír: 2)).

[1135] Horváth 2004, 131.

[1136] Ivanov 1998, 113–114; Gening–Halikov 1964; Khalikova–Kazakov 1977, 21–222; Kazakov 1985, 181; Pletnëva 1967, 141; Pletnëva 1981, 74–75, 150; Pletnëva 1989, 115.

[1137] Ezt a keltezést erősítik meg a Kárpát-medencei párhuzamok is: Szered-II. temető, Komáromszentpéter, Valkóvár/Vukovar 151. és 316. sír (Demo 1996, Sl. 36; Demo 2009, 280, *Fig.* 43.3.4a–3ab; Točik 1968, 41–51; Mesterházy 1993, 458;).

[1138] Korzuhina 1954, 86, *Risz.* IX.

[1139] Sternberger 1947, 99.

A zilahi 3. sír 3j. típushoz sorolt, ezüstből öntött, fejes pántgyűrűje leletkörnyezete alapján egyértelműen a 10. század végére keltezhető. A gyűrű pontos párhuzama a Szilágyságtól nem túl távoli, 11. században induló és használt Szabolcs-Petőfi utcai temetőből ismert.[1140]

A 10–11. században használt típusok egyik változata a 4a1–4a4. típusú gyűrű. Példányait a 10. század második felétől a 11. század közepéig datálhatjuk. A gyűrűk első időrendi csoportját a partiumi Köröstarján-Csordásdomb 28. sír 4a1. típusú gyűrűje, illetve a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 21. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 8. sír, Temesvár-Csóka erdő 19. sír 4a2. típusú gyűrűi képezik, amelyeket a 10. század végére–11. század elejére keltezhetünk. A temetőben elfoglalt helyzete alapján a 11. század második feléhez sorolható a vajdahunyadi temető 5., illetve a várfalvai 11. sír gyűrűlelete (4a1., illetve 4a2. típus).

A 10. század végi–11. század elejei temetőrészben kerültek elő a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 124. és 127. sírok 4a3. típusú gyűrűleletei. A 124. sírban még egyértelműen pogány szokásokat dokumentálhattunk (késmelléklet, sima hajkarikák), a temető északibb részéhez tartozó 127. sírból viszont két 1a. típusú hajkarika került elő.

A 11. század közepére keltezhető a várfalvai 33. sír majdnem lapos, az ujjcsontra merőleges, zárt, öntött karikagyűrűje (4b. típus).

A 4c. típusváltozatú gyűrű keltezését nehezen lehet behatárolni. A 10. század végéhez sorolható gyulafehérvári temetőrész 22. sírjából ismerjük, amely a temetkezési szokások alapján egyértelműen még a pogány szokásokhoz köthető temetőrészből ismert. A 11. század elejére keltezhető a Nagyvárad-Szálka terasz I. sírjának példánya, illetve a vajdahunyadi 39. sír gyűrűje is (ez utóbbiból ismert egyébként egy 4d. típusú gyűrű is).

Az első keresztény évszázad első évtizedeire keltezhető az erdélyi jellegzetességnek tekinthető 4e. rovátkolt karikagyűrű (Vajdahunyad-Kincseshegy 43. sír, Várfalva-Jósika Gábor kertje 42. sír).

Ezzel ellentétben alig ismerünk lépcsős fejű karikagyűrűt (4f. típus) az erdélyi leletekből, az egyetlen lelet a szászvárosi temetőből került elő. Ennek leletkörnyezete a századfordulóra keltezhető, akárcsak a bánsági óbesenyői Dragomir-halma II. sír leletanyaga. A magyarpécskai és a fönlaki feldúlt temetők szórványanyaga a 10–11. századi keltezést valószínűsítik. Következésképpen ez a változat a 10. század utolsó évtizedeiben jelenik meg, és valószínűleg a következő század első harmadában–első felében végig divatban maradt.

A nyitott, egymásra hajló végű, egyszerű, díszítetlen pántgyűrű (5a. típus) nagyon hosszú ideig divatban maradt. Az Erdélyi-medencében a kolozsvári Zápolya utca 7. sír egyértelműen a 10. század első felére–kétharmadára keltezhető. Későbbi korszakhoz sorolható ugyanakkor a Szászváros-Pemilor domb X2: 3. sírjából előkerült pántgyűrű. Gyulafehérvár-Brânduşei utca 120. sírjának gyűrűje a sír egyetlen melléklete volt, de ahogyan fentebb is említettük, olyan környezetben került elő, amelyet csak a 11. század elejére keltezhetünk.

A rendelkezésünkre álló partiumi leletanyagban később jelenik meg ez a típusváltozat. Egyetlen leletként a gyulavarsándi Laposhalom Domonkos által feltárt 2. sírját említhetjük, amelyet korábbra, mint a 11. század első fele nem tudunk datálni, a Krammer-féle ásatásból előkerült szórványok pedig pontosan nem keltezhetőek.

A Bánság területéről, a Pusztavizezsdia-III-2. halom dűlő 18–20 éves női sírjából ismerünk hasonló 5a. típusú gyűrűt. A három huzalkarperec és egy vékony szálból sodrott nyakperec alapján a sírt 10. század második felére korhatározhatjuk. A Temesvár-Csóka erdő E sír példányait a század utolsó évtizedeire–a századfordulóra datálhatjuk.

Úgy tűnik ebben a pillanatban, hogy a sima, díszítetlen, nyitott pántgyűrű legkésőbb a 11. század első évtizedeiben kiszorult a viseletből.

Az 5b. típusú gyűrűleletet, amely D-i importnak tűnik, a 10. század első felére, sőt akár az első harmadára is keltezhetjük. A kolozsvári 8. sír (egy lovastemetkezés) mellékleteként előkerült, bronzból készült felületéből reliefmintaként kiugró, filigrán díszű szórványgyűrűt a sír mellékleteinek egyedisége alapján (a szíjvégeknek, illetve a lószerszámdísznek nem találtunk Kárpát-medencei párhuzamot) a 10. század első felére keltezhetjük.

A nagylaki tizenöt síros temetőrész II. temetkezéséből félhold alakú csüngőkkel, huzalkarpereccel, 1a. típusú hajkarikákkal, gyöngyökkel került elő egy egyszerű, nyitott, körponcokkal cikcakk alakban díszített pántgyűrű (5c1. típus). A sír környezetében levő temetkezések mellékletei alapján a tárgyat a 10. század második harmadától/közepétől a 10. század végéig – a 11. század elejéig datálhatjuk. A leletanyaga alapján (7 db övveret, kés, pántkarperec) a sajtényi sír gyűrűje sem keltezhető sokkal későbbre a század második harmadának végénél. Kérdéses viszont a kolozsvári Szántó utcai 19. sír 5c2. típusú gyűrűinek pontosabb keltezése. Jelenlegi ismereteink alapján elmondható tehát, hogy az 5c1–3. gyűrűket a század közepétől a század végéig használhatták.

Az 5d1. típusváltozatú bronzgyűrűből három lelet áll a rendelkezésünkre, amelyeket a 10. század második felére – a század végére keltezhetünk (Borberek-szórvány, Nagyvárad-Szálka terasz XXIV., Temesvár-Csóka erdő 13. sír).[1141] A század utolsó évtizedeire történő keltezést erősítik a Kárpát-medence hasonló típusú gyűrűi, illetve a Dobrudzsában 971 után épített

[1140] Kovács 1994, *Abb.* 18.
[1141] Harhoiu et al. 2009, 245–249.

várak leletanyaga, és e várak temetőinek sírjai.[1142] A Brânduşei utcában (163. sír) azonban már a 11. században a temetkezés melléklete lett e gyűrűtípus.

A térségünkben szintén a század végére keltezhetjük a virágot ábrázoló 5d2. típusú gyűrűt (Déva-Micro 15 5. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása 2. sír).

Az előbb elemzett gyűrűtípusok kronológiai görbéje arra utal, hogy a gyűrű viselete és/vagy jelenléte a temetkezésekben a 10. század végén terjedhetett el tömegesen. Ezt a tényt fenti elemzésünk elég pontosan alátámasztja.

V.2.11. Gombok [220–222. kép; 313. tábla]

A Kárpát-medencei 10. századi leletanyag nem reprezentatív, ugyanakkor jelentős számban előkerült tárgytípusa a gomb. Tényként rögzíthetjük, hogy egy díszített példányt leszámítva a korábbi korszak leletei közül teljesen hiányoznak a 10. századi temetkezésekben szép számban feltűnő különböző gombtípusok.

A gombok különböző típusai közül az egyszerű tömör fülesgombok (1a1. típus) és a tömör félgombok (1b1. típus) jelennek meg a sírokban a legnagyobb számban. Az első típus esetében a fej merőlegesen esik a fülre, míg a második esetében a fül együtt készül a függőleges síkba eső fejjel. Egy másik típus, amely gyakorlatilag a modern gombok előfutáraként értékelhető, a kerek lemezgomb, amely két vízszintes félgömbből préseléssel készült. A félgömböket összeforrasztották, a fület pedig külön szerelték fel rájuk, ellentétben a másik két típussal. Ezeknek egyaránt vannak díszített és díszítetlen példányai.

V.2.11.1. A gombok típusai

1a1. típus: egyszerű, tömör, öntött fülesgomb. 45 példánya ismert, amelyek közül 20 példány a Bánságból került elő, összesen 5 lelőhely 5 sírjából és további 3 szórványként (L. 40, 56, 105, 111, 143). Az Erdélyi-medencéből 6 lelőhely 8 sírjából került elő összesen 12 gomb (L. 42, 72, 88, 134, 151, 152). A Partium 5 lelőhelyéről 13 példány ismert 9 sírból (L. 9, 53, 75, 100, 131).

1a2. típus: gomba alakú fejjel és kerek fülecskével ellátott öntött gomb. A fején kereszt alakú díszítés. Egyetlen példányát a Bánság egyik lelőhelyének sírjából ismerjük (L. 143).

1a3. típus: egyszerű, tömör, öntött, díszített fülesgomb. 3 lelőhely 3 sírjából került elő (mindegyik régióból egy-egy) (L. 53, 119, 152).

1a4. típus: kanelúrázott, tömör, öntött fülesgomb. Egy-egy példánya ismert 2 sírból a Bánságból (L. 17, 111).

1a5. típus: egyszerű, tömör, öntött, kocka fejű gomb. Egy példánya ismert egy sírból a Bánságból (L. 143).

1a6. típus: öntött díszgomb. 3 példánya ismert egy gyulafehérvári sírból (L. 42).

1a7. típus: egyszerű, tömör, öntött, ovális fülesgomb, a fejecskéjén sugaras díszítésű vonalak. Egyetlen példányát a Bánság egyik lelőhelyének sírjából ismerjük (L. 143).

1b1. típus: egyszerű, füles, félüreges, körte alakú gomb. 20 példánya került elő az Erdélyi-medence 7 lelőhelyének 9 sírjából (L. 70–72, 87–88, 134, 152). A Partiumban 6 lelőhelyről került elő 23 példány 7 sírból, illetve szórványként (L. 9, 41, 65, 83, 100, 131). A Bánságban egyetlen lelőhelyről került elő 16 db félüreges gomb, amelyek párok is lehetnek, valamint két gomb egy másik lelőhely sírjából (L. 105, 143).

1b2. típus: egyszerű, füles, gömb alakú, a végén nyúlvánnyal ellátott gomb. Két példánya egyetlen lelőhely sírjából ismert (L. 42).

2a1. típus: díszítetlen kerek lemezgomb. 7 lelőhely 7 sírjából 8 példány került elő, illetve egy példányát szórványként dokumentálták. Ebből 5 példány a Bánságból (L. 16, 40, 105, 143), 2 az Erdélyi-medencéből (L. 44), illetve ugyancsak 2 példány a Partiumból ismert (L. 53, 100).

2a2. típus: speciális, vasból készült lemezgomb. Másodlagos felhasználásban az Erdélyi-medencéből ismert (L. 42).

2b1. típus: granulált félgömböcskékkel, illetve ezek alapjánál forrasztott karikákkal ellátott, díszített gomb. Egy lelőhely egyetlen sírjából ismert az Erdélyi-medencéből (L. 72).

2b2. típus: filigránnal díszített lemezgomb. 2 példánya a Bánságból ismert (L. 105).

Sajnos jelentős számban van tudomásunk ismeretlen típusú, besorolatlan gombleletről: mintegy 17 példány ismert az Erdélyi-medencéből (2 példány egy sírból) (L. 28), illetve 15 példány 6 sírból és szórványként a Partiumból (L. 3, 37, 53, 75, 131). Csupán további gombok létezéséről tudunk Gyulafehérvár-Császár forrása temetőjéből.[1143]

V.2.11.2. A gombtípusok statisztikai elemzése

A gombok két fő típusának 11 alváltozatához összesen 149 példányt sorolhatunk a területünkön: Bánság: 51 példány, Erdélyi-medence: 44 példány, Partium: 54 példány. A gombok zöme az 1a1. és 1b1. típusba tartozik (1a1. típus: 45 példány; 1b1. típus: 60 példány). A lemezgombok néhány példánya (összesen 8 db), illetve ezek nagyon jó minőségű díszített variánsai (3 példány) importra utalnak.

[1142] Gáll 2006b, 71–78; Harhoiu et al. 2009, 245–249.
[1143] C.c.a. 2002, 33.

A gombok száma a sírokban egyértelműen a ruházat jellegéről, illetve a gombok ruházaton betöltött funkciójáról árulkodik. A gombleleteinket a gombok száma alapján 5 csoportra lehet osztani:

1. Egyetlen gomb a sírban 15 lelőhely 29 sírjából ismert.[1144] Kérdéses, hogy az 1b. típusú gombok valójában párt alkottak-e avagy sem – a megfigyelések alapján azt lehet mondani, hogy törvényszerűségről nem lehet ebben az esetben sem beszélni, ezért nagyon fontos lenne a jövőben is a gombok helyzetének pontos megfigyelése. A legjobb példa erre a marosgombási temető 10. sírjának két gombja, amelyet párnak gondolnánk, azonban erre nincsenek bizonyítékaink. A Maroskarna „B" temető 4. és a Zápolya utca 7. sírjának félgombjai esetében a tárgyaknak nem volt párja. Várfalva 7. sírjában azonban a gomb megmaradt eredeti formájában, nem esett szét, tehát ott egyértelműen igazolni tudjuk, hogy a sírba egyetlen példány került. Azokban a sírokban, ahol csupán egyetlen gomb került elő, az egyes példányok helyzete nagyon különböző:

1. Bal halántéknál (Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír, Bukovapuszta-III. halom).
2. Jobb vállon (Kolozsvár-Zápolya utca 5. sír).
3. Nyak táján (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 159. sír, Várfalva 3. és 25. sír).
4. Bal kulcscsont mellett (Várfalva 7. sír).
5. Csontváz álla alatt (Vajdahunyad 44. sír).
6. Mellcsont felső részén (Maroskarna „B" 1. sír)
7. Mellcsont közepén (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 41. sír, Kismajtény 13. sír, Sikló 11. sír, Szászváros-Pemilor Domb X2: 4. sír, Temesvár-Csóka erdő 18. sír).
8. Mellcsont jobb felén (Sikló 7. sír).
9. Mellcsont bal felén (Gyulavarsánd-Laposhalom 49. sír).
10. Koponya helyén (Temesvár-Csóka erdő 13. sír).
11. Bal csuklócsont mellett (a két félgomb párban került elő a marosgombási 10. sírban, tehát nem kizárt, hogy a gomb a bal ruhaujjat zárta).
12. A jobb halánték és a váll között (Óbesenyő-V. halom 4. sír).
13. A medence környékén (Gyulavarsánd-Laposhalom 11. sír).
14. Pontosan meg nem jelölt helyzet (Bukovapuszta-II. halom 1. sír,[1145] Sikló 6. sír).

A gombokat a helyzetük alapján tehát két nagy csoportra oszthatjuk: I. Fent, a nyak táján regisztrált példányok. II. A mellcsont környékén dokumentált példányok.

A fenti információk alapján arra következtethetünk, hogy ezeket a magányos gombokat általában az ingnyak felső részének begombolására használhatták. E megfigyelés alapján arra tudunk következtetni, hogy a sírokban feltárt gomb egy lyukkal ellátott ruhadarabra, elsősorban talán valamilyen ingre utalhat. A Kolozsvár-Zápolya utcai 5. sír vagy a várfalvai 7. sír díszes példányát ugyanakkor a ruha díszítésére (is) alkalmazhatták. A várfalvai 25. sír csüngős vereteinek pozíciója és az ezekkel együtt előkerülő gomb is azt mutatja, hogy nem elképzelhetetlen a díszített, tömör, öntött, ezüstből készült példányok csüngőként való használata. A nagyteremiai példány – technikai jellegzetességei miatt – akár csüngőként is funkcionálhatott, ugyanis a fülét egy gyöngydrót-karika felforrasztása révén erősítették a félgömbhöz.

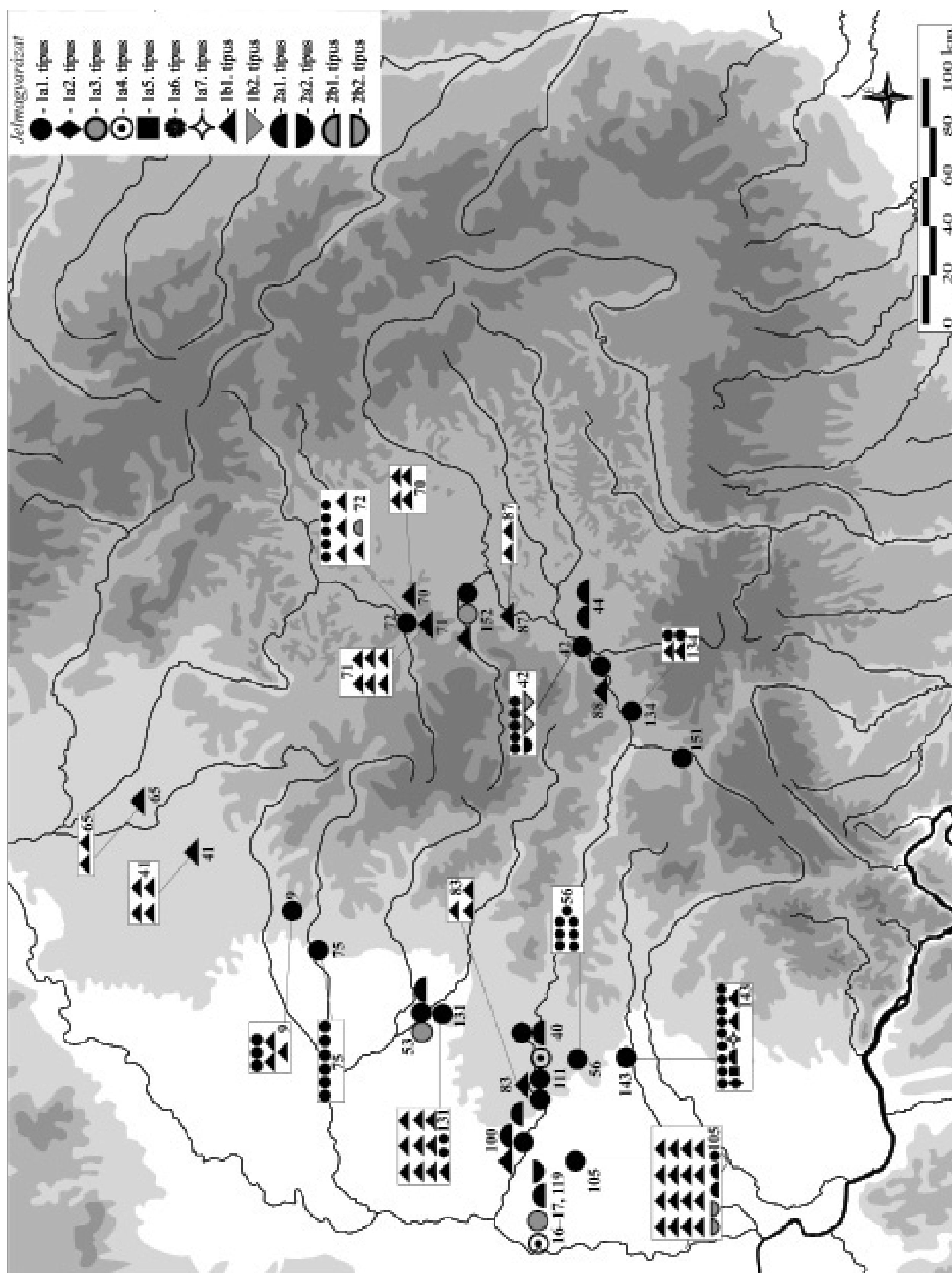
2. Két gomb együttes, egy sírban megfigyelt előfordulását pontosan 11 esetben regisztrálták.[1146] Az említett eseteken kívül helyzetük és/vagy formájuk alapján valószínűsíthető, hogy két további lelőhely esetében (Kolozsvár-Szántó utca 21. sír, Gálospetri X sír) négy külön gombként dokumentált tárgycsoport valójában összesen két gomb volt. Marosgombás 10. sír esetében pedig lehetséges, hogy egyetlen gombról beszélhetünk, azonban a sírban két példányt regisztráltak.
3. Három db öntött, tömör, illetve kanelúrázott bronzgomb került elő a németszentpéteri női sír mellcsontja közepén, függőleges helyzetben. Egyértelmű ebben az esetben, hogy valamilyen ing vagy kabát egyik felét rögzítették a másikhoz. Nyak tájáról került elő ugyanakkor három öntött gomb a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 204. sírjában (a negyedik, vasból készült gombnak valójában nem gomb funkciója volt).
4. Négy db tömör gombot a köröstarjáni 21. sír csontvázának mellkasa közepén függőleges helyzetben regisztráltak. Helyzetük alapján valamilyen ing vagy mente gombjai lehettek. A temesvári Csóka erdei temető 8. sírjában a csontváz mellcsontján helyezkedett el függőleges helyzetben a 4 bronzból öntött fülesgomb. Ugyancsak 4 gombot regisztráltak e temető 5. sírjában is.
3. Öt db ólomgomb került elő a Kolozsvár-Zápolya utcai temető 4. sírjából. Kovács István leírása alapján az öt gomb a hasüreg alól került elő, 45° szögben a könyök felé. A helyzetük alapján inkább valamilyen ruhadarab díszítményei közé tartozhattak.[1147] Jelen-

[1144] Bihar-Somlyóhegy 2–3. és 8. sír, Bukovapuszta-II. halom 1. sír és Bukovapuszta-III. halom, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 41. és 159. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás 2. és 30. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 11. és 49. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 5. és 7. sír, Maroskarna „B" 1. és 4. sír, Nagylak III. sír, Óbesenyő-V. halom 2. sír, Sikló 6–7. és 11. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 4. és 5. sír, Temesvár-Csóka erdő B, 13. és 18. sír, Vajdahunyad-Kincseshegy 44. sír, Várfalva-Jósika Gábor kertje 3., 7. és 25. sír.

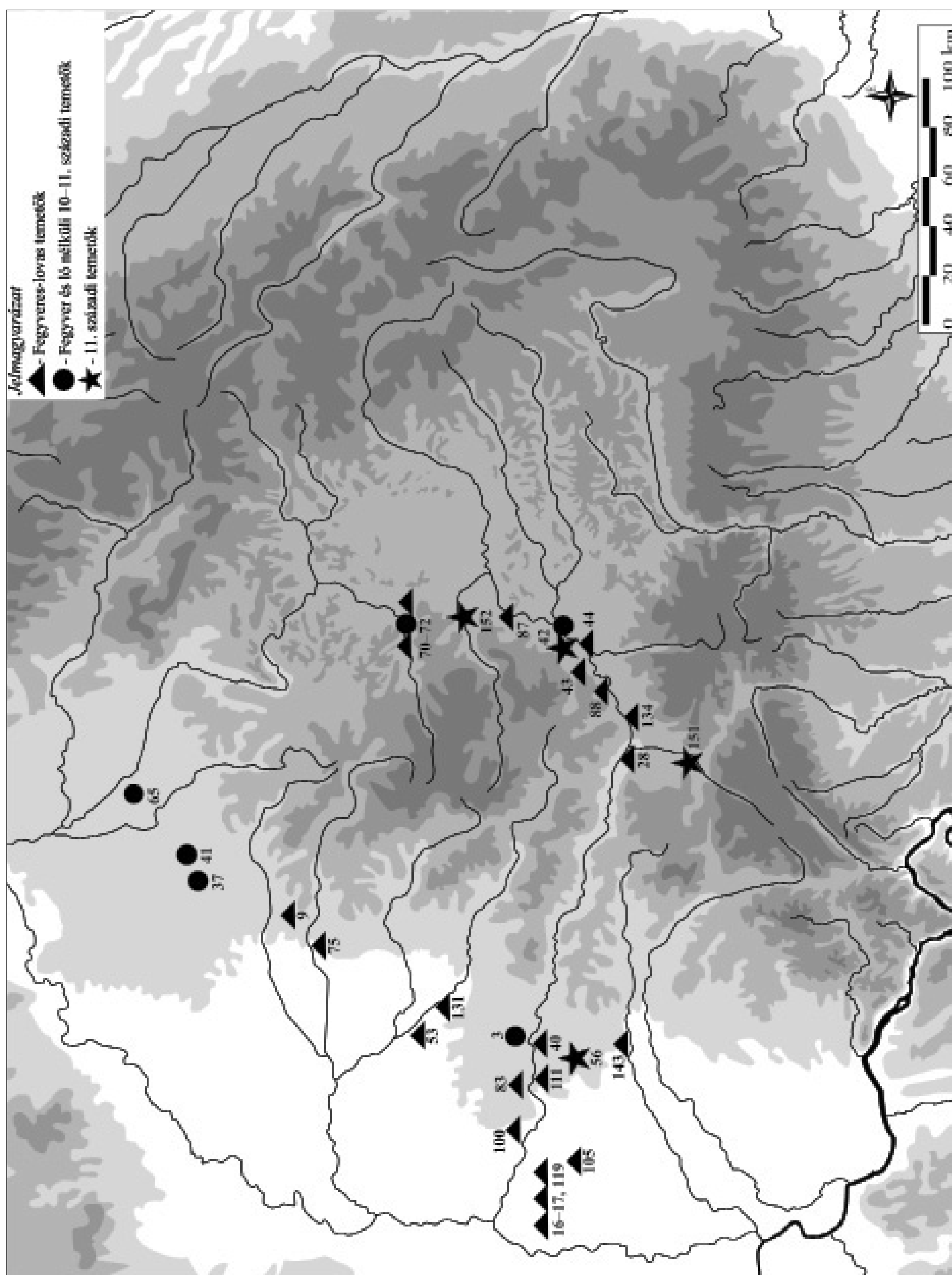
[1145] Kisléghi úgy említi, hogy a *„fején alól"* (Kisléghi Nagy 1904, 418.).

[1146] Déva-Mikro 15: 5. sír, Értarcsa A sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 55. sír, Gyulavarsánd 15. sír, Kolozsvár-Szántó utca 21. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 8. sír, Marosgombás 10. sír, Nagylak 12. sír, Sikló 2. sír, Szászváros-Pemilor domb-X2: 9. sír, Temesvár-Csóka erdő 20. sír.

[1147] Kovács István a tegez fedeléhez vagy a tegez szíjazatához, esetleg a ruha szerelékéhez sorolta e tárgyakat.

220. kép. A 10–11. századi gombleletek típusainak elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

221. kép. A 10–11. századi gombok előfordulásának régészeti környezete az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

legi formájuk alapján[1148] nem valószínű, hogy a klasszikus gombokhoz sorolhatók, sokkal inkább valamilyen ruhadíszként értékelhetőek. A helyzetük hasonlít a németszentpéteri és a köröstarjáni példányok pozíciójához. Ugyancsak öt gomb ismert a köröstarjáni 3. sírból.

4. Hét db tömör gomb került elő a hodonyi 11 éves kislány sírjából, sajnos azonban ismeretlen helyzetben.
5. Tíz db gomb került elő Sikló 9. sírjából az alkarcsontoknál, a bal könyök alatt, illetve a mellkason. Egy példány öntött, tömör gomb, a többiek pedig üreges gombok, tehát párban is lehettek.
6. A nagyteremiai leletből 16 db üreges gomb került elő (1b1. típus), amely akár 8 párt is képezhetett egykoron. Ehhez hozzászámítható még további három ugyaninnen előkerült gomb (1a1. típus, 2a–2b. típus).

A fentiek alapján arra következtethetünk tehát, hogy a gombok alkalmazása egyaránt elképzelhető az ingnyakon, de rövidebb és/vagy hosszabb méretű ruhadarabokon is (ing, mente, kabátka?).

V.2.11.3. A gombmellékletes sírok csontvázainak neme. A gombok földrajzi elterjedése és kultúrkörnyezete

A statisztikailag is feldolgozható gombok 56 sírból kerültek elő, amelyek közül csak 13 alkalommal ismert a gombos sírban nyugvó elhunyt neme és kora (L. 17, 56, 71, 88, 100, 143, 151). 41 esetben a sír mellékletei alapján következtettünk az elhunyt nemi hovatartozására (L. 9, 16, 28, 37, 41–42, 53, 65, 70, 72, 75, 87, 100, 105, 111, 119, 131, 134, 143, 152), további két esetben viszont semmilyen információval nem rendelkezünk (L. 44). Megállapíthatjuk azonban, hogy az említett esetekben a gombok kisgyermekek, három alkalommal valószínűleg kislány (tehát nőnemű) sírjából ismertek, éspedig a gyulafehérvári Brândușei utca 204. sírból (110 cm hosszúságú volt a csontváz), a gyulavarsándi 49. sírból (80 cm hosszúságú csontvázról van szó), illetve a várfalvai 3. sírból (125 cm hosszú a csontváz). A várfalvai 25. gyermeksírban nem kizárható a díszes gomb csüngőként való alkalmazása sem. Ugyancsak gyermeksír volt a várfalvai 7. gombos temetkezés is.

Embertani elemzés tehát 13 vázról készült: a temesvári Csóka erdei 5. sírban egy *maturus* II., (kb. 40–50 éves) férfi nyugodott. A 8. sírba egy kb. 20–25 éves *adultus* nőt, a 13. sírba egy kb. 40 éves *maturus* I. nőt, a 18. temetkezésbe *adultus* nőt, a 20. sírba pedig egy *infans*t temettek. A hodonyi 7. sírból egy 11 éves kislány csontváza került elő, Vajdahunyad-Kincseshegy 44. sírjába egy 9–10. éves kislányt temettek, a bukovapusztai III. sírba pedig egy fiatal, 20–30 év közötti fegyveres férfit. A kolozsvári Szántó utca 2. sírjában egy 30–35 éves nőt regisztráltak, míg a 21. temetkezésben egy 60 év körüli hölgyet. A maroskarnai 1. sírba egy 30–35 éves *adultus* nőt temettek, a 4. temetkezésben egy 15–20 éves fegyveres fiatal nő (?) nyugodott. A nagylaki 12. sír csontvázáról – annak ellenére, hogy vizsgálta antropológus – teljes biztonsággal nem sikerült eldönteni, hogy a *juvenilis* csontváz férfi avagy nő volt-e.

Mellékletei alapján nagy valószínűséggel női csontváz 24 gombos sírból került elő (Bihar 3. sír, Bukovapuszta II. halom 1. sír, Déva-Mikro 15: 5. sír, Értarcsa A sír, Gálospetri, Gyulafehérvár-Brândușei utca 55. és 204. sír, Gyulavarsánd 11., 15., 49. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 5., 7. sír, Köröstarján 3. sír, Marosgombás 10. sír, Nagyteremia, Németszentpéter, Óbesenyő-V. halom 2. sír, Sikló 7., 9. és 11. sír, Szászváros 9. és 11. sírok, Várfalva 3. és 25. sír). A női sírokkal ellentétben férfitemetkezésből kisebb mennyiségben ismert gomb (Bihar 2., 7. és 8. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 8. sír, Köröstarján-Csordásdomb 21. sír, Sikló 2. sír, Temesvár-Csóka erdő B sír). Több gombos sírral kapcsolatban sajnos még a mellékletanyag sem segít eldönteni, hogy melyik nem képviselőjéhez tartozhatott (11 sír).[1149]

A fentiek alapján úgy tűnik tehát, hogy a gombok alapvetően a női, illetve elsősorban a felnőtt női sírok jellemző leletei voltak.

A gombok rendszerezése során azonban egy másik jelenségre is felfigyeltünk: ezek a tárgyak kultúrkörnyezetük alapján elsősorban azokból a temetőkből ismertek, amelyekből kisebb-nagyobb mennyiségben előkerültek lovas–fegyveres sírok is [221. kép]. Kivételt az újaradi, értarcsai, gálospetri,[1150] kolozsvári Kalevala utca II. lelőhelye, a kismajtényi és a gyulafehérvári temető képez, valamint a 11. századra datált várfalvai és vajdahunyadi nekropolisz. A kutatott régióinkban ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az Erdélyi-medence D-i részéhez sorolható gyulafehérvári Brândușei utcai 10. századi temetőből nagyrészt hiányzik ez a tárgykategória. Ha összevetjük a néhány sírt számláló kolozsvári Zápolya utcai temetővel vagy a nagyrészt közöletlen szászvárosi temetővel, illetve a siklói tizenkét síros temetőrésszel, meglepő, hogy a 105 síros 10. századi temetőből összesen 3 példány ismert 2 sírból, míg a kolozsváriból összesen 9 gomb ismert 3 sírból, a szászvárosi temetőből 11 sír közül 3 temetkezésből 5 db gombot ismerünk, a siklóiból pedig 11 gombot két sírból.

Ezek után megalapozottnak tartjuk azt a feltételezést, hogy az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban e gombok térnyerése a honfoglaló magyarság anyagi kultúrájának megjelenéséhez kapcsolható [221. kép].

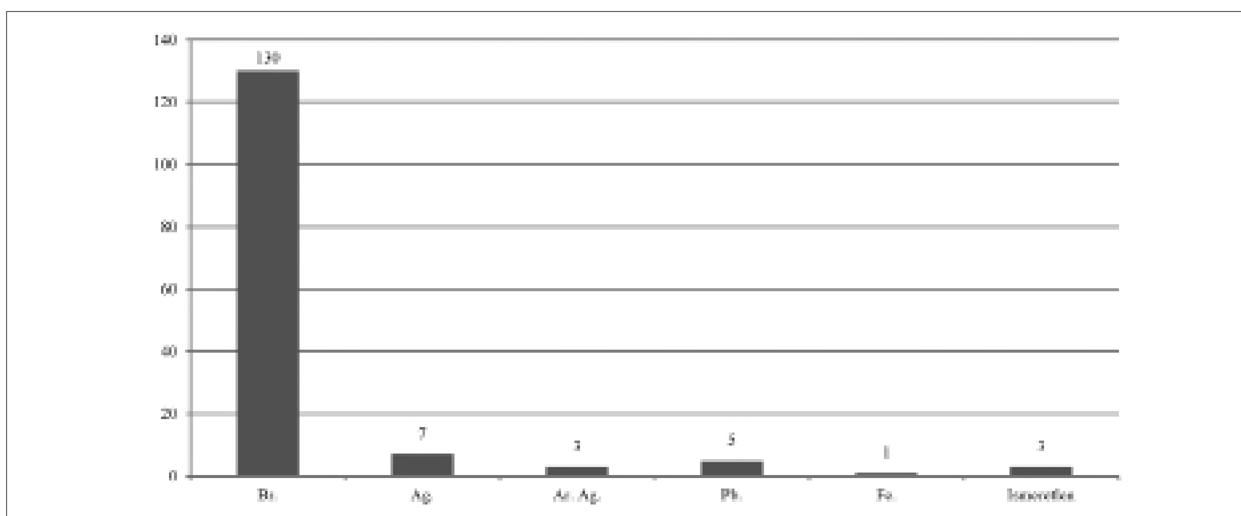
1148 Sajnos időközben teljesen szétmállottak a kolozsvári Román Nemzeti Múzeumban. Restaurálatlanok.

1149 Gyulafehérvár-Brândușei u. 41. és 159. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás 2., 30. sír, Kismajtény 13. sír, Kolozsvár-Kalevala utca II. lelőhely 5. sír, Nagylak III. sír, Sikló 6. sír, Szászváros 4–5. sír, Várfalva 7. sír. Információ hiányában ide soroltuk a Gyulafehérvár-Mentőállomás 2. és 30. sírját is.

1150 Gálospetri lelőhely esetében nem volt régész a sírok előkerülésekor (a leletanyag azonban jellegzetesen klasszikus honfoglaló), az értarcsai két sír a temető szempontjából semmitmondó, Újaradról pontos információink nincsenek.

V.2.11.4. A gombok nyersanyagai. A sírok leletanyagával való összefüggésük, időrendi helyzetük és eredetük

A gombok többnyire bronzból készültek. A 149 rendelkezésünkre álló példányt nyersanyagaik alapján a következő módon csoportosíthatjuk:

222. kép. A gombok nyersanyagai

A díszített darabok egyike, a kolozsvári példány egészen jól datálható. Az 5. sírt más mellékletei alapján (szőlőfürtcsüngős fülbevaló stb.) eléggé pontosan tudjuk keltezni a 10. század közepe tájára–vagy még inkább a század második felére. A tárgy a D-i kereskedelmi kapcsolatok egyik kiváló bizonyítéka.[1151]

Bonyolultabb a nagyteremiai példány keltezése. A gomb kopottsága arra figyelmeztet, hogy a tárgy hosszú ideig lehetett használatban, ellentétben a nagyon jó állapotban levő négyzetes ruhaveretekkel. Sajnos azonban – a gombokhoz hasonlóan – a nagyteremiai fülbevaló csüngőjéhez sem ismerünk pontos párhuzamot, de biztosan balkáni–bizánci eredetű importtermékkel van dolgunk.[1152] Ezt a sírt leletanyaga alapján a 10. század második harmadára keltezhetjük, ahogyan azt érintettük/érintjük a fülbevaló és a négyzetes veretek elemzése során is. A valószínűleg import lemezgombok datálása egyébként többnyire bizonytalan. Az előbb említett nagyteremiai sír gombja lehet a legkorábbi, a gyulavarsándi példány 15. sírjának példányát pedig a 10. század végére – 11. század elejére keltezhetjük. A nagylaki III. sír példányának sírba kerülése ugyancsak a század második felére–végére tehető az S végű hajkarika alapján. Hasonlóképpen jelentős importmennyiségével tűnik ki a temesvári 13. sír (vésett és körponcolt díszítésű gyűrűkkel a leletanyagában), amelynek gombját a 10. század végére keltezhetjük.

Több mint valószínű, hogy az öntött tömör és üreges gombok (1a–1b. típus) több időrendi rétegbe sorolhatók, használatuk pedig kimutatható az egész 10. század során. Koraiak, a 10. század első kétharmadára keltezhetők a kolozsvári Zápolya utcai 4., a Kolozsvár-Szántó utcai 2. és 21., a nagyteremiai, a németszentpéteri, a siklói 9., a köröstarjáni 21. és a gálospetri sírok leletei. A siklói csüngős veretek és a nagyteremiai négyszögletes veretek a 10. század második harmadától keltezik e temetkezések gombpéldányait. A század második harmadától–második felétől korhatározhatók a gyulafehérvári Brânduşei utcai 41. és 55. sírok, illetve a kismajtényi temető gombjai. A 10. század második felére keltezhetőek a szászvárosi temető példányai, illetve biztosan a 11. századra a hodonyi, vajdahunyadi és várfalvai temető üreges és tömör gombjai.

A fenti adatokból egyértelművé válik, hogy a 11. századi temetkezésekből a gombok nagyrészt hiányoznak, azonban a várfalvai és vajdahunyadi példák azt mutatják, hogy használatban maradnak. A feltárt sírszám ellenére azonban nem jelennek meg olyan mennyiségben, mint a 10. században. Ezt az a tény is aláhúzza, hogy nagyon sok 11. századi temetőből vagy teljesen hiányoznak vagy pedig csupán egy-két sírban fordulnak elő, mint például a Brânduşei utcai temető 11. századi fázisának temetkezései (pl.: 204. sír). Ezen esetekben is azonban csupán gyermeksírból ismertek. A gyulafehérvári díszgombot a 11. századra keltezhetjük anélkül, hogy ismernénk párhuzamait. A gombok temetkezésekből való eltűnésével kapcsolatban jogosan tehetjük fel a „miért?” kérdést, amire azonban egyelőre pontos választ nem adhatunk.

[1151] Piteša 2009, *Fig.* 126, 183–186; Totev 1986, *Fig.* 17. 5.

[1152] Mesterházy 2000, 215.

V.2.12. Csörgők [313. tábla]

A vizsgált 103.000 km^2-es terület nagyon ritka leletei közé tartoznak a körte alakú, általában bronzból készült csörgők, kerek alakú, felforrasztott fülecskékkel. Az üreges belsejükbe vas- vagy bronzgolyócskát helyeztek, az aljukat pedig kereszt alakúra formálták. A 10–11. századi Kárpát-medencében e tárgy nagyobb példányai esetében nem kizárt, hogy lószerszámként használták őket (a K-ázsiai példák ismeretében).[1153]

A kutatott területünkről 4 lelőhely 4 sírjából ismerünk csörgőt (Bihar-Somlyóhegy 7. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás VI. kut./1982/7. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 9. sír, Vejte 7. sír), ehhez még hozzászámíthatjuk a nagyváradi Szálka terasz szórványait. Két sír esetében ismerjük a csontváz korát vagy nemét: a vejtei temető 7. sírjából *infans* I. csontváza került elő, a szászvárosi temető 9. sírjából pedig női csontváz ismert. A szászvárosi sírban a három db csörgő füzért alkotott, 18 db gyönggyel együtt. Gyanítható ugyanakkor a fegyvermellékletek alapján, hogy a bihari 7. sírban férfi nyugodott. Az egyik nagyváradi szórvány példány mérete alapján akár lószerszámdíszként is használhatták.

A Koreától, valamint D-Skandináviától a Kárpát-medencéig előkerülő csörgők úgynevezett „interkontinentális" jellege megkérdőjelezhetetlen.[1154]

V.2.13. Gyöngyök [223. kép; 313. táb]

A gyöngyök jelentős számban kerültek elő az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi sírleleteiben, sajnos nagyon rossz publikálási minőségük (és arányuk) megakadályoz a pontosabb elemzés elvégzésében.

V.2.13.1. A gyöngyök mennyisége a sírokban

Gyöngy összességében 33 lelőhelyről ismert (L. 9, 16, 28, 42–44, 53, 56, 63, 65, 67, 71–72, 75, 83, 87–88, 90, 98, 100–101, 105–106, 111, 119–120, 131, 134, 143, 151–153, 157).

A különböző méretű és formájú gyöngyök elsősorban a női, illetve gyermeksírok mellékletei. Több olyan sírról is van tudomásunk, ahonnan nemcsak néhány gyöngyszem, de egész gyöngysor is előkerült: Bukovapuszta-II. halom (40 db gyöngy), Gyulafehérvár-Brânduşei utca 3. sír (16 db gyöngy), 71. sír (47 db gyöngy), 152. sír (148 db gyöngy), Hodony-Pocioroane 6. (ismeretlen számú gyöngy), 7. (23 db gyöngy) és 14. sír (79 db gyöngy), Köröstarján 11. sír (14 db gyöngy), Marosgombás 10. sír (91 gyöngy, 1 tornyoscsiga és 4 kaurikagyló), Maroskarna „B" 12. sír (13 gyöngy), Nagyvárad-Szálka terasz IX. (44.) sír (50 gyöngy), XXVIII. (5.) sír (59 gyöngy) és XXXI. (9.) sír (47 gyöngy), Óbesenyő-V. halom 4. sír (58 gyöngy), Óbesenyő-VI. halom 2. sír (8 gyöngy), Szászváros-Pemilor domb X2: 9. sír (18 gyöngy). Ezen sírok mindegyikében gyermek vagy nő nyugodott. Kisebb mennyiségben kerültek elő további gyöngyök más női sírból is, mint például a nagyon gazdag nagyteremiai vagy a kevésbé gazdag németszentpéteri és nagylaki II. temetkezés. Ezekben az esetekben csak néhány gyöngy ismert.

Gyöngyök azonban felbukkannak fegyveres férfisírokban is. A kolozsvári Zápolya utca 6. sírjában a mellcsontról került elő egyetlen gyöngy, talán amulettként viselhették, a siklói 2. sír tegezes–nyílcsúcsos fegyveres férfijének koponyája alól került elő két szemesgyöngy. E két gyöngy kapcsán kérdés marad, hogy az elhunyt hajban avagy nyakban hordhatta őket, de nem lényegtelen az a kérdés sem, hogy milyen céllal került a sírba. Kisléghi leírása szerint ugyanakkor egyértelműen a nyakában hordta a nagykomlósi sír fegyveres férfija a temetkezésből előkerült három gyöngyöt. Ismeretlen maradt sajnos a nagyőszi 2. fegyveres férfit őrző sír gyöngyének sírban levő helyzete.

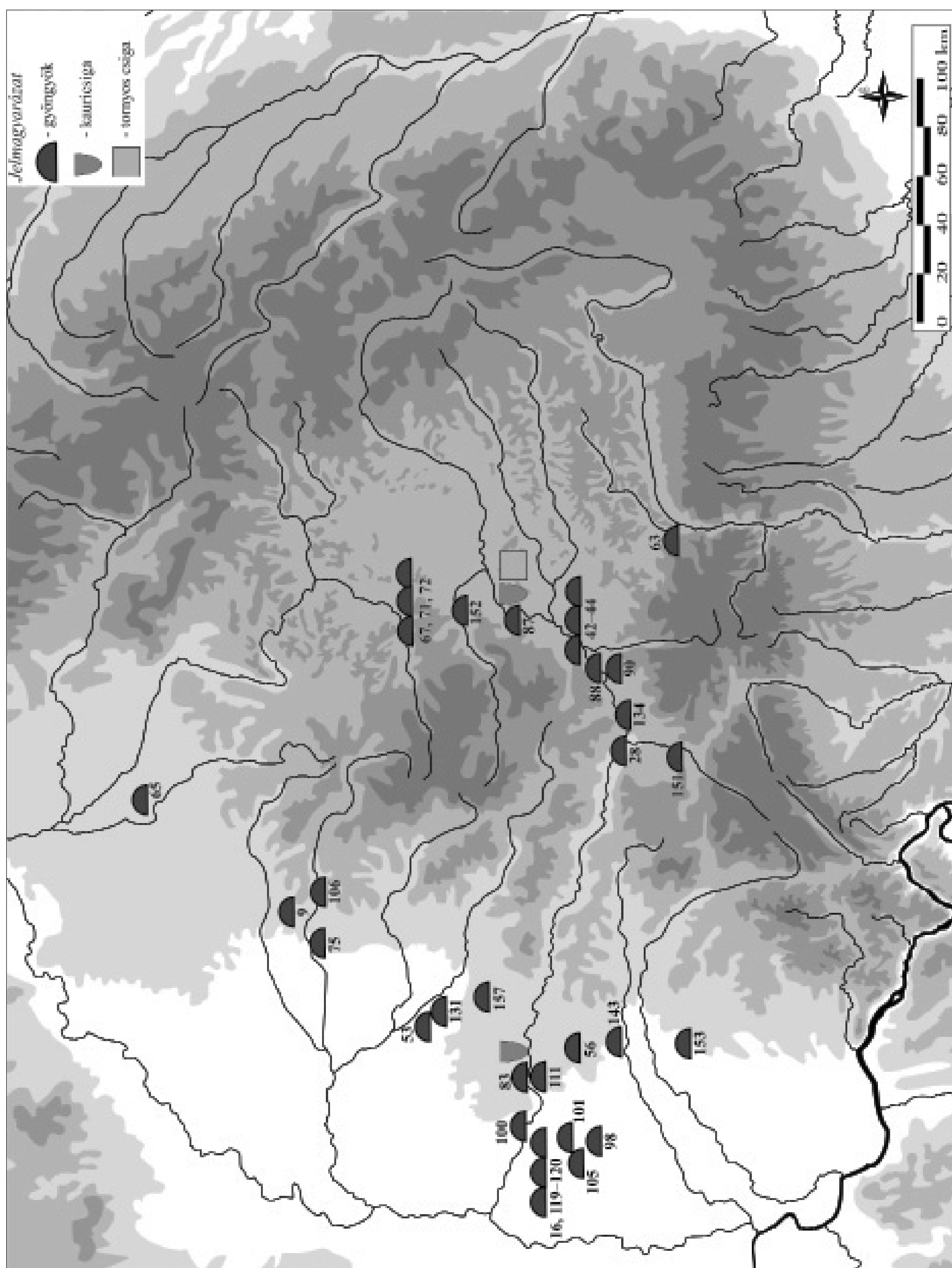
A 10. század viseletében a gyöngyök tehát elsősorban a női viselet tartozékaiként, a nőiesség jelzőjeként jelennek meg (különösen, ha gyöngysorban fordulnak elő), egy-két példány ugyanakkor a férfiviselet elemeként is számon tartható. A gyöngyök kapcsán is megállapíthatjuk tehát: ezeknek a tárgyaknak önmagukban tehát nincs kizárólagosan értelmezhető nemi jellege, csupán az a mód teszi őket a nemek vonatkozásában egyedivé, ahogyan vagy amilyen módon felhasználják őket.

V.2.14. Ingnyakveretek és/vagy kisebb ruhaveretek [224–227. kép; 314–315. tábla]

V.2.14.1. Az ingnyakveretek és/vagy kisebb ruhaveretek statisztikai elemzése

A rendelkezésünkre álló leletanyag alapján 24 lelőhely 33 sírjából került elő 330 db ingnyakveret (ugyanakkor nem ismert a Gyulafehérvár-Mentőállomás csüngővereteinek pontos száma). Sajnos nagyon jelentős a szórványleletek aránya: összesen 11 lelőhelyről ismert szórványként a tárgytípus (72 példány). Ebben a pillanatban tehát összesen 402 db ingnyakveret vagy ingnyakveretként értékelt/értékelhető példány ismert. Ebből 177 példány a Bánságból (L. 16–17, 19, 27, 56, 59, 99, 105, 117–118, 120–121, 140, 143), 146 példány a Partiumból (L. 37, 53, 83, 100, 103, 106–107, 131, 157), 79 db pedig az Erdélyi-medencéből ismert (L. 42, 44, 71, 72, 82, 87, 134, 151, 152). Meg kell említenünk azonban, hogy a leletanyag zöme (mintegy 215 példány) a Parti-

[1153] Révész 1996a, 98, 397. jegyzet.
[1154] Révész 1996a, 98, 397. jegyzet.

223. kép. A 10–11. századi gyöngyök, kauricsigák elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

um D-i részén, valamint a Bánság ÉNy-i részén feltárt három lelőhelyről ismert: Nagyteremiáról 110 db, két típushoz sorolható ingnyakveret ismert a feldúlt sírból (ez önmagában a leletanyag 27,36%-a), Sikló 7., 9. és 11. sírjából 59 ingnyakveretet dokumentáltak (ez a leletanyag 14,67%-a). Nagylak 8., 12. és 13. sírjaiból 23 különböző típusú ingnyakveret került elő (ez a leletanyag 5,72%).

Lelőhely – sír	**Típusváltozat – Mennyiség**	**Nem – életkor**	**Síron belüli hely**
Gyulavarsánd-Laposhalom 48. sír	1a1. típus (1 – Br.), 3a. típus (2 – Br.)	kislány?	mellcsonton
Keglevichháza szórvány	1a1. típus (4 – Br.), 1a2. típus (2 – Br.), 9a1. típus (1 – Br.), 10j. típus (1 – Br.)	–	–
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír	1a1. típus (1 – Ag.), 1b. típus (2 – Ag.)	férfi, 35–40 éves	koponya mellett, a csigolyáknál, a lábszárcsont mellett jobb oldalt
Marosgombás 10. sír	1a1. típus (1 – Br.), 1e1. típus (1 – Ag.), 4a. típus (1 – Ag.), 7. típus (1 – Br.), 10d. típus (2 – Ag.)	nő	a nyak táján (2), a medence és a balkar táján (2), a bal kulcscsont mellett (2)
Nagyszalonta 1. sír	1a1. típus (6 – Br.)	nő	öt a mellkas bal oldalán, egy pedig a jobb combcsont belső oldalánál
Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sír	1a1. típus (11 – aranyozott Ag.), 1a5. típus (1 – aranyozott Ag.)	nő?	–
Nagyteremia-Stock Kristóf földje	1a1. típus (97 – aranyozott Ag.), 4b. típus (13 – aranyozott Ag.)	–	–
Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír	1a1. típus (1 – Br.)	férfi	medence környékén
Nagylak 12. sír	1a1. típus (11 – Br.), 10h3.1. típus (9 – Br.)	*juvenilis* II. nő 18–19 év körüli	–
Óbéba-szórvány	1a3. típus (1 – Br.), 1a4. típus (1 – Br.), 9b5. típus (5 – Br.), 10h1.1. típus (3 – Br.), 10h1.2. típus (13 – Br.)	–	–
Nagyvárad-Szálka terasz szórvány	1c1.1. típus (1 – Br.)	–	–
Bukovapuszta-II. halom 1. sír	1c1.2. típus (7 – Br.), töredékes csüngős veret? (1 példány – Br.)	nő, kislány?	–
Temesliget-szórvány	1c2. típus (1 – Br.),	–	–
Várfalva 25. sír	1c2. típus (1 – Ag.), 10h2.2. típus (1 – Br.), 10h2.3. típus (1 – Br.), 10h2.4. típus (7 – Br.), 10h2.5. típus (2 – Br.)	nő, kislány?	–
Gyulafehérvár-Brândușei utca 59. sír	1c3. típus (1 – Br.)	infans	–
Vajdahunyad-Kincseshegy 41. sír	1c4. típus (1 – Ag.)	–	–
Bukovapuszta-III. halom	1d. típus (1 – Br.)	férfi	medence, veretes övön
Gyulavarsánd-Laposhalom szórványok	1e2. típus (1 – Ag.), 5. típus (1 – Ag.), 9b3. típus (1 – Ag.)	–	–
Gyulafehérvár-Brândușei utca 129. sír	2a. típus (1 – Br.) + 2 másodlagosan felhasznált övveret	*infans*	nyakon
Sikló 9. sír	2b. típus (15 – Br.), 10c1. típus (3 – Br.), 10c2. típus (1 – Br.), besorolhatatlan (1 – Br.)	nő	nyakon
Sikló 7. sír	3b. típus (23 – aranyozott Ag.)	nő	nyakon
Sikló 11. sír	3c. típus (16 – Ag.)	nő	nyakon, V alakban
Gyulafehérvár-Császár forrása	3. típus (21 – ?) + ? (1 – ?)	nő?	–
Kolozsvár-Szántó utca 5. sír	3. típus (7 – Ag.)	nő	–
Bukovapuszta-V. halom 4. sír	3. típus (5 – Br.)	férfi	nyakon
Magyarpécska-Nagysánc szórvány	5. típus (1 – Br.), 10b1. típus (5 – Br.)	–	–
Nagylak 8. sír	5. típus (1 – Br.), 9a2. típus (1 – Br.)	*juvenilis*	a nyak táján
Várfalva 43. sír	5. típus (1 – Ag.)	gyermek	a koponya álla alól
Marosgombás 11. sír	6. típus (16 – aranyozott Ag.)	nő	a nyak táján
Szászváros 7. sír	8. típus (1 – Br.)	férfi	a koponyán

Lelőhely – sír	Típusváltozat – Mennyiség	Nem – életkor	Síron belüli hely
Magyarlapád szórvány	9a3. típus (1 – Br.), 10a1–2. típus (5 – Ag.)	–	–
Nagylak 13. sír	9b1. típus (2 – Br.) + veretes öv másodlagos funkcióban használt verete	férfi, *senilis* II.	a tegezen
Szászváros-Pemilor domb X2:26. sír	9b2. típus (1 – Br.)	férfi	–
Gyulafehérvár-Brânduşei utca 204. sír	9b4. típus (1 – Br.)	gyermek	töredékes, gombokkal együtt a nyakon
Temesvár-Csóka erdő D sír	10a3. típus (2 – aranyozott Ag.)	nő?	–
Zimándújfalu	10b2.1–2. típus (10 – Br.), 10b3. típus (1 – Br.), 10g2. típus (1 – Br.)	–	–
Hodony 14. sír	10b4. típus (2 – Br.), 10b5. típus (1 – Br.), 10b6. típus (3 – Br.), 10e. típus (5 – Br.), 10f. típus (1 – Br.), 10h2.1. típus (1 – Br.)	nő, *senilis* I.	a nyakon
Értarcsa-Siralomhegy A sír	10g1. típus (6 – aranyozott Br.), „kerek” veretek (4 példány – Br.)	–	–
Detta szórvány	10h2.1. típus (1 – Br.)	–	–
Nagyvárad-Ferencz József laktanya	1c1.1. típus (4 példány – Br.), 9a4. típus (1 példány – Br.), 10h3.2. típus (5 – Br.)	–	–
Nagykomlós-szórvány	1e3. típus (1 példány – Br.)	–	–
Gyulafehérvár-Mentőállomás- III. temető/V. kutatóárok/1982/24. sír	10. típus (?)	–	–
Óbesenyő-I. halom X sír	ismeretlen típus (1 példány – Br.)	fiatal férfi	a koponya alatt
Óbesenyő-VI. halom 1. sír	ismeretlen típus (2 példány – Br.)	férfi	a felső lábszárcsontok között

224. kép. Az ingnyakveret típusok mennyiségi eloszlása a sírokban

V.2.14.2. Az ingnyakveret-garnitúrák: mennyiségük és típusaik a sírokban

A nagy valószínűség szerint kizárólag a nőkhöz köthető ing- vagy ruhaveretek vizsgálatánál két csoportra oszthatjuk fel a sírból előkerült vereteket: 1. Az öltözéken garnitúraként előkerült veretek. 2. Egy vagy néhány (2–3) veret, különféle funkcióban, elszórtan az öltözéken. A sírokból előkerülő garnitúrákat a veretek száma alapján ugyancsak több csoportba sorolhatjuk:

A. csoport: a garnitúrát nagy számú veret alkotja.

Egyetlen ilyen esetünk van, éspedig Nagyteremia-Stock Kristóf földje, ahonnan 110 veret került elő, melyből 97 példány 1a1. típusú, 13 példány pedig 4b. típusú veret. Az utóbbiak esetében lehetséges, hogy kaftánt ékesítettek. Nagy számuk miatt nem kizárható, hogy az 1a1. típusú veretek egy része is a kaftánt díszíthette.

B. csoport: a garnitúrát közepes mennyiségű (10–30 db) veret alkotja. E csoporton belül további három alcsoportot különíthettünk el.

Az I. alcsoportba azokat a sírokat soroltuk, amelyekben a garnitúra egyetlen verettípushoz sorolható:

1. A Sikló-Gropoaie lelőhely 7. sírjában nyugvó csontváz nyakáról 23 db 3c. altípusú ingnyakveret került elő. A sírrajz alapján V alakú ingnyakat díszíthettek.
2. Sikló-Gropoaie 11. sírjában, hasonló helyzetben 16 db 3b. altípusú ingnyakveretet regisztráltak. A sírrajz alapján a garnitúra ugyancsak V alakú ingnyak díszítésére szolgált.
3. Marosgombás 11. sírjában 16 db 6. típusú ingnyakveretet regisztráltak a nyak tájékáról. Arról, hogy milyen elrendezésben díszíthették az ingnyakat, nincsenek információink.

A II. alcsoportba azokat a sírokat soroltuk, amelyekből egy azonos típusú veretekből álló garnitúra mellett még egy-két olyan veret is előkerült, amely más típushoz sorolható:

1. Gyulafehérvár-Császár forrása egyik ismeretlen számú sírjában 21 db 3. típusú, rombusz alakú ingnyakverettel együtt egy eddig ismeretlen „kerek” ingnyakveretet regisztráltak.
2. Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sírjában 11 db 1a1. típusú veret mellett egy 1a5. típusú veretet is sikerült regisztrálni.
3. Várfalva 25. sírjában 11 db 10h3. csüngős verettel együtt egy 1c2. altípusú kerek veret került elő.

A III. alcsoportba azokat a sírokat soroltuk, amelyekben a garnitúra különféle típusokhoz vagy altípusokhoz sorolható veretekből áll össze:

1. Hodony 14. sírjából a 10h. típusú csüngős veretek hat altípusa ismert (13 db).
2. Értarcsa-Siralomhegy A sírjából 6 db 10g1.1. altípusú csüngős veret került elő, valamint 4 db „kerek” veret.
3. Nagylak 12. sírjából 20 db ingnyakveret került elő, amelyből 11 db 1a1. típusú és 9 példány pedig 10h1.4. altípusú.

4. Sikló 9. sírjából 15 db rombusz alakú 3c. típusú ingnyakveret mellett ismert még további három db 10c1. és egy 10c2. típusú csüngős ingnyakveret, valamint egy besorolhatatlan kerek veret is.
5. E csoportba sorolhatjuk az óbébai csüngős ingnyakveret-garnitúra két altípusának 16 példányát (10h1.1–10h1.2. típus), valamint az 1a3., 1a4., 9b5. típusú vereteket (összesen 23 példány).
6. Nagyvárad-Ferencz József laktanya szórvány leletéből előkerült 5 db 10h5. típusú, 4 db 1c1.1. típusú és 1 db 9a4. típusú verete.

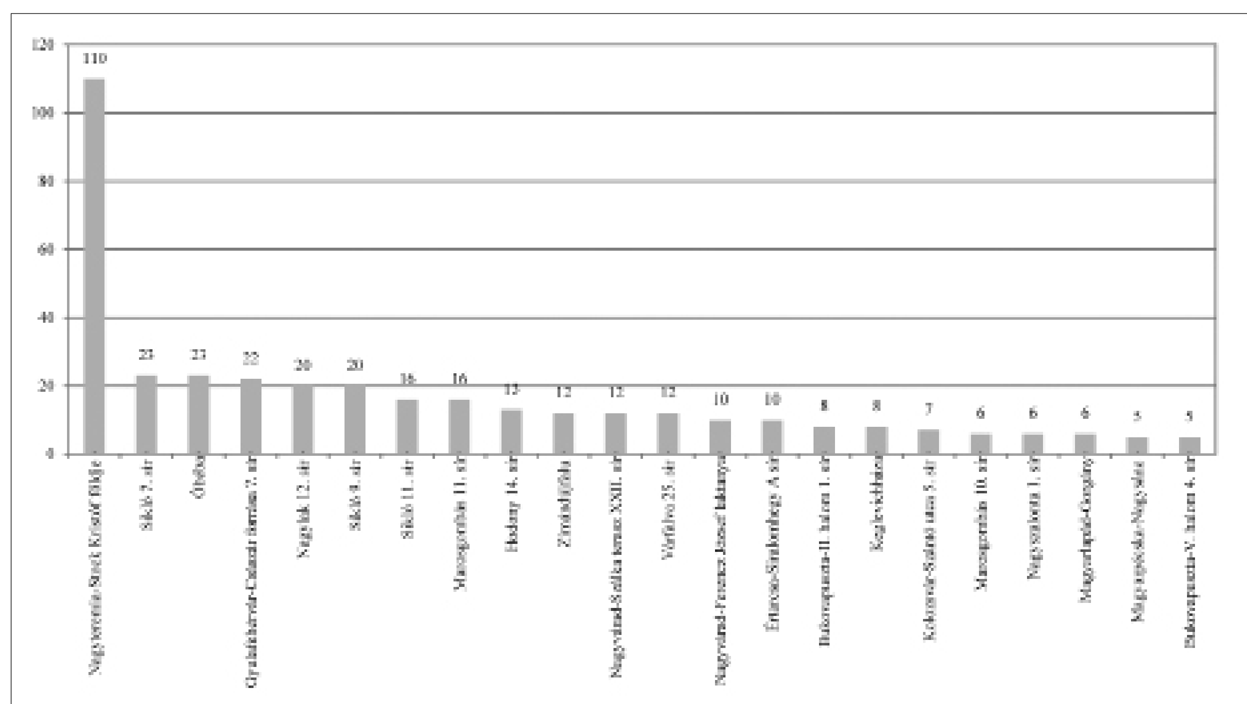
C. csoport: a garnitúrát kis számú (5–9) veret alkotja. A csoporton belül további két alcsoportot különíthettünk el.

Az I. alcsoportba az azonos típusú veretekből álló garnitúrákat soroltuk:

1. Kolozsvár-Szántó utca 5. sírjában 7 db 3. típusú rombusz alakú ingnyakveret került elő. A leletleírás alapján a nyak tájáról került elő e hét díszítmény.
2. Bukovapuszta-V. halom 4. sírjából 3. típusú rombusz alakú ingnyakveret 5 példánya ismert a koponya mellől (Kisléghi Nagy Gyula leírása alapján).
3. Nagyszalonta 1. sírjából 6 db 1a1. típusú veret került elő a mellkas bal oldalán.
4. Magyarpécska-Nagysánc 1910–1911-es szórvány leletéből 5 db 10b1. altípusú csüngős veret ismert.

A II. alcsoportba azokat a sírokat soroltuk, ahol a veretgarnitúra többféle típushoz tartozik:

1. Bukovapuszta-II. halom 1. sírjából a 7 db 1c1.1. típusú mellett Kisléghi említ még egy példányt, amely a leírás alapján csüngős veret felső része lehet.
2. Marosgombás 10. sírjából 5 különböző típusú ingnyakveret került elő a nyak tájáról: egy-egy 1a1., 1e., 4a., 7., illetve két példány 10d. típusú csüngős veret.
3. Keglevichháza szórványleletéből 4 db 1a1., 2 db 1a2., illetve 1–1 db 9a1. és 10j. típusú csüngős veret ismert.
4. Magyarlapád-Gorgányról 6 db ingnyakveret ismert, ebből 5 példány vagy 10a1. vagy 10a2. típusú csüngős veret volt, illetve egy 9a3. típusú ingnyakveret.

225. kép. Az ingnyakveretek típusai és mennyisége a sírokban

A táblázatból kiderül, hogy lényegében 22 garnitúra részét képezi az ingnyakveretek döntő többsége (370 példány). Azt is megállapíthatjuk azonban, hogy néhány veret (így például a férfisírokban feltárt magányos veretek) sokszor másodlagos funkcióban kerülnek elő, nem zárható ki tehát rituális funkciójuk vagy más szerepük sem.

Néhány esetben elképzelhető, hogy a magányos veretek valamilyen fejékre voltak rávarrva (Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, Óbesenyő-I. halom X sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 7. sír). Olyan példányok esetében viszont, amelyek a sír földjéből kerültek elő, a tárgy bármilyen funkciója elképzelhető (pl.: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 59. sír). A bukovapusztai III. halom sírjában egyértelműen az övveretsor kiegészítéseként értékelhető a deréktájon fellelt egyetlen ingnyakveret; az óbesenyői VI. halom 1. sírjában viszont lehetséges, hogy a csizma felső szárát vagy pedig a hosszú kaftán (?) alsó részét díszítették vele.

Jónéhány alkalommal – különösen az 1. típusú veretek esetében –, nem zárható ki a tárgyak gombként való használata sem (pl.: a Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, Vajdahunyad 41. sír, Várfalva 43. sír). A Gyulafehérvár-Brânduşei utca 129. sírjában egy kisgyermek sírjában – két övverettel együtt – a nyak tájáról került elő ingnyakveret. A tárgy átfúrt felső része határozottan mutat funkciójára: csakúgy mint a szintén átfúrt két övveret, az ingnyakveret is egy nyakba akasztott füzér része lehetett.

Nem tételezhető fel mindig más funkció ugyanakkor azokban az esetben, amikor néhány veret került elő az adott sírból. A gyulavarsándi 48. gyermeksírban például a mellcsonton feltárt két rombusz alakú, 3a. típusú ingnyakdísszel együtt előkerült egy db 1a1. típusú kerek ingnyakveret eredeti funkciójában használt tárgy volt.

V.2.14.3. Az ingnyakveretes sírokban nyugvó csontvázak neme

Ahogyan arról szó volt már: e garnitúrák valószínűleg a női viselet részét képezték. Ugyanakkor az ingnyakveret-garnitúrákat tartalmazó sírok közül csupán három esetében végeztek embertani vizsgálatokat: a hodonyi 14. sírban és a Kolozsvár-Szántó utcai temető 5. sírjában *senilis* nők nyugodtak. Jóval nagyobb meglepetést okozhat (?) azonban a nagylaki 12. sír antropológiai vizsgálata, ugyanis ha elfogadjuk az antropológiai elemzés eredményeit, akkor a temetkezésben egy fiatal, 18–19 éves férfi feküdt, 20 db 1a1. és 10h1.4. típusú ingnyakveretet tartalmazó melléklettel. A sír embertani anyagát vizsgáló két fiatal, történelem szakot végzett antropológus eredményeit e sorok szerzője viszont nem tudja elfogadni, tekintettel a sír leletanyagának abszolúte női jellegére.

Mellékleteik alapján a siklói 7. és 11. temetkezéssel kapcsolatban joggal gondolhatjuk, hogy ugyancsak női csontvázak nyugodhattak e sírokban. E sírok mellett, a 2. és a 12. temetkezésekben ráadásul fegyveres melléklettel eltemetett egyének kerültek elő. Hasonlóan női jellegű tárgyak ismertek a bukovapusztai II. halom 1. sírjából, a marosgombási 10. és 11. temetkezésekből, illetve a feldúlt nagyteremiai temetkezés és a nagyszalontai 1. sír leletanyagából.

Összegzésként kijelenthető, hogy az ingnyakveret-garnitúrák a 10. századi női kultúra szerves részét képezték. Ráadásul ez alól a kislányok sem voltak kivételek, akiknek 11. századra datálható temetkezéseiben ugyancsak nyomon követhető a tárgytípus használata (Várfalva 25. sír).

Azért is hangsúlyoztuk e tényt, mivel egy-két-három ingnyakveret viszont leginkább férfiak, illetve kiskorúak sírjaiból ismert. Antropológiai elemzés sajnos csak néhány esetben történt: a bukovapusztai III. halomban fiatal, 20–30 éves férfi nyugodott, Kolozsvár-Zápolya utca 10. sírjából egy 35–40 éves férfi csontváza került elő, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sírjában pedig egy *senilis* férfi csontvázát dokumentálták. A nagylaki temető 8. sírjában fekvő *juvenilis* személy nemét viszont nem sikerült meghatározni.

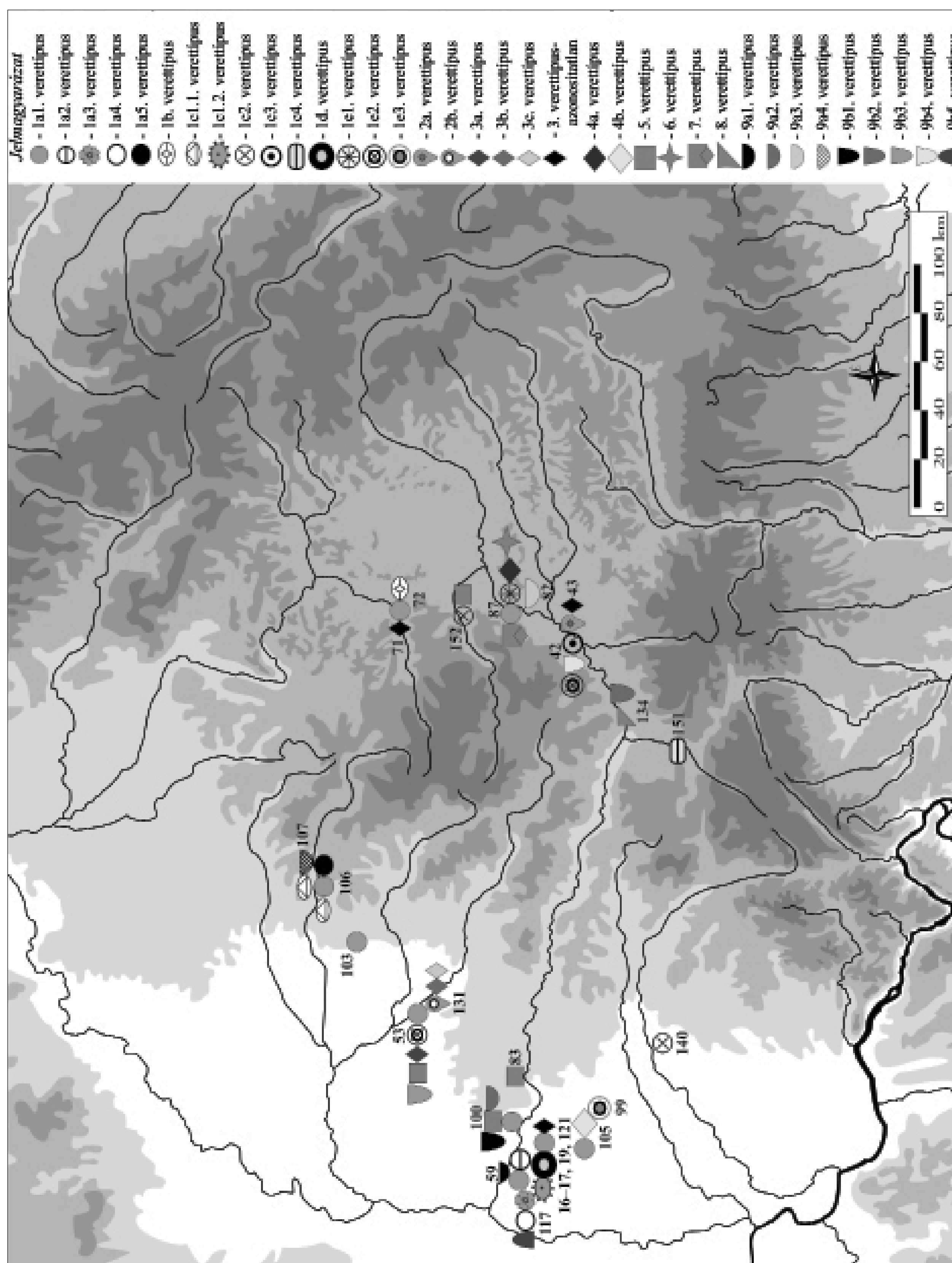
Férfi jellegű volt a szászvárosi 7. sír leletanyaga is, amelyből egy 8. típusú préselt veretet kell kiemelnünk, amely valamilyen fejék része lehetett. Biztosan férfisír a nagylaki 13. temetkezés, amelyből nyíltartó tegez díszeként regisztrálták az eredetileg ingnyakveretnek használt tárgyat. Női jellegű sír volt viszont a bukovapusztai II. halom 1., fordított tájolású sírja (Kisléghi Nagy Gyula szerint kislányé lehetett). Semleges jellegű sírként értékelhető viszont a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 59. sírja, ugyanis a felnőtt csontváz antropológiai elemzése nem történt meg, ráadásul a leletanyag sem igazít el bennünket.

Az ingnyakveretek több ízben is gyermeksírból kerültek elő: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 129. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 48. sír (ez egy kislány temetkezése lehetett a hajfonatkorongjai alapján) és Vajdahunyad-Kincseshegy 41. sír.

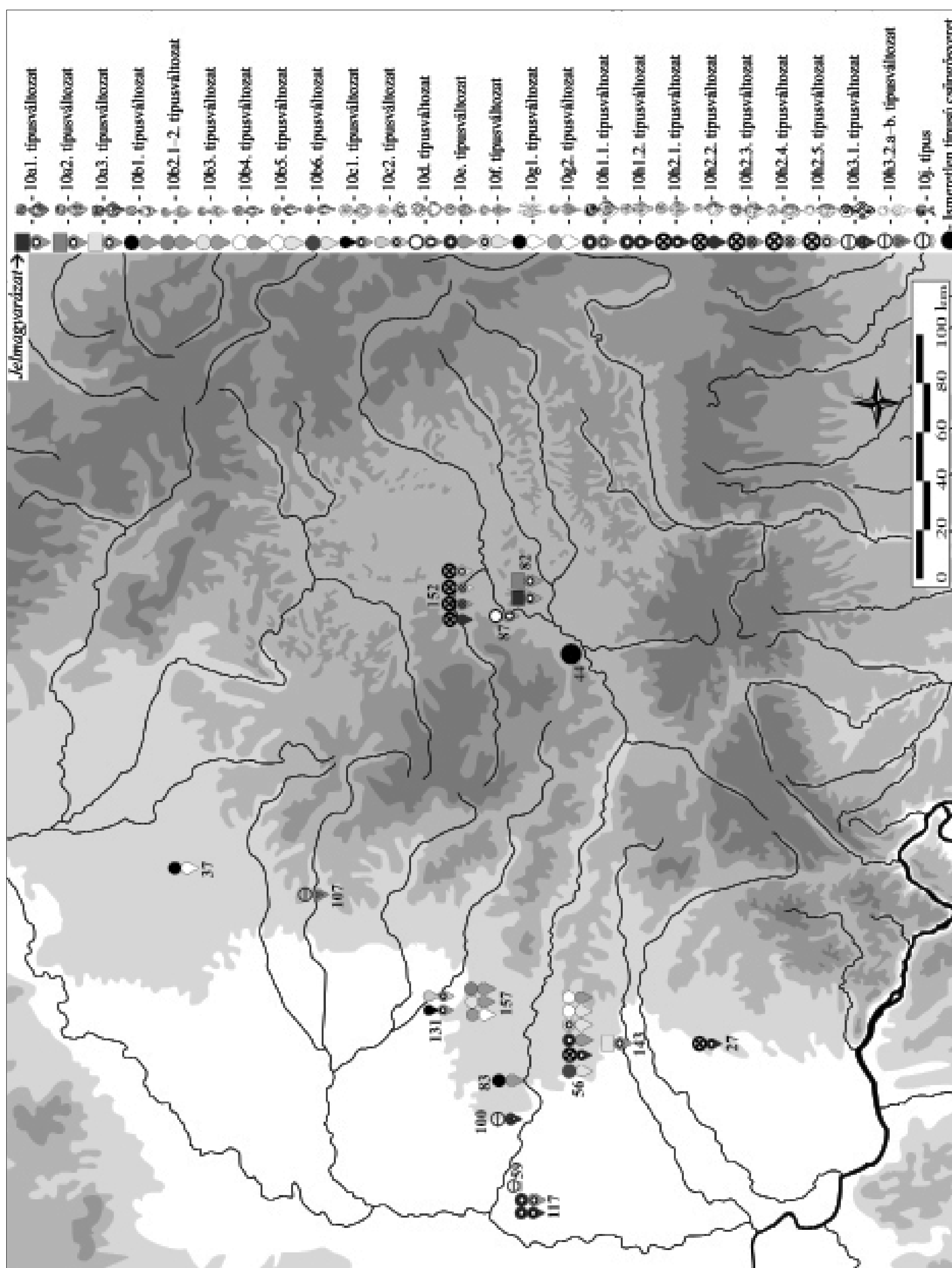
Elmondható tehát, hogy magányos vagy párban álló ingnyakveretek elsősorban férfi jellegű sírokból ismertek, egyes esetekben nyilvánvalóan más funkcióban (pl.: a nagylaki 13. sírban tegezdíszként). A két semleges mellékletű sír viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy akár női sírból is előkerülhet egy-két veret, csakúgy ahogyan gyermekek sírjaiból.

V.2.14.4. Az ingnyakveretek párhuzamai, tipológiai kapcsolatai és időrendje [226–227. kép]

Az 1a–1b. altípusok korai példányai a kolozsvári-Zápolya utca 10. sírból és a nagyteremiai sírokból ismertek. Szórványként került elő a keglevicházai ingnyakveret-garnitúra (ez utóbbi 1a1. és 1a2. típusú veretekből állt össze), gyanakodhatunk azonban, hogy ez nem ugyanazon sír tartozéka volt, mint amelyből a 10. század első felére datálható övveret-garnitúra előkerült, sokkal inkább egy másik, talán női (?) sír ékszerei közé sorolható. Valamivel későbbre, a 10. század második felére datálhatók a nagylaki 12. sír példányai (1a1. típusú veretek kerültek itt elő együtt 10h4. típusú csüngős veretekkel). A marosgombási 1a1. típusú veretek, együtt az 1e1., 4a., 7., 8. és 10d. típusú veretekkel, ugyancsak a 10. század második felére keltezhetőek. Későbbre – jó eséllyel a századfordulóra – korhatározhatók az óbesenyői 4. és a gyulavarsándi temető 48. sírjának 1a1. típusú veretei. Az óbébai 1a3. és 1a4. típusú kerek veretek együtt a 9b3., 10h1. és 10h2. típusú csüngős veretekkel egy garnitúrát alkothatnak, és az ezekkel együtt előkerült vastag huzalú nyakperec alapján a 11. század elejére/első felére

226. kép. A 10–11. századi ingnyakveretek (1–9. típus) elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

227. kép. A 10–11. századi csüngős veretek típusváltozatai elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

keltezhetjük őket. A Nagyvárad-Szálka terasz XXII. sírjában regisztrált 1a1. és 1a5. típusú veretek ugyancsak a 11. századra keltezhetőek. A nagyváradi szórványleletet az 1c1.1. típusú veret pontos, földrajzilag ráadásul nem is messze előkerült analógiái alapján a 10. század végére–11. század elejére keltezhetjük. A várfalvai 25. sír, amelyből egy 1c2. típusú körkörös veret is napvilágra került (11 db 10h3.2. típusú csüngős verettel együtt) a 11. század közepére datálható. Az a 1c2. típusú veret, amely Temesliget-Templomdombról került elő, nagyon kopott állapotban volt és a 11. századra korhatározható. A gyulafehérvári Brânduşei utcai 59. sírt I. András (1046–1060) pénzlelete keltezi eléggé pontosan a 11. század közepére–második felére, az itt előkerült 1c3. típusú veretünkkel együtt. A temető kronológiája alapján a vajdahunyadi 41. sírból előkerült 1c4. veretet a 11. század első évtizedeire keltezzük. A nagyváradi Szálka terasz XXII. sírjának két altípusba sorolható, korong alakú vereteit (1c4.1–1c4.2. típus) a sír többi lelete alapján (négyzet átmetszetű gyűrű, vastag sodrott nyakperec, amelynek huzalára egy gyűrűt húztak, két rombusz átmetszetű karperec) a 11. századra datáljuk. A siklói 9. sírból előkerült 15 db 2. típusú (szív alakú), illetve három db 10c1. típusú és egy db 10c2. típusú csüngős veretet párhuzamaik alapján a 10. század második harmadára–illetve a század második felének elejére keltezzük.

Az eddigi kutatások alapján a 3. típushoz sorolt rombusz alakú ingnyakdíszek legnagyobb számban a Maros–Körös–Tisza folyók környékén és a Duna–Tisza közével szomszédos sávban kerültek elő. A siklói 7. sír 3b. típushoz tartozó rombusz alakú ingnyakdíszeit a sírban talált mellékletek alapján a 10. század közepére–második felére keltezhetjük.

Nagyon széles kronológiai sávban ismertek az 5. típusú veretek. A nagylaki 8. sír példánya – egy 9a2. típusú verettel együtt – a 10. század második felére keltezhető. Magyarpécska 1898–1902-ben előkerült hasonló szórvány példánya a 10. századra keltezhető. A várfalvai 43. sír példánya a környezetében levő sírcsoport (10–13. sírok) mellékletei alapján viszont a 11. század első harmadára datálható.

A marosgombási 11. sír stilizált madárfejet mintázó 6. típusú ingnyakveretei – párhuzamaik alapján – a 10. század második felére keltezhetők. A szászvárosi temető 26. sírjában egy csüngős veret alsó tagja egyértelműen másodlagos funkcióban került elő. A sír a temetkezésben dokumentált egytagú zabla alapján a 10. század második felére keltezhető. Magyarlapád-Gorgány 9a3., 10a1. és 10a2. típusú csüngős és egyszerű vereteit, illetve a temesvári 10a3. típusú példányokat a leletkörnyezetük és párhuzamaik alapján a 10. század végére – 11. század első harmadára helyezhetjük. A hodonyi 14. sír 10e. típusú példányait a 10. század végére – 11. század elejére keltezhetjük. Az Értarcsáról és Zimándról előkerült 10g1–2. típusú csüngős veretek csüngőit a 10. század végére, illetve a 11. század első felére korhatározhatjuk. A 10h2.1. típusú dettai veret keltezése a 10. század vége – 11. század első fele. A nagyváradi Ferencz József laktanya 10h3.2. típusú csüngőjét – pontos párhuzamai alapján, amelyek a mikrorégióból kerültek elő (pl.: Püspökladány-Eperjesvölgy 518. sírja) – a 10. század végére, de még inkább a 11. század első évtizedeire, első harmadára keltezhetjük.

V.2.15. Kaftán-, ruha- vagy övveretek [228. kép; 316. tábla]

V.2.15.1. A négyzetes veretek funkciója

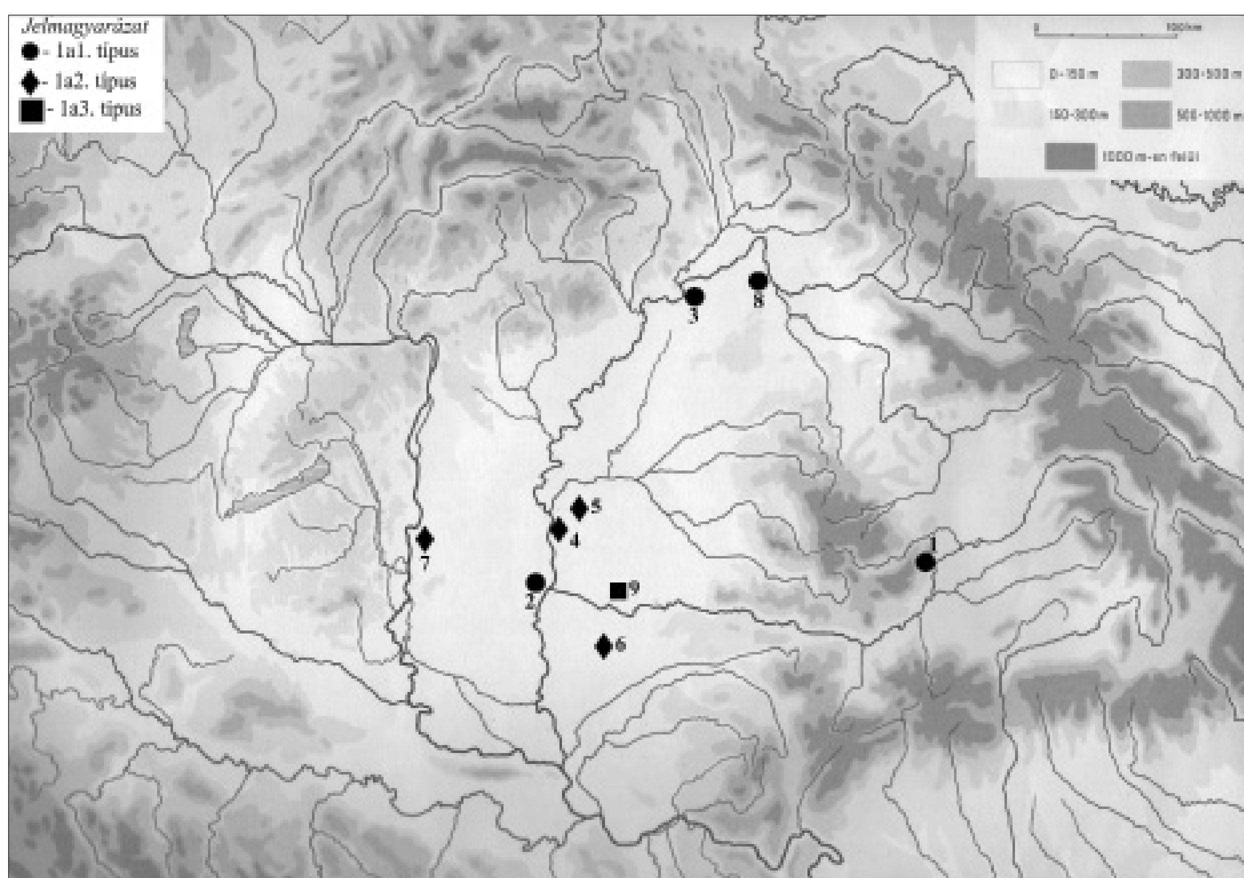
A nagyobb méretű, elsősorban négyzetes veretek funkciója a mai napig eldöntetlen: nem tudjuk, hogy valójában öv- vagy kaftánveretek voltak-e. A nagylaki 12. sír vereteinek feltárója szerint a tárgyak a mellcsonttól lefelé kerültek elő két sorban, tehát ebben az esetben nem lehettek övveretek. A marosgombási sírból a medencétől a bal könyökig kerültek elő, itt a kérdés persze az, hogy a medence melyik pontjától.

Néhány éve Horváth Cipriánnak mindössze 8 lelőhelyről sikerült négyzetes veretgarnitúrákat felgyűjtenie, amelyek lehettek akár az öv díszítményei is.[1155] A felsorolt lelőhelyek közül a marosgombásiról nem készült fotó vagy részletes rajz, tehát gyakorlatilag csak hét esetben gondolhatunk arra, hogy a vereteket öv díszeként használták. Ahogyan már azt Kürti Béla is megjegyezte,[1156] az övvereteknek minősített négyzetes veretek sírjaiból, így Marosgombás, Nagyteremia vagy Nagylak esetében sem ismert csat. A tárgyak pozíciójából viszont feltételezhető, hogy a veretek egy részét horizontálisan varrták a ruhára (Marosgombás), a másik részét pedig vertikálisan (Nagylak 12. sír). Nem kizárt az sem, hogy a horizontálisan felvarrt veretekkel esetleg a férfiövet akarták utánozni.

V.2.15.2. A ruhaveretek száma a sírokban

A kutatási területünkön feltárt sírokból származó veretek száma nagy változatosságot mutat. Síronként 1 (L. 42), 4 (L. 87), 7 (L. 75), 10 (L. 100, 105), illetve 12 (L. 131) veret került elő. A garnitúrákban (a nagylaki esetet leszámítva, ahol két típus került elő) a veretek mindig ugyanazon típushoz tartoznak. Azokban az esetekben, ahol párosával kerültek elő, a felsőruhát díszítették vagy díszíthették (Nagyteremia, Nagylak, Sikló).

[1155] Horváth 2004, 151–171.
[1156] Kürti 1996, 151, 5. kép.

228. kép. Az 1a1–1a3. típusú négyzetes veretek Kárpát-medencei elterjedése: 1. Marosgombás 10. sír; 2. Szeged-Algyő 49. sír; 3. Tiszaeszlár-Bashalom II. tem. 3. sír; 4. Eperjes-Takács tábla 5. sír; 5. Fábiánsebestyén; 6. Nagyteremia-Stock Kristóf földje; 7. Harta-Freifelt 3. sír; 8. Tarpa; 9. Nagylak 12. sír.

V.2.15.3. A ruhaveretek időrendje

V.2.15.3.1. Az 1a1–3. típusú négyzetes veretek

A négyzetes veretek többnyire a Maros–Körös–Tisza vidékén és a Duna–Tisza közének középső harmadában kerültek elő (L. 42, 75, 87, 100, 105, 131).[1157] Az 1a1. verettípus négy marosgombási példányát a sír más mellékletei alapján a 10. század közepére–második felére keltezhetjük. Nagyteremia 1a2. vereteit a 10. század második harmadára datálhatjuk, a nagylaki 12. sírt pedig a század második felére. Ezen adatok fényében úgy tűnik, hogy a négyzetes veretek használatának időrendjét a század második harmadától a század végéig állapíthatjuk meg.

A gyulafehérvári 145. sír 1b1. négyszög alakú, veretes csüngős kaftánveretét a sírból előkerült I. (Szent) István (1001–1038) H1. típusú érméje a 11. század első harmadára/felére keltezi. Annak ellenére, hogy a szórvány gyulavarsándi 1b2. kaftánveret számos pontos párhuzamát ismerjük, a tárgyat nem lehet pontosabban datálni a 10–11. századon belül.

A Köröstarján-csordásdombi 3. sírból előkerült hét darab szív alakú, ezüstlemezből kalapált veretet kopottságuk miatt is a 10. század második harmadára keltezhetjük. A siklói 11. sír kerek ruhavereteinek keltezése véleményünk szerint eléggé pontosan behatárolható a 10. század közepétől a 10. század második feléig.

V.2.16. A ruhán levő lemezkék, pántok (L. 9, 72, 111)

A ruhát díszítő lemezkék, ha nem is gyakori, de ismert leletei a klasszikus honfoglalás kori anyagi kultúrának. Sajnos a leletek dokumentáltsági foka nagyon sok kívánnivalót hagy maga után. Jellemző, hogy máig legjobban dokumentált leleteink 1911-ből származnak.

A lemezkék ruhán megfigyelt pozíciója különböző funkciókra utal. Ingnyak díszítését szolgálhatták például a németszentpéteri leletek vagy a kolozsvári Zápolya utcai 3. kisgyermek sírjában előkerült lemezkék. Teljesen más helyzetben kerültek elő ugyanakkor a kolozsvári Zápolya utcai 4. sírból a lemezkék: ezek a jobb és bal kéz csuklóiról, illetve a jobb és a bal boka környé-

[1157] Bálint 1991, 264, *Taf.* XLVII. 2.

kéről kerültek elő, ami alapján feltehető a kérdés, hogy ezeknek a ruha díszítése mellett volt-e további praktikus szerepük, pl. a ruha- vagy ingujj, esetleg a nadrág rögzítése? A boka környékéről ismert ezüstszalagok ugyanakkor díszíthették a bőrcsizmát is.

A kolozsvári Zápolya utcai 7. sír csontvázának övét lemezes abroncs fogta össze, amely akasztóban és horogban végződött. Véleményünk szerint nem lehet kizárni annak a lehetőségét sem, hogy ebben az öv körüli abroncsban a 10. századi női övek egyik prototípusát (is) láthassuk.

A ruhapántok, lemezkék használata egyaránt jellemző volt a nők, a férfiak és a kiskorúak viseletére: a rendelkezésünkre álló leletanyagból összesen 5 fegyveres férfisírból, 2 női és egy gyermeksírból ismertek hasonló díszítmények.

Ehhez hasonló ékítmények egész sora ismert ugyanakkor a 9., illetve 10. századi temetőkből: Krylos kis temetőjéből aranyból készült szalagocskák kerültek elő,[1158] de hasonló eseteket a Kárpát-medencei temetőkből is ismerünk.[1159]

Abroncsot akasztóval és horoggal a honfoglaló anyagból eddig nem ismerünk, nem kizárt, hogy egy archaikus viselet régészeti emlékeiről van szó.

V.2.17. Lábperecek

A szászvárosi temető egyik, eddig még nem közölt sírjában a csontváz lábain lábpereceket regisztráltak. A Kárpát-medencében kisszámú ilyen lelet ismert, a legutóbbi hasonló tárgyat (pontosabban két ezüstből készült bokaperecet) Hajdúböszörmény-Bodaszőlő 9. sírjából közölték.[1160] A szászvárosi lelet közöletlen, ezért érdemben nem tudunk foglalkozni e tárggyal.

V.2.18. Veretekkel díszített övek és veretes tarsoly

V.2.18.1. Veretekkel díszített övek [229. kép; 317. tábla]

A honfoglalás kori magyar szakirodalomban elfogadott tény, hogy a „*...honfoglaló magyar férfi méltóságjelvénye a fegyveröv volt, s mindazon eszközök és fegyverek, amelyeket arra felfüggesztve viselt. Az övet az esetek többségében öntött, aranyozott ezüst, ritkán bronz, kivételesen magas rangú személyeknél aranyveretekkel ékesítették*”.[1161] Az 1996-os kutatási állapot szerint mintegy 183 veretről, veretes övről van tudomásunk, amelyek 143 lelőhelyről vagy szórványként kerültek elő. Ezeken felül még mintegy hét esetet ismerünk a kutatott területeinkről (az egyik eset egy szórványlelet nagyon gazdag övveret-sorozata, illetve egy másodlagosan használt veret). A kutatott területünkről tehát összesen 13 lelőhely 15 sírjából vagy szórványként került elő veretes öv vagy övveret.

Ez így együtt a szakirodalomban emlegetett és a 10–11. századra keltezett 26.000 feltárt sír mintegy 0,70%-át teszi ki!

V.2.18.1.1. A veretes övek és használatuk. Helyzetük a sírokban

A veretekkel díszített övtípus közel 1,5 m hosszúságú volt, amelyre az övszíjnak a derekat körülvevő részére szélesebb vereteket szegecseltek. E veretek közül néhányat gyakorta áttörtek az alsó harmadukban, ily módon téve lehetővé a fegyverzet és a tarsoly függesztőszíjának a felerősítését. Az öv vége a bal csípőtől a bal térd felé csüngött le, erre a részére szerelték a szélesebb övveretektől eltérő keskenyebb példányokat, melyek sorát egy nagyszíjvég zárta le. Dienes István szerencsés ásatási megfigyelése alapján megoldódott az egyik leglényegesebb kérdés is a sokat kutatott öv használatával kapcsolatban: mivel a veretekkel díszített övszíjat nem lehetett átfűzni a hozzátartozó csatkarikán, az öv belső oldalához egy keskenyebb, rövid kapcsolószíjat varrtak, s ezt rögzítették az övcsattal.[1162]

A kutatott területeinken a négy szórványlelet mellett (Detta-Újtemető, Perjámos-Régi Pósta utca, Nagykomlós, Keglevichháza-Fuchs gyűjtemény), két esetben valószínűleg női jellegű sírban (Bihar-Somlyóhegy 5. sír, Bukovapuszta-II. halom) és egy alkalommal pedig biztosan gyermeksírban (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 129. sír) kerültek elő ilyen tárgyak. A legutóbbi esetben másodlagosan, ékszerként felhasználva. Annak ellenére, hogy fegyveres férfi sírjából került elő, a tegez díszítésében játszott szerepet a nagylaki 13. sírból előkerült egyetlen bronz övveret is.

A kolozsvári Zápolya utca 1. sírjában levő veretek és az öv komponensei a jobb alkartól a könyökig figyelhetőek meg, a két csat pedig a sír Ny-i szélén, a medencecsont közelében került elő. Nem tudjuk ugyanakkor eldönteni, hogy melyik volt a kis- és a nagyszíjvég csatja. Az öv tájékáról került elő hat db veret és egy pityke a bukovapusztai III. halom fiatal férfihez kapcsolható sír-

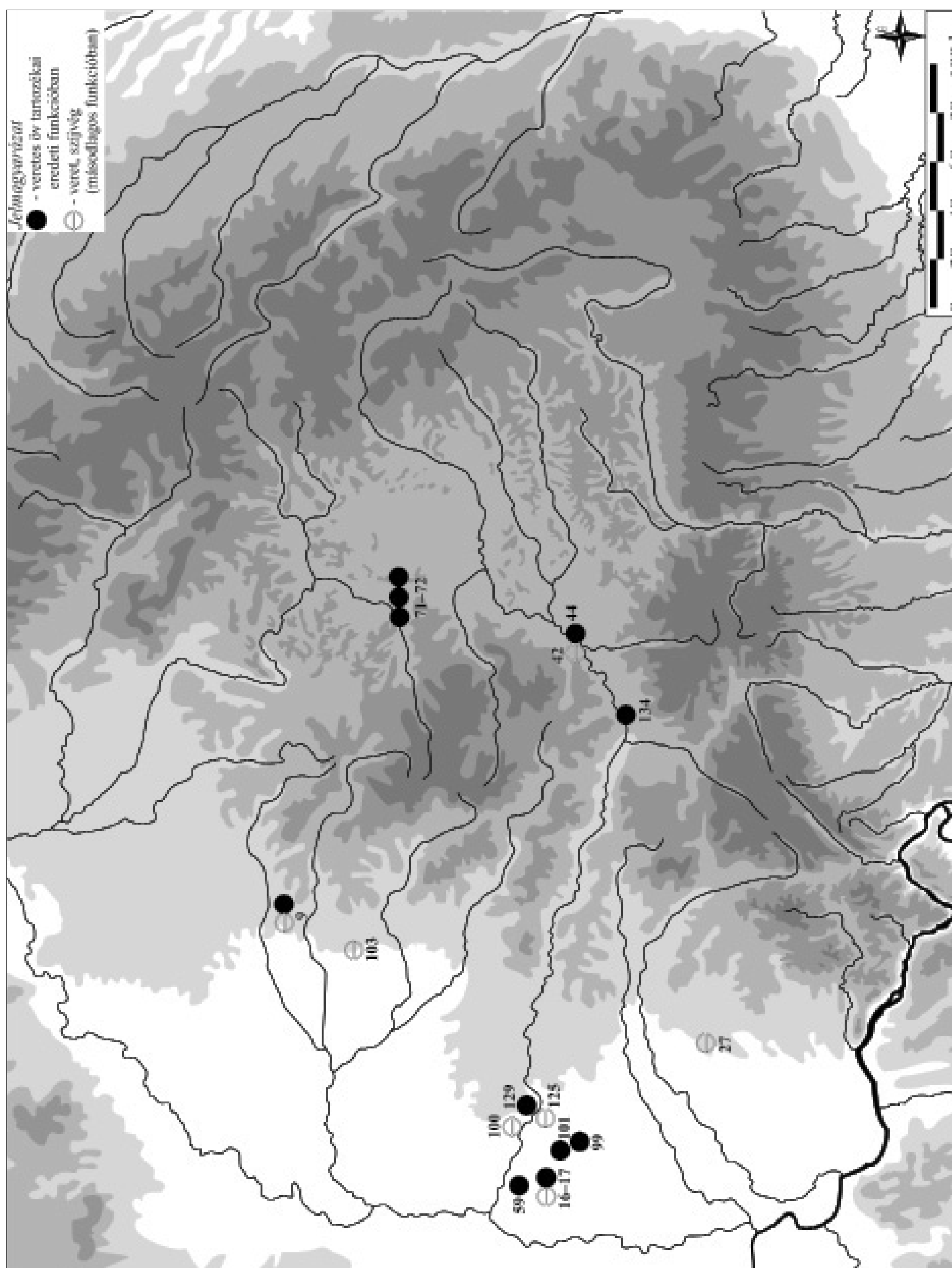
[1158] Fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy a K. Z. Pinter, K. A. Dragotă és I. M. Ţiplic nyomán Tudor Sălăgean által említett krylosi párhuzamok félreértések eredményei. Krylosban nem a kolozsvári Zápolya utcai 1. sír övvereteinek párhuzamai kerültek elő, hanem a fentebb említett ezüstlemezkék aranyból készített változatai, csakúgy mint a kolozsvári 3., 4. és 7. sírból (Fettich 1937, CXXXIV. tábla 1–2; Sălăgean 2006, 128, 298. jegyzet).

[1159] Révész 1996a, 97.

[1160] M. Nepper 2002, 50, 17. tábla 4–5.

[1161] K. k. 1996, 47.

[1162] Ezt az övet nevezik a bizánci forrásokban „bolgár” övnek, amelynek rangjelző szerepe lehetett. (K. k. 1996, 48).

229. kép. A 10–11. századi veretes övek komponenseinek elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

jából, de erről sincs pontosabb információnk. A sajtényi sírban a veretek Liviu Mărghitan leírása alapján a „*jobb kézen és alkézen*" kerültek elő, ami alapján talán arra következtethetünk, hogy a kézre hosszában teríthették az övet (L. 9, 17, 72, 142).

V.2.18.1.2. A veretek, kis- és nagyszíjvégek pozíciója és mennyisége az övön

Ahogyan azt láthattuk föntebb is, a kutatás jelenlegi stádiuma siralmas: publikált veretsor csak Bihar-Somlyóhegy 8., Kolozsvár-Zápoly utca 1., Bukovapuszta-III. halom és Sajtény 1. sírjából ismert. A Kolozsvár-Szántó utcai temető két sírjában (4. és 25. sír), illetve a gyulafehérvári és a szászvárosi temető 57. sírjában is regisztráltak veretes övet, sajnos azonban e lelőhelyek közöletlenek.

A bihari temető 8. szablyás sírja csontvázának övét összesen 18 tárgy díszítette: 1 db csat, 16 db (8 db széles és 8 db keskeny) veret és egy szíjvég. A kolozsvári Szántó utca 4. sírja esetében 24 db övveret mellett előkerült még egy szíjvég is (a lelet közöletlen, ezért fennáll a lehetősége, hogy az övhöz más komponensek is tartozhattak). A többi veretes öv jóval szegényesebb: a Kolozsvár-Zápolya utcai temető 1. sírjából 7 veret (ebből 3 széles és 4 keskeny) mellett előkerült két líra alakú csat, a bukovapusztai III. halomból hat db övveret, a sajtényi 1. sírból pedig 7 bronzveret (ezekből 6 db széles és egy hosszabb, nyúlánkabb).

Annak ellenére, hogy szórványanyag, a nagykomlósi lelet tartalmazza a legkomplexebb készletet. A kisszíjvég és a nagyszíjvég mellett még 14 db széles, illetve 9 db keskeny övveretet és egy kisrozettát is tartalmazott, amely valószínűleg ugyancsak az övhöz vagy a mellékövhöz tartozhatott (ahogyan azt a bukovapusztai III. halom magányos sírjának esetében is láthattuk), azonban a csat ebben az esetben is hiányzik (szórvány volta miatt nem kizárt, hogy elveszett).

Feltételezésünk szerint a Keglevichházáról előkerült veretekkel díszített övhöz vagy övekhez tartozhat az a 26 övveret, amelyeket három típusba sorolhatunk. Meglátásunk szerint az első típus 11 példánya egy veretes övet díszíthetett, az utolsó két típus 15 példánya pedig egy másikat.

A kutatott területünkről tehát a bihari, illetve a nagykomlósi övekről került elő nagyobb számú veret. A jövőben fontos lenne statisztikai elemzést végezni a Kárpát-medencei veretes övek díszítő elemeinek mennyiségéről. Ezt az úttörő munkát Révész László már elkezdte 1996-os művében.[1163]

V.2.18.1.3. A veretek időrendje

1996-ban megjelent munkájában Révész László tehát felgyűjtötte az akkor ismert veretek nagy részét, és elemezte a párhuzamokból levonható konzekvenciákat.[1164] Ennek keretében természetesen a kutatott régiónk akkor ismert övvereteit is elemzés tárgyává tette. Az azóta eltelt időszakban csupán néhány övveret-garnitúrával vagy másodlagosan használt övdísszel gazdagodott az amúgy eléggé szegényes adatbázisunk: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 129. sír, Keglevichháza-Fuchs gyűjtemény, Szászváros-Pemilor domb X2: 57. sír, Kolozsvár Szántó utca 4. és 25. sír.

A bihari 8. sír veretét és kisszíjvégét, valamint a bukovapusztai II. halom úgynevezett karéjos veretét eléggé biztosan lehet keltezni a 10. század első felére. A bihari 5. sírból előkerült, valószínűleg másodlagos helyzetben feltárt négyzet alakú, alul téglalap alakban áttört veretet a 10. század második harmadára–közepére datálhatjuk.[1165]

A 10–11. századi dettai temető részeként előkerült példányt nem lehet pontosan keltezni. A gyulafehérvári Brânduşei utca 129. sírjának két veretét viszont a 11. század első felére tudjuk korhatározni.

A kolozsvári Zápolya utca 1. sír veretei a 10. század második harmadától/-ban kerülhettek földbe. A kolozsvári Szántó utca 4. sírjából előkerült veretes övgarnitúra a 10. század első évtizedeire tehető.

A nagykomlósi övvereteket is a 10. század első kétharmadára keltezhetjük. A perjámosi szórványveretet – párhuzamai alapján – a 10. század első felére datálhatjuk, természetesen kellő óvatossággal. A sajtényi övveretek, amelyek már a sematizálódás felé tartó 10. századi művészet jó példái, egy későbbi időrendi réteghez sorolhatók, amelyet alátámasztanak a temetkezés más tárgyai is. A Szászváros-Pemilor domb X2: 57. sírjából előkerült veret keltezését a század második felére tesszük,[1166] bár igaz, hogy a temető nagyobbik része, beleértve e tárgyat is, mindeddig közöletlen.

V.2.18.1.4. Az övcsatok párhuzamai és időrendje

Az övek ugyancsak fontos komponense a csat. A három régió leletanyagában e tárgy nemcsak a veretekkel díszített öveken fordul elő, hanem a díszítetlen öveken is, néhányszor pedig a lószerszámzaton is (pl. a líra alakú csatok nagyobb méretű változatai). Ahol azonban díszesebb, aranyozott bronzcsat került elő, ott veretek is társultak hozzá (pl.: Bihar-Somlyóhegy).

[1163] Révész 1996a, 120, 529. jegyzet.
[1164] Révész 1996a, 103–132.
[1165] Itt kell megemlítenünk a sodrott és pödrött végű karpereceket, amelyeket a legjobb esetben is a század második harmadától keltezhetünk.
[1166] Erre gyanakodhatunk, ugyanis a fentebb említett kiállítási katalógusban több közöletlen sírból trapéz alakú kengyelek is szerepeltek (C. e. 2006, 192. kép).

A veretekkel együtt sírba került csatok pozíciójáról már szóltunk, most csupán az egyszerű bőrövekről előkerült csatok helyzetére kell kitérnünk. Sajnos ebben az esetben jól rögzített és dokumentált helyzet gyakorlatilag alig áll rendelkezésünkre a gyulafehérvári Brânduşei utcai 128. síron kívül, bár még ez utóbbi esetben is a dokumentáció minősége hagy némi kívánnivalót maga után. Az esetek többségében azonban csak sejteni lehet, hogy a sima bőrövet mellékszíj nélkül, a has alsó részén hordhatták. Erre következtethetünk a gyulafehérvári Brânduşei utca 21., a marosgombási 4. és a temesvári Csóka erdő 16. sírjából előkerült különböző típusú csatok leírásai alapján.

Egy további díszítetlen övet (más tartozékaival együtt) a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 128. sír esetében sikerült megfigyelni. A bal medencecsontról került elő egy masszívabb, a jobb combcsont tövéről pedig egy vékonyabb, inkább lekerekített négyszög alakú és háromszög keresztmetszetű karika, illetve egy körkörös átmetszetű kerek karika. E karikától néhány cm-rel feljebb került elő az előbb említett líra alakú csat, amelyhez valószínűleg a csiholót és a kovát tartalmazó tarsoly szövetmaradványa tapadhatott. A fenti karika méretei és pozíciója alapján a bőrövre lehetett egykor erősítve, és megítélésünk szerint rögzítő, valamint csúsztató szerepet játszott. A felső, vaskosabb karika – helyzetéből ítélve – a kés övhöz rögzítésében játszhatott szerepet, ugyanis vízszintes helyzetben, lejjebb került elő, de az is elképzelhető, hogy a bőrtarsoly övhöz függesztését biztosította.

A kolozsvári Zápolya utca 10. sírjából előkerült vascsatról, amelyet a jobb térdcsonton dokumentáltak, nem lehet tudni, hogy a viselethez avagy a lószerszámhoz tartozott-e.

Ezek alapján az alábbi csattípusokat különíthetjük el [317. tábla]:

1. típus: ovális karikájú és háromszög alakú csat (L. 9).
2. típus: líra alakú csatok (2a–f. típusváltozatok) (L. 42, 44, 72, 83, 101, 143).
3. típus: négyzetes alakú, egyszerű csat (L. 72).

Az utóbbi időben szerencsére egyre nagyobb számban előkerülő líra alakú csatokat két csoportba lehet osztani: csattüskés típus (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 128. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1. sír) és csattüske nélküli típus (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 21. sír, Magyarpécska-szórvány, Nagyősz-Kleine Hügel, Temesvár-Csóka erdő 16. sír).

A csatok formai elemzését Révész László végezte el mintegy két évtizeddel ezelőtt.[1167] A magyar régész szerint a líra alakú csat a magyar migráció hozománya. Ez meg is állja a helyét, ha csupán a honfoglalás kori temetkezéseket vizsgáljuk. Nem szabad azonban elhallgatni azt a tényt sem, hogy Révész László számára még nem állt rendelkezésére a maroskarnai „A" temető 2. sírjának leletanyaga. A sír az úgynevezett „Maroskarna-csoporthoz" tartozik, amelyből a teljes lovastemetkezésben részesült egyén övén egy, a lószerszámán pedig további két tüskével ellátott líra alakú csatot dokumentáltak.[1168] Ha a bolgár, illetve késő avar jellegű temető egyik sírjában eltemetett egyén nem kereskedelmi termékként jutott a tárgyakhoz az újonnan jöttektől (pl. a „honfoglaló magyar" kereskedőktől), akkor ezek a csatok mindenképp a D-i kereskedelem bizonyítékai, ami egyáltalán nem lenne meglepő, hiszen a havasalföldi Târgşorról, nem messze (mintegy 60 km-re É-ra) a Dunától, hasonló csattípusok kerültek elő.[1169] Ugyancsak Havasalföldről jelentős csatmennyiség ismert, igaz ezeket csak későbbre keltezhetjük.[1170] Bolgár–bizáncinak vélte e csat „A" típusát Schulze Dörlamm, és meglepően nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a maroskarnai csatoknak Uwe Fiedler sem.[1171] Mindezek fényében úgy véljük, hogy a líra alakú csatok (és talán még sok más termék) nemcsak a K felől érkező magyar migráció révén kerülhetett az Erdélyi-medencébe, hanem D felől is. Tehát akár két (kereskedelmi?) útvonalról is beszélhetünk. Nem szabad elhallgatni azt sem, ami éppen Révész igazát bizonyítaná, hogy az erdélyi-medencei 9. századi régészeti leletegyüttesekben ez a csattípus ismeretlen (Csombord, Szászváros-Pemilor domb X/8, Szászsebes, Gyulafehérvár-Mentőállomás II. temető). Egyelőre tehát nyitott marad a kérdés, hogy az Erdélyi-medencébe milyen útvonalon kerül be e csattípus.

V.2.18.1.5. Konklúzió

1. A három régióban előkerült övveretek mindegyikének párhuzamai megtalálhatók a Kárpát-medence más régióiban is, és ami talán még fontosabb: ugyanolyan rítusú temetkezésekben. Az említett esetekben (egy kivétellel) megtalálható a lovastemetkezés (és nem a jelképes, hanem elsősorban a II. típusú lovastemetkezés), szablya négy alkalommal, tegez és nyílcsúcsok öt alkalommal, íjcsontok két alkalommal. A viselet elemei közül leggyakrabban

[1167] Révész 1989, 513–541.

[1168] Nem szabad elhallgatni azt a tényt sem, hogy Révész elemzésének idején kétséges volt, hogy az 1987-ben leközölt sírról mennyi lehetősége volt hallani akkor egy fiatal magyarországi régésznek. Ahogyan azt már említettük, az informáltság vonatkozásában az egyetlen kivételt Bóna István jelentette, aki Radu Harhoiu megfogalmazása szerint *„jobban ismerte az erdélyi leletanyagot, mint mi"*.

[1169] Harhoiu 1972, 417–425.

[1170] Ioniţă 2005, 76.

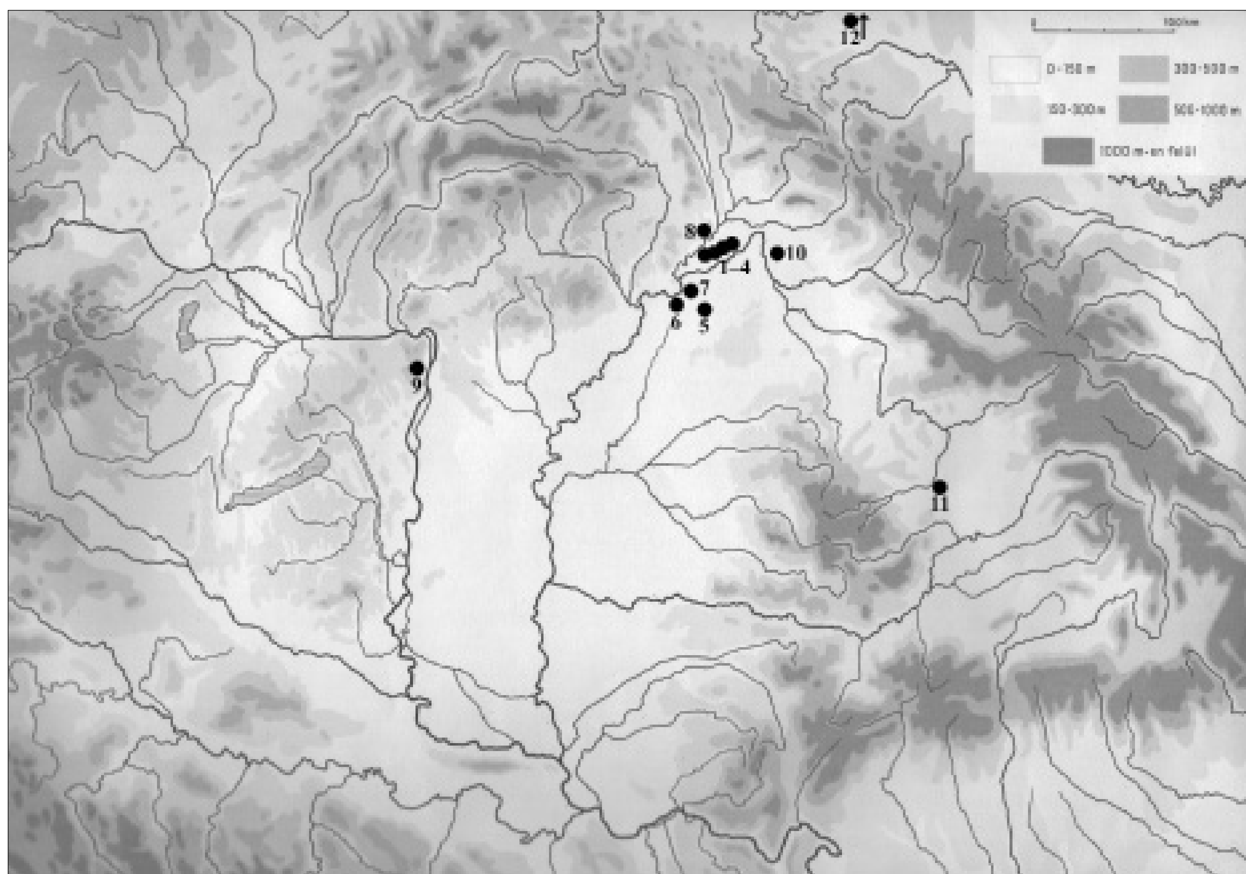
[1171] Schulze-Dörlamm 1988, 377–385; Fiedler 1992, 198–199.

az 1a. típusú hajkarikák (két alkalommal), illetve a gombok (két alkalommal) kerültek elő, de ismert 1a. típusú pántkarperec és rombusz alakú díszítéssel ellátott szalaggyűrű is. A használati eszközök közül egy alkalommal ismert kés, de a csiholók és kovák is ismert leletei e síroknak.

2. Ahogyan említettük, a veretes övkészletek szinte mindegyikének a Felső-Tisza vidékén található a párhuzama. Egy nemrég megjelent tanulmányban a Duna–Tisza köze D-i felének 10. század közepi benépesítőit elsősorban a veretes övek készleteinek párhuzamai alapján a Felső-Tisza vidékéről érkező migrációban látják e tanulmány szerzői, más szóval az anyagi kultúra révén próbáltak magyarázni különböző társadalmi és politikai folyamatokat.[1172] Azonban éppen a veretes övek komponensei szólnak e tény ellen, ugyanis ha az említett szerzők véleményét elfogadjuk, akkor az egész Kárpát-medencében a Felső-Tisza vidékéről érkező migrációval számolhatnánk! E sorok szerzője inkább egy technológiai vagy divatváltás régészeti lecsapódását látja e tárgyak megjelenésében, bár nem kizárt a migráció lehetősége sem egyes esetekben, különösen akkor, amikor az övveretet másodlagosan használták fel (pl.: a gyulafehérvári Brânduşei utca 129. sírja esetében).

V.2.18.2. Veretes tarsoly [230. kép]

Információink szerint a kolozsvári Szántó utcai temető 25. sírjából kerültek elő egy veretekkel díszített tarsoly maradványai. Szíjbújtatója hasonló az Újfehértó-micskepusztai veretes tarsoly szíjbújtatójához.[1173]

230. kép. Veretes tarsolyok lelőhelyei a Kárpát-medencében (Révész 1996, 79. kép adatainak kiegészítése)
1–4. Karos-Eperjesszög I. temető 9. sír, II. temető 11., 41. és 61. sír; 5. Újfehértó-Micskepuszta; 6. Tiszavasvári-Nagyepáros; 7. Tiszaeszlár-Bashalom II. temető 13. sír; 8. Bodrogszerdahely-Bálványhegy; 9. Budapest-Farkasrét; 10. Tiszacsoma; 11. Kolozsvár-Szántó utca 25. sír

[1172] Mesterházy 1995, 1046; Bende et al. 2002, 375–376.
[1173] Az információkért hálás köszönet Ioana Hica régésznek.

V.3. FEGYVEREK

V.3.1. Bevezetés [231–233. kép]

A támadófegyvereket fő jellegzetességeik alapján, illetve használatuk jellegéből fakadóan többféle szempont alapján csoportosíthatjuk:

1. távolsági támadófegyverek: íj, parittya, nyílpuska, bumeráng.
2. közelharcban használt támadófegyverek: szablya, kard, lándzsa, balta.

Megemlítjük azonban, hogy egyes fegyverek, mint például a dárda, átmenetinek tarthatók a távolsági és közelharci fegyverek között, hiszen bár közelharcban is használhatóak voltak, elsősorban mégis távolsági fegyverként tartják őket számon.

A támadófegyvereket ugyanakkor más szempontok szerint is csoportosíthatjuk:

1. Több komponensből álló fegyverek. Ezek elsősorban távolsági fegyverek: íj és nyílvessző, parittya és lövedéke, nyílpuska és nyílvesszője, pisztoly vagy puska és golyója (valamint a modern fegyverek számtalan változata).
2. Egyetlen komponensből álló fegyverek. Ezek közé sorolhatóak olyan távolsági fegyverek, mint a bumeráng és a dárda, de főleg a közelharc fegyverei: a szablya, a kard, a lándzsa és a balta.

A 10–11. században persze a felsorolt fegyverkategóriáknál jóval kevesebb volt használatban. Távolsági fegyverként az íj, valamint az ezzel kilőhető nyílcsúcs, illetve az ezt tároló nyíltegez ismert. A közelharci fegyvereknek ennél jóval szélesebb skáláját ismerték: szórványként, illetve temetkezésekből szablya, kard, lándzsa, hajítódárda és a különböző balták sokféle típusa és változata került elő.

V.3.2. A 10. századi fegyverzet és a temetkezések

A Kárpát-medencét elfoglaló magyarság temetkezési szokásai között – a harcos férfi egyik szimbólumaként – kiemelkedő szerepet játszott a fegyverek sírba tétele, ami minden bizonnyal függvénye lehetett a 10. századi magyarság eszmerendszerének, gondolkodásmódjának, túlvilág-képzeteinek. Noha mindezekről vajmi keveset tudunk, mégis e temetkezési gyakorlatnak köszönhető, hogy e pillanatban az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban jelentős mennyiségű 10–11. századra datálható fegyverleletet tarthatunk számon, annak ellenére, hogy a kutatások jelenlegi állása és a temetőfeltárások színvonala nagyon sok kívánnivalót hagy maga után.[1174]

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült fegyverleletek vizsgálata során 35 lelőhelyről előkerült 2047 sír közül 130 fegyveres sírt, illetve 22 szórvány fegyverleletet elemezhettünk különböző szempontok és módszerek szerint (Szalacs 6. sírja nem tartozik a fegyveres temetkezések közé, azonban a fegyvereket feltüntető listánkon szerepeltettük). A számok arra utalnak, hogy a 10–11. századi Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság temetkezőhelyein a fegyveres temetkezéseket távolról sem lehet általános jellegzetességnek tekinteni.

Lelőhelyek	A temetők sírjainak száma	Fegyveres sírok száma	Fegyverek mennyisége	Nyílcsúcsok	Tegez	Íj	Szablya	Kard	Balta	Lándzsa	Fegyveres sírok százalékos aránya
Arad-Csálya	1 + szórvány	1	4	–	1	1	1	1	–	–	100%
Bihar-Somlyóhegy	8	7	23	18	3	–	1	–	1	–	87,5%
Bihari vár	szórvány	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–
Bukovapuszta-III.	1	1	7	6	1	–	–	–	–	–	100%
Bukovapuszta-IV.	5	2	14	13	1	–	–	–	–	–	100%
Bukovapuszta-V.	2	2	8	6	2	–	–	–	–	–	100%
Bukovapuszta-VIII.	1	1	8	6	1	1	–	–	–	–	100%
Bukovapuszta-IX.	1	1	3	3	–	–	–	–	–	–	100%
Csák	2	1	4	4	–	–	–	–	–	–	50%

[1174] Erre a legjobb ellenpélda, hogy a sokkal gondosabban kutatott Havasalföldön és Olténiában alig ismert fegyverlelet, ahogyan a romániai Moldvában is.

Lelőhelyek	A temetők sírjainak száma	Fegyveres sírok száma	Fegyverek mennyisége	Nyílcsúcsok	Tegez	Íj	Szablya	Kard	Balta	Lándzsa	Fegyveres sírok százalékos aránya
Csáklya	szórvány	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Déva-Micro 15	7	4	15	12	–	1	–	1	1	–	57,14%
Dézs	szórvány	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
Eresztevény	szórvány	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–
Felsőnyárló	szórvány	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–
Gyulafehérvár (Vár?)	szórvány	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–
Gyulafehérvár-Apor palota	szórvány	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–
Gyulafehérvár-Császár forrása	209	–	1 (?)	–	–	–	1	–	–	–	–
Gyulafehérvár-Ment.	1195	32?	72 (részleges)	54	6	9	–	–	3	–	2,67%?
Gyulafehérvár-Vadászok u.	186	1	–	1	–	–	–	–	–	–	0,53%
Gyulavarsánd	71	6	14	12	1	1	–	–	–	–	8,45%
Hari	szórvány	–	1	1	–	–	–	–	–	–	?
Hodony	18	1	3	3	–	–	–	–	–	–	5,55%
Iriny	szórvány	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Keglevichháza-I.	szórvány	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–
Keglevichháza-II.	szórvány	–	5	4	1	–	–	–	–	–	–
Kolozsvár-Szántó utca	26	12	38 (részleges)	22	6	6	3	–	1	–	46,15%
Kolozsvár-Kalevala utca I.	3	2	3	–	1	–	2	–	–	–	66,66%
Kolozsvár-Zápolya utca	11	6	33	20	6	2	5	–	–	–	54,54%
Köröstarján	16[1175]	1	5	5	–	–	–	–	–	–	6,25%
Mácsé	szórvány	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Magyardécse	szórvány	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Magyarpécska	szórvány	–	4	4	–	–	–	–	–	–	–
Malomszeg	szórvány	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–
Marosgombás	12	5	10 (részleges)	7	–	–	1	1	1	–	41,66%
Maroskarna „B”	15	4	10	8	1	–	1	–	–	–	26,66%
Nagykomlós	1	1	5	5	–	–	–	–	–	–	100%
Nagylak	15	4	23	17	4	2	–	–	–	–	26,66%
Nagyősz-Kleine Hügel	2	1	1	1	–	–	–	–	–	–	50,0%
Nagyszalonta	2	1	9	8	1	–	–	–	–	–	50%
Nagyvárad-Szálka terasz	31	3	13	12	1	–	–	–	–	–	9,09%
Nyírmező	szórvány	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Óbesenyő-Drag.	8 + szórvány	2	3	2	–	–	–	–	1	–	12,5%
Óbesenyő-I.	1	1	1	1	–	–	–	–	–	–	100%

[1175] A 11. sír későbbi, a 11. század végéről származik, nem sorolható a temető többi sírjához.

Lelőhelyek	A temetők sírjainak száma	Fegyveres sírok száma	Fegyverek mennyisége	Nyílcsúcsok	Tegez	Íj	Szablya	Kard	Balta	Lándzsa	Fegyveres sírok százalékos aránya
Óbesenyő-VI.	2	1	2	2	–	–	–	–	–	–	50%
Sepsiszent-györgy	1	1	2	–	–	–	–	1	–	1?	100%
Sikló	12	4	25	21	3	–	1	–	–	–	33,33%
Szalacs	15	1	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Szászváros-D. P. X2	11 (71)	5 (9) (részleges)	28 (részleges)	23	4	–	–	–	1	–	45,45% (12,67%)
Szerbcsanád-I.	1	1	1	1	–	–	–	–	–	–	100%
Szerbcsanád-Pojána	szórvány	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–
Temesmurány	szórvány	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
Temesvár-Csóka erdő	45 v. 46	6	43	40	2	–	–	–	1	–	13,3 v. 13,04%
Tordai hasadék	szórvány	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–
Vajasd	szórvány	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–
Vajdahunyad	57	1	1	1	–	–	–	–	–	–	1,75%
Vejte	7	2	8	6	1	1	–	–	–	–	28,75%
Vetés	szórvány	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–
Zsombolya	szórvány	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–

231. kép. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság fegyveres lelőhelyeinek legfontosabb adatai

Mielőtt általánosabb következtetéseket vonnánk le, két nagyon fontos tényezőt kell figyelembe vennünk: egyrészt külön csoportokba kellene sorolni a 10., illetve a 11. századi temetőket (amennyiben ez lehetséges); másrészt feltételesen kell kezelni a gyulafehérvári Mentőállomásról származó információkat (itt 1195 sírból 32 volt fegyveres sír).

A rendelkezésre álló temetőket időrendi szempontból három csoportba igyekeztük sorolni:

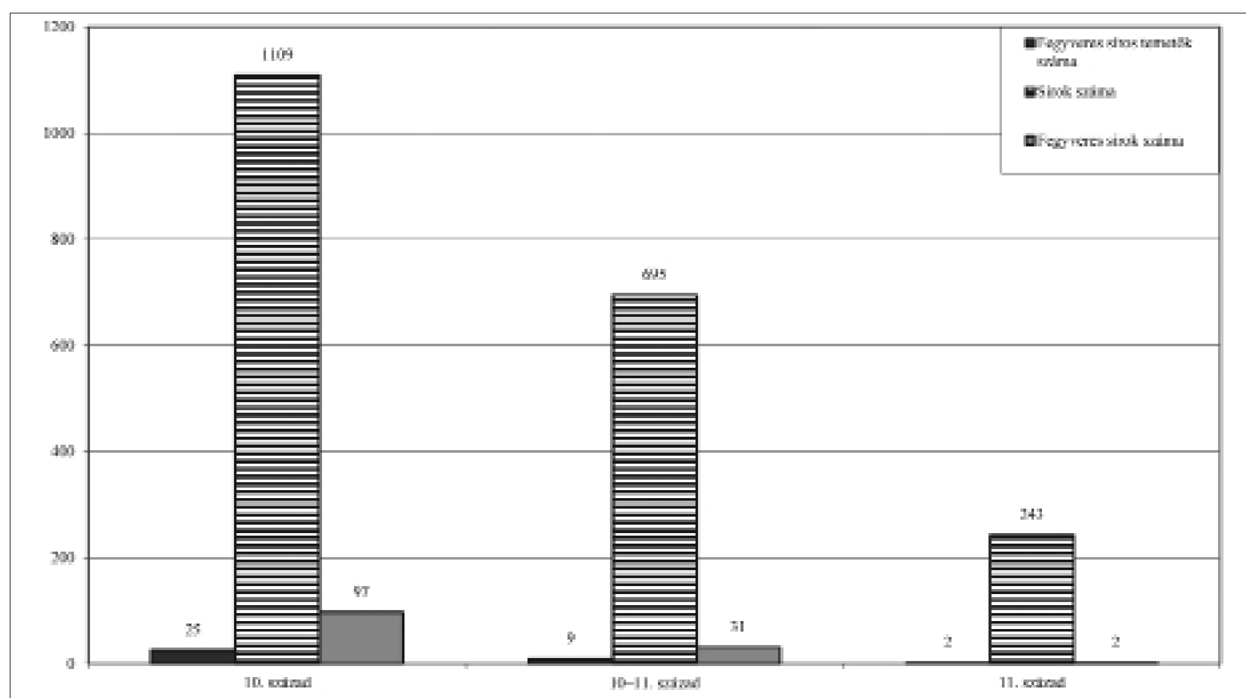
1. csoport (10. századi temetők): az ide sorolható 25 temető vagy temetkezés (L. 2, 9, 17–22, 43–44, 69, 71–72, 75, 87–88, 98, 100–101, 103, 118, 120, 130–131, 134) 1109 sírja közül 97-ből származik fegyver (ez a temetkezések 8,74%-a).
2. csoport (10–11. századi temetők): az ide sorolható 9 temetőből (L. 28, 44, 53, 56, 106, 121, 138, 143, 153) származó 695 sír közül 31-ből került elő fegyver (ez a temetkezések 4,46%-a).[1176]
3. csoport (a biztosan 11. századra keltezhető temetők): a vajdahunyadi 57 síros temető és a gyulafehérvári Vadászok utcai temetőrészlet (L. 47 és 151) egy-egy sírjából ismerünk egyetlen nyílcsúcsot (ez a temetkezések 0,82%-a).

A fegyveres temetkezések tehát a kereszténység térnyerésének hatására egyértelműen csökkenő tendenciát mutatnak a 10–11. századi Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területén. Ezt a folyamatot figyelhetjük meg a pogány szokásnak tekintett lovastemetkezések esetében is (lásd a IV. fejezetet). Összesítve tehát: a 2047 biztosnak tekinthető sírból 130 tekinthető fegyveres temetkezésnek a 10–11. században (Szalacs 6. sírt nem sorolhattuk e kategóriába), ami 6,35%-ot jelent, vagyis majdnem mindegyik tízedik sírból ismerünk csak valamilyen fegyverleletet.

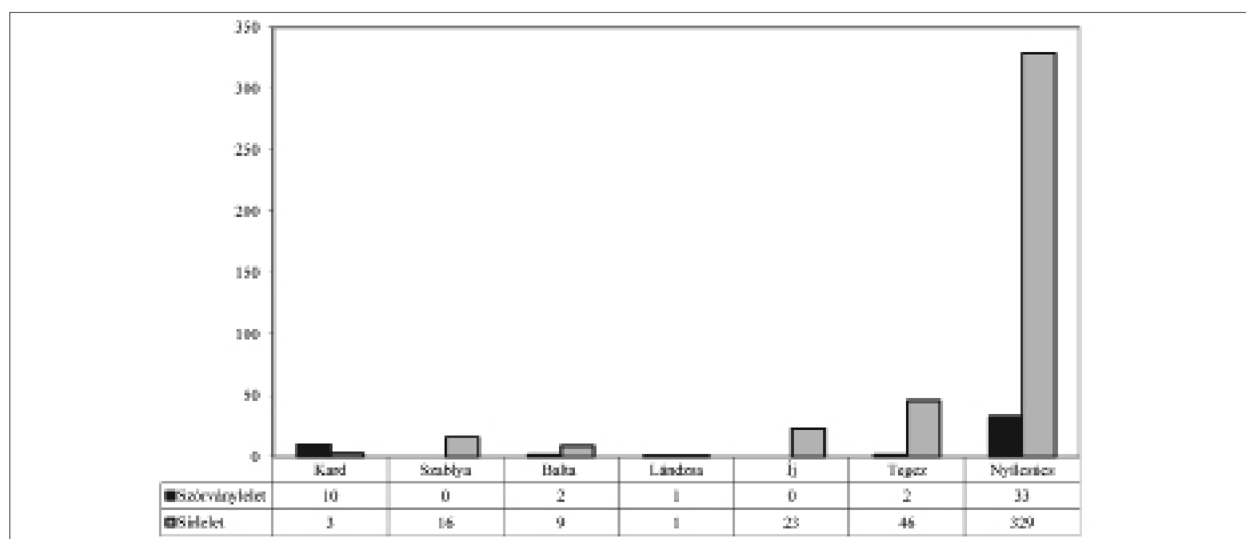
Fontos eredményekre vezetett a fegyvertípusok megoszlásának vizsgálata is. A legnagyobb mennyiségben nyílcsúcsok kerültek elő: 44 lelőhely sírjaiból 329, illetve szórványként további 33 (azaz összesen 362). Tizenkilenc lelőhely 46 sírjából és két további lelőhelyről (Arad-Csálya, Keglevichháza) szórványként tegezrészlet, illetve tegezkarika került elő; 8 lelőhely 23 sírjában pedig íjat dokumentáltak. Szablya 9 lelőhely 16 sírjából származik, kard ellenben csupán három esetben (három lelőhely egy-egy sírjából) ismert. Tíz balta került elő hét lelőhely sírjaiból, további kettő pedig szórványként egy-egy lelőhelyről. Két lándzsa vagy dárda több-kevesebb biztonsággal egy sír leletanyagához tartozott, de nem kizárt, hogy még egy további lándzsával is számolnunk kell ugyancsak temetkezésben (Eresztevény, Sepsiszentgyörgy).

Megállapítható tehát, hogy 3 fegyverkategória (íj, szablya, lándzsa) csak sírból került elő, illetve, hogy másik 4 kategória (kard, balta, nyílcsúcs, tegez) szórványleletként és sírleletként egyaránt ismert. Elgondolkodtató marad ugyanakkor, hogy a kardok esetében a szórványleletek száma több mint háromszorosan haladja meg a sírleletekét.

[1176] A Szalacs-Vidahegy 6. sírjából előkerült háromélű nyílcsúcs az egyén halálát okozta, tehát nem számítható fegyveres temetkezésnek.

232. kép. A fegyveres síros temetők száma közötti időrendi összefüggések

233. kép. A fegyverek mennyisége és előkerülésüknek jellege

V.3.3. Íj [234. kép; 318. tábla]

Vizsgált korszakunk harcosai a bal oldalukon, övszíjukra erősített íjtegezben tartották a leeresztett vagy felajzott íjat, amelyet az íjászmesterek több hónapos munkával, a majdani használó erejéhez, magasságához igazítva alkottak meg, s amely leeresztett állapotában fordított „C" alakú volt.

A készítők többnyire ilyen formájú juharfaágat választottak az íjkarokhoz vagy két külön részből állították össze és csapolták azokat a merev markolat két felére. Az íjkarok oldalára halenyvvel ovális csontlemezeket ragasztottak, irdalt végeik tanúsága szerint oda is kötözték őket. A merev szarvak 35°-os szögben csatlakoztak a rugalmas karokhoz. Az íj átlagos húrhossza 110–115 cm, lőtávolsága 200–250 m vagy 330 öl volt. A 10–11. századi íjak egyedi eltéréseik ellenére lényegében ugyanahhoz a típushoz tartoznak (az egyetlen kivétel a Hódmezővásárhely-nagyszigeti lelet).

Nem minden tegezes és nyílcsúcsos leletünkből is-

merünk ugyanakkor markolat- és íjvégcsontot, ezekben az esetekben feltehető, hogy a csontokat fával helyettesítették.

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság területe 8 lelőhelyének 23 sírjából került elő íjmaradvány (L. 2, 20, 44, 53, 71–72, 100, 153), ami a jelenlegi adatbázishoz képest is nagyon kevés, valószínű tehát, hogy nem minden tegezes és nyílcsúcsos sírba raktak íjat. Feltárt sírból ismert olyan eset is, amikor csak a markolatra ragasztottak csontlemezeket, a végkarokon hiányoznak a csontlapok. Valószínű, hogy sok esetben nemcsak az íjkarokat, de a markolatot sem erősítették vagy díszítették csontlemezzel. Ezeknek a csontos íjmarkolatoknak és -végeknek tehát egyáltalán nem kellett meglenniük minden íjon.

A felajzott vagy leeresztett állapotban sírba tett íjak száma minden bizonnyal jóval nagyobb lehetett még a rosszul kutatott Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban is. Az ismert adatok csekély száma nem feltétlenül csak a kutatás felületességének következménye, a fentiek alapján tehát nem minden esetben ragasztottak csontlapokat az íjkarokra és a markolatra, a fa pedig nyomtalanul elkorhadt a földben. Teljes íjgarnitúrát a gyulafehérvári Mentőállomás XX. kutatóárkának 13/1983. számú sírjából ismerünk (6 db íjcsont), a VIII. kutatóárok 36/1982. sz. sírjából pedig a visszacsapó íj 7 (?) markolat- és íjkar-végcsontja dokumentált, a kolozsvári Szántó utca 12. sírjából 8 db, a 22. temetkezéből pedig 6 db íjcsont ismert. Majdnem teljes garnitúra a vejtei 3. sír íjászfelszerelése: a csontváz mellett előkerült a leeresztett íj 5 csont oldallapja is (4 íjkar-végcsont és 1 markolatlemez).

A csontból készült oldallapok (összesen 14 lelet) méreteiről sajnos csupán öt esetben vannak adataink. A markolatcsontokról az aradi, gyulavarsándi, nagylaki és vejtei leletekből ismerünk adatokat. További információkkal szolgálhatnának a kolozsvári Szántó utcai és gyulafehérvári sírok, azonban ezek egyelőre nem hozzáférhetők a szakma számára.

Az íjkar-végcsontokról is csak néhány esetben van adatunk. Mint ahogy arról már volt szó, teljes készletet csak a vejtei 3. sírból ismerünk.

Sajnos a tárgyak sírban elfoglalt helyzetéről sem tudunk túl sokat. Az aradi X sírban a csontváz jobb lábától lejjebb, a zabla környezetéből került elő íjcsont. A gyulavarsándi 7. sírban a jobb medencecsont mellett dokumentáltak két íjmarkolat-csontot. Egyik esetben sem lehet megállapítani azonban, hogy az íjat leeresztett avagy felajzott állapotban rakták-e a sírba. Ennél talán többet árul el a vejtei 3. sírban levő íjcsontok helyzete. A csontváz bal lábszárcsontja mellett, a tegez felett voltak leeresztett állapotban az íjcsontok: négy db íjvég-karcsont és egy markolatcsont. A nagylaki 13. sírban a jobb könyök alól és a jobb lábfejen kerültek elő az íjvégcsontok, a markolatcsont pedig a tegezfenék mellett feküdt, párhuzamosan a térddel. Ebben az esetben – helyzete alapján – egyértelműen leeresztett, nyugalmi állapotban levő példányról volt szó. A rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az íjak ugyanahhoz a klasszikus típushoz tartozhattak, amelynek több száz párhuzama ismert a Kárpát-medencéből.

Egyetlen esetben díszítették az íjmarkolat-, illetve végcsontokat. A gyulafehérvári Mentőállomás IX. kutatóárok/3/1982. sírjából pontkörös díszítésű markolatcsontpár került elő, egy olyan díszítésül, amely a romániai leletanyagban csak a nagylaki I. és 13. sírok csont tegezdíszítőiről ismert még.

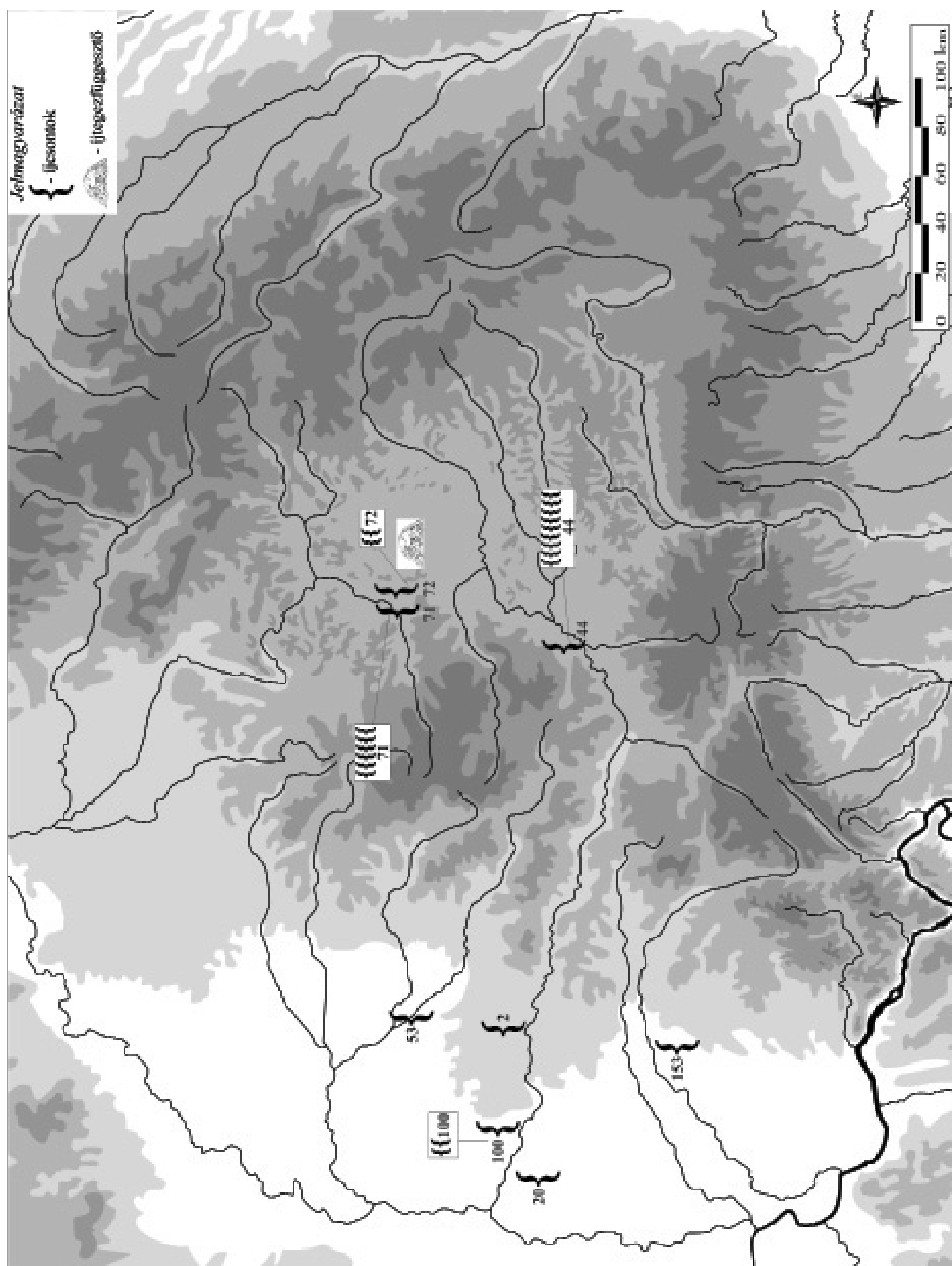
Az íjcsontos sírok egy része viszonylag „gazdagabb" mellékletanyaggal rendelkezett.[1177] Kiemelkedőbb mellékletekkel egyértelműen az aradi X sír halottja és a kolozsvári Szántó utcai 25. sír egyéne rendelkezett, azonban a többieknek is jelentős mellékletanyaga volt.

V.3.4. Íjtegez [234. kép; 318. tábla]

A kolozsvári Zápolya utcai 10. sírból, a csontváz két combja közül került elő egy lekerekített, felső részén ovális, trapéz alakú ezüst függesztőfül, néhány cm-es bőrdarabkával, felületén vésett indadíszítéssel (L. 72). László Gyula szerint a szablya felfüggesztésében játszhatott szerepet, Bóna István tarsolyfüggesztőként értékelte, Révész László pedig az 1996-os karosi temetők közlése során íjtegez-függesztőnek határozta meg, és további 12 hasonló jellegű tárgyról állapította meg, hogy az íjtegez felszereléséhez tartoztak.[1178] A sírrajz és a sírról készült fénykép alapján véleményünk szerint a tárgy meghatározása nem lehetséges. Kérdés, hogy ha tarsoly függesztőverete lett volna, akkor miért nem kovával és csiholóval együtt került elő. Íjtegez-függesztőként azért lehet nehezen elképzelni, mert a karosi leletek alapján két vagy három függesztővel kellene számolnunk, és talán az is fontos adat, hogy a 10. sírból nem ismert íjcsont.

[1177] Azért nem használtuk a „rangos" jelzőt, mivel egy személy társadalomban betöltött pozícióját nagyon nehezen lehetne megítélni sírmellékletei alapján. De tagadhatatlanul létezhetett kapcsolat egy sír mellékletének gazdagsága és a benne nyugvó egyén társadalomban betöltött szerepe között. E szerep szociológiai megítélése régészetileg azonban gyakorlatilag lehetetlen. Egy közösség vezetőjét egy temetőn belül talán(?) meg lehet határozni (természetesen ez is függ például a temető sírjainak számarányától is), több térség gazdag sírjainak hierarchikus rendbe sorolása, összehasonlítása azonban nagyon veszélyes próbálkozás, politikai-katonai, vagy társadalmi rendszerek rekonstrukcióját pedig – legalábbis jelenleg – még csak megpróbálni is fölösleges lenne. Ezért is használtuk a „gazdag" jelzőt, hiszen ezzel csak a mellékletek mennyiségére, illetve technikai minőségére utaltunk.

[1178] László 1945, 3–15; Bóna 1986, 11. ábra, 36., 40. kép; Révész 1996a, 160.

234. kép. A 10–11. századi sírokból ismert íjcsontok és íjtegez komponensek az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

V.3.5. Nyílcsúcsok [235–239. kép; 318. tábla]

A honfoglalás kori sírokban talált nyílcsúcsokat Cs. Sebestyén Károly gyűjtötte össze, majd csoportosította és osztályozta a mai napig használhatóan. Cs. Sebestyén 6 alaptípust különböztetett meg (A–F típusok), az első három típus esetében pedig alváltozatokat is elkülönített.[1179] Meggyőzően értekezett a nyílvessző anyagáról, súlyáról, keresztmetszetéről, a nyílvessző részeinek morfológiájáról, a készítés módjáról, illetve annak törvényszerűségeiről. Szerinte minél nagyobb a nyílcsúcs és a vessző súlya közötti különbség, vagyis minél könynyebb a vessző és súlyosabb a nyílcsúcs, annál biztosabb és gyorsabb a nyílvessző repülése. A nyílvesszőnek egyenesnek kell lennie, ezért Cs. Sebestyén szerint csak nádat (*Phragmites vulgaris*) használhattak, amit – általunk nem ismert módszerrel – megerősítettek. A nyílcsúcsot gyantával vagy viasszal ragasztották a nád csövébe, amit kívül, a szeg teljes hosszában, erősen körültekertek. A tollazatot halenyvvel rögzítették a vessző végétől kb. 8 cm-re. A tollak végei szintén háncsszalagokkal voltak körbetekerve, de fontos volt a tollazat megfelelő méretezése is, mivel a túl nagy vagy túl erős tollazat is csökkentette volna a nyílvessző sebességét. A nyílvesszőnek körülbelül 60–70 cm hosszúnak kellett lennie, a nád átmérője legalább 0,8–1 cm volt.

Az utóbbi évek kutatásai némileg módosították ezeket a megállapításokat. A nyílveszőket nem nádból, hanem fából készítették, Kovács László szerint nyár-, nyír-, fűzfavesszőkből. Mesterházy Károly néprajzi analógiákkal is alátámasztotta ezeket az érveket.[1180] A múlt század 20-as éveiben Sebestyén még nem tudhatott arról, hogy a köpűs, hosszú vágóélű, deltoid és szakállas nyílcsúcsokat a 10. században (is) használhatták, ezek jelenléte, ha kisebb arányban is, de igazolható a honfoglalás kori temetkezésekben is.

V.3.5.1. A nyílcsúcsok statisztikai elemzése

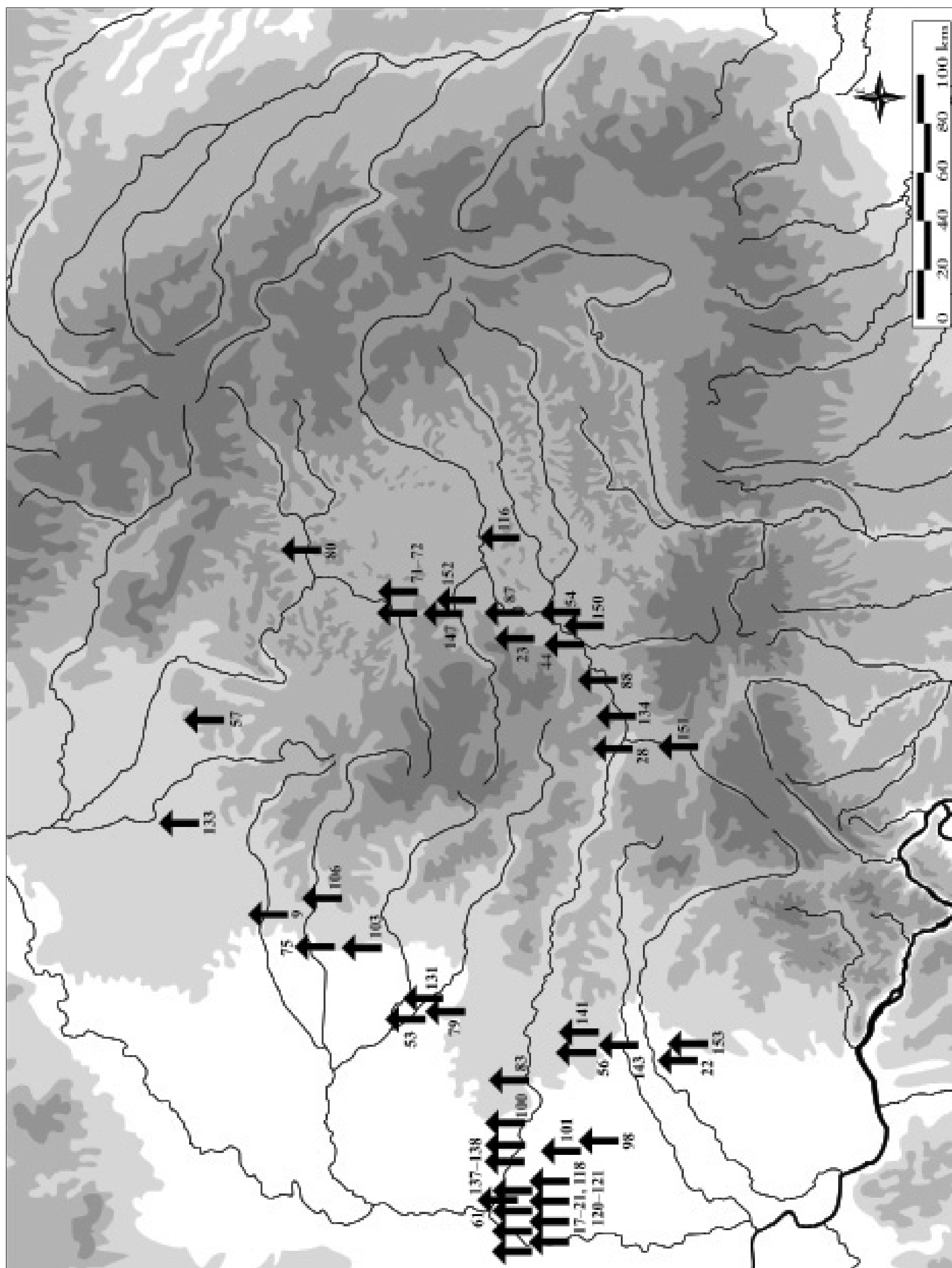
A régészeti kutatások jelen állása szerint a Bánságból, az Erdélyi-medencéből és a Partiumból 44 10–11. századi lelőhelyről ismert összesen 362 db nyílcsúcs (L. 9, 17–23, 28, 44, 47, 53–54, 56–57, 61, 71–72, 75, 79–80, 83, 87–88, 98, 100–101, 103, 106, 118, 120–121, 131, 133–134, 137–138, 141, 143, 147, 150–153). E szám azonban jóval nagyobb lehet, ugyanis jó néhány esetben nem ismerjük/nem ismerhetjük a nyílcsúcsok pontos számát (Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4., 10. és 25. sír, Köröstarján 28. sír, Marosgombás-Magura 1., 3–4. sír, Nagylak I. sír, Nagyősz-Kleine Hügel 1. sír, Szerbcsanád-Pojána III. dűlő). Feltételezésünk szerint kb. 500 nyílcsúcs kerülhetett elő valójában az általunk vizsgált területekről.

V.3.5.2. A nyílcsúcsok helyzete a sírokban

A rendelkezésre álló dokumentáció alapján a nyílcsúcsok sírban való elhelyezkedésének 22 alaphelyzetét rögzíthettük:

1. A bal láb vége mellett (1): Maroskarna „B” 11. sír.
2. A bal térd mellett (2): Kolozsvár-Szántó utca 20. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 2. sír.
3. A medence bal oldali felső része mellett (1): Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír.
4. A medence bal oldala mellett (2): Bukovapuszta-IX. halom Hunca Mare, Gyulavarsánd-Laposhalom 33. sír.
5. A bal lábszárcsont mellett: (1): Hodony-Pocioroane 17. sír.
6. A bal felkar felső végén/a bal vállnál (4): Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Sikló-Gropoaie 2., 12. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 6. sír.
7. A mellcsont bal oldalán (1): Vejte 6. sír.
8. A bal alkar mellett, egy kicsit távolabb a kéztől (1): Nagylak 4. sír.
9. A medence bal felének végénél/a combcsont kezdeténél (5): Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Köröstarján-Csordásdomb 21. sír, Marosgombás-Magura 4. sír, Vejte 3. sír.
10. A csontváz bal felén (2): Marosgombás-Magura 1. és 3. sír.
11. A jobb vállon/a jobb váll mellett (3): Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Sikló-Gropoaie 10. sír.
12. A jobb váll alatt (1): Kolozsvár-Szántó utca 16. sír.
13. A medence jobb felének végénél/a jobb combcsont kezdeténél (3): Gyulavarsánd-Laposhalom 38. és 52. sír, Nagylak 13. sír.
14. A jobb combcsonton (1): Bukovapuszta-IV. halom 2. sír.
15. A csontváz jobb keze alatt (1): Bukovapuszta-VIII. halom.
16. A csontváz jobb keze mellett (1): Gyulavarsánd-Laposhalom 51. sír.
17. A jobb térd mellett (1): Szászváros-Pemilor domb X2: 7. sír.
18. A jobb lábfej csontja mellett (1): Maroskarna „B” 15. sír.
19. A combok közt (1): Csák-Gheorghianu 1. sír.
20. A combcsontok között középen, majdnem a medencénél (1): Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír.
21. A csontváz lábszárainál (1): Temesvár-Csóka erdő A sír.
22. A csontváz medencéjén (?) (2): Maroskarna „B” 4. sír, Vajdahunyad-Kincseshegy 2. sír.
23. A medence mellett (?) (1): Nagykomlós község É-i oldala.
24. A koponya mellett jobb és bal oldalon, valamint a koponya mögött (1): Nagylak 11. sír.

[1179] A–1–5, B–5, C–4 (Cs. Sebestyén 1932, 13. kép).
[1180] Kovács 2004a, 311; Mesterházy 1994b, 322.

235. kép. A 10–11. századi nyílcsúcsok elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Egyértelműen kiderül tehát, hogy a legtöbb alkalommal a tegezt a nyílvesszőkkel (vagy csak a nyílvesszőt/nyílvesszőket) főleg a halott bal felére rakták (Bukovapuszta-IX. halom, Gyulavarsánd 33. sír, Hodony 17. sír, Kolozsvár-Szántó utca 20., 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4., 10. sír, Köröstarján 21. sír, Marosgombás 1., 3., 4. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Nagylak 4. sír, Nagyszalonta 2. sír, Sikló 2., 12. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 2., 6. sír, Vejte 3., 6. sír). 39 esetből 20 olyan helyzetet sikerült megállapítani, amikor a halott bal felére rakták a nyílveszőket, ez a dokumentált helyzetek 51,28%-a.

Összesen 12 olyan eset volt, amikor a nyílcsúcsokat a halott jobb oldalára helyezték, ez az esetek 30,76%-át jelenti (Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 2. és 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Gyulavarsánd 38., 51. és 52. sír, Kolozsvár-Szántó utca 16. sír, Maroskarna „B" 15. sír, Nagylak 13. sír, Sikló 10. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 7. sír). A többi hat rögzített helyzet esetében a combok között (Csák-Gheorghianu 1. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír), a lábvégeknél (Temesvár-Csóka erdő), illetve három esetben nem dokumentálták a legpontosabban (Maroskarna „B" 4. sír, Nagykomlós község É-i oldala, Vajdahunyad-Kincseshegy 2. sír). A nagylaki 11. sír koponyája köré kirakott nyílcsúcsok nem fegyverként, sokkal inkább temetkezési szokásként értelmezhetőek.

V.3.5.3. A nyílcsúcsok számaránya a sírokban

Annak, hogy a nyílcsúcsok milyen számban fordultak elő a sírokban, László Gyula rangjelző szerepet tulajdonított.[1181] A kérdést Dienes István a hitvilággal hozta kapcsolatba: szerinte az elhunytnak a túlvilág különböző rétegein való áthatoláshoz volt szüksége 1–7 db nyílcsúcsra.[1182] 1996-os munkájában Révész László is elfogadja, hogy a sírokba helyezett nyílcsúcsok számát hitvilági okok szabták meg.[1183]

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lelőhelyeinek sírjaiból előkerült nyílcsúcsok száma a következőképpen alakult:

10 db: Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír.

9 db: Sikló-Gropoaie 12. sír.

8 db: Déva-Micro 15: 3. sír, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír.

7 db: Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Marosgombás 5–9. (?) sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 10. sír, Temesvár-Csóka erdő A, C és F sír.

6 db: Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Kolozsvár-Szántó utca 11. és 22. sír, Nagylak 13. sír, Sikló-Gropoaie 2. sír, Temesvár-Csóka erdő G sír.

5 db: Bukovapuszta-V. halom 4. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás XI. kutatóárok/11. sír/1983, XX. kutatóárok/8. sír/1983, I. kutatóárok/54. sír/1980, Köröstarján-Csordásdomb 21. sír, Nagykomlós-falu É-i határa, Nagylak 4. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XIV. sír, Sikló 10. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 6. és 7. sír, Temesvár-Csóka erdő E sír, Vejte 3. sír.

4 db: Bihar-Somlyóhegy 4. sír, Csák 1. sír, Gyulafehérvár-III. kutatóárok/18. sír/1982; Gyulavarsánd 33. sír, Maroskarna „B" temető 4. sír, Nagylak 11. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XVIII. sír, Temesvár-Csóka erdő B sír.

3 db: Bihar-Somlyóhegy 7. sír, Bukovapuszta-IX. halom, Déva-Micro 15: 1. sír, Gyulavarsánd 38., 52. sír, Hodony 17. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás 664. sír/1981,[1184] XXXII. kutatóárok/3. sír/1984; Nagyvárad-Szálka terasz X. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 5. sír.

2 db: Bihar-Somlyóhegy 1. sír, Kolozsvár-Szántó utca 6., 15. és 20. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás 36. sír/1980, 298. sír/1980, 392. sír/1980, 584. sír/1981, I. kutatóárok/1. sír/1981, II. kutatóárok/17. sír/1983 III. kutatóárok/26. sír/1982, XV. kutatóárok/39. sír/1983, XVIII. kutatóárok/7. sír/1983, XVIII. kutatóárok/14. sír/1983, XX. kutatóárok/13. sír/1983; Maroskarna „B" 11. sír, Óbesenyő-VI. halom.

1 db: Bihar-Somlyóhegy 2., 5–6. sír, Bukovapuszta-IV. halom 2. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Déva-Micro 15: 2. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás XIX. kutatóárok/8. sír/1983, XXXVII. kutatóárok/7. sír/1983, XXXVII. kutatóárok/13. sír/1983, XXI. kutatóárok/7. sír/1983, XXI. kutatóárok/17. sír/1983, 633. sír/1981, XXXII. kutatóárok/19. sír/1984, Gyulafehérvár-Vadászok utcája ismeretlen számú sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 51., 53. sír; Kolozsvár-Szántó utca 12., 14., 16. és 26. sír, Maroskarna „B" 2., 15. sír, Nagyősz-Kleine Hügel-1. sír, Óbesenyő-I. halom, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 2. sír, Szerbcsanád-Görög keleti szerb hitközség földje, Vajdahunyad-Kincseshegy 2. sír, Vejte 6. sír.

Az elemzésbe nem tudtunk bevonni olyan lelőhelyeket, ahonnan biztosan több nyílcsúcs került elő, ám a pontos számukat nem ismerjük (Pl.: Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4., 10. és 25. sír, Marosgombás 1., 3–4. sír, Nagyősz-Kleine Hügel 1. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 18., 26., 29. és 30. sír). Más sírok esetében sem biztos a bennük talált nyílcsúcsok száma vagy egyáltalán létezése (pl.: Köröstarján 28. sír, Nagylak I. sír).

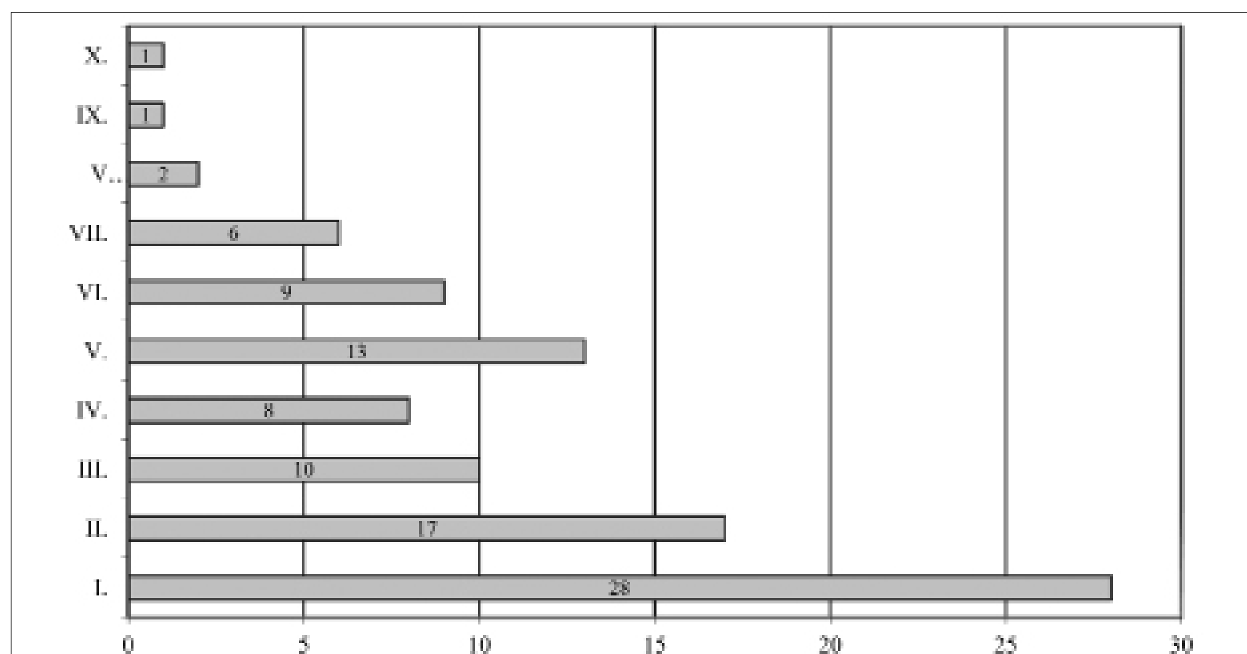
1181 László 1944, 132.
1182 Dienes 1957, 29–31; Dienes 1975, 96; Dienes 1978, 38–39; Dienes 1979, 88–89.
1183 Révész 1996a, 169.
1184 Mihai Blăjan ásatásán a sírokat nem regisztrálták a kutatóárkok alapján, ellentétben Horia Ciugudean ásatásával.

Vannak esetek, amikor csak néhány nyíltüske utal a nyílcsúcsok egykori jelenlétére (pl.: Kolozsvár-Zápolya utca 1. és 11. sír). Két lelőhely három nyílcsúcsát nem vettük fel az elemzésbe: Szalacs-Vidahegy 6. sírjának és a szászvárosi Pemilor domb 2. és 7. sírjának egy-egy példánya sérülést vagy halált okozó tárgyként, illetve a sírba nyilazás szokásának régészeti emlékeként került elő. Akárhogyan is értékeljük, az bizonyos, hogy ezekben az esetekben nem szokványos nyílcsúcs-mellékletekről van szó.

Az erdélyi-medencei, a partiumi és a bánsági sírokban előforduló nyílcsúcsok száma 1-től 10-ig terjed. Nagyon sokszor (28 esetben) egyetlen nyílcsúcs került a sírba, ami sokszor kétségeket ébreszt afelől, hogy a tárgyat fegyverként kell-e értékelni. Ugyancsak gyakran került elő két db (17 eset), illetve 5 db nyílcsúcs (13 eset) a sírokban. Egyértelmű, hogy a nyílcsúcsok száma alapján tehát nehezen lehet akármilyen rendszerre gondolni, ebből a szempontból inkább a „rendszertelenség" a jellemző. Úgy tűnik, hogy annak sem volt rituális jelentősége, hogy páros avagy páratlan számú nyílcsúcs került-e a sírba, mint ahogyan azt László vagy Dienes feltételezte.

Magunk úgy véljük, hogy a sírokban mellékletként megjelenő nyílcsúcsokkal kapcsolatban két tendenciát figyelhetünk meg:

1 több fegyverrel általában több, de alapjában véve meghatározatlan számú nyílvesszőt volt szokás a tegezben vagy tegez nélkül a sírba helyezni.
2. kevesebb fegyverrel, vagy „fegyvertelenül" útnak indított halott esetében általában csak 1–2 nyílcsúcsot találunk a sírban.

236. kép. A sírokból előkerült nyílcsúcsok számaránya az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

V.3.5.4. A nyílcsúcsok típusai

A nyílcsúcsok tipológiáját elsőként Cs. Sebestyén Károly dolgozta ki. A rendszeren később Kovács László finomított. Vizsgált területeinken 9 nyílcsúcstípust, illetve ezek különböző változatait különíthettük el (összesen 217 tipológiailag besorolható nyílcsúcsról és 145 meghatározhatatlan típusú példányról van tudomásunk):

1a. típus: rövid vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (64 példány) (L. 9, 17–19, 22, 28, 53, 56–57, 61, 71–72, 83, 88, 98, 100, 103, 106, 121, 131, 134, 143, 151, 153).
1b. típus: rövid, ívelt vágóélű deltoid nyílcsúcs (10 példány) (L. 18, 28, 83, 106, 131, 134, 153).
1c. típus: rövid vágóélű deltoid nyílcsúcs, a felső részét négy helyen átfúrták (1 példány) (L. 72).
2a. típus: hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (21 példány) (L. 9, 17, 19, 22, 28, 53, 72, 79, 103, 120, 131, 134, 141, 153).
2b. típus: hosszú, alul ívelt vágóélű deltoid nyílcsúcs (17 példány) (L. 9, 18, 75, 80, 98, 100, 103, 106, 118, 131, 134, 143).
2c. típus: hosszú vágóélű, köpűs deltoid nyílcsúcs (3 példány) (L. 83, 106, 143).
3a. típus: rombusz alakú, egyszerű nyílcsúcs (51 példány) (L. 9, 18, 28, 54, 61, 71–72, 75, 88, 100, 103, 106, 131, 134, 138, 143).
3a1. típus: rombusz alakú, egyszerű gyújtó nyílcsúcs (1 példány) (L. 72).
3b. típus: rombusz alakú, domború nyílcsúcs (6 példány) (L. 9, 72, 98, 134, 152).

3c. típus: rombusz alakú, alsó részén ívelt nyílcsúcs (10 példány) (L. 9, 56, 103, 106, 131, 134, 143, 153).
4. típus: levél alakú nyílcsúcs (15 példány) (L. 9, 17–19, 28, 71–72, 88, 100, 103, 134, 143).
5. típus: fecskefarkú nyílcsúcs (4 példány) (L. 18, 71–72, 83).
6. típus: háromélű nyílcsúcs (2 példány) (L. 83, 133).
7. típus: szakállas nyílcsúcs (1 példány) (L. 83).
8. típus: „páncéltörő” vagy vadász nyílcsúcs (9 példány) (L. 9, 18–19, 153).
9. típus: véső alakú nyílcsúcs (2 példány) (L. 134, 143).

Besorolhatatlan nyílcsúcs (145 példány) (L. 9, 17, 19–23, 28, 44, 47, 53, 61, 71–72, 75, 87, 98, 100–101, 103, 106, 131, 137–138, 143, 147, 150).

A nyílcsúcs-garnitúrák összetétele változatos; egy készleten belül nemcsak tipológiai értelemben, de méreteik alapján is nagy változatosságot mutatnak.

Az előbbi kimutatásból is egyértelműen kiderül, hogy a rövid vágóélű deltoid nyílcsúcstípus, illetve ennek változatai kerültek elő a legnagyobb számban, valószínűleg ezek voltak a legkedveltebb nyílhegyek is (összesen 75 példány ismert belőlük).

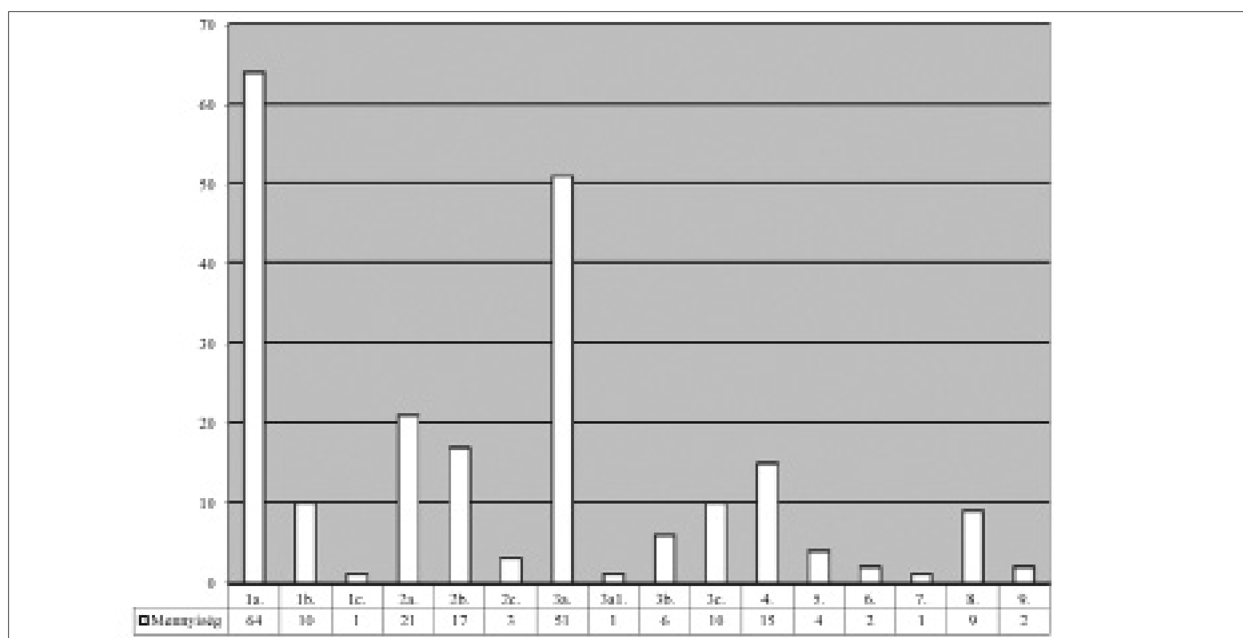
Hasonlóan nagy számban ismert a Hampel által rombusz alakúnak elnevezett nyílcsúcs is (nálunk ez a 3. típus és alváltozatai – összesen 68 példány). Míg a 3a. típusváltozathoz ismereteink alapján 51 db-ot sorolhatunk, addig a b. és a c. változatokhoz 6, illetve 10 példányt. Ugyanakkor csupán két gyújtónyílnak tartható darab (Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 10. sír – 1c. és a 3a1. típus) került elő.

Míg a 2a. és a 2b. típusból 21, illetve 17 példány került napvilágra, addig a 2c. típusból csupán három (Nagyvárad-Szálka terasz X. sír, Temesvár-Csóka erdő A sír, Magyarpécska). Itt szeretnénk megjegyezni ugyanakkor, hogy a Cs. Sebestyén Károly által kidolgozott tipológia a 2. típus „c” változatát eleve nem tartalmazta.

Sokkal nagyobb mennyiségben nem ismert a Cs. Sebestyén Károly szerint a 4. típushoz sorolt levél alakú nyílcsúcs sem: lelőhelyeinkről összesen 15 példánya került elő. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy ezek nem átvételek-e, ugyanis ezen példányok mindegyike későbbi periódus sírjaiból származik.

A többi nyílcsúcstípus nagyon kis mennyiségben került elő az erdélyi, partiumi és bánsági lelőhelyekről. Az Y alakú, úgynevezett fecskefarkú típus 4 lelőhely sírjaiból ismert, sajnos azonban ezek közül csak 1 példányt közöltek. A páncéltörőnek nevezett nyolcadik típus (amely a bihari 1. sír példánya esetében háromélű, a többi viszont körkörös keresztmetszetű) került még elő nagyobb mennyiségben, a többi típushoz (szakállas, háromélű, véső alakú) már csak egy vagy két db sorolható.

Megfigyeléseink egyeznek a Kárpát-medence más régióiban megfigyeltekkel. A leggyakoribbak tehát a rövid vágóélű és a rombusz alakú nyílcsúcsok, de jelentős számban kerültek elő hosszú vágóélű példányok is. Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az utóbbiakhoz sorolható gyújtó nyílcsúcsok más régiók esetében is kisebb arányban fordulnak elő. Hasonlóan kis számban ismertek a „páncéltörő”, a „fecskefarkú”, illetve a háromélű és a szakállas nyílcsúcsok is. Ez azt jelzi, hogy e típusok vagy lassanként kiszorultak a hadászatból (pl.: 6. és 7. típus), vagy más, valószínűleg elsősorban vadászati rendeltetésük miatt nem voltak igazán elterjedtek (pl.: 5. típus). Meglepő ugyanakkor a véső alakú, 9. típusú nyílcsúcs nagyon kis aránya.

237. kép. A nyílcsúcstípusok mennyiségi eloszlása

V.3.5.5. A nyílcsúcsok súlya

A nyilak csúcsainak súlyát a kutatott régióinkban 4,5–16,7 gramm közé tehetjük. Úgy tűnik, hogy a különböző típusok között nincs érzékelhető súlybeli eltérés, csupán egyes példányok között figyelhető meg ilyen:

Lelőhely–sír/lelet	Súly	Nyílcsúcs típusa
Keglevichháza-szórvány	6,8 gramm	3a. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír	14,7 gramm	5. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/1	15,8 gramm	3b. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/2	8,8 gramm	3a. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/3	16,7 gramm	3b. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/4	14,2 gramm	3a1. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/5	12,7 gramm	3a. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/6	13,0 gramm	2a. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/7	11,2 gramm	4. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/8	4,5 gramm	3a. típus
Mácsé-szórvány	16,7 gramm	2a. típus
Magyarpécska-Nagysánc/1	14,1 gramm	5. típus
Magyarpécska-Nagysánc/2	10,9 gramm	1b. típus
Magyarpécska-Nagysánc/3	11,9 gramm	1a. típus
Nagyvárad-Szálka terasz X. sír/1	7,4 gramm	3a. típus
Nagyvárad-Szálka terasz X. sír/2	6,2 gramm	2c. típus
Nagyvárad-Szálka terasz X. sír/3	6,6 gramm	1a. típus
Nagyvárad-Szálka terasz XIV. sír/1	8,5 gramm	3c. típus
Nagyvárad-Szálka terasz XIV. sír/2	9,8 gramm	2b. típus
Nagyvárad-Szálka terasz XIV. sír/3	8,5 gramm	2b. típus
Nagyvárad-Szálka terasz XIV. sír/4	6,6 gramm	1b. típus
Nagyvárad-Szálka terasz XIV. sír/5	10,4 gramm	1b. típus
Nagyvárad-Szálka terasz XVIII. sír/1	8,5 gramm	1b. típus
Nagyvárad-Szálka terasz XVIII. sír/2	5,7 gramm	1a. típus
Temesmurány-szórvány	16,0 gramm	2a. típus
Temesvár-Csóka erdő szórvány/1	17,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő szórvány/2	14,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő szórvány/3	12,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő A sír/1	10,0 gramm	2c. típus
Temesvár-Csóka erdő A sír/2	12,0 gramm	2b. típus
Temesvár-Csóka erdő A sír/3	15,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő A sír/4	11,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő A sír/5	12,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő A sír/6	7,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő B sír/1	16,0 gramm	4. típus
Temesvár-Csóka erdő B sír/2	12,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő B sír/3	8,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő B sír/4	11,0 gramm	1b. típus
Temesvár-Csóka erdő C sír/1	18,0 gramm	2b. típus
Temesvár-Csóka erdő C sír/2	6,0 gramm	3c. típus

Lelőhely–sír/lelet	Súly	Nyílcsúcs típusa
Temesvár-Csóka erdő C sír/3	7,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő C sír/4	9,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő C sír/5	4,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő E sír/1	7,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő E sír/2	9,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő E sír/3	7,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő F sír/1	8,0 gramm	2b. típus
Temesvár-Csóka erdő F sír/2	4,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő F sír/3	6,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő F sír/4	5,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő F sír/5	11,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő G sír/1	9,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő G sír/2	7,0 gramm	3a. típus
Temesvár-Csóka erdő G sír/3	9,0 gramm	2b. típus
Temesvár-Csóka erdő G sír/4	12,0 gramm	1a. típus
Temesvár-Csóka erdő G sír/5	11,0 gramm	1a. típus
Vajdahunyad-Kincseshegy 2. sír/1	5,7 gramm	1a. típus
Várfalva-Jósika Gábor kertje-szórvány	13,5 gramm	3b. típus
Vejte 3. sír/1	8,14 gramm	8. típus
Vejte 3. sír/2	7,23 gramm	8. típus
Vejte 3. sír/3	5,53 gramm	8. típus
Vejte 3. sír/4	5,99 gramm	1a. típus
Vejte 3. sír/5	8,19 gramm	3c. típus

238. kép. A nyílcsúcsok súlya

E kérdés kutatása még az elején tart, Magyarország területéről is csupán néhány adattal rendelkezünk.

Az egyik legfrissebb nyílvessző-rekonstrukcióval foglalkozó tanulmány[1185] ugyanakkor két csoportba sorolta a nyílcsúcsokat:

1. Súlyosabb nyílcsúcsok: 25–38 gramm között.
2. Könnyebb nyílcsúcsok: 9–12 gramm között.

E felosztás alapján a rendelkezésünkre álló nyílcsúcsok elsősorban a könnyebb kategóriába sorolhatók. Egyértelmű azonban, hogy a kérdéskör kapcsán további kutatásokra lenne szükség.

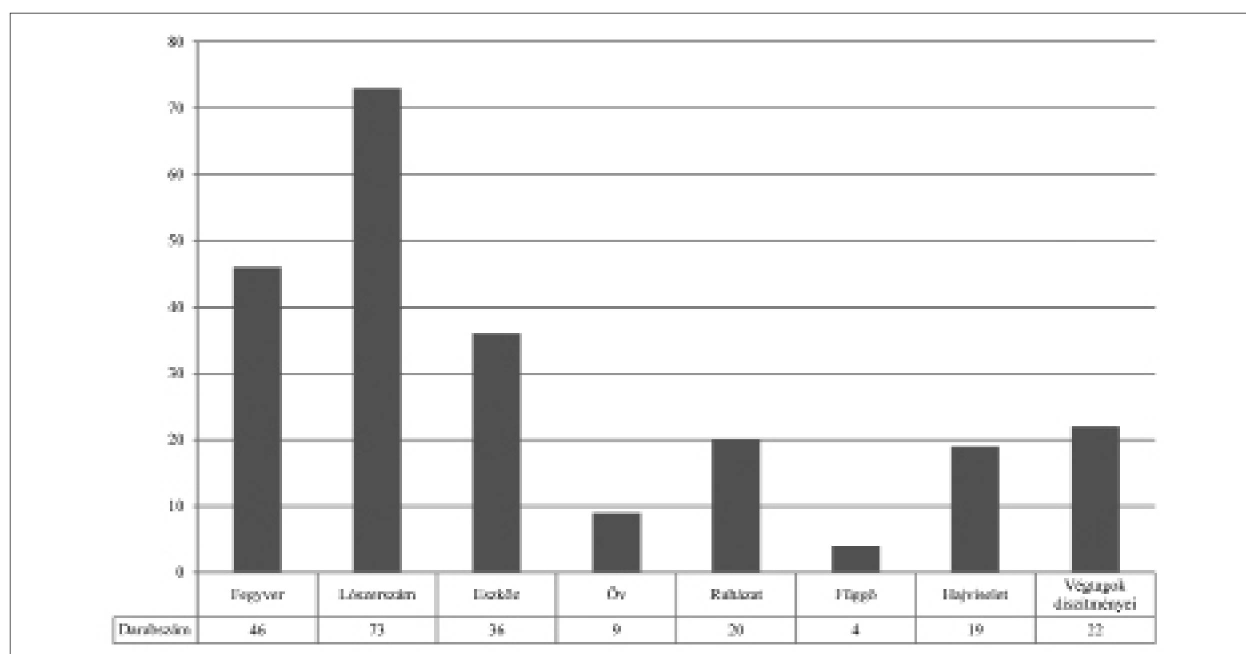
V.3.5.6. A nyílcsúcsok leletösszefüggései

Vizsgált régióinkban a nyílcsúcsok gyakorta lovastemetkezésekből kerülnek elő, így nem meglepő az sem, hogy e fegyverek gyakori kísérőleletei közé tartoznak a lószerszámok (73 db lószerszám került elő nyílcsúcsos temetkezésekből). Még a további fegyverkategóriák is alacsonyabb számban ismertek ezekből a sírokból (46 más típusú fegyver került elő ezekből a temetkezésekből). Az említetteken kívül jelentős mennyiségben ismertek még különféle eszközök (36 lelet), illetve a végtagok díszítésére szolgáló karperecek, lábperecek és gyűrűk (22 példány):

V.3.6. Nyíltegez [240. kép; 319. tábla]

A honfoglalás korának talán legfontosabb fegyvere, az íj egyik fontos tartozéka a nyílvesszőket tároló tegez, amely a temetkezések egyik klasszikus, megszokott lelete.[1186] A bőrből, fából és vasból készített tegez rekonstrukciójára már több mint egy évszázada is történt kísérlet, ennek ellenére mind a mai napig maradtak megválaszolatlan kérdések (így kérdéses a tegezek pontos alakja, zárhatósága stb.).

[1185] Igaz 2010, 280.
[1186] Pontos összegzés még nem készült a 10–11. századi Kárpát-medence vonatkozásában, de kb. 1000-re tehetjük a nyíltegezes mellékletű sírok számát (F. É. K. 1962).

239. kép. A nyílcsúcsokat tartalmazó sírokban előforduló egyéb mellékletek

A tegez rekonstrukciójához számos magyar kutató hozzájárult.[1187] A K-i párhuzamok bevonását Zichy Istvánnak köszönhetjük, később ismereteinket sok részletkérdésben jelentősen bővítette Cs. Sebestyén Károly, László Gyula, Dienes István, Révész László és Mesterházy Károly is.[1188]

A felső végén félkör, alul ugyancsak félkör vagy ovális keresztmetszetű nyíltartó alapvetően bőrből vagy nyírfakéregből készült. Alja egy deszkalap volt, amit gyakran vaspánttal erősítettek meg. Ehhez szegelték a bőr vagy nyírfakéreg oldalfalat. A tegezfenék vastagsága a benne talált szegecsek alapján 2–3 cm lehetett. A fenéklap két oldalához falécet illesztettek, amit elsősorban a felső harmadán, de esetenként az alsó harmadán is vaspálcák erősítettek.[1189] E vasalásokhoz illeszkedett a félköríves nyakpánt; a nyakpánt fölött a fedél felé futó vaspálcák kifelé ívelődtek. A tegez fedele Révész László szerint ferdén állott és a tegez elülső oldala felé lejtett, Mesterházy Károly szerint viszont nincsenek adatok ilyen jellegű rekonstrukcióhoz, és szerinte a tegezfedél párhuzamos volt a fenékkel. A vaspálcákat derékszögben, szegekkel rögzítették a fedéldeszka oldalához. A négyzet alakú szájnyílást vas- vagy csontlapok szegélyezték.

A tegez a honfoglalás kori harcosok jobb oldalán csüngött le, függesztő szíjai két, a vaspálcák meghajlításával kialakított fülhöz avagy két kisebb, speciális függesztőfülhöz kapcsolódtak. Felfüggesztésében különféle típusú függesztőkarikák is szerepet játszottak, melyek főleg vasból, de több esetben bronzból vagy éppen ezüstből készültek.

A nyílvesszők tárolására szolgáló tok helyi rekonstrukcióját az erdélyi leletek dokumentálatlansága miatt sajnos nem tudjuk elvégezni. A kolozsvári Zápolya utca 4., 6. és 10. sír tegezleletén, a nagyszalontai két és a vejtei három tegezen kívül egyetlen leletünk sem dokumentált megfelelően vagy éppenséggel közöletlen (például mindössze egy alkalommal mérték le a sírban a tegez szélességét, illetve hosszát). Amit most el tudunk végezni, és amit persze el is kell végezni, az a tegezleletek különböző részeinek összegyűjtése és rendszerezése.

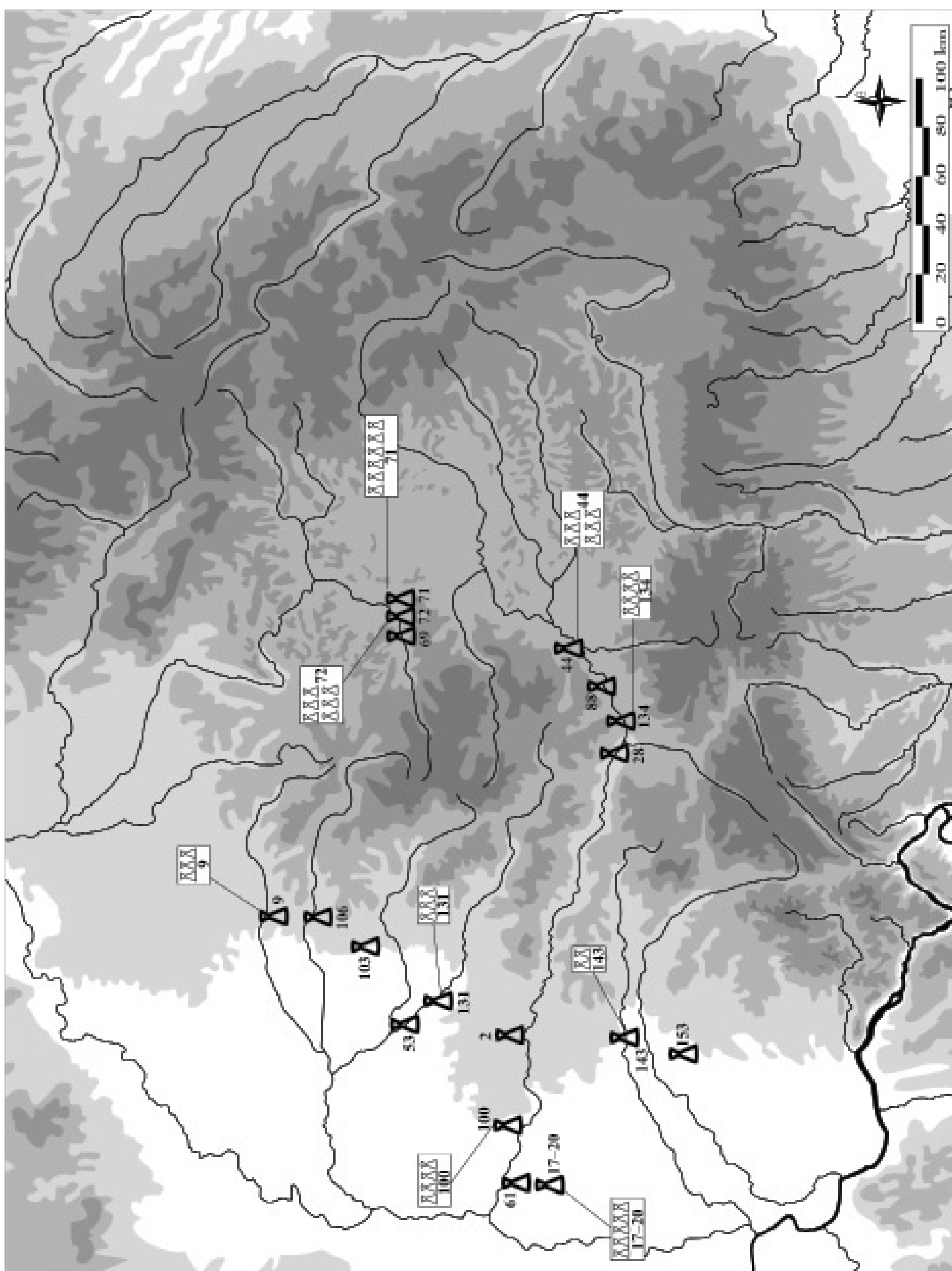
V.3.6.1. A tegezek statisztikai elemzése

Az eddig rendelkezésre álló tegezleletek a 103.000 km^2-es gyűjtőterület 21 temetőjének 48 sírjából vagy szórványként ismertek (Arad-Csálya szórvány, Bihar-Somlyóhegy 6–8. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. és 4. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Déva-Micro 15: 3. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető (biztosan a 36., 298., 392., 584., 633., 664. sír/1980),

[1187] Így Nyáry Albert, Jósa András vagy a fegyverek iránti érdeklődéséről ismert Nagy Géza, akinek a pilinyi leletek kapcsán a tegez felismerését köszönhetjük. De a kérdéshez hozzászólt még Hampel József, Kada Elek és Kisléghi Nagy Gyula is (Nagy 1890, 294; Jósa 1900, 216–221; Kisléghi Nagy 1904, 419–420; Hampel 1907, 39–43; Kada 1912, 324).

[1188] Zichy 1917, 152–165; Cs. Sebestyén 1932, 206–222; László 1940, 51–59; Dienes 1965, 144; Dienes 1975, 20. kép; Révész 1985, 35–53; Mesterházy 1994a, 320–334.

[1189] Révész László szerint nincs olyan adat, ami alapján arra lehetne gondolni, hogy a vaspálcák megszakítás nélkül futottak volna végig a tegez oldalán az aljától a nyakpántig (Révész 1985, 38).

240. kép. A 10–11. századi nyíltegezek lelőhelyeinek elterjedése és mennyisége az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Gyulavarsánd-Laposhalom 7. sír, Keglevichháza-szórvány, Kolozsvár-Kalevala I. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4., 10–12., 22. és 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 8., 10. és 11. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Nagylak I., 4., 9. és 13. sír, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XVIII. sír, Sikló-Gropoaie 2., 10. és 12. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 18., 26., 29., 30. sír, Temesvár-Csóka erdő B és G sír, Vejte 3. sír). A tegezek sírbeli helyzetének megállapítása azonban csak néhány esetben lehetséges. Mint már több alkalommal is említettük, a leletanyag egy része közöletlen (Gyulafehérvár-Mentőállomás, Kolozsvár-Szántó utca, Szászváros-Pemilor domb X2), más esetekben pedig feldúlt sírból kerültek a tegezleletek a múzeumba (Arad-Csálya, Nagylak I. sír stb.).

V.3.6.2. A sírokban megmaradt tegezszerkezetek rendszerezése[1190]

Ha rekonstrukcióval tehát nem is próbálkozhatunk, a magyarországi kutatás eredményeit felhasználva megkíséreljük az erdélyi, partiumi és bánsági tegezleletek felgyűjtését, illetve rendszerezését.

V.3.6.2.1. Tegez akasztófüle

1a. típus: Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Gyulavarsánd-Laposhalom 7. sír, Kolozsvár-Szántó utca 12. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1. és 11. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Nagylak 9. sír, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Temesvár-Csóka erdő B sír.
1b. típus: Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, Nagylak 4. sír.
1c. típus: Kolozsvár-Zápolya 4. sír.

V.3.6.2.2. Tegezfedő

Csont tegezfedél került elő Nagylak I. és 13. sírjából, illetve Bukovapuszta-VIII. halomból.

Egyértelmű – és ez kitűnik Kürti Béla elemzéseiből is –, hogy a csontos tegezfedelek főleg az Alföld D-i felén, illetve a Tisza mentén kerülnek elő.[1191] A Felső-Tisza-vidéken csupán néhány csontos tegezfedél ismert,[1192] ugyancsak szórványos eseteket ismerünk a Dunántúlról.[1193] A nagylaki és óbesenyői leletek az alföldi leletanyag sorát gyarapítva illeszkednek a régió tegezleleteinek sorába.

Vas tegezfedél Maroskarna „B" 11. sírjából (?), Bukovapuszta-IV. halom 3. sírjából, illetve Vejte 3. sírjából ismert.

A vas tegezfedél az előbbi típusnál jóval szélesebb földrajzi szóródást mutat. Érdekesnek tűnik azonban, hogy ilyen tegezfedél eddig csak a Tiszántúlon került elő (Tuzsér, Magyarhomorog, Püspökladány, Deszk D, Bukovapuszta, Vejte), illetve – ha jól sikerült megfigyelnünk a Kolozsvári Múzeum raktárában talált anyag tanulmányozása során – egy leletünk ismert az Erdélyi-medencéből (Maroskarna „B" 11. sír).

V.3.6.2.3. Tegez merevítőpálcái akasztófüllel

Bihar-Somlyóhegy 6. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 8., 10. és 11. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Sikló 10. és 12. sír, Temesvár-Csóka erdő G sír, Vejte 3. sír.

V.3.6.2.4. Tegez vasazata

Bihar-Somlyóhegy 6. és 7. sír, Keglevichháza-szórványok, Kolozsvár-Szántó utca 4., 10–12., 22. és 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4., 6., 8., 10. és 11. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Nagylak I., 4. és 13. sír, Sikló-Gropoaie 10. sír, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Vejte 3. sír.

V.3.6.2.5. Tegezkarikák

V.3.6.2.5.1. Egyszerű tegezkarika

Egyszerű karika: Arad-Csálya (3 példány), Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 6. sír, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Sikló-Gropoaie 2. sír (három példány) és Temesvár-Csóka erdő B sír.

V.3.6.2.5.2. Tegez szíjelosztó karika

Küllős szíjelosztó karika: Gyulafehérvár-Mentőállomás XX. kt./8. sír/1983, Kolozsvár-Szántó utca (a temető több sírjában), Szászváros-Pemilor domb X2: 18. sír.

Háromosztatú szíjelosztó karika: Nagylak I. sír.

Egyszerű szíjelosztó karika: Kolozsvár-Szántó utca 12. és 22. sír, Vejte 3. sír.

Kerek vagy négyzetes tegezcsat: Nagylak 13. sír és Sikló-Gropoaie 10. sír.

Háromszög alakú, lekerekített sarkú bronz tegez szíjelosztó: Kolozsvár-Szántó utca 4. sír (három példány).

Ismeretlen típusú tegez szíjelosztó karika, vésett díszítéssel: Kolozsvár-Szántó utca 12. sír.

1190 Sajnos a gyulafehérvári Mentőállomás, a kolozsvári Szántó utca és a szászvárosi temetők közöletlen leletanyagát nem állt módunkban feldolgozni.
1191 Kürti korábban 24 lelőhelyet gyűjtött fel, amelyekhez M. Nepper Ibolya ásatásainak eredményei sorolhatók: Biharkeresztes-Bethlen Gábor utca 25. sz. 2. sír; Sárrétudvari-Hízóföld 80., 106., 112., 169., 257. sír; Sárrétudvari-Poroshalom 1. sír (Kürti 1996, 151–163, M. Nepper 2002, 309, 314–315, 333, 349, 395, 246. tábla 5, 264. tábla 1, 270. tábla 1–2., 4, 293. tábla 13, 329. tábla 2–3, 348. tábla).
1192 Pl.: Karos II. temető 14. és 34. sírja (Révész 1996a, 25. tábla 1, 47. tábla 1).
1193 Tengelic 24. sír (Ódor 1995, V. tábla 10–11).

V.3.6.2.6. Tegez nyakpántja

Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 8. sír, Sikló-Gropoaie 3. sír, Vejte 3. sír.

V.3.6.2.7. Tegez fenékabroncs pántja

Bihar-Somlyóhegy 6. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 6. és 8. sír, Nagylak 13. sír.

V.3.6.2.8. Pontkörös díszítésű csont tegezdísz

Pontkörös díszítésű csont tegezdísz Nagylak I. és 13. sírjából került elő. A pontkörös csont tegezdísz is az Alföld jellegzetességei közé sorolható.[1194] Ezek a leletek is főleg a Tisza vidékén és a Tiszántúlon kerülnek elő. Az Erdélyi-medence lelőhelyeiről a mai napig ismeretlenek, a Felső-Tisza-vidéken és a Dunántúlon is csak néhány példányuk ismert.

V.3.6.3. A tegezes sírok leletösszefüggései és időrendje

A sírleletekből előkerült tegezek többnyire más fegyverek társaságában kerültek a temetkezésekbe. Egyértelmű, hogy az esetek nagy többségében (a három kivétel: Arad-Csálya szórványok, a gyulavarsándi 7. sír és Kolozsvár-Zápolya utcai 6. sír) a tegezből nyílcsúcsok is előkerültek. Mindenképpen elgondolkodtató ugyanakkor a Gyulavarsánd 7. sír és a Zápolya utca 6. sírjának esete,[1195] ugyanis érthetetlen és furcsa a nyílcsúcsok hiánya. 11 esetben a tegezes sírokból ismertek az íj megmaradt csontlapjai is.[1196] Szép számmal (nyolc esetben) kerültek ugyanakkor a nyíltegezes sírokba szablyák,[1197] ellentétben például a kardokkal (csupán egyetlen esetet ismerünk, bár az is igaz, hogy a kardok nagy része szórványként került elő).[1198] A közelharc fegyvereként ismert balták ugyancsak kis mennyiségben (két esetben) kerültek elő a tegezes sírokból [lásd 246. kép].[1199]

A tegezes mellékletű sírok majdnem kötelező mellékletei a lószerszámok: kengyelek, zablák és hevedercsatok.[1200] 24 esetben ismert kengyel/kengyelpár,[1201] 17 esetben zabla, 9 esetben csak hevedercsat és 4 alkalommal pedig lószerszám-szíjelosztó. Eszközök kisebb mennyiségben ismertek tegezes sírokból: csiholó 15, kova 12 sírból ismert, kés 16 esetben került elő, fenőkő pedig két esetben ismert.

Rangjelzőként értékelt veretes öv, valamint veretes tarsoly (?) is ismert néhány esetben tegezes sírból (veretes öv: 3 eset, veretes tarsoly: 1 eset).[1202]

A viseleti elemeket a tegezes sírokban a hajkarikák, karperecek, gyöngyök, pitykék, ruhalemezek, gombok, gyűrűk, csörgők, cipőveretek, csatok képviselik. A hajkarikák sima, egyszerű típusa került elő 10 tegezes sírból, ami alapján egyértelműen megállapítható, hogy az említett hajkarika típus a fegyveres férfiak körében nagyon jól ismert divattermék volt. Szép számmal képviseltetik magukat a csatok, hiszen nyolc esetben volt a tegezes sír mellékletei között ez a tárgy. Majdnem ilyen mennyiségben, öt esetben ismertek a gombok, ellentétben a gyűrűkkel, amely csak egy sírból ismert. A gyűrű a K-i eredetűnek tartott négygömbös, fejes típushoz sorolható, ami a mellékletekben gazdagabb fegyveres férfisírok gyakorta előforduló lelete.[1203]

Gyöngyök, ruhalemezkék, cipőveretek, csörgő, veretes cipő csak néhány esetben kerültek elő tegezes sírból (két sírból ismert gyöngy, egy-egy sírból ismert ruhalemezke, csörgő, cipőveret). Karperecek nyolc alkalommal kerültek tegezes sírba. Egy esetben pántkarperec, hét sírból pedig huzalkarperec ismert, illetve a maroskarnai 11. sírban huzalkarpereccel együtt volt gombos végű 2b. típusú karperec.

[1194] Nagylaktól nem messze helyezkednek el a pontkörös tegezdíszek lelőhelyei: Szarvas, Sándorfalva, Orosháza, valamint a Duna–Tisza közéről ismert Homokmégy-Halom 8. sír lelete, a Hajdúságból pedig Sárrétudvari-Hízóföld 80., 112. és 257. sír lelete (Fodor 1985a, 5. kép 2; M. Nepper 2002, 309, 246. tábla 5, 316–317, 270. tábla 1, 349, 329. tábla 2).

[1195] A csályai szórványok ilyen jellegű elemzésre nem használhatóak.

[1196] Persze lehetséges, hogy minden nyíltegezt és nyílcsúcsot tartalmazó sírba berakták az íjat is, amely csak abban az esetben hagyott nyomot, amikor azt csont oldallapokkal is ellátták. A temetkezések: Bukovapuszta-VIII. halom, Gyulavarsánd-Laposhalom 7. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4., 10–12., 22. és 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. és 8. sír, Nagylak I. és 13. sír, Vejte 3. sír.

[1197] Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Kolozsvár-Kalevala I. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4., 22. és 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 10. és 11. sír, Maroskarna „B" 11. sír.

[1198] Déva-Micro 15: 3. sír.

[1199] Szászváros-Pemilor domb X2: 18. sír, Temesvár-Csóka erdő B sír.

[1200] A legtöbb nyíltegezt tartalmazó sírban a lovastemetkezések valamelyik típusát dokumentálták: Arad-Csálya, Bihar-Somlyóhegy 6–8. sír, Déva-Micro 15: 3. sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 6., 10. sír, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Nagylak I. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Bukovapuszta-IV. halom 1. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Sikló-Gropoaie 2., 10., 12. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 18., 26. sír, Vejte 3. sír. Néhány kivétel: Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Óbesenyő-III. halom 1. sír, Temesvár-Csóka erdő B és G sír.

[1201] Bihar-Somlyóhegy 6., Bukovapuszta-VIII. halom, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1. és 11., Nagylak 4., illetve Szászváros-Pemilor domb 26. sírjában egyetlen kengyel került elő.

[1202] Veretes öv: Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4. és 25. sír, Kolozsvár-Szántó utca 1. sír; veretes tarsoly: Kolozsvár-Szántó utca 25. sír.

[1203] Pl.: Karos II. temető 11. sír, Karos II. temető 52. sír (Révész 1996a, 17–18., 17–20., 21. tábla 1–3., 26–28., 78–90. tábla. Mindkét sírban az aranyozott ezüstszerelékes szablyát tarthatjuk a vezérleletnek. Más négygömbös fejesgyűrűs sírokban is majdnem klasszikus lelet a szablya (Biharkeresztes-Vasútállomás 1. sír, Tiszabezdéd 8. sír), illetve a veretes öv (Szakony 1. és 6. sír, Vereb).

A rituális elemek közé sorolható vaspántos favödör (Kolozsvár-Szántó utca 25. sír) egyetlen alkalommal került elő. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy tegezes sírból kerámia két alkalommal, Bukovapuszta-V. halom 4. és Kolozsvár-Szántó utca 4. sírjából ismert.

V.3.7. Szablya [241. kép; 320–321. tábla]

A keltezés szempontjából az egyik legvitatottabb fegyverkategória a közelharc talán legfontosabb fegyvere: a szablya.[1204] A 10. századi szablyákról, annak ellenére, hogy nagy népszerűségnek örvendenek a szakemberek körében, egyetlen kimerítő elemzés sem jelent meg mind a mai napig.[1205]

A szablyával vívott harcról ugyanakkor nagyon sok régész és történész értekezett az utóbbi évszázadban, néhányuknak fontos észrevételekkel sikerült bővítenie ismereteinket. A legkomplexebb elemzést a szablya és a kard használatáról, az egyik avagy a másik fegyver előnyéről/hátrányáról Bakay Kornél tollából született, akinek számításai alapján a kard csapásereje 2,38-szorosa volt a szablyáénak.[1206] A szablyák kialakulásának és használatának kutatástörténetét Kovács László részletezte.[1207] Ezekben összegyűjtötte a honfoglalás kori szablyák példányait, megvizsgálta kialakulási helyüket és pontosította azt a felismerést is, hogy a késő avar és honfoglalás kori szablyák között nincsen szerkezeti és „genetikai" kapcsolat. Elvégezte tipológiai rendszerezésüket és kísérletet tett a szablya–kard fegyverváltás időpontjának meghatározására is. 1996-ban megjelent dolgozatában Révész László szolgáltatott újabb adatokat a szablyák gazdag szakirodalmához. Új észrevételei elsősorban az általa közölt karosi szablyákra vonatkoznak.[1208]

Az enyhén ívelt, kb. 80 cm hosszú, 2–3 cm széles, fokélre köszörült 500 grammos szablya markolata 20 fokos szögben megtörik. A fokélt a végén mindkét oldalán kiköszörülték, így a fegyver kb. az utolsó negyedén kétélű. A szablya – e könnyűlovasság által használt fegyver – esetében nem a csapás ereje, sokkal inkább a csapás irányítása volt a fontos, együtt a csukló gyors és ügyes használatával, mely harmonizált a kar és a felsőtest mozgásával. A szablyával a lovas metsz, illetve hasít. Az ívelt, felülről lefelé történő lendítéssel a szablya éle, az ellenkező mozdulatnál, a visszarántásnál, a fokél veszélyeztethette az ellenfelet.[1209]

V.3.7.1. A szablyák statisztikai elemzése és tipológiája [320–321. tábla]

A 9 lelőhelyről előkerült 16 szablyalelet közül egynek, a siklói 3. sír szablyájának besorolását fenntartásokkal kell kezelnünk (Arad-Csálya X sír, Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása (ismeretlen számú sír), Kolozsvár-Kalevala utca I. lelőhely I. és III. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4., 22., 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 10–11. sír, Marosgombás 1. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Sikló 3. sír (?) – (L. 2, 9, 43, 69, 71–72, 87–88, 131).

A felsorolt példányok alapján a szablyák méretei széles skálán mozognak. Az Erdélyi-medencében előkerült példányok egyértelműen a kisebb méretű szablyák csoportjába sorolhatók. A keresztvas és a markolat hosszából kiindulva ehhez a csoporthoz sorolható az aradi példány is, amely ugyancsak kb. 70–80 cm közötti hosszúságú lehetett. A hosszabb, masszívabb példányokhoz sorolható a bihari 8. sír szablyája, amely 90 cm-es hosszúságával a karosi 52. sír szablyájához hasonlít.

A szablyák görbületének meghatározását csupán néhány példányon sikerült csak elvégezni. Ennek alapján három csoportba sorolhatjuk őket:

1. Majdnem egyenes szablyák: a kolozsvári Zápolya utcai 4. sír, a marosgombási 1. sír, valamint feltételesen az aradi szablyatöredék sorolható ide.
2. Ívelt pengéjű szablyák: a Bihar-Somlyóhegy 8. sírjában,[1210] a kolozsvári Szántó utcai 25. sírban, illetve a Zápolya utcai 6. és 10. sírban előkerült példányok tartoznak ide. A Zápolya utcai 6. sírból származó szablya ívelése 12 mm, a 10. temetkezés példányáé pedig 14 mm. Hasonlóan ívelt a kolozsvári Kalevala utcai I. lelőhely I. sírjának példánya (13–14 mm).
3. Erősen ívelt pengéjű szablya: a maroskarnai temető 11. sírjából származó darab sorolható ide. Ennek ívelése kb. 20 mm.

V.3.7.2. A szablyák szerelékeinek típusai [320. tábla]

Az Erdélyi-medencében és a Partiumban előkerült szablyák, illetve szablyaszerelékek tipológiai besorolását Kovács László végezte el. Azóta 3 újabb szablyalelet került elő a közöletlen kolozsvári Szántó utcai temetőből.

[1204] Itt jegyezzük meg, hogy a Déva-Micro 15 temetőrészben előkerült fegyvert Kurt Horedt tévesen határozta meg szablyaként. A tárgy valójában kard volt. Horedt tévedése bekerült az irodalomba, ezt vette át Kovács László és Révész László is. Ugyanez igaz a kézdivásárhelyi szablyára is, amely valójában egy IV–V. századi *kurzschwert.* A köröstarjáni „szablyának" sem volt semmi köze e fegyvernemhez, a tárgy valószínűleg egy nyereghez tartozott. Köszönettel tartozom Bordi Zsigmond Lórándnak és Lakatos Attilának ezen információkért.

[1205] Kivételt csupán Kovács László kézirata képez, amelyben a szerző behatóan foglalkozott a szablyákkal, dolgozata sajnos azonban a mai napig nem jelent meg (Kovács 1980).

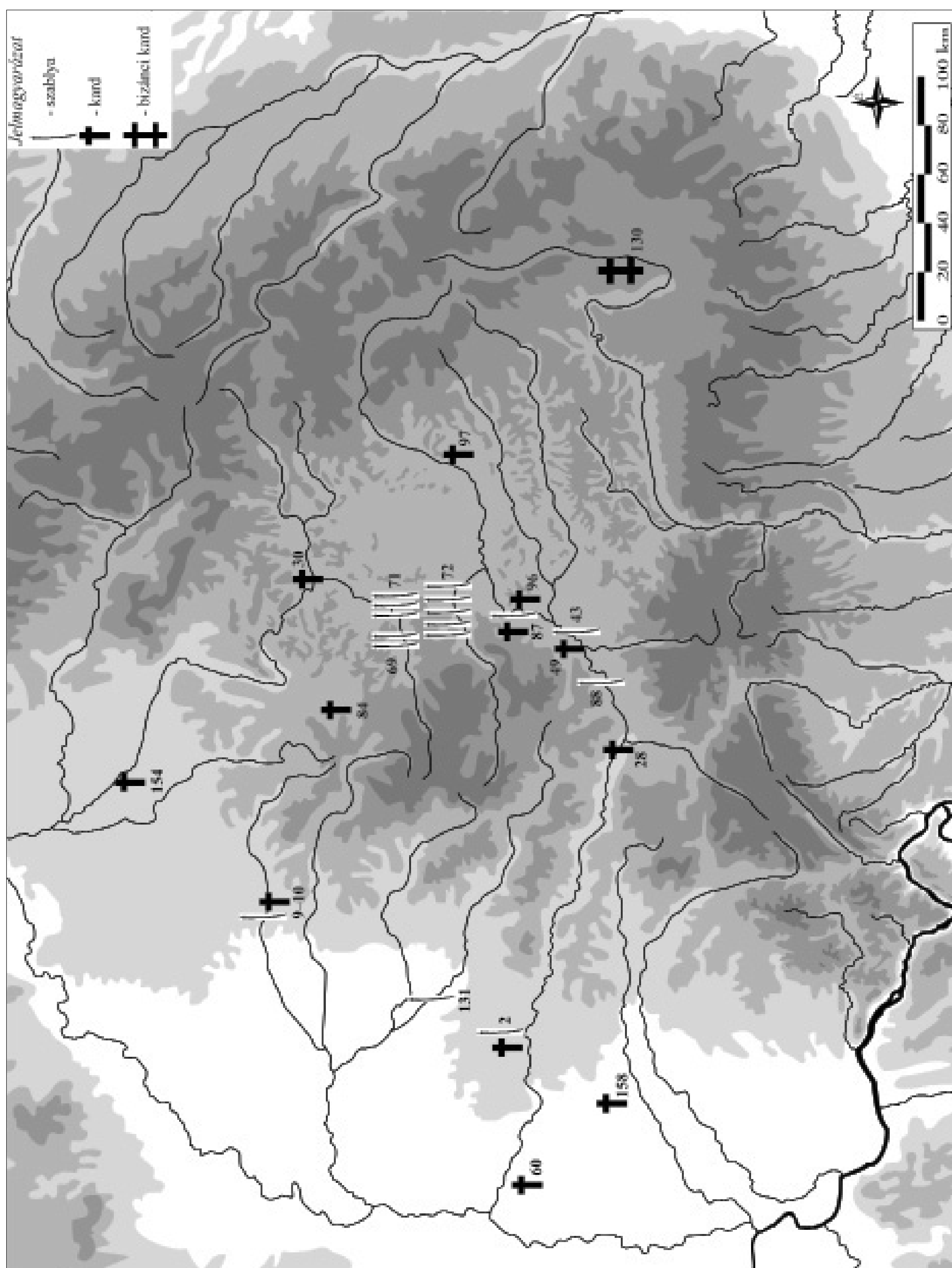
[1206] Tóth 1930; Kovács 1941, 129–131; Bakay 1965, 19–20.

[1207] Kovács 1980, 74–78; Kovács 1990, 35–36.

[1208] Révész többek között megjegyzéseket fűzött a szablyák szociológiai/katonai funkciójához, illetve a temetkezésekben betöltött másodlagos szerepükhöz. Véleménye szerint *„a vezérek közvetlen védelmét ellátó testőrök"* lehettek azok az egyének, akiknek a sírjából szablya került elő. Az arany-, ezüst- és bronzszerelékes szablyák tulajdonosai pedig maguk a vezérek voltak. Révész a karosi temetőben folytatott ásatása során megfigyelhette, hogy a veretes öv és a szablya csak nagyon kevés esetben kerül elő együtt (és akkor is csupán a leggazdagabb sírokból) (Révész 1996a, 184).

[1209] Kovács 1941, 129–131; Szöllősy 2001, 279.

[1210] Sajnos a bihari szablyát nem sikerült azonosítanunk, ezért mérését csak a róla közölt rajz alapján végezhettük el.

241. kép. A 10–11. századi szablyák és kardok lelőhelyei és mennyiségük az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Sajnos a vizsgált területünkről előkerült szablyák a legtöbb esetben hiányosan őrződtek meg, többnyire szerelék nélkül: három alkalommal maradt meg csupán a markolatgomb, öt esetben a keresztvas, három sírban a függesztőfülek töredékei, illetve egy esetben a koptató.

V.3.7.2.1. A markolatrészek típusai

A vizsgált területeinkről előkerült markolatgombok alapvetően két – Kovács László által megalkotott – tipológiai csoportba sorolhatók:

Kovács 1. típus: vaslemezből összeszegecselt, ovális átmetszetű, henger alakú, a vége felé keskenyedő és lekerekítetten záródó kupak, amelyeket 1–2 szegeccsel erősítettek fel a markolat végére (Kolozsvár-Szántó utca 22. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír).

Kovács 2. típus: körte alakú markolatgomb, amelynek ellipszis átmetszetű testéből a markolat közepének két nyúlványa indul ki (Arad-Csálya X sír).

Hosszúkás, ívelt, elnyúló formájú, öntött markolatlemez csupán egyetlen lelőhelyről ismert: Arad-Csálya X sír.

Területeinken csupán két keresztvastípus ismert, ez egyik egy vasból kovácsolt, csónak alakú variáció (Kovács 1a. típus): Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 6., 10. és 11. sír, Marosgombás 1. sír[1211] A másik egy bronzból öntött, csónak alakú keresztvas (Kovács 1b. típus): Arad-Csálya X sír. Az utóbbi esetben a keresztvas végét gömb zárja (3.2. típus). Egyébként a keresztvasat záró gömbszerű végződések is különféle típusokba sorolhatók: 3.1a. gömbtípus: Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 10. és 11. sír; 3.1b. lapított gömbtípus: Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír, Marosgombás 1. sír.

V.3.7.2.2. A hüvelyszerelékek típusai

A szablya hüvelye két gyalult deszkából készülhetett, melyeket az összeerősítésük után vászonnal, majd bőrrel vontak be, amit a fémszerelékek felszerelése követett. A szablyát az öv bal oldalán két függesztőszíjra úgy akasztották fel, hogy a markolat majdnem vízszintes helyzetbe került.

A függesztőszíjakat vagy közvetlenül a függesztőfüleken keresztül húzták át vagy pedig a lemezes függesztőfül hátoldalán egy falapocskára rögzítettek egy hurkos fejű szegecskét, amelyen a szíj keresztülfutott.

Úgy tűnik, hogy a vizsgált régióinkban egyetlen típus, az úgynevezett „D" alakú, pántos függesztőfül ismert.[1212] Néhány esetben csak a töredékei alapján tudunk a meglétére következtetni: valószínűleg ilyen jellegű függesztőfüle lehetett az aradi szablyának, de függesztőfül része volt a Zápolya utca 1. sírjában megmaradt D alakú töredék is, illetve biztosan ebbe a kategóriába kell sorolni a kolozsvári Zápolya utca 6. sír függesztőjét is. László Gyula 1945-ös Zápolya utcai sírrajzán is, mely a 10. temetkezést ábrázolja, ugyancsak egy ilyen tárgy látható, azonban ezt már nem sikerült azonosítanunk a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumban (a hüvely fából készült részei viszont nagyon jól kivehetőek a restaurálatlan szablyán).

A szablyakoptatók kapcsán a helyzet még siralmasabb. Az ismert kis számú példány alapján a használatuk semmiképpen sem lehetett általános. A szablyákat az általunk megvizsgált minden esetben hüvellyel együtt helyezték a sírba,[1213] ám csak a Szántó utca 4. és a Zápolya utca 4. sír szablyájának végén őrződött meg a koptató, amely Kovács szablyakoptató-tipológiájának 2., lapított, ovális átmetszetű, henger alakú, alul legömbölyítetten záruló típusához sorolható.

V.3.7.3. A szablyák helyzete a sírokban

Talán sohasem fogjuk megtudni, hogy a fegyverek helyzetét a sírban mi határozta meg. Vajon van-e törvényszerűség ebben vagy csak a véletlen számlájára írhatjuk? Ahogyan máig nincs kidolgozva a 10. századi Kárpát-medencei szablyatipológia, úgy a szablyák sírbeli helyzetének rendszerezését sem végezte el máig senki. Természetesen e dolgozatnak (regionális jellege miatt) sem lehetnek ilyen céljai, csak az általunk vizsgált szablyapéldányok rendszerezését végezhettük itt el.

Végül a sírba mellékletként betett szablyák 5 pozícióját tudtuk elkülöníteni:

1. helyzet: a szablya a jobb combcsonton került elő: Kolozsvár-Szántó utcai 4. és 25. sír szablyái.[1214]
2. helyzet: a szablya a halott jobb vállközepének belső oldalától a jobb térdéig nyúlt: Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír.[1215]
3. helyzet: a szablya *„a tetem jobb oldalán"*:[1216] Marosgombás-Magura 4. sír.
4. helyzet: a fegyver a csontváz felsőtestének bal felén feküdt: Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír.[1217]

[1211] A kolozsvári 4. sír szablya keresztvasát ezüstberakással díszítették, a többiről nincs adatunk.

[1212] Kovács László 1980-ban 3 típusba sorolta a szablyaszerelékeket. A 2. és 3. típust mindössze 7 eset képviselte, ebből 5 csak a Kárpát-medencében fordult elő (2. típus: Bodrogszerdahely 3. sír; Szabolcsveresmart 4. sír; Szolyva; Tiszaeszlár; 3. típus: bécsi szablya, Zemjanszkaja Olcsa). Felhívjuk a figyelmet, hogy a Kovács által említett „Y" alakú szablya-függesztőfül tegezről is ismert, a kolozsvári Zápolya utcai 4. sírból.

[1213] Arad-Csálya X sír; Kolozsvár-Szántó utca 4., 22. és 25. sír; Kolozsvár-Zápolya utca 6. és 10. sír; Marosgombás-Magura 1. sír.

[1214] A temetőből ismert három szablyás sír közül a 22. sírban talált fegyver helyzete nem ismert.

[1215] Kovács 1942, II. tábla 1.

[1216] Az idézet az ásató és közlő Herepey Ádámtól származik (Herepey 1895, 426–427).

[1217] László 1945, I. tábla.

5. helyzet: a szablya a bal lábon: Kolozsvár-Zápolya utca 6 sír.[1218]
6. helyzet: a töredékes szablya részei a két térd között: Maroskarna „B" 11. sír.

Amint azt láthatjuk, rendszert vagy bármilyen törvényszerűséget a szablyák síron belüli helyzetét illetően nem lehet felfedezni. Talán egy az egész Kárpát-medencére kiterjedő jövőbeli anyaggyűjtés és elemzés nyomán képesek leszünk majd többé vagy kevésbé valószínűsíthető törvényszerűségek felismerésére.

V.3.7.5. A szablyás sírok egyéneinek társadalomban betöltött szerepe és a szakirodalmi megítélése

A 10–11. századi fegyveres sírok közül talán a legtöbb figyelmet a szablya- vagy kardmellékletet tartalmazó temetkezések (és szórványleletek) kaptak a szakmától, amiben különféle tényezők játszottak fontos szerepet:

1. A 10. századi Kárpát-medencei fegyverek között ezeket díszítették leginkább különböző technikai megoldások (tausírozás, berakás stb.) révén, ráadásul gyakorta arany-, ezüst- és/vagy bronzszerelékekkel.[1219] E fegyverek ugyanakkor többnyire a leggazdagabb 10. századi férfisírok leletei közé tartoztak, amelyek Felső-Tisza-vidéki koncentrációja alapján (Karos, Rakamaz, Zemplén) Révész László a 10. századi honfoglaló magyarság első, fő hatalmi központját is e díszes fegyverek előkerülési területén feltételezte.[1220]
2. A szablyát/kardot mint fontos rangjelölő tárgyat ismerjük a 11. századi írott forrásokból is. Pontosan ilyen rangjelző tárgy volt a Schatzkammerben őrzött pompás „Bécsi kard" is.[1221]

A szablyamellékletet tartalmazó sírok egyénei társadalmi szerepének/státusának/mesterségének megítélése az elmúlt években nagyon változatos görbét írt le. A 90-es évek közepén megjelent honfoglalás kori kiállítási katalógus, illetve Révész László könyvének szablyákkal foglalkozó része „testőrökként" mutatta be a szablyamelléklettel elhantolt egyéneket azokban a temetőkben, amelyekben nagy arányban váltak ismertté ilyen jellegű fegyveres sírok.[1222] E sorok szerzője szerint is létezhetett ugyanakkor valamilyen kapcsolat a tárgyak és az egyén társadalmi helyzete, illetve „foglalkozása" között. Éppen ezért mi magunk úgy véljük, hogy e fegyverek és az ugyancsak rangjelzőnek tartott, veretekkel díszített övek közötti összefüggés feltárása segíthet a kérdés megoldásában.

A szakirodalom által rangjelzőként értékelt övveretek előkerülése a Kárpát-medencében jóval általánosabb jelenség a szablyák sírba helyezésénél.[1223] A szablyás sírok csupán bizonyos területeken, bizonyos temetőkben gyakoriak; más vidékeken jóval ritkábban fordulnak elő, sőt sok esetben ismeretlenek.

A Kárpát-medencében legalább 34 olyan veretes öves sír ismert (a sort nyilván tovább is lehetne bővíteni), amelyek nem tartalmaznak fegyvert. Nehezen hihető tehát, hogy ezek az eltemetettek kapcsolatban álltak volna a katonai hierarchiával avagy annak részét képezték volna. Sokkal inkább az eltemetettek gazdasági-társadalmi helyzetének jelképe lehetett díszített övük.[1224]

A kenézlői és a karosi temetők feltárását követő antropológiai vizsgálatok ráadásul további érdekes jelenségekre is rávilágítottak: a csak szablyát viselők minden esetben *maturus*ok vagy *senilis*ek voltak. Ehhez a csoporthoz sorolhatjuk a karosi II. temető 5., 6. és 20. halottját, akik *senilis*ek voltak, valamint a 41. sír *maturus*át. A 36. sír halottjának életkori sajátosságait ugyan nem ismerjük, azonban a sírba tett személy *infans* aligha lehetett. A kenézlői II. temető esetében is *maturus*ok vagy *senilis*ek lehettek a szablyával eltemetettek.[1225] *Maturus* volt a kolozsvári Zápolya utca 10. sírjában nyugvó eltemetett, 35–40 éves (*maturus* I.) életkorú volt a kolozsvári Szántó utca 4. sírjának egyéne, *maturus* II.–*senilis* I. (40–59 éves) a 22. sír, illetve *senilis*, 60–65 éves a 25. sír halottja. 50–55 éves *senilis*nek határozták meg a maroskarnai 11. sír halottját is.

A jelenséget a másik oldalról szemlélve ugyancsak érdekes részeredményekhez juthatunk. A csak veretes övet viselő egyének esetében sokkal változatosabb életkori sajátosságokat figyelhetünk meg. A karosi II. temető 2. és 35. sírjában, valamint a kenézlői II. temető 6/31. sírjában a veretes övet viselők még csak gyerekek lehettek. A karosi II. temető 14. sírjában *juvenilis* nyugodott (veretes öv, íj, nyílvesszők voltak a mellékletei). Hasonló jellegű fegyvereket kapott a veretes öv mellé a kenézlői II. temető 20/45. sírjának egyéne, akit fiatal férfinak határoztak meg.[1226] Hasonlóan fiatal fiú veretekkel díszített övű sírját ismerjük Verebről is.[1227] A nemrég feltárt gnadendorfi (14 éves) ifjú mellékletei között a veretes övvel együtt nemesfém szerelékes szablya is előkerült, azonban a díszes szablya kopottsága arra utal, hogy ez a

[1218] Kovács 1942, IV. tábla 2.
[1219] Ellentétben például a hunok által díszített íjakkal vagy a vikingek által díszített baltákkal és lándzsákkal.
[1220] Révész 1996a, 181–208.
[1221] Erről lásd: K. k. 1996, 56–59.
[1222] Ez elsősorban a Felső-Tisza-vidéken feltárt sírokra érvényes (Révész 1996a, 191–208; K. k. 1996, 46).
[1223] Ennek kutatástörténetét lásd: Bálint 1995, 73–90, 194–202.
[1224] Listájukat lásd: Gáll 1999, 191–216.
[1225] Karos (Révész 1996a); Kenézlő II. temető (Fettich 1931, 78–118).
[1226] Fettich 1931, 78–112.
[1227] Érdy 1858, 14–27.

fegyver eredetileg nem volt a tulajdona. Révész László a nagyon kopott ezüstszerelékekkel ellátott szablyával kapcsolatban azt valószínűsítette, hogy a fegyvert több évtizedig használhatták.[1228] Az ifjú mellé betett fegyver tehát a megszerzett státus (harcos) helyett, sokkal inkább az öröklött rangot vagy családi presztízst jelképezhette.

A Révész által feltételezett „testőri" (katonai) státus elmélete, amelyet a szablya fejezhetett ki, nem elképzelhetetlen a Felső-Tisza vidékén vagy a Kolozsvár környékén feltárt temetők esetében (itt például 10 sírból került elő szablya!), ám a másutt előkerült szablyaleleteket valószínűleg másként kell értékelni. Azt, hogy katonai rangot vagy társadalmi pozíciót jeleztek-e, esetleg mindkettőt, és hogy e kettő mennyire függött össze, még ma sem tudjuk megállapítani. Mint ahogyan azt sem fogjuk megtudni soha, hogy mennyiben állja meg a helyét László Gyula azon feltételezése, mely szerint a veretes öv a társadalmi rang jelképe lett volna a sírokban. Sajnos nagyon keveset tudunk a 10. századi magyar társadalomról,[1229] de ismeretlen volt és talán marad mindörökre számunkra az a társadalmi-lélektani reakció is, amely egy tárgy sírba kerülését eredményezte.

V.3.7.6. A szablyák használatának és sírba kerülésének időrendje

Ismert régészeti–kultúrtörténeti tény, hogy a Kárpát-medencében a késő avar kor után, a 10. században megjelenő magyarsággal tűnik fel ismét a szablya. Ebből kifolyólag a kutatás fő feladata mindmáig a fegyver elterjedésének felső időrendi határának meghatározása. Ebben az esetben pedig gyakorlatilag kétfelé ágazik a kérdéskör: 1) meddig volt használatban ez a könnyűlovasság által használt fegyver, illetve 2) kimutatható-e jelenléte (más fegyverekkel párhuzamosan) a temetkezési szokások megváltozását követően, amely a 11. századtól/században összefügg a kereszténység elterjedésével?

Az első kérdésre talán csak az írott források adhatják meg a választ, hiszen a spiritualista és a gazdasági-politikai hierarchia szempontjából egalitariánus túlvilágképet hirdető kereszténység[1230] mellékletadás szempontjából csak puritán temetkezési szokásokat engedett meg, amelynek következménye az eltérő „pogány" világszemlélet legfontosabb bizonyítékának tartható sírmellékletek kiszorulása és eltűnése, a puritán, mellékletmentes temetkezési modell elterjedése.

Régészeti módszerekkel csupán a második kérdésre tudunk bizonyos mértékig választ adni. Ha a szablyát az egész 10. században használták, a 11. század folyamán pedig a kereszténység egységesen „száműzte" a rituáléból a fegyvereket (köztük természetesen a szablyát is), akkor értelmetlenség minden szablyás temetkezést a 10. század első felére, a kardos temetkezéseket pedig a 10. század másik felére/felétől keltezni. Néhány lelőhelyről ugyanis jól ismert mindkét fegyverkategória, vagyis a szablya és a kard együttes jelenléte is megfigyelhető.

Szablyás temetkezéseink keltezése a vizsgált három régióban is éppen ezeket a megfigyeléseket támasztja alá, ugyanis a rendelkezésre álló szablyaleleteket a sírok leletösszefüggései, illetve a további temetkezések mellékleteinek tipokronológiája alapján elég tág időkeretek közé tudjuk keltezni. Más szóval egyértelmű, hogy az Erdélyi-medencében és a Partiumban sem lehet csak a 10. század első felére keltezhető szablyákról beszélni.

A rendelkezésre álló adatok alapján három kulturális, időrendi és földrajzi csoportra tudjuk szétválasztani az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság leleteit:

1. É-Partium és É-Erdély temetőinek szablyaleletei: Bihar-Somlyóhegy 8. sír; Kolozsvár-Kalevala utca I. (két sír példánya), Kolozsvár-Szántó utca 4., 22., 25. sír; Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 10–11. sír.

Ezek a sírok az eddig elfogadott tipokronológiák alapján a 10. század első kétharmadára keltezhetők. Több, ezekből a sírokból előkerült tárgy párhuzamát K-i lelőhelyekről ismerjük, mindazonáltal a kolozsvári temetőkből 3 pár szőlőfürtcsüngős fülbevaló is ismert, ami arra int, hogy a temetkezési helyek használata jóval huzamosabb időszakot ölelt fel, a temetők megérték a század második felét is. Az itt előkerült szablyás sírokat a temetkezések legkorábbi rétegéhez sorolhatjuk.

2. A Közép-Erdélyi-medence és a Maros alsó szakaszának szablyaleletei: Gyulafehérvár-Császár forrása, Marosgombás 1. sír; Maroskarna „B" 11. sír.

A síregyüttesek leletösszefüggései mindkét temető(rész) esetében a század második felére, a maroskarnai temetőrész esetében inkább a század végére utalnak. A gombási szablya formájának nagyon közeli párhuzama a már említett és biztosan a század második felére keltezhető szobi, majdnem egyenes markolatú és élű szablya. Hasonló keltezést sugall (ha hihetünk Horedt rajzának) a maroskarnai erősen ívelt példány is, amely inkább a későbbi, 10–11. században használt fegyverekkel mutat rokonságot.

3. A Maros alsó szakaszának egyetlen lelőhelye, ahol szablya és kard (karoling kard szórvány töredéke) együtt fordul elő:[1231] Arad-Csálya X sír.

Meg kell jegyezzük ugyanakkor, hogy a Bánságból mindeddig egyetlen szablyalelet sem ismert, e jelenségre egyelőre nem sikerült meggyőző választ találnunk.

Úgy tűnik tehát, hogy a szablya sírba helyezése,

[1228] Révész 2006b, 16.

[1229] Az írott források alapján a honfoglalóknál dinasztikus vezetés létezett. Ezek alapján beszélhetünk *„kin/role ranking society"*-ről (Berreman 1981, 10).

[1230] A keresztény túlvilágképpel és temetkezéssel kapcsolatban lásd: Rush 1941.

[1231] Hasonló esetek a Kárpát-medencében: Napkor-Vásárosnaményi út, Nyíregyháza-Pereshalom, Tiszacsoma/Choma.

valamint (gyakorlati) használata átível az egész 10. századon, legalábbis vizsgált területünkön (bár ez elmondható olyan lelőhelyekről is, mint pl. Szob), és több mint valószínű, hogy ezek a fegyverek a 11. században is használatban maradtak.

Anélkül, hogy a *gemischte argumentation* ingoványos talajára tévednénk, mindenképpen meg kell említenünk, hogy bizánci írott forrásokból több szablyás illusztráció ismert, közülük a legfontosabb egy Niképhórosz Phókaszt (963–969) ábrázoló kép, ahol a császár körte alakú markolatgombos szablyával jelenik meg, ami egyértelműen bizonyítja, hogy a szablyák használatával számolnunk kell a 10. század második felében, sőt a következő század első felében is. Ugyanennyire fontos az 1018-as Bolgárölő II. Bazileiosz *menologiá*jából származó kép, amelyen ugyancsak szablyás harcosok tűnnek fel.[1232] A Bulgáriából előkerült és nemrég közölt szablyaleletek is alátámasztják mindezt, habár pontosabb belső időrendet Jotovnak objektív okok miatt nem sikerült kidolgoznia. Ezeknek a leleteknek nagy része szórvány, azonban a bolgár szerző megállapításaiból egyértelműen az derül ki, hogy a „magyar típusú" szablyát a 9–10. században vehették át a bolgárok a steppe harcosaitól és addig használták a fegyvert, amíg a kard ki nem szorította azt.[1233]

V.3.8. Kard [241–244. kép]

A kard ugyancsak a közelharcban használt, de a szablyától eltérő alkalmazást igénylő kétélű fegyver. A majdnem 1 kg-os 10–11. századi kardokat közel egy m hosszúságú, 4,5–6 cm széles, kétélű, egyenes penge jellemzi. Mindkét oldalukon vércsatorna fut, ami – elnevezésével ellentétben – csupán azt a célt szolgálta, hogy az adott keresztmetszetű penge erősebb és egyben könnyebb legyen. A pengén gyakran felismerhető a mintás kovácsolás (pl.: Malomszeg). A markolatvasat a pengével együtt egy darabból kovácsolták és a penge középtengelyének irányát követi. Erre húzták fel az egyenes, szélesedő vagy pedig lehajló keresztvasat (más szóval ellenzőt), amely felülnézetben csónak alakú volt. A markolatvas végét visszahajlították, ily módon rögzítették a nagyméretű, ellensúlyként is szolgáló markolatgombot a markolatra. A markolatgombok és a keresztvasak folyamatos alakváltozáson estek át a korszakon belül, ezért több nemzetközi tipológia is készült velük kapcsolatban. E munkák többek között a kardkomponensek tipológiai szétválasztásával is kísérleteztek.[1234]

A penge formáját követő kardhüvelyt fából faragták ki, majd vászonnal és bőrrel vonták be. Ezután erősítették rá a pántos függesztőfüleket, a végére pedig a sérüléstől óvó, rendszerint bronzból öntött kardkoptatót.

Az Erdélyi-medencében előkerült kardleletek vagy kardszerelékek teljes összegyűjtése és monografikus feldolgozása annak ellenére a mai napig nem történt meg, hogy több, a régió területét tárgyaló tanulmány, szintézis is próbálta összegyűjteni és értékelni a leleteket.[1235]

Tizenhárom lelőhelyről összesen 13 kard, illetve kardszerelék került elő (Arad-Csálya, Bihari vár, Déva-Micro 15: 3. sír, Dés, Gyulafehérvári vár (?), Keglevichháza, Malomszeg, Marosgombás 5–9. sír, Nagyenyed, Nagyernye, Sepiszentgyörgy-Eprestető, Vetés, Zsombolya).[1236] Sajnálatos tény azonban, hogy mindössze egyetlen lelet származik biztosan egy 10–11. századra keltezett temetőből, ráadásul az is közöletlen (Déva-Micro 15: 3. sír), az összes többi szórvány. Valószínűleg kettőnek volt köze egy-egy 10. századi temetőhöz (Arad-Csálya, Marosgombás 5–9. sír). Az említett adatok alapján viszont úgy véljük, hogy ugyancsak ehhez a korszakhoz sorolható a sepsiszentgyörgyi Eprestetőn feltárt sír. A többi lelet közül biztosan 10. századi sírleletnek a lehetséges bihari Földvár területén előkerült kardot tarthatjuk. Biztosan e korszakhoz sorolható viszont néhány szórvány (Dés, Gyulafehérvár, Keglevichháza, Malomszeg, Vetés). Fenntartásokkal kezelendő ugyanakkor a zsombolyai kardlelet létezése, mivel két kutatókörutunk során sem sikerült azonosítanunk egyetlen múzeumban sem (L. 2, 10, 28, 30, 49, 60, 84, 87, 96–97, 130, 154, 158).[1237]

[1232] Jotov 2004, *Obr*. 24–25.

[1233] Valeri Jotov szerint Kelet-Közép-Európában mintegy 300 szablyalelet ismert. A bolgár régész monográfiájában 16 szablyát gyűjtött össze (amelyeknek 48 alkatrészét sikerült elemeznie), tehát egyértelműen megállapítható, hogy a sírba tett szablyák száma statisztikailag távol áll a honfoglalás kori sírok esetében tapasztaltaktól. A szablyaleleteket a 8–11. század közé keltezte, eredetükkel kapcsolatban pedig a következő figyelemre méltó megállapítást tette: *„The known whole sabres and parts for them are definitely connected to tradition in the Bulgarian army, but it's apt to draw attention to the fact, that the closest parallels are among Hungarian artifacts from the time of their migration from the Eurasian steppes to the middle Danube."*. Legalább ennyire találóak a befejező szavai is: *„The adoption of the innovations was not only a fashion, but also natural acceptance of every kind of armament, granting success in a battle."* Egy későbbi tanulmányában azonban már csak 150 szablyaleletet említ (Jotov 2004, 61, 208–209; Jotov 2007, 328).

[1234] Petersen 1919; Geibig 1991.

[1235] Bóna 1988, 194–207; Heitel 1994–1995, 413, 418, 429; Pinter 1999.

[1236] A korábban a korszak leleteihez sorolt nagyőszi és szakálházi fegyvereket nem lehet a 10–11. századra keltezni, ezért ezeket nem is vettük fel listánkba.

[1237] Bóna 1988, 212. Nem kizárt az sem, hogy Bóna Istvánt félretájékoztatták

V.3.8.1. A kardok részei és szerelékei [242., 244. kép]

A kardok részeit és szerelékeit funkcióik alapján öt csoportba sorolhatjuk (a bizonytalan korú vizsgálható kardokat is bevontuk ebbe az elemzésbe): markolatgombok, markolatok, keresztvasak, pengék, koptatók.

V.3.8.1.1. Markolatgombok

A 13 kardlelet esetében összesen 4 markolatgomb ismert, ám csak a bihari, dévai és vetési darabok méretei ismertek; a dévai és a bihari markolatgombok jóval nagyobbak (szélesebbek és magasabbak), mint a vetési példány. Formájuk és a méretük alapján a 4 markolatgombot a következő Alfred Geibig-féle kombinációs típusokba sorolhatjuk:

10. kombinációs típus (kétrészes, háromosztatú): Keglevichháza-szórvány.
12. kombinációs típus, I. változat (félkör alakú, széles): Bihari vár.
16. kombinációs típus, I. változat (lencse alakú, az előbbi későbbi változata): Déva-Micro 15: 3. sír.
12. kombinációs típus, II. változat (kisméretű, félkör alakú): Vetés-szórvány.

V.3.8.1.2. Markolatok

A 13 leletből 8 markolat vizsgálható (Bihari vár, Déva, Malomszeg, Marosgombás, Nagyernye, Nagykomlós falu határa, Sepsiszentgyörgy, Vetés). Ezek mindegyike a penge felé kiszélesedő, téglalap keresztmetszetű példány. A vége mindegyiknek szögletes, egyetlen kivétel a sepsiszentgyörgyi lelet, amelynek a vége lekerekített.

V.3.8.1.3. Keresztvasak

Nagy változatosság jellemzi őket: 7 csoportba sorolhatók. Előállítási anyaguk elsősorban vas (a–f. csoport), illetve bronz (g. csoport). Az utolsó csoportba sorolt lelet az eddigi kutatások alapján egyedülálló. A hatodik, f. csoportba sorolt nagyernyei kard 10–11. századi keltezése erősen kérdéses, inkább 11. század végi keltezése tűnik valószínűnek.

a) domború testű, a végein kiszélesedő, felülnézetben csónak alakú keresztvas (Geibig-féle 10. kombinációs típus): Dés, Keglevichháza.
b) domború testű, felülnézetben csónak alakú keresztvas (Geibig-féle 11. kombinációs típus): Malomszeg.
c) domború testű, hosszúkás, felülnézetben csónak alakú keresztvas (Geibig-féle 12. kombinációs típus, I. változat): Bihari vár.
d) négyszögletes testű, egyenes, felülnézetben is ugyancsak négyszögletes, nagyméretű keresztvas (Geibig-féle 16. kombinációs típus, I. változat): Déva-Micro 15: 3. sír.
e) négyszögletes testű, egyenes, felülnézetben is négyszögletes, közepes méretű keresztvas (Geibig-féle 12. kombinációs típus, II. változat): Vetés.
f) domború testű, felülnézetben rombusz alakú keresztvas: Nagyernye.
g) bordázott, árkolt bronz keresztvas, felülnézetből majdnem rombusz alakú, kör alakú nyílással és a kard keresztvasának síkjából kiemelkedő bordákkal: Sepsiszentgyörgy-Eprestető.

V.3.8.1.4. Pengék

A kardpengék szélessége alapján három csoportot különítettünk el:

1. 4,5–4,9 cm: Arad-Csálya, Marosgombás.
2. 5,0–5,5 cm: Déva, Sepsiszentgyörgy-Eprestető, Vetés.
3. 5,6–6,2 cm (2. pengetípus a. változat): Malomszeg.

A kardpengék hosszúsága alapján is három mérettani különíthetünk el, sajnos azonban a leletek nagy része csak töredékesen maradt meg:

1. 70–75 cm: Sepsiszentgyörgy.
2. 76–80 cm: Déva.
3. 80,5 cm: Vetés.

A penge vércsatornája 7 példányon volt dokumentálható (Déva–Micro 15: 3. sír, Keglevichháza, Malomszeg, Marosgombás, Nagykomlós, Sepsiszentgyörgy-Eprestető, Vetés). A vércsatorna szélességét csak a dévai, malomszegi, marosgombási, nagyenyedi, nagykomlósi és vetési leleten sikerült rögzíteni, ezeken általában 0,9–3 cm között mozognak.

E jellegzetességeket figyelembe véve (pengehosszúság, -szélesség, vércsatorna szélessége) a rendelkezésre álló pengék egy részét sikerült besorolnunk a Geibig által elkülönített csoportokba:

1. Geibig 2/A: Malomszeg.
2. Geibig 2/B: Déva-Micro 15: 3. sír, Marosgombás-Magura.
3. Geibig 2–6. típus: Vetés.

A penge hegyének alakja szerint két csoportot különíthetünk el:

Tompa, lekerekített hegy: Bihari vár, Déva-Micro 15: 3. sír; Keglevichháza, Vetés.

Majdnem derékszögben kihegyesedő vég: Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy-Eprestető.

V.3.8.1.5. Koptató

Öntött, félig ovális, bronzkoptató: Gyulafehérvári vár (?), szórvány.

Markolatgombok	?	?			?		
Markolatok		?					
Keresztvasak							
Él metszete		?					
Él hegye	?	?					
Kard típus	11. kombinációs típus	10. kombinációs típus	16. kombinációs típus-I. változat	12. kombinációs típus-II. változat	Bizánci kard?	12. kombinációs típus-I. változat	10. kombinációs típus

242. kép. A 10–11. századi kardok típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban Petersen és Geibig rendszereinek ötvözése alapján

V.3.8.2. A kardok tipológiája és kronológiája [243. kép]

Az elemzésünk során a Petersen-féle klasszikus tipológiát az elemzés komplex, mindenre kiterjedő módja miatt Geibig rendszerezésével helyettesítettük, ugyanis tipológiai választékossága és változatossága talán pontosabb keltezést biztosít a jövőben. Sajnos, ahogyan az időrendi táblázatból is kitűnik, a szórványleletek pontosabb időrendi besorolása nem lehetséges. Az egyetlen biztosan kardleletet tartalmazó dévai sírt az ott megfigyelt temetkezési szokások (szimbolikus lovastemetkezés), valamint további mellékletei és a többi sír leletanyagának (trapéz alakú kengyelek, huzalkarperec, ezüst hajkarika, tegez, nyílcsúcsok, illetve fejes pentagrammos gyűrű, fokosbalta, körte alakú kengyelek, nyílcsúcsok) eddig elfogadott relatív kronológiája alapján a 10. század végére vagy a 11. század elejére keltezhetjük. A korábban elemzett leletek alapján a marosgombási kardot nagy biztonsággal a 10. század második felére korhatározhatjuk. A bihari kardleletet tartalmazó – valószínűleg feldúlt – sírt pedig biztosan a 10. századra datálhatjuk, ha hinni lehet annak az információnak, hogy a sírból lovastemetkezés emlékei, illetve edény maradványai is előkerültek.

Ezekben az esetekben sajnos a kardok nemzetközi tipológiája sem segít, hiszen mind a Geibig-féle 12. kombinációs típust, mind a 16. kombinációs típus I. változatát kb. két évszázados időintervallumban lehet datálni. Ugyanilyen bizonytalanság jellemzi a többi, a szórványleletek csoportjába sorolható dési, keglevichházai, malomfalvi kardleletet is, amelyeket a 10. századra, illetve a 11. század elejére lehet keltezni. A keresztvas, a markolatgomb, a pengehosszúság, és -szélesség, valamint a vércsatorna hosszúsága és szélessége alapján egyértelműen a 11. század végétől keltezhető a vetési szórványlelet.

Talán valamivel pontosabb lehet a bizánci kultúrkörbe sorolható leletek besorolása. A sajátosan öntött keresztvasú, vércsatornás sepsiszentgyörgyi kard a 10. századra korhatározható. A keresztvas bordázása figyelhető meg egy bulgáriai lelőhelyű kardon is, amelyet Jotov a 10. századra datált. de egy hasonló bronzellenzős példányt D. Quast is említ Oroszország területéről, Birskij 130. sírjából.[1238] Ezt a keltezést erősítheti meg az a tény is, hogy a sepsiszentgyörgyi sírból – lovastemetkezés emlékeként – lócsontok is előkerültek.

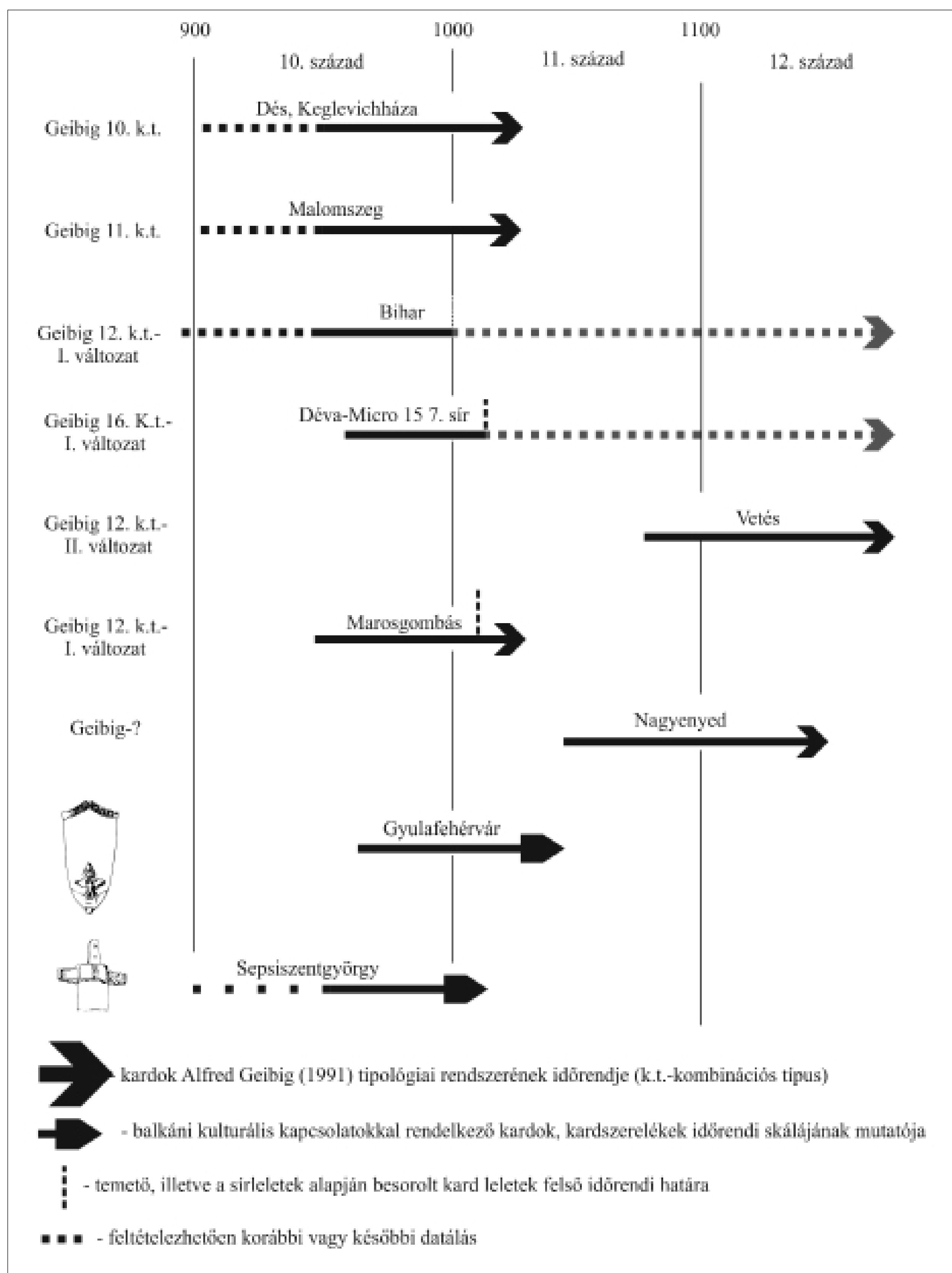
Párhuzamai alapján a 10. század végére – a 11. század elejére keltezhető a gyulafehérvári bronzkoptató, illetve méreteik alapján a 11. század végére datálhatók a nagyenyedi és nagyernyei kardok, illetve töredékek.

Ezek a nemzetközi tipológiai adatok egyértelműen arra figyelmeztetnek, hogy adataink távolról sem egyértelműek. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerülő kardok biztos kontextushoz köthető darabjait csak a 10. század második felétől keltezhetjük.

V.3.8.3. Szablya–kard fegyverváltás avagy használati párhuzamosság?

Az elméletet miszerint a szablyák használata és sírba kerülése megelőzte a kardok használatát és sírba kerülését legrészletesebben Kovács László dolgozta ki.

[1238] Jotov 2004, *Obr.* 18; Quast 2012, 367.

243. kép. Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság kardleleteinek relatív kronológiai rendszere

Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt ezekkel a következtetésekkel fejezte be a munkáját: „*Véleményem szerint e fegyverek* [ti. a kardok] *beszerzésére és használatára 955 után került sor, s tulajdonosaik egy rétege, a köznépi temetőkbe hantolt pogány vitézek, sírjainak ásásával az 1010/1020-as évek tájékán hagyhattak fel*”.[1239] Ez a gondolat, illetve következtetés, ha nem is éppen ebben a formában, már igen korán megjelent a honfoglalás kori régészet néhány jeles képviselőjének következtetéseiben, a különbség csupán abban rejlett, hogy az említett szerzők (így László Gyula vagy Bakay Kornél) későbbre, Géza nagyfejedelem korára, illetve Szent István király államalapításának időszakára keltezték a kardokat, illetve a kardos sírokat.[1240] Bóna István volt az egyetlen magyar régész, aki elutasította,[1241] illetve fenntartással kezelte[1242] a kardos sírok Géza és István időszakához kötését, valamint a feltétlenül 955 utánra tehető szablya–kard cserét. Meg kell itt említenünk Fettich Nándor véleményét is, aki a kétélű kardok általános használatát már a K-i szállásokon gyanította.[1243] Bóna vagy Fettich véleménye ellenére a Kovács László tanulmányában összefoglalt következtetéseket két évtized alatt a román régészet képviselői is teljesen átvették.[1244]

A dolgozatunknak nem célja, hogy az egész Kárpát-medencét átívelő jelenségeket részletekbe menően taglaljunk, ugyanakkor fontosnak érezzük azon adatok kiemelését, amelyek egy talán nem is magyar kultúrájú (azaz más nyelvű és kultúrájú), de a kalandozásokban részt vevő és kardot használó, helyben élt egykori népesség meglétének lehetőségére hívják fel a figyelmet, vagyis közvetve a szablya és a kard párhuzamos használatát bizonyíthatják.[1245] Egy ilyen népesség létezésére külső és belső írott, nyelvészeti és régészeti források utalhatnak.

A. Külföldi írott és régészeti adatok:

1. A Sankt Gallen-i történetből arról értesülünk, hogy a templom tetejéről lezuhant harcosokat elégették, ezt a rítust a Kárpát-medencében a 10. században már csak a szlávok gyakorolhatták.
2. Egy honfoglalás korinak értékelt harcos Aspres les corps-i, É–D-i tájolású, kőpakolásos sírja a magyartól idegen szokású népességhez tartozó egyénre utalhat.

B. Kárpát-medencei régészeti, nyelvészeti és írott adatok:

1. É–D-i tájolásúak voltak a szeghalmi sírok is (ha hihetünk Darnaynak), amelyek közül a 2. sírban a váz jobb oldalán egyenes, kétélű kard került elő, körte alakú kengyelekkel és csont oldalpálcás zablával.[1246] A sír keltezése a 10. századon belül bizonytalan, a kard alapján a temetkezést a század második felére datálták.
2. A kardos sírok egy részét a szakirodalomban teljesen mechanikusan datálták későbbre, néhányuk esetében ugyanakkor a 10. század első felére való keltezés is mindenképpen elképzelhető (a H, X, Y, U típusok, illetve az 5., 11. és 12. kombinációs típusok már a 9. században használatban voltak). Jónéhány esetben éppen a kard alapján keltezték a sírokat a század második felére (hat S, egy T, egy T-1, valamint egy egyélű X típusú kardról és két koptatóról van szó). A kajárpéci sírleletet az övveretek alapján a század első felére datálták, de több felvidéki sírlelet esetében valószínűbb a 9. századra avagy a 10. század első felére való keltezés lehetősége, mintsem a 10. század második felére való datálás (Szered/Sered' II. temető, Ógyalla). Ennek alapján a szórvány kardokat is mechanikusan csak a század második felétől keltezték.
3. A kardos sírokban – a szablyás sírokkal ellentétben – jónéhány esetben megfigyelhető a korábbi korszakból is jelentős számban ismert edény-/vödörmelléklet.[1247] Szablyás sírok feltárása során mindössze két esetben találtak vödörhöz tartozó vastöredékeket vagy vaspántokat,[1248] edénymellékletet pedig egyetlen alkalommal.[1249]
6. Honfoglalás kori, de egyértelműen más kultúrkapcsolatokkal rendelkező népesség temetőit olyan peremterületekről is ki lehet mutatni, mint az Erdélyi-medence, illetve a Felvidék.[1250] A helynévanyag

[1239] Kovács 1990, 49.
[1240] László 1939, 232; Bakay 1965, 35.
[1241] Bóna 1988, 196–197.
[1242] Kovács 1990, 40, 5. jegyzet.
[1243] Fettich 1938, 510.
[1244] Bóna Istvánnak Kovács László cikkében olvasható fenntartásait azonban már senki nem említi. Erre a legjobb példát az erdélyi román régészet képviselői szolgáltatják, akik fenntartás nélkül építették bele dolgozataikba a szablya–kard csere elméletét (Heitel 1994–1995, 389–439; Cosma 2001, 499–564).
[1245] Hasonlóan vélekedik erről a kérdésről Istvánovits Eszter is (Istvánovits 2003, 343).
[1246] A 10–11. századi fordított tájolásos temetkezési szokásokról lásd a IV. fejezetet.
[1247] Bihari vár; Kecel 2. sír; Kiskunfélegyháza-Külsőgalambos Pintér tanya; Komáromszentpéter/Dolny Peter 61. sír; Ógyalla 37. sír; Székesfehérvár-Rádiótelep A sír (Bakay 1965, 29; Horedt 1968, 422–428; Točík 1968; Reiholcová 1976, 191–223; Kovács 1995, 291–308; Balogh 2002, 1–2. kép 1).
[1248] Zemplén/Zemplin; Kolozsvár-Szántó utca 25. sír.
[1249] Kolozsvár-Szántó utca 4. sír.
[1250] Gyulafehérvár: Mentőállomás, Császár forrása, Brânduşei utca. E temetők temetkezési szokásainak részletes bemutatását, illetve lehetséges kulturális párhuzamaikat lásd: Gáll 2004–2005, 351–360, 392–393. A Felvidékről a legjobb példa a nagy csekeji temető, ahová egyértelműen egy 9. századi kultúrhagyományokkal rendelkező szláv közösség temetkezett, amellyel a 10. században összeolvadt a beköltöző honfoglaló magyarság.

Lelőhelyek	Kard méretek							Geibig	Penge méretei				Geibig	Keltezés
	1.	*2.*	*3.*	*4.*	*5.*	*6.*	*7.*	rendszere	*1.*	*2.*	*3.*	*4.*	rendszere	
Bihar	7	3,6	2,4	12	2	9,7	2–3,2	12. k.t.-I. változat	-	4, 7	-	-	2–5 csoport	10–12. század
Déva-7	8,5	3,6	2,9	16,2	2	10	0,5–2,4	16. k.t.-I. változat	76,2	5	-	-	2/b csoport	10. század 2. fele–11. század
Dés	-	-	-	10,7	2,8	-	-	10. k.t.	-	-	-	-	-	10. század–11. sz. 1. fele
Keglevicháza	-	-	-	-	-	-	-	10. k.t.	-	-	-	-	-	10. század–11. sz. 1. fele
Malomfalva	-	-	-	9,5	3	9,8	1,8–3,0	11. k.t.	->	5, 8	->	2,2-2,3	2/a csoport	10. század–11. sz. 1. fele
Marosgombás-Magura	-	-	-	-	-	8, 5 cm	1, 3–2, 5 cm	12. k.t.-I. változat		4, 9		1, 7	2–5 csoport	10–12. század
Nagyenyed	-	-	-	-	-	-	-		-	- 4,0	4,0	1		11. század vége?
Vetés	4,7	2,5	2,0	12,9	1,2×1,3	8,5	1,6–2,6	12. k.t.-II. változat	80,1	5	75,7	1,3	7 csoport	11. sz. vége–12. század közepe
Zsombolya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	???

Kard felső részének méretei:
1. Markolatgomb szélessége-cm
2. Markolatgomb magassága-cm
3. Markolatgomb vastagsága-cm
4. Keresztvas hosszúsága-cm
5. Keresztvas szélessége-cm
6. Markolatvas hosszúsága-cm
7. Markolatvas szélessége

Penge méretei:
1. Penge hosszúsága-cm
2. Penge szélessége-cm
3. Penge vércsatornájának hosszúsága-cm
4. Penge vércsatornájának szélessége-cm

->- penge töredékes volta miatt hosszúsága nem állapítható meg

244. kép. A kardok méreteinek összehasonlító és tipológiai táblázata

alapján az érintett területeken nyelvészeti kutatások is kimutatták szláv ajkú népesség jelenlétét.[1251]

7. Egy kalandozás kori vezér, Bogát (Bugat) neve alapján joggal gondolhatunk (*bogat* = 'gazdag') arra, hogy szláv főnökökkel együtt szláv kontingensek is részt vehettek a Ny-i kalandozásokban.
8. Valószínű, hogy a szablyát használó honfoglaló magyarok később, a 10. század közepe tájától tértek át a kard használatára, azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy a portyázásokban más elemek is részt vettek, olyan harcosok, akiknek származása különbözött a steppei kultúrhorizont népességétől, a honfoglalás után csatlakozhattak a honfoglalókhoz, és kardot használtak. E szempontból talán nem tűnik értelmetlennek a gepida akulturizációs folyamatot idézni a korai avar korból, amikor talán hasonló folyamatok zajlódhattak le a két érintett népesség között.[1252] Az erdélyi temetkezési szokások és leletanyag ismeretében kijelenthetjük, hogy régészetileg igenis ki lehet mutatni más kultúrkapcsolatokkal és hagyományokkal rendelkező népességet is a 10. századi magyar szállásterületről, illetve ami minket közelebbről érdekel, az Erdélyi-medence egyes területeiről.[1253]

Szláv vagy más népesség kontingenseinek jelenléte a magyar kalandozás kori hadseregben éppen a korábbi időszak hun és avar példáit ismerve egyáltalán nem lenne meglepő, hiszen ismeretes, hogy jelentős germán, illetve gepida és szláv erők vettek részt a hunok és később az avarok által irányított expedíciókban. Úgy véljük, hogy éppen ezért nem meglepő a kétélű kard megjelenése a 10. századi Kárpát-medencei emlékanyagban már a század elejétől kezdve, és talán megalapozott elképzelés a kételű kardok keltezési periódusának szélesítése a 10. századi Kárpát-medencei leletanyagon belül!

V.3.9. Balta [245. kép; 322. tábla]

A közelharcban használt balták változatos típusait ismerjük az Erdélyi-medence, a Bánság és a Partium területéről. Sírokból és szórványleletekből egyaránt előkerültek, az utóbbiak esetében is gyakorta meg lehet állapítani sírmelléklethez való tartozásukat. A baltáknak eddig 12 példánya ismert a gyűjtőterületeinkről. Legtöbbjük két típushoz (egyszerű balta és fokos-balta) tartozik, illetve egy-egy példány két másik típushoz sorolható.

A leletek típus és lelőhely szerint:

1. Egyszerű balták: Kolozsvár-Szántó utca 16. sír, Marosgombás 3. sír, Óbesenyő-Dragomir halma IV. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 18. sír (L. 71, 87, 121, 134).
2. Baltás szekerce: Bihar-Somlyóhegy 4. sír (L. 9).
3. Fokos-balta: Déva-Micro 15: 4. sír, Gyulafehérvár-Apor palota, Gyulafehérvár-Mentőállomás (3 sírból), Temesvár-Csóka erdő B sír (L. 28, 44, 48, 143).
4. Fokos-bárd: Felsőnyárló (L. 38).

V.3.9.1. A balták sírbeli helyzete és szerepe

Annak ellenére, hogy egy tucat 10. századi baltáról van tudomásunk, a sírban elfoglalt helyzetükről csak két esetben rendelkezünk információval. Ami annak fényében, hogy közülük összesen csupán négy közölt, illetve a többi vagy szórványlelet vagy közöletlen, talán nem is meglepő.[1254] Előfordult, hogy a 19–20. század fordulóján lelkes amatőrök az ásatások során nem jegyezték fel a tárgyak síron belüli pontos helyzetét, vagy pedig a szakszerűtlen ásatásnak köszönhetően nem készült pontos dokumentáció a mellékletek elhelyezkedéséről.[1255] A kolozsvári Szántó utcai 15. gyermeksírból a jobb combcsont mellől került elő egy egyszerű balta, egy hajkarika, huzalgyűrű, két gyöngy, vaskés, csiholóvas és fenőkő társaságában. A szászvárosi Pemilor domb X2: 18. sírban a balta a tegezzel együtt a halott jobb oldalán feküdt.

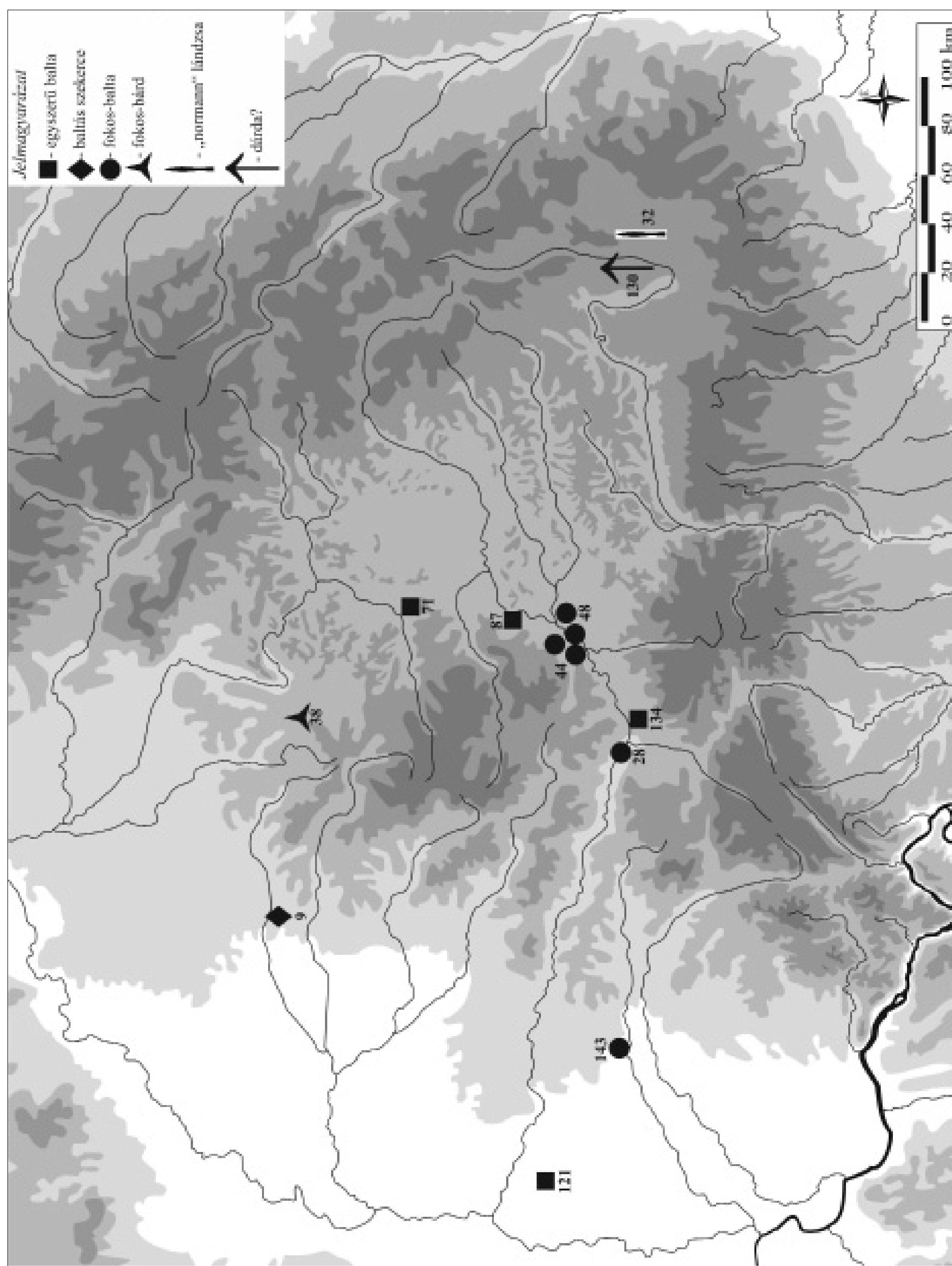
Több esetben felmerült a gondolat, hogy a balta esetleg nem fegyverként, hanem bajelhárítóként kerülhetett a sírba, tehát az eredeti fegyver funkciója mellett eszmei/hitvilági tartalmat is kapott. E sorok szerzője szerint talán ilyen szerepe lehetett az óbesenyői Dragomir halom IV. sírjában talált baltának (mivel feltárója, Constantin Kalciov egyetlen mellékletként regisztrálta), illetve a kolozsvári Szántó utcai példánynak.

V.3.9.2. A balták időrendje

Az egyszerű balták időrendjének tisztázására jelenleg még csak kísérletet sem lehet tenni, hiszen egy időben és térben rendkívül széles körben elterjedt fegyver- és eszköztípusról van szó.

A már a szkíták által is használt fokos-balta széles körben ismert volt a későbbi steppei népek körében is. A Szaltovó-majackojei kultúra területén is használták,

[1251] Kniezsa 1938, 367–472.
[1252] Itt érdemes Walter Pohl szavait is idézni: *„There were individuals who were Avars and Lombards in a fuller sense than others who claimed to be it as well; and one could easily be Lombard and Gepid, or Avar and Slav at the same time".* Éppen e változó politikai-katonai viszonyok miatt is találó Patrick Geary tanulmányának címét idézni: *„Ethnic identity as a situational construct…"* (Geary 1983, 15; Pohl 1991, 41).
[1253] Ennek a koncepciónak esett áldozatul a 20. század egyik legnagyobb magyar történésze, Szűcs Jenő is, aki így fogalmaz egyik alapművében: *„A régészet idevonható eredményei szintén meglepő etnikai homogenitásról vallanak. Amennyire rétegzett szociális tekintetben a Kárpát-medencét megszálló magyarság temetkezési rítusa és leletanyaga, annyira egységes szokásrendszerről és formanyelvről tanúskodik…."* (Szűcs 1997, 388).
[1254] Szórványlelet: Felsőnyárló, Gyulafehérvár-Apor palota. Közöletlen: Déva-Micro 15: 4. sír; Gyulafehérvár-Mentőállomás.
[1255] Pl.: Marosgombás 3. sír: *„bal oldalánál egy szekerce"* (Herepey 1896, 426, 427, 19. ábra); Temesvár-Csóka erdő B sír (Rădulescu–Gáll 2001, 155–193.).

245. kép. A 10–11. századi balták és lándzsák lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

példányai a Kaukázus vidékétől egészen az Al-Duna völgyéig megtalálhatóak.[1256] A Kárpát-medencében a népvándorlás korában a második avar hullámmal jelent meg, majd később a honfoglaló magyar sírokban ismét feltűnt. A fegyvertípussal foglalkozó Kovács László még 1980-ban 23 baltás lelőhelyet gyűjtött össze.[1257] Az elmúlt évtizedekben azonban további balták kerültek elő,[1258] ezekkel, valamint az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság lelőhelyeiről származó példányokkal együtt jelenleg 33 fokos-baltát ismerünk.

Az Erdélyi-medencében előkerült példányokat időrendi szempontból nehezen lehet pontosan besorolni, hiszen a dévai és a gyulafehérvári leletek (három db) közöletlenek. A dévai temetőrészből ismert kard, a trapéz alakú, gombos kengyelvas (3. sír), valamint a négyszirmú virágdíszítéses, széles fejű pentagrammos pántgyűrű (5. sír) alapján az itt előkerült baltát nagy valószínűség szerint a 10. század második felére – a 11. század első felére keltezhetjük. Nagyjából erre az időszakra datálható a temesvári Csóka erdő B sírjának baltája is, amely sír egy csoportban volt több rombusz keresztmetszetű karperecet tartalmazó női sírral. Az eddig elfogadott tipokronológia alapján ezek a karperecek a 10. század végétől kezdve voltak használatosak,[1259] tehát a balta is valamikor a század közepén/második felében kerülhetett a földbe. De az sem kizárt, hogy erre csak a 11. században került sor. A magyar szakemberek szerint e baltatípus lényegében az egész 10. században fellelhető, a viszonylag kisméretű darabokat pedig valószínűleg a könnyűlovassághoz kapcsolhatjuk.

A Felsőnyárló falu határában előkerült fokos-bárd párhuzama a sajnos ugyancsak szórványként előkerült tăvădăreşti-i lelet (Bákó megye – jud. Bacău, Románia), valamint egy másik, az Al-Duna vidékéről, Bulgáriából származó fegyver.[1260] Mindkettőt a 10–11. századra keltezték, így a felsőnyárlói példányt mi sem tudjuk másképpen keltezni.

A Bihar-Somlyóhegy 4. sírjából előkerült baltás szekerce Révész László szerint a 10. század elején a Kárpát-medencében megtelepedő magyarokkal együtt jelenik meg, és főleg a Felső-Tisza-vidéken feltárt temetőkből ismert.[1261] A bihari példányt a sírban talált mellékletek, illetve a temetőrész többi sírjának leletei alapján a 10. század első felére lehet keltezni.

V.3.10. Lándzsa/dárda [245. kép; 322. tábla]

A 10–11. századi magyar temetkezések nagyon ritka melléklete a lándzsa/dárda. A hegyes vascsúccsal ellátott szúrófegyver különböző elnevezései ismertek a szakirodalomban,[1262] példányait először Hampel József gyűjtötte össze.[1263] Azóta – ahogy arra Kovács László rámutatott – elsősorban olyan leletek kerültek például az 1962-es leletkataszterbe, amelyek legtöbb alkalommal nem is a szóban forgó korszakhoz köthetőek. A Kovács által összeállított 1980-as leletkataszter szerint 16 lelőhelyről 18 lándzsa került elő.[1264] Az azóta eltelt negyedszázad kutatásai is csak alig módosították ezt a listát. A Kárpát-medencéből csupán a csekeji temetőből előkerült pikát, illetve a kistokaji 67. sírban feltárt „normann" lándzsát említhetjük.[1265]

Az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban előkerült leletek gyakorlatilag az Erdélyi-medence DK-i részére korlátozódnak: Eresztevény-Zádogostetőről, illetve Sepsiszentgyörgy-Eprestetőről ismert teljes bizonyossággal ugyanis egy-egy lándzsa (L. 32, 130).

Az eresztevényi lándzsáról egyetlen fénykép maradt fenn csupán, méretei, arányai sajnos ismeretlenek.[1266] A tárgy tipológiailag az úgynevezett „normann lándzsák" köréhez tartozik, melyek fő jellegzetessége a levélhez hasonló formájú csúcs, amit kiszélesedő köpű követ. A Székelyföld D-i felén előkerült leletek és a Jotov fegyvertipológiai munkájának V. fejezetében közölt nagyszámú lándzsalelet[1267] azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy az eresztevényi lándzsát akár az al-dunai kultúrkörbe is be lehet sorolni, bár az állítólag a lándzsával együtt a sírból előkerült trapéz alakú, aszimmetrikus kengyel (tudomásunk szerint) még Jotov hatalmas anyaggyűjtése után is ismeretlen az Al-Duna vidékén. Kovács László tanulmánya alapján e példány a 10. század végére, illetve a következő század első felére keltezhető.[1268]

A sepsiszentgyörgyi lelet időrendi és kulturális besorolása hasonlóan bizonytalan. A gyűjtőterületünkről előkerült nagyőszi lándzsacsúcs pedig mindenképpen fenntartásokkal kezelhető, ezért nem is vettük fel a lis-

[1256] Pletnëva 1967,137–139; Schulze-Dörrlamm 1988, *Abb.* 21; Jotov 2004.
[1257] Kovács 1980, 74–78.
[1258] Három példány a karosi II. és III. temetőből ismert (II. temető 69., III. temető 3. és 8. sír), egy-egy példány pedig Ibrányból, Esbóhalomról, a Hajdúszoboszló-árkoshalomi 109. sírból, a püspökladányi 38. sírból, a Kiskunfélegyháza-külsőgalambosi 2. sírból (Révész 1996a, 32, 34–35, 108. tábla 1, 113. tábla 8, 117. tábla 7; K. k. 1996, 147; M. Nepper 2002, 47. tábla 2; Balogh 2002, 2. kép 6).
[1259] Szőke 1962, 94–95; Giesler 1981, 120–121, *Taf.* 53.
[1260] Canache–Curta 1994, *Fig.* 3; Jotov 2004, *Tab.* LII: 428, 430.
[1261] Révész László e fegyvertípus kutatástörténetéről is széles áttekintést nyújt (Révész 1996a, 175, 178).
[1262] Minderről kimerítően lásd: Kovács 1970, 81–108.
[1263] Hampel 1905, 179–183.
[1264] Kovács 1980, 2–6.
[1265] K. Végh 1993, 21. kép. 1.
[1266] László 1943a, 82, XV. tábla 3–4.
[1267] Jotov 2004, *Tab.* 80.
[1268] Az eresztevényi lándzsát oroszországi példák alapján is hazai gyártmánynak tartja (Kovács 1970, 98).

tánkra.[1269] A csak leírásból ismert darab elveszett; nem kizárt, hogy mint sok más esetben, Kűhn itt is egy nyílcsúcsot nézett lándzsacsúcsnak.

A sírmellékletként talált lándzsák ilyen kis számát a magyar régészet képviselői néprajzi párhuzamok alapján azzal magyarázták, hogy e fegyvert nem a sírba tették, hanem az elhunyt vitéz sírhantjába szúrták.[1270] A meggyőzőnek látszó érvelést egy dolog bizonytalanítja csak el: miért kerültek akkor sírba az említett példányok? Hasonló jelenség a Kárpát-medence legkeletibb részén és Moldva–Havasalföld területén korábbi korszakokban is ismert: a IV. századi, óriási sírszámú temetőkből alig ismert hasonló fegyveres (férfi)sír. A Marosszentanna–csernyahovi kultúra esetében a régészet idegen kulturális elemek feltűnésével magyarázta e jelenséget, ezért kellő óvatossággal mi is feltehetjük a kérdést: nem lehetséges-e, hogy a sírba tett lándzsák esetleg a honfoglaló magyarság temetkezési szokásaitól eltérő szokásokat gyakorló idegen népességre, illetve közösségre utalnak?

V.3.11. Következtetések

V.3.11.1. A fegyverek leletösszefüggései és a fegyveres temetkezések szimbolikája [246–247. kép]

A kora középkori társadalom férfiakhoz fűződő erőszakosságának társadalmi beágyazottsága közismert tény. Az erőszak és a fegyverhordás, illetve a fegyverhasználat szerves része volt a férfiak személyes identitásának, legfőképpen a társadalmi elit köreiben.[1271] Ily módon a fegyver az egyénre szabott emlékezés rituáléjának, illetve a csoport identitásának is részévé vált. A fegyverzet szimbolikus jelentését és emlékezet erősítő hatását megjeleníthették, tudatosíthatták a díszített fegyverek is (példaként említhetjük a Schatzkammerben őrzött szablyát vagy a Felső-Tisza vidékéről előkerült díszített szablyákat és íjtegezeket).[1272] Ezek révén az identitás és státus erős vizuális exponálását érhették el.[1273] Meglátásunk szerint ugyanakkor a fegyverhasználat, illetve az ebből eredő lehetséges társadalmi presztízs visszahatott ezen közösségek túlvilágképére is, mintegy „militarizálva" azt. A termelői munka fogalmával és ennek társadalmi megítélésével ellentétben a 10. századi társadalmi presztízs és státus kivívásának legfontosabb lehetősége a harc volt, amelynek anyagi reprezentációját egyértelműen a fegyverek képviselték. A termelői munka alacsony presztízse magyarázhatja ugyanakkor a munkaeszközök csaknem teljes hiányát a sírokból, amely különösen szembetűnő a fegyverek nagy számát szemlélve.

A honfoglalás kori szakirodalomban a fegyveres sírokat leggyakrabban a „fegyveres/harcos réteg" temetkezéseiként értelmezték. Fel kell tennünk ugyanakkor a kérdést, hogy vajon a fegyvert/fegyvereket tartalmazó sírok mindegyikében harcos nyugodott-e. Kérdéses az is, hogy mindezt mi alapján dönthetjük el. Csak a fegyverek mennyiségét és minőségét vegyük számításba, avagy más tényezőket is? A következő táblázatunk talán segíthet e kérdések eldöntésében (ebbe azonban nem vettük fel azon sírok adatait, amelyek mellékleteit egészen pontosan nem ismerjük).

Az adattárunk alapján a 10. századból ismert fegyvertípusok együttesen egyetlen temetkezésben sem fordultak elő. A

Lelőhely–sír	Nyílcsúcs	Tegez	Íjcsont	Szablya	Kard	Lándzsa	Balta	Lovas-temetkezés	Életkor	Régió
Bihar-S. 1. sír	X (2)							X		Partium
Bihar-S. 2. sír	X (1)							X		–
Bihar-S. 4. sír	X (4)							X		–
Bihar-S. 5. sír	X (1)							X		–
Bihar-S. 6. sír	X (1)	X						X		–
Bihar-S. 7. sír	X (3)	X						X		–
Bihar-S. 8. sír	X (6)	X		X				X		–
Bukovapuszta-III. h.	X (3)	X						X		Bánság
Bukovapuszta-IV. h. 2. sír	X (1)							X		–
Bukovapuszta-IV. h. 3. sír	X (6)	X						X		–
Bukovapuszta-V. h. 3. sír	X (?)	X						X		–
Bukovapuszta-V. h. 4. sír	X (5)	X								–
Bukovapuszta-VIII. h.	X (6)	X	X					X		–
Bukovapuszta-IX. h.	X (3)							X		–

[1269] Kűhn 1911, 182–183.
[1270] Kovács 1970, 81–108; Kovács 1982, 58–85.
[1271] Ellis Davidson 1989, 11–24.
[1272] Révész 1996a; K. k. 1996, 67–71.
[1273] Høilund Nielsen 1997, 129–148.

Lelőhely–sír	**Nyílcsúcs**	**Tegez**	**Íjcsont**	**Szablya**	**Kard**	**Lándzsa**	**Balta**	**Lovas-temetkezés**	**Életkor**	**Régió**
Csák 1. sír	X (4)									–
Déva 1. sír	X (3)									Erdélyi-medence
Déva 2. sír	X (1)									–
Déva 3. sír	X (8)	X			X			X		–
Déva 4. sír							X			–
Gyulafehérvár-Ment. 36. sír/1980	X (2)	X								–
Gyulafehérvár-Ment. 298. sír/1980-1	X (2)	X								–
Gyulafehérvár-Ment. 392. sír/1980	X (2)	X								–
Gyulafehérvár-Ment. 584. sír/1981	X (2)	X								–
Gyulafehérvár-Ment. 633. sír/1981	X (1)	X								–
Gyulafehérvár-Ment. 664. sír/1981	X (3)	X								–
Gyulafehérvár-Vadászok utcája ismeretlen számú sír	X (1)									–
Gyulavarsánd 7. sír		X	X							Partium
Gyulavarsánd 33. sír	X (4)							X		–
Gyulavarsánd 38. sír	X (3)									–
Gyulavarsánd 51. sír	X (1)									–
Gyulavarsánd 52. sír	X (3)									–
Gyulavarsánd 53. sír	X (1)									–
Hodony 17. sír	X (3)							X		Bánság
Kolozsvár-Sz. u. 4. sír	X (?)	X	X	X					35–39 év	Erdélyi-medence
Kolozsvár-Sz. u. 6. sír	X (2)								50–59 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 10. sír	X (?)	X	X							–
Kolozsvár-Sz. u. 11. sír	X (6)	X							40–59 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 12. sír	X (1?)	X	X						23 (?) év	–
Kolozsvár-Sz. u. 14. sír	X (1)								6–8 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 15. sír	X (2)						X		8–10 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 16. sír	X (1)								6–8 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 20. sír	X (2)								10–12 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 22. sír	X (6)	X	X	X					40–59 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 25. sír	X (?)	X	X	X				X	60–65 év	–
Kolozsvár-Sz. u. 26. sír	X (1)								25–39 év (nő)	–
Kolozsvár-Z. u. 1. sír	X (?)	X		X				X		–
Kolozsvár-Z. u. 4. sír	X (6)	X	X	X				X		–
Kolozsvár-Z. u. 6. sír		X		X				X	20–40 év	–
Kolozsvár-Z. u. 10. sír	X (10)	X		X				X	35–40 év	–
Kolozsvár-Z. u. 11. sír	X (?)	X		X				X		–
Köröstarján 21. sír	X (5)							X		Partium
Marosgombás 1. sír	X (?)			X						Erdélyi-medence
Marosgombás 3. sír	X (?)						X			–
Marosgombás 4. sír	X (?)									–

Lelőhely–sír	Nyílcsúcs	Tegez	Íjcsont	Szablya	Kard	Lándzsa	Balta	Lovas-temetkezés	Életkor	Régió
Marosgombás 5–9. sír?/1	X (7)									–
Maroskarna „B” 2. sír	X (1)									–
Maroskarna „B” 4. sír	X (4)								nő-juvenilis?	–
Maroskarna „B” 11. sír	X (2)	X		X					50–55 év	–
Maroskarna „B” 15. sír	X (1)									–
Nagykomlós	X (5)							X		Bánság
Nagylak I. sír	X (2-?)	X	X					X		Partium
Nagylak 4. sír	X (5)	X						X		–
Nagylak 9. sír		X						X	35–45 év.	–
Nagylak 11. sír	X (4)									–
Nagylak 13. sír	X (6)	X	X					X	65–70 év.	–
Nagyősz-K. H. 1. sír	X (1)									Bánság
Nagyszalonta 2. sír	X (9)	X						X		Partium
Nagyvárad-Szálka terasz X. sír	X (3)									–
Nagyvárad-Szálka terasz XIV. sír	X (5)									–
Nagyvárad-Szálka terasz XVIII. sír	X (4)									–
Óbesenyő-I. h.	X (1)							X	Fiatal férfi	Bánság
Óbesenyő-VI. h.	X (1)							X		–
Óbesenyő-Dr. h. IV. sír							X			–
Óbesenyő-Dr. h. 4. sír	X (1)							X		–
Sepsiszentgyörgy					X	X (?)		X		Erdélyi-medence
Sikló 2. sír	X (6)	X								Partium
Sikló 10. sír	X (5)	X						X		–
Sikló 12. sír	X (9)	X						X		–
Szászváros 5. sír	X (3)									Erdélyi-medence
Szászváros 6. sír	X (5)							X		–
Szászváros 7. sír	X (5)							X		–
Szászváros 10. sír	X (7)									–
Szerbcsanád-Gör. hitk. földje	X (1)									Bánság
Temesvár-Cs. er. A sír	X (7)							X		–
Temesvár-Cs. er. B sír	X (4)	X					X			–
Temesvár-Cs. er. C sír	X (7)									–
Temesvár-Cs. er. E sír	X (5)									–
Temesvár-Cs. er. F sír	X (7)									–
Temesvár-Cs. er. G sír	X (6)	X								–
Vajdahunyad 2. sír	X (1)									Erdélyi-medence
Vejte 3. sír	X (5)	X	X					X		Bánság
Vejte 6. sír	X (1)							X		–

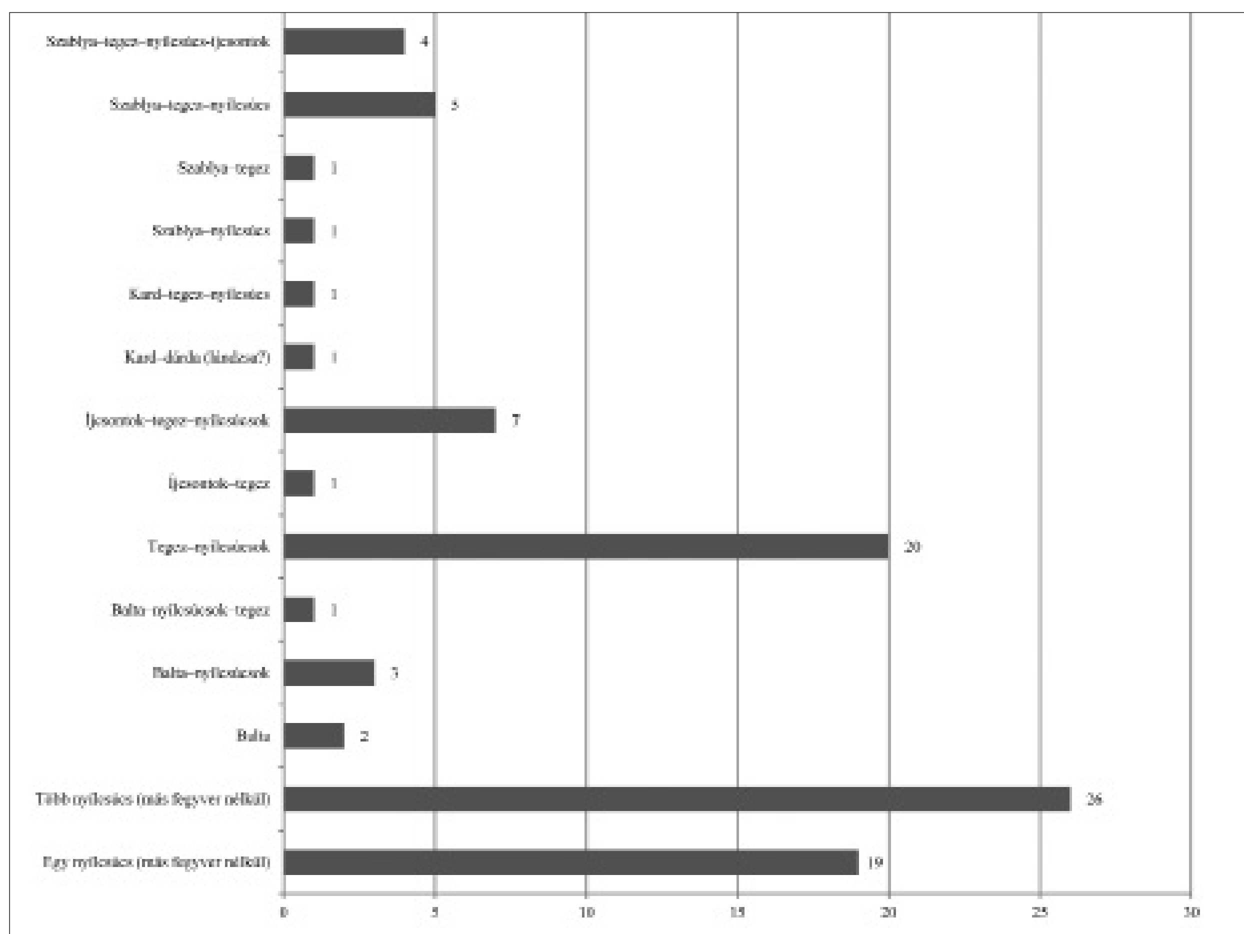
246. kép. A fegyverek leletösszefüggései az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság temetkezéseiben

legkomplexebb fegyverkoncentráció a kolozsvári temetők sírjaiban figyelhető meg (itt szablya, íjcsontok, tegez, nyílcsúcsok kerültek elő együtt). Itt az eltérő lovastemetkezési szokások különböző identitású és talán eredetű közösségre utalhatnak. Ezt az észrevételünket egyes antropológiai megfigyelések is támogatni látszanak.

Sajnos az ilyen jellegű elemzésekhez szükséges komplexebb természettudományos vizsgálatok hiánya számos további megfigyeléstől és következtetéstől megfoszt bennünket.

A legtöbb esetben egy vagy több nyílcsúcsot helyeztek el az elhunyt sírjába, amelyek helyzetük, környezetük alapján nagyon sok esetben nem értékelhetőek fegyverként. Azokban az esetekben, ahol antropológiai szempontból is megvizsgálták a sírokban eltemetetteket, kisgyermekekről (Kolozsvár-Szántó utca 14., 16. és 20. sír) vagy pedig nőkről van szó (26. sír). Három esetben a balták mellé nem helyeztek más fegyvert, az egyik ilyen temetkezés egy 8–10 éves gyermek sírja volt.

A fegyverek leletösszefüggései, amelyet a következő grafikán szemléltetünk, a legtöbb esetben nem tükrözik a 10. századi harcosok fegyverzetét,[1274] sokkal inkább e korszak közösségeinek hitvilágáról nyújtanak képet.

247. kép. A fegyverkategóriák mennyiségi eloszlása az egyes sírokban

[1274] Szablya, tegez, nyílcsúcs, íjcsontok: Kolozsvár-Szántó utca 4., 22. és 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír; szablya, tegez, nyílcsúcs: Bihar-Somlyóhegy 8. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 10–11. sír, Maroskarna „B" 11. sír; szablya, tegez: Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír; szablya, nyílcsúcs: Marosgombás 1. sír; kard, tegez, nyílcsúcs: Déva-Micro 15: 3. sír; kard, dárda (lándzsa?): Sepsiszentgyörgy-Eprestető; íjcsontok, tegez, nyílcsúcsok: Bukovapuszta-VIII. halom, Kolozsvár-Szántó utca 10–12. sír, Nagylak I. és 13. sír, Vejte 3. sír; íjcsontok, tegez: Gyulavarsánd 7. sír; tegez, nyílcsúcsok: Bihar-Somlyóhegy 6–7. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-V. halom 3–4. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás 36., 298., 392. sír/1980, 584., 633., 664. sír/1981, Nagylak 4. és 9. sír, Nagyvárad-Szálka terasz XVIII. sír, Nagyszalonta 2. sír, Sikló 2., 10. és 12. sír, Temesvár-Csóka erdő G sír; balta, nyílcsúcsok, tegez: Temesvár-Csóka erdő B sír; balta, nyílcsúcsok: Bihar-Somlyóhegy 4. sír, Kolozsvár-Szántó utca 15. sír, Marosgombás 3. sír; balta: Déva-Micro 15: 4. sír, Óbesenyő-Dragomir halma IV. sír; egynél több nyílcsúcs (más fegyver nélkül): Bihar-Somlyóhegy 1. sír, Bukovapuszta-IX. halom, Csák 1. sír, Déva-Micro 15: 1. sír, Gyulavarsánd 33., 38. és 52. sír, Hodony 17. sír, Kolozsvár-Szántó utca 6. és 20. sír, Köröstarján 21. sír, Marosgombás 4. és az 5–9. sír közül valamelyik, Maroskarna „B" 4. sír, Nagykomlós-község É-i oldala, Nagylak 11. sír, Nagyvárad-Szálka terasz X., XIV. sír, Szászváros Pemilor domb X2: 5–7. és 10. sír, Temesvár-Csóka erdő A, C, E és F sír; egyetlen nyílcsúcs (más fegyver nélkül): Bihar-Somlyóhegy 2. és 5. sír, Bukovapuszta-IV. halom 2. sír, Déva-Micro 15: 2. sír, Gyulafehérvár-Vadászok utcája ismeretlen számú sír, Gyulavarsánd 51. és 53. sír, Kolozsvár-Szántó utca 14., 16. és 26. sír (két gyermek és egy nő sírja), Maroskarna „B" 2. és 15. sír, Nagyősz-Kleine Hügel 1. sír, Óbesenyő-I. halom, Óbesenyő-VI. halom, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Szerbcsanád-görög keleti szerb hitközség földje, Vajdahunyad 2. sír, Vejte 6. sír.

A rendelkezésünkre álló és fent bemutatott adatok alapján a fegyveres temetkezések mentális hátterét tehát különféle okok alapján magyarázhatjuk, amelyek természetesen sok esetben szorosan kapcsolódhattak egymáshoz. Azokban az esetekben, amikor egy adott temető sírjainak jelentős részében különböző fegyverek nagyobb számban fordulnak elő, illetve amikor ezt antropológiai, illetve más jellegű adatok is indokolják, nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy e temetkezések egy professzionális harcos réteghez köthetők. Amikor viszont egy temető sírjaiból csak jelentéktelen mennyiségű és változó minőségű fegyver kerül elő vagy esetleg csak egy bizonyos fegyverkategória ismert (pl. nyílcsúcsok), akkor nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a sírokba tett fegyverek valójában csupán a szabad és érett férfi státusát voltak hivatva jelképezni. A gyermek-, női illetve férfisírokban felbukkanó egy-két nyílcsúcsot pedig hitvilági okokkal (is) magyarázhatjuk.

Következésképpen úgy látjuk, hogy a fegyverek sírokba helyezését a 10. századi erdélyi, partiumi és bánsági közösségek esetében is sokrétű mentális okokra vezethetjük vissza. Ha össze kívánjuk foglalni ezeket az okokat, akkor a következők jöhetnek számításra:[1275]

1. Professzionális harcos státus (megszerzett, elért státus).
2. Társadalmi státus (amely lehet öröklött, illetve elért).
3. Szabad férfi státus.
4. Életkor hangsúlyozása.
5. Hitvilági okok.
6. Etnikai vagy csoportidentitás hangsúlyozása.

V.3.11.2. A fegyverek földrajzi elterjedése [231., 234–235., 240–241., 245. kép]

A hét fegyverkategória közül öt egyenletesen szóródik a három régió területén. Kivételt talán a két lándzsalelet képez, amely a Székelyföld D-i részén került elő, Erdély DK-i felében. A szablyák és a kardok földrajzi elterjedése kapcsán viszont további fontos megfigyeléseket tehetünk.

A szablya, ahogyan már említettük, csak sírból került elő, szórványként eddig nem ismert a három régióból. A 16 szablyalelet közül 10 példány koncentráltan, körülbelül 1 km^2-es területről, három temetőrészből származik (Kolozsvár-Kalevala I. lelőhely I. és III. sír, Kolozsvár-Szántó utca 4., 22. és 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 10. és 11. sír), sőt mi több, a Zápolya utcai temető 11 sírjából összesen 5 szablya került elő, ami százalékos arányát tekintve meghaladja az összes eddig ismert Kárpát-medencei példát (lásd még a VI. fejezetet). A szablyák földrajzi elterjedését vizsgálva az Erdélyi-medencében É-ról D felé haladva számarányban csökkenő tendenciát figyelhetünk meg. A medence földrajzilag utolsó, legdélebbi lelete a maroskarnai szablya, a Marostól K-re egyetlen lelőhely sem ismert, illetve csak a Maros alsó szakaszán, már az Alföldön, Aradon került elő egy további példány. A Partiumban összesen 3 szablyalelet ismert, míg a Marostól D-re fekvő Bánságból egyetlen egy sem került elő. Érdekes módon a Kárpát-medence É-i részétől D felé haladva is ugyanezt a számbelileg csökkenő tendenciát figyelhetjük meg.

Teljesen más jellegű a kardok földrajzi szóródása. Ez a fegyverkategória jóval szélesebb területen terjedt el. Jelen van az Erdélyi-medencében a Szamos és a Maros vidékén, de ismert a Székelyföld D-i feléhez tartozó Sepsiszentgyörgyről is. Előkerült kard a Partium területéről, illetve a Marostól D-re eső Bánságból is. A kardok szablyákéhoz hasonló koncentrációját egyetlen lelőhely esetében sem ismerjük. A Kárpát-medencében lelőhelyenként két kardos sírnál több sosem került elő, ellentétben a szablyás sírokkal, amelyeknek egyes temetőkben jelentős koncentrációját figyelhetjük meg (pl.: Karos, Kenézlő, Kolozsvár).

V.3.11.3. Időrendi következtetések

A fegyveres sírokból előkerült további leletek, illetve a temetők belső időrendje révén próbáltuk meghatározni az illető temetkezések és ezzel a fegyverek sírba kerülésének időpontját. Sajnos azonban a kutatások részleges volta, illetve a temetők közöletlensége miatt a kronológiai szempontból nagyon sokszor perdöntő horizontálstratigráfiai elemzéseket nem lehetett elvégezni.

Mindezek alapján a sír- és szórványleletek révén megismert fegyveres lelőhelyek hat időrendi rétegét sikerült elkülönítenünk, valamint egy olyan csoportot, amelyet nem lehet pontosan keltezni:

I. csoport: a 10. század első kétharmada: Arad-Csálya X sír, Bihar-Somlyóhegy, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-VIII. halom, Kolozsvár-Szántó utca 4., 6., 10–12., 14–16., 20., 22. és 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4., 6., 10. és 11. sír, Köröstarján-Csordásdomb 21., 28. sír, Sikló 2., 3., 10., 12. sír, Nagykomlós-falu É-i határa.

II. csoport: a 10. századon belül pontosan nem keltezhető: Bihari vár, Dés, Zsombolya, Gyulafehérvár-Apor palota, Keglevichháza-falu határa, Keglevichháza-szórvány, Nagykomlós-falu határa, Óbesenyő-I. és VI. halom, Sepiszentgyörgy-Eprestető.

III. csoport: 10. század második fele: Csák-„Gheorghianu” 1. sír, Marosgombás 1., 3., 4., 5–9. sír/1–2, Nagyszalonta-Halom domb 2. sír, Bukovapuszta-IV. halom 2. és 3. sír, Bukovapuszta-V.

[1275] Heinrich Härke már több mint két évtizede a temetkezésekből előkerült fegyverek többféle szimbolikus jellegét hangsúlyozta (Härke 1990, 22–43).

halom 3. sír, Bukovapuszta-IX. halom, Vejte 3., 6. sír, Nagylak I., 4., 9., 11., 13. sír, Szászváros-Pemilor domb X2 5–7., 10. sír.

IV. csoport: 10. század vége–11. század eleje: Déva-Micro 15, Eresztevény-Zádogostető, Felsőnyárló, Gyulafehérvári vár-koptató (szórvány), Gyulafehérvár-Mentőállomás 36., 298., 392. sír/1980, 584., 633., 664. sír (Mihai Blăjan ásatása), Gyulavarsánd-Laposhalom 7., 33., 38. sír, Hodony 17. sír, Maroskarna „B" 2., 4., 11., 15. sír, Nagyvárad-Szálka terasz X., XIV. és XVIII. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír, Temesvár-Csóka erdő A, B, C, E, F, G sír.

V. csoport: 11. század első kétharmada: Gyulavarsánd-Laposhalom 51–53. sír, Vajdahunyad-Kincseshegy 2. sír.

VI. csoport: 11. század vége–12. század eleje: Vetés, Nagyernye.

A 10–11. századon belül nem lehet keltezni az alábbi lelőhelyeket: Magyardécs, Csáklya, Nyírmező, Hari, Mácsé, Vajasd.

A fegyverleletek mennyisége a sírleletekben időrendi szempontból határozottan csökkenő tendenciát mutat [lásd a 232. képet]. Ez egyértelműen a spiritualista és egalitariánus túlvilágképet szorgalmazó kereszténység térhódításával hozható kapcsolatba. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a sírokba rakott fegyverek jóval nagyobb arányban kerülhettek még a 11. században is a földbe, mint azt korábban gondolták (például a varsándi temetőtérkép alapján az 51–53. sírokat csakis a 11. századhoz sorolhatjuk). E munkahipotézist azonban csak a jövőbeli kutatások bizonyíthatják avagy cáfolhatják meg.

V.4. HASZNÁLATI ESZKÖZÖK

A használati eszközök jellegzetes tárgyai a 10–11. századi anyagi kultúrának, hitvilági okok miatt pedig a temetkezési mellékletek között is szép számmal ismertek. Legjellegzetesebbek a kések, de kisebb mennyiségben ismertek csiholók, kovák, fenőkövek is.

V.4.1. Kések [248–250. kép; 323. tábla]

V.4.1.1. A kések statisztikai elemzése és tipológiája

A kések gyakoriak a 10. századi temetkezésekben, de a pogány rítus emlékeként továbbélnek a 11. században is, ugyanis több esetben első királyaink pénzeivel együtt kerülnek elő a sírokból. A jelenlegi adatbázisunkban három régió 23 lelőhelyéről összesen 50 példányt tartunk nyilván, ugyanakkor nem ismerjük pontosan a gyulafehérvári Császár forrása lelőhelyről és a Mentőállomás temetőjéből előkerült példányok számát (L. 2–3, 9, 18–21, 28, 42–44, 53, 65, 71–72, 75, 87–88, 100, 110, 129, 148, 152).

A Brânduşei utcai temetőrészekben eddig feltárt 229 sír közül összesen hét sírban jelent meg kés (4,13%), így elmondható, hogy az itt temetkező közösség esetében nem egy elterjedt szokásról van szó. A többi erdélyi-medencei temetőből már nagyobb számban kerültek elő kések: a kolozsvári Szántó utcában feltárt 26 sírból 11 esetben ismert kés (42,30%), a Zápolya utcai temetőrészből pedig két esetben (18,18%). A várfalvai 11. századi temetőrészből már jóval kisebb mennyiségben, mindösszesen három alkalommal került elő kés (5,26%). A partiumi leletanyagból jóval kevesebb példány ismert: két, illetve három kés ismert a gyulavarsándi és köröstarjáni temetőkből, valamint egy (bár a legnagyobb) példány a kismajtényi 3. sírból. Egy kés a bihari 7. sírból is előkerült.

Jelentősebb „késkoncentrációt" a Maros alsó szakasza környékén, illetve a Maros–Aranka–Tisza vidékén figyelhetünk meg, a tárgy legtöbbször a kis- és közepes méretű temetők sírjaiból került elő (Arad-Csálya X sír, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Bukovapuszta-IX. halom, Nagylak I., II., 4., 10., 13. és 14. sír, Óbesenyő-V. halom 1. sír, Sajtény 1. sír). Jelentős mennyiség került napvilágra a nagylaki temetőből is: a feltárt 15 sírból összesen hat temetkezésben dokumentálták az eszközt (ez a sírok 40%-a).

Nagy arányban ismertek a töredékes kések,[1276] és sajnos elég kis számban maradtak ránk ép vagy a méretük alapján rekonstruálható darabok.

A jól megőrződött példányok alapján a markolat- és pengehosszúságot figyelembe véve négy csoportba sorolhatók a kések [248. kép]:

1. Hosszú markolat és ezzel szemben rövid penge (a markolat a kés teljes hosszának 35–45%-át teszi ki): Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6. sír (38,13%), 7. sír (43,47%), 124. sír (38,98%), 127. sír (36,20%), 155. sír (34,86%); Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető XV. kutatóárok/20. sír (35,46%).
2. Közepesen hosszú markolat és közepesen hosszú penge (a markolat a kés méretének 25–34%-át teszi ki): Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír (28,20%), Nagylak I. sír (30,85%).
3. A kés egészéhez viszonyítva rövid markolat és hosszú penge (a kés méretének 15–24%-át teszi ki a markolat): Kismajtény 3. sír (20%), Nagylak III. (23,25%) és 10. sír (24,41 %), Sajtény 1. sír (21,27%).
4. A kés egészéhez viszonyítva nagyon rövid markolat (a kés méretének 15%-nál kisebb részét teszi ki a markolat) és nagyon hosszú penge: Maroskarna „B" 15. sír (10,09%), Várfalva 55. sír (85,11%).

[1276] A töredékes kategóriához soroltuk az összes olyan példányt, amely nem teljes épségben őrződött meg.

Lelőhelyek	Teljes méret	Markolat hosszúsága				Penge hosszúsága				Penge szélessége			Típus méret alapján				Forma és mérettípusok			
		1.	*2.*	*3.*	*4.*	*1.*	*2.*	*3.*	*4.*	*1.*	*2.*	*3.*	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
Gy-B-6. sír	11,7 cm	5,25 cm (38,60%)							8,45 cm (62, 13%)			0,8 cm	●						▲	
Gy-B-7. sír	9,1 cm	4,0 cm (43,47%)							5,1 cm (56, 53%)			0,8 cm	●						▲	
Gy-B-124. sír	5,8 cm	2,3 cm (38,98%)							3,5 cm (61, 02%)			0,7 cm	●						▲	
Gy-B-128. sír	5,8 cm	2,1 cm (36,20%)							3,7 cm (63, 80%)			0,4 mc	●						▲	
Gy-B-137. sír	7,7 cm		2,2 cm (28,20%)					5,5 cm (71, 80%)			1,0 cm			●						▲
Gy-M-III.t. XV.Kt./20 sír	14,1 cm	5,0 cm (35,46%)							9,1 cm (64, 54%)		1,4 cm		●						▲	
Nagylak III. sír	9,5 cm		2,9 cm (30,85%)					6,4 cm (69, 15%)			1,2 cm			●						▲
Kismajtény-3. sír	17,0 cm			3,4 cm (20 %)			13,6 cm (80 %)			2,1 cm						●	▲			
Nagylak III. sír	8,7 cm			2,0 cm (23,25%)			6,6 cm (76, 75%)				1,3 cm			●						▲
Sajtény-1. sír	9,4 cm			2,0 cm (21,27%)			7,4 (78, 73%)			1,8 cm*				●						▲
Mar-„B” t.-15. sír	11,0 cm				1,2 cm (10,09%)	9,8 cm (89, 91%)					1,1 cm				●			▲		
Várfalva-55. sír	9,4 cm				1,4 cm (14,89%)	8,0 cm 85, 11 %					1,0 cm				●			▲		

* rajta maradt a hüvely famaradványai, amely nélkül kb. 1, 5 átmérője lenne a pengéje

248. kép. A kések mérettani és formai rendszerezése

A kések pengéjének szélessége alapján három csoportot tudunk elkülöníteni [248. kép]:[1277]

1. Nagyon vékony (0,4–0,9 cm) pengéjű kések: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6–7., 124., 128. és 155. sír.
2. Közepesen széles (1,0–1,5 cm) pengéjű kések: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető XV. kutatóárok/20. sír, Nagylak I. és III. sír, Maroskarna „B” 15. sír, Sajtény 1. sír, Várfalva 55. sír.
3. Széles pengéjű kések (szélesebb 1,5 cm-nél a penge): Kismajtény 3. sír.

A kések formája és méretei alapján alapvetően négy késtípust különböztethetünk meg ebben a pillanatban az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban:

1. Erősen ívelt pengéjű, nagyméretű kés, amelynek a markolata alatt ujjtartásra szolgáló rész emelkedik ki. Egyetlen kés tartozik ide, a kismajtényi 3. sír példánya, amely egy olyan temetőrészből került elő, amelynek temetkezési szokásairól, kulturális hovatartozásáról a IV. fejezetben már szó esett. A tárgy pontos Kárpát-medencei párhuzamára eddig még nem sikerült rábukkanunk.
2. Közepes szélességű, egyenes pengéjű, nagyon rövid markolatú késtípus, amely összesen két lelőhelyről ismert: Maroskarna „B” 15. és Várfalva 55. sírjából.
3. Nagyon hosszú markolatú, nagyon keskeny, enyhén ívelt pengéjű késtípus. Az ív vonala nehezen észrevehető. Ez a késforma a gyakorta kőpakolásos és fordított tájolású gyulafehérvári sírokban fordul elő: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6–7., 124., 128. és 155. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető XV. kutatóárok/20. sír.
4. Nem túl hosszú markolatú, alig megfigyelhetően ívelt és közepesen hosszú, egyúttal széles pengéjű darabok. Elsősorban a fegyveres–lovas–veretes öves 10. századi sírokból ismertek, de jelen vannak a 11. századra datálható sírokban is: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 137. sír, Nagylak I., III. és 10. sír, Sajtény 1. sír.

A töredékes kések egy részét is – helyenként megfigyelhető formájuk alapján – megpróbáltuk valamelyik típusba besorolni:

Az 1. és a 3. típusba végül nem tudtunk további késeket sorolni. ugyanakkor minden valószínűség szerint a 2. típushoz sorolható az újszentesi 2. sír példánya. Biztosan a 4. típushoz sorolhatók az Arad-csályai X, a Bihar-somlyóhegyi 7., a kolozsvári Zápolya utcai 10. és a köröstarjáni 28. sír példányai, illetve talán a dévai Micro 15: 3. sírjának késtöredéke. A tipológiai kapcsolat mellett összeköti ezeket a példányokat az említett sírokból előkerült lószerszámok, lócsontok és a különböző fegyverek is.

V.4.1.2. A késmellékletet tartalmazó sírok csontvázainak neme

Az esetek egy részéről sajnos nem készült antropológiai elemzés, éppen ezért valamivel kevesebbet tudunk a késes sírokban nyugvó csontvázak neméről, illetve életkoráról. A 49 eset közül csak 17 alkalommal készült antropológiai elemzés, a többi esetben a sír leletanyagából következtethetünk a késsel eltemetett halott nemére. Annak az alapelgondolásnak ugyanakkor – amely fegyverkoncentráció esetén kizárólag férfira, ékszerkoncentráció esetén pedig nőre következtetett – a tarthatatlanságát éppen az embertani adatok bizonyították be: az újszentesi 2. sírban levő késmelléklet ugyanis egy 22 éves nő hagyatékaként került elő, de a gyulafehérvári Brânduşei utcai 137. és 155. késes sírokban is egy-egy nő feküdt. A kolozsvári Szántó utca 23. sírjából ugyancsak egy (35–39 éves) női csontváz ismert. A mellékletei alapján a várfalvai 55. sír is nőé lehetett. Női sírból tehát öt esetben ismerünk kést. Ezek azonban olyan különleges esetek, amelyek oka nagyon mélyen, talán éppen a két nem közötti társadalmi szokásokban gyökerezhetett. Mindez a két nem egyes képviselőinek társadalomban betöltött különleges szerepéről is nyújthat egy olyan (félreérthető) képet, amelyet valószínűleg sohasem fogunk tudni megfejteni. Így a legjobb esetben csupán statisztikai jelenségekre tudunk felfigyelni és tendenciákat tudunk megrajzolni.

Zömmel tehát férfisírokból, illetve férfias mellékletű temetkezésekből ismertek kések. 43 esetből többé-kevésbé 25 esettel kapcsolatban valószínűsíthető, hogy férfival van dolgunk,[1278] illetve a gyermekek esetében is könynyen elképzelhető, hogy kisfiúk csontvázairól lehet szó. A „semleges” kategóriákhoz sorolt 12 esetben is kizárt, hogy ne legyen férfi közöttük.[1279] Amikor egy kés egy gyermeksírból kerül elő,[1280] akkor is a férfi nemi jellegre utalhat. A Szántó utca 20. sírja esetében elképzelhető azonban, hogy kislányról van szó. Konklúzióként tehát leszögezhető, hogy a kés elsősorban férfi jellegű melléklet.

[1277] Természetesen a méretbeli különbségeket tudjuk összehasonlítani, amelyek nem jeleznek törvényszerűségeket.

[1278] Antropológiai elemzés alapján: Kolozsvár-Szántó utca 4., 11–12. és 22. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, Maroskarna „B” temető 11. sír, Nagylak 4., 10., 13–14. sír; a leletanyag alapján: Arad-Csálya X sír, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Bukovapuszta-IX. halom, Déva-Micro 15: 3. sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6–7. sír, Gyulavarsánd 38. és 52. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Köröstarján 21. sír, Marosgombás 4. sír, Nagylak I. sír, Sajtény 1. sír.

[1279] Arad-Gáj, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 17., 124. és 181. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása 16. sír, Kismajtény 3. sír, Köröstarján 28. sír, Maroskarna „B” 15. sír, Nagylak III. sír, Várfalva 11., 23. és 55. sír.

[1280] Kolozsvár-Szántó utca 7., 14–16., 19–20. sír, Köröstarján 20. sír.

V.4.1.3. A kések helyzete a sírokban

A kések síron belüli helyzetével kapcsolatban szabályt ugyan nem, de tendenciákat egyértelműen meg tudunk állapítani. A 49 sírból ismert késről összesen 31 esetben rendelkezünk információval. Összesen hat pozíciót különíthetünk el:

1. pozíció: medencére helyezett kés (hat eset a bal medencecsonton: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 128. és 181. sír, Kismajtény 3. sír, Marosgombás 4. sír, Nagylak 4. és 14. sír; négy eset pedig a jobb medencecsonton, illetve mellette: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Nagylak 10. sír, Sajtény 1. sír). Egy esetben csak annyi információnk van, hogy a kés a „medencéről" került elő (Maroskarna „B" 15. sír).
2. pozíció: a jobb, illetve a bal combcsont alsó fele és a combok közötti részre helyezett kés (hat eset: Arad-Csálya X sír, Kolozsvár-Szántó utca 15–16. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Újszentes 2. sír).
3. pozíció: a jobb, illetve a bal combcsont mellett kívül (két eset: a jobb combcsont mellett: Gyulavarsánd 38. és 52. sír; egy eset: a bal combcsont mellett: Bukovapuszta-VIII. halom).
4. pozíció: a térd környékén és alatta, egészen a lábszárcsontokig elhelyezett kés (három eset: Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6., 124., 137. sír).
5. pozíció: a kezek mellé helyezett kés (négy eset: két alkalommal a jobb kéz mellett: Kolozsvár-Szántó utca 7. és 20. sír; két alkalommal pedig a bal kéz mellett: Kolozsvár-Szántó utca 19. sír, Várfalva 11. sír)
6. pozíció: a csigolyák környékén elhelyezett kés (két eset: Köröstarján 20–21. sír).
7. pozíció: a koponya mellett balra elhelyezett kés (két eset: Várfalva 23. és 55. sír).

Ez utóbbi két eset egészen egyedülálló, így feltehető a kérdés, hogy vajon miért kerülhettek a koponyák mellé a kések: mellékletként avagy más célból? Nem kizárt, hogy csont nélküli húsétel mellé helyezhették őket, segítségképpen annak elfogyasztásához.

V.4.1.4. A kések leletkörnyezete [249–250. kép]

Az 1. típusú kés egyetlen példánya Kismajtényről került elő. A jellegzetes erősen ívelt kés párhuzamát a Kárpát-medencéből nem ismerjük a 10–11. században. Hasonlóan hosszú és széles pengéjű, de teljesen egyenes példány a 11. század második felére datálható püspökladányi 332. sír gyermeksírjának kése, amelyet Salamon király (1063–1074) H14. típusú verete keltez. Nem vitás tehát, hogy a pogány rítus továbbélését konstatálhatjuk ebben az esetben, ugyanakkor feltehető az a kérdés is, hogy ez a nagyméretű kés (16,5 cm) esetleg nem a kardot helyettesíthette a 8–9 éves gyermek sírjában. A kismajtényi sír nem tartozik az alföldi honfoglalás kori temetők sorába, a regisztrált temetkezési szokások alapján a honfoglaló magyartól idegen eredetet feltételezhetünk e sír esetében, amit támogat a 10. századi anyagi kultúrától idegennek értékelhető kés is. A sírt a 10. század második felére–végére tehetjük, ahogyan azt már a körte alakú (2b. típusú), valamint a négyszög átmetszetű (3. típusú) hajkarika és a töredékes sodrott nyakperec alapján is jeleztük.

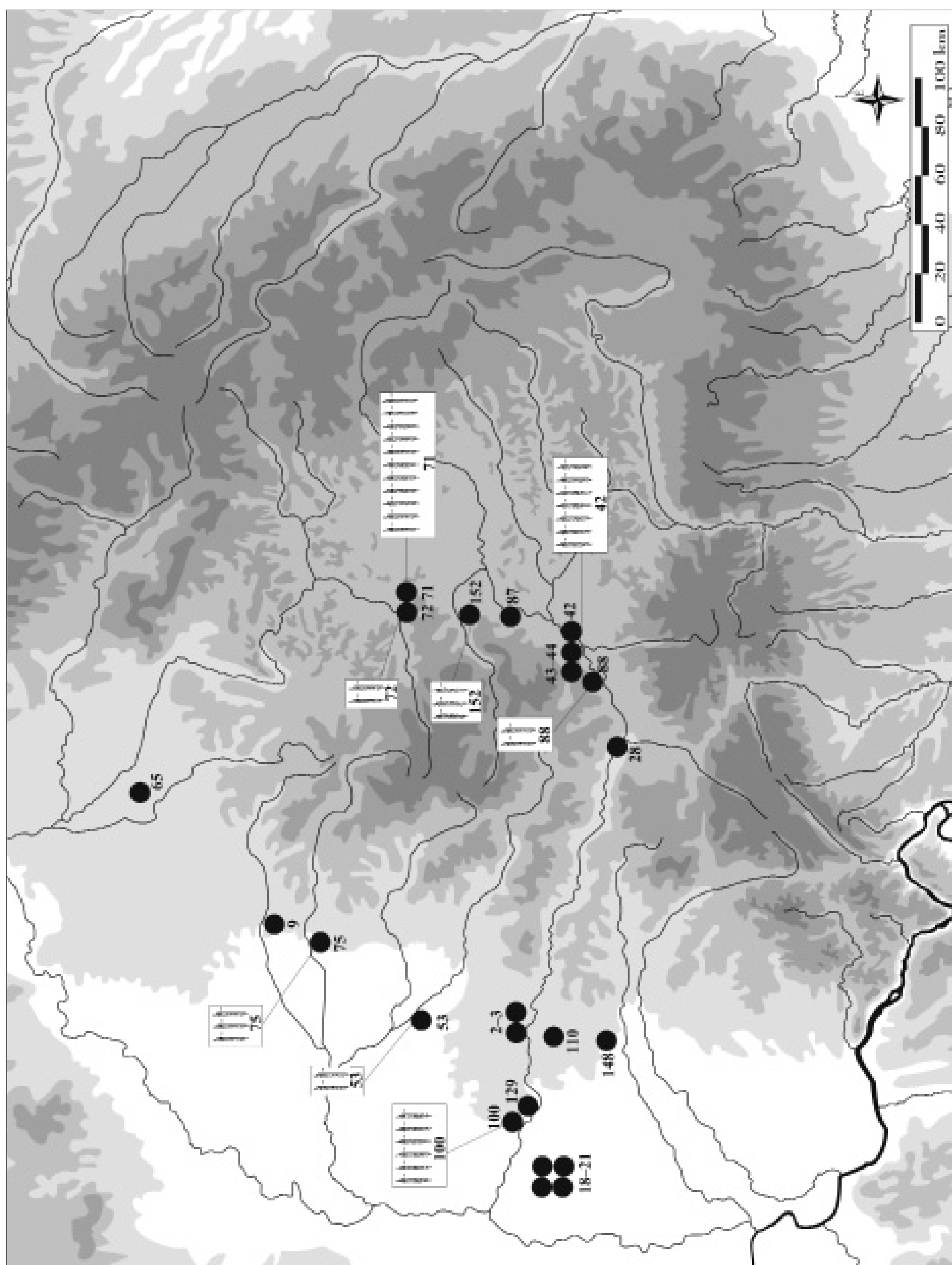
A 2. típusú kések régészeti környezete több szempontból is eltér a kismajtényitól. Egyrészt a várfalvai temető 55. sírja is – akárcsak a többi itt feltárt sír – Ny–K-i tájolású, másrészt pedig az itt dokumentált pénzérmek alapján egyértelműen 11. századi, úgynevezett várnépi temetővel van dolgunk. A maroskarnai temető ettől viszont mind korát, mind alapvető vonásait tekintve eltér. Jellegzetességei alapján (egyenes, közepesen keskeny penge) e típusú kések csoportjában sorolhatjuk az újszentesi példányt is.

Nagyon jellegzetes a 3. típusú kések régészeti környezete. Ahogyan azt már korábban is említettük, ezt a késtípust csak a gyulafehérvári temetőkben találjuk meg. A 6. sírból ismert kést egy K–Ny-i tájolású csontváz mellékletei között négyszög alakú vasdarabbal (fenőeszköz?), körte alakú hajkarikával és érdekes formájú csiholóval együtt dokumentálták. Az ugyancsak K–Ny-i tájolású 7. sírból a kés négy hajkarika társaságában került elő.

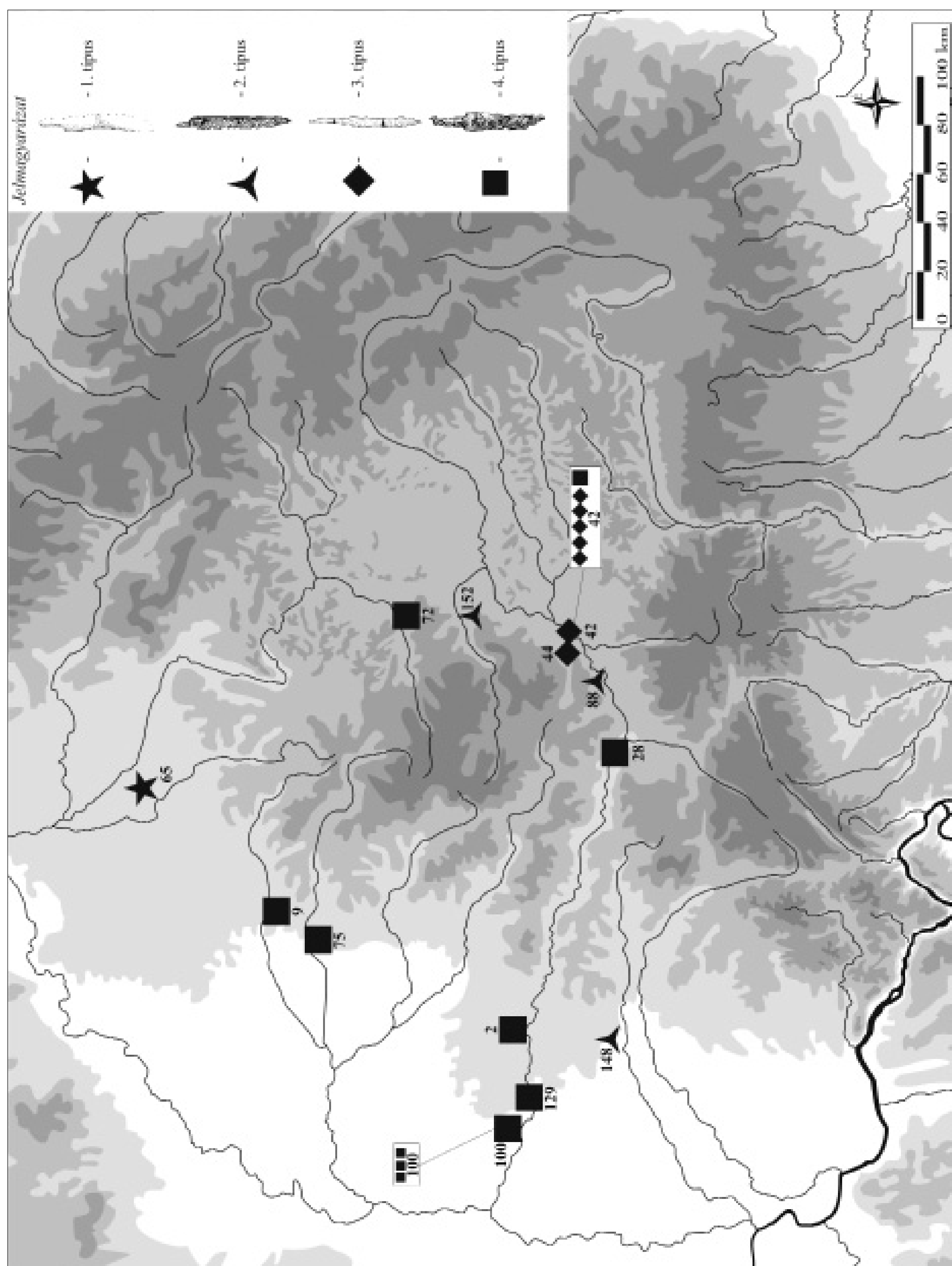
A 4. késtípushoz tartozó darabok egyértelműen más kultúrkörnyezetből származnak. Közös jellemzőjük, hogy mindegyik esetben lócsontok, lószerszámok és fegyverek mellől kerültek elő. Ez vonatkoztatható nemcsak az aradi, bihari vagy kolozsvári, de a nagylaki temetkezésekre is. A köröstarjáni 28. sírban a kés mellett lószerszámot dokumentáltak. Elmondható, hogy ez a vaskosabb, közepes hosszúságú markolattal rendelkező késtípus a kutatott területünkön elsősorban olyan környezetben kerül elő, amelyet tipikusan honfoglalás kori magyar leletanyagnak nevezhetünk. A gyulafehérvári Brânduşei utca 137. sírjából előkerült kés I. (Szent) István H1. és I. András H8. típusú érméivel együtt látott napvilágot, ami alapján a sír a 11. század második felére keltezhető és a pogány eredetű szokások továbbéléséről nyújt konkrét régészeti bizonyítékot.

V.4.2. Árak [251. kép; 323. tábla]

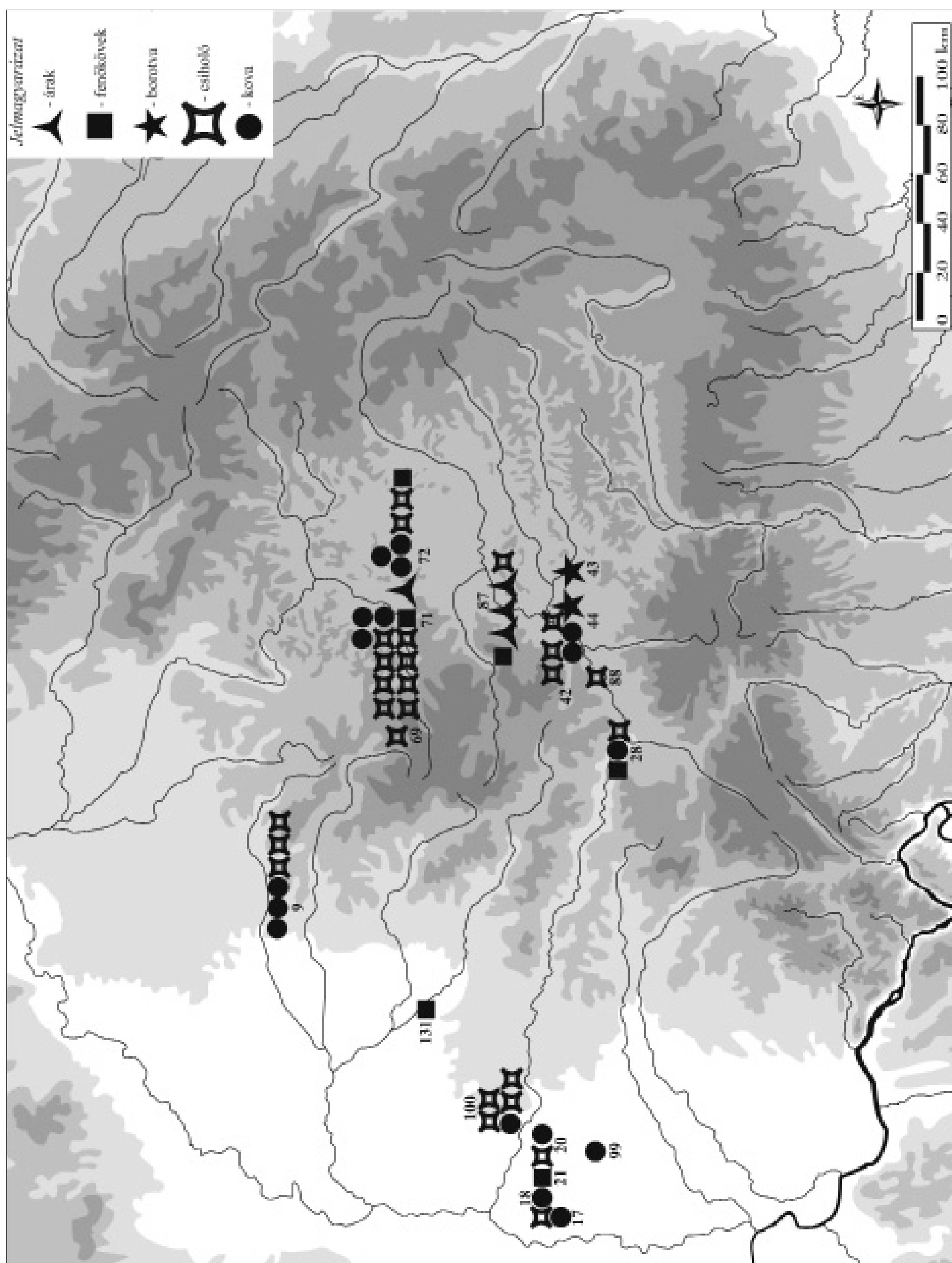
Ellentétben a késekkel, az árak leginkább női jellegű sírokból ismertek. Három árleletünk mindegyike az Erdélyi-medence területéről került elő (L. 72, 87). A tárgy az egyik esetben a bal kézből ismert (Marosgombás-Magura 10. sír), a másik két esetben pedig a koponya környékéről került elő (Marosgombás-Magura 11. sír,

249. kép. A 10–11. századi kések lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

250. kép. A 10–11. századi kések típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

251. kép. A 10–11. századi árak, fenőkövek, kovák és borotvák lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír). Talán ugyancsak ár lehetett a gyulafahérvári Brânduşei utca 66. sírjának vastöredéke is.

V.4.3. Borotva [251. kép]

Két példányt ismerünk, éspedig a gyulafehérvári Mentőállomás III. temető XII. kutatóárok 6. sírjából, illetve a gyulafehérvári Császár forrása egyik 2001-ben feltárt sírjából (L. 43, 44). Sajnos a gyulafehérvári példányokról, illetve e sírokról semmi közelebbit nem tudni. Nem tévedhetünk sokat, ha e tárgyat (is) a sírokban nyugvó egyének foglalkozásával hozzuk kapcsolatba.

V.4.4. Fenőkő [251. kép; 323. tábla]

A sírleletekben a csiholók és kovák mellett több esetben is feltűnik a fenőkő (L. 21, 28, 71–72, 87, 100). A kések mellett a számuk ugyan eltörpül, mégis nagyobb mennyiségben vannak jelen a sírokban, mint például az árak. Mindegyik esetben négyszög alakú tárgyról van szó, a gombási példány azonban szélesebb mint a többi, ráadásul ezt át is fúrták.

Egy gyermeksír kivételével (Kolozsvár-Szántó utca 15. sír) a fenőköves sírok mindegyikében előkerült valamilyen fegyver, négy esetben lovastemetkezést is regisztráltak (Bukovapuszta-IX. halom, Déva-Micro 15: 3. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír, Nagylak 13. sír). Három fenőkő a medence körül került elő.

Ezek után nagyon valószínű, hogy e fegyveres–lovas sírok esetében a fenőkövek kapcsolatban állhattak a sírokban nyugvó személyek foglalkozásával, ami a steppei népek között komoly presztízzsel rendelkezett.[1281]

V.4.5. Csiholó [251. kép; 323. tábla]

Az eszközök között a kések után a legnagyobb mennyiségben – összesen 26 ízben – csiholót regisztráltak a 10–11. századi sírokban. Ezekhez hozzászámítható Robert Radu Heitel adata is, aki szerint legalább 40 db csiholó került elő a Mentőállomás III. számú temetőjéből. A temető nincs publikálva ezért Heitel adatát nem ellenőrizhettük, és nem is vehettük fel az adattárunkba (L. 9, 17, 20, 28, 42, 44, 69, 71–72, 87–88, 100, 120).

A csiholók az esetek többségében a medence környékéről kerültek elő, tehát valószínűsíthető, hogy ezek egykor az övről csünghettek alá.

A csiholók, hasonlóan a többi használati eszközhöz (leszámítva talán az árakat), elsősorban a fegyveres–lovas sírokból kerültek elő (26-ból 12 esetben lócsont vagy lószerszám és fegyver, 11 esetben pedig legalább fegyver volt a sírban). Csupán három kivételről van tudomásunk (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6. és 128. sír, Nagylak III. sír). A csiholók éppen ezért tarthatók a férfiak, ezen belül is a fegyveres férfisírok jellegzetes, de korántsem általános mellékletének. A csiholók jellegzetes társlelete a kova, amely 13 sírból ismert.

V.4.6. Kova [251. kép; 323. tábla]

Akárcsak a csiholók, a kovák is többnyire a csontvázak medencéjének környékén kerülnek elő. A sírok nagy többsége (13 temetkezés) esetében egyértelmű, hogy a kovák gyakran kísérőleletként jelennek meg a csiholók mellett, ezt azonban nem lehet általánosítani. Tizenhárom esetben valószínűsíthető, hogy férfi volt a csontváz, ezek közül 12-ben pedig fegyver is volt (Bihar-Somlyóhegy 4. és 7. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Déva-Micro 15: 3. sír, Kolozsvár-Szántó utca 11. és 12. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1., 4. és 11. sír, Nagylak 13. sír). A Kolozsvár-Szántó utca 14., *infans* I. sírjában ugyanakkor nyílcsúcs is előkerült. Összességében tehát a kovát is férfiakhoz kapcsolódó mellékletnek tarthatjuk (L. 9, 17–18, 20, 28, 42, 71–72, 99–100).

V.4.7. Összefoglalás [252–253. kép]

A használati eszközök közül a legnagyobb mennyiségben a férfi jellegű mellékletként értékelhető kések ismertek. Ezzel ellentétben az ár a női jellegű mellékletek részeként ismert. Annak ellenére állíthatjuk ezt, hogy az esetek többségében nem állnak rendelkezésünkre embertani elemzések.

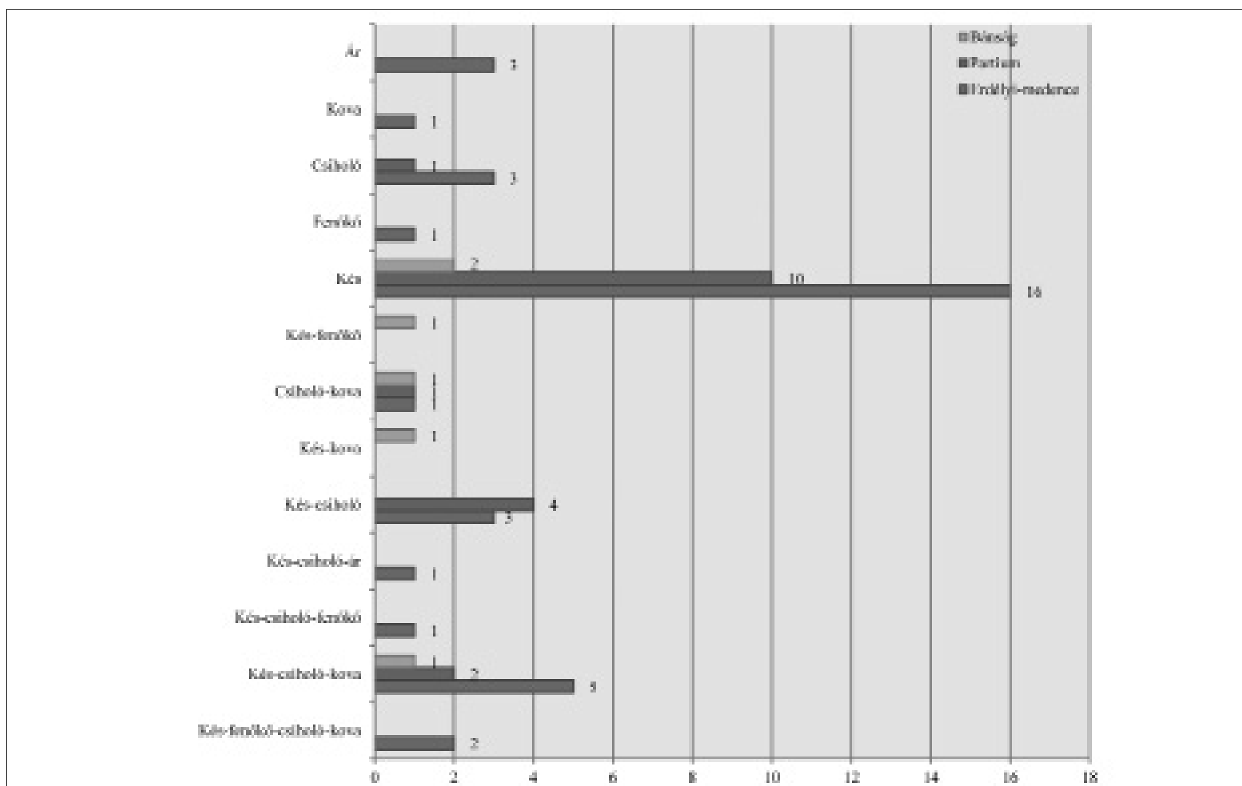
Ennél kisebb számban regisztráltak csiholókat: a három régióból összesen 26 példány került elő, 13 esetben együtt a kovával, amely e tárgynak gyakorlatilag kísérő melléklete volt. Feltehető azonban a kérdés, hogy miért hiányzik 13 esetben a kova? Mindkettő nagy százalékban férfi jellegű sírmelléklet részét képezi, akárcsak a fenőkő, amely csupán fegyveres sírokból ismert.

Néhány esetben használati eszközökből álló szinte komplett mellékletcsomagot regisztrálhattunk,[1282] de vannak esetek amikor három,[1283] vagy éppen két[1284] használati eszköz került együtt elő. A többi esetben természetesen egyetlen használati eszközt dokumentáltak a

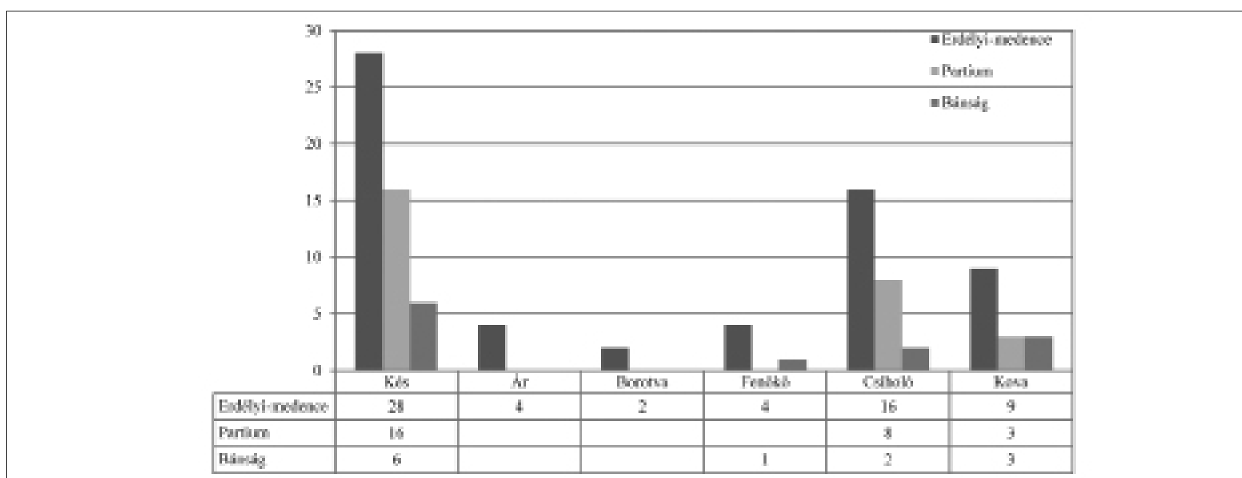
[1281] Pohl 1988, 302.
[1282] Kés, fenőkő, csiholó, kova: Déva-Micro 15: 3. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 4. sír.
[1283] Kés, csiholó, kova: Bihar-Somlyóhegy 7. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 6. és 128. sír, Kolozsvár-Szántó utca 11–12. és 14. sír, Nagylak 13. sír; kés, csiholó, fenőkő: Kolozsvár-Szántó utca 15. sír; kés, csiholó, ár: Marosgombás 4. sír.
[1284] Kés, csiholó: Kolozsvár-Szántó utca 4. és 20. sír, Köröstarján-Csordásdomb 28. sír, Maroskarna „B" 11. sír, Nagylak I., III. és 4. sír; kés, kova: Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, csiholó, kova: Bihar-Somlyóhegy 4. sír, Bukovapuszta-III. halom, Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír; kés, fenőkő: Bukovapuszta-IX. halom.

sírokban,[1285] persze leginkább késeket (37 esetből 28 alkalommal a kés csupán egyedüli eszközként került elő).

A használati eszközöket a legnagyobb mennyiségben a „pogány" korszak temetkezéseiből ismerjük, azonban a gyulafehérvári Brânduşei utcai 124. és 128. sírból előkerült kés–csiholó–kova mellékletcsomag a temetőrész 11. század első felére keltezhető részéből származik, de e sírok egyéneit azonban még pogány szertartás szerint temethették el. A többi esetben a használati eszközök 10. századi temetkezésekből ismertek, kivételt talán a dévai 3. sír jelenthet, amelyet az ugyancsak onnan előkerült kard tipológiája alapján a 10. század végére – a 11. század elejére keltezhetünk.

252. kép. A használati eszközök mennyiségi eloszlása a sírokban

	Kés	Ár	Borotva	Fenőkő	Csiholó	Kova
Erdélyi-medence	28	4	2	4	16	9
Partium	16				8	3
Bánság	6			1	2	3

253. kép. A használati eszközök mennyisége régiónként

[1285] Kés: Arad-Csálya X sír, Arad-Gáj, Bukovapuszta-V. halom 3. sír, Gyulafehérvár-Brânduşei utca 7., 17, 124., 137. és 181. sír, Gyulafehérvár-Császár forrása 16. sír, Gyulavarsánd 38. és 52. sír, Kismajtény 3. sír, Kolozsvár-Szántó utca 7., 16., 19., 22–23. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, Köröstarján-Csordásdomb 20–21. sír, Maroskarna „B" 15. sír, Nagylak 10. és 14. sír, Sajtény 1. sír, Újszentes 2. sír, Várfalva 11., 23. és 55. sír; fenőkő: Marosgombás 3. sír; csiholó: Bihar-Somlyóhegy 2. sír, Kolozsvár-Kalevala utca 1. sír, Kolozsvár-Szántó utca 6. sír, Maroskarna „B" 4. sír; kova: Kolozsvár-Zápolya utca 1. sír; ár: Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír, Marosgombás 10–11. sír.

V.5. LÓSZERSZÁMOK

V.5.1. Rozettás lószerszámdíszek [254. kép; 324. tábla]

A 10–11. századi leletanyag egyik jellegzetes csoportját alkotják a rozettás lószerszámveretek. Utoljára Révész László foglalkozott behatóan e kérdéskörrel.[1286] Eredményein, következetésein a kutatási területünkről előkerült leletanyag sem módosít lényegesen.

Rozettás lószerszámdíszek régióinkból eredeti funkciójukban csupán két lelőhelyről ismertek: Németszentpéter-G.A.S. területe, illetve Sikló 1. sír. Bukovapuszta-II. halom 1. sírjában és Gyulafehérvár-Mentőállomás lelőhely 1980-ban feltárt egyik sírjában csak másodlagos szerepben került elő egy-egy rozetta (L. 16, 44, 111, 131).

V.5.1.1. A rozettás lószerszámdísz-garnitúrák összetétele

A németszentpéteri G.A.S. területén és a siklói Gropoaie elnevezésű lelőhelyen előkerült lószerszám-garnitúrák több komponensből voltak összeállítva (kisszíjvégek, nagyrozetta, kisrozetták). Közöttük összetettebbnek, gazdagabbnak számít a németszentpéteri garnitúra, amely négy tárgykomponensből állt össze (kisszíjvégek, nagyrozettás veret, kis- és nagyméretű rozettás veretek).

V.5.1.2. A rozettás lószerszámdíszek földrajzi és régészeti környezete

E két lelőhelynek gyakorlatilag csak azért van jelentősége, mivel a Maros torkolatának, illetve a Körösök vidékének legkeletibb két lelőhelyéről van szó. A Sebes-Köröstől DNy-ra előkerült Sikló 1. sírjában lelt rozettás garnitúra legközelebbi földrajzi párhuzamai közül csak a békéscsabai magányosnak tűnő sír lelete nem szórvány (Mezőmegyer, Sarkad-Peckesvár, Szabadkígyós-Pálliget leletei a szórványok közé sorolhatók). A rozettás lószerszámú sírok területi kiterjedésének kérdése viszont kapcsolatba hozható a magyar honfoglalás időrendjére, lefolyására, illetve a benne részt vevő csoportokra vonatkozó kérdésekkel.

A németszentpéteri sírt a 10. század első kétharmadára keltezhetjük, a tizenkét sírból álló siklói temetőrészben az 1. számú rozettás sír a 2. sírral alkot egy csoportot. További leletanyaga (oldalpálcás zabla, hevedercsat, körte alakú 1a4b. és 1c7. típusú kengyelek), illetve a mellette elhantolt férfi (2. számú) sírjának mellékletei (1a. típusú ezüst hajkarika, öntött bronzgomb, agyaggyöngy, pasztagyöngy, két db szalagkarperec, nyílcsúcsok, tegezkarikák, csikózabla, kengyeltöredékek) arra utalnak, hogy ezt a fiatal női rozettás lószerszámos sírt is a 10. század első felére–kétharmadára keltezhetjük.

V.5.2. További lószerszámdíszek [254. kép; 324. tábla 1–6]

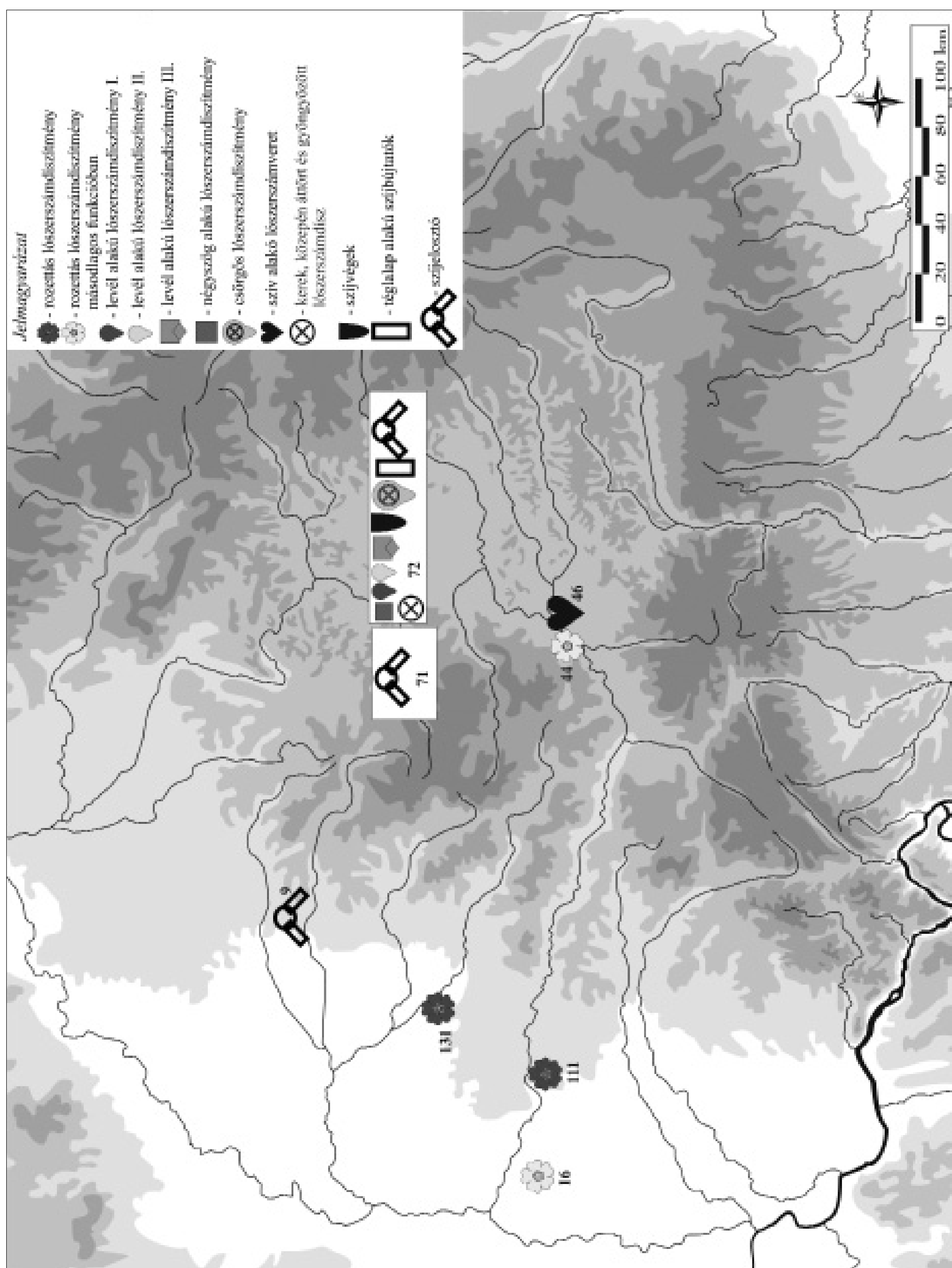
Az olyan lószerszám díszítmények, mint a kerek, közepén áttört és gyöngyözött lószerszámdísz (Kolozsvár-Zápolya utca 8. sír), a kisméretű, levél alakú lószerszámdíszek vagy a négyszögű lószerszámveret/csörgős szügyelőveret (Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír), esetleg a szív alakú veret (Gyulafehérvár-Római Katolikus Székesegyház I. sír), a szíjvégek (Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír), a csonthengerek (Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír), a kengyel fülén törött, másodlagos szerepben feltárt aranyozott ezüst szíjbújtató (Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír), a téglalap alakú szíjbújtatók (Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír), szíjelosztók (Bihar-Somlyóhegy, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír), és a szíjvégek (Kolozsvár-Szántó utca 25. sír) mind-mind a férfisírok mellékleteihez tartoztak (L. 9, 46, 71–72).

V.5.3. Zablák [255–256. kép; 324. tábla]

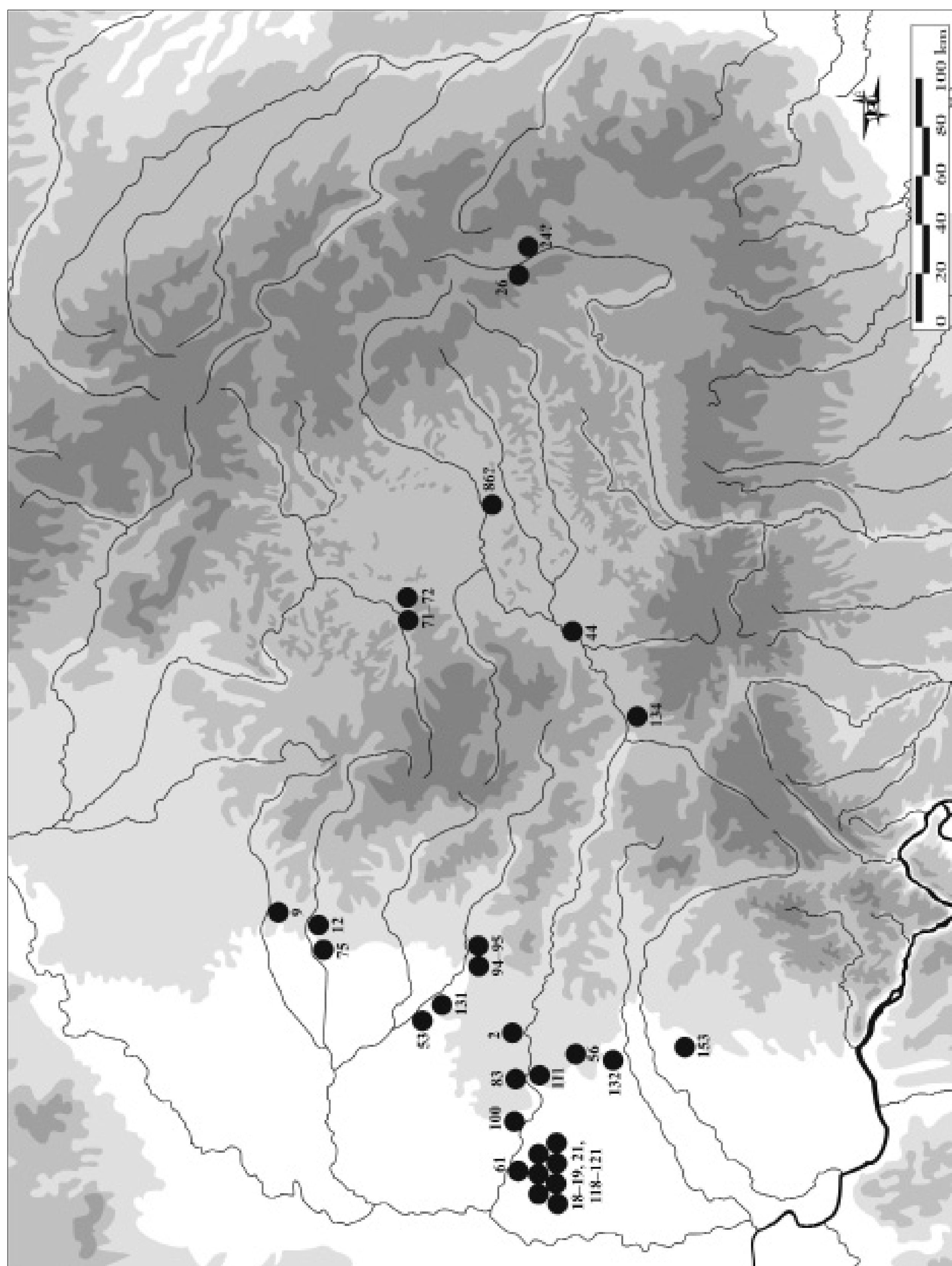
A zabla „*a ló irányításához, megállításához és irányváltoztatásához elengedhetetlen, nélkülözhetetlen lószerszám. A lovas a zabla segítségével tartja markában a nagy erejű hátasállatot*” írta ezelőtt több mint negyven évvel Dienes István.[1287] Éppen ezen okok miatt jelentek meg a zablák feltételezhetően nem sokkal a lovak háziasítása után. Arról, hogy a későbbi zabláknak milyen kezdetlegesebb formái voltak, csupán feltételezéseink lehetnek, hiszen hasonló célokat szolgálhatott a ló szájába helyezett kötélhurok vagy a két végén átfúrt farúd, amelyhez a kantárszíjat rögzíthették és különböző oldaltagokkal láthatták azt el.

Alapjában véve a zablák szerkezeti felépítése kapcsán megfigyelhető, hogy két fő részének fontos funkcionális jelentősége volt/van a ló irányításában, más részek ugyanakkor csupán másodlagos jelentőséggel bírtak/bírnak. Az első rész a szájvas (pofavas), a második pedig az oldaltag (pofarúd). Az oldaltag szerepét a 10. században a karikák játszották a legtöbb esetben, az oldalpálca, amelyet jóval kevesebb esetben dokumentálhattunk, véleményünk szerint ebben a mechanizmusban már csak kiegészítő szerepet tölt be.

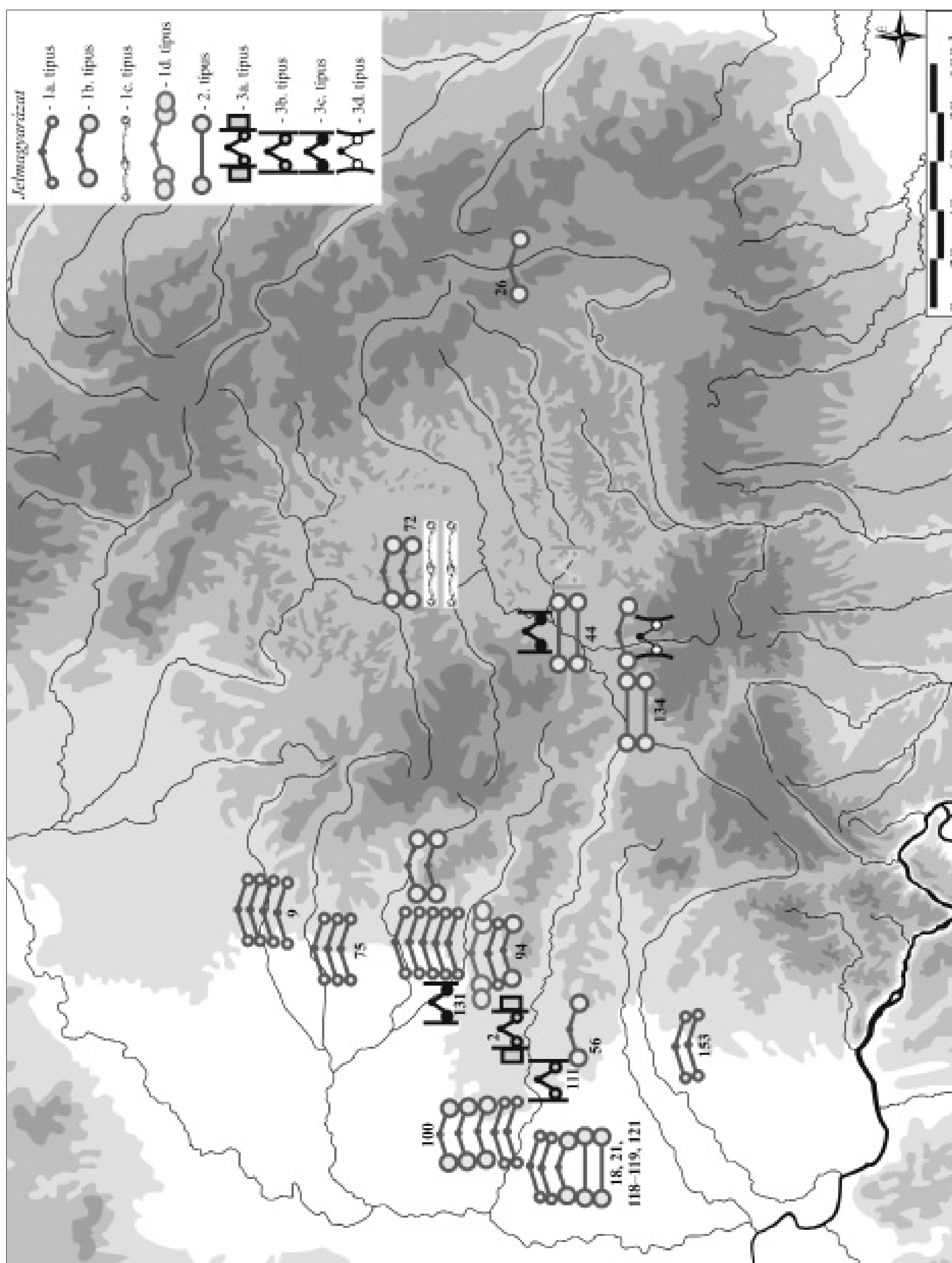
[1286] Révész 1996a, 54–67.
[1287] Dienes 1966, 208–209.

254. kép. A 10. századi lószerszámdíszítmények az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

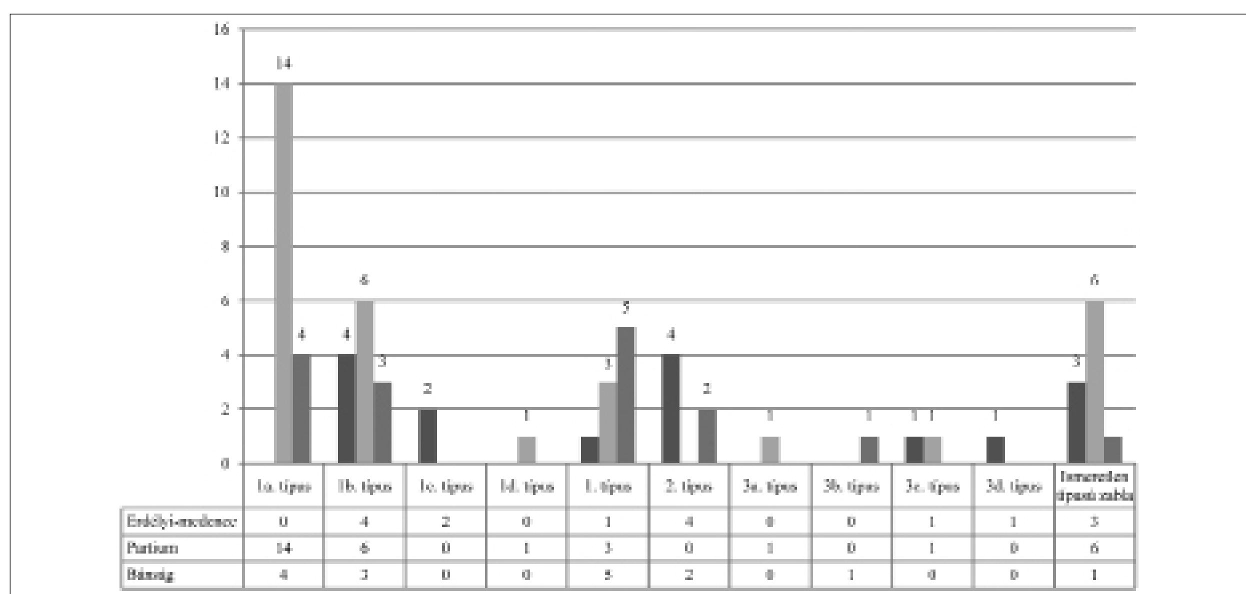

255. kép. A 10–11. századi zablák lelőhelyei az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

256. kép. A 10–11. századi zablák típusai és mennyiségük lelőhelyenként az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

V.5.3.1. A zablák tipológiája

1. típus: csikózablák. Több altípusukat különíthetjük el a karikák átmérője alapján:
1a. típus: kisméretű karikákkal ellátott csikózablák (18 példány) (L. 9, 18, 75, 94, 100, 118, 131, 153).
1b. típus: nagyméretű karikás csikózablák (13 példány) (L. 26, 56, 72, 94, 100, 119, 131, 134).
1c. típus: szájvas végén kampószerűen kialakított zabla (2 példány) (L. 72).
1d. típus: négykarikás csikózabla (1 példány) (L. 94)
Ismeretlen típusú csikózabla (9 példány) (L. 9, 19, 61, 71, 75, 83, 118, 120, 132).
2a–b. típus: egytagú vagy rúdzablák, nagyméretű vagy kisebb méretű karikákkal (6 példány) (L. 21, 44, 121, 134).
3. típus: vas, bronz vagy csont oldalpálcás zablák
3a. típus: lemezes oldalpálcás zabla (1 példány) (L. 2).
3b. típus: oldalpálcás zabla, kovácsolt oldalpálcával (1 példány) (L. 111).
3c. típus: oldalpálcás zabla kerek/négyzetes metszetű oldalpácával (2 példány) (L. 44, 131).
3d. típus: csont oldalpálcás zablák (1 példány) (L. 134).
Ismeretlen típusú zablák (10 példány): L. 12, 24(?), 72, 75, 83, 86(?), 95, 101.

	1a. típus	1b. típus	1c. típus	1d. típus	1. típus	2. típus	3a. típus	3b. típus	3c. típus	3d. típus	Ismeretlen típusú zabla
Erdélyi-medence	0	4	2	0	1	4	0	0	1	1	3
Partium	14	6	0	1	3	0	1	0	1	0	6
Bánság	4	3	0	0	5	2	0	1	0	0	1

257. kép. A zablák mennyisége típusonként és régiónként

V.5.3.2. A zablaleletek statisztikai elemzése

A három régió majdnem mindegyik lovas- vagy lószerszámos temetkezéséből ismert zabla. A legnagyobb mennyiséget a csikózablák 1a. típusváltozata képviseli, különösen a Partiumban. Nagyon lényeges, hogy az erdélyi leletanyagban nagyon változatosak a zablatípusok.

A Kárpát-medencei zablák számát 1000-re tehetjük, ebből 64 db került elő a gyűjtőterületünkről. Ehhez természetesen hozzászámíthatóak még a szászvárosi, illetve a gyulafehérvári ismeretlen példányok is. Akárhogyan is számítjuk, a zablák száma nem nagyon haladja meg a 65–70 darabot, amely csupán a Kárpát-medencei leletanyag 6,5–7,0%-a.

Szükségesnek tartjuk megemlíteni a zablát nem tartalmazó lovastemetkezéseket is: Bihar-Somlyóhegy 3. és 8. sír, Bukovapuszta-III. halom, Bukovapuszta-IV. halom 1. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 1. sír, Temesvár-Csóka erdő A sír, Maroskarna C sír, Nagyősz-Kleine Hügel. Ahogyan érintettük a IV. fejezet lovastemetkezéseket tárgyaló részében is, ezt a hiányt azzal magyarázhatjuk, hogy nem helyeztek kantárt ezekbe a sírokba.

V.5.3.3. A szájvas kialakítása [258. kép]

A 10–11. században használt zablák tagjai kerek, négyszög illetve rombusz átmetszetűek. Ez figyelhető meg a karikák átmetszete esetében is.

Az átmetszetük alapján következtethetünk a szájvas funkcionális céljaira is: a kerek-ovális átmetszetű zabla puhább, kíméletesebb megoldásnak ígérkezik, ellentétben a négyszögletes-négyzet átmetszetű szájvasakkal.

Kerek-ovális átmetszetű szájvasú zablák a következő lelőhelyekről ismertek: Bihar-Somlyóhegy 1. sír, Csíkzsögöd, Hodony 3. és 17. sír, Kolozsvár-Zápolya utca 10. és 11. sír, Köröstarján 29. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 7. sír, Vejte 3. és 6. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás XV. kt./20. sír.

Négyzet, négyszög átmetszetű szájvasú zablák: Bukovapuszta-IV. halom 3. sír, Gyulafehérvár-Mentőállomás ismeretlen számú sír, Kolozsvár-Zápolya utca 6., 8. és 9. sír, Köröstarján 21. sír, Muszka (3 példány), Nagylak I., 4., 9–10. és 13. sír, Németszentpéter-G.A.S. területe, Óbesenyő-I. halom, Sikló 1. és 11. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 6. sír.

A leletanyag áttekintése során [vö.: 258. kép], egyértelműen kiderült, hogy nemi megkülönböztetés nélkül használták a durvább, illetve a kíméletesebb szájvasú zablákat. Kerek-ovális átmetszetű szájvasú zablák kerültek elő a Kolozsvár-Zápolya utca 10. és 11., valamint Vejte 3. férfihez köthető fegyveres–lovas sírjaiból, ugyanakkor négyzet/négyszög átmetszetű szájvasú zablák olyan sírokból is ismertek, amelyek leletanyaga női eltemetettről árulkodik: Németszentpéter-G.A.S., Sikló 11. sír, természetesen a férfihoz kapcsolható sírok mellett (pl.: Nagylak I. sír stb.).

Lelőhely–sírlelet	Zablaszájvas átmetszete			Zablakarika átmetszete		Típus
	◆	■	●	●	▮	
Bihar-Somlyóhegy 1. sír			X	X		1a. típus
Bihar-Somlyóhegy 2. sír	X				X	1. típus
Bihar-Somlyóhegy 4. sír	X			X		1a. típus
Bihar-Somlyóhegy 5. sír	X				X	1a. típus
Bihar-Somlyóhegy 7. sír	X				X	1a. típus
Köröstarján 21. sír	X					1a. típus
Köröstarján 29. sír			X	X		1a. típus
Óbesenyő-I. halom		X			X	1a. típus
Bukovapuszta-IV. halom 3. sír		X				1a. típus
Hodony 3. sír			X		X	1b. típus
Hodony 17. sír			X	X		1b. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 9. sír		X			X	1b. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír			X	X		1b. típus
Muszka I.		X			X	1a. típus
Muszka II.		X			X	1b. típus
Muszka III.		X			X	1d. típus
Nagylak I. sír		X		X		1a. típus
Nagylak 10. sír		X				1a. típus
Sikló 1. sír	X			X		3c. típus
Sikló 11. sír		X			X	1a. típus
Sikló 12. sír	X				X	1a. típus
Nagylak 4. sír		X				1b. típus
Nagylak 9. sír		X				1b. típus
Nagylak 10. sír		X			X	1a. típus
Nagylak 13. sír		X				1b. típus
Szászváros-Pemilor domb X2: 7. sír		X		X		1b. típus
Vejte 3. sír			X	X		1a. típus
Vejte 6. sír			X	X		1a. típus
Köröstarján 27. sír	X					1. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír		X			X	1c. típus

Lelőhely–sírlelet	Zablaszájvas átmetszete			Zablakarika átmetszete		Típus
	◆	■	●	●	▮	
Kolozsvár-Zápolya utca 8. sír		X				1c. típus
Magyarpécska szórvány		X				1. típus
Gyulafehérvár-XV. kt./20. sír			X	X		2. típus
Szászváros-Pemilor domb X2: 6. sír		X		X		2. típus
Arad-Csálya X sír	X			X		3a. típus
Németszentpéter-G.A.S.		X		X		3b. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás	X				X	3c. típus

258. kép. A zablák szájvasának és oldaltagjának átmetszete

V.5.3.4. A zablák időrendje

A funkcionalitásuknak köszönhetően a zablák legtöbbször a kengyelekkel, valamint a hevedercsatokkal együtt kerülnek elő.

Néhány olyan zablás sírról is tudomásunk van, amelyből nem ismert kengyel: Köröstarján 21. sír, Nagylak 10. sír, Óbesenyő V. halom 3. sír, Sikló 7. sír, Szászváros-Pemilor domb X2: 6. sír, Vejte 6. sír. Mind a négy esetben jelképes lovastemetkezésekről van szó.

A területeinkről előkerült csikózablák a 10–11. században általánosan használt típusok közé tartoznak, keltezésüket csakis a leletkörnyezetük alapján lehet eldönteni.

A 2. típust, vagyis az egytagú rúdzablákat a kutatás jelenlegi stádiuma alapján csakis a 10. század közepétől (a század második felére) keltezhetjük. 2. típusú zablákat temetkezésből viszont csak a Tiszától K-re ismerünk! A D-Erdélyben dokumentált jelentős mennyiségű egytagú rúdzabla esetében felvethető egy K felől a 10. század második felében megjelenő újabb népesség migrációja, avagy a honfoglaló magyartól eltérő etnikumú, itt letelepített népesség lehetősége is. E területről ismerjük a Gyulafehérváron feltárt – a honfoglaló anyagban ismeretlen – hurkos fülű, trapéz alakú kengyelt is.

V.5.4. Kengyelek [259–267. kép; 325–327. tábla]

A lovastemetkezések másik klasszikus melléklete a kengyel. Megjelenése a nyereg sírba tételét jelzi. A szerves anyagokból készült nyereg régészeti bizonyítékai általában a vaskengyelek és a nagyobb méretű hevedercsatok.

A három régió 10. századi anyagi kultúrájának (csupán néhány példányt lehet talán a 11. századra keltezni) jelentős tárgycsoportját képezik a kengyelek: összesen 39 lelőhelyről 128 példányt ismerünk. 54 sírból összesen 92 kengyel került elő, ehhez számíthatjuk hozzá a 36 db szórványkengyelt is. Az Erdélyi-medencéből 22 (L. 26, 28, 32, 44, 71, 72, 134), a Bánságból 41 (L. 7, 17–21, 40, 56, 61, 101, 110–111, 115, 118, 120–121, 124, 138, 143, 153), a Partium lelőhelyeiről pedig 65 példány ismert (L. 2, 6, 9, 33, 53, 75, 83, 94, 100, 103, 131). Ez alapján elmondható, hogy annak ellenére, hogy a legtöbb sírlelet az Erdélyi-medencében került elő, a kengyelek száma (s ezzel együtt a lehetséges lovastemetkezések száma is) a Partiumban és a Bánságban jóval meghaladja az erdélyi kengyelek mennyiségét.

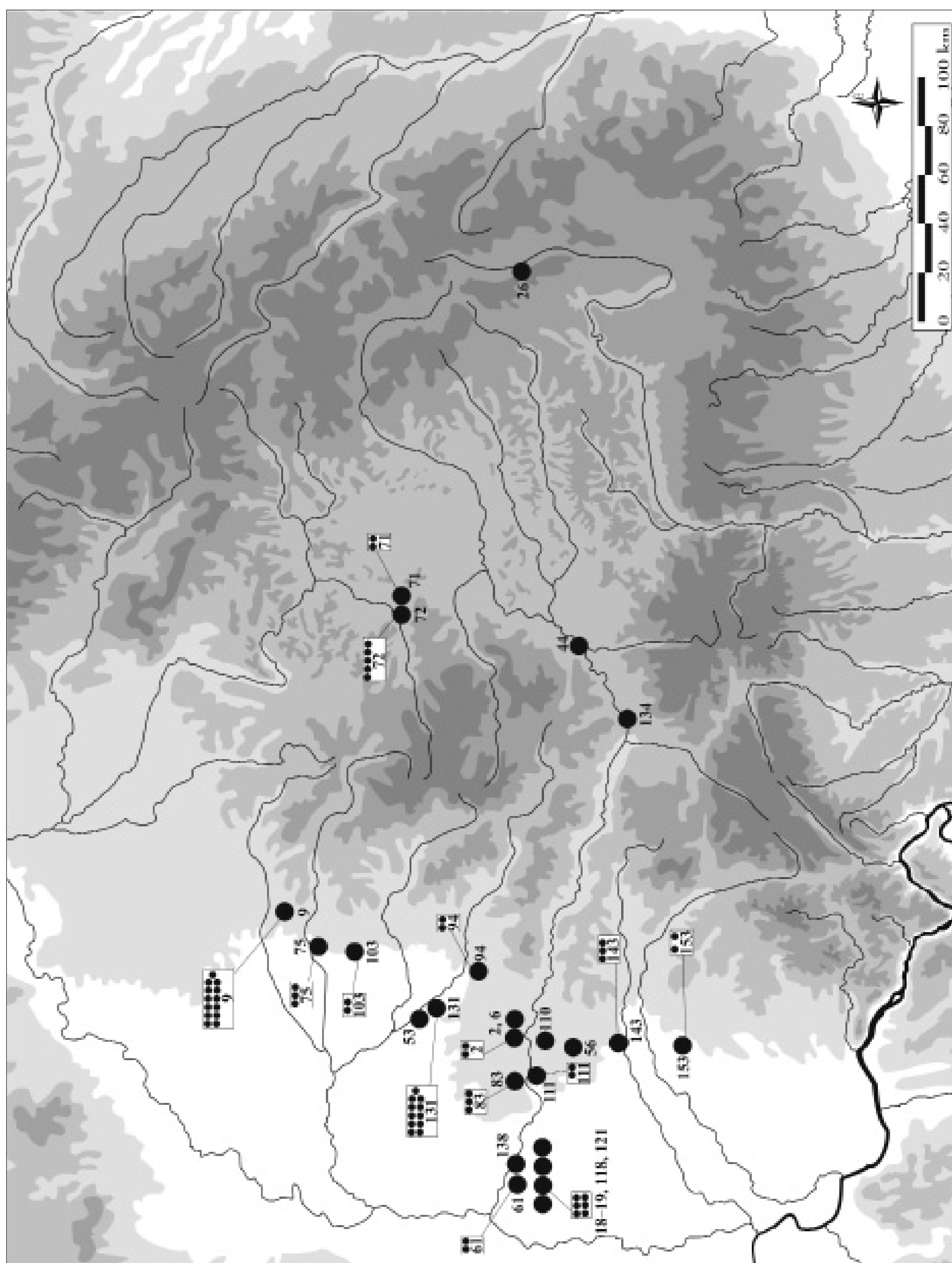
Az esetek többségében a sírokból a kengyelek párosával kerülnek elő, néhány esetben azonban csupán egyetlen kengyelt regisztráltak: Bihar-Somlyóhegy 2., 4. és 6. sír, Bukovapuszta-VIII. halom, Hodony 3. sír, Kolozsvár-Szántó utca 25. sír, Zápolya utca 1. és 11. sír, Köröstarján 36. sír, Nagylak 4. és 6. sír, Nagyősz-Kleine Hügel 2. sír, Sikló 9. sír. A kolozsvári 11. sírt biztosan kirabolták, tehát lehetséges az is, hogy a második, díszített kengyelt elvitték még a kora középkorban tevékenykedő sírrablók, de hasonló feltételezés nem kizárt az 1. számú bolygatott sír esetében sem.

V.5.4.1. A kengyelek tipológiája

V.5.4.1.1. Az úgynevezett „körte" alakú kengyelek [259–260. kép; 325. tábla] *(L. 2, 6, 9, 18–19, 26, 44, 53, 56, 61, 71–72, 75, 83, 94, 103, 110–111, 118, 121, 131, 134, 138, 143, 153)*

A „körte" alakú lovassági kengyel terminológiájának használata a szakirodalomban lényegében következetlen. Legutóbb Istvánovits Eszter próbálkozott elkülöníteni az általa „kerek" és „körte" alakú kengyeleknek nevezett típusokat. Formai alapon azonban ez a felosztás sem megalapozott, ahogyan azt maga a szerző is megemlíti.[1288] Mivel a legnagyobb mennyiséget ez a típus képviseli, lényegesnek tartottuk e három régió ilyen típusú kengyeleinek pontosabb rendszerezését.

[1288] Istvánovits 2003, 349.

259. kép. A 10–11. századi körte alakú kengyelek mennyisége lelőhelyenként az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Régióinkból összesen 67 ilyen típust regisztráltak: 20 körte alakú kengyelt a Bánságból (8 lelőhely 9 sírjából 15 példány, illetve 5 példány 4 lelőhelyről szórványként ismert),[1289] 9 példányt az Erdélyi-medencéből (5 lelőhely 6 sírjából 8 példányt és egy szórványt),[1290] és 38 példányt a Partiumból (5 lelőhelyről 31 példány ismert 18 sírból és 7 darab 4 lelőhelyről került elő szórványként). Lényegében tehát az Erdélyi-medencéből került elő a legkevesebb körte alakú kengyel.

A körte alakú kengyeleket részkomponenseik alapján a következő módon rendszereztük:

Leletek típusaik alapján	Kengyeltest-típusok	Fültípusok	Talptípusok		Körte alakú kengyelek összesített típusai
Bihar 7. sír/2	I. típus	V. típus 3. altípus	I. típus	→	1a1. típus
Hodony 3. sír	I. típus	V. típus 3. altípus	-	→	1a1. típus
Kolozsvár-Zápolya u. 11. sír	I. típus	V. típus 3. Altípus	I. típus	→	1a1. típus
Sikló 12. sír/2	I. típus	V. típus 3. altípus	-	→	1a1. típus
Temesvár szórvány	I. típus	V. típus 3. altípus	I. típus	→	1a1. típus
Köröstarján 36. sír	I. típus	V. típus 2. altípus	I. típus	→	1a2. típus
Vejte 3. sír/2	I. típus	III. típus	I. típus	→	1a3. típus
Keglevichháza 1. sz.	I. típus	III. típus	I. típus	→	1a3. típus
Sikló 11. sír/2	I. típus	V. típus 4. altípus	III. típus	→	1a4a. típus
Sikló 1. sír/1	I. típus	V. típus 4. altípus	IV. típus	→	1a4b. típus
Bukovapta.-V. halom 3. sír/1	IV. típus 3. altípus	V. típus 2. altípus	I. típus	→	1b1. típus
Köröstarján 28. sír/2	IV. típus 3. altípus	V. típus 4. Altípus	III. típus	→	1b2. típus
Gyulavarsánd-Laposhalom szórvány	IV. típus 3. altípus	III. típus		→	1b3. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/2	IV. típus 3. altípus	III. típus	I. típus	→	1b3. típus
Óbesenyő-I. halom/2	IV. típus 3. altípus	III. típus	IV. típus	→	1b4. típus
Keglevichháza 2. sz.	IV. típus 3. altípus	III. típus	I. típus	→	1b4. típus
Aradi Múzeum	IV. típus 3. altípus	IV. típus 2. altípus	I. típus	→	1b5. típus
Bihar 5. sír/2	IV. típus 3. altípus	IV. típus 2. altípus		→	1b5. típus
Bihar 7. sír/1	IV. típus 3. altípus	IV. típus 2. altípus	I. típus	→	1b5. típus
Szászváros 43. sír	IV. típus 3. altípus	IV. típus 2. altípus		→	1b5. típus
Csíkzsögöd	IV. típus 3. altípus	V. típus 1. altípus	-	→	1b6. típus
Óbesenyő-I. halom/1	IV. típus 3. altípus	IV. típus 2. altípus	IV. típus	→	1b6. típus
Bihar 5. sír/1	IV. típus 3. altípus	II. típus 2. altípus	I. típus	→	1b7. típus
Sikló 2. sír/1	II. típus 3. altípus	V. típus 3. altípus	II. típus	→	1c1. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír/1	VI. típus 1. altípus	V. típus 2. altípus	I. típus	→	1c2. típus
Bihar 8. sír/1	VI. típus 1. altípus	III. típus	I. típus	→	1c3. típus
Bihar 2. sír	VII. típus 2. altípus	IV. típus 2. altípus		→	1c4. típus
Sikló 12. sír/1	II. típus 3. altípus	IV. típus 1. altípus	IV. típus	→	1c5. típus
Bihar 1. sír/2	II. típus 3. altípus	IV. típus 2. altípus		→	1c6. típus
Bihar 8. sír/2	II. típus 3. altípus	I. típus 2. altípus	I. típus	→	1c7. típus
Sikló 1. sír/2	II. típus 3. altípus		-	→	1c7. típus
Bihar 3. sír/1	V. típus 1. altípus	III. típus	I. típus	→	1d. típus
Bihar 3. sír/2	V. típus 1. altípus	III. típus	I. típus	→	1d. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír/1	V. típus 1. altípus	IV. típus 1. altípus	IV. típus	→	1d. típus
Kolozsvár-Zápolya utca 6. sír/2	V. típus 1. altípus	IV. típus 1. altípus	IV. típus	→	1d. típus
Temesvár A sír/2	III. típus	V. típus 1. altípus	I. típus	→	1e. típus
Bukovapuszta-V. halom 3.sír/2		VII. típus	I. típus	→	1f. típus

[1289] Táblázatunkban nem tüntethettük fel Bukovapuszta-IV. halom 2. és 3. sírjainak (3 példány), illetve Szerbcsanád-Pojána III. dűlő (1 példány) körte alakú kengyeleit.

[1290] Táblázatunkban nem tüntethettük fel a kolozsvári Szántó utcai 25. sír kengyelét.

Leletek típusaik alapján	Kengyeltest-típusok	Fültípusok	Talptípusok		Körte alakú kengyelek összesített típusai
Muszka/5	VII. típus 1. altípus	VI. típus	III. típus	→	1g1. típus
Muszka/6	VII. típus 1. altípus	VI. típus	III. típus	→	1g1. típus
Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír	VII. típus 2. altípus	III. típus	I. típus	→	1g2. típus
Sikló 2. sír/2	VII. típus 2. altípus	II. típus 2. altípus	II. típus	→	1g3. típus
Bihar 1. sír/1	II. típus 2. altípus	I. típus 1. altípus	-	→	2a1. típus
Temesvár A sír/1	II. típus 2. altípus	I. típus 1. altípus	III. típus	→	2a1. típus
Bihar 6. sír	IV. típus 2. altípus	II. típus 1. altípus	-	→	2a2. típus
Bihar 4. sír	II. típus 2. altípus	II. altípus 2. altípus	I. típus	→	2a3. típus
Köröstarján 28. sír/1	V. típus 2. altípus	IV. típus 1. altípus	-	→	2b. típus
Németság szórvány	V. típus 2. altípus	VI. típus	-	→	2b. típus
Magyarpécska 3.	V. típus 2. altípus	VI. típus		→	2b. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XV. kutatóárok/1981-20. sír	VII. típus 1. altípus	VI. típus	-	→	2c. típus
Magyarpécska 1. sír	VII. típus 4. altípus	I. típus 2. Altípus	I. típus	→	2d1. típus
Vejte 3. sír/1	VII. típus 4. altípus	V. típus 1. Altípus	II. típus	→	2d2. típus
Arad X/2	II. típus 1. altípus	V. típus 1. Altípus	I. típus	→	3a1. típus
Arad X/1	II. típus 1. altípus	V. típus 1. Altípus	III. típus	→	3a2. típus
Németszentpéter-m.s./1	II. típus 1. altípus	II. típus 2. Altípus	I. típus	→	3a3. típus
Németszentpéter-m.s./2	II. típus 1. altípus	II. típus 2. Altípus	I. típus	→	3a3. típus
Sikló 10. sír/2	IV. típus 1. altípus	I. típus 2. Altípus	IV. típus	→	3a4. típus
Sikló 8. sír	VIII. típus 2. altípus	VI. típus	IV. típus	→	3b. típus
Sikló 10. sír/1	VIII. típus 2. altípus	II. típus 2. altípus	II. típus	→	3c. típus
Magyarpécska 2.	VI. típus 2. altípus	VIII. típus	-	→	3d. típus
Nagyszalonta 2. sír/1	VII. típus 3. altípus	V. típus 4. Altípus	-	→	4.1. típus
Nagyszalonta 2. sír/2	-	V. típus 4. Altípus		→	4.1. típus
Sikló 11. sír/1	VII. típus 3. altípus	III. típus	-	→	4.2. típus

260. kép. A körte alakú kengyelek tipológiai táblázata részkomponenseik alapján

A körte alakú kengyelek részkomponenseinek rendszerezése és elemzése nyomán három típus (1–3. típus) 15 altípusának (1: a–g, 2: a–d, 3: a–d) 42 változatát különíthettük el. A rendszerezés alapját a kengyelfül- és test formája, a kengyeltest szárainak kialakítása, ill. ennek következményeképpen az a kengyeltest átmetszete biztosította.

A körte alakú kengyelek 1. típusához a lapos szárú példányok 7 altípusát soroltuk. Az 1a1. típusváltozat egyik példányán (Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír) ezüst- és rézlemez berakásos díszítést regisztrálhattunk. Ennek alig néhány Kárpát-medencei párhuzamát ismerjük [261. kép]. A 2. típusú kengyelekhez azt a négy altípust soroltuk, amelyek szárai körkörös átmetszetűek. A 3. típusú kengyelekhez a rombusz átmetszetű szárú kengyeleket soroltuk, ezek száma jelentéktelen. A 4. típusú kengyelek csoportjához is csupán néhány kengyelt sorolhattunk, pontosabban három példányt, amelyek szárait négyzet átmetszetűre kovácsolták, csakúgy mint a jellegzetes trapéz alakú kengyelekét (4/1–2. típus).

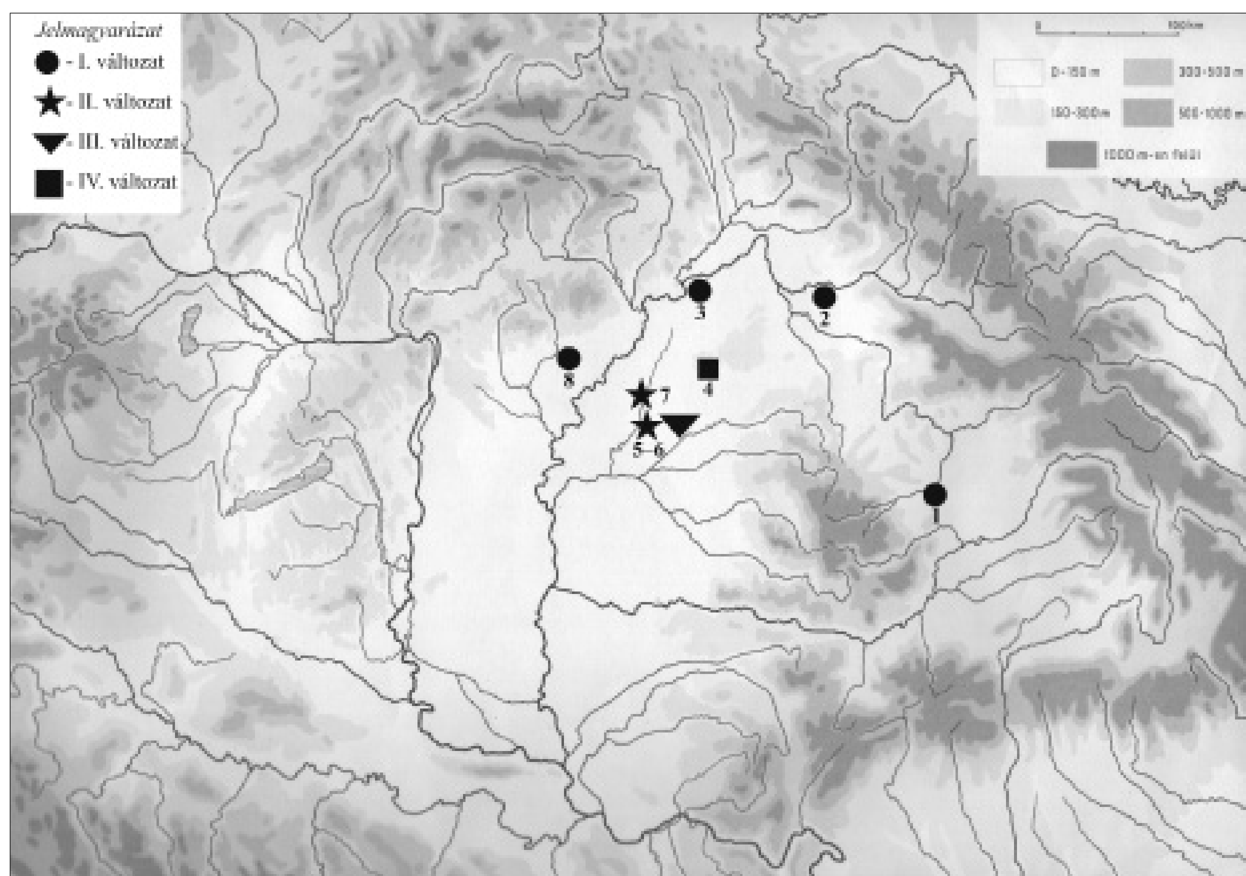
Néhány tipológiai megállapítás:

1. A legtöbb körte alakú kengyelnek nincsen nyaka.
2. Néhány körte alakú kengyelfajtának tipológiai jellegzetessége, hogy átmenetet képez a trapéz alakú kengyelek felé: ilyen például a gyulafehérvári 2c. példány, vagy a magyarpécskai 1. példány (2d1. típus), valamint a muszkai 5. és 6. szórvány példányok (1g1. típus).
3. A rombusz átmetszetű szárral készített körte alakú kengyelek kizárólag az Alföldre jellemzőek.

V.5.4.1.2. A vállába kovácsolt fülű kengyelek [264. kép; 327. tábla]

Az archaikusnak gondolt, vállába kovácsolt fülű kengyelek két változatát tudjuk elkülöníteni:

1. Az első változat esetében a fül kiképzése még nem észlelhető (Magyarpécska – 2 példány, Sikló I. D. pont – 1 példány, 9. sír – 1 példány) (L. 83, 131).
2. A második változaton már jól észlelhető a kengyeltesttől függetlenedő fül, gyakorlatilag átmeneti formának is tartható a körte alakú kengyelek felé (Kolozsvár-Zápolya utca 8. sír – 2 példány) (L. 72).

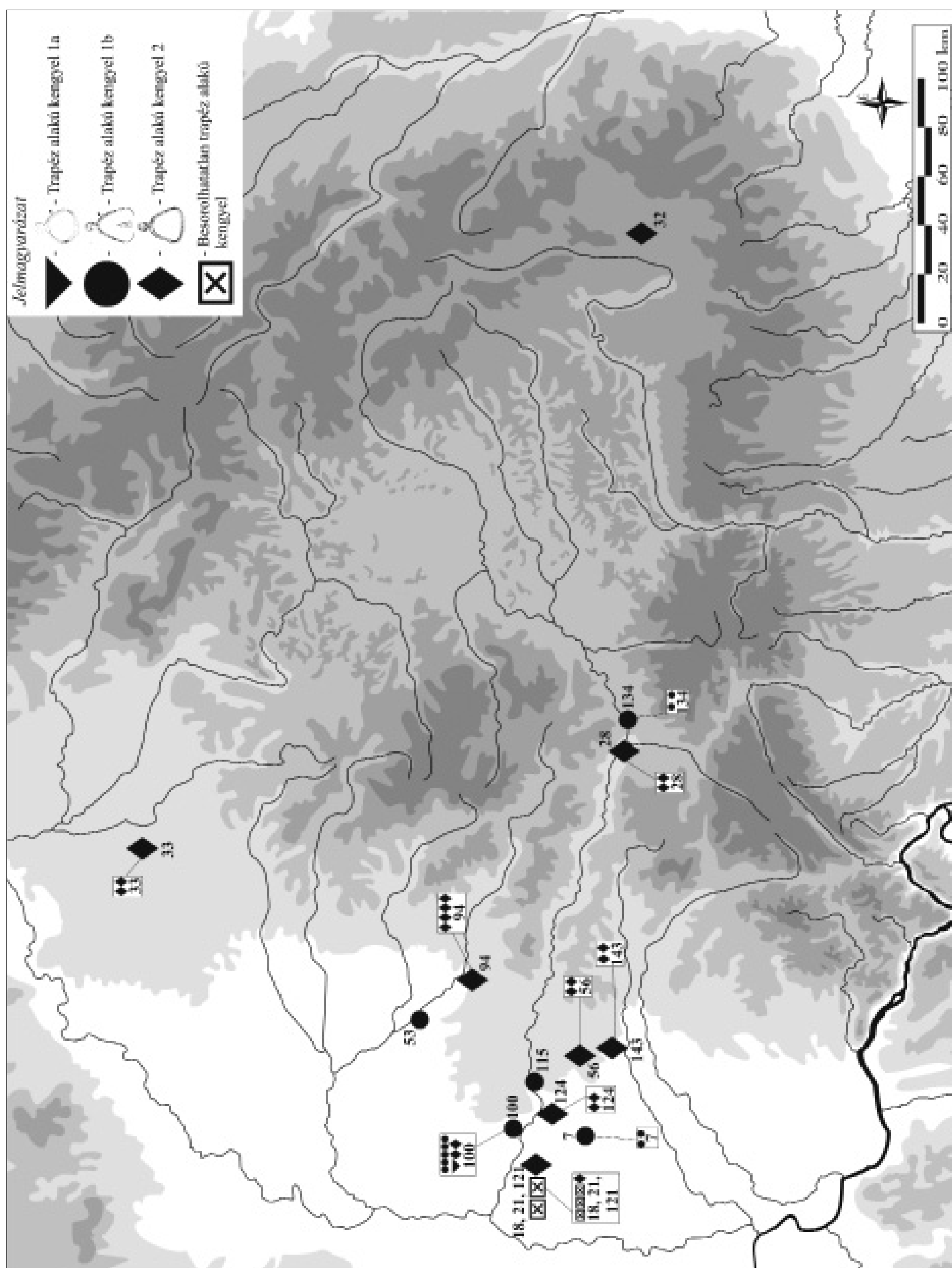

261. kép. A 10. századi ezüst és rézlemez berakásos kengyelek típusai a Kárpát-medencében: 1. Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír; 2. Beregszász; 3. Rakamaz; 4. Balkány; 5. Sárrétudvari-Poroshalom; 6. Sárrétudvari-Hízóföld; 7. Püspökladány-Eperjesvölgy; 8. Tarnaörs-Szentandrási határ

V.5.4.1.3. A trapéz alakú kengyelek [262–263. kép; 326. tábla]

A 10. századi anyagi kultúra legfontosabb időrendi fogódzópontjának a szakirodalom a trapéz alakú kengyeleket tartja. E kengyeltípus fő jellegzetessége a legyező alakú fül, a négyzetes szár és nem utolsósorban a szárak és a talp között elhelyezkedő gombok. E kengyeltípushoz 34 példányt sorolhatunk (L. 7, 18, 21, 28, 32–33, 53, 56, 94, 100, 115, 121, 124, 134, 143): 13 példányt a Bánságból ismerünk 4 lelőhely 4 sírjából 6 példányt, illetve további 4 lelőhelyről 7 szórványt. Jóval kevesebb példányt ismerünk az Erdélyi-medencéből, ugyanis innen mindössze 3 lelőhelyről 6 példányt ismerünk: 5 példányt ismerünk három sírból és további egy szórványt.[1291] A legnagyobb mennyiség a Partiumból került elő, innen 15 példány ismert. Ebből csupán egy lelőhely (L. 100) 5 sírjából került elő 8 példány és még további 3 lelőhelyről 7 példány szórványként [263. kép].

[1291] A rendszerezésre törekedő táblázatunkban nem tüntethettük fel Szászváros 41. sírjának kengyelét. Ugyanakkor még több trapéz alakú kengyel ismert a szászvárosi temetőből.

262. kép. A 10–11. századi trapéz alakú kengyelek típusai és mennyisége lelőhelyenként az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

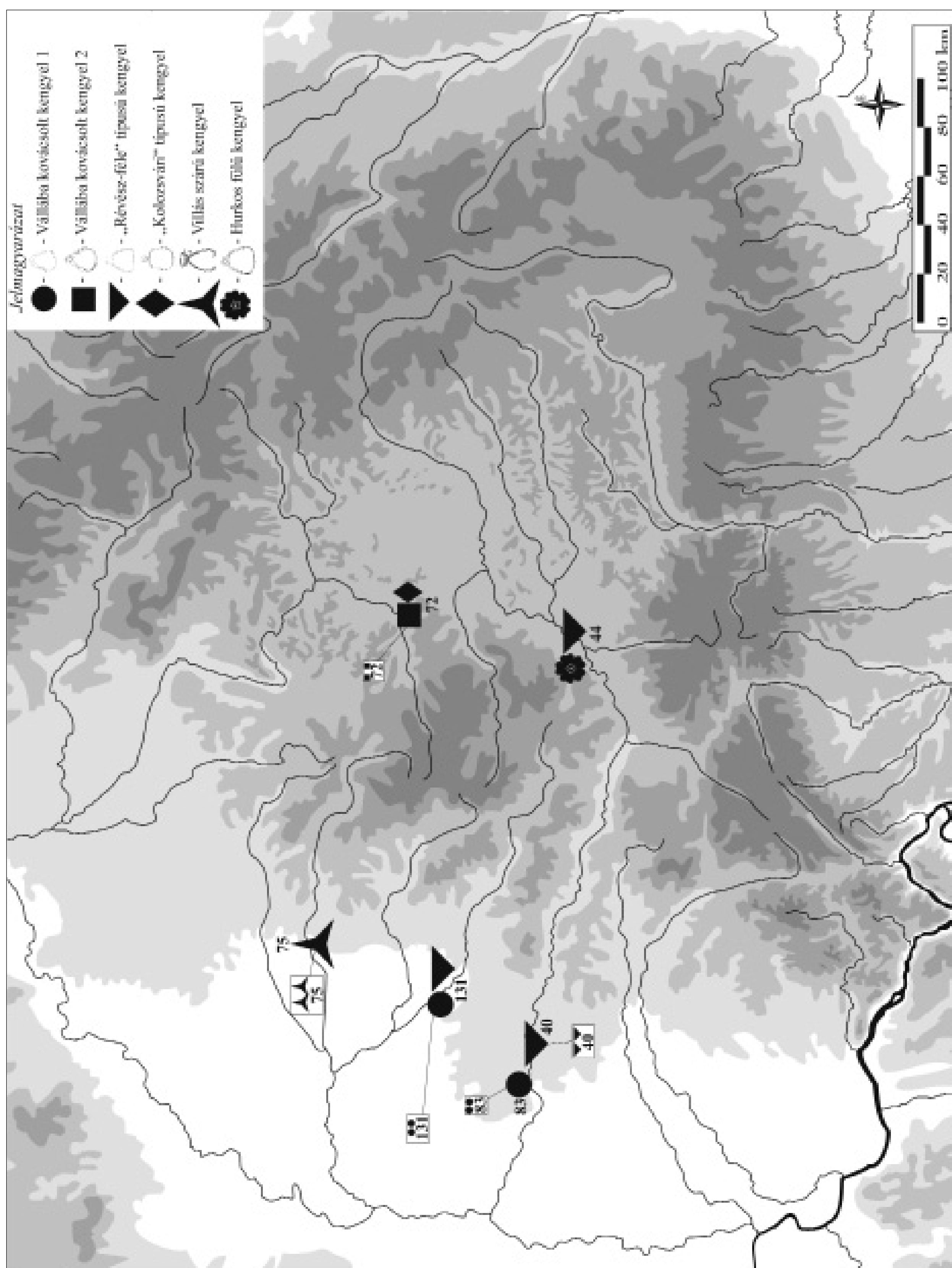
Lelőhelyek	**Kengyeltest típusok**	**Fültípusok**	**Talptípusok**	**Trapéz alakú kengyelek összesített típusai**
Nagylak 4. sír	I. típus 1. altípus	III. típus 1. altípus	II. típus →	1a. típus
Nagylak 6. sír	I. típus 2. altípus	I. típus	I. típus →	1b1. típus
Gyulavarsánd-sz.	I. típus 2. altípus	I. típus	IV. típus →	1b2. típus
Nagylak I. sír/1	I. típus 2. altípus	II. típus 1. altípus	I. típus →	1b3. típus
Nagylak 13. sír/1	I. típus 2. altípus	III. típus 1. altípus	I. típus →	1b3. típus
Nagylak I. sír/2	I. típus 2. altípus	III. típus 1. altípus	I. típus →	1b4. típus
Németszentpéter szórvány	I. típus 1. altípus	III. típus 1. altípus	I. típus →	1b4. típus
Szászváros 7. sír/2	I. típus 2. altípus	III. típus 2. altípus	I. típus →	1b5. típus
Szászváros 7. sír/1	I. típus 2. altípus	II. típus 2. altípus	I. típus →	1b6. típus
Nagylak 9. sír/2	I. típus 2. altípus	V. típus	I. típus →	1b7. típus
Bánság szórvány/1	I. típus 2. altípus	V. típus	I. típus →	1b7. típus
Bánság szórvány/2	I. típus 2. altípus	VI. típus	I. típus →	1b8. típus
Temesvár szórvány 1	II. típus	II. típus 1. altípus	I. típus →	2a1. típus
Temesvár szórvány 2	II. típus	II. típus 1. altípus	I. típus →	2a1. típus
Érkörtvélyes/1	II. típus	III. típus 1. altípus	I. típus →	2a2. típus
Perjámos/1	II. típus	III. típus 1. altípus	I. típus →	2a2. típus
Muszka/1	II. típus	IV. típus	I. típus →	2a3. típus
Érkörtvélyes/2	II. típus	IV. típus	I. típus →	2a3. típus
Perjámos/2	II. típus	IV. típus	I. típus →	2a3. típus
Hodony 17. sír/1	II. típus	IV. típus	I. típus →	2a3. típus
Hodony 17. sír/2	II. típus	IV. típus	I. típus →	2a3. típus
Nagylak 9. sír/1	II. típus	V. típus	I. típus →	2a4. típus
Nagylak 13. sír/2	II. típus	III. típus 2. altípus	III. típus →	2a5. típus
Muszka/2	II. típus	VI. típus 1. altípus	I. típus →	2a6. típus
Óbesenyő-D.h. 4. sír	II. típus	VI. típus 1. altípus	I. típus →	2a6. típus
Muszka/3	II. típus	VI. típus 2. altípus	I. típus →	2a7. típus
Muszka/4	II. típus	VI. típus 2. altípus	I. típus →	2a7. típus
Déva 3. sír/1	III. típus 1. altípus	VI. típus 1. altípus	I. típus →	2b. típus
Déva 3. sír/2	III. típus 1. altípus	VI. típus 1. altípus	I. típus →	2b. típus
Eresztevény	III. típus 1. altípus	III. típus 1. altípus	- →	2c. típus
Buk. IX. h./1	II. típus	-	I. típus →	2. típus
Buk. IX. h./2	II. típus	-	I. típus →	2. típus
Buk. IV. 3. sír	II. típus	-	I. típus →	-

263. kép. A trapéz alakú kengyelek tipológiai táblázata részkomponenseik alapján

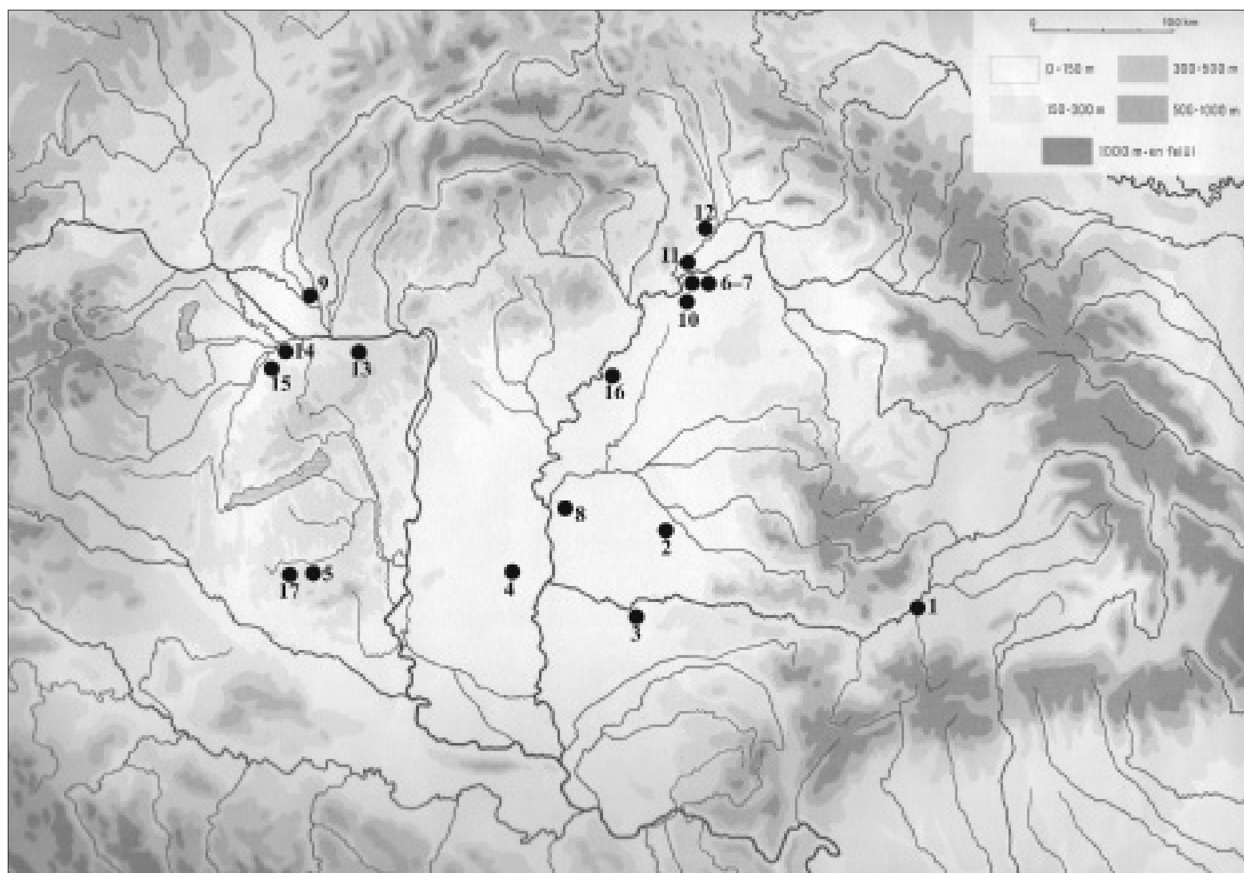
A trapéz alakú kengyelek részkomponenseinek rendszerezése és elemzése eredményeképpen két típus (1–2. típus) 5 altípusának (1: a–b, 2: a–c) 18 változatát különíthettük el. A rendszerezés alapját – hasonlóan, mint a körte alakú kengyelek esetében – a kengyeltest formája mellett a kengyeltest szárainak kialakítása, illetve ennek következményeképpen az átmetszete biztosította.

A trapéz alakú 1. típusú kengyelekhez a négyzet átmetszetű, a szárak és a talp között gombdíszítés nélküli kengyelek 2 altípusát sorolhattuk.

Az 1. típus a jelű altípusához egyetlen kengyelpéldányt soroltuk, amely formai szempontból átmenetet képez a körte és a trapéz alakú kengyelek között. A nagylaki temető 4. sírjában lelt trapéz alakú kengyel fülének legyező alakja, a nyak kiképzése és a szárak négyzetes átmetszete inkább a trapéz alakú kengyelek csoportjához sorolja tárgyunkat, a kengyel testének formája azonban nagyon közel áll a körte alakú kengyelek alakjához, ráadásul a gombdíszítés is hiányzik a tárgyról. Formai jellegzetességei alapján éppen ezért ezt a kengyelt inkább a trapéz alakú kengyelek prototípusaként határozhatjuk meg, amely így formai átmenetet képezhet a két kengyelcsoport között. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy e kengyel nemhogy nem súlyosabb számos körte alakú kengyelnél, hanem jóval könnyebb azoknál (167,3 gramm). E típus képezhette formai prototípusát a

264. kép. A körte és trapéz alakú 10–11. századi kengyelektől eltérő típusú kengyelek az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

265. kép. A boltozatos szárú, egyenes talpú és négyzetes-hurkos fülű kengyeltípus elterjedése a 10–11. századi Kárpát-medencében (Révész 1999b, 12. kép adatainak kiegészítése): 1. Gyulafehérvár-Mentőállomás XXXIII. kutatóárok/1. sír; 2. Sikló 8. sír; 3. Fönlak; 4. Zsombó-Bába dűlő; 5. Tengőd-Hékútpuszta 4. sír; 6–7. Rakamaz Gyepiföld 6–7. sír; 8. Szentes-Nagytőke-Jámborhalom; 9. Pozsonyvezekény; 10. Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 3. sír; 11. Kenézlő-Fazekaszug II. temető 45. sír; 12. Sárospatak-Baksahomok 10. sír; 13. Szomód-Bocskahegy; 14. Öttevény; 15. Koroncó; 16. Tiszaderzs; 17. Zselickislak.

klasszikus trapéz alakú gombos kengyelnek, amely akár 60 grammal is súlyosabb lehetett.

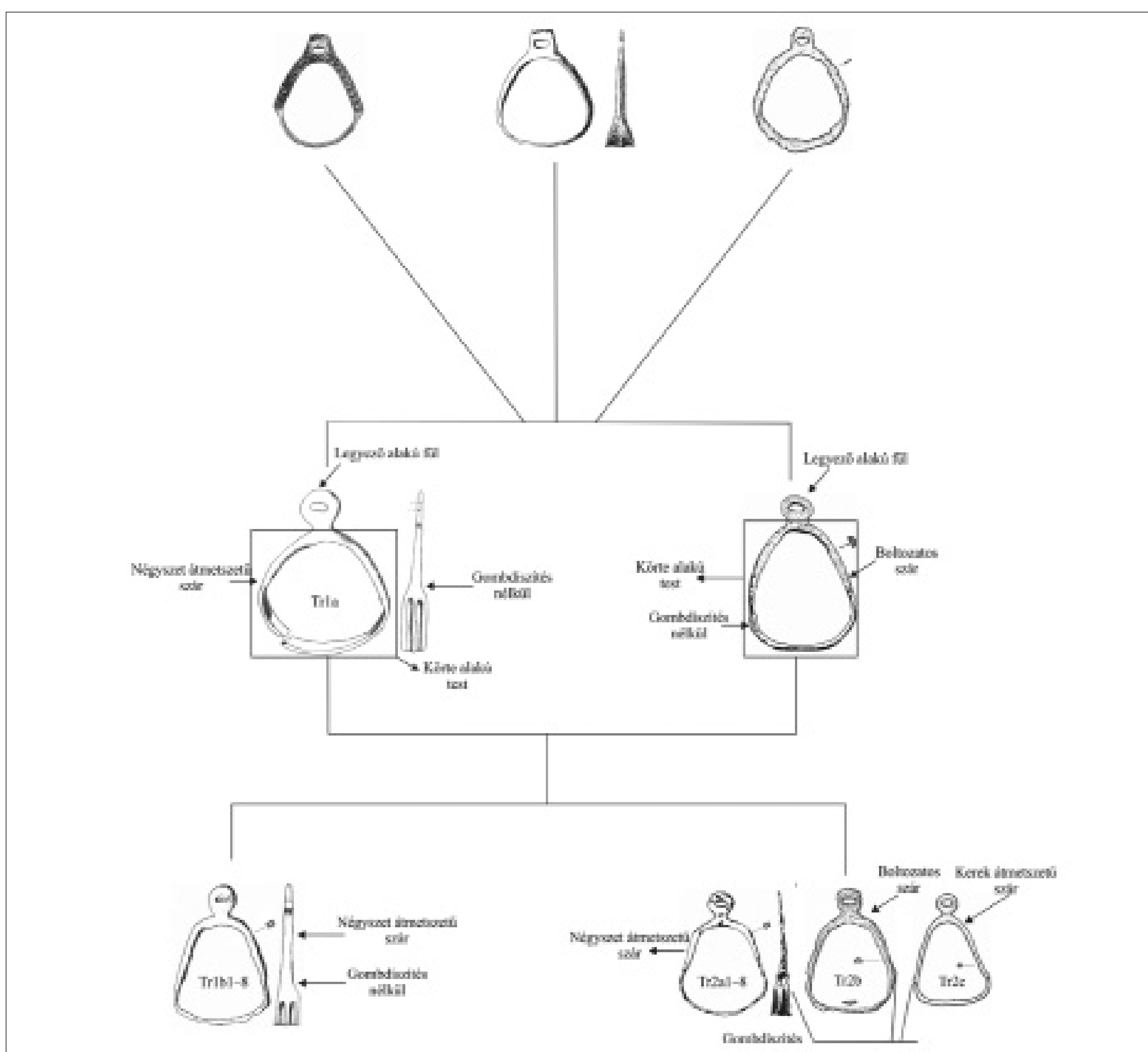
Az 1. típus b jelű altípusához 8 változat sorolható, amelyek közül egy-egy példányt sorolhattunk az 1–2. és 5–8. változatokhoz, két-két példányt pedig a 3. és 4. változatokhoz.

A trapéz alakú kengyelek 2. típusába a trapéz alakú, a szárak és talp között gombdíszítéses kengyelek 3 altípusát sorolhattuk.

A 2. típus a jelű altípusához 7 változat sorolható, amelyek közül egy-egy példány a 4–5. változathoz, két-két példány az 1–2., 6–7. változatokhoz, öt példány pedig a 3. változathoz sorolható. A trapéz alakú kengyeltestű példányok legfőbb sajátossága a szárak négyzet alakú átmetszete.

A 2. típus b és c jelű altípusához egy-egy változat sorolható. A b. altípus fő jellegzetessége a szárak félkör alakú átmetszete, míg a c. típus példánya kör átmetszetű.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy míg a trapéz alakú kengyelek legtöbbjének a szára négyzet átmetszetű, addig a szíjbújtatóikat téglalap alakúra képezték ki. A rendelkezésünkre álló és elemezhető 33 trapéz alakú kengyel közül 12 példányon gombdíszítés nem regisztrálható, ez az anyag 36,36%-át, tehát nagyjából harmadát jelenti. Néhány esetben viszont együtt került elő gombdíszítéses és gombdíszítés nélküli példány, tehát az fel sem tételezhető, hogy kronológiai különbség lenne a két altípus használata között. Feltehető ugyanakkor az kérdés, hogy a könnyebb, gombdíszítés nélküli trapéz alakú példányokat nem tekinthetjük-e átmeneti vagy éppen prototípusoknak. Vagyis az általunk az 1. altípusba sorolt példányok talán korábban jelenhettek meg (természetesen ez nem azt jelenti, hogy később nem használhatták ezt az altípust). Ezt az elképzelést támogathatják az átmeneti formájú körte alakú kengyelek (Gyulafehérvár-Mentőállomás, Muszka 5–6. példány, Magyarpécska 1. példány) vagy éppen a körte alakú formákhoz nagyon hasonlító trapéz alakú kengyel 1a1. változata is.

266. kép. A kengyeltípusok közötti szerkezeti kapcsolatok

V.5.4.1.4. Egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes, illetve hurkos fülű kengyel [264. kép; 327. tábla]

Ez lényegében a Révész-féle 1–2. típus.[1292] Az ide sorolható példányok: Fönlak–2 példány, Gyulafehérvár-Mentőállomás XXXIII. kutatóárok/1. sír–1 példány, Sikló 8. sír–1 példány. A siklói 8. sír példányán megfigyelhető, hogy a használat miatt eltörött ívelt talpát núttolással illesztették egymáshoz. E gyakorlat jó néhány esetben feltűnik a honfoglalás kori kengyelek esetében, elsősorban azokon a példányokon, amelynek a talpformáját próbálták megváltoztatni.[1293]

V.5.4.1.5. A „kolozsvári" típusú kengyel [264. kép; 327. tábla]

A szakirodalomban ismeretlen típust a Zápolya utcai 1. sír tipológiailag besorolatlan vagy éppen rosszul besorolt példánya képviseli.[1294] Egyedi mivolta miatt javasoltuk a „kolozsvári" típus elnevezést (L. 72).

[1292] A szakirodalomban először szaltovóinak nevezte Bálint Csanád, majd esztergomi típusnak Schulze Dörlamm. E két szerző hibáit javította Révész László, aki azonban rajta kívülálló okok miatt nem ismerte a partiumi leletanyagot (Révész 1999b, 267–299).

[1293] Révész László több ilyen javított kengyelt is felsorolt: Heves-Kapitányhegy, Szomód-Bocskahegy, Rakamaz-Gyepiföld 2. sír (Révész 2001, 77, 145. jegyzet).

[1294] A kengyelt trapéz alakúként tárgyalták több esetben is (vö.: Révész 1996a, 45–46; Gáll 2000, 104; Gáll 2002, 289–314).

V.5.4.1.6. Villás szárú kengyel [264. kép; 327. tábla]

Egyetlen lelőhely két példányát sorolhattuk ide: Köröstarján-Csordásdomb 38. sír–2 példány (L. 75).

V.5.4.1.7. Hurkos fülű, trapéz alakú kengyel [264. kép; 327. tábla]

Csupán egyetlen lelőhely egyetlen példánya sorolható ebbe a típusba: Gyulafehérvár-Mentőállomás XV. kutatóárok/1981/20. sír–1 példány (L. 44). A kengyel tökéletes párhuzama Moldvából, a Pruttól 20 km-re fekvő Grumezoaiaról ismert.[1295]

V.5.4.1.8. Ismeretlen típusú kengyelek

Legalább 9 olyan lelőhelyről van tudomásunk, ahol olyan kengyel került elő amelynek típusát – különböző okok miatt – nem ismerjük: Bihari vár, Bukovapuszta-III. halom–2 példány, Bukovapuszta-VIII. halom–1 példány, Gyulavarsánd-Laposhalom 33. sír–2 példány, Gyulafehérvár-Mentőállomás–több példány, Kolozsvár-Zápolya utca 9. sír–2 példány, Magyarpécska–1 példány, Óbesenyő-VI. halom–2 példány, Sikló I. E. pont–1 példány (L. 10, 17, 20, 44, 53, 72, 83, 120, 131, 138).

V.5.4.2. A kengyelek súlya [267. kép]

A kengyelek súlyáról megpróbáltunk minél több adatot gyűjteni a rendelkezésre álló példányok alapján. Vizsgálataink alapján a kengyeleket súlyuk alapján három csoportba sorolhatjuk:

I. csoport (könnyű kengyelek csoportja): 50–100 gramm között. Elsősorban a körte alakú kengyeleket (rövidítése K), illetve egy „Esztergom” típusú kengyelt sorolhatunk ide. A legkönnyebb ide sorolható kengyel 55,0 grammos. E csoportba összesen 10 körte alakú kengyelt sorolhattunk, ezek altípusváltozatai a következők: 1-1 példány a K1a1., K1a4a., K1a4b., K1b3., K1b5., K3a4., K3b. változatokhoz tartozik, illetve 2 példány a K1d. és a K3a3. változatokhoz sorolható. Hasonlóan könnyű kengyel az egyetlen „Esztergom” típusú példány is (60,0 gramm). Csupán egyetlen trapéz alakú példányt sorolhattunk ebbe a csoportba, a Tr1b8. változatot (Bánság-szórvány).

II. csoport (közepes súlyú kengyelek csoportja): 100–170 gramm között. E második csoportba sorolt kengyelek tipológiai besorolása jóval színesebb. A K1a1., K1b3., K1c2., K1c4., K1g1., K3a1., K3c. körte alakú kengyelek különböző változatai mellett ideszámíthatjuk négy trapéz alakú kengyeltípus (rövidítése Tr) különböző altípusait, éspedig a Tr1a., Tr1b2., Tr1b3. és Tr1b7. és Tr2a3. példányait, amelyek súlya 124–168 gramm közé tehető. Majdnem mindegyik trapéz alakú kengyel az 1. altípushoz sorolható, de egyik esetben, a Hodony 17. sír egyik kengyelpéldányán ismert gombdíszítés a talp és a szár találkozásánál. E kategóriába soroljuk a fülbe kovácsolt példányok első változatához tartozó magyarpécskai példányokat (113,6 illetve 126,6 gramm), valamint a fönlaki 1. „Esztergom” típusúnak tekinthető kengyelt, az általunk kolozsvári típusúnak nevezett Zápolya utcai kengyelt (122 gramm), illetve ugyancsak e súlycsoporthoz sorolható a kolozsvári Zápolya utcai 11. sír díszített kengyele is (150 gramm).

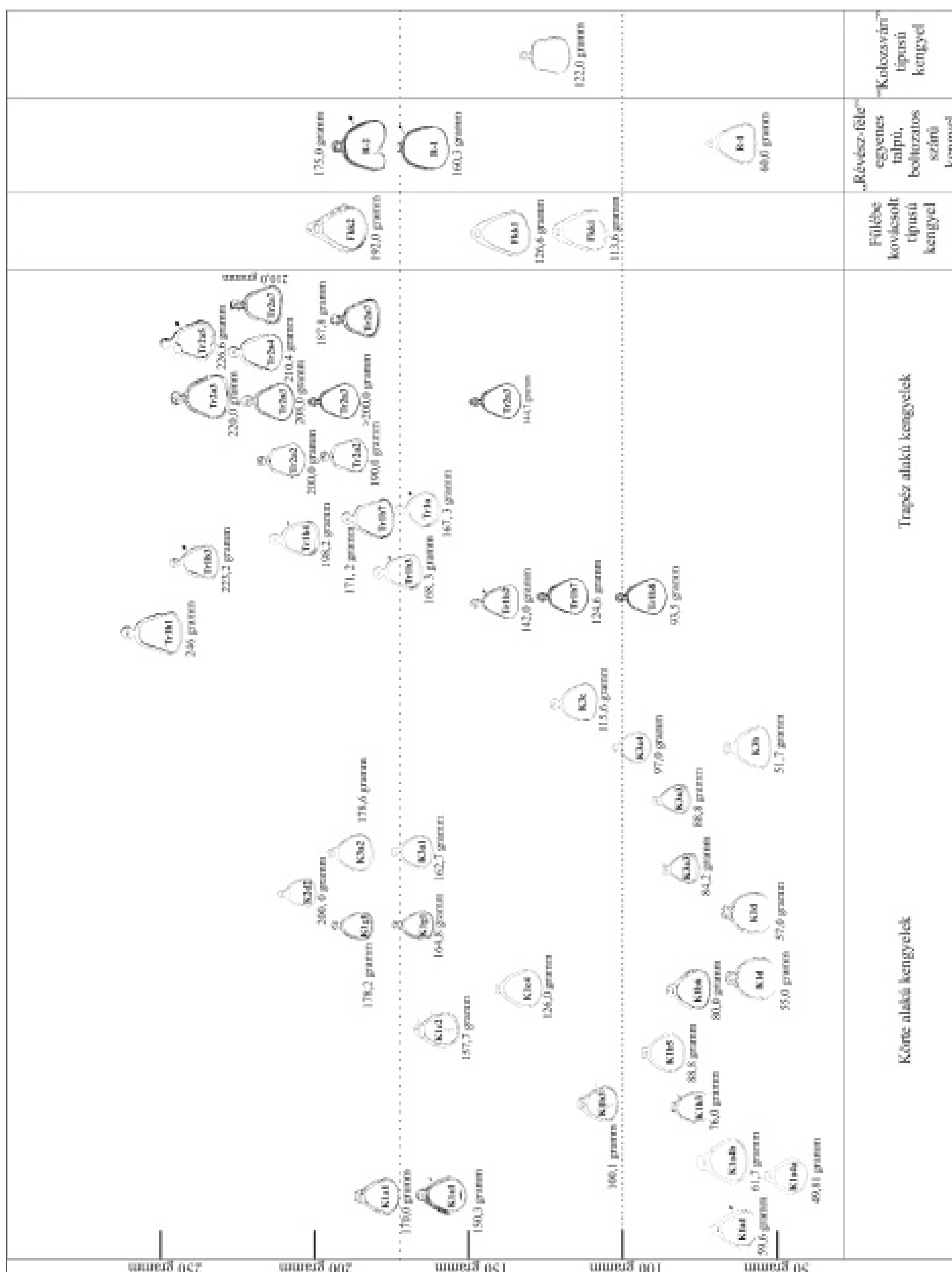
III. csoport (nehéz kengyelek csoportja): 170 gramm fölött. A legnehezebb kengyelek csoportjába ugyancsak több kengyelkategóriát sorolhatunk. Szükségesnek tartjuk felhívni a figyelmet, hogy a körte alakú kengyelek között is van néhány példány, amelyik súlyosabb 170 grammnál. A legnehezebb példányok a K3a2. típusú Arad-csályai változatok, illetve a fül formája szempontjából a trapéz alakú példányokra hasonlító muszkai K1g1. típusú kengyelek, illetve a trapéz alakú példányok testformájához legközelebb álló magyarpécskai K2d2. típusváltozat. Hasonlóképp a legnehezebb csoportba sorolható a legtöbb trapéz alakú kengyel is: a Tr1b1., Tr1b3., Tr1b4., Tr1b7., Tr2a2., Tr2a3. Tr2a4., Tr2a5. és Tr2a7. típusú példányoknak 200 gramm körül van a súlyuk. Hasonlóan nehéz, 192 gramm a kolozsvári Zápolya utcai 8. sír fülbe kovácsolt kengyele is, illetve a fönlaki „Esztergom” típusú kengyel is.

A súlyadatokból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. Kijelenthető, hogy a legkönnyebb kengyelek a lapos szárú körte alakú kengyelek. Azonban ennek ellenére tévedés lenne azt feltételezni, hogy minden egyes körte alakú kengyel a könnyű kategóriába sorolható, ugyanis vannak 150, 170 és 178 grammos példányok is, illetve átmeneti formában akár 200 grammos kengyel is.
2. Nem minden trapéz alakú kengyelt lehet nehéznek, vaskosnak nevezni. Több ilyen példány is jóval könynyebb volt, mint az elvben a könnyebb kategóriába sorolható körte alakú, illetve fülbe kovácsolt kengyel. Közülük csak az egyiket díszítette gomb a szár és a talp találkozásánál (Hodony 17. sír–1. kengyel). Ennek ellenére azt is megállapíthattuk, hogy a kengyelek között a legnehezebbek többnyire valóban a trapéz alakúak, ezeknek is különösen a 2. gombos altípusukhoz sorolt példányai.
3. A nehéz változatok közé sorolhatjuk az archaikus, vállába kovácsolt kolozsvári példányokat, valamint az „Esztergom” típusú fönlaki 2. példányt is.

Mindezek fényében tehát árnyaltabb képet rajzolhatunk a 10. század különböző időszakaiban használt kengyeltípusok, altípusok és változatok súlyáról. Egyértel-

[1295] Spinei 2009, *Fig.* 8. 11.

267. kép. A kengyelek súlya típusaik-altípusaik-változataik alapján

műnek tűnik számunkra, hogy a trapéz alakú kengyelek gomb nélküli 1a. és 1b. altípusa az esetek nagy többségében lényegesen nem különbözik súlyban a körte alakú, fülbe kovácsolt, valamint a „kolozsvári" és a boltozatos szárú Révész-féle típusú kengyelek nagy részétől. A kép pontosításához természetesen a rendelkezésünkre álló mintához újabb súlyadatokat kell gyűjtenünk a jövőben, azonban ebben a pillanatban úgy tűnik számunkra, hogy a tendenciák eléggé egyértelműen kibontakoznak a fenti elemzésből.

V.5.4.3. Díszített kengyelek [261. kép]

A kutatott területünkön összesen 10 kengyelt díszítettek: az általunk „kolozsvárinak" nevezett típust a Zápolya utca 1. sírjából, a körte alakú 1a1. típusú kengyelt ugyancsak e temető 11. temetkezéséből, valamint a trapéz alakú kengyelek csoportjához sorolható hodonyi 17. sír példányait, a perjámosi Régi Posta utcából származó kengyeleket, illetve a négy muszkai szórványt. Mindegyik esetben a szárakat és részlegesen a kengyel fülét díszítették, különböző módszerek, illetve technikai megoldások révén.

V.5.4.4. A kengyelek elemzése, leletösszefüggései, földrajzi elterjedésük és időrendjük

A kengyelek típusainak időrendi behatárolása a 10. század folyamán és a 11. század elején szinte lehetetlen, hiszen használati eszközök lévén nem divatelemként kerültek forgalomba, éppen ezért kronológiai skálájuk egyértelműen jóval hosszabb, mint a folyamatosan változó divatelemeké. Ugyanakkor a kengyelek között is talán különbséget kellene tenni az import példányok és a hazai tömegáru között: a kalandozások során a Kárpát-medencébe került típusok használati periódusa jóval rövidebb lehetett, a hosszú ideig gyártott és tömegáruként jellemezhető körte vagy trapéz alakú típusok jóval hosszabb ideig lehettek használatban.

A kengyeltípusok a három régióban eltérő módon terjedtek el: a körte alakú kengyelek mindhárom régióból ismertek, mégis kisebb mennyiségben kerültek elő az Erdélyi-medencében; ezzel szemben a trapéz alakú kengyeleket elsősorban a régió délebbi területein regisztrálták. Az is igaz ugyanakkor, hogy az olyan régiók, mint a Maros alsó szakasza sokkal jobban kutatottak mint például É-Erdély vagy a Partium É-i része.

A körte alakú kengyelek minden egyes változatának időrendi meghatározását az érintett sírok mellékletanyaga, környezete alapján lehet (ha relatívan is) elvégezni. Egyes változatok tág időrendi skálája viszont egyértelművé teszi, hogy ezek a példányok több évtizedig vagy akár egy teljes évszázadig is forgalomban lehettek. Következésképpen nagyon szűk időrendi keretbe nem foglalhatjuk e tárgyakat.

A körte alakú 1a1. típusváltozathoz tartozó kolozsvári 11. sírból származó díszített kengyel a 10. század első negyede végén, illetve a század második negyedében kerülhetett sírba. Hasonlóan a század első felére keltezhetők a bihari 7. sír 1a1. és 1b5. típusú körte alakú kengyelei, de a 10. század második negyedére–közepére keltezhetjük a siklói 12. sír 1a1. és 1c4. típusú példányait is. E változat a 11. századig adatolható: mert bár a temesvári szórvány példány a 10. század második felére keltezhető tárgyakkal került elő, addig a hodonyi 3. sír kengyele a 11. század elejére keltezhető.

Míg a köröstarjáni 36. sírból előkerült körte alakú 1a2. típusú kengyelt a század második negyedére tartjuk keltezhetőnek, addig a vejtei 1a3., 2d2. típusváltozatokat a 10. század utolsó negyedére, a 11. század elejére datálhatjuk. A siklói 11. sír 1a4., 4.2. kengyeleinek sírba kerülése a 10. század közepén történhetett, akárcsak az 1. sír 1a4., 1c6. változatú kengyeleié. A köröstarjáni 28. sír két 1b2. típusú körte alakú kengyelváltozatát a sírból ismert S végű hajkarika alapján a 10. század második felére datálhatjuk. Talán a 10. század első harmadára–felére keltezhetőek az 1b3., 1c2. típusú körte alakú kengyelek a kolozsvári Zápolya utcai 10. sírból. Jó keltezési lehetőséget biztosít a bihari 5. sír leletanyaga, amelyből 1b5., 1b7. változatú kengyelek kerültek elő. Az ugyanitt dokumentált pödrött végű pántkarperec és a vékony szálból sodrott karperecek alapján a sír anyagát (így a kengyeleket is) a század második harmadától keltezhetjük. A siklói 2. sír 1c1. és 1g3. típusú kengyeleit is a század első felére korhatározhatjuk. A bihari 8. sírból előkerült 1c3., 1c7. változatú körte alakú kengyeleket a sír leletanyaga alapján a 10. század első harmadára tartjuk keltezhetőnek. A század első felére–második negyedére datálható az említett temető 2. sírjának kengyele, és nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy a század első negyedére keltezhetőek az 1c6., 2a1. változatú kengyelek is. A női sírnak tartható bihari 3. sír kengyelei, illetve a kolozsvári 6. férfisírban lelt 1d. változat a 10. század első harmadára keltezhetők. A kerek testével a füle felé csúcsosodó temesvári A sírban lelt 1e. típusú kengyel tipológiai szempontból a 11. századi kengyelekkel mutat rokonságot, a temető többi lelete alapján a tárgyat a 10. század végére – 11. század első felére keltezhetjük, együtt a 2a1. változattal. A trapéz alakú kengyelek formájára hasonlító, átmeneti formának tartható muszkai 5. és 6. 1g1. típusú kengyelváltozatokat a század második felére keltezhetjük. A trapéz alakú kengyellel együtt előkerült óbesenyői 4. sír 1g2. körte alakú változatát sem lehetséges a 10. század utolsó negyede – 11. század eleje elé keltezni. A 2a2. és 2a3. típusú körte alakú bihari változatokat a század első két negyedére tartjuk keltezhetőnek, a formai jellegzetességeik alapján akár a század első harmadában

is használatban lehettek. Ennek nem mond ellent a sírok további leletanyaga sem. A németsági példány kerek formája nagyon közel áll a kiskunhalasi sír 1. kengyeléhez, azzal a különbséggel, hogy példányunk fülkiképzése inkább a trapéz alakú kengyelfülek formájával mutat rokonságot, és mintegy átmeneti formaként is értelmezhető. A körte és a trapéz alakú kengyelek közötti formai átmenetet jelentheti a gyulafehérvári Mentőállomás XV. kutatóárok/20. sír/1983 kengyele is, amelyet a 10. század közepe tájára – a század második felére datálhatunk, együtt a hurkos fülű, trapéz formájú kengyellel. Az aradi gazdag férfisírban előkerülő két 3a1–2. változat keltezését a század második harmadára tartjuk lehetségesnek, míg a németszentpéteri 3a3. változatú kengyelek földbe kerülését a sír többi melléklete alapján a 10. század első felére állapíthatjuk meg. A siklói temető korai fázisához tartozhat a 10. sír, illetve az ott talált 3a4. és a 3c. típusú körte alakú kengyelváltozat. A környezete alapján (a 9. sírból előkerült csüngős veretek és a szív alakú veretek datálása alapján) a század közepére javasoljuk a 8. sír körte alakú 3b. kengyelváltozatát is, amely együtt került elő egy Révész-féle típusú kengyellel. A nagyszalontai 2. sír példánya formai szempontból közel áll a siklói 11. sír kengyeléhez, és az 1. sír mellékletei alapján a század közepére tartjuk keltezhetőnek. A bukovapusztai V. halom 3. sírjának példányait, amelyek lekerekített és csúcsosodó füle a következő korszak fül nélküli példányaihoz közelít tipológiai szempontból, a 10. század második felére keltezhetjük.

Nagymértékben hasonló az időrendi skálája az archaikus formát megőrző vállába kovácsolt kengyelpéldányoknak is. A 10. század első harmadára tehetjük a kolozsvári példányokat, a század közepe tájára pedig a siklói 9. sír példányát. Ennél jóval bizonytalanabb a magyarpécskai két szórványleletnek, illetve a siklói I. D. sír példányának kora.

Hasonlóan kis mennyiségben került elő az egyenes talpú, boltozatos szárú, négyzetes, illetve hurkos fülű kengyeltípus, amelyet a könnyebbség kedvéért Révész-féle típusnak neveztünk el. A magyarságra egyébként nem jellemző kengyeltípust legutóbb Révész László elemezte egy tanulmányában. A magyar régész időrendi megállapításait ugyanakkor fenntartásokkal tudjuk csak elfogadni, az általa a 10. század első két harmadára datált példányokat a gyűjtőterületünkön két esetben későbbre is tudjuk keltezni. A legkorábbi példányunk a siklói 8. sír kengyele, ennél valamivel későbbi a fönlaki lelet, amely a 20. század elején került múzeumba elsősorban a 10. század második felére – a 11. század elejére datált leletekkel együtt. A gyulafehérvári Mentőállomás temetőjében előkerült példányt a mai napig nem közölték, datálása tehát kétséges.

A század második harmadára tartjuk lehetségesnek a kolozsvári Zápolya utca 1. sír kengyelének keltezését, a fent említett tipológiai jellegzetességei miatt.

A köröstarjáni 38. sírból villás szárú, egyenes, bordázott talpú kengyelpár került elő. E kengyelek alsó időrendi határaként Mesterházy Károly a 10. század második harmadát jelölte meg.[1296] Mesterházy elemzése alapján a köröstarjáni példányokat is a század első két harmadára tartjuk keltezhetőnek.

Ahogyan azt említettük a körte alakú kengyelek elemzése során, a gyulafehérvári Mentőállomás XV. kutatóárok/20. sírjából előkerülő hurkos fülű trapéz alakú kengyelt leghamarabb a század közepétől tartjuk keltezhetőnek.

Elemzésünk során a trapéz alakú kengyelek csoportját két típusba soroltuk, elválasztási kritériumként pedig a szár és a talp között elhelyezkedő gombot jelöltük meg, természetesen más formai jellegzetességek mellett. A kengyeltípus időrendi meghatározását Kovács László végezte el ezelőtt két évtizeddel, anyaggyűjtése alapján e tárgytípus használata a 10. század második felében vált gyakorivá, és elsősorban a férfisírokra volt jellemző.[1297]

Az elkülönített két fő típusváltozat esetében az első kérdés, amire válaszolni szükséges, hogy e két típusváltozat megjelenése párhuzamosan történt-e, avagy ki lehet mutatni időrendi egymásutániságot ezen kengyelek egyes példányai között, amiből akár e tárgycsoport formai és szerkezeti evolúciójára is következtethetnénk.

A trapéz alakú kengyelek 1. típusához azokat a kengyeleket soroltuk, amelyek szárai és talpa között nem figyelhető meg a „klasszikus" gombdíszítés. E típus vizsgálata során először is a nagylaki 4. sír 1a. altípusával foglalkozunk részletesebben. A jellegzetességei alapján, vagyis legyező alakú füle, a nyak megléte és a szárak négyzet átmetszetű kiképzése okán a trapéz alakú kengyelek csoportjához sorolhatjuk e tárgyat, a kengyel testének formája azonban nagyon közel áll a körte alakú kengyelekéhez, a gombdíszítés pedig hiányzik a talp és a szár találkozási pontjánál. Formai jellegzetességei alapján éppen ezért ezt a kengyelt inkább a trapéz alakú kengyelek prototípusának tartanánk, vagyis a tárgy formai átmenetet képezhet a két kengyelcsoport között. Ezen feltételezésünket támogatja a sír temetőn belül pozíciója, ugyanis az É-ról D felé húzódó és csoportokra bontható két sírsorban az említett 4. sír épp középen helyezkedik el. A század közepére keltezhető sírból előkerült 1a. típusú kengyel készítése történhetett tehát egy-két évtizeddel korábban is, más szóval a trapéz alakú kengyelek prototípusának számítható kengyel jellegzetességei akár már a század harmincas éveiben is megjelenhettek. Azt is szükséges megjegyeznünk, hogy e kengyel nemhogy nem súlyosabb számos körte alakú kengyelnél, hanem

[1296] Mesterházy 1981, 220–222.
[1297] Kovács 1986a, 195–225.

jóval könnyebb azoknál (167,3 gramm). E formából „nőhetett" ki tehát később a klasszikus trapéz alakú, gombos kengyel, amely akár 60 grammal is súlyosabb lehetett e példánynál.

Nem tévedünk sokat, ha a nagylaki 6. sír trapéz alakú 1b1. típusú kengyel gomb nélküli változatát is a század közepére vagy egy kicsit későbbre datáljuk. A 6. sírban egy *maturus* II. korú nő a feküdt a 13. sírban nyugvó 65–70 körüli *senilis* fegyveres férfi mellett, amelynek a leletei között 1b3., 2a5. típusú trapéz alakú kengyeleket regisztráltak, ami azt bizonyítja, hogy párhuzamosan is használták a gombos és a gomb nélküli változatokat. Veszélyes lenne genetikai kapcsolatot feltételezni e két sír halottai között, azonban ennek ellenére elgondolkodtató, hogy egy csoportban volt a 7. (45–55 éves *maturus* II. nő), 8. (18–19 éves *juvenilis*) és a 14. (65–70 éves férfi) sírokkal. Az 1b3. és 1b4. változatok a 4. sírtól északabbra előkerült I. sírból ismertek. A masszív és súlyosabb (200 gramm körül) kengyellel eltemetett egyén egy sírcsoportban feküdt az S végű hajkarikás III. sír eltemetettjével, így talán nem tévedünk sokat, ha arra gondolunk, hogy ez a hármas sírcsoport egy olyan későbbi fázisát képezi temetőrészünknek, amikor is az Alföldön szórványosan már megjelent az S végű hajkarika is.

A 9. sírból – hasonlóan a 13. temetkezéshez – egy gomb nélküli és egy gombos trapéz alakú kengyel is ismert (1a7. és a 2a4. változatok).

A szászvárosi temető legszélén előkerülő 7. sírból ismert 1b5–6. változatok azt bizonyítják, hogy a gomb nélküli trapéz alakú példányokat egészen a 11. századig használják, ugyanis ez a sír a temetőnek egy olyan fázisában került elő, amelyet a 10. század végére – 11. század elejére keltezhetünk. A dévai 3. sírból a 16. kombinációs típusú karddal együtt előkerülő 2b. típusú trapéz alakú kengyelváltozat a század végére vagy a 11. század elejére keltezhető, akárcsak az eresztevényi kengyel 2c. változata.

A trapéz alakú kengyel 2. altípusához sorolt példányok nagy többsége a század második felére, egy részük pedig a századfordulóra, esetleg a 11. század elejére keltezhető. Nagyon relatív a szórványok keltezése: a temesvári (2a1. altípus) és a muszkai példányokat (2a3., 2a6., 2a7. típusok) a 10. század vége felé – a 11. század elejére keltezhetjük. Az érkörtvélyesi (2a2–3. változatok) és a perjámosi (2a2–3. változatok) kengyeleket a 10. század második felében pontosabban nem tudjuk keltezni. Ezekkel ellentétben sokkal pontosabban korhatározhatjuk az óbesenyői Dragomir halma 4. sírjának kengyelét: a 10. század utolsó negyedére – 11. század elejére tehető a temetőben elfoglalt helye alapján.

A bukovapusztai IV. halom 3. sírjában lelt gombos trapéz alakú kengyel egy körte alakú kengyellel együtt a század közepére, második felére datálható. A Hunca Mare IX. halom trapéz alakú, 2. típusú trapéz alakú kengyelpárjának kísérő melléklete egy egytagú rúdzabla, amelynek időrendi besorolása a 10. század második fele.

V.5.4.5. Következtetések

A trapéz alakú kengyelek csoportjához számítható 1a. típusváltozat e kengyel prototípusaként már a 10. század harmincas éveiben megjelenhetett, talán nem túlzás, ha ebben az esetben – formai és technikai szempontból egyaránt – hibrid kengyelről beszélünk. Úgy tűnik számunkra, hogy a trapéz alakú kengyelek a tárgytípus belső evolúciója következményeképpen jelentek meg a Kárpát-medencei honfoglaló magyarságnál, természetesen nem kizárható az sem, hogy külföldi hatásra/hatással. A korai példányok közé sorolhatók a gomb nélküli kengyelek, amit kiválóan illusztrál véleményünk szerint például a karosi II. temető 41. sírjának lelete. A gomb nélküli példányokat természetesen párhuzamosan használták a gombos trapéz alakú kengyelekkel is, ennek legkonkrétabb jele, hogy a sírokban e két altípus gyakorta együtt fordul elő. A szár és a talpaló közötti gombdíszítés a 10. század második harmadától kezdődően a korszak jellemző mesterfogásásvá válik, amelyet véleményünk szerint díszítésként alkalmaztak.

Abban a korábban felmerült kérdésben, hogy a trapéz alakú kengyelek elterjedése mennyiben kapcsolható össze a kétélű kardok elterjedésével, e sorok szerzője inkább szkeptikus álláspontot képvisel. Véleményem szerint elterjedésüknek tehát nem katonai vagy politikai okai lehettek, hanem egyszerűen a kengyelek formai evolúciója, illetve az anyagi kultúra különböző hatásokra történő fokozatos változása eredményezte. Magunk úgy véljük, hogy éppen ezért a típus klasszikus, gombos változatait tarthatjuk a „legfejlettebb" példányoknak.

V.5.5. Hevedercsatok [268. kép; 324. tábla]

V.5.5.1. A hevedercsatok tipológiája

A vizsgált térségekben feltárt hevedercsatokat tiplógiailag hat típusra lehet elkülöníteni:

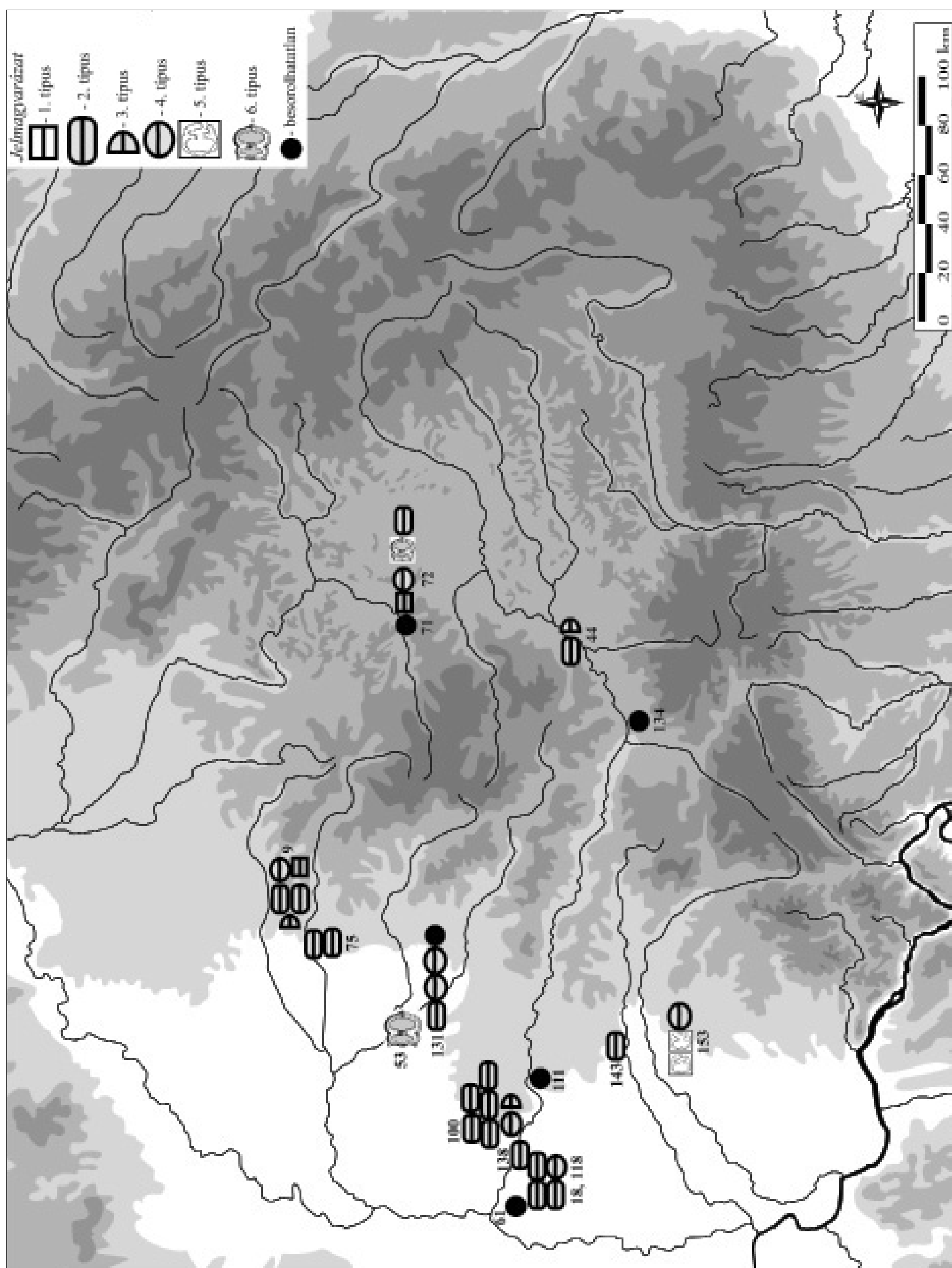
1. Négyzet alakú hevedercsat (2 példány) (L. 9, 72).
2. Téglalap alakú hevedercsat, lekerekített végekkel (17 példány) (L. 9, 18, 44, 72, 75, 100, 118, 131, 138, 143).
3. D alakú hevedercsat (3 példány) (L. 9, 44, 100).
4. Kerek hevedercsat (7 példány) (L. 9, 18, 72, 100, 131, 153).
5. Ellipszis alakú hevedercsat (2 példány) (L. 153).

6.1–2. Líra alakú csat (2 példány) (L. 53, 72).

Tipológiailag különböző okok miatt nem lehet besorolni 5 példányt (L. 61, 71, 111, 131, 134).

A hevedercsatokat méreteik alapján három kategóriába sorolhatjuk:

1. Nagyméretű, 6,0 cm-nél nagyobb átmérőjű vagy

268. kép. A 10–11. századi hevedercsatok típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

hosszabb hevedercsat: Bihar-Somlyóhegy 6. (2. típus) és 8. sír (2. típus), Bukovapuszta-IV. halom 2. (2. típus) és 3. sír (1. típus), Szerbcsanád-Pojána III. dűlő (2. típus).

2. Közepes méretű, 4,5–6,0 cm közötti hevedercsat: Bihar-Somlyóhegy 2. (4. típus) és 6. sír (4. típus), Gyulavarsánd 33. sír (6. típus), Kolozsvár-Zápolya utca 6. (2. típus) és 11. sír (1. típus), Köröstarján 21. sír (2. típus), Nagylak 4. (2. típus), 6. (3. típus), 10. (2. típus) és 13. sír (2. típus), Bukovapuszta-IV. halom 2. (2. típus), 3. sír (2. és a 4. típus), Temesvár-Csóka erdő szórvány (2. típus), Vejte 3. sír (5. típus) és 6. sír (5. típus).
3. Kisméretű, 3,0–4,5 cm közötti hevedercsat: Kolozsvár-Zápolya utca 11. sír (6. típus), Nagylak I. sír (2. és 4. típus), Vejte 3. sír (4. típus).

Amint azt láthatjuk, a közepes méretű kategóriába sorolt hevedercsatok kerültek elő a legnagyobb mennyiségben, de jelentős számban ismertek a nagyméretűekhez sorolt példányok is. A legnagyobb méretű hevedercsat a bihari, amelynek hosszúsága 7,2 cm, szélessége pedig 5,0 cm, a legkisebb pedig a 4. típushoz sorolt, kis kerek nagylaki csat, alig 3,0 cm-es átmérővel.

V.5.5.2. Összefoglalás

A gyűjtőterületünkről összesen 16 lelőhelyről 38 hevedercsat ismert eddig 32 sírból. A legtöbb példány a 2. típushoz sorolható (17 db), de jelentősebb mennyiségben került elő kerek hevedercsat is (7 példány).

A sírokból átlagosan egy hevedercsat ismert, néhány esetben azonban több hevedercsatot is regisztráltak egy síron belül:

Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető/XXXIII. kutatóárok/8. sírjából, Kolozsvár-Zápolya utca 11. sírjából, Nagylak I. sírjából és Vejte 3. sírjából két hevedercsat került elő.

A bukovapusztai IV. halom 3. sírjában három vascsatot regisztrált az ásató. Az első kettő egyértelműen a kantárhoz tartozott, ugyanis a ló metszőfogai előtt voltak.

A bihari 8. sír esetében csak kengyel került elő, a temetkezésből zabla nem ismert. Ebben az esetben a nagyméretű hevedercsat egyértelműen a nyereg szíjazatához tartozhatott. Hasonló a gyulavarsándi 33. sír esete is, ugyanis ebből a temetkezésből a bronzból készült küllős szíjelosztó karikák, valamint két kengyel mellett egy líra alakú hevedercsat is előkerült, ez utóbbi a halott bal oldalán levő lócsontok közül. Ugyanezt a helyzetet dokumentálhatták a siklói 9. sír esetében is: ebbe a sírba csak egy db kengyelt helyeztek, a bal lábak végénél pedig egy hevedercsat került elő, amely a zabla hiánya miatt nem tartozhatott a kantárhoz, de az sem kizárt, hogy a zablát leszerelték a kantárról.

A nagylaki 4. sír esetében a hevedercsat olyan messzire került elő a zablától, hogy ebben az esetben is valószínűsíthető, hogy a csat a nyereghez tartozott. A kolozsvári 9. sírban László Gyula fényképének köszönhetően világos a helyzet: a hevedercsat a kengyelek mellől került elő, egyértelműen a nyereg szíjazatának részeként. Ezt lehet elmondani a németszentpéteri sírról is: a zabla a női koponya mellől került elő, tehát a kantárt a fej mellé rakták, a díszes farmatringot a felsőtestre helyzeték, a hasonlóan díszített farmatring másik részét pedig a nyereggel együtt a lábak végéhez tették, innen került elő ugyanis a téglalap alakú, lekerekített végű hevedercsat, illetve a két kengyel.

Ezen kivételek ellenére valószínűsíthető, hogy az esetek többségében a kantárhoz tartozhattak a hevedercsatok. Vannak olyan eseteink is, amikor a zabla és a kengyel együtt került elő (tehát a nyerget és a kantárt is berakták a sírba), mégis hiányzik a hevedercsat (Arad-Csálya X sír, Bihar-Somlyóhegy 4. és 5. sír, Bukovapuszta-IX. halom Hodony 17. sír, Köröstarján 29. sír, Sikló 3. sír). Ezekben az esetekben a csatot valamilyen más rögzítő módszerrel helyettesítették. Ismerünk olyan eseteket is, amikor csak a zabla ismert a temetkezésből (pl. Köröstarján 29. sír), azonban itt sem került elő a kantárhoz tartozó hevedercsat, ami alapján arra következtethetünk, hogy a kantáron nem használtak csatot, de az is lehetséges, hogy csak a zablát, kantár nélkül helyezték a sírba.

A hevedercsatok a lovastemetkezések fontos emlékei, keltezési értékük azonban univerzális formáiknak köszönhetően nagyon csekély.

V.6. KERÁMIA [269–272. kép; 328. tábla]

A népvándorlás korának és általában a történelmi koroknak talán legáltalánosabb tárgykategóriája a telepásatásokról hatalmas mennyiségben előkerülő kerámia. Kerámia jelentős számban ismert a népvándorlás kori temetőkből is. A korábbi fejezetekben már érintettük e tárgy temetkezési szokásokban betöltött szerepét, a vizsgált területünkön megfigyelhető elterjedését, előkerülésének körülményeit. Elemzésünk keretében azt is meg tudtuk állapítani, hogy a kerámiák sírba tételének szokását nem lehet egyetlen népességhez kötni, megtalálható nemcsak a steppei lovas–fegyveres réteg temetkezéseiben, de a kő- és/vagy téglapakolásos, vegyes tájolású sírokkal rendelkező temetőkben is.

Szükséges megemlítenünk, hogy a 10–13. századi kerámia keltezése máig sem megoldott problémákkal terhelt, a legnagyobb gondot a honfoglalás kori és a kora Árpád-kori kerámia időrendi és formai elkülönítése okozza.

Vizsgálatainkba sajnos csak a kerámiaanyag egy részét sikerült bevonnunk: összesen 40 db edényt vizsgálhattunk meg, elsősorban a leletek közöletlensége, vagy pedig a leletanyag megsemmisülése miatt (L. 9, 19, 41–44, 47, 58, 62, 69, 71–72, 102, 105, 121, 129, 134, 156).[1298]

Szükséges megjegyeznünk, hogy a 10. századi sírokba elsősorban fületlen bögrét helyeztek, csupán egyetlen esetben ismerünk bordázott nyakú füles edényt.

Módszertani szempontból a rendelkezésre álló leletanyagot a következő kritériumok alapján rendszereztük:

1. Elsődleges szempontként a kerámiaedények formáját vettük figyelembe.
2. A következő rendszerezési szempontot az edények mérettani sajátosságai jelentették: tekintetbe vettük az edények magasságát, száj-, nyak-, has- és fenékátmérőjét.
3. Végül, de nem utolsó sorban az edények díszítését és a fenékbélyegeket vettük alapul.

Ezek alapján végül 8 típusba és három nagyobb kategóriába sorolhattuk az edényeket:

Lelőhelyek	Magasság	Szájátmérő	Nyakátmérő	Has-nyak átmérő	Fenékátmérő	Díszítéstípus	Fenékbélyeg	Edénytípus
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 15. sír	9,4 cm	11,0 cm	8,6 cm	11,6 cm	8,8 cm	1.2.	–	1a. típus
Kolozsvár-Zápolya u. 5. sír	12,6 cm	12,4 cm	8,8 cm	13,6 cm	8,8 cm	2.1a.	–	1a. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás X. kt./36. sír	9,8 cm	9,2 cm	7,0 cm	10,8 cm	7,4 cm	1.1.	1b. típus	1a. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás III. kt./30. sír	8,4 cm	8,8 cm	8,2 cm	10,7 cm	6,6 cm	2.1b.	–	1a1. típus
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 46. sír	9,9 cm	10,4 cm	8,9 cm	12,2 cm	7,9 cm	2.2a.	–	1b. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XIV. kt./40. sír	8,4 cm	7,8 cm	7,0 cm	9,8 cm	5,6 cm	2.1b.	–	1b. típus
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 107. sír	11,0 cm	10,3 cm	8,1 cm	12,2 cm	6,3 cm	2.1b.	–	1b. típus
Szászváros X2: 24. sír	9,86 cm	9,73 cm	9,1 cm	11,4 cm	6,94 cm	2.1c.	1e. típus	1c. típus
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 16. sír	8,2 cm	10,7 cm	10,1 cm	10,5 cm	6,6 cm	–	–	1d. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XIV. kt./ism. sír	8,6 cm	7,6 cm	6,6 cm	9,6 cm	5,8 cm	1.3.	1a. típus	2a. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XXXVI. kt./25. sír	12,5 cm	11,3 cm	10,1 cm	13,4 cm	8,2 cm	2.1b.	–	2a. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XIII. kt./4. sír	9,2 cm	7,6 cm	6,4 cm	10,2 cm	6,2 cm	2.1a.	1c. típus	2a. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás X. kt./41. sír	8,6 cm	7,9 cm	6,8 cm	9,2 cm	5,2 cm	1.2.	2. típus	2a. típus
Kolozsvár-Zápolya u. 3. sír	12,5 cm	9,6 cm	7,6 cm	13,4 cm	7,2 cm	2.1a.	–	2a. típus
Bihar-Somlyóhegy 3. sír	12,3 cm	10,8 cm	8,1 cm	12,6 cm	7,8 cm	1.1.	–	2a. típus
Gyulafehérvár-Brânduşei u. 12. sír	11,5 cm	12,6 cm	10,8 cm	13,8 cm	7,8 cm	4.	–	2b. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás X. kt./68. sír	9,5 cm	11,9 cm	9,6 cm	12,1 cm	6,8 cm	2.1a.	–	2b. típus
Zilah 9. sír	–	12,5 cm	10,6 cm	14,0 cm	–	2.1a.	–	2b. típus

[1298] A kerámiás temetkezések listáját lásd a IV. fejezetben.

Lelőhelyek	Magasság	Szájátmérő	Nyakátmérő	Has-nyak átmérő	Fenékátmérő	Díszítéstípus	Fenékbélyeg	Edénytípus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XXXVI. kt./11. sír	12,5 cm	11,3 cm	10,0 cm	13,1 cm	7,9 cm	2.1a.	–	3. típus
Sajtény 4. sír	13,0 cm	11,4 cm	10,2 cm	13,4 cm	7, 8 cm	1.5.	–	3. típus
Gyulafehérvár-Brândușei u. 29. sír	9,6 cm	8,1 cm	7,3 cm	10,4 cm	5,9 cm	2.1b.	1d. típus	3. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XV. kt./32. sír	12,5 cm	9,1 cm	7,8 cm	11,8 cm	7,5 cm	3.2.	–	4a. típus
Kolozsvár-Kalevala u. I. lh. II. sír	14,7 cm	12,2 cm	9,9 cm	14,5 cm	7,7 cm	–	–	4a. típus
Gyulafehérvár-Mentőállomás XXVII. kt./11. sír	12,0 cm	10,8 cm	8,6 cm	11,4 cm	6,6 cm	1.2.	–	4a. típus
Szászváros X2: 38. sír	14,4 cm	11,5 cm	8,6 cm	13,6 cm	9,6 cm	1.1.	4. típus	4b. típus
Óbesenyő III. sír	12,2 cm	9,1 cm	7,8 cm	11,0 cm	8,2 cm	2.2a.	–	4b. típus
Gyulafehérvár-Brândușei utca 28. sír	10,0 cm	8,5 cm	7,8 cm	9,5 cm	5,5 cm	2.2a	3. típus	4c. típus
Gyulafehérvár-Brândușei utca 14. sír	11,0 cm	8,2 cm	7,4 cm	10,4 cm	6,1 cm	1.4.	–	4c. típus
Gyulafehérvár-Brândușei utca 189. sír	13,8 cm	10,6 cm	8,4 cm	12,35 cm	7,2 cm	–	–	4c. típus
Kellnek	11,5 cm	8,5 cm	–	11,0 cm	6,5 cm	2.1b.	–	4c. típus
Szászváros X2: 47. sír	12,5 cm	9,1 cm	8,3 cm	11, 5 cm	7,6 cm	5.	–	5a. típus
Szászváros X2: 57. sír	9,5 cm	7,0 cm	6,7 cm	9,4 cm	6,5 cm	3.1.	–	5a. típus
Gyulafehérvár-Brândușei utca 9. sír	10,5 cm	7,6 cm	6,8 cm	9,4 cm	5,2 cm	–	–	5b. típus
Gyulafehérvár-Brândușei utca 155. sír	12,5 cm	8,8 cm	7,0 cm	10,2 cm	6,9 cm	1.6	–	5b. típus
Óbesenyő-Dragomir halma I. sír	12,8 cm	8,8 cm	7,8 cm	10,8 cm	6,0 cm	3.2.	1e. típus	5b. típus
Gyulafehérvár-Brândușei utca 13. sír	10,0 cm	7,2 cm	4,7 cm	9,2 cm	6,0 cm	6.	–	5c. típus
Gyulafehérvár-Brândușei utca 157. sír	12,0 cm	9,1 cm	6,6 cm	11,2 cm	7,8 cm	2.1a.	–	5c. típus
Gálospetri	11,4 cm	8,5 cm	6,8 cm	9,7 cm	5,4 cm	2.1.a.	–	6. típus
Szászváros X2: 27. sír	10,2 cm	8,7 cm	7,9 cm	9,4 cm	4,7 cm	3.1.	1f. típus	7. típus
Szászváros X2: 51. sír	13,0 cm	7,4 cm	6,9 cm	17,0 cm	5,8 cm	2.2b.	–	8. típus

269. kép. A kerámialeletek méretei és tipológiája

VI.6.1. Az edények tipológiája

Az 1. típusba sorolt edényeket két altípusra oszthatjuk:

Az 1a. altípusba a széles száj- és has- és fenékátmérővel rendelkező edényeket soroltuk. Ezekben az esetekben a váll hiánya, illetve az figyelhető meg, hogy az edény a legnagyobb szélességét nem az edény vállánál, hanem a hasánál éri el. A három esetből (L. 44, 72) egy alkalommal a száj átmérője nagyobb az edény magasságánál, két esetben pedig majdnem ugyanakkora. Az esetek mindegyikében az edény legalább egy 1 cm-rel szélesebb az edény magasságánál. Az altípus másik fő jellegzetessége a hosszú, kihajló ívelt perem.

Az 1a. altípusba sorolható edények díszítését három csoportba sorolhatjuk: 1.1. típus, 1.2. típus és 2.1a. típus. Ezen altípus egyetlen edényét díszítette fenékbélyeg, az

1b. típusú, kereszt alakú fenékbélyeg (L. 44).

1a1. Az 1. típus egyetlen edényét (L. 44) kénytelenek voltunk külön altípusba sorolni a jellegzetességei alapján: fő jellegzetessége erős kiugrás a hasi részen, amely más formai aspektust kölcsönzött az előbbi, 1a. típusú edényekkel szemben. Más jellegzetességei (hosszú és az edény síkjára 45°-ban eső perem, széles fenékátmérő) alapján azonban egyértelműen az előbbi altípus egy változatáról van szó. Az edény felületén levő díszítés a 2. 1b. típushoz sorolható.

A következő 1b. altípusba három edényt sorolhattunk a formájuk és méreteik alapján (L. 44). Ezen altípus egyik fő jellegzetessége a nagy átmérő, azonban élesen elválasztható az előbbi alcsoporttól a rövid ívelt perem, a kisebb fenékátmérő és a kerekded alak miatt. Díszítésüket hasonlóképp két típusba sorolhatjuk: 2.1b. és 2.2a. típus. Ehhez az alcsoporthoz tartozó egyetlen edényt sem díszítettek fenékbélyeggel.

Az 1c. altípushoz egyetlen edény sorolható (L. 134). A tárgy kerekded pereme majdnem egyenes, nyakán bordázás, a talpa széles, de kisebb, mint a szájátmérője. Akárcsak az 1. típus többi edényénél, ebben az esetben is a tárgy hasátmérője lényegesebben nagyobb, mint a magassága. A felületén levő egyetlen karcolt vonalat a 2.1c. díszítéstípusba soroltuk, a fenekén levő mester-fenékbélyeg pedig egy keret nélküli kis keresztminta (1e. fenékbélyeg típus).

Az 1d. altípushoz egyetlen edény sorolható (L. 42), amely nagyon széles szájátmérővel, ívelt peremmel és keskeny fenékátmérővel rendelkezik. Az edény díszítetlen, illetve fenékbélyeg nélküli.

A 2. típust két altípusra osztottuk:

A 2a. altípusba összesen hat edényt soroltunk (L. 9, 44, 72). Az altípus fő jellegzetessége az edények kerekded alakja. Az edény legnagyobb átmérőjét nem a hasán, hanem a váll közelében lehet mérni, és lényegesebben kisebb a száj- és a fenékátmérő. Az edények legnagyobb átmérője ugyanakkor lényegesebben nagyobb (1–1,5 cm-rel), mint a magassága. Az ide sorolható edények díszítése is nagyon változatos. Két esetben (L. 44, 72) az edények felületét sűrű egyenes vonalköteg (2.1a.), egy további esetben (L. 44) ritka, egyenes vonalköteg díszítette (2.1b.). További egy-egy esetben regisztrálhatunk 1.1., 1.2. és 1.3. típusú díszítést az edények felületein (L. 9, 44). A 2a. altípus három edényét díszítette fenékbélyeg (L. 44): ezek között van 1a. és 1c. típusú keresztes fenékbélyeg, a gyulafehérvári edényt pedig egyedülálló módon egy nehezen kivehető szvasztika motívum díszítette (2. fenékbélyeg típus).

A 2b. altípushoz három edényt soroltunk (L. 42, 44, 156). Az előbbi altípussal szemben lényeges a váll kiugrása, valamint a szájátmérő jelentősebb szélessége. A három edényen két eltérő jellegű díszítést találunk: a 2.1a. típusú sűrű egyenes vonalköteg díszítés mellett (L. 44, 156) egyetlen alkalommal előforduló 4. típusú díszítés (az edény nyakánál ovális alakú bekarcolt pontocskák, amelyeket az edény testén ritkás egyenes vonalköteg követ) is ismert (L. 42). Egyik tárgyat sem díszítette fenékbélyeg.

Jelentősen eltérő csoportot képeznek a 3. típus edényei. Formailag és méreteikben is jelentősen különböznek ugyanis az előbbi és a következő típusoktól. Az ide sorolható három edény magassága majdnem megegyezik a szélességével (L. 42, 44, 129). Az egyik edényen (L. 44) látható sűrű, egyenes vonalköteg díszítés mellett (2.1a.), a másik két edényen a díszítés 2.1b., illetve 1.5. típusú (L. 42, 129). Egyetlen fenékbélyeget regisztráltak a csoporthoz tartozó edények egyikén (L. 42), egy 1d. típusú fenékbélyeget. E típus edényei méreteik szempontjából átmeneti típusnak tarthatók a szélesebb, öblös, kisebb edények és a nyúlánkabb, magasabb edények kategóriái között.

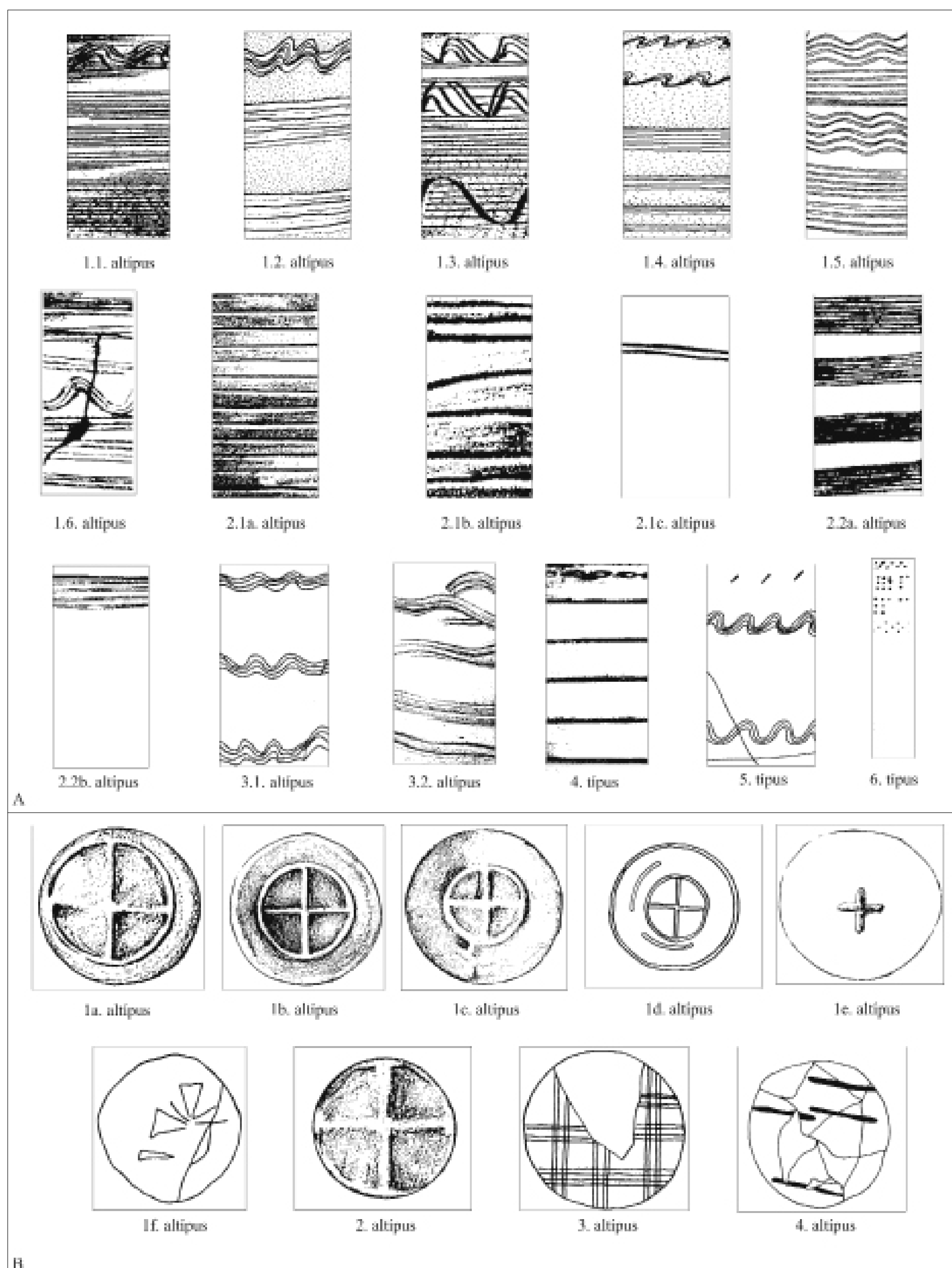
Az edények 4. típusától kezdve (kivételt talán a 8. típusba sorolt bordás nyakú, füles edény képez) – ahogyan azt fentebb is említettük – az edények nyúlánkabbak, a magasságuk pedig nagyobb, mint a szélességük.

A 4. típus edényeinek elsődleges jellegzetessége mellett (azaz, hogy az edények magassága nagyobb, mint a szélessége), mind az ide sorolt három alcsoport jellegzetessége az edény függőleges síkjából kiugró váll.

A 4a. altípust a széles száj, a kiugró váll és a kis fenékátmérő jellemzi. Ezen altípusban három edényt sorolhatunk (L. 44, 69). Két sír edényét díszítették, az edények nyakán és alján látható ritkás vonalkötegek ritkás hullámvonalköteget fogtak közre (1.2. és 3.2. díszítéstípus). Egyik edényt sem díszítették fenékbélyeggel.

A 4b. altípus formai szempontból pontosan az ellenkezője az előzőnek: a kiugró váll felett kis szájátmérőt figyelhetünk meg. A nyúlánk edények fenekének átmérője mindkét esetben lényegesebben nagyobb a test méretéhez képest (L. 121, 134). A szászvárosi 38. sír példányán egy 1.1. típusú díszítés regisztrálható, a másik példányon pedig egy 2.2a. típusú, vagyis karcolt, fésült, négy egymástól független hullámvonalköteg-csoport. Ebben az esetben is csak a szászvárosi edényt díszítették fenékbélyeggel: e kerámián egy 4. típusú fenékbélyeget regisztrálhattunk.

A 4c. edény altípus nyúlánk edényeinek jellegzetessége a közepes átmérőjű szájméret, a váll jelentős kiugrása, és az ugyancsak közepes átmérőjű fenék. Négy edényt sorolhattunk ide (L. 42, 62). Három sír edényét díszítették az 1.4., 2.1b., illetve az 2.2a. típusú díszítéssel (L. 42, 62). Egyetlen edény esetében regisztráltak fenékbélyeget: a 3. típusú mintáról van szó (L. 42).

270. kép. A 10–11. századi kerámia díszítés típusai (A) és fenékbélyegek típusai (B)

Az 5. típus edényeinek ugyancsak fő jellegzetessége a nyúlánk forma, a magasságuk jóval nagyobb, mint a szélességük, a váll/has kiugrása nélkül. E csoporton belül is három alcsoportot különítettünk el:

Az 5a. altípushoz sorolható két szászvárosi edény jellegzetességei közé a keskeny szájátmérőt, a nagy és ívelt peremet, illetve a jelentős fenékátmérőt sorolhatjuk (L. 134). A két edényt az 5. és a 3.1. díszítéstípusokkal díszítették.

Az 5b. altípus három nyúlánkabb edényének (L. 42, 121) jellegzetességei a szélesebb szájátmérő és a nagyon rövid fenékátmérő. Az egyik példányt a 3.2. típusú hullámvonalkötegek díszítették, a másik edényt pedig az 1.6. típusú díszítés. Ezen az edényen az altípusban egyedüliként egy 1e. típusú fenékbélyeget is dokumentáltunk.

Az 5c. altípushoz két példányt soroltunk (L. 42), jellegzetességük a nagyon nyúlánk és keskeny test. Ehhez viszonyítva jelentősen széles a fenékátmérő, illetve keskeny a szájátmérő. Az edények nyakától a hasáig a 2.1a. és a 6. típusú beütögetett, pontozott díszítés látható.

Az utolsó három csoport mindegyikét egyetlen edény képviseli.

A 6. típus fő jellegzetessége az ívelten hosszú, kihajló perem mellett a hosszú, nyúlánk alak, illetve a has kiugrása a tárgy síkjából. Az edény (L. 41) felületén sűrű vastag, bekarcolt vonaldíszítés figyelhető meg nyaktól a hasig (2.1a. típus).

A 7. típus edényének fő formai jellegzetessége pohárszerű alakja (L. 134). A szája széles, az edény a hasnál szélesedik ki legjobban, a fenékátmérője nagyon keskeny. Az edény testén 3.1. típusú díszítés látható, a fenekét pedig egy keret nélküli máltai kereszt alakú fenékbélyeg díszítette (1f. típus).

A 8. típus edénye (L. 134) a nagyon jellegzetes, bordázott nyakú, nyúlánk és fülekkel ellátott edények csoportjába sorolható. Az edény nyakán egy 2.2b. típusú díszítés látható.

Az edények formája és méretei alapján végül három nagyobb csoportot sikerült elkülönítenünk:

1. csoport: az edények szélessége nagyobb a magasságuknál. Formai szempontból ugyanakkor lényeges különbségek mutatkoznak az ide tartozó 1. és 2. típusú edények között.
2. csoport. Külön csoportba soroljuk a 3. típus edényeit. Ezek átmeneti formáknak is tarthatók: az ide sorolható edények magassága majdnem megegyezik a szélességükkel.
3. csoport: a 4–6. típusba sorolt edények nyúlánkabbak, a magasságuk pedig nagyobb, mint a szélességük.

VI.6.2. Az edények díszítése [270. kép. A]

A 40 vizsgált edény közül összesen csak négy edény felületét nem díszítették (L. 42, 69). A fennmaradó 36 edény díszítését 6 fő típusba rendeztük. Az első három típus keretében több alcsoportot is sikerült megkülönböztetnünk:

Az 1. típusba a hullámos és egyenes vonalköteg díszítések kombinációi sorolhatók. Ezek között a különböző díszítéstechnikai sajátosságok alapján összesen hat altípust különítettünk el:

1.1. altípus: egyenes vonalköteg díszítés, amely az alsó részétől egészen a nyakáig díszítette az edény testét, s amelyet a nyak közelében egy hullámvonalköteg zárt.

1.2. altípus: két egyenes vonalköteg-csoport, amelyet a nyakon egy hullámvonalköteg követ.

1.3. altípus: egyenes, mélyen bekarcolt sűrű vonalköteg; e vonalkötegekre ritkás hullámvonalköteget karcoltak.

1.4. altípus: két hullámvonalköteg az edény felső részén, amelyet egymástól független hullámvonalkötegcsoport követ az edény testfelületén.

1.5. altípus: a nyaktól lefelé kétszer ismétlődik meg – egymást felváltva – egy hullámvonalköteg és egy egyenes vonalköteg.

1.6. altípus: a nyaktól lefelé elhelyezett több egyenes vonalköteg, amelyek közrefognak egy hullámvonalköteget.

A 2. típusba az egyenes vonalköteg-együtteseket soroltuk:

2.1a. altípus: egyenes, mélyen bekarcolt sűrű vonalköteg, amely az alsó részétől majdnem a szájáig díszítette az edény testét.

2.1b. altípus: ritka, egyenes vonalköteg, amely az alsó felétől majdnem a szájáig díszítette az edény testét.

2.2a. altípus: karcolt, fésült, több egymástól független vonalköteg-csoport az edény alsó részétől a nyakáig.

2.2b. altípus: az edény nyakát egyetlen vonalköteg díszíti.

A 3. típusba a csak hullámos vonalköteg-együtteseket soroltuk:

3.1. altípus: ritka hullámvonalkötegek díszítik az edény testét.

3.2. altípus: az edény felületét sűrű hullámvonalköteg díszíti.

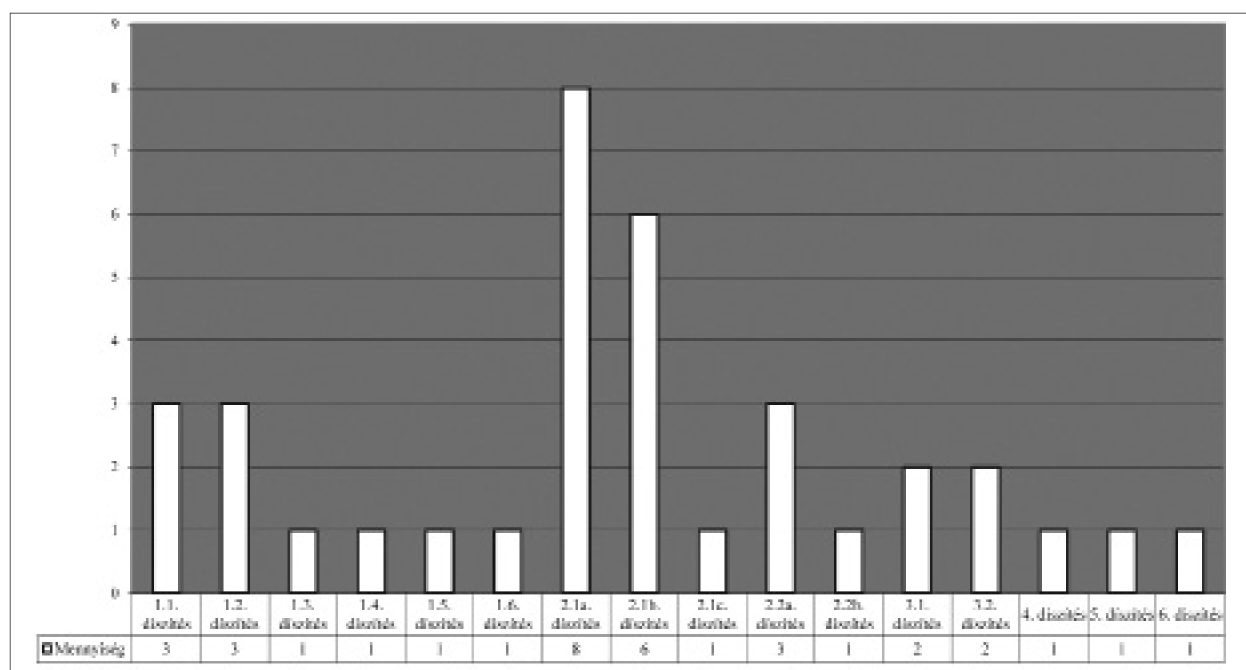
Az utolsó három típusba három, díszítés szempontjából egyedi esetet sorolhatunk:

4. típus: az edény nyakánál ovális alakú bekarcolt pontocskák, amelyeket az edény testén ritkás egyenes vonalköteg követ.

5. típus: ritka hullámvonalköteg, illetve a nyakon 45 °-ban bekarcolt függőleges vonal.

6. típus: beütögetett pontozott díszítés.

Statisztikai szempontból az 1–3. díszítéstípushoz sorolható a fentebb rendszerezett edények döntő része: a 36 esetből 33 esetet sorolhatunk ide.

271. kép. A díszítéstípusok statisztikája az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

VI.6.3. A fenékbélyegek rendszerezése [270. kép B, 272. kép]

A szakirodalomban régi vita övezi a fenék- vagy mesterbélyegek kérdéskörét, illetve ennek gyakorlati vagy mögöttes, mágikus tartalmát.[1299] Ezek a különböző jelentéstartalommal bíró jelek véleményünk szerint vándormotívumok lehettek, amelyek akár jelenthettek is valamit a készítőik számára, azonban nekünk erről már igen kevés fogalmunk lehet. Egyértelmű, hogy ezen jelek döntő többsége eredetileg különböző mágikus tartalommal bírt, legyen az szvasztika motívum avagy kereszt alakú forma. A motívumvándorlás során ugyanakkor „megkophattak", elveszt(h)ették eredeti jelentésüket vagy akár más jelentéstartalmat is kaphattak, amely időben akár nagyon gyorsan is bekövetkezhetett. Az úgynevezett „keresztény" motívumnak tartott keresztjel természetesen jelezhette akár az edénykészítő mester hitét is, azonban a temetési rituálé során sírba került edényt legkevésbé sem a kereszténységgel, hanem az elhalálozott identitásával vagy még helyesebben az egyén és a hozzátartozói pogány szemléletével magyarázhatjuk.

A vizsgált területeinken fellelt edényeken azonosítható fenékbélyegeket négy csoportba és további típusokba oszthatjuk:

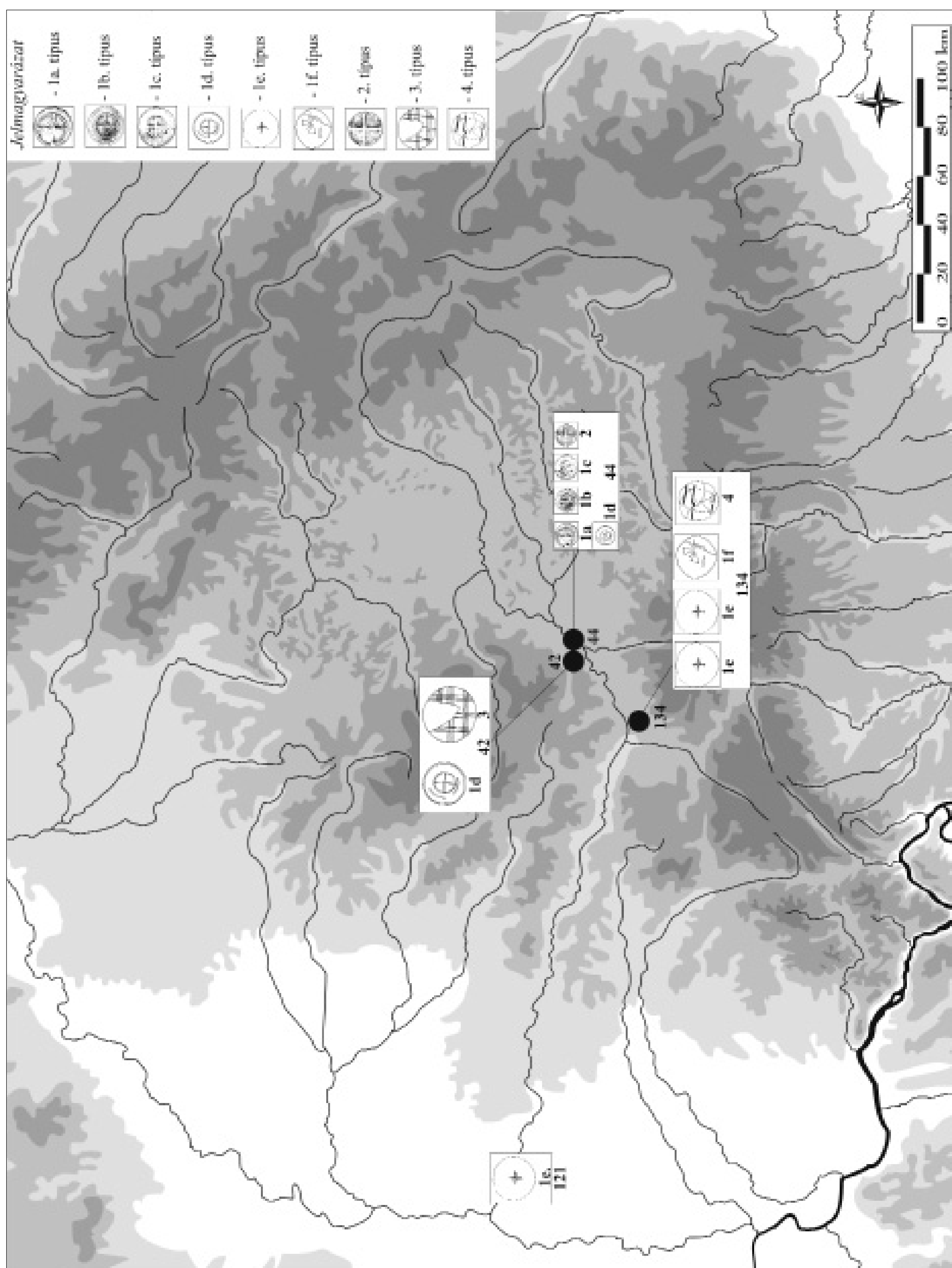
1. típus: kereszt alakú jelképek.
1a. altípus: kör alakú keretbe foglalt, az edény fenékátmérőjéhez viszonyítva nagyméretű kereszt.
1b. altípus: kör alakú keretbe foglalt, az edény fenékátmérőjéhez képest közepes méretű kereszt.
1c. altípus: kör alakú keretbe foglalt, az edény fenékátmérőjéhez képest kisméretű kereszt.
1d. altípus: kör alakú keretbe foglalt, az edény fenékátmérőjéhez képest kisméretű kereszt, valamint még két bekarcolt, félkör alakú vonal.
1e. altípus: keret nélküli kis kereszt alakú minta.
1f. altípus: keret nélküli máltai kereszt.
2. típus: szvasztika alakú motívum.
3. típus: három vízszintes és négy függőleges, egyenes bekarcolt vonalköteg keresztezve egymást.
4. típus: négy db rendszer nélküli vonal.

Megállapítható, hogy a 40 edény közül összesen tízet díszítettek fenékbélyeggel (25,00 %), ezen edények felülete egyébként mindegyik esetben díszített volt. A legnagyobb mennyiséget a kereszt alakú fenékbélyegek képviselik: a tíz edény közül hét esetben különböző kereszt alakú díszítést találunk.

Egy további nagyon érdekes jelenségre is érdemes felhívni a figyelmet [vö.: 272. kép]: a fenékbélyegek a D-erdélyi leletekből, elsősorban a gyulafehérvári temetőkből ismertek, és csak egyetlen bánsági, óbesenyői edényt díszítettek kereszt alakú fenékbélyeggel. Arra a kérdésre, hogy ez vajon egy gyulafehérvári kerámiaközpont meglétével hozható-e kapcsolatba, egyelőre nem tudunk válaszolni.

A kereszt alakú motívumok közül egyesek (pl. az 1c. típus) ismertek a korábbi időszak temetőiből is (pl.: Gyulafehérvár-Mentőállomás II. temető), a kérdés azon-

[1299] E kérdésre a szvasztika motívum kapcsán legutóbb Bollók Ádám tért ki részletesebben (Bollók 2006). Bővebb irodalomjegyzék az említett tanulmányban található (Bollók 2006, 74–75, 116–123. jegyzet).

272. kép. A fenékbélyegek típusainak elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

ban továbbra is az marad, hogy a 10. századi anyagból ismert többi jel felfedezhető-e vagy sem a gyulafehérvári bolgár korszak temetőinek leletei között?

Egyelőre ma még nem tudunk arra válaszolni, hogy beszélhetünk-e technológiai folytonosságról, kontinuitásról avagy sem.

V.7. PÉNZÉRMÉK[1300] [273–277. kép]

V.7.1. Az érmék statisztikája, kibocsátóinak köre[1301]

A pénzérmék kutatása a Kárpát-medence egyetlen régiójában sem annyira elmaradott, mint az általunk vizsgált három régió esetében. Ugyan születtek értékelhető és használható munkák a román szakirodalomban is,[1302] azonban továbbra is a magyarországi szerzők munkái máig a legmeghatározóbbak.[1303]

A leletlistánk tartalmazza mind a külföldi 9–11. századi pénzeket, mind pedig a magyar királyok és hercegek által a 11. században veretett érméket (L. 1, 5, 19, 25, 29, 39, 42, 44, 47, 50–53, 55–56, 70, 73, 75, 78, 81, 91–92, 101, 106, 108–109, 114, 131, 136, 140, 145–146, 149, 151–152, 157, 159–163). A külföldi pénzek egyébként elsősorban bizánci veretek, amelyek leginkább a D-i régiókból ismertek.

V.7.2. Az érmék kibocsátóinak statisztikája[1304]

Az érmék nagy része elsősorban obulusként került elő (erről a IV. fejezetben már szó esett), más példányokat azonban ruhadíszként használtak, de néhány 11. századi kincsleletből is jelentős éremanyaggal rendelkezünk.

A leletanyagot átfésülve kihagytuk a templom körüli temetőkből származó érméket, illetve a telepásatásokról előkerült példányokat. Felkerültek azonban a listára a szórvány-, illetve kincsleletekből származó példányok:

Uralkodók/Pénztípusok	Ruházat-függő	Obulus	Kérdéses	Kincsek	Lószerszám
Bizánci pénzek					
Makedóniai I. Bazileiosz (867–886)	1 (L. 39)				
VI. Bölcs Leó (886–912)			1 (L. 25)		
VII. Kónsztantinosz és Zoé Karbonópszina (913–919)			1 (L. 145)		
VII. Kónsztantinosz (913–959)			1 (L. 5)		
I. Rómanosz Lakapénosz–VII. Kónsztantinosz (919–944)	1 (L. 78)	1 (L. 149)	1 (L. 159)		
Anonym *bronzfollis*, A_2 osztály (976–1030/1035)	1 (L. 151)		2 (L. 1, 159)		
Anonym bronz*follis*, A_2 osztály 1. változat (976–1030/1035)			1 (L. 163)		
Anonym bronz*follis*, A_2 osztály 3. változat (976–1030/1035)			1 (L. 160)		
Anonym bronz*follis*, A_2 osztály 4. változat (976–1030/1035)			1 (L. 161)		
Anonym bronz*follis*, A_2 osztály 39. változat (976–1030/1035)			1 (L. 92)		
Anonym bronz*follis*, A_2 osztály 41. változat (976–1030/1035)			1 (L. 162)		

1300 A tárgyalandó érmék azonosításánál nagy segítséget nyújtott számunkra Kovács László, akinek a segítségét hálásan köszönjük (vö.: Huszár 1979; Kovács 1989; Kovács 1997).

1301 A statisztikai elemzésünkbe nem vettük/vehettük fel a templom körüli temetőkből előkerülő I. (Szent) László érmeket.

1302 Sabău 1958, 269–301.

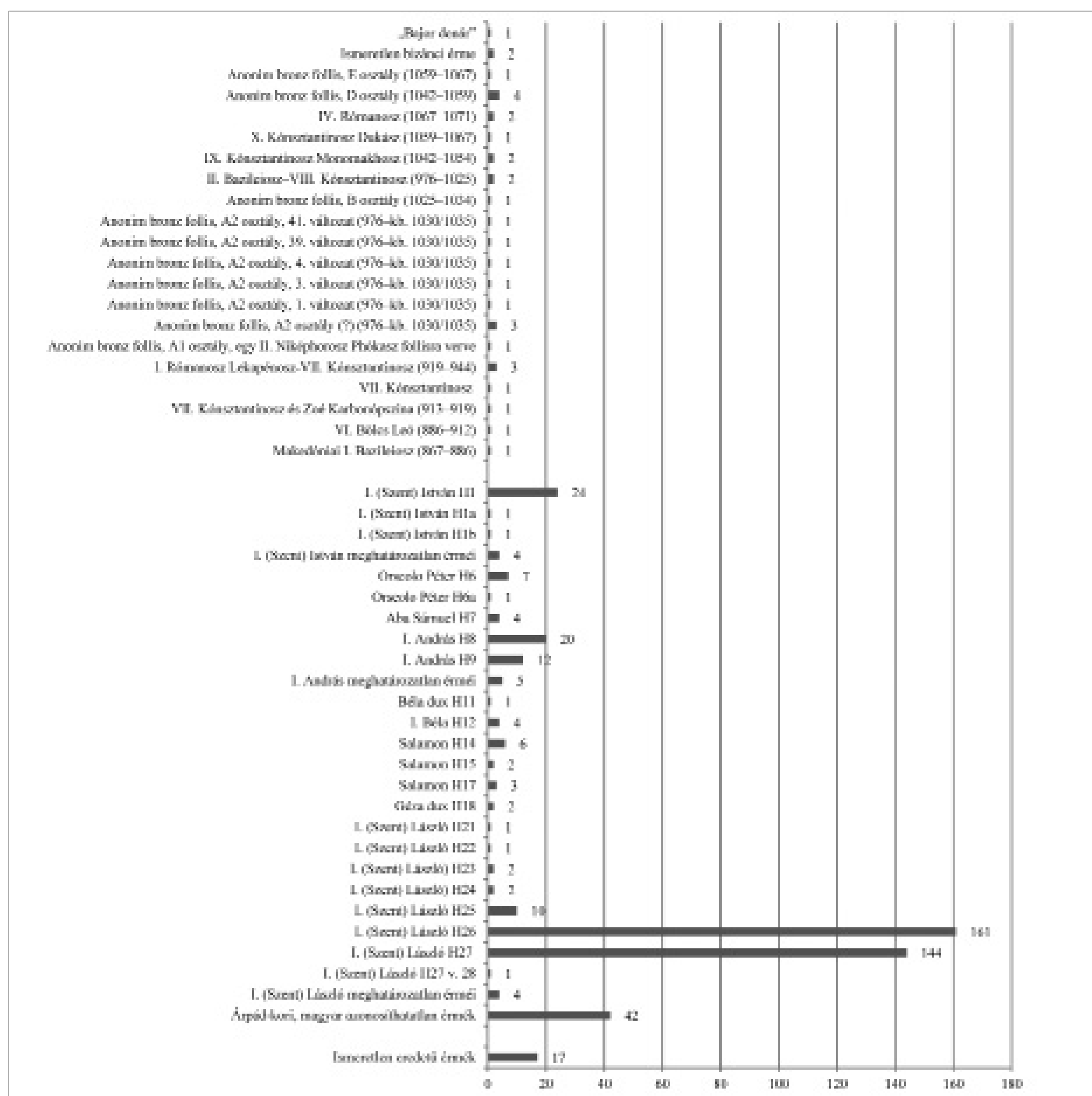
1303 A közelmúlt legjelentősebb dolgozatait Kovács Lászlónak köszönhetjük (Kovács 1989; Kovács 1997).

1304 A statisztikánkból kihagytuk azon érméket, amelyek nagy valószínűség szerint nem a kutatott három regió területéről vagy pedig éppenséggel telepről származnak. Először is az ún. Orsova lelőhelyet említenénk, amelyről jelentős számú érme származna, ha az eddigi elemzéseket, közléseket vennénk figyelembe. Azonban a Pongráczy-kollekció esete egyértelműen kérdőjeleket támaszt ezen „orsovai” érmék származását illetően. Pongráczy György jelentős régészeti kollekcióját ugyanis hosszú ideig „Orsováról” származtatták, azonban ahogyan kiderül a közöletlen feljegyzéseiből, a tárgyakat a néhai osztrák-magyar katonatiszt a Szerb Királyság területéről szerezte be (elsősorban négy város területéről), közöttük jónéhány érmét. A gyanúnkat az is fokozta, hogy a jelentős érmemennyiség mindegyik példánya szórvány lelet volt. Hasonlóképpen törölni kell az ún. tordai pénzeket, ezeket ugyancsak Budapesten vásárolták. A jelentős mennyiségű szamosújvári, különböző korszakokból származó bizánci pénzek is hasonlóképpen gyanús körülmények között kerültek múzeumba. Listájukat lásd: Velter 2002. Az Árpád-kori érmek statisztikája nem tartalmazza a templom körüli temetőkből előkerült pénzérméket.

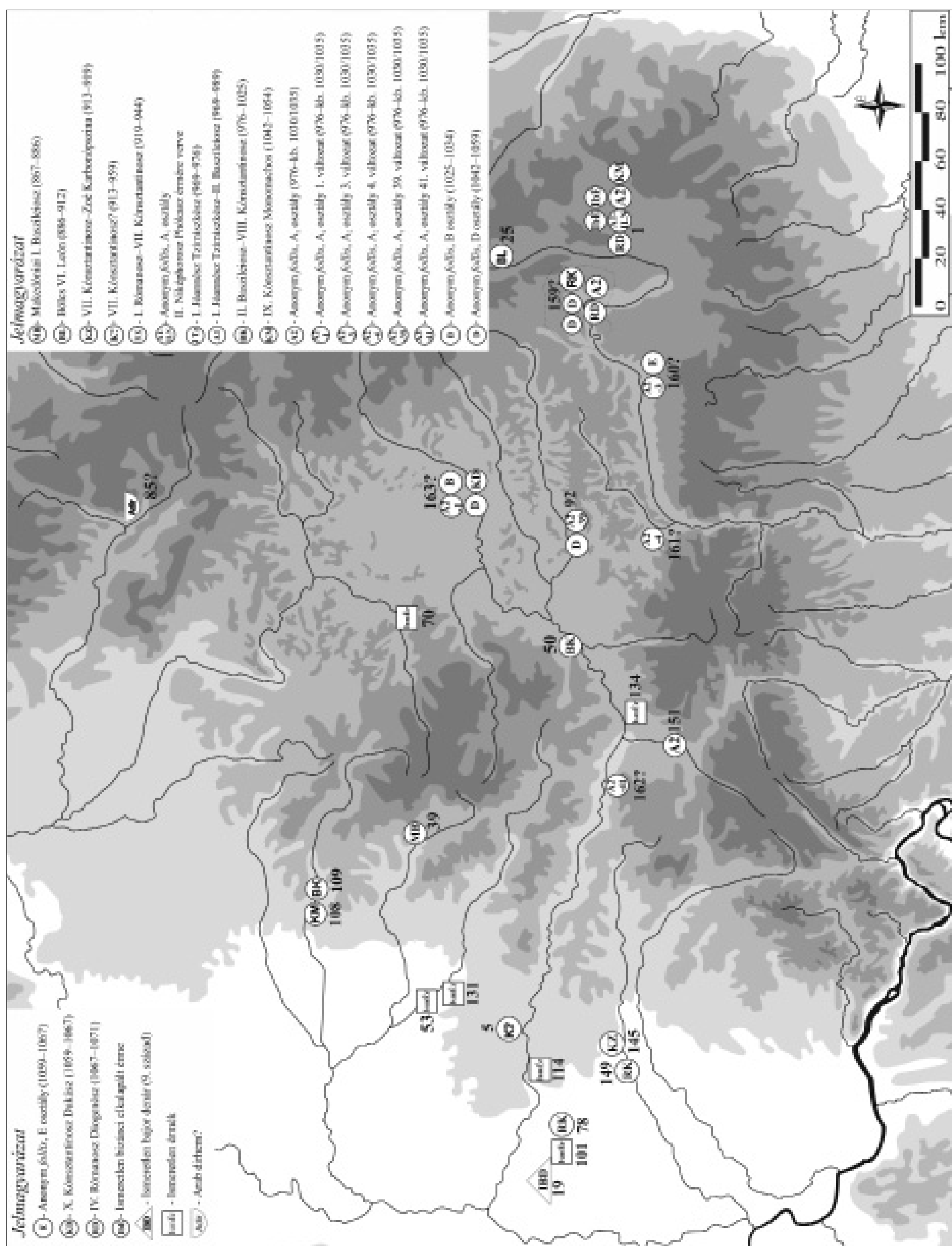
Uralkodók/Pénztípusok	Ruházat-függő	Obulus	Kérdéses	Kincsek	Lószerszám
Bizánci pénzek					
A_1 (?) osztály, egy II. Niképhorosz Phókasz *follis*ra verve			1 (L. 1)		
Anonym bronz*follis*, B osztály (976–1030/1035)			1 (L. 163)		
Anonym bronz*follis*, D osztály (1042–1059)			4 (L. 92, 159, 163)		
Anonym bronz*follis*, E osztály (1059–1067)			1 (L. 160)		
II. Bazileiosz-VIII. Kónsztantinosz (976–1025)	1 (L. 50)		1 (L. 109)		
IX. Kónsztantinosz Monomakhosz (1042–1054)			1 (L. 1)	1 (L. 108)	
X. Kónsztantinosz Dukász (1059–1067)			1 (L. 163)		
IV. Rómanosz (1067–1071)			2 (L. 1, 159)		
Ismeretlen bizánci érme			2 (L. 1)		
Nyugat-európai pénzek					
9. századi „bajor" denár			1 (L. 19)		
Ismeretlen eredetű pénzek					
Ismeretlen eredetű pénzek		6 (L. 53, 70, 131, 134)	1 (L. 114)	? (L. 101)	10 (L. 101)
Magyar pénzek					
Szent István H1	2 (L. 152)	21 (L. 42, 52, 56, 151–152)	1 (L. 73)		
Szent István H1a		1 (L. 42)			
Szent István H1b		1 (L. 152)			
Szent István – meghatározatlan érmék		2 (L. 53, 152)	2 (L. 55, 91)		
Orseolo Péter H6		4 (L. 42, 52)		3 (L. 77, 136)	
Orseolo Péter H6a	1 (L. 152)				
Aba Sámuel H7		4 (L. 42, 44, 152)			
I. András H8	2 (L. 152)	16 (L. 42, 47, 52, 152)	1 (L. 140)	1 (L. 136)	
I. András H9		11 (L. 44, 47, 52–53, 151–152)	1 (L. 51)		
I. András – meghatározatlan érmék		3 (L. 151–152)	2 (L. 51, 91)		
I. Béla *dux* H11		1 (L. 151)			
I. Béla H12		3 (L. 42, 47)	1 (L. 157)		
Salamon H14		5 (L. 42, 47, 151)	1 (L. 53)		
Salamon H15		1 (L. 47)	1 (L. 53)		
Salamon H17		2 (L. 42, 151)	1 (L. 51)		
Géza *dux* H18		1 (L. 47)	1 (L. 53)		
Szent László H21	1 (L. 75)				
Szent László H22		1 (L. 47)			
Szent László H23		1 (L. 47)	1 (L. 157)		
Szent László H24		2 (L. 47)			
Szent László H25				10 (L. 108)	
Szent László H26		1 (L. 53)		160 (L. 108)	

Uralkodók/Pénztípusok	Ruházat-függő	Obulus	Kérdéses	Kincsek	Lószerszám
Magyar pénzek					
Szent László H27				144 (L. 81, 146)	
Szent László H27 vagy H28		1 (L. 53)			
Szent László – meghatározatlan érmék		4 (L. 29, 53, 152)			
Azonosítatlan Árpád-kori érmék		17 (L. 47, 53, 151) (10 érme Nagyvárad-Szálka teraszról állítólag I. István és I. András érméi) (L. 106)	1 (L. 53)	24 (L. 146)	

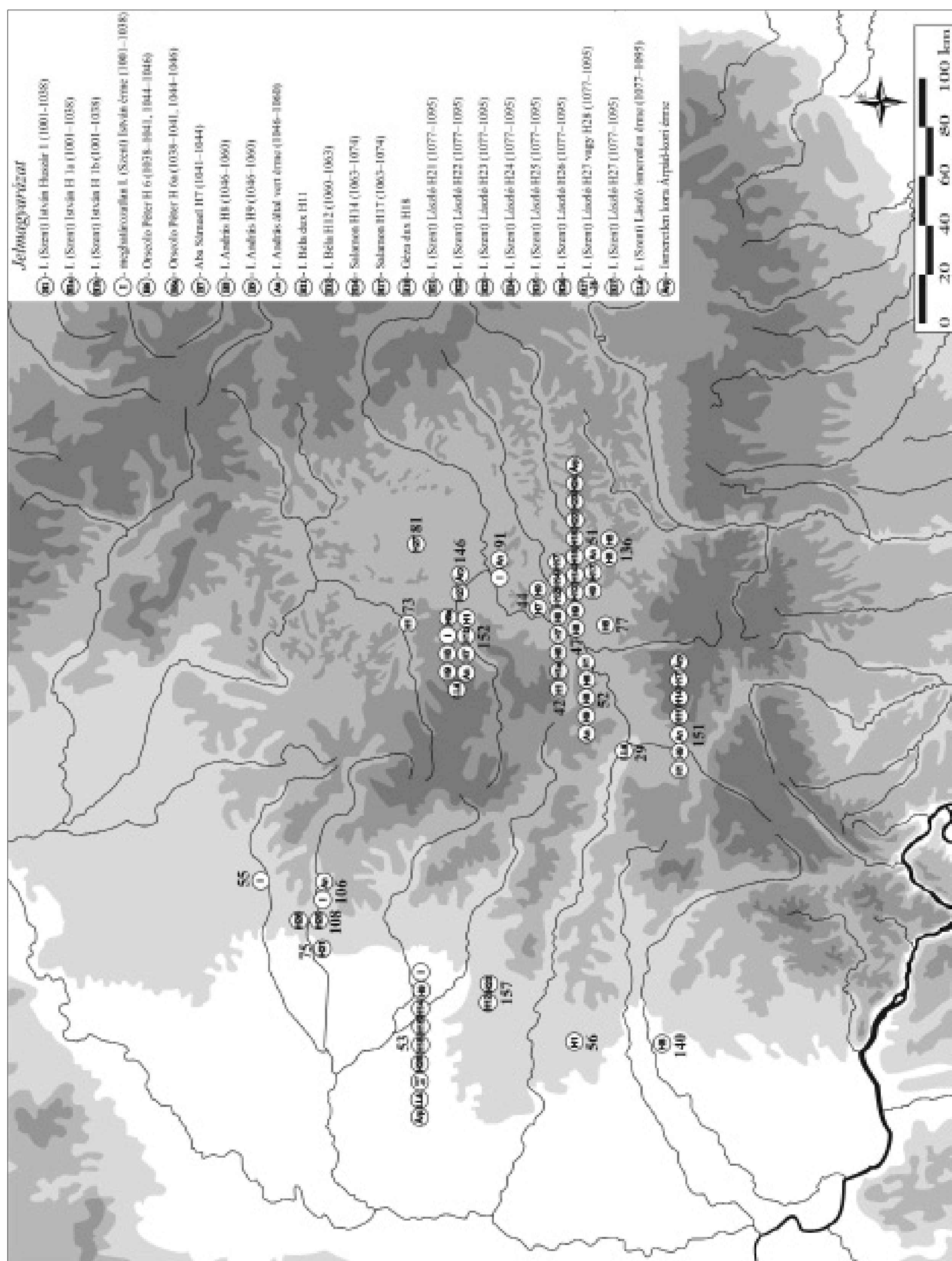
273. kép. A külföldi és magyar pénzek funkciója és típusa

274. kép. Az érmék mennyisége típusaik alapján (H: Huszár-féle rendszer a magyar érmék esetében)

275. kép. A 9–11. századi nyugat-európai, bizánci és arab pénzek elterjedése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

276. kép. A 11. századi Árpád-kori érmék az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

Az előkerült érmék első kategóriáját a 9–11. században kibocsátott külföldi pénzek alkotják, amelyek elsősorban szórványokból (Alsócsernáton, Arad, Csíkszépvíz, Felsőpojény, Gyulafehérvár-környéke, Medgyes város területe, Temesvár-Hősök tere, illetve talán Fogaras, Nagyszeben és Vecel környéke) és kincsleletből (Nagyvárad-Nagy Lajos féle téglagyár) származnak. Sajnos csak négy sírleletről van tudomásunk (Bukovapuszta-V. halom, Nagyősz, Újvár, Vajdahunyad 46. sír) (L. 1, 5, 25, 39, 50, 78, 92, 101, 108–109, 145, 149, 151, 159–163) [273–274, 275. kép].

A külföldi pénzek két csoportját a bizánci és a nyugati pénzek alkotják. A bizánci pénzek, amelyek a külföldi pénzek nagyobb hányadát teszik ki, gyakorlatilag három évszázadot fednek le (9–11. század). Leginkább a Bánság, illetve D-Partium területéről ismertek (itt zömmel a 9. században, illetve a 10. század első felében vert érmék kerültek elő: Arad, Temesvár-Hősök tere, Újvár). 9. század végi a csíkszépvízi lelet, amely talán a Székelyföldre való magyar be- illetve átvonulást jelezheti. A többi érme későbbi keltezésű, elterjedésük pedig egyenletes. Nem kizárt, hogy az olyan szórvány pénzek, mint a medgyesi, a 10–11. századi kereskedelmi utak jelzői lehetnek. A 11. században a királyság intézményrendszerének megszilárdulásával párhuzamosan (amivel szinte egy időben zajlott a Bizánci Birodalom hanyatlása is) csökkent a beáramló bizánci pénzmennyiség, helyüket a sírokban és a kincsleletekben a magyar pénzérmék veszik át, amelyek azt jelzik, hogy ekkortájt elsősorban már ezek az érmek voltak forgalomban (L. 1, 5, 25, 39, 50, 78, 92, 108, 109, 145, 149, 151, 159?, 160?, 161?, 162?, 163?).

A külföldi érmék második csoportját a Ny-európai pénzek képviselik. A gyűjtőterületünkről csupán egy ilyen érme ismert, azonban ez is bizonytalan: a bukovapusztai V. halom szórványaként előkerült 9–10. századi bajor denár nem köthető sírhoz. Talán ide sorolhatók a siklói 7. és 9. sír „kerek veretei" is, ezeknek azonban a mai napig nem ismert őrzési helyük. Látható tehát, hogy térségeinkben a Ny-európai érmék jelenléte és forgalma majdnem ismeretlen (L. 19, 131).

A nagyőszi 10 érmét nem tudjuk pontosan hová sorolni (L. 101).

Az előkerült érmek második nagyobb kategóriáját az Árpád-kori magyar pénzek képezik [273–274, 276. kép]

Ezek a pénzek részben kirajzolják a Magyar Királyság 11. századi kolonizációs-demográfiai határát is (ez a középkorban nem feltétlenül esett egybe az aktuálpolitikai-katonai határokkal) (L. 29, 42, 44, 47, 52, 53, 55, 56, 73, 75, 81, 91, 106, 108, 136, 140, 146, 151, 152, 157).[1305]

A sírleletekből és szórványként jelentős mennyiségben kerültek elő I. (Szent) István (1001–1038) érméi (30 db) a három régió szinte valamennyi területéről (pl.: Gyulafehérvár-Brânduşei utca, Gyulafehérvár-Poklisa, Gyulavarsánd, Hegyközszentimre, Hodony, Kolozsmonostor-Rákóczi György mellszobra, Nagyvárad-Szálka terasz, Várfalva, Vajdahunyad), ezek közül is elsősorban az első királyunk által veretett H1. típusú érmék (vagy CNH1 – 24 példány).[1306]

Még nagyobb mennyiségben ismertek az I. András (1046–1060) által veretett pénzek (37 db), elsősorban a H8. típus (CNH11). Kisebb mennyiségben regisztráltak ugyanakkor Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046), Aba Sámuel (1041–1044), Béla *dux* és I. Béla (1060–1063), Salamon (1063–1074) és Géza *dux* által kibocsátott pénzérmeket (H6, H6a, H7, H11–12, H14–15, H17–18).

A legnagyobb mennyiségben I. (Szent) László (1077–1095) érméi kerültek elő (326 db). Magas arányuk abból is következik, hogy a sírleletek mellett három kincsleletből 314 db László által veretett érmét regisztrálhattunk.[1307]

V.7.3. Az érmék funkciója és statisztikai elemzése [lásd a 277. kép]

Az adattárunkba eddig 514 db, a legtöbb esetben pontosan meghatározott érmet vehettünk fel. 343 db kincslelet részét képezte (66,73%).

A megmaradt éremmennyiség elsősorban sírobulusként került elő. Ahogyan azt érintettük az obulusadás szokásának tárgyalása során a IV. fejezetben is, ezek elsősorban Árpád-kori pénzek, azonban a szokás korábbi, 10. századi gyakorlatát igazolják olyan leletek is, mint az újvári és a siklói sírok.

A sírból előkerült érmék egy másik csoportja a függőként használt (egy vagy két ízben is átfúrt) pénzek. Ezekben az esetekben is elsősorban Árpád-kori érmeket regisztrálhattunk (fontos azonban megjegyeznünk, hogy 5 példány egyetlen sírból, a várfalvai 28. temetkezésből származik).[1308] Más esetben – ha szórványként kerültek is elő – mivel egy lyukkal voltak átfúrva, arra következtethetünk, hogy ezeket is függőként használták, de az sincs kizárva, hogy mégis sírobulusként kerültek a sírba (pl.: Felsőpojény, Gyulafehérvár, Lovrin). Kisléghi

[1305] A 11. századi magyar pénzt eddig nem ismerünk a Kárpátokon túli területekről, tehát ebből a szempontból is lényeges a különbség a három régió, illetve Moldva és Havasalföld között. Ugyanakkor a 11. század első felére keltezhető magyar érmet ugyancsak nem ismerünk a Marostól K-re elterülő régiókból sem.

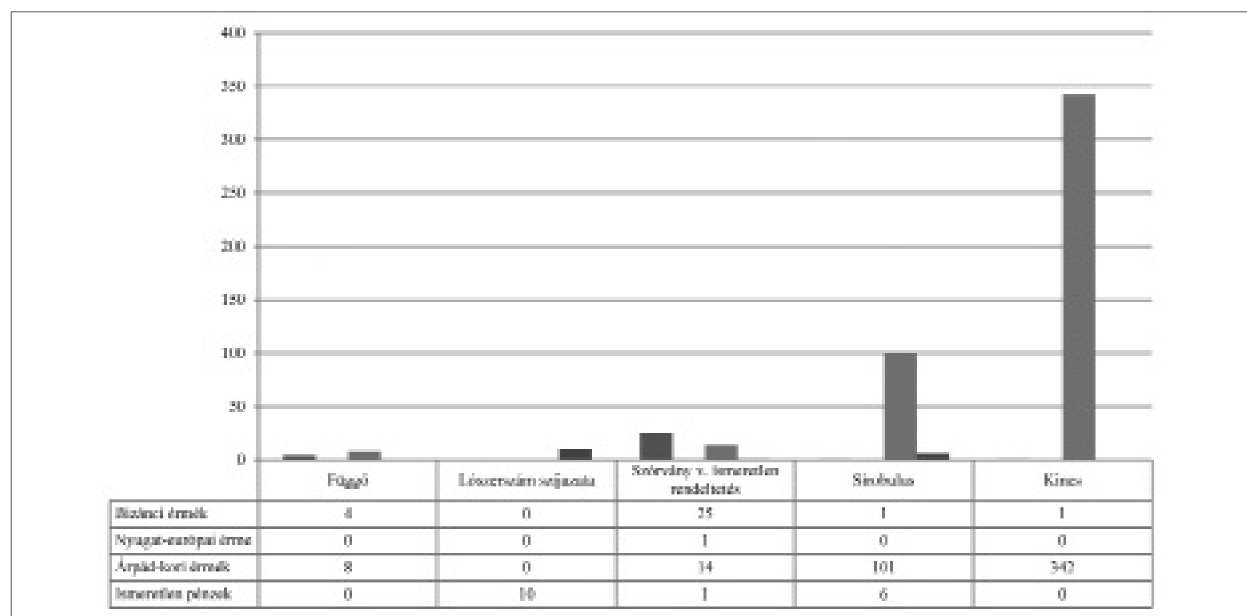
[1306] Kristó Gyula egyik utolsó könyvében említi, hogy Gyulafehérváron (és általában D-Erdélyben) I. András érméinél korábban vert pénzt nem ismerünk (Kristó 2002, 109; Kristó 2004, 128). A szegedi történész ezen állítását az utolsó ásatások eredményei azonban cáfolták, hiszen csak I. (Szent) István H1. típusú érméjének 16 példánya ismert D-Erdélyből, ellentétben É-Erdéllyel, ahonnan mintegy 4 példányát ismerjük.

[1307] Ahogyan említettük, adatbázisunkba nem vettük fel a templom körüli temetők, illetve a települések leleteit, tehát még ennél is több I. (Szent) László éremmel számolhatunk.

[1308] A vajdahunyadi 46. sírból egy ugyancsak átfúrt bizánci érme került elő.

Nagy Gyula gyűjtésének és megfigyelésének köszönhetően tudjuk, hogy a bukovapusztait, de a kolozsmonostori példányt is biztosan a ruhára varrták, ugyanis a tárgyak két oldalukon is át voltak fúrva. Nem biztos ugyanakkor, hogy ezek a példányok ebben a funkcióban is kerültek a sírba. A nagyőszi beazonosítatlan pénzeket (10 db-ról van szó) négy helyen is átlyukasztották, majd így varrták fel valószínűleg egy lószerszám szíjazatára (kantár, farmatring) őket.

Sajnos elég nagy a bizonytalanul értelmezhető szórványleletek száma és aránya is.

	Függő	Lószerszám szíjazata	Szórvány v. ismeretlen rendeltetés	Sírobulus	Kincs
Bizánci érmék	4	0	25	1	1
Nyugat-európai érme	0	0	1	0	0
Árpád-kori érmék	8	0	14	101	342
Ismeretlen pénzek	0	10	1	6	0

277. kép. Az érmék mennyisége funkciójuk alapján

V.7.4. Az érmék nyersanyaga

A rendelkezésünkre álló leletanyag 514 érméjének zöme magyar denár (465),[1309] amelyek ezüstből készültek. A Kovács László által (is) említett ezüstfinomsági vizsgálatokat[1310] a tanulmányozott érméken sajnos nem végeztethettünk, egyetlen esetben történtek ilyen jellegű vizsgálatok, éspedig a közöletlen gyulafehérvári Vadászok utcája és a Mentőállomás éremleletei esetében.[1311]

A gyulafehérvári Vadászok utcája temetőjéből származó 24 érme közül metallurgiai szempontból azonban mindössze 8 példányt elemeztek: 1. sír (H14), 12. sír (H9), 101. sír (azonosítatlan), 114. sír (H24 és H8), 180. sír (azonosítatlan), 220. sír (H18) és 235. sír (azonosítatlan), illetve ehhez hozzászámíthatjuk a gyulafehérvári Mentőállomás 280. és 282. sírjaiból származó két érmét.

Az elemzett érméket két csoportba sorolták: öntött és vert pénzek. A 10 érme ezüstfinomsági elemzésének eredményeképpen sikerült kimutatni, hogy ezek ezüst és réz (leginkább vörös rézérc, kuprit) ötvözetei, amelyekben eltérő mennyiségben vannak meg e komponensek. Sajnos azonban az érmékben levő ezüst százalékos mennyiségéről nem közölnek adatot, tehát az elemzés ebből a szempontból is hiányos. Megemlíthetjük, hogy Hóman Bálint szerint az I. (Szent) István és Kálmán között kiadott érmék veréséhez kb. 95–96%-os tiszta ezüst alapanyagból indultak ki (*argentum purissimum*), amelyhez körülbelül 10%-nyi rezet kevertek, így kapták meg az *argentum decimae combustionis*t, amely voltaképpen 85,5–86,4%-os volt.[1312]

A külföldi pénzek közül a bizánci érmek bronzöntvények voltak (Alsócsernáton, Detta, Temesvár-Hősök temetője, Vajdahunyad-Kincseshegy 46. sír), avagy rézötvözetből készültek (Medgyes, Újvár). Mindössze három aranysolidusról van információnk (Felsőpojény, Gyulafehérvár-szórvány, Nagyvárad-Nagy Lajos-féle téglagyár). Egyetlen esetben van tudomásunk egy bizánci érme elemzéséről: a gyulafehérvári szórvány solidus 4,31 grammos, 2,4 cm átmérőjű, 22 karátos aranytartalma: 915–920‰.

[1309] A vert és öntött érmek nevének meghatározásáról lásd: Kovács 1997, 19.

[1310] *„Munkám alapvető hiányossága, hogy anyagi lehetőségek híján ezüstfinomsági vizsgálatokat nem végeztethettem…"* (Kovács 1997, 23). Sajnos ez a megállapítás vonatkoztatható a mi dolgozatunkra is.

[1311] Blăjan et al. 1990–1993, 274, 276–277, 281–282.

[1312] Hóman 1916, 183–184; Kovács 1997, 206.

V.7.5. Az érmék állapota[1313]

Az erdélyi múzeumok raktáraiban tapasztalható nagymértékű rendetlenség,[1314] az őrzött érmek hányatott sorsa, kis méretükből fakadó gyakori elkallódásuk, valamint konzerválatlanságuk nagyon sok értékes adattól foszt meg bennünket.[1315] Ehhez kapcsolódóan ugyanakkor kezdetleges technikai feltételeink is meggátoltak a pontos adatgyűjtésben.[1316]

Próbáltuk követni a pénzek ép avagy körülnyírt voltát is.[1317] Ez a kérdés leginkább I. András H9. és I. (Szent) László H24. típusú érmeivel kapcsolatban vetődött fel korábban, azonban Kovács László észrevétele alapján gyakorlatilag az egész kora Árpád-korban végigkövethető. A rendelkezésünkre álló leletanyagból mindössze a gyulafehérvári Brânduşei utca 68. sírjában lelt H6. és a 133. sírban talált H1., illetve a várfalvai 38. sírban lelt H9. típusú érméről lehet állítani, hogy körülnyírták.

V.7.6. Az érmék keltezési értéke

A Jankovich Miklós által megmentett benepusztai – pénzérmeket is tartalmazó – sír közlése óta[1318] a honfoglalást és kora Árpád-kort tanulmányozó szakemberek körében az érmeket is tartalmazó sírok különös jelentőséggel bírnak.[1319] A Fettich Nándor által bevezetett kettős keltezés módszere új perspektívákat nyitott a pénzzel keltezett sírok datálásának finomításában, amelynek során megkülönböztették a tárgyak készítésének/megszerzésének és földbe kerülésének korát.[1320] A keltezés szempontjából tehát több fázist is el lehet különíteni: a tárgy előállításának időszakát, megszerzésének/megvásárlásának időszakát, viseletének/használatának időszakát és földbe kerülésének időpontját.

A múlt század végén több jelentős tanulmány született az érmekkel kapcsolatban, így megszületett a 10. századi érmék kataszteres felgyűjtése, monografikus feldolgozása is, amelyben természetesen szerepet kaptak kutatott területeink pénzei is.[1321]

A temetkezésekben talált pénzek talán legfontosabb tulajdonsága, hogy segít meghatározni a temetések *terminus post quem*jét, hiszen a sírt az érmék kibocsájtását megelőzően nem áshatták meg. A leletanyag időrendi meghatározásának lehetőségei közül viszont a szórványleletként előkerült pénzeket kénytelenek voltunk kihagyni, mivel földbe kerülésük időpontja nagyon bizonytalan.

A külföldi érmék közül a kronológia szempontjából nagy jelentőséggel elsősorban a 10. században vert és valóban sírból előkerült érmék bírnak. Sajnos ugyanakkor csupán egyetlen érmével keltezett sírunk ismert, amely ráadásul mind a mai napig közöletlen: az újvári sírt I. Rómanosz–VII. Kónsztantinosz (931–944) pénzérméi keltezik a század közepe tájára.[1322] Nagy jelentősége lenne a siklói 3 db érme meghatározásának is, amely talán pontosítaná a 7. és a 9. sír megásásának *terminus post quem*jét. Ma a sírok további leletei és a mellettük feltárt sírok mellékletei alapján a két sírt a 10. század második harmadától/közepétől tartjuk keltezhetőnek.

Az Árpád-kori pénzek is komoly jelentőséggel bírnak a keltezés kérdésében. Ezek esetében is szükséges ugyanakkor elkülönítenünk a temetőleleteket és a kincsleleteket.

A sírleletekből előkerülő Árpád-kori pénzérmeket keltezési szempontból szintén két csoportra oszthatjuk:

1. Egyetlen király által veretett érme/érmék. Ha egy sírból egyetlen király által veretett érme vagy érmék kerültek elő, jogosan gyanítható, hogy rövidebb idő telhetett el a pénz kiadása, forgalomban való használata és a földbe kerülési ideje között. Az ilyen pénzérmék között ismerünk I. (Szent) István, Orseolo Péter, Aba Sámuel, I. András és I. (Szent) László király által veretett érméket is.
2. A sírban dokumentált két, három vagy négy – különböző uralkodók által veretett – érme esetében hosszabb idő telhetett el az időrendben legkorábban vert pénz kiadása és a földbe kerülése között, aminek következményeként a korábban veretett pénzérme/pénzérmék időrendi szempontból kevéssé értékesek. A második kategóriába azokat az eseteket soroltuk, amelyekben több király által veretett érmék sorozatként kerültek elő. A kutatott lelőhelyeinkről öt ilyen esetet ismerünk, éspedig a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 93., 137. és 225. sírt, Gyulafehérvár-Poklisa 2. sírt, Várfalva 28. sírt. Ezek az esetek is mutatják, hogy I. (Szent) István érméi nagyon hosszú ideig voltak használatban, e jelenségre a sírleletek alapján már Gedai István és Kovács László is felhívták a figyelmet.[1323]

[1313] A múzeumokban őrzött érméket egy numizmatának kellene szakszerűen feldolgoznia.
[1314] Lásd a II. és a III. fejezetet.
[1315] A kolozsvári múzeumban őrzött vajdahunyadi és várfalvai érmék például a feltárásuk után száz évvel még mindig restaurálatlanok és leltározatlanok.
[1316] A rendelkezésünkre álló digitális mérleg csak a nagyobb tárgyak (hajkarika, karperec, kengyel) súlymeghatározására volt alkalmas, az alig 1 grammos pénzeknél lehetetlen volt pontosabb súlyadatokat megállapítani.
[1317] Ezt a kérdést külön kiemelte Kovács László, Hóman Bálintra (is) hivatkozva (Hóman 1916, 20; Kovács 1997, 22).
[1318] Jankovich 1835, 281–296.
[1319] A sírleletekben előkerülő érmek első szintézise Hampel Józsefnek köszönhető (Hampel 1896, 513–515; Hampel 1905, I. 26–31, 820–850).
[1320] Fettich 1931, 103–104; Fettich 1937, 71–72.
[1321] Kovács 1989.
[1322] Tudomásunk szerint még egyetlen hasonló érmével keltezett sír – Kunágota 1. sírja – ismert a Kárpát-medencéből.
[1323] Gedai 1986, 66, 68; Kovács 1997, 84.

Az obulusadás az újabb kutatások fényében nem a 11. században terjedt el a honfoglaló magyarság körében, ugyanis jól dokumentálható leletanyag áll a rendelkezésre már a 10. századból is. Gedai István szerint a régészeti adatok alapján a H1. típusú pénzt I. (Szent) István uralkodásának csak utolsó éveiben verette. Gedai ötletét azonban Kovács László nem fogadta el.[1324]

Gedai észrevételét a gyulafehérvári temetőben ellenőrizhettük: az I. (Szent) István által kiadott érmek egy része a temetőnek azon fázisaiban is megjelenik, amelyek egészen közel vannak az András által veretett pénzekkel keltezett sírokhoz, tehát ezen érmek véleményünk szerint nem kerülhettek hamarabb a földbe, mint a 11. század 30-as évei, ugyanakkor feltehető az a kérdés is, hogy e régészeti jelenségek milyen kapcsolatban lehettek a H1. típusú érmek forgalomban való megjelenésével? A Szent István által veretett H1. típusú érmét még jóval később is használták. Erre utalnak azok az esetek, amikor Péter és I. András H8. típusú érméivel együtt kerültek elő első szent királyunk veretei. Ez vonatkoztatható a várfalvai 32. sír H1b. típusú érméjére is, amely a 31., I. András által veretett meghatározatlan érmét tartalamzó sír mellől került elő.

Az Orseolo Péter és Aba Sámuel által veretett H6., H6a. és H7. típusú érmek ugyancsak előfordulnak még I. András uralkodása alatt is, sőt Kovács László megállapítása szerint ezek akár Salamon koráig használatban lehettek (erre példa a várfalvai 28. sír). Orseolo Péter érméi a Gyulafehérvár-Brânduşei utca 68. sírjában időrendben megelőzik az I. András érme által datált 60. és 71. sírokat.

Bonyolultabb lehet a H8–H9. típusú érmek datálása. Az egyértelmű, hogy időben a H8-as verése megelőzte a H9-esét, azonban ebből távolról sem következik az, hogy minden esetben előbb is kerültek volna a sírokba mint a H9. típusú érmék. A kérdést az erdélyi, a partiumi és a bánsági leletanyag alapján egyáltalán nem tartjuk eldönthetőnek, ugyanis ha többé-kevésbé pontos információ áll is rendelkezésünkre a H8-as érmekkel keltezett sírokkal kapcsolatban, ez nem mondható el a H9-es érmékről. Tény azonban, hogy az I. (Szent István) által veretett H1. típusú érmekkel együtt gyakorta kerül H8. típusú érme ugyanazon sírba (Gyulafehérvár-Brânduşei utca 93., 137. és 225. sír, Várfalva 28. sír). Egyetlen esetben a H1. együtt került elő egy H8. és egy H9. típusú verettel (Gyulafehérvár-Poklisa 2. sír), tehát a Kovács László által feltételezett 1048–1050 közötti H8/H9 váltás ezen adatok alapján megállja a helyét.[1325]

Béla *dux* H11. típusú egyetlen érméje keltezési kérdéseket nem vet fel, ahogyan a későbbi király H12. típusú denára, illetve Géza *dux* pénze sem.

Salamon király három érmetípusa ismert eddig az Erdélyi-medencéből, a Partiumból és a Bánságból (H14, H15 és H17). A H14. típus a gyulafehérvári Brânduşei utca 105. gyermeksírjából ismert, amely a 119. felnőtt sírra volt ráásva. A sír megásása és az érme földbe kerülése a 11. század 60-as évek végén, 70-es évek elején történhetett. A H14–15. típusú Salamon által veretett érméket időben talán a H17. típusú követi, amelyet csupán egy lelőhelyről szórványként ismerünk.

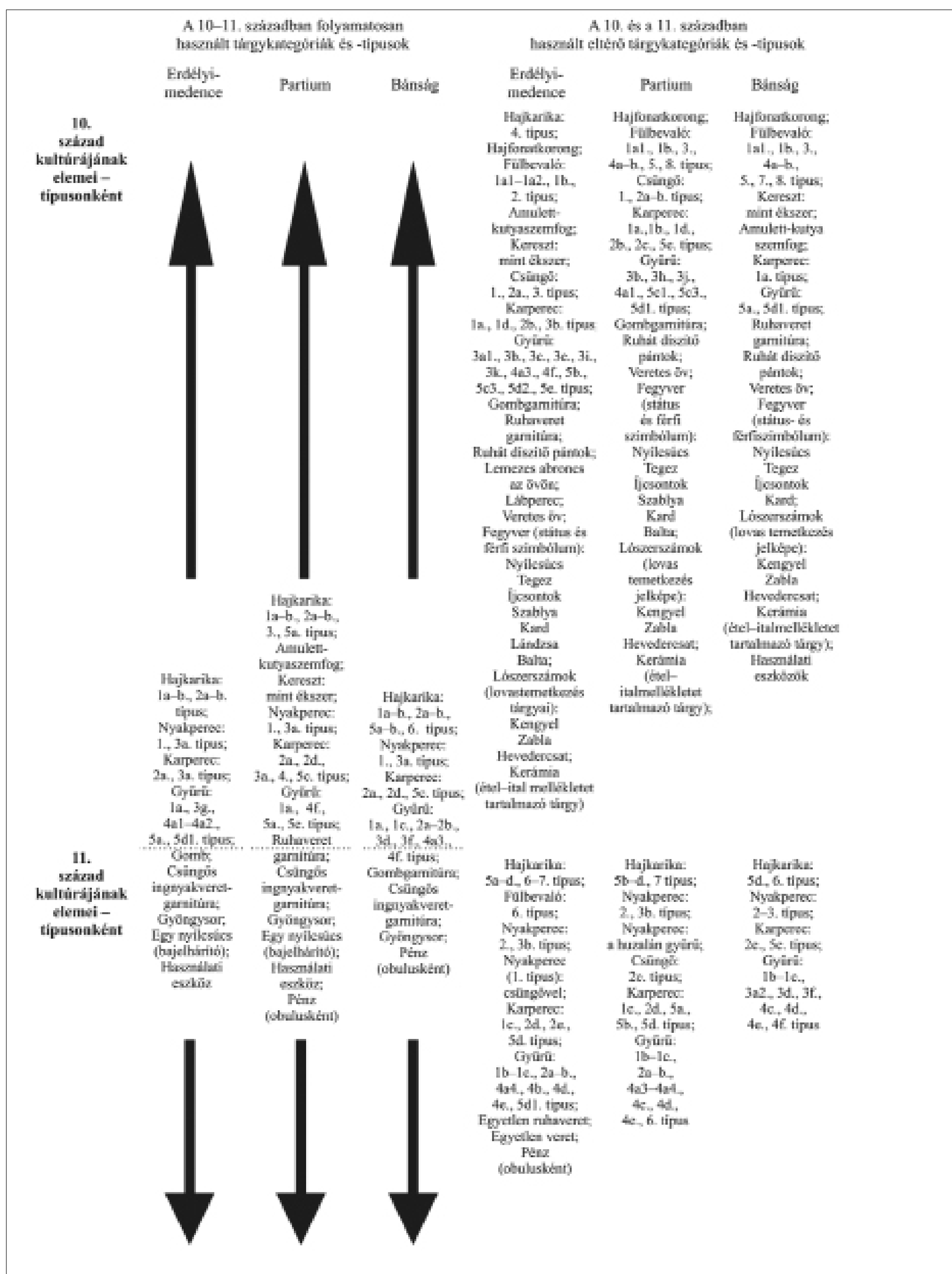
A Szent László által veretett érmék a sírleletek mellett nagy mennyiségben találhatóak meg kincsleletekben (az egyik kincsleletben 170 H25 és H26, a másik kettőben pedig a 144 H27 példány). Szent László legkorábban vert érméje[1326] a H21 (1077), a Köröstarján-Csordásdomb 11. sírjából ismert, időben ezt követik a H22. (1079) és a H23. (1083) típusok. A Nagyvárad-Nagy Lajos-féle téglagyári kincsleletből előkerülő H25. típust (verve: 1083-ban vagy 1085-ben vagy 1087-ben), követnék egy sír és ugyanezen kincslelet H26. érméi (L. 53, 108), illetve két kincslelet H27. típusú érméi (verve: 1089-ben vagy 1091-ben) (L. 81, 146). A három kincs egy időben történő elrejtését az 1085-ös K-i betöréshez lehetetlen kötni, ennek lehetősége csak a Nagyvárad-Nagy Lajos-féle téglagyár és a Torda-Sóstavak környéki kincslelet pénzei esetében áll fenn.

V.8. A 10–11. SZÁZADI ANYAGI KULTÚRA ÉS A KONTINUITÁS–DISZKONTINUITÁS KÉRDÉSKÖRE [278. kép]

Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság anyagi kultúrájának vizsgálata végén megkerülhetetlen a két elemzett évszázad anyagi kultúrájának összehasonlítása, a 10. és a 11. század közötti kontinuitásnak avagy diszkontinuitásnak a problematikája. A 18. de főleg a 19–20. századtól kezdődően a magyar és román szakemberek – amennyiben kontinuitásról és diszkontinuitásról írtak – leginkább az etnikai (genetikai) kontinuitást, illetve diszkontinuitást értették alatta, amelyet a régészeti anyag alapján reméltek bizonyítani. De mit is jelent valójában ez a két összekapcsolható terminus?

Valójában vegytiszta kontinuitás vagy diszkontinuitás nem létezik: egy abszolút kulturális törés nagyon kivételes jelenség. Sebastian Brather fontos megfigyelése tehát mindenképpen igazolható: *„...az etnikai identitás kulturális szakadásokon keresztül is megőrződhet, s éppígy megfigyelhetünk kulturális kontinuitásokat etnikai változások közepette”*.[1327]

[1324] Gedai 1986, 58; Kovács 1997, 84, 94.
[1325] Kovács 1997, 104.
[1326] A kérdés kutatástörténetét lásd: Kovács 1997, 158–162, 50. táblázat.
[1327] Brather 2004, 537–538.

278. kép. Kontinuitás és diszkontinuitás a 10–11. századi leletanyagban az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban (a tárgyak tipológiai besorolása az V. fejezetben kialakított tipológiai rendszert követte)

A 10–11. századi régészeti leletanyagot majdnem kizárólagosan a temetők leletei (és az ezekben regisztrált temetkezési szokások) képviselik, ami az akkori társadalomnak és realitásainak csupán egy szegmensét jelentheti. Ráadásul számos olyan tárgykategória létezhetett, amelyeket bár a mindennapi életben valószínűleg tovább használtak, a temetkezési szokások változásai miatt már nem találhatunk meg a későbbi sírokban (pl.: fegyverek és lószerszámok). Ezt a nyilvánvaló tényt is szem előtt kell tartanunk, amikor hasonló jellegű elemzéseket készítünk.

Az anyagi kultúra területén bekövetkezett változások gyakran a divat változásának számlájára írhatók. Ha a mindennapi élet komplexitásából indulunk ki, egyértelmű, hogy egy hétköznapi tárgykategória, például az ékszerek viselete soha nem mechanikus szabályok alapján működött. Ezeket a folyamatokat olyan bonyolult szociálpszichológiai jelenségek határozták meg, amelyeket rekonstruálni teljesen lehetetlen. Ezért is tartjuk megoldhatatlannak egy adott tárgytípus makrorégiós szintű általános elemzését. Az egyetlen lehetséges útnak a különböző tárgykategóriák mikrorégiónkénti vizsgálatát tartjuk, ugyanis számos tárgykategória viselete és használata a három vizsgált régió között például jelentős időrendi eltéréseket mutat.

E nagy fejezet korábbi részeiben részletesen kitértünk az egyes tárgykategóriák típusainak és változatainak kronológiai értékelésére is. Ezek alapján próbáltuk meg tehát rendszerezni a 10., illetve a 11. századra jellemző anyagi kultúrát.

Vizsgálataink alapján úgy tűnik, hogy a leletanyagban óriási törés mutatható ki a 10., illetve a 11. század klasszikus kultúrája között. A 9–10. századi Kárpát-medencei régészeti kultúrával összehasonlítva, az egzotikusnak nevezhető 10. századi anyagi kultúra a 11. század elejére javarészt eltűnik, ami egyrészt a megváltozó temetkezési szokásoknak tudható be, hiszen lassan kimentek a divatból a fegyveres és lovastemetkezések (következésképpen a sírokból eltűntek a fegyverek és a lószerszámok), vagy éppenséggel az ételek és/vagy italok sírba helyezése (erre a kerámialeletek hiánya utal). A 10. századi divatelemek tárgytípusait (hajkarikák, gyűrűk, nyakperecek) más divatelemek típusai váltják fel, a honfoglalás kori színes régészeti kultúra (veretes övek, veretes tarsoly stb.) pedig lassan átadja a helyét egy régészeti szempontból jóval puritánabb kultúrának, amely a 11. században azonban a haladást képviselte.

Leszögezhető tehát, hogy a temetőkből előkerült anyagokban a két évszázad vonatkozásában jóval komolyabb a törés, mint a folyamatosság. Ahogyan a 8–9. századi kultúrához képest is jelentős változások szemtanúi vagyunk a 10. században (ekkor zajlik a honfoglalás kori kultúra erdélyi megjelenése), úgy a 10., illetve a 11. század kultúrája között is hasonlóan óriási a különbség. Mindez annak ellenére is igaz, hogy az anyagi kultúra területén követhető diszkontinuitás nem (feltétlenül) jelent biológiai/genetikai diszkontinuitást.

V.9. A 10–11. SZÁZADI TEMETŐK ÉS SZÓRVÁNYLELETEK KRONOLÓGIAI RENDSZERE. A 9. SZÁZADI ÉS A 10. SZÁZADI LELETHORIZONT KAPCSOLATÁNAK KÉRDÉSKÖRE

A magyar szakirodalomban a 10. századi régészeti leletanyag (elsősorban a temetők sírjainak mellékletei) felosztását gyakorta szociológiai és/vagy biológiai szempontok alapján végezték. Ennek következményeképpen jelent meg az első nemzedéket és az utána következő generációkat különválasztó elképzelés.[1328]

Az első és az azt következő generációk régészeti leletanyagát azonban csak bizonytalanul lehet elkülöníteni, a korábbi ilyen jellegű eredmények ma már zömmel megkérdőjelezhetők.[1329] Ráadásul a helyben talált népességeket, és az ezekhez kapcsolható régészeti leletanyagot az ilyen jellegű megközelítés már az első lépések során kizárja az elemzés kereteiből. Lényegesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy a Kárpát-medence peremterületének számító Erdélyi-medence esetében e kérdés talán még hatványozottabban jelenik meg: a medence D-i részéhez tartozó terület egyes nekropoliszai esetében (mint pl. Gyulafehérvár-Brândusei utca), a temetkezési szokások alapján ugyanis egy a magyarságtól idegen eredetű népesség jelenléte eléggé egyértelműnek tűnik.

A kérdés megoldásának első lépése talán annak meghatározása, hogy régészeti szempontból pontosan mit is jelent az első honfoglaló generáció fogalma. A klasszikus válasz eddig többnyire az volt, hogy azon egyének sorolhatók az első generációba, akik még ugyan Etelközben születtek, de már a Kárpát-medencében temették el őket.

Itt azonban egy szociológiai és demográfiai aspektust is kénytelenek vagyunk kiemelni. Bármilyen emberi közösség (tehát a 9. század végi honfoglaló magyar csoport is) biológiai szempontból különböző nemzedékek együttese: azaz együtt éltek a társadalomban az egyes korosztályok képviselői az *infans*októl egészen a *senilis*ekig. Egy Etelközben született *juvenilis* meghalhatott akár már 900-ban is, de akár meg is érhette a század 30–40-es éveit (természetesen ekkor már *senilis* korú volt). Ez alatt az időszak alatt a társadalom és ben-

[1328] Kérdéskör kutatástörténeti áttekintését Langó Péter végezte el (vö.: Langó 2007, 225–227).
[1329] Pl.: Schulze-Dörlamm 1988, 373–478.

ne az egyén anyagi kultúrája jelentősen megváltozhatott, s bár a régebbi tárgyai mellé az élete során újabbakat is beszerezhetett, biológiai szempontból ennek ellenére továbbra is az Etelközből idekerült első generációhoz tartozott. De előfordulhatott ennek az ellenkezője is: egy Etelközből érkező *senilis* a Kárpát-medencében legfeljebb a 10. század első két évtizedét érhette meg, az új környezet új hatásai pedig már nem érhették olyan komoly mértékben. Ráadásul a környezeti sajátosságok is különbözőképpen hatottak a Kárpát-medence új lakóira, következésképpen az anyagi kultúrájuk bizonyos elemei is differenciáltan (akár mikrorégiónként is) változhattak. Annak ellenére tehát, hogy ezek az egyének elhunyhattak akár a 10. század 10-es, 20-as vagy éppen 40-es éveiben is, biológiai szempontból az úgynevezett első generáció tagjaihoz tartoztak.

Fontos és talán kellőképpen soha meg nem oldható (gazdasági aspektusokkal is rendelkező) probléma, hogy milyen fokú is lehetett a kora középkorban az anyagi kultúra dinamizmusa, magyarán a tárgyakat, ékszereket milyen hosszú ideig használták/viselték. Egyes tárgyak, annak ellenére, hogy már az Etelközben élő, majd később a Kárpát-medencébe kerülő egyének (is) használ(hat)ták ezeket, gyakorta jóval később kerültek – akár másodlagos felhasználásban is – a temetkezésekbe. Vagyis annak ellenére, hogy maga a tárgy a honfoglalók anyagi kultúrájának első kronológiai rétegéhez tartozik, utolsó gazdájának már semmi köze nem volt a honfoglalók első generációjához. Ennek ellenére a szóban forgó tárgy mégis az első generáció tárgykultúráját képviseli.

Feltehető az a kérdés is, hogy az első generáció mellékletanyagában vajon megfigyelhetőek-e 9. századi elemek. Egyelőre azonban nemhogy a honfoglaló magyarság 9. századi régészeti kultúrájának időrendi rétegeit nem tudjuk kimutatni, de még a 9. századi népesség régészeti kultúrájának meghatározása is majdnem megoldhatatlan feladat elé állítja a régészeket. Fontos lenne a jövőben felgyűjteni azokat a temetkezéseket, amelyek leletanyagának egy része párhuzam nélküli a Kárpát-medencében (pl. a kolozsvári Zápolya utca 11. sír) és amely talán jó kiindulópontot jelenthetne az időrendi problémák megoldása szempontjából. Továbbá arra is fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy a mai Dél-moldvai, Dél-besszarábiai és Dél-ukrajnai területek lelőhelyei, ahol elvben a 9. századi magyarságot kellene keresni, nagyrészt ismeretlenek a szakma számára.[1330] A magyar régészeti kutatás ezen hiányosságát mindenképpen pótolnunk kell. A jövőben nagyobb figyelmet kellene fordítani a DNS-kutatásokra is, amelyek során az említett területek DNS-mintáit lehetne összevetni a Kárpát-medencei mintákkal. Az összehasonlító vizsgálatokat persze az egész Kárpát-medencére kiterjedő DNS-adatbázis létrehozása kellene, hogy megelőzze.[1331]

További problémát jelent az itt talált meghódított népesség anyagi kultúrájának, illetve e kultúra 10. századi leletanyaghoz fűződő viszonyának meghatározása. Most úgy tűnik, hogy az Erdélyi-medencéből kimutathatók a 9. századi lakosság temetkezőhelyei, miközben ugyanez nem mondható-e el a Partiumról és a Bánságról.

A 9. század régészeti kultúrájának kutatása az Erdélyi-medencében 1856-ban kezdődött, amikor is W. Fr. Schuster két, általa a 9. századra datált sírt talált Szászsebesen.[1332] Jelentős előrelépés azonban csak száz év múlva történt Erdélyben. Egy 1943-as leletmentés eredményeként Kurt Horedt Maroskarnáról néhány szórványleletnek minősülő edényt közölt. Az edényeket a 9. századi bolgár lakosság régészeti hagyatékának tekintette.[1333]

Ugyanabban az évben a román régészet mentora, Ion Nestor a leleteket már a román lakosság régészeti emlékanyagaként értékelte.[1334] Példáját később tanítványai (Eugenia Zaharia,[1335] Maria Comşa[1336] és Robert Radu Heitel[1337]) is követték.

Időközben ezzel párhuzamosan zajlott Ferenczi István és Dankanits Ádám nagyon fontos ásatása: a csombordi harminckét síros temetőrész feltárása. A két kutató a 10. század elejére keltezte a temetőt és az oda temetkező népességet egy a magyarok elől elmenekült morvaszláv népességgel azonosította. Gyakorlatilag innen ered az úgynevezett „Csombord-csoport" elnevezés.[1338] Az említett kutatókkal azonos véleményre jutott Maria Comşa is,[1339] azonban szükséges megemlítenünk, hogy a temetőnek csak egy részét tárták fel, tehát valójában fogalmunk sincsen, hogy mikor kezdik használni, és mikor hagyják fel ezt a nekropoliszt.

[1330] Dorin Sârbu besszarábiai kollégánk szerint folytak ásatások, de ezek nagyrészt közöletlenek. Ezúton szeretnénk köszönetet nyilvánítani ezekért az információkért.
[1331] Az első lépésként azonban a mikroregionális DNS-kutatásokat kellene előtérbe helyezni, olyan területeken mint például a Kis-Szamos mikrorégiója.
[1332] Schuster 1867, 3–16; Simina 2002, 47–58.
[1333] Arra a kérdésre a választ, hogy miért is minősítette ezt a periódust bolgár fázisnak, Sztanko Sztancsev már ötven évvel ezelőtt világosan megadta: *„Ich bin der Ansicht, dass die Ganze in Blândiana gefundene Gefässgruppe einer protobulgarischen Bevölkerung angehört."* Kurt Horedt idézi Sztanko Sztancsevet (Horedt 1958, 120, 2. jegyzet; Bóna 1988, 575).
[1334] Nestor 1958, 371–382.
[1335] Zaharia 1967.
[1336] Comşa 1967.
[1337] Heitel 1983, 93–115.
[1338] Dankanits–Ferenczi 1959, 605–612.
[1339] Comşa 1959, 73.

Az al-dunai bolgár népesség régészeti hagyatékának kimutatása elsősorban Kurt Horedt érdeme. 1962-ben 24 szórvány edényt közölt Maroskarnáról. A temetőről csak annyit tudni, hogy egy része elpusztult, a Maros pedig edényeket és csontvázakat mosott ki, így jutott a régészek tudomására a temető.[1340] A területtől néhány száz méternyire Horedt feltárta a temetőhöz tartozó telepet is, melyet a temetővel egykorúnak határozott meg, és a 9–10. századra keltezett.[1341]

A következő kutatástörténeti állomást Mircea Rusu munkássága jelenti. Ő volt az első, aki a csombordi temetőt a 9. század második felére keltezte.[1342] De ugyancsak ő volt az, aki néhány év múlva összemosta a csombordi temetőt a Maroskarna „B" temetővel, és egy úgynevezett „Csombord-Maroskarna B-csoportot" hozott létre, amely csoportot etnikai szempontból a 60–70-es években annyira divatos „román–szláv" lakosság régészeti hagyatékaként határozott meg.[1343]

A román régészet legjelentősebb kora középkori feltárásaira az Erdélyi-medencében a múlt század 70–80-as években került sor. A gyulafehérvári Mentőállomáson feltárt – máig közöletlen – két temető nagyban hozzájárulhat a kora középkor jobb megismeréséhez.[1344] A II. temetőből 78 sír került elő, amelyek temetkezési szokásainak (juhcsontok, teljes szarvasmarha több sírban is) és leletanyagának párhuzamait az al-dunai 9–10. századi temetőkből ismerjük.[1345]

Egyik legfontosabb művében Kurt Horedt átértékelte a csombordi temetőt és a 9. század második felétől a 10. század első feléig való keltezését javasolta. Horedt a temető népességét a Morva Birodalom lakosságaként határozta meg, amelyet véleménye szerint sókitermelés céljából telepítettek az Erdélyi-medencébe.[1346] Az erdélyi szász régész egyúttal egy egységes „Maroskarna" csoportot is létrehozott, egybemosva a 9. századi al-dunai párhuzamokat mutató temetőt és telepet a 10. századi honfoglaló „B" temetővel. A temető népességét „bolgár–délszlávnak" határozta meg, egybekötve a havasalföldi Dridu leletanyagával.[1347]

Bóna István az *Erdély történeté*ben ugyancsak e korszakra keltezte a csombordi temetőt, azonban bolgár leletanyagként határozta azt meg. A Kurt Horedt által elemzett két temetőt „Karna-Csombord" név alatt egyesíti (itt csak a Maroskarna „A" lelőhelyről van szó) és a bolgár cárság erdélyi jelenlétének régészeti igazolását látja benne.[1348]

1987-ben jelentős kutatási eredményt közöltek. Az 1982-ben feltárt maroskarnai temető nyolc sírjának publikációjáról van szó, amelynek legfontosabb hibája, hogy a 2. sír eltemetettjét a honfoglaló magyarsággal érkezett idegen elemként értékelte, kiszakítva temetőkörnyezetéből a szóban forgó temetkezést.

A 90-es évek elején írt tanulmányában Alexandru Madgearu visszatért Dankanits Ádám és Ferenczi István elméletéhez, és egy a magyarok elől elmenekülő morva–szláv közösség leletanyagát látta nemcsak a csombordi temetőben, de a tatárlaki sarkantyúkban is.[1349] A bukaresti régész később már a bolgár hatalom jeleként értékeli (szerintünk helyesen) a 9. századi erdélyi leletanyagot, és a „Gyulafehérvár-Csombord-csoport" terminológiát javasolja.[1350]

Jelentős eredményként kell elkönyvelnünk a szászvárosi X8 temetőrész feltárását és közlését, amelyet az ásatók ugyancsak a „Csombord-csoport" egyik lelőhelyeként értékelnek, és a leletanyag alapján minden alap nélkül a morva–szlávokhoz sorolják.[1351]

Tehát amint ebből a rövid kutatástörténetből is világossá válhatott, a maroskarnai és a „Csombord-típusú" régészeti csoportot már korábban a 9., illetve a 10. századra keltezték. Az utóbbi évek kutatásai és főként a régészeti anyag gyarapodása azonban újabb kérdéseket vetett fel:

Mikortól és meddig keltezhetjük a Maroskarna-, valamint a „Csombord-csoport" temetkezőhelyeit? Keltezhetjük-e a 9. század második felére avagy a 10. század elejére párhuzamosan a két csoportot, vagy pedig a teljesen nyilvánvaló kulturális különbségek mellett időrendi különbségekkel is számolnunk kell?

Nem vitás, hogy a Maroskarna-csoport temetkezési szokásai alapján teljesen eltér a „Csombord-csoporttól". E különbség elsősorban a temetkezési szertartásban jelenik meg: míg az előbbi esetében a pogány szokások teljesen nyilvánvalóak (ló, szarvasmarha, juh és kecske csontjai a sírokban, illetve edénymelléklet), a csombordi csoport esetében ezen elemek nem mutathatók ki.

Gyulafehérvár-Mentőállomás II. temetőjében nyolc esetben találtak szarvasmarha temetkezést: hét alkalommal tehénkoponyát helyeztek vázrészek nélkül a temetkezésbe, egy sírba pedig részleges szarvasmarha

[1340] Horedt 1966, 266–269.
[1341] Horedt 1966, 269–275.
[1342] Rusu 1971, 724–730.
[1343] Rusu 1975.
[1344] A II. és a III. temetőről van szó, amelyet kétméteres sáv választ el egymástól. Az I. temető római kori volt Robert Radu Heitel jegyzetei alapján. Köszönet ezen információkért Horia Ciugudeannak.
[1345] Ennek az anyagnak egy részét személyesen is láttuk a gyulafehérvári múzeumban.
[1346] Horedt 1986, 78.
[1347] Horedt 1986, 72–76, 245–246.
[1348] Bóna 1988, 189–194.
[1349] Madgearu 1994, 153–163.
[1350] Madgearu 2001, 190–194.
[1351] Pinter–Boroffka 1999, 313–330; Pinter–Boroffka 2001, 319–346; Pinter–Luca 2001, 98–100.

csontváz került. Szarvasmarha koponyás temetkezések elsősorban a D-Alföldön fordulnak elő (Csóka 7. sírjában, Szeged-Makkoserdő 52. sírjában, Szentes-Kaján 23., 52. és 68. sírjában). A dunántúli leletekkel ellentétben Gyulafehérváron a szarvasmarha koponyák minden esetben a lábak körül helyezkednek el. A sírok Ny–K-i tájolásúak, hasonlóan a Szekszárd-Bogyiszlói úti sírokhoz, és a temető középső részén helyezkednek el. Több esetben a tehénkoponya mellé juhkoponyákat helyeztek. A részleges szarvasmarha temetkezésben a tehénkoponya és a hosszúcsontok elhelyezése hasonlít a lovastemetkezések rítusához. A sírmelléklet minden esetben gazdag (kerámiaedények, vaskések, bronzcsüngők, állatcsontok), egy esetben pedig egy római téglakazettás temetkezésbe helyezték a juh és a szarvasmarha koponyáját.

Nem tévedhetünk sokat, ha a 9. századi temető egy részét késő avarnak határozzuk meg.[1352] E tények figyelembevételével talán feltehető-e a kérdés: vajon a maroskarnai „A" temető 2. sírjában nem egy kései avar nyugodott?

A fej ékszereinek nagy száma egyes sírok esetében mind Csombordon (A sír), mind Szászvároson megfigyelhető (1. sír: 4 db fülbevaló, 7. sír: 8 db fülbevaló).

A csombordi csoport lelőhelyeivel kapcsolatban azonban nemcsak keltezési gondok akadnak, de kulturális besorolásuk is kérdéses. Honnan került tehát az Erdélyi-medencébe e két temető (Csombord és Szászváros) népessége? Rítusa alapján talán kereszténynek is gondolhatjuk az itt eltemetettek egy részét, mivel a temetőrészekben pogány temetkezési szokások (például az al-dunai temetőkből jól ismert állatcsontok és kerámia mellékletek) nem észlelhetőek. Ráadásul a temetkezések egy részében dokumentált kéztartások akár a kereszténységre is utalhatnak. Meg szeretnénk említeni, hogy a keltezési gondokat nagymértékben növeli a tény, hogy a temetőket csak részben tárták fel. Pontosan ezért ma még nem lehet teljes bizonyossággal meghatározni e temetők megnyitásának és felhagyásának időpontját. Ez a megállapítás vonatkoztatható úgy a csombordi, mint a szászvárosi temetőre (32, illetve 10 sír), de elmondható a maroskarnai „A" temetőről is, amely esetében a sírok nagy részét elmosta a víz.

Ugyancsak fontos kérdés, hogy hogyan lehet datálni és értékelni az úgynevezett „karoling" szórványleleteket? Itt elsősorban a breázai, alsótatárlaki[1353] és kiscsűri sarkantyúkra gondolunk,[1354] de főleg az eddig a területen fellelt egyetlen karoling fegyverre, a szászvárosi múzeumban előkerült, lelőhely nélküli – de biztosan az Erdélyi-medencéből származó – szárnyas lándzsára, amelynek pannóniai párhuzamait Kovács László is karoling eredetűnek gondolta és a 9. századba sorolta. Ezek a lándzsák zömmel a Dunántúlon kerülnek elő, de ismert két példány a Felső-Tisza-vidékről,[1355] valamint egy további a Duna–Tisza közéről is.[1356] Ez utóbbi területek kapcsán nyilván nem következtethetünk frank megtelepedésre, ezért egyszerűen kereskedelmi árucikként gondolhatunk rájuk.

Ami az Erdélyi-medence D-i feléből előkerült lándzsa formájú eceli baltát illeti, annak párhuzamai csak a 9–10. századi Havasalföldről és Bulgáriából ismertek. A tárgy legközelebbi párhuzama földrajzi értelemben a Bukarest-văcăreşti-i telep szórványlelete, amelyet a dragoslaveni-i depólelet, valamint a radovani lelet alapján egyesek a 10., mások a 9. századra datáltak. Hasonló lándzsásbalta típusokat ismerünk ugyanakkor több bulgáriai lelőhelyről is, így Preszlavból, illetve egy további ismeretlen bulgáriai lelőhelyről. E tárgyakat Valeri Jotov a szaltovói kultúrából eredeztette.[1357]

Egy másik lényeges kérdés, hogy a D- és DK-Erdélyből ismert[1358] – fent említett – sarkantyúkat valóban karoling eredetűnek határozhatjuk-e meg? A bulgáriai párhuzamok alapján inkább az a valószínűbb, hogy ezek a szórványként előkerült sarkantyúk, de az eceli balta és a szászvárosi lándzsa is nagy valószínűség szerint a 9–10. századi bolgár kaganátus erdélyi katonai-politikai jelenlétének régészeti bizonyítéka.

Úgy tűnik azonban, hogy a 9. századi régészet egyik megoldatlan kérdése marad a bolgár vagy maroskarnai csoport temetőinek és leleteinek alsó és felső időrendje. Mivel Gyulafehérvár-Mentőállomás 78 síros II. temetője közöletlen, valamint a maroskarnai „A" temető nagy részét a Maros elmosta, ezért modern temetőelemzés ebben a két esetben egyelőre nem végezhető el. Éppen ezért Uwe Fiedler kerámiatipológiájának eredményeit hívtuk segítségül, amelynek révén kísérletet tettünk a felmerülő kérdések megoldására, de megpróbáltuk újraértékelni a maroskarnai 2 sír leletegyüttesét is.

Uwe Fiedler kerámiatipológiája alapján a gyulafehérvári temetőből előkerült kétfüles amforák a 10. század elejére sorolhatók. Ezek a következő típusok: GIX/2, GVII/2. Két közölt példányt ugyanakkor nem sikerült Fiedler tipológiájához illesztenünk, éspedig a kiöblösödő szájú, a fenekétől fokozatosan szélesedő példányt, valamint a gömbölyded és hosszú tölcsér alakot formázó kétfüles amforát. Pontosabb eredmények csakis a temető közzététele után várhatók.

[1352] Köszönet Gál Szilárdnak ezen információkért.
[1353] Kurt Horedt szerint a tatárlaki sarkantyú sírból került elő.
[1354] Breáza (Nägler 1969, 100); Kiscsűr (Nägler–Rill 1981, 46); Alsótatárlaka (Horedt 1949, 44–57).
[1355] Ismeretlen lelőhely (Nagy 1913, 254), Tiszalök-Rázompuszta.
[1356] Kecskemét-Belváros.
[1657] Blăjan–Stoicovici 1980, 179–181; Canache–Curta 1994, 191; Jotov 2004, *Tab.* LXXX.
[1358] Breáza DK-Erdélyhez tartozik (ma: Brassó megye), Kiscsűr pedig D-Erdélyhez (ma: Szeben-megye).

Az ásató szerint a II. temető használata belenyúlik a 10. századba, amelyet időrendben a tőle néhány méter távolságban található III-as temető követ. Annak eldöntése, hogy e két temető népessége között volt-e genetikai kapcsolat vagy sem, a jövő kutatásának feladata lesz.

A maroskarnai temetőrész 1982-ben feltárt része is a 10. század elejére keltezhető, úgy a sírokban talált amforák, mint a sokat vitatott 2. sír. A maroskarnai temetőben talált amforatípusokat Giesler a 10. század elejére keltezte, és a következő típusváltozatokba sorolta: GIII/2 (6. sír), GVI/2 (8. sír). Ugyancsak az utóbbihoz, a GVI/2. típushoz sorolható két szórványlelet is, valamint egy további szórványnak minősülő edény a GVII/2, típushoz tartozik. Ha elfogadjuk a német régész megállapításait, akkor az erdélyi bolgár leletanyagot, illetve e népesség temetőinek a használatát a 10. század első harmadára datálhatjuk. A temető közlője a 8. sír azon fülbevalóját is későbbre keltezte, amelynek párhuzamát a 10. századi halimbai temetőből ismeri.

E temetők későbbi datálásában nagyon fontos szerepet játszik a 2. sír, illetve ennek néhány tárgya. A közlők szerint e sír magyar honfoglalás kori, de „más etnikumú" harcos. Ezt a véleményt osztotta mindeddig Radu Robert Heitel, valamint e sorok szerzője is. Erre utal a magyarok körében ismeretlen teljes lovastemetkezés is, amely mellé még egy lókoponya, egy szarvasmarha koponya és kecske/juh combcsontjai járultak. Kecske/juh csontjait ismerjük a temető többi sírjából is, teljes szarvasmarha csontváz pedig a gyulafehérvári II. temető egyik sírjából, a platoneşti-i nagy, több száz síros temetőből, de a D-alföldi késő avar, 8–9. századi temetőkből is ismert.

Lovastemetkezéseket egyébként ismerünk még a bolgár területekről is, de a legutóbbi hírek szerint a már említett romániai Platoneşti temetőjéből is került elő ilyen sír (299. sír). A sírban kard (vagy szablya? – a román régészek folyamatosan összetévesztik a két fegyvernemet!) is volt.[1359] Az a kérdés tehát, hogy a 9–10. század elejei „bolgár" temetőből hogyan kerül elő egy honfoglaló magyar harcos 10. századik sírja, – ha szabad így fogalmazunk – lekerült a napirendről. Viszont nagyon vitatható a sírból előkerült három líra alakú csat keltezése (kettő a lószerszám szerelékeként, egy pedig az övről ismert),[1360] hiszen tudomásunk szerint eddig a Kárpát-medencében csak 10. századi környezetben nem ismert. A maroskarnai sírban talált csatok keltezését tehát vagy 10. századinak könyveljük el, ami történeti szempontból azt jelentené, hogy a 10. század első felében al-dunai kapcsolatokat mutató közösségek temetkeztek a Maros völgyének középső szakaszára, akik átvették már a viselet ezen újabb elemét vagy pedig a másik lehetőségként e tárgyak 9. századra keltezése merülhet fel. 10. századra keltezését (a honfoglaló leletanyaggal párhuzamosan) az is valószínűsíti, hogy a gyulafehérvári II. számú temetőből nem dokumentált hasonló csattípus, és nem ismert eddig egyetlen erdélyi-medencei 9. századra datálható leletegyüttesből sem, párhuzamai csak a honfoglalás kori leletanyagban dokumentálhatóak.

A sírban talált négyszögletes fülekkel ellátott, kerek szárú, viszont ívelt talpú kengyelt a körte alakú kengyelek csoportjába sorolhatjuk. A szaltovói kengyeltípusokhoz hasonlóan nyakkal csatlakozik a szárakhoz, akárcsak a Karos II. temető 9. sírjának,[1361] és a szeredi I. temető szórványleletnek minősíthető kengyelei esetében. A maroskarnai kengyeleken egy a talpra forrasztott masszív szög figyelhető meg, amelyet valószínűleg sarkantyúként használtak, és amely tudomásunk szerint ismeretlen a honfoglalás kori leletanyagban, de ismeretlen a Bulgáriában vagy a Havasalföld D-i részén előkerült leletanyagban is. Hasonlóan párhuzam nélküli az úgynevezett „jogar", amelynek a végén egy elefánt alakja van formázva. Egyetlen párhuzamát a besszarábiai Bălăbani II. tumulus temetőjéből ismerjük.[1362]

Az elmondottak alapján tehát ebben a pillanatban úgy tűnik, hogy joggal feltételezhető a maroskarnai és csombordi régészeti csoport 10. századi továbbélése, ugyanis véleményünk szerint a magyar honfoglalás nem elpusztítja a 9. századi gazdasági infrastruktúrát, hanem átrendezi, és a K-i kereskedelem bevonásával számos esetben éppenséggel nagymértékben gazdagítja, színpompás régészeti leletanyagot hagyva hátra.

Párhuzamosan ezzel a lelethorizonttal a VII. századtól ismert birituális temetőhorizonttal is számolnunk kell. Egyes esetekben ezeket a temetőket biztosan a 9–10. században használták, mint például Medgyes-Galgenberget. Más esetekben, mint a Baráthely 2. számú temetőt, vagy Berve, Oláhgorbó, Mihályfalva, Vízakna, Kisprázsmár temetkezőhelyeit már a 7. században megnyitották, és használatukat ebben az időszakban is folytatták D-Erdélyben (kivételt talán a nagyekemezői temető jelent). Valószínűleg ezt lehet elmondani a medence ÉNy-i részén előkerült temetkezőhelyekről is, mint például Mezőszopor, Doboka, Szamosfalva, Marosújvár – ezek közül azonban talán csak a dobokai és a mezőszopori urnasírok keltezhetőek a 9. századra (ugyanakkor nem tudni pontosan közelebbit a marosújvári temetőről).[1363]

Ellentétben az Erdélyi-medencével, a Bánságból és a Partiumból biztosan 9. századi temetőhorizontot nem tudunk kimutatni. A Bánságban két biztosan 9. száza-

[1359] Luca–Mândescu 2001, 85.
[1360] Éppen ezek a tárgyak avatták „honfoglalóvá" a sírban nyugvó személyt.
[1361] Révész 1996a, 16. tábla 7.
[1362] Sava 1996, 191–221.
[1363] Horedt 1965, 7–23; Horedt 1976, 33–57; Bóna 1988, 181–185, 574–575, 18. térkép.

di szórványleletet ismerünk: Bukovapuszta IV. halom környékéről került elő egy rombusz alakú csüngőkkel díszített nyaklánc, amelynek pontos párhuzama Zalakomár 190. sírjából ismert, a 9. század első harmadára keltezve.[1364]

A Partiumban még ennél is vigasztalanabb a kép: a bizonytalan keltezésű (általában bizonytalanul a 8–10. századra korhatározott) telepeken kívül nem ismerünk pontosabban datálható temető-, illetve szórványleletet.

A magyar honfoglalás előestéjével kapcsolatban a három régió kutatási szintje tehát eltérő: ha az Erdélyi-medencéből eléggé pontosan ki is mutatható a 9. században itt élő közösségek régészeti hagyatéka, a másik két régióból teljesen hiányzik ez a kronológiai szempontból jobban megbízható temetőhorizont. Ez a jelenség elsősorban a kutatási stádiumnak tudható be, azonban nem lehetetlen az sem, hogy az avar kor régészeti lelethorizontjának kronológiáját túlságosan is a politikai konstellációk alapján alakította ki a régészettudomány.

Ezen kutatási stádium alapján gyanítható, hogy a hamvasztásos temetkezésekről a csontvázas temetkezésekre lassan, a 8–9. század folyamán áttérő lakosság jelentős lélekszámban ér(het)te meg a 10. század elején lezajlódó újabb politikai-katonai átrendeződést, amelynek hatása egyértelműen a 10. századi lassú kulturális asszimiláció volt.

A 10–11. századi temetők időrendi rendszerének kidolgozását mikroregionális módon próbáltuk elvégezni, mivel az 1920-as és 1947-es politikai döntések miatt a mai politikai határ sokszor házakat, birtokokat vágott ketté, és a 20. században megrajzolt határok a 10–11. században földrajzi és kulturális szempontból egyáltalán nem képeztek határvonalat. Ennek alapján a három régióhoz tartozó területet kilenc mikrorégióra osztottuk fel: É-Partium–D-Nyírség, Bihari régió, Körösök vidéke, Maros alsó szakasza, ÉNy-, Közép- és D-Bánság, É- és DK-Erdély.

A partiumi és/vagy a bánsági temetőket tehát nem lehet román, magyar vagy szerb részre osztani, ezeket együtt lenne jó tárgyalni, és egyúttal e temetők mikroregionális környezetét kellene vizsgálni. A bihari temetőket például elsősorban nem a Partium D-i felében előkerült temetőkkel együtt kellene elemezni, hanem a magyarországi bihari részen előkerültekkel (pl. Ártánd, Biharkeresztes, stb.), ahogyan Sikló és Gyulavarsánd temetőit sem a kolozsváriakkal kell először kapcsolatba hozni, hanem a gyulai, szabadkígyósi, sarkadi stb. temetőkkel. A Nyírség DK-i részében előkerült temetőket – mint például a gálospetri és szalacsi temető – sem a gyulafehérvári temetők leletanyagával kellene összevetni, hanem a nyírségiekkel. Tovább folytatva e sort, az Aranka menti temetőket és leleteket – mint például Óbesenyő, Bukovapuszta, Keglevichháza stb. – nem a temesvárival, vejteivel vagy éppen a dettaival kellene együtt elemezni, hanem a szűkebb környezetében előkerült kiszomborival és makóival stb. Ezek olyan módszertani hibák, amelyektől meg kell szabadítani a 10–11. századi régészetet, le kellene bontani a politikumnak és a politikai döntéseknek köszönhetően felépített határokat! Másképpen valójában inkább a műrégészetet hagyjuk tovább burjánozni. Ezt nevezzük mi a trianoni hatás lecsapódásának a régészetben.

A lelőhelyek elemzése, illetve a leletanyag tipokronológiai vizsgálata során részletesen érintettük a lehetséges időrendi besorolás kérdését, a leletanyagban tapasztalható töréseknek itt a rendszerbe illesztését próbáljuk elvégezni. Természetesen a megadott időrendi határok relatívak hiszen a „10. század első két harmada" nem feltétlenül jelenti azt, hogy az illető temető utolsó sírját 966-ig/-ban ásták meg, csupán annyit jelent, hogy e periódus időrendi keretei közé keltezhetjük a temetőt [vö.: 285. A–B kép].

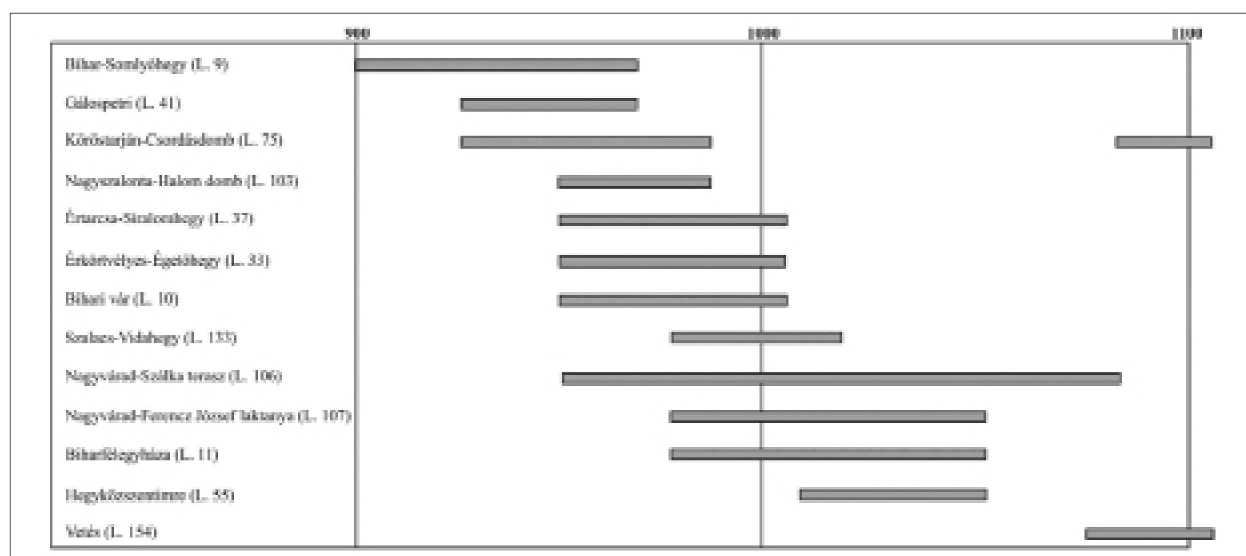
V.9.1. É-Partium (DK-Nyírség) és a bihari terület [279. kép; 329. tábla]

Az É-Partiumban (DK-Nyírség) és a bihari területeken a lelőhelyek két nagyobb () és két kisebb tömbbe koncentrálódnak. Az első kisebb tömbbe a Szamos alsó részén fekvő, Szatmár melletti két lelőhelyet sorolhatjuk (L. 65, 154) (a leletszegénység egyébként csakis a kutatás hiányossága), a nagyobb tömbbe ettől délre fekvőt DK-Nyírség lelőhelyeit (L. 31, 33–37, 41, 133). Az ettől délebbre található Mezőségen már jelentősebb leletsűrűséget figyelhetünk meg, amely mintegy folytatása a mai Magyarország területén feltárt lelőhelyeknek, illetve a Körös és az Ér folyók melletti régió leletanyagának, amely terület valójában a bihari régió K-i része (9–12, 55, 75, 93, 106–109). A Sebes- és Fekete-Körös közötti területről egyetlen lelőhelyet regisztrálhattunk (L. 103).

Az említett területen dokumentált leletanyag zöme azonban szórvány, éppen ezért az itt előkerült leletek időrendi besorolása is kérdéses. A leletanyag tárgyalásakor e terület esetében kénytelenek voltunk kihagyni azokat a Bóna István által említett kincsleleteket, amelyeknek nem akadtunk a nyomára (Érdengeleg, Érsemjén), de erre a sorsa jutott a F. É. K. érmihályfalvi „normann kengyelekről" szóló adata is, amelyet ugyan végül meghagytunk a lelőhelylistán, Lakatos Attila információja szerint azonban ezeket a leleteket nem sikerült azonosítani, és ezért óvatosságból nem is használjuk fel őket elemzésünkben.

Előre kell bocsátanunk, hogy többé-kevésbé feltárt lelőhellyel hat esetben számolhatunk, 12 esetben a leletanyag szórványként került be a múzeumba, de rendelkezünk egy kincslelettel is, amelynek záró érméit I. (Szent) László verette.

[1364] Szőke 1992, *Taf.* 3. *Grab* 190.

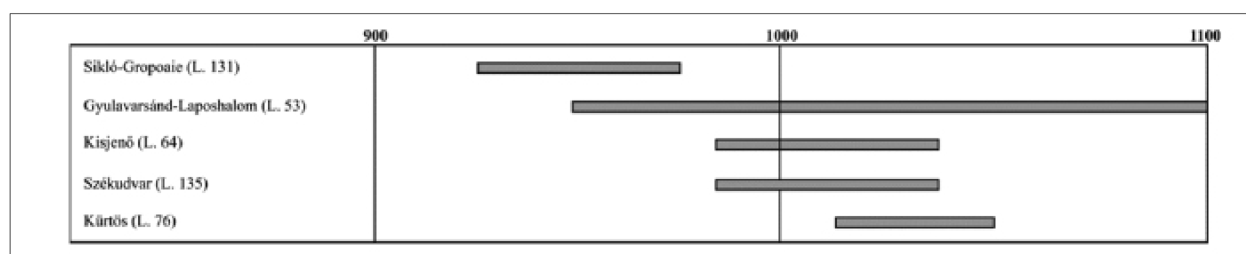

279. kép. É-Partium (DK-Nyírség) és a bihari területek temetőinek és szórványleleteinek relatív kronológiája

V.9.2. A Fehér-Köröstől D-re fekvő terület [280. kép; 330. tábla]

A legkevesebb lelőhely a Fehér-Köröstől D-re fekvő területről került elő. Az innen ismert leletek zömét a Fehér-Köröstől DNy-ra dokumentálták. Sajnos ezek közül három szórványlelet (Kürtös, Mácsé, Székudvar), és csupán kettő minősül többé-kevésbé feltárt temetőrészletnek (Gyulavarsánd-Laposhalom, Sikló-Gropoaie). Egyik temető esetében sem lehet pontosan megállapítani ugyanakkor a temető használatának kezdetét és végét.

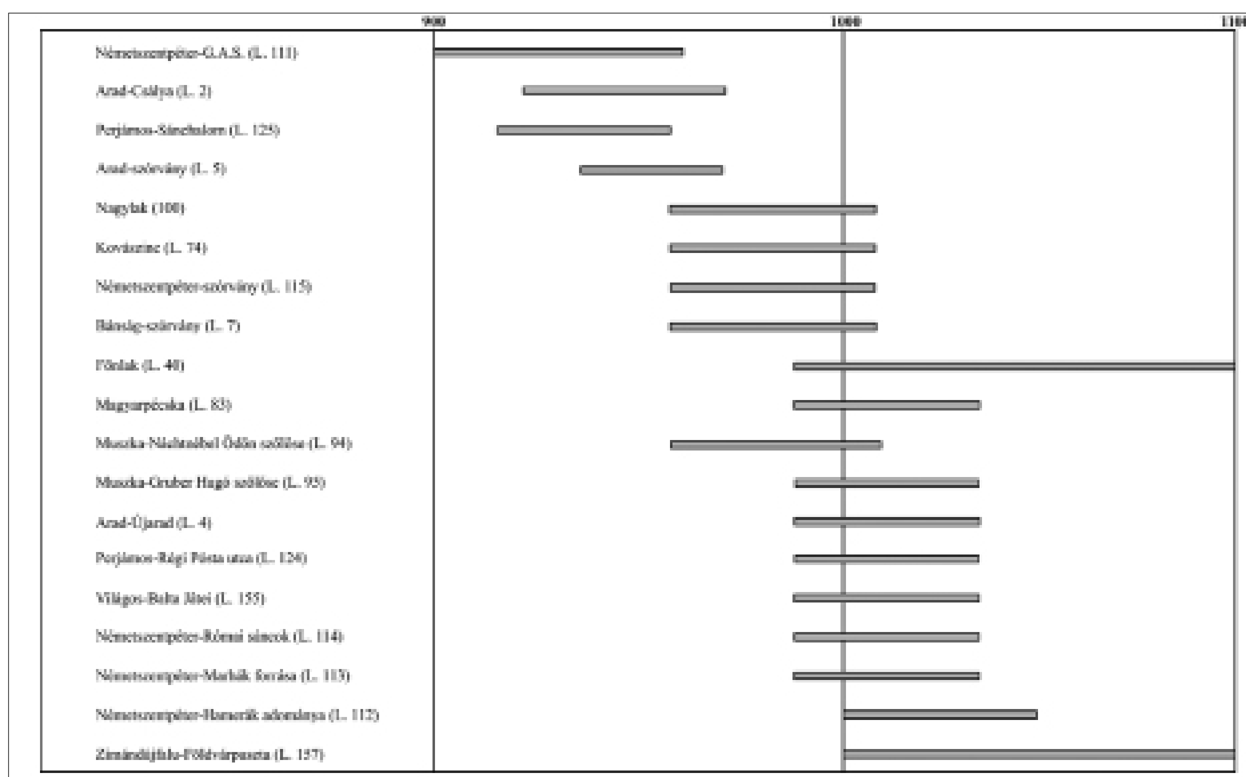
A rendelkezésre álló két temetőrészlet közül a rövidebb korszakot a siklói temető öleli fel, viszont hosszabb használata lehetett a gyulavarsándi temetőnek/temetőknek. A mácséi szórvány nyílcsúcsot sajnos nem lehet keltezni a 10–11. századon belül.

280. kép. A Fehér Köröstől D-re fekvő terület temetőinek és szórványleleteinek relatív kronológiája

V.9.3. A Maros alsó szakasza [281. kép; 331. tábla]

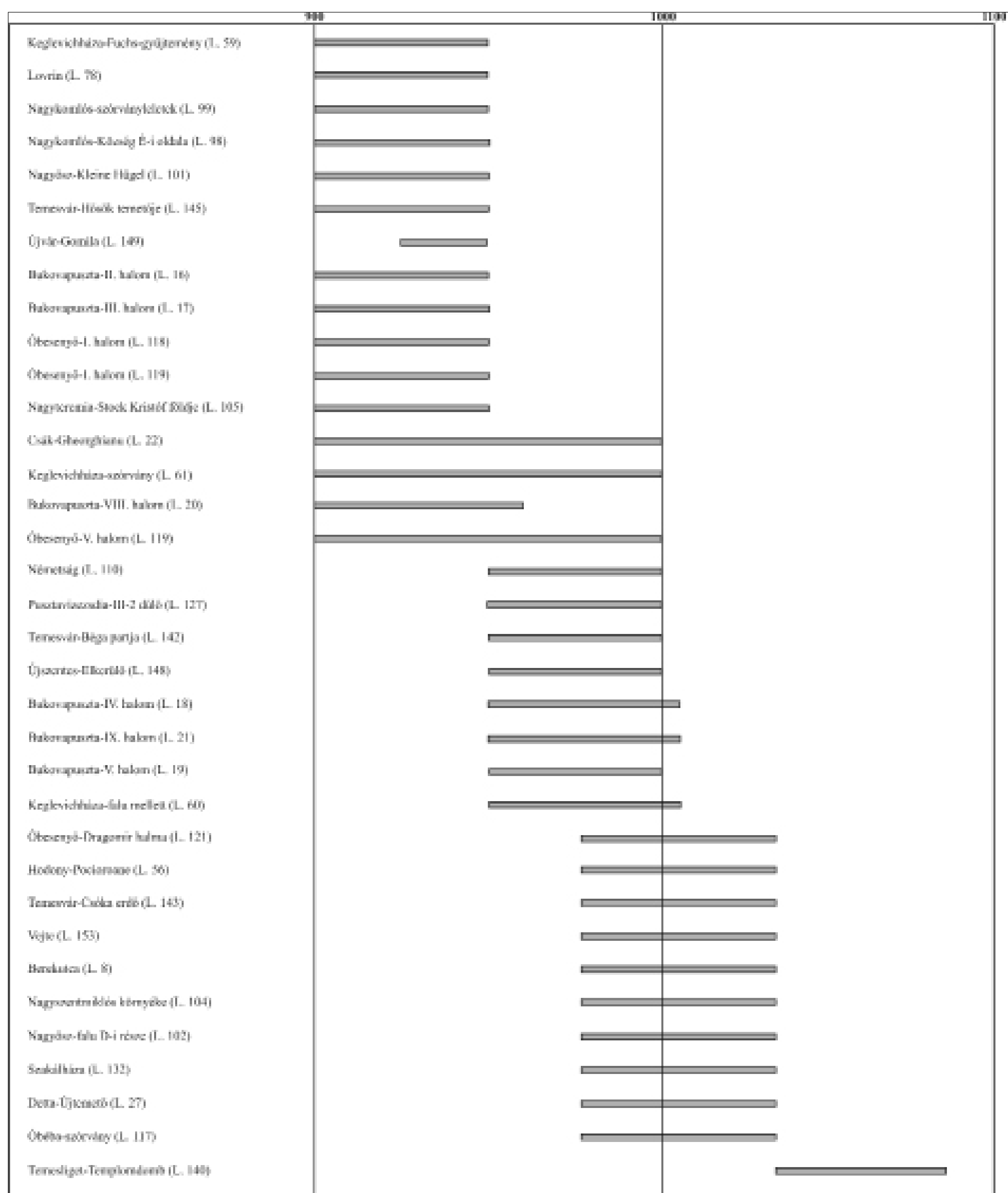
A következő régió a Maros alsó szakaszán a folyó jobb és bal partja. A kutatottság alacsony foka ellenére megállapíthatjuk, hogy a folyó közelében található lelőhelyek egy nagyon sűrű településhálózatot jeleznek, azonban azt is szükséges megjegyeznünk, hogy ez a sűrűség elsősorban a 10. század második felében/felétől adatolható. A Maros két partján előkerült lelőhelyek már a Maros Alföldre lépésénél felbukkannak, és egészen a folyónak a Tiszával egyesüléséig követhetőek.

281. kép. A Maros alsó vidéke két partján előkerült temető- és szórvány leletanyag relatív kronológiája

V.9.4. ÉNy-, Közép- és DK-Bánság [282. kép; 332. tábla]

A Marostól délebbre eső területekről előkerült lelőhelyek három nagyobb csoportot alkotnak: az ÉNy-Bánság lelőhelyei, a Temes folyó környéki és az ettől É-ra levő lelőhelyek, illetve a DK-Bánság lelőhelyei. Az olyan szórványleleteket, mint a temesmurányi nyílcsúcs, nem tudjuk datálni a 10–11. századon belül, de a csáki két sírt sem tudjuk pontosan keltezni a 10. századon belül, ezért ezeket a grafikánkon sem tüntettük fel.

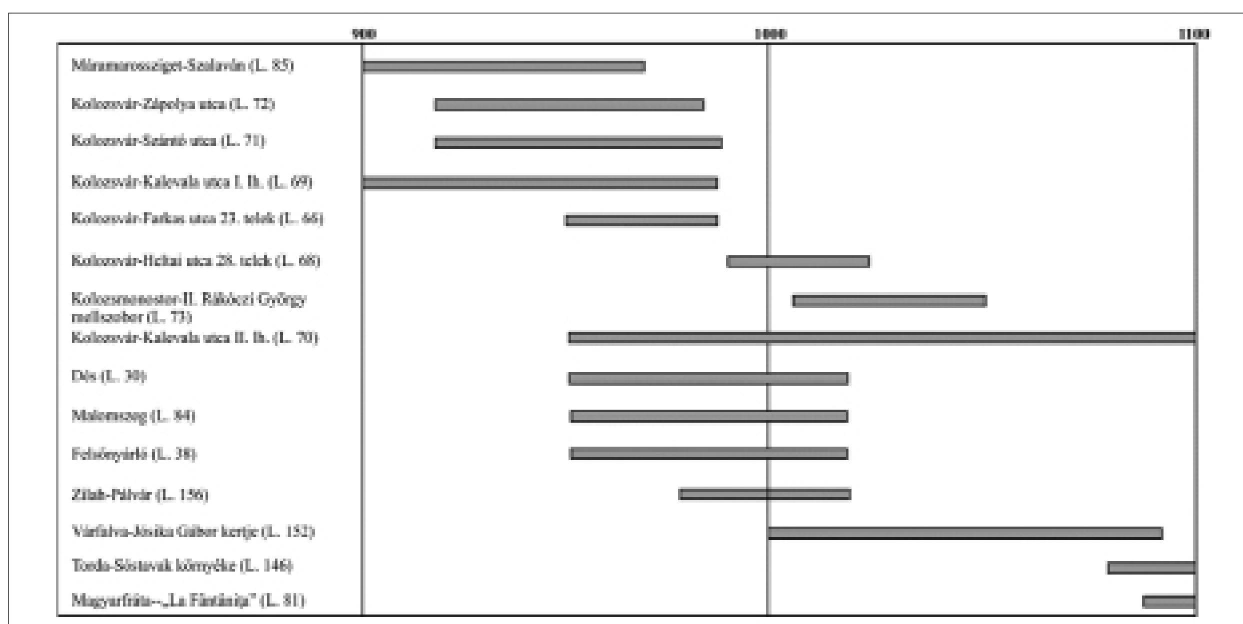

282. kép. ÉNy-, Közép- és DK-Bánság területén előkerült temető- és szórvány leletanyag relatív kronológiája

V.9.5. É-Erdély és a Szilágyság [283. kép; 333. tábla]

Az É-Erdélyhez sorolt lelőhelyekkel együtt tárgyaltuk az ezzel a régióval szoros földrajzi kapcsolatban lévő Szilágyságot, Máramaros egyetlen kérdéses lelőhelyét, valamint a Torda körzetében levő lelőhelyeket is. Ez utóbbiak a Marostól É-ra helyezkednek el, közvetlen kapcsolatot teremtve a D-erdélyi területekkel.

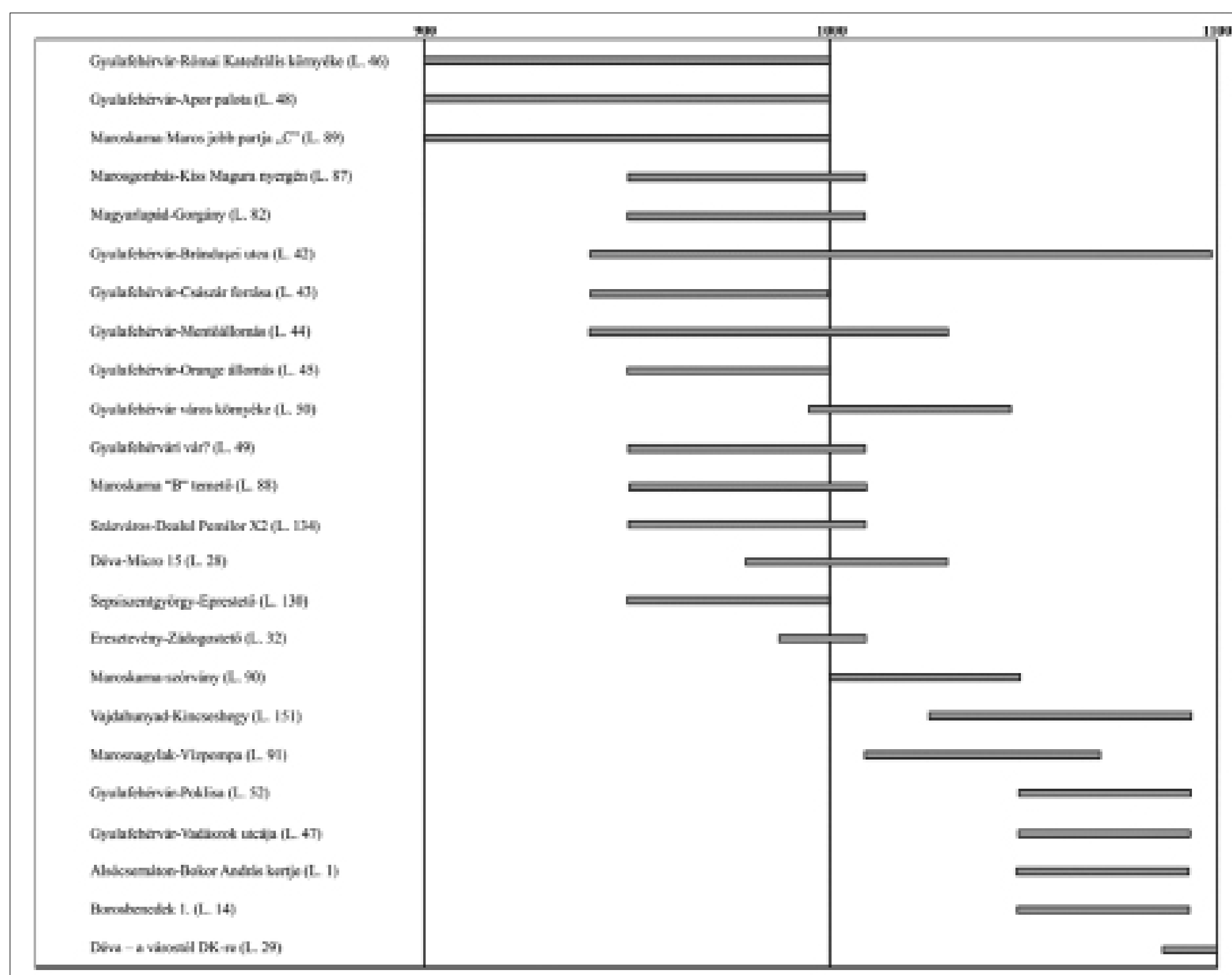
Hasonlóan a többi régióhoz, ebben az esetben sem áll rendelkezésre egyetlen egy teljesen feltárt temető sem. Tehát ezekben az esetekben sem tudtuk egyik temetőnek még hozzávetőlegesen sem megállapítani a kezdetét és felhagyásának időpontját.

283. kép. Az É-Erdély, Máramaros és Szilágyság területén előkerült temetők és a szórvány leletanyag relatív kronológiája

V.9.6. A D- és DK-Erdély [284. kép; 334. tábla]

Ahogyan azt láthattuk, az előbbi régiókban is nehezen vagy egyáltalán nem lehetett kimutatni a honfoglalók első generációs kulturális hagyatékát, vagyis a 10. század első harmadára keltezhető leletanyagot. Az Erdélyi-medence D-i és DK-i területein feltárt lelőhelyek esetében ugyancsak elmondhatjuk, hogy egy-két, feltételesen a 10. század első felére keltezhető sír- és szórványleleten kívül nem ismerünk biztosan a 10. század első felére keltezhető temetőt. Ahogyan arra már bővebben kitértünk, a gyulafehérvári és maroskarnai temetők úgynevezett „9. századi” „bolgár” fázishoz tartozó amforatípusai valójában a 10. század első évtizedeiben kerülhettek a sírokba. Ha más nem is, de ez a tény talán valamilyen szinten megmagyarázhatja a klasszikus honfoglaló magyar emlékanyag hiányát D- és DK-Erdélyben.

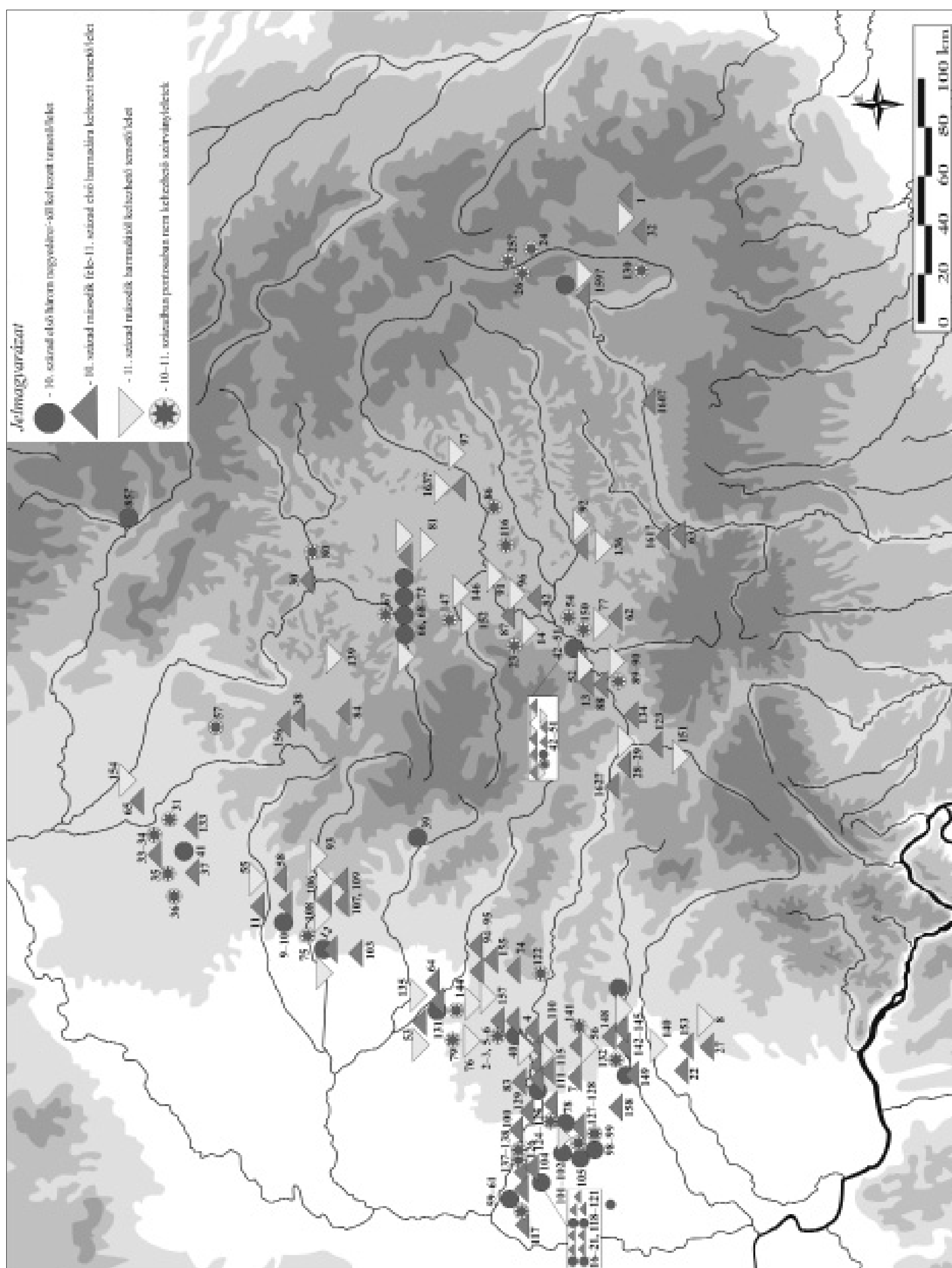

284. kép. A D- és DK-Erdély területén előkerült temetők és a szórvány leletanyag relatív kronológiája

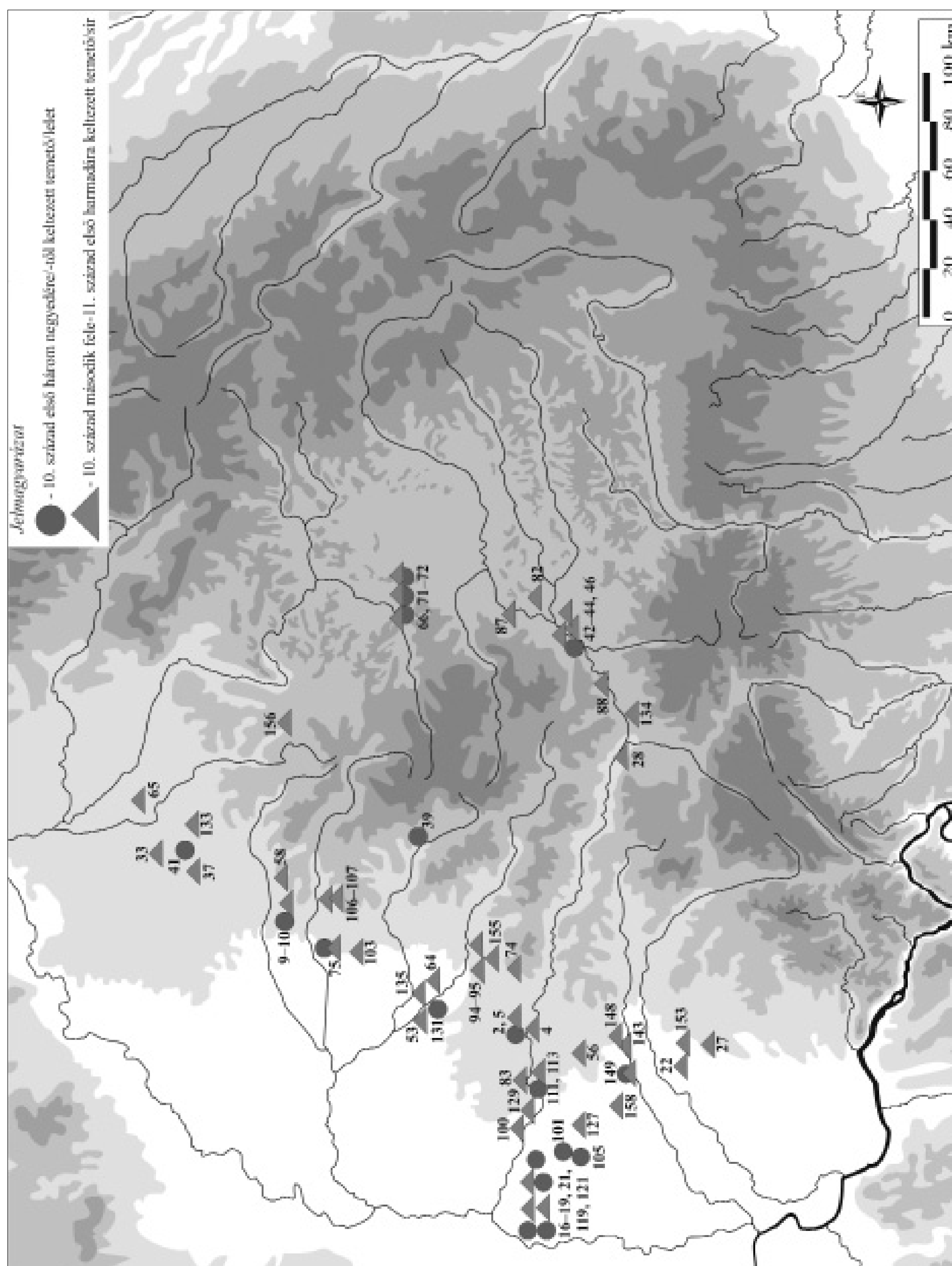
Az elemzésünk egyik központi kérdése természetesen az volt, hogy mikor is jelenik meg e három régióban a Kárpát-medencéből ismert és már a 19. század első felében 10. századi honfoglaló magyarnak meghatározott régészeti leletegyüttes? Ismert tény, hogy a 19–20. század történészei még úgy gondolták, hogy a Partiummal és a Bánsággal szemben az Erdélyi-medencét a honfoglalók nem foglalták el, e területeket majd csak első szent királyunk integrálja a Magyar Királyságba. A régészeti feltárások a 20. század elején radikálisan átírták ezt a koncepciót, a 10. században jól datálható temetők alapján egyértelművé vált, hogy a 19. század romantikus elnevezése alapján megjelölt migrációs jelenség, illetve katonai–politikai hódítás, azaz a „honfoglalás" érintette az Erdélyi-medencét is.

Az utóbbi száz év feltárásai nyomán jelentősen bővült a régészeti forrásbázisunk, bár e feltárások nagyon sok kívánnivalót hagynak maguk után. Fontos kérdés persze, hogy hogyan is értékelték az e korszakkal foglalkozó szakemberek e lelőhelyeket? A korszakkal foglalkozó első kutatók a 19. századi romantikus történelemszemlélet hatása alatt az előretörő magyarságot, a csaták régészeti nyomait, az Anonymus által emlegetett vajdák legyőzésének emlékeit stb. látták ezekben a temetőkben. A magyar régészet fejlődése, a temetők feltárása és közlése nyomán a mai Magyarország és Szlovákia D-i területein nyilvánvalóvá vált, hogy a temetők a letelepedett/letelepített, közösségekbe szerveződött/szervezett népesség emlékei. Megállapítható tény, hogy ezek a temetők általában több tíz sírt számlálnak, a leletanyaguk tipokronológiai elemzése révén pedig az is tényként kezelhető, hogy ezeket a sírokat több évtized alatt ásták meg, tehát szó sincsen csaták, háborúk emlékeiről. Ezzel szemben egy stabil, letelepedett/letelepített népességről/népességekről. E temetők általában klasszikus, lovas–fegyveres temetkezésekkel tarkított nekropoliszok, amelyeket joggal hoztak kapcsolatba az írott forrásokból ismert honfoglaló magyarsággal.

A régészeti adatbázisra támaszkodva megállapíthattuk, hogy a klasszikus, a 10. század első két harmadára keltezhető/keltezett lovas–fegyveres kultúra temetői (nyilván a domborzati viszonyok jellegzetességeiből is

285A. kép. A 10–11. századi temető-, szórvány- és kincsleletek relatív kronológiája az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

285B. kép. A 10–11. századi temető-, szórvány- és kincsleletek relatív kronológiája az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

fakadóan), elsősorban a bihari régióban, a Körösök vidékén, valamint a Maros alsó folyásának vidékén, elszórva pedig É-Partium és É-Erdély területein bukkannak fel. A század első felére való keltezésüket – talán a K-i migráció jeleként is – jól datált Felső-Tisza-vidéki és Kijev környéki kapcsolatok hangsúlyozzák (Bihar-Somlyóhegy, Kolozsvár-Zápolya utca, Kolozsvár-Szántó utca). A honfoglaló magyar népesség jellegzetes temetőin kívül olyan temetőket is ismerünk, az É-Partiumot (vagyis a Nyírséget) és É-Erdélyt összekötő útvonalon (amely a sókereskedelem hagyományos útvonala volt), amelyek a telepítések eredményei lehettek a 10. század közepe után (pl.: Zilah-Pálvár, Szalacs).

A Közép- és D-Bánság, illetve D-Erdély területén általában későbbre – a 10. század második harmadától – keltezhető leletanyaggal jelennek meg a lovastemetkezések. A temetkezési szokások alapján más eredetű népcsoportok mellett, illetve együtt velük (lásd pl.: Gyulafehérvár-IV. kutatóárok 1. K–Ny-i tájolású, kőpakolásos, részleges lovastemetkezés, amely talán az egyén és a közössége akkulturációját jelzi).

Gyulafehérvár környékén a 10. század elején egy új régészeti kultúra megjelenésére egy másik tény is figyelmeztet: a vár területén klasszikus honfoglalás kori temetkezések kerültek elő (sajnos feldúlva). Sejthető tehát, hogy e régióban valamikor a 10. század első felében jelenik meg a klasszikus honfoglalás kori régészeti kultúra.

Tényként kezelhető azonban, hogy a Maros-völgy középső részén feltárt közepes méretű vagy nagy sírszámú temetőket a leletanyaguk alapján csak a század második harmadától–közepétől kezdik el használni (pl.: Gyulafehérvár-Brândușei utca, Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető, Marosgombás, Magyarlapád, Szászváros) a temetkezési szokások alapján különböző eredetű népességek. Úgy tűnik, hogy a Császár forrásánál és a Mentőállomáson feltárt temetők (amelyekből előkerültek lovas–fegyveresek is) népességének egy része – a leletanyag tipológiai kapcsolatai alapján – a század második harmada után érkezhetett ide a Maros völgyébe Ny felől. A Brândușei utca népességének egészét és a Mentőállomáson feltárt temető népességének legalább egy részét viszont az újonnan beköltözők vagy helyben találták vagy máshonnan telepítették ide, az azonban bizonyos, hogy e csoportok régészeti hagyatéka (és itt elsősorban a temetkezési szokásokra gondolunk) bizonyosan más eredetű, mint a steppei kultúra hagyatéka.

A Gyulafehérvár-Brândușei utcai temetőt és a Mentőállomás III. számú nekropoliszát ugyanakkor tovább használták a 11. században is. A közölt Gyulafehérvár-Brândușei utcai temetőben az új leletanyag megjelenése és a temetkezési szokások megváltozása a 11. század elején egy újabb népesség megjelenését (is) sejteti a 11. század elején az új ispánság (1009-től pedig új püspökség), majd vajdaság székhelyén. Ugyanakkor a 11. század folyamán a vár környékén új temetőket is nyitnak (pl.: Poklisa).

A Bánság esetében úgy tűnik, hogy más a helyzet. A 10. század első harmadára keltezhető lelőhelyek a Tisza sávjában, illetve a Maros folyó alsó részén lokalizálhatóak (Bukovapuszta, Óbesenyő, Nagyősz, Nagyteremia). Későbbre, a 10. század második felére–a 11. század elejére keltezhetőek az ezektől K-re előkerülő, egyszerű fegyveres sírokkal tarkított temetők (Csák, Hodony, Temesvár, Vejte), illetve a talán más eredetű népességek földi maradványait (is) tartalmazó temetők (pl.: Detta). Miután e temetők egyikét sem sikerült teljes egészében feltárni, ezért kérdéses marad, hogy ezek a temetők a keresztény korszakban meddig maradtak használatban.

A lovas–fegyveres sírokkal tarkított temetők az egyes régiókban tehát más-más időszakban jelennek meg, majd tűnnek el.

Így például a bihari régióban, É- és D-Erdély területén nagy valószínűség szerint már a 11. század elején eltűnnek az ilyen jellegű temetkezések. A Körösök vidékén, a Maros alsó folyásvidékén, a Közép- és a D-Bánság területén viszont még biztosan lehet számolni ilyen jellegű temetkezésekkel a 11. század első felében (pl.: Hodony 3. sír, Óbesenyő-Dragomir halma 4. sír?). A Magyar Királyság népességét etnikumtól függetlenül rejtő várnépi és falusi temetők a bihari régióban, É- és D-Erdély területén korábban (István érmekkel datált temetők: Hegyközszentimre, Várfalva, Marosnagylak, Gyulafehérvár-Poklisa, Vajdahunyad), a Maros alsó szakaszán, a Közép- és D-Bánság területén pedig később jelenhettek meg. Itt tehát a pogány jellegű temetők kontinuitását figyelhetjük meg a 11. század első néhány évtizedében, ami egyértelműen Ajtony fennhatóságával hozható kapcsolatba.

Gyula és Ajtony legyőzése, illetve e két régió: az Erdélyi-medence, valamint a Bánság területeinek a Magyar Királyságba integrálása után azonban újabb masszív betelepítésekre kerülhetett sor a 11. század első felében. A 11. században megjelenő nagy kiterjedésű temetők, az anyagi kultúra más elemei és a temetkezési szokások eltérő jellege alapján sejteni lehet, hogy a század elején új néptömegek kerülnek az Erdélyi-medencébe és a Bánságba, ezt a jelenséget a településterület K felé való kitolódása is követte. Néhány temetőrész horizontálstratigráfiai elemzése révén eléggé egyértelmű, hogy a várak környékén megjelenő temetők az új korszak hírnökei voltak, és gyaníthatóan a templom körüli temetők megjelenéséig, azaz körülbelül a 11. század végéig maradtak használatban.

A 11. század vége felé a magyar királyok (I. Szent László, Könyves Kálmán) törvénykezése eredményeképpen terjednek el igazán a templom körüli temetők.

V.10. A 10–11. SZÁZADI TEMETKEZÉSEK MELLÉKLETEINEK KULTURÁLIS „NEMI" JELLEGÉRŐL [286–287. kép]

Az utóbbi évek szakirodalmában egyre többször esik szó a nemiség, illetve életkor és a régészeti leletanyag közötti kapcsolat sokszor zűrzavaros kérdésköréről. Az V. fejezetben minden tárgykategória esetében hosszasan próbáltuk elemezni az adott tárgy viselőinek körét. Az antropológiai vizsgálatok csekély száma természetesen megnehezítette a munkánkat, azonban talán objektívebben, bármilyen külső hatás nélkül vizsgálhattuk ebből a szempontból is a leletanyagot.

A temetkezési szokások megváltozása miatt a különkülön értékeltük a 10., illetve a 11. századra jellemző leletanyagot.

Nő		**„Semleges"**	**Férfi**
Fiatalabb nők	***Idősebb nők***		
Hajfonatkorong	–	Amulett	Ingveretek (1–2 példány)
Hajtűk		Hajkarikák (1–3 példány)	Veretes övek
Fülbevalók		Gyűrűk	Fegyver koncentráció
Ingnyakveretek (garnitúraként)		Karperecek (1–2 példány)	
Karperecek (3–4 példány)		Gombok (1–2–3 példány)	
Csüngők		Fegyverek (nyílcsúcs 1 – példány, balta)	
Gombgarnítúra		Kés	
Ruhaveretek		Lószerszámok (kengyel, zabla, hevedercsat)	
Rozettás lószerszám garnitúra			

286. kép. Különféle 10. századi tárgykategóriák nemenkénti megoszlása

Míg a 10. századi leletanyagban megjelenő fegyverkoncentráció a férfiakra jellemző, addig az ékszerkoncentráció a női sírok jellemző vonása. Azonban azt mindenképpen szükséges kiemelnünk, hogy eseteink a 10. századi nők egy bizonyos rétegének emlékanyagát tükrözik. Azt is láthatjuk a táblázatból, hogy a leletanyag sokkal változatosabb és gazdagabb a női temetkezések esetében. Ugyanakkor ez azt is jelentheti/jelenti, hogy az ékszerkoncentráció nem a nők egyéni státusát fejezte ki, hanem sokkal inkább férjükét/családjukét . Nyilvánvalóan egy férfiak által meghatározott ideológiák és értékek mentén kialakult társadalmi értékrendszerről beszélhetünk. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról a tényről sem, hogy az úgynevezett „semleges" kategóriába sorolt leletanyag esetében –antropológiai elemzések híján – a tárgyak kontextusa alapján definiálható a sírba tett személy neme.

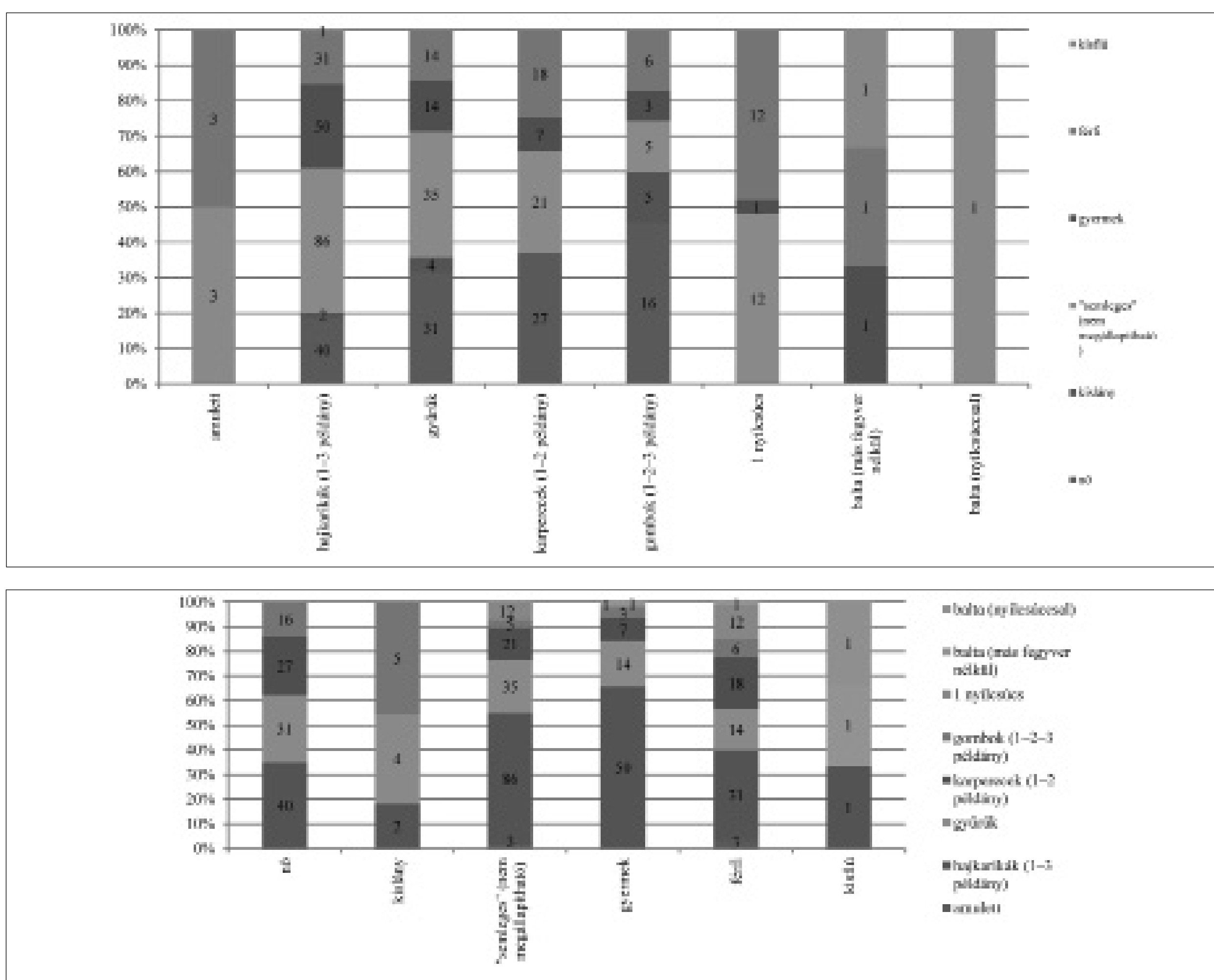
A jelentősen megváltozó 11. századi kép ebből a szempontból is jellemző: ékszerkoncentráció már nem ismert csak gyermek (kislány?) sírjából. A temetkezési szokásokban végbemenő változások következtében a klasszikus 11. századi temetkezésekből tehát már eltűnnek mind a női ékszerkoncentrációk, mind pedig a férfi fegyverkoncentrációk. E nemileg is determinált tárgyak/tárgyegyüttesek a 11. században tehát lassanként kiszorultak a temetkezésekből.

V.11. A GYERMEKTEMETKEZÉSEKRŐL

A honfoglalás és kora Árpád-kor vizsgálatának talán legérdektelenebbnek tartott része a gyermektemetkezések vizsgálata. Természetesen e temetkezésekkel kapcsolatban az első kérdés mindig a gyermekkor pontos(abb) meghatározása kell, hogy legyen, hiszen a kora középkorban a felnőtté válás – a modern korokkal ellentétben – sokkal hamarabb történt. E perspektívából sokat mondó a gnadendorfi sír fiatal, 14 éves csontváza, amelyet már érett férfiúként temettek el.

A gyermektemetkezések elemzését meglátásunk szerint közösségcentrikus szemlélet alapján kellene elvégezni, hiszen minden közösség saját maga építi fel értékrendjét, illetve szokásrendszerét.

A sírok elemzése alapján elmondható, hogy a gyermektemetkezések többségében nem nyilvánul meg a felnőtteket két csoportba osztó nő–férfi antagonisztikus világkép. Vannak azonban kivételes esetek mind a 10., mind pedig a 11. században. Ezek azonban elenyészőek. Ilyen esetek a kolozsvári Szántó utca 14., 15. és 16. gyermektemetkezései, amelyekben nyílcsúcsokat és baltát regisztráltak, illetve a 19. sír, amelybe vassarlót helyeztek. A kolozsvári közösségek esetében a nyílcsúcsok és

287. kép. „Semleges” jellegű tárgyak előfordulása a sírokban

a balta sírba helyezése – véleményünk szerint – a férfi nemhez való tartozást jelképezhették.

Női jellegű ékszeregyüttes ismert a gyulafehérvári Brândușei utcai 10. századi temető 3. és 27. temetkezéseiből (hajkarika-együttesekről van szó). A nemi identitásra vagy az életkorra utaló mellékletek a Brândușei utcai 11. századi temetőben – összehasonlítva a 10. századi temető *infans* temetkezéseinek leletanyagával – sokkal kifejezőbbek. Ez a megállapítás a női *infans* és *juvenilis* sírokra vonatkozik, ugyanis ez a csoport nagyon jól elhatárolható a temető többi sírjától. Szalagfonatokkal díszítettek például a 60. sír hajkarikái, de a sírból gyöngyök is ismertek. A gyöngyfüzérrel vagy néhány gyönggyel útnak indított elhunyt majdnem mindegyik esetben kisgyermek (valószínűleg kislány) lehetett (vö.: 71. és a 76. sír). A 204. sírból *infans* kislány halotti öltözékét díszítő bronz fülesgombok, illetve két hajékszer került elő. Hasonlóan női identitásra utalhat a 129. sír 60 cm-es *infans* I. eltemetettjének öltözéke, amelyet gazdagon díszítettek, és amely mellől másodlagos szerepben eltemetett tárgyak egész sora került elő. A várfalvai 25. gyermek (kislány?)sír csüngős ingnyakveret-garnitúrája nagyon kopott volt, a díszítés nagyon sok esetben alig látszik. A jelenséget csakis a hosszantartó viselettel magyarázhatjuk, tehát ezt a garnitúrát valamelyik hozzátartozójától kapta/kaphatta vagy örökölhette.

Tehát a 10. században a kétpólusú antagonisztikus világkép (fegyveres férfi – ékszeres nő) nyomon követhető. Ugyanakkor a jövő kutatásának lesz a feladata, hogy megállapítsa, hogy egy-egy adott közösségben a gyerekek hány éves korától jelenik meg ez a gondolati séma.

E rövid elemzésünk végén két következtetést vonhatunk le: 1. A 10. században egy lelőhely egyetlen gyermeksírja esetében a fegyveres férfi modell igazolható egy kisfiú esetében is. 2. A 11. században a női identitás kifejezése sokkal pregnánsabb a gyermek-/lánysírok esetében. Szükséges azonban feltennünk a kérdést, hogy ezekben az esetekben vajon nem a család vagyoni helyzetének demonstrálásával állunk-e szemben, ugyanis a nemi jellegeknek a 11. századi temetőkben egyébként már alig találjuk a nyomát.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

A tárgyalt korszak régészeti kutatása – ahogyan azt a korábbi fejezetekben láthattuk – nagyon sok hiányossággal küszködik. A hiányosságok egy része annak tudható be, hogy a kutatók jelentős része a különböző írott forrásokhoz való igazodást helyezte előtérbe, a feltárt temetőket, az előkerült szórványleleteket pedig elsősorban ezen források alapján próbálta magyarázni.[1365]

Sajnos azonban – ahogyan az kiderülhetett a III. fejezet statisztikai elemzéseiből is – a vizsgált régiók régészeti leletanyagának mennyisége, a feltárások és a publikációk száma és színvonala önmagában is tragikus. Jelzés értékű az is, hogy egyáltalán nem áll a rendelkezésünkre teljesen feltárt és közölt, valamint antropológiai és archeozoológiai szempontból is elemzett temető.

Elért eredményeinket éppen ezért csupán részeredményeknek tekinthetjük; a reménybeli újabb ásatások, a modern technikával feltárt és elemzett újabb temetők idővel ezeket radikálisan módosíthatják.

VI.1. A TERÜLET BIRTOKBA VÉTELE. NÉPESSÉGEK A 10. SZÁZADI ERDÉLYI-MEDENCÉBEN, A PARTIUMBAN ÉS A BÁNSÁGBAN [288. kép]

A táj meghatározta és máig meghatározza az emberi közösségek életmódjának jellegét, a környezet és az emberi társadalom közötti kölcsönhatás pedig meghatározza a táj jelenét és jövőjét.[1366] Ez a törvényszerűség hatott tehát azokra a körülményekre is, amelyek eredményeképpen a honfoglaló közösségek birtokba vették a Kárpát-medence különböző régióit.

A régészeti leletek vizsgálata során megfigyelhettük (ahogyan más szakemberek is megtették más korszakok vizsgálata során), hogy időbeli eltérés mutatható ki a terület megszállása, teljes elfoglalása és a területet elfoglaló népesség temetőinek megjelenése között. A kutatott három régiónkban a honfoglaló magyarság elsőként mindenképpen a korábbi úthálózatot, a stratégiailag fontos pontokat és az esetleges központokat foglalhatta el.

A 10. századi Kárpát-medence, de az Erdélyi-medence népességének eredete és nyelvi viszonyai is nagyon sokszínűek lehetett. Ezt a sokszínű meghódított népességet integrálhatta a 10. században egy struktúrába a központi hatalom, amelyet a kettős fejedelemség intézménye működtetett.[1367]

Az ethnosz fogalmának a 19–20. században lezajlódó előtérbe kerülése egyre nehezebb és egyre feloldhatatlanabb probléma elé állítja napjaink régészeit, ugyanis az írott forrásokban megjelenő népnevek (amelyek akár politikai–katonai struktúrák is lehettek) összekapcsolása a régészeti forrásokkal majdnem lehetetlen, sőt nagyon sokszor veszélyes. Vajon melyik temetkezés esetében láthatunk az írott forrásokban megjelenő 10. századi magyart és melyik esetében a magyartól eltérő etnikumot?[1368] Hol húzható meg a határ ezek között, és hol húzható meg a határ, ha például egy temetőt különböző eredetű népességek használnak? Ki tudjuk mutatni ezeket a népességeket? Végig tudjuk követni egy népesség akkulturizációját és/vagy asszimilációját, azzal a megjegyzéssel, hogy egy adott anyagi kultúra elemeinek átvétele vajon egyet jelentett-e ezen kultúra asszimilációjával? Ezt/ezeket a folyamatot/folyamatokat milyen erők generálták/generálhatták a kora középkorban?

Néhány esetben az írott források az akkulturizációs és/vagy asszimilációs folyamatok gyors lejátszódásáról tudósítanak,[1369] azonban továbbra is kérdéses az adott forráshelyek információinak megbízhatósága, illetve az, hogy vajon ezek az információk mennyiben kapcsolhatók össze a régészeti leletanyag tanúbizonyságával.

Feltehető tehát a kérdés, hogy a rendelkezésre álló leletanyagot hogyan tudjuk interpretálni. A Kárpát-medencei temetők leletanyagának ismeretében egyértelműen leszögezhetjük, hogy a 10. század folyamán vizsgált területeinken is megjelennek a korábbi századból nem ismert, katonai elitre utaló temetők, amelyeket csakis a honfoglalás kori magyarsággal hozhatunk kapcsolatba.

[1365] E források közül elsősorban az Anonymus néven ismert szerző munkáját használták, a múlt század utolsó évtizedében megjelenő *Erdély történeté*ben azonban már megjelennek más források is.

[1366] Christie 2004, 1–38.

[1367] Szabados 2011, 114–239.

[1368] A „honfoglaló magyarság" régészeti hagyatékát nem tekinthetjük etnospecifikusnak, sokkal inkább regionális régészeti hagyatéknak, amely a 10. századi Kárpát-medencét jellemezte. Érdemes idézni ebből a szempontból az 1996-os kiállítási katalógust is: *„A honfoglaló magyarság mind etnikumát, mind életformáját tekintve rendkívül sokszínű volt."* A 10. századi Kárpát-medence ránk maradt régészeti leletanyaga (elsősorban a temetőké) nem egy homogén identitású közösség és bizonyosan nem egyetlen etnikum hagyatéka. Maguk a nagyon szubjektív narratív források is legalább két nyelven beszélő 10. századi népességről beszélnek, azonban számos olyan forrás is ránk maradt, amely a szláv nyelvű népesség gyors asszimilációjáról tudósít (K. k. 1996, 38; Brather 2004; Bálint 2006, 277–347).

[1369] A Liutprandnál szereplő Bogát *(Bugat rex)* neve alapján (*bogat* = 'gazdag') joggal gondolhatunk arra, hogy a szláv főnökökkel együtt szláv kontingensek is részt vehettek a nyugati kalandozásokban. A szó ebben a formában őrződött meg a középkorban erős szláv hatás alatt állt román nyelvben is (Dex 1980, 95). Hasonló információkat találunk Theotmár salzburgi érsek levelében, illetve Reginó prümi apát krónikájában is (Langó 2007, 13, 13. jegyzet).

Nem győzzük ugyanakkor elégszer hangsúlyozni, hogy a honfoglalás kori régészeti leletanyag egészében véve egy makroregionális jelenség, amely a 10. századi Kárpát-medence jelentős részén élő népességeket jellemezte. Ellentétben az Alfölddel, az Erdélyi-medence katonai elfoglalását ugyanakkor – legalábbis az első szakaszban – nem a letelepedés, sokkal inkább a só és talán az arany kitermelésének gazdasági vonzatai motivál(hat)ták. Több stratégiai helyen feltárt temetőt ilyen kontextusban szükséges elemeznünk.

Az É-Erdélyhez tartozó Kolozsvár környéki temetők leletanyagának erős Felső-Tisza-vidéki és Kijev környéki kapcsolatai (lásd a II. és V. fejezetet) arra is utalhatnak, hogy a honfoglalók már a 10. század elején nem pusztán elfoglalták É-Erdélyt, hanem a régiót ellenőrző fontos katonai központot is létrehozhattak itt. Mindenképpen meg kell említenünk azt is, hogy a kolozsvári temetők egy fontos római út mentén kerültek elő, ami alapján joggal gondolhatunk arra a tényre, hogy még a 10. században is beszélhetünk a római korszak infrastrukturális kontinuitásáról.

Ezeknél valamivel nehezebb kérdés a meghódított lakosság problematikája. A 10. századi honfoglalást közvetlenül megelőző korszak temetői vagy telepei teljesen hiányoznak Kolozsvár környékéről és ismeretlenek a 10. századi, a fentebb elemzett közösségektől eltérő temetők is.

Ezzel ellentétben a Kis-Szamos medencéjéhez tartozó mikrorégióból jelentős számban ismertek 7–9. századra keltezett települések, illetve hamvasztásos és birituális temetők.[1370] Talán mindezzel összefüggésbe hozható a Kolozsvár környékéről ismert szláv helynévi anyag is,[1371] vagyis gyanítható, hogy a hamvasztásos temetkezéseket gyakorló népesség (a szlávok) és a 10. századi hódítók között valamiféle kapcsolat létezhetett. Ezen kapcsolatok jellegének, intenzitásának feltárása a jövő feladata.

Az előbbiektől jelentősen különbözik a D-erdélyi leletanyag. Az anyag egy részének D-alföldi tipológiai kapcsolatai arra utalhatnak, hogy É- és D-Erdélyt különböző irányból érhették hatások (betelepülés/betelepítés, kereskedelem). Halvány jelek arra utalnak, hogy a 10. század első felében a honfoglalók már D-Erdélyt is ellenőrzésük alá vonták. É-Erdély leletanyaga egyértelműen elsősorban Felső-Tisza vidéki kapcsolatot tükröz, és az ottani anyagot biztosan tudjuk a 10. század első felére keltezni, míg a D-erdélyi honfoglalás kori temetők használata a század második harmadától bizonyítható.

A régészeti anyag alapján sajnos nem lehet megállapítani, hogy a D-erdélyi régióban mikor jelenik meg a honfoglaló lovas–fegyveres réteg régészeti hagyatéka (amelyet csakis bevándorlással/hódítással magyarázhatunk), úgy tűnik azonban, hogy jelentősebb népmozgásra csak a 10. század közepe felé–második felében kerülhetett sor. Nem tudunk választ adni arra sem, hogy a történészek által is kimutatott korábbi D-Erdélyi bolgár uralom vajon fennmaradt-e eddig az időpontig. Az viszont bizton állítható, hogy a 9. században induló és az al-dunai temetők temetkezési szokásaival, leletanyagával szoros kapcsolatokat mutató Maros-völgyi temetőket a 10. század első évtizedeiben még használhatták. Arra a kérdésre tehát, hogy a 896 utáni években a honfoglaló magyarok vajon kiterjesztették-e uralmukat D-Erdélyre, a régészeti leletanyag alapján egyelőre nem tudunk válaszolni. A leletanyag alapján leszögezhető azonban, hogy a 10. század közepe táján betelepítések kezdődhettek a Maros-völgyében, amely a leletanyag tipológiai kapcsolatai alapján egyértelműen Ny-i irányból, az alföldi tájakról történhetett.

Ezzel párhuzamosan a gyulafehérvári temetőkben más eredetű népesség(ek) is temetkezett/temetkeztek; temetkezési szokásaik alapján avar, bolgár és a hamvasztásos temetkezésekről a csontvázas temetkezésekre áttérő népességről beszélhetünk (lásd a IV. fejezetet). Ezt a tényt támaszthatja alá a Gyulafehérvár környékén jelentős mennyiségben előkerülő szláv helynévanyag is. Gyanítható, hogy a bolgár hódítás következményeként ide kerülő népesség mellett az Erdélyi-medencében az avar uralom alatti lezajlódó betelepítések eredményeképpen jelentős avar, illetve szláv népességgel (is) számolhatunk.

Következésképpen D-Erdélyben a 10. századi magyar katonai és politikai honfoglalás ezt a különböző eredetű népeket magába foglaló közösséget nem elpusztította, hanem integrálta a kor politikai struktúráiba, természetesen mint legyőzött népességet. Régészeti szempontból nehezen lehet kimutatni, hogy a meghódított területeken élő népesség milyen szinten és milyen gyorsan asszimilálódott a 10. század első két harmadában. Különálló temetőjük Gyulafehérvár-Brânduşei utcában minden bizonnyal újabb sírokkal bővült ebben az időszakban is, a gyulafehérvári Mentőállomás és Császár forrása temetőiben pedig a helyi népesség párhuzamosan temetkezhetett a honfoglaló magyarsággal.

Az Erdélyi-medencében megjelenő újabb jellegzetes leletanyag alapján ugyanakkor feltehető a kérdés, hogy a 10. században nem történhetett-e egy újabb K-i migráció? A D-erdélyi leletanyag egyes elemei, mint például a Kárpát-medencében majdnem hiányzó egytagú (2a–b. típus) és csontból készült oldalpálcás zablák (3d. típus), valamint a hurkos fülű, trapéz alakú kengyelek (7. típus), a Kárpátokon túli területeken előkerülő

[1370] Hamvasztásos temetők: Szamosfalva, Nemeszsúk, Doboka. Telepek, telepekre utaló leletek: Kolozsmonostor, Nemeszsúk, Doboka, Nagyiklód. A környék településföldrajzának elemzése, illetve a 6–9. századi lelőhelyek és leletek felgyűjtése, vizsgálata és elemzése folyamatban van (Ioan Stanciu és Gáll Erwin kutatása).

[1371] Herepei 2004, 13.

jelentős mennyiségű párhuzam alapján arra utalnak, hogy innen (is) érkezhetett a 10. század második felében betelepülő népesség.

E közösségek esetében – például az alföldiekkel ellentétben – más gazdasági rendszer és más társadalmi konstrukció működhetett, legalábbis az Erdélyi-medencében feltárt nagyméretű temetők alapján erre következtethetünk. A gyulafehérvári Mentőállomás temetőjéből előkerült fegyver nélkül eltemetett csontvázak esetében megfigyelt csigolyadeformálódások alapján a közösség tagjai esetében erős fizikai megterhelésre (kétkezi munka) következtethetünk, ellentétben a kolozsvári Szántó utcai temető fegyveres sírjaival, amelyekben nem találni ilyen jellegű elváltozásokat. Sajnos azonban nagyon az elején járunk az ilyen jellegű elemzéseknek. De talán már ma is sejthető a 10. századi hódítók és a meghódítottak közötti munkamegosztás, amely természetesen mindig kapcsolatban állt az egyén társadalmi pozíciójával és eredetével is.

A Partium és a Bánság területeit elfoglaló és itt letelepedő honfoglaló magyar népesség kisméretű temetői, magányos sírjai egyesek szerint arra utalhatnak, hogy e közösségek – legalábbis egy részük – nomád, állandó szállással nem rendelkező életmódot folytatott [lásd a 298. kép]. Mindez azonban – véleményünk szerint – egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek a valószínűleg nagyállattartással foglalkozó közösségek nomádok lettek volna, csupán azt jelzi, hogy e közösségeknek nem volt igazi központja, azaz nem voltak nagyobb összefüggő közösségekbe szervezve. Ez azonban azt is jelentheti, hogy e közösségeknek heterogén szokás- és értékrendje volt, s így a szociológiai és/vagy a biológiai kapcsolatok számos különféle aspektusa képzelhető el. Még a 19–20. században is megfigyelhető a szétszórt települések (pl.: Marosfő, Hargita megye, Románia) esetében, hogy úgynevezett „temetőbokrok" alakulnak ki (nem ritkák a két-/háromsíros temetők). Mindez tehát nem nomád életmódra, sokkal inkább egy eltérő gazdasági szerkezetre utal, ahol úgynevezett „tanyasi" jellegű települések hálózatáról beszélhetünk.

A Bánság és Partium esetében egyértelmű, hogy a Tisza völgye, illetve a Maros alsó szakasza a 10. század első két harmadában a honfoglalók által megszállt területekhez tartozott. De itt is előfordulnak az új hódítók temetőiben eltemetett (kulturális és/vagy szociológiai szempontból) idegen eredetű személyek (pl.: Sikló, Köröstarján). Egy-két esetben egész közösségek is valószínűsíthetők, így nem zárható ki a leigázott késő avar népesség jelenléte az É-Partiumban (Kismajtény), illetve a 9. századi bolgár hódítók utódai a D-Partiumban (Újvár).

A harmadik csoportot azok a temetők alkotják, amelyekben a tájolás ugyan Ny–K-i, tehát megegyezik a honfoglalókéval, azonban a leletanyag alapján nem zárható ki, hogy az eltemetettek betelepítések eredményeképpen kerültek az illető régióba. Ilyen a zilahi temető kapcsos koporsós sírokat és köttlachi típusú fülbevalót is tartalmazó temetője. A szalacsi temető esetében nem kizárt, hogy használói a század második felében a Dunántúlról betelepítés révén kerültek É-Partium területére; a közeli ibrányi temető használóihoz hasonlóan, ahol az antropológiai megfigyelés alapján Dunántúlról érkezett késő avar kori népesség temetkezhetett.

Erdélyi-medence					Partium	Bánság
Ia. csoport (lovas-fegyveres temetők): Ny–K-i tájolású halottal együtt eltemetett ló részei (együtt a lószerszámokkal), ezt kiegészítik a férfi jellegű mllékletekben a különböző fegyverkategóriák	Ib. csoport (lovas–fegyveres temetők): a 10. század második felében érkező népesség	II. csoport (vegyes tájolású, kőpakolásos temetkezések): a mellékletek közül hiányoznak a fegyverek, illetve a ló részei, de ismeretlenek a szimbolikus lovastemetkezések is	III. csoport (vegyes rítusú temetők): mind a két kultúrkör szokásait ismerjük, azonban egyetlen esetet leszámítva nem tudunk arról, hogy ez a két szokás (K–Ny-i tájolás, kőpakolás és lovastemetkezés) ugyanabban a sírban regisztrált lett volna.	I. csoport (lovas–fegyveres temetők)	II. csoport (vegyes tájolású, de elsősorban É–D-i tájolású, nagyon szegény mellékletű temetők)	I. csoport (lovas–fegyveres temetők)

288. kép. Népességek a temetkezési szokások és a sírokban talált mellékletanyag alapján az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

A temetkezési szokások alapján gyanítható tehát, hogy a fentebb elemzett régiók népességének egy része nem honfoglaló magyar, hanem más eredetű népesség lehetett. Ennek a népességnek egyes elemei, közösségei vagy rétegei idővel átvehették az újonnan jöttek, pontosabban a hódítók szokásait.

A folyamattal kapcsolatban alapvetően két kérdés tehető fel:

1. Milyen érdeke fűződött a hódítóknak ahhoz, hogy az általuk létrehozott struktúrákba integrálja a meghódított népesség különböző rétegeit vagy akár egyéneit?
2. A meghódított népességek, közösségek egyéneinek milyen mértékben volt lehetősége integrálódni, azaz ebben az esetben „honfoglaló magyarrá” válni?

Magunk úgy véljük, hogy a 10. század folyamán és elsősorban annak első felében csak nagyon kis százalékarányban érinthette a folyamat a meghódított népességet, ugyanis a hódítóknak nem lehetett érdeke velük azonos „szintre emelni” a meghódítottak egyes rétegeit. Ezt nevezhetjük talán a kulturális antropológiában használt *big-men* (vagy *big-man*) modellnek. Ugyanakkor ez a jelenség párhuzamba állítható a gepidák avarizálódásával avagy a különböző germán népek és a hunok között lezajlódó folyamatokkal.

VI.2. EGY ELKÉPZELT TÁRSADALMI MODELL: A 10. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCEI TÁRSADALOM RÉTEGZŐDÉSÉNEK DINAMIKÁJA: HÓDÍTÓK ÉS MEGHÓDÍTOTTAK [289. kép]

A státus elvont értelemben egy adott társadalomban betöltött pozíciót jelent. Minden egyénnek több státusa is lehet, következésképpen egy egyén társadalmi szempontból az általa betöltött státusok összességét jelenti.[1372]

Lényeges megjegyeznünk, hogy a társadalmak többségében két alapvető státustípust figyelhetünk meg: a „tulajdonított” (pl.: nem, kor) és az „elért” státust (pl.: harcos),[1373] amelyek szimbolizálásának, leképezésének gazdag tárházát találjuk a honfoglalás kori temetkezésekben is. A gazdasági helyzetből fakadó társadalmi státus ritkán vagy egyáltalán nem ekvivalens a nem, az életkor avagy a biológiai kapcsolatok (rokonság) által determinált státussal. A két státustípus összekapcsolódásának nagyon bonyolult jelenségét láthatjuk a kora középkorban az etnikai és szociális csoportidentitások kialakításában/kialakulásában.[1374] Az etnikai, illetve társadalmi rétegződés tehát sokszor öszszekapcsolódik e korszakban.

Ahogyan fentebb is láthattuk, az írott források adatai alapján a 10. századi magyar törzsszövetséget a kulturális antropológiai szakirodalomból vett fogalommal pozíciójukat öröklő *chief*-ek, vagyis ’főnökök’ vezették. A *chief*-ek egy „magyar”, valójában egy nagyon is színes összetételű köznép, illetve az itt talált és legyőzött népesség élén állhattak.

A katonai vállalkozások, kalandozások következményeképpen (is) mindezzel párhuzamosan létezhetett az úgynevezett *big-man* modell is,[1375] vagyis a 10. századi katonai–politikai struktúrában létezhettek vezetők, akik pozíciójukat az egyéni teljesítményük révén szerezték és nem örökölték.[1376] Az írott források szerint egy ilyen vezér lehetett valószínűleg a szláv nevű Bogát is.[1377] Ezekkel kapcsolatban azonban két dolgot mindenképpen szükségesnek tartunk leszögezni:

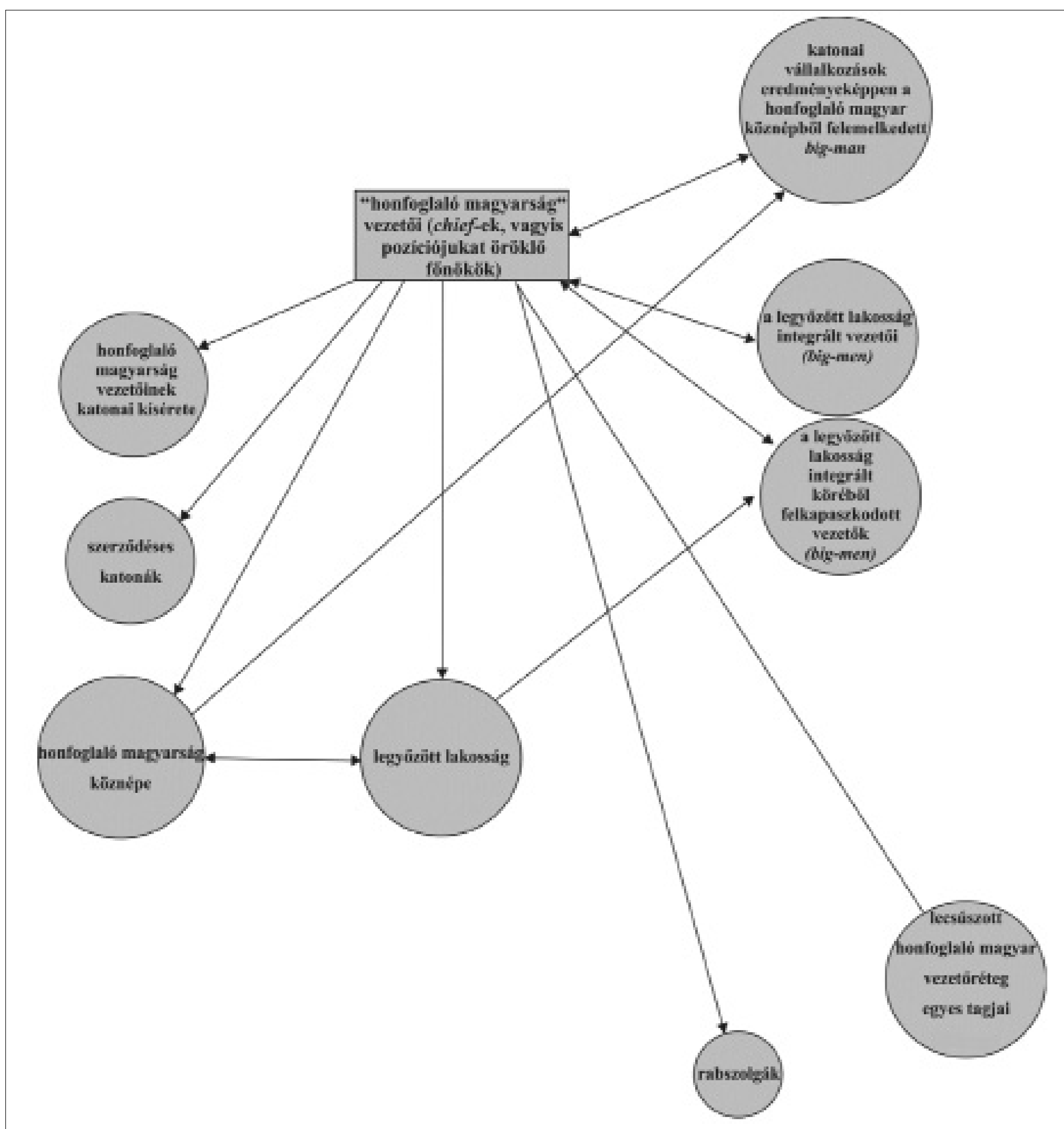
1. Számuk – legalábbis az írott források tanúsága szerint jelentéktelen lehetett.
2. Integrációjukkal (amelyet valószínűleg anyagi kultúrájuk integrációja is követett) „honfoglaló magyarokká”, azaz a tényleges honfoglaló elit részévé váltak.

Kérdés marad ugyanakkor, hogy a *chief*-ek és *big-man*-ek katonai-társadalmi modelljét hogyan kapcsolhatjuk össze a régészeti forrásokkal.

Egyelőre lehetetlennek tűnik akár a chief-ekhez akár a big-man-ekhez kapcsolható temetkezések azonosítása. A társadalmi struktúra elemeinek meghatározása régészeti eszközökkel hasztalan vállalkozás, amit a régész lát, az mindössze az, hogy az adott sír szegény, gazdag, esetleg dúsgazdag. A társadalmi státus megállapítása mellett ugyancsak lehetetlen bármilyen jogi státust is megállapítani,[1378] csakúgy mint ahogy a nyugati szakirodalomban elválasztott katonai kíséret és szerződéses katonák leletanyagának elhatárolása is szinte lehetetlen vállalkozás.[1379] Nem kizárt persze, hogy akár szerződéses katonák is lehettek például a karosi III. temető 3. és 13. sírjainak íjas–tegezes harcosai, akik a genetikai elemzések alapján nem álltak senkivel sem rokoni kapcsolatban a temetőben, viszont egymás testvérei voltak.[1380]

[1372] Linton 1964, 113–114; Gilkeson 2010, 65.
[1373] Linton 1964, 113–115.
[1374] Brather 2004, 156.
[1375] Sahlins 1963, 283–303.
[1376] A viking hird és a russz druzsina egy hasonló katonai foglalkozásából eredően privilegizált társadalmi–katonai réteg lehetett.
[1377] Kordé 1994, 116.
[1378] Steuer 1979, 612; Mesterházy 1998b, 25.
[1379] Reuter szerint az egyetlen különbség a kíséret tagjai és a szerződéses katonák között az volt, hogy a kíséret tagjai csak annak a politikai közösségnek lehettek a tagjai, amelyben szolgáltak, ellentétben a szerződéses katonákkal, akiknek ilyen lehetőségük nem volt (Reuter 1997, 33).
[1380] Révész 1996a, 197–198.

A fentebb vázolt társadalmi modellt próbáltuk meg az alábbi ábrán illusztrálni a narratív és a régészeti forrásokból nyert összkép alapján:

289. kép. A honfoglalás korának általunk lehetségesnek tartott társadalmi, integratív dinamikája

VI.3. A CENTRUM ÉS PERIFÉRIA KÉRDÉSE. A LEHETSÉGES 10. SZÁZADI KATONAI–POLITIKAI–GAZDASÁGI KÖZPONTOK KÉRDÉSE AZ ERDÉLYI-MEDENCÉBEN, A PARTIUMBAN ÉS A BÁNSÁGBAN. TÁJKÉP ÉS HIERARCHIA

A 10. század elején a Kárpát-medencét elfoglaló honfoglaló magyarság egy olyan bonyolult katonai-politikai modellt hozott létre, amelynek részesei voltak az úgynevezett *"warrior society"* közösségei, de a letelepült életmódot folytató, mezőgazdasággal, kereskedelemmel stb.-vel foglalkozó rétegek, közösségek is.

A társadalom fejlődésének alapfeltétele a termelékenység. Ez utóbbit alapvetően meghatározták a természeti források nyújtotta lehetőségek, valamint a benépesített terület földrajzi adottságai. A területet elfoglaló katonai elit presztízsjavait nem feltétlenül tudták garantálni a Kárpát-medence földműves közösségei; e gazdasági helyzetnek tehát mintegy következményei voltak a Ny-i és bizánci kalandozások.

A centrum–periféria modell értelmében a presztízs javak megszerzésének és birtoklásának igénye számos katonai, politikai és társadalmi folyamat kiváltó oka volt.[1381] A 10. századi leletanyag elemzése során sikerült a társadalmi státusra utaló tárgyak egy csoportjának (díszített szablyák, veretes övek, veretes tarsoly)[1382] Felső-Tisza-vidéki koncentrációját és így egy fontos hatalmi központot kimutatni. Ugyanakkor ezzel a centrummal egy időben több periférikus centrum is működhetett.[1383] E perifériák funkcionális egységet alkothattak, bár a Felső-Tisza-vidékhez fűződő viszonyrendszerük egyelőre homályban maradt. Az Erdélyi-medence esetében az is sejthető, hogy ennek K-i része a Ny-i régió központjainak periférikus övezete lehetett.

Természetesen a katonai–politikai rendszer dinamikáját sem szabad kifelejtenünk ezen elemzésből, ugyanis a politikai–gazdasági helyzet változásával új központok jöttek/jöhettek létre, illetve a fent említett funkcionális egység vezetését más egységek vehették át, a 10. század második felétől pedig már-már polifunkcionalizmusról is beszélhetünk a központok vonatkozásában.

A kutatott régióink elfoglalásakor a magyarok – akárcsak más Kárpát-medencei területek esetében – a korábbi központokat, az egykori római településeket, az ősi úthálózat útkereszteződései mentén elhelyezkedő stratégiai fontosságú helyeket szállták meg. Ebből a szempontból az Erdélyi-medencében épített egykori római utak és romos központok léte és fontossága egyértelműen befolyásolta a honfoglalás kori katonai foglalást.

VI.4. AZ ERDÉLYI-MEDENCEI, BÁNSÁGI ÉS PARTIUMI KÖZPONTOK KÉRDÉSE

VI.4.1. A kolozsvári mikrorégió temetői és a hatalmi központ kérdése [68., 290–294. kép]

A kutatott régióink közül elsősorban a kolozsvári mikrorégió temetői esetében mutatható ki a fegyveres és lovastemetkezések koncentrációja. A mai város III. és IV. teraszán feltárt 10. századi temetők topográfiai helyzete, pontosabban a környék 10. századi tájképéből való kiemelkedése egyértelműen kapcsolatban lehetett e közösségek státusával.

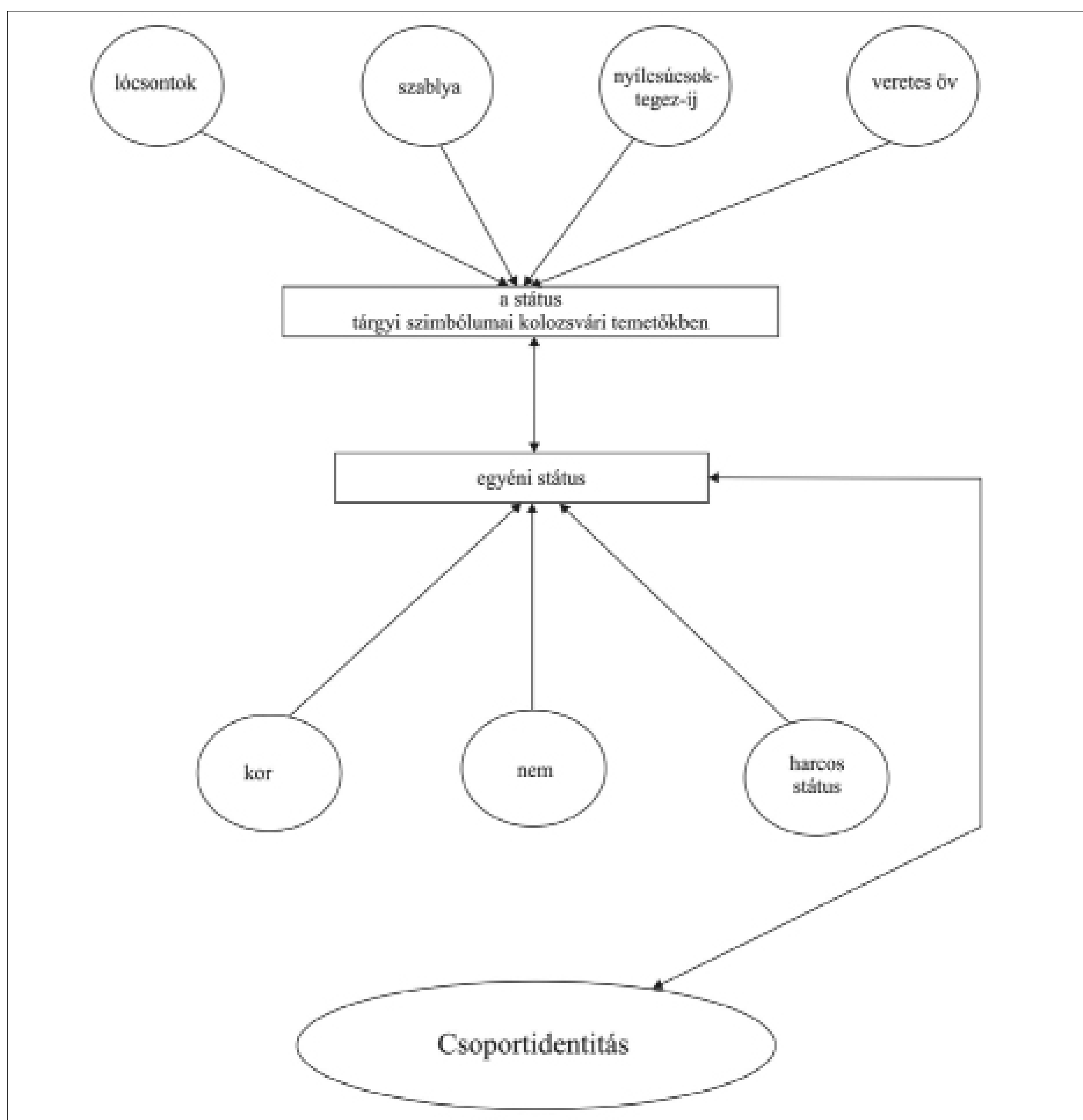
E temetők nem a nemesfém-gazdagságukkal, sokkal inkább a férfisírok fegyvermennyiségével, illetve a különböző fegyverkategóriák együttes előfordulásával tűnnek ki, ugyanis a három temető 40 sírjából összesen 19 esetében ismerünk fegyvert, amelynek magas 47,5%-os aránya ismeretlen más Kárpát-medencei mikrorégiók esetében. Még ha néhány esetben hitvilági okokkal magyarázhatjuk is a fegyver jelenlétét például a gyermeksírokban, mégis kétségtelen, hogy e közösségek létében a fegyver nemcsak mint tárgy, hanem mint státusszimbólum is nagyon fontos szerepet játszott:

Lelőhely–sír	Nyílcsúcs	Tegez	Íjcsont	Szablya	Lándzsa	Balta	Lovastemetkezés	Életkor
Kolozsvár-Szántó u. 4. sír	X (?)	X	X	X				35–39 év
Kolozsvár-Szántó u. 6. sír	X (2)							50–59 év.
Kolozsvár-Szántó u. 10. sír	X (?)	X	X					50–59 év
Kolozsvár-Szántó u. 11. sír	X (6)	X						40–59 év
Kolozsvár-Szántó u. 12. sír	X (1?)	X	X					23 (?) év
Kolozsvár-Szántó u. 14. sír	X (1)							6–8 év
Kolozsvár-Szántó u. 15. sír	X (2)					X		8–10 év
Kolozsvár-Szántó u. 16. sír	X (1)							6–8 év
Kolozsvár-Szántó u. 20. sír	X (2)							10–12 év
Kolozsvár-Szántó u. 22. sír	X (6)	X	X	X				40–59 év

[1381] Wallerstein 1974; Wallerstein 1980. Az azóta eltelt időszakban a régészet képviselői is számos esetben, kortól függően alkalmazták, illetve bírálták ezen elméletet.
[1382] Révész 1996a, 79. kép; Révész 1999a.
[1383] Egy hasonló központ működését gyanítják a Közép-Tisza-vidékén, illetve a Kis-Alföldön.

Lelőhely–sír	Nyílcsúcs	Tegez	Íjcsont	Szablya	Lándzsa	Balta	Lovastemetkezés	Életkor
Kolozsvár-Szántó u. 25. sír	X (?)	X	X	X			X	60–65 év
Kolozsvár-Szántó u. 26. sír	X (1)							25–39 év (nő)
Kolozsvár-Zápolya u. 1. sír	X (?)	X		X			X	–
Kolozsvár-Zápolya u. 4. sír	X (6)	X	X	X			X	*adultus-maturus*
Kolozsvár-Zápolya u. 6. sír		X		X			X	20–40 év
Kolozsvár-Zápolya u. 10. sír	X (10)	X		X			X	35–40 év
Kolozsvár-Zápolya u. 11. sír	X (?)	X		X			X	
Kolozsvár-Kalevala u. I. sír		X		X				
Kolozsvár-Kalevala u. III. sír				X				

290. kép. A kolozsvári temetők fegyveres sírjai

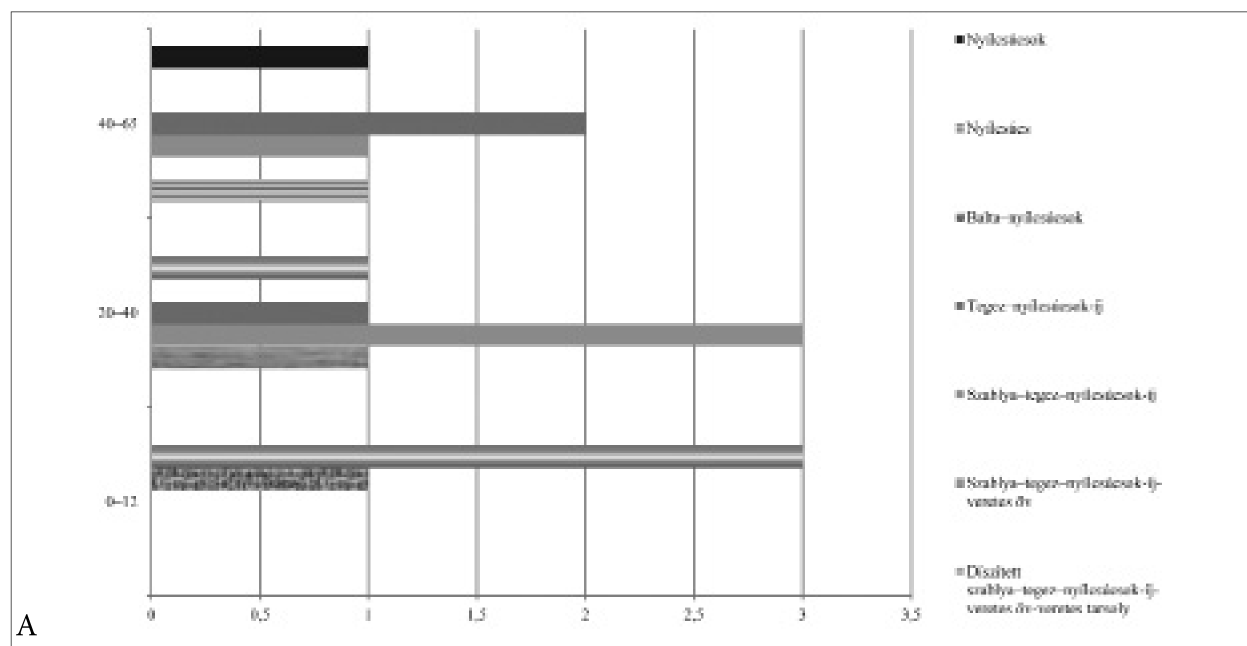

291. kép. A kolozsvári közösség csoportidentitásának temetkezésekben való kifejeződése

Következésképpen a férfi-, sőt a női és gyermeksírokban regisztrált fegyverek a kolozsvári közösség egyéneinek talán legfontosabb, de mindenképpen legjellemzőbb szimbólumai. Az anyagi kultúra egyes termékei és az egyéni státus szimbolizálása közötti kapcsolatot, az egymásra gyakorolt kölcsönhatást, illetve a csoportidentitások létrehozásában az egyéni státusszimbólumok egymáshoz való kapcsolódását és jelentőségét a következő grafikán ábrázoltuk:

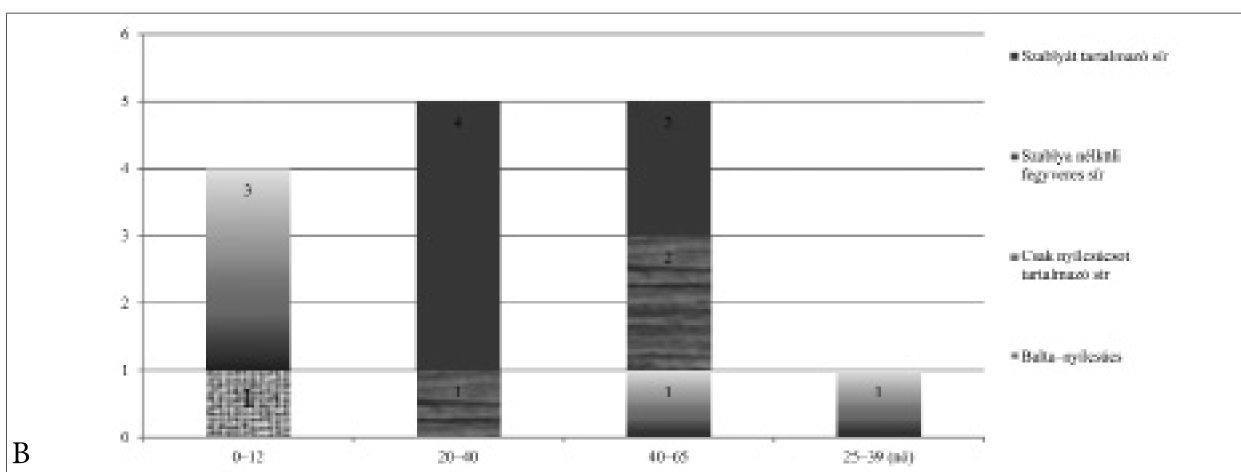
A fentebb említett státusok (tulajdonított és elért) sírokban való leképeződésének vizsgálata e temetők esetében (is) nehezen megoldható. Az mindenképpen leszögezhető, hogy e temetők férfisírjainak legfontosabb jellegzetessége, a fegyveres–lovas temetkezések, illetve a szablyák rendkívül nagy számaránya.

A fegyverek ilyen jelentős koncentrációját az eltemetettek státusának/státusainak összességével magyarázhatjuk (felnőtt – harcos – férfi), amely jelenséget a földihez hasonló, hierarchikusan elképzelt túlvilági modellel hozhatunk kapcsolatba. Kérdéses persze, hogy vajon a fegyverek összességével jelöltek-e egy adott státust avagy a fegyvereket önmagukban is értelmezhetjük státusszimbólumként. A szablyák nagyarányú jelenléte a kolozsvári sírokban a szablyás egyének közösségen belüli speciális státusára utalhat, másrészt e mikrorégió szablyás sírjainak arányát összehasonlítva más mikrorégiók szablyás sírjainak arányával, arra a következtetésre juthatunk, hogy a kolozsvári temetők közösségének a többi közösséghez viszonyítva is speciális státusa lehetett.[1384]

Azt a tendenciát is megfigyelhettük, hogy egyes sírok mellékleteinek minősége kapcsolatban állhatott az elhunyt előrehaladottabb korával (pl.: Szántó utca 25. sír). Ebben a konkrét esetben a díszített szablyát, a veretekkel díszített övet és a veretes tarsolyt a katonai (?), közösség (?) egyik vezetőjének státusával és talán korával (is) kapcsolatba hozhatjuk. Ezt a feltételezésünket az is megerősíteni látszik, hogy két ugyanitt eltemetett idősebb egyén esetében csak nyílcsúcsok kerültek elő, tehát nem pusztán az elhunyt életkorát volt hivatva jelezni ez a nagyszámú melléklet. Ez alapján – az adott esetben – az eltemetett harcos státusa mellett egy további megszerzett státus leképeződésével állhatunk szemben. Ezt gyanítjuk az eredetileg hasonlóan gazdag, ugyanakkor sajnos már kirabolt Zápolya utcai 11. sírral kapcsolatban is. Az összesen három gyermeksírból előkerülő fegyvert (egy-egy nyílcsúcsról és egy baltáról van szó) más, talán hitvilági okkal magyarázhatjuk.

[1384] Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a szablya jelentős gazdasági megterhelést jelenthetett a család vagy a közösség számára, ha éppen nem volt ajándék.

292. A–B kép. A fegyverek mennyisége és az életkor összefüggései a kolozsvári temetők sírjai esetében

A kutatott területeinken (Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság) a legkomplexebb fegyverkoncentráció tehát a kolozsvári temetők sírjaiból ismert (szablya, íjcsontok, tegez, nyílcsúcsok), amely tehát egy aktív fegyveres réteggel hozható kapcsolatba. Ezt az észrevételünket egyes antropológiai megfigyelések is támogatni látszanak.

A legkomplexebb fegyvergyűjteményt tartalmazó kolozsvári Szántó utcai 25. sírba egy senilis, 60–65 éves férfit temettek. Ebben az esetben a fegyvergyűjtemény nemcsak az eltemetett harcos státusáról, de társadalmi vezető státusáról is árulkodik (a szablya pengéjének élébe kalapált ezüsthuzal, a veretes tarsoly és a veretes öv is ezt látszik megerősíteni). Ezzel szemben e temető 4., 10., 12., 22. illetve a Zápolya utcai temető 4., 6. és 10. sírjaiban nyugvó maturusok melléklete inkább csak a harcos státusuk jelzésére szolgálhat.[1385] A Szántó utcai temető csontvázain fizikai munka következményeként bekövetkező elváltozásokat nem sikerült megfigyelnie Marcsik Antóniának, amely ismét e közösség férfiainak fegyverforgató harcos státusára utalhat.[1386] A Szántó utcai 22. sír szablyás egyénének fején vágás nyomai láthatók, a férfi azonban ezt az ütést túlélte. A többi férfi csontvázon ugyanakkor Marcsik Antóniának sérülés vagy vágás nyomait nem sikerült kimutatnia.[1387] Marcsik Antóniának azonban sikerült kimutatnia több csontváz előrehaladott korát,[1388] habár arra is felhívja a figyelmet, hogy e közösség kondíciója a hús és más értékes fehérjeforrásoknak köszönhetően jobb lehetett az erdélyi közösségek átlagánál, amelyet ugyancsak speciális státusukkal magyarázhatunk. Mindezek az adatok az adott korszak békés állapotait mutatják az Erdélyi-medence É-i területein.

Leszögezhetjük tehát, hogy a kolozsvári temetőkben a nagyfokú fegyverkoncentráció az érett férfi (mint tulajdonított státus) és a harcos (mint megszerzett státus) összefonódó leképeződésének az eredménye. Ez pedig egyetlen dolgot bizonyíthat: a fegyver, ezen belül pedig speciálisan a szablya olyan személyes státusszimbólum volt, amely akár csoportidentitást képző jelképpé is válhatott. A szablya e szerepét az is valószínűsíti, hogy ezen példányokat díszítették, illetve ezek a leggazdagabb 10. századi sírokból ismertek. Következésképpen a kolozsvári mikrorégióban a szablyás sírok koncentrációja miatt egy katonai központ létezését is feltételezhetjük. A három kolozsvári temetőrész eddig feltárt mintegy negyven sírjából összesen 10 szablya került elő, tehát a sírok 25%-ából ismert ez a fegyverfajta. Igaz ugyan, hogy a kolozsvári temetők csak részlegesen vannak feltárva, ennek ellenére a tendencia egyértelműen kirajzolódik. Állításainkat a következő statisztikai összehasonlító táblázattal is szemléltetni próbáljuk. Ennek keretében a Felső-Tisza-vidéki temetők sírjainak és szablyáinak száma közötti összefüggéseket próbáltuk megvizsgálni.[1389] Nyilván tudatában vagyunk annak, hogy messze vagyunk az összefüggések teljes feltárásától, ugyanakkor nem hangsúlyozhatjuk eléggé a két terület temetői között nagymértékű hasonlóságot.[1390]

[1385] Ehhez kapcsolódhatnak antropológiai és archeozoológiai megfigyelések is: a 10. sír csontvázának bal lábszárcsontján törés nyomait figyelhette meg Gál Szilárd. Gáltól függetlenül, a ló bal lábszárcsontján Vremir Mátyás zúzódás nyomait dokumentálta. (Gáll et al. 2010, 143–144).

[1386] Marcsik 2002–2003, 88.

[1387] Marcsik 2002–2003, 88.

[1388] Marcsik 2002–2003, 88.

[1389] Kihagytuk az elemzésből a következő szablyaleleteket: Demecser-Borzsova puszta (2 szablya), Rétközberencs-Paromdomb (1 szablya), Beregszász (2 szablya), Szolyva (1 szablya). A Felső-Tisza-vidéki szablyalelőhelyek irodalmát lásd: Révész 1996a, 180–184; Prohászka–Révész 2004, 137–168.

[1390] Révész 1996a, 123, 185.

Temető	Sírszám	Szablyás sírok száma-százalékaránya az illető temetőben
Karos I–III. temető	105 sír	11 szablya (10,47%)
Kenézlő I–II. temető	50 sír	5 szablya (10,00%)
Rakamaz-Strázsadomb	9+10 sír	1 szablya, 1 szablyamarkolatú kard (10,52%)
Szabolcsveresmart-Szelérd domb	8 sír	1 szablya, 1 kard (25%)
Tiszacsoma	60 sír	1 szablya, 1 kard, 1 szablyamarkolatú kard (5,0 %)
Tiszaeszlár-Bashalom II. temető	13 sír	3 szablya (23,07%)
Tiszabezdéd	17 sír	3 szablya (17,64%)
Kárpát-medence más területein feltárt temetők sírjainak száma[1391]		
Kál-Legelő	68 sír	2 szablya (2,94%)
Miskolc-Repülőtér	25 sír	1 szablya (4,00%)
Püspökladány-Eperjesvölgy	640 sír	2 szablya (0,31%)
Sárrétudvari-Hízóföld	262 sír	2 szablya (0,76%)
Csongrád-Vendelhalom	50 sír	4 szablya (8,00%)
Eger-Szépasszonyvölgy	33 sír	2 szablya (6,06%)

293. kép. A Felső-Tisza-vidék, illetve más régiók temetőinek szablyaleletei

A kolozsvári temetőkből előkerült szablyák százalékos aránya egyes Felső-Tisza-vidéki temetők adataival nagyjából megegyezik. Adott tehát a kérdés, hogy mivel tudjuk ezt a jelenséget magyarázni. Egyszerű kutatástörténeti okai avagy 10. századi szociológiai–etnokulturális okai lehetnek-e ennek? Nyilván maradéktalanul nem vethetjük el az első magyarázatot sem, ugyanakkor elgondolkodtató a tény, hogy hasonló szablyakoncentrációt a két vizsgált területen kívül sehol sem figyelhetünk meg a Kárpát-medencében.[1392] A Bodrogköz, illetve a Felső-Tisza-vidék nagyobb területi egységeinek temetőiben előkerülő szablyák száma ugyanakkor (persze a nagyobb fokú kutatottságnak is köszönhetően) többszöröse a kolozsvári temetőkben előkerülteknek, nem is beszélve a sírokban dokumentált arany-, de és aranyozott ezüsttárgyak mennyiségéről. Mindez viszont arról árulkodik, hogy e két terület jelentőségét – egyelőre legalábbis – nem lehet közös lapon említeni.

A temetők leletanyagának és a temetkezési szokásoknak a jellegzetes kapcsolataival föntebb már foglalkoztunk, ezért itt csak röviden megismételjük korábbi eredményeinket:

1. A kolozsvári tárgyak és díszítésmódok egy részének párhuzamát kizárólag a Felső-Tisza-vidékről ismerjük,[1393] a tárgyak többségének pedig a Felső-Tisza-vidéken is ismert párhuzama.
2. A kolozsvári temetők, elsősorban a Zápolya utca lovastemetkezéseinek aránya hasonló a Felső-Tisza-vidék hasonló temetőinek arányszámához (11 temetkezés – 7 lovastemetkezés).
3. A sírokban talált szablyák mennyisége a sírok számához viszonyítva a két területen nagyon hasonló.

Mindez véleményünk szerint arra utalhat, hogy a kolozsvári mikrorégió a Felső-Tisza-vidék egyik periférikus központjának tartható a 10. században.

A mellékletek csak „ideiglenesen" látható temetkezési elemek voltak azok számára, akik részt vettek a temetéseken, ezért bár emlékezeterősítő hatása is volt ezeknek a tárgyaknak, talán még fontosabb szerepük volt a közösség másvilágra vonatkozó elképzelései alakításában.

A kolozsvári temetők esetében, e három „szereplős" (halott, közeli gyaszolók és a (mikro)közösség tagjai) társadalmi jelenség vizsgálata során, arra a következtetésre jutottunk, hogy:

1. A fegyveres sírok és elsősorban a más régiókban nagyon ritka szablyák nagy aránya egy speciális csoportidentitás (funerális) kifejeződése;
2. A temetkezési szokások ugyanakkor erős heterogenitásra utalnak: a jelképes I. és az V. lovastemetkezési típuson kívül mindegyik lovastemetkezési forma (II., III. és IV.) megtalálható a kolozsvári sírokban, továbbá a Zápolya utcai 4. sír koponyája alá helyezett kő ismeretlen szokás a többi temetkezésben. Fontosnak

[1391] Párducz–Tary 1939, 189–199; M. Nepper 2002; Füredi 2003, 331–352; Révész 2008.

[1392] Például az É-magyarországi káli temető 68 sírjából mindössze két szablya került elő, a hajdúsági Püspökladány-Eperjesvölgyben feltárt 640 sírból szintén csupán kettő volt szablyás temetkezés, de Sárrétudvari-Hízóföld 262. sírjából pedig szintén két szablyás temetkezés került elő (M. Nepper 2002; Füredi 2003, 331–352).

[1393] Pl. a Kolozsvár-Zápolya utcai 11. sír berakásos díszítésű kengyele és a levél alakú lószerszámveretek ilyenek.

tartjuk megjegyezni, hogy a temetkezési szokások esetében jelentkező heterogenitás elsősorban éppen a szablya mellékletes férfisírokra vonatkoztatható.

Fontosnak tartjuk azt is megjegyezni, hogy a Szántó utcai 4., 6., 10. és 22. számú sírok férfi koponyái közös taxonómiai vonásokat mutatnak, ellentétben a leggazdagabb mellékletű 25. sír egyénének koponyájával, de különböznek a Zápolya utcai 10. sír koponyájától is, megerősítvén ismét azt a gyanút, hogy e sírokban nyugvók biológiai szempontból is jelentősen különböztek egymástól.

A kolozsvári közösségek temetői arra utalnak tehát, hogy egy nagyon változatos temetkezési szokásrendszerrel rendelkező népesség foglalhatta el a Kis-Szamos környékét, amely alapján joggal gondolhatunk e népesség eltérő, heterogén eredetére is. Ezt pedig nemcsak a régészeti, hanem az antropológiai vizsgálatok is egyértelműen megerősítik.[1394] E közösség férfisírjainak elsődleges státusszimbóluma a szablya, amelyet csoportidentitást képző szimbólumként értékelhetünk.

A kolozsvári temetők sírjaiba tehát egy 10. századi hatalmi központ fegyveres, professzionális rétege mellett nagyon eltérő eredetű egyének és családok tagjait temették. E közösségek itt szerveződhettek meg, itt alakíthatták ki csoportidentitásukat is, amelyet elsősorban fegyverzettel és leginkább szablyával jelképeztek.

E feltételezhető kolozsvári katonai központ létrejöttének okai közül talán a két legfontosabb a következő lehetett:

1. Az Erdélyi-medence É-i részéből D-re tartó kereskedelmi utak katonai felügyelete. Ez az út integrálhatta a K-i kereskedelem vérkeringésébe a délebbi területeket is. Egy ilyen D felé tartó út lehetőségére utalhat a kérdéses máramarosszigeti dirhemlelet is,[1395] illetve a kereskedelmi kapcsolatokat jelző különféle ékszer.
2. A Kolozsvár környéki sóaknák kitermelésével foglalkozó közösségek felügyeletére katonai központokat hozhattak itt létre. E központok katonai vezetőinek, testőreinek, egyszerű harcosainak és hozzátartozóiknak régészeti hagyatékát láthatjuk tehát itt.[1396] A temetők topográfiai elhelyezkedése ezt a helyzetet még inkább egyértelműsíti: az infrastrukturális kontinuitást (amely egyáltalán nem egyenlő az etnikai kontinuitással) jelző római utak[1397] elágazása mentén a Szamos felsőbb teraszain helyezkedtek el telepeik, ahonnan az egész völgyet, illetve a mikrorégió egész területét tudták ellenőrizni [68. kép].

A kolozsvári temetők a leletanyaguk alapján (és a mai kutatási stádium szerint) a század 70–80–90-es éveit is megérhették. Sőt! A Szántó utca melletti Heltai utca S végű hajkarikás sírja akár annak a lehetőségét is jelezheti, hogy ezek a temetők a 11. század első felét is megérhették. E katonai közösségek felszámolása, vagyis a temetők felhagyása valószínűleg a 11. század elejére tehető, amire a 11. században kirabolt gazdag temetkezések is utalhatnak (ilyen a 9. és 11. sír a Zápolya utcában, de 9 temetkezést bolygattak meg a Szántó utca közöletlen temetőrészében is).

VI.4.2. A gyulafehérvári 10. századi központ kérdése [294. kép]

Ha csak munkahipotézis szintjén is, de egy katonai kísérethez tartozó temető lehetősége felmerülhet Gyulafehérvár mellett is, ahol a város legmagasabb földrajzi pontján nem messze egymástól három lovastemetkezés került elő (Római katolikus Székesegyház környéke I–III. sír). De erre utalhat az a tény is, hogy nem messze ezektől a síroktól, az Apor palota területéről egy szórvány fokos-balta is előkerült. Tulajdonképpen igazán az lenne a meglepő, ha nem alakult volna ki Gyulafehérvárott is egy ilyen központ, hiszen a terület topográfiai, stratégiai helyzetét a korábbi és későbbi évszázadokban egyaránt kihasználták. E véleményünket alátámasztani látszik az a tény is, hogy Gyulafehérvár közvetlen környékén több nagy sírszámú temető is ismert.

Ugyanakkor az is igaz, hogy Gyulafehérváron (egyelőre legalábbis) nem sikerült azonosítani a kolozsvári temetőkhöz hasonló reperezentatív nekropoliszt. Ennek persze több oka is lehet:

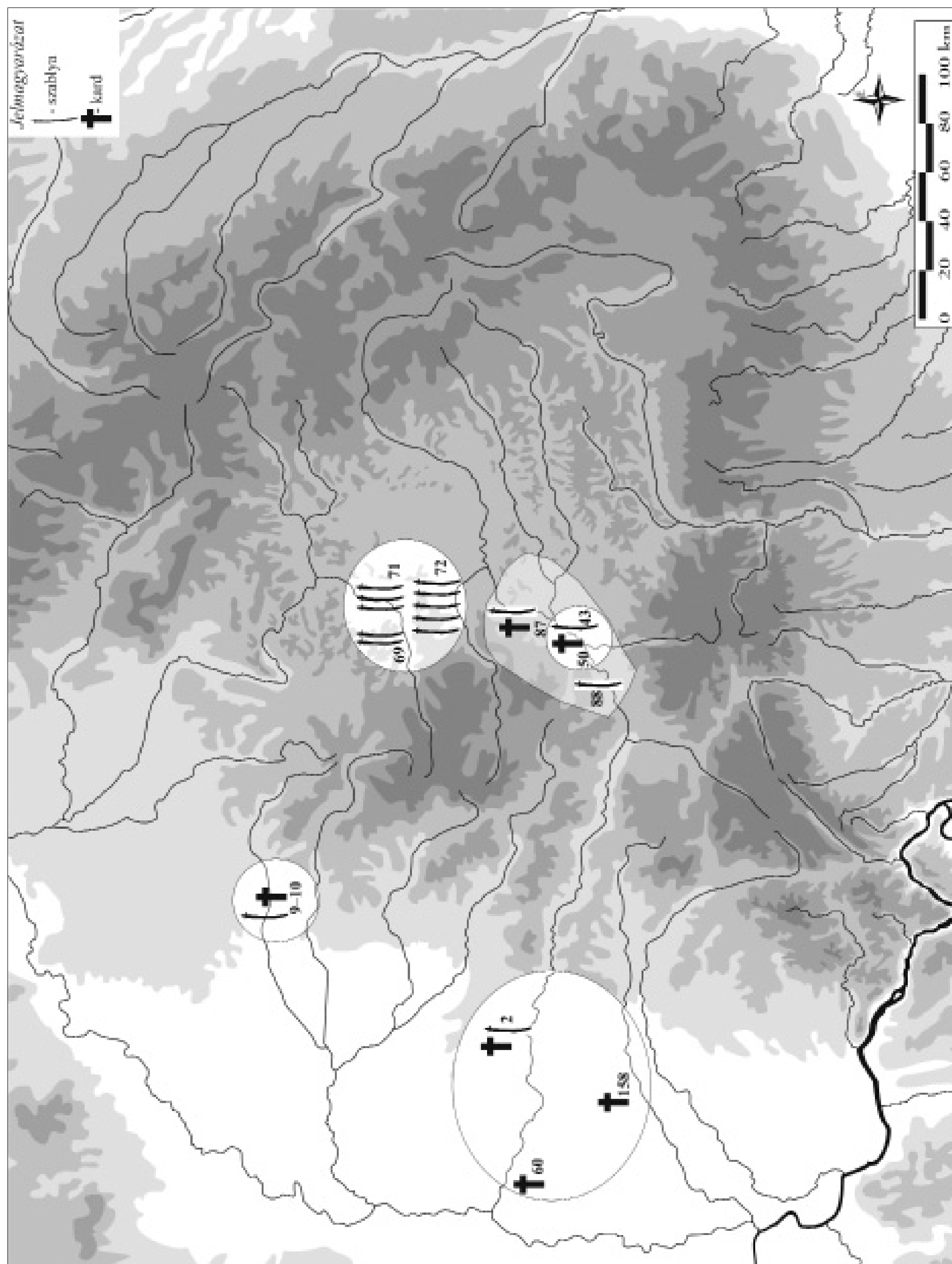
1. Írhatjuk ezt egyrészt a kutatási stádium számlájára: magyarán az ilyen jellegű temetőket vagy nem sikerült máig azonosítani vagy pedig a sok évszázados intenzív munkálatoknak köszönhetően ezek elpusztultak a vár területén.
2. Másrészt akár más modellel is szemben állhatunk Gyulafehérvár esetében, azaz könnyen lehet, hogy egy harcos státusát nem ugyanolyan módon vagy formában jelezték a temetkezések során mint a kolozsvári temetőkben.
3. Az sem kizárt, hogy a temetők hiányának oka az, hogy egy később megszervezett hatalmi központról lehet szó. Az eddig feltárt gyulafehérvári temetők mindenesetre a század második harmadától – felétől tűnnek keltezhetőnek. A 9. század végi honfoglalást

[1394] Marcsik 2002–2003, 88.

[1395] A leletről Kovács László tudósított, amit hálásan köszönünk.

[1396] Ugyanakkor, ahogyan látni fogjuk, a nagyméretű temetők ismeretlenek Kolozsvár területéről. Kérdésként felmerülhet, hogy ez a kutatási stádium számlájára írható vagy pedig egy sajátos mikroregionális jelenség eredménye.

[1397] Kolozsvár szélén a Nagyvárad felé vezető úton, a Polus Center területén egy 4–5. századi temető mellett néhány tízméternyire előkerült egy római úttest, amelyet még a 4–6. században is biztosan használtak. A Polus Center környékén feltárt mentőásatás anyagának közlése folyamatban van (Alicu 2008, 9; Mustaţă et al. 2009, 223–243).

294. kép. Hatalmi központokat jelző temetők, leletek

követően a Maros középső szakaszán a 10. század elején még nem alakult ki hatalmi központ, ezzel valamivel későbbi időponttól kezdődően számolhatunk. A 10. század második felében létrejövő új hatalmi központ helyzete később azonban jelentősen megerősödött, amelyet régészetileg egyértelműen bizonyítanak a Gyulafehérvár környéki nagy sírszámú temetők is.

A fentiek fényében a következő megállapításokat tehetjük:

1. A római castrum területén, a domb platóján levő, felégetett 9. századi kunyhók omladékában ásott sírok (Római Katedrális környéke I–III. sír) fő jellegezetességeiket tekintve jól láthatóan elkülönülnek a közelben feltárt többi temetőben (Brândușei utca, Mentőállomás, Császár forrása) eltemetett síroktól.[1398]
2. A kora középkori demográfiai helyzethez viszonyítva igen jelentős létszámú közösséggel kell számolnunk az egykori római vár körül, amelyet egyértelműen egy hatalmi központ meglétével magyarázhatunk: ezt a három nagyméretű temető – amelyet a 10. század második felétől keltezhetünk – kétség kívül egyértelműsíti. Ugyanakkor a temetőket benépesítő nagyon különböző népességek között a honfoglaló magyarság képviselőit is valószínűsíthetjük, de az akkultúráció számos bizonyítéka is előkerült. A kisszámú szablyás (Császár forrása: egyetlen szablyás temetkezés a 130 sírból), valamint íjas/baltás sír (Mentőállomás: 26 temetkezés a kb. 1195-ból) vagy a közösségek felügyeletét biztosító, szerény létszámú harcost jelezheti vagy pedig az új urak szokásait követő, kulturálisan asszimilálódó népesség képviselőit.
3. Idegen eredetű professzionális testőrségre utalhat ugyanakkor a 20. század első felében előkerült gyulafehérvári szórvány kardkoptató. Tipológiai besorolása és párhuzamai alapján a tárgy a 10. század második felére – a 11. század elejére keltezhető,[1399] ami alapján régészeti szempontból két lehetőséget valószínűsíthetünk:

A 10. század második felétől kezdődő fegyverreform az Erdélyi-medencében is kimutatható, amelynek eredményeképpen az új harc-stílust jelző kétélű kard itt is megjelent a katonai kíséret körében.[1400]

és/vagy

A Kárpát-medencei nagyon kisszámú leletanyag alapján az sem kizárt, hogy a katonai kíséretben idegen (É-i?) eredetű szerződéses katonák is megjelentek, amit akár az is aláhúzhat, hogy a kardkoptató egy politikai és vallási tekintetben is kiemelkedő központ területéről került elő (akárcsak a Székesfehérvár-demkóhegyi lelet).

A gyulafehérvári hatalmi központ egyértelműen felívelő pályája a 10. század második felében a sírok számában tükröződik a legjobban. A 9. századhoz képest szinte „demográfiai robbanás” szemtanúi lehetünk, amelyet csak nagymértékű bevándorlás eredményének tarthatunk. A betelepítések egy újabb fázisára a 11. század első évtizedeiben kerülhetett sor. E politikai központ fontos gazdasági csomópont is lehetett, hiszen Gál Szilárd kitűnő antropológiai elemzései nyomán tudjuk, hogy sok csontváz hosszúcsontjain erős fizikai munka nyomai figyelhetők meg, amelyet egyértelműen a só szállítással és más nehéz, megerőltető fizikai munka elvégzéssel hozhatunk kapcsolatba. Ezen antropológiai elemzések kapcsolatba hozhatóak a várdombon előkerülő lovassírokkal, szórvány kardkoptatóval éa baltával, illetve a fegyveres réteget jelző sírokkal a nagy „köznépi” temetőkben.

VI.4.3. A temetők leletanyaga és a műhelyek, piachelyek kérdése. Kolozsvár és Gyulafehérvár esete

A Kárpát-medence magyarok általi elfoglalása új helyzetet teremtett az addigi kereskedelmi struktúrában is. A jól datálható 9. századi leletanyag hiánya miatt (amelyet az Erdélyi-medencében inkább a kutatások elmaradásának, rendszertelenségének a számlájára írhatunk), egyelőre nem tudunk arra a kérdésre válaszolni, hogy a korábbi korszak kereskedelmi csatornáit, esetleg ötvösműhelyeinek személyzetét mennyire integrálták az új hódítók.

Ahogyan azt föntebb kifejtettük, véleményünk szerint az É-Erdélyhez tartozó Kolozsvár területén a 10. század elején egy gazdasági és katonai célokat egyaránt szolgáló központot hoztak létre. A központ területén egykor működő piachely meglétét a temetők leletanyaga véleményünk szerint tökéletesen bizonyítja. Különösen fontos ebből a szempontból a jó minőségű és fejlett ötvöstechnikát igénylő szőlőfürtcsüngős fülbevalók koncentrációja, ugyanis három lelőhely sírjaiból mintegy hét darabot ismerünk. De a balkáni tranzit kereskedelmi kapcsolatokra figyelmeztethet egy díszített gomb is. A korábban többször is említett ezüstberakással díszített kengyel, veretes tarsoly, függesztőveret, vagy a pengéjében kalapált ezüsthuzalos szablya Felső-Tisza-vidéki vagy akár kijevi [lásd 71–72., 230. és 261. kép] kereskedelmi kapcsolatokra utalhat, bár nem kizárt az sem, hogy ezek nem kereskedelem, hanem immigráció révén kerülhettek ide.

[1398] Effros 2003, 175.
[1399] Párhuzamai Beszterec (Kiss 1938, 201–205), Székesfehérvár-Demkóhegy (Bakay 1967, 165–167).
[1400] Előbb valószínűsítettük egyes esetekben a kardok szablyákkal párhuzamos használatát. Azonban, ahogyan utaltunk rá a kard tömeges megjelenése a Kárpát-medencében a 10. század második felétől mutatható ki.

Az eddig közölt övveretek analógiáinak komoly szóródása (Volga környéke, illetve Bulgária), valamint az achát- és borostyángyöngyök, szőlőfürtcsüngős fülbevalók, a granulációval díszített D-i eredetű gombok, a filigrándíszítésű pántgyűrűk mind-mind arra utalhatnak, hogy a nemzetközi kereskedelemben mozgó tárgyak eljutottak Kolozsvár környékére is. Az eddigi feltárt leletanyagban azonban nem tűnnek fel olyan tárgyak, amelyek egy helyi (mikroregionális) ötvösműhely létét hangsúlyoznák.

A Kis-Szamos mikrorégiójának K-i feléből ismert sólelőhelyek miatt tehát nem meglepő, hogy e zóna katonai közösségei a tranzitkereskedelem vérkeringésébe is bekapcsolódtak. Azt, hogy e tranzitkereskedelem milyen irányú volt (É–D, K–Ny) jelen helyzetünkben nem tudjuk eldönteni. Az azonban bizonyos tehát, hogy Kolozsvár mikrorégiójában bátran számolhatunk piachelylyel a 10. században.

Kolozsvárral ellentétben reprezentatív mennyiségű leletanyag áll a rendelkezésünkre a gyulafehérvári temetőkből. Arra a kérdésre, hogy a 10. század második felében létrejövő katonai–politikai–gazdasági központ milyen kapcsolatban állhatott a területen egykor volt 9. századi bolgár településsel, egyelőre nem tudunk válaszolni. Az eddig feltárt 10–11. századra keltezhető temetők inkább a diszkontinuitást valószínűsítik.

Természetesen ahhoz, hogy a 10–11. századi gyulafehérvári politikai-gazdasági rendszerre következtethessünk, szükség volna a fegyveres sírok, illetve a fegyveres katonai kíséretre utaló nyomok mellett olyan bizonyítékokra is, amelyek a gazdasági élet különféle aspektusait (pl.: súlyon alapuló pénzrendszer, műhelyek, só- és érclelőhelyek, piachelyek és kommunikációs csatornák) mutathatnák.

Annyi bizonyos, hogy Gyulafehérvár esetében is egyértelműen számolhatunk olyan piachellyel, amely integrálódott a nemzetközi tranzitkereskedelembe. E mellett valószínűsíthetjük műhelyek meglétét is, amelyek létrejötte kétség kívül összefüggésbe hozható a régió só- és talán aranybányászatával.[1401] Ezek nemzetközi kereskedelembe történő integrációja jelentős hatással lehetett a gazdasági életre, amelynek eredményeképpen egyfajta láncreakció jött létre: az említett tényezők piachelyek létrejöttét eredményezte, ahol a kereskedelemből származó áruk másolatai is gazdára leltek, a fokozódó igények pedig újabb műhelyek létrejöttét eredményezték.

Meglátásunk szerint helyi ötvösműhelyre utalhatnak azok a változatos formákat mutató gyűrűk, amelyek közül jónéhány lokális, regionális elterjedést mutat, azaz vagy a Közép-Maros völgyében terjedt el vagy pedig kizárólag Gyulafehérvárról ismert. E darabok egy része a tranzitkereskedelem révén idekerült jobb minőségű gyűrűket utánozhatta. A 3i. típusú gyűrűk esetében például megfigyelhető, hogy a szépen kidolgozott ezüstből készült példányokon kívül ismerünk rosszabb minőségű bronzból készített változatokat is. A Gyulafehérvár-Császár forrása 17. sírjából előkerülő granulációs és filigrán díszítésű gyűrűt (3a1. típus) véleményünk szerint helyben is megpróbálták leutánozni: a Brânduşei utcai 175. sírból olyan fejesgyűrűt ismerünk, amelynek fejét pszeudo-granulációs gömbdíszítések díszítették (3k. típus), de hasonló darab a 22. sír gyűrűje is, amelyen ugyancsak granulációs gömbdíszítés reprodukciója látszik. A gyulafehérvári Mentőállomáson előkerült nagyon jó minőségű filigrándíszes csüngők bronz utánzatai ismertek ugyanezen temető más sírjaiból. Ezek az utánzatok tehát (amelyeknek ráadásul nem ismerjük máshonnan párhuzamait) egy helyi ötvösműhelyre utalhatnak, ahol a nemzetközi kereskedelemből származó jó minőségű bizánci-balkáni árút próbálták meg helyben lemásolni.

Talán egy 10. századi műhely létére utalhatnak az aranylemezzel bevont bronz hajkarikák is a a Brânduşei utcai 149. és 181. sírjából. Ezen technikai eljárás tökéletes párhuzamát a marosgombási 10. sír fülbevalóin észlelhetjük.

A fenti tárgyakon kívül a nagy mennyiségben feltárt, egyszerű technikai kivitelű hajkarikák, nyakperecek, karperecek is lokális műhelyre/műhelyekre engednek következtetni.

Az említett tárgyak Gyulafehérvár környéki, illetve a Maros középső szakaszán megfigyelhető elterjedtsége ismételten aláhúzza egy regionális gazdasági rendszer egykori meglétének a lehetőségét. Mindezt pedig az itt feltárt nagy mennyiségű jellegzetes helyi díszítményekkel ellátott kerámia is jelzi.

Úgy véljük tehát, hogy a gyulafehérvári 11. századi Ny-i típusú vallási-politikai központ olyan struktúrákra alapult, amely struktúrák a 10. század termékei voltak. A keresztény hitre való áttérés pedig nemcsak a vallási központok megjelenését jelentette, de a pénzverés, a pénzgazdálkodás elterjedését is eredményezte.

VI.4.4. A bihari temető és a hatalmi centrum kérdése [294. kép]

Katonai központra utalhat topográfiai elhelyezkedése és mellékletanyaga alapján a bihari Somlyóhegyen feltárt nyolc-síros temetőrész is. A sírok leletanyagának szoros Felső-Tisza-vidéki tipológiai kapcsolatai, a temetkezési szokások és a fegyveres temetkezések aránya alapján egy periférikus központnak tartható a lelőhely.

Ezt a lehetőséget ugyanakkor nemcsak a feltárt néhány sír bizonyíthatja, de az a tény is, hogy később itt

[1401] A só kitermelésére mindezidáig csak írott forrás áll a rendelkezésünkre a 9. századból, míg M. Blăjan szerint az oláhgorbói fülbevaló erdélyi aranyból készült, amely az arany helyi bányászatát bizonyíthatja (Blăjan 1982, 139–154).

épül meg az a vár, amelyik a 11. századi Magyarország egyik legfontosabb hatalmi centruma lesz. A kérdéskörrel kapcsolatban azonban újabb kutatásokra van/lenne szükség.

VI.4.5. A Partium D-i részén található hatalmi központ kérdése [294. kép]

Ahogyan a kutatott régióinkból előkerült fegyverek elemzése során arra felhívtuk már a figyelmet, a szablyák (és kardok) elterjedésének D-i határa Arad-Csálya és Kiszombor vonala (az utóbbi lelőhelyről egy eddig nem közölt szablyalelet került elő), vagyis gyakorlatilag a Maros folyása [292. kép]. Úgy tűnik tehát, hogy a század első felében (de a század első harmadában biztosan) a D-i területeken katonai–politikai centrum nem alakult ki. Erre utalhat az a tény is, hogy csak a század második harmadától – közepétől keltezhetők Nagyteremia és Szeged-Bojárhalom kiugróan gazdag 10. századi temetkezései, illetve Nagyősz-Kleine Hügel, valamint Kiskundorozsma gazdagabb férfitemetkezései.

A régió fegyverleletei (leginkább kard- és szablyaleletei) (Algyő, Arad-Csálya, Keglevichháza, Kiszombor, Zsombolya, illetve a kérdéses Nagyősz) arra mutatnak, hogy egy a Maros–Tisza torkolatvidékén elhelyezkedő centrum létezésével csupán a 10. század közepe tájától számolhatunk. Az írott forrásokból jól ismert Ajtony központjáról régészeti szempontból egyelőre nem tudunk semmit, a régióban feltárt, pogány és keresztény szinkretizmusra utaló temetkezések viszont jól ismertek.

VI.5. „HATÁRZÓNÁK" ÉS KERESKEDELMI UTAK [295. kép]

A szakirodalom nem is olyan rég még úgy vélte, hogy az Erdélyi-medence K-i részei, illetve a Bánság D-i részei képezik a Kárpát-medence természetes határait, amely egybeesett a 10. századi magyar szállásterülettel és ily módon a Magyar Nagyfejedelemség kiterjedésével. Politikai szempontból akár lehetett is így, azonban ez régészeti szempontból nem igazolható.

A klasszikus lovas–fegyveres réteg temetkezéseinek elterjedése a Kárpát-medence területeinek csak egy részét fedi le, ráadásul még nem is beszéltünk e régészeti realitásokhoz kapcsolódó/kapcsolható bonyolult szociológiai jelenségekről, mint például az akkulturáció, illetve a divatváltások kérdése. Továbbá, ahogyan arról már volt szó, a kardoknál korábbra keltezhető szablyák földrajzi elterjedése egyrészt lényegesen különbözik a kardokétól [lásd még a 241. kép], másrészt a szablyák legdélebbi lelőhelye a Maros–Tisza–Aranka közén van (Kiszombor), tehát a D-i és DK-i határoktól igencsak jelentős távolságra (pl. Arad-Csályától a Kazán-szoros 187 km távolságban van, Kiszombortól pedig 224 km-re, a D-i Kárpátok, illetve a Duna találkozása Aradtól 158 km-re, Kiszombortól pedig 172 km-re). Azt sem szabad elfelednünk, hogy mindkét említett szablyaleletet eléggé meggyőzően tudjuk a 10. század közepére keltezni.

Ahogyan arra Langó Péter is rámutatott, fogalmunk sincs a honfoglalók térszemléletéről, illetve a Kárpát-medence földrajzi kereteihez fűződő viszonyáról.[1402] Akármilyen jellegű is volt/lehetett, a Kárpát-medence központi részeinek elfoglalása után, ez a térszemlélet a 10. század első évtizedeitől kezdődően radikálisan módosulhatott/módosulnia kellett, de arra a hipotetikus lehetőségre is szükséges emlékeztetnünk, hogy ez a térszemlélet nem feltétlenül tekintette a Kárpátok koszorúját politikai, sőt kulturális határnak. A kereskedelem szempontjából a Kárpátok vonala egészen biztosan nemcsak elválasztott, de egyesített is bizonyos régiókat.

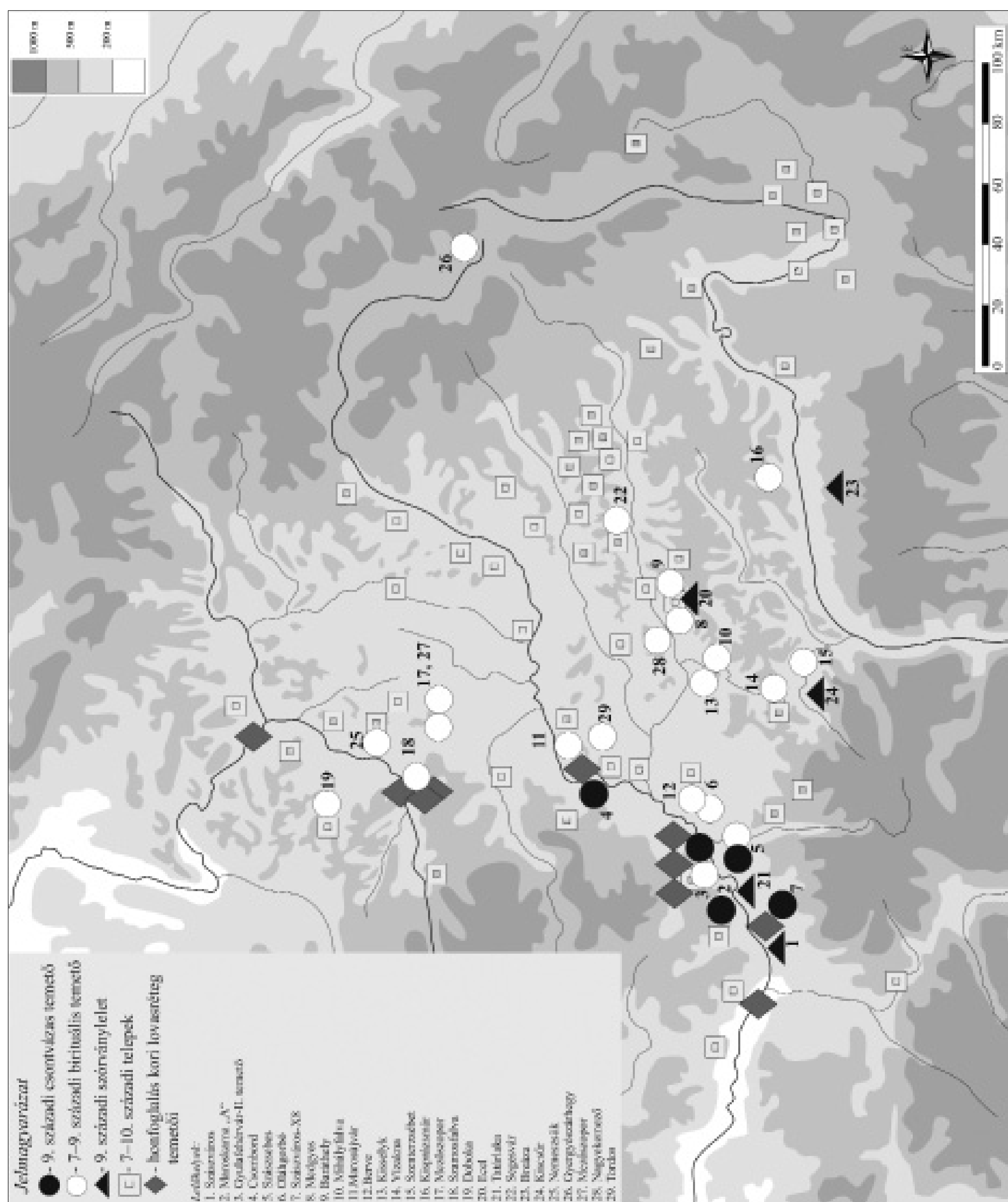
Ahogyan azt a lovas–fegyveres réteg sírjai jelzik, a honfoglalás első évtizedeiben a magyarok a Kárpát-medencének csupán egy kisebb részét szállták meg, hatalmukat azonban a Kárpátokon kívüli területekre is kiterjesztették. Talán nem tévedünk sokat, amikor úgy véljük, hogy az a térség, amelyet hazájuknak tartottak, illetve amelyre politikai hatalmukat kiterjesztették és az a makrorégió, amelyet ma mi Kárpát-medencének nevezünk, nem feltétlenül fedte egymást. A Kárpát-medence és a magyarság, illetve a magyar állam egybeforrása egy modern nemzeti mítoszra, az „egység" mítoszára vezethető vissza, amely a modern nemzeti eszme szolgálatában a 19. században jelent meg.[1403] A klasszikus honfoglaló magyar lelőhelyek elterjedése a Kárpátoktól É-ra és ÉK-re ugyanakkor egyértelműen azt bizonyítja, hogy e hegyek koszorúja nem határként, sokkal inkább hídként működött.

Ami az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10. századi szerepét illeti, a klasszikus honfoglalás kori lelőhelyek a terület Ny-i részén koncentrálódnak, de ezen lelőhelyek esetében is úgy tűnik, hogy két időrendi szakaszt tudunk elkülöníteni:

1. A 10. század első felében a klasszikus honfoglalás kori fegyveres réteg csak É-Erdélyben mutatható ki.
2. Erdély középső és D-i területein később jelennek meg az ilyen típusú temetők. D-Erdélyt (Gyulafehérvár központtal) tehát valószínűleg később kezdik betelepíteni.

Természetesen szükséges kihangsúlyozni, hogy e területek elfoglalása és betelepítése között akár hosszabb időszak (egy-két évtized) is eltelhetett. A jobban kutatott D-Erdélyben jól-rosszul kimutatható a honfoglalás kori betelepülő népességétől eltérő eredetű közösségek régészeti hagyatéka is, amelyek a honfoglalást követően

[1402] Langó 2007, 21.
[1403] Bővebben e kérdésről lásd: Boia 1999, 157; Gáll 2011, 49–50.

295. kép. A 7–10. (?) századra keltezhető telep, temető- és szórványlelet horizont és a 10. századi fegyveres réteg. 1. Szászváros; 2. Maroskarna „A"; 3. Gyulafehérvár-II. temető; 4. Csombord; 5. Szászsebes; 6. Oláhgorbó; 7. Szászváros-X8; 8. Medgyes; 9. Baráthely; 10. Mihályfalva; 11. Marosújvár; 12. Berve; 13. Kisselyk; 14. Vízakna; 15. Szenterzsébet; 16. Kisprázsmár; 17. Mezőszopor; 18. Szamosfalva; 19. Doboka; 20. Ecel; 21. Tatárlaka; 22. Segesvár; 23. Breáza; 24. Kiscsűr; 25. Nemeszsúk; 26. Szárhegy; 27. Mezőszopor; 28. Nagyekemező; 29. Tordos.

régi szokásaik megtartása mellett elkezdték átvenni a hódítók temetkezési szokásait is.

Meglátásunk szerint az É- és D-erdélyi területek olyan régiók lehettek, amelyek megszerzése mögött sokkal inkább gazdasági okok állhattak, semmint a besenyő támadás veszélyétől való rettegés.[1404] Földrajzi helyzetükből fakadóan persze határzónák is voltak, azonban esetükben korántsem beszélhetünk olyasféle középkori Maginot-vonalról – már földrajzi helyzetük miatt sem – mint ahogyan tette azt Kristó Gyula.[1405]

Ha térképre vetítjük a 10. század különböző időszakaira keltezhető temetőket, illetve a 7–9. századra datált hamvasztásos és birituális temetőket, akkor egyértelműen megállapítható, hogy ezek földrajzilag nagyon jól kiegészítik egymást. A jelenséget akár egy 920 tájára keltezhető arab forrás is megerősítheti, miszerint a magyarok „állandóan legyőzik azokat a szlávokat akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszer-adókat vetnek ki rájuk és úgy kezelik őket mint foglyaikat".[1406] Érdemes talán ennek tudatában értékelnünk a 295. képen ábrázolt és egymást kiegészítő lelőhelyek elterjedését is. Feltételezésünk szerint a sokat vitatott székelyföldi szórvány leletek akkulturációs folyamatok régészeti lecsapódásai lehet(nek), ez a feltételezés viszont megoldaná ezen leletek sokat vitatott hovatartozását.

A 11. században megszülető Magyar Királyság egyre keletebbre tolódó erdélyi határzónáját legjobban a várak, illetve a vártemetők jelképezik, amelyek leletanyaga jól tükrözi az egységesnek tűnő 11. századi anyagi kultúrát [lásd a 297. képet].

A 10. és a 11. században a kutatott területeinken meglévő és működő kereskedelmi utakról úgyszólván semmi bizonyosat nem tudunk, azon a sokat idézett forráson kívül, amely szerint a bolgárok sót szállíthattak az Erdélyi-medencéből a morváknak. Véleményünk szerint egy Tisza-menti kereskedelmi úttal hozható kapcsolatba a partiumi és a bánsági leletanyag 10–11. századi kereskedelemben forgó tárgyainak egy jelentős része.

A régészeti lelőhelyek és az eddigi topográfiai megfigyelések alapján a Kolozsvár környéki É–D-i vezetésű római utakat a 10. században még használhatták. Ezek ugyanakkor nemcsak a kereskedelmet, de a kommunikációt is szolgálták. Elképzelhető, hogy a D-erdélyi régi római utakat vagy ezeknek a maradványait is ugyancsak tovább használták még ekkor.

Erdély K-i területeit érintő kereskedelmi utakról nem tudunk, de néhány szórvány érme, így a medgyesi, talán a fogarasi, nagyszebeni és az ismeretlen lelőhelyű székelyföldi 10. századi érmék, valamint a csernátoni 11. századi bizánci pénzlelet akár egy K-i kereskedelmi útvonal bizonyítékai is lehetnek.

VI.6. A 10. ÉS 11. SZÁZADI TEMETŐTÍPUSOK [296–299. kép]

Érdemes néhány szót ejteni a 10., illetve 11. századra keltezhető temetőtípusokról is. A temetőket alapvetően két szempont alapján lehet rendszerezni: egyrészt a temetők mérete, másrészt a temetőkben nyugvó népesség 10. vagy 11. században elfoglalt társadalmi helyzete (a temetők „gazdagsága" alapján).

Fontos itt ismét leszögezni, hogy a társadalmi rétegeket régészeti eszközökkel ma még nem tudunk kimutatni, a hasonló helyen vagy körülmények között eltemetteket ugyanahhoz a társadalmi csoporthoz sorolni pedig igencsak veszélyes vállalkozás.[1407]

Míg a sírszám alapján, ha a Szőke-féle elméletet mechanikusan alkalmazzuk, a kolozsvári Zápolya utcai temetőt elvben a középréteg temetőihez sorolhatnánk, addig a gyulafehérvári Mentőállomás temetőjét már a köznépi temetők közé kellene sorolnunk. Az előkerült leletanyag (pl. arany hajkarikák, fülbevalók, veretes övek, fegyverek, lovas sírok stb.) alapján ugyanakkor a kolozsvári temető semmivel sem gazdagabb a gyulafehérvárinál. Ráadásul mindkét temetőben voltak melléklet nélküli sírok, ami kétféleképpen is magyarázható:

1. Mindkét közösség esetén volt társadalmi differenciálódás.
2. De eltérő temetkezési szokásokkal is magyarázható mindez: nem lehetetlen, hogy az egyik hagyomány megjelenítette az elhunyt társadalmi státusát, egy másik pedig nem.

Meglátásunk szerint az általunk ismert temetők mindegyikében különböző státusú egyének voltak elhantolva. Társadalmi szerepüket elvben a mellékletek mennyiségi és minőségi skálája alapján állapíthatjuk meg (valójában csak a fent említett gazdag, gazdagabb, szegény, még szegényebb stb. kategóriákat tudjuk felállítani). A kolozsvári Zápolya utcai temető esetében a 11., mellékletekben eredetileg gazdag, de kirabolt sírban nyugvó személy a társadalmi ranglétra más fokán foglalhatott helyet, mint például a 4. sír egyszerű mellékletű harcosa, nem is beszélve a 2. sír melléklet nélküli eltemetettjéről. Következésképpen e temetőkön belül a leletanyag differenciálódását kellene kutatni, természetesen amennyiben erre van lehetőség interdiszciplináris kutatásokat is felhasználva. Adódik a kérdés: mennyiben lehetett e három sír eltemetettje között társadalmi vagy foglalkozásbeli differenciálódás, és mennyiben lehetett például korkülönbség avagy etnokulturális különbség?

[1404] Szabados 2011, 156–159.
[1405] Kristó 2002, 68–70.
[1406] HKÍF 33.
[1407] Steuer 1979, 612; Mesterházy 1998b, 25.

Vagy például a társadalmi differenciálódás kapcsolatban volt-e/lehetett-e etnokulturális különbségekkel?

E temetőkön belül a nagyon jellegzetes rítuskülönbségekből származtatható etnokulturális különbségek követését kellene megkísérelni, vagyis a társadalom vertikális felépítése mellett az etnokulturális horizontális skálát is érdemes lenne megvizsgálni. Azt sem szabad talán elfeledni, hogy az immigrációs folyamatok miatt változhatott a népesség összetétele, státusa, s így a temető típusa is.

A lelőhelyeket méretük (vagyis sírmennyiségük) és a sírok különböző jellegzetességei alapján különböző csoportokba osztottuk. Míg az „A" csoportba a magányos sírokat és a kisebb méretű temetőket soroltuk, addig a „B" és „C" csoportokba a középes méretű, illetve a nagyobb sírszámú temetőket soroltuk:

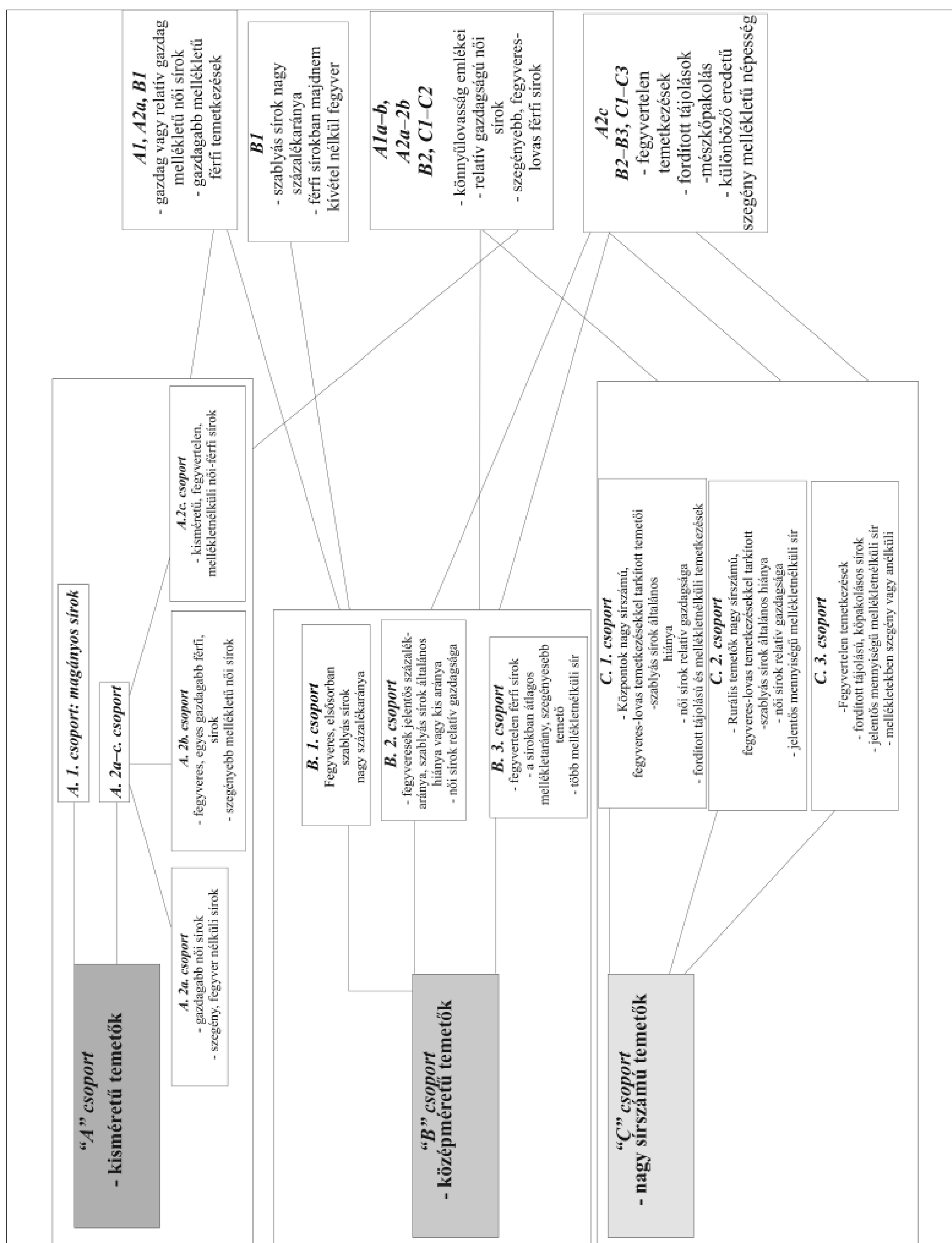
Csoport	Jellegzetesség	Keltezés	Régió
A. 1. csoport	Magányos vagy magányosnak tűnő férfi- és női sírok	10. század	Bánság
A. 2a. csoport	Kis temetők gazdagabb mellékletű női sírokkal	10. század	Bánság, Partium
A. 2b. csoport	Kis temetők: fegyveres–lovas férfisírokkal, szegény mellékletű női sírokkal	10. század	Bánság, Partium
A. 2c. csoport	Kis temetők: fegyvertelen férfisírok, nagyon szegény mellékletű sírok	10. század	Bánság
B. 1. csoport	Fegyveres, elsősorban szablyás sírok nagy százalékos aránya	10. század	Erdélyi-medence, Partium
B. 2. csoport	Közepes méretű, közepes sírszámú temetők, fegyveres–lovas temetkezésekkel tarkítva, a női sírok mellékleteinek mennyisége változó, melléklet nélküli sírok jelenléte	10. század	Bánság, Erdélyi-medenc, Partium
B. 3. csoport	Közepes méretű temetők, hiányoznak a fegyveres temetkezések	10–11. század	
C. 1. csoport	A nagy központok nagy sírszámú, fegyveres–lovas temetkezésekkel tarkított temetői, a női sírok relatív gazdagsága, idegen eredetű temetkezési szokások	10–11. század	Erdélyi-medence
C. 2. csoport	Rurális, falusias jellegű, fegyveres–lovas temetkezésekkel tarkított temetők	10–11. század	Bánság, Erdélyi-medence, Partium
C. 3. csoport	hiányoznak a fegyveres temetkezések, nagyon szegény mellékletanyag, a honfoglalóktól idegen rítusok	10. század	Erdélyi-medence

296. kép. A 10. századi temetőtípusok

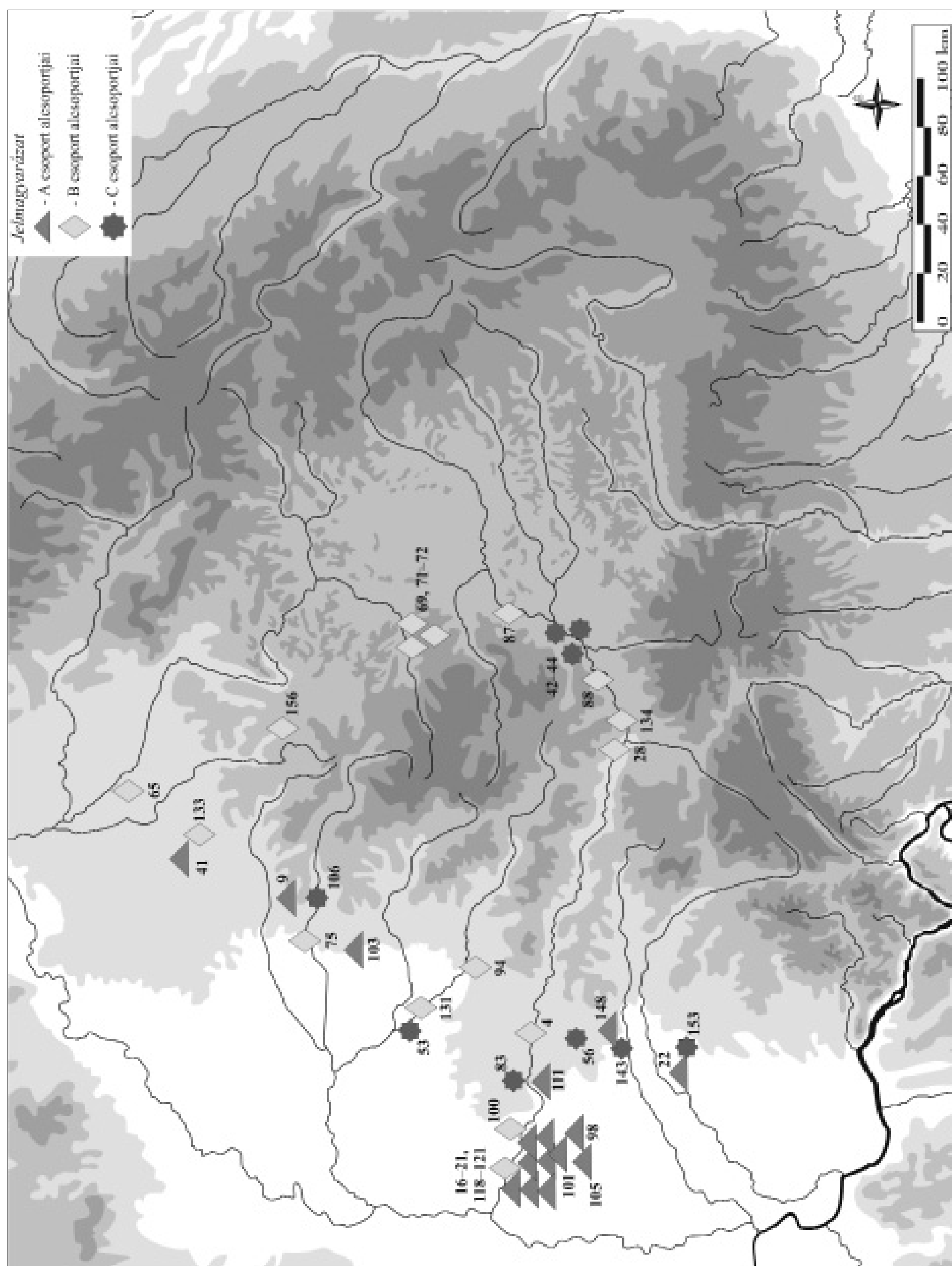
A 10. századi társadalom differenciálódására tehát nem a sírmennyiség alapján felállított temetőtípusok révén lehet következtetni, hanem a temetők sírjaiban található mellékletek összehasonlítása révén. Ahogyan az ábránkból (is) kitűnik, azonos mellékletmennyiség és -minőség majdnem bármelyik típusú (magányos sír, kis-, közepes-, és nagyméretű) temető sírjában előfordulhat:

A 297. képen azt próbáltuk illusztrálni, hogy a különféle típusú temetők mellékleteik révén hogyan kapcsolódhatnak egymáshoz, függetlenül attól a ténytől, hogy kis, avagy nagy sírszámú temetőről van szó. A 10. századi társadalom differenciálódására (de nem piramis jellegű konstrukciójára) nem a sírok száma alapján rendszerezett temetőtípusok révén lehet következtetni, hanem a temetők sírmellékleteinek összehasonlítása révén. Ahogyan egyértelműen kitűnik az ábránkból (is), azonos mellékletmennyiség és -minőség majdnem bármelyik típusú (magányos sírok, kis-, közepes-, és nagyméretű) temető sírjából kimutatható. Ugyanakkor a 10. századi harci erényekre és szimbólumokra épülő honfoglaló magyar temetkezési szokásokkal eltemetettekkel ellentétben az erdélyi-medencei fegyvermelléklet nélküli temetők használóiban – a honfoglalókétól jelentősen eltérő nagyon jellegzetes temetkezési szokások és a nagyon szegényes mellékletanyag alapján – az itt talált és meghódított hatalom köznépét vagy egy máshonnan idetelepített lakosságot láthatjuk [295., 297–298. kép]

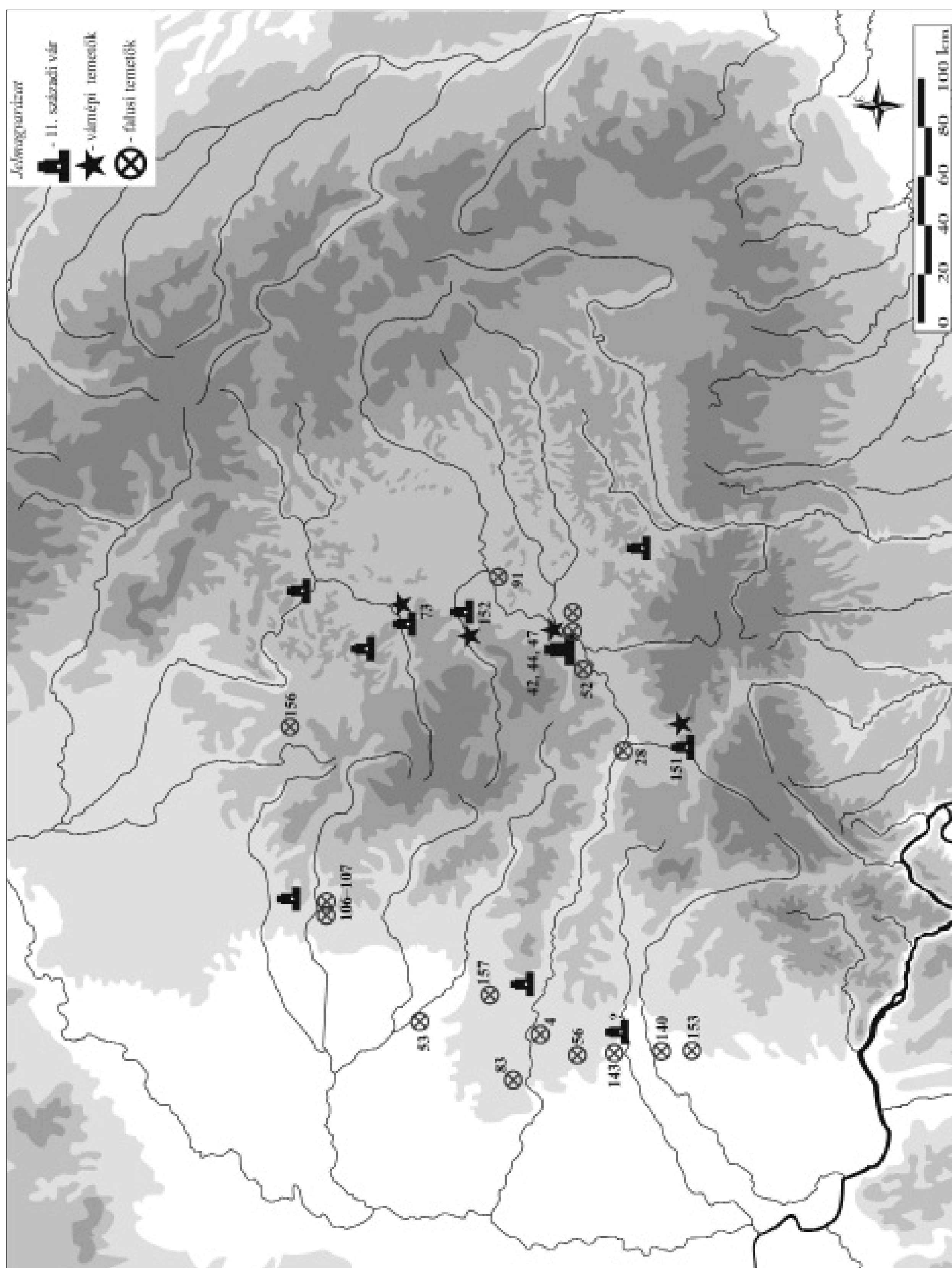
A 11. században a fegyveres–lovas temetkezések lassan eltűnnek, a társadalmi differenciálódást e korszaktól kezdődően pedig jóval nehezebben vagy egyáltalán nem

297. kép. A 10. századi temetőtípusok és jellegzetességeik egymás közötti kapcsolatai

298. kép. A 10. század–11. század első felének temetőtípusai

299. kép. A 11. század első felének temetőtípusai

lehet már kimutatni (gyakran már csak a gyermeksírokba került melléklet). E korszak temetőit nagyon leegyszerűsítve két csoportba sorolhatjuk [297. kép]:

1. Várnépi temetők („proto-keresztény temetők" vagyis az átmeneti korszak temetői).[1408] A 11. század első évtizedeiben a keresztény államgépezet kiépítése során I. Szent István várak tucatját emelteti.[1409] Ezek környékén vagy belterületén a várakban vagy a várak körül lakók (várjobbágyok?) temetkezőhelyeinek sorát sikerült feltárni. Ezek a sírok segíthetnek meghatározni a várak építésének korát is. Ilyen várnépi temetőket tártak fel a következő lelőhelyeken: Bihar-Téglagyár, Gyulafehérvár-Brânduşei utca, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Gyulafehérvár-Vadászok utcája, Kolozsmonostor, Vajdahunyad, Várfalva.
2. Falusias jellegű temetők: Temesliget, Hodony, Temesvár-Csóka erdő, Gyulavarsánd, Kisjenő, Nagyvárad-Szőllős, Nagyvárad-Ferencz József laktanya, Zilah-Pálvár, Marosnagylak, Gyulafehérvár-Brânduşei utca, Gyulafehérvár-Poklisa, Déva.

Ahogyan említettük, e temetők jelentős részét a 10. században már megnyitották, de kérdéses, hogy a későbbiek folyamán is ugyanazon lakosság használta-e tovább ezeket. A Brânduşei utcai II. temető esetében nagy valószínűséggel például új népesség érkezett és nyitott új temetőt a régi mellett. Ezt a tényt, ahogyan arra bővebben is kitértünk a korábbi fejezetekben, a temetkezési szokások mellett az anyagi kultúra más elemei is bizonyítják (pl.: más típusú kések, S végű hajkarikák, négyzet átmetszetű gyűrűk, karperecek, nyakperecek stb.). Ugyanakkor fel kell hívnuk arra is a figyelmet, hogy a temetőink listája akár jóval hosszabb is lehetne, a kutatatlan temetőket jelző szórványleleteket ugyanis nem vehettük fel listánkra.

Lényeges különbségek lehettek a falusias jellegű temetők között is, azonban ezen különbségek feltárása a sírok szegényes mellékletei miatt gyakorlatilag lehetetlen. Az itt feltárt sírok mellékleteinek mennyiségét (elsősorban ékszerekről van szó) nagyban meghatározták a körülmények: tehát, hogy vidéki, eldugott falvak avagy politikai központok temetői voltak-e. Hiszen a különböző árukhoz való hozzájutás esélye lényegesen különbözött e két esetben.

E temetőtípusok mellett a 11. század elejétől a Kárpát-medencéből már ismerünk templom körüli temetőket is.[1410] A három általunk vizsgált régióban csupán csak sejthetünk templom körüli temetőket, az viszont biztos, hogy a 11. század hatalmasait (és nemcsak őket) már biztosan ilyen jellegű temetőkben kereshetjük. A templom köré való temetkezés presztízskérdéssé, a társadalmi státus kifejezőjévé vált.

VI.7. A TEMETŐK (NEMES)FÉMMENNYISÉGE [300. kép]

A temetőelemzéseink keretében próbáltuk meghatározni a sírok nemes- és egyszerű fémmennyiségét is. Adataink alapján próbáltuk követni a különböző időszakokra keltezett temetőkben talált fémmennyiség időbeli változását is. Természetesen eredményeink csupán részeredmények, ismerve az eddigi kutatások hiányosságait.

A táblázatból az derül ki, hogy a 10. század első két harmadára keltezhető temetőkből nagyobb ezüstmennyiség került elő, mint a későbbi, 10–11. századi temetőkből. Ugyanakkor az is eléggé egyértelmű, hogy a 10. század második felétől/felére keltezhető temetőkből előkerülő bronztárgyak mennyisége ugyancsak jelentősen különbözik a korábbi korszak temetőiben előkerülő bronz mennyiségétől. Ez egyértelműen a viselet változásával hozható összefüggésbe, különösen a súlyosabb karperecek és nyakperecek elterjedésével, illetve a gyűrűviselés szokásának elterjedésével. Ebből a szempontból is érdemes összehasonlítani a 10. század 2. harmadára keltezhető 12 síros siklói és a század végére keltezhető 15 síros maroskarnai temetőrészek fémmennyiségét: a siklóiból 151,46 gramm ezüst és 90,0 gramm bronz került elő, ellentétben a későbbre keltezhető maroskarnaival, amelyből összesen 186,0 gramm bronz látott napvilágot. Fontos a nagyváradi Szálka teraszon feltárt 10–11. századi 23 sír leletanyaga is, amelyből 449 gramm bronz került elő összesen.

Ezektől lényegesen különbözik a gyulafehérvári Brânduşei utcai 10., illetve 11. századi temetők nemesfém mennyisége. A 124 sírt számláló 11. századi temetőből a 10. századi temető ezüstmennyiségének több mint háromszorosa került elő.

A 10. századra keltezhető temetőkből előkerülő ezüstből készített tárgyak funkcióját is érdemes megvizsgálni, ugyanis csak a temetkezési szokások miatt tűnnek sokszor gazdagabbnak a 10. századi temetkezések. Például a németszentpéteri magányos sírnak, a siklói temető 1. és a kolozsvári Zápolya utcai 11. sírjának ezüstből készült tárgyai a lószerszámhoz tartoztak, ezek a 11. században már biztosan nem kerültek a sírokba. E tárgyak nélkül ezek a temetkezések tehát melléklet nélküliek maradtak volna, és hasonlóan szegénynek nyilváníthattuk volna őket, mint a 11. századi sírokat. A temet-

[1408] Néhány várnépi temetőt – mivel használatban maradtak egészen a 13., sőt egyes esetekben egészen a 15. századig – nem állt módunkban az elemzésünkbe beemelni. A kolozsmonostori temető ismételt elemzését magunk végeztük el (Gáll–Gergely 2009, 97–98, 43–44. tábla).
[1409] E kérdésről a mai napig messze a legmeggyőzőbbek Bóna István művei (Bóna 1995; Bóna 1998).
[1410] Szentes-Kaján, Szombathely.

Temetők	Keltezés	Sírszám	Au	Aranyozott Ag	Ag	Aranyozott Br/Au lemez	Br.
Kolozsvár-Záp.	10. század 1.	11	0,3 g		118,6 g		92,2 g
Marosgombás (5 sír)	10. század 2.	12		21,26 g	29,55 g		8,3 g
Maroskarna „B”	10. század 2.	15		13,19 g			186,5 g
Nagylak	10. század 2.	15			5,2 g		189,2 g
Nagyteremia	10. század 1.	1		95,3 g	96,8 g		8,7 g
Nagyvárad-Szálka terasz	10–11. század	31			35,3 g		449,3 g
Németszentpéter	10. század 1.	1			181,4 g		8,7 g
Sikló	10. század 1.	12	3,0 g		151,46 g		90,0 g
Temesvár-Csóka erdő	10–11. század	40			8,9 g	6,6 g	417,8 g
Gyulafehérvár-Brânduşei utca I.	10. század 2.	105			26,29 g	6,96 g	102,21 g
Gyulafehérvár-Brânduşei utca II.	11. század	124			78,84 g		401,22 g
Várfalva	11. század	57			76,79 g		373,0 g
Vajdahunyad	11. század	57			53,4 g		54,8 g

300. kép. A 10–11. századi temetők fémmennyisége

kezési szokások változása miatt éppen ezért veszélyes összehasonlítani a 10. századi pogány és a 11. századi keresztény temetkezések mellékletanyagát.

Az is megfigyelhető, hogy a 10. század második felétől kezdődően, de különösen a 11. században a temetők leletanyagában egyre több a súlyosabb bronztárgy, ugyanakkor a temetkezési szokások változásával eltűnnek a korábbi keleties viselet ezüstből készített tárgyai, lószerszámai. Ez persze nem jelenti a nemesfémek teljes eltűnését: a 11. századi temetkezésekben az újabb divat elemei között az ezüstből készített viseleti elemek (hajkarikák, gyűrűk) továbbra is hasonló mennyiségben kerülnek elő.

Elemzésünk eredményeképpen elmondható, hogy a temetőkben regisztrált nemesfémmennyiség zöme többnyire néhány sírból került elő. Ilyen temetkezés a nagyteremiai sír, (de ez is összesen 192,1 gramm ezüstöt tartalmazott), a feldúlt kolozsvári Zápolya utcai 11. sír, illetve a Szántó utcai közöletlen 25. sír.

VI.8. A 10–11. SZÁZADI TEMETŐK ÉS A KERESZTÉNYSÉG ELTERJEDÉSÉNEK KÉRDÉSKÖRE

Az írott és régészeti források alapján az egész kora középkor folyamán a keresztény propaganda jeleinek sokasága azonosítható. Ezek régióink számos temetőjéből kimutathatók, sőt lehetővé teszik egyes egyének esetében annak feltételezését is, hogy keresztény személyről lehetett szó.

A kereszténység elterjedésével/elterjesztésével kapcsolatban nemcsak azt a kérdést szükséges feltennünk, hogy ki és hogyan próbálta terjeszteni a kereszténységet, hanem azt is, hogy a kiszemelt egyének, közösségek hogyan és miképpen fogadhatták a térítő tevékenységet? Vajon ezen népességek esetében beszélhetünk eredeti vallási ideológiájuk kríziséről?

Lényegesnek tartjuk leszögezni, hogy a keresztény jelképek (kereskedelmi úton történő) elterjedése, valamint a kereszténység térnyerése és a keresztény intézményrendszer kiépítése között óriási különbség volt. Egy eszme átköltöztetése az egyik társadalmi környezetből a másikba sok esetben megváltoztathatja az eszme jelentését és funkcióját.[1411] Ezek a változások gyakran szakaszosan zajlanak le. Vizsgált területeinken ebből a szempontból a következő fázisokat figyelhetjük meg a 10., illetve a 11. században:

I. fázis: a 10. század első kétharmada. A 10. századi Kárpát-medencei elit és az alacsonyabb státusú közösségek körében a kereszténység komplementáris, kiegészítő szerepet játszhatott, azaz nem jelenthetett mást, mint a pogányság vallási ideológiáinak a kiegészítését. A keresztény jelképek jelenléte, de a kereszténységgel kapcsolatba hozott temetkezési szokások elterjedése is

[1411] Mannheim 1995, 176.

e pogány, lovas–fegyveres temetőkben nem jelentett mást, mint a kapcsolatrendszerek bővülését, színesedését. Ugyanakkor nehezen beszélhetünk a keresztény hit elterjedéséről és főképpen mély keresztény hitről vagy esetleg a pogány istenségek kiszorításáról. Ezt a helyzetet pontosan jelképezi a mellkeresztek pogány környezetben való felbukkanása (pl.: Gyulafehérvár-Császár forrása, Jankafalva)[1412] vagy az állítólagos bizánci kartartások D-alföldi lovas–fegyveres temetőkben való megjelenése.

II. fázis: a 10. század második fele. Az aktuális politikai érdekek változása – amely párhuzamosan zajlott a pogány istenek ideológiájának hanyatlásával – fokozatosan az elit megkeresztelkedéséhez vezetett, amely ebben a fázisban egyfajta pogány–keresztény szinkretizmust eredményezett. Meggyőződéses kereszténységről széles körben ekkor még biztosan nem beszélhetünk.

III. fázis: a keresztény intézményrendszer kiépítése (kéz a kézben a Ny-i típusú laikus állami intézményrendszerrel) jelentette a következő fázist. A 11. század első felében az írott és a régészeti források alapján a területünkön kétségtelenül létrejöttek a keresztény intézményrendszert irányító püspökségek (Gyulafehérvár, Őscsanád). Ezek korlátozott hatását ugyanakkor jól érzékeltetik például a hodonyi 11. század első felére keltezhető pogány temetkezések vagy a Gyulafehérvár-Vadászok utcai, a várfalvai avagy a vajdahunyadi sírokba tett kések, csiholók és nyílhegyek. Ezeket a temetőket mi az átmeneti korszak temetőinek tartjuk. Ez a szakasz – véleményünk szerint – elsősorban az elit rétegek társadalmi presztízsének metamorfózisát fedte le. A 11. századtól már a keresztény egyház, illetve ennek normatívái biztosították az elit etikai–eszmei kódrendszerét, amely természetétől fogva szöges ellentétben állt a 10. századi elit pogány hagyományokra visszavezethető normáival és az ebből következő régészeti jelenségekkel (lovastemetkezések, fegyverek sírba helyezése stb.). Még ebben az átmeneti korszakban is nehezen beszélhetünk mély vallásosságról, a pogány hagyományok e közösségekben tovább élhettek. A keresztény vallás lassanként ugyan kiszorította a pogány hitrendszert, ennek egyes elemeit azonban átemelte a hétköznapokba. Ennek nyomait később is felfedezhetjük a keresztény templom körüli temetőkben.

IV. fázis: a keresztény egyház adminisztrációs kiépülésének II. fázisát egyértelműen a templom körüli temetők megjelenéséhez köthetjük. Ez a szakasz a keresztény vallásosság egyeduralkodóvá válását eredményezte.

VI.9. BEFEJEZÉS

A Kárpát-medencébe beköltöző honfoglaló magyarság a régészeti leletanyag tanúsága szerint a 10. század első felében a medence K-i felében több központot is létrehozott (Kolozsvár, Bihar). A centrummal funkcionális egységet alkotó központok komoly katonai potenciált jelentettek. A következő évtizedekben e folyamat kiteljesedett, új hatalmi központok jöttek létre, illetve a régebbiek gyarapodtak. Talán nem tévedünk sokat, ha a Kárpát-medencében ekkor létező hatalmi központok jellegét már polifunkcionalistaként értékeljük.

Ugyanakkor – a máig használatos sztereotípiákkal ellentétben – a magyar honfoglalás az elfoglalt területeket (és lakóit) nem pusztította el, sokkal inkább integrálta, megváltoztatva ezen régiók kulturális jellegét. E területek népességeinek meghódítása, illetve lassú, de biztos integrációja révén a köznép tömegeit jelentősen gyarapíthatta. Az asszimiláció a Kárpát-medence peremterületén elhelyezkedő Erdélyi-medence egyes temetői esetében régészeti szempontból is kimutatható (pl.: Gyulafehérvár-Mentőállomás, Gyulafehérvár-Brânduşei utca).

A 10. század második felében a leletanyag jelentősen gyarapodni kezdett. Magányos sírokat, illetve kisméretű temetőket már alig ismerünk a 10. század végétől, ahogyan a nagy sírszámú temetőket is nehezen tudjuk keltezni a 10. század első felétől. A leletanyag tipokronológiája alapján (a kezdetleges kutatási stádium ellenére) gyanítható, hogy a Kárpát-medence K-i és D-i részeit a század közepétől kezdik betelepíteni, illetve integrálni. Arra a kérdésre, hogy ez mit jelent történeti szempontból, nehezen lehet válaszolni, az azonban bizonyos, hogy a K-Bánság és D-Erdély leletanyagának zömét nem tudjuk a 10. század közepénél sokkal korábbra keltezni. Történeti–régészeti szempontból ez a jelenség nem egyedülálló: hasonló folyamatok észlelhetőek a gepida, illetve az avar időszak esetében is; e korszakok esetében is a nagyobb sírszámú temetők megjelenése később történik. A régészeti leletek alapján e korszakokban is időbeli eltérés mutatható ki a terület megszállása elfoglalása és a vidéket elfoglaló népesség temetőinek megjelenése között. A Kárpát-medence elfoglalását, illetve a terület és az itt talált népességek integrációját egy É–D-i irányú kultúrantropológiai folyamatként képzelhetjük el, amelynek során többlépcsős katonai foglalással, telepítéssel, keveredéssel, asszimilációval, illetve migrációval számolhatunk a 10. század folyamán [335. tábla]. A folyamat földrajzi iránya ellentétes volt a kora avar kor hasonló folyamataival, amely esetében D–É-i terjedési irányt figyelhetünk meg.

A 10. század végétől – 11. század elejétől működő temetők leletanyagában már szinte lehetetlen társadalmi, kulturális, kor- vagy nemi különbségeket kimutat-

[1412] Langó–Türk 2004, 397–401.

ni. A késő gepida és késő avar korszakhoz hasonlóan a 10. század második felétől kezdve nagyobb sírszámú és hosszabb ideig használt temetők jelennek meg, aminek számos oka lehet. E temetőkön belül az egységesülés folyamata figyelhető meg, a temetkezési szokásoktól egészen az anyagi kultúráig. Az Erdélyi-medencében sajátos jelenségeket is megfigyelhetünk: a 10. században Gyulafehérvár környékén működő, különböző eredetű népességekhez kapcsolható temetőkben a 11. századtól olyan jelentős különbségek figyelhetők meg, hogy új betelepítésekkel kell számolnunk. Hasonlóan értékelhetünk néhány 11. században nyitott temetőt is (pl.: Gyulafehérvár-Poklisa, Vajdahunyad, Várfalva), amelyek alapján a 11. század elején – elsősorban az Alföldről érkező – jelentős betelepítésekkel számolhatunk.

A 11. század eleji istváni politika eredményeképpen a század meghatározó régészeti jelenségeivé a várak, a vártemetők, illetve a kialakuló faluhálózat minden etnikai jelleget nélkülöző falusi jellegű temetői vállnak. Ezek tehát I. Szent István Ny-európai modelleket másoló tevékenységének közvetett régészeti bizonyítékai.

Az új hódítók által működtetett katonapolitikai struktúra a 10. század folyamán különféle embercsoportok új, nagyon színes és sokrétű hálózatát hozta létre, amely a hódítók leszármazottainak, a meghódítottaknak, valamint a 10. században betelepült, illetve rabszolgaként behurcolt közösségeknek a lassú összeolvadásához vezetett. E komplex szociológiai, kulturális és történeti jelenség eredménye a középkori Magyar Királyság.

VII. A 9–11. SZÁZADI ERDÉLY ANTROPOLÓGIAI ANYAGÁNAK ÁTTEKINTÉSE. A GYULAFEHÉRVÁR-MENTŐÁLLOMÁS II–III. TEMETŐJÉNEK ELEMZÉSE

Gál Szilárd Sándor

VII.1. AZ ANYAG ÉS A MÓDSZER

A Gyulafehérvár-Mentőállomás temető embertani elemzése a leletanyaghoz hasonlóan számos problémát rejt magában. Ezt a zavaros képet erősíti a különböző ásatási jelentések száma,[1] és ami a legfontosabb, az eltérő sírszámhasználat miatt keletkezett átláthatatlanság. Itt kell megemlítenünk, hogy a Mentőállomás temető 1979–1985 között feltárt embertani anyagának 98%-a Iaşiban került elemzésre, a Kolozsvári Nemzeti Múzeum alárendelt szerveként működő Gyulafehérvári Egyesülés Nemzeti Múzeum és a Iaşi Biológiai Intézet (Centrul de Cercetări Biologice Iaşi) együttműködése révén. Ez utóbbi vezetője Al. Botezatu volt.[2]
Mi magunk a budapesti Régészeti Intézet Embertani Laborjának vezetője, Mende Balázs Gusztáv anyagi és szakmai segítségével tudtuk feltérképezni a csontanyag állapotát,[3] ami lesújtó képet mutatott. A helytelen tárolás következtében az embertani anyag szinte teljesen megsemmisült, azon csontvázak pedig, amelyek elemzésre alkalmasak lettek volna, könnyező gombával fertőződtek, így szakszerű elemzésüket nem lehetett elvégezni. A Iaşi intézetben tett látogatás során azonban előkerült a Mentőállomás temető 1979–1981 között feltárt sírjainak elemzését tartalmazó regiszter. Az aprólékos feljegyzések a temető 9–10. századi sírjainak embertani anyagát tartalmazzák, ugyanakkor néhány oldalon nyomon követhető a Vadászok úti temető kezdeti elemzése is.[4]
A regiszter elemzését és az adatok feldolgozását nehezítette, hogy a sírok kronológiai sorrendben és nem ásatási kontextus alapján kerültek a leltárkönyvbe.
Az antropológiai elemzés morfo-taxonómiai módszerekkel történt, egyéb vizsgálat (DNS-mintavétel stb.) nélkül. A csontvázak vizsgálatánál kor- és nemmeghatározásra, demográfiai elemzésre, patológiás vizsgálatra és koponyamérésekre került sor. A kormeghatározásnál a Nemeskéri János, Harsányi Lajos és Acsádi Gyula szerzőhármas,[5] valamint Mays,[6] az M. Stloukal, D. Hanaková szerzőpáros,[7] illetve Ischan és kollégái[8] módszereit követve ellenőriztük Al. Botezatu méréseit.[9] A nemek meghatározásánál Éry–Kralovánszky–Nemeskéry módszerét követtük.[10] A koponyaméréseknél Alekszejev és Debec módszerét[11] alkalmaztuk Martin és Saller klasszifikációja alapján,[12] a testmagasság megállapítását Sjøvold módszereivel végeztük,[13] a fogazati státust pedig Lovejoy és munkatársai,[14] valamint Ubelaker mérései[15] és Miles fogkopási kategóriái[16] alapján állapítottuk meg. A demográfiai elemzésben Bernert Zsolt antropológi-

1 Blăjan–Popa 1983, 375–380; Blăjan et al. 1990–1993, 273–290; Ciugudean–Dragotă 2002, 269–280.
2 Az M. Blăjan és Al. Botezatu között létrejött szerződés iktatószámai és megjelenésének évei: Centrul de Cercetări Biologice Iaşi (Jászvásári Biológiai Intézet) 1985-ös szerződés nr. 16/1985 és M. E. J. 87/1985 (a sírok száma az 1979–1980-as ásatásokból: 42–45., 47–50., 53A–B, 56., 59–62., 65–67. (hamvasztásos), 69–70., 72–73., 74B, 75., 78–79., 255., 258–259., 262–263., 270., 278., 280., 282., 297., 300., 302–306., 309–310., 315., 319–320., 325., 326B, 330., 339., 341., 344., 345B, 352., 354–356., 359., 361., 363–364., 366–367., 371–372., 374., 376–377., 384., 391., 397., 400–405., 412., 415., 417–421., 425–427., 432., 435B, 438–440., 442., 444., 448., 451., 454–455., 458., 460., 462., 464–465., 468–470., 471B, 472–474., 477. sír); az 1986-os szerződés nr. 8/10 január 1986 M. E. J.: 97 db római kori embertani lelet (81 hamvasztott és 16 csontvázas), 4 db 10. századi csontváz és 168 db 11–12. századi csontváz; az 1987-es szerződés az 1981-es Mentőállomás ásatásból – Săpăturile din 1981 „Staţia de salvare" (sírok száma: 483., 487., 488., 493–494A–B, 495A–B, 497–499., 506., 516., 519., 564., 674., 676., 678–679., 683–684., 692., 694–695., 700–716. sír).
3 Ezúton is szeretném megköszönni Mende Balázs Gusztáv antropológusnak szakmai tanácsait és önzetlen segítségét a kiszállásokban és a DNS-gyűjtésben.
4 Ezúton szeretném megköszönni D. Miu, László Attila és Raluca Kogălniceanu segítségét az embertani anyag és a regiszterek felkutatásában.
5 Nemeskéri et al. 1960, 103–115.
6 Mays 1998, 117–138.
7 Stloukal–Hanáková 1978, 53–69.
8 Ischan et al. 1984, 1094–1104.
9 Al. Botezatu mérései a következő regiszterekben jelentek meg: 1985-ös szerződés no. 16/1985 és M. E. J. 87/1985; 1986-os szerződés nr. 8/10 január 1986 M. E. J.; az 1987-es szerződés az 1981-es Mentőállomás ásatásából – Săpăturile din 1981 „Staţia de salvare". Közöletlen.
10 Éry et al. 1963, 41–90.
11 Alekszejev–Debec 1964.
12 Martin–Saller 1957, 85–86.
13 Sjøvold 1990, 431–447.
14 Lovejoy et al. 2008, 601–619.
15 Ubelaker 1984, 41–71.
16 Miles 1963, 191–209.

ai programcsomagja nyújtott hathatós segítséget.[17] Al. Botezatu a testmagasságot Manouvrier és Trotter–Gleser módszereivel végezte,[18] a koponyaindex-méréseket pedig hasonlóképp Alekszejev–Debec méréseivel, Martin klasszifikációja alapján.

VII.2. A TEMETŐ NÉPESSÉGÉNEK NEM ÉS ÉLETKOR SZERINTI MEGOSZLÁSA (DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐK)

Al. Botezatu 342 csontvázat elemzett,[19] amelyből két esetben teljesen megsemmisült a lelet, míg 104 esetben nem lehetett nemmeghatározást végezni (30,4%). Az elhunytak nagy része kisgyermek volt (*infans* I–II.).

	Nem							
	Férfi		Nő		Meghatározatlan		Összesen	
Kor	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
infans I. (0–7 év)	2	0,58	2	0,58	93	27,19	93	27,19
infans II. (7–14 év)	6	1,75	11	3,22	13	3,80	30	8,77
iuvenis (14–18 év)	7	2,05	2	0,58	2	0,58	11	3,22
adultus (18–30 év)	22	6,43	49	14,33	–	–	71	20,76
maturus (30–60 év)	88	25,73	39	11,40	–	–	127	37,13
senilis (60 év felett)	5	1,46	3	0,88	–	–	8	2,34
Meghatározatlan	2	0,58	–	–	–	–	2	1,58
Összesen	132	38,60	106	30,99	104	30,41	342	100,00

301. kép. Demográfiai helyzetfelmérés Al. Botezatu mérései alapján

A demográfiai elemzésből leszűrhető, hogy nagyon sok a kisgyermek, azaz az *infans* I. (27,19%), amelyből 6,90% 0–1 éves korban hunyt el. Összességében az *infans* I–II. és *iuvenis* korú gyerekek a temető 39,18%-át alkotják, ami tükrözi a kor hasonló temetőinek demográfiai megoszlását, ugyanakkor azt is, hogy a gyermekhalandóság valamivel kisebb az átlagnál a Mentőállomás temetőben. A népesség 61,82%-a elérte a felnőttkort, azonban csak 2,34% hunyt el idős éveiben.

A vizsgált csontvázak között a férfiak számaránya magasabb, mint a nőké, a temető 30,99%-a férfi (*sex ratio*: 1,24), ez a nembeli különbség a *maturus* kor felé haladva megduplázódik (25,73% férfi és 11,40% nő). Erre a jelenségre egyszerű a magyarázat: a nők a szülés következtében nagyobb életveszélynek voltak kitéve mint a férfiak (14,33% nők és 11,40% a férfiak esetében), ugyanakkor a magas 0–1 év közötti gyermekhalandóság ugyanezt a tényt erősíti meg. Számos szülés során komplikáció lépett fel, és az anya elhunyt a magzatával együtt.

Korcsoport	Elhalálozottak		Túlélési görbe	Halandósági görbe	*	**	Várható élettartam
	No.	%					
	(Dx)	(dx)	(lx)	(qx)	Lx	Tx	(ex)
0–4	82	25,55	100,0	0,2555	436,125	2430,300	24,30
5–9	27	8,41	74,45	0,1130	351,225	1994,175	26,79
10–14	15	4,67	66,04	0,0707	318,525	1642,950	24,88
15–19	17	5,30	61,37	0,0864	293,600	1324,425	21,58
20–24	25	7,79	56,07	0,1389	260,875	1030,825	18,38
25–29	37	11,53	48,28	0,2388	212,575	769,950	15,95
30–34	19	5,92	36,75	0,1611	168,950	557,375	15,16
35–39	20	6,23	30,83	0,2021	138,575	388,425	12,60

[17] Bernert 2005, 71–75.
[18] Manouvrier 1893, 347–402; Trotter–Gleser 1958, 79–123.
[19] Contractul nr. 8/10 ianuarie 1981, M. E. J., 1981, 77.

Korcsoport	**Elhalálozottak**		**Túlélési görbe**	**Halandósági görbe**	*	**	**Várható élettartam**
	No.	**%**					
	(Dx)	**(dx)**	**(lx)**	**(qx)**	**Lx**	**Tx**	**(ex)**
40–44	23	7,16	24,60	0,2911	105,100	249,850	10,16
45–49	19	5,92	17,44	0,3394	72,400	144,750	8,30
50–54	19	5,92	11,52	0,5139	42,800	72,350	6,28
55–59	10	3,11	5,60	0,5553	20,225	29,550	5,28
60–64	6	1,87	2,49	0,7510	7,775	9,325	3,74
65–69	2	0,62	0,62	1,0000	1,550	1,550	2,50

302. kép. Halandósági helyzetfelmérés Al. Botezatu mérései alapján

Korcsoport	**Elhalálozottak**		**Túlélési görbe**	**Halandósági görbe**	*	**	**Várható élettartam**
	No.	**%**					
	(Dx)	**(dx)**	**(lx)**	**(qx)**	**Lx**	**Tx**	**(ex)**
Férfiak							
20–24	11	10,89	100,00	0,1089	472,775	2186,000	21,86
25–29	8	7,92	89,11	0,0889	445,750	1713,225	19,23
30–34	13	12,87	81,19	0,1585	373,775	1267,475	15,61
35–39	13	12,87	68,32	0,1884	309,425	893,700	13,08
40–44	15	14,86	55,45	0,2680	240,100	584,275	10,53
45–49	13	12,87	40,59	0,3182	170,775	344,175	8,48
50–54	14	13,86	27,72	0,5000	103,950	173,400	6,26
55–59	9	8,91	13,86	0,6429	47,250	69,450	5,01
60–64	3	2,97	4,95	0,6000	17,250	22,200	4,48
65–69	2	1,98	1,98	1,0000	4,950	4,950	2,50
Összesen: 101							
Nők							
20–24	14	17,73	100,00	0,1773	455,675	1420,700	14,20
25–29	29	36,71	82,27	0,4462	319,575	965,025	11,73
30–34	6	7,59	45,56	0,1666	208,825	645,450	14,17
35–39	7	8,86	37,97	0,2333	167,700	436,625	11,48
40–44	8	10,13	29,11	0,3480	120,225	268,925	9,23
45–49	6	7,59	18,98	0,3999	75,925	148,700	7,83
50–54	5	6,33	11,39	0,5557	41,125	72,750	6,39
55–59	1	1,26	5,06	0,2490	22,150	31,650	6,25
60–64	3	3,80	3,80	1,0000	9,500	9,500	2,50
Összesen: 79							

303. kép. Halandósági helyzetfelmérés Al. Botezatu mérései alapján

A születéskor várható élettartam magas volt, egyike a legmagasabb szériáknak Erdély területéről a 9–10. században. A nők várható élettartama ugyanakkor 7 évvel volt alacsonyabb a férfiakénál. Ez a tendencia megfigyelhető enyhe növekedéssel 50 éves korukig, amikortól a nők várható élettartama már hosszabb volt a férfiak becsült élettartalmánál. Számos csontváz 50 év feletti életkora viszonylagos társadalmi és gazdasági jólétet feltételez a korszakban a Maros középső folyása mellett.

VII.3. A KOPONYA ÉS A *POSTCRANIALIS* VÁZ BIOMETRIKUS ÉS MORFOLÓGIAI JELLEMZŐI

No. Martin	Jelzők	Férfiak				Nők			
		N	Min-max	M	σ	N	Min-max	M	σ
1	g-op	47	170–211	188,05	9,75	41	164–199	180,55	8,12
8	au-eu	52	124–156	140,29	6,56	42	124–159	140,67	7,40
9	ft-ft	45	88–112	98,77	5,26	34	91–109	98,50	3,81
10	co-co	47	101–135	120,25	8,03	35	112–130	120,90	4,78
11	au-au	27	103–140	123,50	9.19	26	107–148	122,81	9,67
12	ast-ast	41	92–132	114,03	7,94	29	100–138	111,50	7,88
17	ba-b	2	138–145	142,00	3,50	5	132–141	134,50	3,52
20	po-b	37	106–132	117,37	5,63	32	88–125	112,35	7,60
45	zy-zy	21	60–78	133,45	6,48	11	124–146	131,96	6,69
47	n-gn	18	106–132	119,27	6,81	10	109–119	11,00	3,20
48	n-pr	26	60–78	70,73	4,98	13	60–76	68,20	4,06
51	mf-ek	28	32–38	41,08	3,51	13	37–46	40,97	2,40
52	*orbita* magasság	27	30–38	34,47	2,29	13	25–35	32,35	2,62
54	al-al	24	22–30	25,21	1,96	13	19–28	24,43	2,58
55	n-ns	27	44–59	52,59	3,14	13	44–59	51,73	4,04
62	ol-st	2	41–47	44,50	3,00	–	–	–	–
63	anm2-anm2	12	34–51	43,08	4,87	5	35–42	40,10	2,72
65	kdl-kdl	19	100–147	121,39	11,12	14	103–133	119,22	8,64
66	go-go	34	87–118	103,03	7,99	26	82–111	96,54	6,86
68	*mandibula* mélység	34	55–81	70,18	5,93	23	62–76	68,16	4,02
69(1)	*mandibula* m.	51	22–37	32,14	3,21	36	20–34	29,87	2,59
	mandibula sz.	51	8–17	12,43	1,86	36	9–16	12,17	1,58
69(3)	testmagasság	74	153–178	165,48	5,36	32	144–168	158,38	5,12
	(Manouvrier,	74	157–182	171,27	5,74	32	148–172	159,07	5,29
	Trotter–Gleser, Bach, ill. Breitinger[20] nyomán)	74	158–182	169,31	4,51	32	149–167	159,37	3,56
		74	156–179	168,48	5,23	32	148–169	157,38	4,74

No. Martin	Jelzők	Férfiak				Nők			
		N	Min-max	M	σ	N	Min-max	M	σ
8/1	*Cranian*	47	64–87	74,81	5,46	41	64–96	77,67	6,49
17/1	*Bazio-bregmatic long.*	2	75–80	78,00	2,50	5	71–78	74,50	2,28
17/8	*Bazio-bregmatic transv.*	2	97–102	100,0	2,50	5	83–101	94,70	6,36
20/1	*Porio-bregmatic long.*	36	55–72	62,06	3,49	32	44–70	61,97	4,87
20/8	*Porio-bregmatic transv.*	37	76–93	83,40	4,36	32	61–95	81,00	7,67
9/30	*Frontal*	46	74–94	82,50	3,95	32	72–90	81,40	3,46
9/8	*Fronto-parietal*	45	63–77	70,45	3,41	32	58–81	70,59	4,61
12/8	*Parieto-occipital*	39	73–92	81,11	5,59	29	69–91	79,92	4,78
47/45	*Facial total*	14	74–99	91,50	6,18	29	75–95	86–56	3,17
48/45	*Facial superior*	20	42–59	53,50	3,89	11	45–61	51,41	4,42
52/51	*Orbitar*	27	68–100	84,38	7,04	13	64–85	79,04	6,65
54/55	*Nazal*	25	36–56	46,86	4,47	12	38–54	46,75	4.30
63/62	*Paletal*	–	–	–	–	–	–	–	–
66/65	*Mandibula* sz.	19	73–90	83,40	4,76	12	75–94	82,42	5,38
6866	*Mandibula*	33	55–82	69,01	7,24	19	48–78	67,86	7,02
69(3)/69	A *mend.* robusztucitása	51	26–53	37,93	6,20	35	31–55	39,99	6,51
(1)	*Cranio-facial transv.*	20	87–105	95,55	4,51	11	77–102	92,13	6,62
45/8									
Humer-us	6/5 jobb	83	57–96	81,35	5.95	56	54–95	79,45	7,76
	6/5 bal	83	57–100	81,77	6,78	50	61–100	79,52	7,45
	Átlag			81,36	6,38			79,49	7,62
	6/7 jobb	93	84–138	103,34	8,51	61	85–116	98,38	7,55
Femur	6/7 bal	97	82–124	102,17	7,90	61	88–120	99,41	6,94
	Átlag			102,74	8,23			98,90	7,27
	10/9 jobb	93	63–108	80,04	8,46	63	62–100	77,38	7,65
	10/9 bal	93	66–107	78,97	7,76	61	64–92	76,60	6,50
	Átlag			79,50	8,13			77,00	7,12
	9a/80 jobb	85	54–92	71,18	6,07	58	54–86	69,63	6,57
Tibia	9a/8a bal	80	57–93	70,52	5,63	52	55–80	68,93	6,18
	Átlag			70,86	5,87			69,30	6,40

304. kép. Koponyaindexek Al. Botezatu mérései alapján

[20] BACH 1965, 12–21; BREITINGER 1938, 249–274.

A koponyaindexek elemzése során kitűnik, hogy a női koponyák *transversalis* átmérője nagyobb, mint a férfiak esetében, így a férfikoponyák nagy része *dolichocran* (hosszú koponya) jegyeket mutat (74,81), míg a nők esetében dominál a *mesochran* (középhosszú) jelleg (77,67). A Mentőállomás temetővel szemben a kolozsvári Szántó utcai temetőben a férfikoponyák nagy része *brachicran* (rövid fejű) és *hyperbrachicran* (erősen rövid fejű), a nők esetében hasonlóan a rövid, *brachicran* koponya a domináns,[20] a koponyák europid jellegeket hordoznak, de 3 esetben (2., 6. 10. sír) mongoloid vonások is megjelennek (magas *mandibula*, magas arc). A Mentőállomás temetőhöz közel található Ópiski 12. századi sírjaiban szintén a *dolichocran* és *mesochran* koponyatípus a domináns.[21]

Kategóriák	**Férfiak**		**Nők**	
	N	%	N	%
Ultradolichocran	1	2,13	1	2,38
Hiperdolichocran	7	14,89	2	4,76
Dolichocran	19	40,43	11	26,19
Mezochran	10	21,28	16	38,09
Brachicran	7	14,89	6	14,28
Hiperbrachicran	3	6,38	3	7,14
Ultrabrachicran	–	–	3	7,14

305. kép. Koponyahosszúság Al. Botezatu mérései alapján

VII.3.1. Az agykoponyák morfológiai jellemzői

Az agykoponyák formája *norma verticalis* helyzetben nagyon eltérő jegyeket mutat. A leggyakrabban megjelenő forma az ovális, ezt követi a pentagonális, rombusz és szférikus koponyaforma (az utóbbi a női koponyákra jellemző).

Forma	**Férfiak**		**Nők**	
	N	%	N	%
Ovális	26	57,78	25	59,52
Ötszögű	13	28,89	6	14,29
Rombusz alakú	2	4,44	5	11,90
Gömb alakú	1	2,22	4	9,52
Ék alakú	2	4,44	1	2,38
Ellipszis	1	2,22	1	2,38

306. kép. Az agykoponya morfológiai jellemzői Al. Botezatu mérései alapján

Az agykoponya formája *norma occipitalis* helyzetben a leggyakrabban háztető alakú, ritkábban jelentkezik a domború koponya típus.

Forma	**Férfiak**		**Nők**	
	N	%	N	%
Háztető	25	52,88	26	46,43
Domború	13	27,08	24	42,86
Sátor	10	20,83	6	10,71

307. kép. Koponyaformák Al. Botezatu mérései alapján

A homlokeresz (*glabela*) fejlettsége az egész népességre jellemző, elsősorban a férfiak esetében. A három besorolás (gyengén-, közepesen, erősen fejlett) közül a 3. típus gyakran jelentkezik a temetőben.

A fejlődés szintje	**Férfiak**		**Nők**	
	N	%	N	%
Jellegtelen	8	11,11	20	43,48
Gyenge	25	34,72	17	36,90
Enyhén fejlett	22	30,56	6	13,04
Közepesen fejlett	10	13,89	3	6,52
Fejlett	5	6,94	–	–
Erősen fejlett	2	2,78	–	–

308. kép. A homlokeresz fejlődési szintjei Al. Botezatu mérései alapján

A csecsnyúlvány felszíne erősen fejlett a férfiak és közepesen fejlett a nők esetében.

A fejlődés szintje	**Férfiak**		**Nők**	
	N	%	N	%
Nagyon gyenge I.	1	1,32	3	5,56
Gyenge II.	4	5,26	9	16,6
Közepes III.	10	13,16	25	46,3
Fejlett IV.	28	36,84	11	20,3
Erősen fejlett V	33	43,42	6	11,11

309. kép. A csecsnyúlvány fejlődési szintjei Al. Botezatu mérései alapján

Az arckoponya közepesen magas a férfiaknál, míg a nőknél a középmagas arckoponya a jellemző.

[21] Marcsik 2002–2003, 87.
[22] Muntean 1998, 355.

Kategóriák	Férfi		Nő	
	N	%	N	%
hipereroprosop	1	7,14	1	11,11
euriprosop	–	–	3	33,33
mezoprosop	5	35,71	3	33,33
laptoprosop	3	21,43	2	22,22
hiperlaptoprosop	5	35,71	–	–

310. kép. Az arckoponya morfológiai jellemzői Al. Botezatu mérései alapján

A szemüregszélesség mindkét nem esetében kis-közepes méretű:

Kategóriák	Férfi		Nő	
	N	%	N	%
Nagyon kicsi	9	32,14	1	7,69
Kicsi	2	7,14	4	30,77
Közepes	6	21,43	4	30,77
Nagy	8	28,57	2	15,38
Nagyon nagy	3	10,71	2	16,38

311. kép. Az orbiták morfológiai jellemzői Al. Botezatu mérései alapján

A szemüreg magassága a férfiak esetében közepes, míg a nőknél a rövid típus a domináns:

Kategóriák	Férfi		Nő	
	N	%	N	%
Nagyon kicsi	2	7,41	3	23,08
Kicsi	6	22,22	6	46,15
Közepes	8	29,63	4	30,77
Nagy	8	29,63	–	–
Nagyon nagy	3	11,11	–	–

312. kép. Az orbiták morfológiai jellemzői Al. Botezatu mérései alapján

Az orr hossza a férfiak esetében közepes és hosszú (52,57 mm), a nők esetében hosszú (51,7 mm):

Kategóriák	Férfi		Nő	
	N	%	N	%
Nagyon kicsi	2	7,41	1	7,69
Kicsi	7	25,92	2	15,38
Közepes	10	37,04	3	23,08
Nagy	6	22,22	3	23,08
Nagyon nagy	2	7,41	4	30,77

313. kép. Az orr morfológiai jellemzői Al. Botezatu mérései alapján

Az alsó állcsont (*mandibula*) magassága (go-pgo) a legtöbb esetben igen alacsony: férfiak (70,18 mm) és nők (68,16 mm):

Kategóriák	Férfi		Nő	
	N	%	N	%
Nagyon kicsi	21	21,76	10	43,48
Kicsi	5	14,71	6	26,09
Közepes	6	17,65	6	26,09
Nagy	2	5,88	1	4,35
Nagyon nagy	–	–	–	–

314. kép. A *mandibula* morfológiai jellemzői Al. Botezatu mérései alapján

A mandibula *bicondilaris* szélessége (kdl–kdl) a férfiaknál közepesen széles (121,39 mm), a nők esetében pedig széles (119,22 mm):

Kategóriák	Férfi		Nő	
	N	%	N	%
Nagyon kicsi	3	15,79	1	7,14
Kicsi	4	21,05	2	14,29
Közepes	4	21,05	2	14,29
Nagy	3	15,79	4	28,57
Nagyon nagy	5	26,32	5	35,71

315. kép. A *mandibula bicodilaris* szélessége Al. Botezatu mérései alapján

VII.3.2. A postcranialis váz biometrikus jellemzői

A hosszúcsontokon erős fizikai munka nyomai figyelhetőek meg: a *humerus* vizsgálatakor feltűnik a deltaizom tapadásának erős lenyomata (főleg férfiak esetében), a *femur proximalis* epifízisének deformáltsága, a *linea aspera* erős fejlettsége férfiak esetében, ugyanakkor a *tibia* közepes kihasználtsága gyakori gyaloglásra és nehéz tárgyak cipelésére utal. A megfigyelhető patológiás elváltozások is elsősorban munkabalesettel és az életmódból adódó rendellenességekkel hozhatók kapcsolatba – pl. az ugrócsont és a *tibia distalis* epifízisének (a szárkapocscsont alsó vége) deformáltsága a gyakori guggoló pozícióra utal (lásd patológiás elváltozások).

Kategóriák		Férfi				Nő			
		Jobb		Bal		Jobb		Bal	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Femur	*hiperplatimar*	25	26,88	32	34,40	28	44,44	26	42,62
	platimar	44	47,31	42	45,16	25	39,68	30	49,18
	eurimar	22	23,66	17	18,28	9	14,28	5	8,20
	stenomar	2	2,15	2	2,15	1	1,59	–	–
Tibia	*platicnem*	12	14,12	11	13,75	15	25,86	15	28,85
	mezoscnem	24	28,24	29	36,25	16	27,59	14	26,92
	euricnem	59	69,41	40	50,00	27	46,55	24	46,15

316. kép. A hosszúcsontok jellemzői Al. Botezatu mérései alapján

VII.4. A TESTMAGASSÁG

106 csontváz (74 férfi és 32 nő esetében) esetében nyílt lehetőség magasságmérésre három módszer segítségével: Manouvrier, Trotter–Gleser, E. Breitinger (férfi vázak) és H. Bach segítségével (női vázak). R. Martin klasszifikációja alapján a népesség testmagassága a középmagas kategória alsó szakaszába sorolható (168,48 cm a férfiak és 157,38 cm a nők esetében). Csak néhány esetben figyelhető meg eltérés magasabb vagy alacsonyabb termet felé, ez alapján a lakosság egységesen közepes termetű.

Kategória	Magasság	Férfiak		Nők		Kategória
		N	%	N	%	
Nagyon kicsi	x–150 cm	–	–	–	–	0–140 cm
Kicsi	151–160 cm	5	6,76	2	6,25	141–149 cm
Közép–kicsi	161–164 cm	15	20,27	5	15,63	150–153 cm
Közepes	165–167 cm	14	18,92	9	28,12	154–156 cm
Közép–magas	168–170 cm	13	17,57	8	25,00	157–159 cm
Magas	170–180 cm	27	36,49	8	25,00	160–170 cm
Nagyon magas	180–x	–	–	–	–	–

317. kép. A testmagasság adatok alakulása Al. Botezatu mérései alapján

Számozás	Temető	Évszázad	Közepes	Középmagas	Magas
1.	Mentőállomás[23]	9–10.		157,38 cm	
2.	Brânduşei utca[24]	10–11.			
3.	Vajdahunyad	11.		156,07 cm	
4.	Ópiski	12.		155,35 cm	
5.	Temesvár-Csóka erdő	10–11.		159,8 cm	
6.	Kolozsvár-Szántó utca	10.		158,4 cm	
7.	Nemeszsúk-Tetarom Nokia[25]	11–12.	152,78cm		
8.	Zalavár-Kápolna	11–12.		158,81 cm	
Testmagasság átlaga a 10–11. századi temetőkben: 157,93cm[26]					

318. kép. Testmagassági adatok a Kárpát-medencében hasonló 10–12. századi temetők alapján (Nők)

[23] A Mentőállomás temető 1979–1981-es anyagát kiegészítettük az utólag előkerült csontvázakkal a Profi-OMV leletmentő ásatások kora középkori anyagával és néhány szórvány csontvázzal. Közöletlen.

[24] A teljes csontanyag feldolgozása folyamatban van. Az 1997–1999 között feltárt vázak még nem kerültek elemzésre (kb. 30 csontváz). Közöletlen.

[25] A csontanyag 20%-a került elemzésre, a temetőből kb. 70 kora középkori sír került elő. Közöletlen.

[26] Éry 1994, 217–224.

Számozás	Temető	Évszázad	Közepes	Középmagas	Magas
1.	Gyulafehérvár-Vadászok utcája	11.		168,48 cm	
2.	Gyulafehérvár-Brânduşei utca	10–11.			173,59 cm
3.	Vajdahunyad	11.			
4.	Ópiski	12.		167,56 cm	
5.	Temesvár-Csóka erdő	10–11.		169,1 cm	
4.	Kolozsvár-Szántó utca	10.			172,4 cm
5.	Nemeszsúk-Tetarom Nokia	11–12.		169,71 cm	
6.	Zalavár-Kápolna	11–12.		169,17 cm	
Testmagasság átlaga a 10–11. századi temetőkben: 168,83 cm[27]					

319. kép. Testmagassági adatok a Kárpát-medencében hasonló 10–12. századi temetők alapján (Férfiak)

VII.5. A KOPONYAMÉRÉSEK JELLEMZŐI. ÖSSZEHASONLÍTÁS KÖZÉPKORI SZÉRIÁKKAL A 9–13. SZÁZADBÓL

A 10–11. századi temetők embertani anyagára jellemző a 95% körüli europid koponyajelleg, és csak elenyésző számban fordul elő mongolid vonás.[28]

Számozás	Temető	Évszázad	M:1	M:8	M:9	8:1
1.	Gyulafehérvár Mentőállomás	9–10.	188,05	140,29	98,77	74,81
2	Gyulafehérvár-Brânduşei utca	10–11.	172,00	144,00	–	82,03
3.	Ópiski	10.	191,00	139,00	127,8	72,77
4.	Temesvár-Csóka erdő	10.	182,45	139,05	–	76,22
5.	Kolozsvár-Szántó utca	10.	183,33	144,33	104,33	78,97
6.	Vajdahunyad-Kincseshegy	10.	170,00	125,00	92,00	73,53
7.	Nemeszsúk-Tetarom Nokia	11–12.	179,00	143,00	99,00	79,93
8.	Ikervár	10–11.	188,30	149,20	103,50	79,20
9.	Sorokpolány	10–11.	191,58	140,50	98,40	73,33
10.	„Skandinávok”	6–11.	189,90	140,40	97,00	73,93
11.	Libice	9–10.	189,30	141,80	97,90	74,90
12.	Ptuj	10–11.	189,30	143,60	99,50	75,85
13.	Cedyna	7–9.	189,00	139,90	97,60	73,70
14.	Jozefov	8–9.	188,60	137,80	99,30	73,06
15.	Békés-Povádzug	10–12.	187,50	139,90	100,40	74,61
16.	K-Dunántúl	10–13.	182,20	142,10	96,40	77,99
17.	Devín/Dévény	11.	180,60	145,00	97,70	80,50
19.	Szombathely-Kisfaludy Sándor u.	10–11.	192,06	141,93	98,31	74,79
20.	Zalavár-Kápolna	11–12.	183,9	141,0	96,7	76,73
21.	Verušić-A Vojvodina	11.	183,31	140,93	98,67	76,98

320. kép. A fő koponya indexek alakulása középkori szériákon

[27] Éry 1994, 217–224.
[28] Szatmáry 2000, 95–102.

VII.6. PATOLÓGIÁS ESETEK[29]

VII.6.1. Epigenetikus elváltozások

Sutura metopica 6 esetben figyelhető meg (4 férfi és 2 nő esetében), *sutura mendoza* 7 esetben jelentkezik (5 férfi és 2 nő esetében). *Worm* csontok 16 esetben fordulnak elő a Mentőállomás temetőben, (8 férfi és 8 női csontváznál), a többletcsontok száma férfiak esetében 1,8, míg a nőknél 1–3. Három alkalommal a Tetarom Nokia temetőben, egy-egy alkalommal a Zápolya utcai temetőben és Vajdahunyad-Kincseshegy temetőben is megjelenik. Ez a genetikai variáció számos erdélyi kora középkori temetőben jelen van. Inka csontok 4 esetben jelentkeznek (1 férfi és 3 női váz esetében).

VII.6.2. Traumás elváltozások

Csontkinövések: elsősorban a csigolyatestek szélein 12 esetben volt megfigyelhető (erős fizikai munka és reumás megbetegedések következtében).

Csonttörések:

1. Sípcsonttörések: 3 esetben figyelhetők meg (a csontok rendellenesen forrtak össze – 417., 470. és 630. sírok)
2. Orsócsonttörések (úgynevezett Parry-törés): 2 esetben jelentkezik, mindkét sérülés férfiakon figyelhető meg (védekező sérülés).
3. Koponyasérülések: 5 esetben figyelhetők meg (kizárólag férfikoponyákon) – 568., 632., 637., 668. és 658. sírok.
4. Porckorongsérv: 7 férficsontváz esetében figyelhető meg.
5. *Arthrosis*: az 512. női sír állkapocscsontján figyelhető meg.

VII.6.3. Fogágybetegségek

Sírok száma	Férfi	Nő
Felnőttek: 219	90	67
Gyermekek (*infans* I–II.): 123	?	?
Összesen: 342		

321. kép. Fogágybetegségek

157 csontváz esetében mutatható ki fogszuvasodás (90 férfi és 67 nő esetében), figyelmen kívül hagyva az *infans* csontvázakat. A 123 gyermekváz elemzése során csupán 10 esetben figyelhető meg fogszuvasodás (6–9 éves korú koponyák esetében: tejőrlők és tejszemfogak esetében jelentkezik).

Csak néhány esetben figyelhető meg fogvesztés (valószínűleg *paradontosis* nyoma), ugyanakkor egyéb fogínygyulladásra jellemző nyom 7 esetben mutatható ki (3 férfi és 4 nő esetében), ezek az elváltozások elsősorban a nagyőrlőket érintették (elsősorban az első őrlők, M1).

VII.7. KÖVETKEZTETÉSEK

A Maros középső folyásán élt 9–10. századi populáció fő jellemvonása a hosszú (*dolichocran*) és közepes (*mesocran*) koponya, de hasonló jegyek figyelhetőek meg más D-erdélyi 9–10. századi koponyákon is (Ópiski – *hyperdolichocran* és *mesochran* koponyák).[30] Az arckoponya közepes és magas (*mesoconc* és *laptocran*).

A koponyaindexek europid jellegeket mutatnak, mongoloid vonások nem fordulnak elő, ellenben itt ki kell emelni, hogy a gyulafehérvári Brânduşei utcai temető 10. századi csontanyaga feldolgozás alatt áll (a M. Drâmbărean által 1998-ban közölt 24 sír elég jó megtartású vázakat tartalmaz, a csontanyag feldolgozása folyamatban van).[31] Ugyanakkor jellemző a keveredés az europid, mediterán-dinári, mediterán-nordikus, mediterán-alpi, dinári-nordikus és K-europid típusok között. A leggyakoribb koponyatípus a mediterrán (20 férfi és 21 női koponya), protoeuropid (15 férfi és 2 nő), dinári (14 férfi és 6 nő), É-i vagy nordikus (16 férfi és 5 nő) és a K-europid (6 eset). A Gyulafehérváron élt lakosság hasonló vonásokat mutat több al-dunai 9–10. századi temetővel (Sultana, Izvorul, Obârșia Nouă).[32] A lakosság elsősorban germán és szláv elemeket hordoz.

Éry Kinga átfogó kutatásai számos korai tévhitet vetettek el.[33] A 60-as évektől vált nyilvánvalóvá, hogy az avarok embertani képében a mongoloid vonás csak 15%-ban van jelen. Az europid típusú avar kori lakosságon belül a keskeny, hosszú, valamint a széles, rövid koponyájú egyének 50–50% arányban fordulnak elő. A Dunántúl és D-Szlovákia temetőire a hosszú fej a jellemző, míg a K-Dunántúlra és Duna-Tisza-közére inkább a rövid fejű lakosság. A magyarok betelepülésekor a lakosság jó részére a keskeny, hosszú koponya jellemző (kevésbé a rövid és széles típus).

A honfoglaló népesség 2 részre osztható:

1. A+B+C csoport: széles koponyák, az europo–mongoloid vonás legalább 40%.
2. C csoport: keskeny koponyák, az europo–mongoloid vonás csupán 6%.

29 Marcsik et al. 2006, 67–71.
30 Muntean 1998, 339–372.
31 Drâmbărean et al. 1998.
32 Fiedler 1992, 329–332.
33 Éry 1993.

A besenyő elem beépülését az embertani adatok cáfolják, hisz a férfiak és nők taxonómiai összetétele és méretértékei között nincs erre utaló különbség.

A populációra jellemző a középmagas termet, a robusztus csontozat és az erősen fejlett izomszövet (elsősorban férfiak esetében).

Az elemzett csontvázak felépítése, termete és koponyaindexei szoros kapcsolatokat mutatnak az Al-Duna mellett élt 9. századi bolgár temetőkkel is. Ezt a megfigyelést támasztja alá a 9. századi régészeti leletek hasonlósága, ugyanakkor a szláv–germán embertani jelleg tovább él a 10. századi lakosságban is.

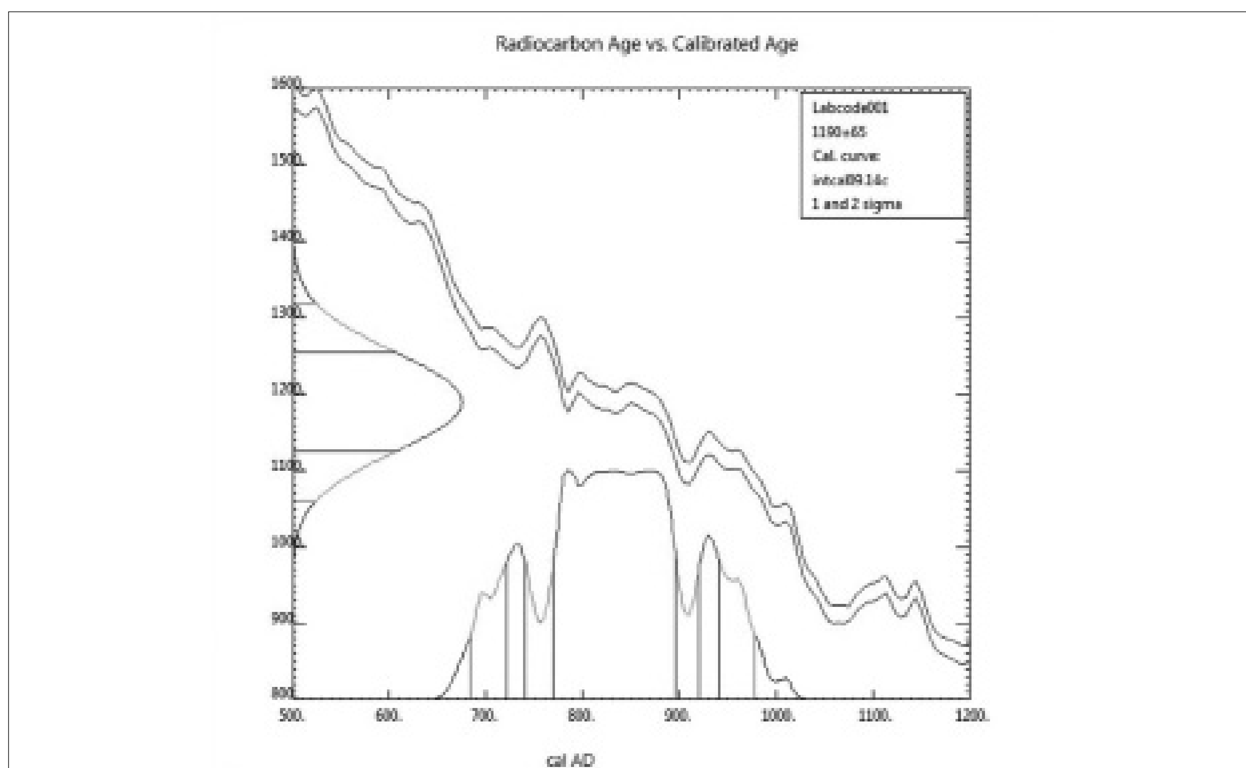
Az Éry Kinga nevéhez fűződő adatok is hasonló termetadatokkal szolgálnak. A férfiak esetében 168,83 cm, míg a nőknél 157,93 cm a testmagasság átlaga, vagyis a 10–11. századi lakosságra a nagy–közepes termet a jellemző.

A honfoglalás pillanatában a Kárpát-medencében főként europid típusú, zömmel keskeny, hosszú koponyaformájú népesség élhetett.

VIII. A KOLOZSVÁR-ZÁPOLYA UTCAI TEMETŐ 10. SÍRJÁBAN LELT LÓCSONT RADIOKARBON VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYE

2011. novemberében a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete Debreceni HE Környezetanalitikai Laboratóriumában kutatástörténeti mérést hajtott végre, hiszen az Erdélyi-medence 10. századi honfoglalás korának első sírjáról készült radiokarbon elemzés. Az 1 és 2 sigma eredmények alapján a 10. sír lócsontja egyértelműen arra utal, hogy a 10. század első felében kerülhetett földbe. Természetesen, ahogyan az látható az alábbi képen is, nem lenne kizárható egy korábbi keltezés sem, azonban ezt a régészeti leletanyag nem támogatja. A radiokarbon vizsgálatok eredményei ugyanakkor még jelentős továbblépésre adnak lehetőséget a jövőben. Ezen vizsgálatokat folytatnunk kell.

	minta kód	minta név	d^{13}C(PDB)± 0,2 [‰]	konvencionálisradiokarbon kor(BP)	naptári kor (cal AD 2 s)
1	Deb-18580	Kolozsvár-Zápolya utca 10. sír, csont	-21,0	1190 ± 65	680 – 980

322. kép. A Kolozsvár-Zápolya utcai 10. sírban lelt lócsont radiokarbon vizsgálatának eredménye

IX. 10TH AND 11TH CENTURY BURIAL SITES, STRAY FINDS AND TREASURES IN THE TRANSYLVANIAN BASIN, THE PARTIUM AND THE BANAT (SUMMARY)

IX.1. THE GEOGRAPHY OF THE TRANSYLVANIAN BASIN, THE PARTIUM AND THE BANAT

When studying the history of the 10th–11th centuries, an unavoidable question arises concerning what the concept of the Carpathian Basin meant to those people who lived in the 10th century. From an archaeological point of view, it is the excavation sites, particularly the culturally more specified cemeteries, that give us the only guidance. Based on these archaeological sites, it can be stated that in a demographic aspect in the 10th–11th centuries (as far as it can be detected) the Carpathian Basin did not correspond to the geographical Carpathian Basin, which neither excludes nor proves the existence of a political-military rule over this area. It is also difficult to define the territories researched by us archaeologically: the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat/Bánság. A major part of these areas appears as white spots on our maps in the 10th century. It warns us to treat the existing or non-existing connections between geographic concepts and the extension of a network of settlements with care, not to mention the conclusions that can be drawn based upon them. Geographically the Carpathian Basin – which is situated in Central Europe – is divided into two parts: the central basins and the surrounding 1500 km long and 150–200 km wide mountain ranges. 51% of these 325000 km^2 is constituted by flatlands with altitudes lower than 200 m above sea level. The hills (201–500 m) constitute 24%, the mountains lower than 1000 m 20% and the mountains higher than 1000 m 5% of the Carpathian Basin. The lowlands, the hills and the small basins between the mountains provide good conditions both for breeding animals and for growing crops. The inner part of the basin is covered by a woody steppe surrounded by the thick forests which form zones changing according to the higher regions. The woody mountains of the Carpathians are connected to the central basins (the Great and the Small Plain, the Transylvanian Basin) by the terraced valleys of the concentric water system. The rivers arriving in the lowlands flood huge areas time and again. Until the 19th century these regions made up 15% of the Carpathian Basin.[1]

Nowadays, these three regions appear under one name: Transylvania, which is the result of political misconceptions, as both geographically and culturally, they are completely different units and it particularly applies to the 10th–11th centuries.

Geographically the Transylvanian Basin is semi-independent of the Carpathian Basin. The Basin ranges from the South-East Carpathians to the Transylvanian Alps. It spreads from the Alps of Bucovina, from the Alps of Maramureş, from the valley of the Upper-Tisa/Tisza, and from the river-head of the Suceava river to the valley of the Danube at the Porţile de Fier/Iron Gate. It spreads in a semicircular arc shape. In the western region of this huge geographical unit stands the Transylvanian Range (its Romanian name is Western Alps), and to the south you can find the Alps of the Banat. This area is open to the west at two places: along the Mureş/Maros river at a narrower area, and along the Someş river at a wider area. Besides, the range of the Carpathians is dissected by saddles and gorges in the north-east and in the south as well (e. g.: Rodna/Radna-saddle, Bârgău/Borgó-saddle, Tulgheş/Tölgyes-, Bicaz/Békás-, Ghimeş/Gyímes-, Buzău/Bodza-gorge, Tabla Buții/Tatar-saddle, the Predeal-gorge, the Bran–Rucăr–Dragoslavele/Törcsvári-saddle, Turnu Roşu/Vöröstorony-gorge). It should be noted that the width of the Eastern Carpathians decreases towards south: in the north it is 170 km, at Deda/Déda it is 100 km, at Târgu Secuiesc/Kézdivásárhely it is 90 km. The 500–1000 m high areas are dominated by beech woods, the higher mountains by pine woods, in the lower hills there are mainly oak woods. Wooded steppe can only be found in a small area in Câmpia Transilvaniei/Mezőség (to the north of Cluj-Napoca/Kolozsvár) – and this is important when examining the 10th century. The Basin is rich in rivers, its soil is rich in precious metal and salt, which could be a result of different political-military events and processes.

In fact, the other two regions, the Partium and the Banat, are the eastern projections of the Great Plain, which means they are lowlands and hills comprising the region of Sătmar/Szatmár in the north along with Bihor/Bihar and the Crişana/Körösök region. These regions together with the lower reaches of the river Mureş/Maros and the bigger part of the Banat belong to the steppe zone. As has been mentioned, in the east it borders on the Transylvanian Mountains (or Western Mountains according to their modern Romanian name) and the Banat Mountains (Muntele Ţarcu/Szárkő hegység, Munții Cernei/Orsovai hegység, Munții Banatului/Bánsági hegyvidék,

[1] Frisnyák 1990, 123–124.

Munţii Poiana Ruscă/Ruszka havasok), which are connected to them in the south.

The woodlands in the flooded regions covered a territory much bigger than today including the Szatmár–Bereg Plain (Hungary) and the groves and wood patches along the estuaries of the rivers Mureş/Maros, Criş/Körös and Someş/Szamos.

The other type of the low flooded areas was covered by woods that were situated farther away from the rivers, so they were rarely disturbed by the annual floods. Here lush swamp forests grew whose wide swathes framed the annually flooded areas. In the territories researched by us these were to be found in the Crişana/Körösök region, in the Banat and along the rivers Timiş/Temes and Bega/Béga. These swamp forests were constituted by willows, poplars and oak trees.

Even farther from the rivers, spacious bogs lay with enormous cane patches dotted by soft tree groves and lush undergrowth. This type also comprised huge areas in the Crişana/Körösök region and the Banat.

The next typological class is made up of flooded high regions, which only become underwater for shorter periods on the rare occasions of bigger floods. The hard trees of the woodlands in the high flooded areas can be found on the eastern edge of the Lower Tisa/Tisza region and in the Banat.

The most important soil type supporting the population in the 10th–11th centuries was the so called tchernozyom ('black soil'). Small cemeteries and single graves are found in the greatest number in this area. This is to be found on the edge of the flooded areas. This type of land comprised vast areas between the Mureș/Maros and Criş/Körös.

The peripherial regions towards the hills and the mountain ranges also belonged to the basin plains. Wide swathes of these basin peripheral plains surrounded the Great Plain in Region of Ier/Érmellék, the western slopes of the Bihor/Bihar Mountains and Arad/Arad-Hegyalja as far as the western outposts of the Banat Mountains.

IX.2. LIST OF THE 10TH–11TH CENTURY CEMETERIES, STRAY FINDS AND TREASURES IN THE TRANSYLVANIAN BASIN, THE PARTIUM AND THE BANAT

(According to the Numbering used in Chapter II and in the Figures)

[Plate 1]

1. Cernatul de Jos/Alsócsernáton-Bokor András's garden, judeţul Covasna (Covasna county); 2. Arad/Arad-Ceala/Csálya, judeţul Arad (Arad county); 3. Arad/Arad-Gai/Gáj, judeţul Arad (Arad county); 4. Arad/Arad-Aradu Nou/Újarad, judeţul Arad (Arad county); 5. Arad/Arad-stray find, judeţul Arad (Arad county); 6. Museum of Arad-stray find, judeţul Arad (Arad county); 7. Banat/Bánság-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 8. Berecuţa/Berekutca, judeţul Timiş (Timiş county); 9. Biharea/Bihar-Somlyóhegy/Şumuleu, judeţul Bihor (Bihor county); 10. Biharea/Bihar-Cetate-stray find, judeţul Bihor (Bihor county); 11. Roşiori/Biharfélegyháza-B. Nagy's garden (stray find), judeţul Bihor (Bihor county); 12. Sântandrei/Biharszentandrás-stray find, judeţul Bihor (Bihor county); 13. Vurpăr/Borberek-stray find, judeţul Alba (Alba county); 14. Benic/Borosbenedek-stray find, judeţul Alba (Alba county); 15. Benic/Borosbenedek-stray find, judeţul Alba (Alba county); 16. Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound II, judeţul Timiş (Timiş county); 17. Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound III, judeţul Timiş (Timiş county); 18. Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound IV, judeţul Timiş (Timiş county); 19. Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound V, judeţul Timiş (Timiş county); 20. Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound VIII, judeţul Timiş (Timiş county); 21. Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound IX, judeţul Timiş (Timiş county); 22. Ciacova/Csák-Gheorghianu, judeţul Timiş (Timiş county); 23. Cetea/Csáklya-stray find, judeţul Alba (Alba county); 24. Ciucsângeorgiu/Csíkszentgyörgy-stray find (?), judeţul Harghita (Harghita county); 25. Frumuşeni/Csíkszépvíz-stray find, judeţul Harghita (Harghita county); 26. Miercurea Ciuc-Jigodin/Csíkzsögöd-stray find, judeţul Harghita (Harghita county); 27. Deta/Detta-Újtemető, judeţul Timiş (Timiş county); 28. Deva/Déva-Micro 15, judeţul Hunedoara (Hunedoara county); 29. Deva/Déva-south-east part of the town (stray find), judeţul Hunedoara (Hunedoara county); 30. Surroundings of Dej/Dés-stray find, judeţul Cluj (Cluj county); 31. Dindeleag/Érdengeleg, judeţul Satu Mare (Satu Mare county); 32. Eresteghin/Eresztevény-Zádogostető, judeţul Covasna (Covasna county); 33. Curtuiuşeni/Érkörtvélyes-Égető-hegy, judeţul Satu Mare (Satu Mare county); 34. Curtuiuşeni/Érkörtvélyes-stray find, judeţul Satu Mare (Satu Mare county); 35. Valea lui Mihai/Érmihályfalva (?), judeţul Bihor (Bihor county); 36. Simiam/Érsemjén-treasure (?), judeţul Bihor (Bihor county); 37. Tarcea/Értarcsa-Siralomhegy, judeţul Bihor (Bihor county); 38. Stâna/Felsőnyárló-stray find, judeţul Sălaj (Sălaj county); 39. Poenii de Sus/Felsőpojény-stray find, judeţul Bihor (Bihor county); 40. Felnac/Fönlak, judeţul Arad (Arad county); 41. Galoşpetreu/Gálospetri-Malomoldal, judeţul Bihor (Bihor county); 42. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, judeţul Alba (Alba county); 43. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului/Császár forrása, judeţul Alba (Alba county); 44. Alba Iulia/Gyulafehérvár-

Staţia de Salvare/Mentőállomás, judeţul Alba (Alba county); 45. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Orange station, judeţul Alba (Alba county); 46. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Roman-Catholic Cathedral area (Graves I–III), judeţul Alba (Alba county); 47. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Vânătorilor/Vadászok Street, judeţul Alba (Alba county); 48. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Apor castle, judeţul Alba (Alba county); 49. Alba Iulia/Gyulafehérvár-stray find, judeţul Alba (Alba county); 50. Alba Iulia/Gyulafehérvár-arroundings of the town (stray find), judeţul Alba (Alba county); 51. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Trieszti András's collection, judeţul Alba (Alba county); 52. Alba Iulia/Gyulafehérvár–Pâclişa/Poklisa, judeţul Alba (Alba county); 53. Vărşand/Gyulavarsánd-Laposhalom, judeţul Arad (Arad county); 54. Heria/Hari-stray find, judeţul Alba (Alba county); 55. Sântimreu/Hegyközszentimre-stray find, judeţul Bihor (Bihor county); 56. Hodoni/Hodony-Pocioroane, judeţul Timiş (Timiş county); 57. Irineu/Iriny-stray find, judeţul Satu Mare (Satu Mare); 58. Ianca/Jankafalva-a vineyard, judeţul Bihor (Bihor county); 59. Cheglevici/Keglevichháza-Fuchs's collection, judeţul Timiş (Timiş county); 60. Cheglevici/Keglevichháza-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 61. Cheglevici/Keglevichháza-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 62. Câlnic/Kellnek-near the Răcătău road, judeţul Alba (Alba county); 63. Ţara Craiului/Királyföld-stray finds, judeţul Sibiu (Sibiu county); 64. Chişineu-Criş/Kisjenő-Dohăngie, judeţul Arad (Arad county); 65. Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó domb (hill), judeţul Satu Mare (Satu Mare county); 66. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Farkas (M. Kogâlniceanu) Street nr. 23, judeţul Cluj (Cluj county); 67. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Fluturilor Street, judeţul Cluj (Cluj county); 68. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Heltai Street, judeţul Cluj (Cluj county); 69. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala (Semenicului) Street nr. 4 site I , judeţul Cluj (Cluj county); 70. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala (Semenicului) Street site II, judeţul Cluj (Cluj county); 71. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor (Szántó) Street, judeţul Cluj (Cluj county); 72. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (gen. Traian Moşoiu) Street nr. 76 and 78, judeţul Cluj (Cluj county); 73. Cluj-Napoca – Mănăştur/Kolozsmonostor-George II Rákóczi's bust-stray find, judeţul Cluj (Cluj county); 74. Covasânţ/Kovászinc-stray find, judeţul Arad (Arad county); 75. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, judeţul Bihor (Bihor county); 76. Curtici/Kürtös-surroundings of the town (stray find), judeţul Arad (Arad county); 77. Lancrăm/Lámkerék-treasure, judeţul Alba (Alba county); 78. Lovrin/Lovrin-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 79. Macea/Mácsé-stray find, judeţul Arad (Arad county); 80. Cireşoaia/Magyardécse-stray find, Bistriţa Năsăud (Bistriţa Năsăud county); 81. Frata/Magyarfráta-La Fântâniţa, judeţul Cluj (Cluj county); 82. Lopadea Ungurească/Magyarlapád-Gorgány, judeţul Alba (Alba county); 83. Pecica/Magyarpécska-Nagysánc, judeţul Arad (Arad county); 84. Brăişoru/Malomszeg-stray find, judeţul Sălaj (Sălaj county); 85. Sighetul Marmaţiei/Máramaros-sziget, judeţul Maramureş (Maramureş county); 86. Cipău/Maroscsapó-stray find, judeţul Mureş (Mureş county); 87. Gâmbaş/Marosgombás-Măgura, judeţul Alba (Alba county); 88. Blandiana/Maroskarna-Cemetery „B", judeţul Alba (Alba county); 89. Blandiana/Maroskarna-site „C" (single grave), judeţul Alba (Alba county); 90. Blandiana/Maroskarna-stray finds, judeţul Alba (Alba county); 91. Noşlac/Marosnagylak-Pompa de apă/Vízpompa, judeţul Alba (Alba county); 92. Mediaş/Medgyes-stray finds, judeţul Sibiu (Sibiu county); 93. Tileagd/Mezőtelegd-stray find, judeţul Bihor (Bihor county); 94. Mâsca/Muszka-Ödön Náchtnébel's field, judeţul Arad (Arad county); 95. Mâsca/Muszka-Hugó Gruber's field, judeţul Arad (Arad county); 96. Aiud/Nagyenyed-stray find, judeţul Alba (Alba county); 97. Ernei/Nagyernye-stray find, judeţul Mureş (Mureş county); 98. Comloşu Mare/Nagykomlós-north part of the village, judeţul Timiş (Timiş county); 99. Comloşu Mare/Nagykomlós-stray finds, judeţul Timiş (Timiş county); 100. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, judeţul Arad (Arad county); 101. Tomnatic/Nagyősz-Kleine Hügel, judeţul Timiş (Timiş county); 102. Tomnatic/Nagyősz-south part of the village, judeţul Timiş (Timiş county); 103. Salonta/Nagyszalonta-Halom domb (hill), judeţul Bihor (Bihor county); 104. Sânnicolau Mare/Nagyszentmiklós-surroundings of the town, judeţul Timiş (Timiş county); 105. Teremia Mare/Nagyteremia-Stock Kristof's garden, judeţul Timiş (Timiş county); 106. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace (Szálka hill), judeţul Bihor (Bihor county); 107. Oradea/Nagyvárad-Franz Joseph's barrack, judeţul Bihor (Bihor county); 108. Oradea/Nagyvárad-Nagy Lajos's brickyard, judeţul Bihor (Bihor county); 109. Oradea/Nagyvárad-stray find, judeţul Bihor (Bihor county); 110. Şagu/Németság-motorway line, judeţul Arad (Arad county); 111. Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S., judeţul Arad (Arad county); 112. Sânpetru German/Németszentpéter-Hamerák donation (stray find), judeţul Arad (Arad county); 113. Sânpetru German/Németszentpéter-Marhák forrása (Bovine boil), judeţul Arad (Arad county); 114. Sânpetru German/Németszentpéter-Roman Fortification, judeţul Arad (Arad county); 115. Sânpetru German/Németszentpéter-stray find, judeţul Arad (Arad county); 116. Poiana Aiudului/Nyírmező-stray find, judeţul Alba (Alba county); 117. Beba Veche/Óbéba-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 118. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Mound I, judeţul Timiş (Timiş county); 119. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Mound V, judeţul Timiş (Timiş county); 120. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Mound VI, judeţul Timiş

(Timiş county); 121. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound, judeţul Timiş (Timiş county); 122. Păuliş/Ópálos-stray find, judeţul Arad (Arad county); 123. Simeria-Veche/Ópiski, judeţul Hunedoara (Hunedoara county); 124. Periam/Perjámos-Régi Posta street, judeţul Arad (Arad county); 125. Periam/Perjámos-Sánchalom, judeţul Arad (Arad county); 126. Cherestur/Pusztakeresztúr-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 127. Vizejdia/Pusztavizezsdia-III-2 dűlő, judeţul Timiş (Timiş county); 128. Vizejdia/Pusztavizezsdia-mound X, judeţul Timiş (Timiş county); 129. Şeitin/Sajtény-Homokdomb (south-east part of the village), judeţul Arad (Arad county); 130. Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörg-Eprestető, judeţul Covasna (Covasna county); 131. Şiclău/Sikló-Gropoaie, judeţul Arad (Arad county); 132. Săcălaz/Szakálháza-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 133. Sălacea/Szalacs-Vidahegy, judeţul Bihor (Bihor county); 134. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor X2 (Pemilor domb X2), judeţul Hunedoara (Hunedoara county); 135. Socodor/Székudvar-stray find, judeţul Arad (Arad county); 136. Slimnic/Szelindek-stray find, judeţul Sibiu (Sibiu county); 137. Cenadul Sârbesc/Szerbcsanád-Görög keleti szerb hitközség földje, judeţul Timiş (Timiş county); 138. Cenadul Sârbesc/Szerbcsanád-Pojána III. dűlő, judeţul Timiş (Timiş county); 139. Szolnok-Doboka county-1907-stray finds, actually judeţul Cluj (Cluj county); 140. Pădureni/Temesliget-Templomdomb, judeţul Timiş (Timiş county); 141. Murani/Temesmurány-motorway line (stray find), judeţul Timiş (Timiş county); 142. Timişoara/Temesvár-near the Bega (stray find from 1898), judeţul Timiş (Timiş county); 143. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, judeţul Timiş (Timiş county); 144. Timişoara/Temesvár-The British Museum collection, judeţul Timiş (Timiş county); 145. Timişoara/Temesvár-Cemetery of the Heroes (stray find), judeţul Timiş (Timiş county); 146. Turda/Torda-salt lakes, judeţul Cluj (Cluj county); 147. Cheile Turzii/Tordai hasadék-stray find, judeţul Cluj (Cluj county); 148. Dumbrăviţa/Újszentes-DN6 varianta ocolitoare Timişoara (Elkerülő), judeţul Timiş (Timiş county); 149. Uivar/Újvár-Gomila, judeţul Timiş (Timiş county); 150. Oiejdea/Vajasd-stray find, judeţul Alba (Alba county); 151. Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy, judeţul Hunedoara (Hunedoara county); 152. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, judeţul Cluj (Cluj county); 153. Voiteg/Vejte-south-west part of the village, judeţul Timiş (Timiş county); 154. Vetiş/Vetés-stray find, judeţul Satu Mare (Satu Mare county); 155. Șiria/Világos, judeţul Arad (Arad county); 156. Zalău/Zilah-Pálvár, judeţul Sălaj (Sălaj county); 157. Zimandinu Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta, judeţul Arad (Arad county); 158. Jimbolia/Zsombolya-stray find, judeţul Timiş (Timiş county); 159. Unknown site (Szekler National Muzeum, Sfântu Gheorghe)-stray finds, judeţul Covasna (Covasna county); 160. Unknown site (perhaps Făgăraș/Fogaras)-stray finds, judeţul Brașov (Brașov county); 161. Unknown site (perhaps Sibiu/Nagyszeben)-stray find, judeţul Sibiu (Sibiu county); 162. Unknown site (perhaps Vețel/Vecel)-stray find, judeţul Hunedoara (Hunedoara county); 163. Unknown site (County Museum of Mureș, Târgu Mureș)-stray finds, judeţul Mureș (Mureș county).

IX.3. A HISTORICAL REVIEW OF THE RESEARCH OF THE CEMETERIES, STRAY FINDS AND TREASURES OF THE 10TH–11TH CENTURIES IN THE REGIONS OF THE TRANSYLVANIAN BASIN, THE PARTIUM AND THE BANAT

Among the regions of the Carpathian Basin, or medieval Hungary, it was Transylvania – either in geographical or in historical sense – where the archaeological researches were the most neglected. In 1895, the year of the Millennium, Ferenc Pulszky, the director of the Hungarian National Museum wrote his third treatise on the finds from the era of the Hungarian Conquest, however, there was no cemetery or single grave in Transylvania that he could have registered. In the mountainous region of Transylvania, the research of the time of the Hungarian Conquest and the early Árpád era was started with a delay of 60 years[2] compared to the eastern microregions of the Great Plain, where the archaeological excavations of the burials from this era had begun a few decades earlier due to their geographical locations.

So far none of the studies addressing the history of archaeological researches in the regions of Partium, the Banat and the Transylvanian Basin have aimed to survey the state of the basic research, in other words the quality of our data base on the archaeological sources of this era.

1. What was the quality of the excavations that were carried out?
2. What can be the quality of the publications concerning the archaeological sources of this time period?

In the first part of this study, the quantity of the finds, the extent of the excavations in the burial sites, the level of documentations and their usability and the results of the anthropological and archaeozoological researches will be analysed.

In the second part the quality and the quantity of the publications on the excavated sites will be focussed on. It is important to note that it would be unfair to measure the

[2] Herepey 1895, 426–430.

publications written at the beginning of the 20th century by the same standards as those written in the 21st century, therefore we wanted to solve this contradiction by dividing the publications from the past eras into three systems of criteria in three sub-periods.

According to these considerations, the following criteria can be drawn up in the various time periods:

I. From the second half of the 19th century to 1946:

1. Publications of high standards. The turn of the 19th and 20th centuries saw the refinement of archaeological methods. The analyses of burials by András Jósa and Márton Roska can be considered important landmarks. Expectations: site map, grave descriptions, exact location of the finds in the graves, and drawings or photos of them.
2. Acceptable analyses of cemeteries: those publications fall in this category which are not supplemented with a site map, but contain grave descriptions, more or less exact locations of the finds in the graves and the drawings or photos of them.
3. Publications of poor standards: the graves were excavated but their description is not included, nor is the more or less exact location of the finds in the graves or the drawings or photos of them.

II. 1947–1989:

In the second half of the 20th century the development of the infrastructure of museums was completed, well-trained archaeologists were to be placed in each museum and at the beginning of the 50s, following the Soviet example, academic research institutes were established. Therefore higher quality standards of the excavations and the publications are to be expected in this era. As in the case of the previous era, three quality criteria have been established:

1. The criteria of high standard publications: a site map, a drawing or photo of the grave, a detailed description of the skeletons' position in the grave, drawings or photos of them, the identification of the sex of a given skeleton, an analysis of the animal bones, recording any other burial custom or phenomenon that was observed.
2. The criteria of acceptable publications: a site map, an exact registration of the position of the skeleton, exact location of furnishings in the graves, drawings or photos of them, recording any other phenomena.
3. The criteria of low standard publications: lack of a site map, lack of the description of the skeletons' position and the exact registration of the position of the grave furnishings, the registration of other phenomena is missing.

III. 1990–2007:

At the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries archaeology, and mainly Western-European archaeology, made substantial technological and methodological advances, parallel with the technological development of this age. Together with the various analyses, the arsenal of archaeological research was completed with a wide range of methods borrowed from natural sciences, widening the scale of archaeological assessment. Unfortunately, this advancement did not affect the research of the 10th–11th centuries in Romania, the archaeological and archaeozoological analyses are still considered scientific curiosities not to mention archaeogenetics. Together with the basic researches no sign of any new conceptions can be discovered in Romanian archaeology. In the case of this period, the publications were divided into three groups according to the criteria:

1. The criteria of high standard publications on cemeteries: a site map, drawings or photos of the graves, an exact description of the position of the skeletons, an exact registration of the location of the grave furnishings, drawings and photos of these, the registration of other phenomena, identification of the biological sex of a skeleton, DNA samples and other scientific tests.
2. The criteria of publications of acceptable standards: a site map, drawings or photos of the graves, an exact description of the position of the skeleton, an exact registration of the location of the grave furnishings, the photos or drawings of them, the registration of other phenomena, anthropological tests.
3. The criteria of low standard publications: the lack of site maps, and drawings or photos of the graves, the exact description of the position of the skeleton(s) and the registration of the location of the grave furnishings are missing, the lack of drawings or photos of them, the lack of anthropological tests or DNA samples.

We also aimed to survey the current stage of anthropological and archaeozoological researches.

The anthropological material found in the archaeological excavations sparked interest among the scientists way back in the 19th century, and in some cases from the Banat region we are presented with some analyses of high standards. Unfortunately, the situation is different in the case of the finds from Transylvania and the Partium because the anthropological analyses were not even started there.

IX.3.1. The Transylvanian Basin [Fig. 149–156; Plate 1]

From the three regions that are studied, a considerable number of finds were sent to the museums until World War I, owing to the work of the archaeological school in Cluj-Napoca/Kolozsvár, which was marked by the name

of Béla Pósta: until 1920 the finds from 25 sites (143 graves) were transported to the museums in Cluj-Napoca/Kolozsvár, Aiud/Nagyenyed, Alba Iulia/Gyulafehérvár and Budapest (L. 13–14, 23, 25, 29–30, 32, 44a, 49, 51, 63, 66, 72a, 73, 77, 80, 82, 87a–c, 90, 97, 116, 147, 150–152).

From the era between 1920 and 1940 we know of only one grave from one site (L. 68). Between 1940 and 1946 excavations or rescue excavations were carried out in two new sites, but only four graves are to be registered in these sites. Apart from these, three stray finds were found (L. 54, 62, 69, 72b, 130).

After World War II, due to the planned economic policy and the state controlled industrialization, some major excavations were conducted, unfortunately, influenced by political considerations. 21 new sites are to be registered in our database: 9 of them are parts of cemeteries, 3 treasure finds and 8 stray finds. However, it is necessary to note that no complete cemetery was excavated in this era either (L. 1, 24 (?), 26, 28, 44b–c, 46a, 47–48, 50, 70–71, 81, 86, 88–89, 91–92, 96, 136, 146). In the 9 parts of cemeteries a great number of graves were excavated, 1457 altogether, among which 50 are dated to the 10th century and 204 to the 11th century. 1203 graves cannot be dated so they are categorized as dating from the 10th–11th centuries. These graves are unpublished.

The first years after the change of the political system in 1989 were unfavourable for the research, especially for the archaeological research of the 10th–11th centuries. In those years of turmoil, in the first half of the 90s, the number of archaeological excavations declined, and the situation remained the same until the end of this decade. Towards the end of the 90s economic recovery and growing investments enabled more rescue excavations, but cemeteries from the 10th–11th centuries were only found near Alba Iulia/Gyulafehérvár. In the excavations 7 cemetery sections can be registered (L. 42–44d, 45, 52, 123, 134) and it is very important that in one case for the first time in the Transylvanian Basin (L. 134) a whole cemetery was excavated. Many graves were excavated, 528 altogether: 388 are dated to the 10th century, 140 to the 11th century. In 2011 the cemetery in Simeria Veche/Ópiski was excavated (L. 123 – unknown graves).

All in all, 2135 graves have been documented since 1895, most of them during the time of the national-communist dictatorship (1457) [See Fig. 149 and 150].

A qualitative and quantitative analysis on the finds and the number of graves, the current stage of the anthropological and archaeozoological researches.

The present stage of the publications concerning the finds, the cemeteries and their basic units the graves that have been excavated in the Transylvanian Basin, shows a very sad picture. The total number of graves excavated in the four different eras is 2135, but only 18.88% of them have been published so far, most of them, 129 graves, at the beginning of the 20th century, using methods that are now considered obsolete.

The level of the first era according to our categories indicates that the level of grave documentation, due to the efforts made by Béla Pósta's school, could have been set as an example, showing the way forward that archaeology was to follow. This can be explained by the fact that Béla Pósta laid a stress on the importance of applying the basic practical methods such as the mapping of a burial site, drawing maps of the cemeteries, and drawings of the excavated graves, both in the excavation sites and in university education.

Unfortunately, as the statistical data show, the standards of grave documentation and the scientific level of the publications show a declining tendency, which has continued until now.

An examination of the standards of the anthropological researches reveals a picture similar to that of the documentation. Only 2.52% of the excavated graves have been analysed. A similar lack of interest can be observed concerning the animal bones found in the graves, only one analysis has been published so far which meets the professional standards (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street, horse and sheep bones from Grave 10) [see Fig. 151 and 156].

IX.3.2. The Partium [Fig. 157–163; Plate 1]

Among the three regions it was the Partium, where a find was unearthed back in the middle of the 19th century (L. 10), but it was documented in detail only in 1903 in Biharea/Bihar-Somlyóhegy (L. 9). In stark contrast with the Transylvanian Basin and the Banat, where we know several well documented parts of cemeteries or graves, in the Partium only one part of a cemetery was excavated and documented with more or less certainty and four other graves, but the level of the documentation of these graves is at least doubtful (L. 9, 37, 53b). Most of the sites that were found before 1920 were stray finds (L. 10–11, 53a–b, 55, 58, 74, 83–84, 94–95, 107, 139, 157), and a treasure find from the 11th century (L. 108). In the three parts of cemeteries only 12 graves were found, but we know other 8 graves from Mâsca/Muszka (L. 94).

Compared to Transylvania, in the Partium there was not such a wide gap following World War I. Between 1920 and 1940 34 graves from two parts of cemeteries were excavated (L. 53c, 106a) and the pieces from two other stray finds were sent to museums (L. 33, 135).

After 1940, although the northern part of the Partium became part of Hungary again, no excavation was carried out in the region (the only single find is the cross from Tileagd/Mezőtelegd – L. 93), because the only exception, the raid of four graves in the Galoșpetreu/Gálospetri cemetery (?), of which the finds found in one of

the graves were published more than two decades later, hardly can be considered serious research (L. 41).

After 1947 the same process can be observed as in the Transylvanian Basin. During the four decades 20 sites were excavated, among which 13 were parts of cemeteries (L. 2–3, 53d, 64–65, 75, 103, 106b, 129, 131, 133, 155–156a), and 7 were stray finds (L. 12, 33, 35, 39, 57, 79, 154) or treasures (L. 31, 36, 85). Similarly to the Transylvanian Basin, no complete cemetery was excavated in this region, either. At the same time a tendency can be recognised that in some cases the excavations that were started before World War II were carried on (L. 53d, 106b). In the 13 cemetery parts 167 graves were found, 44 of them are dated to the 10th century, 1 burial is dated to the 11th century and in 122 cases the graves can only be dated to either the 10th or the 11th century.

After the change of the political system in 1989 there were no major excavations in the Partium, for almost a decade no excavation was documented. In the first years of the new millennium 22 graves in two parts of cemeteries were excavated: one part of a cemetery was found near the lower reaches of the River Mureș/Maros, another one was found in the woodlands of Sălaj/Szilágyság (L. 100, 156b–d). The 15 graves in the Nădlac/Nagylak cemetery are dated to the 10th century, and the seven graves in the other cemetery can be dated to the 10th–11th centuries. However, two other stray finds were sent to museums (L. 38, 76).

So in 150 years 247 graves were found in this region [see Fig. 157, 158 and 163].

The quality and quantity of the publications concerning the number of finds and graves, the current stage of anthropological and archaeozoological researches.

Our analysis shows a picture which is as sad as the one we saw in the Transylvanian Basin: in the four eras 247 graves were excavated altogether, but 201 of them were published, which make up 81.37% of the graves [see Fig. 158]. The publications are of similarly poor standard [see Fig. 161] and the lack of anthropological analyses is also striking [see Fig. 162], archaeozoological analyses have not been carried out except for the horse bones that were found in Șiclău/Sikló.

IX.3.3. The Banat [Fig. 164–171; Plate 1]

Among the three regions discussed here, it was in Teremia Mare/Nagyteremia in the Banat that a burial site from the time of the Hungarian Conquest was happened upon in 1839 (L. 105 – two graves), but these finds were lost later. In 1875 another grave was found in the same site (L. 105). Due to the soil conditions and the incredible commitment to archaeology shown by amateur archaeologists (e. g. field work is much easier than in the mountainous regions of Transylvania and the excavations are also easier to be carried out), 30 cemeteries and stray finds were excavated until the World War, 17 of them were parts of cemeteries or graves (L. 16–21, 98, 101, 105, 114, 118–120, 127–128, 137–138), and 13 were stray finds (L. 27, 40, 78, 99, 102, 104, 124–126, 132, 140, 142, 144). Until World War I the most finds were registered in the Banat among the three regions thanks to the ungreatfully forgotten Gyula Kisléghi Nagy, who did most of the work excavating 24 graves in 15 sites.

In the 15 partly and 2 maybe completely excavated cemeteries (in two cases we might talk about single graves) 35 graves were excavated, and 27 of them can be dated with more or less accuracy to the 10th century. In every case these are small cemeteries, which have been considered family burials, but this question might be settled by DNA tests. It should also be remembered that many times Kisléghi collected the bones too in his excavations, and he often sent part of them to Budapest so that they could be analysed, which reminds us of the professionalism of 20th century archaeologists. The excavations conducted by Kisléghi were also important because they were centered on a microregion providing grounds for drawing up its archaeological topography.

This could have been done if it were not for World War I and its political consequences affecting science. In the two decades between 1920 and 1947 no finds dating from the 10th–11th centuries were registered.

As it has already been mentioned, after the Communists had taken over in 1947, the museums were reorganised following the Soviet example. From this time on until 1990 6 parts of cemeteries were excavated in the Banat altogether (L. 4, 22, 56a–c, 111, 143, 153), and nine stray finds indicating burial sites are known from this era (L. 7–8, 60–61, 112, 115, 117, 145, 158). In the 6 parts of cemeteries 71 or 72 graves were found, 3 of these 71 or 72 graves can be dated to the 10th century, the rest are dated to the turn of the 10th and 11th centuries. Unfortunately, no completely excavated cemetery can be registered with the exception of one single grave.

After 1990 the excavations did not gain momentum. 24 graves were excavated in 4 sites (L. 56d, 121, 148–149), and two single finds, found during field work, were sent to museums (L. 110, 141). The 13 graves in these two sites are to be dated to the 10th century, the 11 graves from Hodoni/Hodony and Dudeștii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's mound can be dated to the turn of the 10th–11th centuries in general. It is also important to note that the cemetery in Dumbrăvița/Újszentes can be considered fully excavated (L. 148).

In the past 170 years, since the two graves in Teremia Mare/Nagyteremia were found and then lost, 130 or 131 graves were found altogether, most of them in the period between 1947 and 1990 (71 or 72 graves). Unfortunately,

these are mostly parts of cemeteries, where the excavations could be continued in the future [see Fig. 164–165].

Concerning the percentages, a major part of the burial sites found in the Banat, have been published. However, if the number of excavated graves is compared to the number of finds in the Transylvanian Basin, it is obviously much smaller.

111 of the 130 or 131 graves have been published, which were excavated in the four different eras by different methods, these constitute 85.38% or 84.73% of the finds. To be honest, part of them do not meet contemporary standards [see Fig. 166–167].

As opposed to the other two regions, where the scholars and scientists were not so much interested in anthropological researches, in the Banat Gyula Kisléghi Nagy, partly owing to his contact with Aurél Török, attached great importance to anthropological analyses, the biological gender of three skeletons were identified (L. 17, 118, 127), a deep analysis was done on one of them by Aurél Török (L. 17). One skeleton was examined by Kisléghi, but it should be treated with care (L. 20).

After Kisléghi's death the anthropological researches in the Banat were not continued for 70 years (!), as far as the 90s when this kind of excavations were carried on by Marius Munteanu, who analysed 34 skeletons from those found between 1958 and 2006. In this aspect, considering the proportion of the excavated sites, the anthropological researches carried out in the Banat/Bánság can be considered examples set before Romanian archaeology [see Fig. 169–170].

IX.3.4. A historical comparison of the researches done in the three regions

When the beginning of scientific researches is examined, some significant differences can be seen in the three regions. In the Transylvanian Basin the archaeological school led by Béla Pósta in Cluj, championed the advancement of archaeology. Pósta did not only support theoretical advancement, but he also pioneered the technological development used in excavations and their professional documentation. He made his point clear in his letter to Zalotai, in which he pointed out the drawbacks of narrow trenches in the excavations. The achievements of Béla Pósta's school are quite palpable: the first fortress cemeteries from the early Árpád era and one of the earliest cemetery parts from the time of the Hungarian Conquest were excavated and documented professionally, owing to the work of Pósta's students Balázs Létay, István Kovács and Márton Roska. The results of this work were processed at once except for the cemetery in Zápolya Street (which was published 25 years later, in 1942). The graves found in the two cemeteries from the early Árpád era were published before 1914. The achievements of Béla Pósta's archaeological school, as is shown in the statistic charts, were ahead of those in the other two regions both in terms of the number of excavated graves and their documentation and the level of their publication. To be honest, it also has to be mentioned that the anthropological and archaeozoological researches were pioneered only in the Banat, although Gyula Kisléghi Nagy was just an 'amateur' archaeologist. In the work of Kisléghi one can see a definite progress, which might lead to the conclusion that he represented a transition between professional and amateur archaeologists.

The political changes following World War I resulted in the excavations of the graves from the time of the Hungarian Conquest being completely suspended. In the following 20 years no one did any archaeological research concerning this era except Frigyes Ardos and Márton Roska. It is also true that Graves 10–12 or A–C in Gâmbaş/Marosgombás were published by Márton Roska in 1936. The collection of stray finds came to a halt, in the Museum in Arad two graves from this era were registered.

After 1940 in northern Transylvania the excavations concerning the time of the Hungarian Conquest and the early Árpád era were begun again. Some important sites were published and new excavations were also started. In the Banat, following Kisléghi's death and this region becoming a part of Romania we do not know of any excavations, publications or single finds reaching the museums until 1959.

The Paris Peace Treaty declared the decrees of 1940 null and void and northern Transylvania became part of Romania again. After 1947, when the Internationalist Communists took control, major changes took place in science policy too. First of all, the scientific institutions were reorganised, and due to state financed investments, rescue excavations were carried out. However, the research of the time of the Hungarian Conquest was not affected in a positive way. In the Banat the first cemetery part from the 10th–11th century was not excavated until 1959, in the Transylvanian Basin no progress was made apart from the part of a cemetery that was excavated in April 1949 by Gyula László.

After the revolution in Hungary in 1956, in Romania the nationalist wing took control over the Communist Party, led by Gheorghe Gheorghiu Dej and mainly Nicolae Ceauşescu, they abused archaeology together with history for political purposes. The road roller of 'Daco–Roman continuity' was started: the main aim of 'scientific' research was to point out the archaeological remains of the Romanians living in the territory of present day Romania in the period of the Great Migration. Fortress excavations were started (as the possible centres of pre-Hungarian princedoms) and the excavations of cemeteries or cemetery parts were continued. Some 10th

or 11th century cemeteries were registered, without being published, as the burial places of the local population (e. g. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare/Mentőállomás). In the three regions, the most graves were excavated in the Transylvanian Basin, but in contrast of this, the fewest were published. Other strange things can also be observed: the anthropological tests of 47 graves were carried out but nothing is known about their archaeological context. So it can be stated that the Transylvanian Basin lagged behind the other two regions, where fewer graves were excavated, but a greater proportion of them were published.

The situation changed a lot after 1990. Not only were a great number of graves excavated but many of them were published too, whereas in the other two regions, namely the Banat and the Partium, only small scale excavations could be carried out. Unfortunately, we also have to point out that the methods of natural sciences, as very important supplementations of the archaeological research, were not applied in the case of 10th and 11th century cemeteries.

A concrete reason for this well-known fact is that in the research of the 10th and 11th century Banat, Partium and Transylvania there is no project integrating archaeologists and the experts of these sciences, the few results are personal achievements, which can only be incomplete. Romanian archaeologists should draw the conclusion that using only archaeological methods will not promise too much in the future. At the same time, those in charge of the European Institutes researching the Hungarian Conquest should also consider that leaving out the eastern part of the Carpathian Basin can only yield partial success.

IX.4. THE EVALUATION OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE 10TH–11TH CENTURIES IN ARCHAEOLOGY

IX.4.1. The evaluation of the Hungarian Conquest and its directions in Transylvania in the archaeological publications. The Hungarian Conquest and the concept of Hungarians in the archaeological publications

The issue where the historiography of the two countries cannot agree, or to be more exact they talk at cross purposes, is the interpretation of the notion of the Hungarian Conquest, and they also express different ideas concerning the direction of the Hungarian Conquest, which is completely incomprehensible and cannot be interpreted from an archaeological point of view.

According to the 19th century romantic notion, the Conquest was ushered in by fights in which the brave and valiant Hungarians defeated the Slavs. The richer and the poorer cemeteries are the memories of these battles. In fact, this tradition goes back to Anonymus, but it cannot be underpinned by archaeological finds because like communities, cemeteries also have their own 'lives', i. e. they are used for a shorter or longer period of time. According to our present knowledge it is out of question that these cemeteries are the remains of battles.

In the Romanian publications the main problem is caused by the confusion of the notion of conquest (which derives from the stem of the verb 'a cuceri') and that of the organisation of the territory. In the archaeological literature this notion is in close connection with the general picture of the Hungarians the Romanians have in mind as even those experts who specialized in this field socialized and grew up in the Romanian society, so to say they are the 'products' of the Romanian educational system, which sometimes strums nationalistic strings. Even today this educational system talks about barbarians, looters and the enemies of Romanian people, and as a result of this, students of archaeology begin – and in many cases finish – their studies having such a picture of the 10th century Hungarians in mind.

The studies dealing with the history of archaeological research mainly highlight the negative influence of politics, but they ignore nationalism, which originated in the 19th century (in the case of Romanians it was frustrated nationalism), and its characteristics. The mental roots of this situation are much deeper and intricate, it is fashionable to blame Ceauşescu's dictatorship for all the trouble, but it is a very superficial approach to the problem.[3] To understand this attitude of Romanian archaeologists/archaeology one must trace the general picture of Hungarians back to the 18th century,[4] and it is also important to highlight the fact that the Romanian occupation of Transylvania in 1920 did not have a positive effect on this picture.

In the years following 1848 the cosmopolitan notions of the Enlightment are replaced with nationalistic views, which originated from J. G. Herder and J. G. Fichte.[5] At the same time the views concerning Hungarians also changed among the Romanians. The ethnic war between Hungarians and Romanians in Transylvania in 1848 also cast a shadow on this picture.

3 For example see: Langó 2007, 156–157.
4 Păcăţian 1904, 141; Şcoala Ardeleană 1983, 855, 862; Pop 1996, 142; Mazilu 1999, 173; Mitu 2006, 232.
5 Marica et al. 1968, 10–49; Hitchins 1987, 83–114; Mitu 2006, 232–233.

So this was the picture that was formed of the Hungarians at the beginning of the 20th century. Following the World War, Transylvania along with the Banat and the Partium was given to Romania and as a consequence of this, the general picture of the Hungarians was shifted even more toward the negative side.

The Communist system was shifted towards a Nationalist-Communist regime mainly at the time of Nicolae Ceauşescu, but some obvious signs showing to this direction can be recognised during the regime of Gheorghe Gheorghiu Dej. Ceauşescu did not invent new nationalistic myths, but elaborated those that had already existed. Archaeology and history became part of the propaganda machinery of the political system.[6] As has been mentioned, it became an important issue in science policy to try to find the archaeological remains of the Romanians from the period of the Great Migration, in which Romanian archaeology showed little interest between the World Wars. It was the time when the so called 'rock theory' caught on among archaeologists, according to which the Romanians form a 'rock', which remains steady and unmovable, although struck by newer and newer waves of other peoples. The migrators, such as the Hungarians, as if striking the 'rock', can only be negative protagonists. Certainly, it gives a negative picture of the Hungarians, which was not any different from the former picture of them, as the picture formed of the 10th century Hungarians was addressed to the Hungarians of the 20th century. Even such an expert as Radu Popa, who, after 1990, wrote an article on the distortions and falsifications of Romanian history and archaeology,[7] holds it unquestionable that the Hungarians conquered the Transylvanian Basin from the west.

After the fall of the Ceauşescu regime Romanian archaeology rediscovered the archaeology of the early Middle Ages in Transylvania and the time of the Hungarian conquest within it.

IX.4.2. Cemeteries: the remains of the Hungarian Conquest, opinions on the burial places in literature

The assessment and evaluation of burial sites have changed in the past 150 years together with the development of archaeology. It especially holds for the archaeology of the early Middle Ages, and within it the archaeology of the time of the Hungarian Conquest and the early Árpád era. One must also bear it in mind that the connection between archaeology and politics was much more conspicuous in those countries that were established in the 19th century because it was to support the identification of the state and its historical right to exist as well as the existence of the nation and their real or imagined rights as opposed to states that had century or millennium long history.

A big mistake made by Romanian archaeology is the misinterpretation of the concept of cemeteries and burials (e. g. both the Bihor/Bihar and the Cluj-Napoca/Kolozsvár cemeteries are considered the remains of the wars against Gelou/Gyalu and Menumorout/Ménmarót even by Radu Popa[8]) and the forced attempts made to support archaeologically the topos of indigenous people.[9] The large scale fortress and cemetery excavations started under the Nationalist-Communist regime were to serve this purpose. The big amount of finds has remained unpublished up to now, so no conclusions can be drawn from a professional point of view. Such huge cemeteries as the one in Alba Iulia/Gyulafehérvár are still unpublished. However, they have been considered as the remains of the peaceful, free, indigenous Romanian people, dating to the period preceding the time of the Hungarian Conquest.[10] The weakness of the method that is to support this concept is the notion saying: object = ethnic group. The crosses found in these cemeteries can only be considered Romanians because originally (and here we would like to emphasize the word originally) they are to be connected to the symbolic system of Christianity. But logical problems arise when one asks why objects that originally represented Christian symbolism should be considered to be Christian. According to the argumentation proposed by Karl Mannheim, concepts that are planted from one society into another change their meanings and functions and as a result, the items of material culture symbolizing this concept also lose their functions and first of all their symbolic value.[11] A good example of this is the person found in Szob-Kiserdő, who wore both a cross and a pagan amulet. What can be considered as a Christian symbol in Byzantium, is only a commercial item in the Carpathian Basin. The change in the symbolism of material culture can be connected to different situations even today: for example a swimsuit representing an American flag does not indicate the American identity of the person wearing it, but the intensity of commerce, and it could not have been any different around the year 1000. So these few data show that Romanian archaeology still shows the signs of the past Nationalist-Communist and the Herderic Romantic-Nationalistic eras. Together with the improve-

6 There is an appropriate remark made by John Lukacs: *"...dictatorships rules science: it began in Russia and Hitler's Germany "* (Lukács 1997, 128).
7 Popa 1991, 173–174.
8 Popa 1994, 179–180; Cosma 2002, 162.
9 The methodological critique of this attitude see: Harhoiu 2001, 139–163; Harhoiu 2004, 149–167; Gáll 2007b, 78–110; Niculescu 2004–2005, 99–125.
10 Blăjan–Popa 1983, 375–380; C. E. 2006, 53.
11 Mannheim 1995, 176.

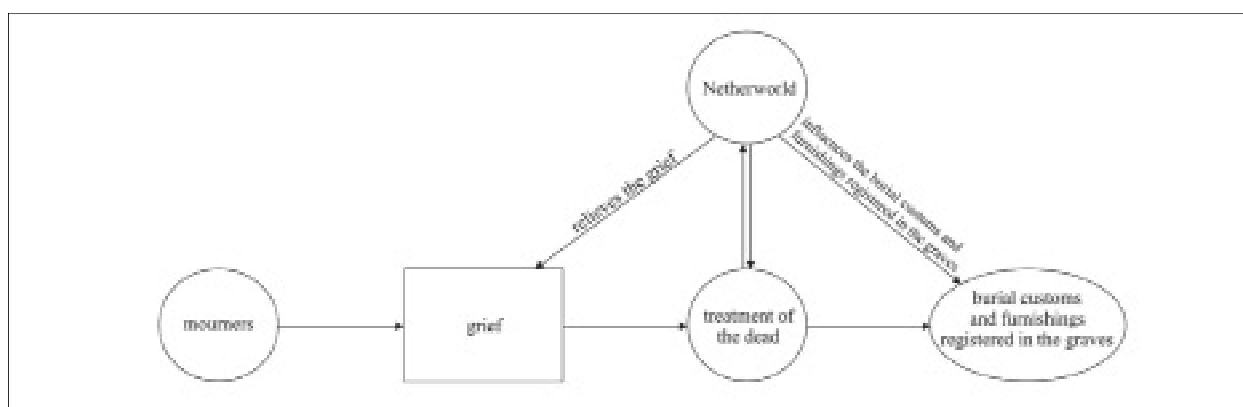
ment of the standards of publications and documentations it is methodology where there is a lot to improve, as the above mentioned data remind us of the argumentation that was common in the time of the dictatorship and not the scientific notion of the 21st century.

IX.5. ANALYSIS OF THE BURIAL CUSTOMS

IX.5.1. On the general characteristics of burial customs [Fig. 172]

Burial customs are considered the most important elements in the definition of the 10th century cultural 'horizon'. The burial customs mainly reflect the emotional reactions of the family members, relatives and the community when someone passes away,[12] and the most important condition of the quality and the quantity of grave furnishings was the wealth of the individual, the family or the community, certainly in most cases it was closely related to the social status of the deceased. It is expressed clearly with the quality and quantity of the ritual sacrifices, weapons, clothes and jewellery placed in the grave. We have to bear in mind that the quantity of the objects and sacrifices largely depends upon the political or economic situation in a region, the significance of the roads crossing it, or whether it is in a central or peripheral situation and to all these, some occasional foreign presents (!) should be added, which are palpable in some cases and might indicate the political significance of a person or a family.

The various aspects of burial customs are in close connection with the way the mourners' grief is shown as the relationship of the deceased person with the mourners was differentiated during their lifetime and it stayed the same at the moment of death. The materialization of this psychological situation are the burial customs that can be seen in the graves, and the quality and quantity of grave furnishings connected to them. Therefore, one cannot talk about the grief of the mourners as it is different from time to time. So the 'parcel of furnishings' is also different in terms of its quality and quantity in each and every case. In our opinion, the feeling of grief is the core of the psychological phenomenon in connection with burials, the picture of the netherworld is a complementary element in the process of mourning and the burial, which can both relieve the grief of the mourners, on the other hand it can influence burial customs and the various objects placed in the grave, the grave furnishing. The process of this phenomenon is illustrated below [it is identical to Fig. 172]:

The archaeologically excavated grave contains the remains of a deceased person or of several people, but the goods found in the grave might relate to how the mourners represent the deceased person's prestige and they can (also) emphasize the importance of the family.[13] It is quite understandable that the mourning community or family wants/wanted the deceased person to appear in shining glory when they escort/escorted him/her on their last journey, in the presence of the local community. So the grave good assemblage, found alongside the deceased person, was meant to indicate the economic potential, welfare, prestige, influence and power of the mourners and their legitimacy, and as a consequence of this the (achieved) social position, status or rank of the deceased person.[14] We can speak of the symbolization of the status of the deceased person, although it must be admitted that this happens in an indirect way (by the relatives). Therefore it might be risky to see grave goods as the concrete reflections of the mobile, frequently changing or stagnating social positions of individuals from different

[12] Brather 2008, 255, *Fig.* 5.

[13] For example: Härke 2000; Parker Pearson 2001.

[14] In this sense we can cite Parker Pearson's words: *"Tombs are not just somewhere to put bodies: they are representations of power. Like ritual, funerary architecture legitimizes and extends the hegemonic order."* (Parker Pearson 2001, 196).

social groups. However, it is undeniable that there must have been a close relationship between them, although, at least in theory, this might not have prevailed into modern times. It can be firmly stated that grave assemblages could symbolize the last status/statuses of the deceased person, and therefore we can talk about a static otherworld representation of the statuses the individuals of a society had achieved when they died.

The grave furnishing is only 'temporarily' visible to those who are left behind,[15] but their mnemonic power is undeniable and this statement in the 10th century can absolutely be applied to the weapon and horse burials.[16] In contrast with this, the outer elements of burials/cemeteries, such as the topographical location, mounds etc., and their integration into the landscape do not only affect the landscape itself, but the state and identity of the community too. Based on this important social-psychological aspect, the topographical location of the burials seems to be connected to the level of organisation in a community and to symbolise the social differences between communities or groups of people.[17]

However, we have to draw attention to the fact that each society, each community and micro-community construes their own values, including the practices connected to burial customs. Therefore each microregion, each cemetery and within them every single grave should be analysed in their own context, 'their own world'.

Therefore the question may arise whether in each grave with a weapon a warrior can be suspected or it is just a distinct feature of the above mentioned picture of the netherworld or a burial custom.

At the same time we should pay attention to another threat, namely that in the early Middle Ages the graves without furnishings might not reflect a true picture of a whole civilization, they can represent a dynamically changing picture of the other world in a society, and provide an archaeological picture of death as a phenomenon.[18] For instance the Christian conception of the other world, which led to unfurnished graves, did not mean that the Christian societies were poorer than their predecessors.[19]

Therefore the furnishings placed in the graves or left outside later also indicate the ideological discontinuity of funerary rites in the 10th and 11th centuries.

It is very important when comparing and analysing the burial customs of the 'pagan' 10th century and those of the Christian era (11th century) that the furnishings placed in the graves or left out later indicate an ideological discontinuity of funerary rites in these two centuries. It might mean a mental change in the picture of the netherworld, which, little by little, might have changed the concept of the netherworld of the communities.

The received burial rite in the 10th–11th centuries was the inhumation. The cremation burial rite, known in previous centuries, disappears in the 9th century or at least becomes undetectable by archaeological means.

We would like to carry out a comprehensive analysis of these phenomena in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Our other goal is to compare the burial customs in these regions, as we can talk about at least two separate regions (the Banat–Partium and the Transylvanian Basin), among which the two previous ones show similarities in the 10th–11th centuries in contrast to the Transylvanian Basin, which belongs to the periphery of the Carpathian Basin.

Here, only a part of the 163 10th–11th century sites, relevant in our research, have been made use of. We have direct data from 51 sites, but concrete analyses of cemeteries could be carried out only in a few cases and concerning the fact that they are only sections of cemeteries, any conclusions can be drawn with special care. The only completely excavated cemeteries could be Mound II and IV in Pusta Bucova/Bukovapuszta and Dumbrăviţa/Újszentes-Elkerülő and the grave in Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area might be considered as a single grave (perhaps Mound IX in Pusta Bucova/Bukovapuszta).

IX.5.2. On the sizes of cemeteries

We tried to categorize the cemeteries according to the number of graves in them, being aware of the relativity of this kind of division: 1. Single graves (L. 111 and perhaps 3 sites: L. 17, 21, 127); 2. Cemeteries with few graves (about 2–10 graves) (L. 2, 16, 18–20, 41, 101, 103, 105, 118–120, 137–138, 148–149); 3. Middle sized cemeteries (11–70 graves) (L. 9, 56, 65, 71–72, 75, 87–88, 100, 121, 129, 131, 133–134, 153, 155–156); 4. Big cemeteries (with hundreds of graves) (L. 42–44, 47, 53, 106, 143, 151–152, 157).

As it has been observed, both single graves and small cemeteries containing graves with horse–weapon burials (an exception is Dumbrăviţa/Újszentes, which contains hardly any furnishing) have been found in the Great Plain. In some cases these small cemeteries constitute 'cemetery clusters', e. g. near Dudeştii Vechi/Óbesenyő or in Comloşu Mare/Nagykomlós–Tomnatic/Nagyősz–Teremia Mare/Nagyteremia microregion.

15 Effros 2003, 175.
16 Høilund Nielsen 1997, 129–148.
17 In the 19th century in Gâmbaş/Marosgombás, besides the two big cemeteries (the Reformist and the Orthodox) there was the graveyard of the Zeyk family containing a few graves. From this point of view see: Effros 2003, 122.
18 Marthon 2005, 2.
19 Rush 1941.

Most middle sized cemeteries can also be categorized as horse–weapon burials (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street, Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, Blandiana/Maroskarna cemetery „B", Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's mound, Şeitin/Sajtény-Homokdomb, Şiclău/Sikló-Gropoaie, Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor, Voiteg/Vejte). However, some necropolises without horse–weapon burials can be registered in this group too (Sălacea/Szalacs-Vidahegy, Zalău/Zilah-Pálvár) as there are some horse–weapon burials in some big cemeteries (Alba Iulia-Staţia de Salvare/Gyulafehérvár-Mentőállomás). These cemetery types (which are very subjective) have some common features concerning their material culture, but they also show big differences in the burial customs, which will be discussed later. The differences in their sizes or the difference in the number of graves can be explained by the way of life in the economic system of the Great Plain. Here the fact has to be taken into consideration that the population of the Great Plain was not organised in close communities, there was no mental centre of those living in farmlands, no common solidarity could have evolved, therefore in most cases we cannot expect to find cemeteries but only groups of graves.

IX.5.3. The topographical location of the cemeteries

The burial place was always chosen depending on the hydrological and geographical conditions and usually had nothing to do with the burial customs. In many cases these burial sites were situated on elevations, not far from rivers, which may indicate that the settlement where they belonged was nearby.[20] The 'mounds' mentioned by Gyula Nagy Kisléghy, were in fact the mounds of prehistoric settlements where our ancestors liked to bury their deceased ones (Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound IX), in other cases they are just natural elevations rising from the flat surface of the Great Plain such as Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound III. Based on the accessible data and our field work, the following categories have been drawn up: 1. On top of a hill/mount; 2. On the ridge of a hill; 3. Settlement mounds preceding the time of the Hungarian conquest (mainly prehistoric); 4. Natural elevations in the lowland; 5. In flat places.

IX.5.4. Graves

IX.5.4.1. The depths of the graves

It poses a major problem in the statistical analysis of grave depths that one might not be sure to what extent they reflect the original depths of the graves at the time of digging. The depths of the graves from the 10th–11th centuries in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat do not differ from those in other regions. In our analysis it was observed that the medium depth of the graves falls between 50 and 130 cms, and most graves are 60–100 cms deep.

IX.5.4.2. The shape and size of the graves

The accessible data were classified into the following categories: 1. Regular pentagonal graves with straight sides (L. 42, 72); 2. Graves with curved angles, widening at the head, tapering at the feet (L. 42, 133, 156); 3. Trapeze graves with curved angles, tapering at the head, widening at the feet (L. 42, 121); 4. Simple graves with curved angles (L. 42, 45, 56, 71–72, 75, 88, 100, 103, 121, 131, 133, 148, 153, 156); 5. Graves with oval shaped form at the head, curved angles at the feet (L. 42); 6. Oval shaped graves (L. 42, 100, 131, 156); 7. Tubby shaped graves (L. 42).

IX.5.4.3. Orientation of the graves [Fig. 27 and 174]

In the 10th–11th century cemeteries in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat the overwhelming majority of the graves was oriented W–E (350 cases – W–E: L. 9, 17–18, 21, 42, 44, 47, 52–53, 56, 65, 72, 87–88, 91, 98, 100, 103, 106, 111, 118–119, 127–129, 131, 133–134, 137, 143, 151–153, 155–156; 44 cases – SW–NE: L. 20, 42–43, 53, 120–121; 60 cases – NW–SE: L. 22, 42, 44, 46, 53, 56, 72, 87–88, 100, 148, 153, 156; 28 cases – WNW–ESE: L. 2, 42, 53, 72; 1 case – WSW–ENE: L. 42).

More than a hundred years ago Géza Nagy already stated that *"the Hungarian graves both from the pagan times and from the 11th–13th centuries were oriented east to west with the face of the deceased turned to the rising sun."*[21]

In a number of cases it has been observed that in the cemeteries from the time of the Hungarian Conquest and the Árpád era the orientation of some graves differed from the regular pattern. It can hardly be explained by accident, some mental reasons might be suspected in the background or might the social status of a person be reflected this way? Those cases are even more interesting where there is no uniform orientation of the graves, but various groups of graves can be observed with different orientations.

Burials with reverse orientation were generally explained in Hungarian scientific works by the fear of the return of the dead (L. 16, 42–44, 65, 71, 75, 131, 133, 149),[22] which is a logical theory in those cases where the

[20] The best examples are Comloşu Mare/Nagykomlós, Nădlac/Nagylak, Voiteg/Vejte, Timişoara/Temesvár-Csóka erdő.

[21] Nagy 1893, 229.

[22] Szabó 1964, 120–129; Kiss 1983, 158; K. k. 1996, 39.

percentage of reverse orientated graves is low, but how can we account for those cemetery sections where 20–30 or 40% of the graves are orientated in reverse direction?

The most significant feature of the 10th century cemetery excavated in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (L. 42) is the high proportion of the graves oriented E–W. In the southernmost part, two of the six burials were oriented E–W, one S–N and only three W–E (Graves 173–178), out of the 10 burials excavated north of these (Graves 48–57) four were oriented W–E (Graves 48, 50–51, 55), two E–W (Graves 53 and 56), one N–S (Grave 49) and one S–N (Grave 52).

The parts of the cemeteries excavated in 1997 and 1999 are more consistent and very interesting. Out of Graves 1–24, 14 were oriented W–E (Graves 1–4, 9, 12–13, 15, 17–21 and 24), 8 of them were oriented inversely E–W (Graves 5–8, 14, 16, 22–23), and in two cases the exact position of the skeletons were not to be observed correctly (Graves 10–11).

The picture of the cemetery section excavated in 1999 is even more balanced: out of the 23 graves 12 were oriented W–E (Graves 26, 28–29, 31–32, 34, 37–38, 40, 42, 45, 47) and 11 E–W (Graves 25, 27, 30, 33, 35–36, 39, 41, 43–44 and 46).

The groups of graves excavated in 2004–2008, which can be dated from the early 11th century based upon coins from the early Árpád era, are almost exclusively oriented W–E, some graves dating from the 10th centuries that were oriented E–W were found only in the eastern and southern parts of the 2006 excavations (Graves 105, 106, 109 and 120). In the sections farther to the west, which were certainly used by the 11th century community, these types of burials are missing. So in Cemetery II, which was excavated between 2004 and 2008 and are dated by the coins of Stephen I (1001–1038), Peter Orseolo (1038–1041, 1044–1046), Samuel Aba (1041–1044), Andrew I (1046–1060), Béla I (1060–1063), Solomon (1063–1074), all the excavated graves were oriented W–E.

The majority of the graves oriented E–W were found in the 10th century sections of the cemetery, which were excavated in 1997, in 1999 and in 2001. On the whole 24 of the 63 burials are oriented E–W (38.09%), one S–N and two N–S. In the phase of the cemetery that dates from the turn of the 10th–11th centuries 6 graves are still oriented E–W (Graves 103, 106–107, 109 and 120, 159 and 184), in the graves dating from the 11th century this custom is not to be observed [see Fig. 27 and 174].

The 31 skeletons from the 30 graves with E–W orientation were found in the 10th century cemetery in Alba Iulia/Gyulafehérvár, represent a distinct group. Presently we do not know about another group of graves of similar size in the 10th century Hungarian territory.

It can be seen that these two rites are very different from the burial rites of the Hungarian Conquest. So the question arises as to where similar burial rites can be found. A high percentage of graves with E–W orientation within one cemetery is known from the cemeteries of the late Avar period in the region east of the Tisa/Tisza,[23] but their parallels both in age and in characteristics can be found in the Transylvanian cemeteries from the 8th–9th centuries and the cemeteries in the Lower Danube region from the 8th–10th centuries. Not only the E–W orientation can be registered in these cemeteries but different orientations like in the cemetery in Alba Iulia/Gyulafehérvár.

In the Transylvanian Basin three of the 12 graves with skeletons were oriented E–W in Mediaş/Medgyes (25%), in Ocna Sibiului/Vízakna 14 of the 15 graves were oriented NE–SW, or NNE–SSW (93,33%), in Ghirbom/Oláhgorbó the male grave (Grave 6) was oriented SE–NW. Unfortunately the orientation of the skeletons in the cemeteries in Berghin/Berve and Alba Iulia-Staţia de Salvare/Gyulafehérvár-Mentőállomás (cemetery from the 9th Century) are not known but even in these cases some E–W, N–S and S–N orientations were recorded.[24]

We have a lot more information from the northern regions of the Carpathian Basin: the last phase of the biritual cemetery in Nagygurab was dated to the first half of the 10th century based upon the rhomboid arrowheads, and the graves were oriented in all the four main directions, in Bešenova some irregularities were observed in the southern group of the graves, in the cemetery in Devin za kostolom only graves with skeletons are documented with different orientations. In Bélapátfalva the S–N orientation is not known but there are graves with E–W, W–E and N–S orientation. In Čakajovce, where the conquering Hungarians mixed with the Slavonic people, a similar big proportion of the graves with E–W and N–S orientation can be observed and the relative proportion of the E–W and N–S orientations is similar to that of Alba Iulia/Gyulafehérvár.[25]

Graves with E–W orientation from the 10th–11th centuries are known from several sites, but in bigger concentration they were found in Ibrány-Esbóhalom and Zalavár, where they form groups made up of several graves. In Nyíregyháza-Kállai Hill, 5 or 6 skeletons are known with inverse orientation. In the 13 cemeteries examined by Sarolta Tettamanti only one skeleton was oriented inversely, in four cases two, in one case four and in another case three skeletons were oriented E–W. One inversely oriented grave is known both among the seven graves in Eperjes-Takács tábla and the 30 graves

[23] Lőrinczy 1998; Lőrinczy 2001, 161–172.

[24] Horedt 1965, 7–23; Anghel 1997, 263, *Fig.* 1; Protase 2004, 153–159.

[25] Chropovsky 1957, 176–214; Kraskovska 1958, 423; Szabó 1987, 83–98; Plachá et al. 1990, 70; Reiholcová 1995, *Taf.* CXXXIII. 3, 6, CXXXVI. 4–5, CXXXVIII. 5, CXLII. 4–5, CXLIII. 1–2, CXLV. 1, CXLVI. 1, CXXXIV. 5, CXXXV. 1, CXLIV. 5.

in Tiszabercel-Ráctemető. The grave of a 28–30-year-old woman with NE–SW orientation is also remarkable in Kunszentmárton, also the Grave 1 in Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound II or the N–S oriented male tomb with sword in Szeghalom.[26]

The graves with E–W, N–S and S–N orientation represent a huge proportion of the excavated 11th century cemeteries in the Lower Danube region. It is also an important observation that inverse orientations often appear together with stone or brick coverings like with the graves oriented E–W in Alba Iulia/Gyulafehérvár. In the site of Histria-Capul Viilor the main types of orientations were N–S and E–W. In the biritual cemetery in Frăţeşti, 5 of the 8 graves with skeletons were oriented E–W, in the biritual cemetery in Izvoru one of the 444 graves (344 with skeletons, 100 cremation burials), 188 graves without furnishing were oriented E–W, and this type of orientation can be observed in 25 of the 95 graves in the biritual cemetery excavated near Obărşia Nouă, and Grave 134 was also oriented E–W in the cemetery in Sultana.[27]

In the cemeteries farther to the south in Bulgaria, 4 skeletons from 3 graves in Devnja-cemetery 1 are oriented E–W, in the Kjulevca cemetery grave 84 is oriented E–W. A large number of graves with E–W orientation are known from the 10th–11th century cemetery in Pliska.[28]

The area of Poland and Lithuania is special. In the territory of Poland cremation burials were customary until the end of the 10th century, from the late 10th–early 11th centuries they switched to inhumations, but the W–E orientation did not become common, they show a varied pattern. In some of the cemeteries, orientations follow a certain rule: in the cemetery of Lutomiersk men were buried with E–W and women with W–E orientation. A similar example can be found in the cemetery of Końskie with 170 graves, where all the male graves were oriented E–W or NE–SW, and all the female graves W–E or NW–SE. In the cemetery of Sandomierz orientation cannot be connected to genders.[29]

Similarly, graves with inverse orientation are documented in Eastern Lithuania, with the difference that men were buried with NW and women with SE orientation.[30]

In the Alba Iulia/Gyulafehérvár Brânduşei Street cemetery there is a grave with S–N, and two graves with N–S orientation, which is much more common in the 10th century cemetery in Moftinu Mic/Kismajtény: here 9 of the 13 graves were oriented N–S or NNW–SSE, so the N–S orientation was the main type.

Based upon these data, we can thus confidently declare that graves with inverse E–W orientation were the results of a lack of rule in the orientation of the interred: it is one of the most significant cultural characteristics of the population that switched from cremation burials to inhumation in the 7th–9th centuries (along with the older, Avar burial type) therefore it is to be interpreted as an ethno-cultural feature that distinguishes them from the Hungarian Conquerors.

The following conclusions can be drawn:

1. The parallels of the big irregularity (W–E, E–W, N–S orientation) found in this cemetery (Alba Iulia/Gyulafehérvár Brânduşei Street), can be seen in the Transylvanian biritual cemeteries, and those in the Lower Danube region and in the biritual cemeteries in the northern part of the Carpathian Basin and in Western Hungary. The varied orientation in the biritual Transylvanian cemeteries may offer a solution to this problem.
2. Unfortunately, for want of anthropological analyses we cannot trace back whether the burials with inverse orientation could have indicated a separation of the genders as they did in the 9th–12th century cemeteries in Poland and Lithuania. It is important to note that E–W orientation can also be documented in child or adolescent graves in Brănduşei Street (Graves 5, 22B, 26, 27, 28, 30, 54) but the question of their sex has not been answered.
3. The biggest concentration of the graves with inverse orientation in space and time occurred in the 8th–9th centuries. With Christianity spreading in the 11th century W–E orientation became common in the Transylvanian Basin, from that time on E–W orientation cannot be documented. Therefore the groups of graves with E–W orientation in the 10th century are supposed to belong to a transitional period.

If we want to put it in a straightforward way, one can see a population switching from cremation burials to inhumation in the graves of the Brănduşei Street-cemetery.

This statement is emphasized by the fact that the height of many skeletons from the Brănduşei Street-graves were between 180–190 cms, which is not typical of the horse–weapon burials of the Hungarian Conquest.

The archaeological finds of the Alba Iulia/Gyulafehérvár necropolis, in contrast with the differing rites, does not show much difference from the finds in other 10th century cemeteries, they are only much poorer. The horse–weapon burials are completely missing from this cemetery together with their furnishing.

[26] Tettamanti 1971, 216–244; Dienes 1972, 54. *kép*; Tettamanti 1975, 92, 1. *táblázat*; Bálint 1991, *Abb.* 17; Istvánovits 2003, 190, 378, 114. *kép.*
[27] Zirra 1963, 355–412; Dolinescu et al. 1970, 419–430; Toropu–Stoica 1972, 163–188; Mitrea 1988, 91–139; Mitrea 1989, 145–219.
[28] Dimitrov 1995, 42–70.
[29] Jażdżewski 1949, 179; Gassovski 1950, 176; Marciniak 1960, 141–186; Miśkiewicz 1969, 300.
[30] Luchtanas 2000, 202.

IX.5.4.4. Grave furnishings

IX.5.4.4.1. Burials with coffins (L. 21, 42, 43, 44, 47, 71, 88, 151, 152, 156)

In the 10th–11th century burials two different kinds of coffins can be distinguished:

1. Assembled coffins or coffins carved from one tree trunk (L. 21, 42–44, 47, 71, 151–152, 156).
2. Coffins with ironwork trunk (L. 88, 156).

Wooden burial chambers (?) (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare/Mentőállomás), and birch boards in the graves (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare/Mentőállomás, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 10) are very rare.

IX.5.4.4.2. Limestone, stone and brick cover burials, graves with brick frames, graves with stone frames [Fig. 28]

In the three areas researched here there is only one microregion where such burials are known from the 10th–11th centuries (L. 42–44, 47, 72, 88). In connection with the graves in Gâmbaș/Marosgombás it is mentioned that big sandstone slabs were found at the skull and the feet, but in lack of documentation one cannot do anything with these data. In Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 3 an irregular burial custom has been documented, which is different in its character from the Alba Iulia/Gyulafehérvár graves. It seems that such graves are only known from the cemeteries around Alba Iulia/Gyulafehérvár.

The following categories could be created:

1. A stone or stones in the grave, probably with ritual aim.
1.1. Stone, limestone, brick in the grave: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Graves 55, 58–59, 75, 79, 89, 93, 101–102, 110, 119, 132, 138–139, 143, 149, 152, 155–156, 164, 179, 197, 208 and 220.
2. Covering the surface of the grave.
2.1. One big limestone slab on the grave (maybe some smaller fragments beside it): Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Graves 14, 29, 55, 57, 159, 189 and 219, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare/Mentőállomás (unknown number of the graves).
2.2. Two or three marble stone slabs on the grave: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Graves 1, 18, 25, 37–39, 41, 44–45, 52, 56, 116, 120, 124, 160 and 219, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare/Mentőállomás (unknown number of the graves).
2.3. Small fragments of marble stone on the grave (in some cases certain systematization can be observed and one or several stones were also registered in the graves):[31] Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Graves 5, 23, 30, 40, 43–45, 52, 69–71, 81–82, 109, 158, 181, 187, 189 and 219, Alba Iulia-Staţia de Salvare/Gyulafehérvár-Mentőállomás (unknown number of the graves).
3. Graves with stones or limestone slabs laid in them: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Graves 20, 69, 95, 129, 214 and 217, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului and Alba Iulia/Gyulafehérvár-Vânătorilor Street, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 3. The position of the stones and limestone slabs in the Alba Iulia/Gyulafehérvár graves is unknown, but in the Cluj grave it is obvious from Kovács's description that *"there were big stones laid in the grave, especially at the head and on the left side"*.[32]
4. Stone under the head of the skeleton: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Grave 25, Blandiana/Maroskarna 'B' Grave 11, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 4.
5. Brick framed graves: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare/Mentőállomás.

A major characteristic feature of the stone cover burials is that in most cases in the published Brânduşei Street necropolis, skeletons were buried in reverse, E–W orientation (Graves 5–6, 14, 25, 29, 30, 41, 43–44, 52, 56, 109, 120).

There are no accessible data on the orientation of the rest of the Alba Iulia/Gyulafehérvár stone cover graves, but graves orientated E–W have been found in each above mentioned necropolises. In the excavation site called Izvorul Împăratului three graves were found with reverse E–W orientation, at Staţia de Salvare SE–NW orientation has been observed in a small number of cases. In Vânătorilor Street, which is dated to the second half of the 11th century, only W–E orientation can be observed. However, it is not known how frequently the two customs occured at the same time.[33]

A chronological order of the stone cover burials and those with stone or brick frames cannot be established for lack of publications. Based on its furnishings, the Brânduşei Street necropolis was used in the 10th–11th centuries, so the custom of stone cover burials can be detected well into the Christian century. It is an important observation in this cemetery that stones serving ritual purposes were put in the graves only in the 11th century, whereas the custom of stone cover burials can be observed in the burials from both centuries.

[31] Graves 44–45, 52 (2.2), 69 (2.3), 181 (2.1), 189 and 219 (2.1).
[32] Kovács 1942, 92.
[33] C. c. a. 2002, 33; Blăjan et al. 1990–1993, 273; Ciugudean 1996, 5–8.

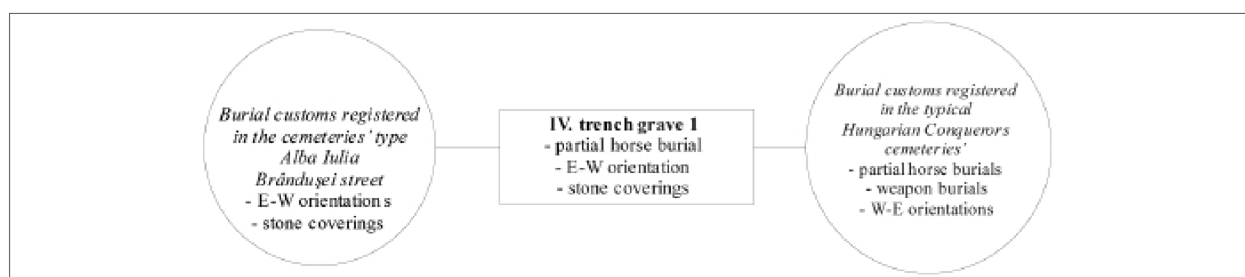
In Vânătorilor Street only brick-stone framed graves are known, the simple stone cover burials are unknown in this burial site, so it is possible that brick cover burials may have been the predecessors of the brick-stone framed constructions.

In the end some conclusions may be drawn:

1. In the researched area, brick and stone cover burials are only known from the cemeteries excavated in Alba Iulia/Gyulafehérvár.
2. In Alba Iulia/Gyulafehérvár stone-brick framed graves have been found that date from the 10th century (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare), which later appeared in the burials in the Great Plain.
3. At the present stage of research, stone or brick cover burials are not known among the horse–weapon burials of the conquering Hungarians with the only exception of (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare Trench 4, Grave 1). To the best of our knowledge, these two customes did not overlap in any other cases.
4. Stone-brick cover graves can be found in cemeteries where there is no received tradition of orientation. The deceased were placed in the graves orientated in different directions besides the W–E orientation, W–E, N–S, S–N orientations and their variants can also be found.
5. This stone-brick cover burial custom had some 10th century forerunners in the northern and western parts of the Carpathian Basin,[34] Bohemia[35] and in a large number in the Lower Danube region, as well as from the Balcans.[36] The features of the burials in the Lower Danube region might suggest connections with the stone cover burials in Transylvania, but the Transylvanian forerunners of the already discussed graves with reverse orientation also raise the possibility that the appearance of stone cover burials does not necessarily mean a migration (although the possibility cannot be crossed out), but the the population of the Transylvanian biritual burials might be suspected behind them.
6. The co-existence and mingling of the conquering Hungarians and the folk of the reverse orientated graves cannot be ruled out, any archaeological evidence of it can only be detected in one case in Staţia de Salvare Cemetery 3, Trench 4, Grave 1. The two groups with different traditions that were excavated in Staţia de Salvare (the group of horse–weapon burials typical of the conquering Hungarians and the group of stone cover graves with reverse orientation) might indicate the mingling or co-existence of the folk groups of different ethnic-cultural origins.
7. Stone and brick covers are to be distinguished from placing pieces of stones and brick shreds in the graves, they have to be interpreted as two different customs. By analysing the two cemetery sections in Brânduşei Street it became clear that stone and brick covers belonged to 10th century customs but to a smaller extent they are known from the 11th century too, whereas placing or throwing stones into the grave is specific to the 11th century.

As for clothing, it is interesting to note that according to the excavating archaeologist, in many graves 4 or 8 simple lockrings were found in the Ambulance Station. In Brânduşei Street Grave 3, 6 lockrings were found, whereas in Graves 7, 27 and 55 4–4 each. This fashion is unknown in the classical clothes of the conquering Hungarians.

Therefore the stone-brick cover burials can be classified as a custom alien to the conquering Hungarians. Based upon the only unpublished grave in which all three customs can be observed, it is impossible to answer the question by archaeological means whether the 10th century conquerers adopted the tradition of reverse orientation (it is also alien to the folk of horse–weapon burials) and that of stone-brick cover burials or the folk of reverse orientated burials adopted the custom of horse–weapon burials from the conquering Hungarians [it is identical to Fig. 50].

[34] Hruby 1955, *Obr.* 7, 9, 12; Cs. Sós 1961, 278, *Abb.* 4–9; Cs. Sós–Bökönyi 1963, 87, 159; Tomka 1969, 68; Szőke–Vándor 1983, 69–86.
[35] Olmerová 1959, 227–254.
[36] Korošec 1950, *Tab.* 2–4; Zirra 1963, 355–412; Dimitrov 1971, 57–76; Dimitrov 1972, 45–65; Dimitrov 1974, 51–94; Dimitrov 1978, 120–152; Mitrea 1988, *Fig.* 5–6, *Fig.* 12; Maneva 1992, *Obr.* 10, 15; Fiedler 1992, 151.

IX.5.4.5. The position of the skeleton in the grave [Fig. 175–179]

IX.5.4.5.1. The position of arm bones [Fig. 175–178]

When studying the position of the arms, one must take into consideration some aspects which are completely independent of the position of the body (and the arms) as they were put in the grave (e. g. the decomposition process of the body). Based on the publications, the positions of the arm bones are divided into 17 sub-groups, which constitute 5 main groups. Among the 17 arm positions, positions I and XIV are the most common in the cemeteries analysed here.

So these arm positions are clustered in bigger groups:

Arm positions I, IV and V, VI belong to Group 1, arm positions II, III, IX and XV belong to Group 2, arm positions VII–VIII, X–XII, XVI and XVII belong to Group 3, position XIV belongs to Group 4 and position XIII to Group 5.

Analysing the grave finds, one can draw the conclusion that horse–weapon burials mainly belong to Group 1, but it is not a general rule by far. They display a converse proportion in Groups 2–5 where horse–weapon burials are known in smaller numbers.

Based upon the above mentioned data, the following conclusions can be drawn:

1. The arm positions of Group 1 are mainly known from 10th century horse–weapon burials, but they are also documented in cemeteries where horse–weapon burials are unknown. In the case of later burials, in 11th century cemeteries they become less frequent, 6 of them were found in the Hunedoara/Vajdahunyad cemetery and 1 in the Moldoveneşti/Várfalva cemetery. It appears in large number in other places, e. g. in the 11th century phase of the cemetery in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street.
2. In contrast to it, the position variants of Groups 2–5 are also known in the Transylvanian cemeteries dated to the 11th century (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Cemetery 2 – 25 graves, Moldoveneşti/Várfalva – 30 graves, Hunedoara/Vajdahunyad – 31 graves). Their forerunners are known from all three regions, in greater number from the 10th century cemeteries with horse–weapon burials in the Great Plain (Nădlac/Nagylak, Salonta/Nagyszalonta, Şeitin/Sajtény, Şiclău/Sikló), which excludes the possibility of considering the later Transylvanian burials to be regional customs. It has to be emphasized that the cemeteries in Nădlac/Nagylak and Şeitin/Sajtény are dated to the second half of the 10th century. Therefore it can be stated that the arm positions of Groups 2–5 already appeared in the 10th century to a lesser extent, but a growth in their number can only be observed in some cemeteries dated to a later period. As a result of the continuous change in the rite, the 10th century arm position variants are partly replaced in the 11th century by the positions already appearing but rarely applied in the 10th century. It is a fact that in some cemeteries with horse–weapon burials such as Nădlac/Nagylak, the burials of Group 1 are only known from Graves 5 and 6 and the positions that are considered southern influence[37] mainly appear in horse–weapon burials (Graves 9, 11 and 13).

In the future it would be worth conducting a comparative analysis of the arm positions registered in the 10th–11th century cemeteries in the northern and southern regions of the Carpathian Basin and it would be worth researching to what extent the positions of Groups II–V can be regarded as the influence of Byzantine Christianity.[38]

Some other aspects also belong to the burial customs such as shrunk burials, twin burials and single skull burials [Fig. 179].

IX.5.4.6. Oboluses in the graves [Fig. 180–181]

It may be the most difficult task to decide whether the coins found in different locations can be interpreted as oboluses or part of fashion.[39]

They are to be found on four body parts: 1. Near the skull, in the skull, in the mouth: 50 cases; 2. On the chest: 19 cases; 3. On or under the pelvis: 7 cases; 4. Near the hands or placed in the hands: 7 cases (L. 42, 44, 47, 52–53, 56, 70, 73, 91, 106, 131, 134, 149, 151–152).

According to the data accessible to us, the custom of giving oboluses is mainly characteristic of woman and child graves. One may risk concluding that at its earliest stage it was characteristic of woman and child graves. This theory may be supported by the woman graves with 'pagan' elements found in the cemeteries of Hodoni/Hodony, Siclău/Sikló and Uivar/Újvár, which shows the first phase of this custom. The following child graves also belong here: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Grave 142, Hunedoara/Vajdahunyad Grave 24 and Moldoveneşti/Várfalva Grave 24, which is dated by a coin of Stephen I. Unfortunately, for lack of anthropological analyses this custom cannot be traced back in the Hunedoara/Vajdahunyad, Moldoveneşti/Várfalva and other unpublished cemeteries. We would like to emphasize that it can be considered only as a work hypothesis.

Burials with oboluses first appear in the southern part

[37] J. Gy. Szabó wrote on the influence of Byzantine Christianity: Szabó 1984, 83–97.

[38] Szabó 1984, 83–97.

[39] On the question of oboluses see: Radoměrsky 1955, 3–7; Szőke 1962, 92; Kolníková 1967, 214–216; Bálint 1976, 240; Szőke–Vándor 1987, 78; Kovács 2004b, 46–47.

of the Partium and in the Banat in the 10th century (Şiclău/Sikló Graves 7 and 9, Uivar/Újvár) and later they spread towards east appearing in the Transylvanian Basin, this process is indicated by graves with the coins of Stephen I in them. As for the origin of the custom, we can accept László Kovács's suggestion, i. e. the custom of giving oboluses was introduced by the conquering Hungarians, with some precautions in the light of a N–S orientated grave with an obolus in Uivar/Újvár and the finds near the Lower Danube (e. g. the graves with oboluses in Sultana). Instead, the author suspects a custom coming from two directions: east (the conquering Hungarians) and south-east (a cultural influence from the Lower Danube region).

IX.5.4.7. Horse burials [Fig. 182–187; Plate 302–306]

The horse burial and its varieties in the Conquest Period have been considered as a Hungarian ethno- or elite specific burial type. Unfortunately, the state of research in the field of Conquest Period burials in the Transylvanian basin puts us in an inconvenient position. Archaeological material finding its way to the museums in the 19th century was sadly lacking in information on the position of horse bones and tackle, not to mention unprofessional publication of cemeteries excavated afterwards, in which case there is no information available on the exact position of horse bones and/or horse tackle in the graves.

More than three decades ago, Csanád Bálint classified the horse burials of the Carpathian Basin; 355 finds were collected and described by the Hungarian archaeologist. In his catalogue he could include and describe only a few cases from the present day Romania.[40]

According to the data, 108 graves, single graves or stray finds (bits, stirrups) can be registered in 49 sites which are to be classified as horse burials or some variants of them (L. 2, 6, 9–10, 12, 17–21, 24, 26, 28, 32–33, 40, 43–44, 46, 53, 56, 61, 69, 71–72, 86, 89, 75, 83, 94–95, 100–101, 103, 105, 111, 118–121, 124, 131–132, 134, 138, 143, 153). There are 24 stray finds, in 16 cases the type of the horse burial is unknown due to not professional excavation or the graves were either disturbed or ransacked and in 3 case the grave is not published. In 65 cases the graves are well documentated and the type of the horse burial can be identified.

IX.5.4.7.1. The types of horse burials[41]

Symbolic horse burials: 1.a Saddle and bridle were placed in the grave; 1.b Only the saddle was placed in the grave, in this case two spurs and the buckle was found; 1.c The bridle was placed in the grave, in this case the bit and the buckle were found.

Although we know of only few cases, the fact can be observed that in most cases complete harnesses were placed in the grave. In other cases only the saddle was put in the grave (therefore only the spurs were found in them) and only the bridle was put in the grave in a small number of cases. Certainly, it is possible that there were wooden spurs attached to the saddle and they disappeared without trace due to the soil conditions.

It should also be noted that in most cases the saddle and/or the bridle were placed near the feet, and in one case (Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area) the positions of the bit, the ornamented bridle and other straps were identified near the skull and the right side of the upper part of the body.

Horse bones in the grave: In his typological classification of horse burials Csanád Bálint categorised the graves with horse bones in Group 2. The positions of horse bones were categorised into four types, out of which three have been found in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat (Types II–IV).

Horse bones were found in 52 graves, but unfortunately, only part of them can be classified into any of the types (Type II–23 cases[42] and maybe 9 more,[43] III–1,[44] IV–2[45]). The present stage of archeozoological analyses of the horse bones is even worse.

In 23 cases the horse bones were found near the left leg of the skeleton and in some cases at the end of the shin bone. Only one grave is known where the skull of the horse was found on the left side and the shin bones of the horse were found on the right side. It was only in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare that horse skulls were registered in reverse orientation facing towards east

[40] Şiclău/Sikló, Biharea/Bihar, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street, Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy-Eprestető (Bálint 1969, map).

[41] Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound III, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound IV Grave 2, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound IV, Deva/Déva-Micro 15 Grave 3, Alba Iulia-Stația de Salvare/Gyulafehérvár-Mentőállomás Trench VI, Grave 6, Hodoni/Hodony Grave 3, Tărian/Köröstarján-Csordásdomb Graves 21 and 29, Nădlac/Nagylak Graves 4, 10 and 13, Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area single grave, Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound Grave 4, Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Mound V Grave 1, Şiclău/Sikló-Gropoaie Graves 2, 7–12, Orăștie/Szászváros-Dealul Pemilor X2 Graves 6–7, 18, 26, 41, 43 and 48, Timişoara/Temesvár-Csóka erdő Grave A, Voiteg/Vejte Graves 3 and 6.

[42] Arad-Ceala/Arad-Csálya Grave X, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound III, Bukovapuszta-Mound IV Grave 3, Bukovapuszta-Mound V Grave 3, Bukovapuszta-Mound VIII, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare/Mentőállomás Trench VIII Grave 1, Trench IV Grave 1, Trench IX Graves 3 and 19, Trench X Graves 57 and 60, Trench XXXIII Grave 15, Hodoni/Hodony Grave 17, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Graves 1 and 6, Tărian/Köröstarján-Csordásdomb Grave 28, Blandiana/Maroskarna site „C", Nădlac/Nagylak Graves 6 and 9, Salonta/Nagyszalonta-Halom domb Grave 2, Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Mound I (Közlegelő) and Mound VI, Şiclău/Sikló-Gropoaie Grave 1.

[43] Biharea/Bihar-Somlyóhegy Graves 1–8, Tomnatic/Nagyősz-Kleine Hügel Grave 2.

[44] Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 10.

[45] Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor/Szántó Street Grave 25 and Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 9.

and in one case towards north. Can it be explained by the different origin of the people buried here? [See position XV and XVIII on Plate 305–306.]

In the area examined by us as well as in other places in the Carpathian Basin, only armed men were rewarded with horse burials. But in the eastern part of the Great Plain female horse burials have also been found. At the present stage of research, female horse burials are completely missing from the Transylvanian Basin.

Female horse burials are mainly known in the Lower Maros region: Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area, Teremia Mare/Nagyteremia and Nădlac/Nagylak Grave 6. The cemetery of Șiclău/Sikló, not far from the river Crișul Negru/Fekete-Körös, is also important with lots of horse burials. Among the 12 excavated graves 4 contained female horse burials. Among the eight graves of the cemetery in Biharea/Bihar-Somlyóhegy Grave 3 may contain a female skeleton. Based on their furnishings, the female members of wealthy communities were addressed with such rites, but the furnishings of these graves show a varied picture.

It is worth mentioning that in the cemetery section in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street, horse bones were put in the male graves in almost all cases (Graves 1, 4, 6, 9–11), whereas female graves (Graves 5 and 7) were not distinguished this way. It also has to be noted that the furnishings in the two female graves in Cluj-Napoca/Kolozsvár are much poorer than those in the Partium or the Banat, where they are much richer. The lack of horse bones in the Cluj-Napoca/Kolozsvár female graves can be explained by the smaller number of horses in Transylvania or the different origin of the people buried in these graves [see Fig. 186–187].

Horse burials could have symbolised male warrior identity, whose representations could have been imitated by women. This phenomenon in the various social communities is definitely connected to the status of women inferior to that of men. The data show that the proportion of male horse burials was much bigger (or they were imitated by those who buried them). Besides the sociological questions, the possibility of different cultural background or a population of different origin (we did not use the word ethnos on purpose) should also be considered in relation to horse burials.

The horse burials of Type I, i. e. the symbolic horse burials, in the eastern and southern Banat and south Transylvania are in stark contrast to the other type of horse burials in the north-western Banat and northern Transylvania. How can we account for this situation? At the moment mainly chronological differences can be seen, so the suggestion that symbolic horse burials became more common in the second half of the 10th century is well grounded.[46] But if we accept the chronological data, it also should be taken into consideration that in the second half of the 10th century not just the number of symbolic horse burials increases but the number of graves and cemeteries also show a huge growth compared to the number of graves dated to the first half of the 10th century, so this issue should be analysed in a statistical aspect also. Analysing a quantitative scale it is obvious that according to modern typochronology, the number of cemeteries that can be dated to the second half of the century is bigger, so it is logical that the number and percentage of horse burials should also be bigger.

The fact that horse burials are to be found in different geographical environments and in cemeteries of different sizes raises the question of whether all horse burials can be considered 10th century Hungarian burials? The best example of this is the person in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare Trench 4 Grave 1: the skeleton in this partial horse burial was placed in the grave in E–W direction and stone cover was placed on it. The products of material culture (bow end bones, bits and spurs) found in the cemeteries in Alba Iulia/Gyulafehérvár and Orăștie/Szászváros, which bear significant differences from the classical finds of the conquering Hungarians, will be discussed later. So it seems to us that the issue of the territorial range of horse burials and their spread in the Carpathian Basin, like the issue of lockrings with S-shaped ends, is not only an economic but a cultural-anthropological issue too, and may be connected to the mingling of the conquering Hungarians with the population that was conquered or brought here, or to the new eastern population from the second half of the 10th century, and their cultural assimilation, which might have taken place at different paces.

IX.5.4.8. Food and drink offerings

An important phenomenon in burial customs is providing food and drink for the afterlife of the interred. This may have been the reason why clay vessels (to put the food or drink in) or animal bones (as a symbol of provision for the afterlife) were found frequently by the body of the interred in different positions in graves dating from the 10th, and even from the 11th century.

IX.5.4.9. Pottery in the graves [Fig. 188–190]

Pottery in the graves, probably containing food and drink, is quite common in the burials of the Conquest Period. The most typical find in 10th century pottery burials is a single clay pot; as opposed to the Bulgarian burial customs, where two clay pots in a grave are quite common (in the cemeteries of the Lower Danube region single clay pot finds were not less frequent).[47]

[46] Bálint 1969, 107–114.
[47] In this topic Uwe Fiedler's work is of major importance (Fiedler 1992).

This custom, which was thought at the beginning of the 20th to be a Slavic characteristic, occurred more and more frequently in burials dating from the 10th–11th centuries, which resulted in the rejection of this stereotype by A. Kiss 30 years ago.[48] Kiss pointed out in his analysis that pottery burials are not solely known from poorly furnished Slavic burials, but they were to be found at horse–weapon burial sites as well, even though such finds were not frequent.

We registered potteries from the 18 sites from Transylvanian Basin, the Banat and the Partium (L. 9–10, 19, 41–44, 69, 62, 71–72, 88, 102, 105, 121, 129, 134, 156). In the Partium three finds have become known in sites in Bihar. The region around the Lower Maros is similarly poor in finds, the only grave was discovered in Şeitin/Sajtény. The situation is very interesting in the Banat too, where pottery furnishings were only found in the north-western sites, concentrated in a microregion (Tomnatic/Nagyősz-south part of the village, Teremia Mare/Nagyteremia, Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound V Grave 2) and not far from here to the north in Şeitin/Sajtény Grave 4, a similar find was discovered. In the cemeteries in the eastern Banat (Timişoara/Temesvár-Csóka erdő, Hodoni/Hodony, Sânpetru German/Németszentpéter, Voiteg/Vejte) this custom seems to lack completely. The situation is completely different in the Transylvanian Basin, where ceramics are known in great numbers both from the northern Transylvanian and from the southern Transylvanian sites. It is an important observation that all of the burials that have been registered so far belong to the pagan era. This custom appeared together with the conquering Hungarians and the population found here adopted the practice.

In the cemeteries that can surely be dated to the 11th century ceramic furnishing is missing, although some data refers to its existence in the cemetery in Vânătorilor Street. It remains a mystery why ceramic furnishing is missing in the cemeteries in the eastern Banat. Is it the result of chronological differences or different customs?

IX.5.4.10. Animal bones [Fig. 191]

Food burial, as provision for the afterlife, represented beside pottery by animal bones should be interpreted as a ritual. The following animal bones have been recovered from the studied region: sheep bones, sheep head, horse bones, pig bones and fowl bones (L. 17, 43, 56, 71–72, 106, 121, 131).

In the well excavated cemeteries it was found mainly in horse–weapon male burials, but this observation cannot be generalised. It is only due to the present stage of research that it is missing in southern Transylvania and was only found in one site in Bihor/Bihar. But it is not clear why the custom of food and drink offering seems to be unknown in Vărşand/Gyulavarsánd, which is not far from Șiclău/Sikló, and it is almost entirely missing in the eastern sites in the Banat.

This not so common or not so well documented custom is characteristic of the 10th century pagan burials. In the classic 11th century cemeteries it is unknown as far as we know. Judging from the finds (and here we refer to Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound Grave 4) it seems that this custom must have been common at the end of the 10th and the beginning of the 11th century.

IX.5.4.11. Eggs in the graves [Fig. 191]

In the studied region this custom concentrated in the cemeteries of Alba Iulia/Gyulafehérvár (Brândușei Street, Stația de Salvare, Izvorul Împăratului – L. 42–44)

IX.5.5. The problem of the continuation of 10th century burial rites into the 11th century [Fig. 192]

The continuity of 10th–11th century burial rites has been treated extensively in the literature concerning the Conquest Period. According to the dominant views, pagan burial rites disappeared without a trace at the turn of the 10th–11th centuries. A closer look on the finds of the region under study, however, may suggest otherwise. The change of custom may have been the result of a social change, but it may equally reflect a change of the preferred model. The location of the population, the cultural influences coming from different directions and affecting customs on different levels should be taken into consideration. In addition, these three regions developed differently in the 10th century, and even more so in the 11th; political unification, if any, did not begin before the 11th century.

The regional differences are the most noticeable when we compare Transylvania and the other two regions. There is a further division to be made between the northern and southern parts of Transylvania.

The question arises to what extent the burial customs of the 10th century could have survived into the 11th century. As pointed out earlier, the location of the finds is of extreme importance. It is likely that in the case of political centres, such as for example Alba-Iulia, we cannot consider the burials in the 11th century to be pagan, as opposed to sites situated far from political centres (e. g. Vărşand/Gyulavarsánd-Laposhalom). At the newly founded bailiff centres, the old, pagan customs could not have been practised, as opposed to secluded settlements, where legal institutions could not have influenced daily life to a great extent.

[48] Kiss 1969, 175–185.

As stated earlier, the political situation was also an important factor. It is a well-known fact that Stephen I was committed to eradicate pagan customs by all means available to a Christian ruler. Yet it is probable that the situation in Ajtony's 11th century political structure, in the present day Banat, could have been more tolerant. Old customs and traditions may have been preserved here undisturbed. The cemeteries excavated in this region, dated to the 10th–11th centuries, are to be interpreted in this context.

The archaeological finds give some support to the continuation of the above-mentioned burial customs in the region under study, yet there is one case where we can be certain that the 11th century dating is accurate; the symbolic horse burial in Grave 3 at Hodoni/Hodony-Pocioroane. Adjacent to this grave, at 1 m distance, were found grave 2 and 4 of a maturus and adultus (22 years old) female respectively, coin-dated by a H1 obolus of Stephen I. The burials are dated to the first decades of the 11th century, therefore we may assume that the maturus male may have been buried in the same period.

Grave 3 at Deva/Déva-Micro 15 is best dated to the 11th century, following the chronology of the sword types. This was a symbolic horse burial; the other find discovered here consisted of a trapezoidal stirrup, parts of a quiver, arrowheads, a lockrings and a wire bracelet. The finds excavated in the rest of the graves of the cemetery, however, suggest a 10th century date. The available sample, with seven graves altogether (which are unpublished), does not allow any more complex consequences to be drawn.

Fire marks in the graves should be considered the signs of a pagan custom. I. Kovács has described the cemetery in Cluj-Napoca/Kolozsvár, somewhat resembling those of Moldoveneşti/Várfalva. Various stone structures continued to be used, but these cannot be considered a pagan custom.

A skull burial, another pagan custom, is also known from the 11th century (dated by a coin of László I) in the cemetery of Tărian/Köröstarján-Csordásdomb.

In conclusion we may say that pagan customs continued to be practised, although marginally, in the Christian period. The decline in their use was due to the spread of Christianity, which brought about a simplification of burial customs (as far as we can judge from the finds that have come down to our times), and a significant scarcity in grave furnishings as well.[49] This archaeological phenomenon did not mean only the spread of Christian spirit but only the metamorphosis of the propagation of the social prestige of the elite.

IX.5.6. Conclusions [Fig. 192]

In the analysis of burial customs in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat we have pursued two goals:

1. To give a classification and monographic description of more than a hundred years of excavations and research in this field.
2. To establish the exact relationship between the burial customs from these three regions. Our aim has been to identify the links between the studied region and the Carpathian Basin. We believe that this problem should be in the focus of archaeological research of the Conquest Period and the Árpád Period.

At first sight the uniformity of the archaeological picture seems to show that the customs and the culture of the 10th century population in Transylvania, the Partium and the Banat were uniform. However, it would be a superficial approach because based upon the material culture one can suppose a population coming to Transylvania from the east in the second part of the 10th century, which will be discussed in more detail later.

There is a marked difference in the type of cemeteries in the Transylvanian Basin and the Banat, according to the configuration of the terrain. Cemeteries with a large number of graves were found mostly in Alba Iulia/Gyulafehérvár, the centre of the Transylvanian Basin, and in other 11th century bailiff centres from a later period. In the Banat, there are several small sized family burial sites. This is also the region with a large number of prehistoric mounds containing graves or cemeteries, as opposed to the Transylvanian Basin, where this type of burial was undocumented.

There does not seem to be a difference in the arm positions (believed by some[50] to be specific to Transylvania, i. e. eastern-orthodox), especially because different arm positions, thought to be characteristic of steppe and Byzantine peoples, are represented in equal proportion in the cemeteries. No significant difference in this regard could be observed between the studied region and other regions.

The same holds for horse burials, food-drink-egg burials as well as for obolus burials. These customs are clear links between other regions of the Carpathian Basin and Transylvania, Partium and the Banat. It should be noted, however, that regional differences are documented mostly in the region of the Lower Mureş/Maros, on both sides of the river [see Fig. 182]. Up to this date no female horse burials have been found in the Transylvanian Basin, whereas in Partium and the Banat this type is well

[49] Vályi 2000, 373–374.
[50] Tettamanti 1975, 103.

documented. In our opinion, this fact is very informative as regards the economic status of the Transylvanian communities. Based on available data it can be stated that horse burials were mainly characteristic of male burials. There is a notable difference as regards the obolus burials in the three regions. The earliest obolus find in the Transylvanian Basin is dated to the early 11th century; whereas in the Banat a coin of Romanos II, from the first half of the 10th century, was discovered in a grave with N–S orientation; in Șiclău/Sikló coins, which are probably western dinars, were found mainly in horse burials. There is no archaeological evidence of these customs from the 9th century in the Transylvanian Basin, Partium and the Banat.

The customs of the population buried in the 10th century cemeteries in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat may seem to show uniformity from outside (e. g. the existence of horse burials) but if one takes a closer look, they display more colours and heterogeneity. As an example one may refer to the fact that the horse burials in eastern and southern Banat and southern Transylvania are categorised as Type I, whereas in northwestern Banat and in northern Transylvania there are other types of horse burials. The chronological discrepancies also show that in the southern regions acculturation might also have taken place besides migration and conquest.

Some of the cemeteries have no links with steppe culture and are different from other cemeteries in the Carpathian Basin in the 10th century. The burial customs in these cemeteries, discovered in Alba-Iulia/Gyulafehérvár, which was to become the centre of the Transylvanian Basin later on, also differ from those in the same region and from those found in the regions of the Banat–Partium. The cemeteries at Brânduşei Street, Izvorul Împăratului and Staţia de Salvare are characterised by features that are to be found in cemeteries with horse–weapon burials (the cemetery at Staţia de Salvare did contain horse burials, but these do not have limestone/brick covering and/ or other orientations than W–E). The great proportion of graves with limestone/brick covering and frame and special E–W orientations suggests that these customs are not to be considered Hungarian. The phenomenon, best described by the term "poly cultural", was characteristic of 10th century Transylvania [see Fig. 27–28, 44–45].

Contrary to the Transylvanian Basin, the other regions are culturally more homogeneous. In our opinion, the N–S orientated graves at Uivar/Újvár and those of diverse orientation at Moftinu Mic/Kismajtény are to be associated with another population (as opposed to those discovered at Sălacea/Szalacs and Zalău/Zilah, on the ground that artefact finds of these sites are not ethnospecific). Cemeteries with similar rituals were not found elsewhere in this region or in the Carpathian Basin. The population characterised by cemeteries of diverse orientations, graves with limestone covering and lacking horse–weapon burials may well have come from somewhere else than the Hungarians. No definitive solution to this problem has been found; the state of research does not allow any more precise conclusions to be drawn.

The closest graves with limestone/stone covering are those in the Lower Danube region. In these cemeteries both cremation and inhumation burials occur, graves with limestone/brick coverings are in large numbers, and the graves have diverse orientations. Inhumation burials considered to be Slavic in Transylvania, dating from the 7th–9th centuries, and they show the same orientation diversity. The population using the cemeteries of Alba-Iulia, dated to the 10th century, practised different burial customs: they buried their dead with diverse orientations and placed limestone/brick covering on/in the graves. In our opinion, either the population of the Lower Danube region used the cemeteries of Alba-Iulia, or these cemeteries were used by the local population, in transitional period from cremation to inhumation burials.

In the 11th century orientation became less diverse, the most common being W–E, and graves with stone/ brick frames are becoming more and more common. In the 11th century, E–W, S–N and N–S orientation is unknown, as well as horse burials and animal bones in the graves. From this century onwards, graves were less richly furnished, conforming to strict Christian norms.

IX.6. THE ANALYSIS OF THE MATERIAL CULTURE OF THE 10TH–11TH CENTURY CEMETERIES, STRAY FINDS AND TREASURES. THE RELATIVE CHRONOLOGICAL SYSTEM OF THE 10TH–11TH CENTURY CEMETERIES

In the symbolism of the dead, just as in everyday life, effeminacy became and becomes representative, in the first place, through jewelry, in all the stages of history. In contrast with this stands the inventory of (free?, warrior?) men, which in the early Middle Ages was materialized in the form of weapons. In the early Middle Ages the attained prestige, the inherited (familial) and/or acquired rank and status could not be represented in graves in other forms; this is why the presence of weapons in graves is not at all surprising.

Jewelry, in most cases cannot be interpreted as an indicator of prestige or status. In the first place these are known from female graves but this phenomenon cannot be generalized. Sex which can be traced based on archaeological finds, should not be interpreted from a biological point of view but first of all as a cultural and

social construction, this is why it is not surprising if objects characteristic for male material culture are found in biologically female graves, or vice-versa, especially in the "pagan periods" when burial customs show varied forms. The (burial) norms of the Christian period caused the simplification of burial customs (naturally only from archaeological point of view) and because of the poverty of the grave inventories it is almost impossible to discuss gender and sex related questions.

The exact chronological limitation of one type of object is almost impossible. This can be stated even more seriously in the case of elements of dress and/or of fashion, the spread or disappearance of these from dress fashion is not necessarily connected to practical reasons, but more likely to social-psychological phenomena. We find it essential to underline that a limit can be drawn between dress and fashion, since different groups (older or poorer groups) of the society could further use the jewelry, which was out of fashion from a certain period's material culture. A line can be drawn by all means between the elements of fashion, in the chronological diagram of the good or even extra quality jewelry acquired by the elite and the counterfeit of these. As it can easily be followed, also in the case of 10th century archaeological material, the chronological use of very high quality objects is earlier and longer than their poor quality bronze counterfeits. We can pin down: the use of one object was entirely person and community dependent so every archaeological situation must be analyzed separately one by one. Starting from these social-psychological reasons the chronological diagram of the use of jewelry can be the most difficult to determine.

The situation is different with weapons, the spread or their disappearance from (military) use was due to practical reasons, that is, their use is not defined by elements of social-psychology. The exception may be represented by those decorated weapons and belts, which could have represented prestige or status; these had not only practical meanings but acted as indicators of status. This can be said in the case of decorated harnesses as well.

IX.6.1. Elements of dress and/or of fashion

IX.6.1.1. Lockrings[51] [Fig. 193–200; Plate 307]

All types of ring jewels and lockrings dated to the 10th and 11th century from the 163 sites registered by us from the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat regions, were to a smaller or larger extent classical fashion items [see Fig. 193]. Their function still remains debated in many cases, not only because of their spoil character but also because of their functionality: these could be used as hair rings or lockrings but in some cases it cannot be excluded that these were used as earrings (later we discuss this in detail through examples).[52]

From a typological point of view we can separate many forms [Plate 307]: until this moment 510 lockrings have been analyzed, so we have accurate information about this amount of jewelry. This amount of finds is known from 57 sites, and the large part of these we could typologically indentify. Among the three regions the largest amount of lockrings, 261 pieces come from the Transylvanian Basin, which means 51.17% of the available finds (L. 14, 28, 42–44, 52, 68, 70–72, 87–88, 90, 134, 151–152). In the Partium 186 lockrings were found, which is 36.47% of the finds (L. 9, 37, 53, 64–65, 74–76, 83, 100, 103, 106–107, 131, 133, 139, 155–157). The smallest amount, as in the case of other mass commodities, is represented by 63 lockrings from the Banat, which is the 12.35% of the finds (L. 17–19, 22, 27, 40, 56, 102, 113–114, 121, 124, 142–143, 148, 153). This amount of lockrings was found in 19 sites in the Partium, 17 sites in the Transylvanian Basin and 15 sites in the Banat, in cemeteries, graves or spoil finds.

From the typical cemeteries with horse and weapon inventory of the conquering Hungarians (e. g. earrings with pendant spheres in line, braid discs) especially lockrings of type 1a are known but this marks also the female graves in these cemeteries (Biharea/Bihar-Somlyóhegy Grave 3, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 7, Blandiana/Maroskarna cemetery "B" Grave 5, Nădlac/Nagylak Grave II, Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor X2 Grave 9, Voiteg/Vejte Grave 4) besides this, other types of lockrings appear, such as e. g. 1b (Blandiana cemetery "B" Grave 5, Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor Grave 8, Voiteg/Vejte Grave 4), type 2a (Salonta/Nagyszalonta-Halom domb Grave 1). So, for male burials with horse and weapon 1a type lockrings are characteristic but not exclusively. The female graves in these cemeteries are also characterized primarily by this lockring type.

A significant amount of type 1a was found in burials of children. Together with these, in smaller but not insignificant amount type 1b was identified too. As the analysis of the cemetery section in Hodoni/Hodony shows, this type of lockring is not missing, either in the cemeteries with poorer inventories or in graves without weapons or with a very small number of graves with weapons. From the cemetery of Csóka erdő in Timişoara/Temesvár lockrings of type 1a are known from children's (Grave 20) and female (Grave 4) graves alike.

Besides lockrings of type 1a and 1b, until now with other types of lockrings no weapons or burials with horses were documented, except in one case.

[51] Szőke 1962, 35; Mesterházy 1989–1990, 248, note 33; Révész 2008, 405.
[52] B. Mikes 1956, 115–127; Tettamanti 1971, note 37.

From the 11th century graves of the cemetery parts in Brânduşei Street, Alba Iulia/Gyulafehérvár, first of all 5a S-end type is known, except a few cases (Graves 65, 96, 153 and 191). The 5a S-end type lockrings are know from very few male burials from the cemeteries of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat, such cases are those burials where knives were found in the inventory: Moldoveneşti/Várfalva Graves 23 and 55. In contrast with this, the presence of S-ended lockrings in children's burials is almost a general commodity in the 10th and 11th century cemeteries, and in many cases probably also in female burials [see Fig. 200].

The number of lockrings, their position and function in burials [Fig. 198].

Based on the available finds it is clear that in the majority of the 10th and 11th century cemeteries mainly one (103 cases) or two (82 cases) lockrings are dominant. At the same time, even if on a smaller scale, from burials we know three (18 cases), four (9 cases), five (1 case), six (1 case) and seven (1 case) lockrings too.

We have to draw attention to the fact that more than two pieces of lockrings found in a horse-weapon burial, is known only in one case (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 6). At the same time, a similar analysis of cemeteries in the other regions of the Carpathian Basin would not be useless. We could attempt to observe to what extent this may qualify as a general tendency.

From the statistical analysis other conclusions can be drawn as well. One can suppose that the 10th century hairstyle (in which one lockring indicated one single braid) did not undergo major changes in the 11th century either. The growing number of the use of two lockrings, at the turn of the 11th century, however, indicates that probably their function was not to hold the tail of hair together but that it was probably used as jewelry in the ears or in the case of the S-ended lockrings they could have decorated the headband.

However, paralelly with this hairstyle, we can document another fashion too already in the 10th century. In the first place the 3, especially the 4, 5, 6, 7 and 8 lockrings may belong to this. This could indicate a fashion different from that of the conquering Hungarians'. Also, the fact that these were documented in the 10th century cemeteries in Alba Iulia/Gyulafehérvár (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, 10th century phase, -Stația de Salvare) or in an 11th century context (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, 11th century cemetery, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa) allude to this [see Fig. 199].

IX.6.1.2. Hairpins [Fig. 201; Plate 307]

In the three researched areas, this type of object, which can surely be connected with female identity, appeared in the Banat (L. 120, 143, 153).

IX.6.1.3. Earrings [Fig. 202–204; Plate 308]

Earrings can be divided into 10 variants of 8 types. Two variants of the earrings in the shape of a hanging cluster of grapes are known, classified to type 1a, but the second type is represented only by one single piece (L. 37, 43–44, 63, 66, 71–72, 122?).

Among the earrings of type 1a1 in the shape of a hanging cluster of grapes there were significant technical, structural and size differences. After the multilayered systematization of the structure of the objects we concluded that the examples found in graves did not constitute a pair in any of the cases. Moreover, in the researched areas we do not know two earrings with identical layout.

After the analysis of the available pieces we can make the following statements [Fig. 203]:

1. In the decoration of the ring or in the case of the upper cluster, some similarities can be indentified between the three earrings from Alba Iulia/Gyulafehérvár (two from Stația de Salvare, one from the Izvorul Împăratului) and the second earring from Grave 1 from Blandiana/Maroskarna.
2. Similarly, the resemblance of the upper and lower clusters of the earrings can be observed between the earrings from Tarcea/Értarcsa and 1st earring from Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare.
3. We cannot detect structural connections between the earrings from Tarcea/Értarcsa, Alba Iulia/Gyulafehérvár, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Farkas Street and -Zápolya Street Grave 5.
4. From a structural point of view, the link is represented by the finds from Blandiana because in all of these, pseudo-pearl/bead lines, twisted small wires and simple circle elements were used.

Even if in a relative manner, three variants can be separated, the structure of which, in more or less elements, is similar [Fig. 204]:

Variant I: the use of exclusively twisted filigree wires on the earring: Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 5.

Variant II: the use of twisted filigree wire and cast wire circle/ring: Blandiana/Maroskarna-"B" cemetery Grave 1, 2nd earring.

Variant III: the use of pseudo/fake-pearl line, cast circle and twisted filigree: Blandiana/Maroskarna cemetery "B" Grave 1, 1st earring.

Variant IV: the exclusive use of fake-pearl line and cast wire circle: Tarcea/Értarcsa, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare Trench XXI/Grave 6/1983 (1st–2nd earrings), Cluj-Napoca/Kolozsvár-Farkas Street.

Type 1 is mainly known from the Transylvanian Basin and one find is known from Tarcea/Értarcsa, the south-eastern part of Nyírség, not far from the Upper Tisza/Tisa region, where a similar concentration of finds is known

as in the Transylvanian Basin (Döge, Ibrány-Esbóhalma Grave 255, Nagykövesd, Nyíregyháza, Szabolcs, the surroundings of Ungvár, Choma/Tiszacsoma, Tiszalök-Vajasdomb, Tokaj). Maybe even this geographical dispersion confirms that this type of earring came from the north-east and/or east to the Transylvanian Basin and it is not accidentally named the Kiev-Volhinian type in the literature.[53]

The larger territorial spread of type 1b suggests the possibility of local reproduction of the above mentioned types (L. 27, 83, 106–107, 143).[54]

The one-sphere-shaped earring found in Grave 10 in Gâmbaş/Marosgombás (type 2) is almost unique in the Carpathian Basin (L. 87).[55]

The fact, which provokes chronological or fashion related questions, may not be irrelevant, namely that the sphere-line-pendant earrings considered to be of eastern origins and listed in the 4th type, or their rings, are not known from any sites in the Transylvanian Basin (!) but only from the sites on the eastern edge of the Great Plain, in a north-south line, from Biharea/Bihar-Somlyóhegy as far as Timişoara/Temesvár-Csóka erdő.

From the burials with earrings decorated with cast-granulation and filigree or pseudo-filigree, and from the cemeteries, the S-ended lockrings are missing (it is not known from the cemeteries of Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street and -Zápolya Street, or from cemetery "B" in Blandiana/Maroskarna). During the chronological refinement we cannot omit another important question: this type of earring is missing from one part of the well-dated "classical" Upper Tisa/Tisza region's cemeteries (Karos, Kenézlő) in contrast with the undoubtedly earlier earrings with pendant spheres in line. Therefore, the closer find-environment of the earrings (we refer to the other finds in the burials which contained these earrings and to the typo-chronology of the other grave finds as well) strengthens the assumption that these earrings can be dated starting from the middle of the century and they could have been used continuously until the end of the century.

The possibility of dating type 1b (cast variants of the 1a type) to the second half of the 10th century is underpinned by the fact that from the burials or cemeteries with simple cast reproductions (1b type) an S-ended lockring, a ring dated to a later period and a bracelet type are known only in two cases.[56]

The earrings with pendant spheres in line (type 4) in the regions outside the Transylvanian Basin can be dated starting from the first two thirds of the 10th century until the beginning of the 11th century (L. 9, 16, 53, 143). The 3th (L. 44, 75) and „Köttlach" 5th type of earring (L. 27, 133, 156) is dated to the second half of the 10th century and the middle of the 11th century.[57]

IX.6.1.4. Torques (neck rings), braid discs, pendant ornaments and crosses [Fig. 201, 207; Plate 307, 309–310]

Torques are one of the rare and characteristic finds of the jewelry category of the 10th and 11th century sites (49 pieces) (L. 11, 34, 42–44, 53, 56, 65, 71, 74, 82–83, 91, 103, 106–107, 112, 114, 117, 121, 127, 134, 143, 151–152, 157). A torque with weapon is known only from one child grave, from Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 16, but it is not clear how the weapon can be interpreted in this case. This type of jewelry is still unknown from burials with horses. First of all, torques can be connected to the inventory of the female sex graves but these are not missing from children burials either, a fact that could allude to young female skeletons. In the majority of the cases the torques were made of bronze.[58]

Among the attendants of female beauty used in the 10th century were the cast, filigree shaped (Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound II, Galoşpetreu/Gálospetri, Alba Iulia/Gyulafehérvár) respectively the extruded plated hair braid discs (Vărşand/Gyulavarsánd, Salonta/Nagyszalonta), the hanging ornaments modeled with stylized animal heads (Gâmbaş/Marosgombás, Salonta/Nagyszalonta) and the half moon shaped hanging ornaments (Nădlac/Nagylak Grave II, Oradea/Nagyvárad-Salca terrace stray find). Animal teeth, considered to be amulets or objects which could banish the evil, are sometimes mentioned in the literature as characteristic relics of the pagan period[59] (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Grave 24, Deva/Déva-the south-eastern part of the city, Cenadu Sârbesc/Szerbcsanád-Pojána III. dűlő, Timişoara/Temesvár-Csóka erdő Grave F).

Crosses are interpreted by researchers, especially by the representatives of Romanian archaeology, in many cases, as certain traces of Christianity and they tend to see them as the signs of eastern Christianity and indicators of its presence (L. 27, 43, 58, 93, 157).[60] Unfortunately, in this approach the archaeological context of the crosses gets totally ignored and according to their gen-

[53] Mesterházy 1994a, 193–242.
[54] Mesterházy 1991, 152–154; Giesler 1981, 94–95, 165–166, *Taf.* 48.
[55] Kovács–Vaday 2011, notes 24–25.
[56] Mesterházy 1991, 152–154.
[57] Giesler 1980, 95; Kiss 1983, 173, 84. *ábra*; Bálint 1991, *Abb.* 49. 1; Giesler 2002, 402, *Abb.* 2. 40–42.
[58] Szabó 1978–79, 54, 61.
[59] Dienes 1972, 52–54; Vida 2004, 331–332.
[60] For example: *"...ele aparţin unei populaţii sedentare, paşnice şi creştine..."* (C. e. 2006, 53).

eral opinion the cross in a burial becomes the obvious proof of Christianity (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului Grave 24, Ianca/Jankafalva, Zimandu Nou/Zimándújfalu). The available crosses, based on their context, can be appraised as jewelry and not as a symbol of Christian religion.[61]

IX.6.1.5. Bracelets[62] [Fig. 208–214; Plate 311]

We registered 215 bracelets from the territory of the 10th century Transylvanian Basin, the Banat and the Partium: 44 pieces from the Banat (20.46%) (L. 8, 19, 22, 40, 104–105, 114, 117, 119, 121, 126–127, 143, 153), 51 pieces from the Transylvanian Basin (23.72%) (L. 14, 28, 42, 44, 62, 71, 87–88, 90, 134, 151–152) and 120 from the Partium (55.81%) (L. 2–3, 9, 11, 37, 41, 53, 74–75, 83, 95, 100, 103, 106–107, 129, 131, 135, 156–157). The majority, together with the unpublished cemetery sites, aprox. 280–300 pieces of bracelets, we can count as the results of excavations.

From a typological point of view, out of the 215 bracelets the largest group is formed by 86 simple circle sectioned wire bracelets (2a), which is 40.00% of the finds, and it is followed by the group of 38 pieces of square sectioned (2d) cast bracelets (17.67%).

The analysis of the sex of the users of the bracelets could only be done partially because out of all the 215 bracelets only 129 pieces could be ascertained to 82 graves. At the same time, from the 82 graves only in a few cases was anthropological analysis done (one male burial: Blandiana/Maroskarna B Grave 11, six female burials: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Grave 55, Blandiana/Maroskarna “B” Graves 1, 5, Nădlac/Nagylak Grave 6, Vizejdia/Pusztavizezsdia-III-2-dűlő, Voiteg/Vejte Grave 4, and three children or juvenile burials, and one 9–10 year old girl’s grave: Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 19, Nădlac/Nagylak Grave 8, Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy Grave 44, Moldoveneşti/Várfalva 18. sír). Based on the size of the skeletons, the following graves must have been children burials: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Grave 31, Vărşand/Gyulavarsánd-Laposhalom Grave 6, 15 and 47, Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy Grave 41, Moldoveneşti/Várfalva Grave 42 and Zalău/Zilah-Pálvár Grave 1.

The use of one or two bracelets (one bracelet is known from 44 graves, two from 30) is general but also the presence of three (seven burials) or four (one burial) bracelets is known in a lower percentage.

In 103 cases we have information about the weight of the bracelets [Fig. 212–213]: group I: ←6, 5 grams weight bracelets (7 pieces); group II: bracelets between 7.5–18 grams (48 pieces); group III: bracelets between 20.0–32 grams (24 pieces); group IV: bracelets between 35.0–60 grams (24 pieces).

Our conclusions based on the weight of the bracelets can only be hypothetical:

1. The very light bracelets were made for individuals of young age.

2. To the category of light bracelets (group II) diverse types can be classified, mainly strap bracelets cut out of plate, and the bracelets spun from thin strands (8.0–12.0 gramm). Already the different subtypes of wire bracelets are heavier, the weight of which is around 10–18 grams.

3. In the category of cast bracelets, strap bracelets (Arad/Arad-Ceala/Csálya, Pecica/Magyarpécska, Pusta Bucova/Bukovapuszta) are much heavier than the ones cut out of plate and they are also heavier than the majority of wire bracelets. Few examples of wire bracelets, which weigh around 30 grams, can represent a transition to the gross, heavy, between 37–60 grams, wire bracelets of square section. The question can be asked if these could be a consequence of a fashion phenomenon, because these examples of gross bracelets come from later burials.

Concerning the position of the bracelets, from our statistic analysis the following results emerge [see Fig. 214]:

1. In most of the cases, the bracelets were placed on the right or the left wrist.
2. In few other cases (Vărşand/Gyulavarsánd-Laposhalom in Grave 15 on both wrists, Blandiana/Maroskarna “B” Grave 1) on the same wrist – lower arm two bracelets were fixed but these were not from the same type in any of the instances. It seems that bracelets of the same type were not used in pairs on the same hand.
3. It is probable that bracelets were used also in other contexts as well not only as cloth fasteners since some of the documented cases draw our attention to this (bracelets found at the right and left elbow, under the right elbow, or in the middle of the right and left lower arm) and it seems to be true that in the case of the use of a fashion item, one can only speak about tendencies and not generalizations.

IX.6.1.6. Finger rings[63] [Fig. 215–219; Plate 312]

From 38 sites 192 pieces of finger rings were available for our research. Based on our map about their spread, most of the 192 finger rings were found in the cemeteries of the Transylvanian Basin that is 99 pieces, more

[61] Langó–Türk 2004, 397–398.

[62] Szőke 1962, 94–95; Szabó 1978–1979, 65; Giesler 1981, 120–124, *Taf.* 53; Révész 1996a, 90–93.

[63] Gening–Halikov 1964; Pletnëva 1967, 141; Khalikova–Kazakov 1977, 21–222; Pletnëva 1981, 74–75, 150; Kazakov 1985, 181; Pletnëva 1989, 115; Mesterházy 1993, 458; Ivanov 1998, 113–114; Harhoiu et al. 2009, 245–249.

than half of the known finger rings (51.56%) (L. 13, 28, 42–44, 52, 71–72, 88, 90, 134, 151–152), 65 pieces are known from the Partium (33.85%) (L. 2, 9, 11, 53, 74–75, 83, 100, 106, 129, 139, 156–157), and 28 from the sites in the Banat (14.58%) (L. 27, 40, 56, 102, 121, 127, 140, 143, 153) [Fig. 218].

In 105 graves 136 finger rings were registered (to this amount we can add the 8 finger rings known by us from Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare), which indicates, that it must have been a general tendency to use only one or put only one finger ring in a grave (78 cases) [Fig. 219A]. More than one finger ring from a burial is known in 27 cases (2 finger rings – 23 cases, 3 finger rings – 4 cases). Two finger rings in most of the cases were found on the fingers both of the right and the left hand [Fig. 219B]. In the 23 cases, when two rings were found, a large associative scale could be documented. In a few cases (seven times) the same subtype was identified from the burials or finger rings belonging to the same types could be registered (nine cases). In six cases, a very large typological scale can be observed (1a, 3i; 1a, 5c2; 3d, 4a3; 3e, 4c). In case of three burials, three finger rings were documented with a very narrow variation scale (Oradea/Nagyvárad Grave XXII: 2b, 2b, 2b; Timişoara/Temesvár-Csóka erdő Grave M: 2a, 2a, 2b; Moldovenești/Várfalva Grave 41: 2a, 2a, 1a; Timișoara/Temesvár-Csóka erdő Grave E: 5a–5a–3f).

In the excavated and more accurately documented burials, the varied tradition of wearing finger rings can be recorded. From the majority of the graves only one finger ring was found. In 46 cases we have exact data about the position of these rings. In 27 cases the finger ring was found on the fingers of the right hand, in 21 cases on the left. It seems to be an important observation, that probably in female graves in more than one case, finger rings were registered on the left hand.

Concerning the spread of the rings a few statements can be made:

1. The 3h ring type – variant (bezelled finger ring) is known only from the typical burials with horse and weapon from the territories between the Criş/Körös and Mureş/Maros Rivers (Arad/Arad-Ceala/Csálya, Biharea/Bihar-Somlyóhegy).
2. In contrast with this, the spiral twisted band/stripe header finger ring (3i) is known only from the Transylvanian Basin.
3. The finger ring types found in all the researched regions can be considered as 10th and 11th century mass-jewelry (1a, 1c, 2a-b, 2d, 2e).
4. Some type-variants were found in much smaller amounts not only from the regions in question but also from the Carpathian Basin. We cannot make a big mistake if we consider these pieces import objects [for example 3j type, see Plate 312].

IX.6.1.7. Buttons, rattlers, beads [Fig. 220–223; Plate 313]

The 10th century finds from the Carpathian Basin are not representative but even so, the majority of the finds is made up of buttons produced by using different techniques.[64]

Altogether 149 pieces are known with seven variants of two types (Banat: L. 16–17, 40, 56, 105, 111, 121, 143; Partium: L. 3, 9, 37, 41, 53, 65, 75, 83, 100, 131; Transylvanian Basin: L. 28, 42, 44, 70–72, 87–88, 134, 151–152). The small number of plate buttons (types 2a1, 2b1–2b2) (12 pieces) can indicate that they were imported. Two pieces can be listed in the group of decorated variants, the rest are not decorated.

In most cases only one button is found in one single burial. Based on their positions, they can be divided into two groups: 1. pieces found in the area of the neck; 2. pieces found on the sternum.

On the basis of this observation we can conclude that in the case of a button, the use of a shirt with a hole can be hypothesized.

Fewer cases are known when more, two, three, four, five, seven, sixteen buttons were found. These could be applied on the neck of the shirt, or on smaller and/or (smaller coat?) longer pieces of clothing.

During the systematization of the buttons we could observe another phenomenon: the buttons are known, first of all based on their cultural environment, from those cemeteries, where burials with horse and weapon were found in smaller or larger numbers [Fig. 221].

The pear shaped rattler usually made from bronze (5 cases) with round soldered small ears, is a rare find. In the case of bigger-sized pieces from the 10th and 11th century Carpathian Basin (e.g. Oradea/Nagyvárad-Salca terrace) it cannot be excluded, based on East Asian examples, that these were used as harness pieces.[65]

The different size and shaped pearl types, as we could observe, could be found in the inventory of female and child burials as pearl necklace. Pearls were also found, maybe as amulets, in male burials with weapons (L. 9, 16, 28, 42–44, 53, 56, 63, 65, 67, 71–72, 75, 83, 87–88, 90, 98, 100, 101, 105–106, 111, 119–120, 131, 134, 143, 151–153, 157).

In the case of pearls the almost general consequence can be said that it's not the pearls that carry the symbol of sex but their functionality.

64 Mesterházy 2000, 215.
65 Révész 1996a, 98, note 397.

IX.6.1.8. Shirt-neck mountings and/or smaller cloth mountings [Fig. 224–227; Plates 314–315]

Based on the available material, shirt-neck mountings are known from 33 burials (331 items) of 24 sites. At this moment altogether 402 pieces of shirt-neck mountings or objects interpreted as shirt-neck mountings were identified. From this amount 177 were found in the Banat (L. 16–17, 19, 27, 56, 59, 99, 105, 117–118, 120–121, 140, 143), 146 in the Partium (L. 37, 53, 83, 100, 103, 106–107, 131, 157) and 79 pieces in the Transylvanian Basin (L. 42, 44, 71–72, 82, 87, 134, 151–152).

The mountings found in graves as suit, can be divided into several groups:

A. Large number of mountings (110 pieces) (Teremia Mare/Nagyteremia);

B. Middle sized suit (10–30 shirt-neck mountings) (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului unknown grave, Beba Veche/Óbéba, Hodoni/Hodony Grave 14, Moldovenești/Várfalva Grave 25, Nădlac/Nagylak Grave 12, Oradea/Nagyvárad-Salca terrace Grave XXII, Oradea/Nagyvárad-Franz Joseph's barrack stray finds, Șiclău/Sikló Graves 7, 9 and 11, Tarcea/Értarcsa Grave A);

C. Small number of mountings, between 5–9 pieces (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 5, Gâmbaş/Marosgombás, Lopadea Ungurească/Magyarlapád, Oradea/Nagyvárad-Franz Joseph's barrack, Pecica/Magyarpécska-Nagysánc, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound II Grave 1, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound V Grave 4).

The shirt-neck mountings are the specific objects of the 10th century female fashion. These mountings found in one or two pieces, not in a row/series or as part of a suit, are known from male burials (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 10, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound III, Orăștie/Szászváros-Dealul Pemilor X2 Grave 7) and in two cases it must have had another function (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street Grave 129, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound III).

IX.6.1.9. Caftan, clothing or belt mountings[66] (L. 42, 75, 87, 100, 105, 131) [Fig. 228; Plate 316]

The function of the square-shaped bigger size mountings is still undecided, it is not known whether these were belt or caftan mountings.[67] However, in burials with square-shaped mountings considered to be belt mountings, buckles were not found (Gâmbaş/Marosgombás Grave 10, Teremia Mare/Nagyteremia, Tărian/Köröstarján-Csordásdomb Grave 3, Nădlac/Nagylak Grave 12, Oradea/Nagyvárad Salca terrace Grave XXII or Șiclău/Sikló Grave 12). One part of the mountings were sewn on the dress horizontally, the other part vertically. Lastly, it can be argued that with the horizontally sewn mountings they did not want to imitate the male belts.

Based on the sites it can be said that the decoration of female dress or belt is characteristic to the 10th century fashion (Gâmbaş/Marosgombás Grave 10, Teremia Mare/Nagyteremia, Tărian/Köröstarján-Csordásdomb Grave 3, Nădlac/Nagylak Grave 12 or Șiclău/Sikló Grave 12). In a secondary position, the mounting from Grave 145 in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street can be already dated to the 11th century.

IX.6.1.10. Discs, straps on clothes (L. 9, 72, 111)

The position of small discs on the dress can allude to different functions: decoration of the shirt-neck (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 3, Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area), from the area of the right and left wrist or from around the right and left ankle (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 4). The belt of Grave 7 in Zápolya Street was joined by a hoop with discs, which ended in a hook and a clench. In our opinion, the possibility cannot be excluded that in this hoop around the belt we can see a prototype of 10th century female belts.

IX.6.1.11. Feet rings (L. 134)

In one of the yet unpublished graves of the cemetery in Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor X2, on the feet of the skeleton, feet rings were found.

IX.6.1.12. Belts decorated with mountings and plated purses

IX.6.1.12.1. Belts with mountings[68] [Fig. 229; Plate 317]

From the researched regions altogether from 13 sites and 15 graves or even spoil finds, some belts with mountings or belt mountings are known (Biharea/Bihar-Somlyóhegy Grave 8, Comloşu Mare/Nagykomlós-stray finds, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound III, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Graves 4 and 25, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 1, Tomnatic/Nagyősz-Kleine Hügel Grave 2 and Șeitin/Sajtény Grave 1) (L. 9, 17, 71–72, 99, 101, 129).

66 Bálint 1991, 264, *Taf.* XLVII. 2; Kürti 1996, 151, 5. *kép*; Horváth 2004, 151–171.
67 Bálint 1991, 264, *Taf.* XLVII. 2; Kürti 1996, 151, 5. kép; Horváth 2004, 151–171.
68 Révész 1996a, 120, note 529, 130–132; K. k. 1996, 47–48.

The other component of the simple and the decorated belts is the buckle. Decorated or gilded bronze buckles are likely to be associated with mountings (Biharea/Bihar-Somlyóhegy) (L. 9).

One simple, undecorated belt with its belongings was identified in Brânduşei Street (Alba Iulia/Gyulafehérvár) in Grave 128. A massive square-shaped ring with rounded corners and triangle section on the left pelvis and a thin round sectioned buckle from the end of the right femur were found. Based on the size and position of the above mentioned ring, it can be supposed that this had a sliding and fixing function on the belt.

IX.6.1.13. Sabretache (L. 71) [Fig. 230]

According to our information on the cemetery of Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street, in Grave 25 the remains of a sabretache were found.

IX.6.2. Weapons

The weapons used for attack can be grouped from different points of view, based on their characteristics and their use: A. weapons used for attack from distance: bow, sling, crossbow, boomerang; B. weapons used for attack in a hand to hand fight: saber, sword, spear, axe.

We mention that some weapons, such as the lance, are considered to be transitory between the hand to hand weapons and the weapons used in a distance fight.

The weapons for attack can be grouped according to another point of view also:

A. Weapons made up of more components: These are in the first place weapons for attack from distance: bow and arrow, sling and its bullet, crossbow and its arrow, gun or rifle and their bullets.

B. Weapons from one single component: Some of the distance weapons can be grouped here like the boomerang and lance, but especially the weapons of hand to hand fight fall in this group, such as the saber, sword, spear and axe.

In the 10th and 11th century as a weapon for remote fight the bow and its elements, arrowheads and quiver are known. The scale of weapons used in hand to hand fight was much wider: as spoil finds but also as grave inventory the following ones were found: saber, sword, spear, lance and different types and variants of axes. As we have already mentioned, based on the nature of their use the 10th and 11th century weapons can be grouped in two categories:

A. Distance weapons: bow and arrows and the quiver; B. Hand to hand fight weapons: saber, sword, spear, axe.

IX.6.2.1. On the quantity and interpretation of burials with weapons [Fig. 231–233]

In early medieval societies male violence has a complexity and a social-embedded nature. However, the violence and the use of weapon was an integral element of masculine personal identity, particularly for elites.[69] In these ways, weapons became an integral part of commemorating personal and group identities. The symbolic significance and mnemonic impact of weaponry could also have derived from the rich and complex decorations applied to weaponry (for example sabre from Schatzkammer or the weaponry from the rich graves from Rakamaz, Karos, Zemplin etc.). These decorated weapons may have been powerful visual statements of identity. In our opinion, the use of weapons and its prestige influenced these communities' picture of the other world effectively 'militarizing' it.

Among the burial customs of the conquering Hungarians one of the symbols of the male warrior was the weapon in the grave (as in the whole period of the Great Migration), which must have been in connection with the concepts and the way of thinking of the 10th century Hungarians and their image of the other world.

In the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat we analyzed weapon finds from different aspects in 22 stray finds and in 130 graves out of the 2047 ones excavated in 35 sites, using different methods. It shows that in the burial places of the 10th and 11th century Transylvanian Basin, the Partium and the Banat weapon burials cannot be considered characteristic [see Fig. 231].

We have drawn up a chronological order of the cemeteries known to us:

1. Group 1: 10th century cemeteries: weapons were found in 97 out of the 1109 graves in 25 cemeteries (8.74%) (L. 2, 9, 17–22, 43–44, 69, 71–72, 75, 87–88, 98, 100–101, 103, 118, 120, 130–131, 134);

2. Group 2: cemeteries from the 10th and 11th centuries: weapons were found in 31 graves[70] out of the 695 in 9 cemeteries (4.46%) (L. 28, 44, 53, 56, 106, 121, 138, 143, 153);

3. Group 3: in cemeteries that can surely be dated to the 11th century, arrowheads were found only in one grave among the 57 graves in the Hunedoara/Vajdahunyad cemetery, and in another one (unknown grave) in the Alba Iulia/Gyulafehérvár-Vânătorilor Street cemetery section (0.82%) (L. 47, 151).

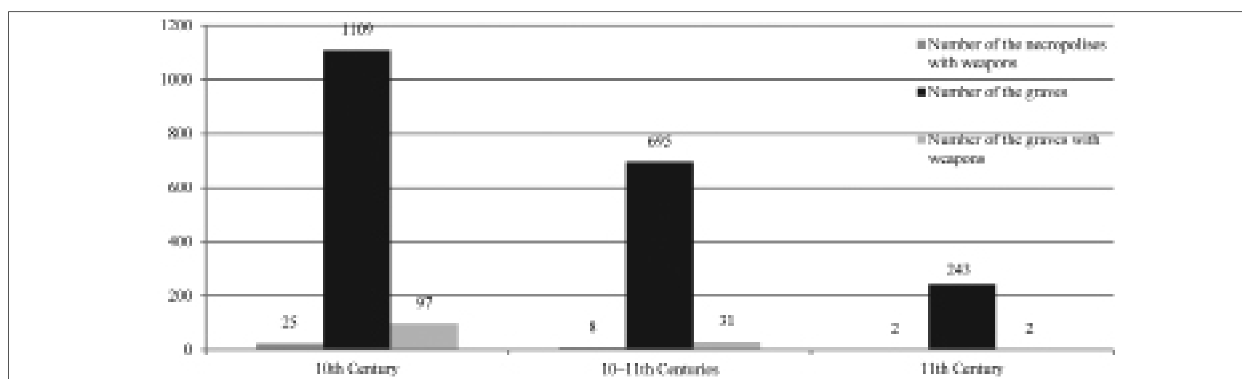
Weapon burials show a decrease in the 10th and 11th centuries in Transylvania, the Partium and the Banat as Christianity was gaining ground. The same tendency can be seen in the case of horse burials, which are also considered a pagan custom. To sum it up, out of the 2047 re-

[69] Ellis Davidson 1989.

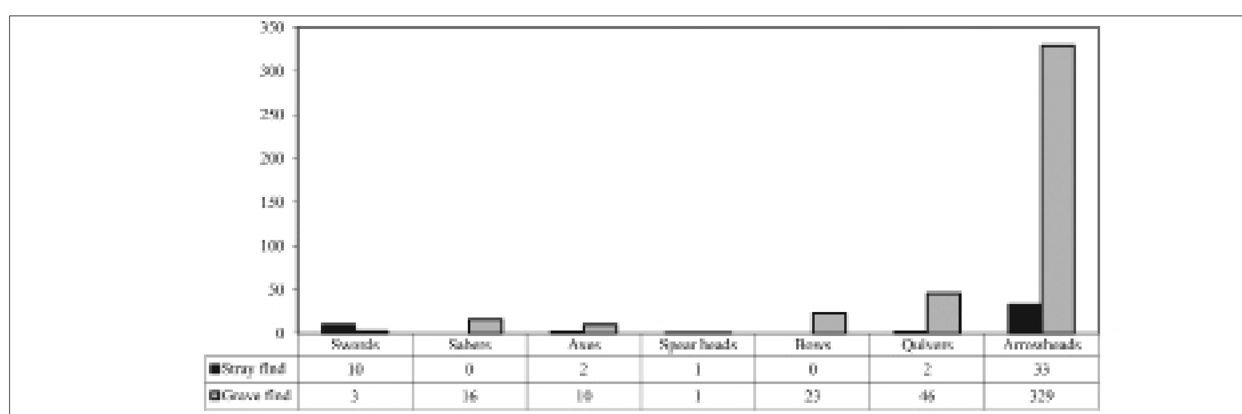
[70] The three edged arrowhead found in Grave 6 in Sălacea/Szalacs-Vidahegy killed the person, therefore it cannot be counted as a weapon burial.

liably documented graves 130 can be considered weapon burials from the 10th and 11th centuries, which is 6.35%.

The following graph shows this situation [they are identicals to Fig. 232–233]:

The table below shows the statistics, based on the excavated finds (it is identical to Fig. 233):

	Swords	Sabers	Axes	Spear heads	Bows	Quivers	Arrowheads
Stray find	10	0	2	1	0	2	33
Grave find	3	16	10	1	23	46	329

Arrowheads were found in the greatest number: as stray finds and in the graves of 44 sites 362 arrowheads were found (329 arrowheads were found in graves and 33 as stray finds).

Parts of quivers and quiver rings were found in 46 graves in 19 sites, in two cases they were found in stray-finds (Arad/Arad-Ceala/Csálya, Cheglevici/Keglevich-háza), bows were found in 23 graves in 8 sites (including 9 graves in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare, where bow bones were also found, as far as we know). Sabers were found in 16 graves in 9 sites, but swords were found only in 3 graves (in 3 different sites). 10 axes were found in the graves of seven different sites and 2 lances were found in 1 grave and a stray find.

It can be seen that three weapon categories (bow, saber, lance) were only found in graves, whereas 4 categories (sword, axe, arrowhead and quiver) are known from graves and from stray finds too. It is curious that there are three times as many swords found in stray finds as in graves.

IX.6.2.2. Bows [Fig. 234; Plate 318]

The master archers made the bow in months' work according to the user's power and height, the bow when not used has a turned "C" shape. Its general string length was between 110–115 cm and its range about 200–250 m or 330 fathoms. We did not find in all our cases grip and bow-end bones, which means that sometimes these were replaced with wood.

In 23 graves of 8 sites in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat, the remains of some bows were found, which, compared to the present data base, is very poor (L. 2, 20, 44, 53, 71–72, 100, 153). Therefore it is possible that people did not put bows in every grave with quiver and arrows. A case is known from an excavated burial, where only on the grip were bone plates stuck, and on the end-wings the bone plates were missing. It is possible that in numerous cases neither the end-wings nor the grip was strengthened or decorated with bone plates. These bone plates were used to protect the grip and the ends of the bow. These bone components could be left out from the bows.

A full bow set is known only from Grave 13/1983 (6 pieces of bow bones) in Trench XX in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare, from Grave 36/1982 in Trench VIII the grip and the bone end of the wing are known from a reflex bow (?), from Graves 12 (8 pieces of bow bones) and 22 (6 pieces of bow bones) in Cluj-

Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street and almost the full bow set from Grave 3 in Voiteg/Vejte: next to the skeleton, five bone plates of the bow (four end-bones of the wings and one grip plate) were found.

IX.6.2.3. Quiver ear mounting (?) (L. 72) [Fig. 234; Plate 318]

From Grave 10 in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street, between the femurs of the skeletons a rounded, trapeze shaped silver ear was found, which was oval on its upper part.

IX.6.2.4. Arrowheads[71] [Fig. 235–239; Plate 318]

The arrows were made of poplar, birch and willow tree branches. From the archaeological excavations, at this stage, in the Banat, the Partium and the Transylvanian Basin in 44 10th and 11th century sites 362 arrowheads are known, but only 217 cases we can specify their types (L. 9, 17–23, 28, 44, 47, 53–54, 56–57, 61, 71–72, 75, 79–80, 83, 87–88, 98, 100–101, 103, 106, 118, 120–121, 131, 133–134, 137–138, 141, 143, 147, 150–153) [Fig. 237].

Based on the available documentation, we could observe the presence of arrowheads in burials in 24 positions. From this summary it is obvious that in most cases the quiver was put together with the arrows (or only the arrow/arrows) on the left side of the dead (in 20 cases out of 39, i. e. 51.28%). It can be interesting – without any aim to generalize this – that the quiver with many arrows was usually put on the left side of the dead. Five positions of the arrowheads on the right side of the skeleton have been observed in 12 cases altogether, which means 30.76%. The other positions that have been observed occurred in seven cases, the arrowheads around the skull in Grave 11 in Nădlac/Nagylak cannot be interpreted as weapons but parts of the burial customs.

The number of arrowheads in the graves in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat changes between 1 and 10. In many cases (28) this weapon was represented by only one arrowhead, which provoked many times doubt if this object should be interpreted as a weapon. It is obvious, that based on the number of arrowheads it is problematic to think of any type of system, so from this point of view these show an irregular tendency [Fig. 236].

Therefore, in contrast with the above mentioned archaeologists, we think that two tendencies can be observed in connection with the arrowheads found in burials as inventory:

1. with more weapons but usually with more or undefined numbers of arrows were put into the quiver or into the burial without quiver;
2. the case of burials with fewer weapons or "without weapons" where one can find usually one or two arrowheads in the grave.

The weight of the arrowheads in the researched areas can vary between 4.5–16.7 grams. Based on our observations, there are no weight differences between the different types, they can only be observed only between the different specimens [Fig. 238].

IX.6.2.5. Quivers [Fig. 240; Plate 319]

One of the important elements of the conquerors' weapons was the quiver, in which the arrows were stored, which is a classic, usual find in the burials.[72] The available quiver finds are known in an 103 000 km^2 area, from the 48 burials of 21 cemeteries or spoil finds (L. 2, 9, 17–20, 28, 44, 53, 61, 69, 71–72, 88, 100, 103, 106, 131, 134, 143, 153).

IX.6.2.6. Sabers (L. 2, 9, 43, 69, 71–72, 87–88, 131) [Fig. 241; Plate 320–321]

From a chronological point of view, one of the most debated weapon categories is the most important weapon of hand to hand fight, which is the saber.[73] The slightly curved, 2–3 cm wide, whetted blade, the approximately 80 cm long saber weighing 500 grams ends in a brake of 20 degrees grip. The end of the blade is whetted on both sides, in this way the last quarter of the weapon is two-edged. When using the saber, by light cavalry, not the blow but the controle was important, that is the quick and clever use of the wrist in harmony with movements of the arm and upper body. With the saber, the rider could cut and split.[74] The curved and whetted blade of the saber, with a fling from up downwards and in the opposite direction, when pulling it back, could injure the enemy. Based on the calculations of Kornél Bakay, the blow power of the sword is 2.38 times bigger than that of the saber.

We could identify the curve of some of the sabers. Based on this, we could classify them into three groups:

1. Sabers with almost straight line: Grave 4 in Cluj-Na-

[71] Cs. Sebestyén 1932, 13. *kép*; László 1944, 132; Dienes 1957, 29–31; Dienes 1975, 96; Dienes 1978, 38–39; Dienes 1979, 88–89; Kovács 2004, 311; Mesterházy 1994b, 322.

[72] Nagy 1890, 294; Nagy 1893, 320–322; Jósa 1900, 216–221; Kisléghi Nagy 1904, 419–420; Hampel 1907, 39–43; Kada 1912, 324; Zichy 1917, 152–165; Cs. Sebestyén 1932, 206–222; László 1940, 51–59; Dienes 1965, 144; Dienes 1975, 20. *kép*; Révész 1985, 35–53; Mesterházy 1994, 320–334.

[73] Tóth 1930; Kovács 1941, 129–131; Bakay 1965, 19–20; Kovács 1980, 74–78; Kovács 1990, 35–36; Révész 1996a, 184.

[74] Kovács 1941, 129–131; Szőllősy 2001, 279.

poca/Kolozsvár-Zápolya Street, Grave 1 in Gâmbaş/Marosgombás, and probably also the saber fragments from Arad/Arad-Ceala.

2. Sabers with curved blade: Grave 8 in Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 25 in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street, Graves 6 and 10 in Zápolya Street. The curve of the saber from Grave 6 is 12 mm; the one from Grave 10 is 14 mm. The first one from Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala Street is similarly curved: 13–14 mm.
3. Saber with strongly curved blade: from Grave 11 in Blandiana/Maroskarna, approximately 20 mm.

IX.6.2.6.1. Chronological questions. The use of sabers and an attempt to date the sabers used as burial inventories

Based on the available information we can divide the finds from the Carpathian Basin, the Partium and the Banat into three, cultural, chronological and geographical groups:

1. Saber finds from the cemeteries of the North-Partium and North-Transylvania: Biharea/Bihar-Somlyóhegy Grave 8; Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala Street (from two burials), Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Graves 4, 22, and 25; Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Graves 1, 4, 6, 10 and 11 (L. 9, 69, 71–72).

These can be dated to the first third of the 10th century, based on the accepted typo-chronology.

2. Saber finds from the Middle-Transylvanian Basin and the lower Mureş region: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului unknown grave number, Blandiana/Maroskarna Cemetery "B" Grave 11, Gâmbaş/Marosgombás Grave 1 (L. 43, 87–88).

The find association of grave ensembles in the case of both cemeteries (cemetery parts) refers to the second half of the century; the cemetery in Blandiana/Maroskarna denotes more the end of the century.

2. The only site of the lower Mureş region, where both a saber and a sword were found: Arad/Arad-Ceala Grave X, and the spoil fragment of a Carolingian sword (L. 2).

We have to indicate: from the Banat until now, not a single saber find has become known, to the problem of this phenomenon we could not yet find a plausible answer.

It seems like the placing of the saber in the grave, and its (practical) use spans the whole 10th century at least in the areas researched by us (although this can be said about sites like Szob as well).

IX.6.2.7. Swords [Fig. 241–244]

Used in hand to hand fights, another type which requires a different use is the two-edged sword. The 10th and 11th century swords of almost 1 kg are characterized by a nearly one meter long, 4.5 – 6 cm wide, double-edged, straight balde. On both sides of the blade, blood channels can be found which – in contrast with its name – fulfilled only the prupose of making the blade stronger and at the same time lighter.[75]

From thirteen sites altogether 13 swords and sword fittings were found (L. 2, 10, 28, 30, 49, 60, 84, 87, 96–97, 130, 154, 158). It is regrettable that only one find can be surely dated to the 10th and 11th century cemetery and even this one is unpublished (Deva/Déva-Micro 15 Grave 3).

IX.6.2.8. Axes [Fig. 245; Plate 322]

Varied types of axes used in hand to hand fight are known from the territory of the Transylvanian Basin, the Banat and the Partium.[76] These were found mainly in burials as well as from spoil finds, and in few cases their grave inventory nature can be surely proven. 12 axes are known in our territories. Most of them belong to two types (simple and spontoon axe), or one or two examples can be associated with two other types (Type 1: L. 71, 87, 121, 134; Type 2: L. 9; Type 3: L. 28, 44, 48, 143; Type 4: L. 38).

In several cases the idea was raised that the axe was put into graves as part of the rituals to eliminate evil/bad, so besides its original function as weapon it gained also a spiritual/idealized content (Cluj-Napoca-Plugarilor Street/Kolozsvár-Szántó Street Grave 15, Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound Grave II).

IX.6.2.9. Pike-Spears [Fig. 245; Plate 322]

Pikes are the rarest finds of the 10th and 11th century Hungarian burials.[77] The finds are practically confined to the south-eastern part of the Carpathian Basin: the finds are known from Eresteghin/Eresztevény-Zádogostető and Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy-Eprestető (L. 32, 130).

In the case of the Sântana de Mureş–Cerneahov, archaeologists explained this phenomenon with the appearance of foreign cultural elements. Therefore, with due caution, we can also ask the question: is it possible to interpret these burials as elements different from the burial customs of the conquering Hungarians in the territories analyzed by us?

[75] Petersen 1919; Geibig 1991.
[76] Kovács 1980, 74–78.
[77] Hampel 1905, 179–183; Kovács 1971, 81–108; Kovács 1980, 2–6.

IX.6.2.10. Conclusions

IX.6.2.10.1. The association of weapons in graves and the symbolism of burials with weapons [Fig. 246–247]

In early medieval societies, male violence is complex and socially embedded. However, violence and the use of weapons were an integral element of masculine personal identity, particularly for elites.[78]

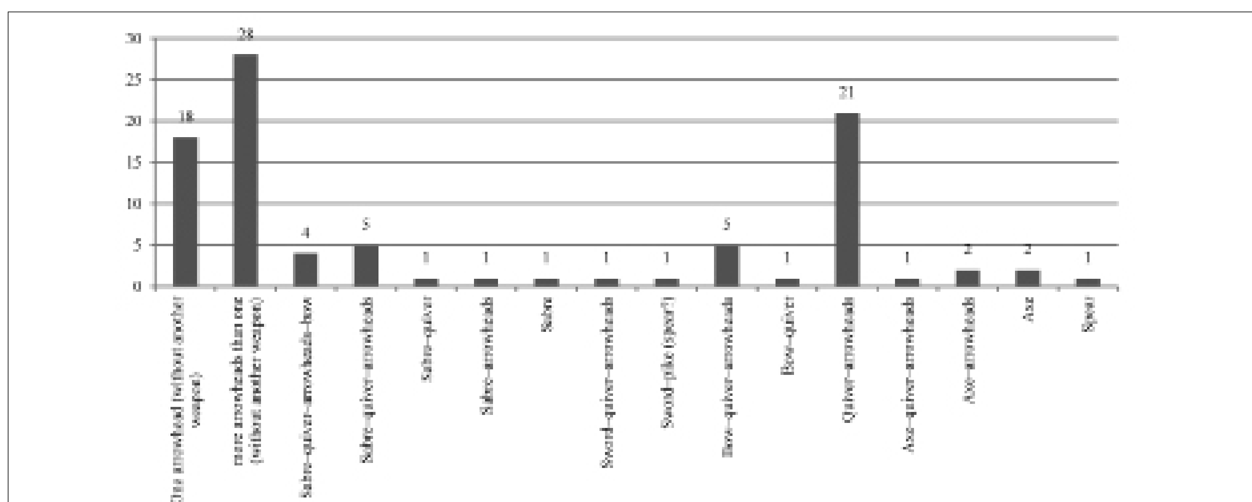
Therefore, weapons became an integral part of commemorating personal and group identities. The symbolic significance and mnemonic impact of weaponry could also have derived from the rich and complex decorations applied to weaponry (for example to the sabre from Vienna or the weaponry from the rich graves from Rakamaz, Karos, Zemplin etc.). These decorated weapons may have been powerful visual statements of identity and status.[79] In our opinion, the use of weapons and its prestige influenced the picture these communities had of the afterlife, effectively militarizing it. Contrary to the idea of productive work and its social prestige, the most important possibility of achieving a higher status in the 10th century was fighting and the idea of fight. Weapons can clearly be considered its material representations. At the same time, the fact that productive work had no prestige may explain a complete lack of tools in the graves, which is in stark contrast to the large number of weapons.

In literature concerning the period of the conquest, it is almost a general interpretation that the burials with weapons are the remains of the "warrior strata". At the end of our analysis it is necessary to ask the question, whether in all of the burials containing a weapon/weapons there was a warrior buried [see Fig. 246]. On what basis could we decide this? Only the quantity and quality of the weapons can be taken into consideration?

Based on our database, the association of all types of 10th century weapons in one grave cannot be identified. The most complex concentrations of weapons are known from the cemeteries of Cluj-Napoca/Kolozsvár (sabers, bow bones, quiver, arrowheads), where the different, distinct types of burial customs with horses can show a heterogenous community, maybe of different origins. Our observation seems to be supported also by anthropological analyses. However, for example in the case of Grave 25 in Plugarilor Street, with one of the most complex weapon collections, a 60–65-year-old man was buried. In this case it is questionable if we can speak about a warrior or these weapons only reflected the individual's social status. Contrarily, the mature individuals in Grave 4 in this cemetery and Graves 6 and 10 in Zápolya Street[80] can be connected to their warrior status. Unfortunately, for such kind of analysis we cannot use more complex researches from the natural sciences, which deprives us of any more specific observations.

As we can follow, in most cases one or more arrowheads were put into the deceased person's grave, the position of which, and their environment can allude to the fact that they were used as weapons. In some cases, where anthoropological study was carried out, it turned out that these graves contained children (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street, Graves 14, 16 and 20) or women (Grave 26). Similarly, in three cases, next to the axe no other weapon was placed, but in one case they placed it next to an 8–10 year old child.

The association of weapons, which is illustrated on the following chart, in most of the cases does not reflect the weaponry of the 10th century warriors but the different perceptions of the belief of this period's communities [it is identical to Fig. 247]:

78 H. Ellis Davidson 1989, 11–24.

79 Høilund Nielsen 1997, 129–148.

80 On the left leg of the skeleton in Grave 10 traces of fracture have been observed by Szilárd Sándor Gál. Independently from this, Mátyás Vremir identified traces of a similar fracture on the left leg of the horse.

It can be seen that three weapon categories (bow, saber, lance) were only found in graves, whereas 4 categories (sword, axe, arrowhead and quiver) are known both from graves and from single finds. It is curious that there are two times as many swords found in stray finds as in graves.

Based on the data shown above, the spiritual background of weapon burials can be explained away by several reasons, which can be in close connection with one another in many cases. In the case of the early medieval society, the violence and the use of weapons was an integral element of masculine personal identity and socio-political affiliation, particularly for elites.

Taking into consideration the chronological and historical context, those cemeteries where weapons of different categories were found in a high percentage of the graves and these are supported by anthropological and other analyses, may be connected to a class of professional warriors. By contrast to this, when only a small quantity of the same type of low quality weapon (e. g. arrowheads) can be found in a small percentage of the graves, the symbolization of the status of free adult (age) males (gender) cannot be excluded. The scanty arrowheads found in male, female or child graves can be explained by religious reasons (too).

Therefore, in our opinion, the placement of weapons of different categories in the graves, which is a consequence of the burial rites, can be traced back to manifold mental reasons in the case of the communities of the conquering Hungarians in Transylvania, the Partium and the Banat in the 10th century.

The possibilities constructed in our categorisation are only theoretical ones[81]:

1. Professional warrior status (an acquired, achieved status).
2. Social status (which is an inherited or achieved status-symbolization).
3. Free male status.
4. Emphasizing age of life.
5. Religious reasons.
6. Emphasizing group (ethnic) identity.

IX.6.2.10.2. The geographical spread of the weapons [Fig. 231, 234–235, 240–241, 245]

Out of seven weapon categories five are evenly spread on the territory of the three regions. Exceptions are the two pike finds, which were found in the southern part of the Szekler land that is the south-eastern part of Transylvania. In the case of the geographical spread of the saber and sword we can make important observations.

Sabers, as we have mentioned, were found only in graves, as spoil finds these are not known from the three regions. From the 16 saber finds 10 pieces were concentrated in a 1 km^2 area and come from three cemetery parts (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala Street Graves I and III, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street, Graves 4, 22 and 25, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Graves 1, 4, 6, 10 and 11), moreover, 5 were found in the cemetery in Zápolya Street in 11 graves, whose percentage exceeds all known examples from the Carpathian Basin [see Chapter VI]. After the analysis of the geographical spread of the sabers, we could see a decrease in their number progressing from north to the south of the Carpathian Basin. The geographically southernmost find of the basin is the saber from Blandiana/Maroskarna, to the east of the Mureş/Maros no site is known, and in the lower part of the Mureş/Maros, the Great Plain and in Arad/Arad sabers were found. In the Partium only three saber finds are known, while in the Banat, to the south of the Mureş/Maros, no saber was identified. However this observation is valid for the whole territory of the Carpathian Basin: from the northern part of the basin towards the south we can see the same decrease in the number of sabers in the cemeteries.

The geographical spread of the swords shows a totally different picture. The spread of this category of weapon encompasses much larger territories. It is known from the Transylvanian Basin from the Someş/Szamos and Mureş/Maros areas, but also from the southern part of the Szekler land, from Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy. We have information about it from the Partium, and from the Banat as well. Its geographical dispersion is obviously more general and covers a much larger area of the regions researched by us, than sabers. At the same time, in contrast with sabers, in the case of sites, sword concentrations are not known to us. In the Carpathian Basin, in sites burials with more than two swords have never been found, in contrast again with the burials with sabers, the significant concentration of which could be noted in some cemeteries (e. g. Karos, Kenézlő, Cluj-Napoca/Kolozsvár).

IX.6.3. Articles of personal use [Fig. 248–253; Plate 323]

The articles for personal use are the most characteristic objects of the 10th and 11th century material culture, and because of religious reasons, these are known in a significant number from burial inventories. Knives represent the most characteristic category of objects (L. 2, 9, 18, 20–21, 28, 42–44, 53, 65, 71–72, 75, 87–88, 100, 119–120, 129, 148, 152), and on a smaller scale strucks (L. 9, 20, 28, 42, 44, 71–72, 87–88, 100, 120), flints (L. 21, 28, 71–72, 87, 100) and sharpening stones (L. 9, 28, 42, 71–72, 100) belong to this group.

[81] Likewise Heinrich Härke emphasises the role of weapons in the grave as multi-vocal symbols: Härke 1990, 22–43.

Among the articles for personal use, knives can be found in the largest amount, which can be connected to the inventory of male burials. In contrast with this, prodding tools are tought to be part of the female grave inventories, even if no anthropological analyses have been made on these skeletons.

In smaller amounts strucks were found: from the three regions altogether 26 pieces turned up, in 13 cases together with the flint, which is usually accompanying this objects. The question may arise why the flints are missing in the other 13 cases? Both of these objects are highly characteristic of male objects just like the sharpening stones, which are known only from burials with weapons.

We registered, in some cases, almost complete sets of articles of personal use of different composition (knife-sharpening stone-struck-flint) or comprising three (knife-struck-flint), or two-two components (knife-struck, struck-flint). In the other cases, only one article of personal use was identified, this refers mainly to knives (out of 37 cases in 28 only the knife was placed into the grave without any other items).

The articles of personal use are known in the largest quantity from the burials of the "pagan" period. However, the knife-struck-flint inventories from Graves 124 and 128 Brândușei Street – Alba Iulia/Gyulafehérvár, can be dated to the first half of the 11th century but probably the people in these graves were buried according to pagan rituals. In other situations the articles for personal use are known from 10th century burials but for example, based on the typology of the sword found in Grave 3 in Deva/Déva, the articles in the grave could be dated to the end of the 10th and the beginning of the 11th century.

IX.6.4. Horse equipment

IX.6.4.1. Harnesses

IX.6.4.1.1. Harness ornaments (L. 9, 46, 71–72, 111, 131) [Fig. 254; Plate 324]

One of the characteristic 10th and 11th century group of objects is the rosette-shaped harness ornaments known from female burials (Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area), also the different harness ornaments found in male graves (Biharea/Bihar-Somlyóhegy Grave 8, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Roman Catholic Cathedral Grave I, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Street Grave 25, -Zápolya Street Graves 8 and 11).

IX.6.4.2. Bits [Fig. 255–258; Plate 324]

Bits were found in almost every known burial with horse and harness in the three regions (L. 2, 9, 18, 21, 26, 44, 53, 56, 71–72, 75, 83, 94, 100, 111, 118–121, 131–132, 134, 153).[82] The largest amount is represented by variant 1a of the foal bridles especially from the Partium.

Foal bits generally belong to the types used in the 10th and 11th centuries, their dating can be defined based only on the environment of the find. The elements of the 10th and 11th century bridles have round, square and rhomboid cross-sections. This can be noticed also in the cross-section of the loops.

Based on the sections of these bridles we can draw conclusions about their functionality: the round-oval sectioned bits seem to be a softer, more humane solution, in contrast with the rough, square-shaped ones.

The second type, that is the single-member bar-bits, can be dated from the middle of the 10th century onwards, based on present researches. Bridles of the second type were found only in burials east of the Tisza/Tisa (7 burials)! It can be supposed, based on the large amount of bar-bit finds, that either a new migration of people coming from the east, in the second half of the 10th century, could have taken place or these belonged to the settled people, different from the conquering Hungarians.

IX.6.4.3. Stirrups [Fig. 259–267; Plates 325–327]

One of the classic inventory pieces of the burials with horses are the stirrups,[83] which signals the existence of a saddle in the grave. The saddle made of organic material usually decomposes so the remaining elements which can be found by archaeologists are the iron stirrups and the bigger sized strap buckles.

The stirrups form a significant number of the material culture of the 10th century (few of them may even be dated to the 11th century) in the three regions together with the other harness parts: from 39 sites 128 pieces are known. In 54 burials altogether 92 stirrups were identified and to this we can add the 36 pieces of spoil stirrup finds. From the Transylvanian Basin 22 (L. 26, 28, 32, 44, 71–72, 134), from the Banat 41 (L. 7, 18–21, 40, 56, 61, 110–111, 115, 118, 120–121, 124, 138, 143, 153) and from the Partium 65 examples (L. 2, 6, 9, 33, 53, 75, 83, 94, 100, 103, 131) are known.

In the majority of the cases the stirrups found in graves turned up in pairs, in few cases only one stirrup was registered: Biharea/Bihar-Somlyóhegy Graves 2, 4 and 6, Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Mound V Grave 1, Hodoni/Hodony Grave 3, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 25, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Graves 1 and 11, Nădlac/Nagylak Graves 4 and 6, Pusta Bucova/Bukovapuszta-Mound VIII, Șiclău/Sikló Grave 9, Tărian/Köröstarján Grave 36, Tomnatic/Nagyősz-Kleine Hügel Grave 2.

[82] Dienes 1966, 208–209.
[83] Mesterházy 1981, 220–222; Kovács 1986b, 195–225.

IX.6.4.3.1. Typology of stirrups

IX.6.4.3.1.1. The so-called pear-shaped stirrups [Fig. 259–260; Plate 325]

Classicaly, the terminology of the "pear" – shaped cavalry stirrup used in the literature, from a formal point of view, is not exactly defined. In the three regions 67 stirrups of this type were registered (L. 2, 6, 9, 18–19, 26, 44, 53, 56, 61, 71–72, 75, 83, 94, 103, 110–111, 118, 121, 131, 134, 143, 153).

From the three types (1–3) and 15 sub-types (1: a–g, 2: a–d, 3: a–d) 42 variants of the pear-shaped stirrups could be separated after the systematization and analysis of their components. The systematization was based on the form of the body of the stirrup, the shape of the stirrup ends and their sections.

A few notes about the typology:

1. The necks of most of the pear-shaped stirrups are missing.
2. The typological characteristic of some of the pear-shaped stirrups is that they are transitions towards the trapeze-shaped stirrups: such a piece is the one from Alba Iulia/Gyulafehérvár (2c), Pecica/Magyarpécska – Piece 1 (2d1) and Piece 5 and 6 from Mâsca/Muszka (1g1).
3. The pear-shaped stirrups with rhomboid section are all restricted to the area of the Great Plain.

IX.6.4.3.1.2. Forged shoulder-handled stirrups [Fig. 264; Plate 327]

Thought to be an archaic type, two variants can be separated:

1. In the case of the first variant the drill of the shoulder cannot be seen (Pecica/Magyarpécska: 2 pieces, Şiclău/Sikló-I. D.: 1 piece, Grave 9: 1 piece).
2. On the second variant the shoulder separated from the body of the stirrup can already be seen, practically it can also be considered as a transitional form towards the pear-shaped stirrups (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 8: 2 pieces).

IX.6.4.3.1.3. Trapeze-shaped stirrups [Fig. 262–263; Plate 326]

The trapeze-shaped stirrups are considered by archeologists to be the most important basis of the dating of the 10th century material culture. The most significant characteristic of this stirrup type is the plethora-like shoulder, the square ends and the buttons set between the ends and the foot. To this type 34 items can be attributed (L. 7, 18, 21, 28, 32–33, 53, 56, 94, 100, 115, 121, 124, 134, 143).

The trapeze-shaped stirrups, based on the systematization and analysis of their components, can be divided into 18 variants of 5 sub-types (1: a–b, 2: a–c) of two types (1 and 2). Similarly, just as in the case of the pear-shaped stirrups, the basis of systematization was the form of the body of the stirrup, besides the shape of its ends and its section.

An important observation can be made regarding sub-type of type 1. Based on its characteristics, the plethora-shaped ears, the shape of the neck and the square sections of its ends put this type among the group of trapeze-shaped stirrups but the form of the body of the stirrup is very similar to that of the pear-shaped one and even the button ornament is missing from these objects. By its formal characteristics, we would mark these stirrups as prototypes of the trapeze-shaped stirrups; these can represent a trasitional form between the two groups of stirrups.

A few observations:

1. Most ends of the trapeze-shaped stirrups have square sections.
2. All of the strap loops have a rectangular shape.
3. Out of 34 trapeze-shaped stirrups the button ornament is missing from 12, this is 36.36%, almost a quarter of the finds. In few cases both types appear including the ones with button and the ones without it, so it cannot even be hypothesized that there was a chronological difference between the use of the two sub-types.
4. The question may arise whether the lighter buttonless ornament trapeze-shaped pieces can be considered transitional or prototypes (as in the case of sub-type 1, which could be used even later). Our observation seems to be supported by the pear-shaped stirrups of transitional form (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare, Mâsca/Muszka Items 5 and 6, Pecica/Magyarpécska), or even the very similar 2b type.

IX.6.4.3.1.4. Other stirrup types

– Stirrups with straight foot, curved ends and loop ears (see: Révész's type 1 and 2) [Fig. 264; Plate 327] (Felnac/Fönlak: 2 pieces, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare Trench XXXIII Grave 1: 1 piece, Şiclău/Sikló Grave 8: 1 piece) (L. 40, 44, 131).

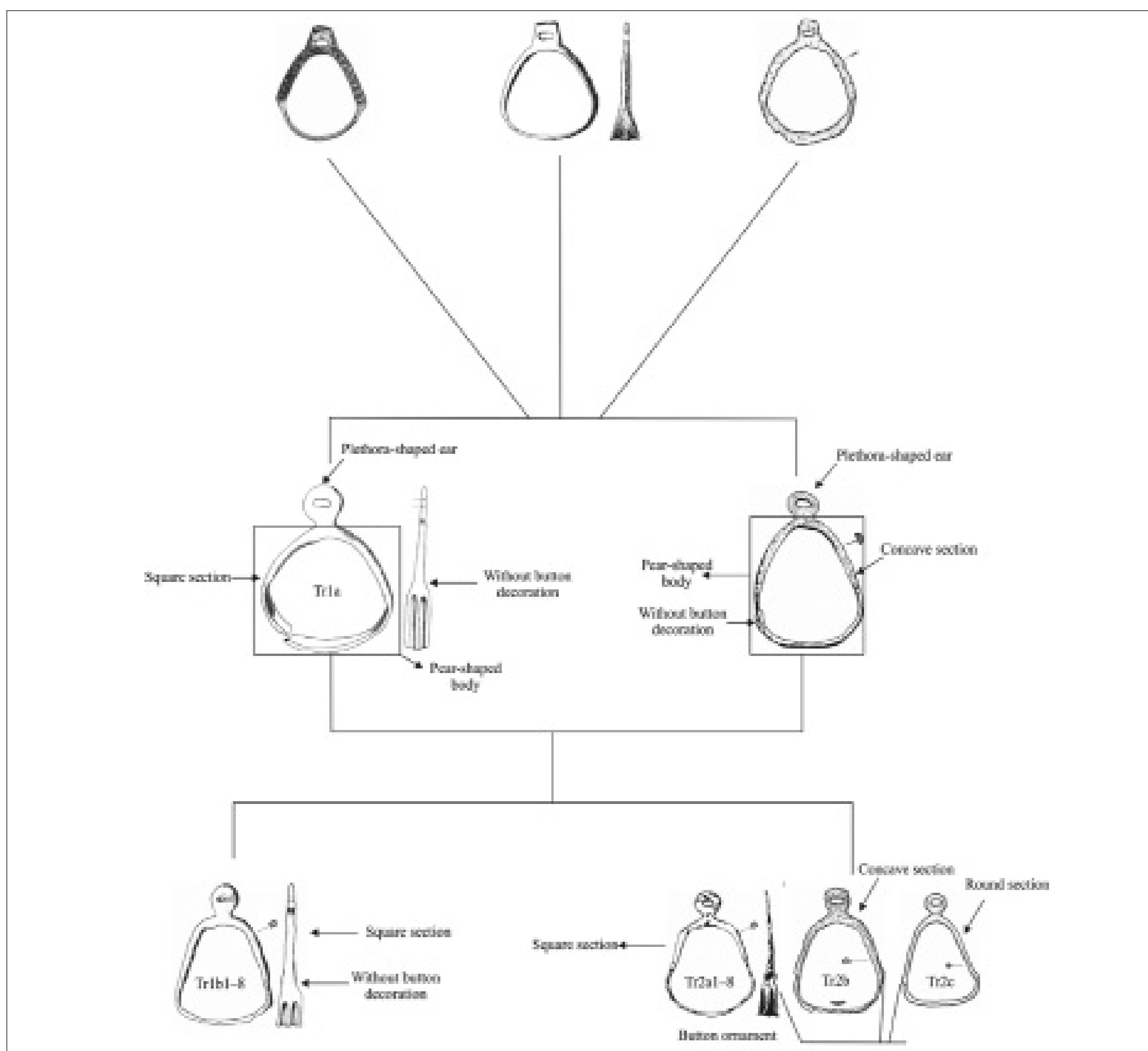
– The „Cluj" (Kolozsvár) type [Fig. 264; Plate 327]. It is represented by an unknown type in the literature, which comes from Grave 1 of Zápolya Street and because of its uniqueness we suggest the name „Cluj" type (L. 72).

– Stirrups with forked ends [Fig. 264; Plate 327] (Tărian/Köröstarján-Csordásdomb Grave 38: 2 pieces) (L. 75).

– Trapeze-shaped stirrups with loop handles/ears

[Fig. 264; Plate 327] (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare Trench XV/1981/Grave 20: 1 piece) (L. 44).

We tried to illustrate the structural connections between the stirrups in the following plate (it is identical to Fig. 266):

IX.6.4.3.2. On the weight of the stirrups [Fig. 267]

We tried to gather as much data as we could about the weight of the available stirrups. We also tried to illustrate the weight based on their types on Figure 267:

Group I (light stirrups): 50–100 grams. First of all, the pear-shaped stirrups and one Esztergom type stirrup belong to this category, among them the lightest weighs 55 grams.

Group II (middle weight stirrups): 100–170 grams. Several types of stirrups belong to this second group which are more varied. Besides, the variants of the pear-shaped stirrups the sub-types of the four trapeze-shaped stirrups are in this group as well.

Group III (heavy stirrups): 170< grams. Several stirrup categories are comprised in this group of the heaviest stirrups. We find it necessary to draw attention to the fact that also among the pear-shaped stirrup types one can find pieces that are heavier than 170 grams. The heaviest pieces are the Arad/Arad-Ceala variants. Similarly, the trapeze-shaped stirrups also belong to the heaviest group. A heavy, 192-gram stirrup was found in Grave 8 in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street, and the "Esztergom" type stirrup found at Felnac/Fönlak.

The following observations can be made as a result of our investigations:

1. Based on Fig. 267 it can be argued, that the lightest stirrups are the flat ended pear-shaped ones. Neverthe-

less, it would be a mistake to suppose that all of the pear-shaped stirrups can be grouped in the group of light stirrups, since there are pieces weighing 150, 170 and 178 grams, and even stirrups of 200 grams in a transitional form.

2. Not all trapeze-shaped stirrups are heavy. Few examples are much lighter than some of the pear-shaped stirrups categorized in the lighter group and the stirrups with forged ears, among which only one was decorated with a button at the meeting point of the ends and the foot (Hodoni/Hodony Grave 17 – Stirrup 1). We can conclude that among the pieces of stirrups the trapeze-shaped stirrups are the heaviest indeed, especially the items belonging to sub-type II with buttons.

3. Among the heavy pieces we find the archaic pieces (Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 8), with forged shoulders and also the "Révész" type from Felnac/Fönlak – 2nd piece.

In the light of this analysis we can see a more detailed picture of the weight of the 10th century stirrup types, subtypes and their variants. It seems clear to us at this moment that the weights of I – A and B sub-types of the trapeze-shaped stirrups without buttons do not differ from the weights of most of the pear-shaped ones, with forged ears, the "Cluj" type and the curved ended Révész type stirrups. Naturally, to these patterns new stirrup weights will have to be added but in our opinion this certain tendency can clearly be seen.

IX.6.4.4. Strap buckles (L. 9, 18, 44, 53, 71–72, 75, 100, 111, 118, 131, 134, 138, 143, 153) [Fig. 268; Plate 324]

The strap buckles are the physical remains of the burials with horses. Due to their universal forms their significance for dating is very little.

IX.6.5. Pottery (L. 9, 10, 19, 41–44, 69, 71–72, 88, 102, 105, 121, 129, 134, 156) [Fig. 269–272; Plate 328]

The most general category of objects usually found in sites, which occurs in huge amounts in settlements, is pottery.

From a methodological point of view we systematized the available finds based on the following criteria:

1. As a primary feature, we separated the material according to the forms of the pottery.

2. The specific proportions of the pottery played an essential role in the formal systematization: we measured the height of the pottery, and the diameter of their spout, neck and bottom.

Based on the above mentioned facts, we could group the vessels into eight categories. At the same time, we analyzed and systematized the decorations and the bottom stamps.

IX.6.6. Coins [Fig. 273–277]

IX.6.6.1. The systematization of the coins and their issuers

In none of the regions of the Carpathiasn Basin is the research of coins so neglected as in these three regions. Even if some research was done by Romanian scholars that can be useful for us, the work of Hungarian authors remains essential.[84] Our list of finds contains the coins issued by foreign as well as Hungarian kings of the 9th and 10th centuries and of two princes from the 11th century. The foreign coins are mainly Byzantine issues, which are known from the southern regions.

IX.6.6.2. The statistics of the issuers

Most of the coins were found as oboluses (which we already discussed in Chapter IV), in other cases these were used as dress decorations but many coins come from 11th century treasure troves as well.

I. The first group of the coins contains the foreign coins issued between the 9th and 11th centuries [Fig. 273].

The foreign coins can be separated into two categories:

I.1. Byzantine coins, issued through three centuries, the spread of which is uniform, and the spoil finds such as the one from Mediaş/Medgyes may be indicators of the 10th and 11th century trade routes (L. 1, 5, 25, 39, 50, 78, 92, 108–109, 145, 149, 151, 159–163) [Fig. 275].

I.2. The second group of foreign coins is represented by the West-European coins (L. 19, 131?).

The scarcity of coins found in the eastern half of the Carpathian Basin from the 10th century, especially in the Transylvanian Basin, highlights the fact that

1. coins were not used or they were hardly used as currency
2. the Transylvanian Basin was in a peripheral position in the Hungarian Great Principality. Probably, the military communities in the eastern half of the Carpathian Basin did not participate in the western or southern raids.
3. Therefore the centres that were established did not have great influence within the Hungarian Great Principality.

II. Árpád age Hungarian coins [Fig. 276]

The second largest category of the coins is constituted by the Árpád age coins, which largely indicate the 11th century colonization and demographic limits of the Hungarian Kingdom (in the Middle Ages this did not corre-

[84] Sabău 1958, 269–301; Kovács 1989; Kovács 1997.

spond to today's military-political boundaries!) (L. 29, 42, 44, 47, 52–53, 55–56, 73, 75, 81, 91, 106, 108, 136, 140, 146, 151–152, 157).

Coins issued by (Saint) Stephen I (1001–1038) were found in a significant amount in graves or as spoil finds in all three regions (30), especially the H1 type of coins (24 pieces). Coins issued by Andrew I (1046–1060) were found in a much larger amount (37), first of all the H8 type (CNH11). On a smaller scale Orseolo Peter's (1038–1041, 1044–1046), Aba Samuel's (1041–1044), Béla dux and Béla I (1060–1063), Solomon (1063–1074) and Géza dux coins are known (H6, H6a, H7, H11–12, H14–15, H17–18). The largest amount of coin finds can be attributed to (Saint) Ladislaus I (1077–1095) (326 pieces in total). This big number is due to two treasure-troves (314 coins) besides the coins found as burial inventory.

In 343 cases these coins were part of treasure-troves (66.73%). The rest of the coins were found, mainly as grave oboluses. As we have already discussed the use and custom of oboluses in Chapter IV, these are mainly Árpád age coins. However, the previous 10th century practice of this custom is confirmed by such finds as the graves in Uivar/Újvár and Șiclău/Sikló. Another group of the coins found in graves are the coins used as pendants.

514 coins from the available finds are first of all Hungarian denariuses (465) made of silver. In the case of 10 coins from Alba Iulia/Gyulafehérvár (Vânătorilor Street and Stația de Salvare), during the analysis of the fineness of the silver, it turned out that these coins were silver and copper or red copper alloys. Unfortunately, the amount of silver was not published so from this point of view this analysis is incomplete.

The majority of foreign coins were made of bronze or copper alloy, and in three cases these were gold soliduses.

Only one grave is known to be dated with coins from the 10th century, which has remained unpublished until today: the grave in Uivar/Újvár is dated by Romanos I – Constantine VII (931–944) coins to the middle of the century.

Another category of the coins, the Árpád age coins have their own importance in dating. The coins from graves can be divided into two categories:

1. Coin/coins issued by one king found in the grave.
2. Two, three or four coins found in the grave.

Five cases are known from the sites researched by us, these are: Alba Iulia/Gyulafehérvár - Brânduşei Street Graves 93, 137 and 225, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa Grave 2, Moldoveneşti/Várfalva Grave 28. These show that the coins issued by (Saint) Stephen I were used for a very long time.

IX.7. THE MATERIAL CULTURE OF THE 10TH–11TH CENTURY AND THE ISSUES CONNECTED TO CONTINUITY AND DISCONTINUITY [Fig. 278].

At the end of the analysis of the material culture in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat, a comparison of the material culture of the two centuries is inevitable, that is the issues connected to continuity and discontinuity of these materials. From the 18th but especially from the 19th and 20th centuries on, scholars from the Hungarian–Romanian area have understood biological continuity or discontinuity under these terms, which they thought to be easily proven based on archaeological materials. What do these two controversial but connected terms mean?

Actually, this controversial continuity concept does not exist: an absolute cultural break and the total break of population is a very rare phenomenon, especially when the phenomenon of continuity and discontinuity can be detected in time and space parallelly. The only question is which should be given priority and this depends on the scholar's personal perception. This is why the conception of continuity in reality is a relative approach. Sebastian Brather's important observation says that *"...ethnic identity can be preserved even through a cultural break and in the same manner one can observe cultural continuities and ethnic changes"*.[85] It can be stated that based on the elements of the above analyzed material culture, such types of phenomena can be detected or even confuted.

The 10th and 11th century archaeological material is almost exclusively represented by finds from burials (and by burial customs), which is only one segment of the contemporary society's life and its realities. At the same time, there are numerous object categories, which continued to be used but because of significant changes in burial customs these did not get into the graves (e. g. weapons and harnesses). This obvious fact should not be forgotten when we venture to conduct such an analysis.

The changes that took place in the field of material culture, on the other hand, were the results of fashion and the change of burial clothing. If we start from the complexities of everyday life, it is obvious that a common object category, first of all the chronological frame of wearing jewelry never functioned according to mechanical rules. These are defined by complex sociopshycological phenomena, which are impossible to reconstruct fully. This is why we believe that the general analysis of a given category of objects on a macro-regional level is impossible. The only possible way seems to be the analysis of the different object categories on a micro-regional

[85] Brather 2004, 537–538.

<table>
<tr><td></td><td colspan="3">Constantly used object categories and types in the 10th and 11th centuries</td><td colspan="3">Differing object categories and types used in the10th and 11th centuries</td></tr>
<tr><td></td><td>Transylvanian Basin</td><td>Partium</td><td>Banat</td><td>Transylvanian Basin</td><td>Partium</td><td>Banat</td></tr>
<tr><td>The material culture of the 10th century</td><td rowspan="2">Lockring:
Types 1a–b, 2a–b;
Torque
(neck ring):
Types 1, 3a;
Bracelet:
Types 2a, 3a;
Finger ring:
Types 1a, 3g,
4a1–4a2,
5a., 5d1;
Button;
Shirt collar
ornaments;
Pearl neklace;
One arrowhead
(to keep evil
away);
Article of use</td><td rowspan="2">Lockring:
Types 1a–b,
2a–b, 3, 5a;
Amulett-
canine tooth;
Cross:
as jewelry;
Torque
(neck ring):
Types 1, 3a;
Bracelet:
Types 2a, 2d,
3a, 4, 5c;
Finger ring:
Types 1a,
4f, 5a, 5e;
Caftan
mountings set;
Pearl neklace;
One arrowhead
(to keep evil
away);
Article of use;
Coin
(as obolus)</td><td rowspan="2">Lockring:
Types 1a–b, 2a–b,
5a–b, 6;
Torque
(neck ring):
Types 1, 3a;
Bracelet:
Types 2a, 2d, 5c;
Finger ring:
Types 1a, 1c,
2a–2b, 3d,
3f, 4a3, 4f;
Button set;
Shirt collar
ornaments;
Pearl neklace;
Coin
(as obolus)</td><td>Lockring:
Type 4;
Braid disc;
Earring:
Types 1a1–1a2,
1b, 2;
Amulett-
canine tooth;
Cross:
as jewelry;
Pendant:
Types 1, 2a, 3;
Bracelet:
Types 1a, 1d, 2b, 3b;
Finger ring:
Types 3a1, 3b, 3c, 3e,
3i, 3k, 4a3, 4f, 5b,
5c3, 5d2, 5e;
Button set;
Caftan
mountings set;
Straps decorating
the dress;
Plated hoop on
the belt;
Foot ring;
Belt with
mountings;
Weapon (status
and male
symbol):
Arrowhead
Quiver
Bow bones
Saber
Sword
Lance
Axe;
Harnesses
(symbol of burial
with horse):
Stirrup, Bridle
Strap buckle;
Pottery
(object containing
food or/and drink
inventory)</td><td>Braid disc;
Earring:
Types 1a1, 1b, 3,
4a–b, 5, 8;
Pendant:
Types 1, 2a–b;
Bracelet:
Types 1a,1b, 1d,
2b, 2c, 5e;
Finger ring:
Types 3b, 3h, 3j,
4a1, 5c1, 5c3, 5d1;
Button set;
Shirt collar
ornaments;
Straps decorating
the dress;
Belt with
mountings;
Weapon
(status and male
symbol):
Arrowhead
Quiver
Bow bones
Saber
Sword
Axe;
Harnesses
(symbol of burial
with horse):
Stirrup
Bridle
Strap buckle;
Pottery
(object containing
food or/and drink
inventory)</td><td>Braid disc;
Earring:
Types 1a1, 1b, 3,
4a–b,
5, 7, 8;
Cross:
as jewelry;
Amulett-
canine tooth;
Bracelet:
Type 1a;
Finger ring:
Types 5a, 5d1;
Caftan
mountings set;
Straps decorating
the dress;
Belt with mountings;
Weapon
(status and male
symbol):
Arrowhead
Quiver
Bow bones
Sword;
Harnesses
(symbol of burial
with horse):
Stirrup
Bridle
Strap buckle;
Pottery
(object containing
food or/and drink
inventory);
Article use</td></tr>
<tr><td>The material culture of the 11th century</td><td>Lockring:
Types 5a–d, 6–7;
Earring:
Type 6;
Torque
(neck ring):
Types 2, 3b;
Torque
(neck ring) (Type 1)
with
pendant;
Bracelet:
Types 1c,
2d, 2e, 5d;
Finger ring:
Types 1b–1c, 2a–b,
4a4, 4b, 4d,
4e, 5d1;
One dress mounting;
One belt mounting;
Coin
(as obolus)</td><td>Lockring:
Types 5b–d, 7;
Torque
(neck ring):
Types 2, 3b;
Torque
(neck ring)
(Type 2)
with ring
on the wire;
Pendant:
Type 2c;
Bracelet:
Types 1c, 2d, 5a,
5b, 5d;
Finger ring:
Types 1b–1c,
2a–b, 4a3–4a4,
4c, 4d, 4e, 6</td><td>Lockring:
Types 5d, 6;
Torque
(neck ring):
Types 2–3;
Bracelet:
Types 2e, 5c;
Finger ring:
Types 1b–1c,
3a2, 3d, 3f, 4c,
4d, 4e, 4f</td></tr>
</table>

Continuity and discontinuity in the 10th and 11th century finds from the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat

level, since the time frame of the use of some groups of objects displays significant chronological discrepancies among these three regions.

In the previous parts of this chapter we discussed in detail the chronological evaluation of the types and variants of the categories of objects. Based on these, we tried to follow and to systematize the chronological framework of the material culture specific to the 10th and 11th centuries. It is important to note, which later also becomes clear, that we did not use the 10th and 11th centuries as a rigid timespan, which we tried to illustrate in the former figure [it is identical to Fig. 278]:

As it can be seen in the figure above, a break can be seen in the finds between the 10th and the 11th century classic culture. The 10th century material culture, which can be called exotic, disappears at the beginning of the 11th century, which can partly be attributed to the changing burial customs, because the burials with horse and weapons slowly went out of fashion (as a consequence the weapons and harnesses disappeared from the graves), also the placement of food or drink in the grave (lack of pottery) dissapeared. The types of fashion elements of the 10th century (lockrings, finger rings, neck rings) were replaced by other types of fashion elements, the colourful archaeological material of the conquest period (belt mountings, ornamented mount sabretache etc.) slowly gave way to a more puritan culture, which meant progress in the 11th century.

It can be said: among the elements of material culture from cemeteries the break is more significant than the continuity. Just as in the case of the 8th and 9th centuries when the 10th century brought important changes (the appearance of materials from the Conquest period in Transylvania) so is the difference between the culture of the 10th and 11th centuries. So in conclusion, the discontinuity in the sphere of material culture does not necessarily mean biological discontinuity.

IX.8. THE CHRONOLOGICAL SYSTEM OF THE CEMETERIES, STRAY FINDS AND TREASURES OF THE 10TH–11TH CENTURIES. THE ISSUES CONNECTED TO THE RELATIONSHIP OF THE 9TH–10TH CENTURY HORIZONS OF THE FINDS [Fig. 279–285; Plates 329–334]

In the Hungarian literature the 10th century archaeological (especially the inventories of the cemeteries) finds were divided based on sociological and biological aspects. As a result of this, the concept of the first generation and the generations following these was born.[86]

However the archaeological materials of the classical first and next generations can be separated only uncertainly, even if it was tested a few times, usually it turned out later that the results can be modified and questioned.[87] At the same time these approaches can be exclusive (too), since the populations found in the site and their archaeological material are excluded right in the first step from the analysis by such type of an approach. We find it important to note that in the case of the Transylvanian Basin, which is the border area of the Carpathian Basin, this question is manifold: in the case of some of the South Transylvanian cemeteries (like e. g. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street), based on the burial customs the presence of a population of origins different from the Hungarians seems to be quite clear.

Because of the confusion caused by such problematic approaches, we feel that it is necessary to discuss what the concept of the first generation of conquerors means from an archaeological point of view. The classic answer until now was that these were those individuals who were born in Etelköz but were already buried in the Carpathian Basin.

Here, however, we have to underline certain sociological and demographic aspects. Any kind of human community (so the conqueror Hungarians from the end of the 9th century too) from a biological aspect surely belonged to a different generation, from the infants to the old ones. This is why, for example, a juvenile born in Etelköz could have died in 900 but he or she could have lived until 30's or 40's of the century (by then probably an old person), but during that time the material culture could have changed significantly until his/her death, and during his/her lifetime he/she could've acquired new objects besides the old ones and these were also put into the grave but from a biological point of view he/she belonged to the generation which came from Etelküzü (or Etel and Küzü). Another example shows the opposite of this: one old person coming from Etelköz survived only the first two decades of the 10th century, and the effects of the new environment did not affect him/her in such manner. What we did not take into consideration until now was age, but at the same time, the environmental caractheristics (how isolated or not was the region in which they settled) that could influence the new settlers in the Carpathian Basin, and as a result of this, the elements of their material culture could have changed differently. In spite of their age, biologically they belonged to the so-called first generation.

From this, another question arises, which could never be verified exactly in archaeological materials, and that

[86] Langó 2007, 225–227.
[87] For example: Schulze-Dörlamm 1988, 373–478; Mesterházy 1989–1990, 235–270.

is: how dynamic the early medieval material culture could have been, how long the objects and the jewelry could have been used by these people, naturally it did not only depend on the person but also on the economic situation and possibilities. Even this (too) explains the need to use the concept of "first generation" in the literature based on two points of view:

1. Biological point of view (the individuals being part of the conqueror migration phenomenon).
2. From the point of view of the dynamism of material culture

We would like to dicuss the following example to shed more light on our thoughts about this: some objects in spite of being used/could have been used by people living in Etelköz and the ones getting to the Carpathian Basin (too) due to different reasons, these objects ended up in graves much later, even maybe in a re-used state. So: nevertheless, the object itself belonged to the first chronological layer of the conquering Hungarians' material culture, from a biological point of view the owner of the object had nothing to do with the first biological generation of the conquerors. However, the object in discussion respresents the material culture of the first generation. The set of questions can be expanded: in some burials, next to the objects used for a longer period, which can represent the first chronological phase of the conquerors' material culture; new, barely used objects appear as well. In these cases one can talk about the chronological stratification of the elements of the 10th century material culture. On the basis of such theoretical approach from a biological point of view, for example, on the "archaeological dress" of the individual belonging to the second generation the chronological evolution of a whole period can be registered, this is why it is so hard to separate the newest inventory/inventories belonging to a grave. It can be asked whether in the inventory of the first generation, elements from the 9th century could be identified. Unfortunately, in this case we can give only a negative answer: for the time being, we cannot even define the conqueror Hungarians' archaeological culture from the 9th century therefore we cannot separate the different chronological layers either. It would be important to define the order of burials in the future, which would contain an inventory that does not have any parallels in the Carpathian Basin (e. g. Grave 11 in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street) and this could be a start for the chronological research. We would also like to draw attention to the fact that in today's Southern-Moldavia, Southern-Bessarabia and Southern-Ukraine (e. g. Bugeac), where the 9th century conquerors should be looked for, the sites are mainly unknown to the scholars, and discovering them should or could be one of the big achievements of Hungrian archaeology.

Moreover, in the future, more attention should be paid to DNA analysis, based on which it would probably not be useless to compare the 9th and 10th century anthropological material of the eastern regions with the ones from the Carpathian Basin, which of course would have to be preceeded by a thorough DNA analysis covering the whole Transylvanian Basin.

In conclusion, in the case of the archaeological material, first of all we can talk about the chronological order of the material culture and only indirectly about the conquerors and the future generations that were buried in these cemeteries.

Another important question, to which I could not find an accurate answer, is connected to the "archaeological dress" of the population that was found in the site, which was conquered and their percentage compared to the 10th century finds. Although in the Transylvanian Basin the 9th century cemeteries can be traced, this cannot be done in the Partium and the Banat.

The state of research in these three regions is differing: in the Transylvanian Basin the 9th century cemeteries can be seen while in the other two regions the accurate chronological framework of the cemeteries is missing. This phenomenon can be attributed to the present state of research but it cannot be excluded that archaeology was influenced by political constellations in building up the chronology of finds of the Avar period!

Based on the current state of this research, it can be presumed that the population of the 8th and 9th centuries, who passed slowly from incineration to burials, reached significant numbers when in the beginning of the 10th century the new political-military change took place, the result of which was a slow cultural assimilation.

We tried to carry out the chronological ordering of the 10th and 11th century cemeteries in a microregional division, since because of the political decisions in 1920 and in 1947 the boundaries in many cases cut in half houses or estates, today's political boundaries did not compose geographical or cultural boundaries in the 10th and 11th centuries. Based on this, we divided the territory of these three regions into nine microregions: northern Partium-southern Nyírség, Bihor/Bihar region, Criş/Körös Area, lower Mureş/Maros valley, north-, west-, central- and southern-Banat, north- and south-eastern Transylvania (South-Eastern Nyírség and the Bihor/Bihar territory [Fig. 279; Plate 329]; the territory to the south of the Crişul Alb/Fehér-Körös River [Fig. 280; Plate 330]; the relative chronological system of the 10th and 11th century cemeteries and spoil finds in the lower Mureş/Maros region [Fig. 281; Plate 331]; North-western, central and south-eastern Banat [Fig. 282; Plate 332]; Northern Transylvania and Sălaj/Szilágyság [Fig. 283; Plate 333]; the relative chronology of the cemeteries and spoil finds in south and south-eastern Transylvania [Fig. 284; Plate 334]).

SUMMARY

One of the central questions of our analysis was: when does the archaeological material known from the Carpathian Basin, defined as the material remains of the 10th century conqueror Hungarians in the first half of the 19th century, appear in these three regions?

Relying on the archaeological database, we could determine that the classic cemeteries of the horse and weapon culture dated to the first three thirds of the 10th century appeared especially in Bihor/Bihar, the Criş/Körös region, the lower part of the Mureş/Maros valley and scarcely in the northern Partium and northern Transylvania. Their dating to the first half of the century may indicate an eastern migration, which is highlighted by the well-dated Upper Tisza/Tisa region and the connections with the Kiev area (Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street, Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street). Besides the characteristic cemeteries of the conqueror Hungarians, we know cemeteries which lay on the salt road that connected the Northern Partium (the Nyírség) and Northern Transylvania, these could have been settlments dated after the middle of the 10th century: Zalău/Zilah-Pálvár, Sălacea/Szalacs-Vidahegy.

In the territory of central and southern Banat and southern Transylvania, the burials with horses appear with finds dated a bit later, from the second third of the 10th century together with communities of other origins (see: Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare Trench IV Grave 1, E–W oriented, with stone inlay, a partial burial with horse, which may mean the acculturation of this individual).

In the area of Alba Iulia/Gyulafehérvár at the beginning of the 10th century a new archaeological culture signals another fact: in the castle the classical conqueror period burials and their inventory was found (unfortunately in a ravaged state). It can be presumed that in this region some time around the beginning of the 10th century the classical conqueror period's material culture was present.

It can be considered a fact that the middle or large sized cemeteries excavated in the central part of the Mureş region based on their inventories started to be used only from the second third of the century (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, -Izvorul Împăratului, -Stația de Salvare cemetery III, Gâmbaş/Marosgombás, Lopadea Nouă/Magyarlapád, Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor X2) by populations of different origins. One part of the population in the cemeteries of Izvorul Împăratului and Stația de Salvare, from which also burials with horse and weapons are known, from the typological connections of the finds it seems clear that they must have come to this region, the Mureş/Maros valley, after the second third of the century from west. The population in the Brânduşei Street cemetery and the other part of the cemetery in Stația de Salvare can have settled there from somewhere else or these were the remaining community of the defeated population (since the cemeteries were not fully excavated, this cannot be said for sure) but their archaeological remains (first of all their burial cutoms) show origins different from the legacy of the steppe culture.

The third cemetery from Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare was used in the 11th century too. In the published 11th century cemetery in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street the appearance of new finds and the change in burial customs allude to the presence of a new population at the beginning of the 11th century. At the same time, new cemeteries were opened during the 11th century around the castle (e. g. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa).

In the case of the Banat it seems that the situation is different. The sites dated to the first third of the 10th century can be located along the line of the Tisza/Tisa and in the lower Mureş/Maros valley (Pusta Bucova/Bukovapuszta, Dudeştii Vechi/Óbesenyő, Tomnatic/Nagyősz, Teremia Mare/Nagyteremia). Later, the cemeteries to the east of these with burials containing weapons (Ciacova/Csák, Hodoni/Hodony, Timişoara/Temesvár, Voiteg/Vejte) or the cemeteries, which may contain the remains of populations with other origins (Deta/Detta) can be dated to the second half of the 11th century. The question still remains whether these cemeteries were used in the Christian period (since these have only been excavated partly).

Because they belonged to different political entities, cemeteries with horse burials and weapons of pagan nature, depending on regions have differing chronological evolution:

1. In the Bihor region, Northern and Southern Transylvania, burials of this nature disappear at the beginning of the 11th century.

2. In the area of the River Criş/Körös, the lower part of Mureş/Maros, central Banat, southern Banat such burials can be found in the first half of the 11th century (e. g. Hodoni/Hodony Grave 3, Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound Grave 4?), based on the characteristics of the materials.

For this reason the caractheristic 11th century fortress folk and rural cemeteries, which contain the population of the Hungarian Kingdom, in the Bihor region, in northern and southern Transylvania appeared earlier (cemeteries dated with Stephen coins: Sântimreu/Hegyközszentimre, Moldoveneşti/Várfalva, Nădlac/Nagylak, Alba Iulia/Gyulafehérvár, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa, Hunedoara/Vajdahunyad) while in the lower Mureş/Maros region and the territory of central and southern Banat these appeared later. Here we can see the continuity of pagan cemeteries until the first few decades of the 11th century which can be linked to Ajtony's authority over this area.

Conclusions: In the first half of the 11th century based on the graves from this period, new massive settlings must have taken place in the Transylvanian Basin. The large cemeteries from the 11th century, the differing elements of material culture and other types of burial customs indicate that at the beginning of the century new populations arrived to the Transylvanian Basin and to the Banat. This phenomenon can easily be connected to the pushing of the boundaries of the settled areas to the east. Based on the horizontal-stratigrahpy of few cemetery fragments, it seems quite obvious that the cemeteries which appear around castles are the signs of a new era, and they were in use until the appearance of the cemeteries around churches, approximately until the end of the 11th century.

Towards the end of the 11th century as a result of the new jurisdictions of the Hungarian kings (Saint Ladislaus I, Coloman I) the indicators of the Christian era appear, i. e. the cemeteries around churches.

IX.9. ON THE GENDER CHARACTERISTICS OF INVENTORIES OF THE 10TH–11TH CENTURY BURIALS IN SHORT [Fig. 285–286]

In the recent years, more and more papers have addressed the issue of gender and age and their connection to archaeological finds, which causes confusion in many cases. In Chapter V we tried to analyse the bearers of each item category. The scarcity of anthropological analyses made our task harder, but we tried to analyse the finds objectively, unaffected by any outer influence.

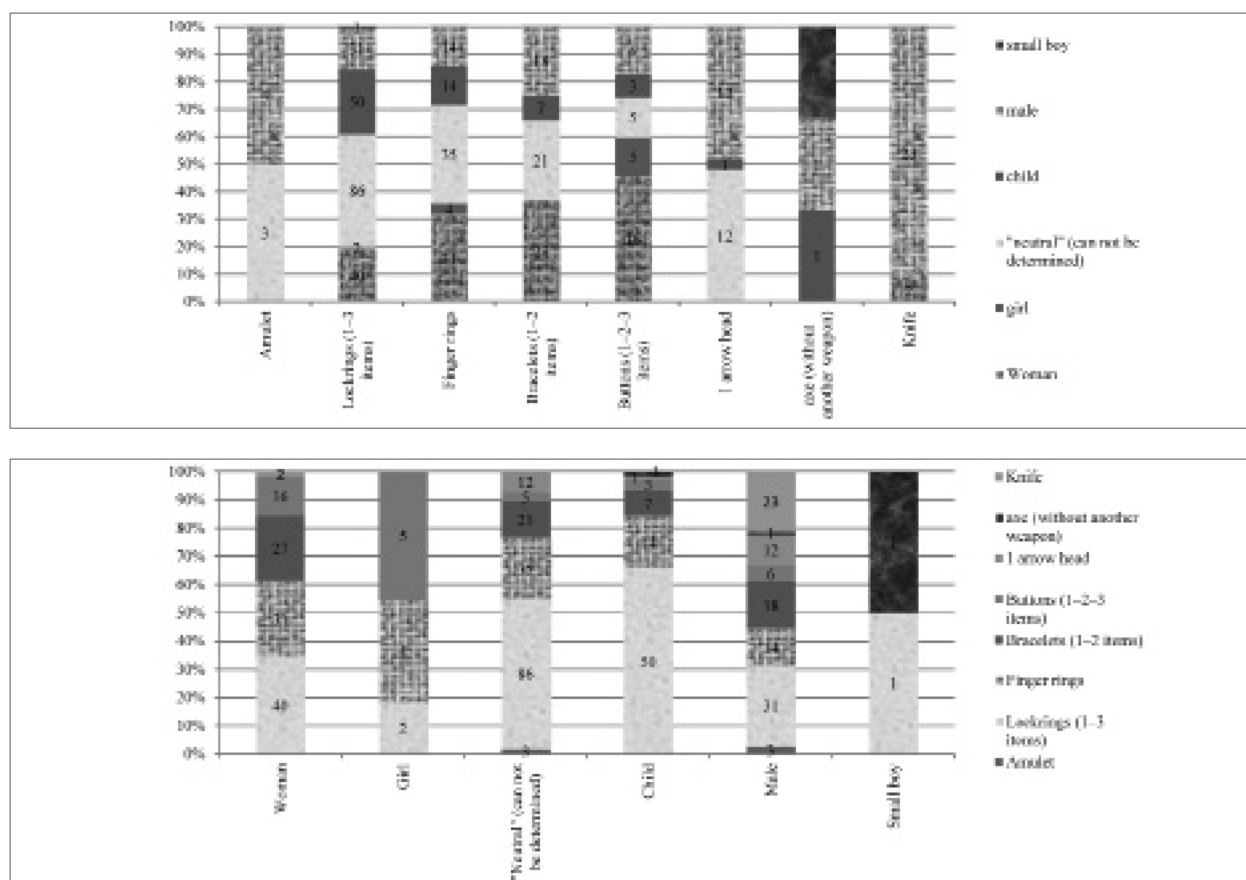
Because of the big change in the cemetery finds due to the change in burial customs, finds from the 10th and the 11th centuries were analysed separately. The table showing the 10th century finds [it is identical to Fig. 285]:

Female		"Neutral"	Male
Young women	Elderly women	Amulet	Shirt ornaments (1–2 items)
Lock discs		Lockrings (1–3 items)	Belt ornaments
Hairpins		Finger rings	Weapon concentration
Earrings		Bracelets (1–2 items)	
Shirt collar ornaments (as a set)		Buttons (1–2–3 items)	
Bracelets (3–4 items)		Weapons (arrow head 1 – item, axe)	
Pendants		Knife	
Buttons (several items)		Harnesses (stirrup, bits, strap buckle)	
Clothes ornaments			
Harness set with rosettes			

Gender related characteristics of various item categories

In 'neutral' graves we tried to take into account the number of male and female graves they have been found in [it is identical to Fig. 286]:

As can be seen, the 10th century archaeological finds suggest a binary opposition of the concentration of weapons → male, and the concentration of jewellery →

female. However, it must be highlighted that these cases only reflect the items of a class of 10th century women. The table also shows that the finds are much richer and more colourful in the case of female graves. At the same time, it can also mean that the concentration of jewellery does not express the personal status of a woman but it reflects the wealth and status of her family or husband indirectly, in a social system created by men, according to male ideologies and values. One must not forget the fact that in the case of the finds categorised as 'neutral' we cannot deduce a male or female symbol based upon a particular item, but the symbol of genders can be defined based upon the context of an item.

The archaeological picture changed a lot in the 11th century: the concentration of jewellery is only known from child (girl) graves. Due to the changes in burial customs, both the concentration of jewellery in female graves and the concentration of weapons in male graves disappeared in the 11th century. This representation of genders so characteristic of the 10th century goes out of fashion in the 11th century.

IX.9.1. On child burials in short

In the research of the burials from the time of the Hungarian conquest and the early Árpád era, child burials are considered the most neglected area. Certainly, the first question that occurs in connection with these burials is defining the age of the child as in the Middle Ages coming of age happened much sooner in life compared to the modern era. From this perspective, the skeleton of a 14-year-old boy in a grave in Gnadendorf is very interesting because he was buried as an adult man.

In our opinion, the analysis of child burials should be carried out from a community-centred point of view as each community builds their own system of customs and order of values.

Based upon the analyses of the graves, it can be stated that in most child graves, the antagonistic picture of the adult world divided into a male and a female part was missing. Certainly there were counter examples among child burials both in the 10th and in the 11th centuries but their number is insignificant. The child graves 14, 15 and 16 in Plugarilor Street in Cluj-Napoca/Kolozsvár fall in this category, in which arrowheads and an axe were found and Grave 19, where an iron sickle was placed. In our opinion, in the case of the Cluj community, placing arrowheads and an axe in the graves symbolized the male gender.

Some female jewellery was found in Graves 3 and 27, in the 10th century cemetery in Brândușei Street, Alba Iulia/Gyulafehérvár (several lockrings). The

gender related furnishings in the 11th century cemetery in Brândușei Street are much more striking compared to the similar infant graves in the 10th century cemetery. This observation also holds for the female infant and juvenile graves since this group can be clearly distinguished from the rest of the graves in the cemetery. The two lockrings found in Grave 60 could have ornamented female braided ribbons. Moreover, beads were also found in this grave. The deceased person sent to his/her last journey with a string of beads could have been a child (probably a little girl), in almost all cases (see Graves 71 and 76). In Grave 204, some bronze eared buttons and two hair ornaments that used to be on an infant girl's funerary clothes were found. The 60-cm long richly embellished infant I garment may also indicate female gender and in this grave a whole lot of items of secondary function were found. The set of collar ornaments belonging to a child (little girl?) found in Grave 25 Moldovenești/Várfalva is quite worn, the surface ornamentation can hardly be made out in some places, which can only be explained by the fact that it had been worn for a long time, so this set could have been given or handed down to the deceased person by a family member.

Therefore, in the 10th century an antagonistic picture of the world divided along gender lines can be observed, although faintly: armed male – female with jewellery. It will be the task of future research to draw a clearer picture of the beginning of this antagonistic world picture, community by community, i. e. from what age was a child considered and depicted as an adult man or woman in the funerary rituals?

At the end of our short analysis, two conclusions can be drawn: 1. In the child burials dating from the 10th century, although only in one site, the armed man model can be attested. At the same time, the woman with jewellery is difficult to detect based upon the finds excavated so far. 2. In the 11th century, the expression of female identity is much more striking in the case of child graves. However, the question arises whether in this case we might see the expression of the (material) status of the family as gender expression can hardly be detected in the 11th century cemeteries.

IX.10. CONCLUSIONS

As we have seen in the third chapter, the analysis of the discussed period struggles with many lacunas from an archaeological point of view. These lacunas can be identified, on the one hand, thanks to the primary orientation of the archaeological schools to the different historical sources and on the other hand, the interpretation of cemeteries and scattered finds was done based on these sources.

Unfortunately, however, as it can be seen from the statistical analysis in Chapter 3, the manner in which the archaeological sources were explored, their size, publication level and standard show a tragic state. That is why generally very few analyses have been conducted by archaeological methods. It is necessary to mention that there is no cemetery which has been fully excavated and published and analyzed from anthropological and archeozoological aspects. Therefore the result we have had until now should be handled with care from an archaeological point of view, while the newly researched cemeteries using modern technology and analyses may radically modify our results.

IX.10.1. The occupation of the territory. Populations in the 10th century Transylvania, Partium and Banat [Fig. 288]

A landscape is defined by the character of the lifestyle of human communities and and it defines that too, the interaction between people and the environment defined the aspects of the landscape due to the dynamic change of human society.[88] This duality created the laws according to which the conqueror communities took in possession and settled in the different regions of the Carpathian Basin.

During the analysis of the archaeological material one could observe, as other researchers did when analysing other periods that a time discrepancy can be seen between the appearance of the cemeteries of the invaders or the occupying population. In the three researched areas, the military-political structure of the invading Hungarians/Magyars followed most likely the earlier road system, and probably took over the strategically important points and possible centers.

The 10th century Transylvanian Basin, concerning the origin of the population in it and their language, must have been very colourful. This colourful, conquered population was integrated in the 10th century by the central power into a structure, which was run by the dual royal institution.

Researchers nowadays find themselves in front of an ever growing difficult and still unanswered question concerning the relationship of the term ethnos (ethnic group), which enjoyed wide attention in research during the 19th and 20th centuries, and archaeology. Namely, that establishing any connection between the population names (which could have meant different political-military structures) that appear in the written sources with the archaeological data is almost impossible and

[88] Christie 2004, 1–38.

in many cases quite dangerous. The following question can be posed: in which cemetery's case can one see a 10th century Magyar mentioned by written sources and in which burial's case can one find an individual of other origin?[89]

Where can we draw the line between these, and where can the line be drawn if a cemetery was used by populations of different origins at the same time? Can these populations be detected? Could we follow one population's acculturation and/or assimilation? Does the reception of certain elements of a given material culture mean the assimilation of this population? What kind of forces did or could generate such processes in the early middle ages?

In some cases the written documents inform us about quick acculturation and/or assimilation processes,[90] but in this case a question and also doubt can arise.

Question: how true is the respective information from a historical point of view?

Doubt: how and in what amount can the respective information be connected to archaeological data?

It can be asked: how can we interpret the available finds? With the familiarity of the cemetery finds from the Carpathian Basin we can pin down that in the 10th century, cemeteries denoting to the military elite appear, which were unknown in the previous century and can be connected to the conquering Hungarians. We can underline what we have previously emphasized that the archaeological finds from the age of conquest are not ethnical but show a macro-regional archaeological phenomenon which characterized the populations living in the 10th century Carpathian Basin.

Our analysis also aimed to answer the question of possible connections and their nature from an archaeological point of view between the three regions' cemeteries and their burial customs.

In contrast with the Hungarian Great Plain, the military conquest of the Transylvanian Basin in the first phase, was probably not motivated by the aim of settling down, but the economic possibilities of the salt and gold finding places. A number of cemeteries excavated in strategic places should be interpreted in this context.

The strong typological connections of the finds from the cemeteries around Cluj-Napoca/Kolozsvár belonging to Northern Transylvania, with the Upper Tisza/Tisa region and Kiev (see Chapters II and V) can denote that already at the beginning of the 10th century not only the conquerors took over Northern Transylvania but they had already established a military center, which would control the region. It has to be mentioned that the cemeteries in Cluj-Napoca/Kolozsvár were found along the Roman road. Based on this, one can rightfully think that in the 10th century one can still talk about the continuity of the infrastructures.

However, it is also necessary to address the issue of the conquered population in our analyses. Unfortunately, there is a complete lack of cemeteries or settlements in Cluj from the time preceding the 10th century conquest, and there are no 10th century cemeteries other than the ones mentioned above. Settlements dating from the 7th–9th centuries, alongside cremation and biritual burial grounds, are known in the micro-region of the Little Someș/Kis-Szamos.[91] The Slavonic toponyms in the region of Cluj[92] can be connected to this, so it can be assumed that the population practicing cremation burials (the Slavs) and the conquerors, who arrived in the 10th century, were in contact. The conquering Hungarians of the 10th century did not destroy this population, but integrated them into the economic structure as a conquered population. The more exact archaeological identification of this population remains the objective of future research.

The south Transylvanian material culture is significantly different. One part of the known material has typological connections with the south Plain region, which can allude to the fact that north and south Transylvania was influenced from different directions (settlement, migration, trade). As it was mentioned, slight signs indicate that at the beginning of the 10th century also south-Transylvania was taken under their control. However, if the finds from NorthernTransylvania show a close connection with the Upper Tisza/Tisa region and we can date them for sure to the beginning of the 10th century, then the use of the South-Transylvanian cemeteries from

[89] The archaeological remains of the "conquering Hungarians" („honfoglaló magyarság") has to be looked upon as a regional archaeological legacy and not as an ethno-specific one, which characterized the 10th century Carpathian Basin. It is worth quoting from this point of view the exhibition catalogue from 1996: *"Regarding the ethnicity and lifestyle of the conquering Hungarians they were incredibly colourful…"*. The archaeological material from the 10th century Transylvanian Basin (in the first place finds from cemeteries) is not the legacy of a community with homogeneous identity and for sure it is not the legacy of an ethnic group. Even the most subjective narrative sources mention a 10th century population speaking at least two languages, and at the same time a number of the remaining sources speak about, for example, the fast assimilation of the Slavic speaking population (K. K. 1996, 38; Brather 2004; Bálint 2006, 277–347).

[90] A person is mentioned by Liutprad *"Bugat rex"* Bogát (Bugat) based on the name, it is possible that (bogat = 'rich'), together with the Slavic chiefs Slavic contingents also took part in the western raids. The word was preserved in this form in the Romanian language under strong Slavic influence during the middle ages (Dex 1998, 95). We find similar information in the letter of Theotmar archbishop of Salzburg, and in the chronicle of Regino, the abbot of Prüm (Langó 2007, 13, note 13).

[91] Cremation cemeteries: Someșeni, Jucu, Dăbâca. Settlements and finds indicating settlements: Cluj-Mănăștur, Jucu, Dăbâca, Iclodu Mare. The analysis of the settlements of this area and the collection and analysis of excavated sites dating from the 6th–9th centuries are currently being carried out by I. Stanciu and the author.

[92] Herepei 2004, 13.

the period of the Hungarian conquest can be proved from the second third of the century.

Based on the archaeological material, it cannot be discerned when the horse and weapon burials (which can only be explained by migration-conquest) appear. A more significant migration seems to have taken place during the middle and the second half of the century. We cannot give an answer to the question posed by historians as for whether the Bulgarian rule survived or not and if it did until when, since the archaeological data do not show it. In turn one can state, that the Mureş/Maros valley cemeteries, which started in the 9th century and had burial customs and finds similar to those in the Lower Danube region, could have still been used in the first decades of the 10th century. So the historical question whether the conquering Hungarians spread their rule over South Transylvania or not, based on the archaeological material cannot be answered. However, based on the finds, it can be stated that during the middle of the 10th century settlings have started in the Mureş valley, which based on the typological connections of the finds clearly must have started from a western direction, from the Great Plain region.

At the same time, in the cemeteries in Alba Iulia/Gyulafehérvár populations of different origins were buried. Based on their burial customs one can see Avars, Bulgarians and a population passing from cremation to incineration (see Chapter IV). This fact is also shown by the numerous Slavic place names, which occur in the region of Alba Iulia/Gyulafehérvár. It can be presumed that as a consequence of the Bulgarian conquest, next to the southern Slavic populations in the Carpathian Basin, as a result of the Avar settlings, a significant Avar–Slavic population was also present.

In conclusion, the military and political conquest in the 10th century did not destroy this population of different origin but integrated it in the age's political structures, as a subdued population. From an archaeological point of view it is hard to detect to what extent and how fast the population of the conquered lands was assimilated in the first two thirds of the 10th century. Their cemeteries were separated but in the Alba Iulia/Gyulafehérvár cemeteries, Brânduşei Street, Stația de Salvare and Izvorul Împăratului one finds parallel burials of conqueror Hungarians and populations of other origins. Based on the representative finds from the Carpathian Basin, the question arises whether in the 10th century a subsequent eastern migration could have taken place? Some items of the finds from Southern Transylvania such as the one-piece bits (Types 2a–b) and the bits with side sticks (Type 3d) that can hardly be found anywhere else in the Carpathian Basin and the stirrups with loop ears (Type 7) together with their parallels found outside the Carpathian Basin may indicate that a population might have arrived from that region too in the second half of the 10th century.

In the case of these communities, in contrast with the ones living in the plain, another type of economic and social structure must have functioned, at least this is what the large-sized cemeteries excavated in the Carpathian Basin let us conclude. Concerning the burials found in the Stația de Salvare/Mentőállomás cemetery, where the individuals were buried without any weapons, it was noticed that the skeletons had serious vertebral deformations, which indicated hard physical work. Contrary to this, in the burials with weapons in the cemetery of Plugarilor Street the skeletons did not show this kind of deformations. Unfortunately, we are still at the beginning of such kinds of analyses but still, it can be presumed that the division of labor between the conquerors and conquered ones was in strong connection with the social status and origins of the individual.

The small-size cemeteries and solitary burials of the conqueror Hungarian population that settled in the Partium and the Banat areas indicate that these communities, or at least a part of them, lived a nomadic way of life without any constant dwellings [Fig. 298]. The solitary burials or the burial groups were connected to nomadic lifestyle. This observation does not mean that these groups of people, probably dealing with big animal husbandry, were necessarily nomads; but that these communities did not have a center in that area, they were not organized in bigger communities and most importantly, they did not have a mental center that archaeologically could be detected as in the case of cemeteries. This, however, can also mean that these communities had a heterogeneous custom and value system and in such cases one can think of sociological and biological families, kinship. In the case of dispersed settlements (e. g. Izvorul Mureşului/Marosfő, Harghita county, Romania) even in the 19th and 20th centuries it can be seen, that so-called "cemetery-bushes" appeared (it is not rare to find burials with two or three graves). This does not denote a nomadic lifestyle but refers to a different economic structure, to the so-called "farm/homestead" settlement structure.

In the case of the Banat it is obvious that the Tisza/Tisa valley and the lower part of the Mureş/Maros River belonged to their settlement network in the first two thirds of the 10th century. Similarly to the Carpathian Basin, in the Partium and the Banat in the cemeteries of the conquerors the presence of individuals of other origins (from a cultural and/or sociological point of view) can be presumed (Şiclău/Sikló, Tărian/Köröstarján-Csordásdomb). In a few cases a population of other origin can be presumed, thus the presence of the subdued late-Avar population in the Northern Partium (Moftinu Mic/Kismajtény) and descendents of the 9th century Bulgarian conquerors in the southern parts cannot be excluded (Uivar/Újvár)?

The third group is formed by the W–E oriented cemeteries, so the ones that match the conquerors' cemeteries but it cannot be excluded on the basis of the finds that these ended up in the region as a result of settlings. Such is the cemetery in Zalău/Zilah where Köttlach type earrings and coffins with buckles were found. In the case of the cemetery in Sălacea/Szalacs it is not excluded that the population arrived to the territory of the northern Partium in the second half of the century from Transdanubia, similarly to the neighbouring cemetery of Ibrány, where the anthropological analysis showed that a late Avar period population was buried.

We tried to separate these elements in the following table, so that it could be visualized archaeologically [it is identical to Fig. 288]:

Transylvanian Basin				Partium		Banat
I. a. group (cemeteries with horse and weapons) W–E orientation, the dead are buried together with parts of horses (with harness), this is complemented with different kinds of weapons in case of men	I. b.group (cemeteries with horse and weapons) a population coming in the second half of the 10th century	II. group (mixed orientation of the graves, "stone packed" burials, weapons and parts of horses are missing from the inventory, and the symbolic horse burials are unknown as well)	III. group (cemeteries of mixed rite) we know the customs of both cultures but except one case we have no further evidence if the two customs (E–W orientation, tone packing and horse burial) were registered in the same grave	I. group (cemeteries with horse and weapons)	II. group (cemeteries with mixed orientation, but primarily N–S orientation, with very poor inventory)	I. group (cemeteries with horse and weapons)

Populations based on burial customs and grave goods from the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat

It can be presumed from the burial customs that one part of the populations from the above mentioned regions was not part of the conqueror Hungarians but was a population of other origin [Fig. 288]. Some interested elements, communities or layers of this population could have taken over some customs of the newcomers, namely the conquerors.

This kind of processes can take place sooner or later, according to our opinion this could be generated by two phenomena:

1. Why were the conquerors interested in integrating the different layers or individuals of the conquered population into their structures?
2. To what extent could the individuals of the conquered population integrate, in this case becoming a "conqueror Hungarian"?

These two sociological phenomena which are intertwined and probably generate one another must have affected the conquered population to a very low percentage during the 10th century and especially at the beginning of it since it could not have been the interest of the conquerors to raise to the same level some layers of the conquered population. This phenomenon was present in the early period as well but probably to a lesser degree. Maybe we could call this the big-men model used in social anthropology. At the same time, this phenomenon can be put in a historic parallel with the avarization of the Gepids or the hunization of different Germanic populations.

IX.10.2. A social model as it is supposed: the 10th century „Hungarian" social model [Fig. 289]

Status in its abstract meaning is a position in a pattern, so each individual has several statuses as everyone is part of the materialization of several patterns. In conclusion, the status of an individual means the sum of all their statuses and each status can be traced back to social patterns.[93] It is an important fact that society has created two types of statuses: the proprietory (e. g. sex, age) and the acquired status (e. g. warrior),[94] whose symbolism, a treasure trove of its symbols can be found in the burials of the time of

[93] The role is the dynamic aspect of the status, the individual plays a role when praticing his/her rights and obligations that make up the social status (Linton 1964, 113–114).

[94] Linton 1964, 113–115.

the Hungarian Conquest. The factor of the social class or cast may rarely substitute (if at all) for the gender, the age or the biological relations. The very complicated phenomenon of the two status types can be observed in the formation of group identities in the early Middle Ages (both ethnic and social),[95] however, at the same time, the question of ethnic or rather social stratification is organically interlocked in this period.

Based on the data provided by the sources in the 10th century, the Hungarian Princedom was run by the so-called chiefs, a term used in cultural anthropology and taken over by archaeology, which means the leaders, who inherited this position. The other two significant bases of the 10th century social model are the term "Hungarian", which was brought with them, denoting in reality people of varied origins and the population they found here and defeated.

Besides this, as a consequence of military ventures and raids the so-called big-men model could have also existed,[96] namely, that in some of the 10th century military-political structures some leaders could have existed, who received their position as a result of their individual achievements and not through inheritance. According to the written sources such a leader could have been Bogát a Slavic named individual, and based on this, it is quite obvious that individuals with Slavic origin took part as well in the western or Byzantine campaigns.[97] Concerning these facts, we think that it is important to pin down two things:

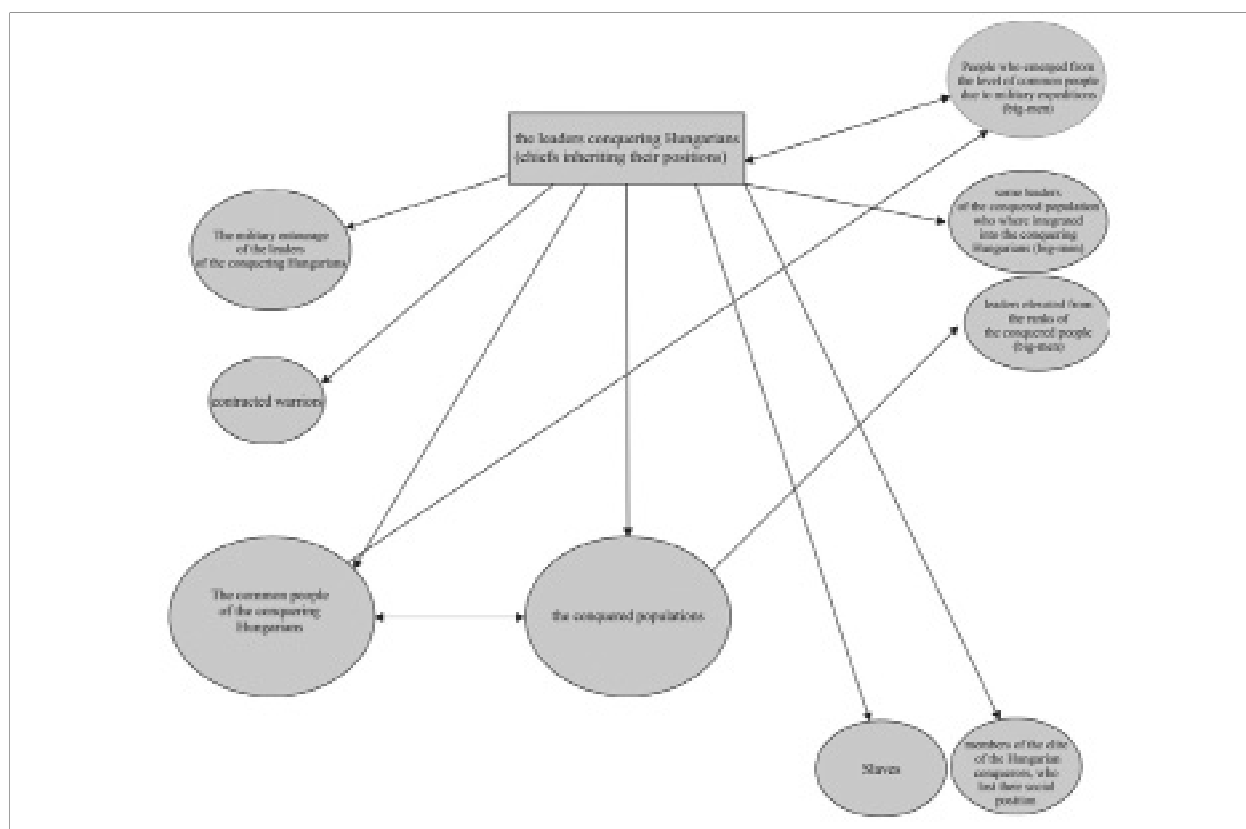
1. Their numbers, if we look at the written evidence, was for sure insignificant.
2. With their integration (which was probably followed by the integration of their material culture) they became so-called "conqueror Hungarians" namely they became part of the conqueror elite.

It still remains a question whether the information from the sources, namely the social-military models of these chiefs and big men could be connected to the archaeological sources and if so, how? In the case of which burial could one suppose a chief or a big-man? To this question there is no practical answer since the archaeological definition of different social structures is relative because what one can observe archaeologically are the rich, richer, poor and poorer burials. It can be considered dangerous to suppose different legal statuses because it is archaeologically hard or even impossible to detect.[98] Can the Viking word hird, which appears in the sources and the Russ *družína* – from a sociological point of view a privileged social-military class resulted from military occupation – notions of military entourage be linked to the excavated cemeteries from different regions of the Transylvanian Basin where a great number of weapons were registered?

Another important question is the notion and status of military entourage and contractual soldiers.[99] Can the different grave groups be defined in such detail, practically personalized, based on the archaeological material? Are there any handholds based on which one could presume possibilities? In our opinion, such kind of endeavour at this moment is almost impossible. This may be possible only in the case of finds such as Grave "A" in Székesfehérvár-Rádiótelep, which is unique and parallels are known only from outside the Carpathian Basin.[100] It cannot be excluded that the warrior burials 3 and 13 with bow and quiver from the third cemetery of Karos were contractual soldiers, who according to the genetic analysis, were not related to anyone else from the cemetery but they were biologically brothers.[101]

In the case of the above mentioned social model, we tried to illustrate the connection of the types of statuses, their interrelations, and the mobile social transformation of the conquerors and the conquered in the new geographical-social environment in the 10th century by drawing a general picture gained from narrative and archaeological sources [it is identical to Fig. 289]:

95 Brather 2004, 156.
96 Sahlins 1963, 283–303.
97 Kordé 1994, 116.
98 Steuer 1979, 612; Mesterházy 1998, 25.
99 According to Reuter, the only one difference between the members of the entourage and the contractual soldiers was that the members of the entourage could be part of the political community, which they served, in contrast with the contractual soldiers, who could not (Reuter 1997, 33).
100 Kovács 1995, 291–308.
101 Révész 1996a, 197–198.

The possible social integrative model of the conquest period

IX.10.3. Possible military and political centers in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Landscape, topography and hierarchy: the conquerors and the conquered

At the beginning of the 10th century, the Hungarians, who conquered the Carpathian Basin, created a complicated political-military model, in which the so called "warrior society" communities also took part, but apart from them, there were social classes leading a settled lifestyle, who were in agriculture, commerce etc.[102] It is important to note that production is the base of the growth of society and the possibilities provided by the natural resources and the geographical location of the populated area have a huge impact on it. The settled communities of the Carpathian Basin could not grant the prestige values of the military communities conquering the Carpathian Basin; the raiding campaigns to the west and Byzantium, which lasted through two generations, were the consequence of this economic situation. It can be considered the motive of these raids.

In the interpretation of the centre-periphery model,[103] prestige values, as the acquisition and ownership of the symbols of the economic and social status, were mainly the results of political, military and social phenomena, processes and deeds. In that part of the chronological analysis of the 10th century finds that has been carried out so far, we have managed to detect the concentration of the items indicating a social status (ornamented sabers, studded belts, ornamented mount sabretaches[104]) in a core region, namely the Upper Tisza/Tisa region. However, according to the finds, there could have been several peripherial centres existing besides this centre,[105] and there could have been areas dependent of these centres, forming a functional unit.

Another question is the system of dependency of the various micro-regional centres and the supposed political-military-economic centre in the Upper Tisza/Tisa region, and what archaeological remains of them can be detected. Certainly, the dynamics of the political-military system must not be left out of this analysis, as with the change of the political-military situation, new

[102] The same quantities of furnishings can be observed in the graves of almost all the cemetery types (single graves, small, middle and big sized cemeteries). Therefore it is not correct to identify cemeteries with concepts connected to social classes (cemeteries of ordinary people, or the middle class).

[103] Wallerstein 1974; Wallerstein 1980. Since then, archeologists have applied or judged this concept in different times.

[104] On these assumptions see Révész 1996, 79. *kép*.

[105] A similar centre is suspected to have existed in the Middle-Tisza region or in the Little Plain (Madaras 1996, 65–116).

centres could have appeared, or other units could have taken over the leadership of the above mentioned units, or later, from the second part of the 10th century we might as well talk about polyfunctionality.

In the regions of our research the conquerors took over, as in the case of other settlements of the Carpathian Basin, the earlier centers, the places of former Roman settlements and the places of strategic importance located at junctions of roads. From this point of view the Roman roads and the importance of the ruined centers clearly had an effect on the military conquest of the Transylvanian Basin.

IX.10.3.1. The necropolis in Cluj-Napoca/Kolozsvár and the question of the centre of power [Fig. 68, 290–294]

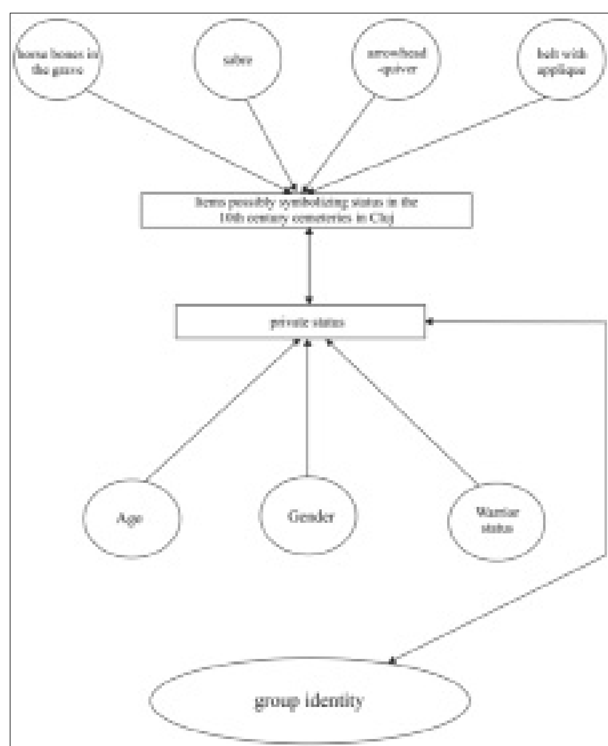
From the researched regions, first of all in the case of cemeteries in the micro-region of Cluj, such a concentration of burials with horses and weapons can be detected, which, in our opinion, can be interpreted as the remains of an once existing military center. The topographical location of the 10th century cemeteries excavated in Terraces 3 and 4 of the present-day city of Cluj-Napoca/Kolozsvár, or to be more exact, their elevation from the 10th century landscape must have been in connection with the ideological situation of the members of these communities.

These cemeteries do not excel with the richness of precious metals but with the amount and association of a variety of different weapon categories. Namely, from forty graves of the three cemeteries together in nineteen cases weapons were found, out of which 47.50 % is unknown in other micro-regions of the Carpathian Basin. Even if sometimes the presence of weapons in children burials can be explained with beliefs, it is evident that the weapon in the life of these communities played an important role not only as an object but also as a symbol [it is identical to Fig. 290]:

Sites–grave	Arrowhead	Quiver	Bow	Saber	Sword	Lance	Axe	Horse burial	Age
Cluj-Napoca/Kolozsvár -Plugarilor Street Grave 4	X (?)	X	X	X					35–39 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 6	X (2)								50–59 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 10	X (?)	X	X						50–59 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 11	X (6)	X							40–59 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár -Plugarilor Street Grave 12	X (1?)	X	X						23 (?)years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 14	X (1)								6–8 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 15	X (2)						X		8–10 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 16	X (1)								6–8 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 20	X (2)								10–12 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 22	X (6)	X	X	X					40–59 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 25	X (?)	X	X	X				X	60–65 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor Street Grave 26	X (1)								25–39 years (woman)
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 1	X (?)	X		X				X	
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 4	X (6)	X	X	X				X	
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 6	?	X		X				X	20–40 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 10	X (10)	X		X				X	35–40 years
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street Grave 11	X (?)	X		X				X	
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala Street Grave 1 (disturbed)		X		X					
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala Street Grave 3 (disturbed)				X					

Weapon burials in the cemeteries in Cluj-Napoca/Kolozsvár

Therefore the weapons registered in the male or even the female and child graves represent the primary and most general symbols of the individuals of the Cluj community. The connection between certain items of material culture and the symbolisation of individual status, the effect they have on one another and the interdependency of individual status symbols and their importance in creating group identities are shown in the following chart [it is identical to Fig. 291]:

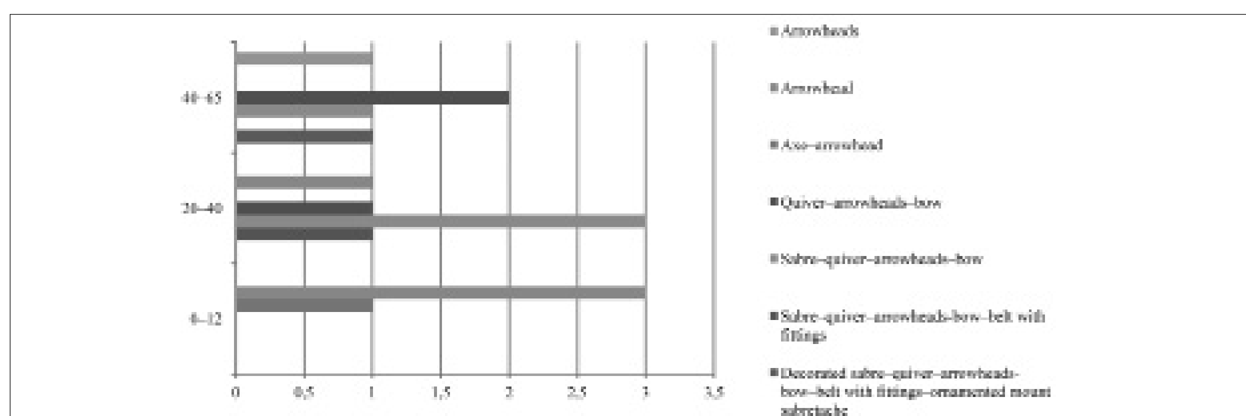

Artefacts as individual status symbols and in relation with group identity in Cluj-Napoca/Kolozsvár

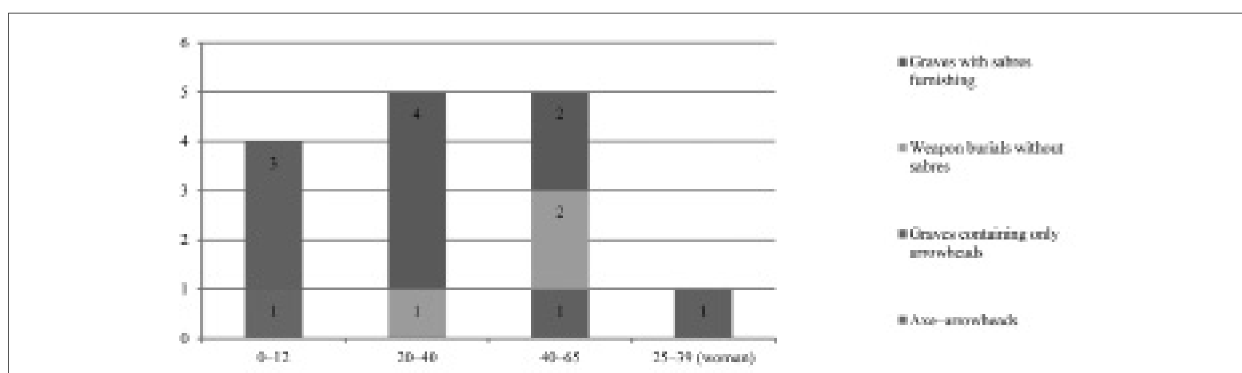
It is also difficult to research the complicated issue of the grave symbols of the above mentioned statuses (either proprietory or achieved) in the case of these cemeteries. At any rate, it can firmly be stated, and it can clearly be seen in the data sheet too that the most significant characteristics of male graves are the horse-weapon burials and the big proportion of sabres in the graves. This concentration of weapons can be explained by the difference or the aggregation of the statuses of the buried individuals or their symbolism (adult, warrior male), which can be connected to the model of the other world imagined being as hierarchical as this one. In the case of weapons of different kinds, it is not clear whether a particular status was indicated with all the weapons or each indicated a separate one.

On the one hand, the great proportion of sabres in the Cluj graves might indicate the special status of the individuals with sabres compared to those without sabres, on the other hand, compared to the small proportion of sabres in other (micro)regions, it can indicate the special status of the communities in Cluj.[106] It can also be noticed that the quality of some grave furnishings (Plugarilor Street Grave 25) might have indicated the advanced age of the person put in the grave, in this case ornamented sabres, belt with mountings and ornamented mount sabretaches can be associated with his military(?) or community(?) leading status or his age. This assumption of ours seems to be supported by the fact that in the case of two elderly men only arrowheads were found, so this furnishing cannot be explained only by the symbolisation of the age. Besides the status of the warrior, we can suspect another status that was achieved likewise. It can be suspected in the case of Grave 11 in Zápolya Street, which has been looted, unfortunately.

Even if sometimes the presence of weapons in children burials (three graves) can be explained by spiritual reasons, it is evident that the weapon in the life of these communities played an important role not only as an object but also as a symbol [it is identical to Fig. 292]:

[106] We consider it important to note that the sabre would have been a considerable outlay for the deceased family or micro-community (if it was not a gift), therefore it also was a significant symbol of power or/and rank.

Number of weapon burials and their comparison with the age at death in the Cluj-Napoca/Kolozsvár necropoles (Kalevala Street, Plugarilor Street and Zápolya Street)

As has been mentioned, in the area researched (the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat), the most complex concentration of weapons is known from the graves of the Cluj-Napoca/Kolozsvár cemeteries (sabre, bow bones, quiver, arrowheads). This observation of ours seems to be supported by certain anthropological observations, too. In the case of Grave 25 from Plugarilor Street, with one of the most complex weapon collections, a 60–65-year-old man was buried. In this case it is questionable if we can speak about a warrior or these weapons only reflected the individual's social status? Contrarily, the mature individuals in Graves 4, 10–12, 22 in this cemetery and Graves 4, 6 and 10 in Zápolya Street can be connected to their warrior status.

However, Antónia Marcsik could not observe any deformation on the skeletons in the cemetery in Plugarilor Street which could be caused by physical work. This might indicate the warrior status of the male members of this community. On the left leg of the skeleton from Grave 10 Zápolya Street, traces of fracture have been observed by Szilárd Gál. Independently of this, Mátyás Vremir identified traces of a similar fracture on the left leg of the horse. It is worth mentioning that on the skull of a person in Grave 22 Plugarilor Street, traces of a cut can be seen, although he survived the blow. On the other hand, no trace of any cut or other wound could be detected on the rest of the male skeletons by Antónia Marcsik. It indicates that this period was peaceful in the northern regions of the Transylvanian Basin? At the same time, Antónia Marcsik draws attention to the fact that the advanced age of several skeletons might indicate that the standard of living of this community could have been above the average among the Transylvanian communities, due to the protein gained from meat, which can only be explained by their special status.

So it can be stated that this great concentration of weapons in the Cluj cemeteries might be the result of the mixed symbolism of the adult male status (as a proprietory status) and the warrior status (achieved). It proves one thing: weapons and especially sabres indicated a personal status, which became a symbol creating group identity here. The assumption that sabres indicated a social-military status is supported by the fact that these are ornamented and they were found in the richest 10th century graves.

In one single case, the cemeteries of the micro-region of Cluj, such a concentration of burials with sabers can be set forth (on the question of sabers see Chapter V), which, in our opinion, can indicate a once existing military center. In the three cemeteries of Cluj, in the forty excavated burials altogether ten sabers were found, so out of the researched burials 25% contained this weapon type. It is true that the cemeteries in Cluj-Napoca/Kolozsvár were excavated only partially but still this tendency stands out clearly. We wish to exemplify our statements with the following statistical comparative analysis, in which we tried to analyze in a comparative method the burials of the cemeteries and the number of sabers from the Upper Tisza/Tisa region.[107] We are aware of the relative value of this analysis but as was previously highlighted[108] many times during the analysis of the finds from the cemeteries of Cluj-Napoca/Kolozsvár, a comparison of the materials from the cemeteries in the two regions cannot be avoided [it is identical to Fig. 293]:

[107] We left out of the analysis the following saber finds: Demecser-Borzsova puszta (2 sabers), Rétközberencs-Paromdomb (1 saber), Beregszász (2 sabers), Szolyva (1 saber).

[108] Révész 1996a, 123, 185.

Cemetery	Grave Number	Number of burials with saber – percentage rate in the respective cemetery
Karos I–III cemetery	105 graves	11 sabers (10.47%)
Kenézlő I–II cemetery	50 graves	5 sabers (10.0%)
Rakamaz-Strázsadomb	9+10 graves	1 saber, 1 sword with saber grip (10.52%)
Szabolcsveresmart-Szelérd hill	8 graves	1 saber, 1 sword (25.0%)
Choma/Tiszacsoma	60 graves	1 saber, 1 sword, 1 sword with saber grip (5.0%)
Tiszaeszlár-Bashalom II cemetery	13 graves	3 sabers (23.07%)
Tiszabezdéd	17 graves	3 sabers (17.64%)
The number of exacavated graves from cemeteries from other regions of the Carpathian basin		
Kál-Legelő	68 graves	2 sabers (2.94%)
Miskolc-Repülőtér	25 graves	1 saber (4.0%)
Püspökladány-Eperjesvölgy	640 graves	2 sabers (0.31%)
Sárrétudvari-Hízóföld	262 graves	2 sabers (0.76%)
Csongrád-Vendelhalom	50 graves	4 sabers (8.0%)
Eger-Szépasszonyvölgy	33 graves	2 sabers (6.06%)

The number of graves with sabers and the quantity of sabres in the Upper Tisza/Tisa and other regions

In comparison, the percentage rate of the sabres found in the cemeteries in Cluj-Napoca/Kolozsvár can correspond approximately (but in many cases it is different) to the sabres from the cemeteries of the Upper Tisza/Tisa region. A similar concentration of sabres cannot be identified elsewhere in the Carpathian Basin, so the question arises how we could explain this phenomenon. Can we talk about a phase in the research or is it really a 10th century sociological or ethno-cultural phenomenon? Not denying the difficulties of the first possibility, based on the excavations, it seems that in the fully excavated cemeteries of other regions the percentage rate of these weapons is unknown.[109]

At the same time, it is essential to clarify another issue: in Bodrogköz, respectively in the cemeteries of the Upper Tisza/Tisa region, the number of sabres (thanks to the state of research) is larger than the ones from the cemeteries of Cluj-Napoca/Kolozsvár; not to mention the gold artefacts found in the graves, first of all the quantity of gilded silver objects, which tells of the importance of the two regions but at this moment through the perspective of archaeology of the 10th century these cannot be compared in any way.

As we have mentioned, grave goods are funerary elements 'temporarily' visible to those participating in the funeral, so they have a purpose to strengthen the memory of the deceased person, while on the other hand they are material representations of a social structure as it was imagined by the community. In the analysis of this social phenomenon involving three actors (the deceased person, the mourners, and the members of the [micro] community) in the Cluj-Napoca/Kolozsvár cemeteries, we drew the following conclusions:

1. The large proportion of weapon burials and especially of sabres, which are rarely found in other regions, is the (funerary) materialisation of a special group identity.
2. In contrast to the assumptions mentioned above, we can draw some conclusions suggesting a heterogeneity based on the burial rites: all types of horse burial can be found in the Cluj graves (Types II, III, and IV) except for the symbolic Types I and V, and the stone placed under the skull in Grave 4 Zápolya Street represents a burial custom unknown in other graves. It must be noted that the heterogeneity of burial customs is mainly characteristic of the male graves with sabres in them.

These two observations concerning the Cluj communities might lead to the supposition that, firstly, the area of the Little Someș/Kis-Szamos might have been occupied by a population with various burial traditions, which might indicate the varied origin of this population. This is quite firmly supported not only by archaeological but also anthropological researches.[110] Secondly, the sabre is the primary status symbol in the graves of mature males and can be identified as a symbol creating

[109] For example from the 68 burials in the cemetery of Káli in north Hungary, altogether two sabres were found; out of the 640 burials of the cemetery in Püspökladány Eperjesvölgy two burials with sabres were identified, out of the 262 burials of Hízóföld in Sárrétudvari, similarly, two burials with sabres were found (M. Nepper 2002; Fűredi 2003, 331–352).

[110] Marcsik 2002–2003, 88.

group identity. From these observations concerning the professional warrior class of the 10th century power centre, one can see a greatly varied population with individuals of different origins. These communities were organised here, in the Cluj region, and their statuses were indicated by the weapons placed in their graves.

The formation of the presumably once existed military center, its causal background of the first half of the 10th century can be connected to two important factors:

1. The military surveillance of the trade routes coming from the northern part of the Carpathian Basin towards the south. This road could probably integrate the southern parts to the eastern circulation. The problematic dirham find from Sighetul Marmaţiei/Máramarossziget could refer to the existence of such a road leading towards south.[111]
2. Here we can see the archaeological legacy of the leaders of the military center, bodyguards, and simple warriors and of their siblings, who were settled here for the military supervision of the communities, which worked on the exploitation of the salt mines around Cluj-Napoca/Kolozsvár.

The topographical position of the cemeteries makes this situation even more unequivocal: these are situated on the higher terraces of the Someş/Szamos River along the Roman roads,[112] which indicate the continuity of the infrastructures (which is totally different from ethnic continuity), from where they could control the whole Someş valley [see also Fig. 68].

IX.10.3.2. The problem of the 10th century Alba Iulia/ Gyulafehérvár centre [Fig. 294]

The possibility of the existence of a cemetery belonging to the military entourage might arise in connection with the two horse burials found on the highest point of Alba Iulia/Gyulafehérvár, not far from each other, though only as a working hypothesis, completed with the axe found not far from here, in the area of the Apor Palace, which may also indicate a grave. Considering its topographic location, the lack of such a centre would be more surprising as its strategic position was taken advantage of both in earlier and in later periods too.[113] This opinion of ours seems to be supported by the fact that several cemeteries are known in the Alba Iulia/Gyulafehérvár region, which contained a lot of graves taking into consideration the demographic reality of the early Middle Ages. So it can be stated that in Alba Iulia/Gyulafehérvár no funeral place has been identified so far with status representations similar to those found in the Cluj-Napoca/Kolozsvár cemeteries.

This situation can be interpreted in several ways:

1. On the one hand, it may be the result of the present stage of research, i. e. cemeteries of this kind have not been detected or they have been ruined in the area of the castle during the centuries due to being disturbed.
2. In the case of Alba Iulia/Gyulafehérvár, another funeral model can be seen, the status of a warrior was not symbolised in the same manner and in the same shape or quantity as in the cemeteries in Cluj-Napoca/ Kolozsvár.
3. Chronologically, we can talk about a power centre organised later. Here it has to be noted that the Alba Iulia/Gyulafehérvár cemeteries excavated so far could be dated from the second third or the middle of the century, which has already been mentioned. After the conquest period at the end of the 9th century, no power centre was created in the middle region of the Mureș/Maros at the beginning of the 10th century, it could have appeared later. But the position of the new power centre was strengthened in the polifunctional centre system in the second half of the 10th century, which is quite undoubtedly proved archeoloically by the cemeteries with a lot of graves.

Based on these three observations, the following statements can be made:

1. The differences between the symbolisation of the statuses of the deceased persons and the topographic location of the graves excavated in the ruins of the 9th century huts, on the plateau of the hill in the Roman castle compared to those buried in the other cemeteries (Brândușei Street, Stația de Salvare, Izvorul Împăratului), is evident.[114]
2. In medieval proportions, a considerable demographic circle developed around the old Roman castle, which can be explained by the existence of a power centre: it is made clear by the three big cemeteries dated to the second half of the 10th century. Among the varied population of these cemeteries there must have been conquering Hungarians, but there are also clear signs of acculturation (see the chapter called Stația de Salvare, and Chapter IV). The small number of graves with sabres (Izvorul Împăratului: one grave with sabre out of the 209 graves), or with bows-axes (Stația de Salvare: 26 graves out of 1195) in the two cemeteries might indicate a warrior class observing

[111] We, hereby, express our acknowledgement to Kovács László, who informed us about this find.

[112] At the edge of Cluj, on the road towards Oradea, on the territory of the Polus Center, next to a 4th and 5th century cemetery at a few meters distance a fragment of a Roman road used even in the 4th and 6th centuries was found. The publication of the finds from the rescue excavation of the Polus Center is under progress (Mustaţă et al. 2009, 223–243; Alicu 2008, 9).

[113] At the same time, as will be seen, big cemeteries are unknown in the area of Cluj. The question might arise whether it is only due to the present stage of research or it is the result of a unique microregional phenomenon, which can be observed archaeologically.

[114] Effros 2003, 122.

these communities or the integrated individuals who followed the fashion of the lords of the new era.

3. The locket found in the first half of the 20th century in Alba Iulia/Gyulafehérvár as a single find might refer to the existence of professional foreign bodyguards. According to its typology, this locket can be dated to the second half of the 10th century, or the beginning of the 11th century,[115] which allows us to make two suppositions from an archaeological point of view:

a. The revolutionary development of weapons beginning in the second half of the 10th century can also be detected in the Transylvanian Basin, as a result of which double-blade swords indicating new armour and military fashion appeared among military entourages[116]

and/or

b. Based on the scanty finds in the Carpathian Basin, it cannot be excluded that some foreign contracted warriors can be supposed who appeared in the above discussed military entourage, which is supported by the fact that the locket was found in the area of the political-religious centre known from a later period when it was important (like the find in Székesfehérvár-Demkóhegy).

The above mentioned two possibilities do not exclude each other, it seems obvious that the small number of lockets in the Carpathian Basin can be explained by a migration, i. e. they can be connected to warriors who had come from abroad, maybe from the north.

Returning to the problem of the power centre, its rising is reflected by the number of graves in the second half of the 10th century. The number of graves show a demographic boom compared to the 9th century, which can only be explained by immigration (see Chapter II, Brândușei Street, and Chapter IV). The next phase of immigration could have taken place in the first decades of the 11th century. The centre could have been an important economic centre as the excellent anthropological analyses made by Szilárd Gál show the traces of strong physical work on the long bones of the skeletons, which can be connected to the transport of salt or other demanding physical work. These anthropological analyses (also) indicate why horse burials and a locket were found on the castle hill and warrior graves in the huge cemeteries of 'the common people'.

IX.10.3.3. Cemetery finds and the issue of workshops and market places. Cluj-Napoca/Kolozsvár and Alba Iulia/Gyulafehérvár [Fig. 294]

The Hungarian political-military conquest of the Carpathian Basin created a new situation in the trading system. However, based upon the 9th century finds (and due to a complete lack of 9th century finds in the eastern region of the Great Plain and the irregular researches in the Transylvanian Basin) the question cannot be answered to what extent the earlier ways of trade or the staff of the gold workers' workshops were integrated by the conquerors.

As has been mentioned above, a new military centre was established in Cluj-Napoca/Kolozsvár, northern Transylvania early in the 10th century, which served economic and military purposes. In our opinion, the existence of this centre and a market in it is perfectly reflected by the finds from the cemeteries. The concentration of earrings with grape clusters, the manufacturing of which requires a highly developed technique, draws attention as seven of them are known from the graves in three burial sites, and an ornamented button may also indicate transit trade connections with the Balkans. The stirrup inlaid with silver, the studded sabretache, the suspension ornament and the sabre with silver line and hammered blade that have been mentioned above may indicate connections with the Upper Tisza/Tisa region or Kiev [see Fig. 71–72, 230 and 261] but in these cases it cannot be decided whether they attest trade connections or the migration of some people. The wide territorial range of the belt ornamentations (from the River Volga to Bulgaria), the agate and amber pearls, earrings in the shape of a hanging cluster of grapes, button with granulated decoration, finger ring decorated with filigree wires, only indicate that the items circulating in international trade found their way to the area of Cluj-Napoca/Kolozsvár. Among the finds there are no items that could prove the existence of a gold workshop based upon their (micro)regional characteristics. The finds, mainly the earrings and the buttons rather indicate an international transit trade. Taking into consideration the importance of the salt mines in the microregion of the Little Someș/Kis-Szamos, it is not surprising that the military communities joined the international economic and trade circulation. Therefore we can suppose the existence of a market place in the microregion of Cluj-Napoca/Kolozsvár in the 10th century with certainty. As regards the direction of this trade (whether it was northern, southern or eastern), the scarcity of the finds allows only assumptions (southern or northern direction). The uniqueness of many items in the finds may mean that some members of this community might have migrated from other regions.

Contrary to Cluj-Napoca/Kolozsvár, there is a representative amount of finds at our disposal in the Alba Iulia/Gyulafehérvár cemeteries. Although most of them are not published, the finds allow us to draw

[115] Its parallels: Beszterec (Kiss 1938, 201–205); Székesfehérvár-Demkóhegy (Bakay 1967, 165–167).

[116] Above, we supposed the use of swords along with sabres. However, as we have noted, swords began to appear in huge numbers in the second half of the 10th century.

several conclusions and to make interpretations. As was mentioned in our chronological analysis, in the second half of the 10th century in Alba Iulia/Gyulafehérvár a ring of settlements appeared surrounding the old Roman castrum on a hill symbolising the town centre, which may indicate big and policultural communities in early medieval demographical proportions.

The settlement of the microregion of Alba Iulia/Gyulafehérvár may indicate, as has been mentioned, that a political-military-economic centre was established in the 10th century, according to the known finds, it must have happened in the second half of the century. However, we have no concrete information concerning its connection with the 9th century Bulgarian settlement. The finds and the cemeteries and graves dating from the 10th–11th centuries excavated so far, confirm the possibility of a discontinuity, although it might not have been complete. Certainly, besides weapon graves and the remains of an armed military entourage, to assume a functioning political-economic system, we need evidence that different aspects of the economic life existed from the weight based monetary system, workshops, salt and metal ore mines to the markets that functioned as the place of trade and the communication channels. Although in the case of Cluj-Napoca/Kolozsvár the finds only allow us to assume transit trade and possibly a regional market, the question may arise whether in Alba Iulia/Gyulafehérvár workshops may also have existed playing an important role in the economy of the centre and what evidence of this we have. Nevertheless, it is certain that in Alba Iulia/Gyulafehérvár there was a market place which was integrated in the international transit trade.

The existence of workshops in Alba Iulia/Gyulafehérvár can be explained by the salt and possibly gold mining in this region.[117] Their integration in international trade had a major impact on economy triggering a chain reaction resulting in the integration of the transit trade in the Transylvanian Basin, creating market places and the articles coming from this commerce were copied and the demand for them helped to establish such workshops in demographic agglomerations such as Alba Iulia/Gyulafehérvár.

To our mind, the huge number of finger ring finds published so far and known to us draws attention to the existence of workshops. Many of these finger rings are local or regional, they were used only in the valley of the Middle Mureș/Maros and some of them have only been found in Alba Iulia/Gyulafehérvár. In a number of cases, in our opinion, the highly elaborated items coming from the transit trade were copied.

In the case of rings Type 3a1, it can be observed that besides the elaborated silver ones, rings made of bronze which were of poorer quality have also been found. In our opinion, the ring with granulation and filigree found in Grave 17 in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului was copied locally: in Grave 175 in Brândușei Street a ring with a head is known (Type 3k), whose head is ornamented with pseudo-granulated sphere ornamentations, or the ring found in Grave 22, which also shows that it was a reproduction of a granulated sphere ornamentation. The bronze copies of the lock pendants nicely ornamented with filigrees found at Stația de Salvare are also known from other graves in this cemetery. These copies of the high quality products may indicate the existence of a local workshop. So it can be supposed that high quality Byzantine-Balkanian products coming from the international transit commerce were copied here.

Perhaps the gold plated bronze lockrings found in Graves 149 and 181 also indicate that a workshop may have existed in the 10th century. A perfect parallel of this technique can be observed in the case of the earrings found in Grave 10 in Gâmbaș/Marosgombás.

Certainly, besides these finds, the big amount of various lockrings, torques, bracelets etc made with more simple technology may also indicate the existence of a local workshop.

The fact that the copies of the above mentioned items were mainly used in Alba Iulia/Gyulafehérvár and the middle reaches of the River Mureș/Maros also emphasizes the possible existence of a regional economic system. The big amount of ceramic wares with local ornamentations also shows that it was the centre of an economic network.

Therefore, the 11th century establishment of a western type religious-political centre in Alba Iulia/Gyulafehérvár was based upon continuous structures deriving from the 10th century. The conversion to Christianity did not only involve the appearance of religious centres but it also meant the beginning of minting coins and the monetary system in the Hungarian Kingdom, which was established according to western structures.

IX.10.3.4. The problem of the Biharea/Bihar cemetery and the power centre [Fig. 294]

The part of cemetery containing eight graves, which was excavated in Biharea/Bihar-Somlyóhegy, might have been the burial place of a military centre, based on its topographic location and the furnishings. The burial customs, the proportion of weapon burials and the typological connections of the grave furnishings with those found in the Upper Tisza/Tisa region, all seem to show that it could have been a peripheral centre of the

[117] So far only written sources attest salt mining in the 9th century, whereas the ear ring found in Ghirbom/Oláhgorbó was made of Transylvanian gold, according to M. Blăjan (Blăjan 1982, 139–154).

above mentioned core region.

This possibility is indicated not only by the few excavated graves, but also the fact that later on, one of the most important fortress was built here, which became a major power centre in the 11th century Hungarian Kingdom.

For more and more exact details further researches are required.

IX.10.3.5. The problem of the power centre of the South Partium and the North-Eastern Banat [Fig. 294]

As has been noted before in the analysis of the sabre-sword, the southernmost sabre finds (together with swords) in the researched region were found in Arad/Arad-Ceala and Kiszombor (a sabre find that has not been mentioned so far), so virtually, along the river Mureș/Maros [Fig. 292], which are more than likely to be dated to a later period. In the section of Chapter V discussing the use of sabres and swords, we drew attantion to this problem, which, in our opinion, can only be explained by the fact that in the first half or first third of the century there was no political-military centre established in the southern regions. It seems to be supported by the extremely rich 10th century burials in Teremia Mare/Nagyteremia and Szeged-Bojárhalom and the wealthy male graves in Tomnatic/Nagyősz-Kleine Hügel and Kiskundorozsma.

According to the maps of weapon finds, mainly sabre and sword finds, in the region (Algyő, Arad/Arad-Ceala, Cheglevici/Keglevichháza, Kiszombor, Jimbolia/Zsombolya) a centre may have existed at the confluence of the Mureș/Maros and Tisza/Tisa after the mid-10th century. This can be seen as part of the above mentioned polifunctional system. Archaeologically, we can say nothing certain about the centre of Ajtony, who is known from the written sources, but the burials seem to prove convincingly the pagan and Christian religious synchretism which might have been prevailing in the area he is supposed to have controlled (see Chapter IV in this aspect).

IX.10.4. 'Border zones' and crossroads [Fig. 295]

As opposed to the regions of the Great Plain and the area east of the River Tisza/Tisa, the eastern parts of the Transylvanian Basin and the southern region of the Banat constitute the natural boundaries of the Carpathian Basin, which were not long ago considered to be coincide with the area of the Hungarian settelement and their political structure. It may have been so from a political point of view, but it cannot be proved by archaeological means. The area of classic horse-weapon burials covers only some parts of the Carpathian Basin, not to mention the complicated sociological phenomena connected to the archaeological facts such as acculturation and the changes of fashion. Moreover, as has been analysed in connection with the issue of sabres and swords, the geographical distribution of sabres, which can probably be dated from earlier times, shows major diversities from that of the swords [see Fig. 241], on the other hand, the southernmost saber was found in the area enclosed by the Rivers Mureș/Maros, Tisza/Tisa and Aranca/Aranka (Kiszombor), so quite far from the southern and southeastern borders (e. g. the Chazan pass is 187 kms away from Arad and 224 kms from Kiszombor, the place where the southern range of the Carpathians and the Danube meet is 158 kms away from Arad and 172 kms from Kiszombor). It must be noted that both sabre finds can be firmly dated to the mid-10th century (see the appropriate sections of Chapters II and V). What do we want to say by this? As Péter Langó put it, we have no idea about the behaviour of the conquering Hungarians and their relations to the geographical features of the Carpathian Basin.[118] It is important to note here that this perception of space (might have) changed radically from the first decade of the 10th century on, and we also have to bear in mind that this perception of space did not necessarily consider the range of the Carpathian mountains such a political or even cultural boundary as it later became. One might as well say that the Carpathians do not only separate but they also provide connection.

As is indicated by the finds, the graves of the horse-weapon social group appeared only in some parts of the Carpathian Basin, but they extended their rule or retained it in territories beyond the Carpathian ranges. Perhaps we might not be very much mistaken if we suppose that the region they considered their home, which they held under political control, did not necessarily cover the macro-region called by us Carpathian Basin. The identification of the Carpathian Basin with the Hungarian people and the Hungarian state can be traced back to a modern national myth, the myth of 'unity', which appeared in the 19th century, serving the purpose of the concept of modern nation.[119] The fact that classic finds of the conquering Hungarians have been discovered in the regions north and north-east of the Carpathians provides firm evidence that these mountain ranges did not function as borders in their concept of geography, but as connecting geographical features. We might not be mistaken supposing that these communities could have been 'military social' communities, dispatched to watch the commercial routes.

Focussing on the role of the area researched by us (the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat) in the 10th century, the classic burial sites of the conquering

[118] Langó 2007, 21.

[119] For more on this topic see Boia 1997, 157; Gáll 2011, 49–50.

Hungarians are concentrated in the western part of the Basin, but even in their case there seems to have been two different time periods when these cemeteries came to be used:

1. In the first half of the 10th century the classic military class of the conquering Hungarians can only be detected in northern Transylvania
2. The sites in middle and southern Transylvania seem to have appeared later

This might lead to important consequences: south Transylvania with Alba Iulia/Gyulafehérvár as its centre was settled later. Certainly, it is important to emphasize that there is a time gap between the time of the conquest of these regions and the time when they were colonized and the archaeological evidence of this immigration.

It means that there must have elapsed one or two decades between the conquest of either northern or southern Transyvania and their partial settlement and the appearance of the burials of the conquering people, not to mention the more than tragic state of the research at its present stage (see Chapter III). On the other hand, the archaeological remains of the peolple other than the conquering Hungarians can be detected to some extent in the better researched southern Transylvania, these people began to adopt the burial customs of the conquerers, coupled them with their old traditions.

In our opinion, either we take Northern or Southern Transylvania, these regions were not mainly border zones, but political military regions with their centres and their conquest was driven by mainly economic reasons rather than the fear of the Pechenegs.[120] Certainly, these regions also served as border zones, but due to their geographical location, one cannot talk about a medieval Maginot-line as Gyula Kristó did.[121]

If the cemeteries dating from the 10th century are projected on a map together with the cremation and biritual burials dating from the 7th–9th centuries, it seems to be clear that they complete each other very well geographically. The Arabian written source dating from around 920 fits in well saying that "the Hungarians continuously beat the Slavs, who live near them. They impose severe food taxes on them treating them as captives."[122] The sites whose geographical locations complement one another in Figure 295 can be evaluated from this perspective.

In our opinion, the much debated single finds in the Székely Land might be the archaeological materialization of the above mentioned acculturation processes, this interpretation might also provide a solution to the problem of the origin of these finds.

The Transylvanian border zone of the Hungarian Kingdom, which was established in the 11th century, was continuously pushed further and further to the east. This zone is best represented by the fortress and fortresses cemeteries, which constitute the apparently uniform material culture of the 11th century [see Fig. 299].

During these two centuries, nothing is known of the commercial roads in the area researched by us, apart from the many times quoted source, which seems to prove that the Bulgarians could have transported salt from the Transylvanian Basin to the Moravians.

The 10th–11th century commercial artifacts found in the Partium and the Banat can be connected to the commercial route along the Tisza/Tisa.

According to the archaeological finds and the topographic observations, it seems obvious that the ancient Roman roads were still used in the 10th century both to the north and to the south of Cluj-Napoca/Kolozsvár, which might indicate the existence of contacts and communication channels and some centres in connection with them. It may also be assumed that the ancient Roman roads in South Transylvania, or rather the remains of them, were also continued to be used.

We do not know of any commercial roads in eastern Transylvania, but some single coins may refer to commercial channels leading to the east or the west, which assumption seems to be supported by some 10th century coins found in Mediaș/Medgyes and some unknown sites in the Sekler Land, and the 11th century Byzantine coins found in Cernatu de Jos/Alsócsernáton or pieces of treasure from Țara Craiului/Királyföld.

IX.10.5. The 10th–11th century cemetery types [Fig. 296–299]

Having presented the cemeteries of possible centers, we would like to discuss the 10th and 11th century cemetery types. We find it important to mention that these are really technical terms and their purpose was to categorize the available cemetery groups into some sort of system. As has already been discussed some social legal statuses cannot be detected archaeologically or can only be detected with difficulty[123] therefore we chose to use the neutral terminology of "annex group".

The cemeteries can be systematized according to two aspects:

1. the size of cemeteries
2. the social situation of the 10th and 11th century population buried there

We find it necessary to point out that the archaeological demonstrability of different social strata is impossible from a legal point of view, and classifying the individuals buried in one place in the same social group is a dangerous

[120] Szabados 2011, 156–159.
[121] Kristó 2002, 68–70.
[122] HKÍF 1995, 33.
[123] Steuer 1979, 612; Mesterházy 1998b, 25.

endeavor. For example, where could the cemeteries, such as the one in Zápolya Street Cluj-Napoca/Kolozsvár or the one in Stația de Salvare Alba Iulia/Gyulafehérvár be classified? Based on the number of graves, the first one would be classified as a middle-class cemetery while the second as the cemetery of common people but according to the finds the cemetery in Cluj-Napoca/Kolozsvár (e. g. golden lockrings, earrings, buckle, weapons, burials with horses etc.) is not richer than the one in Alba Iulia/Gyulafehérvár. Graves without any inventory were present in both cemeteries; this can be explained in two ways:

1. In both cemeteries among the buried individuals social differentiation existed.
2. The existence of different burial traditions cannot be excluded, based on which, one tradition could indicate the social status of the buried people whereas the other would not.

In our opinion, in a certain cemetery individuals of different social statuses were buried, the social importance of these, with the relative nature of this survey, can be determined on the basis of the quantity and quality scale of the inventory (the above mentioned rich, richer, poor, and poorer). To provide a specific example: the individual in the rich but robbed Grave 11 in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street was probably situated in another position on the social ladder than the warrior in Grave 4 with simple inventory, not to mention the individual in the Grave 2 with no inventory at all.

In conclusion, within these cemeteries the differentiation of the finds should be investigated and naturally, if there is any possibility also with the help of interdisciplinary research. The following question can be raised: to what extent can there be social or occupational differentiation and to what extent can there be any age or ethno-cultural differences between these three graves? Or for example the social differentiation was or could have been connected to the ethno-cultural differences?

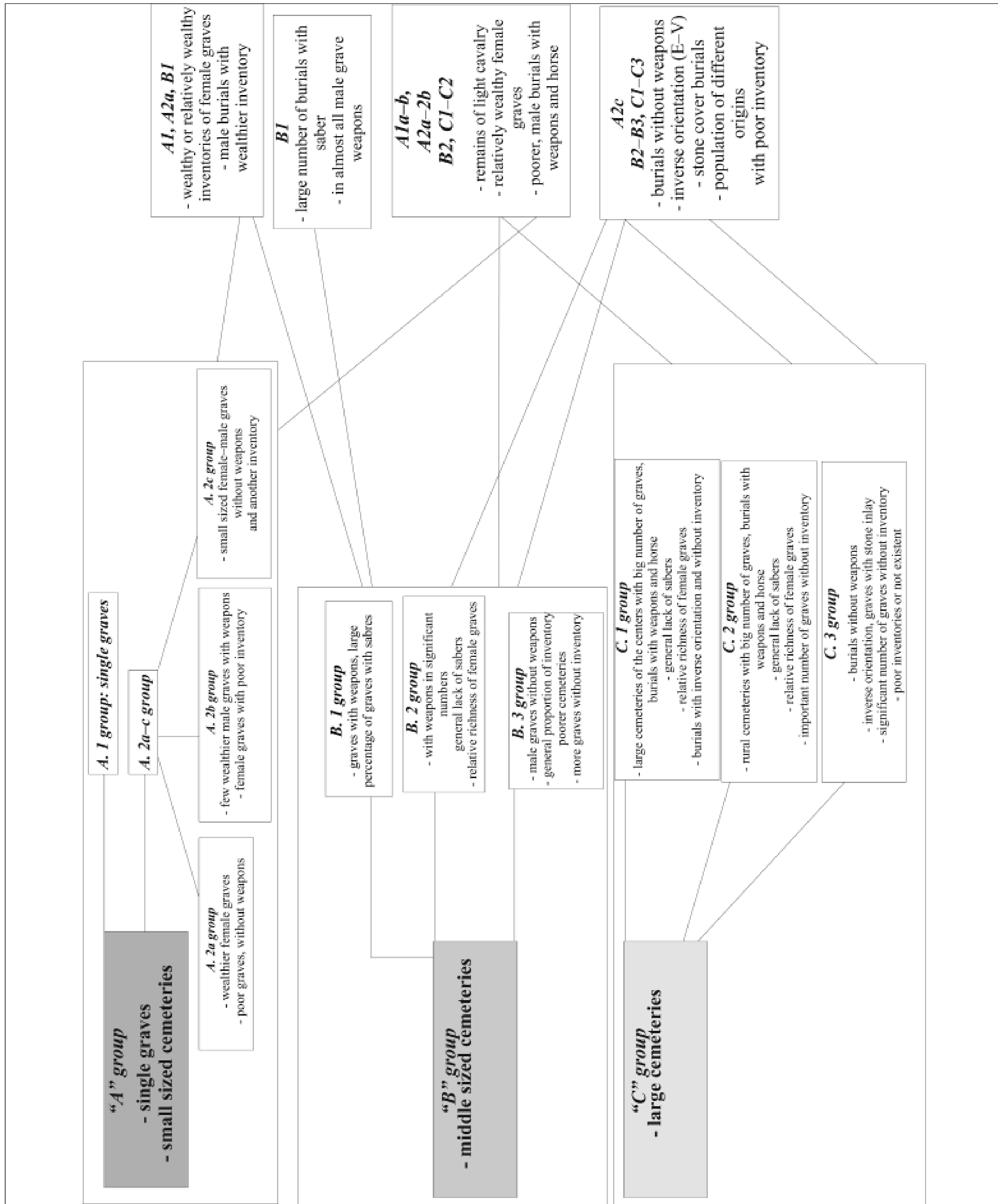
Within these cemeteries the tracking of ethno-cultural differences resulting from the specific differences in the rites should not be neglected, that is, besides the vertical construction of the society the analysis of the ethno-cultural horizontal scale should also be expanded. It should not be forgotten that in different cemeteries with the change of population the cemetery type could have changed together with the population's status.

The sites were divided into Groups “A”, “B”, “C” based on their size (that is the number of graves) and the different features of the graves; the solitary graves and the small size cemeteries were put in Group “A”, in Groups “B” and “C” the middle-sized and large cemeteries were listed (according to our calculations) [it is identical to Fig. 296]:

Group	Characteristic	Dating	Region
A. 1 group	Solitary or seemingly solitary male and female graves	10th century	Banat
A. 2a group	Small cemeteries – with female graves with richer inventory	10th century	Banat Partium
A. 2b group	Small cemeteries: male burials with weapons and horse, female graves with poor inventory	10th century	Banat Partium
A. 2c group	Small cemeteries – male grave without weapons, graves with very poor inventory	10th century	Banat
B. 1 group	Graves with weapons, especially with a high percentage of sabers	10th century	Transylvanian Basin Partium
B. 2 group	Middle sized cemeteries with burials with weapons and horse, female graves with relative quantity of inventory, the presence of graves without inventory	10th century	Banat Transylvanian Basin Partium
B. 3 group	Middle sized cemeteries, graves with weapons are missing	10th–11th century	
C. 1 group	Cemeteries in the centers with a large number of graves, burials with weapons and horse, the female graves are relatively rich, the presence of burial rituals of foreign origin	10th–11th century	Transylvanian Basin
C. 2 group	Rural, village character, burials with weapons and horse	10th–11th century	Banat Transylvanian Basin Partium
C. 3 group	The burials with weapons are missing, very poor inventory, foreign rituals	10th century	Transylvanian Basin

10th century cemetery types and their character

In this systematization it can be seen that the differentiation of the 10th century society can be inferred not by means of the cemetery types, which is based on the quantity of graves but through the comparison of the inventory of the graves in the cemetery. As it is shown in our figure, a similar quantity and quality of the inventory can be traced almost in any type (solitary, small, middle and large) of the graves in the cemetery [it is identical to Fig. 297]:

10th century cemetery types, the relationship of their characteristics

As a conclusion, we tried to illustrate in Fig. 297 how the graves, belonging to different types of cemeteries with the specific features of their inventory, can be linked to one another, independently of the size of the cemetery. We can see in this phenomenon that one can observe the differentiation of the 10th century society (but not to its pyramid-like construction), not based on the cemetery types, which are determined by the number of the graves but based upon the comparison of the inventory of the graves. As it clearly shows in our figure, a similar inventory quantity and quality can be set forth in almost all types of cemeteries (solitary, small, middle and large). At the same time, in contrast with the burial traditions of the conqueror Hungarian population, which relied upon 10th century warrior virtue and symbols (here), in the cemeteries without inventory in the Transylvanian basin, based on the very specific burial traditions different from those of the conquerors, and the very poor inventory one can recognize the common people of the conquered authority, which was here or a population that settled down here coming from somewhere else [Fig. 295, 297–298]

In the 11th century, the burials with weapons and horse slowly dissappear, and the social differentiations cannot or very rarely can be identified by archaeological methods. In this, however, the written sources of the institution system of the medieval state can be of help. From this point on, archaeology can only play an insignificant role in the reconstruction of social stratification. We can divide the cemeteries into two groups in a very simple way [Fig. 299]:

1. Cemeteries of the fortress folk ("proto-Christian" or the cemeteries of the transitional period).[124] During the establishment of the Christian kingdom's system, in the first decades of the 11th century, Saint Stephen I built a great number of fortresses.[125] In the vicinity or even in the inside precinct of these, a number of cemeteries of the castle warriors or the people who lived inside the castles wre discovered, which is the best indicator of the construction period of these castles. Such cemeteries of the castle folk were discovered in: Biharea/Bihar-Téglagyár, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Vânătorilor Street, Cluj-Napoca-Mănăştur/Kolozsmonostor, Hunedoara/Vajdahunyad, Moldoveneşti/Várfalva.

2. Cemeteries with rural characteristics: Pădureni/Temesliget, Hodoni/Hodony, Timişoara/Temesvár-Csóka erdő, Vărşand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Chişineu-Criş/Kisjenő, Oradea/Nagyvárad-Salca terrace, Oradea/Nagyvárad-Franz Joseph's barrack, Zalău/Zilah-Pálvár, Noşlac/Marosnagylak, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street II, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclişa/Poklisa, Deva/Déva.

As we have mentioned above, a significant number of these cemeteries were used already in the 10th century but the question still arises if they were used by the same population or not. For example, in the case of the 2nd cemetery in Brânduşei Street, it is very likely that a new population arrived and established a new cemetery next to the old one. This fact is attested, as we have explained it previously, also by the elements of the material culture besides the burial traditions (e. g. different types of knives, S-ended lockrings, square sectioned rings, bracelets and necklaces etc.). At the same time, we wish to draw attention to the possibility of a much longer list of possible cemeteries since we did not take into consideration the sporadic finds of unresearched cemeteries. This type of cemetery can be called a proto-Christian cemetery.

Additionally, important differences could also have existed among the cemeteries with rural characteristics, but it is impossible to detect them because of the poorness of the inventories. The quantity of the inventory (in the first place jewelry) in them was defined largely by whether these were rural, hidden village cemeteries or necropolises around the larger centers where the traffic of merchandise and the market places made the acquisition of different goods much easier. In the end, it is important to highlight that the 11th century social differentiation within a cemetery is almost impossible to research, since in many cases inventories were found only in child graves.

Besides these types of cemeteries, cemeteries around the church are already known from the beginning of the 11th century.[126] In these three regions, the existence of cemeteries of this type can only be supposed but it is sure that the powerful individuals of the 11th century (and not only they) should be looked for in such cemeteries.

IX.10.6. The quantities of (precious) metal in the cemeteries [Fig. 300]

In the framework of the cemetery analysis we tried to determine the precious and simple metal quantity of the graves and based on this, we tried to follow the change of the metal quantity in the cemeteries in the different periods. These results cannot be taken as absolute since the research still has to make a lot of progress, and only in a few cases was it possible to assign a gross amount [it is identical to Fig. 300]:

[124] We could not discuss in our analysis some cemeteries of the castle folk, since they were used until the 13th, in some cases until the 15th century. The re-evaluation of the cemetery in Cluj Mănăştur was made by us: Gáll–Gergely 2009, 97–98, 43–44. *táb.*

[125] Until today one of the best and most conclusive is István Bóna's work (Bóna 1995; Bóna 1998).

[126] Szentes-Kaján, Szombathely (Türk 2005, 213–219; Kiss 2005, 151–162).

Cemeteries	Dating	Grave no.	Au.	Gilded Ag.	Ag.	Gilded Br./ Au. plate	Br.
Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street	10th century 1.	11	0.3 g		118.6 g		92.2 g
Gâmbaş/Marosgombás (5 graves)	10th century 2.	12		21.26 g	29.55 g		8.3 g
Blandiana/Maroskarna „B”	10th century 2.	15		13.19 g			186.5 g
Nădlac/Nagylak	10th century 2.	15			5.2 g		189.2 g
Teremia Mare/Nagyteremia	10th century 1.	1		95.3 g	96.8 g		8.7 g
Oradea/Nagyvárad-Salca terrace	10th–11th century	31			35.3 g		449.3 g
Sânpetru German/Németsze-ntpéter-G.A.S.'s area	10th century 1.	1			181.4 g		8.7 g
Șiclău/Sikló	10th century 1.	12	3.0 g		151.46 g		90.0 g
Timişoara/Temesvár-Csóka erdő	10th–11th century	40			8.9 g	6.6 g	417.8 g
Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street-I	10th century 2.	105			26.29 g	6.96 g	102.21 g
Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street-II	11th century	124			78.84 g		401.22 g
Moldoveneşti/Várfalva	11th century	57			76.79 g		373.0 g
Hunedoara/Vajdahunyad	11th century	57			53.4 g		54.8 g

The metal content of 10th–11th century cemeteries

From the table it seems clear that in the cemeteries dated to the first third of the 10th century a bigger quantity of silver was found than in the ones dating from later times, the 10th and 11th centuries. Moreover, it is clear that the quantity of bronze objects in the cemeteries of the middle of the 10th century surpasses the ones of the previous periods. This is obviously connected to the change in fashion, first of all, with the spread of heavier bracelets and necklaces, and also with the wearing of finger rings in the fashion. From this point of view it is worthwhile to compare the metal quantities from the cemetery parts in Șiclău/Sikló with twelve graves dated to the second third of the 10th century and in Blandiana/Maroskarna "B" with fifteen graves dated to the end of the century: in Șiclău/Sikló 151.46 grams of silver and 90.0 grams of bronze were found, in contrast with the later dated Blandiana "B", where altogether 186.0 grams of bronze were found. The finds from the 10th and 11th century are also important in the twenty-three graves identified at the Szálka terrace in Oradea/Nagyvárad, where altogether 449 grams turned up.

The quantity of precious metals in the 10th and 11th century cemeteries in Alba Iulia/Gyulafehérvár Brânduşei Street stands in sharp contrast with these. In this cemetery with 124 graves more than three times as much silver was found as in the one dating from the 10th century.

It is also worth analysing the function of the silver objects from the 10th century cemeteries, because these seem to be richer just because of the funeral traditions. For example, the silver objects from the lonely Grave 1 in Șiclău/Sikló and Grave 11 in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya Street were parts of harnesses; such objects would not have ended up in graves in the 11th century, so in conclusion, without these objects the graves would have remained without inventory and we would consider them as poor as the rest of the 11th century graves. It is dangerous to compare the full inventories of the still pagan 10th century with the 11th century graves; we think that this should be restrained to the quantity of costume.

It can also be observed that in the inventory of the cemeteries from the second half of the 10th and from the 11th century, the number of heavier bronze objects stands out, meaning that with the change of the burial customs the silver objects and harnesses, which were part of the earlier eastern-type costumes, disappeared. This does not mean the disappearance of the precious metals: in the 11th century burials, among the new fashion items the elements of costume made of silver (lockrings, finger rings) were found in the same quantity.

As a result of our analysis, it can be said that the precious metal quantity registered in these cemeteries concentrated only on a few graves, we touched upon the percentage of these during the analysis of the sites. In conclusion, a richer grave in silver inventory from the 10th century is the grave Teremia Mare/Nagyteremia, this contained only 192.1 grams of silver. Probably a richer grave was Grave 11 in Cluj-Napoca/Kolozsvár and the unpublished Grave 25 in Plugarilor Street. So, we can discuss the differences concerning the 10th and 11th century cemeteries and graves based only on their whole characteristics (spread of the site, burials with weapons and/or horse, the quantity of the types of weapons etc.).

IX.10.7. The issue of 10th–11th century graves and the spread of Christianity

From the written and archaeological sources, a lot of examples of the Christian propaganda of the empire are known through the whole Early Middle Ages. However, it did not mean, it could not mean, institutionalised Christianity. The archaeological signs of the empire's Christian propaganda can be seen in many cemeteries, one can even suppose the Christianity of some people in some cases.

Concerning the spread of Christianity, it is not the only question to be answered how Christianity was furthered and who it was furthered by, but it is also an important question how the target individuals and communities responded to it. In the case of these people we can talk about a crisis of their religious ideologies. It is important to note that there is a big difference between the spread of Christian symbols (through commerce), the spread of Christianity itself and building up Christian institutions. Moving any ideology from one social environment to another will change its meaning and function,[127] therefore crosses and other objects, originally representing Christian propaganda, lost their original functions and symbolism and their essential ideology underwent major changes. According to the cemeteries whose data are at our disposal, the following phases can be set up in the 10th and 11th centuries:

Phase 1: The first two thirds of the 10th century. In the 10th century, Christianity may have played a complementary role among the higher and lower social classes, it could not have meant anything else but an additional element to the religious ideologies connected to the pagan deities they believed in. The presence of Christian symbols or the appearance of funeral rites connected to Christianity in horse-weapon burials meant nothing but contact and the adaptation of certain traditions and we can hardly talk about the spread of Christianity, deep Christian religious belief or the disappearance of pagan deities. It is indicated by the chest crosses appearing in pagan environment (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului, Ianca),[128] which can be considered the commercial and ideological propaganda of the Christian empire,[129] and the alleged Bizantine arm positions in some horse-weapon burials in the southern region of the Great Plain (see Chapter IV).

Phase 2: the second half of the 10th century. The actual political tendencies, along with the decline of the ideology of pagan deities, led to the Christian conversion of the elite, which can be called a so-called pagan-Christian religious synchretism. Certainly, it was due to mainly political aspects, it cannot be stated that Christian religious conviction became widely popular.

Phase 3: the first half of the 11th century can be considered the era when the system of Christian institutions was constructed. Both written and archaeological (Alba Iulia/Gyulafehérvár, Cenadul Vechi/Őscsanád) sources show that in our region episcopates were established indicating the appearance of the Christian institutional system. But the pagan burials in Hodony dated from the first half of the 11th century, or the knives, strike-a-lights and arrowheads put in some graves in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Vânătorilor Street, Hunedoara/Vajdahunyad, Moldoveneşti/Várfalva may give an impression of their influence. These cemeteries are called half-pagan cemeteries or cemeteries of the time of transition. This archaeological phenomenon did not mean the spread of Christian spirit but only the metamorphosis of the propagation of the social prestige of the elite. From the 11th century on, it was only the Christian church and its normative that meant the ethic code system of elitism, which was by its nature the direct opposite of the pagan traditions of the 10th century elite that can be traced back to the different forms of manifestation of the illustration of prestige (burials with horses, weapons). Moreover, in the case of the population of the 11th century cemeteries (half-pagan or transitional period cemeteries) we can hardly speak of deep religiousness, the pagan traditions could have lived on in these communities. Although Christianity superseded the pagan religions, it was to take over certain pagan customs which can even be detected in a later period in the Christian churchyard cemeteries.

Phase 4: The second half of the administrative construction of the Christian church is to be connected to the appearance of churchyard cemeteries.

[127] Mannheim 1995, 176.
[128] Langó–Türk 2004, 397–401.
[129] However profane it might seem, these symbols can be compared to the products of today's superpower such as Coca-Cola and McDonald's.

IX.10.8. Conclusions

Thus, with the help of archaeological means, we found out that the Hungarians conquering the Carpathian Basin (from an archaeological point of view this is a new representative material) established military centers in the eastern part of the basin (Upper Tisza/Tisa region, Cluj-Napoca/Kolozsvár, Biharea/Bihar) where it concentrated significant military potential. In contrast with the still used stereotypes, these areas were not destroyed but integrated and drew in the eastern trade (too), just as in the whole of Eastern Europe as far as Scandinavia. Practically, they changed the cultural character of the region. At the same time, as a result of previous military events in the Carpathian Basin, they must have considerably raised the number of common people with slow but sure integration, by conquering the populations living in the region. The assimilation can be detected archaeologically on the border areas of the Carpathian Basin and in the case of some of the cemeteries in the Transylvanian Basin (e. g. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brândușei Street).

It became clear from the analysis of the 5th chapter that from the second half of the 10th century the number of finds significantly grows. The question arises: why and how could it be estimated? A few particular data can be inspiring:

1. From an archaeological point of view, sporadic, or small sized cemeteries are barely known from the end of the 10th century, just as we can hardly date cemeteries with large number of graves to the first half of the 10th century. Why is that?

2. Based on the typo-chronology of the finds (even if it is still in a primitive state) it can be suspected that the eastern and southern parts of the Carpathian Basin were settled and integrated from the middle of the century. It can be hardly answered what this means from a historical point of view, from an archaeological point of view it can be taken as a fact that most of the finds in the eastern Banat and southern Transylvania cannot be dated earlier than the middle of the 10th century. From a historical-archaeological point of view, this phenomenon is not singular: a similar phenomenon can be identified in the case of Gepid and Avar periods as well, where the cemeteries with large numbers of graves appear later. Based on the archaeological finds, a temporal discrepancy can be seen between the invading, conquering process and the appearance of the cemeteries of the conquering population. From this perspective, the conquest of the Carpathian Basin and the integration of the regions and the population found here can be pictured as a cultural-anthropological process in N–S direction, in which we can count with a gradual military conquest, settlement, mingling, assimilation and migration during the 10th century [see Plate 335] as opposed to the Avar era, when we can observe a similar process in a S–N direction.

Among the cemeteries starting to appear from the end of the 10th and the beginning of the 11th century it is almost impossible to identify social, cultural, age or gender differences. Similarly to the late-Gepid and late-Avar periods, from the second half of the 10th century cemeteries with larger number of graves which were used for longer periods started to function whose cause-causality background can be multilayered. Within these cemeteries the process of standardization can be observed starting from burial customs to the material culture. In the Transylvanian Basin a specific phenomenon can be identified: in the cemeteries of the populations of different origins around Alba Iulia/Gyulafehérvár which were used in the 10th century, from the 11th century such significant custom differences can be recognized, which can be explained only with immigration. In the same way we can interpret other cemeteries opened in the 11th century (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa, Hunedoara/Vajdahunyad, Moldovenești/Várfalva), based on which at the beginning of the 11th century significant immigrations can be identified, first of all from the Plain.

As a result of the 11th century politics of Saint Stephen, the archaeological remains of the 11th century are the fortress, fortress cemeteries and the village system with rural type cemeteries, naturally from an archaeological point of view without any ethnic value. In other words, it is the indirect archaeological evidence of Stephen I's activity in taking over and applying the western European civilization model.

The military-political structure run by the new conquerors established a new, very colourful and diverse network of different groups of people, which led to the slow fusion of the newcomers, the descendants of the conquerors and the conquered population. The result of this complex sociological and historical phenomenon is the medieval Hungarian Kingdom.

X. FÜGGELÉK

X.1. RÖVIDÍTÉS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

á. = átmérő
b. = a település bolgár neve
f. á. = fül átmérő
f. mg. = fül magasság
f. sz. = fül szélesség
h. = hosszúság
hrv. = a település horvát neve
h. v. = huzal vastagság
j. = a település jiddis neve
k. á. = keresztvas átmérő
k. h. = keresztvas hosszúság
k. mg. = keresztvas magasság
k. sz. = keresztvas szélessége
k. v. = keresztvas vastagsága
kr. = karika
l. sz. = lemez szélesség
ltsz. = leltári szám
l. v. = lemez vastagság
lg. sz. = legnagyobb szélesség
lgk. sz. = legkisebb szélesség
mér. = méretei
m. h. = markolat hosszúság
m. sz. = markolat szélesség
mg. = magasság
m. = mélység
mrg. sz. = markolatgomb szélessége
mrg. v. = markolatgomb vastagsága
mrg. mg. = markolatgomb magassága
n. = a település német neve
ol. = a település olasz neve
ó-r. = a település óromán neve
p. h. = pánt/penge hosszúság
p. sz. = pánt/penge szélesség
p. v. = pánt/penge vastagság
r. = a település román neve
s. = súly
szb. = a település szerb neve
szl. = a település szlovák neve
szr. h. = szárai hosszúsága
szr. sz. = szárai szélessége
sz. = szélesség
tk. = a település török neve
t. sz. = talp szélessége
t. = tájolás
uk. = a település ukrán neve
vcs. sz. = vércsatorna szélessége
v. = vastagság

AA	American Antiquity (New York)
AAnthr. Anz.	Anthropologischer Anzeiger (Stuttgart)

FÜGGELÉK

AB	Analele Banatului (Timişoara)
Acta Ant et Arch Suppl	Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum (Szeged)
Acta ArchHung Acta	Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta Biol. Szeged	Acta Biologica Szegediensis (Szeged)
Acta Mus. Napocensis	Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
Acta Mus. Napocensis Seria Historica	Acta Musei Napocensis Seria Historica (Cluj-Napoca)
Acta Mus. Porolissensis	Acta Musei Porolissensis (Zalău)
Acta Sic.	Acta Siculica (Sepsiszentgyörgy)
Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Az István Király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár)
Agria	Agria. Annales Musei Agriensis. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve (Eger)
Altum Castrum IV	Altum Castrum IV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak IV. összejövetele (Visegrád)
Am. J. Phys. Anthropol.	American Journal of Physical Anthropology (Washington D. C.)
An. ANTIM	Analele Asociației Naționale ale Tinerilor Istorici din Moldova (Chişinău)
An. Banatului S. N. Arh.-Istor.	Analele Banatului Serie Nouă seria Arheologie-Istorie (Timişoara)
An. Inst. Stud. Clas.	Anuarul Institutului de Studii Clasice (Sibiu)
Anthr. Anz.	Anthropologischer Anzeiger (Stuttgart)
Anthr. Közl.	Antropológiai Közlemények (Budapest)
Apulum	Apulum. Arheologie, Istorie, Etnografie (Alba Iulia)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tudományos folyóirata (Budapest)
Arch. Hung.	Archaelogia Hungarica (Budapest)
Arch. Korrbl.	Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter (Mainz)
Arch. Közl.	Archaeologiai Közlemények (Budapest)
Arch. Polona	Archaeologia Polona. Journal of Archaeology (Warsawa)
ArchRom	Archaeologia Romanica (București)
Arch. Rozhledy	Archeologické Rozhledy (Praha)
A. Sl. Cat.	Archaelogica Slovaca Catalogi (Bratislava)
Arch. Slovaca Monogr.	Archaelogia Slovaca Monographiae. Communicationes Instituti Archaelogici Nitriensis Academiae Scientarum Slovacae (Nitra)
Arh. Medievală	Arheologia Medievală (Cluj-Napoca)
ATS	Acta Terrae Septemcastrensis (Sibiu)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
Cerc. Arh.	Cercetări Arheologice (Bucureşti)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Comp. Stud. Soc. Hist.	Comparative Studies in Society and History (London–New York)
Corviniana	Corviniana. Acta Musei Corvinensis (Hunedoara)
Crisia	Crisia (Oradea)
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve (Kecskemét)
Csodaszarvas	Csodaszarvas. Őstörténet, vallás és néphagyomány (Budapest)
Dacia N. S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie (Bucureşti)
Dolg. Erdélyi Nemzeti Múz.	Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie) (Kolozsvár)
Dolg. Szeged	Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged)
DuDolg.	Dunántúli Dolgozatok (Pécs)
Él. Tud.	Élet és Tudomány (Budapest)
Ephemeris Napocensis	Ephemeris Napocensis (Cluj-Napoca)
Erd. Múz.	Erdélyi Múzeum (Kolozsvár)

Erd. Tud. Füz.	Erdélyi Tudományos Füzetek – Erdélyi Múzeum Egyesület (Kolozsvár)
Ethnograph.	Ethnographia (Budapest)
FAH	Fontes Archaelogici Hungariae (Budapest)
Folia Anthr.	Folia Anthropologica (Budapest)
FolArch	Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici (Budapest)
HK	Hadtörténelmi Közlemények (Budapest)
Hajd. Múz. Évk.	Hajdúsági Múzeum Évkönyve (Debrecen)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
Izv. Arch. Inst. Sofia	Izvtstija na Bъlgarskija Archeologičeski Institut (Sofia)
Izv. Narod. Muz. Varna	Izvestija na Narodnija Muzej (Varna)
Jahrb. RGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanische Zentralmuseums (Mainz)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
J. Forensic Sci.	Journal of Forensic Science. American Academy of Forensic Sciences (Woodland)
J. Comp. Hum. Biol.	Journal of Comparative Human Biology (Ulm)
J. Hum. Evol.	Journal of Human Evolution (Amsterdam)
Kal. Múz. Kisk.	Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár (Kalocsa)
Közl. Nemzeti Múz. Éremtárából	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár)
KSz	Katholikus Szemle (Nagyvárad)
Lélekjelenlét	Lélekjelenlét (Kolozsvár–Szeged)
MŐK	Magyar Őstörténeti Könyvtár (Szeged)
Mat. şi Cerc. Arh.	Materiale şi Cercetări Arheologice (Bucureşti)
Mat. şi Cerc. Arh. S. N.	Materiale şi Cercetări Arheologice Serie Nouă (Bucureşti)
Mat. Iszl. Arh.	Materiali i iszledovanija po Arheologii SSSR (Moszkva)
Mat. Wczesnośred.	Materialy Wczesnośredniowieczne (Kraków–Wrocław–Warsawa)
Mem. Inst. Osw. Cruz	Memórias do Instituto Oswaldo Cruz (Rio de Janeiro)
Mitt. der anthr. Ges.	Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft (Wien)
MKÉ	Múzeumi és Könyvtári Értesítő (Budapest)
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFMÉ – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaelogica
MMF	Makói Múzeum Füzetei (Makó)
MTA Évk.	Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve (Buda)
MTTÉ	Magyar Tudós Társaság Évkönyve (Buda)
Nép. Ért.	Néprajzi Értesítő (Budapest)
JAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
Op. Hung.	Opuscula Hungarica (Budapest)
Pam. Arch.	Památky Archeologické (Praha)
PP	Pliszka-Preszlav (Varna)
Prähist. Bronzefunde	Prähistoriche Bronzefunde (München)
Prähist. Zeitschr.	Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
Russ. Arch.	Russijskaja Arheologija (Moszkva)
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis (Deva)
Slovenská Arch.	Slovenská Archeologia (Bratislava)
Somogyi Múz. Közl.	Somogyi Múzeum Közleményei (Kaposvár)
Sovetskaja Arch.	Sovtskaja Archeologija (Moskva)
SSz	Soproni Szemle (Sopron)
Sud. Arch.	Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften (Wiesbaden)
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
Stud. şi Cerc. Istor. Veche	Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi (Arheologie) (Bucureşti)
Stud. şi Cerc. Num.	Studii şi Cercetări Numismatice (Bucureşti)
Stud. Comitatensia	Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból (Szentendre)

Stud. şi Comun. (Satu Mare)	Studii şi Comunicări (Satu Mare)
Stud. şi Comun. (Sibiu)	Studii şi Comunicări. Arheologie – Istorie (Sibiu)
Stud. Slav.	Studia Slavica (Budapest)
Stud. Univ. Babeş-Bolyai	Studia Universitatis Babeş-Bolyai (Cluj-Napoca)
Štud. Zvesti Arch. Ústavu	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied (Nitra)
Szántó Múz. Évk.	A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve (Orosháza)
Századok	Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata (Budapest)
Székelyföld	Székelyföld. Kulturális folyóirat (Csíkszereda)
TRÉ	A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Tásrulat közlönye (Temesvár)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
Split	Vjesnik Split (Split)
Vj. Hrvat. Arh. Društva	Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (Zagreb)
VTT	Veszprémi Történeti Tár (Veszprém)
Wosinsky Mór Múz. Évk.	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
Zalai Gyűjtemény	Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)
Zeitschr. Arch.	Zeitschrift für Archäologie (Mainz)
Ziridava	Ziridava. Muzeul Judeţean Arad (Arad)
ZfA	Zeistchrift für Archäologie (Berlin)

Irodalom

Acsádi–Nemeskéri 1970 = Acsádi, Gy.–Nemeskéri, J.: *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.
ÁKIF = *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gy. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.] Szeged 1999.
Alekszejev–Debec 1964 = Alekszejev, V. P.–Debec, G. F.: *Kraniometrija*. Moszkva 1964.
Alicu 2008 = *Polus. Istorie pierdută. Istorie regăsită*. Ed.: Alicu, D. Cluj-Napoca 2008.
Anghel 1997 = Anghel, Gh.: Necropola birituală prefeudală de la Ghirbom (Gruiul Fierului), judeţul Alba. — Nécropole birituelle préféodale de Ghirbom (Gruiul Fierului) départament d'Alba. *Apulum* 34 (1997), 255–271.
Anghel–Ciugudean 1987 = Anghel, Gh.–Ciugudean, H.: Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (jud. Alba). — The early middle age cemetery from Blandiana (district of Alba). *Apulum* 24 (1987), 179–196.
Anghel– Hopârtean 1971 = Anghel, Gh.–Hopârtean, A.: Cîteva date despre un tezaur de monede din secolul al XI-lea, descoperit la Turda. — Quelques données sur un trésor des monnaies du XIe siècle découvert à Turda. *Apulum* 8 (1971), 51–54.
Bakay 1965 = Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez.* [DuDolg. 1] Pécs 1965.
Bakay 1965–1966 = Bakay, K.: Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. – Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966), 43–88.
Bakay 1967 = Bakay, K.: Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisierung des fürstlichen Heeres. *Acta ArchHung* 19 (1967), 105–173.
Bakay 1978 = Bakay K.: *Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. — Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung*. [StudCom 6.] Szentendre 1978.
Balassa 1994 = Balassa I.: A magyar földművelés emlékei a 9–10. században. In: *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 235–246.
Balogh 2002 = Balogh Cs.: 10. századi sírok Kiskunfélegyháza környékéről. — Gräber aus dem 10. Jahrhundert in der Umgebung von Kiskunfélegyháza. *MFMÉ – StudArch* 9 (2003), 283–293.
Bálint 1968 = Bálint Cs.: Honfoglalás kori sírok Szeged-Öthalmon. — Mogili iz epohi zavojevanyija rodiny na holme „Ethalom" bliz Szegeda. *MFMÉ* 1968, 47–89.
Bálint 1969 = Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. — Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit. *MFMÉ* 1969/1, 107–114.
Bálint 1971 = Bálint Cs.: X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. — Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós. *BMMK* 1 (1971), 49–88.
Bálint 1975 = Bálint Cs.: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. — On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture. *ArchÉrt* 102 (1975), 52–63.
Bálint 1976 = Bálint Cs.: A magyarság és az ún. Bjelo Brdói kultúra. — Die Ungarn und die sog. Bjelo-Brdokultur (BK). *Cumania* 4 (1976), 225–254.
Bálint 1978 = Bálint Cs.: Válasz Dienes Istvánnak. *ArchÉrt* 105 (1978), 264–268.
Bálint 1982 = Bálint Cs.: Az európai dirhem-forgalom néhány kérdése. — Quelques questions de la circulation du dirham en Europe. *Századok* 116 (1982), 3–32.
Bálint 1991 = Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert.* [StudArch 11.] Budapest 1991.
Bálint 1995 = Bálint Cs.*: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok).* [MŐK 8.] Szeged 1995.
Bálint 2004 = Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti Tanulmányok.* [VAH 16a.] Budapest 2004.
Bálint 2006 = Bálint Cs.: Az ethnosz a kora középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai). — The Ethnos in the Early Middle Ages. (Possibilities and limits of research). *Századok* 140/2 (2006) 277–347.
Bárány-Oberschall 1953 = Bárány-Oberschall, M.: Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden. In: *Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter*. [Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie 2.] Baden-Baden 1953, 207–251.
Bach 1965 = Bach, H.: Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen. *Anth. Anz.*14 (1965), 249–274.
Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003 = Băcueţ-Crişan, S.–Băcueţ-Crişan, D.: *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Zalău*. Zalău 2003.
Begovatov 2001 = Begovatov, E. A.: Remeszlenjai kompleksz Bjaliarszkogo II. Szelisča. — The Manufactures Complex Bilyarsk II Settlement. In: *Drevnie remeszleniki Priuralâia*. Red.: Zábljánov, V. I.–Ivanov, A. G. Izsevszk 2001, 148–160.

Bende–Lőrinczy 1997 = Bende L.–Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. — Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert. *MFMÉ – StudArch* 3 (1997), 201–285.

Bende et al. 2002 = Bende L.–Lőrinczy G.–Türk A.: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. — Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel. *MFMÉ – StudArch* 8 (2002), 351–402.

Benkő 1994 = Benkő E.: Gyulafehérvár. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk.: Kristó Gy. Budapest 1994, 245–247.

Bejan–Moga 1979 = Bejan, A.–Moga, M.: Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiş). — Die frühfeudale Nekropole von Hodoni (Kreis Timiş). *Tibiscus* 5 (1979), 159–169.

Berkeszi 1907 = Berkeszi I.: *Dél-Magyarország éremleletei*. Temesvár 1907.

Bernert 2005 = Bernert Zs.: Paleoantropológiai programcsomag. *Folia Anthr.* 3 (2005), 71–75.

Berreman 1981 = Berreman, G. D.: Social Inequality: A Cross Cultural Analysis. In: *Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches*. Ed.: Berreman, G. D. New-York 1981, 3–40.

Bessko 1906 = Bessko J.: *A honfoglaló magyar nemzet lovairól*. Budapest 1906.

Beauvoir 1998 = Beauvoir, S.: *Al doilea sex*. [Ed. românească.] Bucureşti 1998.

B. Horváth 1979 = B. Horváth J.: A dunaújváros-öreghegyi honfoglaláskori temető. — Der landnahmezeitliche Friedhof von Dunaújváros-Öreghegy. *Alba Regia* 17 (1979), 275–296.

Binford 1962 = Binford, L.: Archaelogy as anthropology. *AA* 28/2 (1962), 217–225.

Blăjan 1982 = Blăjan, M.: Cercetări arheologice în cimitirul din secolul VIII e. n. de la Ghirbom – „Gruiul Măciuliilor" (jud. Alba). — Recherches archeologisques dans le cimetiere du VIIIe siecle de n. e. de Ghirbom – „Gruiul Măciuliilor" (dep. d'Alba). *Apulum* 20 (1982), 139–154.

Blăjan–Dörner 1978 = Blăjan, M.–Dörner, E.: Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldăruşelor de lut (XI–XIII), descoperite pe teritoriul judeţului Arad. — Historisch-demographische probleme in bezug auf die im Kreis Arad entdeckten Tonkesselchen (11.–13. Jahrhundert). *Ziridava* 10 (1978), 123–138.

Blăjan–Popa 1983 = Blăjan, M.–Popa, Al.: Cercetările arheologice de la Alba-Iulia-„Staţia de Salvare". — Recherches Archéologiques à Alba-Iulia-„Staţia de Salvare". *Mat. şi Cerc. Arh.* 15 (1983), 375–380.

Blăjan–Stoicovici = Blăjan, M.–Stoicovici, E.: Toporul de luptă din secolul X e. n., descoperit la Aţel (jud. Sibiu). — La hache de combat du Xe siècle de n. è. découverte à Aţel (dép. de Sibiu). *Apulum* 18 (1980), 179–183.

Blăjan et al. 1990–1993 = Blăjan, M.–Stoicovici, E. M.–Botezatu, D.: Monede descoperite în cimitirul feudal-timpuriu (sec. XI.) de la Alba-Iulia-str. Vânătorilor (1979–1980). — Les monnaies decouvertes dans le cimetière feodal ancien (XIe siècle) d'Alba Iulia - rue Vânătorilor (1979–1980). *Apulum* 27–30: 1990–1993 (1993), 273–290.

B. Nagy–Révész 1986 = B. Nagy K.–Révész L.: Egyedi típusú honfoglalás kori íj csontmaradványai Hódmezővásárhely-Nagyszigetről. — Knochenbeschläge eines landnahmezeitliches Bogens individuellen Typs von Hódmezővásárhely-Nagysziget. *ComArchHung* 1986, 123–134.

Bodrogi 1913 = Bodrogi J.: Alsófehér megyei honfoglalás kori leletek. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve*. Kolozsvár 1913, 16–29.

Boia 1997 = Boia, L.: *Istorie şi mit în conştiinţa românească*. Bucureşti 1997.

Boia 1998 = Boia, L.: *Două secole de mitologie naţională*. Bucureşti 1998.

Boia 2012 = Boia, L.: De ce este România altfel? Bucureşti 2012.

Bokij–Pletnyova 1989 = Bokij, N. M.–Pletnyova, S. A.: Nomád harcos család sírjai az Ingul folyó völgyében. — Gräber einer nomadischen Kriegerfamilie aus dem 10. Jh. im Ingul-Flußtal. *ArchÉrt* 116 (1989), 86–98.

Bollók 2006 = Bollók Á.: Lehetőségek a honfoglaló magyarság emlékanyagának művészeti értékelésében. (A karosi II/52-es sír készenléti íjtartó tegezének korongja). *Limes* 19/1 (2006), 63–85.

Bóna 1988 = Bóna I.: A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében. In: *Erdély története I*. Szerk.: Köpeczi B. Budapest 1988, 194–237.

Bóna 1995 = Bóna I.: *Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak.* Debrecen 1995.

Bóna 1997 = Bóna, I.: Die Archäologie in Ungarn und die ungarische Landnahme. *Acta ArchHung* 49 (1997), 345–362.

Bóna 1998 = Bóna I.: *Az Árpádok korai várai.* Debrecen 1998.

Bóna 2001 = Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Régészeti áttekintés. In: *Erdély a keresztény magyar királyságban*. [Erd. Tud. Füz. 231.] Kolozsvár 2001, 58–86.

Brather 2004 = Brather, S.: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlage und Alternativen. Berlin–New York 2004.

Brather 2008 = Brather, S.: Kleidung, Bestattung, Identität. Die Präsentation sozialer Rollen im frühen Mittelalter. In: *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter. Archäologie des 4. bis 7. Jahrhunderts im Westen.* Hrsg.: Brather, S. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 57. Hrsg.: Beck, H.–Geuenich, D.–Steuer, H.] Berlin–New York 2008, 237–274.

Budinsky-Kricka–Fettich 1973 = Budinsky-Kricka, V.–Fettich, N.: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin.* [Arch. Slovaca Monographiae 2.] Nitra 1973.

Canache–Curta 1994 = Canache, A.–Curta, Fl.: Depozite de unelte şi arme medievale timpurii de pe teritoriul României. — Frühmittelalterliche Hortfunde mit eisernen Werkzeugen und Waffen aus Rumänien. *Mousaios* 4 (1994), 179–221.

C.c.a. 2002 = *Cronica Cercetărilor Arheologice din România-campania anului 2001.* Bucureşti 2002.

C.c.a. 2003 = *Cronica Cercetărilor Arheologice din România-campania anului 2002.* Bucureşti 2003.

C.c.a. 2004 = *Cronica Cercetărilor Arheologice din România-campania anului 2003.* Bucureşti 2004.

C.c.a. 2005 = *Cronica Cercetărilor Arheologice din România-campania anului 2004.* Bucureşti 2005.

C. e. 2002 = *Civilizaţia medievală timpurie din Transilvania: rit şi ritual funerar în secolele IX–XI*. Red.: Ciugudean, H.–Dragotă, A. Alba Iulia 2002.

C. e. 2006 = *Catalogul expoziţiei. Habitat-Religie-Etnicitate: descoperiri arheologice din secolele IX–XI în Transilvania. — Habitat-Religion-Ethnicity: 9th–11th Century Archaeological Finds in Transilvania.* Ed.: Ciugudean, H.–Pinter, K. Z.–Rustoiu, G. T. Alba Iulia 2006.

Chidioşan 1965 = Chidioşan, N.: Mormântul din perioada feudalismului de la Galoşpetreu (Raion Marghita). — Das Grab von Galoşpetreu (Raion Marghita) aus der frühfeudalen Zeit. *Stud. şi Comun. (Sibiu)* 12 (1965), 237–243.

Chirilă–Feneşan 1968 = Chirilă, E.–Feneşan, V.: Der Münzhort von Frata, 11. Jh. *Stud. şi Comun. (Sibiu)* 12 (1974), 43–49.

Chirilă et al. 1967 = Chirilă, E.–Lucăcel, V.–Pepelea, V.–Togan, G.: Descoperiri monetare antice şi bizantine în Transilvania. — Découvertes monétaires antiques et byzantines en Transylvanie. *Acta Mus. Napocensis* 4 (1967), 457–459.

Chirilă et al. 1980 = Chirilă, E.–Gudea, N.–Lazăr, V.–Zrínyi, A.: *Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreismuseum Mureș.* Târgu Mureș 1980.

Christie 2004 = Christie, N.: Landscapes of Change in Late Antiquity and the Early Middle Ages: Themes, Directions and Problems. In: *Landscapes of Change. Rural Evolution in Late Antiquity and the Early Middle Ages*. Ed.: Christie, N. Ashgate–Aldershot 2004, 1–38.

Chropovsky 1957 = Chropovsky, B.: Slovanské pohrebisko z 9. storočia vo Velkom Grobe. *Slovenská Arch.* 5 (1957), 176–214.

Ciugudean 1996 = *Anul 1000 la Alba Iulia – între istorie şi arheologie. Catalogul expoziţiei Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia*. Red.: Ciugudean, H. Alba Iulia 1996.

Ciugudean 2007 = Ciugudean, H.: Pottery offerings in the early middle age cemetery of Alba Iulia – "Staţia de Salvare". In: *Funerary offerings and votive depositions in Europe's 1st millennium AD. Cultural artefacts and local identities.* [Interferenţe etnice şi culturale în mileniile I a. Chr. – I p. Chr. Vol. 10.] Ed.: Cosma, C. Cluj-Napoca 2007, 243–262.

Ciugudean–Dragotă = Ciugudean, H.–Dragotă, A.: Cercetări arheologice la Alba Iulia-Pâclişa: descoperirile hallstattiene şi medievale timpurii (Campania din anul 2000). — Archaeological research at Alba Iulia-Pâclişa: the Hallstatt and early middle age discoveries (the 2000 campaign). *Apulum* 38/1 (2001), 269–280.

Comşa 1959 = Comşa, M.: Slavii pe teritoriul R. P. R. în secolele VI–IX în lumina cercetărilor arheologice. — La présence des slaves sur le territoire Roumain aux VIe–IXe siècles, à la lumière des recherches archéologiques. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 10/1 (1959), 65–80.

Comşa 1968 = Comşa, M.: Sur l'origine et l'evolution de la civilisation de la population romane et ensuite protoromaine aux VIe–Xe siècles sur le territoire de la Roumanie. *Dacia N. S.* 12 (1968), 355–380.

Cosma 1994 = Cosma, C.: Morminte din secolele IX–X. p.Chr. descoperite la Zalău (jud. Sălaj). — Graves from the IX-th–X-th Centuries a.d. discoveries at Zalău. *Ephemeris Napocensis* 4 (1994), 323–329.

Cosma 2001 = Cosma, C.: Gräberfelder, Einzelgräber und Grabfunde unsicheren Charakters aus dem 9.–10. Jh. im westen und nordwesten Rumäniens. In: *Studia Archaelogica et Historica Nicolao Gudea Dicata.* Ed.: Cosma, C.–Tamba, D.–Rustoiu, A. Cluj-Napoca 2001, 499–564.

Cosma 2002 = Cosma, C.: *Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII–X. d. H*. Cluj-Napoca 2002.

Cosma 2004–2005 = Cosma, C.: Pinteni medievali timpurii descoperiţi pe teritoriul României (secolele VII–X.). — Early Medieval Spurs from Transylvania (7th–10th centuries). *Ephemeris Napocensis* 14–15 (2004–2005), 177–210.

Cosma 2006 = Cosma, C.: Necropolele de tip Köttlach descoperite în vestul şi nord-vestul României. — The Necropolises of Köttlach type discovered in West and North-West Romania. In: *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*. Ed.: Gaiu, C.–Găzdac, Cr. Bistriţa–Cluj-Napoca 2006, 857–883.

Csallány 1905 = Csallány G.: Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. *ArchÉrt* 25 (1905), 33–44.

Csallány 1941 = Csallány D.: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről. — Neuere Funde der ungarischen Landnahmezeit aus der Umgebung von Szentes. *FolArch* 3–4 (1941), 182–192.

Cs. Sebestyén 1932 = Cs. Sebestyén K.: „A sagittis Hungarorum". A magyarok íja és nyila. *Dolg. Szeged* 8 (1932), 167–255.

Cs. Sós 1961 = Cs. Sós, Á.: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta. *Acta ArchHung* 13 (1961), 247–305.

Cs. Sós–Bökönyi 1963 = Cs. Sós, Á.–Bökönyi, S.: *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár.* Budapest 1963.

Dabrowska 1979 = Dabrowska, E.: Éléments hongrois dans les trouvailles archéologiques au nord des Karpates. *Acta ArchHung* 31 (1979), 341–356.

Dankanits–Ferenczi 1959 = Dankanits, Á.–Ferenczi, I.: Săpăturile arheologice de la Ciumbrud. – Arheologičeskie raskopki v Čumbrude. – Les fouilles archéologiques de Ciumbrud. *Mat. şi Cerc. Arh.* 6 (1959), 605–616.

Darnay 1905 = Darnay K.: Szeghalmi ásatásról. *ArchÉrt* 25 (1905), 66–70.

Dekowna 1979 = Dekowna, M.: Remarques sur la genese de certains types de bijoux d'argent trouvés dans le tresors Polonais du Moyen Age. In: *Rapports du IIIe congrés international d'arch. Slave I.* Bratislava 1979, 145–164.

Demo 1996 = Demo, Ž.: *Vukova-Lijeva bara*. Zagreb 1996.

Demo 2009 = Demo, Ž.: *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar-Lijeva Bara (X–XI. stoljeće). — An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture: Vukovar-Lijeva Bara (10th–11th Centuries)*. Zagreb 2009.

DEX 1998 = *Dicţionar explicativ a limbii române*. Bucureşti 1996.

Dienes 1956 = Dienes, I.: Un cimetière de Hongrois conquérants à Bashalom (Fouilles exécutées par L. Kiss). — Vengerszkij mogilnyik vremenyi zavojevanyija rogyiny iz Bashalom. *Acta ArchHung* 7 (1956), 245–277.

Dienes 1957 = Dienes I.: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. *ArchÉrt* 84 (1957), 24–37.

Dienes 1960 = Dienes I.: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. — Gräber landnehmender Ungarn in Nagykőrös. *ArchÉrt* 87 (1960), 177–187.

Dienes 1961 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok. In: *A kisvárdai vár története*. Szerk.: Éri I. Kisvárda 1961.

Dienes 1965 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok. In: *Orosháza története és néprajza I.* Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965.

Dienes 1966 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. — Quelques enseignements tirés de l'harnachement des Hongrois conquérants. *ArchÉrt* 93 (1966), 208–234.

Dienes 1972 = Dienes I.: *A honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.

Dienes 1973 = Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. — Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche von Budapest-Farkasrét. *FolArch* 24 (1973), 177–217.

Dienes 1975 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. — Die landnahmezeitlichen Ungarn und ihr Urglaube. In: *Uráli népek*. Szerk.: Hajdú P. Budapest 1975, 77–108.

Dienes 1978 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyságai. Mítosz és történelem. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3*. Szerk.: Hoppál M.–Istvánovits M. Budapest 1978, 28–39.

Dienes 1979 = Dienes, I.: Archäologische Beweise des Seelenglaubens der Ungarn zur Zeit der Landnahme. *Alba Regia* 17 (1979), 81–90.

Dienes 1986 = Dienes I.: A Felső-Tisza vidék a X. században. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.* Budapest 1986, 92–114.

Dienes 1994 = Dienes, I.: Landnahmezeitliche Kerbinschrift aus dem Gräberfeld von Homokmégy-Halom in der Umgebung von Kalocsa (Vorbericht). — Honfoglalás kori rovásfelirat a Kalocsa környéki, Homokmégy-Halom temetőjéből (Előzetes közlemény). *FolArch* 43 (1994), 167–180.

Dienes 1998 = Dienes I.: *A honfoglaló magyarok*. [Kriterion Kincses Könyvtár]. Bukarest–Kolozsvár 1998.

Dimitrov 1971 = Dimitrov, D. I.: Novootkrit rannobălgarski nekropol pri Devnja. *Izv. Narod. Muz. Varna* 7 (1971), 57–76.

Dimitrov 1972 = Dimitrov, D. I.: Rannobălgarski nekropol N^0 3 pri Devnja. *Izv. Narod. Muz. Varna* 8 (1972), 45–65.

Dimitrov 1974 = Dimitrov, D. I.: Pogrebalnijat obred pri rannobălgarskite nekropoli văv Varnensko (VIII–X.v.). *Izv. Arch. Inst. Sofia* 34 (1974), 51–94.

DIMITROV 1978 = Dimitrov, D. I.: 1978. Nekropolăt pri gara Razdelna. *Izv. Narod. Muz. Varna* 14 (1978), 120–152.
DIMITROV 1995 = Dimitrov, I.: Szîrkva i nekropol vî vîksmija grad na Pliszka (Kraia na X–XI. b.). *PP* 7 (1995), 42–70.
DÓKUS 1900 = Dókus Gy.: Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. *ArchÉrt* 20 (1900), 39–61.
DOLINESCU-FERCHE–IONESCU 1970 = Dolinescu-Ferche, S.–Ionescu, M.: La nécropole bi-rituelle du VIIIe siècle à Frăţeşti-Giurgiu. *Dacia N. S.* 14 (1970), 419–430.
DOMONKOS 1908 = Domonkos J.: A Lopós-halom. *ArchÉrt* 28 (1908), 55–78.
DOMBAY 1961 = Dombay J.: Árpád kori temetők Baranyában II. — Friedhöfe aus der Arpaden-Zeit im Komitat Baranya II. *JPMÉ* 6 (1960), 69–84.
DOSTÁL 1966 = Dostál, B.: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. — Slawische Bregräbnisstäten der mittleren Burgwallzeit in Mähren.* Praha 1966.
DOSTÁL 1975 = Dostál, B.: *Břeclav-Pohansko 4. Velkomoravský velmožský dvorec. — Breclav- Pohansko IV Grossmaehrischer Herrenhof.* Praha 1975.
DÖRNER 1970 = Dörner, E.: Cercetări si săpături arheologice în judetul Arad. — Recherches et fouilles archéologiques dans le département d'Arad. *Mat. şi Cerc. Arh.* 9 (1970), 445–465.
DRAGOTĂ–BRÂNDA 2001 = Dragotă, A.–Brânda, D. S.: Necropola medieval-timpurie de la Alba Iulia-str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brânduşei). Săpăturile de salvare din anul 1999. — The Early Medieval Cemetery from Alba Iulia Brânduşei street. *Apulum* 38/1 (2001), 289–318.
DRAGOTĂ et al. 2005 = Dragotă, A.–Rustoiu, G. T.–Deleanu, V.–Cordoş, Cr.–Crişan, M.–Urian, M. C.–Kudler, A.: Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia str. Brânduşei (III). — The Early Medieval Cemetery from Alba Iulia-Brânduşei Street. *Apulum* 42 (2005), 201–228.
DRAGOTĂ et al. 2009 = Dragotă, A.–Rustoiu, G. T.–Drâmbărean, M.–Deleanu, V.–Oţa, S.: *Necropola medieval timpurie de la Alba Iulia-str. Brânduşei. Cercetările arheologice din anii 1997–2008. — The Early Medieval Cemetery from Alba Iulia-Brânduşei street*. Alba Iulia 2009.
DRAŞOVEAN et al. 1996 = Draşovean, Fl.–Ţeicu, D.–Munteanu, M.: *Hodoni. Locuirile neolitice şi necropola medievală timpurie*. Reşiţa 1996.
DRAŞOVEAN et al. 2004 = Draşovean, F.–Benea, D.–Mare, M.–Muntean, M.–Tănase, D.–Crănguş, M.–Chiu, F.–Micle, D.–Vlascici, S. R.–Szentmiklósi, A.–Ştefănescu, A.–Timoc, C.: *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăviţa*. Timişoara 2004.
DRÂMBĂREAN et al. 1998 = Drâmbărean, M.–Rodean, N.–Gligor, A.–Moga, V.–Anghel, D.: O nouă necropolă medieval-timpurie descoperită la Alba-Iulia. — Eine neue frühmittelalterlichen Nekropole in Karlsburg entdeckte. *Apulum* 35 (1998), 187–210.
DUDÁS 1897 = Dudás Gy.: Moholi lelet. *ArchÉrt* 17 (1897), 384.
DUMITRACHE 1979 = Dumitrache, M.: Cetatea săsească din Drăuşeni, jud. Braşov, ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973–1977. — La forteresse villageoise de Drăuşeni, dép. de Braşov, ensemble d'architecture medievale. Recherches archéologiques 1973–1977. *Cerc. Arh.* 3 (1979), 155–198.
DUMITRAŞCU 1983 = Dumitraşcu, S.: Podoabe şi piese de îmbrăcăminte din mileniul I. e. n. —Ornaments, parures et pièces d'habits du Ier millénaire n. è. *Crisia* 13 (1983), 33–142.
DUMITRAŞCU–TOGAN 1974 = Dumitraşcu, S.–Togan, S.: Cimitirul de la Boarta–„Pîrîul Zăpozii-Șoivan". — Das Gräberfeld von Boarta–am bach „Zapozii-Șoivan". *Stud. şi Comun. (Sibiu)* 18 (1974), 93–108.
DUŠEK 1964 = Dušek, M.: Kostrové pohrebisko z. X. a XI. storočia v Dolnom Petri. *Štud. Zvesti Arch. Ústavu* 14 (1964), 197–222.
EFFROS 2003 = Effros, B.: *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages.* Berkeley–Los Angeles–London 2003.
ELIADE 1999 = Eliade, M.: *Vallási hiedelmek és eszmék története II*. Budapest 1999.
ELLIS DAVIDSON 1989 = Ellis Davidson, H.: The Training of Warriors. In: *Weapons and Warfare in Anglo-Saxon England*. Ed.: Hawkes, S. C. Oxford 1989, 11–24.
ERDÉLYI 1961–1962 = Erdélyi I.: A bodrogszerdahelyi honfoglaláskori temető. — Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely. *JAMÉ* 4–5: 1961–1962 (1964), 17–30.
ÉRDY 1858 = Érdy J.: A verebi pogánysír. MTA Évk. 9 (1858), 14–27.
ÉRY 1967–1968 = K. Éry, K.: Reconstruction of the tenth Century Population of Sárbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data. — A sárbogárdi X. századi közösség rekonstrukciója régészeti és embertani adatok alapján. *Alba Regia* 8–9: 1967–1968 (1968), 93–147.
ÉRY 1994 = Éry K. 1994: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 217–224, 291–302.

Éry et al. 1963 = Éry K.–Kralovánszki A.–Nemeskéri J.: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthr. Közl.* 7 (1963), 41–90.
F. É. K. 1962 = Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei*. [Régészeti Tanulmányok 2.] Budapest 1962.
Fehér 1956 = Fehér G.: A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. *ArchÉrt* 83 (1956), 25–38.
Fehér 1958 = Fehér, G.: Beiträge zum Problem des ungarisch–slawischen Zusammenlebens. *Acta ArchHung* 8 (1958), 269–318.
Feneşan 1974 = Feneşan, C.: Câteva consideraţii privind circulaţia monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu. — Einige Betrachtungen bezüglich des Münzverkers im Banat zur Zeit des Frühfeudalismus (XI–XIII. Jhdt.). *Crisia* 4 (1974), 107–112.
Ferenczi 1996 = Ferenczi I.: Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál. *Erd. Múz.* 58/1–2 (1996), 16–45.
Ferenczi 2001 = Ferenczi G.: A kora Árpád-kori kelet-magyarországi védelmi rendszer kérdésével kapcsolatos magyar nézetek, felfogások fejlődése. — The Evolution of the Hungarian Approach to the Problem of the System of Defending the Eastern Frontiers of Hungary the Reign of the Árpádians. *AS* 2001, 211–230.
Fettich 1931 = Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *ArchÉrt* 45 (1931), 48–112.
Fettich 1937 = Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművessége. — Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.* [Arch. Hung. 21] Budapest 1937.
Fettich 1938 = Fettich N.: A prágai Szt. István kard régészeti megvilágításban. — Archäologische Aspekte des Prager hl.-Stephan-Schwerters. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 473–516.
Fettich 1951 = Fettich N.: *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. — Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst.* [Arch. Hung. 31.] Budapest 1951.
Fiedler 1992 = Fiedler, U.: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau.* [Universitätforschungen zur Praehistorischen 11]. Bonn 1992.
Fodor 1975 = Fodor I.: *Verecke híres útján*. Budapest 1975.
Fodor 1980 = Fodor I.: *A magyar–bolgár-török kapcsolatok történeti hátteréről.* [Bolgár tanulmányok III.] Debrecen 1980, 9–46.
Fodor 1985a = Fodor I.: Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény). — Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva (Vorbericht). *Acta Ant et Arch Suppl* 5 (1985), 17–33.
Fodor 1985b = Fodor I.: Honfoglalás kori bordázott nyakú edényeink származásáról. — Über den Ursprung der landnahmezeitlichen Gefäße mit geripptem Hals. *FolArch* 36 (1985), 165–171.
Fodor 1985b = Fodor I.: Leletek Magna Hungariától Etelközig. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 47–66.
Fodor 2000 = Fodor I.: *A bécsi szablya és a prágai kard*. Szeged 2000.
Fodor 2001 = Fodor I.: Az államalapítás korának hadserege. *MMF* 98 (2001), 17–39.
Frisnyák 1990 = Frisnyák S.: *Magyarország történeti földrajza*. Budapest 1990.
Füredi 2003 = Füredi Á.: Honfoglalás kori temető Kálon. — Cemetery in Kál from the age of the Hungarian conquest. *BKMK* 24–25 (2003), 331–351.
Gallina–Hajdrik 1998 = Gallina Zs.–Hajdrik G.: 10–11. századi temetőrészlet Homokmégy-Székesen. — Der Friedhof des Gemeinen Volkes aus dem 10–11. Jh. in Homokmégy-Székes. *Cumania* 15 (1998), 133–178.
Gáll 1999 = Gáll E.: A honfoglaló magyarság rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a honfoglaló magyar sírokban. *Acta Sic.* 1999, 191–216.
Gáll 2000 = Gáll, E.: Orizontul funerar maghiar din secolul X în Bazinul Transilvan. [Szakdolgozat.] Bukarest 2000.
Gáll 2001a = Gáll, E.: Sistemul cronologic al descoperirilor funerare din secolul X în Bazinul Transilvan. — Chronologische Beiträge zu den Bestattungsitten des 10. Jahrhundert aus dem siebenbürgischen Becken. *Apulum* 38/2 (2001), 1–14.
Gáll 2001b = Gáll E.: Erdély kora középkori története és a magyar honfoglalás egy román történész szemszögéből. Megjegyzések Pop I. A. könyvéhez. *Lélekjelenlét* 2/1 (2001), 33–40.
Gáll 2002 = Gáll, E.: Contribuţii privind elaborarea sistemului cronologic al descoperirilor funerare din secolul X. în Bazinul Transilvan. — Chronologische Beiträge zu den Bestattungsitten des 10. Jahrhundert aus dem siebenbürgischen Becken. *Ephemeris Napocensis* 12 (2002), 289–312.
Gáll 2004–2005 = Gáll, E.: Analysis and comparison of burial customs in the 10–11th century in the Transylvanian basin, Crişana and Banat. *Dacia N. S.* 48–49 (2004–2005), 334–454.

Gáll 2006a = Gáll E.: A magyar-román párhuzamos megtelepedés és a régészet. *Századok* 140 (2006), 375–396.
Gáll 2006b = Gáll, E.: Contribuţii la datarea variantei unui tip de inel digital. — Contributions concerning the Dating of a Type of Ring. *Acta Sic.* 2006, 71–78.
Gáll 2006c = Gáll E.: Karl Zeno Pinter: Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat, secolele IX–XIV. — Mittelalterliche Schwerter und Säbel in Siebenbürgen und im Banat (9. bis 14. Jahrhunderts). [Recenzió] *HK* 119/2 (2006), 561–564.
Gáll 2007a = Gáll E.: Az S végű hajkarikák megjelenésének ideje az Erdélyi-medencében. — The date of the appearance of the S-ended lock-rings in the Transylvanian Basin. *Acta Sic.* 2007, 239–251.
Gáll 2007b = Gáll E.: Történetírás a XXI. század elején. Megjegyzések „A románok története" III. kötetének korai-középkori fejezetében foglaltakhoz. *Székelyföld* 12/12 (2007), 78–110.
Gáll 2008 = Gáll E.: A honfoglalás- és kora Árpád kori temetők és szórványleletek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban. — The analysis of the 10th and 11th centuries' burial sites and stray finds in Banat, Partium and the Transylvanian Basin I–III. [Doktori disszertáció – kézirat: http://doktori.btk.elte.hu/hist/index.html]. Budapest 2008.
Gáll 2009 = Gáll, E.: The date of the appearance of the S-ended lock-rings in the Transylvanian Basin. *Ephemeris Napocensis* 18 (2009), 157–175.
Gáll 2010 = Gáll, E.: Márton Roska şi cercetarea secolelor X–XI. — Márton Roska und die Erforschung des 10. und 11. Jahrhunderts. *SCIVA* 61/3–4 (2010), 281–306.
Gáll 2011 = Gáll, E.: *Doboka-IV. vártérség templom körüli temetője. Régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11–13. századi fejlődéséhez. — The Churchyard Cemetery in Dăbâca/Doboka, Castle area 4. Archaeological Data on the Developement of the North Transylvanian County Centre on the 11–13th Centuries.* Kolozsvár 2011.
Gáll–Gergely 2004–2007 = Gáll, E.–Gergely, B.: Necropolele şi descoperirile izolate de la Cluj şi situaţia transilvană în secolul al X-lea. — Necropolis and isolated finds from Cluj and the transylvanian realities from the 10th Century. *Acta Mus. Napocensis Seria Historica* 41–44 (2004–2007), 9–39.
Gáll–Gergely 2009 = Gáll E.–Gergely B.: *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város kora középkori történetéhez. — Clujul în secolele X–XIII. Date arheologice despre istoria din epoca medieval timpurie a „Oraşului de Comoară". — The Birth of cluj. Historical Data Related to the City's History from the 10th to the 13th Century.* Kolozsvár 2009.
Gáll et al. 2008 = Gáll E.–Husarik, P.–Mărgineanu, F.: A nagylaki honfoglás kori temető megmentett leletei. Adatok a bánsági, erdélyi és partiumi honfoglalás kori lovas temetkezés szokásához. — Salvaged findings from the cemetery of time of the Magyar conquest in Nadlac. Data to the custom of burying on horseback of time of the Magyar conquest of Banat, Transylvania and Partium. *BKMK* 32 (2008), 107–144.
Gáll et al. 2010 = Gáll, E.–Gál, Sz.–Vremir, M.–Gergely, B.: Analiza mormântului 10 din necropola de la Cluj-strada Zápolya (Dostoievski, gen. Traian Moşoiu). *Mat. şi Cerc. Arh. S. N.* 5 (2010), 335–355.
Gáll–Tănase 2011 = Gáll E.–Tănase, D.: Kisléghy Nagy Gyula 10–11. századi ásatásai. *Op. Hung.* 2011 (s. a.).
Gassovski 1950 = Gassovski, F.: Cmentarzysko skieletowe w Końskich na tle zagadnienia potudniowej granicy Mazowsa we wczesnymśredniowieczu. — The southern boundery of the Mazovia Province in the light of excavation of the Końskie cemetery. *Mat. Wczesnośred.* 2 (1950), 99–175.
Geary 1983 = Geary, P.: Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Middle Ages. *Mitt. der anthr. Ges.* 113 (1983), 15–26.
Gedai 1986 = Gedai I.: *A magyar pénzverés kezdete.* Budapest 1986.
Geibig 1991 = Geibig, A.: *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland.* Neumünster 1991.
Gening–Halikov 1964 = Gening, A.–Halikov, E. A.: *Rannie bolgari na Volge.* Moszkva 1964.
Gergely–Gáll 2007 = Gergely B.–Gáll E.: A kolozsvári Kalevala utcai honfoglalás kori temető. *Dolgozatok Új sorozat* 2 (2007), 105–117.
Giesler 1980 = Giesler, J.: Zur Archäologie der Ostenalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. *Arch. Korrbl.* 10 (1980), 85–98.
Giesler 1981 = Giesler, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken.). *Prähist. Zeitschr.* 56 (1981), 3–181.
Giesler 2002 = Giesler, J.: An der Südostgrenze des Reiches – der Ostalpenraum im 10. Jahrhundert. In: *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchszeit*. Hrsg.: Henning, J. Mainz am Rhein 2002, 397–409.

Gilkeson 2010 = Gilkeson, J. S. *Antropologists and the Rediscovery of America, 1886–1965.* Cambridge 2010.
GKAR = *Geschichte der Kultur der alten Rus*. Hrsg.: Woronin, N. N.–Karger, M. K.–Tichanow, M. A. Berlin 1959.
Gróf 2006 = Gróf P.: Árpád-kori bronz mellkereszt Visegrád-Várkertből. — Arpadenzeitliches Brustkreuz aus Bronze in Visegrád-Várkert. In: *A fénylő középkor. Tanulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére*. Szerk.: Fodor I.–Szatmári I. Budapest–Békéscsaba 2006, 35–41.
Grynaeus 1996 = Grynaeus T.: *Isa por... A honfoglalás és Árpád kori magyarság betegségei és gyógyításuk.* Budapest 1996.
Györffy 1958 = Györffy Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig (II. rész). *Századok* 92 (1958), 565–615.
Györffy 1963 = Györffy Gy.: *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest 1963.
Györffy 1973 = Györffy Gy.: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. *Valóság* 16/7 (1973), 1–16.
Györffy 1987 = Györffy Gy.: *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza II–III.* Budapest 1987.
Györffy 1994 = Györffy, Gy.: Die Landnahme der Ungarn aus historischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. Hrsg.: Müller-Wille, M.–Schneider, R. [Vorträge und Vorschungen 41.] Sigmaringen 1994, 67–79.
Hampel 1880 = Hampel J.: Magyarhoni régészeti leletek repertóriuma. *Arch. Közl.* 13/2 (1880), 33–75.
Hampel 1896 = Hampel J.: *A honfoglalási kor hazai emlékei.* Budapest 1896.
Hampel 1900 = Hampel J.: A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfői*. Szerk.: Pauler Gy.–Szilágyi S. Budapest 1900, 507–826.
Hampel 1904 = Hampel J.: Ornamentika a honfoglalási kor emlékein. *ArchÉrt* 24 (1904), 105–152.
Hampel 1905 = Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III.* Braunschweig 1905.
Hampel 1907 = Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.* Budapest 1907.
Harhoiu 1972 = Harhoiu, R.: O cataramă în formă de liră descoperită la Târgşor. — Eine leierförmige Schnalle aus Târgşor. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 23/3 (1972), 417–425.
Harhoiu 1987 = Harhoiu, R.: Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in der Sicht einer ungarischen Geschichte Transilvaniens. *Dacia N. S.* 31 (1987), 119–129.
Harhoiu 1997 = Harhoiu, R.: *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien.* [ArchRom 1.] Bukarest 1997.
Harhoiu 2001 = Harhoiu, R.: Archäologische Kulturgruppen des 6.–7. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungsgeschichtliche Überlegungen. *Slovenská Arch.* 49 (2001), 139–163.
Harhoiu 2004 = Harhoiu, R.: Der römisch-byzantinischen Import des 6.–7. Jahrhunderts als ethnischer indikator der siebenbürgischen Romanen. In: *Zentrum und Peripherie - Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte.* Hrsg.: Friesinger, H.–Stuppner, A. [Mitteilungen der Prähistorischen Kommision 57.] Wien 2004, 149–167.
Harhoiu et al. 2009 = Harhoiu, R.–Gáll, E.–Lakatos, A.: Gräberfeldsteile von Oradea-Salca Gheţărie aus dem 5. und 10.–11. Jahrhundert. — 5. és 10–11. századi temetőrészek Oradea-Salca (Nagyvárad-Szálka) teraszról. *ArchÉrt* 134 (2009), 217–258.
Härke 1990 = Härke, H.: Warrior graves? The background of the Anglo~Saxon weapon burial rite. *Past and Present* 129, 1990, 22–43.
Härke 2000 = Härke, H.: *Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology. Journal of Anthropological Archaeology* 19 (2000), 369–384.
Hedenstierna-Johnson 2006 = Hedenstierna-Johnson, Ch.: *The Birka Warrior. The material culture of a martial society.* [Doctoral Thesis in Archaeological Science at Stockholm University]. Stockholm 2006.
Heitel 1983 = Heitel, R. R.: Unele consideraţii privind civilizaţia din bazinul carpatic în cursul celei de a doua jumătăţi a sec. IX în lumina izvoarelor arheologice. — Quelques considéretions sur la civilisation du bassin carpatique pendant la seconde moitié du IXe siècle. À la lumière des recherches archéologiques. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 34/2 (1983), 93–115.
Heitel 1985 = Heitel, R. R.: Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetăţii Alba Iulia (1968–1977) I. — Die wichtigsten Ergebnisse der in der SW-Zone der Burg von Alba Iulia durchgeführten archäologischen Ausgrabungen. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 36/3 (1985), 215–232.
Heitel 1986 = Heitel, R. R.: Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetăţii de la Alba-Iulia (1968–1977) II. Piese de metal. — Die wichtigsten Ergebnisse der in der SW-Zone der Burg von Alba Iulia durchgeführten archäologischen Ausgrabungen. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 37/3 (1986), 233–248.
Heitel 1991 = Heitel, R. R.: Un vârf de lance din colecţia Institului de Arheologie (Bucureşti). — Eine Speerspitze aus der Sammlung des Archäologischen Institut aus Bukarest. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 42/3–4 (1991), 245–248.
Heitel 1994–1995 = Heitel, R. R.: Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien. *Dacia N. S.* 38–39 (1994–1995), 389–439.

Herepei 2004 = Herepei J.: *Kolozsvár történeti földrajza.* Kolozsvár 2004.
Herepey 1895 = Herepey K.: A gombási népvándorláskori sírokról. *ArchÉrt* 15 (1895), 426–430.
Herzfeld 1923 = Herzfeld, E.: *Der Wandschmuck der Bauten von Samarra und seine Ornamentik*. Berlin 1923.
Hitchins 1987 = Hitchins, K.: *Conştiinţa politică şi acţiune politică la românii din Transilvania.* Cluj-Napoca 1987.
HKÍF 1995 = *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk.: Kristó Gy. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.] Szeged 1995.
Hóman 1916 = Hóman B.: *Magyar pénztörténet 1000–1325.* Budapest 1916.
Horedt 1941–1943 = Horedt, K.: Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen. *An. Inst. Stud. Clas.* 4: 1941–1943 (1944), 163–179.
Horedt 1949 = Horedt, K.: Săpături privitoare la epoca neo- şi eneolitică. — Grabungen zur Stein, und Kupferzeit in Siebenbürgen. *Apulum* 3 (1949), 44–69.
Horedt 1951 = Horedt, K.: Ceramica slavă din Transilvania. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 2/2 (1951), 189–232.
Horedt 1958 = Horedt, K.: *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.* Bucureşti 1958.
Horedt 1965 = Horedt, K.: Un cimitir din secolul IX–X e.n. la Mediaş. *Stud. Univ. Babeş-Bolyai* 10/2 (1965), 7–23.
Horedt 1966 = Horedt, K.: Die Ansiedlung von Blandiana, rayon Orăştie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z. *Dacia N. S.* 10 (1966), 261–289.
Horedt 1967 = Horedt, K.: Cu privire la locul de descoperire a sabiei de la Moreşti. — Zum Fundort des Schwertes aus Moreşti. *Acta Mus. Napocensis* 4 (1967), 509–510.
Horedt 1968 = Horedt, K.: Interpretări arheologice. — Archäologische Deutungen. *Acta Mus. Napocensis* 5 (1968), 419–428.
Horedt 1976 = Horedt, K.: Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7–9 Jh. in Siebenbürgen. *Zeitschr. Arch.* 10 (1976), 33–57.
Horedt 1986 = Horedt, K.: *Siebenbürgen im Frühmittelalter.* [Antiquitatis 3.] Bonn 1986.
Horváth 2004 = Horváth C.: Láncékszerek a honfoglalás kori leletanyagban. — Kettenschmucksachen in dem landnahmezeitlichen Fundmaterial. *MFMÉ – StudArch* 10 (2004), 459–482.
Hruby 1955 = Hruby, V.: *Staré Mešto. Velkomoravské pohrebiste " Na valách".* Praga 1955.
Huszár 1979 = Huszár, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute.* Budapest 1979.
Hüttel 1981 = Hüttel, H. G.: *Bronzezeitliche Trensen in Mittel- und Osteuropa.* [Prähist. Bronzefunde 16/2] München 1981.
Høilund Nielsen 1997 = Høilund Nielsen, K.: Animal Art and the Weapon Burial Rite – a Political Badge? In: *Burial and Society.* Ed.: Kjeld Jensen, C.–Høilund Nielsen, K. Aarhus 1997, 129–148.
Igaz 2010 = Igaz L.: Néhány kísérlet X. századi magyar íj- és nyílvessző-rekonstrukciókkal. Eredmények, kérdések és kételyek a rekonstrukciók hadi- és vadászati alkalmazhatóságának témakörében. *HK* 123/1–2 (2010), 269–328.
Ioniţă 1996–1998 = Ioniţă, A.: La céramique du Haut Moyen Age de Dridu „La Metereze" (dép. de Ialomiţa). *Dacia N. S.* 40–42 (1996–1998), 305–382.
Ioniţă 2005 = Ioniţă, A.: *Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII.* Bucureşti 2005.
Iscan et al. 1984 = Iscan, M. Y.–Loth, S. R.–Wright, R. K.: Age estimation from the rib by phase analysis: White males. *J. Forensic Sci.* 29 (1984), 1094–1104.
Iscan et al. 1985 = Iscan, M. Y.–Loth, S. R.–Wright, R. K.: Age estimation from the rib by phase analysis: White females. *J. Forensic Sci.* 30 (1985), 853–863.
Istvánovits 1996 = Istvánovits E.: 10–11. századi temető Ibrány-Esbó halmon. — Begräbnisplatz aus dem 10.–11. Jahrhunder auf dem Hügel von Ibrány-Esbó. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf M.–Révész L. Miskolc 1996, 25–47.
Istvánovits 2003 = Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori emlékanyaga. — Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz*. [Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Nyíregyháza 2003.
Ivanov 1998 = Ivanov, A. G.: *Ethnokulturne i ekonomičeskie svjazi naselenia basseina r. čepsi v epohy srednevekova.* Izsveszk 1998.
I. R. = *Istoria României*. Red.: Constantinescu-Iaşi, P.–Condurachi, E.–Daicoviciu, C. Bucureşti 1960.
Jakimowicz 1931 = Jakimowicz, R.: Über die Herkunft der Hacksilberfunde. In: *Congressus secundus archaelogorum Balticorum Rigae*. Rigae 1931, 251–266.
Jankovich 1835 = Jankovich M.: Egy magyar hősnek – hihetőleg Bene vitéznek, – ki még a' tizedik század' elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonnan felfedezett tetemeiről, 's öltözetének ékességeiről. *MTTÉ* 2 (1835), 281–296.

Jankovich 1943 = Jankovich J.: A Lehóczky-Múzeum honfoglaláskori leleteiről. In: László Gy.: *A honfoglaló magyarok*. Kolozsvár 1943, 100–104, XXIV–XXVII. tábla.
Jażdżewski 1949 = Jażdżewski, K.: Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersko pod Łodzia w Świetle Badań z.r. 1949. — The Protoistoric Cemetery at Lutomiersk near Łodz in the light of the excavations of 1949. *Mat. Wczesnośred.* 1 (1949), 91–191.
Jelentés 1940 = *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. állapotáról*. Sepsiszentgyörgy 1940, 47–48.
Jósa 1896 = Jósa A.: A bezdédi honfoglaláskori temető. *ArchÉrt* 16 (1896), 385–412.
Jósa 1900 = Jósa A.: Emlékek a honfoglalás korából. *ArchÉrt* 20 (1900), 214–224.
Jósa 1914a = Jósa A.: Honfoglaláskori temető Micskepusztán. *MKÉ* 8 (1914), 201–206.
Jósa 1914b = Jósa A.: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban I–II. *ArchÉrt* 34 (1914), 169–184, 303–340.
Jotov 2003 = Jotov, V.: *Vikinitite na Balkanite. — Vikings on the Balkans.* Varna 2003.
Jotov 2004 = Jotov, V.: *Văorăženieto i snarjaženieto ot bălgarskoto srednevekovie (VII–XI. vek).* Varna 2004.
Jotov 2007 = Jotov, V.: A note on the „Hungarian Sabers" of Medieval Bulgaria. In: *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans.* Ed.: Curta, F.–Kovalev, R. Leiden 2007, 327–338.
Juhas 1978 = Juhas, D.: Satul Sântandrei (Contribuţii monografice). *Crisia* 8 (1978), 493–519.
Kada 1912 = Kada E.: Kecskemét vidékéről való leletek. *ArchÉrt* 32 (1912), 323–329.
Kalousek 1971 = Kalousek, Fr.: *Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela.* Brno 1971.
Karácsonyi 1896 = Karácsonyi J.: A honfoglalás és Erdély. *KSz* 10 (1896), 456–483.
Karácsonyi 1903a = Karácsonyi J.: Bihari honfoglaláskori lovassírról. *ArchÉrt* 23 (1903), 66–67.
Karácsonyi 1903b = Karácsonyi J.: A bihari honfoglaláskori lovas-sírokról. *ArchÉrt* 23 (1903), 405–412.
Karaman 1921 = Karaman, L.: Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja. *Vjes. Split* 44 (1921), 3–19.
Karger 1958 = Karger, M. K.: *Drevnij Kiev I–II.* Moszkva–Leningrad 1958.
Kaus 1987 = Kaus, K.: Darufalva (Drassburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg) (Burgenlandi vörös sáncok régészeti vizsgálatainak eredményei 1891–1986-ig. *SSz* 41 (1987), 330–339.
Kazakov 1985 = Kazakov, E. P.: Znaki i piszmo rannej volzsszkoj volgarii no arheologicseszkim dannim. *Sovetskaja Arch.* 1985/4 (1985), 178–185.
Kárász 1896 = Kárász L.: A dettai ékszerek. *ArchÉrt* 16 (1896), 226–232.
Khalikova–Kazakov 1977 = Khalikova, E. A.–Kazakov, E. P.: Le cimetiére de Tankeevka. In: *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est*. Sous la dir.: Erdélyi, I. [Stud. Arch. 6.] Budapest 1977, 21–222.
Kisléghi Nagy 1904 = Kisléghi Nagy Gy.: Lovas halomsírokról Torontálmegyében. *ArchÉrt* 24 (1904), 417–421.
Kisléghi Nagy 1907 = Kisléghi Nagy Gy.: Arankavidéki halmok (Torontál m.). *ArchÉrt* 27 (1907), 266–279.
Kisléghi Nagy 1911 = Kisléghi Nagy Gy.: Torontál megye őstörténete. — Die Urgeschichte des Komitats Torontál. In: *Torontál vármegye. — Das Komitat Torontál*. Szerk.: Borovszky S. Budapest 1911, 321–322.
Kisléghi Nagy 2010 = Kisléghi Nagy Gy.: *Archaelógiai Napló*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged–Temesvár 2010.
Kiss 1938 = Kiss L.: *A geszterédi honfoglalás kori sírlelet. — Der altungarische Grabfund von Geszteréd.* [Arch. Hung. 24.] 1938.
Kiss 1969 = Kiss, A.: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10–11. Jahrhunderts. *MFMÉ* 1969/2, 175–182.
Kiss 1983 = Kiss A.: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei*. [Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1.] Budapest 1983.
Kiss 1985 = Kiss A.: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: *Die Bayern und ihre Nachbarn.* Hrsg.: Friesinger, H.–Daim, F. Wien 1985, 217–379.
Kiss 1987 = Kiss, A.: Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. *Acta ArchHung* 39 (1987), 193–210.
Kiss 1988 = Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Budapest 1988[4].
Kiss 2000 = Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. — Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jh.* [Magyarország honfoglalás kori és kora-Árpád-kori sírleletei 2. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Szombathely 2000.
Kiss 2005 = Kiss G.: Két szomszédos kora-Árpád kori temető Szombathelyen. — Two neighbouring cemeteries of the Early Arpadian Era at Szombathely. In: *A középkori templom körüli temetők kutatása.* Szerk.: Ritoók Á. –Simonyi E. [Op. Hung. 6.] Budapest 2005, 151–162.
Kiss 2007 = Kiss A.: Úzok a Képes Krónikában. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században. — The Uz People in the Illuminated Chronicle. The Western Oguz (Uz) Tribes and the Kingdom of Hungary in the 11th Century. *HK* 120/2 (2007), 549–576.

K. K. 1996 = *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Szerk.: Révész L.–Wolf M.–M. Nepper I. közreműködésével Fodor I. Budapest 1996.
Kmoskó 1997 = Kmoskó M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom* I/1. [MŐK 10.] Budapest 1997.
Kniezsa 1938 = Kniezsa I.: Magyarország népei a XI. században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 367–454.
Kolníková 1967 = Kolníková, E.: Oblolus mŕtvych vo včasnostredevekých hroboch na Slovensku. *Slovenská Arch.* 15 (1967), 189–245.
Kobály 2001 = Kobály J.: Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről. — Über die landnahme- und arpadenzeitlichen Funde der Karpatoukraine. *JAMÉ* 48 (2001), 197–224.
Kordé 1994 = Kordé Z.: Bogát. In: *Korai Magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P.–Makk F. Budapest 1994, 116.
Korošec 1950 = Korošec, J.: *Staroslovansko grobišce na Ptujskem gradu.* Ljubljana 1950.
Korošec 1979 = Korošec, P.: *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov I–II. — Archäologisches Bild der karantanischen Slawen im frühen Mittelalter*. Ljubljana 1979.
Korzuhina 1954 = Korzuhina, G. F.: *Russkie klady.* Moszkva 1954.
Kovács 1941 = Kovács I.: Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? — Ein Beitrag zur Benützung des Ungarischem Säbels der Landnahmezeit. *Közl. Nemzeti Múz. Éremtárából* 1 (1941), 129–131.
Kovács 1942 = Kovács I.: A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető. — Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár-Zápolya Gasse. *Közl. Nemzeti Múz. Éremtárából* 2 (1942), 85–118.
Kovács 1970 = Kovács L.: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. — Die Lanzen der Landnehmenden Ungarn und ihre Lanzenbestattung. *Alba Regia* 11: 1970 (1971), 81–108.
Kovács 1980 = Kovács, L.: *Vooruzenie vengrov obratotelej rodini: sabli, boevie topory, kopia.* [Kandidátusi diszertáció kézirata.] Moszkva 1980.
Kovács 1982 = Kovács L.: A honfoglaló magyar lándzsás sírjelölés és néprajzi megfelelői. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10*. Szerk.: Hoppál M.–Novák L. Budapest 1982, 58–85.
Kovács 1984 = Kovács L.: A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló magyar sírlelet. (Adatok az avar- és a honfoglalás kori szaluk elterjedéséhez.) — Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya. (Angaben zur Verbreitung der Hohlbeile der Awaren- und Landnahmezeit.) *Hajd. Múz. Évk.* 5 (1984), 19–53.
Kovács 1985 = Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I: Temető utca 5. (Adatok a gombos nyakú kengyelek értékeléséhez). — Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa I: Temető-Gasse Nr. 5. (Beiträge zur Wertung der Steigbügel mit knopfförmigem Hals). *ComArchHung* 1985, 125–139.
Kovács 1986a = Kovács L.: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gy.: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest 1986.
Kovács 1986b = Kovács, L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *Acta ArchHung* 38 (1986), 195–225.
Kovács 1988 = Kovács L.: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. — Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár). *ComArchHung* 1988, 125–158.
Kovács 1989 = Kovács, L.: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit.* [FAH 19.] Budapest 1989.
Kovács 1990 = Kovács L.: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. — Säbel–Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der ungarischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10.–11. Jahrhundert. *ArchÉrt* 117 (1990), 39–49.
Kovács 1992 = Kovács L.: Honfoglaló magyar leletek a Kajárpéc-gyűri kavicsbányában (Győr-Moson-Sopron m.). — Ungarische Funde aus der Landnahmezeit in der Kiesgrube von Kajárpéc-Gyűr (Komitat Győr-Sopron-Moson). *ComArchHung* 1992, 159–171.
Kovács 1994 = Kovács, L.: *Das frühárpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs.* [VAH 6.] Budapest 1994.
Kovács 1994–1995 = Kovács L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből (Adattár). — Die zweischneidigen Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs (Katalog). *ComArchHung* 1994–1995 (1995), 153–189.
Kovács 1995 = Kovács L.: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja). — Ein vornehmer Krieger in einem Grab von Székesfehérvár. (Der landnahmezeitliche Grab A von Székesfehérvár-Rádiótelep und sein Schwert.) In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szerk.: Koszta L. Szeged 1995, 291–308.
Kovács 1997 = Kovács L.: *A kora Árpád-kori pénzverésről. Érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. — Über die ungarische Münzprägung in der frühen Arpadenzeit. Numismatisch-archäologische Studien über die Münzen*

aus dem Zeitraum zwischen der Regierungszeiten Stephans I (des Heiligen) und Bélas II (des Blinden) (1000–1141) im Karpatenbecken. [VAH 7.] Budapest 1997.

Kovács 2002 = Kovács L.: A honfoglaló magyarok bőrpáncéljáról. — About the Leather Armour of the Conquering Hungarians. *HK* 115/2 (2002), 311–334.

Kovács 2004a = Kovács L.: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gy.: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Budapest 2004, 284–392.

Kovács 2004b = Kovács L.: Érmék nem dísz vagy ékszer szerepben a honfoglaló magyar sírokban. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére.* Szerk.: Erdei Gy.–Nagy B. Budapest 2004, 43–50.

Kovács 2006 = Kovács L.: Muszlim pénzek a X. századi Kárpát-medencében. — Muslimische Münzen im Karpatenbecken des X. Jhds. *Csodaszarvas* 1 (2006), 35–96.

Kovács–Vaday 2011 = Kovács L.–Vaday A.: Örménykút site 52: section of a cemetery from the period of the hungarian conquest. In: *Archaeological Investigations in Country Békés 1986–1992.* Ed.: Vaday, A.– Jankovich, B. D.– Kovács, L. [VAH 25.] Budapest 2011, 587–637.

Kovalenko 2002 = Kovalenko, V.: Černigiv und Šestovica: Kontakte zwischen Slawen und Skandinaviern im östlichen Einzugsgebiet des Dnepr am Ende des 9. und im 10. Jahrhundert. In: *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchszeit*. Hrsg.: Henning, J. Mainz am Rhein 2002, 237–248.

Kőhalmi 1971 = U. Kőhalmi K.: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben.* Budapest 1971.

Köpeczi 1988 = Köpeczi B.: Kitekintés: Erdély útja 1918 után. In: *Erdély története III.* Szerk.: Köpeczi B. Budapest 1988, 1733–1778.

Kővári 1911 = Kővári E.: Árpádkori sírok Vajdahunyadon. *Dolg. Erdélyi Nemzeti Múz.* 2 (1911), 312–313.

Kralovánszky 1959a = Kralovánszky, A.: Beiträge zur Frage der Ausgestattung, Chronologie und der ethnischen Bestimmung der sog. Schläfenringes mit S-Ende. *Stud. Slav.* 5 (1959), 327–361.

Kralovánszky 1959b = Kralovánszky A.: Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. — Beitrag zur Problematik der halbmondförmigen Anhänger aus dem 10.–11. Jh. im Karpathenbecken. *ArchÉrt* 86 (1959), 76–82.

Kraskovska 1958 = Kraskovska, L.: Viskum v Bešenove v roku 1950. — Ausgrabung in Bešeňov im J. 1950. *Slovenská Arch.* 6 (1958), 403–454.

Kristó 1980 = Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* Budapest 1980.

Kristó 1988 = Kristó Gy.: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Budapest 1988.

Kristó 1995a = Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése.* [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.] Szeged 1995.

Kristó 1995b = Kristó Gy.: A honfoglaló magyarok életmódjáról. — Sur le mode de vie des hongrois conquérants. — On the life of the Magyars around the Conquest. *Századok* 129/1 (1995), 3–65.

Kristó 1997 = Kristó Gy.: A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről. Rendhagyó válasz bírálóimnak. *Századok* 131 (1997), 234–275.

Kristó 2002 = Kristó Gy.: *A korai Erdély (895–1324).* Szeged 2002.

Kristó 2003 = Kristó Gy.: *Fejezetek az Alföld középkori történetéből.* Szeged 2003.

Kristó 2004 = Kristó, Gy.: *Ardealul timpuriu (895–1324).* Szeged 2004.

Kustár–Langó 2003 = Kustár R.–Langó P.: *Ezüstbe öltözött lányok. Honfoglalás kori sírok Harta határában.* [Kal. Múz. Kisk.] Kalocsa 2003.

Kűhn 1911 = Kűhn L.: Középkori temetőről Nagyőszön. *ArchÉrt* 31 (1911), 182–183.

Kürti 1979 = Kürti B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn (Előzetes beszámoló). — Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő. *MFMÉ* 1978–1979/1 (1980), 323–347.

Kürti 1996 = Kürti B.: A honfoglaló magyar női viselet. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf M.–Révész L. Miskolc 1996, 148–161.

K. Végh 1993 = K. Végh K.: A kistokaji honfoglalás kori temető. — Bestattungsort aus der Zeit der Landnahme in Kistokaj. *HOMÉ* 30–31 (1993), 53–103.

Lakatos 2003 = Lakatos A.: 10–11. századi temető Köröstarján-Csordásdombon (Tărian, Romania). — Cemetery of the 10–11th centuries at Köröstarján-Csordásdomb (Tărian, Romania). *ArchÉrt* 128 (2003), 211–226.

Lakatos 2005 = Lakatos A.: Honfoglalás kori sírok Nagyszalonta-Halom dombról (Salonta, Románia). — Landnahmezeitliche Gräber von Nagyszalonta-Halom domb (Salonta, Rumänien). *ComArchHung* 2005, 481–492.

Lakatos-Balla 2008 = Cimitirul medieval timpuriu de la Sălacea–Dealul Vida. — Early Medieval Cemetery from Sălacea-Vida hill. *Crisia* 38 (2008), 23–44.

Langó 2000 = Langó P.: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek

viseletéhez és használati idejéhez. — Beiträge zur Tracht und Benutzungzeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts. *JAMÉ* 42 (2000), 33–57.

LANGÓ 2007 = Langó P.: *Amit elrejt a föld…A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében.* Budapest 2007.

LANGÓ–TÜRK 2004 = Langó P.–Türk A.: Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn (Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához). — Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszorús-dűlő (Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Brustkreuze mit südosteuropäischen Beziehungen). *MFMÉ – StudArch* 10 (2004), 365–451.

LÁSZLÓ 1939 = László Gy.: Fettich Nándor: A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. Szent István Emlékkönyv, III. Budapest, 1938. 475–516 l. [recenzió] — L'epée de Saint Etienne du point de vue archéologique. Mélanges commémoratifs de Saint Etienne, III. Budapest, 1938. p. 475–516. [bibliographie] *FolArch* 1–2 (1939), 231–235.

LÁSZLÓ 1940 = László Gy.: Adatok a kunok tegezéről. *Népr. Ért.* 1940, 51–59.

LÁSZLÓ 1942a = László Gy.: A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető. *Erd. Múz.* 47 (1942), 578–584.

LÁSZLÓ 1942b = Alföldi A.–Nagy L.–László Gy.: Budapest az ókorban. In: *Budapest története I–II*. Budapest 1941–1942.

LÁSZLÓ 1943a = László Gy.: *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben.* Kolozsvár 1943.

LÁSZLÓ 1943b = László Gy.: *A koroncói lelet és a honfoglalók nyerge.* [Arch. Hung. 27.] Budapest 1943.

LÁSZLÓ 1944 = László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1944.

LÁSZLÓ 1945 = László Gy.: *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben.* Kolozsvár 1945.

LÁSZLÓ 1988 = László Gy.: *Árpád népe.* Budapest 1988.

LÁSZLÓ 1997 = László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* [Új kiadás.] Budapest 1997.

LEHÓCZKY 1892 = Lehóczky T.: *Adatok hazánk archaelogiájához, különös tekintettel Bereg megyére és környékére.* Munkács 1892.

LINKA-GEPPENER 1948 = Linka-Geppener, N.: Kopyjvs'kyj skarb. *Arch. Kijev* 2 (1948), 182–191.

LINTON 1964 = Linton, R.: *The Study of Man: An Introduction.* New York 1964.

LIPTÁKOVÁ 1963 = Liptáková, Z.: Dve pohrebiská z X–XI. storočia v Úlanoch nad Zitavou. *SlovArch* 11/1 (1963), 223–236.

LOVAG 1980 = Lovag, Zs.: Bronzene Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit. *Acta ArchHung* 32 (1980), 363–372.

LOVAG 1999 = Lovag, Zs.: *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums* [Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaelogica 3.] Budapest 1999.

LŐRINCZY 1985 = Lőrinczy G.: Szegvár-Szőlőkalja X. századi temetője. — Das Gräberfeld von Szegvár-Szőlőkalja aus dem 10. Jh. *ComArchHung* 1985, 141–162.

LŐRINCZY 1998 = Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. — Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß. *MFMÉ – StudArch* 4 (1998), 343–372.

LŐRINCZY 2001 = Lőrinczy G.: Kelet-európai népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. In: *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk.: Márton A. Budapest 2001, 40–47.

LUCA–MĂNDESCU 2001 = Luca, C.–Măndescu, D.: *Rituri şi ritualuri funerare în spaţiul extracarpatic în secolele VIII–X.* Brăila 2001.

LUCA–PINTER 2001 = Luca, S. A.–Pinter, K. Z.: *Der Böhmerberg bei Broos/Orăştie. Eine archäologische Monographie.* Sibiu 2001.

LUCHTANAS 2000 = Luchtanas, A.: The Balts during the 10th Century. In: *The Neighbours of Poland in the 10th Century*. Ed.: Urbańczyk, P. Warsaw 2000, 199–204.

LUCY 1997 = Lucy, S.: Housewives, Warriors and Slaves? Sex and Gender in Anglo-Saxon Burials. In: *Invisible People and Processes Writing Gender and Childhood into European Archaeology.* Ed.: Moore, J.–Scott, E. Leicester 1997, 150–168.

LUKÁCS 1997 = Lukács J.: *A történelmi Hitler. — The Hitler of History.* Budapest 1997.

LUNDSTRÖM–HOLMGVIST OLAUSSON = Lundström, Fr.–Holmgvist Olausson, L.: *Det vikingatida bågskyttet i Birka-ett exemple på en framstående stridskonst med främmande inslag*. Stockholm 2006.

MADARAS 1985 = Madaras L.: Az Éhhalom titka. *Él. Tud.* 1985/10, 304–305.

MADARAS 1996 = Madaras L.: Szolnok Lenin Tsz. (Ugar) 10. századi temetője (Jász-Nagykun-Szolnok megye 10. századi leletei és azok történeti tanúságai). — Der Begräbnisplatz aus der Zeit der Landnahme in der Zentrale

der Szolnoker „Lenin“ Lpg. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Szerk.: Wolf M.–L. Révész L. Miskolc 1996, 65–116.

MADARAS 2006 = Madaras L.: Honfoglaláskori temető Szolnok határában. — Gräberfeld Szolnok-Szanda Beke Pál halma aus dem 10. Jahrhundert (Neue Angaben zur Rekonstruktion der landnahmezeitlichen Frauentracht). *ComArchHung* 2006, 213–251.

MADGEARU 1994 = Madgearu, Al.: Pinteni dataţi în secolele VII–IX, descoperiţi în jumătatea de sud a Transilvaniei. *Mousaios* 4 (1994), 153–163.

MADGEARU 2001 = Madgearu, Al.: *Românii în opera lui Notarului Anonim*. [Bibliotheca Rerum Transsylvaniae 27.] Cluj-Napoca 2001.

MAKKAY 2005 = Makkay J.: *A székelyek*. Budapest 2005.

MAKKAY 2006 = Makkay J.: *Hogyan lettek a blakokból románok. Flaccustól a román áfiumig*. Budapest 2006.

MANEVA 1992 = Maneva, E.: *Srednovekoven nakit od Makedonija.* Skopje 1992.

MANNHEIM 1995 = Mannheim, K.: *A gondolkodás struktúrái. Kultúrszociológiai tanulmányok*. Budapest 1995.

MANOUVRIER 1893 = Manouvrier, L.: La détermination de la taille d’ápres les grands os des membres. *Mémoirs de la Sociéte’ d’Anthropologie de Paris*, 24 (1893), 347–402.

MARCINIAK 1960 = Marciniak, J.: Cmentarzysko szkieletowe z okresu wczesnośredniowiecznego w Strzemieszycach wielkich pow. Będzin. — Early Mediaeval inhumation burials at Strzemieszyce, the Będzin district. *Mat. Wczesnośred.* 5 (1960), 141–186.

MARCU ISTRATE 2008 = Marcu Istrate, D.: *A gyulafehárvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása. — The Roman Catholic Cathedral and the Bishop’s Palace of Gyulafehérvár*. Budapest 2008.

MARCSIK 2002–2003 = A. Marcsik,: Studiul antropologic al scheletelor descoperite în cimitirul de secol X din Cluj-Napoca, str. Plugarilor. — Anthropological Study of Human Skeleton discovered at the 10th Century Cemetery from Str. Plugarilor, Cluj-Napoca. *Acta Musei Napocensis Seria Historica* 39–40: 2002–2003 (2004), 83–90.

MARCSIK et al. 2006 = Marcsik, A.–Molnár, E.–Szathmáry, L.: The antiquity of tuberculosis in Hungary: the skeletal evidence. *Mem. Inst. Osw. Cruz* 101/II (2006), 67–71.

MĂRGHITAN 1965 = Mărghitan, L.: Morminte din epoca feudal timpurie descoperite la Seitin. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 16 (1965), 581–585.

MĂRGINEAN 2007 = Mărginean, F.: Cimitirul de la Nădlac (jud. Arad) (sec. X). — The Early Medieval cemetery at Nădlac-Lutărie (Arad County). *Arh. Medievală* 6 (2007), 17–56.

MARICA et al. 1968 = Marica, G. E.–Hajós, I.–Mare, C.–Rusu, C.: *Ideologia generaţiei române de la 1848 din Transilvania*. Bucureşti 1968.

MARTHON 2005 = Marthon, V.: La question de l’identité à travers l’etude des practiques funéraires. *Les petits cahiers d’Anatole* 19 (2005), 2–14.

MARTIN–SALLER 1957 = Martin, R.–Saller, L.: *Lehrbuch der Anthropologie*. Stuttgart 1957.

MAYS 1998 = Mays, S.: *The Archaeology of Human Bones*. London 1998.

MAZILU 1999 = Mazilu, D. H.: *Noi despre ceilalţi. Fals tratat de imagologie*. Iaşi 1999.

MEDELEŢ et al. 2001 = Medeleţ, Fl.–Tănase, D.–Gáll E.: X. századi honfoglalás kori temetőrészlet Vejtén (Temes megye, Románia). — Ein landnahmezeitliches Gräberfelddetail des 10. Jahrhunderts in Vejte (Kom. Temes, Rumänien). *ArchÉrt* 126 (2001), 99–112.

MEDGYESI 1993 = Medgyesi P.: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában (Előzetes jelentés). — Ein Gräberfeld aus dem 10.–11. Jahrhundert in der Gemarkung Sarkadkeresztúr (Vorläufiger Bericht). *HOMÉ* 30–31/2 (1993), 487–511.

MEDGYESI 1995 = Medgyesi P.: Avar kori sírlelet (?) és 10–11. századi magyar köznépi temető részletei Gyulavarsánd-Laposhalomról. — Awarenzeitlicher Grabfund und Teile eines ungarischen Gräberfeldes aus dem 10.–11. Jahrhundert von Gyulavarsánd-Laposhalom. *Altum Castrum* IV (1995), 98–118.

MEDGYESI 2002 = Medgyesi P.: Az Újkígyós, Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet. — Friedhofsteil aus dem 10–11. Jahrhundert, der bei dem Skoperda-Bauernhof in Újkígyós freigelegt wurde. *BMMK* 23 (2002), 145–217.

MEINDL–LOVEJOY 1985 = Meindl, R. S.–Lovejoy, C. O.: Ectocranial suture closure: a revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *Am. J. Phys. Anthropol.* 68/1 (1985), 57–66.

MESTERHÁZY 1962–1964 = Mesterházy K.: Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. — Die Verbreitung des Haaringes mit S-enden im Karpatenbecken. *Déri Múz. Évk.* 1962–1964 (1965), 95–113.

MESTERHÁZY 1975 = Mesterházy K.: Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai. — Östliche Beziehungen der ungarischen landnahmezeitlichen Keramik. *FolArch* 26 (1975), 99–117.

Mesterházy 1980 = Mesterházy K.: *Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest 1980.
Mesterházy 1981 = Mesterházy K.: Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. — Steigbügel karolingisch-normannischen Typs bei den landnehmenden Ungarn. *FolArch* 32 (1981), 211–223.
Mesterházy 1983 = Mesterházy K.: Köznépi ékszerek nemesfém változatai: arany S-végű hajkarikák. — Edelmettal-Varianten von Schmuckstücken des Gemeinvolkes: goldene Schläfenringe mit S-förmigem Ende. *Alba Regia* 20 (1983), 143–151.
Mesterházy 1989–1990 = Mesterházy K.: A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. — Hronologija isztorii juvelirnoj maszterszkoj na territorii Verhnej Tisszü i nahodok iz vremeni priobretenija vengrami rodinü. *Agria* 25–26 (1989–1990), 235–274.
Mesterházy 1990 = Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. — Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. I. *FolArch* 41 (1990), 87–115.
Mesterházy 1991 = Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. — Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10.–11. Jh. II. *FolArch* 42 (1991), 145–177.
Mesterházy 1993 = Mesterházy K.: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. *Századok* 127 (1993), 450–468.
Mesterházy 1994a = Mesterházy K.: Az úgynevezett tokaji kincs revíziója. — Revision des sog. Tokajer Schatzes. *FolArch* 43 (1994), 193–242.
Mesterházy 1994b = Mesterházy K.: Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. *Századok* 128 (1994), 320–334.
Mesterházy 1994c = Mesterházy K.: A királyföldi kincs és kapcsolatai. — Der Königsbodener Schatz und seine Verbindungen. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Szerk.: Wolf M.–Révész L. Miskolc 1994, 57–64.
Mesterházy 1995 = Mesterházy K.: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. — The reigning princes of Hungary and their retinue in the 10th century. *Századok* 129 (1995), 1033–1052.
Mesterházy 1997 = Mesterházy, K.: Die Kunst der landnehmenden Ungarn und die abbasidisch-irakische Kunst. *Acta ArchHung* 49 (1997), 385–418.
Mesterházy 1998a = Mesterházy K.: A honfoglaló magyarok művészete és az abbaszida-iraki művészet. *Századok* 132 (1998), 129–159.
Mesterházy 1998b = Mesterházy K.: Társadalmi strukturák régészeti vizsgálata. — Die Archäologische Untersuchung der Gesellschaftlichen Strukturen. In: *Az Alföld társadalma*. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1998, 19–45.
Mesterházy 2000 = Mesterházy K.: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból. — Great Moravian ornamental buttons in the Magyar graves, Hungarian conquest period. *ComArchHung* 2000, 211–227.
Mesterházy 2004 = Mesterházy K.: Lengyel–magyar kapcsolatok a 10–11. században. — Polish–Hungarian Relations in the 10th–11th Centuries. *Századok* 138/2 (2004), 381–402.
Miles 1963 = Miles, E. A. W.: The dentition in the assessment of individual age in skeletal material. In: *Dental Anthropology.* Ed.: Brothwell, D. R. Oxford 1963.
Milleker 1882 = Milleker B.: Egyveleg. Régebbi germani bronzlelet. *TRÉ* 8 (1882), 90–91.
Miśkiewicz 1969 = Miśkiewicz, M.: Wczesnośredniowieczny obrządeh pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce. — The Burial Rite in Mediaeval Cemeteries on Polish Territories. *Mat. Wczesnośred.* 6 (1969), 241–302.
Mitrea 1967 = Mitrea, B.: Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie. *Dacia N. S.* 11 (1967), 377–394.
Mitrea 1988 = Mitrea, B.: La nécropole birituelle de Sultana. Résultats et problémes. *Dacia N. S.* 32 (1988), 91–139.
Mitrea 1989 = Mitrea, B.: Das gräberfeld aus dem VIII. Jahrhundert von Izvoru, jud. Giurgiu. *Dacia N. S.* 33 (1989), 145–219.
Mitu 2006 = Mitu, S.: *Transilvania mea.* Iaşi 2006.
M. Nepper 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei. — Die Grabfunden aus dem 10.–11. Jh. in Komitat Hajdú-Bihar.* [Magyarország honfoglalás kori és kora-Árpád-kori sírleletei 3. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Budapest–Debrecen 2002.
Mogilnikov 2002 = Mogilnikov, V. A.: Kurgani s soprovoditelnimi zahoronenijami csucsel konec v severo-zapadni predgorja Altaia. — Barrows accompanied by stuffed horses’ burials in North-Western Altai piedmont. *Russ. Arch.* 2002/1, 122–136.

MUNTEAN 1999 = Muntean, M.: Determinarea antropologică a scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Cioreni, judeţul Timiş (sec. X. d. Chr.). — Die anthropologische Bestimmung der Skelette aus der frühmittelalterliche Nekropole von Timişoara-Cioreni. *An. Banatului S. N. Arh.-Istor.* 7–8 (1999), 535–554.

MUSTAŢĂ et al. 2009 = *Cercetăriarheologice preventive la Floreşti–PolusCenter, jud. Cluj (2007). — Rescue excavations at Floreşti-PolusCenter, Cluj county (2007)*. Ed.: Mustaţă, S.–Gogâltan, F.–Cociş, S.–Ursuțiu, A. Cluj-Napoca 2009.

MÚZEUMOK 1914 = A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények fejlődése az 1913. évben. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 8/1 (1914), 113–199.

NAGY 1968 = Nagy Á.: Az Eger- Szépasszony-völgyi X. századi temető. — Das Gräberfeld von Eger-Szépasszonyvölgy aus dem X. Jh. *Agria* 6: 1968 (1969), 69–100.

NAGY 1890 = Nagy G.: A magyar középkori fegyverzetről. *ArchÉrt* 10 (1890), 289–301, 403–416.

NAGY 1893a = Nagy G.: A magyarhoni lovas sírok. *ArchÉrt* 13 (1893), 223–234.

NAGY 1893b = Nagy G.: A régi kunok temetkezése. *ArchÉrt* 13 (1893), 105–117.

NAGY 1896 = Nagy G.: Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. *ArchÉrt* 16 (1896), 344–365.

NAGY 1906 = Nagy G.: Karolingkori kard. *ArchÉrt* 26 (1906), 129–135.

NAGY 1913 = Nagy G.: Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál. *ArchÉrt* 33 (1913), 268–275.

NAGY 2001 = Nagy M.: Ornamenta Avarica. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. In: *A Kárpát-medence és a steppe.* Szerk.: Márton A. Budapest 2001, 66–85.

NÁNÁSI–WILHELM 1996 = NÁNÁSI, Z.–WILHELM, I.: Un mormânt din epoca târzie a migrațiilor la Săcuieni. — Un tombeau de l'epoque de la migration de Săcuieni. *Acta Mus. Porolissensis* 20 (1996), 125–131.

NÄGLER 1969 = NÄGLER, T.: Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraş). *Stud. şi Comun. (Sibiu)* 14 (1969), 89–121.

NÄGLER–RILL 1981 = NÄGLER, T.–RILL, M.: Șantierul arheologic Șura Mică (jud. Sibiu). Raport preliminar (1976–1978). *Stud. şi Comun. (Sibiu)* 21 (1981), 39–48.

NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1962 = Nemejcová-Pavuková, V.: Belobrdské pohrebisko v Rovinke, okres Bratislava-vidiek. — Gräberfeld in Rovinka in der Umgebung von Bratislava. *Arch. Rozhledy* 14 (1962), 657–681.

NEMESKÉRI et al. 1960 = Nemeskéri, J.–Harsányi, L.–Acsádi, Gy.: Methoden zur Diagnose des Lebensalter von Skeletfunden. *Anthr. Anz.* 24 (1960), 103–115.

NÉMETI 1986–1987 = Németi, J.: Descoperiri arheologice din teritoriul localității Moftinu Mic (jud. Satu Mare). — Archäologische Entdeckungen auf dem Gebiet des Dorfes Moftinu Mic (Krei Satu Mare). *Stud. şi Comun. (Satu Mare)* 7–8 (1986–1987), 101–137.

NESTOR 1958 = Nestor, I.: Contributions archéologiques au problème des proto-roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire. *Dacia N. S.* 2 (1958), 371–382.

NEUMANN 2001 = Neumann, V.: *Ideologie şi Fantasmagorie. Perspective comparative asupra gândirii politice în Europa Est-Centrală.* Iaşi 2001.

NICOLAESCU PLOPŞOR–WOLSKI 1975 = Nicolaescu Plopşor, D.–Wolski, W.: *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România.* Bucureşti 1975.

NICULESCU 2004–2005 = Niculescu, G. A.: Archaeology, Nationalism and „The History of the Romanians" (2001). *Dacia N. S.* 48–49 (2004–2005), 99–125.

NIEDERLE 1921 = Niederle, L.: *Slovanské starožitnosti. Život starých slovanů. Zaklády kulturních starožitnosti slovanských.* Praze 1921.

N. N. 1896 = N. N.: A honfoglalás és Erdély (Karácsonyi János könyvéről). *Erd. Múz.* 13/1 (1896), 451.

NYÁRI 1873 = Nyári J.: A pilini Leshegyen talált csontvázakról. *Arch. Közl.* 9 (1873), 16–24.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU–SĂŞIANU 1996 = OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, E.–SĂŞIANU, A.: Un trésor de monnaies byzantines du XI siècle trouvé en Transylvanie. *Stud. şi Cerc. Num.* 10 (1996), 91–100.

ÓDOR 1995 = Ódor J. G.: A tengelici honfoglalás kori temető. — Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tengelic. *Somogyi Múz. Közl.* 1995, 95–104.

OLASZ 1959 = Olasz E.: Elpusztult X–XIV. századi falvak Kardoskút, Tótkomlós és Békéssámson határában. *Szántó Múz. Évk.* 1959, 31–39.

OLMEROVÁ 1959 = Olmerová, H.: Slovanské pohřebište v Raděticích, okr. Přibram. — Das slawische Gräberfeld in Radětice bei Přibram. *Pam. Arch.* 1 (1959), 227–245.

ORLOV 1984 = Orlov, R. S.: Srendedneprovskaja tradicija hudožestvenoj metalloobrabotki v. X–XI vv. In: *Kul'tura i isskustvo srednevekovogo goroda.* Moszkva 1984, 32–52.

ORTNER–PUTSCHAR 1981 = Ortner, D. J.–Putschar, W. G. J.: *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains.* Washington 1981.

PAP 2002 = Pap I. K.: Téglás és téglakeretes temetkezések a Délkelet-Alföldön. — Gräber mit Ziegeln und

Ziegelrahmen in der südöstlichen Tiefebene. *ComArchHung* 2002, 177–194.
Pálóczi-Horváth 1971 = Pálóczi-Horváth A.: X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában. — Tenth century cementery [sic!] in the sand-pit of the model farm of Szabadkígyós. *BKMK* 1 (1971), 7–48.
Paraginǎ 1994 = Paraginǎ, A.: Piese din secolele XI–XIV descoperite în zona de curburǎ. — Pièces des XI–XIV-e siècles dècouvertes á l'extérieur des Carpates de courbure. *Mousaios* 4 (1994), 223–230.
Párducz–Tary 1939 = Párducz M.–Tary L.: A Csongrád-vendelhalmi honfoglaláskori lelet. — Les trouvailles de Csongrád-Vendelhalom de l'epoque de la conquéte du pays hongrois. *FolArch* 1–2 (1939), 189–199.-
Parker Pearson 2001 = Parker Pearson, M.: *The archaeology of death and burial.* [Texas A&M University Anthropology Series 3.] Texas 2001.
Pascu 1971 = Pascu, Şt.: *Voievodatul Transilvaniei I.* Cluj-Napoca 1971.
Pasternak 1937 = Pasternak, J.: A krylosi (Galicia) magyar sírleletek. — Die ersten ungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten. In: Fettich 1937, 137–141, 297–303.
Pastor 1952 = Pastor, J.: Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou. — Sépultures cavalières à Čierna-nad-Tisou (Tchiérna sur la Tisza). *Arch. Rozhledy* 4 (1952), 485–487, 248–249. kép.
Patay 1957 = Patay P. : Adatok a nógrádi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez. — Contributions à l'histoire du peuplement, aux Xe et XIe siècles, de la region de collines de Nógrád. *ArchÉrt* 84 (1957), 58–66.
Pauler 1888 = Pauler Gy.: Néhány szó a hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. *HK* 1 (1888), 501–509.
Pauler 1900 = Pauler Gy.: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* Budapest 1900.
Pavel 1977 = Pavel, V.: Monede de aur imperiale şi bizantine în colecţiile muzeului din Alba Iulia. — Monnaies Romaines et Byzantines en or de la Collection du Musée d'Alba Iulia. *Apulum* 15 (1977), 663–670.
Păcăţian 1904 = Păcăţian, T. V.: *Cartea de aur sau luptele politice–naţionale ale românilor de sub Coroana ungară.* Nagyszeben 1904.
Petersen 1919 = Petersen, J.: *Die norske Vikingesverd.* Kristiania 1919.
Petkes 2011 = Petkes Zs.: Rúdzablák a 10–12. századi Kárpát-medencében. In: *Hadak útján XIX. Fiatal Népvándorláskutatók 19. összejövetelének konferenciakötete*. Szerk.: Bíró Sz.–Tomka P. Győr 2011, 231–246.
Pinter 1992–1994 = Pinter, K. Z.: Spada medievala din mormântul de călăreţ de la Deva. Consideraţii tipologice şi cronologice. — Das mittelalterliche Schwert aus dem Reitergrab in Diemrich Deva. *Sargetia* 25 (1992–1994), 235–245.
Pinter 1998 = Pinter, K. Z.: Im Miereschtal entdeckte Bewaffungsstücke und Teile militärischer Ausrüstung karolingischer Herkunft. *Arh. Medievală* 2 (1998), 145–154.
Pinter 1999 = Pinter, K. Z.: *Sabia şi spada medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX–XIV). — Mittelalterliche Schwerter und Säbel in Siebenbürgen und im Banat (9.–14. Jh.).* Reşiţa 1999.
Pinter–Boroffka 1999 = Pinter, K. Z.–Boroffka, N. G. O.: Neue mittelalterliche Gräber der Ciumbrudgruppe aus Broos/Orăştie, Fundstelle Böhmerberg/Dealul Pemilor X8. In: *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt.* Hrsg.: Boroffka, N.–Soroceanu, T. Rahden 1999, 313–330.
Pinter–Boroffka 2001 = Pinter, K. Z.–Boroffka, N. G. O.: Necropola de tip Ciumbrud de la Orăştie-„Dealul Pemilor", Punct X8. — The Ciumbrud type necropolis at Orăştie-„Dealul Pemilor" point X8. *Apulum* 38/1 (2001), 319–346.
Pinter–Luca 1995 = Pinter, K. Z.–Luca, S. A.: Necropola medieval timpurie de la Orăştie-„Dealul Pemilor". Punctul X2/1992–93. — Das frühmittelalterliche Gräberfeld im Brooser Gebiet Böhmerberg/Dealul Pemilor Ausgrabungsstelte X2/1992–93. *Corviniana* 1 (1995), 17–44.
Plachá et al. 1990 = Plachá, V.–Hlavičová, J.–Keller, I.: *Slovansky Devin.* Bratislava 1990.
Pletnëva 1958 = Pletnëva, S. A.: Pečenegi, torki i polovcy v južnorusskih stepjah. *Mat. Iszl. Arh.* 62 (1958), 151–226.
Pletnëva 1967 = Pletnëva, S. A.: Ot kochevii k gorodam. Saltovo-maiatskaia kul'tura. — From coaching to cities. Saltovo-Mayak culture. *Mat. Iszl. Arh.* 142 (1967).
Pletnëva 1981 = Pletnëva, S. A.: Saltovo-maiatskaia kul'tura. In: *Steppi Evrazii Epokhu Srednevekovya.* Red.: Pletnëva, S. A. Moszkva 1981, 62–75.
Pletnëva 1989 = Pletnëva, S. A.: *Na slaviano-khazarskom pograniche: Dmitrievskii arkheologicheskii kompleks.* Moszkva 1989.
Pohl 1988 = Pohl, W.: *Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.* München 1988.
Pohl 1991 = Pohl, W.: Conception of ethnicity in Early Medieval Studies. *Arch. Polona* 29 (1991), 39–49.
Pontelly 1888 = Pontelly I.: Havi jelentés. A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulat rendes, havi, választmányi ülése 1887. szeptember 28-án. *TRÉ* 3/1 1888, 172–177.

Pop 1996 = Pop, I. A.: *Românii și maghiarii în secolele IX–XIV. Geneza statului medieval în Transilvania.* Cluj-Napoca 1996.

Popa 1988 = Popa, R.: *La începuturile evului mediu. Ţara Haţegului.* Bucureşti 1988.

Popa 1991 = Popa, R.: Observaţii şi îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie (cu o prefaţă de Petre Alexandrescu). — Bemerkungen und ausrichtungen zur Geschichte Rumäniens um die letzte Jahrtausendwende. *Stud. şi Cerc. Istor. Veche* 42/3–4 (1991), 153–188.

Popa 1994 = Popa, R.: Biharea. In: *Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi a României A–C.* Red. şt.: Preda, C. Bucureşti 1994, 179–180.

Popescu 1956 = Popescu, D.: Cercetări arheologice în Transilvania. Săpăturile de la Vărşand. *Mat. şi Cerc. Arh.* 2 (1956), 125–143.

Pósta 1896 = Pósta B.: A törteli magyar pogánykori leletek. *ArchÉrt* 16 (1896), 30–39.

Prohászka 2004 = Prohászka P.: Régi-új honfoglalás és államalapításkori bizánci pénzek a Kárpát-medencéből. — Altneue Byzantinische Münzen der landnehmezeit und der ungarischen Staatsgründung aus dem Karpatenbecken. *Num. Közl.* 102–103 (2003–2004), 149–150.

Prohászka–Révész 2004 = Prohászka P.–Révész L.: A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jósa András vázlatainak tükrében. — Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszabezdéd im Spiegel der Aufzeichnung András Jósa's. *JAMÉ* 46 (2004), 137–168.

Protase 1965 = Protase, D.: Cimitirul slav de la Ocna Sibiului. In: *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani.* Ed.: Condurachi, E. Bucureşti 1965, 163–169.

Protase 2004 = Protase, D.: Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (sec. VIII–IX.). — Le cimitierè slave d'Ocna Sibiului (VIIIe–IXe siècles). *ATS* 4 (2004), 149–206.

Pulszky 1897 = Pulszky F.: *Magyarország archaelógiája I–II.* Budapest 1897.

Quast 2012 = Quast, D.: Einige alte und neue Waffenfunde aus dem frühbyzantinischen Reich. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti Tanulmányok Garam Éva tiszteletére. — Archaelogical Studies in Honour of Éva Garam.* Ed.: Vida T. Budapest 2012, 351–370.

Radoměrský 1955 = Radoměrský, P.: *Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě. — The Dead-Obulus by the Slavs of Bohemia et Moravia.* Praha 1955.

Radosav–Lazin 1987 = Radosav, D.–Lazin, Gh.: Spada feudal timpurie de la Vetiş (judeţul Satu Mare). — Lépée du début du Moyen Age Trouvé (le départament de Satu Mare). *Stud. şi Comun. (Satu Mare)* 7–8 (1986–1987), 150–162.

Radu 1972 = Radu, O.: Descoperiri întâmplătoare la Ciacova, jud. Timiş. — Durch Zufall entdekcte archäologische Funde in Ciacova, Timis c. *Tibiscus* 2 (1972), 61–63.

Rădulescu–Gáll 2001 = Rădulescu, A.–Gáll, E.: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timişoara)-Csókaerdő. *Acta ArchHung* 52 (2001), 155–193.

Rashev 2008 = Rashev, R.: *Bălgarskata ezicseska kultura VII–IX vek. — The Bulgarian Pagan Culture 7th – 9th Century).* Sofia 2008.

Reiholcová 1976 = Reiholcová, M.: Pohrebisko z. 10–11. storočia v Hurbanove-Bohatej. — Gräberfeld aus dem 10. und 11. Jahrhundert in Hurbanovo-Bohatá. *Slovenská Arch.* 24 (1976), 191–234.

Reiholcová 1995 = Reiholcová, M.: *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Katalog I.* Nitra 1995.

Reizner 1903 = Reizner J.: A Szeged-Domaszéki magyar pogány-kori sírleletről. ArchÉrt 23 (1903), 269–272.

Réthy 1897 = Réthy L.: A M. N. Múzeum Éremtárának 1897. évi gyarapodása. *ArchÉrt* 17 (1897), 124–131.

Réthy 1898 = Réthy L.: Két Árpádkori temető Arad megyében. *ArchÉrt* 18 (1898), 124–131.

Réthy 1899 = Réthy L.: *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár I. Árpádházi királyok kora.* Budapest 1899.

Reuter 1997 = Reuter, T.: The recruitment of armies in the Early Middle Ages: what can we know? In: *Military Aspects of Scandinavian Society.* Ed.: Nørgård Jørgensen, A.–Clausen, B. L. Copenhagen 1997, 32–37.

Révész 1985 = Révész L.: Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. — Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme. *Acta Ant et Arch Suppl* 5 (1985), 35–53.

Révész 1988 = Révész L.: Gömbsorcsüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. — Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken. *HOMÉ* 25–26 (1988), 141–159.

Révész 1989 = Révész L.: Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. — Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken. *HOMÉ* 27 (1989), 513–541.

Révész 1992 = Révész L.: Honfoglalás és államalapításkori temetők Miskolcon. — Friedhöfe aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung in Miskolc. In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből.*

Szerk.: Rémiás T. Miskolc 1992, 91–120.
Révész 1994 = Révész L.: Vezéri sírok a Felső-Tisza vidékén. In: *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 139–150.
Révész 1996a = Révész L.: *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. — Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Miskolc 1996.
Révész 1996b = Révész L.: Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön (Szabó János Győző ásatása nyomán). — Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentes-Borbásföld (Nach der Ausgrabung von János Győző Szabó). *MFMÉ – StudArch* 2 (1996), 299–336.
Révész 1997a = Révész L.: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. — Ein landnahmezeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely. *MFMÉ – StudArch* 3 (1997), 169–195.
Révész 1997b = Révész L.: Kristó Gyula könyvéről. *Századok* 131/1 (1997), 215–233.
Révész 1999a = Révész L.: *Emlékezzetek utatok kezdetére… Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában.* Budapest 1999.
Révész 1999b = Révész L.: Honfoglalás kori temető Tengőd-Hékútpusztán. — Friedhof aus der Zeit der Landnahme in Tengőd-Hékútpuszta. *HOMÉ* 37 (1999), 267–299.
Révész 2000 = Révész L.: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. — Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Tuzsér. *JAMÉ* 42 (2000), 7–32.
Révész 2001 = Révész L.: *Aranyszántás Balotán. — Goldenes Ackerfeld in Balota.* Budapest–Kiskunhalas 2001.
Révész 2001–2002 = Révész L.: Honfoglalás kori temető Tiszanána-Cseh tanyán. — Landnahmezeitliches Gräberfeld im Tiszanána-Cseh-Gehöft. *FolArch* 49–50 (2001–2002), 263–303.
Révész 2003 = Révész, L.: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Bezdéd. Angaben zur Ausgrabung und zur Auswertung des Fundmaterials. *ComArchHung* 2003, 137–170.
Révész 2006a = Révész, L.: Zur absoluten Datierung frühungarischer Gräber. Archäologische Datierung – naturwissenschaftliche Datierung. In: *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich).* Hrsg.: Daim, F.–Lauermann, E. Mainz 2006, 189–210.
Révész 2006b = Révész L.: Honfoglalás kori sír az alsó-ausztriai Gnadendorfban. *Csodaszarvas* 2 (2006), 3–40.
Révész 2008 = Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői. — Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 5. Szerk.: Kovács L.–Révész L.] Budapest 2008.
Roska 1913 = Roska M.: Árpádkori temető Vajdahunyadon. — Sepulture de l'epoque d'Arpad, á Vajdahunyad. *Dolg. Erdélyi Nemzeti Múz. 4* (1913), 166–198.
Roska 1914 = Roska M.: Árpád-kori temető Várfalván. — Cimetiere Arpades a Varfalva. *Dolg. Erdélyi Nemzeti Múz.* 5 (1914), 125–167, 168–187.
Roska 1936 = Roska M.: A honfoglalás és Erdély. In: *A történeti Erdély.* Szerk.: Asztalos M. Budapest 1936, 163–173.
Roska 1941 = Roska M.: A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai. — La stratigraphie de la colline «Laposhalom» de Gyulavarsánd (dép. Arad). *FolArch* 3–4 (1941), 45–61.
Roska 1943 = Roska M.: Perjámosi leletek I–II. — Funde von Perjámos. *Közl. Nemzeti Múz. Éremtárából* 3 (1943), 140–143.
Roska 1944a = Roska M.: A hari (Hiria, Alsó-Fehér VM.) honfoglaláskori sírlelet. — Der landnahmezeitliche Grabfund von Hari (Hiria, kom. Alsó-Fehér, Alba de Jos). *Közl. Nemzeti Múz. Éremtárából* 4 (1944), 97–101.
Roska 1944b = Roska M.: A gyulafehérvári (Alba Iulia, Alsófehér M.) viking bronzkardtokvég. — Das Wikinger Ortband aus bronze von Gyulafehérvár (Alba Iulia) kom. Alsó-Fehér (Alba de Jos). *Közl. Nemzeti Múz. Éremtárából* 4 (1944), 102–108.
Rösing 1988 = Rösing, F. W.: Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmassen. In: *Anthropologie I.* Hrsg.: Knussmann, R. Stuttgart 1988.
Rush 1941 = Rush, A.: *Death and Burial in Christian Antiquity.* Washington D. C. 1941.
Rusu 1971 = Rusu, M.: Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia romanică din Transilvania (sec. VI–X). — Zu den Kulturbeziehungen zwischen den Slawen und der romanischen Bevölkerung Siebenbürgens (6.–10. Jh.). *Apulum* 9 (1971), 713–730.
Rusu 1975 = Rusu, M.: Avars, Slavs, roman population in the 6th–8th centuries. In: *Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territoy of Romania.* Ed.: Constantinescu, M.–Pascu, Şt.–Diaconu, P. Bucureşti 1975, 201–217.

Rusu–Dörner 1962 = Rusu, M.–Dörner, E.: Săpătura de salvare de la Şiclău, r. Criş, reg. Crişana. – Les fouilles de sauvegarde de Șiclău. *Mat. şi Cerc. Arh.* 8 (1962), 705–712.

Russu–Bologa 1961 = Russu, I. G.–Bologa, V.: Trepanationen im Gebiet des heutigen Rumänien. *Sud. Arch.* 45 (1961), 34–66.

Rybakov 1982 = Rybakov, B. A.: Die Kultur des mittelalterlichen Nowgorod. In: *Wikinger und Slawen. Zur Frühgeschichte der Ostsee-völker.* Hrsg.: Herrmann, J. Berlin 1982, 239–262.

Sabău 1958 = Sabău, I.: Circulaţia monetară în Transilvania secolelor XI–XIII, în lumina izvoarelor numismatice. — La circulation monétaire en Transylvanie aux XIe–XIIIe siècles à la lumière des sources numismatiques). *Stud. şi Cerc. Num.* 2 (1958), 269–301.

Sahlins 1963 = Sahlins, M. D.: Poor man, rich man, big-man, chief: political types in Melanesia and Polynesia. *Comp. Stud. Soc. Hist.* 5 (1963), 283–303.

Sălăgean 2006 = Sălăgean, T.: *Ţara lui Gelou. Contribuţii la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX–XI.* Cluj-Napoca 2006.

Săşianu 1983 = Săşianu, Al.: Descoperiri monetare antice şi bizantine în Bihor. *Crisia* 13 (1983), 445–448.

Săşianu–Velter 1995 = Săşianu, A.–Velter, E.: Neue dater über die sogenannte Schatz aus „Biharszentandras". In: *Proceedings of the International Historical Conference: 900 Years From Saint Ladislas Death. Organized by: Christian Research Center – Oradea and Kossuth Lajos University, Institute of History – Debrecen, Oradea, June 16–18, 1995.* Ed.: Săşianu, Al.– Gorun, Gh. Oradea 1996, 39–53.

Sava 1996 = Sava, E.: Necropola tumulară Bălăbani – II. — La nécropole tumulaire de Bălăbani – II. *Arh. Moldovei* 19 (1996), 191–221.

Schramm 1997 = Schramm, G.: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai kontinuitás helyének meghatározásához.* Debrecen 1997.

Schulze-Dörlamm 1984 = Schulze-Dörlamm, M.: Das ungarische Kriegergrab von Aspres-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa (899–955 n. Chr.) mit einem Exkurs: Zur Münzchronologie altungarischer Gräber. *Jahrb. RGZM* 31 (1984), 473–514.

Schulze-Dörlamm 1988 = Schulze-Dörlamm, M.: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. *Jahrb. RGZM* 35: 1988 (1991), 373–478.

Schuster 1867 = Schuster, W. Fr.: Programm des ev. Untergymnasiums in Mühlbach. Mühlbach 1866/1867.

Şcoala Ardeleană 1983 = *Şcoala Ardeleană.* Ediţie critică, note, bibliografie şi glosar: Fugariu, Fl. Introducere: Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor. I–II. kötet. Bucureşti 1983.

Sebők 1994 = Sebők F.: Temesvár. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P.–Makk F. Budapest 1994, 669.

Sedov 1982 = Sedov, V. V.: Ostslawen, Balten und Esten. In: *Wikinger und Slawen. Zur Frühgeschichte der Ostsee-völker.* Hrsg.: Herrmann, J. Berlin 1982, 239–262.

Selmeczi–Madaras 1979–1980 = Selmeczi L.–Madaras L.: Avar kori és X–XII. századi magyar köznépi sírok Rákóczifalván. — Avar and X–XIIth Century Hungarian Commoner Graves at Rákoczifalva. *SZMMÉ* 1979–1980 (1980), 141–151.

Simina 2002 = Simina, N. M.: Consideraţii asupra mormintelor medievale timpurii descoperite la Sebeş în 1865. — Betrachtungen über frühmittelalterliche Gräber entdeckt im Jahre 1865 in Mülbach, Kreis Karlsburg. *Arh. Medievală* 4 (2002), 47–58.

Sjøvold 1990 = Sjøvold, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *J. Hum. Evol.* 5 (1990), 431–447.

Sokol 1996 = Sokol, V.: Sjeverezopadna hrvatska u ranom srednjem vijeku. — North-west Croatia during the early Middle Ages. In: *Ljudje ob Muri — Népek a Mura mentén — Völker an der Mur – Ljudi uz Muru*. Ured.: Balažic, J.–Vándor, L. Murska Sobota–Zalaegerszeg 1996, 83–100.

Solymossy 1933 = Solymossy S.: A vas babonás ereje. *Ethnographia* 44/3–4 (1933), 97–117.

Spânu 2007 = Spânu, D.: *Piesele de orfevrărie din Dacia din secolele II a.Chr. – I p. Chr.* [Doktori disszertáció – kézirat] Bucureşti 2007.

Spinei 2009 = Spinei, V.: *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century.* Boston 2009.

SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum I–II. Edendo operi preafuit Emericus Szentpétery.* Szovák K.–Veszprémy L. kiegészítéseivel. [Második kiadás.] Budapest 1999.

Stanojev 1989 = Stanojev, N.: *Nekropole X–XV. veka u Vojvodinu. — Nekropolen aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Voivodina.* Novi Sad 1989.

Sternberger 1947 = Sternberger, M.: *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I–II.* Uppsala 1958.

Steuer 1979 = Steuer, H.: Frühgesschictlichen Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Zur Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials. In: *Geschichtswisseschaft und Archäologie.* Hrsg.: Jankuhn, H.–Wenskus, R. R. [Vortäge und Forschungen 22.] Sigmaringen 1979, 595–633.

Stloukal–Hanáková 1978 = Stloukal, M.–Hanáková, H.: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *J. Comp. Hum. Biol*. 29 (1978), 53–69.

Szabados 2011 = Szabados Gy.: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szeged 2011.

Szabó 1963 = Szabó J. Gy.: A honfoglaláskori lemezes korongok viselete. — Nosenie plaszticsatnüh diszkov vo vremena zavoevanija vengrami rodinü. *Agria* 1 (1963), 95–117.

Szabó 1964 = Szabó J. Gy.: Honfoglaláskori sírok Eger-Répástetőn. — Gräber aus der Landnahmezeit in Eger-Répástető. *Agria* 2 (1964), 105–139.

Szabó 1964–1965 = Szabó, J. Gy.: Das Weiterleben des Spätawarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert. *MFMÉ* 1964–1965/2, 61–71.

Szabó 1978–1979 = Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. — Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud. IV. Absolute und relative Chronologie des friedhofes Charakter des Friedhofes. *Agria* 16–17: 1978–1979 (1980), 45–136.

Szabó 1984 = Szabó J. Gy.: A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. — Einige Kennzeichen dews orientalischen Christentums in den Bestattungen. *Janus Pannonius Múz. Évk.* 23 (1984), 83–97.

Szabó 1987 = Szabó, J. Gy.: Das Gräberfeld von Bélapátfalva aus dem 9. Jahrhundert. *ComArchHung* 1987, 83–99.

Száraz 1893 = Száraz A.: Nagyváradi lelet. *ArchÉrt* 13 (1893), 140–142.

Szatmári 1995 = Szatmári I.: Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. — Die Pektorales byzantinischen Typs als Reliquienschreine im Komitat Békés und Csongrád. *MFMÉ – StudArch* 1 (1995), 219–264.

Szatmáry 2000 = Szatmáry, L.: Observations on anthropological research concerning the period of Hungarian conquest and the Arpadian age. *Acta Biol. Szeged* 44 (2000), 95–102.

Szatmáry–Marcsik 2006 = Szatmáry, L.–Marcsik, A.: Symbolic trephinations and population structure. *Mem. Inst. Osw. Cruz* 101 (2006), 129–132.

Szegfű 1994 = Szegfű L.: Ajtony. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P.–Makk F. Budapest 1994, 32–33.

Székely 1945 = Székely Z.: *Adatok a Székelyföld népvándorlás korához.* Sepsiszentgyörgy 1945.

Székely 1946 = Székely Z.: *Jegyzetek Dácia történetéhez.* Sepsiszentgyörgy 1946.

Székely 1948 = Székely Z.: *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig.* Sepsiszentgyörgy 1948.

Székely 1990 = Székely Z.: Kora középkori települések a Székelyföldön (XI-XIV. század). — Früchmittelalterliche Siedlungen im Széklerland (XI–XIV. Jhdt.). *VTT* 1990/1, 3–19.

Szilágyi 1994 = Szilágyi, K.: Perletypen aus dem 10.–12. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung. *Pam. Arch.* 85 (1994), 75–110.

Szőke 1941 = Szőke B.: Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon. — Gräber der ungarischen Landnahmezeit in Naszvad). *FolArch* 3–4 (1941), 214–224.

Szőke 1959 = Szőke B.: A bjelobrdoi kultúráról. — Sur la civilization de Bjelobrdo. *ArchÉrt* 86 (1959), 32–47.

Szőke 1962 = Szőke B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. [Régészeti Tanulmányok 1.] Budapest 1962.

Szőke 1984 = Szőke, B. M.: Die Gräberfelder des 7.–10. Jahrhunderts des südlichen Teiles des Kis-Balatons (Klein-Platensee). In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert.* Hrsg.: Salkovsky, P. Nitra 1984, 255–260.

Szőke 1992 = Szőke, B. M.: Die Beziehungen zwischen dem Ostalpenraum und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentracht). In: *Awaren Forschungen II.* Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 841–968.

Szőke–Vándor 1983 = Szőke B. M.–Vándor L.: 8–9. századi birituális temető Zalakomár határában. — Ein birituelles Gräberfeld aus dem 8.–9. Jh. in Zalakomár. *Zalai Gyűjtemény* 18 (1983), 69–86.

Szőke–Vándor 1987 = Szőke B. M.–Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. — Arpadenzeitliche Gräberfeld von Pusztaszentlászló*. Budapest 1987.

Szőllősy 2001 = Szőllősy G.: Mi célt szolgált a szablya fokéle? Kísérleti megközelítések. *Wosinsky Mór Múz. Évk.* 23 (2001), 275–280.

Szűcs 1997 = Szűcs J.: *A magyar nemzeti tudat kialakulása.* Budapest 1997.

Takács 2005 = Takács M.: Egy vitatott kéztartásról. — On a debated Gesture. *Op. Hung.* 6 (2005), 85–102.
Taylor 1996 = Taylor, T.: *The Prehistory of Sex: Four Million Years of Human Sexual Culture.* London 1996.
Tănase–Gáll 2000 = Tănase, D.–Gáll, E.: Piese de podoabă din secolele X–XI, descoperite la Beba-Veche (jud. Timiş). — Jewelry from the 10th–11th Centuries discovered at Beba Veche (Timiş county). *An. Banatului S. N. Arh.-Istor.* 7–8 (2000), 555–576.
Tănase et al. 2005 = Tănase, D.–Bejan, A.–Gáll, E.–Kalciov, Gh.: Necropola medievală timpurie de la Dudeştii Vechi – „Movila lui Dragomir" (jud. Timiş). — Frühmittelalterliche Gräberfeld bei Dudeştii Vechi – Dragomir Hügel (Kreis Timiş). *Arh. Medievală* 5 (2005), 27–43.
Tentiuc 2004 = Tentiuc, I.: Aspects of funeral rite and ritual in the Prut-Dniester region. End of First Millenium, Beginning of Second Millenium (The Moleşti-Ialoveni Neropolis). In: *Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages.* Ed.: Cojocaru, V.–Spinei, V. Iasi 2004, 323–329.
Teodor 1981 = Teodor, D. Gh.: *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V–XI. e. n.* Iaşi 1981.
Tettamanti 1971 = Tettamanti S.: A Zalavár-községi I. számú XI. századi temető. — Das Gräberfeld Nr. I. von Zalavár-község (11. Jh.). *ArchÉrt* 98 (1971), 216–244.
Tettamanti 1975 = Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. — Begräbnissiten im 10.–11. Jh. im Karpatenbecken. *Stud. Comitatensia* 3 (1975), 79–112.
Ţiplic 1999 = Ţiplic, M.: Necropola medieval timpurie de la Orăştie-Dealul Pemilor X2 (Hunedoara) şi bătălia dintre Ştefan I. şi Gyla-Gyula. *An. ANTIM* 1999, 150–153.
Ţiplic–Pinter 2007 = Ţiplic, M.–Pinter, K. Z.: Early medieval necropolis from Orăştie-"Dealul Pemilor X2". Aspects of funeral ritual. — Necropola medievală timpurie de la Orăştie-„Dealul Pemilor X2". Aspecte ale ritualului funerar. In: *Funerary offerings and votive depositions in Europe's 1st millennium A.D. Cultural artefacts and local identities. — Ofrande funerare şi depuneri votive în primul mileniu p. Chr. în Europa. Artefacte culturale şi identităţi locale.* Ed.: Cosma, C. Cluj-Napoca 2007, 263–273.
Tobias 2006 = Tobias, B.: Katalog der Fundgegenstände. In: *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich).* Hrsg.: Daim, F.–Lauermann, E. Mainz 2006, 5–28.
Točik 1968 = Točik, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.* [A. Sl. Cat. 3.] Bratislava 1968.
Tomka 1969 = Tomka, P.: A Sopron-présháztelepi IX. sz-i temető. — Der Friedhof von Sopron-Présháztelep aus dem 9. Jahrhundert. *Arrabona* 11 (1969), 59–91.
Toropu–Stoica 1972 = Toropu, O.–Stoica, O.: La nécropole préféodale d'Obârşia-Olt (Note préliminaire). *Dacia N. S.* 16 (1972), 163–188.
Totev 1982 = Totev, T.: *The Preslav Gold Treasure.* Sofia 1982.
Totev 1986 = Totev, T.: Preslavskoto sokrovište. *Izv. Narod. Muz. Varna* 22 (1986), 81–106.
Tóth 1930 = Tóth, Z.: *Attila's Schwert*. Budapest 1930.
Tömörkény 1904 = Tömörkény I.: Oroszlámosi leletekről és ásatás a Kőrös-éri iskolánál. *ArchÉrt* 24 (1904), 263–271.
Török 1956 = Török Gy.: A szobi Vendelin-földek X–XI. századi temetője. — Le cimetière des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin" de Szob. *FolArch* 8 (1956), 129–136.
Török 1962 = Török, Gy.: *Die Bewohner von Halimba im 10.und 11. Jahrhunderten.* [Arch. Hung. 39.] Budapest 1962.
Török 1969 = Török Gy.: Kétrétegű temetkezések a halimbai avar kori temetőben. *Fol. Arch.* 20 (1969), 80–91.
Trotter–Gleser 1958 = Trotter, M.–Gleser, G. C.: A re-evaluation of estimation of stature based on measurments of stature taken during life and long bones after death. *Am. J. Phys. Anthropol.* 16 (1958), 79–123.
Türk 2005 = Türk A. A.: Árpád-kori, templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (Előzetes beszámoló a 2000–2001. évi ásatásokról). — The excavation of a churchyard from the Árpádian Era at Szentes-Kaján. In: *A középkori templom körüli temetők kutatása.* Szerk.: Ritoók Á.–Simonyi E. [*Op. Hung.*] Budapest 2005, 213–219.
Ubelaker 1984 = Ubelaker, D. H.: *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. [Revised ed.] Washington D. C. 1984.
Unger 1960 = Unger E.: *Magyar éremhatározó. — Ungarischer Münzbestimmer.* Budapest 1960.
Urlacher et al. 1998 = Urlacher, J-P.–Passard, F.–Manfredi, G.: *La nécropole mérovingiene de la Grande Oye à Doubs.* Saint Germain-en-Laye 1998.
Vaday–Kovács 1999 = Vaday A.–Kovács L.: *Örménykút 52. topográfiai lelőhely: honfoglalás kori temetőrészlet.* [Kézirat.] Budapest 1999.
Vályi 2000 = Vályi K.: Régészeti emlékek. In: *Európa és Magyarország Szent István korában.* Szerk.: Kristó Gy.–Makk F. Szeged 2000, 365–385.

Váňa 1954 = Váňa, Z., Mađari a Slované ve světle archeologíckych nálezů X–XI. století. — Vengri i Slavjane b oszvesenin arhfeologicseszkih nahodok. *Slovenská Arch.* 2 (1954), 51–104.

Vékony 1988 = Vékony G.: *Dákok, rómaiak, románok.* Budapest 1988.

Velter 2002 = Velter, A. M.: *Transilvania în secolele V–XII (interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V–XII).* Bucureşti 2002.

Vida 2004 = Vida T.: Pogányság, kereszténység és szinkretisztikus világkép a kora középkorban (Régészeti megfigyelések a kora avarkori ember hitvilágáról). — Pagan and Christian elements in the Avar-age believes (Avar-age charms). In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a középkorról. Analecta Mediaevalia II.* Szerk.: Neumann T. Budapest–Piliscsaba 2004, 327–349.

Vincze 2002 = Vincze Z.: Posta Béla iratok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának levéltárában. — Béla Posta documents in the Archive of the Transylvanian Museum Association's Coin and Antiquities Collection. *Erd. Múz.* 64 (2002), 25–44.

Vinski 1970 = Vinski, Z.: O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Siska. — Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstätten aus altkroatischer Zeit in Sisak. *Vj. Hrvat. Arh. Društva* Ser. 3. 4 (1970), 45–92.

Vlassa 1965 = Vlassa, N.: Sabia feudală de la Ernei. — Das frühmittelalterliche Schwert von Ernei. *Acta Mus. Napocensis* 2 (1965), 669–671.

Vlassa 1967 = Vlassa, N.: Tot despre locul de descoperire a sabiei „de la Moreşti". — Toujours à propos de la provenance du sabre „de Moreşti". *Acta Mus. Napocensis* 4 (1967), 511–512.

White 2000 = White, T. D.: *Human Osteology.* San Diego 2000.[2]

Wallerstein 1974 = Wallerstein, I.: *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York 1974.

Wallerstein 1980 = Wallerstein, I.: *The Modern World System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy*. New York 1980.

Witljanov 1990 = Witljanov, St.: Ein vergoldetes Silbermedaillon aus Preslaw. *Acta ArchHung* 42 (1990), 195–204.

Wolf 1992 = Wolf M.: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987–1990). — Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod (1987–1990). *JAMÉ* 30–32 (1992), 393–442.

X. Y. Z. 1897 = A honfoglalás és Erdély. Irta [sic!] Dr. Karácsonyi János. Különlenyomat a Katholikus Szemle 1896. III. füzetéből 30 ll. *Századok* 31 (1897), 225–230.

Zaharia 1967 = Zaharia, E.: *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român.* Bucureşti 1967.

Zichy 1917 = Zichy I. A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. — Der Pfeilköcher der ungarischen Landnahmezeit und dessen Zussamenhang mit dem Orient. *Turán* 2 (1917), 152–165.

Zirra 1963 = Zirra, Vl.: Dvuobrjadovyj mogil'nik rannefeodal'noj epohi v Kapul Viilor - Istrija. *Dacia N. S.* 7 (1963), 355–412.

Zoll Adamikowa 1979 = Zoll Adamikowa, H.: *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski, vol. II, Analiza, wnioski.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.

Zoll Adamikowa 1998 = Zoll Adamikowa, H.: Zum Beginn der Körperbestattung bei den Westslawen. In: *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhundert. II.* [Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, 1997/3. Hrsg.: Müller-Wille, M.] Mainz–Stuttgart 1998, 227–238.

Zoll Adamikowa et al. 1999 = Zoll Adamikowa, H.–Dekówna, M.–Nosek, E. M.: *The hoards of the Zawada Lanckoronská (Upper Vistula River).* Warsawa 1999.

X.2. LIST OF THE FIGURES AND THE PLATES

Figures

Fig. 1. Cernatul de Jos/Alsócsernáton-András Bokor's garden.
Fig. 2. A. The topographic location of the finds near Arad/Arad: 1. Arad/Arad-Ceala/Csálya; 2. Arad/Arad-Aradul-Nou/Újarad.
Fig. 3. Arad/Arad-Gai/Gáj.
Fig. 4. Biharea/Bihar-Somlyóhegy (Şumuleu).
Fig. 5. The topographic location of the 10th–11th century cemeteries near Dudeștii Vechi/Óbesenyő and Pusta Bucova/Bukovapuszta.
Fig. 6. The topographic location of the 10th–11th century cemeteries near Pusta Bucova/Bukovapuszta
Fig. 7. Ciacova/Csák-Gheorghianu.
Fig. 8. Miercurea Ciuc-Jigodin/Csíkzsögöd-Homokbánya.
Fig. 9. Deta/Detta-Újtemető.
Fig. 10. Deva/Déva-Micro 15.
Fig. 11. Eresteghin/Eresztevény-Zádogostető.
Fig. 12. Curtuiușeni/Érkörtvélyes-Égető hegy.
Fig. 13. Tarcea/Értarcsa-Siralomhegy.
Fig. 14. Galoşpetreu/Gálospetri-Malomoldal.
Fig. 15. 10th–11th century cemeteries excavated in Alba Iulia/Gyulafehérvár.
Fig. 16. 10th–11th century cemeteries excavated near Alba Iulia/Gyulafehérvár.
Fig. 17. The map of the cemetery section excavated in 1997 in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street.
Fig. 18. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, stone cover graves excavated in 1999.
Fig. 19. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, graves with reverse orientation and stone cover in the section of the cemetery excavated in 1999.
Fig. 20. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, map of the cemetery section excavated in 2001.
Fig. 21. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, cemetery section excavated in 2004.
Fig. 22. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei street, cemetery section excavated in Flavius Bozdog's plot in 2005.
Fig. 23. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Sorin Leahu's plot, cemetery section excavated in 2005–2006.
Fig. 24. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (George Bacovia Street), the graves in Trenches IX and XII dug in 2006.
Fig. 25. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, cemetery section excavated in 2007 (Ioan Stan's plot, Graves 193–211).
Fig. 26. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, cemetery section excavated in 2008 (Floarea Mărginean's plot, Graves 212–229, 231).
Fig. 27. Graves with reverse orientation and oboluses in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 28. Stone covers and stones in the graves of the cemetery sections Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 29. Types of arm positions in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 30. Quantity of arm positions in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 31. Number of arm position groups in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 32. The number of arm position variants according to the dating of the graves (Cemetery I–II).
Fig. 33. Graves with oboluses in the cemetery in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 34. The area covered by graves with ceramics in them in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 35. Burials with ceramics in the cemetery in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 36. Types of lockrings in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 37. The number of lockrings according to types and their materials in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 38. Types of lockrings in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 39. Torques and bracelet types in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).

Fig. 40. The typology of the finds in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II): types of bracelets, collar ornaments, buckles and finger rings.
Fig. 41. Types of finger rings in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 42. The typology of the finds in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II): types of pearls, knives, stirke-a-lights and flintstones.
Fig. 43. Knives, stirke-a-lights and flintstones in the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 44. The chronology of the cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery I–II).
Fig. 45. The chronology of the 11th century cemetery sections in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street (Cemetery II).
Fig. 46. The dating of the groups of graves in Cemeteries I and II in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street.
Fig. 47. Continuity and discontinuity between the finds in the two cemeteries (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street).
Fig. 48. The quantities of different metals found in the 10th century graves.
Fig. 49. The quantities of different metals found in the 11th century graves.
Fig. 50. Burial customs of different origins in Trench IV, Grave 1, Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare/Mentőállomás.
Fig. 51. Continuity and discontinuity between the burial customs and the material culture (Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare).
Fig. 52. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Vânătorilor/Vadászok street, cemetery section (the numbers indicate graves with obuluses).
Fig. 53. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa.
Fig. 54. Gyulafehérvár/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa cemetery section.
Fig. 55. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom.
Fig. 56. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, cemetery section excavated in 1949.
Fig. 57. The average depths of the graves in the cemetery in Vărșand/Gyulavarsánd in every 50 and 10 cms.
Fig. 58. Coins from the Vărșand/Gyulavarsánd cemetery.
Fig. 59. Hodoni/Hodony-Pocioroane.
Fig. 60. A complete map of the area excavated between 1959–1991 (Hodoni/Hodony-Pocioroane).
Fig. 61. A complete map of the area excavated between 1985–1991 (Hodoni/Hodony-Pocioroane).
Fig. 62. Câlnic/Kellnek.
Fig. 63. Chișineu/Kisjenő-Dohângie.
Fig. 64. Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó domb (hill).
Fig. 65. The present stage of the research of Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó hill and the excavated graves.
Fig. 66. Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó domb (hill), interpretation of the map of the cemetery.
Fig. 67. The topographic location of the 10th–11th century cemeteries in Cluj-Napoca/Kolozsvár: 1. Farkas (actually: Mihail Kogălniceanu) Street no. 23; 2. Heltai Street; 3. Plugarilor/Szántó Street; 4. Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street; 5. Kalevala (actually: Semenicului) Street, site I; 6. Kalevala (actually: Semenicului) Street site, II; 7. Fluturilor Street; 8. Mănăştur/Kolozsmonostor-George II Rákóczi's bust-stray find.
Fig. 68. The topographic location of the 10th century cemeteries in Cluj-Napoca/Kolozsvár on maps showing levels: 1: Farkas (actually: Mihail Kogălniceanu) Street no. 23; 2. Heltai Street; 3. Plugarilor/Szántó Street; 4. Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street; 5. Kalevala (actually: Semenicului) Street, site I; 6. Kalevala (actually: Semenicului) Street, site II; 7. Fluturilor Street.
Fig. 69. The site map of the surrounding area of the cemetery from the time of the Hungarian conquest in Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya-Street.
Fig. 70. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street (Graves 1–8).
Fig. 71. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, the stirrup from Grave 11.
Fig. 72. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 11: strap, horse applique ornaments, gold plates.
Fig. 73. The types and sub-types of stirrups in the cemetery in Cluj-Napoca/Kolozsvár.
Fig. 74. The quantity of metals in Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Cluj-Napoca/Kolozsvár broken down to single graves.
Fig. 75. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb.
Fig. 76. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, an interpretation of the cemetery map.

Fig. 77. Frata/Magyarfráta-La Fântâniţa.
Fig. 78. Lopadea Ungurească/Magyarlapád- Gorgani/Gorgány.
Fig. 79. Pecica Mare/Magyarpécska-Șanțul Mare/Nagysánc.
Fig. 80. Gâmbaș/Marosgombás-Kiss Magura nyergén
Fig. 81. Gâmbaș/Marosgombás-Kiss Magura nyergén: Márton Roska's drawing of the topographic location of the cemetery from the time of the Hungarian conquest in Gâmbaș/Marosgombás.
Fig. 82. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B".
Fig. 83. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", map of the cemetery.
Fig. 84. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", Grave 5: 1–5 (a drawing of the pearls laid out).
Fig. 85. Noșlac/Marosnagylak-Pompa de apă/Vízpompa.
Fig. 86. The topographic location of the 10th–11th century cemeteries in Mâsca/Muszka: 1. Ödön Náchtnébel's field; 2. Gruber Hugó's field.
Fig. 87. The topographic location of the 10th–11th century excavation sites in Comloșu Mare/Nagykomlós, Tomnatic/Nagyősz and Teremia Mare/Nagyteremia.
Fig. 88. Comloșu Mare/Nagykomlós-northern pat of the village.
Fig. 89. Nădlac/Nagylak-Téglaégető/Ţiglărie.
Fig. 90. The scale of the excavation and the possible extent of the site in Nădlac/Nagylak.
Fig. 91. Nădlac/Nagylak-Téglaégető/Ţiglărie, an interpretation of the cemetery map.
Fig. 92. The age and gender of the skeletons found in the cemetery in Nădlac/Nagylak.
Fig. 93. The types of horse burials in the cemetery in Nădlac/Nagylak.
Fig. 94. The metal content of each grave in the cemetery in Nădlac/Nagylak.
Fig. 95. Tomnatic/Nagyősz-Kleine Hügel.
Fig. 96. Salonta/Nagyszalonta-Halom domb (hill).
Fig. 97. Teremia Mare/Nagyteremia-Stock Kristof's field.
Fig. 98. Oradea/Nagyvárad. 1. Salca/Szálka terrace; 2. Franz Joseph's barrack.
Fig. 99. An air photo of Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace.
Fig. 100. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, excavation in 1960, an interpreted map of a cemetery section.
Fig. 101. The metal content of each grave in the cemetery in Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace.
Fig. 102. Șagu/Németság.
Fig. 103. 10th–11th century excavation sites in Sânpetru German/Németszentpéter: 1. G.A.S; 2. Fântăna vacilor/Marhák forrása (Bovine boil).
Fig. 104. The topographic location of the 10th–11th century cemeteries near Dudeștii Vechi/Óbesenyő: 1. Mound VI; 2. Dragomir's Mound.
Fig. 105. Dudeștii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound, an interpreted map of a cemetery section.
Fig. 106. Periam/Perjámos: 1. Régi Posta Street; 2. Sánchalom.
Fig. 107. Vizejdia/Pusztavizezsdia-III-2. dűlő.
Fig. 108. Șeitin/Sajtény-south-east part of the village.
Fig. 109. Șeitin/Sajtény-south-east part of the village.
Fig. 110. Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy-Eprestető.
Fig. 111. Șiclău/Sikló-Gropoaie.
Fig. 112. Șiclău/Sikló-Gropoaie the extent of the cemetery section.
Fig. 113. Șiclău/Sikló-Gropoaie, an interpreted map of a cemetery.
Fig. 114. The quantities of different metals in each grave in the cemetery in Șiclău/Sikló.
Fig. 115. Sălacea/Szalacs-Vidahegy.
Fig. 116. Sălacea/Szalacs-Vidahegy, the excavated area.
Fig. 117. Orăștie/Szászváros-Dealul Pemilor X2/Pemilor domb X2.
Fig. 118. Orăștie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X2, an interpreted map of a cemetery.
Fig. 119. Cenadul Sârbesc/Szerbcsanád: 1. Görög keleti hitközség földje; 2. Pojána III. dűlő (Outer District III).
Fig. 120. Murani/Temesmurány.
Fig. 121. The topographic location of the 10th–11th century cemeteries near Timișoara/Temesvár: 1. Timișoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni; 2. Timișoara/Temesvár-Cemetery of the Heroes; 3. Dumbrăvița/Újszentes-DN6 Varianta Ocolitoare Timișoara/Elkerülő.
Fig. 122. A section of the cemetery in Timișoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni.
Fig. 123. A section of the cemetery in Timișoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni.

Fig. 124. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, a reconstruction and an interpretation of the cemetery map.
Fig. 125. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, a row of graves excavated in 1980.
Fig. 126. The gender and age of the skeletons found in the graves in the Timişoara/Temesvár cemetery.
Fig. 127. The metal content found each grave of the Timişoara/Temesvár cemetery.
Fig. 128. Turda/Torda-Salt lakes.
Fig. 129. Dumbrăviţa/Újszentes-DN6 Varianta Ocolitoare Timişoara/Elkerülő DN6.
Fig. 130. Graves found in Dumbrăviţa/Újszentes- Dn6 Varianta Ocolitoare Timişoara/Elkerülő DN6 III. (Locus III) with the objects of other eras.
Fig. 131. Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy.
Fig. 132. Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy, an interpretation of the cemetery map.
Fig. 133. Graves with oboluses in the cemetery in Hunedoara/Vajdahunyad.
Fig. 134. Ring types in the graves of the Hunedoara/Vajdahunyad cemetery.
Fig. 135. The metal content in each grave in the Hunedoara/Vajdahunyad cemetery.
Fig. 136. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden.
Fig. 137. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, an interpretation of the cemetery map.
Fig. 138. Graves with oboluses in the cemetery in Moldoveneşti/Várfalva.
Fig. 139. Finger ring types in the Moldoveneşti/Várfalva cemetery.
Fig. 140. The presumably radial development of the cemetery section in Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, the groups of cemeteries and their interpretation (see the symbols on Fig. 137).
Fig. 141. The metal content in each grave in the Moldoveneşti/Várfalva cemetery.
Fig. 142. Voiteg/Vejte: 1. Vejte; 2. Ciacova/Csák-Gheorghianu.
Fig. 143. Voiteg/Vejte, map of the cemetery section.
Fig. 144. Vetiş/Vetés.
Fig. 145. Zalău/Zilah-Pálvár.
Fig. 146. Zalău/Zilah-Pálvár, a complete drawing of the graves excavated in 1989.
Fig. 147. Zalău/Zilah-Pálvár, complete map.
Fig. 148. Zimandinu Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta.
Fig. 149. The number of excavated sites and finds in the Transylvanian Basin between 1892–2007.
Fig. 150. The number of graves in cemeteries excavated in various time periods broken down to centuries in the Transylvanian Basin.
Fig. 151. The number of graves in the excavated cemeteries in the Transylvanian Basin.
Fig. 152. The number of stray finds and treasures in the Transylvanian Basin between 1877–2007.
Fig. 153. The classification of publications according to criteria and eras following the development of archaeological methods.
Fig. 154. The statistical situation of the number of graves, published graves and the anthropological analyses.
Fig. 155. The statistical chronology of anthropological analyses.
Fig. 156. The dynamics of the publication and excavations of the cemeteries, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin.
Fig. 157. The number of excavated sites and finds in the Partium between 1862–2007.
Fig. 158. The number of graves in cemeteries excavated in various eras in the Partium, broken down to centuries.
Fig. 159. The number of graves in the excavated cemeteries in the Partium.
Fig. 160. The number of registered stray finds and treasures in the Partium between 1862–2007.
Fig. 161. The classification of publications according to criteria and eras following the development of archaeological methods in the Partium between 1862–2007.
Fig. 162. The statistical situation of the number of graves, published graves and the anthropological analyses.
Fig. 163. The dynamics of the publication and excavations of the cemeteries, stray finds and treasures in the Partium.
Fig. 164. The number of excavated sites and finds in the Banat between 1837–2007.
Fig. 165. The number of graves in cemeteries excavated in various eras in the Banat, broken down to centuries.
Fig. 166. The number of graves in the excavated cemeteries in the Banat between 1837–2007.
Fig. 167. The number of registered stray finds and treasures in the Banat between 1837–2007.
Fig. 168. The classification of publications according to criteria and eras following the development of archaeological methods in the Banat between 1837–2007.
Fig. 169. The statistical situation of the number of graves, published graves and the anthropological analyses.
Fig. 170. The statistical chronology of anthropological analyses.

Fig. 171. The dynamics of the publication and excavations of the cemeteries, stray finds and treasures in the Banat.
Fig. 172. The possible connection between the grief of the mourners and the picture of the netherworld.
Fig. 173. The length and width of graves, the gender and age of the skeletons.
Fig. 174. Reverse orientations in Transylvania, the Partium and the Banat in the 10th century, and their quantity in these cemeteries.
Fig. 175. The number of the variations of arm positions.
Fig. 176. The number of group variations of the arm positions.
Fig. 177. A comparison of the group variations of the arm positions in four cemeteries (Alba Iulia/Gyulafehérvár Brândușei street Cemetery I–II; Hunedoara/Vajdahunyad, Moldovenești/Várfalva).
Fig. 178. Arm positions in graves.
Fig. 179. Irregular burials in the 10th–11th centuries.
Fig. 180. 10th–11th century graves containing oboluses in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 181. Graves with obuluses in the 11th century section of the cemetery in Alba Iulia/Gyulafehérvár-Vânătorilor/Vadászok Street.
Fig. 182. The remains of 10th–11th century horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 183. The classification of horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 184. The number of horse burials according to their types.
Fig. 185. The types of horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 186. The gender of the skeletons in horse burials and the types of horse burials.
Fig. 187. The extent of horse burials and the proportion of genders.
Fig. 188. Excavation sites of 10th–11th century grave potteries in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 189. The number of graves with pottery furnishing.
Fig. 190. Pottery in the graves, its position and accompanying furnishings.
Fig. 191. 10th–11th century graves containing animal bones and egg shells in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 192. A chronological chart of the 10th–11th century burial customs.
Fig. 193. Burial sites with lockrings in the 10th–11th century Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 194. The area covered by Types 1–4 of the 10th–11th century lockrings and their number in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 195. Burial sites with 10th–11th century lockrings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 196. The number of lockrings broken down to types and sites.
Fig. 197. The gender and age of those who wore lockrings.
Fig. 198. The number of lockrings in the graves.
Fig. 199. The number of lockrings and their dating based on their context.
Fig. 200. The chronological dynamics of lockring types in the three regions.
Fig. 201. The area covered by 10th–11th century hair pins, hair ornament discs, pendants and crosses in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 202. The area covered by 10th–11th century earrings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 203. The structural construction of ear rings of the grape cluster type 1a1.
Fig. 204. The structural connections of earrings of type 1a1.
Fig. 205. The area covered by the earrings of the grape cluster type (1a1–1a2) in the Carpathian Basin (addition to the data given by Mesterházy 1993, Fig. 5): 1–2. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare/Mentőállomás Cemetery III, Trench XXI/Grave 6/1983; 3–4. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Plugarilor/Szántó Street Graves 3 and 8; 5. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street Grave 5; 6. Tarcea/Értarcsa; 7. Novi Kneževac; 8. Bocsár; 9. Csongrád; 10. Szentes; 11. Bijelo-Brdo; 12. Vukovar; 13. Klostar; 14. Rusovce; 15. Batajnica; 16. Veliki Gradac; 17. Vác; 18. Szob-Kiserdő; 19. Bőszob; 20. Szob-Vendelin; 21. Rusovce; 22. Prša; 23. Tokaj; 24. Szabolcs; 25. Nagykövesd; 26. Nyíregyháza; 27. Döge; 28. Uzshorod/Ungvár; 29. Ibrány-Esbóhalom; 30. Csoma; 31. Tiszalök; 32. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului/Császár forrása Grave 17; 33. Țara Craiului/Királyföld; 34. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B" Grave 1; 35. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Farkas (actually: Mihail Kogălniceanu) Street stray find.
Fig. 206. Carantan import goods in the 10th–11th century Carpathian Basin (addition to the data show on the maps of Kiss 1983, Fig. 84 and Mesterházy 1993, Fig. 5): 1. Deta/Detta; 2. Sălacea/Szalacs Grave 4. B; 3. Zalău/Zilah-Pálvár Grave 1; 4. Tápé-Lebő-Find No. 1927; 5. Csepreg Grave 97; 6. Hircs; 7. Locsmánd; 8. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B" Grave 11; 9. Gâmbaș/Marosgombás Grave 2; 10. Eger; 11. Verpelét; 12.

Pétervására; 13. Zalău/Zilah-Pálvár Grave 1; 14–15. Majs Graves 385 and 685; 16. Pécs-Somogy Grave 30; 17. Székesfehérvár-Grave 5; 18. Rusovce Grave 2; 19. Ikervár Grave 130; 20. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor/ Pemilor domb X2 Grave 11.

Fig. 207. The area covered by 10th–11th century torques in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 208. The area covered by 10th–11th century bracelets (1a–d) in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 209. The area covered by 10th–11th century wire bracelet types (2a–f) in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 210. The area covered by 10th–11th century braided (4a–e) and animal headed bracelet types in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 211. The number of bracelets in male, female and 'neutral' graves.

Fig. 212. A complete chart of the wight and material of bracelets.

Fig. 213. The weight of bracelets according to their types (the lightest and heaviest pieces are indicated).

Fig. 214. A comparison of the bracelets found in the graves and their positions.

Fig. 215. The area covered by 10th–11th century finger ring types 1–3 in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 216. The area covered by 10th–11th century finger ring types 4–6 in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 217. Finger ring types and their variants and anthropological analyses.

Fig. 218. The number of finger rings according to their type variants and materials.

Fig. 219. The connection between the position of finger rings and the gender of the skeleton.

Fig. 220. The area covered by 10th–11th century button types in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 221. The archaeological circumstances of the 10th–11th century buttons in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 222. A diagram showing the materials of the buttons.

Fig. 223. The area covered by 10th–11th century pearls and cauri snails in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 224. The number and types of collar ornaments in the graves.

Fig. 225. The number of collar ornament sets in the graves

Fig. 226. The area covered by 10th–11th century collar ornaments (Types 1–9) in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 227. The area covered by 10th–11th century pendant ornaments in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 228. The area covered by 10th–11th century square shaped ornaments of type 1a1 in the Carpathian Basin: 1. Gâmbaş/Marosgombás Grave 10; 2. Szeged-Algyő Grave 49; 3. Tiszaeszlár-Bashalom Cemetery II Grave 3; 4. Eperjes-Takács tábla Grave 5; 5. Fábiánsebestyén; 6. Teremia Mare/Nagyteremia; 7. Harta-Freifelt Grave 3; 8. Tarpa; 9. Nădlac/Nagylak Grave 12.

Fig. 229. The area covered by 10th–11th century componenets of belt ornaments in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 230. Sites with ornamented mount sabretache in the Carpathian Basin (addition to the data shown on Révész 1996, Fig. 79): 1–4. Karos-Eperjesszög Cemetery I Grave 9, Cemetery II Graves 11, 41 and 61; 5. Újfehértó-Micskepuszta; 6. Tiszavasvári-Nagyepáros; 7. Tiszaeszlár-Bashalom Cemetery II Grave 13; 8. Streda nad Bodrogom/Bodrogszerdahely-Bálványhegy; 9. Budapest-Farkasrét; 10. Choma/Tiszacsoma; 11. Cluj-Napoca/ Kolozsvár-Plugarilor/Szántó Street Grave 25.

Fig. 231. The number of graves and weapons in the excavation sites in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 232. A comparative chart of cemeteries with weapon burials, the number of graves and the chronological order of the number of weapon burials.

Fig. 233. The number of weapons and the circumstances of the sites.

Fig. 234. The area covered by 10th–11th century componenets of bow bones and quivers in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 235. The area covered by 10th–11th century arrowheads in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 236. The proportion of arrowheads found in graves in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 237. The number of arrowheads according to their types.

Fig. 238. The weight of arrowheads.

Fig. 239. The number of different categories of objects found in graves containing arrowheads.

Fig. 240. The area covered by 10th–11th century sabres and swords and their number in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 241. The sites where 10th–11th century sabres and swords were found and their numbers in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 242. The types of 10th–11th century swords in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat based on the combination of the system of Petersen and that of Geibig.

Fig. 243. A relative chronological system of the sword finds in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 244. A comparative chronological and typological chart of the sizes of sword finds**.**

Fig. 245. The sites where 10th–11th century axes and lances were found and their numbers in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat**.**

Fig. 246. The association of weapons in the burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 247. The association of the quantity of weapon categories in the graves.

Fig. 248. A system of the shapes and sizes of knives.

Fig. 249. The sites where 10th–11th century knives were found in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 250. The types of 10th–11th century knives in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 251. The sites where 10th–11th century puncheons, sharpening stones, flints and razor blades were found in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 252. The association of the quantity of everyday tools in the graves.

Fig. 253. The quantity of everyday tools according to regions.

Fig. 254. 10th century caparison in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 255. The sites where 10th–11th century bits were found in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 256. The sites where 10th–11th century bits were found and their numbers in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 257. The number of the different types of bit sin each region.

Fig. 258. The cross section of the mouth part of the bit and that of the side part.

Fig. 259. The number of 10th–11th century pear shaped stirrups in each site in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 260. The typological chart of pear shaped stirrups according to their components.

Fig. 261. Types of 10th century stirrups inlaid with silver or copper plates in the Carpathian Basin: 1. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street Grave 11; 2. Berehove/Beregszász; 3. Rakamaz; 4. Balkány; 5. Sárrétudvari-Poroshalom; 6. Sárrétudvari-Hizóföld; 7. Püspökladány-Eperjesvölgy; 8. Tarnaörs-Szentandrási határ.

Fig. 262. The number and types of 10th–11th century trapeze shaped stirrups in each site in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 263. The typological chart of trapeze shaped stirrups according to their componenets.

Fig. 264. Rare stirrup types, different from the 10th–11th century trapeze and pear shaped stirrups in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 265. Stirrups with straight foot, curved ends and loop ears. The area coverd by stirrups with dome-stems, straight solesand square shaped, knotted ears in the 10th–11th century Carpathian Basin (addition to the data shown on Révész 1999b, Fig. 12): 1. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Staţia de Salvare/Mentőállomás Trench XXXIII/Grave 1; 2. Şiclău/Sikló-Gropoaie Grave 8; 3. Felnac/Fönlak; 4. Zsombó-Bába dülő; 5. Tengőd-Hékútpuszta Grave 4; 6–7. Rakamaz Gyepiföld Graves 6–7; 8. Szentes-Nagytőke-Jámborhalom; 9. Pozsonyvezekény;10. Tiszaeszlár-Bashalom Cemetery I Grave 3; 11. Kenézlő-Fazekaszug Cemetery II Grave 45; 12. Sárospatak-Baksahomok Graves 10; 13. Szomód-Bocskahegy; 14. Öttevény; 15. Koroncó; 16. Tiszaderzs; 17. Zselickislak.

Fig. 266. Structural connections of the different stirrup types.

Fig. 267. The weight of stirrups according to their types, subtypes and variants.

Fig. 268. Types of 10th–11th century buckles in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 269. A comparison of the sizes and types of ceramic finds.

Fig. 270. Types of 10th–11th century ceramic ornaments (A) and bottom stamps (B).

Fig. 271. Statistics of the types of ornaments in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 272. The area covered by bottom stamps in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Fig. 273. The function of foreign and Hungarian coins according to the order of kings and types.

Fig. 274. The quantity of coins according to their types (H–Huszár system in the case of Hungarian coins).

Fig. 275. The area covered by 9th–11th century Western European, Bizantine and Arab coins in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 276. 11th century Hungarian coins from the Árpád era in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 277. The number of coins according to their functions.
Fig. 278. Continuity and discontinuity in the 10th–11th century finds in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 279. The relative chronology of the cemeteries and the stray finds in the Bihor/Bihar region and the south-east part of Nyírség (the northern Partium).
Fig. 280. The relative chronology of the cemeteries and stray finds in the region south of the Crișul Alb/Fehér-Körös (White Criș).
Fig. 281. The relative chronology of the finds from the cemeteries and stray finds from either side of the Lower Mureș/Maros.
Fig. 282. The relative chronology of the finds from the cemeteries and stray finds in the north-eastern, middle and south Banat.
Fig. 283. The relative chronology of the finds from the cemeteries and stray finds in Northern Transylvania and Sălaj/Szilágyság.
Fig. 284. The relative chronology of the finds from the cemeteries and stray finds in South and Southeast Transylvania.
Fig. 285A–B. The relative chronology of the finds from the 10th–11th century cemeteries, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 286. Gender related characteristics of various item categories.
Fig. 287. „Neutral" objects in the graves.
Fig. 288. Folks and burial customs according to the grave furnishings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Fig. 289. An integrative model of the society of the era of the Hungarian conquest held possible by us.
Fig. 290. Weapon burials in the cemeteries in Cluj-Napoca/Kolozsvár.
Fig. 291. Artefacts as individual status symbols and in relation with group identity.
Fig. 292. A comparison of the quantity of weapon categories and ages in the graves of the Cluj cemeteries.
Fig. 293. The quantity of sabres and graves with sabres in the cemeteries in the Upper-Tisza/Tisa region and other regions.
Fig. 294. Cemeteries and finds indicating power centres.
Fig. 295. Settlements, cemetery and stray find horizon that can be dated to the 8–9–10.(?) centuries and the military class: 1. Orăștie/Szászváros-stray find; 2. Blandiana/Maroskarna Cemetery „A"; 3. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Cemetery II; 4. Ciumbrud/Csombord; 5. Sebeș/Szászsebes; 6. Ghirbom/Oláhgorbó; 7. Orăștie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X8; 8. Mediaș/Medgyes; 9. Bratei/Baráthely; 10. Boarta/ Mihályfalva; 11. Ocna Mureșului/Marosújvár; 12. Berghin/Berve; 13. Șeica Mică/Kisselyk; 14. Ocna Sibiului/Vízakna; 15. Gușterița/Szenterzsébet; 16. Toarcla/Kisprázsmár; 17. Soporu de Câmpie/Mezőszopor; 18. Someșeni/Szamosfalva; 19. Dăbâca/Doboka; 20. Ațel/Ecel; 21. Tărtăria/Tatárlaka; 22. Sighișoara/Segesvár; 23. Breaza/Breáza; 24. Șura Mică/Kiscsűr; 25. Jucu/Nemeszsúk; 26. Lăzarea/Szárhegy; 27. Soporu de Câmpie/Mezőszopor; 28. Târnava/Nagyekemező; 29. Turdaș/Tordos (cemeteries and stray finds).
Fig. 296. Characteristics of the 10th century cemetery types.
Fig. 297. 10th century cemetery types and the connections between their different types.
Fig. 298. The cemetery types of the10th century–the first half of the 11th century (map).
Fig. 299.The cemetery types of the first half of the 11th century (map).
Fig. 300. The metal content of 10th–11th century cemeteries.
Fig. 301. Demographic situation, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 302. The situation of mortality, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 303. The situation of mortality, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 304. Skull indexes, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 305. The lengths of skulls, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 306. The morphology of brain skull, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 307. Skull shapes, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 308. The stages of the development of the forehead, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 309. The stages of the development of the breast, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 310. The morphological characteristics of the facial bones, based on the research of Al. Botezatu.

Fig. 311. The morphological characteristics of the orbits, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 312. The morphological characteristics of the orbits, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 313. The morphological characteristics of the nose, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 314. The morphological characteristics of the mandibule, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 315. The width of the mandibula bicodilaris, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 316. The characteristics of the long bones, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 317. Changes of body height, based on the research of Al. Botezatu.
Fig. 318. Data of body height in the Carpathian Basin based on similar 10th–11th century cemeteries (Females).
Fig. 319. Data of body height in the Carpathian Basin based on similar 10th–11th century cemeteries (Males).
Fig. 320. Changes of the main skull indexes based on medieval series.
Fig. 321. Tooth bed diseases.
Fig. 322. The result of the ^{14}C test in the case of Grave 10 in Cluj-Zápolya Street.

Plates

Plate 1. 10th–11th century cemeteries, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 2. Cernatul de Jos/Alsócsernáton-Bokor András's garden, coins belonging to the 'treasure': 1–8; Unknown site (Székely National Museum): 9–13.
Plate 3. Arad/Arad-Ceala/Csálya, Grave X: 1–5.
Plate 4. Arad/Arad-Ceala/Csálya, Grave X: 6; finds from the Grave: 1–3.
Plate 5. Arad/Arad-Ceala/Csálya, Grave X: 1–2; Arad-Gai (Gáj), stray find: 1.
Plate 6. Arad/Arad-Ceala/Csálya, Grave X: 1; Arad/Arad-Ceala/Csálya, stray finds: 1–4; Museum of Arad/Arad, stray find: 1.
Plate 7. Berecuța/Berekutca, stray finds: 1–4.
Plate 8. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 1: 1–10.
Plate 9. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 2: 1–10; Grave 3: 1–4.
Plate 10. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 3: 5–9; Grave 4: 1.
Plate 11. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 4: 2–9; Grave 5: 1–9.
Plate 12. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 5: 10–12; Grave 6: 1–16.
Plate 13. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 7: 1–26.
Plate 14. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 7: 27–29.
Plate 15. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 8: 1–26.
Plate 16. Biharea/Bihar-Somlyóhegy, Grave 8: 27–29.
Plate 17. Biharea/Bihar-Fortress: 1; Benic/Borosbenedek, stray finds: 1–6; Eresteghin/Eresztevény, stray finds: 1–2; Cireșoaia/Magyardécse, stray find: 1.
Plate 18. Ciacova/Csák, Grave 1: 1–4; Grave 2: 1; Miercurea Ciuc-Jigodin/Csíkzsögöd, stray finds: 1–2; Deta/Detta-Újtemető, stray finds: 1–8.
Plate 19. Roşiori/Biharfélegyháza, stray find: 1.
Plate 20. Deva/Déva-Micro 15, Grave 3: 1–16.
Plate 21. Deva/Déva-Micro 15, Grave 3: 17–18; Dej/Dés, stray find: 1.
Plate 22. Curtuiușeni/Érkörtvélyes-Égető hegy, stray finds: 1–2; Tarcea/Értarcsa, Grave A: 1, 3; Grave B: 2.
Plate 23. Curtuiușeni/Érkörtvélyes, stray find: 1; Poienii de Sus/Felsőpojény, stray find: 1.
Plate 24. Felnac/Fönlak, stray finds: 1–17.
Plate 25. Felnac/Fönlak, stray finds: 1–6.
Plate 26. Felnac/Fönlak, stray finds: 1–3.
Plate 27. Felnac/Fönlak, stray finds: 1–2.
Plate 28. Dudeștii Vechi/Óbesenyő, Mound I (Közlegelő) single (?) Grave: 1–5.
Plate 29. Pusta Bucova/Bukovapuszta (Dudeștii Vechi/Óbesenyő), Mound II Grave 1: 1–4; Mound III single (?) Grave: 1–11; Mound IX (Hunca Mare), Grave: 1.
Plate 30. Pusta Bucova/Bukovapuszta (Dudeștii Vechi/Óbesenyő), the cemetery map of Mound IV; Grave 3: 1–4.
Plate 31. Dudeștii Vechi/Óbesenyő, Mound VI (Mogila), Grave: 1–2; Dudeștii Vechi/Óbesenyő, the mixed finds from Mound VI and Pusta Bucova/Bukovapuszta (Dudeștii Vechi/Óbesenyő) Mound VIII: 1–4; Pusta Bucova/Bukovapuszta (Dudeștii Vechi/Óbesenyő), Mound V Grave 3: 1–4.
Plate 32. Cenadul Sârbesc/Szerbcsanád-Görög keleti szerb hitközség földje; Cenadul Sârbesc/Szerbcsanád-Pojána III.

dűlő (Outer District III): 1–4.
Plate 33. The topographic location of Vizejdia/Pusztavizezsdia-III-2. dűlő (III. Outer District 2) based on Gyula Kisléghi Nagy's drawing; a photo of the finds from Grave taken by Kisléghi; Grave: 1–3.
Plate 34. Banat/Bánság, stray finds: 1–2; Stâna/Felsőnyárló, stray find: 1.
Plate 35. Galoșpetreu/Gálospetri-Malomdomb, Grave A: 1–8; near Sânnicolau Mare, stray find: 1.
Plate 36. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street: the stages of the excavations of the cemeteries dating from the 10th–11th centuries.
Plate 37. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 3: 1–7; Grave 6: 1–4; Grave 7: 1–5; Grave 9: 1; Grave 12: 1–3; Grave 20: 1.
Plate 38. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 13: 1–2; Grave 14: 1; Grave 15: 1; Grave 16: 1–4; Grave 21: 1–4; Grave 22: 1–2; Grave 24: 1.
Plate 39. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 26: 1–2; Grave 27: 1–4; Grave 28: 1–2.
Plate 40. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 29: 1; Grave 41: 1.
Plate 41. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 31: 1–3; Grave 33: 1–2; Grave 38: 1; Grave 40: 1.
Plate 42. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 42: 1; Grave 46: 1.
Plate 43. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 48: 1–2; Grave 51: 1; Grave 52: 1.
Plate 44. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 55: 1–9.
Plate 45. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 58: 1; Grave 59: 1–2; Grave 60: 1–11; Grave 61: 1; Grave 62: 1–4; Grave 92: 1–2.
Plate 46. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 63: 1–3; Grave 65: 1; Grave 66: 1.
Plate 47. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 63: 4; Grave 67: 1–2; Grave 68: 1–2.
Plate 48. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 70: 1; Grave 71: 1.
Plate 49. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 71: 2. 1–47; Grave 76: 1–4.
Plate 50. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 77: 1; Grave 79: 1.
Plate 51. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street.
Plate 52. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 89: 1–5; Grave 93: 1–3; Grave 96: 1–3; Grave 103: 1.
Plate 53. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 99: 1–3; Grave 101: 1; Grave 102: 1–2; Grave 107: 1.
Plate 54. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 94: 1–5; Grave 105: 1–3.
Plate 55. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 94: 6.
Plate 56. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 111: 1.
Plate 57. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 123: 1–2.
Plate 58. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 120: 1; Grave 121: 1–2; Grave 124: 1–4; Grave 130: 1.
Plate 59. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 126: 1; Grave 127: 1–3; Grave 128: 1–6.
Plate 60. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 129: 1–6; Grave 132: 1–2; Grave 138: 1; Grave 141: 1–3.
Plate 61. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 133: 1; Grave 134: 1; Grave 145: 1–2.
Plate 62. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 137: 1–7; Grave 142: 1–2; Grave 144: 1.
Plate 63. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 143: 1–2; Grave 148: 1–2; Grave 149. A: 1–3.
Plate 64. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 152: 1–4.
Plate 65. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 152: 5. 1–148.
Plate 66. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 155: 1–6; Grave 157: 1.
Plate 67. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 158: 1–3; Grave 159: 1–4; Grave 166: 1.
Plate 68. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 161: 1–4.
Plate 69. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 163: 1–5; Grave 169: 1–2; Grave 170: 1–4.
Plate 70. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 172: 1–6; Grave 175: 1; Grave 176: 1.
Plate 71. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 181: 1–3.
Plate 72. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 189: 1; Grave 191: 1–2.
Plate 73. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 195: 1.
Plate 74. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 200: 1–4; Grave 208: 1.
Plate 75. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 196: 1; Grave 204: 1–7; Grave 207: 1.
Plate 76. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 209: 1; Grave 213: 1–4; Grave 217: 1.
Plate 77. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 216: 1–2; Grave 220: 1; Grave 221: 1–4; Grave 225: 1–2.
Plate 78. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 223: 1; Grave 224: 1; Grave 227: 1–3; Grave 231: 1–2.
Plate 79. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Brânduşei Street, Grave 228: 1–4.
Plate 80. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Izvorul Împăratului/Császár forrása, Grave 24: 1; Grave 17: 2–3; Grave 2: 4; Grave

16: 5; Grave 57: 6.

Plate 81. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare/Mentőállomás, Cemetery III, Trench XXXIII/1981, Grave 15: 1–4; Finds from another burials: 1–6.

Plate 82. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare/Mentőállomás, Cemetery III, Trench II, Grave 20: 1; Trench III, Grave 30: 2; Trench IX, Grave 1: 3; Trench IX, Grave 19: 4; Trench X, Grave 36: 5; Trench X, Grave 41: 6; Trench X, Grave 68: 7; Trench XIV, Grave 40: 8; Trench XV, Grave 32; Trench XIII, Grave 4: 10.

Plate 83. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare/Mentőállomás, Cemetery III, Trench XIV, Grave: unknown: 1; Trench XXVII, Grave 11: 2; Trench XXXVI, Grave 11: 3; Trench XXXVI, Grave 25: 4; Grave 63/1980: 5; Grave 501/1980: 10–11; finds from burials with unknown numbers: 6–9.

Plate 84. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Stația de Salvare/Mentőállomás, Cemetery III: finds from burials: 1–8.

Plate 85. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Fortress (?), stray find: 1. a–c; Alba Iulia/Gyulafehérvár, stray find: 1; Alba Iulia/Gyulafehérvár-Roman Catholic Cathedral, Grave I: 1; The collection of András Trieszti, stray coins: 1–3.

Plate 86. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa, stray finds: 1–12; Grave 2: 1–5.

Plate 87. Alba Iulia/Gyulafehérvár-Pâclișa/Poklisa, Grave 5: 1; Grave 7: 1; Grave 8: 1–7; Grave 14: 1; stray finds: 1–2.

Plate 88. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer's excavation, stray finds: 1–10.

Plate 89. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer's excavation, stray finds: 1–11.

Plate 90. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer's excavation, stray finds: 1–10.

Plate 91. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer's excavation, stray finds: 1–16.

Plate 92. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer's excavation, stray finds: 1–18.

Plate 93. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Domonkos's excavation, Grave 1: 1–4; Grave 2: 1–5; stray finds: 1–5.

Plate 94. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Domonkos's excavation, stray finds: 1–6; Roska's excavation, Grave III: 1; Roska's excavation, stray finds: 1–2.

Plate 95. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Grave 1: 1; Grave 2: 1; Grave 3: 1–3; Grave 6: 1–2.

Plate 96. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Grave 6: 3–4; Grave 11: 1–3; Grave 49: 1–2.

Plate 97. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Grave 7: 1–4; Grave 15: 1–6.

Plate 98. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Grave 15: 7–8; Grave 33: 1–4; Grave 34: 1.

Plate 99. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Grave 46: 1–3; Grave 48: 1–3; Grave 52: 1; Grave 56: 1–2; Grave 58: 1–2.

Plate 100. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, Grave 47: 1–4.

Plate 101. Vărșand/Gyulavarsánd-Laposhalom, stray finds: 1–6; mixed finds from graves: 7–9.

Plate 102. Hodoni/Hodony-Pocioroane, Grave 1: 1–2; Grave 2: 1–5; Grave 4: 1–4.

Plate 103. Hodoni/Hodony-Pocioroane, Grave 7: 1–30; Grave 14: 1–2. 1–79.

Plate 104. Hodoni/Hodony-Pocioroane, Grave 14: 3.

Plate 105. Hodoni/Hodony-Pocioroane, Grave 14: 4.1–13.

Plate 106. Hodoni/Hodony-Pocioroane, Grave 13: 1; Grave 15: 1–2; Grave 17: 1–6.

Plate 107. Hodoni/Hodony-Pocioroane, Grave 2: 1–2; Grave 3: 1–2; Grave 4: 1–3.

Plate 108. Ianca/Jankafalva, stray find: 1; Irineu/Iriny, stray find: 1; Câlnic/Kellnek, stray finds: 1–3; Curtici/Kürtös, stray find: 1; Macea/Mácsé, stray find: 1; Chișineu-Criș/Kisjenő, Grave with unknown number: 1.

Plate 109. Cheglevici/Keglevichháza-Fuchs's collection, stray finds: 1–18.

Plate 110. Cheglevici/Keglevichháza-Fuchs's collection, stray finds: 1–16; Lovrin/Lovrin, stray find: 1.

Plate 111. Cheglevici/Keglevichháza-near the village, stray find: 1.

Plate 112. Cheglevici/Keglevichháza, stray finds: 1–7.

Plate 113. Țara Craiului/Királyföld: 1–11.

Plate 114. Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó domb (hill), Grave 3: 1; Grave 4: 1; Grave 13: 1–6.

Plate 115. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala (actually: Semenicului) Street, site I, Grave I: 1–4; Grave II: 1; Grave III: 1.

Plate 116. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Kalevala (actually: Semenicului)Street, site I, Grave I: 1–19; site II, Grave 5: 1–6.

Plate 117. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 1: 1–17.

Plate 118. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 1: 18–47.

Plate 119. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 1: 48; Grave 3: 1.

Plate 120. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 4: 1–29. a.

Plate 119. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 4: 29. b–53.

Plate 122. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 5: 1–4.

Plate 123. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moșoiu) Street, Grave 6: 1–8.

Plate 124. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 6: 9–48.
Plate 125. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 6: 49–56.
Plate 126. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 7: 1–37.
Plate 127. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 8: 1–27.
Plate 128. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 8: 28–29.
Plate 129. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 10: 1–7.
Plate 130. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 10: 8.
Plate 131. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 10: 9–23.
Plate 132. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 10: 24–26.
Plate 133. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 9: 1; Heltai Street, Grave: 1; Fluturilor Street: 1; Farkas (actually: Mihail Kogâlniceanu) Street no. 23: 1; Cluj-Napoca/Kolozsvár–Mănăştur/Monostor-George II Rákóczi's bust-stray find.
Plate 134. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 11: 1–14.
Plate 135. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 11: 15–33.
Plate 136. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 11: 34–50.
Plate 137. Cluj-Napoca/Kolozsvár-Zápolya (actually: gen. Traian Moşoiu) Street, Grave 11: 51.
Plate 138. Covasânţ/Kovászinc, stray finds: 1–4.
Plate 139. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, Grave 3: 1–8; Grave 11: 1–5.
Plate 140. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, Grave 13: 1–2; Grave 20: 1; Grave 21: 1–14.
Plate 141. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, Grave 22: 1; Grave 27: 1–3; Grave 28: 1–2.
Plate 142. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, Grave 28: 3–7; Grave 29: 1–2.
Plate 143. Tărian/Köröstarján-Csordásdomb, Grave 32: 1; Grave 36: 1; Grave 38: 1–2.
Plate 144. Frata/Magyarfráta-La Fântâniţa, treasure, variants of H27: 1–11.
Plate 145. Frata/Magyarfráta-La Fântâniţa, treasure, variants of H27: 12–23.
Plate 146. Frata/Magyarfráta-La Fântâniţa, treasure, variants of H27: 24–26; B. the ornaments of the Frata coins.
Plate 147. Lopadea Ungurască/Magyarlapád-Gorgani/Gorgány, stray finds: 1–2.
Plate 148. Lopadea Ungurască/Magyarlapád-Gorgani/Gorgány, stray find: 1.
Plate 149. Lopadea Ungurască/Magyarlapád-Gorgani/Gorgány, stray finds: 1–6.
Plate 150. Aiud/Nagyenyed-area of the town, stray find: 1.
Plate 151. Pecica/Magyarpécska-Şanţul Mare/Nagysánc, stray finds: 1–26.
Plate 152. Pecica/Magyarpécska-Şanţul Mare/Nagysánc, stray finds: 1–5.
Plate 153. Pecica/Magyarpécska-Şanţul Mare/Nagysánc, stray finds: 1–12.
Plate 154. Pecica/Magyarpécska-Şanţul Mare/Nagysánc, stray finds: 1–3.
Plate 155. Pecica/Magyarpécska-Şanţul Mare/Nagysánc, stray finds: 1–7.
Plate 156. Pecica/Magyarpécska-Şanţul Mare/Nagysánc, stray find: 1.
Plate 157. Brăişoru/Malomszeg, stray find: 1.
Plate 158. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, Grave 1: 1; Grave 3: 1–3; Grave 4: 1–4; arrow head types found in Graves 1, 3–4: 1–6.
Plate 159. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, finds from graves excavated in 1905: 1–2.
Plate 160. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, Grave 10: 1–17.
Plate 161. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, Grave 10: 18–41.
Plate 162. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, Grave 10: 42–74.
Plate 163. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, Grave 10: 75–122.
Plate 164. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, Grave 10: 123–128; Grave 11: 1–17.
Plate 165. Gâmbaş/Marosgombás-Kiss Magura nyergén, Grave 2: 1–7.
Plate 166. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", Grave 1: 1–6.
Plate 167. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", Grave 1: 7–8; Grave 2: 1–2; Grave 4: 1–6.
Plate 168. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", Grave 4: 7; Grave 5: 1–4.
Plate 169. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", Grave 11: 1–6; Grave 12: 1.
Plate 170. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", Grave 11: 7–22; Grave 13: 1.
Plate 171. Blandiana/Maroskarna Cemetery "B", Grave 14: 1–3; Grave 15: 1–3.
Plate 172. Blandiana/Maroskarna, stray finds: 1–7; Mâsca/Muszka-Hugó Gruber's field, stray finds: 1–3.
Plate 173. Mâsca/Muszka-Ödön Náchtnébel's field, stray find: 1.
Plate 174. Mâsca/Muszka-Ödön Náchtnébel's field, stray find: 1.

Plate 175. Mâsca/Muszka-Ödön Náchtnébel's field, stray find: 1.
Plate 176. Mâsca/Muszka-Ödön Náchtnébel's field, stray finds: 1–4.
Plate 177. Mâsca/Muszka-Ödön Náchtnébel's field, stray find: 1.
Plate 178. Mâsca/Muszka-Ödön Náchtnébel's field, stray find: 1.
Plate 179. Ernei/Nagyernye, stray find: 1.
Plate 180. Comloșu Mare/Nagykomlós, stray finds: 1–27.
Plate 181. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave I: 1–7.
Plate 182. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave I: 8–16.
Plate 183. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave I: 17–18; Grave III: 1–4.
Plate 184. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave II: 1–13.
Plate 185. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 4: 1–11; Grave 6: 1. a.
Plate 186. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 6: 1. b, 2–6.
Plate 187. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 8: 1–5; Grave 9: 1–3.
Plate 188. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 9: 4–5; Grave 10: 1–3.
Plate 189. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 12: 1–22.
Plate 190. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 12: 23–32; Grave 11: 1–4.
Plate 191. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 13: 1–16.
Plate 192. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 13: 17–22.
Plate 193. Nădlac/Nagylak-Ţiglărie/Téglaégető, Grave 13: 23–24; Grave 5: 1.
Plate 194. Tomnatic/Nagyősz-Kleine Hügel, Grave 2: 1–5; Tileagd/Mezőtelegd: 1.
Plate 195. Salonta/Nagyszalonta-Halom domb (hill), Grave 1: 1–9.
Plate 196. Salonta/Nagyszalonta-Halom domb (hill), Grave 1: 10–13.
Plate 197. Salonta/Nagyszalonta-Halom domb (hill), Grave 2: 1–13.
Plate 198. Teremia Mare/Nagyteremia-Stock Kristof's field, Grave: 1–2.
Plate 199. Teremia Mare/Nagyteremia-Stock Kristof's field, Grave: 3–90.
Plate 200. Teremia Mare/Nagyteremia-Stock Kristof's field, Grave: 91–125.
Plate 201. Teremia Mare/Nagyteremia-Stock Kristof's field, Grave: 126–135.
Plate 202. Teremia Mare/Nagyteremia-Stock Kristof's field, Grave: 136–155.
Plate 203. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave I (11): 1–3; Grave II (12): 1–6; Grave IV (14): 1; Grave V (15): 1–7.
Plate 204. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave V (15): 8; Grave VI (16): 1; Grave VII (18): 1–3.
Plate 205. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave VII (18): 4; Grave IX (27): 1–2; Grave X (29): 1–3; Grave XII (32): 1–2; Grave XIII (33): 1–3; Grave XV (37): 1–2; Grave XVI (39): 1; Grave XVII (40): 1; Grave XXI (46): 1–2; Grave XXIII (56): 1–2.
Plate 206. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave VIII (26): 1; Grave XI (31): 1–4; Grave XIV (36): 1–5; Grave XVIII (41): 1–5.
Plate 207. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave XXII (51): 1–19.
Plate 208. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave XXII (51): 20–21; stray find: 1.
Plate 209. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave XXIV. A–B (Ch. 1. A–B): 1–2; Grave XXV (Ch. 2): 1; Grave XXVI. (Ch. 3): 1; Grave XXVII. (Ch. 4): 1–4.
Plate 210. Oradea/Nagyvárad-Salca/Szálka terrace, Grave XXVIII (Ch. 5): 1–3. 1–58; Trench IV, stray find: 1; stray finds found in 1960: 1–6; a stray find discovered in 1991: 1.
Plate 211. Oradea/Nagyvárad-Franz Joseph's barrack, stray finds: 1–3.
Plate 212. Oradea/Nagyvárad-Franz Joseph's barrack, stray finds: 1–14.
Plate 213. Oradea/Nagyvárad-Franz Joseph's barrack, stray finds: 1–11.
Plate 214. Şagu/Németság, stray finds: 1–2; Cherestur/Pusztakeresztúr, stray find: 1; Socodor/Székudvar, stray finds: 1–4.
Plate 215. Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area, isolated/single grave: 1–12.
Plate 216. Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area, isolated/single grave: 13–27.
Plate 217. Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area, isolated/single grave: 28–42.
Plate 218. Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area, isolated/single grave: 43–50.
Plate 219. Sânpetru German/Németszentpéter-G.A.S.'s area, isolated/single grave: 51–52; Sânpetru German/Németszentpéter-Fântăna Vacilor/Marhák forrása (Bovine boil): 1.
Plate 220. Sânpetru German/Németszentpéter-Hamerák's donation, stray find: 1.

Plate 221. Beba Veche/Óbéba, stray find: 1.
Plate 222. Beba Veche/Óbéba, stray finds: 1–16.
Plate 223. Beba Veche/Óbéba, stray finds: 1–7; Sânpetru German/Németszentpéter, stray find: 1.
Plate 224. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound, Grave I: 1–2; Grave III: 1; Grave IV: 1.
Plate 225. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound, stray find: 1; Grave 1: 1–2.
Plate 226. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound, Grave II: 1–3.
Plate 227. Dudeştii Vechi/Óbesenyő-Dragomir's Mound, Grave 4: 1–6.
Plate 228. Periam/Perjámos-Régi Posta Street: 1–2; Periam/Perjámos-Sánchalom, stray find: 1; Sfântu Gheorghe-Eprestető: 1. a–c.
Plate 229. Şeitin/Sajtény-Homokdomb (south-east part of the village), Grave 1: 1–10; Grave 4: 1.
Plate 230. Şiclău/Sajtény-Gropoaie, I. B. point, Grave: 1; I. D. point, Grave: 3; stray find: 2.
Plate 231. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 1: 1–6.
Plate 232. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 1: 7–18.
Plate 233. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 1: 19–22.
Plate 234. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 1: 1–16.
Plate 235. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 2: 1–13.
Plate 236. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 2: 14–17.
Plate 237. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 3: 1.
Plate 238. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 6: 1; Grave 8: 1–3.
Plate 239. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 7: 1–24.
Plate 240. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 7: 25–26; Grave 10: 1–6.
Plate 241. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 10: 7–16.
Plate 242. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 10: 17.
Plate 243. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 9: 1–12.
Plate 244. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 9: 13–28.
Plate 245. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 11: 1–8.
Plate 246. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 11: 9–22.
Plate 247. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 11: 23–26.
Plate 248. Şiclău/Sikló-Gropoaie, Grave 12: 1–7.
Plate 249. Sălacea/Szalacs-Dealul Vida/Vidahegy, Grave 1: 1–3; Grave 6: 1.
Plate 250. Sălacea/Szalacs-Dealul Vida/Vidahegy, Grave 4. A–B: 1–6.
Plate 251. Sălacea/Szalacs-Dealul Vida/Vidahegy, Grave 9: 1; Grave 17: 1–2.
Plate 252. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor X2, Grave 1: 1; Grave 2: 1–3; Grave 3: 1; Grave 4: 1–3; Grave 5: 1–3.
Plate 253. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X2, Grave 5: 4–6; Grave 6: 1–6.
Plate 254. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X2, Grave 7: 1–9.
Plate 255. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X2, Grave 7: 10–12.
Plate 256. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X2, Grave 8: 1–4; Grave 9: 1–18.
Plate 257. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X2, Grave 10: 1–7; Grave 11: 1–5.
Plate 258. Orăştie/Szászváros-Dealul Pemilor/Pemilor domb X2, Grave 24: 1; Grave 27: 2; Grave 34: 3; Grave 38: 4; Grave 47: 5; Grave 51: 6.
Plate 259. Szolnok-Doboka county, stray finds: 1–4; Pădureni/Temesliget-Templomdomb, stray finds: 1–2; Murani/Temesmurány-Motorway, stray find: 1.
Plate 260. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, stray finds: 1–3.
Plate 261. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, stray finds: 1–6.
Plate 262. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, stray finds: 1–6.
Plate 263. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave A: 1–8; Grave B: 1–5.
Plate 264. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave B: 6–11; Grave C: 1–5; Grave D: 1–3.
Plate 265. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave E: 1–12; Grave F: 1–7.
Plate 266. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave G: 1–9; Grave H: 1–4; Grave I: 1.
Plate 267. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave J: 1–3; Grave L: 1–5.
Plate 268. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave M: 1–5; Grave 4: 1–2; Grave 5: 1–4; Grave 8: 1–9; Grave 11: 1.
Plate 269. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave 13: 1–9; Grave 16: 1; Grave 18: 1–2; Grave 19: 1–9; Grave 20: 1–3.

Plate 270. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave J: 1–2; Grave M: 3–4.
Plate 271. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave L: 1; Grave 3: 2; Grave 4: 3; Grave 5: 4.
Plate 272. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő/Cioreni, Grave 6: 1; Grave 7: 2; Grave 9: 3; Grave 10: 4.
Plate 273. Timişoara/Temesvár-Csóka erdő, Grave 13: 1; Grave 14: 2; Grave 18: 3; Grave 19: 4.
Plate 274. Dumbrăviţa/Újszentes-DN6 varianta ocolitoare Timişoara/Elkerülő, Grave 2: 1; Grave 3: 1; Uivar/Újvár-Gomila, Grave with unknown number: 1.
Plate 275. Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy, Grave 2: 1; Grave 3: 1–2; Grave 5: 1; Grave 13: 1; Grave 14: 1–3; Grave 16: 1–2; Grave 20: 1; Grave 22: 1–2; Grave 27: 1–2.
Plate 276. Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy, Grave 28: 1–3; Grave 30: 1; Grave 31: 1–3; Grave 32: 1; Grave 33: 1. a–b; Grave 34: 1–3; Grave 39: 1–2.
Plate 277. Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy, Grave 41: 1–6; Grave 43: 1–2; Grave 45: 1–2; Grave 46: 1; Grave 49: 1; Grave 54: 1; mixed coins from Graves 23, 24, 29 or 39: 1.
Plate 278. Hunedoara/Vajdahunyad-Kincseshegy, Grave 6: 1; Grave 31: 1; Grave 44: 1; mixed coins from Graves 23, 24, 29 or 39: 1–2.
Plate 279. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave II: 1–4; Grave III: 1–3; Grave 7: 1.
Plate 280. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave 11: 1–2; Grave 13: 1–3; Grave 15: 1–2; Grave 16: 1–4; Grave 17: 1–2; Grave 19: 1–2; Grave 22: 1.
Plate 281. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave 18: 1–3; Grave 23: 1–4; Grave 26: 1; Grave 28: 1–3.
Plate 282. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave 25: 1–11.
Plate 283. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave 25: 12–13; Grave 31: 1; Grave 32: 1; Grave 33: 1–3; Grave 34: 1–4; Grave 35: 1–2.
Plate 284. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave 35: 3–5; Grave 38: 1; Grave 41: 1–5; Grave 42: 1–5.
Plate 285. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave 42: 6; Grave 43: 1; Grave 47: 1; Grave 49: 1; Grave 51: 1; stray find: 1.
Plate 286. Moldoveneşti/Várfalva-Jósika Gábor's garden, Grave 55: 1–5.
Plate 287. Voiteg/Vejte, Grave 3: 1–7.
Plate 288. Voiteg/Vejte, Grave 3: 8–25.
Plate 289. Voiteg/Vejte, Grave 3: 26–28; Grave 7: 1.
Plate 290. Voiteg/Vejte, Grave 4: 1–6.
Plate 291. Voiteg/Vejte, Grave 6: 1–4.
Plate 292. Vetiș/Vetés, stray find: 1. a–b.
Plate 293. Zalău/Zilah-Pálvár, Grave 1: 1–4; Grave 3: 1–2; Grave 5: 1; Grave 6: 1.
Plate 294. Zalău/Zilah-Pálvár, Grave 8: 1–8.
Plate 295. Zalău/Zilah-Pálvár, Grave 9: 1–2; Zimandinu-Nou/Zimándújfalu, stray finds: 1–2.
Plate 296. Zimandinu-Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta, stray finds: 1–3.
Plate 297. Zimandinu-Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta, stray finds: 1–12.
Plate 298. Zimandinu-Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta, stray find: 1.
Plate 299. Zimandinu-Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta, stray find: 1.
Plate 300. Zimandinu-Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta, stray finds: 1–16.
Plate 301. Zimandinu-Nou/Zimándújfalu-Földvárpuszta, stray finds: 1–28.
Plate 302. Variants of Type I horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 303. Variants of Type I horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 304. Variants of Type I and Type II horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 305. Variants of Type II horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 306. Variants of Type II, Type III and Type IV horse burials in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 307. Types of 10th–11th century lockrings, braid discs, hairpins, crosses, amulets and lunulas in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 308. Types and sub-types of 10th–11th century earrings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 309. Types of 10th–11th century neck rings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 310. Types of 10th–11th century neck rings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 311. Types and sub-types of 10th–11th century bracelets in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 312. Types and sub-types of 10th –11th century finger rings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.
Plate 313. Types and sub-types of 10th–11th century rattlers, buttons and beads in the Transylvanian Basin, the Partium

and the Banat.

Plate 314. Types and sub-types of 10th–11th century shirt-neck mountings and/or smaller cloth mountings in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 315. Types and sub-types of 10th–11th century pendant collar ornaments in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 316. Types and sub-types of 10th–11th century clothes ornaments in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 317. Types and sub-types of 10th–11th century belt mountings, buckles and belt ends in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 318. Types and sub-types of 10th–11th century arrowheads, quiver pendant ornaments and bow components in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 319. Types of 10th–11th century quiver components in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 320. Types of 10th–11th century saber components in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 321. Types of 10th–11th century sabers in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 322. Types of 10th–11th century axes and lances in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 323. Types of 10th–11th century knives, strucks, flint and sharpening stones, prodding tools in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 324. Types of 10th–11th century caparison ornaments, bits and girth buckles in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 325. The typology of 10th–11th century stirrups based on their subcomponents in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 326. The typology of 10th–11th century trapeze-shaped stirrups based on their subcomponents in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat

Plate 327. 10th–11th century stirrup types in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Ear-forged: 1–2; The so called „Révész" type: 3; „Cluj"/"Kolozsvár" type: 4; Type with forked stem: 5; Trapeze-shaped type with looped ears: 6.

Plate 328. The categories of 10th–11th century clay pottery in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat.

Plate 329. The relative chronology of the cemetery and stray find sites in the south-east Nyírség and the Bihor/Bihar region (L.– number of the site) (on coins see Chapter V and the Fig. 275–276).

Plate 330. The relative chronology of the cemetery and stray find sites in the region south of the River Crișul Alb/Fehér-Körös (L.– number of the site) (on coins see Chapter V and the Fig. 275–276).

Plate 331. The relative chronology of the cemetery and stray find sites in the Lower Mureș/Maros region (L.– number of the site) (on coins see Chapter V and the Fig. 275–276).

Plate 332. The relative chronology of the cemetery and stray find sites in the north-western, middle and south Banat (L.– number of the site) (on coins see Chapter V and the Fig. 275–276).

Plate 333. The relative chronology of the cemetery and stray find sites in northern Transylvania, Sălaj/Szilágyság and Maramureș/Máramaros (L.– number of the site) (on coins see Chapter V and the Fig. 275–276).

Plate 334. The relative chronology of the cemetery and stray find sites in south and south-east Transylvania (L.– number of the site) (on coins see Chapter V and the Fig. 275–276).

Plate 335 The political-military centre of the first half of the 10th century, 'core region', the areas settled by the conquering Hungarians in the first few decades of the 10th century and the 'outer' regions ruled by them (the dots indicate the area where ornamented sabretaches have been found).

→ (cultural-sociological phenomena in the second half of the 10th century (settlement, migration, assimilation, mixing).

X.3. KÉPEK ÉS TÁBLÁK FORRÁSJEGYZÉKE/BIBLIOGRAPHY OF THE SOURCES OF THE FIGURES AND THE PLATES

Képek/Figures

1–4., 6–16., 53., 55., 59., 62–67., 75., 77–80., 82, 85–86., 88–89., 95–98., 102–104., 106–108., 110–111., 115., 117., 119–121., 128–129., 131., 136., 142., 144–145., 148. kép/Figures 1–4, 6–16, 53, 55, 59, 62–67, 75, 77–80, 82, 85–86, 88–89, 95–98, 102–104, 106–108, 110–111, 115, 117, 119–121, 128–129, 131, 136, 142, 144–145, 148. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
5., 87. kép/Figures 5, 87. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
17–26. kép/Figures 17–26. Dragotă et al. 2009. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
27–28., 34., 36., 38–40., 42–45. kép/Figures 27–28, 34, 36, 38–40, 42–45. Rajzolta/Drawn by: Gáll Erwin.
29–33., 35., 37., 46–51. kép/Figures 29–33, 35, 37, 46–51. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
52. kép/Figure 52. Blăjan et al. 1990–1993, 273–290. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
54. kép/Figure 54. C. e. 2006, 60–61. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
56. kép/Figure 56. Popescu 1956, 128–132. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
57–58. kép/Figures 57–58. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
60–61. kép/Figures 60–61. Draşovean et al. 1996, 34–54, LV–LXIX; Bejan–Moga 1979, 159–168. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
65–66. kép/Figures 65–66. Németi 1986–1987, 111–112. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
68. kép/Figure 68. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin, Gergely Balázs.
69. kép/Figure 68. Kovács 1942, 85–117. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
70. kép/Figure 70. A temetőtérképet rajzolta/The plan of the cemetery was drawn by: István Kovács. Közöletlen/Unpublished. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
71–72. kép/Figures 71–72. Fotó/Photo by: Molnár Attila.
73–74. kép/Figures 73–74. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
76. kép/Figure 76. Lakatos 2003, 211–226. Rajzolta/Drawn by: Lakatos Attila.
81. kép/Figure 81. Rajzolta/Drawn by: Roska Márton. Közöletlen/Unpublished.
83–84. kép/Figures 83–84. Horedt 1966, 276–283. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
89–91. kép/Figures 89–91. Mărginean 2007, 17–56. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
92–94. kép/Figures 92–94. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
97. kép/Figure 97. Fotó/Photo by: Daniela Tănase.
99–100. kép/Figures 99–100. Harhoiu et al. 2010, 217–259. Fotó/Photo by: Lakatos Attila.
101. kép/Figure 101. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
105. kép/Figure 105. Tănase et al. 2005, 27–43. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
109. kép/Figure 109. Mărghitan 1965, 581–586. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
112. kép/Figure 112. Közöletlen/Unpublished. Újra rajzolta/Re-drawn by: Florin Mărginean.
113. kép/Figure 113. Rusu–Dörner 1962, 705–712. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
114. kép/Figure 114. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
118. kép/Figure 118. Pinter–Luca 1995, 18–44; C. e. 2006, 78–83. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
122–125. kép/Figures 122–125. Rădulescu–Gáll 2001, 155–194.
126–127. kép/Figures 126–127. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
130. kép/Figure 130. Draşovean et al. 2004, 65–66. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
132. kép/Figure 132. Roska 1913, 166–198. Újra rajzolta– szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
133–135. kép/Figures 133–135. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
137., 140. kép/Figures 137, 140. Roska 1914, 121–144. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
138–139., 141. kép/Figures 138–139, 141. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
143. kép/Figure 143. Medeleţ et al. 2001, 99–114. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
146–147. kép/Figures 146–147. Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003. Újra rajzolta–szerkesztette/Re-drawn–edited by: Gáll Erwin.
149–300. kép/Figures 174–300. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.
301–321. kép/Figures 174–300. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gál Szilárd Sándor.
322. kép/Figure 322. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.

Táblák/Plates

1. tábla/Plate 1. A 10–11. századi temetők, szórvány leletek és kincsek az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban/10th–11th century cemeteries, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. Rajzolta/Drawn by: Gáll Erwin. Az alaptérképet rajzolta/The basic map was drawn by: Daniel Spânu.
2. tábla/Plate 2. Alsócsernáton: közöletlen/unpublished. Fotó/Photo by: Sztáncsuj Sándor.
3–6. tábla/Plates 3–6. Arad-Csálya, Aradi Múzeum: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean, Gergely Balázs.
7. tábla/Plate 7. Berekutca: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu.
8–16. tábla/Plates 8–16. Bihar-Somlyóhegy. Karácsonyi 1903a, 66–67; Karácsonyi 1903b, 405–412. Újra rajzolta/Re-drawn by: Apai Emese.
17. tábla/Plate 17. Bihari vár: Horedt 1968, 422–428; Eresztevény: László 1943a, 82, XV. tábla 3–4; Magyardécse: László 1943, 82, 241. jegyzet, XV. tábla 5. Újra rajzolta/Re-drawn by: Apai Emese. Borosbenedek: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Georgiana Ducman.
18. tábla/Plate 18. Csák: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu; 2; Csíkzsögöd: közöletlen/unpublished. Rajz/Drawn by: Apai Emese; Detta-Újtemető: Kárász 1896, 226–232. Újra rajzolta/Re-drawn by: Orosz Annabella.
19. tábla/Plate 19. Biharfélegyháza: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.
20–21. tábla/Plates 20–21. Déva-Micro 15, 3. sír: Horedt 1986, *Abb.* 39; Pinter 1992–1994, 235–245. Újra rajzolta/Re-drawn by: Daniel Spânu; Dés: Nagy 1906, 134–135. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu.
22. tábla/Plate 22. Érkörtvélyes-Égető hegy. Fotó/Photo by: Lakatos Attila; Értarcsa: Dumitrașcu 1983, 61, *Pl.* XXIX. 2; Cosma 2001, *Pl.* 24. 1; közöletlen/unpublished. Skicc-rajz/Sketch drawing by: Kiss Valér.
23. tábla/Plate 23. Érkörtvélyes: Dumitrașcu 1983, *Fig.* XXXVIII; Felsőpojény: Sășianu 1983, 447–448, I. tábla 2.
24–27. tábla/Plates 24–27. Fönlak: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean, Tari Edit.
28. tábla/Plate 28. Óbesenyő-I. halom. Kisléghi Nagy 2010, 1. kép. Rajzolta/Drawn by: Kisléghi Nagy Gyula, Silviu Saftu.
29–31. tábla/Plates 29–31. Bukovapuszta-II., III., IV., V., VIII., IX. halom, Óbesenyő-VI. halom: Kisléghi Nagy 2010, 2–4. kép. Rajzolta/Drawn by: Kisléghi Nagy Gyula, Silviu Saftu.
32. tábla/Plate 32. Szerbcsanád-Görög hitközségi föld lelőhelye; Szerbcsanád-Pojána, III. dűlő: 1–4: Kisléghi Nagy 2010, 5. kép. Rajzolta/Drawn by: Kisléghi Nagy Gyula, Silviu Saftu.
33. tábla/Plate 33. Pusztavizezsdia-III. 2. dülő: Kisléghi Nagy 2010, 6. kép. Rajzolta/Drawn by: Kisléghi Nagy Gyula, Silviu Saftu.
34. tábla/Plate 34. Bánság: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu; Felsőnyárló, szórvány lelet: Băcueț-Crișan–Băcueț-Crișan 2003.
35. tábla/Plate 35. Gálospetri-Malomdomb: Chidioșan 1965, 237–243. Fotó/Photo by: Lakatos Attila; Nagyszentmiklós-környéke: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu.
36. tábla/Plate 36. Gyulafehérvári-Brândușei utca: Dragotă et al. 2009. Újra rajzolta/Re-drawn by: Gáll Erwin.
37–79. tábla/Plates 37–79. Gyulafehérvári-Brândușei utcai 10–11. századi temetőrészek: Dragotă et al. 2009. Újra rajzolta/Re-drawn by: Apai Emese, Laczkó Nándor.
80. tábla/Plate 80. Gyulafehérvár-Császár forrása: C. e. 2006, 53–57.
81–84. tábla. Gyulafehérvár-Mentőállomás: Ciugudean 1996; C. e. 2006, 12–18; Ciugudean 2007, 243–262.
85. tábla/Plate. Gyulafehérvári vár (?): Roska 1944b, 102–108. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu; Gyulafehérvár-Római katolikus székesegyház környéke: Heitel 1985, 215–232; Gyulafehérvár, szórvány érme: Pavel 1977, 666–667; Gyulafehérvár-Trieszti András gyűjteménye: C. e. 2002, 62.
86–87. tábla/Plates 86–87. Gyulafehérvár-Poklisa: Ciugudean–Dragotă 2001, 269–288; C. e. 2006, 60–61.
88–93. tábla/Plates 88–93. Gyulavarsánd-Laposhalom: Roska 1941, 45–61; Medgyesi 1995, 98–118.
94. tábla/Plate 94. Gyulavarsánd-Laposhalom: Medgyesi 1995, 98–118; III. sír: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean.
95–101. tábla/Plates 95–101. Gyulavarsánd-Laposhalom: Popescu 1956, 128–132. Rajzolta/Drawn by: Georgiana Ducman.
102–107. tábla/Plate 107–107. Hodony-Pocioroane: Drașovean et al. 1996, 34–54, LV–LXIX; Bejan–Moga 1979, 159–168. Újra rajzolta/Re-drawn by: Apai Emese, Laczkó Nándor. Fotó/Photo by: Daniela Tănase.
108. tábla/Plate 108. Iriny: Bóna 1988, 210. Rajzolta/Drawn by: Orosz Annabella; Jankafalva: Bárány-Oberschall

1953, 234–235; Lovag 1980, 366. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit; Kellnek: Horedt 1941–1943, 171. Újra rajzolta/Re-drawn by: Apai Emese; Kisjenő: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean; Kürtös: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean; Mácsé: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean.

109–110. tábla/Plates 109–110. Keglevichháza (?)-Fuchs gyűjtemény: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu; Lovrin: Kovács 1989, 43. Fotó/Photo by: Kovács Csaba.

111–112. tábla/Plates 111–112. Keglevichháza-falu mellett; Keglevichháza-szórványleletek: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu.

113. tábla/Plate 113. Királyföld: Mesterházy 1994, 57–64; K. k. 1996, 239. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.

114. tábla/Plate 114. Kismajtény-Messzelátó domb: Németi 1986–1987, 111–112. Fotó/ Photo by: Molnár Attila.

115–116. tábla/Plates 115–116. Kolozsvár-Kalevala utca, I–II. lelőhely: Gáll–Gergely 2009, 2–4. tábla. Rajzolta/ Drawn by: Anca Diaconescu, Gergely Balázs. Fotó/Photo by: Molnár Attila.

117–137. tábla/Plates 117–137. Kolozsvár-Zápolya utca: Kovács 1942, 85–117; László 1943; László 1945, 1–15; Gáll–Gergely 2009, 5–39. tábla. Rajzolta/Drawn by: Carmen Chima (†), Anca Diaconescu, Georgiana Ducman, Gergely Balázs, Vremir Mátyás. Fotó/Photo by: Molnár Attila; Kolozsvár-Farkas utca: Gáll–Gergely 2009. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu; Kolozsvár-Heltai János utca 28. szám: Gáll–Gergely 2009. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu; Kolozsvár-Fluturilor utca: Gáll–Gergely 2009, 39. tábla. Fotó/ Photo by: Molnár Attila; Kolozsmonostor-II. Rákóczi György mellszobor: Gáll–Gergely 2009. Fotó/Photo by: Kovács Csaba.

138. tábla/Plate 138. Kovászinc: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.

139–143. tábla/Plates 139–143. Köröstarján: Lakatos 2003, 211–226. Rajzolta/Drawn by: Lakatos Attila. Fotó/Photo by: Lakatos Attila.

144–146. tábla/Plates 144–146. Magyarfráta: Chirilă–Feneşan 1968, 43–49.

147–149. tábla/Plates 147–149. Magyarlapád: Nagy 1913, 271; Bodrogi 1913, 18–25. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu.

150. tábla/Plate 150. Nagyenyed: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu.

151–156. tábla/Plates 151–156. Magyarpécska: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean. Fotó/ Photo by: Kovács Csaba.

157. tábla/Plate 157. Vlassa 1967, 511–512. Rajzolta/Drawn by: Georgiana Ducman.

158–165. tábla/Plates 158–165. Marosgombás: Herepey 1895, 426–431; Roska 1936, 164–166. Rajzolta/Drawn by: Apai Emese, Carmen Chima (†), Anca Diaconescu, Georgiana Ducman, Orosz Annabella.

166–171. tábla/Plates 166–171. Maroskarna „B" temető: Horedt 1966, 276–283. Rajzolta/Drawn by: Georgiana Ducman, Gergely Balázs.

172. tábla/Plate 172. Maroskarna, szórványleletek: Horedt 1966, 275–276; Muszka-Gruber Hugó földje: Réthy 1898, 124–128. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.

173–178. tábla/Plates 173–178. Réthy 1898, 124–128. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.

179. tábla/Plate 179. Nagyernye: Vlassa 1965, 669–671. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu.

180. tábla/Plate 180. Nagykomlós: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: A. Király András (AKA).

181–193. tábla/Plates 181–193. Nagylak: Gáll et al. 2007, 107–144; Mărginean 2007, 17–56. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean, Orosz Annabella.

194. tábla/Plate 194. Nagyősz: K. k. 1996, 341; Mezőtelegd: Bárány–Oberschall 1953, 237. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.

195–197. tábla/Plates 195–197. Nagyszalonta: Lakatos 2005, 481–492. Rajzolta/Drawn by: Lakatos Attila.

198–202. tábla/Plates 198–202. Nagyteremia: Hampel 1900, 667–671; Nagy 1893, 224. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.

203–210. tábla/Plates 203–210. Nagyvárad-Szálka terasz: Harhoiu et al. 2010, 217–259. Rajzolta/Drawn by: Argeş Epure, Cornelia Lungu, Lakatos Attila.

211–213. tábla/Plates 211–213. Nagyvárad-Ferencz József laktanya: Száraz 1893, 140–142. Újra rajzolta/Re-drawn by: Apai Emese.

214. tábla/Plate 214. Németság: közöletlen/unpublished; Pusztakeresztúr: közöletlen/unpublished; Székudvar: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Orosz Annabella, Silviu Saftu.

215–219. tábla/Plates 215–219. Németszentpéter-G.A.S. területe: Dörner 1970, 457. Rajzolta/Drawn by: Gergely Balázs, Florin Mărginean; Németszentpéter-Marhák forrása: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin Mărginean.

220. tábla/Plate 220. Németszentpéter-Hamerák adomány: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Florin

Mărginean, Orosz Annabella.

221–223. tábla/Plates 221–223. Óbéba: Tănase–Gáll 1999, 555–576. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu.

224–227. tábla/Plates 224–227. Óbesenyő-Dragomir halma: Tănase et al. 2005, 27–43. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu.

228. tábla/Plate 228. Perjámos-Régi Posta utca: Roska 1943, 140–141, 1. kép. 1–2; Perjámos-Sánchalom: Roska 1943, 140–141; Sepsiszentgyörgy-Eprestető: Székely 1945, 1–15; Kiss 1987, 193–211.

229. tábla/Plate 228. Sajtény: Mărghitan 1965, 581–586.

230–248. tábla/Plates 230–248. Sikló: Rusu–Dörner 1962, 705–712. Rajzolta/Drawn by: Georgiana Ducman, Florin Mărginean.

249–251. tábla/Plates 249–251. Szalacs: Lakatos-Balla 2008, 23–44. Rajzolta/Drawn by: Lakatos Attila.

252–258. tábla/Plates 252–258. Szászváros-Dealul Pemilor X2: Pinter–Luca 1995, 18–44; C. e. 2006, 78–83; Ţiplic–Pinter 2007, 263–273. Újra rajzolta/Re-drawn by: Orosz Annabella.

259. tábla/Plate 259. Szolnok-Doboka vármegye: közöletlen/unpublished; Temesliget-Templomdomb: közöletlen/unpublished; Temesmurány: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu, Tari Edit.

260–273. tábla/Plates 260–273. Temesvár-Csóka erdő: Rădulescu–Gáll 2001, 155–194. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu. Fotó/Photo by: Alexandru Rădulescu.

274. tábla/Plate 274. Újszentes: Draşovean et al. 2004, 65–66; Újvár-Gomila: közöletlen/unpublished. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu.

275–278. tábla/Plates 275–278. Vajdahunyad: Roska 1913, 166–198. Rajzolta/Drawn by: Apai Emese, Carmen Chima (†), Anca Diaconescu. Fotó/Photo by: Molnár Attila.

279–286. tábla/Plates 279–286. Várfalva: Roska 1914, 121–144. Rajzolta/Drawn by: Anca Diaconescu, Georgiana Ducman, Orosz Annabella. Fotó/Photo by: Molnár Attila.

287–291. tábla/Plates 287–291. Vejte: Medeleţ et al. 2001, 99–114. Rajzolta/Drawn by: Silviu Saftu.

292. tábla/Plate 292. Vetés: Radosav–Lazin 1987, 159–162. Fotó/Photo by: Molnár Attila.

293–301. tábla/Plates 293–301. Zilah: Băcueţ-Crişan–Băcueţ-Crişan 2003; Zimándújfalu: Réthy 1898, 128–131. Rajzolta/Drawn by: Tari Edit.

302–335. tábla/Plates 302–335. Rajzolta–szerkesztette/Drawn–edited by: Gáll Erwin.

ISBN 978-963-306-197-8
9 789633 061978

GÁLL ERWIN

AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐI

SZEGED 2013

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 6.

Sorozatszerkesztő:
Kovács László és *Révész László*

ISBN 978-963-9046-79-5 Ö
ISBN 978-963-306-197-8
ISSN 1219 79 71

Szerkesztő:
FELFÖLDI SZABOLCS

Technikai szerkesztő:
TÓTH CSABA

Lektorálta:
KOVÁCS LÁSZLÓ és RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A rajzokat készítette:
APAI EMESE, CARMEN CHIMA (†), ANCA DIACONESCU, ARGEŞ EPURE, GERGELY BALÁZS, GEORGIANA DUCMAN, A. KIRÁLY ANDRÁS (AKA), CORNELIA LUNGU, FLORIN MĂRGINEAN, LACZKÓ NÁNDOR, OROSZ ANNABELLA, SILVIU SAFTU, TARI EDIT, VREMIR MÁTYÁS

Az 1. tábla, valamint a 174–299. képek közötti elterjedési térképek alaptérképet rajzolta:
DANIEL SPÂNU

Az angol nyelvű összefoglalót fordította:
OLÁH LÁSZLÓ, BENCZE ÜNIGE

Borítóterv:
ABINÉRI GÁBOR

A borítón:
Arad-Földvári-puszta, mellkereszt
Muszka, zabla
Gálospetri-Malomhomok, hajfonatkorong

A fényképeket készítette:
KOVÁCS CSABA, MOLNÁR ATTILA, SZTÁNCSUJ SÁNDOR

GÁLL ERWIN

AZ ERDÉLYI-MEDENCE, A PARTIUM ÉS A BÁNSÁG 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SZÓRVÁNY- ÉS KINCSLELETEI

2. rész

Munkatársak:
Eberhart Amlacher (†), Botár István, Gál Szilárd Sándor, Gergely Balázs, Lakatos Attila,
Florin Mărginean, Silviu Oța, Sztáncsuj Sándor, Daniela Tănase, Ștefan Vasilică

Szeged
2013

A kötet a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke,
a Magyar Nemzeti Múzeum,
és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
közös kiadványa

A kötet az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Régészeti Programja keretében
Gáll Erwin által 2008-ban megvédett, azonos című PhD-disszertáció felhasználásával készült

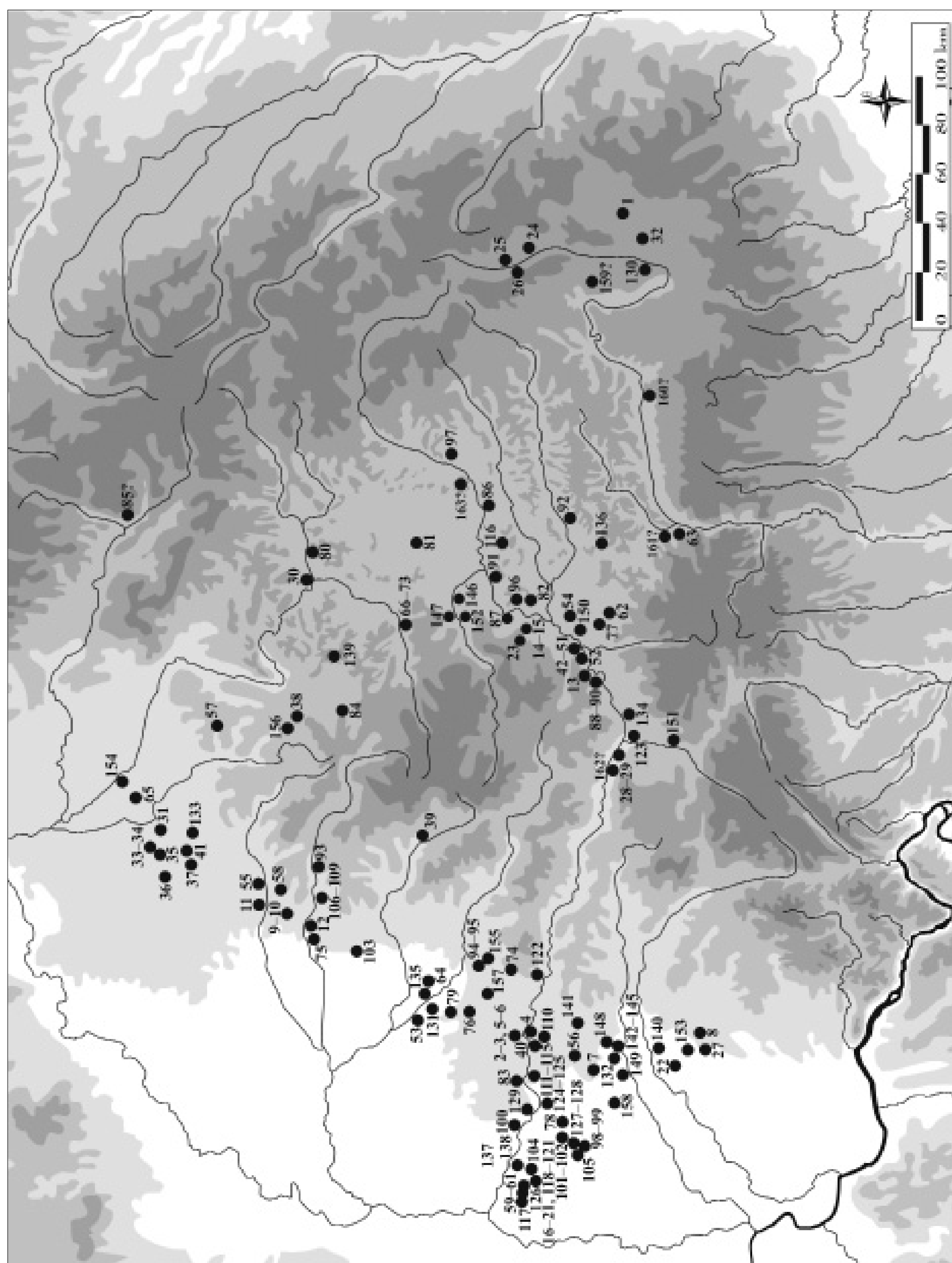

Készült
az OTKA K84159. számú kutatási és PUB-K 106589. számú publikációs pályázatainak
anyagi segítségével

Nyomás és kötészet:
Kódex Könyvgyártó Kft.

XI. TÁBLÁK

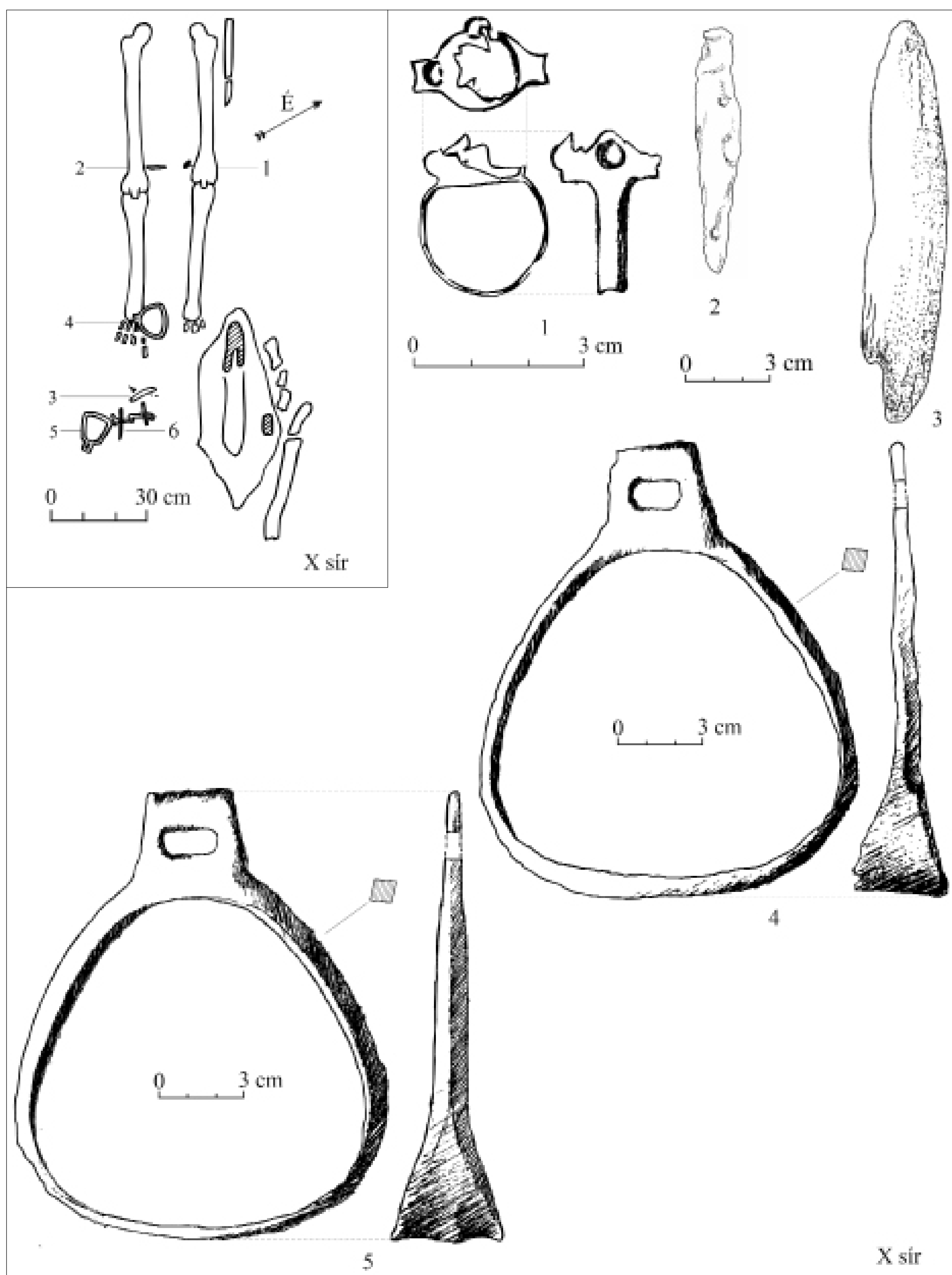

1. tábla. 10–11. századi temetők, szórvány leletek és kincsek az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban

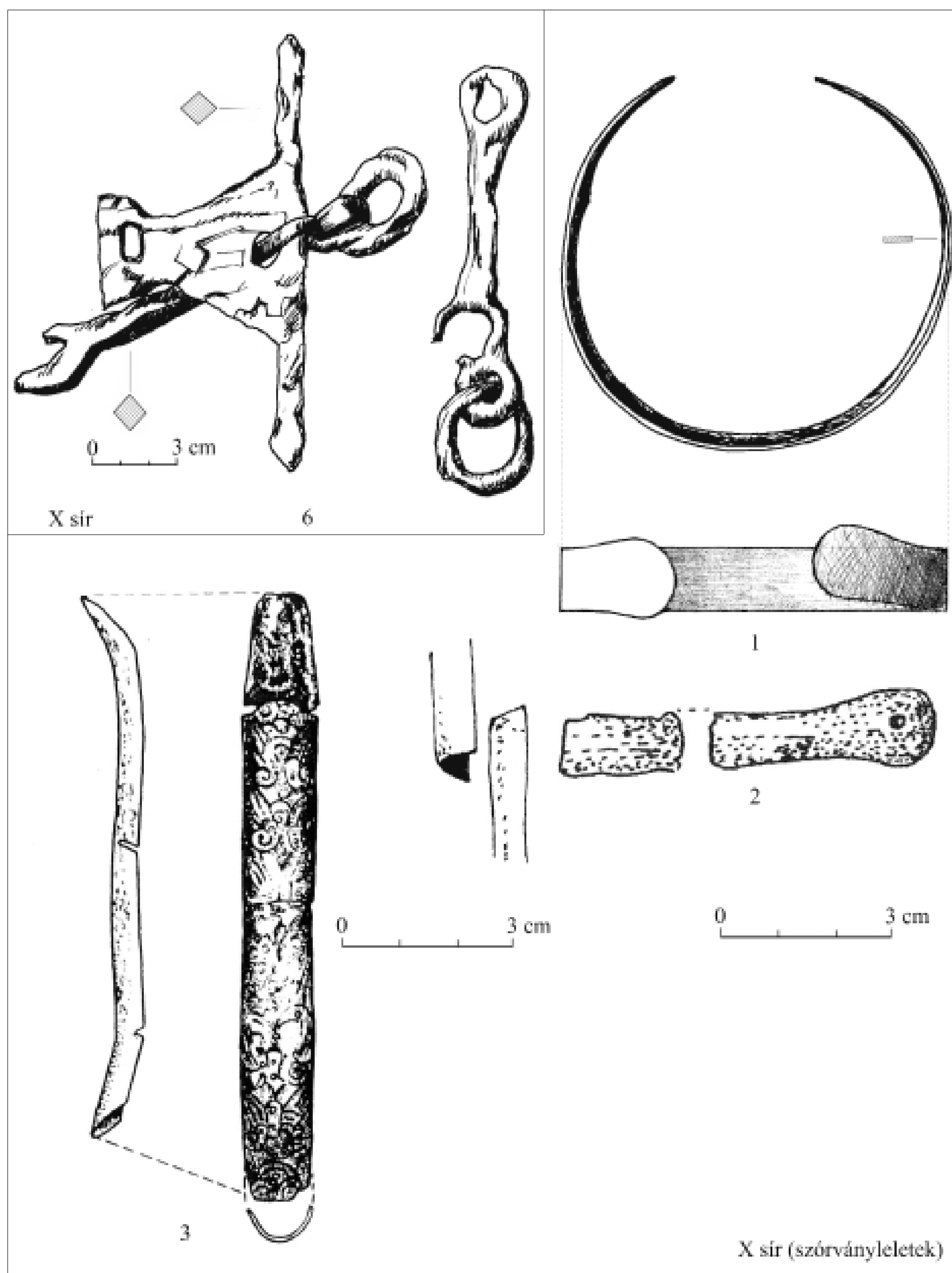
1. Alsócsernáton/Cernatu de Jos-Bokor András kertje
2. Arad/Arad-Csálya/Ceala
3. Arad/Arad-Gáj/Gai
4. Arad/Arad-Újarad/Aradu Nou
5. Arad/Arad-ismeretlen lelőhely
6. Aradi Múzeum-ismeretlen lelőhely
7. Bánság/Banat-ismeretlen lelőhely
8. Berekutca/Berecuţa
9. Bihar/Biharea-Somlyóhegy
10. Bihari/Biharea-vár/Cetate-szórvány lelet
11. Biharfélegyháza/Roşiori-Nagy Balázs kertje
12. Biharszentandrás/Sântandrei
13. Borberek/Vurpăr-stray find
14. Borosbenedek/Benic
15. Borosbenedek/Benic
16. Bukovapuszta/Pusta Bucova (Óbesenyő/Dudeştii Vechi)-II. halom
17. Bukovapuszta/Pusta Bucova (Óbesenyő/Dudeştii Vechi)-III. halom
18. Bukovapuszta/Pusta Bucova (Óbesenyő/Dudeştii Vechi)-IV. halom
19. Bukovapuszta/Pusta Bucova (Óbesenyő/Dudeştii Vechi)-V. halom
20. Bukovapuszta/Pusta Bucova (Óbesenyő/Dudeştii Vechi)-VIII. halom
21. Bukovapuszta/Pusta Bucova (Óbesenyő/Dudeştii Vechi)-IX. halom
22. Csák/Ciacova-Gheorghianu
23. Cetea/Csáklya
24. Csíkszentgyörgy/Ciucsângeorgiu
25. Csíkszépvíz/Frumuşeni
26. Csíkzsögöd/Miercurea Ciuc-Jigodin
27. Detta/Deta-Újtemető
28. Déva/Deva-Micro 15.
29. Déva/Deva – a várostól DK-re
30. Dés/Dej környéke
31. Érdengeleg/ Dindeleag
32. Eresztevény/Eresteghin-Zádogostető
33. Érkörtvélyes/Curtuiuşeni-Égetőhegy
34. Érkörtvélyes/Curtuiuşeni
35. Érmihályfalva/Valea lui Mihai
36. Érsemjén/Simiam
37. Értarcsa/Tarcea-Siralomhegy
38. Felsőnyárló/Stâna
39. Felsőpojény/Poenii de Sus
40. Fönlak/Felnac
41. Gálospetri/Galoşpetreu-Malomoldal
42. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Brânduşei utca
43. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Izvorul Împăratului/Császár forrása
44. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Staţia de Salvare/Mentőállomás
45. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Orange állomás
46. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Római katolikus székesegyház környéke I–III. sír
47. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Vânătorilor/Vadászok utca
48. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Apor palota
49. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Vár
50. Gyulafehérvár/Alba Iulia-város környéke
51. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Trieszti András gyűjteménye
52. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Poklisa/Pâclişa
53. Gyulavarsánd/Vărşand-Laposhalom
54. Hari/Heria
55. Hegyközszentimre/Sântimreu
56. Hodony/Hodoni-Pocioroane
57. Iriny/Irineu
58. Jankafalva/Ianca
59. Keglevichháza/Cheglevici-Fuchs gyűjtemény
60. Keglevichháza/Cheglevici-szórvány lelet
61. Keglevichháza/Cheglevici-szórványleletek
62. Kellnek/Câlnic-rehói út mellett
63. Királyföld/Ţara Craiului
64. Kismajtény/Moftinu Mic-Messzelátó domb
65. Kisjenő/Chişineu-Criş-Dohăngie
66. Kolozsvár/Cluj-Napoca-Farkas (M. Kogâlniceanu) utca 23. sz.
67. Kolozsvár/Cluj-Fluturilor utca
68. Kolozsvár/Cluj-Napoca-Heltai utca
69. Kolozsvár/Cluj-Napoca-Kalevala/Semenicului utca 4. sz., I. lelőhely
70. Kolozsvár/Cluj-Napoca-Kalevala/Semenicului utca II. lelőhely
71. Kolozsvár/Cluj-Napoca-Plugarilor/Szántó utca
72. Kolozsvár/Cluj-Napoca-Zápolya/gen. Traian Moşoiu utca 76 és 78 sz.
73. Kolozsvár/Cluj-Napoca– Monostor/Mănăştur-II. Rákóczi György mellszobor
74. Kovászinc/Covasânţ
75. Köröstarján/Tărian-Csordásdomb
76. Kürtös/Curtici
77. Lámkerék/Lancrăm
78. Lovrin/Lovrin
79. Mácsé/Macea
80. Magyardécse/Cireşoaia
81. Magyarfráta/Frata-La Fântâniţa
82. Magyarlapád/Lopadea Ungurească-Gorgány
83. Magyarpécska/Pecica-Nagysánc
84. Malomszeg/Brăişoru
85. Máramarossziget/Sighetul Marmaţiei
86. Maroscsapó/Cipău
87. Marosgombás/Gâmbaş-Kis Magura nyergén
88. Maroskarna/Blandiana-„B" temető
89. Maroskarna/Blandiana-„C"
90. Maroskarna/Blandiana-szórvány
91. Noşlac/Marosnagylak-Vízpompa/Pompa de apă
92. Medgyes/Mediaş
93. Mezőtelegd/Tileagd
94. Muszka/Mâsca-Náchtnébel Ödön földje
95. Muszka/Mâsca-Gruber Hugó földje
96. Nagyenyed/Aiud
97. Nagyernye/Ernei
98. Nagykomlós/Comloşu Mare-község É-i oldala
99. Nagykomlós/Comloşu Mare
100. Nagylak/Nădlac-Temető
101. Nagyősz/Tomnatic-Kleine Hügel
102. Nagyősz/Tomnatic-falu D-i része
103. Nagyszalonta/Salonta-Halom domb
104. Nagyszentmiklós/Sânnicolau Mare
105. Nagyteremia/Teremia Mare-Stock Kristóf földje (Weinflur 36/1)
106. Nagyvárad/Oradea-Szálka terasz-Jégverem
107. Nagyvárad/Oradea-Ferencz József laktanya
108. Nagyvárad/Oradea-Nagy Lajos-féle téglagyár
109. Nagyvárad/Oradea-szórvány lelet
110. Németság/Şagu
111. Németszentpéter/Sânpetru German-G.A.S.
112. Németszentpéter/Sânpetru German-Hamerák adomány
113. Németszentpéter/Sânpetru German-Marhák forrása
114. Németszentpéter/Sânpetru German-Római Sáncok
115. Németszentpéter/Sânpetru German-szórvány-lelet
116. Nyírmező/Poiana Aiudului
117. Óbéba/Beba Veche
118. Óbesenyő/Dudeştii Vechi-I. halom
119. Óbesenyő/Dudeştii Vechi-V. halom
120. Óbesenyő/Dudeştii Vechi-VI. halom
121. Óbesenyő/Dudeştii Vechi-Dragomir halma
122. Ópálos/Păuliş
123. Ópiski/Simeria-Veche
124. Perjámos/Periam-Régi Posta utca
125. Perjámos/Periam-Sánchalom
126. Pusztakeresztúr/Cherestur
127. Pusztavizezsdia/Vizejdia-III-2. dűlő
128. Pusztavizezsdia/Vizejdia-X. halom
129. Sajtény/Şeitin-falu DK-i határa
130. Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe-Eprestető
131. Sikló/Şiclău-Gropoaie
132. Szakálháza/Săcălaz
133. Szalacs/Sălacea-Vidahegy
134. Szászváros/Orăştie-Dealul Pemilor X2/Csehek dombja
135. Székudvar/Socodor
136. Szelindek/Slimnic
137. Szerbcsanád/Cenadul Sârbesc-Görög keleti szerb hitközség földje
138. Szerbcsanád/Cenadul Sârbesc-Pojána III. dűlő
139. Szolnok-Doboka vármegye 1907
140. Temesliget/Pădureni-Templomdomb
141. Temesmurány/Murani
142. Temesvár/Timişoara-Béga partja 1898
143. Temesvár/Timişoara-Csóka erdő/Cioreni
144. Temesvár/Timişoara-British Museum kollekció
145. Temesvár/Timişoara-Hősök temetője
146. Torda/Turda-Sóstavak környéke
147. Tordai hasadék/Cheile Turzii
148. Újszentes/Dumbrăviţa-Elkerülő
149. Újvár/Uivar
150. Vajasd/Oiejdea
151. Vajdahunyad/Hunedoara-Kincseshegy
152. Várfalva/Moldoveneşti-Jósika Gábor kertje
153. Vejte/Voiteg
154. Vetés/Vetiş
155. Világos/Şiria
156. Zilah/Zalău-Pálvár
157. Zimándújfalu/Zimandu Nou-Földvárpuszta
158. Zsombolya/Jimbolia
159. Ismeretlen lelőhely-Kovászna megye
160. Ismeretlen lelőhely-talán Fogaras/Făgăraş vidéke
161. Ismeretlen lelőhely-talán Nagyszeben/Sibiu vidéke
162. Ismeretlen lelőhely-talán Vecel/Veţel vidéke
163. Ismeretlen lelőhely-Maros Megyei Múzeum/Muzeul Judeţean Mureş

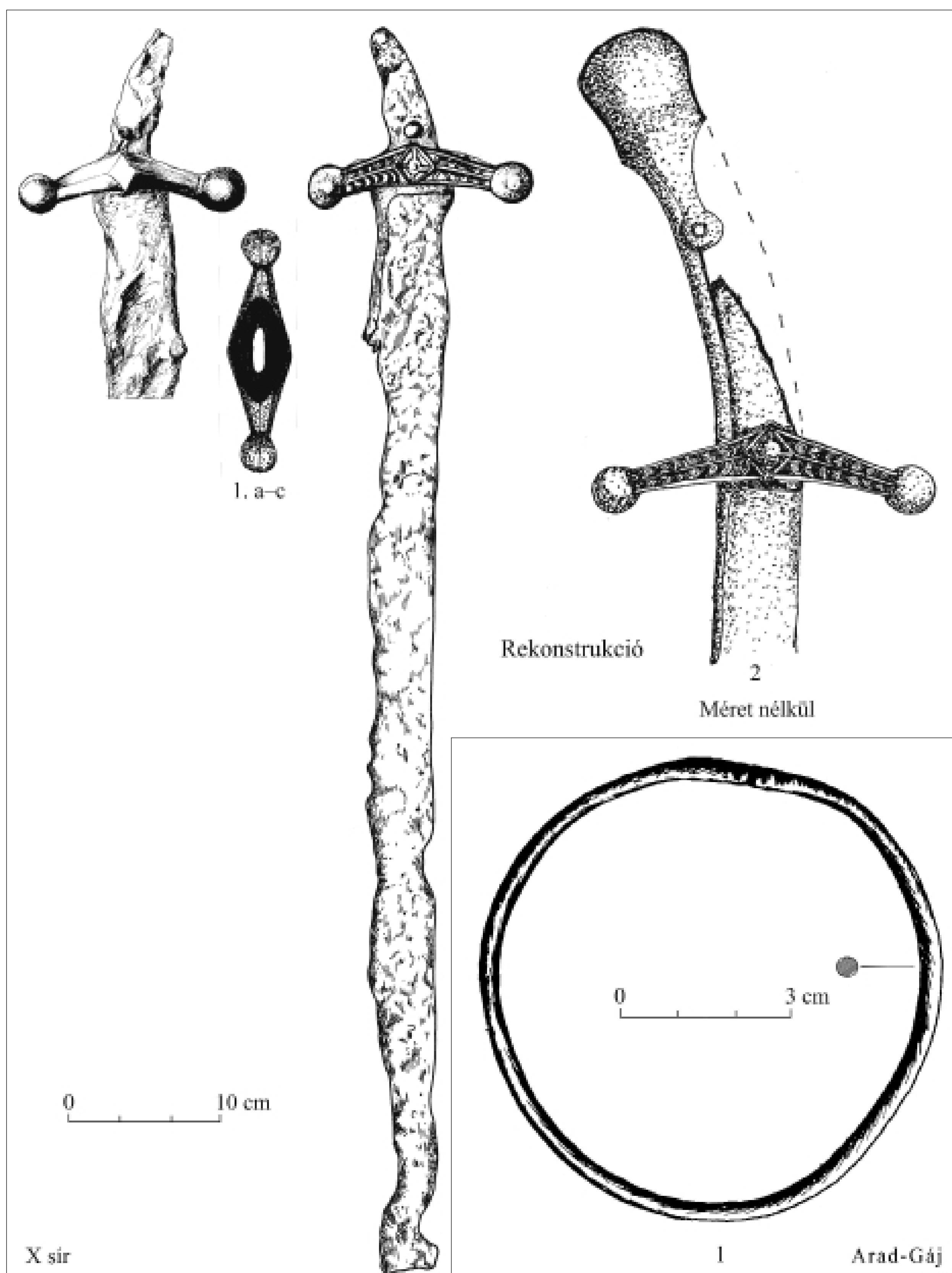

2. tábla. Alsócsernáton-Bokor András kertje, a „kincshez" tartozó érmék: 1–8; Ismeretlen lelőhely (Székely Nemzeti Múzeum): 9–13.

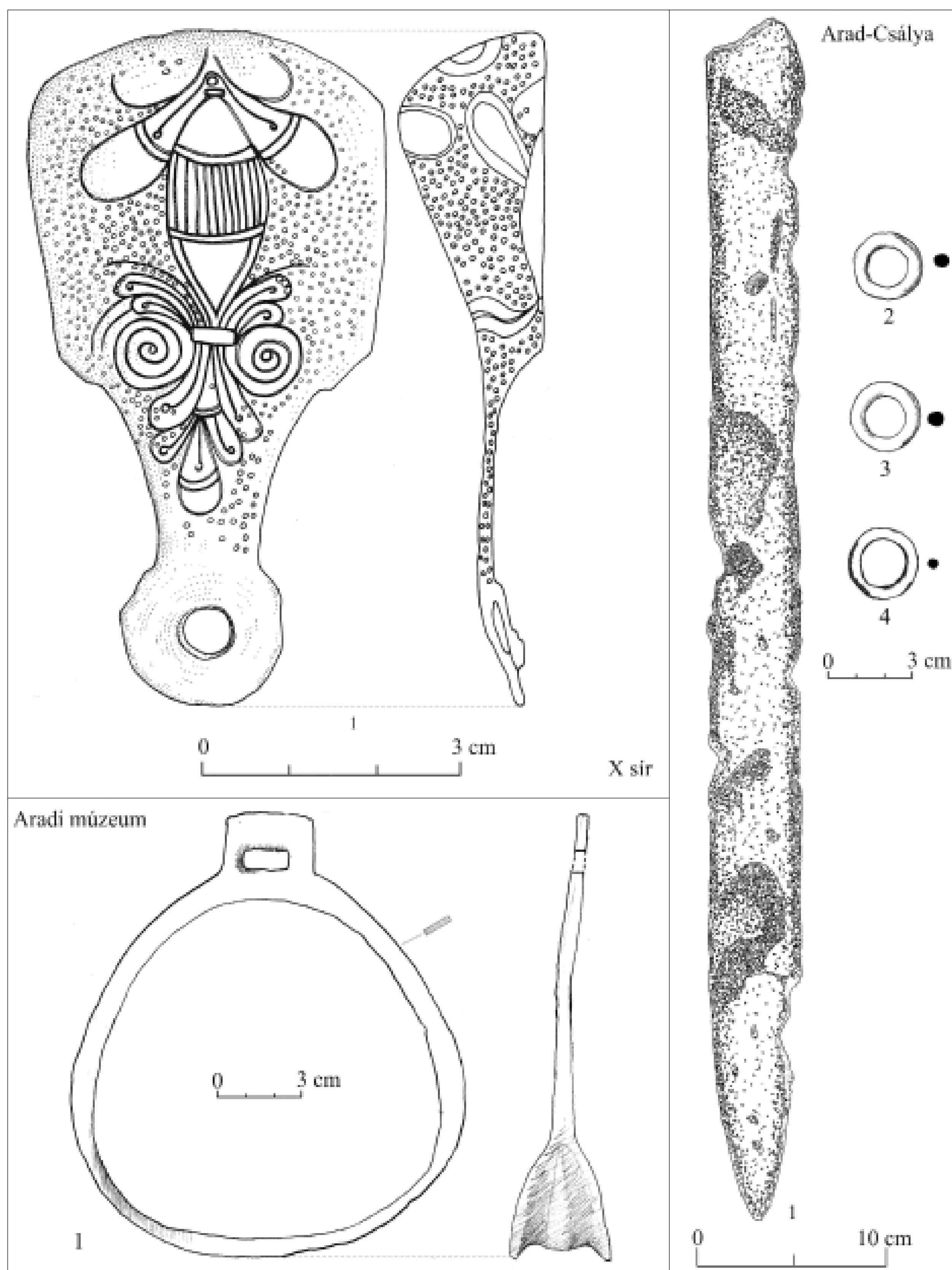

3. tábla. Arad-Csálya, X sír: 1–5.

4. tábla. Arad-Csálya, X sír: 6; a sírból összegyüjtött leletek: 1–3.

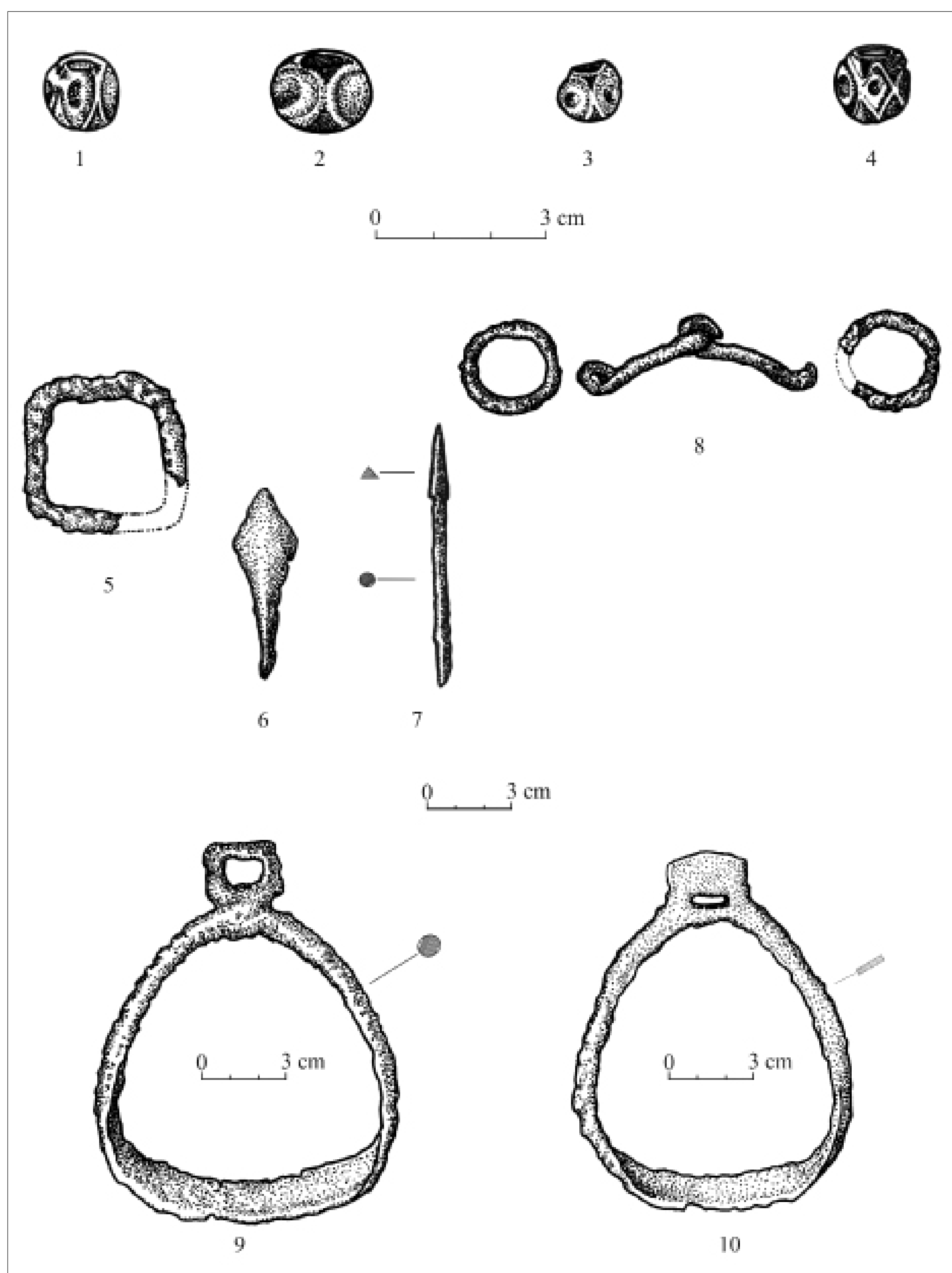

5. tábla. Arad-Csálya, X sírból összegyüjtött leletek: 1–2; Arad-Gáj, szórványlelet: 1.

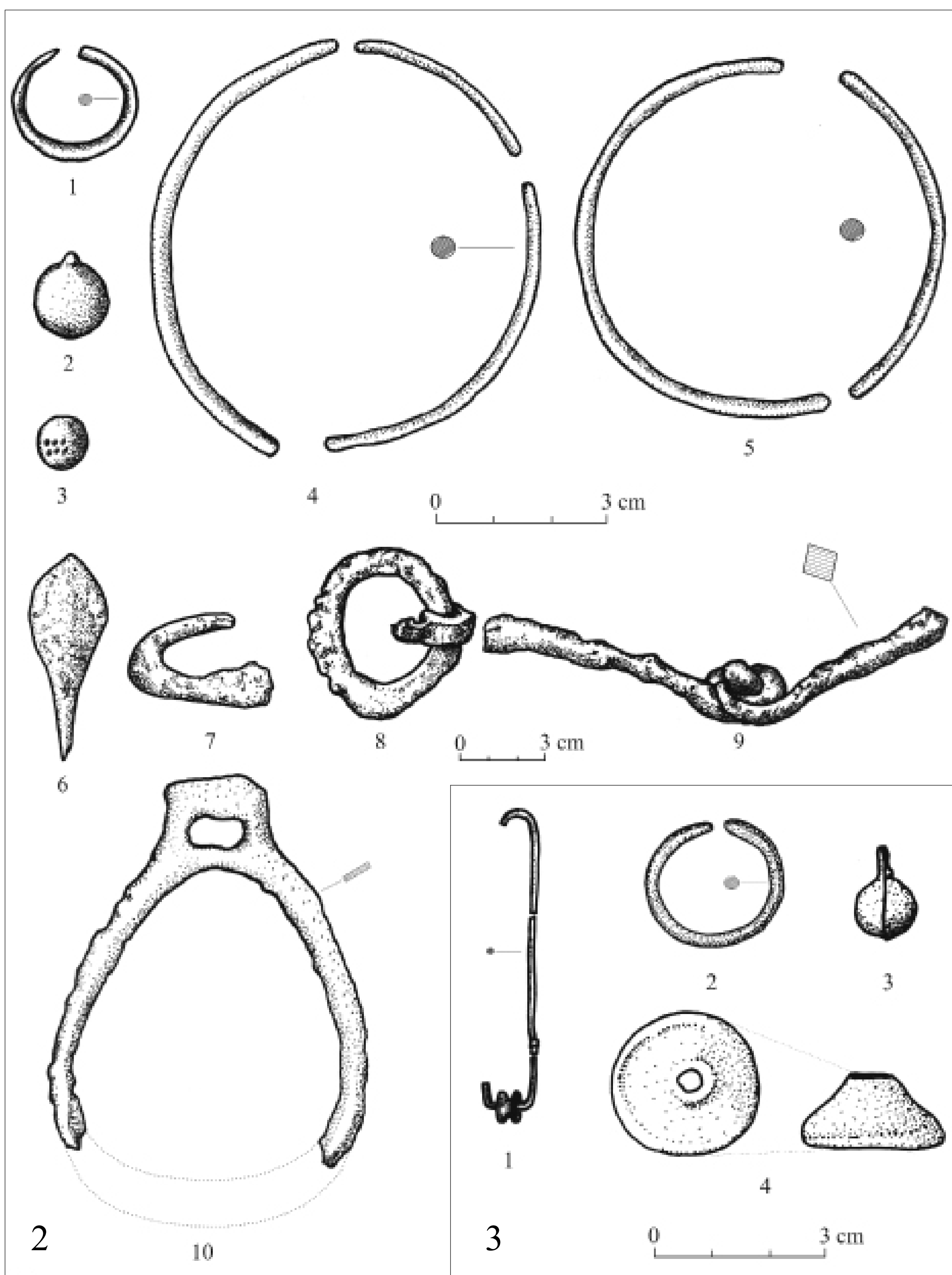

6. tábla. Arad-Csálya, X sírból összegyüjtött lelet: 1; Arad-Csálya, szórványleletek: 1–4; Aradi Múzeum, szórvány-lelet: 1.

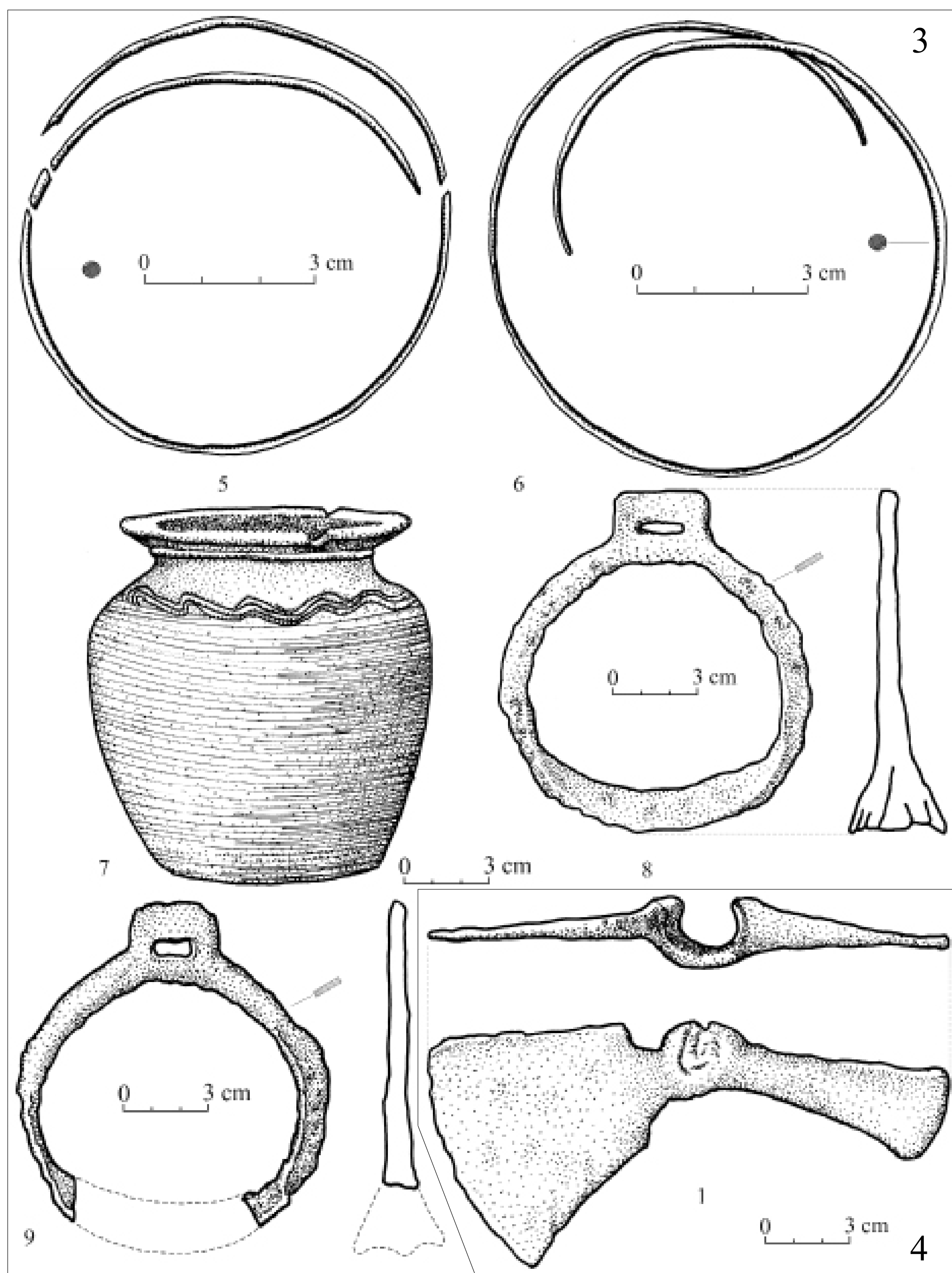

7. tábla. Berekutca, szórványleletek: 1–4.

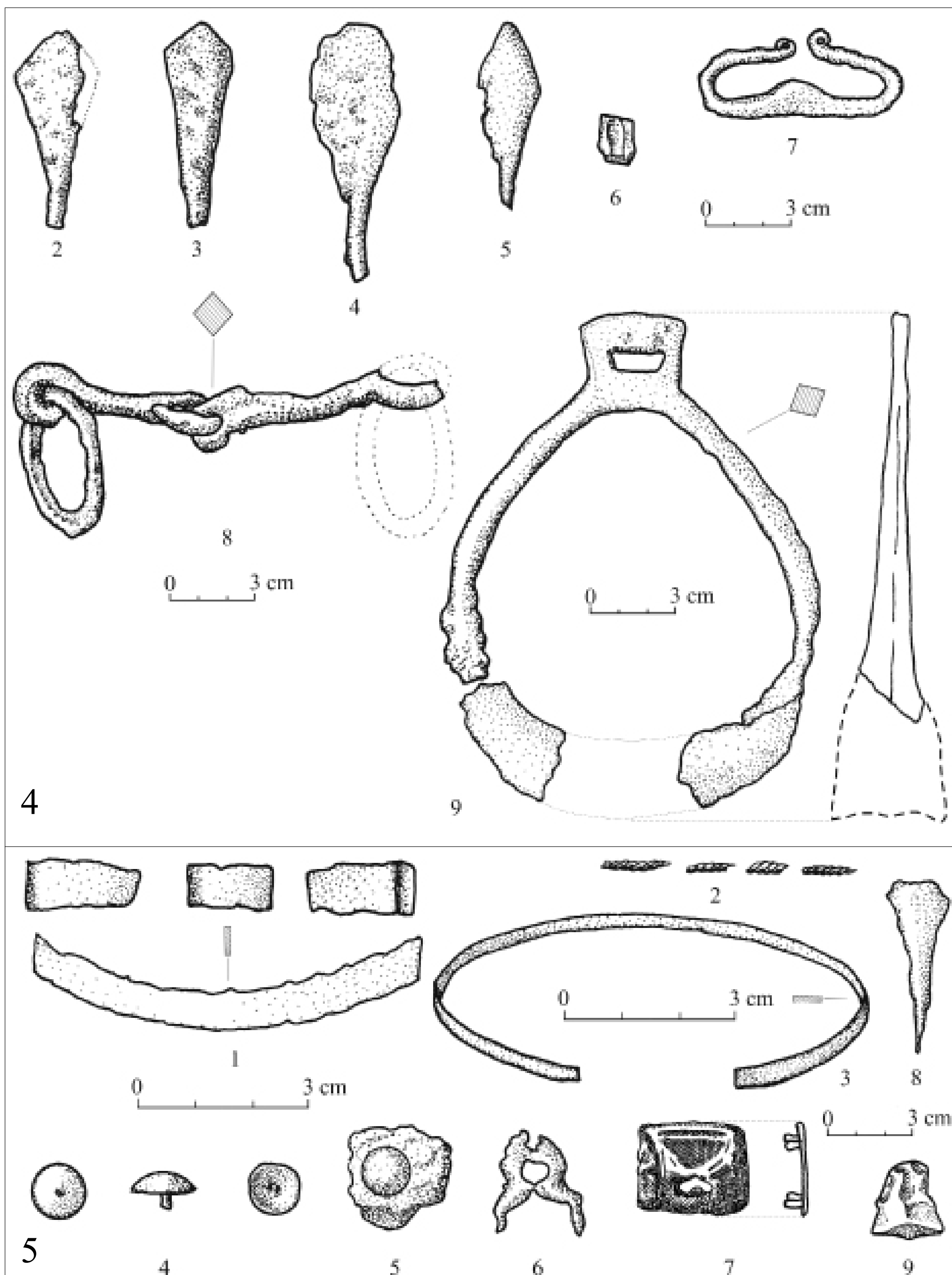

8. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 1. sír: 1–10.

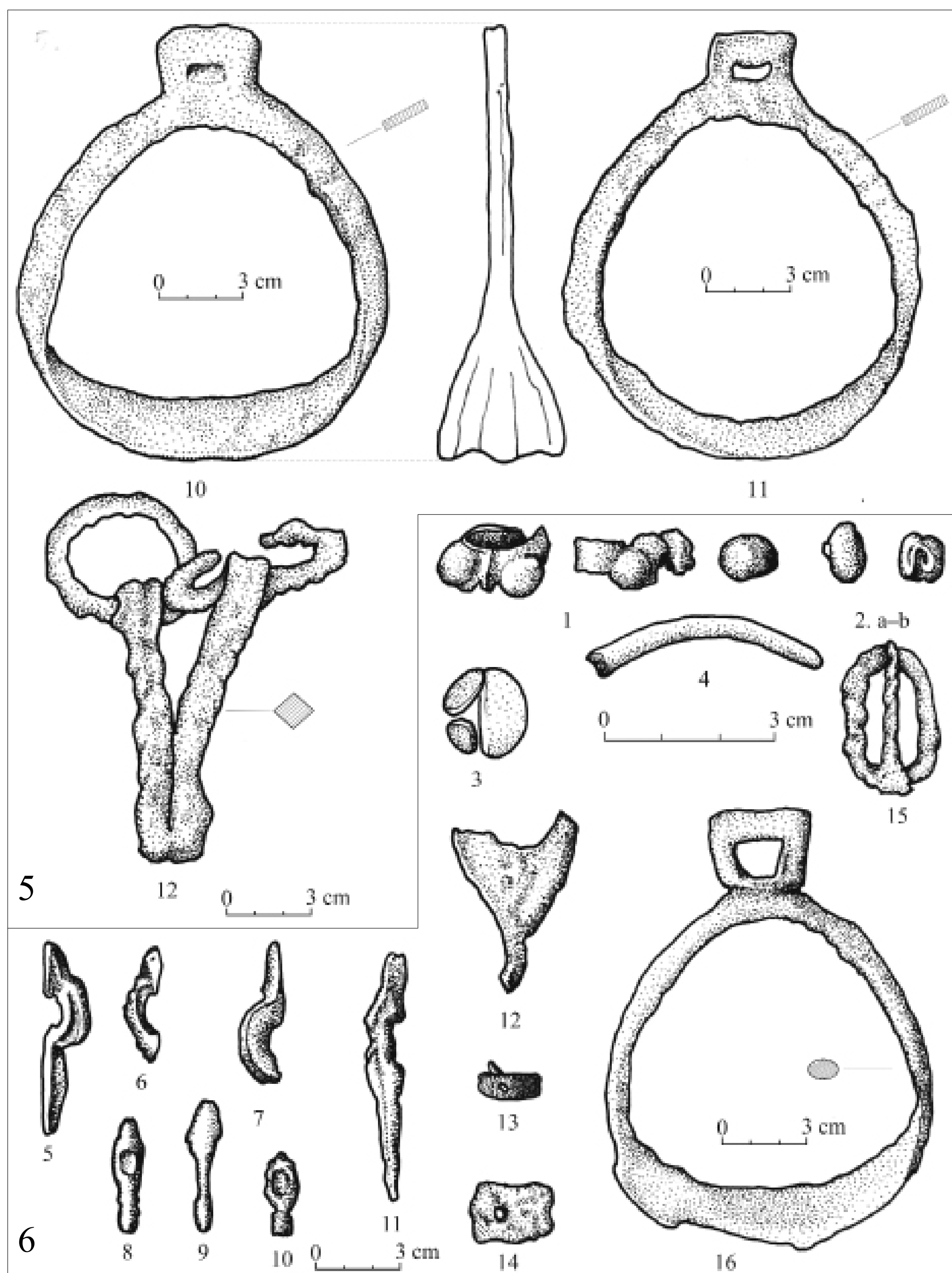

9. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 2. sír: 1–10; 3. sír: 1–4.

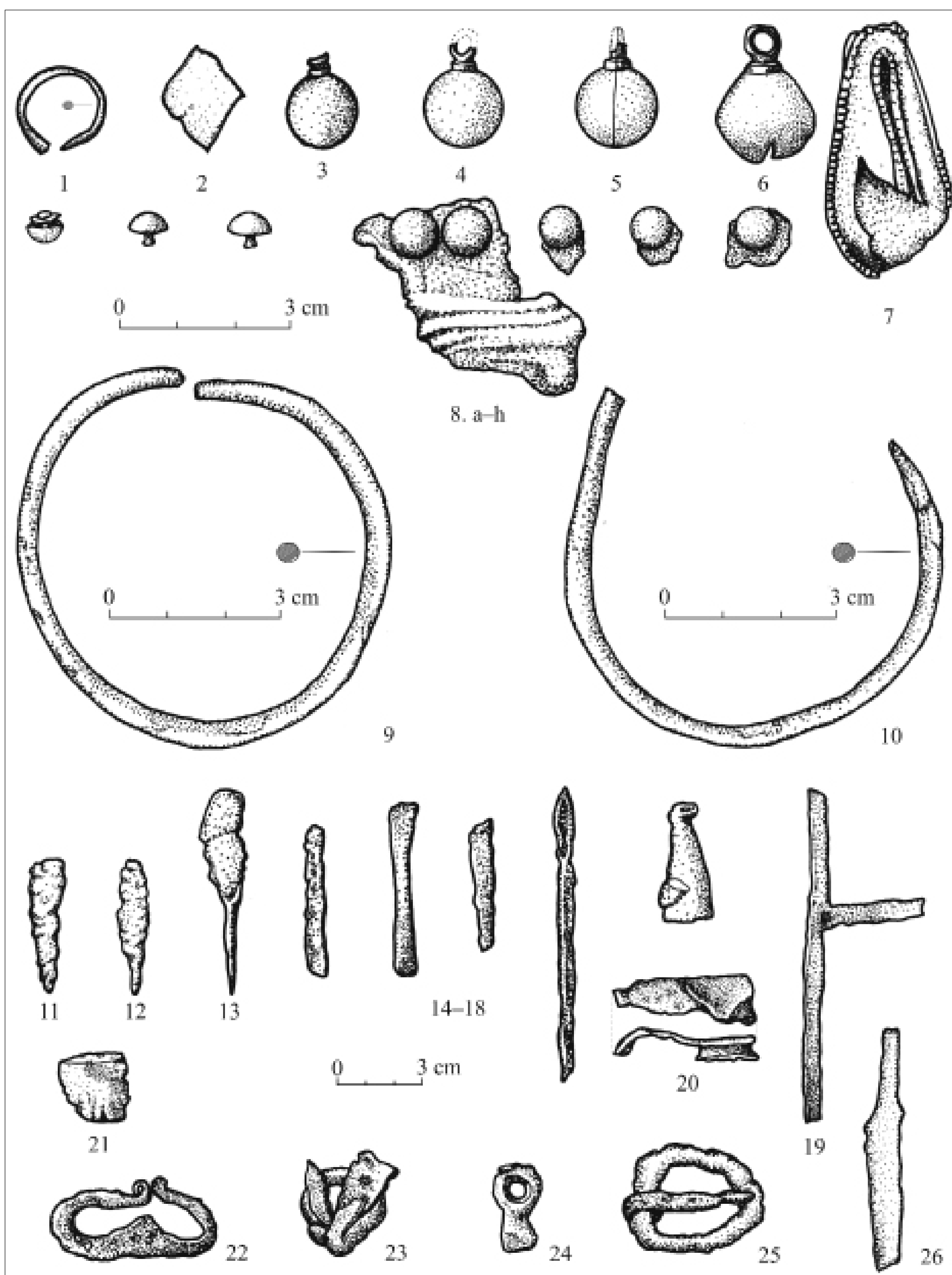

10. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 3. sír: 5–9; 4. sír: 1.

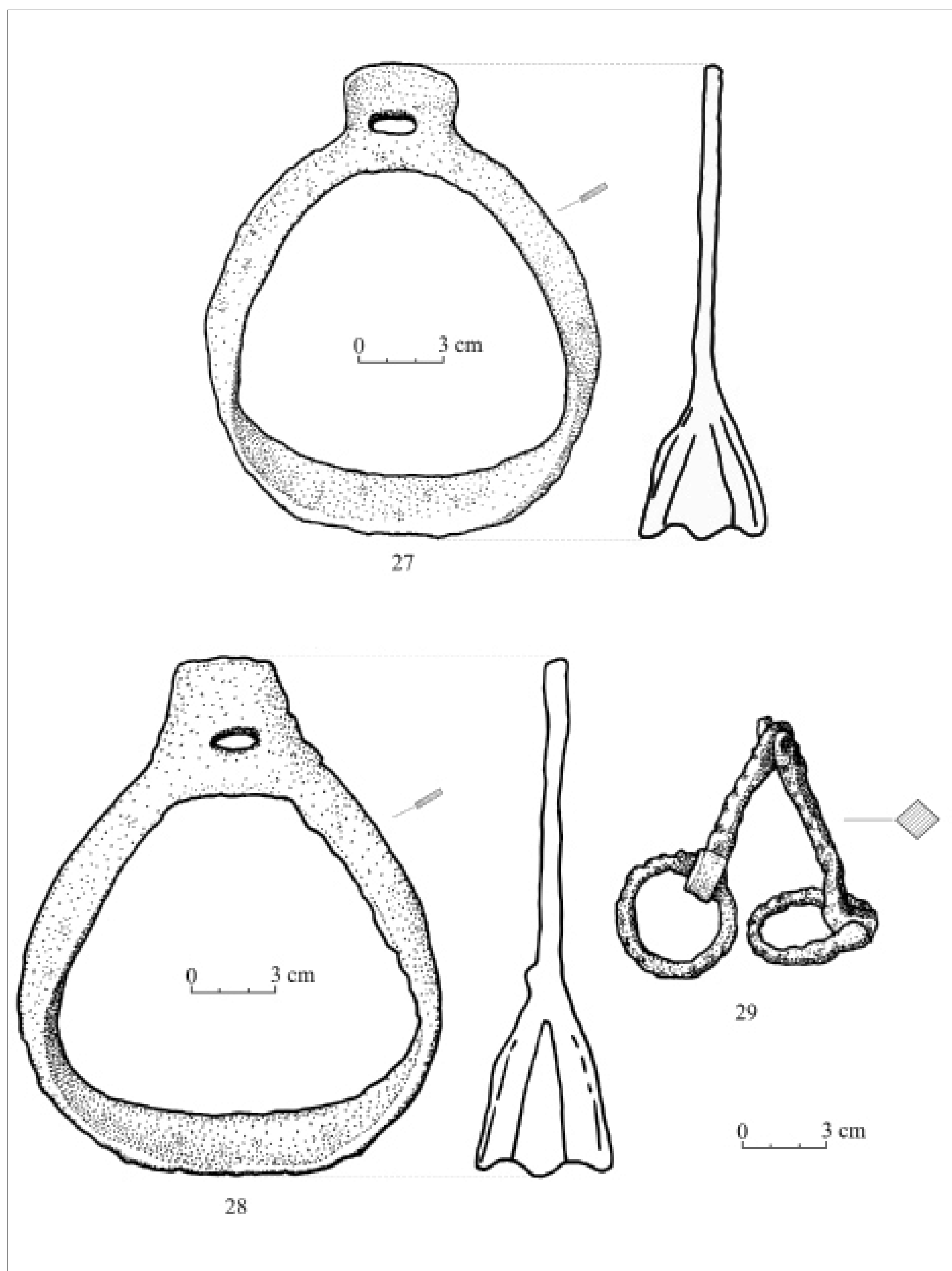

11. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 4. sír: 2–9; 5. sír: 1–9.

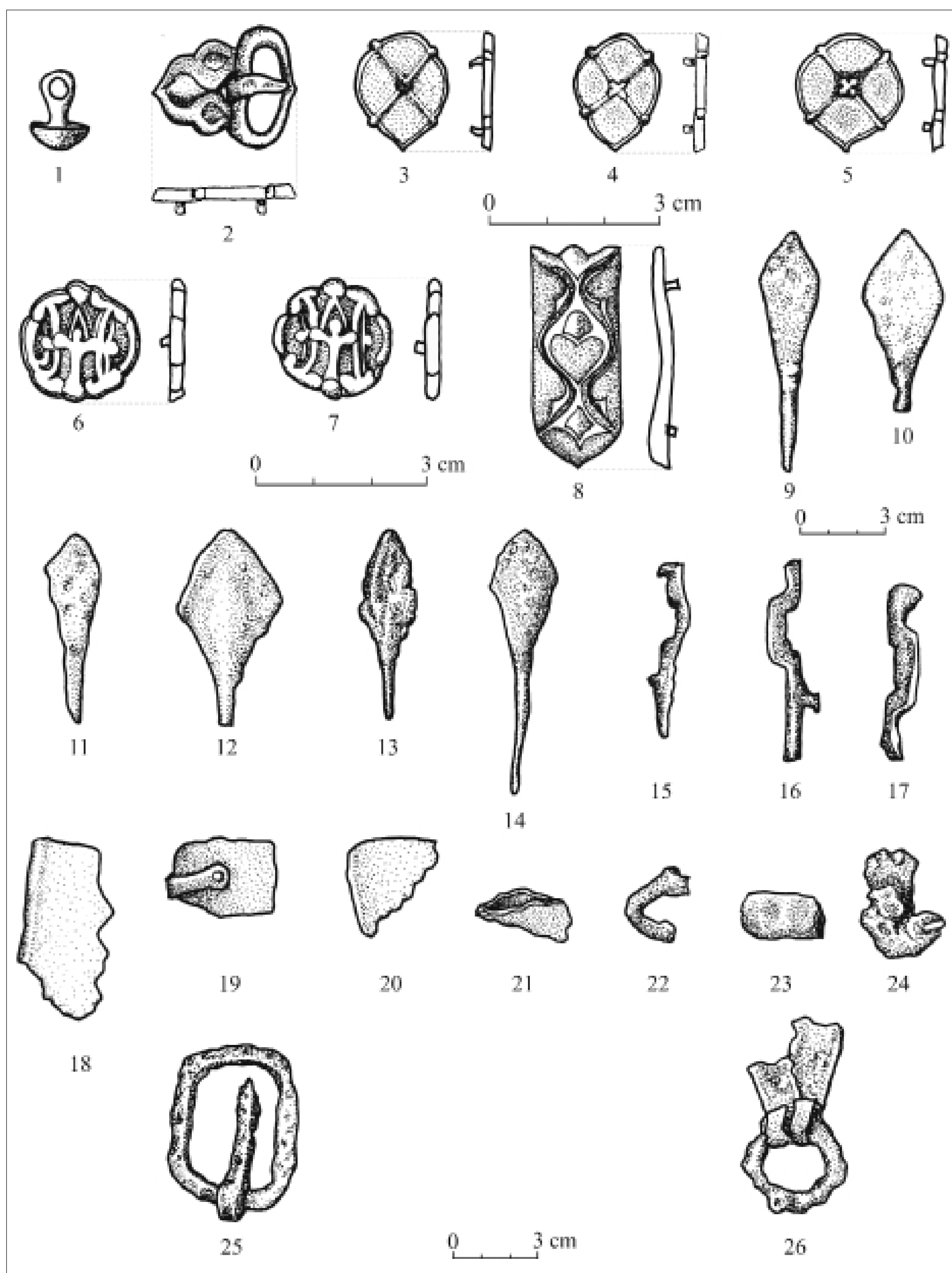

12. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 5. sír: 10–12; 6. sír: 1–16.

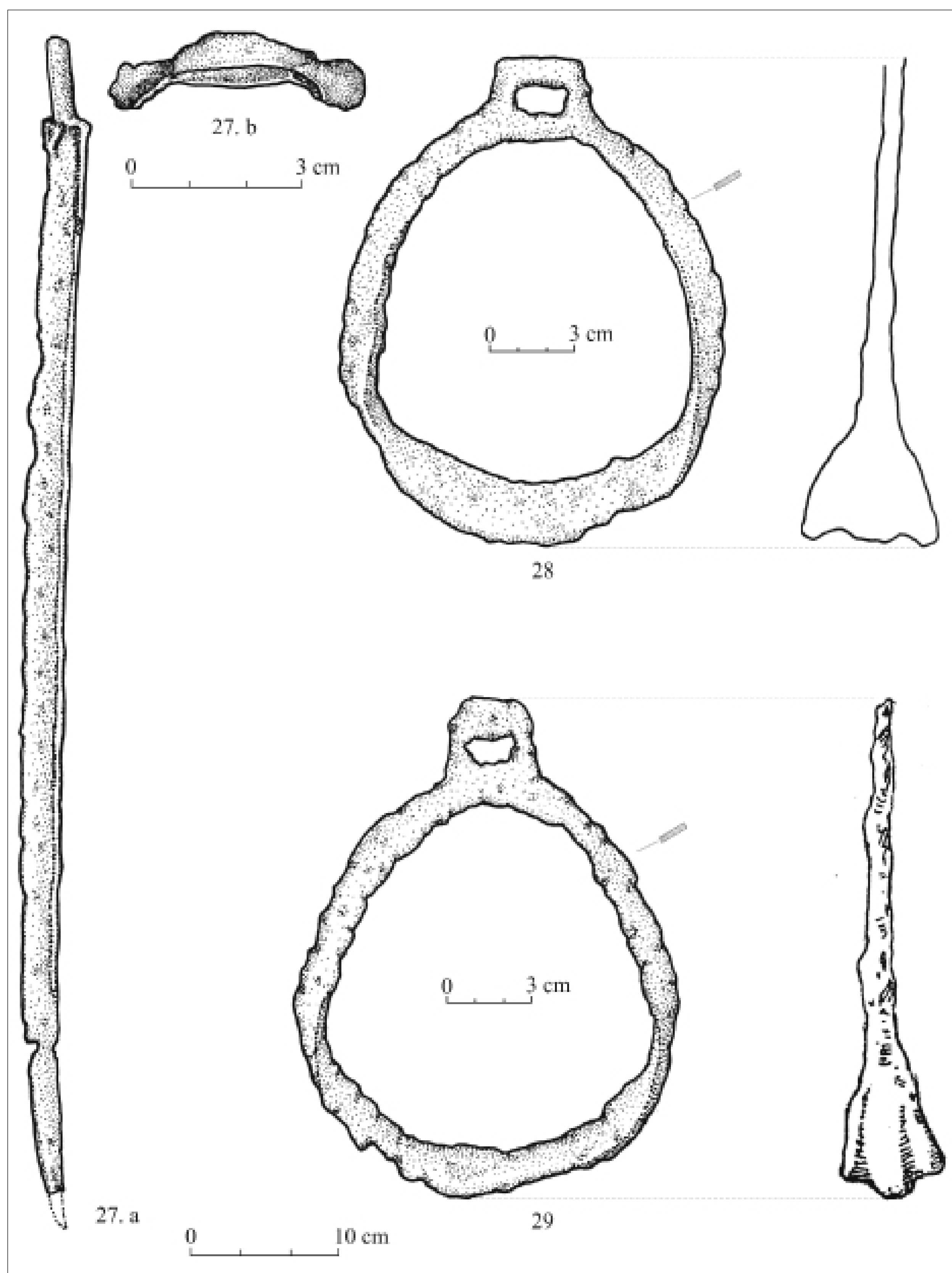

13. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 7. sír: 1–26.

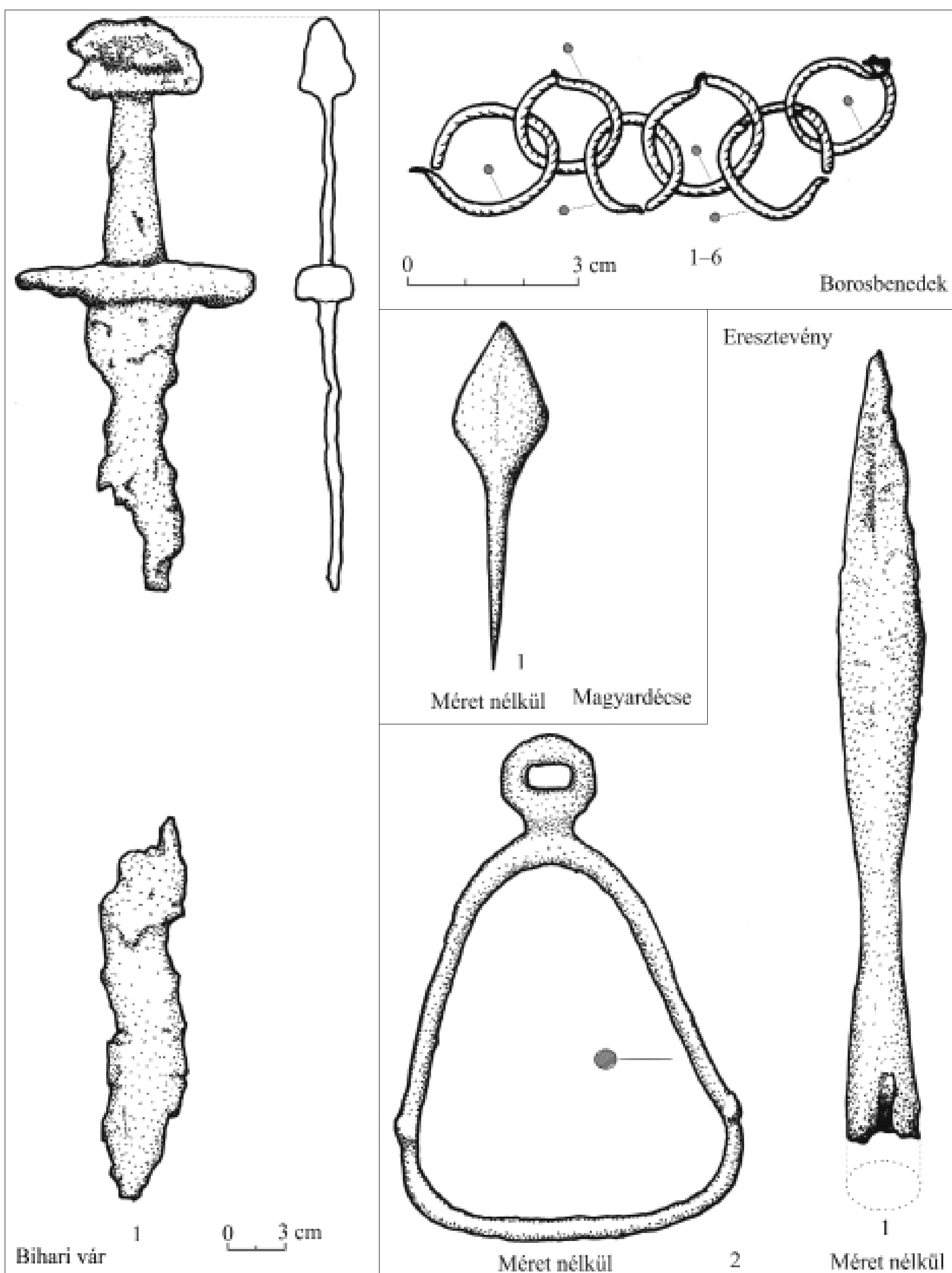

14. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 7. sír: 27–29.

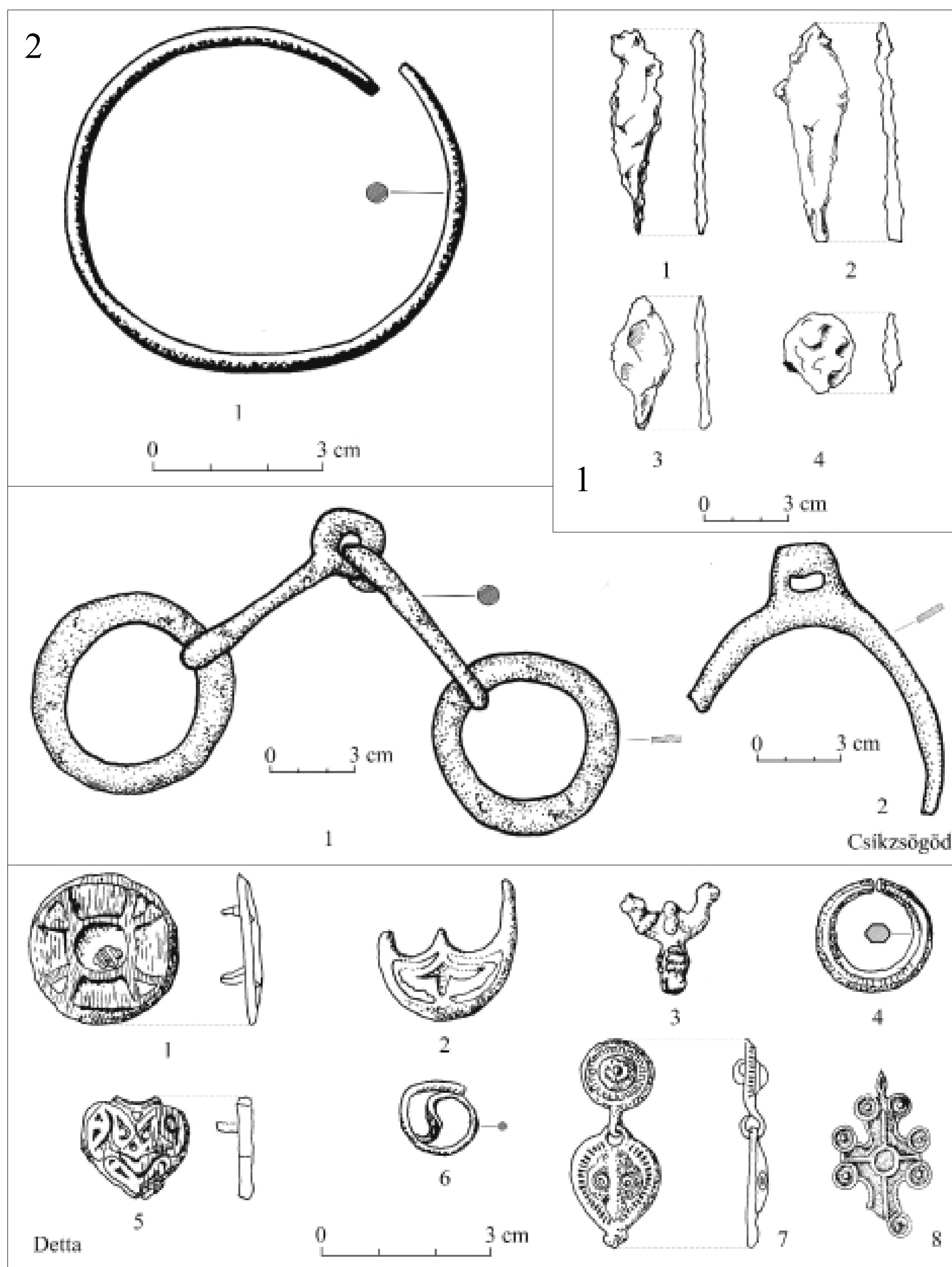

15. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 8. sír: 1–26.

16. tábla. Bihar-Somlyóhegy, 8. sír: 27–29.

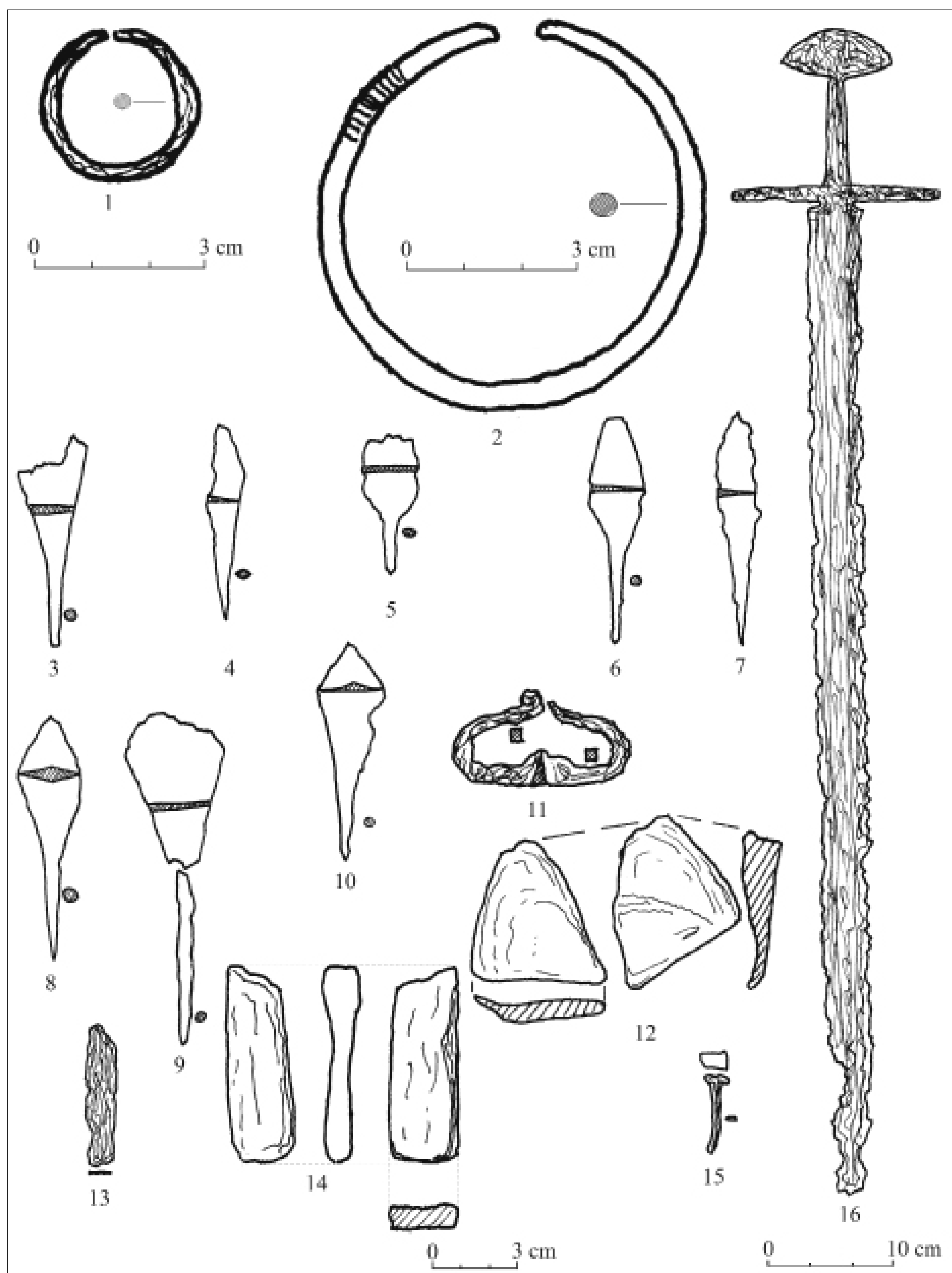

17. tábla. Bihari vár: 1; Borosbenedek, szórványleletek: 1–6; Eresztevény, szórványleletek: 1–2; Magyardécse, szórványlelet: 1.

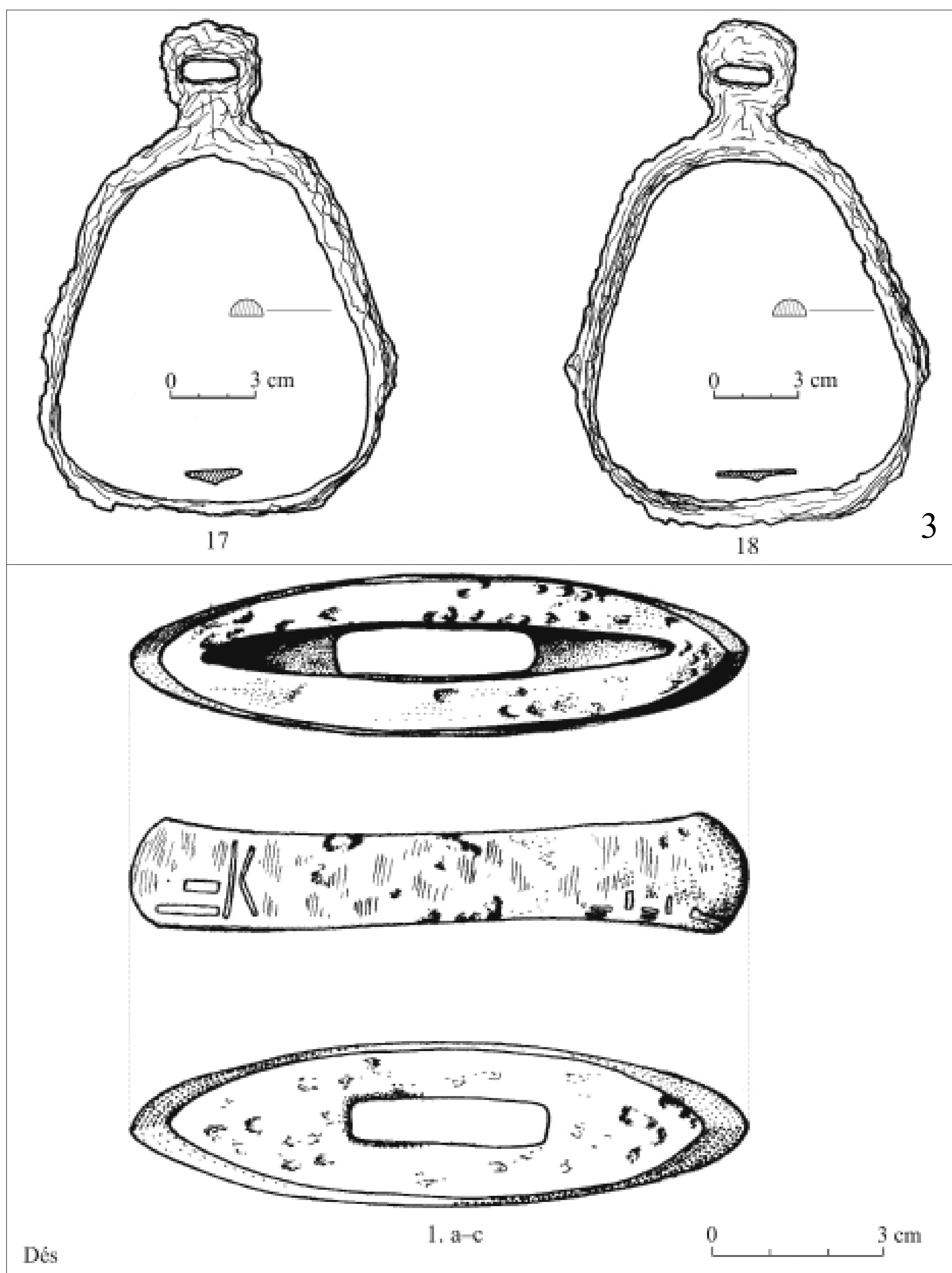

18. tábla. Csák, 1. sír: 1–4; 2. sír: 1; Csíkzsögöd, szórványleletek: 1–2; Detta-Újtemető, szórványleletek: 1–8.

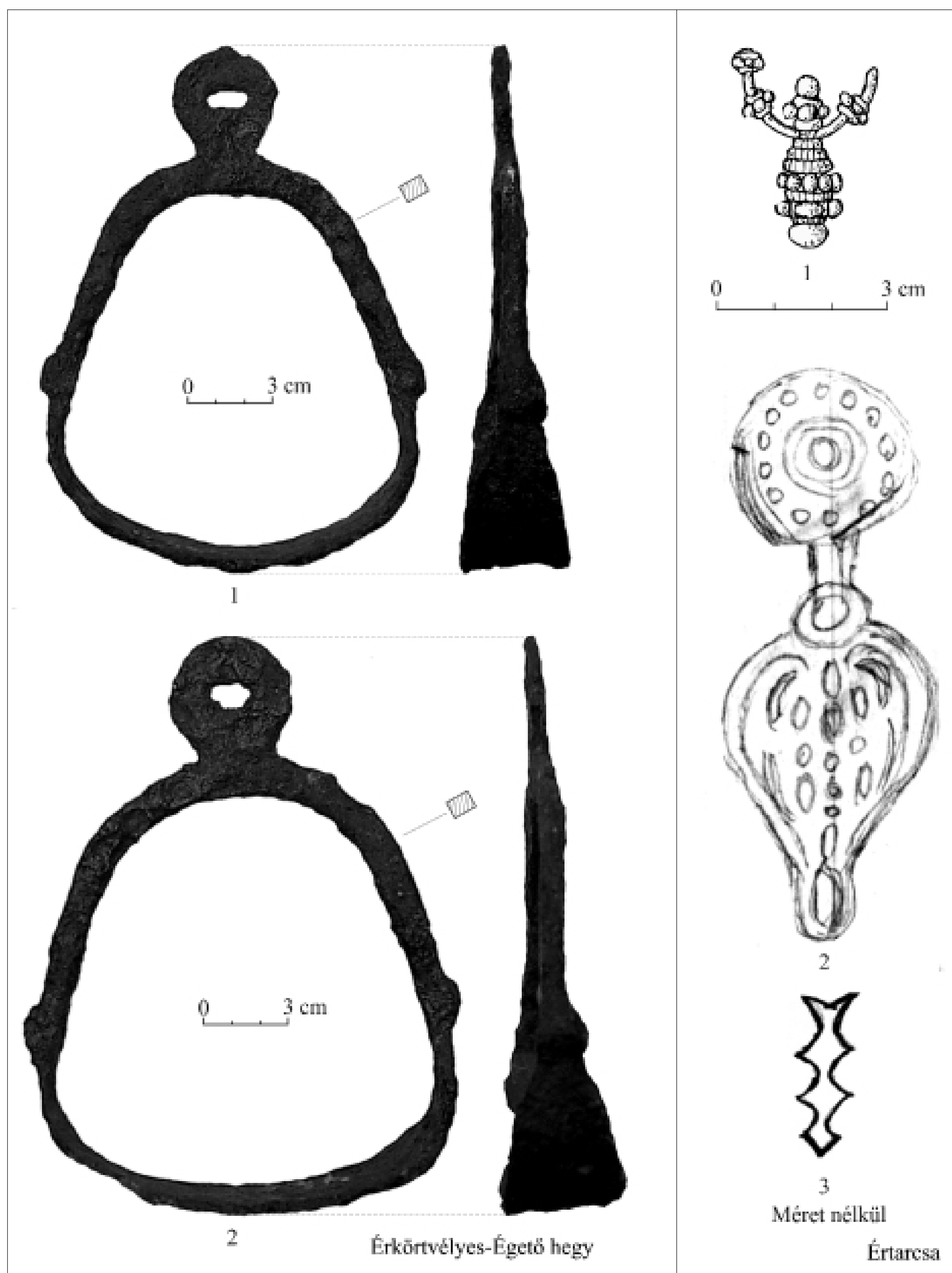

19. tábla. Biharfélegyháza, szórványlelet: 1.

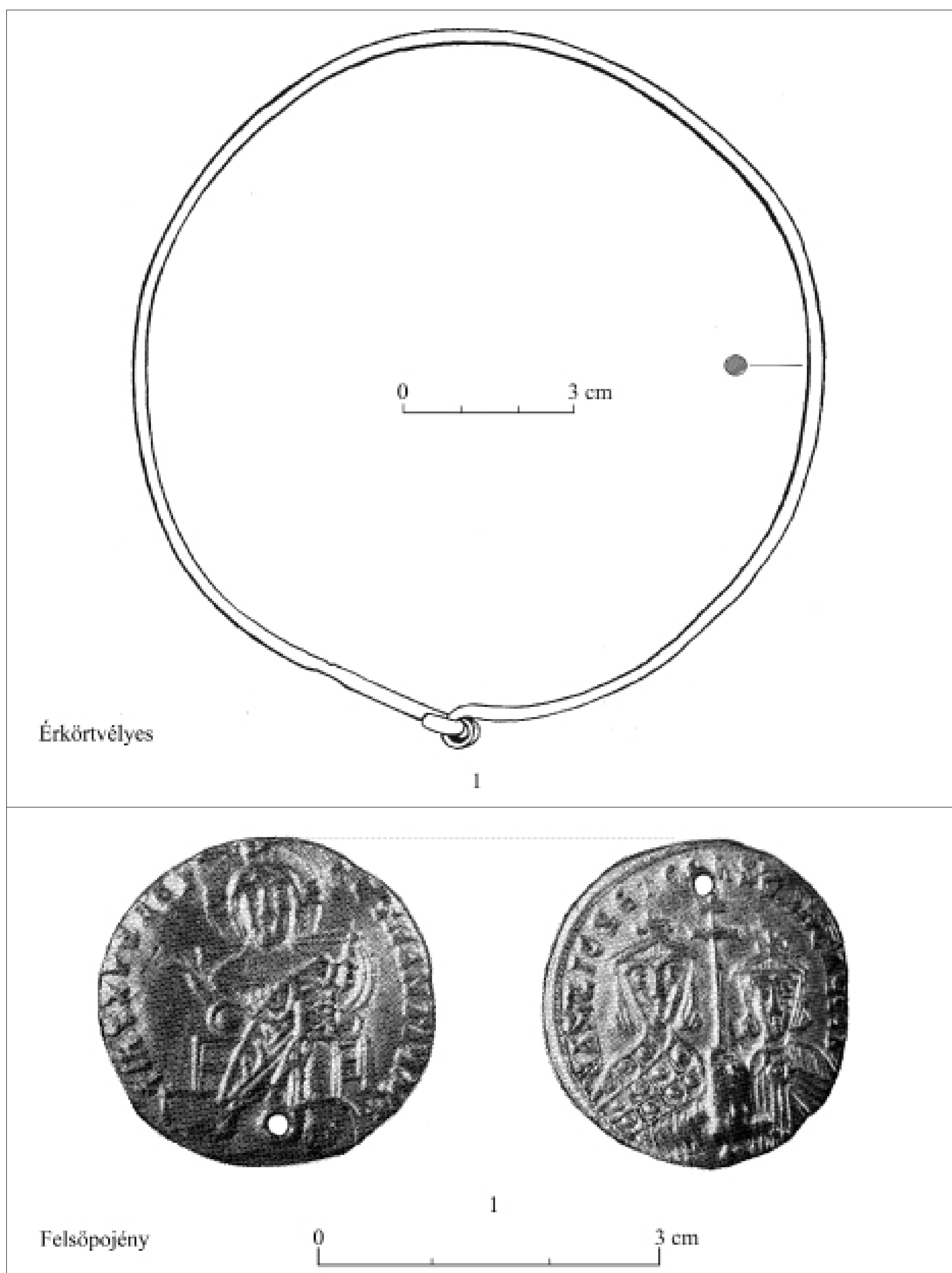

20. tábla. Déva-Micro 15, 3. sír: 1–16.

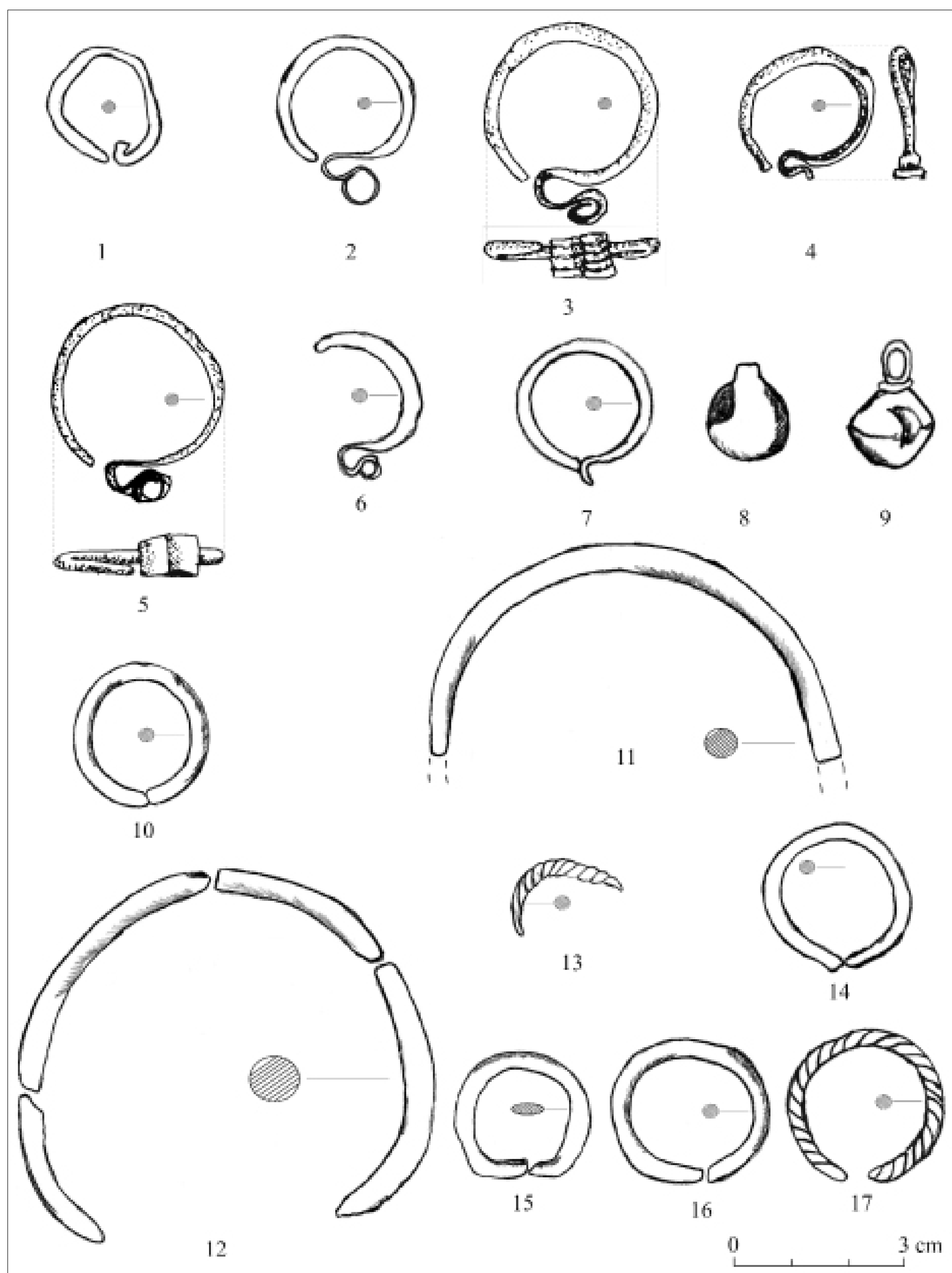

21. tábla. Déva-Micro 15, 3. sír: 17–18; Dés, szórványlelet: 1.

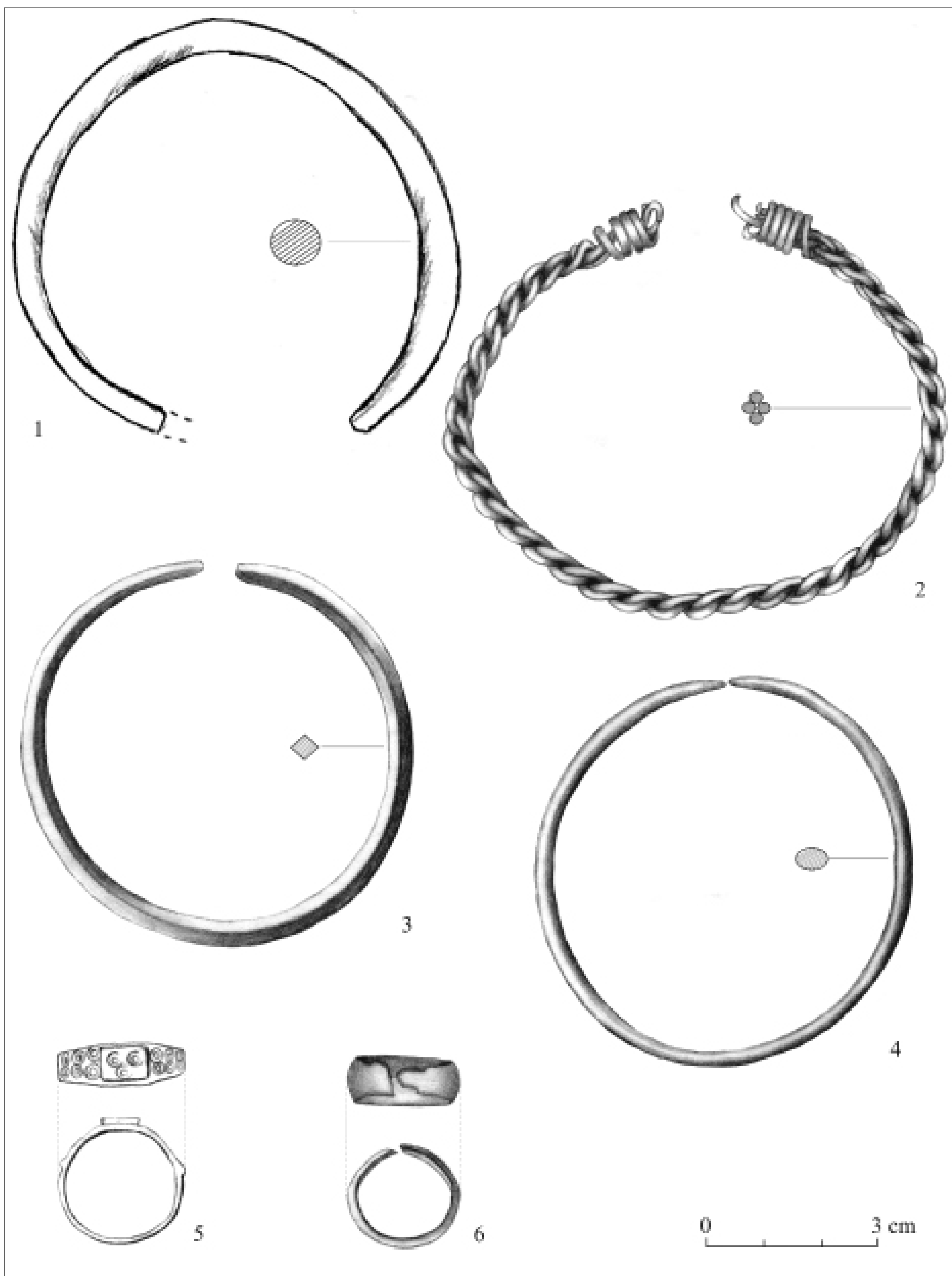

22. tábla. Érkörtvélyes-Égető hegy, szórványleletek: 1–2; Értarcsa, A sír: 1, 3; B sír: 2.

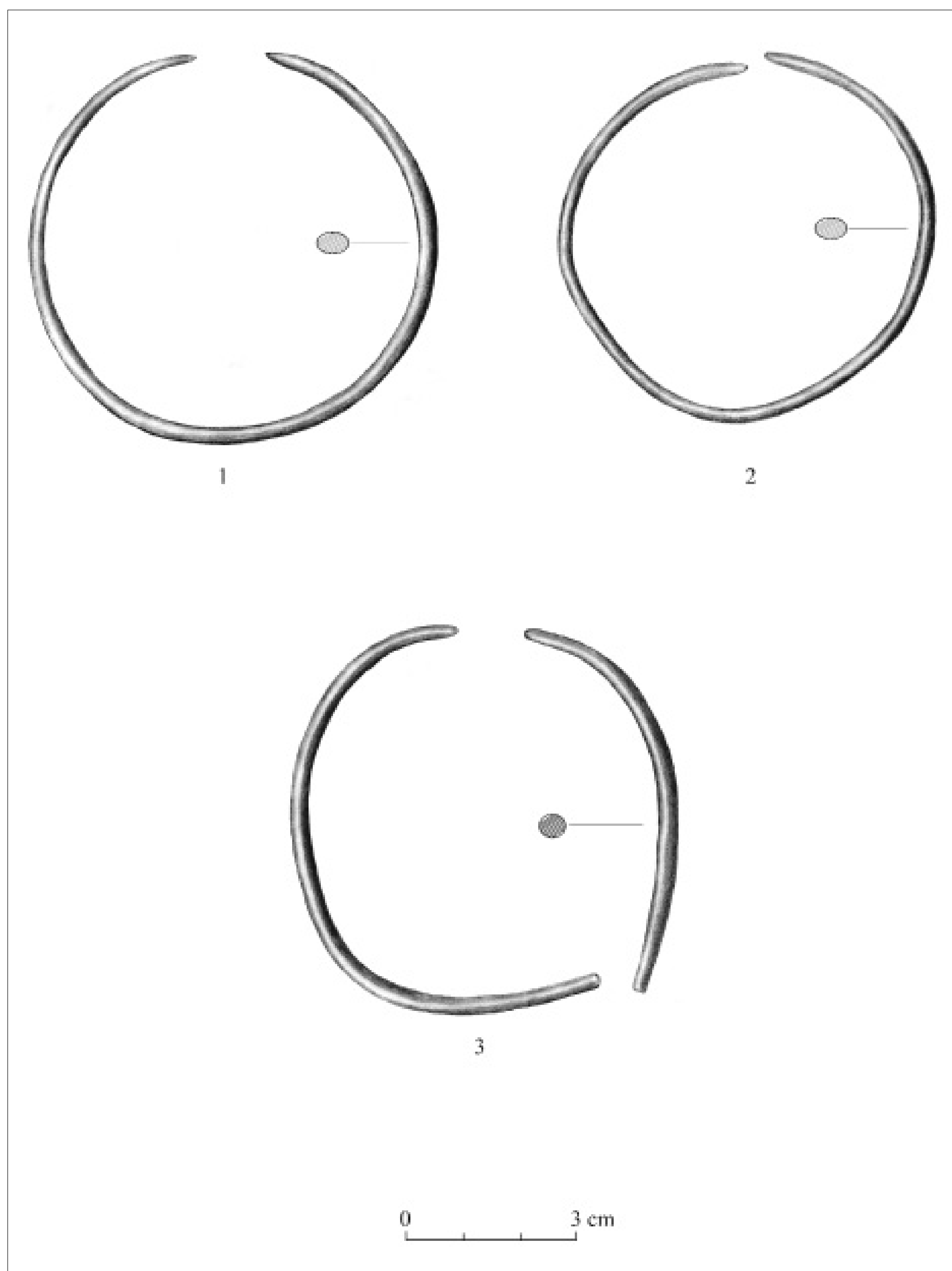

23. tábla. Érkörtvélyes, szórványlelet: 1; Felsőpojény, szórványlelet: 1.

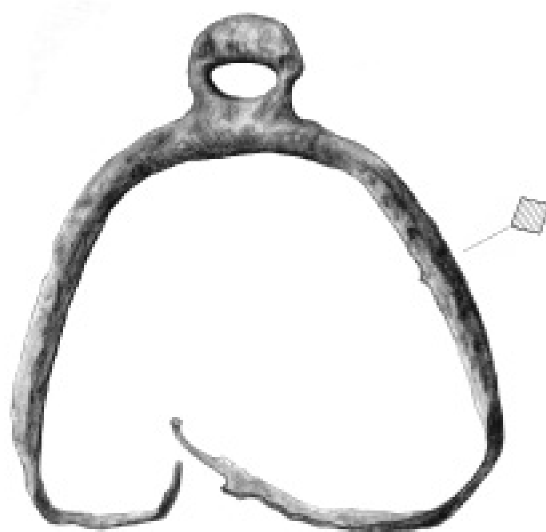

24. tábla. Fönlak, szórványleletek: 1–17.

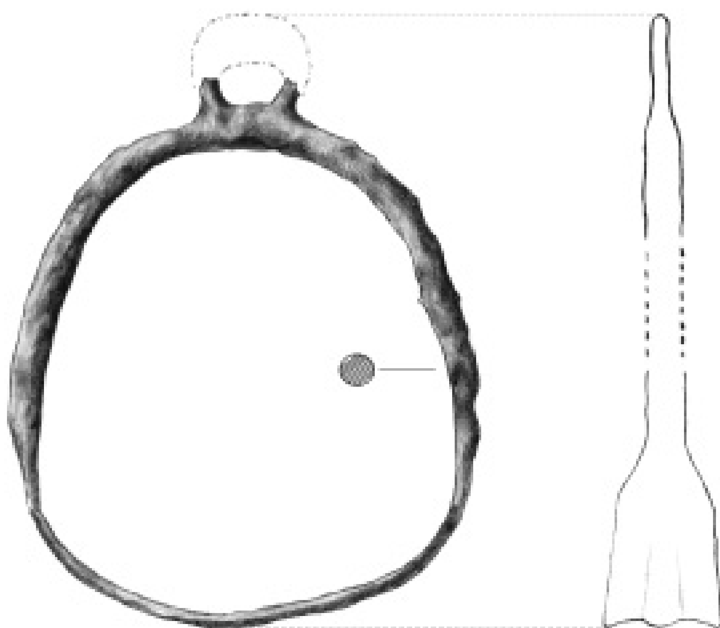

25. tábla. Fönlak, szórványleletek: 1–6.

26. tábla. Fönlak, szórványleletek: 1–3.

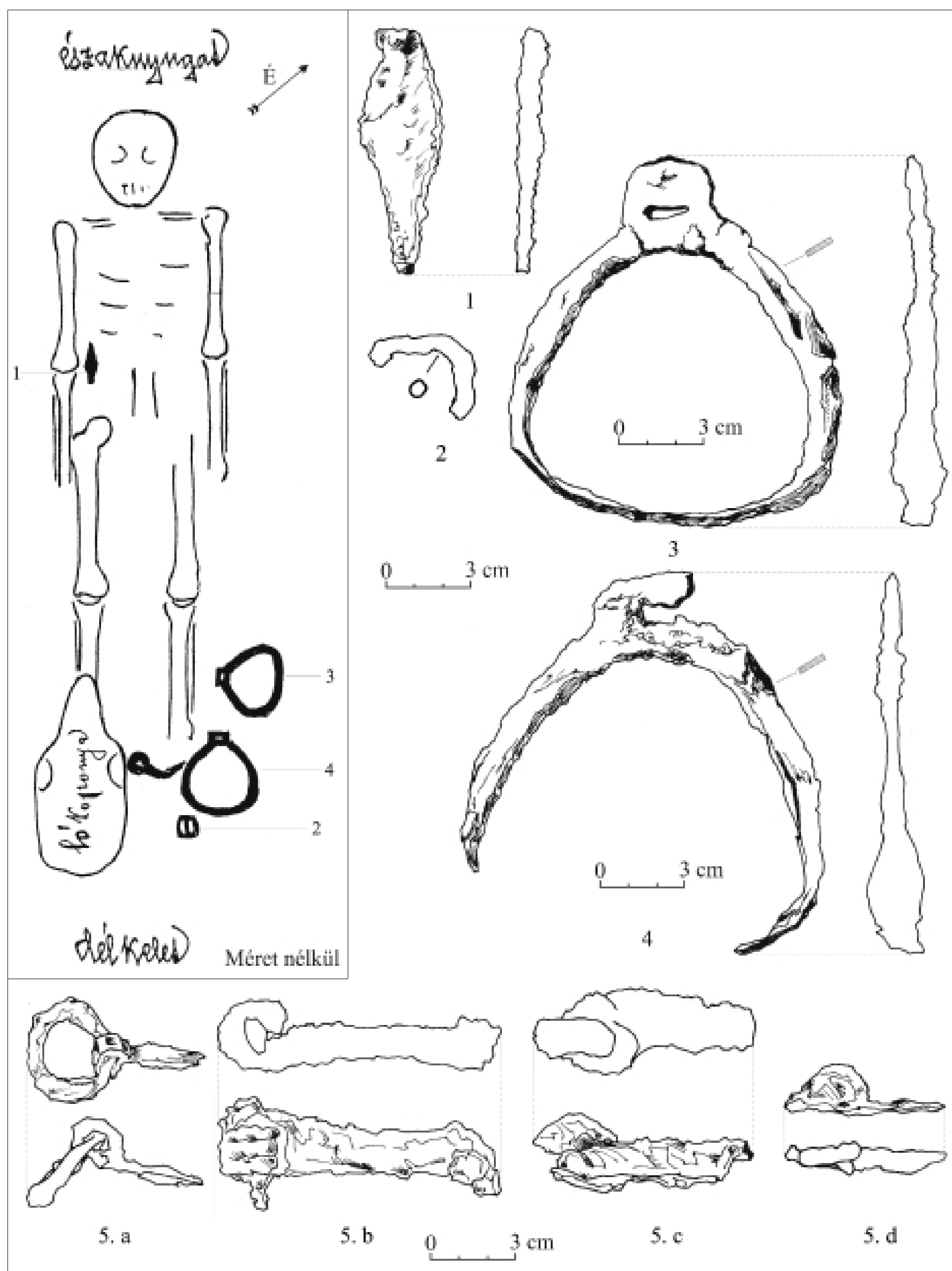
1

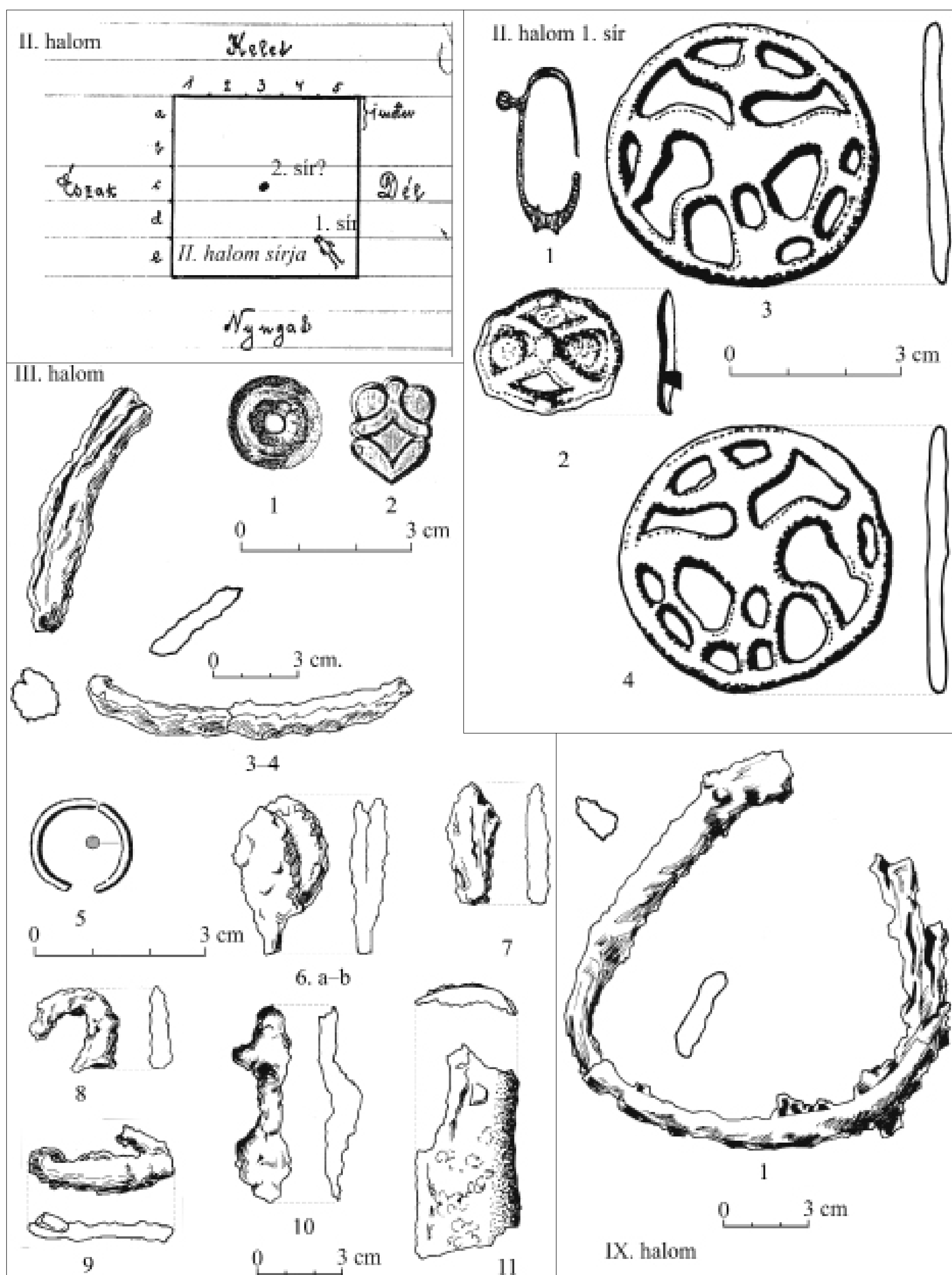
2

0 3 cm

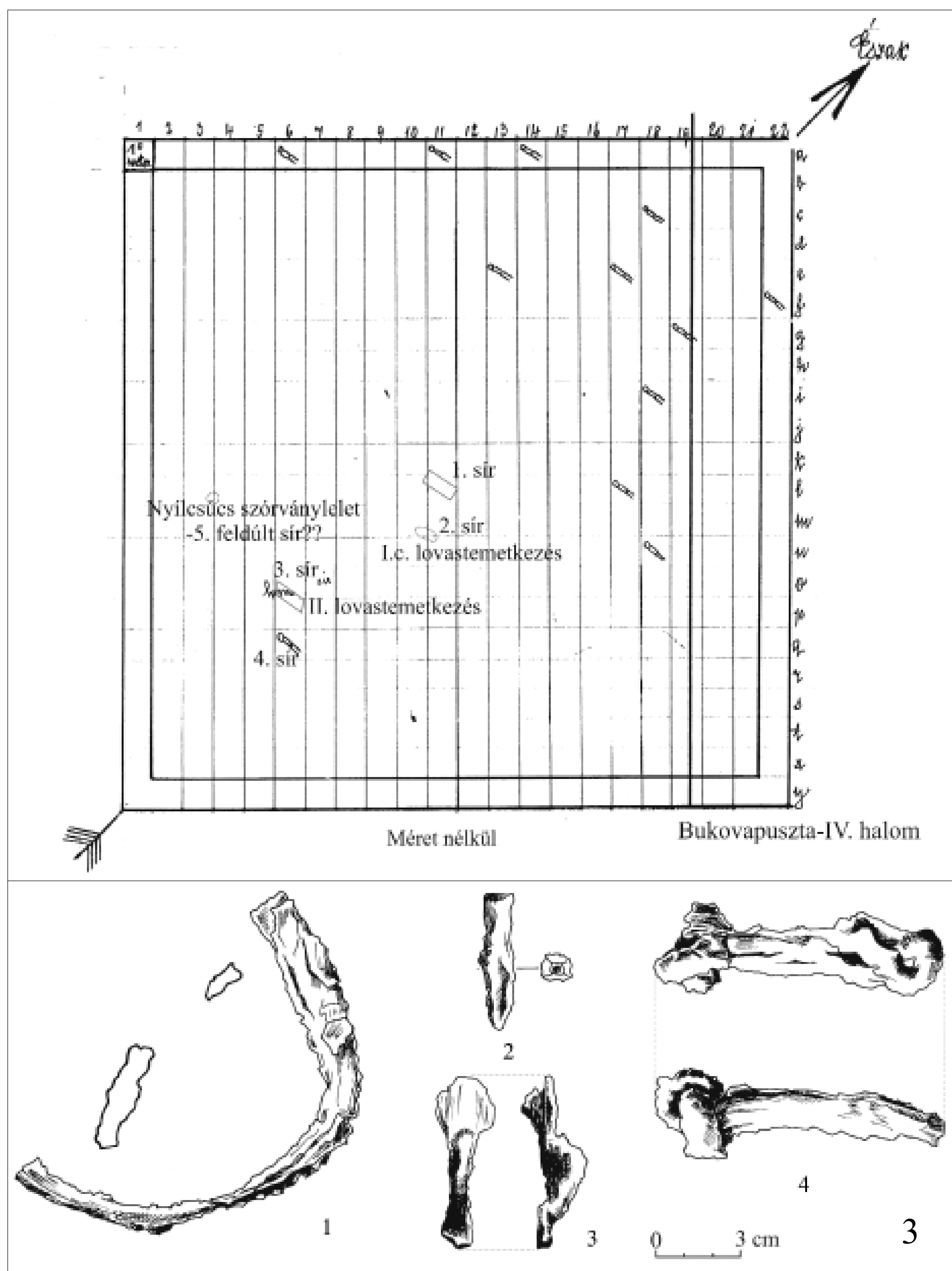
27. tábla. Fönlak, szórványleletek: 1–2.

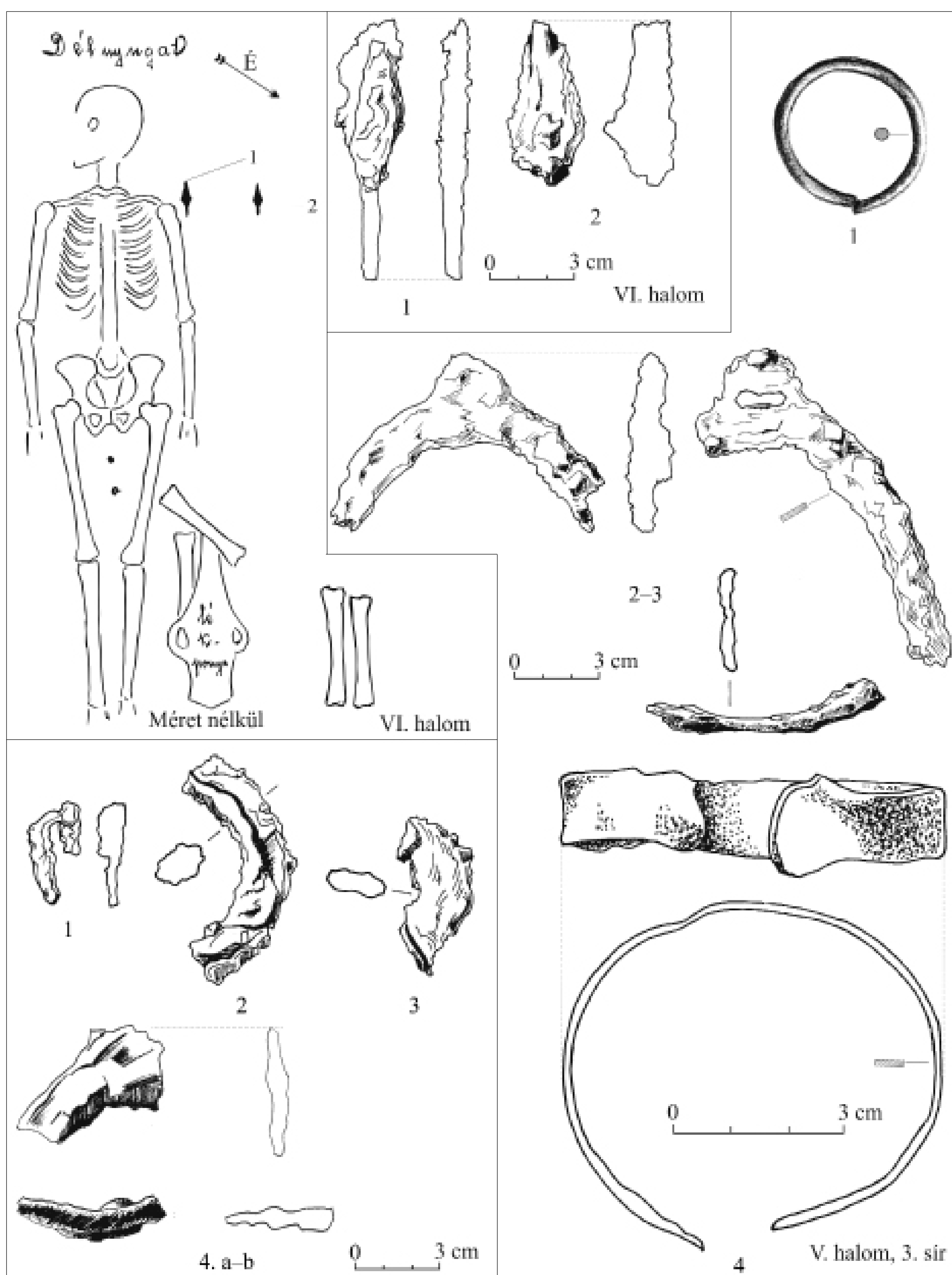

28. tábla. Óbesenyő, I. halom (Közlegelő), magányos (?) sír: 1–5.

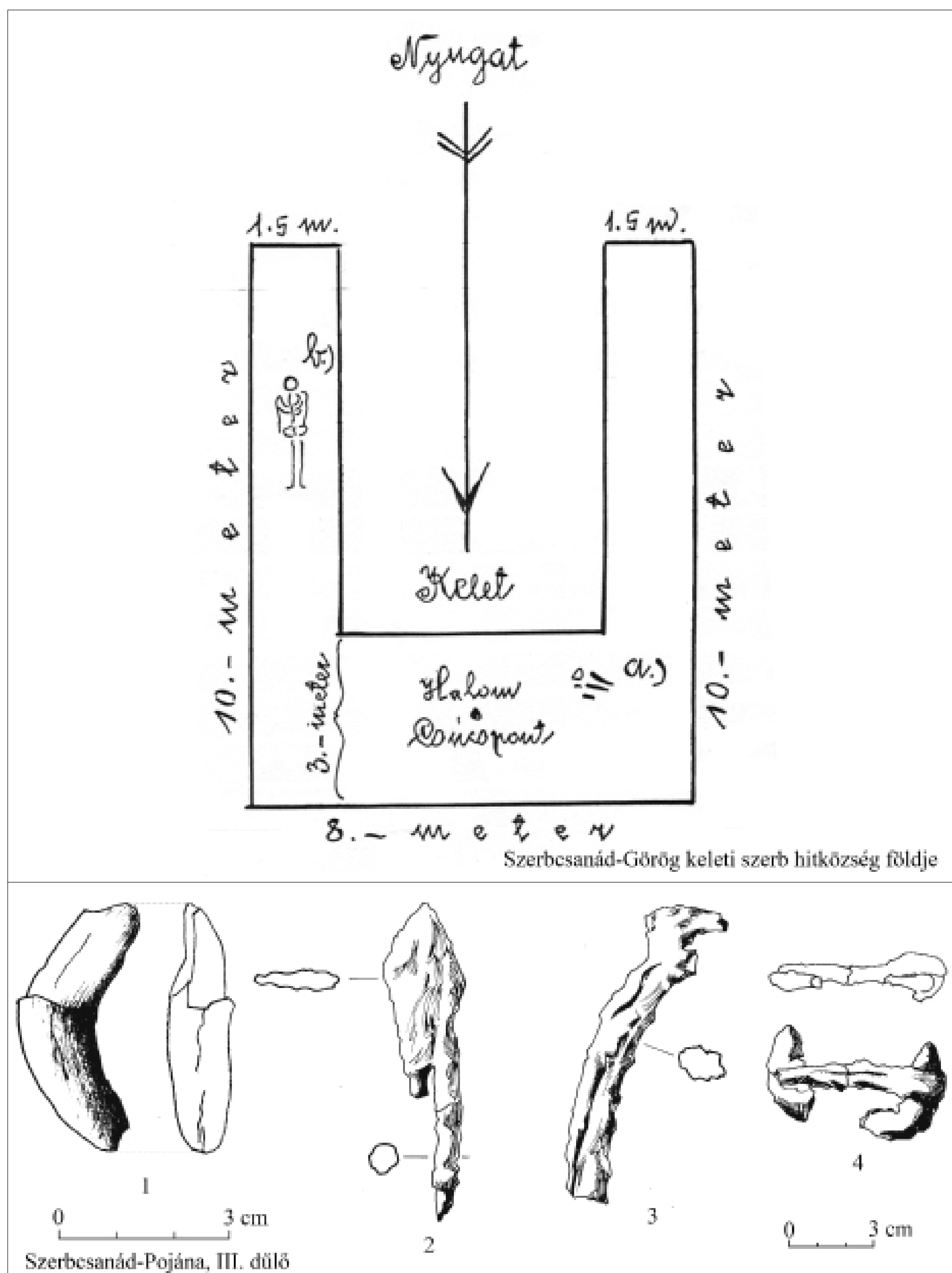

29. tábla. Bukovapuszta, II. halom, 1. sír: 1–4; III. halom, sír: 1–11; IX. halom, sír (Hunca Mare): 1.

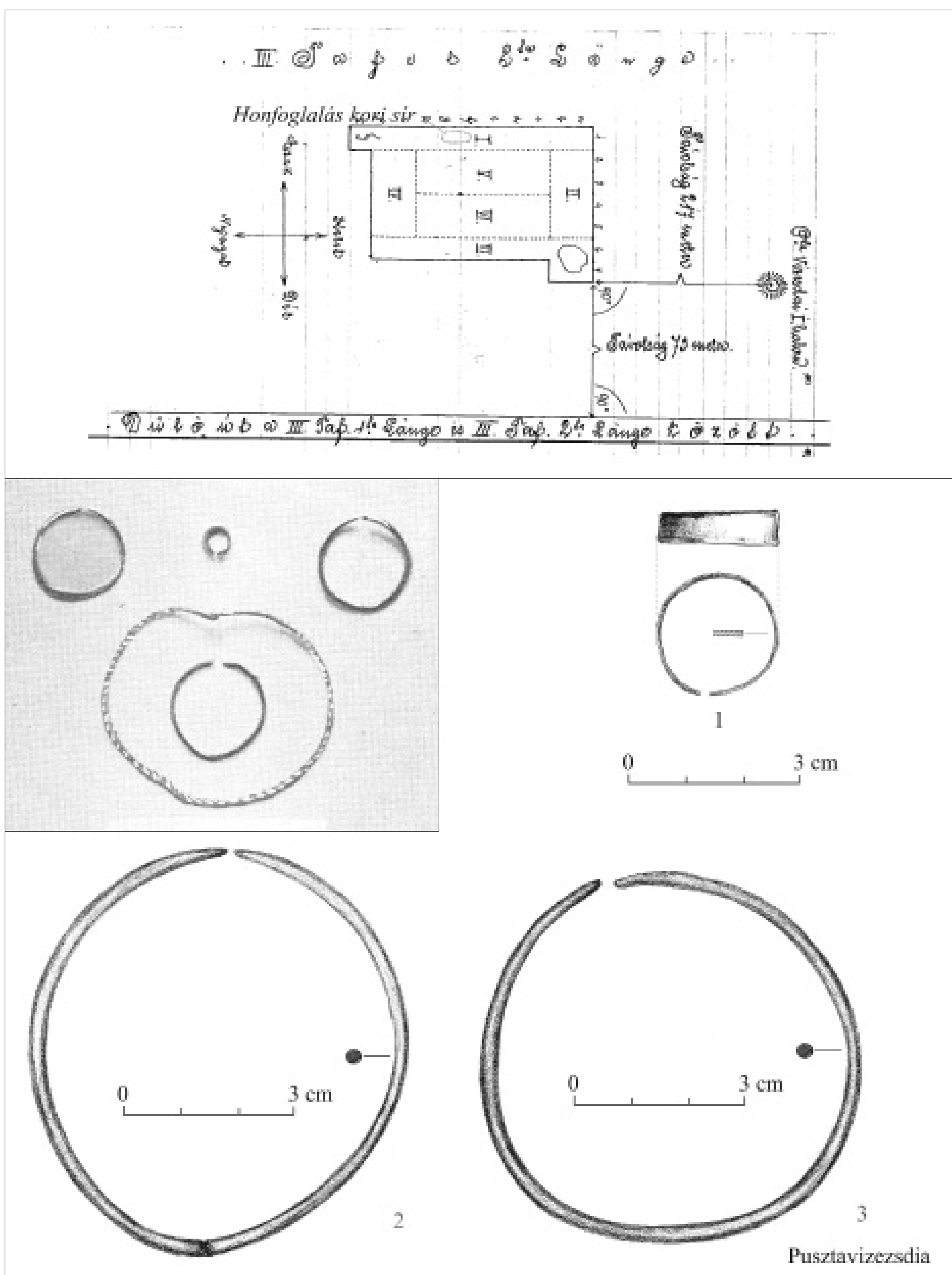

30. tábla. Bukovapuszta, IV. halom temetőtérképe; 3. sír: 1–4.

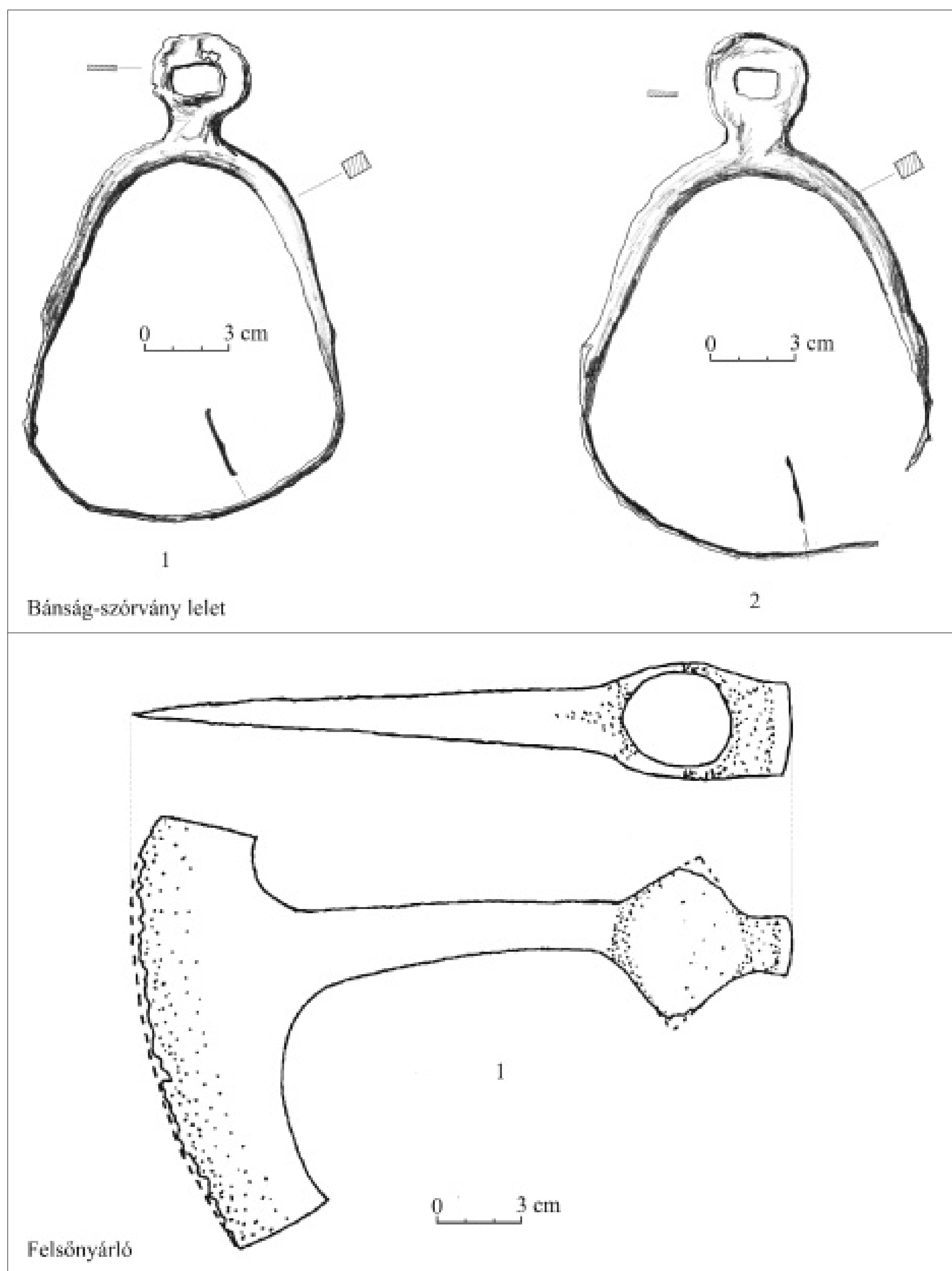

31. tábla. Óbesenyő, VI. halom (Mogila), sír: 1–2; Óbesenyő, VI. és Bukovapuszta, VIII. halom összekeveredett leletei: 1–4; Bukovapuszta, V. halom, 3. sír: 1–4.

32. tábla. Szerbcsanád-Görög keleti szerb hitközség földje; Szerbcsanád-Pojána, III. dűlő: 1–4.

33. tábla. Pusztavizezsdia-III-2. dűlő topográfiai helyzete Kisléghi Nagy Gyula rajza alapján; a sír leleteiről készült Kisléghi-féle fénykép; a sír leletei: 1–3.

34. tábla. Bánság, szórványleletek: 1–2; Felsőnyárló, szórványlelet: 1.

1

0 3 cm

2

3

4

5

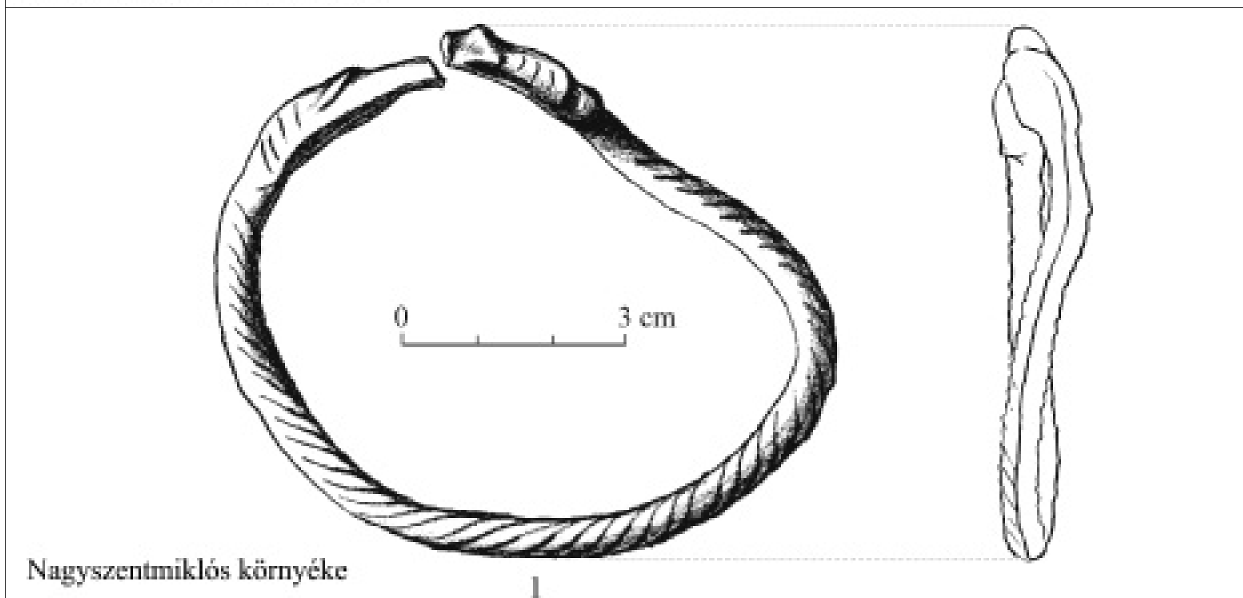
6

7

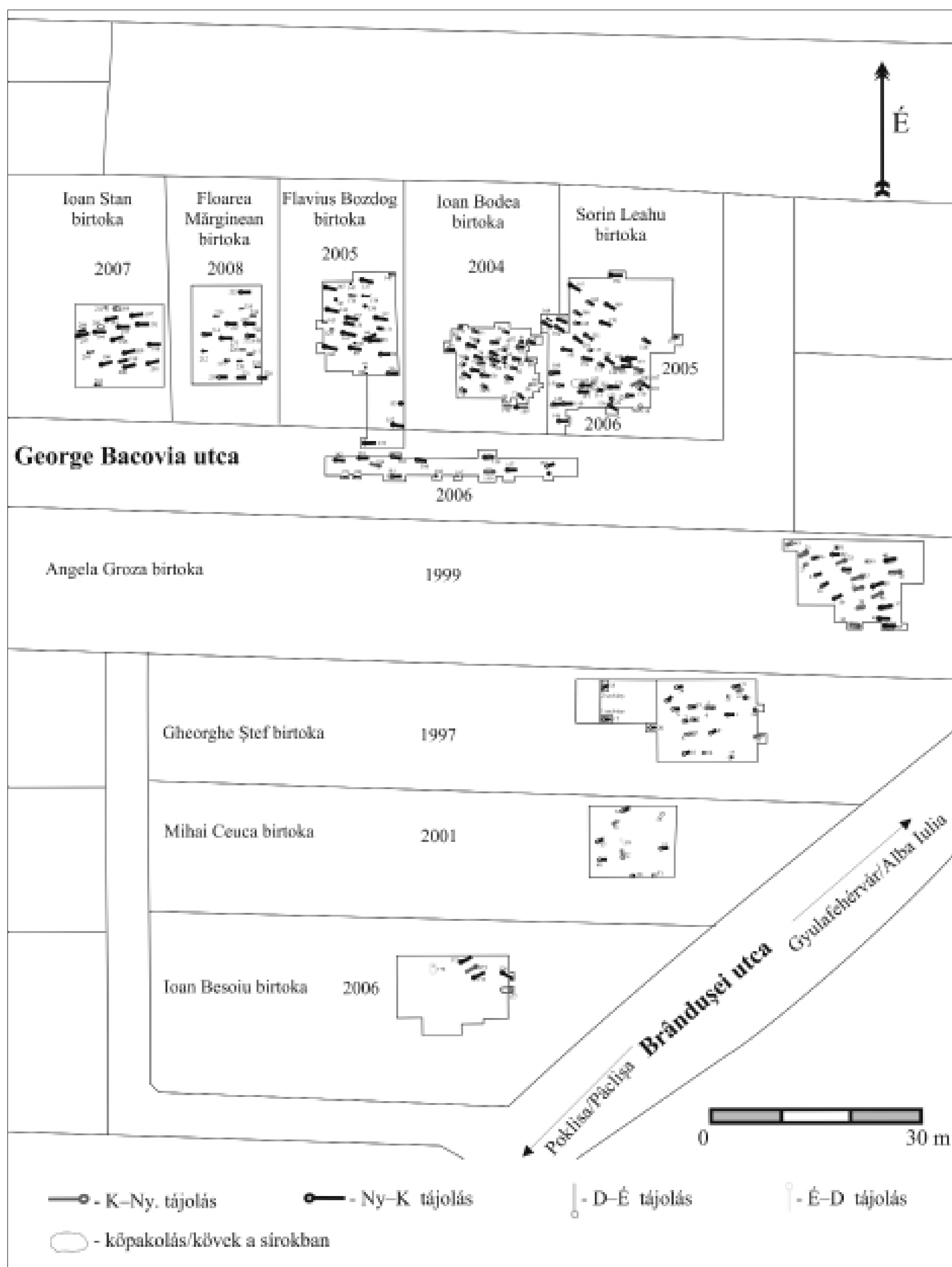
8

0 3 cm

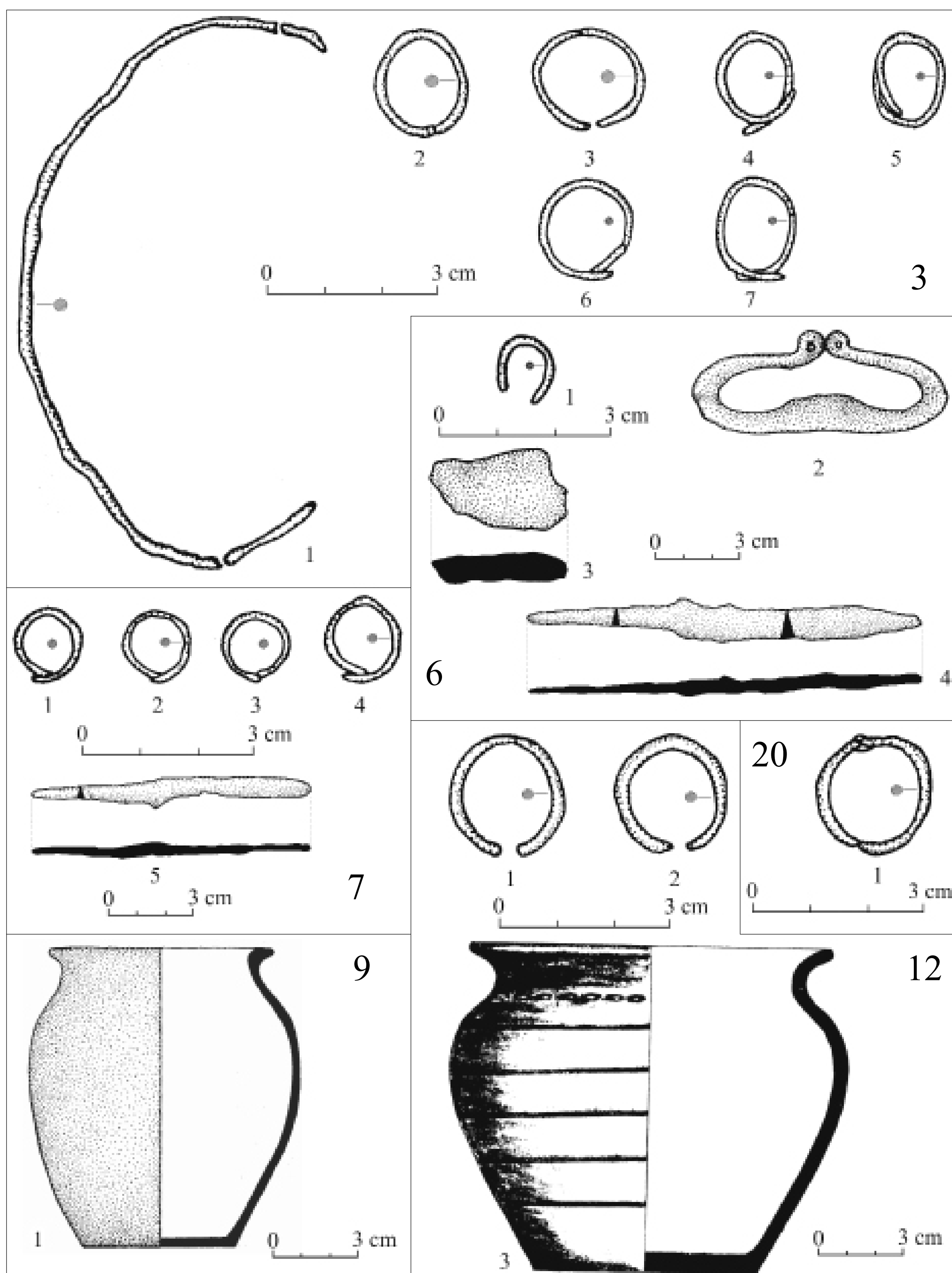
Gálospetri-Malomdomb A sír

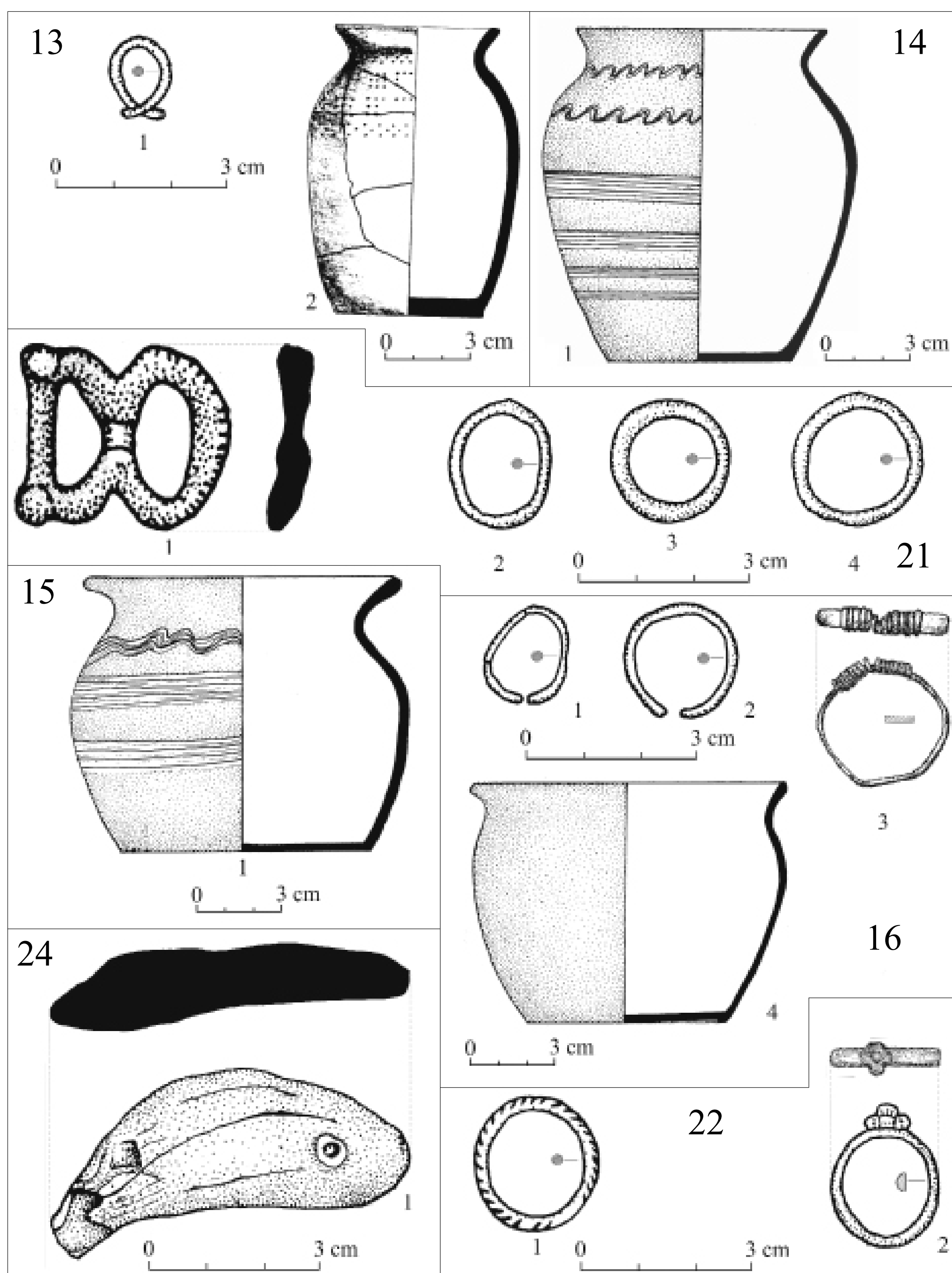

35. tábla. Gálospetri-Malomdomb, A sír: 1–8; Nagyszentmiklós környéke, szórványlelet: 1.

36. tábla. Gyulafehérvári-Brânduşei utcai 10–11. századi temetőrészek feltárásának időrendi szakaszai

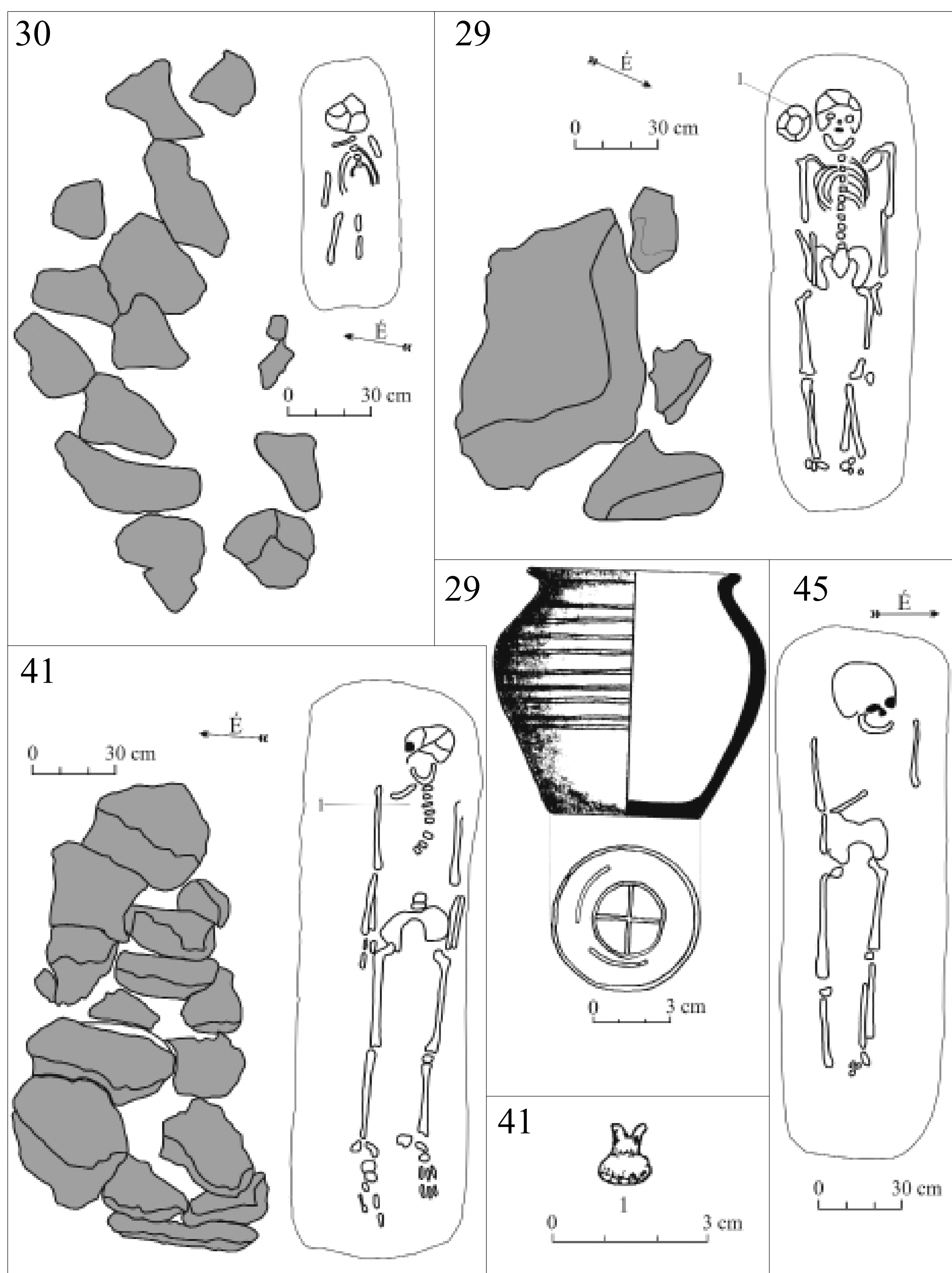

37. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 3. sír: 1–7; 6. sír: 1–4; 7. sír: 1–5; 9. sír: 1; 12. sír: 1–3; 20. sír: 1.

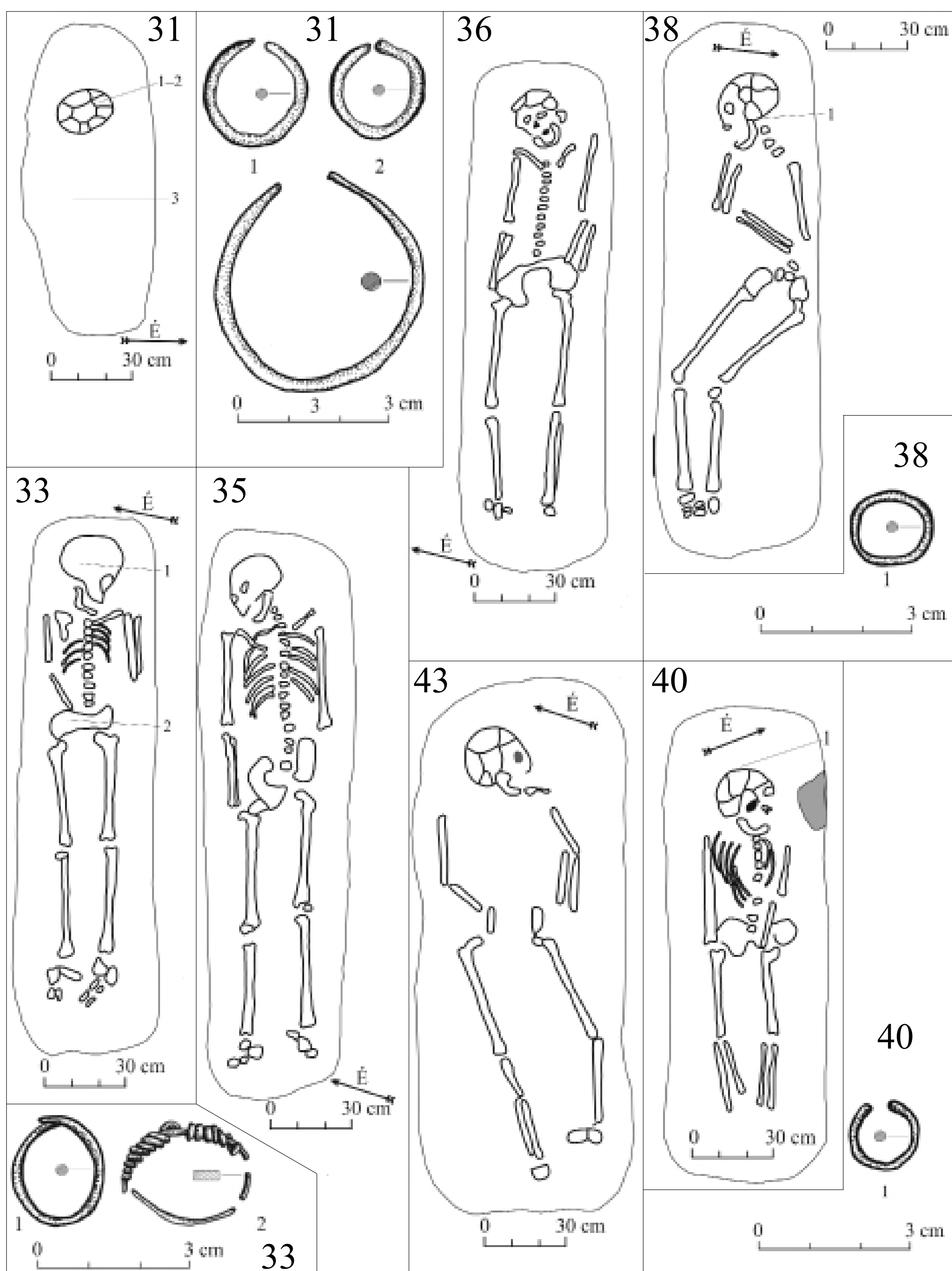

38. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 13. sír: 1–2; 14. sír: 1; 15. sír: 1; 16. sír: 1–4; 21. sír: 1–4; 22. sír: 1–2; 24. sír: 1.

39. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 26. sír: 1–2; 27. sír: 1–4; 28. sír: 1–2.

40. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 29. sír: 1; 41. sír: 1.

41. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 31. sír: 1–3; 33. sír: 1–2; 38. sír: 1; 40. sír: 1.

37

É

0 30 cm

42

É

1

0

1

3 cm 42

0 30 cm

39

É

0 30 cm

É

1

0 30 cm 46

É

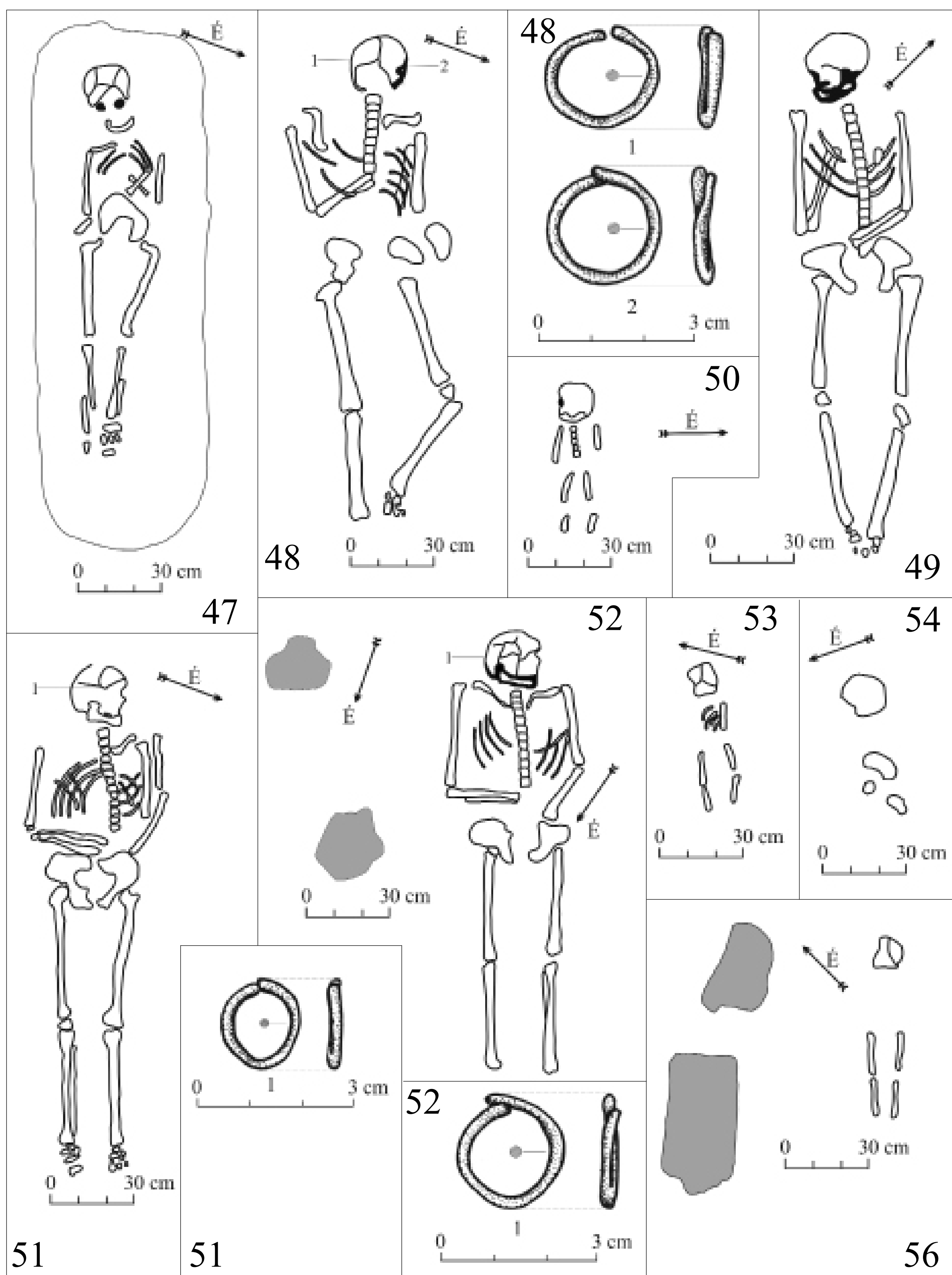
44

0 30 cm

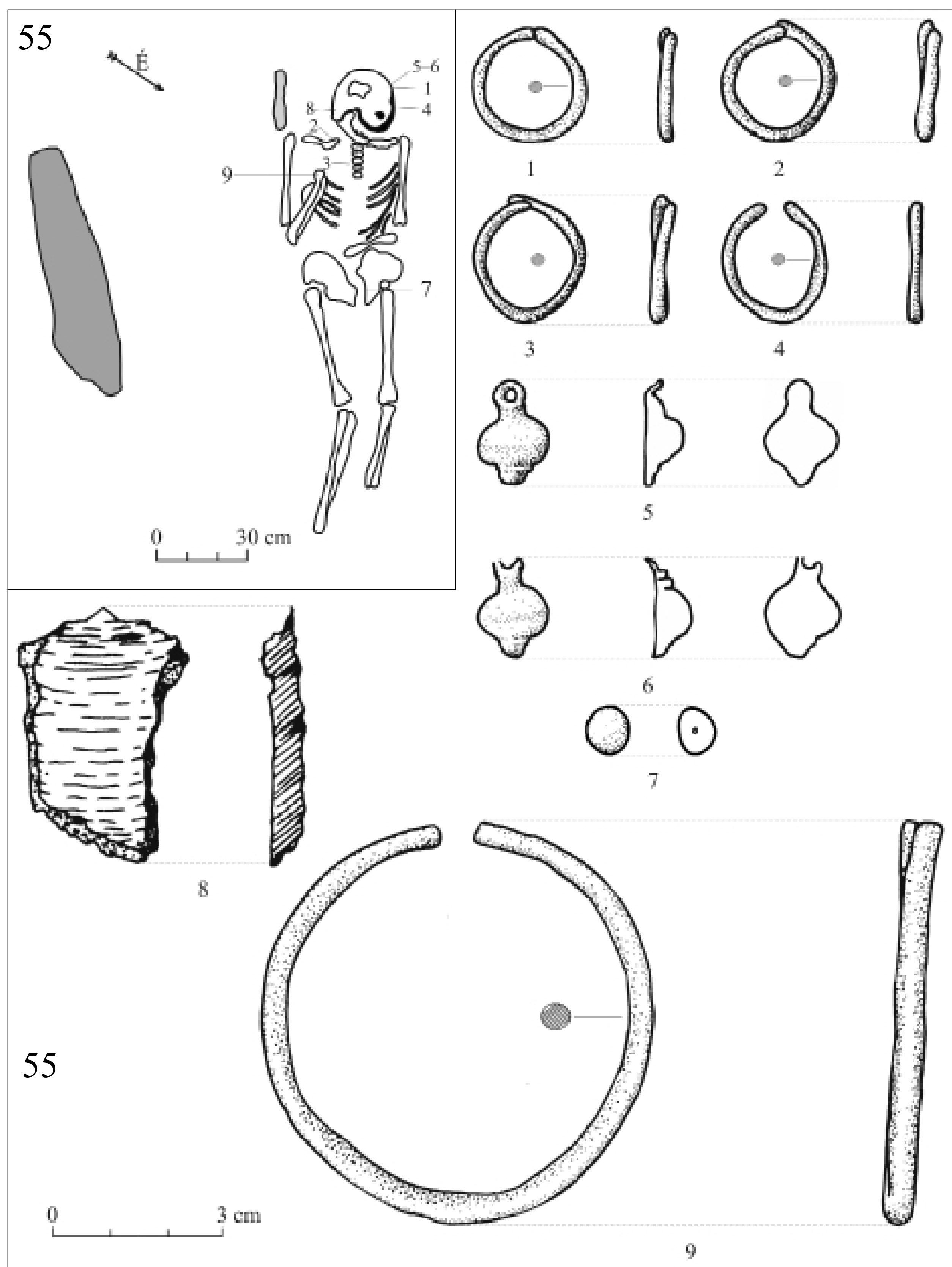
0 3 cm

1 46

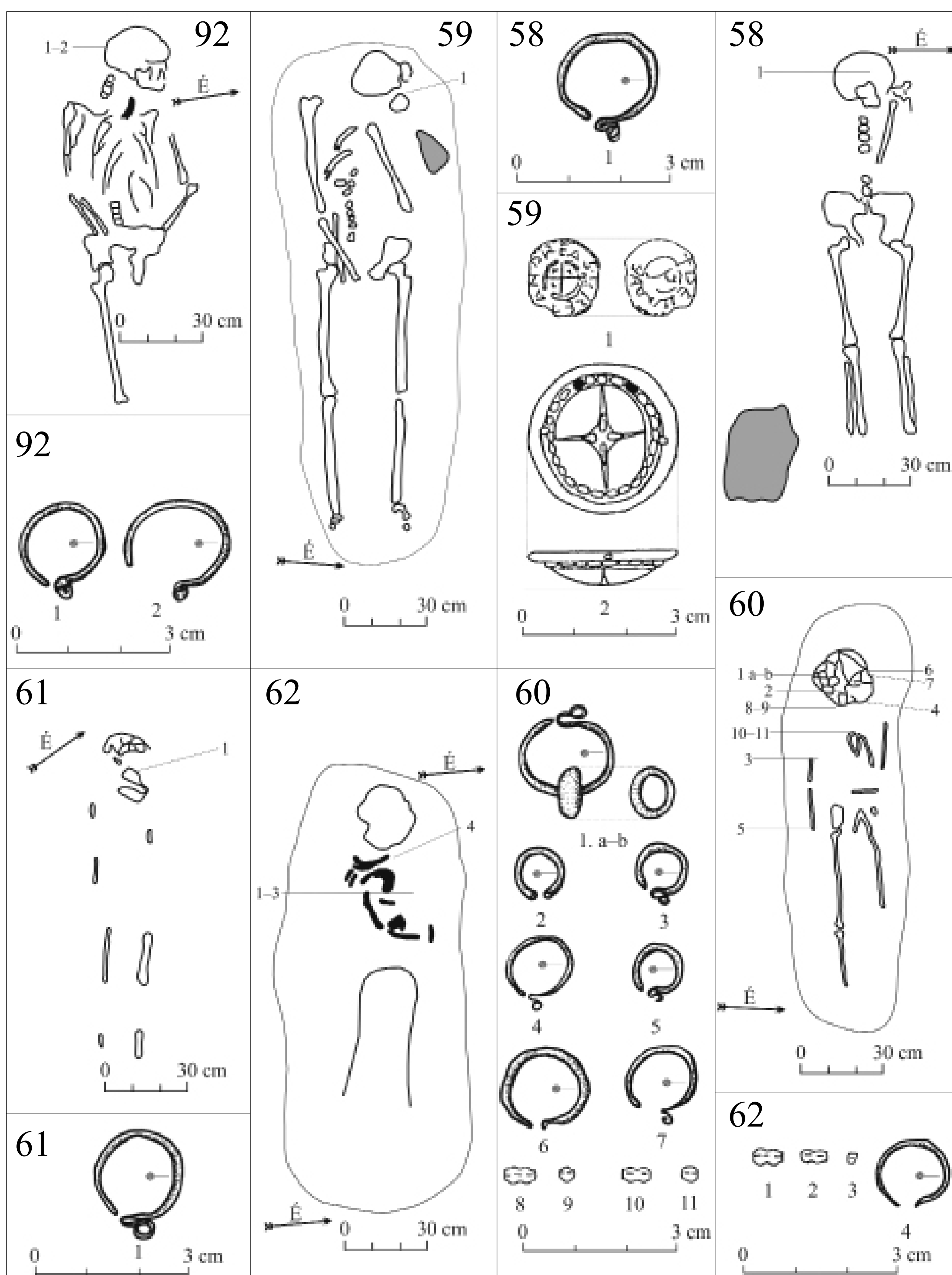
42. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 42. sír: 1; 46. sír: 1.

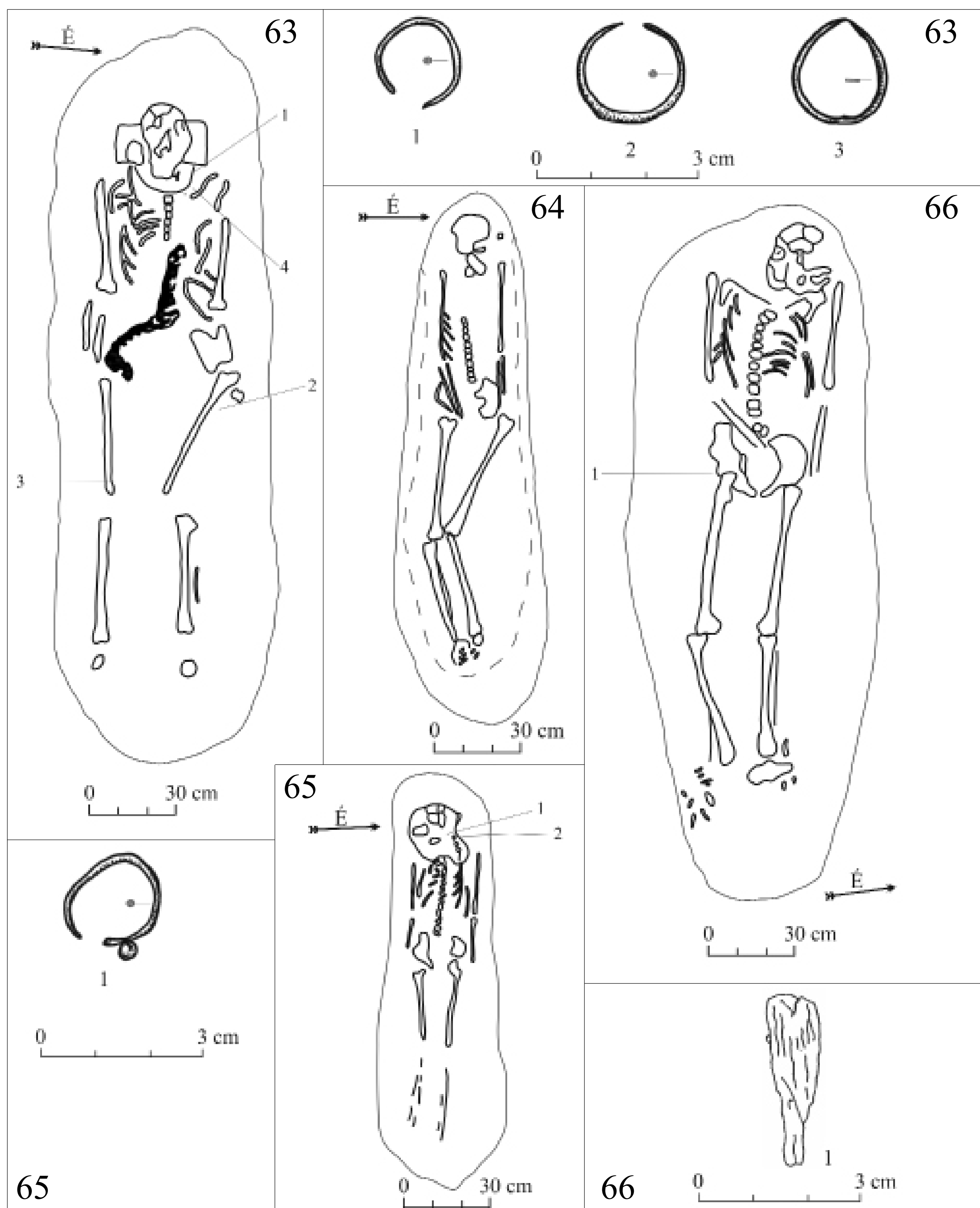

43. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 48. sír: 1–2; 51. sír: 1; 52. sír: 1.

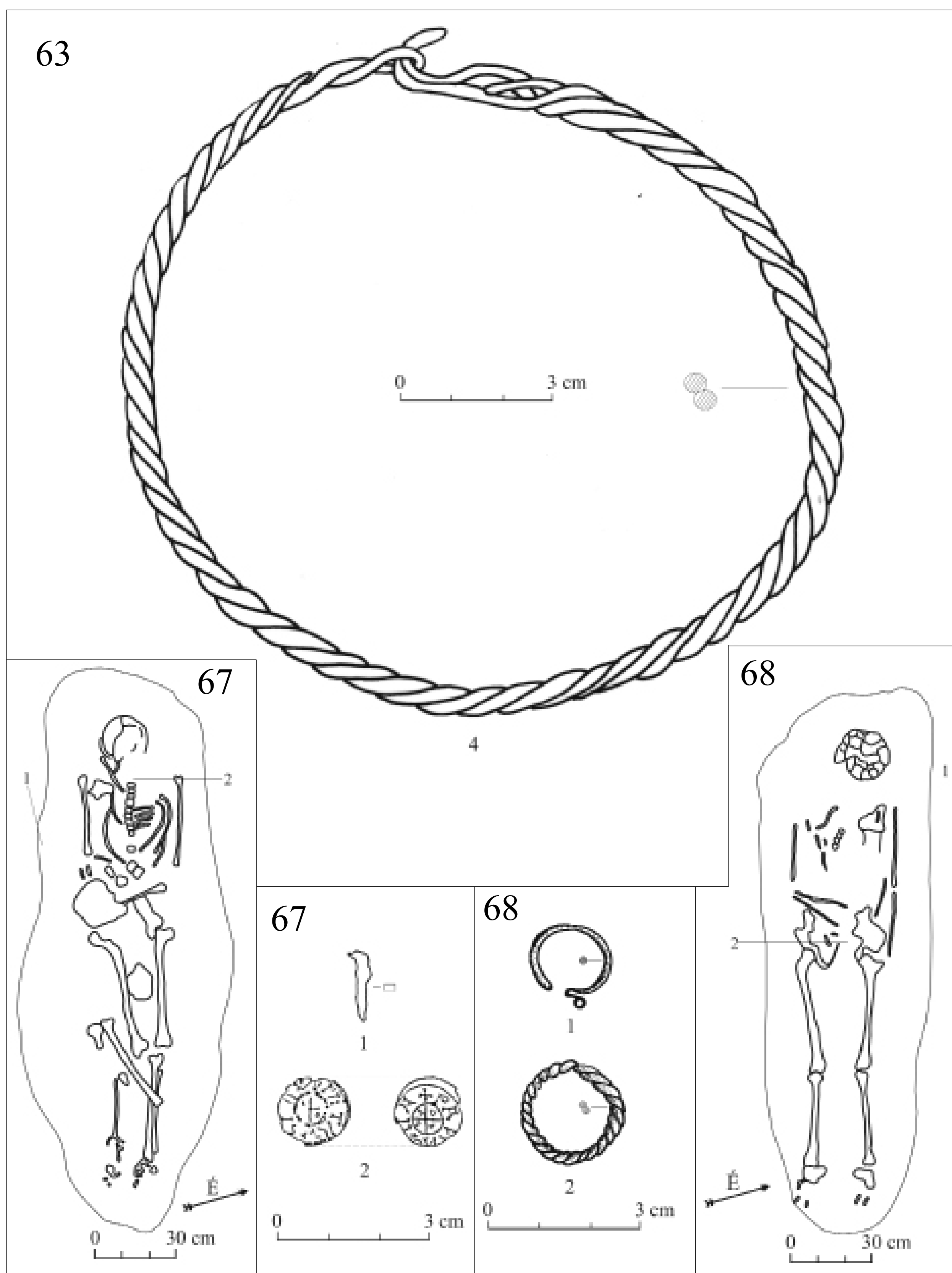

44. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 55. sír: 1–9.

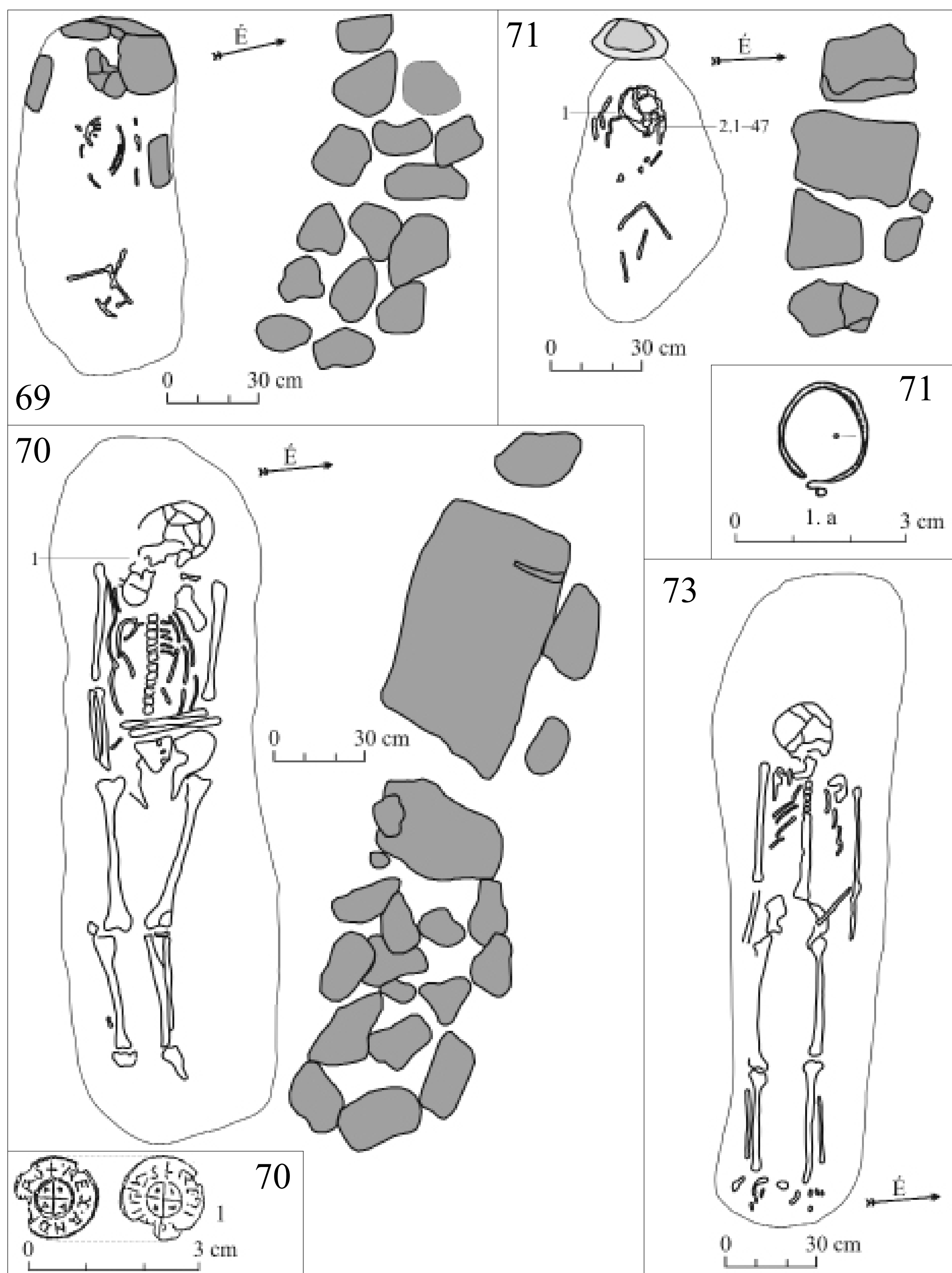

45. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 58. sír: 1; 59. sír: 1–2; 60. sír: 1–11; 61. sír: 1; 62. sír: 1–4; 92. sír: 1–2.

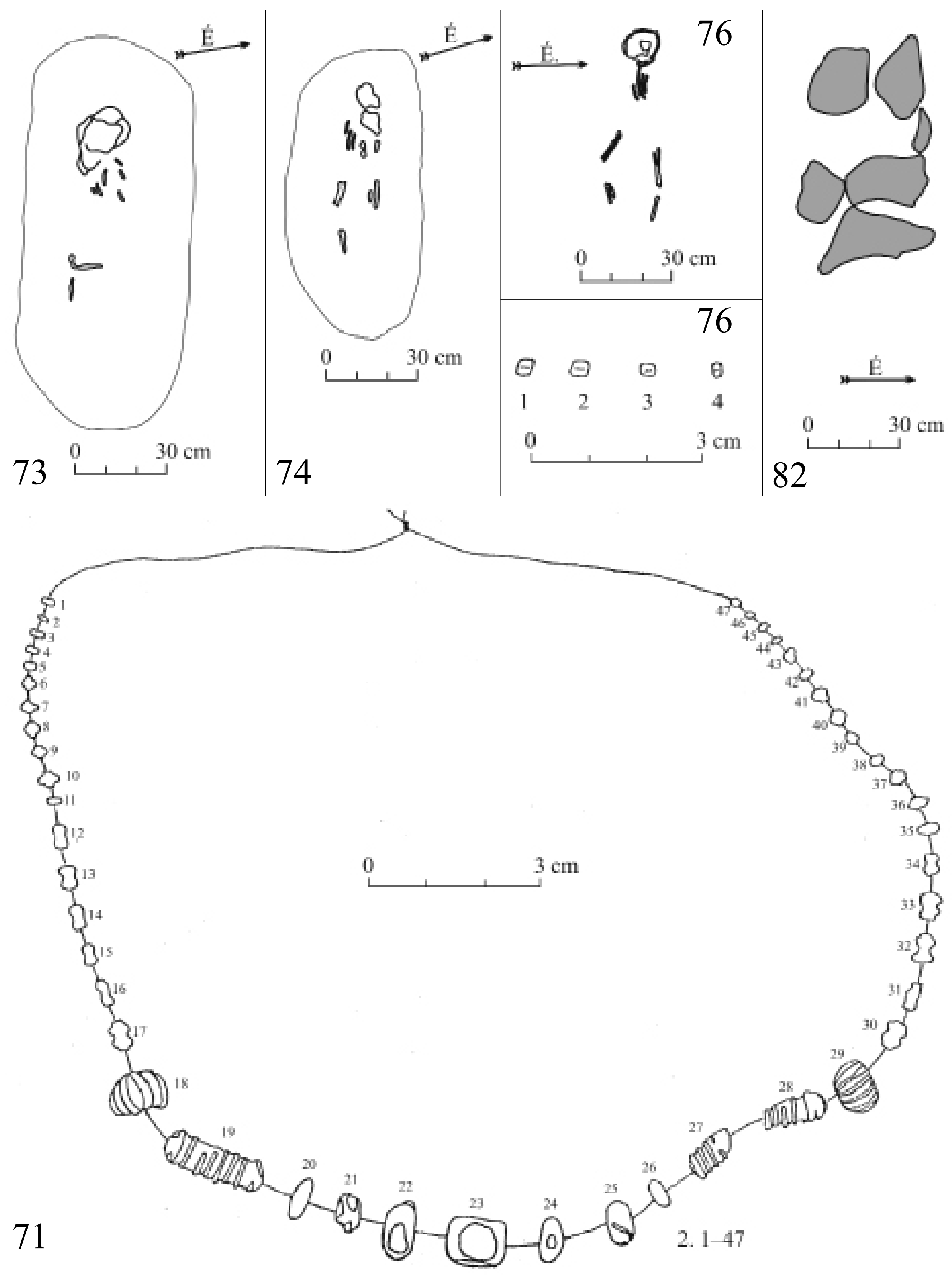

46. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 63. sír: 1–3; 65. sír: 1; 66. sír: 1.

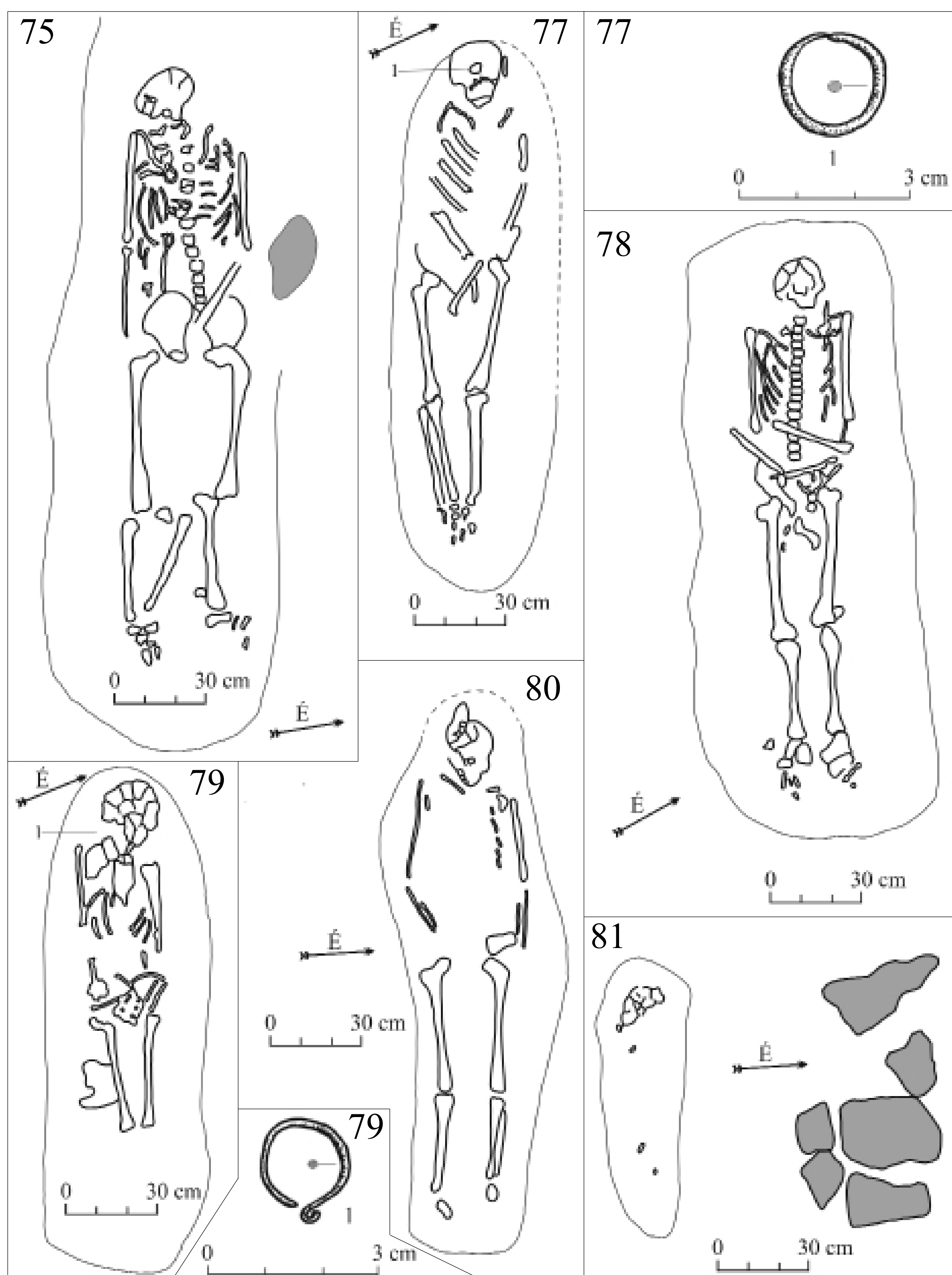

47. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 63. sír: 4; 67. sír: 1–2; 68. sír: 1–2.

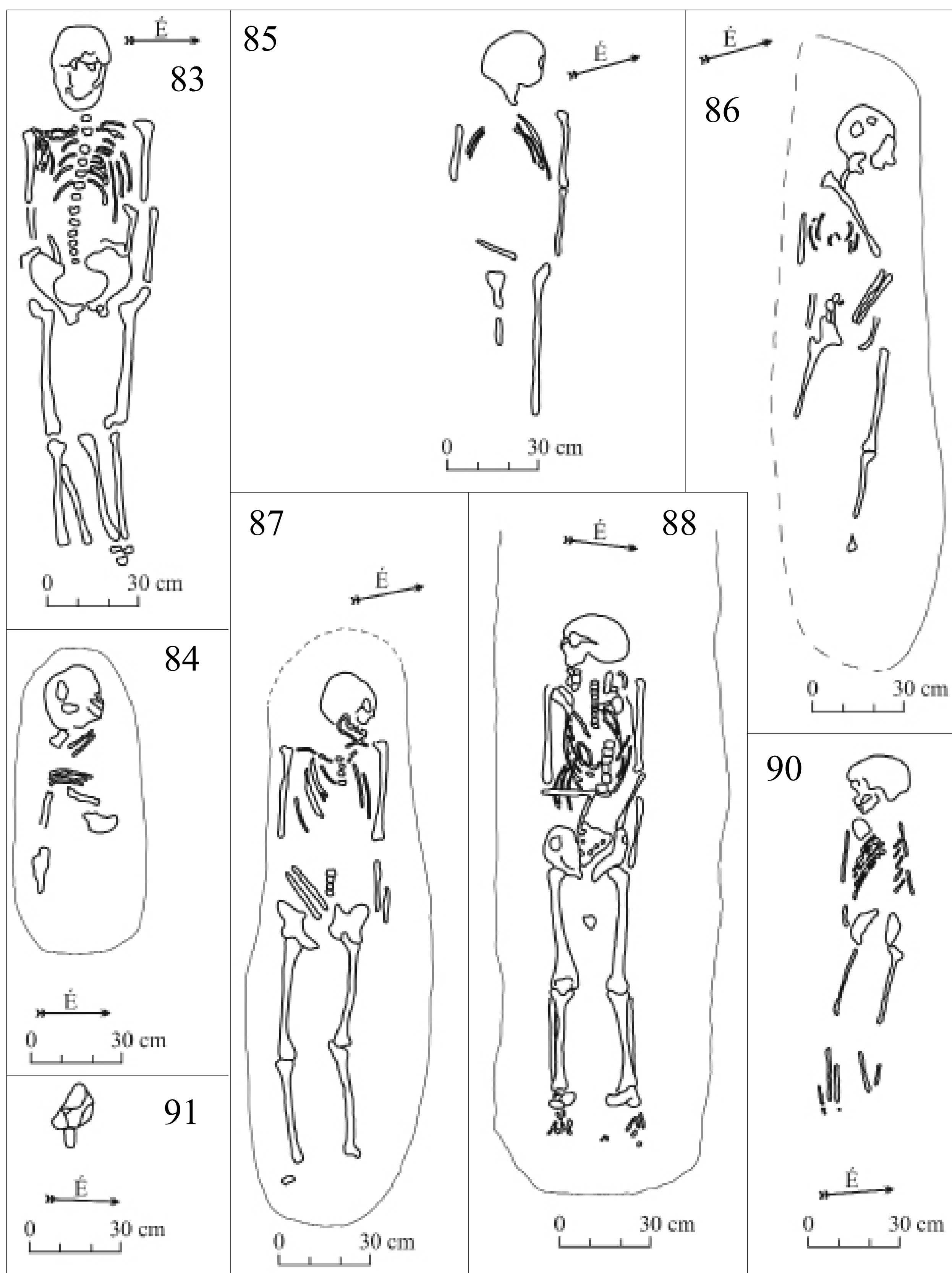

48. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 70. sír: 1; 71. sír: 1.

49. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 71. sír: 2.1–47; 76. sír: 1–4.

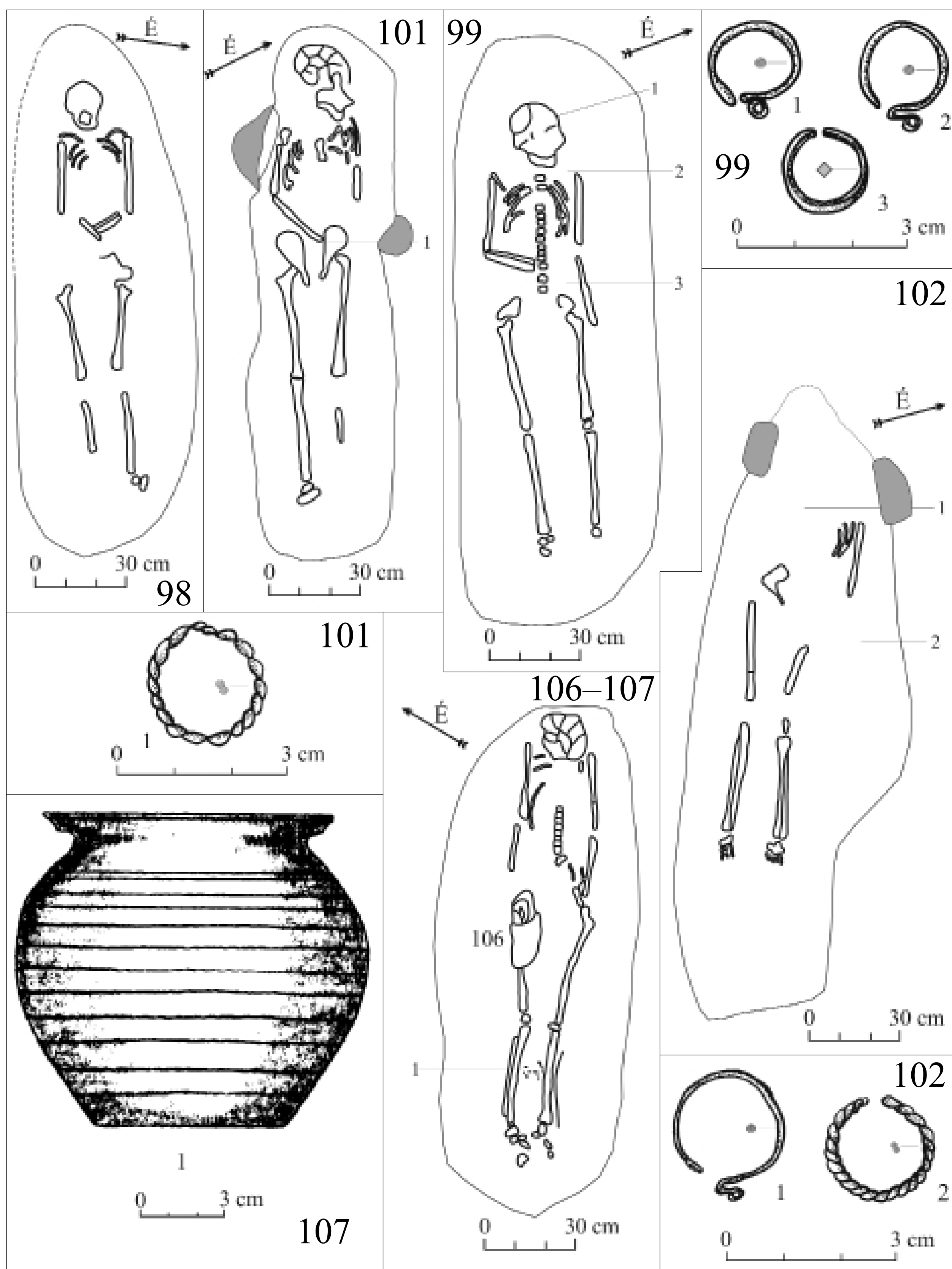

50. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 77. sír: 1; 79. sír: 1.

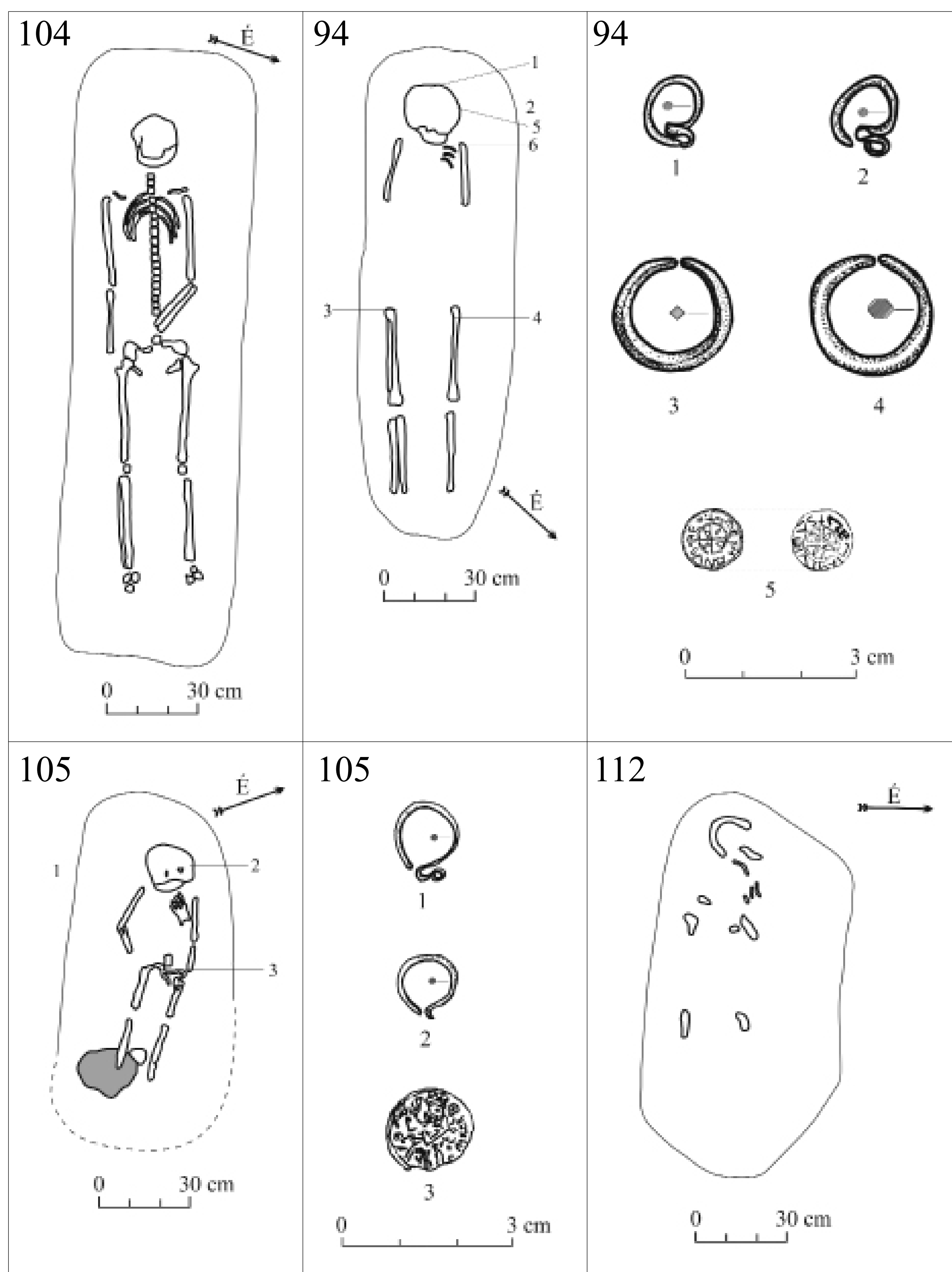

51. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca

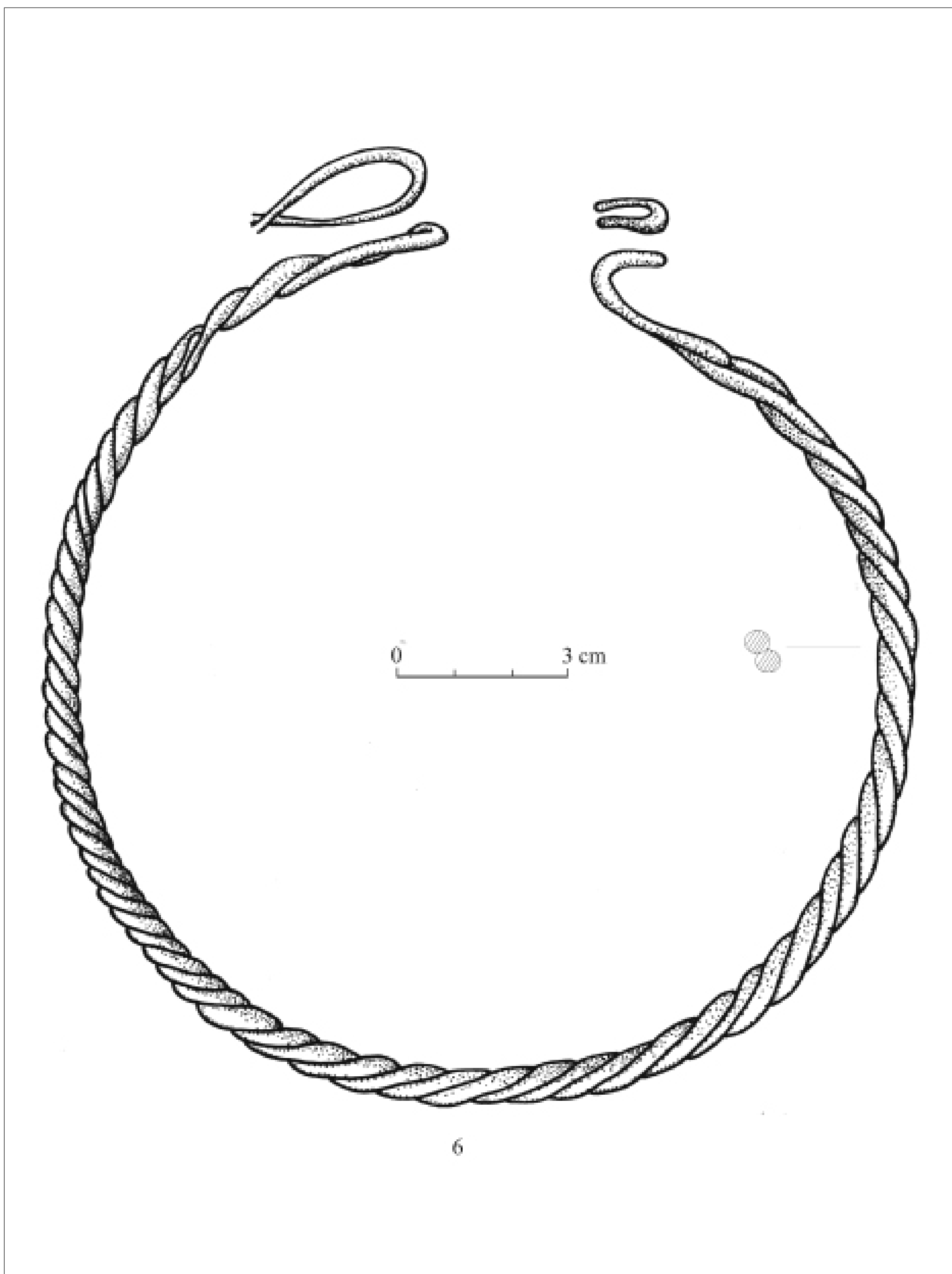
52. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 89. sír: 1–5; 93. sír: 1–3; 96. sír: 1–3; 103. sír: 1.

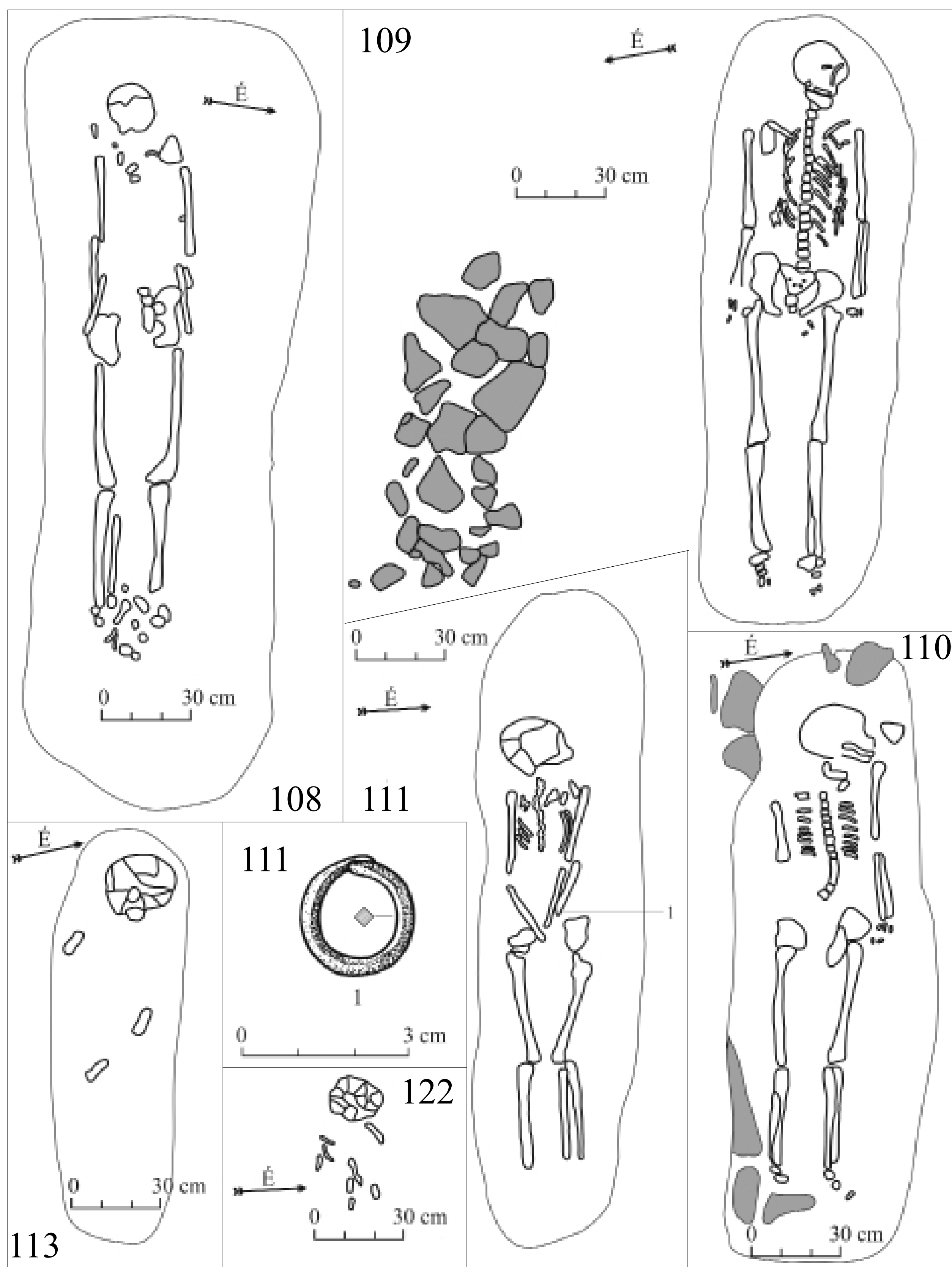

53. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 99. sír: 1–3; 101. sír: 1; 102. sír: 1–2; 107. sír: 1.

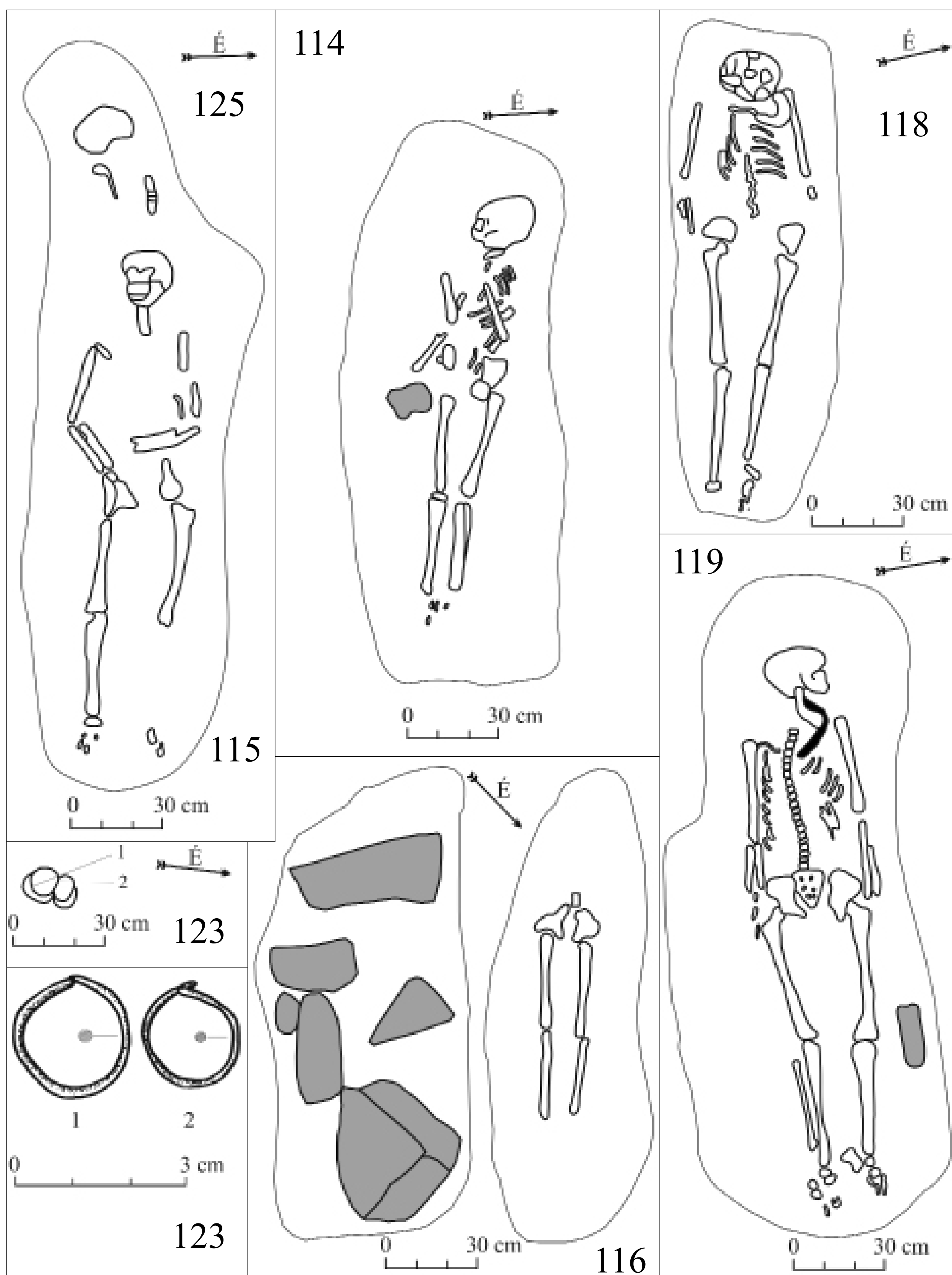

54. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 94. sír: 1–5; 105. sír: 1–3.

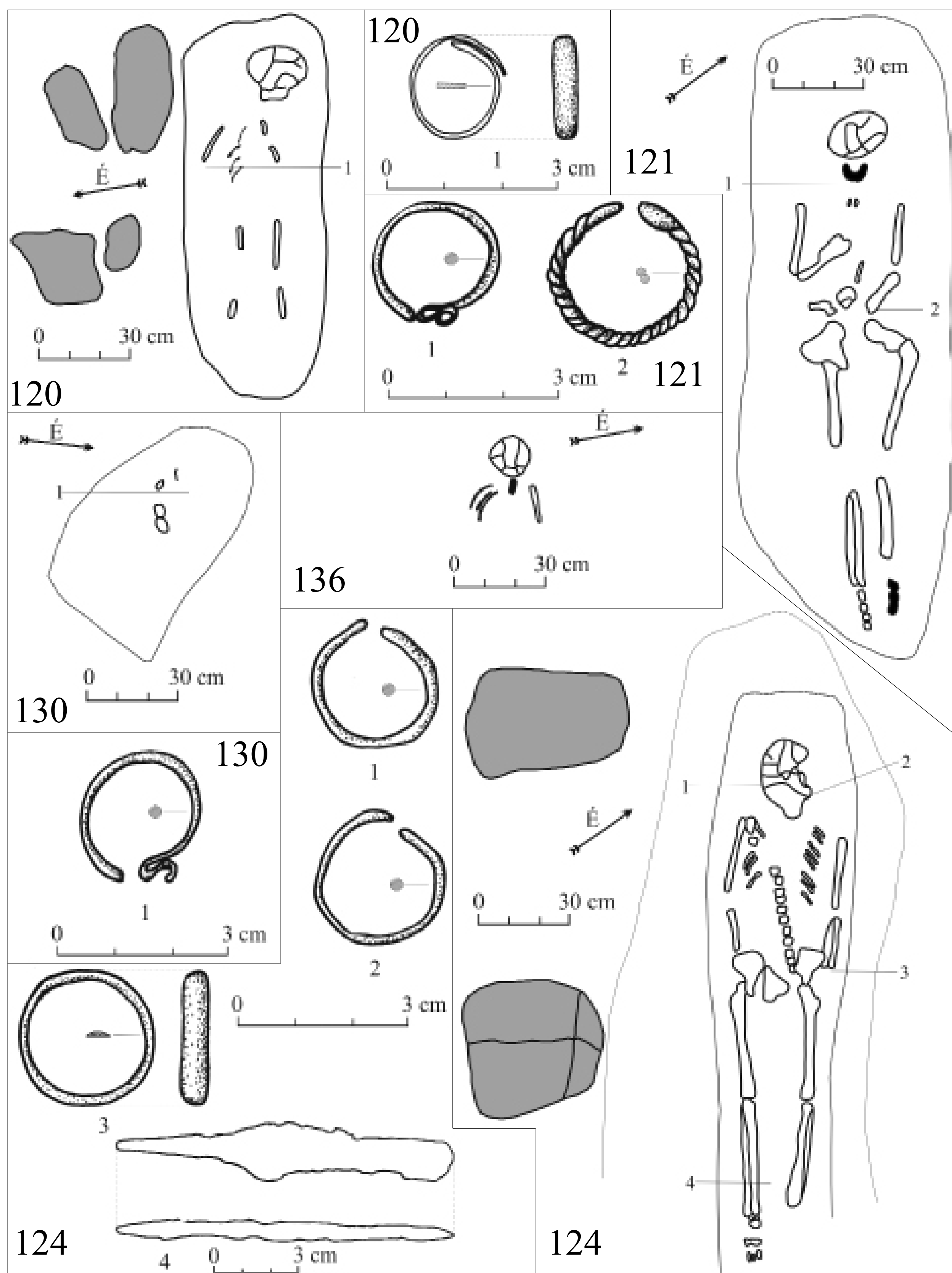

55. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 94. sír: 6.

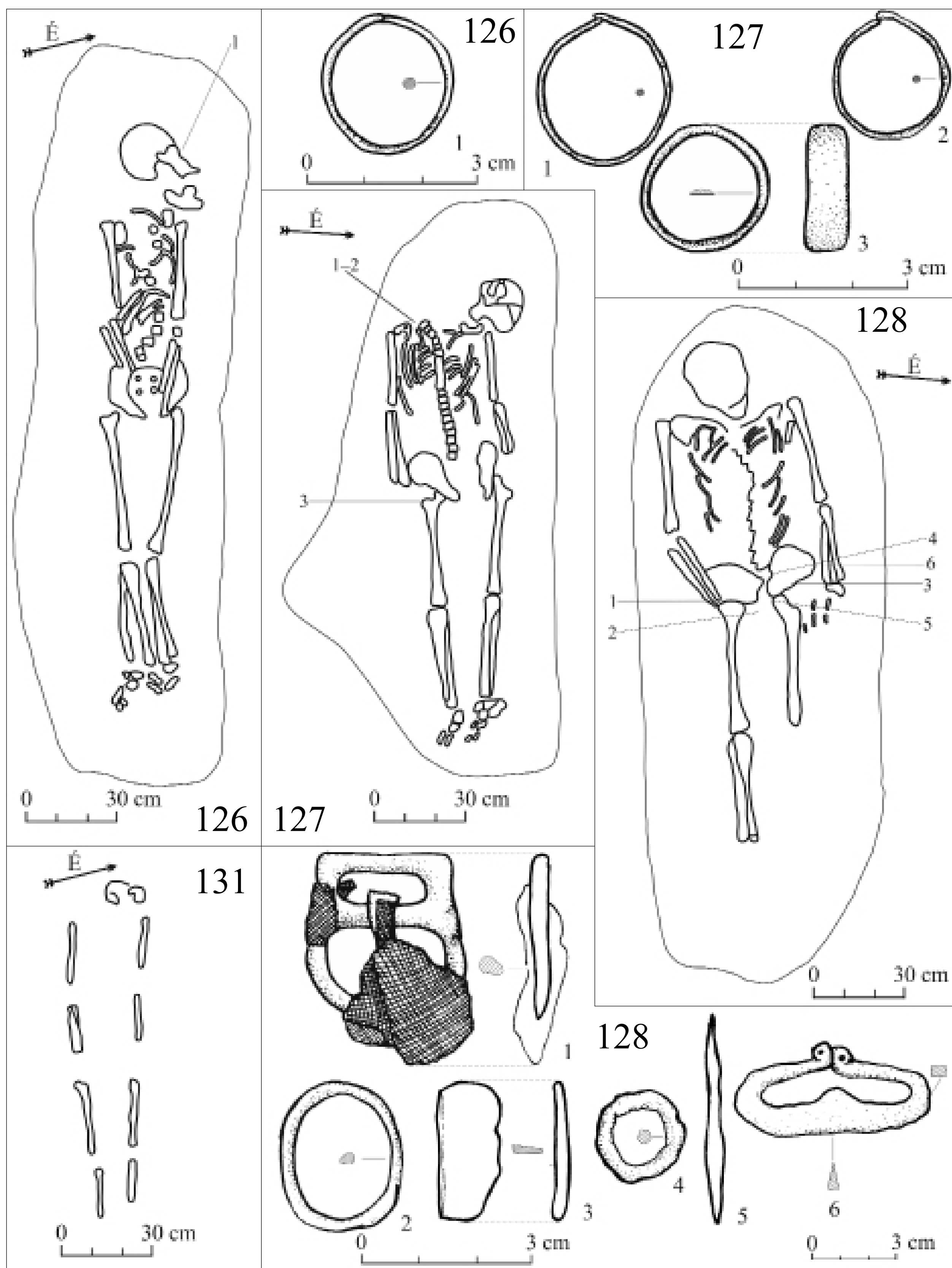

56. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 111. sír: 1.

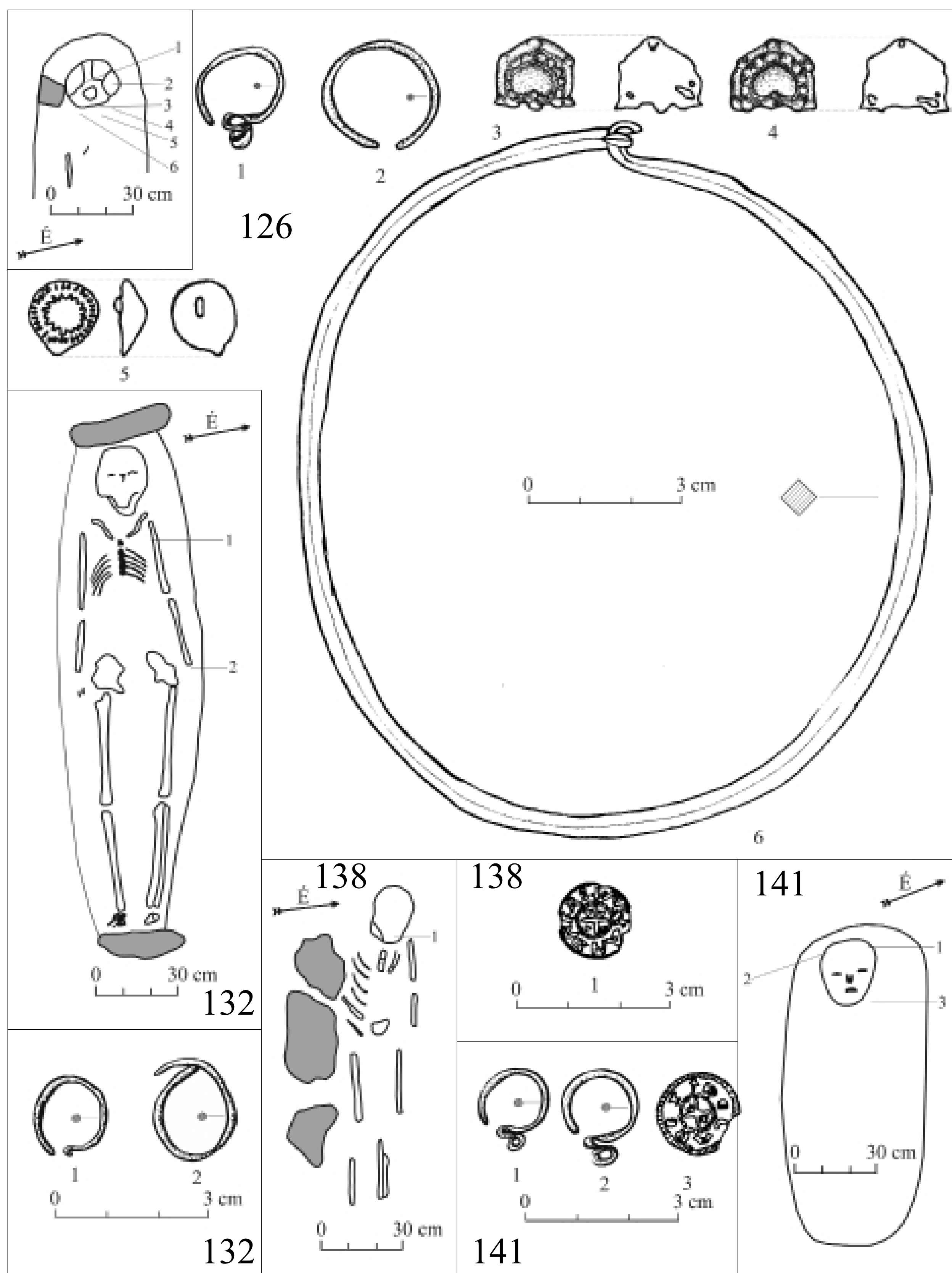

57. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 123. sír: 1–2.

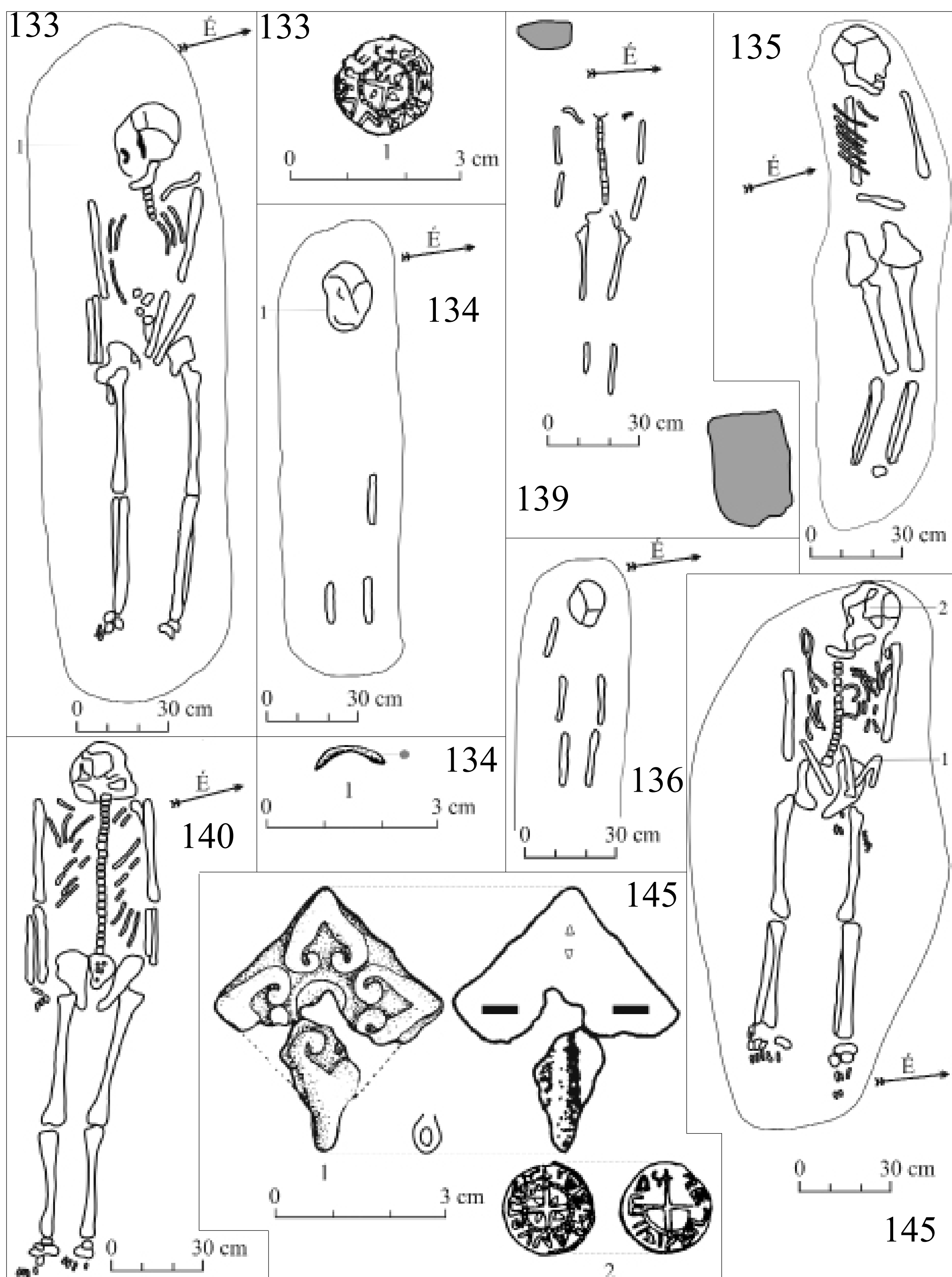

58. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 120. sír: 1; 121. sír: 1–2; 124. sír: 1–4; 130 sír: 1.

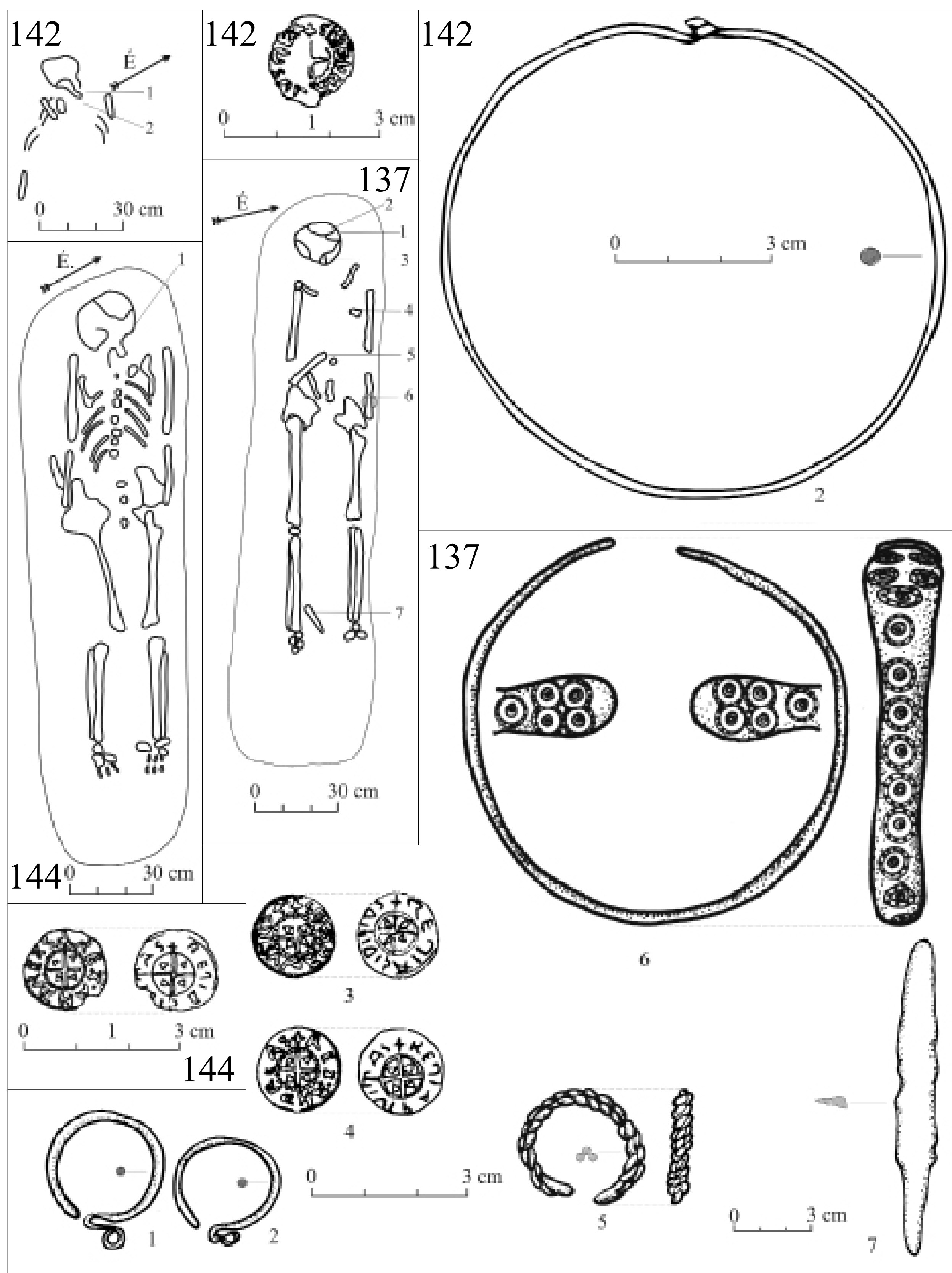

59. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 126. sír: 1; 127. sír: 1–3; 128. sír: 1–6.

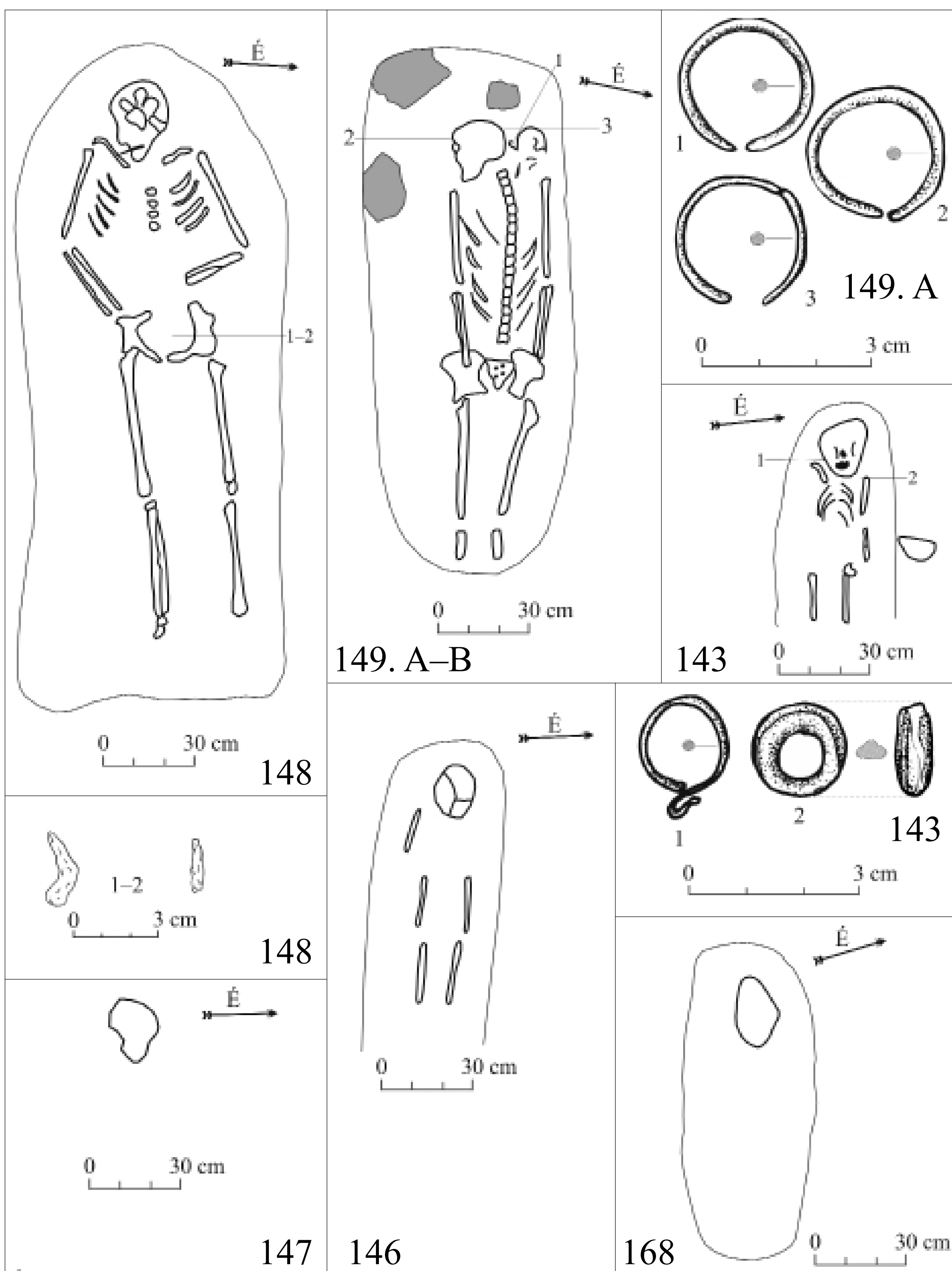

60. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 129. sír: 1–6; 132. sír: 1–2; 138. sír: 1; 141. sír: 1–3.

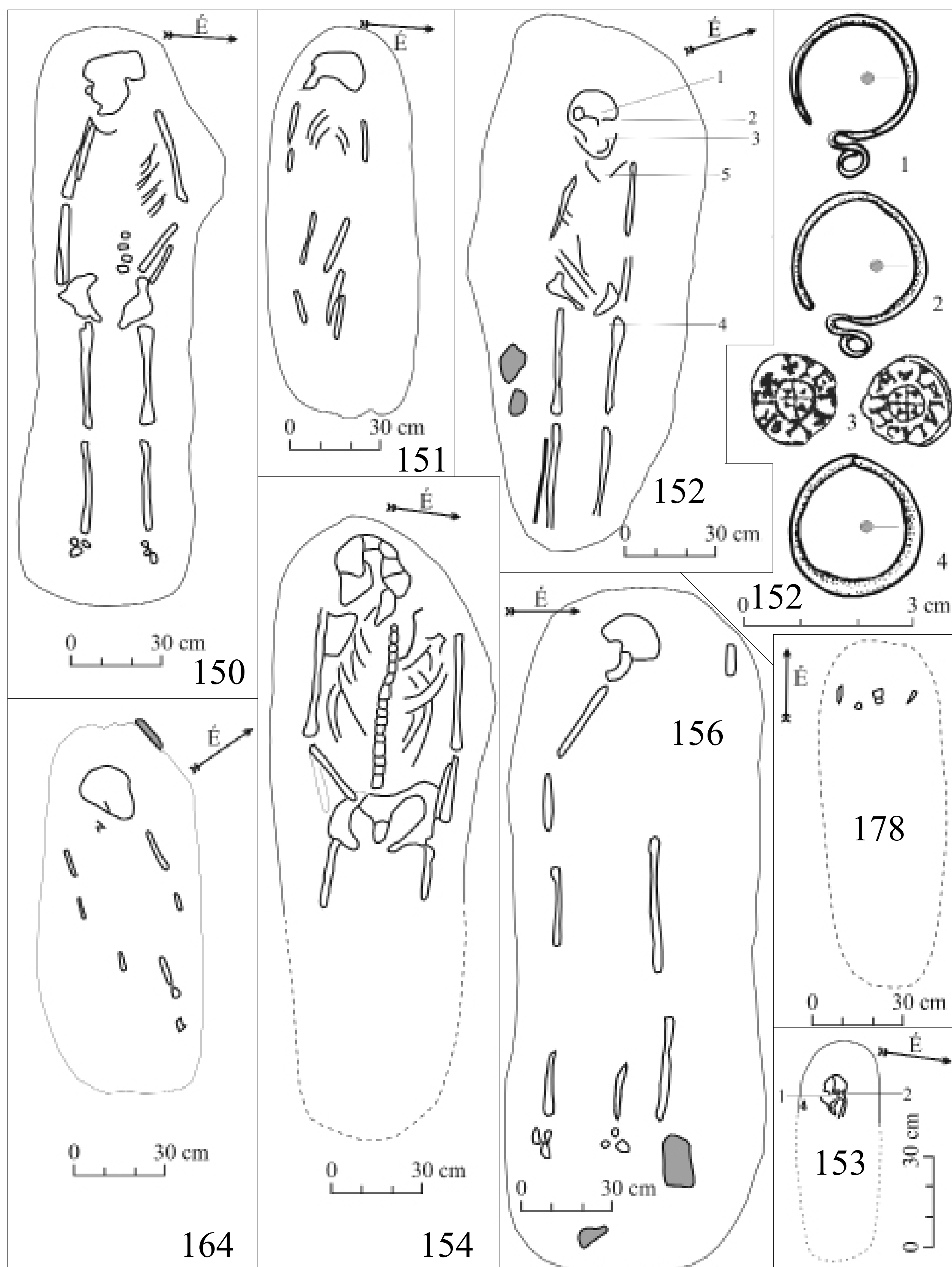

61. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 133. sír: 1; 134. sír: 1; 145. sír: 1–2.

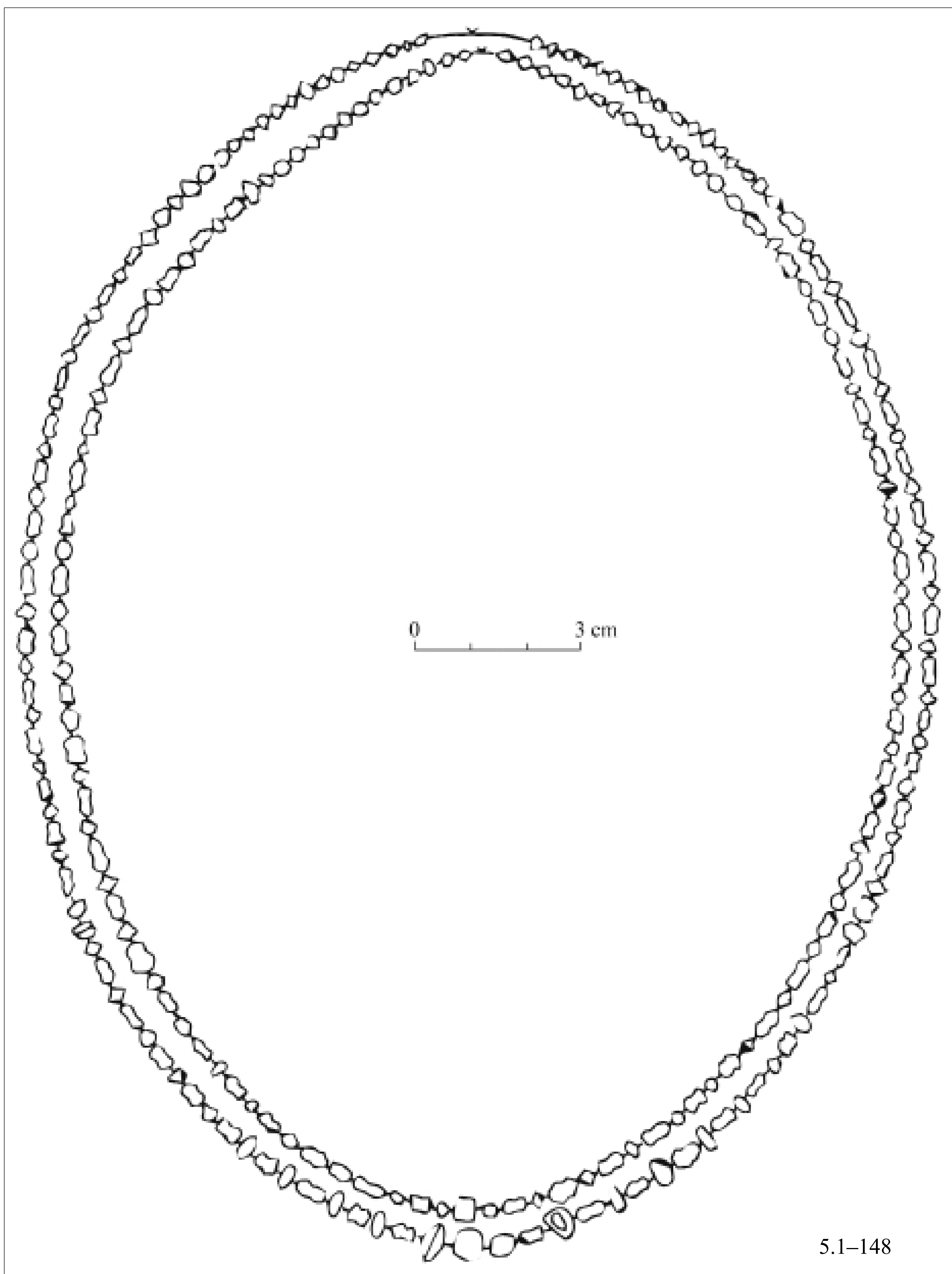

62. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 137. sír: 1–7; 142. sír: 1–2; 144. sír: 1.

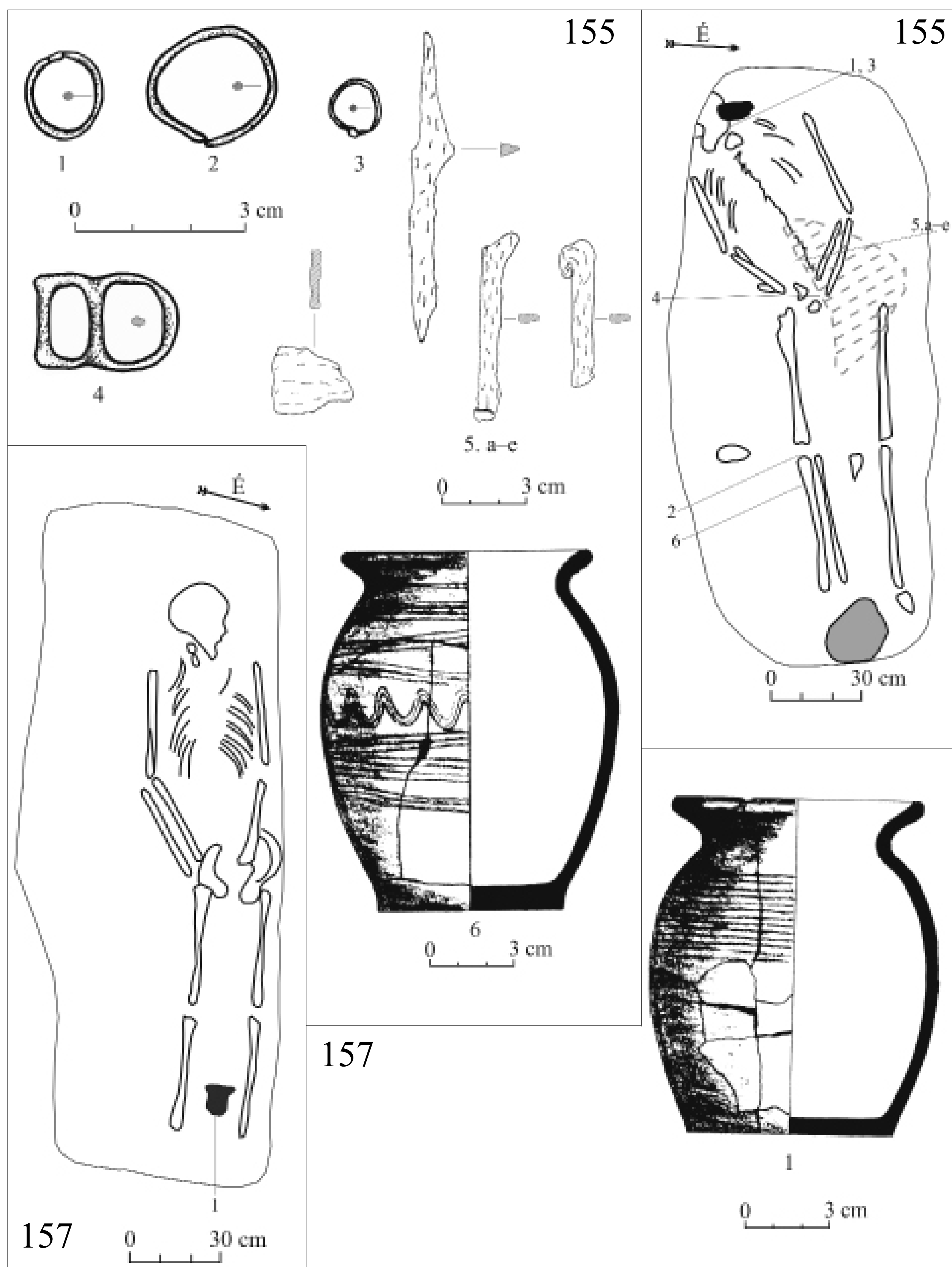

63. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 143. sír: 1–2; 148. sír: 1–2; 149. A sír: 1–3.

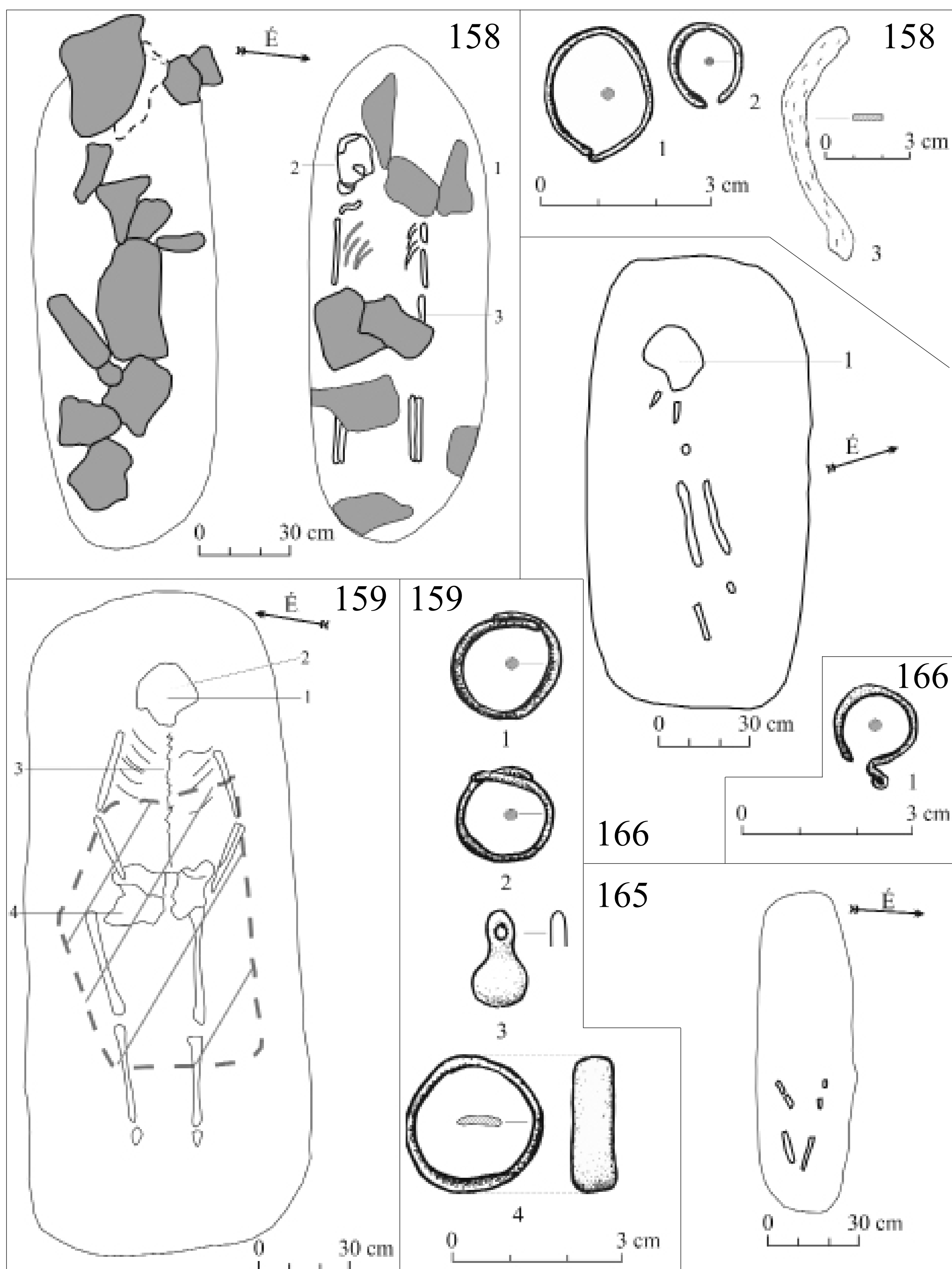

64. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 152. sír: 1–4.

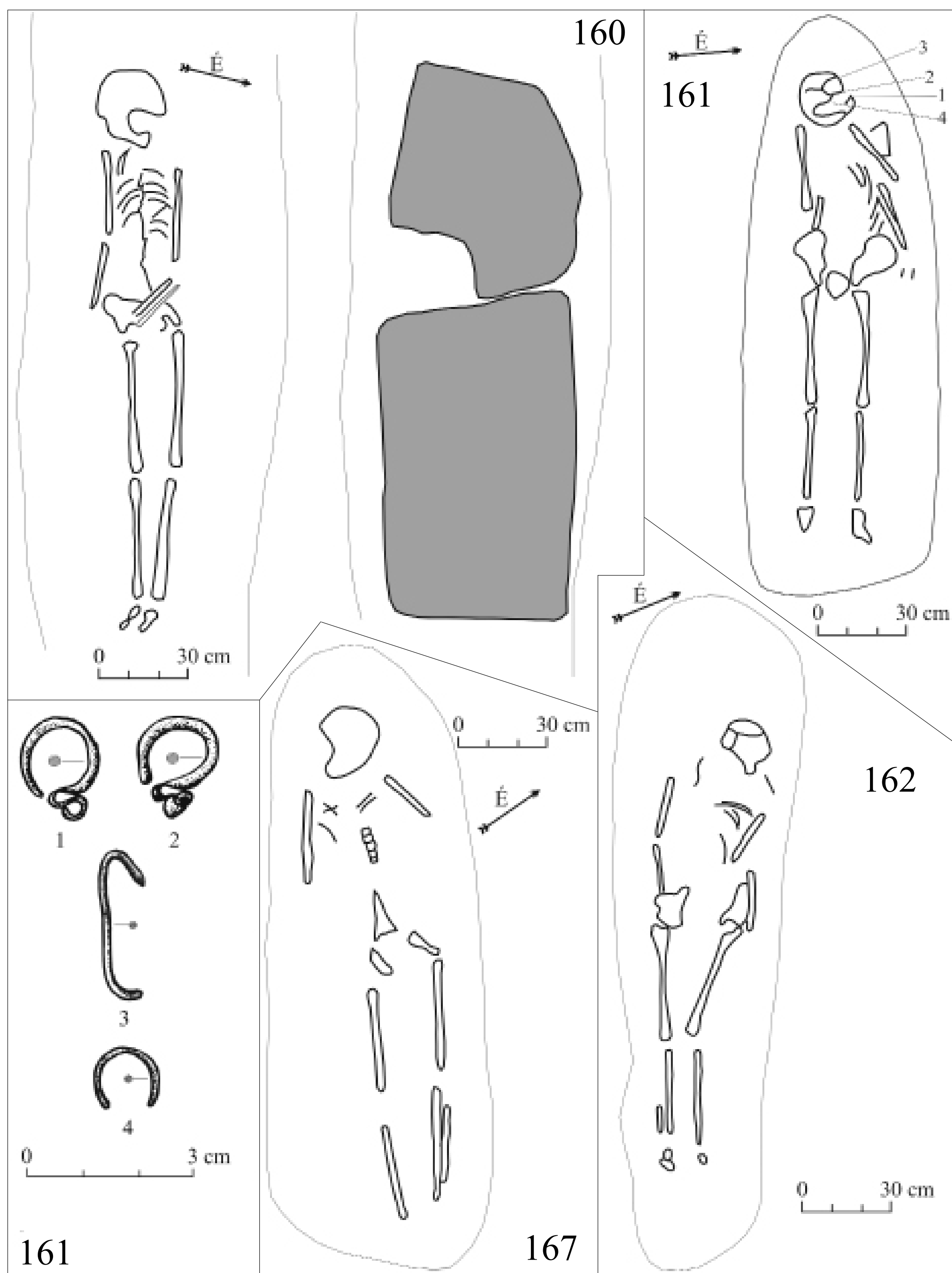

65. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 152. sír: 5.

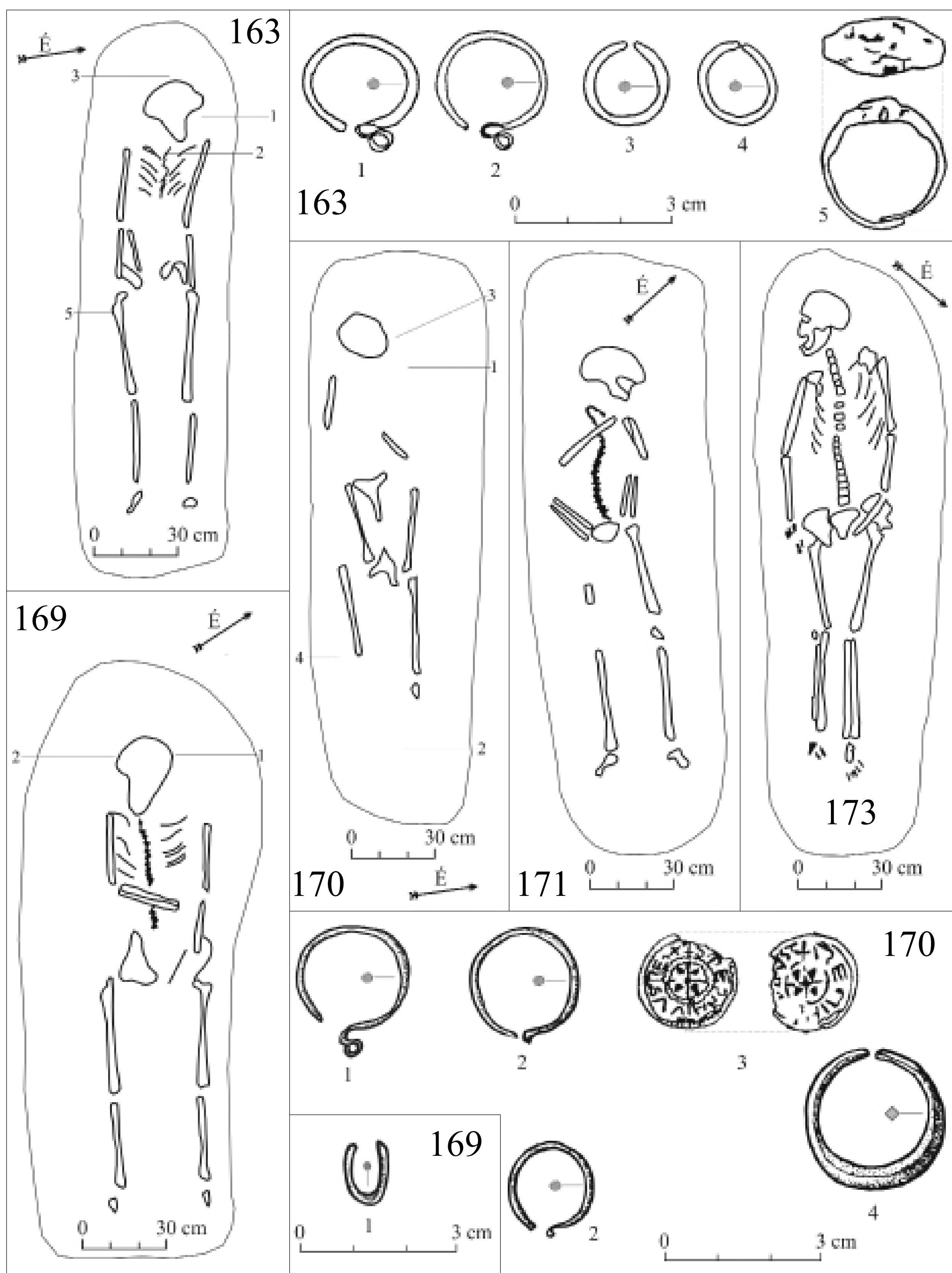

66. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 155. sír: 1–6; 157. sír: 1.

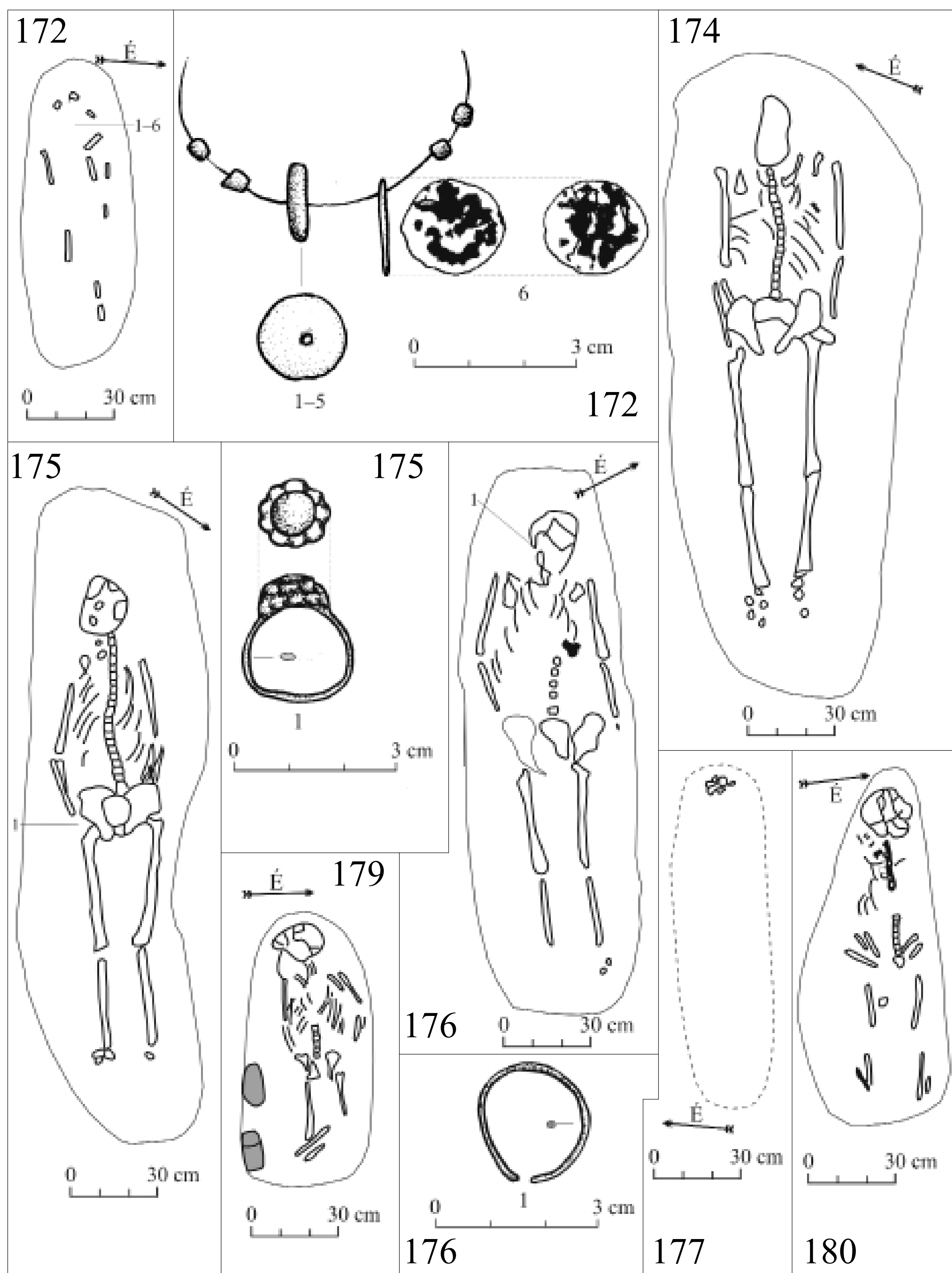

67. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 158. sír: 1–3; 159. sír: 1–4; 166. sír: 1.

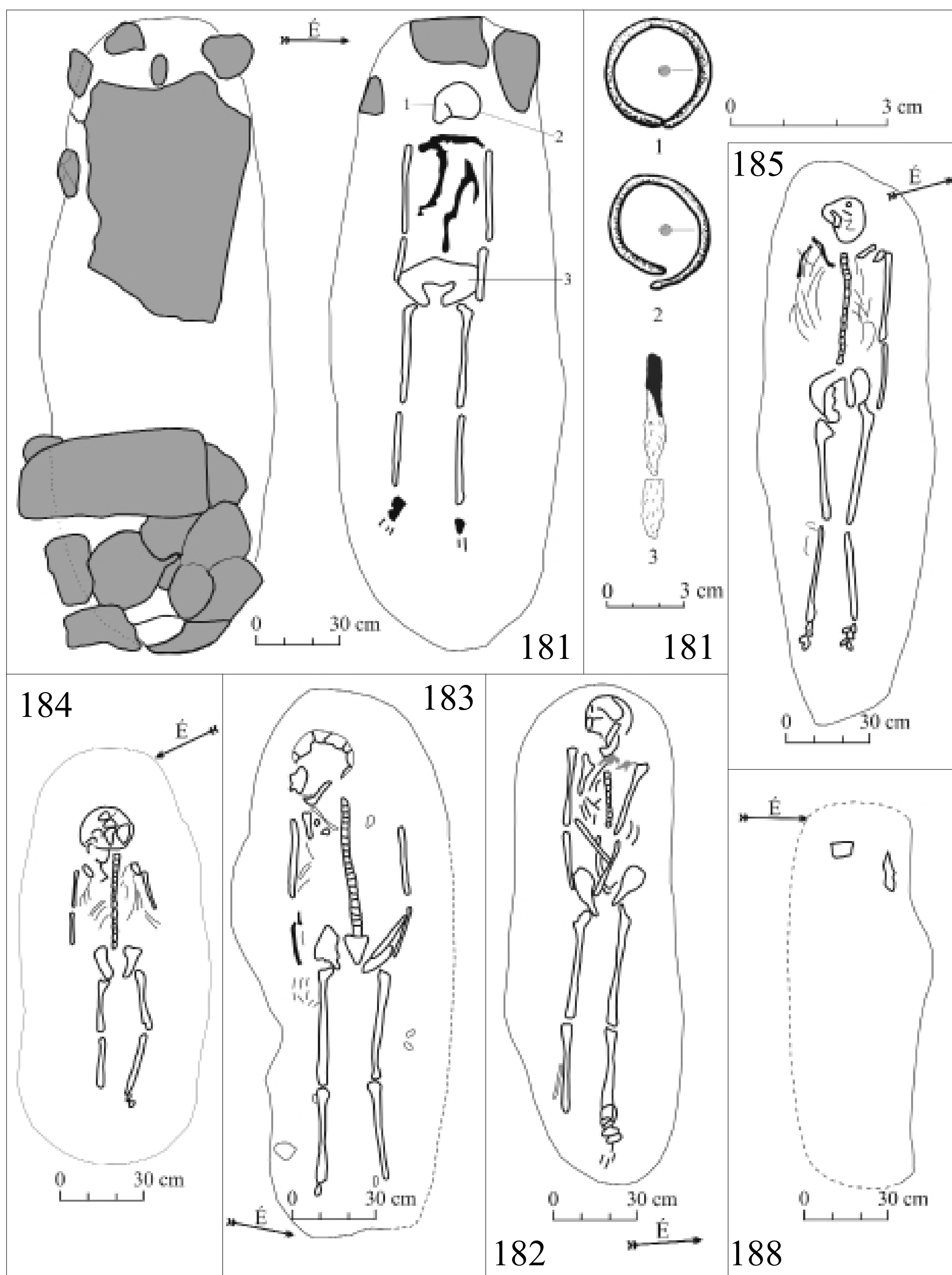

68. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 161. sír: 1–4.

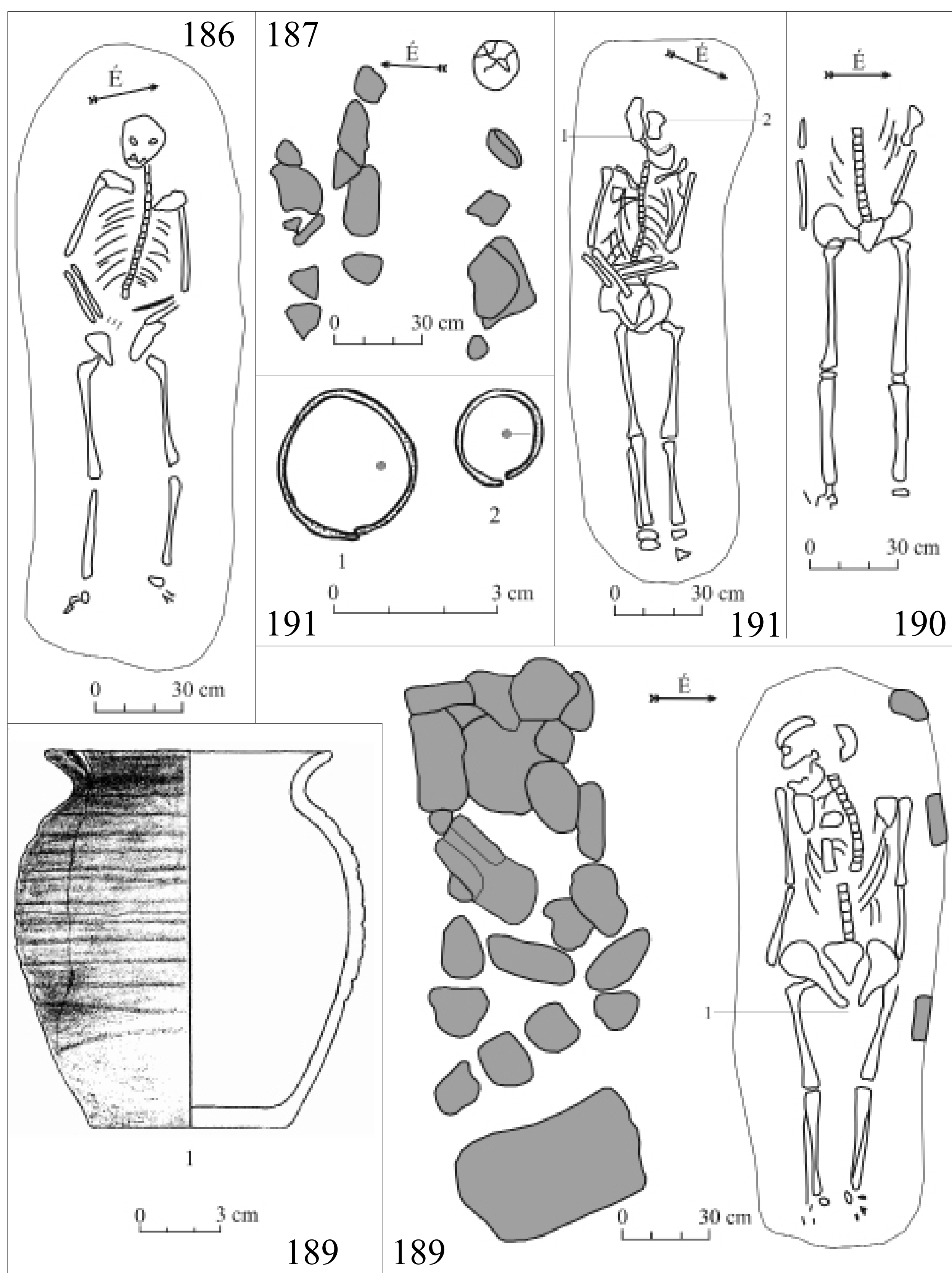

69. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 163. sír: 1–5; 169. sír: 1–2; 170. sír: 1–4.

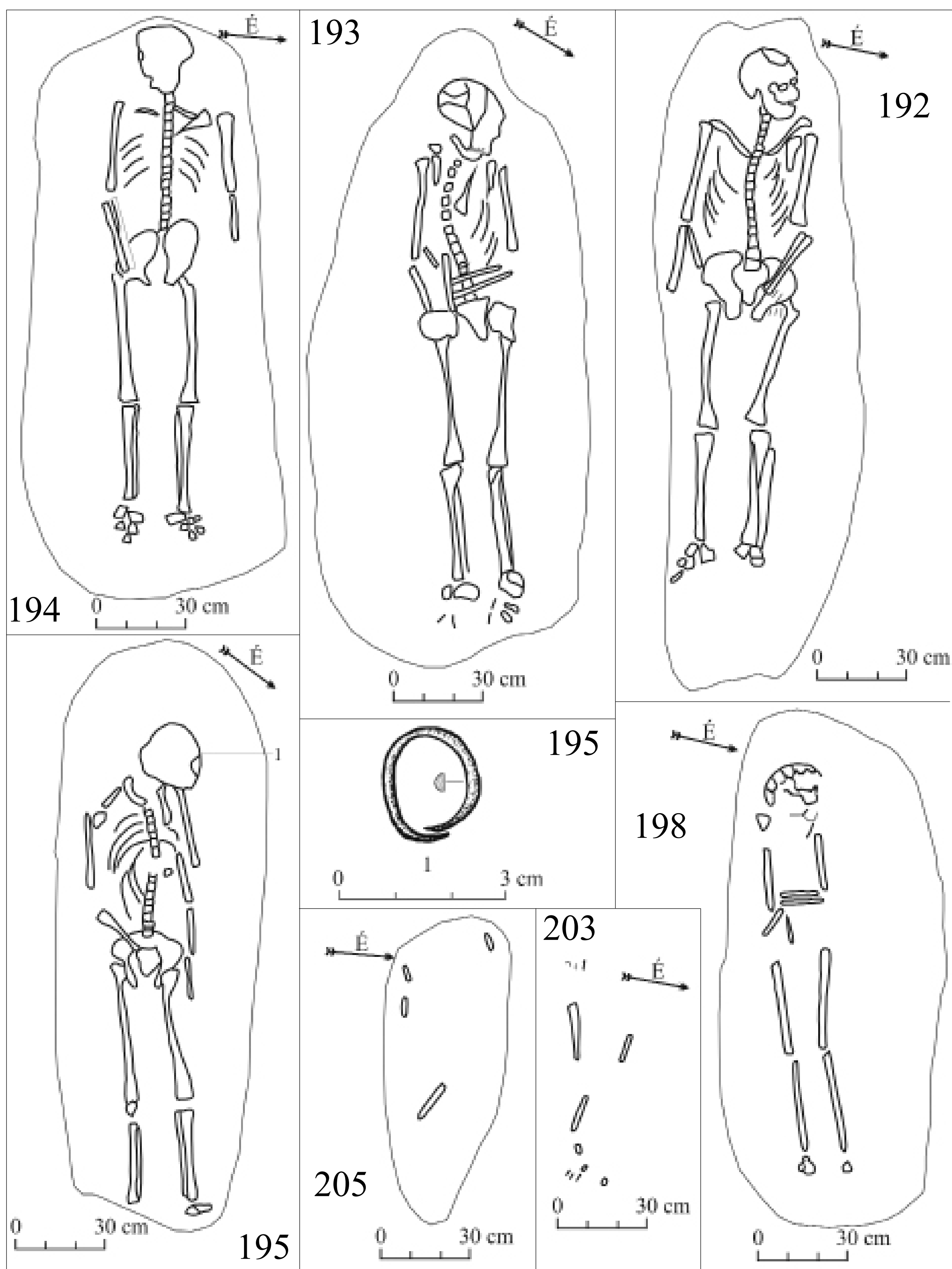

70. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 172. sír: 1–6; 175. sír: 1; 176. sír: 1.

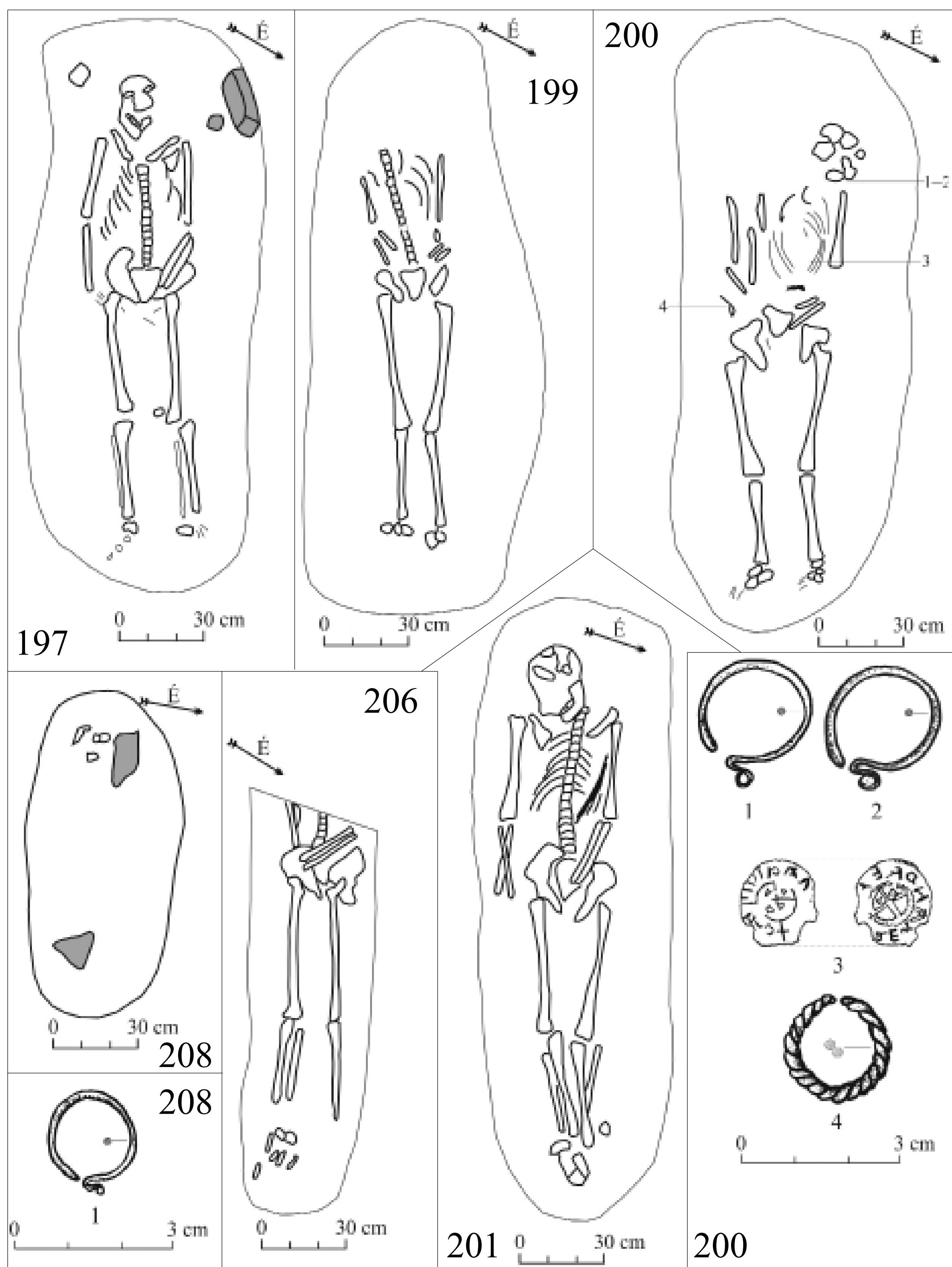

71. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 181. sír: 1–3.

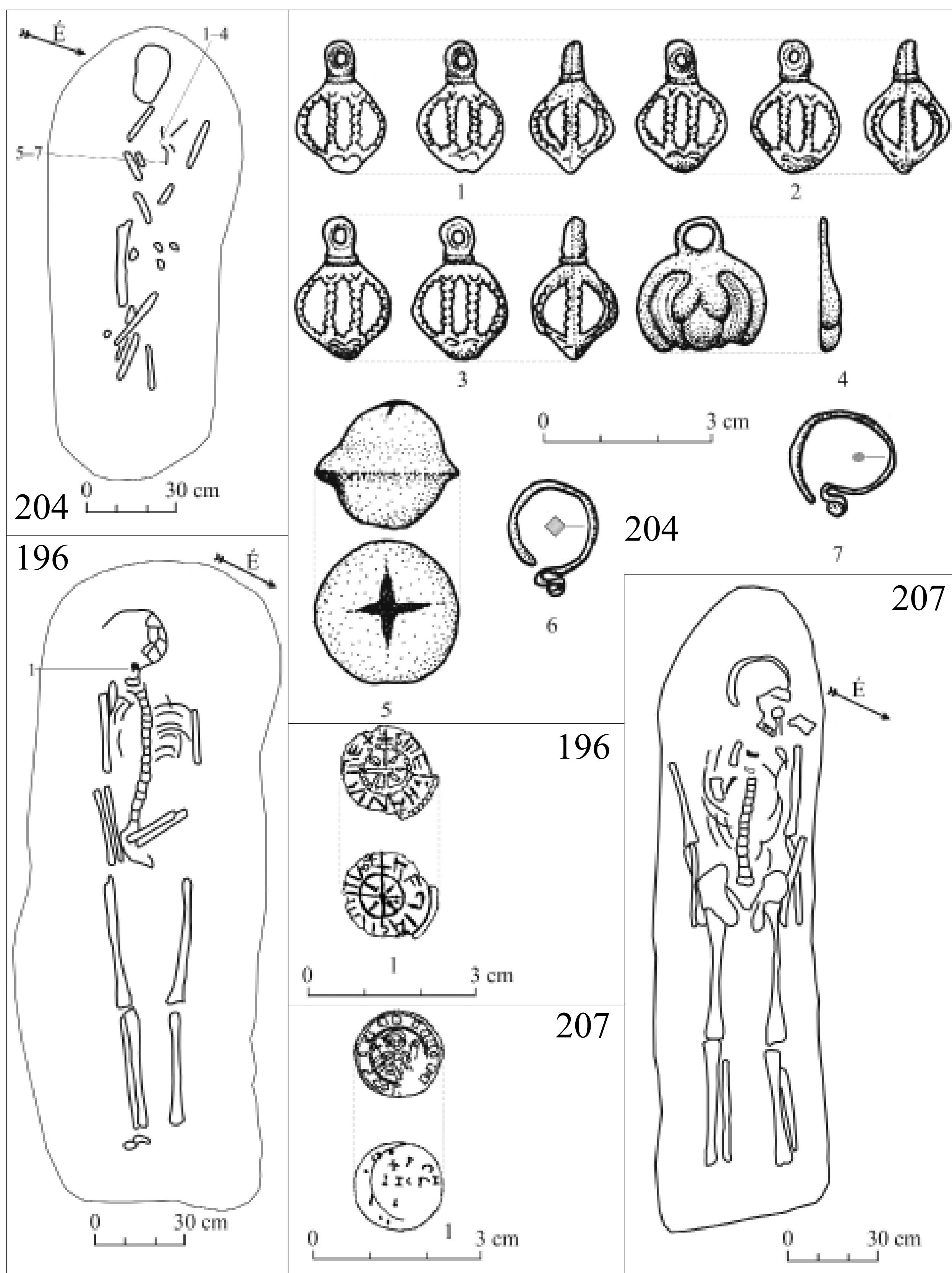

72. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 189. sír: 1; 191. sír: 1–2.

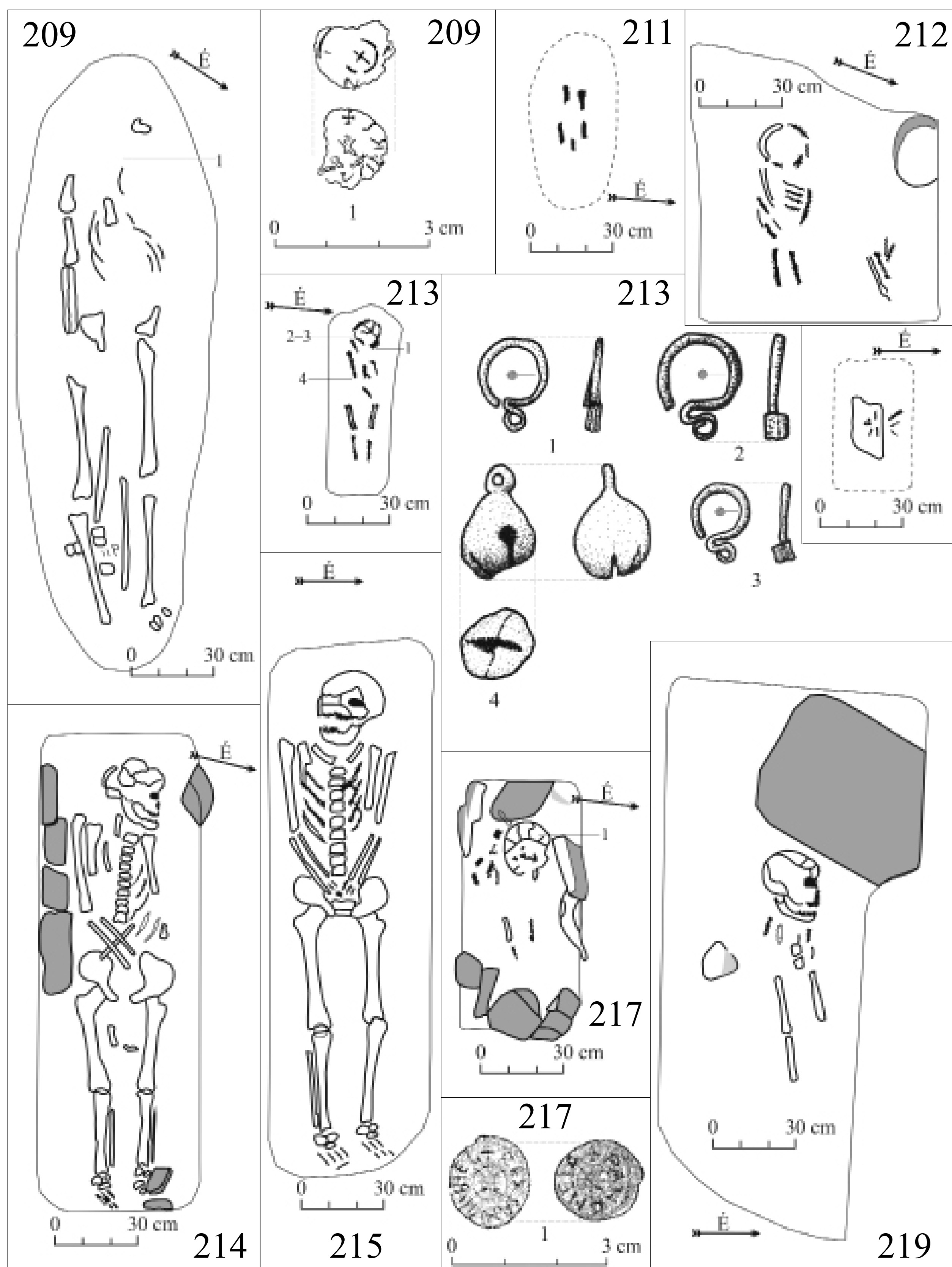

73. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 195. sír: 1.

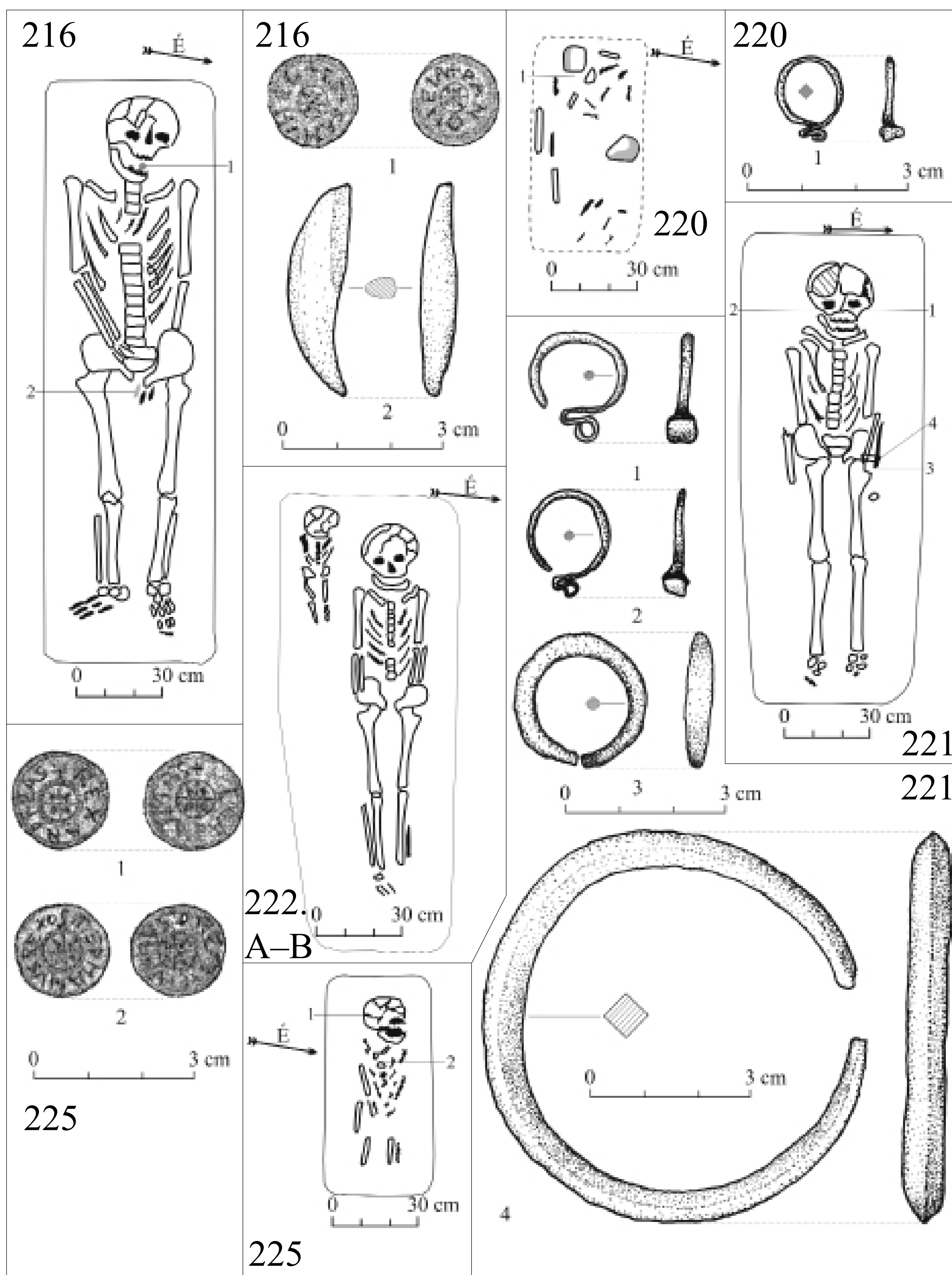

74. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 200. sír: 1–4; 208. sír: 1.

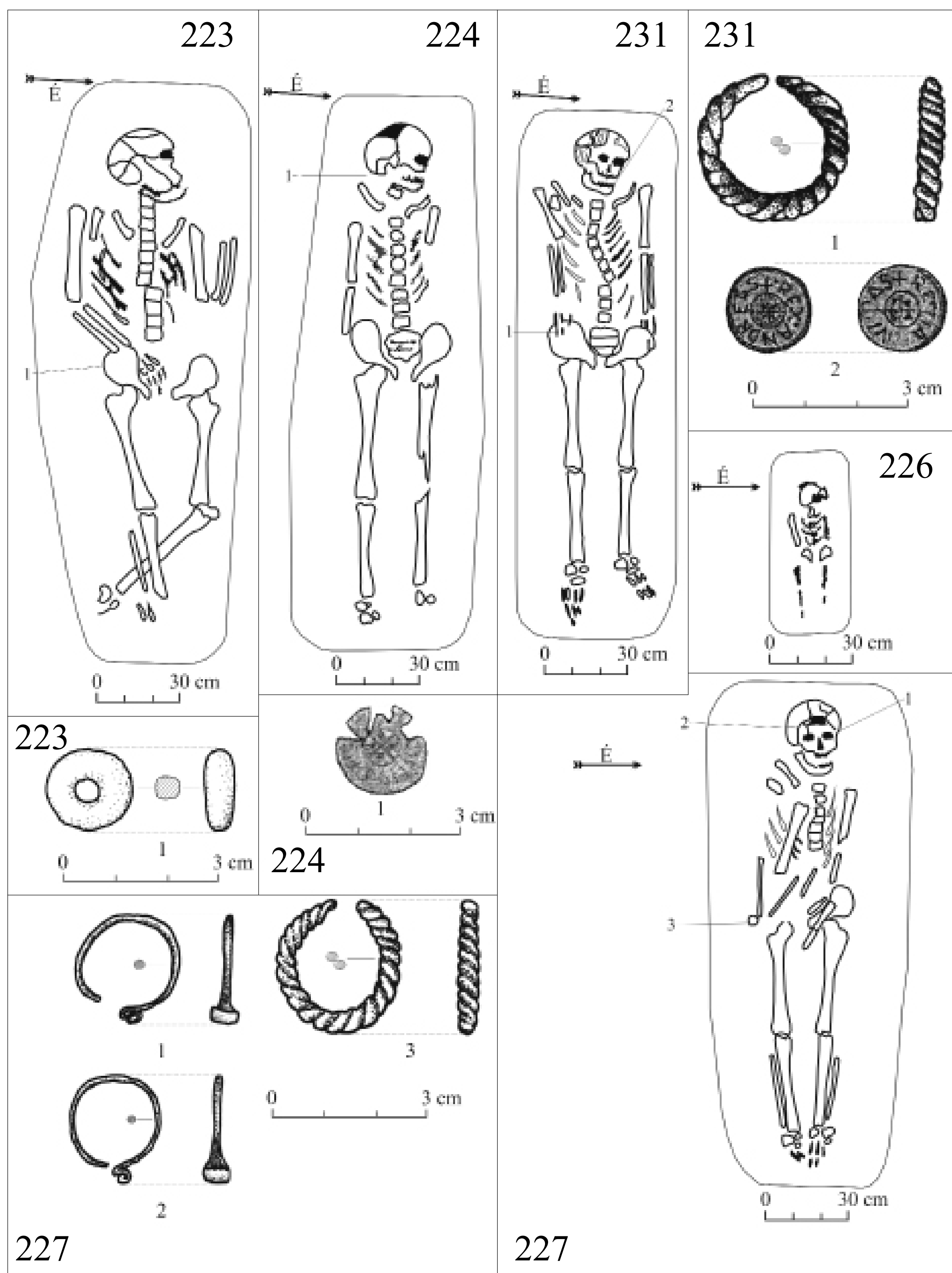

75. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 196. sír: 1; 204. sír: 1–7; 207. sír: 1.

76. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 209. sír: 1; 213. sír: 1–4; 217. sír: 1.

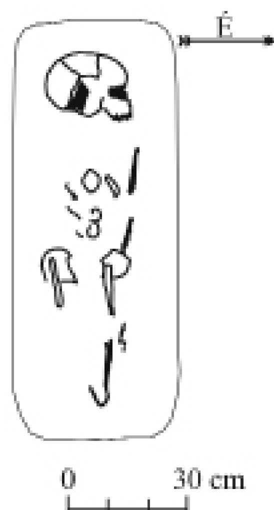

77. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 216. sír: 1–2; 220. sír: 1; 221. sír: 1–4; 225. sír: 1–2.

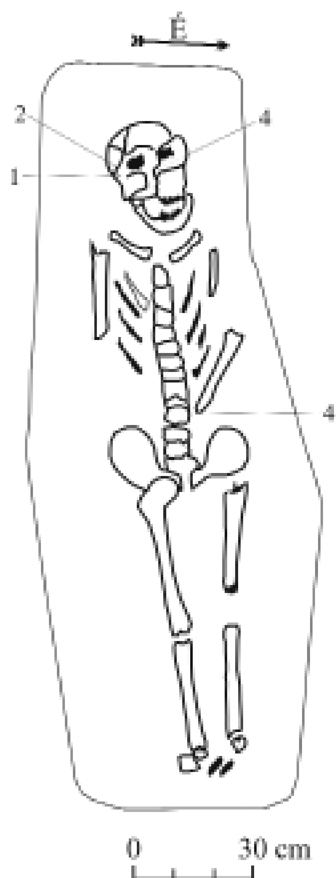

78. tábla. Gyulafehérvár-Brânduşei utca, 223. sír: 1; 224. sír: 1; 227. sír: 1–3; 231. sír: 1–2.

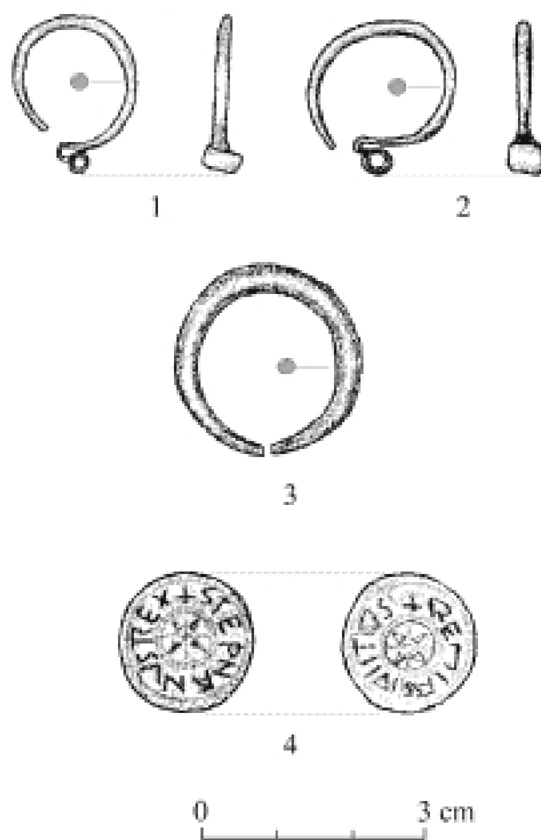
229

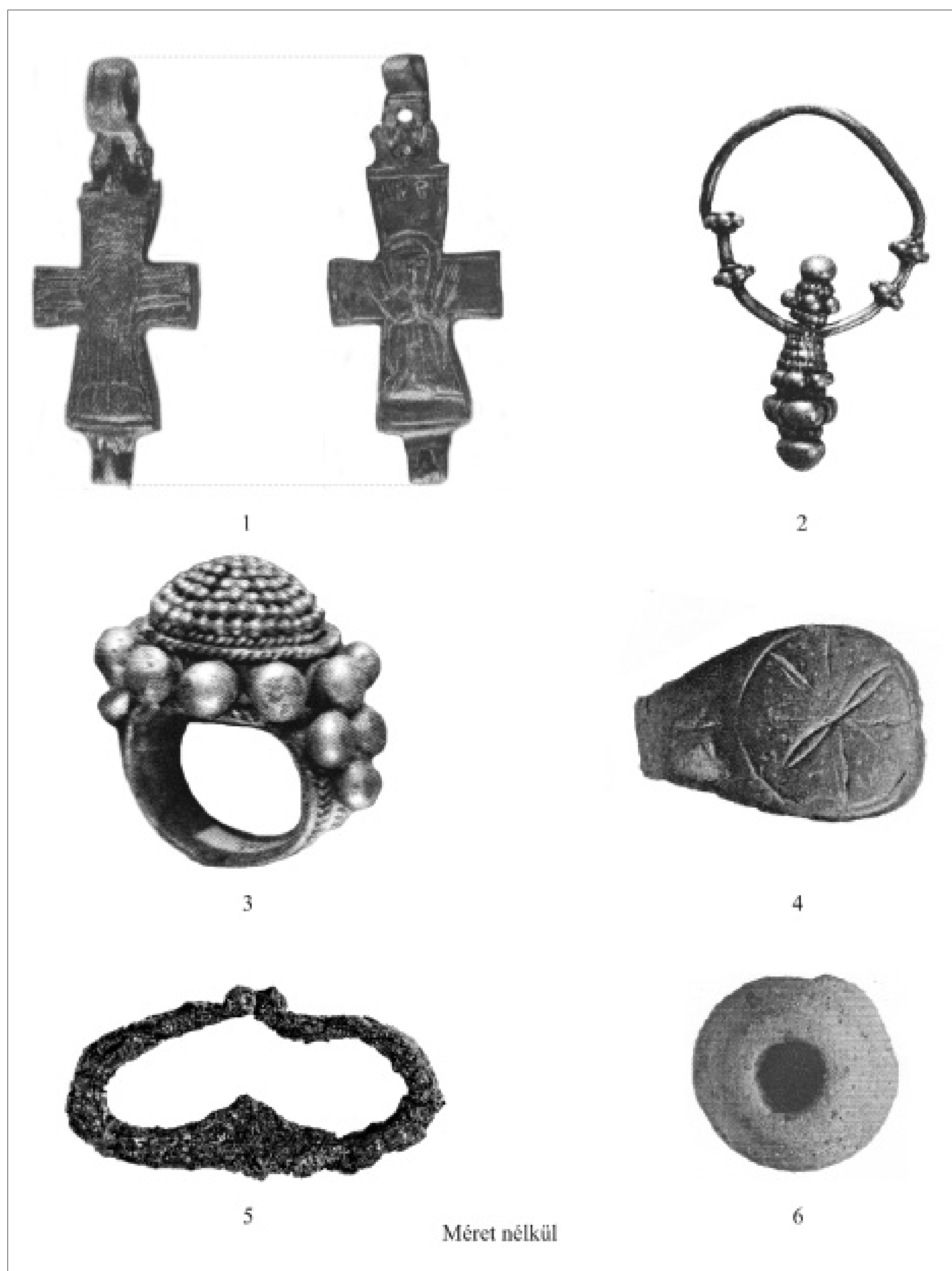

228

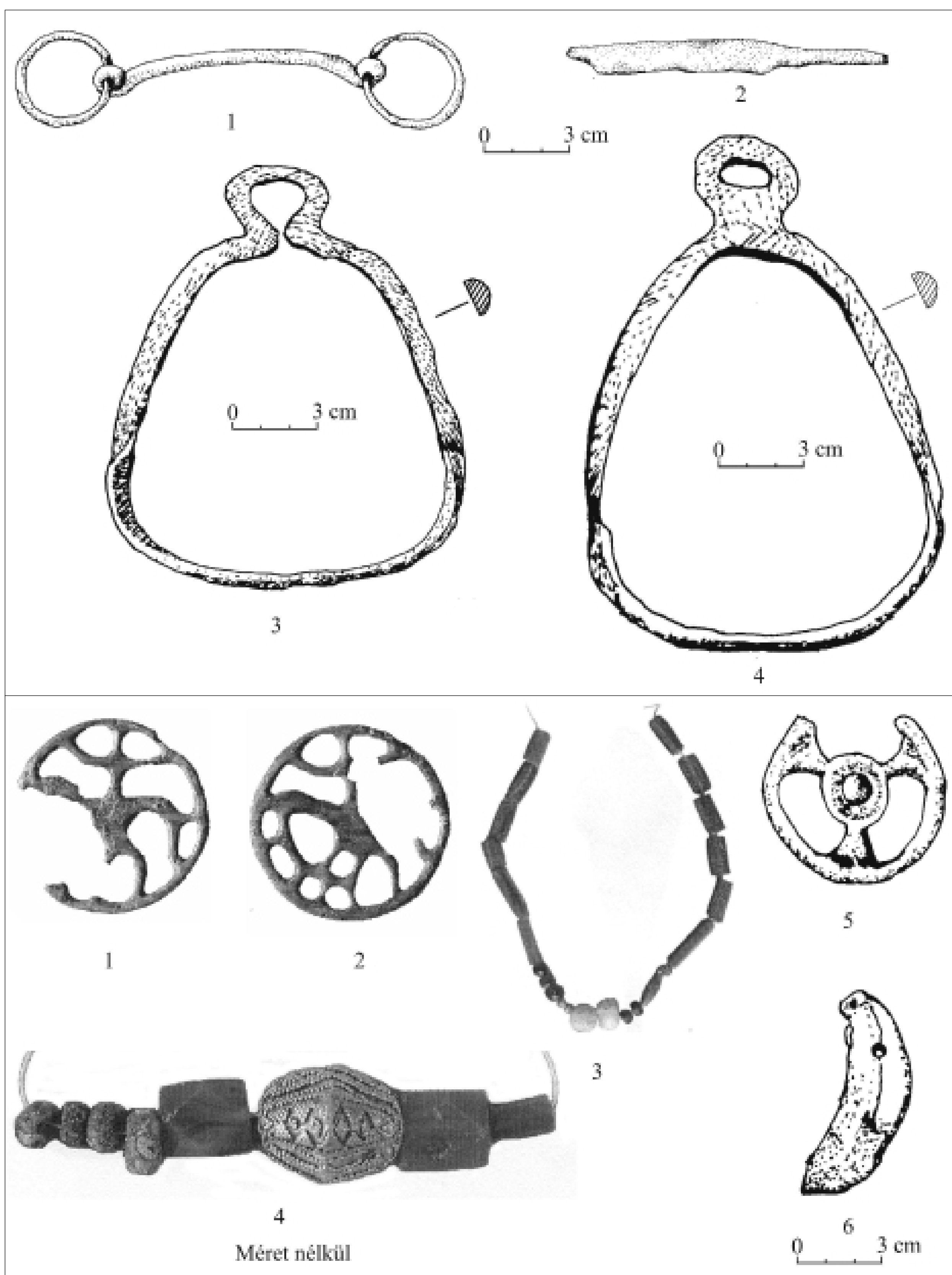

228

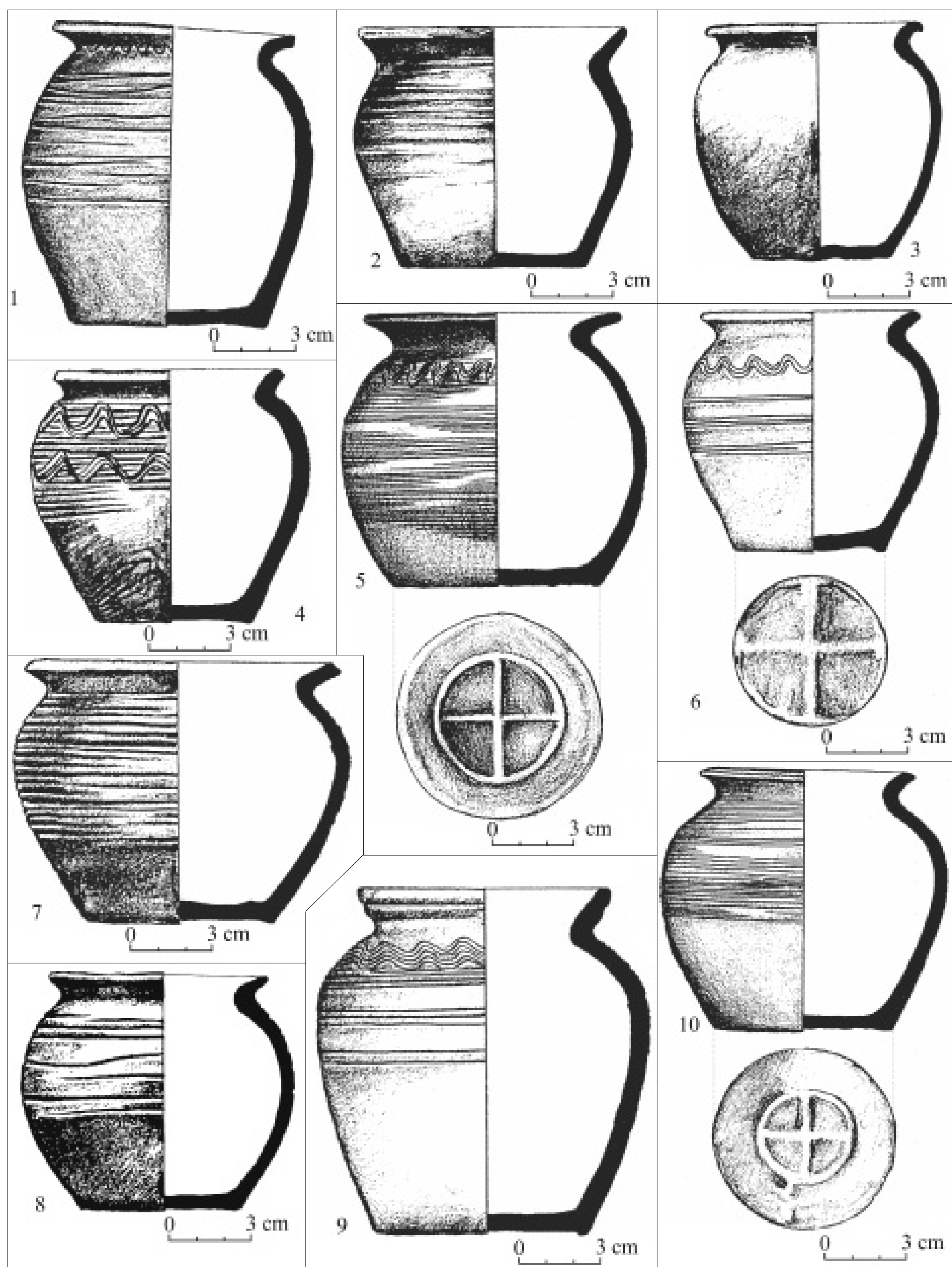

79. tábla. Gyulafehérvár-Brândușei utca, 228. sír: 1–4.

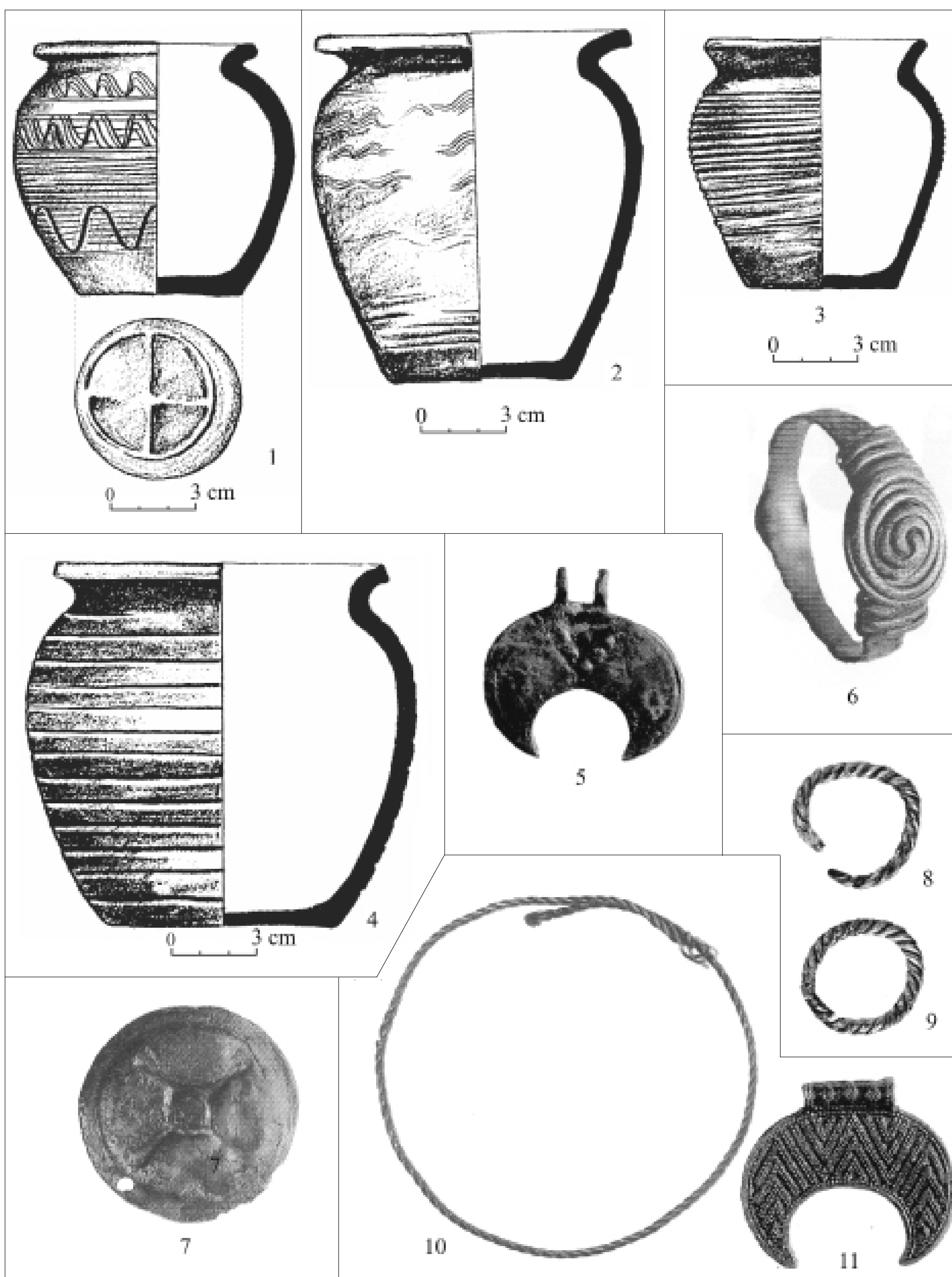

80. tábla. Gyulafehérvár-Császár forrása, 24. sír: 1; 17. sír: 2–3; 2. sír: 4; 16. sír: 5; 57. sír: 6.

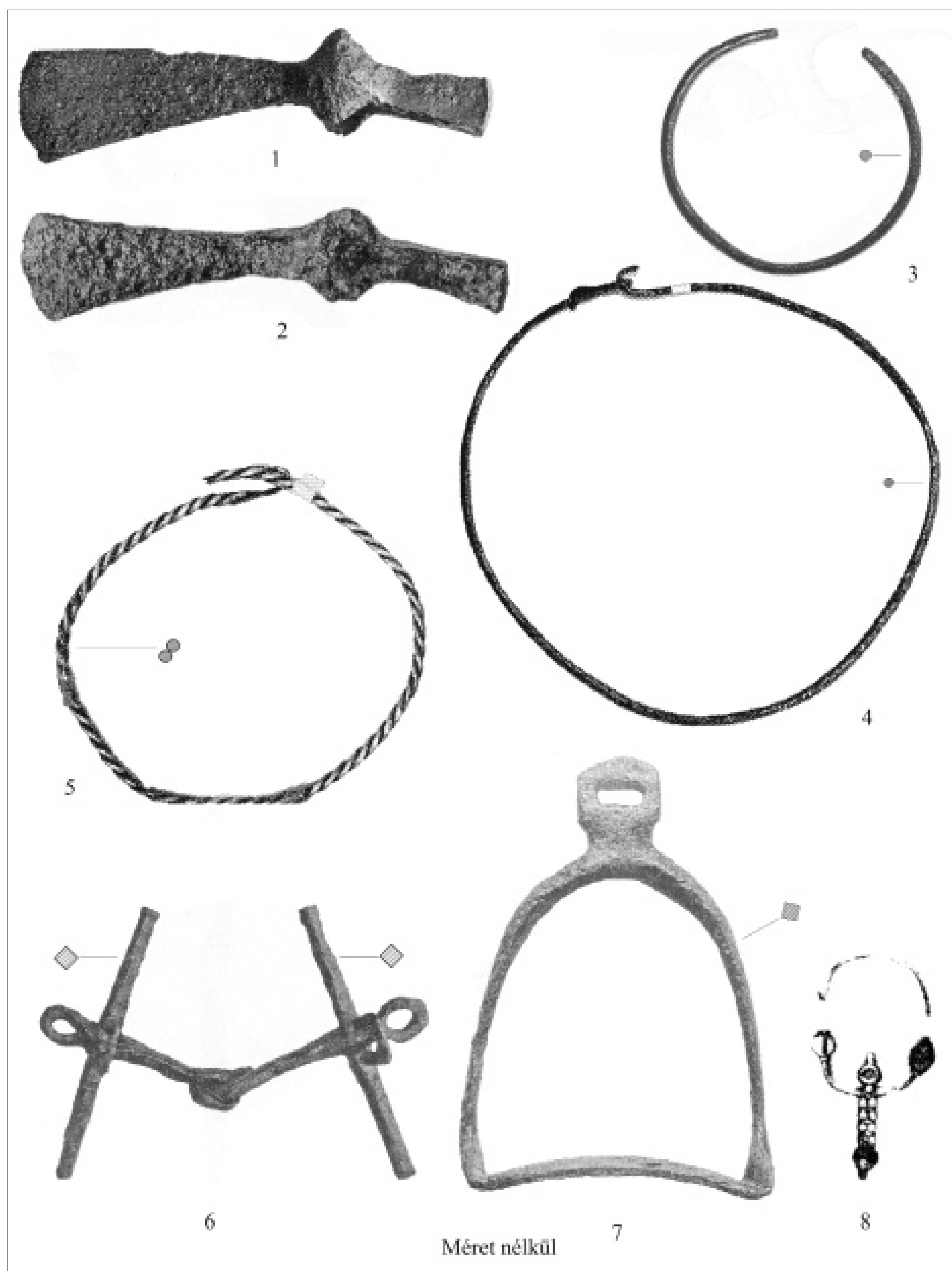

81. tábla. Gyulafehérvár-Mentőállomás, III. temető, XXXIII. kutatóárok/1981, 15. sír: 1–4; Más temetkezésből származó lelet: 1–6.

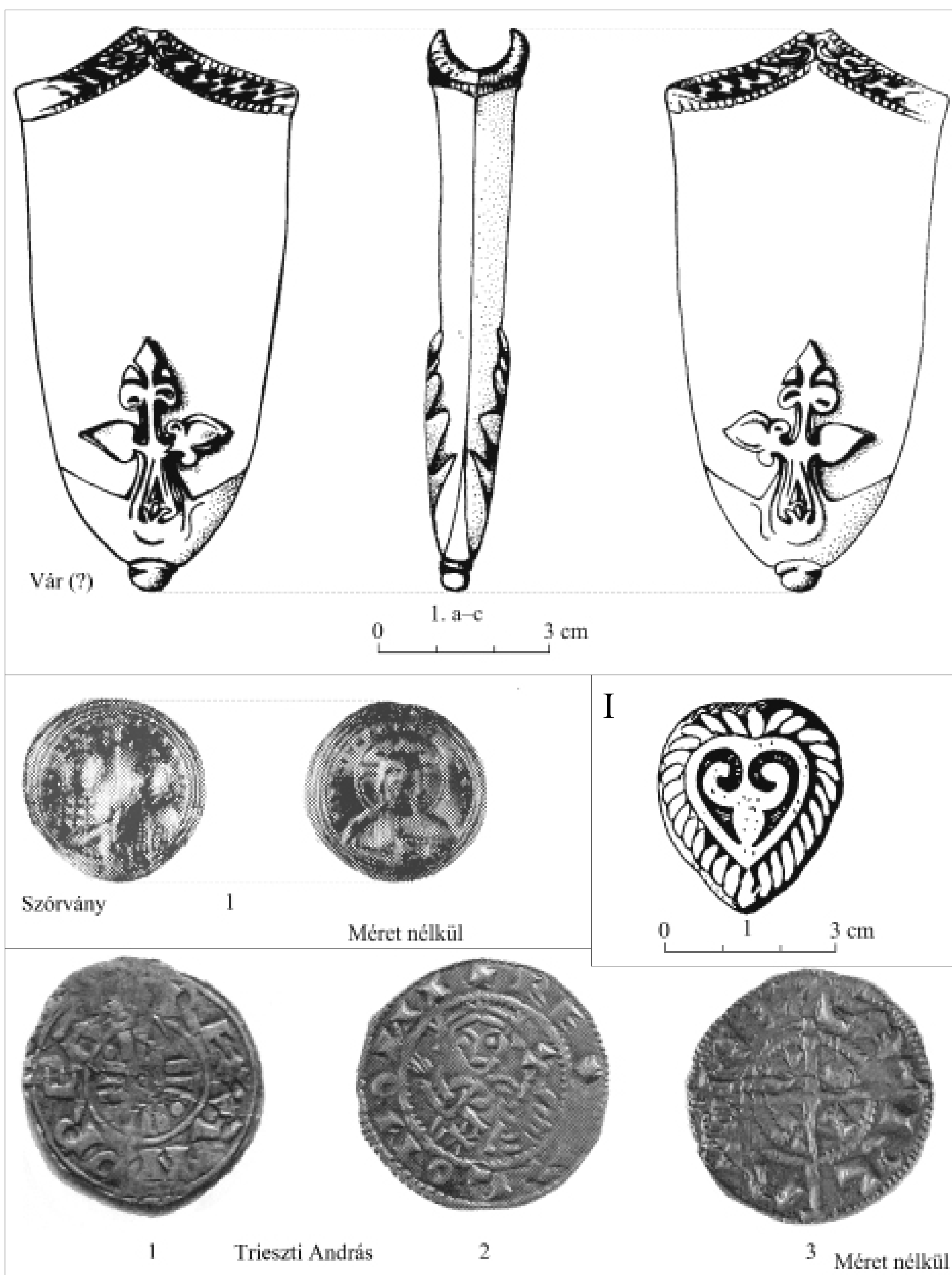

82. tábla. Gyulafehérvár-Mentőállomás, III. temető, II. kt./20. sír: 1; III. kt./30 sír: 2; IX. kt./1. sír: 3; IX. kt./19 sír: 4; X. kt./36. sír: 5; X. kt./41. sír: 6; X. kt./68. sír: 7; XIV. kt./40. sír: 8; XV. kt./32. sír: 9; XIII kt./4. sír: 10.

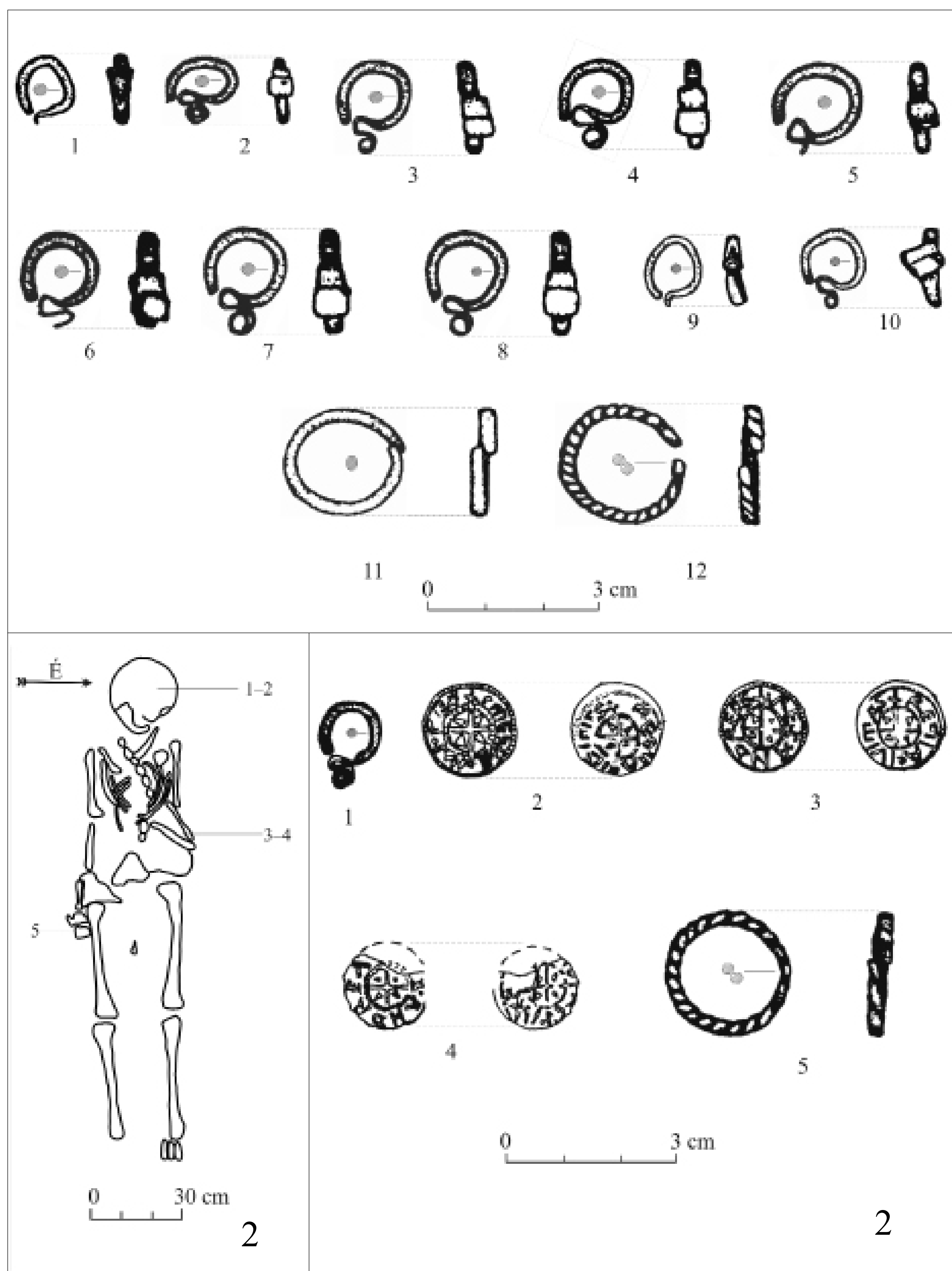

83. tábla. Gyulafehérvár-Mentőállomás, III. temető, XIV. kt./ismeretlen sz. sír: 1; XXVII. kt./11. sír: 2; XXXVI. kt./11. sír: 3; XXXVI. kt./25. sír: 4; 63. sír/1980: 5; 501. sír/1980: 10–11; ismeretlen számú temetkezések leletei: 6–9.

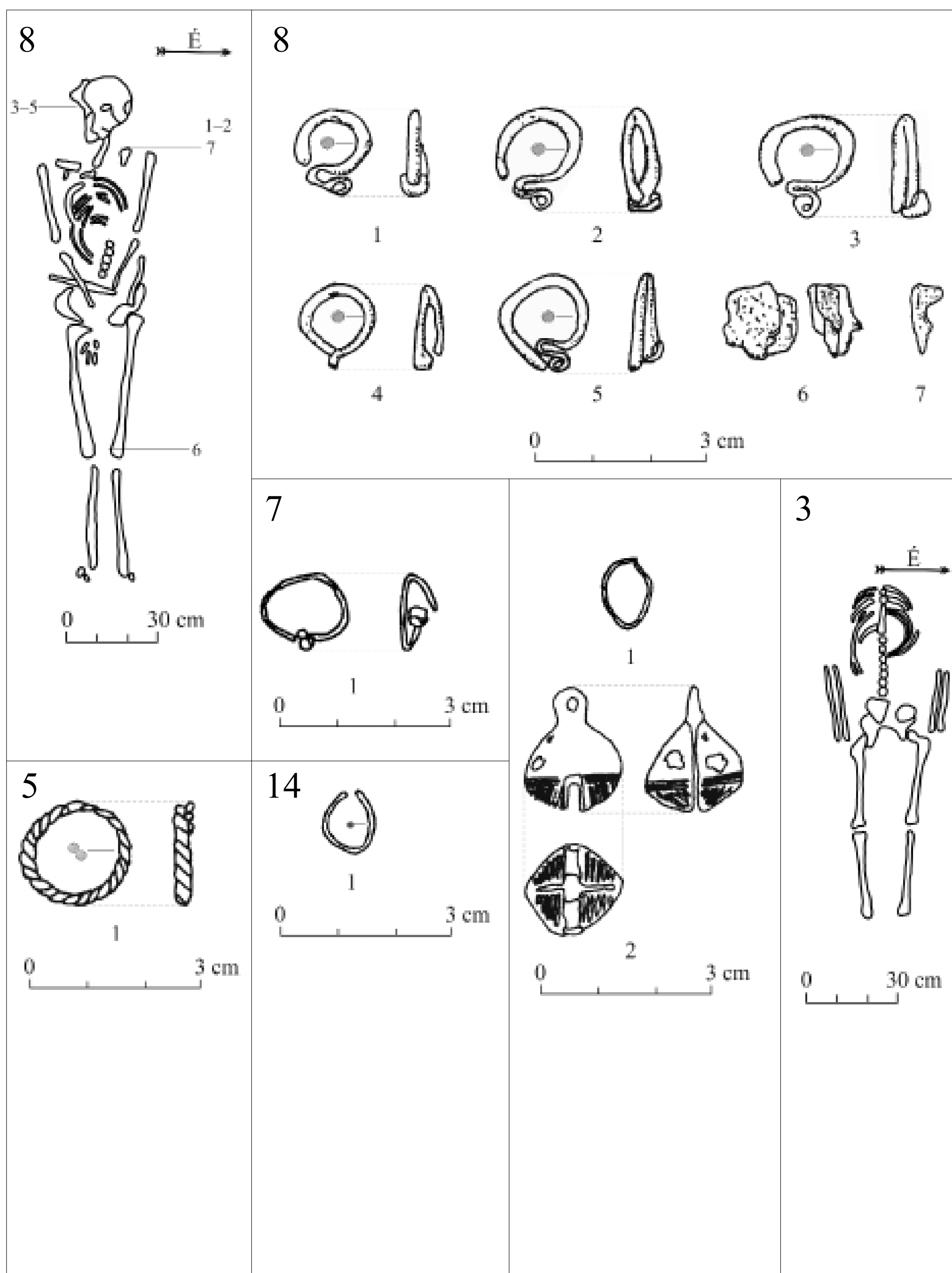

84. tábla. Gyulafehérvár-Mentőállomás III. temető temetkezéseiből származó leletek: 1–8.

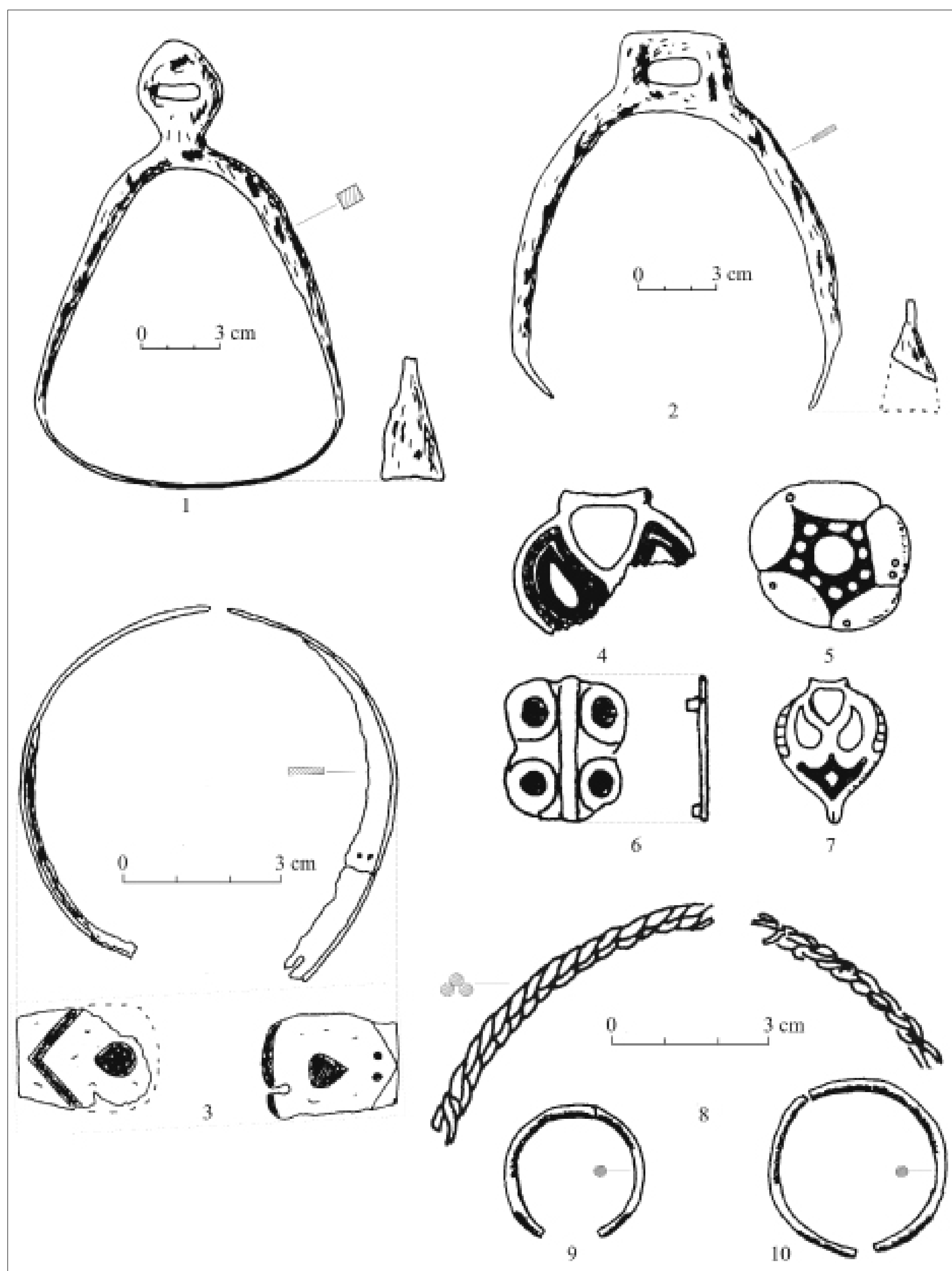

85. tábla. Gyulafehérvári vár(?), szórványlelet: 1. a–c; Gyulafehérvár, szórvány érme: 1; Gyulafehérvár-Római Katedrális, I. sír: 1; Trieszti András gyűjteménye, szórvány érmék: 1–3.

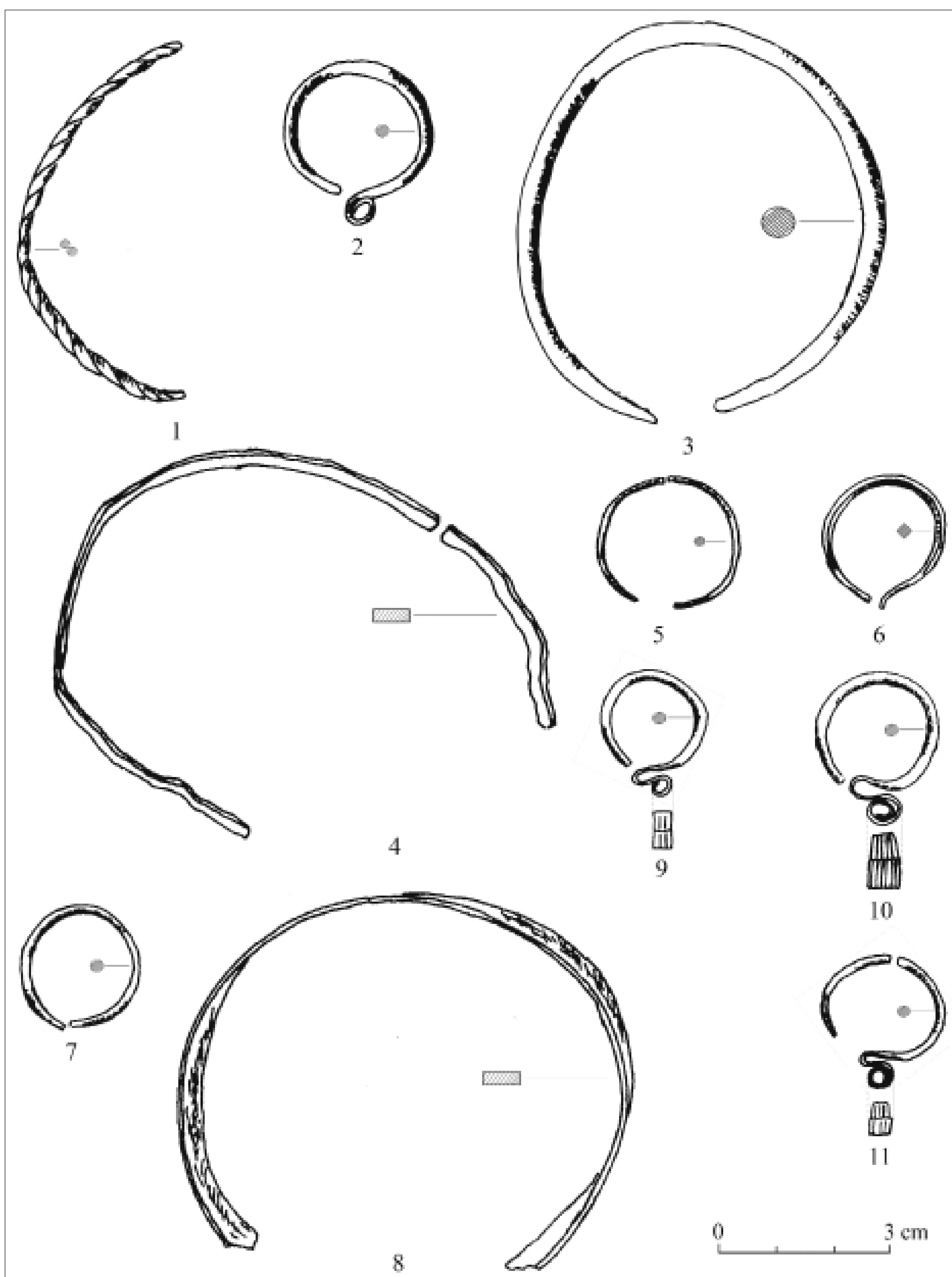

86. tábla. Gyulafehérvár-Poklisa, szórványleletek: 1–12; 2. sír: 1–5.

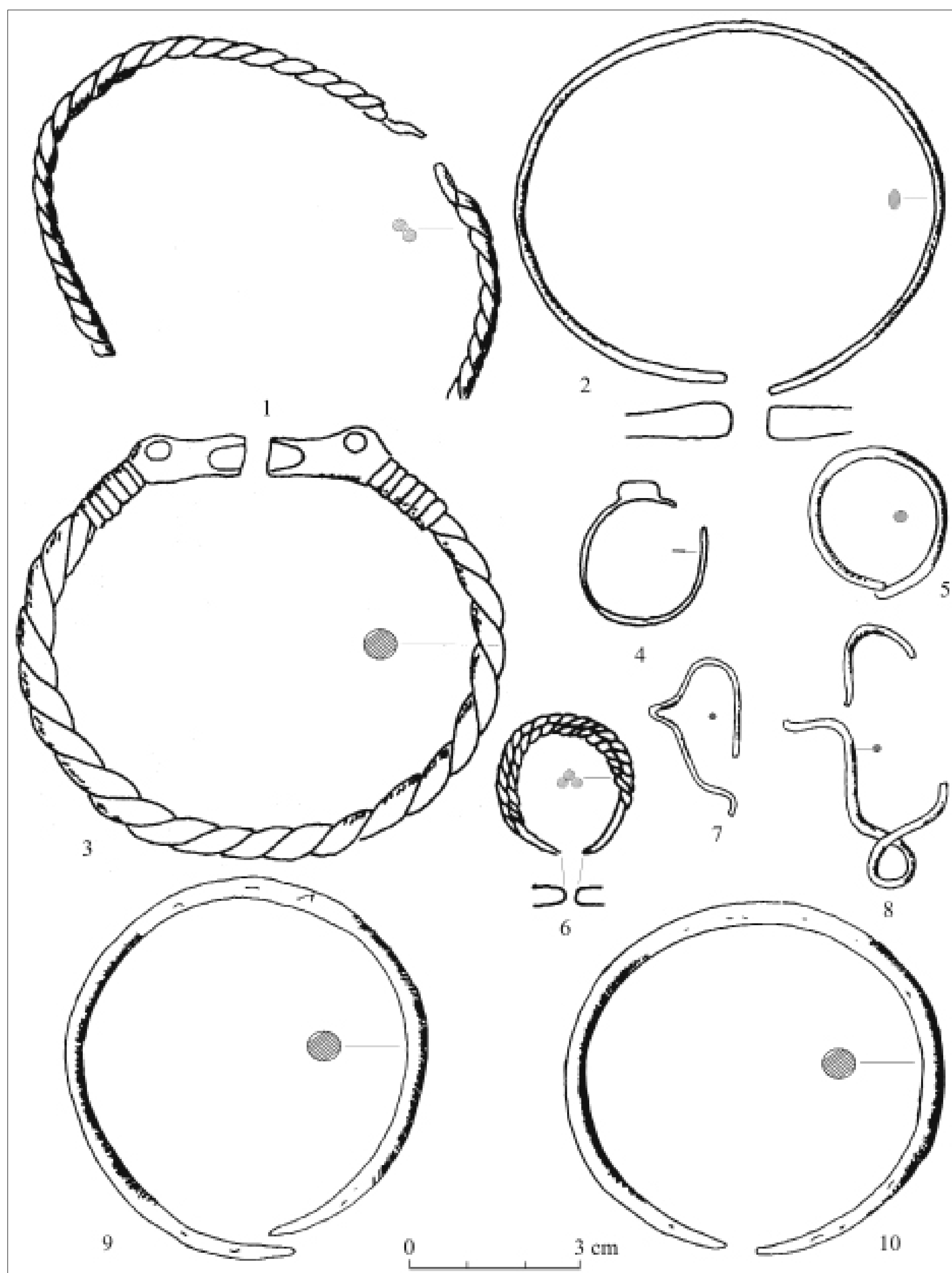

87. tábla. Gyulafehérvár-Poklisa, 8. sír: 1–7; 5. sír: 1; 7. sír: 1; 14. sír: 1; szórványleletek: 1–2.

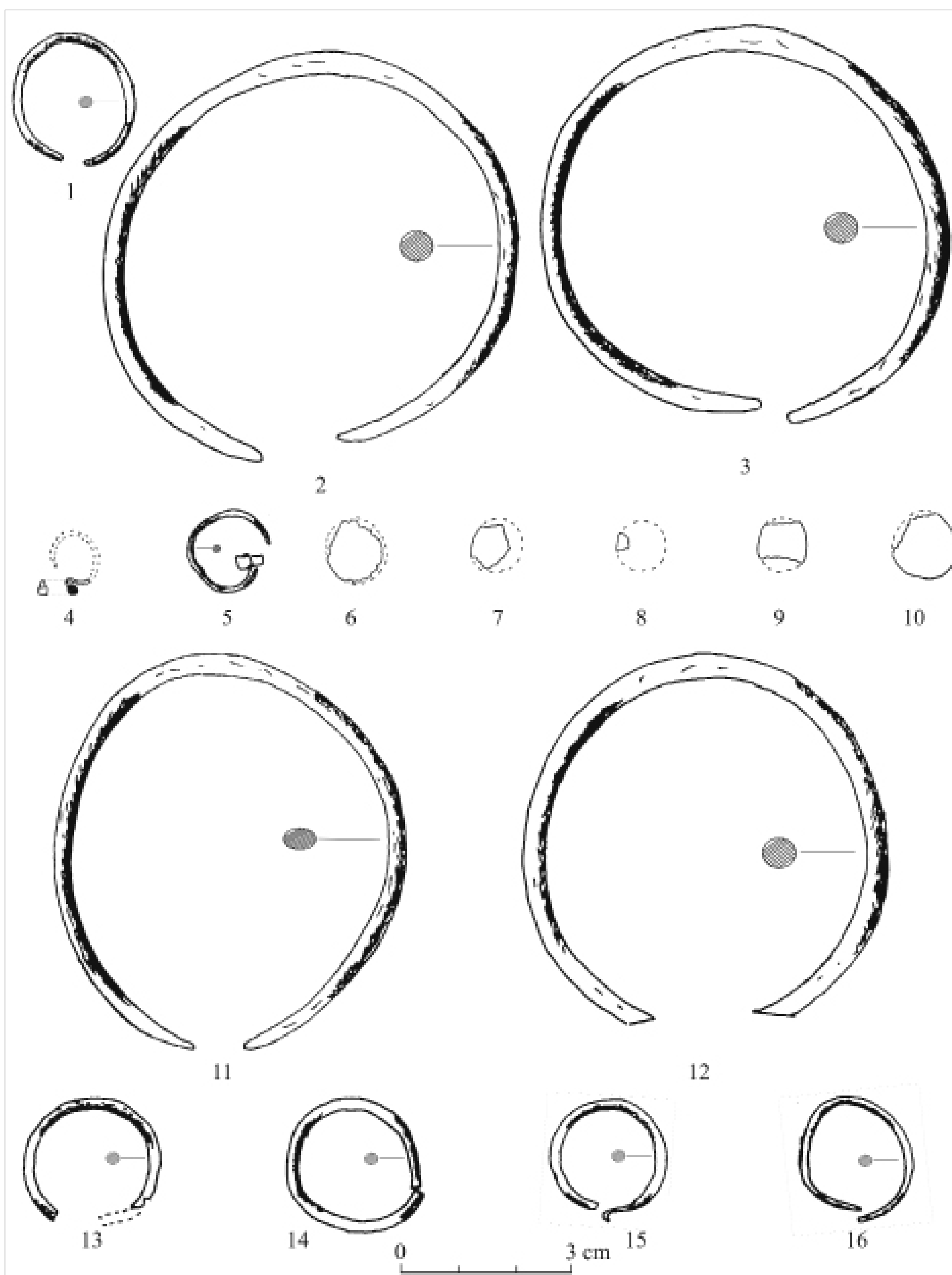

88. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer ásatása, szórványleletek: 1–10.

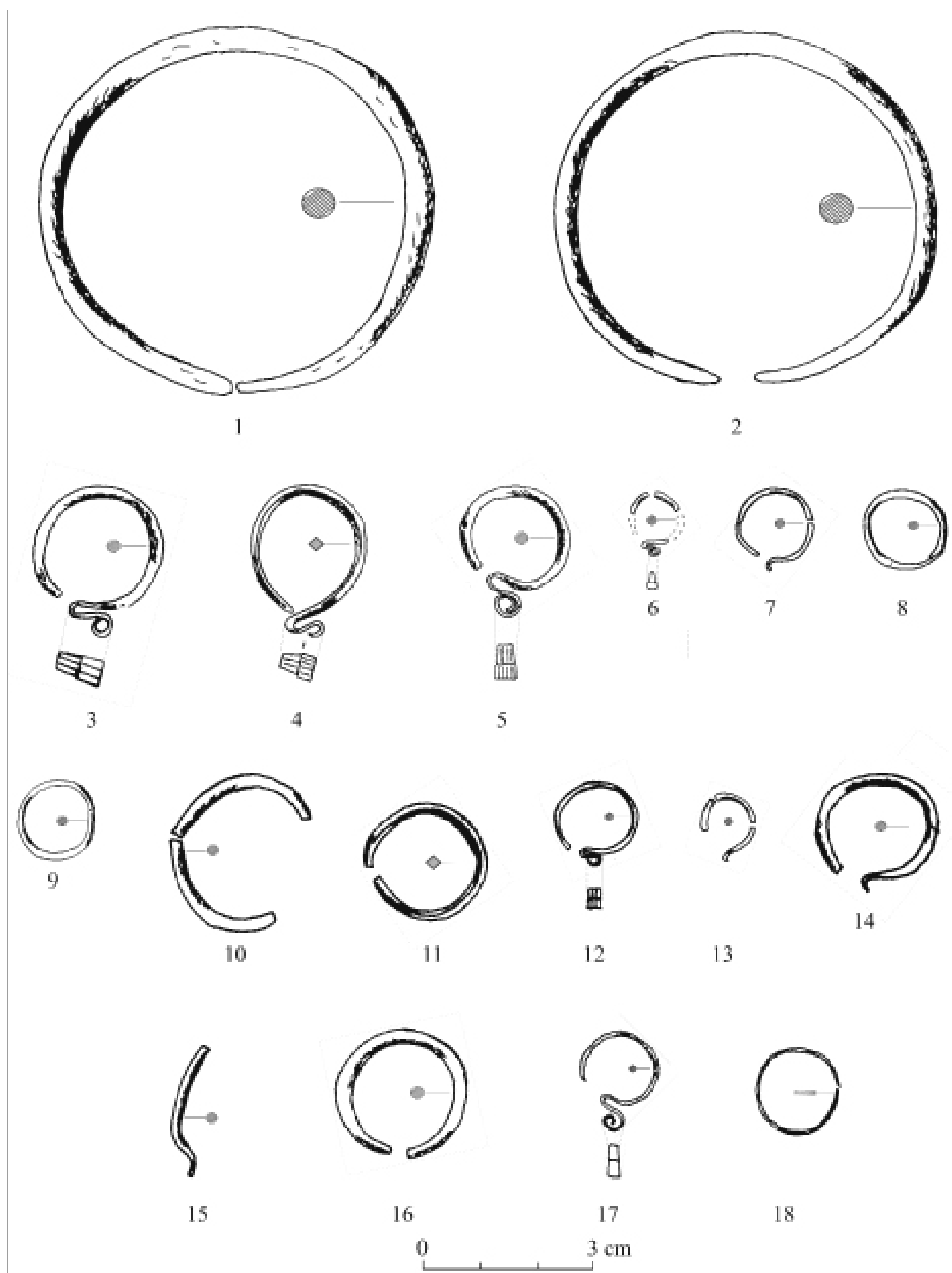

89. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer ásatása, szórványleletek: 1–11.

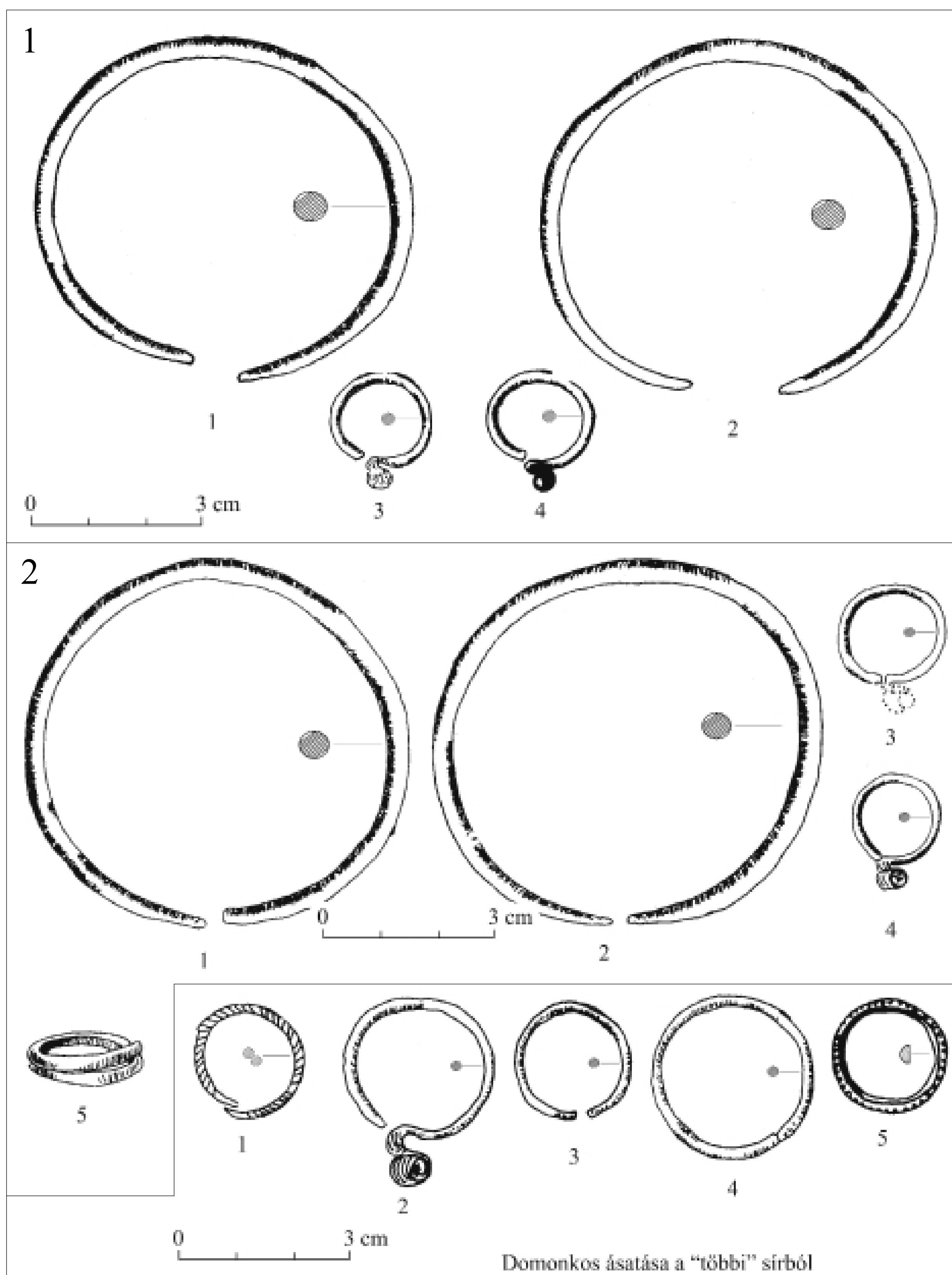

90. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer ásatása, szórványleletek: 1–10.

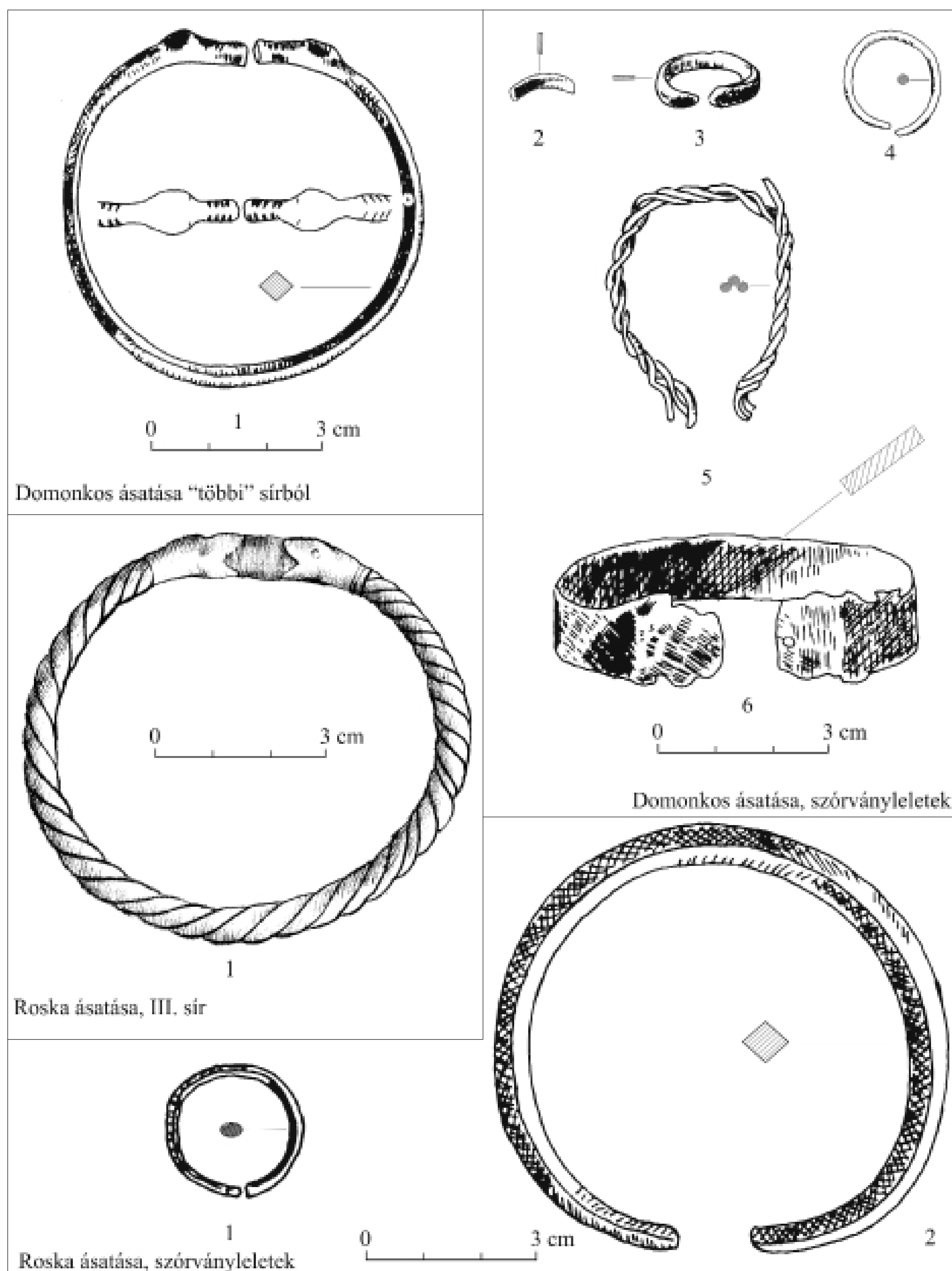

91. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer ásatása, szórványleletek: 1–16.

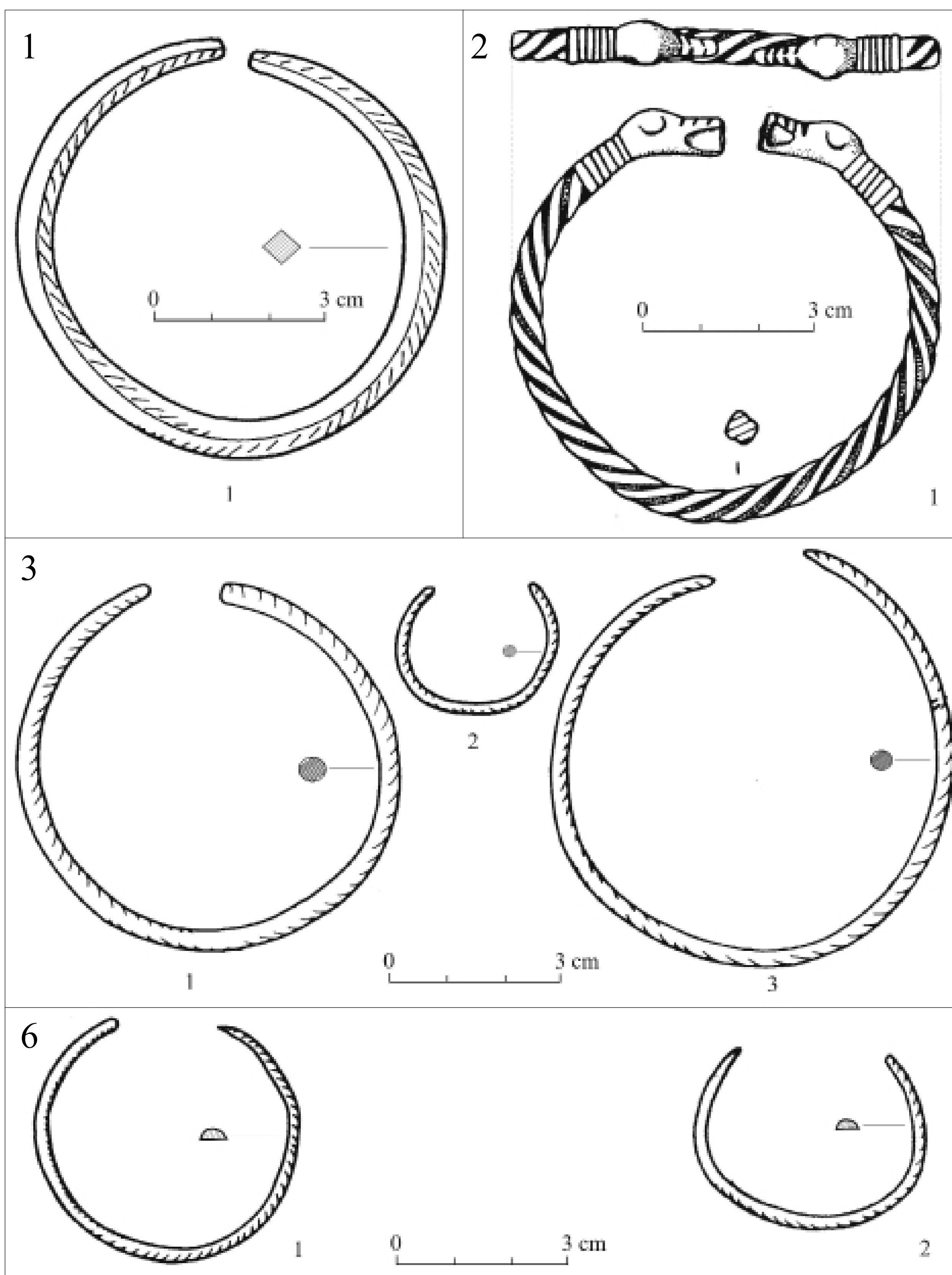

92. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, Krammer ásatása, szórványleletek: 1–18.

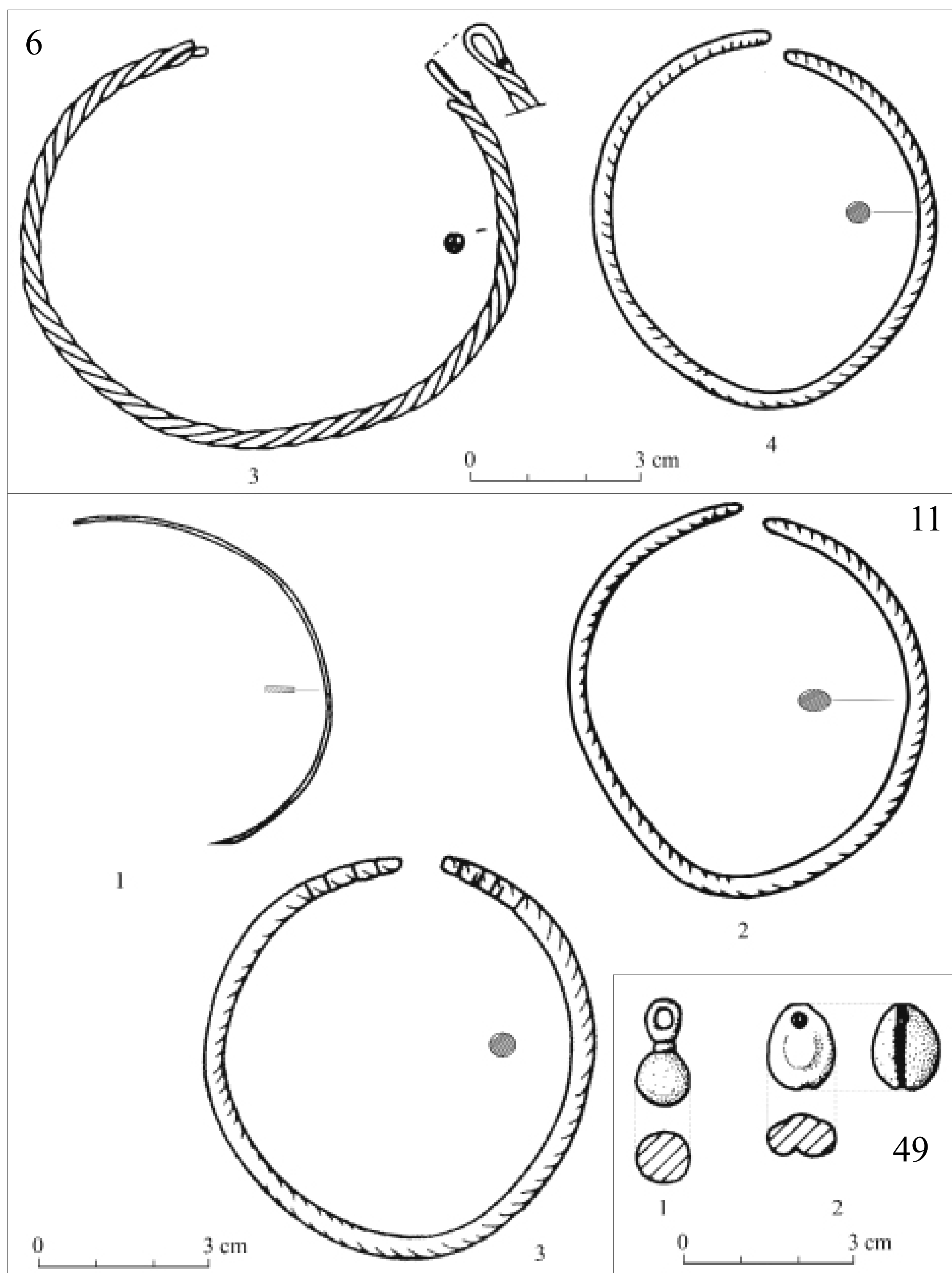

93. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, Domonkos ásatása, 1. sír: 1–4; 2. sír: 1–5; szórványleletek: 1–5.

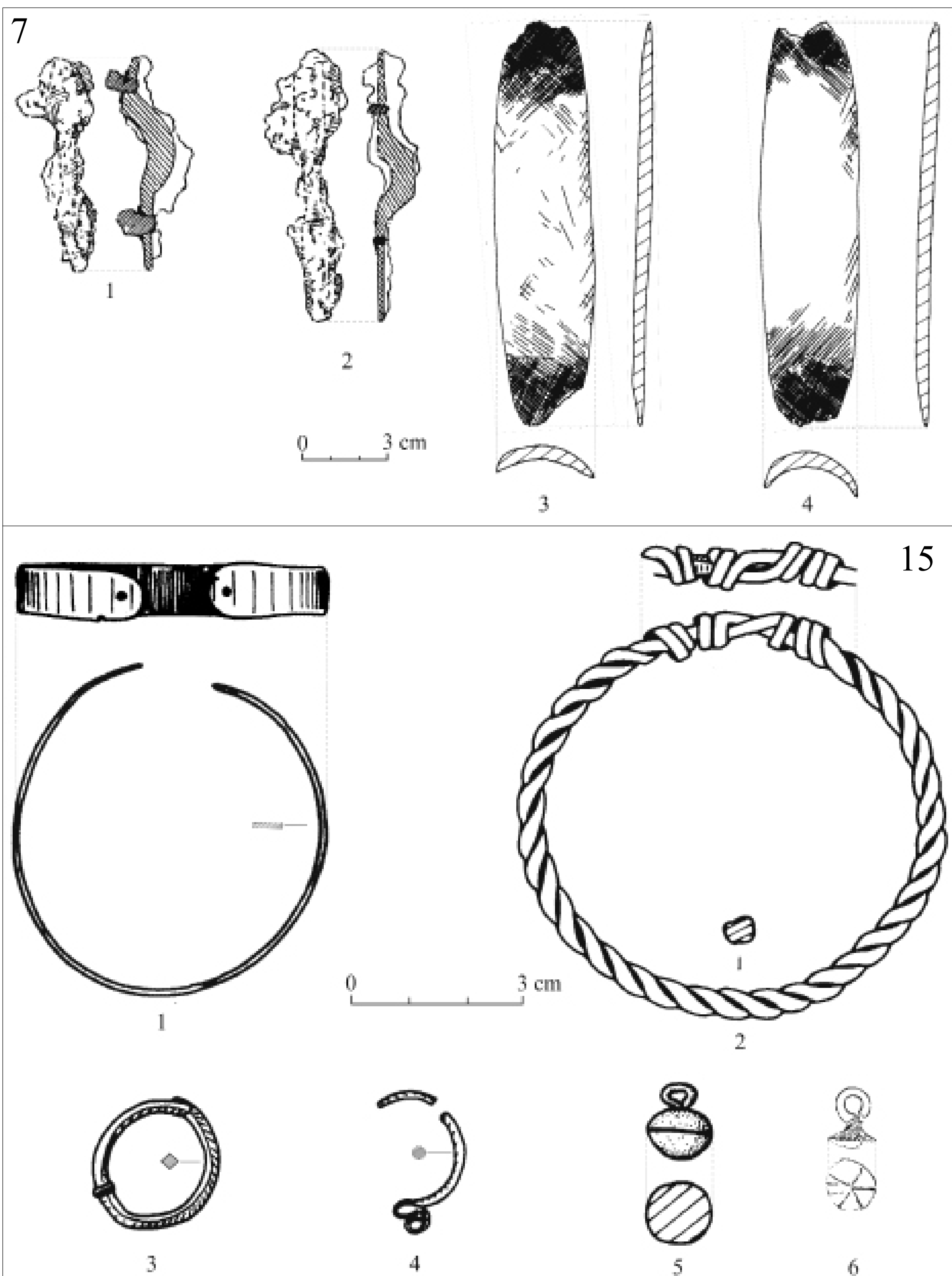

94. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, Domonkos ásatása, szórványleletek: 1–6; Roska ásatása, III. sír: 1; Roska ásatása, szórványleletek: 1–2.

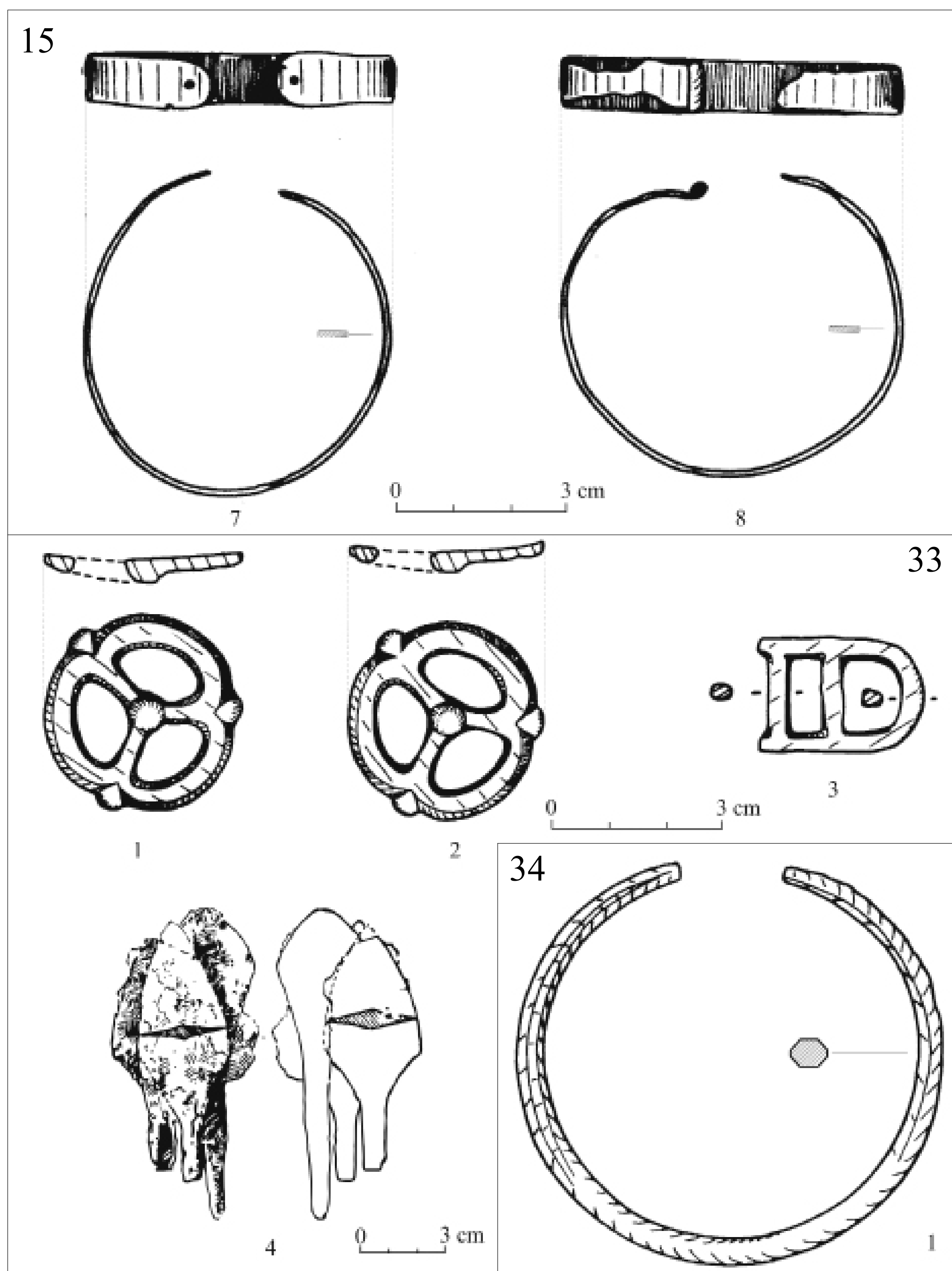

95. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, 1. sír: 1; 2. sír: 1; 3 sír: 1–3; 6. sír: 1–2.

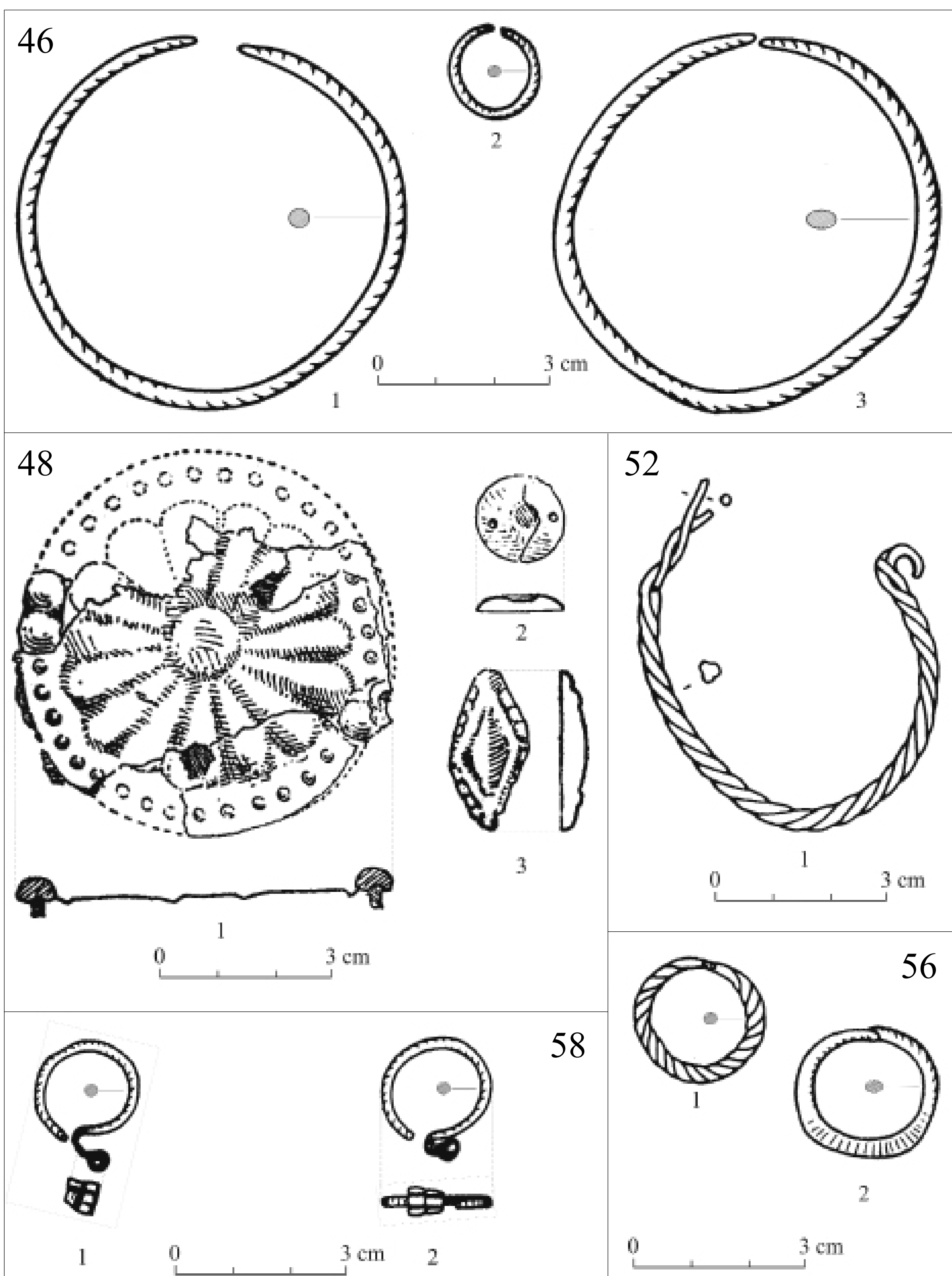

96. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, 6. sír: 3–4; 11. sír: 1–3; 49. sír: 1–2.

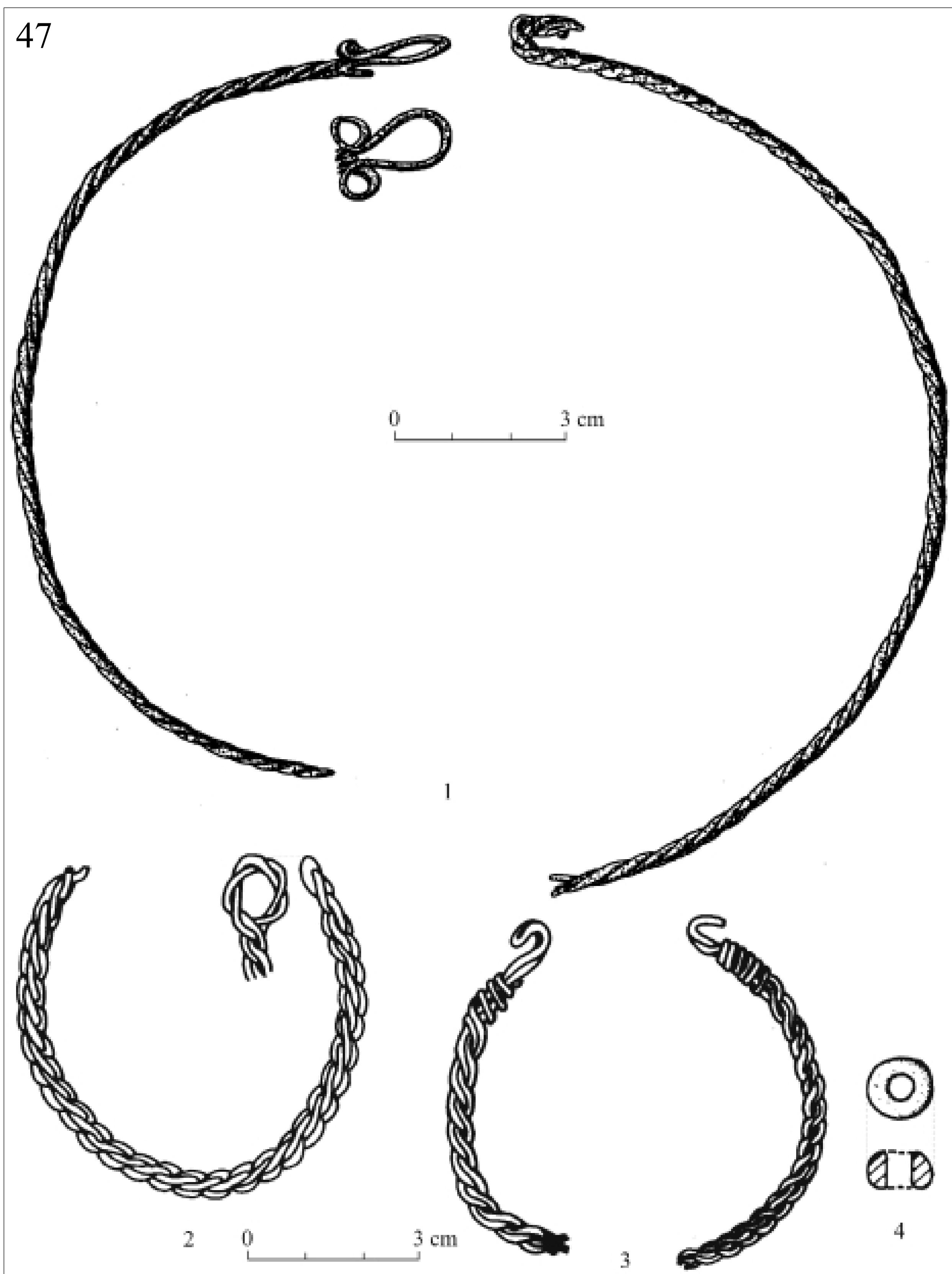

97. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, 7. sír: 1–4; 15. sír: 1–6.

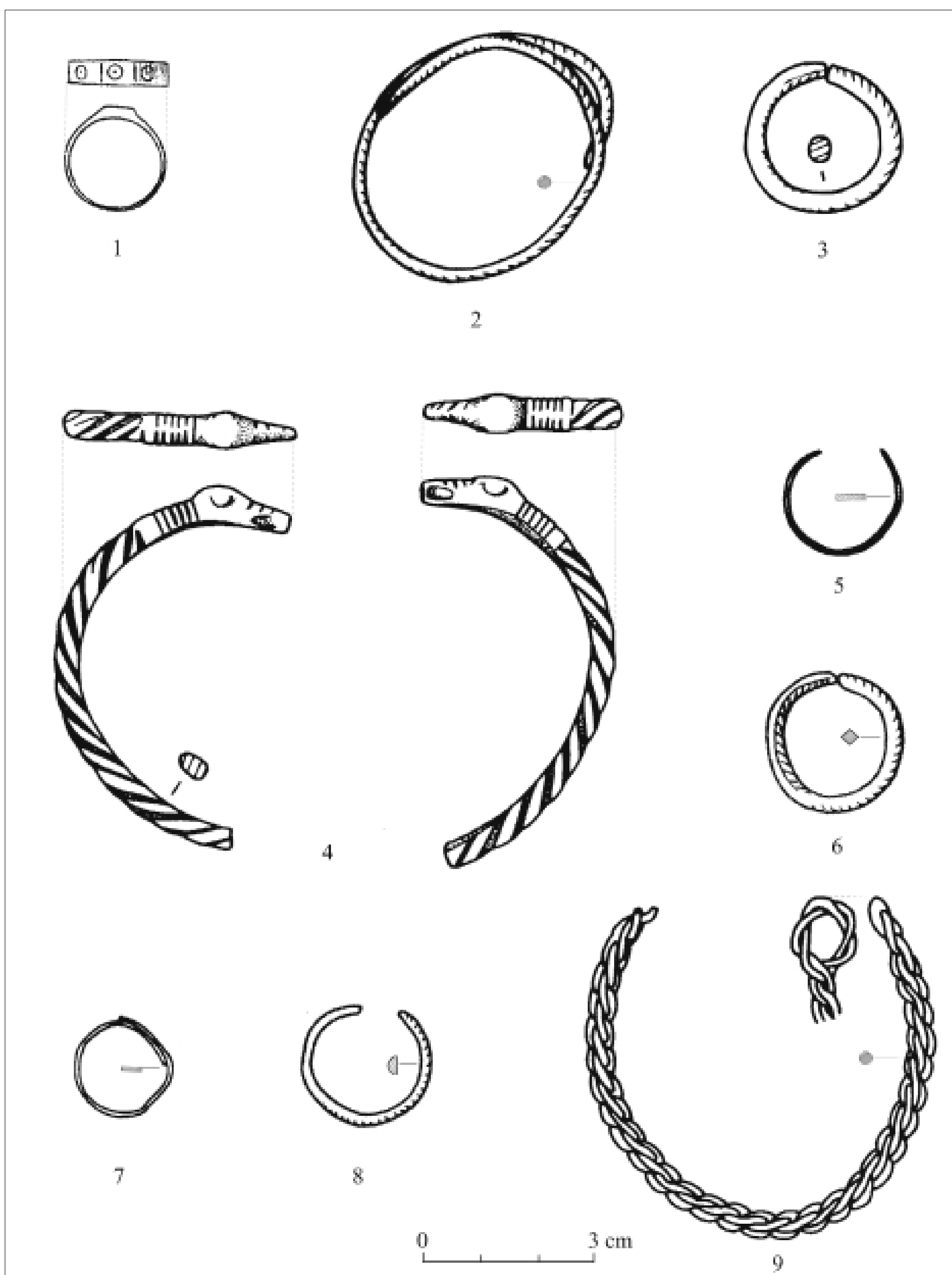

98. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, 15. sír: 7–8; 33. sír: 1–4; 34. sír: 1.

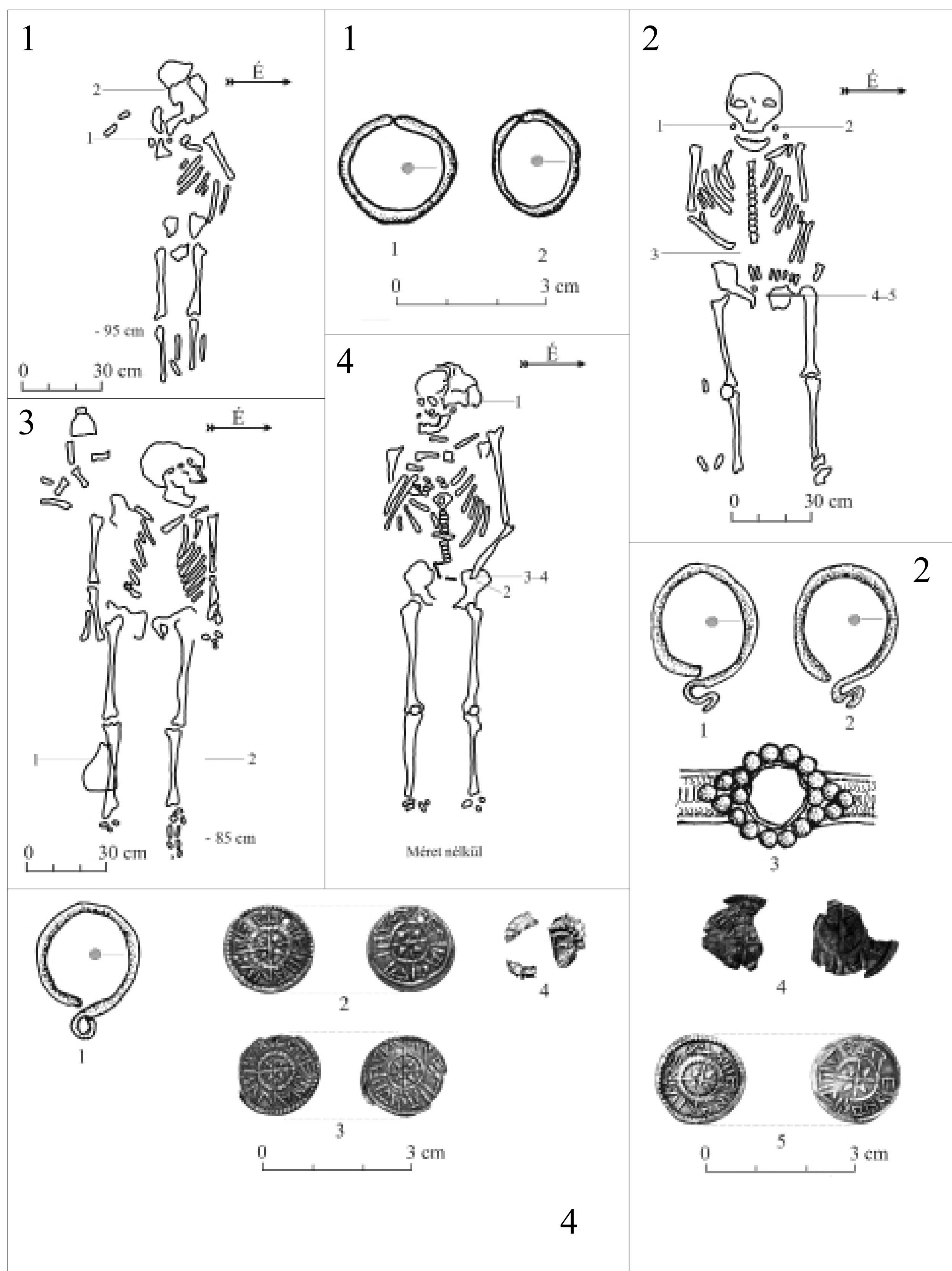

99. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, 46. sír: 1–3; 48. sír: 1–3; 52. sír: 1; 56. sír: 1–2; 58. sír: 1–2.

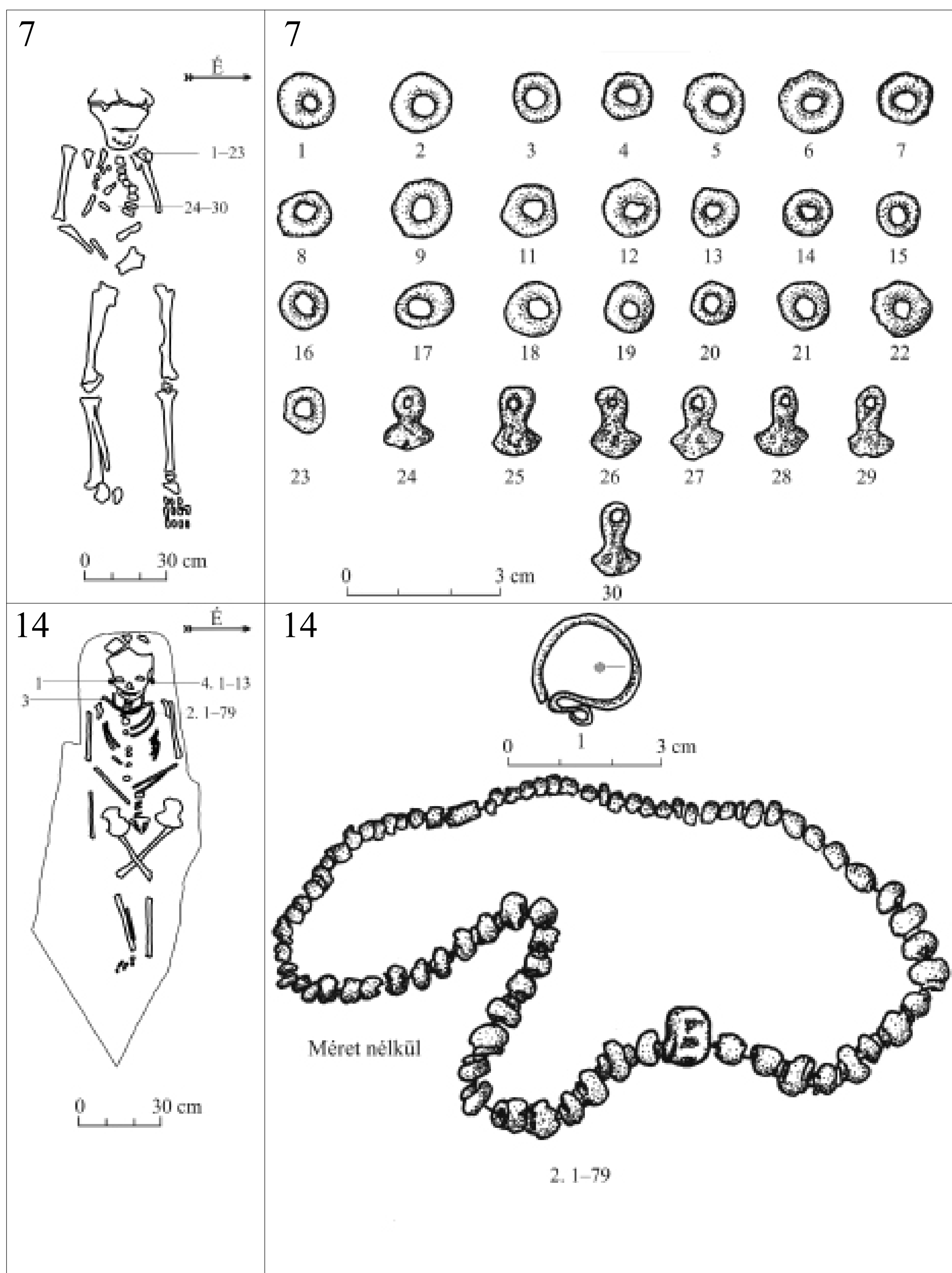

100. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, 47. sír: 1–4.

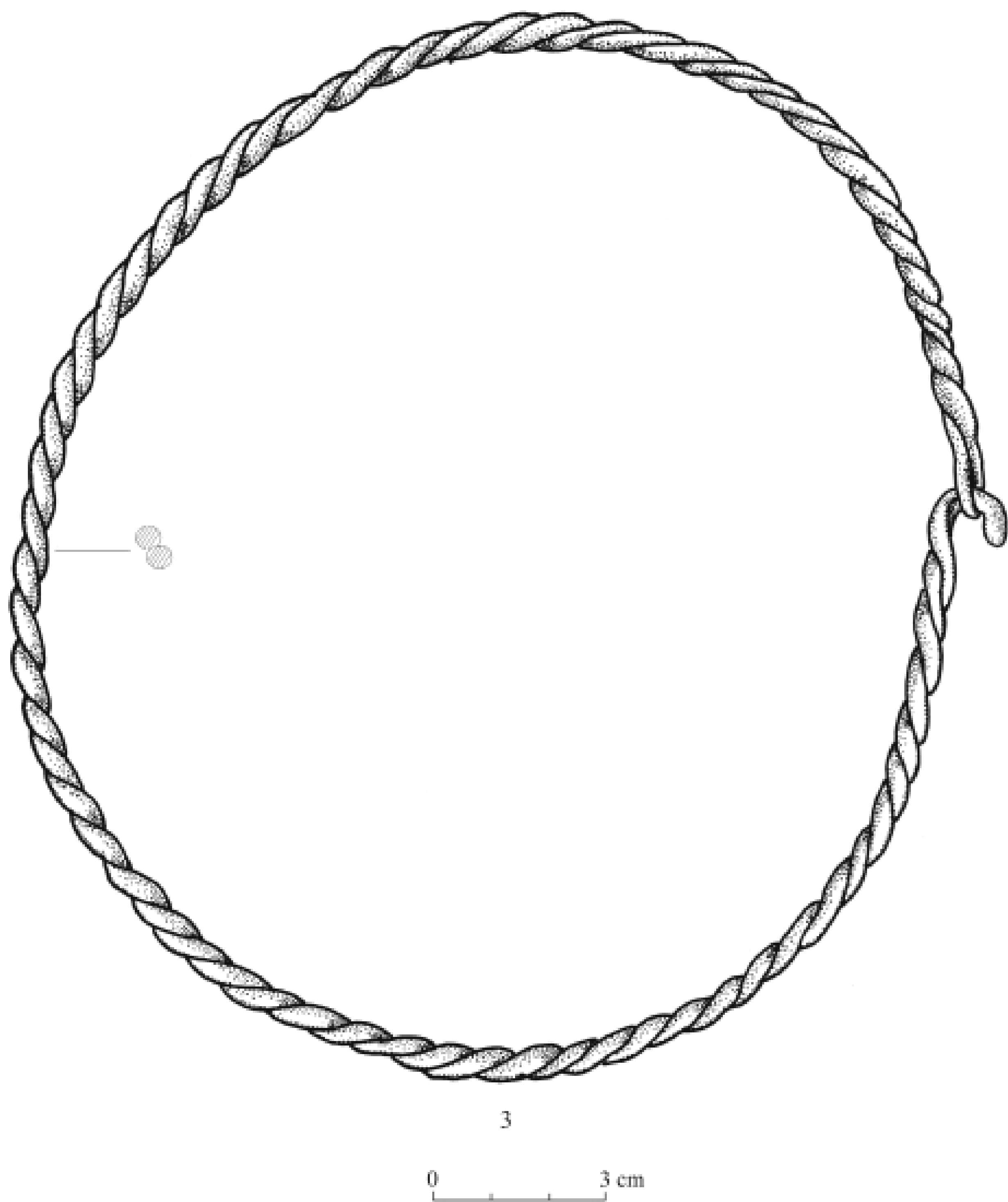

101. tábla. Gyulavarsánd-Laposhalom, szórványleletek: 1–6; sírokból előkerült, összekeveredett leletek: 7–9.

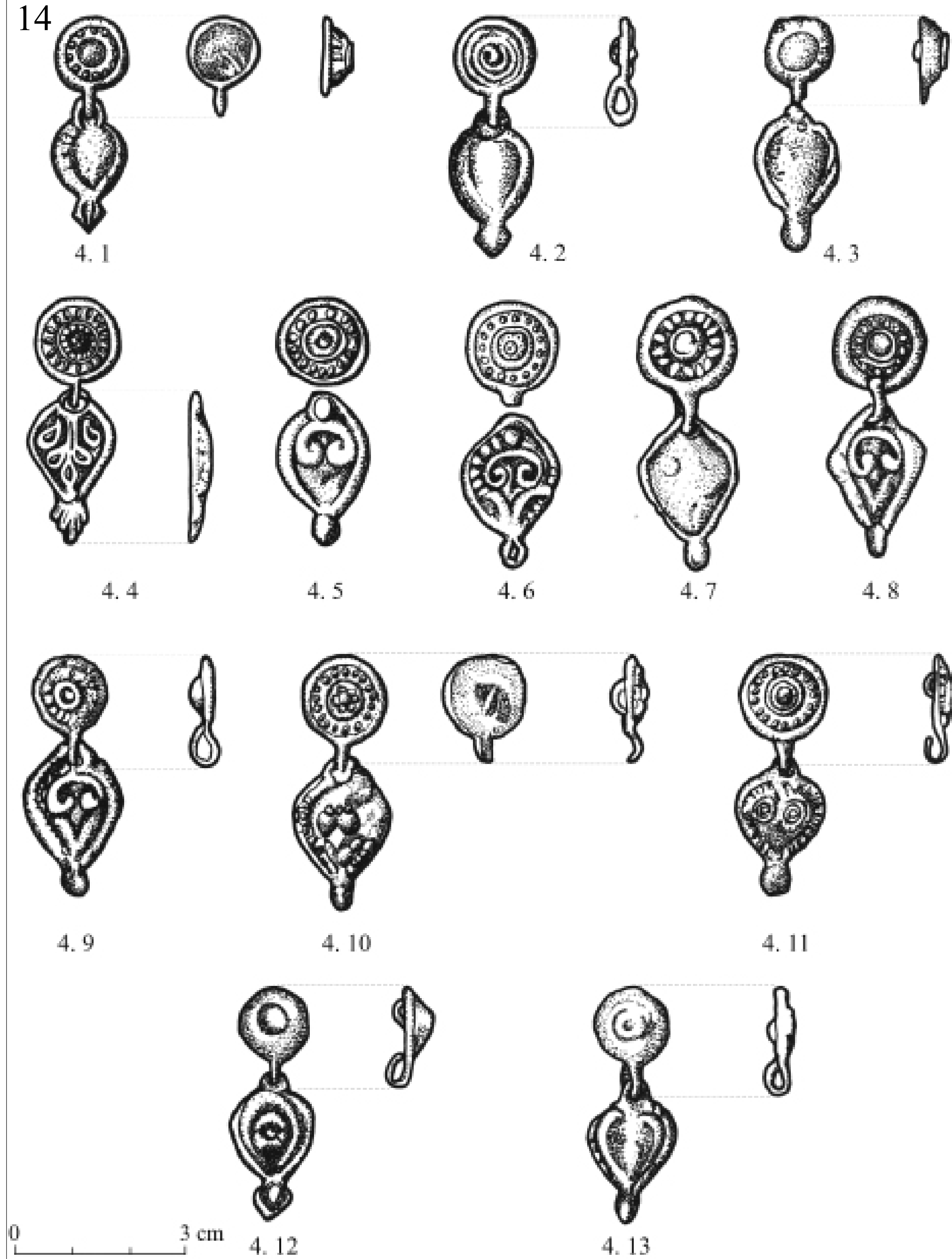

102. tábla. Hodony-Pocioroane, 1. sír: 1–2; 2. sír: 1–5; 4. sír: 1–4.

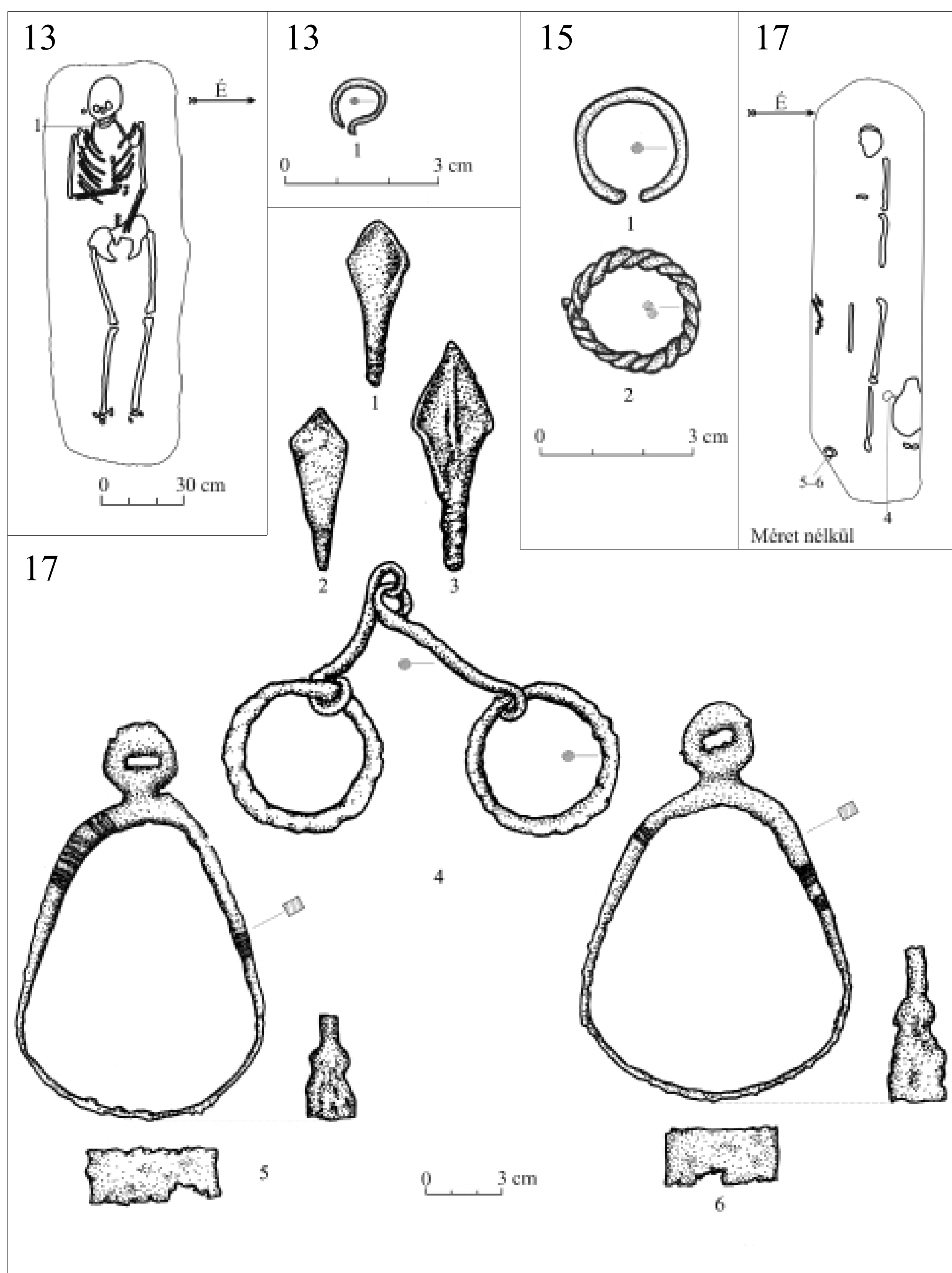

103. tábla. Hodony-Pocioroane, 7. sír: 1–30; 14. sír: 1–2. 1–79.

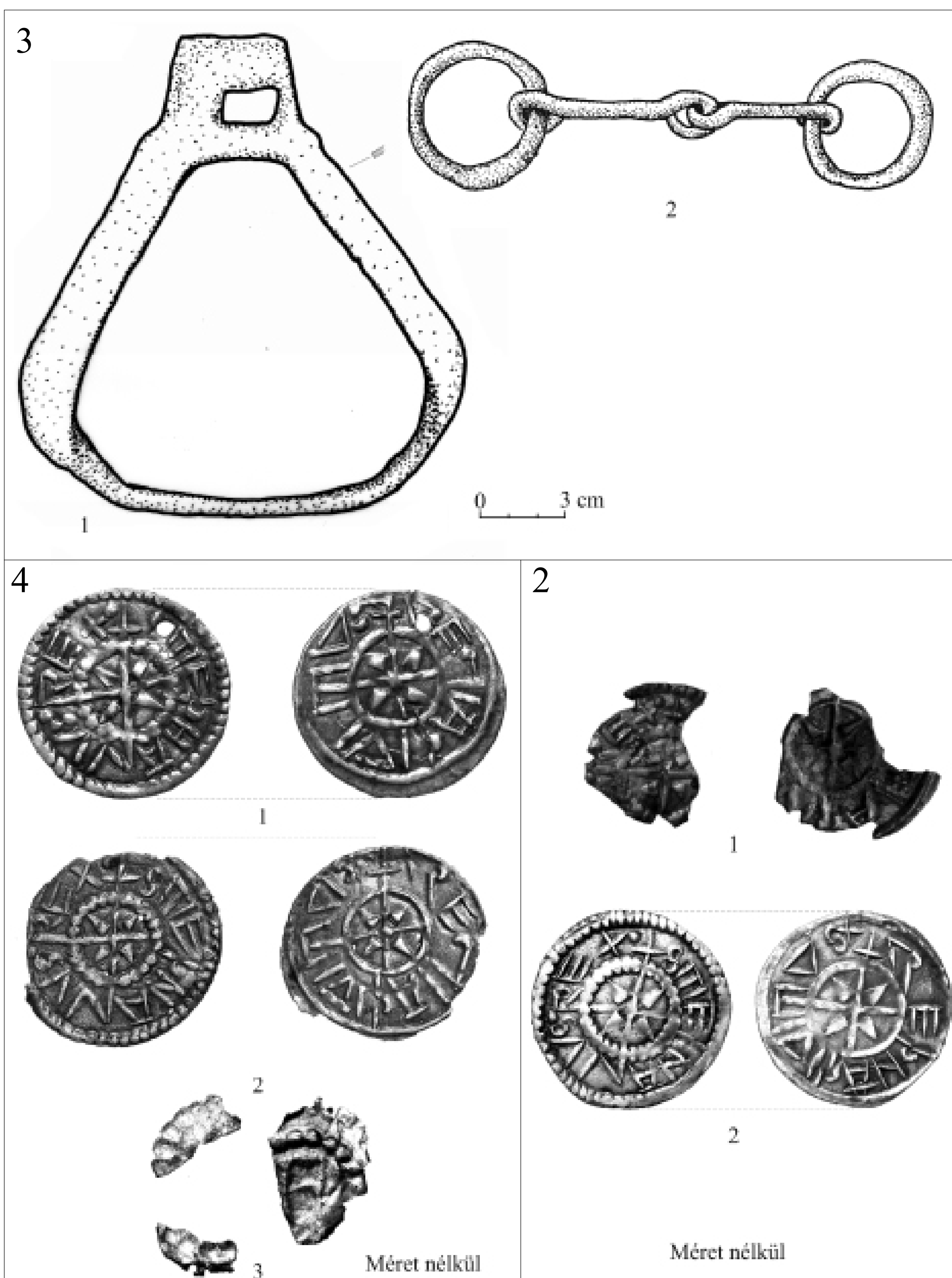

104. tábla. Hodony-Pocioroane, 14. sír: 3.

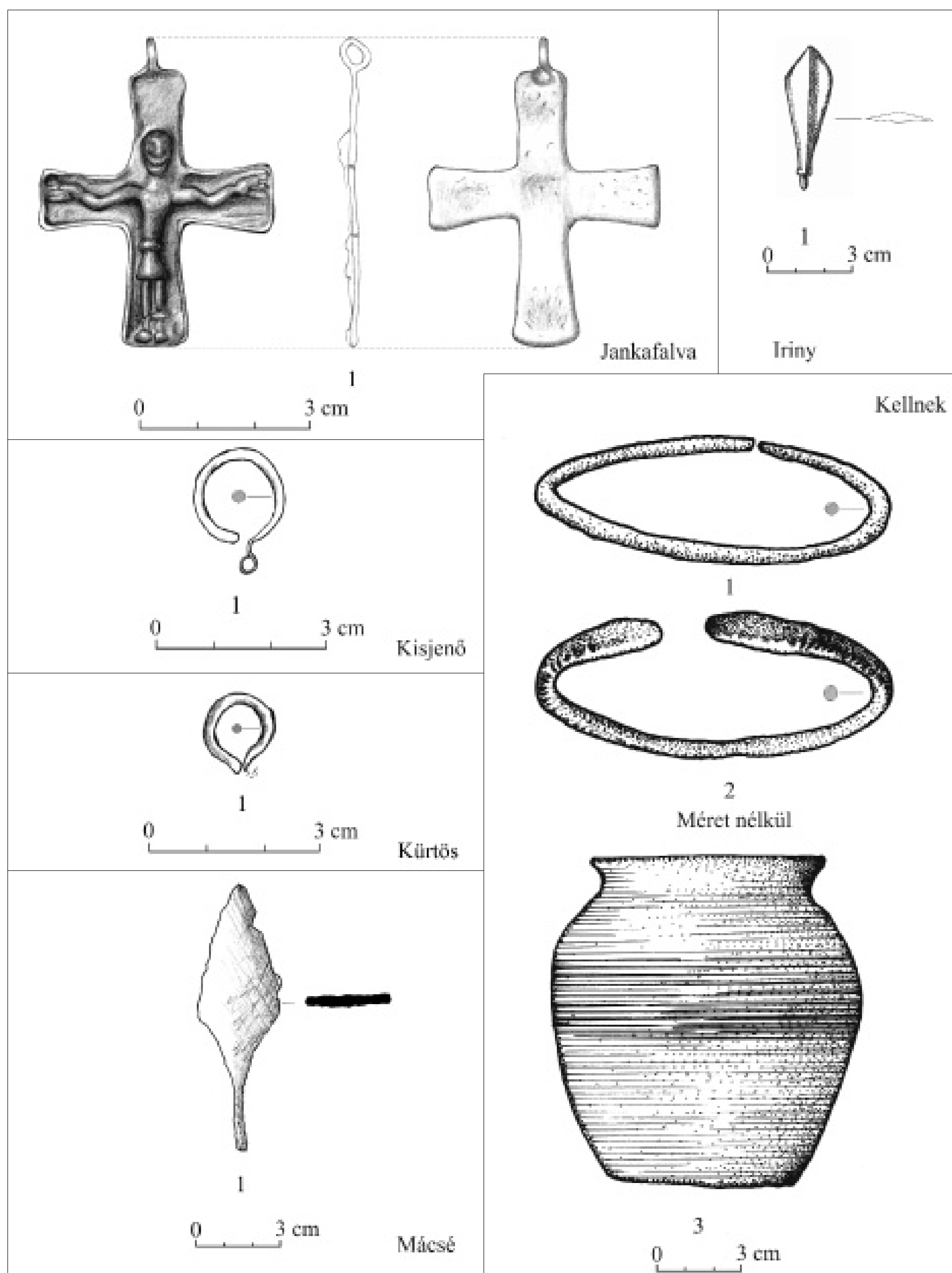

105. tábla. Hodony-Pocioroane, 14. sír: 4. 1–13.

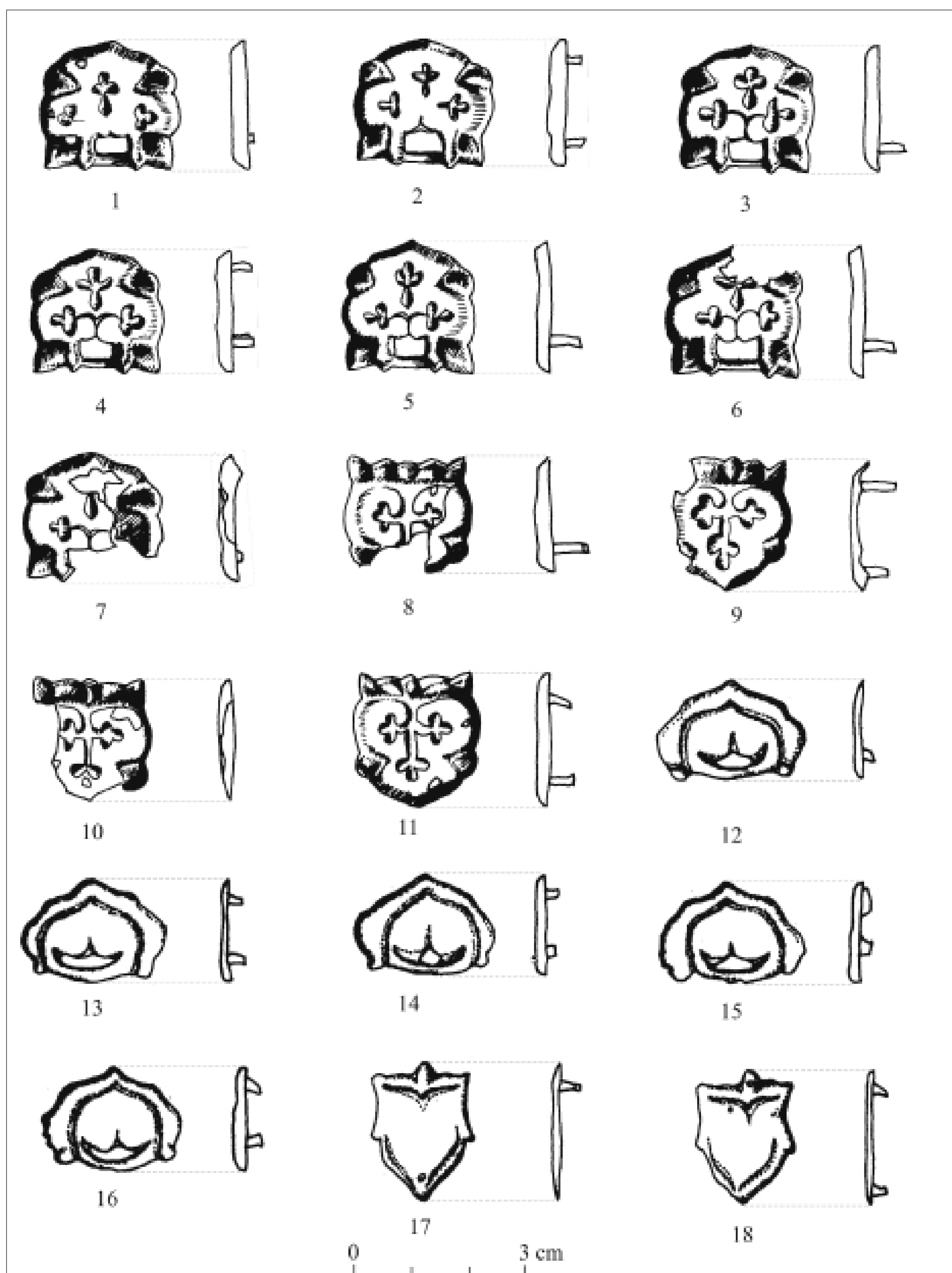

106. tábla. Hodony-Pocioroane, 13. sír: 1; 15. sír: 1–2; 17. sír: 1–6.

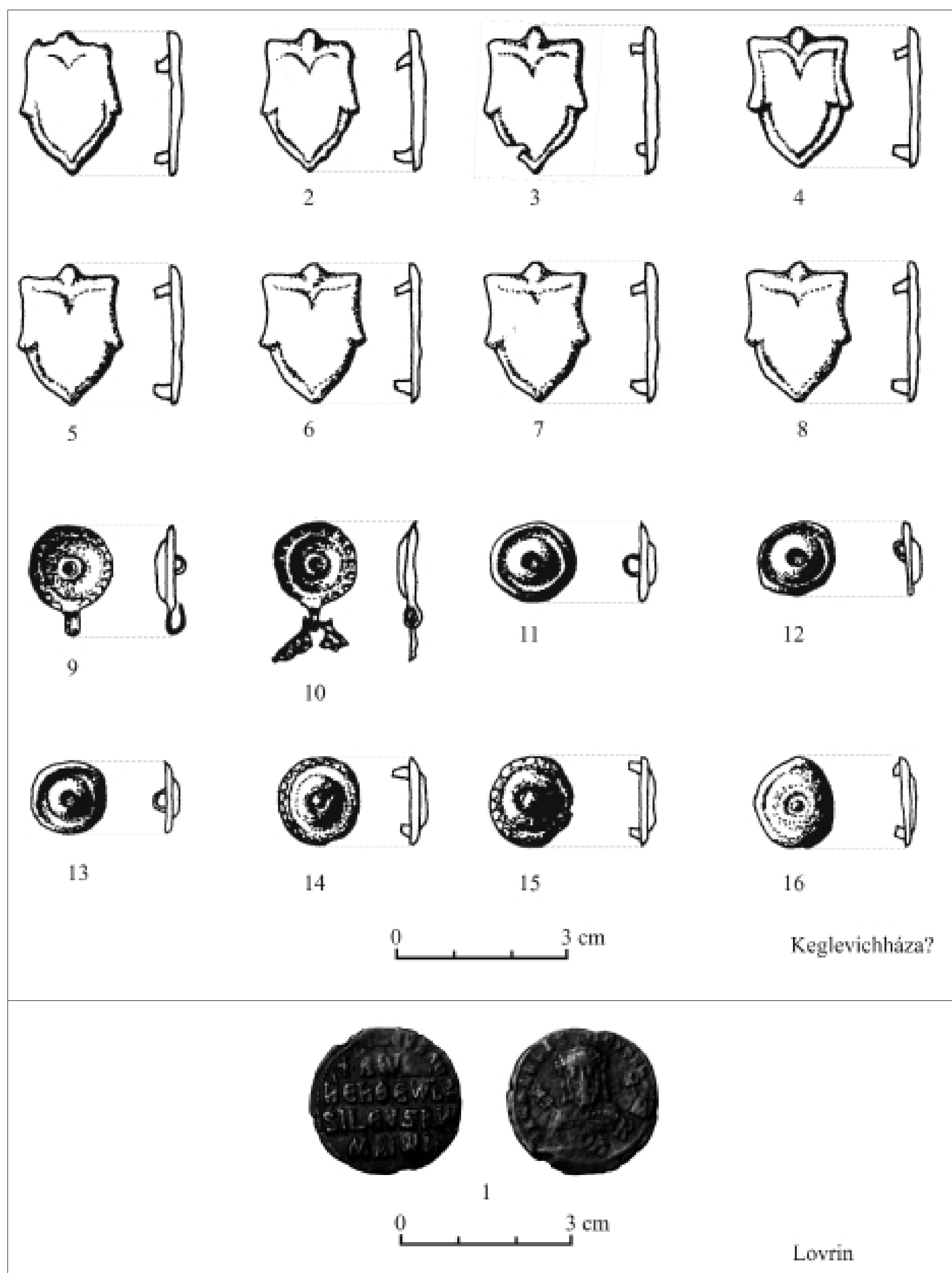

107. tábla. Hodony-Pocioroane, 2. sír: 1–2; 3. sír: 1–2; 4. sír: 1–3.

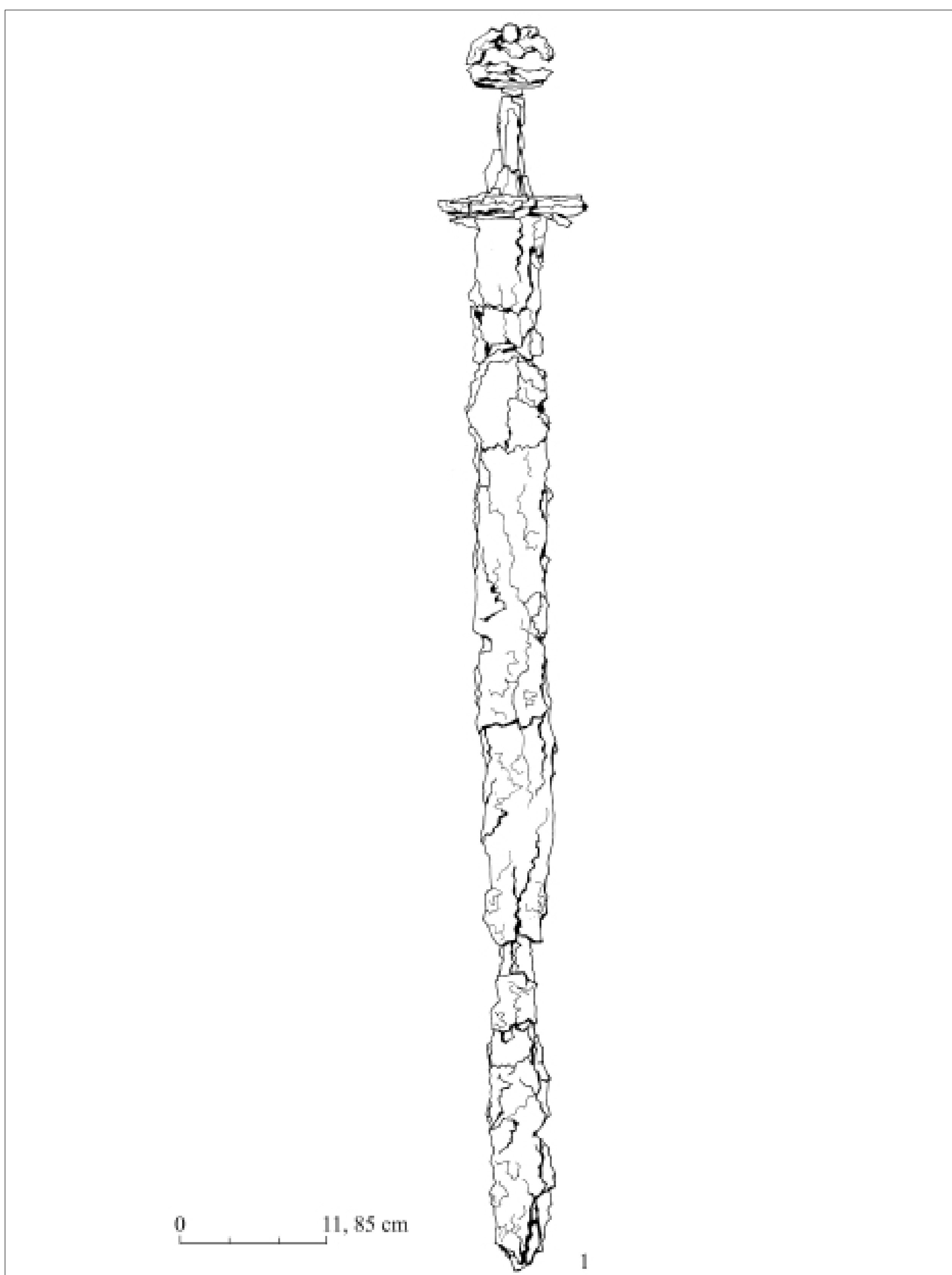

108. tábla. Iriny, szórványlelet: 1; Jankafalva, szórványlelet: 1; Kellnek, szórványleletek: 1–3; Kisjenő, ismeretlen számú sír: 1; Kürtös, szórványlelet: 1; Mácsé, szórványlelet: 1.

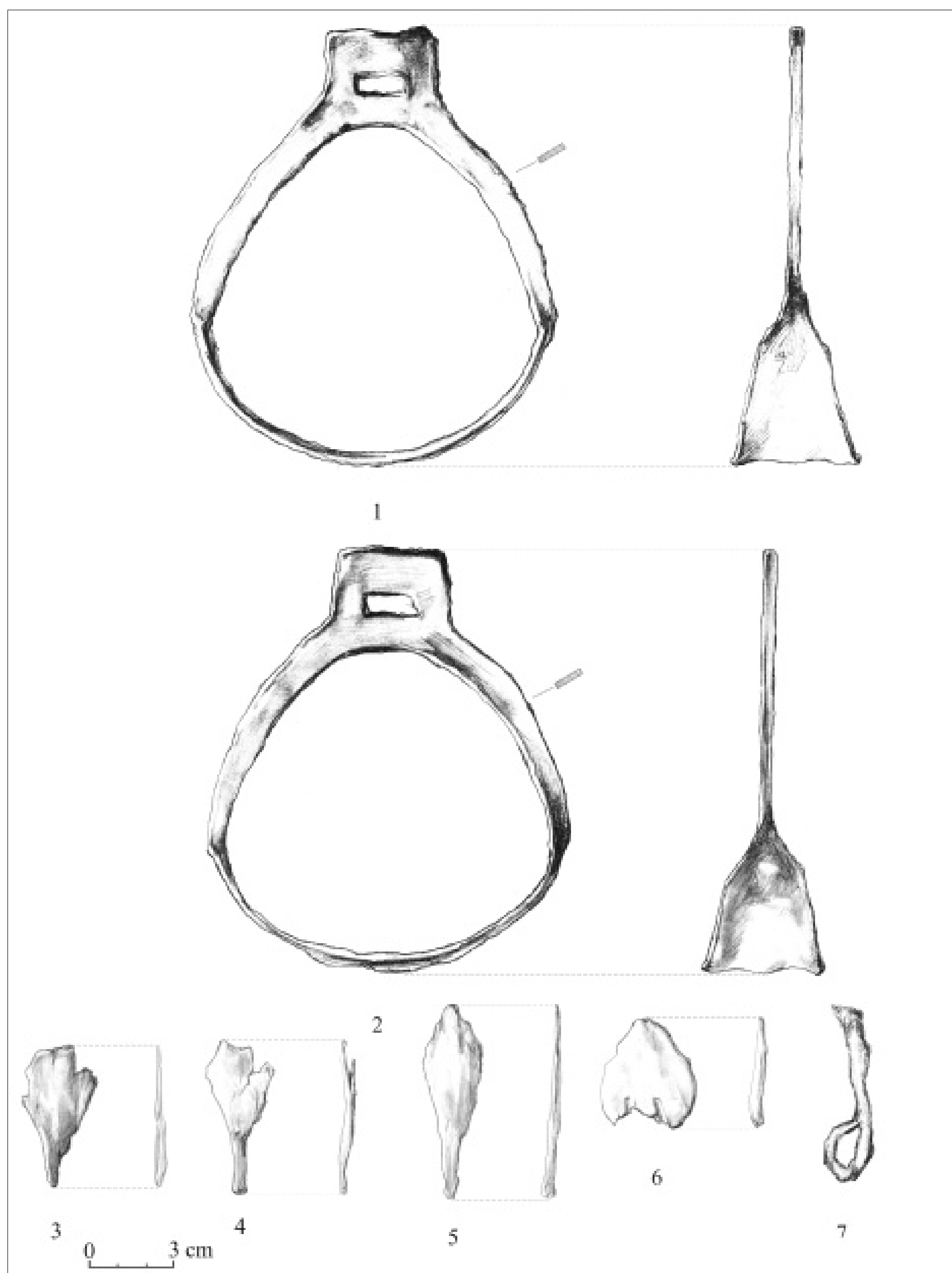

109. tábla. Keglevichháza (?), Fuchs-gyűjtemény, szórványleletek: 1–18.

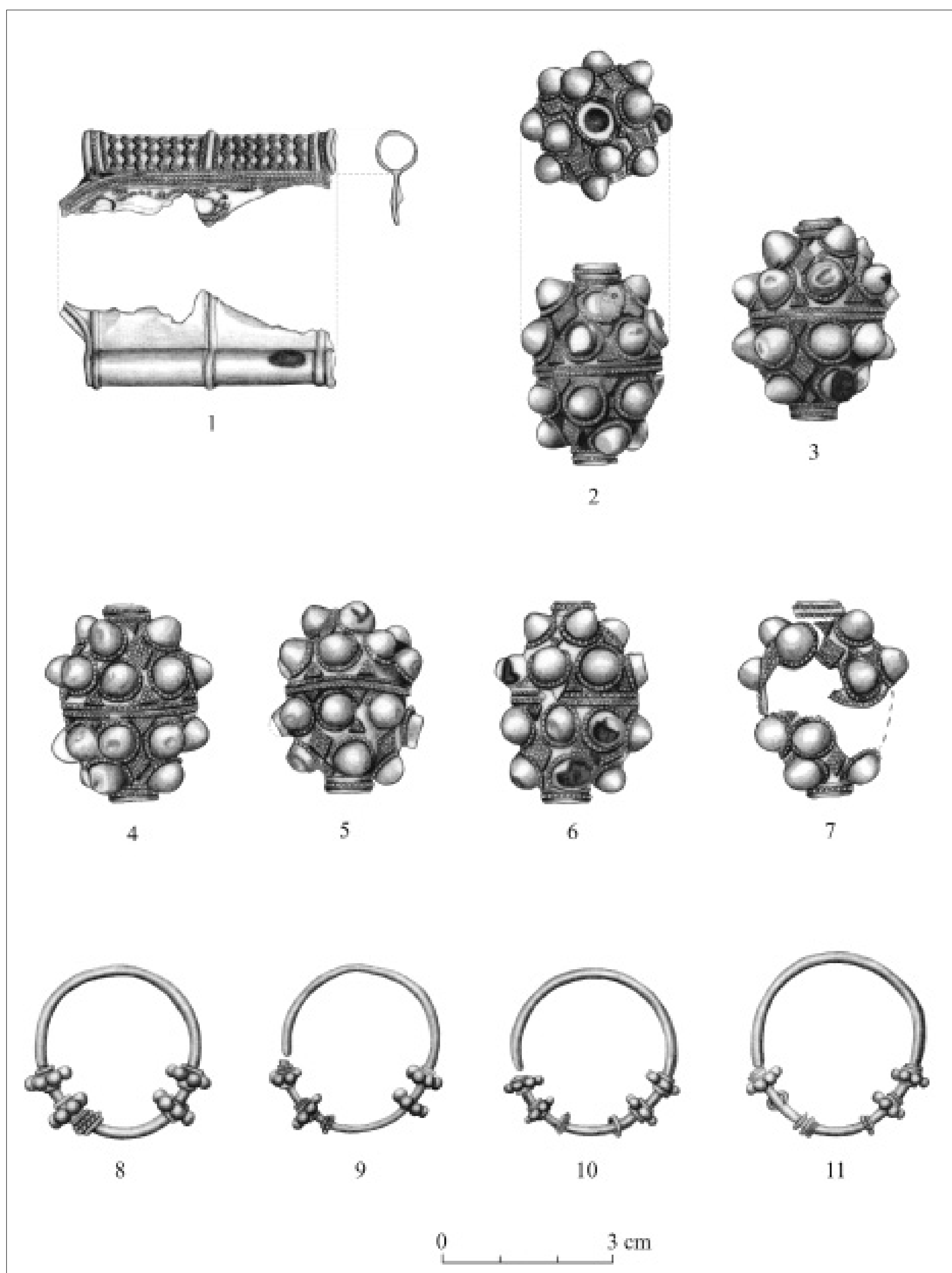

110. tábla. Keglevichháza (?), Fuchs-gyűjtemény, szórványleletek: 1–16; Lovrin, szórványlelet: 1.

111. tábla. Keglevichháza-falu mellett, szórványlelet: 1.

112. tábla. Keglevichháza, szórványleletek: 1–7.

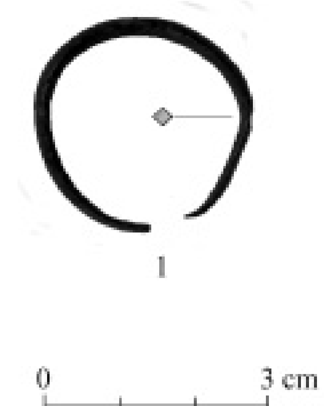

113. tábla. Királyföld: 1–11.

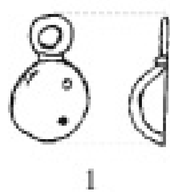
3

4

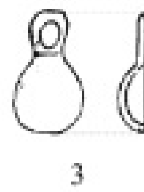

13

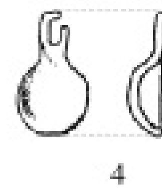
1

2

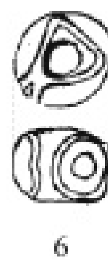

3

4

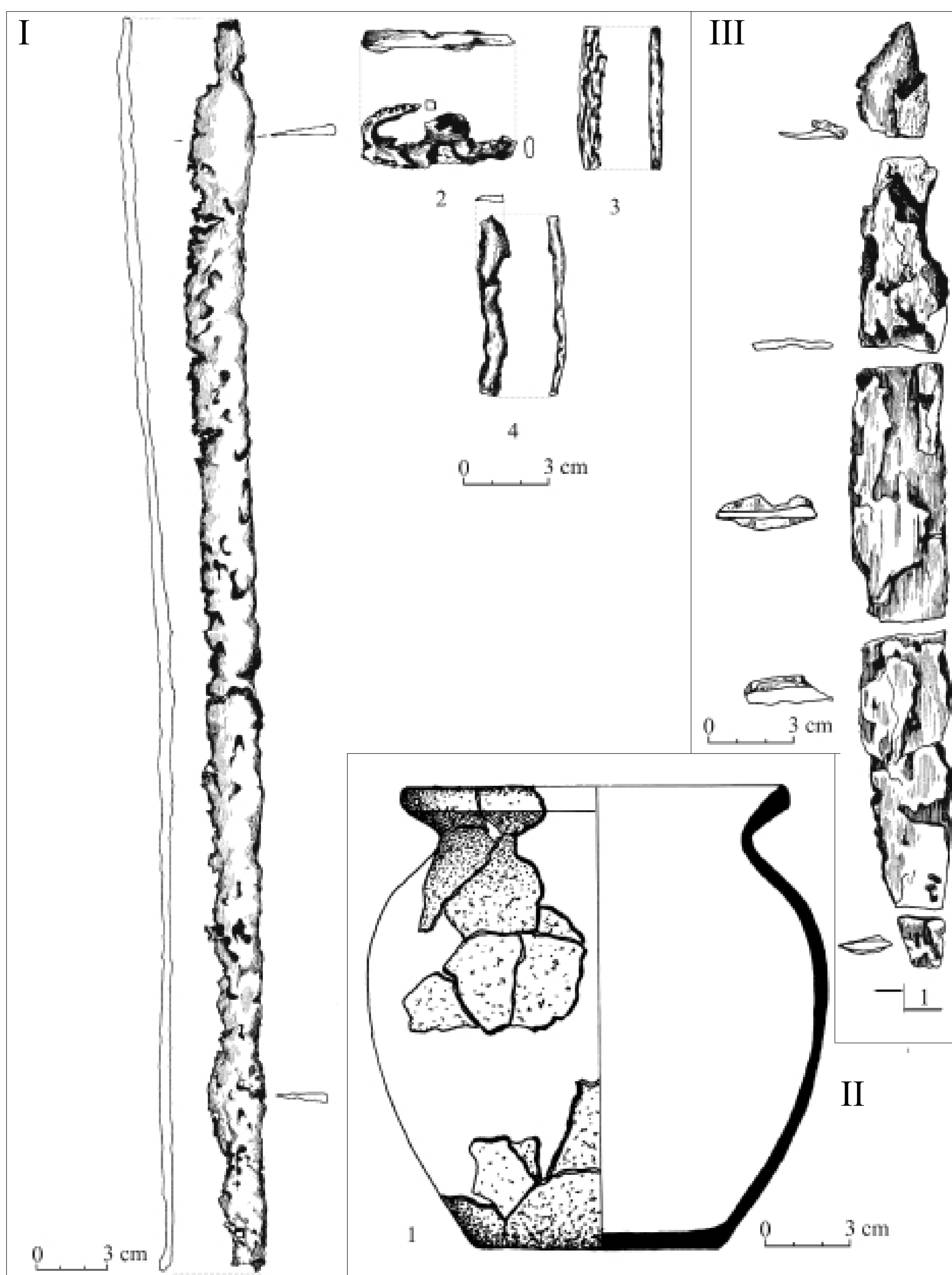

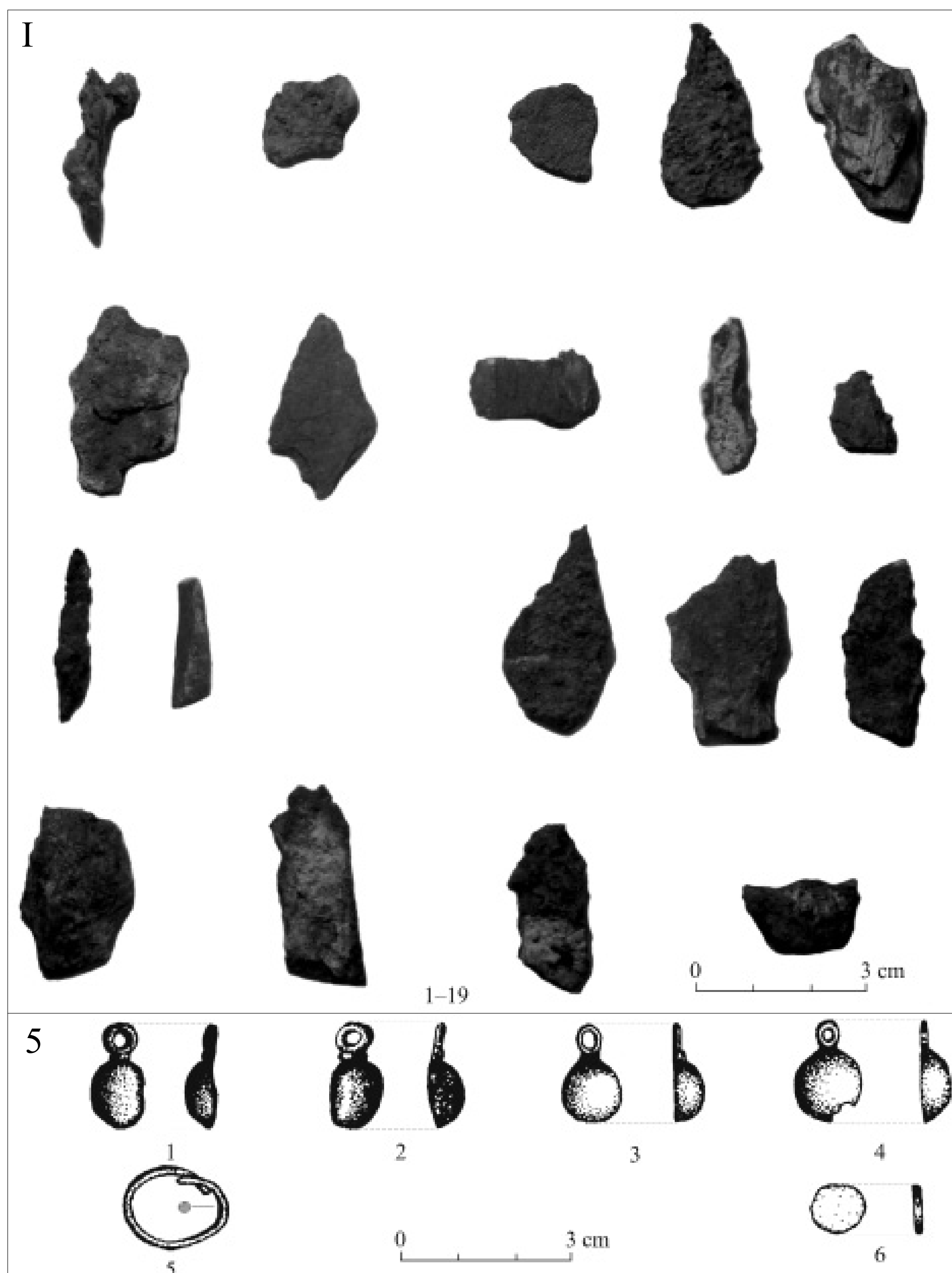
6

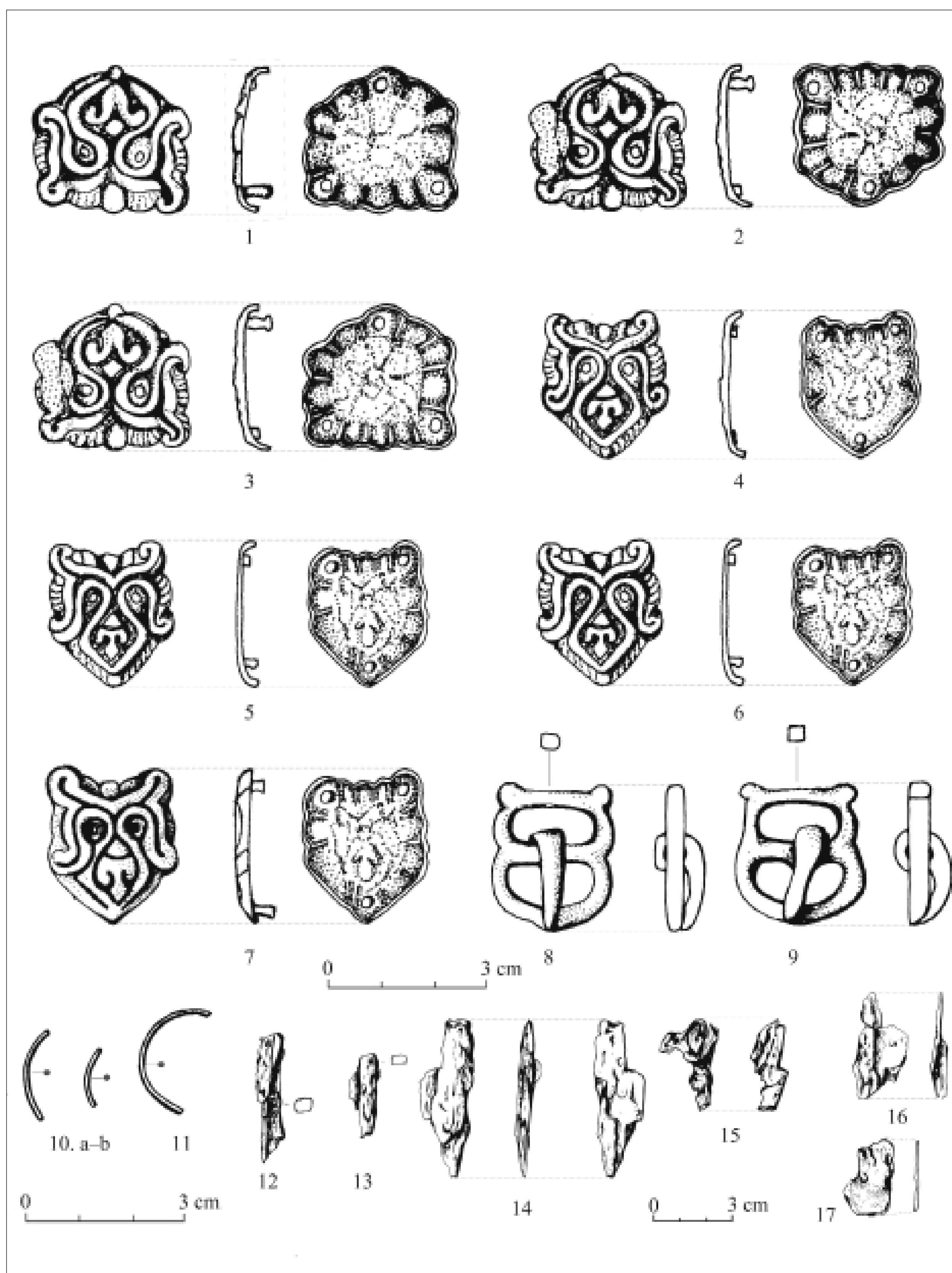

114. tábla. Kismajtény-Messzelátó domb, 3. sír: 1; 4. sír: 1; 13. sír: 1–6.

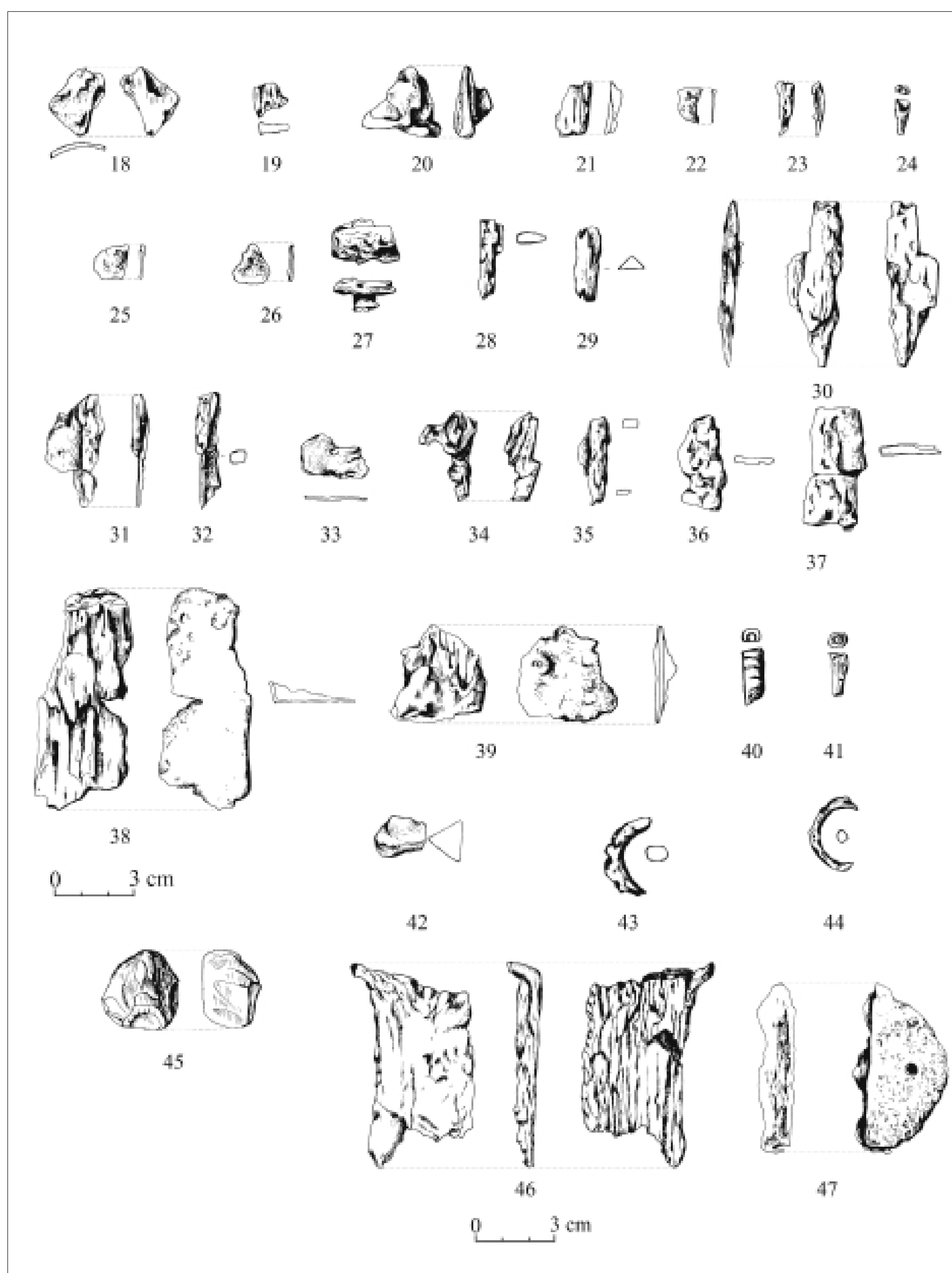

115. tábla. Kolozsvár-Kalevala utca, I. lelőhely, I. sír: 1–4; II sír: 1; III sír: 1.

116. tábla. Kolozsvár-Kalevala utca, I. lelőhely, I. sír: 1–19; II. lelőhely, 5. sír: 1–6.

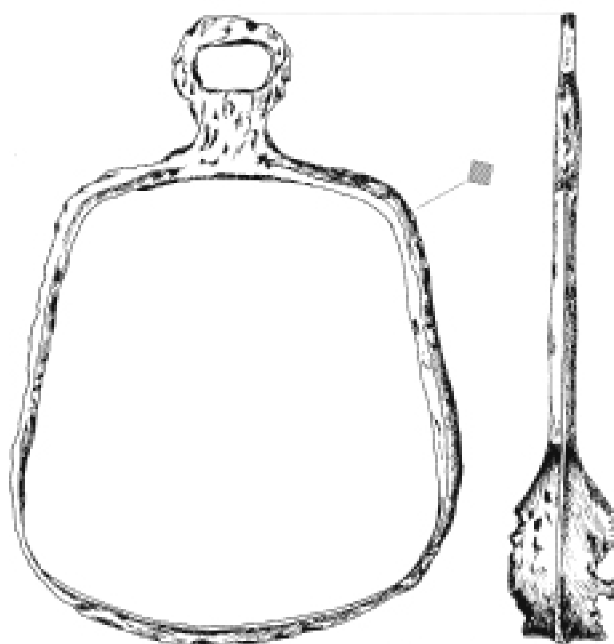

117. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 1. sír: 1–17.

118. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 1. sír: 18–47.

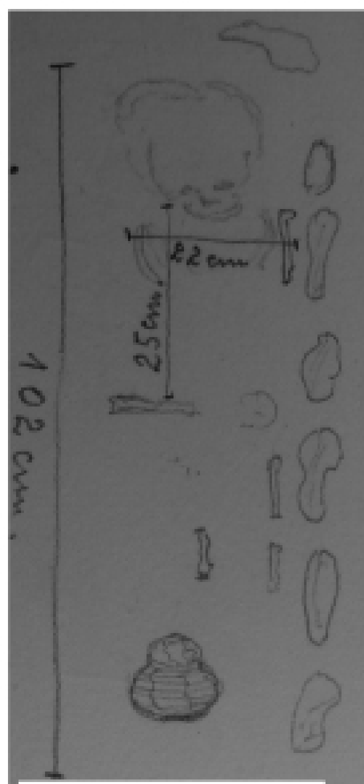
1

48

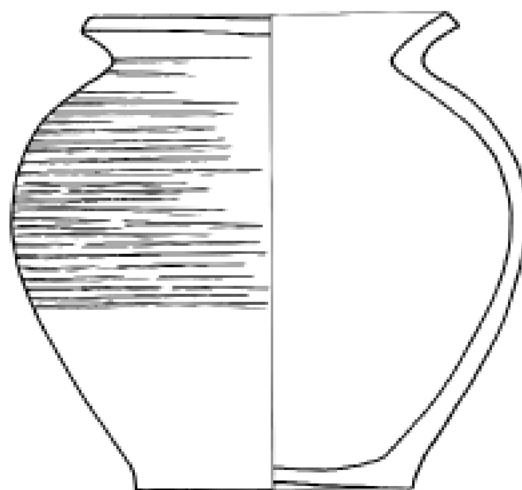
0 3 cm

3

Kovács István skiccrajza

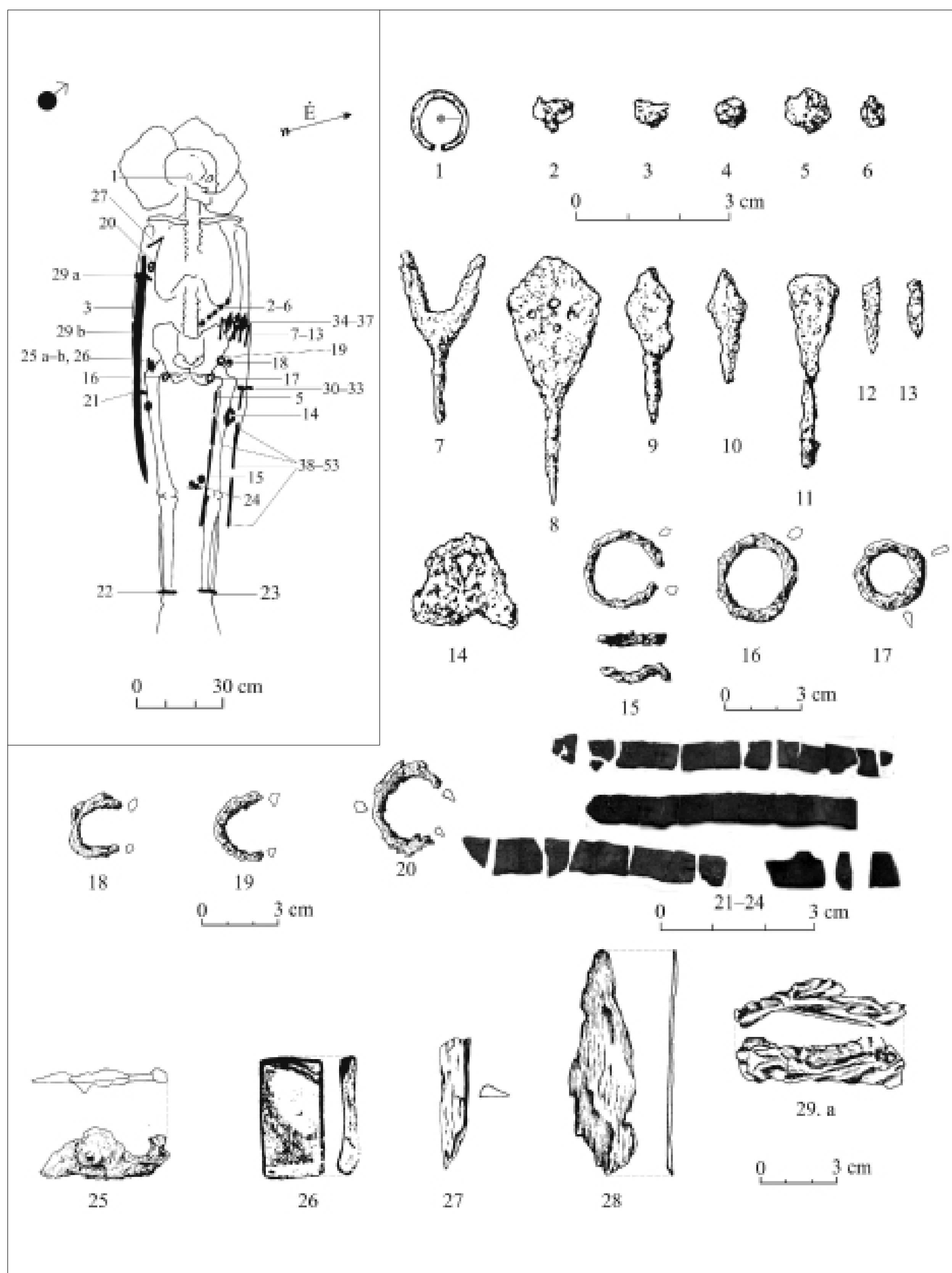
3

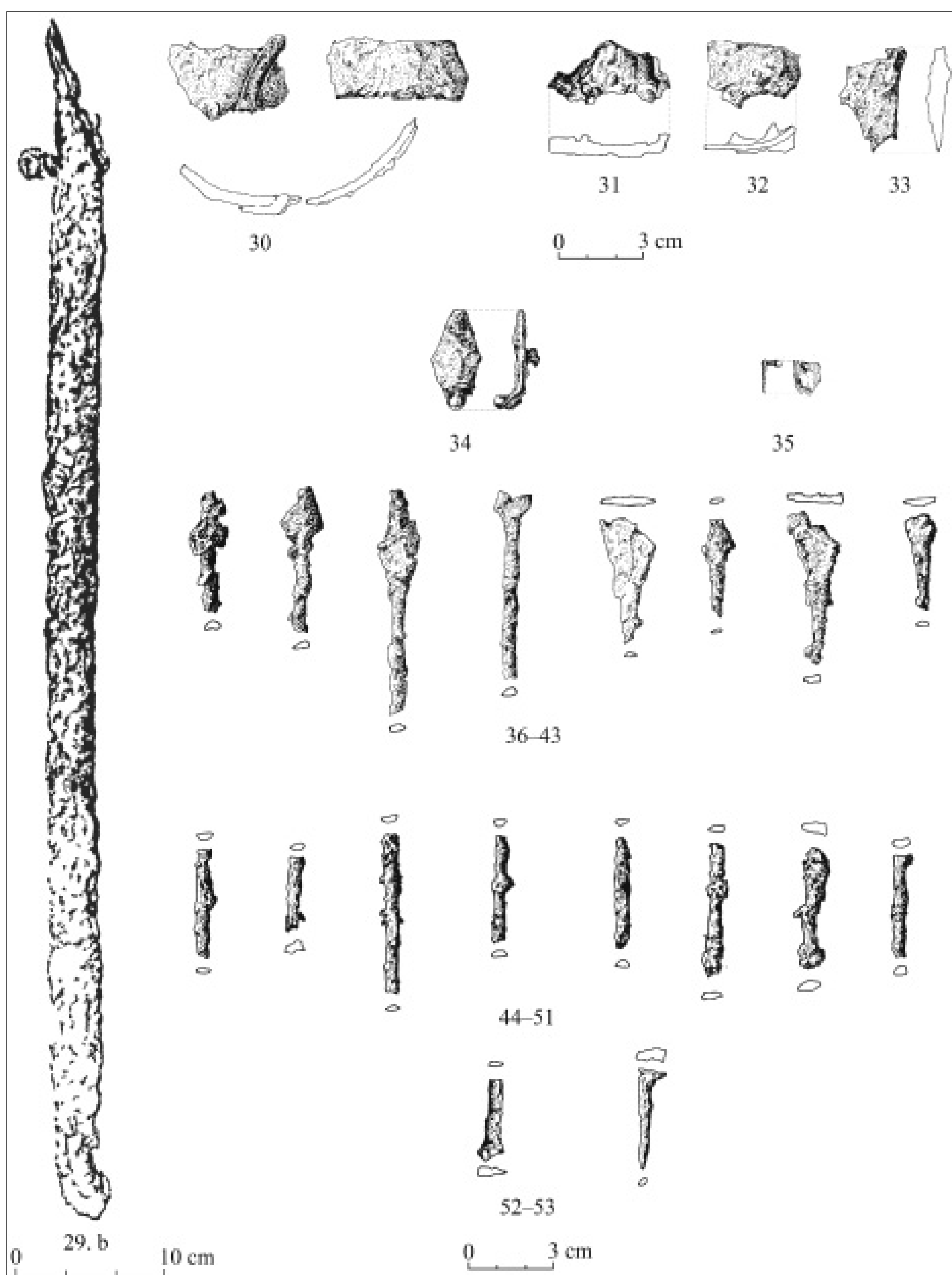
1

0 3 cm

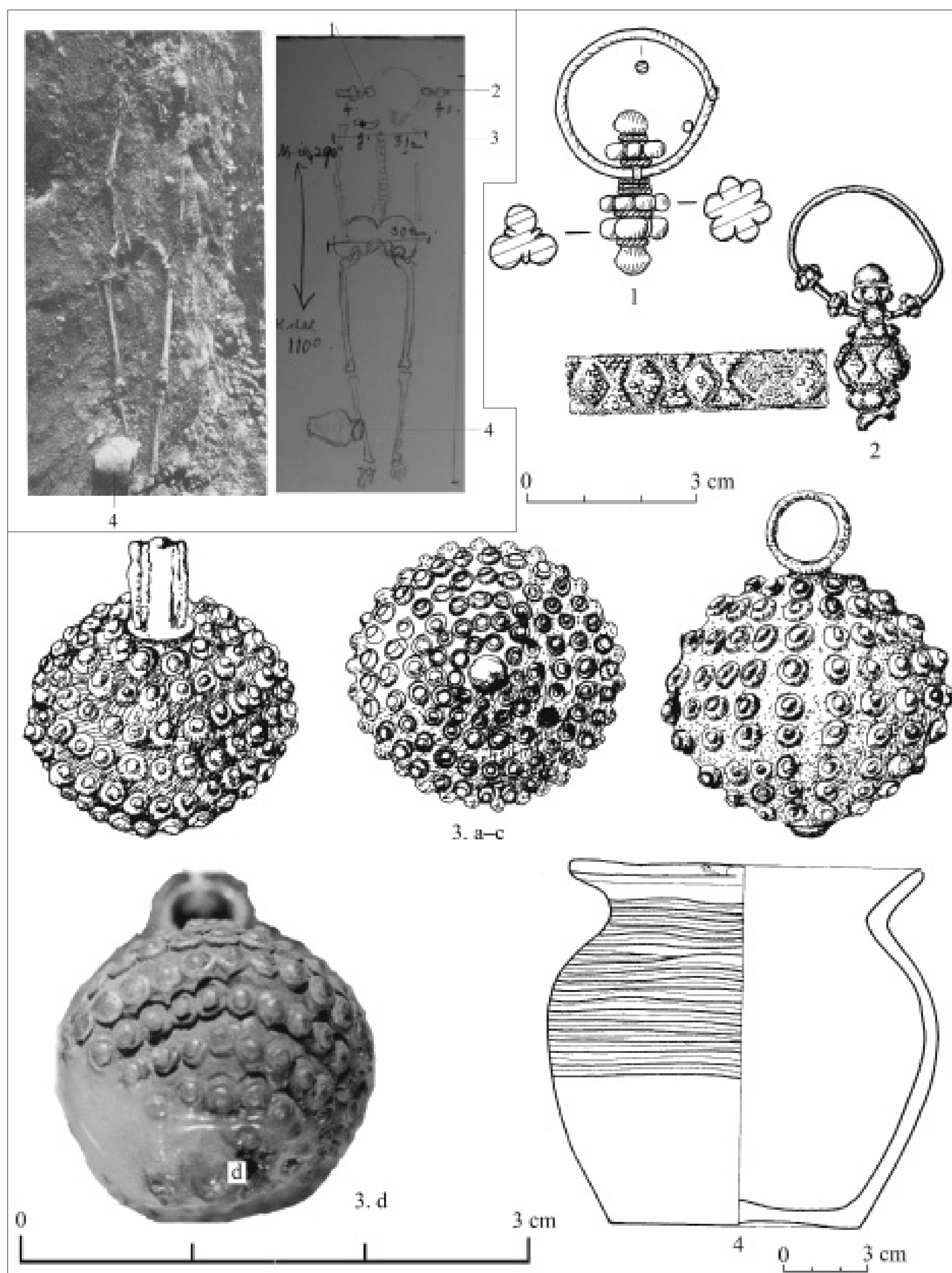
119. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 1. sír: 48; 3. sír: 1.

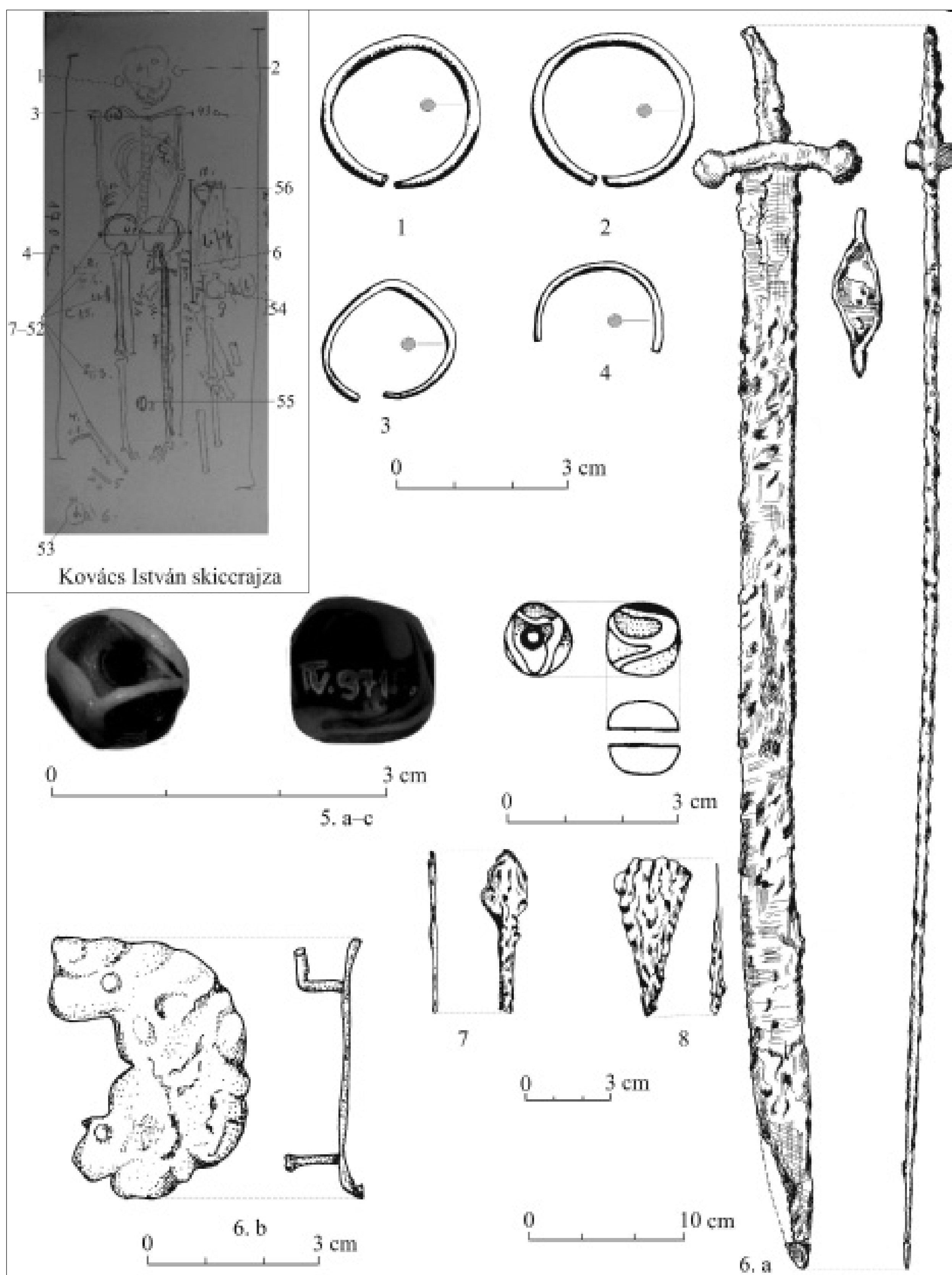

120. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 4. sír: 1–29. a.

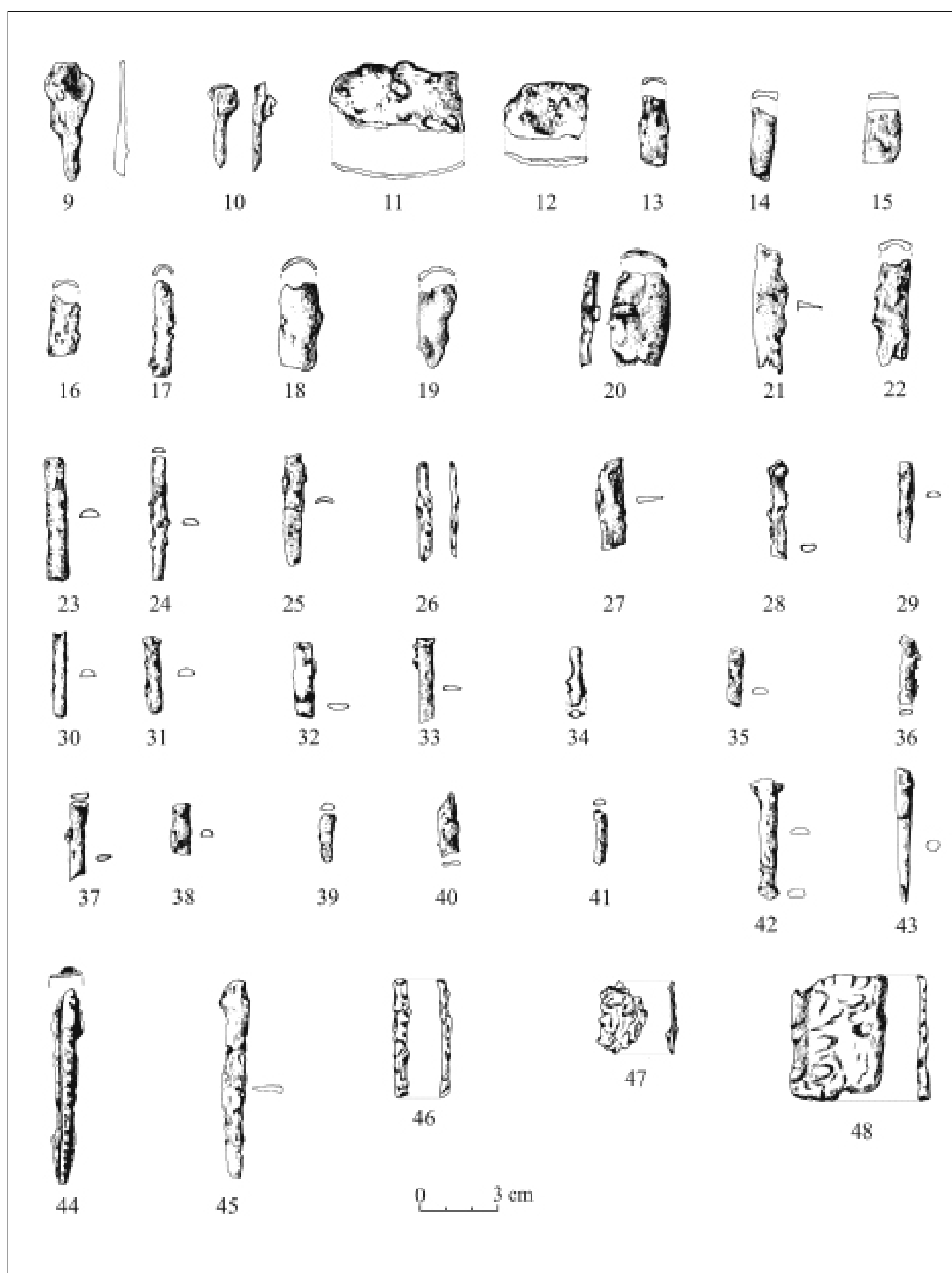

121. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 4. sír: 29. b–53.

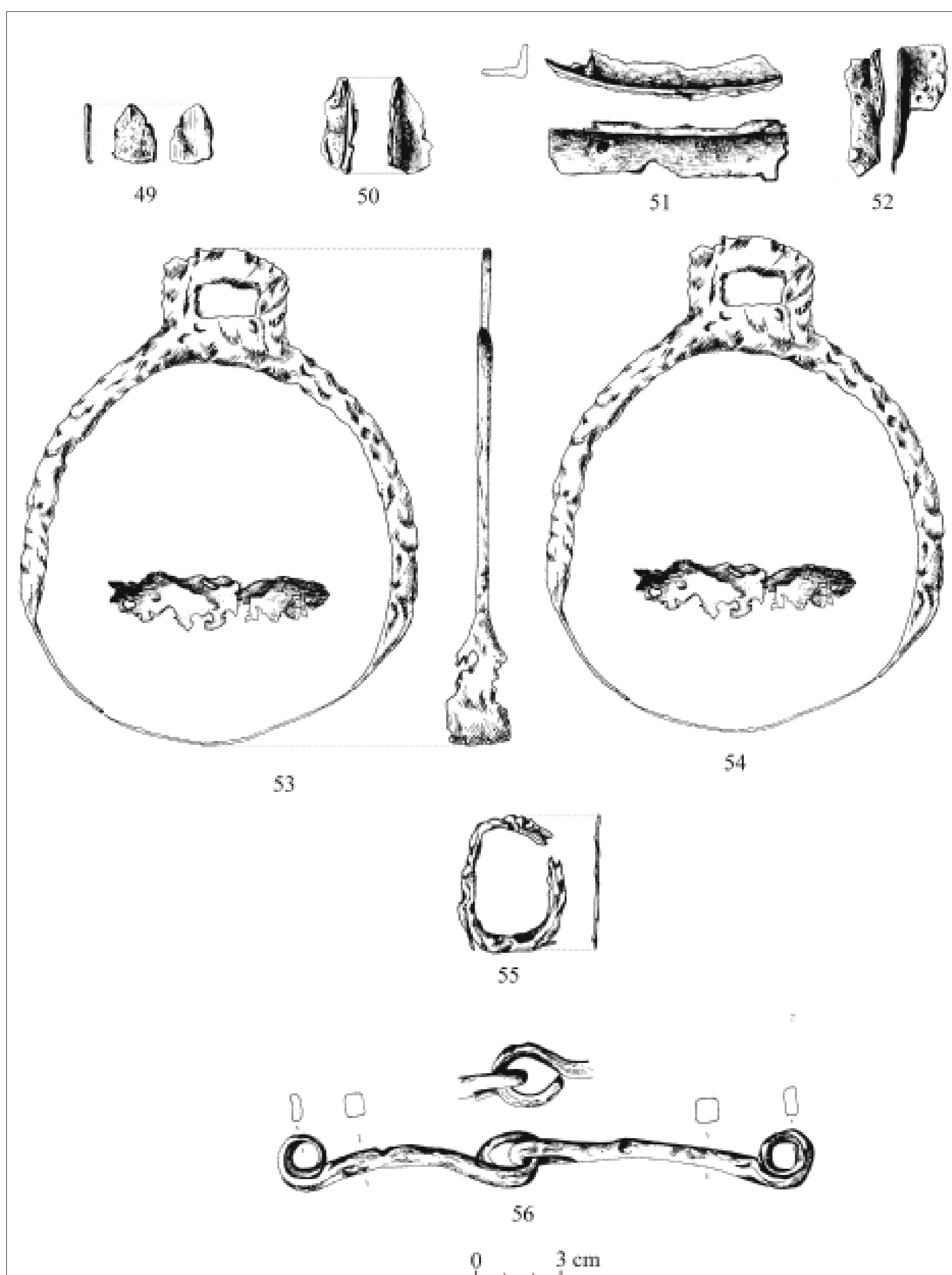

122. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 5. sír: 1–4.

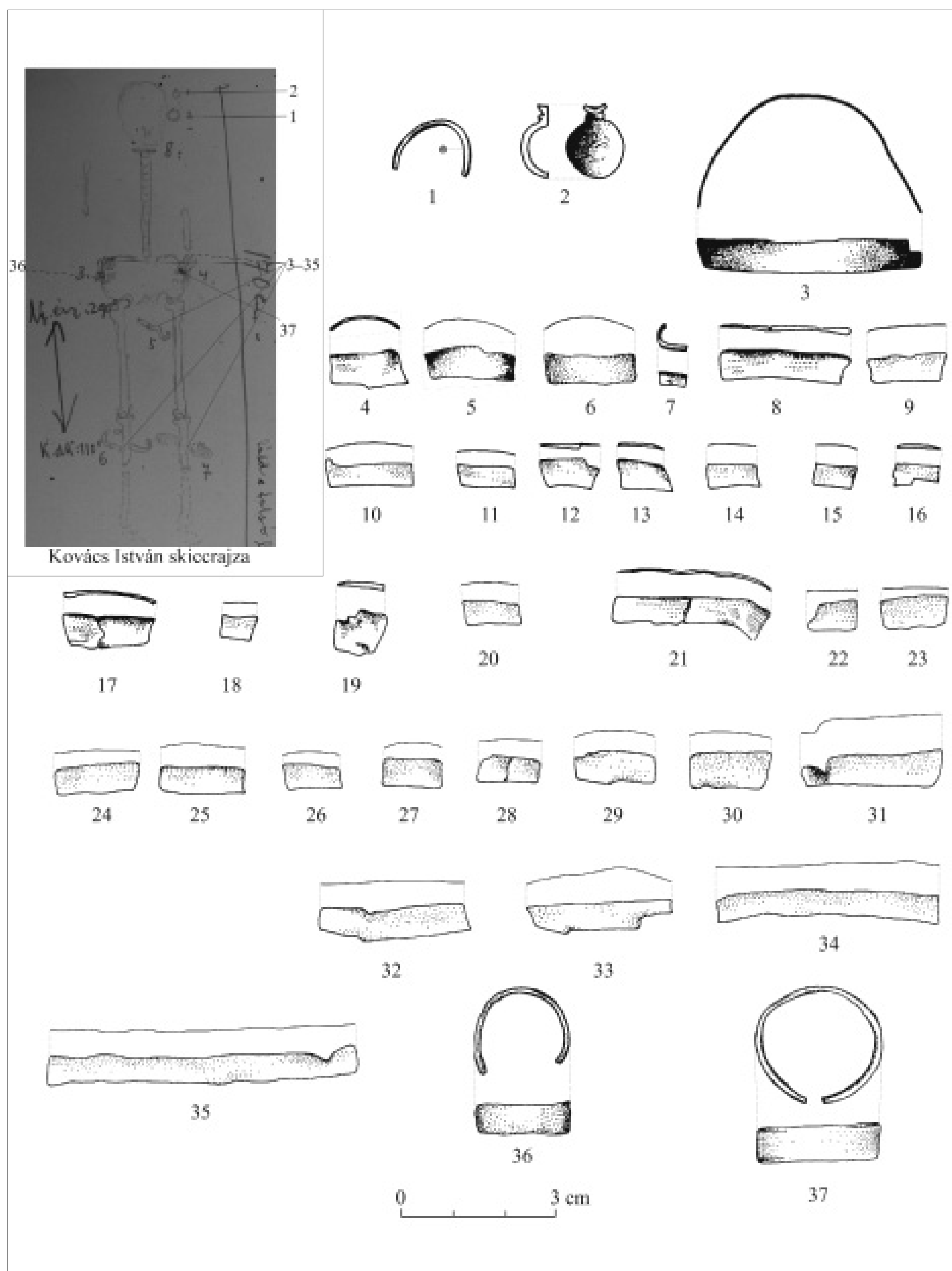

123. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 6. sír: 1–8.

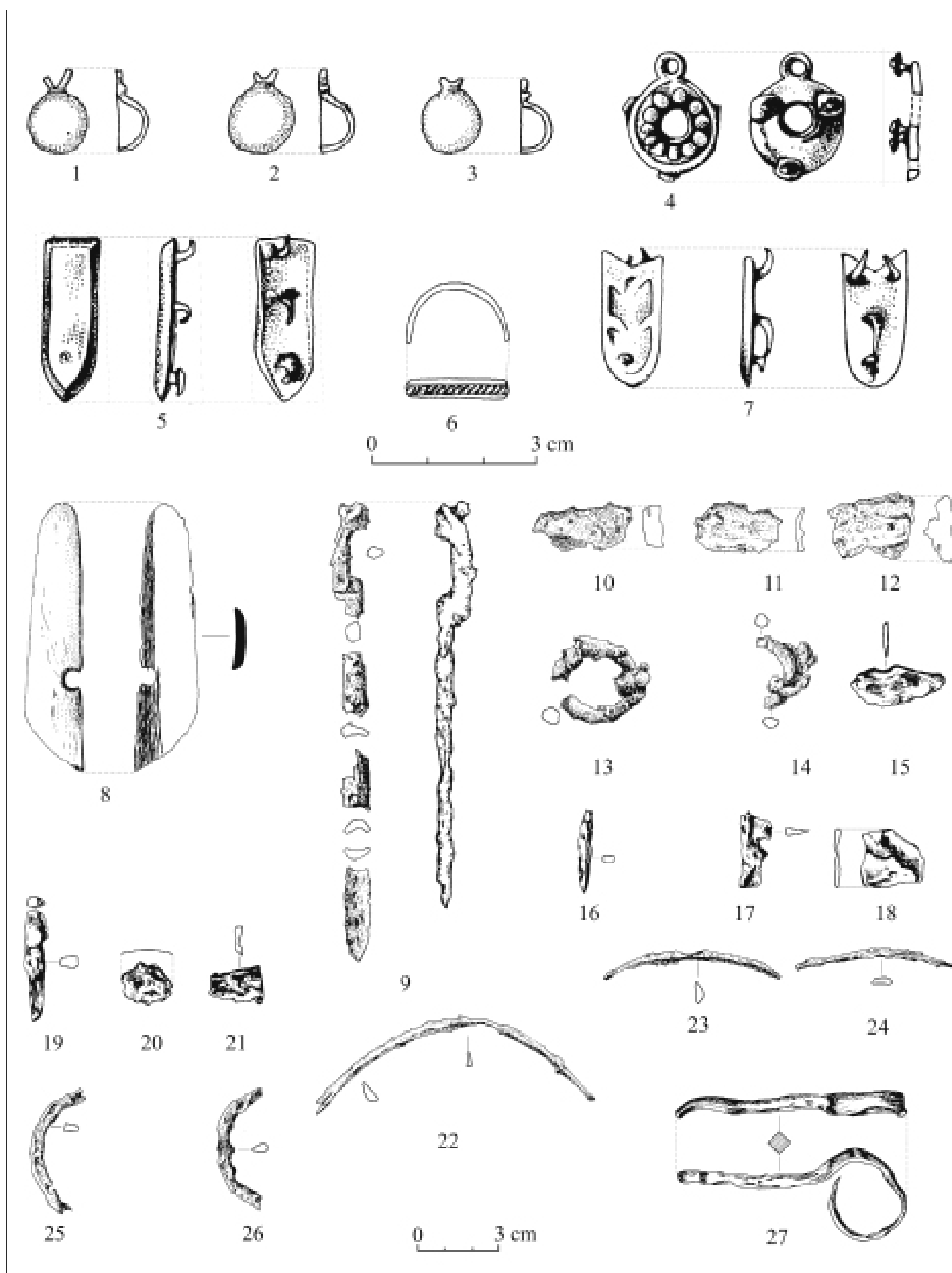

124. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 6. sír: 9–48.

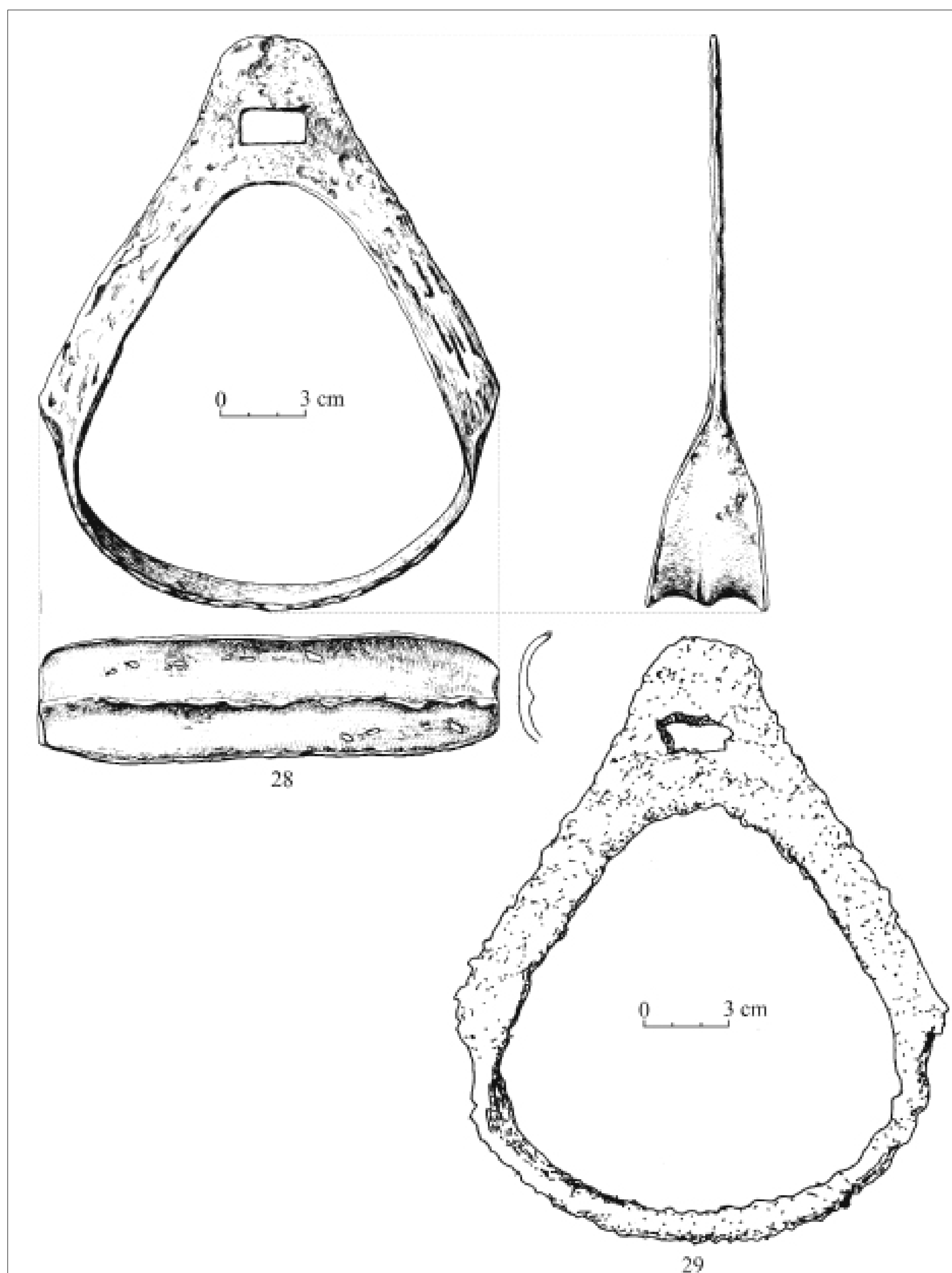

125. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 6. sír: 49–56.

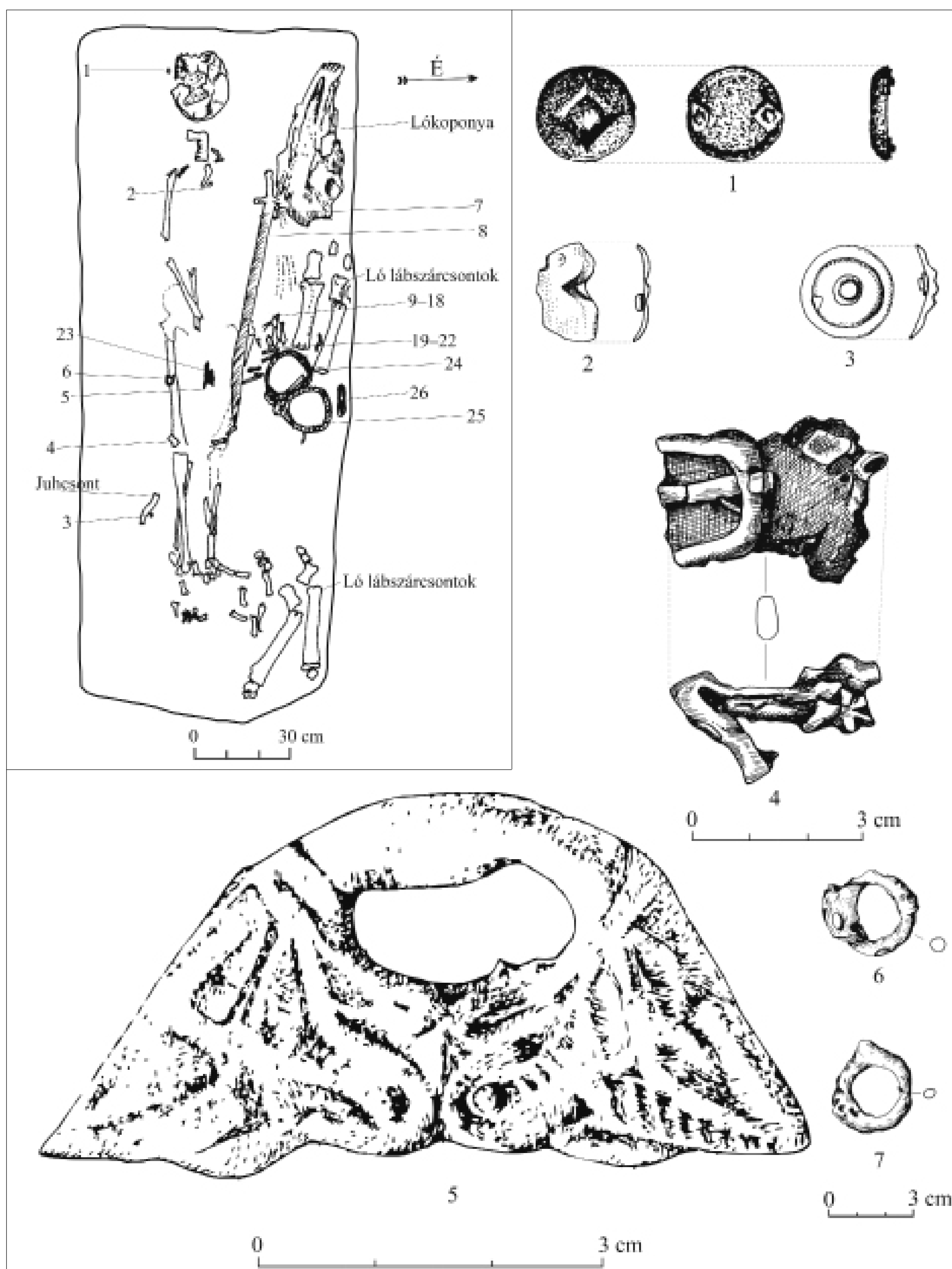

126. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 7. sír: 1–37.

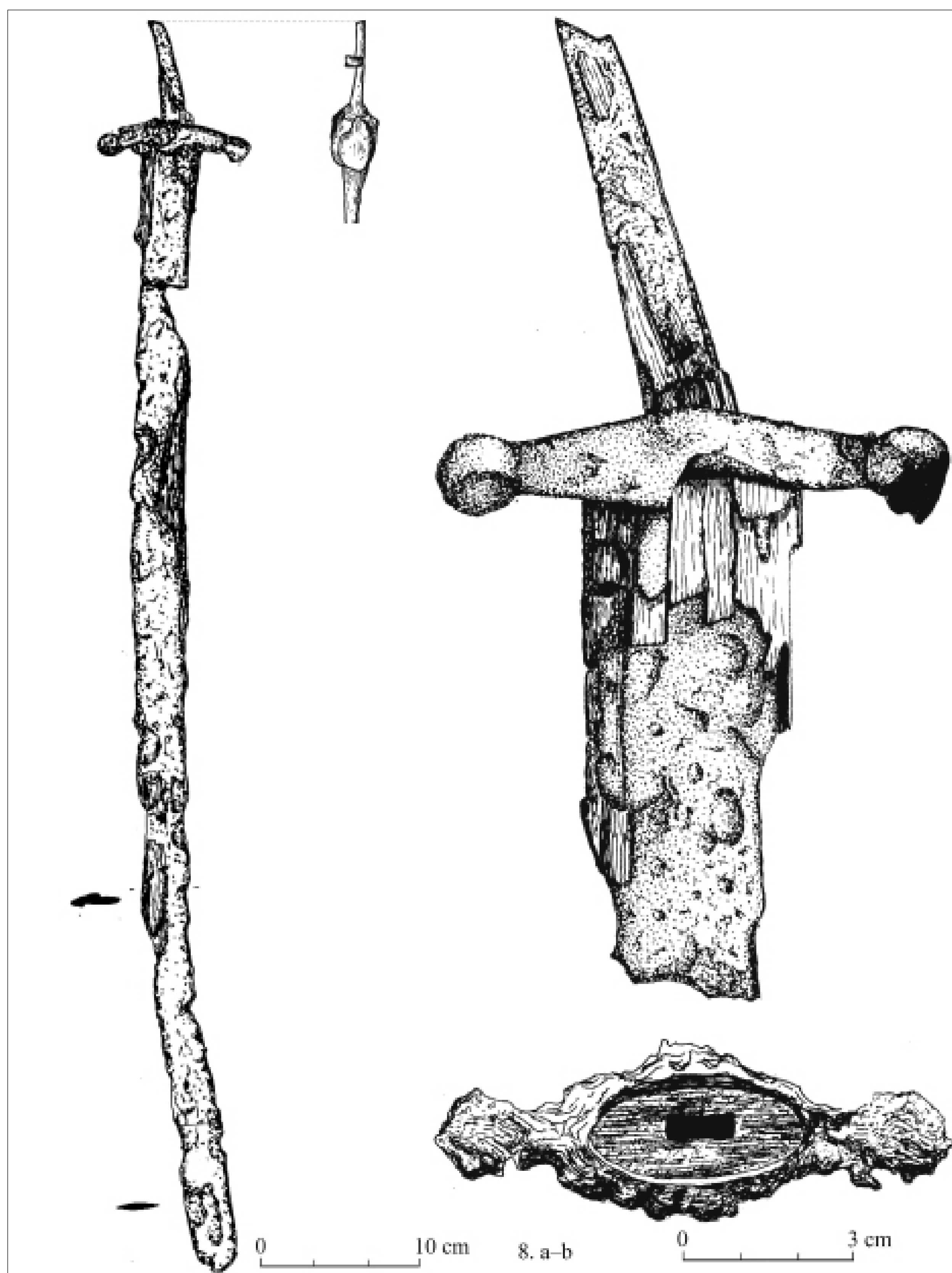

127. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 8. sír: 1–27.

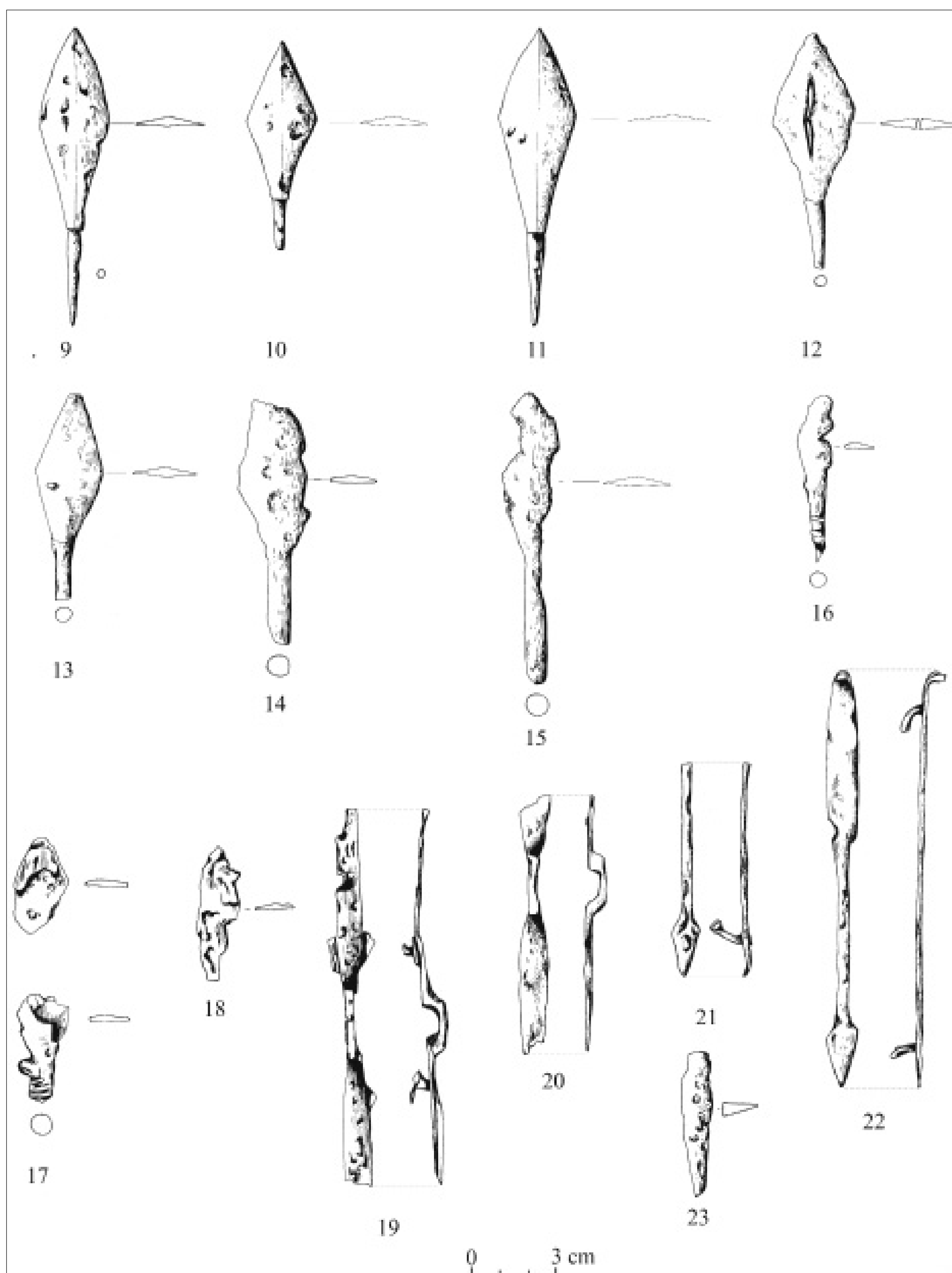

128. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 8. sír: 28–29.

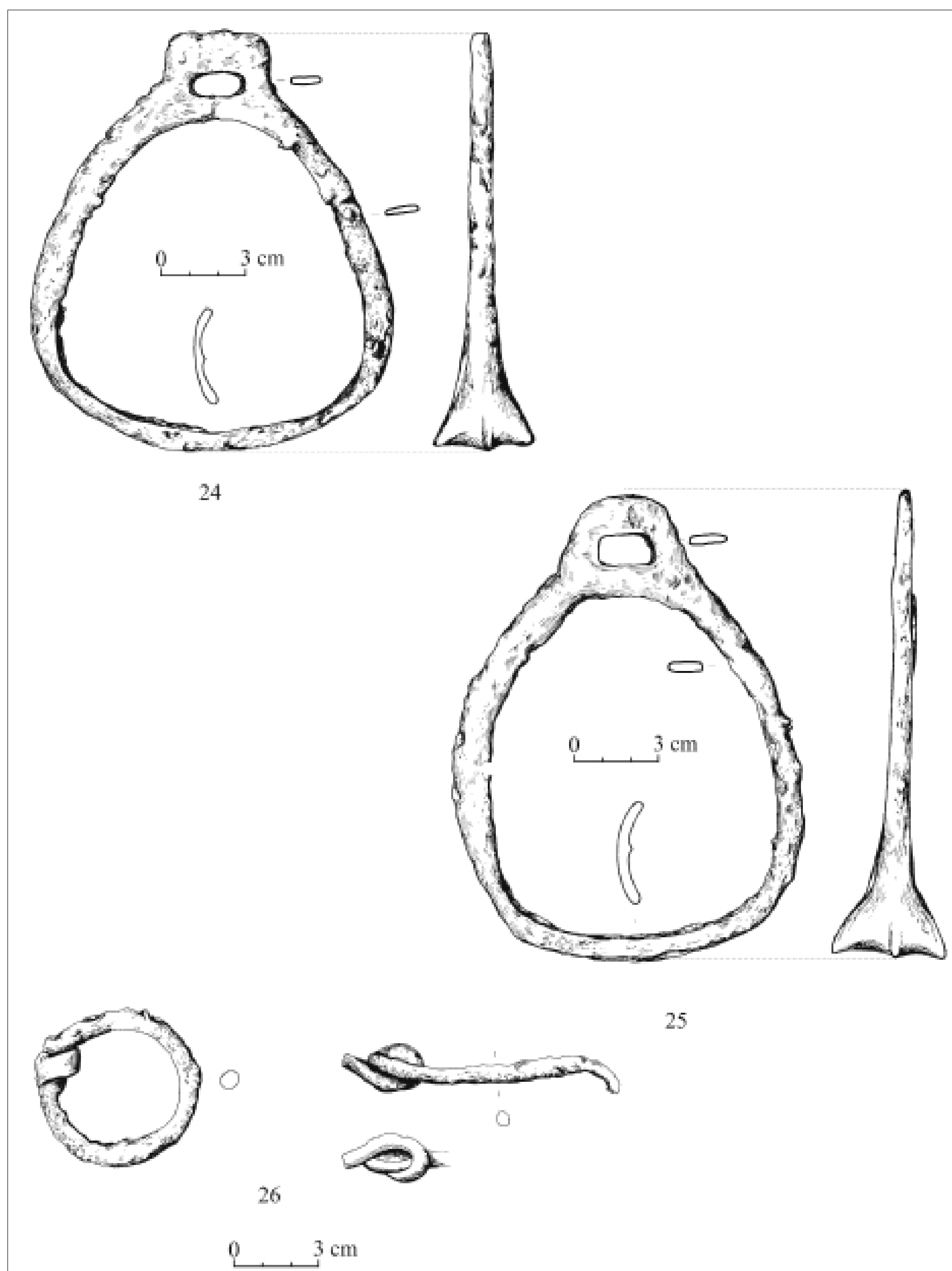

129. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 10. sír: 1–7.

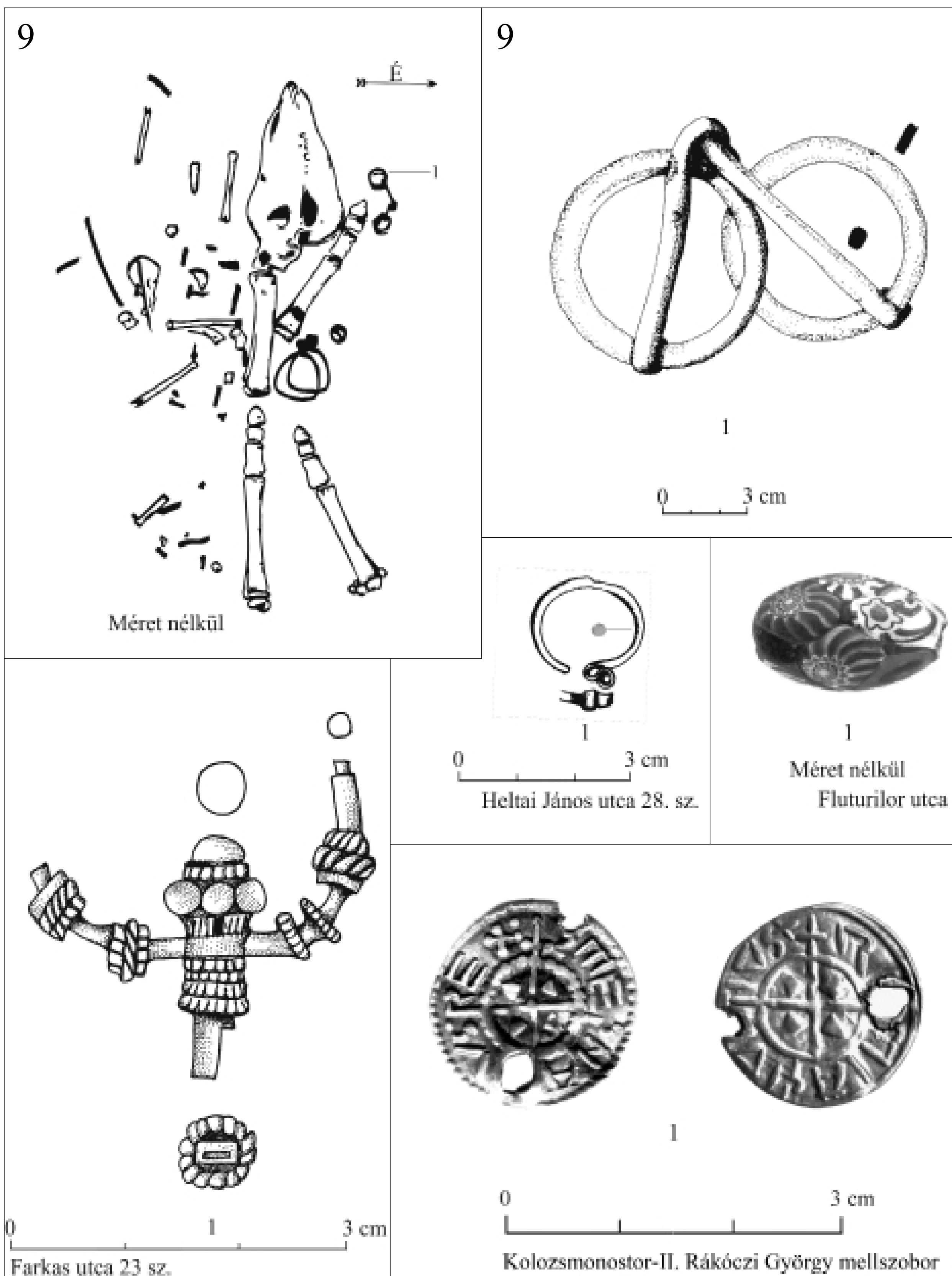

130. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 10. sír: 8.

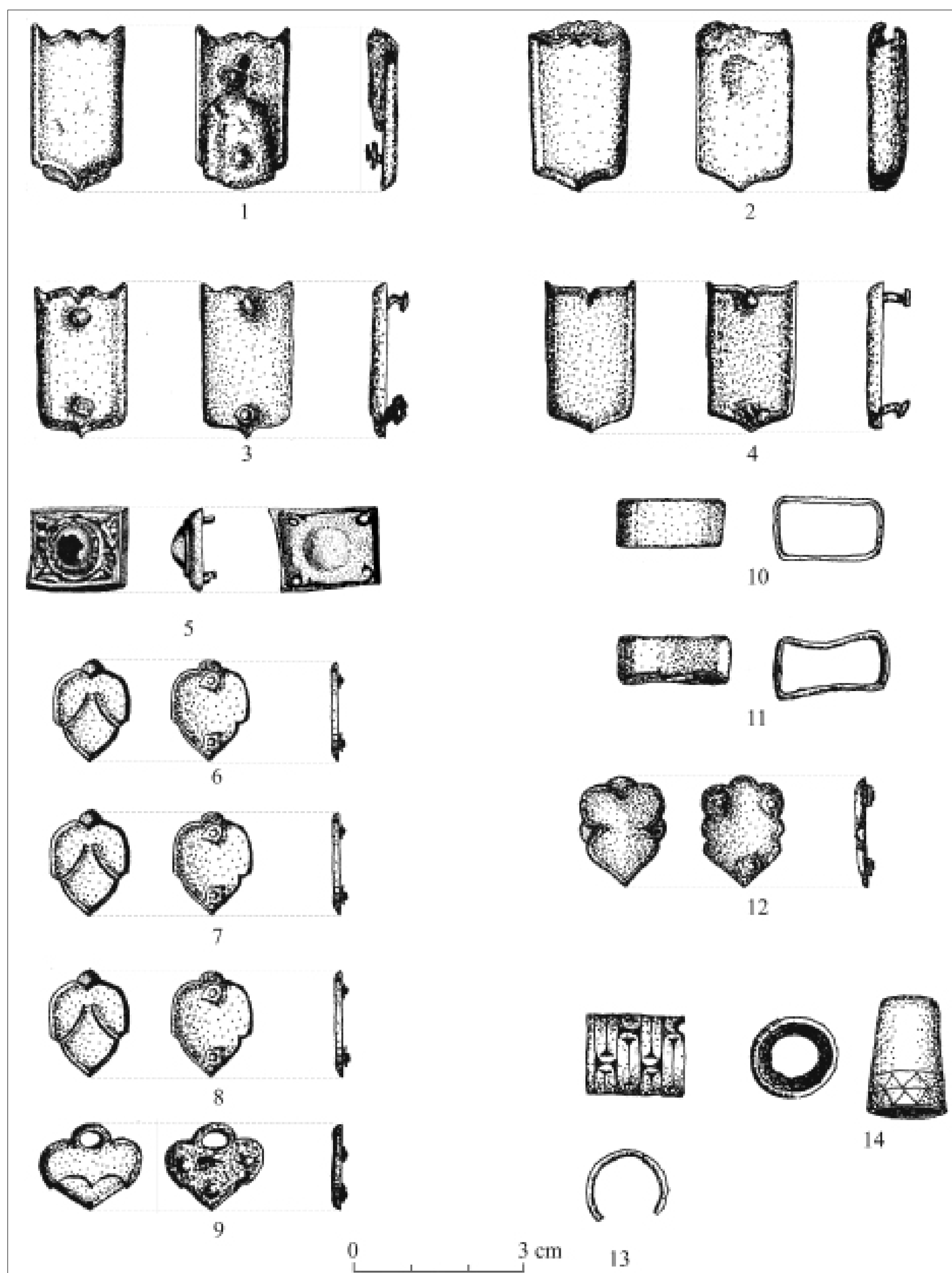

131. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 10. sír: 9–23.

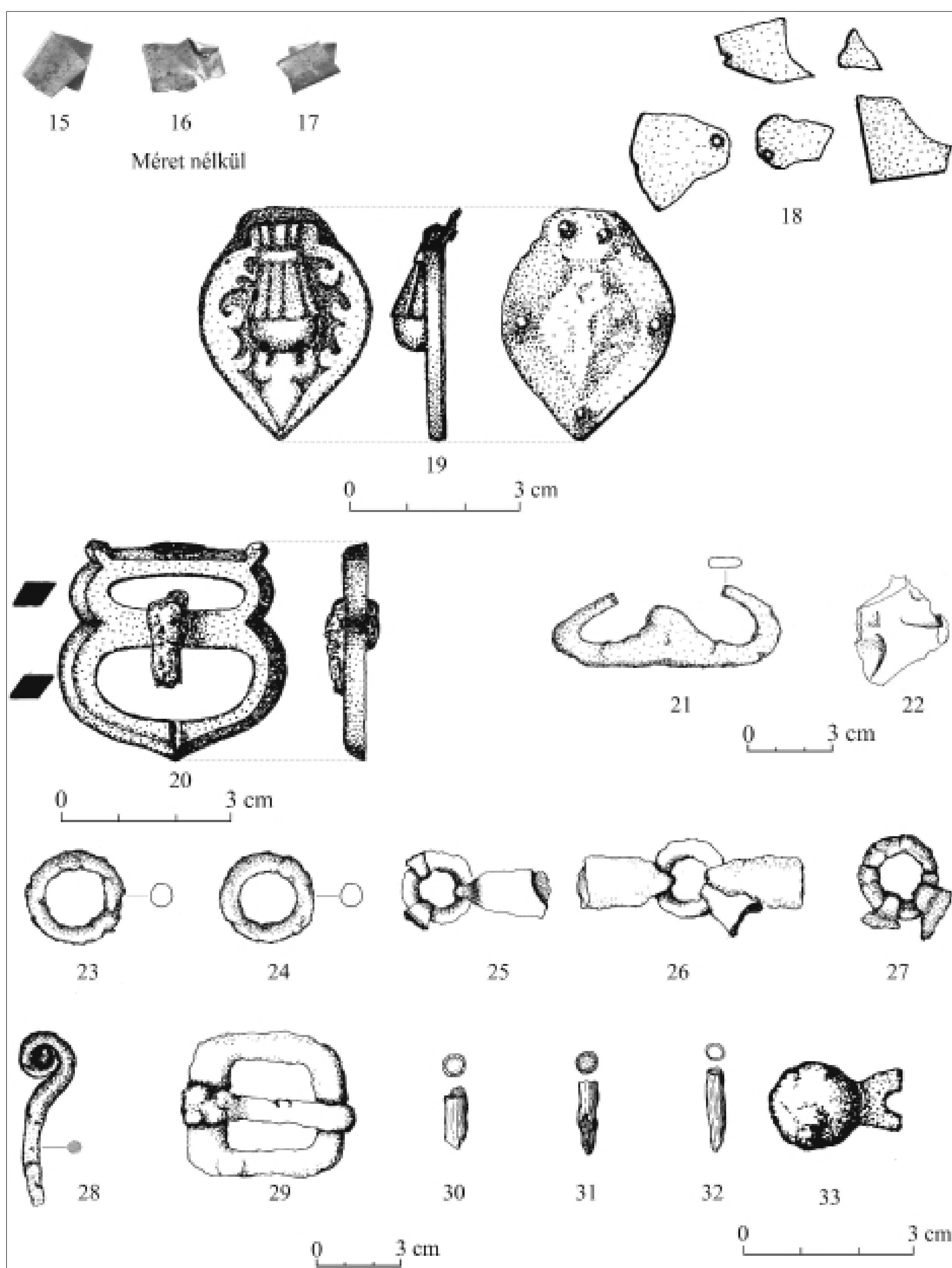

132. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 10. sír: 24–26.

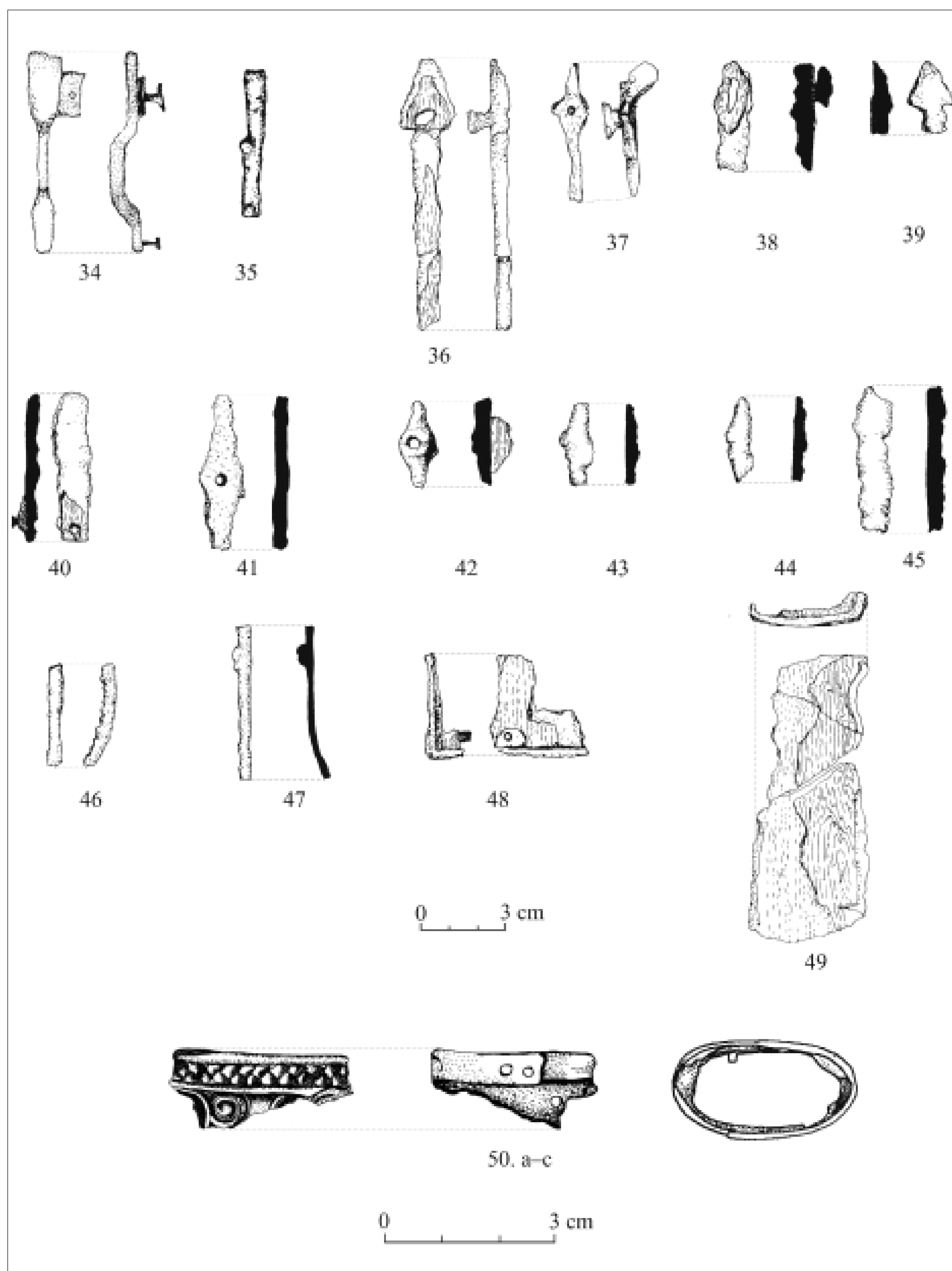

133. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 9. sír: 1; Kolozsvár-Farkas utca 23. sz., szórványlelet: 1; Kolozsvár-Heltai utca, sírlelet: 1; Kolozsvár-Fluturilor utca, szórványlelet: 1; Kolozsmonostor-Rákóczi György mellszobor, szórványlelet: 1.

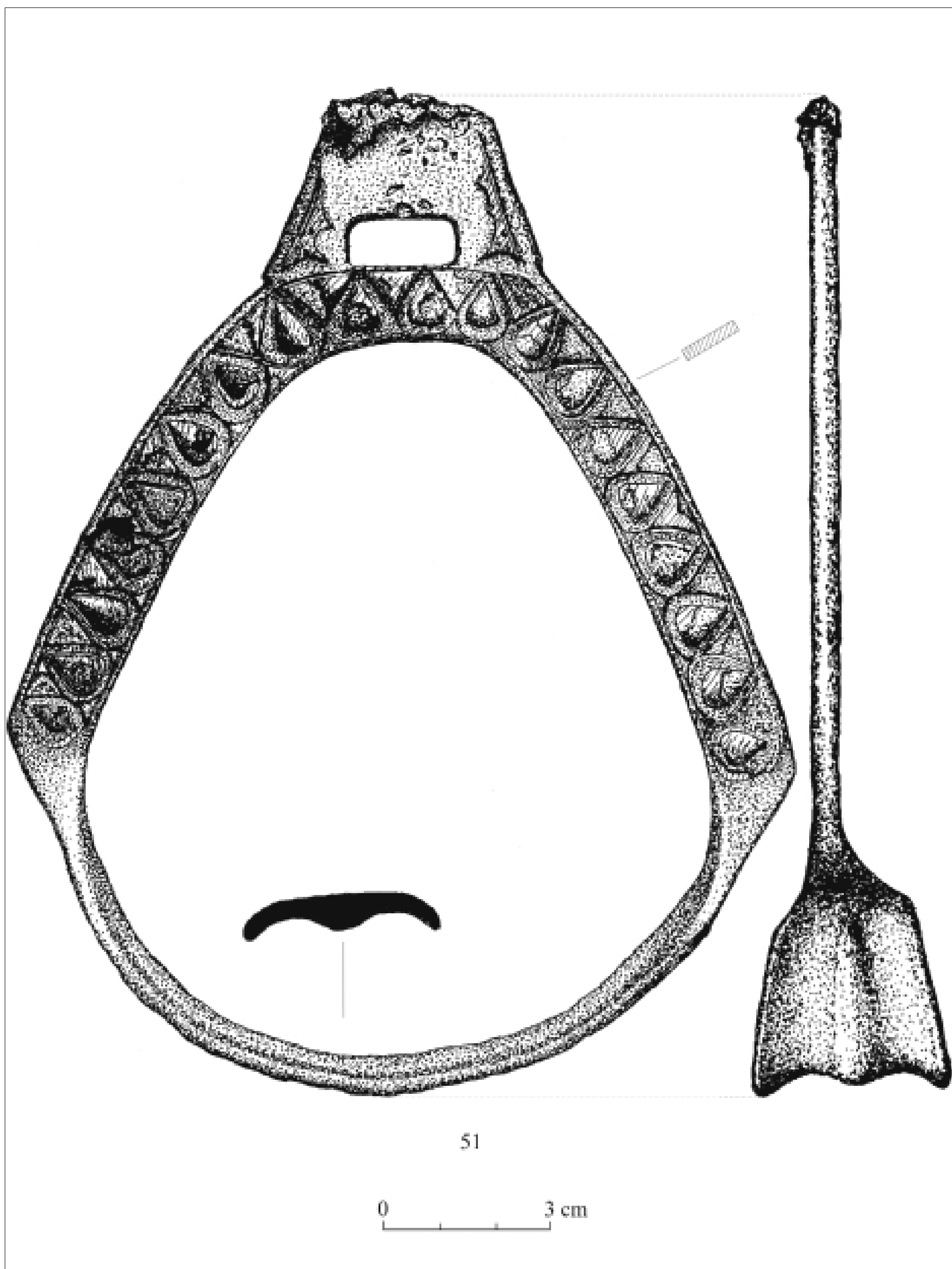

134. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 11. sír: 1–14.

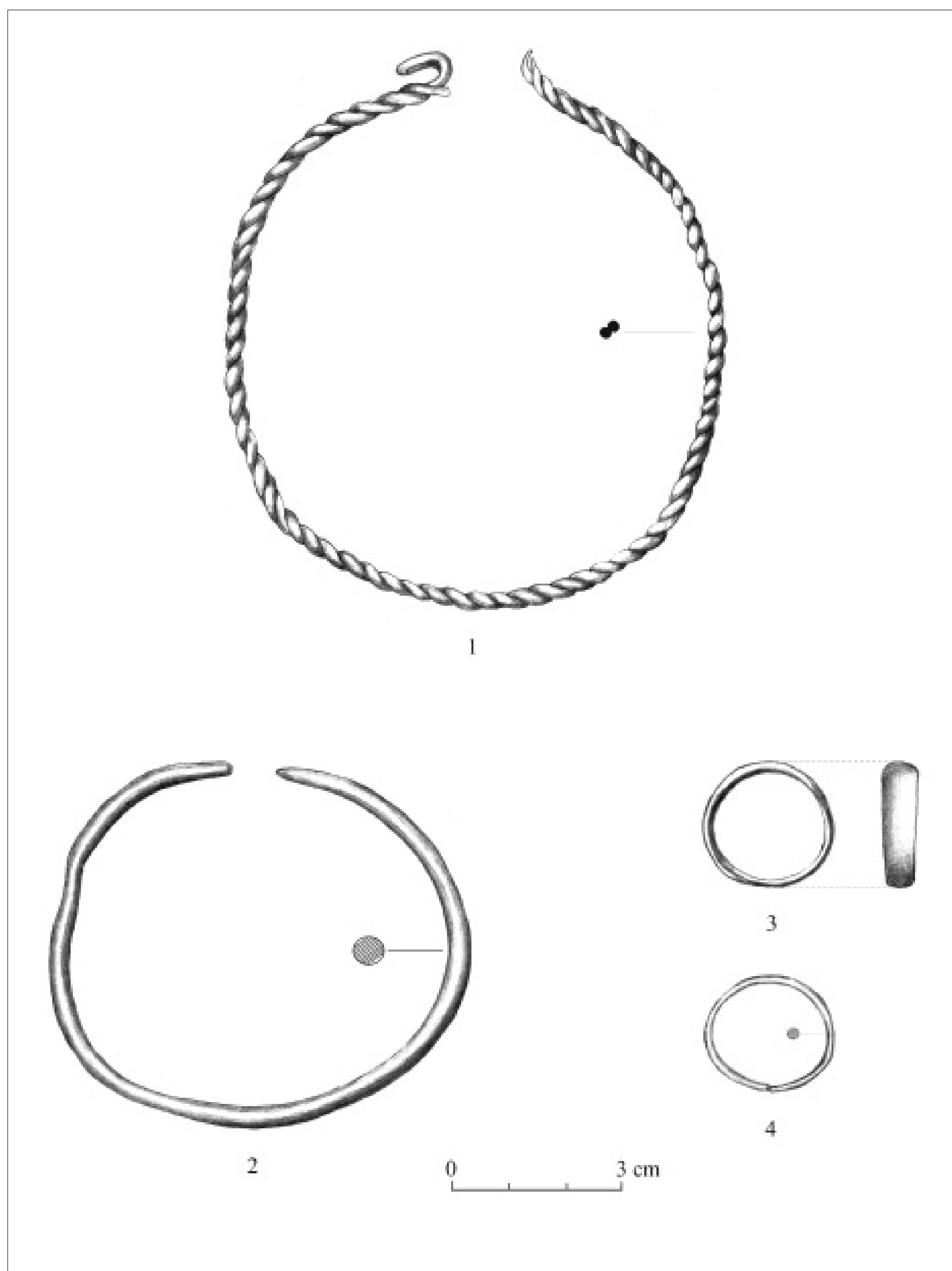

135. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 11. sír: 15–33.

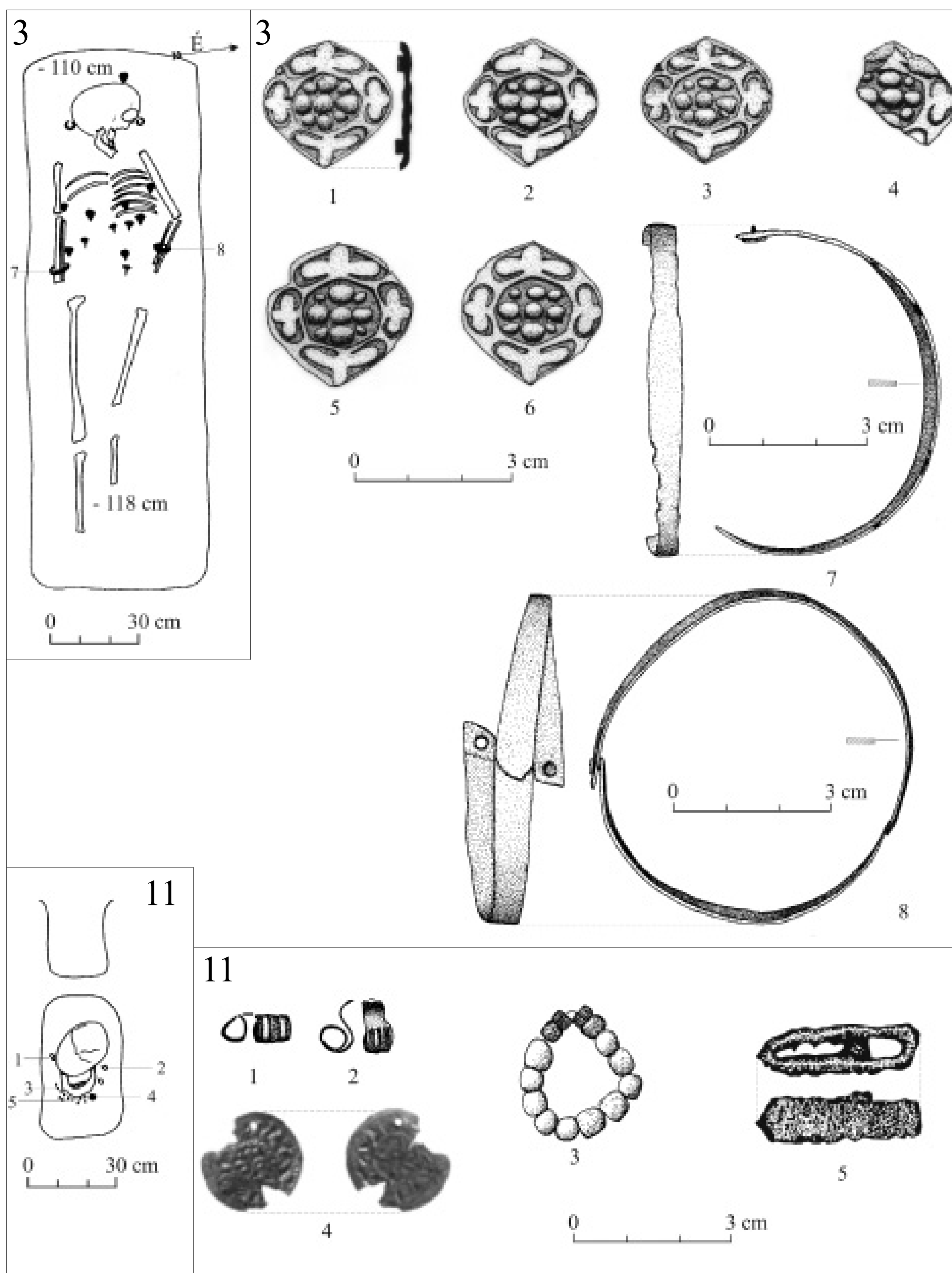

136. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 11. sír: 34–50.

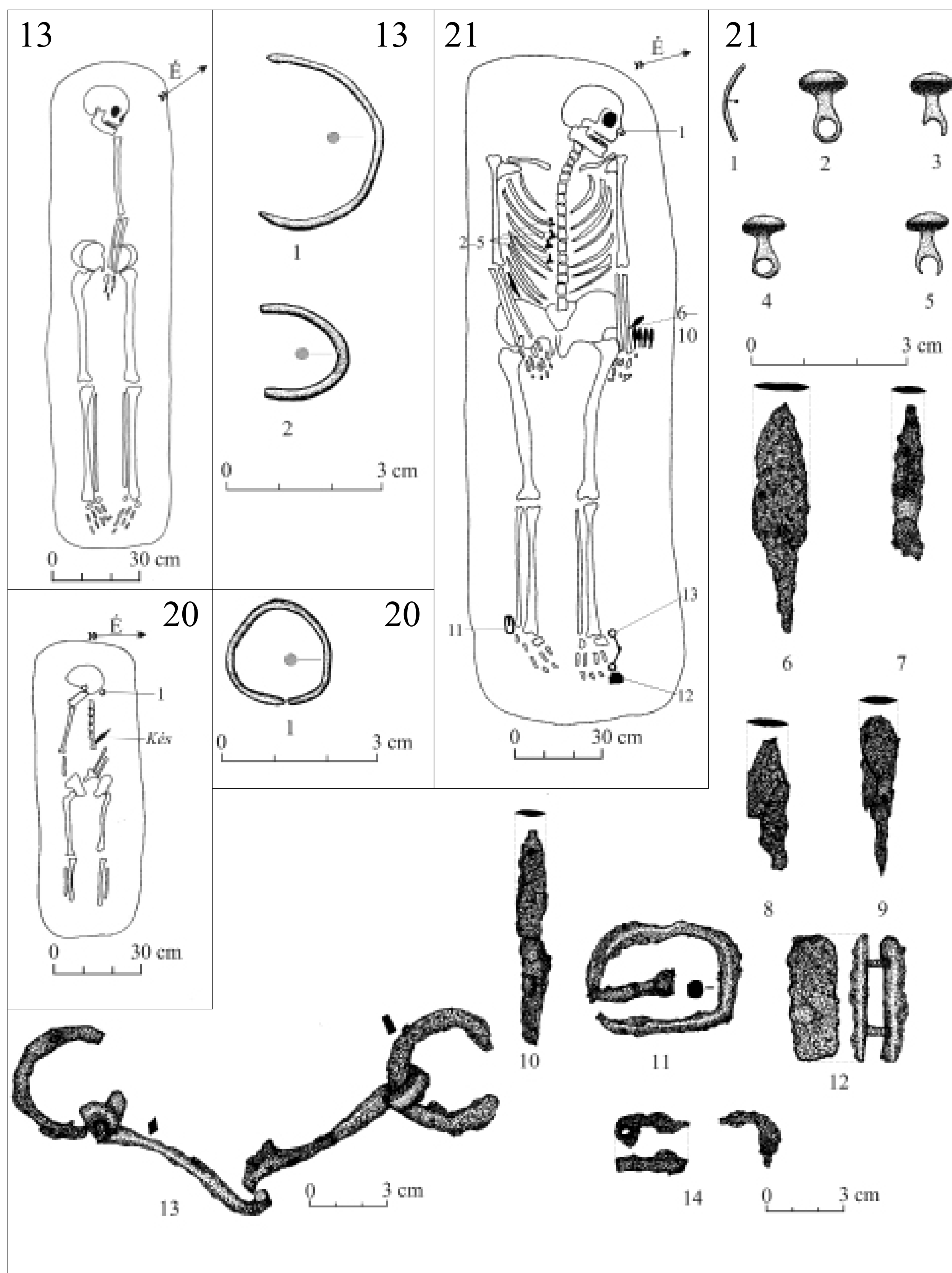

137. tábla. Kolozsvár-Zápolya utca, 11. sír: 51.

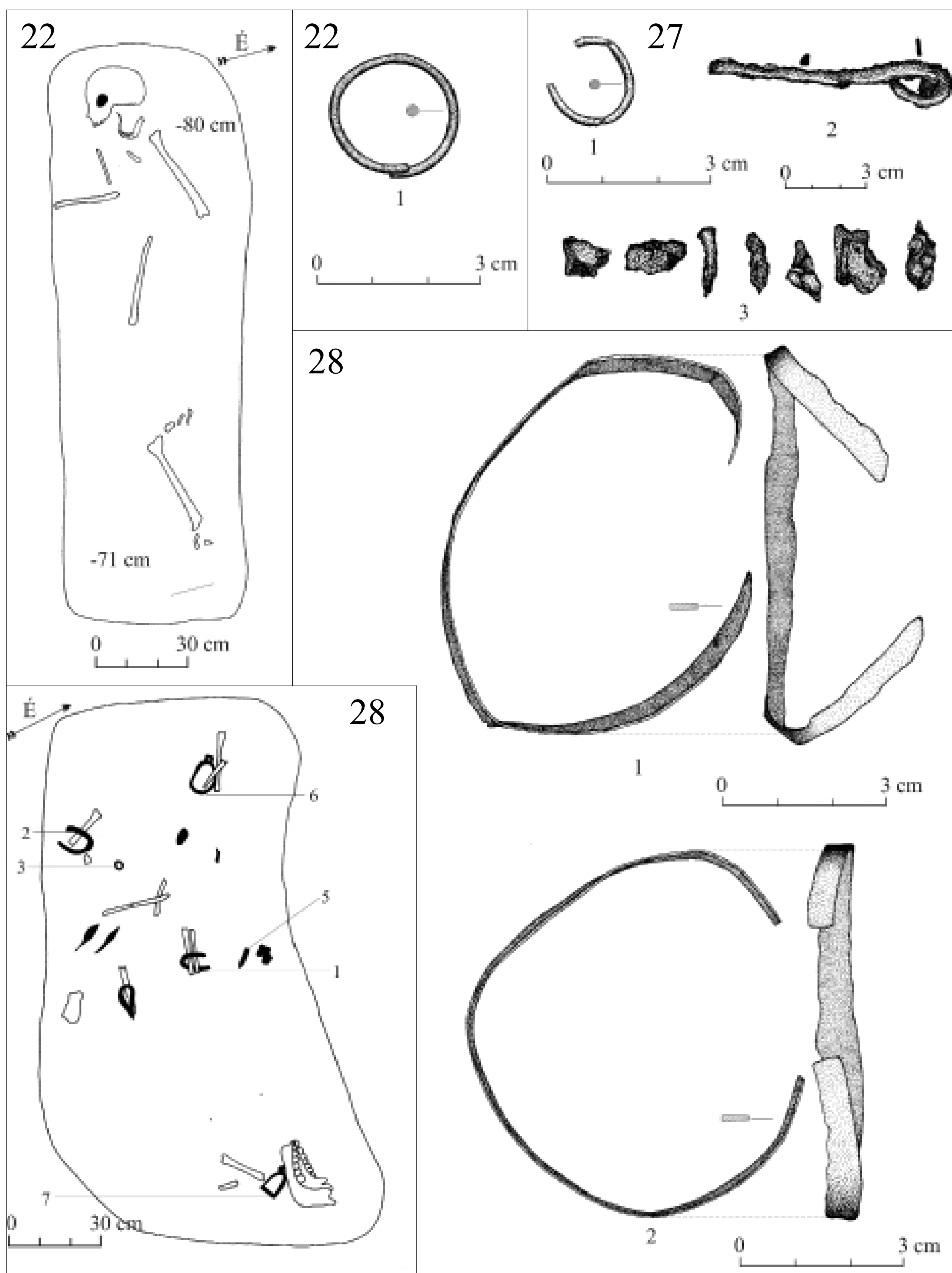

138. tábla. Kovászinc, szórványleletek: 1–4.

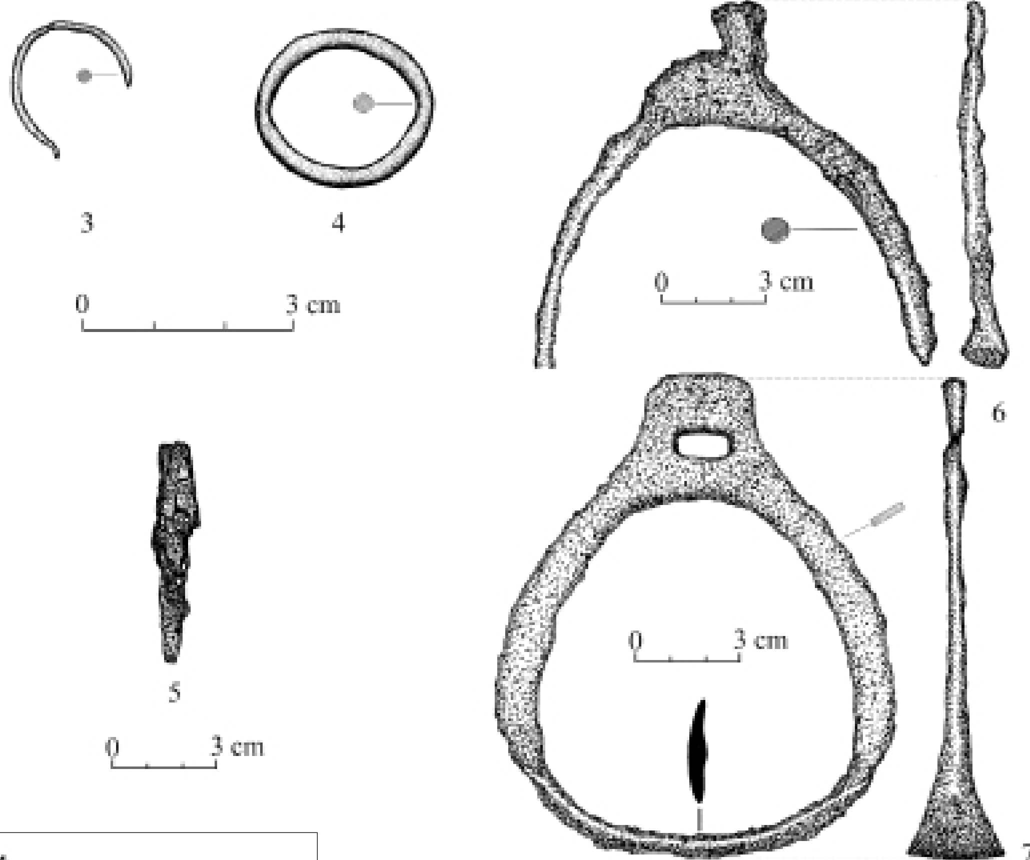

139. tábla. Köröstarján-Csordásdomb, 3. sír: 1–8; 11. sír: 1–5.

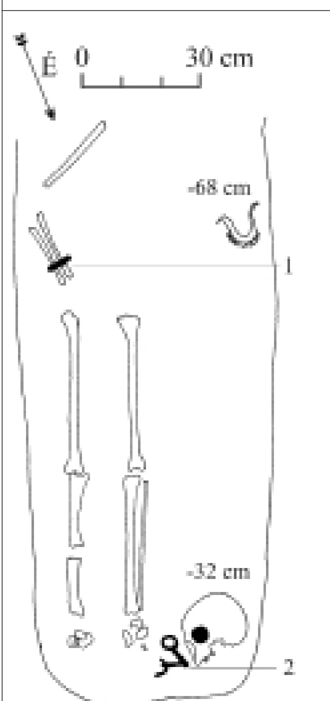

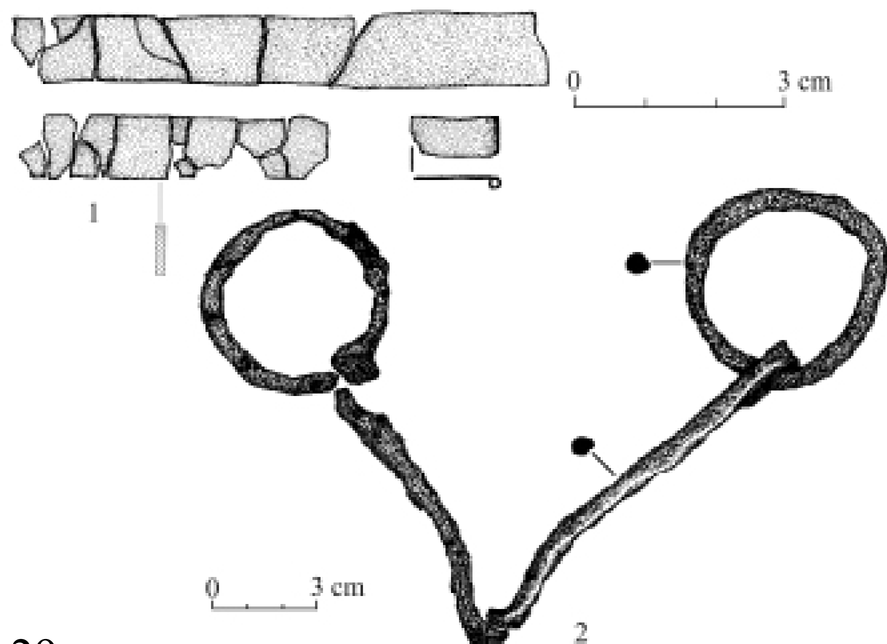

140. tábla. Köröstarján-Csordásdomb, 13. sír: 1–2; 20. sír: 1; 21. sír: 1–14.

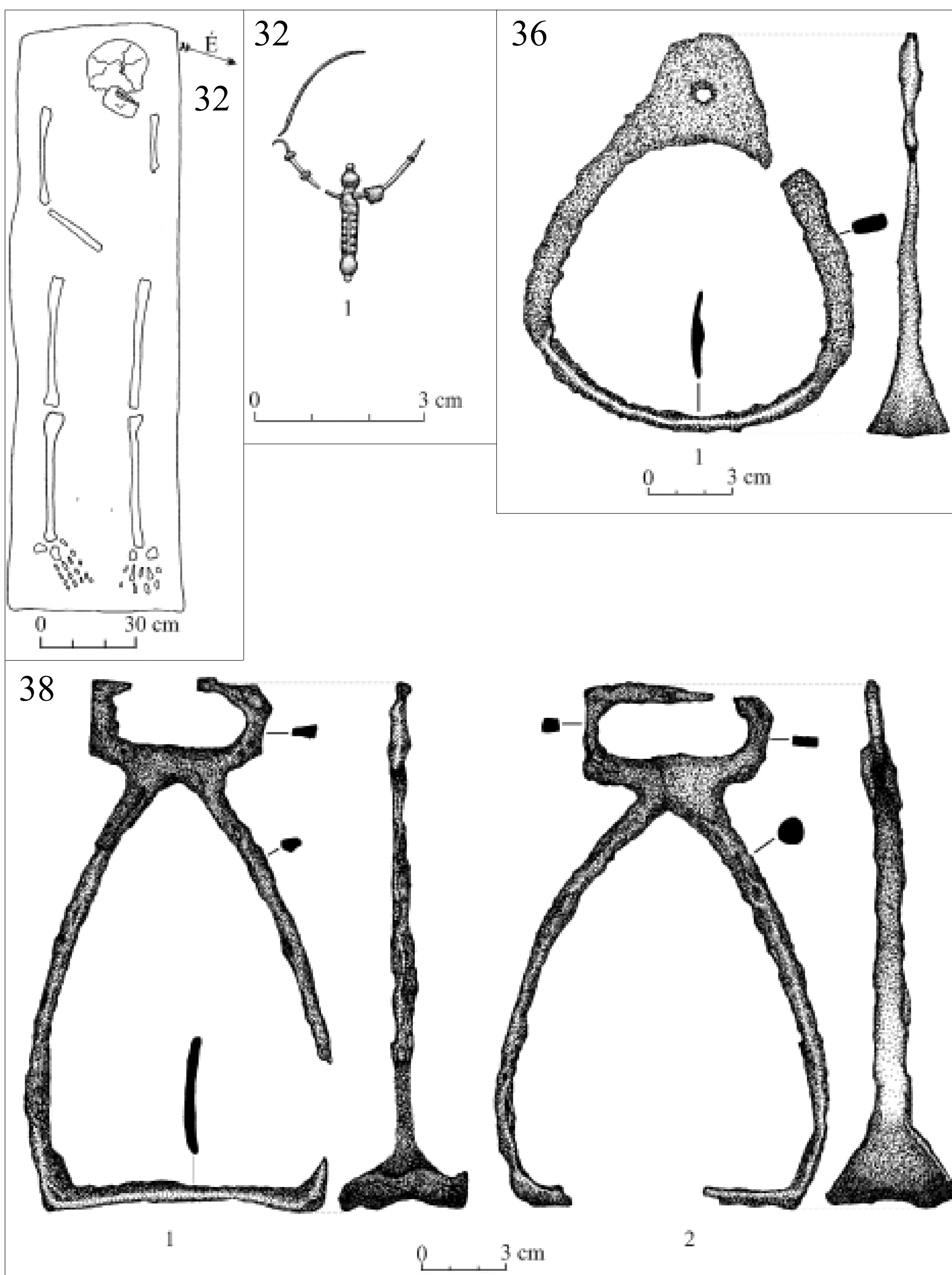

141. tábla. Köröstarján-Csordásdomb, 22. sír: 1; 27 sír: 1–3; 28 sír: 1–2.

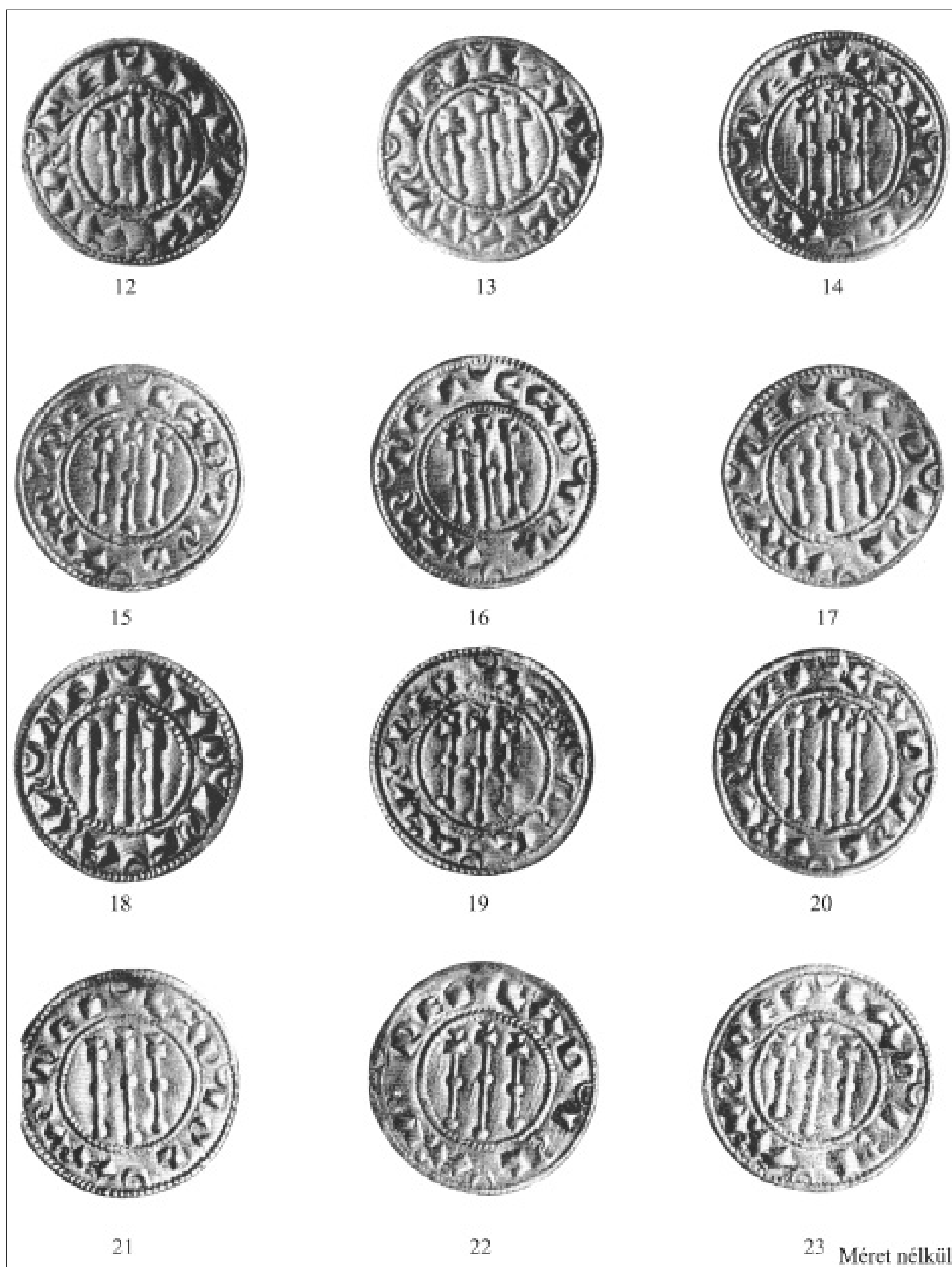

142. tábla. Köröstarján-Csordásdomb, 28. sír: 3–7; 29. sír: 1–2.

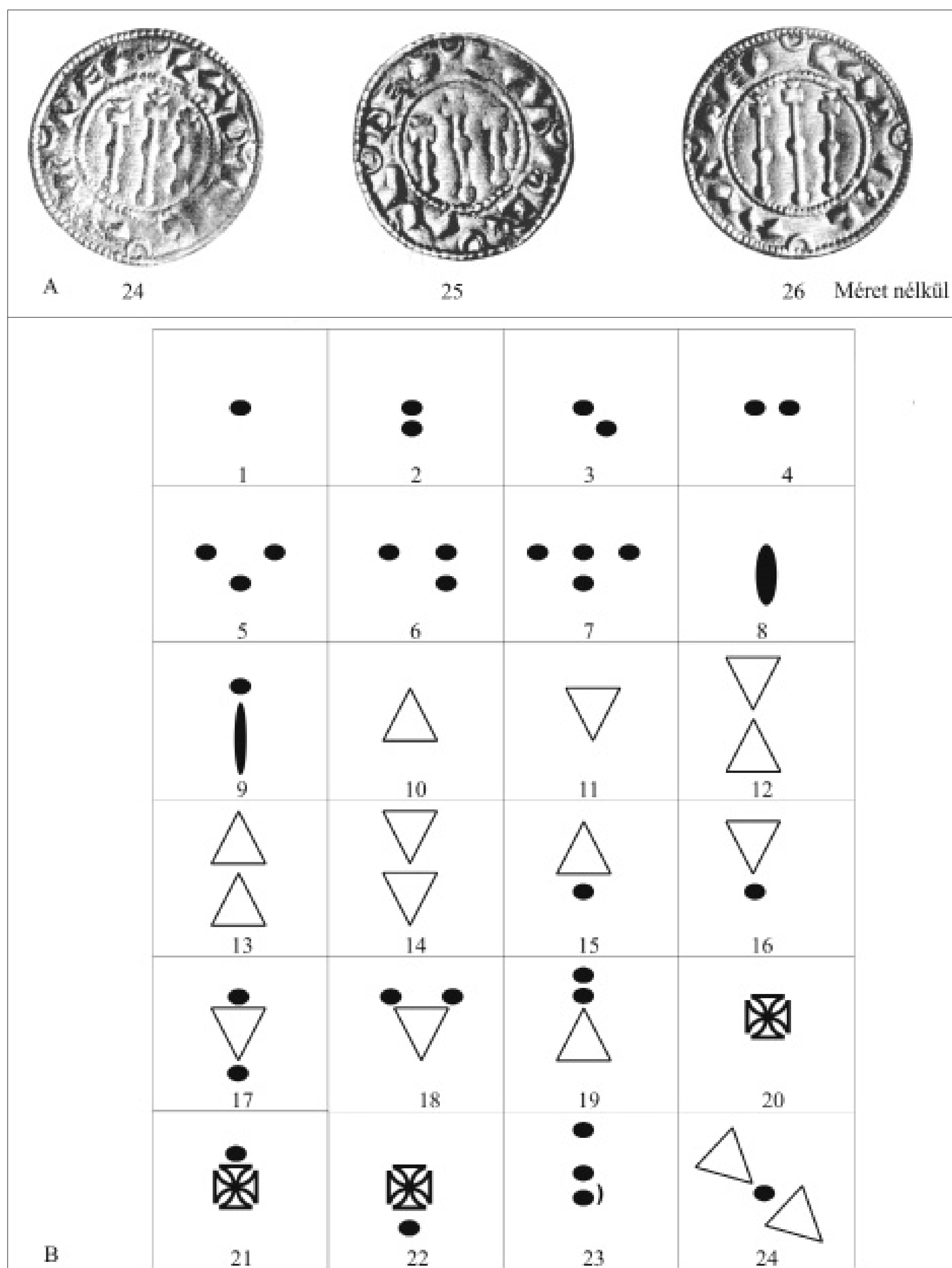

143. tábla. Köröstarján-Csordásdomb, 32. sír: 1; 36. sír: 1; 38. sír: 1–2.

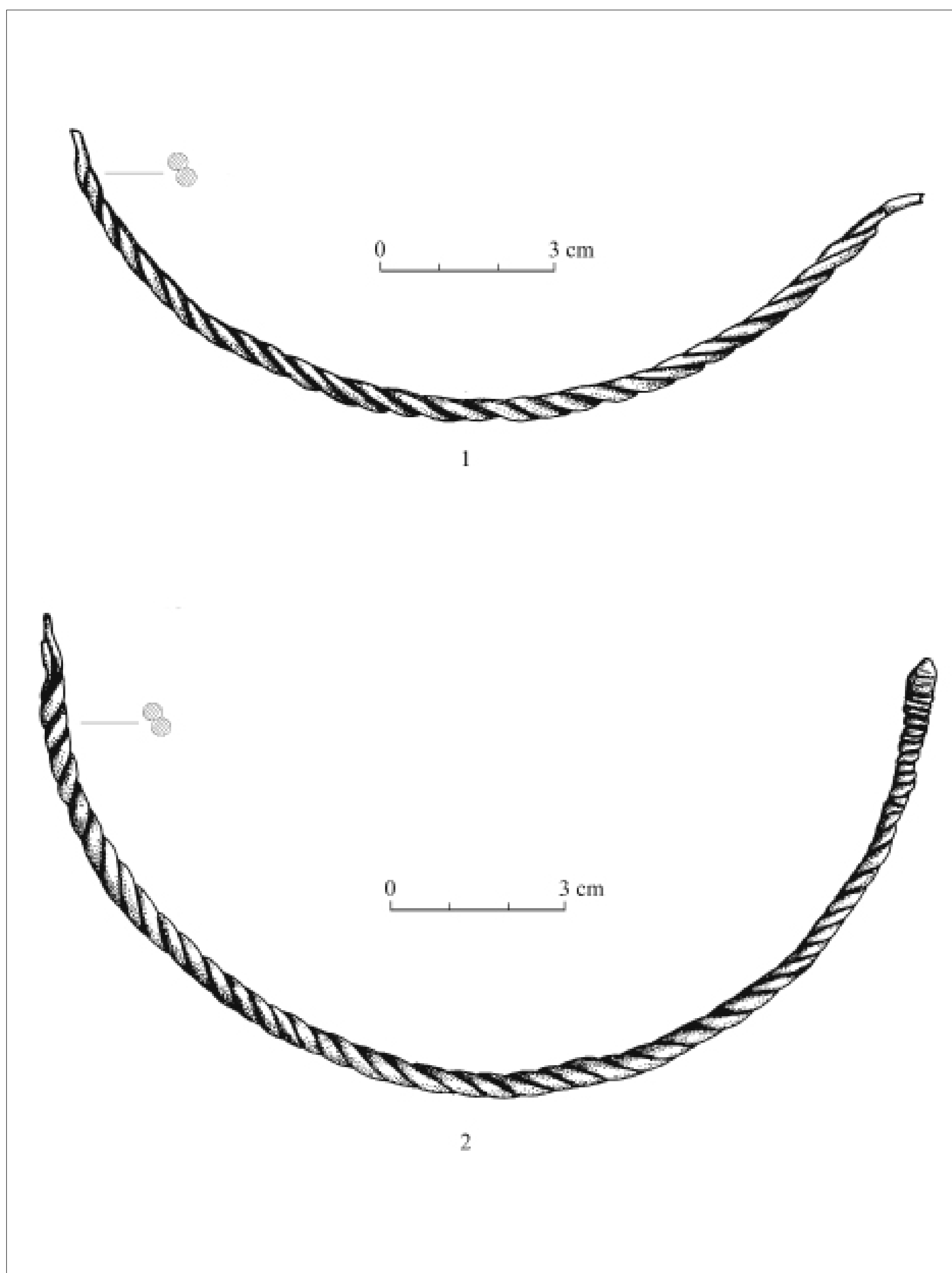
144. tábla. Magyarfráta-La Fântâniţa, kincslelet, H27 változatai: 1–11.

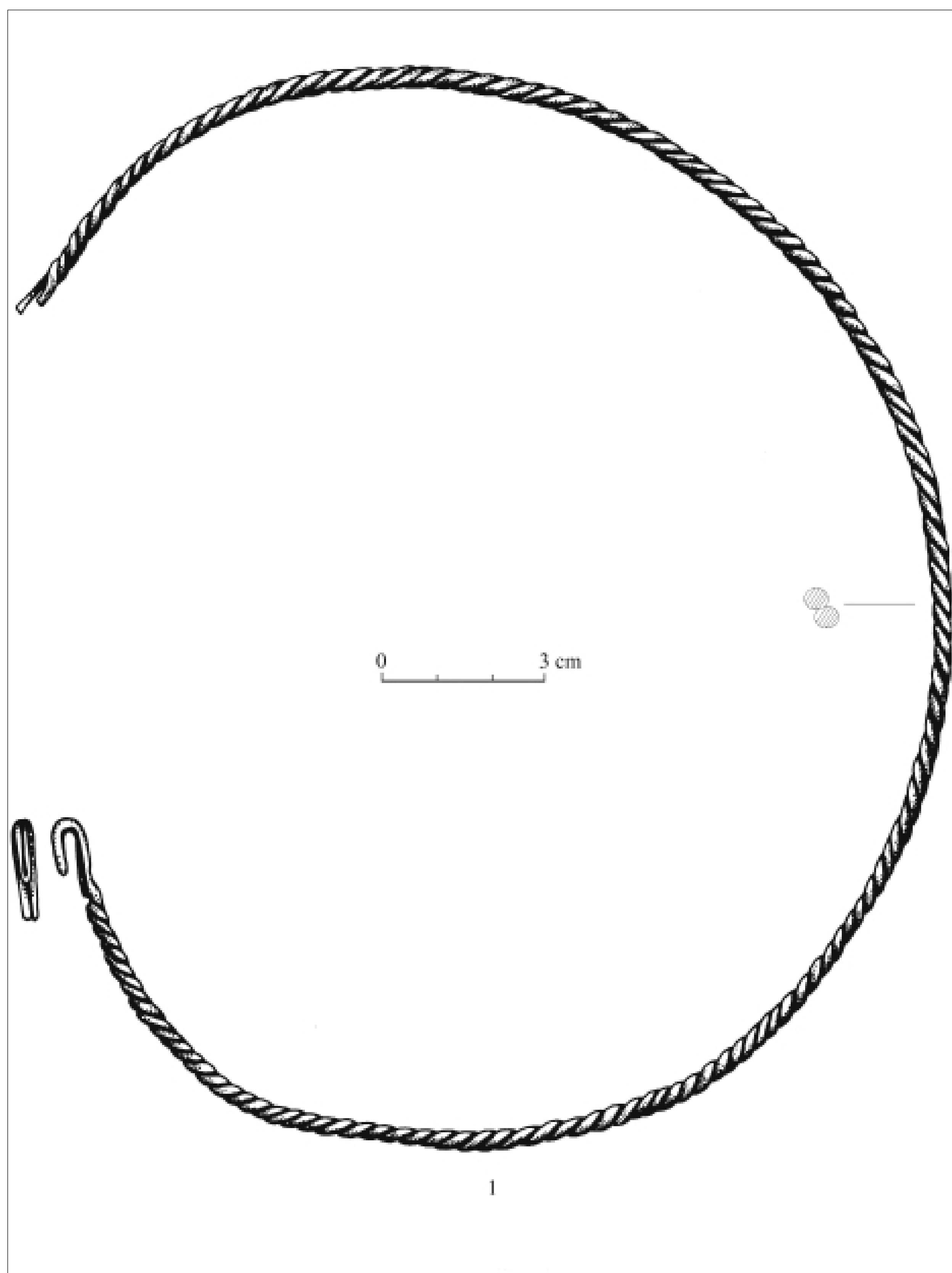

145. tábla. Magyarfráta-La Fântâniţa, kincslelet, H27 változatai: 12–23.

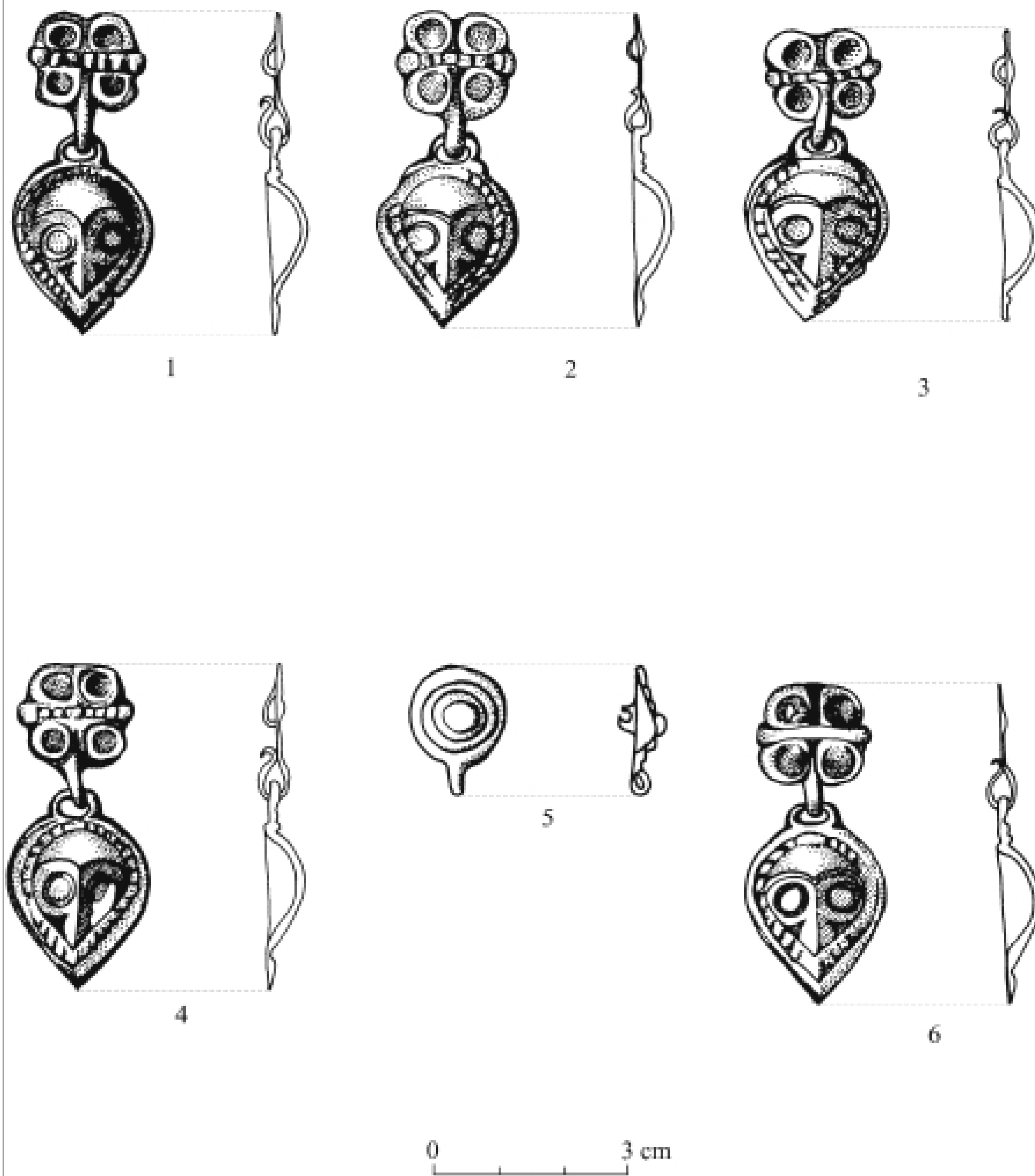

146. tábla. A. Magyarfráta-La Fântâniţa, kincslelet, H27 változatai: 24–26; B. Magyarfráta-pénzváltozatok díszítésmódja.

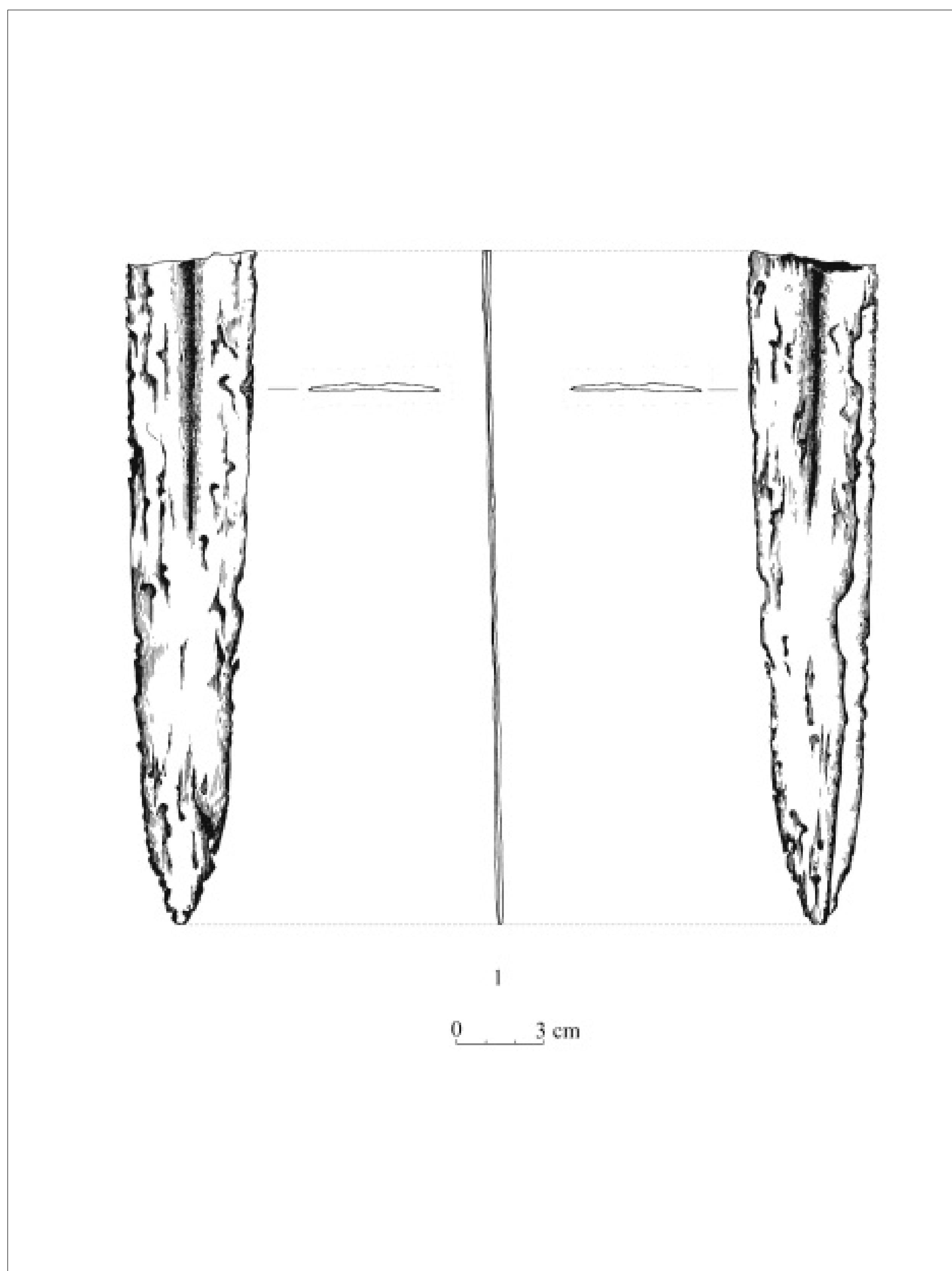

147. tábla. Magyarlapád-Gorgány, szórványleletek: 1–2.

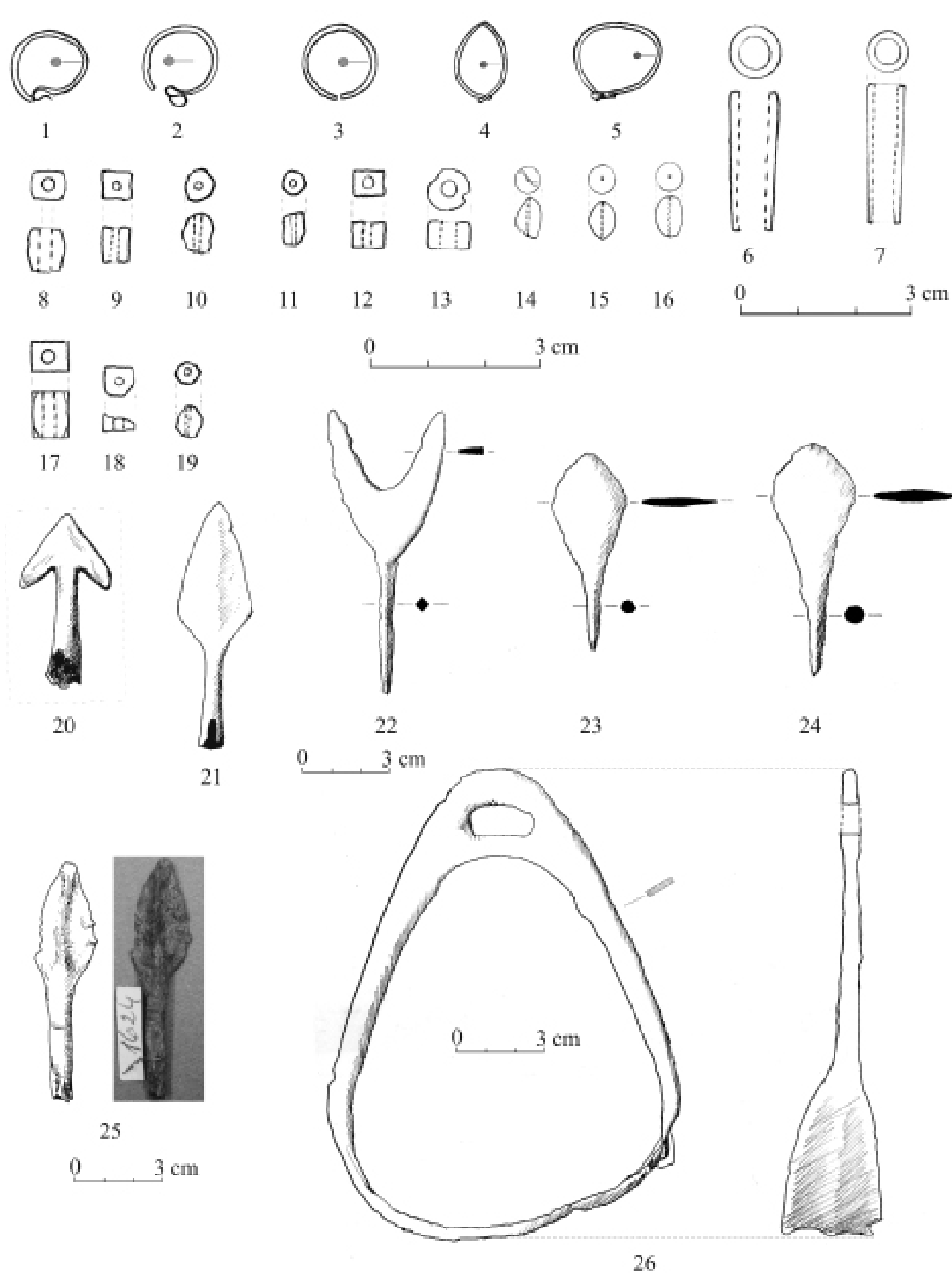

148. tábla. Magyarlapád-Gorgány, szórványlelet: 1.

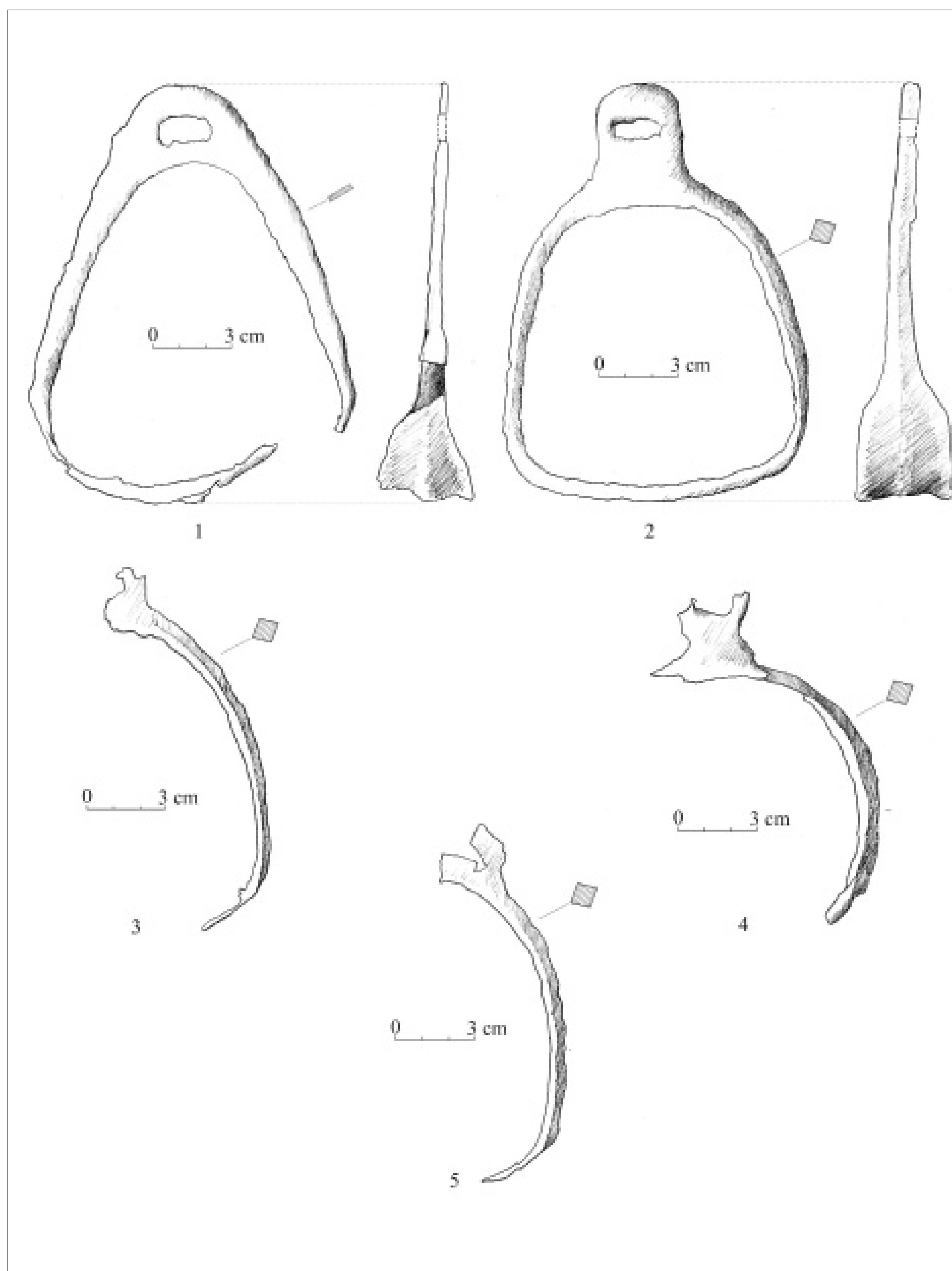

149. tábla. Magyarlapád-Gorgány, szórványleletek: 1–6.

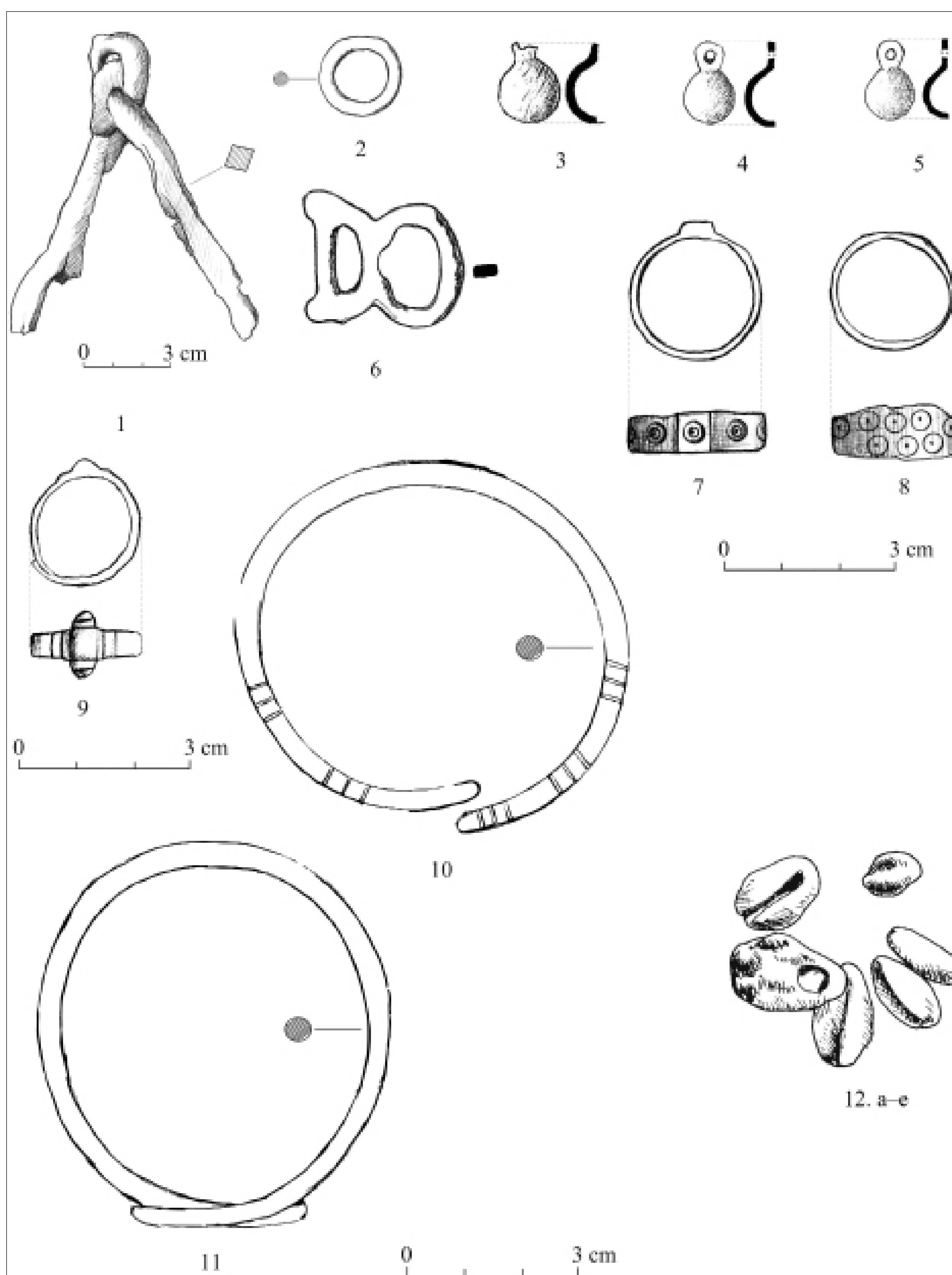

150. tábla. Nagyenyed környéke, szórványlelet: 1.

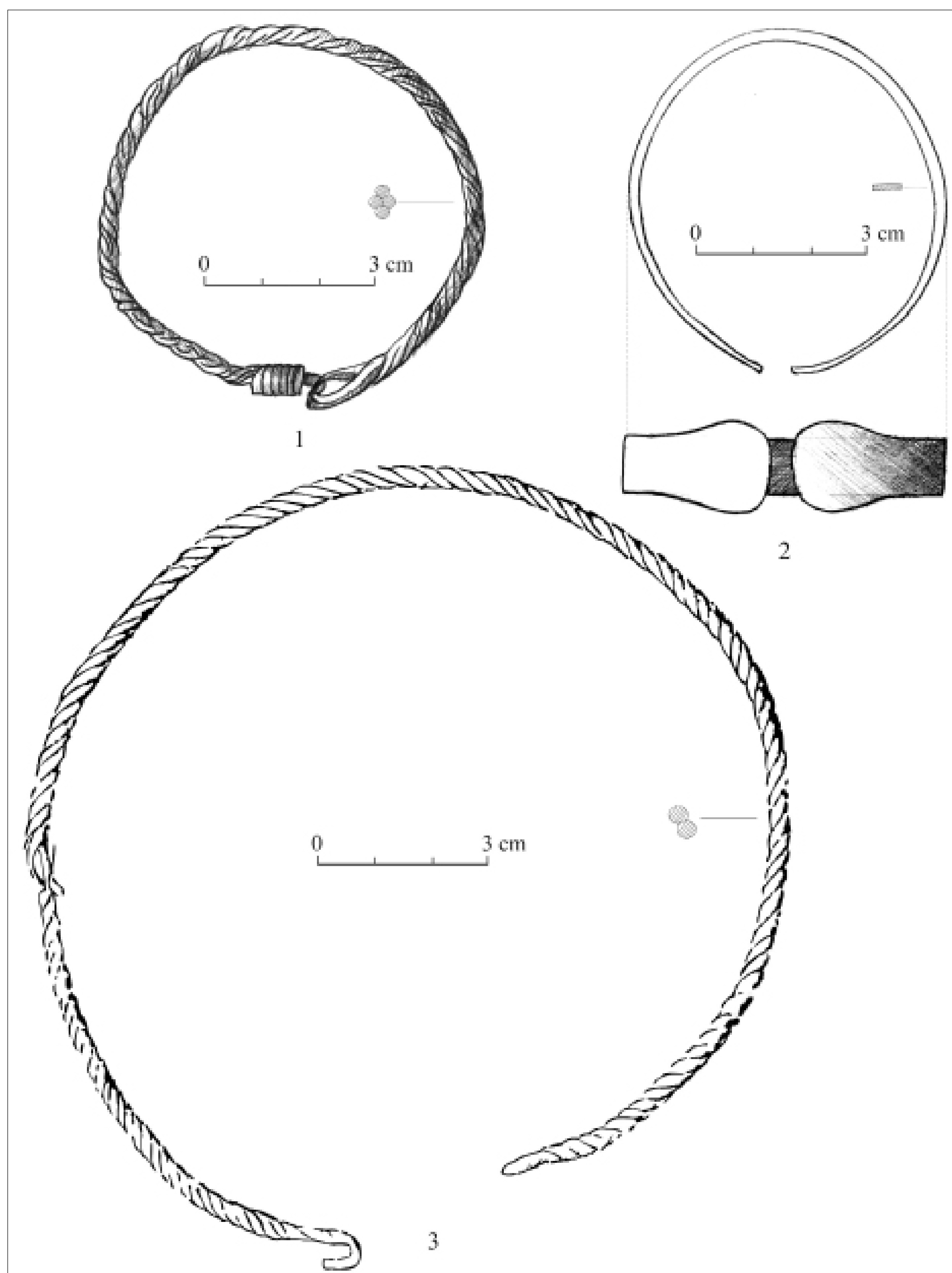

151. tábla. Magyarpécska-Nagysánc, szórványleletek: 1–26.

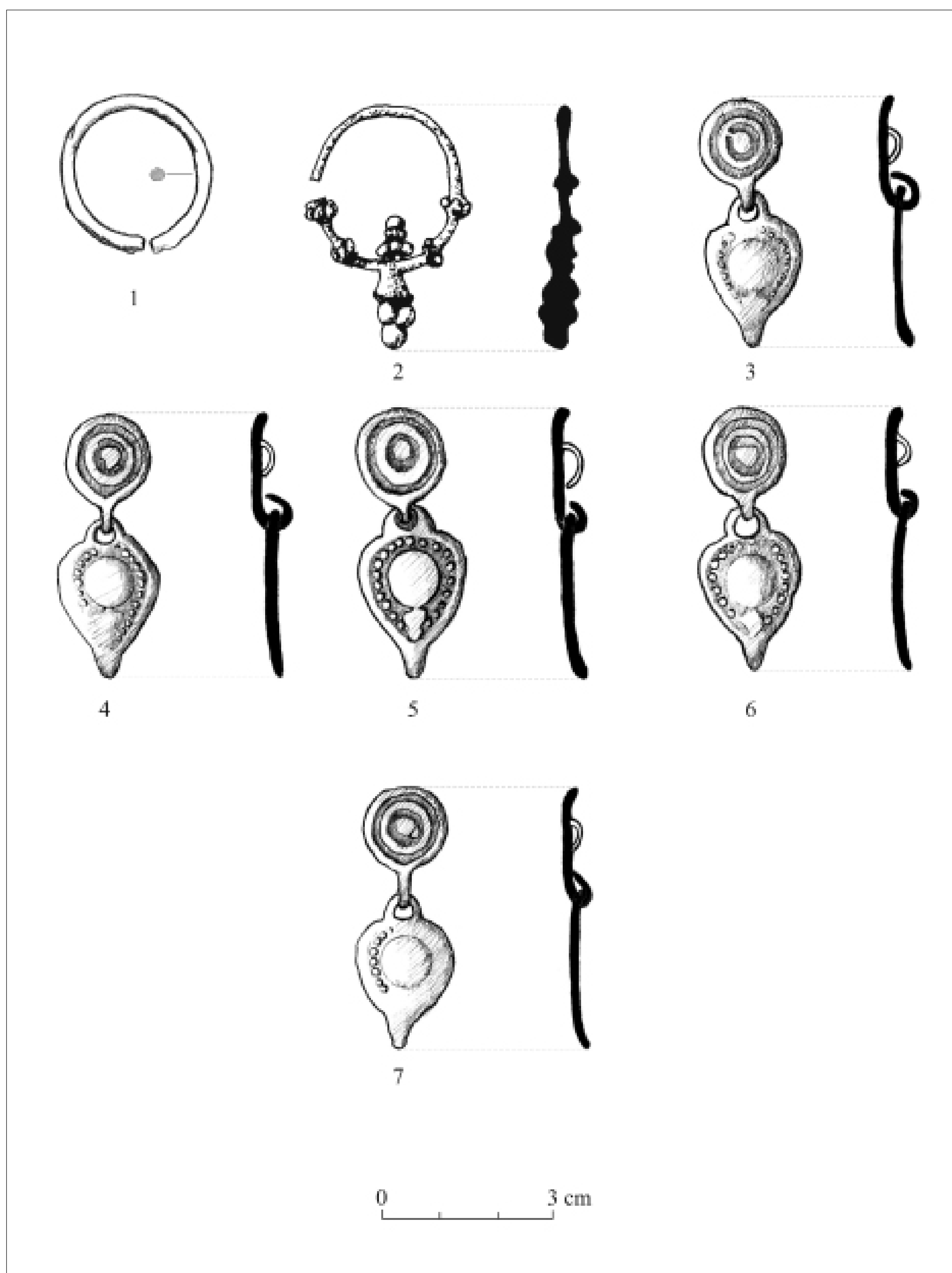

152. tábla. Magyarpécska-Nagysánc, szórványleletek: 1–5.

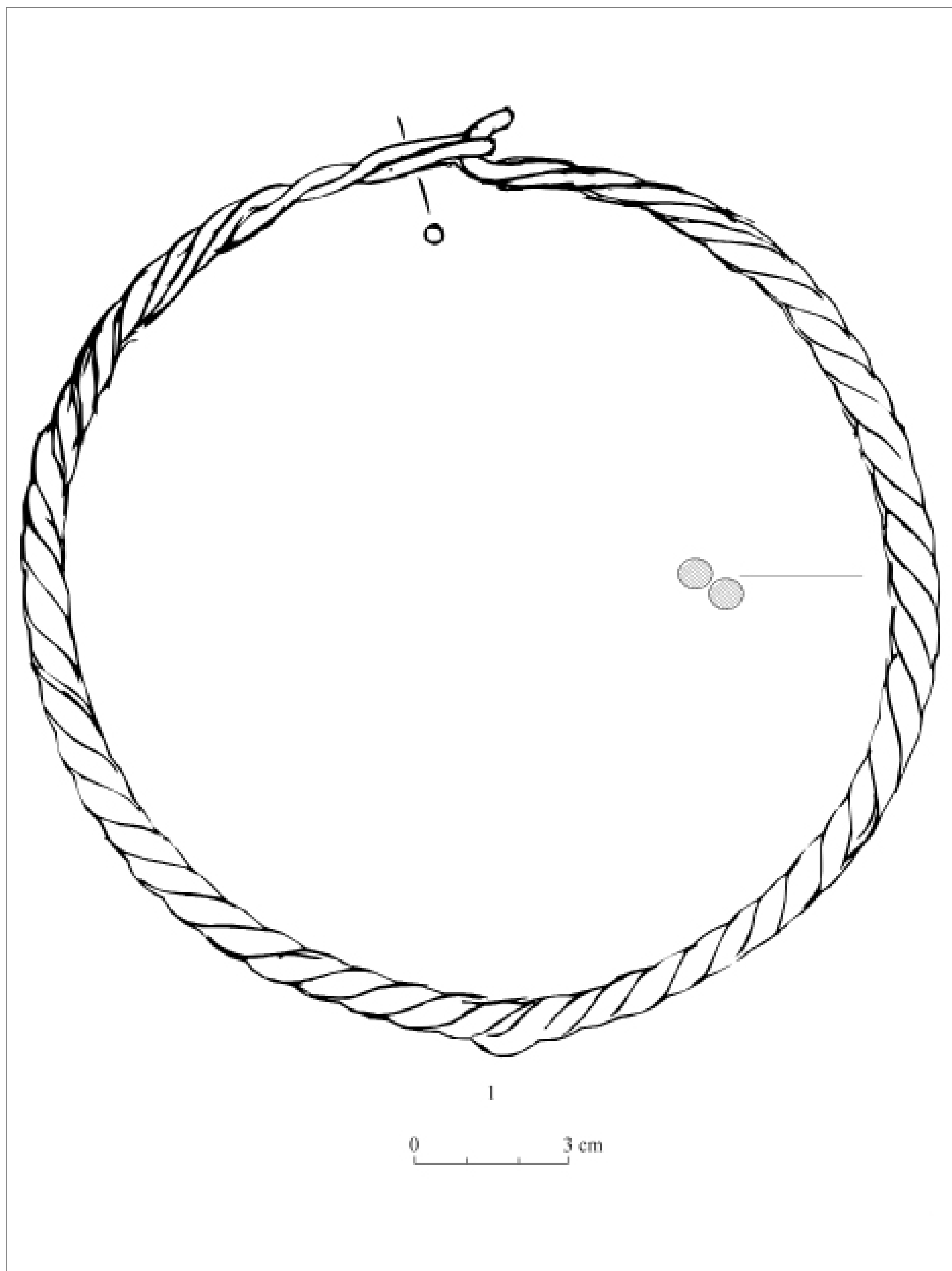

153. tábla. Magyarpécska-Nagysánc, szórványleletek: 1–12.

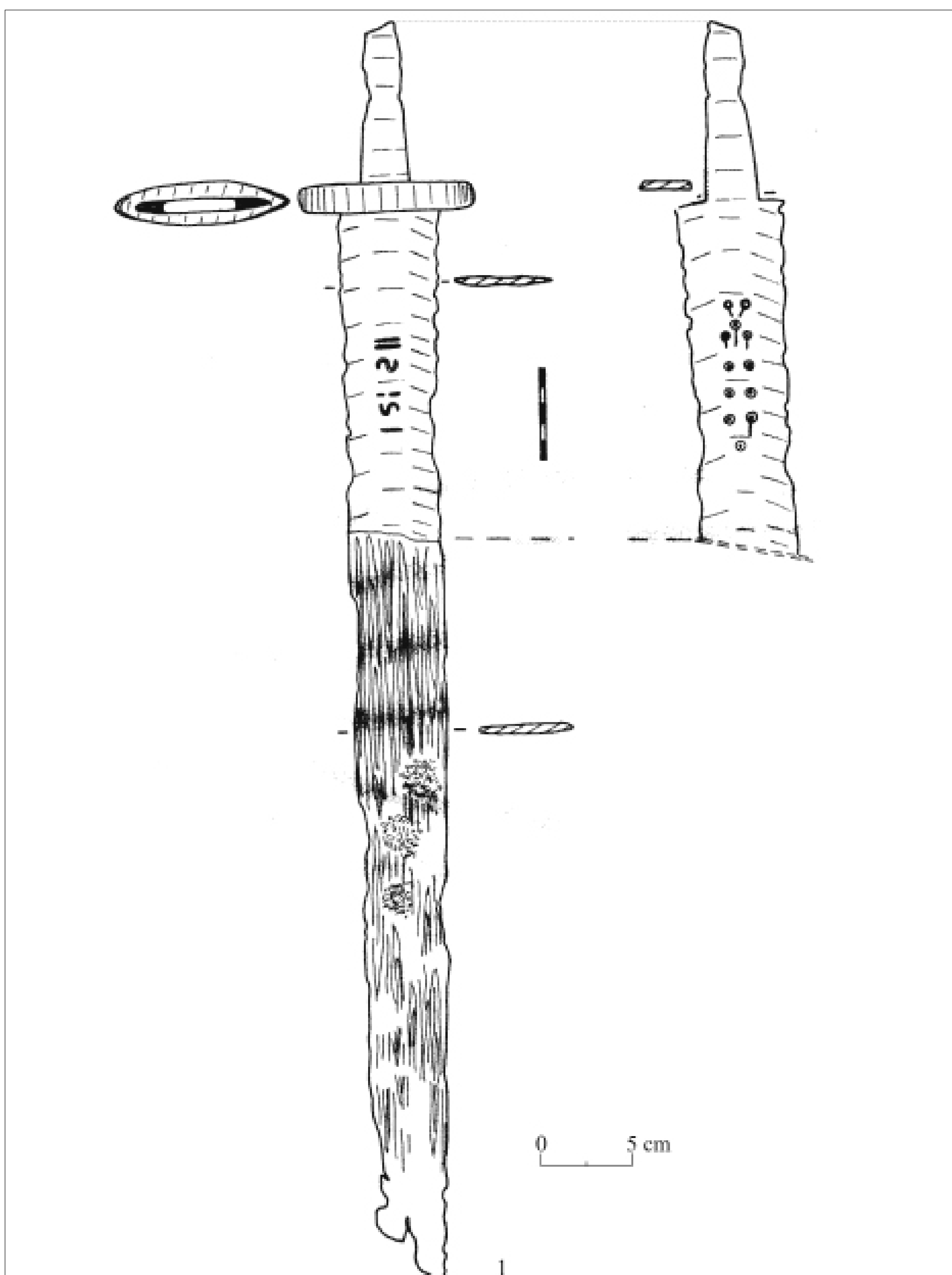

154. tábla. Magyarpécska-Nagysánc, szórványleletek: 1–3.

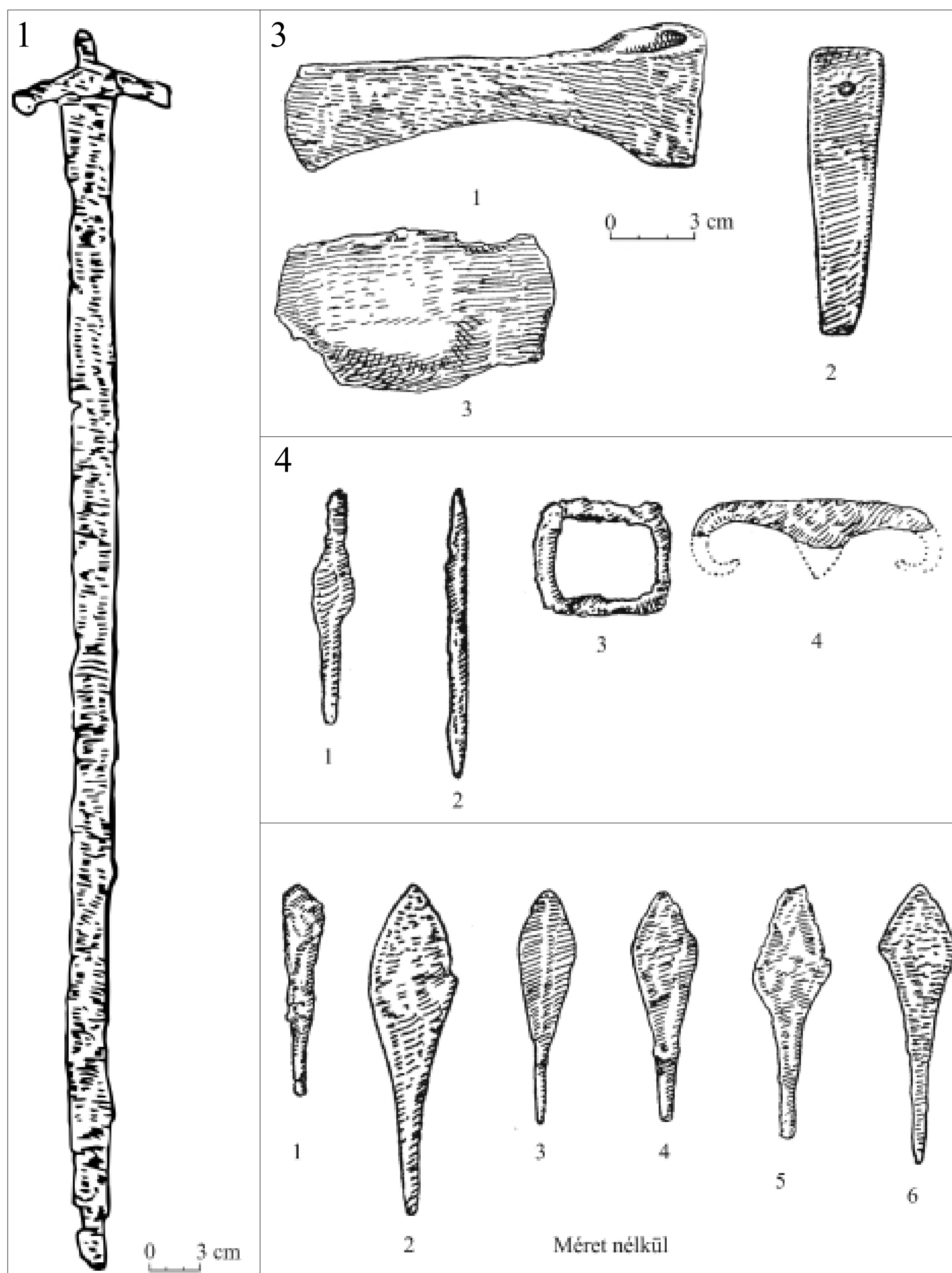

155. tábla. Magyarpécska-Nagysánc, szórványleletek: 1–7.

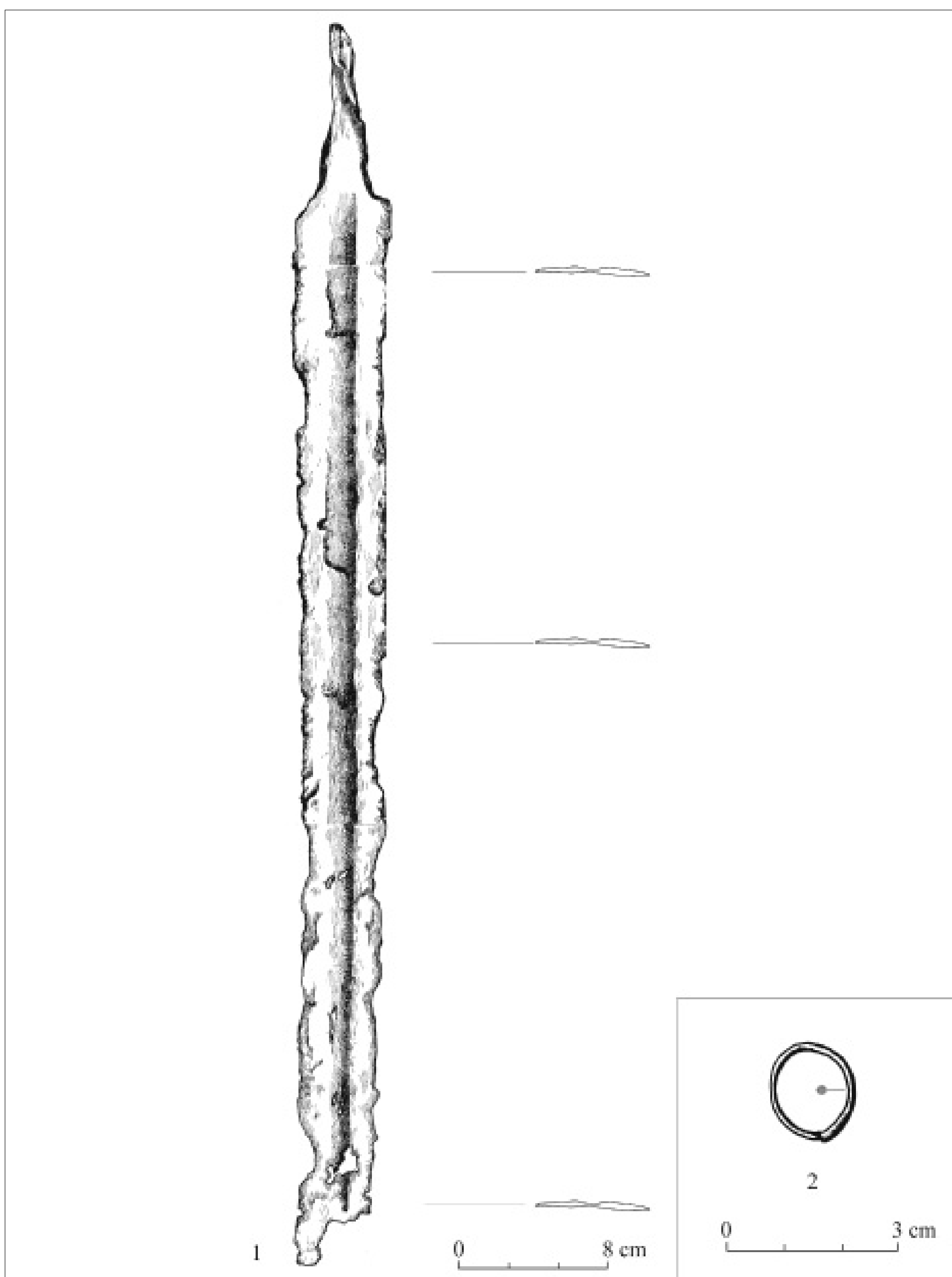

156. tábla. Magyarpécska-Nagysánc, szórványlelet: 1.

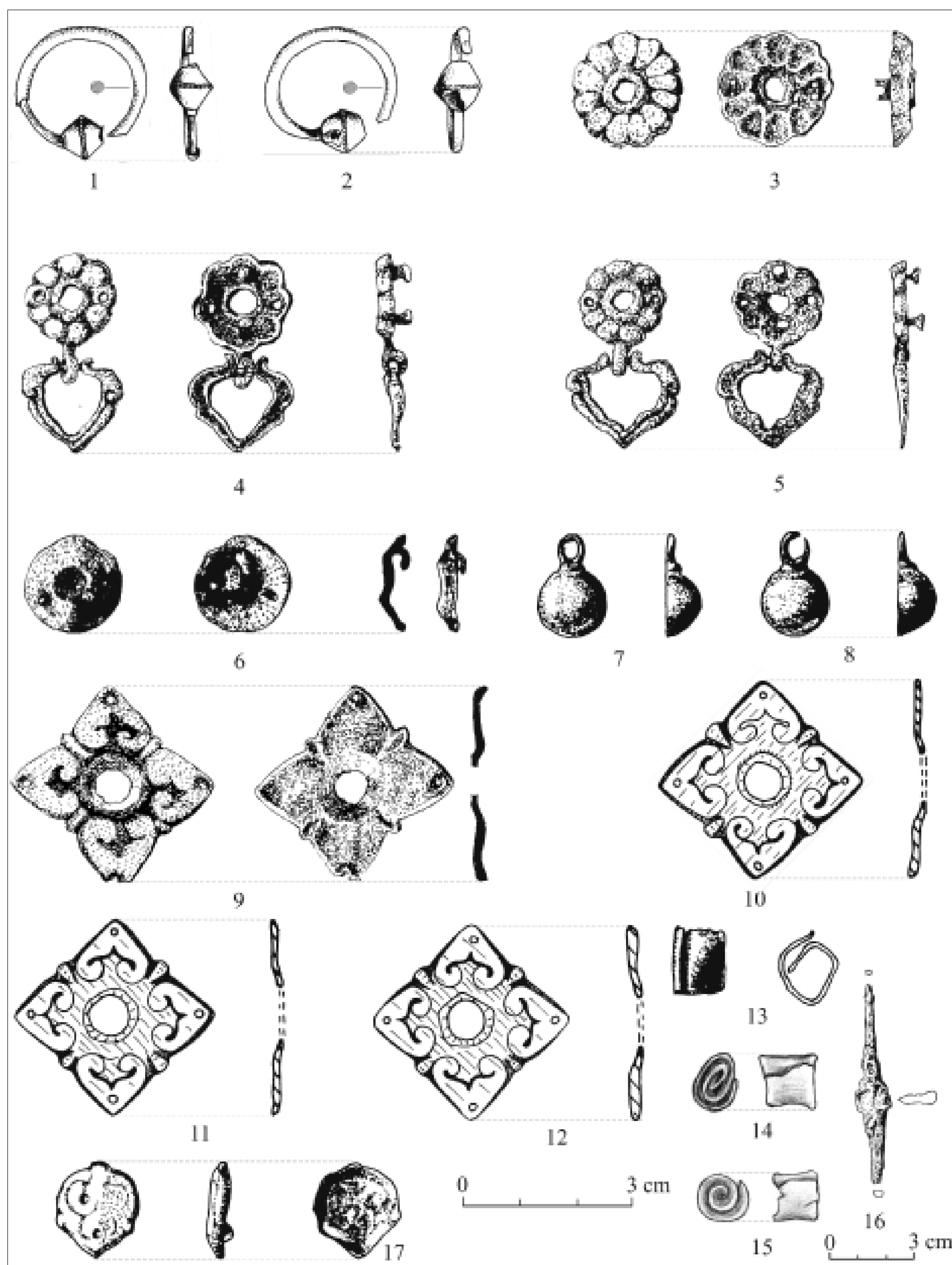

157. tábla. Malomszeg, szórványlelet: 1.

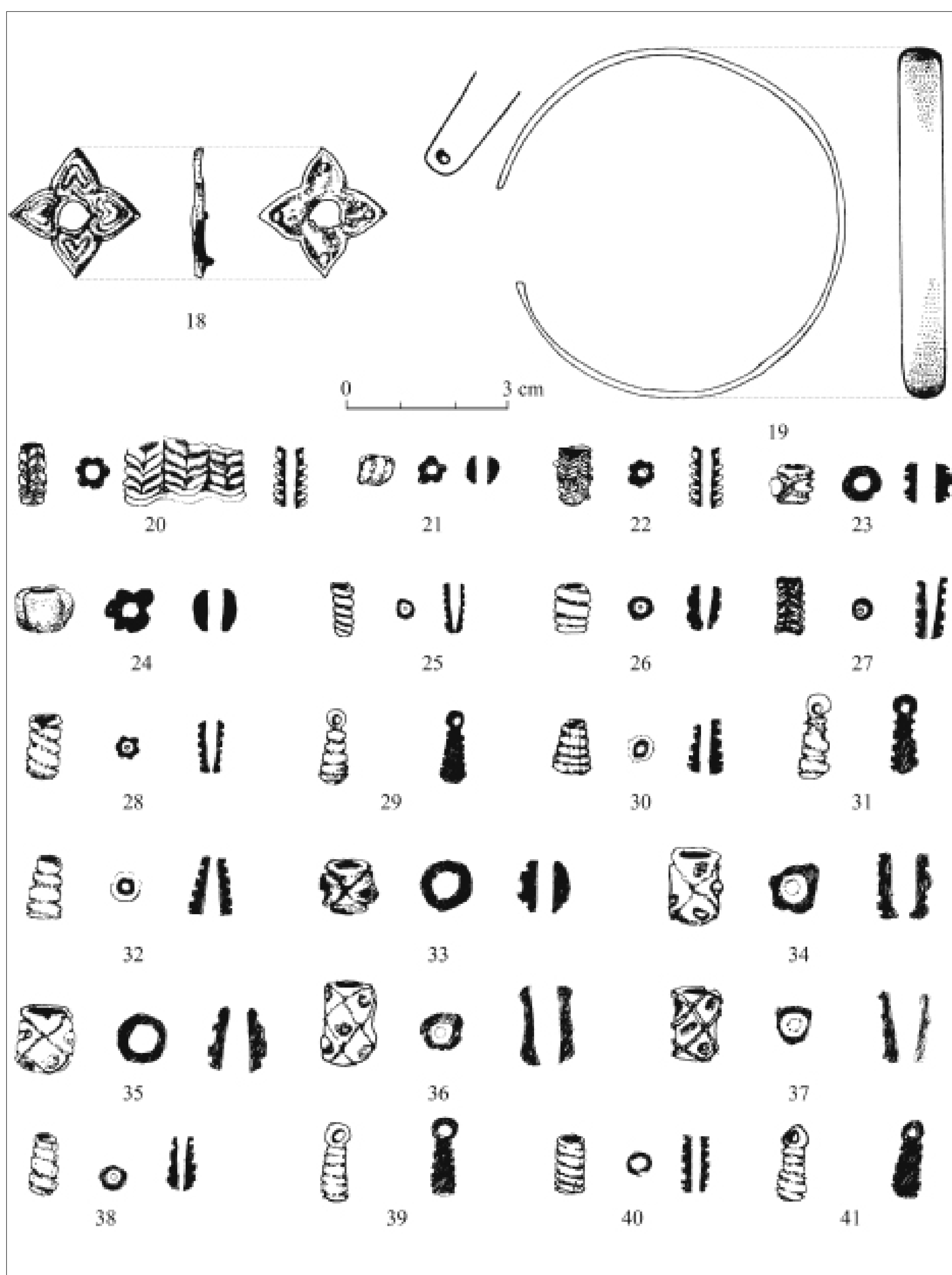

158. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 1. sír: 1; 3. sír: 1–3; 4. sír: 1–4; 1., 3–4. sírokból előkerült nyílcsúcs típusok: 1–6.

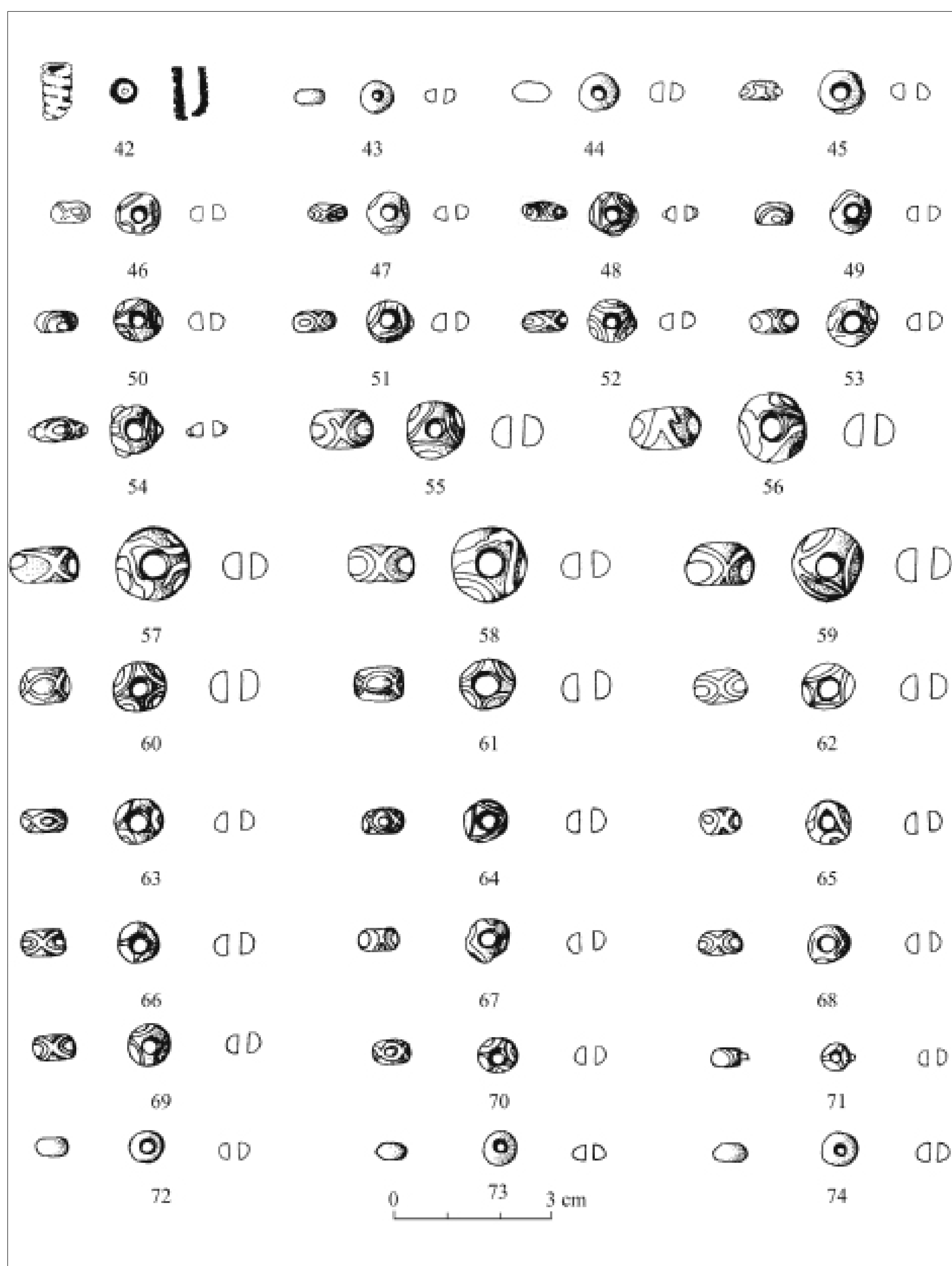

159. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 1905-ben feltárt sírok leletei: 1–2.

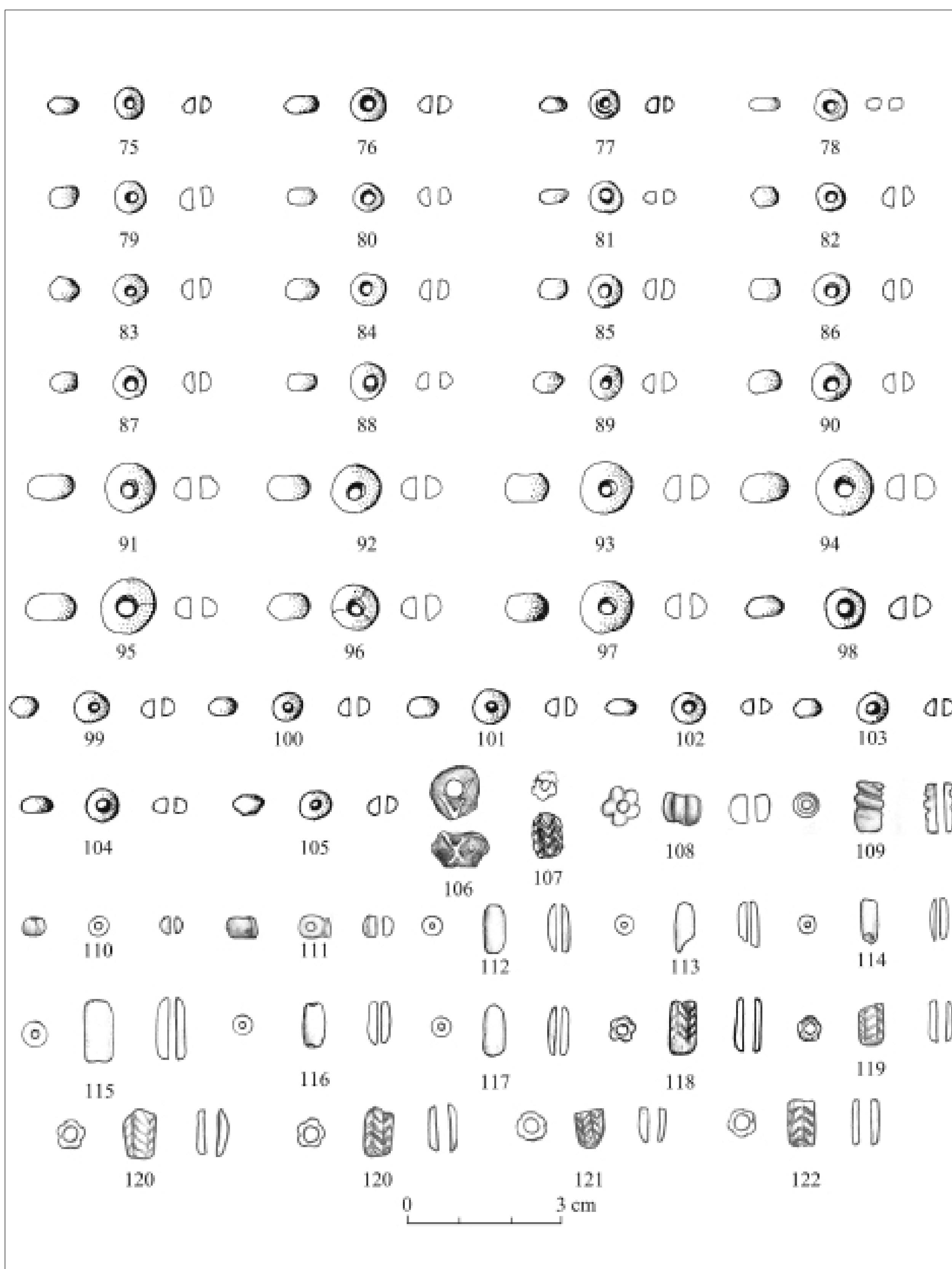

160. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 10. sír: 1–17.

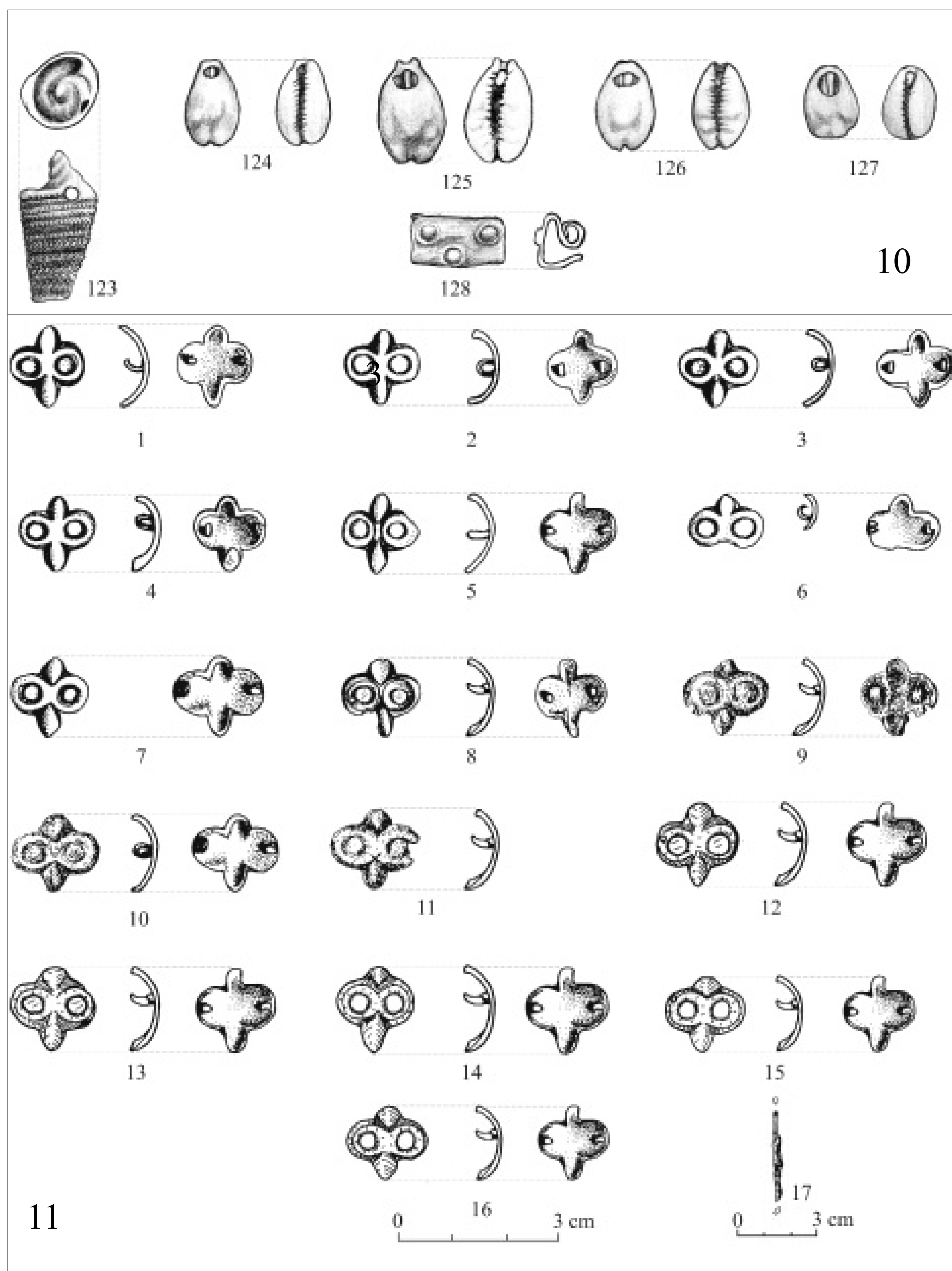

161. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 10. sír: 18–41.

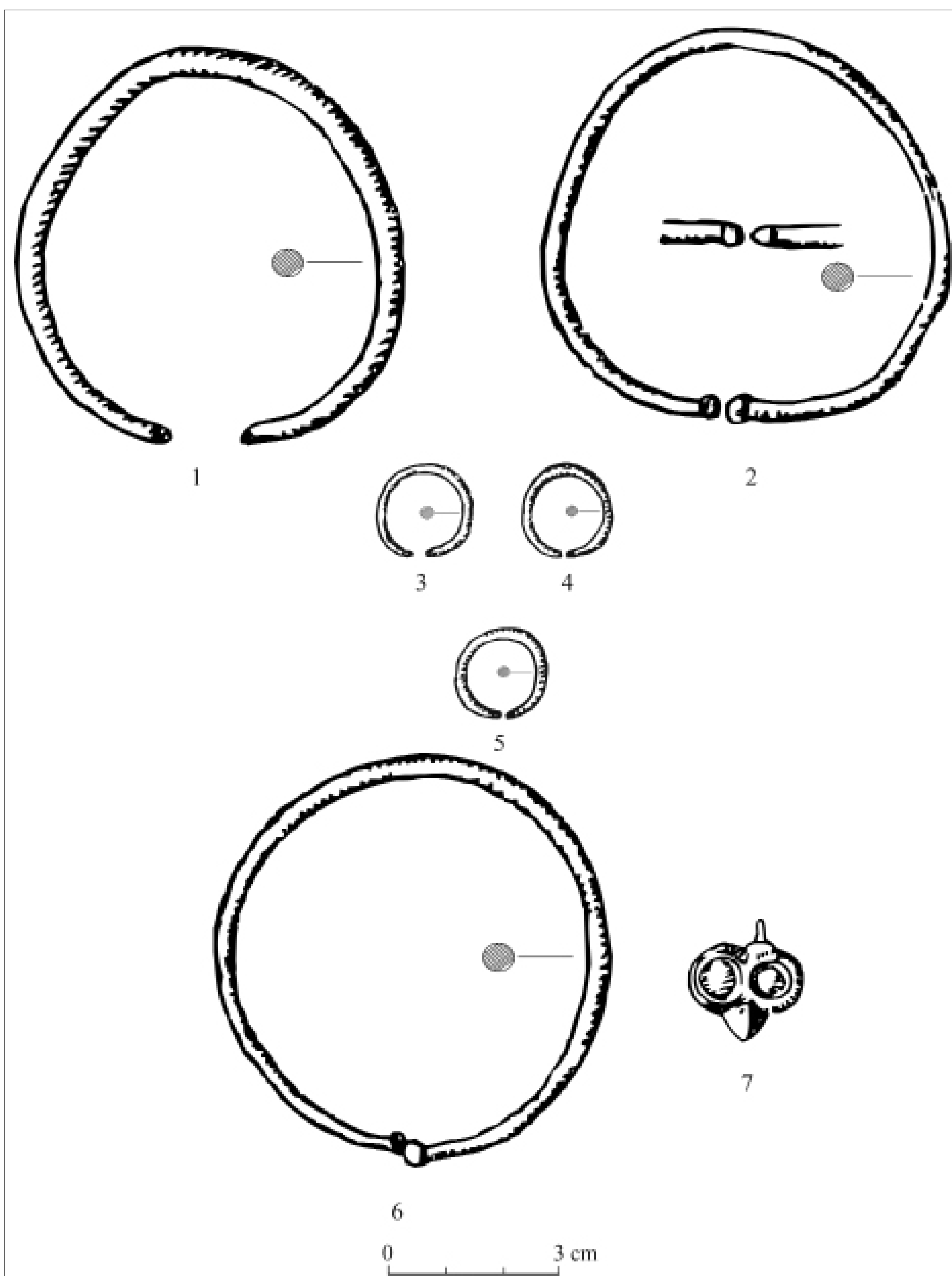

162. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 10. sír: 42–74.

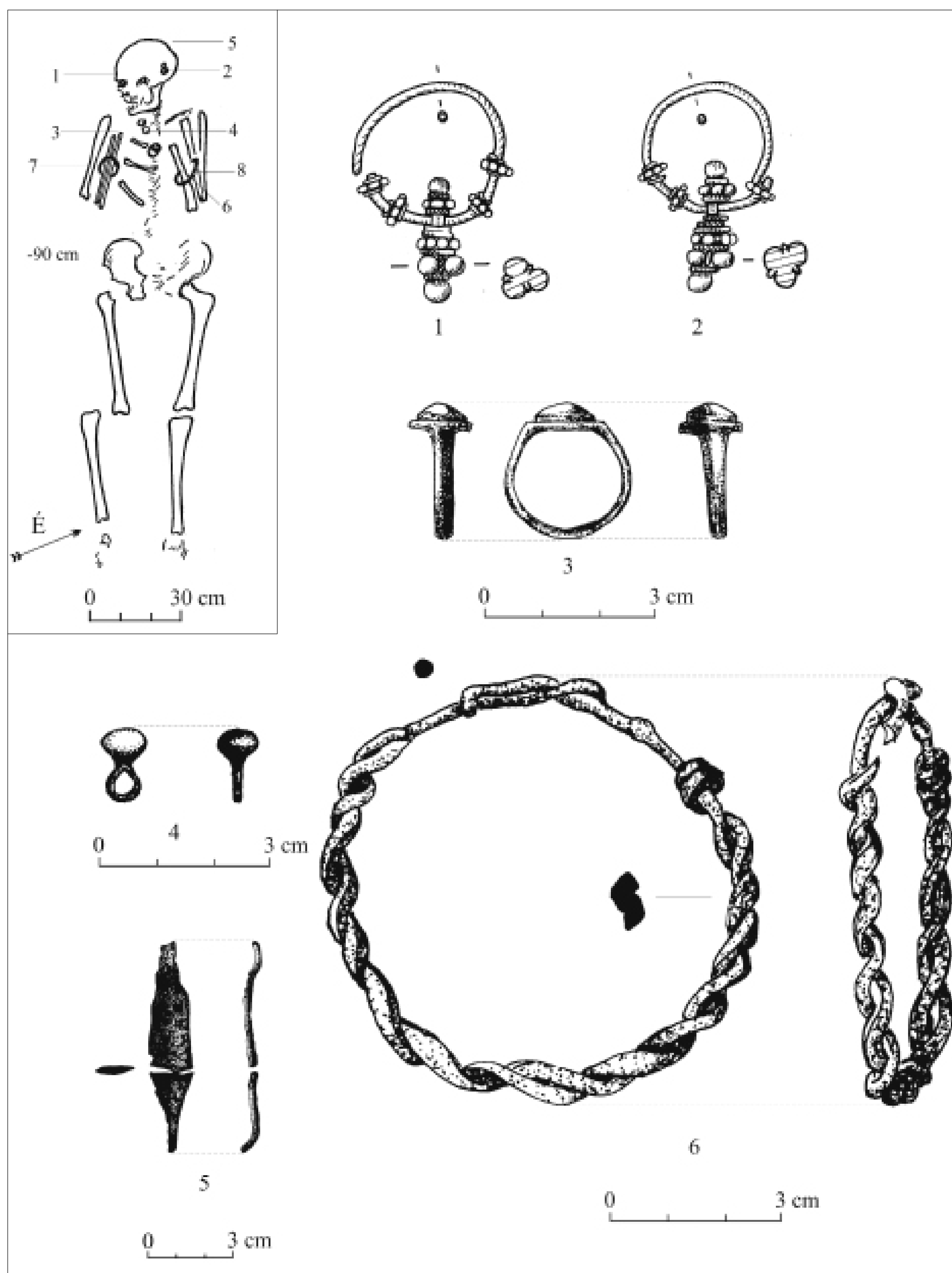

163. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 10. sír: 75–122.

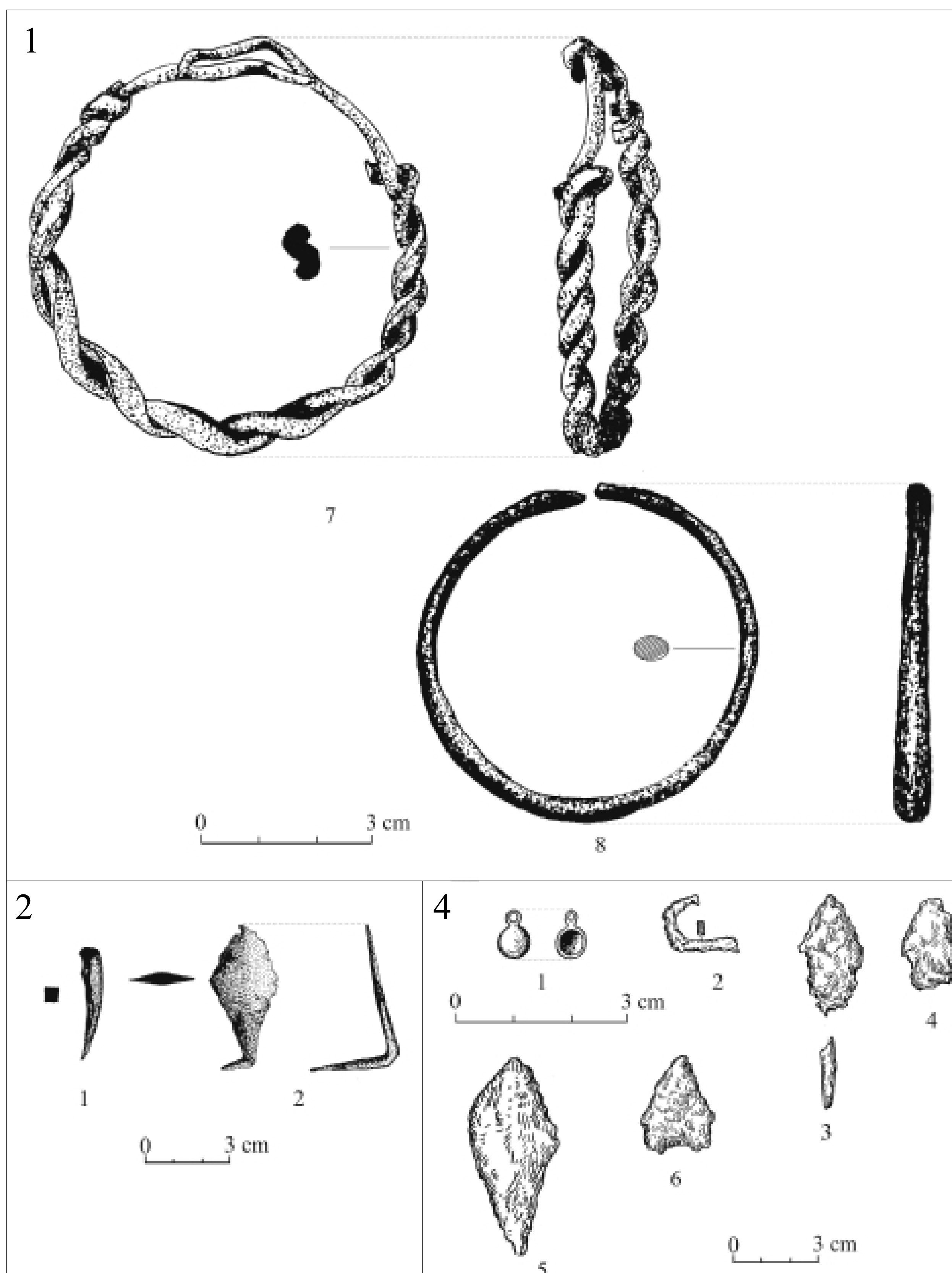

164. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 10. sír: 123–128; 11. sír: 1–17.

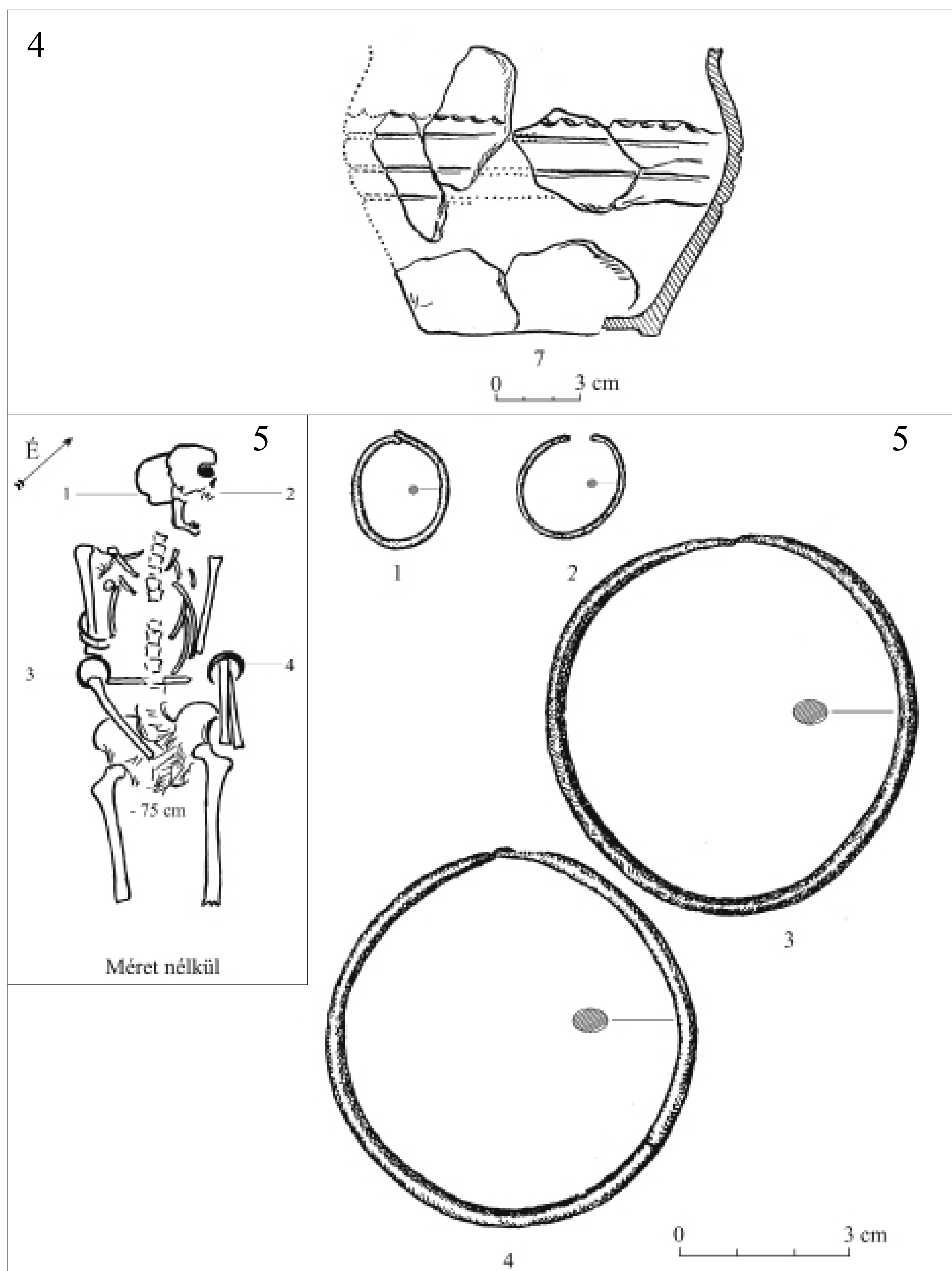

165. tábla. Marosgombás-Kiss Magura nyergén, 2. sír: 1–7.

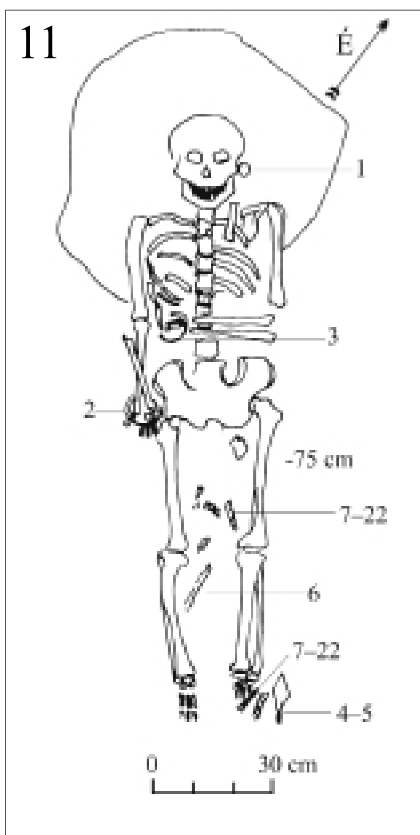

166. tábla. Maroskarna "B" temető, 1. sír: 1–6.

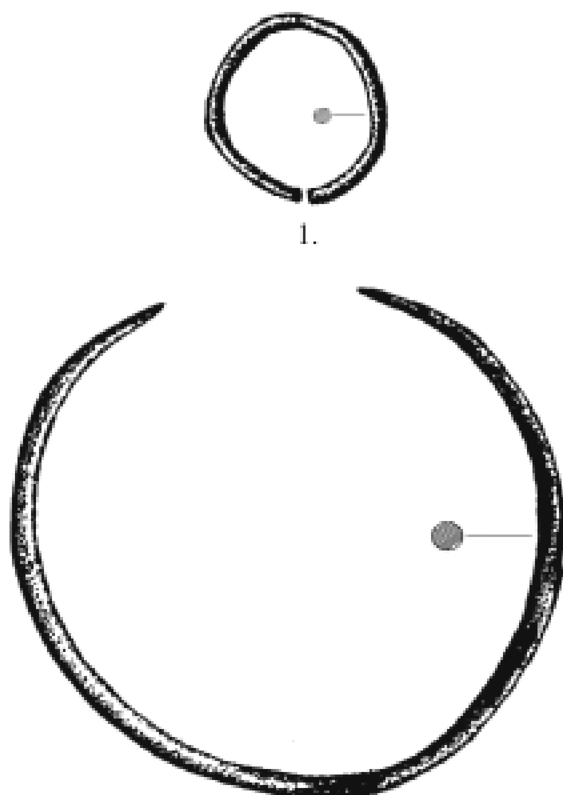

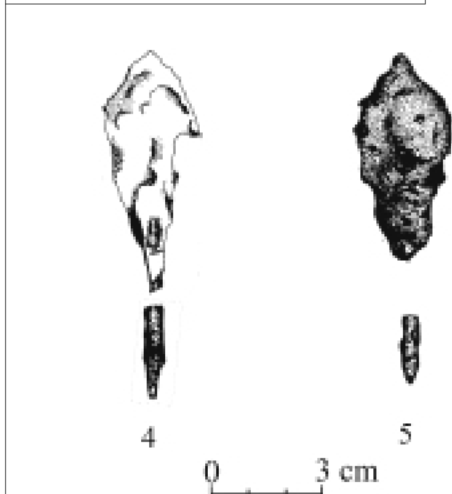

167. tábla. Maroskarna “B” temető, 1. sír: 7–8; 2. sír: 1–2; 4. sír: 1–6.

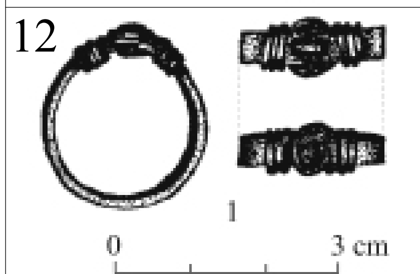

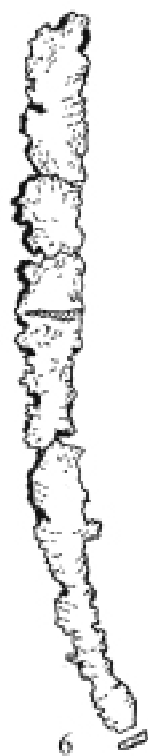

168. tábla. Maroskarna "B" temető, 4. sír: 7; 5. sír: 1–4.

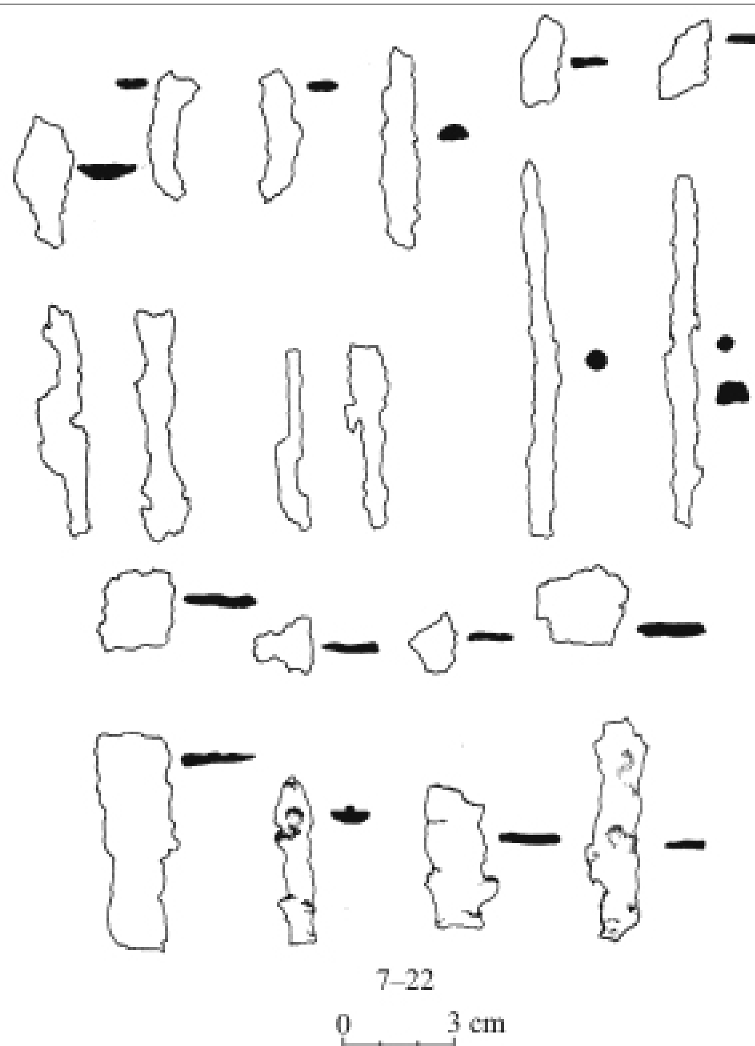

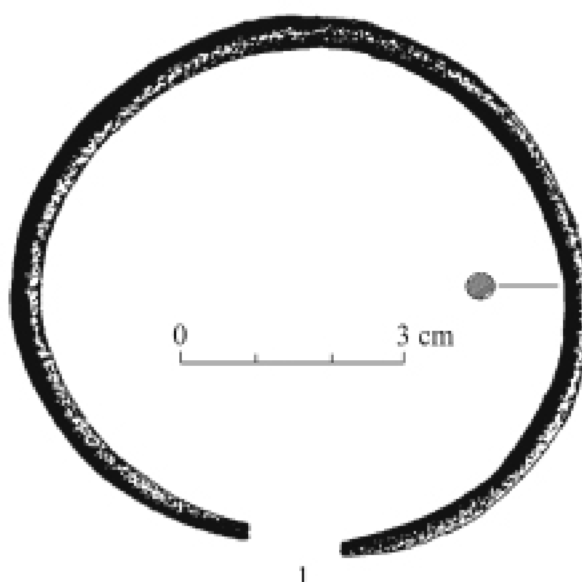

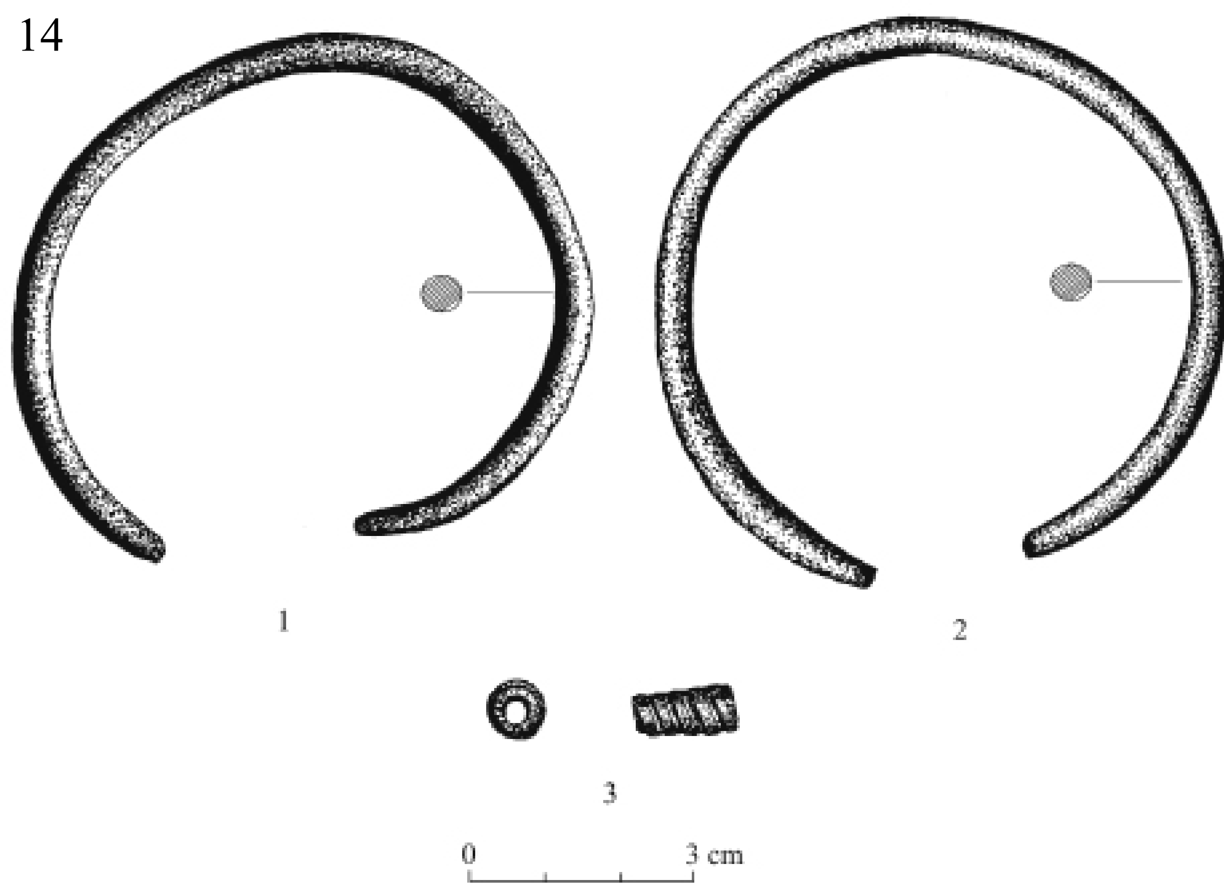

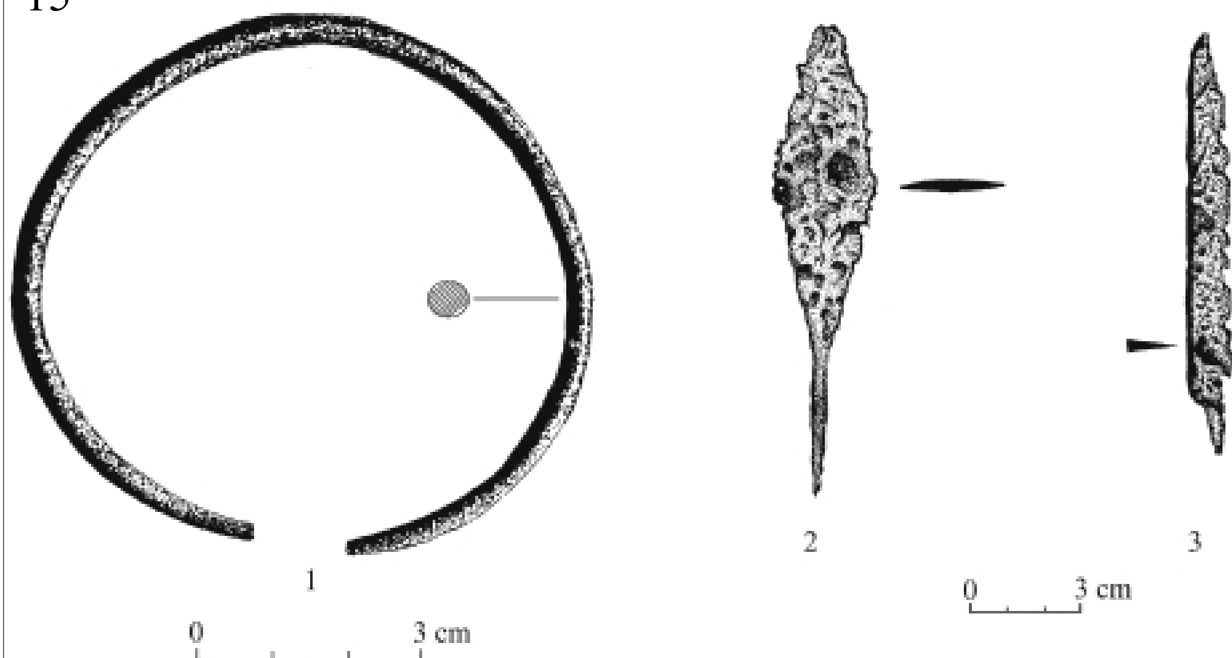

169. tábla. Maroskarna "B" temető, 11. sír: 1–6; 12. sír: 1.

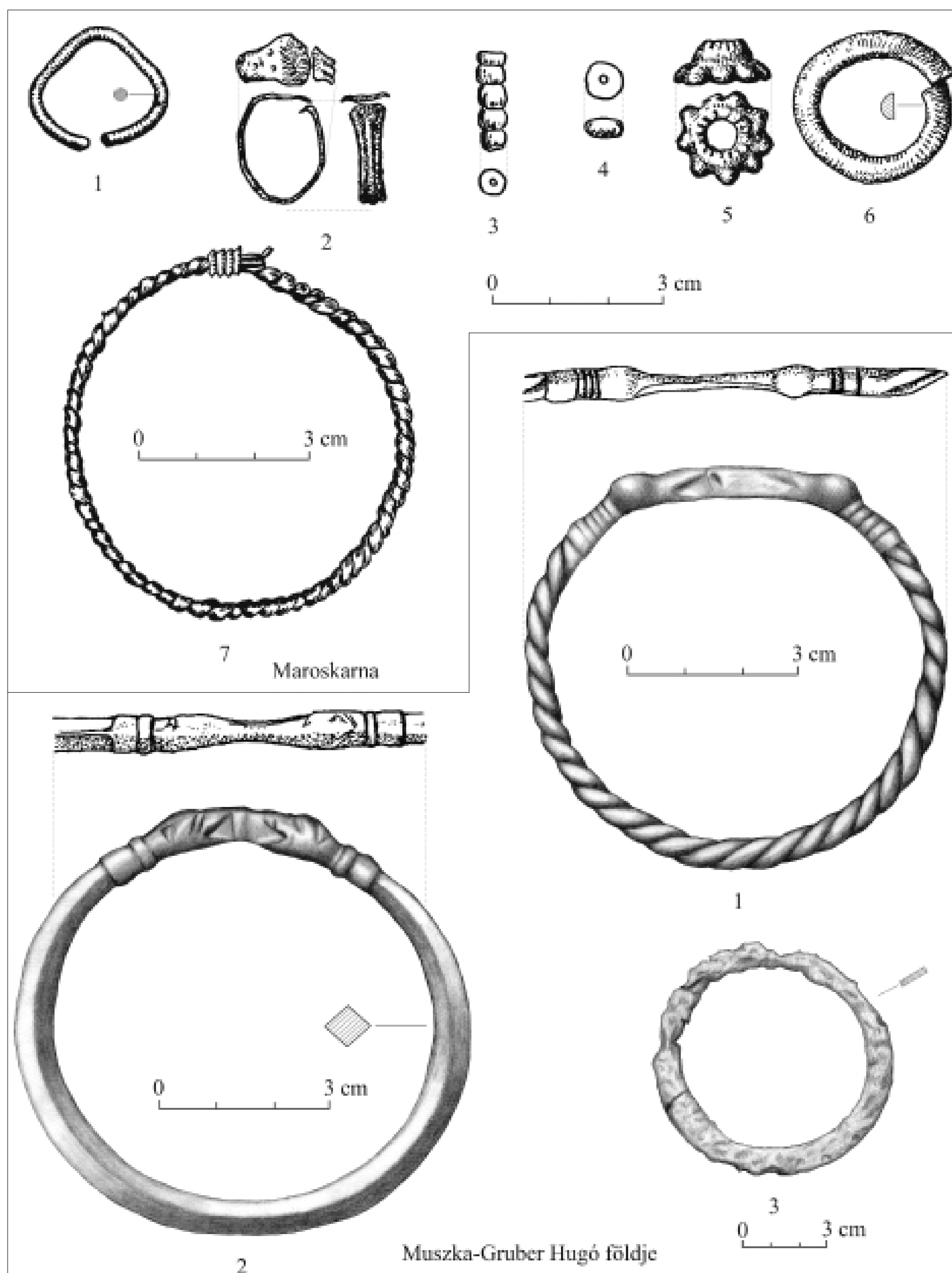

170. tábla. Maroskarna "B" temető, 11. sír: 7–22; 13. sír: 1.

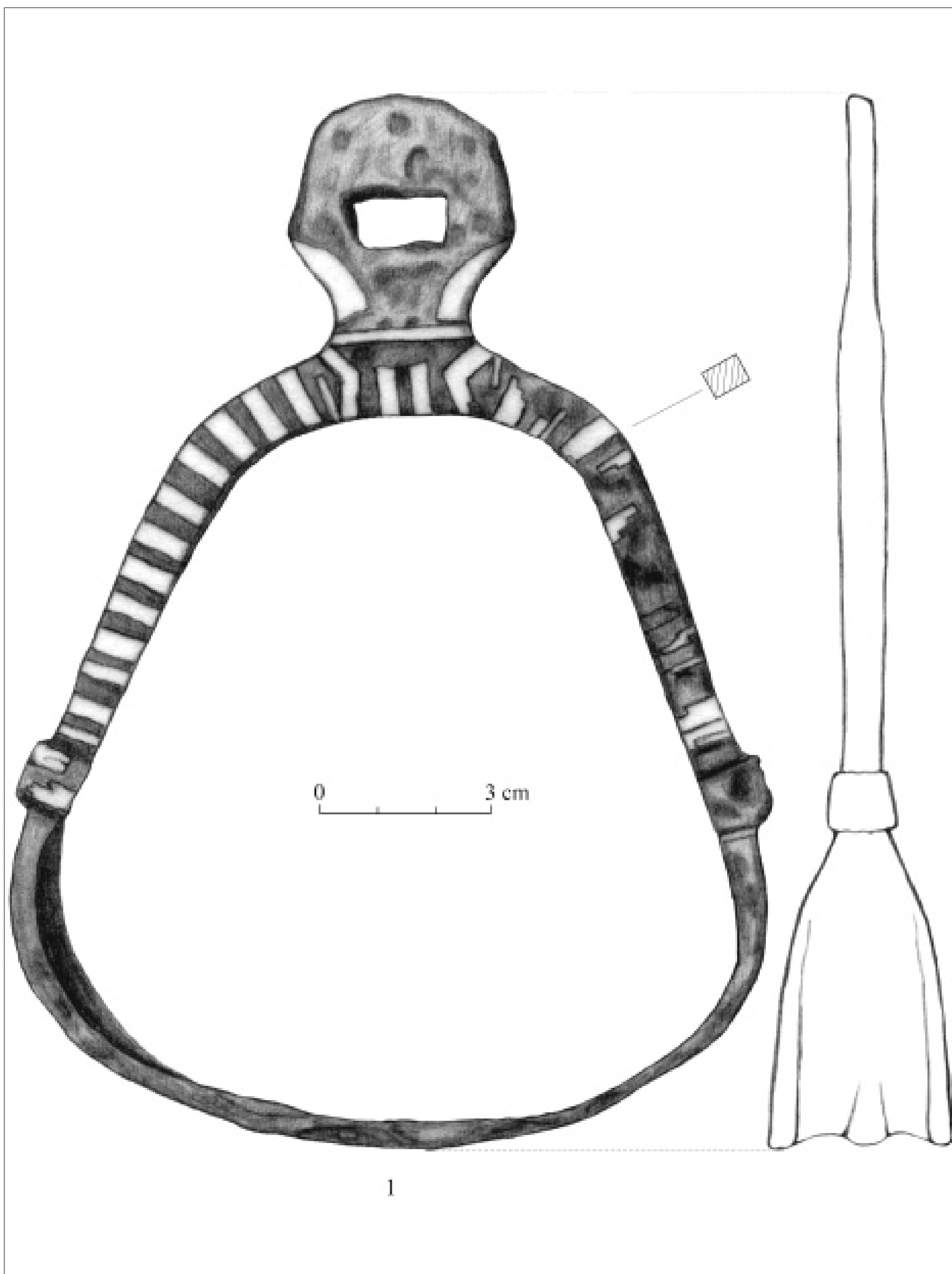

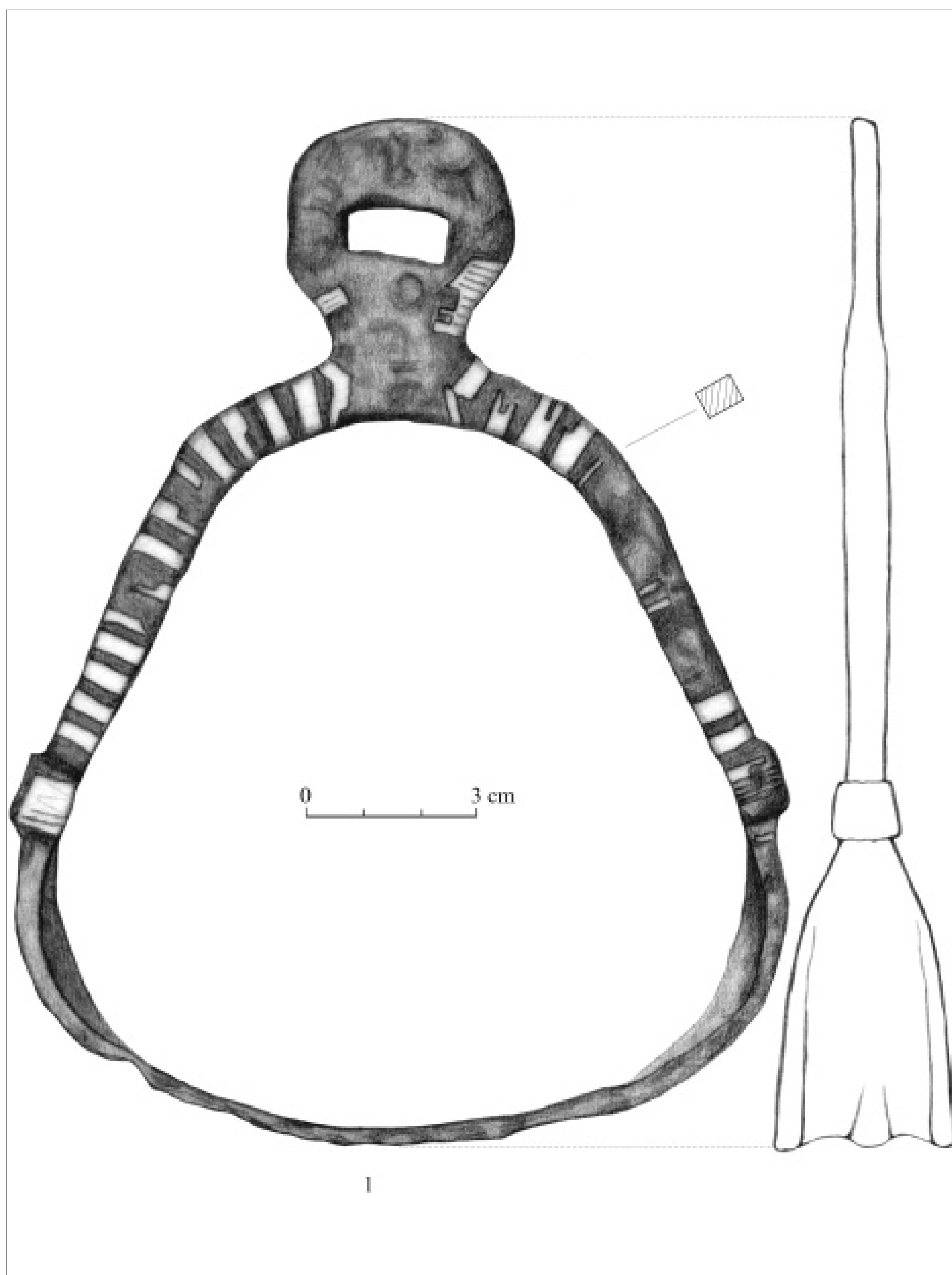

171. tábla. Maroskarna “B” temető, 14. sír: 1–3; 15. sír: 1–3.

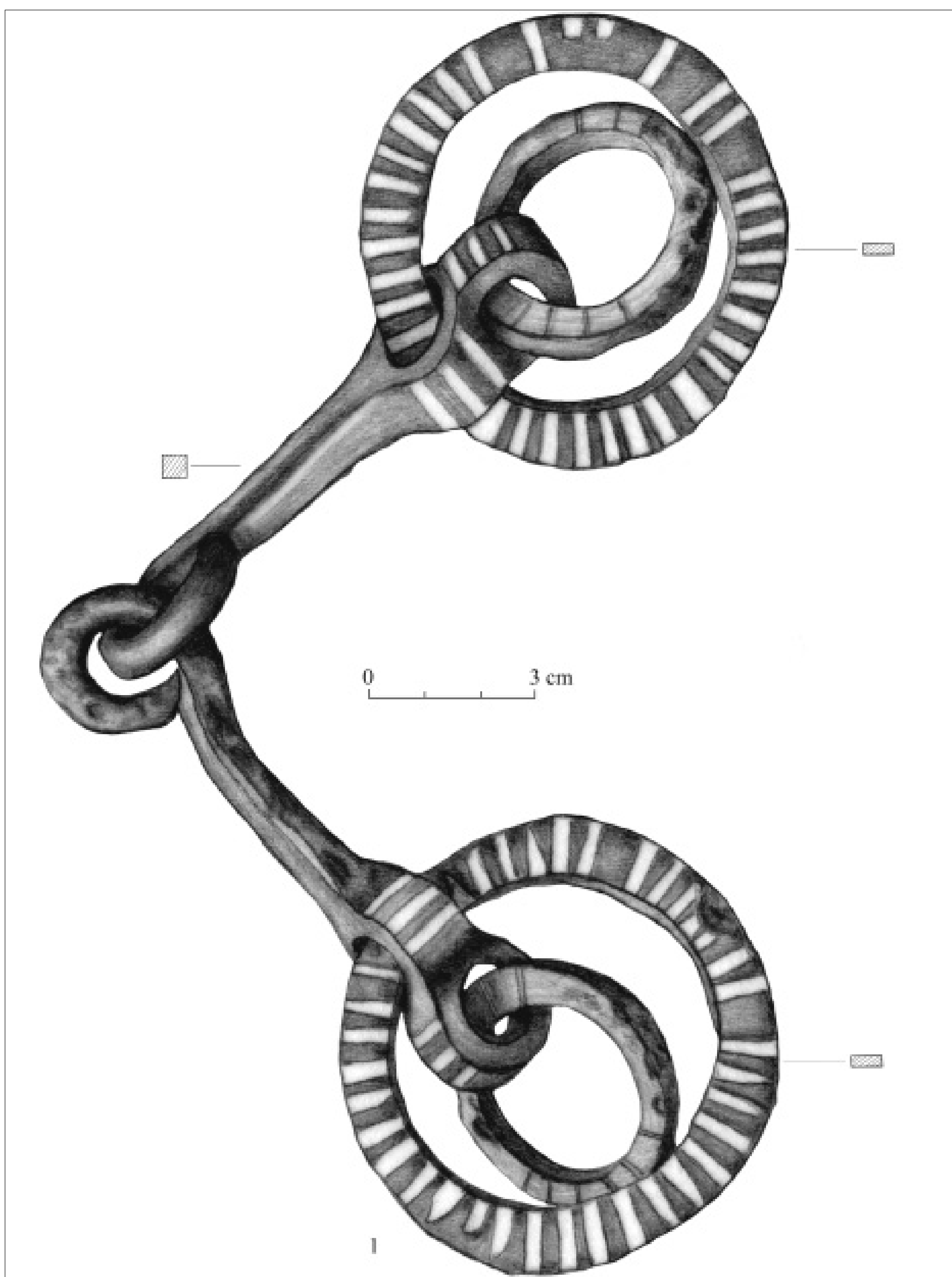

172. tábla. Maroskarna, szórványleletek: 1–7; Muszka-Gruber Hugó földje, szórványleletek: 1–3.

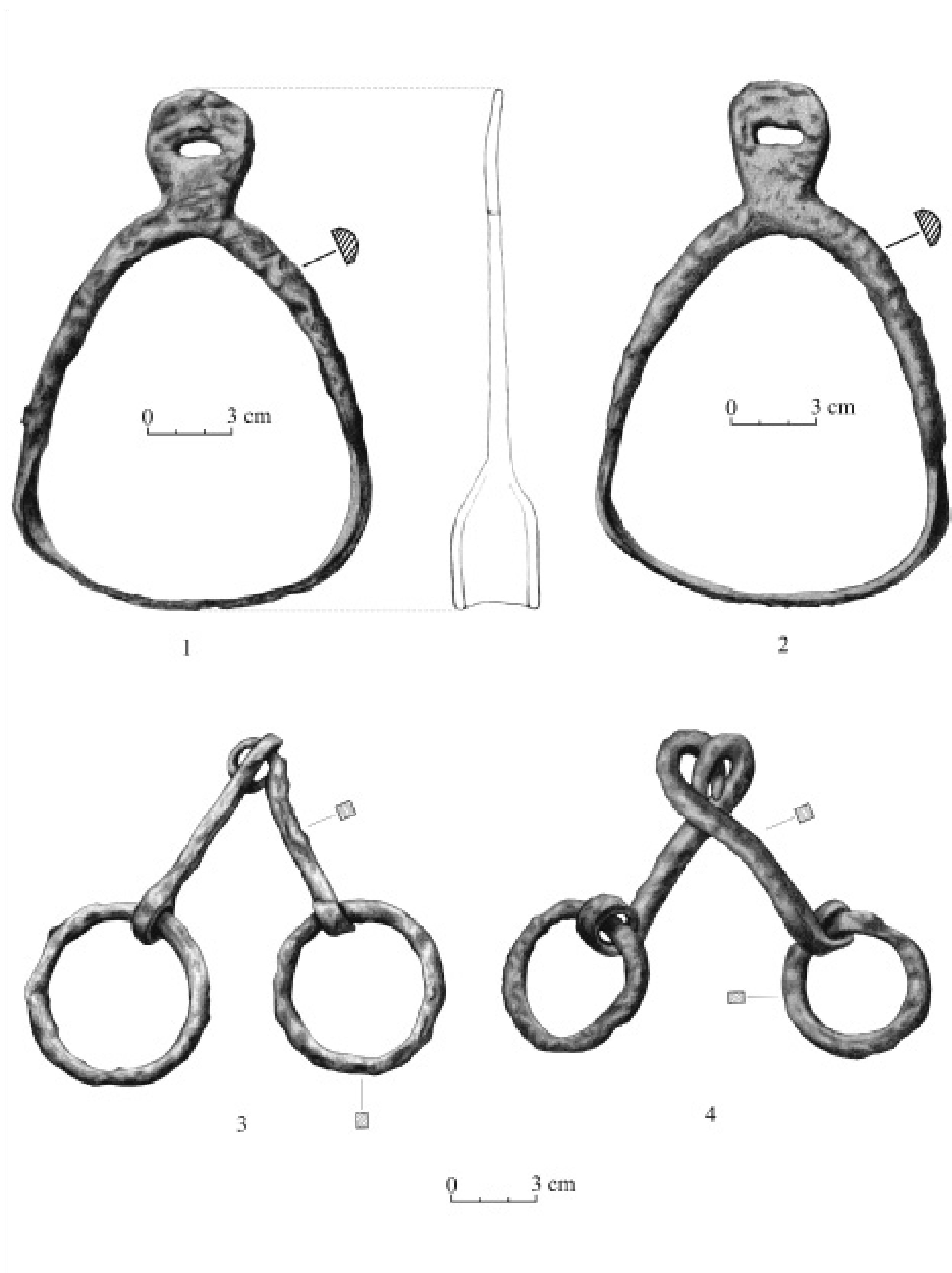

173. tábla. Muszka-Náchtnébel Ödön földje, szórványlelet: 1.

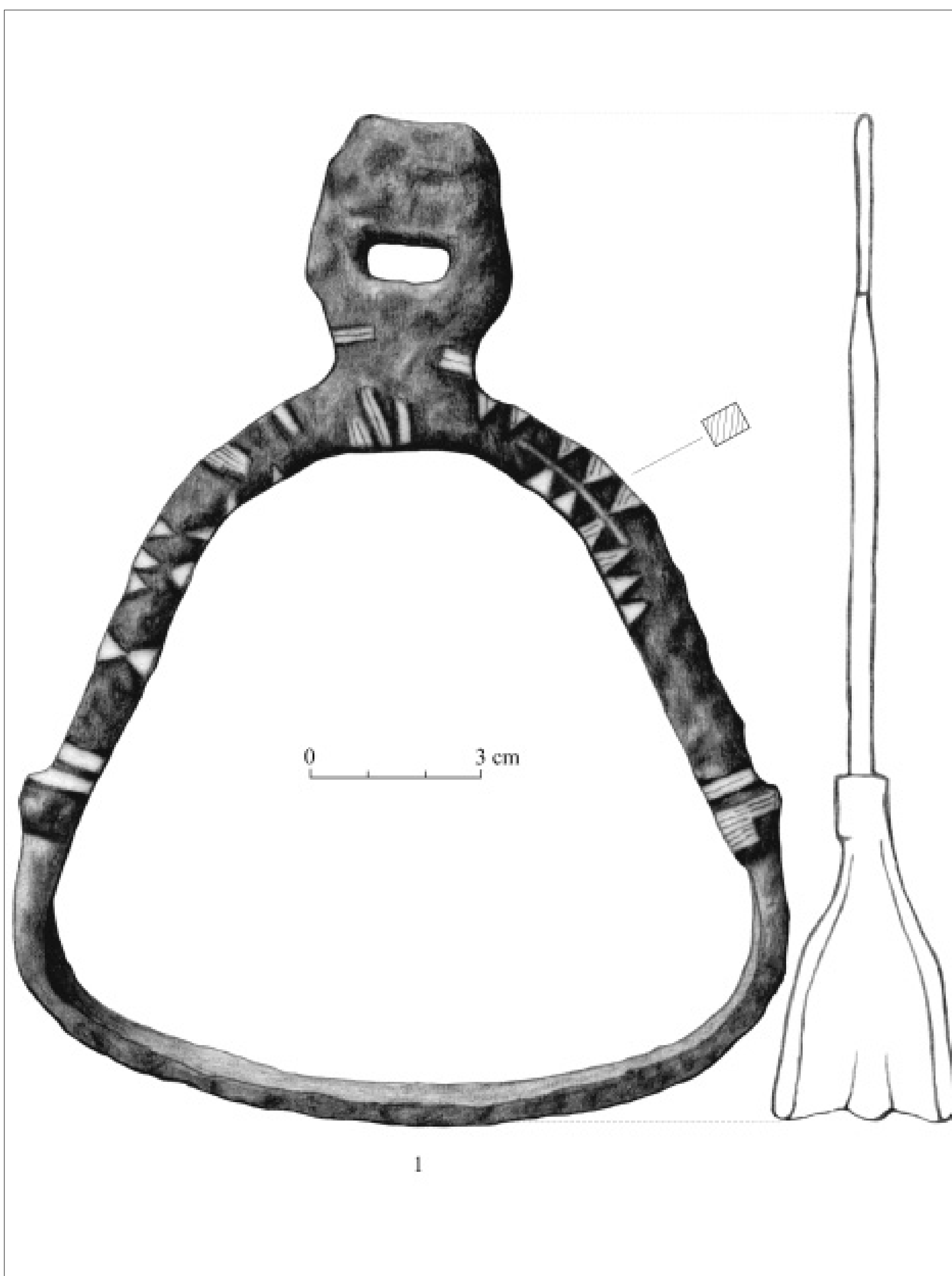

174. tábla. Muszka-Náchtnébel Ödön földje, szórványlelet: 1.

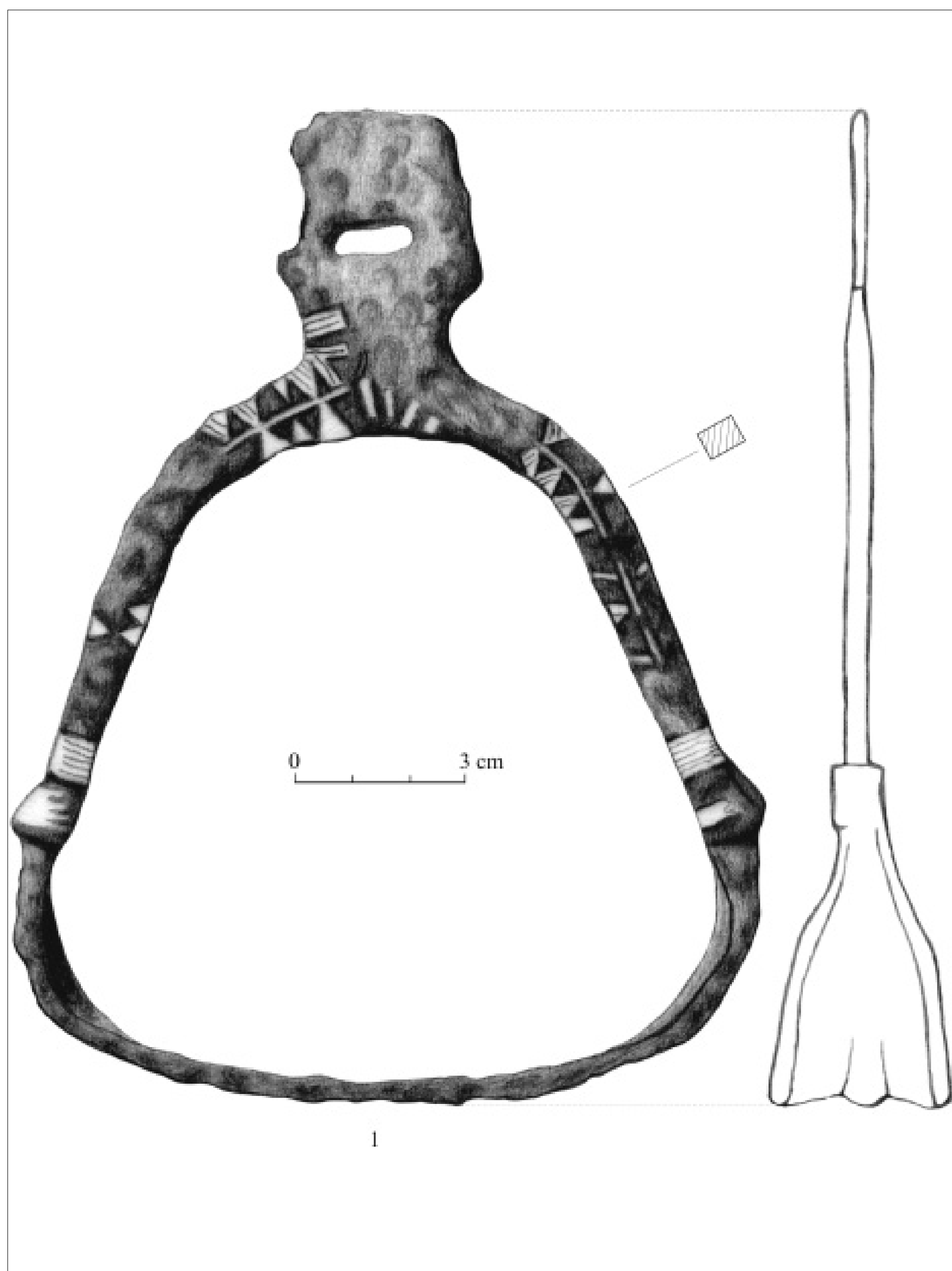

175. tábla. Muszka-Náchtnébel Ödön földje, szórványlelet: 1.

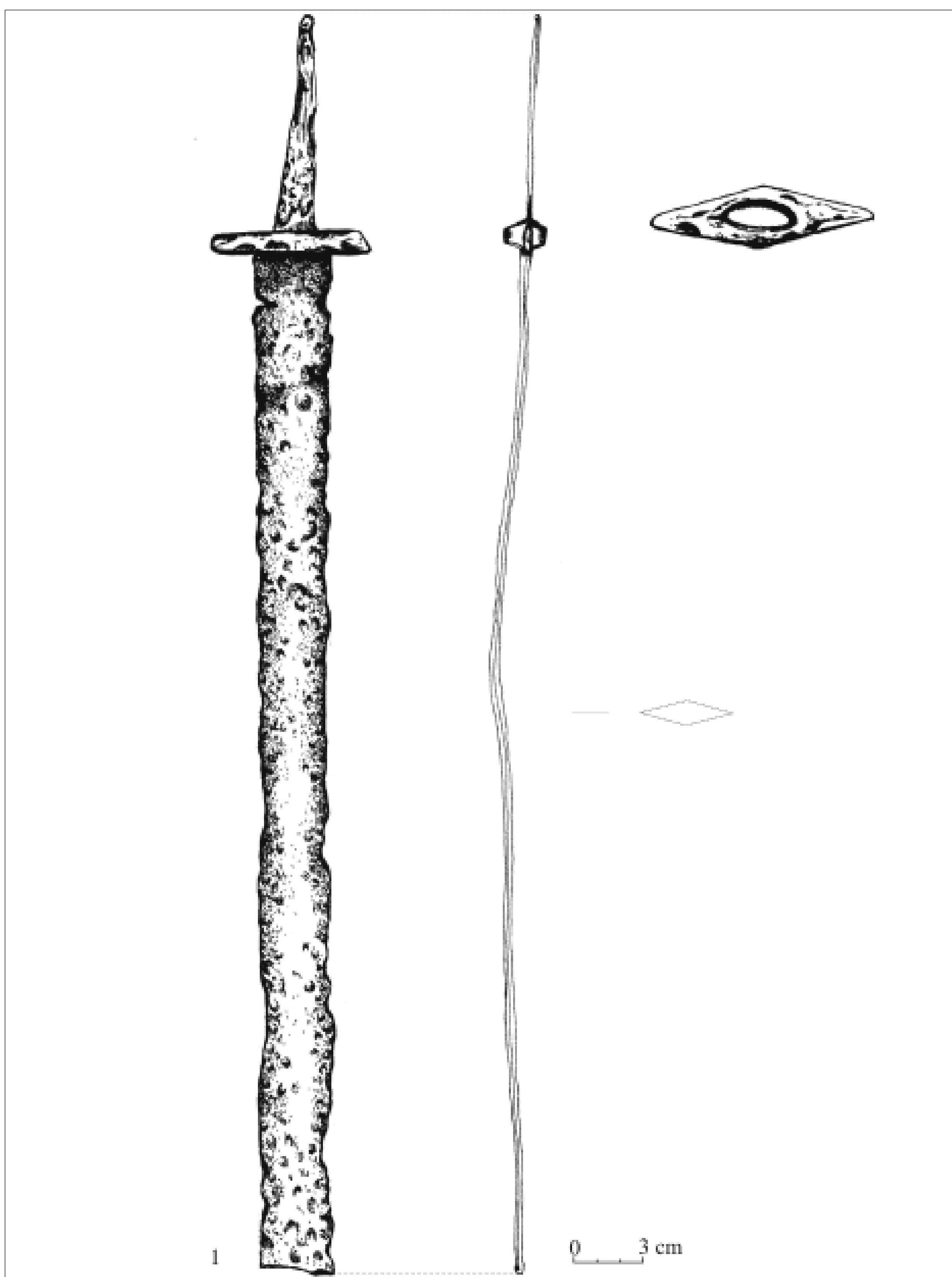

176. tábla. Muszka-Náchtnébel Ödön földje, szórványleletek: 1–4.

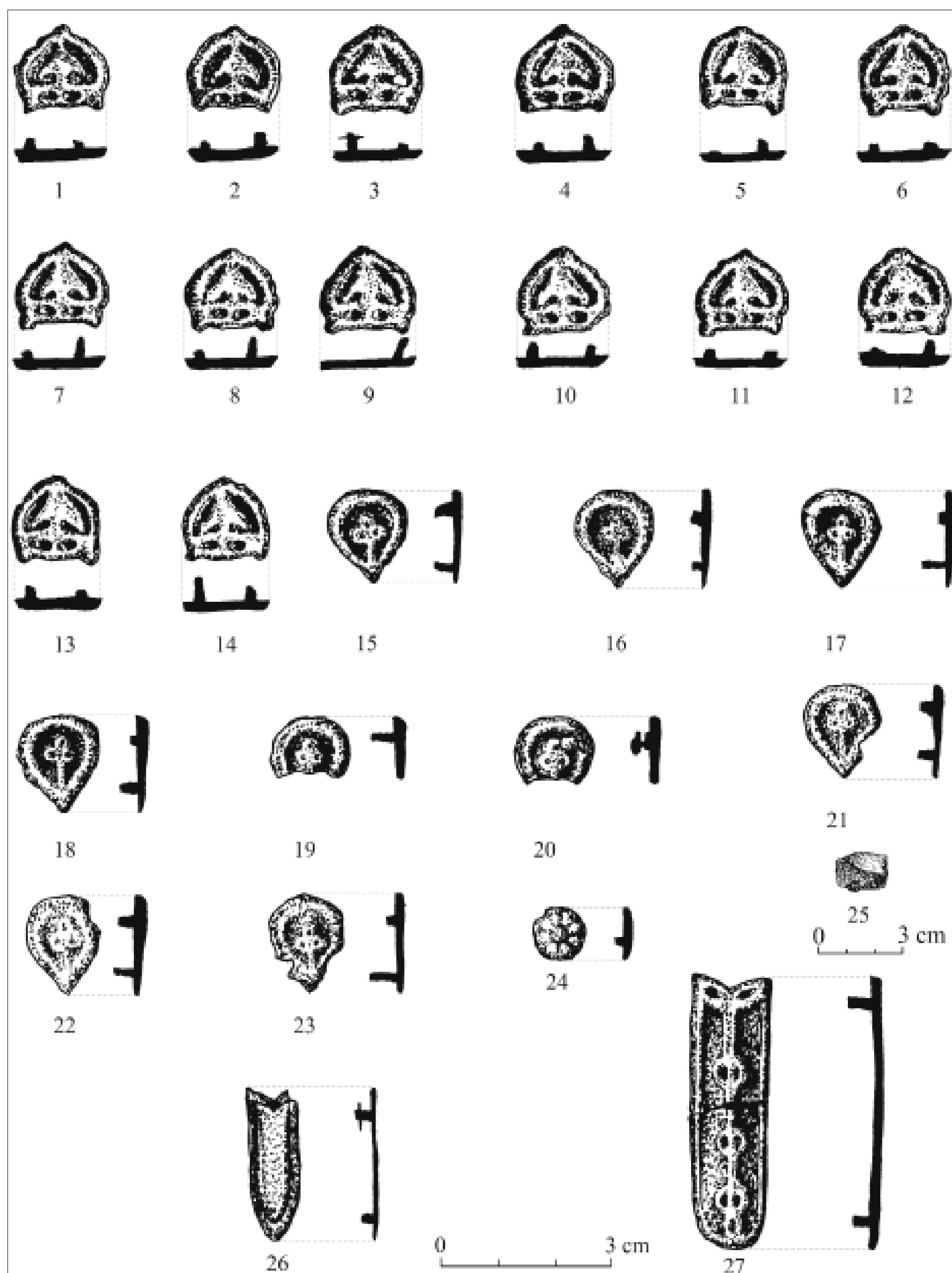

177. tábla. Muszka-Náchtnébel Ödön földje, szórványlelet: 1.

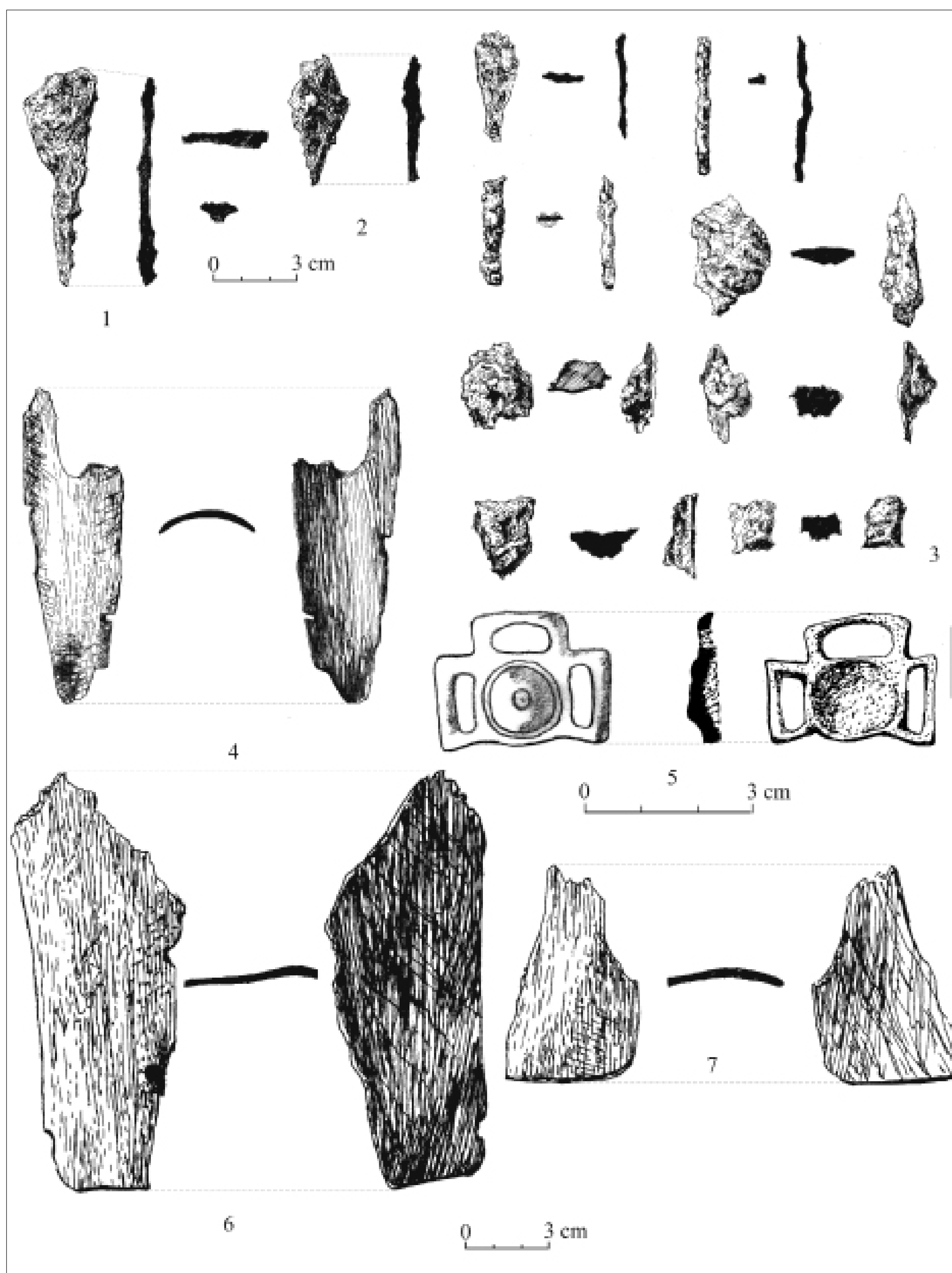

178. tábla. Muszka-Náchtnébel Ödön földje, szórványlelet: 1.

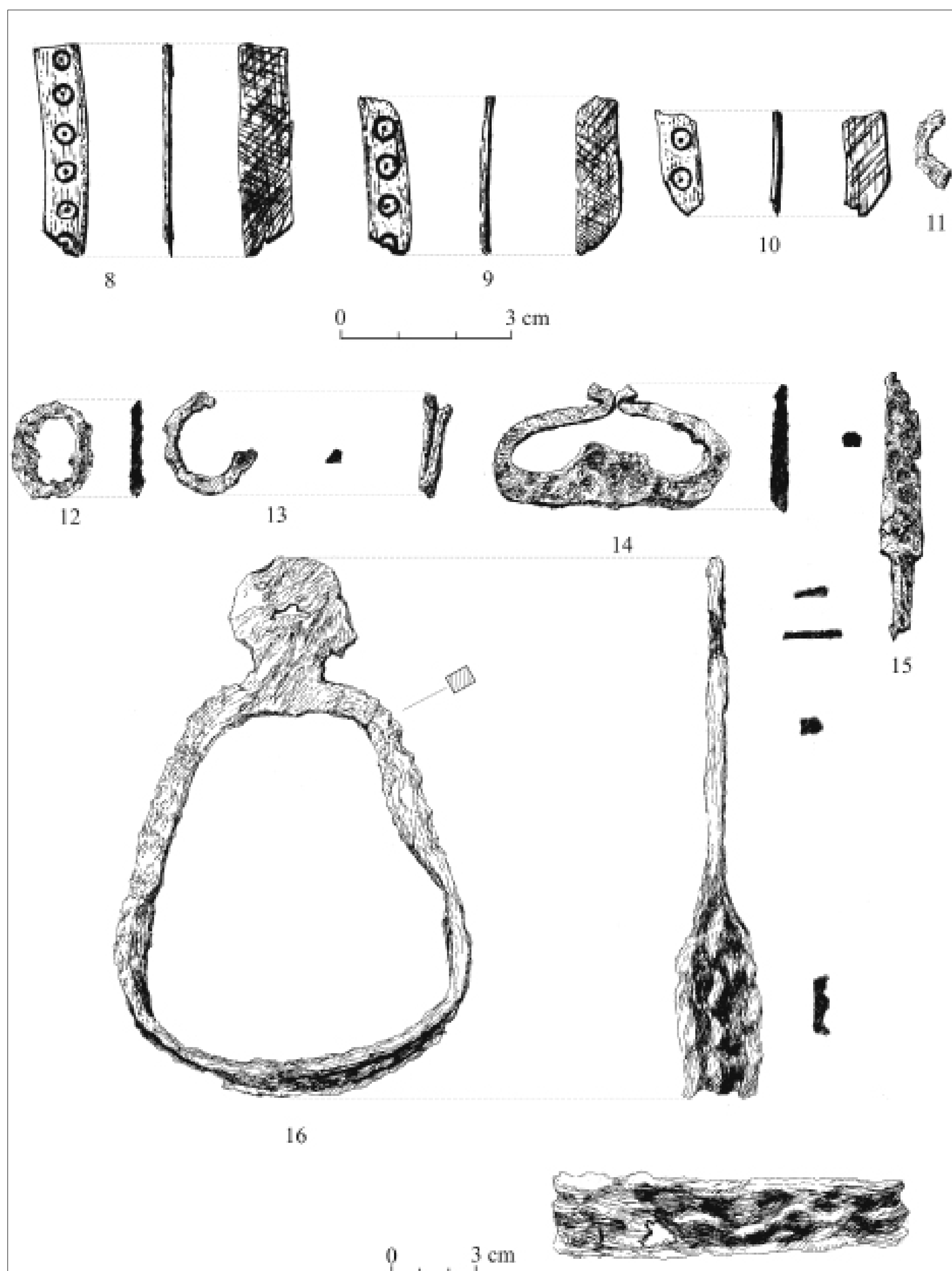

179. tábla. Nagyernye, szórványlelet: 1.

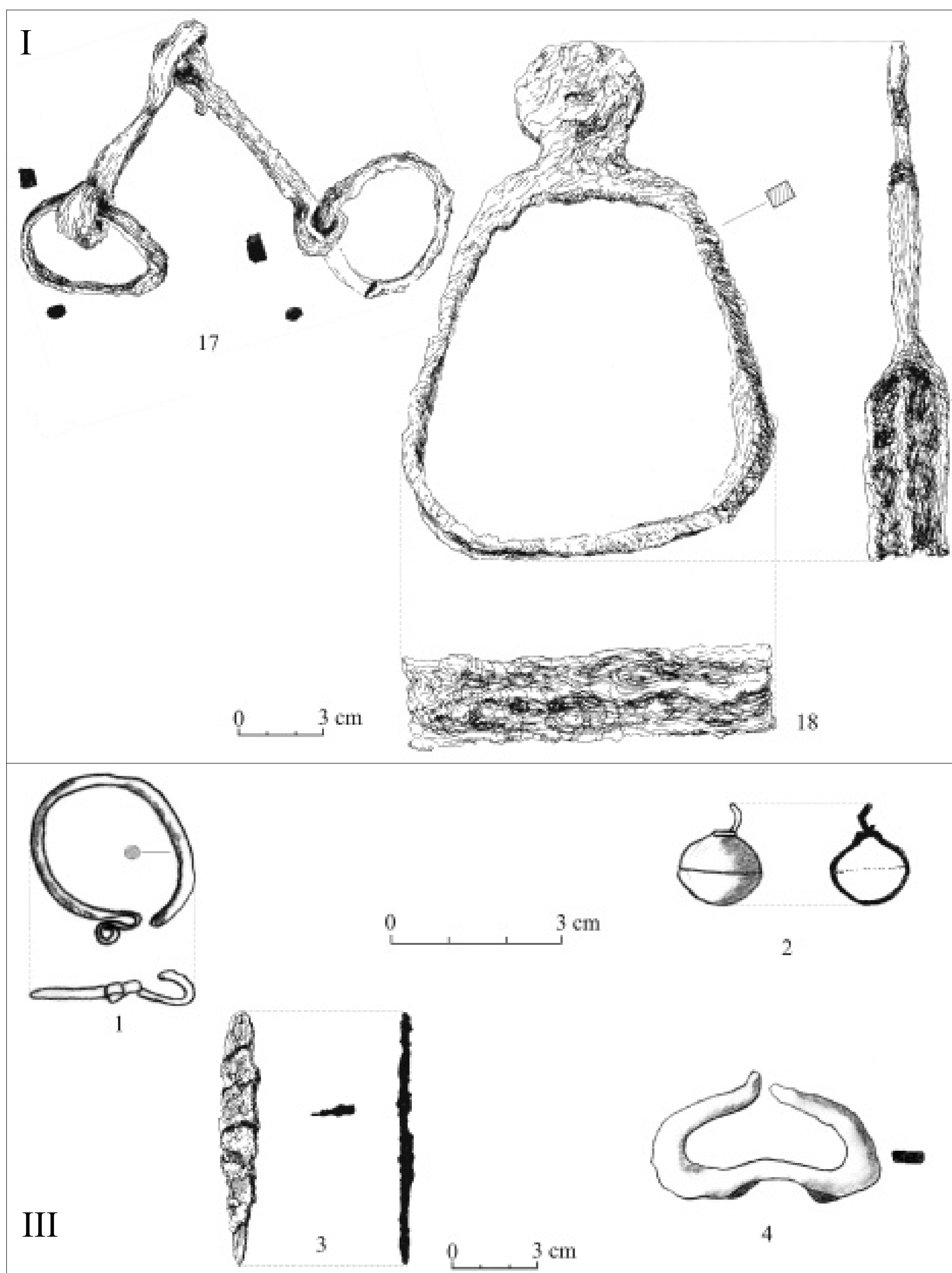

180. tábla. Nagykomlós, szórványleletek: 1–27.

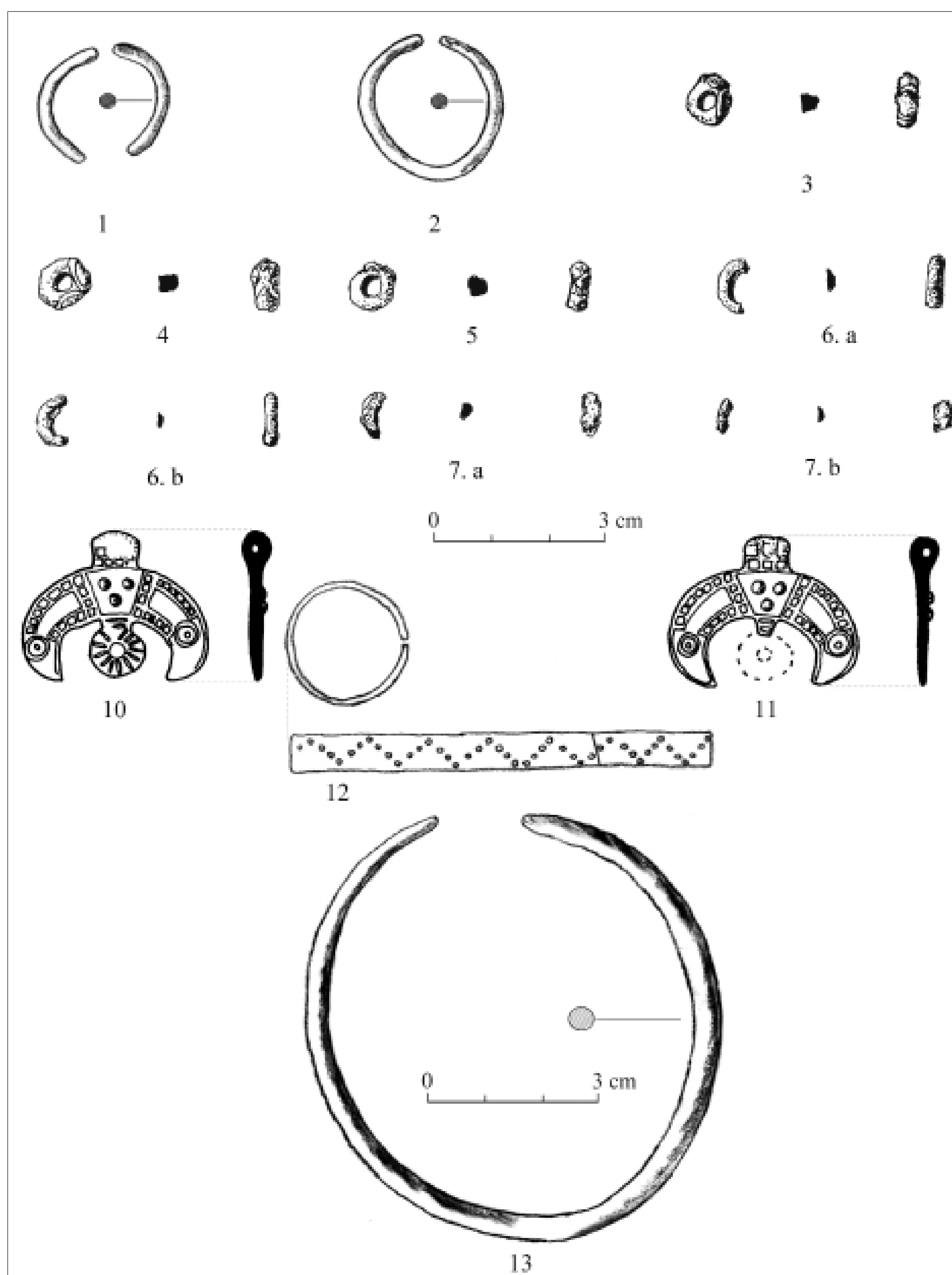

181. tábla. Nagylak-Téglaégető, I. sír: 1–7.

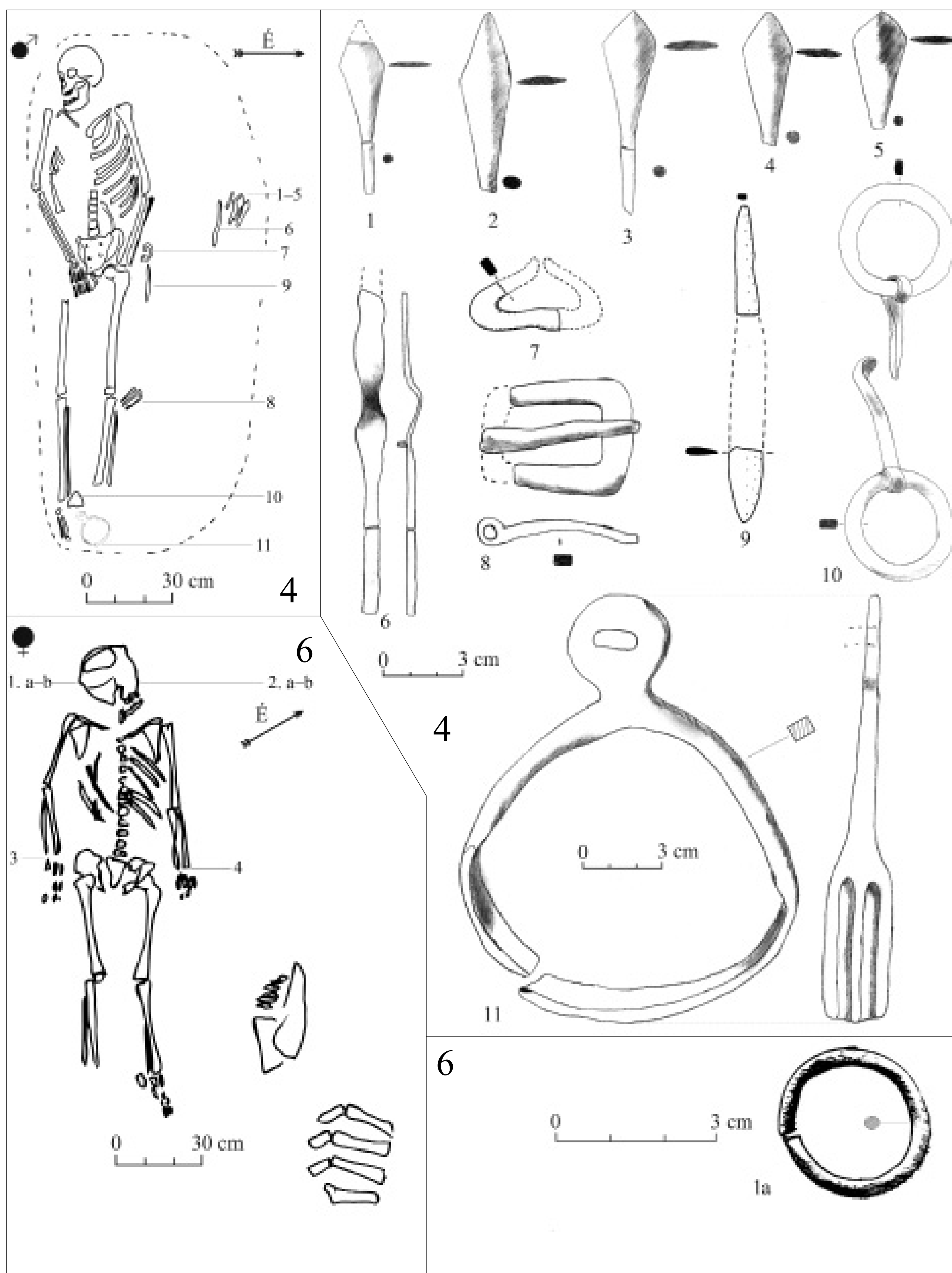

182. tábla. Nagylak-Téglaégető, I. sír: 8–16.

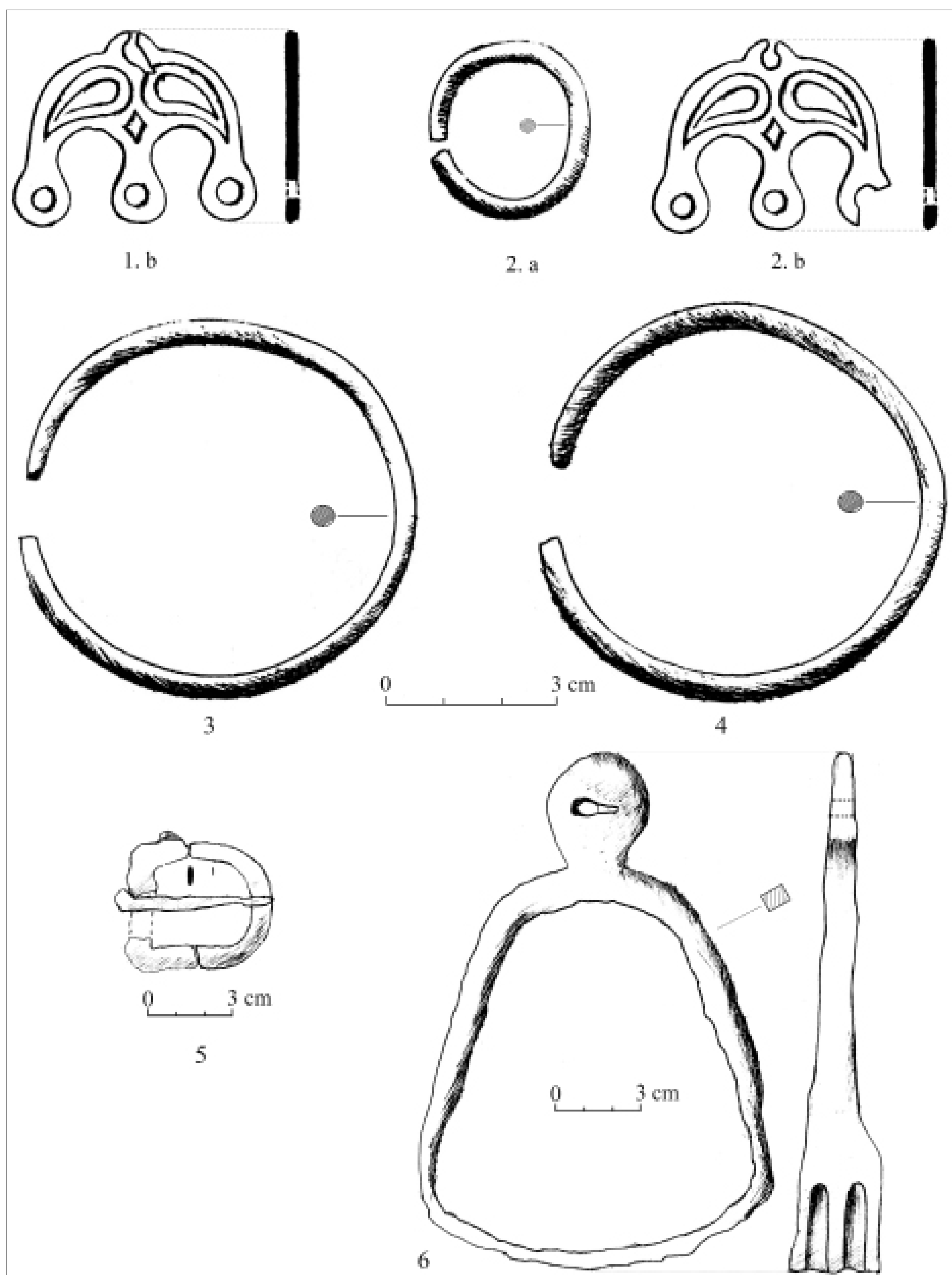

183. tábla. Nagylak-Téglaégető, I. sír: 17–18; III. sír: 1–4.

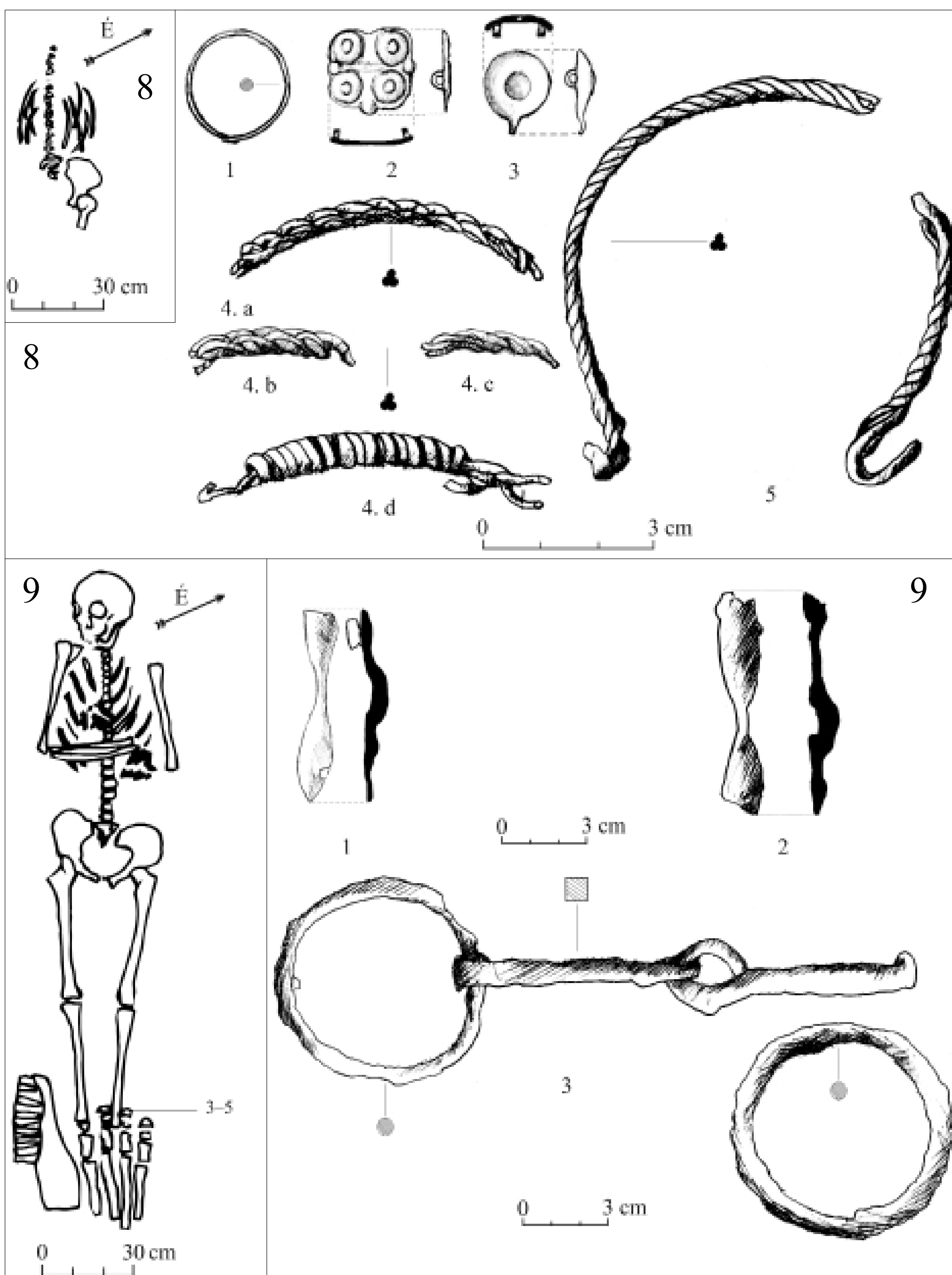

184. tábla. Nagylak-Téglaégető, II. sír: 1–13.

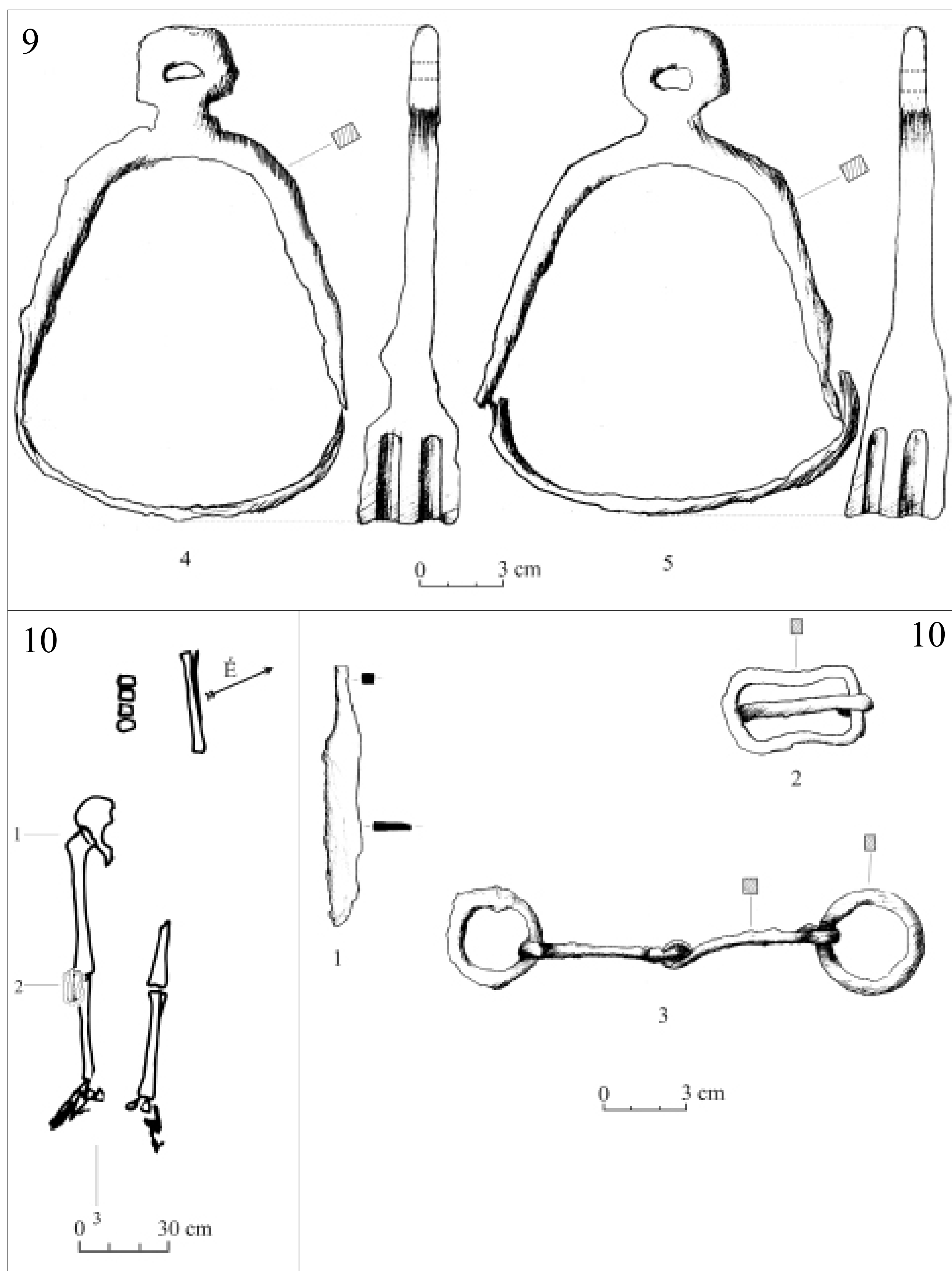

185. tábla. Nagylak-Téglaégető, 4. sír: 1–11; 6. sír: 1. a.

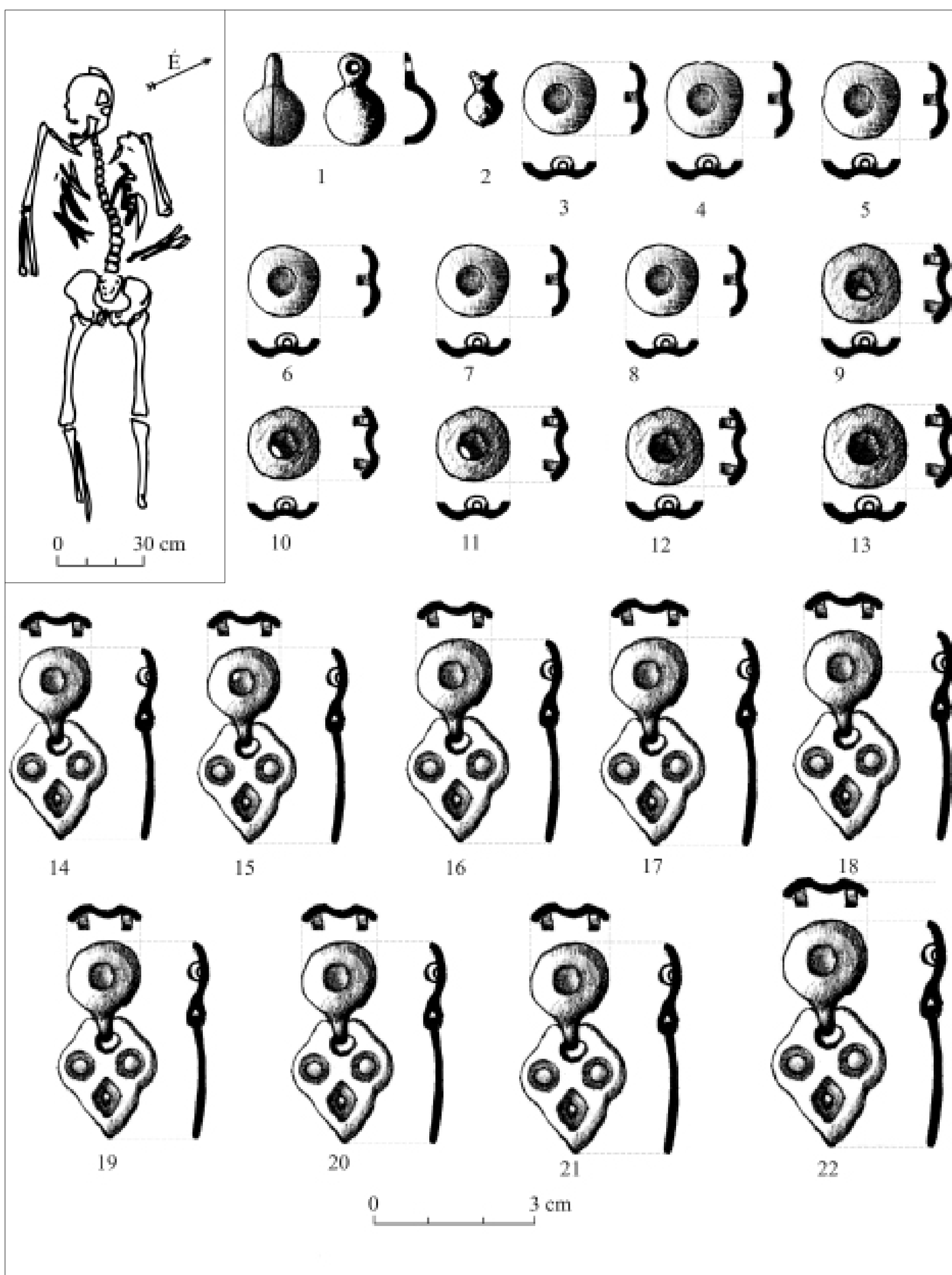

186. tábla. Nagylak-Téglaégető, 6. sír: 1. b, 2–6.

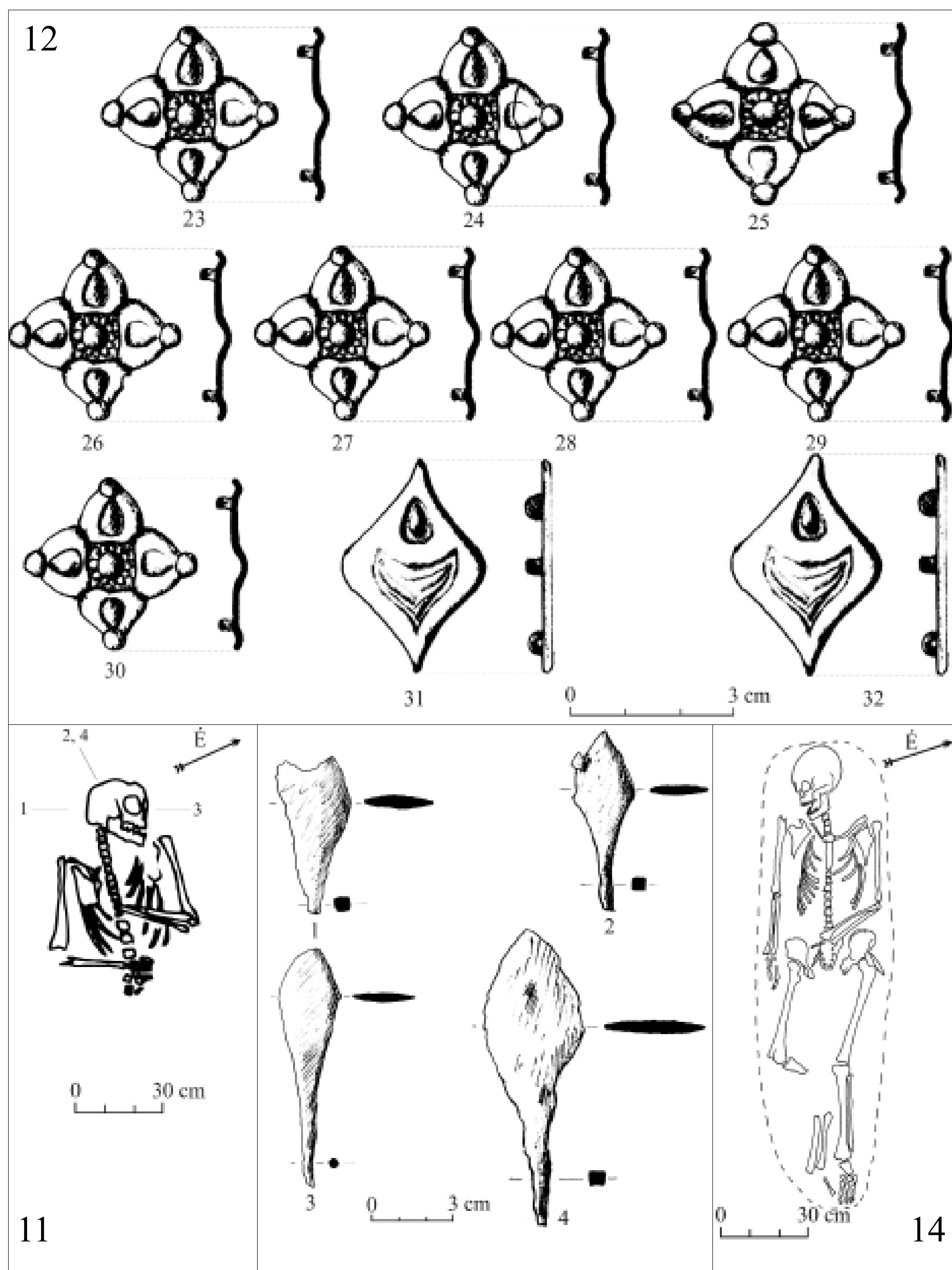

187. tábla. Nagylak-Téglaégető, 8. sír: 1–5; 9. sír: 1–3.

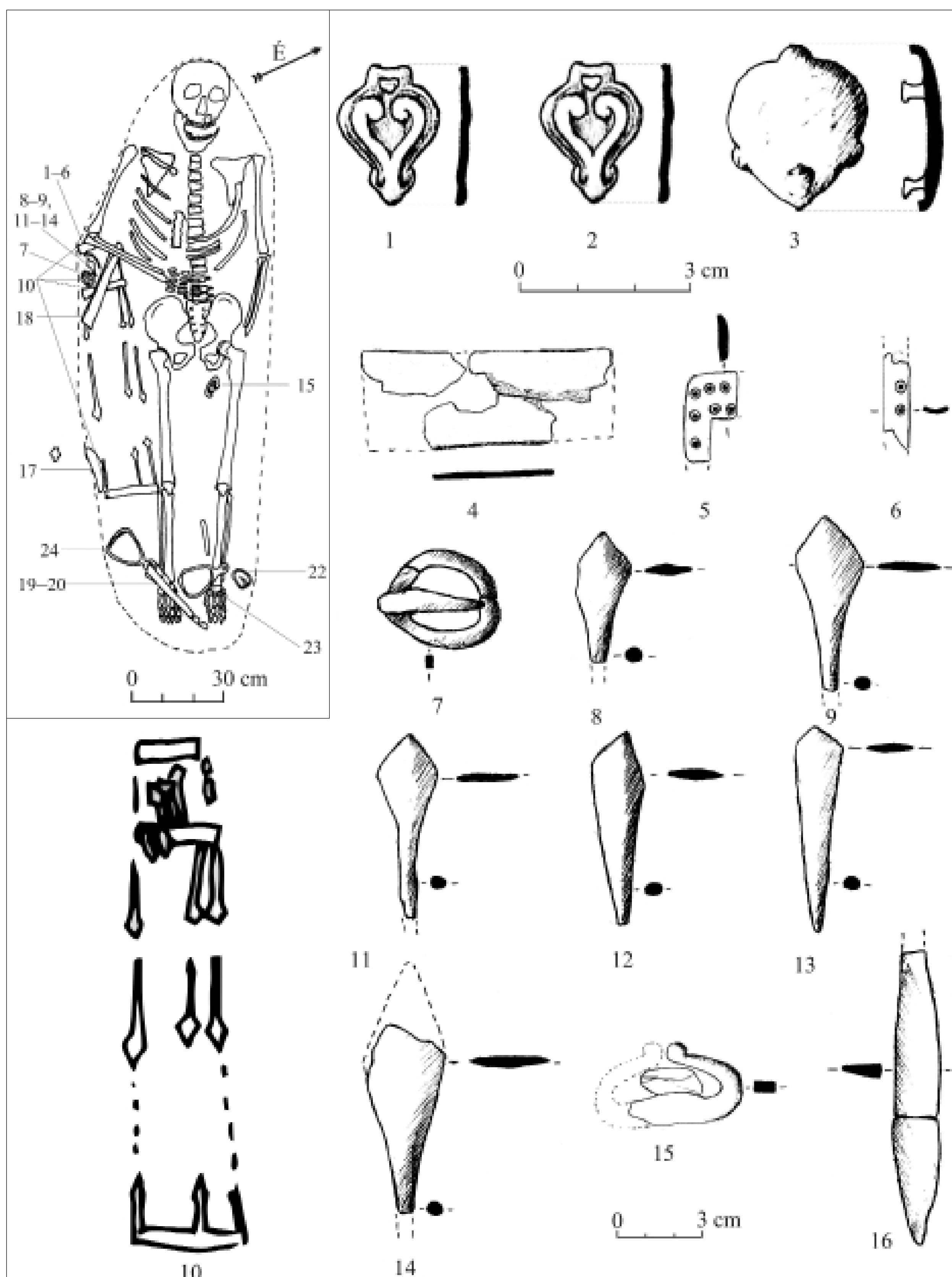

188. tábla. Nagylak-Téglaégető, 9. sír: 4–5; 10. sír: 1–3.

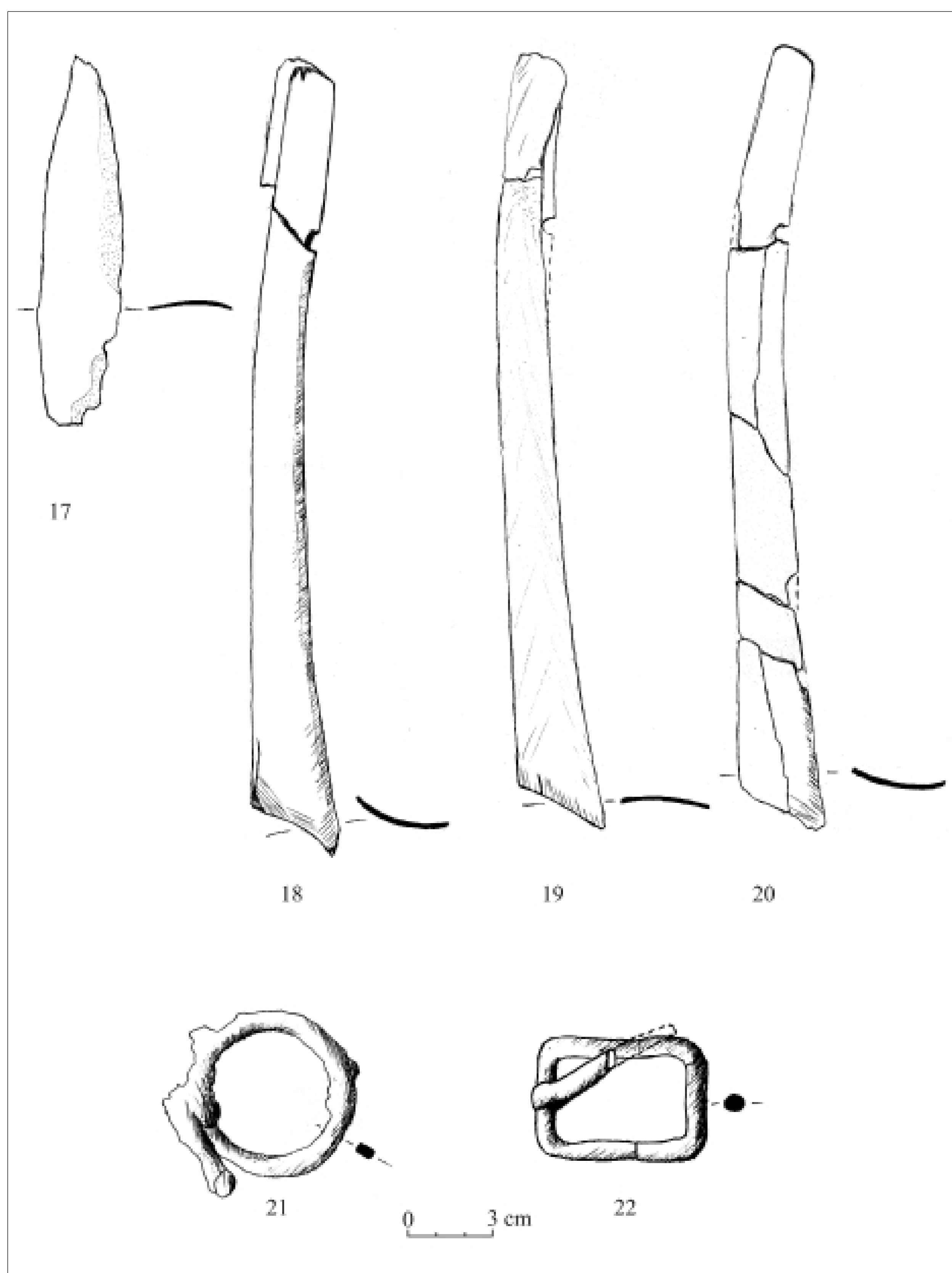

189. tábla. Nagylak-Téglaégető, 12. sír: 1–22.

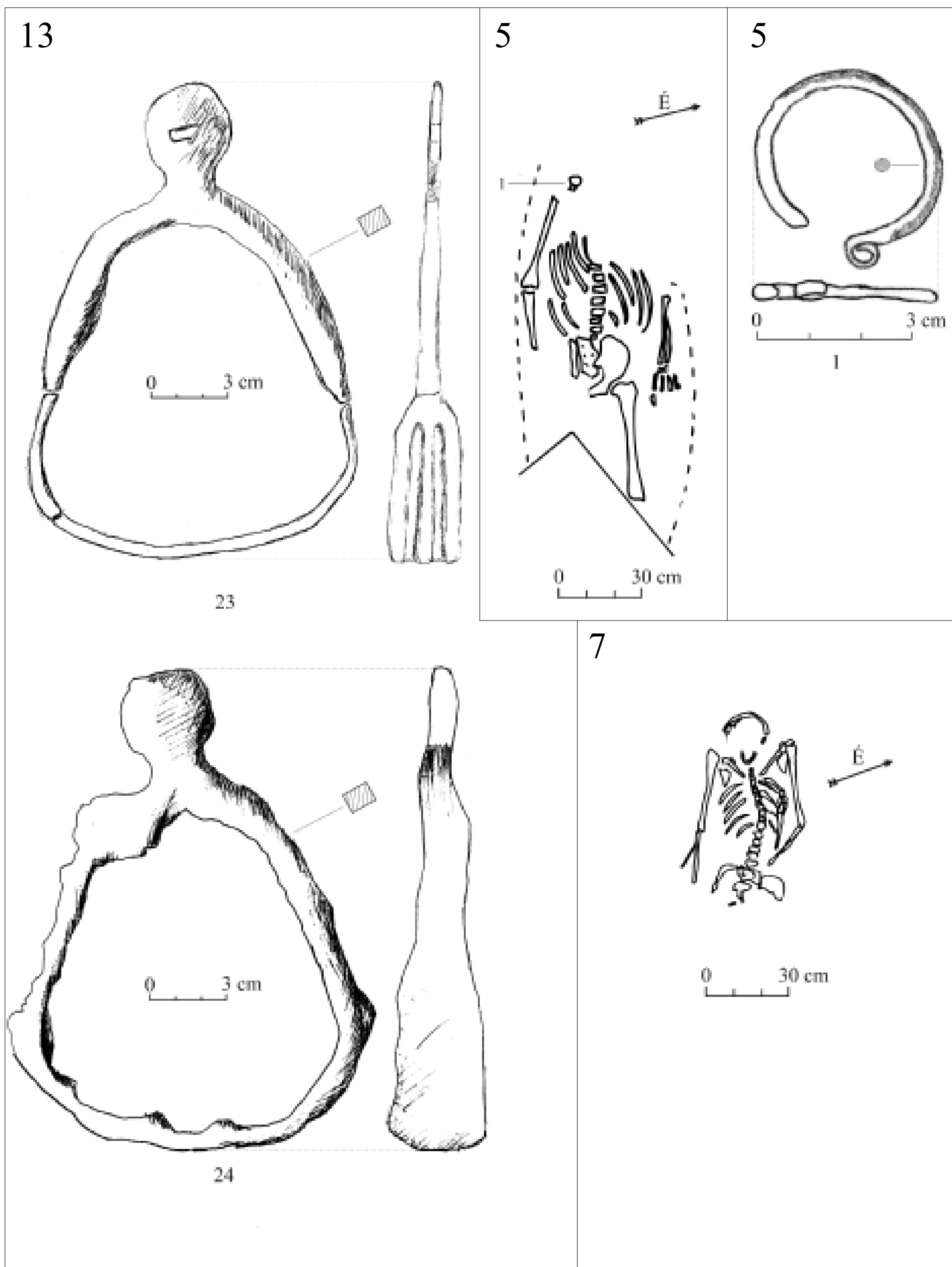

190. tábla. Nagylak-Téglaégető, 12. sír: 23–32; 11. sír: 1–4.

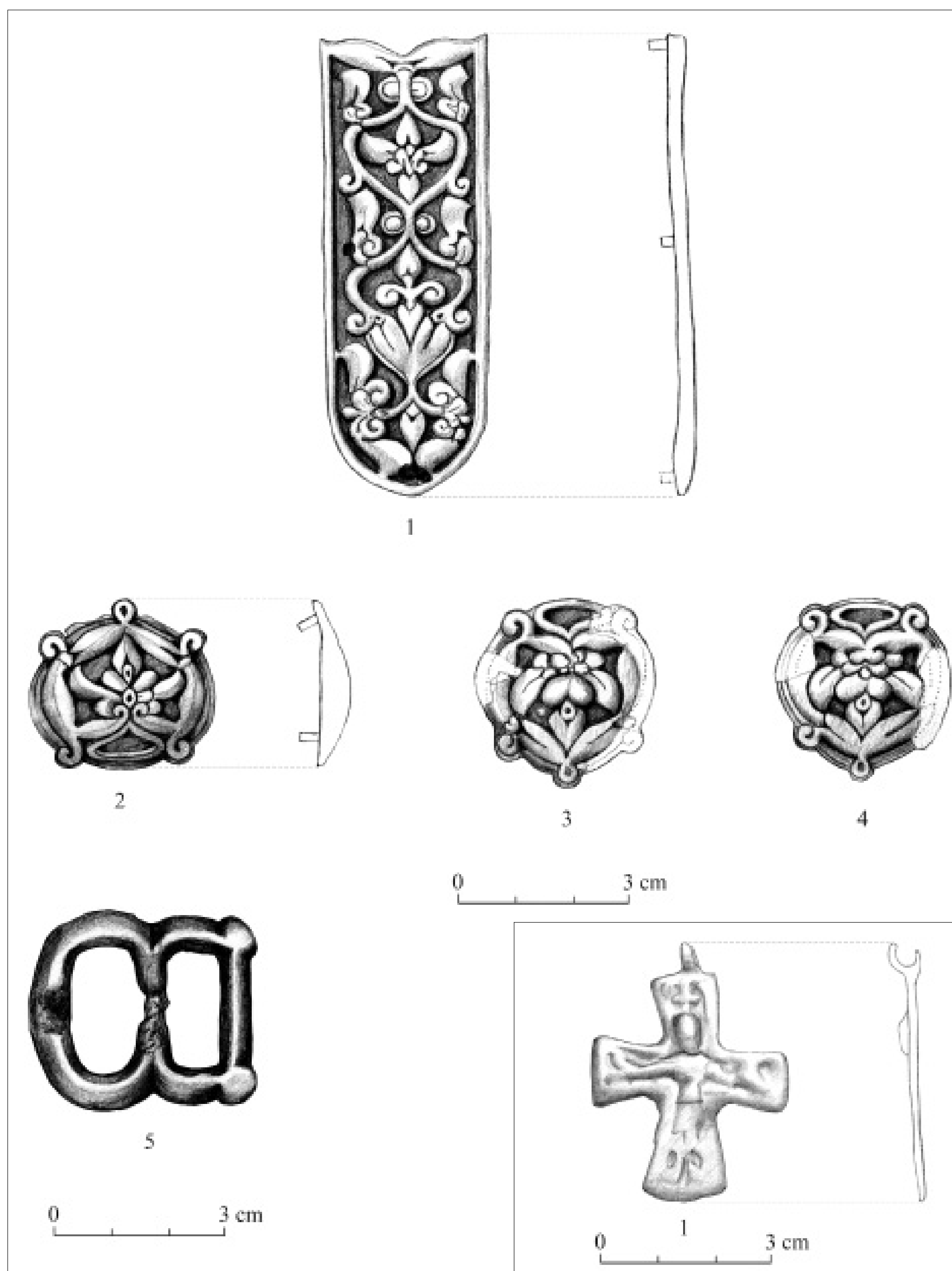

191. tábla. Nagylak-Téglaégető, 13. sír: 1–16.

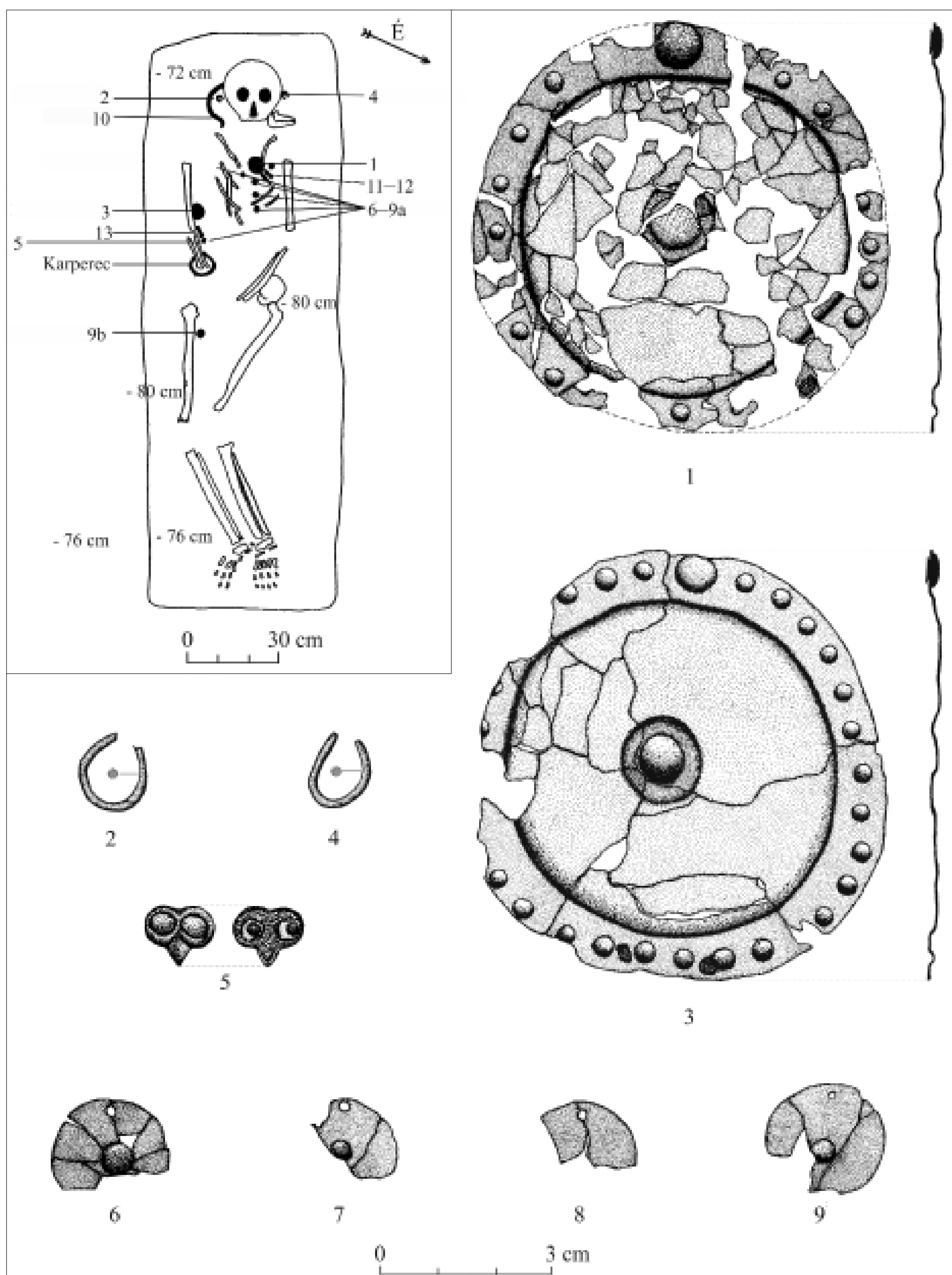

192. tábla. Nagylak-Téglaégető, 13. sír: 17–22.

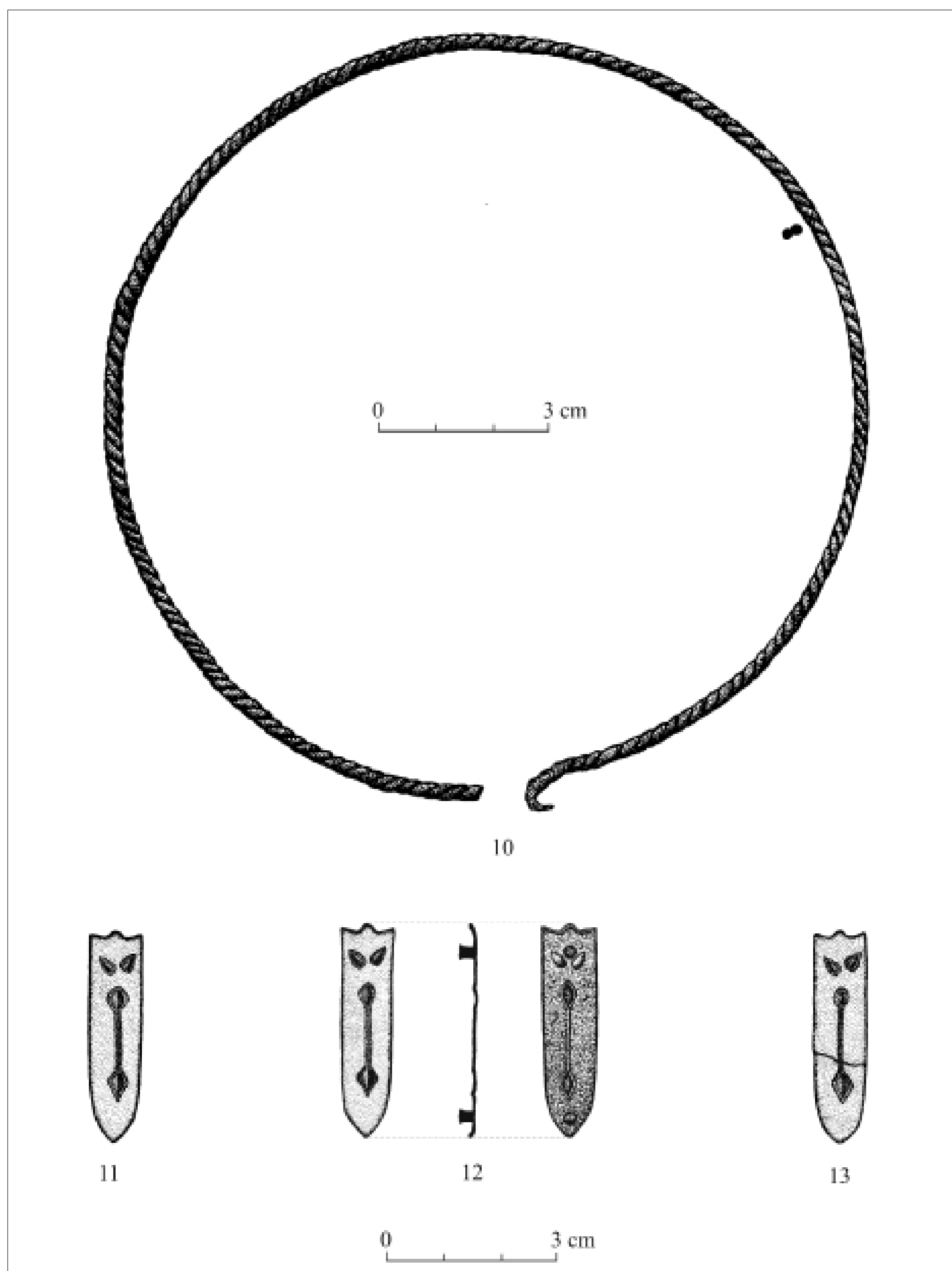

193. tábla. Nagylak-Téglaégető, 13. sír: 23–24; 5. sír: 1.

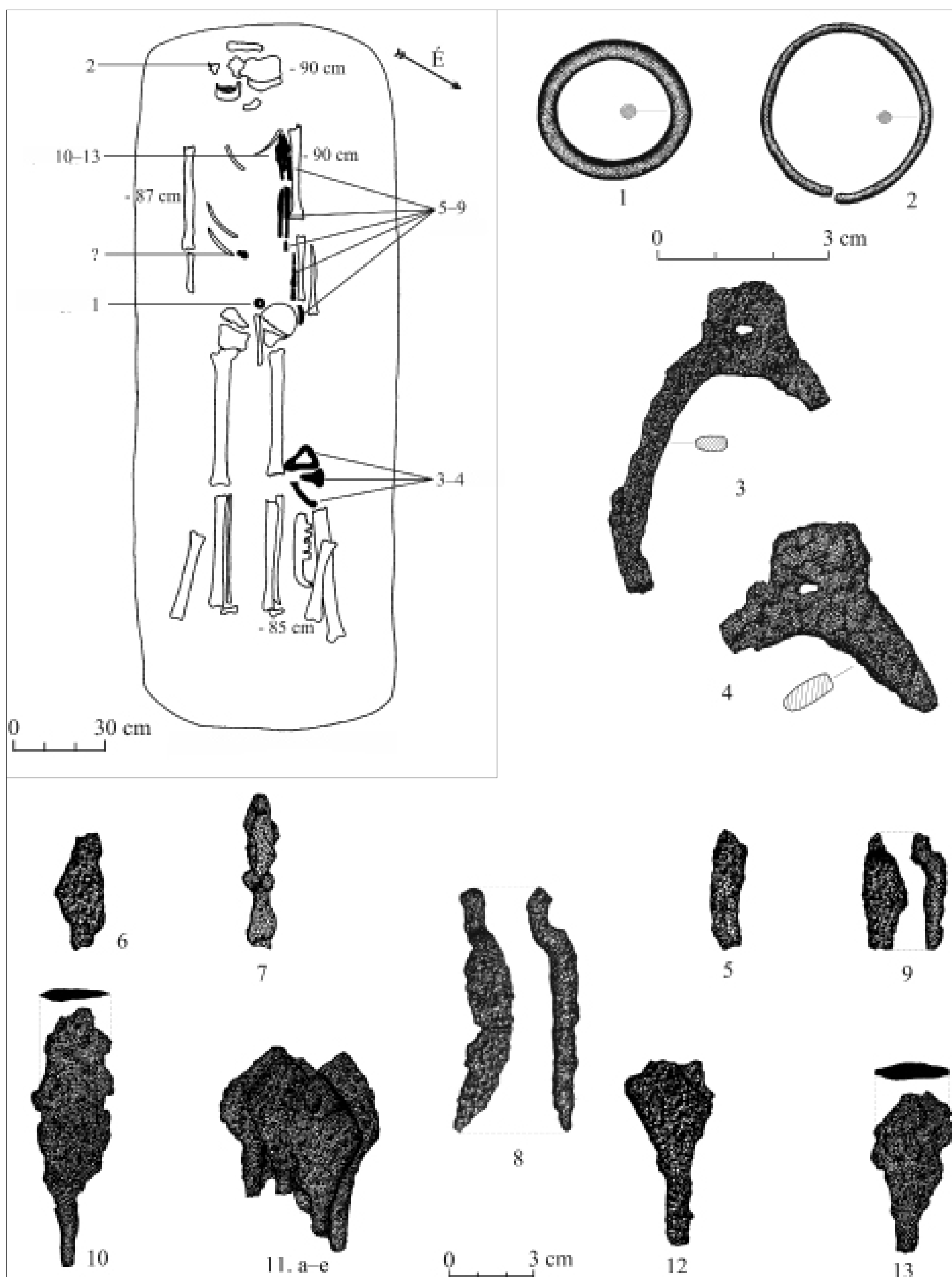

194. tábla. Nagyősz-Kleine Hügel, 2. sír: 1–5; Mezőtelegd: 1.

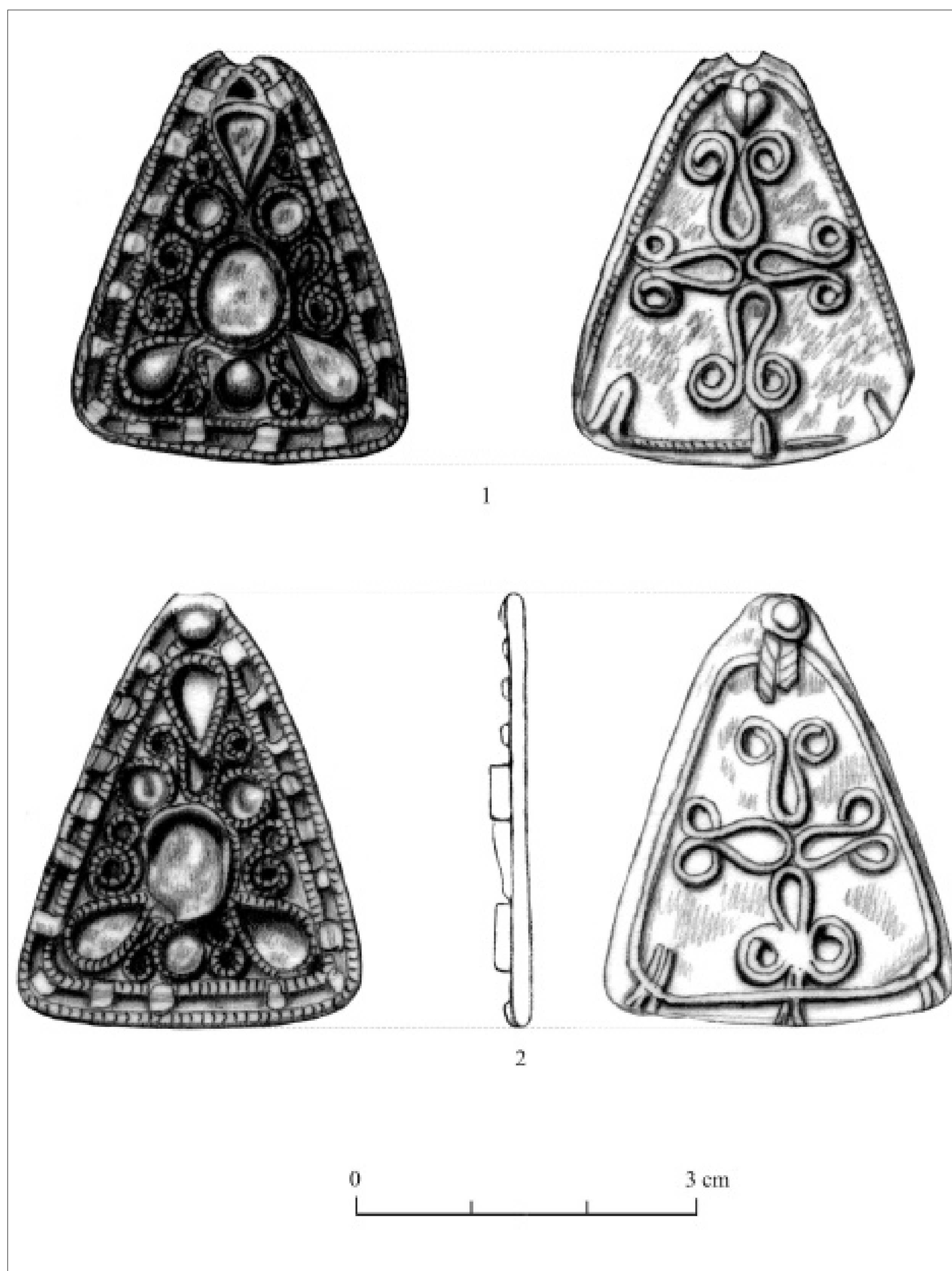

195. tábla. Nagyszalonta-Halom domb, 1. sír: 1–9.

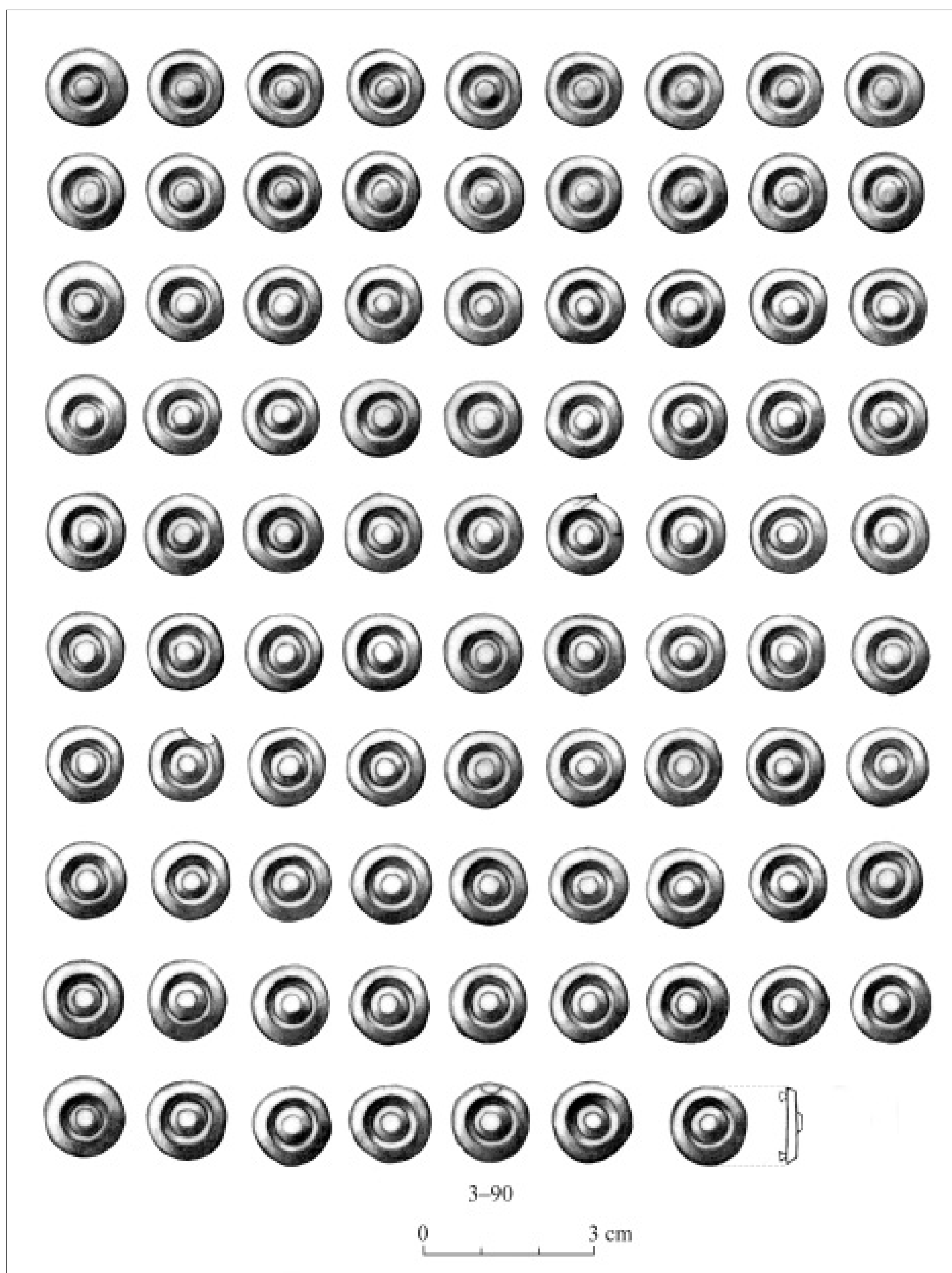

196. tábla. Nagyszalonta-Halom domb, 1. sír: 10–13.

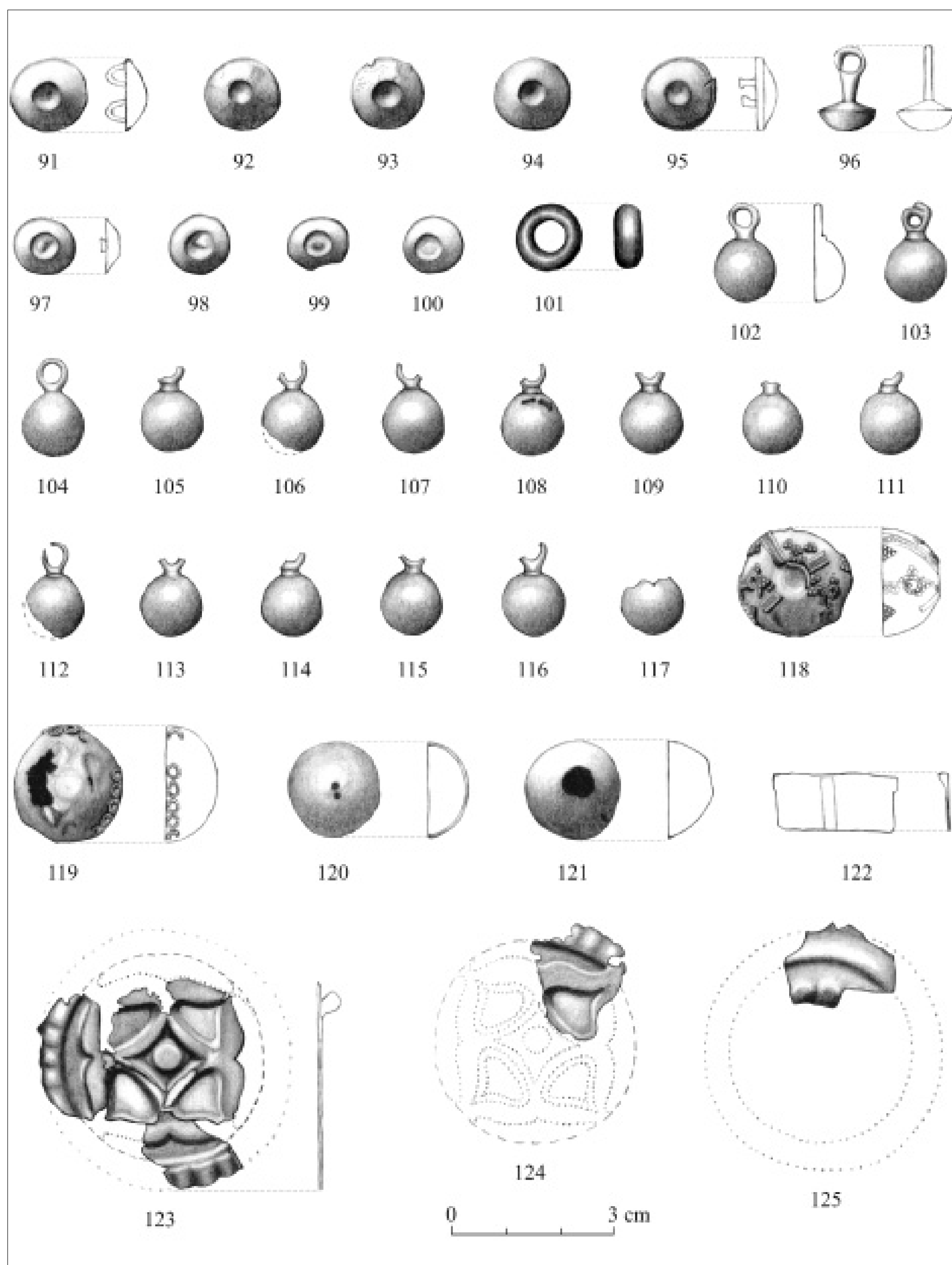

197. tábla. Nagyszalonta-Halom domb, 2. sír: 1–13.

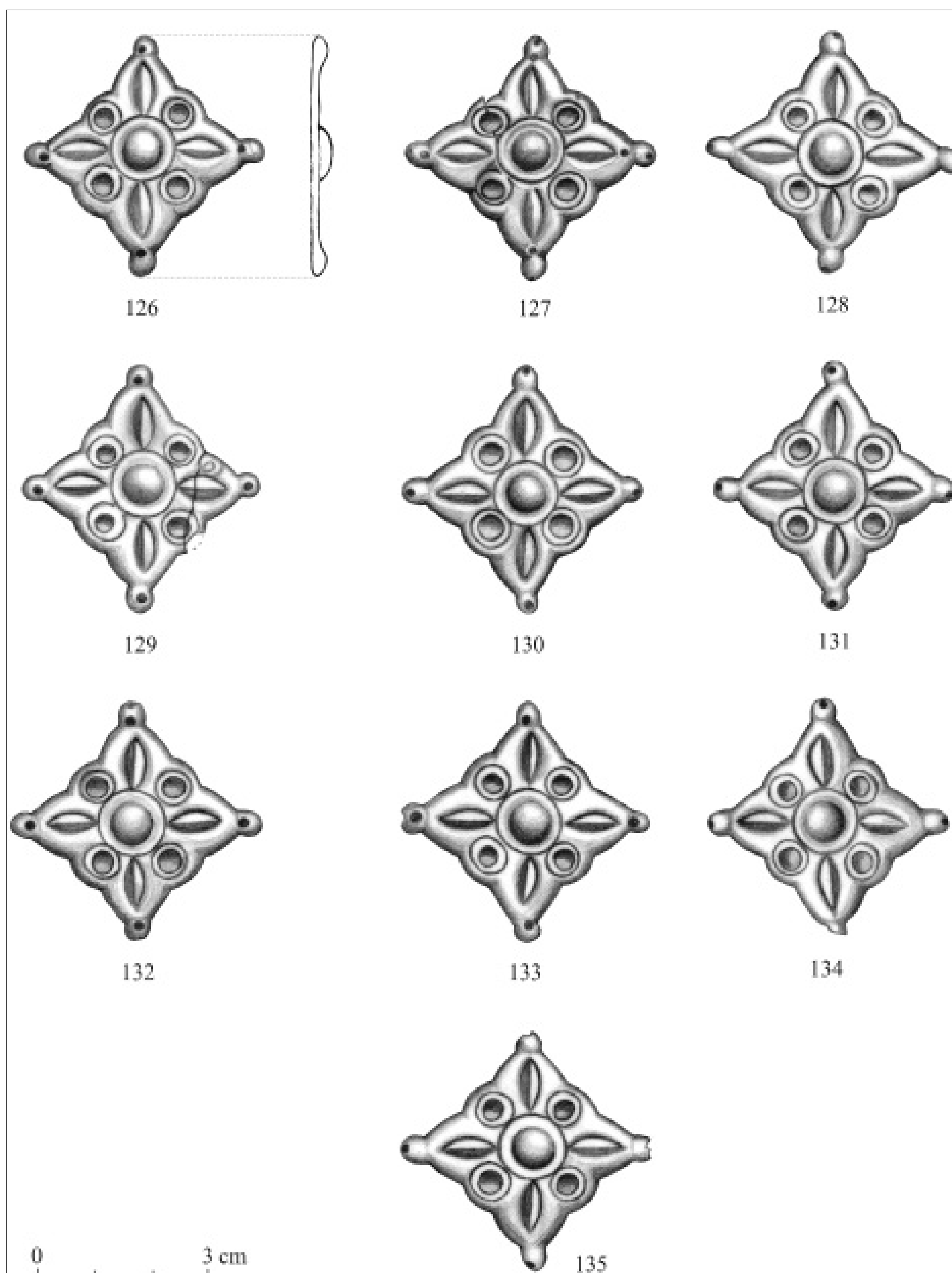

198. tábla. Nagyteremia-Stock Kristóf földje, sír: 1–2.

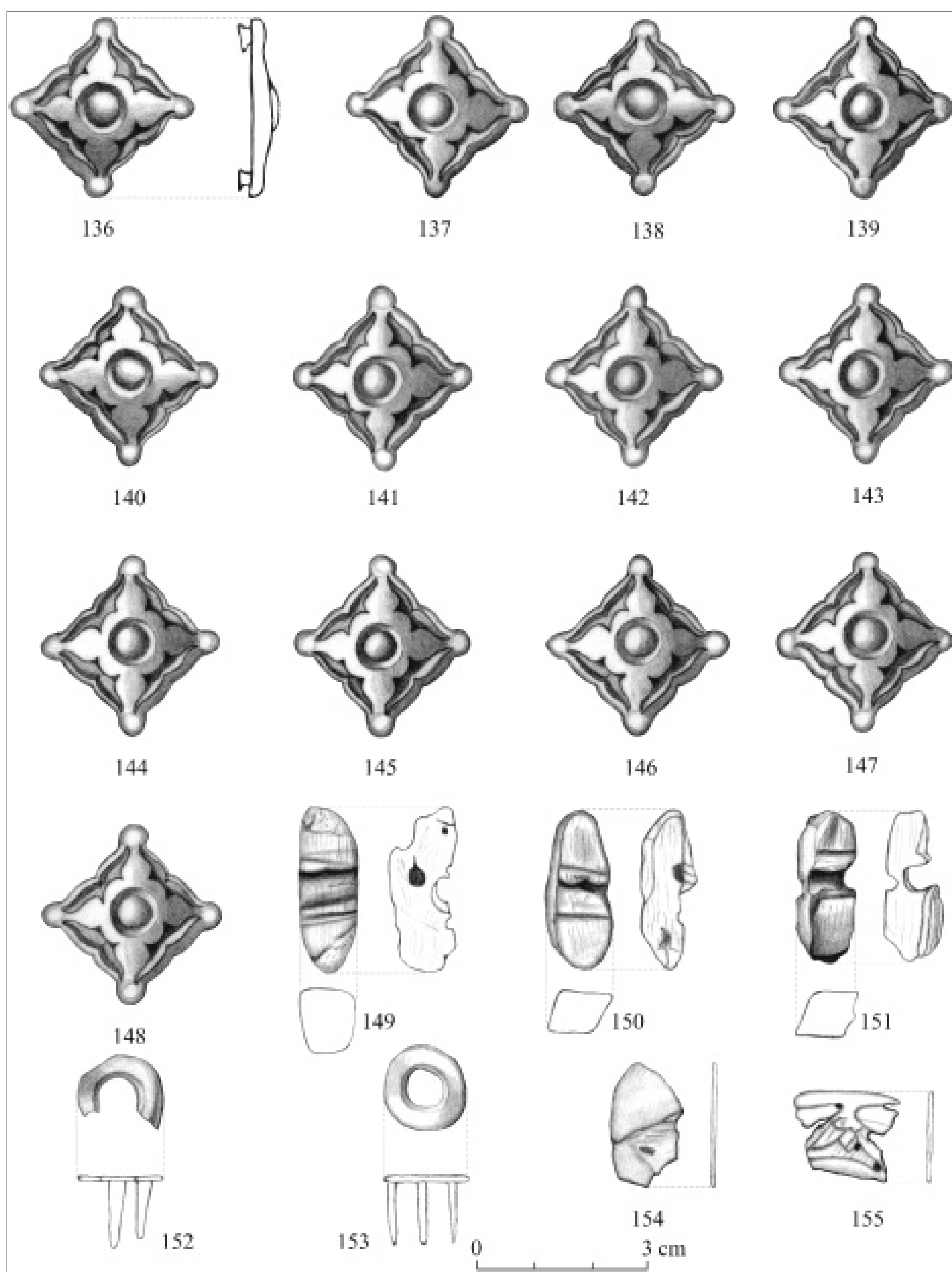

199. tábla. Nagyteremia-Stock Kristóf földje, sír: 3–90.

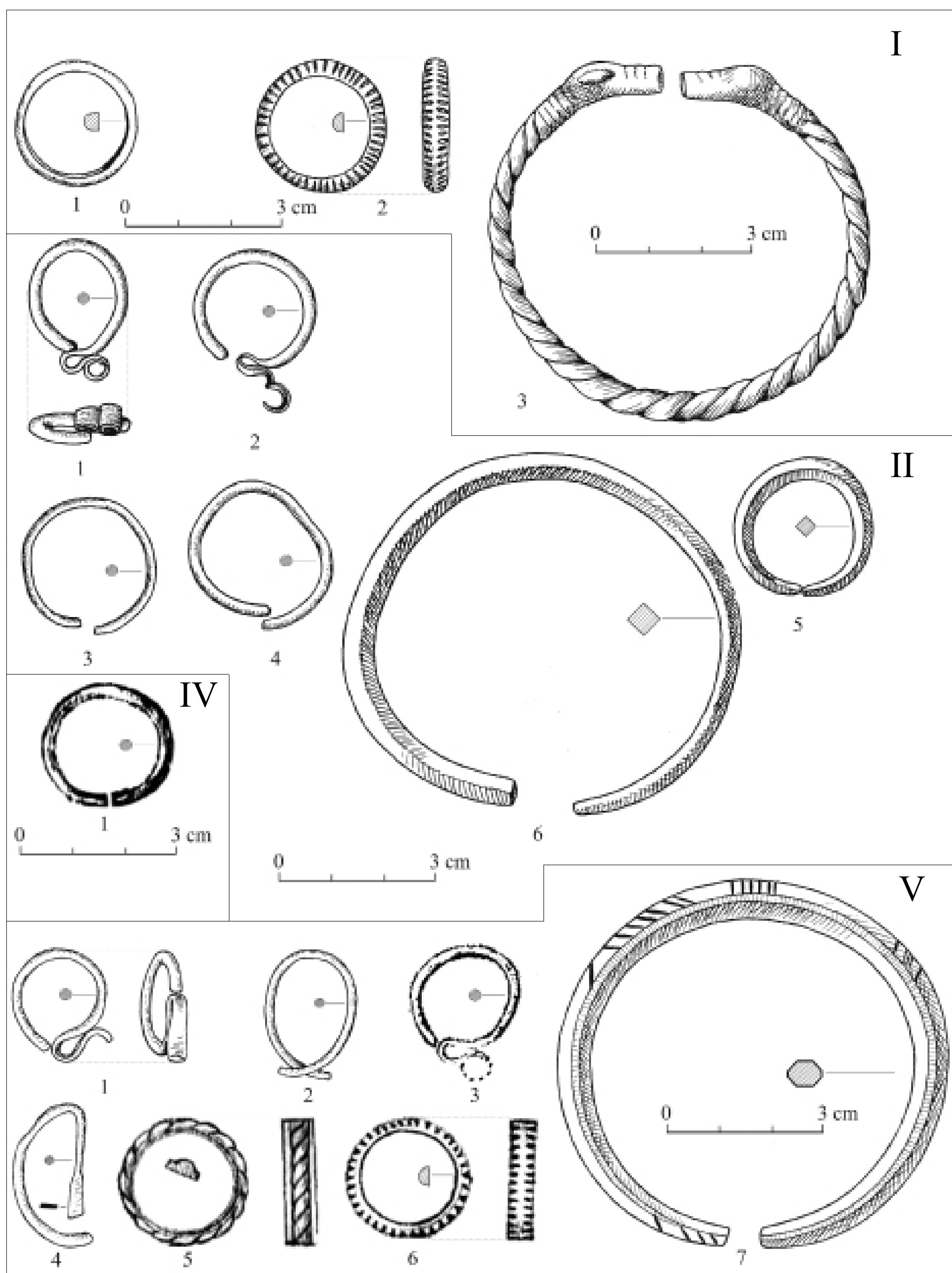

200. tábla. Nagyteremia-Stock Kristóf földje, sír: 91–125.

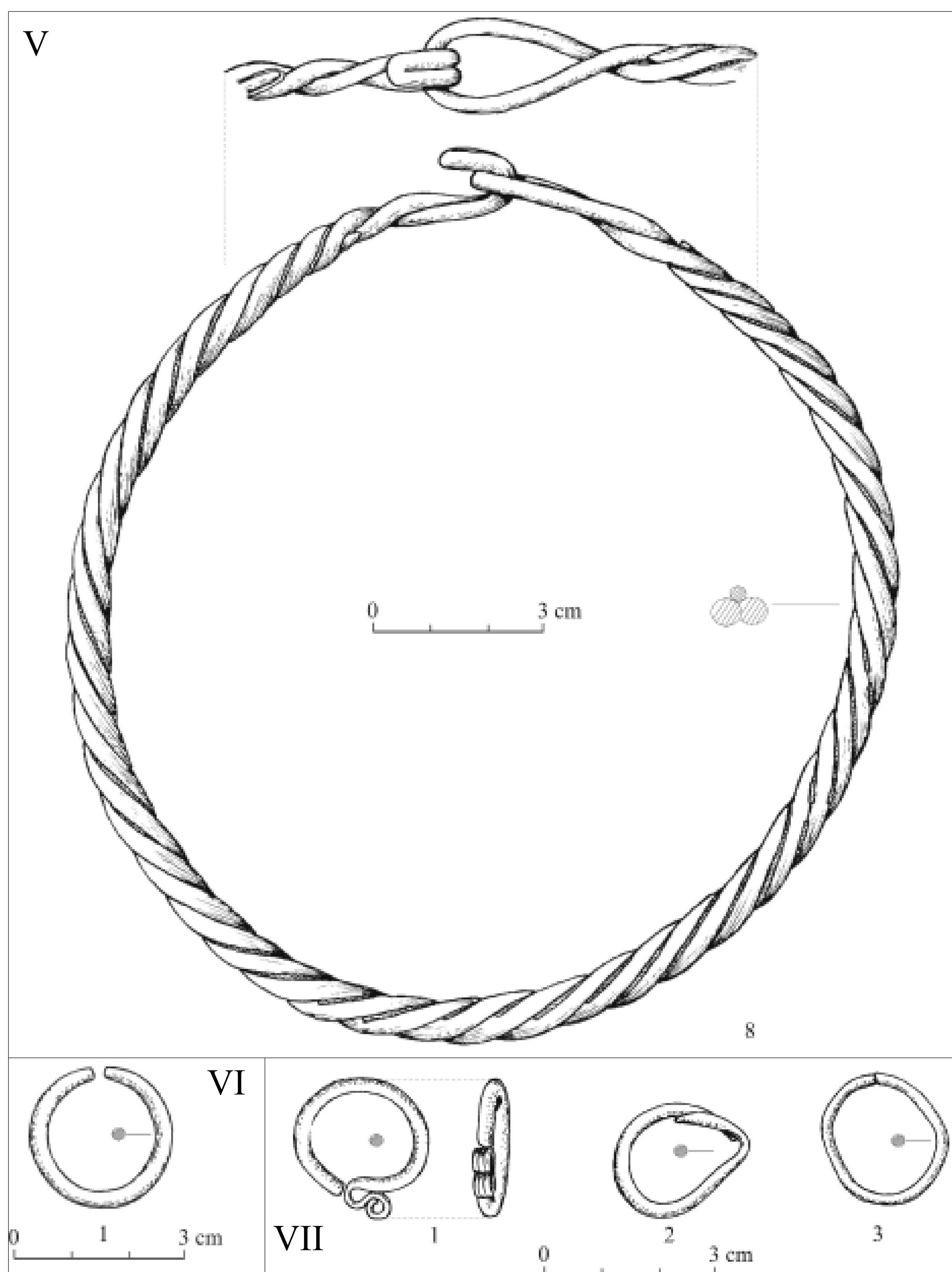

201. tábla. Nagyteremia-Stock Kristóf földje, sír: 126–135.

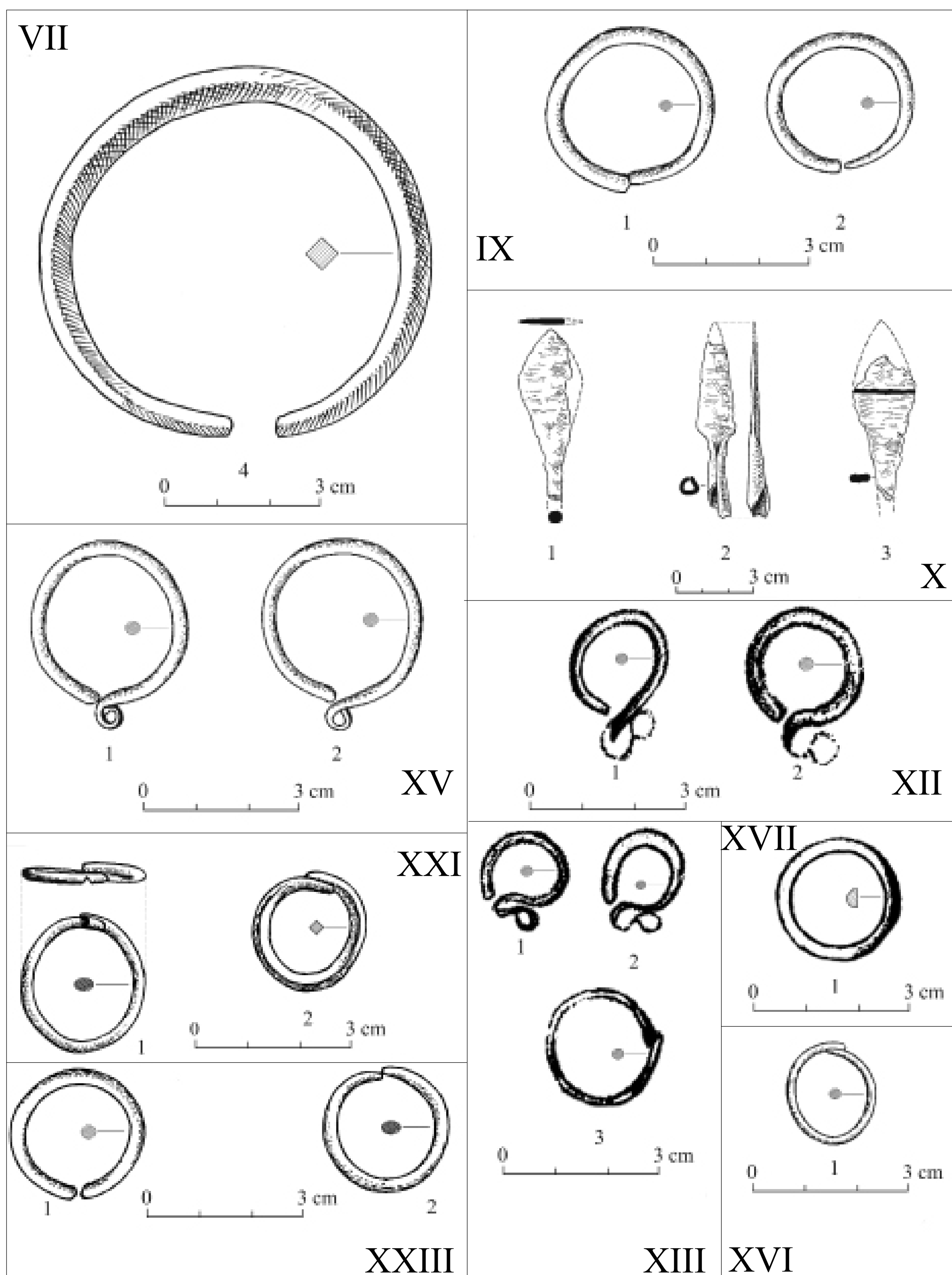

202. tábla. Nagyteremia-Stock Kristóf földje, sír: 136–155.

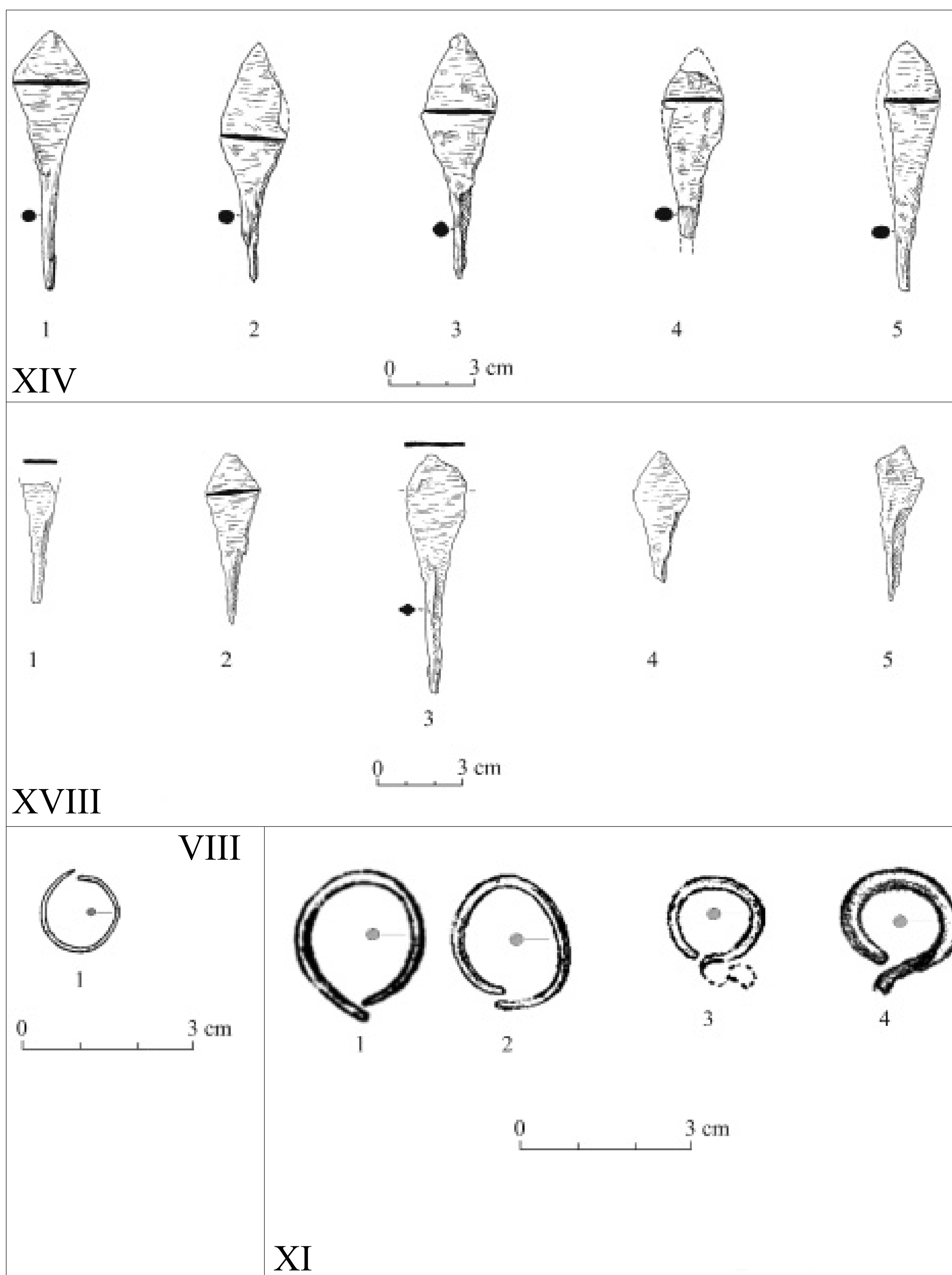

203. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, I. sír (11): 1–3; II. sír (12): 1–6; IV. sír (14): 1; V. sír (15): 1–7.

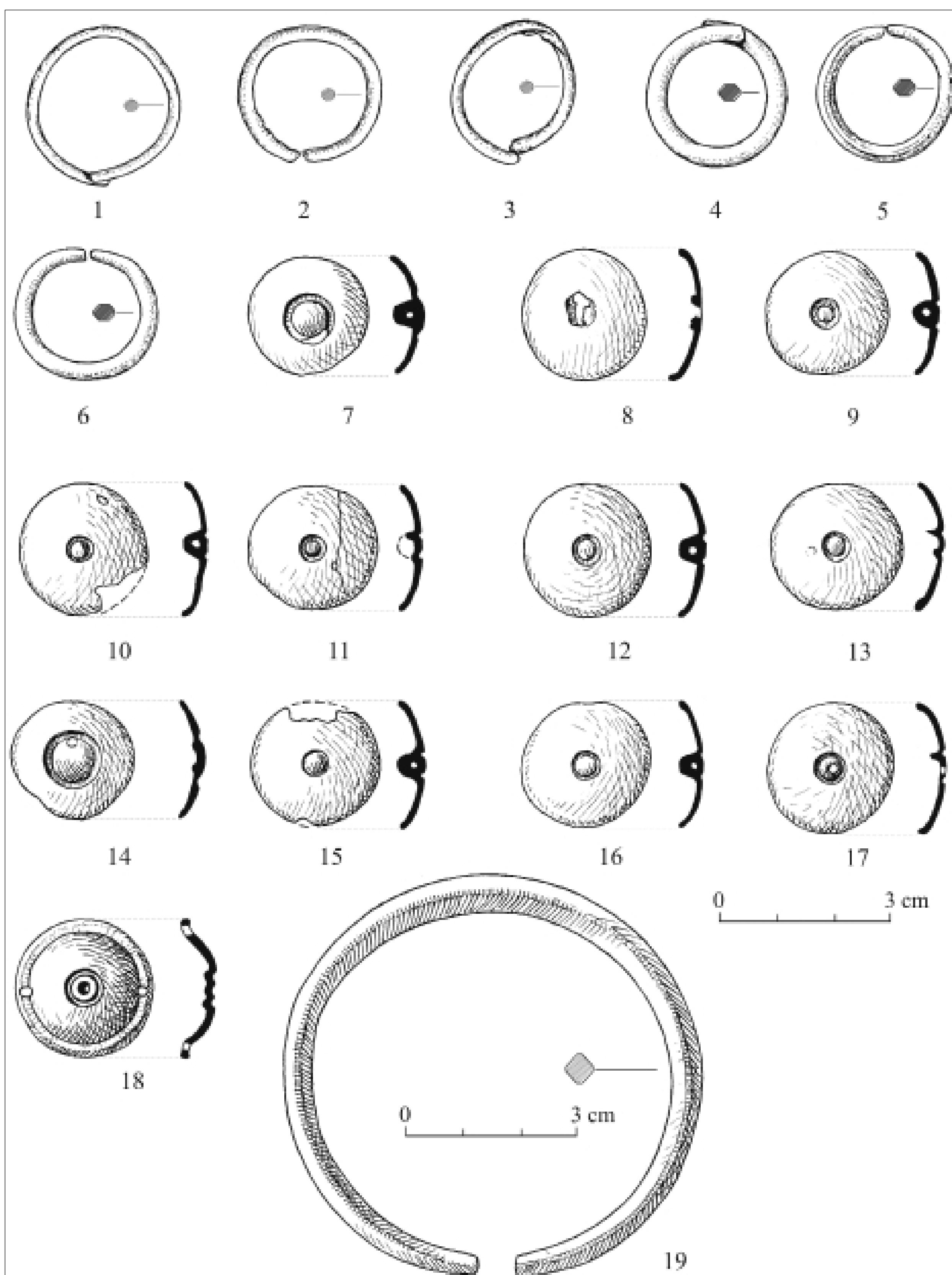

204. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, V. (15) sír: 8; VI. (16) sír: 1; VII. (18) sír: 1–3.

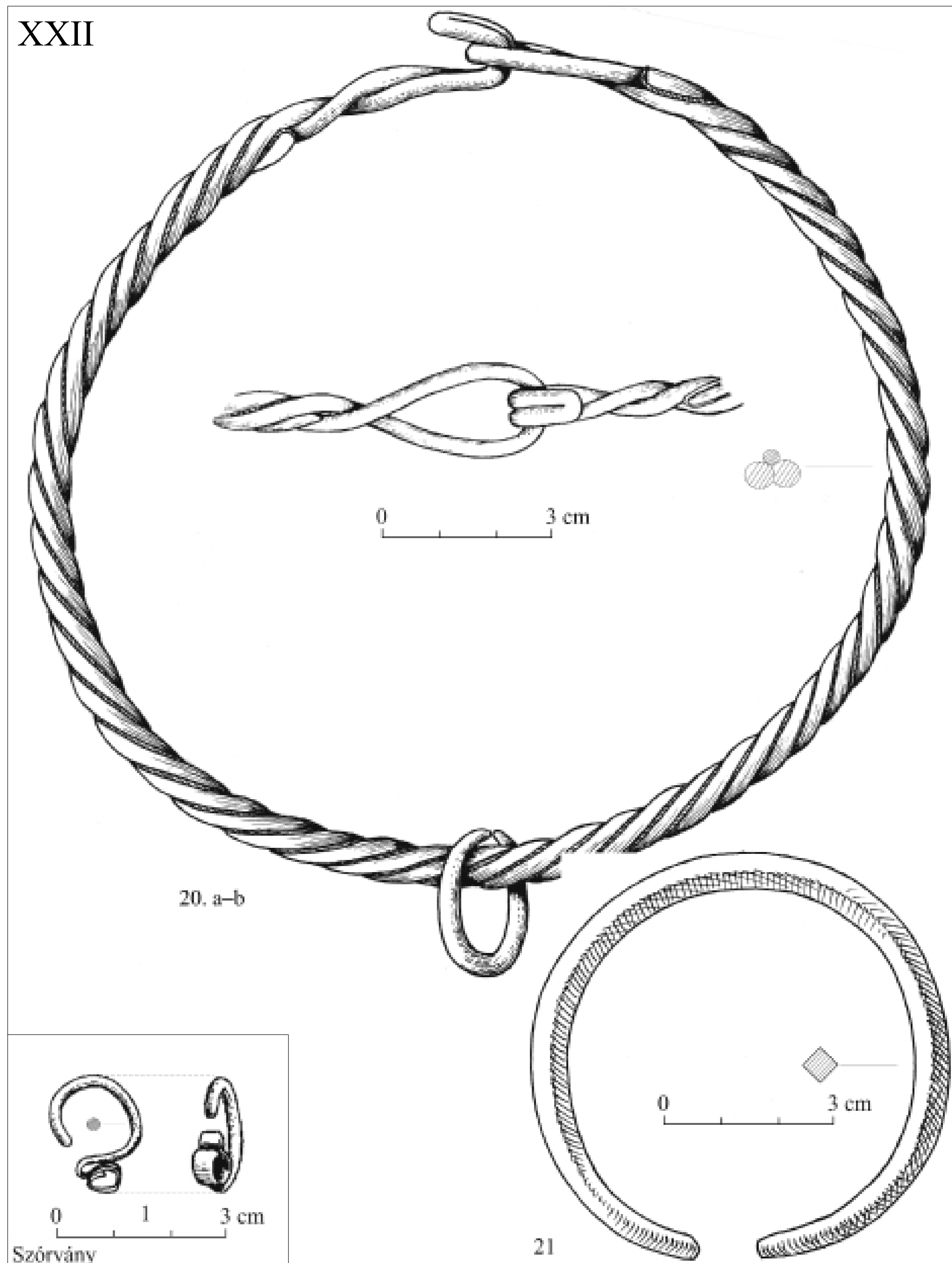

205. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, VII. (18) sír: 4; IX. (27) sír: 1–2; X. (29): 1–3; XII. (32) sír: 1–2; XIII. (33) sír: 1–3; XV. (37) sír: 1–2; XVI. (39) sír: 1; XVII. (40) sír: 1; XXI. (46) sír: 1–2; XXIII. (56) sír: 1–2.

206. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, VIII. (26) sír: 1; XI. (31) sír: 1–4; XIV. (36) sír: 1–5; XVIII. (41) sír: 1–5.

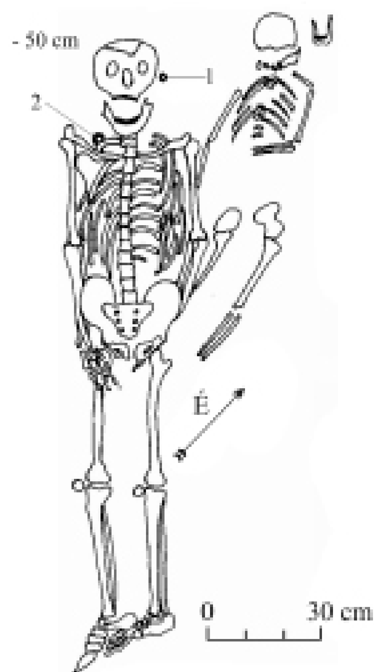

207. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, XXII. (51) sír: 1–19.

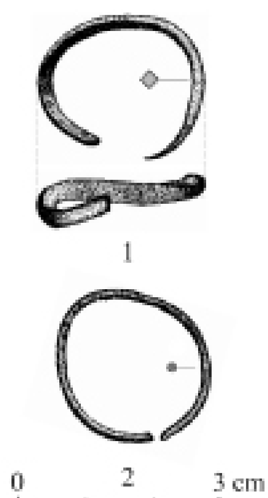

208. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, XXII. (51) sír: 20–21; szórvány: 1.

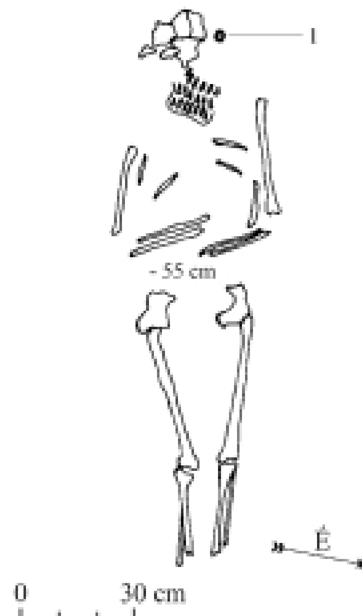
XXIV. A–B

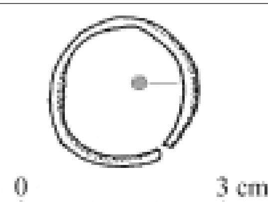

XXIV. A

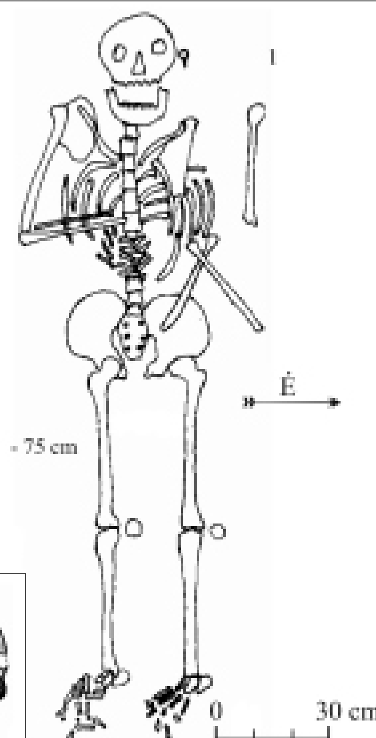

XXV

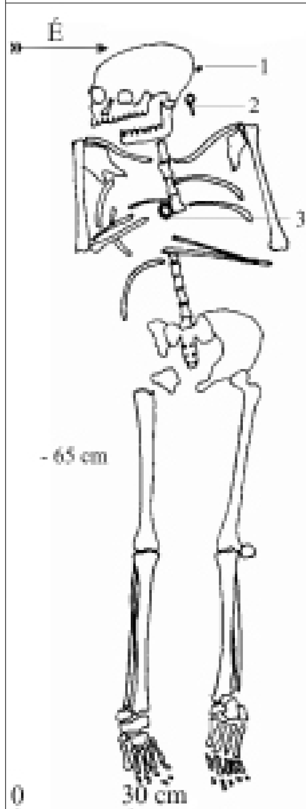

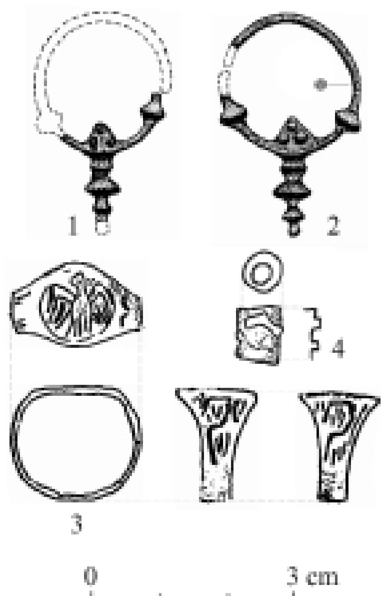

XXV 1

XXVI

XXVII

XXVII

XXVI

209. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, XXIV. A–B (Ch. 1. A–B) sír: 1–2; XXV. (Ch. 2) sír: 1; XXVI. (Ch. 3) sír: 1; XXVII. (Ch. 4) sír: 1–4.

- 100 cm
É
0 30 cm
XXVIII

1 2
0 3 cm
XXVIII
3. 1–58

É
0 30 cm
XXIX.A
- 40 cm

É
0 30 cm
XXIX.B

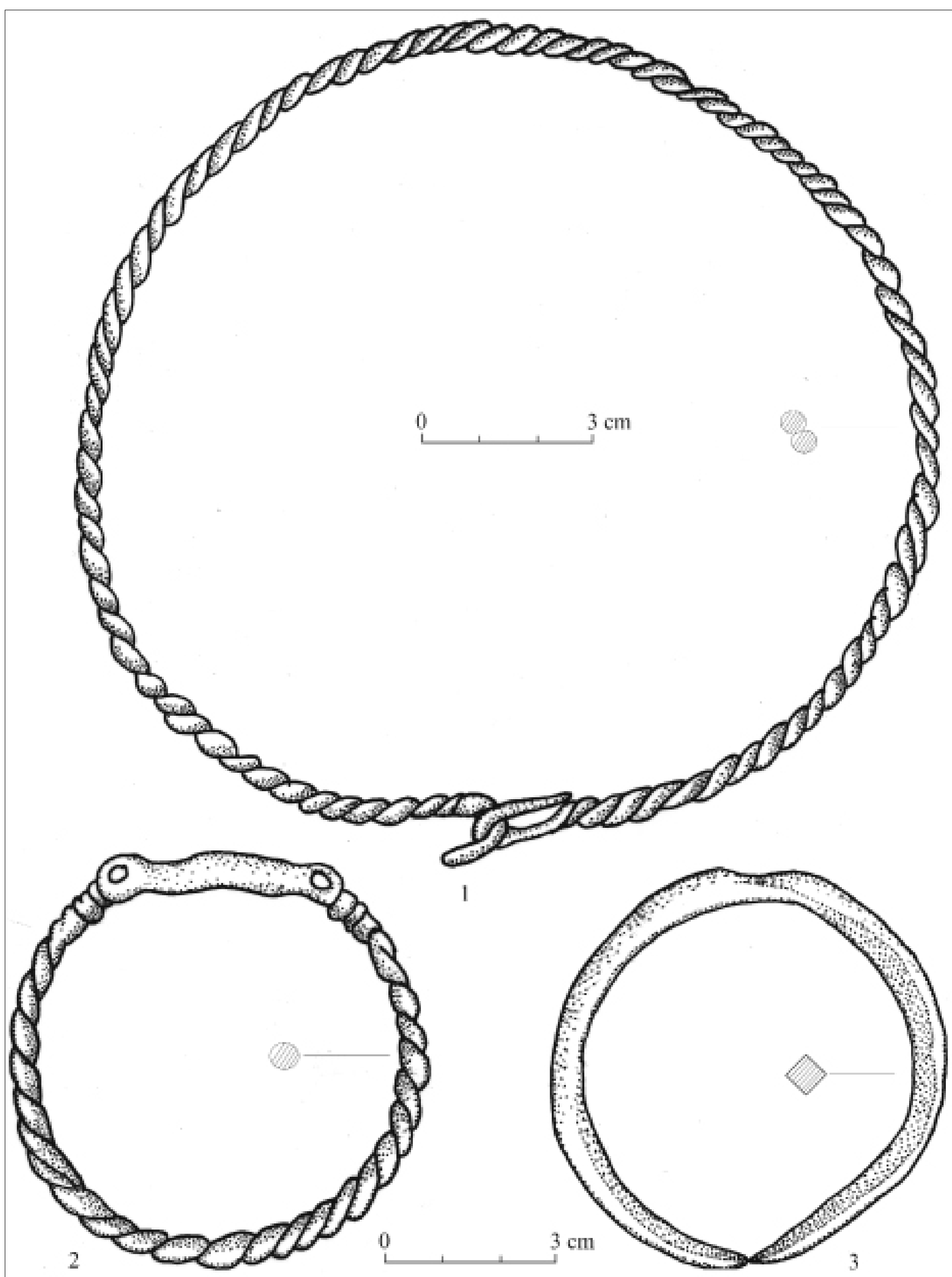
1
0 3 cm
Szórvány

1 2
5

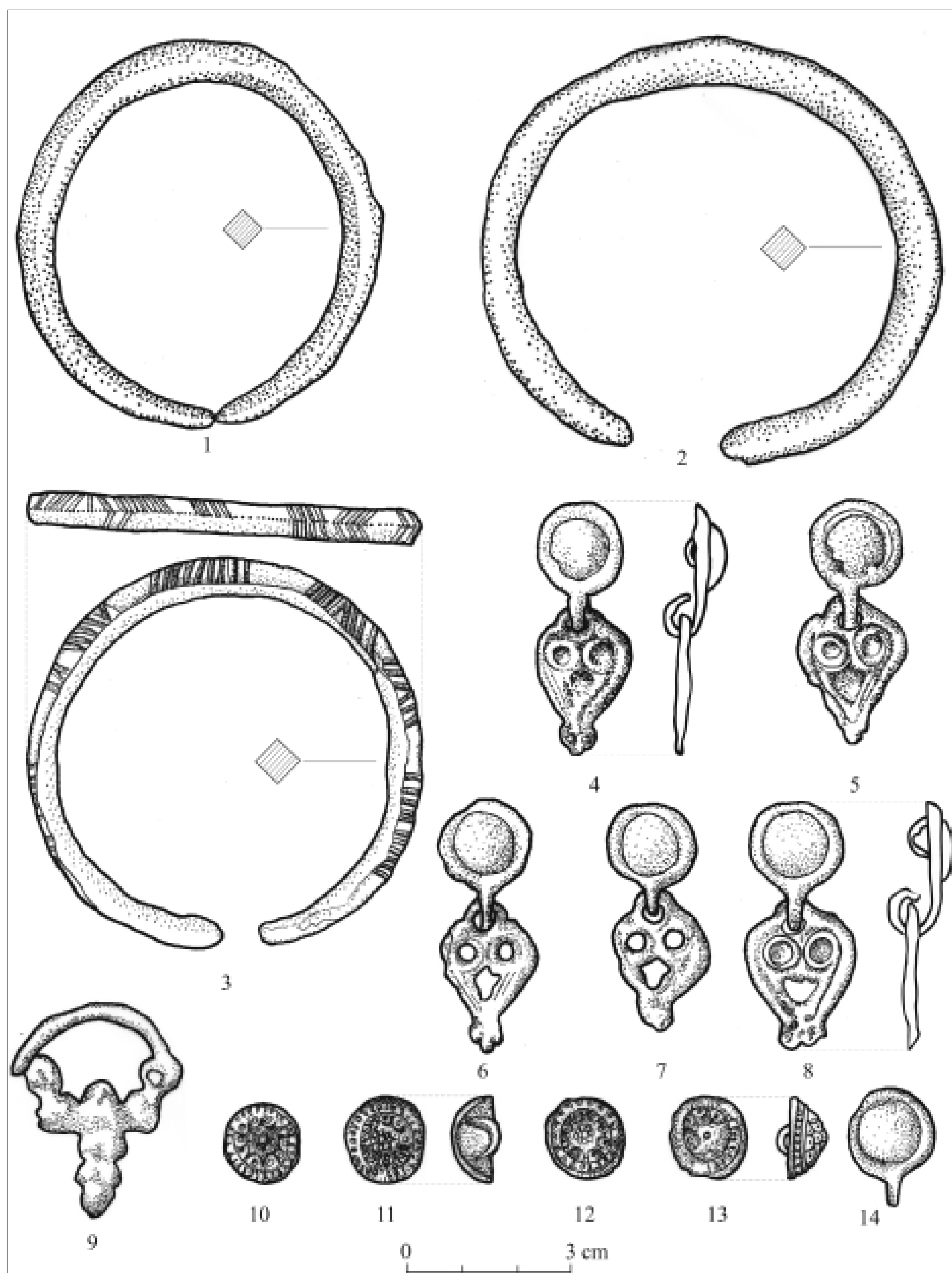
1991-es szórvány
0 3 cm

3
4
6
0 3 cm
1960-as szórványok

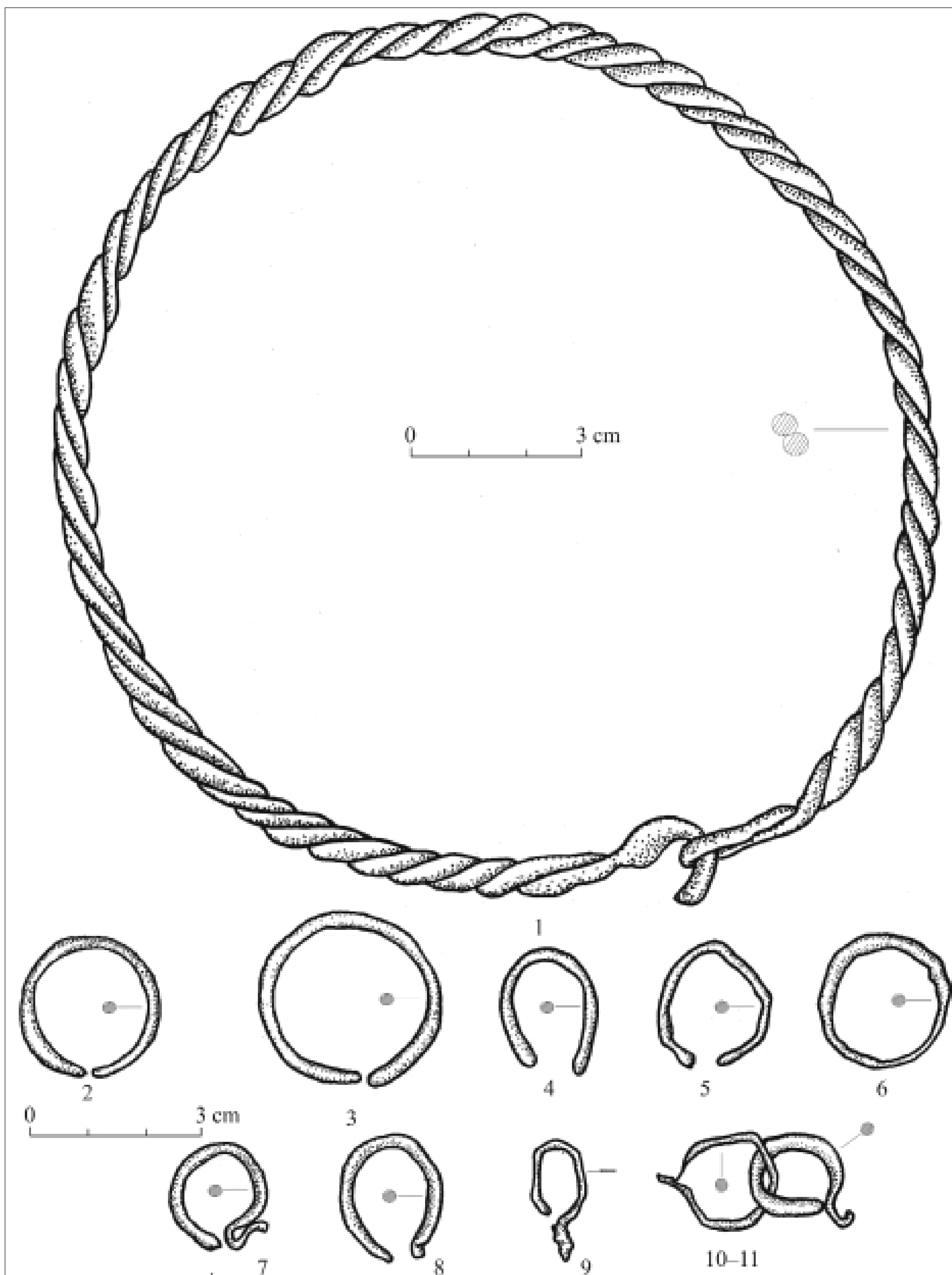
210. tábla. Nagyvárad-Szálka terasz, XXVIII. (Ch. 5) sír: 1–3. 1–58; IV. kutatóárok-szórvány: 1; 1960-ban előkerült szórványok: 1–6; 1991-ben előkerült szórvány: 1.

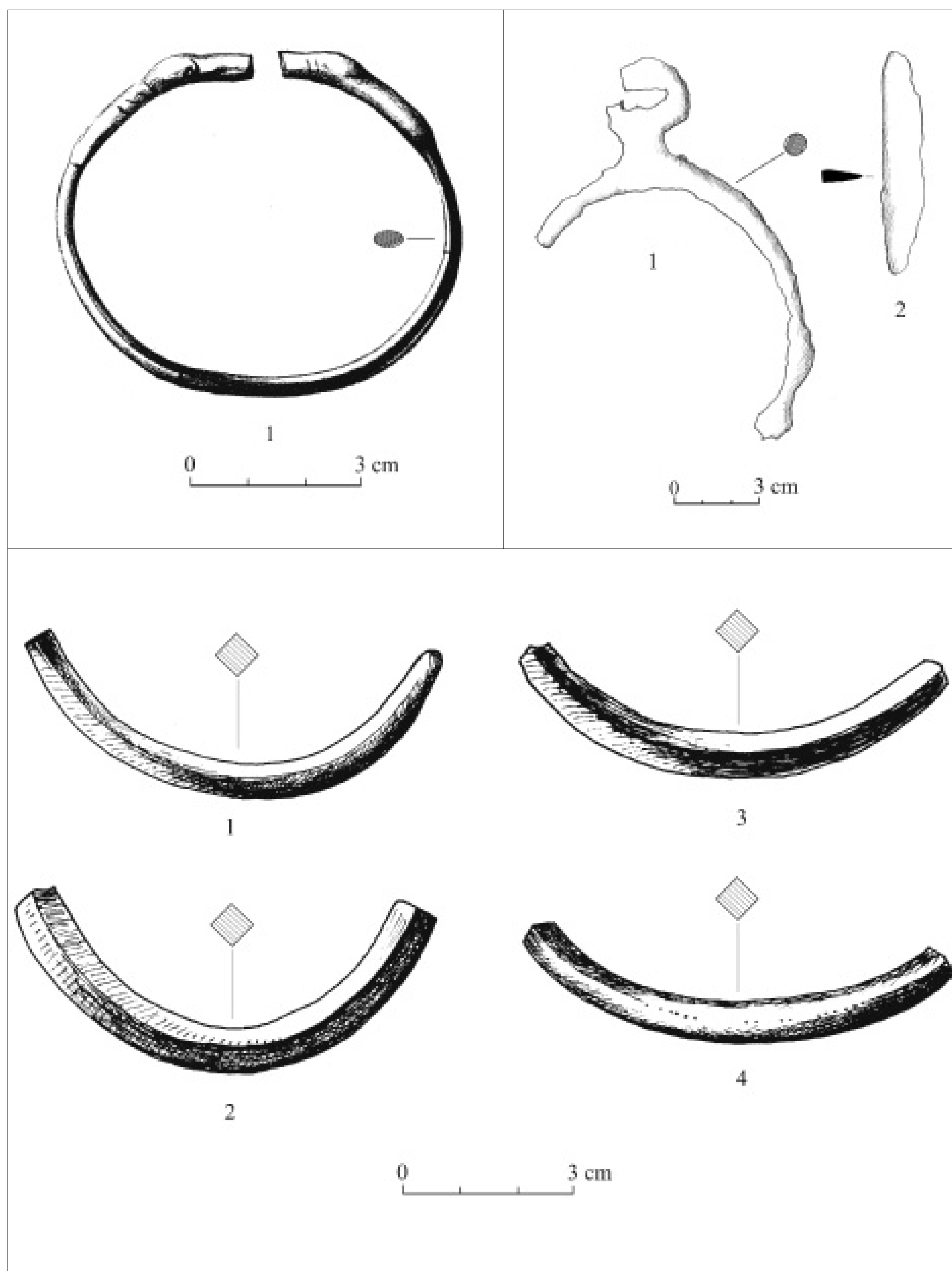

211. tábla. Nagyvárad-Ferencz József laktanya, szórványleletek: 1–3.

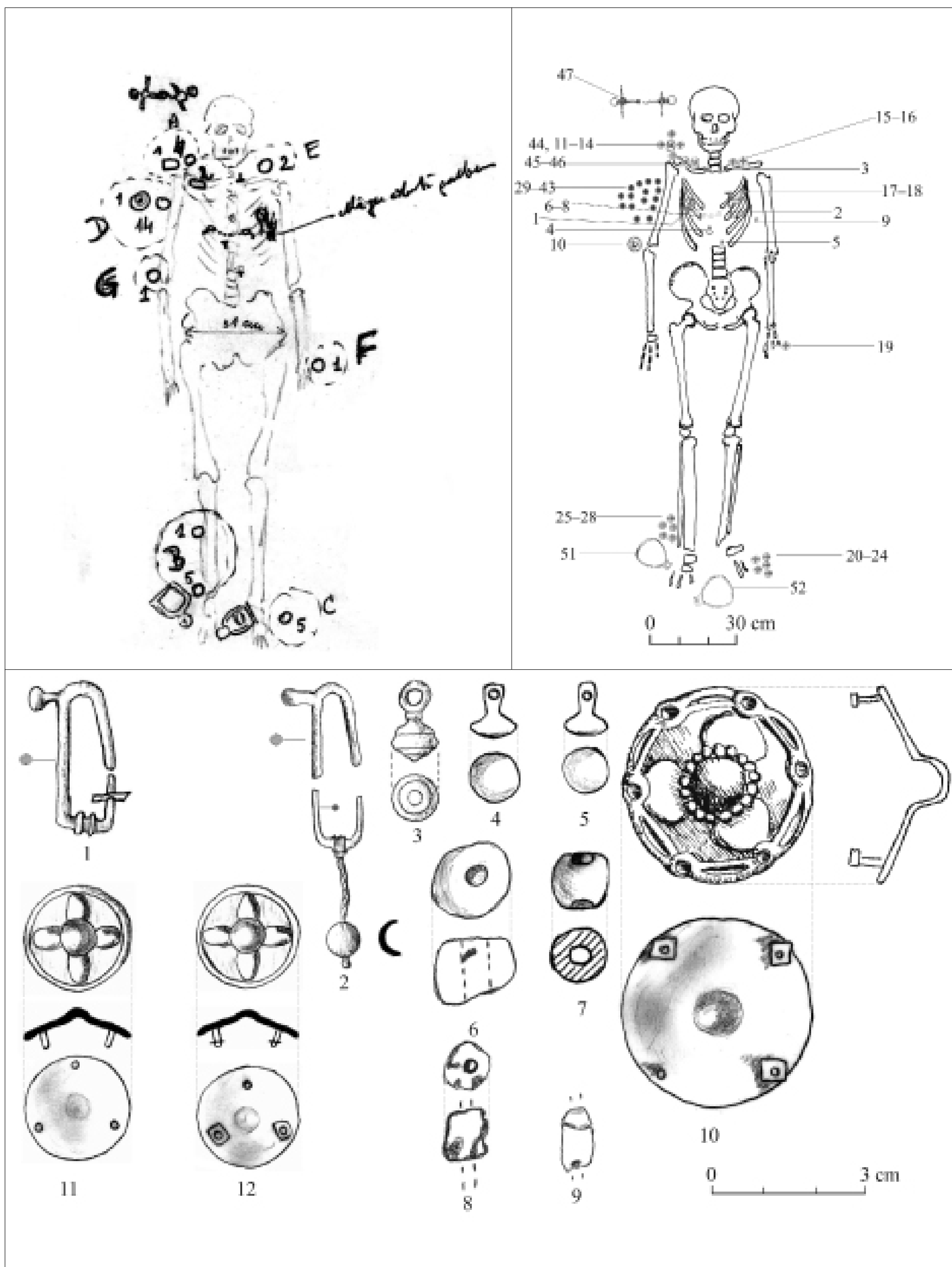

212. tábla. Nagyvárad-Ferencz József laktanya, szórványleletek: 1–14.

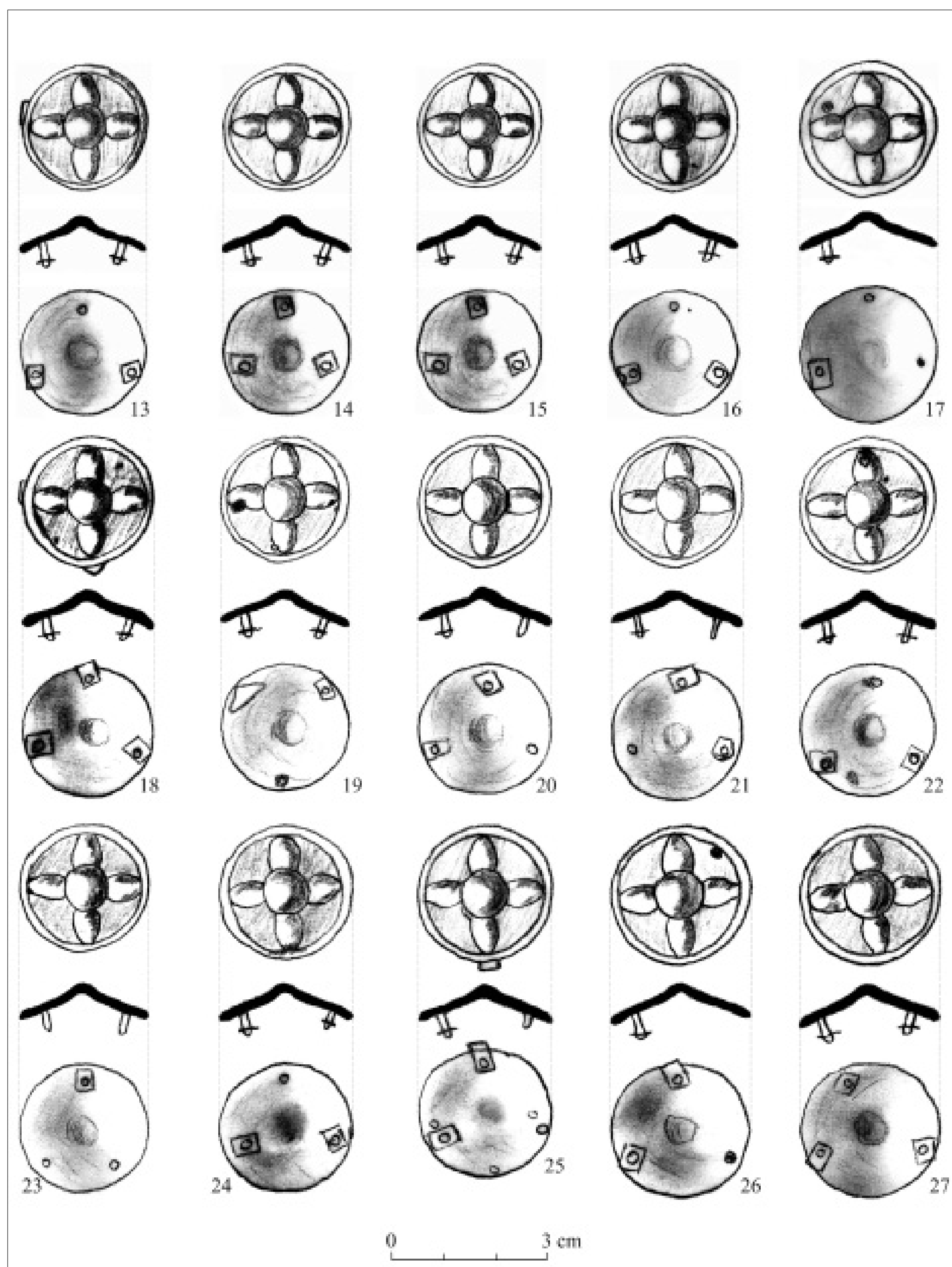

213. tábla. Nagyvárad-Ferencz József laktanya, szórványleletek: 1–11.

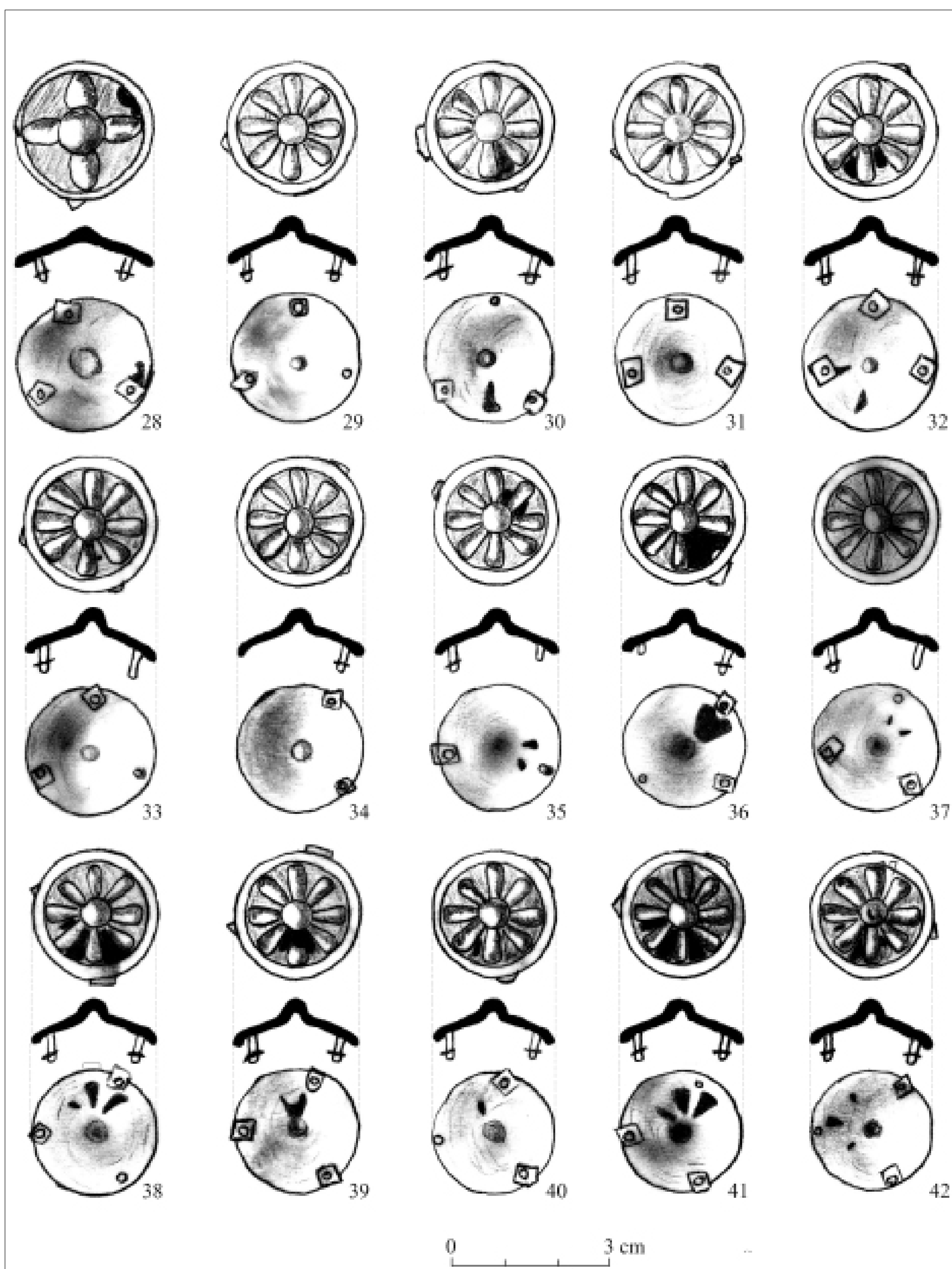

214. tábla. Németság, szórványleletek: 1–2; Pusztakeresztúr, szórvány lelet: 1; Székudvar, szórványleletek: 1–4.

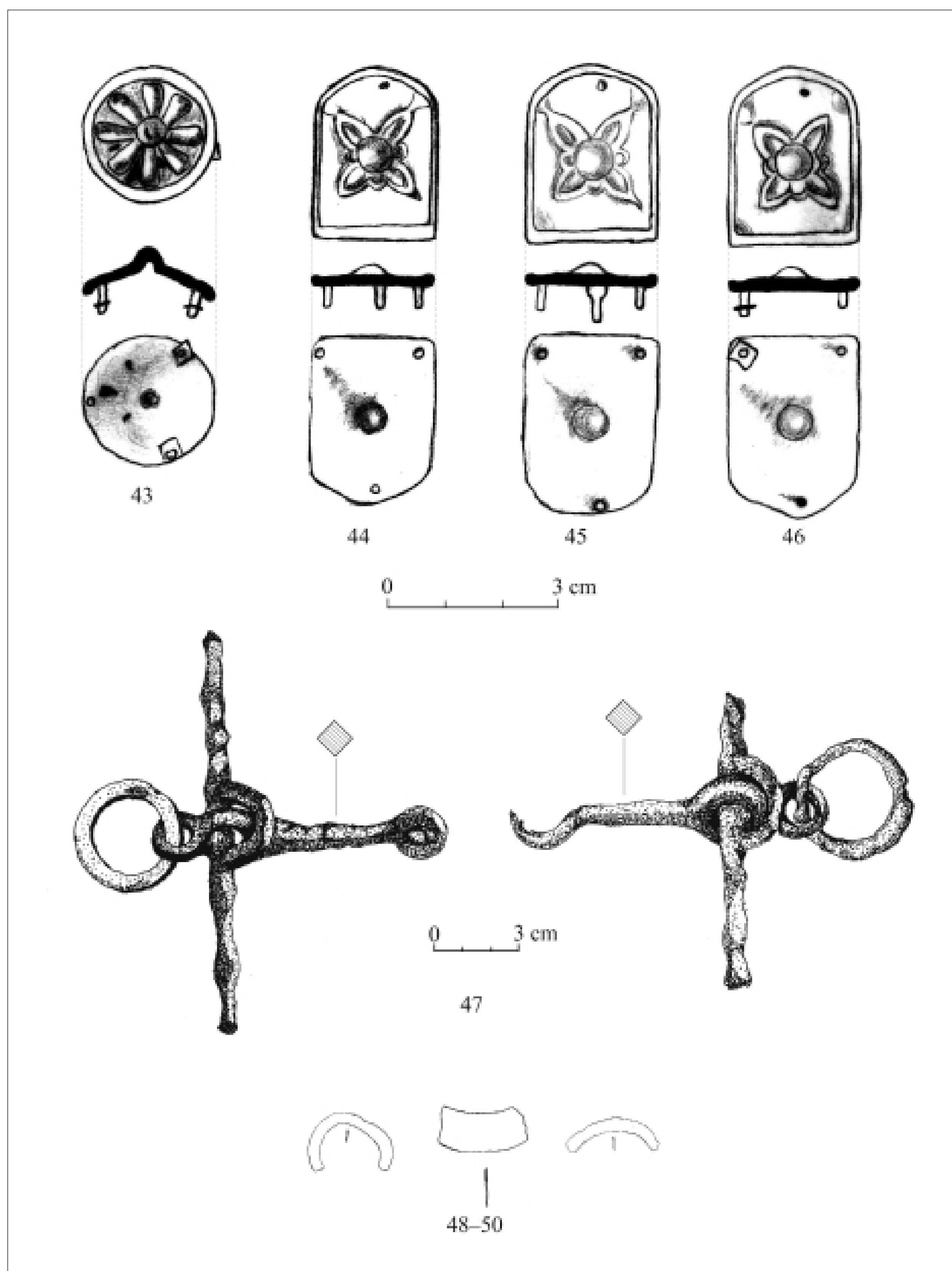

215. tábla. Németszentpéter-G.A.S. területe, magányos sír: 1–12.

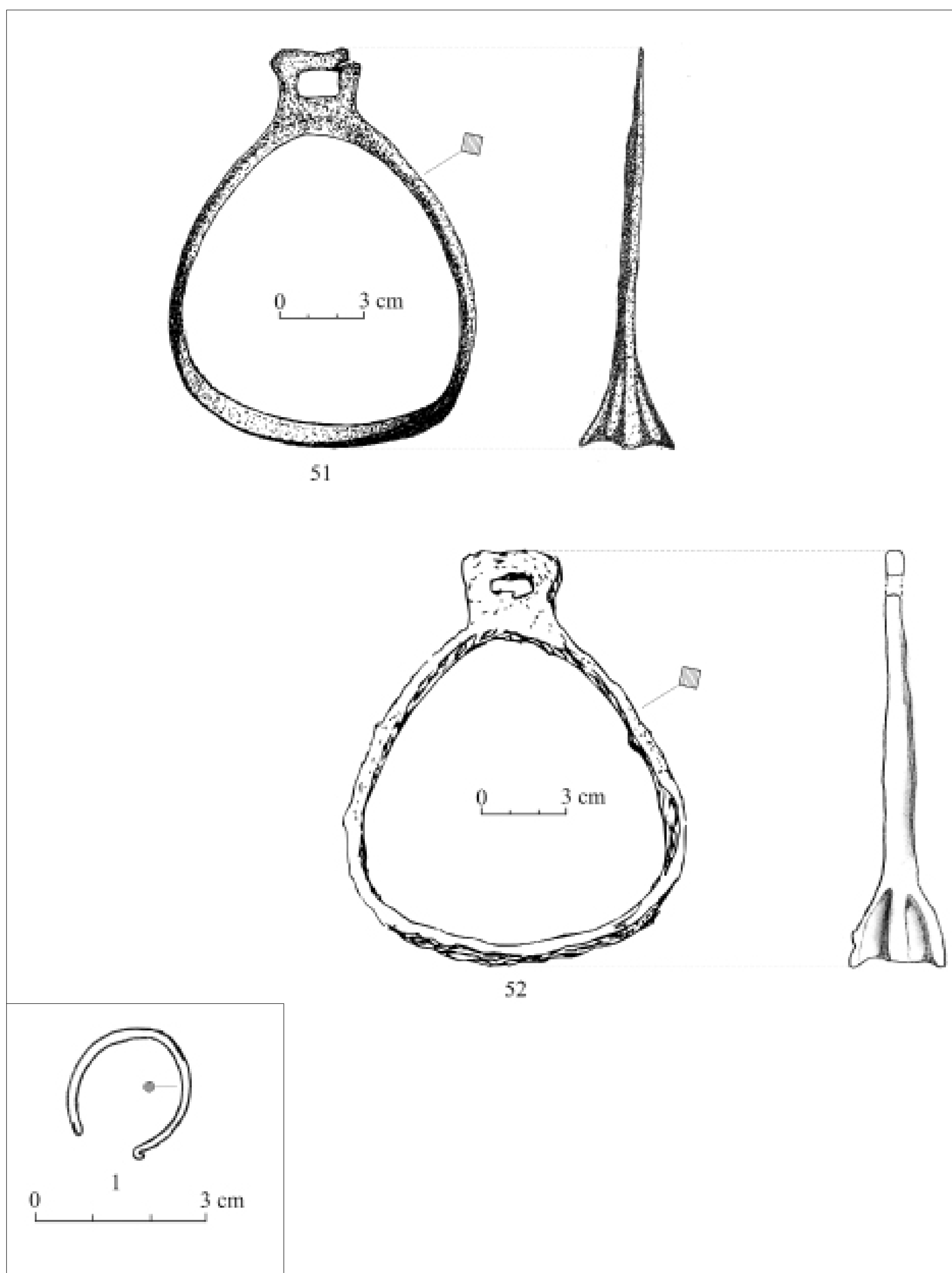

216. tábla. Németszentpéter-G.A.S. területe, magányos sír: 13–27.

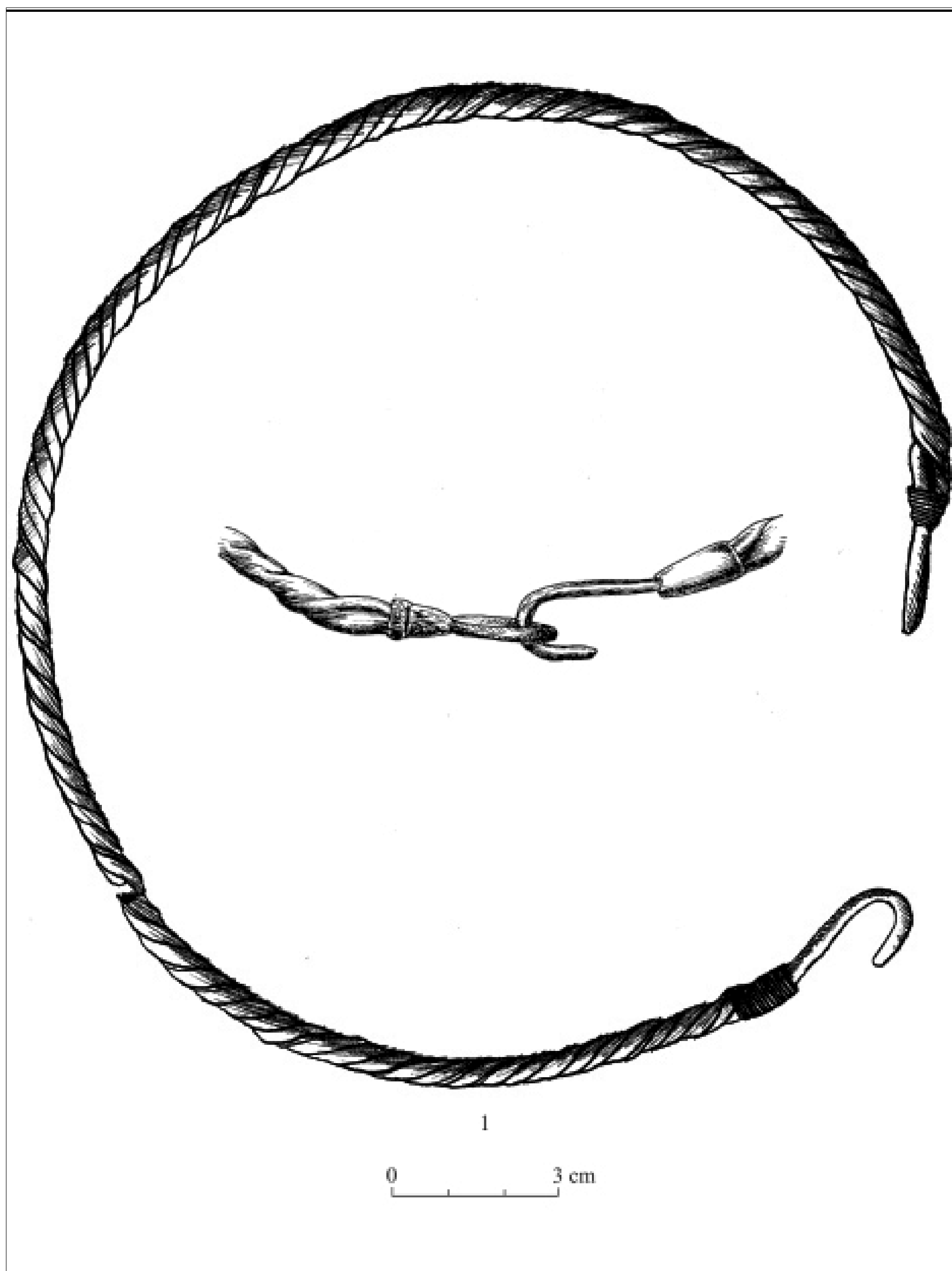

217. tábla. Németszentpéter-G.A.S. területe, magányos sír: 28–42.

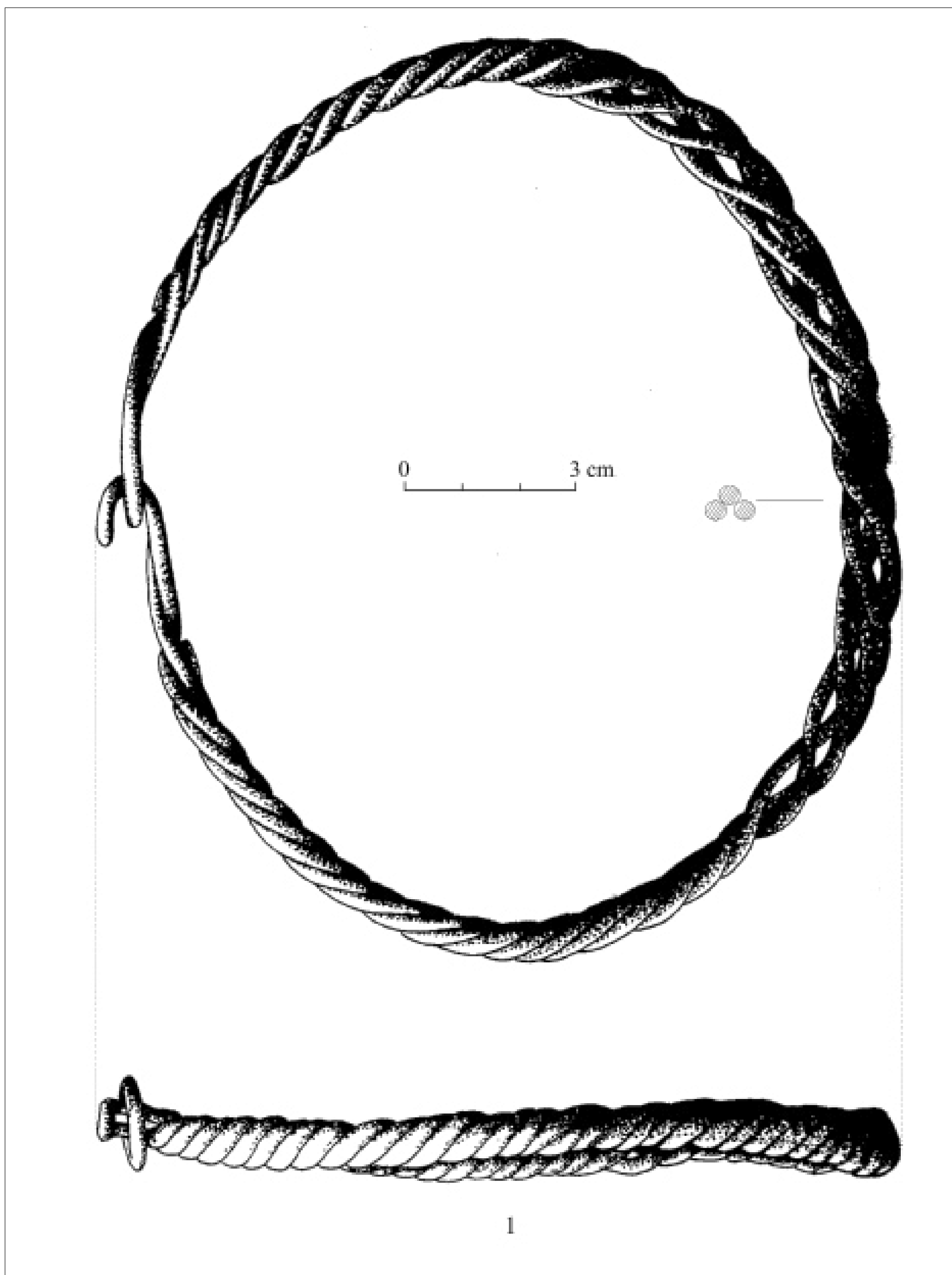

218. tábla. Németszentpéter-G.A.S. területe, magányos sír: 43–50.

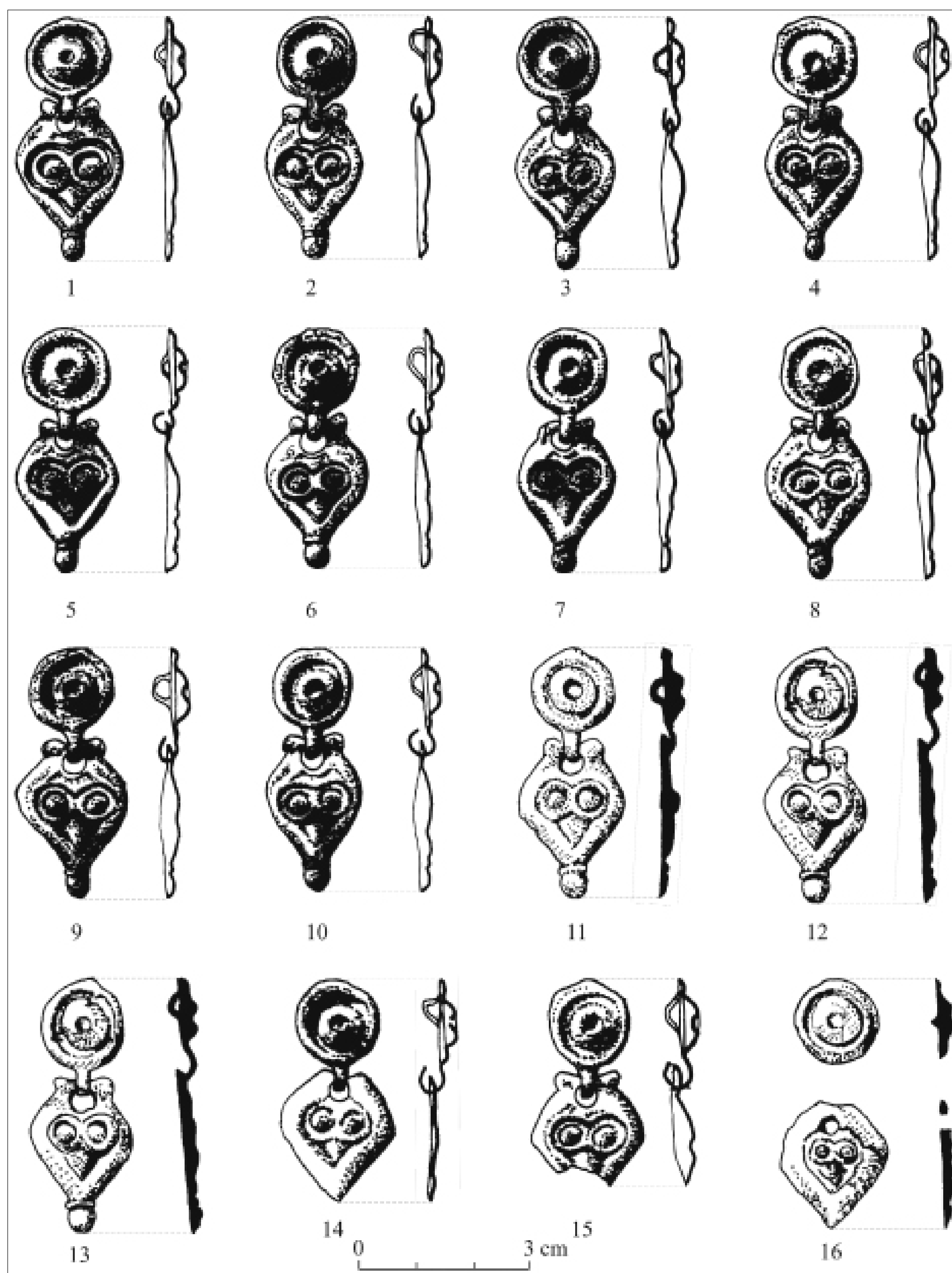

219. tábla. Németszentpéter-G.A.S. területe, magányos sír: 51–52; Németszentpéter-Marhák forrása, szórványlelet: 1.

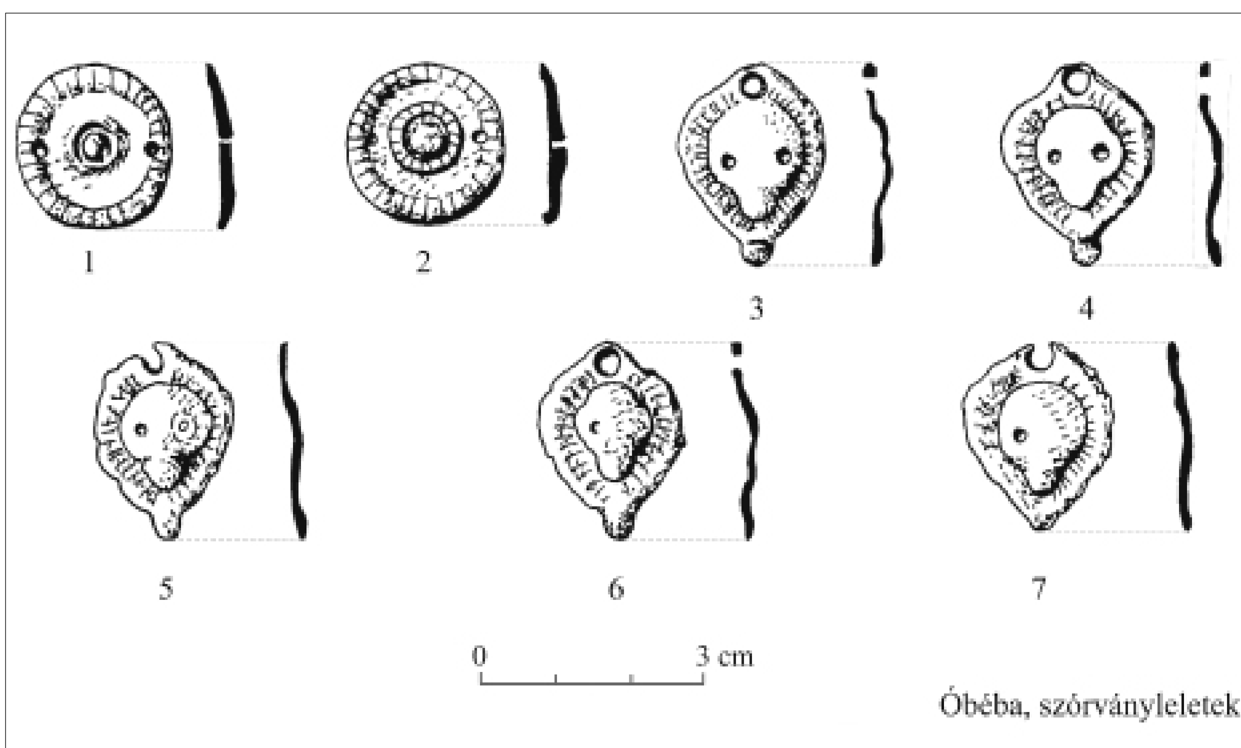

220. tábla. Németszentpéter-Hamerák adomány, szórvány lelet: 1.

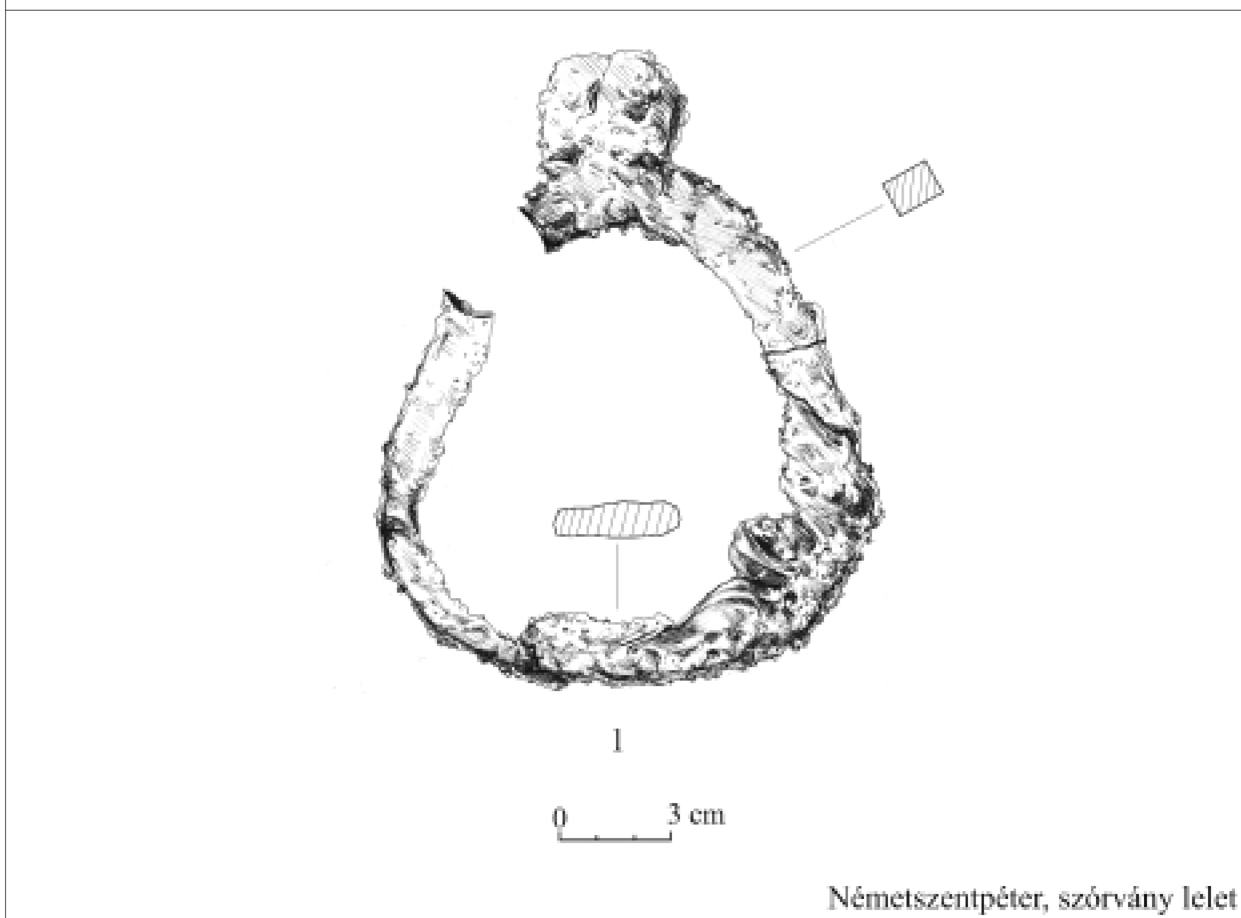

221. tábla. Óbéba, szórványlelet: 1.

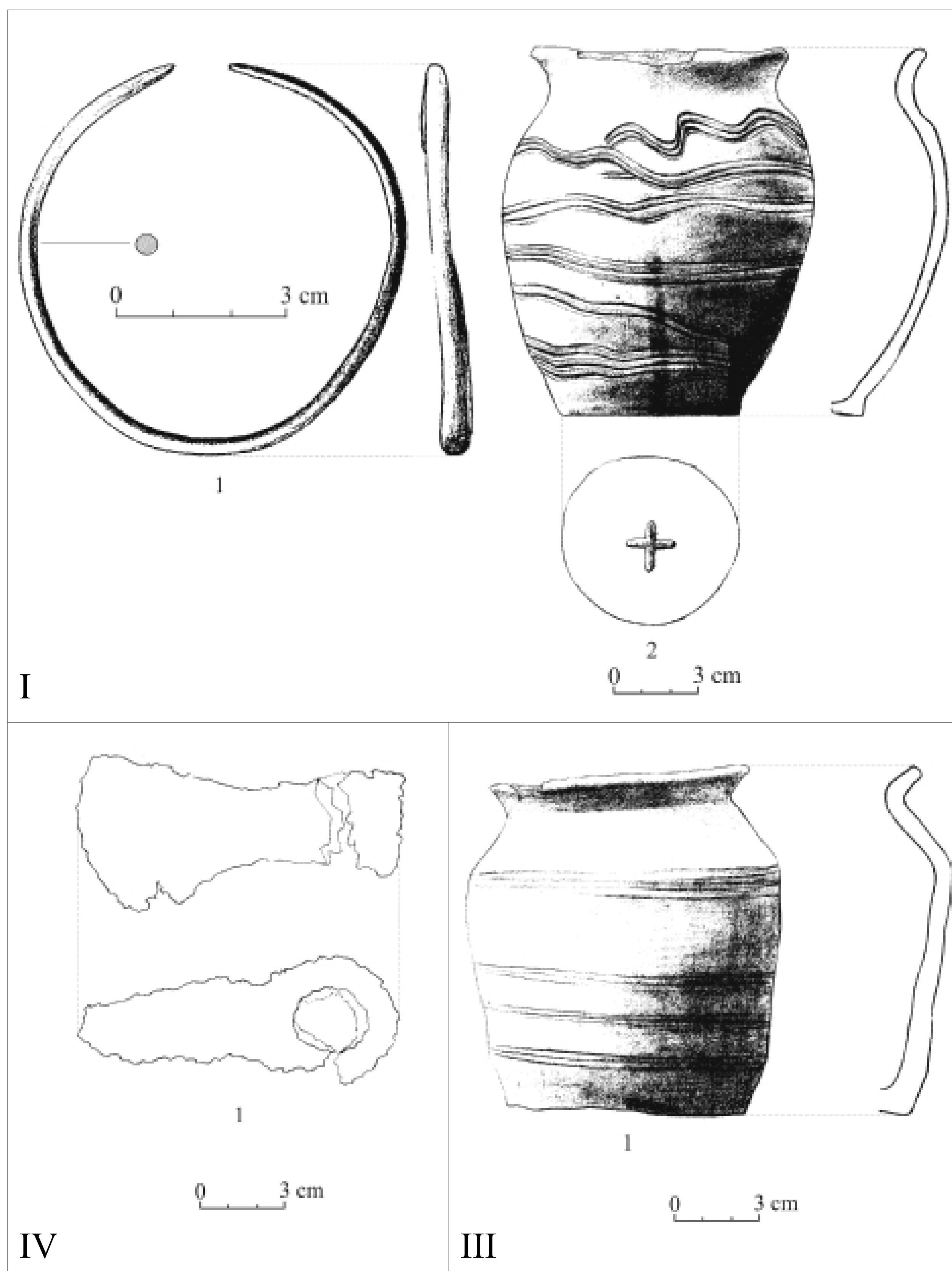

222. tábla. Óbéba, szórványleletek: 1–16.

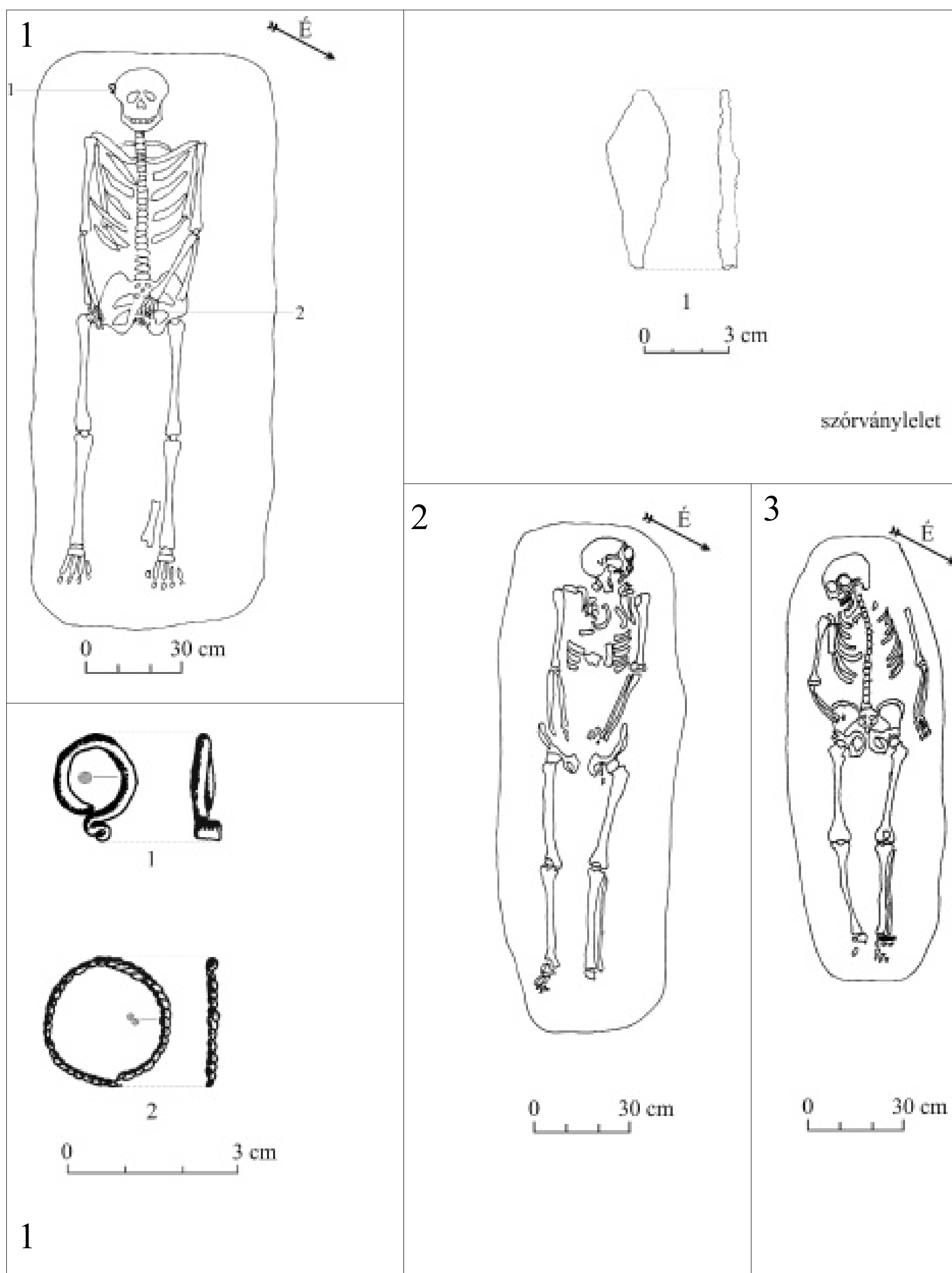

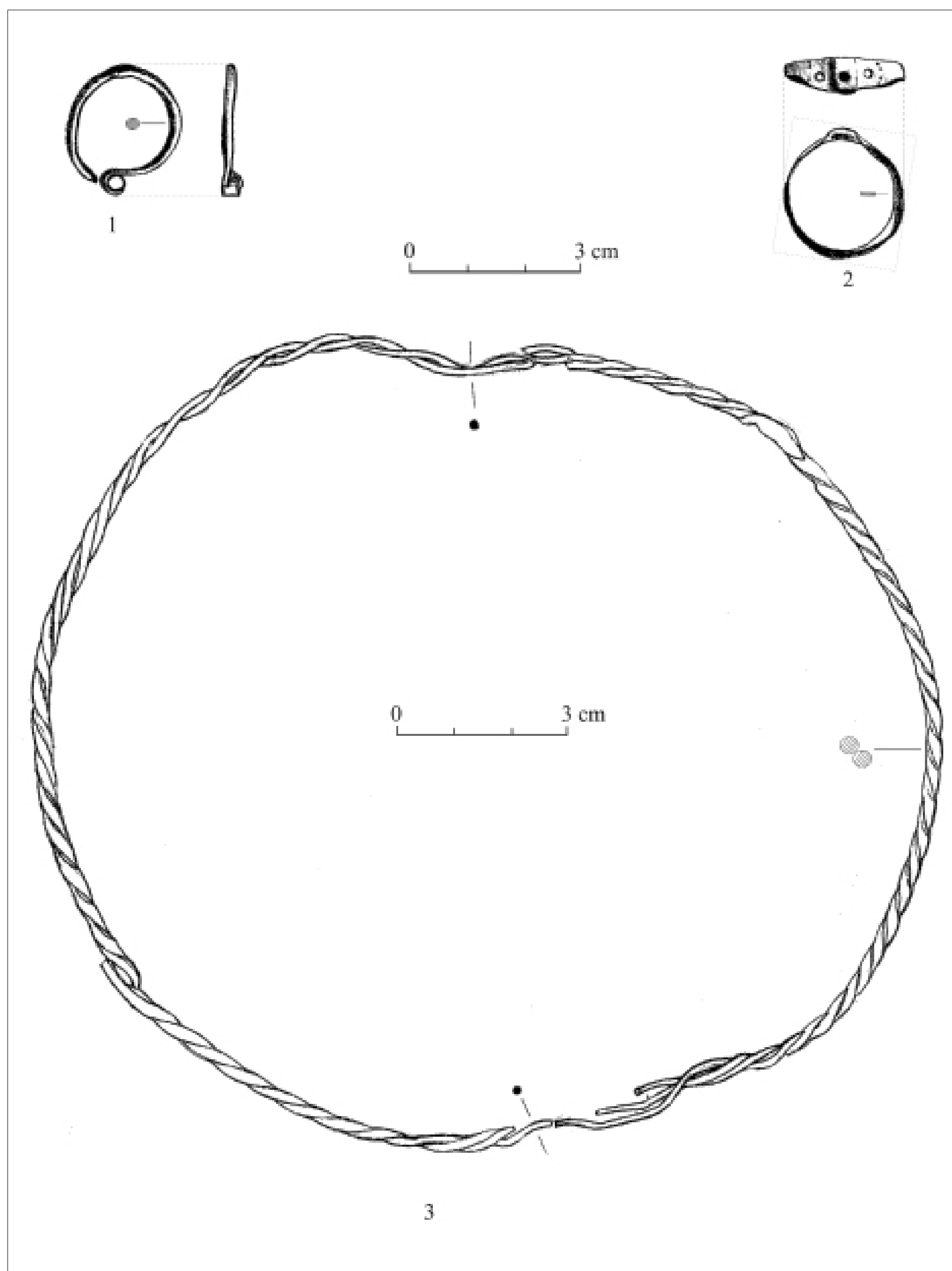

223. tábla. Óbéba, szórványleletek: 1–7; Németszentpéter, szórványlelet: 1.

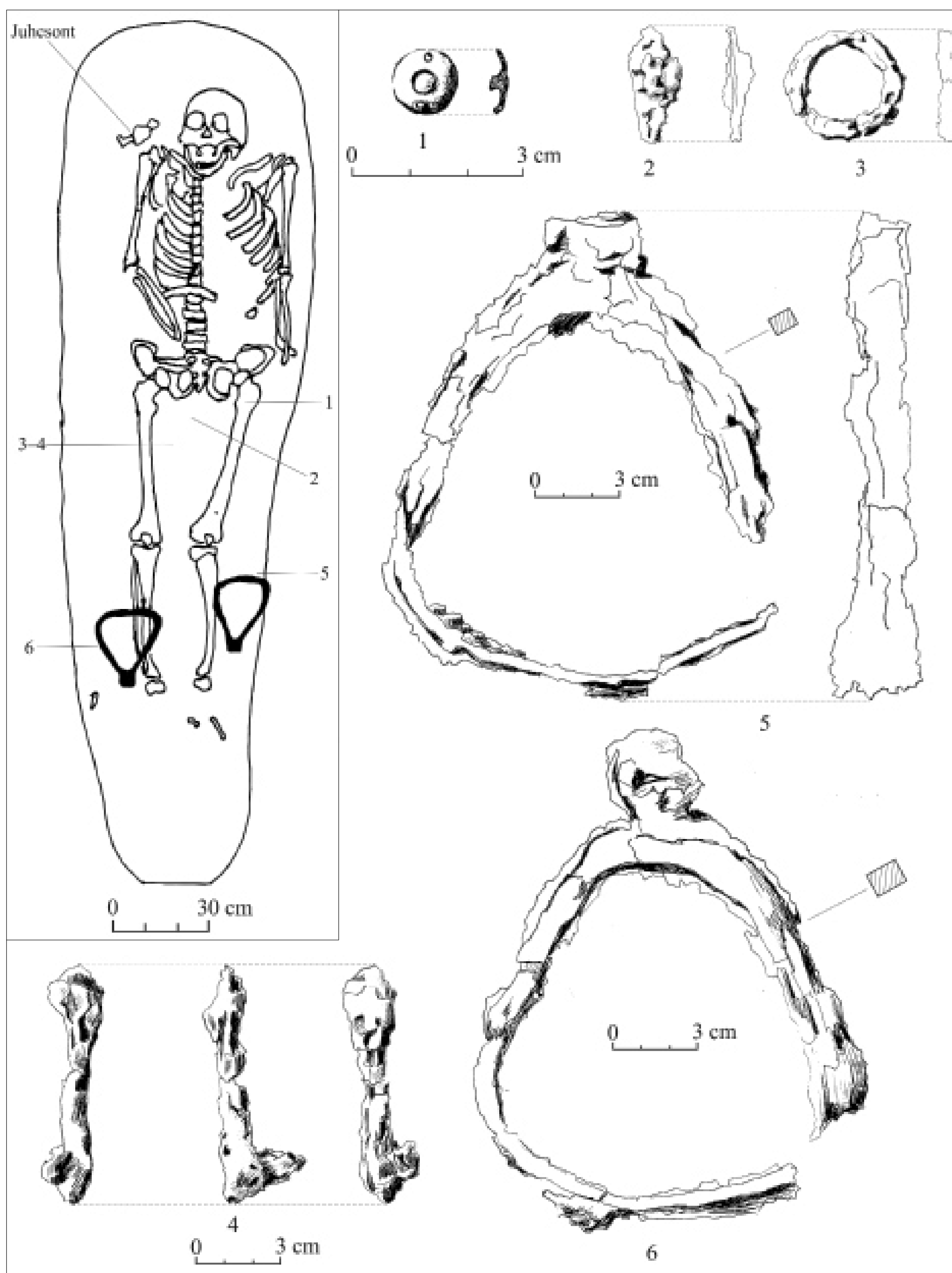

224. tábla. Óbesenyő-Dragomir halma, I. sír: 1–2; III. sír: 1; IV. sír: 1.

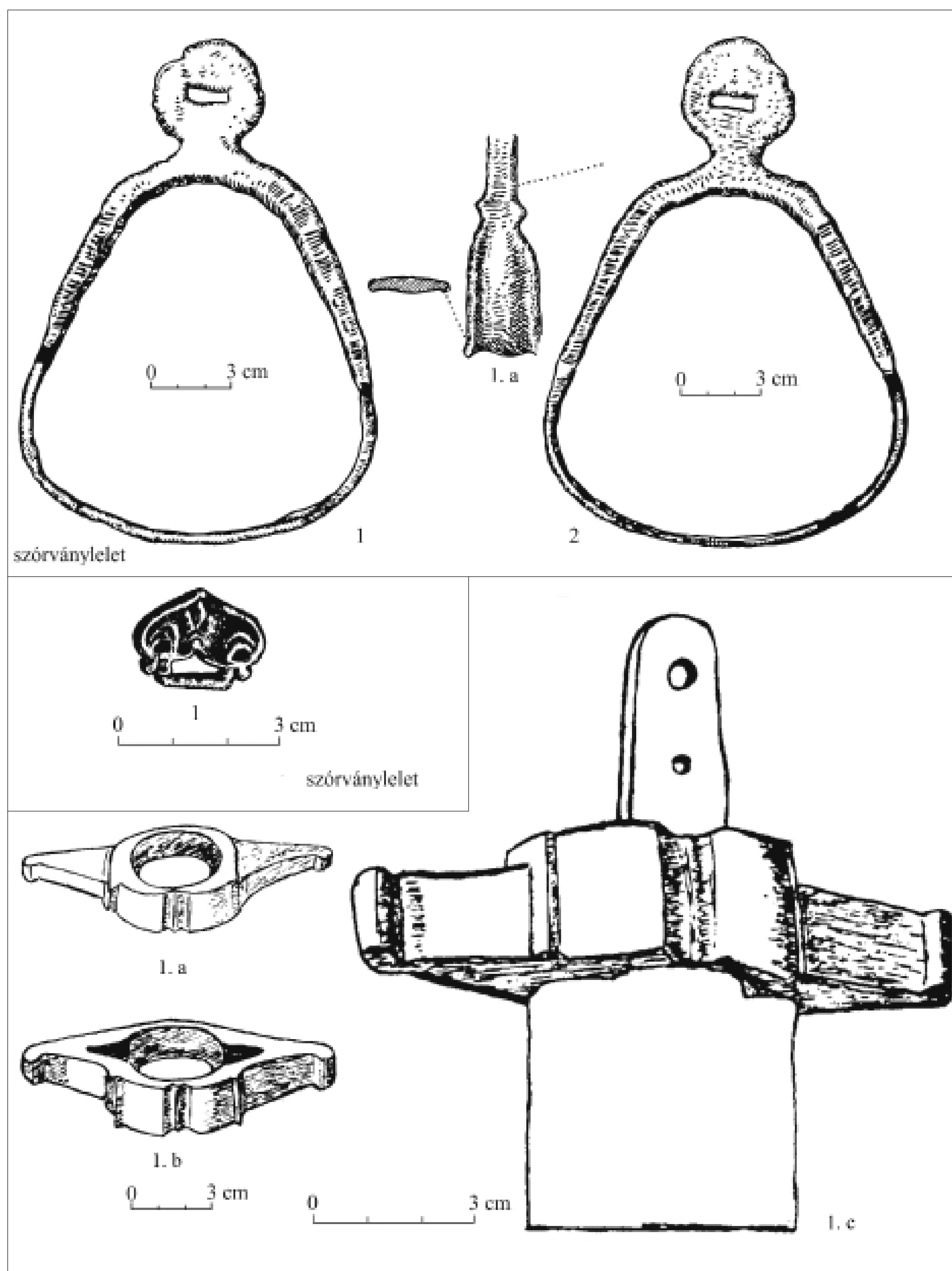

225. tábla. Óbesenyő-Dragomir halma, szórványlelet: 1; 1. sír: 1–2.

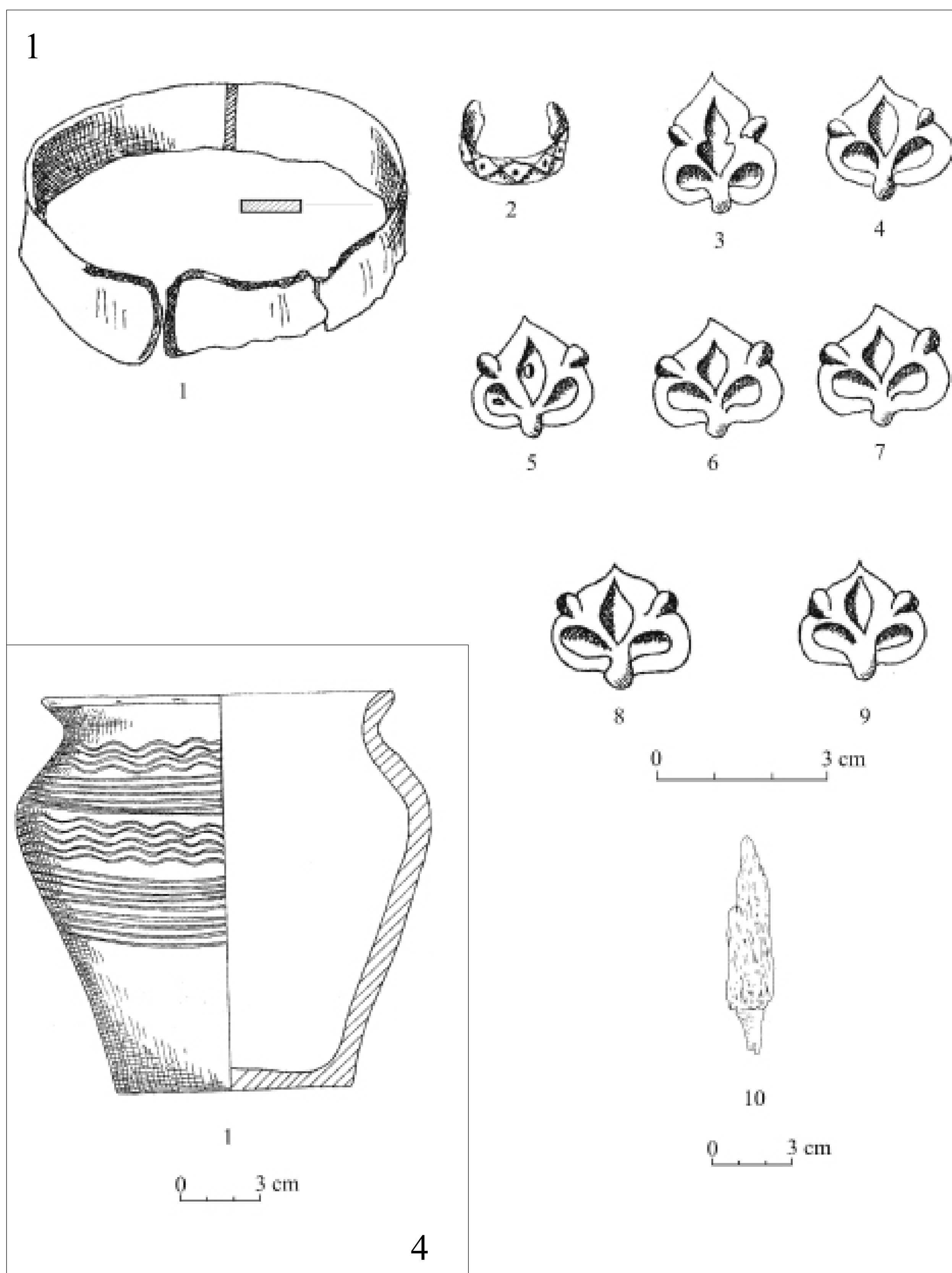

226. tábla. Óbesenyő-Dragomir halma, II. sír: 1–3.

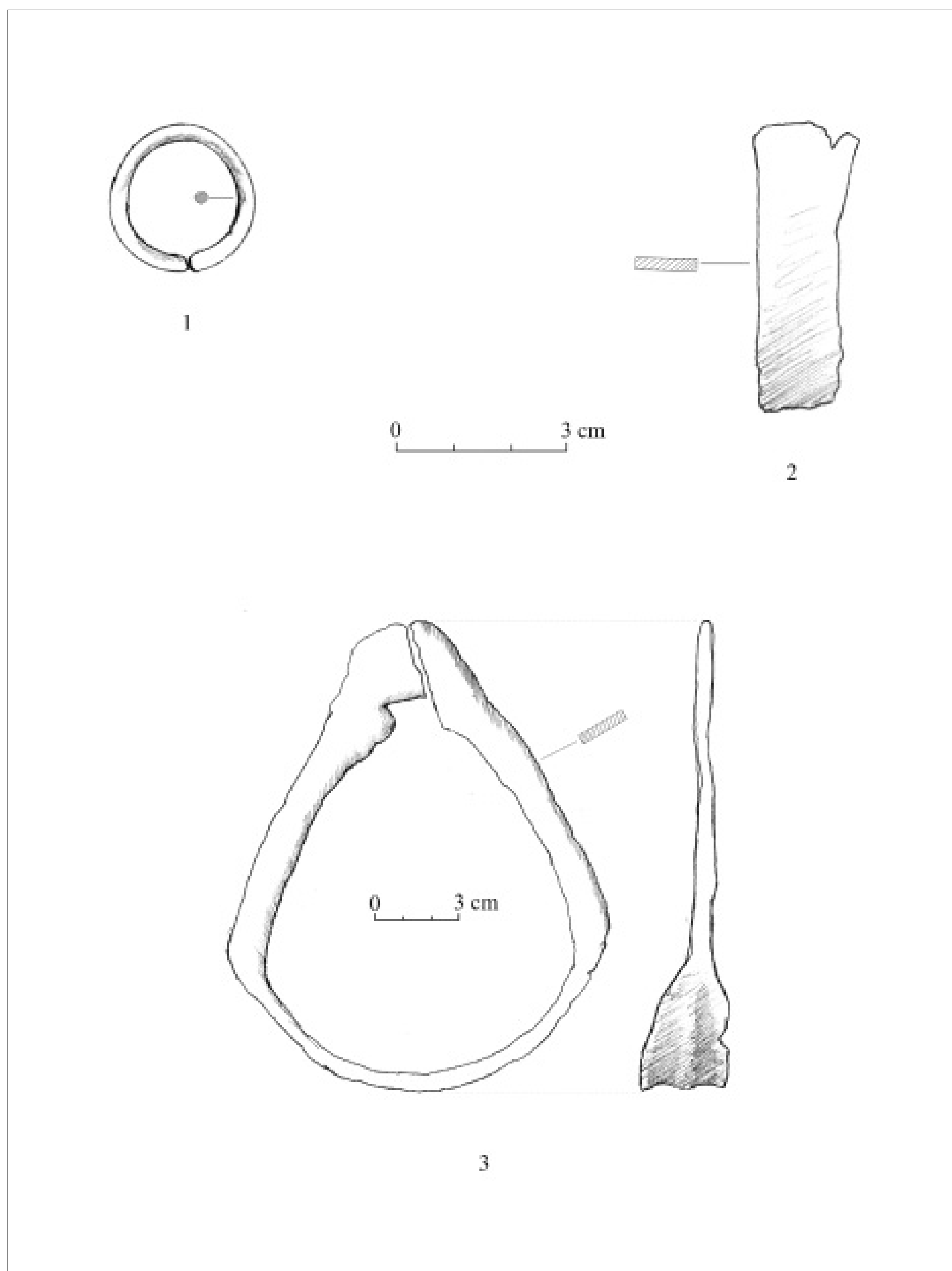

227. tábla. Óbesenyő-Dragomir halma, 4. sír: 1–6.

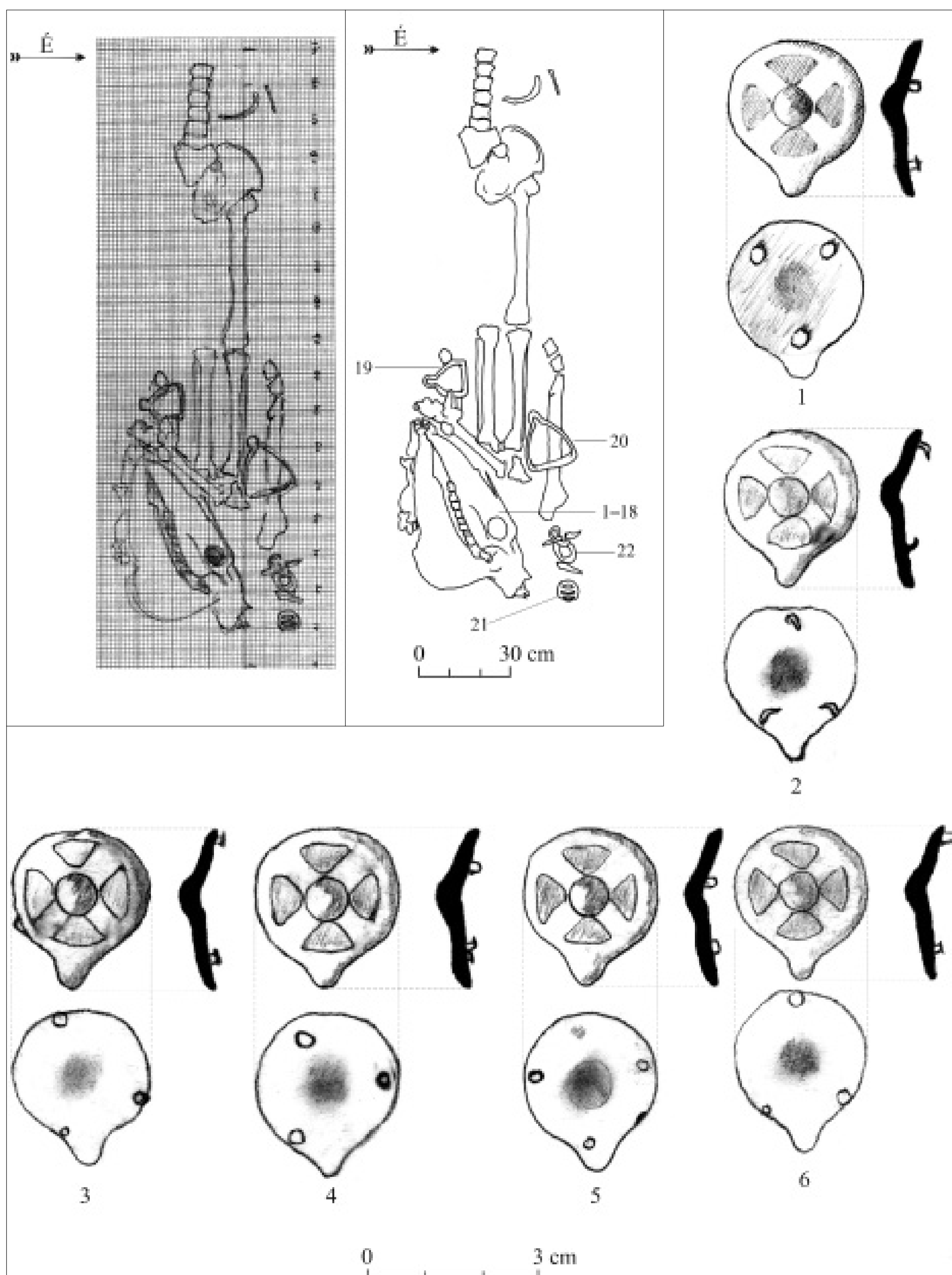

228. tábla. Perjámos-Régi Posta utca: 1–2; Perjámos-Sánchalom: 1; Sepsiszentgyörgy-Eprestető: 1. a–c.

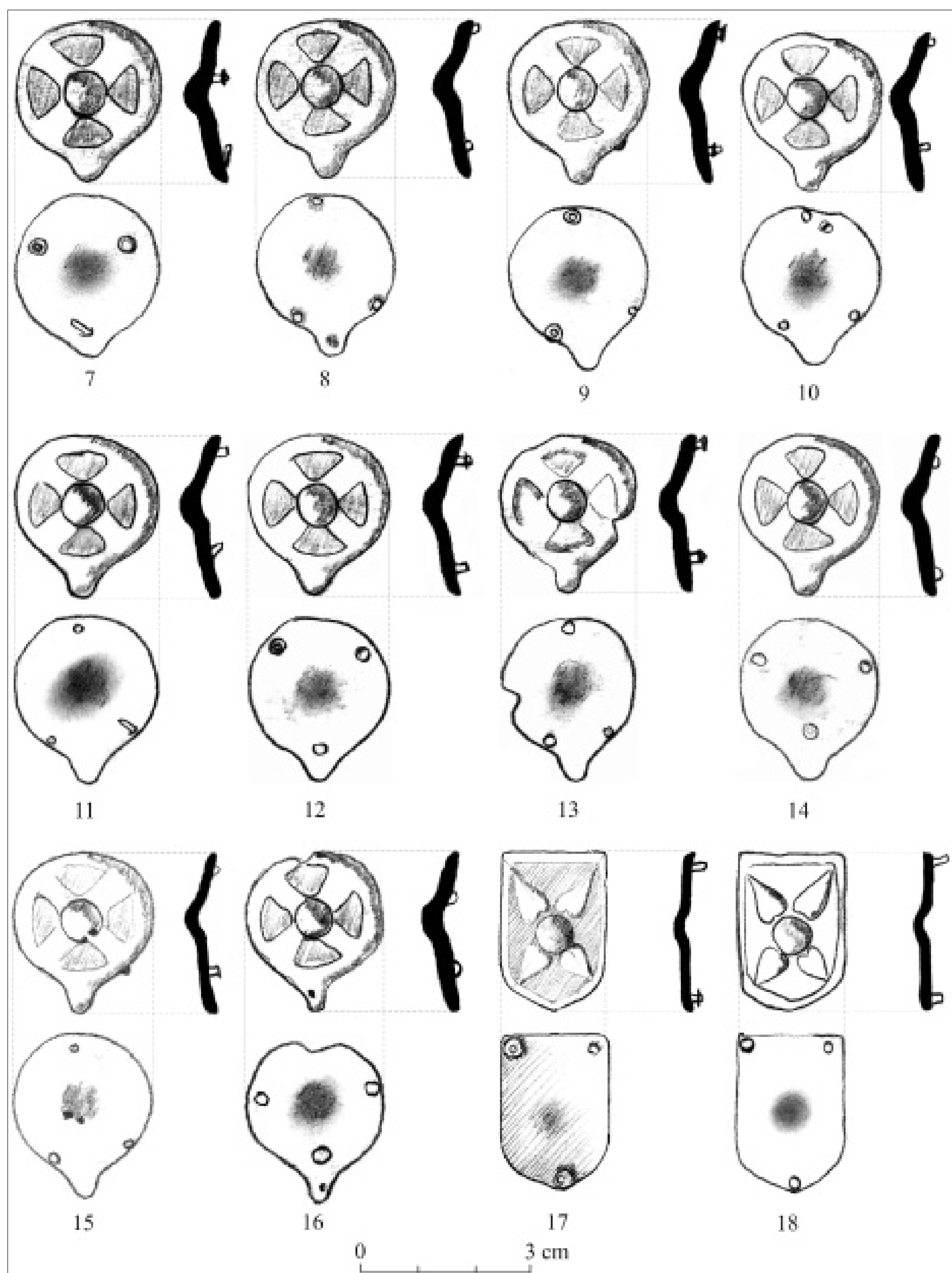

229. tábla. Sajtény-falu DK-i határa, 1. sír: 1–10; 4. sír: 1.

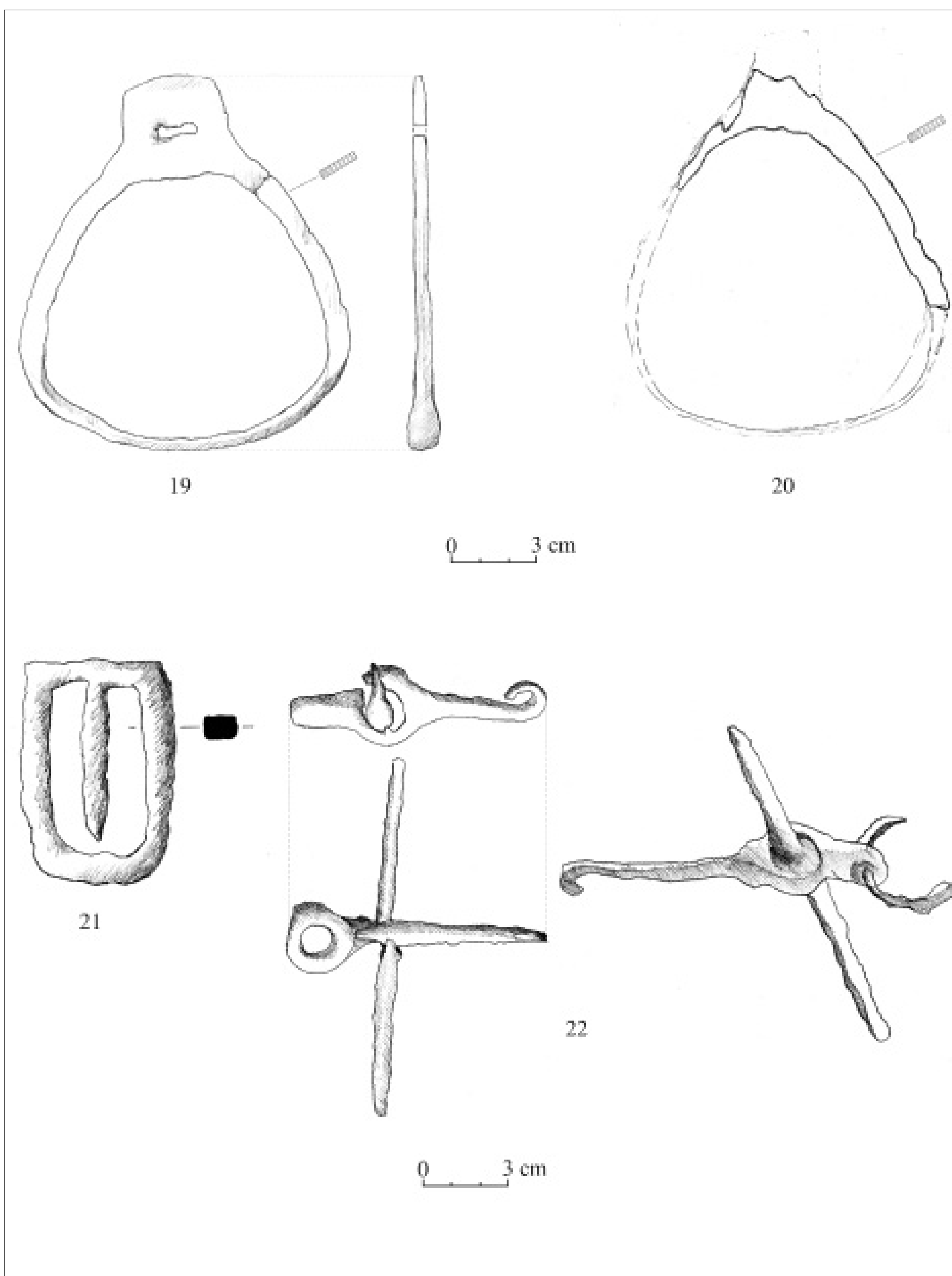

230. tábla. Sikló-Gropoaie, I. B pont (sír): 1; I. D pont (sír): 3; szórvány lelet: 2.

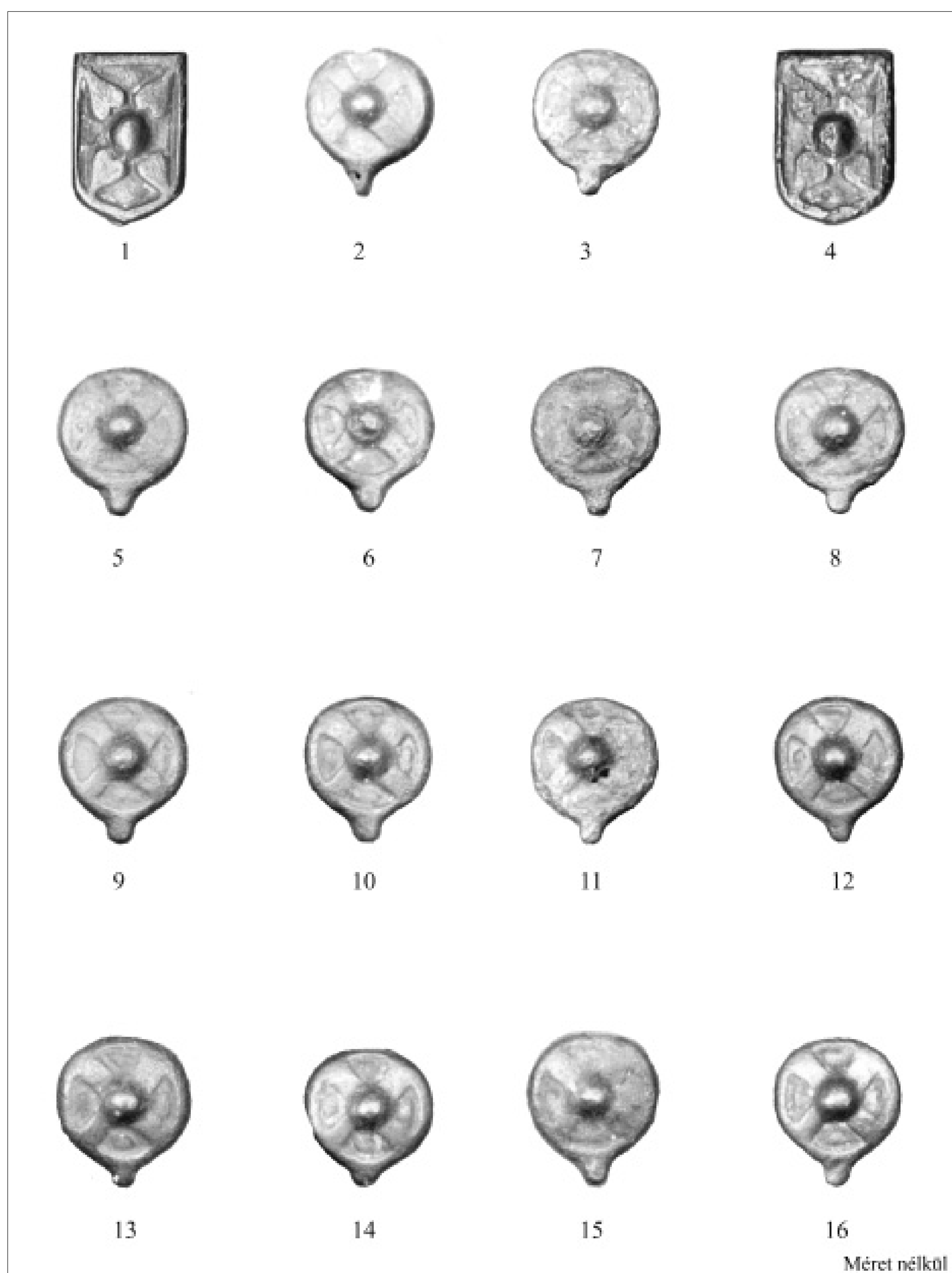

231. tábla. Sikló-Gropoaie, 1. sír: 1–6.

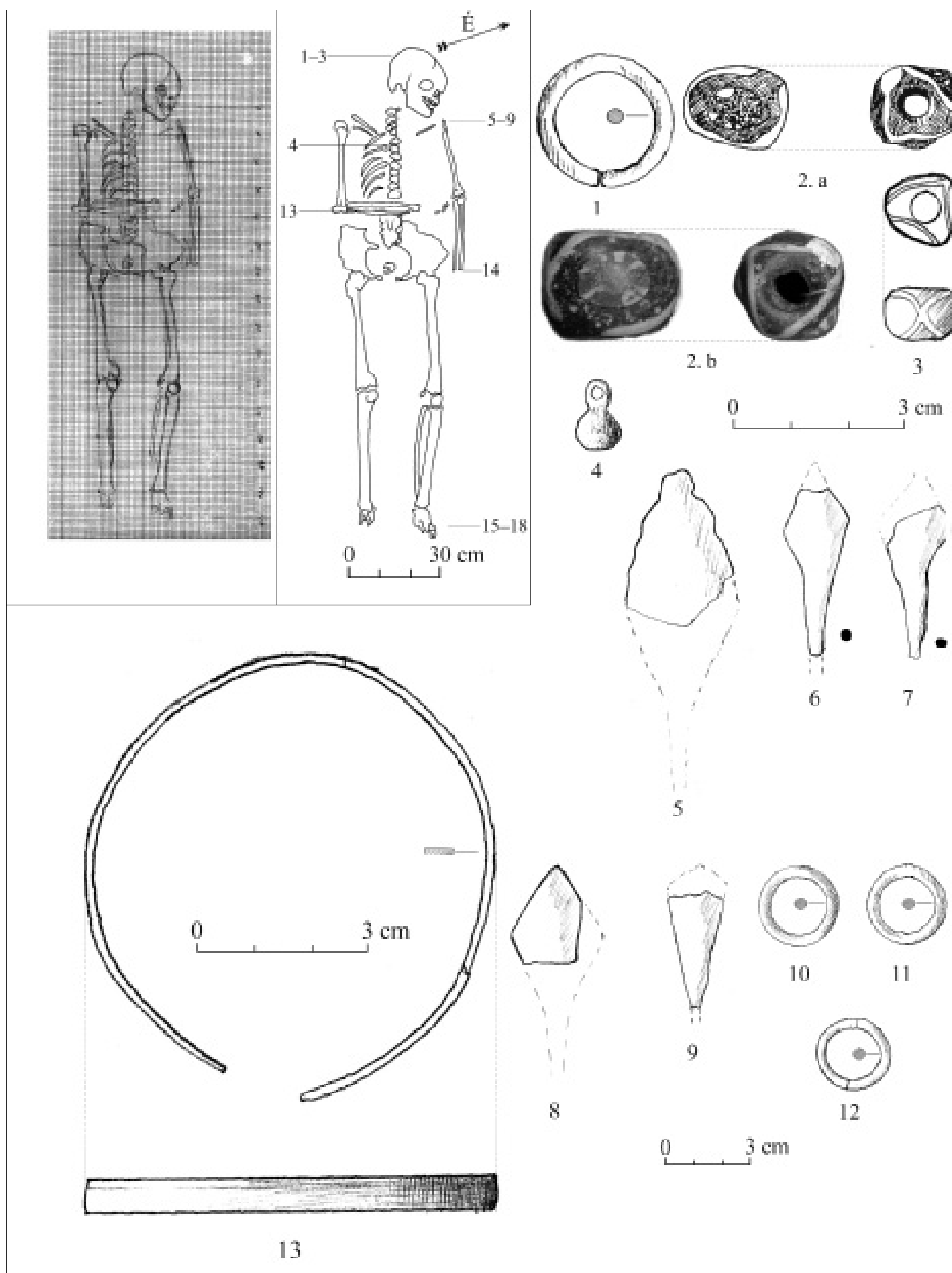

232. tábla. Sikló-Gropoaie, 1. sír: 7–18.

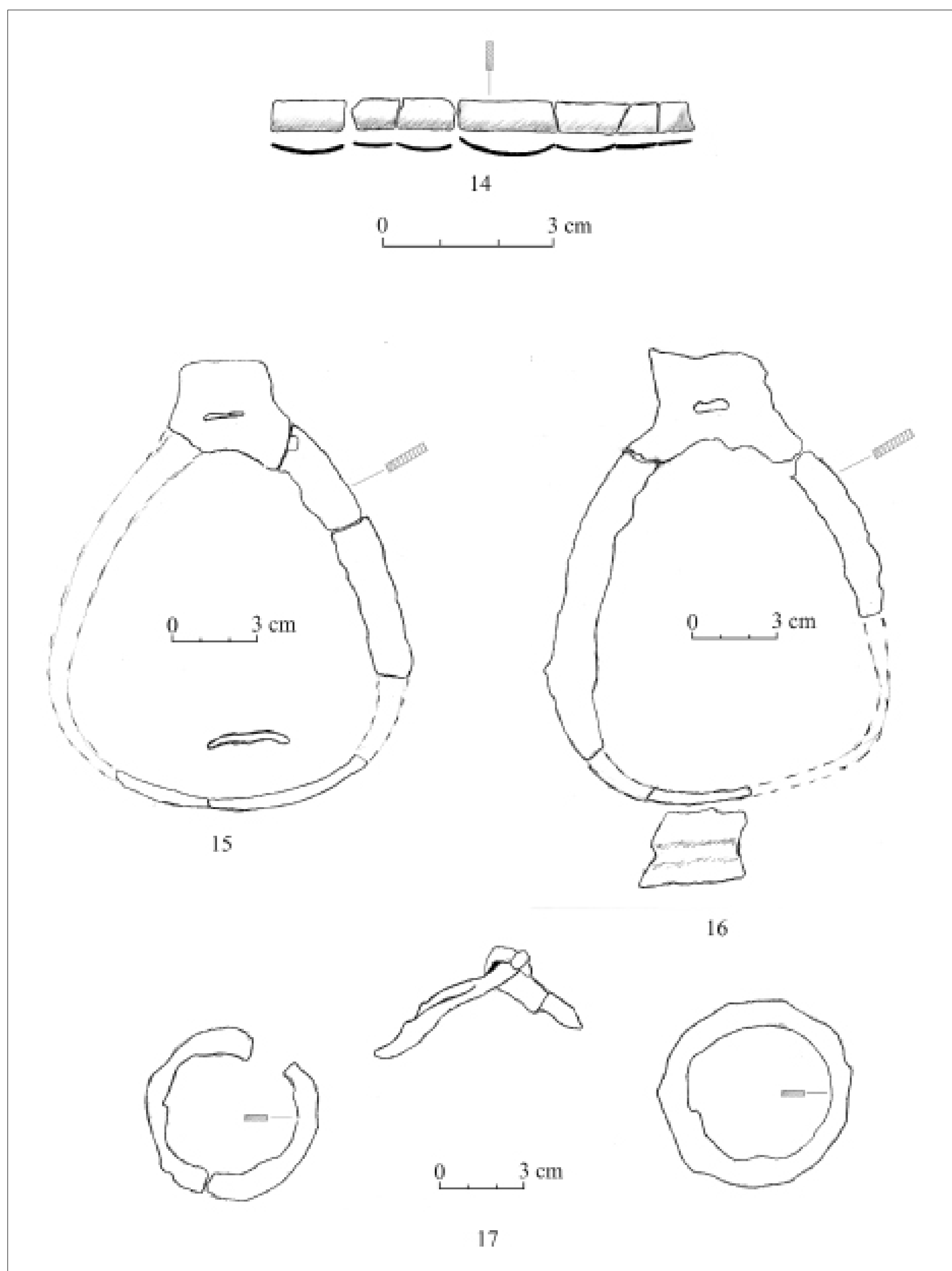

233. tábla. Sikló-Gropoaie, 1. sír: 19–22.

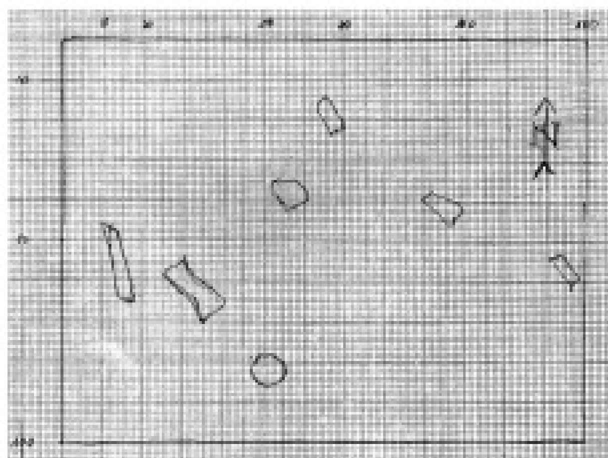

234. tábla. Sikló-Gropoaie, 1. sír: 1–16.

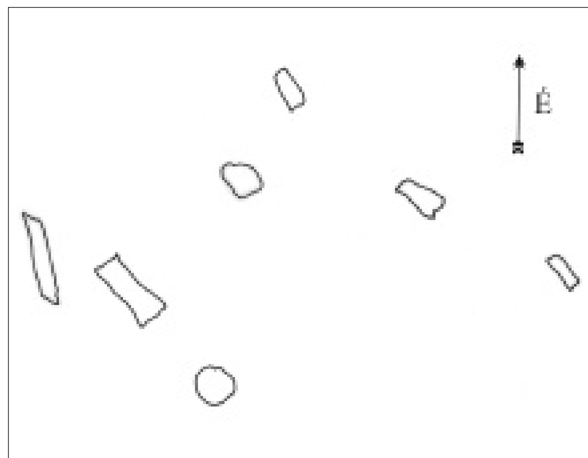

235. tábla. Sikló-Gropoaie, 2. sír: 1–13.

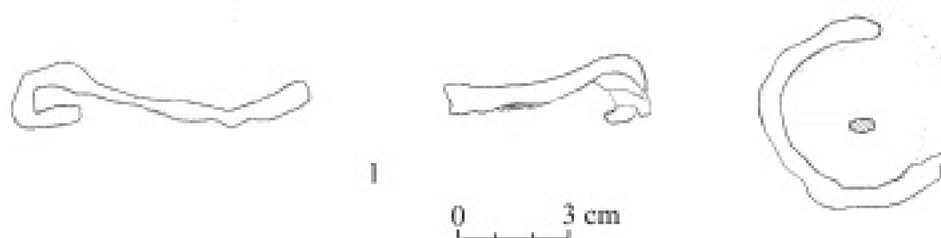

236. tábla. Sikló-Gropoaie, 2. sír: 14–17.

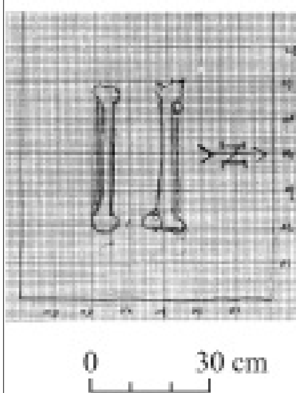

3

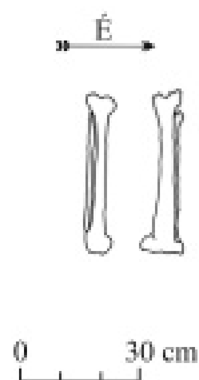

3

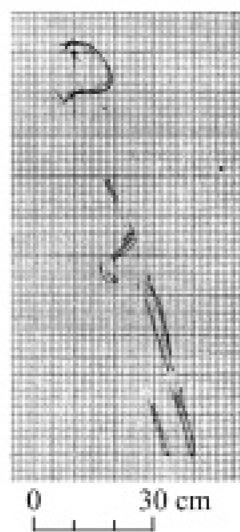
4

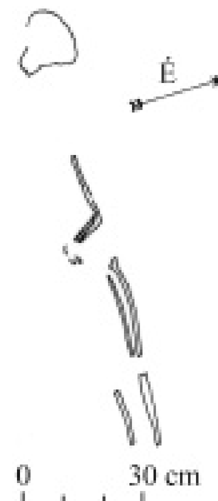

4

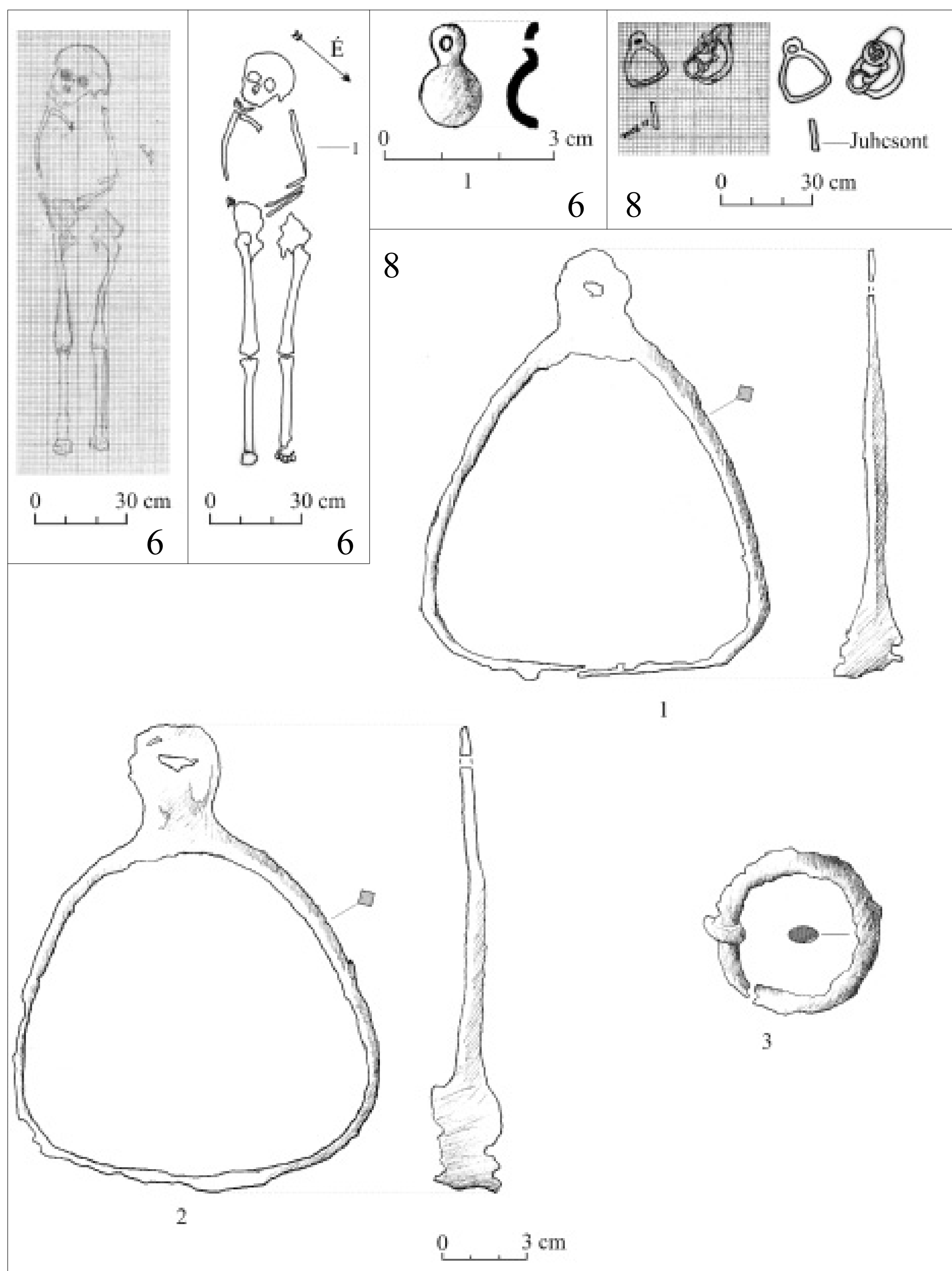

5

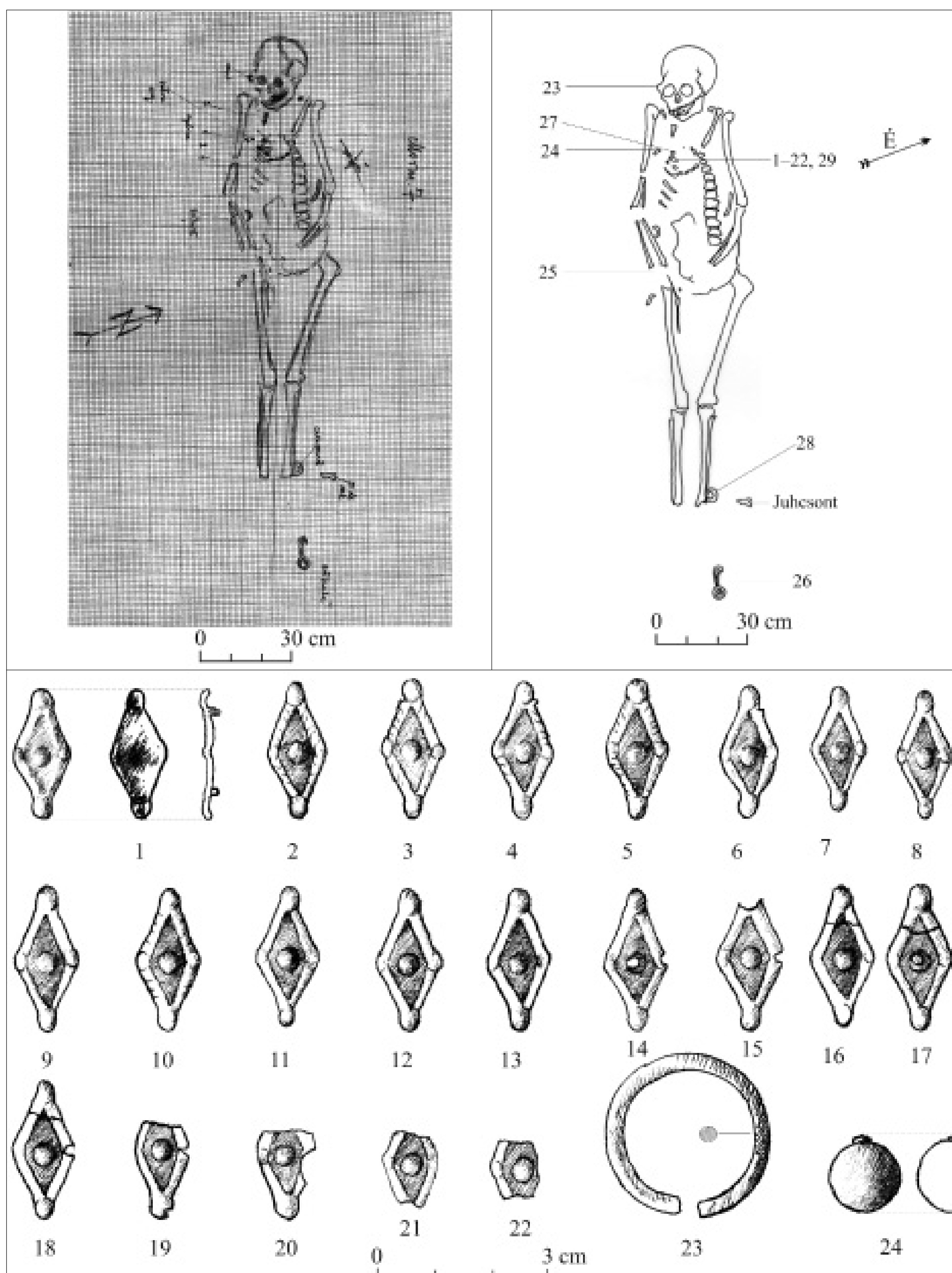

5

237. tábla. Sikló-Gropoaie, 3. sír: 1.

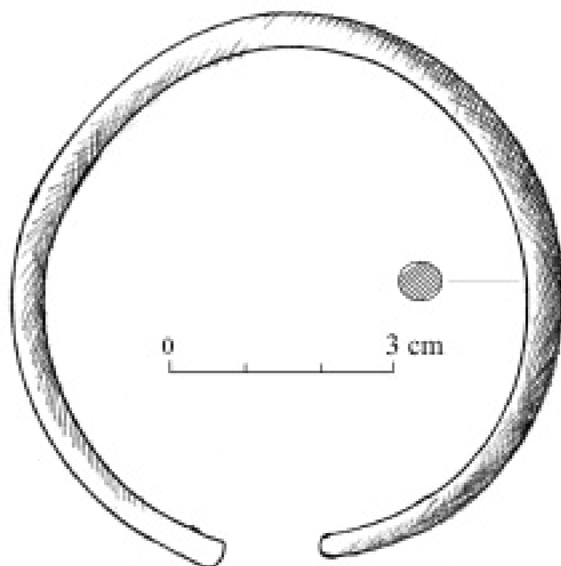

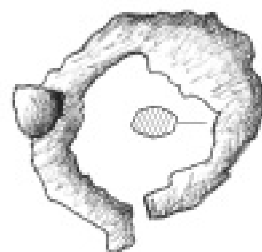

238. tábla. Sikló-Gropoaie, 6. sír: 1; 8. sír: 1–3.

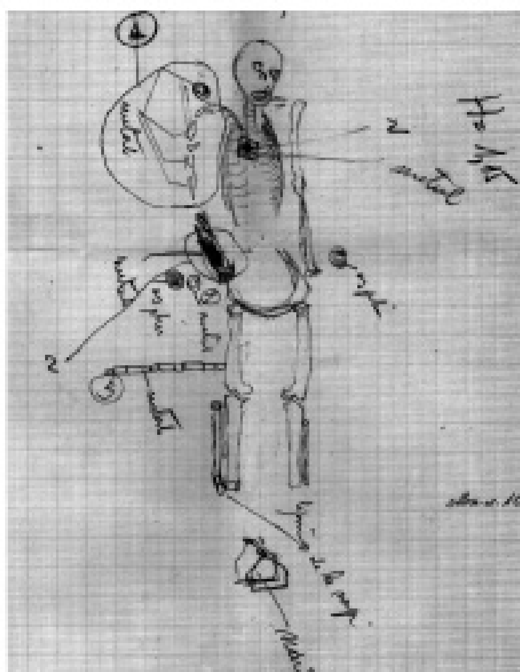

239. tábla. Sikló-Gropoaie, 7. sír: 1–24.

7

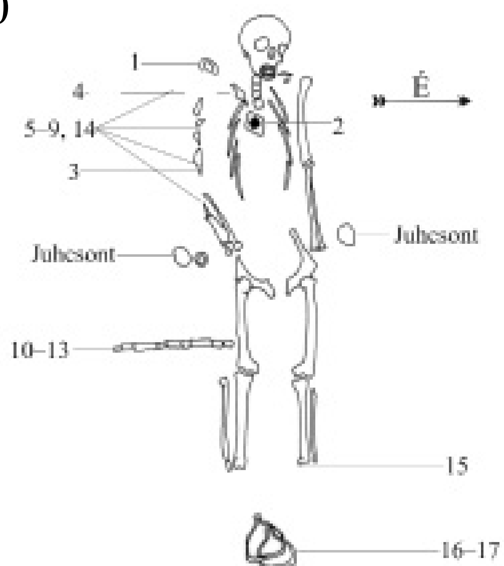

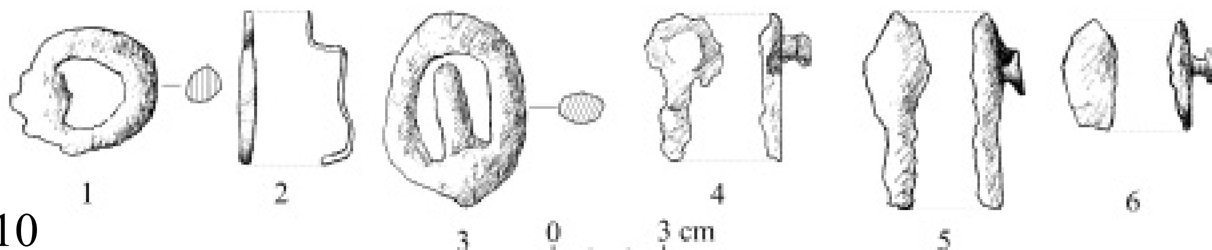

10

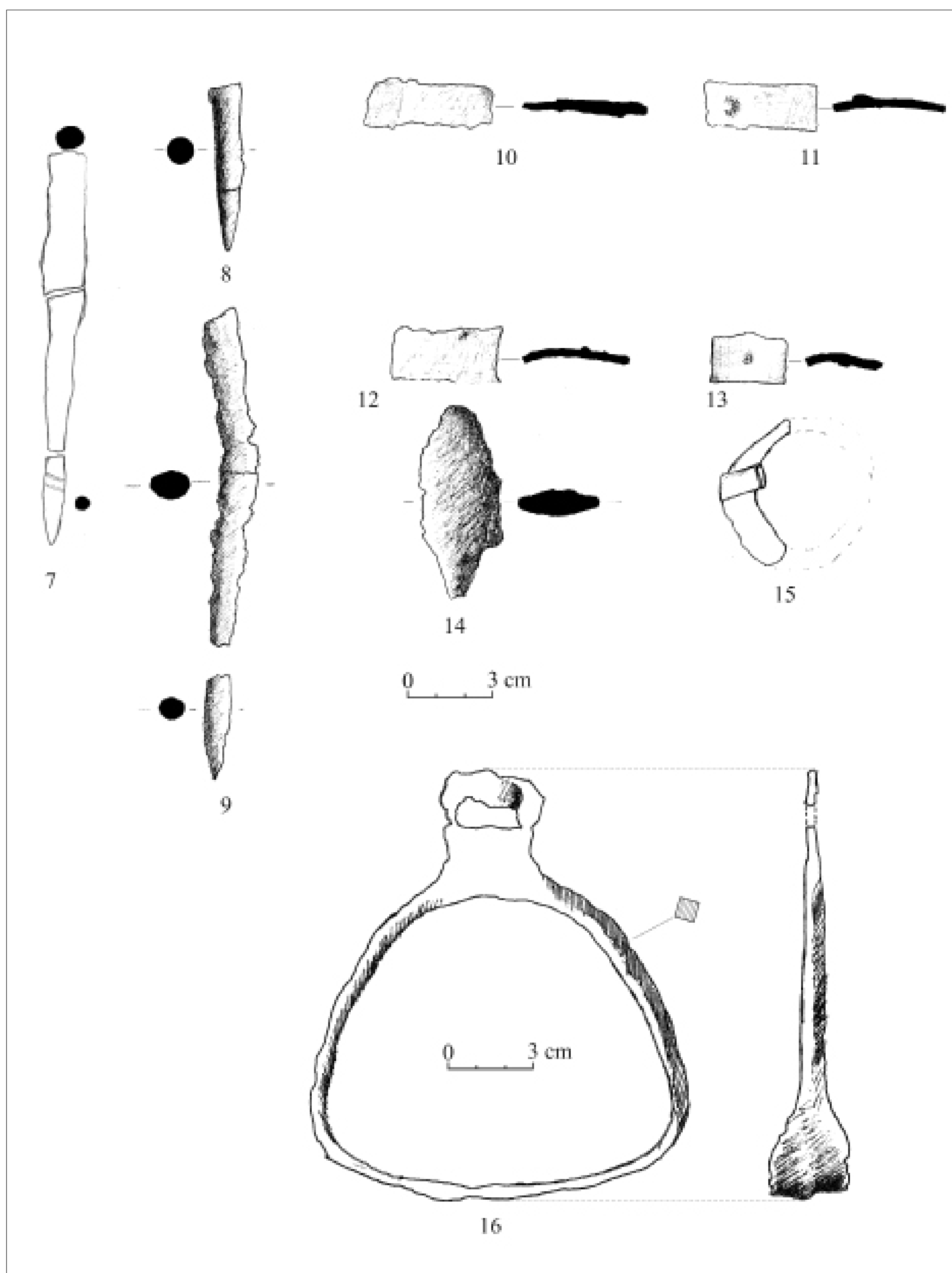

10

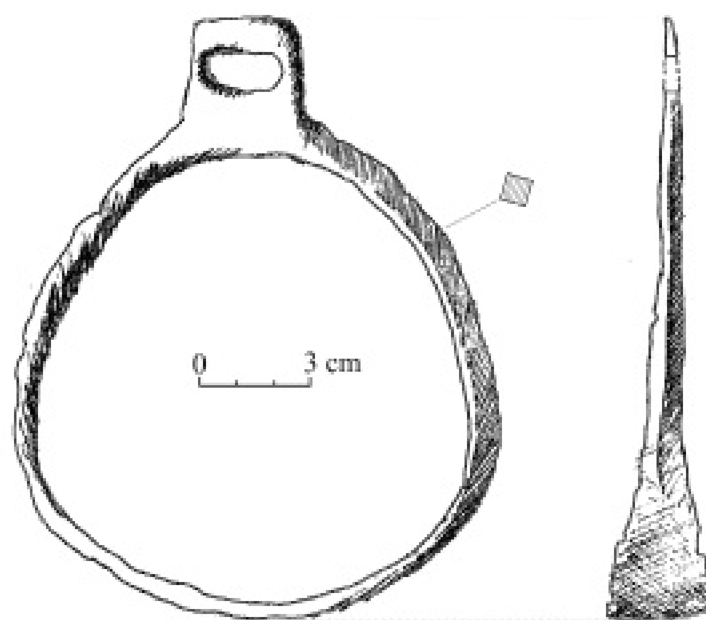

10

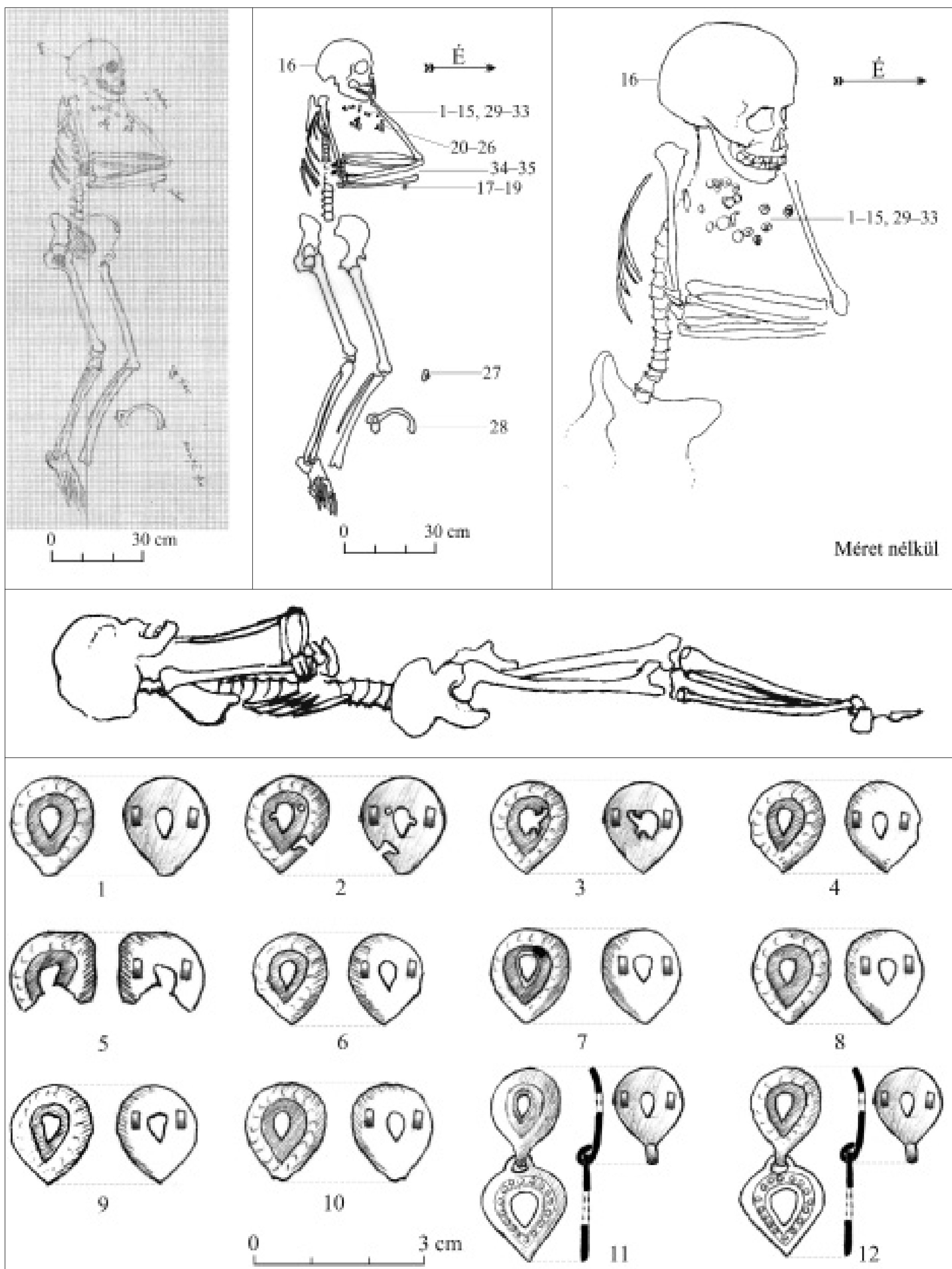
240. tábla. Sikló-Gropoaie, 7. sír: 25–26; 10. sír: 1–6.

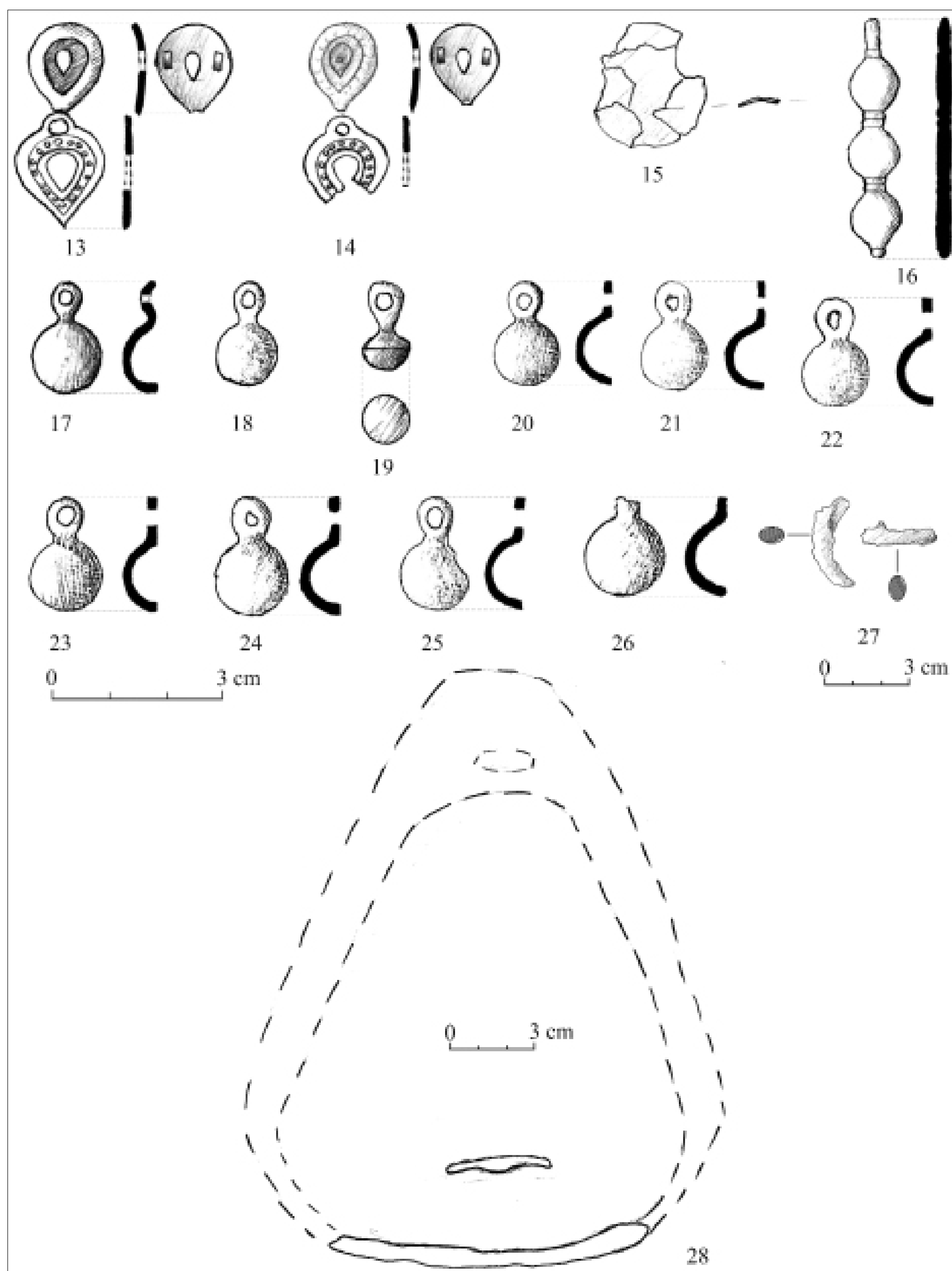

241. tábla. Sikló-Gropoaie, 10. sír: 7–16.

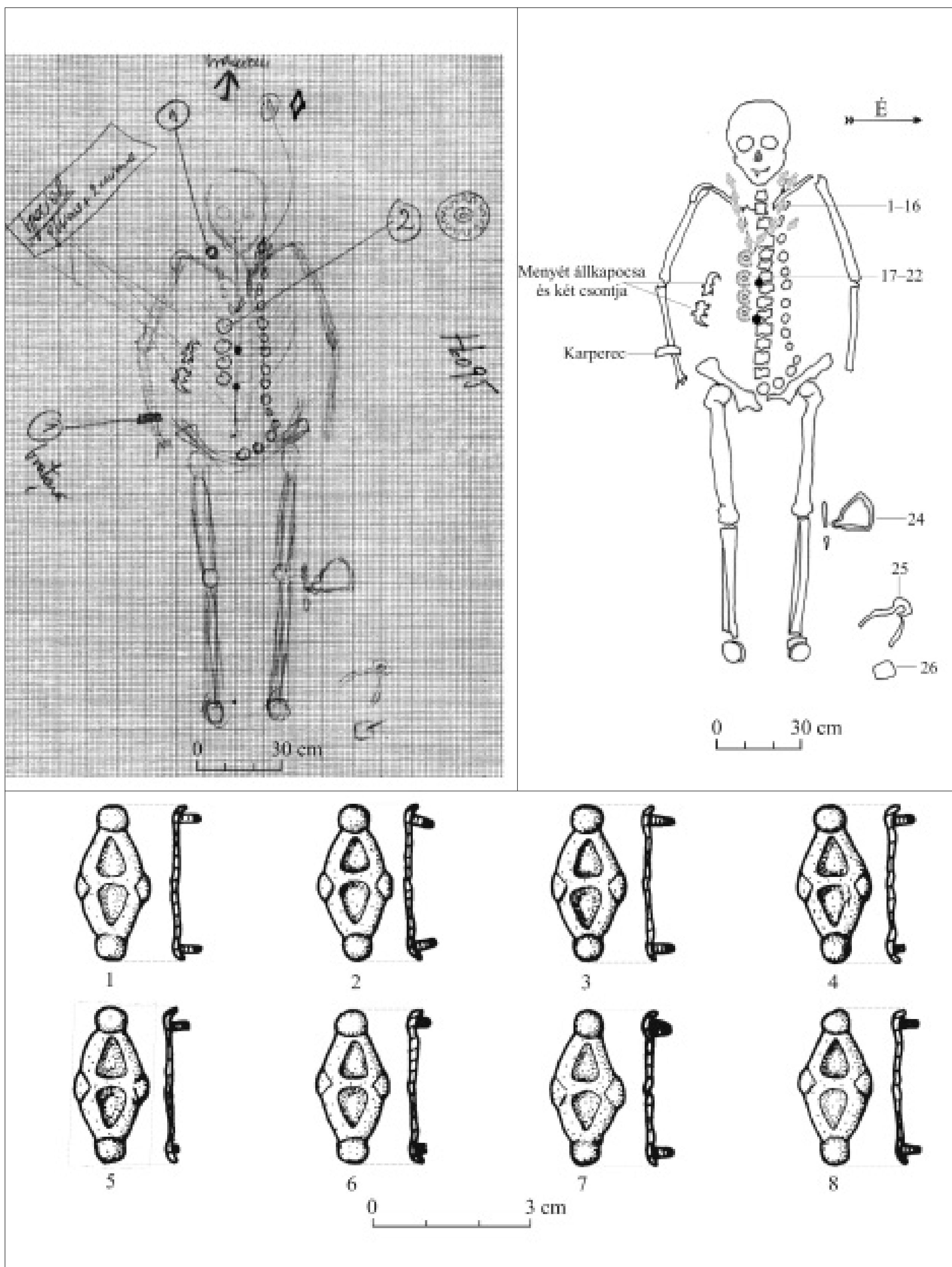

242. tábla. Sikló-Gropoaie, 10. sír: 17.

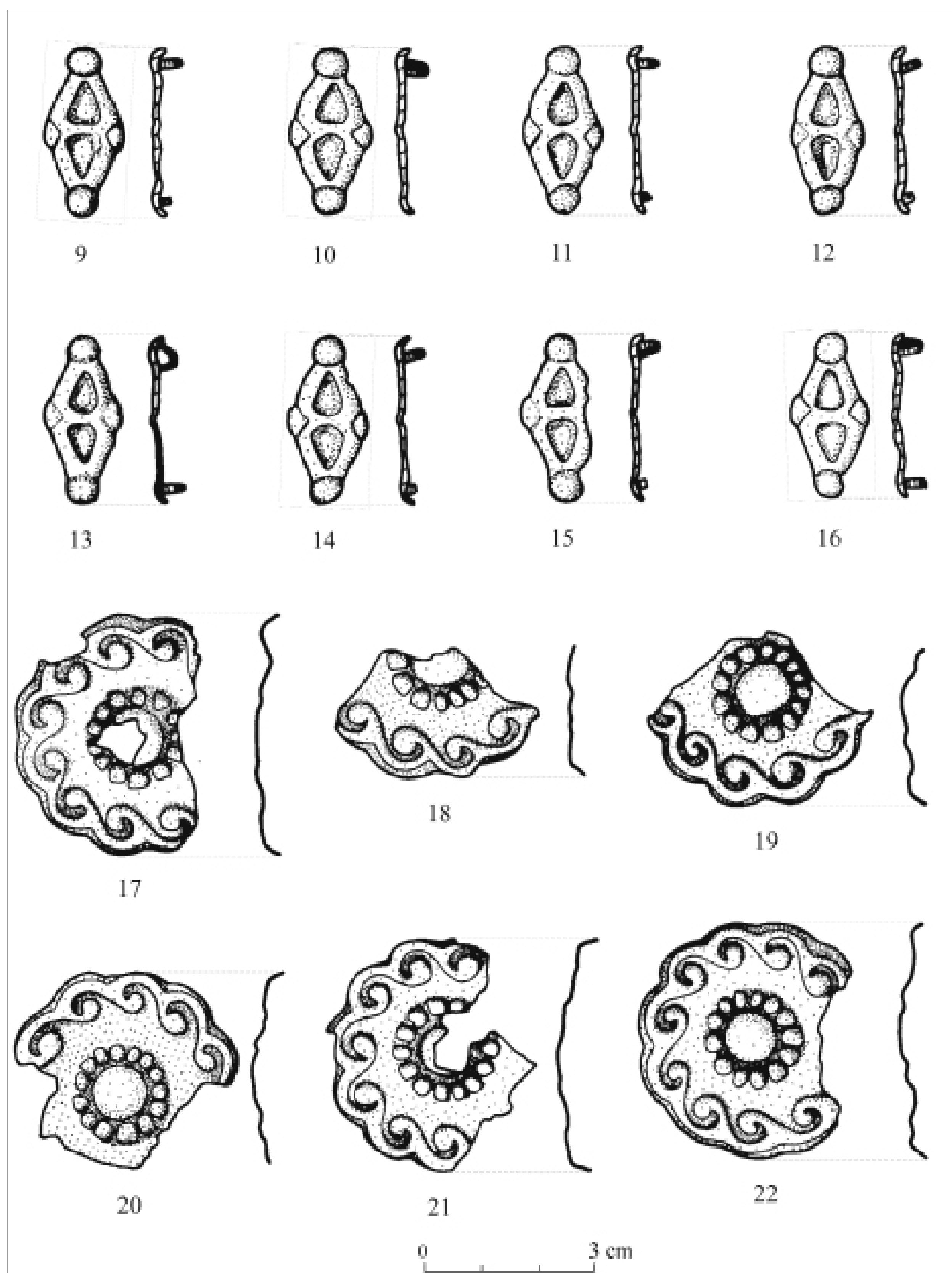

243. tábla. Sikló-Gropoaie, 9. sír: 1–12.

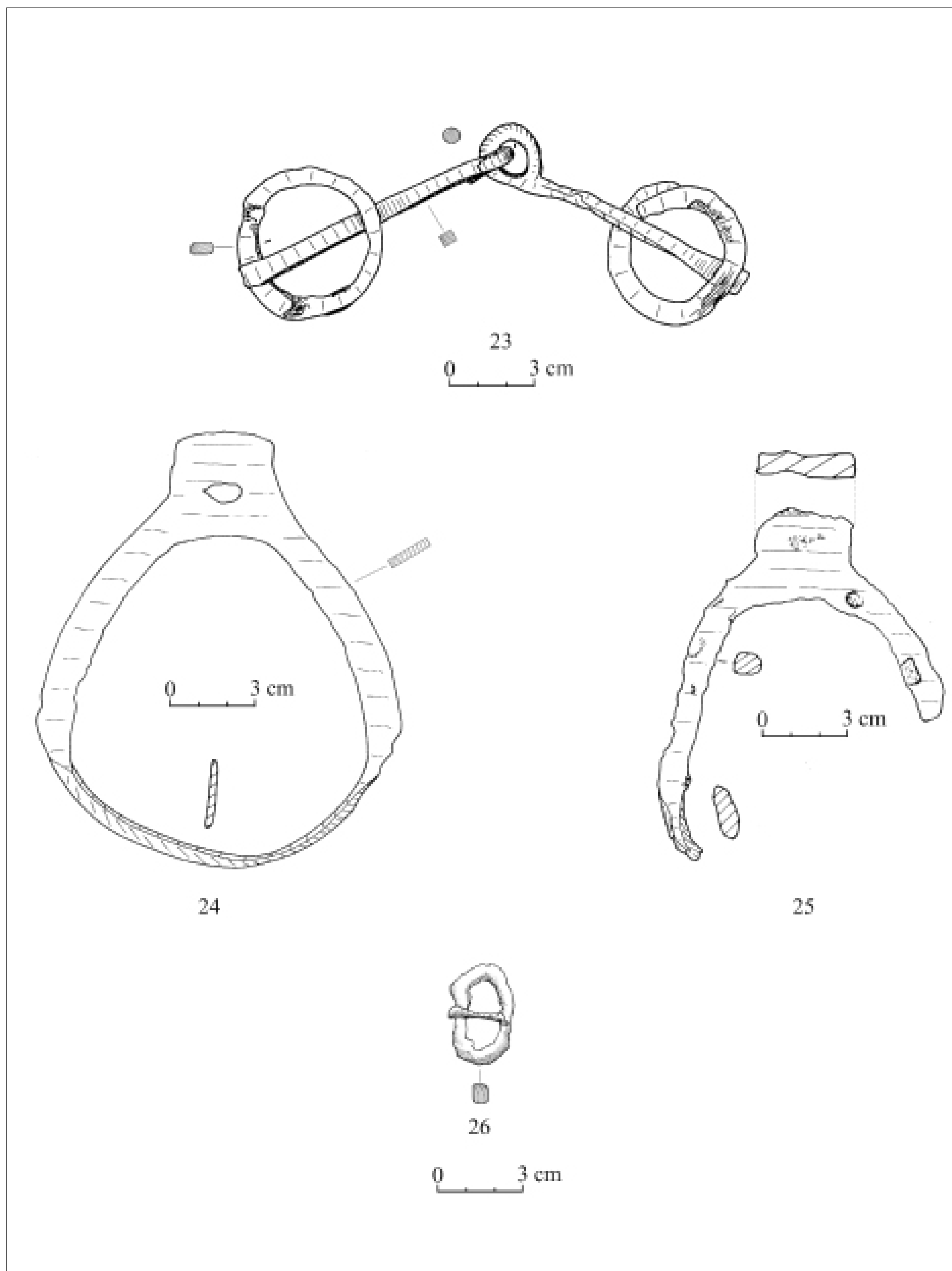

244. tábla. Sikló-Gropoaie, 9. sír: 13–28.

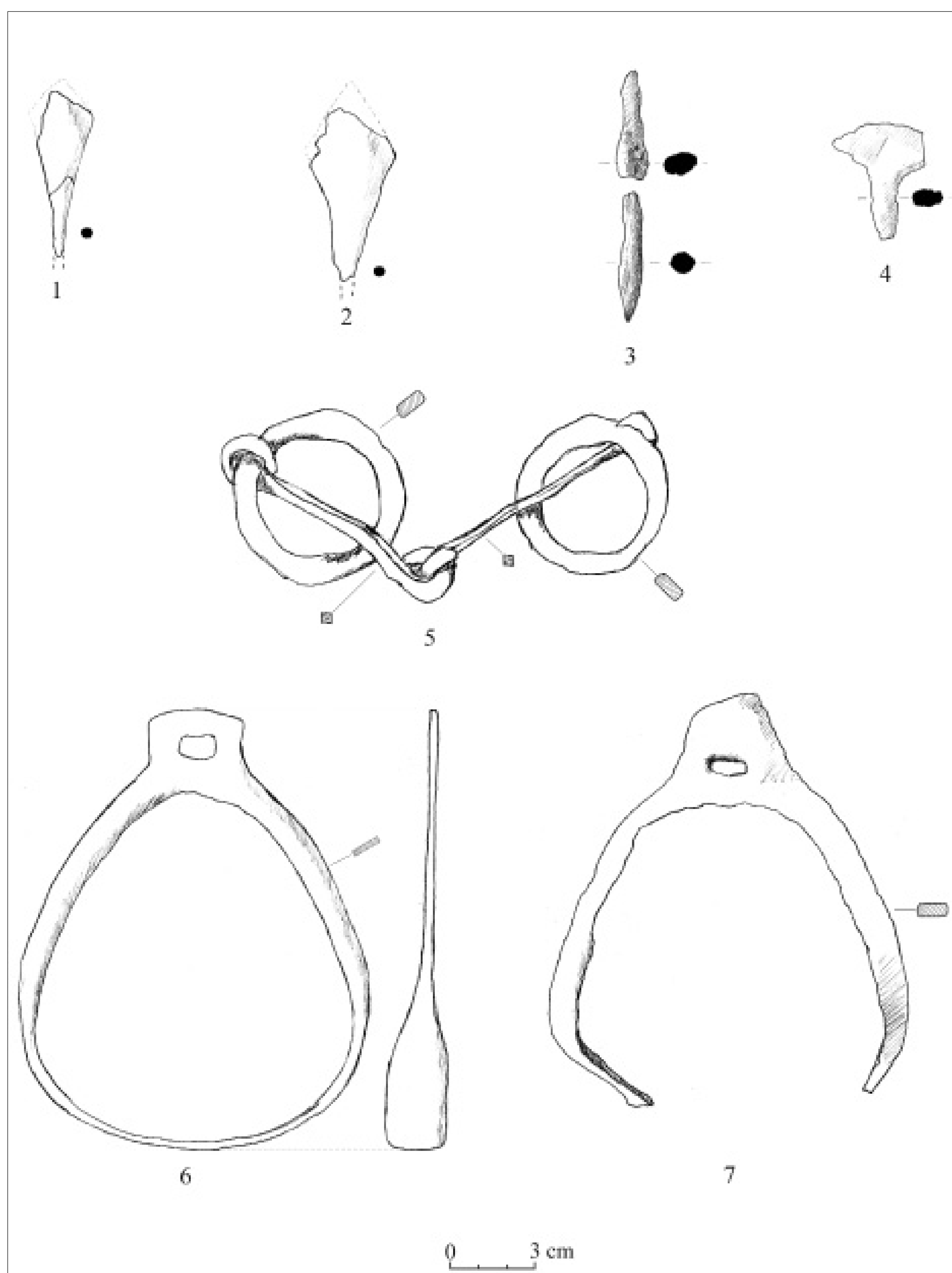

245. tábla. Sikló-Gropoaie, 11. sír: 1–8.

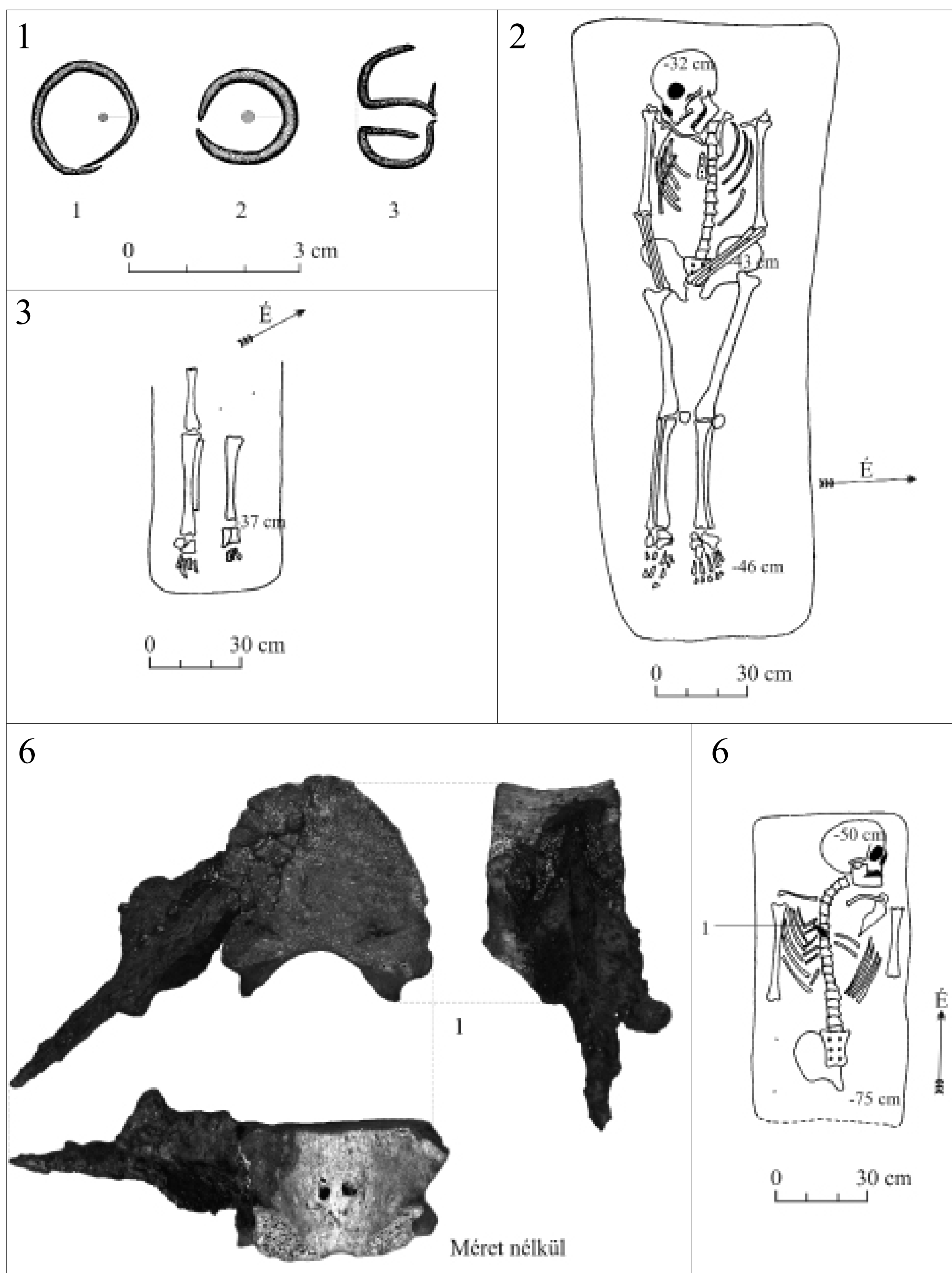

246. tábla. Sikló-Gropoaie, 11. sír: 9–22.

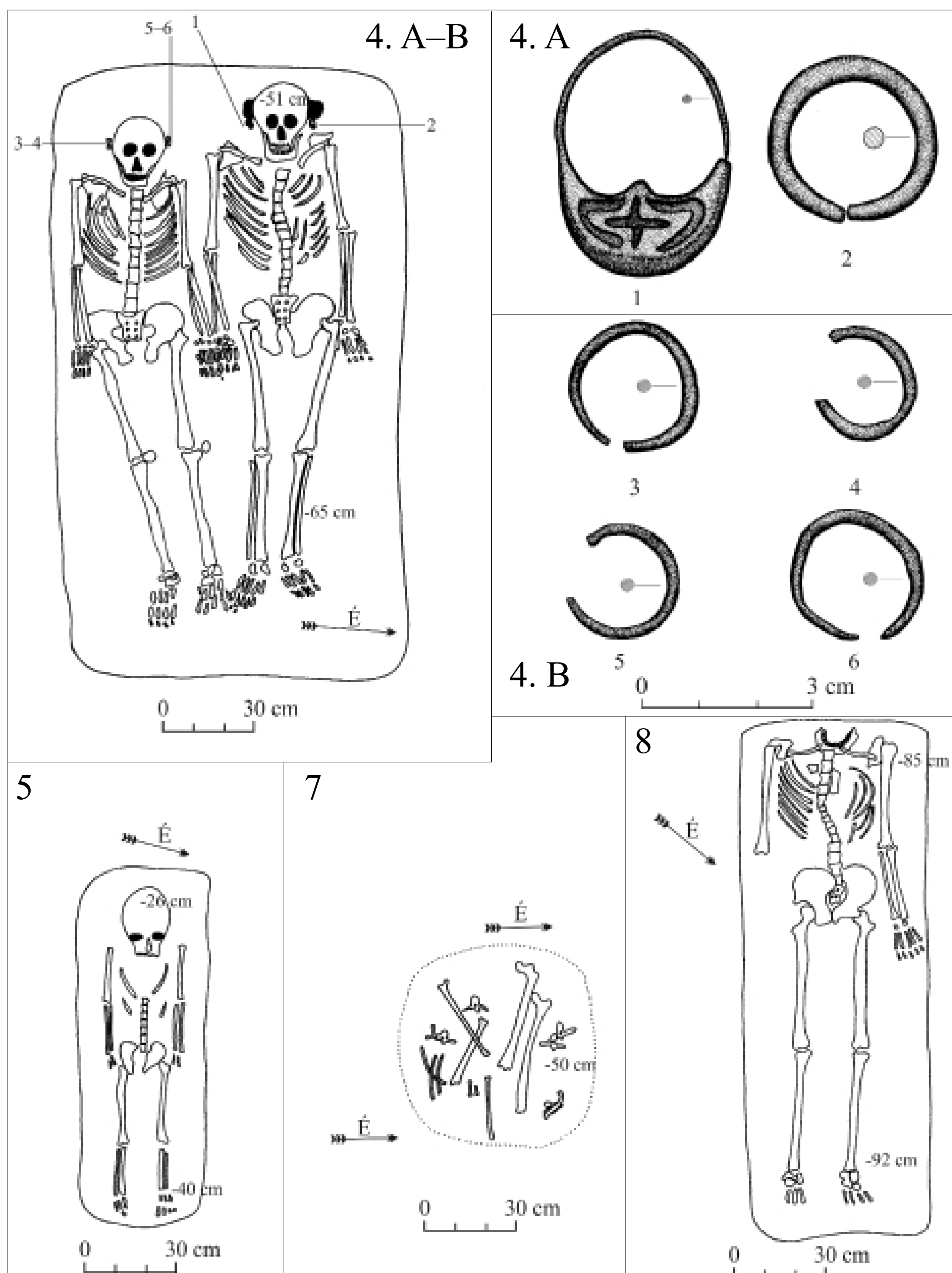

247. tábla. Sikló-Gropoaie, 11. sír: 23–26.

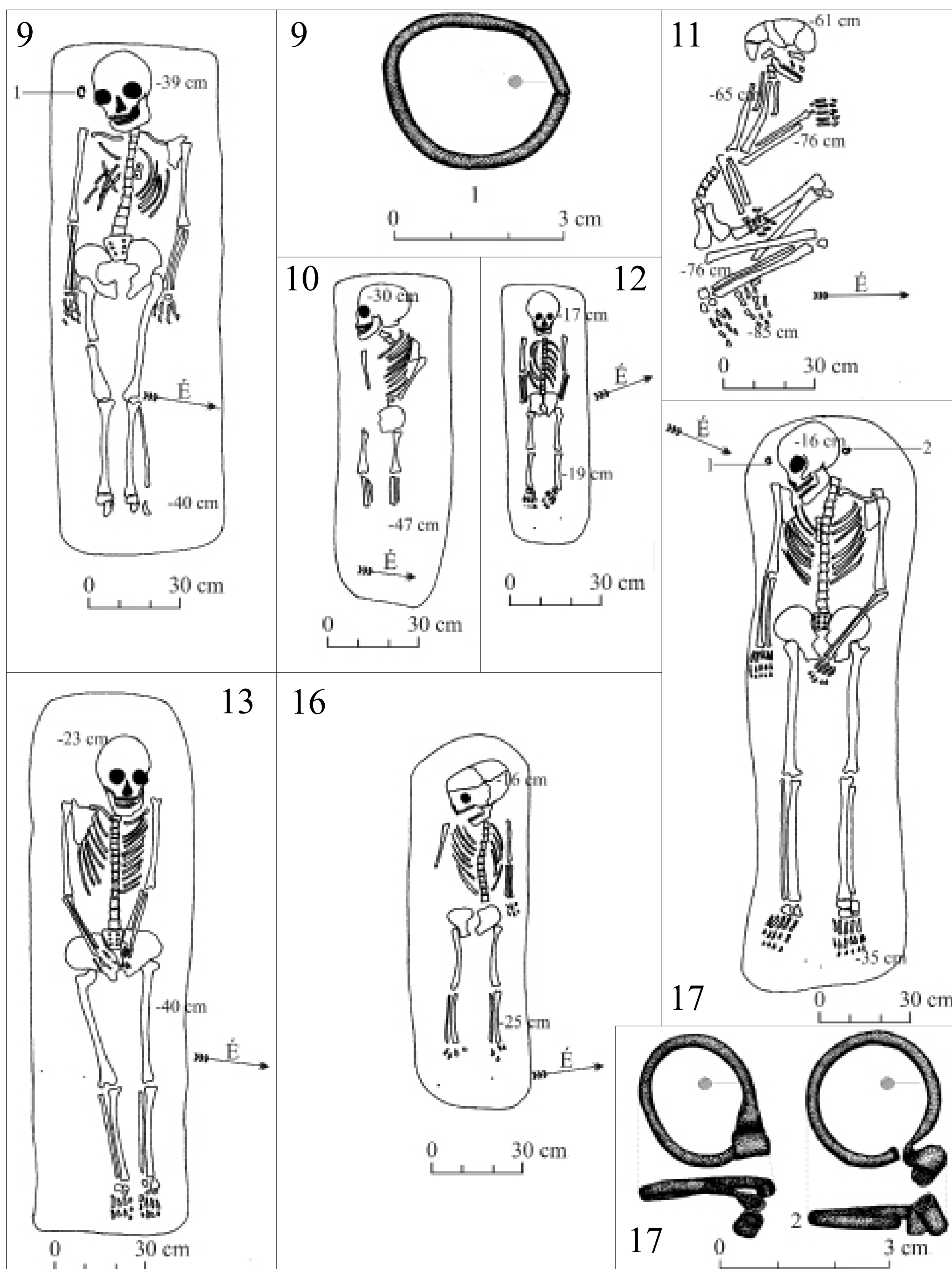

248. tábla. Sikló-Gropoaie, 12. sír: 1–7.

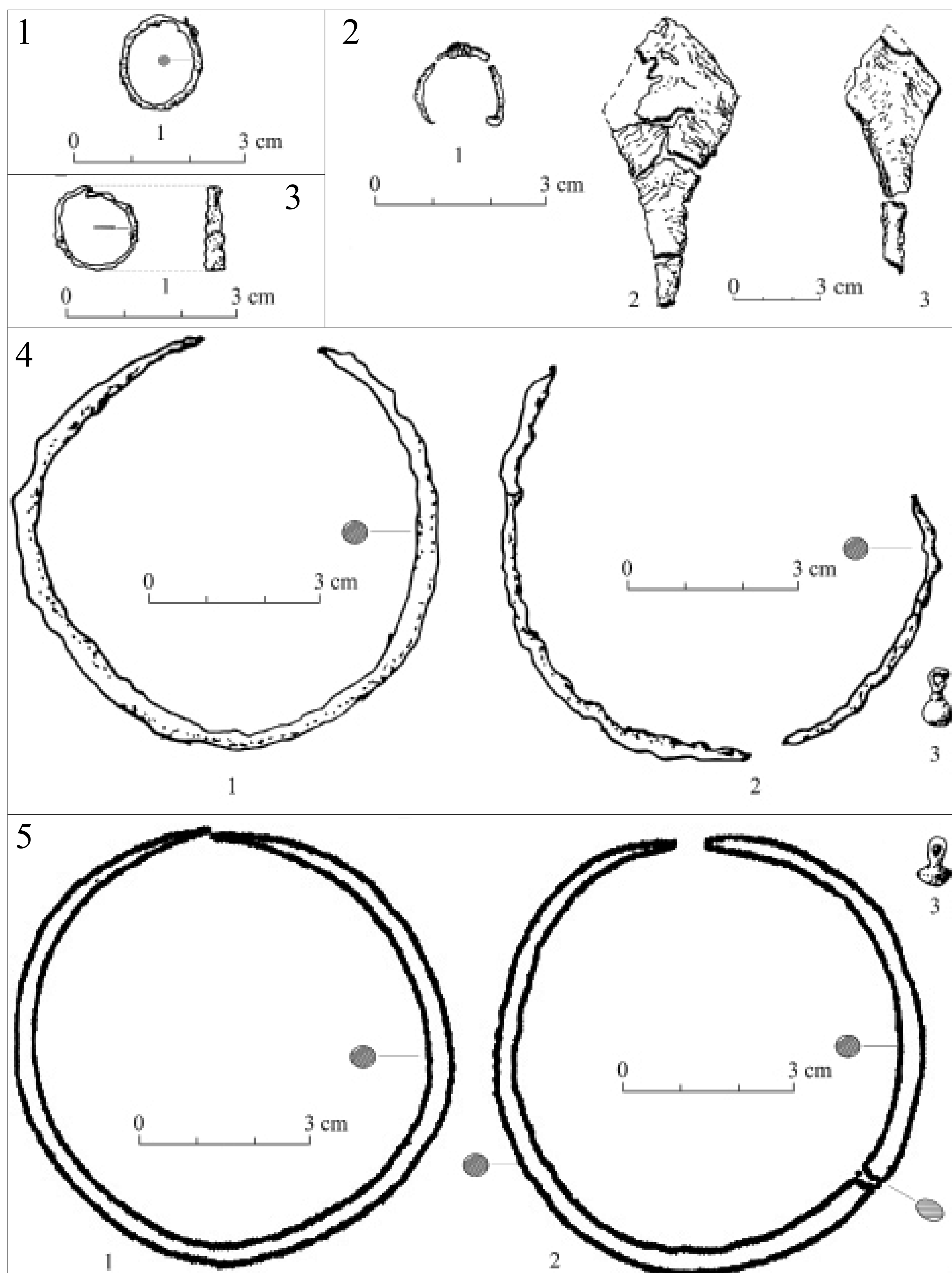

249. tábla. Szalacs-Vidahegy, 1. sír: 1–3; 6. sír: 1.

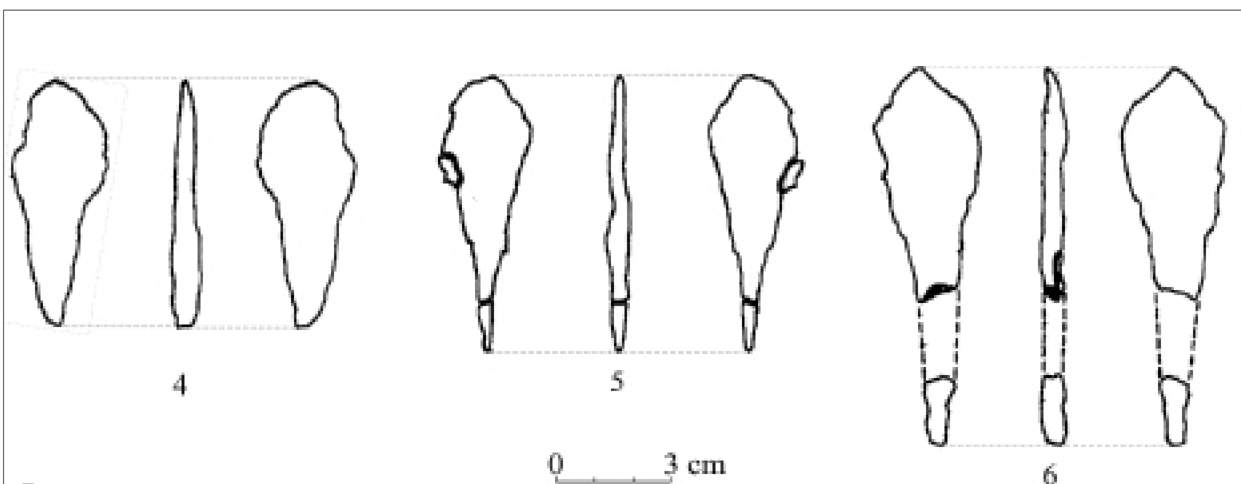

250. tábla. Szalacs-Vidahegy, 4. A–B sír: 1–6.

251. tábla. Szalacs-Vidahegy, 9. sír: 1; 17. sír: 1–2.

252. tábla. Szászváros-Dealul Pemilor X2, 1. sír: 1; 2. sír: 1–3; 3. sír: 1; 4. sír: 1–3; 5. sír: 1–3.

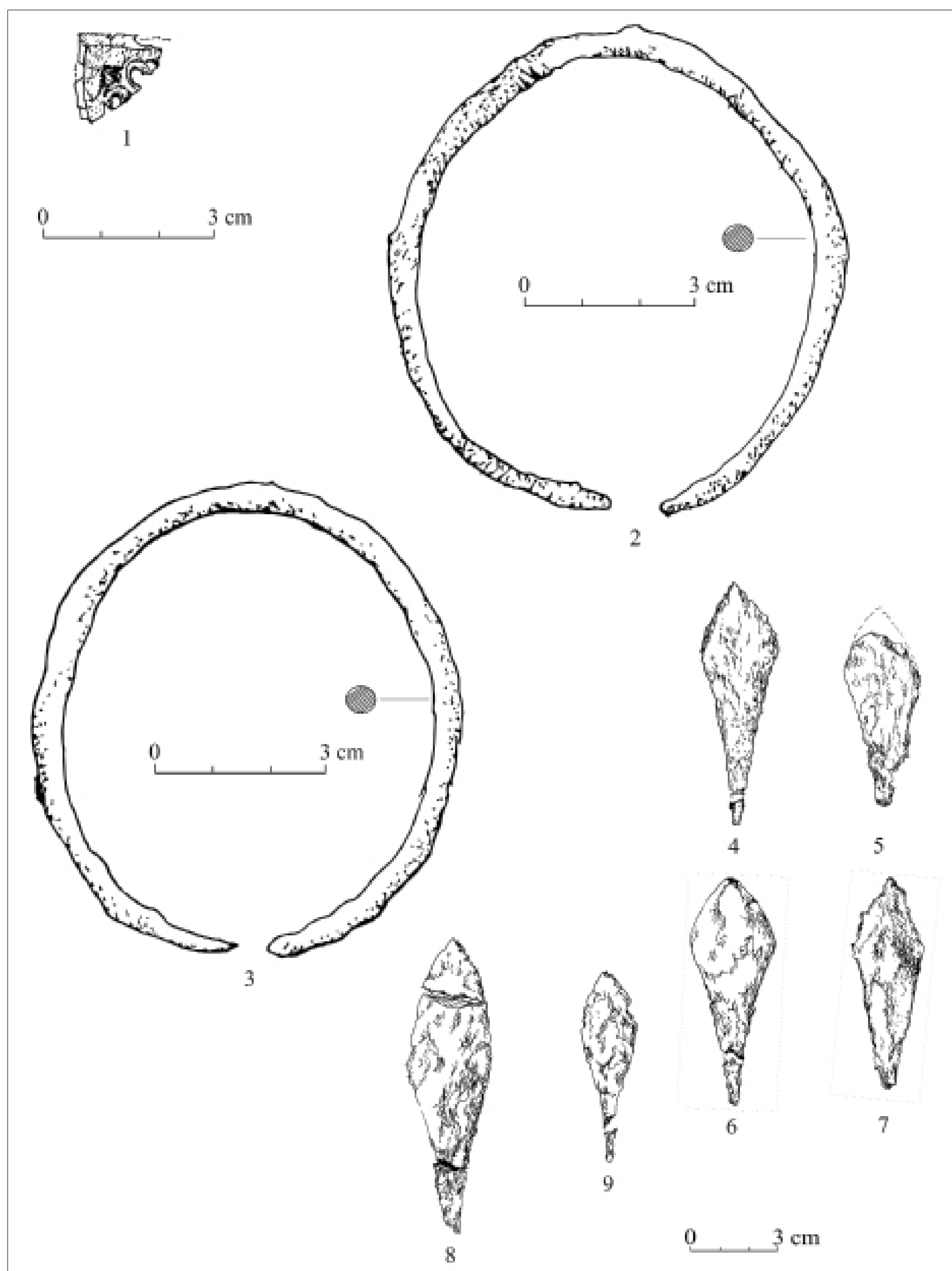

1 2 3 4 5

6

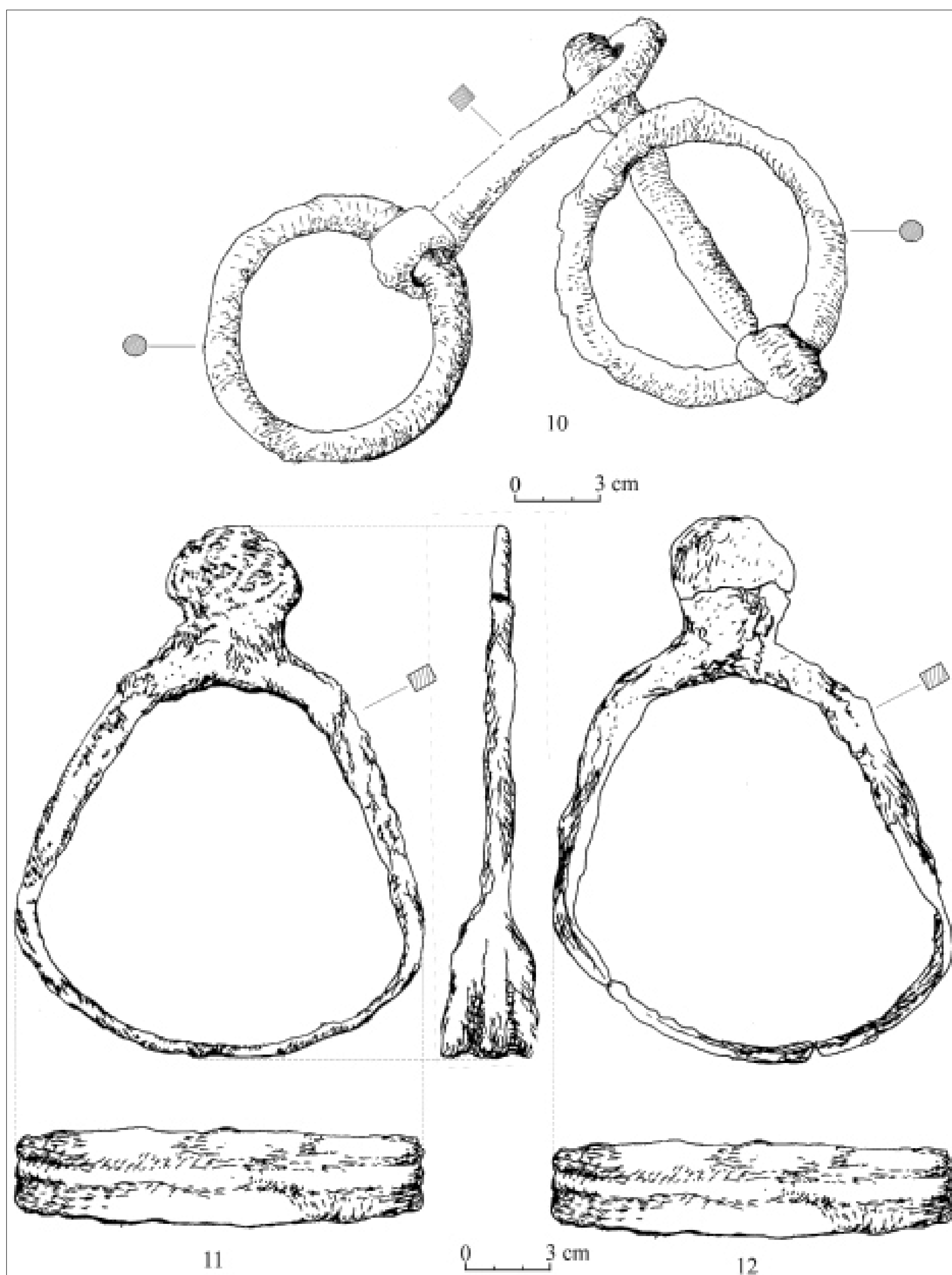
0 3 cm

6

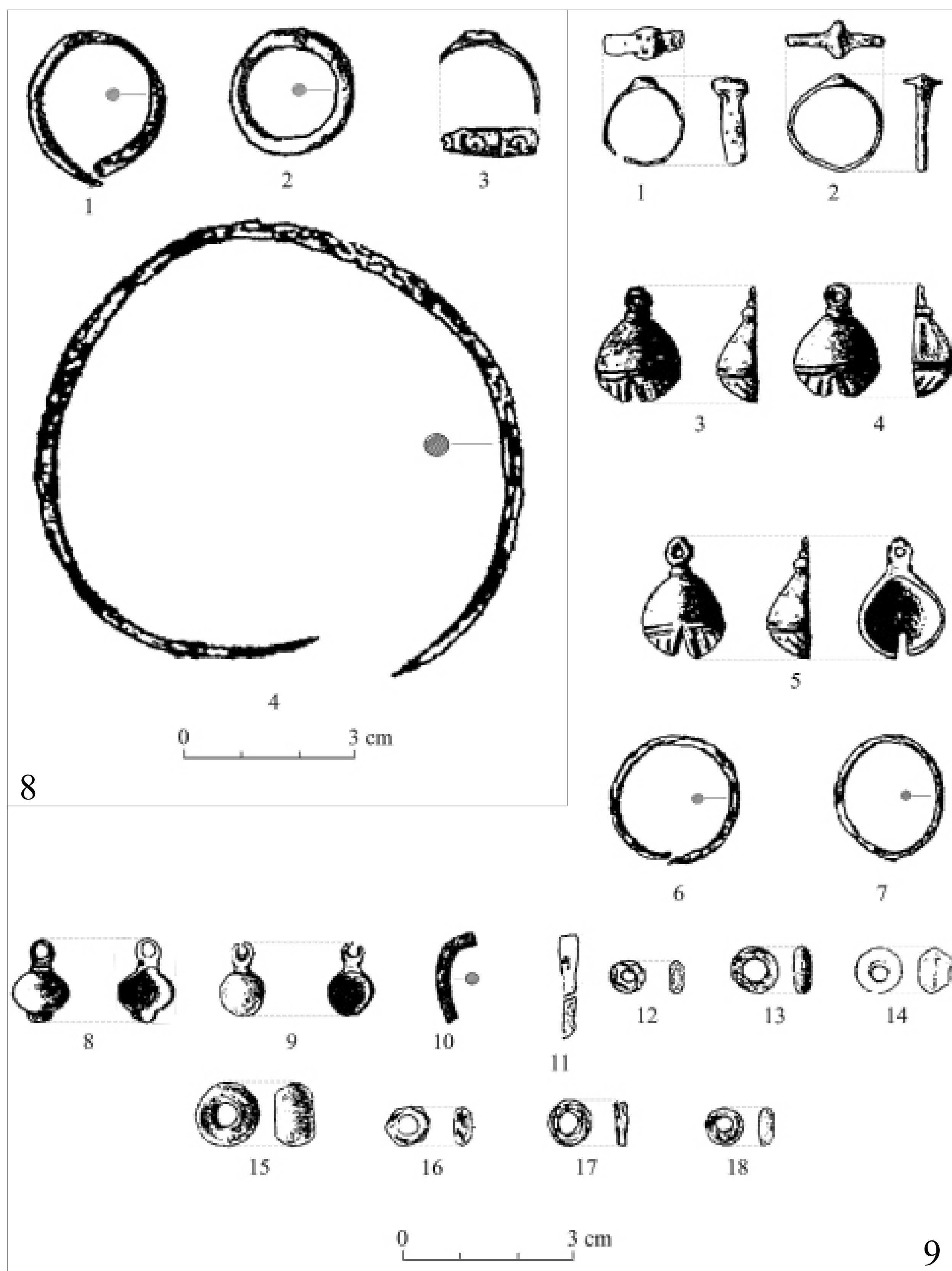
253. tábla. Szászváros-Dealul Pemilor X2, 5. sír: 4–6; 6. sír: 1–6.

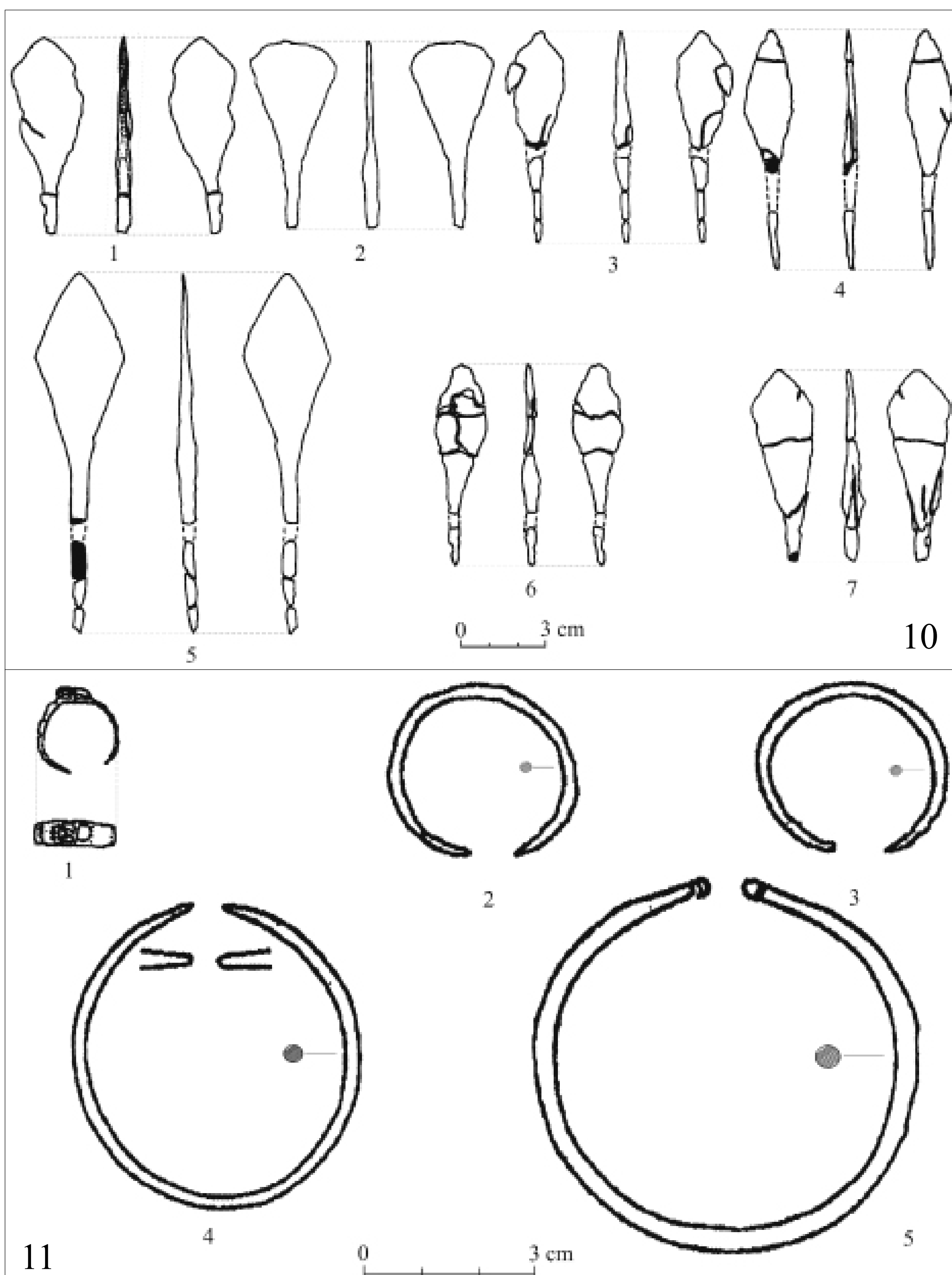

254. tábla. Szászváros-Dealul Pemilor X2, 7. sír: 1–9.

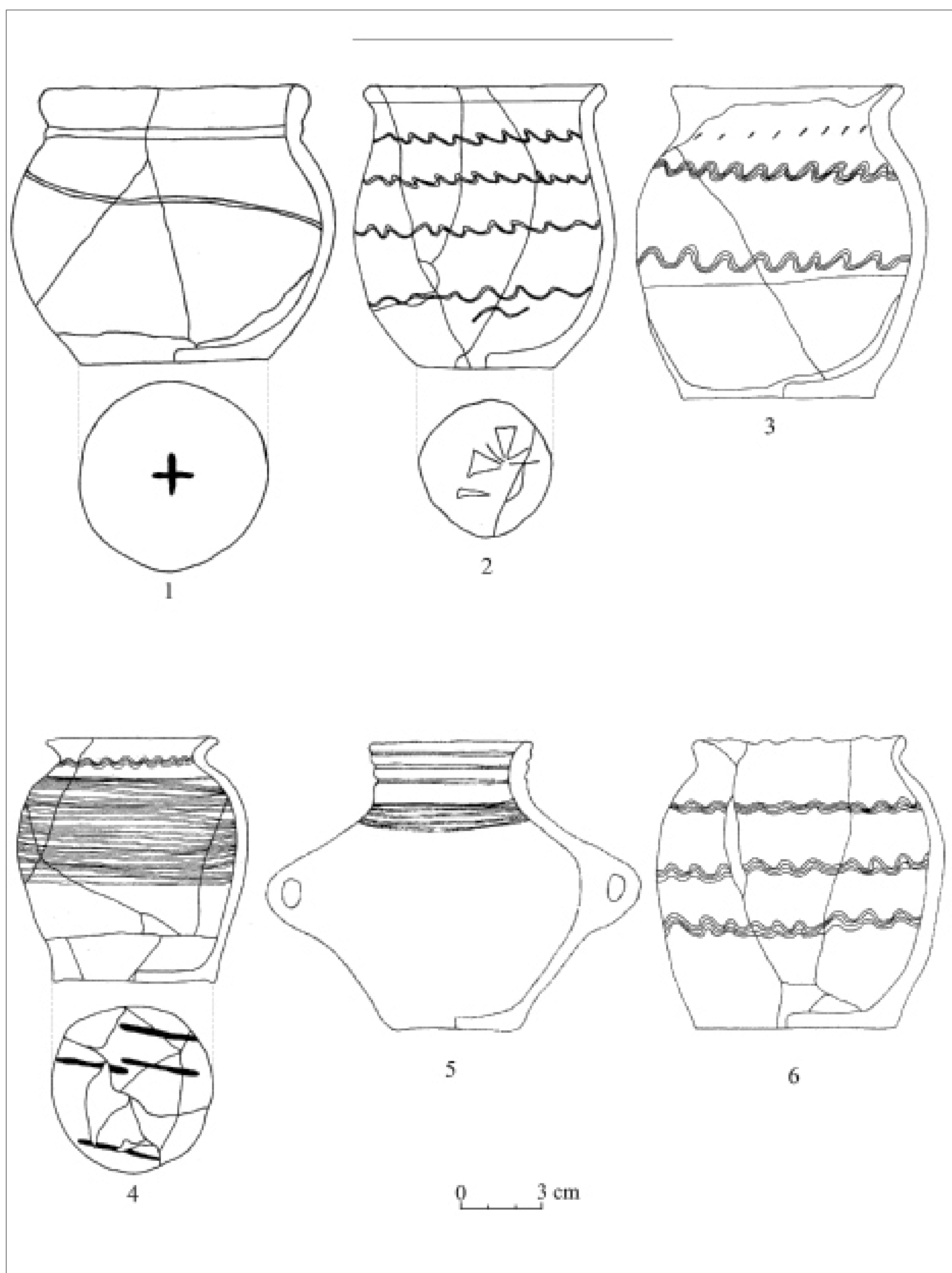

255. tábla. Szászváros-Dealul Pemilor X2, 7. sír: 10–12.

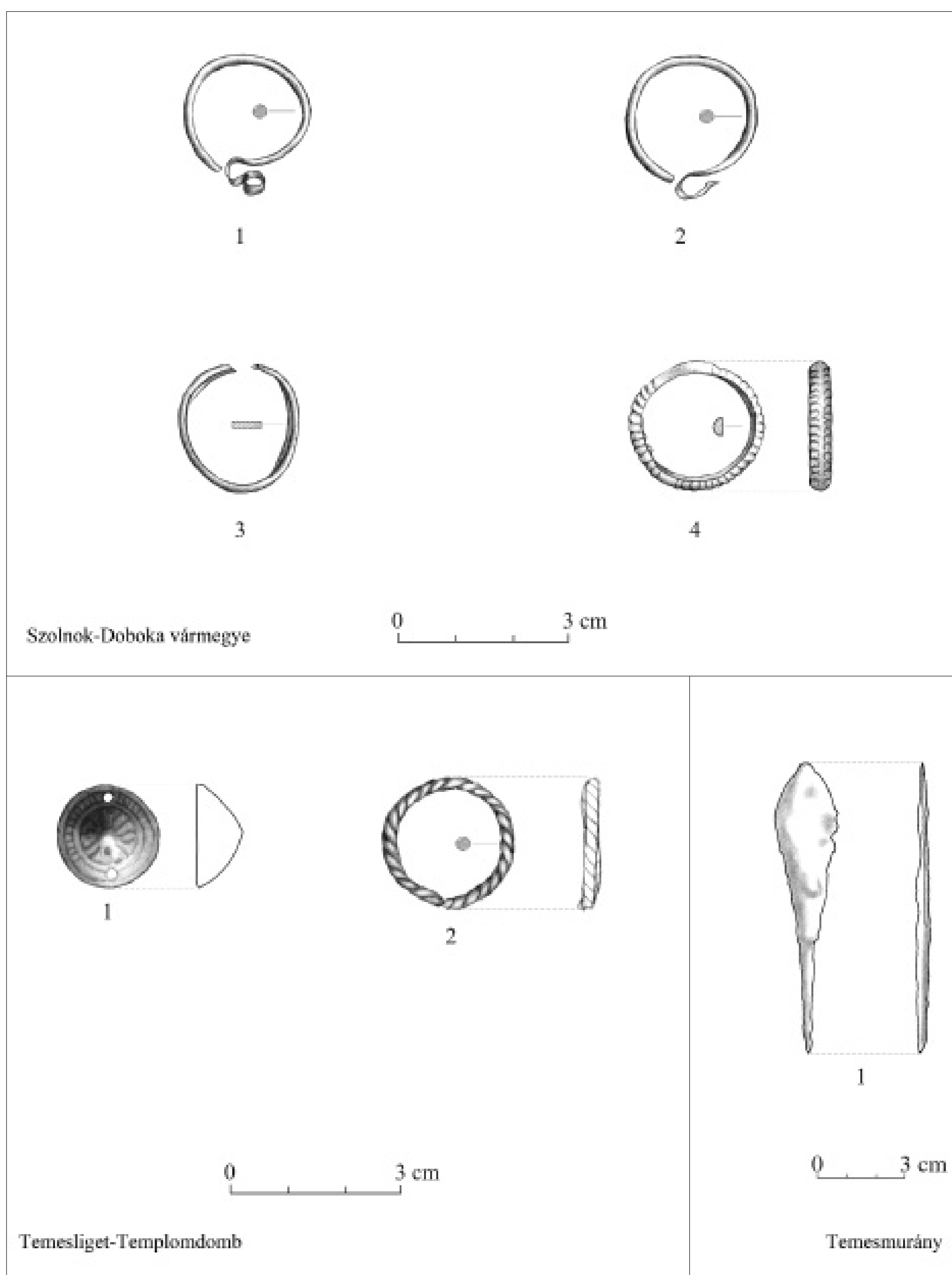

256. tábla. Szászváros-Dealul Pemilor X2, 8. sír: 1–4; 9. sír: 1–18.

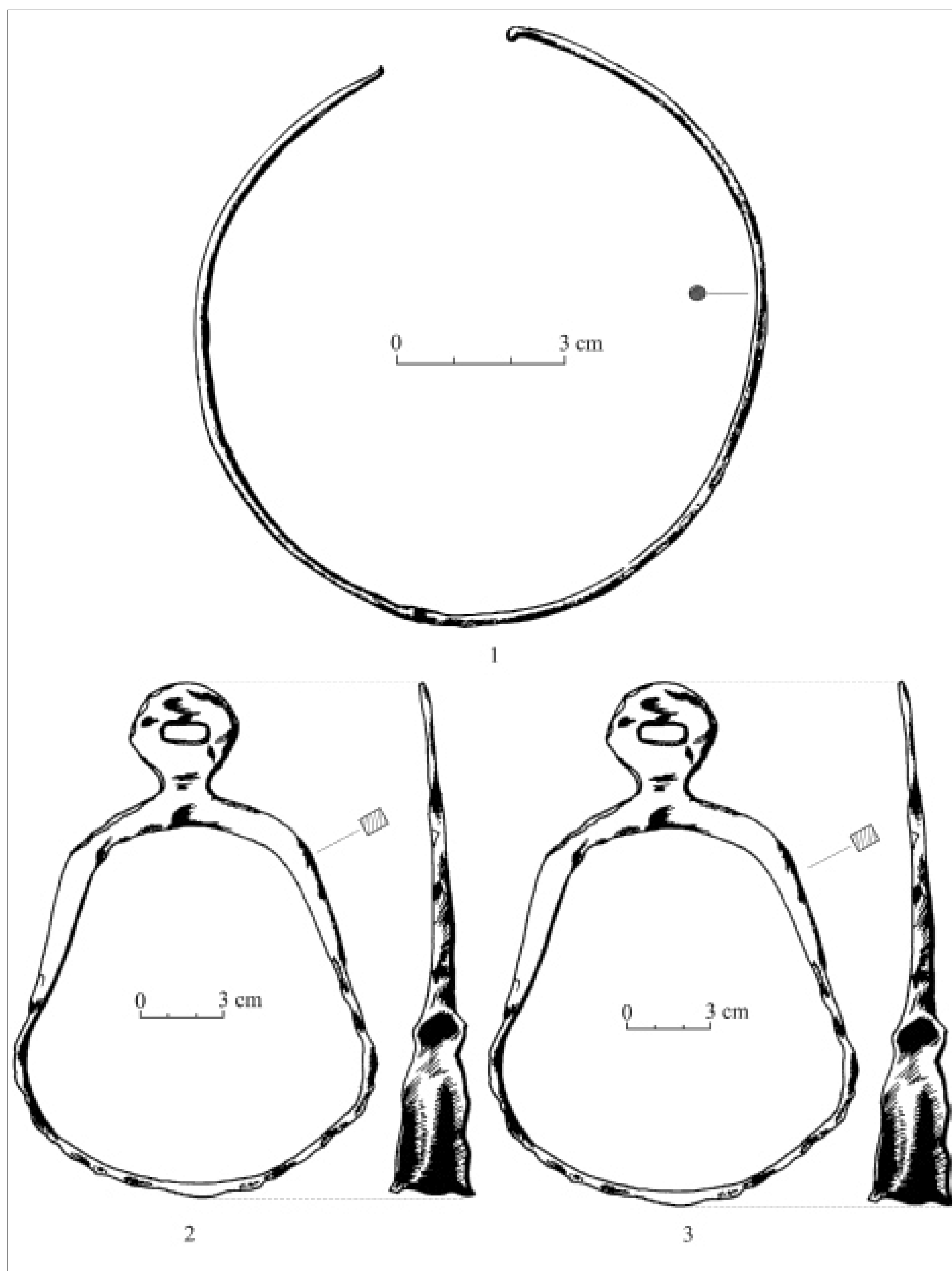

257. tábla. Szászváros-Dealul Pemilor X2, 10. sír: 1–7; 11. sír: 1–5.

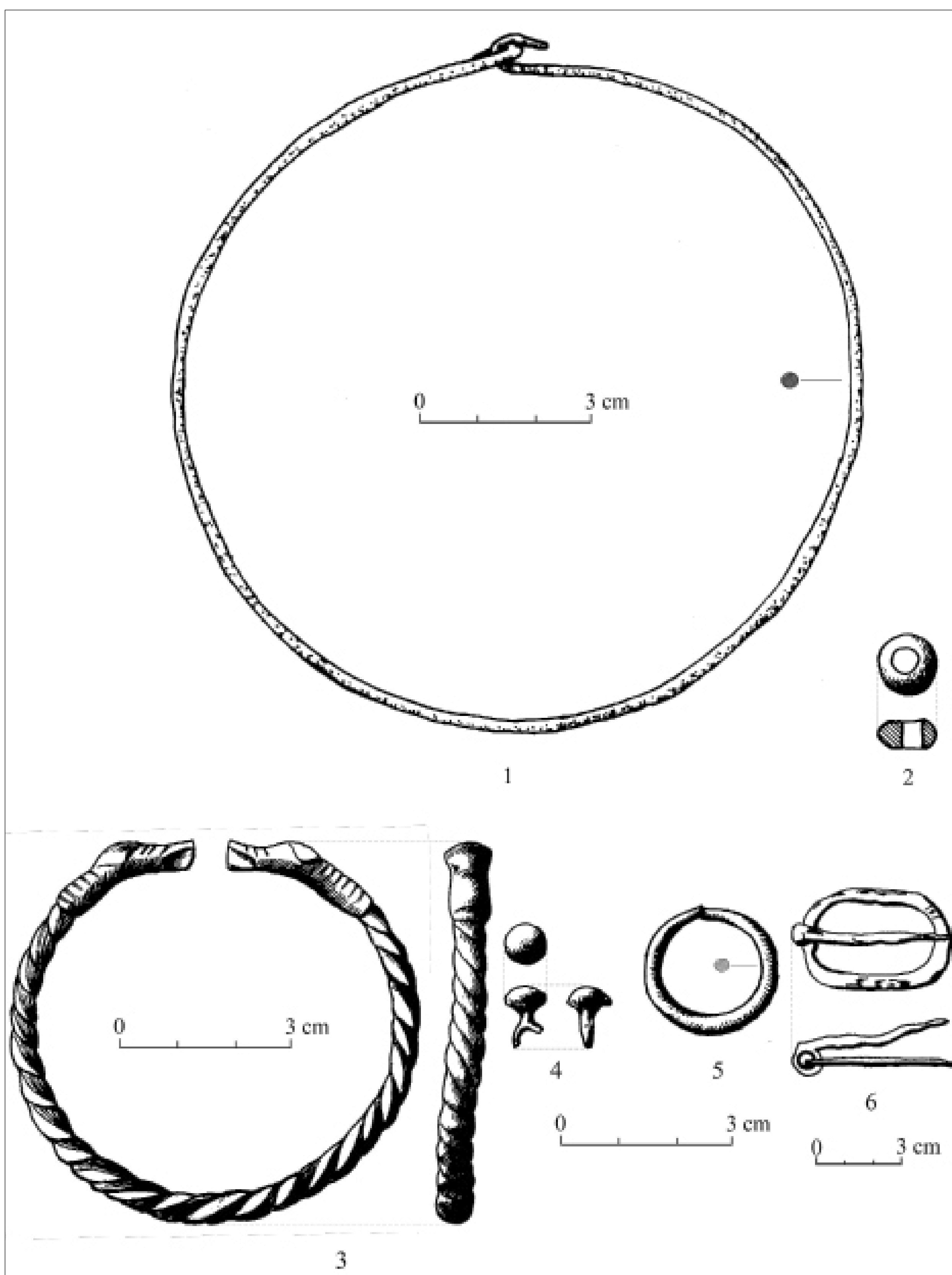

258. tábla. Szászváros-Dealul Pemilor X2, 24. sír: 1; 27. sír: 2; 34. sír: 3; 38. sír: 4; 47. sír: 5; 51. sír: 6.

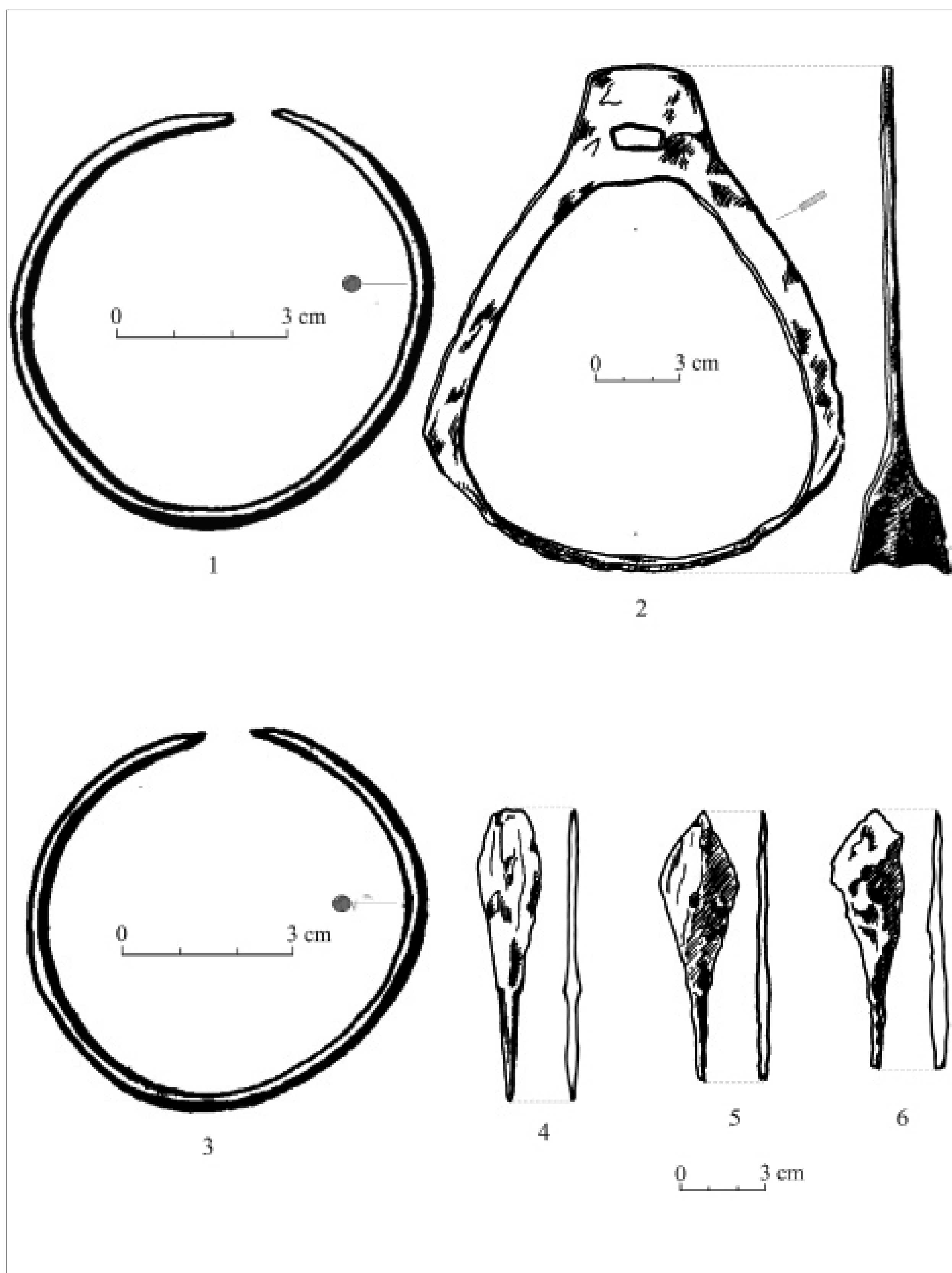

259. tábla. Szolnok-Doboka vármegye, szórványleletek: 1–4; Temesliget-Templomdomb, szórványleletek: 1–2; Temesmurány-autópálya nyomvonal (szórványlelet): 1.

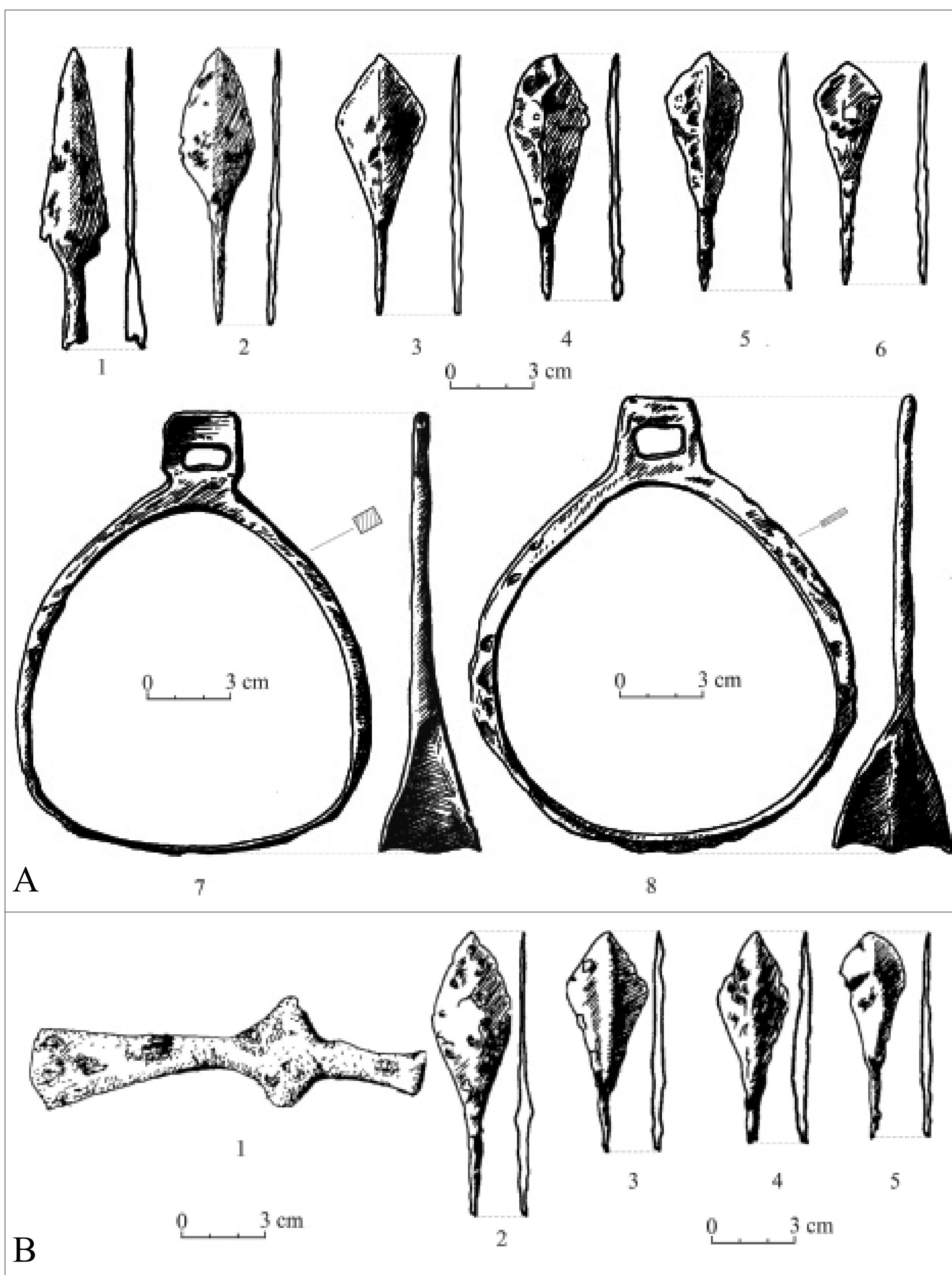

260. tábla. Temesvár-Csóka erdő, szórványleletek: 1–3.

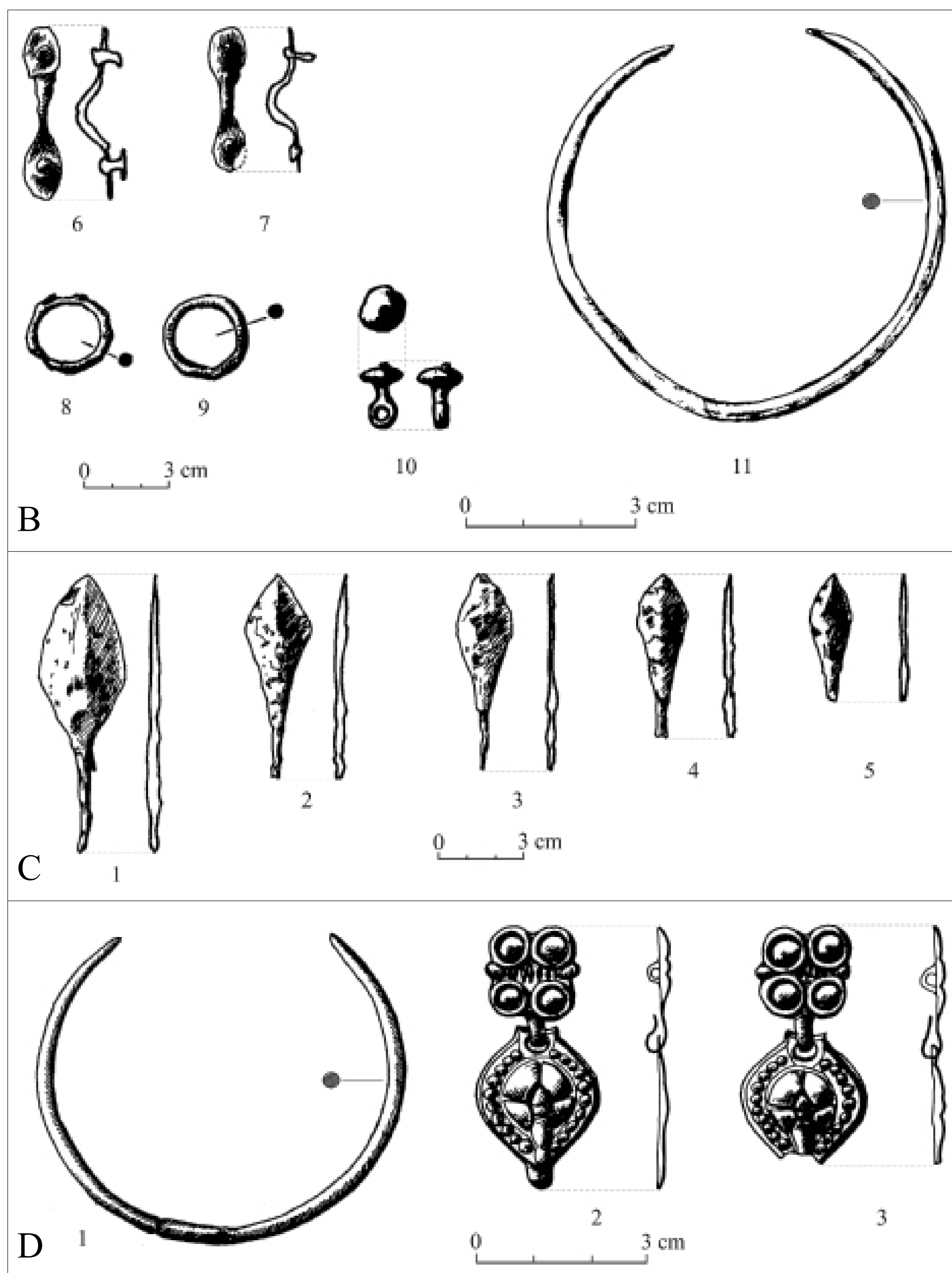

261. tábla. Temesvár-Csóka erdő, szórványleletek: 1–6.

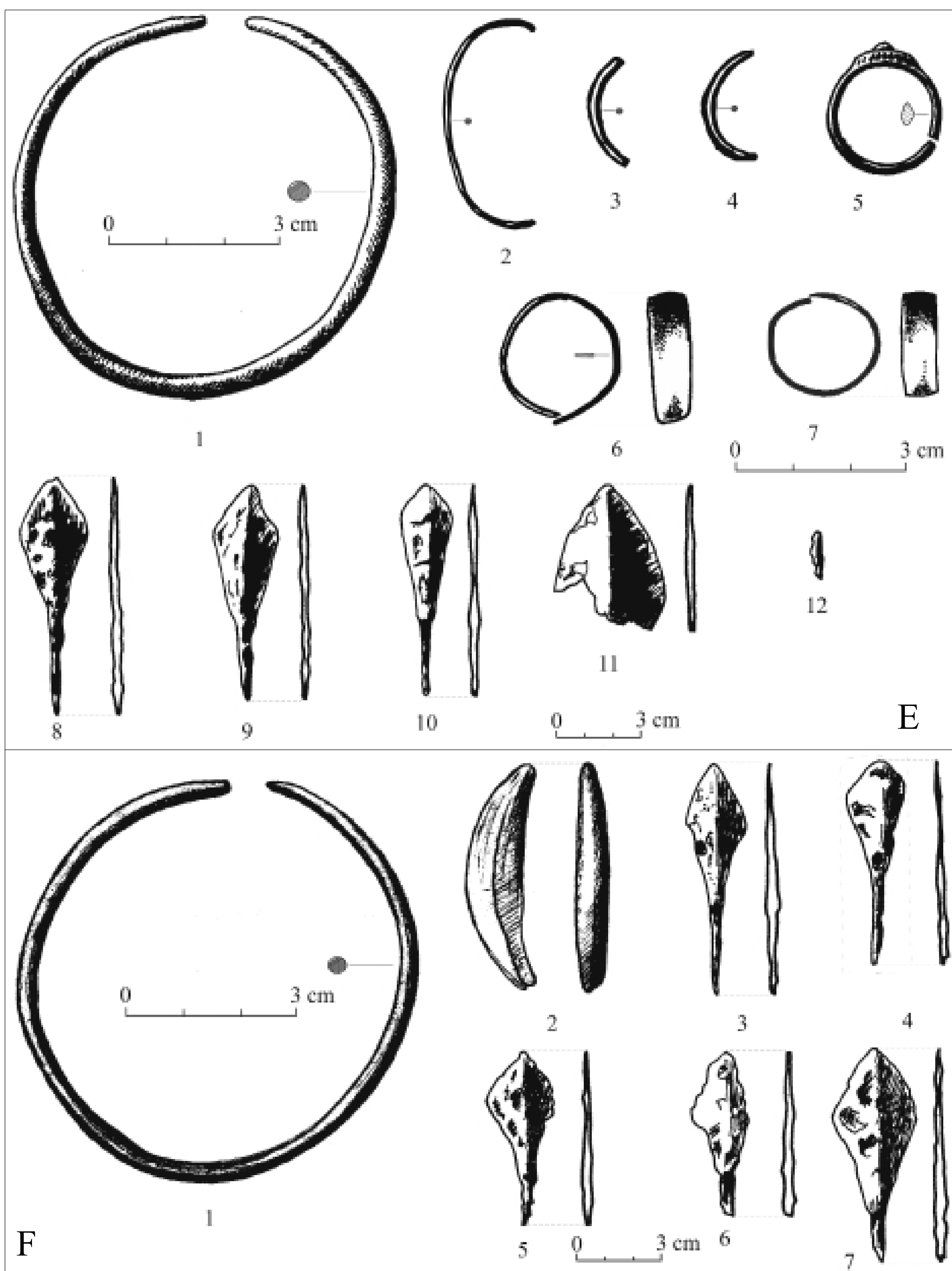

262. tábla. Temesvár-Csóka erdő, szórványleletek: 1–6.

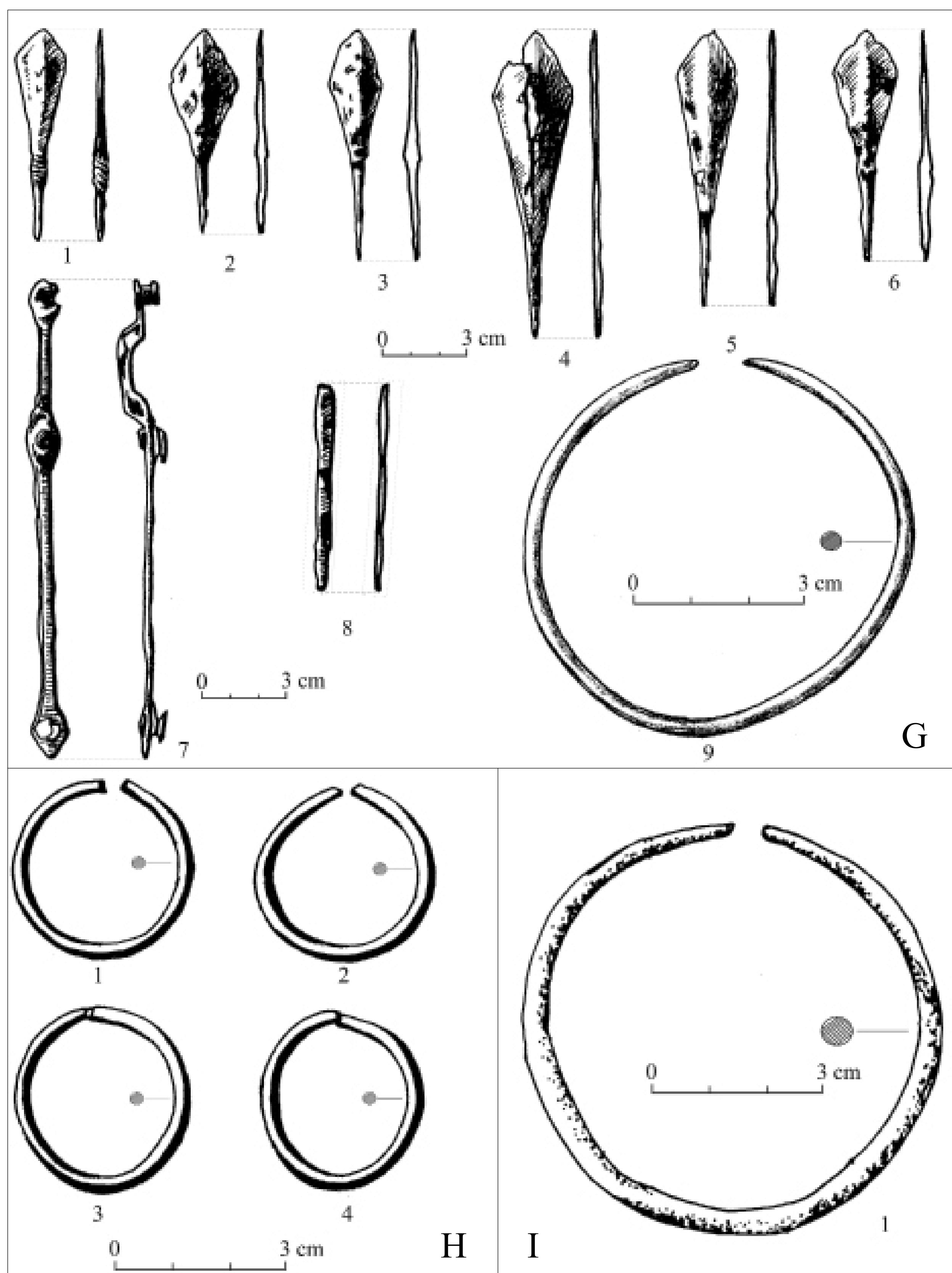

263. tábla. Temesvár-Csóka erdő, A sír: 1–8; B sír: 1–5.

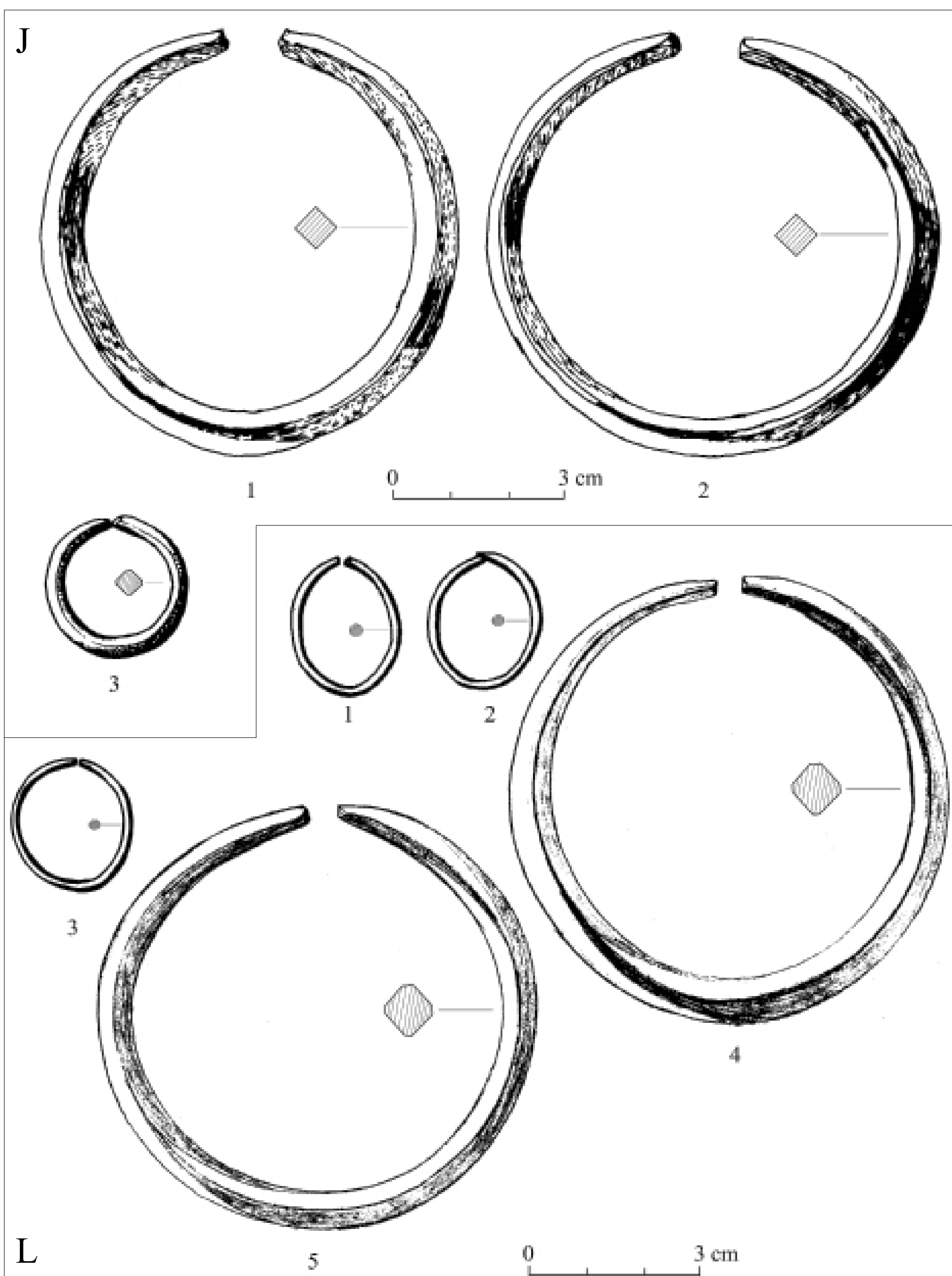

264. tábla. Temesvár-Csóka erdő, B sír: 6–11; C sír: 1–5; D sír: 1–3.

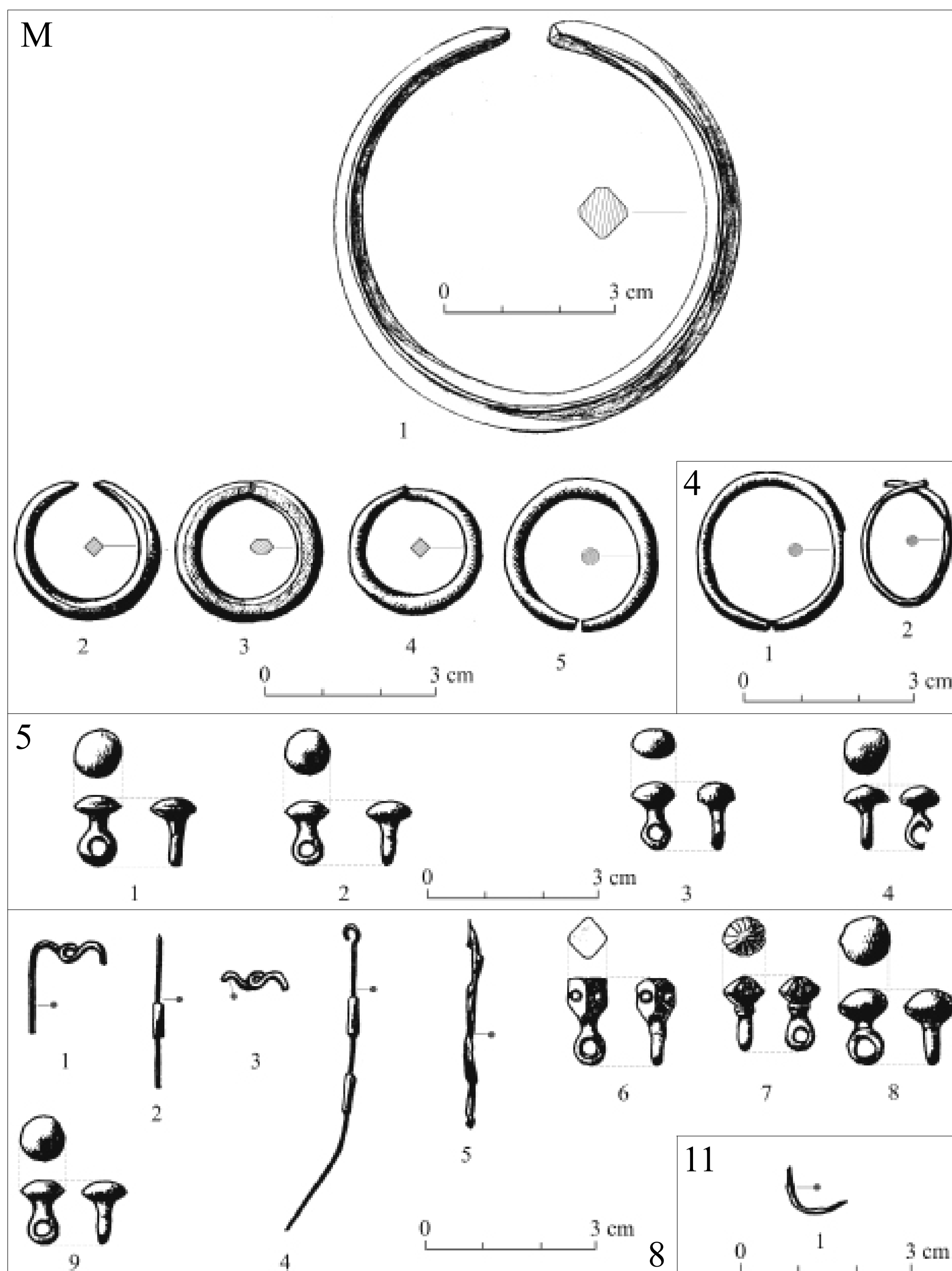

265. tábla. Temesvár-Csóka erdő, E sír: 1–12; F sír: 1–7.

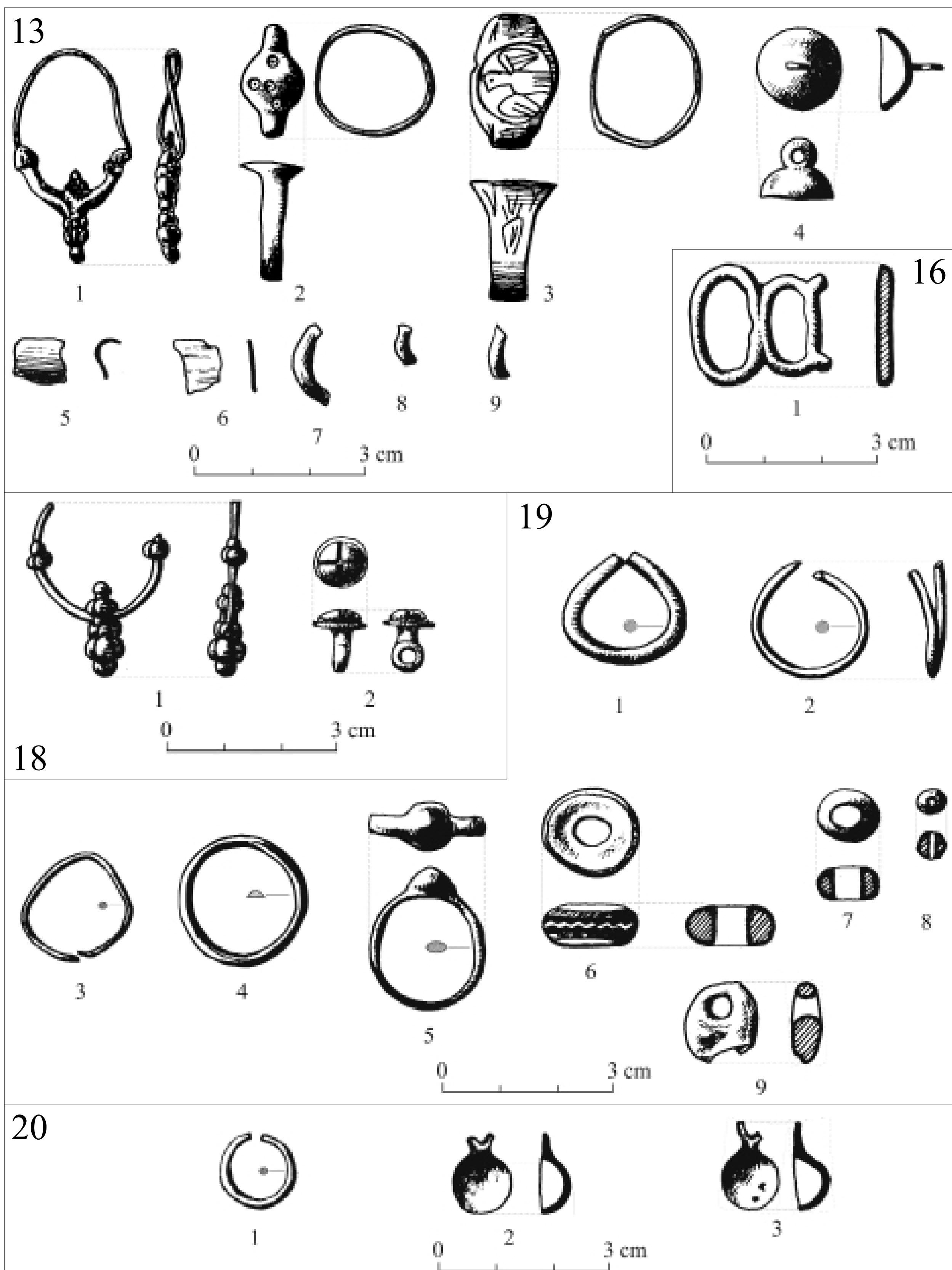

266. tábla. Temesvár-Csóka erdő, G sír: 1–9; H sír: 1–4; I sír: 1.

267. tábla. Temesvár-Csóka erdő, J sír: 1–3; L sír: 1–5.

268. tábla. Temesvár-Csóka erdő, M sír: 1–5; 4. sír: 1–2; 5. sír: 1–4; 8. sír: 1–9; 11. sír: 1.

269. tábla. Temesvár-Csóka erdő, 13. sír: 1–9; 16. sír: 1; 18. sír: 1–2; 19. sír: 1–9; 20. sír: 1–3.

J

1

2

3

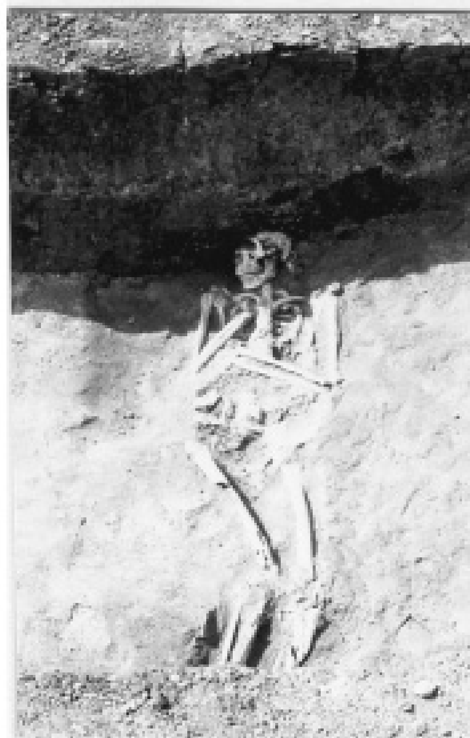
4

M

270. tábla. Temesvár-Csóka erdő, J sír: 1–2; M sír: 3–4.

L 1

3 2

4 3

5 4

271. tábla. Temesvár-Csóka erdő, L sír: 1; 3. sír: 2; 4. sír: 3; 5. sír: 4.

6

1

7

2

9

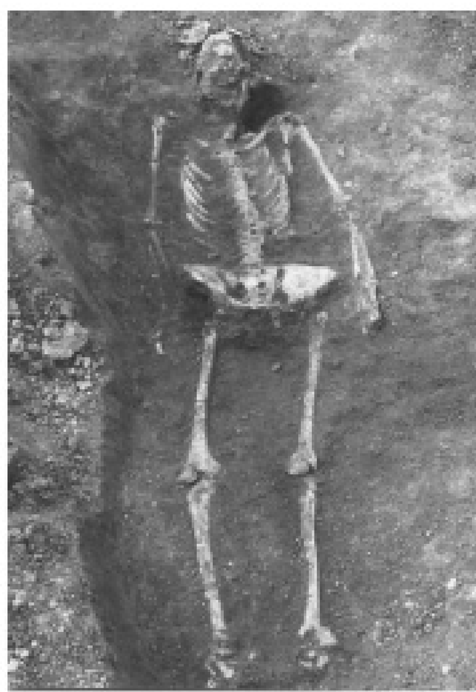
3

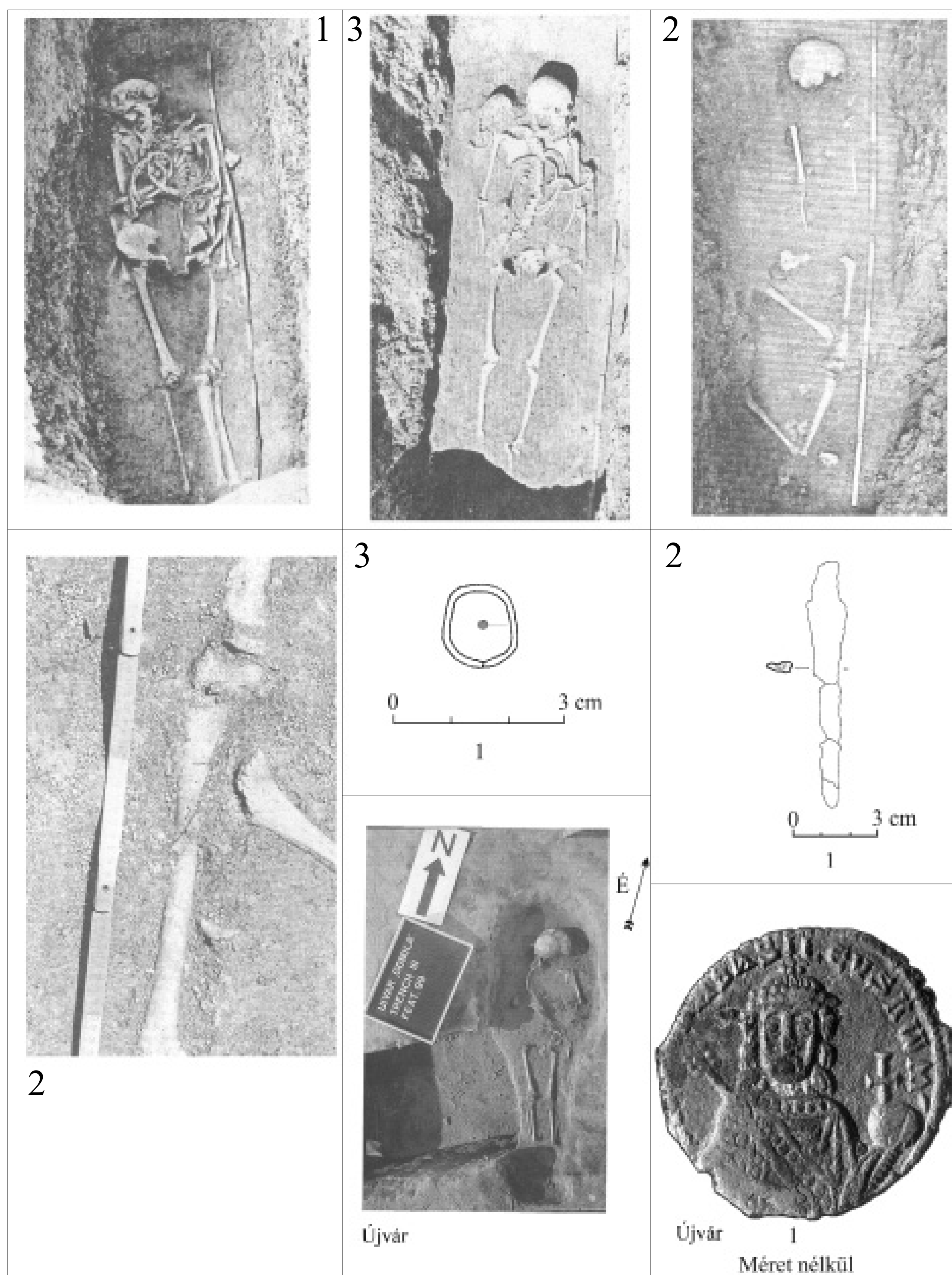
10

4

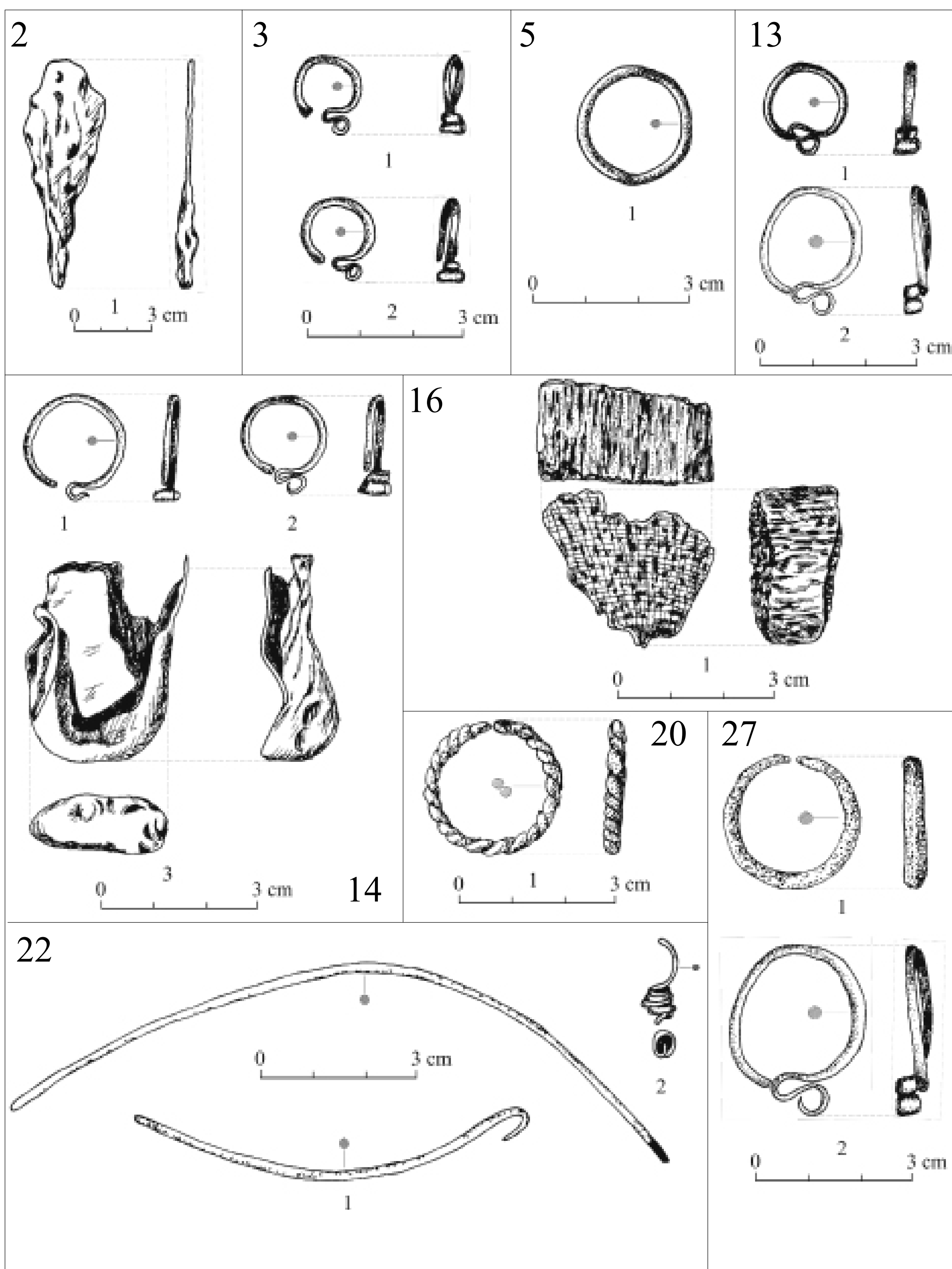
272. tábla. Temesvár-Csóka erdő, 6. sír: 1; 7. sír: 2; 9. sír: 3; 10. sír: 4.

13 1	14 2
18 3	19 4

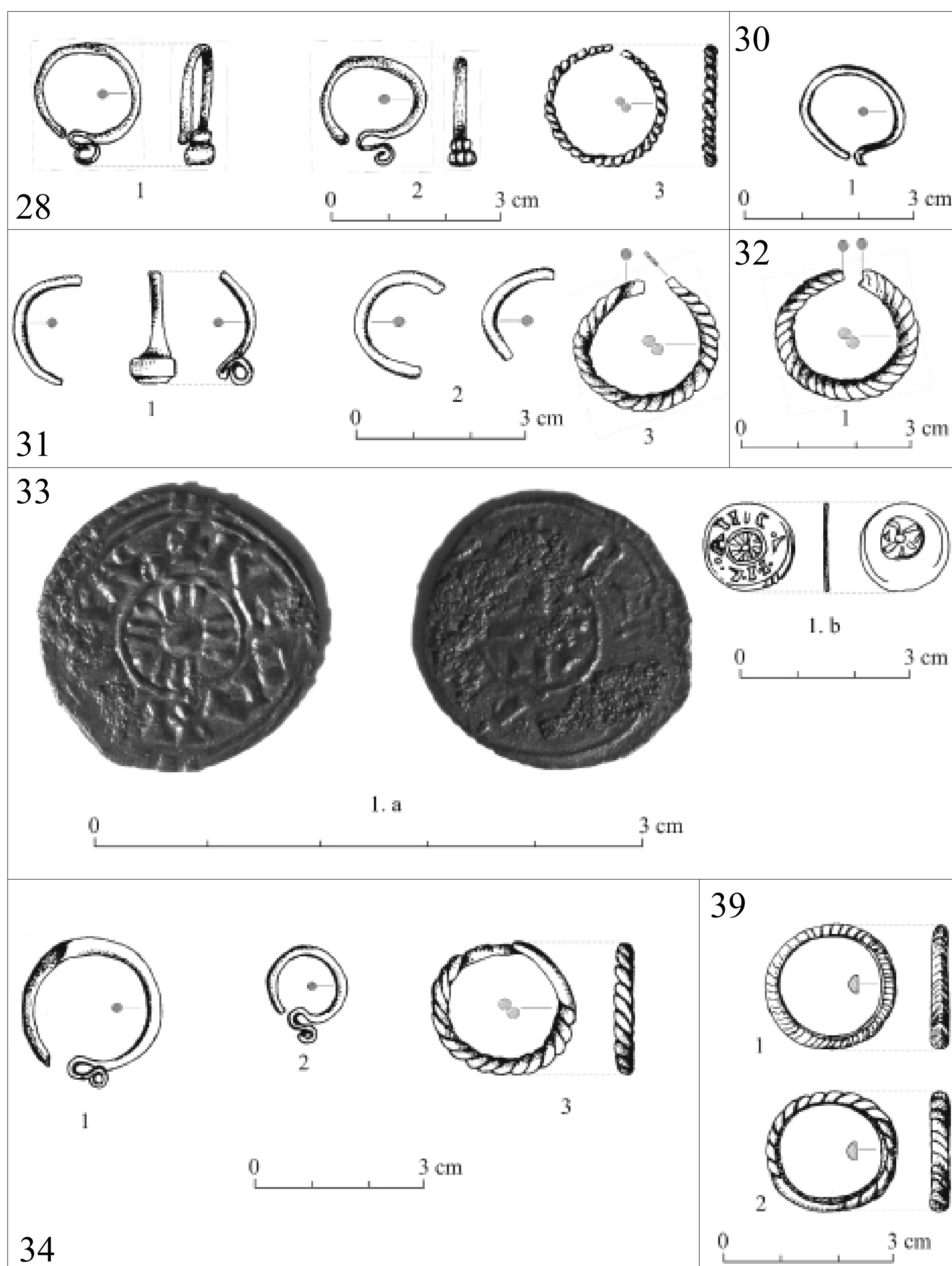
273. tábla. Temesvár-Csóka erdő, 13 sír: 1; 14. sír: 2; 18. sír: 3; 19. sír: 4.

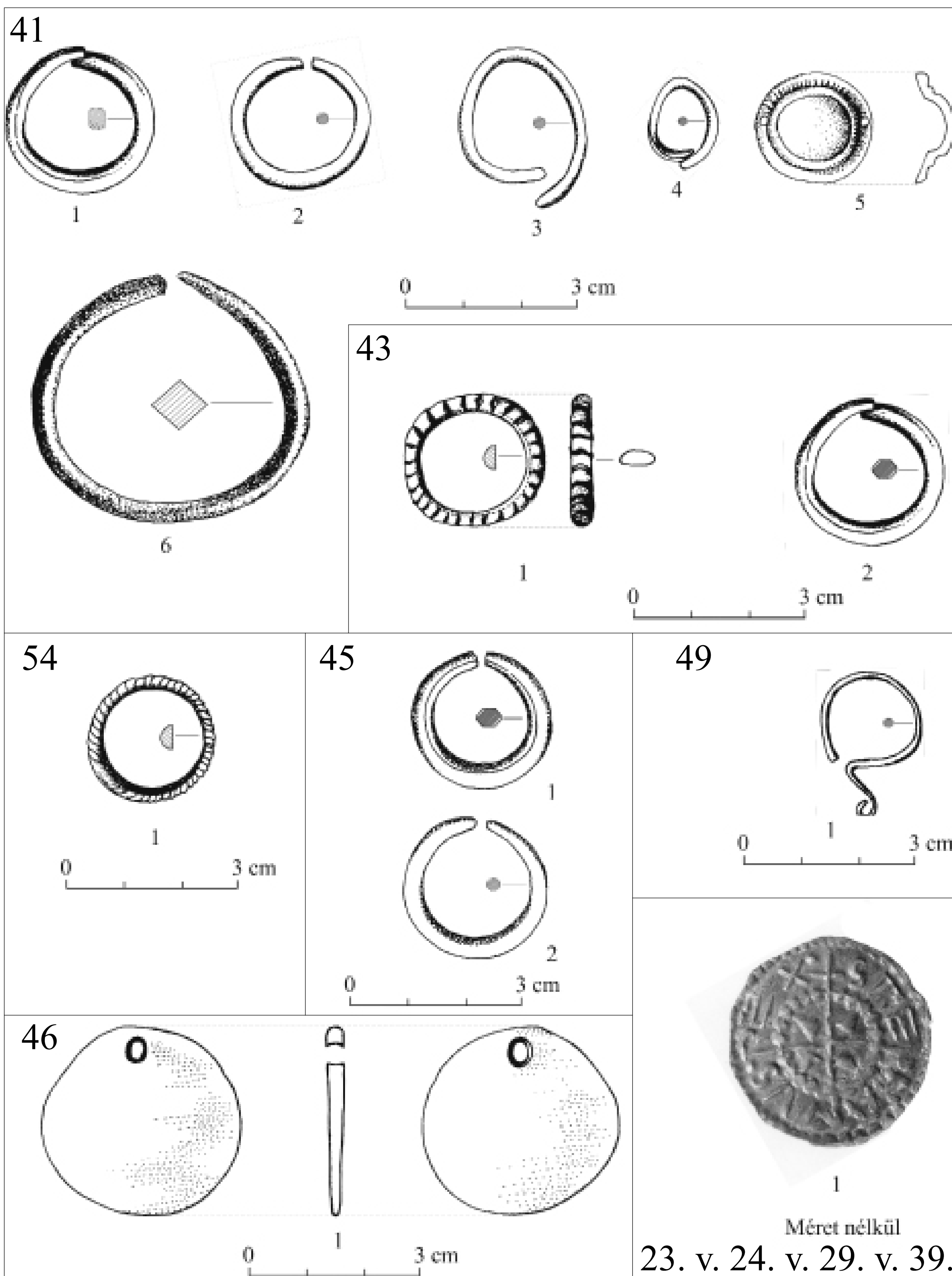

274. tábla. Újszentes-Elkerülő, 2. sír: 1; 3. sír: 1; Újvár-Gomila, ismeretlen számú sír: 1.

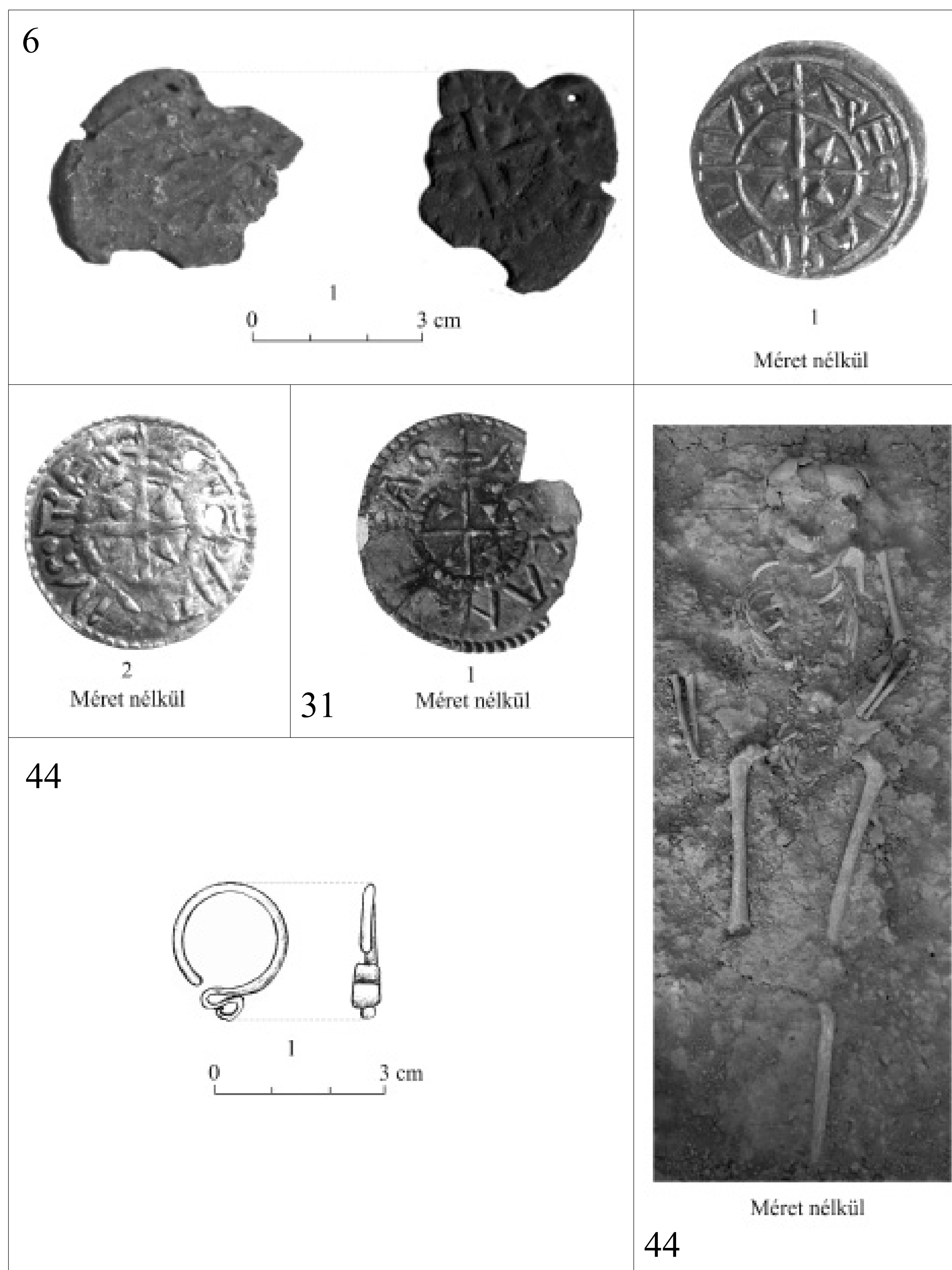

275. tábla. Vajdahunyad-Kincseshegy, 2. sír: 1; 3. sír: 1–2; 5. sír: 1; 13. sír: 1–2; 14. sír: 1–3; 16. sír: 1; 20. sír: 1; 22. sír: 1–2; 27. sír: 1–2.

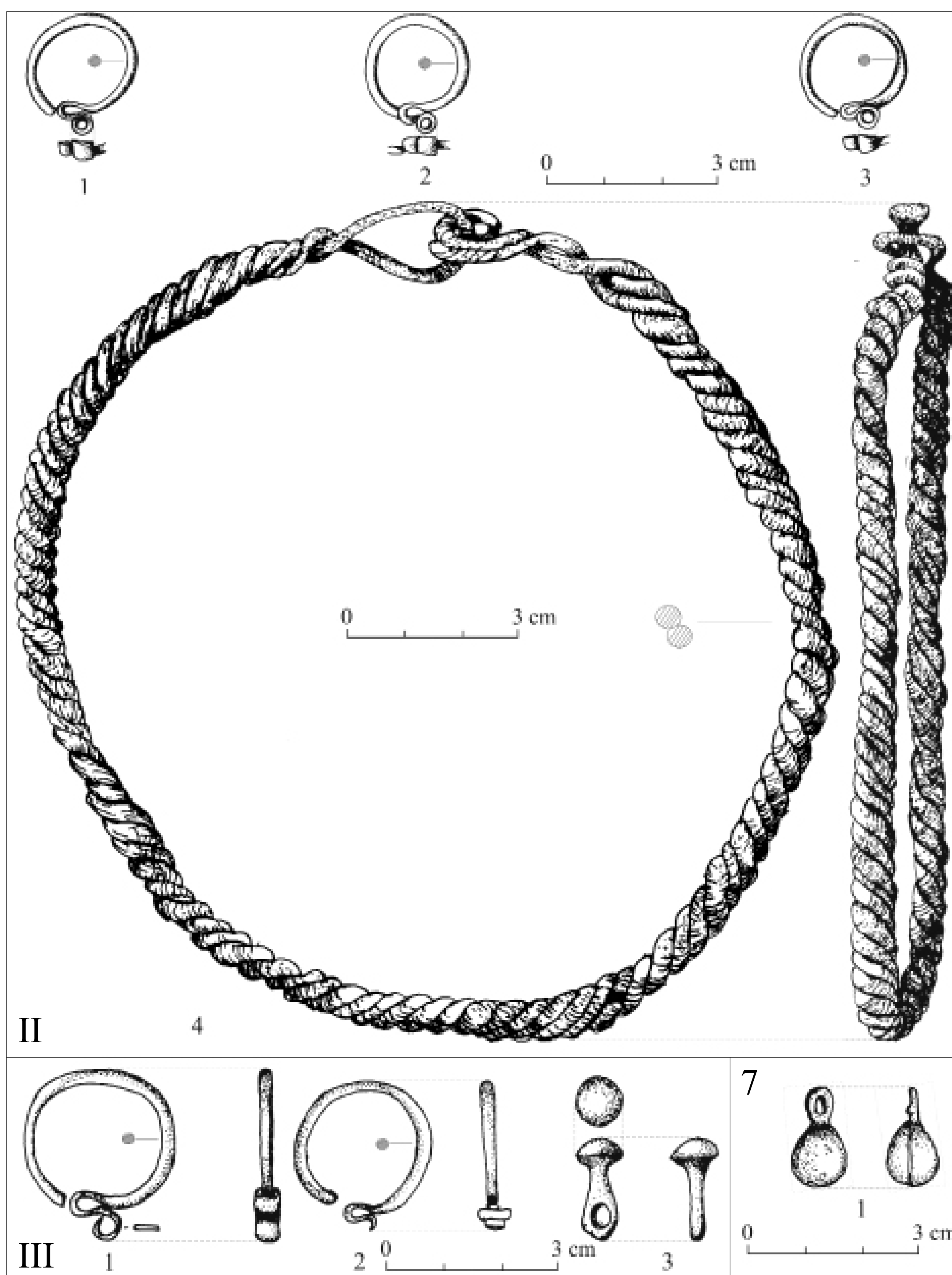

276. tábla. Vajdahunyad-Kincseshegy, 28. sír: 1–3; 30. sír: 1; 31. sír: 1–3; 32. sír: 1; 33. sír: 1. a–b; 34. sír: 1–3; 39. sír: 1–2.

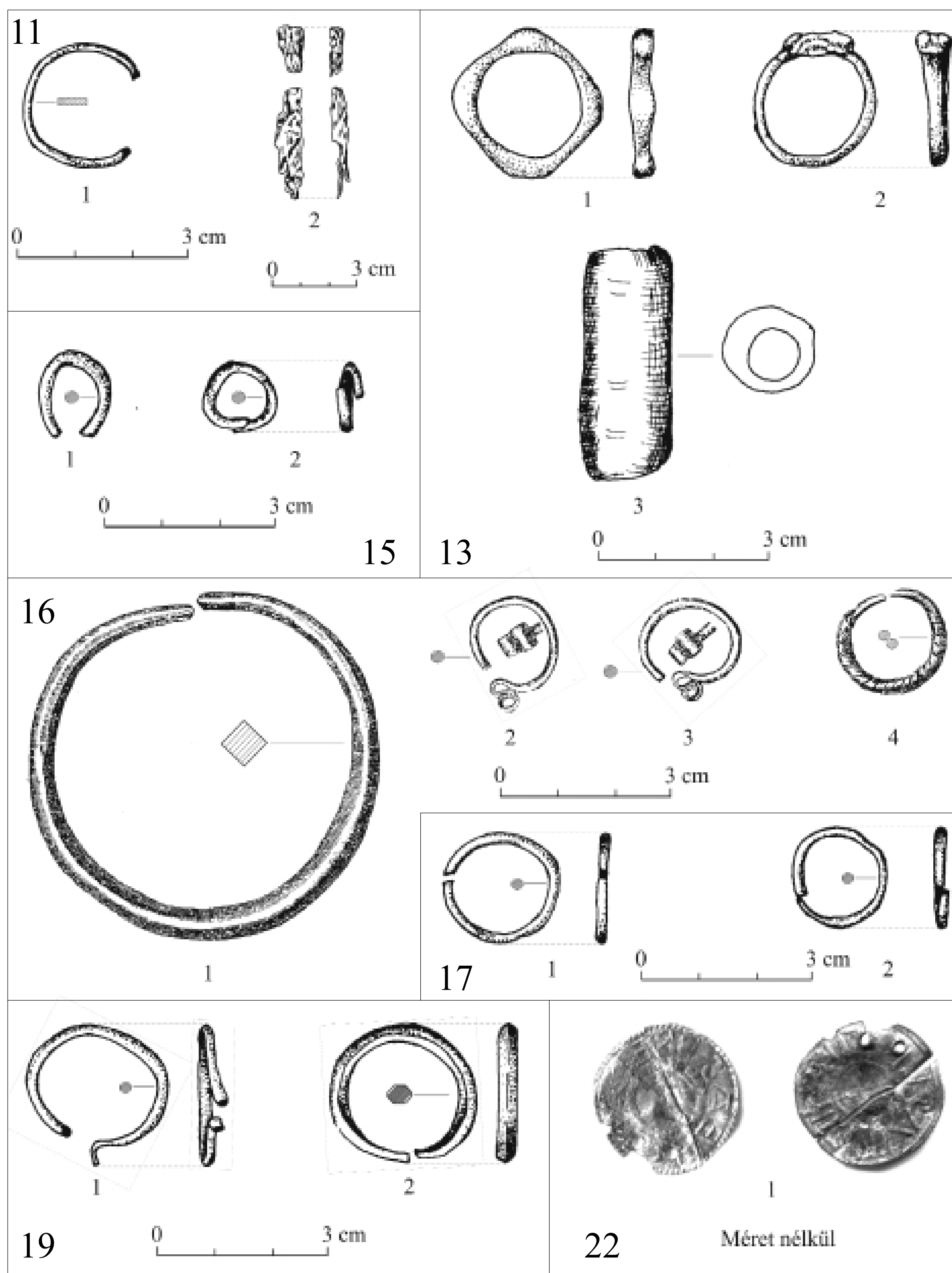

277. tábla. Vajdahunyad-Kincseshegy, 41. sír: 1–6; 43. sír: 1–2; 45. sír: 1–2; 46. sír: 1; 49. sír: 1; 54. sír: 1; 23., 24., 29. v. 39. sírok összekeveredett érméi: 1.

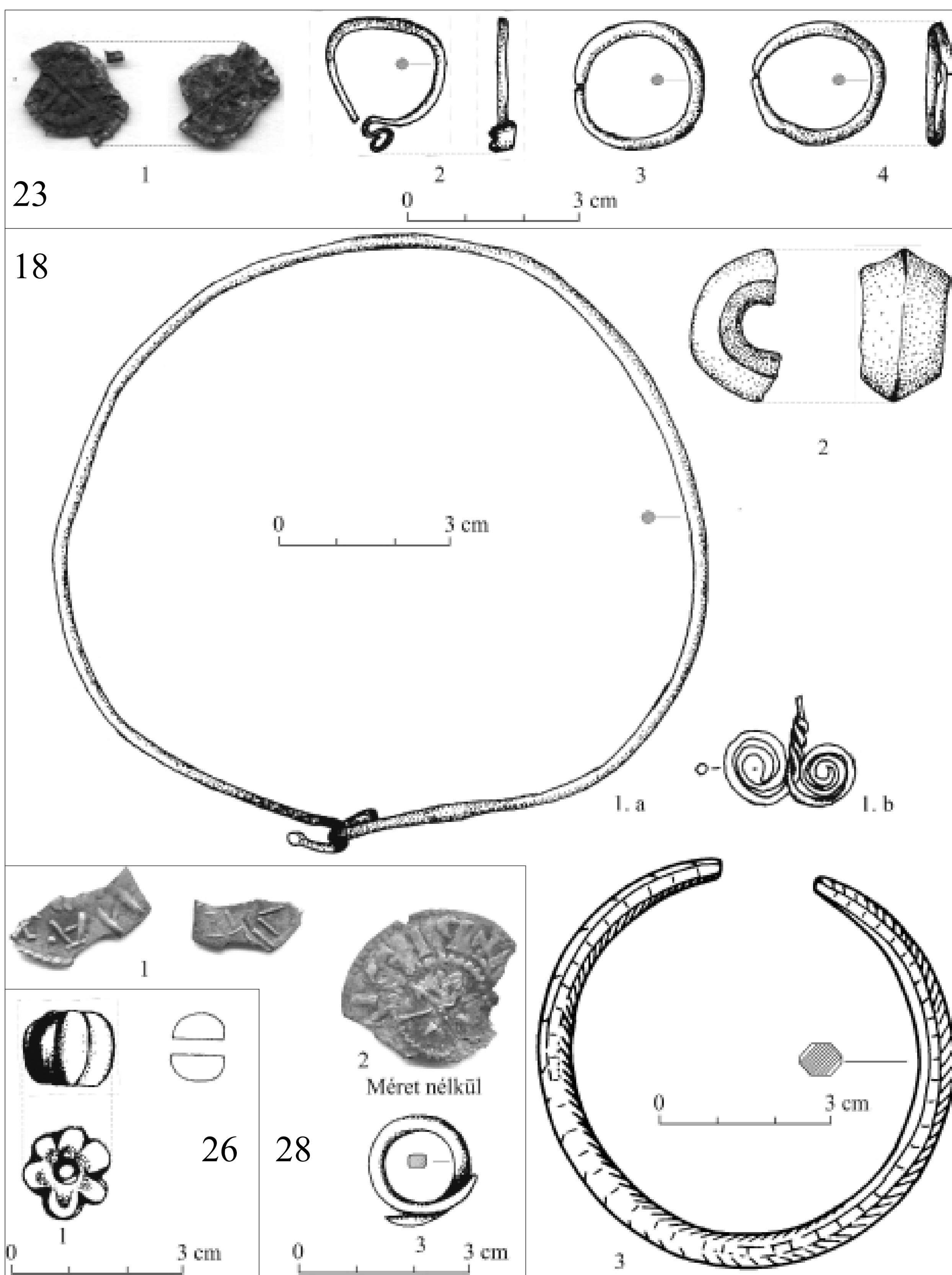

278. tábla. Vajdahunyad-Kincseshegy, 6. sír: 1; 31. sír: 1; 44. sír: 1; 23., 24., 29. v. 39. sírok összekeveredett érméi: 1–2.

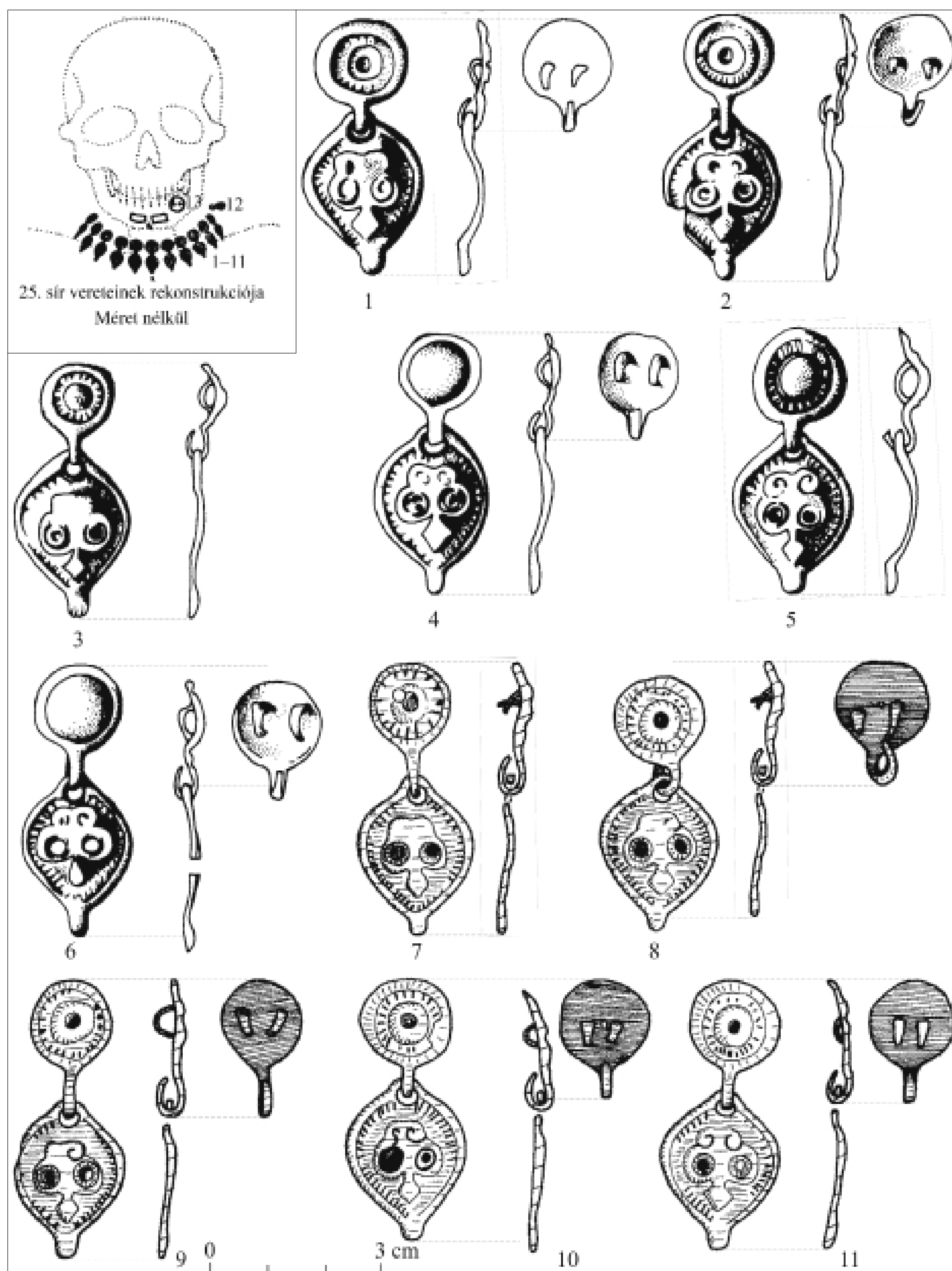

279. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, II. sír: 1–4; III. sír: 1–3; 7. sír: 1.

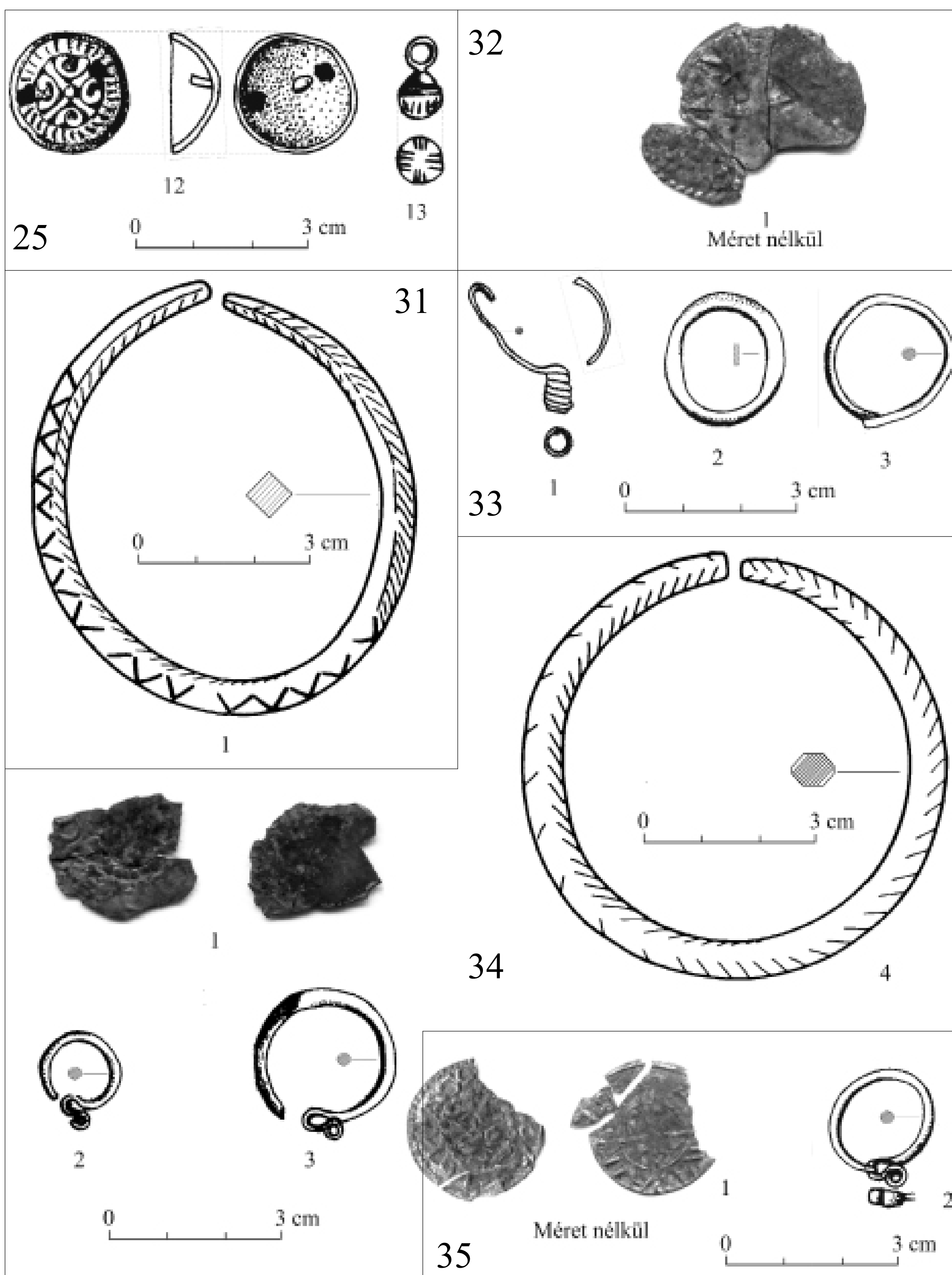

280. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, 11. sír: 1–2; 13. sír: 1–3; 15. sír: 1–2; 16. sír: 1–4; 17. sír: 1–2; 19. sír: 1–2; 22. sír: 1.

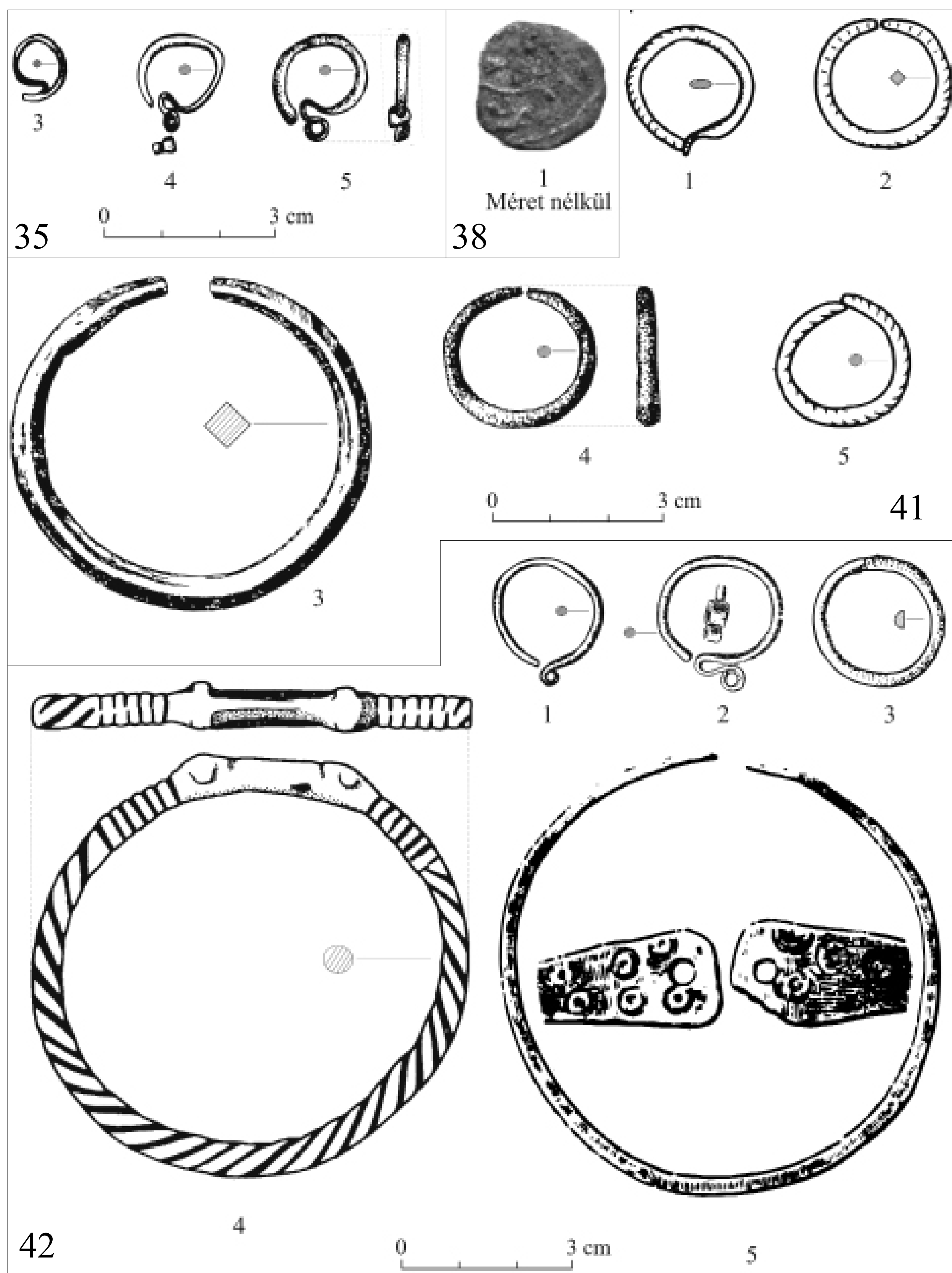

281. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, 18. sír: 1–3; 23. sír: 1–4; 26. sír: 1; 28. sír: 1–3.

282. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, 25. sír: 1–11.

283. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, 25. sír: 12–13; 31. sír: 1; 32. sír: 1; 33. sír: 1–3; 34. sír: 1–4; 35. sír: 1–2.

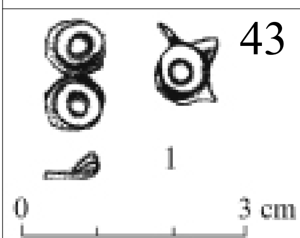

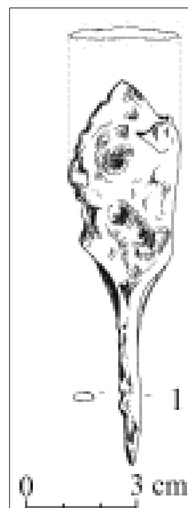

284. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, 35. sír: 3–5; 38. sír: 1; 41. sír: 1–5; 42. sír: 1–5.

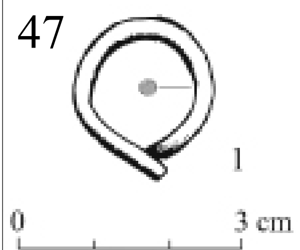
42

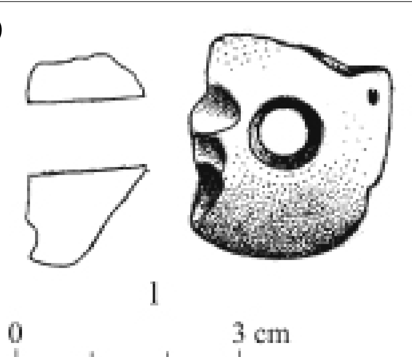
0 3 cm

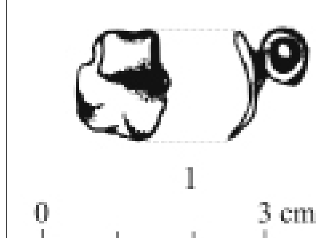
6

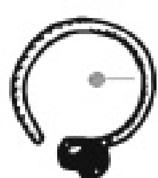

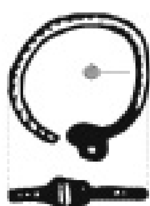

285. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, 42. sír: 6; 43. sír: 1; 47. sír: 1; 49. sír: 1; 51. sír: 1; szórványlelet: 1.

1

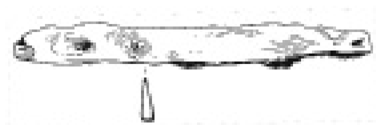

2

0 3 cm

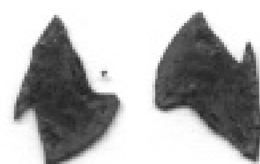

3

4

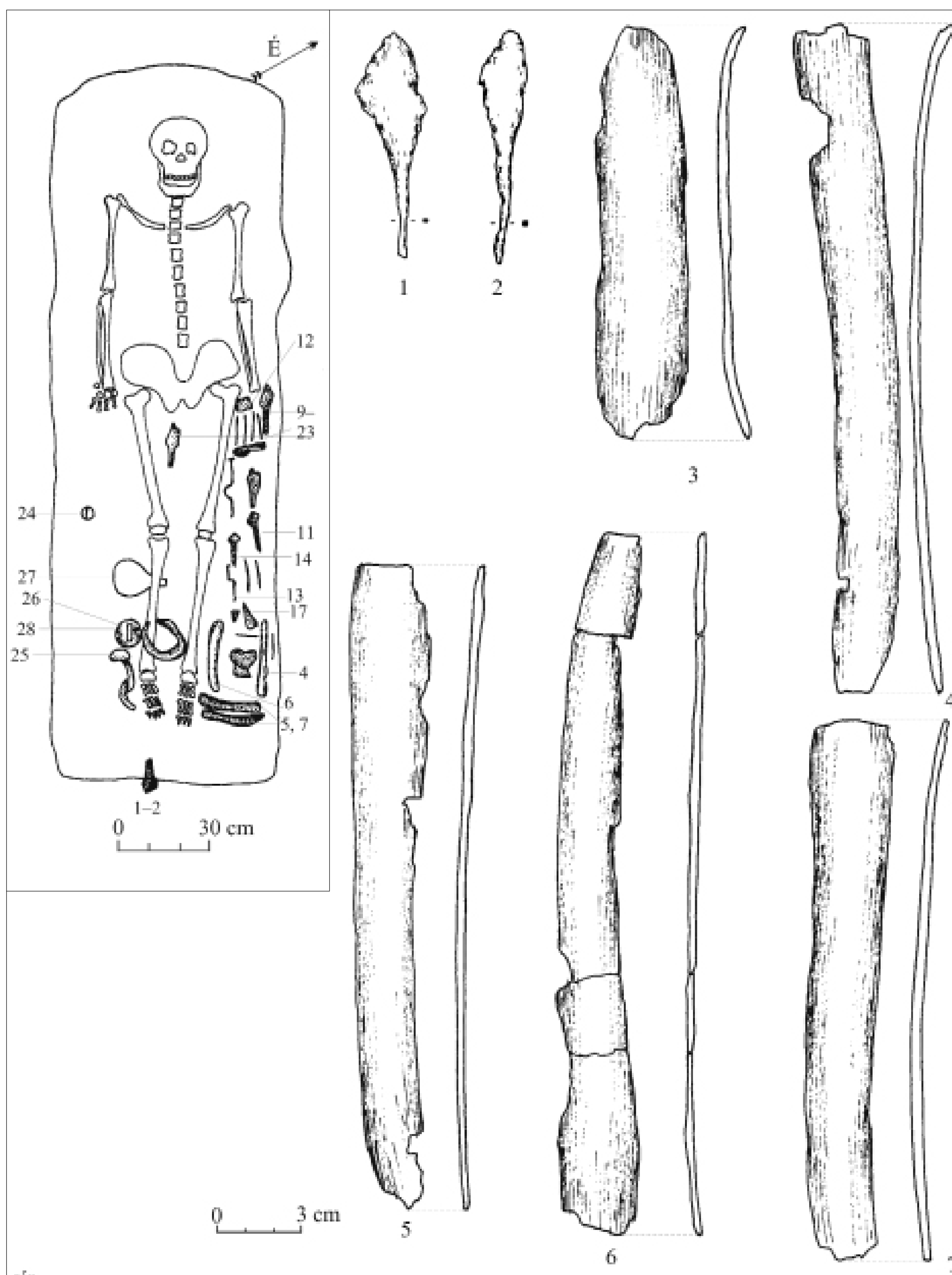
0 3 cm

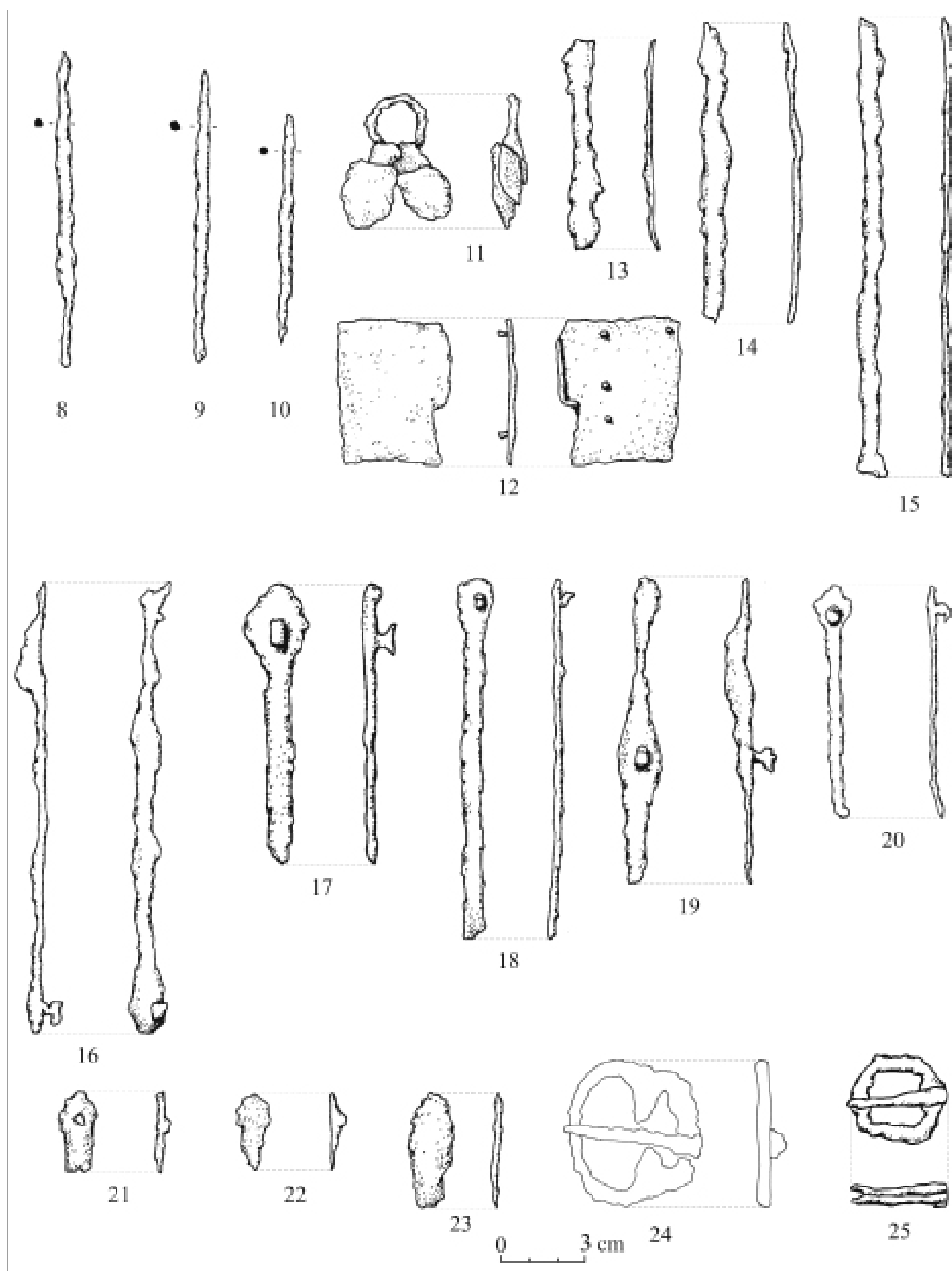
5

Méret nélkül

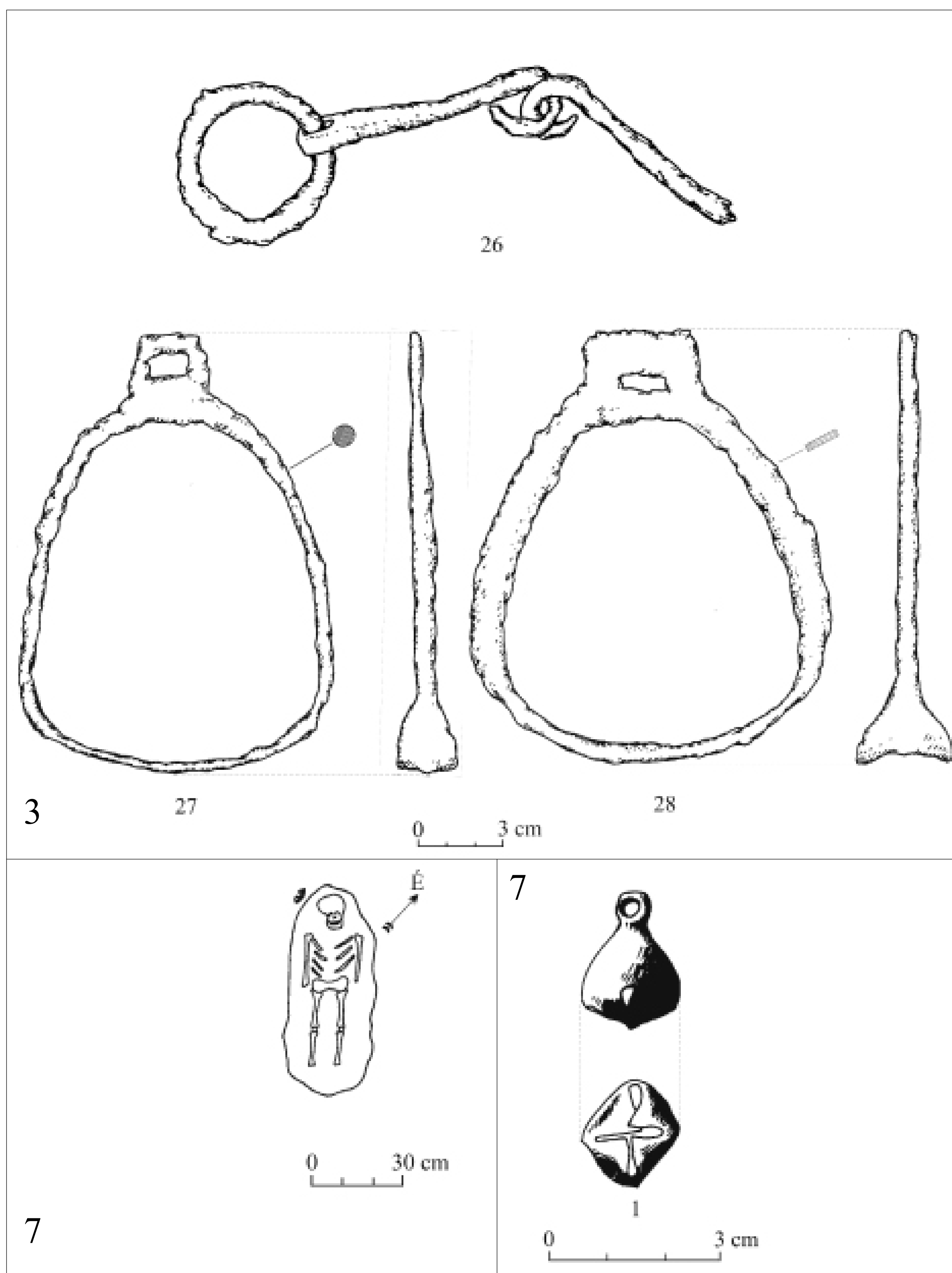
286. tábla. Várfalva-Jósika Gábor kertje, 55. sír: 1–5.

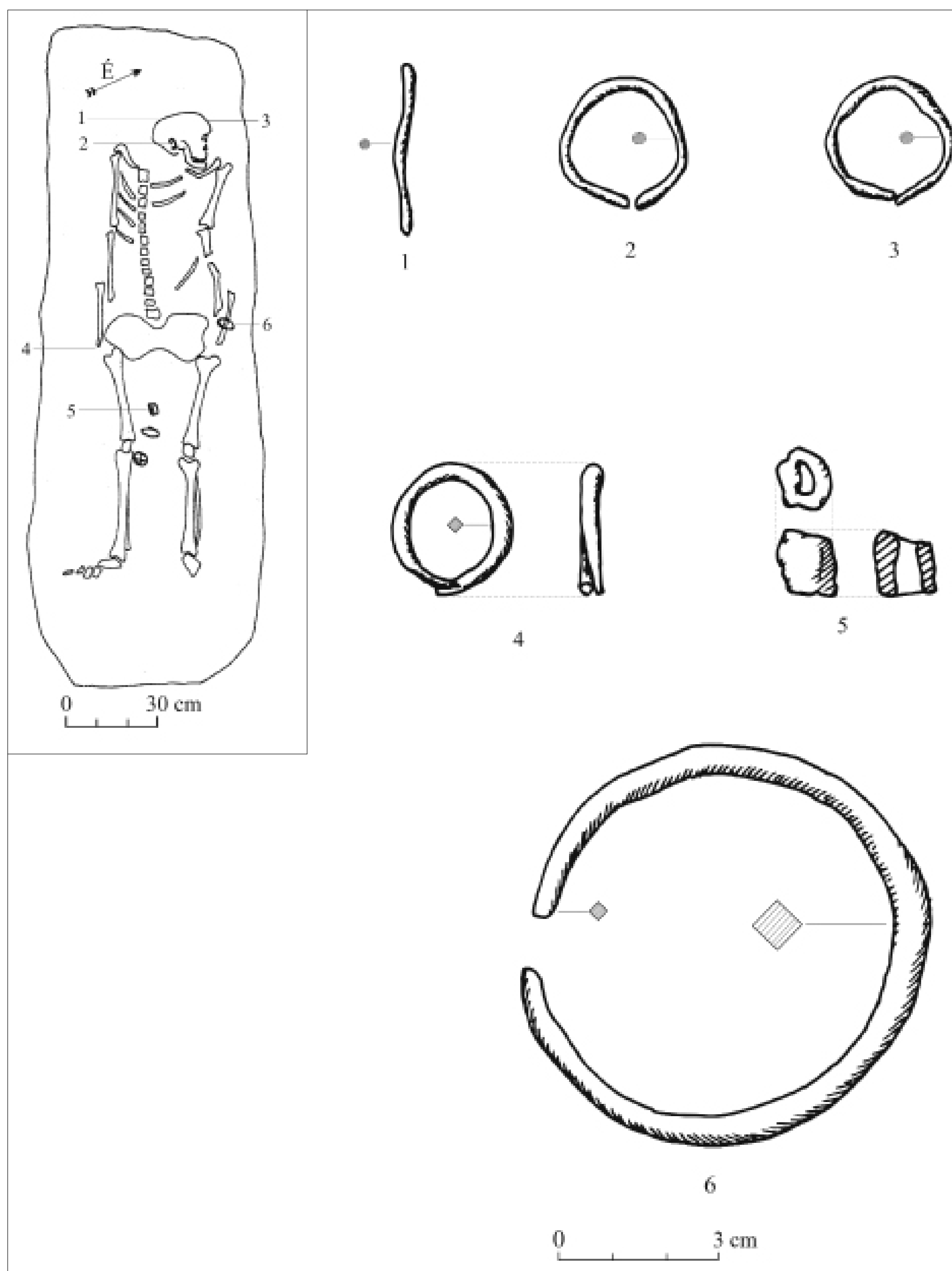

287. tábla. Vejte, 3. sír: 1–7.

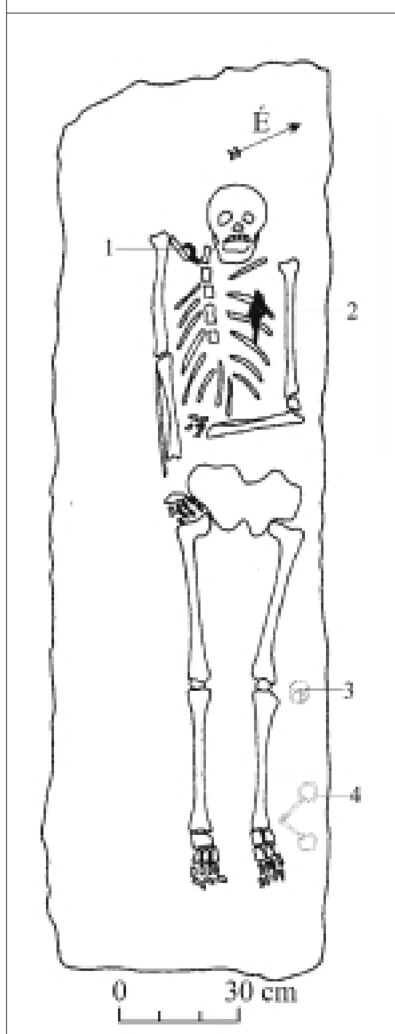

288. tábla. Vejte, 3. sír: 8–25.

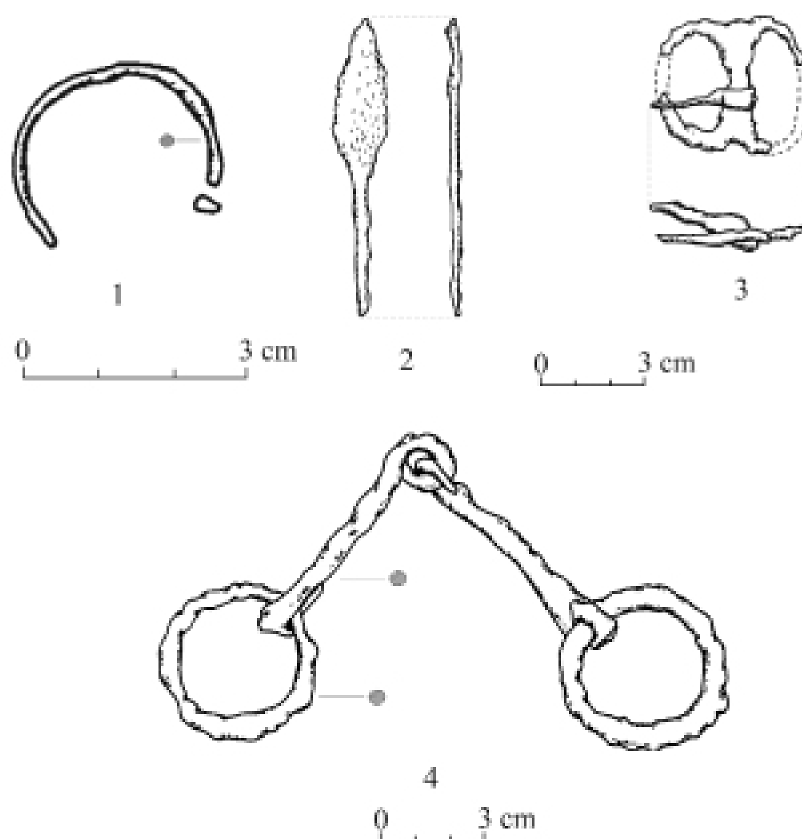

289. tábla. Vejte, 3. sír: 26–28; 7. sír töltelékföldjéből: 1.

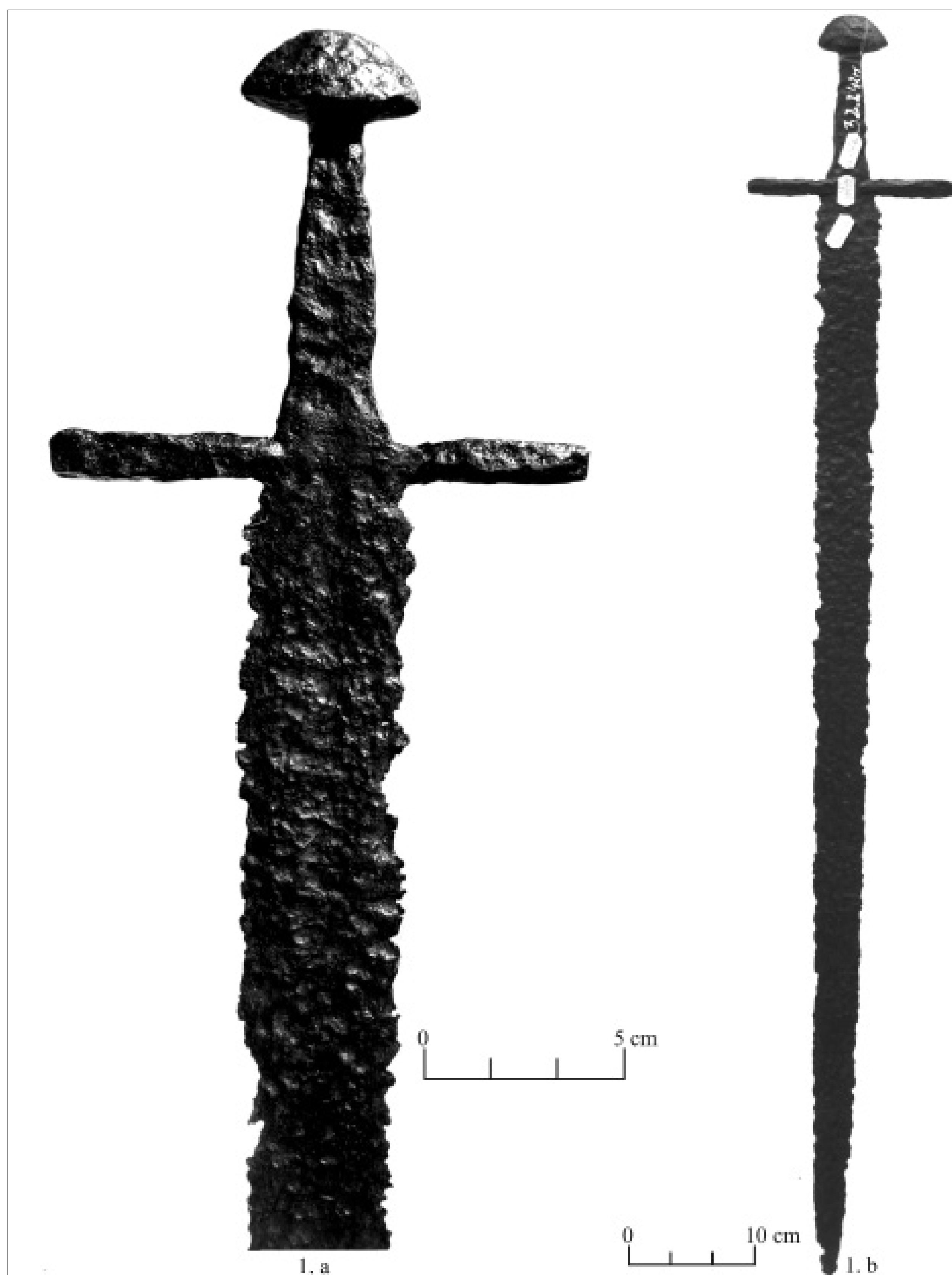

290. tábla. Vejte, 4. sír: 1–6.

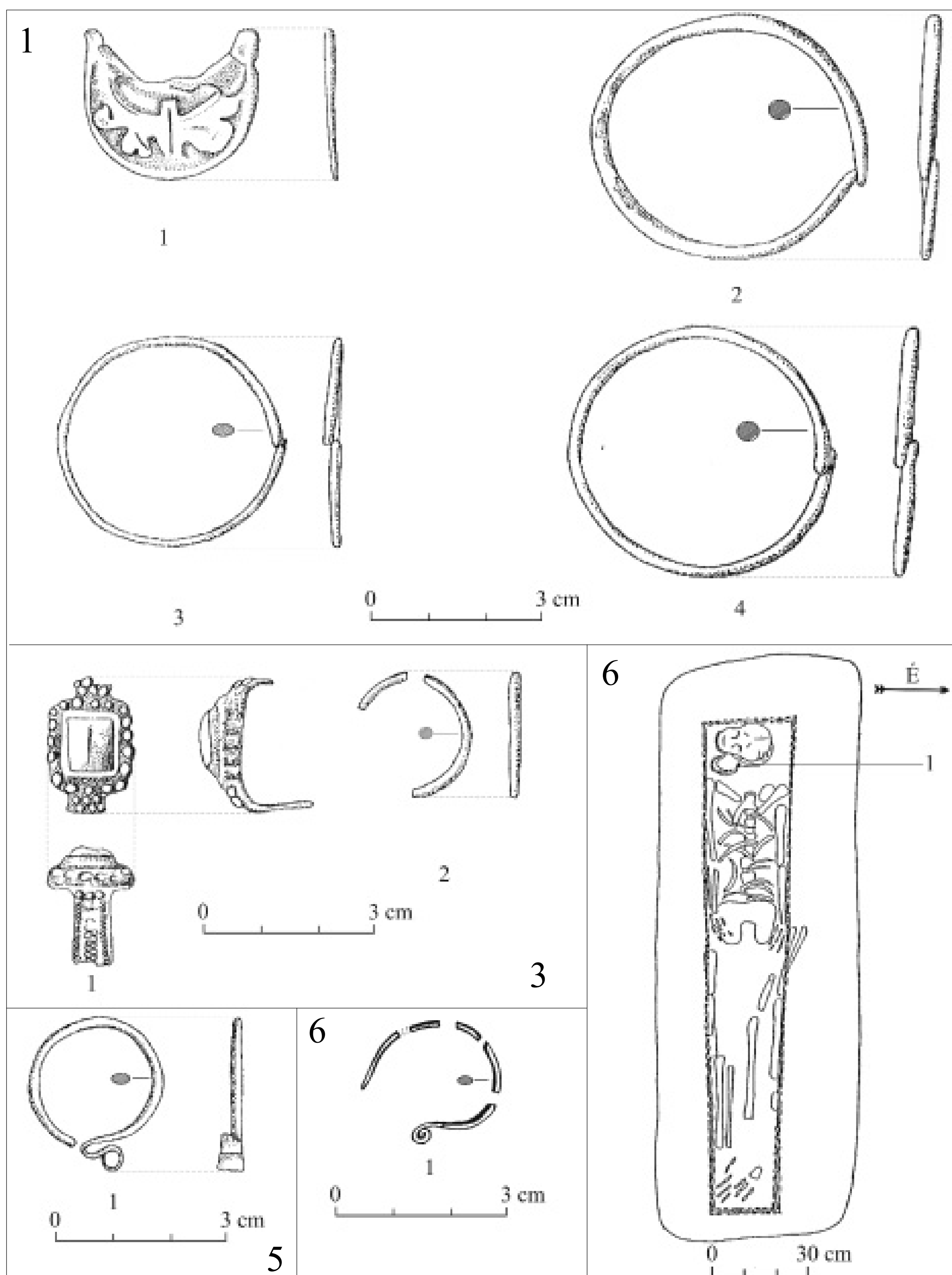

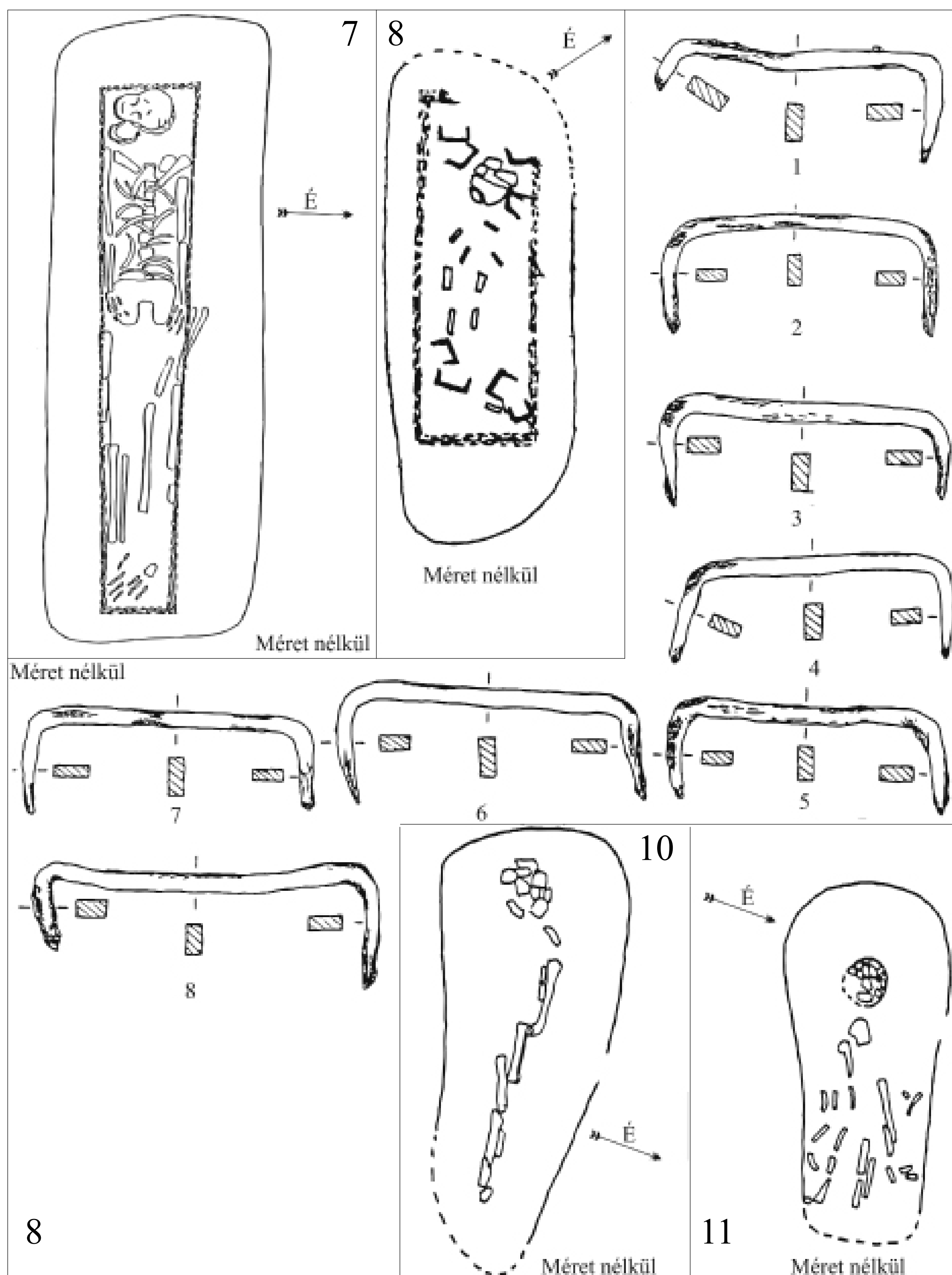

291. tábla. Vejte, 6. sír: 1–4.

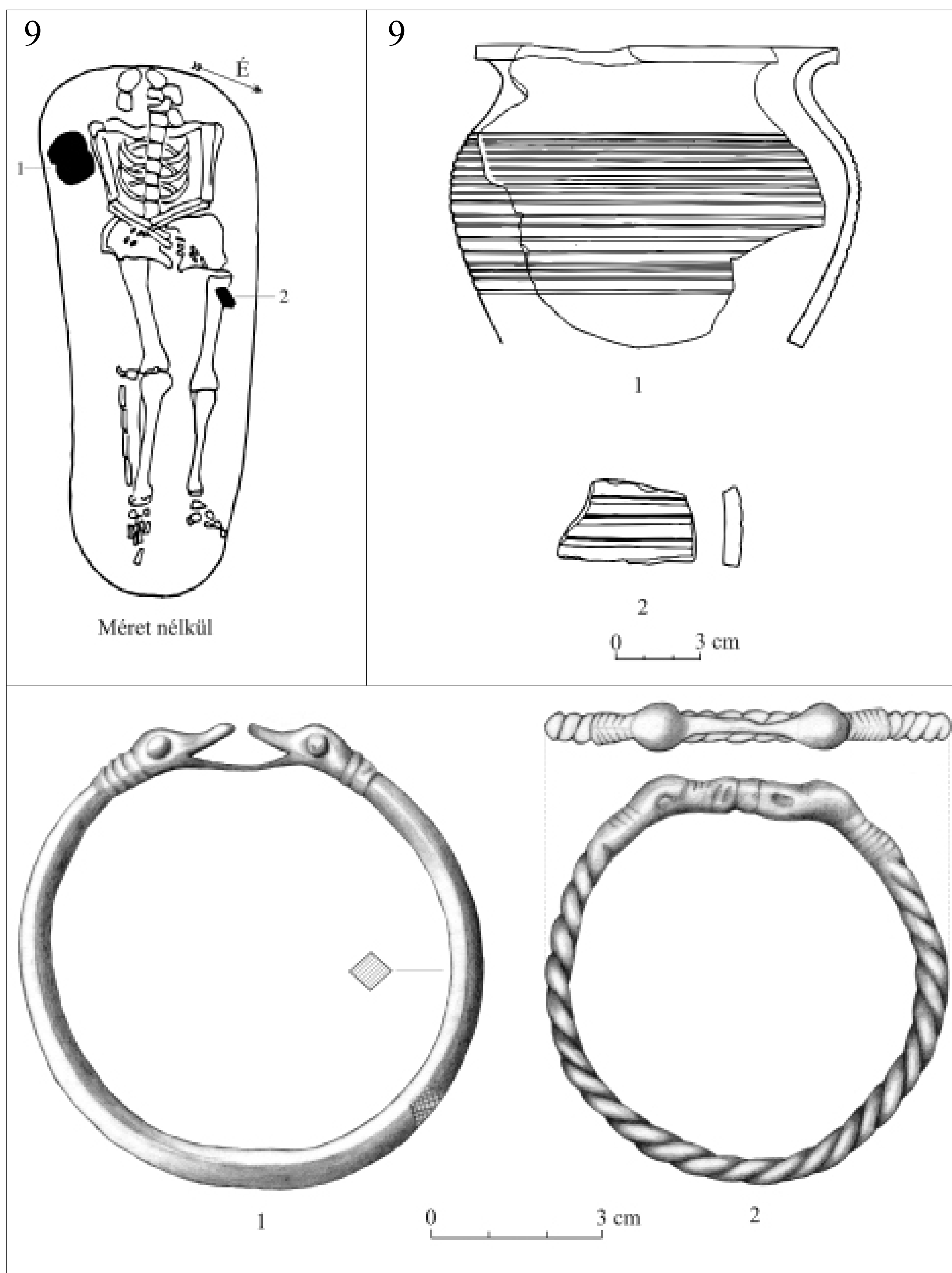

292. tábla. Vetés, szórvány lelet: 1. a–b.

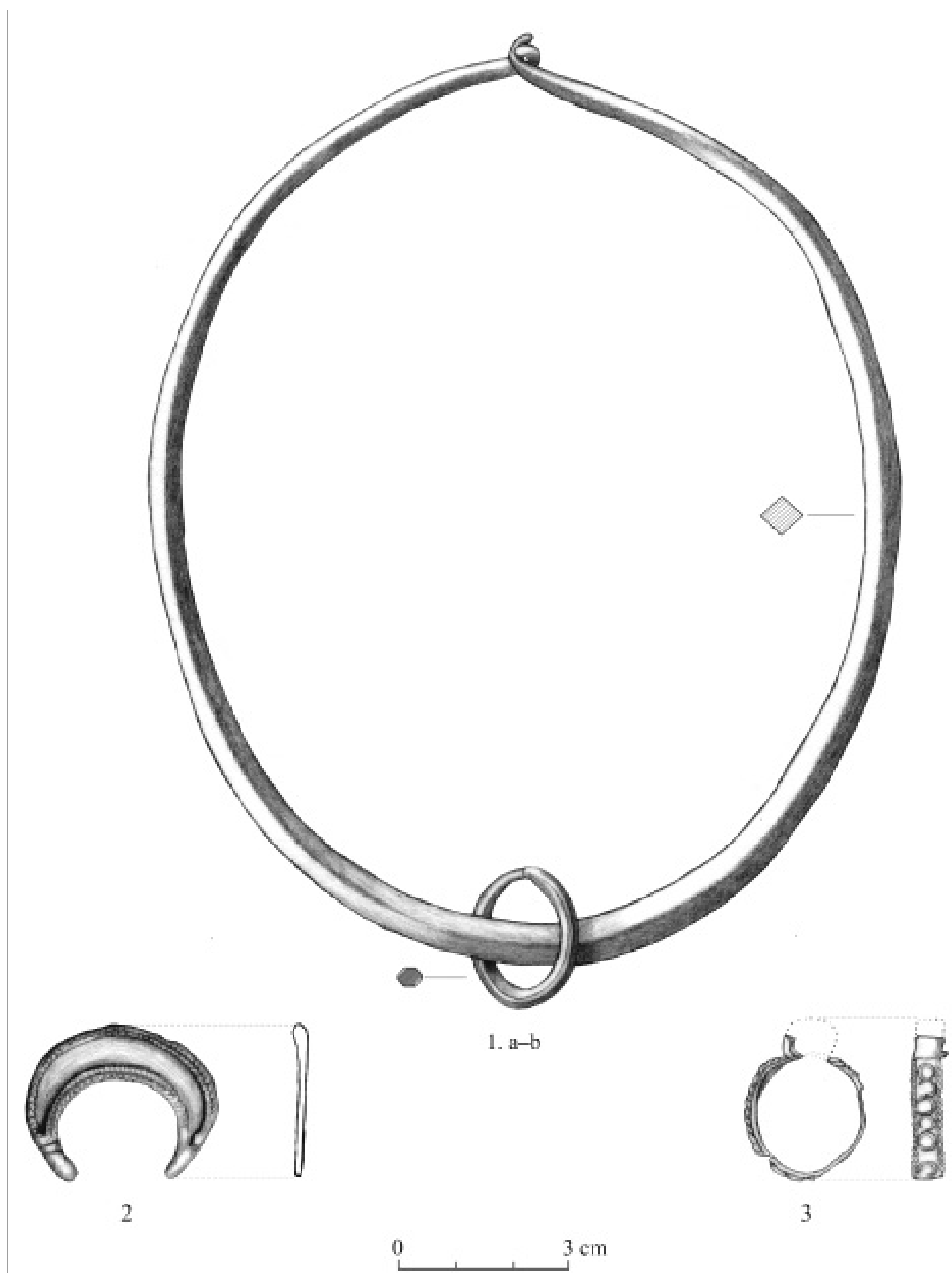

293. tábla. Zilah-Pálvár, 1. sír: 1–4; 3. sír: 1–2; 5. sír: 1; 6. sír: 1.

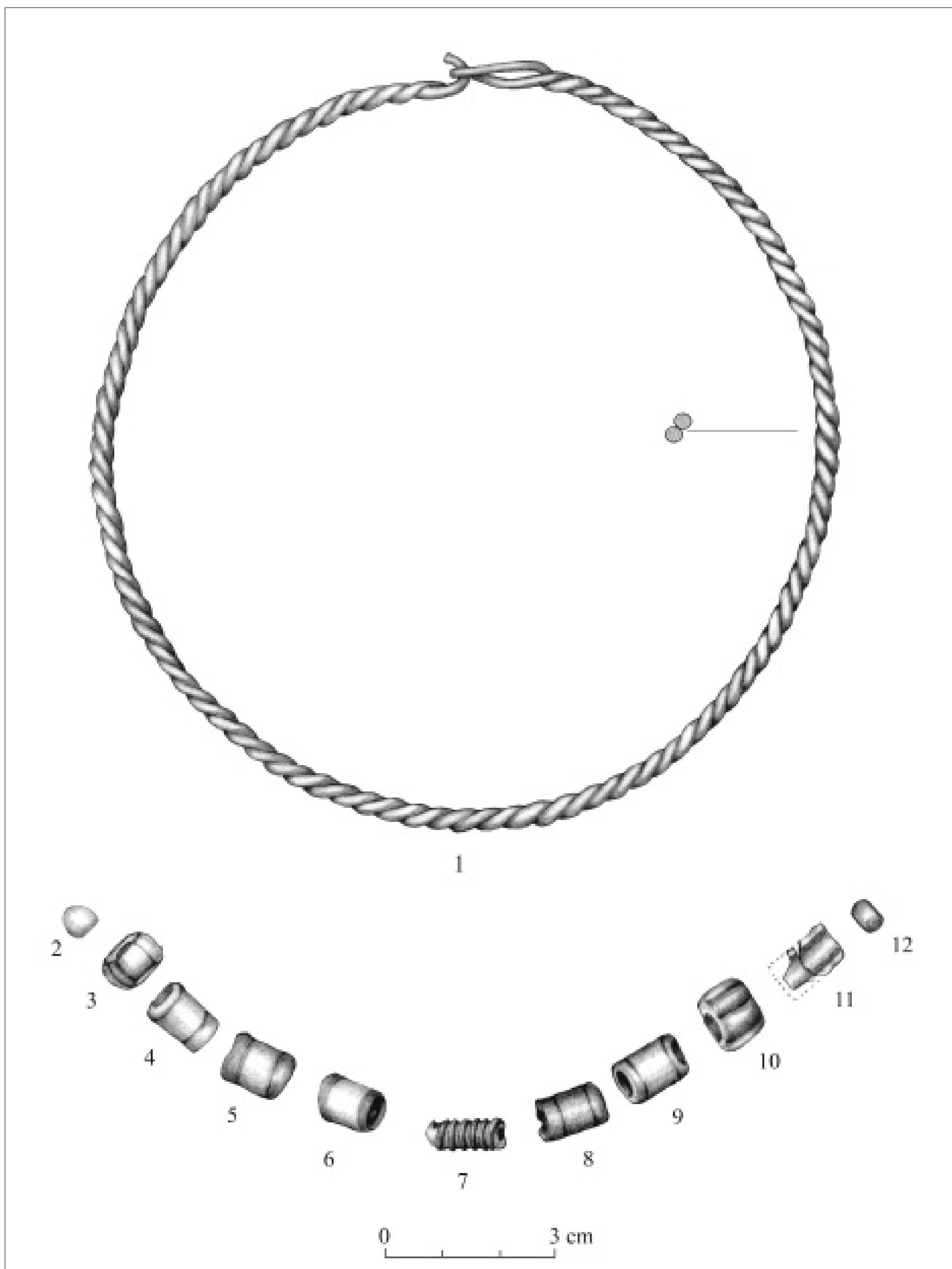

294. tábla. Zilah-Pálvár, 8. sír: 1–8.

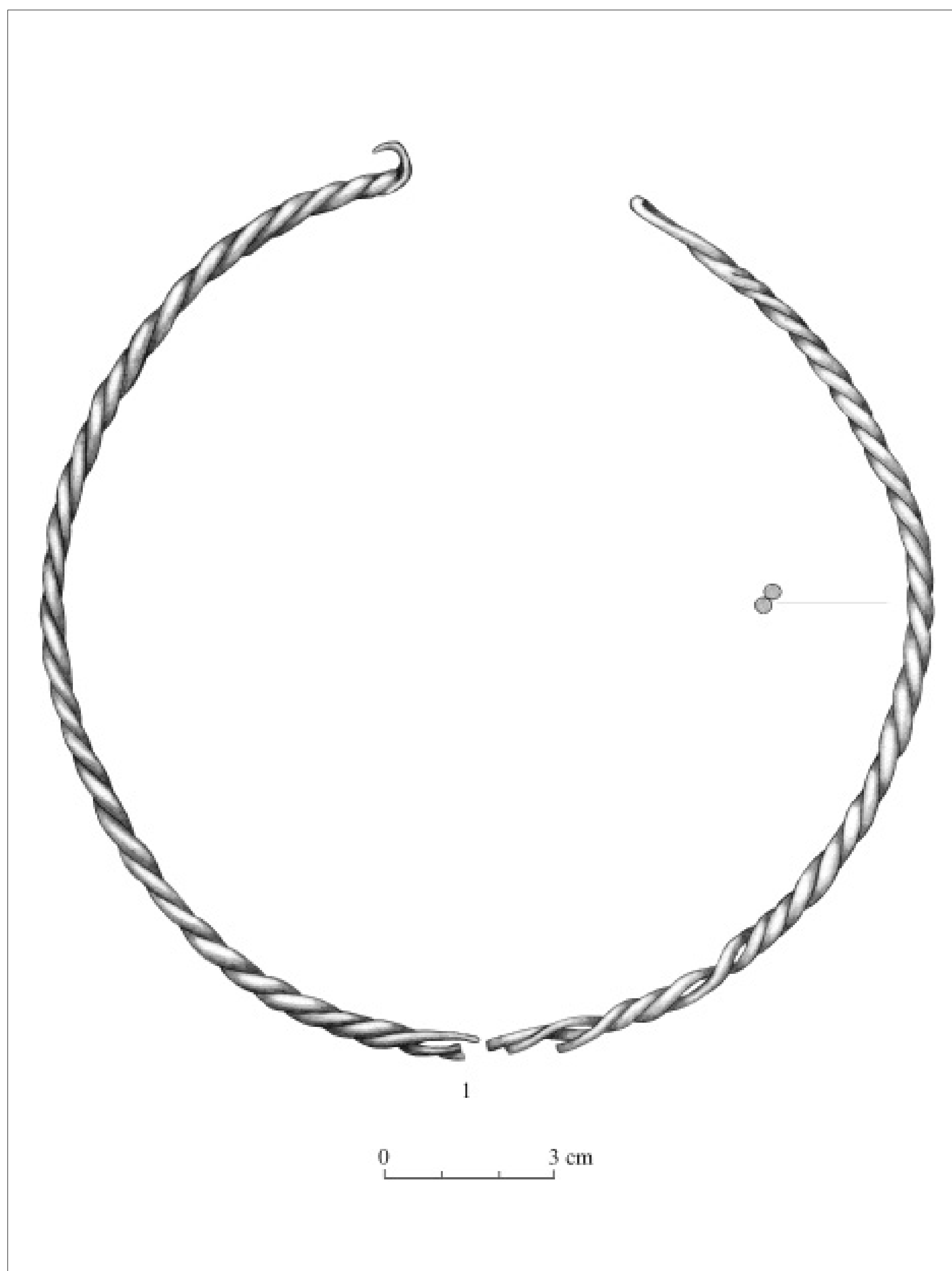

295. tábla. Zilah-Pálvár, 9. sír: 1–2; Zimándújfalu-Földvárpuszta, szórványleletek: 1–2.

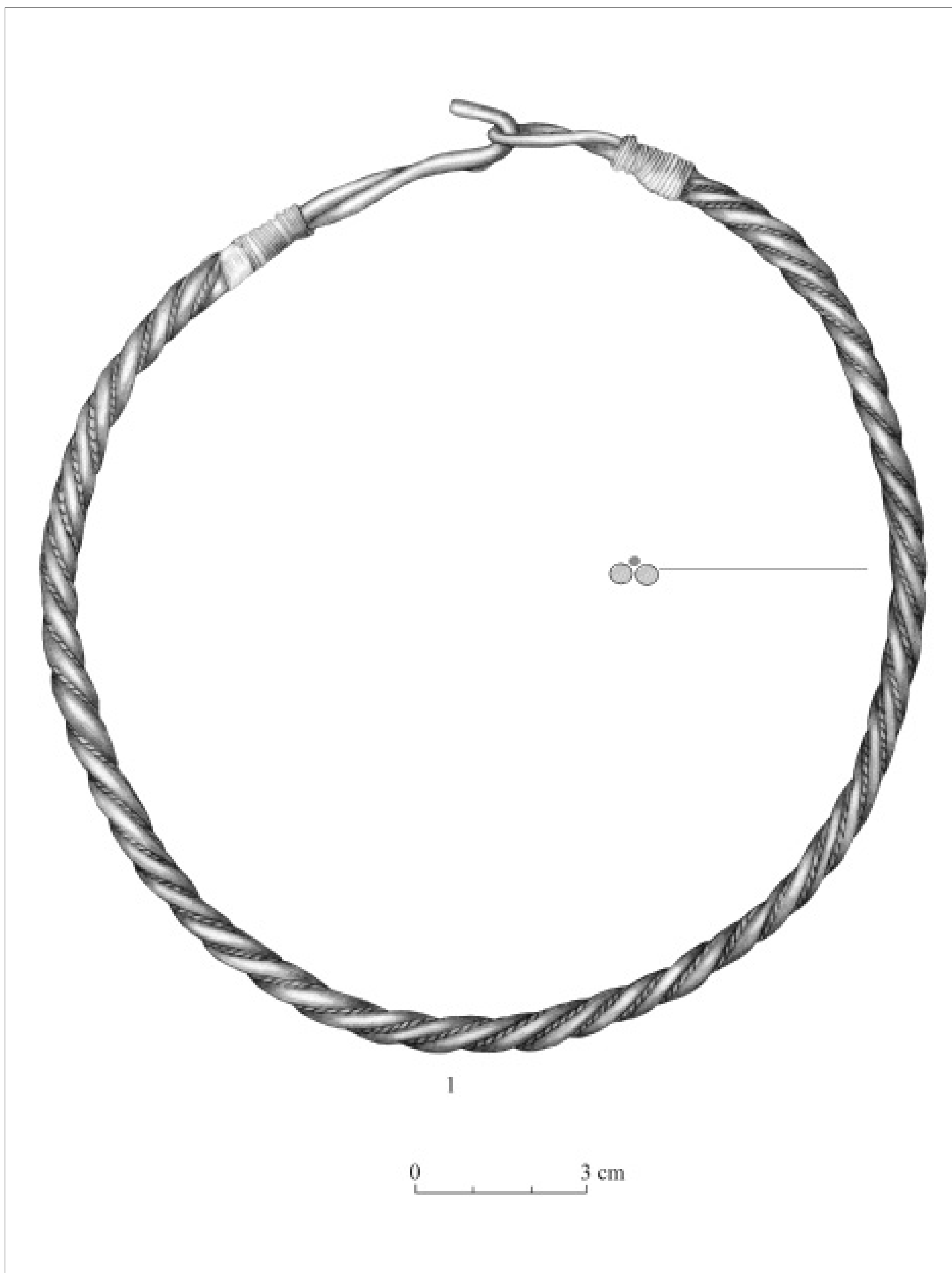

296. tábla. Zimándújfalu-Földvárpuszta, szórványleletek: 1–3.

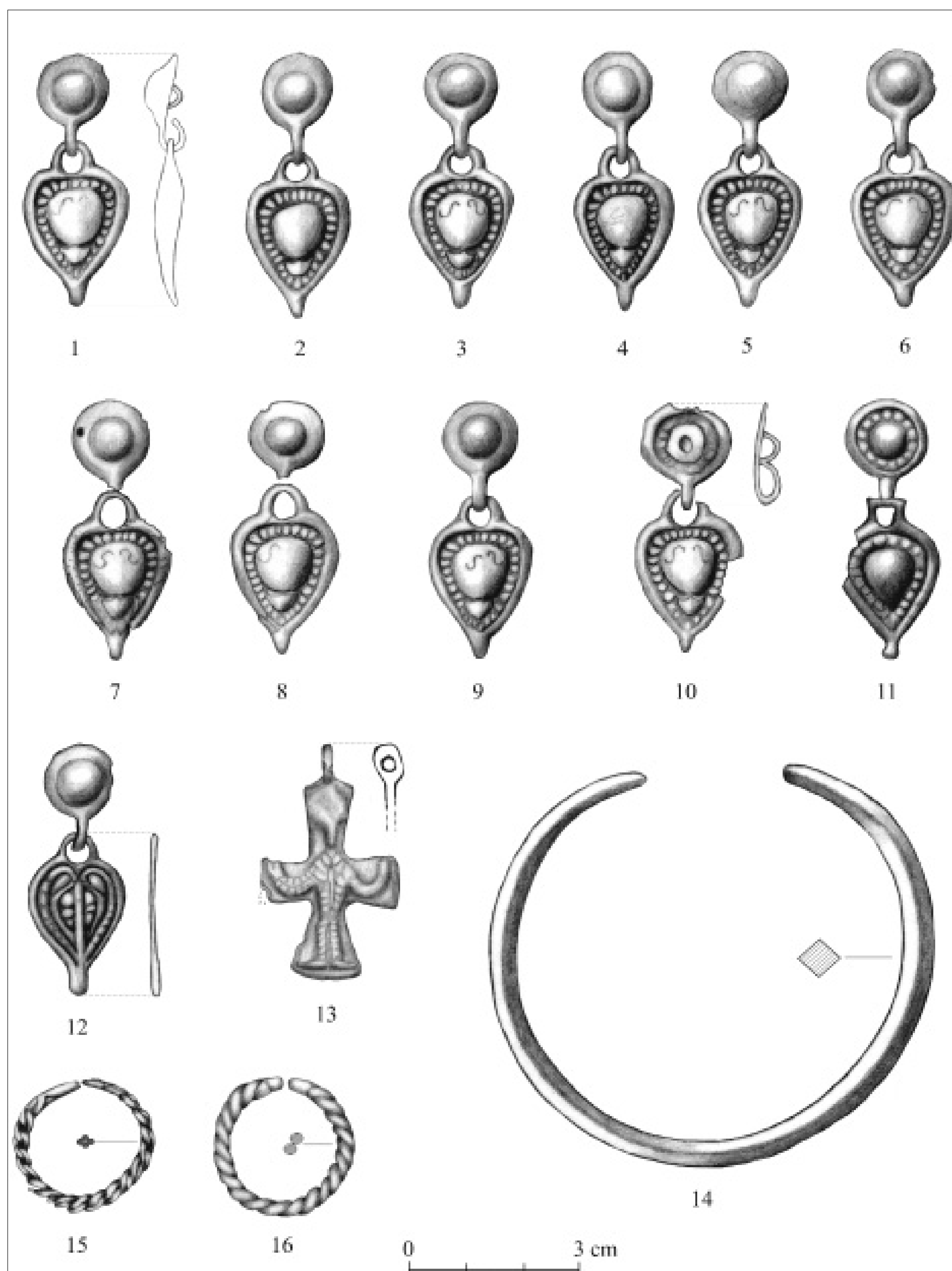

297. tábla. Zimándújfalu-Földvárpuszta, szórványleletek: 1–12.

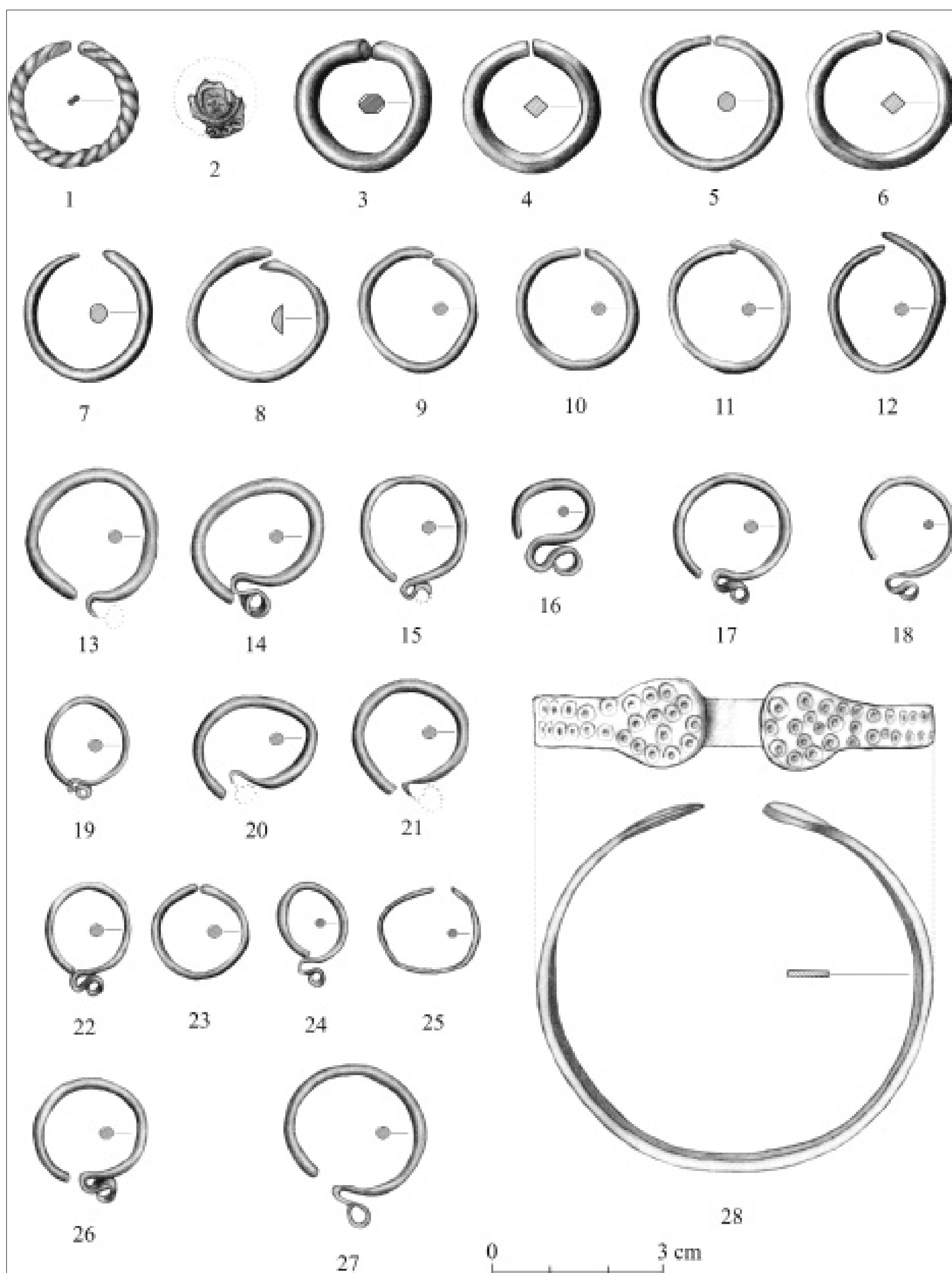

298. tábla. Zimándújfalu-Földvárpuszta, szórvány lelet: 1.

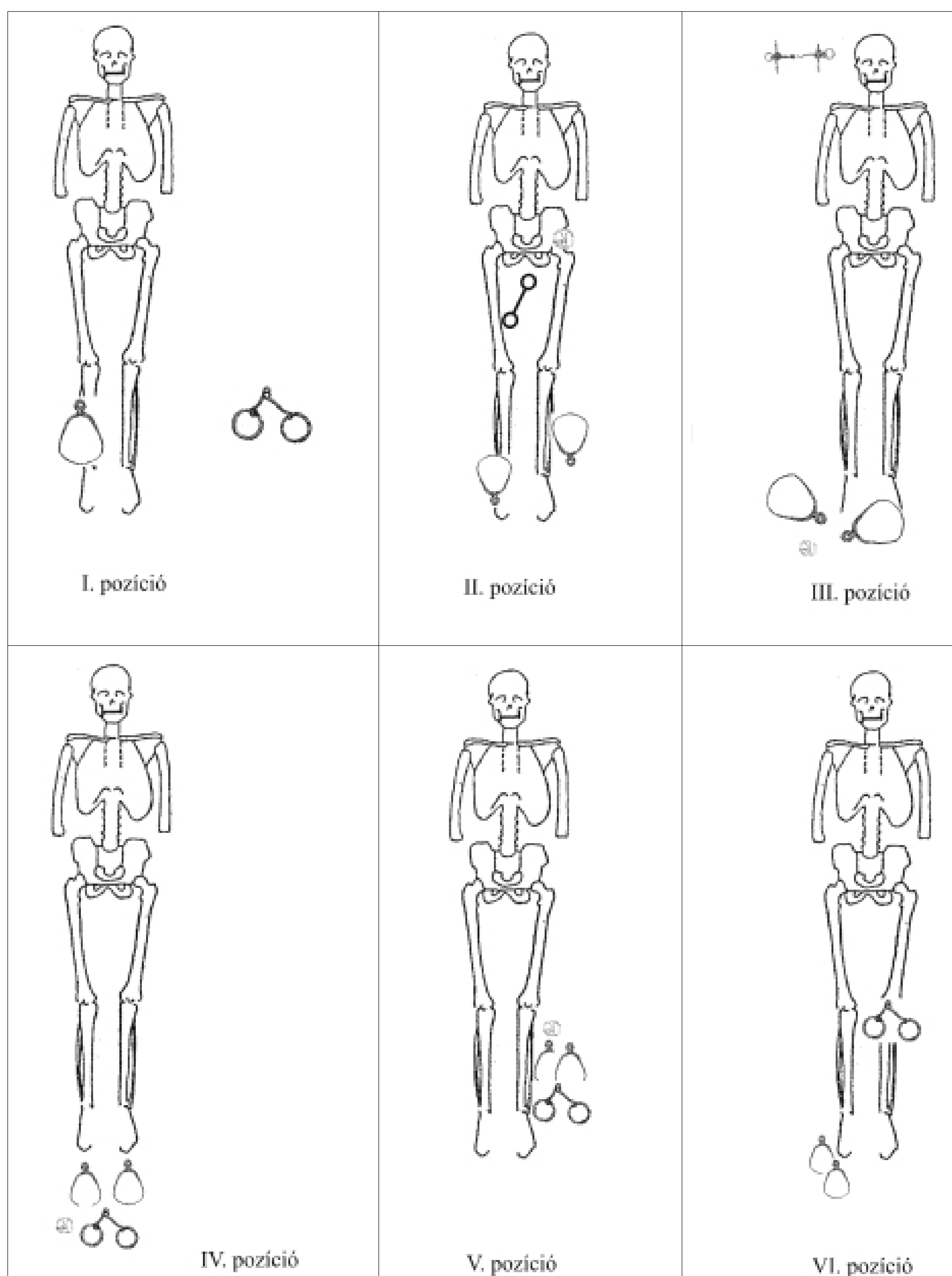

299. tábla. Zimándújfalu-Földvárpuszta, szórványlelet: 1.

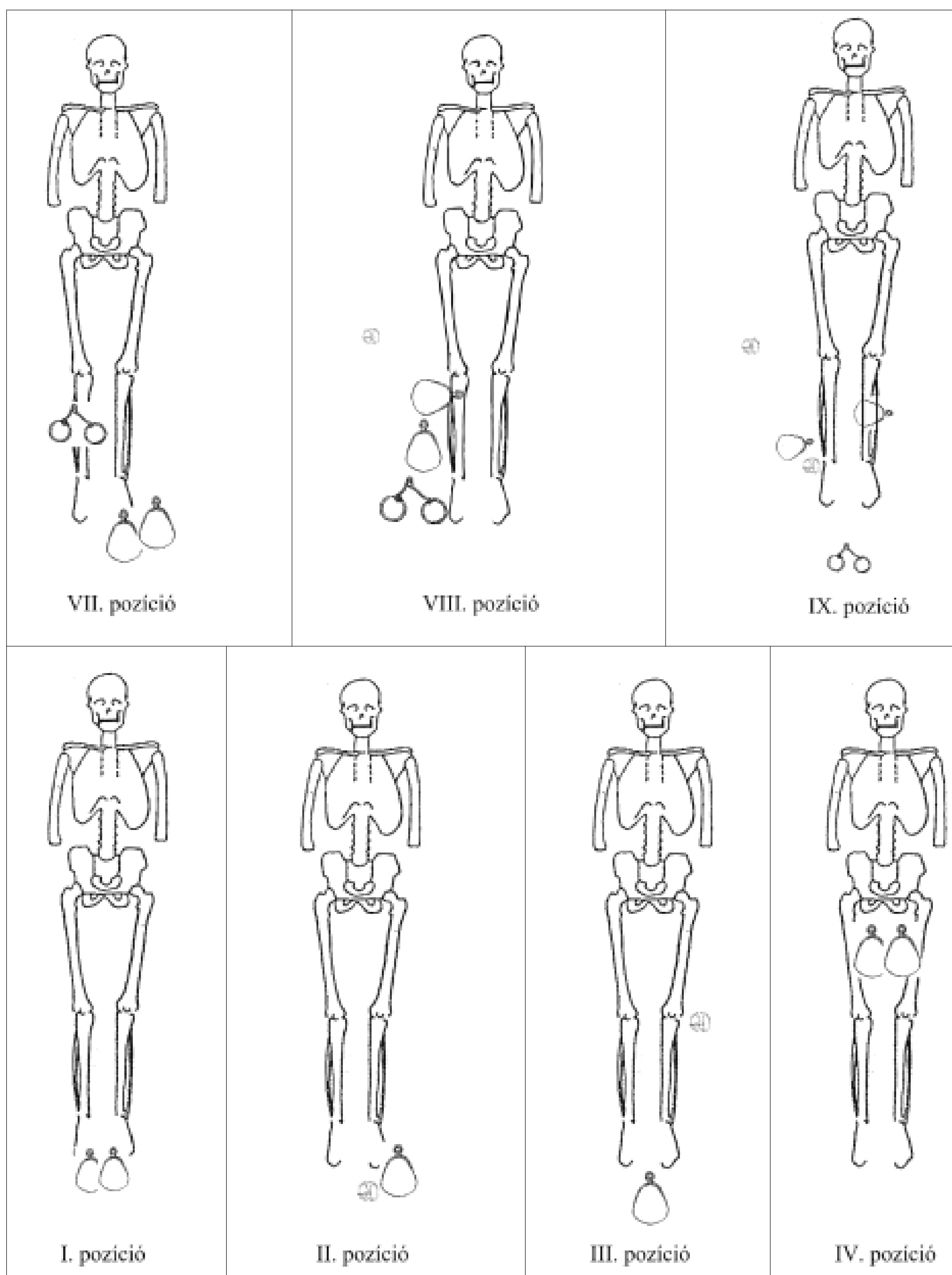

300. tábla. Zimándújfalu-Földvárpuszta, szórványleletek: 1–16.

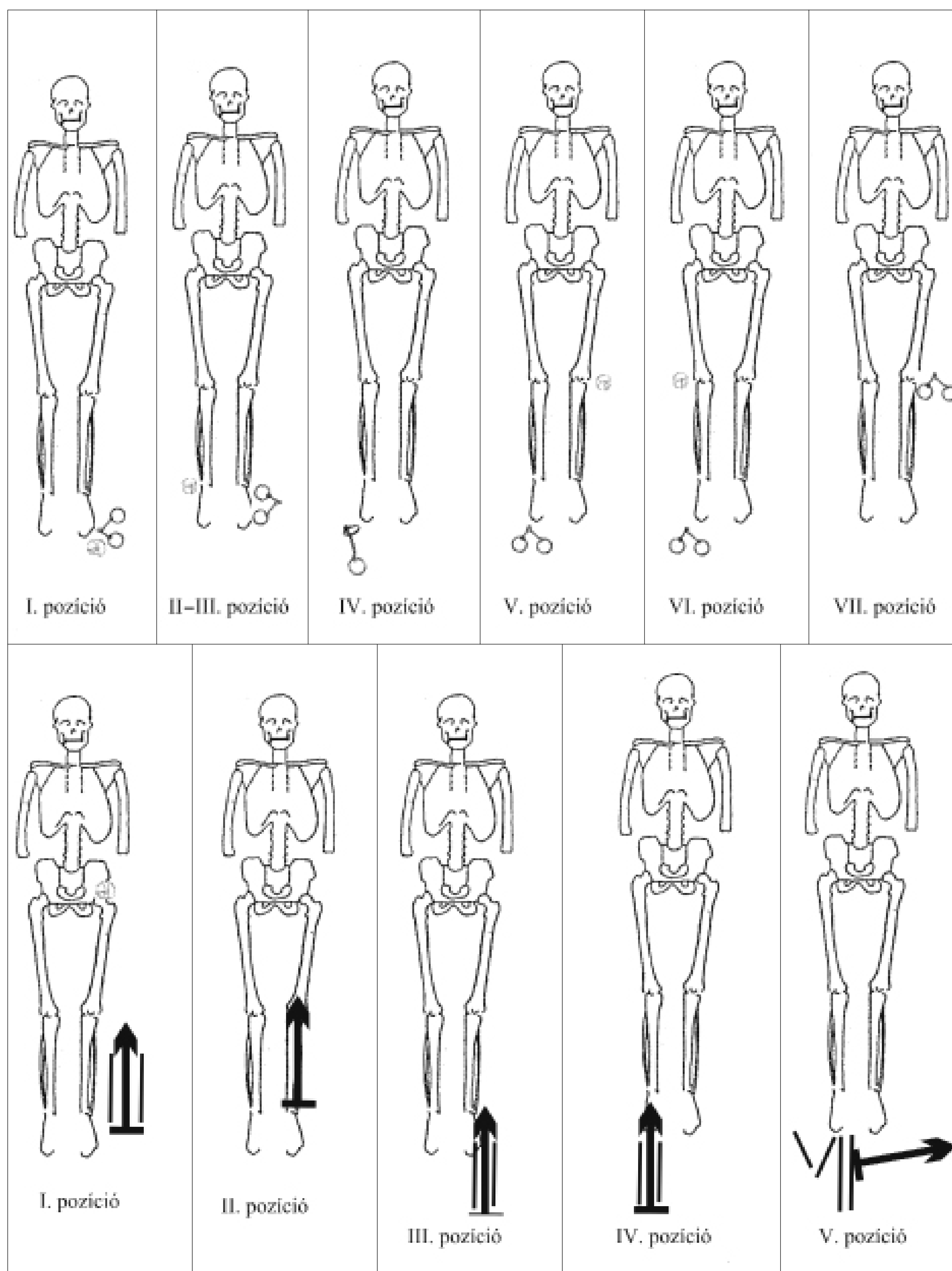

301. tábla. Zimándújfalu-Földvárpuszta, szórványleletek: 1–28.

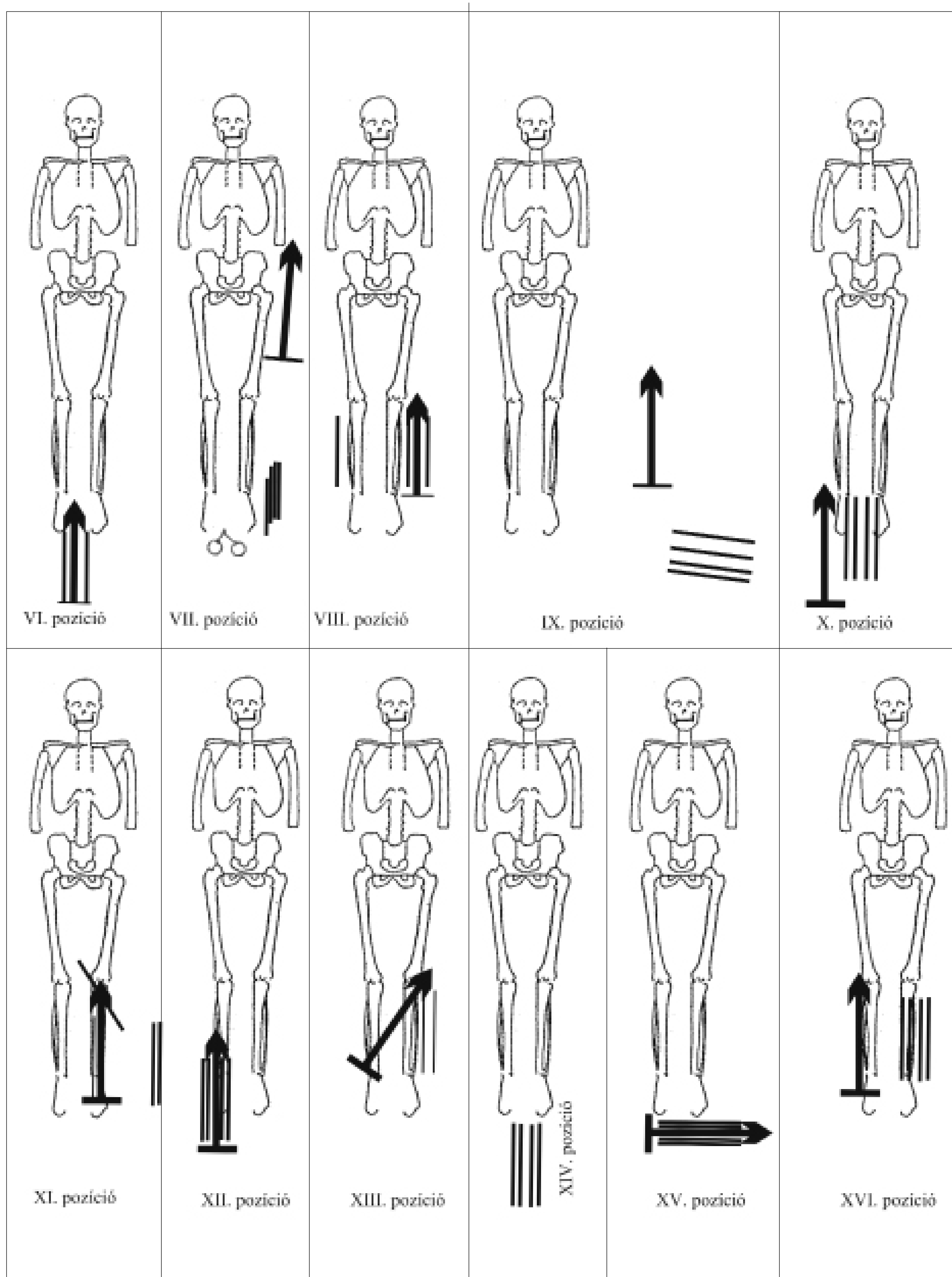

302. tábla. I. típusú lovastemetkezések változatai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

303. tábla. I. típusú lovastemetkezések változatai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

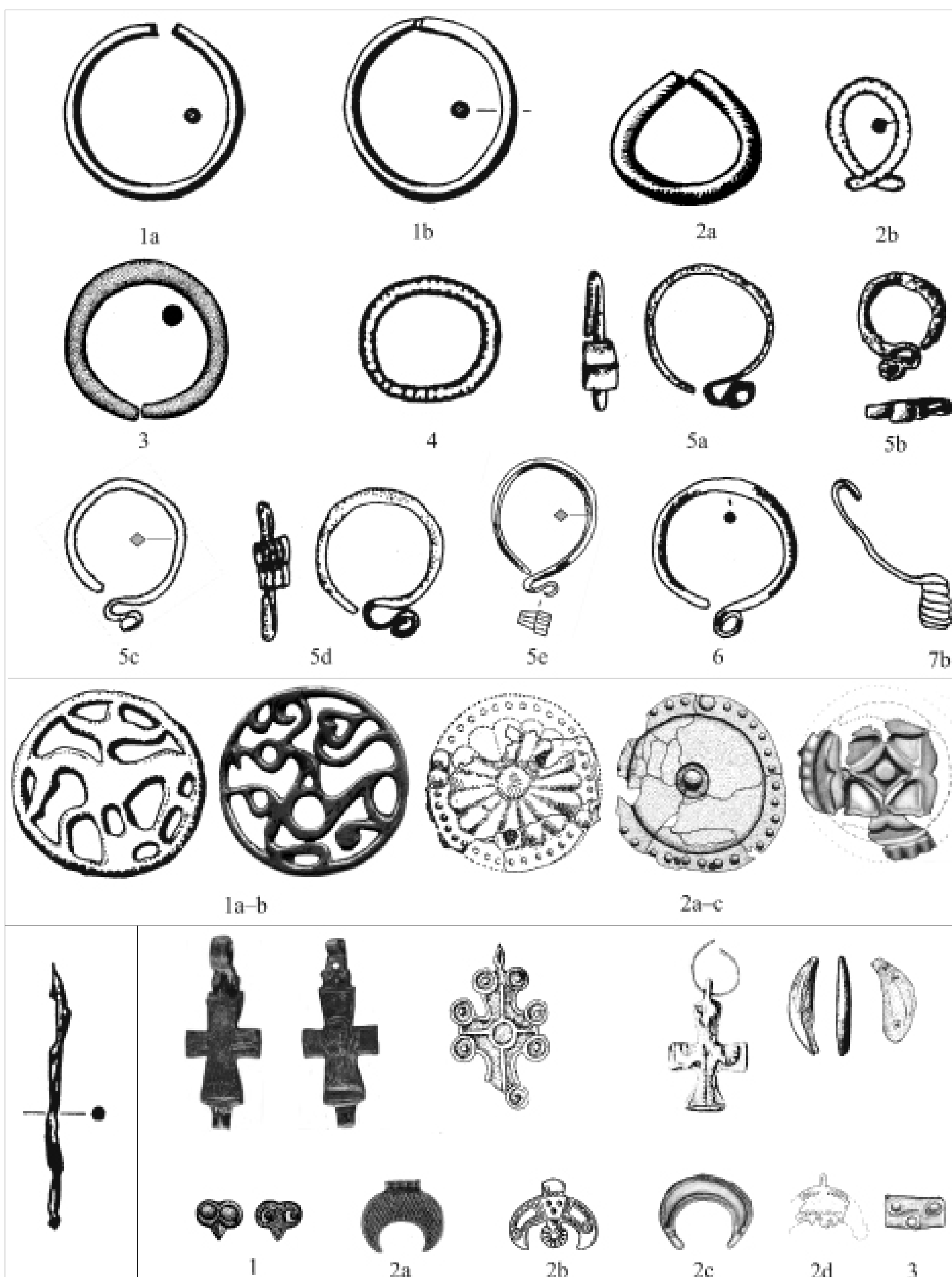

304. tábla. I. és II. típusú lovastemetkezések változatai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

305. tábla. II. típusú lovastemetkezések változatai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

XVII. pozíció	XVIII. pozíció	III. típusú lovastemetkezés I. pozíció	IV. típusú lovastemetkezés I. pozíció

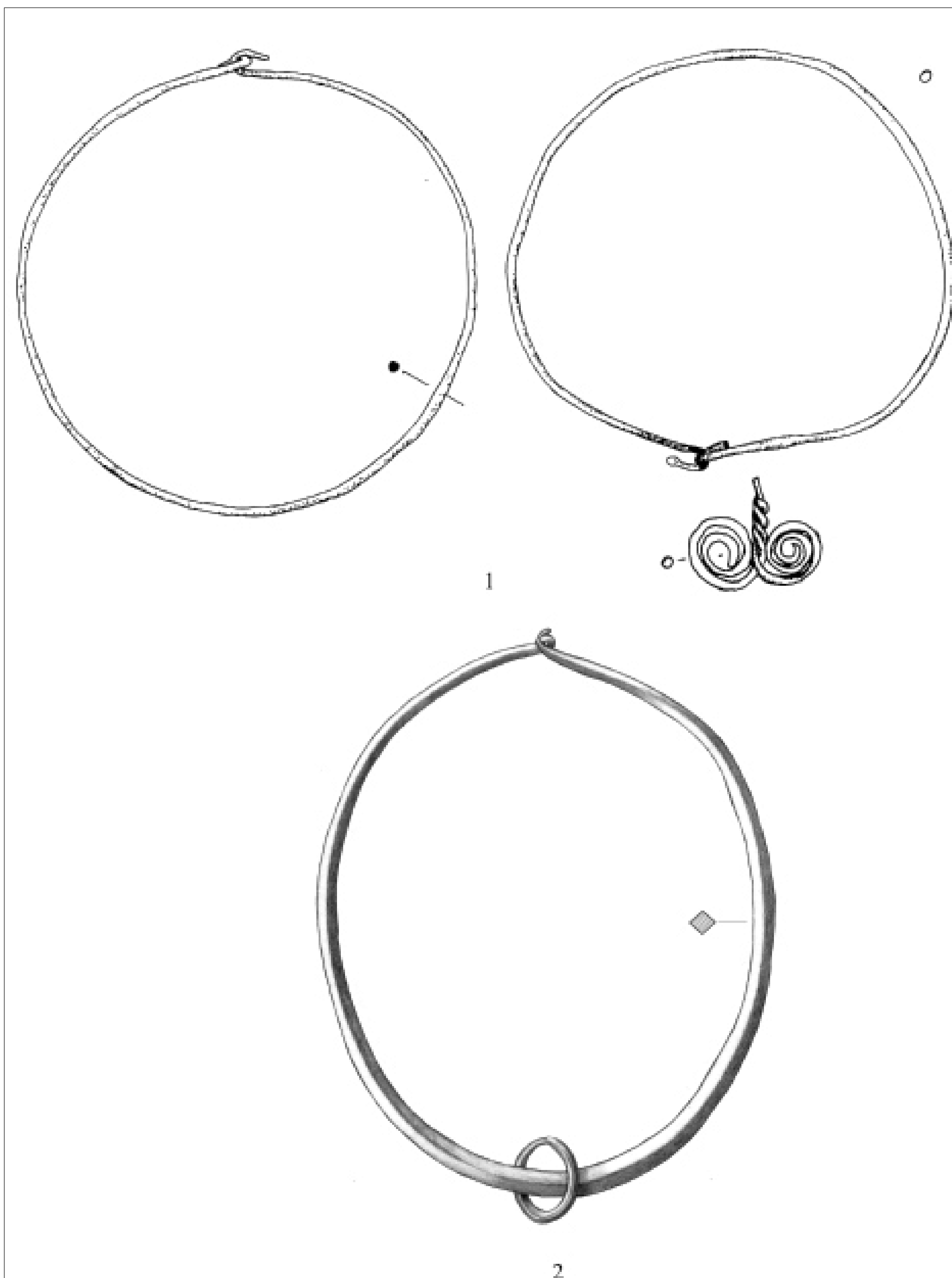
306. tábla. II., III. és IV. típusú lovastemetkezések változatai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

307. tábla. 10–11. századi hajkarikák, hajfonatkorongok, hajtűk, keresztek, amulettek, csüngők típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

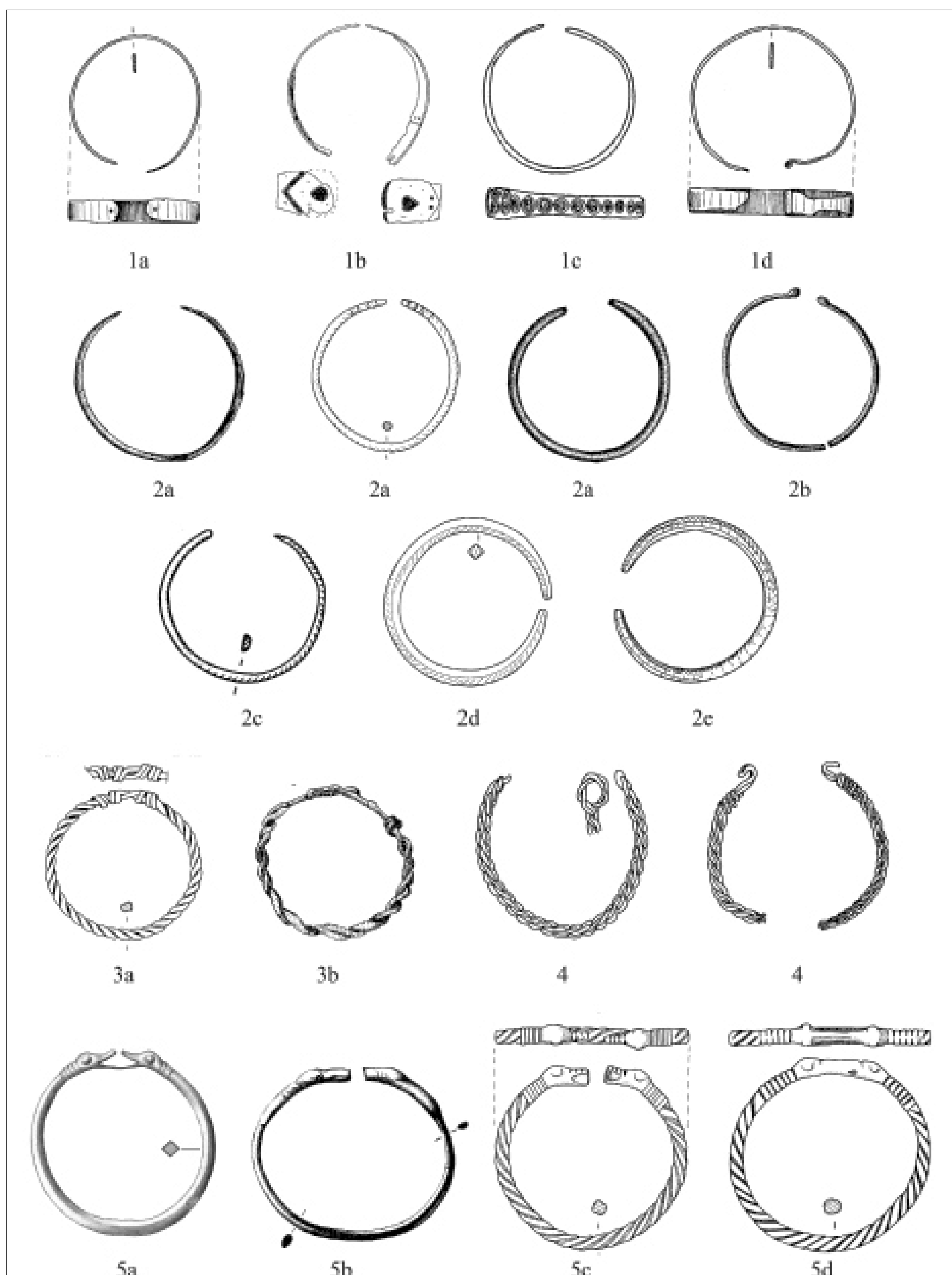

308. tábla. 10–11. századi fülbevalók típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

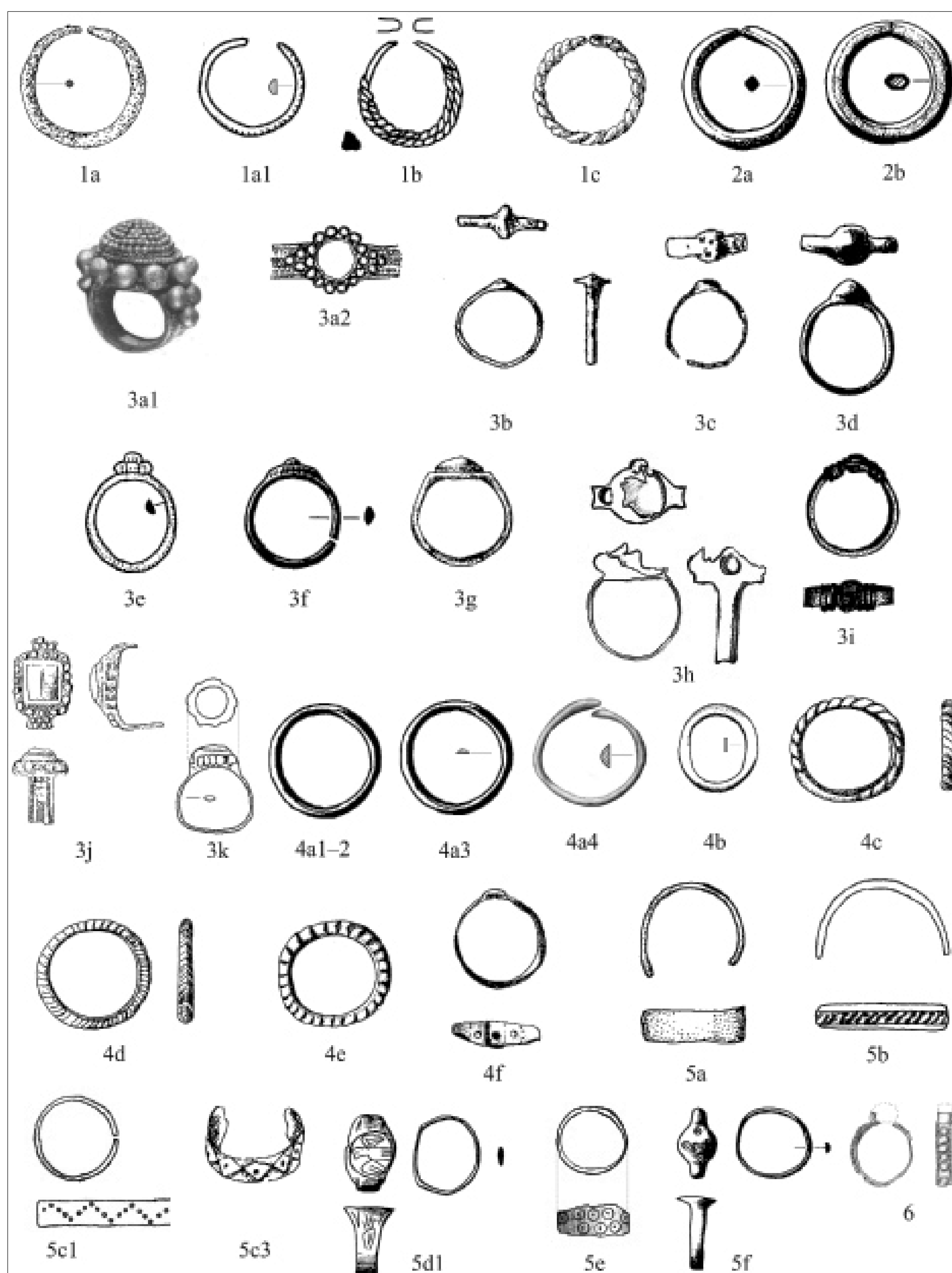

309. tábla. 10–11. századi nyakperecek típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

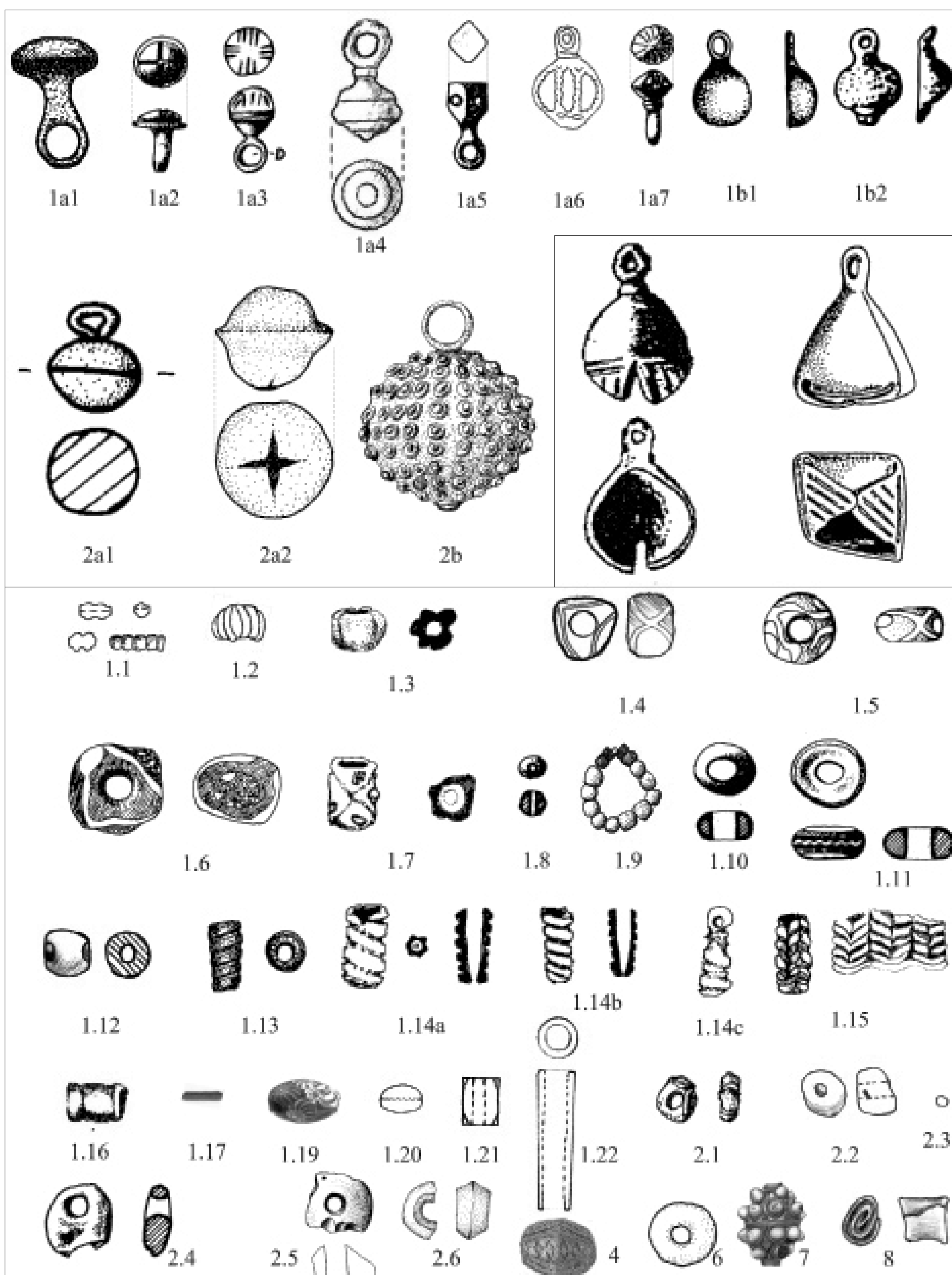

310. tábla. 10–11. századi nyakperecek típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

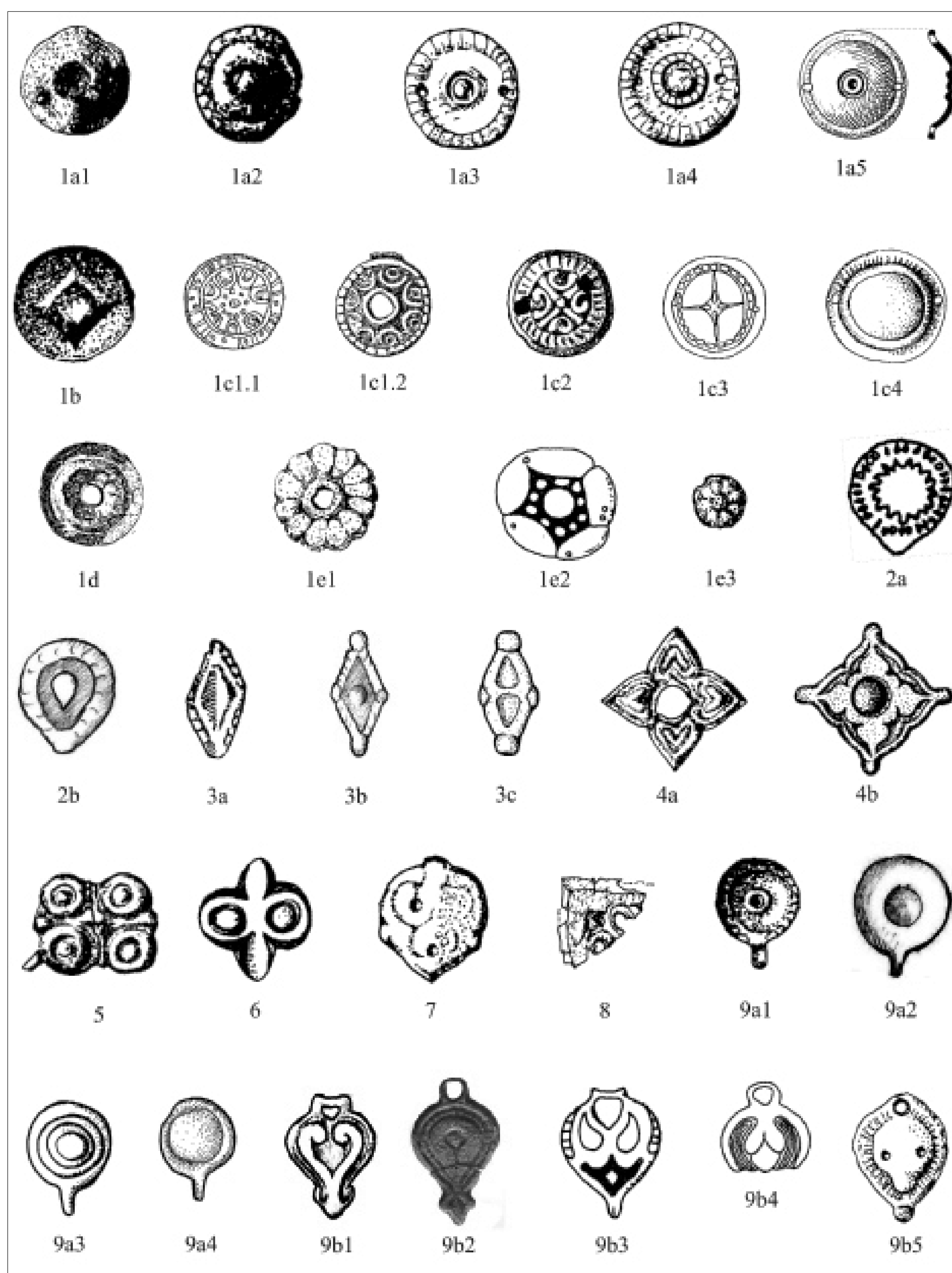

311. tábla. 10–11. századi karperecek típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

312. tábla. 10–11. századi gyűrűk típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

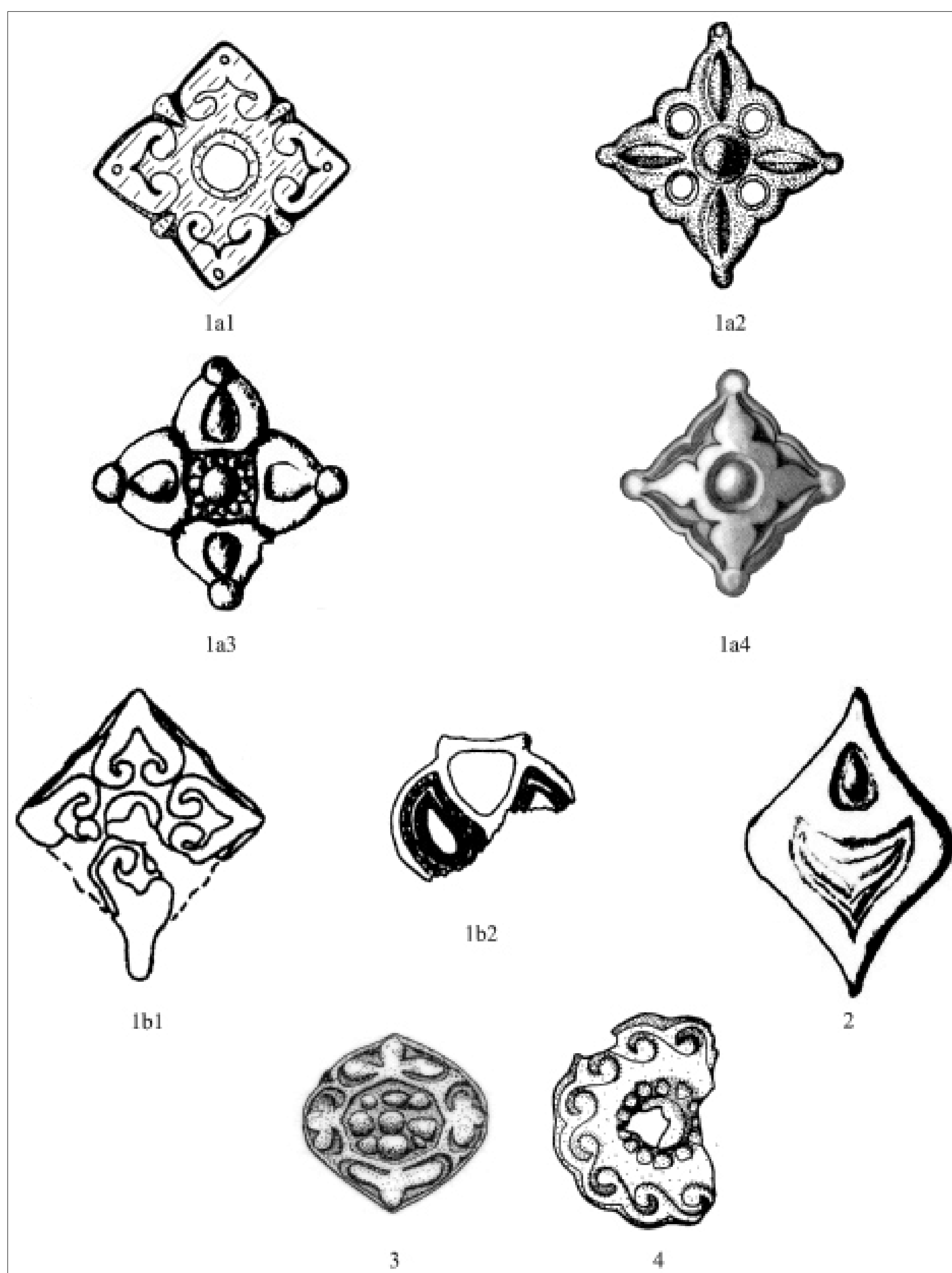

313. tábla. 10–11. századi csörgők, gombok, gyöngyök típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

314. tábla. 10–11. századi ingnyakveretek típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

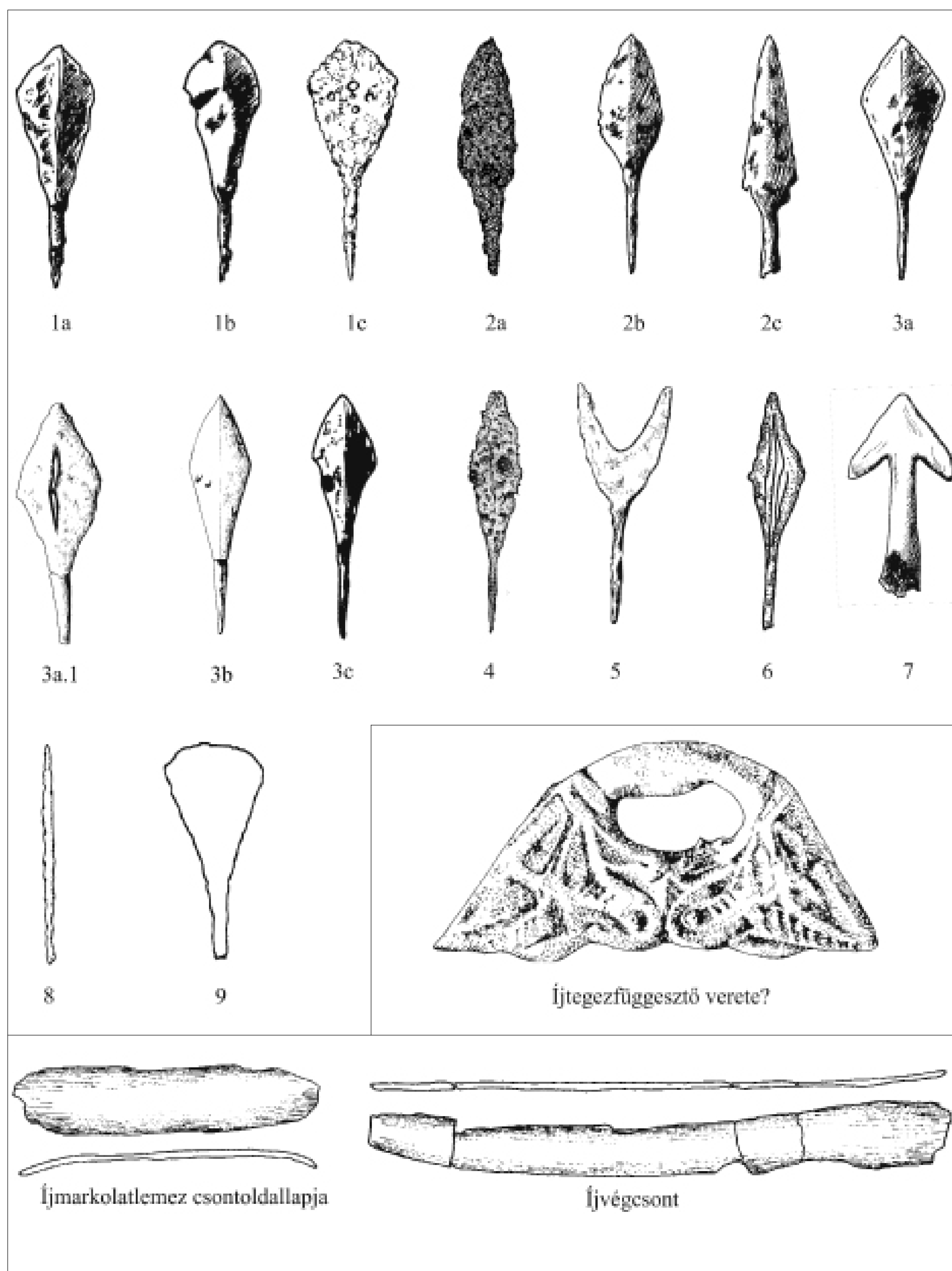

315. tábla. 10–11. századi csüngős ingnyakveretek típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

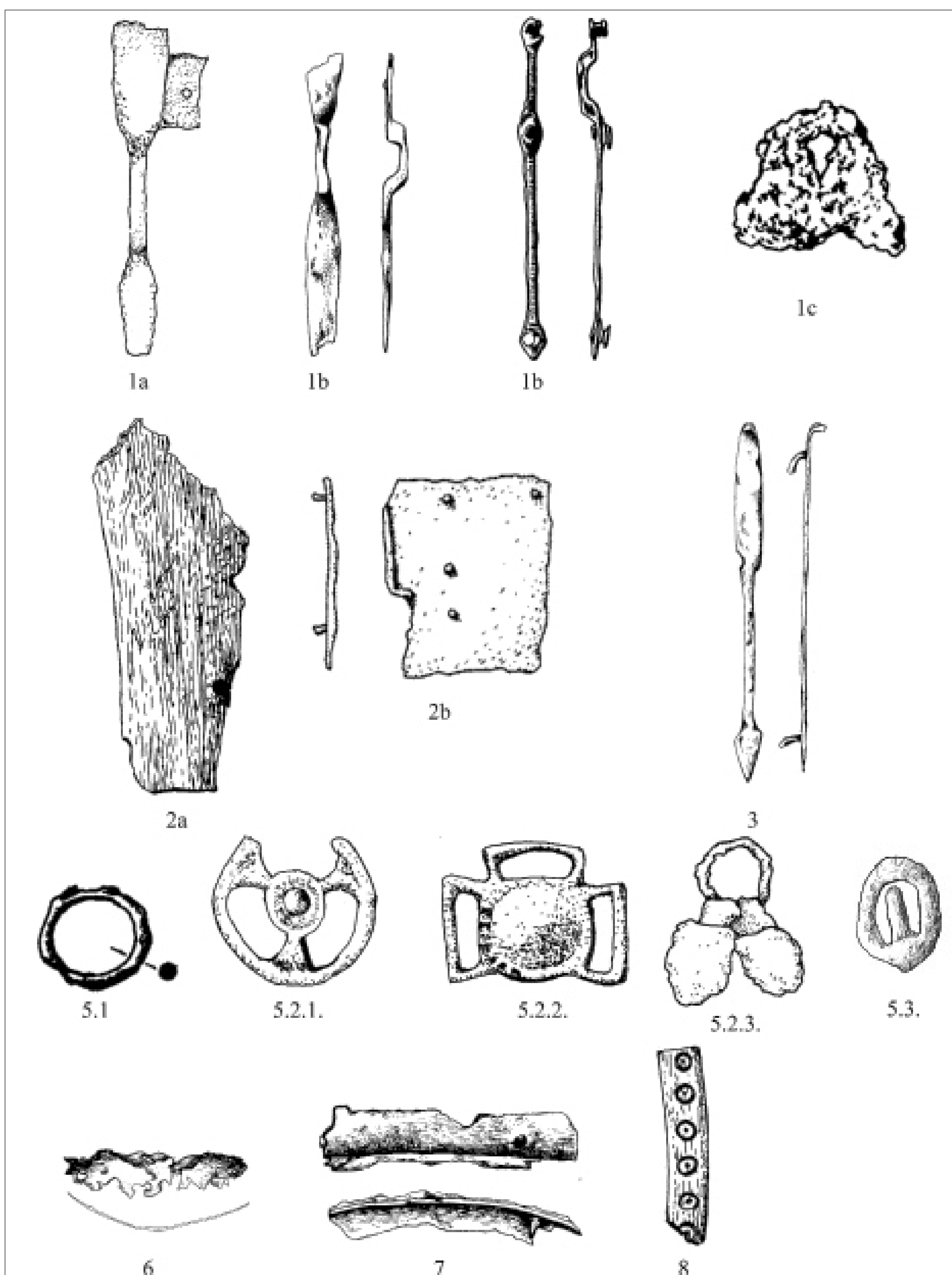

316. tábla. 10–11. századi ruhaveretek típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

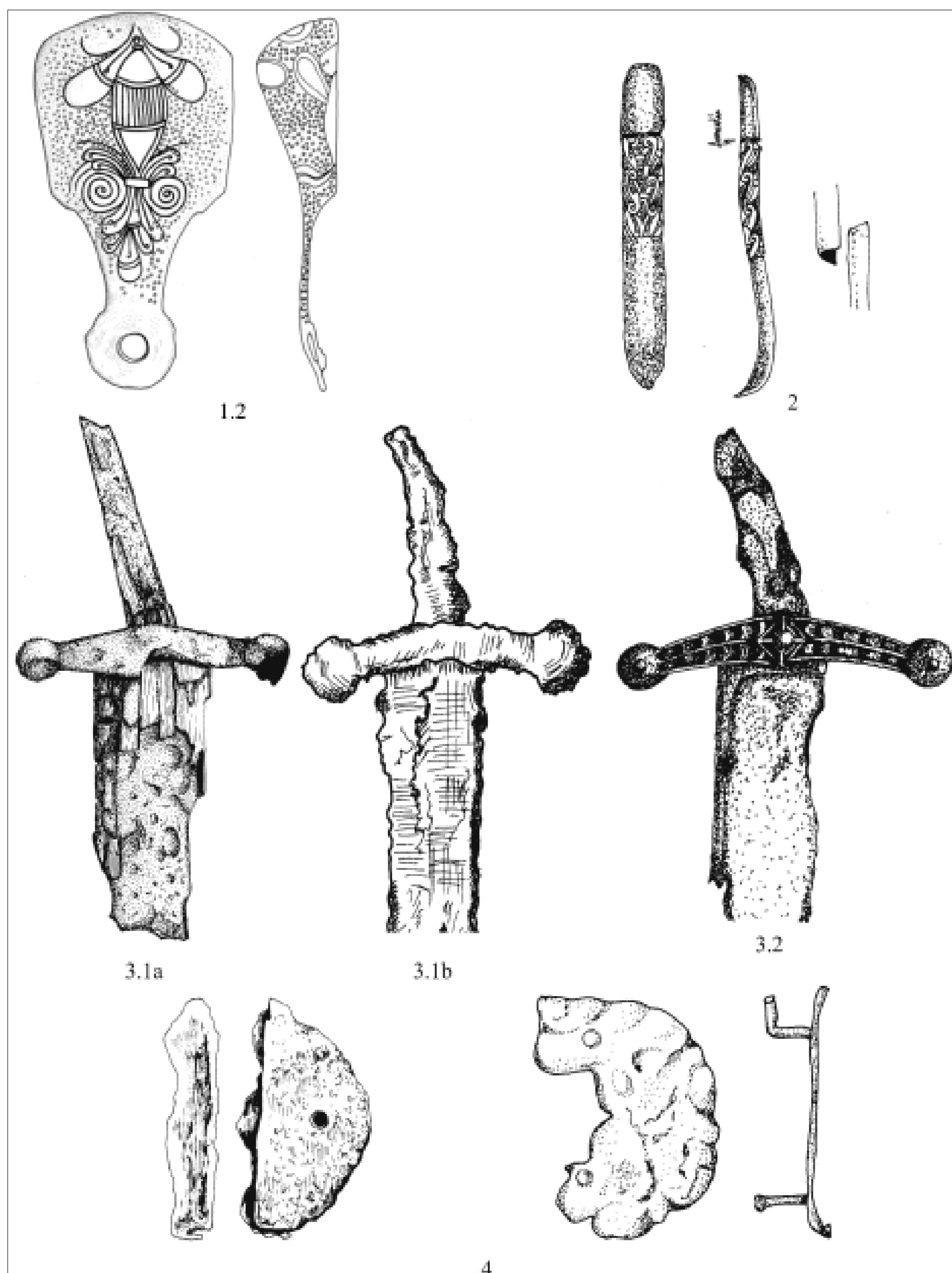

317. tábla. 10–11. századi övveretek, csatok és szíjvégek típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

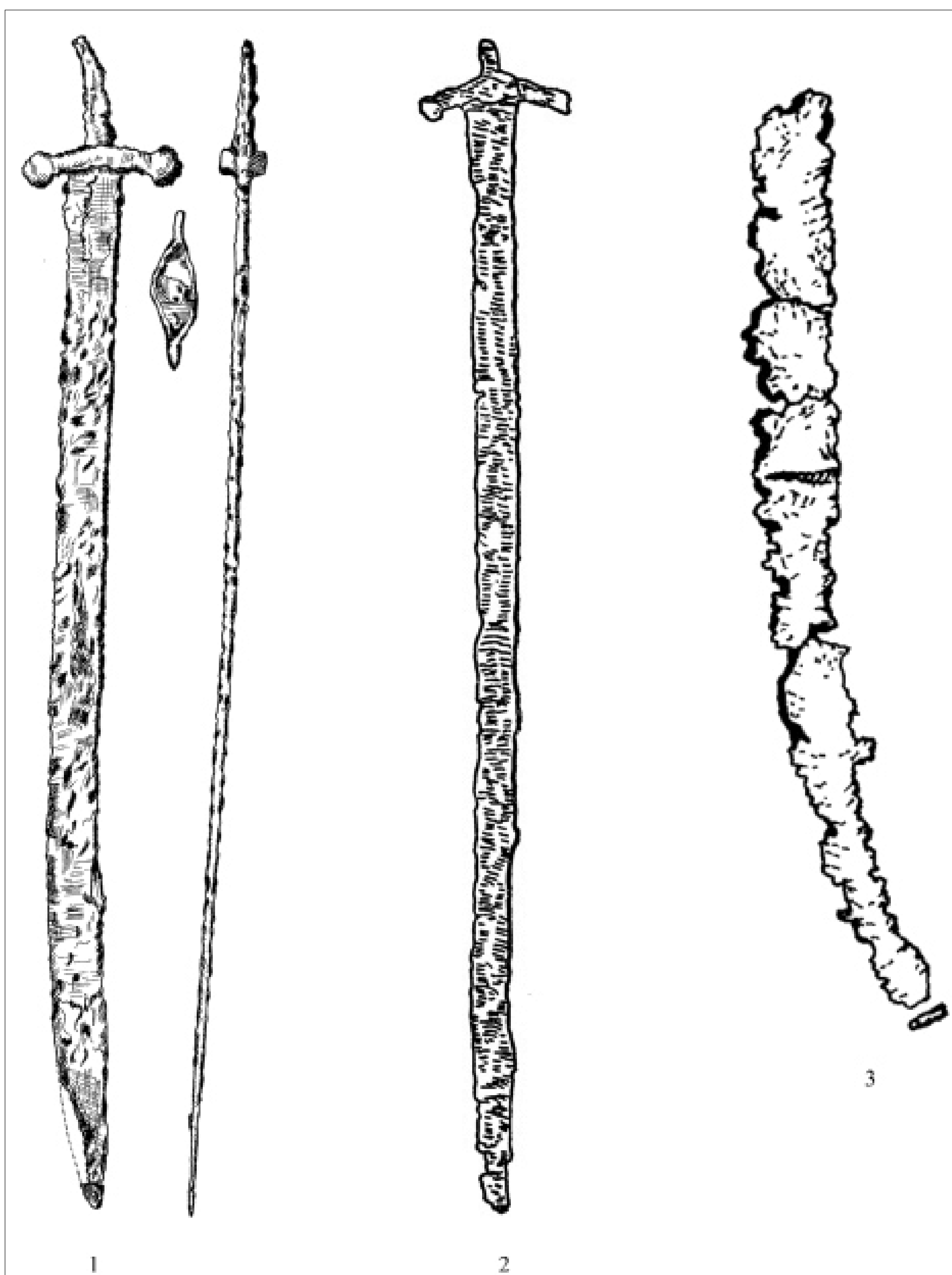

318. tábla. 10–11. századi nyílcsúcsok, íjtegezfüggesztő veret és íj komponenseinek típusai-altípusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

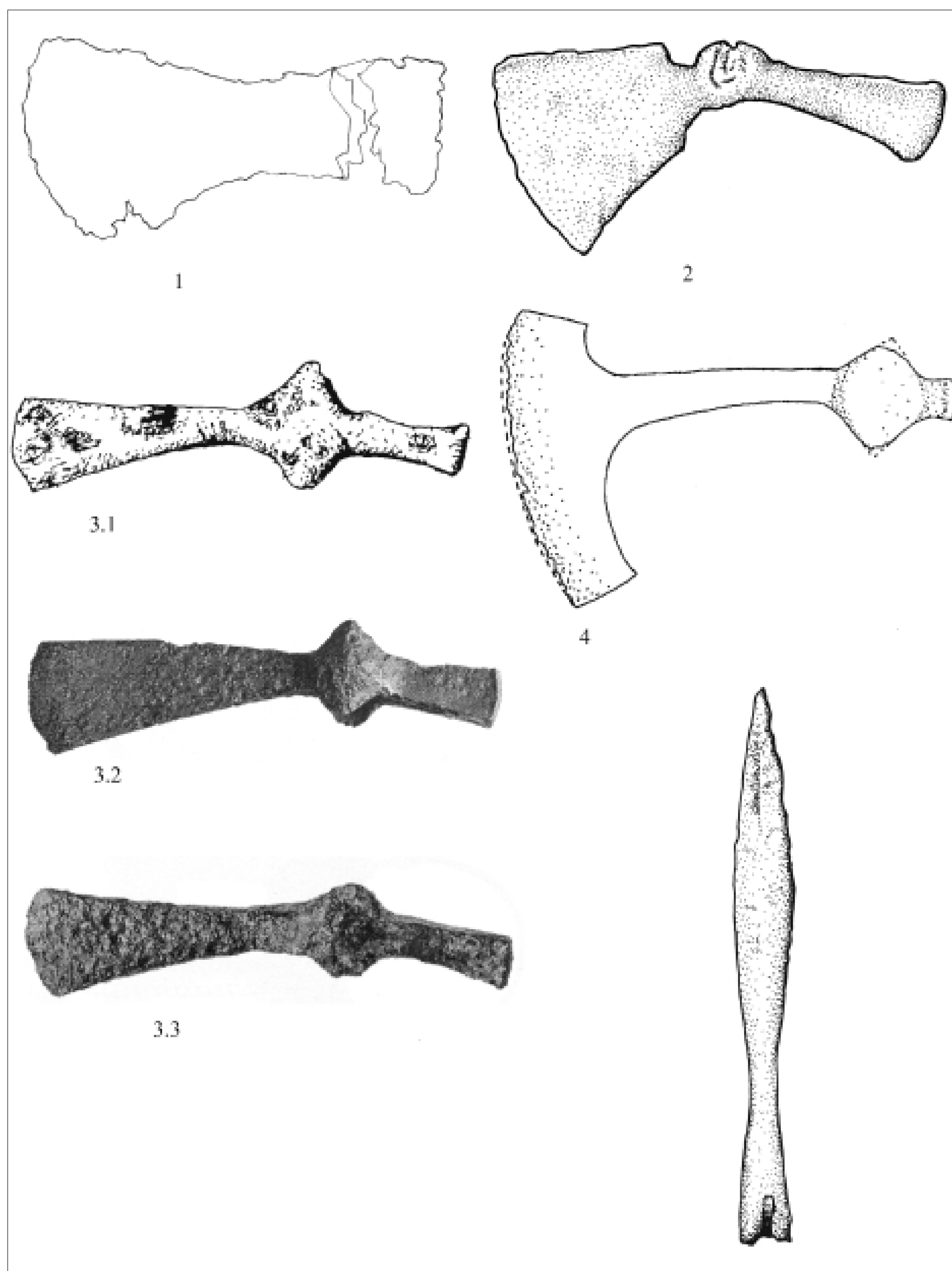

319. tábla. 10–11. századi nyíltegezek komponenseinek típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

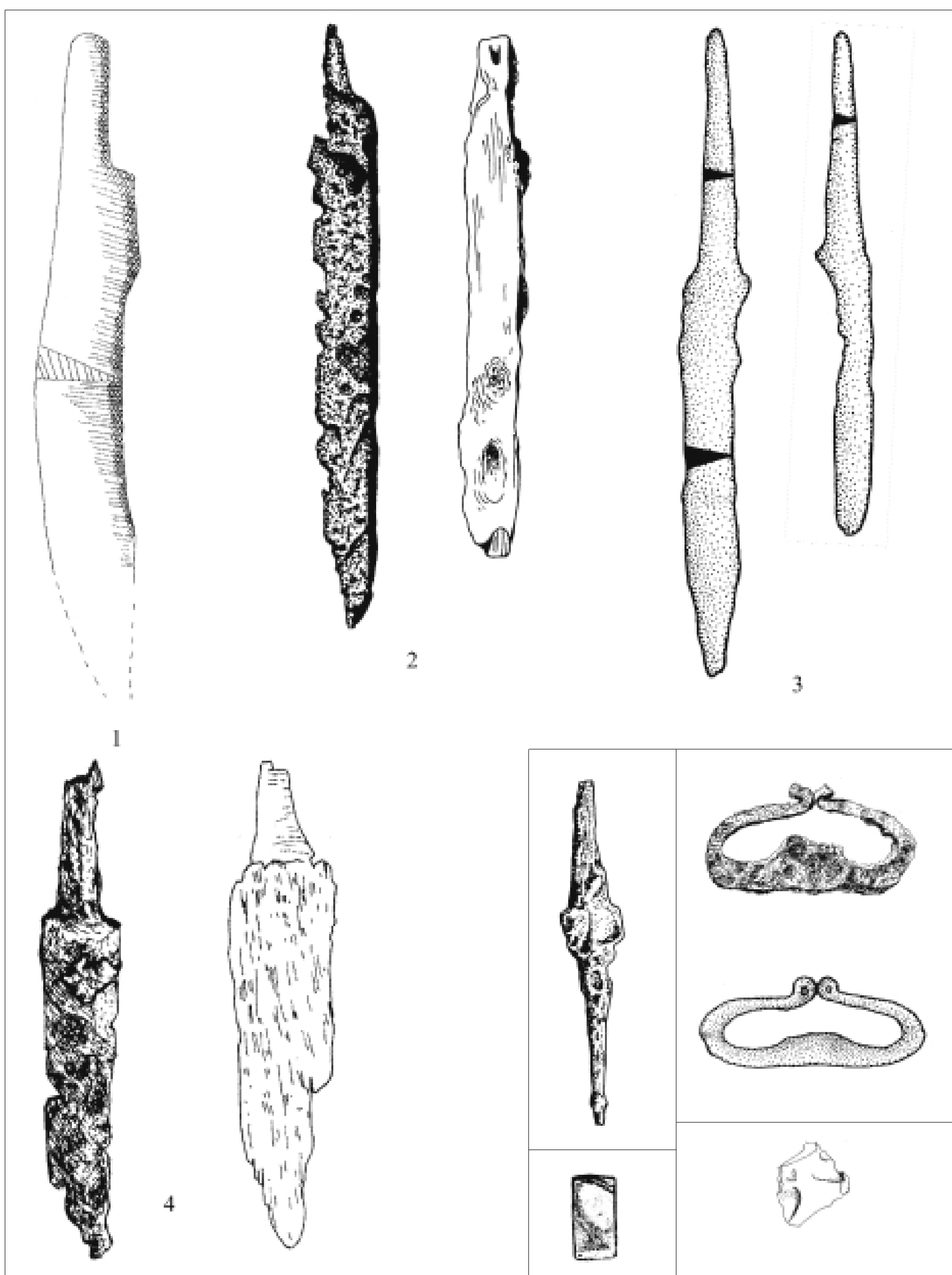

320. tábla. 10–11. századi szablyák komponenseinek típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

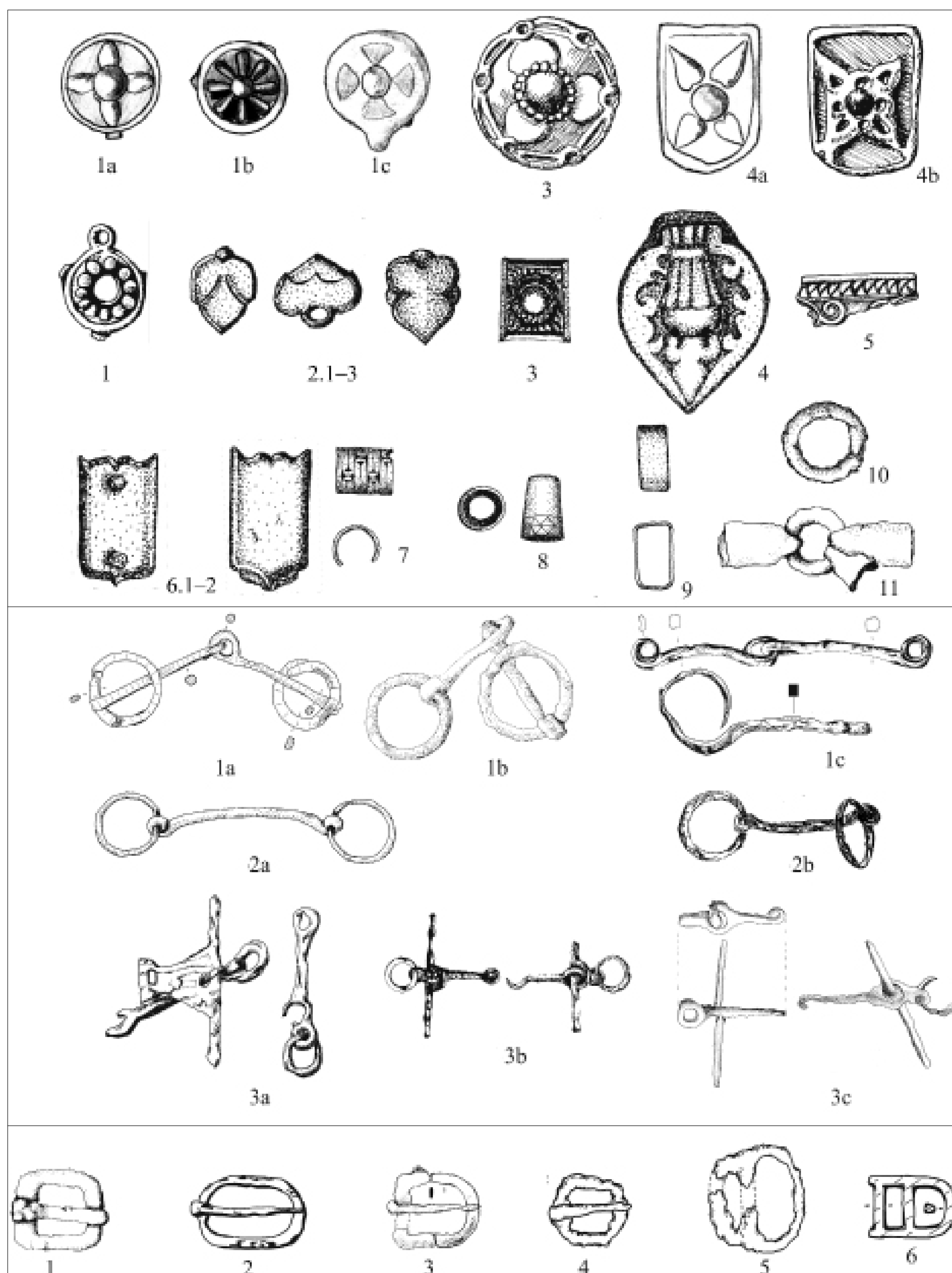

321. tábla. 10–11. századi szablyák típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

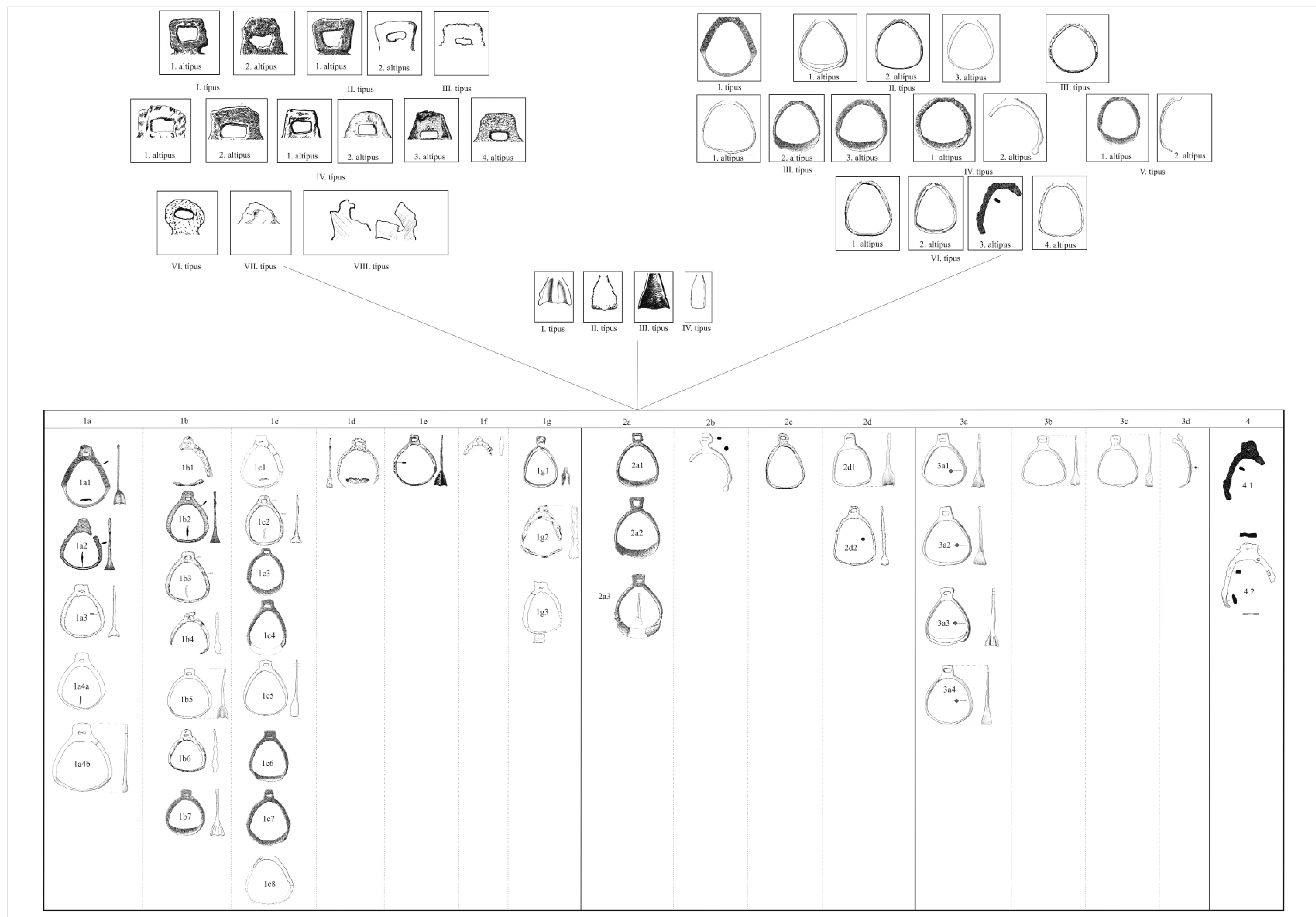

322. tábla. 10–11. századi balták és lándzsák típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

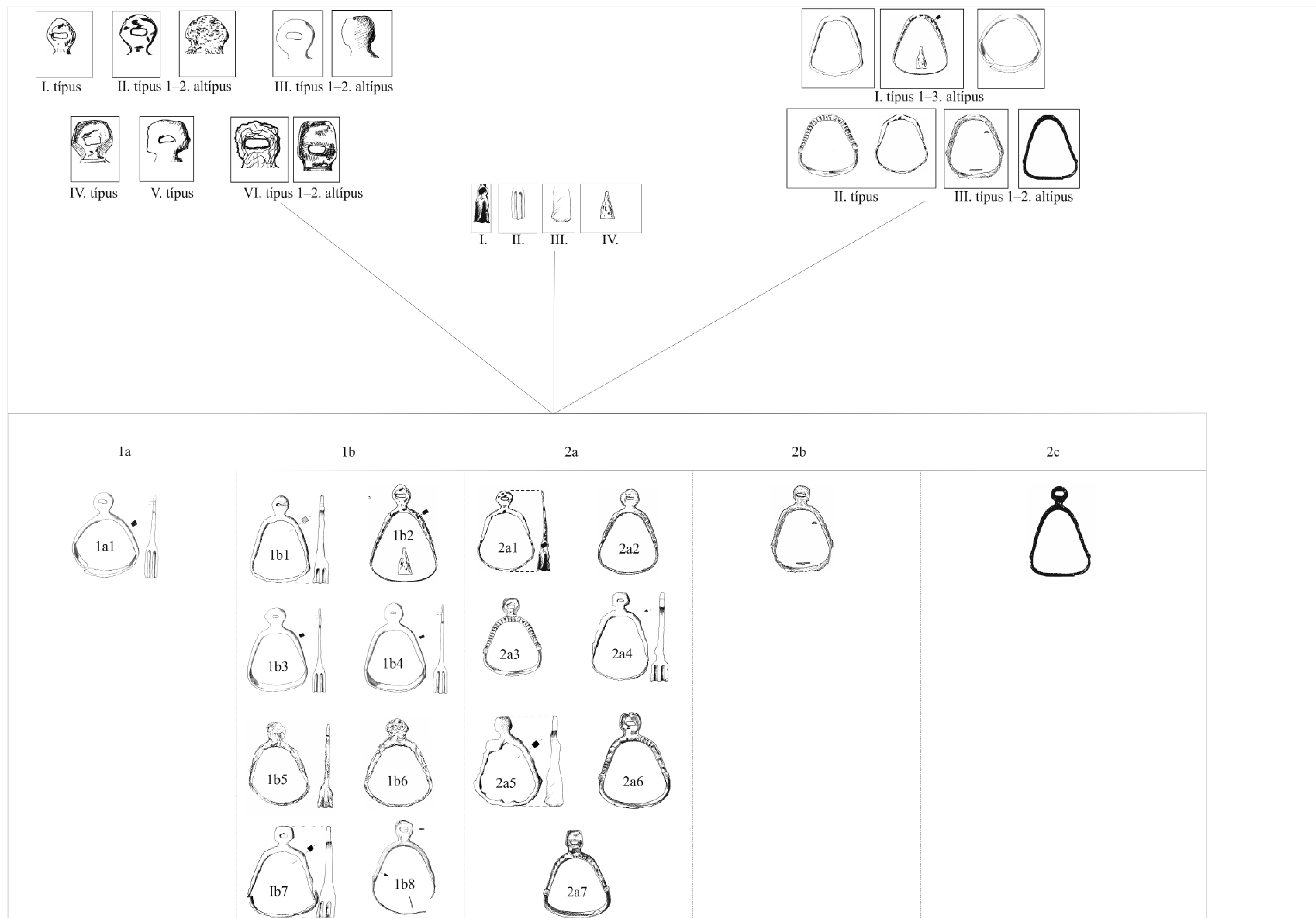

323. tábla. 10–11. századi kések, csiholók, árak, fenőkövek, kovák típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

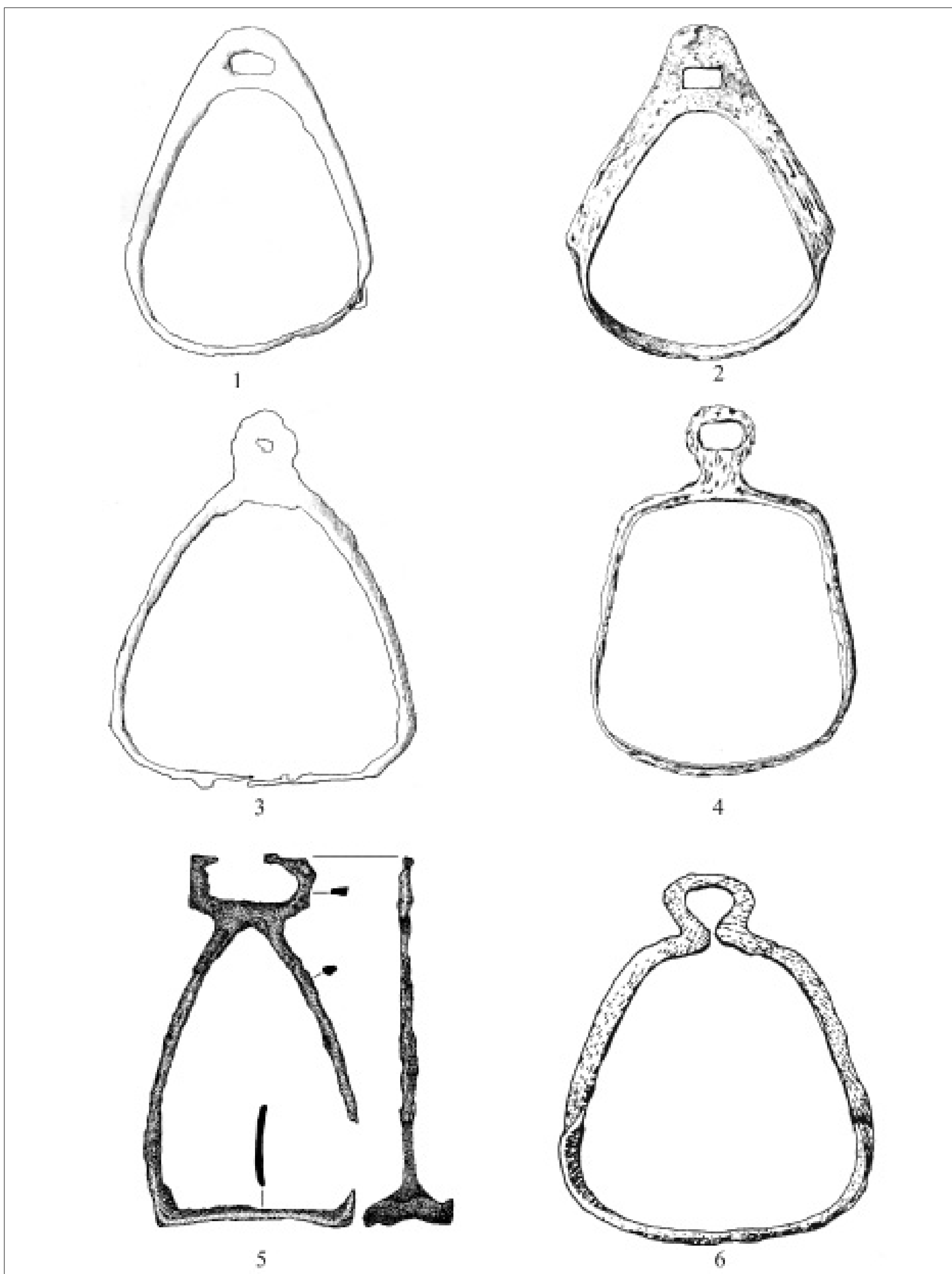

324. tábla. 10–11. századi lószerszámdíszítmények, zablák és hevedercsatok típusai az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

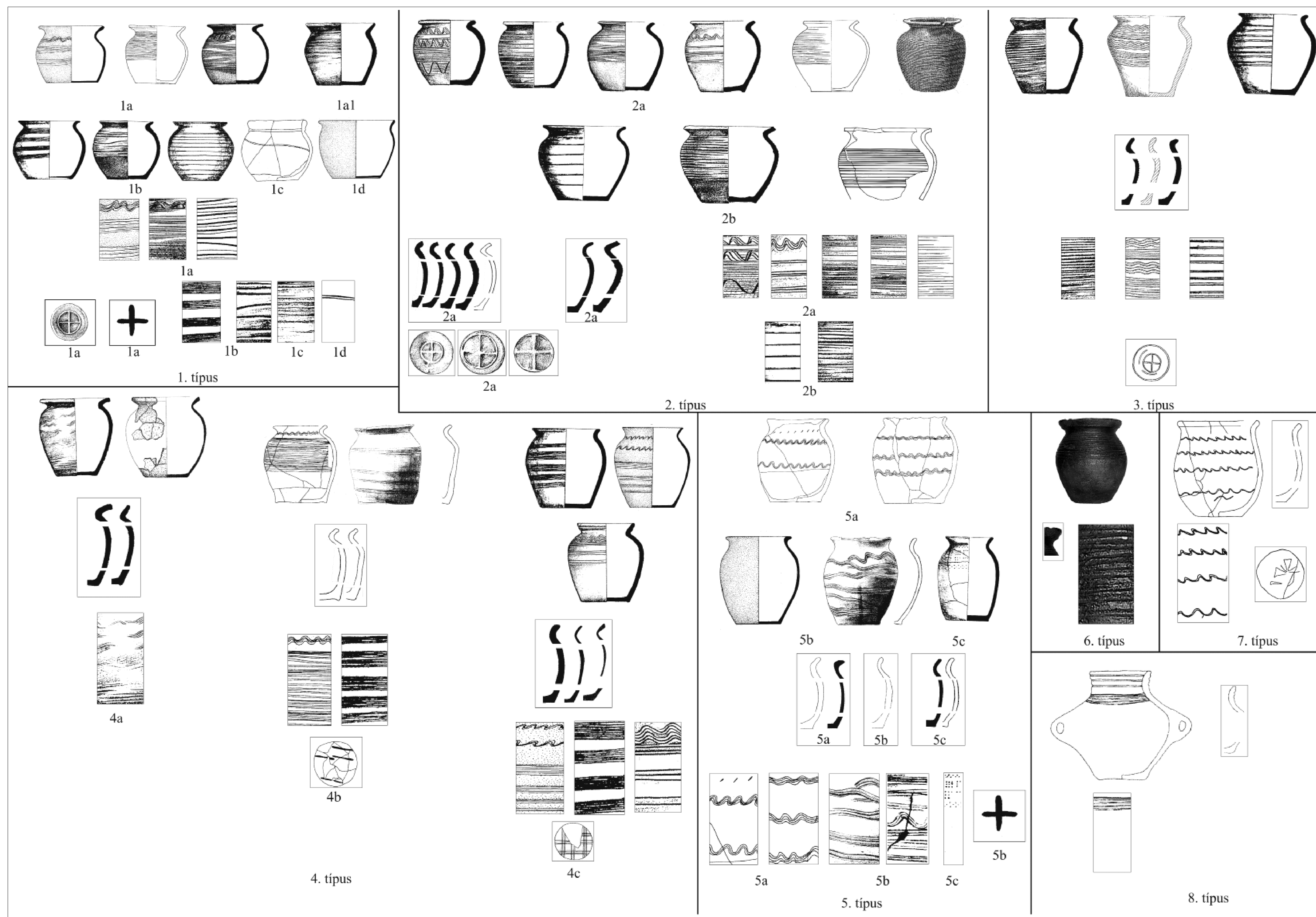

325. tábla. 10–11. századi körte alakú kengyelek tipológiája a részkomponenseik összesítése alapján az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

326. tábla. 10–11. századi trapéz alakú kengyelek tipológiája részkomponenseik összesítése alapján az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

327. tábla. 10–11. századi kengyeltípusok az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban. Fülbe kovácsolt: 1–2; Ún. „Révész“ féle típus: 3; „Kolozsvári” típus: 4; Villás szárú típus: 5; Hurkos fülű-trapéz alakú típus: 6.

328. tábla. 10–11. századi agyagedények rendszerezése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban.

	Hajkarikák	Fülbevalók Nyakperecek Gyöngyök	Hajfonatkorongok Ingnyak és ruhaveretek Gombok	Csüngők Amulettek Keresztek	Karperecek Gyűrűk	Gombok	Veretes öv	Fegyverek	Eszközök	Kerámia	Lószerszámok
900	L. 9: 2–3. sír L. 9: 7. sír L. 75: 13. sír	L. 9: 3. sír L. 9: 1. sír	L. 9: 8. sír L. 41: A sír		L. 9: 3. sír L. 9: 6. sír L. 9: 2. sír L. 75: 3. sír L. 9: 7. sír L. 9: 5. sír L. 41: A sír	MB L. 39	L. 9: 8. sír L. 9: 5. sír	L. 9: 8. sír L. 9: 6., 1. sír L. 9: 2. sír L. 9: 4. sír L. 9: 7. sír	L. 9: 7. sír	L. 9: 3. sír L. 41: A sír	L. 9: 1. sír L. 9: 1. sír L. 9: 8. sír L. 9: 6. sír L. 9: 3. sír L. 9: 2. sír L. 9: 4. sír L. 9: 5. sír L. 9: 5. sír L. 9: 7. sír L. 75: 36. sír
966	L. 75: 28., 20., 22 sír L. 65: 4., 11. sír L. 103: 1–2. sír L. 106: XXIV. sír L. 133: 1., 4. A sír	L. 65: 13. sír L. 103: 1. sír L. 37 L. 133: 4.A sír L. 75: 32. sír L. 106: XXVI., XXVII. sír	L. 103: 1. sír L. 37 L. 106: 4. sír L. 107	L. 58	L. 75: 29. sír L. 75: 28. sír L. 65: 10. sír			L. 75: 21. sír L. 103: 2. sír L. 106: X., XIV. és XVIII. sír	L. 65: 3. sír		L. 75: 38. sír L. 75: 28. sír L. 75: 29. sír L. 75: 21. sír L. 103: 2. sír L. 33
1000	L. 133: 17. sír L. 106: 5. sír L. 106: XXII. sír	L. 11 L. 106: XXII. sír L. 107	L. 106: I. sír L. 106: XXII. sír	L. 93	L. 106: V. sír L. 107 L. 106: XXII. sír	I L. 106 I L. 55 I A L. 106					
1050	L. 106: VII. sír				L. 106: VII. sír	H21 L. 75 H25 H26 MB L. 108		L. 154			
1100											

329. tábla. Dél-kelet Nyírség és a bihari terület 10–11. századi temető- és szórvány lelőhelyeinek relatív időrendje (L. – lelőhelyek sorszáma)
(pénzekhez vö. V. fejezet és a 275–276. kép)

	Hajkarikák Fülbevalók	Nyakperecek Gyöngyök	Hajfonatkorongok Ingnyak és ruhaveretek Gombok	Karperecek Gyűrűk	Pénzek	Veretes öv	Fegyverek	Eszközök	Kerámia	Lószerszámok
900	L. 131: 2., 7. sír		L. 131: 7. sír	L. 131: 2., 7. sír	Ism. L.131: 7. sír		L. 131: 10. sír; L. 131: 3. sír; L. 131: 2. sír			L. 131: 1. sír; L. 131: 10. sír; L. 131: 2. sír
966	L. 53; L. 131: 9. sír; L. 53: 3. sír; L. 64; L. 53		L. 131: 12. sír; L. 131: 9. sír; L. 53	L. 131: 11. sír; L. 53: 11. sír; L. 53: 3. sír; L. 53: 15. sír	Ism. L.131: 9. sír		L.131: 12. sír			L. 131: 9. sír; L. 131: 8. sír; L. 131: 12. sír; K131: 11. sír; L. 53
1000	L. 53: 46. sír; L. 53: 15. sír; L. 76	L. 53: 47. sír	L. 53: 48. sír	L. 53: 1., 2. sír; L. 53: 46. sír; L. 135; L. 53: 34. sír; L. 53: 47. sír; L. 53; L. 53: 52. sír			L. 53: 38. sír; L. 53: 33. sír			
1050	L. 53: 58. sír			L. 53: 56. sír	I L. 53: VIII. sír; H9 L. 53: I. sír; H26 L. 53: XI. sír; H27 L. 53: IV. sír					
1100										

330. tábla. Fehér-Köröstől délre fekvő terület 10–11. századi temető- és szórvány lelőhelyeinek relatív időrendje (L.–Lelőhelyek sorszáma) (pénzekhez vö. V. fejezet pénzekhez vö. V. fejezet és a 275–276. kép)

	Hajkarikák Fülbevalók	Nyakperecek Csüngők Gyöngyök	Hajfonatkorongok Ingnyak és ruhaveretek Gombok	Karperecek Gyűrűk	Pénzek	Veretes öv	Fegyverek	Eszközök	Kerámia	Lószerszámok
900										
	L. 111: mag. sír	L. 111: mag. sír	L. 111: mag.sír	L. 2: X sír; L. 129: 1. sír	K? L. 5	L. 125; L. 129: 1. sír	L. 2: X sír		L. 129: 4. sír	L. 111; L. 2: X sír; L. 6
966										
	L. 100: 6. sír; L. 100: 8. sír; L. 100-II. sír; L. 100: III. sír; L. 100: 5. sír; L. 83; L. 74	L. 74; L. 100: II. sír; L. 83	L. 100: 8. sír; L. 100: 12. sír; L. 83	L. 100: 6. sír; L. 100: II. sír; L. 100: 8. sír		L. 100: 13. sír	L. 2; L. 100: 4. sír; L. 100: 13. sír; L. 100: I. sír; L. 83	L. 100: 10. sír		L. 100: 4. sír; L. 100: 6. sír; L. 100: 13. sír; L. 100: 9. sír; L. 40; L. 100: I. sír
1000										
	L. 4; L. 40; L. 155; L. 113; L. 40; L. 157	L. 112; L. 157; L. 157	L. 157	L. 74; L. 83; L. 40; L. 157; L. 157; L. 157						L. 94; L. 124; L. 83
1050										
	L. 40; L. 157	L. 157; L. 157; L. 157		L. 157; L. 157; L. 157	H12 L. 157; L. 157 H23					
1100										

331. tábla. Maros alsó szakaszának 10–11. századi temető- és szórvány lelőhelyeinek relatív időrendje (L. – Lelőhelyek sorszáma) (pénzekhez vö. V. fejezet és a 275–276. kép)

	Hajkarikák Fülbevalók	Nyakperecek Csüngők Gyöngyök	Hajfonatkorongok Ingnyak és ruhaveretek Gombok	Karperecek Gyűrűk	Pénzek	Veretes öv	Fegyverek	Eszközök	Kerámia	Lószerszámok
900	L. 16: 1. sír; L. 17: mag. sír; L. 105: sír		L. 16:1. sír; L. 105: sír; L. 59		KZ L. 145; Ism. L. 101: 2. sír; RK L. 149; RK L. 78	L. 101: 2. sír; L. 17: mag. sír; L. 99; L. 59	L. 17: mag. sír; L. 98: mag. sír?; L. 118: mag. sír		L. 105: sír	L. 17: mag. sír; L. 118: mag. sír
966	L. 148: 1. sír; L. 142; L. 121: II. sír; L. 143: H, 8., 13., 18., 19. sír	L. 127: X sír; L. 56: 14. sír; L. 121: II. sír; L. 143: E sír		L. 22: 2. sír; L. 127: X sír; L. 121: I–II. sír; L. 19: 3. sír; L. 143: 13. sír			L. 19: 4. sír; L. 22: 1. sír; L. 18: 3. sír; L. 141; L. 60; L. 121: IV. sír; L. 56: 17. sír; L. 143: A, B, C, E, F, G sír	L. 148: 2. sír	L. 19: 4. sír; L. 121: I., III. sír	L. 110; L. 18: 3. sír; L. 21: mag. sír?; L. 19: 3. sír; L. 19: 3. sír; L. 143; L. 121: 4. sír; L. 56: 17. sír
1000	L. 143: L sír; L. 153: 4.sír; L. 27; L. 56: 2. és 4. sír; L. 121: 1. sír; L. 102	L. 27; L. 153: 4.sír; L. 117	L. 27; L. 143: D sír; L. 117	L. 8; L. 104; L. 143: E sír; L. 27; L. 153: 4. sír; L. 143: J–M sír; L. 121: 1. sír; L. 102	H1 L. 56: 2. és 4. sír	L. 27	L. 153: 3. és 6. sír		L. 102?	L. 143: A sír; L. 143: A sír; L. 153: 3. sír; L. 56: 3. sír
1050			L. 140	L. 140	H8 L. 140					

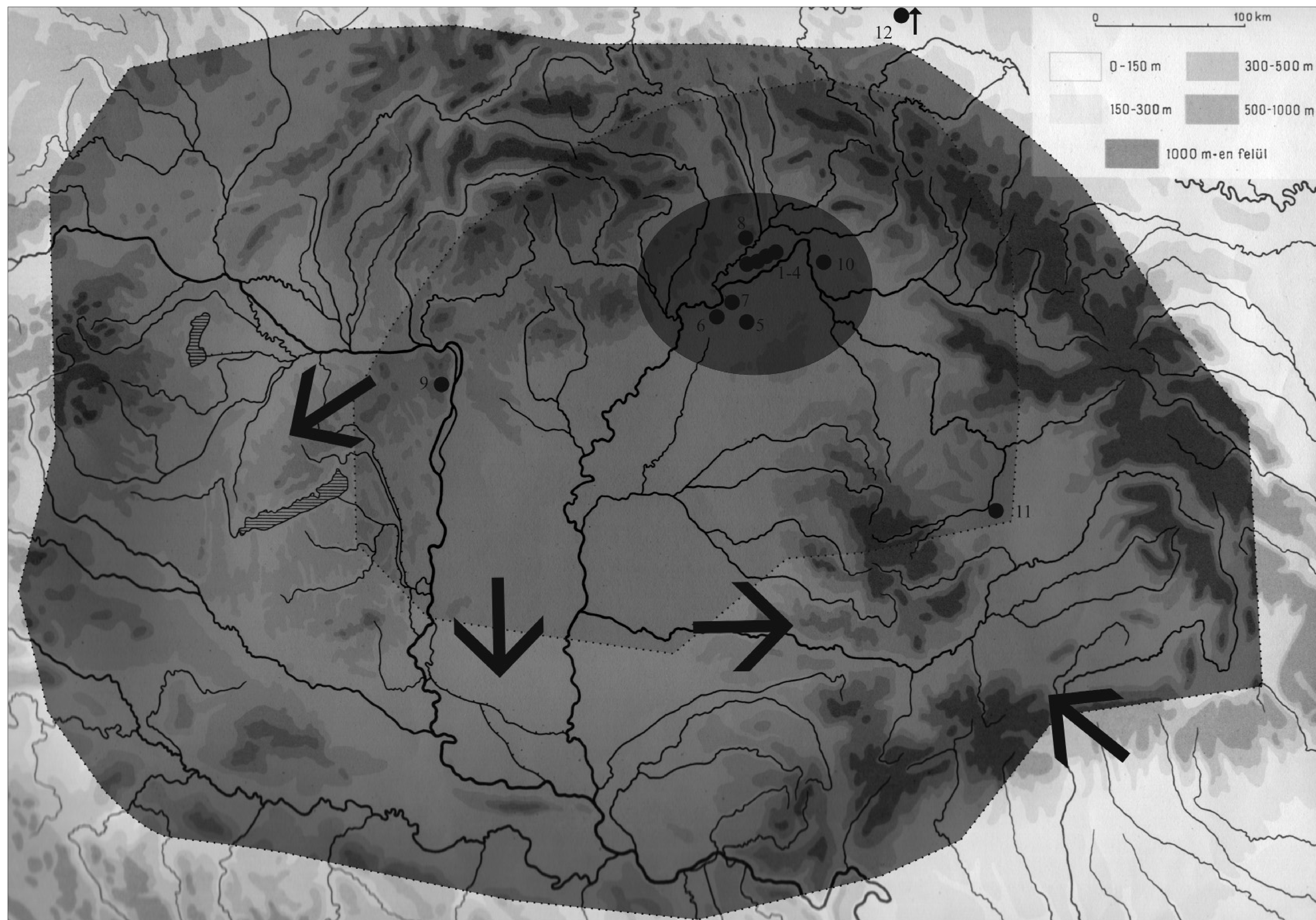
332. tábla. Észak-nyugat-, közép- és dél Bánság területének 10–11 századi temető- és szórvány lelőhelyeinek relatív időrendje (l. – Lelőhelyek sorszáma)
(pénzekhez vö. V. fejezet és a 275–276. kép)

	Hajkarikák Fülbevalók	Nyakperecek Csüngők Gyöngyök	Hajfonatkorongok Ingnyak és ruhaveretek Gombok	Karperecek Gyűrűk	Pénzek	Veretes öv Veretes tarsoly	Fegyverek	Eszközök	Kerámia	Lószerszámok
900	L. 72: 6. és 7. sír L. 71: 25. sír		L. 72: 10. sír		Di. L. 85?	L. 72: 8., 10. sír	L. 72: 6., 10. sír L. 71: 4. sír L. 72: 11. sír L. 69: I., III. sír L. 69	L. 69: I. sír		L. 72: 8., 10. sír L. 72: 6. sír L. 72: 11. sír
966	L. 72: 5. sír L. 66 L. 71: 3., 8. sír L. 156: 1., 3. sír		L. 72: 5. sír	L. 71: 19. sír L. 156: 1., 3. sír		L. 71: 25. sír	L. 71: 25. sír L. 72: 1., 4. sír L. 38 L. 30 L. 84		L. 72: 3., 5. sír	L. 72: 1. sír
1000	L. 68 L. 70: 5. sír L. 156: 5., 6. sír L. 152: 42. sír L. 152: 19., 23. sír L. 152: 16., 17. sír	L. 70: 5. sír L. 152: 15. sír L. 152: 18. sír	L. 152: 43. sír L. 152: 25. sír	L. 152: 41. sír L. 152: 42., 43. sír L. 152: 16. sír	L. 70: 5. sír H1 L. 73 I L. 152-23. sír H7 L. 152: 18. sír H1 H6a					
1050	L. 152: 35.sír L. 152: 3. sír L. 152: 55. sír			L. 152: 31., 32. sír L. 152: 55. sír	H8 H8 H8 L. 152: 22., 28., 34., 35. sír H9 L. 152: 38. sír L L. 152: 55. sír H25 L. 146 H27 L. 81					
1100										

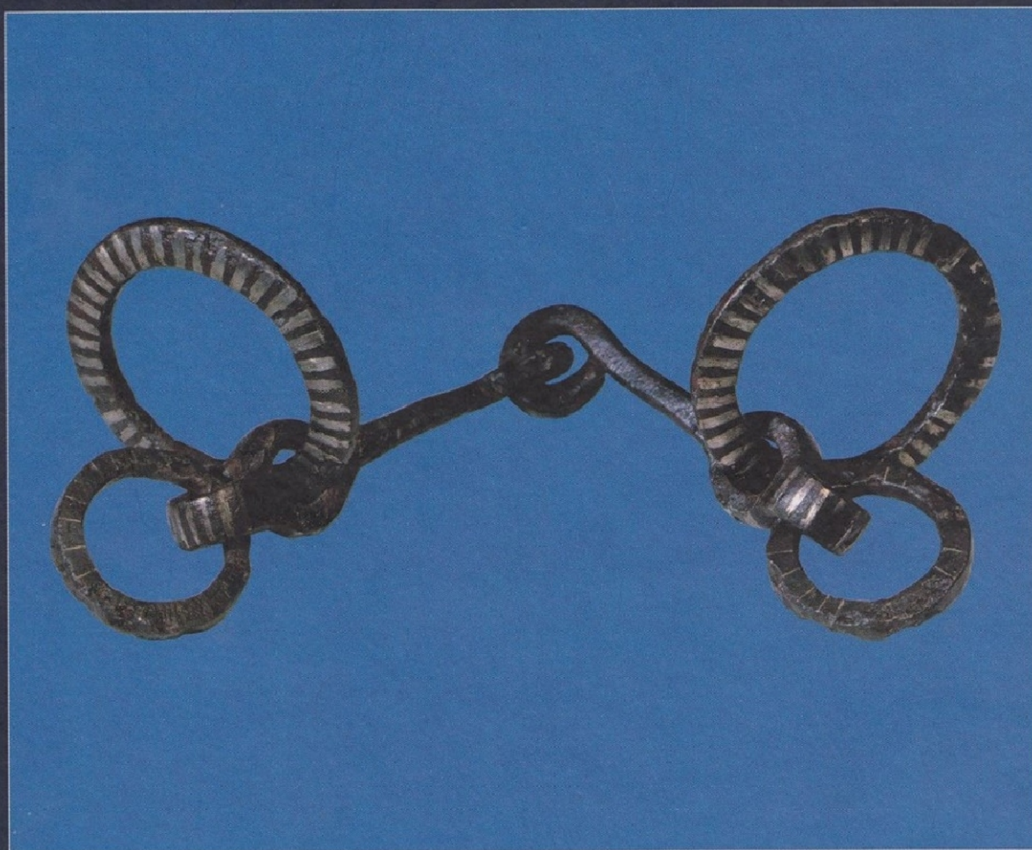
333. tábla. Észak-Erdély, Szilágyság és Máramaros 10–11. századi temető- és szórvány lelőhelyeinek relatív időrendje (L. – Lelőhelyek sorszáma) (pénzekhez vö. V. fejezet és a 275–276. kép)

	Hajkarikák Fülbevalók	Nyakperecek Csüngők Gyöngyök	Hajfonatkorong Ingnyak és ruhaveretek Gombok	Karperecek Gyűrűk	Keresztek Pénzek	Veret-es öv	Fegyverek	Eszközök	Kerámia	Lószerszámok
900					BL L. 25					
933	L. 42: 48–55. sír; L. 42: 3., 4., 12. sír; L. 43	L. 42: 3. sír	L. 44: XXVIII.kt. /1. sír	L. 42: 55. sír		L. 46	L. 48	L. 43: 86. sír	L. 45	
966	L. 43; L. 87: 10. sír; L. 88: 2. sír; L. 42: 7., 12., 31., 40. sír; L. 42: 38. sír; L. 44: XXXI./6 kt. /1983 sír; L. 88: 1. sír; L. 42: 13., 6. sír	L. 87: 2. sír; L. 87: 10. sír; L. 44; L. 82	L. 87: 10., 11. sír	L. 43: 17. sír; L. 87: 10. sír; L. 88: 2. sír; L. 42: 31., 33. sír; L. 88: 1. sír; L. 43; L. 28: 5. sír; L. 42: 16. sír; L. 134: 4., 9., 10., 11. sír	L. 43: 24. sír; L. 42: 24. sír; L. 44; A2-39 L. 92		L. 87: 1. sír; L. 87: 5–9?. sír; L. 43; L. 88: 11. sír; L. 44; L. 130; L. 49	L. 42: 6. sír; L. 87: 2. sír; L. 42: 7. sír; L. 44; L. 42: 6. sír	L. 42: 12. sír; L. 42: 28., 29., 46. sír; L. 134: 51. sír; L. 42: 9.,14., 15. sír; L. 42: 16. sír; L. 134: 24. sír; L. 42: 13. sír	L. 44: XXXIII.kt./1.sír; L. 44: XV. kt/20.sír; L. 32
1000	L. 90; L. 28: 3. sír; L. 134: 9. sír; L. 42: 130.,124. sír; L. 151: 41. sír; L. 42: 129., 102., 121. sír; L. 42: 94. sír; L. 151: 34., 49. sír; L. 42: 132., 90., 143. sír; L. 151: 27. sír; L. 42: 61,63., 72. sír; L. 52: 8. sír	L. 90; L. 42: 129. sír; L. 42: 94. sír; L. 42: 142. sír	L. 42: 145. sír	L. 62; L. 28: 3. sír; L. 42: 22. sír; L. 90; L. 42: 124., 127 sír; L. 151: 43., 41. sír; L. 42: 101., 102., 120., 121 sír; L. 42: 111. sír; L. 151: 45., 39., 34. sír; L. 44; L. 42: 94. sír; L. 151: 32. sír; L. 42: 132. sír; L. 52: 5. sír; L. 151: 13. sír	BK L. 50; I L. 91; H1 L. 151: 39. sír; H1a L. 42: 95. sír; H1 L. 151: 23., 24. 29. sír; H1 L. 42: 133.,142.,145. sír; H6 L. 42: 68. sír, L. 121; H6 L. 52: 7. sír	L. 42: 22. sír; L. 42: 128. sír	L. 134: 7. sír; L. 28: 3. sír; L. 28: 3. sír	L. 42: 128. sír	L. 42: 107. sír; L. 151: 2. sír	L. 28: 3. sír; L. 134: 7., 26. sír
1050	L. 42: 80., 137. sír; L. 151: 13. sír; L. 52: 5. sír; L. 151: 16. sír; L. 42: 61. sír; L. 42: 58., 59. sír; L. 151: 3. sír; L. 42: 105. sír; L. 14	L. 42: 61., 63. sír; L. 151: 27. sír; L. 42: 72. sír	L. 42: 60. sír	L. 42: 69. sír; L. 42: 137. sír	H1 H8 L. 42: 93., 137. sír; H1 H8 L. 52: 2. sír; H8 L. 42: 152., 155. sír, L. 52: 13. sír; H8 L. 42: 60., 71., 138., 140. sír, L. 151: 31. és 33. sír; H9 L. 47: 12., 121., 182., 205., 208. sír, L. 51; H11 L. 151: 6. sír; H12 L. 42: 148. sír; H14 L. 42: 105. sír L. 116: 4. sír; D L. 92; H17 L. 51; H18 L. 42: 220. sír; H22 L. 42: 139. sír; H23 L. 42: 133. sír; H24 L. 42: 114., 167. sír; H25 L. 51; L L. 29		L. 96	L. 42: 80., 137. sír		
1100										

334. tábla. Dél- és dél-kelet Erdély 10–11. századi temető- és szórvány lelőhelyeinek relatív időrendje (L. – Lelőhelyek sorszáma) (pénzekhez vö. V. fejezet és a 275–276. kép)

335. tábla. A honfoglalók által a 10. század első évtizedeiben elfoglalt és benépesített területek, az ún. „magterület", illetve az ellenőrzésük alá vont „külső" régiók (a pontok a veretes tarsolyok elterjedését jelzik)
→ – kultúrszociológiai jelenségek a 10. század második felében (telepítés, migráció, asszimiláció, keveredés)

ISBN 978-963-306-197-8